คัมภีร์
อภิธานวรรณนา

พระมหาสมปอง มุทิโต

ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

sompong.mac@gmail.com

ปรับปรุง 01-04-2564

หัวใจนักศึกษาภาษาบาลี

สุตฺตํ ธาตุ คโณ ณฺวาทิ นามลิงฺคานุสาสนํ
ยสฺส ติฏฺฐติ ชิวฺหคฺเค ส พฺยากรณเกสรี.[๑]

สูตรธาตุมาลาทั้ง นามลิงค์
ปัจจัยทรงสมจริง แม่นมั่น
อ้าโอษฐ์จิตแน่วดิ่ง บอกถูก ดีนา
ดุจเสียงสีหนาทลั่น ผู้นั้นปราชญ์ปรีดิ์

สุตฺตํ กฎเกณฑ์แม่บท เช่น สูตรในคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์เป็นต้น
ธาตุ รากเหง้าของศัพท์ที่ทรงเนื้อความของศัพท์ไว้
คโณ วิธีการจำแนกสัททปทมาลาของนามและอาขยาต
ณฺวาทิ ปัจจัยที่ใช้ประกอบหลังจากธาตุและลิงค์ เพื่อเสริมเนื้อความ
นาม ศัพท์นามต่างๆ ได้แก่ สุทธนาม สัพพนาม สมาสนาม ตัทธิตนาม และกิตกนาม
ลิงฺคํ ลักษณะที่บ่งบอกให้รู้เพศของศัพท์ว่าเป็น ปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ หรือนปุงสกลิงค์
อนุสาสนํ ความสามารถในการวินิจฉัยบททั้ง ๔ คือ นาม อุปสัค นิบาต และอาขยาต ได้อย่างครบถ้วนทั้งอัตถะและพยัญชนะ โดยมี ๖ อย่าง เบื้องต้น เป็นเครื่องช่วยตัดสิน

---

๑ โมคฺคลฺลานปญฺจิกา

อารัมภกถา

พระสัทธรรม เป็นคำสั่งสอนอันประเสริฐสุดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ควรค่าอย่างยิ่งที่พุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์จะได้ศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจ ทรงจำไว้ แล้วน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตามให้ได้รับอิฏฐผลสูงสุด

ในเบื้องต้น ควรศึกษาพระพุทธพจน์จากพระไตรปิฎกโดยตรง และศึกษาคัมภีร์อธิบายมีอรรถกถาและฎีกาเป็นต้น ตลอดถึงคัมภีร์นิรุตติศาสตร์ต่าง ๆ โดยเริ่มเรียนเนื้อหาธรรมอย่างละเอียด จนมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดีแล้ว ทรงจำไว้ นำมาสาธยาย อยู่สม่ำเสมอเพื่อมิให้ลืมเลือน แล้วจึงแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม

ในท่ามกลาง ควรประพฤติปฏิบัติตามพระสัทธรรมที่รู้แล้วนั้นจะมากหรือน้อยก็ตาม ใช้หลักธรรมดำรงชีวิตให้สมควรแก่ความรู้ความเข้าใจ อาศัยหลักปริยัติที่ได้เรียนมานั้นเป็นวิธีการเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาให้เกิดปัญญารู้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ในที่สุด จะได้รับอิฏฐผลคือการได้บรรลุมรรคผลนิพพาน อันเป็นความหวังสูงสุดตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา

หวังว่าคัมภีร์อภิธานวรรณนานี้ จะเป็นคู่มือช่วยให้การศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นไปอย่างสะดวกง่ายดาย ช่วยให้ผู้ศึกษามีความสามารถในการวินิจฉัยเนื้อความของคำบาลีได้อย่างถูกต้องชัดเจน แต่หากจะมีเนื้อความใดยังบกพร่องอยู่ ขอให้ผู้รู้จงเมตตาทักท้วง เพื่อการแก้ไขให้สมบูรณ์ต่อไป

ขอผลบุญนี้ จงอำนวยประโยชน์สุขแก่บูรพชน บูรพาจารย์ ผู้มีอุปการคุณ และจงเพิ่มพูนปัญญาของผู้ศึกษาพระสัทธรรมให้แก่กล้ายิ่งขึ้น ทุกท่านเทอญ

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม ธมฺเม โหนฺตุ สคารวา.[๑]

ขอพระสัทธรรม จงดำรงมั่นตลอดกาล ขอสาธุชนทั้งหลาย จงมีความเคารพในธรรม

(พระมหาสมปอง มุทิโต)

ประธานชมรมนิรุตติศึกษา

๑ อภิ.สงฺ.อฏ.นิคมนคาถา

คันถมุข

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงหน้าที่ของพุทธบริษัท โดยทรงเน้นให้พระภิกษุสามเณรเป็นผู้นำในการศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและประพฤติปฏิบัติธรรม เพื่อความเจริญรุ่งเรืองและความมั่นคงแห่งพระสัทธรรม ว่า

ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติ. กตเม ปญฺจ. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขู ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถํ อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภูตธมฺมํ เวทลฺลํ. ภิกฺขู ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน ปเรสํ เทเสนฺติ. ภิกฺขู ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน ปรํ วาเจนฺติ. ภิกฺขู ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ วิตฺถาเรน สชฺฌายํ กโรนฺติ. ภิกฺขู ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ เจตสา อนุวิตกฺเกนฺติ อนุวิจาเรนฺติ มนสานุเปกฺขนฺติ.[๑]

ภิกษุทั้งหลาย หน้าที่ ๕ ประการเหล่านี้ เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญไปแห่งพระสัทธรรม หน้าที่ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ศึกษาเล่าเรียนธรรม (คือนวังคสัตถุศาสน์ อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๙ ประการ) ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทานะ อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธัมมะ และเวทัลละ[๒]

๒. แสดงธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

๓. แนะนำสั่งสอนธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร

๔. ท่องบ่นสาธยายธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร

๕. ตั้งใจใคร่ครวญเพ่งพินิจพิจารณาธรรม ตามที่ได้ฟังได้เล่าเรียนมา

หน้าที่ ๕ ประการนี้ พระภิกษุสามเณรควรตระหนักแก่ใจ ควรกระทำให้ยิ่ง จึงจะสามารถคุ้มครองตน คุ้มครองพุทธบริษัทและพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นได้ มิฉะนั้น จักชื่อว่าทำหน้าที่บกพร่องไม่บริบูรณ์

---

๑ อํ.ปญฺจก. ๒๒/๑๕๕/๑๖๘

๒ **นวังคสัตถุศาสน์** คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์ประกอบ ๙ ประการ คือ

(๑) **สุตตะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อหนึ่งๆ

(๒) **เคยยะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีทั้งคาถา (ร้อยกรอง) และจุณณียะ (ร้อยแก้ว)

(๓) **เวยยากรณะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีแต่จุณณียะ

(๔) **คาถา** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่มีแต่คาถา

(๕) **อุทานะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่เป็นพระดำรัสที่ทรงเปล่งด้วยโสมนัสจิต

(๖) **อิติวุตตกะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่แสดงซ้ำสุตตะเดิม

(๗) **ชาตกะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่แสดงอดีตชาติของพระองค์เอง

(๘) **อัพภูตธัมมะ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่ทรงแสดงพร้อมกับปาฏิหาริย์

(๙) **เวทัลละ** ได้แก่ พระพุทธพจน์ข้อที่ทรงแสดงปัญญาญาณเครื่องตรัสรู้ธรรม

พุทธบริษัทผู้มีศรัทธา มีความอุตสาหะ ปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าพระพุทธพจน์ อย่างละเอียด ก็สามารถทำได้โดยเริ่มต้นศึกษาคัมภีร์มหานิรุตติ (บาลีใหญ่) ทั้ง ๔ ตามลำดับดังนี้ คือ คัมภีร์ไวยากรณ์ คัมภีร์อภิธาน คัมภีร์ฉันท์ และคัมภีร์อลังการ

คัมภีร์มหานิรุตติ (บาลีใหญ่) ๔ คัมภีร์

๑. คัมภีร์ไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์ของภาษาบาลี มีอยู่หลายคัมภีร์ ทั้งคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ที่แสดงเนื้อความโดยละเอียด และคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยที่แสดงเนื้อความโดยย่อ รจนาด้วยภาษาบาลีก็มี รจนาและแปลด้วยภาษาอื่นก็มี เช่น ภาษาไทย สีหฬ เทวนาครี พม่า ลาว เขมร และอังกฤษ เป็นต้น

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ประกอบด้วยเนื้อความ ๓ ส่วน คือ

สูตร คือ กฎเกณฑ์แม่บท
วุตติ คือ คำแปลและอธิบายสูตร
อุทาหรณ์ คือ ตัวอย่างที่ยกมาอ้างอิง

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ๓ กลุ่มคัมภีร์

กลุ่มที่ ๑ **คัมภีร์ที่แสดงเนื้อความโดยย่อ** ได้แก่ คัมภีร์กัจจายนะ และคัมภีร์บริวาร เช่น คัมภีร์นยาสะ คัมภีร์นยาสฎีกา คัมภีร์กัจจายนสุตตัตถะ คัมภีร์กัจจายนสุตตนิทเทสะ คัมภีร์กัจจายนวัณณนา คัมภีร์พาลาวตาระ คัมภีร์พาลาวตารฎีกา คัมภีร์ปทรูปสิทธิ และคัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ **คัมภีร์ที่แสดงเนื้อความปานกลาง ไม่ย่อเกินไปไม่พิสดารเกินไป** ได้แก่ คัมภีร์โมคคัลลานะ และคัมภีร์บริวาร เช่น คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา คัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา คัมภีร์ปทสาธนะ คัมภีร์ปทสาธนฎีกา คัมภีร์นิรุตติทีปนี และคัมภีร์ปโยคสิทธิ เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ **คัมภีร์แสดงเนื้อความโดยละเอียดพิสดาร** ได้แก่ คัมภีร์สัททนีติ มีทั้งหมด ๓ เล่ม คือ สัททนีติปทมาลา สัททนีติธาตุมาลา และสัททนีติสุตตมาลา รจนาขึ้นหลังคัมภีร์อื่นและเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ที่กว้างขวางละเอียดพิสดารที่สุด จึงไม่มีคัมภีร์บริวารเหมือน ๒ กลุ่มข้างต้น

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ ที่นิยมใช้เรียนใช้สอนกันมากที่สุด มี ๔ คัมภีร์ คือ

๑. คัมภีร์กัจจายนะ รจนาโดยพระกัจจายนเถระ

๒. คัมภีร์ปทรูปสิทธิ รจนาโดยพระพุทธัปปิยเถระ เป็นคัมภีร์ขยายความคัมภีร์กัจจายนะที่

ละเอียดมากในกลุ่มคัมภีร์บริวารของคัมภีร์กัจจายนะทั้งหมด

๓. **คัมภีร์โมคคัลลานะ** รจนาโดยพระโมคคัลลานเถระ

๔. **คัมภีร์สัททนีติ** รจนาโดยพระอัคควังสเถระ

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยที่ท่านเรียบเรียงขึ้นด้วยภาษาบาลีมีหลายฉบับ เช่น คัมภีร์เอกักขรโกสะ กัจจายนสาระ กัจจายนเภทะ การิกา คันถาภรณะ ปทจินตา วิภัตยัตถะ นิรุตติเภทปกาสินี วิภัตติมาลา สังขยาปกาสกะ และสัททัตถเภทจินตา เป็นต้น แต่เนื่องจากคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยมีเนื้อหาย่อเกินไป โบราณาจารย์จึงไม่นิยมใช้เรียนและสอนกัน เพียงใช้เป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอนเท่านั้น ส่วนคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อยที่เรียบเรียงขึ้นด้วยภาษาอื่น จะมีเฉพาะในประเทศที่มีการศึกษาภาษาบาลี เช่น ไทย พม่า ลังกา อินเดีย ลาว เขมร เป็นต้น

๒. คัมภีร์อภิธาน

คัมภีร์อภิธาน หรือคัมภีร์พจนานุกรมบาลี เป็นคัมภีร์ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นนามบัญญัติของเนื้อความที่มีปรากฏอยู่ในโลกมนุษย์ บนสวรรค์ ใต้บาดาล และอบายภูมิ ได้แก่ คัมภีร์นิฆัณฐุ คัมภีร์อมรโกสะ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นต้น

๓. คัมภีร์ฉันท์

คัมภีร์ฉันท์ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบกฎเกณฑ์การประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าคัมภีร์ฉันทลักษณ์ ได้แก่ คัมภีร์วุตโตทัย และคัมภีร์ที่เป็นบริวาร เช่น คัมภีร์ฉันโทมัญชรี และคัมภีร์ฉันโทมัญชรีฎีกา เป็นต้น

๔. คัมภีร์อลังการะ

คัมภีร์อลังการะ หรือคัมภีร์เกฎุภะ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบการใช้คำ เนื้อความ และสำนวนไม่มีโทษในการรจนาคัมภีร์ด้วยภาษาบาลี ได้แก่ คัมภีร์สุโพธาลังการะ เป็นต้น

คัมภีร์นิรุตติศาสตร์ทั้ง ๔ เหล่านี้ นิยมใช้เรียนและสอนกันมาแต่โบราณกาล ส่วนในประเทศไทยเคยมีการเรียนการสอนทั้ง ๔ คัมภีร์ แต่ขาดช่วงไป ไม่มีการเรียนการสอนเป็นเวลาเกือบร้อยปี เนื่องจากเนื้อหาสาระมีความละเอียดพิสดาร และต้องใช้เวลาในการศึกษาเรียนรู้ยาวนาน ทั้งยังขาดเอกสารตำราอธิบายขยายความ ทำให้ศึกษาเข้าใจได้ยากและเนิ่นช้า ต่อมา มีนักปราชญ์ผู้ประสงค์จะรื้อฟื้นการเรียนการสอนบาลีใหญ่แบบดั้งเดิมขึ้น อันจะเป็นกุญแจสำคัญสำหรับไขปัญหาข้อสงสัยในภาษาบาลีที่เป็นพระพุทธพจน์ ให้มีความเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด จึงได้เริ่มทำการเรียนการสอนคัมภีร์บาลีใหญ่เหล่านี้มาจนถึงปัจจุบัน

ประวัติคัมภีร์อภิธาน

ในยุคก่อนปฐมโพธิกาล มีภาษาที่เก่าแก่และคล้ายคลึงกันที่สุด ๖ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากิต อปัพภังสะ ปิสาจิกี มาคธี และโสรเสนี แต่ภาษาที่ใช้กันอย่างแพร่หลายมีเพียง ๓ ภาษา คือ สันสกฤต ปรากิต และมาคธีหรือบาลี

ภาษาสันสกฤตมีใช้แพร่หลายมากที่สุด เป็นภาษาที่มากไปด้วยสำนวน โวหาร และปริยาย นักปราชญ์จึงเลือกใช้จารึกศาสตร์ ๑๘ ศาสตร์ (อฏฺฐารส วิชฺชา) และศาสตร์ย่อยอีก ๖๔ แขนง (จตุสฏฺฐิกลา) นอกจากนั้น ยังเป็นภาษาที่ใช้จารึกหลักคำสอนในศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธฝ่ายเหนือคือมหาสังฆิกนิกายที่แยกตัวออกจากเถรวาทเมื่อครั้งการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๒

ในอดีต มีคัมภีร์อภิธานที่รวบรวมคำศัพท์ที่จารึกอยู่ในคัมภีร์ไตรเวทและคัมภีร์เวทางค์ เป็นภาษาสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิฆัณฏุ คัมภีร์อมรโกสะ ต่อมา มีการรจนาคัมภีร์อภิธานเป็นภาษาบาลีขึ้น คือ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา รวบรวมคำศัพท์ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ไว้อย่างสมบูรณ์ และมีคัมภีร์อธิบายอีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา คัมภีร์อภิธานสูจิ คัมภีร์อภิธานนิสสยะ เป็นต้น

คัมภีร์นิฆัณฏุ

คัมภีร์นิฆัณฏุ เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตฉบับย่อที่มีใช้อยู่ในสมัยแรก ได้รวบรวมคำศัพท์ต่างๆ ที่มีอยู่ในคัมภีร์ไตรเพท อันได้แก่ คัมภีร์อิรุเวทหรือฤคเวท คัมภีร์ยชุเวทหรือยชุรเวท และคัมภีร์สามเวท คัมภีร์นิฆัณฏุนี้มีเนื้อหาน้อย รวมได้ประมาณ ๑๘ หน้ากระดาษพิมพ์เท่านั้น แบ่งเป็น ๕ อัธยายะ (คือ ๕ ปริจเฉท)

อัธยายะแรก ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของแผ่นดิน ๑๒ ศัพท์ ศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของทองคำ ๑๕ ศัพท์ ศัพท์ที่มีความหมายว่าท้องฟ้า ๑๖ ศัพท์ เป็นต้น อัธยายะที่เหลือก็แสดงไวพจน์ของศัพท์คล้ายกันนี้ และยังได้รวบรวมกิริยาอาขยาตที่มีความหมายเหมือนกันมาไว้ด้วยกัน เช่น กิริยาอาขยาตที่มีความหมายว่า "สว่างไสว" (ชลติ) คือ **ภฺราชเต ภฺราศเต ภฺราศฺยติ ทีทยติ โศจติ มนฺทเต ภนฺทเต โรจเต โชฺยตเต โทฺยตเต ทฺยุมตฺ อิติ เอกาทศ ชฺวรติ กรมาณะ**[๑]

ในพระไตรปิฎกแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสคุณสมบัติของพราหมณ์ ผู้เป็นนักปราชญ์มีความรู้ถึงฝั่งไตรเพท ว่า

นิรุตฺติยา จ กุสโล นิฆณฺฏุมฺหิ วิสารโท
ปทโก เกฏุภวิทู ฉนฺโทวิจิตฺตโกวิโท.[๒]

เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ รอบรู้ในคัมภีร์อภิธาน ชำนาญในการจำแนกบท
ช่ำชองในคัมภีร์อลังการะ และเก่งกาจในคัมภีร์ฉันท์กาพย์กลอน

---

๑ นิฆัณฏุ ๑/๑๖

๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๐๑/๒๔๖

คำว่า "**นิฆัณฏุ**" ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสนั้น หมายถึงคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตของคัมภีร์ไตรเพทนั่นเอง ไม่ได้หมายถึงคัมภีร์ราชนิฆัณฏุเป็นต้นที่เป็นคัมภีร์สาขาของคัมภีร์อายุรเวท แสดงให้เห็นว่าพระไตรปิฎกแสดงคัมภีร์นิฆัณฏุไว้ในฐานะคัมภีร์บริวารของคัมภีร์ไตรเพท แม้จะมีเนื้อความเกื้อกูลต่อผู้ศึกษาไตรเพทเป็นอย่างมากก็ตาม แต่เมื่อภาษาสันสกฤตแพร่หลายออกไป และเป็นภาษาที่ยอมรับให้ใช้จารึกวรรณคดีต่างๆ เช่น อิติหาสะ (ประวัติศาสตร์) กาวฺยะ (กาพย์) นาฏกะ (นาฏศิลป์) เป็นต้น คำศัพท์ที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุไม่เพียงพอต่อการนำไปใช้ นักปราชญ์ทั้งหลายจึงได้รจนาคัมภีร์อภิธานสันสกฤตขึ้นใหม่อีกหลายคัมภีร์ เช่น คัมภีร์อมรโกสะ เป็นต้น ซึ่งมีคำศัพท์มากครอบคลุมวรรณคดีต่างๆอย่างทั่วถึง ในการรจนาคัมภีร์อภิธานต่างๆเหล่านั้น โบราณาจารย์ได้ใช้คัมภีร์นิฆัณฏุนี้เองเป็นต้นแบบ

คัมภีร์อมรโกสะ

คัมภีร์อมรโกสะ เป็นคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤตที่มีชื่อเสียงในยุคต่อมา เป็นที่ยอมรับในหมู่นักปราชญ์มากที่สุด รวบรวมคำศัพท์ที่ปรากฏในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตมีคัมภีร์ปาณินิเป็นต้นไว้อย่างครบถ้วน รจนาโดยพระอมรสีหเถระ ในการรจนานั้นท่านใช้คำศัพท์ที่รัดกุมครอบคลุมเนื้อความได้มาก แสดงนามและลิงค์ไว้อย่างเป็นระเบียบ จึงได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

ศัพท์สำนวนโวหารที่มีอยู่ในคัมภีร์นิฆัณฏุและอมรโกสะนั้น เนื้อความบางส่วนมีความสอดคล้องกับพระไตรปิฎก แต่บางส่วนไม่สอดคล้อง โบราณาจารย์ฝ่ายภาษาบาลีสมัยนั้น จึงอาศัยคัมภีร์อภิธานภาษาสันสกฤต ช่วยในการค้นคว้าพระไตรปิฎก

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

ต่อมา ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ ในรัชสมัยของพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ ผู้ทรงกอปรด้วยทานคุณและศีลคุณเป็นต้น ทรงประสานพระสงฆ์ ๓ วัดใหญ่ที่แตกแยกกัน คือ พระสงฆ์ในวัดมหาวิหาร วัดอภยคิริ และวัดมหาเชตวัน ให้สมัครสมานสามัคคีกันดีแล้ว พระองค์ใส่พระทัยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างดียิ่ง ทรงรับศาสนากิจในวัดทั้ง ๓ แห่งไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นกรณีพิเศษ ตลอดพระชนมายุของพระองค์

พระโมคคัลลานเถระ ราชบัณฑิต ผู้มีข้อวัตรปฏิบัติดีงาม มีสติปัญญาเฉียบแหลม เป็นพระคันถรจนาจารย์ผู้ทรงความรู้ความสามารถ จำพรรษาอยู่ที่วัดมหาเชตวัน เขตเมืองปุลัตถิ ปัจจุบันเรียกว่าเมืองโปโลนนรุวะ อยู่ทางภาคเหนือของประเทศศรีลังกา เมื่อได้รับพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้ามหาปรักกมพาหุที่ ๑ เป็นอย่างดี จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นหลายคัมภีร์ ในบรรดาคัมภีร์ที่ท่านรจนาขึ้นนั้น คัมภีร์ที่ได้รับความนิยมที่สุดคือคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา

ในการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานั้น พระโมคคัลลานเถระได้อาศัยคัมภีร์อภิธานอมรโกสะภาษาสันสกฤตเป็นแบบอย่าง แต่ได้อาศัยนัยต่างๆที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเป็นหลัก

สำคัญ ดังจะเห็นวิธีการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาที่ถือนัยคล้อยตามพระไตรปิฎก เช่น

ในพระอภิธรรม ธัมมสังคณีได้ขยายอรรถของบทว่า "**ผสฺโส**" ไว้อย่างครบถ้วนว่า "**ผสฺโส ผุสนา สํผุสนา สํผุสิตตฺตํ**" อธิบายอรรถของบทว่า "**จิตฺตํ**" ไว้ว่า "**จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตุ**"[๑] อธิบายอรรถของบทว่า "**วิตกฺโก**" ไว้ว่า "**ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา สมฺมาสงฺกปฺโป**"[๒] และอธิบายอรรถของบทว่า "**ปญฺญา**" ไว้ว่า "**ปญฺญา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อุปลกฺขณา ปจฺจุปลกฺขณา ปณฺฑิจฺจํ โกสลฺลํ เนปุญฺญํ เวภพฺยา จินฺตา อุปปริกฺขา ภูรี เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชญฺญํ ปโตโท ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยํ ปญฺญาพลํ ปญฺญาสตฺถํ ปญฺญาปาสาโท ปญฺญาอาโลโก ปญฺญาโอภาโส ปญฺญาปชฺโชโต ปญฺญารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ**"[๓]

จึงเห็นได้ว่า แม้ในพระบาลีก็มีการแสดงบทไวพจน์ไว้ตามสมควร ในบาลีเนตติก็ได้แสดงบทเกี่ยวกับไวพจน์ไว้ในมหาวิภังค์ มหานิทเทส และจูฬนิทเทส โดยเฉพาะบทที่ลงกิตปัจจัยและบทกิริยาอาขยาตเป็นต้น เช่น

กามยมานสฺสาติ กามยมานสฺส อิจฺฉมานสฺส สาทิยมานสฺส ปตฺถยมานสฺส ปิหยมานสฺส อภิชปฺปมานสฺส.[๔]

สมิชฺฌตีติ อิจฺฉติ สมิชฺฌติ ลภติ ปฏิลภติ อธิคจฺฉติ วินฺทติ.[๕]

อาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ ได้อาศัยถ้อยคำจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาอย่างแน่นอน เพราะคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาท่านรจนาโดยอาศัยคัมภีร์อมรโกสะ จึงมีเนื้อความบางส่วนใกล้เคียงกับอรรถกถาและฎีกา เช่น

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวปริภาสาว่า

ปฺรายโศ รูปเภเทน สาหจรฺยาจฺจ กฺตฺรจิตฺ
สฺตฺรีปุํนปุํสกํ เชฺญยํ ตทฺวิเศษวิเธะ กฺวจิตฺ.[๖]

ปริวรรตเป็นบาลีว่า

ปายโส รูปเภเทน สาหจริยา จ กุตฺรจิ
ถีปุํนปุํสกํ เญยฺยํ ตพฺพิเสสวิธิ กฺวจิ.

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกากล่าวปริภาสามีเนื้อความเหมือนกันว่า

---

๑ อภิ.สงฺ. ๑/๑๘ ๒ อภิ.สงฺ. ๑/๑๘ ๓ อภิ.สงฺ. ๑/๑๙
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒/๒ ๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓/๒ ๖ อมรโกส คาถา ๓

ภิยฺโย รูปนฺตราสาห- จริเยน จ กตฺถจิ
กฺวจาหจฺจวิธาเนน เญยฺยํ ถีปุนฺนปุํสกํ.[๑]

นักศึกษาพึงทราบความเป็นไปของอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ ของแต่ละนามศัพท์ โดยนัย ๓ อย่าง คือ รูปันตรนัย ซึ่งมีใช้มากที่สุด สาหจริยนัย และอาหัจจวิธานนัย ซึ่งมีใช้บ้างไม่มากนัก

คัมภีร์อมรโกสะ กล่าวว่า

สรีรสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ ยํ กมฺม ตํ ยโม
นิยโม ตุ สยํ กมฺมา- นิจฺจมาคนฺตุสาธนํ.[๒]

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กล่าวว่า

ยํ เทหสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ อนิจฺจํ นิยโม ภเว.[๓]

กรรมคือการเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้นอันมองหาซึ่งการสำเร็จด้วยกายเป็นนิตย์มีอยู่ กรรมนี้ ชื่อว่ายมศีล (ศีล ๕) กรรมมีการรับอุโบสถศีลเป็นต้นอันท่านให้สำเร็จโดยชั่วขณะ บางครั้งบางคราว ชื่อว่าเป็นนิยมศีล(อุโบสถศีล)

จะเห็นได้ว่าพระโมคคัลลานเถระรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาขึ้น ได้รวบรวมศัพท์ที่มีเนื้อความคล้อยตามพระพุทธพจน์ จากคัมภีร์อมรโกสะมาเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ด้วย ท่านจึงกล่าวไว้ในปริภาสาว่า

ภิยฺโย ปโยคมาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ
นิฆณฺฑุยุตฺติญฺจานีย นามลิงฺคํ กถียติ.[๔]

นามและลิงค์ ที่ข้าพเจ้านำอุทาหรณ์ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระดำรัสของพระสุคตมาไว้โดยมาก ในบางที่นำอุทาหรณ์อันสมควรจากคัมภีร์นิฆัณฑุมากล่าวไว้ด้วย

คัมภีร์อมรโกสะแบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ คือ ปฐมกัณฑ์ ทุติยกัณฑ์ และตติยกัณฑ์

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ก็แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ คือ

สัคคกัณฑ์ที่ ๑ แสดงคำศัพท์ที่มีความหมายว่า พระพุทธเจ้า นิพพาน พระอรหันต์ สวรรค์ เทวดา และอสูร เป็นต้น โดยจัดคำศัพท์ที่มีเนื้อความเหมือนกัน ไว้ด้วยกัน และได้รวบรวมคำศัพท์ที่มีใช้เฉพาะใน

---

๑ อภิธาน. คาถา (จ) ๒ อมรโกส. ๒/๗/๔๙ ๓ อภิธาน. ๒/๔/๔๔๔ ๔ อภิธาน. คาถา (ฌ)

พระพุทธศาสนาไว้ด้วย คือคำศัพท์ที่มีเนื้อความว่า กุศล อกุศล ผัสสะ ปัญญา วิตก วีริยะ เป็นต้น

ภูกัณฑ์ที่ ๒ แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ **ภูมิวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับแผ่นดิน **ปุรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับเมืองและประเทศ **นรวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับมนุษย์ **จตุพพรรณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับวรรณะสี **อรัญญวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับป่าไม้ **เสลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับภูเขา และ **ปาตาลวรรค** แสดงศัพท์โวหารเกี่ยวกับโลกบาดาล

สามัญญกัณฑ์ที่ ๓ แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ **วิเสสยาธีนวรรค** แสดงศัพท์โวหารที่เป็นบทวิเสสนะอันเกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓ **สังกิณณวรรค** แสดงศัพท์โวหารเบ็ดเตล็ดทั่วไป **อเนกัตถวรรค** แสดงบทที่มีเนื้อความหลายอย่าง **อัพยยวรรค** แสดงอรรถของบทอุปสัคและบทนิบาต

การจัดแบ่งเป็นกัณฑ์ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ หากจะสงเคราะห์ศัพท์ที่มีลักษณะเหมือนกันเข้าด้วยกัน จะแบ่งได้เพียง ๒ กัณฑ์ คือ **กัณฑ์ที่ ๑** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่แสดงโวหารเหมือนกันเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยสัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์บางส่วน **กัณฑ์ที่ ๒** สงเคราะห์กลุ่มศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง เข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งประกอบด้วยอเนกัตถวรรคและอัพยยวรรคในสามัญญกัณฑ์ที่เหลือ

พระคันถรจนาจารย์ผู้มีชื่อว่า "โมคคัลลานะ" มีด้วยกันหลายรูป จึงทำให้นักปราชญ์สายบาลีมีความสงสัยว่า พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ต่าง ๆ นั้นเป็นรูปเดียวกันหรือคนละรูป เพราะว่าพระเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ ก็มีชื่อว่าโมคคัลลานะเช่นกัน นักปราชญ์บางท่านจึงเข้าใจผิดว่า พระโมคคัลลานะผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กับพระโมคคัลลานะคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะเป็นพระเถระรูปเดียวกัน แต่ก็เห็นตรงกันว่าเป็นคนละรูปกับพระโมคคัลลานมหาสามิผู้รจนาคัมภีร์สัททลักขณะอันเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีน้อย

แต่โบราณาจารย์ส่วนมากลงความเห็นว่าเป็นคนละรูปกัน เพราะสถานที่อยู่ และมติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ รูปนั้นแตกต่างกัน ดังนี้

พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พำนักอยู่วัดมหาเชตวัน เมืองปุลัตถิ สังกัดสโรคามนิกาย ส่วนพระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์ โมคคัลลานะ พำนักอยู่วัดถูปาราม เมืองอนุราธปุระ สังกัดอุตตรมูลนิกาย ซึ่งทั้ง ๒ วัด ก็ตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศศรีลังกาเหมือนกัน

มติในการรจนาคัมภีร์ของพระเถระทั้ง ๒ ท่าน ก็มีความแตกต่างกัน คือ พระเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา จะถือนัยคล้อยตามพระกัจจายนเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายนะ ส่วนพระเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ จะถือนัยต่างออกไป ซึ่งมีข้อวินิจฉัยให้เห็นดังนี้

คัมภีร์กัจจายนะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท โดยมี **นิ นี อว** แต่ไม่มี **โอ**

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บท มี **นิ นี อว** ไม่มี **โอ** ตามนัยของคัมภีร์กัจจายนะ

ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะ แสดงอุปสัคไว้ ๒๐ บทเหมือนกัน มี **นิ อว โอ** แต่ไม่มี **นี**

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงสามารถวินิจฉัยได้ว่า พระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา กับพระโมคคัลลานเถระผู้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลานะ เป็นคนละรูปกันอย่างแน่นอน

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา

ในรัชสมัยของพระเจ้าสีหตู (พระยาสี่ช้างเผือก) มีเมืองปินยะ (วิชยปุระ) เป็นราชธานีแห่งประเทศพม่า ราว พ.ศ. ๑๘๕๙ มหาอำมาตย์คนหนึ่งชื่อว่าสิริมหาจตุรังคพละ เป็นผู้เชี่ยวชาญในคัมภีร์ไวยากรณ์ฝ่ายภาษาบาลีและสันสกฤต ได้อาศัยคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งฝ่ายภาษาบาลีและสันสกฤต รจนาคัมภีร์ฎีกาขึ้นเพื่ออธิบายศัพท์ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา โดยแสดงการวิเคราะห์อรรถของศัพท์ แยกธาตุปัจจัย และแสดงวิธีสำเร็จรูปของบทตามนิรุตตินัย ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "อภิธานัปปทีปิกาฎีกา" ซึ่งได้รับความนิยมใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวางมาจนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาสูจิ

เนื่องจากคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาได้อธิบายขยายความ แสดงรูปวิเคราะห์ และแยกธาตุปัจจัยไปตามลำดับบทที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ยากต่อการค้นหาบทต่าง ๆ ครั้นในราว พ.ศ. ๒๔๓๖ พระสุภูติเถระชาวสีหฬได้เรียบเรียงคัมภีร์ขึ้นใหม่ชื่อว่า "อภิธานัปปทีปิกาสูจิ" โดยเรียงบทไปตามลำดับอักษรเพื่อให้สะดวกต่อการค้นหาศัพท์ ใช้วิธีการแสดงรูปวิเคราะห์ การแยกธาตุ แยกปัจจัยตามคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา และได้เพิ่มเติมข้อความที่นำมาจากคัมภีร์สัททนีติและคัมภีร์สันสกฤตที่ควรรู้ควรเข้าใจมารวมไว้ด้วย จึงถือว่าเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมศัพท์อภิธานไว้อย่างสมบูรณ์ควรค่าแก่การมีไว้เพื่อศึกษาค้นคว้าเพิ่มขึ้นอีกคัมภีร์หนึ่ง

คัมภีร์อภิธานนิสสยะ

มีการค้นพบศิลาจารึกที่แสดงหลักฐานการจารึกเมื่อ จ.ศ. ๘๐๔ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๘๖ ที่วัดแต๊กหน่วย แว๊กจีเอง เมืองพุกาม ประเทศสหภาพพม่า กล่าวถึงคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะ รวมไว้ในบัญชีรายชื่อพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ ที่สร้างถวายไว้พร้อมกับวัด จึงทราบได้ว่ามีคัมภีร์นิสสยะของคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาเกิดขึ้นก่อนแล้ว แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดว่าเกิดขึ้นในสมัยใด แต่เชื่อกันว่าเกิดขึ้นในสมัยเมืองปินยะเป็นราชธานีนั่นเอง

ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระอัคคธัมมาภิวังสเถระ วัดอภยาราม เมืองมัณฑเล ประเทศสหภาพพม่า ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่ ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "อภิธานนิสสยะ" และใน พ.ศ. ๒๕๒๓ พระเกลาสเถระ วัดมหาวิสุตาราม เมืองปขุกกู ประเทศสหภาพพม่าเช่นกัน ได้รจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะขึ้นใหม่อีกฉบับหนึ่ง ใช้ชื่อคัมภีร์ว่า "ปขุกกูอภิธานนิสสยะ"

เนื่องจากคัมภีร์อภิธานนิสสยะทั้ง ๒ ฉบับนั้น เป็นคัมภีร์อภิธานที่ท่านแปลสู่ภาษาพม่า จึงเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้รู้ภาษาพม่าเท่านั้น

คัมภีร์อภิธานในประเทศไทย

ประเทศไทยได้นำคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกามาศึกษาและพิมพ์เผยแพร่ ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฉบับฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยว่า “พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา หรือพจนานุกรมภาษาบาลีแปลเป็นไทย ฉบับของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธ ทรงเรียบเรียงถวายเพื่อเป็นราชพลีธรรมบรรณาการ แด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าสยาม พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖”[๑]

ก่อนพระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เคยมีคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแปลเป็นภาษาไทยฉบับใบลาน แต่ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้แปลและเรียบเรียงในสมัยใด

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแปล ฉบับนักศึกษา พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นฉบับพิมพ์ดีดใช้ถ่ายเอกสาร ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๙ ในนามชมรมนิรุตติศึกษา เพื่อใช้เป็นหลักสูตรที่ ๒ ในชั้นเรียนคัมภีร์บาลีใหญ่

เมื่อนักศึกษาและนักค้นคว้า ได้เรียนคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแล้ว ทรงจำไว้ได้ จนขึ้นใจแล้ว ย่อมสามารถเข้าใจเนื้อความที่สุขุมลุ่มลึกได้โดยง่าย และเข้าใจพระบาลีที่ เป็นพระพุทธพจน์ทั้ง ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ได้โดยไม่ยากลำบาก เพราะฉะนั้น ท่านพระโมคคัลลานเถระ จึงได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ก่อนจบสัคคกัณฑ์ที่ ๑ ว่า

ธาเรนฺโต ชนฺตุ สเสฺนห- มภิธานปฺปทีปิกํ
ขุทฺทกานุยตฺถชาตานิ สมฺปสฺสติ ยถาสุขํ.[๒]

ผู้ศึกษา เมื่อได้ทรงจำคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ซึ่งมีศัพท์และไวพจน์ต่างๆ ที่น่าสนใจไว้ได้แล้ว ย่อมเข้าใจอรรถาธิบายน้อยบ้าง มากบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เป็นต้น ได้โดยง่าย

ดังนั้นการเรียนการสอนแบบพิสดาร นับว่ามีความจำเป็นมาก ต้องใช้ตำราช่วยอีกจำนวนมาก ซึ่งปัจจุบันมีอยู่น้อยยังไม่ครบสมบูรณ์ ทำให้เป็นที่ลำบากแก่ผู้เรียนผู้สอนอย่างมาก ดังนั้น ผู้เคยศึกษาคัมภีร์นิรุตติศาสตร์คือคัมภีร์บาลีใหญ่มาแล้ว จึงพากันพยายามจัดทำตำราฉบับแปลบ้าง อธิบายบ้าง คู่มือการเรียนการสอนบ้าง เพื่อใช้ประกอบในการศึกษา คัมภีร์นิรุตติศาสตร์ให้ง่ายและแพร่หลายต่อไป

---

๑ มหามกุฏราชวิทยาลัย ส่งถึงเจ้าอาวาสวัดราชบพิธ เรื่อง ลิขสิทธิ์แห่งพระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๐๗, พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา พิมพ์ครั้งที่ ๒ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒ อภิธาน. ๑/๑๗๙

คัมภีร์อภิธานวรรณนา

คำว่า “**อภิธาน**” แปลว่า “ชื่อ” เหมือนกับ**นาม**ศัพท์ และคำว่า “**วรรณนา**” แปลว่า “**อธิบายขยายความพร้อมทั้งยกหลักฐานอ้างอิง**” เรียบเรียงขึ้นโดยตั้งใจให้มีทั้งภาคภาษาบาลี ภาคคำแปล และคำอธิบาย อยู่ในที่เดียวกัน เพื่อขยายเนื้อความในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาให้แจ่มแจ้ง โดยคล้อยตามนัยของคัมภีร์บริวาร คือ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกา คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาสูจิ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาแปล คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานิสสยะ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาฎีกาแปล คัมภีร์ธาตฺวัตถสังคหะ และคัมภีร์ธาตุปปัจจยทีปนี เป็นต้น ทั้งได้ยกหลักฐานจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น มาแสดงอ้างอิงไว้ด้วย เพื่อให้เห็นวิธีการใช้อภิธานศัพท์ในที่นั้นๆ และช่วยให้วินิจฉัยเนื้อความของคำบาลีได้อย่างถูกต้อง

เนื้อความที่มีอยู่ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา

คัมภีร์อภิธานวรรณนาฉบับนี้ ประกอบด้วยเนื้อความ ๙ ส่วน คือ

๑. เนื้อความที่เป็นคาถาบาลีในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาทั้งหมด ๑,๒๒๑ คาถา ประกอบด้วย ส่วนต้นคือปณามคาถา ปฏิญญา และปริภาสา ๙ คาถา ส่วนกลางคืออภิธานศัพท์ ๑,๒๐๓ คาถา และส่วนปลายคือนิคมนคาถา ๙ คาถา

๒. เนื้อความที่เป็นอภิธานศัพท์ ๓ อย่าง คือ นาม อุปสัค และนิบาต มากกว่า ๗,๐๐๐ ศัพท์ ที่ยกมาตั้งเรียงไว้เป็นหมวดหมู่ หลายศัพท์มีความหมายเดียวกันก็มี ศัพท์เดียวมีหลายความหมายก็มี แสดงไปตามลำดับ ตั้งแต่คาถาที่ ๑ ถึง ๑,๒๐๓

๓. เนื้อความที่แสดงการแยกอภิธานศัพท์ออกให้เห็นธาตุและปัจจัยตัวเดิม เพื่อเชื่อมโยงเนื้อความกับสภาพของศัพท์นั้นๆ ตามความเป็นจริง

๔. เนื้อความที่เป็นคำแปลภาษาไทย ใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายเหมาะแก่กาลสมัย

๕. เนื้อความที่แสดงรูปวิเคราะห์ให้เห็นความหมายของศัพท์นั้นๆ ทั้งภาษาบาลีและคำแปล

๖. เนื้อความที่เป็นอุทาหรณ์ของศัพท์พร้อมทั้งคำแปล ได้ยกมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์นิรุตติอื่นๆ เพื่อให้เห็นวิธีการใช้ศัพท์นั้นๆ ในคัมภีร์ต่างๆ

๗. เนื้อความที่เป็นคำอธิบายของอภิธานศัพท์ที่ยังไม่ชัดเจน ทำให้ได้เนื้อความชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ใช้คัมภีร์เล่มนี้เป็นคู่มือในการศึกษาและค้นคว้าพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น

๘. เนื้อความที่เป็นอภิธานานุกรม จัดลำดับศัพท์ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยเรียงไว้ส่วนท้ายของคัมภีร์ เพื่ออำนวยความสะดวกในการค้นหาศัพท์

๙. เนื้อความที่เป็นธาตวัตถานุกรม จัดลำดับธาตุพร้อมความหมายไว้ส่วนท้ายคัมภีร์ ต่อจากอภิธานานุกรม เพื่ออำนวยความสะดวกในการค้นหาธาตุของแต่ละศัพท์ให้ง่ายยิ่งขึ้น

คำแนะนำการใช้คัมภีร์อภิธานวรรณนา

การใช้หนังสือเล่มนี้ให้ได้ประโยชน์สูงสุดนั้น ต้องเข้าใจวิธีการใช้ให้ถูกต้องก่อน ซึ่งคำแนะนำส่วนมากมีอยู่แล้วในปริภาสาของคัมภีร์นี้ คาถาที่ จ-ฉ ในที่นี้จะขอแนะนำข้อที่ปริภาสายังไม่ได้กล่าวถึง ดังนี้

บทว่า "**ภเว**" ในคาถาทั่วไป เป็นกิริยาอาขยาต มีความหมายสามัญว่า "ย่อมมี ย่อมเป็น"

แม้บทว่า "**ภเว**" จะสำเร็จรูปมาจาก **ภู**ธาตุ + **อ**ปัจจัย + **ติ มิ** วัตตมานาวิภัตติ **ตุ มิ** ปัญจมีวิภัตติ และ **เอยฺย เอยฺยาสิ เอยฺยามิ เอยฺยํ** สัตตมีวิภัตติ โดยการวุทธิ **อู** ของ **ภู**ธาตุเป็น **โอ** อาเทศ **โอ** เป็น **อว** และอาเทศ **ติ มิ ตุ มิ เอยฺย เอยฺยาสิ เอยฺยามิ เอยฺยํ** วิภัตติเป็น **เอ** เหมือนกันก็ตาม แต่ก็หมายเอาเฉพาะ **ภู+อ+ติ** เท่านั้น เพราะว่าอรรถของวิภัตติที่เหลือนั้นไม่เหมาะที่จะนำมาประกอบในที่นี้

บทว่า "**สิยา, สิยุํ**" ก็มีความหมายสามัญว่า "ย่อมมี, ย่อมเป็น" เช่นเดียวกัน สำเร็จรูปมาจาก **อส**ธาตุ+**อ**ปัจจัย+**เอยฺย เอยฺยุํ** สัตตมีวิภัตติ มีการลบสระ **อ** ต้นธาตุ แล้วอาเทศ **เอยฺย** เป็น **อิยา** และอาเทศ **เอยฺยุํ** เป็น **อิยุํ**

หลักการแปลคัมภีร์อภิธานวรรณนา

การแปลภาษาบาลีสู่ภาษาไทยที่ผู้แปลนำมาใช้ในการแปลคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ ใช้หลักตามนัยที่นิยม ๓ นัย คือ

๑. **สัทท้ตถนัย** แปลตามศัพท์หรือแปลยกศัพท์ คือ ยกศัพท์บาลีขึ้นมาแล้ว แปลให้ได้เนื้อความถูกต้องตามหลักภาษา เช่น **พุทฺโธ ธมฺมํ เทเสติ** เป็นต้น ให้แปลอย่างนี้ **พุทฺโธ** พระผู้ตรัสรู้ **เทเสติ** ย่อมทรงแสดง **ธมฺมํ** ซึ่งพระธรรม

๒. **อธิปายัตถนัย** แปลอธิบายให้ได้เนื้อความ เช่น **พุทฺโธ** พระผู้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ เป็นต้น

๓. **โวหารัตถนัย** แปลตามสำนวนที่ชาวโลกนิยม เช่น **พุทฺโธ** พระพุทธเจ้า

นิรุตตินัย

นิรุตตินัย คือวิธีการทำตัวรูป เป็นวิธีประกอบธาตุ ปัจจัย และวิภัตติให้เข้ากันสำเร็จเป็นบทนั้นๆ ขอใช้นัยของคัมภีร์ไวยากรณ์ปทรูปสิทธิ เพราะเป็นคัมภีร์ที่แสดงวิธีการสำเร็จรูปแห่งบทได้ชัดเจนดี ไม่ยากเกินไป และเป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่คัมภีร์เดียวที่ยังมีการเรียนการสอนอยู่ในประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งนักศึกษา นักค้นคว้าสามารถเทียบเคียงได้จากต้นฉบับภาษาบาลีและภาษาไทยแปลอธิบาย

ภาษาบาลีแม้จะมีศัพท์ต่างๆ อยู่เป็นจำนวนมากก็จริง แต่สามารถจำแนกออกเป็น ๔ บท คือ

๑. **นามบท** หรือนามศัพท์

๒. **อาขยาตบท** หรือกิริยาศัพท์
๓. **อุปสัคคบท** หรืออัพยยศัพท์
๔. **นิบาตบท** หรืออัพยยศัพท์

ดังนั้น พระโบราณาจารย์ จึงรจนาไว้ว่า

ปทํ จตุพฺพิธํ วุตฺตํ นามาขฺยาโตปสคฺคญฺจ
นิปาตญฺจาติ วิญฺญูหิ อสฺโส ขลฺวาภิธาวติ.[๑]

ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า บทมี ๔ อย่าง คือ นาม อาขยาต อุปสัค และนิบาต
ตัวอย่างว่า อสฺโส ขลุ อภิ-ธาวติ

ในคาถานี้ บทว่า "**อสฺโส** ม้า" เป็นนามบท, "**ขลุ** ทราบว่า" เป็นนิบาตบท, "**อภิ** เร็ว" เป็นอุปสัคคบท, "**ธาวติ** วิ่ง" เป็นอาขยาตบท

นาม คือนามศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตตินาม ๑๔ ตัว คือ **สิ โย, อํ โย, นา หิ, ส นํ, สฺมา หิ, ส นํ, สฺมึ สุ** ได้แก่ สุทธนาม คุณนาม สัพพนาม สมาสนาม ตัทธิตนาม และกิตกนาม

อาขยาตหรือ**กิริยา** คือบทที่สำเร็จรูปมาจากธาตุ ปัจจัย และวิภัตติอาขยาต

อุปสัค นิบาต และ**บทที่มีตุนาทิปัจจัย**ประกอบอยู่ท้าย มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอัพยยศัพท์ ก็ประกอบอรรถของ สิ วิภัตติเป็นส่วนมาก

วิธีสำเร็จรูปของศัพท์

การเปลี่ยนแปลงอักษรเพื่อให้สละสลวยในการอ่าน สวด สาธยายในจุณณียะ (ร้อยแก้ว) และให้ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ในคาถา (ร้อยกรอง) วิธีที่นำมาใช้ทำตัวรูปให้สำเร็จเป็นบทในคัมภีร์อภิธานวรรณนานี้ (ได้แสดงวิธีสำเร็จรูปไว้ในวงเล็บต่อจากการวิเคราะห์ศัพท์) ถือนัยตามคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นหลัก โดยมี ๙ วิธี ดังนี้

๑. **โลปวิธิ** วิธีลบอักษร คือ ลบสระหน้าก็มี ลบสระหลังก็มี ลบพยัญชนะก็มี ลบนิคหิตก็มี
๒. **อาเทสวิธิ** วิธีอาเทศหรือแปลงอักษร คือ อาเทศสระเป็นสระก็มี อาเทศสระเป็นพยัญชนะก็มี อาเทศพยัญชนะเป็นพยัญชนะก็มี
๓. **อาคมวิธิ** วิธีลงอักษรอาคมมาประกอบเพิ่มเติม
๔. **วิการวิธิ** วิธีวิการ วิปริต เปลี่ยนแปลง หรือกลับอักษร
๕. **ปกติวิธิ** วิธีคงรูปไว้ตามปรกติเดิม เพื่อไม่ให้ผิดเพี้ยนไป
๖. **ทีฆวิธิ** วิธีทีฆะหรือทำสระเสียงสั้นให้มีเสียงยาว

---

๑ ปทรูปสิทฺธิฏีกา ๒๔

๗. **รัสสวิธิ** วิธีรัสสะหรือทำสระเสียงยาวให้มีเสียงสั้น

๘. **สัญโญควิธิ** วิธีซ้อนพยัญชนะตามหลักพยัญชนะสังโยค

๙. **วุทธิวิธี** วิธีวุทธิหรือพฤฒิสระ อ เป็น อา, อิ อี เป็น เอ, อุ อู เป็น โอ หลังจากการลบ ณ อนุพันธปัจจัย เป็นต้น

ผู้ศึกษาคัมภีร์มหานิรุตติจะได้รับอานิสงส์ ๙ ประการ

การศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์นิรุตติศาสตร์ทั้ง ๔ สายคัมภีร์ ที่กล่าวมาแล้ว มีประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง แก่มวลมนุษยชาติ และแก่พระพุทธศาสนา ดังนี้

๑. **อกฺขรโกสลฺลตา** เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในอักขรวิธีของภาษาบาลีอย่างถูกต้องชัดเจน

๒. **ปทโกสลฺลตา** เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในบททั้ง ๔ คือ นาม อาขยาต อุปสัค และนิบาต เป็นอย่างดี

๓. **ปทตฺถโกสลฺลตา** เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อความของบทเป็นอย่างดี

๔. **พหุชนหิตการตา** เป็นผู้สร้างประโยชน์เกื้อกูลแก่ประชาชนจำนวนมาก

๕. **ธมฺมทายาทตา** เป็นผู้สืบทอดและถ่ายทอดพระสัทธรรมได้เป็นอย่างดี

๖. **สาสนายุสนฺตติกตา** เป็นผู้สามารถสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้มั่นคง

๗. **ธมฺมานุธมฺมจาริตา** เป็นผู้มีปรกติประพฤติธรรมตามสมควรแก่ธรรม

๘. **อทุกฺกราธิคมตา** เป็นผู้สามารถบรรลุธรรมชั้นสูงได้โดยไม่ยาก

๙. **สมฺโมทจิตฺตตา** เป็นผู้มีจิตเบิกบานอยู่อย่างสม่ำเสมอ

สำนักเรียนบาลีใหญ่ในประเทศไทย

สำนักเรียนบาลีใหญ่วัดท่ามะโอ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นสำนักแม่ที่ได้รื้อฟื้นการเรียนการสอนคัมภีร์บาลีใหญ่ พระธัมมานันทมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาบัณฑิต เป็นผู้บริหารการศึกษา

สำนักเรียนบาลีใหญ่วัดหาดใหญ่สิตาราม ตำบลควนลัง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา พระมหาสมโภชน์ กิจฺจสาโร เป็นผู้บริหารการศึกษา

ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ คณะ ๒๕ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร พรมหาสมปอง มุทิโต เป็นผู้บริหารการศึกษา (ปัจจุบันย้ายไปอยู่ที่ ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม ๓๓๓ หมู่ ๖ บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี)

ศูนย์กลางการศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

สำนักเรียนบาลีวัดม่อนเจริญธรรม ตำบลปงดอน อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง พระมหาเขมานันท์ เขมาจาโร เป็นผู้บริหารการศึกษา (ปัจจุบันปิดทำการสอนแล้ว)

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย **วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส** อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม พระธรรมโมลี (ปัจจุบัน คือ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ วัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร) เป็นผู้บริหารการศึกษา

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร

นอกจากสำนักการศึกษาบาลีใหญ่ทั้ง ๕ แห่งนี้แล้ว ยังมีสำนักการศึกษาอื่นๆ ที่กำลังเริ่มเปิดทำการเรียนการสอนไวยากรณ์บาลีใหญ่เพิ่มขึ้นอีกหลายแห่ง ซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญในการรื้อฟื้นรูปแบบการเรียนการสอนวิชาบาลีใหญ่ให้แพร่หลายออกไป

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิง

อุทาหรณ์ที่ยกมาแสดงเป็นหลักฐานอ้างอิงในคัมภีร์อภิธานวรรณนานี้ นำมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจากคัมภีร์นิรุตติต่างๆ อีกหลายคัมภีร์ มีคำย่อและคำเต็ม ลำดับเล่ม และหัวใจ ดังนี้

พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
วิ.มหาวิ.	วินยปิฎก มหาวิภงฺค ปฐมภาค	๑	อา
วิ.มหาวิ.	วินยปิฎก มหาวิภงฺค ทุติยภาค	๒	ปา
วิ.ภิกฺขุนี.	วินยปิฎก ภิกฺขุนีวิภงฺค	๓	
วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวคฺค ปฐมภาค	๔	มะ
วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวคฺค ทุติยภาค	๕	
วิ.จุลฺล.	วินยปิฎก จุลฺลวคฺค ปฐมภาค	๖	จุ
วิ.จุลฺล.	วินยปิฎก จุลฺลวคฺค ทุติยภาค	๗	
วิ.ป.	วินยปิฎก ปริวาร	๘	ปะ

พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺค	๙	ที
ที.มหา.	ทีฆนิกาย มหาวคฺค	๑๐	
ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค	๑๑	
ม.มู.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส	๑๒	มะ
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาส	๑๓	
ม.อุ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาส	๑๔	
สํ.ส.	สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺค	๑๕	สัง
สํ.นิ.	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺค	๑๖	
สํ.ข.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺค	๑๗	

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
สํ.สฬา.	สํยุตฺตนิกาย สฬายตนวคฺค	๑๘	สัง
สํ.มหา.	สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค	๑๙	
องฺ.เอกก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาต	๒๐	อัง
องฺ.ทุก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต		
องฺ.ติก.	องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาต		
องฺ.จตุกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาต	๒๑	
องฺ.ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต	๒๒	
องฺ.ฉกฺก.	องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาต	๒๓	
องฺ.สตฺตก.	องฺคุตฺตรนิกาย สตฺตกนิปาต		
องฺ.อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกนิปาต		
องฺ.นวก.	องฺคุตฺตรนิกาย นวกนิปาต		
องฺ.ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต	๒๔	
องฺ.เอกาทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกาทสกนิปาต		
ขุ.ขุ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจ	๒๕	ขุ
ขุ.ธ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปท		
ขุ.อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน		
ขุ.อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก		
ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต		
ขุ.วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ	๒๖	
ขุ.เปต.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ		
ขุ.เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา		
ขุ.เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา		
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก ปฐมภาค	๒๗	
ขุ.ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก ทุติยภาค	๒๘	
ขุ.มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทส	๒๙	
ขุ.จูฬ.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทส	๓๐	
ขุ.ปฏิ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค	๓๑	
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ปฐมภาค	๓๒	

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
ขุ.ปฏิ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค	๓๑	ขุ
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ปฐมภาค	๓๒	
ขุ.อป.	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ทุติยภาค	๓๓	
ขุ.พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํส		
ขุ.จริยา.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏก		

พระอภิธัมมปิฎก ๑๒ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	เล่มที่	หัวใจ
อภิ.สงฺ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี	๓๔	สัง
อภิ.วิ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺค	๓๕	วิ
อภิ.ธา.	อภิธมฺมปิฏก ธาตุกถา	๓๖	ธา
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฏก ปุคฺคลปญฺญตฺติ		ปุ
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฏก กถาวตฺถุ	๓๗	กะ
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฏก ยมก ปฐมภาค	๓๘	ยะ
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฏก ยมก ทุติยภาค	๓๙	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ปฐมภาค	๔๐	ปะ
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ทุติยภาค	๔๑	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ตติยภาค	๔๒	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน จตุตฺถภาค	๔๓	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ปญฺจมภาค	๔๔	
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฏก ปฏฺฐาน ฉฏฺฐภาค	๔๕	

คัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก ๘ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
วิ.อฏฺ.	วินยปิฏก ปาราชิกกณฺฑาทิอฏฺจกถา (สมนฺตปาสาทิกา)	๒ เล่ม
วิ.มหา.อฏฺ.	วินยปิฏก มหาวคฺคาทิอฏฺจกถา (สมนฺตปาสาทิกา)	๑ เล่ม
กงฺขา.	กงฺขาวิตรณี	๑ เล่ม
วิ.สงฺคห.	วินยสงฺคห	๑ เล่ม
วิ.นิจฺฉย.	วินยวินิจฺฉย	๑ เล่ม
อุตฺตรวิ.	อุตฺตรวินิจฺฉย	
ขุทฺทสิกฺขา	ขุทฺทสิกฺขา	๑ เล่ม
มูลสิกฺขา	มูลสิกฺขา	

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
ที.สี.อฏฺ.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคอฏฺจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ที.มหา.อฏฺ.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคอฏฺจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.อฏฺ.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคอฏฺจกถา (สุมงฺคลวิลาสินี)	๑ เล่ม
ม.มู.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสอฏฺจกถา (ปปญฺจสูทนี)	๒ เล่ม
ม.ม.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสอฏฺจกถา (ปปญฺจสูทนี)	๑ เล่ม
ม.อุ.อฏฺ.	มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสอฏฺจกถา (ปปญฺจสูทนี)	๑ เล่ม
สํ.ส.อฏฺ.	สํยุตฺตินิกาย สคาถวคฺคอฏฺจกถา (สารตฺถปฺปกาสินี)	๑ เล่ม
สํ.นิ.อฏฺ.	สํยุตฺตินิกาย นิทาน-ขนฺธวคฺคอฏฺจกถา (สารตฺถปฺปกาสินี)	๑ เล่ม
สํ.สฬา.อฏฺ.	สํยุตฺตินิกาย สฬายตน-มหาวคฺคอฏฺจกถา (สารตฺถปฺปกาสินี)	๑ เล่ม
องฺ.เอกก.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตอฏฺจกถา (มโนรถปูรณี)	๑ เล่ม
องฺ.ทุก.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกาย ทุก-จตุกฺกนิปาตอฏฺจกถา (มโนรถปูรณี)	๑ เล่ม
องฺ.ปญฺจก.อฏฺ.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกาทินิปาตอฏฺจกถา (มโนรถปูรณี)	๑ เล่ม
ขุทฺทก.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจอฏฺจกถา (ปรมตฺถโชติกา)	๑ เล่ม
ธมฺม.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทอฏฺจกถา	๒ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
อุทาน.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย อุทานอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
อิติวุตฺ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
สุตฺตนิ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
วิมาน.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เปต.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เถร.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เถรี.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถาอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
ชา.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ชาตกอฏฺฐกถา	๑๐ เล่ม
มหานิ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	๑ เล่ม
จูฬนิ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทสอฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	๑ เล่ม
ปฏิสํ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺคอฏฺฐกถา (สทฺธมฺมปชฺโชติกา)	๒ เล่ม
อป.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย อปทานอฏฺฐกถา (วิสุทฺธชนวิลาสินี)	๒ เล่ม
พุทฺธวํ.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวํสอฏฺฐกถา (มธุรตฺถวิลาสินี)	๑ เล่ม
จริยา.อฏฺ.	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฏกอฏฺฐกถา (ปรมตฺถทีปนี)	๑ เล่ม
เนตฺติอฏฺ.	เนตฺติอฏฺฐกถา	๑ เล่ม
มิลินฺท.	ขุทฺทกนิกาย มิลินฺทปญฺหาปกรณํ	๑ เล่ม
วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคฺค	๒ เล่ม

อรรถกถาพระอภิธัมมปิฎก ๕ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
อภิ.สงฺ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคิณีอฏฺฐกถา (อฏฺฐสาลินี)	๑ เล่ม
อภิ.วิ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคอฏฺฐกถา (สมฺโมหวิโนทนี)	๑ เล่ม
อภิ.ปญฺจ.อฏฺ.	อภิธมฺมปิฏก ปญฺจปกรณอฏฺฐกถา (อฏฺฐสาลินี)	๑ เล่ม
สงฺคห.	อภิธมฺมตฺถสงฺคห	๑ เล่ม
อภิ.วตาร.	อภิธมฺมาวตาร	๑ เล่ม

คัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก ๑๑ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
วชิร.	วชิรพุทฺธิ	๑ เล่ม
สารตฺถ.	สารตฺถทีปนี	๓ เล่ม
วิมติ.	วิมติวิโนทนี	๒ เล่ม
กงฺขาฎี.	กงฺขาวิตรณีปุราณฎีกา	๑ เล่ม
กงฺขา.อภิฎี.	กงฺขาวิตรณีอภินวฎีกา (วินยตฺถมญฺชูสา)	๑ เล่ม
วินยาลงฺการ.	วินยาลงฺการฎีกา	๒ เล่ม
วิ.นิจฺฉยฎี.	วินยวินิจฺฉยฎีกา	๒ เล่ม
อุตฺตรวิ.ฎี.	อุตฺตรวินิจฺฉยฎีกา	
ขุทฺทสิกฺขา.ฎี.	ขุทฺทสิกฺขาปุราณฎีกา	๑ เล่ม
ขุทฺทสิกฺขา.อภิฎี.	ขุทฺทสิกฺขาอภินวฎีกา	

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก ๑๗ เล่ม

คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
ที.สี.ฎี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
ที.มหา.ฎี.	ทีฆนิกาย มหาวคฺคฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.ฎี.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
ที.ปา.อภิฎี.	ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคอภินวฎีกา (สาธุวิลาสินี)	๒ เล่ม
ม.มู.ฎี.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๒ เล่ม
ม.ม.ฎี.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิม-อุปริปณฺณาสฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๑ เล่ม
สํ.ฎี.	สํยุตฺตนิกาย สํยุตฺตฎีกา (ลีนตฺถปกาสินี)	๒ เล่ม
องฺ.ฎี.	องฺคุตฺตรนิกาย องฺคุตฺตรฎีกา (สารตฺถมญฺชูสา)	๓ เล่ม
ธมฺม.ฎี.	ธมฺมปทมหาฎีกา	๑ เล่ม
เนตฺติ.ฎี.	เนตฺติฎีกา	๑ เล่ม
เนตฺติ.วิ.	เนตฺติวิภาวินี	
วิสุทฺธิ.ฎี.	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ปรมตฺถมญฺชูสา)	๒ เล่ม

ฎีกาพระอภิธัมมปิฎก ๑๐ เล่ม		
คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
มูลฎี.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคิณี-วิภงฺค-ปญฺจปกรณมูลฎีกา	๓ เล่ม
อนุฎี.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคิณี-วิภงฺค-ปญฺจปกรณอนุฎีกา	
มณิทีป.	มณิทีป	๒ เล่ม
มธุฎี.	มธุฎีกา (มธุสารตฺถทีปนี)	๒ เล่ม
สงฺคห.ฎี.	อภิธมฺมตฺถสงฺคหฎีกา (อภิธมฺมตฺถวิภาวินี)	๑ เล่ม
มณิมญฺชู.	มณิสารมญฺชูสา	๒ เล่ม

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลี-สันสกฤตและปกรณ์อื่นๆ		
คำย่อ	คำเต็ม	จำนวน
กจฺจายน.	กจฺจายนสุตฺต (ฉบับชมรมนิรุตติศึกษา)	๑ เล่ม
นฺยาส.	นฺยาสปกรณ (ฉบับวัดท่ามะโอ)	๑ เล่ม
รูปสิทฺธิ.	ปทรูปสิทฺธิ (ฉบับชมรมนิรุตติศึกษา)	๑ เล่ม
โมคฺ.	โมคฺคลฺลานปกรณ (ฉบับวัดท่ามะโอ)	๑ เล่ม
โมคฺ.ปญฺจิกา.	โมคฺคลฺลานปญฺจิกา (ฉบับอักษรพม่า)	๑ เล่ม
นีติ.สุตฺต.	สทฺทนีติ สุตฺตมาลา (ฉบับภูมิพโลภิกฺขุ)	๑ เล่ม
นีติ.ธาตุ.	สทฺทนีติ ธาตุมาลา (ฉบับภูมิพโลภิกฺขุ)	๑ เล่ม
ปาณินีย	ปาณินีย (อษฺฏาธฺยายี) (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
กาตนฺต	กาตนฺต (กลาปวฺยากรณ) (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
กาสิกา	กาสิกา (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
อมร.	อมรโกสอภิธาน	๑ เล่ม
อมร.ฎี.	อมรโกสฎีกา	๑ เล่ม
มงฺคลตฺถ.	มงฺคลตฺถทีปนี	๒ เล่ม
อลงฺการ.	สุโพธาลงฺการ	๑ เล่ม
ทาจาวํส.	ทาจาวํส (ฉบับอักษรพม่า)	๑ เล่ม
อมรมาลา.	อมรมาลาสิกโกกาทฺธ (ฉบับสันสกฤต)	๑ เล่ม
มหาปณาม.	มหาปณาม (ฉบับอักษรพม่า)	๑ เล่ม
ปาจิตฺยาทิ.	ปาจิตฺยาทิโยชนา	๑ เล่ม
สทฺทตฺถ.	สทฺทตฺถเภทจินฺตา	๑ เล่ม

สารบัญ

หัวข้อเรื่อง **หน้า**

ปณามคาถา

๑. สัคคกัณฑ์

๒. ภูกัณฑ์

๓. สามัญญกัณฑ์

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

คัมภีร์
อภิธานวรรณนา

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปณามคาถา

พุทธปณาม

คำนอบน้อมพระพุทธเจ้า

[ก] ตถาคโต โย กรุณากโร กโร-
ปยาต'โมสชฺช สุขปฺปทํ ปทํ
อกา ปรตฺถํ กลิสมฺภเว ภเว
นมามิ ตํ เกวลทุกฺกรํ กรํ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเปี่ยมล้น (ในกาลก่อน)ทรงสละพระนิพพานอันใกล้จะถึงความเป็นพระอรหันต์ที่ให้สันติสุข ทรงกระทำบุญกิริยาทุกประการที่บุคคลอื่นทำได้ยากยิ่ง มีการบริจาคมหาทาน ๕ อย่างเป็นต้น และทรงบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อเวไนยสัตว์ในวัฏฏสงสารที่มีความทุกข์ยากลำบาก ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พระโมคคัลลานเถระกล่าวคาถานอบน้อมพระพุทธเจ้าไว้เบื้องต้นคัมภีร์ เพื่อเป็นการเจริญศรัทธาเสริมสร้างความอุตสาหะและป้องกันภยันตรายในระหว่างรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา โดยการสรรเสริญคุณพิเศษยิ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า แม้มีโอกาสบรรลุพระนิพพานเมื่อครั้งเป็นสุเมธดาบสในสมัยของพระทีปังกรสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่สละประโยชน์ส่วนตัวหันมาบำเพ็ญบารมีต่อไปอีก ๔ อสงไขย กับแสนมหากัป เพื่อให้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ นับได้ว่าพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวง จึงทรงบำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลกทั้งมวล

เมื่อแสดงคุณพิเศษยิ่งมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นต้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จึงกล่าวสรรเสริญคุณของพระสัทธรรมต่อไป ด้วยคำว่า “อปูชยุํ ยํ มุนิกุญฺชรา” เป็นต้น

ธัมมปณาม

คำนอบน้อมพระสัทธรรม

[ข] อปูชยุํ ยํ มุนิกุญฺชรา ชรา-
รุชาทิมุตฺตา ยหิมุตฺตเร ตเร
จิตา ติวฏฺฏมฺพุนิธึ นรานรา
ตรึสุ ตํ ธมฺมมฆปฺปหํปหํ.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เมื่อหลุดพ้นจากทุกข์มีความแก่และความเจ็บไข้เป็นต้นแล้ว ทรงบูชาพระสัทธรรมใดอันปราศจากบาปอกุศล มวลมนุษย์และทวยเทพอาศัยสำเภาใหญ่คือพระสัทธรรมอันประเสริฐใด ข้ามห้วงมหาสมุทรคือไตรวัฏถึงฝั่งพระนิพพานแล้ว ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแม้พระสัทธรรมนั้น

พระโมคคัลลานเถระกล่าวคาถานอบน้อมพระสัทธรรม ๑๐ ประการ อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และปริยัติ ๑ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว มีเนื้อความ ถูกต้อง ครบถ้วน บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ด้วยอัตถะ ๓ อย่าง คือ โลกียัตถะ (เนื้อความที่เกี่ยวกับโลกียภูมิ ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘) โลกุตตรัตถะ (เนื้อความที่เกี่ยวกับโลกุตตรภูมิ ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน) และโวหารัตถะหรือบัญญัติอัตถะ (เนื้อความที่บัญญัติขึ้นสำหรับใช้เรียกสิ่งต่างๆ เช่น มนุษย์ เทวดา ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น) และด้วยภาษาที่เป็นสภาวนิรุตติ สามารถสื่อความหมายให้ผู้ศึกษาเข้าถึงสภาวธรรมตามความเป็นจริงได้

พระสัทธรรมสามารถน้อมนำจิตของมวลมนุษย์และทวยเทพผู้ปฏิบัติตามให้ถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ในวัฏฏสงสาร หยั่งลงสู่แดนอมตะมหานิพพานอันให้สันติสุข

พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญพระสัทธรรมอันประเสริฐนั้นอย่างไร พระโมคคัลลานเถระก็สรรเสริญพระสัทธรรมอันประเสริฐอย่างนั้นเหมือนกัน

เมื่อแสดงความประเสริฐของพระสัทธรรมเช่นนี้แล้ว จึงได้กล่าวคาถาสรรเสริญคุณของคณะพระอริยสงฆ์ต่อไป ด้วยคำว่า “คตํ มุนินฺโทรสสูนุตํ นุตํ” เป็นต้น

สังฆปณาม

คำนอบน้อมพระอริยสงฆ์

[ค] คตํ มุนินฺโทรสสูนุตํ นุตํ
สุปุญฺญเขตฺตํ ภุวเนสุ ตํ สุตํ
คณมฺปิ ปาณีกตสํวรํ วรํ
สทา คุโณเฆน นิรนฺตรนฺตรํ.

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมคณะพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก ผู้เป็นบุตรอันเกิดจากพระอุระแห่งพระจอมมุนี มนุษย์และเทวดาพากันสรรเสริญ เป็นเนื้อนาบุญอันเลิศของผู้ปรารถนาบุญ มีชื่อเสียงปรากฏในโลก มีปาติโมกข์สังวรศีลที่รักษาไว้ยิ่งกว่าชีวิต เป็นผู้ประเสริฐและมีจิตบริบูรณ์ด้วยศีลคุณเป็นต้น ในกาลทุกเมื่อ

พระโมคคัลลานเถระกล่าวคาถานอบน้อมคณะพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก ได้แก่ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามิมรรค พระสกทาคามิผล พระอนาคามิมรรค พระอนาคามิผล พระอรหัตมรรค และพระอรหัตผล ผู้เป็นโอรสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงคุณธรรมควรแก่การยกย่องสรรเสริญ เป็นเนื้อนาบุญอันเลิศสำหรับผู้กำลังแสวงหาบุญ มีชื่อเสียงปรากฏในโลกทั้ง ๓ คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีกายวาจาใจงดงามด้วยปาติโมกข์สังวรศีล ปฏิบัติตรงต่อคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ที่เกิดเพราะกิเลสตัณหาในวัฏฏสงสาร ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม นำพระสัทธรรมไปประกาศเผยแผ่เพื่อชี้ทางผิดแนะนำทางถูก และกระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่พุทธบริษัททั้งมวล เป็นต้น

เมื่อกล่าวคาถานอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นต้น พระสัทธรรมอันประเสริฐ และคณะพระอริยสงฆ์แล้ว ประสงค์จะแสดงสาเหตุแห่งการรจนาคัมภีร์และการตั้งชื่อคัมภีร์ จึงได้กล่าวคาถาว่า “นามลิงฺเคสุ โกสลฺลมตฺถนิจฺฉยการณํ” เป็นต้น

ปฏิญญา

คำรับรองการรจนาคัมภีร์

[ฆ] นามลิงฺเคสุ โกสลฺล- มตฺถนิจฺฉยการณํ
ยโต มหพฺพลํ พุทฺธ- วจเน ปาฏวตฺถินํ.

[ง] นามลิงฺคานฺย’โต พุทฺธ- ภาสิตสฺสา’รหานฺย’หํ
ทสฺสยนฺโต ปกาเสสฺส- มภิธานปฺปทีปิกํ.

ความเป็นผู้ฉลาดในนามและลิงค์ อันเป็นเหตุให้วินิจฉัยเนื้อความได้ นับว่ามีอุปการะมากต่อผู้หวังความเข้าใจในพระพุทธพจน์ เมื่อข้าพเจ้าจะแสดงนามและลิงค์ซึ่งมีใช้ในพระไตรปิฎกอันเป็นพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้รจนาคัมภีร์ขึ้นแล้วตั้งชื่อว่า "อภิธานัปปทีปิกา"

ผู้กำลังมุ่งมั่นศึกษาค้นคว้าพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ควรมีความรู้และความทรงจำคำไวพจน์ของนามที่มีความหมายเหมือนกันไว้ให้มาก เมื่อได้เห็นนามบทนั้นๆ จะสามารถทราบได้ทันทีว่ามีอรรถอย่างไรและเป็นลิงค์ใด อย่างนี้จึงนับว่ามีความรู้ มีความชำนาญแตกฉาน และมีความเข้าใจเนื้อความที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เป็นต้น ได้อย่างถูกต้องครบถ้วน เพราะเหตุนั้น พระโมคคัลลานเถระจึงกล่าวว่า จะแสดงนามศัพท์พร้อมทั้งไวพจน์ คือนำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันตามสมควรแก่พระพุทธพจน์มารวมไว้ในที่เดียวกันในหมวดเดียวกัน เพื่อให้เกิดความสะดวกต่อนักศึกษาผู้กำลังศึกษาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ เช่น นามศัพท์ที่มีความหมายว่า "พระพุทธเจ้า" ท่านก็นำมาแสดงเรียงไว้ในที่เดียวกันต่อเนื่องกันไปจนครบด้วยคาถาที่ ๑-๕ ว่า **พุทฺโธ ทสพโล สตฺถา สพฺพญฺญู ทฺวิปทุตฺตโม** เป็นต้น

ต่อจากนั้นจึงแสดงนามศัพท์ที่มีความหมายว่า "พระธรรม พระอรหันต์ เทวดา บาป บุญ สถานที่ บุคคล เมือง ภูเขา แม่น้ำ สัตว์ใหญ่ สัตว์เล็ก แมลง" เป็นต้น ไว้ให้ครบในหมวดนั้นๆ โดยใช้วิธีรวมนามศัพท์ที่มีอรรถเดียวกันมาไว้ด้วยกันบ้าง รวมนามศัพท์ที่มีหลายอรรถมาไว้ด้วยกันบ้าง และรวมอุปสัคกับนิบาตมาไว้ด้วยกัน เว้นกิริยาอาขยาตไม่ได้นำมาแสดงไว้

ปริภาสา

กฎเกณฑ์และคำแนะนำในการใช้คัมภีร์

[๑] ภิยฺโย รูปนฺตรา สาห- จริเยน จ กตฺถจิ
กฺวจา'หจฺจวิธาเนน เญยฺยํ ถีปุนฺนปุํสกํ.

[๖] อภินฺนลิงฺคานํ เยว ทฺวนฺโท จ ลิงฺควาจกา
คาถาปาทนฺตมชฺฌฏฺฐา ปุพฺพํ ยนฺตฺยปเร ปรํ.

[๗] ปุมิตฺถิยํ ปทํ ทฺวีสุ สพฺพลิงฺเค จ ติสฺวิติ
อภิธานนฺตรารมฺเภ เญยฺยํ ตฺว'นฺต'มถาทิ จ.

[๘] ภิยฺโย ปโยค'มาคมฺม โสคเต อาคเม กฺวจิ
นิฆณฺฑุยุตฺติ'ญฺจา'นีย นามลิงฺคํ กถียติ.

นักศึกษาพึงทราบว่า ความเป็นไปของอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ของแต่ละนามศัพท์ โดยนัย ๓ อย่าง คือ รูปันตรนัย ซึ่งมีใช้มาก

ที่สุด สาหจริยนัย และ อาหัจจวิธานนัย ซึ่งมีใช้บ้างไม่มากนัก

ข้าพเจ้า จะนำเฉพาะบทที่มีลิงค์เดียวกันเท่านั้น มาประกอบเข้ากันให้เป็นทวันทสมาส ถ้าบทกล่าวลิงค์เรียงอยู่ท้ายหรือกลางบาทคาถา แสดงว่าเป็นการระบุลิงค์ของบทข้างหน้าว่าเป็นลิงค์เดียวกัน ถ้าบทกล่าวลิงค์เรียงอยู่ต้นบาทคาถา แสดงว่าเป็นการระบุลิงค์ของบทที่เรียงอยู่ข้างหลังว่าเป็นลิงค์เดียวกัน

บทว่า "ทฺวีสุ" กล่าวว่าเป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ บทว่า "ตีสุ" กล่าวว่าเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ บทที่มี ตุ ศัพท์เรียงอยู่ข้างหลังและบทที่มี อถ ศัพท์เรียงอยู่ข้างหน้า ให้ทราบว่าเป็นการเริ่มต้นเนื้อความอื่นจากที่กล่าวแล้ว

ข้าพเจ้า นำนามพร้อมทั้งลิงค์ที่เป็นอุทาหรณ์ในพระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธพจน์ของพระสุคตมาแสดงเป็นส่วนมาก มีบางคาถาที่นำอุทาหรณ์จากคัมภีร์นิฆัณฑุมาแสดงไว้ด้วย เพราะเห็นว่าสอดคล้องกับพระพุทธพจน์

คำว่า "**รูปนฺตรา**" แสดงบทที่มีรูปพิเศษ คือมีลักษณะให้สังเกตรู้ลิงค์ที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่บทที่มี **อา อี อินี** อิตถีโชตกปัจจัยอยู่ท้าย มักเป็นอิตถีลิงค์ เช่น กญฺญา ตณฺหา นที อิตฺถี ราชินี ภิกฺขุนี ยกฺขินี เป็นต้น บทที่มี **โอ** อยู่ท้าย มักเป็นปุงลิงค์ เช่น พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ มนุสฺโส ปุคฺคโล เป็นต้น บทที่มีนิคหิต (ํ) อยู่ท้าย มักเป็นนปุงสกลิงค์ เช่น กมฺมํ จิตฺตํ กุสลํ ปุญฺญํ ปาปํ นิพฺพานํ เป็นต้น

คำว่า "**สาหจริเยน**" แสดงวิธีให้ทราบว่า หากลิงค์ของบทใดยังไม่ชัดเจน ก็จัดเรียงบทนั้น ไว้ใกล้กับบทที่มีลิงค์ชัดเจน กล่าวคือบทที่ลงท้ายด้วยสระ **อา อิ อี อุ อู** มีอยู่ทั้ง ๓ ลิงค์ ยากจะสังเกตรู้ได้ จึงจัดเรียงไว้ใกล้กับบทที่มีลิงค์ชัดเจนเพื่อให้รู้ว่าศัพท์ที่อยู่ติดกันนั้นมีลิงค์เหมือนกัน เช่น **สุชมฺปติ สหสฺสกฺโข**[๑] ท่านจัดเรียง **สุชมฺปติ** ไว้ติดกับ **สหสฺสกฺโข** เพื่อให้สังเกตรู้ได้ง่ายว่า **สุชมฺปติ** กับ **สหสฺสกฺโข** เป็นปุงลิงค์เหมือนกัน

คำว่า "**อาหจฺจ วิธาเนน**" แสดงวิธีพิเศษโดยการประกอบบทที่บอกลิงค์มาเรียงไว้ใกล้ๆ เพื่อให้รู้ลิงค์ของบทนั้นได้ชัดเจน บทที่บอกลิงค์ได้แก่ **ปุเม อิตฺถิยํ นปุํสเก อปุเม ปุนฺนปุํสเก นิตฺถิยํ นาริยํ** เป็นต้น ที่ระบุชัดว่าบทนั้นเป็นปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ หรือนปุงสกลิงค์ เช่น

ทานวา ปุเม[๒] **ทานวนฺตุ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์

ธิติตฺถิยํ (ธิติ+อิตฺถิยํ)[๓] **ธิติ**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์

ชตุ นปุํสเก[๔] **ชตุ**ศัพท์มีใช้ในนปุงสกลิงค์

๑ อภิธาน คาถา ๑๘ ๒ อภิธาน คาถา ๑๔ ๓ อภิธาน คาถา ๑๕๖ ๔ อภิธาน คาถา ๐๕

อปุเม เทวตานิ[๑] **เทวตา**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์

วชิรํ ปุนฺนปุํสเก[๒] **วชิร**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

วิมาโน นิตฺถิยํ[๓] **วิมาน**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

วุฏฺฐิ นาริยํ[๔] **วุฏฺฐิ**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์

บทที่พระโมคคัลลานเถระย่อเข้าเป็นทวันทสมาสนั้น ส่วนมากเป็นบทที่มีลิงค์เดียวกัน หากนักศึกษาต้องการทราบลิงค์ของบทที่ประกอบเข้าเป็นทวันทสมาส ให้สังเกตดูศัพท์ที่เรียงไว้ท้ายสุด ถ้าบทท้ายสุดของทวันทสมาสเป็นลิงค์อะไร บทที่เรียงอยู่ข้างหน้าก็เป็นลิงค์นั้นไปด้วย เช่น

บททวันทสมาสว่า "**ธุวมนิทสฺสนากตาปโลกิตํ**"[๕] บอกให้รู้ว่าทั้ง ๔ บท คือ **ธุว อนิทสฺสน อกต** และ **อปโลกิต** เป็นนปุงสกลิงค์เหมือนกัน

บททวันทสมาสว่า "**วิมุตฺยสงฺขตธาตุสุทฺธินิพฺพุติโย**"[๖] บอกให้รู้ว่าทั้ง ๔ บท คือ **วิมุตฺติ อสงฺขตธาตุ สุทฺธิ** และ **นิพฺพุติ** เป็นอิตถีลิงค์เหมือนกัน

บทว่า "**ทฺวีสุ**" แปลว่า "ในลิงค์ทั้ง ๒" หมายถึงมีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ เช่น "อสนิ ทฺวีสุ"[๗] **อสนิ** มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๒ คือปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

บทว่า "**ตีสุ**" หรือ "**ติสุ**" แปลว่า "ในลิงค์ทั้ง ๓" หมายถึงมีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น "อูสวา ตูสโร ติสุ"[๘] **อูสวนฺตุ** และ **อูสร** มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

บทว่า "**ตุ**" แปลว่า "ส่วน" อยู่หลังบทใด บทที่อยู่หน้า ตุ นั้น เริ่มขึ้นเนื้อความใหม่ เช่น "ชิโน สกฺโก ตุ สิทฺธิตฺโถ"[๙] **สกฺก**ศัพท์เริ่มต้นเนื้อความใหม่ แตกต่างจาก **ชิน**ศัพท์ที่อยู่ในคาถาบาทเดียวกัน

บทที่อยู่หลัง **อถ**ศัพท์ เป็นบทขึ้นเนื้อความใหม่ เช่น "อภิโทโส ปโทโส**ถ** สาโย สญฺฌา ทินจฺจโย"[๑๐] **สาย**ศัพท์เป็นต้นไป ขึ้นต้นเนื้อความใหม่

พระโมคคัลลานเถระมีความประสงค์จะให้ทราบว่า บทที่ท่านนำมาแสดงไว้ในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ส่วนมากนำมาจากพระไตรปิฎก บางบทมีใช้อยู่ในคัมภีร์อภิธานสันสกฤต เช่น คัมภีร์นิฆัณฑุและคัมภีร์อมรโกสอภิธานเป็นต้น ที่ท่านเห็นว่าไม่ขัดต่อพระพุทธพจน์ จึงได้นำมาแสดงไว้ในที่นี้ด้วย

จ อปิ ปิ ศัพท์ในคาถา โดยมากมีอรรถสมุจจยะ รวมศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันเข้ามาไว้ในกลุ่มเดียวกัน แปลว่า "และ ด้วย อนึ่ง แม้"

จ อปิ ปิ ตุ อถ ศัพท์ในบางคาถา ไม่มีเนื้อความพิเศษอะไร ท่านใส่ไว้ให้เป็นปาทปูรณะ เพื่อให้เต็มบาทคาถาและมีความไพเราะสละสลวยเท่านั้น

---

๑ อภิธาน คาถา ๑๒ ๒ อภิธาน คาถา ๒๔ ๓ อภิธาน คาถา ๒๕ ๔ อภิธาน คาถา ๔๘
๕ อภิธาน คาถา ๗ ๖ อภิธาน คาถา ๙ ๗ อภิธาน คาถา ๒๔ ๘ อภิธาน คาถา ๑๘๒
๙ อภิธาน คาถา ๔ ๑๐ อภิธาน คาถา ๖๘

๑. สัคคกัณฑ์

๑.๑ พุทธาทิวัณณนา

พรรณนาพระนามของพระพุทธเจ้าเป็นต้น

[๑] พุทฺโธ ทสพโล สตฺถา สพฺพญฺญู ทฺวิปทุตฺตโม
มุนินฺโท ภควา นาโถ จกฺขุมงฺคีรโส มุนิ.

[๒] โลกนาโถนธิวโร มเหสิ จ วินายโก
สมนฺตจกฺขุ สุคโต ภูริปญฺโญ จ มารชิ.

[๓] นรสีโห นรวโร ธมฺมราชา มหามุนิ
เทวเทโว โลกครุ ธมฺมสฺสามี ตถาคโต.

[๔] สยมฺภู สมฺมาสมฺพุทฺโธ วรปญฺโญ จ นายโก
ชิโน สกฺโก ตุ สิทฺธตฺโถ สุทฺโธทนิ จ โคตโม.

[๕] สกฺยสีโห ตถา สกฺย- มุนิ จาทิจฺจพนฺธุ จ.

พระนามของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ๓๒ ศัพท์

พุทฺธ (พุธ อวคมเน+ต) พระพุทธเจ้า, ผู้ตรัสรู้. **พุทฺโธติ เกนตฺเถน พุทฺโธ**[๑] ถามว่า คำว่า "พุทฺโธ" พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะอรรถว่าอย่างไร, ตอบว่า พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพุทธะ เพราะประกอบอรรถวิเคราะห์ว่า

(๑) **พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงตรัสรู้สัจธรรม
(๒) **โพเธตา ปชายาติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงยังหมู่สัตว์ให้รู้ตาม
(๓) **สพฺพญฺญุตาย พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงรู้ธรรมทุกอย่าง
(๔) **สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทุกอย่าง
(๕) **อภิญฺเญยฺยตาย พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
(๖) **วิสวิตาย พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงทำนิพพานให้แจ้ง
(๗) **ขีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะกิเลส
(๘) **นิรุปกฺกิเลสสงฺขาเตน พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงปราศจากอุปกิเลส
(๙) **เอกนฺตวีตราโคติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงปราศจากราคะแน่นอน
(๑๐) **เอกนฺตวีตโทโสติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงปราศจากโทสะแน่นอน

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๙๓/๕๖๐; ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๕๔๖/๒๗๑; ขุ.ปฏิสํ. ๓๑/๓๘๖/๒๖๑

(๑๑) **เอกนฺตวีตโมโหติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงปราศจากโมหะแน่นอน

(๑๒) **เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงสิ้นกิเลสแน่นอน

(๑๓) **เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะเพราะเสด็จไปสู่หนทางอันเป็นเอก

(๑๔) **เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธติ พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว

(๑๕) **อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภตฺตา พุทฺโธ** พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา

(๑๖) **พุชฺฌตีติ พุทฺโธ** ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ)

แม้พระพุทธเจ้าเอง ก็เคยตรัสแก่เสลพราหมณ์ว่า

> อภิญฺเญยฺยํ อภิญฺญาตํ ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ
> ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม ตสฺมา พุทฺโธสฺมิ พฺราหฺมณ[๑]

พราหมณ์ ธรรมที่ควรรู้ยิ่งเรารู้ยิ่งแล้ว ธรรมที่ควรเจริญเราเจริญแล้ว ธรรมที่ควรละเราละได้แล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นพระพุทธเจ้า

ทสพล (ทส+พล) พระพุทธเจ้า, พระทศพล. **ทส พลานิ อสฺสตฺถีติ ทสพโล** พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า "ทสพละ" เพราะทรงมีกำลังกายเท่ากำลังของพญาช้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก และทรงมีกำลังญาณ ๑๐ ประการ คือ (๑) **ฐานาฐานญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ ทรงรู้ว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไปไม่ได้ รู้เหตุและรู้ผล (๒) **กัมมวิปากญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้ผลของกรรมดีและกรรมชั่ว (๓) **สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติ ทุคติ หรือพ้นจากคติ รู้ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อันสูงสุด (๔) **นานาธาตุญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนกสังขาร (สังขารที่กรรมยึดครอง) และฝ่ายอนุปาทินนกสังขาร (สังขารที่กรรมไม่ยึดครอง) (๕) **นานาธิมุตติกญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้อัธยาศัย ความเชื่อถือ ความสนใจของสัตว์ทั้งหลาย (๖) **อินทริยปโรปริยัตตญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายว่า มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หย่อนหรือแก่กล้าเพียงไร (๗) **ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมองและความผ่องแผ้วของการออกจากฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย (๘) **ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้ถึงภพอันเคยเป็นอยู่ในอดีต (๙) **จุตูปปาตญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปตามกรรมของตน (๑๐) **อาสวักขยญาณ** พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. ในบางที่ ท่านเรียกว่า ทศพลญาณ ๑๐ ประการ

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๙๕/๕๔๓

บ้าง ตถาคตญาณ ๑๐ ประการบ้าง[๑]

สตฺถุ (สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ+รตฺถุ) พระพุทธเจ้า, พระศาสดา. **ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ สตฺถา** พระนามว่าสัตถุ เพราะทรงแนะนำสั่งสอนสัตว์ทั้งหลายด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคต และประโยชน์อันสูงสุด (อาเทศ สาสฺ เป็น ส, ลบ รฺ อนุพันธ์). **สตฺถาติ ภควา สตฺถวาโห**[๒] พระศาสดา คือพระพุทธเจ้าผู้ทรงนำมาซึ่งคำสั่งสอน

สพฺพญฺญู (สพฺพสทฺทูปปท+ญา อวโพธเน+รู) พระพุทธเจ้า, พระสัพพัญญู, ผู้รู้ธรรมทั้งปวง. **สพฺพํ ชานาติ สีเลนาติ สพฺพญฺญู** พระนามว่าสัพพัญญู เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวงโดยปรกติ. ในอรรถกถา[๓] ท่านแสดงสัพพัญญูไว้ ๕ ประการ คือ (๑) **กมสัพพัญญู** ทรงรู้จุติและอุบัติทุกอย่างของสัตว์ผู้เป็นไปตามลำดับกรรม (๒) **สกิงสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมชาติทุกอย่างได้ในขณะญาณเดียว (๓) **สตตสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างตามความเป็นจริง (๔) **สัตติสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปรีชาสามารถ (๕) **ญาตสัพพัญญู** ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอย่างด้วยพระปัญญาที่ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔. ในสัพพัญญู ๕ อย่างนี้ หมายถึง ญาตสัพพัญญู คือ ตรัสรู้อริยสัจ ๔

ทฺวิปทุตฺตม (ทฺวิ+ปท+อุตฺตม) พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้า. **ทฺวิปทานํ อุตฺตโม ทฺวิปทุตฺตโม**[๔] พระผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้าทุกชนิด พระนามว่าทวิปทุตตมะ (ลบสระหน้า). **ทฺวิปทานํ ทฺวิปเทสุ วา อุตฺตโม ทฺวิปทุตฺตโม** บรรดาสัตว์สองเท้า ถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด จึงทรงพระนามว่าทวิปทุตตมะ (ลบสระหน้า). **ทฺวิปทุตฺตโม ทฺวิปทานํ เทวพฺรหฺม-มนุสฺสานํ อุตฺตโม เสฏฺโฐ**[๕] บรรดาเทวดา พรหม และมนุษย์ผู้มีสองเท้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

มุนินฺท (มุนิ+อินฺท) พระพุทธเจ้า, พระมุนินทร์. **มุนีนํ อินฺโท ราชา มุนินฺโท** ผู้ยิ่งใหญ่กว่าพระมุนีทั้งหลาย พระนามว่ามุนินทะ (ลบสระหน้า). **จิรํ ธาตุ ธมฺโม มุนินฺทสฺส โลเก**[๖] ขอให้ธรรมะของพระพุทธเจ้าจงดำรงมั่นตลอดกาลนาน. ในขุททกนิกายอรรถกถากล่าวไว้ว่า "**มุนีติ หิ อคาริยมุนิ อนคาริยมุนิ เสกฺขมุนิ อเสกฺขมุนิ ปจฺเจกมุนิ มุนิมุนีติ อเนกวิธา มุนโย**"[๗] คำว่า มุนิ ได้แก่ พระมุนีทั้งหลาย คือ (๑) **อคาริยมุนิ** คฤหัสถ์ผู้รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นกัลยาณปุถุชน (๒) **อนคาริยมุนิ** บรรพชิตผู้มีจาตุปาริสุทธิศีลสมบูรณ์ (๓) **เสกขมุนิ** เสกขบุคคล ๗ จำพวก คือ คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุธรรมขั้นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิ ผล และอรหัตตมรรค (๔) **อเสกขมุนิ** คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุธรรมขั้นอรหัตตผล (๕) **ปัจเจกมุนิ** พระปัจเจกพุทธเจ้า (๖) **มุนิมุนิ** พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นใหญ่กว่ามุนิทั้ง ๕ ข้างต้น จึงทรงพระนามว่า มุนิมุนิ หรือ มุนินทะ

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๖๖,๑๔๐; องฺ.ทสก. ๒๔/๒๑/๓๕
๒ วิ.อฏฺ. ๑/๙๓; วิสุทฺธิ. ๑/๒๐๒
๓ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๕๖/๓๙๐
๔ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๗/๗๑
๕ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๒๑๙/๒๗๐
๖ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑-๑๘/๔๓๕
๗ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๓๘/๑๗๒

ภควนฺตุ (ภค+วนฺตุ) พระพุทธเจ้า, พระผู้มีพระภาค. ***ภควาติ คารวาธิวจนํ, อปิจ ภคฺคราโคติ ภควา, ภคฺคโทโสติ ภควา, ภคฺคโมโหติ ภควา, ภคฺคมาโนติ ภควา***[๑] คำว่า "พระผู้มีพระภาค" เป็นพระนามที่พุทธบริษัทเรียกโดยเคารพ อนึ่ง พระนามพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำลายราคะได้ ทำลายโทสะได้ ทำลายโมหะได้ ทำลายมานะได้ (สำเร็จเป็น ภควา เพราะอาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา และลบสระหน้า)

นาถ (นาถ อาสีสเน+อ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง. **นาโถติ โลกปฏิสรโณ โลกสามิ โลกนายโกติ วุตฺตํ โหติ. เวเนยฺยานํ หิตสุขํ นาถติ อาสีสตีติ นาโถ, ตํตํ หิตปฏิปตฺตึ นาถติ ยาจตีติ นาโถ, สพฺพสตฺเต นาถติ อภิภวตีติ นาโถ, สตฺตานํ หิตสุขํ นาถติ นิโยเชตีติ นาโถ, กิเลเส นาถติ อุปตาเปตีติ นาโถ.**[๒] คำว่า "นาโถ" หมายถึง ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก เป็นเจ้าแห่งชาวโลก เป็นผู้นำของชาวโลก พระพุทธเจ้าผู้ทรงหวังประโยชน์สุขแก่เวไนยสัตว์ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์นั้นๆ จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ ยาจเน+อ), หรือทรงปกครองสรรพสัตว์ จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ อิสฺสริเย+อ), หรือทรงบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกทั้งมวล จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ นิโยชเน+อ), หรือทรงคุกคามกิเลสให้เร่าร้อน จึงทรงพระนามว่านาถะ (นาถ อุปตาเป+อ)

จกฺขุมนฺตุ (จกฺขุ+มนฺตุ) พระพุทธเจ้า, ผู้มีจักษุคือพระสัพพัญญุตญาณ. **จกฺขุ ญาณจกฺขุ อสฺสตฺถีติ จกฺขุมา** ผู้มีปัญญาจักษุ พระนามว่าจักขุมันตุ (สำเร็จรูปเป็น จกฺขุมา เพราะอาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **เทฺว จกฺขูนิ ญาณจกฺขุ เจว มํสจกฺขุ จ, ตตฺถ ญาณจกฺขุ ปญฺจวิธํ พุทฺธจกฺขุ ธมฺมจกฺขุ สมนฺตจกฺขุ ทิพฺพจกฺขุ ปญฺญาจกฺขูติ**[๓] จักษุ ๒ คือ ญาณจักษุ (หรือปัญญาจักษุ) และมังสจักษุ, ในจักษุ ๒ อย่างนั้น ญาณจักษุมี ๕ คือ พุทธจักษุ ธัมมจักษุ สมันตจักษุ ทิพพจักษุ และปัญญาจักษุ. **จกฺขุมา ปรินิพฺพุโต**[๔] พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว. **จกฺขุมา ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมา**[๕] ผู้มีจักษุด้วยจักษุ ๕ ประการ ชื่อว่าจักขุมา

องฺคีรส (องฺค+อีอาคม+รส+ณ) พระพุทธเจ้า, พระอังคีรส, ผู้มีพระรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกาย. **องฺคโต สรีรโต นิคฺคตา รสฺมิ ยสฺส โส องฺคีรโส**[๖] พระพุทธเจ้าผู้มีพระรัศมีซ่านออกจากพระวรกาย จึงทรงพระนามว่าอังคีรสะ (ลบสระหน้า). **สพฺพทา พยามปฺปภาย กายโต นิจฺฉรณวเสน องฺคีรโส, องฺคีรสสฺส อิสิโน อปจฺจํ องฺคีรโส** ทรงพระนามว่าอังคีรสะ เพราะทรงมีพระรัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกายตลอดเวลา, หรือทรงเป็นทายาทของพระอังคีรส จึงทรงพระนามอังคีรสะ. **องฺคีรสสฺส นมตฺถุ**[๗] ขอนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า. **องฺคีรสํ ปสฺส วิโรจมานํ**[๘] ท่านจงดู พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงรุ่งเรืองอยู่

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๓๑/๑๗๓
๒ วิ.ฏี. ๑/๙/๑๑
๓ สํ.อฏฺ. ๑๓/๑/๑
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๒๕/๒๓๓
๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๒๕/๒๓๓
๖ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๔๒๘/๘๑
๗ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๐๙/๒๑๐
๘ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๖๑/๑๑๘

มุนิ (มุน ญาเณ+อิ) พระพุทธเจ้า, พระมุนี. **อตฺตหิตญฺจ ปรหิตญฺจ มุนาติ ชานาตีติ มุนิ**[๑] ผู้ทรงรู้ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น พระนามว่ามุนิ. **โพธิมชฺฌคา มุนิ**[๒] พระพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้โพธิญาณ. **โมเนยฺยธมฺมสมนฺนาคเมน มุนิ**[๓] พระนามว่ามุนิ เพราะทรงประกอบ ด้วยโมเนยยธรรม (คือพระปัญญาญาณ)

โลกนาถ (โลก+นาถ) พระพุทธเจ้า, พระโลกนาถ, ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก. **โลกานํ นาโถ โลกนาโถ** ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก พระนามว่าโลกนาถะ. **โลกนาถสฺส สาสนํ**[๔] พระศาสนาของพระพุทธเจ้า. **มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย หิ ยาว มหาปรินิพฺพานา โลกหิตตฺถเมว โลกนาถา ติฏฺฐนฺติ**[๕] ตั้งแต่เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์(ผนวช) จนถึงมหาปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงดำรงอยู่เพื่อเกื้อกูลชาวโลกเหมือนกัน

อนธิวร (น+อธิวร) พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐสุด, ผู้ไม่ใครประเสริฐยิ่งกว่า. **อจฺจนฺตวโร อธิวโร นาสฺส อตฺถีติ อนธิวโร, น ตโต อธิโก วโร อตฺถีติ วา อนธิวโร, อนุตฺตโรติ อตฺโถ**[๖] พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีใครยิ่งกว่า พระนามว่าอนธิวระ ได้แก่ ผู้ประเสริฐที่สุด. **อตฺตโน อธิกสฺส กสฺสจิ อภาวโต อนธิวโร** พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าอนธิวระ เพราะไม่มีผู้ใดประเสริฐยิ่งกว่าพระองค์ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

คาถาที่ชาวพุทธนิยมสวดอาราธนาธรรมว่า

พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี สหมฺปติ
กตญฺชลี อนธิวรํ อยาจถ
สนฺตีธ สตฺตา อปฺปรชกฺขชาติกา
เทเสหิ ธมฺมํ อนุกมฺปิมํ ปชํ.[๗]

ท้าวสหัมบดีพรหมเป็นประธานในโลกทั้ง ๓ ประนมอัญชลีกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าว่า ในโลกนี้ เหล่าสัตว์ผู้เกิดมามีนัยน์ตาเปื้อนธุลีเพียงน้อยนิด มีอยู่ ขอพระองค์ทรงอาศัยความเอ็นดูหมู่สัตว์นี้แล้ว โปรดทรงแสดงธรรมด้วยเถิด

มเหสิ (มหนฺตสทฺทูปปท+เอส คเวสเน+อิ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่. **มหนฺเต สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺเธ เอสิ คเวสีติ มเหสิ**[๘] พระพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ วิมุตติขันธ์ และวิมุตติญาณทัสสนขันธ์อันยิ่งใหญ่ พระนามว่ามเหสิ. **มหนฺตานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต มเหสิ, มหนฺโต วา อีโส วิภูติ เอตสฺสาติ มเหสิ** ทรงพระนามว่ามเหสิ เพราะทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มีศีลขันธ์เป็นต้น

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๓๗๐/๑๗๓
๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๖๐/๒๘๘
๓ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒๑๕/๒๙๕
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๒/๔๓๕
๕ วิ.ฏี. ๑/๑๐/๑๓
๖ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑/๑๗
๗ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๐๔
๘ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๒๗/๗

หรือทรงมีความเป็นใหญ่ยิ่ง จึงพระนามว่ามเหสิ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า). **อุปาคมิ อมฺพวนํ มเหสิ**[๑] พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปถึงสวนมะม่วงแล้ว

วินายก (วิ+นี ปาปุณเน+ณฺวุ) พระพุทธเจ้า, ผู้แนะนำ, ผู้นำสัตว์ไปสู่นิพพาน. **พหูหิ วินยนูปาเยหิ สตฺเต วิเนติ ทเมตีติ วินายโก**[๒] พระพุทธเจ้าผู้ทรงฝึกสัตว์ทั้งหลายด้วยอุบาย เครื่องฝึกเป็นอันมาก จึงทรงพระนามว่าวินายกะ. **หิตํ วินยติ อนุสาสตีติ วินายโก** ผู้ทรงแนะนำประโยชน์เกื้อกูล พระนามว่าวินายกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). **ปิยทสฺสี วินายโก**[๓] พระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี

ปพฺพชฺชํ โคตมี ยาจิ **นานุญฺญาสิ ตถาคโต**
กปิลวตฺถุ เวสาลึ **อคมาสิ วินายโก.**[๔]

เรื่องพระนางโคตมีทูลขอบรรพชา พระตถาคตไม่ทรงอนุญาต และเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ไปยังกรุงเวสาลี

สมนฺตจกฺขุ (สมนฺต+จกฺขุ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงมีพุทธญาณรอบทิศ. **สมนฺตจกฺขุ จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ทุกฺเข ญาณํ**[๕] พุทธญาณ ๑๔ ชื่อว่าสมันตจักขุ ได้แก่ ปัญญาเห็นทุกขสัจ. **สมนฺตจกฺขุ วุจฺจติ สพฺพญฺญุตญาณํ**[๖] พระสัพพัญญุตญาณท่านเรียกว่า "สมันตจักขุ". **สพฺพธมฺมทสฺสนสีลตาย สมนฺตจกฺขูติ ลทฺธนาเมน สพฺพญฺญุตญาเณน สมนฺนาคตตฺตา สมนฺตจกฺขุ** พระนามว่าสมันตจักขุ เพราะทรงมีปรกติเห็นธรรมทั้งปวง และเพราะทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ

สุคต (สุ+คมฺ คติมฺหิ+ต) พระพุทธเจ้า, พระสุคต, ผู้มีญาณอันงดงาม, ผู้เสด็จไปดีแล้ว. **สุคโตติ โสภณคมนตฺตา, สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา สุคโต**[๗] คำว่า "สุคโต" พระนามว่าพระสุคต เพราะเสด็จไปดี เสด็จไปสู่ที่ดี เสด็จไปโดยชอบ. **อรหตฺตมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา เต กิเลเส น ปุเนติ น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต**[๘] พระพุทธเจ้าผู้ทรงละกิเลสด้วยอรหัตตมัคคญาณแล้ว ไม่ทรงกลับมาสู่กิเลสนั้นอีก จึงทรงพระนามว่าสุคตะ. **โสภนํ คตํ ญาณมสฺส สํสารา วา สุฏฺฐุ อปุนราวตฺติยา คตวาติ สุคโต, สปรสุขสิทฺธตฺถํ วา สมฺมา คตวาติ สุคโต** ผู้ทรงมีญาณอันงดงาม เสด็จไปจากสงสารแล้วไม่กลับมาอีก หรือผู้เสด็จไปเพื่อยังประโยชน์ตนและผู้อื่นให้สำเร็จด้วยดี จึงทรงพระนามว่าสุคตะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **เทเสตุ สุคโต ธมฺมํ**[๙] ขอพระสุคตโปรดแสดงธรรมเถิด

ภูริปญฺญ (ภูริ+ปญฺญา+ณ) พระพุทธเจ้า, ผู้มีปัญญามาก, ผู้มีปัญญาไม่สิ้นสุด, ผู้มีปัญญากว้างดุจแผ่นดิน. **ภูริปญฺโญติ ภูริปญฺโญ มหาปญฺโญ ติกฺขปญฺโญ ปุถุปญฺโญ หาสปญฺโญ**

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๒๕/๑๕๗
๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๙/๖๐
๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๗/๕๑๕
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๖๑๓/๓๗๔
๕ ขุ.ปฏิสํ. ๓๑/๒๙๒/๑๙๓
๖ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๒๗/๔๓๕
๗ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑๐/๙๒
๘ วิ.อฏฺ. ๑/๑๒๒
๙ วิ.มหา. ๔/๘/๑๐

ชวนปญฺโญ นิพฺเพธิกปญฺโญ[๑] คำว่า "ภูริปญฺโญ" ได้แก่ ผู้มีปัญญากว้างขวาง ดุจแผ่นดิน มีปัญญามาก มีปัญญาแก่กล้า มีปัญญาสูง มีปัญญาดี มีปัญญาเร็ว มีปัญญากำจัดกิเลส. **ภูริ พหุกา ปญฺญา ยสฺส อนนฺตตฺตา วา ภูริสมา ปญฺญา เอตสฺสาติ ภูริปญฺโญ** ผู้ทรงมีปัญญามาก หรือผู้ทรงมีปัญญากว้างใหญ่ดุจแผ่นดิน จึงทรงพระนามว่าภูริปัญญะ (ลบ ญฺ และสระหน้า). **เทวมนุสฺสปูชิโต ทิสฺวา ปน พฺยากริ ภูริปญฺโญ**[๒] พระพุทธเจ้าผู้เทวดาและมนุษย์พากันบูชาทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงทรงพยากรณ์

มารชิ (มาร+ชิ ชเย+กฺวิ) พระพุทธเจ้า, ผู้ชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสมารเป็นต้น. **กิเลสาทิปญฺจมารํ ชิตวาติ มารชิ** ผู้ทรงชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสมารเป็นต้น พระนามว่ามารชิ

> **เทวปุตฺโต กิเลโส จ อภิสงฺขารมารโก**
> **ขนฺธมาโร มจฺจุมาโร มาโร ปญฺจวิโธ มโต.**[๓]

บัณฑิตท่านรู้กันดีว่า มารมี ๕ ประการ คือ เทวปุตตมาร (มารคือท้าวปรนิมมิตวสวัตตี) กิเลสมาร (มารคือกิเลส) อภิสังขารมาร (มารคือการปรุงแต่ง) ขันธมาร (มารคือขันธ์ ๕) และมัจจุมาร (มารคือความตาย)

นรสีห (นรสทฺทูปปท+สห ขนฺตฺยภิภเวสุ+อ) พระพุทธเจ้า, พระนรสีห์, ผู้ปกครองมนุษย์และเทวดา. **นรานํ สีโห เสฏฺโฐ นรสีโห, ปรปฺปวาทสหณโต มทฺทนโต นรสีโห, สีโห วิยาติ สีโห, สหตีติ วา สีโห, นโร จ โส สีโห จาติ นรสีโห** ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ ผู้หักล้างวาทะของเจ้าลัทธิอื่นได้ ผู้เป็นดุจสีหะหรือทรงเป็นผู้ปกครอง จึงทรงพระนามว่านรสีหะ. **นรานํ สีโห นรสีโห** ผู้ประเสริฐกว่าคนทั้งหลาย พระนามว่านรสีหะ. **เอส หิ ตุยฺหํ ปิตา นรสีโห**[๔] เพราะว่าพระพุทธเจ้าพระองค์นี้เป็นพระชนกของพระองค์. **ยถา หิ สีโห มิคราชา จตูหิ ทาฐาหิ สพฺพสตฺเต หีสติ อภิภวติ, ตถา ภควาปิ สีลปญฺญาปุญฺญิทฺธิสงฺขาเตหิ จตูหิ ธมฺเมหิ สพฺพํ โลกํ หีสติ อภิภวติ** ราชสีห์ชนะหมู่สัตว์ ด้วยเขี้ยวทั้ง ๔ ของตนได้ฉันใด พระผู้มีพระภาคก็ทรงชนะชาวโลกด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ศีล ปัญญา บุญ อิทธิปาฏิหาริย์ ได้ฉันนั้น

นรวร (นร+วร) พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์. **นรานํ สพฺพปุริสานํ เสฏฺฐตฺตา นรวโร, นรานํ วา เทวมนุสฺสานํ เสฏฺฐตฺตา นรวโร** ผู้ทรงประเสริฐกว่านรชน หรือผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ พระนามว่านรวระ. **นร**ศัพท์ หมายถึงเทวดาและมนุษย์ เช่นเดียวกับ **นร**ศัพท์ในสังยุตตนิกายสคาถวรรคว่า **สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ**[๕] ผู้มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีล. **วิปสฺสี นรวโร**[๖] พระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี

---

[๑] ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๓๒-๓/๓๐๔ [๒] ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๑๕/๒๑๔ [๓] กจฺจายนสุตฺตนิทฺเทส ๒๑
[๔] วิ.ฏี. ๔/๑๐๘/๑๗๑ [๕] สํ.สคาถ. ๑๕/๖๑/๒๐ [๖] ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๐๐/๕๑๙

ธมฺมราช (ธมฺม+ราช) พระพุทธเจ้า, พระธรรมราชา. **ธมฺมสฺส ราชปวตฺตกตฺตา ธมฺมราชา, ธมฺมโต วา สเทวกสฺส โลกสฺส ราชา ชาโตติ ธมฺมราชา, ธมฺเมน ราชตีติ ธมฺมราชา, ธมฺมปาลโก วา ธมฺมราชา** ผู้ทรงเป็นพระธรรมราชา เพราะทรงยินดีซึ่งธรรม ทรงเป็นพระราชาของโลกพร้อมทั้งเทวโลกโดยธรรม ทรงยังปวงชนให้ยินดีด้วยธรรม ทรงเป็นพระราชาผู้รักษาความเป็นธรรมผู้เที่ยงธรรม จึงทรงพระนามว่าธัมมราชะ (อาเทศ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ราชาหมสฺมิ เสลาติ ธมฺมราชา อนุตฺตโร**[๑] พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดตรัสว่า “เสละ เราเป็นธรรมราชา”

มหามุนิ (มหนฺต+มุนิ) พระพุทธเจ้า, พระมหามุนี. **มุนีนํ เสฏฺฐตฺตา มหามุนิ** พระผู้ทรงพระนามว่า มหามุนิ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่ามุนีทั้ง ๕ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). **สตฺถา หิ จิรํ ชีว มหาวีร กปฺปํ ติฏฺฐ มหามุนีติ เอวํ โคตมิยา วนฺทิโต**[๒] พระนางโคตมี กราบบังคมทูลพระศาสดาอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านมหาวีระ ขอพระองค์จงมีพระชนมายุยั่งยืนนาน ข้าแต่มหามุนี ขอพระองค์โปรดประทับอยู่ตลอดกัปเถิด

เทวเทว (เทว+เทว) พระพุทธเจ้า, เทวดาของเทวดา. **เทวานํ อติเทโวติ เทวเทโว, เทวานํ อธิโก วา เทวเทโว** ทรงเป็นเทวดาผู้ยิ่งใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย เป็นเทวดาผู้เลิศของเทวดาทั้งหลาย จึงทรงพระนามว่าเทวเทวะ. **กหํ พุทฺโธ กหํ ภควา กหํ เทวเทโว กหํ นราสโภ**[๓] พระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นเทวดา เป็นผู้ยิ่งใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย ผู้ประเสริฐกว่าชนทั้งหลาย ประทับอยู่ ณ ที่ไหน

โลกครุ (โลก+ครุ) พระพุทธเจ้า, ผู้เป็นครูของชาวโลก. **โลกานํ ครุ อาจริโย โลกครุ, โลกานํ ครุภาชนตฺตา วา โลกครุ** ผู้ทรงเป็นครูสอนชาวโลก หรือเพราะทรงเป็นที่เคารพนับถือของชาวโลก จึงทรงพระนามว่าโลกครุ. **ปาโป อนุโตปฺปีติ จ ยํ นินฺทนฺโต อาห โลกครุ**[๔] พระพุทธเจ้าตรัสตำหนิบุคคลใดว่า เป็นคนบาป เน่าภายในแล้ว

ธมฺมสฺสามี (ธมฺม+สามี) พระพุทธเจ้า, เจ้าของธรรม. **ธมฺมสฺส สามี ยถาวุตฺตนเยน ธมฺมสฺสามี** ทรงเป็นเจ้าของแห่งธรรมตามที่กล่าวมาแล้ว จึงทรงพระนามว่าธัมมัสสามี (ซ้อน สฺ). **อมตสฺส ทาตา ธมฺมสฺสามี ตถาคโต**[๕] พระพุทธเจ้าผู้ทรงประทานอมตธรรม ผู้เป็นเจ้าของธรรม

ตถาคต (ตถา+อาคต,คต) พระพุทธเจ้า, พระตถาคต. **ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธมฺเม ยถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถาวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนฏฺเฐน ตถาคโต**[๖] พระพุทธเจ้าผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น เสด็จไปแล้วอย่างนั้น ตรัสรู้ความจริง ตรัสรู้สัจธรรมตามความเป็นจริง เพราะทรงเห็นสัจจะ ทรงตรัสอย่างนั้น ทรงกระทำอย่างนั้น ทรงดำรงอยู่ในฐานะผู้

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๐๙/๕๕๔ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๒/๒๒/๕๘ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๐๑/๔๑๕
๔ วิสุทฺธิ. ๑/๗๑ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๖๔๒/๔๑๔ ๖ ที.อฏฺ. ๔/๗/๕๙

ปกครอง จึงทรงพระนามว่าตถาคตะ. **ยถา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพญฺญุภาวํ คตา, ตถา อยมฺปิ คโตติ ตถาคโต, ตถา วา สมฺมา คตํ ญาณมสฺสาติ ตถาคโต** พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ถึงความเป็นพระสัพพัญญูโดยประการใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ทรงถึงความเป็นพระสัพพัญญูโดยประการนั้น มีพระปัญญาญาณงดงาม จึงทรงพระนามว่าตถาคตะ. **ทิฏฺฐปุพฺโพ มยา ตถาคโต**[๑] ท่านเคยพบเห็นพระตถาคตแล้ว

สยมฺภู (สยํสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+กฺวิ) พระพุทธเจ้า, พระสยัมภู, ผู้ตรัสรู้เอง. **สยเมว สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภวติ อนญฺญโพธิโตติ สยมฺภู** ผู้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง คือไม่มีผู้อื่นสอนให้ตรัสรู้ จึงทรงพระนามว่าสยัมภู (อาเทศนิคหิตเป็นวัคคันตะ มฺ, ลบ กฺวิ ปัจจัย). **สทฺธมฺมฏฺฐิติโก พุทฺโธ สยมฺภู อคฺคปุคฺคโล**[๒] พระสยัมภูพุทธเจ้าเป็นอัครบุคคลผู้ทรงดำรงไว้ซึ่งพระสัทธรรม

สมฺมาสมฺพุทฺธ (สมฺมาสทฺทูปปท+สํปุพฺพ+พุธ อวโพธเน+ต) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้า. **สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺโธ**[๓] เพราะทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยชอบ จึงทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ต เป็น ธ, ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ). **สมฺมา อวิปรีเตน สมตฺตนาเยว สพฺพธมฺเม พุชฺฌติ อพุชฺฌิ พุชฺฌิสฺสตีติ สมฺมาสมฺพุทฺโธ** ผู้กำลังตรัสรู้ ตรัสรู้แล้ว จักตรัสรู้ซึ่งธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยชอบ คือโดยสมควร ไม่ผิดแผก(ไปจากสัจจะ) จึงทรงพระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ. **อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ**[๔] แม้เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ

วรปญฺญ (วร+ปญฺญา+ณ) พระพุทธเจ้า, ผู้มีปัญญาประเสริฐที่สุด. **เสฏฺฐปญฺญาย สมนฺนาคตตฺตา วรปญฺโญ** ทรงพระนามว่าวรปัญญะ เพราะทรงเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐที่สุด (ลบ ณฺ และสระหน้า). **สงฺขาย เสเว วรปญฺญสาวโก**[๕] สาวกของพระพุทธเจ้าพึงใช้สอยโดยการพิจารณา

นายก (นี นเย+ณฺวุ) พระพุทธเจ้า, ผู้นำ. **สตฺเต สํสารณฺณวโต นิพฺพานปารํ เนตีติ นายโก** ผู้นำสัตว์ออกจากห้วงสมุทรคือสงสาร ไปสู่ฝั่งแห่งนิพพาน จึงทรงพระนามว่านายกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). **วิปสฺสี นาม นายโก**[๖] พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี

ชิน (ชิ ชเย+ยุ) พระพุทธเจ้า, พระชินเจ้า. **ชิตปญฺจมารตฺตา ชิโน** ทรงพระนามว่าชินะ เพราะทรงเป็นผู้ชนะมารทั้ง ๕ คือ เทวปุตตมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร ขันธมาร และมัจจุมาร (อาเทศ ยุ เป็น

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๕๑๔ ๒ วิ.จุลฺล. ๖/๓๑๙/๑๒๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๒๑

๔ วิ.มหา. ๑/๑/๑ ๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๓๓/๔๐๒ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๗๑/๓๕๔

อน, ลบ อ). **น จาปิ ญตฺติ น จ ปน กมฺมวาจา น เจหิ ภิกฺขูติ ชิโน อโวจ**[๑] ญัตติก็ไม่ใช่ กรรมวาจาก็ไม่เชิง และพระพุทธเจ้าก็มิได้ตรัสว่า เอหิภิกขุ

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา แสดงบทที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าไว้เพียง ๓๒ บท ส่วนในคัมภีร์อื่น แสดงบทที่ต่างจากนี้ไว้อีกมาก เช่น **สมนฺตภทฺร, โลกชิ, ฉฬภิญฺญ, อทฺวยวาที, สิรีฆน, อกนิฏฺฐค, ธมฺมกฺก, ราคาสนิ, ติสรณ, ขสม, คุณากร, มหาสุข, วชิร, เมตฺตาพล, อสม, ชิตาริ, มหาโพธิ, ธมฺมธาตุ, เสตเกตุ, ขชิ, ติมุตฺติ, ทสภูมิสฺสร, ปญฺจญาณ, พหุกฺขม, สมฺพุทฺธ, สพฺพทสฺสี, มหาพล, สพฺพโพธ, ธมฺมกาย, สํคุตฺต, อรห, ทฺวาทสกฺข, วีตราค** เป็นต้น

ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

> **อสงฺเขฺยยฺยานิ นามานิ สคุเณน มเหสิโน**
> **คุเณน นามมุทฺเธยฺยํ อปิ นามสหสฺสโต.**[๒]

> พระมงคลนามของพระพุทธเจ้า หากจะนับโดยการพรรณนาคุณแล้ว นับไม่ถ้วน มีหลายพันบท

คำนามที่นำมาแสดงในคัมภีร์อภิธานวรรณนานี้มี ๔ ประเภท[๓] คือ (๑) **สามญฺญนาม** นามที่ใช้เรียกทั่วไปไม่หมายถึงผู้ใดโดยเฉพาะ เช่น **พุทฺโธ** พระพุทธเจ้า หรือนามที่ตั้งเอาตามใจชอบ เช่น **อายุวฑฺฒโน** ผู้มีอายุยืน (๒) **คุณนาม** นามที่ตั้งขึ้นตามคุณสมบัติที่มีอยู่ เช่น **สมฺมาสมฺพุทฺโธ** พระสัมมาสัมพุทธเจ้า, **อรหํ** พระอรหันต์, **ธมฺมกถิโก** ผู้กล่าวธรรม, **วินยธโร** ผู้ทรงวินัย, **ปิฏกธโร** ผู้ทรงพระไตรปิฎก (๓) **กิตฺติมนาม** นามที่ตั้งขึ้นตามชื่อเสียง เช่น **ธมฺมวาที** ผู้แสดงธรรมเก่ง, **โภวาที** ผู้กล่าวว่าเจริญ (๔) **โอปปาติกนาม** นามที่ใช้เรียกขานสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วมีอยู่ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต เช่น **ปพฺพโต** ภูเขา, **คงฺคา** แม่น้ำ, **ปถวี** แผ่นดิน เป็นต้น

พระนามของพระพุทธเจ้าเฉพาะองค์ปัจจุบันมีเพิ่มอีก ๗ ศัพท์

สกฺก (สกฺก สตฺติยํ+อ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงสามารถ. **ปญฺจมาเร เชตุํ สกฺโกตีติ สกฺโก, ภคินีหิ สทฺธึ สํวาสกรณโต วา โลกมริยาทํ ฉินฺทิตุํ สกฺกุณนฺตีติ สกฺกา, สากิยานํ ปุพฺพราชาโน** ผู้สามารถชนะมาร ๕ พระนามว่าสักกะ (พระพุทธเจ้า) หรือผู้สามารถตัดธรรมเนียมของชาวโลกเพราะแต่งงานกับพี่สาวน้องสาวของตนได้ จึงชื่อว่าสักกะ หมายถึงบุรพกษัตริย์ของศากยวงศ์. **ปมุญฺจ มํ สกฺก กถงฺกถาหีติ สกฺกาติ ภควา สกฺยกุลา ปพฺพชิโตติปิ สกฺโก, อถวา อทฺโธ มหทฺโธ ธนวาติปิ สกฺโก, ตสฺสิมานิ ธนานิ เสยฺยถีทํ สทฺธาธนํ สีลธนํ หิริธนํ โอตฺตปฺปธนํ สุตธนํ จาคธนํ ปญฺญาธนํ สติปฏฺฐานธนํ สมฺมปฺปธานธนํ อิทฺธิปาทธนํ อินฺทฺริยธนํ พลธนํ โพชฺฌงฺคธนํ มคฺคธนํ ผลธนํ นิพฺพานธนํ** [๔] ข้อว่า ขอพระองค์ผู้สามารถ

---

๑ วิ.ปริ. ๘/๓๑๖/๕๓๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๕๓/๓๖๐ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๑๔๘/๓๒๒
๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๒๑๗/๑๑๔

ได้โปรดปลดเปลื้องข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลายเถิด, คำว่า "ผู้สามารถ" หมายถึงพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล จึงชื่อว่าผู้สามารถ, อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงมั่งคั่ง มีพระราชทรัพย์มาก พระองค์ทรงมีทรัพย์เหล่านี้ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คือหิริ ทรัพย์คือโอตตัปปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัฏฐาน ทรัพย์คือสัมมัปปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน

สิทฺธตฺถ (สิทฺธ+อตฺถ) พระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ. **สพฺพโลกสฺส อตฺถสิทฺธิกรตฺตา สิทฺธตฺโถ**[1] เพราะทรงทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชาวโลก จึงทรงพระนามว่า สิทธัตถะ. **สพฺเพสํ โลกานํ สิทฺธา อตฺถา เอเตน เหตุภูเตนาติ สิทฺธตฺโถ** ผู้ยังประโยชน์ของชาวโลกทั้งมวลให้สำเร็จ เพราะความเป็นพระพุทธเจ้านั้นเป็นเหตุ จึงทรงพระนามว่าสิทธัตถะ (ลบสระหน้า). **อสฺส จ ชาติสมนนฺตรํ นิธโย รตนานิ จ อุปฺปนฺนานีติ สิทฺธตฺโถ** ผู้ประสูติพร้อมกับขุมทรัพย์และรัตนะมากมาย พระนามว่าสิทธัตถะ. **มหามายาย ปุตฺตสฺส สิทฺธตฺถสฺส สมณรญฺโญ เอตํ คชฺชิตํ**[2] เสียงบันลือสีหนาทนั่น เป็นของพระสมณราชาพระนามว่าสิทธัตถะพระโอรสของพระนางมหามายา. บทว่า "สิทฺธตฺถ" เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าในอดีตก็มี เช่น **สิทฺธตฺโถ นาม ภควา อาคจฺฉิ มม สนฺติกํ**[3] พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสิทธัตถะ เสด็จมาสู่สำนักของเรา

สุทฺโธทนิ (สุทฺธ+โอทน+ณิ) พระพุทธเจ้า, พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ. **สุทฺธํ โอทนํ อสฺสาติ สุทฺโธทโน, ตสฺส อปจฺจํ สุทฺโธทนิ** พระราชาผู้ทรงมีข้าวขาวบริสุทธิ์ พระนามว่าสุทโธทนะ, พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะผู้มีข้าวขาวบริสุทธิ์นั้น พระนามว่าสุทโธทนิ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

โคตม (โคตม+ณ) พระพุทธเจ้า, พระสมณโคดม. **โคตมสฺส มุนิโน อปจฺจํ โคตโม** พระโอรสของตระกูลที่เป็นศิษย์ของกปิลดาบสโคตมโคตร พระนามว่าโคตมะ (ลบ ณฺ และสระหน้า), **สมโณ ขลุ โภ โคตโม สกฺยปุตฺโต สกฺยกุลา ปพฺพชิโต เวรญฺชายํ วิหรติ**[4] ทราบว่า พระสมณโคดมศากยบุตรผู้เจริญ เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล ประทับอยู่เขตเมืองเวรัญชา

สกฺยสีห (สกฺย+สีห) พระพุทธเจ้า, พระศากยสีหะ, ผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์. **สกฺยานํ เสฏฺฐตฺตา สกฺยสีโห** พระนามว่าศากยสีหะ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์. **สกฺยานํ สีโห เสฏฺโฐติ วา สกฺยสีโห** หรือเป็นผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทั้งหลาย จึงพระนามว่าศากยสีหะ. **ปจฺเจกพุทฺเธหิ ชิเนหิ ภาสิตา กถา อุฬารา อภินิกฺขมิตฺวา ตา สกฺยสีเหน นรุตฺตเมน ปกาสิตา ธมฺมวิชานนตฺถํ**[5] พระดำรัสที่พระชินปัจเจกพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วอย่างโอฬาร พระพุทธเจ้าผู้เสด็จออกผนวช (ตรัสรู้แล้ว) สูงส่งกว่านรชน ทรงประกาศพระดำรัสเหล่านั้นไว้แล้ว เพื่อ

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๗๓ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๔๙/๒๔๒ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๑/๙๑
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒/๒๑

ให้เวไนยสัตว์ได้รู้แจ้งธรรม

สกฺยมุนิ (สกฺย+มุนิ) พระพุทธเจ้า, พระศากยมุนี, ผู้เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล. **สกฺยกุลโต ชาโต มุนิ สกฺยมุนิ** พระพุทธเจ้าผู้ประสูติจากศากยตระกูล พระนามว่าศากยมุนิ. **สกฺยมุนิ อนุญฺญาสิ ติจีวรํ**[๑] พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไตรจีวร

องฺคีรโส สกฺยมุนิ สพฺพภูตานุกมฺปโก
สพฺพสตฺตุตฺตโม สีโห ปิฏเก ตีณิ เทสยิ
สุตฺตนฺตํ อภิธมฺมญฺจ วินยญฺจ มหาคุณํ.[๒]

พระอังคีรสศากยมุนีทรงเป็นผู้อนุเคราะห์แก่ชาวประชาทุกถ้วนหน้า ทรงอุดมกว่าสรรพสัตว์ดุจพญาสีหราช พระองค์ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมอันมีคุณค่ามาก

อาทิจฺจพนฺธุ (อาทิจฺจ+พนฺธุ) พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแผ่พระรัศมีไปถึงวิมานของสุริยเทพบุตร. **สุริยเทวปุตฺตสฺส โสตาปนฺนตฺตา ภควา อาทิจฺจพนฺธูติ วุจฺจติ, อาทิจฺจสฺส พนฺธุ ญาตีติ อาทิจฺจพนฺธุ** บัณฑิตเรียกพระผู้มีพระภาคว่า "อาทิจจพันธุ" เพราะทรงมีกระแสพระรัศมีส่องไปถึงวิมานของสุริยเทพบุตร หรือผู้ทรงเป็นญาติของพระอาทิตย์ จึงทรงพระนามว่าอาทิจจพันธุ. **โคตโม โคตฺเตน ภควา สุริยสฺส โคตฺตญาตโก โคตฺตพนฺธุ, ตสฺมา พุทฺโธ อาทิจฺจพนฺธุ**[๓] พระผู้มีพระภาคผู้มีพระนามว่าโคตมะโดยพระโคตร ทรงเป็นญาติโดยโคตรกับสุริยเทพบุตร เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงพระนามว่าอาทิจจพันธุ

นอกจากนี้ ยังมีพระนามอื่นอีก เช่น **มายาเทวีสุต, มหาสมณ, กลิสาสน**

[๖] โมกฺโข นิโรโธ นิพฺพานํ ทีโป ตณฺหกฺขโย ปรํ
ตาณํ เลณมรูปํ จ สนฺตํ สจฺจมนาลยํ.

[๗] อสงฺขตํ สิวมมตํ สุทุทฺทสํ
ปรายณํ สรณมนีติกํ ตถา
อนาสวํ ธุวมนิทสฺสนากตา-
ปโลกิตํ นิปุณมนนฺตมกฺขรํ.

[๘] ทุกฺขกฺขโย พฺยาพชฺฌํ จ วิวฏฺฏํ เขม เกวลํ
อปวคฺโค วิราโค จ ปณีตมจฺจุตํ ปทํ.

[๙] โยคกฺเขโม ปารมปิ มุตฺติ สนฺติ วิสุทฺธิโย
วิมุตฺยสงฺขตธาตุ- สุทฺธินิพฺพุติโย สิยุํ.

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๗๓/๒๔๒ ๒ วิ.ปริ. ๘/๘๒๖/๒๒๔ ๓ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๕๕๗/๒๗๕

นิพพาน ๔๖ ศัพท์

โมกฺข (มุจ โมจเน+อ) นิพพาน, โมกขธรรม, สถานที่อาศัยหลุดพ้น, ธรรมเครื่องหลุดพ้น. **มุจฺจนฺติ เอตฺถาติ โมกฺโข** สถานที่อาศัยหลุดพ้น ชื่อว่าโมกขะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น ขฺ, ซ้อน กฺ). **มุจฺจนฺติ เอเตน ราคาทีหีติ โมกฺโข** ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากราคะเป็นต้น ชื่อว่าโมกขะ (ธรรมเครื่องหลุดพ้น). **หีนมชฺฌิมภาเวหิ มุจฺจตีติ โมกฺโข** ธรรมที่หลุดพ้นจากสภาพที่ต่ำและปานกลาง ชื่อว่าโมกขะ (มุจ โมจเน+ต, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ต เป็น ข, จฺ เป็น กฺ). **ปพฺพชิตฺวา เอกํ โมกฺขธมฺมํ คเวสิตุํ วฏฺฏติ**[๑] ภิกษุครั้นบวชแล้ว ควรแสวงหาโมกขธรรมอันสูงสุด. **สตฺตา โมกฺขํ คเวสิโน**[๒] เหล่าสัตว์ผู้แสวงหาโมกขธรรมมีอยู่

> **ยทิ สนฺติคโม มคฺโค โมกฺโข จจฺจนฺติกํ สุขํ**
> **เอเตน สจฺจวชฺเชน คมนํ เม สมิชฺฌตุ.**[๓]

> ทางไปสู่ความสงบ นิพพาน และทางอันประกอบด้วยสุขอย่างยิ่ง มีอยู่ ด้วยการกล่าวคำสัจนี้ ขอทางดำเนินไปสู่นิพพาน จงสำเร็จแก่ข้าพเจ้า

นิโรธ (นิ+รุธ โรธนาวรเณสุ+ณ) นิพพาน, นิโรธ, นิโรธธรรม, ความดับ. **นิรุชฺฌนฺติ เอตฺถ ราคาทโยติ นิโรโธ** สภาวธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น ชื่อว่านิโรธะ (ที่ดับราคะเป็นต้น). **นตฺถิ โรโธ (กิเลโส) เอตฺถาติ นิโรโธ (นิกฺกิเลโส)** ธรรมที่ไม่มีกิเลส ชื่อว่า นิโรธะ (ธรรมที่ปราศจากกิเลส) (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **รูปํ โข อานนฺท อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมํ ตสฺส นิโรโธ นิโรโธติ วุจฺจติ**[๔] อานนท์ รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย มีความเสื่อมไป สิ้นไป ผุพังไป ดับไป เป็นธรรมดา จึงถูกเรียกว่านิโรธะ

นิพฺพาน (นิ+วาน) นิพพาน, สภาวธรรมที่พ้นจากตัณหา, ความดับตัณหา. **วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพาติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทิโกติ นิพฺพานํ** สภาพที่ดับสนิทเพราะหลุดพ้นจากตัณหาที่เรียกว่าวานะ หรือธรรมเครื่องดับไฟคือราคะเป็นต้น ชื่อว่านิพพานะ (ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ). **สพฺพกิเลสานํ ขยเหตุภูเต วิราคธมฺเม นิพฺพานํ นิพฺพาน**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าวิราคธรรมเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งปวง. **สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ**[๕] นิพพานเป็นสภาพที่สงบสังขารธรรมทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา ปราศจากราคะ ดับราคะ. **วานาภาเวน นิพฺพานํ**[๖] ชื่อว่านิพพาน เพราะไม่มีตัณหา

ทีป (ทีป ทิตฺติยํ+ณ) นิพพาน, ทีปธรรม, ธรรมเป็นที่พึ่งพิง. **ยถา ปกติทีโป นทีโสเตน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐา โหติ, เอวมิทมฺปิ นิพฺพานํ สํสารมโหเฆน วุยฺหมานานํ ปติฏฺฐาติ**

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๘๘/๑๑๖ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๘๘/๑๑๖ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๕๔๖/๒๐๓
๔ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๔๘/๓๐ ๕ วิ.มหา. ๔/๗/๘ ๖ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

ทีโป วิยาติ ทีโป, นิกฺกิเลสานํ วา ปทีปสทิสภาวกรณโต ทีโป วิยาติ ทีโป, นิพฺพนฺติ ธีรา ยถายํ ปทีโปติ วุตฺตํ, ทิปฺปติ วา อริยานํ ญาณจกฺขุสฺเสว ปกาสตีติ ทีโป นิพพานเป็นที่พึ่ง ของสัตว์ผู้ถูกห้วงน้ำในสงสารพัดพาไป ดุจเกาะเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ผู้ถูกกระแสคลื่นพัดพาไป จึงชื่อว่าทีปะ, หรือนิพพานชื่อว่าทีปะ เพราะทำบุคคลผู้หมดกิเลสให้เป็นเหมือนประทีปดับ ท่านกล่าวรับรองไว้ว่า "ผู้มีปัญญาย่อมดับกิเลส ดุจประทีปนี้ดับไป" หรือนิพพานที่สว่างในญาณจักษุของพระอริยบุคคลเท่านั้น ชื่อว่าทีปะ (ลบ ณฺ). **ทีป**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ปติฏฺฐฏฺเฐน ทีปํ** [๑] นิพพานชื่อว่าทีปะ เพราะอรรถว่าเป็นที่พึ่ง

ตณฺหกฺขย (ตณฺหาสทฺทูปปท+ขี ขเย+อ) นิพพาน, ธรรมที่สิ้นตัณหา. **ตณฺหานํ ขยเหตุตฺตา ตณฺหกฺขโย** ชื่อว่าตัณหักขยะ เพราะเป็นเหตุสิ้นไปแห่งตัณหา (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ซ้อน กฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ตณฺหานํ ขโย ตณฺหกฺขโย** ความสิ้นไปแห่งตัณหา ชื่อว่าตัณหักขยะ. **ตณฺหา ขียติ เอตฺถาติ ตณฺหกฺขโย** นิพพานเป็นที่สิ้นตัณหา จึงชื่อว่าตัณหักขยะ. **ตณฺหกฺขยสฺส ปจฺจยตา ตณฺหกฺขยํ** [๒] นิพพานชื่อว่าตัณหักขยะ เพราะมีความสิ้นตัณหาเป็นเหตุ. **ตณฺหกฺขโย หิ ราธ นิพฺพานํ** [๓] จริงอยู่ราธะ ความสิ้นไปแห่งตัณหา คือนิพพาน

ปร (ปร) นิพพาน, ปรธรรม, ธรรมอันประเสริฐสุด. **ราคาทีนํ ปฏิปกฺขตฺตา อุตฺตมฏฺเฐน วา ปรํ** นิพพานชื่อว่าปร เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อราคะเป็นต้น หรือเพราะมีอรรถประเสริฐสุด

ตาณ (ตา รกฺขเณ+ยุ) นิพพาน, ธรรมเครื่องรักษา, ตาณธรรม, ธรรมเครื่องต้านทาน. **ตายติ รกฺขติ อปายาทิโตติ ตาณํ** นิพพานปกป้องบุคคลให้พ้นจากอบายเป็นต้น จึงชื่อว่า ตาณะ. **ตายนฏฺเฐน ตาณํ** [๔] นิพพานชื่อว่าตาณะ เพราะอรรถว่าต้านทาน

เลณ (ลี นิลียเน+ยุ) นิพพาน, เลณธรรม, ธรรมเป็นที่หลบซ่อนหรือหลีกจากภัยในสงสาร. **นิลียนฺติ เอตฺถ สํสารภยภีรุกาติ เลณํ** นิพพานเป็นที่หลีกเร้นจากความกลัวคือภัยจากสงสาร จึงชื่อว่าเลณะ. **อลฺลียิตพฺพยุตฺตฏฺเฐน เลณํ** [๕] นิพพานชื่อว่าเลณะ เพราะอรรถว่าเป็นที่หลีกเร้น. **นิพฺพานํ ตาณํ เลณํ สรณํ ปรายณํ อจฺจุตํ อมตํ** [๖] ศัพท์ทั้ง ๗ นี้ แปลว่านิพพาน

อรูป (น+รูป) นิพพาน, ธรรมที่ไม่มีรูปร่างสัณฐาน, อรูปธรรม. **นตฺถิ ทีฆรสฺสาทิกํ รูปํ สณฺฐานเมตสฺสาติ อรูปํ** นิพพานไม่มีรูปร่างสัณฐานว่ายาวและสั้นเป็นต้น จึงชื่อว่าอรูปะ (อาเทศ น เป็น อ)

สนฺต (สมฺ อุปสเม+ต) นิพพาน, สันตธรรม, ธรรมเครื่องสงบ. **สนฺตภาวฏฺเฐน สนฺตํ** [๗] เพราะนิพพานมีอรรถว่าสงบ จึงชื่อว่าสันตะ. **ราคาทีนํ สนฺตกรณตฺตา สนฺตํ** นิพพานชื่อว่าสันตะ เพราะกระทำให้ราคะเป็นต้นสงบลงได้ (อาเทศ มฺ ที่สุดธาตุเป็น นฺ)

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๘๔ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๘๔ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๘๔
๔ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๓๖๗/๒๓๓ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๘๔ ๖ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๖/๓๔๕
๗ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

สจฺจ (สต สาตจฺเจ+จ) นิพพาน, สัจธรรม. **ปรมตฺถสจฺจตาย สจฺจํ**[๑] เพราะนิพพานเป็นปรมัตถสัจจะ จึงชื่อว่าสัจจะ. **ราคกฺขยเหตุภาเวน อวิปรีตตฺตา จตุสจฺจปริยาปนฺนตฺตา วา สจฺจํ** นิพพาน ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นเหตุสิ้นไปแห่งราคะ เพราะเป็นธรรมไม่ผิดจากความเป็นจริง หรือเป็นธรรมที่นับเนื่องในสัจจะ ๔ (อาเทศ ตฺ เป็น จฺ). **สรติ อายติ ทุกฺขํ หึสตีติ สจฺจํ** นิพพานที่เบียดเบียนทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ (สร คติจินฺตาหึสาสุ+จ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน จฺ)

อนาลย (น+อาลย) นิพพาน, ธรรมที่ปราศจากตัณหา, อนาลยธรรม, ธรรมที่ไม่มีอาลัย. **กามาลยานํ อภาเวน อนาลยํ**[๒] เพราะนิพพานไม่มีความอาลัยในกาม จึงชื่อว่าอนาลยะ. **นตฺถิ อาลโย ตณฺหา เอตฺถาติ อนาลยํ** นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีตัณหา จึงชื่อว่าอนาลยะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

อสงฺขต (น+สํ+กร กรเณ+ต) นิพพาน, อสังขตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง. **อสงฺขตนฺติ นิพฺพานํ**[๓] คำว่า "อสงฺขตํ" ได้แก่นิพพาน. **น สงฺขตํ สงฺขตลกฺขณรหิตนฺติ จ อสงฺขตํ**[๔] นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ถูกปรุงแต่ง จึงชื่อว่าอสังขตะ. **ปจฺจเยหิ น สงฺกรียเตติ อสงฺขตํ** นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงชื่อว่าอสังขตะ (อาเทศ น เป็น อ, นิคหิตเป็น งฺ, ก เป็น ข, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

สิว (สิ เสวายํ+ว) นิพพาน, สิวธรรม, ธรรมอันเกษม, ธรรมอันควรเสพ. **สสฺสิริกฏฺเฐน สิวํ**[๕] เพราะนิพพานมีอรรถว่าเป็นธรรมอันเกษม จึงชื่อว่าสิวะ. **สิวํ เขมภาวํ กโรตีติ สิวํ, สํสาร-ภีรุเกหิ เสวิตพฺพตฺตา วา สิวํ** นิพพานกระทำความเกษมให้ ชื่อว่าสิวะ หรือเพราะนิพพานเป็นธรรมที่ผู้กลัวภัยในสงสารพึงเสพ จึงชื่อว่าสิวะ. **สเมติ อุปสเมตีติ สิวํ** นิพพานที่ยังบุคคลให้เข้าไปสงบ ชื่อว่าสิวะ (สมฺ อุปสเม+ริว, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ และลบ รฺ อนุพันธ์ที่ ริว ปัจจัย). **ภทฺเท กลฺยาเณ โมกฺเข นิพฺพาเน จ สิวํ** สิวศัพท์ ใช้ในอรรถความเจริญ ความดีงาม ความหลุดพ้น และนิพพาน. **ปตฺโต สนฺติสุขํ สิวํ**[๖] บรรลุนิพพานอันเป็นสันติสุข

อมต (น+มร ปาณจาเค+ต) นิพพาน, แดนอมตะ, อมตธรรม, สภาพที่พ้นจากความตาย. **มรณา-ภาเวน อมตํ**[๗] เพราะไม่มีความตาย นิพพานจึงชื่อว่าอมตะ. **นตฺถิ เอตฺถ มตํ มรณํ เอตสฺมึ วา อธิคเต ปุคฺคลสฺส มตนฺติ อมตํ** นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีความตาย หรือนิพพานที่บุคคลเข้าถึงแล้วไม่มีความตาย ชื่อว่าอมตะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **อปฺปมาโท อมตํ ปทํ**[๘] ความไม่ประมาทเป็นทางดำเนินไปสู่นิพพาน. **อมตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ**[๙] นิพพานเรียกว่าอมตะ

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๓/๓๐๘
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๔๓/๑๘๔ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๓/๔๙๗
๗ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๘ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๒/๑๘ ๙ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๖๓

พุทฺโธ โลเก สมุปฺปนฺโน อสโม เอกปุคฺคโล
โส ปกาเสติ สทฺธมฺมํ อมตํ สุขมุตฺตมํ.[๑]

พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นเอกบุคคล ไม่มีใครเสมอเหมือน อุบัติแล้วในโลก ทรงประกาศพระสัทธรรมคือนิพพานอันเป็นสุขประเสริฐสุด

ส่วนคัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวไว้ว่า

อมตํ ยญฺญเสสสฺมึ ปียูเส จลิเต ฆเน
อาสาฏิเต จ โมกฺเข จ ธนนฺตริสุธาสิสุ
อมโต อมตา ปิ วา คโฬจฺยามลกีสุ เจ.

อมตศัพท์นปุงสกลิงค์ ใช้ในความหมายว่า เครื่องบูชายัญ อาหารทิพย์ ร่างกายที่ยัง เคลื่อนไหว (คือไม่ตาย) ไข่แมลงวัน และนิพพาน, **อมต**ศัพท์ปุงลิงค์ ใช้ในความหมายว่า ทรัพย์ และเทวดา, **อมต**ศัพท์อิตถีลิงค์ ใช้ในความหมายว่า เถาบอระเพ็ด และมะขามป้อม

สุทุทฺทส (สุ+ทุ+ทิส เปกฺขเณ+อ) นิพพาน, ธรรมที่ปุถุชนมองไม่เห็น, ธรรมที่เห็นได้ยากยิ่ง. **สุฏฺฐุ ทุทฺทสตาย สุทุทฺทสํ**[๒] เพราะนิพพานเป็นธรรมที่เห็นได้ยากยิ่ง จึงชื่อว่าสุทุททสะ (ซ้อน ทฺ, อาเทศ อิ เป็น อ). **ปสฺสิตุํ สุทุกฺกรตาย สุทุทฺทสํ** นิพพานชื่อว่าสุทุททสะ เพราะเป็นธรรมที่มองเห็นได้ยากยิ่ง. **สุทุทฺทสญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ สุทุทฺทสคามิญฺจ มคฺคํ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ

ปรายณ (ปรสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+ยุ) นิพพาน, ปรายณธรรม, ธรรมที่พระอริยะรู้. **ปเรหิ อุตฺตเมหิ อริยปุคฺคเลหิ อยิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ ปรายณํ, สํสารสภาวโต อญฺญสภาววเสน พุชฺฌิตพฺพนฺตฺยตฺโถ, ปเรสํ วา อริยปุคฺคลานํ ปติฏฺฐานตฺตา ปรายณํ** นิพพานอันพระอริยเจ้าผู้ประเสริฐพึงเข้าถึง ชื่อว่าปรายณะ หรือธรรมอื่นจากสงสารธรรมที่พระอริยเจ้าพึงรู้ หรือธรรมเป็นที่ดำรงอยู่แห่งพระอริยบุคคล ชื่อว่าปรายณะ. **สรณํ ตาณํ เลณํ ปรายณํ คติปฏิสรณํ**[๔] ทั้ง ๖ บท แปลว่านิพพานเหมือนกัน. **ปรํ อยนํ คติ ปติฏฺฐาตีติ ปรายณํ**[๕] การไปถึงแล้วดำรงอยู่ ชื่อว่าปรายณะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

สรณ (สร หึสายํ+ยุ) นิพพาน, สรณธรรม. **เยน จตฺตาโร มคฺคา โอธิโส กิเลเส สรนฺติ หึสนฺติ ตํ ธมฺมํ สรณํ, อริยานํ วสิตเคหตฺตา วา สรณํ** นิพพานเป็นเครื่องกำจัดกิเลสแต่ละระดับของมรรค ๔ หรือมรรค ๔ เป็นเครื่องกำจัดกิเลสโดยเฉพาะ หรือธรรมอันเป็นที่อาศัยอยู่

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๓/๑๘๘ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๓ สํ.สฬา. ๑๘/๗๑๙/๔๕๐
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๘๘๘/๒๖๖ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

ของพระอริยะ ชื่อว่าสรณะ. **ภยสรณฏฺเฐน สรณํ, ภยนาสนนฺติ อตฺโถ**[๑] นิพพานชื่อว่าสรณะ เพราะมีอรรถว่ากำจัดภัย ทำลายภัยให้พินาศไป (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

อนีติก (น+อีติ+ก) นิพพาน, อนีติกธรรม. **นิทฺทุกฺขตฺตา อนีติกํ**[๑] นิพพานชื่อว่าอนีติกะ เพราะปราศจากทุกข์. **อีติ อุปทฺทโว ปาโส จ เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ อนีติกํ** นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีความชั่วร้ายที่เป็นอันตรายและเป็นกับดัก จึงชื่อว่าอนีติกะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **สตฺเต สํสารํ เนตีติ "นีติ"ติ ลทฺธนามาย ตณฺหาย อภาวโต วา อนีติกํ** หรือนิพพานชื่อว่าอนีติกะ เพราะไม่มีตัณหาที่ชื่อนีติ อันนำสัตว์ไปสู่สงสาร (น+นีติ+ก, อาเทศ น เป็น อ). **ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ อนีติกํ นิพฺพานํ**[๒] ความดับขันธ์ ๕ เป็นนิพพานที่ปราศจากตัณหาอันเป็นธรรมชั่วร้าย

อนาสว (น+อาสว) นิพพาน, อนาสวธรรม, ธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ. **อาสวานํ อนารมฺมณตาย อนาสวํ** นิพพานชื่อว่าอนาสวะ เพราะไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **จตุนฺนํ อาสวานํ อภาเวน อนาสวํ**[๓] เพราะนิพพานไม่มีอาสวะ ๔ อย่าง จึงชื่อว่าอนาสวะ. **อาสวะ** ๔ ได้แก่ **กามาสวะ** อาสวะคือกาม, **ภวาสวะ** อาสวะคือภพ, **ทิฏฐาสวะ** อาสวะคือทิฏฐิ, **อวิชชาสวะ** อาสวะคืออวิชชา[๔]

ธุว (ธุ เถริเย+ว) นิพพาน, ธุวธรรม, ธรรมอันมั่นคง. **ถิรฏฺเฐน ธุวํ**[๕] เพราะมีอรรถว่ามั่นคง นิพพานจึงชื่อว่าธุวะ. **นิจฺจฏฺเฐน ธุวํ, ธวติ วา มคฺคานมารมฺมณภาวํ คจฺฉตีติ ธุวํ** นิพพานชื่อว่าธุวะ เพราะมีความหมายว่ามั่นคง หรือไปสู่ความเป็นมัคคารมณ์ จึงชื่อว่าธุวะ (ธุว คติเถริเยสุ+อ). **ชรามรเณหิ มุญฺจิตุกาเมหิ ธวิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ ธุวํ, นิพฺพานนฺติ อตฺโถ** ทางที่พวกเธอผู้ต้องการหลุดพ้นจากชราและมรณะพึงดำเนินไป ชื่อว่าธุวะ ได้แก่นิพพาน. **ตตฺถ หิ ธวติ ถิรตีติ ธุโว, อุปฺปาทวยาภาเวน วา นิจฺจสภาวตฺตา ธวติ ถิรํ สสฺสตํ ภวตีติ ธุวํ** ในคำนั้น ธรรมที่มั่นคง ชื่อว่าธุวะ, นิพพานเป็นธรรมอันมั่นคง ถาวร เที่ยงแท้ เพราะไม่มีการเกิดขึ้นและเสื่อมไป

ธุวธาตุในอรรถว่า **คติ** การบรรลุ เช่น **ธุวญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ ธุวคามินิญฺจ มคฺคํ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ. **ธุว**ธาตุ ในอรรถว่า **เถริยะ** ความมั่นคง เช่น **นิจฺโจ ธุโว สสฺสโต**[๗] นิพพานเป็นธรรมอันเที่ยงแท้มั่นคง

อนิทสฺสน (น+นิ+ทิส เปกฺขเณ+ยุ) นิพพาน, อนิทัสสนธรรม, ธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตา. **จกฺขุวิญฺญาเณน อปสฺสิตพฺพตฺตา อนิทสฺสนํ**[๘] เพราะนิพพานเป็นธรรมที่มองไม่เห็นด้วยจักขุวิญญาณ

---

๑ สํ.สฬา.อฏฺ. ๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔ ๒ ขุ.ปฏิสํ. ๓๑/๗๓๕/๖๓๑ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๔ อภิ.วิ. ๓๕/๙๖๑/๕๐๔ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๖ สํ.สฬา. ๑๘/๗๒๗/๔๕๐
๗ ที.สีล. ๙/๓๑/๒๕ ๘ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔

จึงชื่อว่าอนิทัสสนะ. **ทฏฺฐพฺพสภาวสฺส นตฺถิตาย อนิทสฺสนํ** นิพพานชื่อว่าอนิทัสสนะ เพราะเป็นสภาพที่มองไม่เห็น. **นตฺถิ จกฺขุนา ทสฺสนเมตฺถาติ อนิทสฺสนํ** นิพพานเป็นธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา จึงชื่อว่าอนิทัสสนะ (อาเทศ น เป็น อ, ทิสฺ เป็น ทสฺสฺ, ยุ เป็น อน). **อนิทสฺสนญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ อนิทสฺสนคามิญฺจ มคฺคํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ

อกต (น+กร กรเณ+ต) นิพพาน, อกตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง. **ปจฺจเยหิ อกตตฺตา อกตํ** นิพพานมีชื่อว่าอกตะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยปัจจัย (อาเทศ น เป็น อ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **กรียิตฺถาติ กตํ, ปจฺจเยหิ น กตนฺติ อกตํ**[๒] ถูกปรุงแต่งชื่อว่ากตะ, นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงชื่อว่าอกตะ. **อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภูตํ อกตํ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย นิพพานเป็นธรรมชาติไม่เกิด ไม่มีไม่เป็น ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่

อปโลกิต (น+ป+ลุช นสฺสเน+อิ+ต) นิพพาน, อปโลกิตธรรม. **สทา วิชฺชมานตฺตา อปลุชฺชนสภาวํ คจฺฉติ เตน วา วิญฺญายตีติ อปโลกิตํ** นิพพานถึงความเป็นธรรมไม่เลือนหายเพราะมีอยู่ตลอดกาล หรือนิพพานเป็นธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาพไม่เสื่อมนั้น ชื่อว่าอปโลกิตะ. **โลกสภาเวน วา วิญฺญายตีติ โลกิตํ, ตพฺพาวาปคมนโต อปโลกิตํ** ธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก ชื่อว่าโลกิตะ, นิพพานชื่อว่าอปโลกิตะ เพราะปราศจากธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก (อาเทศ น เป็น อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น กฺ). **อิตํ คเต วิญฺญาเต**[๔] **อิต**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าไปและปรากฏ. **อปลุชฺชนตาย อปโลกิตํ**[๕] เพราะนิพพานเป็นธรรมไม่เสื่อม จึงชื่อว่าอปโลกิตะ. **อปโลกิตญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ อปโลกิตคามิญฺจ มคฺคํ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ

นิปุณ (นิ+ปุ โสเธ+ยุ) นิพพาน, นิปุณธรรม, ธรรมที่ละเอียดอ่อน. **สณฺหฏฺเฐน นิปุณํ**[๗] เพราะมีอรรถว่าละเอียดอ่อน นิพพานจึงชื่อว่านิปุณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **เยน วา จตฺตาโร มคฺคา โอธิโส กิเลเส นิสฺเสสโต ปุนนฺติ โสเธนฺติ, ตํ นิปุณํ**[๘] นิพพานเป็นเครื่องชำระกิเลสของมรรค ๔ ให้หมดจด จึงชื่อว่านิปุณะ. **นิปุณญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ นิปุณคามิญฺจ มคฺคํ**[๙] ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ.

ในอัตถสาลินีอัตถโยชนากล่าวว่า **นิ** ในคำว่า **นิปุณ** มีอรรถว่า **เฉกะ** ฉลาด.

ส่วนสัททนีติธาตุมาลา[๑๐] แสดงไว้ว่า **นิปุณ** มาจาก **นิปุพฺพ** + **ปุณ** นิปุเณ คือธรรมอันมีความหมายที่ละเอียดอ่อน, ธรรมเครื่องชำระกิเลสให้หมดจดโดยเฉพาะ

---

๑ สํ.สฬา. ๑๘/๗๒๙/๔๕๑
๒ กจฺจายน. ๓๓๓
๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๖๐/๒๐๘
๔ นานตฺถสงฺคห
๕ สํ.สา.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๖ สํ.สฬา. ๑๘/๗๒๙/๔๕๑
๗ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๘ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๙ สํ.สฬา. ๑๘/๗๒๔/๔๕๐
๑๐ สทฺทนีติธาตุมาลา ๖๑

อนนฺต (น+อนฺต) นิพพาน, ธรรมที่ไม่พินาศ, อนันตธรรม. **น กทาจิปิ ยสฺส อนฺโต วินาโส อตฺถิ, ตํ อนนฺตํ** นิพพานไม่มีความเสื่อมสลายไปตลอดกาล จึงชื่อว่าอนันตะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **ปริยนฺตปริจฺเฉทภาวรหิตตฺตา อนนฺตํ วุจฺจติ นิพฺพานํ**[๑] นิพพานเรียกว่าอนันตะ เพราะไม่มีที่สุดและไม่มีการกำหนดขอบเขต

อกฺขร (น+ขร วินาเส+อ, น+ขี ขเย+อร) นิพพาน, อักขรธรรม, ธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย. **ขรนฺติ วินสฺสนฺตีติ ขรา, สงฺขตา. เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ อกฺขรํ, ขรสงฺขาตานํ วา สงฺขตานํ ปฏิปกฺขตฺตา อกฺขรํ** ธรรมที่เสื่อมไปชื่อว่าขระ ได้แก่สังขตธรรม, นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีความเสื่อมเหล่านั้น จึงชื่อว่าอักขระ, นิพพานชื่อว่าอักขระ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อสังขตธรรมคือสิ่งที่เสื่อม (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน กฺ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ และสระหน้า)

ทุกฺขกฺขย (ทุกฺข+ขย) นิพพาน, ทุกขักขยธรรม, ธรรมเป็นเหตุสิ้นทุกข์. **สพฺพทุกฺขานํ ขยการณตฺตา ทุกฺขกฺขโย** นิพพานชื่อว่าทุกขักขยะ เพราะเป็นเหตุสิ้นทุกข์ทั้งปวง (ซ้อน กฺ). **ทุกฺขกฺขโย อนุปฺปตฺโต ปตฺโต เม อาสวกฺขโย**[๒] เราบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ สิ้นอาสวะแล้ว

อพฺยาพชฺฌ, อพฺยาปชฺฌ, อพฺยาปชฺช (น+พฺยาพชฺฌ) นิพพาน, ธรรมที่ทุกข์เบียดเบียนไม่ได้, ธรรมที่ไม่มีความพินาศ. **พฺยาพาธตีติ พฺยาพาโธ, โส เอว พฺยาปาโท, ทุกฺขสจฺจํ, ตสฺส ภาโว พฺยาพชฺฌํ, ทุกฺขสฺส ปีฬนาทฺยตฺโถ, ตํ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ อพฺยาพชฺฌํ** ธรรมที่เบียดเบียน ชื่อว่าพยาพาธะ (วิ+อา+พาธ พฺยาฆาเต+อ, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ), พยาพาธะนั่นแหละ ชื่อว่าพยาปาทะ หมายถึงทุกขสัจ (อาเทศ พ เป็น ป), ความเป็นธรรมที่บีบคั้น ชื่อว่าพยาพัชฌะ (พฺยาพาธ+ณฺย, ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ ธฺย เป็น ฌฺ, ซ้อน ชฺ, รัสสะ อา เป็น อ) หมายความว่า ทุกขสัจมีความบีบคั้นเป็นต้น, นิพพานเป็นธรรมที่ไม่มีทุกขสัจนั้น จึงชื่อว่าอัพยาพัชฌะ (อาเทศ น เป็น อ). **พฺยาปชฺฌาภาเวเนว อพฺยาปชฺฌํ**[๓] นิพพานชื่อว่าอัพยาปัชฌะ เพราะไม่มีความเบียดเบียน. **อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก**[๔] นิพพานเป็นสุขในโลก. **อพฺยาปชฺฌญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ อพฺยาปชฺฌคามิญฺจ มคฺคํ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพานแก่พวกเธอ. **อพฺยาปาโท อพฺยาปชฺโช อโทโส**[๖] ความไม่เบียดเบียน คือการไม่ประทุษร้าย

วิวฏฺฏ (วิ+วฏฺฏ) นิพพาน, วิวัฏฏธรรม. **กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานมภาวโต วิวฏฺฏํ** นิพพานชื่อว่าวิวัฏฏะ เพราะไม่มีกิเลสวัฏ กัมมวัฏ และวิปากวัฏ. **“อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ ... เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี”ติ เอวํ โยนิโส มนสิการมูลกํ วิวฏฺฏํ เวทิตพฺพํ**[๗] พึงทราบว่า นิพพานมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลเหตุให้รู้อย่างนี้ว่า “เพราะ

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๕๙๗
๒ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑๒๐/๓๖๙
๓ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๔ วิ.มหา. ๔/๕/๖
๕ สํ.สฬา. ๑๘/๗๔๒/๔๕๒
๖ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๓๓/๑๒
๗ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๕/๗๒

อวิชชาดับ สังขารจึงดับ ... การดับกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ มีอยู่”

เขม (ขี ขเย+ม) นิพพาน, เขมธรรม, แดนเกษม, สถานที่ไม่มีภัย, ธรรมอันเป็นเครื่องดับราคัคคิเป็นต้น. **นิพฺภยฏฺเฐน เขมํ, ขยนฺติ วา เอเตน ราคฺคิอาทโยติ เขมํ** นิพพานชื่อว่าเขมะ เพราะปราศจากภัย หรือเป็นที่สิ้นไฟราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าเขมะ (วุทธิ อี เป็น เอ). **เขมํ ปตฺเถถ ภิกฺขโว**[๑] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงปรารถนานิพพานอันเกษม. **นิรุปทฺทวตาย เขมํ**[๒] นิพพานชื่อว่าเขมะ เพราะไม่มีอันตราย

> **อาโรคฺยปรมา ลาภา นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ**
> **อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺคานํ เขมํ อมตคามินํ.**[๓]
>
> ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง บรรดาทางอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม

เกวล (เกว วิสํโยเค+อล) นิพพาน, เกวลธรรม, ธรรมที่ไม่มีสังขารปรุงแต่ง. **สงฺขาเรหิ อสมฺมิสฺสตาย วิสํโยคตาย จ เกวลํ** นิพพานชื่อว่าเกวละ เพราะไม่ประกอบด้วยสังขารธรรมเครื่องปรุงแต่ง. **เกวล**ศัพท์ แปลว่า **เยภุยฺยตา** มีมาก, **อวฺยามิสฺส** ไม่เจือปน, **วิสํโยค** นิพพาน, **ทฬฺหตฺถ** อรรถมั่นคง, **อนติเรก** พอประมาณ, **อนวเสส** ทั้งหมดทั้งสิ้น, ในอรรถ**วิสังโยคะ** เช่น **มญฺญามิ เต อมตเมว เกวลํ อธิคจฺฉนฺติ ปทํ อสงฺขตํ**[๔] ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คนเหล่านั้น จะได้บรรลุอมตบทอันไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างแน่นอน

อปวคฺค (อป+วชฺช วชฺชเน+อ) นิพพาน, อปวัคคธรรม, ธรรมที่เว้นจากสังขารปรุงแต่ง. **อปวชฺชนฺติ สงฺขารา เอตสฺมาติ อปวคฺโค** นิพพานที่เว้นจากสังขาร ชื่อว่าอปวัคคะ (อาเทศ ชฺช ป็น คฺค). **อินฺทฺริยตปฺปนปุตฺตมุขทสฺสนาทีหิ วินา อปวคฺโค นตฺถีติ คเหตฺวา กถาปวตฺตนํ กาม-สุขลฺลิกานุโยโค**[๕] การกล่าวถือเอาเหตุว่า นิพพานที่เว้นจากการบำรุงอินทรีย์ให้อิ่มเอิบ และมีความสุขจากการเห็นหน้าบุตรเป็นต้น ย่อมไม่มี เป็นกามสุขัลลิกานุโยค. **อปวคฺโค โมกฺโขติ คหณํ อปวคฺคคฺคาโห**[๖] การถือเอาว่า นิพพานเป็นธรรมเครื่องหลุดพ้น ชื่อว่าอปวัคคัคคาหะ

วิราค (วิ+รญฺช ราเค+อ) นิพพาน, วิราคธรรม, ธรรมอันปราศจากราคะ. **ยสฺมา ราโค วิคโต, โส วิราโค** นิพพานที่ปราศจากราคะ ชื่อว่าวิราคะ (อาเทศ รญฺช เป็น ราค). **วิรชฺชนฺติ เอตฺถ สํกิเลสธมฺมาติ วิราโค** นิพพานเป็นที่สำรอกออกจากกิเลส ชื่อว่าวิราคะ. **สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ**[๗] ธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดออกซึ่งอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา คลายกำหนัด ดับสนิท ปราศจากตัณหา. **วิราคาธิคมสฺส ปจฺจยโต**

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๙๑/๔๒๑ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๘๗/๒๘๑
๔ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๗/๒๑๘ ๕ วิสุทฺธิ.ฏี. ๖๓/๙๙/๒๐๘ ๖ วิสุทฺธิ.ฏี. ๖๓/๙๙/๒๐๗-๘
๗ มชฺ.มชฺ.๑๓/๑๕๗/๑๕๙

วิราคํ [๑] เพราะนิพพานเป็นปัจจัยให้บรรลุซึ่งความปราศจากราคะ จึงชื่อว่าวิราคะ. **วิราคาทิคมสฺส ปจฺจยโต วิราคํ** [๒] เพราะนิพพานเป็นเหตุแห่งความสิ้นราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าวิราคะ

ปณีต (ป+นี ปาปุณเน+ต) นิพพาน, ธรรมที่เป็นประธาน. **ปธานภาวํ นีตํ ปณีตํ** นิพพานถึงความเป็นธรรมอันเป็นประธาน จึงชื่อว่าปณีตะ (อาเทศ น เป็น ณ). **เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตนฺติ นิพฺพานํ ทสฺเสนฺโต อาห** [๓] พระพุทธเจ้าตรัสแสดงนิพพานว่า “เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ”. **อุตฺตมฏฺเฐน ปณีตํ** [๔] นิพพานชื่อว่าปณีตะ เพราะมีอรรถว่าประเสริฐสุด

อจฺจุต (น+จุ จวเน+ต) นิพพาน, อัจจุตธรรม, ธรรมที่ไม่มีจุติของพระอรหันต์. **นตฺถิ เอตสฺมึ อธิคเต อริยานํ จุตํ จวนนฺติ อจฺจุตํ** นิพพานที่พระอริยบุคคลถึงแล้ว ไม่มีการเคลื่อนไปเป็นอย่างอื่น ชื่อว่าอัจจุตะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน จฺ). **อมตาธิคโต กจฺจิ นิพฺพานํ อจฺจุตํ ปทํ** [๕] ท่านบรรลุอมตบทอันปราศจากตัณหาแล้ว ไม่เคลื่อนไปหรือ. **นิพฺพานํ ตาณํ เลณํ สรณํ ปรายณํ อจฺจุตํ อมตํ** [๖] นิพพานเป็นที่พึ่งพิง ที่หลีกเร้น ที่ระลึก ที่มุ่งหมาย ไม่เคลื่อนไป ไม่มีความตาย

ปท (ปท คติมฺหิ+อ) นิพพาน, ปทธรรม, ธรรมที่พระอริยะบรรลุ. **อริเยหิ ปชฺชิตพฺพตฺตา คนฺตพฺพตฺตา ปทํ** นิพพานชื่อว่าปทะ เพราะพระอริยเจ้าบรรลุ. **สนฺตํ ปทํ อชฺฌคมา** [๗] บรรลุนิพพานอันสงบ. **สนฺตํ ปทนฺติ นิพฺพานํ** [๘] บททั้ง ๒ คือ **สนฺตํ ปทํ** ได้แก่นิพพาน

โยคกฺเขม (โยคสทฺทูปปท+ขี ขเย+ม) นิพพาน, ธรรมเครื่องช่วยให้สิ้นโยคะ. **จตฺตาโร โยคา ขยนฺติ เอเตนาติ โยคกฺเขโม** นิพพานเป็นเครื่องสิ้นโยคะทั้ง ๔ (คือ กาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา) ชื่อว่าโยคักเขมะ (ซ้อน กฺ, วุทธิ อี เป็น เอ). **มยฺหํ ภิกฺขเว อปฺปมาทาธิคตา โพธิ อปฺปมาทาธิคโต อนุตฺตโร โยคกฺเขโม** [๙] ภิกษุทั้งหลาย เราบรรลุโพธิญาณด้วยความไม่ประมาท บรรลุนิพพานอันสูงสุดด้วยความไม่ประมาท

ปาร (ปาร สมตฺถิยํ+อ) นิพพาน, ปารธรรม, ธรรมที่สามารถสงบความเร่าร้อนเพราะทุกข์ในสงสาร, ธรรมที่ไม่เป็นซี่ล้อแห่งสังสารวัฏ. **ปาเรติ สกฺโกติ สํสารทุกฺขสนฺตาปํ สเมตุนฺติ ปารํ, “สํสารทุกฺขสนฺตาปตตฺตสฺสาลํสเมตเว”ติ หิ วุตฺตํ. ปคตา สํสารจกฺกสฺส อรา เอตสฺมาติ วา ปารํ** นิพพานสามารถดับความเร่าร้อนคือทุกข์ในสงสาร จึงชื่อปาระ ดังที่ท่านกล่าวว่า นิพพานทำให้ความเร่าร้อนคือทุกข์ในสงสารสงบลงได้ ไม่เป็นซี่ล้อแห่งสังสารวัฏ จึงชื่อว่าปาระ. **วฏฺฏสฺส ปรภาคฏฺเฐน ปารํ** [๑๐] นิพพานชื่อว่าปาระ เพราะมีอรรถตรงข้ามกับวัฏฏะ. **ปารญฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ ปารคามิญฺจ มคฺคํ** [๑๑] ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินถึงนิพพาน

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๓ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๒๖๓/๑๑๓
๔ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๗
๖ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๖/๓๔๕
๗ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๓๒/๒๗๕
๘ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๑๐/๒๕๗
๙ องฺ.เอก. ๒๐/๒๕๑/๖๔
๑๐ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔
๑๑ สํ.สฬา. ๑๘/๗๒๓/๔๕๐

แก่พวกเธอ

มุตฺติ (มุจ โมจเน+ติ) นิพพาน, มุตติธรรม, ธรรมอันหลุดพ้นจากกิเลส. **กิเลเสหิ มุจฺจนโต มุตฺติ, สรีเรนฺทฺริเยหิ อตฺตโน มุตฺตตฺตา มุตฺติ** เพราะนิพพานหลุดพ้นจากกิเลส พ้นจากสรีระและอินทรีย์(ไม่มีตัวตน) จึงชื่อว่ามุตติ (ลบ จฺ, ซ้อน ตฺ). **ตีหิ ภเวหิ มุตฺตตาย มุตฺติ**[๑] เพราะนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากภพทั้ง ๓ จึงชื่อว่ามุตติ

สนฺติ (สมุ อุปสเม+ติ) นิพพาน, สันติธรรม, ธรรมที่สงบจากกิเลส. **กิเลสสมนโต สนฺติ** เพราะนิพพานเป็นธรรมที่สงบจากกิเลส จึงชื่อว่าสันติ. **สมนํ สนฺติ** ความสงบ ชื่อว่าสันติ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **ผุฏฺฐสฺส ปรมา สนฺติ นิพฺพานํ อกุโตภยํ**[๒] สัมผัสความสงบอย่างยิ่ง คือนิพพานอันไม่มีภัยจากที่ไหนๆ

วิสุทฺธิ (วิ+สุธ โสเจยฺเย+ติ) นิพพาน, วิสุทธิธรรม, ธรรมอันหมดจดจากมลทินมีราคะเป็นต้น. **วิสุชฺฌนฺติ สตฺตา เอตาย ราคาทิมเลหีติ วิสุทฺธิ** นิพพานยังสัตว์ให้หมดจดจากมลทินมีราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าวิสุทธิ (อาเทศ ตฺ เป็น ธฺ, ธฺ ที่สุดธาตุ เป็น ทฺ). **วิสุทฺธีติ สพฺพมลวิรหิตํ อจฺจนฺตปริสุทฺธํ นิพฺพานํ เวทิตพฺพํ**[๓] พึงทราบว่า คำว่า **วิสุทฺธิ** คือนิพพานอันเว้นจากมลทินทั้งปวง มีความบริสุทธิ์อย่างเดียว

วิมุตฺติ (วิ+มุจ โมจเน+ติ) นิพพาน, วิมุตติธรรม, ธรรมที่พ้นจากสังขาร. **สพฺพสงฺขารา วิมุจฺจนโต วิมุตฺติ** เพราะพ้นจากสังขารทั้งปวง นิพพานจึงชื่อว่าวิมุตติ (ลบ จฺ, ซ้อน ตฺ). **วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ ตทงฺควิมุตฺติ สมุจฺเฉทวิมุตฺติ ปฏิปสฺสทฺธิวิมุตฺติ นิสฺสรณวิมุตฺตีติ ปญฺจธา วิมุตฺติ**[๔] วิมุตติมี ๕ ประการ คือ (๑) **วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ** พ้นด้วยข่มกิเลสไว้ (๒) **ตทงฺควิมุตฺติ** พ้นด้วยธรรมที่ตรงข้ามกัน (๓) **สมุจฺเฉทวิมุตฺติ** พ้นโดยตัดขาดจากกิเลสด้วยโลกุตรมรรค (๔) **ปฏิปสฺสทฺธิวิมุตฺติ** พ้นด้วยความสงบโดยอาศัยโลกุตรมรรคเป็นปัจจัยแล้วบรรลุโลกุตรผล (๕) **นิสฺสรณวิมุตฺติ** พ้นด้วยสลัดกิเลสออกได้

อสงฺขตธาตุ (น+สงฺขต+ธาตุ) นิพพาน, อสังขตธาตุ, ธาตุที่ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยเหตุปัจจัย, ธาตุที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ. **อสงฺขตเมว นิสฺสตฺตนิชฺชีวฏฺเฐน สนฺติลกฺขณธารณโต วา ธาตูติ อสงฺขตธาตุ** นิพพาน คือธาตุที่เป็นเพียงอสังขตะ(ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต หรือเพราะทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ จึงชื่อว่าอสังขตธาตุ (อาเทศ น เป็น อ). **เอกนฺตสุขาวหํ นิพฺพานํ อสงฺขตธาตุ**[๕] นิพพานอันไม่มีตัณหา จึงนำมาซึ่งความสุขแน่นอน

สุทฺธิ (สุธ โสเจยฺเย+ติ) นิพพาน, สุทธิธรรม, ธรรมเครื่องชำระมลทินมีราคะเป็นต้น. **สุชฺฌนฺติ สตฺตา เอตาย ราคาทิมเลหีติ สุทฺธิ** นิพพานชำระสัตว์จากมลทินมีราคะเป็นต้น จึงชื่อว่าสุทธิ.

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๓/๓๑ ๓ วิสุทฺธิ. ๑/๓
๔ สํ.อฏฺ. ๑๓/๗๙๘/๒๘๒ ๕ ขุ..อฏฺ. ๒๖/๒๕/๒๐๑

ปรมตฺถสุทฺธิตาย สุทฺธิ[๑] เพราะนิพพานเป็นธรรมที่บริสุทธิ์โดยปรมัตถ์ จึงชื่อว่า สุทธิ (อาเทศ ตฺ เป็น ธฺ, ธุ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ). **ปรมตฺถสุทฺธิตาย สุทฺธิ**[๒] นิพพานชื่อว่าสุทธิ เพราะหมดจดที่สุด

นิพฺพุติ (นิ+วุ อาวรเณ+ติ) นิพพาน, นิพพุติธรรม, ธรรมที่ออกจากตัณหา, ธรรมที่ปราศจากตัณหาเครื่องกั้นให้ติดอยู่ในสงสาร. **อาวุโณติ สํสารโต นิกฺขนฺตุมปฺปทานวเสนาติ วุติ, ตณฺหา, ตโต นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพุติ** ตัณหาร้อยสัตว์ไว้ เพราะไม่ให้ออกไปจากสงสาร จึงชื่อว่าวุติ, ได้แก่ตัวตัณหา, นิพพานชื่อว่านิพพุติ เพราะออกจากตัณหานั้น (ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ). **ตถาคเตน สา นิพฺพุติ อธิคตา**[๓] นิพพานนั้นพระตถาคตทรงบรรลุแล้ว

ในสังยุตตนิกาย ท่านรวบรวมบทที่มีความหมายว่านิพพานไว้เป็นคาถาดังนี้

อสงฺขตํ อนตํ อนาสวํ
สจฺจญฺจ ปารํ นิปุณํ สุทุทฺทสํ
อชชฺชรนฺตํ ธุวํ อปโลกิตํ
อนิทสฺสนํ นิปฺปปญฺจสนฺตํ.

อมตํ ปณีตญฺจ สิวญฺจ เขมํ
ตณฺหกฺขโย อจฺฉริยญฺจ อพฺภุตํ
อนีติกํ อนีติกธมฺมํ
นิพฺพานเมตํ สุคเตน เทสิตํ.

อพฺยาปชฺโฌ วิราโค จ สุทฺธิ มุตฺติ อนาลโย
ทีโป เลณญฺจ ตาณญฺจ สรณญฺจ ปรายนํ.[๔]

พุทฺธาทิวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยพระพุทธเจ้าเป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๔ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๐๙/๔๒๓
๔ สํ.สฬา. ๑๘/๗๕๑/๔๕๓

๑.๒. สัคคาทิวัณณนา

พรรณนาชื่อของพระอรหันต์และสวรรค์เป็นต้น

[๑๐] ขีณาสโว ตฺวเสกฺโข จ วีตราโค ตถารหา
เทวโลโก ทิโว สคฺโค ติทิโว ติทสาลโย.

พระอรหันต์ ๔ ศัพท์

ขีณาสว (ขีณ+อาสว) พระอรหันต์, พระขีณาสพ, ผู้สิ้นอาสวะแล้ว. **ขยึสูติ ขีณา, อา ภวคฺคํ สวนฺติ ปวตฺตนฺตีติ อาสวา** สภาพที่สิ้นไปชื่อว่าขีณะ, กิเลสที่ไหลขึ้นไปถึงชั้นภวัคคภูมิ ชื่อว่าอาสวะ. **ขีณา อาสวา ยสฺส โส ขีณาสโว** พระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวะ ชื่อว่าขีณาสวะ (ลบสระหน้า). **จตฺตาโร อาสวา กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว, อิเม จตฺตาโร อาสวา อรหโต ขีณา ปหีนา สมุจฺฉินฺนา ปฏิปฺปสฺสทฺธา, อภพฺพุปฺปตฺติกา ญาณคฺคินา ทฑฺฒา, เตน วุจฺจติ ขีณาสโวติ**[๑] อาสวะมี ๔ อย่าง คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และ อวิชชาสวะ อาสวะทั้ง ๔ เหล่านี้ พระอรหันต์ทำให้เสื่อมสิ้น ละ ตัดขาด ระงับได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีก ถูกไฟคือปัญญาญาณเผาให้มอดไหม้ไปแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกพระอรหันต์ว่า ขีณาสวะ. **ภิกฺขุ จ ขีณาสโว หตฺถาชานิโย จ**[๒] ภิกษุขีณาสพและช้างอาชาไนย

อเสกฺข (น+สิกฺขา+ณ) พระอรหันต์, อเสกขบุคคล, ผู้ไม่ต้องศึกษาอีก. **ตโต อุตฺตริกรณียาภาวโต นตฺถิ สิกฺขา เอตสฺสาติ อเสกฺโข** ผู้ไม่มีข้อปฏิบัติที่พึงทำให้ยิ่งไปกว่านี้ ชื่อว่าอเสกขะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **น สิกฺขตีติ อเสกฺโข, เสกฺขธมฺเม อติกฺกมฺม อคฺคผเล ฐิโต ตโต อุตฺตรึ สิกฺขิตพฺพาภาวโต ขีณาสโว อเสกฺโขติ วุจฺจติ**[๓] ผู้ไม่ต้องศึกษาอีก เรียกว่าอเสกขะ หมายถึงพระขีณาสพผู้ก้าวล่วงเสกขธรรม ดำรงอยู่ในอรหัตตผลอันเลิศ เรียกว่า "อเสกขะ" เพราะไม่มีข้อที่ควรศึกษาให้ยิ่งกว่านั้นอีก

วีตราค (วีต+ราค) พระอรหันต์, ผู้ปราศจากราคะ, ผู้ไม่มีความใคร่. **วิคโต ราโค ยสฺมาติ วีตราโค** พระอรหันต์ผู้ปราศจากราคะ ชื่อว่าวีตราคะ. **อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาเม วีตราโค โหติ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้ปราศจากความใคร่ในกาม

อรหนฺต (อรห โยคฺยปูชาสุ+อนฺต) พระอรหันต์, ผู้ทำลายซี่ล้อแห่งสงสาร. **ปูชาวิเสสํ อรหตีติ อรหา อรหํ** ผู้ควรรับการบูชาอย่างยิ่ง ชื่อว่าอรหันตะ. **อรหิตพฺโพ ปูเชตพฺโพติ อรหา อรหํ** ผู้ที่บุคคลควรบูชา ชื่อว่าอรหันตะ (อาเทศ นฺต กับ สิ เป็น อา และ อํ, ลบสระหน้า). **สํสารจกฺกสฺส อเร หนตีติ อรหา อรหํ** ผู้ทำลายซี่ล้อแห่งสงสาร ชื่อว่าอรหันตะ (อร-สทฺทูปปท +หน หึสายํ+

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๗/๘/๔๖ ๒ องฺ.ทุก. ๒๐/๓๐๒/๙๗ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๒๘๗
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๓๒/๒๐๙

กฺวิ, ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

ศัพท์อื่นที่แปลว่าพระอรหันต์มีอีก เช่น **วีตโทส, วีตโมห, พฺราหฺมณ. พฺราหฺมณาติ ขีณาสวภาวํ สนฺธายาห**[๑] คำว่า "พฺราหฺมณ" ท่านกล่าวหมายถึงความเป็นพระขีณาสพ

สวรรค์ ๕ ศัพท์

เทวโลก (เทว+โลก) สวรรค์, เมืองฟ้า, เทวโลก. **เทวานํ โลโก ภวนํ เทวโลโก** ที่อยู่ของเทวดาชื่อว่าเทวโลกะ. **เทวโลกํ อิโต จุตา ยนฺติ**[๒] มนุษย์ทั้งหลายจุติจากมนุษยโลกนี้แล้วไปสู่เทวโลก

ทิว (ทิวุ กีฬายํ+อ) สวรรค์, เมืองฟ้า, เมืองทิพย์, เทวโลก. **ทิพฺพนฺติ เอตฺถาติ ทิโว** เมืองทิพย์ที่หมู่เทวดาเพลิดเพลินอยู่ ชื่อว่าทิวะ. **อินฺทา เทวา สพฺรหฺมกา สุจิณฺเณน ทิวํ ปตฺตา**[๓] ทั้งพระอินทร์ เทวดา และพรหม เข้าถึงสวรรค์เพราะธรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว

สคฺค (สุ+อช คติยํ+ณ) สวรรค์, เมืองฟ้า, เทวโลก. **จิรํ จิยเต อสฺมินฺติ อคฺโค ฐานํ, โสภโน อคฺโค สคฺโค, ปุญฺเญน วา สุฏฺฐุ อชียเตติ สคฺโค** สถานที่ซึ่งเทวดาสถิตอยู่ยั่งยืน สถานที่อันงดงาม หรือสถานที่ซึ่งผู้มีบุญไปถึงด้วยดี ชื่อว่าสัคคะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ, ลบสระหน้า). **รูปาทีหิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สุฏฺฐุ อคฺโคติ สคฺโค** สถานที่อันเลิศด้วยกามคุณ ๕ มีรูปเป็นต้น ชื่อว่าสัคคะ (สุ+อคฺค, ลบสระหน้า). **รูปาทีหิ วิสเยหิ สุฏฺฐุ อคฺโคติ สคฺโค**[๔] ภูมิที่งดงามด้วยรูปารมณ์เป็นต้น ชื่อว่าสัคคะ. **สคฺเค เวทยติ**[๕] เสวยสุขอยู่บนสวรรค์

ติทิว (ติ+ทิว) สวรรค์, เมืองฟ้า, สวรรค์ชั้นตรีทิพย์, เมืองทิพย์ของเทวดาผู้เป็นใหญ่ ๓ องค์. **ตโย เทวา ทิพฺพนฺติ เอตฺถาติ ติทิโว** สวรรค์อันเป็นสถานที่เล่นเพลิดเพลินของเทวดา ๓ องค์ คือ หริเทพบุตร หรเทพบุตร และพรหมเทพบุตร ชื่อว่าติทิวะ. **เต ทีฆรตฺตํ ติทิเว ปติฏฺฐา**[๖] บัณฑิตเหล่านั้นดำรงอยู่บนสวรรค์ตลอดราตรียาวนาน

ติทสาลย (ติทส+อาลย) สวรรค์, เมืองฟ้า, สวรรค์ตรีทศเทพ, ที่อยู่ของเทวดา ๓๐ องค์, สวรรค์ชั้นตรีทศ. **ติทสานํ เทวานํ อาลโย ฐานนฺติ ติทสาลโย**[๗] สถานที่อยู่ของเทวดา ๓๐ องค์ ชื่อว่าติทสาลยะ (ลบสระหน้า). บางอาจารย์กล่าวว่า ศัพท์ว่า "**เทวโลก, ทิว, สคฺค**" ทั้ง ๓ เป็นชื่อสวรรค์ทั่วไป ส่วนบทว่า "**ติทิว, ติทสาลย**" เป็นชื่อสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. คัมภีร์อมรโกสะเป็นต้นแสดงไว้ว่า ทั้ง ๕ ศัพท์ดังกล่าว ไม่แตกต่างกัน. **ติทิวปุร**ศัพท์ **เทวนคร**ศัพท์ และ **สุราลย**ศัพท์เป็นต้น เป็นชื่อสวรรค์ชั้นพิเศษ

ศัพท์ที่แปลว่าสวรรค์มีอีกมาก เช่น **นาก, สุรโลก, ติปิฏฺฐป, อวโรห, ผโลทนย, มนฺทร, เสริก, สกฺก, ภวน, ข, นภา**

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๓/๒๓๔
๒ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๕๖/๒๐๔
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๕๑/๒๒
๔ วิ.อฏฺ. ๑/๑๘๘
๕ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗๐/๑๙๒
๖ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๔/๔๓
๗ อภิ.อฏฺ. ๓/๒๕

[๑๑] ติทสา ตฺวมรา เทวา วิพุธา จ สุธาสิโน
สุรา มรู ทิโวกา จา- มตปา สคฺควาสิโน.
[๑๒] นิชฺชรานิมิสา ทิพฺพา อปฺปุเม เทวตานิ จ.

เทวดา ๑๔ ศัพท์

ติทส (ติทส+อ) เทวดา, ตรีทศเทพ, หมู่เทวดา ๓๐ องค์, เทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. **ชาติสตฺตา วินาสสงฺขาตา ติสฺโส ทสา ปริมาณา เอเตสนฺติ ติทสา, เอเต หิ มนุสฺสาทโย วิย พุทฺธิวิปริณามขเยหิ น ยุชฺชนฺติ, ปญฺจวีสติวสฺสุทฺเทสิยา เอว อุปฺปชฺชนฺติ สนฺติ วินสฺสนฺติ จ** เทวดาผู้มีสภาพ ๓ อย่าง คือ เกิดขึ้น สถิตอยู่ และสิ้นอายุขัย ตามกฎเกณฑ์ ชื่อว่า ติทสะ, หมายถึงเทวดาเหล่านี้ไม่ปรากฏว่าเสื่อมวัยเหมือนพวกมนุษย์เป็นต้น เพราะตั้งแต่เกิดจนถึงสิ้นอายุ เป็นเหมือนมีวัย ๒๕ ปี. นอกจากนี้ **ติทส**ศัพท์ มีความหมายว่าเทวดา ๓๐ องค์ก็มี เช่น **ติทสานนฺติ ติกฺขตฺตุํ ทสนฺนํ** [๑] ของเทวดา ๓๐ องค์. **จตฺตาโร จ มหาราชา ติทสา จ ยสสฺสิโน**[๒] ท้าวมหาราชทั้ง ๔ และทวยเทพชั้นตรีทศผู้มียศ. **ติทสาติ ตาวตึสภวนา**[๓] คำว่า "ติทสา" หมายถึงเทวดาผู้สถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. **ติทสา โส จวิตฺวา มนุสฺสตฺตํ คมิสฺสติ**[๔] เทวดานั้นเมื่อเคลื่อนจากสวรรค์แล้วจะไปเกิดเป็นมนุษย์

อมร (น+มร ปาณจาเค+อ) เทวดา, ผู้ไม่ตาย, อมรเทพ. **มรณํ มโร, โส เยสํ นตฺถิ, เต อมรา** ความตาย ชื่อว่ามระ เทวดาที่ไม่มีความตายเหล่านั้น ชื่อว่าอมระ (อาเทศ น เป็น อ). **ตํ วิมานํ อภิชฺฌาย อมรานํ สุเขสินํ** [๕] เราปรารถนาวิมานของพวกเทวดาผู้เสวยสุข

เทว (ทิวุ กีฬายํ+อ) เทวดา, เทพ, เทวะ. **ทิพฺพนฺติ ปญฺจหิ กามคุเณหิ อตฺตโน วา อิทฺธิยาติ เทวา, กีฬนฺติ โชตนฺติ จาติ อตฺโถ. เต ติวิธา สมฺมุติเทวา อุปฺปตฺติเทวา วิสุทฺธิเทวาติ**[๖] เทวดาผู้เพลิดเพลินด้วยกามคุณ ๕ หรือด้วยอิทธิฤทธิ์ของตน ชื่อว่าเทวะ (วุทธิ อิ เป็น เอ) คือผู้รุ่งเรืองสว่างไสว. **ภุมฺมา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุํ** [๗] เหล่าภุมเทวดาช่วยกันกระจายเสียงออกไป. เทวดามี ๓ จำพวก[๘] คือ (๑) **สมมุติเทวดา** ได้แก่ พระราชา พระราชินี พระโอรส พระธิดา และพระประยูรญาติ (๒) **อุปปัตติเทวดา** ได้แก่ เทวดาตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาขึ้นไป (๓) **วิสุทธิเทวดา** ได้แก่ พระอรหันตขีณาสพ

วิพุธ (วิ+พุธ อวโพธเน+อ) เทวดา, ผู้ไม่หลับ. **วิพุชฺฌนฺติ น สุปนฺตีติ วิพุธา. อตีตานาคตชาตึ วิพุชฺฌนฺตีติ วิพุธา** ผู้ตื่นอยู่ไม่รู้จักหลับ ชื่อว่าวิพุธะ หมายถึงเทวดาผู้รู้แจ้งชาติในอดีตและอนาคต

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๑/๓๐
๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๙๒๙/๓๔๔
๓ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๖๐๗/๓๖๑
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๔๑/๑๖๙
๕ ขุ.ชา. ๒๘/๗๐๒/๒๔๘
๖ มชฺ.อฏฺ. ๗/๓/๓๖
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘/๓๒
๘ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๒๑๔/๑๑๒

สุธาสี (สุธาสทฺทูปปท+อส ภกฺขเน+อี) เทวดา, ผู้กินของทิพย์, ผู้บริโภคสุธาโภชน์. **สุธาโภชนภุญฺชนสีลตาย สุธาสิโน** เทวดา ชื่อว่าสุธาสี เพราะปรกติบริโภคสุธาโภชน์คืออาหารทิพย์ (ลบสระหลัง)

สุร (สุรา+ณ) เทวดา, ผู้มีความกล้าหาญ. **สมุทฺทุฏฺฐสุรา อตฺถิ เยสํ, เต สุรา** ผู้มีเครื่องดื่มมากมายดุจน้ำในมหาสมุทร ชื่อว่าสุระ (ลบ ณ และสระหน้า). **สุรนฺติ วา กีฬนฺตีติ สุรา** หรือผู้สนุกสนานร่าเริง ชื่อว่าสุระ (สุร กีฬายํ+อ). **สุเขน รมนฺตีติ วา สุรา** หรือผู้ยินดีอยู่ด้วยความสุข ชื่อว่าสุระ (สุขสทฺทูปปท+รมุ กีฬายํ+กฺวิ, ลบ ข, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบ กฺวิ ปัจจัย). **สุรานํ อสุรา ปราชิตา**[๑] พวกอสูรพ่ายแพ้แก่เทวดา. **สุรา นาม เทวา**[๒] เทวดา ชื่อว่าสุระ

มรุ (มร ปาณจาเค+อุ) เทวดา, ผู้ตายตามอายุขัย. **ทีฆายุกาปิ สมานา ยถาปริจฺเฉทํ สมฺปตฺตกาเล มรนฺติ สีเลนาติ มรู** เทวดาพวกที่มีอายุยืนยาว แต่เมื่อถึงกำหนดอายุก็ตายไปโดยปรกติ จึงมีชื่อว่ามรุ. **ฉตฺตํ มรู ธาเรยฺยุมนฺตลิกฺเข**[๓] เหล่าเทวดาพากันกั้นฉัตรบนท้องฟ้า. **มรูติ อมรา**[๔] คำว่า "มรู" ได้แก่เทวดา

ทิโวก (ทิว+โอก) เทวดา, ผู้อาศัยอยู่ในเทวโลก. **ทิโว เทวโลโก โอโก อาสโย เยสํ เต ทิโวกา** เทวดาที่มีเทวโลกเป็นที่อยู่อาศัย ชื่อว่าทิโวกะ (ลบสระหน้า)

อมตป (อมตสทฺทูปปท+ปา ปาเน+อ) เทวดา, ผู้ดื่มอมตรส. **สุธาหารสฺส ปาตพฺพสฺสปิ สมฺภวโต อมตํ ปิวนฺตีติ อมตปา, อมโตสธํ วา ปิวนฺตีติ อมตปา** ผู้ดื่มน้ำอมฤตหรือดื่มอมตโอสถจากอาหารทิพย์ ชื่อว่าอมตปะ (ลบสระหน้า)

สคฺควาสี (สคฺค+วาสี) เทวดา, ผู้อยู่บนสวรรค์. **สคฺเค วสนสีลตฺตา สคฺควาสิโน** เทวดา ชื่อว่าสัคควาสี เพราะปรกติอยู่บนสวรรค์

นิชฺชร (นิ+ชรา+ณ) เทวดา, ผู้ไม่แก่. **สทา ปญฺจวีสติวสฺสุทฺเทสิยตฺตา นิรากตา ชรา เอเตสนฺติ นิชฺชรา** เทวดาผู้ไม่ปรากฏความแก่ เพราะดูเหมือนกับว่ามีวัยเบญจเพสตลอดไป จึงชื่อว่านิชชระ (ซ้อน ชฺ, ลบ ณฺ และสระหน้า)

อนิมิส (น+นิ+มิส นิมีลเน+อ) เทวดา, ผู้ไม่หลับตา. **น นิมิสนฺตีติ อนิมิสา, ภมุกา นิจฺจลํ กโรนฺตีตฺยตฺโถ** ผู้ไม่กระพริบตา คือไม่ทำให้ขนตาไหว ชื่อว่าอนิมิสะ (อาเทศ น เป็น อ)

ทิพฺพ (ทิว+วส นิวาเส+กฺวิ) เทวดา, ผู้อยู่บนสวรรค์. **ทิเว วสนฺตีติ ทิพฺพา** เทวดาผู้อยู่ บนสวรรค์ ชื่อว่าทิพพะ (ลบ อ ที่ ว ตัวหน้า, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ลบ สฺ และ กฺวิ). **มานุสฺสกา อมานุสฺสกา จ ทิพฺพา**[๕] หมู่มนุษย์ อมนุษย์และเทวดา. **ทิพฺพา เทวโลเก ชาตา**[๖] เทวดาเกิดแล้วในเทวโลก

เทวตา, เทวตานิ (เทว+ตา, เทวตา+นิ) เทวดา. **เทวา เอว เทวตา, สกตฺเถ เทวสทฺทโต ตาปจฺจโย เทวตา เอว เทวตานิ, สกตฺเถ นิปจฺจโย "อปฺเม"ติ เอตฺถ ปรมสกตฺถิกวเสน**

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๘/๔๖๖ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๕/๓๒๐ ๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๘/๔๖๘
๔ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑๓๔/๑๓๗ ๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๓๕/๖๓ ๖ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๒๖/๑๒๗

อิตฺถิลิงฺคตฺตํ, ทุติยสกตฺถิกวเสน นปุํสกลิงฺคตฺตํ เวทิตพฺพํ, ทุติยสกตฺถิกวเสเนว วา ทฺวิลิงฺคตฺตํ, ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคปกฺเข ยทาทินา นิการาเทโส รูปว่า "เทวตา" ลง **ตา**ปัจจัยหลังจาก**เทว**ศัพท์ในอรรถสกัตถะ (ไม่มีอรรถพิเศษ), รูปว่า "**เทวตานิ**" ลง**นิ**ปัจจัยหลังจาก **เทวตา**ศัพท์ในอรรถสกัตถะเหมือนกัน, คำว่า "**อปุเม**" นี้เป็นอิตถีลิงค์ด้วย **ตา**สกัตถปัจจัยครั้งแรก, เป็นนปุงสกลิงค์ด้วย **นิ** สกัตถปัจจัยครั้งที่สอง, อีกนัยหนึ่ง **เทวตา**ศัพท์ เป็นทั้งอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ โดยการอาเทศ เทวตา ในอิตถีลิงค์เป็น **เทวตานิ** ด้วยกัจจายนสูตรว่า "ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ".[1] ในคัมภีร์อมรโกสะกล่าวว่า "**เทวตานิ ปุเม วา, วิกปฺเปน ปุลฺลิงฺเค, นิจฺจํ นปุํสเก เทวตานิ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์ได้แต่มีใช้ไม่มาก ในนปุงสกลิงค์มีใช้แน่นอน".

คัมภีร์อมรโกสะฎีกาว่า "**สกตฺถิกา ปกติโต ลิงฺควจนานิ อติวตฺตนฺตีติ ปุนฺนปุํสกตฺตํ, ตตฺถ สกตฺถิกาติ ทุติยสกตฺถิกํ วุตฺตํ, ปกติโตติ ปฐมสกตฺถิกํ. เตน วุตฺตํ "ปุนฺนปุํสกตฺตนฺติ, อิตรถา ตาปจฺจยนฺตสฺส นิจฺจํ อิตฺถิลิงฺคตาย อิตฺถิลิงฺคตฺตเมว วเทยฺย.** ศัพท์ที่มีสกัตถปัจจัยประกอบอยู่ จะมีความพิเศษกว่าบทที่มีลิงค์ตามปรกติ จึงเป็นได้ทั้งปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์, ในคำนี้หมายถึงรูป **เทวตานิ**, คำว่าตามปรกติ คือรูปว่า **เทวตา** จึงกล่าวว่าเป็นได้ทั้งปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์, นอกจากนี้ ศัพท์ที่มี **ตา**ปัจจัยอยู่ท้าย ท่านกล่าวว่าเป็นอิตถีลิงค์แน่นอน. **เทวตา ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ**[2] เทวดาทั้งหลายกราบทูลความนี้แด่พระผู้มีพระภาค. **อถ โข อญฺญตรา เทวตา**[3] ครั้งนั้น เทวดาองค์หนึ่ง. **เทวตานิ อาคนฺตฺวา อาโรจิตํ สุตฺวา**[4] เทวดาทั้งหลายมาฟังเรื่องที่เขาบอก. ในอุทาหรณ์ที่ยกมานี้ **เทวตา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์, **เทวตานิ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

ศัพท์ที่แปลว่าเทวดามีอีกมาก เช่น **สุปพฺพา, สุมนา, ติทิเวสา, อาทิเตยฺยา, ทิวิสทา, เลขา, อทิตินนฺทนา, อาทิจฺจา, ริภโว, อโสปฺปา, อมจฺจา, อมตาสนา, อคฺคิมุขา, หวิโภชนา, คิรพฺพาณา, ทานวาโย, พินฺทารกา, ปูชิยา, จิรายุกา, สคฺคิโน, นโภสทา.** ทุกบทที่แปลว่าเทวดา ทั้ง ๓ ลิงค์ นิยมประกอบวิภัตติฝ่ายพหูพจน์

[๑๓] **สิทฺโธ ภูโต จ คนฺธพฺโพ คุยฺหโก ยกฺขรกฺขสา**
กุมฺภณฺโฑ จ ปิสาจาที นิทฺทิฏฺฐา เทวโยนิโย.

ต้นตระกูลหรือกำเนิดเทวดา ๘ จำพวก

สิทฺธ (สิทฺธ สํสิทฺธิมฺหิ+อ) ตระกูลสิทธเทวดา. **อณิมาทิคุโณเปตตฺตา สิชฺฌนฺติ เอตสฺส ยถิจฺฉิตา อตฺถาติ สิทฺโธ** ผู้ปรารถนาอะไรก็สำเร็จได้ทุกอย่าง แม้จะไม่มีเวทมนต์เหมือนพวกปิศาจ ชื่อว่าสิทธะ

๑ กจฺจายนสุตฺต ๓๙๑ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๖/๑๕ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๘๙/๒๘๒
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๗๐๔/๓๒๒

ภูต (ภู สตฺตายํ+ต) ภูต, ตระกูลภูตเทวดา, เทวดาพวกร่ายเวทมนต์, ปิศาจจำพวกหนึ่ง, มิจฉาทิฏฐิเทวดา. **ภวนฺติ พฺรูหนฺติ กถา เอตสฺมาติ ภูโต, โส ภูโต ปิสาจปฺปเภโท อโธมุขาทิ** เทวดาผู้เป็นเหตุให้กล่าวคำพูด ชื่อว่าภูตะ, อโธมุขเทวดาเป็นต้นนั้น ท่านจัดไว้ในจำพวกปิศาจ

คนฺธพฺพ (คนฺธสทฺทูปปท+อพฺพ ปริภุญฺชเน+อ) คนธรรพ์, ตระกูลเทวดาคนธรรพ์, เทวดาผู้บริโภคกลิ่น, เทวดานักร้อง. **คนฺธํ อพฺพติ ปริภุญฺชตีติ คนฺธพฺโพ. เทวคายนา "หาหา หูหู" ปภุตโย** เทวดาผู้บริโภคกลิ่น ชื่อว่าคันธัพพะ หมายถึงเทวดาที่ขับเพลงว่า "หาหา หูหู" เป็นต้น (ลบสระหน้า). **คนฺธพฺโพ วา คนฺธพฺพี วา คนฺธพฺพโปตโก วา**[๑] เทพบุตรคนธรรพ์ เทพธิดาคนธรรพ์ หรือลูกน้อยของคนธรรพ์

คุยฺหก (คุห สํวรเณ+ย+ก) ตระกูลคุยหกเทวดา, เทวดาเฝ้าขุมทรัพย์. **นิธโย คุยฺหตีติ คุยฺหโก, มณิภทฺราทิโก กุเวรานุจโร** เทวดาผู้ดูแลขุมทรัพย์ ชื่อว่าคุยหกะ (กปัจจัยใช้ในชื่อ) ได้แก่ มณิภัทรเทวดา(พญาครุฑ)เป็นต้น ที่ติดตามท้าวกุเวร (กลับ หฺย เป็น ยฺห). **ครุฬา คุยฺหกา นาม ชาตา, เต กุมฺภณฺฑา คุยฺหกาปิ ถูปํ อกํสุ**[๒] ครุฑมีชื่อว่าคุยหกะ, กุมภัณฑ์และครุฑเหล่านั้นได้ทำสถูปแล้ว

ยกฺข (ยกฺข ปูชายํ+อ) ตระกูลยักขเทวดา, เทวดายักษ์. **ยกฺขียเต ปูชียเตติ ยกฺโข, กุเวราทิโก** เทวดาที่ชาวโลกเซ่นสรวงมีท้าวกุเวรเป็นต้น ชื่อว่ายักขะ. **ยกฺโข วา ยกฺขินี วา ยกฺขโปตโก วา**[๓] ยักษ์ ยักษิณี หรือลูกน้อยของยักษ์

รกฺขส (รกฺข ปาลเน+ส) ตระกูลรักขสเทวดา, เทวดารากษส, ผีเสื้อน้ำ. **รกฺขนฺติ อตฺตานํ เอตสฺมาติ รกฺขโส, วิภีสณาทิ** สัตว์ทั้งหลายรักษาตนให้พ้นจากเทวดานี้ ฉะนั้น เทวดานี้ จึงชื่อว่ารักขสะ มีรากษสชื่อว่าวิภีสณะเป็นต้น. **นาวํ คณฺเหยฺย รกฺขโส**[๔] เทวดารากษสยึดเรือไว้

กุมฺภณฺฑ (กุมฺภ+อณฺฑ) ตระกูลกุมภัณฑเทวดา, กุมภัณฑ์, ยักษ์. **กุมฺภณฺฑานนฺติ เต กิร เทวา มโหทรา โหนฺติ สหสฺสงฺคมฺปิ จ เนสํ กุมฺโภ วิย มหนฺตํ โหติ. ตสฺมา กุมฺภณฺโฑติ วุจฺจนฺติ**[๕] ศัพท์ว่า "กุมฺภณฺฑานํ" อธิบายว่า ทราบว่าเทวดานั้นมีท้องใหญ่มาก แม้อวัยวะทั้งพันส่วนก็ใหญ่โตมากเหมือนหม้อ ท่านจึงเรียกว่า "กุมภัณฑะ". **กุมฺภปฺปมาณณฺฑตาย กุมฺภณฺโฑ** ชื่อว่ากุมภัณฑะ เพราะมีลูกอัณฑะโตเท่าหม้อ. **กุมฺภณฺโฑ วา กุมฺภณฺฑี วา กุมฺภณฺฑโปตโก วา**[๖] กุมภัณฑ์ นางกุมภัณฑ์หรือลูกน้อยของกุมภัณฑ์

ปิสาจ (ปิสิตสทฺทูปปท+อส ภกฺขเน+อ) ตระกูลปิศาจเทวดา. **ปิสิตํ มํสํ อสติ ภกฺขตีติ ปิสาโจ, สกุนิ สกุนฺติอาทิโก กุเวรานุจโร** เทวดากินเศษเนื้อ ชื่อว่าปิสาจะ, สกุนิ และ สกุนฺติ เป็นต้น เป็นเทวดาผู้ติดตามท้าวกุเวร (อาเทศ ปิสิต เป็น ปิ, อส เป็น สาจ). **อาทิสทฺเทน**

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๓/๒๑๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๔๗/๓๖๘ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๓/๒๑๕
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๒/๕๐๘ ๕ ที.อฏฺ. ๓/๑๔๖ ๖ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๓/๒๑๕

วิชฺชาธรอปสรกินฺนเร จ สงฺคณฺหาติ อาทิศัพท์รวมเอา **วิชฺชาธร** ผู้มีมนต์ดำหรือวิชาธร, **อปสรา** ผู้หยาบคายหรือนางอัปสร, **กินฺนร** กินนรผู้เหมือนคน เพราะมีหัวเป็นม้าตัวเป็นคน. **มโหทรา ปิสาจา วิย**[๑] เหมือนปิศาจท้องโต. **มา มํ ปิสาจา ขาทนฺตุ**[๒] ปิศาจอย่าเคี้ยวกินเรา

อาทิจฺจา วิสุ วสโว ตุสิตา’ภสฺสรา’นิลา,
มหาราชิกา สาธฺยา จ รุทฺทา จ คณเทวตา.[๓]

เทวดา ๙ หมู่ คือ อาทิจจะ วิสุ วสวะ ตุสิตะ อาภัสสระ อนิละ มหาราชิกะ สาธยะ และ รุททะ

ตตฺราทิจฺจา ทฺวาทสกา วิสุเทวา ทส จิตา,
วสโว อฏฺฐสงฺขฺยาตา ฉตฺตึส ตุสิตา มตา.
อาภสฺสรา จตุสฏฺฐิ วาตา ปญฺญาเสกูนกา,
มหาราชิกนามาโย ทฺวิสตํ วีสตาธิกา.
สาธฺยา ทฺวาทส วิขฺยาตา รุทฺทา เจกาทส จิตา
สมยนฺตรโต เอตา วิญฺเญยฺยา คณเทวตา.[๔]

นักศึกษาควรรู้จักจำนวนเทวดาผู้ประจำอยู่บนสวรรค์แต่ละหมู่ดังนี้ คือ อาทิจจะ มีเทวดา ๑๒ องค์, วิสุ มีเทวดา ๑๐ องค์, วสวะ มีเทวดา ๘ องค์, ตุสิตะ มีเทวดา ๓๖ องค์, อาภัสสระ มีเทวดา ๖๔ องค์, อนิละ (หรือวาตะ) มีเทวดา ๔๙ องค์, มหาราชิกะ มีเทวดา ๒๒๐ องค์, สาธยะ มีเทวดา ๑๒ องค์, รุททะ มีเทวดา ๑๑ องค์

[๑๔] ปุพฺพเทวา สุรริปู อสุรา ทานวา ปุเม
ตพฺพิเสสา ปหาราโท สมฺพโร พลิอาทโย.

อสูร ๔ ศัพท์

ปุพฺพเทว (ปุพฺพ+เทว) อสูร, อสูรผู้เคยเป็นเทวดา. **ปุพฺพํ เทวา ปุพฺพเทวา, ปุพฺเพ วา เทวา ปุพฺพเทวา, ปุพฺเพ เหฺยเต เทวปุเร จิตา อนนฺตรํ สกฺกาทีหิ ตโต จาลิตา** ผู้เป็นเทวดาในกาลก่อน หรือเคยเป็นเทวดามาก่อน จึงชื่อว่าปุพพเทวะ, เมื่อก่อนอสูรเหล่านี้ดำรงอยู่บนเทวโลก ไม่นานถูกท้าวสักกะเป็นต้น ขับไล่ให้พ้นจากเทวโลกนั้น. **นนุ เวปจิตฺติปริสา ปุพฺพเทวา**[๕] อสูรบริษัทของท้าวเวปจิตติเคยเป็นเทวดามิใช่หรือ. **ปุพฺพเทวาติ อสุรา**[๖] คำว่า “ปุพฺพเทวา” คือพวกอสูร

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๙/๑๕๒/๑๒๔ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๗/๒๑ ๓ อมรโกสะ
๔ อมรโกสอภิธานฎีกา ๕ อภิ.กถา. ๓๗/๑๑๙๖/๓๘๙ ๖ ชา.อฏฺ. ๔๑/๒๐๔

สุรริปุ (สุร+ริปุ) อสูร, คู่อริของเทวดา. **สุรานํ ริปู สตฺตโว สุรริปู** ศัตรูของเทวดา ชื่อว่าสุรริปุ. **สุรริปุทุรภิภวเน ตาวตึสภวเน สุธมฺมา นาม เทวสภา อตฺถิ**[๑] เทวสภาชื่อว่าสุธัมมา มีอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่ยึดมาจากอสูร

อสุร (น+สุร อิสฺสริยทิตฺตีสุ+อ) อสูร, ศัตรูของเทวดา. **ปกติเทวา วิย น สุรนฺติ น อิสนฺติ น วิโรจนฺตีติ อสุรา, เตสํ ปฏิปกฺขาติ วา อสุรา, เวปจิตฺติปหาราทาทโย**[๒] ผู้ไม่กล้าหาญ ไม่เป็นใหญ่ ไม่รุ่งโรจน์เหมือนปรกติเทวดา หรือผู้เป็นปฏิปักษ์ต่อเทวดา ชื่อว่าอสุระ ได้แก่ ท้าวเวปจิตติ และท้าวปหาราทะเป็นต้น. **อสุรา มหาสมุทฺเท อภิรมนฺติ**[๓] พวกอสูรพากันยินดีในมหาสมุทร. **อสุรา ทิพฺพปานํ ปิวิตฺวา ปมชฺชึสุ**[๔] พวกอสูรพากันดื่มเหล้าทิพย์จนมึนเมา. **น สุรํ ปิวิมฺหาติ อาหํสุ, ตโต ปฏฺฐาย อสุรา นาม ชาตา**[๕] พวกอสูรพากันกล่าวว่า “พวกเราไม่ดื่มสุราแล้ว” ตั้งแต่นั้น จึงเกิดชื่อว่าอสุระ(ผู้ไม่ดื่มสุรา เพราะถูกท้าวสักกะเทวราชใช้แผนมอมสุราจนเมาแล้วจับโยนลงจากเทพวิมานจึงเข็ดหลาบ ไม่ยอมดื่มสุราอีก)

ทานว (ทนุ+ณว) อสูร, ลูกของนางทนุรากษส. **ทนุนามาย มาตุยา อปจฺจํ ทานวา. ทนุ นาม เตรสสุ รกฺขสทุหิตูสุ เอกิสฺสา ทุหิตุ นามํ** ลูกของนางทนุ ชื่อว่าทานวะ, ทนุ เป็นชื่อลูกสาวนางหนึ่งในจำนวนลูกสาวรากษส ๑๓ นาง. **กุมฺภณฺฑา ทานวา ครุฬา อุปชีวนฺติ ตํ สรํ**[๖] ทั้งกุมภัณฑ์ อสูรและครุฑเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำนั้น

ปุพฺพเทวาทโย สทา ปุเม ปุลฺลิงฺเค วตฺตนฺติ ตั้งแต่ **ปุพฺพเทว** ถึง **ทานว** ศัพท์ใช้ในรูปปุงลิงค์พหูพจน์ทุกแห่ง

ศัพท์ที่แปลว่าอสูรมีอีกมาก เช่น **เทจฺจ, เทเตยฺย, ทนุช, อินฺทารี, สุรทิส, สุกฺกสิสฺส, ทิติสุต, ปุพฺพช**

อสูรพิเศษ ๓ ศัพท์

บทว่า “**ตพฺพิเสสา**” ในคาถานี้ หมายถึงอสูรผู้มีความพิเศษ ได้แก่ ปหาราทอสูร สัมพรอสูร และพลิอสูร

ปหาราท (ปหารสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อ) ปหาราทอสูร, อสูรประจำคลังสรรพาวุธ. **สุเรหิ สทฺธึ สงฺคามตฺถํ อตฺตโน พลกายานํ ปหารํ อายุธํ ททาตีติ ปหารโท, โส เอว ปหาราโท** ผู้จ่ายอาวุธเครื่องประหารให้แก่พลนิกายของตนเพื่อทำสงครามกับพวกเทวดา ชื่อว่าปหารทะ (ลบสระหน้า), ปหารทะนั่นแหละ เป็นปหาราทะ (ทีฆะ อ เป็น อา). **อถ โข ปหาราโท อสุรินฺโท เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ**[๗] ครั้งนั้น ปหาราทะจอมอสูร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ. **อยํ**

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๙๓๙/๓๘๐　๒ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๕/๓๒๐　๓ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๙/๒๘๕
๔ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๐๓　๕ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๔๗/๓๒๑　๖ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๗
๗ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๐๘/๒๐๐

ปหาราโท มยิ อกเถนฺเต ปฐมตรํ กเถตุํ น สกฺขิสฺสติ[๑] ปหาราทอสูรนี้ เมื่อเรายังไม่พูด จะไม่สามารถพูดก่อนได้เลย

สมฺพร (สํ+วร) สัมพรอสูร. **สํ ปสตฺโถ วโร ชามาตา ยสฺส โส สมฺพโร, ตสฺส หิ สกฺโก ชามาตา** ผู้มีลูกเขยประเสริฐ คือ มีท้าวสักกะเป็นลูกเขย ชื่อว่าสัมพระ (สํ+วุ อาวรเณ+อ, อาเทศ ว เป็น พ, นิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **อถ โข ภิกฺขเว สมฺพโร อสุรินฺโท**[๒] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น สัมพระจอมอสูร

พลิ (พล+อี) อสูร, ผู้ทรงพลัง. **พลเมตสฺสตฺถีติ พลี, อติสยพลกายตฺตา วา พลี, โส เอว พลิ, "พลิอาทโย" ติ อิมินา สมาเสปิ สนฺธิ นตฺถีติ ทีเปติ. อาทินา มจฺฉกุณาทิเกปิ กุญฺจาทิเกปิ อสุรเภเท สงฺคณฺหาติ** ผู้มีกำลัง หรือมีร่างกายกำยำ ชื่อว่าพลี, พลีนั่นแหละ คือ พลิ, ท่านแสดงว่า ด้วยบทว่า "พลิอาทโย" ท่านไม่ได้ทำสนธิวิธีในบทสมาส (เพื่อรักษาฉันท์), อาทิศัพท์รวมบทที่เป็นพวกอสูร เช่น ปลายักษ์ นกยักษ์และสัตว์ที่มีเสียงน่าหวาดกลัว

[๑๕] ปิตามโห ปิตา พฺรหฺมา โลเกโส กมลาสโน
ตถา หิรญฺญคพฺโภ จ สุรเชฏฺโฐ ปชาปติ.

พรหม ๘ ศัพท์

ปิตามห (ปิตุ+อามห) พรหม. **ปิตูนํ ปชาปตีนํ โลกปิตูนมฺปิ ปิตา ปิตามโห** ผู้เป็นปู่ เป็นตา เป็นทวดของชาวโลก ชื่อว่าปิตามหะ (ลบสระหน้า). **พนฺธูติ พฺรหฺมา อธิปฺเปโต, ตํ หิ พฺราหฺมณา ปิตามโหติ โวหรนฺติ**[๓] คำว่า "พนฺธุ" หมายถึงพรหม พวกพราหมณ์เรียกพรหมนั้นว่า ปิตามหะ

ปิตุ (ปา ปาลเน+ริตุ) พรหม. **สพฺพโลกานํ ปิตุฏฺฐานิยตฺตา ปิตา, สพฺพโลกํ วา ปาติ รกฺขตีติ ปิตา** ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพ่อของชาวโลกทั้งปวง หรือผู้คุ้มครองรักษาโลกทั้งปวง ชื่อว่าปิตุ (ลบ รฺ อนุพันธ์ และสระหน้า)

พฺรหฺม (พฺรห วุฑฺฒิยํ+ม) พรหม. **มหนฺตสรีรตาย พฺรหฺมา** ชื่อว่าพรหมะ (อ่านว่า พฺระ-หฺมะ) เพราะมีร่างกายเจริญ. **พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี สหมฺปติ**[๔] ท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นใหญ่ในโลก

โลเกส (โลก+อีส) พรหม. **โลกานํ อีโส อินฺโท โลเกโส** จอมเทพแห่งโลกทั้ง ๓ คือ มนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลก ชื่อว่าโลเกสะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อี เป็น เอ)

กมลาสน (กมล+อาสน) พรหม. **กมลสมฺภวตฺตา กมลํ. ตํ อาสนํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ อสฺสาติ กมลาสโน** ผู้มีปทุมชาติปูลาดเป็นที่ประทับ ชื่อว่ากมลาสนะ (ลบสระหน้า)

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๕๓๖/๒๔๐ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๙๐๔/๓๓๔ ๓ ที.อฏฺ. ๔/๒๖๓/๒๒๙
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๑/๔๐๓

หิรญฺญคพฺภ (หิรญฺญ+คพฺภ) พรหม. **หิรญฺญสุวณฺณมยํ อณฺฑํ หิรญฺญํ, ตมฺหา คพฺโภ ภูโต หิรญฺญคพฺโภ** ไข่เงินไข่ทอง ชื่อว่าหิรัญญะ, ผู้เกิดจากไข่เงินไข่ทองนั้น ชื่อว่าหิรัญญคัพภะ. **หิรญฺญคพฺภาทโย เทวตา**[๑] เทวดามีพรหมเป็นต้น

สุรเชฏฺฐ (สุร+เชฏฺฐ) พรหม. **ฌานาทิคุเณหิ สุรานํ เชฏฺฐตฺตา สุรเชฏฺโฐ** พรหมผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลายด้วยคุณมีฌานเป็นต้น ชื่อว่าสุรเชฏฐะ

ปชาปติ (ปชาสทฺทูปปท+ปา ปาลเน+ติ) พรหม. **ปชานํ สตฺตานํ ปติ สามิภูโต ปชาปติ, ปชํ ปาเลตีติ วา ปชาปติ** พรหมผู้เป็นเจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย หรือผู้คุ้มครองหมู่สัตว์ ชื่อว่าปชาปติ (รัสสะ อา เป็น อ). **มหาพฺรหฺมุโน ปชาปตีติ ทิฏฺฐฏฺฐาเน ฐเปตฺวา**[๒] แต่งตั้งท้าวมหาพรหมไว้ในตำแหน่งประชาบดี

ศัพท์ที่แปลว่าพรหมมีอีกมาก เช่น **อตฺตภู, ปรเมฏฺฐิ, สยมฺภู, จตุรานน, ธาตุ, กมลโยนิ, ทุหิณ, วิริญฺจิ, สชิตุ, เวธ, วิธาตุ, วิธิ, หํสรถ, วิริญฺจ, ปปิตมห**

[๑๖] **วาสุเทโว หริ กณฺโห เกสโว จกฺกปาณฺยถ**
มหิสฺสโร สิโว สูลี อิสฺสโร ปสุปตฺยปิ.
[๑๗] **หโร วุตฺโต กุมาโร ตุ ขนฺโท สตฺติธโร ภเว.**

พระนารายณ์, พระวิษณุ ๕ ศัพท์

วาสุเทว (วสุเทว+ณ) วาสุเทพ, พระนารายณ์, พระวิษณุ. **วสุเทวสฺส อปจฺจํ วาสุเทโว** เทวดาผู้เป็นลูกหลานของวสุเทวะ ชื่อว่าวาสุเทวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เทวคพฺภาย เชฏฺฐปุตฺโต วาสุเทโว**[๓] พระนารายณ์เป็นบุตรองค์ใหญ่ของนางเทวคัพภา

หริ (หร หรเณ+อิ) หริเทพ, พระนารายณ์, พระวิษณุ. **มจฺจานํ ชีวิตํ หรติ สีเลนาติ หริ** เทวดาผู้มักนำชีวิตสัตว์ไป ชื่อว่าหริ. **มนํ หรตีติ หริ** เทพผู้นำพาจิตใจไป ชื่อว่าหริ

กณฺห (กุ นินฺทายํ+ณ) กัณหมาร, ผู้มีคุณทราม, ผู้เสื่อมเสีย, พระนารายณ์. **กุจฺฉิตพฺโพ นินฺทิตพฺโพติ กณฺโห** เทพผู้ถูกตำหนิติเตียน ชื่อว่ากัณหะ (ลง ห อาคมหลังธาตุ, อาเทศ อุ เป็น อ, กลับ หุณ เป็น ณฺห). **กณฺหคุณโยคโต กณฺโห** เพราะมีความเสื่อมเสียจึงชื่อว่ากัณหะ. **กํ สุขํ หนตีติ กณฺโห** เทพผู้เบียดเบียนความสุข ชื่อว่า กัณหะ (กํสทฺทูปปท+หน หึสายํ+กฺวิ, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลบ นฺ ที่สุดธาตุ และ กฺวิ). **กณฺหคุณํ อสฺส อตฺถีติ กณฺโห** เทพผู้มีความเสื่อมเสีย ชื่อว่ากัณหะ (กณฺห+ณ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **กณฺโหติ โย โส มาโร กณฺโห อธิปติ**[๔] บทว่า “กณฺโห” คือ กัณหมารผู้เป็นใหญ่ตนหนึ่ง

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๙๑/๑๑๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๓๗/๑๙๖ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๙/๕๓๐
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๙๔๖/๖๐๒

เกสว (เกสีสทฺทูปปท+หน หีสายํ+อ) เกสวเทพ, พระนารายณ์, พระวิษณุ. **เกสี นาม อสุรํ หตวาติ เกสโว** เทพผู้ฆ่าเกสีอสูร ชื่อว่าเกสวะ (อาเทศ อี เป็น อ, หน ธาตุเป็น ว)

คัมภีร์จินตามณิฎีกากล่าวว่า

ยสฺมา ตยา หโต เกสี ตสฺมา เม สาสนํ สุณ
เกสโว นาม นาเมน เสยฺโย โลเก ภวิสฺสสิ.[๑]

ท่านจงฟังคำสอนของเรา เพราะท่านฆ่าเกสีอสูรได้จักเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก โดยนามว่าเกสวะ

จกฺกปาณิ (จกฺก+ปาณิ) จักกปาณิเทพ, พระนารายณ์, พระวิษณุ, เทพผู้ถือกงจักร. **จกฺกํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ จกฺกปาณิ** เทพผู้มีกงจักรในมือ ชื่อว่าจักกปาณิ

ศัพท์ที่แปลว่าพระนารายณ์มีอีกมาก เช่น **วิสณุ, นารายน, เวกุณฺจ, ทาโมทร, มาธว, สมฺภู, เทจฺจาริ, ปุณฺฑรีกกฺข, โควินฺท, ครุฬทฺธช, ปิตมฺพร, อจฺจุต, มงฺคล, สิงฺคี, ชนาทฺทน, อุเปนฺท, อินฺทาวรช, จตุภุช, ปทฺมนาภ, มธุริปุ, ติวิกฺกม, เทวกีนนฺทน, โสรี, สิรีปติ, ปุริโสตฺตม, วนมาลี, พลิธํสี, กํสาราติ, อโธกฺขช, สพฺพมฺภร, เกฏภาชิ, วิธุ, สสพินฺทุ, สิรีกร, สิรีวราห, อชิต, ปรปุริส, สิรีคพฺภ, ฉพินฺทุ, อนนฺต, นรกชิ, เกสร, ชาติกีล, นรสีห, ปุราณปุริส, นลิเนสย, วาสุ, นรายน, ปุนพฺพสุ, สพฺพรูป, ธรณีธร, วามน, เอกสิงฺค, โสมคพฺภ, อาทิเทว, อาทิวราห, สุวณฺณพินฺทุ, สทาโยคี, สนาตน, ราหุมุทฺธภิท, กาฬเนมิ, ปณฺฑว, วฑฺฒมาน, สตานนฺท, ปชานาถ, สุยามุน.** ส่วนบิดาของพระนารายณ์ มีชื่อว่า **วสุเทวะ อานกะ** และ **ทุนทุภิ** เป็นต้น,

ยานพาหนะของพระนารายณ์ ชื่อว่า**ทารุกะ**, เทพที่ปรึกษาของพระนารายณ์ ชื่อว่า**ปวนพยาธิ**

พระอิศวร ๖ ศัพท์

มหิสฺสร (มหนฺต+อิสฺสร) พระอิศวร, เทพผู้ยิ่งใหญ่, ท้าวมหิสสราธิบดี. **มหนฺโต อิสฺสโร วิภูติ เอตสฺสาติ มหิสฺสโร** เทพผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่ามหิสสระ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า). **เทวา วสวตฺตี มหิสฺสรา**[๒] วสวัตตีเทพผู้เป็นใหญ่

สิว (สิ เสวายํ+ว) พระศิวะ, ศิวเทพบุตร, เทพผู้มีรูปร่างงดงาม. **หิตสุขํ ปตฺเถนฺเตหิ เสวียเตติ สิโว** ผู้ที่บุคคลปรารถนาประโยชน์สุข พากันทำความรู้จัก ชื่อว่าสิวะ. **อถ โข สิโว เทวปุตฺโต**[๓] ครั้งนั้น ศิวเทพบุตร

สูลี (สูล+อี) พระอิศวร, ผู้มีหอกในมือ, ผู้มีหลาวในมือ. **สูลปาณิตฺตา สูลี** เพราะเป็นเทพผู้มีหอกในมือ จึงชื่อว่าสูลี

---

๑ จินฺตามณิฎีกา ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๗๒/๓๗๔ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๗๗/๘๐

อิสฺสร (อิสฺส อิสฺสริเย+อร) พระอิศวร, เทพผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง. **อิฏฺเฐ ปภวตีติ อิสฺสโร, อิสฺสติ อภิภวตีติ วา อิสฺสโร** เทพผู้เกิดในภูมิอันน่ายินดี หรือผู้ปกครอง ชื่อว่าอิสสระ

ปสุปติ (ปสุ+ปติ) พระอิศวร, เทพผู้ดูแลสัตว์เลี้ยง. **ปสูนํ ปมถานํ ปติ ปสุปติ, ปสุ มิคาโท ฉคเล ปมเถปิ, ปสุ ปุเม** เทพผู้เป็นเจ้าของสัตว์เลี้ยง ชื่อว่าปสุปติ, **ปสุ**ศัพท์ใช้ในรูปปุงลิงค์ แปลว่า สัตว์เลี้ยง แพะ และภูตบริวารของพระอิศวร เป็นต้น

หร (หร หรเณ+อ) พระอิศวร, หรเทพ. **วิสิฏฺจตโมคุณตฺตา สพฺพํ หรตีติ หโร** เทพผู้นำทุกสิ่งไปได้ เพราะมีอำนาจมืด ชื่อว่าหระ. บทว่า “**วุตฺโต**” ในคาถานี้ เป็นกิริยาบท

ศัพท์ที่แปลว่าพระอิศวรมีอีกมาก เช่น **สมฺภู, อีส, สพฺพ, อีสาน, สงฺกร, จนฺทเสขร, ภูเตส, ขณฺฑปรสุ, วิรีส, มจฺจุญฺชย, ปินากี, ปมถาธิป, อุคฺค, กปทฺทิ, สิรีกณฺจ, กาฬกณฺจ, กปาลภร, วามเทว, มหาเทว, วิรูปกฺข, ติโลจน, สพฺพญฺญู, นีลโลหิต, มารหร, ภคฺค, ตฺยมฺพก, ติปุรนฺตก, คงฺคาธร, อนฺธกริปุ, โพฺยมเกส, ภว, ภีม, รุทฺท, อุมาปติ, ภคาลี, กปิสญฺชน, หีร, ปญฺจานน, ขกุนฺตล, โคปาลก, ปิงฺคกฺข (มิคูห), กูฏกร, จนฺทาปีฬ, มหานฏ, สมีร, ห, นนฺทิวฑฺฒน, คุฬาเกส (สปฺปสาท), มิหิราณ, เมฆวาหน, สุปฺปตาป (อุปาณฺฑ), อุ, ถาณุ, สิปิวิฏฺจ, กีล, ธมฺมวาหน**

ขันทกุมาร, ลูกพระอิศวร ๓ ศัพท์

กุมาร (กุมาร กีฬายํ+อ) ขันทกุมาร, ลูกพระอิศวร. **กุมาเรติ กีฬตีติ กุมาโร, โสฬสวสฺสิโก, อยญฺจ โสฬสวสฺสิโก** ผู้ร่าเริงสนุกสนาน ชื่อว่ากุมาระ หมายถึงเทพผู้มีอายุ ๑๖ ปี และขันทกุมารนี้ก็มีอายุ ๑๖ ปี

ขนฺท (ขฑิ เฉทเน+นิคฺคหีตาคม+อ) ขันทกุมาร, ลูกพระอิศวร. **ขณฺฑติ ทานวพลนฺติ ขนฺโท** ผู้ทำลายกำลังพลของอสูร ชื่อว่าขันทะ (อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ณฺฑ เป็น นฺท)

สตฺติธร (สตฺติสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ขันทกุมาร, ลูกพระอิศวร, ผู้มีหอกเป็นอาวุธ. **สตฺตึ ปหรณวิเสสํ ธรตีติ สตฺติธโร, ปภาวุสฺสาหมนฺตสงฺขาตํ วา สตฺติตฺตยํ ธรตีติ สตฺติธโร** เทพผู้ถือหอกเป็นอาวุธพิเศษ หรือเทพผู้มีความสามารถ ๓ อย่าง คือ **ปภาวะ** (อำนาจ) **อุสสาหะ** (ความอดทน) และ **มันตะ** (ปัญญา) ชื่อว่าสัตติธระ

คัมภีร์อมรโกสะแสดงชื่อขันทกุมารไว้เป็นคาถา ๑๗ ศัพท์ ว่า

กตฺติเกยฺโย มหาเสโน สรชาโต ฉเมนโน
ปพฺพตีนนฺทโน ขนฺโท เสนานี อคฺคิภู คุโห
พาหเลยฺโย ตารกชิ วิสาโข สิขิวาหโน
ฉมาตุโร สตฺติธโร กุมาโร โกญฺจทารโณ.

(ศัพท์ที่แปลว่าขันธกุมารมี ๑๗ ศัพท์ คือ) กตฺติเกยฺย, มหาเสน, สรชาต, ฉเมนน, ปพฺพตีนนฺทน, ขนฺท, เสนานี, อคฺคิภู, คุห, พาหเลยฺย, ตารกชิ, วิสาข, สิขิวาหน, ฉมาตุร, สตฺติธร, กุมาร, โกญฺจทารณ

[๑๘] สกฺโก ปุรินฺทโท เทว- ราชา วชิรปาณิ จ
สุชมฺปติ สหสฺสกฺโข มหินฺโท วชิราวุโธ.

[๑๙] วาสโว จ ทสสต- นยโน ติทิวาธิภู
สุรนาโถ จ วชิร- หตฺโถ จ ภูตปตฺยปิ.

[๒๐] มฆวา โกสิโย อินฺโท วตฺรภู ปากสาสโน
วิโฑโชต สุชาตสฺส ภริยาถ ปุรํ ภเว.

พระอินทร์ ๒๐ ศัพท์

สกฺก (สก สามตฺถิเย+อ) ท้าวสักกะ, พระอินทร์. **อสุเร เชตุํ สกฺกุณาตีติ สกฺโก** ผู้สามารถชนะอสูรได้ ชื่อว่าสักกะ (ซ้อน กฺ). **อถ โข สกฺโก เทวานมินฺโท**[๑] ครั้งนั้น ท้าวสักกะ ผู้เป็นจอมเทพ. **ทิฏฺโฐ โข เม มหาลิ สกฺโก เทวานมินฺโท**[๒] มหาลิ ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ เราเห็นแล้วแล. **ปุพฺเพ มนุสฺสภูโต สมาโน สกฺกจฺจํ ทานํ อทาสิ, ตสฺมา สกฺโกติ วุจฺจติ**[๓] พระอินทร์เคยเกิดเป็นมนุษย์ได้ถวายทานโดยเคารพ ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สักกะ

ปุรินฺทท (ปุรสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อ) ท้าวปุรินททะ, พระอินทร์. **ปุเร ปุรํ วา ททาตีติ ปุรินฺทโท** ผู้ให้ทานในกาลก่อน ชื่อว่าปุรินททะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, อ เป็น อิ, ซ้อน ทา, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **ปุพฺเพ มนุสฺสภูโต สมาโน ปุเร ทานํ อทาสิ, ตสฺมา ปุรินฺทโทติ วุจฺจติ**[๔] ท้าวสักกะเคยเป็นมนุษย์ได้ให้ทานในกาลก่อน เพราะฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า ปุรินททะ

เทวราช (เทว+ราช) ท้าวเทวราช, พระอินทร์. **เทวานํ ราชา เทวราชา** พระราชาของ เทวดา ชื่อว่าเทวราชะ. **อิทํ วตฺวาน มฆวา เทวราชา สุชมฺปติ**[๕] ท้าวมฆวเทวราชสามีของนางสุชา กล่าวคำนี้แล้ว. **สกฺโก เทวราชา สามเณรํ ทิสฺวา**[๖] ท้าวสักกเทวราชเห็นสามเณรแล้ว

วชิรปาณิ (วชิร+ปาณิ) ท้าววชิรปาณิ, พระอินทร์. **เตน โข ปน สมเยน วชิรปาณิ ยกฺโข**[๗] สมัยนั้นแล ท้าวสักกะผู้มีอาวุธในมือ. **วชิรํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ วชิรปาณิ. ยกฺโขติ น โย วา โส วา ยกฺโข, สกฺโก เทวราชาติ เวทิตพฺโพ**[๘] ผู้มีอาวุธในมือ ชื่อว่าวชิรปาณิ. คำว่า "ยกฺโข" พึงทราบว่าไม่ใช่ยักษ์ตนใดตนหนึ่ง แต่เป็นท้าวสักกเทวราช

---

๑ วิ.มหาวิ. ๔/๔๑/๔๙ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖
๔ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๙๓๐/๓๔๔ ๖ วิ.อฏฺ. ๑/๘๕
๗ ที.สีล. ๙/๑๕๑/๑๒๔ ๘ ที.อฏฺ. ๔/๒๗๑/๒๓๘

สุชมฺปติ (สุชา+ปติ) ท้าวสุชัมบดี, พระอินทร์, สามีของนางสุชา. **สุชาย อสุรกญฺญาย ปติ สุชมฺปติ** ท้าวสักกะผู้เป็นสามีของนางสุชาลูกสาวอสูร ชื่อว่าสุชัมปติ. **สกฺกสฺส มหาลิ เทวานมินฺทสฺส สุชาตา นาม อสุรกญฺญา ปชาปติ, ตสฺมา สุชมฺปตีติ วุจฺจติ**[๑] ท้าวสักกะจอมเทพมีนางอสุรกัญญาชื่อสุชาดาเป็นพระชายา ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สุชัมบดี (รัสสะ อา เป็น อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ)

สหสฺสกฺข (สหสฺสสทฺทูปปท+อกฺข ทสฺสเน+อ) ท้าวสหัสสักขะ, ผู้คิดได้ขณะละพันอย่าง, พระ อินทร์. **พหูนํ เทวมนุสฺสานํ จินฺติตตฺถสฺส ทสฺสนสมตฺถตาย สหสฺสกฺโข** เพราะพระอินทร์ เป็นผู้สามารถเห็นความต้องการที่เทวดาและมนุษย์จำนวนมากพากันคิดแล้ว จึงชื่อว่าสหัสสักขะ. **สหสฺสํ อตฺถํ มุหุตฺเตน จินฺเตสิ, ตสฺมา สหสฺสกฺโขติ วุจฺจติ**[๒] ท้าวสักกะคิดเนื้อความได้หลายพันนัยโดยครู่เดียว ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า สหัสสักขะ (ลบสระหน้า)

มหินฺท (มหนฺต+อินฺท) ท้าวมหินทะ, ผู้เป็นจอมเทพ, จอมเทพผู้ประเสริฐ, ผู้ที่เหล่าเทวดาบูชา, พระอินทร์. **มหตํ เทวานํ อินฺโท ราชา มหินฺโท. เทเวหิ มหิตพฺโพ วา อินฺโท ราชา มหินฺโท, มหนฺโต จ โส อินฺโท จาติ วา มหินฺโท** ผู้เป็นราชาของเทวดาจำนวนมาก หรือผู้ที่เทวดาพากันบูชา หรือพระอินทร์ผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหินทะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า). **กึ วา ปฏิจฺจ มฆวา มหินฺท**[๓] ท่านท้าวมฆวานจอมเทพ พระองค์อาศัยอะไรหรือ

วชิราวุธ, วชิรายุธ (วชิร+อาวุธ) ท้าววชิราวุธ, พระอินทร์. **วชิรํ อาวุธํ ยสฺสาติ วชิราวุโธ, วชิรายุโธ** พระอินทร์ผู้มีวิเชียรเป็นอาวุธ ชื่อว่าวชิราวุธะและวชิรายุธะ. **มหียมาโน วชิราวุโธริว**[๔] ทวยเทพบูชาอยู่ ดุจเป็นท้าววชิราวุธ. **วชิราวุโธริวาติ อินฺโท วิย**[๕] บทว่า "วชิราวุโธริว" แปลว่า เหมือนพระอินทร์

วาสว (วสุ+ณ) ท้าววาสวะ, พระอินทร์. **วสูนิ รตนานิ อสฺสาติ วาสโว** ผู้มีรัตนะมาก ชื่อว่าวาสวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ อุ เป็น อว). **ปุพฺเพ มนุสฺสภูโต สมาโน อาวสถํ อทาสิ, ตสฺมา วาสโวติ วุจฺจติ**[๖] ท้าวสักกะเคยเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้ให้ที่อยู่อาศัยเป็นทาน ฉะนั้น จึงถูกเรียกว่า วาสวะ

ทสสตนยน (ทสสต+นยน) ท้าวทสสตนัยน์, พระอินทร์. **ทสสตานิ นยนานิ ยสฺส โส ทสสตนยโน** ผู้มีตาหนึ่งพัน ชื่อว่าทสสตนยนะ. **ทสสตนยโน เทวราชา**[๗] ท้าวสักกเทวราชผู้มีนัยน์ตาหนึ่งพัน. ศัพท์ว่า "**สหสฺสนยน**" ก็มีความหมายเดียวกัน

ติทิวาธิภู (ติทิว+อธิภู) ท้าวติทิวาธิภู, พระอินทร์. **ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อธิปติภูตตฺตา ติทิวาธิภู** ผู้ครอบครองโลกสวรรค์ ๒ (คือ เทวโลกและวิมานอสูร) ชื่อว่าติทิวาธิภู (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖
๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๕๐๔/๑๒๘
๔ ขุ.วิมาน. ๒๖/๖๔/๑๑๔
๕ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๑๐๓๖/๓๒๗
๖ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖
๗ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๒/๓๐

สุรนาถ (สุร+นาถ) ท้าวสุรนาถ, พระอินทร์. **สุรานํ นาโถ สุรนาโถ** ผู้เป็นที่พึ่งของเทวดา ชื่อว่าสุรนาถะ

วชิรหตฺถ (วชิร+หตฺถ) ท้าววชิรหัตถ์, พระอินทร์. **วชิรํ หตฺเถ ยสฺส โส วชิรหตฺโถ** ผู้มีวิเชียรในมือ ชื่อว่าวชิรหัตถะ. **ชิตา วชิรหตฺเถน สมุทฺทํ อสุรา สิตา**[๑] พวกอสูรพ่ายแพ้พระอินทร์แล้ว หนีไปอาศัยสมุทรอยู่. **วชิรหตฺถา อินฺทปฏิมาโย ฐเปสิ**[๒] ตั้งรูปเหมือนพระอินทร์ถือวิเชียรเอาไว้

ภูตปติ (ภูต+ปติ) ท้าวภูตบดี, พระอินทร์. **ภูตานํ สตฺตานํ ปติ ภูตปติ** ผู้ปกครองสัตว์โลก ชื่อว่าภูตปติ. **ภูตปตีติ ลทฺธนาโม สกฺโก เทวราชา**[๓] ท้าวสักกเทวราชได้ชื่อว่าภูตปติ

มฆว (มห ปูชายํ+อ) ท้าวมัฆวาน, พระอินทร์. **มหิตพฺพตฺตา มฆวา** ผู้ที่เทวดาควรบูชา ชื่อว่ามฆวะ (อาเทศ ห เป็น ฆว). **ปุพฺเพ มนุสฺสภูโต สมาโน มโฆ นาม มาณโว อโหสิ, ตสฺมา มฆโวติ วุจฺจติ**[๔] เมื่อก่อนท้าวสักกะเคยเป็นมนุษย์ชื่อมฆะ ฉะนั้น จึงถูกเรียกชื่อว่า มฆวะ

โกสิย (โกส+อิย) ท้าวโกสีย์, พระอินทร์. **โกสสงฺขาตานิ ธนานิ สนฺติ ยสฺส โส โกสิโย** ผู้มีคลังสมบัติ ชื่อว่าโกสิยะ (ลบสระหน้า). **โกสิยโคตฺตตาย โกสิโย** เพราะพระอินทร์เป็นโกสิยโคตร จึงชื่อว่าโกสิยะ. **โกสิโย อิทานิ เม ตึส วสฺสานิ ปาทานํ อโธตานํ**[๕] ท่านโกสิยะ ท่านล้างเท้าของเรามาตลอดจนถึงบัดนี้ ๓๐ ปีแล้ว. **ยถากถํ ปน เต โกสิย ภควา สงฺขิตฺเตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺตึ อภาสิ**[๖] ท่านท้าวโกสีย์ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหาแก่ท่านโดยสังเขปอย่างไร

อินฺท, เทวานมินฺท (อินฺท โยเค+อ, เทว+อินฺท) พระอินทร์, ท้าวเทวานมินทะ, ผู้เป็นจอมเทพ. **อินฺทติ ปรมิสฺสริเยน ยุชฺชเตติ อินฺโท** ผู้ปกครองผู้อื่น ชื่อว่าอินทะ. **เทวานํ ตาวตึสานํ อิสฺสริยาธิปจฺจํ รชฺชํ กาเรสิ, ตสฺมา เทวานมินฺโทติ วุจฺจติ**[๗] ท้าวสักกะเป็นพระราชาปกครองเทวดาชั้นดาวดึงส์ เพราะเหตุนั้น จึงเรียกท้าวสักกะว่า เทวานมินทะ (ไม่ลบฉัฏฐีวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ม)

วตฺรภู (วตฺรสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+อ) ท้าววัตรภู, พระอินทร์, ผู้ปกครองวัตรอสูร. **วตฺรํ นาม อสุรํ อภิภวตีติ วตฺรภู** ผู้ปกครองวัตรอสูร ชื่อว่าวัตรภู. **วตฺรภูติ วตฺรสฺส นาม อสุรสฺส อภิภวิตฺวา**[๘] บทว่า "**วตฺรภู**" คือ ผู้ปกครองวัตรอสูร

ปากสาสน (ปาก+สาสน) ท้าวปากสาสน์, พระอินทร์. **ปาโก นาม วตฺราสุรสฺส ภาตา** พี่ชายของวัตรอสูร ชื่อว่าปากะ. **วตฺรสฺส สาสนโต นิคฺคหโต ปากสาสโน** ผู้สั่งสอนและฝึกปากะอสูรพี่ชายของวัตรอสูร ชื่อว่าปากสาสนะ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๔/๒๙๓ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๙๒/๒๑๐ ๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๑/๔๘๙
๔ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖ ๕ ที.อฏฺ. ๕/๓๖๑/๓๔๕ ๖ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๓๖/๔๖๖
๗ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖ ๘ ชา.อฏฺ. ๔๑/๓๙๗

วิโฑช (วิฑ+โอช) ท้าววิโฑชะ, พระอินทร์. **วิฑํ พฺยาปกํ โอโช เอตสฺสาติ วิโฑโช** ผู้แผ่อำนาจ ชื่อว่าวิโฑชะ (ลบสระหน้า)

ศัพท์ที่แปลว่าพระอินทร์มีอีกมาก เช่น **สุนาสีว, ปุรนฺทร, เลขาสภ, ทิวปติ, สุรปติ, พลาราติ, สจีปติ, ชมฺภเภที, หริหย, นมุจิสูทน, สํกนฺทน, เมฆวาหน, อาขณฺฑล, โกสิก, สุรคามณี, นากนาถ, หรี.** พระอินทร์เป็นเทวราชบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนเทวราชบนสวรรค์ชั้นอื่นๆ มีชื่อตามชื่อสวรรค์ชั้นนั้นๆ ให้ดูเพิ่มเติมในอังคุตตรนิกายอรรถกถา[๑]

ชายาของพระอินทร์

สุชา, สุชาตา (สุ+ชน ชนเน+ต+อา) นางสุชาดา, ชายาของพระอินทร์. **อสฺส สกฺกสฺส ภริยา สุชาตา นาม. สุเขน ชาตา สุนฺทรา วา ชาติ ยสฺสา สา สุชาตา. ปุโลมชา สจี อินฺทานี อิจฺจาทีนิปิ สกฺกภริยาย นามานิ** ชายาของพระอินทร์ ชื่อว่าสุชาดา, ผู้มีกำเนิดดี หรือมีชาติดี ชื่อว่าสุชาตา, คำว่า "ปุโลมชา, สจี, อินฺทนี" เป็นต้น ก็เป็นชื่อของชายาพระอินทร์. **สกฺกสฺส มหาลิ เทวานมินฺทสฺส สุชาตา นาม อสุรกญฺญา ปชาปติ**[๒] ดูก่อนมหาลิ อสุรกัญญาชื่อสุชาดา เป็นชายาของท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ

[๒๑] **มสกฺกสารา วสฺโสก- สารา เจวามราวตี**
เวชยนฺโต ตุ ปาสาโท สุธมฺมา ตุ สภา มตา.

วิมานของพระอินทร์, วิมานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๓ ศัพท์

มสกฺกสารา, วสฺโสกสารา (ม+สกฺก+สารา, วสฺโสก+สารา) วิมานของพระอินทร์, วิมานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์, มสักกสาราวิมาน, วัสโสกสาราวิมาน. **โม จ สกฺโก จ มสกฺกา, เต สรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถ กีฬาวเสนาติ มสกฺกสารา, มหิสฺสราทีนํ ปริสานํ สกฺกสฺส จ กีฬานุภวนฏฺฐานนฺตฺยตฺโถ**[๓] เทพบริวารและท้าวสักกะ ท่านเรียกว่ามสักกะ, ท่านเหล่านั้นพากันไปที่วิมานนั้นเพื่อเล่น หมายถึงวิมานสถานที่เป็นที่เล่นสนุกสนานของท้าวสักกะและบริวารชั้นผู้ใหญ่เป็นต้น ชื่อว่ามสักกสารา (มสกฺกสทฺทูปปท+สร คติยํ+ณ+อา, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มสกฺกนฺติ วา วสฺโสกนฺติ วา อสุรปุรสฺส นามํ, อิทํ ปน เตสํ อุตฺตมตฺตา มสกฺกสารา วสฺโสกสารา**[๔] คำว่า "มสกฺก" หรือ "วสฺโสก" เป็นวิมานของอสูร เพราะวิมานนี้ดีกว่าวิมานของอสูร จึงเรียกว่า "มสกฺกสารา, วสฺโสกสารา". **วิมานํ มสกฺกสารํ วิย**[๕] เหมือนมสักกสาราวิมาน

อมราวตี (อมร+วนฺตุ+อี) อมราวดีวิมาน. **อมรา เอตฺถ สนฺติ อมรวตี, สา เอว อมราวตี** วิมานที่มีเทวดาอยู่ ชื่อว่าอมรวดี, อมรวดีนั่นแหละ ชื่อว่าอมราวดี (ทีฆะ อ ที่ ร เป็น อา, อาเทศ นฺตุ เป็น ต)

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๓๗/๓๘ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๙๖ ๓ จินฺตามณิฏีกา
๔ สงฺคหฏีกา ๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๔/๑๕๓

ปราสาทของพระอินทร์, ปราสาทเวชยันต์

เวชยนฺต (เวชย+อนฺต) ปราสาทของพระอินทร์, ปราสาทเวชยันต์. **อสฺส สกฺกสฺส ปาสาโท เวชยนฺโต นาม, เวชยนฺติ ปฏากา ปสตฺถา, ภูตา วา อสฺส อตฺถีติ เวชยนฺโต** ปราสาทของพระอินทร์นั้นชื่อว่าเวชยันตะ (ลบสระหน้า), ปราสาทมียอดประดับด้วยธงเวชยะ หรือปราสาทที่เป็นที่อยู่ของพระอินทร์ ชื่อว่าเวชยันตะ. **เยน เวชยนฺโต ปาสาโท เตนุปสงฺกมึสุ**[๑] เข้าไปถึงเวชยันตปราสาท. **เวชยนฺเตน นิพฺพตฺตตฺตา เวชยนฺโตติ ลทฺธนาโม ปาสาโท**[๒] ปราสาทได้ชื่อว่าเวชยันตะ เพราะเกิดขึ้นตามชื่อธง

หอประชุมของพระอินทร์, สภาสุธรรมา

สุธมฺมา (สุ+ธมฺม+อา) หอประชุมของพระอินทร์, สภาสุธัมมา. **อสฺส สกฺกสฺส สภา สุธมฺมา มตา, โสภโน ธมฺโม อสฺสาติ สุธมฺมา, เทวมณฺฑโป** หอประชุมของพระอินทร์นั้นชื่อว่าสุธัมมา (ลบสระหน้า), สภาที่มีธรรมอันงามชื่อว่าสุธัมมา ได้แก่เทวมณฑป. **เทวราชสฺส สภา สุธมฺมา**[๓] สภาสุธัมมาของพระอินทร์

[๒๒] **เวชยนฺโต รโถ ตสฺส วุตฺโต มาตลิ สารถิ**
เอราวโณ คโช ปณฺฑุ- กมฺพโล ตุ สิลาสนํ.

ราชรถของพระอินทร์, เวชยันตราชรถ

เวชยนฺต (เวชย+อนฺต) ราชรถของพระอินทร์, เวชยันตราชรถ. **ตสฺส สกฺกสฺส รโถ เวชยนฺโต นาม, เวชยนฺติ นามาย ปฏากาย โยคโต เวชยนฺโต** รถของพระอินทร์นั้นชื่อว่าเวชยันตะ, เพราะเป็นรถประดับด้วยธงเวชยะ จึงชื่อว่าเวชยันตะ (ลบสระหน้า). **เวชยนฺโต รโถ**[๔] ราชรถเวชยันต์

นายสารถีของพระอินทร์

มาตลิ (มตล+ณิ) มาตลิสารถี, เทพขับรถที่ประทับ. **ตสฺส สกฺกสฺส สารถิ สูโต มาตลิ นาม, มตลสฺส อปจฺจํ มาตลิ** เทพสารถีของพระอินทร์นั้น ชื่อว่ามาตลิ, ลูกชายของมตละเทพบุตรชื่อว่ามาตลิ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **สกฺโก เทวานมินฺโท มาตลึ สงฺคาหกํ อามนฺเตสิ**[๕] ท้าวสักกะจอมเทวดาเรียกมาตลิเทพบุตรผู้รับใช้มา

ช้างเอราวัณ, ช้างที่ประทับของพระอินทร์

เอราวณ (อิราวณ+ณ) ช้างเอราวัณ, ช้างที่ประทับของพระอินทร์. **ตสฺส สกฺกสฺส คโช เอราวโณ นาม, อิราวโณ สมุทฺโท, ตตฺร ชาโต เอราวโณ** ช้างที่ประทับของพระอินทร์

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๓๗/๔๖๗ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๑๒๑๗/๕๔๙ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๗๔/๑๒๕
๔ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๒๕๑/๑๗๘ ๕ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๕๙/๔๒๒

นั้น ชื่อว่าเอราวณะ, อิราวณะ แปลว่า สมุทร, ช้างที่เกิดในอิราวณสมุทรนั้น ชื่อว่าเอราวณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เอราวโณ นาม หตฺถินาโค**[๑] ช้างตัวประเสริฐ ชื่อว่าเอราวัณ. **ทิยฑฺฒโยชนสติโก เอราวโณ นาม หตฺถี อโหสิ**[๒] มีช้างชื่อว่าเอราวัณลำตัวสูงใหญ่ ๑๕๐ โยชน์ (๒,๔๐๐ กิโลเมตร)

บัลลังก์ที่ประทับของพระอินทร์, พระที่นั่ง ๒ ศัพท์

ปณฺฑุกมฺพล (ปณฺฑุ+กมฺพล) ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์, ที่ประทับนั่ง, พระที่นั่ง. **ตสฺส สกฺกสฺส สิลาสนํ ปณฺฑุกมฺพโล นาม. ปณฺฑุวณฺณกมฺพลสทิสตฺตา ปณฺฑุกมฺพโล** สถานที่ประทับนั่งของพระอินทร์นั้น ชื่อว่าปัณฑุกัมพละ, เพราะมีสีเหมือนผ้ากัมพลเหลืองอ่อน จึงชื่อว่าปัณฑุกัมพละ. **ภควา เทเวสุ ตาวตึเสสุ วิหรติ ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ**[๓] พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ที่โคนต้นปาริฉัตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์. **ปณฺฑุกมฺพลสิลายนฺติ รตนกมฺพลสิลายํ**[๔] บทว่า “ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ” แปลว่า บนรัตนกัมพลศิลาอาสน์

สิลาสน (สิลา+อาสน) บัลลังก์, แท่นศิลาอาสน์. **สิลา ปาสาโณ เอว อาสนํ สิลาสนํ** แท่นศิลาอันเป็นที่ประทับนั่นแหละ ชื่อว่าสิลาสนะ (ลบสระหน้า). **สิลายํ ปณฺฑุกมฺพเลติ ปณฺฑุกมฺพลนามเก สิลาสเน**[๕] คำว่า “สิลายํ ปณฺฑุกมฺพเล” แปลว่า บนศิลาอาสน์ที่มีชื่อว่าปัณฑุกัมพล

[๒๓] **สุวีโรจฺจาทโย ปุตฺตา นนฺทา โปกฺขรณี ภเว**
นนฺทนํ มิสฺสกํ จิตฺต- ลตา ผารุสกํ วนา.

โอรสของพระอินทร์ ๒ องค์

สุวีร (สุ+วีร) สุวีรเทพบุตร, โอรสสุวีระ. **ตสฺส สกฺกสฺส ปุตฺตา สุวีรชยนฺตอิจฺจาทโย, อติสเยน สูรตฺตา สุวีโร** พระโอรสของพระอินทร์นั้น ชื่อว่าสุวีระและชยันตะเป็นต้น สุวีรเทพบุตรกล้าหาญกว่า. **สุวีโร เทวปุตฺโต**[๖] สุวีรเทพบุตร

ชยนฺต (ชิ ชเย+อนฺต) ชยันตเทพบุตร. **อสุเร ชยตีติ ชยนฺโต** ผู้รบชนะอสูร ชื่อว่าชยันตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

สระบัวในอุทยานของพระอินทร์ ๒ ศัพท์

นนฺทา (นนฺท นนฺทเน+อา) สระนันทา. **ตสฺส สกฺกสฺส โปกฺขรณี นนฺทา นาม ภเว, นนฺทียตีติ นนฺทา** สระน้ำของพระอินทร์นั้นมีชื่อว่านันทา, สระน้ำที่พระอินทร์พอพระทัย ชื่อว่านันทา. **อิมานิ สุวณฺณรชตวิมานานิ วา นนฺทาโปกฺขรณี วา**[๗] วิมานทอง วิมานเงิน หรือสระนันทาเหล่านี้

---

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๑๘๒๔/๖๓๑ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๐๔ ๓ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๕๖๖/๓๖๙
๔ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๘๖/๑๗๘ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๓๒๘/๑๔๙ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๔๘/๓๑๗
๗ ที.อฏฺ. ๕/๓๕๕/๓๑๑-๒

โปกฺขรณี (โปกฺขร+อินี) สระโบกขรณี, สระบัว. **โปกฺขรํ วุจฺจติ ปทุมํ สลิลญฺจ, เตหิ สตฺตานํ มนํ อตฺตานํ นยตีติ โปกฺขรณี, โปกฺขเรน วา สุนฺทเรน อณฺเณน ชเลน สหิตตฺตา โปกฺขรณฺณี, สา เอว โปกฺขรณี** ดอกบัวและน้ำเรียกว่า โปกขระ, สระน้ำที่ดึงดูดใจสัตว์ทั้งหลายให้มาสู่ตนด้วยดอกบัวสวยและน้ำใส หรือเพราะเป็นสระที่มีดอกบัวสวยและน้ำใสสะอาด จึงชื่อว่าโปกขรัณณี, โปกขรัณณีนั่นแหละ ชื่อว่าโปกขรณี. **โปกฺขรณี นาม ยตฺถ กตฺถจิ มนุสฺสานํ กีฬิตุํ รมิตุํ กตา โหติ**[๑] สระโบกขรณีทำให้มนุษย์ในที่ต่างๆ ร่าเริงเบิกบาน. **โปกฺขรณีติ ลทฺธนามํ ทิพฺพสรํ**[๒] สระทิพย์ได้ชื่อว่าโบกขรณี

อุทยานของพระอินทร์ ๔ ศัพท์

นนฺทน (นนฺท นนฺทเน+ยุ) อุทยานนันทนะ, สวนนันทนะ, อุทยานของพระอินทร์. **ตสฺส สกฺกสฺส วนานิ อุยฺยานานิ นนฺทนาทีนิ จตฺตาริ** อุทยานของพระอินทร์นั้นมี ๔ แห่ง มีอุทยานนันทนะเป็นต้น. **นนฺทยตีติ นนฺทนํ** อุทยานอันน่ายินดี ชื่อว่านันทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เทวานํ นนฺทนํ วนํ**[๓] สวนนันทนะของเหล่าเทวดา

มิสฺสก (มิสฺส+ก) อุทยานมิสสกะ. **นานาทิพฺพรุกฺเขหิ มิสฺสกตฺตา มิสฺสกํ** เพราะเป็นอุทยานที่มีต้นไม้ทิพย์นานาพันธุ์ปะปนกัน จึงชื่อว่ามิสสกะ

จิตฺตลตา (จิตฺต+ลตา) อุทยานจิตรลดา, สวนจิตรลดา. **นานาลตาหิ วลฺลีหิ จิตฺตตฺตา จิตฺตลตา** เพราะเป็นอุทยานที่มีเถาไม้เลื้อยขึ้นอยู่หลายพันธุ์ จึงชื่อว่าจิตตลตา. **นานาวิราควณฺณวิจิตฺตาย วา ลตาย สมนฺนาคตตฺตา จิตฺตลตา** หรือเพราะเป็นอุทยานที่มีเถาวัลย์อันวิจิตรด้วยสีต่างๆ มากมาย จึงชื่อว่าจิตตลตา. **เทวตานํ วา จิตฺตาสา เอตฺถ อตฺถีติ จิตฺตา** หรืออุทยานที่เทวดามีจิตปรารถนา จึงชื่อว่าจิตตา. **อาสาวตี นาม ลตา, สา ยสฺส อตฺถิ, ตํ จิตฺตลตา** เถาวัลย์ ชื่อว่าอาสาวตี, อุทยานที่มีเถาวัลย์อาสาวตีนั้น ชื่อว่าจิตตลตา. **เทวตานํ วา จิตฺตํ ลนฺติ คณฺหนฺตีติ จิตฺตลา, ทิพฺพรุกฺขา, เตสํ สมูโห จิตฺตลตา** หรือต้นไม้ที่สามารถผูกจิตของพวกเทวดาไว้ ชื่อว่าจิตตลา ได้แก่ ต้นไม้ทิพย์, ป่าไม้ทิพย์นั้น ชื่อว่าจิตตลตา. **รมฺเม จิตฺตลตาวเน**[๔] ในอุทยานจิตรลดาอันร่มรื่น. **อิตฺถิลิงฺเคน ตสฺส วนสฺส นามํ** ชื่อของป่านั้นมักสำเร็จด้วยอิตถีลิงค์

ปารุสก, ผารุสก (ผรุสก+ณ) อุทยานผารุสกะ. **ผรุสกานิ ยตฺถ สนฺติ, ตํ ผารุสกํ** อุทยานที่มีต้นหม่อนเทศ ชื่อว่าผารุสกะ (อาเทศ ผ เป็น ป บ้าง). **ปารุสกํ จิตฺตลตํ มิสฺสกํ นนฺทนํ วนํ**[๕] อุทยานปารุสกะ จิตรลดา มิสสกะ และนันทนะ

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๒/๗๕/๑๔๖ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๕๒/๔๓ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๓๕/๒๕๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๑๕๗/๑๐๐ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๙๓๒/๓๒๗

[๒๔] **อสนิ ทฺวีสุ กุลิสํ วชิรํ ปุนฺนปุํสเก**
อจฺฉราโยตฺถิยํ วุตฺตา รมฺภาอลมฺพุสาทโย
เทวิตฺถิโยต คนฺธพฺพา ปญฺจสิโขติ อาทโย.

อาวุธของพระอินทร์ ๓ ศัพท์

อสนิ (อส โภชเน+อนิ) อาวุธสายฟ้า, ฟ้าผ่า, อสนีบาต. **อสฺสเต ภุชฺชเต โลกธาตุกํ อเนน อายุเธนาติ อสนิ** อาวุธที่ใช้ปกครองโลกธาตุ ชื่อว่าอสนิ. **ภญฺฌนตฺถาย อสฺสเต ขิปียเต เทเวหีติ อสนิ** อาวุธที่เทวดาซัดไปเพื่อทำลาย ชื่อว่าอสนิ (อสุ เขปเน+อนิ). **อยํ อสนิสทฺโท ทฺวีสุ ปุมิตฺถิลิงฺเคสุ วตฺตติ** อสนิศัพท์นี้มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ทั้ง ๒. **ตโต เม อสนิปาโต มตฺถเก นิปติ**[๑] เพราะเหตุนั้น อสนีบาตจึงผ่าลงบนกระหม่อมของเรา. **สมนฺตโต อสนิโย ปตึสุ**[๒] สายฟ้าผ่าลงโดยรอบ

กุลิส (กุลิสทฺทูปปท+สิ สเย+อ) อาวุธกุลิสะ. **กุลิมฺหิ สกฺกสฺส หตฺเถ เสติ ติฏฺฐตีติ กุลิสํ** อาวุธที่วางอยู่ในมือของพระอินทร์ ชื่อว่ากุลิสะ. **กุลิ หตฺโถ ภุชา ทโลติ หิ ติกณฺฑเสโส** คัมภีร์ติกัณฑเสสว่าศัพท์เหล่านี้ คือ **กุลิ หตฺถ ภุชา ทล** มีอรรถเหมือนกัน. **กุยํ วา ปถวิยํ ลิสติ ตนุ ภวตีติ กุลิสํ** อาวุธที่มีอยู่น้อยในแผ่นดิน ชื่อว่ากุลิสะ (กุสทฺทูปปท+ลิส ตนุภวเน+อ)

วชิร (วช คติยํ+อิร) วชิราวุธ, เพชราวุธ, อาวุธสายฟ้า. **วชเตว น ปฏิหญฺญเต ยสฺส คมนํ เกนจีติ วชิรํ** อาวุธที่ซัดไปแล้ว ไม่มีใครสามารถขัดขวางได้ จึงชื่อว่าวชิระ. **วชิรํ อาทาย**[๓] ถือเอาวชิราวุธแล้ว

วชิราวุธมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ภิทุร, ปวิ, สตโกฏิ, สุร, สมฺพ, ทมฺโภล.** เฉพาะ **ภิทุร** ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ที่เหลือเป็นปุงลิงค์อย่างเดียว

เทพธิดา ๓ นาง

อจฺฉรา (อจฺฉ+ร+อา) อัจฉราเทพธิดา, นางอัปสร. **รมฺภา จ อลมฺพุสา จ อิจฺจาทิกา เทวิตฺถิโย อจฺฉราโย นามา** เทพธิดาชื่อรัมภาและอลัมพุสาเป็นต้น ชื่อว่าอัจฉรา. **อจฺฉราวิเสสา หิ เอตา** เทพธิดาเหล่านี้ อัจฉราเทพธิดาพิเศษที่สุด. **อจฺโฉ นิมฺมลวณฺโณ เอตาสมตฺถีติ อจฺฉราโย** เทพธิดาผู้มีผิวพรรณสะอาดบริสุทธิ์ ชื่อว่าอัจฉรา. อีกอย่างหนึ่ง **ร** อักษรในคำว่า "อจฺฉรา" แปลว่า "หน้า" มีวิเคราะห์ว่า **อจฺฉํ ปสนฺนตรํ รํ มุขํ ยาย สา อจฺฉรา** เทพธิดาผู้มีหน้าผ่องใสยิ่ง ชื่อว่าอัจฉรา. **อปสราติปิ เอตาสเมว สามญฺญสญฺญา** แม้คำว่า "อปสรา" ก็จัดเป็นชื่อสามัญของเทพธิดาเหล่านั้น. **อจฺฉรา ตตฺถ นจฺจนฺติ**[๔] เทพธิดาพากันฟ้อนรำอยู่บนวิมานนั้น

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๓/๑๐๓ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๔/๑๙๒ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๑/๓๐๗
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๖๖/๖๐๙

รมฺภา (รสทฺทูปปท+นิคฺคหีตาคม+ภา ทิตฺติยํ+กฺวิ) รัมภาเทพธิดา. **เทวปุตฺตานํ รตึ ภาเวนฺติ วฑฺเฒนฺตีติ รมฺภา, รํ กามคฺคึ ภนฺติ ทีปยนฺติ ชาเลนฺตีติ วา รมฺภา** เทพธิดาผู้ยังเทพบุตรให้กำหนัดยินดียิ่งขึ้น หรือเทพธิดาผู้ทำให้ไฟราคะของเทพบุตรโหมขึ้น ชื่อว่ารัมภา (อาเทศนิคหิต เป็น มฺ, ลบ กฺวิ)

อลมฺพุสา (อลํ+วส นิวาสเน+อ+อา) อลัมพุสาเทพธิดา. **กามรติวเสน เทวปุตฺเต อตฺตนิ วสาเปตุํ อลํ สมตฺถาติ อลมฺพุสา** เทพธิดาผู้สามารถให้เทพบุตรอยู่ในอำนาจของตนด้วยความยินดีในกาม ชื่อว่าอลัมพุสา (อาเทศ ว เป็น พ, อ ที่ พ เป็น อุ, นิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **อลมฺพุสา มิสฺสเกสี จ**[๑] นางอลัมพุสาเทพธิดาและมิสสเกสีเทพธิดา

เทพดนตรี, เทพนักร้อง ๔ ศัพท์

คนฺธพฺพ (คนฺธสทฺทูปปท+อพฺพ ภกฺขเน+อ) คนธรรพ์, เทพดนตรี, เทพนักร้อง. **คนฺธํ อพฺพนฺติ ภุญฺชนฺตีติ คนฺธพฺพา** เทพบุตรผู้บริโภคกลิ่น ชื่อว่าคันธัพพะ (ลบสระหน้า). **คายนํ วา ธมฺโม เอเตสํ คนฺธพฺพา** หรือเทพบุตรผู้ขับร้องเป็นปรกติ ชื่อว่าคันธัพพะ (คา สทฺเท+ธมฺม, ลงนิคหิตอาคมหลังจากคาธาตุ, นิคหิตเป็น นฺ, รัสสะ อา ที่ คา เป็น อ, อาเทศ มฺม เป็น พฺพ). **อสุรา นาคา คนฺธพฺพา สนฺติ**[๒] อสูร นาค และคนธรรพ์มีอยู่. **คนฺธพฺโพ วา คนฺธพฺพี วา**[๓] เทพบุตรคนธรรพ์ หรือเทพธิดาคนธรรพ์

ปญฺจสิข (ปญฺจ+สิขา+ณ) ปัญจสิขเทพบุตร, เทพนักร้อง. **"ปญฺจสิโข หาหา หูหู" อิจฺจาทโย คนฺธพฺพา นาม** ปัญจสิขเทพบุตร หาหาเทพบุตร และหูหูเทพบุตรเป็นต้น ชื่อว่าคันธัพพะ. **ปญฺจสิขา จูฬา ยสฺส โส ปญฺจสิโข** เทพบุตรผู้มีมวยผม ๕ มวย ชื่อว่าปัญจสิขะ. **อถ โข ปญฺจสิโข คนฺธพฺพปุตฺโต**[๔] ครั้งนั้นปัญจสิขเทพบุตร, อาทิศัพท์ในคาถารวม **หาหา หูหู** ศัพท์เข้าไว้ด้วย

หาหา (หาสทฺทูปปท+หา จาเค+กฺวิ) หาหาเทพบุตร, เทพนักร้อง. **"หา"ติ อนนฺทิตํ ธนึ ชหตีติ หาหา** เทพบุตรผู้เลิกกล่าวคำว่า "หา" ที่ไม่ไพเราะนัก ชื่อว่าหาหา (ลบ กฺวิ)

หูหู (หูสทฺทูปปท+หู สทฺเท+กฺวิ) หูหูเทพบุตร, เทพนักร้อง. **"หู้ติ คีตวิเสสสทฺทํ หูยเตติ หูหู** เทพบุตรผู้ขับร้องด้วยเสียงพิเศษว่า "หู" ชื่อว่าหูหู (ลบ กฺวิ)

[๒๕] **วิมาโนนิตฺถิยํ พฺยมฺหํ ปียูสํ ตฺวมตํ สุธา**
สิเนรุ เมรุ ติทิวา- ธาโร เนรุ สุเมรุ จ.

---

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๐/๘๘ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๔๕๖/๒๘๗ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๔/๒๑๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๐๙/๒๕๒

เทพวิมาน, ยานทิพย์ ๒ ศัพท์

วิมาน (วิ+มาน) เทพวิมาน, ยานทิพย์. **เทวานมากาเส คมนํ เยน ตํ วิมานํ** วิมานที่ใช้ท่องเที่ยวไปในอากาศของเทวดา ชื่อว่าวิมานะ. **วิคตํ มานํ อุปมานมสฺส วิมานํ** วิมานที่ไม่มีที่ใดเปรียบเทียบได้ ชื่อว่าวิมานะ. **อุปฺปชฺชติ โชติรสํ วิมานํ**[๑] วิมานโชติรสอุบัติขึ้น

พฺยมฺห (วิห+อม) เทพวิมาน, ยานทิพย์. **วิเห อากาเส คจฺฉตีติ พฺยมฺหํ** วิมานที่ล่องลอยไปในอากาศ ชื่อว่าพยัมหะ (อม ปัจจัยลงหน้า ห อักษร, ลบ อ ที่ ม, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ). **อิทํ พฺยมฺหํ ทิพฺพํ เทวปุรมฺหิ จ อติโรจติ**[๒] วิมานทิพย์นี้รุ่งเรืองอยู่บนสวรรค์. **วิมานพฺยมฺหสทฺทา เทฺวปิ อนิตฺถิยํ ปุนฺนปุํสเก วตฺตนฺติ** ศัพท์ทั้ง ๒ คือ **วิมาน** และ **พฺยมฺห** มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

สุธาโภชน์, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา ๓ ศัพท์

ปียูส, เปยูส (ปา ปาเน+อูส) สุธาโภชน์, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา. **ปียเตติ ปียูสํ** น้ำที่เทวดาดื่ม ชื่อว่าปียูสะ (อาเทศ อา เป็น อี, ลง ยฺ อาคม). **"อมตปา"ติ หิ วุตฺตํ** ท่านจึงกล่าวว่า "เทวดาผู้ดื่มน้ำอมฤต"

อมต (น+มร มรเณ+ต) สุธาโภชน์, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา. **น มตํ มรณมเนนาติ อมตํ** อาหารที่ช่วยให้ไม่ตาย ชื่อว่าอมตะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **อมตปานํ ปิวึสุ**[๓] พากันดื่มน้ำอมฤต

สุธา (สุ+ธา ปาเน+กฺวิ) สุธาโภชน์, อาหารทิพย์, น้ำอมฤต, น้ำดื่มของเทวดา. **สุเขน ธยนฺติ ปิวนฺติ ตํ อิติ สุธา** น้ำที่เทวดาดื่มอย่างมีความสุข ชื่อว่าสุธา (ลบ กฺวิ). **อยํ หิ สุธา ภุตฺตา**[๔] สุธาโภชน์นี้เทวดากินแล้ว.

เอตฺถ จ อมตสทฺโท ยญฺญเสสปียูสสลิลฆตาทีสุ นปุํสเก, ธนฺวนฺตริเทวาทีสุ ปุลฺลิงฺเค, คโฬจฺยาภยามลกฺยาทีสุ อิตฺถิลิงฺเคติ ตีสุ วตฺตติ. ตํสหจรณโต ปียูสสทฺโทปิ ตีสุ ลิงฺเคสุ, สุธาสทฺโท ปน อมตนฺหีเลปาทีสุปิ นิจฺจมิตฺถิลิงฺโคว. ในที่นี้ **อมต**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ คือ ถ้าแปลว่า อาหาร น้ำ และน้ำมันเปรียงที่ใช้บูชายัญ เป็นต้น จัดเป็นนปุงสกลิงค์, ถ้าแปลว่า ธนวันตริเทพเป็นต้น จัดเป็นปุงลิงค์, ถ้าแปลว่า เถาบอระเพ็ด สมอ และมะขามป้อม เป็นต้น จัดเป็นอิตถีลิงค์. แม้**ปียูส**ศัพท์ที่ประกอบด้วย **อมต**ศัพท์นั้น ก็เป็น ๓ ลิงค์เหมือนกัน, ส่วน **สุธา**ศัพท์ที่แปลว่า อาหารทิพย์ (สุธาโภชน์) และปูนขาว (หรือดินสอพอง) เป็นต้น เป็นอิตถีลิงค์อย่างเดียว

---

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๙/๑๔ ๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๑/๑๓๔ ๓ ที.อฏฺ. ๖/๑๑๐/๔๓
๔ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๐๕

ภูเขาพระสุเมรุ, ภูเขาหลวง ๕ ศัพท์

สิเนรุ (สินา โสเจยฺเย+เอรุ) ภูเขาสิเนรุ, ภูเขาพระสุเมรุ. **สินาติ โสเจติ เทเวติ สิเนรุ** ภูเขาที่เป็นเหตุให้เทวดาสะอาดหมดจด ชื่อว่าสิเนรุ. **สิเนรุ ปพฺพตราชา**[๑] ภูเขาหลวงสิเนรุ

เมรุ (มี หึสายํ+รุ) ภูเขาเมรุ, ภูเขาพระสุเมรุ. **มินาติ หึสติ สพฺเพ ปพฺพเต อตฺตโน อุจฺจตรฏฺเฐนาติ เมรุ** ภูเขาที่เบียดบังภูเขาทั้งหมดด้วยความสูงของตน ชื่อว่าเมรุ (วุทธิ อี เป็น เอ). **เมรุ สมุฏฺฐเหยฺย ปพฺพโต**[๒] ภูเขาพระสุเมรุพึงตั้งตระหง่านขึ้น

ติทิวาธาร (ติทิว+อาธาร) ภูเขาติทิวาธาร, ภูเขาพระสุเมรุ. **ติทิวานํ ทฺวินฺนํ เทวโลกานํ อาธาโร ปติฏฺฐาติ ติทิวาธาโร** ภูเขาอันเป็นที่ตั้งแห่งเทวโลก ๒ (คือ เทพวิมานและอสูรวิมาน) ชื่อว่าติทิวาธาระ

เนรุ (นี หรเณ+รุ) ภูเขาเนรุ, ภูเขาพระสุเมรุ. **เทเว นยตีติ เนรุ** ภูเขาที่นำเทวดาไปสู่สวรรค์ ชื่อว่าเนรุ (วุทธิ อี เป็น เอ). **อจฺจุคฺคโต เนรุ**[๓] ภูเขาพระสุเมรุผุดขึ้นแล้ว

สุเมรุ (สุ+มี หึสายํ+รุ) ภูเขาสุเมรุ, ภูเขาพระสุเมรุ. **สุเมรูติ อุปสคฺเคน นามํ วฑฺฒิตํ** ภูเขาที่ชื่อว่า “สุเมรุ” ก็คือ เมรุ ที่ท่านเพิ่ม สุ อุปสัคเข้าไปข้างหน้า. **สุเมรุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา**[๔] ทำประทักษิณรอบภูเขาพระสุเมรุแล้ว

ศัพท์ที่แปลว่าภูเขาพระสุเมรุมีอีกมาก เช่น **เหมทฺทิ, รตนสานุ, สุราลย**

[๒๖] ยุคนฺธโร อีสธโร กรวีโก สุทสฺสโน
เนมินฺธโร วินตโก อสฺสกณฺโณ กุลาจลา.

เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุ ๗ เทือก (เทือกเขาสัตตบริภัณฑ์)

ยุคนฺธร (ยุคสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ภูเขายุคันธร, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๔. **จนฺทสูริยสงฺขาตํ ยุคํ ธาเรติ ตทฺพฺเพธมคฺคจาริตฺตาติ ยุคนฺธโร** เพราะมีความสูงเท่าทางโคจรของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ภูเขาที่ทรงไว้ซึ่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ นั้น จึงชื่อว่ายุคันธระ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

อีสธร (อีสสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ภูเขาอีสธร, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๓. **อีสํ มหิสฺสรํ ธาเรติ ตสฺส นิวาสฏฺฐานตฺตาติ อีสธโร** เพราะเป็นภูเขาที่ตั้งอยู่บนบริเวณอันกว้างใหญ่ จึงชื่อว่าอีสธระ

กรวีร, กรวีก (กสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+อีร,อีก) ภูเขากรวีระ, ภูเขากรวีกะ, เทือกเขาบริวารของเขา

---

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๓๓๑/๑๖๘ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๒/๔๓๙ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๐
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๘๖

พระสุเมรุชั้นที่ ๒. **กรวีรา อสฺสมารกา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ กรวีโร** ภูเขาที่มีต้นยี่โถมาก ชื่อว่ากรวีระ. **เก วา มยูรา รวนฺติ เอตฺถาติ กรวีโร, กรวีโก** หรือภูเขาที่มีนกยูงร้อง ชื่อว่ากรวีระและกรวีกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **กรวีกสกุณา วา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ กรวีโก** หรือภูเขาที่มีนกการเวกอาศัยอยู่มาก ชื่อว่ากรวีกะ

สุทสฺสน (สุ+ทิส เปกฺขเน+ยุ) ภูเขาสุทัศน์, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๑. **สุทสฺสนา โอสธิวิเสสา พหุกา เอตฺถ สนฺตีติ สุทสฺสโน, สุเขน ปสฺสิตพฺพตฺตา วา สุทสฺสโน, สุนฺทรํ วา ทสฺสนํ เอตฺถาติ สุทสฺสโน** ภูเขาที่มีต้นยาดีหลายชนิดที่หาได้ง่าย หรือเพราะเป็นภูเขาที่มองเห็นได้ง่าย หรือภูเขาที่มองดูสวยงามมาก จึงชื่อว่าสุทัสสนะ (อาเทศ ทิส เป็น ทสฺส, ยุ เป็น อน)

เนมินฺธร (เนมิสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ภูเขาเนมินธร, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๕. **ปญฺจนฺนํ ปพฺพตจกฺกานํ เนมิสทิสํ กตฺวา อตฺตานํ ธาเรตีติ เนมินฺธโร, เนมิภาเวน วา ธาเรตพฺโพ อุปลกฺเขตพฺโพติ เนมินฺธโร, เนมึ วา รถทุมํ ธาเรติ เยภุยฺเยนาติ เนมินฺธโร** ภูเขาที่ทอดเทือกของตนทำให้เป็นเหมือนกงล้อชั้นที่ ๕ (ล้อมภูเขาพระสุเมรุไว้) หรือภูเขาที่เทือกมีสัณฐานเหมือนกงล้อ หรือภูเขาที่มีต้นไม้สำหรับทำกงล้อรถขึ้นอยู่มาก จึงชื่อว่าเนมินธระ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

วินตก (วิ+นตา+ก) ภูเขาวินตกะ, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๖. **วิตฺถิณฺณา นตา นทิโย เอตฺถาติ วินตโก** ภูเขาที่มีแม่น้ำกว้างใหญ่อยู่หลายสาย ชื่อว่าวินตกะ (รัสสะ อา เป็น อ). **วินตา นาม สุปณฺณมาตา, ตสฺสา นิวาสฏฺฐานตฺตา วินตโก**[๑] แม่ของครุฑ ชื่อว่าวินตา, เพราะเป็นภูเขาที่อยู่ของแม่ครุฑนั้น จึงชื่อว่าวินตกะ (วินตา+ก, รัสสะ อา เป็น อ)

อสฺสกณฺณ (อสฺส+กณฺณ) ภูเขาอัสสกัณณะ, เทือกเขาบริวารของเขาพระสุเมรุชั้นที่ ๗. **อสฺสกณฺณา สชฺชทุมา พหโว เอตฺถ สนฺตีติ อสฺสกณฺโณ, อสฺสกณฺณสทิสกูฏตฺตา วา อสฺสกณฺโณ** ภูเขาที่มีต้นสาละใบเหมือนหูม้าอยู่จำนวนมาก หรือเพราะเป็นภูเขาที่มียอดเหมือนหูม้า จึงชื่อว่าอัสสกัณณะ

กุลาจลาติ เอเต สิเนรุอาทโย อฏฺฐ ปพฺพตา อจลสงฺขาตานํ ปพฺพตานํ กุลานิ โยนิโย ปภวา, เอเต จ สิเนรุอาทโย อนุปุพฺพสมุคฺคตา. คำว่า “กุลาจลา” หมายถึงภูเขาทั้ง ๘ เทือก มีสิเนรุเป็นต้นเหล่านั้น จัดเป็นเทือกเขาที่เก่าแก่ที่สุด, และภูเขาสิเนรุเป็นต้นนี้มีความสูงลดหลั่นลงตามลำดับ

สุทสฺสโน กรวีโร อีสธโร ยุคนฺธโร,
เนมินฺธโร วินตโก อสฺสกณฺโณ คิริพฺรหา.[๒]

๑ จินฺตามณิฏีกา
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๕๙๑/๒๒๐

สุทัสสนะ กรวีระ อีสธระ ยุคันธระ เนมินธระ วินตกะ และอัสสกัณณะ เป็นชื่อของเทือกเขาสัตตบรรพต

สิเนรุํ ปริกฺขิปิตฺวา อสฺสกณฺโณ นาม ปพฺพโต ปติฏฺฐิโต, ตํ ปริกฺขิปิตฺวา วินตโก นาม ปพฺพโตติ เอวมญฺโญเยวานุกฺกโม กถิโต. พึงทราบว่า เทือกเขาอัสสกัณณะตั้งล้อมรอบภูเขาพระสุเมรุ, ภูเขาวินตกะตั้งล้อมรอบภูเขาอัสสกัณณะ, ภูเขาเนมินธระ..., ภูเขายุคันธระ..., ภูเขาอีสธระ..., ภูเขากรวีระ..., ภูเขาสุทัสสนะตั้งล้อมรอบภูเขากรวีระ เป็นวงรอบออกไปตามลำดับเหมือนกงจักร

[๒๗] **มนฺทากินี ตถากาส- คงฺคา สุรนทีปฺยถ.**

สายน้ำในอากาศ ๓ ศัพท์

มนฺทากินี (มนฺทสทฺทูปปท+อก คมเน+อ+อินี) สายน้ำมันทากินี. **มนฺทํ อกิตุํ สีลํ อสฺสาติ มนฺทากินี** แม่น้ำที่มีปรกติไหลไปช้าๆ ชื่อว่ามันทากินี (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

อากาสคงฺคา (อากาส+คงฺคา) สายน้ำในอากาศ. **อากาเส สนฺทมานา คงฺคา อากาสคงฺคา** แม่น้ำที่ไหลไปบนอากาศ ชื่อว่าอากาสคังคา. **อากาสคงฺคํ โอตาเรนฺโต วิย**[๑] เหมือนให้ข้ามแม่น้ำในอากาศลงไป

สุรนที (สุร+นที) สายน้ำสุรนที. **สุรานํ เทวานํ นที สุรนที, สุรทีฆิกาติปิ เอติสฺสา นามํ** แม่น้ำของเทวดา ชื่อว่าสุรนที, แม้คำว่า “สุรทีฆิกา” ก็เป็นชื่อของแม่น้ำสุรนที

[๒๘] **โกวิฬาโร ตถา ปาริ- จฺฉตฺตโก ปริชาตโก**
กปฺปรุกฺโข ตุ สนฺตานา- ทโย เทวทฺทุมา สิยุํ.

ต้นไม้บนสวรรค์ ๕ ชนิด

โกวิฬาร (กุสทฺทูปปท+วิ+ทร วิทารเณ+ณ) ต้นโกวิฬาร, ต้นปาริชาต. **กุํ ปถวึ วิทารยติ มูเลนาติ โกวิฬาโร** ต้นไม้ที่หยั่งรากลงสู่แผ่นดิน ชื่อว่าโกวิฬาระ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ทฺ เป็น ฬฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส จ มนุสฺสโลเกปิ เทวโลเกปิ โกวิฬาโร**[๒] ต้นปาริชาตนั้น มีอยู่ทั้งในมนุษยโลกและเทวโลก

ปาริจฺฉตฺตก (ปริ+ฉตฺต+ก) ต้นปาริฉัตร. **ปริ สมนฺตโต ฉตฺตํ วิย ติฏฺฐตีติ ปาริจฺฉตฺตโก** ไม้ที่แผ่กิ่งก้านไปรอบเหมือนฉัตร ชื่อว่าปาริจฉัตตกะ (ทีฆะ อ เป็น อา, ซ้อน จฺ). **ยํ หิ โลกิยา ปาริชาตนฺติ วทนฺติ ตํ มาคธภาสาย ปาริจฺฉตฺตกนฺติ วุจฺจติ**[๓] ชาวโลกเรียกต้นไม้ใดตามภาษาสันสกฤตว่า “ปาริชาตะ” ก็เรียกต้นไม้นั้นตามภาษามคธว่า “ปาริจฉัตตกะ”

---

๑ วิ.ฎี. ๖๔/๑๙๙/๓๙๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๘๖/๑๙๖ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๘๐/๑๙๖

ศัพท์ที่แปลว่าต้นปาริฉัตรมีอีกมาก เช่น **ปาริภทฺท, นิมฺพตรุ, มนฺทาร**

ปาริชาตก (ปาริ+ชาต+ก) ต้นปาริชาต. **ปาริโน สมุทฺทสฺส ชาโต อปจฺจํ ปาริชาตโก** ต้นไม้ที่เป็นเหล่ากอของสมุทร (ต้นไม้ประจำสมุทร) ชื่อว่าปาริชาตกะ

กปฺปรุกฺข (กปฺป+รุกฺข) ต้นกัลปพฤกษ์, ต้นไม้ที่คนตั้งอธิษฐาน, ต้นไม้ที่ตั้งอยู่ตลอดกัป. **กปฺโป สงฺกปฺปิโต อตฺโถ** กปฺปศัพท์แปลว่าปรารถนา ดำริ ตั้งใจ และประสงค์. **ตสฺส รุกฺโข ชญฺญชนกภาเวน สมฺพนฺโธ, กปฺปํ วา จิโต รุกฺโข กปฺปรุกฺโข** ต้นกัปปะนั้น สัมพันธ์กันโดยเป็นเหตุและเป็นผล (ปรารถนาอย่างไร ได้อย่างนั้น), ต้นไม้ที่ผู้คนตั้งความปรารถนาไว้ หรือยืนต้นอยู่ตลอดกัป ชื่อว่ากัปปรุกขะ. **มม ทฺวาเร กปฺปรุกฺโข ปติฏฺฐิติ**[๑] ต้นกัลปพฤกษ์ตั้งอยู่ใกล้ประตูบ้านเรา

สนฺตาน (สํ+ตนุ วิตฺถาเร+ณ) ต้นซึก, ต้นจามจุรี. **ตนนํ ตาโน** การแผ่กระจายไป ชื่อว่าตานะ. **คนฺธสฺส สมฺมา ตาโน อสฺสาติ สนฺตาโน, สิรีสรุกฺโข** ต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมแผ่กระจายไปไกล ชื่อว่าสันตานะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา) ได้แก่ ต้นซึกหรือต้นจามจุรี

อาทิศัพท์ในคาถานี้รวมเอาต้นไม้อีก ๒ ชนิด คือ **มนฺทาร** ต้นมณฑารพ และ **หริจนฺทน** ต้นจันทน์เหลือง

มนฺทาร (มนฺท โมทเน+อาร) ต้นมณฑารพ. **มนฺทนฺเต โมทนฺเต เทวา อเนนาติ มนฺทาโร** ต้นไม้ที่ทำให้พวกเทวดาพากันเพลิดเพลิน ชื่อว่ามันทาระ

หริจนฺทน (หริสทฺทูปปท+จทิ หิลาทเน+ยุ) ต้นจันทน์เหลือง. **หริมินฺทํ จทยติ สุขยตีติ หริจนฺทนํ** ต้นไม้ที่ท้าววิษณุชอบใจ ชื่อว่าหริจันทนะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ยุ เป็น อน). **อุตฺตมํ หริจนฺทนํ**[๒] ต้นจันทน์เหลืองที่ประเสริฐ

กปฺปรุกฺโข จ สนฺตาโน จ อาทินา มนฺทาโร ปาริชาตโก จ หริจนฺทนญฺจ เอเต ปญฺจ เทวทฺทุมา เทวตรโว เทวภูมีเสฺวว สมฺภวาโต[๓] ต้นกัลปพฤกษ์ ต้นจามจุรี **อาทิ**ศัพท์รวมเอาต้นมณฑารพ ต้นปาริชาต และต้นจันทน์เหลือง ต้นไม้ทั้ง ๕ นี้ เป็นต้นไม้ที่มีอยู่บนสวรรค์เท่านั้น

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า

ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู เทวานํ ปาริจฺฉตฺตโก
กทมฺโพ กปฺปรุกฺโข จ สิรีเสน ภวติ สตฺตมํ.[๔]

ต้นไม้บนสวรรค์มี ๗ ชนิด คือ **ปาฏลี** ต้นแคฝอย, **สิมฺพลี** ต้นงิ้ว, **ชมฺพู** ต้นหว้า, **ปาริฉตฺตก** ต้นปาริฉัตร, **กทมฺพ** ต้นกระทุ่ม, **กปฺปรุกฺข** ต้นกัลปพฤกษ์, **สิรีส** ต้นซึกหรือจามจุรี

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๒/๑๓๐ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๗๖ ๓ อมรโกสอภิธาน ๑/๕๓
๔ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๗๖๑/๓๕๗

ตตฺถ ปาฏลีติ จิตฺรปาฏลี, สา อสุรโลเก ติฏฺฐติ. ตถา สิมฺพลี ครุเฬสุ, ชมฺพู ชมฺพุทีเป, ปาริจฺฉตฺตโก ตาวตึเส, กทมฺโพ อปรโคยาเน, กปฺปรุกฺโข อุตฺตรกุรูสุ, สิรีโส ปุพฺพวิเทเหติ. เอเต สตฺต เทวานเมว ปติฏฺฐานภูมีสุ สมฺภวโต เทวตรโวเตฺวว วุตฺตนฺติ. ในจำนวนนั้น ต้นแคฝอยอยู่ที่วิมานอสูร ต้นงิ้วอยู่ที่วิมานครุฑ ต้นหว้าอยู่ที่ชมพูทวีป ต้นปาริฉัตรอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต้นกระทุ่มอยู่ที่อปรโคยานทวีป ต้นกัลปพฤกษ์อยู่ที่อุตตรกุรุทวีป ต้นซึกอยู่ที่ปุพพวิเทหทวีป ท่านกล่าวว่าต้นไม้ทั้ง ๗ นี้ เป็นต้นไม้ที่เกิดอยู่บนสวรรค์อันเป็นที่สถิตอยู่ของพวกเทวดาเท่านั้น

สคฺคาทิวณฺณนา สมตฺตา.

พระอรหันต์และสวรรค์เป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑.๓. ทิสาทิวัณณนา

พรรณนาชื่อของทิศเป็นต้น

[๒๙] ปาจีปตีจุยุทีจิตฺตี ปุพฺพปจฺฉิมอุตฺตรา
ทิสาถ ทกฺขิณาปาจี วิทิสานุทิสา ภเว.

ทิศตะวันออก, ทิศปราจีน, ทิศบูรพา

ปาจี, ปาจีน (ป+อญฺจ คติยํ+อี,อีน) ทิศตะวันออก, ทิศปราจีน. **ปรมํ ปาโต อญฺจติ รวิ ยสฺสํ สา ปาจี ปาจีนํ** ทิศที่ดวงอาทิตย์ขึ้นในเวลาเช้า ชื่อว่าปาจีและปาจีนะ (ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง, ลบ ญฺ อักษร). **ปุพฺพภาคํ ปญฺจติ อาปชฺชตีติ ปาจี** ทิศที่ถึงก่อน ชื่อว่าปาจี (ปญฺจ คติยํ+อี, ลบ ญฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **โส ปาจีนทิสํ อาทึ กตฺวา สพฺพทิสา โอโลเกสิ**[๑] พระสารีบุตรเหลียวดูทิศทั้งปวง เริ่มจากทิศตะวันออก

ทิศตะวันตก, ทิศประจิม, ทิศปัจฉิม

ปตีจี (ปติ+อญฺจ คติยํ+อี) ทิศตะวันตก, ทิศประจิม, ทิศปัจฉิม. **ปจฺฉา ทิวาวสาเน อญฺจติ รวิ ยสฺสํ สา ปตีจี** ทิศที่ดวงอาทิตย์โคจรถึงเมื่อสิ้นสุดกลางวัน ชื่อว่าปตีจี. **ปติญฺจติ ปจฺฉาภาเค อาปชฺชเตติ ปตีจี** ทิศที่ถึงภายหลัง ชื่อว่าปตีจี (ลบ ญฺ, ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า)

ทิศเหนือ, ทิศอุดร

อุทีจี (อุ+ทิ+อญฺจ คติยํ+อี) ทิศเหนือ. **อุทฺธํ อญฺจติ รวิ ยสฺสํ สา อุทีจี, ยสฺสํ วา สีตวิโยคํ ทตฺวา อญฺจติ สา อุทีจี. วิโยคตฺถวาจโก เหตฺถ อุกาโร, ทิสทฺโท ทานตฺโถ** ทิศที่ดวงอาทิตย์โคจรขึ้นไปในแนวตรง หรือทิศที่ดวงอาทิตย์เมื่อโคจรผ่านไปทำให้โลกปราศจากความเย็น ชื่อว่าอุทีจี, **อุ**อักษรในคำว่า "อุทีจี" นี้ กล่าวอรรถว่าปราศจาก, ส่วน **ทิ**ศัพท์มีอรรถว่า ให้ (ลบ ญฺ, ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า)

ทิศใต้, ทิศทักษิณ ๒ ศัพท์

อปาจี, อปาจีน (อป+อญฺจ คติยํ+อี,อีน) ทิศใต้. **มชฺเฌ อปายํ อญฺจติ ยสฺสํ รวิ, สา อปาจี** ทิศเบื้องล่างจากทางโคจรของดวงอาทิตย์ ชื่อว่าอปาจี (ลบ ญฺ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **มชฺฌตฺโถยํ อปสทฺโท, ยถา อปทิสํ** อปศัพท์นี้มีอรรถว่าท่ามกลางแห่งทิศทั้ง ๒ (ทิศเฉียง) เช่น อปทิส ทิศเฉียง. **อปาจีนนฺติ เหฏฺฐา**[๒] คำว่า "อปาจีนํ" คือ ทิศใต้

อวาจี (อว+อญฺจ อโธมุขีภาเว+อี) ทิศใต้. **อวญฺจติ อโธมุขี ภวติ ยสฺสํ รวิ, สา อวาจี,**

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๒๓/๙๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๑๑๑/๔๐๙

อุณฺหาทิเก วา ตพฺพิโยเค กโรนฺโต ยสฺสํ รวิ อญฺจติ, สา อวาจี ทิศที่ดวงอาทิตย์หันหน้าลง หรือทิศที่ดวงอาทิตย์ทำให้ปราศจากความร้อนเป็นต้นแล้วโคจรไป ชื่อว่าอวาจี (ลบ ญฺ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

อถ วา ปญฺจติ ปุพฺพภาวมาปชฺชเตติ ปาจี, ปติญฺจติ ปจฺฉาภาวมาปชฺชเตติ ปตีจี, อุทญฺจติ สีตวิโยคทานตฺตมาปชฺชเตติ อุทีจี อีกนัยหนึ่ง ทิศที่ถึงก่อนชื่อว่าปาจี, ทิศที่ถึงภายหลัง ชื่อว่าปตีจี, ทิศที่ให้ความอบอุ่นชื่อว่าอุทีจี, ทั้ง ๓ ศัพท์ คือ **อุทีจี ปาจี ปตีจี** เป็นอิตถีลิงค์

ปุพฺพ ทิศตะวันออก, **ปจฺฉิม** ทิศตะวันตก, **ทกฺขิณ** ทิศใต้, **อุตฺตร** ทิศเหนือ เป็นสัพพนามปุงลิงค์ ดังนั้น ศัพท์ที่มีความหมายว่า ทิศตะวันออก มี ๒ ศัพท์ คือ **ปาจี** (**ปาจีน**) และ **ปุพฺพ**, ทิศตะวันตกมี ๒ ศัพท์ คือ **ปตีจี** และ **ปจฺฉิม**, ทิศเหนือมี ๒ ศัพท์ คือ **อุทีจี** และ **อุตฺตร**, ทิศใต้ มี ๒ ศัพท์ คือ **อปาจี** (**อปาจีน**) และ **ทกฺขิณ**

ทิศเฉียง ๒ ศัพท์

วิทิสา (วิ+ทิสา) ทิศเฉียง. **ทิสาหิ วินิคฺคตา วิทิสา** ทิศที่ประกอบด้วยทิศทั้ง ๒ ชื่อว่าวิทิสา. **ทิสา จ วิทิสา จ**[๑] ทิศใหญ่และทิศเฉียง

อนุทิสา (อนุ+ทิสา) ทิศเฉียง. **ทิสานมนุรูปา อนุวตฺตกา วา ทิสา อนุทิสา** ทิศที่อนุวัตรเอาตามควรแก่ทิศทั้ง ๒ ชื่อว่าอนุทิสา. **อปทิสนฺติปิ วิทิสาย นามํ** แม้คำว่า "อปทิส" ก็เป็นชื่อของทิศเฉียง. **อนุทิสา อนุวิโลเกตพฺพา โหติ**[๒] ควรมองหาทิศเฉียง

[๓๐] เอราวโณ ปุณฺฑรีโก วามโน กุมุโทญฺชโน
ปุปฺผทนฺโต สพฺพภุมฺโม สุปฺปตีโก ทิสาคชา.

ช้างประจำทิศ ๘ เชือก

เอราวณ (อิราวณ+ณ) ช้างเอราวัณ, ช้างประจำทิศบูรพา(ตะวันออก). **เอราวณาทโย อฏฺฐ คชา ปุพฺพาทีนํ ทิสานํ รกฺขณโต ทิสาคชา นาม** ช้าง ๘ เชือก มีเอราวัณเป็นต้น เป็นช้างรักษาทิศตะวันออกเป็นต้น. **อิราวโณ นาม สมุทฺโท, ตตฺร ชาโต เอราวโณ** สมุทรชื่อว่าอิราวณะ, ช้างที่เกิดในแถบสมุทรนั้น ชื่อว่าเอราวณะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ). **เอราวโณติ ตสฺส หตฺถิโน นามํ**[๓] คำว่า "เอราวัณ" เป็นชื่อของช้าง

ปุณฺฑรีก (ปุณฺฑ ขณฺฑเน+อิก) ช้างปุณฑรีกะ, พญาช้างเผือก, ช้างประจำทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้). **ปุณฺฑรีกํ นาม สิตมฺโพชํ, ตํสทิสวณฺณตาย ปุณฺฑรีโก** ดอกบัวขาว ชื่อว่าปุณฑรีกะ, เพราะเป็นช้างที่มีสีเหมือนดอกบัวขาว จึงชื่อว่าปุณฑรีกะ (ลง รฺ อาคม, ทีฆะ อิ เป็น อี)

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๖๙/๑๙๑ ๒ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๙๙/๑๖๙ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๔/๑๒๓

วามน (วา คมเน+มน) ช้างวามนะ, ช้างประจำทิศทักษิณ(ใต้). **รสฺสสรีรตาย วามโน** เพราะเป็นช้างที่มีลำตัวสั้น จึงชื่อว่าวามนะ. **พฺยามปฺปมาณํ ลาตีติ วามโน** ช้างที่มีลำตัวยาวประมาณหนึ่งวา ชื่อว่าวามนะ (ลา คมเน+มน, อาเทศ ล เป็น ว)

กุมุท (กุสทฺทูปปท+มุท โมทเน+อ) ช้างกุมุทะ, ช้างประจำทิศหรดี(ตะวันตกเฉียงใต้). **กุยํ ปถวิยํ โมทเตติ กุมุโท** ช้างที่ชอบคลุกแผ่นดิน ชื่อว่ากุมุทะ

อญฺชน (อญฺช มกฺขเณ+ยุ) ช้างอัญชนะ, ช้างประจำทิศปัจฉิม(ตะวันตก). **อญฺชนวณฺณตาย อญฺชโน** เพราะเป็นช้างที่มีสีเหมือนยาหยอดตา (ให้ตาดำสวย) จึงชื่อว่าอัญชนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ปุปฺผทนฺต (ปุปฺผ+ทนฺต) ช้างปุปผทันตะ, ช้างประจำทิศพายัพ(ตะวันตกเฉียงเหนือ). **ปุปฺผา ปกาสมานา ทนฺตา อสฺสาติ ปุปฺผทนฺโต** ช้างที่มีงาขาวสว่าง ชื่อว่าปุปผทันตะ

สพฺพภุมฺม (สพฺพภูมิ+ณฺย) ช้างสัพพภุมมะ, ช้างประจำทิศอุดร(เหนือ). **สพฺพภูมิยํ จรตีติ สพฺพภุมฺโม** ช้างที่เที่ยวไปทั่วทั้งแผ่นดิน ชื่อว่าสัพพภุมมะ (ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ มฺย เป็น ม, ซ้อน มฺ, รัสสะ อู เป็น อุ). **สพฺพภุมฺโม วา จกฺกวตฺตี, ตสฺสานุรูปตฺตา สพฺพภุมฺโม** หรือสัพพภุมมะคือพระเจ้าจักรพรรดิ, เพราะเป็นช้างที่ควรแก่พระเจ้าจักรพรรดินั้น จึงชื่อว่าสัพพภุมมะ

สุปฺปตีก (สุ+ปตีก) ช้างสุปปตีกะ, ช้างประจำทิศอีสาน(ตะวันออกเฉียงเหนือ). **โสภนทนฺตาวยวตฺตา สุปฺปตีโก** เพราะเป็นช้างที่มีงาและรูปร่างงดงาม จึงชื่อว่าสุปปตีกะ (ซ้อน ปฺ).

คัมภีร์นานัตถสังคหะว่า "**สุปฺปตีโก โสภนงฺเค ภเว อีสานทิสาคเช** สุปฺปตีกศัพท์ใช้ในอรรถว่า ผู้มีรูปร่างงดงามและช้างประจำทิศอีสาน"

คัมภีร์อมรโกสอภิธานว่า ช้างพังของช้างประจำทิศ มีชื่อดังนี้

> อพฺภมุ กปิลา เจว ปิงฺคลานุปมา มตา,
> ตมฺพกณฺณี สุภทนฺตี องฺคนา อญฺชนาวตี.

บัณฑิตพึงทราบว่า ช้างพังเหล่านี้ คือ ช้างอัพภมุ ช้างกปิลา ช้างปิงคลา ช้างอนุปมา ช้างตัมพกัณณี ช้างสุภทันตี ช้างอังคนา และช้างอัญชนาวดี เป็นช้างพังคู่กับช้างประจำทิศทั้ง ๘ ตามลำดับ

> [๓๑] ธตรฏฺโฐ จ คนฺธพฺพา- ธิโป กุมฺภณฺฑสามิ ตุ
> วิรุฬฺหโก วิรูปกฺโข ตุ นาคาธิปตีริโต.

เทวดารักษาทิศ ๖ ศัพท์

ธตรฏฺฐาทิทฺวยํ ปุพฺพทิสาธิปติเทเว ท้าวธตรฐและท้าวคันธัพพาธิปะเป็นใหญ่ในสวรรค์ด้านทิศตะวันออก

ธตรฏฺจ (ธร ธารเณ+รฏฺจ) ท้าวธตรฐ, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศตะวันออก. **ธาริตํ รฏฺฐมเนนาติ ธตรฏฺโจ** เทวดาผู้รักษาแว่นแคว้น ชื่อว่าธตรัฏฐะ (อาเทศ ร เป็น ต). **ปุรตฺถิมาย ทิสาย ธตรฏฺโจ มหาราชา ปจฺฉิมาภิมุโข นิสินฺโน โหติ**[๑] ในทิศตะวันออก ท้าวธตรฐมหาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศตะวันตก

คนฺธพฺพาธิป (คนฺธพฺพ+อธิป) ท้าวคันธัพพาธิปะ, ชื่อของท้าวธตรฐ. **ปญฺจสิขาทีนํ คนฺธพฺพานํ อธิโป นายโก คนฺธพฺพาธิโป** เทวดาที่เป็นผู้นำของคนธรรพ์มีปัญจสิขเทพบุตรเป็นต้น ชื่อว่าคันธัพพาธิปะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **กุมฺภณฺฑสามฺยาทิทฺวยํ ทกฺขิณทิสาธิปติเทเว** ท้าวกุมภัณฑสามีและท้าววิรุฬหกเป็นใหญ่ในสวรรค์ด้านทิศใต้

กุมฺภณฺฑสามิ (กุมฺภณฺฑ+สามิ) ท้าวกุมภัณฑสามิ, ยักษ์กุมภัณฑ์, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศใต้. **กุมฺภณฺฑานํ สามิ นายโก กุมฺภณฺฑสามิ** เทวดาที่เป็นผู้นำของกุมภัณฑเทพบุตร ชื่อว่ากุมภัณฑสามิ

วิรูฬฺหก (วิ+รุห วุฑฺฒิยํ+ก) ท้าววิรุฬหก, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศใต้. **วิรุหนฺติ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหิ-มาปชฺชนฺติ เอตสฺมึ กุมฺภณฺฑาติ วิรูฬฺหโก. วิรูฬฺหํ วุฑฺฒิปฺปตฺตํ วา กํ สุขเมตสฺสาติ วิรูฬฺหโก** เทวดาผู้เป็นที่ตั้งให้กุมภัณฑเทพบุตรถึงความเจริญ ชื่อว่าวิรูฬหกะ (ลง หฺ อาคม, กลับ หฺฬ เป็น ฬฺห, ทีฆะ อุ เป็น อู), หรือเทวดาผู้มีความสุขอันถึงความเจริญ ชื่อว่าวิรูฬหกะ (วิรุฬฺห+ก). **ทกฺขิณาย ทิสาย วิรูฬฺหโก มหาราชา อุตฺตราภิมุโข นิสินฺโน โหติ**[๒] ในทิศใต้ ท้าววิรุฬหกมหาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศเหนือ. **วิรูปกฺขาทิทฺวยํ ปจฺฉิมทิสาธิปติเทเว** ท้าววิรูปักษ์และท้าวนาคาธิบดีทั้ง ๒ เป็นใหญ่ในสวรรค์ด้านทิศตะวันตก

วิรูปกฺข (วิรูป+อกฺขิ+ณ) ท้าววิรูปักษ์, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศตะวันตก. **วิรูปานิ อกฺขีนิ ยสฺส วิรูปกฺโข, วิวิธสณฺฐานานิ อกฺขีนิ ยสฺส วา วิรูปกฺโข** เทวดาผู้มีนัยน์ตาแปลก หรือเทวดาผู้มีนัยน์ตาสัณฐานแปลก ชื่อว่าวิรูปักขะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ปจฺฉิมาย ทิสาย วิรูปกฺโข มหาราชา ปุรตฺถิมาภิมุโข นิสินฺโน โหติ**[๓] ในทิศตะวันตก มีท้าววิรูปักษ์มหาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศตะวันออก

นาคาธิปติ (นาค+อธิปติ) ท้าวนาคาธิบดี, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศตะวันตก. **นาคานํ อธิปติ นาคาธิปติ** เทวดาผู้ปกครองนาค ชื่อว่านาคาธิปติ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **อหมฺปิ นาคาธิปติวิมานํ ทกฺเขมิ**[๔] แม้เราก็มองหาวิมานของท้าวนาคาธิบดี

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗
๔ ขุ.ชา ๒๘/๙๙๘/๓๕๐

[๓๒] ยกฺขาธิโป เวสฺสวโณ กุเวโร นรวาหโน
อฬกาฬกมนฺทาสฺส ปุรี ปหรณํ คทา
จตุทฺทิสานมธิปา ปุพฺพาทีนํ กมา อิเม.

ท้าวกุเวรผู้รักษาทิศเหนือ, ท้าวเวสสุวัณ ๔ ศัพท์

ยกฺขาธิป (ยกฺข+อธิป) ท้าวกุเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวยักขาธิปะ, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศเหนือ. **อาฬวกาทิยกฺขานํ อธิโป ยกฺขาธิโป** เทวดาผู้ปกครองอาฬวกยักษ์เป็นต้น ชื่อว่ายักขาธิปะ. ในวินยฎีกามีรูปบาลีเป็น **ยกฺขาธิปติ** เช่น **เวสฺสวณสฺส ยกฺขาธิปติภาเวปิ**[๑] แม้ในความเป็นผู้ปกครองยักษ์ของท้าวเวสสุวัณ

เวสฺสวณ (วิสฺสวณ+ณ) ท้าวกุเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศเหนือ. **วิสฺสวณสฺส อปจฺจํ เวสฺสวโณ** เทพบุตรลูกของวิสสวณเทพ ชื่อว่าเวสสวณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ ที่มีสังโยคอยู่หลังเป็น เอ ได้บ้าง). **อุตฺตราย ทิสาย เวสฺสวโณ มหาราชา ทกฺขิณาภิมุโข นิสินฺโน โหติ**[๒] ในทิศเหนือ ท้าวเวสสุวัณมหาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศใต้

กุเวร (กุ+เวร) ท้าวกุเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศเหนือ. **ติจรณาฏฺฐาภยานกมตฺถิตาย กุจฺฉิตํ เวโร สรีรมสฺสาติ กุเวโร** เทวดาผู้มีร่างกายอัปลักษณ์ ชื่อว่ากุเวระ

ท้าวกุเวรมีอีกศัพท์ เช่น **ตฺยมฺพกสข, ยกฺขราช, คุยฺหเกสร, มนุสฺสธมฺม, ธนท, ราชราช, ธนาธิป, กินฺนเรส**

ปุริมทิสํ ธตรฏฺโฐ ทกฺขิเณน วิรูฬฺหโก
ปจฺฉิเมน วิรูปกฺโข กุเวโร อุตฺตรํ ทิสํ.[๓]

ท้าวธตรฐเป็นใหญ่ในทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหกเป็นใหญ่ในทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์เป็นใหญ่ในทิศตะวันตก ท้าวกุเวรเป็นใหญ่ในทิศเหนือ

นรวาหน (นร+วาหน) ท้าวกุเวร, ท้าวเวสสุวัณ, ท้าวนรวาหนะ, ท้าวจาตุมหาราชประจำทิศเหนือ. **นโร วาหนมสฺส นรวาหโน** เทวดาผู้มีคนเป็นพาหนะ ชื่อว่านรวาหนะ หมายถึง ผู้มีวอที่เทวดาหามเป็นพาหนะ. **เอกํ นรวาหนยานํ เทฺว เวสฺสวณา วิย**[๔] เหมือนท้าวเวสสุวัณ ๒ องค์ขึ้นวอคนหามเดียวกัน

อิเม จตฺตาโร ยถาวุตฺตา ธตรฏฺฐาทโย เทวา กมโต ปุพฺพาทีนํ จตุทฺทิสานํ อธิปา อธิปตโย นาม เทวดาทั้ง ๔ มีท้าวธตรฐเป็นต้น ตามที่กล่าวแล้ว เป็นเทวดารักษาทิศทั้ง ๔ มีทิศตะวันออกเป็นต้น

---

๑ วิ.ฏี. ๖๕/๑๘๖/๓๙๗ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๙๒/๒๓๗ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๔๒/๒๙๒
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๗

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวไว้ว่า

อินฺโท อคฺคิ ปิตุปติ เนริโต วรุโณนิโล
กุเวโร อีโส ปตโย ปุพฺพาทีนํ อิเม กมา.
รวิ สุกฺโก มหีสูนุ ตโม จ ภานุโช วิธุ
พุโธ สุรคุรุ เจติ ทิสาธิปา ตถา คหา.[๑]

เทวดาผู้เป็นใหญ่ในทิศตะวันออกเป็นต้น มีตามลำดับดังนี้ คือ อินทะ อัคคิ ปิตุปติ เนริตะ วรุณะ อนิละ กุเวระ อีสะ, วิมานใหญ่ในทิศนั้นๆ คือ รวิ สุกกะ มหีสูนุ ตมะ ภานุชะ วิธุ พุธะ สุรคุรุ

วิมานของท้าวกุเวร ๒ ศัพท์

อสฺส กุเวรสฺส ปุรี "อฬกา อฬกมนฺทา"ติ จ วุจฺจติ วิมานของท้าวกุเวรนั้น ท่านเรียกว่า "อฬกา, อฬกมนฺทา"

อฬกา (อลํ วิภูสเน+ก+อา) อฬกาวิมาน. **อลํ วิภูสเน, อลํ วิภูสนํ กโรตีติ อลกา, สา เอว อฬกา** วิมานที่มีการประดับตกแต่ง ชื่อว่าอลกา, อลกานั่นแหละ ชื่อว่าอฬกา

อฬกมนฺทา (อฬกา+มุท โมทเน+อา) อฬกมันทาวิมาน. **อฬกา เอว โมทกรโณติ อฬกมนฺทา** อฬกาวิมานเท่านั้นทำให้ร่าเริง จึงชื่อว่าอฬกามันทา (รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ อุ เป็น อ, ลง นฺ อาคม)

อาวุธของท้าวกุเวร

คทา (คสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อา) คทา, อาวุธของท้าวกุเวร. **อสฺส กุเวรสฺส ปหรณํ อายุธํ คทา** อาวุธของท้าวกุเวร ชื่อว่าคทา. **คํ วุจฺจติ วชิรํ, ตํ วิย ทุกฺขํ ททาตีติ คทา** เพชร ท่านเรียกว่า "ค", อาวุธที่ทำให้ทุกข์ทรมานเหมือนวชิราวุธ ชื่อว่าคทา. **เวสฺสวณฺเณน กุชฺฌนกาเล วิสฺสชฺชิตา คทา พหุนฺนํ ยกฺขสหสฺสานํ สีสํ ปาเตตฺวา**[๒] คทาที่ท้าวเวสสุวัณขว้างออกไปในเวลาโกรธ ตัดศีรษะของยักษ์หลายพันให้ตกลง

[๓๓] ชาตเวโท สิขี โชติ ปาวโก ทหโนนโล
หุตาวโหจฺจิมา ธูม- เกตฺวคฺคิ คินิ ภานุมา.
[๓๔] เตโช ธูมสิโข วายุ- สโข จ กณฺหวตฺตนี
เวสฺสานโร หุตาโสถ สิขา ชาลจฺจิ จาปุเม.

---

๑ อมรโกส. ๓/๓-๔

๒ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๕๖/๖๓

ไฟ ๑๘ ศัพท์

ชาตเวท (ชาตสทฺทูปปท+วิท ลาเภ+อ) ไฟ. **อนฺธกาเร ชาตํ วิชฺชมานํ วินฺทติ ลภติ วิทติ ชานาติ เอเตนาติ วา ชาตเวโท, ชนนํ ชาตํ เวโท ปากโฏ ยสฺส วา โส ชาตเวโท** ไฟที่ให้ได้ ให้รู้สิ่งที่มีอยู่ในที่มืด หรือไฟที่มีการเกิดปรากฏขึ้น ชื่อว่าชาตเวทะ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **ชาเต อุปฺปนฺเน วินฺทติ ฆาตยตีติ ชาตเวโท** ไฟที่ให้กระทบ(ให้พบเห็น)สิ่งที่เกิดขึ้น ชื่อว่าชาตเวทะ (ชาตสทฺทูปปท+ วิท ฆาตเย+อ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **กฏฺฐา หเว ชายติ ชาตเวโท**[๑] ไฟย่อมเกิดจากฟืนแล. **อคฺคิ หิ ชาตมตฺโตว เวทิยติ ขายติ ปากโฏ โหติ, ตสฺมา ชาตเวโทติ วุจฺจติ**[๒] ไฟเกิดขึ้นให้คนรู้เห็นปรากฏ เพราะฉะนั้น จึงเรียกไฟว่า ชาตเวทะ

สิขี (สิขา+อี) ไฟ. **สิขา วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต สิขี** เปลวไฟเรียกว่าสิขา, เพราะไฟมีเปลว จึงชื่อว่าสิขี (ลบสระหน้า). **ปชฺชลิตฺถ ยถา สิขี**[๓] เหมือนไฟลุกโพลง. **สจฺเจ กเต มยฺหํ มหาปชฺชลิโต สิขี**[๔] เมื่อเราตั้งสัจจะแล้ว ไฟก็ลุกโชติช่วงสว่างไสว

โชติ (ชุต ทิตฺติยํ+อิ) ไฟ. **โชตติ ทิปฺปตีติ โชติ** ไฟที่มีความโชติช่วง ชื่อว่าโชติ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **โชติ นาม อคฺคิ วุจฺจติ**[๕] ท่านเรียกไฟว่าโชติ

ปาวก (ปู ปวเน+ณฺวุ) ไฟ. **ปุนาตีติ ปาวโก** ไฟที่ชำระ ชื่อว่าปาวกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาวฺ, ณฺวุ เป็น อก). **วนํ ยทคฺคิ ฑหติ ปาวโก**[๖] ไฟที่ไหม้ป่า

ทหน (ทห ทหเน+ยุ) ไฟ. **ทหตีติ ทหโน** ไฟที่เผาไหม้ ชื่อว่าทหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ตตฺถ อรญฺเญ ฌาเปสึ ทหนํ**[๗] เราจุดไฟเผาป่านั้นแล้ว

อนล (อน ปาลเน+อล) ไฟ. **อนนฺติ ปาเลนฺติ อเนนาติ อนโล** ไฟที่เป็นเครื่องป้องกัน (เช่นป้องกันสัตว์ร้าย) ชื่อว่าอนละ. **ชลมาโน วเน คจฺเฉ อนโล**[๘] ไฟป่าไหม้ลามไปในป่า

หุตาวห (หุตสทฺทูปปท+วห ปาปเน+อ) ไฟ. **เวเท หุตํ วหติ ปาปยติ สยํ วา ลภเตติ หุตาวโห** ไฟที่ถึงการบูชาในคัมภีร์เวท หรือไฟที่ได้รับการบูชาเอง ชื่อว่าหุตาวหะ (ทีฆะ อ เป็น อา)

อจฺจิมนฺตุ (อจฺจิ+มนฺตุ) ไฟ. **อจฺจิ วุจฺจติ ชาลา, ตาย โยคโต อจฺจิมา** เปลวไฟเรียกว่าอัจจิ, เพราะไฟมีเปลว จึงชื่อว่าอัจจิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **กตโม นุ โข อสฺส อคฺคิ อจฺจิมา**[๙] ไฟไหนหนอมีเปลว

ธูมเกตุ (ธูม+เกตุ) ไฟ. **ธูโม เกตุ ธโช ยสฺสาติ ธูมเกตุ** ไฟที่มีควันเป็นเครื่องสังเกต ชื่อว่าธูมเกตุ. **ธูมเกตุ ปทิสฺสถ**[๑๐] ไฟปรากฏแล้ว. **อคฺคิ หิ ตสฺส อคฺคโต ธูโม ปญฺญายติ,**

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๖๐/๒๔๖ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๖/๓๙๐ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔
๔ ชา.อฏฺ. ๓๕/๓๒๐ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๖๐๗/๓๙๖ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐
๗ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๔๙๖/๒๓๒ ๘ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๖๕/๕๐๒ ๙ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๒๔/๖๕๙
๑๐ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๔/๑๙๒

ธูมสิโข ธูมเกตูติ วุจฺจติ[๑] ไฟมีควันปรากฏเป็นยอด หรือมีควันเป็นยอด เรียกว่า ธูมเกตุ

อคฺคิ (อคฺค คติโกฏิลฺเล+อิ) ไฟ. **อชติ ชลมาโน กุฏิลํ คจฺฉตีติ อคฺคิ** ไฟที่คดไปคดมา ชื่อว่าอัคคิ. **ชนฺตาฆเร อคฺคิ มุขํ ฑหติ**[๒] ไฟในเรือนไฟลุกไหม้ใบหน้า. **อคฺคีติ อนุฑหนฏฺเฐน อคฺคิ**[๓] บทว่า "อคฺคิ" คือไฟ เพราะมีอรรถว่าไหม้ไปตามลำดับ. **ตโยเม ภิกฺขเว อคฺคี ราคคฺคิ โทสคฺคิ โมหคฺคิ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย ไฟมีอยู่ ๓ กอง คือ ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ. **ราคคฺคีติ ราโค อุปฺปชฺชมาโน สตฺเต อนุฑหติ ฌาเปติ**[๕] บทว่า "ราคคฺคิ" คือ ราคะเมื่อเกิดขึ้น ย่อมตามไหม้สัตว์ทั้งหลาย

คินิ (ค+อินิ) ไฟ. **โค รํสิ เอตสฺสตฺถีติ คินิ, อคฺคินีติปิ ปาโฐ, โส อคฺคิสทิโส** ไฟที่มีรัศมี ชื่อว่าคินิ, มีรูปเป็น อคฺคินิ บ้าง, เหมือนกันกับ อคฺคิ. **ตเมว กฏฺฐํ ทหติ, ยสฺมา โส ชายเต คินิ**[๖] ไฟนั้นเกิดจากฟืนใด ย่อมไหม้ฟืนนั้น. **อคฺคิ คินีติ โวหรียติ**[๗] ท่านเรียกไฟโดยโวหารว่า "คินิ"

ภานุมนฺตุ (ภานุ+มนฺตุ) ไฟ. **ภานุ ปภา ยสฺสตฺถีติ ภานุมา** ไฟที่มีแสงสว่าง ชื่อว่าภานุมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า)

เตช (ติช นิสาเน+ณ) ไฟ. **เตเชติ เสสภูโตปาทารูปานีติ เตโช** ไฟเผารูปที่เกิดขึ้นทุกอย่างให้มอดไหม้ ชื่อว่าเตชะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เตโช สุจิมฺปิ ฑหติ อสุจิมฺปิ ฑหติ**[๘] ไฟย่อมไหม้ทั้งของที่สะอาดและไม่สะอาด. **เตโชติ อคฺคิธูโม**[๙] บทว่า "เตโช" คือไฟที่มีควัน

ธูมสิข (ธูม+สิขา+ณ) ไฟ. **ธูโม สิขา จูฬา ยสฺสาติ ธูมสิโข** ไฟที่มีควันเป็นยอด ชื่อว่าธูมสิขะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ชลมิว ธูมสิโข**[๑๐] เหมือนไฟที่กำลังลุกโพลง. **ชลมิว ธูมสิโขติ ชลนฺโต อคฺคิ วิย**[๑๑] คำว่า "ชลมิว ธูมสิโข" หมายถึง เหมือนไฟที่กำลังโชติช่วง

วายุสข (วายุ+สขา+ณ) ไฟ. **วายุ สขา อสฺสาติ วายุสโข** ไฟที่มีลมพัดพาไป ชื่อว่าวายุสขะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

กณฺหวตฺตนี (กณฺห+วตฺตนี) ไฟ. **ฑหิตฺวา คจฺฉโต กณฺหา วตฺตนี มคฺโค ยสฺสาติ กณฺหวตฺตนี** ไฟที่ไหม้ไปให้เกิดรอยดำเป็นทาง ชื่อว่ากัณหวัตตนี. **วนํ ยทคฺคิ ฑหติ ปาวโก กณฺหวตฺตนี**[๑๒] ไฟไหม้ป่า. **ปาวโก กณฺหวตฺตนีติ อคฺคิโน นามํ**[๑๓] บททั้ง ๒ คือ "ปาวโก กณฺหวตฺตนี" เป็นชื่อของไฟ

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๕๒/๑๘๑ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๘๕/๓๒ ๓ ที.อฏฺ. ๖/๓๐๕/๑๘๙
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๓๐/๒๒๐ ๕ ที.อฏฺ. ๖/๓๐๕/๑๘๙ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๗๕๒๘๐
๗ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๘/๒๗ ๘ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๔๒/๑๓๙ ๙ สํ.อฏฺ. ๑๗/๕๐๙/๓๑๗
๑๐ ขุ.วิมาน. ๒๖/๓๕/๖๒ ๑๑ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๕๒/๑๘๑ ๑๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐
๑๓ ชา.อฏฺ. ๓๘/๔๐๓

เวสฺสานร (วิสฺสานร+ณ) ไฟ. **วิสฺสานรสฺส อิสิโน อปจฺจํ เวสฺสานโร** ไฟเป็นลูก(ที่เกิดจากฤทธิ์)ของวิสสานรฤาษี ชื่อว่าเวสสานระ (ลบ ณ และสระหน้า, วุทธิ อิ เป็น เอ ได้บ้าง). **เวสฺสานรมาทหาโน**[๑] บูชาไฟ. **เวสฺสานรมาหาโนติ เวสฺสานรํ อคฺคึ อาทหนฺโต**[๒] บทว่า "เวสฺสานรมาทหาโน" คือบูชาไฟ

หุตาส (หุตสทฺทูปปท+อส ภกฺขเน+อ) ไฟ. **หุตํ หวึ อสติ ภุญฺชตีติ หุตาโส** ไฟที่กลืนกินวัตถุที่ใส่เข้าไป ชื่อว่าหุตาสะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **โฆเร นิรเย หุตาโส**[๓] ไฟในนรกแรงกล้า

ศัพท์ที่แปลว่าไฟมีอีกมาก เช่น **ชลน, อาสยาส, โรหิตสฺส, สตฺตาจฺจิ, สุกฺก, จิตฺรภานุ, วิภาวสุ, สุจิ**

เปลวไฟ ๓ ศัพท์

สิขา (สิ นิสาเน+ข+อา) เปลวไฟ. **สิโนติ นิสานี ภวตีติ สิขา** เปลวไฟที่มีความคม ชื่อว่าสิขา (ลบสระหน้า). **สิขา** และ **ชาลา** ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ชาลา (ชล ทิตฺติยํ+ณ+อา) เปลวไฟ. **ชลตีติ ชาลา** เปลวไฟที่ลุกโพลง ชื่อว่าชาลา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ยาว ชาลา น อุฏฺฐหติ**[๔] ตราบเท่าเปลวไฟจะไม่เกิดขึ้น. **สรีรโต ชาลา อุฏฺฐหิ**[๕] เปลวไฟเกิดขึ้นจากสรีระ

อจฺจิ (อจฺจ ปูชายํ+อิ) เปลวไฟ. **อจฺจเต ปุชฺชเต อเนเนติ อจฺจิ** เปลวไฟที่ใช้บูชา ชื่อว่าอัจจิ. **อจฺจิ นิกฺขมิตฺวา ติณานิ ฌาเปสิ น อุตฺตราสงฺคํ ฌาเปสิ**[๖] เปลวไฟแลบออกไป ไหม้หญ้าแต่ไม่ไหม้จีวร. **อจฺจิ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

[๓๕] **วิปฺผุลิงฺคํ ผุลิงฺคํ จ ภสฺมา ตุ เสฏฺฐิ ฉาริกา.**

ประกายไฟ ๒ ศัพท์

วิปฺผุลิงฺค (วิปุพฺพ+ผุลฺลสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ประกายไฟ, สะเก็ดไฟ. **วิวิธาสุ ทิสาสุ ผุลฺลํ คจฺฉตีติ วิปฺผุลิงฺคํ** ประกายไฟที่แตกกระจายไปในทิศต่างๆ ชื่อว่าวิปผุลิงคะ (ซ้อน ปฺ, ลบ ลฺ, ลง อิ และนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย)

ผุลิงฺค (ผุลิสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ประกายไฟ, สะเก็ดไฟ. **ผุลึ คจฺฉตีติ ผุลิงฺคํ** ประกายไฟที่แตกกระจายไป ชื่อว่าผุลิงคะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย). **ผุลิงฺค**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ตสฺส ผุลิงฺคานิ ปตนฺติ กาเย**[๗]

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๗๖๕/๒๕๙ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๔/๖๗ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑๑๔/๑๒๓
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๔๕๔ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๑๒/๑๔๒ ๖ สํ.สฬา. ๑๘/๕๕๗/๓๕๘
๗ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๘๑/๒๘๕

สะเก็ดไฟตกลงที่ร่างกายของเขา

ขี้เถ้า ๓ ศัพท์

ภสฺม (ภสทฺทูปปท+สิ สเย+ม) ขี้เถ้า. **มลีนกํสวตฺถาทีนํ ภํ ทิตฺตึ เสติ ปวตฺเตตีติ ภสฺมํ, ภสติ วา อโธ ปตติ วตฺถาทีนํ มลเมเตนาติ ภสฺมํ, ภสฺมา** ขี้เถ้าที่ใช้ขัดภาชนะสัมฤทธิ์ และผ้าเป็นต้นที่เศร้าหมองให้เงางาม หรือขี้เถ้าเป็นเครื่องขัดความเศร้าหมองของวัตถุมีผ้าเป็นต้นให้หมดไป ชื่อว่าภัสมะ (ลบ อิ ที่สุดธาตุ). **อหํ อิมํ นาฬนฺทํ เอเกน มโนปโทเสน ภสฺมํ กริสฺสามิ**[๑] เราจักทำบ้านนาลันทานี้ให้เป็นขี้เถ้า ด้วยความไม่พอใจขณะเดียว

เสฏฺจิ (สุ+อิฏฺจิ) ขี้เถ้า. **กํสาทีนํ สุกฺกภาวตฺถํ อิจฺฉิตพฺพตฺตา อิฏฺจิ อภิลาโส โสภนํ เอติสฺสา อตฺถีติ เสฏฺจิ** ขี้เถ้าที่ทำให้เงางามเพราะเป็นสิ่งที่ผู้ขัดภาชนะสัมฤทธิ์เป็นต้นต้องการ ชื่อว่าเสฏฐิ (ลบสระหน้า, วิการสระ อิ เป็น เอ)

ฉาริกา (สร หึสายํ+ณิก+อา) ขี้เถ้า. **มลสฺส สรณํ กโรตีติ สาริกา, สา เอว ฉาริกา** ขี้เถ้าที่ขจัดคราบสกปรก ชื่อว่าสาริกา, สาริกานั่นแหละ ชื่อว่าฉาริกา (อาเทส ส เป็น ฉ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ฑยฺหมานานํ เนว ฉาริกา ปญฺญายติ**[๒] ขี้เถ้าไม่ปรากฏแก่ผู้ที่กำลังถูกไฟไหม้. **ฉาริกาติ ภสฺมํ**[๓] คำว่า "ฉาริกา" แปลว่า ขี้เถ้า

[๓๖] **กุกฺกุโฬ ตุณฺหภสฺมสฺมิ- มงฺคาโร ลาตมุมฺมุกํ**
สมิธา อิธุมํ เจโธ อุปาทานํ ตถินฺธนํ.

ขี้เถ้าร้อน ๒ ศัพท์

กุกฺกุฬ (กุกฺกุสทฺทูปปท+ลา เฉทเน+อ) ขี้เถ้าร้อน, เร่าร้อน. **อุณฺหตฺตา กุกฺกุํ กุจฺฉิตํ ลาตีติ กุกฺกุโล** ขี้เถ้าที่ลวกอวัยวะให้พุพองน่ารังเกียจ เพราะมีความร้อน ชื่อว่ากุกกุละ (ลบสระหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะว่า "**กุกฺกุ วิทตฺถิยํ หตฺเถ ปโกฏฺเจ กุจฺฉิเตปิ จ** กุกฺกุศัพท์ใช้ในอรรถว่า คืบ มือ ข้อมือ และอวัยวะอันน่ารังเกียจ". **กุกฺกุํ วา หตฺถํ ลุนาติ ฉินฺทติ ทหตีติ กุกฺกุโล, โส เอว กุกฺกุโฬ** ขี้เถ้าร้อนที่ลวกมือ ชื่อว่ากุกกุละ, กุกกุละนั่นแหละ ชื่อว่ากุกกุฬะ (ลบสระหน้า, อาเทศ ล เป็น ฬ). **รูปํ ภิกฺขเว กุกฺกุฬํ เวทนา กุกฺกุฬา สญฺญา กุกฺกุฬา**[๔] ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นของร้อน เวทนาเป็นของร้อน สัญญาเป็นของร้อน. **กุกฺกุฬาติ ฆราวาโส กิร อุณฺหฏฺเจน กุกฺกุฬา นาม โหติ**[๕] บทว่า "กุกฺกุฬา" หมายความว่า การอยู่ครองเรือน ชื่อว่าเป็นความเร่าร้อน เพราะมีความหมายว่าร้อน

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐/๖๔ ๒ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๓/๑๐๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๗๙/๔๖๑
๔ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๓๓๔/๒๑๗ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๓๙/๒๙๒

อุณฺหภสฺม (อุณฺห+ภสฺม) ขี้เถ้าร้อน. **อุณฺหเมว ภสฺมํ อุณฺหภสฺมํ** ขี้เถ้าอันร้อน ชื่อว่าอุณหภัสมะ

ถ่านไฟ ๑ ศัพท์

องฺคาร (องฺค คติมฺหิ+อาร) ถ่านไฟ. **องฺคติ หานึ คจฺฉตีติ องฺคาโร** ถ่านไฟที่ถึงความหมดสิ้นไป (กลายเป็นขี้เถ้า) ชื่อว่าอังคาระ. คัมภีร์ติกัณฑเสสะกล่าวว่า "**อลาเตนิตฺถิ กุเชงฺคาโร องฺคาร**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ดุ้นฟืนติดไฟและดาวอังคาร เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์". **ปาเทน วา องฺคารํ อกฺกมิตฺวา**[๑] ไม่ให้เท้าเหยียบถ่านไฟ. **ฉาริกา วา องฺคาโร วา น ปญฺญายติ**[๒] ขี้เถ้าหรือถ่านไฟย่อมไม่ปรากฏ

ดุ้นฟืนติดไฟ, คบไฟ, ซากไฟไหม้ ๒ ศัพท์

อลาต (น+ลา เฉทเน+ต) ดุ้นฟืนติดไฟ, คบไฟ, ซากไฟไหม้. **หานิเมว ลาติ น จิตึ วิเสสญฺจาติ อลาตํ** ถ่านไฟที่ติดไฟจนกว่าจะหมดไป ชื่อว่าอลาตะ. **ฌาเปตฺวา อลาตํ กตฺวา ฉฑฺเฑติ**[๓] เผาทำให้เป็นถ่านแล้วทิ้ง

อุมฺมุก (อุปุพฺพ+มุจ โมจเน+ต) ดุ้นฟืนติดไฟ, คบไฟ, ซากไฟไหม้. **อุทฺธํ ธูมํ มุญฺจตีติ อุมฺมุตํ, ตเทว อุมฺมุกํ** ดุ้นไฟที่ปล่อยควันขึ้นเบื้องบน ชื่อว่าอุมมุตะ, อุมมุตะนั่นแหละ ชื่อว่าอุมมุกะ (ซ้อน มฺ, ลบ จฺ, อาเทศ ต เป็น ก). **อิมาสํ อุปสฺสยํ ฌาเปสฺสามีติ อุมฺมุกํ คเหตฺวา อุปสฺสยํ ปวิสติ**[๔] เขาคิดว่าจะเผาที่อยู่ของภิกษุณีเหล่านี้ จึงถือเอาคบไฟเข้าไปสู่ที่อยู่ของพวกนาง

เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง ๕ ศัพท์

สมิธา (สํปุพฺพ+อิธ วุฑฺฒิยํ+อ+อา) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **สนฺตมคฺคึ เอธยติ วฑฺฒยตีติ สมิธา** เชื้อที่ช่วยให้ไฟที่มีอยู่ลุกโพลงขึ้น ชื่อว่าสมิธา (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า)

อิธุม (อิธ วุฑฺฒิยํ+อุม) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **เอธยตีติ อิธุมํ** เชื้อที่ทำให้ไฟลุก ชื่อว่าอิธุมะ

เอธ (เอธ วุฑฺฒิยํ+อ) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **เอธติ วฑฺฒติ อคฺคิ เอเตนาติ เอโธ** เชื้อที่ทำให้ไฟลุกโพลง ชื่อว่าเอธะ

อุปาทาน (อุป-อาปุพฺพ+ทา ทาเน+ยุ) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **อุปาทิยเต อคฺคินาติ อุปาทานํ** เชื้อที่ไฟติด ชื่อว่าอุปาทานะ (ลบสระหน้า, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

อินฺธน (อิธ วุฑฺฒิยํ+นิคฺคหีตาคม+ยุ) เชื้อไฟ, เชื้อเพลิง. **เอธยติ เอเตนาติ อินฺธนํ** เชื้อที่ทำให้ไฟลุก ชื่อว่าอินธนะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ยุ เป็น อน). **อคฺคิ ยเทว อินฺธนํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติ**[๕] ไฟอาศัยเชื้อใดเกิดขึ้น

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๔๖/๕๘๖ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๔๙๙/๑๙๙ ๓ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๔๙๙/๑๙๙
๔ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๕๗/๑๐๖ ๕ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๙๓/๓๓๖

[๓๗] อโถภาโส ปกาโส จา- โลโกชฺโชตาตปา สมา
มาลุโต ปวโน วายุ วาโตนิรสมีรณา
คนฺธวาโห ตถา วาโย สมีโร จ สทาคติ.

แสง, ความสว่าง, แสงแดด ๕ ศัพท์

โอภาส (อวปุพฺพ+ภาส ทิตฺติยํ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. **โอภาสติ ทิปฺปตีติ โอภาโส** แสงที่สว่าง ชื่อว่าโอภาสะ (อาเทศ อว เป็น โอ). **โอภาโส โลเก ปาตุรโหสิ**[๑] แสงสว่างมีปรากฏในโลก. **โอภาโส นาม ทีโปภาโสปิ โหติ**[๒] แม้แสงสว่างของประทีป ก็ชื่อว่าโอภาสะ

ปกาส (ปปุพฺพ+กาส ทิตฺติยํ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. **ปกาสติ ทิปฺปตีติ ปกาโส** แสงสว่างชื่อว่าปกาสะ. **อนฺธการํ ปกาสญฺจ ทสฺสยิตฺวา อเนกธา**[๓] แสดงทั้งความมืดและแสงสว่างเป็นเอนก

อาโลก (อาปุพฺพ+โลก ทสฺสเน+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. **อาโลจยติ ปสฺสติ เอเตนาติ อาโลโก, อาโลเกติ วา เอเตนาติ อาโลโก** ความสว่างที่ทำให้มองเห็น หรือแสงที่ช่วยให้มองเห็น ชื่อว่าอาโลกะ. **อาโลโก อุปฺปนฺโน**[๔] ความสว่างเกิดขึ้นแล้ว. **โอภาสกรณตฺเถน อาโลโก**[๕] ชื่อว่าอาโลกะ เพราะมีอรรถว่าทำให้สว่าง

อุชฺโชต (อุปุพฺพ+โชต ทิตฺติยํ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. **อุชฺโชตตีติ อุชฺโชโต, อนฺธการํ วิทฺธํเสนฺโต โชตตีติ วา อุชฺโชโต** แสงที่สว่างขึ้น หรือแสงที่กำจัดความมืดแล้วสว่างขึ้น ชื่อว่าอุชโชตะ (ซ้อน ชฺ)

อาตป (อาปุพฺพ+ตป ทิตฺติยํ+อ) แสง, ความสว่าง, แสงแดด. **อา สมนฺตโต ตปติ ทิปฺปตีติ อาตโป** แสงที่สว่างไปโดยรอบ ชื่อว่าอาตปะ. **ยํ ฉายา ชหติ ตํ อาตโป ผรติ**[๖] เงาละที่ใดไป แสงแดด ย่อมแผ่ไปถึงที่นั้น

สมาติ เอเต ปญฺจ ตุลฺยตฺถาติ ภาโว บทว่า “สมา” ในคาถา หมายถึงศัพท์ทั้ง ๕ นี้มีความหมายอย่างเดียวกัน

ลม ๑๐ ศัพท์

มาลุต (มร ปาณจาเค+ณ+ต) ลม. **อาหาโร วิย ปาณภูโตปิ กทาจิ สตฺเต มาเรตีติ มารุโต, โสว มาลุโต** แม้จะเป็นเพียงลมปราณ บางครั้งสามารถฆ่าสัตว์ให้ตายได้ เหมือนกับอาหาร จึงชื่อว่ามารุตะ, มารุตะนั่นแหละ ชื่อว่ามาลุตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ อ เป็น อุ, รฺ เป็น ลฺ).

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๗/๒๓ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๒๑๔/๑๗๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗ ๕ วิ.อฏฺ. ๑/๑๘๑ ๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๓๗/๓๖

มาลุโต วิชฺชุตา จรติ นเภ[๑] ลมก็ปั่นป่วน สายฟ้าก็แลบอยู่บนท้องฟ้า

ปวน (ปุ ปวเน+ยุ) ลม. **ปุนาติ สงฺการาทิกนฺติ ปวโน** ลมที่พัดเศษมูลฝอย ชื่อว่าปวนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน)

วายุ (วา คมเน+ยฺอาคม+อุ) ลม, พายุ. **วายติ คจฺฉตีติ วายุ, วายติ วา ปุปฺผาทีนํ คนฺเธ เยน โส วายุ** ลมที่พัดไป หรือลมที่พัดพากลิ่นดอกไม้เป็นต้นไป ชื่อว่าวายุ. **โสโม ยโม จนฺทิมา วายุ**[๒] ท้าวโสมะ พญายม พระจันทร์ พระวายุ. **มหาราช วายุ นาม**[๓] มหาบพิตร ชื่อว่าลม

วาต (วา คมเน+ต) ลม. **วายติ คจฺฉตีติ วาโต** ลมที่พัดไป ชื่อว่าวาตะ. **อสงฺคหิตานิ ตานิ วาโต วิกิรติ**[๔] ลมพัดดอกไม้ที่ยังไม่ได้ร้อยเหล่านี้ให้กระจัดกระจายไป

อนิล (อน ปาณชีวเน+อิล) ลม. **อนนฺติ ปาณนฺติ อเนนาติ อนิโล** ลมที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าอนิละ. **อนิโล วิย เยน กามํจรา**[๕] ไปตามปรารถนาเหมือนลม

สมีรณ (สํ+อีร ขิปเน+ยุ) ลม. **สนฺตํ นิจฺจลํ อีรยตี กมฺเปตีติ สมีรโณ, สมีริตุํ กมฺปิตุํ สีลมสฺสาติ วา สมีรโณ** ลมที่พัดวัตถุที่ยังไม่ไหวให้ไหว หรือลมที่มีปรกติพัดเพื่อให้ไหว ชื่อว่าสมีรณะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

คนฺธวาห (คนฺธสทฺทูปปท+วห ปาปเน+ณ) ลม. **คนฺธํ วหตีติ คนฺธวาโห** ลมที่พัดพากลิ่นไป ชื่อว่าคันธวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). (คนฺธวายุนา,[๖] คนฺธวาโต[๗])

วาย (วา คมเน+ยฺอาคม+อ) ลม. **วายติ คจฺฉตีติ วาโย, วายติ วา ปุปฺผาทีนํ คนฺเธ เยน โส วาโย** ลมที่พัดไป หรือลมที่พัดพากลิ่นดอกไม้เป็นต้นไป ชื่อว่าวายะ. **วาโย สุจิมฺปิ อปวายติ อสุจิมฺปิ**[๘] ลมย่อมพัดทั้งสิ่งที่สะอาดและไม่สะอาดไป

สมีร (สํปุพฺพ+อีร ขิปเน+อ) ลม. **สมนฺตโต อีรติ ขิปติ รุกฺขาทโยติ สมีโร** ลมที่พัดต้นไม้เป็นต้นให้โอนเอียงไปทุกทิศทุกทาง ชื่อว่าสมีระ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ)

สทาคติ (สทาสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+ติ) ลม. **สทา สพฺพทา คติ ยสฺสาติ สทาคติ** ลมที่พัดไปตลอดเวลา ชื่อว่าสทาคติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

ลมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สสน, คนฺธวห, อาสุค, มรุต, ชคติปาณ, ปวมาน, ปภญฺชน**

[๓๘] **วายุเภทา อิเม ฉุทฺธงฺ- คโม จาโธคโม ตถา**
กุจฺฉิฏฺโฐ จ โกฏฺฐาสโย อสฺสาสงฺคานุสาริโน.

---

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๑๘๗/๒๗๑ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๗๖๒/๑๕๘ ๓ มิลินฺท. ๕๖/๔๙๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๓ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๓ ๖ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๓๕๙/๑๖๖
๗ ธมฺม.อฏฺ. ๒๕/๑๗๑ ๘ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๔๓/๑๓๙

ลมในกาย ๖ อย่าง

อุทฺธงฺคม (อุทฺธํสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+อ) ลมพัดขึ้นเบื้องบน. **อุทฺธํ คจฺฉตีติ อุทฺธงฺคโม** ลมที่พัดขึ้นไปเบื้องบน ชื่อว่าอุทธังคมะ (อาเทศนิคหิตเป็นวัคคันตะ งฺ). **อุทฺธงฺคมา วาตา**[๑] ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน

อโธคม (อโธสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+อ) ลมพัดลงเบื้องล่าง. **อุจฺจารปสฺสาวาทีนํ นีหรณวเสน อโธภาคํ คจฺฉตีติ อโธคโม** ลมที่พัดลงเบื้องล่าง คือ ลมที่เบ่งอุจจาระและปัสสาวะออกไป ชื่อว่าอโธคมะ. **อโธคมา วาตา**[๒] ลมที่พัดลงเบื้องล่าง

กุจฺฉิฏฺฐ, กุจฺฉิสย (กุจฺฉิสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) ลมในท้อง. **กุจฺฉิมฺหิ อุทเร ติฏฺฐตีติ กุจฺฉิฏฺโฐ** ลมที่อยู่ในท้อง ชื่อว่ากุจฉิฏฐะ (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า). **กุจฺฉิมฺหิ อุทเร สยตีติ กุจฺฉิฏฺโฐ** ลมที่อยู่ในท้อง ชื่อว่ากุจฉิฏฐะ. **กุจฺฉิสยา วาตา**[๓] ลมที่อยู่ในท้อง

โกฏฺฐาสย (โกฏฺฐสทฺทูปปท+อา+สิ สเย+อ) ลมในลำไส้. **โกฏฺเฐ อนฺเต เสติ ติฏฺฐตีติ โกฏฺฐาสโย** ลมที่ตั้งอยู่ในลำไส้ ชื่อว่าโกฏฐาสยะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **โกฏฺฐาสยา วาตา**[๔] ลมที่ตั้งอยู่ในลำไส้

อสฺสาส (อา+สส ปาณเน+ณ) ลมหายใจออก. **อา ปุนปฺปุนํ สสนฺติ เยนาติ อสฺสาโส, พหินิกฺขนฺตวาโต** ลมที่ใช้หายใจเนืองๆ ชื่อว่าอัสสาสะ ได้แก่ ลมหายใจออก (ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ ของธาตุเป็น อา)

องฺคานุสารี (องฺคสทฺทูปปท+อนุ+สร คติมฺหิ+ณี) ลมที่ไหลเวียนไปตามอวัยวะน้อยใหญ่. **ปสฺสาโสติ อนฺโตปวิสนกวาโตปิ อสฺสาโสติ เอเตน สงฺคยฺหเต สหจาริตตฺตา สพฺพงฺเคสุ อนุสรติ สีเลน เสทโลหิตาทิสมฺปาทนโตติ องฺคานุสารี** ลมที่เข้าไปภายใน ชื่อว่าปัสสาสะ (ป-อาปุพฺพ+สส ปาณเน+ณ, ลบ ณฺ, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า), ท่านรวม ปสฺสาส เข้ากับ อสฺสาส หมายถึงลมที่หมุนเวียนไปทั่วสรรพางค์กายเป็นปรกติ เพื่อช่วยให้เหงื่อและโลหิตไหลเวียน ชื่อว่าอังคานุสารี. **องฺคานุสาริโน วาตา**[๕] ลมที่ไหลเวียนไปทั่วร่างกาย

คัมภีร์อมรโกสอภิธานว่า "**ปาโณปาโน สมาโน โจทานพฺยานา จ วายโว สรีรฏฺฐา อิเม**[๖] ลมที่มีอยู่ในร่างกาย คือ ปาณะ อปานะ สมานะ อุทานะ พยานะ"

คัมภีร์จินตามณิฏีกาของอมรโกสอภิธานกล่าวว่า

หทเย ปาโณ คุเทปาโน   สมาโน นาภิมชฺฌฏฺโฐ,
อุทาโน กณฺฐเทเส ตุ   พฺยาโน สพฺพงฺคสนฺธิสุ.

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕   ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕   ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕   ๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๕/๓๕๕   ๖ อมรโกส. ๑/๖๗

ลมที่ไหลเวียนอยู่ในหัวใจ ชื่อว่าปาณะ, ลมที่ระบายออกทางทวารหนัก ชื่อว่าอปานะ, ลมที่ตั้งอยู่ช่วงกลางสะดือ ชื่อว่าสมานะ, ลมที่เปล่งออกทางลำคอ ชื่อว่าอุทานะ, ลมที่ไหลเวียนไปทั่วร่างกาย ชื่อว่าพยานะ

ในคาถานี้ท่านแสดงถึงลม ๕ ชนิด คือ (๑) **ปาณะ** คือ ลมที่ใช้กลืนอาหารเข้าไป วิเคราะห์ว่า **ปกฏฺเฐน อนนฺตฺยเนน ภตฺตาทิปฺปเวสนโตติ ปาโณ** (ปปุพฺพ+อน ปาณเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ น เป็น ณ). (๒) **อปานะ** คือ ลมที่ช่วยเบ่งปัสสาวะและอุจจาระออกไป วิเคราะห์ว่า **มุตฺตาทิกํ อปเนตฺวา อนนฺตฺยเนนาติ อปาโน** (อปปุพฺพ+อน ปาณเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). (๓) **สมานะ** คือ ลมที่ช่วยย่อยอาหาร ท่านวิเคราะห์ไว้ว่า **สมฺมา อนนฺติ อเนน ภุตฺตปริปาจนโตติ สมาโน** (สํปุพฺพ+อน ปาณเน+อ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). (๔) **อุทานะ** คือ ลมที่เปล่งออกมาขณะพูดและขับร้อง วิเคราะห์ว่า **อุทฺธมนนฺตฺยเนน ภาสิตาโท สามตฺถิยชนนโตติ อุทาโน** (อุปุพฺพ+ทฺอาคม+อน ปาณเน+อ, ทีฆะ อ เป็น อา). (๕) **พยานะ** คือ ลมที่ไหลเวียนไปทั่วร่างกาย ช่วยขับเหงื่อไคลและเสมหะเป็นต้น วิเคราะห์ว่า **วิเสเสน อนนฺตฺยเนน เสทรตฺตเสมฺหาทิสมฺปาทนโตติ พฺยาโน** (วิ+อน ปาณเน+อ, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

[๓๙] อโณ อปานํ ปสฺสาโส อสฺสาโส อานมุจฺจเต.

ลมหายใจเข้า ๒ ศัพท์

อปาน (อป+อน ปาณเน+อ) ลมหายใจเข้า. **อานํ วุจฺจติ พหินิกฺขมนวาโต, ตโต อปคตํ อปานํ** ลมที่พัดออกไปภายนอก เรียกว่าอานะ, ลมที่ตรงข้ามกับอานะนั้น ชื่อว่าอปานะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ปสฺสาส (อป-อาปุพฺพ+สส ปาณเน+ณ) ลมหายใจเข้า. **อสฺสาสโต อปคโต ปสฺสาโส** ลมที่ตรงข้ามจากลมหายใจออก ชื่อว่าปัสสาสะ (ลบสระหลัง, ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปสฺสาโสติ อนฺโต ปวิสนวาโต**[๑] ลมหายใจเข้าไปภายใน ชื่อว่าปัสสาสะ

ลมหายใจออก ๒ ศัพท์

อสฺสาส (อา+สส ปาณเน+ณ) ลมหายใจออก. **อาทิมฺหิ ปวตฺโต สาโส อสฺสาโส** ลมหายใจครั้งแรก ชื่อว่าอัสสาสะ (ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อสฺสาโสติ พหินิกฺขมนวาโต**[๒] ลมหายใจออกไปภายนอก ชื่อว่าอัสสาสะ

อาน, สมาน (อา+อน ปาณเน+ณ) ลมหายใจออก. **อนนฺติ ปาณนฺติ อเนนาติ อานํ, อาทิมฺหิ ปวตฺตํ อานํ อานํ** ลมหายใจ ชื่อว่าอานะ, ลมหายใจครั้งแรก ชื่อว่า อานะ (ลบ ณฺ,

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๕๐๐ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๕๐๐

วุทธิ อ เป็น อา, ลบ อา ๑ ตัว)

อานาปานสตี ยสฺส ปริปุณฺณา สุภาวิตา
อนุปุพฺพํ ปริจิตา ยถา พุทฺเธน ภาสิตา.[๑]

ผู้เจริญอานาปานสติให้บริบูรณ์ดีแล้ว อบรมแล้วโดยลำดับ ตามที่พระพุทธองค์ทรงภาษิตไว้แล้ว

ในขุททกนิกายอรรถกถาท่านกล่าวถึงลมหายใจออกหายใจเข้าไว้ว่า **อานนฺติ อสฺสาโส, อปานนฺติ ปสฺสาโส. อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตารมฺมณา สติ อานาปานสติ**[๒] คำว่า “อานํ” ได้แก่ลมหายใจออก, คำว่า “อปานํ” ได้แก่ลมหายใจเข้า, สติอันมีลักษณะของลมหายใจออกและลมหายใจเข้าเป็นอารมณ์ ชื่อว่าอานาปานสติ

[๔๐] เวโค ชโว รโย ขิปฺปํ ตุ สีฆํ ตุริตํ ลหุ
อาสุ ตุณฺณมรํ จาวิ- ลมฺพิตํ ตุวฏํปิ จ.

ความเร็ว ๓ ศัพท์

เวค (วช ปาปุณเน+อ) ความเร็ว. **อิจฺฉิตฏฺฐานํ วชนฺติ ปาปุณนฺติ เอเตนาติ เวโค** ความเร็วที่ช่วยให้ไปสู่ที่อันตนปรารถนา ชื่อว่าเวคะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ชฺ เป็น คฺ). **เอกขุโร เวโค อสฺโส**[๓] เป็นม้ามีกีบเท้าเดียว(แตะพื้น) วิ่งเร็ว

ชว (ชุ ชวเน+ณ) ความเร็ว. **ชวนฺติ เอเตนาติ ชโว** อาการที่ไปด้วยความรวดเร็ว ชื่อว่าชวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **มยฺหํ ภนฺเต เอวรูโป ชโว อโหสิ**[๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์มีความเร็วอย่างนี้

รย (รย คติยํ+อ) ความเร็ว. **รยนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ รโย** อาการที่ไปอย่างเร็ว ชื่อว่ารยะ

เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว ๑๐ ศัพท์

ขิปฺป (ขิป เปรเณ+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว. **ขิปฺปติ เปรตีติ ขิปฺปํ** อาการที่เป็นไปโดยเร็ว ชื่อว่าขิปปะ (ซ้อน ปฺ). **ขิปฺปเมว อคมาสิ**[๕] เลื้อยไปอย่างรวดเร็ว

สีฆ (สิ คติยํ+ฆ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว. **ลหุํ หุตฺวา เสติ ปวตฺตตีติ สีฆํ** อาการที่เป็นไปได้เร็ว ชื่อว่าสีฆ (ทีฆะ อิ เป็น อี). **สีฆํ สีฆํ คจฺฉถ**[๖] จงไปเร็วๆ. ท่านอธิบายเพิ่มเติมว่า **สเวคคติวจนา ชวาทโย, สีฆาทโย ตุ ธมฺมวจนา ชว**ศัพท์เป็นต้นกล่าวถึงการไปด้วยความเร็ว(เป็นนามนาม), ส่วน **สีฆ**ศัพท์เป็นต้นกล่าวถึงการกระทำที่เร็วเป็นปรกติ(เป็นคุณนาม) เช่น

---

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๗๒/๓๕๐ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๕๖๖/๒๐๖ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๘๑๕๒๘๔
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๙๖/๘๘ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๙/๓๓๓ ๖ ที.มหา. ๑๐/๓๑๙/๓๘๑

สีฆํ ปจติ หุงเร็ว, **สีฆํ คจฺฉติ** ไปเร็ว, **ชวํ ปจติ** หุงให้เร็ว, **ชวํ คจฺฉติ** ไปให้เร็ว, หรือเป็น **เวเคน คจฺฉติ, ชเวน คจฺฉติ** ก็มี

ตุริต (ตร ตรเณ+อิ+ต) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, ว่องไว. **ตรตีติ ตุริตํ** อาการที่ข้ามไป ชื่อว่าตุริตะ. **ตุริตํ อาจฺฉตุ**[๑] จงมาเร็วไว

ลหุ, ลฆุ (ลงฺฆ คติโสสเนสุ+อุ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, เบา, คล่องแคล่ว. **ลงฺฆตีติ ลหุ ลฆุ** อาการที่เป็นไปอย่างคล่องแคล่ว ชื่อว่าลหุและลฆุ (ลบ งฺ, อาเทศ ฆ เป็น ห บ้าง). **จกฺกวตฺติโน อสฺสรตนํ สีฆํ ลหุํ ชวํ**[๒] ม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิมีฝีเท้าเร็ว

อาสุ (อส เขปเน+อุ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **อสติ เขปตีติ อาสุ** อาการที่เร่งรีบ ชื่อว่าอาสุ (วุทธิ อ เป็น อา). **อาสุํ สีฆํ เอตสฺส วิสํ อาคจฺฉติ**[๓] พิษของงูนั้นแล่นมาเร็ว

ตุณฺณ (ตร ตรเณ+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **อุตรตีติ ตุณฺณํ** อาการที่ขึ้นอย่างฉับพลัน ชื่อว่าตุณณะ (อาเทศ อ เป็น อุ, รฺ เป็น ณฺ, ซ้อน ณฺ)

อร (อร คติยํ+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที. **อรติ คจฺฉตีติ อรํ** อาการที่ไปด่วน ชื่อว่าอระ

อวิลมฺพิต (น+วิ+ลพิ อวสํสเน+นิคฺคหีตาคม+อิ+ต) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **น วิลมฺพียติ น โอหียตีติ อวิลมฺพิตํ** อาการที่ไม่อืดอาดยืดยาด ชื่อว่าอวิลัมพิตะ (อาเทศ น เป็น อ, นิคหิต เป็น มฺ)

ตุวฏ (ตุสทฺทูปปท+วฏ วฏฺฏเน+อ) เร็ว, ด่วน, พลัน, ทันที, รีบ. **ตุวฏฺฏติ สยตีติ ตุวฏํ, ตุริตภาเวน วตฺตตีติ วา ตุวฏํ** อาการที่ไปอย่างรวดเร็ว หรืออาการเป็นไปด้วยความเร็ว ชื่อว่าตุวฏะ. **ตุวฏํ จิตฺตํ สมาธิยติ**[๔] จิตสงบเร็ว

[๔๑] **สตตํ นิจฺจมวิรตา-**
นารตสนฺตตมนวรตํ จ ธุวํ
ภุสมติสโย จ ทฬฺหํ
ติพฺเพกนฺตาติมตฺตพาฬฺหานิ
ขิปฺปาที ปณฺฑเก ทพฺเพ
ทพฺพคา เตสุ เย ติสุ.

เที่ยง, แน่นอน, เนืองนิตย์, มั่นคง, ยั่งยืน, คงทน, ต่อเนื่อง ๗ ศัพท์

สตต (สํ+ตนุ วิตฺถาเร+ต) เที่ยง, แน่นอน, ต่อเนื่อง. **สมนฺตโต ตโนตีติ สตตํ** ความเที่ยงที่แผ่ไปโดยรอบ ชื่อว่าสตตะ (ลบนิคหิตและ นฺ). **สตตํ สมิตํ ญาณทสฺสนํ**[๕] ญาณทัสสนะที่ต่อเนื่อง

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๔๖ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๖๔๓/๒๒๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๒๕๗
๔ วิ.ปริ. ๘/๑๐๐๔/๓๕๓ ๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๑๙/๑๘๕

สม่ำเสมอ

นิจฺจ (น+อิ คติมฺหิ+ต) เที่ยง, แน่นอน. **นาสภาเวน น อิจฺจํ น คนฺตพฺพํ นิจฺจํ, นาสํ วา น คจฺฉตีติ นิจฺจํ** สภาพที่ไม่ถึงความพินาศไป หรือไม่ไปสู่ความพินาศ ชื่อว่านิจจะ (อาเทศ ต เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **นาโคตฺยาทีสุ วิยาติ เอตฺถาปิ น โทโส** ในที่นี้ การไม่อาเทศ น เป็น อน เพราะสระหลังนั้น ไม่ถือว่าผิด เหมือนในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า “นาโค”. **ตํ กึ มญฺญถ ภิกฺขเว รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ. อนิจฺจํ ภนฺเต**[๑] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญสิ่งนั้นเป็นอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง, ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า

อวิรต (น+วิ+รมุ รมเน+ต) เที่ยง, แน่นอน. **น วิรมตีติ อวิรตํ** สิ่งที่ไม่เว้น ชื่อว่าอวิรตะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

อนารต (น+อา+รมุ รมเน+ต) เที่ยง, แน่นอน. **น อารมตีติ อนารตํ** สิ่งที่ไม่เว้น ชื่อว่าอนารตะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

สนฺตต (สํ+ตนุ วิตฺถาเร+ต) เที่ยง, แน่นอน, ต่อเนื่อง, เนืองๆ. **สมนฺตโต ปุนปฺปุนํ วา ตโนตีติ สนฺตตํ** ความเที่ยงที่แผ่ไปโดยรอบหรือเนืองๆ ชื่อว่าสันตตะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ นุ ที่สุดธาตุ). **สนฺตตชีวิกา**[๒] เลี้ยงชีพได้ต่อเนื่อง

อนวรต (น+อว+รมุ รมเน+ต) เที่ยง, แน่นอน, เนืองๆ. **น อวรมตีติ อนวรตํ** สิ่งที่ไม่เว้น ชื่อว่าอนวรตะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

ธุว (ธุ คติยํ+ว) เที่ยง, แน่นอน. **สทา ธวติ คจฺฉตีติ ธุวํ** สิ่งที่เป็นไปอยู่ตลอดเวลา ชื่อว่าธุวะ. **อิทํ นิจฺจํ อิทํ ธุวํ**[๓] สิ่งนี้เที่ยงแท้แน่นอน

มาก, ยิ่ง, แรง, ล่วงเลย ๗ ศัพท์

ภุส (ภาส ภาสเน+อ) ยิ่ง, แรง, บ่อยๆ. **สพฺเพสํ ภาสตีติ ภุสํ** สิ่งที่รุ่งเรืองกว่าทุกสิ่ง ชื่อว่าภุสะ (อาเทศ อา เป็น อุ). **ภสฺสติ อโธ ปตตีติ ภุสํ** สิ่งที่ตกลงเบื้องล่าง ชื่อว่าภุสะ (ภส อโธปตเน+อ, อาเทศ อ เป็น อุ). **ตสฺมา โสจามหํ ภุสํ**[๔] เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเศร้าโศกยิ่งนัก

อติสย (อติ+สิ สเย+ณ) มาก, ยิ่ง, เกิน. **อติสยนํ อติสโย, อติกฺกมิตฺวา วา สยนํ ปวตฺตนํ อติสโย** ความยิ่ง หรือความล่วงเลยไป ชื่อว่าอติสยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อธิโก อติสโย อติเรกตโร สกฺโก พฺรหฺมา จ**[๕] ท้าวสักกะและพรหมมีความเป็นใหญ่ยิ่งกว่า

ทฬฺห (ทห ธารเณ+อ) ยิ่ง, มั่นคง, แข็งแรง. **ทหติ สพฺพนฺติ ทฬฺหํ** สิ่งที่คงสรรพสิ่งไว้ ชื่อว่า

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๐/๒๖ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๙/๒/๓ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๕๐/๕๙๐
๔ ขุ.เปต. ๒๖/๑๐๔/๑๘๕ ๕ วิสุทฺธิ.ฏี. ๖๑/๒/๑๑

ทัฬหะ (ลง ฬฺ อาคมหน้า หฺ). **ทหนฺโต ลาตีติ วา ทฬฺหํ** หรือสิ่งที่ทรงเอาไว้ ชื่อว่าทัฬหะ (ทหสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบ อา ที่ ลา, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, กลับ หฺฬ เป็น ฬฺห, ลบสระหน้า). **พลวํ พนฺธนํ ทฬฺหํ พนฺธนํ ถิรํ พนฺธนํ**[๑] เป็นเครื่องผูกที่แข็งแรงมั่นคงถาวร

ติพฺพ (ตร อติกฺกมเน+อ) ยิ่ง, แรง, กล้า, คม. **ตรติ อติกฺกมตีติ ติพฺพํ** สิ่งที่ล้ำหน้าไป ชื่อว่าติพพะ (อาเทศ ร เป็น ว, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, อ เป็น อิ). **ติพฺโพ พฺยาปาโท ติพฺโพ มโนปโทโส ติพฺพํ วธกจิตฺตํ**[๒] พยาบาท คิดร้าย คิดจะฆ่าอย่างแรงกล้า

เอกนฺต (อิ คติมฺหิ+ก+อนฺต) ยิ่ง, แรง, แน่นอน, ส่วนเดียว. **เอติ คจฺฉตีติ เอโก, โส เอว เอกนฺตํ, เอกํ ตรติ อติกฺกมตีติ วา เอกนฺตํ** สิ่งที่ไปได้ ชื่อว่าเอกะ, สิ่งที่ไปนั่นแหละ ชื่อว่าเอกันตะ (อนฺตปัจจัยในสกัตถะ ไม่มีความหมาย), หรือสิ่งที่ล้ำหน้าไปอย่างเดียว ชื่อว่าเอกันตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **จตฺตาโรเม จุนฺท สุขลฺลิกานุโยคา เอกนฺตํ นิพฺพิทาย ... นิพฺพานาย สํวตฺตนฺติ**[๓] จุนทะ การประกอบตนให้เนื่องอยู่ในความสุข ๔ อย่างเหล่านี้ ... เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อนิพพานอย่างแน่นอน

อติมตฺต (อติ+มตฺต) ยิ่ง, แรง, เกินประมาณ, เกินพอดี. **มตฺตโต อติกฺกนฺตํ อติมตฺตํ** ยิ่งกว่าประมาณ ชื่อว่าอติมัตตะ. **อิทานิ ยเสน อติมตฺโต ภวิสฺสติ**[๔] บัดนี้เขาเป็นผู้ยิ่งด้วยยศ

พาฬฺห (พหุสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ) ยิ่ง, แรง, มากมาย, หนัก. **พหุํ ลาตีติ พาฬฺหํ** สิ่งที่ถือเอาให้มาก ชื่อว่าพาฬหะ (ลบ อุ, ทีฆะ อ เป็น อา, กลับ หล เป็น ลฺห, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ลบสระหน้า). **พาฬฺหํ โรคาตงฺกํ ผุสติ**[๕] ป่วยเป็นโรคเรื้อรังอย่างหนัก

ศัพท์ที่แปลว่ายิ่งมีอีกมาก เช่น **อติเวล, อจฺจตฺถ, นิพฺภร, นิตนฺต, คาฬฺห**

ขิปฺปศัพท์ในคาถาที่ ๔๐ ถึง **พาฬฺห**ศัพท์ในคาถานี้ ยกเว้น **อติสย**ศัพท์ ปรกติจัดเป็นนปุงสกลิงค์ เช่น **ขิปฺปํ ภุญฺชติ** กินเร็ว, **สตตํ ชุโหติ** บูชาอยู่เนืองๆ, **สตตํ รมณีโย** น่ารื่นรมย์อยู่เนืองนิตย์ เป็นต้น. **อติสย**ศัพท์เป็นปุงลิงค์ เช่น **อสฺส คุณสฺสาติสโย** คุณนั้นมีมากยิ่ง, **อสฺส ทพฺพสฺสาติสโย** สิ่งของนั้นมีมากยิ่ง. ถ้า **ขิปฺป**ศัพท์เป็นต้น ขยายทัพพวัตถุ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น **ขิปฺปา ชรา** แก่เร็ว, **ขิปฺโป มจฺจุ** ตายเร็ว, **ขิปฺปํ คมนํ** ไปเร็ว. **สนฺตตา ตณฺหา** ความอยากเนืองๆ, **สนฺตตํ ทุกฺขํ** เป็นทุกข์เนืองๆ, **สนฺตโต อากาโส** มีอากาศเสมอ. **อติมตฺตา กฺริยา** ทำเกินไป, **อติมตฺโต นโร** คนเกินพอดี, **อติมตฺตํ ปทํ** บทเกิน

[๔๒] **อวิคฺคโห ตุ กาโม จ มโนภู มทโน ภเว**
อนฺตโก วสวตฺตี จ ปาปิมา จ ปชาปติ.

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๗๘/๑๘๓ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๔๖/๗๙ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๑๕/๑๔๔
๔ ชา.อฏฺ. ๔๓/๓๑๒ ๕ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๒๑๑/๒๘๐

[๔๓] **ปมตฺตพนฺธุ กณฺโห จ มาโร นมุจิ ตสฺส ตุ**
ตณฺหารตีรคา ธีตู หตฺถี ตุ คิริเมขโล.

มาร ๑๒ ศัพท์

อวิคฺคห (น+วิคฺคห) มาร, กิเลสมาร. **นตฺถิ วิคฺคโห สรีรํ เอตสฺสาติ อวิคฺคโห** กิเลสมารไม่มีสรีระ จึงชื่อว่าอวิคคหะ (อาเทศ น เป็น อ)

กาม (กมุ อิจฺฉายํ+ณ) มาร, กิเลสมาร. **กามยติ รติจฺฉํ อุปฺปาทยตีติ กาโม** กิเลสมารที่ทำความยินดีในกามให้เกิดขึ้น ชื่อว่ากามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

มโนภู (มนสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+กฺวิ) มาร, กิเลสมาร. **สิงฺคารรูเปน ปาณีนํ มนสิ ภวตีติ มโนภู** กิเลสมารที่แฝงอยู่ในจิตของสัตว์ด้วยรูปแห่งความใคร่ ชื่อว่ามโนภู (ในบทสมาส ท่านอาเทศสระที่สุดของมโนคณาทิคณศัพท์เป็น โอ)

มทน (มท มทเน+ยุ) มาร, กิเลสมาร. **ปญฺจกามคุเณสุ มทยตีติ มทโน** มารที่มัวเมาอยู่ในกามคุณ ๕ ชื่อว่ามทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

อนฺตก (อนฺตสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) มาร, พญามาร. **โลกานํ อนฺตํ วินาสํ กโรตีติ อนฺตโก** มารผู้ทำความพินาศแก่ชาวโลก ชื่อว่าอันตกะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย). **อนฺตโก กุรุเต วสํ** [๑] พญามารคือความตาย ทำบุคคลไว้ในอำนาจ

วสวตฺตี (วสสทฺทูปปท+วตฺต ปวตฺตเน+อ+อี) พญามาร, วสวัตตีมาร. **วเส วตฺเตติ สีเลนาติ วสวตฺตี** พญามารผู้มีปรกติควบคุมสัตว์ไว้ในอำนาจ ชื่อว่าวสวัตตี (ลบสระหน้า). **วสวตฺตี อิสฺสโร**[๒] พญามารผู้เป็นใหญ่

ปาปิมนฺตุ (ปาป+อิมนฺตุ) มาร, พญามาร. **ปาปํ อิจฺฉติ กโรติ เตน ยุตฺโตติ วา ปาปิมา** พญามารผู้ชอบทำบาป หรือผู้มีบาป ชื่อว่าปาปิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อถ โข มาโร ปาปิมา เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ**[๓] ครั้งนั้นพญามารใจบาป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ปชาปติ (ปชา+ปติ) มาร, พญามาร, ปชาบดีมาร. **สตฺตสงฺขาตาย ปชาย อธิปติภาเวน อิธ ปชาปติ**[๔] ในที่นี้ มารชื่อว่าปชาปติ เพราะเป็นใหญ่ในหมู่สัตว์. **มาโร ปชาปตีติ เวทิตพฺโพ**[๕] พึงทราบว่า มารชื่อว่าปชาบดี

ปมตฺตพนฺธุ (ปมตฺต+พนฺธุ) มาร, พญามาร. **เย กุสลธมฺเมสุ ปมตฺตา, เตสเมว พนฺธุ ปมตฺตพนฺธุ** พญามารเป็นพวกพ้องของผู้ประมาทในกุศลธรรม ชื่อว่าปมัตตพันธุ. **ปมตฺตพนฺธุ**

---

๑ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๔/๒๑ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๕๓/๕๙๑ ๓ วิ.มหา. ๔/๓๒/๔๐
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๓/๓๖ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๗/๓/๓๖

ปาปิม น ตฺวํ ชานาสิ ตํ ปทํ[๑] แน่ะพญามารใจบาป เจ้าไม่รู้จักทางนั้นหรอก

กณฺห (กณฺห+ณ) มาร, พญามาร. **กณฺหธมฺมยุตฺตตาย กณฺโห** เพราะพญามารเป็นผู้ประกอบด้วยอกุศลธรรม จึงชื่อว่ากัณหะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ส เว กณฺโห สุชมฺปติ**[๒] ข้าแต่ท่านท้าวสักกะ พญามารตนนั้นแล

มาร (มร มรเณ+ณ) มาร, พญามาร. **กุสลธมฺเม มาเรตีติ มาโร** ผู้ฆ่ากุศลธรรม ชื่อว่ามาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **มาโร ปาปิมา ชานาติ**[๓] พญามารใจบาปย่อมรู้

นมุจิ (น+มุจ มุญฺจเน+อิ) มาร, พญามาร. **อกุสลธมฺเม น มุญฺจตีติ นมุจิ** พญามารผู้ไม่ปลดเปลื้องอกุศลธรรม ชื่อว่านมุจิ. **นมุจีติ มารํ อาลปติ**[๔] ท่านเรียกพญามารว่า “นมุจิ”

ศัพท์ทั้ง ๔ คือ **อวิคฺคห กาม มโนภู มทน** เป็นกิเลสมาร, อีก ๘ ศัพท์ที่เหลือ คือ **อนฺตก** ถึง **นมุจิ** เป็นเทวปุตตมารหรือพญามาร

ศัพท์ที่แปลว่ามารมีอีกมาก เช่น **มีนเกตน, กนฺทปฺป, ทปฺปก, อนงฺค, ปญฺจสร, สมฺพราริ, มนสิช, กุสุเมสุ, อนญฺญช, ปุปฺผธนฺวา, รติปติ, มกรทฺธช**

ธิดาของพญามาร ๓ นาง

ตณฺหา (ตส ปิปาสายํ+ณฺหา) นางตัณหา. **โย ตํ ปสฺสติ, ตํ ตสิตํ กโรตีติ ตณฺหา** ธิดาของพญามารทำให้ผู้พบเห็นเกิดความหื่นกระหาย ชื่อว่าตัณหา (ลบ สฺ ที่สุด)

อรติ (น+รมุ รมเน+ติ) นางอรดี. **ปเรสํ กุสลธมฺเมสุ อรตึ กโรตีติ อรตี** ธิดาของพญามารผู้ทำคนอื่นไม่ให้ยินดีในกุศลธรรม ชื่อว่าอรติ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

รคา (รญฺช ราเค+อ+อา) นางรคา. **รญฺชนฺติ เอตฺถาติ รคา** ธิดาของพญามารผู้เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ ชื่อว่ารคา (ลบ ญฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ลบสระหน้า). **ตสฺมึ จ สมเย ตณฺหา อรติ รคา จาติ ติสฺโส มารธีตโร**[๕] สมัยนั้น ธิดาของพญามารทั้ง ๓ นาง คือ นางตัณหา นางอรดี และนางรคา

ช้างของพญามาร

คิริเมขล (คิริ+เมขลา+ณ) ช้างคิริเมขละ, ช้างของพญามาร. **สรีรมหนฺตภาเวน คิริสทิสตฺตา คิริ วิยาติ คิริ, มาเรน มมายนวเสน “อยํ เม หตฺถี เมขโล นาม โหตู”ติ กตนามตฺตา เมขลา วิยาติ เมขโลติ สมฺุทิตนามทฺวเยน เอกเมว หตฺถึ วทติ, ยถา “วชิราสนิสีตุณฺห”นฺติ** ท่านเรียกช้างเชือกเดียวโดยสมมุติชื่อ ๒ ชื่อรวมกัน คือ ชื่อว่าคิริ เพราะเป็นช้างที่มี

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๒๔/๑๘๙ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๒๖๗/๑๙๐ ๓ วิ.มหา. ๔/๓๕/๔๓
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๑๑/๑๒๑ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๐๐

ร่างกายสูงใหญ่ดุจขุนเขา และชื่อว่าเมขละ เพราะเหมือนไหล่เขา (ลบ ณฺ และสระหน้า) ดังนั้น พญามารจึงตั้งชื่อให้ด้วยความภาคภูมิใจว่า "ช้างของเราเชือกนี้ต้องมีชื่อว่าเมขละ" เหมือนกับบทว่า วชิราสนิ (วชิร+อสนิ) และสีตุณหะ (สีต+อุณฺห). **มาโร พาหุสหสฺสํ มาเปตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติกํ คิริเมขลนฺนาม หตฺถึ อารุยฺห**[๑] มารเนรมิตแขนให้มีหนึ่งพันแล้ว ขึ้นขี่ช้างคิริเมขละตัวสูงใหญ่ ๑๕๐ โยชน์

[๔๔] **ยมราชา จ เวสายี ยโมสฺส นยนาวุธํ**
เวปจิตฺติ ปุโลโม จ กิมฺปุริโส จ กินฺนโร.

พญายม, ยมราช ๓ ศัพท์

ยมราช (ยมสทฺทูปปท+ราช ทิตฺตยํ+อ) พญายม, ยมราช. **ปชาสํยมนโต ยมา, มจฺจุปฺปภุตโย อสฺส กิงฺการา, เตสุ ราชเตติ ยมราชา** มัจจุราชชื่อว่ายมะ เพราะเป็นผู้กำหนดชีวิตสัตว์ หมายถึงมัจจุราชเป็นต้นผู้คอยรับใช้พญายมนั้น, พญายมผู้รุ่งเรืองในหมู่มัจจุราช ชื่อว่ายมราชะ. **ยมราชา นาม เวมานิกเปตราชา**[๒] เจ้าแห่งเวมานิกเปรต ชื่อว่ายมราช

เวสายี (วิสย+ณี) พญายม, ยมราช. **เตธาตุเกสุปิ อาณาปวตฺตกตฺตา มหนฺโต วิสโย เอตสฺส วิสยี, โส เอว เวสายี** พญายมผู้เป็นใหญ่ เพราะแผ่อำนาจไปใน ๓ โลกธาตุ ชื่อว่าวิสยี, วิสยีนั่นแหละ ชื่อว่าเวสายี (ลบ ณฺ อนุพันธ์, วุทธิ อิ เป็น เอ, ทีฆะ อ เป็น อา). **ทุกฺขชนกตฺตา วิสทิสฏฺฐานํ คจฺฉนฺตีติ เวสา, เนรยิกา, เตสํ อธิปติภาเวน อยติ ปวตฺตตีติ เวสายี** ผู้ไปสู่สถานที่อันแตกต่างกัน เพราะเกิดในภูมิที่ทุกข์ลำบาก จึงชื่อว่าเวสะ ได้แก่ สัตว์นรก (วิสทิส+ณ, ลบ ทิส และ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ), พญายมผู้ปกครองสัตว์นรก ชื่อว่าเวสายี (เวสสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+อี, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า)

ยม (ยมุ สํยมเน+อ) พญายม, ยมราช. **ยมานํ ราชา ยโม** เจ้าแห่งความตาย ชื่อว่ายมะ. **ยโม ราชา เอวมาห**[๓] พญายมกล่าวอย่างนี้

ศัพท์ที่แปลว่าพญายมมีอีกมาก เช่น **ธมฺมราช, กตนฺต, สมวตฺตี, กาล, ทณฺฑธร, อนฺตก**

อาวุธของพญายม

นยน (นี ปาปุณเน+ยุ) อาวุธของพญายม, นัยนาวุธ. **อตฺตโน นิสฺสิตํ ปุคฺคลํ เนตีติ นยนํ** นัยน์ตานำทางบุคคลผู้อาศัยตนไป ชื่อว่านยนะ. **อสฺส ยมสฺส อาวุธํ นยนเมว** พญายมนั้นมีนัยน์ตาเป็นอาวุธ. **เตน กิร โกธจิตฺเตน โอโลกิตมตฺเตน สตฺตานํ สรีรานิ อาตเปขิตฺตฆตปิณฺฑานิ วิย วิลียนฺติ** ทราบว่า ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เพียงพญายมมองด้วยความโกรธ

๑ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๘๔/๙๑ ๒ มชฺ..อฏฺ. ๑๔/๕๐๖/๓๓๕ ๓ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๕๐๗/๓๓๕

ย่อมละลายไปชั่วพริบตา ดุจหยดเนยใสลงบนเตาไฟที่ร้อนระอุ

ท้าวเวปจิตติ, บิดาของนางสุชาดา ๒ ศัพท์

เวปจิตฺติ (เวป+จิตฺต+อิ) เวปจิตติอสูร, บิดาของนางสุชาดา. **ยุทฺธาทีสุ เวปิตํ กมฺปิตํ จิตฺตเมตสฺสาติ เวปจิตฺติ** อสูรผู้มีจิตคิดแต่เรื่องทำสงครามเป็นต้น ชื่อว่าเวปจิตติ. **อสุรา ทานเวฆสา เวปจิตฺติ สุจิตฺติ จ**[๑] พวกเวฆสอสูร เวปจิตติอสูร และสุจิตติอสูร

ปุโลม (ปุณฺณ+โลม) ปุโลมอสูร, บิดาของนางสุชาดา. **ปุณฺณํ โลมํ ยสฺส โส ปุโลโม, ปุลา มหตี อุมากิตฺติ กนฺติ วา ยสฺสาติ ปุโลโม** อสูรผู้มีขนมาก หรืออสูรผู้มีอำนาจมาก ชื่อว่าปุโลมะ (ลบ ณฺณ). **อยํ ปน สกฺกสฺส ภริยาย สุชาตาย ปิตา** ปุโลมอสูรนี้เป็นบิดาของนางสุชาดาชายาของท้าวสักกะ

กินนร, คนหน้าม้า ๒ ศัพท์

กิมฺปุริส, กึปุริส (กึ+ปุริส) กินนร, คนหน้าม้า. **อสฺสมุขนรสรีรตาย กุจฺฉิโต ปุริโส กิญฺจิ วา ปุริโส ปุริสสทิโสติ วา กิมฺปุริโส** คนที่น่าเกลียด เพราะมีหัวเหมือนม้าตัวเหมือนคน หรือคนประหลาด หรือผู้คล้ายกับคน ชื่อว่ากิมปุริสะ (อาเทศนิคหิตเป็นวัคคันตะ มฺ บ้าง). **โย กิมฺปุริสํ อวธิ**[๒] ผู้ใดฆ่ากินนรเสียแล้ว

กินฺนร (กึ+นร) กินนร, คนหน้าม้า. **อสฺสมุขนรสรีรตาย กุจฺฉิโต ปุริโส กิญฺจิ วา ปุริโส ปุริสสทิโสติ วา กิมฺปุริโส** คนที่น่าเกลียด เพราะมีหัวเหมือนม้าตัวเหมือนคน หรือคนประหลาด หรือผู้คล้ายกับคน ชื่อว่ากิมปุริสะ (อาเทศนิคหิตเป็นวัคคันตะ มฺ บ้าง). **อโหสึ กินฺนโร ตทา**[๓] ครั้งนั้น เราเป็นกินนร

กินนรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตุรงฺควทน, อสฺสมุข**

[๔๕] อนฺตลิกฺขํ ขมาทิจฺจ- ปโถมฺพรํ คคนมฺพรํ
เวหาโส จานิรปโถ อากาโส นิตฺถิยํ นภํ.
[๔๖] เทโว เวหายโส ตารา- ปโถ สุรปโถ อฆํ.

ท้องฟ้า ๑๕ ศัพท์

อนฺตลิกฺข (อนฺตรสทฺทูปปท+อิกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อ) ท้องฟ้า. **เตสํ เตสํ วตฺถูนํ อนฺตรํ นานตฺถํ อิกฺขเต โลโก เอตฺถ อเนนาติ วา อนฺตลิกฺขํ** ท้องฟ้าเป็นพื้นที่หรือเป็นเครื่องช่วยให้ชาวโลกมองเห็นประโยชน์ต่างๆ ของวัตถุนั้นๆ จึงชื่อว่าอันตลิกขะ. **อิกฺขนํ วา ทสฺสนํ อิกฺขํ, ตสฺส อนฺตรํ การณํ อนฺตลิกฺขํ** การดูหรือการมองเห็น ชื่อว่าอิกขะ, เหตุแห่งการมองเห็นนั้น ชื่อว่าอันตลิกขะ

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๔/๒๙๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๘๖/๓๖๙ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๓๕/๒๓๘

(อาเทศ ร เป็น ล, ลบสระหน้า). **อถ โข อายสฺมา จูฬปนฺถโก เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมติปิ**[๑] เวลานั้น ท่านจูฬปันถกเหาะขึ้นกลางเวหา เดินจงกรมอยู่บนท้องฟ้า

ข (ขน ขณเน+กฺวิ) ท้องฟ้า. **ขนติ พฺยวธานนฺติ ขํ** ท้องฟ้าที่ปราศจากสิ่งกีดขวาง ชื่อว่าขะ หมายถึงท้องฟ้าโปร่ง ว่างเปล่า ไม่มีสิ่งใดกีดขวางอยู่ (ลบ นฺ และ กฺวิ). **ขํสทฺโท ปน ตุจฺเฉ, ตุจฺฉํ หิ อากาสํ "ข"นฺติ วุจฺจติ**[๒] ขํศัพท์ใช้ในอรรถว่าว่างเปล่า ฉะนั้น ท้องฟ้าที่โปร่งใสเรียกว่า "**ขํ**"

อาทิจฺจปถ (อาทิจฺจ+ปถ) ท้องฟ้า. **อาทิจฺจสฺส ปโถ มคฺโค อาทิจฺจปโถ** ท้องฟ้าเป็นทางโคจรของดวงอาทิตย์ จึงชื่อว่าอาทิจจปถะ. **หํสา อาทิจฺจปเถ ยนฺติ**[๓] ฝูงหงส์บินอยู่บนท้องฟ้า

อพฺภ (น+ภู สตฺตายํ+อ) ท้องฟ้า. **น ภวตีติ อพฺภํ** ท้องฟ้าที่ว่างเปล่า ชื่อว่าอัพภะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน พฺ, ลบสระหน้า)

คคน (คมุ คติมฺหิ+ยุ) ท้องฟ้า. **คจฺฉนฺตฺยเนน เทวาติ คคนํ** ท้องฟ้าเป็นทางไปของเทวดา ชื่อว่าคคนะ (ลบ มฺ, ค เทฺวภาว, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **วิชฺชูว คคเน ยถา**[๔] เปรียบเหมือนสายฟ้าบนท้องฟ้า

อมฺพร (อมฺพ สทฺเท+อร) ท้องฟ้า. **อมฺพเต สทฺทายเต อตฺราติ อมฺพรํ** ท้องฟ้าเป็นที่ร้องคำรามของเมฆ ชื่อว่าอัมพระ. **หํสราชาว อมฺพเร**[๕] ดุจพญาหงส์บินขึ้นสู่ท้องฟ้า

เวหาส (วิ+หย คติมฺหิ+ณ) ท้องฟ้า. **วิเสเสน หยติ คจฺฉติ สพฺพตฺราติ เวหาโส** ท้องฟ้าที่แผ่ไปทั่วทุกที่ ชื่อว่าเวหาสะ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ยฺ เป็น สฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิคโต วา หาโส จิตฺตสฺส เอตฺถารมฺมณาลาภโตติ เวหาโส** หรือท้องฟ้าที่ปราศจากสิ่งอันน่ายินดี เพราะจิตไม่ได้อารมณ์อย่างใดบนท้องฟ้านี้ ชื่อว่าเวหาสะ (วิ+หาส+ณ, ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **อถ โข อุปฺปลวณฺณา ภิกฺขุนี ... เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา เวฬุวเน ปจฺจุฏฺฐาสิ**[๖] ครั้งนั้น นางอุบลวัณณาภิกษุณี ... เหาะขึ้นสู่ท้องฟ้าแล้วลงไปปรากฏตัวที่เวฬุวัน

อนิรปถ (อนิล+ปถ) ท้องฟ้า. **อนิลสฺส วาตสฺส ปโถ อนิลปโถ** ท้องฟ้าที่เป็นทางของลม ชื่อว่าอนิรปถะ (อาเทศ ล เป็น ร)

อากาส (อา+กาส ทิตฺติยํ+อ) ท้องฟ้า. **อาภุสํ กาสนฺเต ทิปฺปนฺเต ปทตฺถา เอเตนาติ อากาโส, น กสฺสติ น วิเลขียตีติ วา อากาโส** ท้องฟ้าเป็นเครื่องส่องข้อความให้ชัดเจน หรือท้องฟ้าที่ขีดเขียนไม่ได้ ชื่อว่าอากาสะ. **อากาสศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมติปิ**[๗] เดินจงกรมอยู่บนท้องฟ้า

นภ (น+ภู สตฺตายํ+อ) ท้องฟ้า. **น ภวติ เอตฺถ กิญฺจิปิ วตฺถูติ นภํ, นตฺถิ ภูมิ เอตฺถาติ วา**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒๕/๒๗๕
๒ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๖๐/๖๐
๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๓/๓๘
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๕/๕๐๗
๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๑/๙๑
๖ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖/๒๙
๗ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒๕/๒๗๕

นภํ ท้องฟ้าไม่มีวัตถุอะไรเลย หรือเป็นที่ไม่มีภูมิ ชื่อว่านภะ (ลบสระหน้า). **น ภายนฺติ ปกฺขิโน อเนน เอตฺถาติ วา นภํ** หรือสถานที่ซึ่งฝูงนกไม่กลัว ชื่อว่านภะ (น+ภี ภเย+อ, ลบสระหน้า). **จนฺโท ยถา วีตวลาหเก นเภ**[๑] เหมือนดวงจันทร์บนท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอก

เทว (ทิวุ กีฬายํ+ณ) ท้องฟ้า. **ทิพฺพนฺติ เอตฺถาติ เทโว** สถานที่เล่นของเทวดา ชื่อว่าเทวะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ). **วิคตวลาหเก เทเว อาทิจฺโจ**[๒] ดวงอาทิตย์ในท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆหมอก

เวหายส (วิ+หิ คติมฺหิ+อส) ท้องฟ้า. **วิโน ปกฺขิโน หยนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ เวหายสํ** ท้องฟ้าอันเป็นสถานที่ซึ่งนกบินขึ้นไป ชื่อว่าเวหายสะ (อาเทศ อิ ที่ วิ เป็น เอ, วุทฺธิ อิ ที่ หิ ธาตุเป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). **เวหายสํ อคมา ภูริปญฺโญ**[๓] ฤาษีผู้มีปัญญามากเหาะขึ้นไปสู่ท้องฟ้า

ตาราปถ (ตารา+ปถ) ท้องฟ้า. **ตารา วุจฺจนฺติ นกฺขตฺตาทโย, เตสํ ปโถ ตาราปโถ** หมู่ดาวเป็นต้น ท่านเรียกว่า “ตารา”, ทางโคจรของหมู่ดาว ชื่อว่าตาราปถะ

สุรปถ (สุร+ปถ) ท้องฟ้า. **สุรานํ เทวานํ ปโถ สุรปโถ** ทางสัญจรของเทวดา ชื่อว่าสุรปถะ. **สุรปเถน คนฺตฺวา**[๔] เหาะไปทางท้องฟ้า

อฆ (น+หน หึสายํ+อ) ท้องฟ้า. **น หญฺญเตติ อฆํ** ท้องฟ้าที่ไม่ถูกคุกคาม ชื่อว่าอฆะ (อาเทศ หน เป็น ฆ, น เป็น อ). **อเฆ เวหายสสณฺฐิตา**[๕] ยืนอยู่บนท้องฟ้า

ท้องฟ้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **อนนฺต, วิสณุปท**

[๔๗] เมโฆ วลาหโก เทโว ปชฺชุนฺโนมฺพุธโร ฆโน
ธาราธโร จ ชีมูโต วาริวาโห ตถามฺพุโท.

[๔๘] อพฺภํ ตีสฺวถ วสฺสํ จ วสฺสนํ วุฏฺฐิ นาริยํ
สเตรตากฺขตา วิชฺชุ วิชฺชุตา จาจิรปฺปภา.

เมฆ ๑๑ ศัพท์

เมฆ (มิห เสจเน+ณ) เมฆ, เมฆฝน. **เมหติ ฆรติ เสจตีติ เมโฆ** เมฆที่หลั่งน้ำฝนลง ชื่อว่าเมฆะ (อาเทศ ห เป็น ฆ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ). **มหา จ เมโฆ อุคฺคโต โหติ**[๖] เมฆใหญ่กำลังตั้งขึ้น

วลาหก (วาริสทฺทูปปท+วห ปาปเณ+ณฺวุ) เมฆ, เมฆฝน. **วารึ วหตีติ วลาหโก** เมฆที่นำพาน้ำมา ชื่อว่าวลาหกะ (อาเทศ วาริ เป็น ว, ว ของ วห เป็น ล, วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๕๙/๒๘๘ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๗๘/๒๑๑ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๔๕/๔๑๑
๔ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๘๒๖/๓๕๑ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๖๑๓/๓๒๔ ๖ วิ.มหา. ๔/๒๔๔/๓๔๕

อก). **โส ภิกฺขเว วลาหโก คชฺชิโต โน วสฺสิโต**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เมฆนั้นร้องแต่ฝนไม่ตก

เทว (ทิวุ กีฬายํ+ณ) เมฆ, เมฆฝน. **ทิพฺพนฺติ วุฑฺฒึ วิรูฬฺหึ คจฺฉนฺติ โลกา อเนนาติ เทโว** เมฆเป็นเครื่องช่วยให้ชาวโลกถึงความเจริญงอกงาม ชื่อว่าเทวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เทโว จ โถกํ โถกํ ผุสายติ**[๒] ฝนตกพรำๆ

ปชฺชุนฺน (ปชา+อนฺน) เมฆ, เมฆฝน. **ปชานํ โลกานํ อนฺนํ โภชนํ ภวติ เอเตนาติ ปชฺชุนฺโน** เมฆที่ให้โภชนาหารเกิดมีแก่ชาวโลก ชื่อว่าปัชชุนนะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **ปชฺชุนฺโน วิย วสฺสิตฺถ**[๓] เหมือนฝนตก

อมฺพุธร (อมฺพุ+ธร ธารเณ+อ) เมฆ, เมฆฝน. **อมฺพุํ อุทกํ ธาเรตีติ อมฺพุธโร** เมฆที่อุ้มน้ำไว้ ชื่อว่าอัมพุธระ

ฆน (หน หึสายํ+อ) เมฆ, เมฆฝน. **โลกานํ สนฺตาปํ หนตีติ ฆโน** เมฆฝนที่บดบังความร้อนของชาวโลก ชื่อว่าฆนะ (อาเทศ ห เป็น ฆ). **อพฺภฆนาติ อพฺภสงฺขาตา ฆนา** คำว่า “อพฺภฆนา” คือก้อนเมฆ

ธาราธร (ธาราสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) เมฆ, เมฆฝน. **ชลธารํ ธาเรตีติ ธาราธโร** เมฆที่ทรงสายน้ำไว้ ชื่อว่าธาราธระ

ชีมูต (ชีวน+มูต) เมฆ, เมฆฝน. **ชีวนํ ชลํ มูตํ พนฺธมเนเนติ ชีมูโต** เมฆที่รวมน้ำฝนเป็นกลุ่มก้อน ชื่อว่าชีมูตะ (ลบ วน). **โลกานํ วา ชีวิตํ มุนาติ พนฺธตีติ ชีมูโต** เมฆที่เกี่ยวข้องกับการยังชีพของชาวโลก ชื่อว่าชีมูตะ (ชีวิตสทฺทูปปท+มุ พนฺธเน+ต, ลบ วิต หรืออาเทศ ชีวิต เป็น ชี, ทีฆะ อุ เป็น อู)

วาริวาห (วาริสทฺทูปปท+วห ปาปเน+ณ) เมฆ, เมฆฝน. **วารึ วหตีติ วาริวาโห** เมฆที่นำฝนมา ชื่อว่า วาริวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อมฺพุท (อมฺพุ+ทา ทาเน+อ) เมฆ, เมฆฝน. **อมฺพุํ ททาตีติ อมฺพุโท** เมฆที่ให้หยดน้ำฝน ชื่อว่าอัมพุทะ (ลบสระหน้า)

อพฺภ (อาปสทฺทูปปท+ภร ภรเณ+กฺวิ) เมฆ, เมฆฝน. **อาปํ ภรตีติ อพฺภํ** เมฆที่อุ้มน้ำไว้ ชื่อว่าอัพภะ (ลบ อ ที่ ป, อาเทศ ปฺ เป็น พฺ, ลบ ร ที่สุดธาตุ และ กฺวิ, รัสสะ อา เป็น อ). **อพฺภํ ภิกฺขเว จนฺทิมสุริยานํ อุปกฺกิเลโส**[๔] ภิกษุทั้งหลาย ก้อนเมฆที่บดบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

ฝน, ฤดูฝน ๓ ศัพท์

วสฺส (วสฺส เสจเน+อ) ฝน, ฤดูฝน. **วสฺสติ สิญฺจตีติ วสฺสํ** ฝนที่หลั่งรดลง ชื่อว่าวัสสะ. **วสฺสํ วสนฺติ**[๕] อยู่ตลอดฤดูฝน

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๐๑/๑๓๕ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๕/๔๐๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๖๓๔/๓๙๘ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๙/๑๗

วสฺสน (วสฺส เสจเน+ยุ) ฝน. **วสฺสติ สิญฺจตีติ วสฺสนํ** ฝนที่หลั่งรดลง ชื่อว่าวัสสนะ. (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เมโฆ หิ วสฺสนกาเล สตปฏลสหสฺสปฏโล อุฏฺจหิตฺวา**[๑] เมฆฝนตั้งเค้าเป็นร้อยเป็นพันในฤดูฝน

วุฏฺฐิ (วสฺส เสจเน+อิ) ฝน. **วสฺสติ สิญฺจตีติ วุฏฺฐิ** ฝนที่ตกรดลง ชื่อว่าวุฏฐิ (อาเทศ วสฺส เป็น วุฏฺฐ). **ยถา อคารํ ทุจฺฉนฺนํ วุฏฺฐิ สมติ วิชฺฌติ**[๒] เหมือนฝนรั่วรดบ้านที่มุงไม่ดี

สายฟ้า, ฟ้าแลบ ๕ ศัพท์

สเตรตา (สตตสทฺทูปปท+อีร กมฺปเน+อ+ตา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. **สตตํ อีรติ กมฺปตีติ สเตโร, โส เอว สเตรตา** สายฟ้าที่สะเทือนเลื่อนลั่น ชื่อว่าสเตระ (ลบ ต ที่สุดศัพท์, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า), สเตระนั่นแหละ ชื่อว่าสเตรตา (สเตร+ตา). **สเตรตา วิชฺชุริวนฺตลิกฺเข**[๓] เหมือนฟ้าแลบบนท้องฟ้า

อกฺขตา (น+ขณ+ตา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. **ขณมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐตีติ อกฺขตา** สายฟ้าที่ไม่ตั้งอยู่แม้ชั่วขณะหนึ่ง ชื่อว่าอักขตา (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน กฺ, ลบ ณ)

วิชฺชุ (วิ+ชุ ชเว+กฺวิ) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. **กุฏิลํ อจิรฏฺฐายิตฺตา วิรูปํ หุตฺวา ชวตีติ วิชฺชุ** สายฟ้าที่แลบไปไม่ปรากฏรูปร่าง เพราะเป็นสายคดไปคดมาอยู่ชั่วขณะ ชื่อว่าวิชชุ (ซ้อน ชฺ, ลบ กฺวิ). **วิชฺชุริวปฺปภาสเร**[๔] สว่างไสวดังสายฟ้าแลบ

วิชฺชุตา (วิ+ชุ ชเว+ตา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. **วิชฺโชตตีติ วิชฺชุตา** สายฟ้าที่แลบสว่างจ้า ชื่อว่าวิชชุตา (ซ้อน ชฺ). **วิชฺชุตา จรติ นเภ**[๕] สายฟ้าแลบไปในท้องฟ้า

อจิรปฺปภา (อจิร+ปภา) สายฟ้า, ฟ้าแลบ. **อจิรํ ปภา เอติสฺสาติ อจิรปฺปภา** สายฟ้า ที่แลบสว่างไม่นาน ชื่อว่าอจิรัปปภา (ซ้อน ปฺ). **จิรฏฺฐิติกา อจิรปฺปภา**[๖] สายฟ้าแลบอยู่หลายครั้ง

[๔๙] **เมฆนาเท ตุ ธนิตํ คชฺชิตํ รสิตาทิ จ**
อินฺทาวุธํ อินฺทธนุ วาตกฺขิตฺตมฺพุ สีกโร.

เสียงฟ้าร้อง ๔ ศัพท์

เมฆนาท (เมฆ+นาท) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. **เมฆานํ นาโท เมฆนาโท** เสียงคำรามของเมฆ ชื่อว่าเมฆนาทะ

ธนิต (ธน สทฺเท+อิ+ต) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. **ธนียเต ธนิตํ** เสียงฟ้าร้อง ชื่อว่าธนิตะ

คชฺชิต (คชฺช สทฺเท+อิ+ต) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. **คชฺชนํ คชฺชิตํ** เสียงฟ้าร้อง ชื่อว่าคัชชิตะ.

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๕๑/๑๙๖ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๒๖๔/๒๘๙ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๙๒/๔๗๘
๔ ขุ.วิมาน. ๒๖/๖๔/๑๑๐ ๕ ขุ.เถร. ๒๖/๑๘๗/๒๗๑ ๖ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๕๔/๘๒

คชฺชิตา โน วสฺสิตา, วสฺสิตา โน คชฺชิตา[๑] มีเสียงฟ้าร้องแต่ฝนไม่ตก, มีฝนตกแต่ฟ้าไม่ร้อง

รสิต (รส สทฺเท+อิ+ต) เสียงฟ้าร้อง, เสียงเมฆคำราม. **รสียเต รสิตํ** เสียงฟ้าร้อง ชื่อว่ารสิตะ

รุ้งกินน้ำ ๒ ศัพท์

อินฺทาวุธ (อินฺท+อาวุธ) รุ้งกินน้ำ. **อินฺทสฺส อาวุธํ อินฺทาวุธํ** อาวุธของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทาวุธะ (ลบสระหน้า). **อินฺทาวุธํ อิว อินฺทาวุธํ** รุ้งกินน้ำเป็นเหมือนอาวุธของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทาวุธะ (ลบ อิว ศัพท์)

อินฺทธนุ (อินฺท+ธนุ) รุ้งกินน้ำ. **อินฺทสฺส ธนุ อินฺทธนุ** คันธนูของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทธนุ. **อินฺทธนุ อิว อินฺทธนุ** รุ้งกินน้ำเป็นเหมือนคันธนูของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทธนุ (ลบ อิว ศัพท์). **อากาเส อินฺทธนุ อิว**[๒] เหมือนรุ้งกินน้ำบนท้องฟ้า

ละอองฝน, ฝนตกประปราย ๒ ศัพท์

วาตกฺขิตฺตมฺพุ (วาต+ขิตฺตมฺพุ) ละอองฝน, ฝนตกประปราย. **วาเตน ขิตฺตมฺพุ วาตกฺขิตฺตมฺพุ, พินฺทุ** น้ำฝนที่ลมพัดกระจาย ชื่อว่าวาตักขิตตัมพุ ได้แก่ ละอองฝน (ซ้อน กฺ)

สีกร (สีตสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ, สิจ ปคฺฆรเณ+อร) ละอองฝน, ฝนตกประปราย. **สีตํ กโรตีติ สีกโร, สิญฺจตีติ วา สีกโร** ฝนที่ทำให้ชุ่มเย็น หรือที่รดลง ชื่อว่าสีกระ (ลบ ต, อาเทศ จ เป็น ก). **วาตวเสน วา ตโต ตโต สรตีติ สีกโร** ฝนที่กระจายไปตามลม ชื่อว่าสีกระ (สร คติยํ+อ, อาเทศ อ เป็น อี, ก อาคมกลางธาตุ)

[๕๐] อาสาโร ธารา สมฺปาโต กรกา ตุ ฆโนปลํ
ทุทฺทินํ เมฆจฺฉนฺนาเห ปิธานํ ตฺวปธารณํ.

[๕๑] ติโรธานนฺตรธานา- ปิธาน ฉาทนานิ จ
อินฺทุ จนฺโท จ นกฺขตฺต- ราชา โสโม นิสากโร.

[๕๒] โอสธีโส หิมรํสิ สสงฺโก จนฺทิมา สสี
สีตรํสิ นิสานาโถ อุฬุราชา จ มา ปุเม.

ฝนตกหนัก ๓ ศัพท์

อาสาร (อา+สร คติมฺหิ+ณ) ฝนตกหนัก, ห่าฝน. **เวคโต ชลธารานํ สํภุสํ ปตนํ อาสาโร, ปุนปฺปุนํ สรตีติ อาสาโร** การตกอย่างหนักแห่งสายฝน หรือฝนที่ตกนานๆ ชื่อว่าอาสาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๐๑/๑๓๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๔๐๔/๓๒๑

ธารา (ธร ธารเณ+ณ+อา) ฝนตกหนัก, ห่าฝน, สายธารา. **เวคํ ธาเรตีติ ธารา** ฝนที่มีความแรง ชื่อว่าธารา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อนฺตลิกฺขา ธญฺญสฺส ธารา โอปติตฺวา ธญฺญาคารํ ปูเรติ**[๑] สายธารแห่งธัญพืชตกจากท้องฟ้าจนเต็มฉาง

สมฺปาต (สํ+ปต ปตเน+ณ) ฝนตกหนัก, ห่าฝน. **อโธ ปตตีติ สมฺปาโต** ฝนที่ตกลง ชื่อว่าสัมปาตะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ลูกเห็บ, น้ำแข็ง ๒ ศัพท์

กรก, กรกา (กร+ก+อา) ลูกเห็บ, น้ำแข็ง. **กเรน หตฺเถน คยฺหุปคตฺตา กรกา** ลูกเห็บ ชื่อว่ากรกา เพราะเป็นเม็ดที่มือจับได้ (ลบสระหน้า). **ชลํ ปิณฺฑํ กโรตีติ วา กรโก กรกา จ** หรือน้ำที่จับกันเป็นก้อน ชื่อว่ากรกะและกรกา (กร กรเณ+ณฺวุ+อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า)

คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า “**กโร วสฺโสปเล ปาณิโสณฺฑาปจฺจายรํสิสุ กร**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ลูกเห็บ มือ งวงช้าง ภาษีและรัศมี”

ฆโนปล (ฆน+อุปล) ลูกเห็บ, น้ำแข็ง. **ฆนโต ฆนกาเล วา สญฺชาตํ อุปลํ สิลา ฆโนปลํ** น้ำที่แข็งเป็นก้อน หรือก้อนที่เกิดจากน้ำฝนแข็งตัวในฤดูฝน ชื่อว่าฆโนปละ (ลบสระหน้า, วิการ อุ เป็น โอ)

วันพยับฝน, ครึ้มฟ้าครึ้มฝน, มืดครึ้ม

ทุทฺทิน (ทุ+ทิน) วันพยับฝน, ครึ้มฟ้าครึ้มฝน, มืดครึ้ม. **ทุฏฺฐุ ทินํ ทุทฺทินํ** วันที่มืดครึ้ม ชื่อว่าทุททินะ (ซ้อน ทฺ). **อยํ ทุทฺทินสทฺโท เมฆจฺฉนฺนาเห วตฺตติ, อโสภนตฺโถปฺยตฺถิ ทุทฺทินสทฺโท ทุทฺทิน**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า วันที่มีเมฆมืดครึ้ม และสิ่งที่ไม่สวยงาม

ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง ๖ ศัพท์

ปิธาน (อปิ+ธา อาวรเณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง. **อปิธรติ อาวุโณตีติ ปิธานํ** เครื่องปิดกั้น ชื่อว่าปิธานะ (ลบ อ หน้า อปิ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ภาชนํ อามสติ ปิธานํ อามสติ**[๒] จับภาชนะ จับฝาภาชนะ

อปธารณ (อป+ธร อาวรเณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง. **อปธรตีติ อปธารณํ** เครื่องปกปิด ชื่อว่าอปธารณะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

ติโรธาน (ติโรสทฺทูปปท+ธา อาวรเณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง. **ติโร ธรติ ปิทหตีติ ติโรธานํ** ฝาปิดด้านนอก ชื่อว่าติโรธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

อนฺตรธาน (อนฺตรสทฺทูปปท+ธา อาวรเณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง.

---

๑ วิ.มหา. ๕/๔๓/๑๑๑ ๒ วิ.อฏฺ. ๒/๔๓๙

อนฺตรํ ธรตีติ อนฺตรธานํ สิ่งกีดขวางในระหว่าง ชื่อว่าอันตรธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ ที่ อน)

อปิธาน (อปิ+ธา อาวรเณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง. **อปิธรตีติ อปิธานํ. เอตฺถ จ อปาทิอุปสคฺคา ธาตุโน อาวรณตฺถโชตกา** เครื่องปกปิด ชื่อว่าอปิธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ), ในที่นี้ธาตุที่มี **อปิ**อุปสัคอยู่หน้าส่องอรรถว่าปิดกั้น. **อนุชานามิ ภิกฺขเว อปิธานํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้มีฝาปิด

ฉาทน (ฉท อปวารเณ+ยุ) ฝา, เครื่องปกปิด, ฝาปิด, เครื่องกั้น, สิ่งกีดขวาง. **ฉาทยตีติ ฉาทนํ** ฝาที่ปิด ชื่อว่าฉาทนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อุปาทานํ อาวรณํ นีวรณํ ฉาทนํ พนฺธนํ**[๒] การยึดมั่น กั้น บัง ปกปิด ผูกมัด

ฝาปิดมีอีกมาก เช่น **พฺยวธา, อนฺตรธิ**

ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว ๑๔ ศัพท์

อินฺทุ (อิทิ ปรมิสฺสเร+นิคฺคหีตาคม+อุ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **อินฺทติ นกฺขตฺตานํ ปรมิสฺสริยํ กโรตีติ อินฺทุ** ดวงจันทร์เป็นใหญ่กว่าดวงดาวทั้งหลาย ชื่อว่าอินทุ (อาเทศ นิคหิต เป็น นฺ)

จนฺท (จทิ หิลาทเน+อ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **จนฺทติ หิลาทยติ สุขยติ ปชนฺติ จนฺโท** ดวงจันทร์ยังหมู่สัตว์ให้ยินดี ชื่อว่าจันทะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **จนฺโท ตารคเณ ยถา**[๓] เหมือนดวงจันทร์ในหมู่ดาว

นกฺขตฺตราช (นกฺขตฺต+ราช) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว, ราชาแห่งหมู่ดาว. **นกฺขตฺตานํ ราชา นกฺขตฺตราชา** ดวงจันทร์เป็นเจ้าแห่งดวงดาว ชื่อว่านักขัตตราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **นกฺขตฺตราชาริว ตารกาคณานํ (วิโรจติ)**[๔] เหมือนดวงจันทร์สว่างไสวกว่าหมู่ดาว

โสม (สห+อุมา+ณ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **อุมา กนฺติ, ตาย สห วิชฺชตีติ โสโม** **อุมา**ศัพท์แปลว่าความงาม, ดวงจันทร์ที่มีความงามนั้น ชื่อว่าโสมะ (อาเทศ สห เป็น ส, ลบสระหน้า, วิการ อุ เป็น โอ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **สุขํ อภิสฺสวตีติ โสโม** ดวงจันทร์ที่หลั่งความสุขให้ ชื่อว่าโสมะ (สุข+ม, ลบ ข, อาเทศ อุ เป็น โอ)

นิสากร (นิสาสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **นิสํ รตฺตึ กโรติ ตตฺถ วา กโร รํสิ เอตสฺสาติ นิสากโร** ดวงจันทร์ที่ทำให้รู้เวลากลางคืน หรือมีรัศมีในยามค่ำคืน ชื่อว่านิสากระ. **ปทีโป ปกาเสติ นิสากโรว จนฺทิมา**[๕] ประทีปสว่างไสวดุจดวงจันทร์

โอสธีส (โอสธิ+อีส) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **อนฺธการํ อุเสนฺติ ทหนฺติ วินาเสนฺตีติ**

---

๑ วิ.มหา. ๕/๓๗/๔๖ ๒ อภิ.วิ. ๓๕/๙๒๖/๔๘๙ ๓ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖๖/๕๕๔
๔ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๗/๒๕ ๕ วิ.สารตฺถ.ฏี. ๑/๕

โอสา รัศมีที่ยังความมืดมิดให้หายไป ชื่อว่าโอสา (อุส วินาเส+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **เต เอตฺถ ธิยนฺติ ปติฏฺฐหนฺตีติ โอสธิ** ดวงดาวอันเป็นที่ตั้งอยู่ของรัศมี ชื่อว่าโอสธิ (โอส+ธิ ธารเณ+กฺวิ, ลบ กฺวิ). **ตสฺส อีโส ปติ โอสธีโส** เจ้าแห่งดวงดาวที่มีรัศมีชื่อว่าโอสธีสะ (ลบสระหน้า)

หิมรํสิ (หิม+รํสิ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **หิโม สีตโล รํสิ ยสฺสาติ หิมรํสิ** ดวงจันทร์ที่มีรัศมีเย็นตาเย็นใจ ชื่อว่าหิมรังสิ

สสงฺก (สส+องฺก) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **สโส องฺโก ลกฺขณํ ยสฺสาติ สสงฺโก** ดวงจันทร์ที่มีรูปกระต่ายอยู่ ชื่อว่าสสังกะ (ลบสระหน้า). **สสงฺกวิมลานโน**[๑] มีพระพักตร์ปราศจากมลทินดุจดวงจันทร์

จนฺทิมนฺตุ (จนฺท+มนฺตุ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **จนฺทํ กปฺปูรํ มาติ สทิสํ นยตีติ จนฺทิมา** ดวงจันทร์นำความเย็นมาเหมือนการบูร จึงชื่อว่าจันทิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อ เป็น อิ, นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **กาฬปกฺเขว จนฺทิมา**[๒] ดุจดวงจันทร์ในวันข้างแรม

สสี (สส+อี) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **สสลกฺขณเมตฺถ อตฺถีติ สสี** ดวงจันทร์ที่มีรูปกระต่าย ชื่อว่าสสี (ลบสระหน้า). **สสติ วา หึสติ อุณฺหคุณนฺติ สสี** หรือดวงจันทร์ที่ผ่อนคลายความร้อน ชื่อว่า สสี (สส หึสายํ+อี). **สสี ... ยถา วิโรจติ**[๓] เหมือนดวงจันทร์...สว่างไสวอยู่

สีตรํสิ (สีต+รํสิ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **สีตา รํสโย ยสฺสตฺถีติ สีตรํสิ** ดวงจันทร์ที่ทอแสงเย็น ชื่อว่าสีตรังสิ

นิสานาถ (นิสา+นาถ) ดวงจันทร์. **นิสาย รตฺติยา นาโถ ตทาลงฺการภาวโตติ นิสานาโถ** ดวงจันทร์เป็นที่พึ่งในเวลากลางคืน เพราะมีความอลังการในกลางคืนนั้น ชื่อว่านิสานาถะ

อุฬุราช (อุฬุ+ราช) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **อุฬูนํ ตารานํ ราชา อุฬุราชา** ดวงจันทร์เป็นราชาแห่งหมู่ดาว จึงชื่อว่าอุฬุราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อุฬุราชาว โสภสิ**[๔] ท่านงดงามดั่งดวงจันทร์

มา (มา ปริมาเณ+กฺวิ) ดวงจันทร์, เจ้าแห่งดวงดาว. **มาติ อตฺตานํ กปฺปูเรน สทิสํ กโรตีติ มา** ดวงจันทร์ทำตนให้เย็นเช่นการบูร จึงชื่อว่ามา, **มา**ศัพท์เป็นปุงลิงค์

ศัพท์ที่แปลว่าดวงจันทร์มีอีกมาก เช่น **หิมํสุ, กุมุทพนฺธุ, วิธุ, สุธํสุ, สุพฺภํสุ, นิสาปติ, มิคงฺก, กลานิธิ, ทฺวิชราช, สสธร, นกฺขตฺเตส**

[๕๓] กลา โสฬสโม ภาโค พิมฺพํ ตุ มณฺฑลํ ภเว
อฑฺโฒ ตฺวทฺโธ อุปฑฺโฒ จ วา ขณฺฑํ สกลํ ปุเม.

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๑/๑๗๙ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗๗/๑๙๖ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๗/๒๕
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๙

ดวงจันทร์เสี้ยว

กลา (กล สงฺขยาเน+อา) เสี้ยวที่ ๑๖ ของดวงจันทร์. **โสฬสนฺนํ ภาคานํ ปูรโณ โสฬสโม ภาโค จนฺทสฺส กลา** ดวงจันทร์เต็มดวงมี ๑๖ เสี้ยว, เสี้ยวหนึ่งๆ ของดวงจันทร์ ชื่อว่ากลา. **กลียเต เอกาทินา สงฺขยายเตติ กลา** เสี้ยวที่ท่านนับด้วย ๑ เป็นต้น ชื่อว่ากลา. **กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ**[๑] ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖. ในฎีกาพระวินัยได้แสดงไว้ว่า **กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสินฺติ ตํ เอกํ ปทวีติหารํ โสฬสภาเค กตฺวา ตโต เอโก โกฏฺฐาโส ปุน โสฬสธา ตโต เอโก โสฬสธาติ เอวํ โสฬสวาเร โสฬสธา ภินฺนสฺส เอโก โกฏฺฐาโส โสฬสี กลา นาม**[๒] คำว่า "กาลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ" หมายความว่า แบ่งการย่างเท้า ๑ ก้าว ออกเป็น ๑๖ ส่วน, จากนั้น แบ่งส่วนที่ ๑๖ ออกเป็น ๑๖ ส่วนอีก, แบ่งส่วนที่ ๑๖ นั้น ออกเป็น ๑๖ ส่วน อย่างนี้ ถึง ๑๖ ครั้ง, ส่วนหนึ่งๆ ชื่อว่ากลา

วงเดือน, วงกลมของดวงจันทร์ ๒ ศัพท์

พิมฺพ (มน ญาเณ+ว) วงเดือน, วงกลมของดวงจันทร์. **มญฺญเต ญายเต อเนเนติ พิมฺพํ** วงกลมที่ให้รู้รูปลักษณ์ของดวงจันทร์ ชื่อว่าพิมพะ (อาเทศ ม เป็น พ ด้วยนิปาตนะ, อ เป็น อิ, นฺ เป็น มฺ, ว เป็น พ). **พิมฺพสทฺโท อนิตฺถิยํ พิมฺพ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

มณฺฑล (มณฺฑ มณฺฑเน+อล) วงเดือน, วงกลมของดวงจันทร์. **มณฺฑยเตติ มณฺฑลํ** วงเดือนที่กลม ชื่อว่ามัณฑละ. **อยํ ตีสฺวปิ มณฺฑล**ศัพท์นี้ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **จนฺทมณฺฑลํ วิยสฺส อุเร มณฺฑลํ วิโรจติ**[๓] ที่อกของเขางดงามเหมือนวงเดือน

กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว ๕ ศัพท์

อฑฺฒ (อส เขปเน+ต) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. **อสติ เขปติ สมุทายนฺติ อฑฺโฒ** เสี้ยวที่ละทิ้งความบริบูรณ์ ชื่อว่าอัฑฒะ (อาเทศ สฺต เป็น ฑฺฒ)

อทฺธ (อส เขปเน+ต) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. **อสติ เขปติ สมุทายนฺติ อทฺโธ** เสี้ยวที่ละทิ้งความบริบูรณ์ ชื่อว่าอัทธะ (อาเทศ สฺต เป็น ทฺธ)

อุปฑฺฒ (อุป+อส เขปเน+ต) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. **อุปฑฺโฒติ อุปสคฺเคน ปทํ วฑฺฒิตํ** ศัพท์ว่า "อุปฑฺฒ" สำเร็จโดยการลง **อุป**อุปสัคข้างหน้า. **อฑฺฒ, อทฺธ, อุปฑฺฒ** ทั้ง ๓ ศัพท์ เป็นปุงลิงค์

ขณฺฑ (ขฑิ เฉทเน+นิคฺคหีตาคม+อ) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. **ขณฺฑยติ สมุทายนฺติ ขณฺฑํ** ครึ่งที่เว้าแหว่ง ชื่อว่าขัณฑะ (อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ)

สกล (สก สามตฺเถ+อล) กึ่ง, ครึ่ง, ครึ่งเสี้ยว. **สกฺยเต อุพฺพาหนาทีสุ โถกตฺตาติ สกลํ** ส่วนที่สามารถให้ถูกเบียดเบียนเป็นต้น เพราะมีน้อย ชื่อว่าสกละ. **ขณฺฑ** และ **สกล** ศัพท์เป็นปุงลิงค์

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๔๖/๑๐๕ ๒ วิ.ฏี. ๔/๒๔๔/๓๗๙ ๓ ขุ.อปฺ. ๒๙/๗๙๕/๓๕๙

และนปุงสกลิงค์ บางคัมภีร์กล่าวว่าเป็นนปุงสกลิงค์เท่านั้น

[๕๔] อทฺธํ วุตฺตํ สเม ภาเค ปสาโท ตุ ปสนฺนตา
โกมุที จนฺทิกา ชุณฺหา กนฺติ โสภา ชุติจฺฉวิ.

ครึ่ง (เสมอกันและไม่เสมอกัน)

อฑฺฒ, อทฺธ, อุปฑฺฒ ศัพท์แปลว่าครึ่ง ถ้ามีรูปเป็นปุงลิงค์ หมายถึงครึ่งที่ไม่เสมอกัน ถ้ามีรูปเป็นนปุงสกลิงค์ หมายถึงครึ่งที่เสมอกัน ท่านจึงแสดงว่า "**อทฺธํ วุตฺตํ สเม ภาเค อทฺธ**ศัพท์ (อฑฺฒ, อุปฑฺฒ) ท่านกล่าวไว้ในครึ่งที่เสมอกัน", ส่วน **ขณฺฑ** และ **สกล** ศัพท์ในคาถาก่อน ใช้ในครึ่งที่เสมอกันและไม่เสมอกัน เป็นได้ทั้งปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ความผ่องใส, ความแจ่มใส, ความสดใส, ความเลื่อมใน ๒ ศัพท์

ปสาท (ป+สาท สาทเน+อ) ความผ่องใส, ความแจ่มใส, ความสดใส, ความเลื่อมใน. **วิเสเสน สาทยติ ปสาทยตีติ ปสาโท** ความผ่องใสยิ่ง ชื่อว่าปสาทะ. **นยนํ ปสีทติ เอเตนาติ ปสาโท** ความผ่องใสช่วยให้นัยน์ตาสดใส ชื่อว่าปสาทะ (ป+สท ปสาเท+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปสนฺน, ปสนฺนตา (ปสนฺน+ตา) ความผ่องใส, ความแจ่มใส, ความสดใส. **เอวํ ปสนฺโน, โส เอว ปสนฺนตา ปสนฺน**ศัพท์ก็เหมือนกับ**ปสาท**ศัพท์, ปสันนะนั่นแหละ ชื่อว่าปสันนตา. ทั้ง ๓ ศัพท์ คือ **ปสาท ปสนฺน ปสนฺนตา** มีอรรถเหมือนกัน

แสงจันทร์ ๓ ศัพท์

โกมุที (กุมุท+ณี) แสงจันทร์. **กุมุทสฺสายํ วิกาโส โกมุที** แสงจันทร์ที่ส่องดอกโกมุทให้แย้มบานนี้ ชื่อว่าโกมุที (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

จนฺทิกา (จนฺทสทฺทูปปท+อิกฺข ทสฺสเน+อา) แสงจันทร์. **จนฺทํ อาจิกฺขติ ปฏิปาทยตีติ จนฺทิกา** แสงจันทร์ที่บอกให้รู้ว่ามีดวงจันทร์ ชื่อว่าจันทิกา (ลบ ขฺ และสระหน้า)

ชุณฺหา (ชุติ+ห+อา) แสงจันทร์. **ชุติ อสฺสาตฺถีติ ชุณฺหา** แสงจันทร์ที่มีความงาม ชื่อว่าชุณหา (ลบ อิ, อาเทศ ตฺ เป็น ณฺ, ลบสระหน้า). **จนฺทสฺส วา ชุตึ โสภํ นยฺหติ พนฺธตีติ ชุณฺหา** หรือแสงจันทร์ที่ผูกความงดงามของดวงจันทร์ไว้ ชื่อว่าชุณหา (ชุติสทฺทูปปท+นห พนฺธเน+อา). **วิคตูปกฺกิเลสา ชุณฺหา วิย ทิปฺปติ**[๑] เหมือนแสงจันทร์ปราศจากเมฆหมอกแล้วสว่างไสว

ความงามของดวงจันทร์เป็นต้น ๔ ศัพท์

กนฺติ (กน ทิตฺติกนฺตีสุ+ติ) ความงาม. **กนติ ทิปฺปตีติ กนฺติ, กามียตีติ วา กนฺติ** ความงาม

[๑] ขุ.อฏฺ. ๒๗/๑๗/๑๐๓

แจ่มกระจ่าง หรือความงามที่คนชอบใจ ชื่อว่ากันติ

โสภา (สุ+ภา ทิตฺติยํ+กฺวิ) ความงาม. **สุนฺทรํ ภาติ ทิปฺปตีติ โสภา** ความงามที่สว่างไสว ชื่อว่าโสภา (วุทฺธิ อุ เป็น โอ, ลบ กฺวิ). **อโห อิมิสฺสา เกสา โสภา**[๑] ผมของหญิงนี้งามเหลือเกิน

ชุติ (ชุต ทิตฺติยํ+อิ) ความงาม. **โชตยตีติ ชุติ** ความงามที่สว่างไสว ชื่อว่าชุติ

ฉวิ (ฉที อิจฺฉายํ+วิ) ความงาม. **ฉาทยตีติ ฉวิ** ความงามที่น่าปรารถนา ชื่อว่าฉวิ (ลบ ทฺ). **ฉวิ เม สพฺพทา โหติ**[๒] เรามีความงามอยู่ทุกเมื่อ

[๕๕] กลงฺโก ลญฺฉนํ ลกฺขํ องฺโกภิญฺญาณ ลกฺขณํ
จิหนํ จาปิ โสภา ตุ ปรมา สุสมาถ จ.

เครื่องหมาย, รอย, ตรา, ลักษณะ, ตำหนิ ๗ ศัพท์

กลงฺก (กสทฺทูปปท+ลก องฺเก+นิคฺคหีตาคม+อ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ตำหนิ. **กํ อตฺตานํ ลงฺกยติ หีนํ กโรตีติ กลงฺโก** ตำหนิที่ทำให้ตนเสื่อม ชื่อว่ากลังกะ (ไม่ลบ ทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ)

ลญฺฉน (ลฉิ ลญฺฉเน+นิคฺคหีตาคม+ยุ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ตำหนิ. **ลญฺฉเต ลกฺขเต อเนนาติ ลญฺฉนํ** ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลัญฉนะ (อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ยุ เป็น อน). **ลญฺฉนํ ภินฺทิตฺวา**[๓] ทำลายตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย

ลกฺข (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ตำหนิ. **ลกฺขียเต อเนนาติ ลกฺขํ** ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลักขะ

ลกฺขณ (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ยุ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ตำหนิ. **ลกฺขียเต อเนนาติ ลกฺขํ** ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลักขะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคโต ราชา**[๔] พระราชาผู้ทรงประกอบด้วยลักษณะเช่นนี้

องฺก (อก ลกฺขเณ+นิคฺคหีตาคม+อ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ตำหนิ. **องฺกียเต ลกฺขียเต อเนเนติ องฺโก** ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าอังกะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ)

อภิญฺญาณ (อภิ+ญา อวโพธเน+ยุ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ตำหนิ. **อภิ วิเสสํ ชานาติ เอเตนาติ อภิญฺญาณํ** ลักษณะที่ให้รู้ความพิเศษ ชื่อว่าอภิญญาณะ (ซ้อน ญฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **อภิญฺญาเณน สญฺชานาติ**[๕] เข้าใจด้วยเครื่องหมาย

จิหน (จิห ลกฺขเณ+ยุ) เครื่องหมาย, รอย, ลักษณะ, ตรา, ตำหนิ. **จิหียติ ลกฺขียติ อเนเนติ จิหนํ** ตราที่ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าจิหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๑๐๔ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑๘/๑๗๐ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๕
๔ ที.อฏฺ. ๔/๒๑/๘๗ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๔/๑๖๙

ความงดงามยิ่ง

สุสมา (สุ+สมา) ความงดงามยิ่ง. **สพฺพาสํ โสภานํ มชฺเฌ ปรมา โสภา สุสมา นาม โสภนํ สมํ สพฺพํ สุสมา, เสฏฺฐา โสภา** ความงามยิ่งในท่ามกลางความงามทั้งปวง ชื่อว่าสุสมา, ความงดงามไม่มีที่ติ ชื่อว่าสุสมา ได้แก่ ความงดงามที่สุด

[๕๖] **สีตํ คุเณ คุณิลิงฺคา สีตสิสิรสีตลา**
หิมํ ตุหินมุสฺสาโว นีหาโร มหิกาปฺยถ.

ความเย็น, อันเย็น, ที่เย็น ๓ ศัพท์

สีต (สิ เสวายํ+ต) ความเย็น, อันเย็น, ที่เย็น. **คุเณ โผฏฺฐพฺพวิเสเส สีตนฺติ นปุํสกํ ภวติ, สีตาทโย ตโย คุณีลิงฺคา คุณิโน ลิงฺคํ คณฺหนฺติ, ตํ ยถา สีตลา ภูมิ, สีตลํ ชลํ, สีตโล วาโต สีต**ศัพท์ที่ใช้ในคุณลักษณะ คือ ความเย็นเป็นนปุงสกลิงค์, **สีต สิสิร** และ **สีตล** ศัพท์ที่ใช้ขยายวัตถุที่มีความเย็น ใช้ได้ทั้ง ๓ ลิงค์ คือมีลิงค์ตามบทที่ตนขยาย เช่น **สีตลา ภูมิ** พื้นที่เย็น, **สีตลํ ชลํ** น้ำเย็น, **สีตโล วาโต** ลมเย็น. **อุณฺหาภิตตฺเตหิ เสวียตีติ สีตํ, เตน ยุตฺโต สีโต** ความเย็นที่ผู้ถูกความร้อนแผดเผาอาศัย(ดับความร้อน) ชื่อว่าสีตะ, วัตถุที่มีความเย็นนั้น ชื่อว่าสีตะ (ทีฆะ อิ เป็น อี)

สิสิร (สร จินฺตายํ+อิร) ฤดูหนาว, ความเย็น, เย็น. **สีตตฺถิเกน สรียตีติ วา สิสิรํ** ความเย็นที่ผู้ปรารถนาระลึกถึง ชื่อว่าสิสิระ (อาเทส อ เป็น อิ, รฺ เป็น สฺ). **สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโย**[๑] และฝนตกในฤดูหนาว

สีตล (สีตสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ) ฤดูหนาว, ความเย็น, เย็น. **สีตํ คุณํ ลาตีติ สีตโล** วัตถุที่ถือเอาความเย็น ชื่อว่าสีตละ. **สุริโย น อุณฺโห น สีตโล**[๒] ดวงอาทิตย์ไม่ร้อนไม่เย็น

หมอก, หิมะ, น้ำค้าง ๕ ศัพท์

หิม (หิ คติหึสาสุ+อิม) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **อตฺตโน สีตลภาเวน สตฺเต หิโนติ หึสตีติ หิมํ** น้ำค้างที่เบียดเบียนสัตว์ด้วยความเย็นของตน ชื่อว่าหิมะ (ลบนิคหิต, อาเทศ สฺ เป็น มฺ)

ยทิ วสฺสสตํ เทโว น วสฺเส น หิมํ ปเต
อุจฺฉิชฺเชยฺย อยํ โลโก วินสฺเสยฺย อยํ ปชา.[๓]

หากฝนไม่ตก น้ำค้างไม่ลงตลอดร้อยปี โลกนี้จะมลายไป หมู่สัตว์จะพินาศไป

ตุหิน (ตุห อทฺทเน+อิน) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **โตหติ หึสตีติ ตุหินํ** น้ำค้างที่เบียดเบียน ชื่อว่าตุหินะ

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๐๓/๘๗ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๓๑/๓๕ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๖๕/๒๘

อุสฺสว, อุสฺสาว (อุ+สุ ปคฺฆรเณ+ณ) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **อุปริโต สวตีติ อุสฺสาโว** น้ำค้างที่หยดลงจากเบื้องบน ชื่อว่าอุสสาวะ (ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ , อาเทศ โอ เป็น อว และ อาว). **มา นํ สีตํ ... อุสฺสาโว วา พาธยิตฺถ**[1] ความหนาวเย็น ... หรือหิมะอย่าได้ต้องพระองค์เลย

นีหาร (นี+หร หรเณ+ณ) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **นีหรนฺติ นิสฺสสนฺตฺยเนเนติ นีหาโร, นตฺถิ อีหา เอตสฺมา เหตุภูตาติ วา นีหาโร** หิมะที่ทำให้เหนื่อยหน่าย ชื่อว่านีหาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา) หรือหิมะเป็นเหตุทำให้หมดความพยายาม จึงชื่อว่านีหาระ (น+อีหา+อาร, ลบสระหน้า)

มหิกา (มห ปูชายํ+ณฺวุ+อา) หมอก, หิมะ, น้ำค้าง. **มหียเต ราคีหีติ มหิกา** หมอกที่ผู้มีราคะพากันชื่นชอบ ชื่อว่ามหิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **มหิกา ภิกฺขเว จนฺทิมสุริยานํ อุปกฺกิเลโส เยน อุปกฺกิเลเสน อุปกฺกิลิฏฺฐา จนฺทิมสุริยา น ตปนฺติ น วิโรจนฺติ**[2] ภิกษุทั้งหลาย ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เศร้าหมอง เพราะมีเครื่องปิดบังคือหมอก จึงไม่ส่องแสงสว่างไสว. **อุปกิเลส**ในที่นี้หมายถึงเครื่องบดบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มี ๔ อย่าง คือ (๑) **อพฺภํ** เมฆ (๒) **มหิกา** หิมะหรือหมอก (๓) **ธูมรโช** ฝุ่นควัน (๔) **ราหุ อสุรินฺโท** อสุรินทราหู

[๕๗] **นกฺขตฺตํ โชติ ภํ ตารา อปฺเม ตารโกฬุ จ.**

ดาว ๖ ศัพท์

นกฺขตฺต (น+ขี ขเย+ต) ดาว, นักษัตร, ฤกษ์. **ปุนปฺปุนํ อุทยตฺตา น ขียเตติ นกฺขตฺตํ** ดาวที่ไม่หมดสิ้น เพราะขึ้นอยู่เรื่อยๆ ชื่อว่านักขัตตะ (ซ้อน กฺ และ ตฺ, อาเทศ อี เป็น อ). **อตฺตโน คมนฏฺฐานํ น ขรติ น วินาเสตีติ นกฺขตฺตํ** ดาวที่ไม่เปลี่ยนทางโคจรของตน ชื่อว่านักขัตตะ (น+ขร วินาเส+ต, ลบ รฺ, ซ้อน กฺ และ ตฺ), **นกฺขตีติ นกฺขตฺตํ** ดาวที่โคจรไป ชื่อว่านักขัตตะ (นกฺข คติยํ+ต, ซ้อน ตฺ)

> **นกฺขตฺตํ ปฏิมาเนนฺตํ อตฺโถ พาลํ อุปจฺจคา**
> **อตฺโถ อตฺถสฺส นกฺขตฺตํ กึ กริสฺสนฺติ ตารกา.**[3]
>
> ประโยชน์ล่วงเลยคนเขลาผู้มัวถือฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวจักทำอะไรได้

โชติ (ชุต ทิตฺติยํ+อิ) ดาว. **โชตติ สุภาสุภนิมิตฺตํ ปกาเสตีติ โชติ** ดาวที่แสดงลางดีและลางร้าย ชื่อว่าโชติ. **โชติ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

ภ (ภา ทิตฺติยํ+อ) ดาว. **ยถาวุตฺตํ นิมิตฺตํ ภาติ ปกาเสตีติ ภํ** ดาวที่แสดงลางดีและลางร้ายดังกล่าว ชื่อว่าภะ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓ ๒ ที.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๙/๑๖

ตารา (ตร ตรเณ+ณ+อา) ดาว. **ตายติ อวิชหนวเสน อากาสํ ปาเลตีติ ตารา**[๑] ดาวที่รักษาท้องฟ้าไว้โดยไม่ทอดทิ้งไป ชื่อว่าตารา (ตา ปาลเน+ร+อา, ลบสระหน้า). **กตฺตพฺพํ ตรนฺติ โลกา เอตายาติ ตารา** ดาวที่เป็นเครื่องบอกให้ชาวโลกพักงานที่ควรทำไว้ก่อน (เพราะเริ่มพลบค่ำ) ชื่อว่าตารา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อตฺตโน วีถึ ตายติ อรติ คจฺฉตีติ ตารา** ดาวที่โคจรไปตามวิถีของตน ชื่อว่าตารา (ตา คมเน+อร+อา, ลบ อ). **นภํ ตารา จิตามิว**[๒] เหมือนหมู่ดาวประดับท้องฟ้าให้งดงาม. **ตารา, ตารกา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ตารกา (ตารา+ก+อา) ดาว. **ตารา เอว ตารกา** ตารานั่นแหละชื่อว่าตารกา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **โอสธี วิย ตารกา**[๓] เปรียบเหมือนดาวประกายพฤกษ์

อุฬุ (อุ+ลุ คติยํ+กฺวิ) ดาว. **อุจฺจํ ลวติ คจฺฉตีติ อุลุ. โส เอว อุฬุ** ดาวที่ขึ้นไป ชื่อว่าอุลุ. อุลุนั่นแหละ ชื่อว่าอุฬุ (อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบ กฺวิ). **ยถา คคนํ อุฬุภิ**[๔] เปรียบเหมือน ท้องฟ้างดงามด้วยหมู่ดาว. **อุฬุ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

[๕๘] อสฺสยุโช ภรณิตฺถี สกตฺติกา โรหิณี ปิจ
มิคสิรมทฺทา จ ปุนพฺพสุ ผุสฺโส จาสิเลสปิ.
[๕๙] มาฆา จ ผคฺคุนี เทฺว จ หตฺถา จิตฺตา จ สาติ ปิ
วิสาขานุราธา เชฏฺฐา มูลาสาฬฺหา ทุเว ตถา.
[๖๐] สวโณ จ ธนิฏฺฐา จ สตภิสโช ปุพฺพุตฺตรภทฺทปทา
เรวตฺยปีติ กมโต สตฺตาธิกวีส นกฺขตฺตา.

กลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม

ตั้งแต่ **อสฺสยุช**ศัพท์ ถึง **เรวตี**ศัพท์ เป็นชื่อกลุ่มดาวฤกษ์ ๒๗ กลุ่ม ตามลำดับที่ดาวนั้นๆ ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้า

อสฺสยุช (อสฺสสทฺทูปปท+ยุช โยเค+อ) ดาวอัสสยุชะ, ดาวม้า. **อสฺสรูปโยคโต อสฺสยุโช** เพราะเป็นกลุ่มดาวที่รวมกันเข้าเป็นรูปร่างเหมือนม้า จึงได้ชื่อว่าอัสสยุชะ. **อสฺสยุชนกฺขตฺเตน เทโวโรหณนฺติ เอตฺตกํ อาหริตฺวา ทีเปตพฺพํ**[๕] ผู้รู้ควรนำคำว่า "การเสด็จลงจากเทวโลกของพระพุทธเจ้าพร้อมกันกับดาวม้าขึ้น" นี้ มาแสดงประกอบ

ภรณี (ภร ภรเณ+ยุ+อี) ดาวภรณี, ดาวก้อนเส้า. **ภมสทิสตฺตา สพฺพตฺร ภรตีติ ภรณี** ดาวที่ประคองกันไว้ตลอดเวลาเพราะเป็นเหมือนก้อนเส้า ชื่อว่าภรณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

---

๑ สีล.ฏี. ๑/๑๙๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๓ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๐/๑๔
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๓/๔๔๓ ๕ ที.อฏ. ๕/๑๒/๒๐

กตฺติกา (กติ เฉทเน+ก+อา) ดาวกัตติกา, ดาวลูกไก่. **อคฺคิสทิสตฺตา กนฺตติ ฉินฺทตีติ กตฺติกา** กลุ่มดาวที่มีแสงระยับแล้วขาดหายไปเหมือนไฟกระพริบ ชื่อว่ากัตติกา (ซ้อน ตฺ, ลง อิ อาคม, ลบสระหน้า). **จนฺทโยควเสน อชฺช กตฺติกา อชฺช โรหิณีติ วุตฺตํ**[๑] ท่านกล่าวว่า วันนี้มีดาวกัตติกา วันนี้มีดาวโรหิณี โดยหมายเอาการลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์. **กตฺติกาย สหิตา สกตฺติกา, ภรณี โรหิณี วา** ดาวที่ขึ้นพร้อมดาวกัตติกา ชื่อว่าสกัตติกา ได้แก่ ดาวภรณีและดาวโรหิณี

โรหิณี (รุห วฑฺฒเน+ณ+อินี) ดาวโรหิณี, ดาวคางหมู, ดาวพราหมี. **รุหติ วฑฺฒตีติ โรหิณี** กลุ่มดาวที่เจริญ ชื่อว่าโรหิณี (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ น เป็น ณ). **อตฺถงฺคมิเต ปน สุริเย โรหิณีนกฺขตฺเตน ปจฺจิยํ ปติฏฺฐจฺติ**[๒] เมื่อดวงอาทิตย์ตก ต้นโพธิ์ก็ตั้งอยู่บนพื้นดินพร้อมดาวโรหิณีขึ้น

มิคสิร (มิค+สิร) ดาวมิคสิระ, ดาวหัวเนื้อ. **มิคสีสสณฺฐานตฺตา ตาราปุญฺโช มิคสิรํ** กลุ่มดาวที่มีรูปทรงเหมือนหัวเนื้อ ชื่อว่ามิคสิระ. **มิคสิรนกฺขตฺเต ชาตตฺตา มิคสิโร**[๓] ผู้ชื่อว่ามิคสิระ เพราะเป็นคนเกิดในฤกษ์ดาวมิคสิระ

อทฺทา (อท ภกฺขเน+อา) ดาวอัททา, ดาวตาสำเภา. **อทติ ฆสตีติ อทฺทา** ดาวที่กลืนกิน(โชคดีและโชคร้าย) ชื่อว่าอัททา (ซ้อน ทฺ). **อทฺทติ หึสตีติ อทฺทา** ดาวที่เบียดเบียน ชื่อว่าอัททา (อทฺท หึสายํ+อา)

ปุนพฺพสุ (ปุนสทฺทูปปท+วสุส เสจเน+อุ) ดาวปุนัพพสุ, ดาวสำเภาทอง, ดาวสำเภา. **ปุนปฺปุนํ สตฺเตสุ หิตํ วสฺสตีติ ปุนพฺพสุ** กลุ่มดาวที่หลั่งประโยชน์เกื้อกูลสัตว์เนือง ๆ ชื่อว่าปุนัพพสุ (ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ลบ สฺ หนึ่งตัว)

ปุสฺส, ผุสฺส (ปุส โปสเน+ย) ดาวปุสสะหรือผุสสะ, ดาวสมอสำเภา, ดาวปุยฝ้าย, ดาวดอกบัว, พวงดอกไม้. **โปเสติ กฺริยานิ, โปเสนฺติ อสฺมินฺติ วา ปุสฺโส** กลุ่มดาวที่เอื้อเฟื้อซึ่งการกระทำ หรือเป็นฤกษ์ให้กระทำ ชื่อว่าปุสสะ (อาเทศ สฺย เป็น ส, ป เป็น ผ บ้าง, ซ้อน สฺ). **ผุสตีติ ผุสฺโส**[๔] ดาวที่สัมผัสท้องฟ้า ชื่อว่าผุสสะ (ผุส สมฺผสฺเส+ส). **ปุสฺสนกฺขตฺเตน อุปฺปนฺนํ ตรุณเวฬุวลฺฏฺฐึ**[๕] หน่อไผ่อ่อนงอกพร้อมกับดาวปุสสะขึ้น. **จนฺโท น ภาสติ น ผุสฺโส**[๖] ดวงจันทร์ไม่สว่าง ดาวผุสสะก็ไม่สว่าง

อสิเลส (น+สิลิส สิเลสเน+อ) ดาวอสิเลสะ, ดาวงู, ดาวเรือน. **ภุชคสทิสตฺตา น สิลิสยเต นาลิงฺคยเตติ อสิเลโส** กลุ่มดาวที่ลอยไปเหมือนงูเลื้อย ชื่อว่าอสิเลสะ (อาเทศ น เป็น อ, อิ เป็น เอ)

มฆา, มาฆา (มห ปูชายํ+อา) ดาวมฆา, ดาววานร, ดาวงอนไถ, ดาวงูผู้. **มหียเต การิยตฺถิเกหีติ**

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๙/๔๐๐/๒๙๒ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๑๐๐ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑๘๐/๔๗๐
๔ โมคฺ. ๗/๒๑๕ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๒๕/๒๑๓ ๖ ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๓/๙๔

มฆา กลุ่มดาวที่ผู้ปรารถนาผลสำเร็จพากันบูชา ชื่อว่ามฆา (อาเทศ ห เป็น ฆ, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง)

ผคฺคุนี (ผลสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+ยุ+อี) ดาวผัคคุนี, ดาววัวตัวผู้, ดาวงูตัวเมีย, ดาววัวตัวเมีย, ดาวเพดาน. **ผลํ คณฺหาเปตีติ ผคฺคุนี** กลุ่มดาวที่ให้สัตว์รับเอาผล ชื่อว่าผัคคุนี (ลบ ล, ซ้อน คฺ, อาเทศ อ เป็น อุ, ยุ เป็น อน, ลบ อ และ หฺ). **โส ปน ผคฺคุนีปุณฺณมาสิยํ จินฺเตสิ อติกฺกนฺโต เหมนฺโต**[1] ในเดือนที่ประกอบด้วยดาวผัคคุนี เขาคิดอยู่ว่า ฤดูหนาวล่วงไปแล้ว. **เทฺวติ ปุพฺพผคฺคุนี อุตฺตรผคฺคุนี เจติ เทฺว** คำว่า "เทฺว" ในคาถา หมายถึงดาว ๒ กลุ่ม คือ ปุพพผัคคุนี และอุตตรผัคคุนี

หตฺถ (หตฺถ+ณ) ดาวหัตถะ, ดาวศอกคู้. **หตฺถสณฺฐานตาย หตฺโถ** เพราะเป็นกลุ่มดาวที่มีสัณฐานเหมือนศอก จึงชื่อว่าหัตถะ (ลบ ณ และสระหน้า)

จิตฺตา (จิตฺต+อา) ดาวจิตตา, ดาวตาจระเข้, ดาวไต้ไฟ, ดาวต่อมน้ำ. **ตจฺฉกสทิสตฺตา วิจิตฺตํ ผลํ ททาตีติ จิตฺตา** เพราะเป็นดาวที่ให้ผลวิจิตร เหมือนผลงานช่างแกะสลัก จึงชื่อว่าจิตตา (ลบสระหน้า)

สาติ (สุ+อาติ) ดาวสาติ, ดาวช้างพัง, ดาวงูเหลือม. **โสภนา อาติ สาติ** กลุ่มดาวที่สวยงามชื่อว่าสาติ (ลบสระหน้า). **สาติ วา ตนุกโรติ สุภาสุภนฺติ สาติ** หรือกลุ่มดาวที่ทำความดีและความชั่วให้เหลือน้อย ชื่อว่าสาติ (สา ตนุกรเณ+ติ). **สุภาสุภผลทานโต วา สาติ** หรือกลุ่มดาวที่ให้ผลดีและร้าย ชื่อว่าสาติ. **สาติ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. ส่วนคัมภีร์นานัตถสังคหะว่า **สาติ ทานาวสาเนสุ สาติ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า การให้และการสิ้นสุด

วิสาขา (วิสทิสสทฺทูปปท+ขณุ วิทารเณ+อา) ดาววิสาขา, ดาวคันฉัตร. **วิสทิสํ ผลํ ขณตีติ วิสาขา** กลุ่มดาวที่จำแนกผลให้แตกต่างกัน ชื่อว่าวิสาขา (ลบ ทิส, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ ณุ และสระหน้า). **วิวิธา สขา มิตฺตา อสฺสาติ วิสาขา** กลุ่มดาวที่มีบริวารมาก ชื่อว่าวิสาขา (วิ+สขา, ทีฆะ อ เป็น อา). **วิสาขนกฺขตฺเตน ชาโต จ อภิสมฺพุทฺโธ จ ปรินิพฺพุโต จ**[2] พระพุทธองค์ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน โดยวิสาขฤกษ์

ตาราคณา วิโรจนฺติ นกฺขตฺตา คคนมณฺฑเล
วิสาขา จนฺทิมายุตฺตา ธุวํ พุทฺโธ ภวิสฺสสิ.[3]

หมู่ดวงดาวสว่างไสวอยู่บนท้องฟ้า มีดาววิสาขาลอยเด่นอยู่ใกล้ดวงจันทร์ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน

อนุราธา (อนุ+ราธ สิทฺธิยํ+อา) ดาวอนุราธา, ดาวประจำฉัตร, ดาวนกยูง. **อนุราธยติ สํสิชฺฌติ สุภาสุภผลเมตายาติ อนุราธา** กลุ่มดาวที่เป็นเหตุให้สำเร็จผลดีและไม่ดี ชื่อว่าอนุราธา

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๖ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๑๒/๒๐ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒/๔๒๖

เชฏฺฐา (วุฑฺฒ+อิฏฺฐ+อา) ดาวเชฏฐา, ดาวช้างใหญ่, ดาวงาช้าง, ดาวคอนาค, ดาวแพะ. **คุเณหิ สพฺพาสํ วุฑฺฒตฺตา เชฏฺฐา** เพราะเป็นดาวที่เจริญด้วยคุณกว่าดาวทั้งปวง จึงชื่อว่าเชฏฐา (อาเทศ วุฑฺฒ เป็น ช, ลบสระหน้า, วิการ อิ เป็น เอ). **เชฏฺฐมาสสฺส ปุณฺณมิยํ เชฏฺฐนกฺขตฺตํ วา มูลนกฺขตฺตํ วา โหตีติ อาห เชฏฺฐมูลนกฺขตฺตนฺนาม โหติ**[๑] ท่านเรียกว่าดาวเชฏฐมูละเพราะในวันเพ็ญเดือน ๗ มีดาวเชฏฐาหรือดาวมูละ

มูล (มูล ปติฏฺฐายํ+อ) ดาวมูละ, ดาวช้างน้อย, ดาวแมว. **มูลติ ปติฏฺฐาติ สุภาสุภผลเมตฺถาติ มูลํ** ดาวเป็นที่ตั้งแห่งผลดีและไม่ดี ชื่อว่ามูละ

อาสาฬฺหา (อาสาฬฺห+อา) ดาวอาสาฬหา, ดาวฉัตรทับช้าง, ดาวราชสีห์ตัวเมีย, ดาวแตรงอน. **อาสาโฬฺห นาม ภตีนํ ทณฺโฑ** ไม้คานของคนรับจ้าง ชื่อว่าอาสาฬหะ. **ตํสณฺฐานตฺตา อาสาฬฺหา นาม** เพราะเป็นดาวที่มีรูปสัณฐานเหมือนไม้คาน จึงชื่อว่าอาสาฬหา (ลบสระหน้า). **เทฺว นกฺขตฺตา ปุพฺพาสาฬฺหอุตฺตราสาฬฺหวเสน** ดาวอาสาฬหามี ๒ กลุ่ม คือ ปุพพาสาฬหา และอุตตราสาฬหา. **ปาจีนทิสาย อาสาฬฺหนกฺขตฺเตน ยุตฺโต ปุณฺณจนฺโท อุคฺคจฺฉติ**[๒] ดวงจันทร์เต็มดวงขึ้นคู่กับดาวอาสาฬหาทางทิศตะวันออก

สวณ (สุ ปสเว+ยุ) ดาวสวณะ, ดาวหลักชัย, ดาวพระฤาษี. **สวติ สุภาสุภผลเมเตนาติ สวโณ สวณํ วา** ดาวที่ช่วยให้ผลดีและไม่ดีไหลออก จึงชื่อว่าสวณะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **สวณ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ธนิฏฺฐา (ธนสทฺทูปปท+เอส มคฺคเน+ต+อา) ดาวธนิฏฐา, ดาวไซ, ดาวเศรษฐี. **ธนํ เอสนฺติ เอตฺถาติ ธนิฏฺฐา, ธนติ วา วิภูติ นิธานํ ธนิฏฺฐา** กลุ่มดาวเป็นที่แสวงหาทรัพย์ ดาวที่สง่างาม หรือดาวที่เป็นขุมทรัพย์(โชคลาภ) ชื่อว่าธนิฏฐา (อาเทศ สฺ กับ ต เป็น ฏฺฐ, เอ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

สตภิสช (สต+ภิสช) ดาวสตภิสชะ, ดาวพิมพ์ทอง, ดาวยักษ์. **สตํ ภิสชา เอตฺถ สตภิสชานํ วา อธิปติ สตภิสโช** กลุ่มดาว ๑๐๐ ดวง หรือดาวดวงใหญ่ที่สุดในกลุ่มดาว ๑๐๐ ดวง ชื่อว่าสตภิสชะ

ภทฺทปท (ภทฺท+ปท) ดาวภัททปทะ, ดาวภัทรบท, ดาวหัวเนื้อทราย, ดาวไม้เท้า, ดาวแรดตัวเมีย. **ภทฺโท โค ภทฺท**ศัพท์แปลว่า โค (วัว). **ตสฺเสว ปทานิ ปาทา อสฺสํ ภทฺทปทา** ดาวที่เหมือนเท้าโค ชื่อว่าภัททปทะ. **ปุพฺพภทฺทปทา เทฺว, อุตฺตรภทฺทปทา เทฺว สมูโห เจสํ จตุสงฺขยาติ พหุวจนํ** ดาวปุพพภัททปทะมี ๒ ดวง ดาวอุตตรภัททปทะมี ๒ ดวง รวมกันเป็น ๔ ดวง จึงนับเป็นพหูพจน์เสมอ

เรวตี (รา+วนฺตุ+อี) ดาวเรวตี, ดาวปลาตะเพียน, ดาวนาง. **รา วุจฺจติ ธนํ, ตพฺพนฺตตาย เรวตี** ทรัพย์ท่านเรียกว่า "รา", เพราะเป็นดาวที่มีทรัพย์นั้น จึงชื่อว่าเรวตี (อาเทศ อา เป็น เอ,

---

๑ วิ.สารตฺถ.ฏี. ๑/๑๐๔/๒๔๕ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๑๕๐๑/๓๗๙

นุตฺ เป็น ต, ลบสระหน้า). **เรวโต วา อิสิเภโท, ตสฺส อปจฺจํ เรวตี** อีกนัยหนึ่ง เรวตะเป็นชื่อของฤาษีท่านหนึ่ง, ลูกของฤาษีเรวตะนั้น ชื่อว่าเรวตี (เรวต+ณ+อี, ลบ ณ และสระหน้า). **เรวตีนกฺขตฺเตน ชาตตฺตา เรวโตติ ลทฺธนาโม พฺรหฺมพนฺธุ**[๑] พรหมพันธุเทพบุตรได้ชื่อว่าเรวตะ เพราะเกิดโดยเรวตีฤกษ์

[๖๑] โสพฺภานุ กถิโต ราหุ สูราที ตุ นวคฺคหา
ราสิ เมสาทิโก ภทฺท- ปทา โปฏฺฐปทา สมา.

ราหู, อสุรินทราหู ๒ ศัพท์

โสพฺภานุ (โสสทฺทูปปท+ภา ทิตฺติยํ+นุ) ราหู, อสุรินทราหู. **โส วุจฺจติ สคฺโค, ตตฺถ ภาตีติ โสพฺภานุ** ผู้รู้เรียกสวรรค์ว่า “โส”, ราหูผู้รุ่งเรืองอยู่บนสวรรค์นั้น ชื่อว่าโสพภานุ (ซ้อน พฺ). **ราหุมุตฺโตติ ราหุนา โสพฺภานุนา มุตฺโต**[๒] คำว่า “ราหุมุตฺโต” คือพ้นจากราหูผู้รุ่งเรืองอยู่บนสวรรค์. **กถิโต**ศัพท์ในคาถา บอกให้ทราบว่า **โสพฺภานุ**ศัพท์ และ **ราหุ**ศัพท์ มีอรรถเหมือนกัน

ราหุ (รห จาเค+ณ+อุ) ราหู, อสุรินทราหู. **รหติ จนฺทาทีนํ โสภํ ชหาเปตีติ ราหุ** ผู้ทำให้ความงามของดวงจันทร์เป็นต้นให้สิ้นไป ชื่อว่าราหุ. **ราหุ ภิกฺขเว อสุรินฺโท จนฺทิมสุริยานํ อุปกฺกิเลโส**[๓] ภิกษุทั้งหลาย อสุรินทราหูเป็นผู้บดบังดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ให้อับแสง. **อสุกทิวเส ราหุ จนฺทํ คเหสฺสติ**[๔] ในวันโน้น ราหูจะบดบังดวงจันทร์ (จะเกิดจันทรุปราคา)

ศัพท์ที่แปลว่าราหูมีอีกมาก เช่น **ตม, วิธุนฺตุท, จนฺทาท, เสหิเกย, จนฺทคฺคาห**

ดาวนพเคราะห์ ๙ ดวง คือ **สูร, จนฺท, องฺคารก, พุธ, ชีว, สุกฺก, อสิต, ราหุ, เกตุ.** ราศี ๑๒ คือ **เมส, อุสภ, มิถุน, กกฺกฏ, สีห, กญฺญา, ตุลา, วิจฺฉิก, ธนุ, มกร, กุมฺภ, มีน**

ตารางเปรียบเทียบเดือนและกลุ่มดาวราศีประจำเดือนทั้ง ๑๒

ที่	ชื่อเดือนบาลี	ชื่อเดือนไทย	ระหว่างกลางเดือน	ชื่อดาวราศี	ชื่อดาวไทย
๑	จิตตะ	เดือน ๕	เมษายน-พฤษภาคม	เมสะ	แพะ
๒	เวสาขะ, วิสาขะ	เดือน ๖	พฤษภาคม-มิถุนายน	อุสภะ	โค
๓	เชฏฐะ	เดือน ๗	มิถุนายน-กรกฎาคม	มิถุนะ	คู่หญิงชาย
๔	อาสาฬหะ	เดือน ๘	กรกฎาคม-สิงหาคม	กักกฏะ	ปู
๕	สาวณะ	เดือน ๙	สิงหาคม-กันยายน	สีหะ	ราชสีห์
๖	โปฏฐปาทะ, ภัททา	เดือน ๑๐	กันยายน-ตุลาคม	กัญญา	หญิงสาว

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๖๓๗/๓๖๙ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๒๖๘/๑๗๔ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๖๓๔/๓๙๘
๔ ที.อฏฺ. ๔/๒๔/๘๙

๗	อัสสยุชะ	เดือน ๑๑	ตุลาคม-พฤศจิกายน	ตุลา	ตราชั่ง
๘	กัตติกา	เดือน ๑๒	พฤศจิกายน-ธันวาคม	วิจฉิกะ	แมงป่อง
๙	มาคสิระ, มิคสิระ	เดือน ๑	ธันวาคม-มกราคม	ธนู	ธนู
๑๐	ผุสสะ	เดือน ๒	มกราคม-กุมภาพันธ์	มกระ	มังกร
๑๑	มาฆะ	เดือน ๓	กุมภาพันธ์-มีนาคม	กุมภะ	หม้อ
๑๒	ผัคคุณะ	เดือน ๔	มีนาคม-เมษายน	มีนะ	ปลา

ดาวพัททปทะ ๒ ศัพท์

ภทฺทปท, โปฏฺฐปท (ภทฺท+ปท, โปฏฺฐ+ปท) ดาวพัททปทะ, ดาวโปฏฐปทะ. **ภทฺโท จ โปฏฺโฐ โค, ตสฺเสว ปทานิ ปาทา อสฺสํ ภทฺทปทา โปฏฺฐปทา จ ภทฺท**ศัพท์และ**โปฏฺฐ**ศัพท์ แปลว่า โค, กลุ่มดาวที่รวมกันอยู่เป็นรูปเหมือนเท้าโค ชื่อว่าภัททปทะและโปฏฐปทะ. มีรูปเป็นพหูพจน์เสมอ เหมือน**ภทฺทปท**ศัพท์ในคาถาที่ ๖๐

[๖๒] **อาทิจฺโจ สูริโย สูโร สตรํสิ ทิวากโร**
เวโรจโน ทินกโร อุณฺหรํสิ ปภงฺกโร.

[๖๓] **อํสุมาลี ทินปติ ตปโน รวิ ภานุมา**
รํสิมา ภากโร ภานุ อกฺโก สหสฺสรํสิ จ.

ดวงอาทิตย์ ๑๙ ศัพท์

อาทิจฺจ (อา+ทิปฺป ทิตฺติยํ+อ) ดวงอาทิตย์. **อาภุโส ทิปฺปตีติ อาทิจฺโจ** ดวงอาทิตย์ที่เจิดจ้าชื่อว่าอาทิจจะ (อาเทศ ปฺป เป็น จฺจ)

อคฺคิหุตฺตมุขา ยญฺญา สาวิตฺตี ฉนฺทโส มุขํ
ราชา มุขํ มนุสฺสานํ นทีนํ สาคโร มุขํ
นกฺขตฺตานํ มุขํ จนฺโท อาทิจฺโจ ตปตํ มุขํ
ปุญฺญํ อากงฺขมานานํ สงฺโฆ เว ยชตํ มุขํ.[๑]

ยัญพิธีมีการบูชาไฟเป็นสำคัญ สาวิตตีเป็นเบื้องต้นของคัมภีร์เวท พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ มหาสมุทรเป็นใหญ่แห่งแม่น้ำ ดวงจันทร์เป็นใหญ่แห่งหมู่ดาว ดวงอาทิตย์เป็นใหญ่แห่งสิ่งมีแสงสว่าง พระสงฆ์เป็นใหญ่แห่งผู้ต้องการบุญที่พากันการบูชาอยู่

สุริย, สูริย (สุ หึสายํ+อิส) ดวงอาทิตย์, สุริยะ. **อนฺธการวิธมเนน สตฺตานํ ภยํ สวติ**

๑ วิ.มหา. ๕/๘๗/๑๒๔

หึสตีติ สุริโย ดวงอาทิตย์ที่เบียดเบียนภัยคือความมืดของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสุริยะ (ลง รฺ อาคม, อาเทศ ส เป็น ย). **โลกานํ สูรภาวํ ชเนตีติ สุริโย** ดวงอาทิตย์ยังความกล้าหาญของชาวโลกให้เกิดขึ้น ชื่อว่าสูริยะ (สูร+อิย, รัสสะ อู เป็น อุ บ้าง, ลบสระหน้า). **อุทยนฺโตว สุริโย**[๑] เหมือนดวงอาทิตย์อุทัย. **อตฺถงฺคเมตฺวาน ปเลติ สูริโย**[๒] ดวงอาทิตย์อัสดงไป

สูร (สุ หึสายํ+อูร) ดวงอาทิตย์. **อนฺธการวิธมเนน สตฺตานํ ภยํ สวติ หึสตีติ สูโร** ดวงอาทิตย์ที่เบียดเบียนภัยคือความมืดของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสูระ. **โลกานํ สูรภาวํ ชเนตีติ สูริโย** ดวงอาทิตย์ยังความกล้าหาญของชาวโลกให้เกิดขึ้น ชื่อว่าสูระ (ลบสระหน้า). **จนฺโท จ สูโร จ อุโภ สุทสฺสนา**[๓] ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ ส่องสว่างไสวเห็นได้ง่าย

สตรํสิ (สต+รํสิ) ดวงอาทิตย์. **สตํ พหโว รํสโย ยสฺส โส สตรํสิ** ดวงอาทิตย์มีรัศมีมาก ชื่อว่าสตรังสิ. **สตรํสีว อุคฺคโต**[๔] เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ขึ้น

ทิวากร (ทิวาสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ดวงอาทิตย์, ทิวากร. **ทิวา ทิวสํ กโรตีติ ทิวากโร, ทิวเส วา กโร อาภา ยสฺสาติ ทิวากโร** ดวงอาทิตย์ที่ทำให้มีกลางวัน หรือมีรัศมีในเวลากลางวัน ชื่อว่าทิวากระ. **ทิวาสทฺโทยํ สพฺพการกวจโน น ตุ อาธารวจโน เอว** ทิวากรศัพท์นี้ใช้ในความหมายของวิภัตติทั้งหมดไม่ใช่เฉพาะสัตตมีวิภัตติ (แปลว่า กลางวัน ตลอดวันทั้งวัน จากกลางวัน ของกลางวัน หรือในกลางวัน). **พฺยามปฺปภาปริวุโต สตรํ สีว ทิวากโร**[๕] มีพระรัศมีแวดล้อมด้านละวา เหมือนดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีหลายร้อย. **นนุ อิทาเนว ทิวากโร อตฺถงฺคโต**[๖] เวลานี้ดวงอาทิตย์ตกแล้วมิใช่หรือ

เวโรจน (วิ+รุจ ทิตฺติมฺหิ+ยุ) ดวงอาทิตย์. **วิเสเสน โรจเต ทิปฺปเตติ เวโรจโน** ดวงอาทิตย์ที่สว่างเจิดจ้า ชื่อว่าเวโรจนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ยุ เป็น อน). **เวโรจโน อพฺภุเทติ**[๗] ดวงอาทิตย์กำลังขึ้น

ทินกร (ทิน+กร กรเณ+อ) ดวงอาทิตย์. **ทินํ กโรติ กุมุทานํ วา ทินํ มากุลฺยํ กโรตีติ ทินกโร** ดวงอาทิตย์ทำให้มีกลางวัน หรือทำดอกบัวให้บาน จึงชื่อว่าทินกระ. **อาจรนฺตมิว ทินกรชาลํ**[๘] เปรียบเหมือนรัศมีของดวงอาทิตย์ที่แผ่กระจายไป

อุณฺหรํสิ (อุณฺห+รํสิ) ดวงอาทิตย์. **อุณฺโห รํสิ ยสฺสาติ อุณฺหรํสิ** ดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงร้อน ชื่อว่าอุณหรังสิ

ปภงฺกร (ปภาสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ดวงอาทิตย์. **ปภํ กโรตีติ ปภงฺกโร** ดวงอาทิตย์ที่ทำความสว่าง ชื่อว่าปภังกระ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **ปภงฺกโร ยตฺถ จ**

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๑/๒๑๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๗๐๔/๑๖๓ ๓ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๓๒/๒๖๐
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔/๑๐๑ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๐/๒๔๙ ๖ ที.อฏฺ. ๕/๒๔๓/๒๒๘
๗ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๔๗/๖๕ ๘ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๙๘๖/๔๑๔

อตฺถเมติ[๑] ดวงอาทิตย์ตกในทิศใด

อํสุมาลี, อํสุมาลิน (อํสุ+มาลา+อี,อิน) ดวงอาทิตย์. **อํสุโน มาลา, สา ยตฺถ อตฺถิ อํสุมาลี** ดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงเป็นแนว ชื่อว่าอังสุมาลี (ลบสระหน้า). **อํสุมาลินมิว วิโรจมานํ**[๒] เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์สว่างไสวอยู่

ทินปติ (ทิน+ปติ) ดวงอาทิตย์. **ทินานํ ปติ ทินปติ** ดวงอาทิตย์เป็นเจ้าของกลางวัน จึงชื่อว่าทินปติ

ตปน (ตป สนฺตาเป+ยุ) ดวงอาทิตย์. **ตปตีติ ตปโน** ดวงอาทิตย์ที่แผดเผา ชื่อว่าตปนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

รวิ (รุ สทฺเท+อิ) ดวงอาทิตย์. **รวนฺติ เอเตน สตฺตา ปภาวิตฺตาติ รวิ** ดวงอาทิตย์ที่แผดเผาทำให้สัตว์ร้อง ชื่อว่ารวิ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **รวิ รํสิปริกิณฺโณ**[๓] ดวงอาทิตย์มีรัศมีแผ่ออกไป

ภานุมนฺตุ (ภานุ+มนฺตุ) ดวงอาทิตย์. **ภานุ อสฺส อตฺถีติ ภานุมา** ดวงอาทิตย์มีแสงสว่าง ชื่อว่าภานุมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **วิโรจติ วีตมโลว ภานุมา**[๔] เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ที่ปราศจากสิ่งบดบัง สว่างไสวอยู่

รํสิมนฺตุ (รํสิ+มนฺตุ) ดวงอาทิตย์. **รํสิ อสฺส อตฺถีติ รํสิมา** ดวงอาทิตย์ที่มีรัศมี ชื่อว่ารังสิมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อุทยนฺโตว รํสิมา**[๕] เปรียบเหมือนอาทิตย์อุทัย

ภากร (ภาสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ดวงอาทิตย์. **ภํ อาภํ กโรติ, ตาสํ วา อากโร อุปฺปตฺติฏฺฐานํ ภากโร** ดวงอาทิตย์ทำความสว่าง หรือเป็นที่เกิดแห่งแสงสว่างนั้น จึงชื่อว่าภากระ (ภา+อากร, ลบสระหน้า). **อุทยนฺตํว ภากรํ**[๖] เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์อุทัย

ภานุ (ภา ทิตฺติยํ+นุ) ดวงอาทิตย์. **ภาติ ทิปฺปตีติ ภานุ** ดวงอาทิตย์ที่สว่างไสว ชื่อว่าภานุ

อกฺก (อจฺจ ปูชายํ+อ) ดวงอาทิตย์. **เทเวหิปิ อจฺจเต ปูชียเตติ อกฺโก** ดวงอาทิตย์ที่พวกเทวดาพากันบูชา ชื่อว่าอักกะ (อาเทศ จฺจ เป็น กฺก)

สหสฺสรํสิ (สหสฺส+รํสิ) ดวงอาทิตย์. **สหสฺสํ พหโว รํสโย ยสฺส สหสฺสรํสิ** ดวงอาทิตย์มีรัศมีมาก ชื่อว่าสหัสสรังสิ. **สหสฺสรํสิอาทิจฺโจ วิย**[๗] เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีมาก. **สหสฺสรํสิ สตเตโช สุริโย ตมวิโนทโน**[๘] ดวงอาทิตย์มีรัศมีมาก มีเดชมาก กำจัดความมืดให้หมดไป

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๔๗/๖๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๔๔/๗๘ ๓ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖/๕๕๔
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๕๙/๒๘๘ ๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๑/๑๓๔ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๘/๓๐๖
๗ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑๕/๖๕ ๘ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๓๘

ศัพท์ที่แปลว่าดวงอาทิตย์มีอีกมาก เช่น **ทฺวาทสตฺตา, ปภากร, วิภากร, วิกตฺตน, มตฺตณฺฑ, ทิวมณิ, ตรณิ, มิตฺต, จิตฺรภานุ, คหปฺปติ, หํส, สวิตา**

[๖๔] **รํสิ อาภา ปภา ทิตฺติ รุจิ ภา ชุติ ทีธิติ**
มรีจิ ทฺวีสุ ภานุวํสุ มยูโข กิรโณ กโร.

รัศมี, แสง, แสงสว่าง ๑๔ ศัพท์

รํสิ (รส อสฺสาเท+อิ) รัศมี, รังสี, แสง, แสงสว่าง. **รสนฺติ ตํ สตฺตาติ รํสิ** รัศมีที่สัตว์ยินดี ชื่อว่ารังสิ (ลงนิคหิตอาคม). **กายา นิจฺฉรติ รํสิ**[๑] รัศมีแผ่ซ่านออกจากพระวรกาย

อาภา (อา+ภา ทิตฺติยํ+กฺวิ) รัศมี, ประกายแสง, แสงสว่าง. **อาภุโส ภาตีติ อาภา** แสงที่สว่างเจิดจ้า ชื่อว่าอาภา (ลบ กฺวิ ปัจจัย). **ตสฺส โข ปนานนฺท มณิรตนสฺส อาภา สมนฺตา โยชนํ ผุฏา อโหสิ**[๒] อานนท์ ประกายแสงของแก้วมณีนั้น ได้แผ่ออกไปโดยรอบ ๑ โยชน์

ปภา (ป+ภา ทิตฺติยํ+กฺวิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **ปกาเรน ภาตีติ ปภา** แสงที่ส่องไปทั่ว ชื่อว่าปภา (ลบ กฺวิ). **เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ยา กาจิ ตารกรูปานํ ปภา สพฺพา ตา จนฺทิมปฺปภาย กลํ นาคฺฆนฺติ โสฬสึ จนฺทปฺปภาย ตาสํ อคฺคมกฺขายติ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย แสงสว่างของดวงดาวทั้งหมดบนท้องฟ้า ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งแสงจันทร์ ชนทั้งหลายกล่าวว่า แสงจันทร์เป็นเลิศกว่าแสงของดวงดาวทั้งหมดนั้น

ทิตฺติ (ทีป ทิตฺติยํ+ติ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **ทิปฺปตีติ ทิตฺติ** แสงสว่างรุ่งเรือง ชื่อว่าทิตติ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ, รัสสะ อี เป็น อิ)

รุจิ (รุจ ทิตฺติยํ+อิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **โรจเต ทิปฺปเตติ รุจิ** แสงสว่าง ชื่อว่ารุจิ. **ปริปุณฺณกาโย สุรุจี**[๔] มีพระวรกายเอิบอิ่ม มีพระรัศมีงาม

ภา (ภา ทิตฺติยํ+กฺวิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **ภาติ ทิปฺปตีติ ภา** แสงสว่าง ชื่อว่าภา (ลบ กฺวิ ปัจจัย). **อุทยนฺตํว ภากรํ**[๕] เหมือนดวงอาทิตย์ทำให้มีแสงสว่างขณะขึ้น

ชุติ (ชุต ทิตฺติยํ+อิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **โชตเต ทิปฺปเตติ ชุติ** แสงสว่าง ชื่อว่าชุติ. **อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ**[๖] มีฤทธิ์ รัศมี กำลัง และความกล้าหาญ

ทีธิติ (ทีป ทิตฺติยํ+อิ+ติ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **ทีธฺยติ ทิปฺปตีติ ทีธิติ. ทิปฺปตีติ วา ทีธิติ** รัศมีที่สว่าง หรือแสงสว่าง ชื่อว่าทีธิติ (อาเทศ ปฺ เป็น ธฺ). **ทีธิติ ปาวกมหาเมฆโต วา ... นิจฺฉรติ**[๗] แสงสว่างที่ส่องผ่านออก ... จากเมฆก้อนใหญ่ที่ชื่อปาวกะ

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๐๒/๕๒๘ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๖๗/๒๐๒ ๓ สํ.ขนฺธวาร. ๑๗/๒๗๑/๑๙๐
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๐๙/๕๕๓ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๘/๓๐๖ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๐๘/๓๕๒
๗ องฺ.ฏี. ๓/๑๘๐/๕๕

มรีจิ (มร มรเณ+อีจิ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **อนฺธการํ มาเรติ วินาเสตีติ มรีจิ** แสงสว่างที่ทำลายความมืดให้หมดไป ชื่อว่ามรีจิ. **ตารานํ มรีจิ ปภา**[๑] รัศมีของหมู่ดาว

ภาณุ, ภานุ (ภา ทิตฺติยํ+นุ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **ภาติ ทิปฺปตีติ ภานุ** แสงสว่าง ชื่อว่าภานุ. **วิโรจติ วีตมโลว ภานุมา**[๒] เหมือนดวงจันทร์แผ่รัศมีไร้เมฆหมอกบดบังสว่างไสวอยู่

อํสุ (อส คติมฺหิ+นิคฺคหีตาคม+อุ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **อสติ คจฺฉติ ทิสนฺตนฺติ อํสุ** แสงที่ถึงความสว่าง ชื่อว่าอังสุ

มยูข (มาสทฺทูปปท+อุข คติยํ+อ, หรือ มา มาเน+อูอาคม+ข) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **มาย มานาย อุขตีติ มยูโข** รัศมีที่เป็นไปเพื่อการนับ ชื่อว่ามยูขะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลง ยฺ อาคม, ทีฆะ อุ เป็น อู)

กิรณ (กิร วิกฺเขเป+ยุ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **กิรติ ติมิรํ กิรโณ** แสงสว่างที่สลายความมืด ชื่อว่ากิรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **สมนฺตโต อนฺธการํ วิธมิตฺวา กิรณสหสฺเสน วิโรจนสภาวตาย เวโรจนนามเก อาทิจฺเจ อุฏฺฐิเต โส ขชฺชูปนโก หตปฺปโภ นิตฺเตโช กาฬโก โหติ**[๓] เมื่อดวงอาทิตย์ที่ชื่อเวโรจนะเพราะเจิดจ้าด้วยรัศมีนับพันลอยขึ้นแผ่แสงออกไปทำลายความมืดโดยรอบ หิ่งห้อยนั้นก็หมดแสงมืดมิดไป

กร (กิร วิกฺเขเป+อ) รัศมี, แสง, แสงสว่าง. **ติมิรํ กิรตีติ กโร** แสงสว่างที่ทำลายความมืด ชื่อว่ากระ (อาเทศ อิ เป็น อ)

[๖๕] **ปริธี ปริเวโสถ มรีจิ มิคตณฺหิกา**
สูรสฺโสทยโต ปุพฺพุฏฺ- ฐิตรํสิ สิยารุโณ.

ดวงอาทิตย์ทรงกลด ๒ ศัพท์

ปริธิ (ปริ+ธา ธารเณ+อิ) ดวงอาทิตย์ทรงกลด. **สูริยสฺส ปริ สมนฺตโต ธียเตติ ปริธิ** รัศมีที่ล้อมรอบดวงอาทิตย์ ชื่อว่าปริธิ (ในคาถาทำทีฆะเพื่อรักษาฉันท์)

ปริเวส (ปริ+วิส ปเวสเน+ณ) ดวงอาทิตย์ทรงกลด. **ปริ สมนฺตโต วิสตีติ ปริเวโส, สูริยํ วา ปริเวจยตีติ ปริเวโส** รัศมีที่อยู่ล้อมรอบ ชื่อว่าปริเวสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ), หรือรัศมีที่ล้อมรอบดวงอาทิตย์ ชื่อว่าปริเวสะ (ปริ+เวจ เวจเน+อ, อาเทศ จฺ เป็น สฺ)

ดวงอาทิตย์ทรงกลดมีอีก เช่น **อุปสูริยก, มณฺฑล**

พยับแดด, เงาแดด ๒ ศัพท์

มรีจิ (มร ปาณจาเค+อีจิ) พยับแดด, เงาแดด. **ขุทฺทชนฺตโว มรนฺติ อเนนาติ มรีจิ** พยับแดด

---

๑ สีล.ฏี. ๑๙๓-๔ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๕๙/๒๘๘ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๖๐/๓๘๔

ที่ทำให้แมลงเล็กๆ ตาย ชื่อว่ามรีจิ. **มรีจิสทิสตาย มรีจิ** พยับแดดชื่อว่ามรีจิ เพราะเป็นเหมือนแสงระยิบระยับ. **มิคตณฺหิกา มรีจิ**[๑] พยับแดด ชื่อว่ามรีจิ. **ยถา มรีจิ อสฺสารา นิสฺสารา สาราปคตา**[๒] พยับแดดไม่มีสาระ หาสาระมิได้ ปราศจากสาระ ฉันใด. **ยถายํ คิมฺหสมเย อุฏฺฐิตา มรีจิ ทูเร ฐิตานํ รูปคตํ วิย ปญฺญายติ**[๓] พยับแดดนี้ระอุขึ้นในฤดูร้อน ปรากฏเป็นรูปร่างแก่ผู้ยืนอยู่ในที่ไกล

มิคตณฺหิกา (มิค+ตณฺหา+อิก+อา) พยับแดด, เงาแดด. **มิคานํ ตณฺหา ปิปาสา ยสฺสํ ชลาภาสตฺตา สา มิคตณฺหิกา** พยับแดดทำให้สัตว์กระหาย เพราะดูระยับเหมือนสายน้ำ จึงชื่อว่ามิคตัณหิกา (ลบสระหน้า)

แสงอรุณ

อรุณ (อร คมเน+อุน) แสงอรุณ. **สูริยสฺส อุทยโต ปุพฺเพ อุฏฺฐิตรํสิ อุคฺคตรํสิ อรุโณ นาม สิยา** แสงสีแดงอ่อนระเรื่อที่ส่องขึ้นก่อนดวงอาทิตย์ขึ้น ชื่อว่าอรุณะ. **อรุณวณฺณตาย อรติ คจฺฉตีติ อรุโณ** แสงอาทิตย์ที่ส่องไปมีสีแดงอ่อนระเรื่อ ชื่อว่าอรุณะ (อาเทศ น เป็น ณ). **อรุโณ อุคฺคจฺฉติ จีวรานิ นิสฺสคฺคิยานิ โหนฺติ**[๔] พอแสงอรุณขึ้น จีวรเป็นนิสสัคคีย์

ศัพท์ที่แปลว่าแสงอรุณมีอีกมาก เช่น **สูรสูต, อนูรุ, กสฺสเปยฺย, กสฺสปิ, ครฑาคฺคช**

[๖๖] กาโลทฺธา สมโย เวลา ตพฺพิเสสา ขณาทโย
ขโณ ทสจฺฉรากาโล ขณา ทส ลโย ภเว.

[๖๗] ลยา ทส ขณลโย มุหุตฺโต เต สิยา ทส
ทส ขณมุหุตฺโต เต ทิวโส ตุ อหํ ทินํ.

กาล, เวลา ๔ ศัพท์

กาล (กล สงฺขฺยาเน+ณ) กาล, เวลา. **กลียนฺเต สงฺขฺยายนฺเต อายุปฺปมาณาทโย อเนนาติ กาโล** เวลาเป็นเครื่องกำหนดนับอายุเป็นต้น จึงชื่อว่ากาละ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **กรณํ วา กาโร, ภาเว โณ, โส เอว กาโล** การกระทำ ชื่อว่าการะ, ลงณปัจจัยในภาวะ, การกระทำนั่นแหละ เป็น กาละ (กร กรเณ+ณ, อาเทศ ร เป็น ล), คำว่า "กาละ" หมายถึงการกระทำทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต. **กาโล โภ โคตม นิฏฺฐิตํ ภตฺตํ**[๕] ข้าแต่ท่านพระโคดมผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว. **อตีเต กาเล นิพฺพตฺตํ**[๖] สำเร็จแล้วในอดีตกาล

อทฺธา (อส เขปเน+ต+อา) กาล, เวลา, กาลนาน. **สตฺตานํ ชีวิตํ อสติ เขเปตีติ อทฺธา** เวลาละทิ้งชีวิตของสัตว์ไป ชื่อว่าอัทธา (อาเทศ ต เป็น ธ, สฺ เป็น ทฺ, ลบสระหน้า), **อทฺธา**ศัพท์นี้

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๖๓/๒๖๖/๕๐๗ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๙๙/๔๙๘ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๓
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๑๘๒ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๙/๑๘ ๖ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๓/๓๑๐

เป็นอาการันต์ปุงลิงค์. **ตโย อทฺธา อตีโต อทฺธา อนาคโต อทฺธา ปจฺจุปฺปนฺโน อทฺธา**[๑] กาลมี ๓ อย่าง คือ อดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาล. **ตโย อทฺธาติ ตโย กาลา**[๒] คำว่า "ตโย อทฺธา" แปลว่า กาลมี ๓ อย่าง

สมย (สํ+อิ คติมฺหิ+ณ) กาล, เวลา, สมัย, ครั้ง, คราว. **ปุนปฺปุนํ เอตีติ สมโย** เวลาที่ผ่านไปเรื่อยๆ ชื่อว่าสมยะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคหิต เป็น มฺ). **ยสฺมึ สมเย สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จ อธิกรณํ วูปสมฺมติ**[๓] เวลาใดอธิกรณ์สงบได้ด้วยสัมมุขาวินัยและเยภุยยสิกา. **สมย**ศัพท์มีอรรถมาก ให้ดูเพิ่มเติมในคาถาที่ ๗๗๘

เวลา (วิ+ลา อาทาเน+ณ) กาล, เวลา. **วินาสํ ลาตีติ เวลา** กาลที่กำหนดความเสื่อม ชื่อว่าเวลา (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เวลา ตาสํ น วิชฺชติ**[๔] เวลาย่อมไม่มีแก่พวกเธอ

เวลามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทิฏฺฐจ, อเนห**

ช่วงเวลา ๕ ศัพท์

ขณ (ขณุ หึสายํ+อ) ขณะ, ชั่วขณะ, ชั่วเวลาดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง. **ทสหิ อจฺฉราหิ องฺคุลิโผฏฺเฐหิ ลกฺขิโต กาโล ขโณ นาม** ชั่วเวลาที่กำหนดด้วยการดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง ชื่อว่าขณะ. **ขโณตีติ ขโณ** เวลาที่เบียดเบียน(ชีวิตสัตว์) ชื่อว่าขณะ. **สตฺตานํ อายุ ขยติ หายติ เอตฺถาติ ขโณ** เวลาที่เป็นกาลเสื่อมอายุของสัตว์ ชื่อว่าขณะ (ขี ขเย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **ขโณ โว ภิกฺขเว ปฏิลทฺโธ พฺรหฺมจริยวาสาย**[๕] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอได้ขณะ(เริ่มต้น)เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว

ลย (ลย คติยํ+อ, หรือ ลุ+อย คติยํ+อ) ลยะ, ๑๐ ขณะ, ชั่วระยะ. **ทส ขณา ลโย นาม ภเว ภวนฺติ, เอเตน วา วจเนน วิภตฺติสงฺขยาเปกฺขิโนปิ วาจกา สนฺตีติ คมฺยเต** ๑๐ ขณะ ชื่อว่าลยะ, อีกนัยหนึ่ง ด้วยคำว่า "ลยะ" นั้น ให้รู้ว่ากิริยา คือ **ภเว** ในคาถา เกี่ยวข้องกับการนับวิภัตติ (หมายความว่า **ภเว** เป็นทั้งเอกพจน์และพหูพจน์). **ลยติ คจฺฉติ สตฺตานํ ชีวิตํ ลุนนฺโต วา อยติ คจฺฉตีติ ลโย** เวลาที่เดินผ่านไป หรือเวลาที่ตัดเอาชีวิตของสัตว์ไป ชื่อว่าลยะ (ลบสระหน้า). **ลโย ปรินิปฺผนฺโน**[๖] สำเร็จชั่วระยะเวลาหนึ่ง

ขณลย (ขณ+ลย) ขณลยะ, ชั่วครู่, ชั่วยาม, ๑๐ ลยะ. **ทส ลยา ขณลโย นาม ขณลยานํ สมูหภาวโต** ๑๐ ลยะ ชื่อว่าขณลยะ โดยการรวมกันของขณะกับลยะ

มุหุตฺต (หุจฺฉ โกฏิลฺเย+ต) มุหุตตะ, ชั่วครู่, ๑๐ ขณลยะ. **เต ทส ขณลยา มุหุตฺโต นาม สิยา** ๑๐ ขณลยะ ชื่อว่ามุหุตตะ. **รตฺติทิวเส กุฏิลยตีติ มุหุตฺโต** เวลาที่ยังคืนและวันให้หมุนเวียนไป ชื่อว่ามุหุตตะ (ลง มุ อาคมหน้าธาตุ, ลบ จฺฉ, ซ้อน ตฺ)

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘ ๒ ที.อฏฺ. ๖/๓๐๕/๑๘๖ ๓ วิ.ปริ. ๘/๙๐๑/๒๗๒
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๖๐/๒๐ ๕ สํ.สฬา. ๑๘/๒๑๓/๑๕๘ ๖ อภิ.กถา. ๓๗/๑๖๑๗/๕๔๕

ขณมุหุตฺต (ขณ+มุหุตฺต) ขณมุหุตตะ, ชั่วระยะเวลาหนึ่ง, ๑๐ มุหุตตะ. **เต ทส มุหุตฺตา ขณมุหุตฺโต นาม** ๑๐ มุหุตตะ ชื่อว่าขณมุหุตตะ

มาตรานับระยะเวลาสั้นๆ ตามบาลี

ทสจฺฉรปฺปมาโณ กาโล ขโณ นาม, เตน ขเณน ทสกฺขโณ กาโล ลโย นาม, เตน ลเยน จ ทสลโย ขณลโย นาม, เตน ทสคุโณ มุหุตฺโต นาม, เตน มุหุตฺเตน ทสคุโณ ขณมุหุตฺโต นาม.[๑]

ระยะเวลา	เป็น	ประมาณ
ชั่วดีดนิ้วมือ ๑๐ ครั้ง	๑ ขณะ	๒.๘ วินาที
๑๐ ขณะ	๑ ลยะ	๒๘.๘ วินาที
๑๐ ลยะ	๑ ขณลยะ	๔.๘ นาที
๑๐ ขณลยะ	๑ มุหุตตะ	๔๘ นาที
๑๐ มุหุตตะ	๑ ขณมุหุตตะ	๘ ชั่วโมง

กลางวัน, วัน ๓ ศัพท์

ทิวส (ทิวฺ กีฬายํ+อส) กลางวัน, วัน. **ทิพฺพนฺติ กีฬนฺติ อสฺมินฺติ ทิวโส** กลางวันเป็นเวลาเล่นสนุกสนาน จึงชื่อว่าทิวสะ. **รตฺติ วา ทิวโส วา อาคจฺฉติ**[๒] กลางคืนหรือกลางวัน จะมาถึง

อห (น+หา จาเค+อ) กลางวัน, วัน. **ปจฺจาคมนํ น ชหาตีติ อหํ** กลางวันที่เวียนกลับมาไม่เว้น ชื่อว่าอหะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบสระหน้า). **อห**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ทิน (ทา ทาเน+อิน) กลางวัน, วัน. **ททาติ นิพฺยาปารนฺติ ทินํ** กลางวันที่ให้ความพยายามชื่อว่าทินะ (ลบสระหน้า). **ทิพฺพติ เอตฺถาติ ทินํ** กลางวันเป็นเวลาที่ผู้คนร่าเริง ชื่อว่าทินะ (ทิวฺ กีฬายํ+อ, อาเทศ วฺ เป็น นฺ). **สตฺตานํ อายุ ทียติ ขียติ เอเตนาติ ทินํ** วันเป็นเหตุสิ้นอายุของสัตว์ ชื่อว่าทินะ (ที ขเย+อิน, ลบสระหน้า)

กลางวันมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ฆสร, วาสร**

[๖๘] ปภาตํ จ วิภาตํ จ ปจฺจูโส กลฺลมปฺยถ
อภิโทโส ปโทโสถ สาโย สญฺฌา ทินจฺจโย.

เวลาเช้า ๔ ศัพท์

ปภาต (ป+ภา ทิตฺติยํ+ต) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. **โลโก ปภาติ อสฺมินฺติ ปภาตํ** เวลาที่

---
๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๓๘๘/๒๗๕ ๒ สํ.นิทาน. ๑๖/๔๙๐/๒๔๒

โลกเริ่มสว่าง ชื่อว่าปภาตะ. **รตฺติยา สุทํ ติกฺขตฺตุํ อุฏฺฐาสิ ปภาตํ มญฺญมาโน**[๑] ทราบว่ากลางคืนเธอเข้าใจว่าสว่างแล้ว จึงลุกขึ้นถึง ๓ ครั้ง

วิภาต (วิ+ภา ทิตฺติยํ+ต) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. **โลโก วิภาติ อสฺมินฺติ วิภาตํ** เวลาที่โลกเริ่มสว่าง ชื่อว่าวิภาตะ. **รตฺติยา วิภาตกาเล**[๒] ในเวลารุ่งสาง

ปจฺจูส (ปติ+อุส รุชายํ+อ) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. **ปจฺจูสติ วินาเสติ ติมิรนฺติ ปจฺจูโส** เวลาที่ทำความมืดให้หมดไป ชื่อว่าปัจจูสะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ทีฆะ อุ เป็น อู). **ตสฺส กุลสฺส ทารโก รตฺติยา ปจฺจูสสมยํ ปจฺจุฏฺฐาย โรทติ "มํสํ เม เทถ"ติ**[๓] เด็กของสกุลนั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ร้องขอว่า "ให้เนื้อแก่หนูหน่อย"

กลฺล (กล สงฺขฺยาเน+ย) เวลาเช้า, รุ่งเช้า, เช้าตรู่. **กลียนฺเต สงฺขฺยายนฺเต อเนน สงฺขฺยาทโยติ กลฺลํ** เวลาที่เป็นเครื่องกำหนดนับเป็นต้น ชื่อว่ากัลละ (อาเทศ ลฺย เป็น ล, ซ้อน ลฺ)

เวลาเช้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **อโหมุข, อูส**

ค่ำ, พลบค่ำ, ปฐมยาม ๒ ศัพท์

อภิโทส (อภิ+โทสา+อ) ค่ำ, พลบค่ำ, ปฐมยาม. **โทสาย รตฺติยา อารมฺโภ อภิโทโส** เวลาเริ่มต้นของกลางคืน ชื่อว่าอภิโทสะ (ลบสระหน้า). **อภิโทสคโตทานิ เอหิสิ**[๔] ไปตั้งแต่พลบค่ำเมื่อวาน พึ่งจะกลับมาเดี๋ยวนี้

ปโทส (ปา+โทสา+ณ) ค่ำ, พลบค่ำ, ปฐมยาม. **โทสาย รตฺติยา ปารมฺโภ ปโทโส** เวลาเริ่มต้นของกลางคืน ชื่อว่าปโทสะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **อภิทุสฺสนฺติ ปทุสฺสนฺติ จ ยตฺถ สพฺพกมฺมานีติ อภิโทโส ปโทโส จ** เวลาหัวค่ำที่เบียดเบียนการงานทุกอย่าง(พอหัวค่ำต้องหยุดทำงาน) ชื่อว่าอภิโทสะและปโทสะ (**ป** ในบทว่า "ปโทส" คือ **ปา**นิบาตที่ทำรัสสะได้บ้าง). **ตสฺมึ ปโทสกาเล เสนโก อตฺตานํ อลงฺกริตฺวา นานคฺครสโภชนํ ภุญฺชิตฺวา โพธิสตฺตสฺส เคหํ อคมาสิ**[๕] ค่ำนั้น เสนกะแต่งตัวและบริโภคอาหารเลิศรสต่างๆ แล้ว จึงไปสู่เรือนของพระโพธิสัตว์

หัวค่ำ, เย็น, สิ้นสุดกลางวัน ๓ ศัพท์

สาย (สา อวสาเน+ย) หัวค่ำ, เย็น, สิ้นสุดกลางวัน. **สายติ ทินํ อวสายตีติ สาโย** เวลาสิ้นสุดกลางวัน ชื่อว่าสายะ. **สายนฺโต วา ทินนฺตํ กโรนฺโต อยตีติ สาโย** หรือเวลาที่ทำกลางวันให้สิ้นสุดไป ชื่อว่าสายะ (สาสทฺทูปปท+อย คติมฺหิ+อ, ลบสระหลัง). **ปิตา มม มูลผเลสนํ คโต อิทานิ อาคจฺฉติ สายกาเล**[๖] บิดาของเราไปแสวงหามูลผล จะกลับมาเย็นนี้

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๔๕/๑๐๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๒๙/๓๕ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๐๕/๘๙
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๓๘/๔๖๒ ๕ ชา.อฏฺ. ๔๓/๒๙๑ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕/๔

สญฺฌา (สํ+เฌ จินฺตายํ+อ+อา) หัวค่ำ, เย็น, สิ้นสุดกลางวัน. **สมฺมา ฌายนฺติ เอตฺถาติ สญฺฌา** เวลาที่สัตว์ต้องเพ่งมองจึงเห็น ชื่อว่าสัญฌา (อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบสระ เอ และสระ อ). **สญฺฌาเวลาย มารพลํ วิธมิตฺวา**[๑] พระมหาโพธิสัตว์ทรงพิชิตกำลังพลของมารได้ในเวลาเย็น. **สัญฌา** มี ๓ อย่าง คือ **ปุพพัณหะ** (เช้า) **มัชฌัณหะ** (กลางวัน) และ **อปรัณหะ** (เย็น), ในที่นี้ท่านหมายถึงอปรัณหะ. **ปุพฺพญฺจ ตํ อหญฺจาติ ปุพฺพณฺหํ** เบื้องต้นของกลางวัน ชื่อว่าปุพพัณหะ (ตั้งแต่อรุณขึ้นถึง ๑๐ นาฬิกา). **มชฺฌญฺจ ตํ อหญฺจาติ มชฺฌณฺหํ** ท่ามกลางของกลางวัน ชื่อว่ามัชฌัณหะ (ตั้งแต่ ๑๐ นาฬิกา ถึง ๑๔ นาฬิกา). **อปรญฺจ ตํ อหญฺจาติ อปรณฺหํ** เบื้องปลายของกลางวัน ชื่อว่าอปรัณหะ (ตั้งแต่ ๑๔ นาฬิกา ถึงพลบค่ำ).

ท่านรวม **อห**ศัพท์ทั้ง ๓ เวลา คือ เช้า กลางวัน และเย็น เข้าเป็นกัมมธารยสมาสว่า "**อหญฺจ อหญฺจ อหญฺจาติ อหํ**" โดยทำเป็นสรูปเกเสสะ คือ รูปศัพท์เหมือนกัน ลบให้เหลือไว้ศัพท์เดียว

ทินจฺจย, ทินนฺต (ทิน+อจฺจย,อนฺต) หัวค่ำ, เย็น, สิ้นสุดกลางวัน. **ทินานํ อจฺจโย อติกฺกโม อวสานํ วา ทินจฺจโย, ทินนฺโต** การล่วงเลยผ่านไปหรือการสิ้นสุดของกลางวัน ชื่อว่าทินัจจยะ และทินันตะ (ลบสระหน้า)

[๖๙] **นิสา จ รชนี รตฺติ ติยามา สํวรี ภเว**
ชุณฺหา ตุ จนฺทิกา ยุตฺตา ตมุสฺสนฺนา ติมิสิกา.

กลางคืน ๕ ศัพท์

นิสา (นิ+สา ตนุกรเณ+กฺวิ) กลางคืน. **นิสติ ตนุํ กโรติ สพฺพพฺยาปารํ นิสา** เวลาที่ทำให้การขวนขวายทุกอย่างลดน้อยลง ชื่อว่านิสา (ลบ กฺวิ). **ปุน จ ปรํ มหาราช จนฺโท นิสาย รตฺติยา จรติ**[๒] มหาบพิตร เวลากลางคืนดวงจันทร์ก็โคจรไปทางทิศตะวันตกอีก

รชนี (รญฺช ราเค+ยุ+อี) กลางคืน. **รญฺชนฺติ ราคิโน อตฺราติ รชนี** กลางคืนเป็นเวลาที่ผู้มีราคะเกิดความกำหนัด จึงชื่อว่ารชนี (ลบ ญฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **อุฏฺฐิเต อรุเณ ปภาตาย รตฺติยา รชนิยา**[๓] เมื่ออรุณขึ้น ราตรีสว่างแล้ว

รตฺติ (รญฺช ราเค+ติ) ราตรี, กลางคืน. **ราติ คณฺหาติ อพฺยาปารนฺติ รตฺติ, รญฺชนฺติ วา เอตฺถ รตฺติ** เวลาที่ถือเอาความไม่เบียดเบียน หรือเวลาที่ผู้มีราคะเกิดความกำหนัด ชื่อว่ารัตติ (ลบ ญฺชฺ, ซ้อน ตฺ). **รา สทฺโท ติยติ ฉิชฺชตีติ รตฺติ** เวลาที่เสียงขาดหายไป ชื่อว่ารัตติ (ราสทฺทูปปท+ติ ฉิชฺชเน+กฺวิ). **รา ธนํ ติยติ ภิชฺชติ เอตฺถาติ รตฺติ** เวลาที่ทรัพย์สูญหาย ชื่อว่ารัตติ (ราสทฺทูปปท+ติ ภิชฺชเน+กฺวิ). **ยาว รตฺติ วิภายติ**[๔] จนกว่าราตรีจะสว่าง

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑๑ ๒ มิลินฺท. ๔๙๗ ๓ มิลินฺท. ๑๓๓
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๗/๒๘๓

รญฺชธาตุวาสา เจว ราปุพฺพติรโตปิ จ
รตฺติสทฺทสฺส นิปฺผตฺติ สทฺทตฺถญฺญูหิ ภาวเย.

บัณฑิตผู้รู้อรรถของศัพท์กล่าวว่า การสำเร็จรูปศัพท์เป็น รตฺติ มาจาก รญฺช ธาตุก็มี มาจาก รา บทหน้า ติร ธาตุก็มี

ติยาม (ติ+ยาม) กลางคืน. **ปฐมมชฺฌิมปจฺฉิมยามวเสน ตโย ยามา ปหารา ยสฺสา ติยามา** เวลาที่มี ๓ ยาม คือ ปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ชื่อว่าติยามะ (รูปสำเร็จเป็นพหูพจน์เสมอ). **อาวุโส ติยามรตฺตึ สมณธมฺโม จ กาตพฺโพ**[๑] ผู้มีอายุ ท่านควรประพฤติสมณธรรมตลอดทั้งคืน

สํวรี (สํ+วร สํวรเณ+อี) กลางคืน. **ทินํ สํวุโณตีติ สํวรี** เวลาที่ปิดบังกลางวัน ชื่อว่าสังวรี. **โอภาสยํ สํวรึ จนฺทิมาว**[๒] ดุจดวงจันทร์ส่องสว่างตลอดคืน

กลางคืนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **นิสีถินี, ขณทา, ขปา, วิภาวรี, ตมสฺสินี, ยามินี, ตมี**

คืนเดือนหงาย

ชุณฺหา (ชุณฺห+อา) คืนเดือนหงาย. **จนฺทิกายุตฺตา จนฺทปฺปภาย ยุตฺตา รตฺติ ชุณฺหา นาม, ชุณฺหาโยคโต ชุณฺหา** คืนที่มีดวงจันทร์และแสงจันทร์ ชื่อว่าชุณหา, คืนที่มีเดือนหงาย ชื่อว่าชุณหา (ลบสระหน้า). **เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา สาริปุตฺโต ชุณฺหาย รตฺติยา นโวโรปิเตหิ เกเสหิ นิสินฺโน โหติ อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา**[๓] ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรปลงผมใหม่ นั่งเข้าสมาธิอย่างหนึ่งในคืนเดือนหงาย

คืนเดือนมืด

ติมิสิกา (ตม+อิสิก+อา) คืนเดือนมืด. **ตโม อุสฺสนฺโน ยสฺสํ สา ตมุสฺสนฺนา รตฺติ ติมิสิกา นาม** คืนที่ความมืดแผ่ไปทั่ว ชื่อว่าติมิสิกา (อาเทศ อ ที่ ต เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ติมิสํ อุสฺสนฺนํ เอตฺถาติ ติมิสิกา** คืนที่มีความมืดปกคลุม ชื่อว่าติมิสิกา (ติมิส+อิก+อา, ลบสระหน้า)

[๗๐] นิสีโถ มชฺฌิมารตฺติ อฑฺฒรตฺโต มหานิสา
อนฺธกาโร ตโม นิตฺถี ติมิสํ ติมิรํ ตมํ.

เที่ยงคืน ๔ ศัพท์

นิสีถ (นิ+สี สเย+ถ, นิ+สท คตฺยาวสาเน+ถ) เที่ยงคืน. **นิสฺสเต สยเต อสฺมินฺติ นิสีโถ** เวลาที่ผู้คนนอน ชื่อว่านิสีถะ (อาเทศ อ ที่ ส เป็น อี และลบ ทฺ ที่สุดธาตุ). **ทิวา จ รตฺโต จ**

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๓๗๓/๓๖๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๙๒/๔๗๗ ๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๙๓/๑๓๑

นิสีถกาเล[๑] ได้รับทุกข์หนักทั้งกลางวัน กลางคืน และเที่ยงคืน

มชฺฌิมารตฺติ, มชฺฌิมรตฺต (มชฺฌิมา+รตฺติ) เที่ยงคืน. **มชฺฌิมา จ สา รตฺติ จาติ มชฺฌิมารตฺติ มชฺฌิมรตฺโต จ** เวลาเที่ยงคืน ชื่อว่ามัชฌิมารัตติ และ มัชฌิมรัตตะ

อฑฺฒรตฺต (อฑฺฒ+รตฺติ) เที่ยงคืน. **อฑฺฒญฺจ ตํ รตฺติ จาติ อฑฺฒรตฺโต, รตฺเตกเทเส รตฺติสทฺโท** เวลาเที่ยงคืน ชื่อว่าอัฑฒรัตตะ, รตฺติ มี ๓ ศัพท์ ลบให้เหลือศัพท์เดียวด้วยสรูเปกเสสวิธี. **รตฺติยา อฑฺฒนฺติ อฑฺฒรตฺโต** เวลาครึ่งของกลางคืน ชื่อว่าอัฑฒรัตตะ (กลับรตฺติอฑฺฒ เป็น อฑฺฒรตฺติ, อาเทศ อิ ที่ ติ เป็น อ). **อฑฺฒรตฺเตว รตฺเต วา นทีว อวสุสฺสติ**[๒] ดุจแม่น้ำ จักขอดแห้งไปในเวลาเที่ยงคืนหรือใกล้รุ่ง

มหานิสา (มหนฺต+นิสา) เที่ยงคืน. **มหตี จ สา นิสา จาติ มหานิสา** เวลาที่เป็นกลางคืนมากที่สุด ชื่อว่ามหานิสา (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

ความมืด ๔ ศัพท์

อนฺธการ (อนฺธสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ความมืด, อนธการ. **อนฺธํ หตทิฏฺฐสตฺติกํ โลกํ กโรตีติ อนฺธกาโร** ความมืดที่ทำให้สัตว์โลกไม่อาจมองเห็น ชื่อว่าอันธการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อนาถปิณฺฑิกสฺส คหปติสฺส อนฺธกาโร อนฺตรธายิ**[๓] ความมืดมนหายไปสำหรับท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดี

ตม (ตมุ อากงฺขายํ+อ) ความมืด. **รตึ โลกา ตมนฺติ อากงฺขนฺติ เอตฺถาติ ตโม** เวลาที่สัตว์ต้องการเสพกาม ชื่อว่าตมะ. **ตมสทฺโท อนิตฺถี, ตํสหจรณโต อนฺธกาโรปิ ตม**ศัพท์ และ **อนฺธการ**ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ เพราะเรียงไว้ใกล้กัน. **รตฺติยา ปฐเม ยาเม ปฐมา วิชฺชา อธิคตา อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อุปฺปนฺนา ตโม วิหโต อาโลโก อุปฺปนฺโน**[๔] ในปฐมยามแห่งราตรี ทรงบรรลุวิชชาที่ ๑ เมื่อปราศจากอวิชชาแล้ววิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดแล้วความสว่างก็เกิดขึ้น

ติมิส (ติมุ กงฺขาเตมเนสุ+อิส) ความมืด. **ติมนฺติ เอตฺถาติ เตมยติ วา ราเคนาติ ติมิสํ** ความมืดเป็นเหตุให้สัตว์ลังเลสงสัย หรือความมืดทำให้สัตว์ชุ่มด้วยราคะ ชื่อว่าติมิสะ. **อนฺธการติมิสา เนว ตาว รตฺตินฺทิวา ปญฺญายติ**[๕] มีแต่มืดมิด จนไม่ปรากฏกลางวันกลางคืน

ติมิร (ติมุ กงฺขาเตมเนสุ+อิร) ความมืด. **ติมนฺติ เอตฺถาติ เตมยติ วา ราเคนาติ ติมิรํ** ความมืดเป็นเหตุทำให้สัตว์ลังเลสงสัย หรือความมืดทำให้สัตว์ชุ่มด้วยราคะ ชื่อว่าติมิสะ (ลบสระหน้า). **นาหํ ปสฺสามิ ติมิรํ เอกทีปสฺสิทํ ผลํ**[๖] ผลของการถวายประทีปดวงเดียวนี้ ทำให้เราไม่ประสบกับความมืดเลย

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๙๕/๔๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๔๘๙/๑๘๗ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๒๔๗/๑๐๕
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗ ๕ สํ.มหาวาร. ๑๙/๑๗๒๑/๕๕๓ ๖ ขุ.อปาทาน. ๓๓/๖/๑๖

[๗๑] จตุรงฺคตมํ เอวํ กาฬปกฺเข จตุทฺทสี
วนสณฺโฑ ฆโน เมฆ- ปฏลํ จฑฺฒรตฺติ จ.

ความมืดมีองค์ ๔

จตุรงฺคตม (จตุ+รฺอาคม+องฺค+ตม) ความมืดมีองค์ ๔. **จตุทฺทสนฺนํ รตฺตีนํ ปูรณี จตุทฺทสีสงฺขาโต กาฬปกฺโข จ เอกคฺฆโน วนสณฺโฑ จ เมฆปฏลญฺจ อฑฺฒรตฺติ จ เอเตหิ จตูหิ สมนฺนาคโต ตโม จตุรงฺคตมํ นาม** ชื่อว่าความมืดมีองค์ ๔ คือ (๑) กลางคืนแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ (๒) กลางป่าดงดิบที่รกทึบ (๓) วันที่มีเมฆทึบ (๔) เวลาเที่ยงคืน. **อนฺธกาเรติ กาฬปกฺขจาตุทฺทสีอฑฺฒรตฺตฆนวนสณฺฑเมฆปฏเลหิ จ จตุรงฺคตเม**[๑] คำว่า ในความมืด หมายถึง ในความมืด ๔ อย่าง คือ วันดับ เวลาเที่ยงคืน กลางป่าดงดิบ และวันที่มีเมฆปกคลุม

[๗๒] อนฺธตมํ ฆนตเม ปหาโร ยามสญฺญิโต
ปาฏิปโท ตุ ทุติยา ตติยาที ติถี ทฺวีสุ.

ความมืดสนิท

อนฺธตม (อนฺธ+ตม) ความมืดสนิท. **อนฺธญฺจ ตํ ตมญฺจาติ อนฺธตมํ** ความมืดอย่างสนิท ชื่อว่าอันธตมะ. **อนฺธตมสทฺโท ฆนตเม พาฬฺหตเม วตฺตติ อนฺธตม**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ความมืดเพราะมีสิ่งปกปิดและความมืดอย่างถาวร. **อนฺธตมํ ตทา โหติ**[๒] เวลานั้น มีแต่ความมืดมิด

ยาม, เวลา, คราว ๒ ศัพท์

ปหาร (ป+หร หรเณ+ณ) ยาม, เวลา, คราว. **ปหรียเต เภริยาทิ อตฺราติ ปหาโร** เวลาที่เขาตีกลองเป็นต้น (เพื่อบอกเวลา) ชื่อว่าปหาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ยาม (ยา คมเน+ม) ยาม, เวลา, คราว. **ยาติ คจฺฉตีติ ยาโม** เวลาที่เป็นไป ชื่อว่ายามะ. **อุปยเมติ อโห รตฺติ จาเนน ยาโม** เวลาที่กำหนดวันคืน ชื่อว่ายามะ (ยมฺ อุปรเม +ณ, ลบ ณฺ และวุทธิ อ เป็น อา). **ปหาโร เอว ยาโม อิติ สญฺญิโต ยามสญฺญิโต** ท่านกำหนดว่า การตีบอกเวลานั่นแหละคือยาม. **นิกฺขนฺโต ปจฺโม ยาโม**[๓] ปฐมยามล่วงไปแล้ว

วันปาฏิบท, วันแรกของปักษ์

ปาฏิปท (ปฏิ+ปท คติมฺหิ+อ) วันปาฏิบท, วันแรกของปักษ์, วันขึ้นหรือวันแรม ๑ ค่ำ. **ปฏิปชฺชเต จนฺโท ขยํ อุทยํ วา ยสฺส ปาฏิปโท** วันที่ดวงจันทร์โคจรเปลี่ยนไป หรือการสิ้นสุดและการเริ่มต้นของวัน ชื่อว่าปาฏิปทะ (ทีฆะ อ เป็น อา) หมายถึงวันต่อจากวัน ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ของข้างขึ้นและข้างแรม หรือวันที่มองเห็นดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้พร้อมกัน ชื่อว่าปาฏิปทะ. **อิธ ปน**

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๒๕๐/๒๐๕ ๒ สํ.มหาวาร. ๑๙/๑๗๒๑/๕๕๓ ๓ วิ.จุลฺล ๗/๔๔๗/๒๘๓

ภิกฺขเว อาวาสิกานํ ภิกฺขูนํ ปณฺณรโส โหติ อาคนฺตุกานํ ปาฏิปโท[๑] ภิกษุทั้งหลาย ในศาสนานี้ วันอุโบสถของภิกษุประจำถิ่นเป็นวัน ๑๕ ค่ำ ของภิกษุอาคันตุกะเป็นวัน ๑ ค่ำ

ดีถี, วันตามจันทรคติ

ติถิ (ตนุ วิตฺถาเร+ถิ, ตา ปาลเน+อิถิ) ดิถี, วันตามจันทรคติ, วัน ๒-๑๓ หรือ ๑๔ ค่ำ. **ทุติยา ติถิ ปาฏิปโท นาม, ตติยาที ติถิเยว น ปฏิปโท** วัน ๒ ค่ำ เป็นวันปาฏิบท หรืออีกนัยหนึ่ง วัน ๓ ค่ำ เป็นต้นไป เป็นดิถี ไม่ใช่วันปาฏิบท. **ตโนตีติ ติถิ** วันที่เพิ่มขึ้นไป ชื่อว่าติถิ. **ตายติ ปาลยตีติ ติถิ** วันที่รักษาไว้ ชื่อว่าติถิ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อ ที่ ต เป็น อิ). **ติถิสทฺโท ทฺวีสุ** ติถิศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **กึ อาจริย อชฺช เต ติถิกรณนกฺขตฺตโยโค โอโลกิโต**[๒] ท่านอาจารย์ ท่านดูดาวฤกษ์ประจำวันนี้แล้วหรือ

[๗๓] **ปณฺณรสี ปญฺจทสี ปุณฺณมาสี จ ปุณฺณมา**
อมาวสี ปฺยมาวาสี ถิยํ ปณฺณรสี ปรา.

วัน ๑๕ ค่ำ ๒ ศัพท์

ปณฺณรสี, ปนฺนรสี (ปญฺจทส+อี) วัน ๑๕ ค่ำ. **ปณฺณรสนฺนํ ติถีนํ ปูรณี ปณฺณรสี, ปนฺนรสี** วันเต็ม ๑๕ ค่ำ(ทั้งข้างขึ้นและข้างแรม) ชื่อว่าปัณณรสี และ ปันนรสี. **หิยฺโย นนฺทกสฺส ธมฺมเทสนา จาตุทฺทสิยํ จนฺทสทิสี อโหสิ, อชฺช ปนฺนรสิยํ จนฺทสทิสี**[๓] ธรรมเทศนาที่แสดงแก่นันทกะเมื่อวานเป็นเช่นดวงจันทร์ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ที่แสดงในวันนี้เป็นเช่นดวงจันทร์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ

ปญฺจทสี (ปญฺจทส+อี) วัน ๑๕ ค่ำ. **ปญฺจทสนฺนํ ติถีนํ ปูรณี ปญฺจทสี** วันเต็ม ๑๕ ค่ำ ชื่อว่าปัญจทสี (ลบสระหน้า). **อภิลกฺขิตา จาตุทฺทสี ปญฺจทสี อฏฺฐมี จ ปกฺขสฺส**[๔] ภิกษุกำหนดเอาวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักษ์

วันเพ็ญ, วันดวงจันทร์เต็มดวง ๒ ศัพท์

ปุณฺณมาสี (ปุณฺณ+มาส+อี) วันเพ็ญ, วันดวงจันทร์เต็มดวง. **มิยฺยเต ติถีนํ ขโย วุฑฺฒิ จาเนน มาโส, จนฺโท** ดวงจันทร์ที่ใช้กำหนดนับวันข้างขึ้นและข้างแรม ชื่อว่ามาสะ. **ปุณฺโณ จ โส มาโส จาติ ปุณฺณมาโส** ดวงจันทร์เต็มดวง ชื่อว่าปุณณมาสะ. **ตสฺสายํ ติถิ ปุณฺณมาโส ยสฺสมตฺถีติ วา ปุณฺณมาสี** วันดวงจันทร์เต็มดวง หรือวันที่มีดวงจันทร์เต็มดวง ชื่อว่าปุณณมาสี. **ปุณฺณมาสิอุโปสเถ ทานํ ทาตุํ อุปาคมึ**[๕] ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ เราได้เข้าไปเพื่อถวายทาน

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๙๗/๒๖๒ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๓ ๓ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๒๒๙/๒๗๙
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๕/๓๖ ๕ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๘๑/๙๘

ปุณฺณมา (ปุณฺณ+มา) วันเพ็ญ, วันดวงจันทร์เต็มดวง. **มาอิติ จนฺโท วุจฺจติ, โส เอตฺถ ปุณฺโณติ ปุณฺณมา**[๑] ท่านเรียกดวงจันทร์ว่า "มา", วันที่ดวงจันท์นั้นเต็มดวง ชื่อว่าปุณณมา. **ปุณฺโณ มา จนฺโท ยตฺถ ปุณฺณมสฺสายํ วา ติถิ ปุณฺณมา** วันที่ดวงจันทร์เต็มดวง หรือวันนี้เป็นของดวงจันทร์เต็มดวง ชื่อว่าปุณณมา. **ปุณฺณมาย รตฺติยา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต อพฺโภกาเส นิสินฺโน โหติ**[๒] ในคืนวันเพ็ญ พระผู้มีพระภาคมีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่กลางแจ้ง

วันดับ, วันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ๒ ศัพท์

อมาวสี, อมาวาสี (อมาสทฺทูปปท+วส นิวาเส+อี) วันดับ, วันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ. **อปรากาฬปกฺขสมฺภูตา ปนฺนรสี ปน อมาวสี อมาวาสีติปิ อุจฺจเต** วันแรม ๑๕ ค่ำ ท่านเรียกว่า อมาวสีและอมาวาสี. **อมา สห วสนฺติ รวิจนฺทา ยสฺสํ อมาวสี, อมาวาสี** วันที่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์มีอยู่พร้อมกัน (ขึ้นและตกพร้อมกัน) ชื่อว่าอมาวสีและอมาวาสี (ทีฆะ อ เป็น อา บ้าง). **อมาสทฺโท สหตฺโถ อพฺยยํ อมา**ศัพท์เป็นนิบาตอรรถ**สห**ศัพท์. **อยมฺปน อมาวสี รตฺติ เทโว จ เมฆปฏลสญฺฉนฺโน**[๓] คืนนี้เป็นคืนของวันดับและท้องฟ้าก็มีเมฆปกคลุม. **อมาวาสี อฏฺฐมี เอกาทสีติ สุกฺกปกฺเข ตีณิ ตถา กณฺหปกฺเขปิ ตีณิเยวาติ มาสสฺส ฉ อุโปสถทิวสานิ**[๔] ๑ เดือน มีวันอุโบสถ ๖ วัน คือ ข้างขึ้น ๓ วัน ได้แก่ วัน ๑๕ ค่ำ วัน ๘ ค่ำ และวัน ๑๑ ค่ำ ข้างแรม ก็มี ๓ วันเหมือนกัน

วันดับมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทสฺส, สูริยินฺทุสงฺคม**

[๗๔] **ฆฏิกา สฏฺฐฺยโหรตฺโต ปกฺโข เตทส ปญฺจ จ**
เตสุ ปุพฺพาปรา สุกฺก- กาฬา มาโส ตุ เต ทุเว.

ระยะวันเวลา ๔ ศัพท์

ฆฏิกา (ฆฏ ฆฏฺฏเน+อิก+อา) นาฬิกา, ชั่วโมง, เวลา. **ฆเฏนฺติ อโหรตฺติโยติ ฆฏิกา** วันและคืนที่สืบต่อไป ชื่อว่าฆฏิกา (ลบสระหน้า), ๑ ฆฏิกา ประมาณ ๖๐ นาที

อโหรตฺต (อห+รตฺติ) ๑ วัน, ๑ วัน ๑ คืน. **อโห จ รตฺติ จ อโหรตฺโต** ๑ วัน ๑ คืน ชื่อว่าอโหรัตตะ (สระที่สุดของ อห ศัพท์ซึ่งเป็นมโนคณาทิคณะ เป็น โอ ในบทสมาส, อาเทศ อิ ที่ ติ เป็น อ). **อโหรตฺต**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **สฏฺฐิฆฏิกาหิ ลกฺขิโต กาโล อโหรตฺโต นาม** เวลาที่กำหนดด้วย ๖๐ ฆฏิกา ชื่อว่าอโหรัตตะ. **อโหรตฺตานมจฺจเย**[๕] เมื่อล่วงไป ๑ วัน ๑ คืน. **สํสรนฺติ อโหรตฺตํ**[๖] ระลึกถึงอยู่ตลอด ๑ วัน ๑ คืน

ปกฺข (ปจ ปริณเม+ข) ปักษ์ (๑๔ หรือ ๑๕ วัน). **เต ปญฺจทส อโหรตฺตา ปกฺโข นาม ๑๕**

๑ ที.อฏฺ. ๔/๑๕๐/๑๒๘ ๒ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๑๒๐/๑๐๑ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๕๙/๓๗๙
๔ มงฺคลตฺถ. ๑๐๗/๙๒ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐ ๖ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๑๙๒/๒๓๖

วัน ๑๕ คืน ชื่อว่าปักขะ. **ปจนฺติ ปริณมนฺติ ภูตานฺยเนเนติ ปกฺโข** เวลาที่ทำให้สิ่งที่มีอยู่เปลี่ยนแปลงไป ชื่อว่าปักขะ (อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **จาตุทฺทเส ปณฺณรเส อฏฺฐมิยา จ ปกฺขสฺส อุโปสถํ อุปวส**[๑] จงเข้าอยู่จำอุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักษ์

สุกฺกกาฬา (สุกฺก+กาฬ) ข้างขึ้นและข้างแรม. **ปุพฺพาปรภูตา เต จ ปกฺขา ยถากฺกมํ สุกฺกกาฬา สุกฺกปกฺขกาฬปกฺขา นาม** ปักษ์แรกและปักษ์หลัง ชื่อว่าสุกกะและกาฬะตามลำดับ ได้แก่ ข้างขึ้นและข้างแรม (ส่วนมากท่านนิยมกำหนดให้ข้างขึ้นเป็นปักษ์แรก ข้างแรมเป็นปักษ์หลัง). นอกจากนี้ยังมีรุฬหีนาม(คือชื่อที่ตั้งเอาตามความพอใจ)ว่า สกปรปักษ์, สกปักษ์ คือ ข้างขึ้น, ปรปักษ์ คือ ข้างแรม

ข้างขึ้น

สุกฺก (สุจ โสเก+ก, สูจ ปกาสเน+ก) ข้างขึ้น. **โสจนฺติ เอตฺถ อนฺธการาภิลาสิโนติ สุกฺโก** ปักษ์ที่ผู้ชอบความมืดพากันเศร้าโศก ชื่อว่าสุกกะ (อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **สูจติ ปกาเสตีติ สุกฺโก** ปักษ์ที่สว่าง ชื่อว่าสุกกะ. **สุกฺกปกฺเข ยถา จนฺโท วฑฺฒเตว สุเว สุเว**[๒] ในวันข้างขึ้น ดวงจันทร์ย่อมเต็มขึ้นทุกๆวัน ฉันใด

ข้างแรม

กาฬ (กิร กิรเณ+ณ) ข้างแรม. **กิรติ สุกฺกนฺติ กาโร, โสว กาโฬ** ปักษ์ที่ทำให้ความสว่างจางหายไป ชื่อว่าการะ (อาเทศ อิ เป็น อ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา), การะนั่นแหละเป็นกาฬะ (อาเทศ รฺ เป็น ฬฺ). **เกน วา โชตินา อรติ เอตฺถาติ กาโร, โสว กาโฬ** หรือปักษ์ที่คนจะไปได้เพราะไฟ ชื่อว่าการะ (กสทฺทูปปท+อร คมเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง), การะ นั่นแหละเป็นกาฬะ (อาเทศ รฺ เป็น ฬฺ). **กาฬปกฺเข ยถา จนฺโท หายเตว สุเว สุเว**[๓] ในวันข้างแรม ดวงจันทร์ย่อมแหว่งลงทุกๆวัน ฉันใด

เดือน

มาส (มสิ ปริมาเณ+ณ) เดือน. **เต ทุเว สุกฺกกาฬปกฺขา สมุทิตา มาโส นาม** รวมสุกกปักษ์และกาฬปักษ์ทั้ง ๒ นั้นเข้ากัน เป็น ๑ เดือน (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สตฺตานํ อายุํ มิณนฺโต วิย สียติ อนฺตํ กโรตีติ มาโส** เวลาที่ทำให้สิ้นสุด เหมือนนับอายุของสัตว์ ชื่อว่ามาสะ (มาสทฺทูปปท+สิ อนฺตกรเณ+อ, ลบสระหน้า). **วสฺสานสฺส ปจฺฉิโม มาโส**[๔] เดือนสุดท้ายของฤดูฝน

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๒๗/๑๗๖ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๙๒/๑๕๐ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๓๙๒/๑๕๐
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๖๖๒/๑๔๓

[๗๕] จิตฺโต เวสาข เชฏฺโฐ จา- สาฬฺโห ทฺวีสุ จ สาวโณ
โปฏฺฐปาทสฺสยุชา จ มาสา ทฺวาทส กตฺติโก.

[๗๖] มาคสิโร ตถา ผุสฺโส กเมน มาคผคฺคุณา
กตฺติกสฺสยุชา มาสา ปจฺฉิมปุพฺพกตฺติกา.

เดือน ๑๒ เดือน

จิตฺต, จิตฺร (จิตฺต+ณ) เดือนจิตตะ, เดือน ๕. **จิตฺตาย ปริปุณฺเณนฺทุยุตฺตาย ยุตฺโต อุปลกฺขิโต วา มาโส จิตฺโต** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยอยู่คู่กับดาวจิตตา ชื่อว่าจิตตะ. **จิตฺตมาสกาฬปกฺขสฺส อุโปสถทิวเส ปาโตว**[๑] รุ่งเช้าวันอุโบสถข้างแรมเดือน ๕. **จิตฺรเวสาขมาสา**[๒] เดือน ๕ และเดือน ๖. **ปริปุณฺณจนฺทยุตฺตตํตํนกฺขตฺตนามวเสน ทฺวาทสนฺนํ มาสานํ นามานิ เวทิตพฺพานิ. จิตฺตมาสาทโย ผคฺคุนมาสปริยนฺตา ทฺวาทส โกฏฺฐาสา กเมน มาสาติ เญยฺยา** พึงทราบว่า ชื่อของเดือนทั้ง ๑๒ เรียกตามชื่อดาวนั้นๆ ที่ลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ตั้งแต่เดือนจิตตะ (เดือน ๕) จนถึงเดือนผัคคุนะ (เดือน ๔) ตามลำดับ

เวสาข (วิสาขา+ณ) เดือนเวสาขะ, เดือน ๖. **วิสาขาย ปุณฺณจนฺทยุตฺตตาย ยุตฺโต มาโส เวสาโข** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาววิสาขา ชื่อว่าเวสาขะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **จิตฺรเวสาขมาสา**[๓] เดือน ๕ และเดือน ๖

เชฏฺฐ (เชฏฺฐา+ณ) เดือนเชฏฐะ, เดือน ๗. **เชฏฺฐาโยคา เชฏฺโฐ** เพราะเป็นเดือนที่ประกอบด้วยดาวเชฏฐานั้น จึงชื่อว่าเชฏฐะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **เชฏฺฐาย นิยุตฺโต มาโส เชฏฺโฐ** เดือนที่ประกอบด้วยดาวเชฏฐา ชื่อว่าเชฏฐะ. **เชฏฺฐาสาฬฺหมาสา คิมฺโห อุตุ**[๔] เดือน ๗ และเดือน ๘ เป็นฤดูร้อน

อาสาฬฺห (อสยฺห+ณ) เดือนอาสาฬหะ, เดือน ๘. **อสยฺโห รวิ อตฺเรติ อาสาฬฺโห** เดือนที่ดวงอาทิตย์แผดแสงร้อนจัด ชื่อว่าอาสาฬหะ (วุทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อ ที่ ส เป็น อา, อาเทศ ยฺ เป็น ฬฺ). **อาสาฬฺหาย ปริปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส อาสาฬฺโห** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงคู่กับดาวอาสาฬหา ชื่อว่าอาสาฬหะ. **คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเสติ อาสาฬฺหมาโส**[๕] ในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน เป็นเดือน ๘

สาวณ (สวณ+ณ) เดือนสาวณะ, เดือน ๙. **สวเณน นกฺขตฺเตน ปริปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส สาวโณ** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวสวณะ ชื่อว่าสาวณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส ปน วสฺสาโน อุตุ สาวณโปฏฺฐปาทมาสา**[๖] สำหรับฤดูฝนนั้น มีเดือน ๙

---

๑ วิ.ฏี. ๑/๑๒๓/๒๖๙ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๕๐/๔๘๒ ๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๕๐/๔๘๒
๔ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๕๐/๔๘๗ ๕ วิ.อฏฺ. ๑/๔๙๕ ๖ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๕๐/๔๘๒

และเดือน ๑๐

โปฏฺฐปาท (โปฏฺฐปทา+ณ) เดือนโปฏฐปาทะ, เดือน ๑๐. **โปฏฺฐปทาย ปริปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส โปฏฺฐปาโท** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวโปฏฐปทา ชื่อว่าโปฏฐปาทะ (ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณฺ และสระหน้า).

อสฺสยุช (อสฺสยุช+ณ) เดือนอัสสยุชะ, เดือน ๑๑. **อสฺสยุเชน ปริปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส อสฺสยุโช** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวอัสสยุชะ ชื่อว่าอัสสยุชะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **อสฺสยุชมาโส ปุพฺพกตฺติโก นาม** เดือนอัสสยุชะ ชื่อว่าปุพพกัตติกะ (เดือนกัตติกะแรก). **อสฺสยุชมาสกาฬปกฺขสฺส จาตุทฺทสีอุโปสเถ**[๑] ในวันอุโบสถแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑

กตฺติก (กตฺติกา+ณ) เดือนกัตติกะ, เดือน ๑๒. **กตฺติกาย ปริปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต อุปลกฺขิโต มาโส กตฺติโก** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวกัตติกา ชื่อว่ากัตติกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **กตฺติกมาโส ปจฺฉิมกตฺติโก นาม** เดือนกัตติกะ ชื่อว่าปัจฉิมกัตติกะ (เดือนกัตติกะหลัง). **ภควา หิ กตฺติกชุณฺหปกฺเข เวสาลึ สมฺปาปุณิ**[๒] พระผู้มีพระภาคเสด็จ ถึงกรุงเวสาลีในวันข้างขึ้นเดือน ๑๒

มาคสิร, มิคสิร (มคสิร+ณ) เดือนมาคสิระ, เดือนอ้าย. **มคสิเรน ปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส มาคสิโร** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวมคสิระ ชื่อว่ามาคสิระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มาคสิรปุณฺณมา มาคสิรนกฺขตฺตเมว**[๓] วันเพ็ญเดือนอ้าย มีดาวมาคสิระอยู่ใกล้. **มิคสิรปุสฺสมาสา เหมนฺโต**[๔] ต้นฤดูหนาว มีเดือนอ้ายและเดือนยี่

ปุสฺส, ผุสฺส (ปุสฺส+ณ) เดือนปุสสะ, เดือนผุสสะ, เดือนยี่. **ปุสฺเสน นกฺขตฺเตน ปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส ปุสฺโส ผุสฺโส วา** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวปุสสะ ชื่อว่าปุสสะหรือผุสสะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ปุสฺสมาสสฺส ปรมทิวเส**[๕] ในวันแรกแห่งเดือนยี่

มาฆ (มฆา+ณ) เดือนมาฆะ, เดือน ๓. **มฆาย ปริปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส มาโฆ** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวมฆา ชื่อว่ามาฆะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มาฆผคฺคุณมาสา สิสิโร**[๖] ปลายฤดูหนาว มีเดือน ๓ และเดือน ๔

ผคฺคุน, ผคฺคุณ (ผคฺคุนี+ณ) เดือนผัคคุนะ, เดือน ๔. **ผคฺคุนิยา ปริปุณฺณจนฺทยุตฺเตน ยุตฺโต มาโส ผคฺคุโน** เดือนที่มีดวงจันทร์เต็มดวงลอยเด่นคู่กับดาวผัคคุนี ชื่อว่าผัคคุนะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **เถโร ผคฺคุนมาสปุณฺณมายํ จินฺเตสิ**[๗] พระเถระดำริในวันเพ็ญเดือน ๔

---

๑ วิ.ฏี. ๑/๑๒๗/๒๘๐ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๒๓๔ ๓ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๔๖๖/๓๕๘
๔ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๕๐/๔๘๒ ๕ วิ.อฏฺ. ๑/๒๒๘ ๖ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๕๐/๔๘๒
๗ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๐๙

[๗๗] สาวโณ นิกฺขมณีโย จิตฺตมาโส ตุ รมฺมโก.

ไวพจน์ศัพท์ของเดือน ๙ และเดือน ๕

นิกฺขมนีย (นิ+กมุ ปทวิกฺเขเป+อนีย) เดือนนิกขมนียะ, เดือน ๙. **สาวโณ นิกฺขมนีโย นาม** เดือน ๙ ชื่อว่านิกขมนียะ. **อนฺโตวีถิโต พหิ นิกฺขมติ สูริโย เอตฺถาติ นิกฺขมนีโย** เดือนที่ดวงอาทิตย์โคจรออกนอกเส้นทาง ชื่อว่านิกขมนียะ (อาเทศ ก ต้นธาตุเป็น ข, ซ้อน กฺ). **โปราณกตฺเถรา ปน เอกูนวีสติวสฺสํ สาเณรํ นิกฺขมนียปุณฺณมาสึ อติกฺกมฺม ปาฏิปททิวเส อุปสมฺปาเทนฺติ**[๑] ส่วนพระเถระสมัยโบราณ ให้สามเณรอายุ ๑๙ ปี อุปสมบทเป็นภิกษุในวันแรม ๑ ค่ำ หลังจากวันเพ็ญเดือน ๙

รมฺมก (รมฺมสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) เดือน ๕. **จิตฺตมาโส ตุ รมฺมโก** ส่วนเดือน ๕ ชื่อว่ารัมมกะ. **นานาปุปฺผผลวิจิตฺตตาย โลกานํ รมฺมํ กโรติ รมนฺติ วา เอตฺถาติ รมฺมโก** เดือนที่ทำให้ชาวโลกยินดีเพราะงดงามด้วยดอกไม้และผลไม้หลากหลาย หรือเดือนที่ชาวโลกมีความยินดี ชื่อว่ารัมมกะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ และ กฺวิ). **รมฺมโกติ จิตฺตมาโส**[๒] เดือน ๕ ชื่อว่ารัมมกะ

ยถาปิ รมฺมโก มาโส คิมฺหานํ โหติ พฺราหฺมณ
อเตวญฺเญหิ มาเสหิ ทุมปุปฺเผหิ โสภติ.[๓]

ท่านพราหมณ์ เดือน ๕ ในฤดูร้อน ย่อมงดงามยิ่งกว่าเดือนอื่นๆ ด้วยต้นไม้และดอกไม้ ฉันใด

[๗๘] จตฺโร จตฺโร มาสา กตฺติกกาฬปกฺขโต
กมา เหมนฺต-คิมฺหาน- วสฺสานา อุตฺโย ทฺวิสุ.
[๗๙] เหมนฺโต สิสิรมุตู ฉ วา วสนฺโต จ คิมฺหวสฺสานา
สรโทติ กมา มาสา เทฺว เทฺว วุตฺตานุสาเรน.

ฤดู ๖ ศัพท์

อุตุ (อิ คติมฺหิ+ตุ) ฤดู. **ปุนปฺปุนํ เอตีติ อุตุ** ฤดูที่ผ่านไปๆ ชื่อว่าอุตุ (อาเทศ อิ ธาตุเป็น อุ). **อุตุปุจฺฉาติ เหมนฺเต วา คิเมฺห วา วสฺเส วา**[๔] คำว่า ถามถึงฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน หรือฤดูฝน

เหมนฺต (เหม+อนฺต) ฤดูเหมันต์, ต้นฤดูหนาว. **หิมานิ เอตฺถ สนฺติ เหโม, โส เอว เหมนฺโต, “สุตฺตนฺโต วนนฺโต”ติ ยถา** ฤดูที่มีหิมะตก ชื่อว่าเหมะ (หิม+ณ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อิ เป็น

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๔๖๒ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๑/๒๖๕ ๓ ขุ.ชา.๒๗/๒๓๖๕/๕๐๑
๔ วิ.ปริ. ๘/๑๑๒๑/๔๒๔

เอ), ฤดูเหมะนั่นแหละ ชื่อว่าเหมันตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **อนฺต**ศัพท์มีอรรถปทปูรณะ ใส่ให้เต็มบทเท่านั้นไม่มีความหมาย เหมือนกับคำว่า “สุตฺตนฺต วนนฺต”. **หิโนติ วา หานึ คจฺฉติ สพฺพเมตฺถาติ เหมนฺโต** หรือฤดูที่ทุกสิ่งถึงความเสื่อมสลาย ชื่อว่าเหมันตะ (หิ หานิยํ+มอาคม+อนฺต, ลบสระหน้า)

คิมฺห, คิมฺหาน (คิร ปีฬเน+มาน) ฤดูร้อน. **คิรติ ปีฬยตีติ คิมฺหาโน** ฤดูที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าคิมหานะ (อาเทศ รฺ เป็น หฺ, กลับ หฺม เป็น มฺห). **อฑฺฒมาเส เสเส คิมฺหาเน กตฺวา นิวาเสตพฺพํ**[๑] เมื่อฤดูร้อนยังเหลืออยู่ครึ่ง จึงทำผ้านุ่งได้

วสฺสาน (วสฺส เสเก+ยุ) ฤดูฝน. **วสฺสติ เอตฺถาติ วสฺสาโน** ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่าวัสสานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **วสฺสานสฺส ปจฺฉิโม มาโส ชานิตพฺโพ**[๒] พึงทราบเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน

สิสิร (สิสิร+ณ) ปลายฤดูหนาว. **สิสิรํ สีตลํ, ตํโยคา สิสิรํ** สิสิระ คือฤดูหนาว, ฤดูชื่อว่าสิสิระ เพราะมีความหนาวเย็น (ลบ ณฺ และสระหน้า). **สิสิรกาเล โกกิลา วิย ตุณฺหีภูตา นิสีทึสุ**[๓] นั่งจุกเจ่าเหมือนนกดุเหว่าในปลายฤดูหนาว

วสนฺต (วส กนฺติยํ+อนฺต) ฤดูใบไม้ผลิ. **วสียเตติ วสนฺโต. ปุปฺผวนฺตตฺตา วา วสติ กาโม เอตฺถาติ วสนฺโต** ฤดูที่มนุษย์พอใจ ชื่อว่าวสันตะ, หรือฤดูที่ผู้มีความใคร่พากันยินดี เพราะเป็นฤดูที่มีดอกไม้เบ่งบาน ชื่อว่าวสันตะ. **อติกฺกนฺโต เหมนฺโต, วสนฺตกาโล อนุปฺปตฺโต**[๔] เมื่อฤดูหนาวผ่านไป ฤดูใบไม้ผลิก็มาถึง

สรท (สร ปีฬเน+ต) ฤดูใบไม้ร่วง. **สรติ ปีฬยติ อสฺมินฺติ สรโท** ฤดูที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าสรทะ (อาเทศ ต เป็น ท). **สา สุนขา รมนฺติ เอตฺถาติ วา สรโท** หรือฤดูที่สุนัขพากันยินดี(ผสมพันธุ์) ชื่อว่าสรทะ (สาสทฺทูปปท+รมุ กีฬายํ+อ, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ มฺ เป็น ทฺ). **วสฺสานํ ปจฺฉิเม มาเส สรทสมเย**[๕] ในฤดูใบไม้ร่วงอันเป็นเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน

การนับฤดู ๒ นัย

ท่านแสดงวิธีการนับฤดูไว้ ๒ นัย คือ ๑ ปี มี ๓ ฤดู และมี ๖ ฤดู ดังนี้

กตฺติกกาฬปกฺขโต ปจฺฉิมกตฺติกโต ปฏฺฐาย จตฺโร จตฺโร มาสา กมา กมโต เหมนฺตคิมฺหานวสฺสานสญฺญิตา อุตฺโย นาม โหนฺติ. อุตุเภทํ ทสฺเสตุํ อริยสามญฺญมาห “เหมนฺโต” อิจฺจาทิ. อถวา วุตฺตานุสาเรน อุตฺตฺตยปเภท วุตฺตวจนสฺสานุสาเรน. อิทํ ปน “กตฺติกกาฬปกฺขโต”ติ วจนํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺมา กตฺติกกาฬปกฺขโต ปภุติ เทฺว

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๖/๑๒๖ ๒ วิ.ปริ. ๘/๑๑๔๖/๔๓๕ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๓๑๕/๑๔๙
๔ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๖ ๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๓๔/๕๗๔

เทฺว มาสา กมา กมโต เหมนฺโต สิสิโร วสนฺโต คิมฺโห วสฺสาโน สรโท อุตูติ ฉ อุตู ภวนฺติ.

๑ ปี มี ๓ ฤดู ๆ ละ ๔ เดือน เริ่มนับจากเดือนปัจฉิมกัตติกะ คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นเหมันตะ ฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นคิมหานะ ฤดูร้อน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นวัสสานะ ฤดูฝน

อีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวเป็นอริยสามัญคาถาว่า “เหมนฺโต สิสิรมุตู” เป็นต้น เพื่อแสดงชนิดของฤดู โดยคล้อยตามฤดู ๓ อย่างที่กล่าวแล้ว โดยแบ่งเป็น ๖ ฤดู ๆ ละ ๒ เดือน ดังนี้ คือ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ เป็นเหมันตะ ต้นฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนยี่ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ เป็นสิสิระ ปลายฤดูหนาว, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวสันตะ ฤดูใบไม้ผลิ, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เป็นคิมหะหรือคิมหานะ ฤดูร้อน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เป็นวัสสานะ ฤดูฝน, ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เป็นสรทะ ฤดูใบไม้ร่วง

[๘๐] อุณฺโห นิทาโฆ คิมฺโหถ วสฺโส วสฺสานปาวุสา
อุตูหิ ตีหิ วสฺสานา- ทิเกหิ ทกฺขิณายนํ.

ฤดูร้อน ๓ ศัพท์

อุณฺห (อุสุ ทาเห+ณฺห) ฤดูร้อน. **อุสติ ทหตีติ อุณฺโห** ฤดูที่ร้อนอบอ้าว ชื่อว่าอุณหะ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ). **อุณฺหกาเล มหคฺฆํ โขมํ ปารุปิตฺวา**[๑] ทรงห่มผ้าโขมพัสตร์มีค่ามากในฤดูร้อน

นิทาฆ (นิ+ทห ภสฺมีกรเณ+ณ) ฤดูร้อน. **นิทหนฺเต อสฺมินฺติ นิทาโฆ** ฤดูที่มีความร้อนแผดเผา ชื่อว่านิทาฆะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ หฺ เป็น ฆฺ). **นิทาฆสมเย สีตฏฺฐาเน ทิวาวิหารํ นิสีทิสฺสามิ**[๒] ในฤดูร้อน เราจะนั่งพักผ่อนกลางวันในที่ร่มเย็น

คิมฺห (คิร ปีฬเน+ม) ฤดูร้อน. **คิรติ ปีฬยตีติ คิมฺโห** ฤดูที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าคิมหะ (อาเทศ รฺ เป็น หฺ, กลับ หฺม เป็น มฺห). **สํวจฺฉเร คิมฺหสมเย ทวทาโห ปทิปฺปติ**[๓] ในฤดูร้อนของทุกปี ไฟไหม้ป่าลุกโชน

ฤดูฝน ๓ ศัพท์

วสฺส (วสฺสุ เสเก+อ) ฤดูฝน. **วสฺสติ ปวสฺสติ เอตฺถาติ วสฺโส** ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่าวัสสะ.

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๔๒/๙๑ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๑๒๗/๔๕ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๙/๕๘๘

ฉตฺตํ มหนฺตํ วิย วสฺสกาเล[๑] เหมือนร่มใหญ่ในฤดูฝน ฉะนั้น

วสฺสาน (วสฺสุ เสเก+ยุ) ฤดูฝน. **วสฺสติ ปวสฺสติ เอตฺถาติ วสฺสาโน** ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่า วัสสานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **วสฺสานสฺส ปจฺฉิโม มาโส**[๒] เดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน

ปาวุส (ปานิปาต+วสฺสุ เสเก+อ) ฤดูฝน. **วสฺสติ ปวสฺสติ เอตฺถาติ ปาวุโส** ฤดูที่มีฝนตก ชื่อว่า ปาวุสะ. (อาเทศ อ ที่ ว เป็น อุ, ลบ สฺ สังโยค). **ปาวุสสมเย กาลเมโฆ**[๓] ฝนตกในฤดูฝน

[๘๑] **อุตฺตรายนมญฺเญหิ ตีหิ วสฺโสยนทฺวยํ**
วสฺส สํวจฺฉรา นิตฺถี สรโท หายโน สมา.

ปี ๕ ศัพท์

วสฺสานาทิเกหิ ตีหิ อุตูหิ ทกฺขิณายนํ สูริยสฺส ทกฺขิณทิสาคมนํ ภวติ, อญฺเญหิ ตีหิ สิสิรวสนฺตคิมฺเหหิ อุตฺตรายนํ อุตฺตรทิสาคมนํ ภวติ ใน ๑ ปี ที่มี ๖ ฤดู ดวงอาทิตย์จะโคจรเอียงไปทางขวา(ทิศใต้) ๓ ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูใบไม้ร่วง และต้นฤดูหนาว ดวงอาทิตย์จะโคจรไปทางซ้าย (ทิศเหนือ) ๓ ฤดู คือ ปลายฤดูหนาว ฤดูใบไม้ผลิ และฤดูร้อน. **ปุสฺสสงฺกนฺติมารพฺภ อาสาฬฺหํ ยาว อาทิจฺจสฺส อุตฺตรา คติ อุตฺตรายนํ. อาสาฬฺหสงฺกนฺติมารพฺภ ปุสฺสํ ยาว ทกฺขิณา คติ ทกฺขิณายนํ. วสฺโสยนทฺวยนฺติ อิทํ อยนทฺวยํ สมฺปิณฺฑิตํ วสฺโส นาม** ตั้งแต่กลางเดือนปุสสะ(เดือนยี่) ถึงกลางเดือนอาสาฬหะ(เดือน ๘) ดวงอาทิตย์โคจรเอียงไปทางซ้าย(ทิศเหนือ) ตั้งแต่กลางเดือนอาสาฬหะถึงกลางเดือนปุสสะ ดวงอาทิตย์โคจรเอียงไปทางขวา(ทิศใต้) ดวงอาทิตย์โคจรไปครบทั้ง ๒ ทาง ชื่อว่า วัสสะ (๑ ปี)

วสฺส (วสฺสุ เสเก+อ) ปี. **วสฺสนฺติ เอตฺถาติ วสฺโส, วสฺสกาเลน วา อุปลกฺขิโต วสฺโส** ปีที่มีฝนตก ชื่อว่าวัสสะ, หรือปีชื่อว่าวัสสะ เพราะเอาฤดูฝนเป็นเครื่องกำหนด(เมื่อฤดูฝนเวียนมาถึงก็นับครบ ๑ ปี). **วสฺส**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **วสฺสสหสฺสํ สทฺธมฺโม ติฏฺเฐยฺย**[๔] พระสัทธรรมพึงตั้งอยู่ตลอดพันปี

สํวจฺฉร, วจฺฉร (สํ+วส นิวาเส+ฉร) ปี. **สํวสนฺติ เอตฺถาติ สํวจฺฉโร, วจฺฉโร** ช่วงเวลาที่มีสัตว์อยู่ ชื่อว่าสังวัจฉระและวัจฉระ (อาเทศ สฺ เป็น จฺ). **สํวจฺฉร**ศัพท์ และ **วจฺฉร**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อกาสิ โยคฺคํ ธุวมปฺปมตฺโต สํวจฺฉรํ พีรณตฺถมฺภกสฺมึ**[๕] ท่านเป็นผู้ไม่ประมาทเป็นนิจ ได้ทำความเพียรอยู่ในป่าช้าชื่อพีรณตถัมภกะ ๑ ปี

สรท (สรท+อ) ปี. **สรทกาเลน ลกฺขิโต สรโท** ปีที่หมายรู้ด้วยฤดูใบไม้ร่วง ชื่อว่าสรทะ (เมื่อ

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๒๑/๒๙๐ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๒๕๐/๑๔๔ ๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๒๕๐/๑๔๔
๔ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๒๕๐/๑๔๔ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๗๑/๗๘

ฤดูใบไม้ร่วงเวียนมาถึงก็นับครบ ๑ ปี)

หายน (หา จาเค+อย คติมฺหิ+ยุ) ปี. **ชหนฺโต อยตีติ หายโน** ปีที่ละจากไป ชื่อว่าหายนะ (ลบสระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อายุํ ชหตีติ หายโน** ปีที่ละอายุไป ชื่อว่าหายนะ (หา จาเค +ยฺอาคม+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

สมา (สม วิตกฺเก+อา) ปี. **สมิยเต วิตกฺกียตีติ สมา** ปีที่ผู้คนคิดถึง ชื่อว่าสมา. **สมา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

การนับปีในภูมิต่างๆ

การกำหนดนับปีในมนุษยโลก เทวโลกและพรหมโลก มีช่วงเวลาไม่เท่ากัน ผู้รู้ท่านแสดงวิธีนับไว้ คือ ๑๐๐ ปี ในมนุษยโลก เท่ากับ ๑ วัน ๑ คืน ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์, ๑๒,๓๖๐ ปีในเทวโลก เท่ากับ ๑ ยุค ดังนั้นท่านจึงกล่าวไว้ว่า

เอสา ทฺวาทสสหสฺสี ยุคาขฺยา ปริกิตฺติตา,
เอตํ สหสฺสคุณิตํ อโห พฺรหฺมมุทาหฏํ.[๑]

ประมาณ ๑๒,๐๐๐ ปีทิพย์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์นี้ ท่านเรียกว่าเป็น ๑ ยุค, นำ ๑ ยุคมาคูณด้วย ๑ พัน (๑๒,๐๐๐ x ๑,๐๐๐ = ๑๒,๐๐๐,๐๐๐) ท่านเรียกว่าเป็น ๑ วันในพรหมโลก

ตญฺจ นรานํ จตุยุคํ ทิพฺพสหสฺสทฺวเยน พฺรหฺมุโน เทฺว ทิเวติ. กตเตตาทฺวาปรกลิวเสน จตุยุคํ. ตตฺร กตยุคสฺส มนุสฺสสงฺขฺยาย ปมาณํ อฏฺฐวีสติสหสฺสาธิกานิ สตฺตรสวสฺสลกฺขานิ, เตตาย ฉนฺนวุติสหสฺสาธิกานิ ทฺวาทสวสฺสลกฺขานิ, ทฺวาปรสฺส จตุสฏฺฐิสหสฺสาธิกานิ อฏฺฐารสวสฺสลกฺขานิ, กลิสฺส พาตฺตึสสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ วสฺสลกฺขานิ.

ยุคทั้ง ๔ ของมนุษย์นั้น รวมเป็น ๒ พันปีทิพย์ของพรหม, ยุค ๔ คือ กตยุค เตตายุค ทวาปรยุค และกลียุค, ในยุคทั้ง ๔ นั้น กตยุคมีอายุกาลประมาณ ๑,๗๒๘,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก, เตตายุคมีอายุกาลประมาณ ๑,๒๙๖,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก, ทวาปรยุคมีอายุกาลประมาณ ๘๖๔,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก, กลียุคมีอายุกาลประมาณ ๔๓๒,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก

ดังนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

สุญฺญํ สุญฺญํ ขํ นาคา กรมุนิสสิโน,
มานมาโท ยุคสฺส เตตาย ขํขํ สุญฺญํ.
รสนวสูริยา วสฺสสงฺขฺยา ปสิทฺธา,
สุญฺญํ สุญฺญํ ขํ เวทา รสภุชคมิติ.

---

๑ เวทีปกคนฺถนิสฺสย

ทฺวาปเร วสฺสสงฺขฺยา สุญฺญากาสํ ขํเนตฺต-
คุณชลนิธโย วสฺสสงฺขฺยา กลิสฺส.

๑,๗๒๘,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ กตยุค, ๑,๒๙๖,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ เตตายุค, ๘๖๔,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ ทวาปรยุค, ๔๓๒,๐๐๐ ปี ในมนุษยโลก เป็น ๑ กลียุค

ตตฺร อฏฺฐ นาคา, เทฺว กรา, สตฺต มุนโย, เอโก สสี, ฉ รสา, ทฺวาทส สูริยา, จตฺตาโร เวทา ชลนิธโย จ, เทฺว เนตฺตานิ, ตโย คุณา, พาตฺตึส ทนฺตา, สงฺขฺยาย ปสิทฺเธเหเตหิ สงฺขฺยา คเหตพฺพา. ขากาสมฺพรสทฺทา สุญฺญปริยายา สุญฺญญฺจ คณิเต พินฺทุนา สงฺคหิตํ.

ในคาถานั้นนักศึกษาควรรู้วิธีการนำสังเกตสังขยามานับ ดังนี้ นาคะ (ช้างประจำทิศ ๘ เชือก) ใช้นับแทนเลข ๘, กระ (มือ ๒ ข้าง) ใช้นับแทนเลข ๒, มุนิ (ฤาษี ๗ ตน) ใช้นับแทนเลข ๗, สสี (ดวงจันทร์) ใช้นับแทนเลข ๑, รสะ (รส ๖ อย่าง) ใช้นับแทนเลข ๖, สูริยะ (ราศี ๑๒) ใช้นับแทนเลข ๑๒, เวทะ (คัมภีร์เวท ๔) ชละ (แม่น้ำ ๔ สาย) นิธิ (ขุมทรัพย์ ๔ แห่ง) ใช้นับแทนเลข ๔, เนตตะ (ดวงตา ๒ ข้าง) ใช้นับแทนเลข ๒, คุณะ (คุณ ๓ คือ รชะ ตมะ สัตวะ) ใช้นับแทนเลข ๓, ทันตะ (ฟัน ๓๒ ซี่) ใช้นับแทนเลข ๓๒, ขะ อกะ อสัมพระ (ท้องฟ้าว่างเปล่า) ใช้นับแทนเลข ๐

เอกํ ทส สตญฺเจว สหสฺสมยุตํ ยถา,
ลกฺขญฺจ นิยุตญฺเจว กมา ทสคุโณตฺตรํ.

สังขยาเหล่านี้ คือ หนึ่ง(หลักหน่วย) สิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน ท่านให้คูณด้วยสิบขึ้นไปตามลำดับ

[๘๒] กปฺปกฺขโย ตุ สํวฏฺโฏ ยุคนฺต ปลยา อปิ
อลกฺขี กาลกณฺณิตฺถี อถ ลกฺขี สิริตฺถิยํ.

สิ้นกัป, โลกาวินาศ, กัปประลัย ๔ ศัพท์

กปฺป, กปฺปกฺขย (กปฺป+ขย) สิ้นกัป, โลกาวินาศ, กัปประลัย. **กปฺปเต ชคตี วินสฺสเตติ กปฺโป** แผ่นดินพินาศไป ชื่อว่ากัปปะ (กปฺป วินาเส+อ). **ขยนฺติ เอตฺถาติ ขโย** กัปเป็นที่สิ้นไป ชื่อว่าขยะ (ขี ขเย+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **กปฺโป จ ขโย จาติ กปฺปกฺขยา** แผ่นดินสิ้นพินาศไป ชื่อว่ากัปปักขยะ (ซ้อน กฺ). **กปฺปวินาโส กปฺโป**[๑] กัปวินาศ ชื่อว่ากัปปะ (ลบ วินาส). **เกจิ ปเนตฺถ "กปฺปกฺขโย ตู"ติ ปาฐํ วตฺวา ทฺวินฺนเมกาภิธานตฺตํ**

---

๑ ที.ฏี. ๓/๑๐๔

กปฺเปนฺติ, ตํ อมรโกเสน จ ตฏฺฏีกาย จ น สเมติ. วุตฺตญฺหิ ตตฺถ "สํวฏฺโฏ ปลโย กปฺโป ขโย กปฺปนฺตมิจฺจปี"ติ จ "ปญฺจกํ ขยกปฺเป"ติ จ ในเนื้อความนี้ อาจารย์บางท่านกล่าวว่า "กปฺปกฺขโย ตุ" สมควร เพราะทั้ง ๒ เป็นชื่อเดียวกัน, คำนั้นไม่ตรงกับคัมภีร์อมรโกสะและอมรโกสฎีกา เพราะในคัมภีร์ทั้ง ๒ นั้นกล่าว กปฺป กับ ขย แยกกันว่า "**สํวฏฺโฏ ปลโย กปฺโป ขโย กปฺปนฺตมิจฺจปิ**" และว่า "บททั้ง ๕ ใช้ในอรรถสิ้นกัป" ส่วนอภิธานวรรณนานี้ ถือเอาตามนัยเกจิ คือ กปฺปกฺขย เป็นบทเดียวกัน

สํวฏฺฏ (สํ+วฏฺฏ สํวฏฺฏนอุปรมวินาเสสุ+อ) กาลสิ้นกัป. **สํวตฺตเต อุปรมเต วินสฺสเต วา ชคตี อสฺมินฺติ สํวฏฺโฏ** กัปที่มีแผ่นดิน ที่ปราศจากแผ่นดิน หรือที่สิ้นแผ่นดิน ชื่อว่าสังวัฏฏะ. **อเนเกปิ สํวฏฺฏกปฺเป**[๑] ในสังวัฏฏกัปหลายกัป

ยุคนฺต (ยุค+อนฺต) กาลสิ้นกัป. **จตุยุคานมนฺเต ชาโต ยุคนฺโต** กัปที่เกิดขึ้นปลายสุดแห่งยุคทั้ง ๔ (คือ กตยุค เตตายุค ทวาปรยุค และกลียุค) ชื่อว่ายุคันตะ (ลบสระหน้า)

ปลย (ป+ลี ขเย+ณ) สิ้นกัป. **ปลียเต ขียเต ยตฺถ โลโกติ ปลโย** กัปที่สิ้นโลก ชื่อว่าปลยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

คนกาลกัณณี, ผู้โชคร้าย, ผู้จัญไร ๒ ศัพท์

อลกฺขี (น+ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ณี) คนกาลกัณณี, ผู้โชคร้าย, คนจัญไร. **นินฺทิตพฺพตฺตา น ลกฺขียเตติ อลกฺขี** ผู้ที่ใครๆ มองไม่เห็น(ไม่อยู่ในสายตา) เพราะเป็นผู้ควรตำหนิ จึงชื่อว่าอลักขี (อาเทส น นิบาตเป็น อ, ลบ ณฺ). **อตฺตนา กุรุเต ลกฺขึ อลกฺขึ กุรุตตฺตนา**[๒] บุคคลทำให้ตนโชคดีเอง ทำให้ตนโชคร้ายเอง

กาฬกณฺณี (กาฬสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณี) คนกาลกัณณี, ผู้โชคร้าย, คนจัญไร. **อตฺตโน นิสฺสยํ กาฬวณฺณสทิสํ กโรติ อปฺปกาสกตฺตาติ กาฬกณฺณี** ผู้ทำคนที่อาศัยตนให้เป็นผู้เช่นกับคนผิวดำ เพราะเป็นผู้ไม่เปิดเผยตัว จึงชื่อว่ากาฬกัณณี (อาเทศ รฺ เป็น ณฺ, ซ้อน ณฺ). **อลกฺขี**ศัพท์และ**กาฬกณฺณี**ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์. **สิรี จ กาฬกณฺณี จ น สเมนฺติ กุทาจนํ**[๓] สิริกับกาฬกัณณี ย่อมไม่เหมาะสมกันในกาลไหนๆ

ผู้มีสิริ, ผู้มีศรี, ผู้มีความดี, มงคล, มิ่งขวัญ ๒ ศัพท์

ลกฺขี (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ณี) ผู้มีสิริ, ผู้มีศรี, ผู้มีความดี, มงคล, มิ่งขวัญ. **ปสํสิตพฺพตฺตา ลกฺขียเตติ ลกฺขี** ผู้ที่ใครๆ มองเห็น เพราะเป็นผู้ควรสรรเสริญ จึงชื่อว่าลักขี (ลบ ณฺ). **อหํ สิรี จ ลกฺขี จ ภูริปญฺญาติ มํ วิทู**[๔] ข้าพเจ้ามีทั้งสิริและบุญ ทวยเทพต่างรู้จักข้าพเจ้าดีว่า

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๘๘๕/๑๙๕ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๘๘๕/๑๙๕
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๘๗๙/๑๙๔

เป็นผู้มีปัญญากว้างขวางดุจปฐพี

สิริ (สิ เสวายํ+รฺอาคม+อี) ผู้มีสิริ, ผู้มีศรี, ผู้มีความดี, มงคล, มิ่งขวัญ. **กตปุญฺเญหิ เสวียเต เต วา เสวตีติ สิรี** ผู้ที่คนมีบุญพากันคบหา หรือผู้คบหาคนมีบุญเหล่านั้น จึงชื่อว่าสิริ (รัสสะ อี เป็น อิ). **ลกฺขี**ศัพท์ และ **สิริ**ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์. **สิริ โภคานมาสโย**[๑] สิริเป็นที่อาศัยเกิดแห่งโภคทรัพย์

[๘๓] **ทนุ ทานวมาตาถ เทวมาตา ปนาทิติ.**

มารดาของอสูร ๒ ศัพท์

ทนุ (ทา อวขณฺฑเน+นุ) มารดาของอสูร. **ทายตีติ ทนุ** ผู้ขุดคุ้ย ชื่อว่าทนุ (รัสสะ อา เป็น อ). นางทนุเป็นเทพธิดานางหนึ่งในจำนวนเทพธิดาผู้ฉลาด ๑๓ นาง

ทานวมาตุ (ทานว+มาตุ) มารดาของอสูร. **ทานวานํ มาตา ทานวมาตา** มารดาของพวกอสูรชื่อว่าทานวมาตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ กับ สิ เป็น อา)

มารดาของเทวดา ๒ ศัพท์

เทวมาตุ (เทว+มาตุ) มารดาของเทวดา. **เทวานํ มาตา เทวมาตา** มารดาของพวกเทวดาชื่อว่าเทวมาตา (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ กับ สิ เป็น อา)

อทิติ (น+ทิติ) มารดาของเทวดา. **ทิตีติ อสุรานเมว เวมาติกา มาตา** นางเวมาติกามารดาของอสูรนั่นแหละ ชื่อว่าทิติ. **ตสฺสา ปฏิปกฺขภาเวน อทิติ** มารดาของเทวดาชื่อว่าอทิติ เพราะตรงข้ามกับมารดาของอสูรนั้น (อาเทศ น เป็น อ)

[๘๔] **ปาปํ จ กิพฺพิสํ เวรา- ฆํ ทุจฺจริตทุกฺกตํ**
อปุญฺญากุสลํ กณฺหํ กลุสํ ทุริตาคุ จ.

บาป, อกุศล, ความชั่ว ๑๒ ศัพท์

ปาป (ปา รกฺขเน+ปอาคม+อ) บาป, อกุศล, ความชั่ว. **ปานฺติ รกฺขนฺติ สุชนา อตฺตานํ อสฺมาติ ปาปํ** อกุศลที่คนดีพากันรักษาตนไว้ให้ออกห่าง ชื่อว่าปาปะ. **อปายํ ปาติ รกฺขตีติ ปาปํ** ธรรมที่รักษาอบายภูมิไว้ ชื่อว่าปาปะ. **ทุคฺคตึ ปาปนโต ปาปํ** ธรรม ชื่อว่าปาปะ เพราะให้ถึงทุคติ (ป+อป ปาปุณเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ทุคฺคตึ ปาเปตีติ ปาปํ** ธรรมที่ให้คนชั่วเข้าถึงทุคติ ชื่อว่าปาปะ (ป+อป ปาปุณเน+อ). **อถวา ปสทฺโท เอตฺถ อปายวจโน** อีกอย่างหนึ่ง **ป**ศัพท์กล่าวหมายถึงอบาย. **ปํ อปายํ เปติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปาปํ** ธรรม

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๑๖/๖๑

ที่เป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงอบาย ชื่อว่าปาปะ (ป+เป คติยํ+ณ, ลบ ณฺ, ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ เอ ที่ เป). **กตํ ตยา กลฺยาณํ อกตํ ตยา ปาปํ** [๑] ความดีท่านทำไว้แล้ว บาปท่านไม่ได้ทำ. **ปาป**ศัพท์เป็นต้น ปรกติเป็นนปุงสกลิงค์ แต่ถ้ากล่าวคุณมีความหมายว่า ทุกข์, ยาก, ลำบาก, เหน็ดเหนื่อย, เจ็บ, ปวด เป็นต้น เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น

ปาปา อุตุมตี กญฺญา ปาโป ราชาปฺยรกฺขโก
ปาปํ พฺยาธกุลํ หีสํ ปาโป วิปฺโป จ เสวโก.

หญิงสาวผู้มีระดูย่อมเจ็บป่วย พระราชาปราศจากผู้อารักขาย่อมทรงเหน็ดเหนื่อย ตระกูลนายพรานที่ชอบเบียดเบียนย่อมลำบาก พราหมณ์ผู้เป็นข้าราชบริพารย่อมเป็นทุกข์

กิพฺพิส (กร กรเณ+อิพฺพิส) บาป, อกุศล, โทษ, ความผิด. **กโรติ อนิฏฺฐผลนฺติ กิพฺพิสํ** ธรรมที่ทำให้เกิดผลอันไม่น่าปรารถนา ชื่อว่ากิพพิสะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและสระหน้า). **กิลียเต สิถิลี กริยฺยเต เยนาติ กิพฺพิสํ** บาปที่เป็นเหตุให้ทำกรรมต่ำทราม ชื่อว่ากิพพิสะ (กิล กรเณ+อิส, อาเทศ ลฺ เป็น วฺ, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺวฺ เป็น พฺพฺ). **โย โข เทวทตฺต สมคฺคํ ภินฺทติ กปฺปฏฺฐิติกํ กิพฺพิสํ ปสวติ**[๒] ดูก่อนเทวทัต ผู้ใดทำลายสงฆ์ที่พร้อมเพรียงกัน ย่อมประสบบาปกรรมอันตั้งอยู่ตลอดกัป

เวร (วิ+อร คติมฺหิ+อ) บาป, อกุศล, เวร. **วิรูเปน อรติ คจฺฉตีติ เวรํ** กรรมที่เป็นไปโดยน่ารังเกียจ ชื่อว่าเวระ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหลัง). **เวรํ เวเรน น วูปสเมยฺย, เวรํ อเวเรน วูปสมนฺตํ** [๓] เวรไม่ระงับเพราะเวรเลย แต่ระงับเพราะการไม่จองเวร

อฆ (น+หน คติยํ+อ) บาป, อกุศล, ความชั่ว. **สาธูหิ น หนฺตพฺพนฺติ อฆํ** กรรมที่คนดีไม่ควรเข้าหา ชื่อว่าอฆะ (อาเทศ น เป็น อ, หนฺ เป็น ฆ). **ฉนฺทชํ อฆํ ฉนฺทชํ ทุกฺขํ** [๔] บาปเกิดจากความพอใจ ทุกข์เกิดจากความพอใจ

ทุจฺจริต (ทุ+จร จรเณ+อิ+ต) บาป, อกุศล, ทุจริต, กรรมชั่ว. **ทุ กุจฺฉิตํ จริตํ ทุจฺจริตํ** กรรมอันน่ารังเกียจที่บุคคลทำ ชื่อว่าทุจจริตะ (ซ้อน จฺ). **ทุฏฺฐุ จริตํ กิเลเสหิ วา ทูสิตํ จริตนฺติ ทุจฺจริตํ** [๕] กรรมที่ตนทำไม่ดี หรือกรรมที่บุคคลผู้ถูกกิเลสครอบงำแล้วประพฤติ ชื่อว่าทุจจริตะ. **ตีณิ ทุจฺจริตานิ กายทุจฺจริตํ วจีทุจฺจริตํ มโนทุจฺจริตํ** [๖] ทุจริตมี ๓ อย่าง คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

ทุกฺกฏ, ทุกฺกต (ทุ+กร กรเณ+ต) บาป, อกุศล, ทุกกฏ, กรรมชั่ว. **อโสภนํ กตํ ทุกฺกฏํ** กรรมที่บุคคลทำไม่ดี ชื่อว่าทุกกฏะ. **ทุ นินฺทิตํ กรณมสฺส ทุกฺกฏํ** กรรมอันน่าติเตียน ชื่อว่าทุกกฏะ (ซ้อน กฺ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น ฏ). **ทส อกุสลกมฺมปถา ทุกฺกฏกมฺมานิ**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘๐/๑๓๕ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๘๖/๑๙๔ ๓ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๓๔
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๐๓/๓๑ ๕ วิ.ฏี. ๑/๕๓/๑๑๖ ๖ วิ.ปริ. ๘/๙๖๓/๓๑๓

นาม[๑] อกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่ากรรมชั่ว. **ยญฺหิ ทุฏฺฐุ กตํ วิรูปํ วา กตํ ตํ ทุกฺกฏํ**[๒] กรรมที่บุคคลทำไม่ดี หรือทำน่าเกลียด ชื่อว่าทุกกฏะ

อปุญฺญ (น+ปุ ปวเน+นฺอาคม+ณฺย) บาป, อกุศล, ความชั่ว. **น ปุนาตีติ อปุญฺญํ** กรรมที่ไม่สะอาด ชื่อว่าอปุญญะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ณฺ, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **ปุญฺญปฏิปกฺขํ อปุญฺญํ** กรรมที่ตรงข้ามกับบุญ ชื่อว่าอปุญญะ (น+ปุญฺญ, อาเทศ น เป็น อ). **พหุํ วต มยา อปุญฺญํ ปสุตํ** [๓] เราสร้างบาปไว้มากมายหนอ

อกุสล (น+กุสล) บาป, อกุศล, กรรมชั่ว. **กุสลานํ ปฏิปกฺขํ อกุสลํ** กรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล ชื่อว่าอกุสละ (อาเทศ น เป็น อ). **น กุสลํ อกุสลํ** ธรรมที่ไม่ใช่กุศล ชื่อว่าอกุสละ. **อกุสลนฺติ ทสอกุสลกมฺมปถา**[๔] คำว่า "อกุศล" คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐

กณฺห (ก+หน หึสายํ+อ) บาป, อกุศล, ธรรมดำ. **กํ สุขํ หนตีติ กณฺหํ** กรรมที่เบียดเบียนความสุข ชื่อว่ากัณหะ (วิปริยยะ หนฺ เป็น นฺห, อาเทศ นฺ เป็น ณฺ). **อปภสฺสรภาวกรณตฺตา ปณฺฑิเตหิ กุจฺฉิตพฺพํ ครหิตพฺพนฺติ กณฺหํ** กรรมที่บัณฑิตพากันรังเกียจติเตียน เพราะทำให้เศร้าหมอง ชื่อว่ากัณหะ (กุ กุจฺฉายํ+ณฺห, อาเทศ อุ เป็น อ). **อตฺถาวุโส กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปากํ** [๕] ผู้มีอายุ กรรมอันเป็นอกุศล ให้ผลเป็นอกุศล มีอยู่

กลุส (กล เฉทเน+อุส) บาป, อกุศล, ความชั่ว. **กลียเต อเนนาติ กลุสํ** บาปอันเป็นเครื่องตัดความสุข ชื่อว่ากลุสะ. **กํ วา สุขํ ลุนนฺโต เสตีติ กลุสํ** หรือกรรมที่เฝ้าบั่นทอนความสุข ชื่อว่ากลุสะ (ก+ลุ เฉทเน+อุส, ลบสระหน้า)

ทุริต (ทุ+รฺอาคม+อิ คติมฺหิ+ต) บาป, อกุศล, ความชั่ว. **ทุ นินฺทิตํ อิตํ คมนมสฺส ทุริตํ** กรรมเป็นไปน่าติเตียน ชื่อว่าทุริตะ

อาคุ (น+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) บาป, อกุศล, ความชั่ว, โทษ, ความผิด. **อคนฺตพฺพํ คจฺฉติ เอเตนาติ อาคุ** ธรรมเครื่องนำไปสู่ที่ไม่ควรไป ชื่อว่าอาคุ (อาเทศ น เป็น อ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, อาเทศ อ ที่ ค เป็น อุ). **อา ปีฬยํ คจฺฉตีติ วา อาคุ** หรือกรรมที่ถึงความบีบคั้น ชื่อว่าอาคุ (อา+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ, อาเทศ คมุ เป็น คุ, ลบ กฺวิ ปัจจัย). **อาคุ วุจฺจติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา**[๖] ธรรมที่เป็นบาปอกุศล เรียกว่าอาคุ

ทิสาทิวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยทิศเป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๙๙/๔๐๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๑๑๘/๓๘ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๖/๑๒๙
๔ ที.อฏฺ. ๕/๒๘๘/๒๕๕ ๕ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๕๖/๒๔๒ ๖ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๓/๒๔๒

๑.๔. กุสลาทิวัณณนา

พรรณนาชื่อของกุศลเป็นต้น

[๘๕] **กุสลํ สุกตํ สุกฺกํ ปุญฺญํ ธมฺมมนิตฺถิยํ**
สุจริตมโถ ทิฏฺฐ- ธมฺมิกํ อิหโลกิกํ.

บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม ๖ ศัพท์

กุสล (กุสสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ) บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม, ธรรมฝ่ายขาว. **กุจฺฉิเตน อาการเรน สนฺตาเน เสนฺตีติ กุสา, ราคาทโย** ราคะเป็นต้นที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน โดยอาการน่ารังเกียจ ชื่อว่ากุสะ (กุสทฺทูปปท+ สิ สเย+อล). **กุเส ลุนาติ ฉินฺทตีติ กุสลํ** ธรรมที่ตัดราคะเป็นต้นให้ขาด ชื่อว่ากุสละ. **กุโส วิย ปาปธมฺเม ลุนาตีติ กุสลํ** ธรรมที่ตัดบาปธรรมเหมือนหญ้าคาบาด ชื่อว่ากุสละ (ลบสระหน้า). **กุจฺฉิเต ปาปเก ธมฺเม สลยนฺติ จลยนฺติ กมฺเปนฺติ วิทฺธํเสนฺติ กุสลา. กุจฺฉิเตน วา อาการเรน สยนฺติ ปวตฺตนฺตีติ กุสา, อกุสลสงฺขาตกุเส ลุนนฺติ ฉินฺทนฺตีติ กุสลา. กุจฺฉิตานํ วา สานโต ตนุกรณโต กุสํ, ญาณํ. เตน กุเสน ลาตพฺพา คเหตพฺพา ปวตฺเตตพฺพาติ กุสลา. ยถา วา กุสา อุภยภาคคตํ หตฺถปฺปเทสํ ลุนนฺติ, เอวมิเมปิ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนภาเวน อุภยภาคคตํ สงฺกิเลสปกฺขํ ลุนนฺติ, ตสฺมา กุสา วิย ลุนนฺติ กุสลา**[๑] ธรรมที่กำจัดบาปธรรมอันน่าเกลียด ชื่อว่ากุสละ. หรืออกุศลที่เป็นไปโดยอาการน่าเกลียด ชื่อว่ากุสะ, ธรรมที่ตัดซึ่งอกุศล ชื่อว่ากุสละ. หรือปัญญาชื่อว่ากุสะ เพราะทำอกุศลอันน่าเกลียดให้เบาบางลง, ธรรมที่เป็นไปด้วยปัญญานั้น ชื่อว่ากุสละ. อีกนัยหนึ่ง หญ้าคาย่อมบาดบริเวณมือทั้ง ๒ ข้าง ฉันใด ธรรมเหล่านี้ ย่อมตัดอกุศลธรรมที่เป็นไปพร้อมกิเลสทั้ง ๒ ฝ่าย คือที่เกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิดขึ้น ฉันนั้น, เหตุนั้น ธรรมที่ตัดอกุศลเหมือนกับหญ้าคา จึงชื่อว่ากุสละ

สุกต (สุ+กร กรเณ+ต) บุญ, กุศล, กรรมดี. **สุขํ กโรติ โสภนํ วา กรณมสฺส สุกตํ** กรรมที่ทำให้มีความสุข หรือกรรมที่ทำให้ดีงาม ชื่อว่าสุกตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **กตญฺจ กมฺมํ สุกตํ ภเวยฺย**[๒] กรรมที่ทำแล้ว เป็นการทำที่ดีแล้ว

สุกฺก (สุ+กร กรเณ+กฺวิ) บุญ, กุศล, ธรรมขาว. **สุขํ กโรตีติ สุกฺกํ** กรรมที่ทำความสุขให้ ชื่อว่าสุกกะ (ซ้อน กฺ, ลบ รฺ และ กฺวิ). **อตฺถาวุโส กมฺมํ สุกฺกํ สุกฺกวิปากํ**[๓] ผู้มีอายุ กรรมอันเป็นกุศล มีผลเป็นกุศล มีอยู่

ปุญฺญ (ปุ ปวเน+นา+ณฺย) บุญ, กุศล, กรรมดี. **ปุนาตีติ ปุญฺญํ** กรรมที่ชำระให้สะอาด

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๙๘/๑๔๑ ๒ วิ.ปริ. ๘/๑๓๑๙/๕๓๒ ๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๒๕๖/๒๔๒

ชื่อว่าปุญญะ (ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ**[๑] บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้

ธมฺม (ธร ธารเณ+รมฺม) ธรรม, บุญ, ความดี, กุศล. **ธรติ สพฺพนฺติ ธมฺมํ** กรรมที่ทรงไว้ซึ่งความดีทุกอย่าง ชื่อว่าธัมมะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ รฺ ของปัจจัย). **อปเร ปนิทํ "ปุญฺญธมฺม" มิเตฺยกปทํ วทนฺติ** บางอาจารย์กล่าวว่า ปุญฺญธมฺม เป็นบทเดียวกัน. **อิทํ กุสลํ ธมฺมํ สมาทาย วตฺเตยฺยาม**[๒] พวกเราควรสมาทานกุศลธรรมนี้แล้วประพฤติตาม

ในปทรูปสิทธิว่า **อปาเยสฺวปตมาเน อธิคตมคฺคาทิเก สตฺเต ธาเรติ ธรติ เตนาติ วา, สลกฺขณํ ธาเรติ ปจฺจเยหิ ธรียตีติ วา ธมฺโม**[๓] ธรรมเครื่องป้องกันสัตว์ผู้บรรลุมรรคเป็นต้น ไม่ให้ตกไปในอบาย หรือธรรมที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน หรือธรรมที่ถูกปัจจัยทรงไว้ ชื่อว่าธัมมะ

ในโมคคัลลานะว่า **อตฺตานํ ธาเรนฺเต อปาเย วฏฺฏทุกฺเข จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธมฺโม, ปริยตฺยาทิ**[๔] ธรรมที่ทรงตน(ผู้มีธรรม)ไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกข์ในวัฏฏะ ชื่อว่าธัมมะ ได้แก่ปริยัติธรรมเป็นต้น

ในสัททนีติว่า **ธมฺโมติ อเนกวิเธสุ ธมฺเมสุ โลกุตฺตโร อุปฺปาทิโต สจฺฉิกโต จ, จตูสุ อปาเยสุ สํสาเร วา สตฺเต อปตมาเน ธาเรตีติ ธมฺโม. อถวา โสตาปนฺนาทีหิ อริเยหิ ธาริยติ น ปุถุชฺชเนหีติ ธมฺโม. จตุภูมิโก ปน สกลกฺขณํ ธาเรตีติ ธมฺโม, กกฺขฬตฺตาทินา ผุสนาทินา สนฺติอาทินา สกสกภาเวน ปณฺฑิเตหิ ธาริยติ สลฺลกฺขียตีติปิ ธมฺโม. เตปิฏโก ปน ปาฬิธมฺโม, สกตฺถปรตฺถาทิเภเท อตฺเถ ธาเรตีติ ธมฺโม. เกจิ ตุ วิทู "ปาปเก อกุสเล ธมฺเม ธุนาติ กมฺปติ วิทฺธํเสตีติ ธมฺโม**[๕] คำว่า "ธมฺม" หมายถึง โลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและทำให้แจ้งในธรรมมีอเนกประการ มีวิเคราะห์ว่า ธรรมที่ทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร ชื่อว่าธัมมะ, ธรรมที่พระอริยบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นทรงไว้ มิใช่ปุถุชนทรงไว้ ชื่อว่าธัมมะ, ส่วนธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ก็ชื่อว่าธัมมะ, ธรรมที่บัณฑิตสังเกตรู้ได้โดยมีสภาพของตนๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระทบสัมผัส และสงบ ชื่อว่าธัมมะ, ส่วนพระบาลีคือพระไตรปิฎกมีวิเคราะห์ว่า ธรรมที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธวจนะ, ธรรมที่ทรงไว้ซึ่งประโยชน์ต่างกัน มีประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นต้น ชื่อว่าธัมมะ, ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ธรรมที่กำจัดบาปอกุศล ชื่อว่าธัมมะ

สุจริต (สุ+จร จรเณ+อิ+ต) บุญ, กุศล, ความสุจริต, กรรมดี. **สุนฺทรํ จรณมสฺสาติ สุจริตํ** กรรมที่มีการประพฤติที่ดี ชื่อว่าสุจริตะ. **โส กาเยน สุจริตํ จริตฺวา วาจาย สุจริตํ จริตฺวา มนสา สุจริตํ จริตฺวา กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺเชยฺย เทวานํ**

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๒๗/๑๕๙ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๔๗/๘๐ ๓ รูปสิทฺธิ. ๕๘๙/๒๘๗
๔ โมคฺ. ๗/๑๓๖ ๕ โมคฺ. ๗/๑๓๖

ตาวตึสานํ สหพฺยตํ [๑] เขาประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตแล้ว หลังจากตายไป จะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ร่วมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์

[๘๖] **สนฺทิฏฺฐิกมโถ ปาร- โลกิกํ สมฺปรายิกํ**
ตกฺกาลํ ตุ ตทาตฺวํ โจ- ตฺตรกาโล ตุ อายติ.

โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้ ๓ ศัพท์

ทิฏฺฐธมฺมิก (ทิฏฺฐธมฺม+อิก) โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้. **ทิฏฺฐธมฺโม นาม ปจฺจกฺโข อตฺตภาโว, ตตฺถ นิพฺพตฺตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ** อัตภาพที่ปรากฏอยู่ ชื่อว่าทิฏฐธัมมะ, กรรมที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ชื่อว่าทิฏฐธัมมิกะ (ลบสระหน้า). **ทิฏฺฐธมฺมิกํ วา อตฺถํ สมฺปรายิกํ วา**[๒] ประโยชน์ในโลกนี้หรือในโลกหน้า

อิหโลกิก (อิหโลก+อิก) โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้. **อิหโลเก ชาตํ อิหโลกิกํ** สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกนี้ ชื่อว่าอิหโลกิกะ (ลบสระหน้า)

สนฺทิฏฺฐิก (สนฺทิฏฺฐ+อิก) โลกนี้, ภพปัจจุบัน, ชาตินี้, สิ่งที่เห็นเอง. **สนฺทิฏฺเฐ ปจฺจกฺเข อตฺตภาเว ชาตํ สนฺทิฏฺฐิกํ** สิ่งที่เกิดขึ้นในอัตภาพที่เห็นปรากฏอยู่ ชื่อว่าสันทิฏฐิกะ (ลบสระหน้า). **เอวํปิ โข พฺราหฺมณ สนฺทิฏฺฐิกํ นิพฺพานํ โหติ**[๓] พราหมณ์ ดังกล่าวมานี้แล นิพพานในโลกนี้มีอยู่

โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติหน้า ๒ ศัพท์

ปรโลกิก (ปรโลก+อิก) โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติหน้า, ภายหน้า. **ปรโลเก ชาตํ ปรโลกิกํ** สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกหน้า ชื่อว่าปรโลกิกะ (ลบสระหน้า)

สมฺปรายิก (สมฺปราย+อิก) โลกหน้า, ภพหน้า, ชาติหน้า, ภายหน้า. **สมฺปราเย ชาตํ สมฺปรายิกํ** สิ่งที่จะเกิดขึ้นในโลกหน้า ชื่อว่าสัมปรายิกะ (ลบสระหน้า). **โหติ สมฺปรายิกํ มรณภยํ** [๔] ความตายที่จะมาถึงในภายหน้า

ขณะนั้น, เวลานั้น ๒ ศัพท์

ตกฺกาล (ต+กาล) ขณะนั้น, เวลานั้น. **ตสฺมึเยว กาเล ชาตํ นาสนฺนกาลาทีสูติ ตกฺกาลํ** สิ่งที่เกิดขึ้นในเวลานั้นไม่ช้าไม่นานเป็นต้น ชื่อว่าตักกาละ (ซ้อน กฺ)

ตทาตฺว, ตทาตฺต (ตทา+ตฺว,ตฺต) ขณะนั้น, เวลานั้น. **ตทา ตสฺมึเยว กาเล ชาตํ ตทาตฺวํ, ตทาตฺตํ** สิ่งที่เกิดขึ้นในเวลานั้นเช่นกัน ชื่อว่าตทาตวะ และ ตทาตตะ

กาลข้างหน้า ๒ ศัพท์

อุตฺตรกาล (อุตฺตร+กาล) กาลข้างหน้า, กาลต่อไป. **อุตฺตรกาโล ปจฺฉิโม กาโล** กาลภายหลัง ชื่อว่าอุตตรกาละ. **อุตฺตรกาเล อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺตสฺส ขีณาสวสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณํ**

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๘๒/๒๗๕ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๒๖/๒๗๔ ๓ องฺ.ติก. ๒๐/๔๙๕/๒๐๒
๔ สํ.มหา. ๑๙/๑๕๗๑/๔๘๖

อุปฺปชฺชติ[๑] ในเวลาต่อไป ปัจจเวกขณญาณ ย่อมเกิดขึ้นแก่พระอรหันต์ผู้บรรลุตาทิลักขณะในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เป็นต้น

อายติ (อา+อิ คติมฺหิ+ติ) กาลข้างหน้า, กาลต่อไป, ต่อไป. **อาคมิสฺสตีติ อายติ** กาลที่จะมาถึงชื่อว่าอายติ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบ อ). **เอตฺถ จ ยํ อิมสฺมึ อตฺตภาเว ทูรมาสนฺนํ วา, ตํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ. ยํ ปน อิมสฺมึ อตฺตภาเว วา สมฺปราเย วา ทูรตรํ, ตํ อายติ** ในที่นี้ ในชาตินี้จะไกลหรือใกล้ก็ตาม ให้ใช้ **ทิฏฺฐธมฺมิก**, ส่วนไกลออกไปกว่านี้ ไม่ว่าชาตินี้หรือชาติหน้า ให้ใช้ **อายติ. กิเลสาภาเว วิชฺชมานมฺปิ กมฺมํ อายตึ อปฏิสนฺธิกํ โหติ**[๒] ในผู้ไม่มีกิเลส แม้มีกรรมอยู่ ก็ไม่มีปฏิสนธิอีกต่อไป

[๘๗] **หาโสตฺตมนตา ปีติ วิตฺติ ตุฏฺฐิ จ นาริยํ**
อานนฺโท ปมุทาโมโท สนฺโตโส นนฺทิ สมฺมโท.

[๘๘] **ปาโมชฺชํ จ ปโมโทถ สุขํ สาตํ จ ผาสุวถ**
ภทฺทํ เสยฺโย สุภํ เขมํ กลฺยาณํ มงฺคลํ สิวํ.

ความยินดี, ความร่าเริง ๑๓ ศัพท์

หาส (หส หาเส+ณ) ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ. **หสติ เยนาติ หาโส** เหตุแห่งความยินดีชื่อว่าหาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **โก นุ หาโส กิมานนฺโท**[๓] ร่าเริงยินดีอะไรกันหนอ. **หาโสติ ตุฏฺฐิ**[๔] บทว่า หาโส คือความยินดี

อตฺตมนตา (อตฺตมน+ตา) ความยินดี, ความร่าเริง, ความมีใจเป็นของตน, ความสบายใจ. **อตฺตา มโน ยสฺสาติ อตฺตมโน** ผู้มีใจเป็นของตน ชื่อว่าอัตตมนะ. **ทุฏฺฐสฺส หิ มโน อตฺตา นาม น โหติ, ตสฺส ภาโว อตฺตมนตา, ปาโมชฺชํ** เพราะว่าผู้มีใจเสียแล้ว ย่อมไม่มีใจเป็นของตน, ความเป็นผู้มีใจเป็นของตน ชื่อว่าอัตตมนตา ได้แก่ความปราโมทย์ใจ. **ยถารหํ ทานํ ทตฺวา จ อตฺตมนตา**[๕] มีความยินดีเพราะได้ถวายทานตามสมควร

ปีติ (ปี ตปฺปเน+ติ) ความยินดี, ความร่าเริง, ปีติ. **ปีเณติ ตปฺเปตีติ ปีติ** ความยินดี ชื่อว่าปีติ. **ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ**[๖] เมื่อปราโมทย์แล้วย่อมเกิดปีติ. **ปีตีติ ตุฏฺฐาการภูตา พลวปีติ**[๗] บทว่า ปีติ คือปีติที่มีกำลังอันเป็นอาการของความยินดี

วิตฺติ (วิท ลาเภ+ติ) ความยินดี, ความร่าเริง. **วินฺทติ สุขํ เอตายาติ วิตฺติ** เหตุให้ได้ความสุขชื่อว่าวิตติ (ลบ ทฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ). **ปญฺจกามคุณปฏิสญฺญุตฺตา ปีติ ปาโมชฺชํ อาโมทนา**

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๖๒/๒๓๘ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๑๙๐ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๙๐
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๑๑๙๖/๓๗๓ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๓๐๕/๑๔๒ ๖ ที.สีล. ๙/๑๒๗/๙๘
๗ ที.สีล. ๙/๑๒๗/๙๘

ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ ตุฏฺฐิ[๑] มีความอิ่มใจ ปราโมทย์ เบิกบาน บันเทิง ร่าเริง ยิ้มแย้ม ปลื้มใจ ยินดี เพราะประกอบด้วยกามคุณ ๕

ตุฏฺฐิ (ตุส ปีติมฺหิ+ติ) ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ. **โตสนํ ตุฏฺฐิ** ความยินดี ชื่อว่าตุฏฐิ. **ตุสฺสนฺติ เอตายาติ ตุฏฺฐิ** เหตุแห่งความยินดี ชื่อว่าตุฏฐิ (อาเทศ สฺตฺ เป็น ฏฐฺ). **ตุฏฺฐิ โหติ สุขาวหา**[๒] ความยินดี ย่อมนำสุขมาให้. **อตฺตมนตา**ศัพท์ ถึง **ตุฏฺฐิ**ศัพท์ (๔ ศัพท์) เป็นอิตถีลิงค์

อานนฺท (อา+นนฺท นนฺทเน+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. **อาภุโส นนฺทยตีติ อานนฺโท** สิ่งที่บุคคลยินดีอยู่เนืองๆ ชื่อว่าอานันทะ. **อานนฺโทติ อานนฺทปีติ**[๓] บทว่า อานนฺโท คือความปีติยินดี

ปมุท (ป+มุท หาเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. **ปมุทนฺเต เอเตนาติ ปมุโท** เหตุแห่งความร่าเริง ชื่อว่าปมุทะ

อาโมท (อา+มุท หาเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. **อาโมทนฺเต อเนนาติ อาโมโท** เหตุแห่งความร่าเริง ชื่อว่าอาโมทะ (วุทฺธิ อุ เป็น โอ)

สนฺโตส (สํ+ตุส สนฺโตเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง, ความพอใจ, สันโดษ. **สนฺตุสฺสนํ สนฺโตโส** ความยินดี ชื่อว่าสันโตสะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ). **จีวรสฺมิญฺหิ ตโย สนฺโตสา ยถาลาภสนฺโตโส ยถาพลสนฺโตโส ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**[๔] จริงอยู่ ความพอใจในจีวรมี ๓ อย่าง คือ พอใจตามที่ได้ พอใจตามกำลัง พอใจตามสมควร

นนฺทิ (นนฺท นนฺทเน+อิ) ความยินดี, ความร่าเริง. **นนฺทนํ นนฺทิ** ความร่าเริง ชื่อว่านันทิ. **โย ฉนฺโท โย ราโค ยา นนฺทิ ยา ตณฺหา**[๕] ความพอใจ ความใคร่ ความยินดี ความอยากใด

สมฺมท (สํ+มุท หาเส+อ) ความยินดี, ความร่าเริง. **สมฺโมทนํ สมฺมโท, สมฺมทา** ความเบิกบาน ชื่อว่าสัมมทะและสัมมทา (อาเทศ อุ ที่ มุ เป็น อ, นิคหิต เป็น มฺ)

ปาโมชฺช (ป+มุท หาเส+ณฺย) ความยินดี, ความร่าเริง, ความปราโมทย์. **ปโมทิตสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตสฺส วา ภาโว ปาโมชฺชํ** ความเป็นบุคคลผู้ยินดี หรือความเป็นจิตที่ยินดี ชื่อว่าปาโมชชะ (ทีฆะ อ เป็น อา, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, ลบ ณฺ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **ปกฏฺโฐ โมโท ปโมโท, โสเยว ปาโมชฺชํ** ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ, ปโมทะนั่นแหละ ชื่อว่าปาโมชชะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ อ ที่ ท, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **โส ตโตนิทานํ ลเภถ ปาโมชฺชํ อธิคจฺเฉยฺย โสมนสฺสํ**[๖] เขาได้ความปราโมทย์ ถึงความโสมนัส เพราะความไม่มีหนี้นั้นเป็นเหตุ

ปโมท (ป+มุท หาเส+ณ) ความยินดี, ความร่าเริง. **ปกฏฺโฐ โมโท ปโมโท** ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ (ลบ ณ แล้ววุทฺธิ อุ เป็น โอ). **วีถิปฏิปนฺนตาย ภาวนาจิตฺตสหคโต ปโมโท ขุทฺทกาทิเภทา**

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔/๓ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๓๒/๖๖ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๔๖/๒๕
๔ ที.อฏฺ. ๖/๓๐๙/๒๐๕ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๑๗๑/๑๒๗ ๖ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๖

ตรุณปีติ อุปฺปชฺชติ[๑] เพราะปฏิบัติถูกทาง ความยินดีที่ประกอบด้วยภาวนาจิต และปีติมีกำลังแตกต่างกับปีติเพียงเล็กน้อยเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น

ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ ๓ ศัพท์

สุข (สุ+ขนุ อวธารเณ+กฺวิ) ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ. **สุฏฺฐุ ขณตีติ สุขํ** ธรรมที่ห้ามความทุกข์ได้ดี ชื่อว่าสุขะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **น สุขํ ลภามิ**[๒] เราไม่ได้ความสุข. **อพฺยาปชฺชํ สุขํ โลเก**[๓] ความไม่เบียดเบียนกันเป็นสุขในโลก

สาต (สาท อสฺสาทเน+อ) ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ. **สาทียติ อสฺสาทียตีติ สาตํ** ความสุขที่บุคคลยินดี ชื่อว่าสาตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **สทนํ อารมฺมณสฺส อสฺสาทนํ สาตํ** ความยินดีแห่งอารมณ์ ชื่อว่าสาตะ (สท สทเน+อ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **กายิกํ สุขํ กายิกํ สาตํ กายสมฺผสฺสชํ สุขํ สาตํ เวทยิตํ**[๔] ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย การเสวยความสุขสำราญเกิดจากการสัมผัส

ผาสุ (ผส สิเนหเน+ณุ) ความสุข, ความสะดวก, ความสบาย, ความสำราญ, ผาสุก. **ผสฺสติ สิเนหตีติ ผาสุ** สภาวะที่สบาย ชื่อว่าผาสุ (ลบ ณฺ แล้ววุทธิ อ เป็น อา). **ผุสติ วา พาธติ ทุกฺขนฺติ ผาสุ** หรือความสุขที่เบียดเบียนความทุกข์ ชื่อว่าผาสุ (ผุส พาธเน+อุ, อาเทศ อุ เป็น อา). **สมคฺโค หิ สงฺโฆ สมฺโมทมาโน อวิวทมาโน เอกุทฺเทโส ผาสุวิหรติ**[๕] เพราะว่าสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดี ไม่วิวาท มีอุเทศเดียวกัน ย่อมอยู่เป็นสุข

ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล ๗ ศัพท์

ภทฺท (ภทิ กลฺยาเณ+นิคฺคหีตาคม+อ) ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล. **ภทฺทตีติ ภทฺทํ** ความดีที่เจริญ ชื่อว่าภัททะ (อาเทศนิคหิตเป็น ทฺ). **สติมโต สทา ภทฺทํ**[๖] ผู้มีสติมีความเจริญทุกเมื่อ

เสยฺย (ปสตฺถ+อิย) ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล. **ปสตฺถตรตฺตา เสยฺโย** ความดีชื่อว่าเสยยะ เพราะเป็นความประเสริฐสุด (อาเทศ ปสตฺถ เป็น ส, ลบสระหน้า, วิการ อิ เป็น เอ, ซ้อน ยฺ)

> เสยฺโย อโยคุโฬ ภุตฺโต ตตฺโต อคฺคิสิขูปโม
> ยญฺเจ ภุญฺเชยฺย ทุสฺสีโล รฏฺฐปิณฺฑํ อสญฺญโต.[๗]

ภิกษุผู้ทุศีล ไม่สำรวม ฉันก้อนข้าวของชาวบ้าน จะประเสริฐอะไร บริโภคก้อนเหล็กแดงดุจถ่านไฟยังประเสริฐกว่า

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๔๕/๔๖ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๕/๒๙๗ ๓ วิ.มหา. ๔/๕/๖
๔ สํ.มหา. ๑๙/๙๒๖/๒๗๘ ๕ สํ.มหา. ๑๙/๙๒๖/๒๗๘ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๑๒/๓๐๖
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๑

สุภ (สุภ โสภเณ+อ) ความดี, ความงาม, ความประเสริฐ, มงคล. **โสภตีติ สุภํ** ความดีที่งดงาม ชื่อว่าสุภะ. **ยสฺมึ สมเย สุภํ วิโมกฺขํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ**[๑] ในสมัยใด ท่านเข้าวิโมกข์อันประเสริฐอยู่

เขม (ขี ขเย+ม) ความดี, ความหมดจด, มงคล. **อสุขํ เขเปตีติ เขมํ** ธรรมที่ทำให้ความทุกข์เสื่อมไป ชื่อว่าเขมะ (วุทธิ อี เป็น เอ). **สุภิกฺขํ ภวิสฺสติ ทุพฺภิกฺขํ ภวิสฺสติ เขมํ ภวิสฺสติ ภยํ ภวิสฺสติ**[๒] จักมีทั้งข้าวอุดมสมบูรณ์ ทั้งข้าวยากหมากแพง จักมีทั้งความเกษมและมีภัย

กลฺยาณ (กลฺยสทฺทูปปท+อณ คมเน+ณ) ความดี,ความงาม, มงคล, ไพเราะ. **กลฺยํ นิโรคํ อณติ คจฺฉติ กลฺยํ วา หิตํ อณยติ ปาปยตีติ กลฺยาณํ** ความดีที่ถึงความปราศจากโรค หรือความดีที่ให้ถึงประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่ากัลยาณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ**[๓] พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด

มงฺคล (มคิ คตฺยตฺเถ+นิคฺคหีตาคม+อล) ความดี, มงคล. **ธญฺญํ มงฺคตีติ มงฺคลํ** ความดีที่ถึงโชคลาภ ชื่อว่ามังคละ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **มงฺคนฺติ สตฺตา เอเตน สุทฺธึ คจฺฉนฺตีติ มงฺคลํ** ความดีที่ช่วยสัตว์ให้ถึงความบริสุทธิ์ ชื่อว่ามังคละ. **มาเรติ สตฺเตติ โม** ธรรมที่ยังสัตว์ให้ตาย ชื่อว่ามะ (มร ปาณจาเค+กฺวิ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **คเมติ สตฺเต อปายนฺติ โค** ธรรมที่ยังสัตว์ให้ถึงอบาย ชื่อว่าคะ (คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ, ลบ มฺ และ กฺวิ ปัจจัย). **โม จ โส โค จาติ มงฺโค** มะและคะ ชื่อว่ามังคะ (มฺ+ค, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **อถ วา มํอิติ อปายํ ตํ คจฺฉนฺติ วา ทุจฺจริตสมงฺคี สตฺตา เอเตนาติ มงฺคํ** ธรรมเครื่องยังสัตว์ ผู้ทำแต่ทุจริตกรรมให้ถึงอบายที่ชื่อมะ จึงชื่อว่ามังคะ ได้แก่อกุศล. **มงฺคํ ปาปํ ลุนาติ ฉินฺทตีติ มงฺคลํ** ความดีที่ตัดบาปเครื่องยังสัตว์ให้ถึงอบาย ชื่อว่ามังคละ (มงฺค-สทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ). **ปูชา จ ปูชนียานํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ**[๔] การบูชาผู้ควรบูชา นี้เป็นมงคลอันประเสริฐสุด

สิว (สมุ อุปสเม+ว) ความดี, มงคล, ประเสริฐ. **สเมติ ทุกฺขนฺติ สิวํ** ความดีที่สงบความทุกข์ได้ ชื่อว่าสิวะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **ปปฺปุยฺย สมฺโพธิมนุตฺตรํ สิวํ**[๕] ทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันประเสริฐสุด

[๘๙] **ทุกฺขํ จ กสิรํ กิจฺฉํ นีโฆ จ พฺยสนํ อฆํ**
ทพฺเพ ตุ ปาปปุญฺญานิ ตีสฺวากิจฺฉํ สุขาทิ จ.

ความทุกข์, ความลำบาก, ความยาก, ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ๖ ศัพท์

ทุกฺข (ทุ+ขม ขนฺติยํ+กฺวิ) ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก. **ทุกฺกรํ ขมนเมตฺถาติ ทุกฺขํ** ในขณะ

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗/๓๖
๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗/๓๖
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๑๑/๒๖๖

ที่อดทนได้ยาก ชื่อว่าทุกขะ (ซ้อน กฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **กุจฺฉิตํ ขํ สุขนฺติ วา ทุกฺขํ, ทฺวิธา จิตฺตํ ขณตีติ ทุกฺขํ** หรือความสุขที่ถูกรังเกียจ หรืออาการที่ห้ามจิตไม่ให้คิดเป็น ๒ อย่าง ชื่อว่าทุกขะ (ทุ+ขณุ อวธารเณ+อ, ซ้อน กฺ, ลบ ณฺ ที่สุดธาตุ). **ตํ ปกาเสสิ ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺคํ** [๑] พระผู้มีพระภาคทรงประกาศอริยสัจนั้น ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. **กตมมฺปนาวุโส ทุกฺขํ ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ** [๒] ท่านผู้มีอายุ ความทุกข์ มีอะไรบ้าง คือ การเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์

ทุกฺขธาตุวสา จาปิ **ทุปพฺพขาทโตปิ วา**
ทุปุพฺพขณุโต จาปิ **ทุกฺขสทฺทคตี วเท.**

การสำเร็จบทของ **ทุกฺข**ศัพท์ ท่านกล่าวว่า มาจาก **ทุกฺข**ธาตุก็มี, มาจาก **ทุ**อุปสัค **ขาท**ธาตุก็มี, มาจาก **ทุ**อุปสัค **ขณุ**ธาตุก็มี

กสิร (กส คมเน+อิร) ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก. **กสติ อปุญฺญนฺติ กสิรํ** ความทุกข์ที่ไปสู่สิ่งอันไม่ใช่บุญ ชื่อว่ากสิระ. **กุจฺฉิเตนาการน เสตีติ วา กสิรํ** หรือความทุกข์ที่นอนเนื่องอยู่โดยอาการอันน่าเบื่อหน่าย ชื่อว่ากสิระ. **กสิรํ ชีวิกํ กปฺเปติ**[๓] เลี้ยงชีพลำบาก

กิจฺฉ (กิร วิกฺเขปเน+ฉ) ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก. **กิรติ สุขนฺติ กิจฺฉํ** ความทุกข์ที่ทำลายความสุขให้กระจายไป ชื่อว่ากิจฉะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน จฺ). **กตา วา ปุญฺญกรณิจฺฉา เยนาติ กิจฺฉํ** หรือความทุกข์ที่เป็นเหตุให้บุคคลต้องการทำบุญ ชื่อว่ากิจฉะ, ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า "**ทุกฺขูปนิสา สทฺธา** ศรัทธามีความทุกข์เป็นเหตุ". **กิจฺฉํ สทฺธมฺมสฺสวนํ** [๔] การฟังพระสัทธรรมเป็นสิ่งได้ยาก

นีฆ (น+อีหา+ณ) ความทุกข์, ความลำบาก. **นตฺถิ อธิคมนตฺถํ อีหา เอตฺถาติ นีโฆ** ความทุกข์ที่ไม่มีความพยายามเพื่อให้บรรลุมรรคผล ชื่อว่านีฆะ (อาเทศ ห เป็น ฆ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **อถวา นิหนฺตฺยปุญฺญํ หึสติ คจฺฉตีติ วา นีโฆ, ปุญฺญํ วา น หนฺติ น คจฺฉตีติ นีโฆ** อีกอย่างหนึ่ง ความทุกข์ที่เบียดเบียนความสุข ชื่อว่านีฆะ (นิ+หน หึสายํ+อ, ทีฆะ อิ เป็น อี, อาเทศ หน เป็น ฆ) หรือความทุกข์ที่ไม่ไปสู่สิ่งที่ดีงาม ชื่อว่านีฆะ (น+หน คติยํ+อ, อาเทศ อ ที่ น เป็น อี, หนฺ เป็น ฆ). **ตโย เม ภิกฺขเว นีฆา. กตเม ตโย. ราโค นีโฆ โทโส นีโฆ โมโห นีโฆ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย ความทุกข์มี ๓ อย่าง ๓ อย่างอะไรบ้าง คือ ราคะเป็นทุกข์ โทสะเป็นทุกข์ โมหะเป็นทุกข์

พฺยสน (วิ+อส ภกฺขเน+ยุ) ความทุกข์, ความลำบาก, ยาก, พินาศ, เสื่อม. **วิรูปมสติ เยนาติ พฺยสนํ** ความทุกข์ที่ให้เสวยแต่ความแปรปรวน ชื่อว่าพยสนะ. **วิสิฏฺฐํ วา อสติ เขเปตีติ พฺยสนํ** หรือ ความทุกข์ที่ละทิ้งความประเสริฐ ชื่อว่าพยสนะ (วิ+อส เขปเน+ยุ, อาเทศ อิ เป็น ยฺ,

---

๑ ที.สีล. ๙/๑๗๖/๑๔๐ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๑๕/๘๘ ๓ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๙๑
๔ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๔/๓๙ ๕ สํ.มหาวาร. ๑๙/๓๒๕/๘๖

วุ เป็น พุ, ยุ เป็น อน). **พฺยสนํ เต คมิสฺสนฺติ**[๑] สัตว์เหล่านั้นจักถึงความพินาศ

อฆ (น+หน คติยํ +อ) ความทุกข์, ความลำบาก. **น หนติ ธญฺญนฺติ อฆํ** ความทุกข์ที่ไม่ไปสู่โชคลาภ ชื่อว่าอฆะ (อาเทศ น เป็นอ, หนฺ เป็น ฆ). **ฉนฺทชํ อฆํ ฉนฺทชํ ทุกฺขํ**[๒] ความลำบากเกิดจากความพอใจ ความทุกข์เกิดจากความพอใจ

เอเต ปาปาทโย คุเณ ยถาวุตฺตลิงฺคา. ปาปปุญฺญานิ สุขาทิ จ อากิจฺฉํ กิจฺฉนฺตํ คุณโยคโต ทพฺเพ วิเสสฺย วตฺตมานานิ ตีสุ ปาปศัพท์เป็นต้นเหล่านั้น มีลิงค์ตามบทที่ตนขยาย. **ปาป**ศัพท์ **ปุญฺญ**ศัพท์ และ **สุข**ศัพท์เป็นต้น ที่อยู่หน้าหรืออยู่หลัง **กิจฺฉ**ศัพท์ ใช้เป็นวิเสสยะ (ถูกขยาย) เพราะมีบทอื่นขยาย และเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น

ปาปา อุตุมตี กญฺญา ปาโป ราชาปฺยรกฺขโก
ปาปํ พฺยาธกุลํ หึสํ ปาโป วิปฺโป จ เสวโก.

หญิงสาวผู้มีระดูย่อมเจ็บป่วย พระราชาปราศจากผู้อารักขาย่อมทรงเหน็ดเหนื่อย ตระกูลนายพรานที่ชอบเบียดเบียนย่อมลำบาก พราหมณ์ผู้เป็นข้าราชบริพารย่อมเป็นทุกข์

ปุญฺญํ ติตฺถมิทํ ปุญฺญา นที ปุญฺโญยมสฺสโม
สุขํ กามิกุลํ ทพฺพํ สุโข วาโส สหามฺพยา
สุขา ยุวติริจฺฉนฺตี สุขา เว มฆวคฺคหา.

ท่าน้ำแห่งนี้ก็ดี แม่น้ำก็ดี อาศรมหลังนี้ก็ดี เย็นสบาย, ตระกูลที่มั่งคั่ง ได้ทุกอย่างดังปรารถนา ก็มีความสุข, การอยู่ร่วมกับภรรยาที่ดี ก็มีความสุข, หญิงสาวได้ชายหนุ่มที่ตนปรารถนา ก็มีความสุข, หญิงแม่เรือนรู้สึกว่าตนยังสาวอยู่ก็มีความสุข

[๙๐] ภาคฺยํ นิยติ ภาโค จ ภาคเธยฺยํ วิธีริโต
อโถ อุปฺปตฺติ นิพฺพตฺติ ชาติ ชนนมุพฺภโว.

ผลกรรมเก่า, วิบาก, โชค ๕ ศัพท์

ภาคฺย (ภาค+ณฺย) ผลกรรมเก่า,วิบาก, โชค. **อิฏฺฐานิฏฺฐวิปากภาโค ยตฺถ อตฺถีติ ภาคฺยํ** กรรมที่การจำแนกผลอันน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ชื่อว่าภาคยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ภาคฺยนฺติ กุสลํ**[๓] บทว่า **ภาคฺยํ** คือ กุศล

นิยติ (นี หรเณ+ติ) ผลกรรมเก่า, วิบาก, โชค. **สุภาสุภผลํ เนตีติ นิยติ** กรรมอันนำไปสู่ผลทั้งที่ดีและไม่ดี ชื่อว่านิยติ (อาเทศ อี เป็น อิย)

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๑/๗๑ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๐๗/๓๑ ๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๒๕๖/๓๖๗

ภาค (ภช ปุถกฺกรเณ+ณ) ผลกรรมเก่า, โชค. **สุภาสุภผลํ ภาเชตีติ ภาโค** กรรมที่ส่งผลทั้งดีและไม่ดีให้มากขึ้น ชื่อว่าภาคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค)

ภาคเธยฺย (ภาคฺยสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+เณยฺย) ผลกรรมเก่า, โชค. **อิฏฺฐานิฏฺฐวิภาคภาโค ธียติ เอตฺถาติ ภาคเธยฺยํ** กรรมอันทรงไว้ซึ่งส่วนที่จำแนกว่าน่ายินดีและไม่น่ายินดี ชื่อว่าภาคเธยยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

วิธิ (วิ+ธา ธารเณ+อิ) ผลกรรมเก่า, โชค. **สุภาสุภผลํ วิทธาตีติ วิธิ** กรรมที่สร้างผลทั้งดีและไม่ดี ชื่อว่าวิธิ (ลบสระหน้า)

กรรมเก่ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **อย, สุภาวห, เทว, ทิฏฺฐ**

การเกิด, การอุบัติ ๕ ศัพท์

อุปฺปตฺติ (อุ+ปท คติมฺหิ+ติ) การเกิด, การอุบัติ. **อุปฺปชฺชนํ อุปฺปตฺติ** การเกิด ชื่อว่าอุปปัตติ (ซ้อน ปฺ, ลบ ทฺ, ซ้อน ตฺ). **อยํ สกฺยโกลิยานํ อุปฺปตฺติ**[๑] นี้เป็นการเกิดของพวกเจ้าศักยะและโกลิยะ

นิพฺพตฺติ (นิ+ปท คติมฺหิ+ติ) การเกิด. **นิปฺปชฺชนํ นิพฺพตฺติ** การเกิด ชื่อว่านิพพัตติ (อาเทศ ป เป็น พ แล้วซ้อน พฺ, ลบ ทฺ, ซ้อน ตฺ). **เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชาติ สญฺชาติ โอกฺกนฺติ นิพฺพตฺติ อภินิพฺพตฺติ**[๒] การเกิดในหมู่สัตว์นั้นๆ ของสัตว์เหล่านั้นๆ, **ชาติ, สญฺชาติ, โอกฺกนฺติ, นิพฺพตฺติ, อภินิพฺพตฺติ** ทั้ง ๕ ศัพท์ มีอรรถเหมือนกัน

ชาติ (ชน ชนเน+ติ) การเกิด, ชาติ. **ชนนํ ชาติ** การเกิด ชื่อว่าชาติ (อาเทศ นฺ ที่สุดธาตุเป็น อา). **กึปจฺจยา ชาติ ... ภวปจฺจยา ชาติ**[๓] ชาติมีอะไรเป็นปัจจัย... ชาติมีภพเป็นปัจจัย

ชนน (ชน ชนเน+ยุ) การเกิด. **ชนียเต ชนนํ** การเกิด ชื่อว่าชนนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

อุพฺภว (อุ+ภู สตฺตายํ+อ) การเกิด. **อุทฺธํ ภวนํ อุพฺภโว** การเกิดขึ้น ชื่อว่าอุพภวะ (ซ้อน พฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

[๙๑] นิมิตฺตํ การณํ ฐานํ ปทํ พีชํ นิพนฺธนํ
นิทานํ ปภโว เหตุ สมฺภโว เสตุ ปจฺจโย.

เหตุ, ปัจจัย, นิมิต ๑๒ ศัพท์

นิมิตฺต (นิ+มา ปริมาเณ+ต) เหตุ, ปัจจัย, นิมิต. **อตฺตโน ผลํ นิมินาตีติ นิมิตฺตํ** เหตุที่ให้ผลของตนเกิดขึ้น ชื่อว่านิมิตตะ (อาเทศ อา เป็น อิ, ซ้อน ตฺ). **นิมิตฺตนฺติ ปจฺจยสฺส นามํ**[๔] คำว่า นิมิตฺตํ เป็นชื่อของเหตุ

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๒๖๗/๒๓๖ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๒๖๗/๒๓๖ ๓ ที.มหา. ๑๐/๓๙/๓๕
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๑/๒๘

การณ (กร กรเณ+ยุ) เหตุ, ปัจจัย. **กโรติ ผลนฺติ การณํ** เหตุที่ทำให้มีผล ชื่อว่าการณะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **การณํ นปฺปชานามิ**[๑] ข้าพเจ้าไม่รู้เหตุ. **อหํ โข กึ การณํ เอกํเสเนว ภยํ อากงฺขมาโน**[๒] เพราะเหตุอะไรหนอ ข้าพเจ้าจึงหวังได้แต่ภัยอย่างเดียวเท่านั้น

ฐาน (ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+ยุ) เหตุ, ปัจจัย. **ติฏฺฐติ ผลเมตฺถาติ ฐานํ** เหตุอันเป็นที่ตั้งของผล ชื่อว่าฐานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ตํ ฐานนฺติ ตํ การณํ** [๓] คำว่า **ตํ ฐานํ** คือ เพราะเหตุนั้น

ปท (ปท คติมฺหิ+อ) เหตุ, ปัจจัย. **ปชฺชติ นิปชฺชติ ผลเมเตนาติ ปทํ** เหตุที่ทำให้ผลเป็นไป ชื่อว่าปทะ

พีช (วิ+ชน ชนเน+กฺวิ) เหตุ, ปัจจัย, พันธุ์พืช. **วิเสเสน ชายเตติ พีชํ** เหตุที่ทำให้ผลเกิดยิ่งขึ้น ชื่อว่าพีชะ (ทีฆะ อิ เป็น อี, อาเทศ วฺ เป็น พฺ, น เป็น อา, ลบ นฺ และ กฺวิ)

นิพนฺธน (นิ+พนฺธ พนฺธเน+ยุ) เหตุ, ปัจจัย. **นิสฺเสเสน อตฺตโน ผลํ พนฺธติ ปวตฺเตตีติ นิพนฺธนํ** เหตุที่ยังผลของตนให้เป็นไปโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่านิพันธนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

นิทาน (นิ+ทา ทาเน+ยุ) เหตุ, ต้นเหตุ, นิทาน. **นิทียเต นิจฺฉียเต อเนนาติ นิทานํ, นิททาติ ผลนฺติ วา นิทานํ** เหตุอันเป็นเครื่องกำหนด หรือแสดงผล ชื่อว่านิทานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ตสฺมาติหานนฺท เอเสว เหตุ เอตํ นิทานํ เอส สมุทโย เอส ปจฺจโย ชรามรณสฺส ยทิทํ ชาติ**[๔] เพราะเหตุนั้นนั่นแหละอานนท์ มูล เหตุ ปัจจัยแห่งความแก่และความตาย ก็คือชาตินี่เอง

ปภว (ป+ภู สตฺตายํ+อ) เหตุ, ที่เริ่มต้น, แดนเกิด, ปัจจัย. **ปภวติ ผลํ เอตสฺมาติ ปภโว** เหตุอันเป็นแดนเกิดของผล ชื่อว่าปภวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทส โอ เป็น อว). **โส เหตุ, โส ปภโว**[๕] นั้นเป็นเหตุเป็นแดนเกิด

เหตุ (หิ คติมฺหิ+ตุ) เหตุ, ปัจจัย. **หิโนติ คจฺฉติ ปริณมติ การิยรูปตฺตนฺติ เหตุ** สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นผล ชื่อว่าเหตุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **หิโนติ วา ปติฏฺฐาติ ผลํ เอตฺถาติ เหตุ** หรือสิ่งอันเป็นที่ตั้งของผล ชื่อว่าเหตุ (หิ ปติฏฺฐายํ+ตุ). **หิโนติ วา ปวตฺตติ ผลํ เอเตนาติ เหตุ** หรือธรรมที่เป็นเหตุให้ผลเป็นไป ชื่อว่าเหตุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **โก นุ โข ภนฺเต เหตุ, โก ปจฺจโย**[๖] ท่านผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยหรือ

สมฺภว (สํ+ภู สตฺตายํ+อ) เหตุ, ปัจจัย, การเกิด. **สมฺภวติ เยน ผลนฺติ สมฺภโว** เหตุที่ทำให้เกิดผล ชื่อว่าสัมภวะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว,

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐
๔ ที.มหา. ๑๐/๕๘/๖๗ ๕ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๔/๕๐๗ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๒

ลบสระหน้า). **สพฺพุปาทานกฺขยา นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว**[๑] เพราะสิ้นอุปาทานทุกอย่าง เหตุแห่งทุกข์จึงไม่มี

เสตุ (สิ พนฺธเน+ตุ) เหตุ, ปัจจัย. **สิโนติ ผลํ พนฺธตีติ เสตุ** เหตุที่เนื่องถึงผล ชื่อว่าเสตุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **สีลํ เสตุ มเหสกฺโข** ความเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ มีศีลเป็นเหตุ. **ปจฺจโย หิ อิธ เสตูติ อธิปฺเปโต**[๒] บทว่า **เสตุ** ในที่นี้ ท่านหมายเอาเหตุ

ปจฺจย (ปติ+อิ คติมฺหิ+อ) เหตุ, ปัจจัย. **ปฏิจฺจ ผลเมตสฺมา เอตีติ ปจฺจโย** เหตุที่ผลอาศัยเป็นไป ชื่อว่าปัจจยะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, วุทธิ อิ ธาตุเป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อยํ โข สาริปุตฺต เหตุ อยํ ปจฺจโย**[๓] สารีบุตร สิ่งนี้เป็นเหตุ สิ่งนี้เป็นปัจจัย

[๙๒] **การณํ ยํ สมาสนฺนํ ปทฏฺฐานํ ติ ตํ มตํ**
ชีโว ตุ ปุริโสตฺตาถ ปธานํ ปกตีตฺถิยํ.

เหตุใกล้ผล, ปทัฏฐาน

ปทฏฺฐาน (ปท+ฐาน) เหตุใกล้ผล, ปทัฏฐาน. **ยํ การณํ สมาสนฺนํ อาสนฺนตรํ ผเลน, ตํ ปทฏฺฐานนฺติ** เหตุที่ใกล้กับผล ชื่อว่าปทัฏฐานะ. **ปทานํ เหตูนํ ฐานํ ปทฏฺฐานํ** ที่ตั้งของเหตุ ชื่อว่าปทัฏฐานะ. **โอตฺตปฺปญฺจ หิรี เจว ปทฏฺฐานนฺติ วณฺณิตํ**[๔] โอตตัปปะและหิริ ท่านพรรณนาว่าเป็นเหตุผลของกันและกัน

เหตุใกล้ผล มี ๓ อย่าง คือ

(๑) **อุปาทานการณะ** เหตุที่ถือเอาผล เช่น **พีชํ องฺกุรสฺส** เชื้อของหน่อ

(๒) **สหการีการณะ** เหตุที่ทำร่วมกันกับผล เช่น **ภูมิชลํ** น้ำและดิน

(๓) **การณการณะ** เหตุที่ทำผลให้เป็นเหตุ เช่น **กมฺปสฺส การณํ ชโร, ตสฺส การณํ กโผ** เหตุแห่งอาการหนาวสั่น คือความเจ็บป่วย เหตุบ่งบอกถึงความเจ็บป่วยนั้นคือเสลดเหนียว

ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา ๓ ศัพท์

ชีว (ชีว ชีวเน+อ) ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา. **ชีวนฺติ สตฺตา เยนาติ ชีโว** อัตตาที่ทำให้สัตว์เป็นอยู่ ชื่อว่าชีวะ. **อิเธว ชีวติ ชีโว เปจฺจ เปจฺจ วินสฺสติ**[๕] อัตตามีอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ล่วงลับไปแล้วก็พินาศไป

ปุริส (ปุร ปูรเณ+อิส) ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน อัตตา. **ปูเรติ นิสฺสยสฺสาภิลาสนฺติ ปุริโส** อัตตาที่ยังความอยากของสิ่งที่อาศัยตนให้บริบูรณ์ ชื่อว่าปุริสะ

อตฺต (อต คมเน+ต) ตัวตน, ตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา. **อตนฺติ สตตํ คจฺฉนฺติ สตฺตา**

---

๑ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๘๔/๑๒๒ ๒ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๒๙๙/๒๗๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๔
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๐/๑๑๙ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๖๑/๒๕

เยนาติ อตฺตา ตัวตนที่ทำให้สัตว์เป็นไปได้อย่างต่อเนื่อง ชื่อว่าอัตตะ. **อาตุมา วุจฺจติ อตฺตา**[๑] อัตตาเรียกว่าตน

ปรกติ, ธาตุเดิม, ธาตุแท้ ๒ ศัพท์

ปธาน (ป+ธา ธารเณ+ยุ) ปรกติ, ธาตุเดิม, ธาตุแท้, สภาพเสมอกันของลักษณะ ๓ อย่าง คือโมหะ ราคะ โทสะ. **ปธียนฺเต ปลียนฺเต อตฺร คุณา สตฺตรโชตโมรูปาติ ปธานํ** สภาพที่มีโมหะ ราคะและโทสะตั้งอยู่เสมอกัน ชื่อว่าปธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **โมหราคโทสานํ ยถาสงฺขยํ สตฺตรโชตมานีติ สญฺญา** คำว่า "สตฺตรโชตมานิ" เป็นชื่อเรียกโมหะ ราคะ และโทสะ ตามลำดับ. **ปกติ ปธานนฺติ วุจฺจติ**[๒] สภาพปรกติ เรียกว่าปธานะ

ปกติ (ป+กร กรเณ+ติ) ปรกติ, ธาตุเดิม, ธาตุแท้, สภาพเสมอกันของคุณลักษณะ ๓ อย่าง คือ โมหะ ราคะ โทสะ. **ปกโรติ ปุริโสปโภคตฺถํ สทฺทาทิการิยนฺติ ปกติ** สภาพที่เริ่มทำเสียงเป็นต้นให้สำเร็จ เพื่อการใช้สอยของบุคคล ชื่อว่าปกติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

[๙๓] ปาโณ สรีริ ภูตํ วา สตฺโต เทหี จ ปุคฺคโล
ชีโว ปาณี ปชา ชนฺตุ ชโน โลโก ตถาคโต.

สัตว์, บุคคล ๑๓ ศัพท์

ปาณ (ปาณ ชีวเน+อ) สัตว์, ผู้มีปราณ. **ปาณนฺติ ชีวนฺติ สตฺตา เยนาติ ปาโณ, โส ยสฺสตฺถิ, โส ปาโณ** ลมปราณที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าปาณะ, สัตว์ที่มีลมปราณ ชื่อว่าปาณะ. **ปาโณ อปทํ ทฺวิปทํ จตุปฺปทํ พหุปฺปทํ**[๓] สัตว์ไม่มีเท้า สัตว์ ๒ เท้า สัตว์ ๔ เท้า สัตว์หลายเท้า

สรีรี (สรีร+อี) สัตว์, ผู้มีร่างกาย. **สรีรสงฺขาโต กาโย ยสฺสตฺถิ, โส สรีรี** สัตว์ที่มีร่างกาย ชื่อว่าสรีรี (ลบสระหน้า)

ภูต (ภู สตฺตายํ+ต) สัตว์, ผู้เป็นไปตามกรรม. **กมฺเมน ภวตีติ ภูตํ** สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ชื่อว่าภูตะ. ภูตศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ภวนฺฏเฐน ภูตํ**[๔] สัตว์ชื่อว่าภูต เพราะมีอรรถว่าเป็นอยู่

สตฺต (สญฺช สงฺเค+ต) สัตว์, ผู้ติดอยู่ในอารมณ์. **รูปาทีสุ สญฺชตีติ สตฺโต, นิจฺฉนฺทราคาปิ รูฬฺหิยา สตฺตาติ วุจฺจนฺติ** ผู้ยังเกี่ยวข้องอยู่ในรูปารมณ์เป็นต้น ชื่อว่าสัตตะ (ลบ ญฺชฺ, ซ้อน ตฺ). แม้ผู้ปราศจากฉันทราคะแล้ว ท่านก็ยังเรียกว่าสัตว์ตามสำนวนนิยม. **เอวรูโปปิ นาม สตฺโต ภวิสฺสติ**[๕] สัตว์รูปร่างอย่างนี้มีอยู่

เทหี (เทห+อี) สัตว์, ผู้มีร่างกาย. **เทโห กาโย ยสฺสตฺถีติ เทหี** สัตว์ผู้มีร่างกาย ชื่อว่าเทหี (ลบสระหน้า). **สพฺเพปิ เทหิโน โหนฺตุ วิมุตฺติรสภาคิโน**[๖] ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีส่วนแห่ง

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๔/๘๑ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๔/๘๑ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๔/๘๑
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๔๓/๑๘๖ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๑ ๖ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๘๐/๔๖๕

วิมุตติรส

ปุคฺคล (ปูติสทฺทูปปท+คล คลเน+อ) สัตว์, บุคคล. **ปูเรตีติ ปูติ, ปูติสงฺขาตํ อาหารํ คิลตีติ ปุคฺคโล** ของเน่าที่เต็มอยู่ ชื่อว่าปูติ (ปูร ปูรเณ+ติ, ลบ รฺ), ผู้เคี้ยวกินของเน่าเป็นอาหาร ชื่อว่าปุคคละ (ลบ ติ, ซ้อน คฺ, รัสสะ อู เป็น อุ). **สตฺตานํ อายุํ ปูเรนฺโต คจฺฉตีติ ปุคฺโค, ตํ ลาติ ภกฺขตีติ ปุคฺคโล** อาหารที่ยังอายุของสัตว์ให้เต็มแล้วจึงเป็นไป ชื่อว่าปุคคะ, ผู้กินอาหารนั้น ชื่อว่าปุคคละ (ปุคฺคสทฺทูปปท+ลา ภกฺขเน+อ, ลบสระหน้า). **ตโย ปุคฺคลา เสกฺโข ปุคฺคโล อเสกฺโข ปุคฺคโล เนวเสกฺโข นาเสกฺโข ปุคฺคโล**[๑] บุคคลมี ๓ จำพวก คือ ผู้ยังต้องศึกษา ผู้ไม่ต้องศึกษา และผู้จะต้องศึกษาก็ไม่ใช่ ไม่ต้องศึกษาก็ไม่ใช่

ชีว (ชีว ชีวเน+อ) สัตว์, ผู้มีชีวิต. **ชีวนฺติ เยนาติ ชีวํ, ตมสฺสตฺถีติ ชีโว** ลมปราณที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวะ, สัตว์ผู้มีชีวะ ชื่อว่าชีวะ. **โปโส ปุคฺคโล ชีโว**[๒] บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต

ปาณี (ปาณ+อี) สัตว์, ผู้มีปราณ. **ยถาวุตฺตตฺโถ ปาโณ ยสฺสตฺถีติ ปาณี** สัตว์ผู้มีลมปราณ ชื่อว่าปาณี (ลบสระหน้า). **กากา คิชฺฌา จ ขาทนฺติ เย จญฺเญ สนฺติ ปาณิโน**[๓] ฝูงกา ฝูงแร้งและสัตว์เหล่าอื่น พากันจิกกิน

ปชา (ป+ชน ชนเน+กฺวิ+อา) สัตว์, ประชา. **ปกาเรน ชาตตฺตา ปชา** สัตว์ชื่อว่าปชา เพราะเกิดมาแตกต่างกัน (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, ลบสระหน้า). **โลโก สมารโก สพฺรหฺมโก สสฺสมณ-พฺราหฺมณี ปชา สเทวมนุสฺสา**[๔] มนุษยโลก มารโลก พรหมโลก สมณะ พราหมณ์ หมู่สัตว์พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ชนฺตุ (ชน ชนเน+ตุ) สัตว์, ผู้เกิด, บุคคล. **ชายตีติ ชนฺตุ** สัตว์ผู้เกิดมา ชื่อว่าชันตุ. **โย ธมฺมลทฺธสฺส ททาติ ทานํ อุฏฺฐานวีริยาธิคตสฺส ชนฺตุ**[๕] บุคคลใดผู้เกิดมาให้ทานแก่ท่านผู้บรรลุธรรมด้วยความขยันหมั่นเพียร

ชน (ชน ชนเน+อ) สัตว์, ชน. **กุสลากุสลํ ชเนตีติ ชโน** สัตว์ผู้ยังกุศลกรรมและอกุศลกรรมให้เกิด ชื่อว่าชนะ. **ตเมนํ ชโน ทิสฺวา เอวํ วเทยฺย**[๖] ชนเห็นภาชนะสัมฤทธิ์นั้นแล้ว พึงกล่าวอย่างนี้

โลก (ลุช วินาเส+ณ) สัตว์, สัตว์โลก. **ลุชฺชตีติ โลโก** สัตว์ผู้จะพินาศ ชื่อว่าโลกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น กฺ). **กมฺมุนา วตฺตตี โลโก กมฺมุนา วตฺตตี ปชา**[๗] สัตวโลกย่อมเป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม

ตถาคต (ตถาสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+ต) สัตว์. **ยถา ปุริมกา สตฺตา ชาติชรามรณํ คจฺฉนฺติ**

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๒๘/๒๓๐ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๕/๓ ๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๓
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๖๘/๓๙๕ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๙๘/๒๙ ๖ มชฺ.มูล. ๑๒/๗๐/๕๓
๗ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๒/๔๕๗

ตถา อยมฺปิ คจฺฉตีติ ตถาคโต สัตว์พวกที่เกิดมาก่อนพากันไปสู่การเกิด ความแก่ และความตาย ฉันใด สัตว์นี้ก็เป็นไปเหมือนกัน ฉะนั้น จึงชื่อว่าตถาคตะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **ตถาคโตติ สตฺโต**[๑] บทว่า **ตถาคโต** ได้แก่สัตว์

[๙๔] **รูปํ สทฺโท คนฺธรสา ผสฺโส ธมฺโม จ โคจรา**
อาลมฺพา วิสยา เตฉา- รมฺมณา ลมฺพณานิ จ.

อารมณ์ ๖ อย่าง

รูป (รูป ปกาสเน+อ) รูป. **รูปยติ ปกาเสติ อตฺตโน สภาวนฺติ รูปํ** รูปที่ประกาศสภาพของตน ชื่อว่ารูปะ. **รุปฺปติ วิการํ อาปชฺชตีติ รูปํ** สภาพที่ถึงความเปลี่ยนแปลงไป ชื่อว่ารูปะ (รุป รุปฺปเน+อ, ทีฆะ อุ เป็น อู). นอกจากนี้ รูปยังมีอรรถว่า **กุปฺปนํ** ความกำเริบ, **ฆฏฺฏนํ** การเสียดสี, **ปีฬนํ** ความบีบคั้น. ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า **รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติ. เกน รุปฺปติ. สีเตนปิ รุปฺปติ, อุณฺเหนปิ รุปฺปติ, ชิฆจฺฉายปิ รุปฺปติ, ปิปาสายปิ รุปฺปติ, ฑํสมกสวาตาตปสิรีสปสมฺผสฺเสนปิ รุปฺปติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นคำว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปท่านเรียกว่ารูป เปลี่ยนแปลงเพราะอะไร เปลี่ยนแปลงไป เพราะความเย็นบ้าง เพราะความร้อนบ้าง เพราะความหิวกระหายบ้าง เพราะเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานกัดต่อยบ้าง. **รูปํ อนิจฺจํ**[๓] รูปไม่เที่ยง

สทฺท (สปฺป อุจฺจารเณ+อ) เสียง. **ปฺปติ อุจฺจารียตีติ สทฺโท** เสียงที่บุคคลพูด ชื่อว่า สัททะ (อาเทศ ปฺป เป็น ทฺท). **สปฺปเต ญายเต อเนนาติ สทฺโท** เสียงที่ให้รู้เนื้อความ ชื่อว่าสัททะ (สปฺป ญาเณ+อ, อาเทศ ปฺปฺ เป็น ทฺทฺ). **สปนฺติ อเนนาติ สทฺโท** เสียงที่ทำให้ได้ยิน ชื่อว่าสัททะ (สป สทฺเท+ท, อาเทศ ปฺ เป็น ทฺ). **สทฺทียตีติ สทฺโท, สทฺทียติ อตฺโถ อเนนาติ วา สทฺโท** เสียงที่บุคคลได้ยิน หรือเสียงที่ทำให้รู้เนื้อความ ชื่อว่าสัททะ (สทฺท สทฺทเน +อ). **น ภิกฺขเว โส สทฺโท จิรํ ภวิสฺสติ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย เสียงนั้นจักมีอยู่ไม่นาน

คนฺธ (คนฺธ ปกาสเน+อ) กลิ่น. **คนฺเธติ อตฺตโน วตฺถุํ สูเจติ ปกาเสตีติ คนฺโธ** กลิ่นที่ประกาศวัตถุของตน ชื่อว่าคันธะ. **คนฺโธ นาม โย โกจิ คนฺโธ**[๕] กลิ่นทุกอย่าง ชื่อว่ากลิ่น

รส (รส อสฺสาทเน+อ) รส. **รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตีติ รโส** รสที่ทำให้สัตว์ยินดี ชื่อว่ารสะ. **น วณฺโณ น คนฺโธ น รโส ปญฺญายติ**[๖] ไม่ปรากฏสี กลิ่นและรส

ผสฺส (ผุส สมฺผสฺเส+อ) สัมผัส, ผัสสะ. **ผุสียตีติ ผสฺโส** สัมผัสที่สัตว์กระทบ ชื่อว่าผัสสะ (อาเทศ ผุส เป็น ผสฺส). **สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส ผสฺสปจฺจยา เวทนา**[๗] เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย

---

๑ ที.อฏฺ. ๖/๑๘๙/๑๐๕ ๒ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๑๕๙/๑๐๕ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๒๘๖/๑๙๒
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗๔/๗๙ ๕ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๔๖๑/๒๔๙ ๖ วิ.มหา. ๕/๓๙/๔๙
๗ วิ.มหา. ๕/๓๙/๔๙

จึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา

ธมฺม (ธร ธารเณ+รมฺม) ธรรม. **ธรตีติ ธมฺโม** สภาพที่ทรงไว้ ชื่อว่าธัมมะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ รฺ ของปัจจัย)

อารมณ์ ๔ ศัพท์

โคจร (โคสทฺทูปปท+จร จรเณ+อ) อารมณ์. **คาโว อินฺทฺริยานิ จรนฺเตฺยเตสุ โคจรา** อารมณ์เป็นที่เที่ยวไปแห่งอินทรีย์ ชื่อว่าโคจระ. **อฏฺจ จิตฺตสฺส โคจรา**[๑] สังขารุเปกขาญาณ ๘ เป็นอารมณ์ของสมาธิจิต

อาลมฺพ, อาลมฺพณ (อา+ลพิ อาลมฺเพ+นิคฺคหีตาคม+อ) อารมณ์, ที่ยึดเหนี่ยวของจิต. **จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพียนฺเตติ อาลมฺพา** อารมณ์ที่จิตและเจตสิกยึดเหนี่ยวชื่อว่าอาลัมพะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **อารมฺมณํ อาลมฺพณํ นิสฺสยํ อุปนิสฺสยํ พฺรูหิ**[๒] ขอพระองค์จงตรัสบอกอารมณ์ ที่ยึดเหนี่ยว ที่อาศัย ที่เข้าไปอาศัย

วิสย (วิ+สิ พนฺธเน+ณ) อารมณ์, วิสัย. **วิสิโนนฺติ วิพนฺธนฺติ อินฺทฺริยานีติ วิสยา** อารมณ์ที่ผูกพันอินทรีย์ไว้ ชื่อว่าวิสยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **คมฺภีโร วต พุทฺธานํ วิสโย**[๓] วิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ลึกซึ้งจริงหนอ

อารมฺมณ (อา+รมุ รมเน+ยุ) อารมณ์. **อาคนฺตฺวา จิตฺตเจตสิกา รมนฺติ เอเตสฺติ อารมฺมณานิ** รูปเป็นต้นเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี จึงชื่อว่าอารัมมณะ (ซ้อน มฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **สมุฏฺจานํ ปุจฺฉติ อาหารํ ปุจฺฉติ อารมฺมณํ ปุจฺฉติ**[๔] ถามถึงสมุฏฐาน ถามถึงอาหาร ถามถึงอารมณ์

[๙๕] สุกฺโก โคโร สิโตทาตา ธวโล เสตปณฺฑรา
โสโณ ตุ โลหิโต รตฺโต ตมฺพมญฺเชฏฺจโรหิตา.

สีขาว ๗ ศัพท์

สุกฺก (สุจ โสเก+อ) สีขาว. **โสจนฺติ เอเตน ตทตฺถิกาติ สุกฺโก** สีขาวที่ทำให้ผู้ต้องการสีดำเศร้าโศก ชื่อว่าสุกกะ (อาเทศ จฺ เป็น กฺ, ซ้อน กฺ). **พฺราหฺมโณว สุกฺโก วณฺโณ กณฺหา อญฺเญ วณฺณา**[๕] พราหมณ์พวกเดียวเป็นวรรณะขาว พวกอื่นเป็นวรรณะดำ

โคร (คุ สทฺเท+ร) สีขาว. **คุยเต กิตฺตียเตติ โคโร** สีขาวที่คนออกเสียงทักท้วง ชื่อว่าโคระ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

---

๑ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๑๓๕/๙๔ ๒ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๒๔๕/๑๒๗ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๑๐๙๓/๕๐๔
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๔๒/๓๐๕ ๕ ที.ปาฏิก. ๑๑/๕๑/๘๘

สิต (สิ เสวายํ+ต) สีขาว. **เสวียเตติ สิโต** สีขาวที่คนใช้สอย ชื่อว่าสิตะ. **สิโนติ วา พนฺธติ จิตฺตนฺติ สิโต** หรือสีที่ผูกจิตไว้ได้ ชื่อว่าสิตะ (สิ พนฺธเน+ต)

โอทาต (อว+ทา อวขณฺฑเน+ต) สีขาว. **อวทายติ สพฺพวณฺเณติ โอทาโต** สีที่เอื้อเฟื้อ (เข้าได้กับ) ทุกสี ชื่อว่าโอทาตะ (อาเทศ อว เป็น โอ). **กณฺโห จ วณฺโณ โอทาโต วณฺโณ**[๑] สีดำและสีขาว

ธวล (ธุ โสธเน+อล) สีขาว. **ธาวติ สุชฺฌติ อเนนาติ ธวโล** สีที่ทำให้ดูสะอาด ชื่อว่าธวละ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ธวลจฺฉตฺตํ จ ปคฺคยฺห**[๒] และกั้นฉัตรสีขาว

เสต (สิ เสวายํ+ต) สีขาว. **เสวียเตติ เสโต** สีขาวที่คนใช้สอย ชื่อว่าเสตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **เสโต หิมวตํ เสฏฺโฐ**[๓] ภูเขาสีขาวเป็นเลิศกว่าภูเขาที่ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์. **เสตวณฺณํ ปพฺพเต อุฏฺฐหติ**[๔] เกลือสีขาวผุดขึ้นบนภูเขา

ปณฺฑร (ปฑิ คติยํ+นิคฺคหีตาคม+อร) สีขาว. **ปณฺฑติ ปกาเสตีติ ปณฺฑโร** สีที่เจิดจ้า ชื่อว่าปัณฑระ (อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **อนาวิลํ มม จิตฺตํ วิสุทฺธํ ปณฺฑรํ สทา**[๕] จิตของเราไม่ขุ่นมัวขาวสะอาดบริสุทธิ์ทุกเมื่อ

สีขาวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สุจ, วิสท, อชฺชุน**

สีแดง ๖ ศัพท์

โสณ (โสณ วณฺเณ+ณ) สีแดง. **โสณวณฺณตาย โสโณ** เพราะมีสีแดง จึงชื่อว่าโสณะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **รตฺตุปฺปลวณฺโณ** สีแดงเหมือนดอกบัวแดง

โลหิต (รุห ชนเน+อิ+ต) สีแดง. **รุหตีติ โลหิโต** สีแดงที่เกิดขึ้น ชื่อว่าโลหิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ รฺ เป็น ลฺ). **ลตฺเต โลหิโต โลหิตศัพท์เป็นไปในสีเลือดสด. เอโก โลหิตวณฺโณ**[๖] นกตัวหนึ่งมีสีแดง

รตฺต (รญฺช ราเค+ต) สีแดง. **รญฺชนฺติ อเนนาติ รตฺโต** สีแดงสำหรับย้อมวัตถุ ชื่อว่ารัตตะ (ลบ ญฺชฺ, ซ้อน ตฺ). **โส รตฺตวณฺโณ โหติ**[๗] ต้นอ้อนั้นมีสีแดง

ตมฺพ (ตมฺพ วณฺเณ+ณ) สีแดง. **ตมฺโพ อุทุมฺพรสงฺขาโต โลหวิเสโส, ตพฺพณฺณตาย ตมฺโพ** โลหะชนิดหนึ่งมีสีแดงมะเดื่อสุก ชื่อว่าตัมพะ, สีแดงชื่อว่าตัมพะ เพราะมีสีเช่นมะเดื่อสุกนั้น. **น ตมฺพโลหมโย ปตฺโต ธาเรตพฺโพ**[๘] ภิกษุไม่ควรใช้บาตรทองแดง

มญฺเชฏฺฐ, มญฺเชฏฺฐก (มญฺเชฏฺฐา+ณ) สีแดง, สีบานเย็น. **มญฺเชฏฺฐา นาม รตฺตวลฺลี, ยาย หตฺถิทนฺตาทิวิกติโย รตฺตา ภวนฺติ, ตพฺพณฺณตาย มญฺเชฏฺโฐ** เถาวัลย์แดง ชื่อว่ามัญเชฏฐา,

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๒๗/๔๒๙ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๕๙๕/๒๔๐ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕//๓๒๑/๙๗
๔ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๘ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑/๒๔ ๖ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๑๙๖/๘๑
๗ ชา.อฏฺ. ๔๐/๗๑ ๘ วิ.จุลฺล. ๗/๓๔/๑๗

วัตถุมีงาช้างเป็นต้นที่ย้อมด้วยเถาวัลย์สีแดงให้มีสีเช่นนั้น ชื่อว่ามัญเชฏฐะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **มญฺเชฏฺฐกณฺหจีวรา**[๑] จีวรสีแดงและสีดำ (ภิกษุไม่ควรใช้สอย)

โรหิต (รุห ชนเน+อิ+ต) สีแดง. **รุหตีติ โรหิโต** สีแดงที่เกิดขึ้น ชื่อว่าโรหิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **โรหิโต โลหิตสโม โรหิต**ศัพท์เหมือนกับ **โลหิต**ศัพท์

[๙๖] **นีโล กณฺหาสิตา กาโฬ เมจโก สามสามลา**
สิตปีเต ตุ ปณฺฑุโต อีสํ ปณฺฑุ ตุ ธูสโร.

สีดำ, สีเขียวคราม, สีนิล ๗ ศัพท์

นีล (นีล วณฺเณ+อ) สีดำนิล, สีเขียวคราม, สีเทาดำ. **นีลุปฺปลวณฺโณ วิย นีโล** สีนิลเหมือนสีดอกอุบลเขียว ชื่อว่านีละ. **นีล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **นีลํ นาม เทฺว นีลานิ กํสนีลํ ปลาสนีลํ**[๒] ชื่อว่าสีเขียวคราม ได้แก่สีเขียวคราม ๒ ชนิด คือ สีเขียวเหมือนสำริด และสีเขียวเหมือนใบไม้

กณฺห (กส วิเลขเน+ณฺห) สีดำ, สีคล้ำ. **กสฺสเตติ กณฺโห** สีดำที่ใช้ขีดเขียน ชื่อว่ากัณหะ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ). **มํสจกฺขุมฺหิ ภควโต ปญฺจวณฺณา สํวิชฺชนฺติ นีโล จ วณฺโณ ปีตโก จ วณฺโณ โลหิโต จ วณฺโณ กณฺโห จ วณฺโณ โอทาโต จ วณฺโณ**[๓] พระมังสจักษุของพระผู้มีพระภาคมี ๕ สี คือ สีเขียวเข้ม สีเหลือง สีแดง สีดำและสีขาว

อสิต (น+สิต) สีดำ. **น สิโต อสิโต** ไม่ใช่สีขาว ชื่อว่าอสิตะ (อาเทศ น เป็น อ)

กาฬ (กล สงฺขฺยาเน+ณ) สีดำ, สีคล้ำ. **วณฺเณสุ เอกโกฏฺฐาสภาเวน กลียเตติ กาโล, โส เอว กาโฬ** สีที่นับว่าเป็นสีเดียวกันในสีทั้งหมด (เมื่อผสมสีทั้งหมดเข้าด้วยกันจะเป็นสีดำคล้ำ)จึงชื่อว่ากาละ, กาละนั่นแหละเป็นกาฬะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น ฬ). **อปิสฺสุ มํ อคฺคิเวสฺสน มนุสฺสา ทิสฺวา เอวมาหํสุ กาโฬ สมโณ โคตโมติ**[๔] อัคคิเวสสนะ หมู่มนุษย์เห็นเราแล้วพากันกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมดำไป

เมจก (มจ,มจิ กกฺกเน+ณฺวุ) สีดำ, สีเขียวคราม. **เสตาทิกํ มจตีติ เมจโก** สีที่ทำลายสีขาวเป็นต้นชื่อว่าเมจกะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ณฺวุ เป็น อก)

สาม (สา ตนุกรเณ+ม) สีดำ, สีเขียวคราม, สีคล้ำ. **สายติ ตนุกรียติ ปฏิปกฺขวณฺเณหีติ สาโม** สีที่ต้องใช้สีตรงข้ามผสมมาก ชื่อว่าสามะ. **เอกจฺเจ มนุสฺสา เอวมาหํสุ น กาโฬ สมโณ โคตโม สาโม สมโณ โคตโมติ**[๖] มนุษย์บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมไม่ดำ แต่คล้ำไป

สามล (สา ตนุกรเณ+มล) สีดำ, สีเขียวคราม. **สายติ ตนุกรียติ ปฏิปกฺขวณฺเณหีติ สามโล**

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๖๑๓/๓๗๕ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๒๐/๔๐๕ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๒๗/๔๒๙
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๒๔/๔๕๖ ๖ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๒๔/๔๕๗

สีที่ต้องใช้สีตรงข้ามผสมมาก ชื่อว่าสามะ

สีที่ผสมกัน ๒ ศัพท์

ปณฺฑุ (ปฑิ คติยํ+นิคฺคหีตาคม+อุ) สีเหลืองอ่อน. **ปณฺฑุสทฺโท สิตปีเต อุตฺโต, สิตปีตสมฺมิสฺสิตวณฺเณ ปณฺฑุสทฺโท วุตฺโตตฺยตฺโถ** ปณฺฑุศัพท์ท่านกล่าวไว้ในสีขาวเหลือง, หมายถึงใช้สีขาวผสมกับสีเหลือง. **ปณฺฑติ เอกคณนํ คจฺฉตีติ ปณฺฑุ** สีที่ถึงการนับว่าเป็นสีเดียวกัน ชื่อว่าปัณฑุ. **กีสา ปณฺฑุ ภวิสฺสามิ**[๑] ดิฉันเป็นคนผอมเหลือง. สีเหลืองอ่อนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **หริณ, ปณฺฑุร**

ธูสร (ธูส กนฺติกรเณ+อร) สีเทามอ. **อีสํปณฺฑุ อพฺยตฺตวณฺโณ ธูสโร นาม, ยถา ธูลิวณฺโณ** สีเหลืองอ่อนไม่เข้มมาก ชื่อว่าธูสระ, เป็นเหมือนสีฝุ่นหรือสีควัน

[๙๗] **อรุโณ กิญฺจิ รตฺโตถ ปาฏโล เสตโลหิโต**
อโถ ปีโต หลิทฺยาโภ ปลาโส หริโต หริ.

สีแดงอ่อน, สีชมพู ๒ ศัพท์

อรุณ (อร คมเน+อุณ) สีแดงอ่อน, สีชมพู. **กิญฺจิรตฺโต อพฺยตฺตวณฺโณ อรุโณ นาม, ยถา มจฺฉสฺส จกฺขุ, สูริยาโท อรุโณ วุตฺโต** สีแดงอ่อนไม่เข้มมาก ชื่อว่าอรุณะ, เป็นเหมือนสีของตาปลา, สีแดงอ่อนของดวงอาทิตย์ยามรุ่งอรุณเป็นต้น ท่านก็เรียกว่าอรุณะ. **ตโต อรุณมตฺติกญฺจ โลหิตุปฺปลมาลญฺจ คณฺหิตฺวา เอหิ**[๒] ท่านจงนำเอาดินสีอรุณและดอกอุบลแดงจากสระนั้นมา

ปาฏล (ปฏ วิภาชเน+อล) สีแดงอ่อน, สีชมพู. **เสตโลหิโต เสตรตฺตมิสฺโส วณฺโณ ปาฏโล นาม, ยถา ปาฏลกุสุมํ** สีขาวกับสีแดงผสมกันเป็นสีชมพู ชื่อว่าปาฏละ, เป็นเหมือนสี ดอกโกสุมชมพู. **ปาฏยเตติ ปาฏโล** สีขาวถูกผสมกับสีแดง ชื่อว่าปาฏละ (วุทธิ อ เป็น อา). **เอตฺติกา โอทาตา เอตฺติกา กพรา เอตฺติกา ปาฏลา**[๓] แม่โคสีขาวมีเท่านี้ สีด่างมีเท่านี้ สีแดงอ่อนมีเท่านี้

สีเหลือง ๒ ศัพท์

ปีต (ปา ปาเน+ต) สีเหลือง. **ปีตวณฺณตาย ปีโต** เพราะเป็นสีเหลือง จึงชื่อว่าปีตะ (อาเทศ อา เป็น อี). **ทิสฺสมานอุปฑฺฒกาโย นีโล ปีโต โลหิโต โอทาโต**[๔] ร่างกายครึ่งหนึ่ง ที่มองเห็นมีสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว

หลิทฺยาภ (หลิทฺที+อาภา+ณ) สีเหลือง. **หลิทฺทิยา อิว อาภา ยสฺสาติ หลิทฺยาโภ** สีที่เหลืองเหมือนขมิ้น ชื่อว่าหลิทยาภะ (อาเทศ อี เป็น ย, ลบ ณฺ และสระหน้า, ลบ ทฺ หนึ่งตัว)

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๑/๓๗๘ ๒ วิ.อฏฺ. ๒/๑๘๒ ๓ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๘๙๘/๓๘๙
๔ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑

สีเขียว ๓ ศัพท์

ปลาส, ปาลาส (ป+ลส กนฺติยํ+อ) สีเขียวใบไม้. **อติสเยน ลสียเตติ ปลาโส, ปาลาโส** สีที่สัตว์ชอบใจยิ่งนัก ชื่อว่าปลาสะและปาลาสะ (วุทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา บ้าง). **เอโก ปณฺฑุปลาสวณฺโณ**[๑] นกตัวหนึ่งมีสีเหลืองลายปนเขียว

หริต (หร หรเณ+อิ+ต) สีเขียวใบไม้. **มนํ หรตีติ หริโต** สีที่นำใจไป ชื่อว่าหริตะ. **หริโต ทุโมว** เปรียบเหมือนต้นไม้สีเขียวสด. **สนฺติ รุกฺขา หริตปตฺตา**[๒] มีต้นไม้ใบเขียวอยู่มาก

หริ (หร หรเณ+อิ) สีเขียวใบไม้. **มนํ หรตีติ หริ** สีที่นำใจไป ชื่อว่าหริ. **มญฺเชฏฺฐกํ หริวณฺณํ**[๓] มีสีแดงและสีเขียว. **หริวณฺณา มโนมยอสฺสราชาโน**[๔] พญาอัสดรชื่อมโนมยะมีสีเขียว

[๙๘] กฬาโร กปิโล นีล- ปีโตถ โรจนปฺปเภ
ปิงฺโค ปิสงฺโคปฺยถ วา กฬาราที ตุ ปิงฺคเล.

สีเขียวเหลือง ๒ ศัพท์

กฬาร (กล สงฺขฺยาเน+อร) สีเขียวเหลือง, สีตองอ่อน. **กฬารวณฺณตาย กฬาโร** เพราะเป็นสีเขียวเหลือง จึงชื่อว่ากฬาระ. **นีลปีตสมฺมิสฺสวณฺเณ กฬาโร วตฺตนฺติ กฬาร**ศัพท์เป็นไปในสีเขียวกับสีเหลืองผสมกัน (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

กปิล (กพ วณฺเณ+อิล) สีเขียวเหลือง, สีตองอ่อน. **กปิลวณฺณตาย กปิโล** เพราะเป็นสีเขียวเหลือง จึงชื่อว่ากปิละ (อาเทศ พฺ เป็น ปฺ). **นีลปีตสมฺมิสฺสวณฺเณ กปิโล วตฺตนฺติ กปิล**ศัพท์เป็นไปในสีเขียวกับสีเหลืองผสมกัน (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

สีน้ำตาลแดง ๒ ศัพท์

ปิงฺค (ปิงฺค+ณ) สีน้ำตาลแดง, สีเหมือนดอกงิ้ว, สีโคโรจนะ. **ปิงฺควณฺณตาย ปิงฺโค** เพราะเป็นสีน้ำตาลแดง จึงชื่อว่าปิงคะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **โรจนปฺปเภ โคโรจนสทิสปฺปภายํ ปิงฺโค ปิสงฺโค จ วตฺตนฺติ ปิงฺค**และ**ปิสงฺค**ศัพท์เป็นไปในสีเหมือนดอกงิ้วบานแดงเข้ม

ปิสงฺค (ปิสงฺค+ณ) สีน้ำตาลแดง, สีเหมือนดอกงิ้ว. **ปิสงฺควณฺณตาย ปิสงฺโค** เพราะเป็นสีน้ำตาลแดง จึงชื่อว่าปิสงคะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

[๙๙] กมฺมาโส สพโล จิตฺโต สาโว ตุ กณฺหปีตเก
วาจฺจลิงฺคา คุณินฺเยเต คุเณ สุกฺกาทโย ปุเม.

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๑๙๖/๘๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๓๖/๒๕๗ ๓ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๕๒๑/๒๐๔
๔ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๒๕

สีด่าง, สีลาย ๓ ศัพท์

กมฺมาส (กล+มาส) สีด่าง, สีลาย. **กลียเตติ กโล, กโล เอว มาโส กมฺมาโส** สีที่เขานับเอา ชื่อว่ากละ (กล สงฺขฺยาเน+อ), **กละ**ก็คือมาสะนั่นเอง จึงชื่อว่ากัมมาสะ (ลบ อ ที่ ล, อาเทศ ลฺ เป็น มฺ)

สพล (สพ คติยํ+อล) สีด่าง, สีลาย. **สพตีติ สพโล** สีที่เป็นไปต่างๆ ชื่อว่าสพละ. **สพลวณฺณตาย สพโล** เพราะเป็นสีด่าง จึงชื่อว่าสพละ. **โกกิลกณฺฐวณฺโณ วิย** สีลายเหมือนสีที่คอนกดุเหว่า

จิตฺต, จิตฺร (จิ จเย+ต,ตฺร) สีด่าง, สีลาย, ลวดลาย. **จิยฺยเตติ จิตฺโต, จิตฺโร** หลายสีมารวมกัน ชื่อว่าจิตตะและจิตระ (ซ้อน ตฺ). **จิตฺตวณฺณตาย จิตฺโต จิตฺโร จ** เพราะเป็นสีด่าง จึงชื่อว่า จิตตะและจิตระ

สีด่างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กมฺมีร, กพฺพุร**

สีดำคล้ำ

สาว (เส คติมฺหิ+อว) สีดำคล้ำ. **กณฺหปีตมิสฺเส สาโว วุตฺโต สาว**ศัพท์ถูกกล่าวไว้ในสีดำกับสีเหลืองผสมกัน. **สยตีติ สาโว** สีที่เป็นไป ชื่อว่าสาวะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **กปิส**ศัพท์ก็แปลว่า สีดำคล้ำ

กณฺหโลหิตมิสฺเส ธูมาเภ ปน ธูมธูมลา วตฺตนฺติ ส่วน**ธูม**และ**ธูมล**ศัพท์ถูกกล่าวไว้ในสีควันไฟ (สีควันบุหรี่) ที่มีสีดำกับสีแดงผสมกัน. **ธูโม วิยาติ ธูโม, ธูมํ ลาตีติ ธูมโล** สีเหมือนควัน ชื่อว่าธูมะ, สีที่ตัดกับสีควัน ชื่อว่าธูมละ. เมื่อสีเหล่านั้น ตั้งแต่ **สุกฺก** ถึง **สาว** รวม ๓๖ ศัพท์ ใช้เป็นคุณศัพท์ที่ขยายบทอื่น มีวิภัตติเหมือนกัน มีลิงค์ตามบทที่ตนขยายนั้นๆ เช่น **สุกฺโก หํโส** หงส์ขาว, **สุกฺกา หํสี** นางหงส์ขาว, **สุกฺกํ หํสกุลํ** พันธุ์หงส์ขาว. หากเป็นบทวิเสสยะ (บทตั้ง) จะเป็นปุงลิงค์อย่างเดียวเท่านั้น เช่น **หํสสฺส สุกฺโก** สีขาวแห่งหงส์ (หงส์สีขาว), **ปณฺณานํ ปลาโส** สีเขียวของใบไม้ (ใบไม้สีเขียว), **ติณานํ หริโต** สีเขียวของหญ้า (หญ้าสีเขียว), **มยูรสฺส จิตฺโต** สีลายแห่งนกยูง (นกยูงสีลาย), **จีวรสฺส สาโว** สีดำคล้ำแห่งจีวร (จีวรสีดำคล้ำ)

[๑๐๐] **นจฺจํ นฏฺฏํ จ นฏฺนํ　นตฺตนํ ลาสนํ ภเว**
นจฺจนฺตุ วาทิตํ คีต-　มิติ นาฏฺยมิทนฺตยํ.

การเต้นรำ, การฟ้อนรำ ๕ ศัพท์

นจฺจ (นต คตฺตวินาเม+ณฺย) การเต้นรำ, การฟ้อนรำ. **นตนํ นจฺจํ, นฏฺนํ วา นจฺจํ** การฟ้อนรำ ชื่อว่านัจจะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ตฺย เป็น จฺ, ซ้อน จฺ). **นจฺจํ นาม ยงฺกิญฺจิ นจฺจํ** [๑] การฟ้อนรำ

---
๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๘๓/๑๑๐

ทุกอย่าง ชื่อว่านัจจะ. ทั้ง ๕ ศัพท์ เป็นภาวสาธนะทุกที่

นฏฺฏ (นฏ นจฺเจ+อ) การเต้นรำ, การฟ้อนรำ, นาฏศิลป์. **นฏนํ นฏฺฏํ** การฟ้อนรำ ชื่อว่านัฏฏะ (ซ้อน ฏ). **อุปโภคปริโภคสมฺปทญฺจ ปหาย ธมฺมสฺสวนตฺถํ อิธ สมาคตา, น นฏฺฏนาฏกาทิทสฺสนตฺถํ**[๑] ละทิ้งสมบัติเครื่องอุปโภคบริโภคมาพร้อมกันในที่นี้เพื่อฟังธรรม มิใช่เพื่อชมการแสดงมีการฟ้อนรำเป็นต้น

นฏน (นฏ นจฺเจ+ยุ) การเต้นรำ, การฟ้อนรำ. **นฏียเต นฏนํ** การฟ้อนรำ ชื่อว่านฏนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

นตฺตน (นต คตฺตวินาเม+ยุ) การเต้นรำ, การฟ้อนรำ. **นตียเต นตฺตนํ** การฟ้อนรำ ชื่อว่า นัตตนะ (ซ้อน ตฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

ลาสน (ลส กนฺติยํ+ยุ) การเต้นรำ, การฟ้อนรำ. **ลสียเต ลสิตพฺพนฺติ วา ลาสนํ** การฟ้อนรำที่คนยินดี ชื่อว่าลาสนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

นาฏศิลป์

นาฏ, นาฏฺย (นฏ นจฺเจ+ณ,ณฺย) การแสดงละคร, นาฏยะ, นาฏศิลป์, การร้องรำ, การเต้นรำ, การขับร้อง, ดุริยางค์. **นจฺจํ วาทิตํ คีตํ อิติ อิทํ โตริยตฺติกํ นาฏฺยํ นาเมตฺยุจฺจเต** องค์ ๓ แห่งดุริยางค์ คือ การฟ้อนรำ การบรรเลงดนตรีและการขับร้อง เรียกว่านาฏยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า, วุทธิ อ เป็น อา). **ตุรียนฺเต อเนนาติ ตูริยํ, มุรชาทิ** เสียงที่ทำให้คนรีบไป ชื่อว่าตูริยะ มีเสียงกลองเป็นต้น (ลง ณ ปัจจัยในตัพภาวะ มีรูปเป็น โตริยะ). **เตน ลกฺขิตํ ติกํ โตริยตฺติกํ** องค์ ๓ อย่างที่กำหนดเอาด้วยเสียงกลองเป็นต้นนั้น ชื่อว่าโตริยัตติกะ, หมายถึงองค์ประกอบของนาฏยะ ๓ อย่าง คือ การฟ้อนรำ การบรรเลงดนตรีและการขับร้อง

[๑๐๑] **นจฺจฏฺฐานํ สิยา รงฺโค- ภินโย สูจฺยสูจนํ**
องฺคหาโรงฺควิกฺเขโป นฏฺฏโก นฏโก นโฏ.

ลานฟ้อนรำ, โรงมหรสพ, เวที

รงฺค (รญฺช ราเค+อ) ลานฟ้อนรำ, โรงมหรสพ, เวที. **นจฺจฏฺฐานํ ราชงฺคณาทิ รงฺโค นาม สิยา** สถานที่สำหรับฟ้อนรำมีลานหน้าพระตำหนักเป็นต้น ชื่อว่ารังคะ. **รมนฺตา คจฺฉนฺติ เอตฺถ, รชฺชนฺติ เอตฺถาติ วา รงฺโค** ลานฟ้อนรำที่บุคคลผู้ยินดีพากันไป หรือสถานที่ซึ่งบุคคลยินดี ชื่อว่ารังคะ (อาเทศ ช เป็น ค, ญฺ เป็นนิคหิต, และนิคหิตเป็นวัคคันตะ งฺ)

การแสดง, ท่าทาง, การร่ายรำ, ท่ารำ, ระบำ

อภินย (อภิ+นี ปาปุณนโพธเนสุ+ณ) การแสดง, ท่าทาง, การร่ายรำ, ท่ารำ, ระบำ. **สูจฺยสูจนํ**

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๒/๑๔๖

หตฺถาทีหิ สูจิตพฺพสฺส ปกาเสตพฺพสฺส สตฺถปฺปหาราทิโน สูจนํ ปกาสนํ อภินโย นาม การแสดงท่าทางต่างๆ มีการปรบมือและท่ารำกระบี่ด้วยมือเป็นต้น ชื่อว่าอภินยะ. **นยนํ นโย, ปสฺสนฺตานํ อภิมุขํ นโย อภินโย** การแสดง ชื่อว่านยะ, การแสดงต่อหน้าคนดู ชื่อว่าอภินยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **กามสฺสาทสํยุตฺตา อาการทสฺสนกา อภินยา**[๑] **อภินยะ**คือการร่ายรำให้เกิดความยินดีในกาม. **พฺยญฺชนก**ศัพท์ก็เป็นชื่อของการร่ายรำ

การยกมือยกเท้าร่ายรำ ๒ ศัพท์

องฺคหาร (องฺค+หาร) การยกมือยกเท้าร่ายรำ, ท่ารำ. **องฺคสฺส หาโร องฺคหาโร** การขยับร่างกายร่ายรำ ชื่อว่าอังคหาระ

องฺควิกฺเขป (องฺค+วิกฺเขป) การยกมือยกเท้าร่ายรำ, ท่ารำ. **องฺคสฺส วิกฺเขโป องฺควิกฺเขโป** การขยับร่างกายร่ายรำ ชื่อว่าอังควิกเขปะ

นักแสดง, ผู้ฟ้อนรำ ๓ ศัพท์

นฏฺฏก (นฏ นจฺเจ+ณฺวุ) นักแสดง, ผู้ฟ้อนรำ. **นจฺจตีติ นฏฺฏโก** ผู้ฟ้อนรำ ชื่อว่านัฏฏกะ (ซ้อน ฏฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

นฏก (นฏ นจฺเจ+ณฺวุ) นักแสดง, ผู้ฟ้อนรำ. **นจฺจตีติ นฏโก** ผู้ฟ้อนรำ ชื่อว่านฏกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

นฏ (นฏ นจฺเจ+อ) นักแสดง, ผู้ฟ้อนรำ. **นจฺจตีติ นโฏ** ผู้ฟ้อนรำ ชื่อว่านฏะ

[๑๐๒] สิงฺคาโร กรุโณ วีรา- พฺภุตหาสภยานกา
สนฺโต พีภจฺฉรุทฺทานิ นว นาฏฺยรสา อิเม.

นาฏยรส ๙ อย่าง

นาฏยรสมี ๙ อย่างเหล่านี้ คือ **สิงคาระ** ความรัก, **กรุณะ** ความสงสาร, **วีระ** ความกล้าหาญ, **อัพภุตะ** ความน่าอัศจรรย์, **หาสะ** ความสนุกสนาน, **ภยานกะ** ความน่ากลัว, **สันตะ** ความสงบสุข, **พีภัจฉะ** ความน่ารังเกียจ, **รุททะ** การร้องไห้เศร้าโศก

สิงฺคาราทโย นว รสา นาฏฺยรสา อสฺสาทนียตฺตา รสทั้ง ๙ อย่าง มีความรักเป็นต้น ชื่อว่านาฏยรส เพราะเป็นเหตุให้เกิดความบันเทิง. **ยถา หิ นานาพฺยญฺชนสงฺขตมนฺนํ ภุญฺชนฺตา รเส อสฺสาทยนฺติ สุมนา ปุริสา หาสํว อธิคจฺฉนฺติ, ตถา นานาภินยพฺยญฺชเต องฺคสตฺโตเปเต จายีภาเว อสฺสาทยนฺติ สุมนา** บุคคลบริโภคข้าวมีกับหลายอย่าง ย่อมพอใจในรสอาหาร มีความเบิกบานสบายใจ ฉันใด ผู้ยินดีในสัดส่วนของร่างกายที่ยักย้ายร่ายรำท่าต่างๆ

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๗/๓๕๔/๑๖๔

ต่อหน้า ย่อมมีความเบิกบานใจ ฉันนั้น

สิงฺคาร (สร คติหึสาจินฺตาสุ+อาร) ความรัก. **เปเมน สรติ คจฺฉตีติ สิงฺคาโร** อาการที่เป็นไปด้วยความรัก ชื่อว่าสิงคาระ (อาเทศ สรฺ เป็น สิงฺคฺ)

กรุณ (กร กรเณ+อุณ+อา) ความสงสาร. **สาธูนํ หทยกมฺปนํ กโรตีติ กรุณา, สา อสฺสตฺถีติ กรุโณ, โสโกปจยสภาโว กรุโณ** สภาพที่ทำจิตใจของคนดีให้หวั่นไหว ชื่อว่ากรุณา (ลบสระหน้า), อาการที่มีความสงสารนั้น ชื่อว่ากรุณะ (กรุณา+ณ, ลบ ณฺ และสระหน้า), ความสงสารเกิดจากความเศร้าโศก

วีร (วี กมเน+ร) ความกล้าหาญ. **อุตฺตมภาวํ เวติ ยาตีติ วีโร** สภาพที่ไปสู่ความประเสริฐสุด ชื่อว่าวีระ. **อุสฺสาหวฑฺฒโน วีโร** ความกล้าหาญเกิดจากความอุตสาหะ. **ส จายํ ทานวีโร ธมฺมวีโร ยุทฺธวีโรติ ติวิโธ** ความกล้าหาญนั้นมี ๓ อย่าง คือ กล้าในการให้ กล้าในการประพฤติธรรม และกล้าในการต่อสู้

อพฺภุต (น+ภู สตฺตายํ+ต) ความน่าอัศจรรย์. **น ปุพฺเพ ภวตีติ อพฺภุโต** สิ่งที่ไม่เคยมี ชื่อว่าอัพภุตะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน พฺ, รัสสะ อู เป็น อุ). **วิมฺหโยปจยวฑฺฒโน อพฺภุโต** ความน่าอัศจรรย์เกิดจากความตื่นตาตื่นใจ

หาส, หสฺส (หส หสเน+ณ) ความสนุกสนาน. **หสนํ หาโส** ความสนุกสนาน ชื่อว่าหาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **หาโสปจยสภาโว หาโส** ความสนุกสนานเกิดจากความบันเทิง

ภยานก (ภี ภเย+อานก) ความน่ากลัว. **ภายติ เอตสฺมาติ ภยานกํ** สิ่งที่บุคคลกลัว ชื่อว่าภยานกะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **ภโยปจยสภาโว ภยานโก** ความกลัวเกิดจากภัยอันตราย

สนฺต (สมุ อุปสเม+ต) ความสงบสุข. **สมนํ สนฺโต** ความสงบสุข ชื่อว่าสันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **สมโณปจยสภาโว สนฺโต** สภาพที่เกิดจากความสงบ ชื่อว่าสันตะ

พีภจฺฉ (พีภจฺฉ ชิคุจฺฉายํ+อ) ความน่ารังเกียจ. **พีภจฺฉนํ พีภจฺฉํ** ความน่ารังเกียจ ชื่อว่าพีภัจฉะ. **ชิคุจฺโฉปจยสภาโว พีภจฺโฉ** สภาพที่เกิดจากความน่ารังเกียจ ชื่อว่าพีภัจฉะ

รุทฺท (รุส โรเส+ท) การร้องไห้เศร้าโศก. **รุสตีติ รุทฺทํ** อาการร้องไห้ ชื่อว่ารุททะ (อาเทศ สฺ เป็น ทฺ). **โกโธปจยสภาโว รุทฺทํ** สภาพที่เกิดจากความโกรธ ชื่อว่ารุททะ

ตั้งแต่ **สิงฺคาร** ถึง **สนฺต** ศัพท์เป็นปุงลิงค์, **พีภจฺฉ** และ **รุทฺท** ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

[๑๐๓] **โปสสฺส นาริยํ โปเส อิตฺถิยา สงฺคมมฺปติ**
ยาปิหา เอส สิงฺคาโร รติกีฬาทิการโณ.

ความรักที่อาศัยการอยู่ร่วมกันระหว่างบุรุษกับสตรี หรือสัตว์ตัวผู้กับสัตว์ตัวเมีย โดยมีการเสพเมถุนและการเล่นสนุกสนานเป็นต้นเป็นเหตุ ชื่อว่าสิงคาระ

[๑๐๔] อุตฺตมปฺปกติปฺปาโย อิตฺถีปุริสเหตุโก
โส สมฺโภโค วิโยโคติ สิงฺคาโร ทุวิโธ มโต.

ความรัก ๒ อย่าง

ความรักอันแน่นแฟ้นของบุรุษต่อสตรีหรือของสตรีต่อบุรุษ มี ๒ อย่าง คือ **สัมโภคะ** ความรักเวลาอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข, **วิโยคะ** ความรักเวลาพลัดพรากจากกัน

สมฺโภค (สํ+ภุช ปาลนชฺโฌหรเณสุ+ณ) ความรักเวลาอยู่ร่วมทุกข์ร่วมสุข. **สหภุญฺชนํ อนุภวนํ สมฺโภโค** การร่วมทุกข์ร่วมสุข ชื่อว่าสัมโภคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ชฺ เป็น คฺ)

วิโยค (วิ+ยุช โยเค+ณ) ความรักเวลาพลัดพรากจากกัน. **วิยุชฺชนํ นานาภวนํ วิโยโค** การพลัดพรากจากกัน ชื่อว่าวิโยคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ)

ความรักมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สุจิ, อุชฺชล**

[๑๐๕] ภาสิตํ ลปิตํ ภาสา โวหาโร วจนํ วโจ
อุตฺติ วาจา คิรา วาณี ภารตี กถิตา วจี.

คำพูด ๑๓ ศัพท์

ภาสิต (ภาส วิยตฺติยํ วาจายํ+อิ+ต) คำพูด, ภาษิต. **ภาสิตพฺพนฺติ ภาสิตํ** คำที่ควรพูด ชื่อว่าภาสิตะ. **อตฺตมนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุนฺติ**[๑] ภิกษุปัญจวัคคีย์พึงพอใจ พากันสรรเสริญภาษิตของพระผู้มีพระภาค

ลปิต (ลป วจเน+อิ+ต) คำพูด, ถ้อยคำ, การเจรจา. **ลปิตพฺพนฺติ ลปิตํ** คำที่ควรพูด ชื่อว่าลปิตะ. **ปุพฺเพ หสิตํ ลปิตํ กีฬิตํ สมนุสฺสรามิ**[๒] ข้าพเจ้าหวนระลึกถึงการหัวเราะ การเจรจา การเล่นในกาลก่อน

ภาสา (ภาส วิยตฺติยํ วาจายํ+อ+อา) คำพูด, ภาษา. **ภาสียเตติ ภาสา** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าภาสา. **ตสฺส เจ อานนฺท ภิกฺขุโน อิมินา วิหาเรน วิหรโต ภาสาย จิตฺตํ นมติ**[๓] อานนท์ หากภิกษุอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมน้อมไปเพื่อจะพูด

โวหาร (วิ,อว+หร หรเณ+ณ, โวหาร วจเน+อ) คำพูด, โวหาร, สำนวน. **โวหรียเตติ โวหาโร** คำที่บุคคลเรียก ชื่อว่าโวหาระ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบสระหน้า, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **พุทฺธสฺส ภควโต โวหาโร โลกุตฺตโร**[๔] พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเป็นโลกุตตระหรือ

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๔/๒๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๕ ๓ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๓๔๘/๒๓๘
๔ อภิ.กถา. ๓๗/๖๗๑/๒๔๔

วจน (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ยุ) คำพูด, ถ้อยคำ, พจน์. **วุจฺจเตติ วจนํ** คำที่บุคคลกล่าว ชื่อว่าวจนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **โส นาหํ ตุยฺหํ วจนํ กริสฺสามิ**[๑] ข้าพเจ้าจักไม่ทำตามคำพูดของท่าน

วจ (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+อ) คำพูด, ถ้อยคำ. **วุจฺจเตติ วโจ** คำที่บุคคลกล่าว ชื่อว่าวจะ. **วจ**ศัพท์เป็นมโนคณะ แจกเหมือน **มน**ศัพท์. **ตํ สุโณม วโจ ตว**[๒] พวกเราเชื่อฟังคำนั้นของท่าน

อุตฺติ (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ติ) คำพูด, ถ้อยคำ. **อุจฺจเตติ อุตฺติ** คำที่บุคคลกล่าว ชื่อว่าอุตติ (อาเทศ ว เป็น อุ, ลบ จุ, ซ้อน ตฺ)

วาจา (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ณ+อา) คำพูด, วาจา. **วุจฺจเตติ วาจา** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าวาจา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ทุฏฺฐุลฺลา นาม วาจา วจฺจมคฺคปสฺสาวมคฺคเมถุนธมฺมปฏิสํยุตฺตา วาจา**[๓] วาจาชื่อว่าชั่วหยาบ คือคำพูดเกี่ยวกับทวารหนัก ทวารเบา และการเสพเมถุน

คิรา (เค สทฺเท+อิร+อา) คำพูด, ถ้อยคำ, วาจา. **คิณนฺติ สทฺทายนฺติ ตนฺติ คิรา, คายิตพฺพาติ วา คิรา** คำที่บุคคลพูด หรือคำที่ควรสวด ชื่อว่าคิรา (ลบสระหน้า). **วาจา คิรา พฺยปโถ อุทีรณํ โฆโส**[๔] การพูด การเปล่งวาจา การเจรจา การกล่าวประกาศ

วาณี (วา สทฺเท+ยุ+อี) คำพูด, ถ้อยคำ, คำพูดแทงใจ. **วายเต สทฺทายเตติ วาณี** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าวาณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ปเรสํ มมฺมวิชฺฌนฏฺเฐน วาโณ วิยาติ วา วาณี** หรือคำพูดที่เป็นดุจเข็ม เพราะอรรถว่าแทงจุดอ่อนของบุคคลอื่น จึงชื่อว่าวาณี (วาณ+อี, ลบสระหน้า)

ภารตี (ภรต+ณี) คำพูด, ถ้อยคำ. **ภรโต นาม สตฺถกาโร อิสิ** ฤษีผู้เป็นช่างทำพิธีกรรม ชื่อว่าภรตะ. **ตสฺเสสา ภารตี** คำพูดของภรตะฤษีนั้น ชื่อว่าภารตี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

กถิตา (กถ กถเน+อิ+ต+อา) คำพูด, ถ้อยคำ. **กถียเตติ กถิตา** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่ากถิตา (ลบสระหน้า)

วจี (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+อ+อี) คำพูด, ถ้อยคำ. **วุจฺจเตติ วจี** คำที่บุคคลพูด ชื่อว่าวจี (ลบสระหน้า). **ยสฺส วจี ขรา**[๕] คำพูดของบุคคลใดกระด้าง

คำพูดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **พฺรหฺมี, สโรวตี**

[๑๐๖] เอกาขฺยาโต ปทจโย สิยา วากฺยํ สการโก
อาเมฑิตนฺติ วิญฺเญยฺยํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมุทีรณํ.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒๕/๑๖๔ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๙๓๙/๓๔๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๙๘/๒๗๕
๔ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๕๒๙/๒๑๓ ๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๓๓/๔๑๖

วากยะ, ประโยค

วากฺย (วจ วยตฺติยํ วาจายํ+ณฺย) วากยะ, พากย์, ประโยค, คำพูด. **วตฺตพฺพนฺติ วากฺยํ** เนื้อความที่ควรกล่าว ชื่อว่าวากยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **หนฺท วากฺยํ สุโณม เต**[๑] ข้าพระพุทธเจ้าจักฟังพระดำรัสของพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า

เอกาขฺยาโต ปทจโย สิยา วากฺยํ สการโก หมายถึงหมู่บท (ประโยค) ที่มีอาขยาต ๑ บท พร้อมด้วยการกะ ตั้งแต่ ๑-๖ บท ทั้งที่เป็นวิเสสยะและวิเสสนะ ชื่อว่าวากยะ เช่น **เวสฺสนฺตโร ราชา สุขวิปากํ กมฺมํ กโรติ** พระเวสสันดรทรงบำเพ็ญกรรมอันให้ผลเป็นความสุข. **ปุริโส คจฺฉติ** บุรุษคนหนึ่งกำลังไป. **อาขฺยาตคฺคหณญฺเจตฺถ กฺริยาสทฺโทปลกฺขณํ อาขฺยาต**ศัพท์ในที่นี้รวมเอาศัพท์กิริยา กิตก์อื่นก็ชื่อว่าวากยะด้วย เช่น **เทวทตฺโต กฏํ กตฺวา** เทวทัตทอเสื่อ

ในอมรโกสอภิธานกล่าววากยะไว้ด้วยลักษณะ ๒ อย่าง คือ **ติสฺยาทฺยนฺตจโย วากฺยํ, กฺริยา วา การกานฺวิตา** บทที่มี ติ วิภัตติ (อาขยาต) และ สิ วิภัตติ (นาม) เป็นต้น ประกอบ อยู่ท้ายบท รวมกันเข้าหลายๆ บท เป็นวากยะ หรือประโยคที่มีกิริยาอาขยาตตามหลังการกะ (นาม) และมีเนื้อความสัมพันธ์เข้ากันได้ ชื่อว่าวากยะ เช่น **อุจฺจํ ปรติ** สวดเสียงสูง, **โอทนํ ปจติ** หุงข้าว, **ราชา คจฺฉติ** พระราชาเสด็จไป. **อาทิ**ศัพท์หมายเอาวากยะที่มีกิริยา อื่นจากอาขยาต อยู่ท้ายประโยค เช่น **ราชา คโต** พระราชาเสด็จไปแล้ว

เอเกกวณฺโณ อกฺขโร อกฺขรสมูโห ปทํ
ปทสมูโห วากฺยํ วากฺยสมูโห คนฺโถ.[๒]

วัณณะตัวหนึ่งๆ เรียกว่าอักษร, การรวมกันของอักษร เรียกว่าบท, การรวมกันของบท เรียกว่าวากยะ, การรวมกันของวากยะ เรียกว่าคัมภีร์

คำพูดซ้ำ

อาเมฑิต (อา+เมฑิ อุมฺมาทเน+อิอาคม+ต) คำพูดซ้ำ. **อาเมฑิตํ ตุ วิญฺเญยฺยํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมุทีรณํ** คำพูดซ้ำ ๒-๓ ครั้ง เพราะหวาดกลัวเป็นต้น พึงทราบว่าเป็นอาเมฑิตะ เช่น **สปฺโป สปฺโป** งู ๆ, **วิชฺฌ วิชฺฌ** แทงเลย ๆ, **ภาตา ภาตา** พี่ ๆ

[๑๐๗] ภเย โกเธ ปสํสายํ ตุริเต โกตูหลจฺฉเร
หาเส โสเก ปสาเท จ กเร อาเมฑิตํ พุโธ.

เวลากล่าวคำพูดซ้ำ

บัณฑิตท่านกล่าวคำพูดซ้ำไว้ในเวลาหวาดกลัว เวลาโกรธ การสรรเสริญ เวลารีบเร่ง เวลาโกลาหล (ฉุกละหุก) เวลาอัศจรรย์ เวลาดีใจ เวลาเศร้าโศก และเวลาเลื่อมใส

---

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๐๑๙/๓๖๓ ๒ โปราณาจริยวจนํ

อาเมฑิตสฺส วิสยํ ทสฺเสตุมาห ท่านกล่าวอุทาหรณ์เพื่อแสดงอารมณ์ของการกล่าวคำพูดซ้ำ ดังนี้

ในเวลาหวาดกลัว เช่น **สปฺโป สปฺโป** งู ๆ, **โจโร โจโร** โจร ๆ

ในเวลาโกรธ เช่น **วิชฺฌ วิชฺฌ** แทง ๆ, **ปหร ปหร** ตี ๆ

ในการสรรเสริญ เช่น **สาธุ สาธุ** ดีแล้ว ๆ

ในเวลารีบเร่ง เช่น **คจฺฉ คจฺฉ** ไป ๆ, **ลุนาหิ ลุนาหิ** เกี่ยว ๆ

ในเวลาโกลาหล เช่น **อาคจฺฉ อาคจฺฉ** มา ๆ

ในเวลาอัศจรรย์ เช่น **พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺตยนฺโต** รำพึงอยู่ว่า "พุทโธ พุทโธ"

ในเวลาดีใจ เช่น **อภิกฺกมถายสฺมนฺโต อภิกฺกมถายสฺมนฺโต** ผู้มีอายุ เชิญก้าวไป ๆ

ในเวลาเศร้าโศก เช่น **กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตก** ลูกน้อยคนเดียว (ของแม่) เจ้าอยู่ที่ไหน, ๆ

ในเวลาจิตใจเบิกบาน เช่น **อโห สุขํ อโห สุขํ** สุขจริงหนอ ๆ

จสทฺโท อวุตฺตสมุจฺจยตฺโถ จศัพท์ในคาถานี้มีอรรถอวุตตสมุจจยะรวมเอาอรรถที่ยังไม่ได้กล่าวถึง คือ **ครหายํ** ในเวลาติเตียน, **สมฺมาเน** ในเวลาชมชอบ

ในเวลาติเตียน เช่น **ปาโป ปาโป** บาป ๆ

ในเวลาชมชอบ เช่น **อภิรูปก อภิรูปก** พ่อรูปหล่อ ๆ

[๑๐๘] **อิรุ นารี ยชุ สาม- มิติ เวทา ตโย สิยุํ**
เอเตเอว ตยี นารี เวโท มนฺโต สุติตฺถิยํ.

คัมภีร์ไตรเพท ๓ คัมภีร์

อิรุ (อิจ ถุติยํ+อุ) คัมภีร์อิรุเวท, ฤคเวท. **อิจฺจนฺเต เทวา เอตายาติ อิรุ** เวทที่เทวดาพากันใช้กล่าวคำสรรเสริญ จึงชื่อว่าอิรุ (อาเทศ จฺ เป็น รฺ). **อิรุ นารี** อิรุศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ยชุ (ยช เทวปูชายํ+อุ) คัมภีร์ยชุเวท, ยชุรเวท. **ยชนฺเต อเนนาติ ยชุ** เวทที่มนุษย์ใช้กล่าวคำบูชาเทวดาชื่อว่ายชุ

สาม (สา ตนุกรณาวสาเนสุ+ม) คัมภีร์สามเวท. **โสยนฺติ ปาปมเนนาติ สามํ** เวทที่ช่วยให้บาปสิ้นสุด (เวทที่ใช้สวดสะเดาะเคราะห์) ชื่อว่าสามะ

คัมภีร์เวท ๓ ศัพท์

เวท (วิท ญาเณ+ณ) คัมภีร์เวท, มนต์, อาคม. **วิทนฺติ ธมฺมเมเตหีติ เวทา** วิชาที่ช่วยให้บัณฑิตรู้ธรรมชื่อว่าเวทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

มนฺต (มุน ญาเณ+ต) คัมภีร์เวท, มนต์, อาคม. **ติกํ เวเท มุนาติ ชานาติ ธมฺมํ อเนนาติ มนฺโต** วิชาที่ช่วยให้รู้ข้อปฏิบัติหมวด ๓ ในคัมภีร์เวท ชื่อว่ามันตะ (อาเทศ อุ เป็น อ)

สุติ (สุ สวเณ+ติ) คัมภีร์เวท, มนต์, อาคม. **สุยฺยเต ธมฺมํ เอตายาติ สุติ** วิชาที่ช่วยให้ฟังธรรมเข้าใจ ชื่อว่าสุติ. **สุติตฺถิยํ** สุติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

เอเต เอว ตโย เวทา ตยี นาม คัมภีร์เวททั้ง ๓ (คือ อิรุ ยชุ สามะ) นั่นแหละ เรียกว่าตยี, **ตโย อวยวา อสฺสาติ ตยี** คัมภีร์เวทชื่อว่าตยี เพราะมีคัมภีร์ทั้ง ๓ เป็นองค์ประกอบ. **ตยี นารี** ตยีศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

[๑๐๙] **อฏฺฐโก วามโก วาม- เทโว จงฺคีรโส ภคุ**
ยมทคฺคิ จ วาสิฏฺโฐ ภารทฺวาโช จ กสฺสโป
เวสฺสามิตฺโตติ มนฺตานํ กตฺตาโร อิสโย อิเม.

ฤษีผู้รจนาคัมภีร์เวท ๑๐ ท่าน

ฤษีผู้รจนาคัมภีร์เวทมนต์มี ๑๐ ท่านเหล่านี้ คือ **อฏฺฐโก วามโก วามเทโว เวสฺสามิตฺโต ยมทคฺคิ องฺคีรโส ภารทฺวาโช วาสิฏฺโฐ กสฺสโป ภคุ**[๑] อัฏฐกฤษี วามกฤษี วามเทวฤษี เวสสามิตตฤษี ยมทัคคิฤษี อังคีรสฤษี ภารทวาชฤษี วาสิฏฐฤษี กัสสปฤษี และภคุฤษี

อฏฺฐก (อตฺถสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) อัฏฐกฤษี. **อตฺถํ หิตํ อตฺเถ วา สตฺเถ กโรตีติ อฏฺฐโก** ฤษีผู้รจนาเนื้อความที่เป็นประโยชน์ไว้ในคัมภีร์อัตถศาสตร์ ชื่อว่าอัฏฐกะ (อาเทศ ตฺถ เป็น ฏฺฐ เหมือนกับคำว่า อตฺถกถา เป็น อฏฺฐกถา, ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

วามก (วามสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) วามกฤษี. **วามํ กลฺยาณวจนํ กโรตีติ วามโก** ฤษีผู้รจนาถ้อยคำอันไพเราะ ชื่อว่าวามกะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **รสฺสสรีรตฺตา วา วามโน, โส เอว วามโก** หรือเพราะท่านฤษีเป็นผู้มีร่างกายเตี้ย จึงชื่อว่าวามนะ, วามนะนั่นแหละเป็น วามกะ (อาเทศ น เป็น ก)

วามเทว (วาม+เทว) วามเทวฤษี. **วาโม นาม หโร, โส เทโว อสฺส วามเทโว** พระศิวะมีชื่อว่าวามะ, ฤษีที่มีวามศิวะนั้นเป็นเทพเจ้า จึงชื่อว่าวามเทวะ

คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า

วามํ สพฺเย ปตีเป จ ทวิเณ จาติสุนฺทเร,
ปโยธเร หเร กาเม ชญฺญา วามมนิตฺถิยํ.

พึงทราบว่า **วาม**ศัพท์เป็นไปในเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถว่า **สัพยะ** ข้างซ้าย, **ปตีปะ ทวิณะ อติสุนทระ** งดงามยิ่ง, **ปโยธระ** เต้านมผู้หญิง, **หระ** พระศิวะ, **กามะ** กามเทพ

องฺคิรส (องฺคิรส+ณ) อังคีรสฤษี. **องฺคิรสสฺส อิสิโน อปจฺจํ องฺคิรโส** ฤษีผู้เป็นลูกหลานของ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๕/๘๖/๑๒๒

อังคีรสฤษี ชื่อว่าอังคิรสะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **อถวา องฺคิมฺหิ กาเย รโส สิทฺธิปฺปตฺโต ปารโท ยสฺสาติ องฺคิรโส** อีกอย่างหนึ่ง ฤษีผู้มีแร่ปรอทที่ให้ถึงความสำเร็จอยู่ในร่างกาย จึงชื่อว่าอังคิรสะ

ภคุ (ภร ภรเณ+อุ) ภคุฤษี. **ภรตีติ ภคุ** ฤษีผู้เลี้ยงดู ชื่อว่าภคุ (อาเทศ รฺ เป็น คฺ). **ภํ นกฺขตฺตํ คจฺฉติ ชานาตีติ ภคุ** ฤษีผู้รู้ดวงดาว ชื่อว่าภคุ (ภสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ, อาเทศ คมฺ เป็น คฺ, ลบ กฺวิ)

ยมทคฺคิ (ยมท+อคฺคิ) ยมทัคคิฤษี. **ยมํ สํยมํ ททาติ ปเรสนฺติ ยมโท จ โส ทกฺขิเณยฺยคฺคิตฺตา อคฺคิ เจติ ยมทคฺคิ, รามสฺส ปิตา** ฤษีผู้ให้ความสงบจิตแก่บุคคลอื่น ชื่อว่ายมทะ (ยมสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อ), ฤษียมทะนั้นเป็นไฟด้วย เพราะเป็นเช่นไฟที่ควรแก่การบูชา (ในลัทธิพราหมณ์) จึงชื่อว่ายมทัคคิ, ได้แก่ฤษีผู้เป็นบิดาของพระราม

วาสิฏฺจ (วสิฏฺจ+ณ) วาสิฏฐฤษี. **วสิฏฺจสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโจ** ฤษีผู้เป็นลูกหลานของวสิฏฐะ ชื่อว่าวาสิฏฐะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

ภารทฺวาช (ภารทฺวาช+ณ) ภารทวาชฤษี. **ภารทฺวาชสฺส อปจฺจํ ภารทฺวาโช** ฤษีผู้เป็นลูกหลานของภารทวาชะ ชื่อว่าภารทวาชะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

กสฺสป (กสฺสป+ณ) กัสสปฤษี. **กสฺสปสฺส อปจฺจํ กสฺสโป** ฤษีผู้เป็นลูกหลานของกัสสปะ ชื่อว่ากัสสปะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

เวสฺสามิตฺต (เวสฺสามิตฺต+ณ) เวสสามิตตฤษี. **เวสฺสามิตฺตสฺส อปจฺจํ เวสฺสามิตฺโต** ฤษีผู้เป็นลูกหลานของเวสสามิตตะ ชื่อว่าเวสสามิตตะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

[๑๑๐] **กปฺโป พฺยากรณํ โชติ- สตฺถํ สิกฺขา นิรุตฺติ จ**
ฉนฺโทวิจิติ เจตานิ เวทงฺคานิ วทนฺติ จ.

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวถึงคัมภีร์ที่เป็นองค์ประกอบของคัมภีร์เวทไว้ ๖ คัมภีร์ คือ คัมภีร์กัปปะ คัมภีร์พยากรณะ คัมภีร์โชติสัตถะ คัมภีร์สิกขา คัมภีร์นิรุตติ และคัมภีร์ฉันโทวิจิติ

เวทางคศาสตร์ คัมภีร์องค์ประกอบของคัมภีร์เวทมี ๖ คัมภีร์

กปฺป (กปฺป อาทิกมฺเม+ณ) คัมภีร์กัปปศาสตร์. **กปฺปเต ปภวตีติ กปฺโป** คัมภีร์ที่เป็นเบื้องต้น ชื่อว่ากัปปะ. **ยญฺญกมฺมานมุปเทสโก กปฺโป** คัมภีร์กัปปะว่าด้วยวิธีร่ายเวทมนต์เบื้องต้น รจนาโดยโพธายนฤษี

พฺยากรณ (วิ+อา+กร กรเณ+ยุ) คัมภีร์ไวยากรณ์. **วิเสเสน อากรียนฺเต ปกติจฺจาทินา อาพฺยาปาทฺยนฺเต อเนน สทฺทาติ พฺยากรณํ** คัมภีร์ที่บัณฑิตอาศัยจำแนกศัพท์ต่างๆ ออก

เป็นรูปปรกติเป็นต้น ชื่อว่าพยากรณะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **สาธุ สทฺทานมนฺวาขฺยายกํ พฺยากรณํ** คัมภีร์ไวยากรณ์กล่าวเนื้อความไปตามรูปศัพท์ที่ถูกต้องชัดเจน มีคัมภีร์ปาณินีเป็นต้น

โชติสตฺถ (โชติ+สตฺถ) คัมภีร์โชติศาสตร์, โหราศาสตร์. **โชติสตฺถํ คณนสตฺถํ สุภาสุภกมฺมผลโชตนกํ** คัมภีร์โชติศาสตร์เป็นศาสตร์เกี่ยวกับการคำนวณดูผลของกรรมดีและกรรมชั่ว เพื่อให้รู้ความเจริญและความเสื่อมของมนุษย์

สิกฺขา (สิกฺข สิกฺขเน+อ+อา) คัมภีร์สิกขาศาสตร์. **สิกฺขนฺเต อชฺฌายนฺเต เอตายาติ สิกฺขา, อการาทิวณฺณานํ ฐานกรณปยตนานํ ปฏิปาทิกา** คัมภีร์ที่ช่วยให้สวดฐาน กรณ์และปยตนะของอักษรมี **อ** เป็นต้น ได้อย่างถูกต้อง ชื่อว่าสิกขา เช่น คัมภีร์ปาณินีสิกขาและคัมภีร์นารทสิกขา เป็นต้น

นิรุตฺติ (นิ+อุตฺติ) คัมภีร์นิรุตติศาสตร์. **นิจฺฉเยน นิสฺเสสโต วา อุตฺติ นิรุตฺติ** คัมภีร์ที่กล่าวตัดสินทุกอย่าง ชื่อว่านิรุตติ. หมายถึงแสดงวิธีแยกศัพท์ให้เห็นศัพท์เดิมว่าเป็นธาตุปัจจัย และวิภัตติอะไร พร้อมทั้งแสดงความหมายโดยรูปวิเคราะห์และอักขรวิธีของคำศัพท์ไว้ ๕ วิธี คือ **อาคมะ** (การลงอักษรอาคม) **อาเทสะ** (การเปลี่ยนแปลงรูปอักษร) **โลปะ** (การลบอักษร) **ทีฆะ** (การทำอักษรเสียงสั้นให้ยาว) และ**รัสสะ** (การทำอักษรเสียงยาวให้สั้น) รจนาโดยยาสกฤษี

ฉนฺโทวิจิติ (ฉนฺท+วิจิติ) คัมภีร์ฉันโทวิจิติ, ฉันทศาสตร์. **ฉนฺทสิ อนุฏฺฐุภาทิวุตฺตานํ ปฏิปาทิกา ฉนฺโทวิจิติ** คัมภีร์ที่แสดงฉันทลักษณ์ในคัมภีร์ฉันท์ มีอนุฏฐุภฉันท์เป็นต้น รจนาโดยอาจารย์ปิงคละ ชื่อว่าฉันโทวิจิติ (อาเทศสระที่สุดของมโนคณศัพท์เป็น โอ ท่ามกลางสมาส)

[๑๑๑] อิติหาโส ปุราวุตฺตปฺ- ปพนฺโธ ภารตาทิโก
นามปฺปกาสกํ สตฺถํ รุกฺขาทีนํ นิฆณฺฑุ โส.

บทประพันธ์ต้นแบบ, พงศาวดาร

อิติหาส (อิติหสทฺทูปปท+อส ภุวิ+อ) บทประพันธ์ต้นแบบ, พงศาวดาร. **อิติโห อตฺถิ อสฺมินฺติ อิติหาโส** คัมภีร์ที่มีบทประพันธ์ต้นแบบอยู่ ชื่อว่าอิติหาสะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). บทประพันธ์ที่บัณฑิตประพันธ์ไว้ในกาลก่อนมีมหาภารตะเป็นต้น เรียกว่าอิติหาสะ. **อิติหาสสทฺโท ปารมฺปริโยปเทเส นิปาโต** (บางอาจารย์กล่าวว่า) **อิติหาส**ศัพท์เป็นนิบาตแสดงความหมายเป็นบทประพันธ์

คัมภีร์นิฆัณฑุ, พจนานุกรมบาลี

นิฆณฺฑุ (นิ+ฆฑิ ราสิกรเณ+อุ) คัมภีร์นิฆัณฑุ, พจนานุกรมบาลี. **ตตฺถ ตตฺถาคตานิ นามานิ นิสฺเสสโต ฆเฏนฺติ ราสีกโรนฺติ เอตฺถาติ นิฆณฺฑุ** คัมภีร์ที่รวบรวมนามศัพท์ที่มาในที่ต่างๆ ไว้เป็นหมวดหมู่ ชื่อว่านิฆัณฑุ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ นิฆณฺฑติ ภินฺทติ วิภชฺช ทสฺเสตีติ วา นิฆณฺฑุ** คัมภีร์ที่แสดงการจำแนก

อรรถและศัพท์โดยเป็นสิ่งที่ถูกกล่าวถึงและผู้กล่าว ชื่อว่านิฆัณฑุ. คัมภีร์นิฆัณฑุนี้ แสดงนามบัญญัติมี **รุกฺข**ศัพท์เป็นต้น และศัพท์ที่เป็นไวพจน์ของ**รุกฺข**ศัพท์, แสดงความหมายหลายอย่างในศัพท์เดียว และแสดงหลายศัพท์ในความหมายเดียว เป็นต้น

นิฆัณฑุ หมายถึงคัมภีร์อภิธานที่เก่าแก่ที่สุด เป็นคัมภีร์ที่อาจารย์โมคคัลลานเถระอาศัยในการรจนาคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกาเป็นต้น, **นิฆณฺฑุ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์

[๑๑๒] **วิตณฺฑสตฺถํ วิญฺเญยฺยํ ยํ ตํ โลกายตํ อิติ**
เกฏุภํ ตุ กฺริยากปฺป- วิกปฺโป กวินํ หิโต.

คัมภีร์วิตัณฑะใดมีอยู่ คัมภีร์วิตัณฑะนั้น พึงทราบว่าเป็นคัมภีร์โลกายตะ ส่วนคัมภีร์จินตกวี ว่าด้วยเรื่องบทประพันธ์ของบัณฑิตที่มีประโยชน์ต่อนักกวีทั้งหลาย ชื่อว่าเกฏุภะ (คัมภีร์อลังการะ)

คัมภีร์โลกายตศาสตร์, คัมภีร์วิตัณฑะ ๒ ศัพท์

วิตณฺฑ (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ฑ) คัมภีร์โลกายตศาสตร์, คัมภีร์วิตัณฑะ. **อญฺญมญฺญวิรุทฺธํ สคฺคโมกฺข-วิรุทฺธํ วา ตโนนฺติ เอตฺถาติ วิตณฺโฑ** คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องที่ตรงข้ามกันและกัน หรือเรื่องที่ขัดแย้งกับสวรรค์และนิพพานโดยพิสดาร ชื่อว่าวิตัณฑะ (อาเทศ นฺ เป็น ณฺ). **วิรุทฺเธน วา วาททณฺเฑน ตาเฬนฺติ เอตฺถ วาทิโนติ วิตณฺโฑ** หรือคัมภีร์ว่าด้วยเรื่องโต้แย้งด้วยวาทะที่รุนแรง (โต้วาที) ของนักโต้วาทีทั้งหลาย ชื่อว่าวิตัณฑะ (วิ+ตฑิ ตาฬเน+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **วิตณฺฑวาที ปน เอกจิตฺตกฺขณิโก นาม มคฺโค นตฺถิ**[๑] อาจารย์ผู้สอนคัมภีร์วิตัณฑะกล่าวว่า มรรคเพียงขณะจิตเดียวไม่มี

โลกายต (โลกสทฺทูปปท+อา+ยต วายาเม+อ) คัมภีร์โลกายตศาสตร์. **โลเก อายตนฺติ เอตฺถาติ โลกายตํ** คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องความพยายามในโลก ชื่อว่าโลกายตะ. **โลกา พาลโลกา เอตฺถ อายตนฺติ อุสฺสหนฺติ วายมนฺติ วาทสฺสาเทนาติ โลกายตํ** ชาวโลกผู้โง่เขลาพากันพยายามในคัมภีร์นี้ เพราะหลงเชื่อในวาทะ ฉะนั้น คัมภีร์นี้จึงชื่อว่าโลกายตะ. **อายตึ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ วา โลกายตํ** คัมภีร์ที่สอนให้ชาวโลกไม่พยายามทำสิ่งที่เป็นประโยชน์อีกต่อไปจึงชื่อว่าโลกายตะ. **ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกฺริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติ** สัตว์โลกอาศัยคัมภีร์นี้แล้วไม่สามารถยังจิตให้ยินดีในการบำเพ็ญบุญให้เกิดขึ้นได้อีกเลย. เนื้อหาในคัมภีร์โลกายตะนี้สอนผิดจากความเป็นจริง เช่น สอนว่า ในโลกนี้ นกกาขาว นกกระยางดำ เป็นต้น. **น ภิกฺขเว โลกายตํ ปริยาปุณิตพฺพํ, โย ปริยาปุเณยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส**[๒] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรศึกษาคัมภีร์โลกายตะ ภิกษุใดขืนศึกษา ต้องอาบัติทุกกฏ

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๘/๕๐๐/๓๑๑ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๑๘๑/๗๐

คัมภีร์เกฏุภะ ๒ ศัพท์

เกฏุภ (กิฏ คติยํ+อภ) คัมภีร์เกฏุภะ, คัมภีร์อลังการะ. **โย กวีนํ ปณฺฑิตานํ หิโต กวิตฺตโภคสมฺปตฺตาทิปโยชนกโร กฺริยากปฺปวิกปฺโป กวีนํ กฺริยาสงฺขาตกปฺปพนฺธนวิธิวิธายโก สุโพธาลงฺการาทิโก คนฺโถ, โส เกฏุภํ นาม** คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องจินตกวีที่เกื้อกูลต่อบัณฑิตผู้เป็นนักกวี สามารถก่อให้เกิดประโยชน์ เช่น ได้โภคสมบัติจากความเป็นนักกวีเป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่แสดงวิธีการประพันธ์ชนิดต่างๆ ที่เป็นภูมิความรู้ของนักกวีมีคัมภีร์สุโพธาลังการะเป็นต้น จึงชื่อว่าเกฏุภะ. **กิฏนฺติ คจฺฉนฺติ โกสลฺลํ กวโย พนฺธเนสุ เอเตนาติ เกฏุภํ** คัมภีร์ที่ช่วยให้นักกวีถึงความเป็นผู้ฉลาดในบทประพันธ์ จึงชื่อว่าเกฏุภะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ อ เป็น อุ)

นิรุตฺติยา จ กุสโล   นิฆณฺฑุมฺหิ วิสารโท
ปทโก เกฏุภวิทู   ฉนฺโทวิจิติโกวิโท.[๑]

ผู้ฉลาดในคัมภีร์นิรุตติ แตกฉานในคัมภีร์นิฆัณฑุ เข้าใจไวยากรณ์ รู้ชัดในคัมภีร์เกฏุภะ ชำนาญในคัมภีร์ฉันท์และกาพย์กลอน

กฺริยากปฺปวิกปฺป (กฺริยากปฺป+วิกปฺป) คัมภีร์เกฏุภะ, คัมภีร์อลังการะ, คัมภีร์จินตกวี, บทร่ายกวี. **วจีเภทาทิลกฺขณา กฺริยา กปฺปียติ วิกปฺปียติ เอเตนาติ กฺริยากปฺโป** คัมภีร์ว่าด้วยบทร่ายกวีพจน์ชนิดต่างๆ ชื่อว่ากริยากัปปะ. **โส ปน วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต อติพหุวิกปฺโปติ อาห "กฺริยากปฺปวิกปฺโป"ติ** เพราะเป็นคัมภีร์ที่แสดงจินตนาการหลากหลาย โดยจำแนกเนื้อความให้สัมพันธ์กับบทเป็นต้น ท่านจึงเรียกโดยเพิ่มเติมบทว่า วิกปฺป เข้าไปเป็น กฺริยากปฺปวิกปฺป มีคัมภีร์นยจริตะเป็นต้น

[๑๑๓] อาขฺยายิโกปลทฺธตฺถา   ปพนฺธกปฺปนา กถา
ฑณฺฑนีตฺยตฺถสตฺถสฺมึ   วุตฺตนฺโต ตุ ปวตฺติ จ.

ชีวประวัติบุคคลสำคัญ ๒ ศัพท์

อาขฺยายิกา (อา+ขฺยา กถเน+ย+ณฺวุ+อา) ชีวประวัติ. **อาขฺยายเต นายกานุสาสกจริตมสฺสนฺติ อาขฺยายิกา** บทประพันธ์เกี่ยวกับแนวการสอนของผู้นำศาสนาต่างๆ ชื่อว่าอาขยายิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

อุปลทฺธตฺถา (อุปลทฺธ+อตฺถ+อา) ชีวประวัติ. **อุปลทฺโธ เกนปฺยตฺโถ ยสฺสํ สา อุปลทฺธตฺถา** บทประพันธ์เกี่ยวกับชีวประวัติที่ได้เนื้อหาเดิมเป็นหลัก ชื่อว่าอุปลัทธัตถา. หมายถึงบทประพันธ์ชีวประวัติของบุคคลสำคัญ เช่น ศาสดา เจ้าลัทธิและครูต่างๆ เป็นต้น

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๗/๒๔๐

บทประพันธ์การทำนาย ๒ ศัพท์

ปพนฺธกปฺปนา (ปพนฺธ+กปฺปน+อา) บทประพันธ์การทำนาย. **ปพนฺเธเนว จ สวิตฺถาเรน กปฺปนํ ยสฺสํ สา ปพนฺธกปฺปนา, กาทมฺพรีปภุติ** การทำนายด้วยบทประพันธ์ให้มีความพิสดาร ชื่อว่าปพันธกัปปนา ได้แก่คัมภีร์กาทัมพรีเป็นต้น (ลบสระหน้า)

กถา (กถ กถเน+อ+อา) บทประพันธ์การทำนาย. **กถียตีติ กถา** บทประพันธ์ที่บัณฑิตกล่าวไว้ชื่อว่ากถา (ลบสระหน้า)

คัมภีร์อัตถศาสตร์, บทลงโทษ, กฎหมาย ๒ ศัพท์

อตฺถสตฺถ (อตฺถ+สตฺถ) คัมภีร์อัตถศาสตร์, บทลงโทษ, กฎหมาย. **อตฺถา ภูมิหิรญฺญาทโย** อัตถะได้แก่ แผ่นดินและเงินเป็นต้น. **ตตฺร ปธานํ ภูมิ อิตเรสํ ตปฺปภวตฺตา, เตสํ อชฺชเน ปาลเน จ อุปายภูตํ สตฺถํ อตฺถสตฺถํ, ปยานกฺยาทิปณีตํ** แผ่นดินเป็นประธานในสิ่งเหล่านั้นเพราะเป็นบ่อเกิดแห่งสิ่งอื่น, ศาสตร์ว่าด้วยอุบายในการดูแลรักษาแผ่นดินเป็นต้น ชื่อว่าอัตถสัตถะ

ทณฺฑนีติ (ทณฺฑ+นีติ) คัมภีร์อัตถศาสตร์. **ตสฺมึ ทณฺฑนีติสทฺโท ปวตฺโต ทณฺฑนีติ**ศัพท์เป็นชื่อในคัมภีร์อัตถศาสตร์นั้น. **สามาทีนํ จตุตฺโถปาโย วธพนฺธนาทิลกฺขโณ ทณฺโฑ, ตสฺส นีติ ปณยนํ ทณฺฑนีติ** อุบาย ๔ อย่าง ของคัมภีร์สามเวทเป็นต้น ซึ่งมีการฆ่าและการจองจำเป็นต้นเป็นลักษณะ ชื่อว่าทัณฑะ, กฎข้อบังคับของทัณฑะนั้น ชื่อว่าทัณฑนีติ

เรื่องราว, ข่าว, หนังสือข่าวสาร ๒ ศัพท์

วุตฺตนฺต (วุตฺต+อนฺต) เรื่องราว, ข่าว, หนังสือข่าวสาร. **วุตฺโต อนุวตฺตนีโย อนฺโต ปริสมตฺติ ยสฺส อตฺตโน การิยภาคสฺส ปาปนโตติ วุตฺตนฺโต** เรื่องราวที่เป็นไปตามที่มีผู้กล่าวไว้แล้วจนถึงที่สุด(จบ) ชื่อวุตตันตะ (ลบสระหน้า)

ปวตฺติ (ป+วต วตฺตเน+ติ) เรื่องราว, ข่าว, หนังสือข่าวสาร. **ปวตฺตนฺเต การิยา ยสฺสํ ปวตฺติ** หนังสือที่มีการแสดงเรื่องที่ผ่านไปจนจบ (สรุปเรื่องราวทั้งหมด) ชื่อว่าปวัตติ

[๑๑๔] สญฺญาขฺยาวฺหา สมญฺญา จา- ภิธานํ นามมวฺหโย
นามเธยฺยาธิวจนํ ปฏิวากฺยํ ตุ อุตฺตรํ.

ชื่อ, นาม ๙ ศัพท์

สญฺญา (สํ+ญา อวโพธเน+กฺวิ) ชื่อ, นาม. **สญฺชานนฺติ เอตายาติ สญฺญา** ชื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้บุคคลชื่อว่าสัญญา (อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบ กฺวิ)

อาขฺยา (อา+ขฺยา กถเน+กฺวิ) ชื่อ, นาม. **อาขฺยายเต เอตายาติ อาขฺยา** ชื่อเป็นคำใช้เรียกบุคคลชื่อว่าอาขยา (ลบ กฺวิ)

อวฺหา (อา+เวฺห อวฺหาเน+อ+อา) ชื่อ, นาม. **อวฺหยเต เอตายาติ อวฺหา** ชื่อที่ใช้เรียกบุคคล ชื่อว่าอวหา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า)

สมญฺญา (สมํ+ญา อวโพธเน+กฺวิ) ชื่อ, นาม, สมัญญา, สมญานาม. **สมฺมา ชานาติ สมํ วา ชานาติ เอตายาติ สมญฺญา** ชื่อที่ทำให้รู้จักบุคคลได้ดี ชื่อว่าสมัญญา (อาเทศนิคหิต เป็น ญฺ, ลบ กฺวิ). **ตสฺส ปเทสสฺส อยํ สมญฺญา**[๑] นี้เป็นชื่อของสถานที่นั้น

อภิธาน (อภิ+ธา กถเน+ยุ) ชื่อ, นาม. **อภิธียเต เอเตนาติ อภิธานํ** ชื่อที่ท่านใช้เรียก ชื่อว่าอภิธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

นาม (นม นมเน+อ) ชื่อ, นาม. **นมียเต อพฺภสฺสเต อสฺมินฺติ นามํ** ชื่อที่น้อมเอาวัตถุสิ่งของมาไว้ในตน (โยงวัตถุมา) ชื่อว่านามะ (วุทธิ อ เป็น อา). **นมติ นามยตีติ วา นามํ** ชื่อที่น้อมเข้าไปหาวัตถุ (โยงไปหาวัตถุ) ชื่อว่านามะ (วุทธิ อ เป็น อา). **นมียเต อตฺถยเต อตฺเถสฺวีติ นามํ** ชื่อที่น้อมไปในความหมาย ชื่อว่านามะ (วุทธิ อ เป็น อา). **อถ โข อายสฺมโต สุทินฺนสฺส สหายกา ตสฺส ทารกสฺส พีชโกติ นามํ อกํสุ, อายสฺมโต สุทินฺนสฺส ปุราณทุติยิกาย พีชกมาตาติ นามํ อกํสุ, อายสฺมโต สุทินฺนสฺส พีชกปิตาติ นามํ อกํสุ**[๒] ครั้งนั้น สหายของท่านสุทินตั้งชื่อเด็กนั้นว่า พีชกะ ตั้งชื่อภรรยาเก่าของท่านสุทินว่า พีชกมารดา และตั้งชื่อท่านสุทินว่า พีชกบิดา

อวฺหย (อา+เวฺห อวฺหาเน+อ) ชื่อ, นาม. **อวฺหายเตติ อวฺหโย** นามที่ท่านเรียก ชื่อว่าอวหยะ (รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ เอ เป็น อย)

นามเธยฺย (นาม+เธยฺย) ชื่อ, นาม. **นามเมว นามเธยฺยํ, นามรูเปหิ สกตฺเถ เธยฺโย ยทาทินา** นามะนั่นแหละ ชื่อว่านามเธยยะ, ลง **เธยฺย** หลังจาก **นาม** และ **รูป** ศัพท์ในสกัตถะ (ไม่มีความหมาย) ด้วยสูตร **ยทนุปปนฺนา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.**[๓] **ติฏฺฐติ วา เอตฺถ อตฺโถติ เธยฺยํ, ธรียเต อุจฺจารียเตติ วา เธยฺยํ, นามเมว เธยฺยํ นามเธยฺยํ** ชื่อเป็นที่ตั้งของเนื้อความ จึงชื่อว่าเธยยะ, หรือชื่อที่ท่านสวด เรียกว่าเธยยะ, ชื่อที่ท่านเรียก ชื่อว่านามเธยยะ. **ปุพฺเพ เอวํ นามเธยฺยํ สุตํ** [๔] เมื่อก่อนเคยได้ยินชื่ออย่างนี้

อธิวจน (อธิ+วจน) ชื่อ, นาม. **อธีนํ วจนํ อธิวจนํ** คำเรียกที่ท่านทำให้ยิ่ง ชื่อว่าอธิวจนะ. **มหา มิคสงฺโฆติ โข ภิกฺขเว สตฺตานเมตํ อธิวจนํ** [๕] ภิกษุทั้งหลาย คำว่า มหา มิคสงฺโฆ นี้ เป็นชื่อเรียกสัตว์ทั้งหลาย

คำตอบ, ตอบกลับ ๒ ศัพท์

ปฏิวากฺย (ปฏิ+วากฺย) คำตอบ, ตอบกลับ. **ปุจฺฉสฺส ปฏิวจนํ ปฏิวากฺยํ** คำตอบของผู้ถูกถาม

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๑๐๙/๑๖๙
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘/๓๓
๓ กจฺจายน. ๓๙๑
๔ ที.มหา. ๑๐/๑๙๑/๒๓๕
๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๕๔/๒๓๙

ชื่อว่าปฏิวากยะ. **ปฏิคตํ ปจฺฉาคตํ วากฺยํ ปฏิวากฺยํ** คำพูดตอบกลับ ชื่อว่าปฏิวากยะ

อุตฺตร (อุ+ตร ตรเน+อ) คำตอบ, ตอบกลับ. **อุตฺตรียเต อติกฺกมฺยเต อเนนาติ อุตฺตรํ** คำตอบที่บุคคลพูดกลับ ชื่อว่าอุตตระ (ซ้อน ตฺ)

[๑๑๕] **ปญฺโห ตีสฺวนุโยโค จ ปุจฺฉา ปุยถ นิทสฺสนํ**
อุโปคฺฆาโต จ ทิฏฺฐนฺโต ตโถทาหรณํ ภเว.

คำถาม, ปัญหา ๓ ศัพท์

ปญฺห (ปุจฺฉ ปุจฺฉเน+อ) คำถาม, ปัญหา. **ปุจฺฉิตพฺโพติ ปญฺโห** เนื้อความที่ควรถาม ชื่อว่าปัญหะ (อาเทศ ปุจฺฉฺ เป็น ปญฺหฺ). **ญาตุมิจฺฉิโต หิ อตฺโถ ปญฺโห นาม** ความหมายที่บุคคลต้องการรู้ ชื่อว่าปัญหะ. **อาเสวเน จ มคฺเค จ เอโก ปญฺโห กาตพฺโพ**[๑] ควรถามปัญหาในอาเสวนปัจจัยและมัคคปัจจัยอย่างละหนึ่ง. **ปญฺหา วิญฺญูวิภาวิตา**[๒] เป็นปัญหาที่ผู้รู้ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว. **ปญฺห**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ (ปญฺโห, ปญฺหา)

อนุโยค (อนุ+ยุช โยเค+ณ) คำถาม, ปัญหา. **อนุยุญฺชิตพฺโพ ปุจฺฉิตพฺโพติ อนุโยโค** คำที่ควรถามต่อผู้อนุญาตให้ถาม ชื่อว่าอนุโยคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ)

ปุจฺฉา (ปุจฺฉ ปุจฺฉเน+อ+อา) คำถาม, ปัญหา. **ปุจฺฉนํ ปุจฺฉิตพฺพาติ วา ปุจฺฉา** การถามหรือข้อที่ควรถาม ชื่อว่าปุจฉา (ลบสระหน้า). **กินฺเต ทิฏฺฐนฺติ กตมา ปุจฺฉา**[๓] คำว่า "ท่านเห็นอะไรบ้าง" หมายถึง ถามว่ามีอะไรบ้าง

ตัวอย่าง, อุทาหรณ์ ๔ ศัพท์

นิทสฺสน (นิ+ทิส เปกฺขเน+ยุ) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **ปกเตน สทิสํ นิทสฺเสติ เอเตนาติ นิทสฺสนํ, ปกตสฺโสปปาทนํ วากฺยํ** ตัวอย่างที่แสดงให้เหมือนกับสิ่งที่ทำ ชื่อว่านิทัสสนะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทสฺสฺ, ยุ เป็น อน) หมายถึงคำพูดที่ทำให้เข้าใจต่อสิ่งที่กำลังทำ

อุโปคฺฆาต (อุป,อุ+หน ปฏิปาทเน+อ) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **อุโปคฺฆญฺญเต ปฏิปาทียเต อเนนาติ อุโปคฺฆาโต** ตัวอย่างที่ท่านจัดหามาแสดง ชื่อว่าอุโปคฆาตะ (ลบสระหน้า, วิการ อุ เป็น โอ, อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ, ซ้อน คฺ)

ทิฏฺฐนฺต (ทิส เปกฺขเน+อนฺต) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **ทสฺสียเต อเนนาติ ทิฏฺฐนฺโต** ตัวอย่างที่ทำให้เข้าใจความหมาย ชื่อว่าทิฏฐันตะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทิฏฺฐฺ)

อุทาหรณ (อุ,อา+หร หรเณ+ยุ) ตัวอย่าง, อุทาหรณ์. **ปกตสฺโสปปาทนา อุทาหรียตีติ อุทาหรณํ** ตัวอย่างที่ท่านนำมาแสดงเพื่อให้เข้าใจต่อสิ่งที่ทำ ชื่อว่าอุทาหรณะ (ลง ทฺ อาคม, อาเทศ ยุ เป็น

---

๑ อภิ.ปฏฺ. ๔๐/๔๖๓/๑๔๗ ๒ วิ.ปริ. ๘/๑๓๓๙/๕๓๗ ๓ วิ.ปริ. ๘/๑๑๑๘/๔๒๓

อน, น เป็น ณ)

[๑๑๖] สมา สงฺเขปสํหารา สมาโส สงฺคโห ปุยถ
สตํ ธารยสี ตฺยาทุย- พฺภกฺขานํ ตุจฺฉภาสนํ.

ย่อ, สังเขป, รวบรวม ๔ ศัพท์

บทว่า **สมา** ในคาถาแสดงให้รู้ว่า ทั้ง ๔ ศัพท์ต่อไปนี้ มีความหมายเดียวกัน

สงฺเขป (สํ+ขิป เปรเณ+ณ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม. **สงฺขิปียเต เอกเทสโต กถียตีติ สงฺเขโป** เนื้อความที่ท่านย่อกล่าวเป็นเรื่องเดียวกัน ชื่อว่าสังเขปะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ). **สงฺเขปวิตฺถารํ นยํ** [๑] นัยทั้งย่อและพิสดาร

สํหาร (สํ+หร หรเณ+ณ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม. **สํหรียเต สงฺเขเปน ปจฺจาขฺยายเต เอเตนาติ สํหาโร** เนื้อความที่นำมากล่าวโดยย่อ ชื่อว่าสังหาระ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา)

สมาส (สํ+อสฺ สงฺขิปเน+ณ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม, หมวดหมู่. **สมสฺยเต สงฺขิปียเตติ สมาโส** บทที่ท่านย่อเข้า ชื่อว่าสมาสะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา)

สงฺคห (สํ+คห อุปาทาเน+อ) ย่อ, สังเขป, รวบรวม. **สงฺเขเปน คยฺหเต อเนนาติ สงฺคโห** เนื้อความที่ท่านถือเอาโดยย่อ ชื่อว่าสังคหะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ สงฺคโห**[๒] หมวดหมู่แห่งอุปาทานขันธ์ ๕

คำกล่าวตู่, คำใส่ร้าย, คำกล่าวหา ๒ ศัพท์

อพฺภกฺขาน (อภิ+อกฺขาน) คำกล่าวตู่, คำใส่ร้าย, คำกล่าวหา. **“ตฺวํ สตํ สุวณฺณํ ธารยสิ”อิตฺยาทิกํ ตุจฺฉภาสนํ อภูตภาสนํ อพฺภกฺขานํ นาม** คำกล่าวตู่ที่ไม่เป็นความจริงเป็นต้นว่า เธอเป็นหนี้ฉัน ๑๐๐ สุวรรณ ชื่อว่าอัพภักขานะ (อาเทศ อภิ เป็น อพฺภ, ลบสระหน้า). **อสจฺเจน อกฺขานํ ภาสนํ อพฺภกฺขานํ** การกล่าวคำไม่จริง ชื่อว่าอัพภักขานะ

ตุจฺฉภาสน (ตุจฺฉ+ภาสน) คำกล่าวตู่, คำใส่ร้าย, คำกล่าวหา. **ตุจฺฉสฺส อภูตสฺส ภาสนํ ตุจฺฉภาสนํ** การพูดเรื่องที่ไม่เป็นจริง ชื่อว่าตุจฉภาสนะ

[๑๑๗] โวหาโร ตุ วิวาโทถ สปนํ สปโถ ปิ จ
ยโส สิโลโก กิตฺติตฺถี โฆสนา ตุจฺจสทฺทนํ.

ข้อพิพาท, การถกเถียง, คดีฟ้องร้อง, ความแตกแยก ๒ ศัพท์

โวหาร (วิ,อว+หร หรเณ+ณ) ข้อพิพาท, การถกเถียง, คดีฟ้องร้อง, ความแตกแยก. **วิรุทฺธํ กตฺวา**

[๑] ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๘/๒๔๔ [๒] มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๖/๓๕๙

อวหรติ วทตีติ โวหาโร การนำเรื่องที่ขัดแย้งกันมาพูด ชื่อว่าโวหาระ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบสระ อิ หน้า, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

วิวาท (วิ+วท กถเน+ณ) ข้อพิพาท, การถกเถียง, คดีฟ้องร้อง, ความแตกแยก. **วิรุทฺธํ กตฺวา วทติ ยนฺติ วิวาโท** คำพูดที่ทำให้แตกแยก ชื่อว่าวิวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส สงฺเฆ วิวาทํ ชเนติ**[๑] ภิกษุนั้นยังความวิวาทให้เกิดในสงฆ์

การสบถ, สาบาน ๒ ศัพท์

สปน (สป อกฺโกเส+ยุ) การสบถ, สาบาน. **"มุสาวาทํ วทนฺโต โฆรานิ ตฺวํ นรกานิ ยาสี"ตฺยาทิสรูปํ สปนํ** คำเช่นนี้เป็นต้นว่า ท่านพูดไม่จริง ขอให้ไปสู่ภัยอันตรายหรือตกนรก ชื่อว่าสปนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

สปถ (สป อกฺโกเส+ถ) การสบถ, สาบาน. **สปนํ สปโถ** การสบถ ชื่อว่าสปถะ. **ปาณิญฺจ อคฺคเหสุํ สปถญฺจ อกํสุ**[๒] จับพระหัตถ์กันแล้วสาบานต่อกัน

เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง, ความสรรเสริญ ๓ ศัพท์

ยส (ยช เทวปูชายํ+อ) เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง. **ยชติ เอเตนาติ ยโส** เครื่องบูชา (ผู้มีความดี) ชื่อว่ายสะ (อาเทศ ชฺ เป็น สฺ). **สพฺพตฺถ ยาตีติ วา ยโส** หรือเกียรติที่ติดตามไปทุกที่ ชื่อว่ายสะ (ยา คมเน+ส, รัสสะ อา เป็น อ)

ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา โย ธมฺมํ อติวตฺตติ
นหียติ ตสฺส ยโส กาฬปกฺเขว จนฺทิมา.[๓]

บุคคลใดล่วงเกินพระธรรมเพราะความพอใจ เพราะโกรธ เพราะกลัว เพราะหลงผิด ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อมไป เหมือนดวงจันทร์ในคืนข้างแรม ฉะนั้น

สิโลก (สิโลก สงฺฆาเต+อ) เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง. **สิโลกติ ปตฺถรตีติ สิโลโก** ชื่อเสียงที่ขจรไป ชื่อว่าสิโลกะ. **อภินิปฺผนฺโน โข ปน ตสฺส ภควโต ลาโภ อภินิปฺผนฺโน สิโลโก**[๔] ลาภและสรรเสริญบังเกิดแก่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

กิตฺติ (กิตฺต สทฺทเน+อิ) เกียรติ, ยศ, ชื่อเสียง. **กิตฺตียเต กถียเตติ กิตฺติ** เกียรติที่บุคคลกล่าวขานถึง ชื่อว่ากิตติ

อคฺคสฺมึ ทานํ ททตํ อคฺคํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ
อคฺคํ อายุ จ วณฺโณ จ ยโส กิตฺติ สุขํ พลํ.[๕]

บุญอันเลิศ อายุ วรรณะ ยศ ชื่อเสียง ความสุข และกำลังอันเลิศ ย่อมเจริญแก่ผู้ถวายทานในท่านผู้เลิศ

---

๑ วิ.จุลฺล. ๖/๖๓๘/๓๓๗ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๓๓ ๓ วิ.ปริ. ๘/๑๑๐๒/๔๑๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๑๑/๒๕๕ ๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๔/๔๕

การประกาศ, โฆษณา

โฆสนา (ฆุส สทฺเท+ยุ+อา) การประกาศ, โฆษณา. **อุจฺจสทฺทนํ อุจฺจธนินา สทฺทนํ โฆสนา นาม** การส่งเสียงดัง ชื่อว่าโฆสนา. **ฆุสนํ สทฺทนํ โฆสนา** การประกาศ ชื่อว่าโฆสนา. **พุทฺโธติ โฆสนํ สุตฺวา ปีติ เม อุปปชฺชถ**[๑] เพราะได้ยินคำประกาศว่า พระพุทธเจ้า ปีติจึงเกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์

[๑๑๘] **ปฏิโฆโส ปฏิรโว- โถปญฺญาโส วจีมุขํ**
กตฺถนา จ สิลาฆา จ วณฺณนา จ นุติตฺถุติ.

[๑๑๙] **โถมนํ จ ปสํสาถ เกกา นาโท สิขณฺฑินํ**
คชานํ โกญฺจนาโทถ มตา เหสา หยทฺธนิ.

เสียงสะท้อน, เสียงก้อง ๒ ศัพท์

ปฏิโฆส (ปฏิ+ฆุส โฆสเน+ณ) เสียงสะท้อน, เสียงก้อง. **ฆุสนํ โฆโส** เสียงก้อง ชื่อว่าโฆสะ. **โฆสํ ปฏิคโต ปฏิโฆโส** เสียงที่สะท้อนกลับไปสู่เสียง ชื่อว่าปฏิโฆสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โฆสสฺส ปฏิรูโป ปฏิโฆโส** การสะท้อนกลับไปของเสียง ชื่อว่าปฏิโฆสะ

ปฏิรว (ปฏิ+รุ สทฺเท+ณ) เสียงสะท้อน, เสียงก้อง. **รวํ ปฏิคโต ปฏิรโว** เสียงที่ดังสะท้อนกลับสู่เสียงเดิม ชื่อว่าปฏิรวะ. **รวสฺส ปติรูโป ปฏิรโว** การกลับไปของเสียง ชื่อว่าปฏิรวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

เสียงสะท้อนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปฏิสุติ, ปฏิทฺธนิ**

คำขึ้นต้น, คำปรารภ, คำนำ ๒ ศัพท์

อุปญฺญาส (อุป,นิ+อาส อุปเวสเน+อ) คำขึ้นต้น, คำปรารภ, คำนำ. **วจีมุขํ วจโนปกฺกโม อุปญฺญาโส นาม** คำขึ้นต้นที่กล่าวก่อนคำอื่น ชื่อว่าอุปัญญาสะ (อาเทศ อิ ที่ นิ เป็น ยฺ, นฺยฺ เป็น ญฺ, ซ้อน ญฺ). **อุป ปรมํ ปุริมวจนสฺส สมีปํ วา นฺยาโส จปนํ อุปญฺญาโส** คำที่ตั้งไว้ก่อนหรือใกล้คำเริ่มต้น ชื่อว่าอุปัญญาสะ (อุป+นฺยาส, อาเทศ นฺยฺ เป็น ญฺ, ซ้อน ญฺ)

วจีมุข (วจี+มุข) คำขึ้นต้น, คำปรารภ, คำนำ. **วจิยา วาจาย มุขํ วจีมุขํ** การเริ่มต้นแห่งถ้อยคำ ชื่อว่าวจีมุขะ

ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ ๗ ศัพท์

กตฺถนา (กตฺถ สิลาฆายํ+ยุ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม. **กถนํ อสรูปทฺวิภาววเสน กตฺถนา** การกล่าวให้ต่างออกไปเป็นทวีคูณ ชื่อว่ากัตถนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๔/๕๐๓

สิลาฆา (สิลาฆ กตฺถเน+อ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. **สิลาฆนํ สิลาฆา** การสรรเสริญ ชื่อว่าสิลาฆา (ลบสระหน้า). **สีลสฺส วา สภาคคุณสฺส อาหนนํ สีลาฆา** หรือการยกย่องผู้มีศีลหรือผู้มีคุณเสมอกัน ชื่อว่าสิลาฆา (สีล+อา+หน หึสายํ+อ+อา, รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทศ หนฺ เป็น ฆ, ลบสระหน้า)

วณฺณนา (วณฺณ ปสํสายํ+ยุ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. **วณฺณียเตติ วณฺณนา** คุณที่ท่านพรรณนา ชื่อว่าวัณณนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

นุติ (นุ ถุติยํ+ติ) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม. **นุยเต นุติ** การสรรเสริญ ชื่อว่านุติ

ถุติ (ถุ อภิตฺถเว+ติ) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม. **ถวนํ ถุติ** การชมเชย ชื่อว่าถุติ

โถมน (โถม สิลาฆายํ+ยุ) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. **โถมิยเตติ โถมนํ** ความดีที่ท่านยกย่อง ชื่อว่าโถมนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปสํสํ โถมนํ กิตฺตึ วณฺณหาริยํ อิจฺฉนฺโต**[1] เมื่ออยากได้การสรรเสริญ การชม ชื่อเสียง การยกย่อง

ปสํสา (ป+สํส ปสํสเน+อ+อา) ยกย่อง, สรรเสริญ, ชม, พรรณนาคุณ. **ปสํสนํ ปสํสา** การสรรเสริญ ชื่อว่าปสังสา (ลบสระหน้า). **อฏฺฐ โลกธมฺมา ลาโภ จ อลาโภ จ ยโส จ อยโส จ นินฺทา จ ปสํสา จ สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ**[2] โลกธรรมมี ๘ ประการ คือ ลาภ ไม่มีลาภ ยศ ไม่มียศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์

เสียงนกยูงร้อง

เกกา (เกสทฺทูปปท+กา สทฺเท+กฺวิ) เสียงนกยูงร้อง. **สิขณฺฑีนํ มยูรานํ นาโท นทรโว เกกา นาม** เสียงร้องของนกยูง ชื่อว่าเกกา. **“เก” อิติ กายตีติ เกกา** นกยูงร้องว่า “เก” จึงชื่อว่าเกกา (ลบ กฺวิ ปัจจัย)

เสียงช้างร้อง

โกญฺจนาท (โกญฺจ+นาท) เสียงช้างร้อง. **คชานํ นาโท โกญฺจนาโท นาม** เสียงร้องของช้าง ชื่อว่าโกญจนาทะ. **โกญฺจสกุณนาทสทิโส นาโท โกญฺจนาโท** เสียงร้องเหมือนเสียงนกกระเรียน จึงชื่อว่าโกญจนาทะ. **นทีตีเร ฐตฺวา โสณฺฑํ มุเข ปกฺขิปิตฺวา โกญฺจนาทํ กโรนฺตานํ**[3] ฝูงช้างยืนอยู่ฝั่งแม่น้ำสอดงวงเข้าปากแล้ว เปล่งเสียงร้องดุจเสียงนกกระเรียน

เสียงม้าร้อง

เหสา (เหส อพฺยตฺตสทฺเท+อ+อา) เสียงม้าร้อง. **หยานํ อสฺสานํ ธนิ สทฺโท เหสา นาม** เสียงร้องของม้า ชื่อว่าเหสา (ลบสระหน้า). **หสนํ เห อิติ ปวตฺตตีติ วา เหสา** หรือเสียงร้องที่ไม่ชัดเจน หรือเสียงร้องว่า เห ชื่อว่าเหสา (เห+ส+อา, ลบสระหน้า)

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๘๐/๒๐๐ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๔๗/๒๗๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๖๒๗

[๑๒๐] ปริยาโย เววจนํ สากจฺฉา ตุ จ สํกถา
อุปวาโท จุปกฺโกสา- วณฺณวาทานุวาโท จ
ชนวาทาปวาทา ปิ ปริวาโท จ ตุลฺยตฺถา.

ไวพจน์, ปริยาย ๒ ศัพท์

ปริยาย (ปริ+อย คมเน+ณ) ไวพจน์. **ปริพฺยตฺตมตฺถํ อยนฺติ คจฺฉนฺติ พุชฺฌนฺติ เอเตนาติ ปริยาโย** ไวพจน์ศัพท์ช่วยให้บัณฑิตรู้เนื้อความได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงชื่อว่าปริยายะ (ลง ยฺ อาคมหน้าธาตุ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อตฺถิ เขฺวส พฺราหฺมณ ปริยาโย เยน มํ ปริยาเยน สมฺมา วทมาโน วเทยฺย อรสรูโป สมโณ โคตโมติ**[๑] พราหมณ์ ปริยายนี้มีอยู่ เขาเรียกเราถูกต้องโดยปริยายว่า พระสมณโคดมเป็นผู้ไม่มีเยื่อใย

เววจน (วิ+วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ยุ) ไวพจน์. **เอโก อตฺโถ ปุนปฺปุนํ วุจฺจติ อเนนาติ เววจนํ** ศัพท์ไวพจน์ที่ท่านนำมากล่าวเนื้อความเดียวกันหลายศัพท์ ชื่อว่าเววจนะ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ยุ เป็น อน). **นครนฺติ ตสฺเสว เววจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ** [๒] คำว่า “นคร” พึงทราบว่าเป็นคำไวพจน์ของเมืองนั้นนั่นแหละ

การสนทนา ๒ ศัพท์

สากจฺฉา (สห+กถ กถเน+ฉ+อา) การสนทนา. **สห สมฺมา วา อวิโรเธน กถา สากจฺฉา** การพูดกันด้วยดี หรือไม่ขัดแย้งกัน ชื่อว่าสากัจฉา (อาเทศ สห เป็น ส, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ถฺ เป็น จฺ, ลบสระหน้า). **สทฺธึ กถนนฺติ สากจฺฉา** การกล่าวร่วมกัน ชื่อว่าสากัจฉา (สํ+กถ กถเน+ณฺย+อา, ลบ ณฺ, อาเทศ สํ เป็น สา, ถฺย เป็น ฉ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **ปุพฺเพปิ จ อิมสฺมึ ปเท มหาเถรานํ สากจฺฉา อโหสิ**[๓] แม้ในกาลก่อน พระมหาเถระก็พากันสนทนาในบทนี้

สํกถา (สํ+กถ กถเน+อ+อา) การสนทนา. **สมฺมา อวิโรเธน กถา สํกถา** การพูดกันด้วยดี หรือไม่ขัดแย้งกัน ชื่อว่าสังกถา (ลบสระหน้า)

การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก ๗ ศัพท์

อุปวาท (อุป+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **โทสกฺขาเนน วทนํ อุปวาโท** การพูดโดยกล่าวหาโทษ ชื่อว่าอุปวาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุปวาทํ ภิกฺขุ น กเรยฺย กุหิญฺจิ**[๔] ภิกษุไม่ควรกล่าวคำติเตียนในที่ไหนๆ. **ปเร เอวํ อุปวาทนฺตญฺจ อุปารมฺภนฺตญฺจ ครหนฺตญฺจ ปวตฺเตยฺยุํ** [๕] ในกาลก่อนก็พากันกล่าวตำหนิติเตียน ครหาอย่างนี้

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒/๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๖๙/๒๒๗ ๓ ที.อฏฺ. ๕/๓๗๓/๓๖๐
๔ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๑/๕๑๖ ๕ วิ.อฏฺ.๑/๒๒๑

อุปกฺโกส, ปกฺโกส (อุป+กุส อวฺหานเภทเนสุ+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **อุปกฺโกสตีติ อุปกฺโกโส, ปกฺโกโส** ผู้ต่อว่า ชื่อว่าอุปักโกสะและปักโกสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

อวณฺณวาท (น+วณฺณ+วาท) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **วณฺโณ ถุติ, ตสฺส อวทนํ อวณฺณวาโท** วัณณะคือคำสรรเสริญ, คำพูดที่เหยียบย่ำคำสรรเสริญนั้น ชื่อว่าอวัณณวาทะ (อาเทศ น เป็น อ). **อยํ อิตฺถนฺนาโม สามเณโร พุทฺธสฺส ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส อวณฺณวาที มิจฺฉาทิฏฺฐิโก**[๑] สามเณรรูปนี้ ชื่ออย่างนี้ เป็นคนมีความเห็นผิด กล่าวตำหนิพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์

อนุวาท (อนุ+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **หีฬเนน วทนํ อนุวาโท** การพูดโดยดูถูก ชื่อว่าอนุวาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **น อนุวาทํ ปฏฺฐเปติ**[๒] ไม่เริ่มกล่าวหาโทษกัน

ชนวาท (ชนสทฺทูปปท+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **ชนานํ วาโท ครหณํ ชนวาโท** คำครหาของผู้คน ชื่อว่าชนวาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อปวาท (อป+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **ครหเณน วาโท อปวาโท** การพูดครหา ชื่อว่าอปวาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อิมํ อปวาทํ ชิคุจฺฉนฺโต**[๓] รังเกียจคำนินทานี้

ปริวาท (ปริ+วท กถเน+ณ) การติเตียน, การนินทา, การต่อว่า, การกล่าวหาโทษ, การดูถูก. **ปริวทนํ ปริวาโท** การต่อว่า ชื่อว่าปริวาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ตุลฺยตฺถาศัพท์ในคาถา บอกให้รู้ว่า ทั้ง ๗ ศัพท์มีความหมายเหมือนกัน

[๑๒๑] **เขโป นินฺทา ตถา กุจฺฉา ชิคุจฺฉา ครหา ภเว**
นินฺทาปุพฺโพ อุปารมฺโภ ปริภาสนมุจฺจเต.

การตำหนิ, การติเตียน, การนินทาลับหลัง ๕ ศัพท์

เขป (ขิป เปรเณ+อ) การตำหนิ, การนินทา. **ขิปนํ พหิกรณํ เขโป** การตำหนิลับหลัง ชื่อว่าเขปะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

นินฺทา (นิทิ กุจฺฉายํ+นิคฺคหีตาคม+อ+อา) การตำหนิ, การติเตียน, การนินทา. **นินฺทนํ นินฺทา** การตำหนิ ชื่อว่านินทา (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **สพฺพํ ปสํสํ นินฺทา โอสาเปติ**[๔] การนินทาทำให้การสรรเสริญทุกอย่างสิ้นสุดลง

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๖๑๗ ๒ วิ.จุลฺล. ๖/๔๑/๑๖ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๒๘/๒๘๑
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๐๔/๕๐๐

กุจฺฉา (กุจฺฉ อวกฺเขปเน+อ+อา) การตำหนิ, การติเตียน, การนินทา. **กุจฺฉนํ กุจฺฉา** การตำหนิ ชื่อว่ากุจฉา (ลบสระหน้า)

ชิคุจฺฉา (คุป โคปกุจฺฉเนสุ+ฉ+อา) การตำหนิ, การติเตียน, การนินทา. **ชิคุจฺฉนํ ชิคุจฺฉา** การตำหนิ (หรือการรังเกียจ) ชื่อว่าชิคุจฉา (เทฺวภาวะ คุ ตัวต้นธาตุเป็น คุคุ, อาเทศ ค ตัวหน้าเป็น ช, อุ เป็น อิ, ปฺ เป็น จฺ, ลบสระหน้า)

ครหา (ครห กุจฺฉเน+อ+อา) การตำหนิ, การติเตียน, การนินทา, การครหา. **ครหณํ ครหา** การตำหนิ ชื่อว่าครหา (ลบสระหน้า)

การตำหนิต่อหน้า, การต่อว่า, การบริภาษ, การด่า ๓ ศัพท์

อุปารมฺภ (อุป,อา+รภิ อารมฺเภ+นิคฺคหีตาคม+อ) การตำหนิต่อหน้า, การต่อว่า, การ บริภาษ, การด่า. **วิวาทกามสฺส ทุพฺพาโท อุปารมฺโภ** คำพูดไม่ดีของผู้ต้องการทะเลาะ ชื่อว่าอุปารัมภะ (ลบสระหน้า, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **นินฺทาปุพฺโพ สนินฺโท อุปารมฺโภ** การตำหนิต่อหน้าพร้อมคำนินทา ชื่อว่าอุปารัมภะ. **อุปคนฺตฺวา ปเรสํ จิตฺตสฺส อารมฺภนํ วิโกปนํ อุปารมฺโภ** การเข้าไปหาแล้วพูดทำลายน้ำใจของบุคคลอื่น ชื่อว่าอุปารัมภะ (ลบสระหน้า). **อุปารมฺภํ น สิกฺเขยฺย**[๑] ภิกษุไม่ควรศึกษาคำตำหนิกัน

ปริภาสน (ปริ+ภาส กถเน+ยุ) การตำหนิต่อหน้า, การต่อว่า, การบริภาษ, การด่า. **โทสกฺขาเนน ภาสนํ ปริภาสนํ** การพูดโดยกล่าวหาโทษ ชื่อว่าปริภาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อภิวิเสเสน อกฺโกสนํ ปริภาสนํ** [๒] การต่อว่าหลายอย่าง ชื่อว่าปริภาสนะ

[๑๒๒] **อฏฺฐานริยโวหาร- วเสน ยา ปวตฺติตา**
อภิวากฺยํ สิยา วาจา สา วีติกฺกมทีปนี.

คำพูดล่วงเกิน

คำพูดใด เป็นไปด้วยอำนาจแห่งอนริยโวหาร ๘ อย่าง อันแสดงซึ่งการล่วงเกิน คำพูดนั้น ชื่อว่าอภิวากยะ

อฏฺฐ อนริยโวหารา อทิฏฺฐํ ทิฏฺฐํ เมติ อสฺสุตํ สุตํ เมติ อมุตํ มุตํ เมติ อวิญฺญาตํ วิญฺญาตํ เมติ ทิฏฺฐํ อทิฏฺฐํ เมติ สุตํ อสฺสุตํ เมติ มุตํ อมุตํ เมติ วิญฺญาตํ อวิญฺญาตํ เมติ[๓] อนริยโวหาร คำที่พระอริยเจ้าไม่พูดกัน ๘ อย่าง คือ ไม่เห็นก็พูดว่าข้าพเจ้าเห็น ไม่ได้ยินก็พูดว่าข้าพเจ้าได้ยิน ไม่รู้ก็พูดว่าข้าพเจ้ารู้ ไม่เข้าใจก็พูดว่าข้าพเจ้าเข้าใจ เห็นก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่เห็น ได้ยินก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่ได้ยิน รู้ก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่รู้ เข้าใจก็พูดว่าข้าพเจ้าไม่เข้าใจ

---

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๕๐๗/๒๕๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๘๒/๑๔๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๗๔/๑๕๔-๕

อภิวากฺย (อภิ+วากฺย) คำพูดล่วงเกิน. **อริยชเนหิ วตฺตพฺพมริยาทาติกฺกมตฺตา อภิวากฺยํ นาม** เพราะเป็นคำพูดยิ่งกว่าปรกติ ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าว ชื่อว่าอภิวากยะ

[๑๒๓] มุหุํภาสานุลาโปถ ปลาโปนตฺถิกา คิรา
อาโทภาสนมาลาโป วิลาโป ตุ ปริทฺทโว.

คำพูดพล่าม ๒ ศัพท์

มุหุํภาสา (มุหุํ+ภาสา) คำพูดพล่าม. **มุหุํ พหุโส ปุนปฺปุนํ วา ภาสา อภิธานํ มุหุํภาสา** การพูดมาก หรือพูดซ้ำซาก ชื่อว่ามุหุงภาสา

อนุลาป (อนุ+ลป กฺถเน+ณ) คำพูดพล่าม. **อนุ ปุนปฺปุนํ ลาโป อนุลาโป** การพูดบ่อยๆ ชื่อว่าอนุลาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

คำพูดเพ้อเจ้อ, พร่ำเพ้อ

ปลาป, สมฺผปฺปลาป (ป+ลป กถเน+ณ) คำพูดเพ้อเจ้อ. **อนตฺถิกา คิรา นิปฺปโยชนํ อุมฺมตฺตาทิวจนํ ปลาโป** คำพูดที่ไม่มีสาระประโยชน์ เช่นพูดว่า “บ้า” ชื่อว่าปลาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปโยชนรหิโต ลาโป ปลาโป** คำพูดที่เว้นจากประโยชน์ ชื่อว่าปลาปะ. **วาจา ปลาโป วิปฺปลาโป ลาลุปฺโป**[๑] บ่นถึง พร่ำเพ้อ ร่ำไห้ พิไรรำพัน

คำทักทาย ๒ ศัพท์

อาโทภาสน (อาทิสทฺทูปปท+ภส วิยตฺติยํ วาจายํ+ยุ) คำทักทาย. **คมนาคมนาทิสมเย อาทิมฺหิ ภาสนํ ปิยวจนํ อาโทภาสนํ** คำไพเราะที่พูดก่อนในเวลาไปมาหาสู่กันเป็นต้น ชื่อว่าอาโทภาสนะ (อาเทศ อิ เป็น โอ, ยุ เป็น อน, วุทธิ อ เป็น อา)

อาลาป (อา+ลป กถเน+ณ) คำทักทาย. **อาทิมฺหิ ลาโป อาลาโป** คำพูดเริ่มต้น ชื่อว่าอาลาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). ส่วนคำอำลา เรียกว่า **อาปุจฺฉา**

การร้องไห้คร่ำครวญ, ความร่ำไร, ความรำพัน ๒ ศัพท์

ปริทฺทว (ปริ+เทวฺ ปริเทวเน+อ) การร้องไห้คร่ำครวญ, ความร่ำไร, ความรำพัน. **โทเสน ปติฏฺฐิตํ ปริเทวนํ ปริเทโว, โส เอว ปริทฺทโว** การร้องไห้คร่ำครวญที่มีความไม่พอใจเป็นที่ตั้ง ชื่อว่าปริเทวะ, ปริเทวะนั่นแหละ ชื่อว่าปริททวะ (อาเทศ เอ เป็น อ, ซ้อน ทฺ). **กถํ ธีรา โอฆญฺจ ชาติชฺชรญฺจ โสกญฺจ ปริทฺทวญฺจ ตรนฺติ**[๒] บัณฑิตท่านข้ามห้วงกิเลส การเกิด ความแก่ ความเศร้าโศกและคร่ำครวญได้อย่างไร

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๐๖/๑๕๔ ๒ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๑๖๓/๘๒

วิลาป (วิ+ลป กถเน+ณ) การร้องไห้คร่ำครวญ, ความร่ำไร, ความรำพัน. **อนุโสจนํ อภิกฺกมลาโป วิลาโป นาม** การคร่ำครวญตามความเศร้าโศก ชื่อว่าวิลาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิวิเธน วิวิธํ วา ลาโป วิลาโป** การคร่ำครวญต่างๆ นานา ชื่อว่าวิลาปะ (วิ+ลาป). คำพูดตรงกันข้ามขัดแย้ง หรือโต้ตอบ ชื่อว่า**วิปปลาปะ**, คำพูดที่แสดงเนื้อความตามเหตุตามผล ชื่อว่า**วาจิกะ**, คำพูดที่เว้นจากการขัดแย้งซึ่งกันและกัน ชื่อว่า**สัมภาสนะ**และ**สัลลาปะ**

[๑๒๔] วิปฺปลาโป วิโรโธตฺติ สนฺเทโสตฺติ ตุ วาจิกํ
สมฺภาสนํ ตุ สลฺลาโป วิโรธรหิตํ มิถุ.

คำพูดตรงข้าม, คำขัดแย้ง ๒ ศัพท์

วิปฺปลาป (วิ,ป+ลป กถเน+ณ) คำพูดตรงข้าม, คำขัดแย้ง. **วิรุทฺธํ ปลาโป วิปฺปลาโป** คำพูดที่ตรงข้ามกัน ชื่อว่าวิปปลาปะ (ซ้อน ปฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ ที่ ล เป็น อา)

วิโรโธตฺติ (วิโรธ+อุตฺติ) คำพูดตรงข้าม, คำขัดแย้ง. **วิรุทฺธํ อุตฺติ วจนํ วิโรโธตฺติ** คำพูดขัดแย้งกัน ชื่อว่าวิโรโธตติ (ลบสระหน้า, วิการสระ อุ หลังเป็น โอ)

คำพูดมีเหตุผล ๒ ศัพท์

สนฺเทโสตฺติ (สนฺเทส+อุตฺติ) คำพูดมีเหตุผล. **สนฺทิสฺสเตติ สนฺเทโส, สนฺทิสฺสมาโน อตฺโถ, ตสฺโสตฺติ สนฺเทโสตฺติ** เหตุผลที่ยกมาแสดง ชื่อว่าสันเทสะ, หมายถึงที่กำลังแสดงอยู่, คำพูดตามเหตุผลที่ยกมาแสดงนั้น ชื่อว่าสันเทโสตติ (ลบสระหน้า, วิการ อุ เป็น โอ)

วาจิก (วจ สนฺเทเส+ณิก) คำพูดมีเหตุผล. **ยาย สนฺทิฏฺโจ อตฺโถ อภิธียเต, สา สนฺเทโสตฺติ วาจิกมุจฺจเต** คำพูดที่ยกเนื้อความซึ่งเห็นได้มากล่าวแสดงเหตุผล เรียกว่าวาจิกะ. **สนฺทิฏฺจตฺถา วาจา เอว วาจิกมิจฺจตฺโถ** หมายถึงคำพูดที่ให้เห็นเนื้อความชัดเจน ชื่อว่าวาจิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

คำพูดคุย, คำสนทนา, คำคล้อยตามกัน ๒ ศัพท์

มิถุ อญฺญมญฺญํ วิโรธรหิตํ วจนํ "สมฺภาสนํ สลฺลาโป"ติ จ วุจฺจติ คำพูดที่ไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกันท่านเรียกว่า "สัมภาสนะ" และ "สัลลาปะ"

สมฺภาสน (สํ+ภส วิยตฺติยํ วาจายํ+ยุ) คำพูดคุย, คำสนทนา, คำคล้อยตามกัน. **สํ สมานํ ภาสนํ สมฺภาสนํ** คำพูดที่เสมอกัน ชื่อว่าสัมภาสนะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

สลฺลาป (สํ+ลป กถเน+ณ) คำพูดคุย, คำสนทนา, คำคล้อยตามกัน. **สํ สมานํ ลาโป สลฺลาโป** คำพูดสนทนากัน ชื่อว่าสัลลาปะ (อาเทศนิคหิตเป็น ลฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

คำพูดหยาบคาย ชื่อว่าผรุสะ, คำพูดอันยังใจให้ยินดี ชื่อว่าหทยังคมะ (คำพูดจับใจ พูดดีพูดเพราะ), **สํกุล**และ**กิลิฏฺจ**ศัพท์เป็นไปในคำพูดที่ตรงกันข้ามทั้งด้านหน้าและด้านหลัง (คำโต้แย้ง)

[๑๒๕] **ผรุสํ นิฏฺฐุรํ วากฺยํ มนุญฺญํ หทยงฺคมํ**
สํกุลํ ตุ กิลิฏฺฐํ จ ปุพฺพาปรวิโรธินี.

คำพูดหยาบคาย ๒ ศัพท์

ผรุส (ปร+อุส ทาเห+อ) คำพูดหยาบคาย. **นิฏฺฐุรํ วากฺยํ กกฺกสวจนํ ผรุสํ นาม** คำพูดหยาบคายกักขระชื่อว่าผรุสะ. **ปเร ชเน อุสฺสาเปติ ทาเหตีติ ผรุสํ** คำพูดที่ทำให้คนอื่นร้อนใจ ชื่อว่าผรุสะ (อาเทศ ป เป็น ผ, ลบสระหน้า). **จตฺตาริ วจีทุจฺจาริตานิ มุสาวาโท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สมฺผปฺปลาโป**[๑] วจีทุจริตมี ๔ อย่าง คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบคาย และพูดเพ้อเจ้อ

นิฏฺฐุร (นิ+ฐา คตินิวตฺติยํ+อุร) คำพูดหยาบคาย. **อสวนียตฺตา น อิจฺฉิตพฺพนฺติ นิฏฺฐุรํ** คำพูดอันไม่พึงปรารถนา เพราะเป็นคำไม่น่าฟัง ชื่อว่านิฏฐุระ (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า)

คำพูดจับใจ, คำไพเราะหู ๒ ศัพท์

มนุญฺญ (มน+ญา ปริมาณโตสนนิสาเนสุ+อ) คำพูดจับใจ, คำไพเราะหู. **มนํ อาภุสํ ญาเปติ โตเสตีติ มนุญฺญํ** คำพูดที่ยังใจให้ยินดียิ่ง ชื่อว่ามนุญญะ (อาเทศ อ ของ มน เป็น โอ, โอ เป็น อุ, ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า). **มนุญฺญเมว ภาเสยฺย นามนุญฺญํ กุทาจนํ**[๒] ควรพูดคำไพเราะเท่านั้น ไม่ควรพูดคำไม่ไพเราะ ในกาลไหนๆ

หทยงฺคม (หทยสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อ) คำพูดจับใจ, คำไพเราะหู. **หทยํ มนํ คจฺฉติ ปวิสตีติ หทยงฺคมํ** คำพูดที่เข้าถึงใจ ชื่อว่าหทยังคมะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **มนาปิกํ สทฺทํ อุปสํหรติ เปมนิยํ หทยงฺคมํ**[๓] น้อมเสียงที่ไพเราะน่ารักจับใจเข้าไปหา

คำโต้แย้ง ๒ ศัพท์

สํกุล (สํ+กุล สํกุลเน+อ) คำโต้แย้ง. **สํกุลนฺติ ชฬี ภวนฺติ อเนนาติ สํกุลํ** คำพูดที่คนโง่ใช้โต้แย้งกันชื่อว่าสังกุละ

กิลิฏฺฐ (กิลิส อุปตาเป+ต) คำโต้แย้ง. **กิลิสฺสนฺเต เอตฺถาติ กิลิฏฺฐํ** คำพูดที่ทำให้เดือดร้อนใจชื่อว่ากิลิฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ)

[๑๒๖] **สมุทายตฺถรหิตํ อพทฺธมิติ กิตฺติตํ**
วิตถํ ตุ มุสา จาถ ผรุสาที ติลิงฺคิกา.

---

[๑] วิ.ปริ. ๘/๙๗๒/๓๒๐ [๒] ขุ.ชา. ๒๗/๒๘/๑๐ [๓] วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๐/๑๔๔

คำพูดไม่ตรงประเด็น

คำพูดโดยเว้นจากเนื้อความที่เข้ากัน (ไม่ตรงประเด็น) เรียกว่า **อพัทธะ** (คำพูดไร้สาระ), คำพูดที่ไม่จริงชื่อว่าวิตถะ (คำเท็จ คำโกหก), **ผรุส**ศัพท์ถึง **วิตถ**ศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์

คำพูดไร้สาระ, คำพูดสับสน

อพทฺธ (น+พธ พนฺธเน+ต) คำพูดไร้สาระ, คำพูดสับสน. **น พชฺฌเต หทยมตฺราติ อพทฺธํ** คำพูดที่ไม่จับใจ ชื่อว่าอพัทธะ (อาเทศ น เป็น อ, ต เป็น ธ, ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ)

คำพูดเท็จ, คำโกหก, คำไม่จริง

วิตถ (วิ+ตถ) คำพูดเท็จ, คำโกหก. **นตฺถิ ตถํ สจฺจมตฺราติ วิตถํ** ในคำพูดที่ไม่มีความจริงชื่อว่าวิตถะ. **น หิ ตถาคตา วิตถํ ภณนฺติ**[๑] พระตถาคตไม่ตรัสคำเท็จ

[๑๒๗] **สมฺมาพฺยยํ จาวิตถํ สจฺจํ ตจฺฉํ ยถาตถํ**
ตพฺพนฺตา ตีสิวลีกํ ตฺว- สจฺจํ มิจฺฉา มุสาพฺยยํ.

คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง ๕ ศัพท์

สมฺมา (สมฺมา) คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง. **สมฺมาสทฺโทยํ อพฺยยํ สพฺพลิงฺควิภตฺติวจเนสุ จ สมาโน สมฺมา**ศัพท์นี้เป็นนิบาต ใช้ได้ในทุกลิงค์ ทุกวิภัตติและทุกวจนะ เช่น **สมฺมา โวหาโร, สมฺมา วาจา, สมฺมา วจนํ.**

อวิตถ (น+วิตถ) คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง. **น วิตถํ อวิตถํ** คำพูดไม่โกหก ชื่อว่าอวิตถะ (อาเทศ น เป็น อ). **สุโณหิ เม มหาราช สจฺจํ อวิตถํ ปทํ**[๒] มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดสดับบทที่จริงแท้ของข้าพระองค์

สจฺจ (สต สาตจฺเจ+ย) คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง. **สนฺเตสุ สาธูสุ ภวํ สจฺจํ** คำพูดที่มีอยู่ในสัตบุรุษหรือในคนดีทั้งหลาย ชื่อว่าสัจจะ (อาเทศ ตฺย เป็น จ, ซ้อน จฺ). **สรติ อายติ ทุกฺขํ หึสตีติ สจฺจํ** คำพูดที่เบียดเบียนทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ (สร หึสายํ+จ, ลบ รฺ, ซ้อน จฺ). **มุสาวาทํ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวิรโต สมโณ โคตโม สจฺจวาที สจฺจสนฺโธ**[๓] พระสมณโคดมละคำเท็จ เว้นขาดจากคำเท็จ ทรงมีปรกติตรัสคำจริง ดำรงคำสัตย์

ตจฺฉ (ตถ+ณฺย) คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง. **ตเถ สาธุ ตจฺฉํ** คำพูดดีในความเป็นจริงชื่อว่าตัจฉะ (ลบ ณฺ และ อ ที่ ถ, อาเทศ ถฺย เป็น ฉ, ซ้อน จฺ). **สมโณ โคตโม ภูตํ ตจฺฉํ ตถํ ปฏิปทํ ปญฺญาเปติ**[๔] พระสมณโคดมทรงบัญญัติปฏิปทาที่จริงแท้แน่นอน

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๖๗/๘๕ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๘๔๕/๒๙๕ ๓ ที.สีล. ๙/๔/๕
๔ ที.สีล. ๙/๒๙๕/๒๓๔

ยถาตถ (ยถาตถ) คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง. **ยถาตถสทฺทาปิ จ สจฺจตฺถา อลิงฺคา** **ยถาตถ**ศัพท์มีอรรถว่า คำจริง และเป็นอลิงคศัพท์ คือมีรูปเป็น **ยถาตถํ** ในลิงค์ทั้ง ๓. **เอตํ โลกสฺส นิยฺยานํ อกฺขาตํ โว ยถาตถํ** [๑] เราบอกธรรมเป็นเครื่องออกจากโลกนี้ตามความเป็นจริงแก่ท่านทั้งหลายแล้ว

ตพฺพนฺตา ตีสุ ศัพท์ที่มีอรรถคำพูดจริงเป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓ ตามบทที่อยู่ท้าย เช่น **สจฺโจ พฺรหฺมโณ, สจฺจา นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํ.** หรืออีกนัยหนึ่ง ท่านกล่าวว่าเป็นอลิงคศัพท์มีรูปเหมือนกันในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **สจฺจํ พฺรหฺมโณ, สจฺจํ นารี, สจฺจํ วิปฺปกุลํ**

คำพูดเท็จ, พูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง ๔ ศัพท์

อลิก (อล พนฺธเน+อิก) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **อลติ พนฺธติ เอเตนาติ อลิกํ** คำพูดที่ปกปิดคำจริงไว้ ชื่อว่าอลิกะ (ลบสระหน้า)

อสจฺจ (น+สจฺจ) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **น สจฺจํ อสจฺจํ** คำพูดไม่จริง ชื่อว่าอสัจจะ (อาเทศ น เป็น อ)

มิจฺฉา (มิจฺฉา) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **มิจฺฉา** เป็นนิบาตบท

มุสา (มุสา) คำพูดเท็จ, คำพูดปด, คำพูดไม่ถูกต้อง. **มุสา** เป็นนิบาตบท

คำว่า **อพฺยยํ** ในคาถา หมายถึง **มิจฺฉา** และ **มุสา** ศัพท์เป็นนิบาต เช่น **มิจฺฉา ทิฏฺฐิ, มิจฺฉา วาจา, มิจฺฉา โวหาโร, มิจฺฉา วจนํ.** มุสา วาโท, มุสา วาจา, มุสา โวหาโร, มุสา วจนํ.

[๑๒๘]
รโว นินาโท นินโท จ สทฺโท
นิคฺโฆสนาททฺธนโย จ ราโว
อาราวสํราววิราวโฆสา
รวา สุติตฺถี สรนิสฺสนา จ.

เสียง, ศัพท์ ๑๖ ศัพท์

รว (รุ สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **รุยเต สทฺทายเตติ รโว** เสียงที่ได้ยิน ชื่อว่ารวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **รวนฺโต กรุณํ รวํ มชฺเฌ คงฺคาย คจฺฉติ** [๒] (บุรุษนั้น) ร้องเสียงน่าสงสารว่ายไปกลางแม่น้ำ

นินาท (นิ+นท อพฺยตฺตสทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **นทนํ นาโท นิรตฺโถ นาโท นินาโท** เสียงที่ดัง ชื่อว่านาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา), เสียงที่ไม่มีความหมาย ชื่อว่านินาทะ เช่น เสียงลม

---

[๑] ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๙/๓๕๙ [๒] ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๒๔/๕๗๔

เสียงใบไม้ร่วง เป็นต้น

นินท (นิ+นท อพฺยตฺตสทฺเท+อ) เสียง, ศัพท์. **นทนํ นโท** เสียงที่ดัง ชื่อว่านาทะ, **นิรตฺโถ นโท นินโท** เสียงที่ไม่มีความหมาย ชื่อว่านินทะ

สทฺท (สปฺป อุจฺจารเณ+อ) เสียง, ศัพท์. **สปฺปติ อุจฺจารียตีติ สทฺโท** เสียงที่คนเปล่งออกมา ชื่อว่าสัททะ (อาเทศ ปฺป เป็น ทฺท). **สปฺปเต ฐายเต อเนนาติ สทฺโท** เสียงที่ทำให้รู้เนื้อความ ชื่อว่าสัททะ (สปฺป คติยํ+อ). **สปนฺติ อเนนาติ สทฺโท** เสียงที่คนรู้ ชื่อว่าสัททะ (สป คติยํ+อ, อาเทศ ปฺ เป็น ทฺ, ซ้อน ทฺ). **สทฺทียตีติ สทฺโท** เสียงที่คนได้ยิน ชื่อว่าสัททะ (สทฺท สทฺทเน+อ). **ภุมฺมานํ เทวานํ สทฺทํ สุตฺวา จาตุมฺมหาราชิกา เทวา**[๑] เทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ได้ยินเสียงของเทวดาชั้นภุมมะแล้ว

นิคฺโฆส (นิ+ฆุส สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **ปาตุภาโว โฆโส นิคฺโฆโส** เสียงที่ปรากฏ ชื่อว่านิคโฆสะ (ซ้อน คฺ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ). **สุตฺวา ธีรานํ นิคฺโฆสํ**[๒] ได้ยินเสียงสรรเสริญของบัณฑิตทั้งหลาย

นาท (นท อพฺยตฺตสทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **นทนํ นาโท** เสียงที่ดัง ชื่อว่านาทะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **สีหนาทสทิสํ วา นาทํ นทติ**[๓] บันลือเสียงดุจสีหนาท

ธนิ (ธน สทฺเท+อิ) เสียง, ศัพท์. **ธนียตีติ ธนิ** เสียงที่ได้ยิน ชื่อว่าธนิ

ราว (รุ สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **รวตีติ ราโว** เสียงดัง ชื่อว่าราวะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **รุทนฺตา กรุณํ ราวํ**[๔] ร้องเสียงที่น่าสงสาร

อาราว (อา+รุ สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **อารวตีติ อาราโว** เสียงดัง ชื่อว่าอาราวะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

สํราว (สํ+รุ สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **สํรวตีติ สํราโว** เสียงดัง ชื่อว่าสังราวะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

วิราว (วิ+รุ สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **วิรวตีติ วิราโว** เสียงดัง ชื่อว่าวิราวะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

โฆส (ฆุส สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **ฆุสนํ โฆโส** เสียงที่ดัง ชื่อว่าโฆสะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ). **พุทฺโธติ โฆสํ ยทิ ปรโต สุณาสิ**[๕] ถ้าได้ยินเสียงว่า พระพุทธเจ้า จากบุคคลอื่น

อารว (อา+รุ สทฺเท+ณ) เสียง, ศัพท์. **อารุยเต สทฺทายเตติ อารโว** เสียงที่ได้ยิน ชื่อว่าอารวะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘/๓๒ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๙/๔๗๒ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๔๘/๓๔๘
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๙๕ ๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๘/๔๖๙

สุติ (สุ สวเน+ติ) เสียง, ศัพท์. **สุยฺยเตติ สุติ** เสียงที่บุคคลฟัง ชื่อว่าสุติ. **อิตฺถี**ศัพท์ในคาถาแสดงให้รู้ว่าสุติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **น ทิฏฺฐิยา น สุติยา น ญาเณน สีลพฺพเตนาปิ น สุทฺธิมาห**[๑] เราไม่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการเห็น ด้วยเสียง ด้วยการรู้ ทั้งด้วยศีลและพรต

สร (สร คติยํ+อ) เสียง, ศัพท์. **สรติ สุยฺยมานตํ คจฺฉตีติ สโร** เสียงที่ลอยไปสู่ผู้ฟัง ชื่อว่าสระ. **อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต สโร โหติ โส วุจฺจติ พฺรหฺมสฺสโรติ**[๒] เราเรียกผู้มีเสียงประกอบด้วยองค์ ๘ ว่า ผู้มีเสียงดุจเสียงพรหม

นิสฺสน (นิ+สน สมฺภตฺติยํ+อ) เสียง, ศัพท์. **นิสฺสนติ เอเตนาติ นิสฺสโน** เสียงที่ทำให้ได้ยิน ชื่อว่านิสสนะ (ซ้อน สฺ)

[๑๒๙] **วิสฺสฏฺฐมญฺชุ วิญฺเญยฺยา สวนียาวิสาริโน**
พินฺทุ คมฺภีร นินฺทาที เตฺยวมฏฺฐงฺคิโก สโร.

เสียงมีองค์ ๘

เสียงมีองค์ ๘ ได้แก่ เสียงของพรหมและเสียงของพระพุทธเจ้า ดังพระบาลีว่า **อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข ปนสฺส โภโต โคตมสฺส มุขโต โฆโส นิจฺฉรติ วิสฺสฏฺโฐ จ วิญฺเญยฺโย จ มญฺชุ จ สวนีโย จ วินฺทุ จ อวิสารี จ คมฺภีโร จ นินฺนาที จ**[๓] พระสุรเสียงที่เปล่งออกจากพระโอษฐ์ของพระโคดมผู้เจริญนั้น ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สละสลวย ชัดเจน ไพเราะ เสนาะโสต กลมกล่อม ไม่เครือพร่า ลุ่มลึก และก้องกังวาล

วิสฺสฏฺฐ (วิ+สชฺช สงฺเค+ต) เสียงใส, เสียงชัดเจน, เสียงเป็นวรรคเป็นตอน. **วิสชฺชียเต น ลคฺคียเต เสมฺหาทีหีติ วิสฏฺโฐ** เสียงที่เปล่งออกมาโดยไม่มีเสมหะเป็นต้นติดคอ ชื่อว่าวิสสัฏฐะ (ซ้อน สฺ, อาเทศ ต เป็น จ, ชฺช เป็น ฏฺ)

มญฺชุ (มน ญาเณ+ชุ) เสียงไพเราะ. **มานิตพฺพนฺติ มญฺชุ** เสียงที่น่ายกย่อง ชื่อว่ามัญชุ (อาเทศ นฺ เป็น ญฺ). **สุณนฺตานํ วา มนํ รญฺเชตีติ มญฺชุ** หรือเสียงที่ประทับใจผู้ฟัง ชื่อว่ามัญชุ (มนสทฺทูปปท+รญฺช ราเค+อุ, ลบ น และ ร)

วิญฺเญยฺย (วิ+ญา อวโพธเน+เณยฺย) เสียงชัดเจน, เสียงใส. **สุเขเนว วิชานิตพฺพตฺตา วิญฺเญยฺโย** เสียงชื่อว่าวิญเญยยะ เพราะเป็นเสียงที่ฟังเข้าใจง่าย (ซ้อน ญฺ, ลบ ณฺ, และสระหน้า)

สวนีย (สุ สวเน+อนีย) เสียงเสนาะโสต. **หิตสุขนิปฺผาทนโต โสตพฺโพติ สวนีโย** เสียงที่ควรฟังเพราะสามารถทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ ชื่อว่าสวนียะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

อวิสารี (น+วิ+สร คติยํ+ณี) เสียงไม่เครือพร่า. **พหิทฺธาปริสา องฺคุลิมตฺตมฺปิ น วิสรติ น คจฺฉตีติ อวิสารี** เสียงที่ไม่ขาดสายแม้องคุลีเดียว จากบริษัทที่ฟังอยู่ข้างนอก ชื่อว่าอวิสารี. **วิวิเธน วา น**

---

[๑] ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๑๖/๔๙๘ [๒] ที.มหา. ๑๐/๑๙๘/๒๔๒ [๓] มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๘๙/๕๓๗

สรตีติ อวิสารี, ฉินฺนสฺสรานํ วิย เทฺวธา น โหตีตฺยตฺโถ เสียงที่ไม่แตกพร่า ชื่อว่าอวิสารี, หมายถึงเสียงที่ไม่ขาดกระท่อนกระแท่น (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

พินฺทุ, วินฺทุ (วิท ลาเภ+นิคฺคหีตาคม+อุ) เสียงกลมกล่อม. **วินฺทียเต ลพฺภเตติ พินฺทุ** เสียงที่ผู้ฟังได้ยิน ชื่อว่าพินทุและวินทุ (อาเทศ ว เป็น พ บ้าง, นิคหิตเป็น นฺ). **วฏฺฏตฺตา วา พินฺทุ** เสียงที่ชื่อว่าพินทุ เพราะเป็นเสียงกลมกล่อม

คมฺภีร (คมุ คติมฺหิ+อีร) เสียงลุ่มลึก. **ปญฺจนฺนํ ฐานคตีนํ ทูรฏฺฐานโต ชาตตฺตา คมฺภีโร** เสียงชื่อว่าคัมภีระ เพราะเป็นเสียงที่เกิดไกลฐานของเสียงทั้ง ๕ (ลง ภฺ อาคม). เสียงคัมภีระนี้เกิดจากฐาน ๒ คือ กัณฐฐานและอุรฐาน เว้นฐาน ๕ คือ ตาลุ มุทธะ ทันตะ โอฏฐะและนาสิกะ

นินฺนาที (นิ+นท สทฺเท+ณี) เสียงก้องกังวาล. **ปุนปฺปุนํ นาโท นินฺนาโท** เสียงที่ดังเป็นคลื่นกังวาล ชื่อว่านินนาที (ซ้อน นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๑๓๐] **ติรจฺฉานคตานํ หิ　　รุตํ วสฺสิตมุจฺจเต**
โกลาหโล กลหโล　　คีตํ คานํ จ คีติกา.

เสียงร้องหรือเสียงขันของสัตว์ดิรัจฉาน

วสฺสิต (วสฺส สทฺเท+อิ+ต) เสียง, เสียงขัน, เสียงร้อง, เสียงเห่า, เสียงหอน. **ขคฺคาทีนํ ติรจฺฉานคตานํ รุตํ วสฺสิตนฺตฺยุจฺจเต** เสียงร้องของสัตว์ดิรัจฉานมีแรดเป็นต้น ชื่อว่าวัสสิตะ. **วสฺสนํ รวนํ วสฺสิตํ** เสียงทั่วไป ชื่อว่าวัสสิตะ

สุวิชานํ สิคาลานํ　　สกุณานญฺจ วสฺสิตํ
มนุสฺสวสฺสิตํ ราช　　ทุพฺพิชานตรํ ตโต.[๑]

เสียงสุนัขจิ้งจอกและนกรู้ได้ง่าย ส่วนเสียงของมนุษย์รู้ได้ยากกว่านั้น พระเจ้าข้า

เสียงอื้ออึง, เสียงวุ่นวาย, โกลาหล ๒ ศัพท์

โกลาหล (โกลสทฺทูปปท+อา+หล วินฺทเน+อ) เสียงอื้ออึง, เสียงวุ่นวาย, โกลาหล. **โกลนํ โกโล** เสียงที่มารวมกัน ชื่อว่าโกละ (กุล สงฺฆาเต+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ), **โกลํ อาหลติ วินฺทตีติ โกลาหโล** เสียงที่ผสมกับเสียงที่มารวมกันนั้น ชื่อว่าโกลาหละ (ลบสระหน้า). **เตน โข ปน สมเยน สงฺโฆ จีวรํ ภาเชนฺโต โกลาหลํ อกาสิ**[๒] สมัยนั้น พระสงฆ์แบ่งจีวรกัน ได้ส่งเสียงดังอื้ออึง

กลหล (กลสทฺทูปปท+หล วิเลขเน+อ) เสียงอื้ออึง, เสียงวุ่นวาย. **กโรติ หึสติ มธุรนฺติ กโล** เสียงที่เบียดเบียนความสงบ ชื่อว่ากละ (กล หึสายํ+อ), **กลํ หลตีติ กลหโล** เสียงที่ซ้ำเติมเสียงกละนั้น ชื่อว่ากลหละ

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๕๖/๓๔๗　　๒ วิ.มหา. ๕/๑๔๖/๑๙๙

เสียงร้องเพลง, เสียงขับ ๓ ศัพท์

คีต (เค สทฺเท+อิ+ต) เสียงร้องเพลง, เสียงขับ. **เคตพฺพนฺติ คีตํ** เสียงที่ควรเปล่งออกมา ชื่อว่าคีตะ. **คีตเรหิ อียเต อุจฺจารียเตติ คีตํ** เสียงที่นักร้องขับร้อง ชื่อว่าคีตะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

คาน (เค สทฺเท+ยุ) เสียงร้องเพลง, เสียงขับ. **เคตพฺพนฺติ คานํ** เสียงที่ควรเปล่งออกมา ชื่อว่าคานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **คายนฺตานํ อิยนํ อุจฺจารณํ คานํ** เสียงขับร้องของนักร้อง ชื่อว่าคานะ

คีติ, คีติกา (เค สทฺเท+ติ) เสียงร้องเพลง, เสียงขับ. **เคตพฺพนฺติ คีติ** เสียงที่ควรเปล่งออกมา ชื่อว่าคีติ (อาเทศ เอ เป็น อี). **คีติ เอว คีติกา** คีตินั่นแหละ ชื่อว่าคีติกา (คีติ+ก+อา, ลบสระหน้า)

[๑๓๑] **สรา สตฺต ตโย คามา เจกวีสติ มุจฺฉนา**
จานาเนกูนปญฺญาส อิจฺเจตํ สรมณฺฑลํ.

ระดับเสียงร้อง ดีด สี ตี เป่า ๘๐ ประการ ชื่อว่าสรมัณฑละ แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ ดังนี้

๑. เสียงร้องของโคเป็นต้น ๗ ประการ

กณฺโฐฏฺฐิตา อุสภาทโย สตฺต สรา เสียงร้องที่ดังอยู่ในลำคอและริมฝีปาก มีเสียงร้องของโคเป็นต้น มี ๗ ประการ

๒. หมู่เสียงร้อง ๓ ประการ

ฉชฺชาทโย ตโย คามา สมูหาตฺยตฺโถ หมู่เสียง ๓ ประการ มีเสียงนกยูงร้องเป็นต้น. **คาโม นาม สรสมูหสฺส สนฺธานํ** การรวบรวมหมู่เสียง ชื่อว่าคามะ

๓. เสียงร้องที่มีระดับต่ำ กลางและสูง ๒๑ ประการ

มนุสฺสโลกวาทนวิธินา เอเกกสฺส สรสฺส วเสน ตโย ตโย มุจฺฉนา กตฺวา เอกวีสติ มุจฺฉนา ระดับเสียง ๒๑ ประการ โดยแบ่งระดับเสียงหนึ่งๆ จากการออกเสียงในมนุษยโลก

๔. ระดับเสียงร้อง ดีด สี ตี เป่า ที่ละเอียด ๔๙ ประการ

เทวโลกวาทนวิธินา ปน สมปญฺญาส มุจฺฉนา วทนฺติ ส่วนการแบ่งระดับเสียงใน เทวโลก ท่านกล่าวว่ามี ๕๐ ประการพอดี. **ตตฺถ หิ เอเกกสฺส สรสฺส วเสน สตฺต มุจฺฉนา อนฺตสรสฺส จ เอกาติ สมปญฺญาส มุจฺฉนา อาคตา** ในคาถานั้นระดับเสียงสุดท้ายใน ๗ ประการ มาตรงกับเสียง ๕๐ ประการ (จึงนับเพียง ๔๙ ประการ). **ยถา กเมน วีณา วาทิตุํ สกฺกา, เอวํ สชฺชนาหิ มุจฺฉนฏฺฐานานิ เอกูนปญฺญาสาตฺยตฺโถ** หมายความว่า

ระดับเสียงพิณสามารถดีดให้ดังได้ ฉันใด, ระดับเสียงร้องก็สามารถปรับระดับได้ถึง ๔๙ ระดับ ฉันนั้น

มุจฺฉนา (มุจฺฉ โมหสมุสฺสเยสุ+ยุ+อา) ระดับเสียงร้อง ดีด สี ตี เป่า. **มุจฺฉนํ มุจฺฉนา** การปรับแต่งเสียง ชื่อว่ามุจฉนา. **เอเกกสฺส สรสฺส สตฺต สตฺต ฐานานิ** ฐานของเสียงหนึ่งๆ มี ๗ ฐาน ฐานละ ๗ ระดับเสียง. **ยโต สรสฺส มนฺทตารววตฺถานํ โหติ เตน เอกูนปญฺญาส ฐานานิ** ฉะนั้นการปรับแบ่งเสียงตั้งแต่เสียงต่ำจนถึงเสียงสูง จะได้ฐาน ๔๙ ฐาน (๗ x ๗ = ๔๙)

อิจฺเจตํ สรมณฺฑลํ สรสมูโห หมู่ของระดับเสียงที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เรียกว่าสรมัณฑละ

เสียง ๗ ชนิด

สตฺเตเต คทิตา สรา เสียงท่านกล่าวว่ามี ๗ อย่าง คือ

อุสภ (อิส คติยํ+อภ) เสียงอุสภะ, เสียงโคร้อง. **อิสติ จิตฺตํ ปวิสตีติ อุสโภ** เสียงที่เข้าไปสู่จิต ชื่อว่าอุสภะ (อาเทศ อิ เป็น อุ). **ยสฺมา ปน โส สโร อุสโภ วิย นทติ, ตสฺมา อุสโภติ วุจฺจติ** เพราะเหตุที่เสียงอุสภะนั้นดังเหมือนเสียงโคร้อง จึงเรียกว่าอุสภะ

เธวต (ธีสทฺทูปปท+วธ คายเน+อ) เสียงเธวตะ, เสียงผู้มีปัญญาร้อง, เสียงม้าร้อง. **ธีมนฺเตหิ คียเตติ เธวโต** เสียงผู้มีปัญญาร้อง ชื่ี่ว่าเธวตะ (อาเทศ อี เป็น เอ, ธ เป็น ต)

ฉชฺช (ฉสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) เสียงฉัชชะ, เสียงนกยูงร้อง, เสียงที่เกิดจากฐาน ๖

> **นาสํ กณฺฐมุโร ตาลุํ ชิวฺหา ทนฺเต จ นิสฺสิโต,**
> **ฉธา สญฺชายเต ยสฺมา ตสฺมา ฉชฺโช ส อุจฺจเต.**

เสียงที่อาศัยฐาน ๖ คือ จมูก คอ อก เพดาน ลิ้นและฟัน เกิดขึ้น ท่านเรียกว่าฉัชชะ (ซ้อน ชฺ, ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

คนฺธาร (คนฺธสทฺทูปปท+อร คติมฺหิ+ณ) เสียงคันธาระ, เสียงแพะร้อง. **คนฺธํ เลสํ อรตีติ คนฺธาโร** เสียงที่ไปสู่เสียงเล็ก (สูง) ชื่อว่าคันธาระ. **คนฺธารชานปเทหิ อยํ คียเตติ คนฺธาโร** เสียงนี้ที่ชาวคันธารชนบทพากันขับร้อง จึงชื่อว่าคันธาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

มชฺฌิม (มชฺฌ+อิม) เสียงมัชฌิมะ, เสียงนกกระเรียนร้อง. **มชฺเฌ ลยวิเสเส รโว มชฺฌิโม** เสียงร้องเป็นจังหวะๆ ในท่ามกลาง ชื่อว่ามัชฌิมะ (ลบสระหน้า)

ปญฺจม (ปญฺจ+ม) เสียงปัญจมะ, เสียงนกดุเหว่าร้อง. **ปญฺจนฺนมฺปิ เธวตาทีนํ ปูรโณ ปญฺจโม** เสียงผู้มีปัญญาเป็นต้น คนที่ ๕ ขับร้อง ชื่อว่าปัญจมะ

นิสาท (นิ+สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ+ณ) เสียงนิสาทะ, เสียงดังลั่น, เสียงช้างร้อง. **นิสฺเสสโต สีทนฺติ สรา ยสฺมินฺติ นิสาโท** เสียงที่กลบเสียงอื่นให้หายไป ชื่อว่านิสาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **นิสาทํ โรติ กุญฺชโร** ช้างร้องเสียงดังลั่น

[๑๓๒] อุสโภ เธวโต เจว ฉชฺชคนฺธารมชฺฌิมา
ปญฺจโม จ นิสาโทติ สตฺเตเต คทิตา สรา.

[๑๓๓] นทนฺติ อุสภํ คาโว ตุรคา เธวตํ ตถา
ฉชฺชํ มยูรา คนฺธาร- มชา โกญฺจา จ มชฺฌิมํ.

[๑๓๔] ปญฺจมํ ปรปุฏฺฐาที นิสาทํ ปิ จ วารณา
ฉชฺโช จ มชฺฌิโม คามา ตโย สาธารโณ ติ จ.

สัตว์ที่ร้องด้วยเสียงต่างๆ

นทนฺติ อุสภํ คาโว	พวกโคพากันร้องเสียงอุสภะ
เธวตํ ตุรงฺคา อสฺสา นทนฺติ	พวกม้าพากันร้องเสียงเธวตะ
ฉชฺชํ มยูรา สิขณฺฑิโน นทนฺติ	พวกนกยูงพากันร้องเสียงฉัชชะ
คนฺธารํ อชา นทนฺติ	พวกแพะพากันร้องเสียงคันธาระ
มชฺฌิมํ โกญฺจา สกุณวิเสสา นทนฺติ	พวกนกกระเรียนพากันร้องเสียง มัชฌิมะ
ปญฺจมํ ปรปุฏฺฐาที โกกิลาทโย นทนฺติ	พวกนกดุเหว่าเป็นต้นพากันร้องเสียงปัญจมะ
นิสาทํ วารณา หตฺถิโน นทนฺติ	พวกช้างพากันร้องเสียงนิสาทะ

ดังนั้น ท่านนารทมุนีจึงกล่าวว่า

ฉชฺชํ นทติ มยูโร คาโว นทนฺติ อุสภํ
อโช โรติ จ คนฺธารํ โกญฺจา นทนฺติ มชฺฌิมํ
ปุปฺผสาธารเณ กาเล โกกิโล โรติ ปญฺจมํ
อสฺโส ตุ เธวตํ โรติ นิสาทํ โรติ กุญฺชโร.

นกยูงร้องเสียงฉัชชะ โคร้องเสียงอุสภะ แพะร้องเสียงคันธาระ นกกระเรียนร้องเสียงมัชฌิมะ นกกดุเหว่าร้องเสียงปัญจมะในฤดูดอกไม้บานสะพรั่ง ม้าร้องเสียงเธวตะ ช้างร้องเสียงนิสาทะ

ฉชฺโช จ มชฺฌิโม คามา ตโย สาธารโณ ติ จ กลุ่มเสียงใหญ่ๆ มี ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มเสียงฉัชชะ กลุ่มเสียงมัชฌิมะ และกลุ่มเสียงสาธารณะ

๑. กลุ่มเสียงฉัชชะ

มยูราทโยปิ สพฺเพ อิเม สตฺตา สมทา ปญฺจมํ นทนฺติ. วีณาทณฺฑํ วิภาคํ กตฺวา อโธภาคสฺส “ฉชฺชคาโม”ติ สญฺญา สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงมีนกยูงเป็นต้น พากันร้องเสียงปัญจมะเหมือนกัน แบ่งเสียงดีดพิณออกแล้ว กลุ่มเสียงต่ำชื่อว่ากลุ่มเสียงฉัชชะ

๒. กลุ่มเสียงมัชฌิมะและกลุ่มเสียงสาธารณะ

มชฺฌภาคสฺส “มชฺฌิมคาโม”ติ, อุปริภาคสฺส “สาธารณคาโม”ติ สญฺญา กลุ่มเสียงกลาง เรียกว่า กลุ่มเสียงมัชฌิมะ, กลุ่มเสียงสูง เรียกว่า กลุ่มเสียงสาธารณะ

[๑๓๕] สเรสุ เตสุ ปจฺเจเก ติสฺโส ติสฺโส หิ มุจฺฉนา
สิยุํ ตเถว ฐานานิ สตฺต สตฺตเตว ลพฺภเร.

๓. ระดับของเสียง

เสียงทั้ง ๗ อย่าง มีอุสุภะและเธวตะเป็นต้น มีการเปล่งเสียงต่ำ เสียงกลางและเสียงสูง ๓ ครั้ง ระดับของฐานเสียงนั้น ได้เสียงละ ๗ ระดับเหมือนกันทั้งหมด ทำไมจึงแบ่งเสียงออกเป็น ๓ กลุ่ม เพราะว่า ในกลุ่มเสียงหนึ่งๆ ยังแบ่งออกได้อีกกลุ่มละ ๗ เสียง

อิธ อุสภาทีสุ สตฺตสุ สเรสุ ปจฺเจกํ ติสฺโส ติสฺโส มุจฺฉนา กถิตา ในเสียงทั้ง ๗ มีเสียงอุสภะเป็นต้นนี้ แต่ละเสียงแบ่งออกเป็นเสียงละ ๓ ระดับ คือ ต่ำ กลางและสูง. **กึการณา อิธ มนุสฺสโลกวาทนวิธินา ตตฺถ จ เทวโลกวาทนวิธินา กถิตตฺตา ตเถว ฐานานิ สตฺต สตฺตเตว ลพฺภเรติ** เพราะเหตุใด เพราะว่า เมื่อจำแนกเสียงในมนุษยโลกและในเทวโลกแล้ว เสียงทั้ง ๗ นั้น ได้ฐานของเสียงๆ ละ ๗ ฐาน

[๑๓๖] ติสฺโส ทุเว จตสฺโส จ จตสฺโส กมโต สเร
ติสฺโส ทุเว จตสฺโสติ ทฺวาวีสติ สุตี สิยุํ.

การแบ่งระดับเสียง

๑. **ทฺวาวีสติ สุตี สิยุํ** ระดับของเสียงมีทั้งหมด ๒๒ ระดับ โดยแบ่งตามลำดับ ดังนี้

๒. **อุสภสฺส สรสฺส ตารกลมนฺทวเสน ติสฺโส สุติโย** เสียงอุสภะแบ่งได้ ๓ ระดับ คือ **ตาระ** (เสียงสูง) **กละ** (เสียงกลางหรือเสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) และ **มันทะ** (เสียงต่ำ)

๓. **เธวตสฺส สรสฺส ตารมนฺทวเสน ทุเว** เสียงเธวตะแบ่งได้ ๒ ระดับ คือ **ตาระ** (เสียงสูง) และ **มันทะ** (เสียงต่ำ)

๔. **ฉชฺชสฺส ตารกลมนฺทกากลีวเสน จตสฺโส** เสียงฉัชชะแบ่งได้ ๔ ระดับ คือ **ตาระ** (เสียงสูง) **กละ** (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) **มันทะ** (เสียงต่ำ) และ **กากลี** (เสียงครวญเบาๆ)

๕. **คนฺธารสฺส จ ตถา** เสียงคันธาระก็แบ่งได้ ๔ ระดับเหมือนเสียงฉัชชะ

๖. **มชฺฌิมสฺส ตารกลกากลีวเสน ติสฺโส** เสียงมัชฌิมะแบ่งได้ ๓ ระดับ คือ **ตาระ** (เสียงสูง) **กละ** (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) และ **กากลี** (เสียงครวญเบาๆ)

๗. **ปญฺจมสฺส กลกากลีวเสน ทุเว** เสียงปัญจมะแบ่งได้ ๒ ระดับ คือ **กละ** (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) และ **กากลี** (เสียงครวญเบาๆ)

๘. **นิสาทสฺส ตาราทิวเสน จตสฺโส สุติโย** นิสาทะแบ่งได้ ๔ ระดับ คือ **ตาระ** (เสียงสูง) **กละ** (เสียงประสานระหว่างเสียงสูงกับเสียงต่ำ) **มันทะ** (เสียงต่ำ) และ **กากลี** (เสียงครวญเบาๆ)

ในมาฆฎีกาท่านกล่าวระดับของเสียงอย่างอื่นไว้อีกว่า

จตุสฺสุติ สุวิญฺเญยฺโย มชฺฌิโม มชฺฌิมฏฺฐิโต
ทฺวิสฺสุติ จาปิ คนฺธาโร ติสฺสุติ อุสโภ ตถา.
ฉชฺโช จตุสฺสุติ เญยฺโย นิสาโท ทฺวิสฺสุตี ตถา
จตุสฺสุติ เธวโต ตุ ปญฺจโม ติสฺสุติ มโต.

เสียงที่อยู่ในระดับกลางนักศึกษาย่อมรู้ดีว่ามัชฌิมะ มี ๔ ระดับ, เสียงคันธาระ มี ๒ ระดับ, เสียงอุสภะ มี ๓ ระดับ, เสียงฉัชชะ มี ๔ ระดับ, เสียงนิสาทะ มี ๒ ระดับ, เสียงเธวตะ มี ๔ ระดับ, เสียงปัญจมะ มี ๓ ระดับ (รวมเป็นเสียง ๒๒ ระดับ)

สพฺพเมตํ นาฏกสตฺถโต คเหตพฺพํ ชนิดของเสียงที่ว่ามาทั้งหมดนี้ นักศึกษาควรค้นคว้าเอาจากคัมภีร์นาฏกศาสตร์

[๑๓๗] **อุจฺจตเร รเว ตาโร ถาพฺยตฺเต มธุเร กโล**
คมฺภีเร ตุ รเว มนฺโท ตาราที ตีสฺวโส กเล
กากลี สุขุเม วุตฺโต กฺริยาทิสมตา ลโย.

ระดับเสียง ๔ ระดับ

ตาร (ตร ตรเณ+ณ) เสียงสูง. **อุจฺจตเร รเว อตฺยุจฺจธนิมฺหิ ตาโร ตาร**ศัพท์เป็นไปในเสียงสูงที่สุด. **ตารยติ โพธยตีติ ตาโร** เสียงที่ผู้ร้องเปล่งให้สูงขึ้นไป ชื่อว่าตาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

กล (กล มเท+อ) เสียงประสาน, เสียงหวาน. **อพฺยตฺเต อพฺยตฺตกฺขเร มธุเร สุติสุเข กโล กล**ศัพท์เป็นไปในเสียงหวานที่ร้องประสานกัน. **อพฺยตฺตมธุรสทฺโท กโล** กละเป็นเสียงที่ไม่ชัดเจนแต่หวานหู

มนฺท (มทิ ถุติโมทมทโมหสุปนคตีสุ+อ) เสียงต่ำ. **คมฺภีเร ธนิมฺหิ มนฺโท มนฺท**ศัพท์ ใช้ในเสียงลุ่มลึก. **มนฺทยเต พุชฺฌเตเนนาติ มนฺโท** เสียงที่ทำให้ผู้ฟังตื่นเต้น ชื่อว่ามันทะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

กากลี (กาสทฺทูปปท+กล สุขุเม+อี) เสียงแผ่วเบา, เสียงครวญ. **กา อีสํ กลา วาณี กากลี นาม** เสียงที่ขับร้องแผ่วเบา ชื่อว่ากากลี (ลบสระหน้า)

ตาราที ตีสุ ตาร กล และ **มนฺท**ศัพท์ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **ตาโร ธนิ, ตารา วาณี, ตารํ รุตํ.**

เสียงขับร้องเป็นจังหวะ

ลย (ลย สามฺยคตีสุ+อ) เสียงเป็นจังหวะ. **กฺริยาทิสมตาติ คีตวาทิตปาทนฺยาสาทิกฺริยานํ กาลสฺส จ สมตฺตํ ลโย นาม** เสียงขับร้องเข้ากับจังหวะของเพลงและดนตรีเป็นต้น ชื่อว่าลยะ. **สพฺพาภินยานมฺปิ สามฺยํ ลโย** จังหวะของการร้องรำทุกอย่าง ชื่อว่าลยะ

[๑๓๘] **วีณา จ วลฺลกี สตฺต- ตนฺตี สา ปริวาทินี**
โปกฺขโร โทณิ วีณาย อุปวีโณ ตุ เวฐโก.

พิณ ๒ ศัพท์

วีณา (วิณ เวฐเน+อ+อา) พิณ. **วิณตีติ วีณา** เครื่องดนตรีที่พันขึ้นสาย ชื่อว่าวีณา (ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). **คจฺฉถ เม โภ ตํ วีณํ อาหรถ**[๑] พวกท่านไปนำเอาพิณนั้นมาให้แก่เรา

วลฺลกี (วลฺล สํวรเณ+ณฺวุ+อี) พิณ. **ธนิวิเสสํ วลฺลยเตติ วลฺลกี** เครื่องดนตรีที่เก็บความแตกต่างกันของเสียงเอาไว้ ชื่อว่าวัลลกี (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **วิปญฺจี**ศัพท์ก็แปลว่าพิณ

พิณ ๗ สาย ๒ ศัพท์

สตฺตตนฺตี (สตฺต+ตนฺตี) พิณ ๗ สาย. **สา วีณา สตฺตตนฺตี สตฺตหิ ตนฺตีหิ วิสิฏฺฐา สตฺตตนฺตี นาม** พิณนั้นมี ๗ สาย เป็นดนตรีที่เลิศด้วยสายทั้ง ๗ จึงชื่อว่าสัตตตันตี

ปริวาทินี (ปริ+วท กถเน+ณ+อินี) พิณ ๗ สาย. **ปริโต วทตีติ ปริวาทินี** พิณที่ดังได้หลายเสียง ชื่อว่าปริวาทินี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

วีณาทโย จตฺตาโรปิ วีณาสามญฺญวาจกา อิจฺเจเก ทั้ง ๔ ศัพท์มี **วีณา** เป็นต้น แต่ละศัพท์ก็เรียกว่าพิณเหมือนกัน และเป็นอิตถีลิงค์

รางพิณ, ช่องพิณ

โปกฺขร (ปุส โปสเน+ขร) รางพิณ, ช่องพิณ. **กฏฺฐาทีหิ โทณิสณฺฐาเนน กตํ วชฺชภณฺฑํ วีณาย โปกฺขโร นาม** เครื่องดนตรีที่นำไม้เป็นต้นมาทำสัณฐานเป็นช่องของพิณ ชื่อว่าโปกขระ. **โปเสติ วฑฺเฒหิ สทฺเทติ โปกฺขโร** รางพิณที่ทำให้เสียงดังกังวาล ชื่อว่าโปกขระ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น กฺ)

---

๑ สํ.สฬา. ๑๘/๓๔๕/๒๔๔

โทณิ (ทุ คมเน+ยุ+อิ) รางพิณ, ช่องพิณ. **วีณาย ทวติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ โทณิ** รางที่เป็นไปในพิณ ชื่อว่าโทณิ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

รางพิณมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กกุภ, ปเสวก**

หนังหุ้มรางพิณ ๒ ศัพท์

อุปวีณ (อุป+วีณา+ณ) หนังหุ้มรางพิณ. **วีณาภาวํ อุปคจฺฉติ เยนาติ อุปวีโณ** หนังที่หุ้มรางพิณทำให้สำเร็จเป็นพิณได้ ชื่อว่าอุปวีณะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

เวฐก (เวฐ เวฐเน+ณฺวุ) หนังหุ้มรางพิณ. **เวฐติ โปกฺขรนฺติ เวฐโก** หนังที่หุ้มรางพิณ ชื่อว่าเวฐกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๑๓๙] อาตตํ เจว วิตต- มาตตวิตตํ ฆนํ
สุสิรํ เจติ ตูริยํ ปญฺจงฺคิกมุทีริตํ.

เครื่องดนตรีท่านกล่าวว่ามีองค์ ๕ คือ (๑) **อาตตะ** กลอง (๒) **วิตตะ** ตะโพน (๓) **อาตตวิตตะ** กลองบัณเฑาะว์เป็นต้น (๔) **ฆนะ** กรับหรือทับ (๕) **สุสิระ** เครื่องเป่ามีปี่และขลุ่ยเป็นต้น (โปรดดูคำอธิบายในคาถาถัดไป)

[๑๔๐] อาตตํ นาม จมฺมาว- นทฺเธสุ เภริยาทิสุ
ตเลเกกยุตํ กุมฺภ- ถุณทฺทฺทริกาทิกํ.

ในจำนวนกลองมีกลองใหญ่เป็นต้นที่ขึงด้วยหนังตรึงแน่นหนา กลองสี่เหลี่ยมจตุรัสและกลองใหญ่มีรูกลวงเป็นต้นซึ่งมีหน้าด้านเดียว ชื่อว่าอาตตะ (กลองหลายขนาดที่ขึงด้วยหนังหน้าเดียว)

กลองอาตตะ, กลองหน้าเดียว

อาตต (อา+ตนฺ วิตฺถาเร+อ) กลองอาตตะ, กลองหน้าเดียว. **อาตโนตีติ อาตตํ** กลองที่มีหน้าแผ่ไป (ด้านเดียว) ชื่อว่าอาตตะ (อาเทศ นฺ เป็น ตฺ)

กลองกุมภถุนะ, กลองรูปจระเข้

กุมฺภถุณ (กุมฺภ+ถุน) กลองกุมภถุนะ, กลองรูปจระเข้. **กกุมฺภสณฺฐานตฺตา กุมฺโภ จ ตํ ถุนนครสมฺภูตตฺตา ถุนญฺเจติ กุมฺภถุนํ** กลองที่ชื่อว่ากุมภถุนะ เพราะมีสัณฐานเหมือนจระเข้และเกิดขึ้นที่เมืองถุนะ. **ตเทว กุมฺภถุณํ** กุมภถุนะนั่นแหละ ชื่อว่ากุมภถุณะ (อาเทศ น เป็น ณ). **กุมฺโภ จ โส ถุโณ จาติ กุมฺภถุโณ** กลองที่มีรูปจระเข้เต็มตัว ชื่อว่ากุมภถุณะ

กลองทัททริกา

ททฺทริกา (ททฺทรสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ+อา) กลองทัททริกา, กลองดังทัททระ. **ททฺทรสทฺทํ กโรตีติ ททฺทริกา** กลองที่ทำเสียงดังว่า ทัททระ ชื่อว่าทัททริกา (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, ลบสระหน้า)

[๑๔๑] **วิตตํ โจภยตลํ ตูริยํ มุรชาทิกํ**
อาตตวิตตํ สพฺพ- วินทฺธํ ปณวาทิกํ.

(กลอง ๒ ชนิด คือ) กลองที่หุ้มหนัง ๒ หน้ามีตะโพนเป็นต้น ชื่อว่าวิตตะ, กลองที่ขึงหนังหุ้มมิดทั้งใบมีกลองบัณเฑาะว์เป็นต้น ชื่อว่าอาตตวิตตะ

กลองวิตตะ, กลอง ๒ หน้า

วิตต (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ต) กลองวิตตะ, กลอง ๒ หน้า. **อุภยตลํ มุรชาทิกํ ตูริยํ วิตตํ นาม** เครื่องดนตรีที่หุ้มหนัง ๒ หน้ามีตะโพนเป็นต้น ชื่อว่าวิตตะ. **วิเสเสน สทฺทํ ตโนตีติ วิตตํ** กลองที่แผ่เสียงพิเศษออกไป ชื่อว่าวิตตะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ)

กลองอาตตวิตตะ, กลองหุ้มหนังทั้งใบ

อาตตวิตต (อาตต+วิตต) กลองอาตตวิตตะ, กลองหุ้มหนังทั้งใบ. **สพฺพวินทฺธํ สพฺพปสฺเสสุ ปุพฺพ-ปจฺฉาภาเคสุ จ ปริโยนทฺธํ ปณวาทิกํ อาตตวิตตํ นาม** กลองที่หุ้มหนังทั้งด้านหน้าและด้านหลังมีกลองบัณเฑาะว์เป็นต้น ชื่อว่าอาตตวิตตะ. **จมฺมปริโยนทฺธํ หุตฺวา ตนฺติพทฺธํ อาตตวิตตนฺติ หิ วุตฺตํ** บางท่านกล่าวว่า กลองอาตตวิตตะเป็นกลองที่ร้อยด้วยเชือกหนังรอบทั้งใบ

[๑๔๒] **สุสิรํ วํสสงฺขาทิ สมฺมตาลาทิกํ ฆนํ**
อาโตชฺชํ ตุ จ วาทิตํ วาทิตํ วชฺชมุจฺจเต.

เครื่องเป่าและเครื่องตี

เครื่องดนตรีมี **วังสะ** (ขลุ่ย) และ **สังขะ** (สังข์) เป็นต้น ชื่อว่าสุริระ (เครื่องเป่า)

เครื่องดนตรีมี **สัมมตาละ** (ฉิ่ง) เป็นต้น ชื่อว่าฆนะ (เครื่องตี เครื่องเคาะ)

เครื่องดนตรีทั้ง ๕ อย่างนี้ (คือ อาตตะ วิตตะ อาตตวิตตะ สุสิระและฆนะ) ท่านเรียกรวมกันว่า อาโตชชะบ้าง วาทิตตะบ้าง วาทิตะบ้าง วัชชะบ้าง

[๑๔๓] **เภรี ทุนฺทุภิ วุตฺโตถ มุทิงฺโค มุรโชสฺส ตุ**
อาลิงฺคงฺโกฺยทฺธกา เภทา ดิณฺโว ตุ จ ฑิณฺฑิโม.

กลองใหญ่ ๒ ศัพท์

เภริ (ภี ภเย+ริ) กลองใหญ่, กลองเภรี. **ภายนฺติ สตฺตุชนา เอเตนาติ เภริ** กลองใหญ่ที่ตีทำให้ศัตรูกลัว ชื่อว่าเภริ (วุทธิ อี เป็น เอ)

พุทฺโธ โลเก สมุปฺปนฺโน วตฺตเต ชินสาสนํ
อมตา วาทิตา เภริ โสกสลฺลวิโนทนา.[๑]

พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก คำสั่งสอนของพระองค์กำลังเผยแพร่ไป
พระองค์ทรงลั่นกลองอมฤตที่บรรเทาความโศกศัลย์ได้แล้ว

ทุนฺทุภิ (ทุนฺทสทฺทูปปท+อุภ ปริปูรเณ+อิ) กลองใหญ่, กลองทุนทุภิ. **อุภนํ อุภิ, "ทุนฺท"อิติ สทฺเทน อุภิ ยตฺร ส ทุนฺทุภิ** เสียงเต็ม ชื่อว่าอุภิ, กลองที่มีเสียงเต็มว่า ทุนทะ ชื่อว่า ทุนทุภิ (ลบสระหน้า). **เภริ**ศัพท์ และ **ทุนฺทุภิ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

กลองตะโพน ๒ ศัพท์

มุทิงฺค (มุทสทฺทูปปท+อิงฺค คมเน+อ) กลองตะโพน. **มุทํ โมทํ อิงฺคติ คจฺฉติ เยนาติ มุทิงฺโค** กลองที่ตีให้ถึงความเพลิดเพลิน ชื่อว่ามุทิงคะ (ลบสระหน้า)

มุรช (มุรสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) กลองตะโพน. **มุรา อสุรา ชาโต อเนนาติ มุรโช** กลองที่ตีเป็นสัญญาณว่าอสูรเกิดแล้ว ชื่อว่ามุรชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย)

กลองมุรชะมีหลายชนิด เช่น

หริตกฺยากติ ตฺวงฺโกฺย ยวมชฺโฌ ตโถทฺธโก,
อาลิงฺโคฺย เจว โคปุจฺโฉ อากตฺยา สมฺปกิตฺติโต.

กลองหริตักยากติ กลองอังกยะ กลองยวมัชฌะ กลองอุทธกะ กลองอาลิงคยะ
กลองโคปุจฉะ และกลองอากัตยา บัณฑิตท่านรวมไว้แล้ว

กลองเล็ก ๒ ศัพท์

ติณว (ตนุ วิตฺถาเร+อว) กลองเล็ก, กลองติณวะ. **ตโนตีติ ติณโว** กลองที่แผ่เสียงไป ชื่อว่าติณวะ (อาเทศ อ เป็น อิ, น เป็น ณ)

ฑิณฺฑิม (ฑิณฺฑิสทฺทูปปท+มา สทฺเท+ณ) กลองเล็ก, กลองฑิณฑิมะ. **ฑิณฺฑิอิติ มายเต สทฺทายเตติ ฑิณฺฑิโม** กลองที่ส่งเสียงว่า ฑิณฑิ ชื่อว่าฑิณฑิมะ (ลบ ณ และสระหน้า)

[๑๔๔] อาลมฺพโร ตุ ปณโว โกโณ วีณาทิวาทนํ
ททฺทรี ปฏโห เภริปฺ- ปเภทา มทฺทลาทโย.

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๕/๑๐๘

กลองบัณเฑาะว์ ๒ ศัพท์

อาลมฺพร (อา+ลพิ อาลมฺเพ+อร) กลองบัณเฑาะว์. **“อาลมฺพ”อิติ สทฺทายเตติ อาลมฺพโร** กลองที่มีเสียงดังว่า “อาลัมพะ” ชื่อว่าอาลัมพระ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **ยโส กุลปุตฺโต ปฏิกจฺเจว ปพุชฺฌิตฺวา อทฺทส สกํ ปริชนํ สุปนฺตํ อญฺญิสฺสา กจฺเฉ วีณํ ... อญฺญิสฺสา อุเร อาลมฺพรํ** [๑] ยสกุลบุตรตื่นขึ้นก่อนคนอื่น เห็นปริชนของตนหลับอยู่ บางนางพิณตกอยู่ข้างรักแร้... บางนางกลองบัณเฑาะว์ตกอยู่ข้างคอ

ปณว (ปณ พฺยวหารถุตีสุ+อว) กลองบัณเฑาะว์. **ปณียตีติ ปณโว** กลองที่คนชมชอบ ชื่อว่าปณวะ. **อาลมฺพรนฺติ ปณวํ** [๒] บทว่า **อาลมฺพรํ** ได้แก่กลองบัณเฑาะว์

ไม้ดีดพิณ, ไม้สำหรับสร้างเสียงดนตรี

โกณ (กุณ สทฺเท+ณ) การดีดพิณ, ไม้ดีดพิณ. **วีณาทีนํ วาทนกฏฺฐกุฏิลาทิกํ โกโณ** อุปกรณ์มีไม้โค้งงอนเป็นต้นสำหรับดีดพิณเป็นต้น ชื่อว่าโกณะ. **กุณยเต สทฺทายเตเนนาติ โกโณ** ไม้ที่ใช้ดีดพิณให้ดัง ชื่อว่าโกณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). ไม้สำหรับใช้ตีเครื่องดนตรีชนิดอื่นๆ ก็ชื่อว่าโกณะเหมือนกัน

กลองรบ ๒ ชื่อ

ทุทฺทริ (ทุทฺทสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+อิ) กลองรบ. **“ทุทฺท”อิติ สทฺทํ โรติ กโรตีติ ทุทฺทริ** กลองที่ทำเสียงดังว่า “ทัททะ” ชื่อว่าทัททริ. **ทุทฺทริ วา สทฺทวิเสเสน ปริณมตีติ ทุทฺทริ** หรือกลองอื่นที่เปลี่ยนเสียงให้ดังทัททะได้ ก็ชื่อว่าทัททริ (ทุทฺทร+อิ, ลบสระหน้า)

ปฏห (ปฏสทฺทูปปท+หน หึสาคตีสุ+กฺวิ) กลองรบ. **“ปฏ”อิติ สทฺทํ ชหาตีติ ปฏโห** กลองที่มีเสียงดังว่า “ปฏะ” ชื่อว่าปฏหะ. **ปฏํ หนฺตีติ วา ปฏโห** หรือกลองที่เบียดเบียนปฏัก ชื่อว่าปฏหะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

กลองรบมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มทฺทลา, มนฺทลา, ฑมรุ**

[๑๔๕] ชนปฺปิเย วิมทฺทุฏฺเฐ คนฺเธ ปริมโล ภเว
โส ตฺวาโมโท ทูรคามี วิสฺสนฺตา ตีสฺวิโต ปรํ.

ของหอม ๒ ศัพท์

ปริมล (ปริ+มล ธารเณ+อ) ของหอม. **ชนปฺปิเย ชเนหิ ปิยายิตพฺเพ วิมทฺโทฏฺเฐ วิเลปนกุงฺกุมาทีนํ นานาคนฺธทพฺพานญฺจ วิมทฺทโนพฺภูเต ปริมโล ภเว** ของหอมที่เป็นเครื่องลูบไล้และของหอมจากธรรมชาติมีหญ้าฝรั่นเป็นต้น นำมาบดเป็นผงซึ่งคนชอบใช้ ชื่อว่าปริมละ. **ปริมลียเต**

๑ วิ.มหา. ๔/๒๕/๒๙ ๒ วิ.ฏี. ๔/๕๑/๙๓

ธารียเตติ ปริมโล ของหอมที่บุคคลใช้สอย ชื่อว่าปริมละ

อาโมท (อา+มุท หาเส+ณ) ของหอมที่ฟุ้งไปไกล. **อาโมทนฺเต อเนนาติ อาโมโท** ของหอมที่ทำให้คนพอใจ ชื่อว่าอาโมทะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โส อาโมโท ทูรคามี โหติ** ของหอมที่ชื่อว่าอาโมทะนั้นหอมฟุ้งไปไกล

วิสฺสสนฺตา ตีสฺวโต ปรํ ตั้งแต่ **อิฏฺฐคนฺธ** ถึง **วิสฺส** ศัพท์ในคาถาต่อไป มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

[๑๔๖] **อิฏฺฐคนฺโธ จ สุรภิ สุคนฺโธ จ สุคนฺธิ จ**
ปูติคนฺธิ ตุ ทุคฺคนฺโธ- ถ วิสฺสํ อามคนฺธิ ยํ.

กลิ่นหอม, กลิ่นดี ๔ ศัพท์

อิฏฺฐคนฺธ (อิฏฺฐ+คนฺธ) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. **อิฏฺโฐ คนฺโธ อิฏฺฐคนฺโธ** กลิ่นอันน่าชอบใจ ชื่อว่าอิฏฐคันธะ. **อิฏฺโฐ คนฺโธ อสฺส อิฏฺฐคนฺโธ** วัตถุที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าอิฏฐคันธะ

สุรภิ (สุ+รภ ราภสฺเส+อิ) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. **สุฏฺฐุ รภนฺติ ตุสฺสนฺติ อเนนาติ สุรภิ** กลิ่นหอมดีที่บุคคลชอบ ชื่อว่าสุรภิ. **ปตฺตาปิ สุรภิ วายนฺติ**[๑] แม้ใบก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไป

สุคนฺธ (สุ+คนฺธ) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. **สุนฺทโร คนฺโธ อสฺสาติ สุคนฺโธ** วัตถุที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าสุคันธะ. **ปทุมํ ยถา โกกนทํ สุคนฺธํ**[๒] เหมือนดอกบัวโกกนุทที่มีกลิ่นหอม

สุคนฺธิ (สุ+คนฺธ+อี) กลิ่นหอม, กลิ่นดี. **สุนฺทโร คนฺโธ อสฺสาติ สุคนฺธิ** วัตถุที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าสุคันธิ(รัสสะ อี เป็น อิ)

กลิ่นไม่ดี, กลิ่นเหม็น ๒ ศัพท์

ปูติคนฺธิ (ปูติ+คนฺธ) กลิ่นไม่ดี, กลิ่นเหม็น. **ปูติ คนฺโธ อสฺสาติ ปูติคนฺธิ** วัตถุที่มีกลิ่นเหม็น ชื่อว่าปูติคันธิ (อาเทศ อ เป็น อิ)

ทุคฺคนฺธ (ทุ+คนฺธ) กลิ่นไม่ดี, กลิ่นเหม็น. **ทุฏฺฐุ คนฺโธ อสฺสาติ ทุคฺคนฺโธ** วัตถุที่มีกลิ่นไม่ดี ชื่อว่าทุคคันธะ (ซ้อน คฺ). **จีวรํ ทุคฺคนฺธํ โหติ**[๓] จีวรมีกลิ่นเหม็น

กลิ่นคาว ๒ ศัพท์

วิสฺส (วิส วิปฺปโยเค+ส) กลิ่นคาว. **วิสตีติ วิสฺสํ** กลิ่นเหม็นคาว ชื่อว่าวิสสะ. **วิสฺสํ ธมฺมํ สมาทาย ภิกฺขุ โหติ น ตาวตา**[๔] ผู้สมาทานอกุศลธรรมอันเหม็นคาว ย่อมไม่ชื่อว่าเป็นภิกษุอยู่ตราบนั้น. **วิสฺสํ ธมฺมนฺติ ทุคฺคนฺธํ อกุสลํ ธมฺมํ** คำว่า ธรรมอันเหม็นคาว ได้แก่อกุศลธรรมอันมีกลิ่นเหม็น

---

๑ ขุ.ติก. ๒๕/๒๕๔/๒๘๓ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๖๒/๑๑๘ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๔๗/๒๐๐
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๑๗/๒๖๘

อามคนฺธิ (อาม+คนฺธ+อี) กลิ่นคาว. **อามสฺส วสาทิวตฺถุโน คนฺโธ อามคนฺธิ** กลิ่นของวัตถุที่ยังสดมีมันเหลวเป็นต้น ชื่อว่าอามคันธิ (รัสสะ อี เป็น อิ). **อามคนฺธิ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์

[๑๔๗] **กุงฺกุมํ เจว ยวน- ปุปฺผํ จ ตครํ ตถา**
ตุรุกฺโขติ จตุชฺชาติ คนฺธา เอเต ปกาสิตา.

ของหอม ๔ ชนิด

ของหอมโดยธรรมชาติที่ท่านแสดงไว้มี ๔ ชนิด คือ **กุงกุมะ** (หญ้าฝรั่น), **ยวนปุปผะ** (กานพลู), **ตคระ** (กฤษณา), **ตุรุกขะ** (กำยาน)

กุงฺกุม (กุก อาทาเน+อุม) หญ้าฝรั่น. **กุกตีติ กุงฺกุมํ** หญ้าที่ถือเอากลิ่นหอม ชื่อว่ากุงกุมะ (อาเทศ กุก เป็น กุงฺก). **กามิยตีติ กุงฺกุมํ** หญ้าฝรั่นที่คนต้องการ ชื่อว่ากุงกุมะ (กมุ อิจฺฉายํ+อุม, อาเทศ กมุ เป็น กุงฺก)

ยวนปุปฺผ (ยวน+ปุปฺผ) กานพลู. **ยวตีติ ยวนํ** สิ่งที่ผสมกัน ชื่อว่ายวนะ (ยุ มิสฺสเน+ยุ, อาเทศ อุ เป็น อว, ยุ เป็น อน). **ยวนํ ปุปฺผํ ยวนปุปฺผํ, เทวกุสุมํ** ดอกไม้ที่ผสมกัน ชื่อว่ายวนปุปผะ ได้แก่กานพลู. **ยวนเทเส ชาตํ ปุปฺผนฺติ วา ยวนปุปฺผํ, ลวงฺคํ** หรือดอกไม้ที่เกิดในป่าที่มีดอกไม้ปะปนกันอยู่หลายชนิด ชื่อว่ายวนปุปผะ ได้แก่กานพลู. **ตํ ปุปฺผํ นฺหีปุปฺผสมานํ** ดอกไม้นั้นเหมือนกับดอกบัว

ตคร (ตคิ คติยํ+อร) กฤษณา. **กุฏิลํ ตคิรตีติ ตครํ** ต้นไม้ที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าตคระ. **อนุชานามิ ภิกฺขเว จนฺทนํ ตครํ กาฬานุสาริยํ ตาลีสํ ภทฺทมุตฺตกํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้จันทน์ กฤษณา กะลัมพัก ใบเฉียงและหญ้าแห้วหมู

ตุรุกฺข (ตรุ+ข) กำยาน. **ตรุโต ชาโต ตุรุกฺโข** ต้นไม้ที่โตเร็ว ชื่อว่าตุรุกขะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน กฺ). **สลฺลกีทโว หิ "ตุรุกฺโข"ติ วุตฺโต** ป่าไม้ช้างน้าว ท่านเรียกว่า ตุรุกขะ

[๑๔๘] **กสาโว นิตฺถิยํ ติตฺโต มธุโร ลวโณ อิเม**
อมฺพิโล กฏุโก เจติ ฉ รสา ตพฺพตี ติสฺ.

รส ๖ อย่าง

รสมี ๖ อย่าง คือ **กสาวะ** ฝาด, **ติตตะ** ขม, **มธุระ** หวาน, **ลวณะ** เค็ม, **อัมพิระ** เปรี้ยว, **กฏุกะ** เผ็ด

กสาว (กสทฺทูปปท+สิ เสวายํ+อว) รสฝาด. **กํ ปานียํ เสวเตติ กสาโว** รสที่ (ใครกิน

๑ วิ.มหา. ๕/๓๗/๔๕

เข้าไปแล้ว) ต้องการน้ำดื่ม ชื่อว่ากสาวะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **กํ สวาเปตีติ กสาโว** รสฝาดที่ยังน้ำให้เชื่อฟัง (ถามหาน้ำ) ชื่อว่ากสาวะ (กสทฺทูปปท+สุ สวเน+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **นิตฺถิยํ กสาว**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อมฺพิลํ ลภิตฺวา กสาวํ ปริเยสนฺติ**[๑] ได้รสเปรี้ยวแล้วแสวงหารสฝาด

รสฝาดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตุวร, กสาย**

ติตฺต (ติช นิสาเน+ต) รสขม. **เตชตีติ ติตฺโต, กฏุ** รสที่ขม ชื่อว่าติตตะ ได้แก่การบูรเป็นต้น (อาเทศ ชฺ เป็น ตฺ). **เขตฺเต ชาตํ ติตฺตํ อลาพุวลฺลึ ทิสฺวา**[๒] เห็นเถาบวบขมที่เกิดขึ้นในนา

มธุร (มธุ สาทเน+ร) รสหวาน. **มธุยติ สาทิยตีติ มธุโร** รสหวานที่คนชอบ ชื่อว่า มธุระ. **สุณนฺติ มธุรํ คิรํ**[๓] ได้ยินคำหวาน

ลวณ (ลุ ลวเณ+ยุ) รสเค็ม. **ลุนาติ ชฬตฺตนฺติ ลวโณ** รสเค็มที่ตัดความไม่รู้รส ชื่อว่าลวณะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **มหาสมุทฺเท ลวณํ มธุรํ**[๔] น้ำในมหาสมุทรทั้งเค็มทั้งหวาน

อมฺพิล (อมฺพ สทฺเท+อิล) รสเปรี้ยว. **อมฺพนฺติ เอเตนาติ อมฺพิลํ** รสที่ทำให้บุคคลออกเสียง ชื่อว่าอัมพิละ. **ชนา เอเตน วตฺถุนา อมฺพนฺติ สทฺทํ กโรนฺตีติ อมฺพิลํ** วัตถุที่ทำให้คนทั้งหลายพากันทำเสียง (เพราะเปรี้ยวปาก) ชื่อว่าอัมพิละ. **กสาวํ ลภิตฺวา อมฺพิลํ ปริเยสนฺติ**[๕] ได้รสฝาดแล้วแสวงหารสเปรี้ยว

กฏุก (กฏ คติยํ+ณฺวุ) รสเผ็ด, เวทนาที่เผ็ดร้อน. **กฏติ คจฺฉตีติ กฏุโก** รสที่เป็นไป ชื่อว่า กฏุกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ). **กฏุกํ เวทนํ อธิวาเสนฺโต**[๖] อดกลั้นทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อน

ตพฺพติ ทพฺเพ กสาวาทิสทฺทา ตีสุ ลิงฺเคสุ วตฺตนฺติ รสทั้ง ๖ มีกสาวะเป็นต้นที่อยู่ในวัตถุอันมีรส ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ (คือถ้าเป็นวิเสสนะเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์)

[๑๔๙] **สิยา ผสฺโส จ โผฏฺฐพฺโพ วิสยี ตฺวกฺขมินฺทฺริยํ**
นยนํ ตฺวกฺขิ เนตฺตํ จ โลจนํ จกฺขุ จกฺขุ จ.

ผัสสะ, การกระทบสัมผัส ๒ บท

ผสฺส (ผสฺส สมฺผสฺเส+อ) ผัสสะ, การกระทบสัมผัส. **ผุสิตพฺโพ ผสฺโส** อาการที่บุคคลสัมผัส ชื่อว่าผัสสะ. **สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส**[๗] เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๑๑/๑๘๗-๘ ๒ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๒๐๔/๑๒๑ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๔๓/๒๗๙
๔ มิลินฺท. ๑๐๕ ๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๑๑/๑๘๗-๘ ๖ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๖๖/๑๐๒
๗ วิ.มหา. ๔/๑/๑

โผฏฺฐพฺพ (ผุส สมฺผสฺเส+ตพฺพ) การกระทบสัมผัส. **ผุสิตพฺโพ โผฏฺฐพฺโพ** อาการที่บุคคลกระทบสัมผัส ชื่อว่าโผฏฐัพพะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **เอวรูโป กายวิญฺเญยฺโย โผฏฺฐพฺโพ น เสวิตพฺโพ**[๑] โผฏฐัพพะที่รู้ด้วยกายอย่างนี้ ภิกษุไม่พึงเสพ

อินทรีย์ ๓ บท

วิสยี (วิสย+อี) อินทรีย์. **วิสโย อสฺส อตฺถีติ วิสยี** อินทรีย์ที่มีอารมณ์ ชื่อว่าวิสยี (ลบสระหน้า)

อกฺข (อกฺข คติยํ+อ) อินทรีย์. **วิสเย อกฺขติ คจฺฉตีติ อกฺขํ** อินทรีย์ที่เป็นไปในอารมณ์ ชื่อว่าอักขะ (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน กฺ). **นตฺถิ ขํ เวทนา เอตฺถาติ วา อกฺขํ** อินทรีย์ที่ไม่มีเวทนา ชื่อว่าอักขะ (น+ข, อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน กฺ). **น หิ สุขเวทนาทโย สมฺปโยควเสน ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุ อุปฺปชฺชนฺติ, ชวนาทีสุ เอว ปน อุปฺปชฺชนฺตีติ ตถา วุตฺตํ** จริงอยู่ ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นว่า สุขเวทนาเป็นต้นไม่เกิดขึ้นในอินทรีย์ทั้ง ๕ โดยสัมปโยคะ แต่เกิดขึ้นในชวนะ เป็นต้นเท่านั้น. **มนินฺทฺริเย ตูปจารา อกฺขํ** อักขะนั้นเป็นไปในมนินทรีย์โดยอุปจาระ (โดยอ้อม)

อินฺทฺริย (อินฺท ปรมิสฺสริเย+อิย) อินทรีย์. **อินฺทติ ปรมิสฺสริยํ กโรตีติ อินฺทฺริยํ** อินทรีย์ที่กระทำความเป็นใหญ่ ชื่อว่าอินทริยะ (ลง รฺ อาคม). **อธิปเตยฺยฏฺเฐน อินฺทฺริยํ** [๒] ชื่อว่าอินทรีย์เพราะอรรถว่าเป็นใหญ่

ดวงตา ๖ บท

นยน (นี นเย+ยุ) ดวงตา. **เนติ อตฺตโน นิสฺสิตํ ปุคฺคลนฺติ นยนํ** ดวงตาที่นำบุคคลผู้อาศัยตนไป ชื่อว่านยนะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ยุ เป็น อน). **เอกํ เม นยนํ เทหิ**[๓] ขอจงพระราชทานพระเนตรข้างหนึ่งแก่ข้าพระองค์เถิด

อกฺขิ (อกฺข ทสฺสเน+อิ) ดวงตา. **อกฺขติ อเนนาติ อกฺขิ** ดวงตาที่ช่วยให้บุคคลมองเห็น ชื่อว่าอักขิ. **วิสยํ อิกฺขตีติ อกฺขิ** นัยน์ตาที่เห็นรูปารมณ์ ชื่อว่าอักขิ (อิกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อิ, อาเทศ อิ หน้าธาตุเป็น อ). **มุขํ วา โสภณํ อกฺขิ วา โสภณํ** [๔] หน้าก็สวย ดวงตาก็สวย

เนตฺต (นี นเย+ต) ดวงตา. **เนตีติ เนตฺตํ** ดวงตาที่นำทาง ชื่อว่าเนตตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ตฺ). **ตุวํ มม จิตฺตมญฺญาย เนตฺตํ ยาจิตุมาคโต**[๕] ท่านรู้จิตของเราแล้วจึงมาเพื่อจะขอดวงตา

โลจน (ลุจ ทสฺสเน+ยุ) ดวงตา. **โลจติ ปสฺสติ เอเตนาติ โลจนํ** ดวงตาที่ช่วยให้มองเห็น ชื่อว่าโลจนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

---

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๘๘/๑๕๙ ๒ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๕๓๓/๔๓๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๘/๓๓๖
๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๖๙/๓๒๔ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๘/๓๗๖

อจฺฉิ (อจฺฉ ทสฺสนพฺยาปเนสุ+อิ) ดวงตา. **อจฺฉติ ปสฺสติ อเนนาติ อจฺฉิ** ดวงตาที่ช่วยให้มองเห็น ชื่อว่าอัจฉิ

จกฺขุ (จกฺข ทสฺสเน+อุ) ดวงตา. **จกฺขติ อสฺสาเทติ รูปนฺติ จกฺขุ** ดวงตาที่ชอบรูป ชื่อว่าจักขุ. **จกฺขติ ปสฺสตีติ วา จกฺขุ** หรือดวงตาที่มองเห็น ชื่อว่าจักขุ. **จกฺขุ เจว รูปา จ โสตํ เจว สทฺทา จ**[๑] คือดวงตากับรูป หูกับเสียง

[๑๕๐] **โสตํ สทฺทคฺคโห กณฺโณ สวนํ สุติ นตฺถุ ตุ**
นาสา จ นาสิกา ฆานํ ชิวฺหา ตุ รสนา ภเว.

หู ๕ บท

โสต (สุ สวเน+ต) หู, โสต. **สุณาติ เอเตนาติ โสตํ** หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าโสตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู ภควนฺตํ สุสฺสูสึสุ โสตํ โอทหึสุ**[๒] ภิกษุปัญจวัคคีย์ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาค เงี่ยโสตสดับ

สทฺทคฺคห (สทฺทสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+อ) หู, เครื่องรับเสียง. **สทฺโท คยฺหเต อเนนาติ สทฺทคฺคโห** หูเครื่องช่วยให้ได้ยินเสียง ชื่อว่าสัททัคคหะ (ซ้อน คฺ)

กณฺณ (กณฺณ สวเน+อ) หู, กรรณ, หูภาชนะ, มุม. **กณฺณติ สุณาติ เอเตนาติ กณฺโณ** หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่ากัณณะ. **อนุชานามิ ภิกฺขเว กณฺเณ พนฺธิตุนฺติ. กณฺโณ ชีรติ. ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ผูกมุมจีวรไว้ มุมจีวรชำรุด ภิกษุทั้งหลาย จึงกราบทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค

สวน (สุ สวเน+ยุ) หู. **สุณาติ เอเตนาติ สวนํ** หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าสวนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน). **อตฺเถตํ ภิกฺขเว สวนํ เนตํ นตฺถีติ วทามิ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย การฟังนี้มีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มี

สุติ (สุ สวเน+ติ) หู. **สุณาติ อเนนาติ สุติ** หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าสุติ

จมูก ๔ บท

นตฺถุ (นส คนฺโธปาทาเน+ถุ) จมูก. **นสนฺติ เอตายาติ นตฺถุ** จมูกเครื่องช่วยดมกลิ่น ชื่อว่านัตถุ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว นตฺถุกมฺมํ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้หยอดจมูก

นาสา (นส คนฺโธปาทาเน+ณ+อา) จมูก. **นสนฺติ เอตายาติ นาสา** จมูกเครื่องช่วยดมกลิ่น ชื่อว่านาสา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เอวํ รูหตุ เต นาสา**[๖] จมูกของท่านจงงอกขึ้นใหม่อย่างนั้น

---

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๑๗๐/๑๒๖ ๒ วิ.มหาวิ. ๔/๑๒/๑๗ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๔๗/๒๐๑
๔ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๐๑/๓๖๔ ๕ วิ.มหา. ๕/๓๘/๔๗ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๓๘๒/๑๐๕

นาสิกา (นส คนฺโธปาทาเน+ณฺวุ+อา) จมูก. **นสนฺติ เอตายาติ นาสิกา** จมูกเครื่องช่วยดมกลิ่นชื่อว่านาสิกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **นาสิกา ทุกฺขา โหนฺติ**[๑] จมูกเจ็บ

ฆาน (ฆา คนฺโธปาทาเน+ยุ) จมูก. **ฆายติ คนฺโธปาทานํ กโรตีติ ฆานํ, ฆายนฺติ อเนนาติ วา ฆานํ** จมูกที่ดมกลิ่น หรือจมูกที่ใช้ดมกลิ่น ชื่อวาฆานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ตสฺมาติห เต คหปติ เอวํ สิกฺขิตพฺพํ น ฆานํ อุปาทิยิสฺสามิ**[๒] คฤหบดี เพราะเหตุนั้นในข้อนี้ท่านควรศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่ยึดถือจมูก

ลิ้น ๒ บท

ชิวฺหา (ชีว ปาณธารเณ+ห+อา) ลิ้น. **ชีวติ เอตายาติ ชิวฺหา** ลิ้นที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ชื่อว่าชิวหา (รัสสะ อี เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ชีวิตนิมิตฺตํ รโส ชีวิตํ นาม** รสชื่อว่าชีวิตเพราะมีชีวิตเป็นเหตุ. **ตํ อวฺหายตีติ ชิวฺหา** ลิ้นที่ถือเอารสนั้น ชื่อว่าชิวหา. **ชิวฺหา นิจฺจา วา อนิจฺจา วาติ. อนิจฺจา ภนฺเตติ**[๓] พระนันทกะถามว่า ลิ้นเป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุณีตอบว่าไม่เที่ยง เจ้าข้า

รสนา (รส อสฺสาทเน+ยุ+อา) ลิ้น. **รสนฺติ เอตายาติ รสนา** ลิ้นที่ช่วยให้บุคคลพอใจ ชื่อว่ารสนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **รสํ ชานาตีติ วา รสนา** หรือลิ้นที่รู้รส ชื่อว่ารสนา (รสสทฺทูปปท+ญา อวโพธเน+กฺวิ, อาเทศ ญา เป็น นา, ลบ กฺวิ). **รสํ นยตีติ รสนา** ลิ้นที่นำรสไปชื่อว่ารสนา (รสสทฺทูปปท+นี นเย+อ+อา, ลบสระหน้า)

[๑๕๑] **สรีรํ วปุ คตฺตํ จา- ตฺตภาโว โพนฺทิ วิคฺคโห**
เทหํ วา ปุริเส กาโย ถิยํ ตนุ กเฬวรํ.

ร่างกาย ๑๐ บท

สรีร (สร คติยํ+อีร) ร่างกาย, สรีระ. **สรติ คจฺฉตีติ สรีรํ** ร่างกายที่เป็นไป ชื่อว่าสรีระ. **สรติ วาตํ หึสตีติ สรีรํ** ร่างกายที่เบียดเบียนลม ชื่อว่าสรีระ (สร หึสายํ+อีร). **มาตาปิตูนํ สรีรํ จิตกํ อาโรเปตฺวา อคฺคึ ทตฺวา**[๔] ยกพระบรมศพของพระชนกพระชนนีขึ้นบนพระจิตกาธานแล้ว ถวายพระเพลิง

วปุ (วป พีชสนฺตาเน+อุ) ร่างกาย. **วปติ กุสลากุสลพีชเมตฺถาติ วปุ** ร่างกายเป็นที่หว่านพืชคือกุศลและอกุศล จึงชื่อว่าวปุ

คตฺต (คมุ คติมฺหิ+ต, คห อุปาทาเน+ต) ร่างกาย. **คจฺฉติ คณฺหาติ วา กุสลากุสลํ เอเตนาติ**

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๑๕๕/๖๑ ๒ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๗๒๗/๔๖๗ ๓ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๗๖๙/๔๘๘
๔ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๒๘

คตฺตํ ร่างกายที่เป็นไป หรือร่างกายเป็นเครื่องถือเอากุศลและอกุศล ชื่อว่าคัตตะ (ลบ มฺ และ หฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ). **อตฺตโน คตฺตํ โวทกํ กตฺวา**[๑] เช็ดร่างกายของตนให้แห้งแล้ว

อตฺตภาว (อตฺตสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+อ) ร่างกาย. **“อตฺตา”ติ อภิธานํ พุทฺธิ จ ภวนฺติ เอตสฺมาติ อตฺตภาโว** การรู้จักชื่อ “อัตตา” จากร่างกายนี้ และอัตตาจากร่างกายนี้มีอยู่ ฉะนั้น ร่างกายนี้จึงชื่อว่าอัตตภาวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เกวลา เอกจิตฺตสมายุตฺตา**[๒] ชีวิต ร่างกาย สุข และทุกข์ทั้งมวล เป็นธรรมประกอบในจิตอย่างเดียวเหมือนกัน

โพนฺทิ (วุ สํวรเณ+ทิ) ร่างกาย. **วุโณติ สํวรติ เอตฺถาติ โพนฺทิ** ร่างกายเป็นที่ให้คอยระวัง จึงชื่อว่าโพนทิ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ว เป็น พ). **มหตี วต เต โพนฺทิ น จ ปญฺญา ตทูปิกา**[๓] ร่างกายของท่านใหญ่โตนัก แต่ปัญญาหาควรแก่ร่างกายนั้นไม่

วิคฺคห (วิ+คห อุปาทาเน+อ) ร่างกาย. **วิวิธํ คณฺหาติ เอตฺถาติ วิคฺคโห** ร่างกายเป็นที่ถือเอาสิ่งต่างๆ จึงชื่อว่าวิคคหะ (ซ้อน คฺ)

เทห (ทิห อุปจเย+ณ) ร่างกาย. **ทิหติ วฑฺฒติ เอตฺถ กุสลากุสลนฺติ เทหํ** ร่างกายเป็นที่เจริญกุศลและอกุศล ชื่อว่าเทหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เทหํ ปุริเส วา เทห**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์บ้าง. **ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติ**[๔] ละกายมนุษย์แล้ว จักยังกายทิพย์ให้บริบูรณ์

กาย (กุ+อาย) ร่างกาย. **กุจฺฉิตานํ อาโย อุปฺปตฺติฏฺฐานนฺติ กาโย** ร่างกายเป็นที่เกิดขึ้นของสิ่งสกปรกทั้งหลาย จึงชื่อว่ากายะ (บทนี้เป็นพหุพพีหิสมาส)

ตนุ (ตนุ วิตฺถาเร+อุ) ร่างกาย. **สํสารทุกฺขํ ตโนตีติ ตนุ** ร่างกายที่แผ่ไปสู่ความทุกข์ในสงสารชื่อว่าตนุ. **ตนุสทฺโทยํ อิตฺถิยํ ตนุ**ศัพท์นี้มีใช้ในอิตถีลิงค์

กเฬวร (กฬสทฺทูปปท+วร สํวรเณ+อ) ร่างกาย. **กเฬ เจตสิ วรติ สํวรตีติ กเฬวรํ** ร่างกายอันระวังที่จิต ชื่อว่ากเฬวระ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ)

กุสลาทิวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยกุศลเป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๖ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๙/๔๘ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๖/๗๗
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๓๙/๒๘๘

๑.๕. จิตตาทิวัณณนา

พรรณนาชื่อของจิตเป็นต้น

[๑๕๒] จิตฺตํ เจโต มโน นิตฺถี วิญฺญาณํ หทยํ ตถา
มานสํ ธี ตุ ปญฺญา จ พุทฺธิ เมธา มติ มุติ.

[๑๕๓] ภูรี มนฺตา จ ปญฺญาณํ ญาณํ วิชฺชา จ โยนิ จ
ปฏิภานมโมโหถ ปญฺญาเภทา วิปสฺสนา.

[๑๕๔] สมฺมาทิฏฺฐิปกุติกา วีมํสา ตุ วิจารณา
สมฺปชญฺญํ ตุ เนปกฺกํ เวทยิตํ ตุ เวทนา.

จิต, ใจ ๖ ศัพท์

จิตฺต (จินฺต จินฺตายํ+ต) จิต, ใจ. **จินฺเตตีติ จิตฺตํ** สภาพที่คิด ชื่อว่าจิตตะ (ลบ นฺ). **อารมฺมณํ จินฺเตติ ชานาตีติ จิตฺตํ** สภาพที่รู้อารมณ์ ชื่อว่าจิตตะ (ลบ นฺต, ซ้อน ตฺ). **สมาหิตํ จิตฺตํ เอกคฺคํ** [๑] จิตอันตั้งมั่นแล้วในอารมณ์เดียว. **ปรมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ปรมํ วิญฺญาณํ ปาตุภูตํ** [๒] จิตดวงแรกเกิดขึ้น คือ ปฐมวิญญาณปรากฏ

เจต (จิต สญฺเจตเน+อ) จิต, ใจ. **จินฺเตตีติ เจโต** สภาพที่คิด ชื่อว่าเจตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน สพฺพาวนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆํ เจตสา เจโต ปริจฺจ มนสากาสิ**[๓] ท่านมหาโมคคัลลานะมนสิการกำหนดจิตภิกษุสงฆ์ที่มีอยู่ทั้งหมดด้วยจิต

มน (มน ญาเณ+อ) จิต, ใจ, มนัส. **มนติ ชานาตีติ มโน** สภาพที่รับรู้ ชื่อว่ามนะ. **อนิตฺถี มน**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ยํ จิตฺตํ ตํ มโน, ยํ มโน ตํ จิตฺตํ** [๔] สิ่งใดเป็นจิต สิ่งนั้นเป็นใจ สิ่งใดเป็นใจ สิ่งนั้นเป็นจิต

วิญฺญาณ (วิ+ญา อวโพธเน+ยุ) จิต, ใจ. **วิชานาตีติ วิญฺญาณํ** สภาพที่รู้ชัด ชื่อว่าวิญญาณะ (ซ้อน ญฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **วิญฺญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ. อนิจฺจํ ภนฺเตติ**[๕] วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง, ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

หทย (หร หรเณ+ย) จิต, ใจ, หทัย. **หรติ อตฺตโน อาธารนฺติ หทยํ** สภาพที่นำไปสู่ความยินดีของตน ชื่อว่าหทยะ (อาเทศ ร เป็ ทฺ). **รสตณฺหาย คธิโต หทยํ นาวพุชฺฌติ**[๖] ผู้ถูกความอยากในรสครอบงำแล้ว ย่อมไม่รู้สึกถึงความตั้งใจ(ที่เกิดขึ้นตั้งแต่บวชว่าเราจะทำที่สุดทุกข์)

มานส (มน+สณฺ) จิต, ใจ, มานัส. **มโน เอว มานสํ** ใจนั่นแหละคือมานสะ (ลง สณฺ ปัจจัยในสกัตถะ,

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๖ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘๑/๑๓๗ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๘/๒๘๔
๔ วิ.มหา. ๑/๑๘๔/๑๓๘ ๕ วิ.มหา.๔/๒๑/๒๗ ๖ ขุ.เถร. ๒๖/๓๘๖/๓๗๒

ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สุปณิหิตํ เม มานสํ สจฺจานํ โพธาย**[๑] เราตั้งใจไว้ดีแล้วเพื่อรู้สัจจะทั้งหลาย

ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ ๑๔ ศัพท์

ธี (เฌ จินฺตายํ+อี) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ฌายตีติ ธี** ปัญญาที่พิจารณา ชื่อว่าธี (อาเทศ เฌ เป็น ธ, ลบสระหน้า). **ธาเรตีติ ธี** ปัญญาที่ทรงไว้ ชื่อว่าธี (ธา ธารเณ+อี, ลบสระหน้า). **ธี วุจฺจติ ปญฺญา**[๒] ปัญญาเรียกว่า "ธี"

ปญฺญา (ป+ญา อวโพธเน+กฺวิ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ปญฺญายเต เอตายาติ ปญฺญา** สภาวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าปัญญา (ซ้อน ญฺ, ลบ กฺวิ). **นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา**[๓] แสงสว่างที่เสมอด้วยปัญญาไม่มี. **ญาณํ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ**[๔] ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว. **ปชานนฏฺเฐน ปญฺญา**[๕] ชื่อว่าปัญญา เพราะอรรถว่ารู้ทั่วถึง

พุทฺธิ (พุธ อวคมเน+ติ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **พุชฺฌเต เอตายาติ พุทฺธิ** ปัญญาเครื่องตรัสรู้ ชื่อว่าพุทธิ (อาเทศ ต ของ ติ ปัจจัย เป็น ธ, และอาเทศ ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ). **กงฺขา ฉิชฺชติ พุทฺธิ วฑฺฒติ**[๖] ตัดความสงสัยได้ ปัญญาย่อมเจริญ

เมธา (มิ หึสายํ+ธ+อา) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **สมฺโมหํ เมธติ หึสตีติ เมธา** ปัญญาที่เบียดเบียนความไม่รู้ ชื่อว่าเมธา (วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **สุขุมมฺปิ อตฺถํ เมธติ อาททาตีติ เมธา** ปัญญาที่ถือเอาเนื้อความที่ละเอียดลึกซึ้งได้ ชื่อว่าเมธา (เม อาทาเน +ธ+อา). **เมธา วุจฺจติ ปญฺญา**[๗] ปัญญาท่านเรียกว่า "เมธา"

มติ (มน ญาเณ+ติ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **มนติ ชานาตีติ มติ** ปัญญาที่รู้ ชื่อว่ามติ (ลบ นฺ). **ภีเตน ชายเต มติ**[๘] ปัญญาย่อมเกิดขึ้นเพราะความกลัว

มุติ (มุน ญาเณ+ติ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **มุนาตีติ มุติ** ปัญญาที่รู้ ชื่อว่ามุติ (ลบ นฺ)

ภูริ, ภูรี (ภู สตฺตายํ+ริ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ภวตีติ ภูริ, ภูรี** ปัญญาที่มีอยู่ ชื่อว่าภูริและภูรี (ทีฆะ อิ เป็น อี บ้าง). **ปญฺญาเยว ภูเต อตฺเถ รมตีติ ภูรีติ วุจฺจติ**[๙] ปัญญานั่นแลยินดีในประโยชน์ที่มีอยู่ จึงเรียกว่าภูรี (ภูสทฺทูปปท+รมฺ รมเน+อิ,อี, ลบ มฺ). **มหาปญฺโญ ปุถุปญฺโญ หาสปญฺโญ ชวนปญฺโญ ติกฺขปญฺโญ นิพฺเพธิกปญฺโญ ภูริ วุจฺจติ**[๑๐] ผู้มีปัญญามาก มีปัญญากว้าง มีปัญญาอาจหาญร่าเริง มีปัญญาไว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญารู้แจ้ง เรียกว่า ภูริ

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๔๓/๕๘๕
๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๙/๕๑
๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๙/๙
๔ วิ.มหา. ๔/๑๕/๑๙
๕ วิ.อฏฺ. ๑/๑๑๙
๖ ขุ.เถร. ๒๖/๒๑๒/๒๗๗
๗ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๔๑๖/๑๙๙
๘ ขุ.ชา. ๒๘/๒๑๑/๘๐
๙ ปฏิสํ.อฏฺ. ๔๗/๑๘๐/๓๙๙
๑๐ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๓๙๖/๑๙๑

มนฺตา (มน ญาเณ+ต+อา) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **มนติ ชานาตีติ มนฺตา** ปัญญาที่รู้ ชื่อว่ามันตา (ลบสระหน้า)

ปญฺญาณ (ป+ญา อวโพธเน+ยุ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ปชานาติ เอเตนาติ ปญฺญาณํ** ปัญญาเครื่องรู้ทั่วถึง ชื่อว่าปัญญาณะ (ซ้อน ญฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ปญฺญาณํ วุจฺจติ วิปสฺสนา อนิจฺจาทิปฺปกาเรสุ ปวตฺตตฺตา**[๑] วิปัสสนาท่านเรียกว่าปัญญาณะ เพราะเป็นไปในธรรมประการต่างๆ มีความไม่เที่ยงเป็นต้น

ญาณ (ญา อวโพธเน+ยุ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ชานาติ อเนนาติ ญาณํ** ปัญญาเครื่องรู้ ชื่อว่าญาณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ญาตฏฺเฐน ญาณํ**[๒] ปัญญาชื่อว่าญาณะ เพราะอรรถว่ารู้. **ญาณนฺติ ติสฺโส วิชฺชา**[๓] วิชชา ๓ อย่าง ชื่อว่าญาณะ

วิชฺชา (วิท ญาเณ+ย+อา) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **วิทติ ชานาตีติ วิชฺชา** ปัญญาที่รู้ ชื่อว่าวิชชา (อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **อยํ โข เม พฺราหฺมณ รตฺติยา ปฐเม ยาเม ปฐมา วิชฺชา อธิคตา อวิชฺชา วิหตา**[๔] พราหมณ์ วิชชาที่ ๑ นี้ เราบรรลุแล้วในปฐมยามแห่งราตรี อวิชชาเรากำจัดได้แล้ว

โยนิ (ยุ มิสฺสเน+ยุ+อิ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ. **ยมติ มิสฺสี ภวติ เณยฺเยสูติ โยนิ** ปัญญาที่มีรวมอยู่ในเญยธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าโยนิ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ปฏิภาน, ปฏิภาณ (ปฏิ+ภา ทิตฺติยํ+ยุ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ, ปฏิภาณ. **ปฏิมุขํ ภนฺติ อุปฏฺฐหนฺติ เณยฺยา เอเตนาติ ปฏิภานํ** ปัญญาที่ช่วยให้เญยธรรมพลันปรากฏต่อหน้า ชื่อว่าปฏิภานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ปญฺญวโต กเถนฺตสฺส ปฏิภานํ อนนฺตํ โหติ**[๕] ปฏิภาณของผู้มีปัญญาที่กำลังกล่าวอยู่ย่อมไม่สิ้นสุด

อโมห (น+มุห เวจิตฺเต+ณ) ญาณ, ปัญญา, ความรู้, ความเข้าใจ, ความไม่หลง. **น มุยฺหติ เอเตนาติ อโมโห** ปัญญาที่ช่วยให้ไม่หลง ชื่อว่าอโมหะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

ปัญญามีอีกหลายศัพท์ เช่น **วีมํสา, วิจย, สมฺเปกฺขา, อุปลทฺธิ, ปฏิปตฺติ, ญตฺติเจตนา**

ปัญญา ๖ ประเภท

วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิปภุติกา ปญฺญาเภทา วิปัสสนาและสัมมาทิฐิเป็นต้น เป็นชื่อของปัญญา. **วิปสฺสนาทโย เนปกฺกนฺตา ปริยายา ปญฺญาเภทา ปญฺญาวิเสสา** ตั้งแต่ **วิปสฺสนา**ศัพท์ ถึง **เนปกฺก**ศัพท์ เป็นประเภทของปัญญา

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒๐๔/๒๘๒ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๑๑๙ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๓/๑๗๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗ ๕ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๕๒/๒๕๖

วิปสฺสนา (วิ+ทิส เปกฺขเน+ยุ+อา) วิปัสสนา, ปัญญา, ปัญญารู้แจ้ง. **วิวิธํ อนิจฺจาทิกํ สงฺขาเรสุ ปสฺสตีติ วิปสฺสนา** ปัญญาที่เห็นสภาวธรรมต่างๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่าวิปัสสนา (อาเทศ ทิสฺ ธาตุเป็น ปสฺสฺ, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติยา โข คหปติ เทฺว ธมฺมา พหูปการา สมโถ จ วิปสฺสนา จ**[๑] คฤหบดี ธรรม ๒ อย่าง คือ สมถะและวิปัสสนา มีอุปการะมากต่อสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

สมฺมาทิฏฺฐิ (สมฺมาสทฺทูปปท+ทิส เปกฺขเน+ติ) สัมมาทิฐิ, ปัญญา, ความเห็นถูก. **สมฺมา ทสฺสนํ สมฺมาทิฏฺฐิ** ความเห็นถูก ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ (อาเทศ สฺตฺ เป็น ฏฺฐฺ). **สมฺมาทสฺสนลกฺขณา สมฺมาทิฏฺฐิ** สัมมาทิฐิมีความเห็นถูกเป็นลักษณะ. **สา ทุวิธา โลกิยโลกุตฺตรวเสน, ตตฺถ ปุริมา ฉพฺพิสุทฺธิปฺปวตฺติกาเล อิตรา ญาณทสฺสนวิสุทฺธิกาเล ลพฺภติ** สัมมาทิฐินั้น มี ๒ อย่าง คือ โลกียสัมมาทิฏฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิ, ใน ๒ อย่างนั้น อย่างแรกได้ในเวลาที่ความบริสุทธิ์ ๖ อย่างเกิดขึ้น, อย่างหลังได้ในเวลาบริสุทธิ์ด้วยญาณทัสสนะ. **ทสวตฺถุกา สมฺมาทิฏฺฐิ**[๒] สัมมาทิฐิมีวัตถุ ๑๐ อย่าง

วีมํสา (วิ+มาน วีมํสายํ+ส+อา) วิมังสา, ปัญญา, ปัญญาพิจารณา, การทดลอง. **วิเสเสน มานิยเตติ วีมํสา, จิตฺตาโภคาทิ** ปัญญาที่พิจารณาเป็นพิเศษ ชื่อว่าวีมังสา หมายถึงการเอาใจจดจ่อเป็นต้น (อาเทศ มานฺ เป็น มํ, ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). **วีมํสนํ วีมํสา** การพิจารณา ชื่อว่าวีมังสา (วิ+มํส วีมํสเน+อา, ทีฆะ อิ เป็น อี)

> สทฺธาหตฺโถ มหานาโค อุเปกฺขาเสตทนฺตวา
> สติ คีวา สิโร ปญฺญา วีมํสา ธมฺมจินฺตนา.[๓]

ช้างตัวประเสริฐมีศรัทธาเป็นงวง อุเบกขาเป็นงาอันขาวสะอาด สติเป็นคอ ปัญญาที่พิจารณาธรรมเป็นศีรษะ

วิจารณา (วิ+จร สญฺจเย+ยุ+อา) ปัญญา, วิจารณญาณ, ปัญญาพิจารณา. **วิจารยเต เอตายาติ วิจารณา** ปัญญาเครื่องพิจารณา ชื่อว่าวิจารณา (วุฑฺฒิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วิจารณปญฺญาว เสฏฺฐา**[๔] ปัญญาพิจารณานั่นแหละประเสริฐสุด. **เอสา เต วิจารณปญฺญา**[๕] ปัญญาพิจารณานั้นไม่มีแก่ท่าน

สมฺปชญฺญ (สํ+ป+ญา อวโพธเน+ยุ) สติปัฏฐาน, ปัญญา, สัมปชัญญะ, ปัญญารู้ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์เป็นต้น. **สมฺปชานาตีติ สมฺปชาโน** ปัญญาที่รู้ทั่วถึง ชื่อว่าสัมปชานะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ญา เป็น ชา, ยุ เป็น อน, ลบ อ). **สมฺปชานสฺส ภาโว สมฺปชญฺญํ** ความเป็นปัญญารู้ทั่วถึง ชื่อว่าสัมปชัญญะ (สมฺปชาน+ณฺย, ลบ ณฺ และสระที่ น, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **ภิกฺขุ อาตาปี**

---

๑ สํ.สฬา. ๑๘/๕๗๐/๓๖๔
๒ วิ.ปริ. ๘/๑๐๐๐/๓๔๗
๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๘๔/๓๖๘
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๘/๘๒/๒๗๘
๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๓๘/๕๔๗

สมฺปชญฺญํ น ริญฺจติ[๑] ภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ย่อมไม่ทอดทิ้งสัมปชัญญะ. **สาตฺถกสมฺปชญฺญํ สปฺปายสมฺปชญฺญํ โคจรสมฺปชญฺญํ อสมฺโมหสมฺปชญฺญนฺติ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ**[๒] ปัญญามี ๔ ประการ คือ (๑) ปัญญารู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ (๒) ปัญญารู้ว่าควรและไม่ควร (๓) ปัญญารู้สถานที่ควรไปและไม่ควรไป (๔) ปัญญาไม่หลงลืม

เนปกฺก (นิ+ปจ ปาเก+อ) สติปัฏฐาน, ปัญญา, ปัญญาบ่มกุศลธรรมให้สุก. **นิสฺเสสโต ปาเจติ กุสลธมฺเมติ นิปโก, ญาณี ปุคฺคโล** บุคคลผู้บ่มกุศลธรรมทั้งหลายให้สุกโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่านิปกะ ได้แก่บุคคลผู้มีปัญญา (อาเทศ จ เป็น ก). **นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ** ความเป็นผู้มีปัญญา ชื่อว่าเนปักกะ (นิปก+ณฺย, ลบ ณฺ และสระที่ ก, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ กฺย เป็น ก, ซ้อน กฺ). **เนปกฺกํ วุจฺจติ ปญฺญา**[๓] ปัญญาท่านเรียกว่าเนปักกะ

เวทนา, การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก ๒ ศัพท์

เวทยิต (วิท อนุภวเน+ณฺย+อิ+ต) เวทนา, การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก. **เวทยตีติ เวทยิตํ** สุขและทุกข์เป็นต้นที่บุคคลเสวย ชื่อว่าเวทยิตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **ทุกฺขํ อสาตํ เวทยิตํ อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว โทมนสฺสํ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย การเสวยอารมณ์อันเป็นทุกข์แสนสาหัสนี้ เราเรียกว่าโทมนัส

เวทนา (วิท อนุภวเน+ยุ+อา) เวทนา, การเสวยอารมณ์, ความรู้สึก. **เวทยตีติ เวทนา** สุขและทุกข์เป็นต้นที่บุคคลเสวย ชื่อว่าเวทนา (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **เวทนา อนิจฺจาติ สทฺทํ นิจฺฉาเรติ**[๕] เปล่งเสียงออกมาว่า เวทนาไม่เที่ยง

[๑๕๕] ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป- ปฺปโนหายุ ตุ ชีวิตํ
เอกคฺคตา ตุ สมโถ อวิกฺเขโป สมาธิ จ.

ความคิด, ความดำริ, ความวิตก ๕ ศัพท์

ตกฺก (ตกฺก วิตกฺเก+อ) ความคิด, ความดำริ, ความวิตก, ความตรึก, ความตริตรอง. **ตกฺเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ ตกฺโก** สภาพที่ยกสัมปยุตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ ชื่อว่าตักกะ. **ตกฺโก วิตกฺโก สงฺกปฺโป อปฺปนา พฺยปฺปนา เจตโส อภินิโรปนา**[๖] ความตรึก วิตก ดำริ แน่วแน่ ปักใจ

วิตกฺก (วิ+ตกฺก วิตกฺเก+อ) ความคิด, ความวิตก, ความดำริ, ความตรึก, ความตริตรอง. **วิตกฺเกติ สมฺปยุตฺตธมฺเม อารมฺมณํ อภินิโรเปตีติ ตกฺโก** สภาพที่ยกสัมปยุตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ ชื่อว่าตักกะ.

---

๑ สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๔/๒๕๕
๒ ที.อฏฺ. ๔/๒๑๔/๑๖๖
๓ ที.อฏฺ. ๕/๓๔๘/๓๑๘
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๙๕/๓๔๒
๕ วิ.มหาวิ. ๒/๒๘๖/๑๙๒
๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๖๓//๑๘๓

วิตกฺโก โข เทวานมินฺท ปปญฺจสญฺญาสงฺขานิทาโน[๑] ท่านจอมเทพ ความคิดมีสัญญาส่วนที่ประกอบด้วยตัณหา มานะและทิฐิ อันให้ถึงความประมาทมัวเมาเป็นเหตุเกิด

สงฺกปฺป (สํ+กปฺป วิตกฺกสามตฺถิเยสุ+อ) ความคิด, ความดำริ. **สงฺกปฺปนฺติ ปภวนฺติ อเนนาติ สงฺกปฺโป** ธรรมเครื่องดำริ ชื่อว่าสังกัปปะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **โส เต อิชฺฌตุ สงฺกปฺโป**[๒] ความดำริ(ในการออกบวช) ของเธอนั้นจงสำเร็จ

อปฺปนา (อป ปาปุณเน+ยุ+อา) ความคิด, ความดำริ. **อปฺเปติ สมฺปยุตฺตธมฺเม ปาเปติ อารมฺมณนฺติ อปฺปนา** จิตที่ส่งสัมปยุตธรรมไปสู่อารมณ์ ชื่อว่าอัปปนา (ซ้อน ปฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

อูห (อูห วิตกฺเก+อ) ความคิด, ความดำริ. **อูหนฺติ อเนนาติ อูโห** ธรรมเครื่องดำริ ชื่อว่าอูหะ

อายุ, ชีวิต, ชีวิตินทรีย์ ๒ ศัพท์

อายุ (อิ คติมฺหิ+ณุ) อายุ, ชีวิต, ชีวิตินทรีย์. **อยติ อทฺธานํ คจฺฉติ เยนาติ อายุ** ชีวิต เครื่องช่วยให้สัตว์ไปสู่กาลเวลาอันยืนยาว ชื่อว่าอายุ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย). **เอติ เอเตนาติ วา อายุ** หรือชีวิตที่ช่วยให้สัตว์เป็นไปได้ ชื่อว่าอายุ. **อายุ ปนาวุโส กึ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ. อายุ อุสฺมํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐตีติ**[๓] ท่านผู้มีอายุ อายุอาศัยอะไรจึงตั้งอยู่ได้ อายุอาศัยไออุ่นจึงตั้งอยู่ได้

ชีวิต (ชีว ปาณธารเณ+อิ+ต) อายุ, ชีวิต, ชีวิตินทรีย์. **ชีวนฺติ อเนนาติ ชีวิตํ** อายุที่ช่วยให้สัตว์เป็นอยู่ได้ ชื่อว่าชีวิตะ. **ทุชฺชานํ ชีวิตํ ทุชฺชานํ มรณํ**[๔] จะเป็นหรือตายก็ยากจะรู้ได้

จิตตั้งมั่น, ความสงบ, สมาธิ ๔ ศัพท์

เอกคฺคตา (เอก+อคฺค+ตา) จิตสงบ, ความมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว, ความสงบ, สมาธิ. **นานาลมฺพณวิสารณาภาวโต เอกํ อคฺคํ อารมฺมณเมตสฺสาติ เอกคฺคํ** สภาพที่จิตมีอารมณ์เดียว เพราะไม่มีความฟุ้งไปในอารมณ์ต่างๆ ชื่อว่าเอกัคคะ (ลบสระหน้า). **อคฺคสทฺโท เจตฺถ อาลมฺพณวาจโก อคฺค**ศัพท์ในที่นี้กล่าวถึงอารมณ์. **เอกคฺคสฺส ภาโว เอกคฺคตา** ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ชื่อว่าเอกัคคตา. **เอกํ วา อารมฺมณํ อชติ คจฺฉตีติ เอกคฺคํ, ตสฺส ภาโว เอกคฺคตา** หรือจิตที่ไปสู่อารมณ์เดียว ชื่อว่าเอกัคคะ, ความเป็นจิตไปสู่อารมณ์เดียวนั้น ชื่อว่าเอกัคคตา (เอกสทฺทูปปท+อช คติยํ+อ+ตา, อาเทศ ช เป็น ค, ซ้อน คฺ, ลบสระหน้า). **อิเมหิ สตฺตงฺเคหิ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา ปริกฺขตา**[๕] ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง (สมาธิ) ประกอบด้วยองค์ ๗ เหล่านี้

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๕๖/๓๑๒ ๒ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๐/๔๘๕ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๐๑/๕๔๑
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๖๑/๑๔๑ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๕๓/๑๘๐

สมถ (สมุ อุปสเม+ถ) สมถะ, ความมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว, ความสงบ, สมาธิ. **กามจฺฉนฺทํ สเมตีติ สมโถ** สมาธิที่ยังความพอใจในกามให้สงบลง ชื่อว่าสมถะ. **"สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปกฺโข"ติ หิ วุตฺตํ** ท่านกล่าวว่าสมาธิเป็นปฏิปักษ์ของกามฉันทะ. **กตเม เทฺว ธมฺมา ภาเวตพฺพา, สมโถ จ วิปสฺสนา จ**[๑] ธรรม ๒ อย่างที่พวกเธอควรเจริญ คือสมถะและวิปัสสนา

อวิกฺเขป (น+วิกฺเขป) สภาพที่จิตไม่ซัดส่าย, ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน, ความสงบ, สมาธิ. **วิกฺขิปนํ นานารมฺมณเปรณํ วิกฺเขโป** จิตที่ฟุ้งไปสู่อารมณ์ต่างๆ ชื่อว่าวิกเขปะ. **โส นตฺถิ เอตฺถาติ อวิกฺเขโป** สมาธิเป็นสภาพที่จิตไม่ซัดส่ายไปสู่อารมณ์ต่างๆ จึงชื่อว่าอวิกเขปะ (อาเทศ น เป็น อ). **พุทฺธานุสฺสติวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตา อวิกฺเขโป**[๒] ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจพุทธานุสติ

สมาธิ (สํ,อา+ธา ธารเณ+อิ) จิตตั้งมั่น, ความสงบ, สมาธิ. **เอการมฺมเณ สุฏฺฐุ อาธานํ สมาธิ** สภาพที่จิตยินดีในอารมณ์เดียว ชื่อว่าสมาธิ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **นานา-ลมฺพณวิกฺเขปวสปฺปวตฺตํ อธิสงฺขาตํ จิตฺตพฺยธํ สเมตีติ สมาธิ** ธรรมที่ข่มจิตอันฟุ้งไปในอารมณ์ต่างๆ ให้สงบลง ชื่อว่าสมาธิ (สมุ อุปสเม+อาธิ). **สมาธีติ สุญฺญโต สมาธิ อนิมิตฺโต สมาธิ อปฺปณิหิโต สมาธิ**[๓] สุญญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ และอัปปณิหิตสมาธิ ชื่อว่าสมาธิ

[๑๕๖] อุสฺสาหาตปฺปปคฺคาหา วายาโม จ ปรกฺกโม
ปธานํ วีริยํ เจหา อุยฺยาโม จ ธิติตฺถิยํ.

ความพยายาม, ความเพียร, อุตสาหะ ๑๐ ศัพท์

อุสฺสาห (อุสทฺทูปปท+สห ขมเน+ณ) ความพยายาม, ความเพียร, ความอุตสาหะ, ความบากบั่น. **อุ ทุกฺขลาภํ อุทฺธํ วา สหติ ขมตีติ อุสฺสาโห** ความพยายามที่อดทนต่อความทุกข์ยากหรืออดทนต่อความทุกข์ยิ่งขึ้นไปอีก ชื่อว่าอุสสาหะ (ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตตฺถ เต ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย**[๔] เธอพึงอุตสาหะในสิ่งนั้นตลอดชีวิต

อาตปฺป (อาสทฺทูปปท+ตป สนฺตาเป+อ) ความพยายาม, ความเพียร, ความบากบั่น. **อาภุโส กายํ จิตฺตญฺจ ตาเปตีติ อาตปฺโป** ความพยายามที่ทำกายและจิตให้เร่าร้อนอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอาตัปปะ (ซ้อน ปฺ). **ตีหิ ภิกฺขเว ฐาเนหิ อาตปฺปํ กรณียํ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรทำความบากบั่นด้วยฐานะ ๓ อย่าง (คือไม่ให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น ให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น และอดกลั้นต่อทุกขเวทนาอันแรงกล้า)

ปคฺคาห (ป+คห อุปาทาเน+ณ) ความพยายาม, ความเพียร. **ลีนํ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ อุกฺขิปตีติ**

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๗๙/๒๙๐ ๒ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๙๒/๗๐ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๖/๑๗๕
๔ วิ.มหา. ๔/๘๗/๑๐๖ ๕ องฺ.ติก. ๒๐/๔๘๙/๑๙๓

ปคฺคาโห ความพยายามยกจิตที่เร้นอยู่ให้ขึ้นมา ชื่อว่าปัคคาหะ (ซ้อน คฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อตฺตโน นิสฺสยํ ปรมตฺถํ คณฺหาเปตีติ วา ปคฺคาโห** หรือความพยายามที่ถือเอาปรมัตถ์ไว้เป็นที่อาศัยของตน ชื่อว่าปัคคาหะ. **ปสทฺโท ปรมตฺเถปิ** ปศัพท์ใช้ในอรรถปรมัตถ์ก็มี. **ปคฺคาโห จ อวิกฺเขโป จ**[๑] ความเพียรและสมาธิ. **ปคฺคาโหติ วีริยํ** [๒] บทว่า **ปคฺคาโห** คือความเพียร

วายาม (วายม อุสฺสาหเน+ณ) ความพยายาม, ความเพียร. **วายมนฺติ เยนาติ วายาโม** ธรรมเครื่องช่วยให้บุคคลพยายาม ชื่อว่าวายามะ (ลบ ณฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **สพฺพกาลํ วยติ คจฺฉตีติ วายาโม** ความพยายามที่เป็นไปตลอดเวลา ชื่อว่าวายามะ (วย คติมฺหิ+อม, วุทธิ อ ที่ ว เป็น อา, ทีฆะสระ อ ของปัจจัย). **วาโย วิย สทา อมติ คจฺฉตีติ วา วายาโม** หรือความพยายามที่เป็นไปทุกเมื่อเหมือนลม ชื่อว่าวายามะ (วายสทฺทูปปท+อม คมเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ฉนฺโท วา วายาโม วา อิทํ วา กรณียํ อิทํ วา อกรณียํ** [๓] ความพอใจหรือความพยายามว่า กิจนี้ควรทำหรือไม่ควรทำ

ปรกฺกม (ปรสทฺทูปปท+กม ปรกฺกเม+อ) ความพยายาม, ความเพียร, ความบากบั่น. **ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมตีติ ปรกฺกโม** ความพยายามที่ย่ำไปทุกที่ ชื่อว่าปรักกมะ (ซ้อน กฺ). **ปรํ ปจฺจนีกภูตํ โกสชฺชํ อกฺกมตีติ วา ปรกฺกโม** หรือความพยายามที่ย่ำยีความเกียจคร้านอันเป็นข้าศึก ชื่อว่าปรักกมะ. **ยสฺส ปรกฺกโม เสฏฺโฐ**[๔] พระพุทธเจ้าทรงมีความพยายามประเสริฐสุด

ปธาน (ป+ทห ภสฺมีกรเณ+ยุ) ความพยายาม, ความเพียร, ขวนขวาย. **ปทหติ เยนาติ ปธานํ** ความพยายามที่ให้เริ่มทำ ชื่อว่าปธานะ (อาเทศ ทหฺ เป็น ธ, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **เอวํ ปธานํ เอวํ อภิสมฺโพธิ**[๕] การตั้งความเพียร การตรัสรู้ เป็นอย่างนี้

วีริย (วีรสทฺทูปปท+อีร คติยํ+อ) ความพยายาม, ความเพียร, วิริยะ, ขวนขวาย. **วีเร สาธุ, วีรานํ วา กมฺมํ, วิธินา วา อีรยิตพฺพํ ปวตฺเตตพฺพนฺติ วีริยํ** การทำในสิ่งที่ดีหรือของคนดี หรือความพยายามที่เป็นไปตามวิธี ชื่อว่าวีริยะ (รัสสะ อี ของปัจจัยเป็น อิ). **มม ปน อจฺจารทฺธํ วีริยํ** [๖] ความเพียรอันเราปรารภอย่างยิ่งแล้ว

อีหา (อีร คติยํ+ห+อา) ความพยายาม, ความเพียร, ขวนขวาย. **อีหติ เอติ วา ยาย สุภาสุภ-ผลนฺติ อีหา** ความเพียรที่ทำให้ไปสู่ผลที่ดีและไม่ดี ชื่อว่าอีหา (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

อุยฺยาม (อุสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+อม) ความพยายาม, ความเพียร, ขวนขวาย, บากบั่น. **อุทฺธํ ยนฺติ เยนาติ อุยฺยาโม** ความพยายามที่ช่วยให้ไปสู่ที่สูงขึ้น ชื่อว่าอุยยามะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ซ้อน ยฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

---

๑ องฺ.ทุก. ๒๐/๓๓๓/๑๐๔ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๘๙/๖๒ ๓ องฺ.ติก. ๒๐/๕๐๑/๒๒๓
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๔/๕๐๒ ๕ ที.มหา. ๑๐/๕๕/๕๙ ๖ ที.อฏฺ. ๔/๙

ธิติ (ธา คตินิวตฺติยํ+ติ) ความพยายาม, ความเพียร, ความมุ่งมั่น. **ติฏฺจติ เอตฺถ สุภาสุภผลนฺติ ธิติ** ความพยายามอันเป็นที่ตั้งแห่งผลดีและไม่ดี ชื่อว่าธิติ (อาเทศ ฐา เป็น ธิ). **อิตฺถียํ** ธิติศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค โส เว เปจฺจ น โสจติ**[๑] ผู้มีสัจจะ ธรรมะ ธิติ จาคะนั้นแล ละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศก

[๑๕๗] **จตฺตาริ วีริยงฺคานิ ตจสฺส จ นหารุโน**
อวสิสฺสนมฏฺฐิสฺส มํสโลหิตสุสฺสนํ.

องค์แห่งความเพียร ๔ อย่าง

การเหลืออยู่แต่หนัง เส้นเอ็น กระดูก และการเหือดแห้งไปแห่งเนื้อและเลือด เป็นลักษณะของความเพียร ๔ ประการ

หนัง เส้นเอ็น และกระดูก

ตจ (ตจ ปาลเน+อ) หนัง. **ตจติ สรีรํ ปาเลตีติ ตโจ** หนังที่รักษาสรีระไว้ ชื่อว่าตจะ. **เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ**[๒] ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง

นหารุ, นฺหารุ (นห พนฺธเน+อารุ) เส้นเอ็น. **นหติ พนฺธตีติ นหารุ, นฺหารุ** เส้นเอ็นที่รึงรัด ชื่อว่านหารุ. **ตโจ จ นหารุ จ อฏฺฐิ อวสิสฺสตุ**[๓] หนัง เส้นเอ็น และกระดูกจงเหลืออยู่

อฏฺฐิ (อส เขปเน+ติ) กระดูก, อัฐิ. **อสติ เขปติ อทฺธานนฺติ อฏฺฐิ** กระดูกที่ทิ้งกาลเวลาไว้ตลอดกาลนาน (คงทน) ชื่อว่าอัฏฐิ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **อาภุโส ติฏฺจติ เอเตนาติ วา อฏฺฐิ** หรือกระดูกที่ช่วยให้ร่างกายยืนอยู่ได้ ชื่อว่าอัฏฐิ (อา+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อิ. ซ้อน ฏฺ, รัสสะสระหน้า). **อฏฺฐิ นาม ยํ กิญฺจิ อฏฺฐิ**[๔] กระดูกทุกอย่าง ชื่อว่าอัฐิ

เนื้อและเลือด

มํส (มน ญาเณ+ส) เนื้อ. **มนิตพฺพํ ญาตพฺพนฺติ มํสํ** เนื้อที่บุคคลรู้จัก ชื่อว่ามังสะ (อาเทศ นฺ เป็นนิคหิต). **คาวึ หนฺตฺวา มํสํ ขาทิตฺวา**[๕] ฆ่าแม่โคแล้วเคี้ยวกินเนื้อ

โลหิต (รุห ชนเน+อิ+ต) เลือด. **รุหติ สรีเร พฺยาปนวเสนาติ โลหิตํ** เลือดที่เกิดโดยกระจายไปทั่วสรีระ ชื่อว่าโลหิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ร เป็น ล). **สญฺชยสฺส ปน ปริพฺพาชกสฺส ตตฺเถว อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคจฺฉิ**[๖] เลือดอุ่นๆ พุ่งออกจากปากของสญชัยปริพาชกในที่นั้นนั่นเอง

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๔๕/๓๑๖ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๓๙/๒๓๔
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๕๒/๔๙๙ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๒/๑๒๐ ๖ วิ.มหา. ๔/๗๐/๗๗

[๑๕๘] อุสฺโสฬฺหี ตฺวธิมตฺเตหา สติ ตฺวนุสฺสติตฺถิยํ
ลชฺชา หิรี สมานาถ โอตฺตปฺปํ ปาปภีรุตา.

ความเพียรอันยิ่งใหญ่

อุสฺโสฬฺหี (อุ+สห วายาเม+อ+อี) ความเพียรอันยิ่งใหญ่, ความเพียรแรงกล้า, อุตสาหะ. **อุ ปพลํ ทุกฺกรกมฺมํ สหติ ยายาติ อุสฺโสฬฺหี** ความเพียรที่ช่วยให้พยายามกระทำกรรมที่ยุ่งยากให้ลุล่วง จึงชื่อว่าอุสโสฬหี (อาเทศ สหฺ เป็น โสฬฺหฺ, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า). **อุสฺสาหานํ อูหาติ วา อุสฺโสฬฺหี** หรือความเพียรยิ่งกว่าความพยายามทั้งหลาย ชื่อว่าอุสโสฬหี (อุสฺสาห+อูหา+อี, ลบสระ อ ที่ ห ตัวหน้า และลบสระ อู, อาเทศ หฺ ตัวหน้าเป็น ฬฺ, อาเทศ อา เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อธิกสตฺติยุตฺตา อีหา อุสฺโสฬฺหี นาม** ความเพียรอันแรงกล้า ชื่อว่าอุสโสฬหี. **อุสฺโสฬฺหี กรณียา**[๑] พึงกระทำความเพียรอันยิ่งใหญ่

สติ, ความระลึกได้ ๒ ศัพท์

สติ (สร หึสายํ+ติ) สติ, ความรู้สึกตัว, ความระลึกได้. **ปมาทํ สรติ หึสตีติ สติ** ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่าสติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **สรติ จินฺเตตีติ สติ** อาการที่ระลึกได้ ชื่อว่าสติ (สร จินฺตายํ+ติ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา กตเม ธมฺมา สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้มีอะไรบ้าง คือสติและสัมปชัญญะ

อนุสฺสติ (อนุ+สติ) สติ, อนุสติ, ความระลึกถึง. **อนุ ปุนปฺปุนํ สติ อนุสฺสติ** ความระลึกถึงอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอนุสสติ (ซ้อน สฺ). **อิตฺถิยํ** ทั้ง ๒ ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์. **อตฺเถสา ภิกฺขเว อนุสฺสติ เนสา นตฺถีติ วทามิ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย ความระลึกได้มีอยู่ เราไม่ได้กล่าวว่าไม่มี

ความละอายใจ ๒ ศัพท์

ลชฺชา (ลชิ ปีเฬ, ลชฺช ลชฺชเน+อ+อา) ความละอายใจ. **ลชฺชติ ปาปาติ ลชฺชา** ความละอายจากบาป ชื่อว่าลัชชา (ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **ปรมํ อุปฺปนฺนาปิ เม ลชฺชา ภิชฺชิสฺสติ**[๔] ความละอายที่เกิดขึ้นตอนแรก เราจักตัดให้ขาด

หิรี (หิร ลชฺชายํ+อ+อี) หิริ, ความละอายใจ. **หิรียติ ปาปาติ หิรี** ความละอายจากบาป ชื่อว่าหิรี (ลบสระหน้า). **กุสเลสุ ธมฺเมสุ สาธุ หิรี**[๕] ความละอายจากบาปเป็นสิ่งที่ดีในกุศลธรรมทั้งหลาย

---

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๓๑๐/๑๖๑ ๒ องฺ.ทุก. ๒๐/๔๒๔/๑๑๙ ๓ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๐๑/๓๗๖
๔ ที.อฏฺ. ๔/๓๑๘/๒๖๒ ๕ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๑๕/๑๒

ความเกรงกลัวบาป ๒ ศัพท์

โอตฺตปฺป (อว+ตป ภเย+อ) โอตตัปปะ, ความเกรงกลัวบาป. **โอตฺตปฺปติ ภายติ ปาปโตติ โอตฺตปฺปํ** ความเกรงกลัวต่อบาป ชื่อว่าโอตตัปปะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ซ้อน ตฺ และ ปฺ). **กุสเลสุ ธมฺเมสุ โอตฺตปฺปํ อตฺถิ**[1] โอตตัปปะมีอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย

ปาปภีรุตา (ปาปสทฺทูปปท+ภี ภเย+รุ+ตา) ความเกรงกลัวบาป. **ปาปโต ภายติ สีเลนาติ ปาปภีรุ, ปุคฺคโล จิตฺตํ วา** ผู้มีปรกติเกรงกลัวต่อบาป ชื่อว่าปาปภีรุ หมายถึงบุคคล หรือจิต, **ตสฺส ภาโว ปาปภีรุตา** ความเป็นผู้มีปรกติเกรงกลัวต่อบาปนั้น ชื่อว่าปาปภีรุตา

[๑๕๙] มชฺฌตฺตตา ตุเปกฺขา จ อทุกฺขมสุขา สิยา
จิตฺตาโภโค มนกฺกาโร อธิโมกฺโข ตุ นิจฺฉโย.

ความวางเฉย ๓ ศัพท์

มชฺฌตฺตตา (มชฺฌตฺต+ตา) ความวางเฉย, ความเป็นกลาง. **มชฺฌตฺเต มชฺฌตฺตสภาเว ปวตฺตา มชฺฌตฺตตา** กิริยาที่เป็นไปในสภาพที่เป็นกลาง ชื่อว่ามัชฌัตตตา. **จตุตฺเถ ฌาเน ... มชฺฌตฺตตา จิตฺตสฺส**[2] ความที่จิตเป็นกลางในจตุตถฌาน

อุเปกฺขา (อุป+อิกฺขา) ความวางเฉย, อุเบกขาเวทนา. **ทฺวินฺนํ เวทนานํ สมีเป ปวตฺตา อิกฺขา อนุภาวนนฺติ อุเปกฺขา** การเสวยอารมณ์ที่เป็นไปใกล้ระหว่างเวทนา ๒ อย่าง (คือโทมนัสเวทนาและโสมนัสเวทนา) ชื่อว่าอุเปกขา (ลบสระหน้า, วิการ อิ เป็น เอ)

รโถ สีลปริกฺขาโร ฌานกฺโข จกฺกวีริโย
อุเปกฺขา ธุรสมาธิ อนิจฺฉา ปริวารณํ.[3]

รถมีศีลเป็นเครื่องประดับ มีฌานเป็นเพลา มีความเพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาและสมาธิเป็นแอก มีความไม่อยากได้เป็นประทุน

อทุกฺขมสุขา (อทุกฺข+อสุข) ความวางเฉย, ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข. **อทุกฺขา จ สา อสุขา จาติ อทุกฺขมสุขา** สภาพที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ชื่อว่าอทุกขมสุขะ (ลง มฺ อาคม). **อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหาสึ**[4] เราบรรลุจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอุเบกขา(คือตัตรมัชฌัตตุเบกขา) เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่

ความเอาใจใส่, จิตจดจ่อ ๒ ศัพท์

จิตฺตาโภค (จิตฺตสทฺทูปปท+อา+ภุช อาวฏฺฏเน+อ) ความเอาใจใส่, จิตจดจ่อ, เจตนารมณ์. **ภวงฺควเสน**

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๔๙๑/๒๔๓ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๙๗๒/๖๑๘ ๓ สํ.มหา. ๑๙/๒๔/๗
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๖

ปวตฺตสฺส จิตฺตสฺส อาภุชนโต อาวฏฺฏาปนโต จิตฺตาโภโค ความเอาใจใส่ ชื่อว่าจิตตาโภคะ เพราะการดึงจิตที่เป็นไปด้วยอำนาจภวังค์ให้หวนกลับคืน. **จิตฺตสฺสารมฺมเณ อาภุชนํ ปวตฺตนํ วา จิตฺตาโภโค** หรือการยังจิตให้เป็นไปในอารมณ์ ชื่อว่าจิตตาโภคะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชุ เป็น คฺ, ลบสระหน้า)

มนกฺการ (มนสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ความเอาใจใส่, จิตจดจ่อ, การทำไว้ในใจ. **ภวงฺคมนโต วิสทิสํ มนํ กโรตีติ มนกฺกาโร** การทำจิตให้แตกต่างจากภวังค์ ชื่อว่ามนักการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ซ้อน กฺ). **กรณํ วา กาโร, มนสฺมึ กาโร มนกฺกาโร** หรือการกระทำ ชื่อว่าการะ (กร กรเณ+ณ. ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา), การกระทำไว้ในใจ ชื่อว่ามนักการะ (มน+การ, ซ้อน กฺ)

การตัดสิน ๒ ศัพท์

อธิโมกฺข (อธิ+มุจ โมจเน+ข) การตัดสิน, อธิโมกข์, ตกลงใจ. **อธิมุจฺจนํ "อิทเมวา"ติ สนฺนิฏฺฐานกรณํ อธิโมกฺโข** การตัดสิน คือการตกลงใจได้ว่า "สิ่งนี้แหละ" ชื่อว่าอธิโมกขะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **สุขํ อุปฺปชฺชติ อธิโมกฺโข อุปฺปชฺชติ**[๑] ความสุขย่อมเกิดขึ้น การตกลงใจย่อมเกิดขึ้น

นิจฺฉย (นิ+ฉิท ทฺวิธากรเณ+อ) การตัดสิน, การตกลงใจ, ความแน่ใจ. **นิจฺฉายนํ นิณฺณยนํ นิจฺฉโย, นิ ภุสํ เฉทนํ วา นิจฺฉโย** การตัดสิน ชื่อว่านิจฉยะ, หรือการตัดสินได้แน่นอน ชื่อว่า นิจฉยะ (อาเทศ อิ ที่ ฉิ เป็น อ, ทฺ เป็น ย, ซ้อน จฺ). **สเจ เต เทว เอกนฺเตน อยํ นิจฺฉโย**[๒] ขอถวายพระพรมหาบพิตร หากว่าการตัดสินนี้เป็นของพระองค์ส่วนเดียว

[๑๖๐] ทยานุกมฺปา การุญฺญํ กรุณา จ อนุทฺทยา
ถิยํ เวรมณี เจว วิรตฺยารติ จาปฺยถ.

ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู ๕ ศัพท์

ทยา (ทย ทานคติหึสารกฺขเณสุ+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. **ทยติ ปรทุกฺขํ อตฺตสุขญฺจ หึสตีติ ทยา** ความกรุณาที่เบียดเบียนความทุกข์ของผู้อื่นและความสุขของตน ชื่อว่า ทยา (ลบสระหน้า). **ยสฺส ปาเณ ทยา นตฺถิ**[๓] ผู้ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์

อนุกมฺปา (อนุ+กปิ จลเน+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. **อนุ ปุนปฺปุนํ กมฺเปติ อตฺตาธารสฺส จิตฺตนฺติ อนุกมฺปา** การทำจิตที่เห็นแก่ตัวให้หวั่นไหวอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอนุกัมปา (ลงนิคหิตอาคมหลัง ก, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **น หิ นาม ภิกฺขเว ตสฺส โมฆปุริสสฺส ปาเณสุ อนุทฺทยา อนุกมฺปา อวิเหสา ภวิสฺสติ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย ความเอ็นดู ความสงสาร ความไม่เบียดเบียนหมู่สัตว์ ไม่มีแก่โมฆบุรุษนั้นเลย

---

๑ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๕๔๒/๔๔๖ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๓๒ ๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๖/๒๕๐
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗๙/๗๗

การุญฺญ (กรุณา+ณฺย) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. **กรุณา เอว การุญฺญํ** ความกรุณานั่นแหละ ชื่อว่าการุญญะ (ลบ ณฺ ปัจจัย และ อา ที่ ณา, อาเทศ ณฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **การุญฺญํ ปฏิจฺจ ปเรสํ ธมฺมํ เทเสติ**[๑] อาศัยความกรุณาจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น

กรุณา (กสทฺทูปปท+รุธิ อาวรเณ+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร. **กํ สุขํ รุนฺธตีติ กรุณา** ความสงสารที่กั้นความสุข(ของตน)ไว้ ชื่อว่ากรุณา (อาเทศ ธฺ เป็น ณฺ, ลบสระหน้า). **อตฺตานมธีนเมตาย กโรนฺตีติ กรุณา** ความสงสารเป็นธรรมที่บุคคลกระทำกับผู้อาศัยตน ชื่อว่ากรุณา (กร กรเณ+ยุ+อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, อ เป็น อุ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **ยสฺมึ ภิกฺขเว ปุคฺคเล อาฆาโต ชายเต กรุณา ตสฺมึ ปคฺคเล ภาเวตพฺพา**[๒] ภิกษุทั้งหลาย ความอาฆาตเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงเจริญความกรุณาในบุคคลนั้น

อนุทฺทยา (อนุ+ทห หึสายํ+อ+อา) ความกรุณา, ความสงสาร, ความเอ็นดู. **ปรทุกฺขญฺจ อตฺตสุขญฺจ อนุทหตีติ อนุทฺทยา** ความกรุณาที่เบียดเบียนความทุกข์ของผู้อื่นและความสุขของตน ชื่อว่าอนุททยา (ซ้อน ทฺ, อาเทศ หฺ เป็น ยฺ, ลบสระหน้า). **อตฺถิ เม ตุมฺเหสุ อนุกมฺปา อนุทฺทยา หิเตสิตา**[๓] เรามีความสงสาร มีความเอ็นดู การแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลในพวกท่าน

การเว้น, การงด, การงดเว้น, การละเว้น ๓ ศัพท์

เวรมณี (วิ+รมุ อุปรเม+ยุ+อี) การเว้น, การงด, การงดเว้น, การละเว้น. **วิรมณํ เวรมณี** การเว้น ชื่อว่าเวรมณี (อาเทศ อิ เป็น เอ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **เวรํ มณติ วินาเสตีติ วา เวรมณี** หรือการทำเวรให้พินาศไป ชื่อว่าเวรมณี (เวรสทฺทูปปท+มณ วินาเส+อ+อี, ลบสระหน้า). **ปาณาติปาตา เวรมณี ปสตฺถา**[๔] การเว้นจากการฆ่าสัตว์ประเสริฐที่สุด

วิรติ (วิ+รมุ อุปรเม+ติ) การเว้น, การงด, วิรัติ. **วิรมณํ วิรติ** การเว้น ชื่อว่าวิรติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **ตีหิปิ กายทุจฺจริเตหิ อารติ วิรติ**[๕] การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ อย่าง

อารติ (อา+รมุ อุปรเม+ติ) การเว้น, การงด. **ทูรโต วิรมณํ อารติ** การเว้นห่าง ชื่อว่าอารติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **จตูหิปิ วจีทุจฺจริเตหิ อารติ**[๖] การเว้นจากวจีทุจริต ๔ อย่าง

[๑๖๑] **ติติกฺขา ขนฺติ ขมนํ ขมา เมตฺตา ตุ เมตฺยถ**
ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ ลทฺธิตฺถี สิทฺธนฺโต สมโย ภเว.

ความอดทน, ความอดกลั้น ๔ ศัพท์

ติติกฺขา (ติช ขนฺติยํ+ข+อา) ความอดทน, ความอดกลั้น. **ติติกฺขนํ ขมนํ ติติกฺขา** ความ

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๔๗๒/๒๓๕ ๒ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๖๑/๒๐๗ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๗/๒๙/๙๙
๔ วิ.มหา. ๕/๑๗/๒๗ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๗๓/๑๘๕ ๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๖๘/๑๘๔

อดทน ชื่อว่าติติกขา (ซ้อน ติ ต้นธาตุ, อาเทศ ชฺ เป็น กฺ, ลบสระหน้า). **ขนฺตี ปรมํ ตโป ติติกฺขา**[๑] ความอดทนเป็นตบะอย่างยอดเยี่ยม

ขนฺติ (ขม สหเน+ติ) ความอดทน, ความอดกลั้น, ขันติ. **ขมนํ สหนํ ขนฺติ** ความอดทน ชื่อว่าขันติ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **ยา ขนฺติ ขมนตา อธิวาสนตา อจณฺฑิกฺกํ อนสุโรโป อตฺตมนตา จิตฺตสฺส อยํ วุจฺจติ ขนฺติ**[๒] ความอดทน ความอดกลั้น ความยับยั้ง ความไม่ดุร้าย ความไม่ปากร้าย ความแช่มชื่นใจ นี้เรียกว่าขันติ

ขมน (ขม สหเน+ยุ) ความอดทน, ความอดกลั้น. **ขมียเต ขมนํ** ความอดทน ชื่อว่าขมนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **หีนสฺส วจนํ ขมนํ**[๓] ความอดทนต่อคำพูดของคนเลว

ขมา (ขม สหเน+อ+อา) ความอดทน. **ขมนํ สหณํ ขมา** ความอดทน ชื่อว่าขมา (ลบสระหน้า). **โสวจสฺสกรเณหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคตา ขมา**[๔] มีความอดทนประกอบด้วยธรรมอันทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

ความเมตตา, ความรัก ๒ ศัพท์

เมตฺตา (มิท เสฺนเห+ต+อา) ความเมตตา, ความรัก. **มิชฺชติ สิเนหตีติ เมตฺตา** ความรักที่เอ็นดู ชื่อว่าเมตตา (ลบ ท, ซ้อน ตฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **มิตฺเต ภวา เมตฺตา** ความรักที่มีอยู่ในมิตร ชื่อว่าเมตตา (มิตฺต+ณ+อิ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย เมตฺตา กรุณา มุทิตา อุเปกฺขา**[๕] อัปปมัญญามี ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

เมตฺติ (มิท เสฺนเห+ติ) ความเมตตา, ความรัก, ความเอ็นดู, ไมตรีจิต. **มิชฺชติ สิเนหตีติ เมตฺติ** ความรักที่เอ็นดู ชื่อว่าเมตติ (ลบ ท, ซ้อน ตฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **มิตฺเต ภวา เมตฺติ** ความรักที่มีอยู่ในมิตร ชื่อว่าเมตติ (มิตฺต+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **อิเมสํ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ เมตฺติ อติวิย ทฬฺหา**[๖] ไมตรีจิตของภิกษุทั้ง ๒ รูปนั้น แน่นแฟ้นยิ่งนัก

ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ ๕ ศัพท์

ทสฺสน (ทิส เปกฺขเน+ยุ) ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ, ความนิยม. **ทสฺสิยเต ทสฺสนํ** ความเห็น ชื่อว่าทัสสนะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทสฺสฺ, ยุ เป็น อน). **สีลวา ทสฺสเนน สมฺปนฺโน**[๗] มีศีลสมบูรณ์ด้วยความเห็นถูก

ทิฏฺฐิ (ทิส เปกฺขเน+ติ) ความเห็น, ลัทธิ, ความเห็นผิด, ทิฐิ. **ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ** ความเห็น ชื่อว่าทิฐิ (อาเทศ สฺตฺ เป็น ฏฺฐฺ). **สีลญฺจ สุวิสุทฺธํ ทิฏฺฐิ อุชุกา**[๘] ศีลบริสุทธิ์ดีและความเห็นก็ตรง

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๗๙๖/๓๔๓ ๒ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๘๖๐/๓๓๓ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๑/๓๘๐
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๖๐/๑๙๙ ๕ อภิ.วิ. ๓๕/๗๕๐/๓๗๕ ๖ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๒๑๑/๒๓๓
๗ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๐/๑๔ ๘ ที.อฏฺ. ๔/๑๙๐/๑๕๙

ลทฺธิ (ลภ ลาเภ+ติ) ความเห็นผิด, ลัทธิ, ความเชื่อถือ, ความนิยม. **ลภิตพฺพาติ ลทฺธิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิเยว** ความเห็นที่บุคคลได้รับ ชื่อว่าลัทธิ ได้แก่มิจฉาทิฐิเท่านั้น (อาเทศ ตฺ เป็น ธฺ, ภ เป็น ทฺ). **อิตฺถี ทิฏฺฐิ**และ**ลทฺธิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **มม ลทฺธิ อนิยฺยานิกา สารวิรหิตา**[๑] ความเห็นผิดของเราไม่ควรนำไป ไม่มีสาระ

สิทฺธนฺต (สิทฺธ+อนฺต) ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ, หลักการ. **จิตฺตปกฺโข สิทฺธนฺโต** ความเห็นที่เป็นฝ่ายมั่นคง ชื่อว่าสิทธันตะ. **สิทฺโธ อนฺโต อเนนาติ สิทฺธนฺโต** ความเห็นที่ให้สำเร็จ(ซึ่งการยอมรับ)ในที่สุด ชื่อว่าสิทธันตะ(ลบสระหน้า)

สมย (สมสทฺทูปปท+อิ คติยํ+อ) ความเห็น, ลัทธิ, ทิฐิ. **สมนฺตโต อยนํ คติ สมโย** ทัศนะที่เป็นไปโดยครอบคลุม ชื่อว่าสมยะ (อาเทศ อิ เป็น ย)

[๑๖๒] **ตณฺหา จ ตสิณา เอชา ชาลินี จ วิสตฺติกา**
ฉนฺโท ชฏา นิกนฺตฺยาสา สิพฺพินี ภวเนตฺติ จ.

[๑๖๓] **อภิชฺฌา วนโถ วานํ โลโภ ราโค จ อาลโย**
ปิหา มโนรโถ อิจฺฉา- ภิลาโส กามโทหฬา
อากงฺขารุจิ วุตฺตา สา ตฺวธิกา ลาลสา ทฺวิสุ.

ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่ ๒๕ ศัพท์

ตณฺหา (ตส ปิปาสายํ+ณฺห+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **ยาย ตสนฺติ สา ตณฺหา** ความอยากที่ทำให้กระหาย ชื่อว่าตัณหา. **เวทนาปจฺจยา ตณฺหา**[๒] ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

ตสิณา (ตส ปิปาสายํ+อิน+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **ตสนํ ตสิณา** ความอยาก ชื่อว่าตสิณา (อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **เยสํ ตสิณา ตณฺหา อปฺปหีนา**[๓] ความอยาก ความต้องการที่บุคคลเหล่าใดยังไม่ละ

เอชา (เอช กมฺปเน+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **เอชติ กมฺเปตีติ เอชา** ความอยากที่ทำให้หวั่นไหว ชื่อว่าเอชา (ลบสระหน้า). **เอชา ภิกฺขเว โรโค เอชา คณฺโฑ เอชา สลฺลํ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย ตัณหาเป็นดั่งโรค เป็นดั่งหัวฝี เป็นดั่งลูกศร

ชาลินี (ชาล+อินี) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **สํสารโต นิสฺสริตุมปฺปทานวเสน ชาลสทิสตฺตา ชาลินี** ตัณหาชื่อว่าชาลินี เพราะเป็นเหมือนข่าย ด้วยอำนาจการไม่ให้หลุดออกจากสงสาร (ลบสระหน้า). **ยสฺส ชาลินี วิสตฺติกา ตณฺหา นตฺถิ**[๕]

---

๑ ที.อฏฺ. ๖/๑๖๔/๙๕ ๒ วิ.มหา. ๔/๑/๑ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๙๐/๑๕๔
๔ สํ.สฬา. ๑๘/๑๒๐/๘๑ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๔๓๖/๑๕๗

พระพุทธเจ้าผู้ไม่มีตัณหาที่เป็นดุจข่ายอันแผ่ไปในอารมณ์ต่างๆ

วิสตฺติกา (วิสตฺต+อิก+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความปรารถนา. **สพฺพตฺร วิสตา ปตฺถฏาติ วิสตฺติกา** ตัณหาที่ซ่านไปในอารมณ์ทั้งปวง ชื่อว่าวิสัตติกา (ลบสระหน้า)

ฉนฺท (ฉนฺท อิจฺฉายํ+อ) ความต้องการ, ความพอใจ. **ฉนฺทนํ ฉนฺโท** ความพอใจ ชื่อว่าฉันทะ. **ตตฺถ เม วิคโต ฉนฺโท**[๑] เราปราศจากความพอใจในอารมณ์เหล่านั้น

ชฏา (ชฏา+วิย) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ชัฏคือตัณหา. **เตสุ เตสุ อารมฺมเณสุ อากุลีภูตตฺตา ชฏา วิยาติ ชฏา** ตัณหาเหมือนชัฏป่า เพราะมีความสับสนในอารมณ์นั้นๆ จึงชื่อว่าชฏา (ลบ วิย). **อนฺโต ชฏา พหิ ชฏา ชฏาย ชฏิตา ปชา**[๒] หมู่สัตว์ ถูกตัณหาทั้งภายในทั้งภายนอกรึงรัดเอาไว้

นิกนฺติ (นิ+กมุ อิจฺฉายํ+ติ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความอาลัย, ความปรารถนา, ความพึงพอใจ. **นิกาเมตีติ นิกนฺติ** อาการที่อยาก ชื่อว่านิกันติ (อาเทศ มุ เป็น นฺ). **นิกนฺติ นตฺถิ ชีวิเต**[๓] ไม่มีความอยากในชีวิต

อาสา (อิสุ อิจฺฉายํ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความมั่นหมาย, ความหวัง. **อิจฺฉติ เอตายาติ อาสา** ตัณหาที่ทำให้อยาก ชื่อว่าอาสา (อาเทศ อิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อาสา ยสฺส น วิชฺชนฺติ อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ**[๔] ผู้ใดไม่มีความหวังทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

สิพฺพินี (สิวุ ตนฺตสนฺตาเน+อ+อินี) ตัณหา, ความอยาก, เครื่องร้อยรัด, ความต้องการ. **ภวาทีหิ ภวาทโย สิพฺพตีติ สิพฺพินี** ตัณหาที่ร้อยภพติดไว้กับภพเป็นต้น ชื่อว่าสิพพินี (ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺวฺ เป็น พฺพ, ลบสระหน้า)

ภวเนตฺติ (ภวสทฺทูปปท+นี นเย+ติ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. **สตฺเต ภวํ เนตีติ ภวเนตฺติ** ตัณหาที่นำสัตว์ไปสู่ภพ ชื่อว่าภวเนตติ (วุทธิ อี เป็น เอ, ซ้อน ตฺ). **ภวเนตฺตีติ ภวรชฺชุ, ตณฺหาเยตํ นามํ**[๕] บทว่า **ภวเนตฺติ** คือเชือกที่ร้อยรัดภพไว้ คำนี้เป็นชื่อของตัณหา

อภิชฺฌา (อภิ+เฌ จินฺตายํ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. **อารมฺมณาภิมุขํ ฌายตีติ อภิชฺฌา** ตัณหาที่จดจ้องต่ออารมณ์ ชื่อว่าอภิชฌา (ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **ภิกฺขุโน อภิชฺฌาลุสฺส อภิชฺฌา อปฺปหีนา โหติ**[๖] ภิกษุผู้มีอภิชฌายังละอภิชฌาไม่ได้

วนถ (วน สมฺภตฺติยํ+ถ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. **วนติ อเนนาติ วนโถ** ตัณหาเป็นเครื่องทำให้อยาก ชื่อว่าวนถะ. **สํสคฺคา วนโถ อสํสคฺเคน ฉิชฺชติ**[๗] ตัณหาเกิดขึ้นเพราะการคลุกคลี ตัณหาขาดไปเพราะการไม่คลุกคลี

---

๑ วิ.มหา. ๔/๓๓/๔๐ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๔๕/๒๔๒ ๓ ขุ.เถร. ๒๖/๑๕๗/๒๖๕
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๖ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๕๒/๒๔๘ ๖ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๘๐/๕๑๒
๗ สํ.นิทาน. ๑๖/๓๗๒/๑๙๐

วาน (วา คติยํ+ยุ) ตัณหา, เครื่องร้อยรัด, ความต้องการ. **วาติ อารมฺมณนฺติ วานํ** ตัณหาที่ไปสู่อารมณ์ ชื่อว่าวานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **สตฺเตสุ วาติ ปวตฺตตีติ วานํ** ตัณหาที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าวานะ (วา ปวตฺตเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **สุคติทุคฺคติวเสน วินาตีติ วานํ** ตัณหาที่ร้อยสัตว์ไว้ด้วยอำนาจสุคติและทุคติ ชื่อว่าวานะ (วิ สํสิพฺพเน +ยุ, อาเทศ อิ เป็น อา, ยุ เป็น อน, ลบ อ). **วานํ วุจฺจติ ตณฺหา**[๑] ตัณหาเรียกว่าวานะ

โลภ (ลุภ อิจฺฉายํ+ณ) โลภะ, ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความโลภ. **ลุพฺภนํ โลโภ** ความอยาก ชื่อว่าโลภะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โลโภ จ ปาปโก โทโส จ ปาปโก**[๒] โลภะและโทสะ เป็นบาปธรรม

ราค (รญฺช ราเค+ณ) ตัณหา, ความอยาก, ความกำหนัด, ราคะ. **รญฺชนํ รญฺชนฺติ วา อเนนาติ ราโค** ความกำหนัดหรือตัณหาที่ทำให้กำหนัด ชื่อว่าราคะ (ลบ ญฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ราโค อุปฺปโถติ วุจฺจติ**[๓] ราคะท่านกล่าวว่าเป็นทางผิด

อาลย (อา+ลย คติยํ+อ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความอาลัย. **อา ปุนปฺปุนํ อารมฺมเณสุ ลยตีติ อาลโย** ตัณหาที่ไปในอารมณ์ทั้งหลายอยู่เนืองๆ ชื่อว่าอาลยะ. **ปุนปฺปุนํ ลยติ สํสิเลสติ เอเตนาติ วา อาลโย** หรือตัณหาเป็นเหตุให้ติดแน่น(ในอารมณ์) ชื่อว่าอาลยะ. **น หิ ชีวิเต อาลยํ กุพฺพาโน**[๔] ไม่กระทำความอาลัยในชีวิต

ปิหา (ปิห อิจฺฉายํ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. **ปิหยติ เอตายาติ ปิหา** ตัณหาที่ทำให้ต้องการ ชื่อว่าปิหา (ลบสระหน้า). **ปิหา วุจฺจติ ตณฺหา**[๕] ตัณหาท่านเรียกว่าปิหา

มโนรถ (มน+รถ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, มโนรถ. **จิตฺตสฺส นานารมฺมเณสุ วิพฺภมกรณโต มนโส รโถ อิว มโนรโถ** ตัณหาเหมือนรถของจิต เพราะทำให้จิตแล่นวนไปในอารมณ์ต่างๆ จึงชื่อว่ามโนรถะ. **มโน เอว รโถ วิยาติ วา มโนรโถ** หรือใจนั่นแหละเป็นเหมือนรถ จึงชื่อว่ามโนรถะ (อาเทศ อ ที่สุดของ มน ศัพท์เป็น โอ กลางสมาส). **อชฺช มม มโนรโถ ปูเรติ**[๖] ความต้องการแห่งใจของเราเพิ่งจะเต็มในวันนี้

อิจฺฉา (อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา. **อิจฺฉนํ อิจฺฉา** ความต้องการ ชื่อว่าอิจฉา (อาเทส สุ เป็น จฺฉ, ลบสระหน้า). **ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ**[๗] ภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายผู้มีการเกิดเป็นธรรมดาอย่างนี้

อภิลาส (อภิ+ลส กนฺติยํ+ณ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ. **อภิมุขํ กตฺวา ลสติ เอเตนาติ อภิลาโส** ตัณหาเป็นเหตุให้อยากเฉพาะหน้า ชื่อว่าอภิลาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สเจ เต**

๑ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๓๘๑/๑๘๔ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๖/๒๖ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๑๐/๕๙
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๓๙๖/๑๐๗ ๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๙๘/๒๗๑ ๖ ธมฺม.อฏฺ. ๒๕/๔๓
๗ ที.มหา. ๑๐/๒๙๕/๓๔๓

มธุราทิเภเท รเส ตณฺหา อภิลาโส อุปฺปชฺเชยฺย[๑] หากว่า ความอยากความต้องการในรสต่างๆ มีรสหวานเป็นต้นเกิดขึ้นแก่ท่าน

กาม (กมุ อิจฺฉายํ+ณ) กาม, ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา, ความใคร่. **กาเมตีติ กาโม**[๒] อาการที่ปรารถนา ชื่อว่ากามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

โทหฬ (โทหสทฺทูปปท+ลา เฉทเน+อ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความปรารถนา. **ทุหนํ โทโห, ตํ ลาตีติ โทหโฬ** ความเต็ม ชื่อว่าโทหะ (ทุห ปริปูรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ), ตัณหาที่ตัดความเต็มนั้น(ทำให้พร่องอยู่เสมอ) จึงชื่อว่าโทหฬะ (อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหน้า). **ทุฏฺจํ หทยเมเตนาติ วา โทหโฬ** หรือตัณหาเป็นเหตุให้ใจเสีย ชื่อว่าโทหฬะ (ทุ+หทย, อาเทศ อุ เป็น โอ, หทย เป็น หฬ). **ยาทิโส มม โทหโฬ**[๓] ความต้องการ(การแพ้พระครรภ์)ของหม่อมฉันเป็นเช่นใด

อากงฺขา (อา+กงฺข อิจฺฉายํ+อ+อา) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความหวัง, ความปรารถนา. **อากงฺขตีติ อากงฺขา** ตัณหาที่อยาก ชื่อว่าอากังขา (ลบสระหน้า). **ตสฺมา ตสิณํ วิโนทเย ภิกฺขุ อากงฺขํ วิราคมตฺตโน**[๔] เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อหวังความปราศจากราคะแก่ตน ควรบรรเทาตัณหาที่ทำให้สะดุ้งเสีย

รุจิ (รุจ อิจฺฉายํ+อิ) ตัณหา, ความอยาก, ความต้องการ, ความชอบใจ, ความปรารถนา. **รุจฺจติ อิจฺฉตีติ รุจิ** ตัณหาที่ต้องการ ชื่อว่ารุจิ. **รุจิ เจปิ ภารทฺวาช ปุริสสฺส โหติ**[๕] ท่านภารัทวาชะ หากบุรุษมีความชอบใจ

ความมักมากกามคุณ, หื่นกระหาย, ตัณหาแรง

ลาลสา (ลส กนฺติยํ+อ+อา) ความมักมากกามคุณ, หื่นกระหาย, ตัณหาแรง. **สา รุจิ อธิกา ลาลสา นาม** ความอยากอันยิ่ง ชื่อว่าลาลสา, **ปุนปฺปุนํ อติสยํ วา ลสตีติ ลาลสา** ตัณหาที่อยากอยู่บ่อยๆ หรืออยากมาก ชื่อว่าลาลสา (ซ้อน ล, อาเทส อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ยาจนายํ มหิจฺฉายํ อุสฺสุกฺเก ลาลสา ทฺวีสุ** ลาลสาศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ ในอรรถการขอ ความต้องการมาก ความพยายาม

[๑๖๔] เวรํ วิโรโธ วิทฺเทโส โทโส จ ปฏิฆํ จ วา
โกธาฆาตา โกปโรสา พฺยาปาโทนภิรทฺธิ จ.

โทสะ, ความโกรธ, ความขัดเคือง, การกระทบกระทั่ง ๙ ศัพท์

เวร (วีร+ณ) โทสะ, ความขัดเคือง, การกระทบกระทั่ง, เวร. **ปาเยน วีเรสุ ภวํ เวรํ** ความ

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๔๔๖/๑๒๙ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑/๑๒ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๒๘/๔๙๑
๔ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๓๔/๖๑ ๕ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๕๖/๖๐๒

โกรธมีอยู่ในผู้กล้าเป็นส่วนมาก จึงชื่อว่าเวระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เวรํ เวเรน น วูปสเมยฺย**[๑] เวรไม่ระงับด้วยการจองเวร

วิโรธ (วิ+รุธ ปฏิฆาเต+ณ) ความขัดแย้ง, ความกระทบกระทั่ง, ความขัดเคือง. **วิรุชฺฌนํ วิโรโธ** ความขัดเคือง ชื่อว่าวิโรธะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **ฉ วิโรธวตฺถูนิ อมนาปิเกสุ รูเปสุ จิตฺตสฺส อาฆาโต ปฏิฆาโต ... สทฺเทสุ ... คนฺเธสุ ... รเสสุ ... โผฏฺฐพฺเพสุ ... ธมฺเมสุ ...**[๒] ความโกรธมี ๖ อย่าง คือ ความอาฆาต ขัดเคืองใจในรูป ...ในเสียง ...ในกลิ่น ...ในรส ...ในสัมผัส ... ในธรรมที่ไม่น่าชอบใจ

วิทฺเทส (วิ+ทิส อปฺปีติยํ+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง, ความไม่พอใจ. **วิทฺเทสนํ วิทฺเทโส** ความไม่พอใจ ชื่อว่าวิทเทสะ (ซ้อน ทฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ตว วิทฺเทโส ภเวยฺย**[๓] ความไม่พอใจจะมีแก่ท่าน

โทส (ทุส อปฺปีติยํ+ณ) โทสะ, ความฉุนเฉียว, ความโกรธ, ความขัดเคือง, ความไม่ยินดี. **ทุสฺสนํ โทโส** ความโกรธ ชื่อว่าโทสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **มา เม โทสนีเยสุ ธมฺเมสุ โทโส อุทปาทิ**[๔] ความขัดเคืองในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะ อย่าเกิดขึ้นแก่เราเลย

ปฏิฆ (ปฏิ+หน หึสายํ+อ) ปฏิฆะ, ความโกรธ, ความขัดเคือง, ความคับแค้น. **อารมฺมเณ ปฏิหญฺญตีติ ปฏิฆํ** อาการที่ขัดเคืองในอารมณ์ ชื่อว่าปฏิฆะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆ). **ปฏิฆ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **เอเตสํ ปฏิฆํ นตฺถิ**[๕] ความขัดเคืองไม่มีแก่ภิกษุเหล่านี้

โกธ (กุธ โกเป+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง, โทสะ. **กุชฺฌนํ โกโธ** ความโกรธ ชื่อว่าโกธะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **สเจปิ เม โกโธ อุปฺปชฺเชยฺย ขิปฺปเมว นํ ปฏิวิเนยฺยํ**[๖] หากความโกรธเกิดขึ้น เราควรกำจัดมันเสียโดยเร็วพลัน

อาฆาต (อา+หน หึสายํ+ต) ความโกรธ, ความแค้นเคือง, ความอาฆาต. **อาคนฺตฺวา หญฺญตีติ อาฆาโต** ความโกรธที่มาเบียดเบียน ชื่อว่าอาฆาตะ (อาเทศ หนฺ ธาตุเป็น ฆา). **เทวทตฺตสฺส ภควติ ปฐโม อาฆาโต อโหสิ**[๗] พระเทวทัตได้ผูกอาฆาตไว้ในพระผู้มีพระภาคเป็นครั้งแรก

โกป (กุป โกเป+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง. **กุปฺปตีติ โกโป, โกปยติ วา จิตฺตนฺติ โกโป** อาการที่โกรธหรืออาการที่ขัดใจ ชื่อว่าโกปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โกโป พุทฺเธ น ชายติ**[๘] ความโกรธย่อมไม่เกิดในพระพุทธเจ้า

โรส (รุส โรสเน+ณ) ความโกรธ, ความขัดเคือง. **รุสนํ ทุสฺสนํ โรโส** ความโกรธ ชื่อว่าโรสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **ปรสฺส โรโส โหติ**[๙] มีความโกรธต่อผู้อื่น

---

๑ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๔๔ ๒ อภิ.วิ. ๓๕/๙๙๓/๕๑๔ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๙/๑๖๕
๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๔๔/๑๙๐ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๘ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๙๐๖/๓๓๕
๗ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๑/๑๗๓ ๘ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๖ ๙ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑๔/๑๑๗

ความพยาบาท, การปองร้าย ๒ ศัพท์

พฺยาปาท (วิ,อา+ปท คติมฺหิ+ณ) ความพยาบาท, การปองร้าย. **พฺยาปชฺชติ วินสฺสติ จิตฺตเมเตนาติ พฺยาปาโท** ความพยาบาทที่ทำลายจิตให้พินาศ ชื่อว่าพยาปาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ ที่ ป เป็น อา, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ). **พฺยาปาโท จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส**[๑] ความพยาบาทเป็นอุปกิเลสของจิต. **อยํ พฺยาปาโท นาม อนตฺถกโร**[๒] ชื่อว่าความพยาบาทนี้ ทำแต่สิ่งที่เป็นโทษให้

อนภิรทฺธิ (น+อภิ+รมฺ รมเณ+ติ) ความพยาบาท, การปองร้าย, การเบียดเบียน, ความไม่พอใจในสมบัติของคนอื่น. **ปรสมฺปตฺตีสุ นาภิรมตีติ อนภิรทฺธิ** ความรู้สึกไม่พอใจในสมบัติของคนอื่น ชื่อว่าอนภิรัทธิ (อาเทศ น เป็น อน, ตฺ เป็น ธฺ, มฺ เป็น ทฺ). **เนว อตฺตโน น ปเรสํ หิตํ อภิราธยตีติ อนภิรทฺธิ, โกปสฺเสตํ อธิวจนํ**[๓] อาการที่ไม่ยินดีเกื้อกูลทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น ชื่อว่าอนภิรัทธิ, คำนี้ เป็นชื่อของความโกรธ

[๑๖๕] **พทฺธเวรมุปนาโห สิยา โสโก ตุ โสจนํ**
โรทิตํ กนฺทิตํ รุณฺณํ ปริเทโว ปริทฺทโว.

การผูกเวร, การจองเวร, ผูกอาฆาต ๒ ศัพท์

พทฺธเวร (พทฺธ+เวร) การผูกเวร, การจองเวร, ผูกอาฆาต. **เวรํ พชฺฌติ อเนนาติ พทฺธเวรํ** กรรมที่เป็นเหตุให้ผูกเวรไว้ ชื่อว่าพัทธเวระ

อุปนาห (อุป+นห พนฺธเน+ณ) การผูกเวร, การจองเวร. **ปุนปฺปุนํ อุปคนฺตฺวา วา นยฺหติ จิตฺตนฺติ อุปนาโห** เวรที่จิตผูกไว้บ่อยๆ หรือเข้าไปผูกจิตไว้ ชื่อว่าอุปนาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุปนาโห จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส**[๔] การผูกเวรเป็นธรรมเครื่องเศร้าหมองของจิต

ความโศกเศร้า ๒ ศัพท์

โสก (สุจ โสเก+ณ) ความโศกเศร้า. **สุจนํ โสโก** ความโศกเศร้า ชื่อว่าโสกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **อปิจ สตฺถุ ปรินิพฺพาเนน ตุมฺหากํ โสโก อุทปาทิ**[๕] ความโศกเศร้าเกิดขึ้นแก่พวกท่าน เพราะการปรินิพพานของพระศาสดาหรือ

โสจน (สุจ โสเก+ยุ) ความโศกเศร้า. **สุจียเต โสจนํ** ความโศกเศร้า ชื่อว่าโสจนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **โสจนํ โสโก**[๖] ความโศกเศร้า ชื่อว่าโสกะ

การร้องไห้ ๓ ศัพท์

โรทิต (รุทิ อสฺสุวิโมจเน+อิ+ต) การร้องไห้. **โรทนํ โรทิตํ** การร้องไห้ ชื่อว่าโรทิตะ (วุทธิ อุ เป็น

---
๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๙๓/๖๔ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๒๔๔/๑๙๔ ๓ ที.อฏฺ. ๔/๕/๕๑
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๙๕/๖๖ ๕ ที.อฏฺ. ๔/๔๔๘/๓๒๐ ๖ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑/๔๔

โอ). **โรทิตํ โมฆมาหุ สนฺโต**[๑] สัตบุรุษกล่าวว่าการร้องไห้ไม่มีประโยชน์

กนฺทิต (กทิ อวฺหาเน+นิคฺคหีตาคม+อิ+ต) การร้องไห้. **กนฺทนํ กนฺทิตํ** การร้องไห้ ชื่อว่ากันทิตะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **กนฺทิตรุทิตํ นิรตฺถกํ**[๒] การร้องไห้คร่ำครวญไม่มีประโยชน์เลย

รุณฺณ (รุ สทฺเท+ต) การร้องไห้. **รวนํ รุณฺณํ** การร้องไห้ ชื่อว่ารุณณะ (อาเทศ ต เป็น อณฺณ, ลบ อ)

น หิ รุณฺณํ วา โสโก วา ยาวญฺญา ปริเทวนา
น ตํ เปตานมตฺถาย เอวํ ติฏฺฐนฺติ ญาตโย.[๓]

ไม่ควรร้องไห้โศกเศร้าเสียใจรำพัน การร้องไห้เป็นต้นนั้นไม่เป็นประโยชน์ แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว เพราะว่าญาติทั้งหลายย่อมเป็นไปอยู่อย่างนั้น

การคร่ำครวญ, การร่ำไร ๒ ศัพท์

ปริเทว, ปริทฺทว (ปริ+ทิวุ โสเก+ณ) การคร่ำครวญ, การร่ำไร, ความเสียใจ. **เทวนํ โสเกน วิลาโป ปุนปฺปุนํ สมนฺตโต วา เทโว ปริเทโว ปริทฺทโว จ** การคร่ำครวญร่ำไรด้วยความโศกเศร้าหรือความโศกเศร้าทุกอย่าง ชื่อว่าปริเทวะและปริททวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, หรืออาเทศ อิ เป็น อ แล้วซ้อน ทฺ บ้าง). **สาวกานํ ยุเค ปรินิพฺพุเต นตฺถิ ตถาคตสฺส โสโก วา ปริเทโว วา**[๔] เมื่อพระสาวกปรินิพพานทั้งคู่ พระศาสดามิได้ทรงโศกเศร้าเสียใจเลย. **ชาติชฺชรญฺจ โสกญฺจ ปริทฺทวญฺจ ตรนฺติ**[๕] ข้ามพ้นชาติ ชรา ความโศกเศร้า และคร่ำครวญ

[๑๖๖] **ภีติตฺถิ ภยมุตฺตาโส เภรวํ ตุ มหพฺภยํ.**

ภัย, ความกลัว, ความน่ากลัว, สิ่งน่ากลัว ๓ ศัพท์

ภีติ (ภี ภเย+ติ) ภัย, ความกลัว, ความน่ากลัว, สิ่งน่ากลัว. **ภายนํ ภีติ** ความกลัว ชื่อว่าภีติ. **อิตฺถี ภีติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ภย (ภี ภเย+ณ) ภัย, ความกลัว, ความน่ากลัว, สิ่งน่ากลัว. **ภายนํ ภยํ** ความน่ากลัว ชื่อว่าภยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **นตฺถิ ภิกฺขเว ปณฺฑิตโต ภยํ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย ภัยจากบัณฑิตย่อมไม่มี

อุตฺตาส (อุ+ตส อุพฺเพเช+ณ) ความกลัว, ความน่ากลัว, ความสะดุ้งกลัว. **อุตฺตสเต อุตฺตาโส** ความน่ากลัว ชื่อว่าอุตตาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ซ้อน ตฺ)

สิ่งที่น่ากลัวมาก, ความหวาดกลัว, ภัยใหญ่ ๒ ศัพท์

เภรว (ภีรุ+ณ) สิ่งที่น่ากลัวมาก, ความหวาดกลัว, ภัยใหญ่. **ภีรุโน อิทํ เภรวํ** ความหวาดกลัวนี้

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๘๑๐/๑๘๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๕๖๘/๑๓๙ ๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๘/๑๐
๔ สํ.มหา. ๑๙/๗๔๓/๒๑๘ ๕ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๑๖๓/๘๒ ๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๓๕/๑๖๖

เป็นของคนขี้ขลาด จึงชื่อว่าเภรวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ อุ เป็น อว). **ภยานกํ เภรวํ อิมํ ปสฺสิตฺวา อุตฺตสิตฺวา มริสฺสติ**[๑] เห็นสิ่งที่น่ากลัวนี้แล้วจักสะดุ้งตาย

มหพฺภย, มหาภย (มหนฺต+ภย) สิ่งที่น่ากลัวมาก, ความหวาดกลัว, ภัยใหญ่, มหันตภัย, มหาภัย. **มหนฺตญฺจ ตํ ภยชนกตฺตา ภยญฺจาติ มหพฺภยํ, มหาภยํ** ความกลัวมีมากเพราะเกิดจากความหวาดผวา จึงชื่อว่ามหัพภยะและมหาภยะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ซ้อน พฺ, รัสสะ อา เป็น อ บ้าง). **กึสุ ตสฺส มหพฺภยํ ... ทุกฺขมสฺส มหพฺภยํ**[๒] อะไรเป็นสิ่งน่ากลัวมากสำหรับเขา... ความทุกข์เป็นสิ่งที่น่ากลัวมากสำหรับเขา. **มยฺหํ ภนฺเต อวิทูเร มหาภยเภรวสทฺโท อโหสิ**[๓] ท่านผู้เจริญ เสียงที่น่ากลัวมากได้มีแก่ข้าพเจ้าในที่ไม่ไกลนัก

[๑๖๗] **เภรวํ ภีสนํ ภีมํ ทารุณํ จ ภยานกํ**
โฆรํ ปฏิภยํ เภสฺมํ ภยงฺกรมิเม ตีสุ.

ภัย, สิ่งที่น่ากลัว ๙ ศัพท์

เภรว (ภีรุ+ณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. **ภีรุโน อิทํ เภรวํ** สิ่งน่ากลัวของคนขี้ขลาดนี้ ชื่อว่าเภรวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ อุ เป็น อว). **สรํ กตฺวาน เภรวํ**[๔] กระทำเสียงให้น่ากลัว

ภีสน (ภี ภเย+ส+ยุ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว, ความหวาดหวั่น. **ภายติ ยสฺมาติ ภีสนํ** สิ่งที่บุคคลกลัว ชื่อว่าภิงสนะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **กุมฺคฺคํ ปฏิปนฺนมฺหา ภีสนํ โลมหํสนํ**[๕] สิ่งที่น่ากลัวจนทำให้ขนลุกชูชันเกิดจากการเดินไปสู่ทางที่น่ากลัว

ภีม (ภี ภเย+ม) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. **ภายติ ยสฺมาติ ภีมํ** สิ่งที่บุคคลกลัว ชื่อว่าภีมะ. **กุหึ อยํ นียติ ภีมกาโย**[๖] งูที่น่ากลัวตัวนี้ ท่านจะนำไปที่ไหน

ทารุณ (ทร วิทารเณ+อุณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว, ร้ายกาจ, ทารุณ, โหดร้าย. **ทรียตีติ ทารุณํ** ภัยที่บุคคลกลัว ชื่อว่าทารุณะ (วุทธิ อ เป็น อา). **ทารุณํ นิรยํ คนฺตฺวา**[๗] ไปสู่นรกอันน่ากลัว

ภยานก (ภี ภเย+ณฺวุ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. **ภายติ ยสฺมาติ ภยานกํ** สิ่งที่บุคคลกลัว ชื่อว่าภยานกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อานก, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **สพฺพํ สรีรสญฺชาตํ ปูติคนฺธํ ภยานกํ**[๘] อวัยวะที่เนื่องในสรีระทั้งหมดมีกลิ่นเหม็นและน่ากลัว

โฆร (ฆุร ภีเม+ณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. **ฆุรติ ภีสตีติ โฆรํ** สิ่งที่ทำให้กลัว ชื่อว่าโฆระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **อุเปนฺติ โรรุวํ โฆรํ**[๙] พากันเข้าถึงโรรุวนรกอันน่ากลัว

ปฏิภย (ปฏิ+ภี ภเย+ณ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. **ปฏิวตฺตติ ภยํ จิตฺตุตฺราโส ยสฺมาติ ปฏิภยํ**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๐/๑๔๔ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๕/๕๓๐ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๔๘๔/๑๗๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๔๖/๒๙๖ ๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๒๓/๒๔๒ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๙๘/๕๕๐
๗ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๗๙/๓๙๙ ๘ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๕/๓๔๗ ๙ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๓๒/๔๑

สิ่งที่ทำให้จิตสะดุ้งกลัว ชื่อว่าปฏิภยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **ปณฺฑิโต อารกา ปริวชฺเชยฺย มคฺคํ ปฏิภยํ ยถา**[๑] บัณฑิตพึงเว้น(คนพาล)เสียให้ห่างไกล เหมือนคนเดินทางเว้นทางมีภัย

เภสฺม (ภี ภเย+สฺม) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. **ภายติ เอตสฺมาติ เภสฺมํ** สิ่งที่บุคคลกลัว ชื่อว่าเภสมะ (วุทธิ อี เป็น เอ). **เอโก อโหสิ นิคฺโฆโส เภสฺมา อจฺจุคฺคโต สทฺโท**[๒] มีเสียงกรีดร้องอย่างหนึ่งน่าหวาดกลัว

ภยงฺกร (ภยสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ภัย, สิ่งที่น่ากลัว. **ภยํ กโรตีติ ภยงฺกรํ** สิ่งที่ทำความน่ากลัวให้ ชื่อว่าภยังกระ (บทนี้เป็นอลุตตสมาสไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **ตีสุ อิเม** ศัพท์ทั้ง ๙ เหล่านี้มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

[๑๖๘] **อิสฺสา อุสูยา มจฺเฉรํ ตุ มจฺฉริยมจฺฉรํ**
โมโห วิชฺชา ตถาญาณํ มาโน วิธา จ อุนฺนติ.

ความริษยา, อิจฉา, ชิงชัง ๒ ศัพท์

อิสฺสา (อิสฺส อิสฺสายํ+อ+อา) ความริษยา, อิจฉา, ความชิงชัง. **อิสฺสติ สนฺเตสุปิ คุเณสุ วจสา มนสา วา โทสาโรปนํ กโรตีติ อิสฺสา** ความอิจฉา คือการกล่าวโทษในคุณแม้มีอยู่ด้วยวาจาหรือด้วยใจ ชื่อว่าอิสสา (ลบสระหน้า). **อิสฺสา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส**[๓] ความอิจฉาเป็นความเศร้าหมองของจิต

อุสูยา (อุสูย โทสาวิกรเณ+อ+อา) ความริษยา, อิจฉา, ความชิงชัง. **อุสูยติ โทสํ อาวี กโรตีติ อุสูยา** ความอิจฉาที่จะทำความผิดให้กระจ่าง(คอยจับผิด) ชื่อว่าอุสูยา (ลบสระหน้า). **ปรสมฺปตฺติ-อสหนลกฺขณา อุสูยา**[๔] ความอิจฉามีการทนต่อสมบัติของคนอื่นไม่ได้เป็นลักษณะ

ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว ๓ ศัพท์

มจฺเฉร (มสุ อามสเน+จฺเฉร) ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว. **ตณฺหาย ปรามสนํ มจฺเฉรํ** การยึดไว้เพราะต้องการ ชื่อว่ามัจเฉระ. **สตฺตสมฺปตฺตีนํ มจฺเฉรติ นิคูหตีติ มจฺเฉโร** ความตระหนี่ที่ปกปิดสมบัติของสัตว์ไว้ ชื่อว่ามัจเฉระ (ลบ สุ). **อตฺตโน สมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณํ มจฺเฉรํ**[๕] ความตระหนี่มีการปกปิดสมบัติของตนไว้เป็นลักษณะ

มจฺฉริย (มจฺฉร+อิย) ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว. **มจฺฉรเมว มจฺฉริยํ** ความตระหนี่นั่นเอง ชื่อว่ามัจฉริยะ. **อตฺตสมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวอสหนลกฺขณํ มจฺฉริยํ**[๖] ความตระหนี่ มีการทนไม่ได้ที่สมบัติของตนตกเป็นของสาธารณะแก่บุคคลอื่นเป็นลักษณะ

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๙๑/๒๐๑ ๒ ข.ชา. ๒๘/๗๗๙/๒๗๓ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๙๓/๖๕
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๗๖๘/๓๑๖ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๗/๓๓/๑๑๕ ๖ ที.อฏฺ. ๕/๓๕๗/๓๓๔

มจฺฉร (มสุ อามสเน+จฺฉร) ความตระหนี่, มัจฉริยะ, เห็นแก่ตัว. **ตณฺหาย ปรามสนํ มจฺฉรํ** การหวงแหนไว้เพราะยังมีความต้องการ ชื่อว่ามัจฉระ (ลบ สฺ). **สพฺเพ มจฺฉริโน โลเก จาเคน อติโรจติ**[๑] ย่อมรุ่งเรืองกว่าผู้ตระหนี่ทั้งปวงในโลกด้วยการบริจาค

โมหะ, ความไม่รู้, ความหลง, ความโง่ ๓ ศัพท์

โมห (มุห เวจิตฺเต+ณ) โมหะ, ความไม่รู้, ความหลง, ความโง่, ความเขลา. **มุหตีติ โมโห** อาการที่หลง ชื่อว่าโมหะ. **สมฺปยุตฺตธมฺมา มุยฺหนฺติ เอเตนาติ โมโห** อาการที่ทำให้สัมปยุตธรรมหลง ชื่อว่าโมหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **อาโรปิโต สงฺเฆน อิตฺถนฺนามสฺส ภิกฺขุโน โมโห**[๒] ความไม่รู้ของภิกษุชื่อนี้อันสงฆ์ยกขึ้นมากล่าวแล้ว

อวิชฺชา (น+วิท ญาเณ+ย+อา) โมหะ, ความไม่รู้, อวิชชา, ความหลง, ความโง่, ความเขลา. **น วิทตีติ อวิชฺชา** อาการที่ไม่รู้ ชื่อว่าอวิชชา (อาเทศ น เป็น อ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **ปรมา วิชฺชา อธิคตา อวิชฺชา วิหตา**[๓] วิชชาที่ ๑ เราบรรลุแล้ว อวิชชาเราละขาดแล้ว

อญาณ (น+ญา อวโพธเน+ยุ) โมหะ, ความไม่รู้, ความหลง, ความโง่. **น วิชานาตีติ อญาณํ** อาการที่ไม่รู้ ชื่อว่าอญาณะ (อาเทศ น เป็น อ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **จตูสุ สจฺเจสุ อญาณํ อวิชฺโชฆ นาม**[๔] ความไม่รู้ในสัจจะทั้ง ๔ ชื่อว่าอวิชโชฆะ

ความถือตัว, ความสำคัญตน ๓ ศัพท์

มาน (มาน ปูชายํ+อ) ความถือตัว, ความสำคัญตน. **มาเนตีติ มาโน** อาการที่ให้เขาบูชา ชื่อว่ามานะ. **เสยฺยาทิวเสน มญฺญตีติ มาโน** อาการสำคัญตนว่าประเสริฐกว่าเป็นต้น ชื่อว่ามานะ (มน ญาเณ +ณ. ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **มานิยเต อเนนาติ มาโน** อาการที่เป็นเหตุอยากให้คนนับถือ ชื่อว่ามานะ (มา มาเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **อิติ พาลสฺส สงฺกปฺโป อิสฺสา มาโน จ วฑฺฒติ**[๕] คนพาลดำริอย่างนี้ ความอิจฉาและความถือตัวย่อมเจริญ

วิธา (วิ+ธา ธารเณ+กฺวิ) ความถือตัว. **เสยฺยาทิภาเว อตฺตานํ วิทธาติ เอตายาติ วิธา** อาการที่เป็นเหตุให้ยกตนไว้ในฐานะที่ประเสริฐกว่าเป็นต้น ชื่อว่าวิธา (ลบ กฺวิ ปัจจัย). **วิธาศัพท์** เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์. **เสยฺโยหมสฺมีติ วิธาติ อาทีสุ มาโน วิธา นาม**[๖] ความถือตัวเป็นต้นว่า ถือตัวว่าเราเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ชื่อว่าวิธา

อุนฺนติ (อุ+นมุ นมเน+ติ) ความถือตัว. **อุนฺนมนํ อุนฺนติ** การถือตัว ชื่อว่าอุนนติ. **อุทฺธํ นมติ เอตายาติ อุนฺนติ** อาการที่ให้ยืดอกขึ้นสูงๆ ชื่อว่าอุนนติ (ลบ มฺ, ซ้อน นฺ). **อุนฺนติ**ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์. **มยา สทิโส นตฺถีติ อติกฺกมิตฺวา อุนฺนติ**[๗] ความถือตัวเกินท่านว่า ผู้เช่นกับเราไม่มี

---

๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๑/๓๖
๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๙๑/๔๕๗
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑/๑๖
๕ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๕/๒๔
๖ ที.อฏฺ. ๖/๓๐๕/๑๘๔
๗ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๑๘๘/๓๑

[๑๖๙] อุทฺธจฺจมุทฺธฏํ จาถ ตาโป กุกฺกุจฺจเมว จ
ปจฺฉาตาโปนุตาโป จ วิปฺปฏิสาโร ปกาสิโต.

ความฟุ้งซ่าน ๒ ศัพท์

อุทฺธจฺจ (อุทฺธต+ณฺย) ความฟุ้งซ่าน. **อุทฺธตสฺส ภาโว อุทฺธจฺจํ** ความฟุ้งซ่าน ชื่อว่าอุทธัจจะ (ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ ตฺย เป็น จ, ซ้อน จฺ). **อุทฺธจฺจํ วิจิกิจฺฉา จ สพฺพโสว น วิชฺชติ**[๑] ความฟุ้งซ่านและความสงสัยย่อมไม่มีโดยประการทั้งปวง

อุทฺธต (อุ+หน คติยํ+ต) ความฟุ้งซ่าน. **อุทฺธํ อุทฺธํ หนติ คจฺฉตีติ อุทฺธโต** อาการที่ฟุ้งขึ้นข้างบนเรื่อยๆ ชื่อว่าอุทธตะ (อาเทศ หนฺ เป็น ธ, ซ้อน ทฺ). **เอกจฺโจ ปุคฺคโล อุทฺธโต โหติ**[๒] บุคคลบางคนมีความฟุ้งซ่าน

ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความกระวนกระวาย ๕ ศัพท์

ตาป (ตป สนฺตาเป+ณ) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความกระวนกระวาย. **ตปติ จิตฺตเมเตนาติ ตาโป** อาการที่ทำให้จิตร้อนรุ่ม ชื่อว่าตาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **น ตาปํ ชเนติ**[๓] ไม่ให้ความร้อนใจเกิดขึ้น

กุกฺกุจฺจ (กุสทฺทูปปท+กร กรเณ+ต+ณฺย) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, รำคาญใจ. **กุจฺฉิตํ กโรตีติ กุกฺกุตํ** สภาพที่ทำอาการน่าเกลียด ชื่อว่ากุกกุตะ (อาเทศ กรฺ เป็น กุ, ซ้อน กฺ). **กุกฺกุตสฺส ภาโว กุกฺกุจฺจํ** ความมีอาการน่าเกลียด ชื่อว่ากุกกุจจะ (กุกฺกุต+ณฺย, ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ ตฺย เป็น จ, ซ้อน จฺ). **เอวรูปํ กุกฺกุจฺจํ กุกฺกุจฺจายนา กุกฺกจฺจายิตตฺตํ เจตโส วิปฺปฏิสาโร มโนวิเลโข อิทํ วุจฺจติ กุกฺกุจฺจํ**[๔] ความเดือดร้อนใจ กระวนกระวายใจ ร้อนรุ่มใจ ทุรนทุรายใจ นี้เรียกว่าความร้อนใจ

ปจฺฉาตาป (ปจฺฉาสทฺทูปปท+ตป สนฺตาเป+ณ) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความร้อนรุ่ม. **ปจฺฉา ตปติ เอเตนาติ ปจฺฉาตาโป** เหตุที่ทำให้ร้อนใจภายหลัง ชื่อว่าปัจฉาตาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อนุตาป (อนุ+ตป สนฺตาเป+ณ) ความร้อนใจ, ความเดือดร้อน, ความกระวนกระวาย. **อนุตปติ เยน โส อนุตาโป** เหตุที่ทำให้ร้อนใจภายหลัง ชื่อว่าอนุตาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **โหติ จ เม อนุตาโป**[๕] ข้าพเจ้ามีความร้อนใจ

วิปฺปฏิสาร (วิ+ปติ+สร คติยํ+ณ) ความร้อนใจ, วิปฏิสาร, ความร้อนรุ่มใจ. **วิรูเปน ปติ ปุนปฺปุนํ สรติ จิตฺตเมเตนาติ วิปฺปฏิสาโร** เหตุที่ทำให้จิตเป็นไปด้วยอาการอันแปลกบ่อยๆ ชื่อว่าวิปปฏิสาระ

---

๑ องฺ.ทสก. ๒๔/๑๒/๑๘ ๒ องฺ.ติก. ๒๐/๕๕๕/๓๔๒ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๗/๒๓๗
๔ วิ.อฏฺ. ๑/๒๗๙ ๕ ขุ.วิมาน. ๒๖/๔๐/๗๐

(ซ้อน ปฺ, อาเทศ ตฺ เป็น ฏฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปญฺจหากาเรหิ วิปฺปฏิสาโร อุปทหาตพฺโพ**[๑] ภิกษุโจทก์(ผู้อื่น)ไม่เป็นธรรม พึงถึงความเดือดร้อนด้วยอาการ ๕ อย่าง

[๑๗๐] **มโนวิเลขสนฺเทหา สํสโย จ กถํกถา**
เทฺวฬฺหกํ วิจิกิจฺฉา จ กงฺขา สงฺกา วิมตฺยปิ.

ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล, ฉงนสนเท่ห์ ๙ ศัพท์

มโนวิเลข (มนสทฺทูปปท+วิ+ลิข เลขเน+ณ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล, ฉงนสนเท่ห์. **มนํ วิเลขติ ทฺวิธากรณวเสนาติ มโนวิเลโข** อาการที่แยกจิตออกเป็น ๒ อย่าง ชื่อว่ามโนวิเลขะ (อาเทศ อ ของ มน เป็น โอ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **วิจิกิจฺฉาสงฺขาโต มโนวิเลโข จ อุปฺปชฺชติเยว**[๒] ความสงสัย กล่าวคือวิจิกิจฉา ย่อมเกิดขึ้น

สนฺเทห (สํ+ทิห สํสเย+ณ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล, ฉงนสนเท่ห์. **สนฺเทหนํ สนฺเทโห** ความสงสัย ชื่อว่าสันเทหะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ปมตฺตกรณฏฺเฐน สนฺเทโห**[๓] ความสงสัยชื่อว่าสันเทหะ เพราะอรรถว่าทำให้งงงวย

สํสย (สํ+สี กงฺขายํ+ณ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล. **สมนฺตโต เสตีติ สํสโย** อาการที่สงสัยทั่วทุกอย่าง ชื่อว่าสังสยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อิติ เม นตฺถิ สํสโย**[๔] ความสงสัยอย่างนี้ไม่มีแก่เรา

กถํกถา (กถํสทฺทูปปท+กถ กถเน+อ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, ความลังเล. **“กถมิท”มิติ กถยติ เอตายาติ กถํกถา** อาการที่เป็นเหตุทำให้บุคคลพูดคำถามว่า “สิ่งนี้เป็นอย่างไร” ชื่อว่ากถังกถา (ลบสระหน้า). **กถํกถา วุจฺจติ วิจิกิจฺฉา**[๕] ความสงสัย เรียกว่า กถังกถา

เทฺวฬฺหก (ทฺวิสทฺทูปปท+อิล คติกมฺปเนสุ+ห+ก) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ. **ทฺวิธา อิลติ จิตฺตเมเตนาติ เทฺวฬฺหกํ** เหตุที่ทำให้จิตเป็นไป ๒ อย่าง (สองจิตสองใจ) ชื่อว่าทฺเวฬหกะ (วุทธิ อิ ของ อิลฺ เป็น เอ, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ลบ อิ ที่ ทฺวิ). **เทฺวฬฺหกํ นตฺถิ สํสโย นตฺถิ**[๖] ไม่มีความสงสัยเคลือบแคลงใจ

วิจิกิจฺฉา (วิ+กิต โรคาปนยเน+ฉ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลงใจ, วิจิกิจฉา. **วิคตา จิกิจฺฉา เอตายาติ วิจิกิจฺฉา** ความสงสัยที่เป็นเหตุอับจนความคิด ชื่อว่าวิจิกิจฉา (ซ้อน กิ เป็น กิกิ, อาเทศ กฺ ตัวหน้าเป็น จฺ, ลบ ตฺ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ**[๗] เราจักทำโดยประการที่ความสงสัยจักไม่เกิดขึ้นอีก

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๕๐๖/๓๑๔ ๒ วิ.อฏฺ. ๒/๔๗๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๗/๙๐
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๗๕๘/๑๗๕ ๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๗๒/๓๒๑ ๖ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๖๒/๓๑๖
๗ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๕๒/๓๐๒

กงฺขา (กงฺข วิจิกิจฺฉายํ+อ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลง, ความลังเล, กังขา. **กงฺขติ วิจิกิจฺฉตีติ กงฺขา** อาการที่สงสัย ชื่อว่ากังขา (ลบสระหน้า). **อิเมสุ ฉสุ ฐาเนสุ กงฺขา ปหีนา โหติ**[๑] ละความสงสัยในฐานะ ๖ เหล่านี้

สงฺกา (สงฺก สงฺกายํ+อ+อา) ความสงสัย, ความเคลือบแคลง, สงกา. **สงฺกนํ สงฺกา** อาการที่สงสัย ชื่อว่าสังกา (ลบสระหน้า)

วิมติ (วิ+มน ญาเณ+ติ) ความสงสัย, ความเคลือบแคลง, วิมัติ. **วิวิเธนากาเรน มญฺญติ เอตสฺมาติ วิมติ** ความสงสัยเป็นเหตุให้เข้าใจว่าเป็นอาการต่างๆ ชื่อว่าวิมติ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ). **วิมติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ยสฺส ชายติ วิมติ**[๒] ความเคลือบแคลงของภิกษุใดเกิดขึ้น

[๑๗๑] **คพฺโพภิมาโนหํกาโร จินฺตา ตุ ฌานมุจฺจเต**
นิจฺฉโย นิณฺณโย วุตฺโต ปฏิญฺญา ตุ ปฏิสฺสโว.

ความเย่อหยิ่ง, ความจองหอง, ความทะนงตัว, ถือตัว ๓ ศัพท์

คพฺพ (คพฺพ มาเน+อ) ความเย่อหยิ่ง, ความจองหอง, ความทะนงตัว, ถือตัว. **คพฺเพติ น สํกุจตีติ คพฺโพ** อาการเย่อหยิ่ง คือไม่ยอมท้อถอย ชื่อว่าคัพพะ. **ครติ อญฺเญ อเนน ปีเฬตีติ คพฺโพ** ความหยิ่งทำให้เบียดเบียนคนอื่น ชื่อว่าคัพพะ (คร ปีฬเน+พ. อาเทศ รฺ เป็น พฺ)

อภิมาน (อภิ+มาน ปูชายํ+อ) ความเย่อหยิ่ง, ความจองหอง, ความทะนงตัว, ถือตัว. **อตฺตานํ อภิมญฺญติ เอเตนาติ อภิมาโน** อาการที่ทำให้มีความสำคัญตนยิ่ง ชื่อว่าอภิมานะ. **วิเสสโต มาเนตีติ อภิมาโน** อาการที่ถือตนอย่างยิ่ง ชื่อว่าอภิมานะ. **สตฺตรชาทีสุ อภิมาโน อหํกาโร อสฺมิมตฺตา**[๓] ผู้เย่อหยิ่งจองหองในสัตตคุณ(ความสุข) รชคุณ(ความทุกข์) ตมคุณ(ความหลง)

อหํการ (อหํสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ความหยิ่งจองหอง, อหังการ. **"อห"มิติ อตฺตานํ กโรติ เอเตนาติ อหํกาโร** อาการที่เป็นเหตุให้ยกตนว่า "เรา" ชื่อว่าอหังการะ (มาจาก อหํ นิบาต หรือ อมฺห ศัพท์ก็ได้, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เอวํ อหํกาโร อุปฺปชฺเชยฺย**[๔] ความจองหองเช่นนี้ จะเกิดขึ้น

ความคิด, ความสร้างสรรค์ ๒ ศัพท์

จินฺตา (จินฺต จินฺตายํ+อ+อา) ความคิด, ความสร้างสรรค์. **จินฺตตีติ จินฺตา** ความคิด ชื่อว่าจินตา (ลบสระหน้า). **ทานํ ทาตุํ น ลภิสฺสามีติ จินฺตา อุปฺปนฺนา**[๕] เกิดความคิดขึ้นว่า เราจักไม่ได้ถวายทาน

ฌาน (เฌ จินฺตายํ+ยุ) ความคิด, ความเพ่งพินิจ. **ฌายเต ฌานํ** ความคิด ชื่อว่าฌานะ (อาเทศ

๑ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๔๑๙/๒๕๐ ๒ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖๖/๕๕๔ ๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๑๓/๔๑๐
๔ ที.อฏฺ. ๕/๑๒๔/๑๐๖ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๕๒/๔๓

ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

การตัดสินใจ, ความตกลงใจ ๒ ศัพท์

นิจฺฉย (นิ+จย คมเน+อ) การตัดสินใจ, ความตกลงใจ. **นิจฺฉยนํ นิจฺฉโย** การตัดสิน ชื่อว่านิจฉยะ (อาเทศ จ เป็น ฉ, ซ้อน จฺ). **ชายมานสมีปมฺหิ วนวาสาย นิจฺฉโย**[๑] ในเวลาใกล้คลอด ท่านตัดสินใจอยู่ในป่า

นิณฺณย (นิ+นี นเย+ณ) การตัดสินใจ, ความตกลงใจ. **อารมฺมณํ นิจฺฉินนฺโต นยตีติ นิณฺณโย** อาการที่ตัดสินนำอารมณ์ไป ชื่อว่านิณณยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, น เป็น ณ, ซ้อน ณฺ). **อธิโมกฺขนิณฺณยานํ โก เภโท. อธิโมกฺโข อารมฺมณํ อชฺโฌคาเหตฺวา ติฏฺฐติ, นิณฺณโย วินิจฺฉยมตฺตเมวาติ อยเมเตสํ วิเสโส. อถวา อธิโมกฺโข ปสาเทปิ สมฺภวติ, อิตโร ปน น ตถาติ อยํเปฺยเตสํ เภโท. ตตฺร นิจฺฉยสทฺโท อิธาปิ ปวตฺตตีติ ทฺวีสฺปิ วุตฺโต** อธิโมกข์กับนิณณยะต่างกันอย่างไร ต่างกันอย่างนี้ คือ อธิโมกข์ดิ่งลงสู่อารมณ์แล้วตั้งอยู่ ส่วนนิณณยะเพียงตัดสินเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง อธิโมกข์มีอยู่ในปสาทรูป ส่วนนิณณยะไม่มี. **นิจฺฉย**ศัพท์ ท่านกล่าวว่าใช้ได้ทั้งในอธิโมกข์และนิณณยะทั้ง ๒

คำรับรอง, การยืนยัน, คำปฏิญญา ๒ ศัพท์

ปฏิญฺญา (ปติ+ญา อวโพธเน+กฺวิ) คำรับรอง, การยืนยัน, คำปฏิญญา. **ปฏิชานนํ ปฏิญฺญา** การรับรอง ชื่อว่าปฏิญญา (อาเทศ ตฺ เป็น ฏฺ, ซ้อน ญฺ, ลบ กฺวิ). **เทฺว ปฏิญฺญา กาเยน วา ปฏิชานาติ วาจาย วา ปฏิชานาติ**[๒] ปฏิญญามี ๒ อย่าง คือ ปฏิญญาด้วยกายและปฏิญญาด้วยวาจา

ปฏิสฺสว (ปติ+สุ สวเน+อ) คำรับรอง, การยืนยัน, คำมั่นสัญญา, คำปฏิญญา. **ปฏิสวนํ ปฏิสฺสโว** การรับรอง ชื่อว่าปฏิสสวะ (อาเทศ ตฺ เป็น ฏฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน สฺ). **กโต จ เต จิตฺต ปฏิสฺสโว มยา**[๓] ท่านจิตตะ เราทำการรับรองแก่ท่านเอง

คำรับรองมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สํวิทา, อาคู, ปฏิญฺญาณ, นิยม, สฺสว, สํสว, องฺคีการ, อภฺยุปคม, สมาธิ**

[๑๗/๒] **อวมานํ ติรกฺกาโร ปริภโว ปฺยนาทโร**
ปราภโว ปฺยวญฺญาต อุมฺมาโท จิตฺตวิพฺภโม.

การดูหมิ่น, การดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท, นินทา ๖ ศัพท์

อวมาน (อว+มาน ปูชายํ+อ) การดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **เหฏฺฐา กตฺวา ชานนํ อวมานํ** การดูหมิ่น ชื่อว่าอวมานะ. **ปริสมชฺเฌ เม อวมานํ กโรสิ**[๔] ท่านดูหมิ่นเราใน

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๙/๒๔๗ ๒ วิ.ปริ. ๘/๙๔๖/๒๙๙ ๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๙/๔๒๐
๔ ที.อฏฺ. ๖/๒๕๑/๑๓๘

ท่ามกลางบริษัท

ติรกฺการ (ติรสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) การดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **อญฺญํ ติรํ กโรตีติ ติรกฺกาโร** อาการที่ข่มบุคคลอื่นไว้เบื้องล่าง ชื่อว่าติรักการะ (ซ้อน กฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ติโรธานกรณํ ติรกฺกาโร** การข่มผู้อื่น ชื่อว่าติรักการะ

ปริภว (ปริ+ภู สตฺตายํ+ณ) การดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **ปริภวนํ ปริภโว** การดูถูก ชื่อว่าปริภวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ปริภวํ ปรํ ปญฺหํ ปุจฺฉติ**[1] ถามปัญหาที่ดูถูกภิกษุรูปอื่น

อนาทร (น+อา+ทร อาทเร+อ) การดูหมิ่น, ดูถูก, ความไม่อาทร, ไม่เอื้อเฟื้อ. **อาทโร สกฺกาโร ตพฺพิปรีโต อนาทโร** อาการที่ตรงข้ามกับความอาทรและการยกย่อง ชื่อว่าอนาทระ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **อนาทโร อปฺปฏิกาโร**[2] ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่ทำคืนอาบัติ

ปราภว (ปรา+ภู สตฺตายํ+ณ) การดูหมิ่น, ดูถูก, นินทา, ความเสื่อมเสีย, ความพินาศ. **ปราภวนํ ปราภโว** การดูหมิ่น ชื่อว่าปราภวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

อวญฺญา (อว+ญา อวโพธเน+กฺวิ) การดูหมิ่น, การดูถูก, เหยียดหยาม, สบประมาท. **อวชานนํ อวญฺญา** การดูหมิ่น ชื่อว่าอวัญญา (ซ้อน ญฺ, ลบ กฺวิ)

ความเป็นบ้า, วิกลจริต, เสียสติ ๒ ศัพท์

อุมฺมาท (อุ+มท อุมฺมาเท+ณ) ความเป็นบ้า, วิกลจริต, เสียสติ, บ้าคลั่ง, มัวเมา. **อุคฺคเตหิ อุมฺมคฺคสญฺจิเตหิ วา โทเสหิ มทนํ อุมฺมาโท** ความมัวเมาเพราะโทสะที่ฟุ้งขึ้นหรือที่ทำให้ตั้งตนอยู่นอกลู่นอกทาง ชื่อว่าอุมมาทะ (ซ้อน มฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุณฺหํ วา โลหิตํ มุขโต อุคฺคจฺเฉยฺย อุมฺมาทํ วา ปาปุเณยฺย**[3] เลือดอุ่นๆ ไหลทะลักออกจากปากหรือถึงความเป็นบ้า

จิตฺตวิพฺภม (จิตฺต+วิพฺภม) ความเป็นบ้า, วิกลจริต, เสียสติ. **จิตฺตสฺส วิพฺภโม ภนฺติ จิตฺตวิพฺภโม** ความวิปลาสแห่งจิต ชื่อว่าจิตตวิพภมะ

[๑๗๓] **เปมํ สิเนโห เสฺนโหถ จิตฺตปีฬา วิสญฺญิตา**
ปมาโท สติโวสฺสคฺโค โกตูหลํ กุตูหลํ.

ความรัก, ความมีเยื่อใย, เสน่หา ๓ ศัพท์

เปม (ปิย+อิม) ความรัก, ความมีเยื่อใย, เสน่หา. **ปิยสฺส ภาโว เปมํ** การมีความรัก ชื่อว่าเปมะ (อาเทศ ปิย เป็น ป, ลบสระหน้า, วิการ อิ เป็น เอ). **ปีนยตีติ วา ปี, ปิโน ภาโว เปมํ** หรือความอิ่มเอิบ ชื่อว่าปี (ปี ตปฺปเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ), การมีความอิ่มเอิบ ชื่อว่าเปมะ (ปี+อิม,

---

๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๖๕/๒๑๓ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๘/๑๕ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๑๔/๑๘๔

ลบสระหน้า, วิการ อิ เป็น เอ). **อธิมตฺตํ เปมํ โหติ**[๑] มีความรักใคร่ยิ่ง

สิเนห (สินิห ปีติยํ+ณ) ความรัก, ความมีเยื่อใย, สิเนหา. **สิเนหนํ สิเนโห** ความรัก ชื่อว่าสิเนหะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ). **น หิ นูนมฺหากํ อยฺยสฺส ปุตฺเต สิเนโห อชายถ**[๒] พระอัยกาของเราไม่ทรงเกิดสิเนหาในพระโอรสแน่นอน

เสฺนห (สฺนิห ปีติยํ+ณ) ความรัก, ความมีเยื่อใย, เสน่หา. **เสฺนหนํ เสฺนโห** ความรัก ชื่อว่าเสนหะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ). **สิเนหกรณวเสน เสฺนโห**[๓] ความรักด้วยอำนาจการทำให้เสน่หา ชื่อว่าสเนหะ

การสลบ, หมดสติ, หมดความรู้สึก, วิสัญญี ๒ ศัพท์

จิตฺตปีฬา (จิตฺต+ปีฬา) การสลบ, หมดสติ, หมดความรู้สึก, วิสัญญี. **จิตฺตสฺส ปีฬา จิตฺตปีฬา** การแน่นิ่งไปของจิต ชื่อว่าจิตตปีฬา. **ปุนปฺปุนานุโสจนวเสน ปน จิตฺตปีฬาปิ นาโหสิ**[๔] แม้จะโศกเศร้าอยู่บ่อยๆ ก็ไม่ถึงกับหมดสติ

วิสญฺญี, วิสญฺญิตา (วิ+สญฺญา+อี,อิ+ต) การสลบ, หมดสติ, หมดความรู้สึก, วิสัญญี. **วิคตา นีลาทิสญฺชานนลกฺขณา สญฺญา เอตสฺมาติ วิสญฺญี, ตสฺส ภาโว วิสญฺญิตา** ไม่มีความจำลักษณะมีสีเขียวเป็นต้นจากการสลบ ฉะนั้น การสลบนั้น จึงชื่อว่าวิสัญญี, ความเป็นแห่งวิสัญญีนั้น ชื่อว่าวิสัญญิตา (ลบสระหน้า)

ความประมาท, เผลอ, พลั้งเผลอ ๒ ศัพท์

ปมาท (ป+มท ปมาเท+ณ) ความประมาท, เผลอ, พลั้งเผลอ. **สกฺโก สมาโน สยํ กตฺตพฺพํ น กโรติ, โส ปมาโท** ผู้มีความสามารถแต่ไม่ทำกิจที่ควรทำด้วยตนเอง ชื่อว่าปมาทะ. **ปมชฺชนํ ปมาโท** ความประมาท ชื่อว่าปมาทะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **มา จ มโท มา จ ปมาโท**[๕] อย่ามัวเมาและอย่าประมาท

สติโวสฺสคฺค (สติสทฺทูปปท+วิ+สช วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุ+อ) ความประมาท, เผลอ, พลั้งเผลอ. **สติยา วิสชฺชนํ สติโวสฺสคฺโค** การละจากสติ ชื่อว่าสติโวสสัคคะ (อาเทศ อิ เป็น โอ, ซ้อน สฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **ปมตฺโตติ สติโวสฺสคฺเคน สมนฺนาคโต**[๖] คำว่าประมาท คือมีความพลั้งเผลอ

โกลาหล, อื้ออึง, กระฉ่อน, แตกตื่น ๒ ศัพท์

โกตูหล (กุสทฺทูปปท+ตุช หึสายํ+อล) โกลาหล, อื้ออึง, กระฉ่อน, แตกตื่น. **กุํ ปาปํ โตชตีติ โกตูหลํ** ความโกลาหลที่เบียดเบียนบาป ชื่อว่าโกตูหละ (อาเทศ อุ ที่ กุ เป็น โอ, ทีฆะ อุ เป็น อู,

---

๑ วิ.มหา. ๔/๘๔/๑๐๐ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๓๕/๔๔๑ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๓๕/๔๔๑
๔ วิ.ฏี. ๑/๒๕๘/๖๗๕ ๕ วิ.ฏี. ๑/๒๕๘/๖๗๕ ๖ ธมฺม.อฏฺ. ๒๔/๑๒๖

อาเทศ ชฺ เป็น หฺ)

กุตูหล (กุสทฺทูปปท+ตุล นิกฺกรีเส+อ) โกลาหล, อื้ออึง, กระฉ่อน, แตกตื่น. **กุํ ปาปํ ตุลยตีติ กุตูหลํ** ความแตกตื่น(พากันทำความดี)ให้บาปเบาบาง ชื่อว่ากุตูหละ (ลง ห อักษรอาคมกลางธาตุ, ทีฆะ อุ เป็น อู)

โกลาหลมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โกตุล, กุตุก**

[๑๗๔] **วิลาโส ลลิตํ ลีลา หาโว เหฬา จ วิพฺภโม**
อิจฺจาทิกา สิยุํ นาริ สิงฺคารภาวชา กิริยา.

กิริยาอาการของสตรีผู้มีความรัก ๖ อย่าง

กิริยาอาการเกิดขึ้นกับสตรี เพราะต้องการความรักความสนใจจากบุรุษ เช่น **วิลาสะ** ชมดชม้อยเมียงมอง **ลลิตะ** ท่าทางละมุนละม่อม **ลีลา** ความงามชดช้อย **หาวะ** เล่นหูเล่นตาให้ท่า **เหฬา** ยั่วยวน **วิพภมะ** เหนียมอายขวยเขิน

วิลาส (วิ+ลส กนฺติยํ+ณ) ชมดชม้อยเมียงมอง. **วิเสเสน ลสตีติ วิลาโส** อาการรักใคร่พิเศษ ชื่อว่าวิลาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **คมนาทีหิ วา อิริยาปเถหิ อลงฺกาเรหิ วา วิลาสํ ทสฺเสติ**[๑] ท่านแสดงความงามชมดชม้อยด้วยอิริยาบถต่างๆ มีการเดินเป็นต้น หรือด้วยการประดับตกแต่ง

ลลิต (ลล วิลาเส+อิ+ต) ท่าทางละมุนละม่อม. **ลลิยเต ลลิตํ** ความอ่อนหวาน ชื่อว่าลลิตะ

ลีลา (ลล วิลาเส+อ+อา) ความงามอ่อนช้อย. **ลลิยเต ลีลา** ความงาม ชื่อว่าลีลา (อาเทศ อ เป็น อี, ลบสระหน้า). **อนวฏฺฐิตรูปานํ อวยวานํ สา ลีลา วิลาโส**[๒] ความงามของอวัยวะนั้นไม่ยั่งยืน

หาว (หุ หวเน+ณ) เล่นหูเล่นตาให้ท่า. **หุยนฺเต ราคิโน อตฺราติ หาโว** อาการที่คนมีราคะเรียกหา ชื่อว่าหาวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

เหฬา, เหลา (หิล หาวกรเณ+อ+อา) ยั่วยวน. **หิลนฺติ เอตฺถาติ เหฬา, สุรโต ปวุฑฺเฒจฺฉา เหฬา** อาการที่หญิงเล่นหูเล่นตายั่วยวน ชื่อว่าเหฬา (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ลบสระหน้า), ความต้องการที่เกิดขึ้นอย่างแรงกล้า ชื่อว่าเหฬา. **หิ อิจฺฉิตาลาภาทิวเสน ปวตฺตํ ทุกฺขํ ลุนาติ ฉินฺทตีติ เหลา** อาการที่ตัดความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนาเป็นต้น ชื่อว่าเหลา (หิสทฺทูปปท+ลา เฉทเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ ปัจจัย, อาเทศ อิ เป็น เอ)

วิพฺภม (วิ+ภมุ อนวฏฺฐาเน+อ) เหนียมอายขวยเขิน, ประหม่า. **วิพฺภมตีติ วิพฺภโม** อาการที่ขวยเขิน ชื่อว่าวิพภมะ (ซ้อน พฺ). **อานนฺทตฺเถรสฺส เยภุยฺเยน นวกาย ปริสาย วิพฺภเมน**

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๗๑ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๒๓๔/๓๑๓

มหากสฺสปตฺเถโร เอวมาห[๑] โดยมาก ท่านมหากัสสปเถระกล่าวอย่างนี้ด้วยความขวยเขินต่อบริษัท ๙ หมู่ของท่านอานนทเถระ

ส่วนคัมภีร์นาฏกรตนโกสะกล่าวกิริยาอาการของหญิงผู้มีความรักไว้ ๑๐ ประการ ดังนี้

ลีลา วิลาโส วิจฺฉิตฺติ วิพฺภโม กิลกิญฺจิตํ
โมฏฺฏายิตํ กุฏฺฏมิตํ วิพฺโพโก ลลิตํ ตถา
วิกตญฺเจติ วิญฺเญยฺยา ทส ถีนํ สภาวชา.

กิริยาอาการที่เกิดขึ้นจากความเป็นสตรีผู้มีความรัก พึงรู้ว่ามี ๑๐ ประการ คือ **ลีลา** งามอ่อนช้อย **วิลาสะ** ชมดชม้อยเมียงมอง **อิจฉิตติ** รู้จักแต่งเนื้อแต่งตัว **วิพภมะ** เหนียมอายขวยเขิน **กิลกิญจิตะ** ออดอ้อน **โมฏฏายิตะ** กะมิดกะเมี้ยน **กุฏฏมิตะ** เล่นตัว **ลลิตะ** ท่าทางละมุนละม่อม **วิกตะ** ทำท่าทางพิลึก

[๑๗๕] หสนํ หสิตํ หาโส มนฺโท โส มิหิตํ สิตํ
อฏฺฏหาโส มหาหาโส โรมญฺโจ โลมหํสนํ.

การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน ๓ ศัพท์

หสน (หส หสเน+ยุ) การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน. **หสิยเต หสนํ** การหัวเราะ ชื่อว่าหสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

หสิต (หส หสเน+อิ+ต) การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน. **หสิยเต หสิตํ** การหัวเราะ ชื่อว่าหสิตะ. **ปุพฺเพ หสิตํ ลปิตํ กีฬิตํ สมนุสฺสรามิ**[๒] ข้าพเจ้าหวนระลึกถึงการหัวเราะ พูดหยอกเย้าเล่นสนุกสนานในครั้งก่อน

หาส (หส หสเน+ณ) การหัวเราะ, ขำขัน, ตลกขบขัน. **หสิยเต หาโส** การหัวเราะ ชื่อว่าหาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **โก นุ หาโส กิมานนฺโท**[๓] หัวเราะขำขันอะไรกันหนอ

การยิ้ม, ยิ้มแย้ม ๒ ศัพท์

มิหิต (มิห อีสํหสเน+อิ+ต) การยิ้ม, ยิ้มแย้ม. **โส หาโส มนฺโท สมาโน มหิตํ** การหัวเราะเล็กน้อยนั้น(การยิ้ม)ชื่อว่ามิหิตะ. **หสนียสฺมึ วตฺถุสฺมึ มิหิตมตฺตํ กโรติ**[๔] ในเรื่องที่น่าหัวเราะก็ทำได้เพียงยิ้ม

สิต (มิห อีสํหสเน+ต) การยิ้ม, ยิ้มแย้ม. **หสิยเตติ สิตํ** การยิ้ม ชื่อว่าสิตะ (อาเทศ มิหฺ เป็น สิ). **อถ โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน คิชฺฌกูฏา ปพฺพตา โอโรหนฺโต อญฺญตรสฺมึ ปเทเส สิตํ ปาตฺวากาสิ**[๕] ครั้งนั้น ขณะที่ท่านมหาโมคคัลลานะลงจากเขาคิชฌกูฏถึงที่แห่งหนึ่ง

---

๑ วิ.ฏี. ๑/๓๖/๗๐ ๒ วิ.ฏี. ๑/๓๖/๗๐ ๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๑/๓๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๑๐/๕๓๖ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๐

ได้ยิ้มให้เห็น

การยิ้มมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มนฺทสฺสิต, มฺหิต**

การหัวเราะเสียงดัง, หัวเราะร่วน ๒ ศัพท์

อฏฺฏหาส (อติ+หาส) การหัวเราะเสียงดัง, หัวเราะร่วน. **ทูรคามิหาโส อฏฺฏหาโส, อติกฺกนฺโต วา หาโส อฏฺฏหาโส** การหัวเราะดังก้องไปไกล หรือการหัวเราะเสียงดัง ชื่อว่าอัฏฏหาสะ (อาเทศ อิ เป็น อ, ต เป็น ฏ, ซ้อน ฏ). **ปีติวสํ คตหทยตาย มิหิตมตฺตํ อกตฺวา อฏฺฏหาสํ หสนฺติ**[๑] ไม่เพียงแค่ยิ้ม พากันหัวเราะจนเสียงดัง เพราะเบิกบานใจ

มหาหาส (มหนฺต+หาส) การหัวเราะเสียงดัง, หัวเราะร่วน. **มหนฺโต จ โส หาโส จาติ มหาหาโส** การหัวเราะเสียงดัง(หัวเราะร่วน) ชื่อว่ามหาหาสะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

ขนลุกขนพอง, สยดสยอง, ขนพองสยองเกล้า ๒ ศัพท์

โรมญฺจ (โรมสทฺทูปปท+อญฺจ คติยํ+อ) ขนลุกขนพอง, สยดสยอง, ขนพองสยองเกล้า. **โรมานํ อญฺจนํ โรมญฺโจ** อาการขนลุกขนพอง ชื่อว่าโมมัญจะ

โลมหํสน (โลม+หํสน) ขนลุกขนพอง, สยดสยอง, ขนพองสยองเกล้า, ขนลุกชูชัน. **โลมานํ หํสนํ อุทฺธคฺคภาโว โลมหํสโน** อาการที่ขนตั้งชูชันขึ้นข้างบน ชื่อว่าโลมหังสนะ. **กุมคฺคํ ปฏิปนฺนมฺหา ภีสนํ โลมหํสนํ**[๒] พวกเราเดินทางผิดไปสู่ทางที่น่าสะพรึงกลัวจนขนลุกขนพอง

[๑๗๖] ปริหาโส ทโว ขิฑฺฑา เกฬิ กีฬา จ กีฬิตํ
นิทฺทา ตุ สุปินํ โสปฺปํ มิทฺธํ จ ปจลายิกา.

กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ ๖ ศัพท์

ปริหาส (ปริ+หส หสเน+ณ) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **ปริหสนฺติ เอตฺถาติ ปริหาโส** สถานที่สำหรับเล่น ชื่อว่าปริหาสะ. **ปริภวิตุกาเมน หาโสติ วา ปริหาโส** การหัวเราะเพราะต้องการจะเล่น ชื่อว่าปริหาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส ภิกฺขุ เตน ปริหาเสน ลชฺชิโต**[๓] ภิกษุนั้นละอายเพราะการเล่นนั้น

ทว (ทุ ปริหาเส+อ) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ, การล้อเลียน. **ทุโนตีติ ทโว. ทวตีติ วา ทโว** อาการที่เล่นร่าเริง ชื่อว่าทวะ (ทว ทาเห+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **น ภิกฺขเว พุทฺธํ วา ธมฺมํ วา สงฺฆํ วา อารพฺภ ทโว กาตพฺโพ** ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรเล่นล้อเลียนพระพุทธเจ้า พระธรรมหรือพระสงฆ์

ขิฑฺฑา (ขิฑ กีฬายํ+อ+อา) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **ขิฑิยเตติ ขิฑฺฑา**

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๗/๗๒ ๒ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๓/๒๔๒ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๗๘

การเล่น ชื่อว่าขิฑฑา (ซ้อน ฑฺ, ลบสระหน้า). **ขํ ตุจฺฉํ อิฑฺฑา วาจา เอตฺถาติ ขิฑฺฑา** การเล่นที่กล่าวคำอันเปล่าประโยชน์ ชื่อว่าขิฑฑา (ข+อิฑฺฑา, ลบสระหน้า). **ขิฑฺฑา รตี โหติ สหายมชฺเฌ**[๑] การเล่นสนุกสนาน ความยินดี มีอยู่ในท่ามกลางเพื่อนฝูง

เกฬิ (กีฬ ปีติกีฬเนสุ+ณิ) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **กีฬนํ เกฬิ** การเล่น ชื่อว่าเกฬิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ). **เกฬิญฺจ ปริหาสญฺจ กโรนฺตา นิสีทึสุ**[๒] พากันนั่งเล่นและหัวเราะอย่างสนุกสนาน

กีฬา (กีฬ ปีติกีฬเนสุ+อ+อา) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **กีฬนํ กีฬา** การเล่น ชื่อว่ากีฬา (ลบสระหน้า). **เตสํ สา กีฬา จตูหิ มาเสหิ ปริโยสานํ คจฺฉติ**[๓] การเล่นอย่างนั้น ของเทวดาเหล่านั้น เล่นถึง ๔ เดือนจึงสิ้นสุด

กีฬิต (กีฬ ปีติกีฬเนสุ+อิ+ต) กีฬา, การเล่น, ความสนุกสนาน, การหยอกล้อ. **กีฬนํ กีฬิตํ** การเล่น ชื่อว่ากีฬิตะ. **เอส ตยา กีฬิตกีฬิตํ กีฬติ**[๔] เขาเล่นสิ่งที่เราเล่นแล้วเล่นอีก

การเล่นมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กีฬก, กีฬต, กีฬนก, กิฬากิจฺจ, กีฬิก**

การนอนหลับ, ความฝัน, นิทรา ๓ ศัพท์

นิทฺทา (นิ+ทา สุปเน+กฺวิ) การนอนหลับ, นิทรา. **นิทายเต นิทฺทา** การนอนหลับ ชื่อว่านิททา (ซ้อน ทฺ, ลบ กฺวิ). **ปริชนสฺสปิ ปจฺฉา นิทฺทา โอกฺกมิ**[๕] บริวารนอนหลับภายหลัง

สุปิน (สุป สเย+อิน) การนอนหลับ, ความฝัน, สุบิน. **สุปิยเต สุปินํ** การนอนหลับ ชื่อว่าสุปินะ. **ปาปกํ สุปินํ ปสฺสติ**[๖] ฝันเห็นสิ่งชั่วร้าย

โสปฺป (สุป สเย+อ) การนอนหลับ, ความฝัน. **สุปิยเต โสปฺปํ** การนอนหลับ ชื่อว่าโสปปะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ปฺ). **โสปฺปํ สุปนา สุปิตตฺตํ**[๗] การนอนหลับ ความเคลิบเคลิ้ม ความโงกง่วง

ความโงกง่วง, เคลิบเคลิ้ม, สัปหงก ๒ ศัพท์

มิทฺธ (มิท การิยกฺขมเน+ต) การโงกง่วง, ความซึมเซา. **อจฺจนฺตปริสฺสมาทิการณา สพฺพงฺคนิมีลนํ มิทฺธํ** ความโงกง่วงจนร่างกายโอนเอียง เพราะความเหน็ดเหนื่อยเป็นต้น ชื่อว่า มิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ). **ฉ ภิกฺขเว ธมฺเม อปฺปหาย อภพฺโพ อรหตฺตํ สจฺฉิกาตุํ. กตเม ฉ. ถีนํ มิทฺธํ อุทฺธจฺจํ กุกฺกุจฺจํ อสฺสทฺธิยํ ปมาทํ**[๘] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุยังละธรรม ๖ อย่างไม่ได้ ไม่ควรเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งความเป็นพระอรหันต์ ธรรม ๖ ได้แก่ ความง่วงเหงา ความซึมเซา ความฟุ้งซ่าน ความรำคาญใจ ความไม่มีศรัทธา และความประมาท

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๖/๓๓๓ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๘/๒๑๘ ๓ ที.อฏฺ. ๕/๒๙๔/๒๖๒
๔ ธมฺม.อฏฺ. ๒๕/๑๘๒ ๕ วิ.มหา. ๔/๒๕/๒๙ ๖ วิ.มหา. ๕/๑๕๖/๒๑๖
๗ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๗๕๑/๒๙๖ ๘ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๓๗/๔๗๑

ปจลายิกา (ปจลสทฺทูปปท+อย คมเน+ณฺวุ+อา) ความโงกง่วง, เคลิบเคลิ้ม, สัปหงก. **อกฺขิทลานํ ปจลภาเวน อยติ ปวตฺตตีติ ปจลายิกา** อาการโงกง่วงที่เป็นไปโดยการสัปหงก ชื่อว่าปจลายิกา. **ปจลภาเวน อยนํ ปวตฺตนํ ปจลายิกา** อาการที่เป็นไปเพราะความง่วงนอน ชื่อว่าปจลายิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง)

[๑๗๗] **ถิยํ นิกติ กูฏํ จ ทมฺโภ สฐฺยํ จ เกตวํ**
สภาโว ตุ นิสฺสคฺโค จ สรูปํ ปกติตฺถิยํ.
[๑๗๘] **สีลํ จ ลกฺขณํ ภาโว อุสฺสโว ตุ ฉโณ มโห.**

การคดโกง ๕ ศัพท์

นิกติ (นิ+กร กรเณ+ติ) การโกง. **กรณํ กติ, นินฺทิตา กติ นิกติ** การกระทำ ชื่อว่ากติ, การกระทำที่ถูกตำหนิ ชื่อว่านิกติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **ถิยํ นิกติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

อาโลปสาหสาการา นิกติ วญฺจนานิ จ
ทิสฺสนฺติ โลภธมฺเมสุ ตสฺมา โลภํ น โรจเย.[๑]

ความโลภมีอาการหยาบ เป็นเหตุให้เที่ยวปล้นสะดม ขู่เอาสิ่งของ แสดงของปลอม โกงเอาของคนอื่น หลอกลวง บาปธรรมทั้งหลายนี้มีปรากฏอยู่เพราะความโลภ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์จึงไม่ชอบใจความโลภเลย

กูฏ (กุ+อฏ คมเน+อ) การโกง. **กุจฺฉิเตนากาเรน อฏตีติ กูฏํ** การคดโกงที่เป็นไปโดยอาการน่ารังเกียจ ชื่อว่ากูฏะ (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า)

ทมฺภ (ทภิ พฺยาเช+อ) การโกง. **ทมฺภนํ ทมฺโภ** การคดโกง ชื่อว่าทัมภะ (ลงนิคหิต อาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ)

สฐฺย, สฐ (สฐ เกตเว+ย,อ) การโกง, การโอ้อวด. **สฐยติ น สมฺมา ภาสติ เยนาติ วา สฐฺยํ, สฐํ** อาการที่โกงหรือการคดโกงที่เป็นเหตุให้พูดคำไม่สมควร ชื่อว่าสฐยะและสฐะ. **สมฺปชาโน สฐานิ น กยิรา**[๒] เมื่อรู้สึกตัวไม่พึงทำการคดโกง

เกตว (กิต นิวาเส+อว) การโกง. **กิตวสฺส ธมฺโม เกตวํ, กิตโว นาม ชูตกาโร โจโร วา** พฤติกรรมของคนขี้โกง หรือนักเลงการพนัน ชื่อกิตวะ ชื่อว่าเกตวะ (อาเทศ อิ เป็น เอ)

การโกงมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กปฏ, พฺยาช, อุปธิ, กุสติ**

สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ปรกติ, ธรรมชาติ ๗ ศัพท์

สภาว (ส+ภู สตฺตายํ+อ) สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ธรรมชาติ. **ภวนํ ภาโว** ความมีความเป็น ชื่อ

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๓๖/๒๗๓ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๗๒/๔๗๙

ว่าภาวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **สสฺส อตฺตโน, สนฺโต วา สํวิชฺชมาโน ภาโว สภาโว** ความมีอยู่หรือความเป็นของตน ชื่อว่าสภาวะ (ส+ภาว). **อยํ สภาโว อยํ นิยโม**[๑] นี้เป็นสภาพ เป็นความนิยม

นิสฺสคฺค (นิ+สช วิสชฺชนาลิงฺคนนิมฺมาเนสุ+อ) สภาวะ, สภาพ. **นตฺถิ วิสชฺชนเมตสฺสาติ นิสฺสคฺโค** สภาพที่ไม่ละลักษณะของตน ชื่อว่านิสสัคคะ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน สฺ และ คฺ)

สรูป (ส+รูป) สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ธรรมชาติ. **สํวิชฺชมานํ รูปํ สรูปํ** สภาพที่บอกให้รู้ว่ามีอยู่ ชื่อว่าสรูปะ. **ทานปารมิยา สรูปํ ทสฺเสติ**[๒] แสดงสภาพของทานบารมี

ปกติ (ป+กร กรเณ+ติ) สภาวะ, สภาพ, ลักษณะ, ปรกติ, ธรรมชาติ. **กรณํ ภวนํ กติ** ความมีอยู่ ชื่อว่ากติ. **ปรมํ กติ ปกติ** ความมีอยู่ตั้งแต่เริ่มต้น ชื่อว่าปกติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **ปกติ** ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **ปุพฺเพ เทวทตฺตสฺส อญฺญา ปกติ อโหสิ**[๓] เมื่อก่อนพระเทวทัต มีปรกติเป็นอย่างอื่น

สีล (สีล สมาธิมฺหิ+อ) สภาพเดิม, ลักษณะ, ภาวะ, ปรกติ. **จิตฺตํ สีลติ สมาทหติ เอเตนาติ สีลํ, สมาธินิยโม** สภาวะที่ทำให้จิตสงบ ชื่อว่าสีละ ได้แก่สมาธิ

ลกฺขณ (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ยุ) สภาพเดิม, ลักษณะ, ภาวะ. **ตเถว ลกฺขิตพฺพนฺติ ลกฺขณํ** สภาพที่บุคคลกำหนดเอาอย่างนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าลักขณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อิมินา ลกฺขเณน สมนฺนาคโต ราชา โหติ**[๔] ทรงเป็นพระราชาผู้ประกอบด้วยลักษณะอย่างนี้

ภาว (ภู สตฺตายํ+อ) สภาพเดิม, ลักษณะ, ภาวะ. **ตเถว ภวตีติ ภาโว** สภาพที่มีอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ชื่อว่าภาวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **ถีนํ ภาโว ทุราชาโน**[๕] อาการของผู้หญิงรู้ได้ยาก

การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, การละเล่น ๓ ศัพท์

อุสฺสว (อุส ทาเห+อว) การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, การละเล่น. **กํ อุสวนฺติ อุคฺคิรยนฺติ เอตฺถาติ อุสฺสโว** งานที่ผู้คนพากันหลั่งน้ำ ชื่อว่าอุสสวะ (ซ้อน สฺ). **นานาสมิทฺธีหิ สวนฺติ เอตฺถาติ วา อุสฺสโว** หรืองานที่ผู้คนหลั่งไหลไปเพราะความสำเร็จต่างๆ ชื่อว่าอุสสวะ. **เตน โข ปน สมเยน ตสฺมึ คามเก อุสฺสโว โหติ**[๖] เวลานั้น มีงานสมโภชในหมู่บ้านนั้น

ฉณ (ฉิ เฉทเน+ยุ) การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, การละเล่น. **ฉินฺทติ โสกเมตฺถาติ ฉโณ** งานที่บุคคลตัดความโศกเศร้า ชื่อว่าฉณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **โสกํ ปาปญฺจ ฉินฺทนฺตา อณนฺติ สทฺทายนฺติ เอตฺถาติ วา ฉโณ** หรืองานที่ผู้คนส่งเสียงดัง เพราะตัดขาดความโศกเศร้าและสิ่งเลวร้าย จึงชื่อว่าฉณะ (ฉิสทฺทูปปท+อณ สทฺเท+อ, ลบสระหน้า). **ยสฺส ปน**

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๑๗/๒๖ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๑/๕๒ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๒/๑๗๓
๔ ที.อฏฺ. ๔/๒๑/๘๗ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๖๔/๒๑ ๖ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๙/๑๑๙

ฆเร ฉโณ น กรียติ, ตสฺส เอตฺตโก นาม ทณฺโฑ[๑] ที่บ้านของบุคคลใดไม่ทำมหรสพ บุคคลนั้นจะมีโทษอย่างนี้

มห (มห ปูชายํ+อ) การสมโภช, การฉลอง, มหรสพ, งานบวงสรวง. **มหติ ปูชยติ เอตฺถาติ มโห** งานที่บุคคลบูชา ชื่อว่ามหะ. **ตสฺส มโห ปูชา อโหสิ**[๒] การบูชาของเขาได้มีแล้ว

[๑๗๙] **ธาเรนฺโต ชนฺตุ สเสฺนห- มภิธานปฺปทีปิกํ**
ขุทฺทกาทฺยตฺถชาตานิ สมฺปสฺสติ ยถาสุขํ.

บุคคลที่ใส่ใจทรงจำคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา ซึ่งมีศัพท์และไวพจน์ต่างๆ เช่น **พุทฺธ**ศัพท์และไวพจน์ของ **พุทฺธ**ศัพท์เป็นต้นไว้ได้แล้ว ย่อมเข้าใจง่ายถึงอรรถาธิบายน้อยบ้าง มากบ้าง ย่อบ้าง พิสดารบ้าง เป็นต้น

จิตฺตาทิวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยจิตเป็นต้น จบ

ปฐมา สคฺคกณฺฑวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

การพรรณนาในสัคคกัณฑ์ที่ ๑ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๗๐ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๘๐๙/๑๓๖

๒. ภูกัณฑ์

๒.๑. ภูมิวัคควัณณนา

พรรณนาชื่อของแผ่นดินเป็นต้น

[๑๘๐] วคฺคา ภูมิปุรีมจฺจ- จตุพฺพณฺณวนาทิหิ
ปาตาเลน จ วุจฺจนฺเต สงฺโคปงฺเกหิธกฺกมา.

ในภูมิกัณฑ์นี้ ท่านกล่าวภูมิวรรค ปุรวรรค นรวรรค จตุพพัณณวรรค อรัญญวรรค และปาตาลวรรค ซึ่งมีศัพท์คือ **วสุนฺธรา** (แผ่นดิน) เป็นต้น มีปริยายศัพท์คือ **ขาร** (ดินเค็ม) มีศัพท์คือ **อุปานฺตภู** (พื้นที่ใกล้) มีปริยายศัพท์คือ **อทฺธา** (ทาง) เป็นต้น ตามลำดับ ดังนี้

[๑๘๑] วสุนฺธรา ฉมา ภูมิ ปถวี เมทนี มหี
อุพฺพี วสุมตี โค กุ วสุธา ธรณี ธรา
ปุถวี ชคตี ภูรี ภู จ ภูตธราวนี.

แผ่นดิน, พื้นที่ ๑๙ ศัพท์

วสุนฺธรา (วสุสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **วสูนิ รตนานิ ธารยตีติ วสุนฺธรา** แผ่นดินที่ทรงรัตนะทั้งหลายไว้ ชื่อว่าวสุนธรา (ซ้อน นฺ, ลบสระหน้า). **สํวฏฺเฏยฺย ภูตธรา วสุนฺธรา**[๑] ผืนแผ่นดินจะพึงม้วนไปก็ตาม

ฉมา (ขมุ สหเน+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **สตฺตานํ จิตํ ขมติ สหตีติ ฉมา** ผืนแผ่นดินที่ทนต่อการเหยียบย่ำของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าฉมา (อาเทศ ข เป็น ฉ, ลบสระหน้า). **สตฺตานํ อโธปตนํ ฉินฺทตีติ ฉมา** พื้นดินที่กั้นการตกลงไปของสัตว์ ชื่อว่าฉมา (ฉิ เฉทเน+ม+อา. อาเทศ อิ เป็น อ, ลบสระหน้า). **ฉมนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ฉมา** พื้นที่ที่สัตว์ย่ำไป ชื่อว่าฉมา (ฉม คติยํ +อ+อา, ลบสระหน้า). **ยสฺส มูลํ ฉมา นตฺถิ ปณฺณา นตฺถิ กุโต ลตา**[๒] พระอริยบุคคลใด ไม่มีรากคืออวิชชา ไม่มีผืนดินคืออาสวะ ไม่มีเถาคือมานะ ใบคือความมัวเมาจักมีแต่ไหน

ภูมิ (ภู สตฺตายํ+มิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ภูมิ. **ภวนฺตฺยสฺสํ ภูตานีติ ภูมิ** แผ่นดินที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ ชื่อว่าภูมิ. **ภูมิ อุทเกน ปริปฺโผเสตฺวา สมฺมชฺชิตพฺพา มา วิหาโร รเชน อูหญฺญิ**[๓] ควรพรมพื้นดินด้วยน้ำแล้วจึงเก็บกวาด วิหารจะได้ไม่เปื้อนฝุ่น

ปถวี (ป+ถว คติยํ+อ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ปฐพี. **ปถวติ เอตฺถาติ ปถวี** แผ่นดินเป็น

---

[๑] ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๖/๓๖๐ [๒] ขุ.อุทาน. ๒๕/๑๕๒/๒๐๑ [๓] วิ.มหา. ๔/๘๒/๙๕

สถานที่ที่เที่ยวไปของสัตว์ ชื่อว่าปถวี (ลบสระหน้า). **สพฺพตฺถ ปตฺถรตีติ ปถวี** แผ่นดินที่แผ่ออกไปทุกที่ ชื่อว่าปถวี (ป+ถร ปตฺถรเณ+อ+อี, อาเทศ ร เป็น ว, ลบสระหน้า). **สหชาตรูปานิ ปถนฺติ ปติฏฺฐนฺติ เอตฺถาติ ปถวี** แผ่นดินเป็นสถานที่ที่มีสิ่งเกิดขึ้นคล้ายกัน ชื่อว่าปถวี (ปถ ปติฏฺฐายํ +อว+อี). **ปถติ คจฺฉติ เอตฺถาติ ปถวี** แผ่นดินเป็นสถานที่ให้สัตว์ย่ำไป ชื่อว่าปถวี (ปถ คติยํ+อว+อี, ลบสระหน้า). **ปถวิยญฺจ นิพฺพตฺตานิ ภูตานิ**[๑] ภูตทั้งหลายเกิดบนแผ่นดิน

เมทนี (เมท+อินี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, เมทนี. **วจนโต เมทโยคา เมทนี** เพราะกล่าวกันว่าแผ่นดินมีน้ำมัน จึงชื่อว่าเมทนี (ลบสระหน้า). **มิทติ สเนหติ เอตฺถาติ เมทนี** แผ่นดินเป็นสถานที่ที่สัตว์หวงแหน จึงชื่อว่าเมทนี (มิท เสฺนหเน+ยุ+อี, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **หตฺถินาเค ปทินฺนมฺหิ เมทนี สมกมฺปถ**[๒] เมื่อพระเวสสันดรพระราชทานพญาช้างตัวประเสริฐ แผ่นดินก็ไหว

มหี (มห ปูชายํ+อ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **มหียเตติ มหี** แผ่นดินที่คนบูชา ชื่อว่ามหี (ลบสระหน้า). **ปพฺพตา สมนาทึสุ มหี อากมฺปิตา อหุ**[๓] ภูเขาสะเทือนเลื่อนลั่น แผ่นดินก็สั่นไหว

อุพฺพิ (อว รกฺขเณ+อิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **วิตฺถิณฺณตฺตา อุพฺพิ** เพราะแผ่นดินเป็นพื้นที่กว้างใหญ่ จึงชื่อว่าอุพพิ. **ภูตานิ อวติ รกฺขตีติ วา อุพฺพิ** หรือแผ่นดินที่รักษาภูตทั้งหลายไว้ ชื่อว่าอุพพิ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ว, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ลบสระหน้า)

วสุมตี (วสุ+มนฺตุ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **วสูนิ สนฺติ อสฺสนฺติ วสุมตี** แผ่นดินเป็นแหล่งที่มีรัตนะทั้งหลาย จึงชื่อว่าวสุมตี (อาเทศ นฺตุ เป็น ต, ลบสระหน้า). **ปญฺญา เม วสุมตีปิ น สเมยฺย**[๔] ปัญญาของเรา แม้แผ่นดินก็ไม่กว้างเท่า

โค (คมฺ คติมฺหิ+อ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **โลกา คจฺฉนฺติ อสฺสนฺติ โค** แผ่นดินเป็นสถานที่ที่สัตว์โลกท่องเที่ยวไป ชื่อว่าโค (อาเทศ คมฺ ธาตุเป็น โค, ลบสระหลัง). **โค วุจฺจติ ปถวี**[๕] แผ่นดินท่านก็เรียกว่า โค

กุ (กา สทฺเท+อุ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **กายติ มารวิชยกาเลติ กุ** แผ่นดินที่ส่งเสียงในเวลาที่พระมหาบุรุษทรงชนะมาร ชื่อว่ากุ (ลบสระหน้า). **กายติ เอตฺถาติ วา กุ** หรือแผ่นดิน เป็นที่ที่สัตว์ส่งเสียง ชื่อว่ากุ. **กุ วุจฺจติ ปถวี**[๖] แผ่นดินท่านเรียกว่ากุ

วสุธา (วสุสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+กฺวิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ผืนดิน, พสุธา. **วสูนิ ธารยตีติ วสุธา** แผ่นดินที่ทรงรัตนะทั้งปวงไว้ ชื่อว่าวสุธา (ลบ กฺวิ). **ฉปฺปการมกมฺปิตฺถ เกวลา วสุธา อยํ**[๗] แผ่นดินทั้งหมดนี้ไหวด้วยเหตุ ๖ ประการ

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๘
๒ ขุ.ชา ๒๘/๑๐๕๖/๓๖๗
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๕๖/๔๔๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๙๘๐/๓๖๗
๕ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๖๒๘/๓๖๗
๖ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๒๑๓/๑๙๑
๗ ขุ.อปทาน. ๓๓/๖๐/๘๕

ธรณี (ธร ธารเณ+ยุ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ธรณี. **สพฺพโลกํ ธาเรตีติ ธรณี** แผ่นดินที่รองรับสัตว์โลกทั้งปวง ชื่อว่าธรณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **ทสสหสฺสี โลกธาตุ กมฺปติ ธรณี ตทา**[๑] เวลานั้น แผ่นดินหนึ่งหมื่นโลกธาตุย่อมสั่นไหว

ธรา (ธร ธารเณ+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **ธรตีติ ธรา** แผ่นดินที่ทรงไว้ ชื่อว่าธรา (ลบสระ หน้า). **ยถา ธรา ถาวรชงฺคมานํ ปติฏฺฐา**[๒] เหมือนแผ่นดินเป็นที่ตั้งอยู่ของถาวรวัตถุและสัตว์ทั้งหลาย

ปุถวี (ปุถ วิตฺถาเร+อว+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ปฐวี. **ปุถติ วิตฺถาเรตีติ ปุถวี** แผ่นดินที่กว้างใหญ่ ชื่อว่าปุถวี (ลบสระหน้า). **ปุถวิยา นิปฺปนฺนสฺส**[๓] ผู้นอนบนแผ่นดิน

ชคตี (คมฺ คมเน+ต+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ลานดิน. **คจฺฉนฺติ อสฺสนฺติ ชคตี** แผ่นดินเป็นที่ไปของสัตว์ ชื่อว่าชคตี (ซ้อน ค, อาเทศ ค ตัวหน้าเป็น ช, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ชคตี การิตา มยฺหํ พุทฺธสฺส ถูปมุตฺตเม**[๔] เราให้สร้างลานดินไว้ที่บริเวณพระสถูปอันประเสริฐสุดของพระพุทธเจ้า

ภูริ, ภูรี (ภู สตฺตายํ+ริ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ภูรี. **ภวตีติ ภูรี** แผ่นดินที่มีอยู่ ชื่อว่าภูรี (ทีฆะ อิ เป็น อี บ้าง). **ภูรี วุจฺจติ ปถวี**[๕] แผ่นดิน ท่านเรียกว่าภูรี

ภู (ภู สตฺตายํ+กฺวิ) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่, ภู. **ภวตีติ ภู** แผ่นดินที่มีอยู่ ชื่อว่าภู

ภูตธรา (ภูตสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ+อา) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **ภูเต สตฺเต ธรตีติ ภูตธรา** แผ่นดินที่ทรงสัตว์ทั้งหลายไว้ ชื่อว่าภูตธรา (ลบสระหน้า). **สํวฏฺเฏยฺย ภูตธรา วสุนฺธรา**[๖] ผืนแผ่นดินจะพึงม้วนไปก็ตาม

อวนี (อว รกฺขเณ+ยุ+อี) แผ่นดิน, ผืนดิน, พื้นที่. **อตฺเถ อวติ รกฺขตีติ อวนี** แผ่นดิน ที่รักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ ชื่อว่าอวนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

[๑๘๒] ขารา ตุ มตฺติกา อูโส อูสวา ตูสโร ติสุ
ถลํ ถลีตฺถี ภูภาเค ถทฺธลูขมฺหิ ชงฺคโล.

ดินเค็ม, เกลือ, ดินโป่ง ๒ ศัพท์

ขาร (ขาท ภกฺขเน+อ) ดินเค็ม, เกลือ, ดินโป่ง. **ขารา ลวณรสา มตฺติกา อูโสตฺยุจฺจนฺเต** ดินที่มีรสเค็มท่านเรียกว่าอูสะ. **ขาทตีติ ขาโร** ดินที่สัตว์เคี้ยวกิน ชื่อว่าขาระ (อาเทศ ท เป็น ร). **ขารญฺจ ปฏิจฺจ โคมยญฺจ ปฏิจฺจ อุทกญฺจ ปฏิจฺจ**[๗] อาศัยดินเค็ม โคมัยและน้ำ

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๑๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๒๖๘/๑๗๖ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๕๘/๑๓๘
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔๑/๓๓๒ ๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๓๒/๑๑๓ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๙๒/๔๕๑
๗ องฺ.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๖๗

อูส (อูส รุชายํ+อ) ดินเค็ม, เกลือ, ดินโป่ง. **อูสติ รุชติ เอเตนาติ อูโส** ดินเค็มทำให้ร่างกายแสบ ชื่อว่าอูสะ. **อูสญฺจ ปฏิจฺจ ขารญฺจ ปฏิจฺจ**[๑] อาศัยดินเค็มแล้ว. **ตีสุ ขาร**ศัพท์ และ**อูส**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

ผืนดินเค็ม ๒ ศัพท์

อูสวนฺตุ (อูส+วนฺตุ) ผืนดินเค็ม. **อูโส ภวติ เอตฺถาติ อูสวา** ผืนดินที่มีดินเค็ม ชื่อว่าอูสวันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา)

อูสร (อูส+ร) ผืนดินเค็ม. **อูสมตฺถิกาโยคา อูสโร** เพราะเป็นพื้นที่ที่มีดินเค็ม จึงชื่อว่าอูสระ. **อูสรญฺจ โหติ**[๒] และมีดินเค็ม. **ตีสุ อูสวนฺตุ**ศัพท์ และ **อูสร**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

พื้นที่ดอน, ที่บก ๒ ศัพท์

ถล (ถล ฐาเน+อ) พื้นที่ดอน, ที่บก. **ถลนฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถาติ ถลํ** พื้นที่ดอนที่สัตว์พากันยืนอยู่ ชื่อว่าถละ. **ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ถลํ** พื้นที่ดอนเป็นที่อาศัยอยู่ของสัตว์ ชื่อว่าถละ (ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อล, อาเทศ ฐ เป็น ถ, ลบสระหน้า). **ถลํ นินฺนญฺจ ปูเรติ**[๓] ทำให้พื้นที่ดอน และพื้นที่ลุ่มเต็ม

ถลี (ถล นิปฺผตฺติยํ+อ+อี) พื้นที่ดอน, ที่บก. **ตถาเยว ถลตีติ ถลี** พื้นที่ที่สำเร็จเป็นที่ดอนอยู่อย่างนั้น ชื่อว่าถลี (ลบสระหน้า). **อิตฺถี ถลี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

พื้นที่ที่ขรุขระ, ผืนดินที่แห้งแล้ง

ชงฺคล (ชลสทฺทูปปท+คล จวนาโธปตนาทเนสุ+อ) พื้นที่ที่ขรุขระ, ผืนดินที่แห้งแล้ง. **ถทฺธลูขมฺหิ ภูภาเค ภูมิปฺปเทเส ชงฺคลสทฺโท วตฺตติ** **ชงฺคล**ศัพท์เป็นภูมิประเทศที่ขรุขระ. **ชลํ คลติ เอตฺถ, ชเลน วา คลนฺติ เอตฺถาติ ชงฺคโล, นิชฺชโล** พื้นที่ที่ถูกน้ำชะหน้าดินไปหมด ชื่อว่าชังคละ ได้แก่ พื้นที่แล้งน้ำ (ลบ ล, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิต เป็น งฺ). **เอกํ เขตฺตํ หีนํ ชงฺคลํ** [๔] นาแปลงหนึ่งไม่ดีแล้งน้ำ

[๑๘๓] ปุพฺพวิเทโห จาปร- โคยานํ ชมฺพุทีโป จ
อุตฺตรกุรุ เจติ สิยุํ จตฺตาโรเม มหาทีปา.

ทวีปใหญ่ ๔ ทวีป

ปุพฺพวิเทห (ปุพฺพ+วิเทห) ทวีปปุพพวิเทหะ. **เวเทน ปญฺญาย อีหนฺติ เอตฺถาติ เวเทโห** ทวีปที่ผู้คนเป็นอยู่ด้วยปัญญา ชื่อว่าเวเทหะ (เวทสทฺทูปปท+อีห ปวตฺติยํ+อ, ลบสระหน้า, วิการ อี

---

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๕๐๑/๒๖๗ ๒ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๒๔/๒๔๑ ๓ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๑/๓๖
๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๑/๓๖

ของ อีหธาตุ เป็น เอ). **โส เอว วิเทโห** ทวีปเวเทหะนั่นแหละ ชื่อว่าวิเทหะ (อาเทศ เอ เป็น อิ). **อิมํ ทีปมุปาทาย สิเนรุโน ปุพฺพทิสาภาคตฺตา ปุพฺโพ จ โส วิเทโห เจติ ปุพฺพวิเทโห** ทวีปวิเทหะอยู่ด้านหน้าเพราะเป็นทวีปที่ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ จึงได้ชื่อว่าปุพพวิเทหะ. **ตาวตึสภวนํ ทสสหสฺสโยชนํ, ตถา อสุรภวนํ อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีโป จ, อปรโคยานํ สตฺตสหสฺสโยชนํ, ตถา ปุพฺพวิเทโห, อุตฺตรกุรุ อฏฺฐสหสฺสโยชโน. เอกเมโก เจตฺถ มหาทีโป ปญฺจสตปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาโร**[๑] วิมานชั้นดาวดึงส์ วิมานอสูร อเวจีมหานรกและชมพูทวีป กว้าง ๑ หมื่นโยชน์เหมือนกัน, อปรโคยานทวีปและปุพพวิเทหทวีปกว้าง ๗ พันโยชน์, อุตตรกุรุทวีป กว้าง ๘ พันโยชน์, ในจำนวนนั้น มหาทวีปหนึ่งๆ มีทวีปบริวารล้อมรอบ ๕๐๐ ทวีป

อปรโคยาน (อปร+โคยาน) ทวีปอปรโคยานะ. **คเวน ยนฺติ เอตฺถาติ โคยาโน** ทวีปที่ชาวทวีปใช้โคเป็นพาหนะ ชื่อว่าโคยานะ (โคสทฺทูปปท+ยา คมเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง). **อปโร จ โส โคยาโน จาติ อปรโคยาโน** ทวีปโคยานะนั้นอยู่ด้านตะวันตกของภูเขาสิเนรุ จึงชื่อว่าอปรโคยานะ. **เตสํ มม สิสฺสานํ อนฺตเร อญฺเญ เอกจฺเจ โคยานํ อปรโคยานํ ทีปํ คจฺฉนฺติ**[๒] ในจำนวนศิษย์ของเราเหล่านั้น ศิษย์บางพวกพากันไปอปรโคยานทวีป

ชมฺพุทีป (ชมฺพู+ทีป) ชมพูทวีป. **ชมฺพุยา ลกฺขิโต กปฺปฏฺฐายิตาทิปฺปภาเวน วา ตปฺปธาโน ทีโปติ ชมฺพุทีโป** ทวีปที่มีต้นหว้าเป็นสัญลักษณ์ หรือทวีปที่มีต้นหว้านั้นเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นต้นไม้ที่ตั้งอยู่ตลอดกัป จึงชื่อว่าชัมพุทีปะ. ชมพูทวีปนี้ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ. **อุรุเวลกสฺสปํ ชฏิลํ อุยฺโยเชตฺวา ยาย ชมฺพุยา ชมฺพุทีโป ปญฺญายติ ตโต ผลํ คเหตฺวา ปฐมตรํ อาคนฺตฺวา อคฺยาคาเร นิสีทติ**[๓] พระผู้มีพระภาคทรงส่งอุรุเวลกัสสปชฎิลไปแล้ว เสด็จเหาะไปเก็บเอาผลหว้าประจำชมพูทวีป แล้วเสด็จกลับมาประทับนั่งอยู่ในเรือนบูชาไฟก่อน

อุตฺตรกุรุ (อุตฺตร+กุรุ) ทวีปอุตตรกุรุ. **ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน กํ สุขํ อุรุ มหนฺตเมตฺถาติ กุรุ** ทวีปที่มีความสุขอันประเสริฐ เพราะอานุภาพของศีล ๕ ที่สำเร็จได้เอง ตามธรรมดา ชื่อว่ากุรุ (ก+อุรุ). **กุํ ปาปํ รุนฺธนฺติ เอตฺถาติ วา กุรุ** หรือทวีปที่เป็นสถานที่ที่ผู้คนปิดกั้นบาปไว้ ชื่อว่ากุรุ (กุ+รุธ อวทารเณ+อ, ลบ ธฺ ที่สุดธาตุ). **อุตฺตโร อุตฺตโม กุรุ อุตฺตรกุรุ** ทวีปกุรุอยู่ด้านทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ ชื่อว่าอุตตรกุรุ. **เอกจฺเจ อุตฺตรกุรุํ ทีปํ คจฺฉนฺติ**[๔] ศิษย์บางพวกพากันไปทวีปอุตตรกุรุ

จกฺกวาฬสมํ กายํ สีสํ อุตฺตรโต กุรุ
อุโภ ปกฺขา ทุเว ทีปา ชมฺพุทีปํ สรีรโต.[๕]

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๕๕๐/๒๖๙
๒ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๘๖/๒๖๖
๓ วิ.มหา. ๔/๔๕/๕๕
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๘๖/๒๖๖
๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๘/๓๕๙

แสดงกายให้เท่ากับจักรวาล แสดงศีรษะให้เท่ากับทวีปอุตตรกุรุ แสดงแขนสองข้างให้เท่ากับทวีปทั้งสอง (คือปุพพวิเทหะและอปรโคยานะ) แสดง สรีระให้เท่ากับชมพูทวีป

มหาทีป (มหนฺต+ทีป ทิตฺติปฺปกาสเนสุ+อ) ทวีปใหญ่. **ชลมชฺเฌ ทิปฺปนฺตีติ ทีปา** สถานที่ที่รุ่งเรืองอยู่ท่ามกลางน้ำ ชื่อว่าทีปะ. **ทิปฺปนหฺติ เอตฺถ สทฺธมฺมาติ วา ทีปา** หรือสถานที่ที่มีพระสัทธรรมรุ่งเรือง ชื่อว่าทีปะ. **ปมาณโต มหนฺตา ทีปา มหาทีปา** ทวีปที่กว้างใหญ่เป็นประมาณ ชื่อว่ามหาทีปะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

[๑๘๔] **ปุมฺพหุตฺเต กุรู สกฺกา โกสลา มคธา สิวี**
กลิงฺคาวนฺติ ปญฺจาลา วชฺชี คนฺธาร เจตโย.

[๑๘๕] **วงฺคา วิเทหา กมฺโพชา มทฺทา ภคฺคงฺคสีหฬา**
กสฺมีรา กาสิ ปณฺฑวาที สิยุํ ชนปทนฺตรา.

แคว้น ๒๑ แคว้น

แคว้นทั้ง ๒๑ ต่อไปนี้ มีความเจริญรุ่งเรืองและมีชื่อเสียงปรากฏเป็นที่รู้จักกันมาก, ชื่อแคว้นทั้ง ๒๑ นี้ มีรูปบาลีเป็นปุงลิงค์พหูพจน์เสมอ

กุรุ (กุ+รุธ รุนฺธเน+กฺวิ) แคว้นกุรุ. **กุรุ นาม ชานปทิโน ราชกุมารา** มีพระราชกุมาร เมืองชนบทหลายองค์ พระนามว่ากุรุ. **เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีสทฺเทน "กุรู"ติ พหุวจเนน วุจฺจติ** ท่านเรียกชนบทเป็นที่ประทับแห่งเดียวกันของพระราชกุมารเหล่านั้น ด้วยการกำหนดคำเป็นพหูพจน์ว่า "กุรู". **กุํ ปาปํ รุนฺธนฺตีติ กุรู, ขตฺติยกุมารา** ขัตติยกุมาร ผู้ทรงปิดกั้นบาปไว้ ชื่อว่ากุรุ. **เตสํ นิวาโส กุรู** แคว้นเป็นที่ประทับของขัตติยกุมารเหล่านั้น ชื่อว่ากุรุ. **กุํ ปาปํ รุนฺธติ เอเตสูติ กุรู** แคว้นเป็นสถานที่ปิดกั้นบาป ชื่อว่ากุรุ (ลบ ธฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิปัจจัย)

สกฺก (สก สตฺติยํ+อ) แคว้นสักกะ. **อริวิชยโลกมริยาทาติกฺกมาทีสุ สกฺโกนฺตีติ สกฺกา** แคว้นที่พระราชาทรงสามารถข้ามสิ่งกีดขวางในโลกแล้วรบชนะข้าศึกได้ ชื่อว่าสักกะ (ซ้อน กฺ)

โกสล (โกสสทฺทูปปท+ลา อุปาทาเน+อ) แคว้นโกศล. **โกสํ ลนฺติ คณฺหนฺติ เอเตสูติ โกสลา** แคว้นที่ผู้คนถือครองยุ้งข้าว ชื่อว่าโกสละ (ลบสระหน้า). **กุสลํ ปุจฺฉนฺตีติ วา โกสลา** หรือชาวแคว้นที่ถามถึงบุญกุศล ชื่อว่าโกสละ (กุสล ปุจฺฉายํ+อ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ). **ชนปเทหิ สงฺคตาติ องฺคา จ มคธา จ กาสิยา จ โกสลา จ วชฺชิยา จ มลฺลา จ เจติยมฺหา จ สาครมฺหา จ ปญฺจาลา จ อวนฺติยา จ โยนกา จ กมฺโพชา จ**[๑] ประชาชนจาก

---

๑ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๔๑๙/๒๐๐

หลายแคว้นไปรวมกันคือ จากแคว้นอังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี สาคระ ปัญจาละ อวันตี โยนก และแคว้นกัมโพชะ

มคธ (มคสทฺทูปปท+ธาว คติสุทฺธิยํ+กฺวิ) แคว้นมคธ. **มเคน สทฺธึ ธาวนฺตีติ มคธา** ชาวแคว้นที่กระตือรือร้นในการทำมาหากิน ชื่อว่ามคธะ (ลบ วฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ ปัจจัย, รัสสะ อา เป็น อ). **มเคสุ มํเสสุ คิชฺฌนฺตีติ วา มคธา** หรือชาวแคว้นผู้มักมากในเนื้อ (ชอบกินเนื้อ) จึงชื่อว่ามคธะ (มคสทฺทูปปท+คิธ อภิกงฺขายํ+อ, ลบ คิ ต้นธาตุ). **สมฺปนฺนสสฺสา มคธา เกวลา อิติ เม สุตํ**[๑] เราได้ยินว่า แคว้นมคธล้วนมีข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์

สิวิ (สิ เสวายํ+วิ) แคว้นสิวิ. **เสวนฺติ อเนนาติ สิวิ** แคว้นเป็นที่อาศัยให้บุคคลคบหากัน ชื่อว่าสิวิ. **สิวํ กโรนฺตีติ วา สิวี** หรือแคว้นที่ผู้คนทำความดี ชื่อว่าสิวิ (สิว+อิ, ลบสระหน้า)

กลิงฺค (กลิงฺค+ณ) แคว้นกลิงคะ. **กลิงฺคราชกุมารานํ นิวาโส กลิงฺคา** แคว้นเป็นที่ประทับของกลิงคราชกุมาร ชื่อว่ากลิงคะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **กลึ มธุรสทฺทํ คายนฺตีติ วา กลิงฺคา** แคว้นที่ชาวเมืองพูดจาไพเราะ จึงชื่อว่ากลิงคะ (กลิสทฺทูปปท+คา สทฺเท+อ, ลบสระหน้า, ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **กลึ คณฺหนฺตีติ วา กลิงฺคา** หรือแคว้นที่ชาวเมืองได้รับเคราะห์ร้าย ชื่อว่ากลิงคะ (กลิสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+อ, ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ หฺ ที่สุดธาตุ). **เกน สุเขน ลิงฺคนฺตีติ วา กลิงฺคา** หรือแคว้นที่ชาวเมืองเป็นอยู่อย่างมีความสุข ชื่อว่ากลิงคะ (กสทฺทูปปท +ลิงฺค คมเน+อ). **จิณฺณา กลิงฺคา จริตา วณิชฺชา**[๒] พ่อค้าชาวแคว้นกลิงคะเที่ยวค้าขายกันเป็นประจำ

อวนฺติ (น+วมุ อุคฺคิรเณ+ติ) แคว้นอวันตี. **อตฺตนา ขาทิตํ ลญฺชํ ปราชิเตหิ ยาจิเตปิ ปุนน วมนฺตีติ อวนฺตี** แคว้นที่ชาวเมืองไม่ยอมคืนสินบนที่ตนใช้สอยแล้ว แม้ผู้แพ้คดีจะขอคืนก็ตาม ชื่อว่าอวันติ (อาเทศ น เป็น อ, มฺ เป็น นฺ). **อวนฺติยา โขหํ คหปติ อาคจฺฉามิ**[๓] ท่านคฤหบดีเรามาจากแคว้นอวันตี

ปญฺจาล (ปญฺจ+อล) แคว้นปัญจาละ. **ปญฺจนฺนํ ราชูนํ อลนฺติ ปญฺจาลา** แคว้นที่เพียงพอสำหรับพระราชา ๕ พระองค์ ชื่อว่าปัญจาละ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปญฺจาลสฺส ปุตฺตา ปญฺจาลา** พระโอรสของพระเจ้าปัญจาละ พระนามว่าปัญจาละ (ด้วย). **อุโภ ชาเตตฺถ ปญฺจาลา สหายา สุสมาวยา**[๔] ปัญจาลกุมารทั้ง ๒ องค์ เกิดในกรุงปัญจาละพร้อมกันมีวัยเสมอกันจึงเป็นสหายกัน

วชฺชี (วชฺช วชฺชเน+อี) แคว้นวัชชี. **วชฺเชตพฺพาติ วชฺชี** แคว้นที่บุคคลควรหลีกเว้น ชื่อว่าวัชชี. **“วชฺเชตพฺพา อิเม”ตฺยาทินา ปวตฺตวจนมุปาทาย วชฺชีติ ลทฺธนามา ราชาโน** พระราชาทั้งหลายทรงได้พระนามว่าวัชชี เพราะถือตามคำกล่าวที่ว่า “พระราชาเหล่านี้ บุคคลควรเว้นให้ห่าง” เป็นต้น.

---

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๐๑/๓๐๑ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๑๖/๒๖๙ ๓ สํ.สฬา. ๑๘/๕๕๑/๓๕๕
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๘๐/๕๑๐

วชฺชีรฏฺฐสฺส วา ราชาโน วชฺชี หรือพระราชาแห่งแคว้นวัชชี ชื่อว่าวัชชี (ตั้งชื่อแคว้นตามพระเจ้าวัชชี). **เตน โข ปน สมเยน วชฺชี ทุพฺภิกฺขา โหติ**[๑] ครั้งนั้น แคว้นวัชชีเกิดทุพภิกขภัย

คนฺธาร (คสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+ณ) แคว้นคันธาระ. **คํ ปถวึ ธาเรนฺตีติ คนฺธารา** แคว้นที่ทรงแผ่นดินไว้ (มีพื้นที่กว้างใหญ่) ชื่อว่าคันธาระ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **กิตฺติคนฺเธน อรนฺตีติ วา คนฺธารา** หรือแคว้นที่มีกลิ่นคือชื่อเสียงขจรไป ชื่อว่าคันธาระ (คนฺธสทฺทูปปท+อร คติยํ+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะ อ หลังเป็น อา). **โย อิเมสํ โสฬสนฺนํ มหาชนปทานํ ปหูตสตฺตรตนานํ อิสฺสราธิปจฺจํ รชฺชํ กาเรยฺย เสยฺยถีทํ องฺคานํ มคธานํ กาสีนํ โกสลานํ วชฺชีนํ มลฺลานํ เจตีนํ วํสานํ กุรูนํ ปญฺจาลานํ มจฺฉานํ สุรเสนานํ อสฺสกานํ อวนฺตีนํ คนฺธารานํ กมฺโพชานํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตสฺส อุโปสถสฺส เอตํ กลํ นาคฺฆติ โสฬสึ**[๒] บุคคลจะพึงให้เขาอภิเษกเป็นพระราชาผู้อิสสราธิบดีแห่งแคว้นใหญ่ทั้ง ๑๖ เหล่านี้ คือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ และกัมโพชะ ที่เพรียบพร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ ยังมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

เจติ (จิต อุสฺสาหเน+อิ) แคว้นเจตี. **เจนฺติ อุสฺสหนฺติ ยุทฺธกมฺมาทีสูติ เจตโย** แคว้นที่ผู้คนมีความพยายามในการทำสงครามเป็นต้น ชื่อว่าเจติ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

วงฺค (วงฺค คมเน+อ) แคว้นวังคะ. **วงฺคนฺติ คจฺฉนฺตีติ วงฺคา** แคว้นที่ผู้คนพอเป็นไปได้ ชื่อว่าวังคะ (แคว้นที่ไม่มั่งคั่งและไม่แร้นแค้น)

วิเทห (วิ+เทห) แคว้นวิเทหะ. **วิสิฏฺฐานิ เทหานิ เยสํ เต วิเทหา** แคว้นที่ผู้คนมีรูปร่างหน้าตาดี ชื่อว่าวิเทหะ. **ปุพฺพวิเทหทีปโต อาคตตฺตา วา วิเทหา** หรือเพราะเป็นแคว้นที่ชาวเมือง อพยพมาจากปุพพวิเทหทวีป จึงชื่อว่าวิเทหะ. **มา วิเทหํ ปจฺจาคมา**[๓] อย่ากลับไปแคว้นวิเทหะอีกเลย

กมฺโพช (กมฺพุสทฺทูปปท+โอช ทิตฺติยํ+อ) แคว้นกัมโพชะ. **กมฺพุนา สมฺพุเกน โอชนฺติ อสฺสํ โวหารกรณโตติ กมฺโพชา** เพราะเป็นแคว้นที่มีชื่อเสียงด้านสังข์ทองคำ จึงได้รับการขนานนามว่ากัมโพชะ. **กมฺพุกโช โอโช พลเมเตสนฺติ วา กมฺโพชา** หรือแคว้นที่มีขุมทองคำเป็นกำลัง ชื่อว่ากัมโพชะ (กมฺพุ+โอช, ลบสระหน้า)

มทฺท (มท มทฺทเน+ย) แคว้นมัททะ. **มทฺทนฺตีติ มทฺทา** แคว้นที่ถูกย่ำยี ชื่อว่ามัททะ. (ย เป็น ท) **มํ สิวํ ททนฺตีติ วา มทฺทา** หรือแคว้นที่ให้สิริมงคล ชื่อว่ามัททะ (มสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อ, ซ้อน ทฺ, ลบสระหน้า). **ปญฺจกามคุณาทีหิ โมทนฺตีติ วา มทฺทา** หรือแคว้นที่ชาวเมืองหลงระเริงอยู่ในกามคุณ ๕ เป็นต้น ชื่อว่ามัททะ (มท โมทเน+อ, ซ้อน ทฺ)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕/๒๖ ๒ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๓๕/๒๖๖ ๓ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๓๕/๒๖๖

ภคฺค (ภญฺช อวมทฺทเน+อ) แคว้นภัคคะ. **ภญฺชิตพฺพาติ ภคฺคา** แคว้นที่ถูกทำลาย ชื่อว่าภัคคะ (อาเทศ ญฺชฺ เป็น ค, ซ้อน คฺ). **อถ โข ภควา เวสาลิยํ ยถาภิรมนฺตํ วิหริตฺวา เยน ภคฺคา เตน จาริกํ ปกฺกามิ**[๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในเมืองเวสาลีพอสมควรแล้ว จึงเสด็จจาริกไปทางแคว้นภัคคะ

องฺค (องฺค คมเน+อ) แคว้นอังคะ. **องฺคนฺติ คจฺฉนฺตีติ องฺคา** แคว้นที่เป็นไปตามปรกติ ชื่อว่า อังคะ

> จิณฺณา องฺคา จ มคธา วชฺชี กาสี จ โกสลา
> อนณา ปณฺณาสวสฺสานิ รฏฺฐปิณฺฑํ อภุญฺชิหํ.[๒]

เราเป็นผู้ไม่มีหนี้สิน ฉันบิณฑบาตของชาวแว่นแคว้น คือแคว้นอังคะ มคธ วัชชี กาสี และโกศล อยู่เนืองนิตย์ตลอด ๕๐ ปี

สีหล, สีหฬ (สีหสทฺทูปปท+ลา เฉทเน+อ) แคว้นสีหละ. **สีหํ ลนฺตีติ สีหฬา** แคว้นที่ชาวเมืองพากันฆ่าราชสีห์ ชื่อว่าสีหละ หรือ สีหฬะ

กสฺมีร (กาส ทิตฺติยํ+มีร) แคว้นกัสมีระ, แคว้นแคชเมียร์. **สมฺปตฺติยา กาสนฺตีติ กสฺมีรา** แคว้นที่ชาวเมืองรุ่งเรืองด้วยสมบัติ ชื่อว่ากัสมีระ (รัสสะ อา เป็น อ)

กาสิ (กาส ทิตฺติยํ+อิ) แคว้นกาสี. **สมฺปตฺติยา กาสนฺตีติ กาสี** แคว้นที่ชาวเมืองรุ่งเรืองด้วยสมบัติ ชื่อว่ากาสิ

ปณฺฑุ (ปฑิ คติยํ+อุ) แคว้นปัณฑุ. **ปกาเรน ปณฺฑนฺติ คจฺฉนฺตีติ ปณฺฑู** แคว้นที่ชาวเมืองเที่ยวไปทั่ว ชื่อว่าปัณฑุ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ)

> [๑๘๖] โลโก จ ภุวนํ วุตฺตํ เทโส ตุ วิสโย ปุยถ
> มิลกฺขเทโส ปจฺจนฺโต มชฺฌเทโส ตุ มชฺฌิโม.

โลก, ภพ ๒ ศัพท์

โลก (ลุช วินาเส+อ) โลก, ภพ. **ลุชฺชตีติ โลโก** โลกที่มีความเสื่อม ชื่อว่าโลกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น กฺ). **ลุจฺจติ ปลุจฺจติ วินาสํ คจฺฉตีติ โลโก** โลกที่กำลังถึงความพินาศ ชื่อว่าโลกะ (ลุจ วินาเส+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **ปุญฺญาปุญฺญวิเสสกานิ โลกิยนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถาติ โลโก** โลกเป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่ของความต่างกันแห่งบุญและบาป ชื่อว่าโลกะ (โลก ปติฏฺฐายํ+อ). **นสฺสติ วต โภ โลโก วินสฺสติ วต โภ โลโก**[๓] ท่านผู้เจริญ โลกย่อมพินาศย่อยยับไป

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๑๑๙/๔๖ ๒ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๔๗/๔๕๗ ๓ วิ.มหา. ๔/๘/๙

ภุวน (ภู สตฺตายํ+ยุ) โลก, ภพ. **ภวนฺติ เอตฺถาติ ภุวนํ** โลกที่มีทุกอย่าง ชื่อว่าภุวนะ (อาเทศ อู เป็น อุว, ยุ เป็น อน)

โลกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชคติ, วิฏฺฐป**

ประเทศ, สถานที่ ๒ ศัพท์

เทส (ทิส อติสชฺชเน+ณ) ประเทศ, สถานที่, ท้องถิ่น, ภูมิ. **"อยํ อิตฺถนฺนาโม"ติ ทิสติ อปทิสตีติ เทโส** ประเทศที่แสดงให้รู้ว่า "สถานที่แห่งนี้ มีชื่ออย่างนี้" ชื่อว่าเทสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **อยํ กามภูมิ อยํ รูปภูมีติอาทินา นานปฺปการโต ปญฺญายตีติ เทโส** สถานที่อันให้รู้โดยประการต่างๆ ว่า สถานที่นี้เป็นกามภูมิ สถานที่นี้เป็นรูปภูมิ เป็นต้น ชื่อว่าเทสะ (ทิส ปกาสเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เทโส วิจริโต มยา**[๑] ประเทศที่เราได้เที่ยวไปแล้ว. **สเจ โส เทโส อุกฺลาโป โหติ โส เทโส สมฺมชฺชิตพฺโพ**[๒] ถ้าสถานที่นั้นรก ภิกษุก็ควรเก็บกวาดสถานที่นั้นเสีย

วิสย (วิ+สิ เสวายํ+อ) ประเทศ, สถานที่. **วิสยติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ วิสโย** สถานที่ที่มีความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ชื่อว่าวิสยะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

ปัจจันตประเทศ, ชายแดน ๒ ศัพท์

มิลกฺขเทส (มิลกฺข+เทส) ปัจจันตประเทศ, ชายแดน, มิลักขชนบท. **มิลกฺขนฺติ อพฺยตฺตวาจํ ภาสนฺตีติ มิลกฺขา** ประเทศที่ผู้คนกล่าวถ้อยคำไม่ชัดเจน ชื่อว่ามิลักขะ (มิลกฺข อพฺยตฺติยํ วาจายํ+อ). **สิฏฺฐาจารมคฺคทสฺสนตฺถาย ปญฺญาจกฺขุโน อภาวา ราคาทิมลํ อกฺขิมฺหิ เยสนฺติ วา มิลกฺขา** หรือหมู่ชนที่มีผงธุลีคือราคะเป็นต้นเข้าตา เพราะไม่มีปัญญาจักษุเพื่อเห็นทางประพฤติอันประเสริฐสุด จึงชื่อว่ามิลักขะ. **เตสํ นิวาสฏฺฐานํ มิลกฺขเทโส** ถิ่นที่อยู่ของชาวมิลักขะเหล่านั้น ชื่อว่ามิลักขเทสะ

> **พฺยวตฺถา จตุวณฺณานํ ยสฺมึ เทเส น วิชฺชเต,**
> **มิลกฺขเทโส โส วุตฺโต มชฺฌภูมิ ตโต ปรํ.**

> ถิ่นฐานที่อยู่ประจำของพวกวัณณะ ๔ ไม่มีอยู่ในประเทศใด ประเทศนั้นท่านเรียกว่า
> มิลักขเทสะ ประเทศอื่นนอกนั้นท่านเรียกว่ามัชฌิมประเทศ

ปจฺจนฺต (ปจฺจนฺต+ณ) ปัจจันตประเทศ, ชายแดน. **ปจฺจนฺเต มชฺฌิมเทสสฺส พหิทฺธาภาเค ชาโต ปจฺจนฺโต** ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นนอกพื้นที่มัชฌิมประเทศ ชื่อว่าปัจจันตะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **พาลา อิเม ปจฺจนฺตชนปทา มนุสฺสา กณฺหิ นาม อโยนิโส สงฺขสทฺทํ คเวสิสฺสนฺติ**[๓] พวกมนุษย์ชาวปัจจันตชนบทเหล่านี้ช่างโง่จริง ยังไม่ทันพิจารณาก็ออกแสวงหาเสียงของสังข์

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๓/๗๖ ๒ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๕ ๓ ที.มหา. ๑๐/๓๑๕/๓๗๕

มัชฌิมประเทศ, เมืองหลวง ๒ ศัพท์

มชฺฌเทส (มชฺฌ+เทส) มัชฌิมประเทศ, เมืองหลวง. **อริยาจารภูมิตฺตา มชฺโฌ จ โส เทโส จาติ มชฺฌเทโส** ประเทศที่อยู่ใจกลาง ชื่อว่ามัชฌเทสะ เพราะเป็นสถานที่ที่จาริกไปของพระอริยเจ้า. **นวโยชนสตปริกฺเขโป มชฺฌิมเทโส** มัชฌิมประเทศมีพื้นที่ประมาณ ๙๐๐ โยชน์

ทฺเว กมฺเม ฐเปตฺวาน มชฺฌเทสุปสมฺปทํ
อพฺภานํ ปญฺจวคฺคิโก สพฺพกมฺเมสุ กมฺมิโก.[1]

ยกเว้นกรรม ๒ อย่าง คือ อุปสมบทในมัชฌิมประเทศและอัพภานกรรม กรรมที่เหลือทั้งหมด สงฆ์ ๕ รูป กระทำได้

มชฺฌิม (มชฺฌ+อิม) มัชฌิมประเทศ, เมืองหลวง. **มชฺเฌ ติฏฺฐตีติ มชฺฌิโม** ประเทศที่ตั้งอยู่ใจกลาง ชื่อว่ามัชฌิมะ (ลบสระหน้า)

[๑๘๗] **อนูโป สลิลปฺปาโย กจฺฉํ ปุมนปุํสเก**
สทฺทโล หริเต เทเส ตุเณนาภินเวน หิ.

พื้นที่ที่ชื้นแฉะ, ที่มีน้ำขัง ๓ ศัพท์

อนูป (อนุ+อาป) พื้นที่ที่ชื้นแฉะ, ที่ที่มีน้ำขัง. **อนุคตา อาปา อตฺราติ อนูโป** พื้นที่ที่มีน้ำขังเฉอะแฉะ ชื่อว่าอนูปะ (ลบสระ อา, ทีฆะ อุ เป็น อู)

สลิลปฺปาย (สลิล+ปาย) พื้นที่ที่ชื้นแฉะ, ที่ที่มีน้ำขัง. **พหูทโก เทโส สลิลปฺปาโย** พื้นที่ที่มีน้ำขังอยู่มาก ชื่อว่าสลิลัปปายะ. **ปาโย พหุลํ สลิลํ เอตฺถาติ สลิลปฺปาโย** พื้นที่ที่มีน้ำขังอยู่มาก ชื่อว่าสลิลัปปายะ (ซ้อน ปฺ)

กจฺฉ (กจ พนฺธเน+ฉ) พื้นที่ที่ชื้นแฉะ, ที่ที่มีน้ำขัง. **กจิยติ พนฺธิยตีติ กจฺฉํ** พื้นที่อันน้ำขังอยู่ ชื่อว่ากัจฉะ. **ปุมนปุํสเก กจฺฉ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

พื้นที่สีเขียว

สทฺทล (สนฺตสทฺทูปปท+ทล ทิตฺติยํ+อ) พื้นที่สีเขียว. **สทฺทโล หริเต เทเส ติเณน อภินเวน สทฺทล**ศัพท์หมายถึงพื้นที่อันเขียวขจีด้วยหญ้าปกคลุมจำนวนมาก. **วิชฺชติ ทโล เอตฺถาติ สทฺทโล** พื้นที่ซึ่งมีพืชสีเขียวปกคลุม ชื่อว่าสัททละ (อาเทศ สนฺต เป็น ส, ซ้อน ทฺ). **สทฺทลา หริตา ภูมิ**[2] ผืนดินเขียวขจี

[๑๘๘] **นทฺยมฺพุชีวโน เทโส วุฏฺฐินิปฺปชฺชสสฺสโก**
โย นทีมาติโก เทว- มาติโก จ กเมน โส.

---

[1] วิ.มหา. ๕/๒๓๗/๓๐๗ [2] ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๙/๔๐๘

พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยแม่น้ำ

นทีมาติก (นที+มาติก) พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยแม่น้ำ. **นทฺยมฺพุชีวโน เทโส นทีมาติโก** พื้นที่ที่ข้าวกล้างอกงามด้วยน้ำจากแม่น้ำ ชื่อว่านทีมาติกะ. **นที มาตา อสฺสาติ นทีมาติโก** พื้นที่ที่แม่น้ำเป็นหลัก ชื่อว่านทีมาติกะ. **นทิยา อาภเตน อมฺพุนา อุทเกน ชีวนฺติ เอตฺถาติ นทีมาติโก, นทฺยมฺพุชีวโน เทโส** พื้นที่ที่พืชเจริญงอกงามได้ด้วยน้ำที่ทดมาจากแม่น้ำ ชื่อว่านทีมาติกะ ได้แก่ พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำจากแม่น้ำเป็นหลัก

พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำฝน

เทวมาติก (เทว+มาติก) พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำฝน. **วุฏฺฐินิปฺปชฺชสสฺสโก เทโส เทวมาติโก** พื้นที่ปลูกข้าวที่ได้รับผลิตผลจากน้ำฝน ชื่อว่าเทวมาติกะ. **เทโว มาตา อสฺสาติ เทวมาติโก** พื้นที่ที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ชื่อว่าเทวมาติกะ. **วุฏฺฐิยา วสฺเสน นิปฺผชฺชติ สสฺสเมตฺถาติ เทวมาติโก, วุฏฺฐินิปฺปชฺชสสฺสโก เทโส** พื้นที่ที่ข้าวกล้าเจริญงอกงามด้วยน้ำฝน ชื่อว่าเทวมาติกะ ได้แก่ พื้นที่เพาะปลูกที่อาศัยน้ำจากฝนตกเป็นหลัก. **ตีสุ อนูปาที อนูปศัพท์** ถึง **เทวมาติก**ศัพท์ใช้ได้ในลิงค์ทั้ง ๓

[๑๘๙] **ตีสฺวนูปาทฺยโถ จนฺท- สูราโท สสฺสตีริโต**
รฏฺฐํ ตุ วิชิตญฺจาถ ปุริเส เสตุ อาลิยํ.

สิ่งที่มีอยู่ตลอดไป

สสฺสติ (สพฺพสทฺทูปปท+สร คติยํ+ติ) สิ่งที่มีอยู่ตลอดไป. **สพฺพทา สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ สสฺสติโย** สิ่งที่เป็นไปตลอดกาล ชื่อว่าสัสสติ (อาเทศ สพฺพ เป็น ส, ซ้อน สฺ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **จนฺทสูราโท สสฺสตีริโต สสฺสตี**ศัพท์กล่าวถึงดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้นที่มีอยู่ ตลอดกาล. **จนฺทสุริยสมุทฺท-มหาปฐวีปพฺพตา โลกโวหาเรน "สสฺสติโย"ติ วุจฺจติ**[๑] ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ สมุทร แผ่นดินกว้างใหญ่ และภูเขา ท่านเรียกตามโวหารของชาวโลกว่า "สัสสติ"

แว่นแคว้น, รัฐ ๒ ศัพท์

รฏฺฐ (รช คติยํ+ต) แว่นแคว้น, รัฐ, บ้านเมือง. **รชนฺติ เอตฺถ นคราทโยติ รฏฺฐํ** พื้นที่สำหรับตั้งบ้านเมืองเป็นต้น ชื่อว่ารัฏฐะ (อาเทศ ชฺต เป็น ฏฺฐ). **ราชาว รฏฺฐํ วิชิตํ ปหาย เอโก จเร มาตงฺครญฺเญว นาโค**[๒] พึงเที่ยวไปผู้เดียว ดุจพระราชาทรงสละแว่นแคว้น ดุจช้างประเสริฐละโขลงเที่ยวไปในป่า ฉันนั้น

วิชิต (วิ+ชิ ชเย+ต) แว่นแคว้น, รัฐ, บ้านเมือง. **นาคเรหิ วิชินิตพฺพนฺติ วิชิตํ** แว่นแคว้นที่

๑ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๙/๓๘ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖

ประชาชนควรชนะอย่างเด็จขาด (คือถือประชาชนเป็นใหญ่) ชื่อว่าวิชิตะ. **กินฺติ อนาคตา จ อรหนฺโต วิชิตํ อาคจฺเฉยฺยุํ อาคตา จ อรหนฺโต วิชิเต ผาสุํ วิหเรยฺยุํ** [๑] อย่างไรหนอพระอรหันต์ผู้ยังไม่มาจะมาสู่แว่นแคว้น ผู้มาแล้วจะอยู่ในแว่นแคว้นอย่างผาสุก

สะพาน, เขื่อน, คู, คันนา ๒ ศัพท์

เสตุ (สิ พนฺธเน+ตุ) สะพาน, เขื่อน, คู, คันนา. **ปุํริเส เสตุ อาลิยํ** เสตุศัพท์ในปุงลิงค์ หมายถึงสะพาน เขื่อนและคันนา. **อาฬิยํ ปวตฺตมาโน โย เสตุ** สะพานที่อยู่ในเขื่อนเป็นต้น ชื่อว่าเสตุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **มหาปถมฺหิ วิสเม เสตุ การาปิโต มยา**[๒] เราให้สร้างสะพานไว้บนถนนใหญ่ที่ขรุขระ

อาลิ, อาฬิ (อล ภูสเน+ อิ) สะพาน, เขื่อน, คู, คันนา. **อลตีติ อาฬิ** สะพานที่ประดับ (ลำคลอง) ชื่อว่าอาฬิ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ บ้าง)

[๑๙๐] อุปานฺตภู ปริสโร | โคฏฺฐํ ตุ โคกุลํ วโช
มคฺโค ปนฺโถ ปโถ อทฺธา | อญฺชสํ วฏุมํ ตถา.

[๑๙๑] ปชฺโชยนํ จ ปทวี | วตฺตนี ปทฺธติตฺถิยํ
ตพฺเภทา ชงฺฆสกฏ- | มคฺคา เต จ มหทฺธนิ.

พื้นที่ที่ติดเมืองและภูเขา

ปริสร (ปริ+สร คติยํ+อ) พื้นที่ที่ติดเมืองและภูเขา. **อุปานฺตภู นครปพฺพตาทิโน อุปานฺตภู สมีปภูมิ ปริสโร** พื้นที่ที่อยู่ติดกับเมืองและภูเขาเป็นต้น ชื่อว่าปริสระ. **ปริโต สรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ปริสโร** พื้นที่ที่มีเมืองและภูเขารายล้อม ชื่อว่าปริสระ

คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง ๓ ศัพท์

โคฏฺฐ (โคสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง. **คาโว ติฏฺฐนฺติ อตฺราติ โคฏฺฐํ** คอกเป็นที่อยู่ของโค ชื่อว่าโคฏฐะ (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า). **พฺราหฺมโณ พหินคเร คาโว โคฏฺเฐ ทุหาเปติ**[๓] พราหมณ์ให้คนรีดนมวัวที่คอกนอกเมือง

โคกุล (โคสทฺทูปปท+กุล สงฺขฺยาเน+อ) คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง. **คาโว กุลนฺติ เอตฺถาติ โคกุลํ** คอกที่เจ้าของใช้นับจำนวนโค ชื่อว่าโคกุละ. **คุนฺนํ กุลํ ฆรนฺติ วา โคกุลํ** หรือคอกสำหรับโค ชื่อว่าโคกุละ (โค+กุล). **เถรา ภิกฺขู ปตฺตจีวรมาทาย เยน จิตฺตสฺส คหปติโน โคกุลํ เตนุปสงฺกมึสุ**[๔] ภิกษุเถระพากันถือบาตรและจีวรเข้าไปยังคอกโค

๑ ที.มหา. ๑๐/๖๘/๘๙ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๘๒/๓๖๒ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๗๔/๖๒๔
๔ สํ.สฬา. ๑๘/๕๕๔/๓๕๖

ของจิตตะคฤหบดี

วช (วช คติยํ+อ) คอก, คอกปศุสัตว์, สถานที่ใช้กักขังสัตว์เลี้ยง. **คาโว วชนฺติ เอตฺถาติ วโช** สถานที่ที่ฝูงโคไปสู่ ชื่อว่าวชะ. **มนุสฺสา วชํ คตา สปฺปึ อาหริตุํ**[๑] มนุษย์ทั้งหลายไปยังคอก

คอกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โคฏฺฐานก, โคฏฺฐาน**

ถนน, ทาง ๑๑ ศัพท์

มคฺค (มชฺช สุทฺธิยํ+ณ) ถนน, ทาง, หนทาง, มรรค. **ปถิเกหิ มชฺชเต นิตฺติณํ กรียเตติ มคฺโค** ทางที่นักเดินทางพากันทำให้สะอาดไม่ให้มีหญ้าขึ้น ชื่อว่ามัคคะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ชฺช เป็น คฺค). **ปถิเกหิ มคฺคียเตติ วา มคฺโค** ทางที่คนเดินทางพากันแสวงหา ชื่อว่ามัคคะ (มคฺค อนฺเวสเน+อ). **มํ สิวํ คจฺฉติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา มคฺโค** หรือทางที่บุคคลใช้ดำเนินไปสู่นิพพาน ชื่อว่ามัคคะ (มสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+อ, ซ้อน คฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **มูฬฺหสฺส วา มคฺคํ อาจิกฺเขยฺย**[๒] หรือบอกทางแก่คนหลงทาง

ปนฺถ (ปถิ คติยํ+อ) ถนน, ทาง, หนทาง. **ปนฺถยนฺติ ยนฺตฺยเนนาติ ปนฺโถ** หนทางที่บุคคลพากัน ใช้เป็นทางเดิน ชื่อว่าปันถะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

ยถา นที จ ปนฺโถ จ ปานาคารํ สภา ปปา
เอวํ โลกิตฺถิโย นาม นาสํ กุชฺฌนฺติ ปณฺฑิตา.[๓]

แม่น้ำ ถนน ร้านเหล้า หอประชุม และบ่อน้ำดื่ม เป็นฉันใด ชื่อว่าหญิงชาวโลก ก็เป็นฉันนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่โกรธหญิงเหล่านั้น

ปถ (ปถิ คติยํ+อ) ถนน, ทาง, หนทาง. **ปถติ ยาติ อเนนาติ ปโถ** ถนนที่บุคคลพากันใช้เป็นทางเดิน ชื่อว่าปถะ

ธมฺโม ปโถ มหาราช อธมฺโม ปน อุปฺปโถ
อธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุคตึ.[๔]

มหาบพิตร ธรรมเป็นทางถูก ส่วนอธรรมเป็นทางผิด อธรรมย่อมนำไปสู่นรก ธรรมย่อมส่งให้ถึงสุคติ

อทฺธ (อร คมเน+ธ) ถนน, ทาง, ทางไกล. **อรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ อทฺธา** ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าอัทธะ (อาเทศ รฺ เป็น ทฺ). **สตฺตานํ วิชิตํ อสติ เขเปตีติ อทฺธา** ทางที่ขับไล่ที่อยู่ของสัตว์ ชื่อว่าอัทธะ (อสุ เขปเน+ธ, อาเทศ สฺ เป็น ทฺ). **สตตํ อตตีติ อทฺธา** ทางเดินอย่างเดียว

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๕๖/๓๗๐ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔/๙ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๖๕/๒๑
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๓๙

ชื่อว่าอัทธะ (อต สาตจฺจคมเน+ธ, อาเทศ ตฺ เป็น ทฺ). **น ปติฏฺฐาติ เอตฺถาติ อทฺธา** ทางที่หญ้าเกิดขึ้นไม่ได้ ชื่อว่าอัทธะ (น+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ, อาเทศ น เป็น อ, ฐา เป็น ธ, ซ้อน ทฺ). **อทฺธ**ศัพท์ถ้าเป็นปุงลิงค์จัดเป็นราชาทิคณะ ถ้าเป็นนปุงสกลิงค์เป็นจิตตาทิคณะ. **อทฺธาสทฺโทยํ กาเลปิ** อทฺธาศัพท์นี้ใช้ในกาลเวลาก็มี. **เตน โข ปน สมเยน ภิกฺขู มนุสฺเสหิ สทฺธึ อทฺธานํ คจฺฉนฺติ**[๑] ครั้งนั้น ภิกษุพากันเดินทางไปพร้อมกับผู้คน

อญฺชส (อญฺช คติยํ+อส) ถนน, ทาง. **อญฺเชติ คจฺฉติ เอตฺถาติ อญฺชสํ** ทางสำหรับเดินชื่อว่าอัญชสะ. **ตฺวญฺจ เม มคฺคมกฺขาหิ อญฺชสํ อมโตคธํ**[๒] ขอท่านจงบอกทางดำเนินไปสู่อมตมหานิพพานแก่เราด้วยเถิด

วฏุม (วช คติยํ+อุม) ถนน, ทาง. **วชนฺติ เอตฺถาติ วฏุมํ** ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าวฏุมะ (อาเทศ ชฺ เป็น ฏฺ). **โสหํ ตเทว ปุนปฺปุนํ วฏุมํ อาจริสฺสามิ**[๓] ข้าพเจ้าจักดำเนินไปตามทางนั้นเสมอๆ

ปชฺช (ปท คติยํ+ณฺย) ถนน, ทาง. **ปชฺชติ คจฺฉติ เอตฺถาติ ปชฺโช** ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าปัชชะ (อาเทศ ทฺย เป็น ชฺ, ซ้อน ชฺ). **มคฺโค ปนฺโถ ปโถ ปชฺโช อญฺชสํ วฏุมายนํ**[๔] ทั้ง ๖ บท แปลว่าทางเหมือนกัน

อยน (อย คติยํ+ยุ) ถนน, ทาง. **อยติ คจฺฉติ เอตฺถาติ อยนํ** ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าอยนะ (อาเทศ ยุ เป็ อน). **สมฺโพธิ ปรํ อยนํ**[๕] ปัญญาญาณเป็นทางดำเนินไปสู่นิพพาน

ปทวี (ปท คติยํ+อว+อี) ถนน, ทาง. **ปทติ คจฺฉติ เอตฺถาติ ปทวี** ทางสำหรับเดิน ชื่อว่าปทวี (ลบสระหน้า)

วตฺตนี (วตฺต วตฺตเน+ยุ+อี) ถนน, ทาง. **วตฺตติ เอตฺถาติ วตฺตนี** ทางเป็นที่ไป ชื่อว่าวัตตนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ปทฺธติ (ปาทสทฺทูปปท+ธิ หึสายํ+ติ) ถนน, ทาง. **ปถิเกหิ ปาเทหิ หญฺญเตติ ปทฺธติ** ทางที่ถูกเท้าของคนเดินทางเหยียบย่ำ ชื่อว่าปัทธติ (ลบ อ ที่ ท, รัสส อาเป็น อ, อาเทศ อิ ที่ ธิ เป็น อ). **อิตฺถิยํ ปทวี**ศัพท์ **วตฺตนี**ศัพท์ และ **ปทฺธติ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์

ทางกว้าง ๒ ศัพท์

ชงฺฆมคฺค (ชงฺฆา+มคฺค) ทางเดินเท้า. **ชงฺฆาหิ คโต มคฺโค ชงฺฆมคฺโค** ทางที่ต้อง เดินด้วยเท้า ชื่อว่าชังฆมัคคะ (รัสสะ อา เป็น อ). **ชงฺฆมคฺโค วา สกฏมคฺโค วา วฏฺฏติ**[๖] จะเป็นทางเดินเท้าหรือทางเกวียนก็ใช้ได้. **ปจฺเจกพุทฺธานํ ชงฺฆมคฺคคมนํ วิย**[๗] เหมือนการไปสู่ทาง

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๙/๓๑๑ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๒๘๑/๒๙๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๑๑/๒๓๕
๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๕๖๘/๒๗๗ ๕ วิ.อฏฺ. ๑/๒๒๖ ๖ วิ.อฏฺ. ๓/๑๑๙
๗ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๑๗๗/๓๗๗

ดำเนินของพระปัจเจกพุทธเจ้า

สกฏมคฺค (สกฏ+มคฺค) ทางเกวียน. **สกเฏหิ คโต มคฺโค สกฏมคฺโค** ทางที่ต้องไปด้วยเกวียน ชื่อว่าสกฏมัคคะ. **พุทฺธานํ มหาสกฏมคฺคคมนํ วิย โหติ**[๑] เหมือนการเสด็จไปตามทางเกวียนใหญ่ของพระพุทธเจ้า

[๑๙๒] **เอกปเทฺยกปทิเก กนฺตาโร ตุ จ ทุคฺคเม.**

ทางแคบ, ทางเล็ก

เอกปที (เอก+ปท+อี) ทางแคบ, ทางเล็ก. **เอกปทิเก เอกปที เอกปที**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ ใช้ในทางแคบฝ่าเท้าเดียว (คือทางพอเดินไปได้คนเดียว เดินสวนทางกันไม่ได้). **คจฺฉตํ เอโก อสหาโย ปาโท อสฺสนฺติ เอกปที** ทางแคบสำหรับเดินทีละคน ชื่อว่าเอกปที. **อยํ เอกปที ราช**[๒] ขอเดชะ ทางนี้เดินไปได้ทีละคน พระเจ้าข้า

ทางกันดาร, ทางไม่ดี ๒ ศัพท์

กนฺตาร (กสทฺทูปปท+ตร ตรเณ+ณ) ทางกันดาร, ทางไม่ดี, ทางที่สัญจรลำบาก. **เกน ปานีเยน ตรนฺติ อติกฺกมนฺติ เอตฺถาติ กนฺตาโร** ทางที่คนเดินทางหาน้ำดื่มไม่ได้ ชื่อว่ากันตาระ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **โจรกนฺตาราทีสุ ปนายํ รูฬฺหิวเสน วุตฺโต** ทางกันดารนี้ท่านกล่าวโดยรวมถึงทางที่กันดารเพราะมีโจรเป็นต้น. **สปฺปฏิภยตฺตา กนฺตติ ฉินฺทติ นิจฺจคมนาคมนเมตฺถาติ กนฺตาโร** ทางที่มนุษย์ตัดการสัญจรไปมาโดยสิ้นเชิง เพราะมีภัยอันตราย ชื่อว่ากันตาระ (กติ เฉทเน+อาร, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **เกน อุทเกน ทรียติ ปทาลิยตีติ กนฺตาโร** เส้นทางกันดารที่บุคคลขาดน้ำ ชื่อว่ากันตาระ (กสทฺทูปปท+ทร วิทารเณ+ณ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, อาเทศ ท เป็น ต, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทุคฺคเม กนฺตาโร กนฺตาร**ศัพท์ใช้ในทางที่สัญจรลำบาก. **เสยฺยถาปิ มหาราช ปุริโส สธโน สโภโค กนฺตารํ อทฺธานมคฺคํ ปฏิปชฺเชยฺย ทุพฺภิกฺขํ สปฺปฏิภยํ**[๓] มหาบพิตร เปรียบเหมือนบุรุษมีทรัพย์สมบัติ เดินทางไกล กันดาร หาอาหารได้ยาก ทั้งมีภัยเฉพาะหน้า

ทุคฺคม (ทุ+คม คติมฺหิ+อ) ทางกันดาร, ทางไม่ดี, ทางที่สัญจรลำบาก. **ทุกฺเขน คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ทุคฺคโม** ทางที่มนุษย์สัญจรด้วยความลำบาก ชื่อว่าทุคคมะ (ซ้อน คฺ). **ทุคฺคโม ภควา วิสโม มคฺโค**[๔] ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ทางไม่ดี ทางไม่สม่ำเสมอ

[๑๙๓] **ปฏิมคฺโค ปฏิปโถ อทฺธานํ ทีฆมฏฺชสํ**
สุปฺปโถ ตุ สุปนฺโถ จ อุปฺปถํ ตฺวปถํ ภเว.

---

๑ ขุ.อป. ๔๗/๑๗๗/๓๗๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๔๖/๕๙ ๓ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๗
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๓๕/๖๖

ทางสวน, ทางกลับ ๒ ศัพท์

ปฏิมคฺค (ปติ+มคฺค) ทางสวน, ทางกลับ. **ปฏิ อภิมุเขน คนฺตพฺโพ มคฺโค ปฏิมคฺโค** ทางที่บุคคลสวนมาข้างหน้าได้ ชื่อว่าปฏิมัคคะ (อาเทศ ตฺ เป็น ฏฺ). **ปฏิมคฺคํ อาคนฺตฺวา**[๑] สวนทางมา

ปฏิปถ (ปติ+ปถ) ทางสวน, ทางกลับ. **ปฏิ อภิมุเขน คนฺตพฺโพ ปโถ ปฏิปโถ** ทางที่มีคนเดินสวนมาข้างหน้าได้ ชื่อว่าปฏิปถะ (อาเทศ ตฺ เป็น ฏฺ). **เสฏฺฐี คหปติ รเถน ปฏิปถํ อาคจฺฉนฺโต**[๒] ท่านเศรษฐีคฤหบดีนั่งรถสวนทางมา

ทางไกล

อทฺธาน (อทฺธ+อยน) ทางไกล. **อทฺธานํ ทีฆํ อณฺชสํ** ทางอันยาวไกล ชื่อว่าอัทธานะ. **ทีฆมณฺชสํ อติทูโร มคฺโค อทฺธานนฺติ วุจฺจเต** ทางที่ยาวไกลท่านเรียกว่าอัทธานะ. **อทฺธานํ อยนํ อทฺธานํ** ทางยาวไกล ชื่อว่าอัทธานะ (ลบ ย, ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง). **กจฺจิสิ อปฺปกิลมเถน อทฺธานํ อาคโต**[๓] เธอเดินทางมาไกล ลำบากบ้างไหม

ทางดี, ทางถูก ๒ ศัพท์

สุปฺปถ (สุ+ปถ) ทางดี, ทางถูก. **โสภโน ปโถ สุปฺปโถ** ทางดี ชื่อว่าสุปปถะ (ซ้อน ปฺ)

สุปนฺถ (สุ+ปนฺถ) ทางดี, ทางถูก. **โสภโน ปนฺโถ สุปนฺโถ** ทางดี ชื่อว่าสุปันถะ

ไม่ใช่ทาง, ทางผิด ๒ ศัพท์

อุปฺปถ (อุ+ปถ) ไม่ใช่ทาง, ทางผิด. **คนฺตพฺพปถาภาวโต อเปตํ อุปฺปถํ** ทางที่ควรเว้น เพราะไม่ใช่ทางที่บุคคลควรไป ชื่อว่าอุปปถะ (ซ้อน ปฺ). **อุปฺปถํ คณฺหาติ มิจฺฉาทิฏฺฐึ คณฺหาติ**[๔] ถือเอาทางผิด ถือเอาความเห็นผิด

อปถ (น+ปถ) ไม่ใช่ทาง, ทางผิด. **อคนฺตพฺพปถภาวโต อเปตํ อปถํ** ทางที่ควรเว้น เพราะเป็นทางที่บุคคลไม่ควรไป ชื่อว่าอปถะ (อาเทศ น เป็น อ)

[๑๙๔] ฉตฺตึสปรมาณูน- เมโกณุ จ ฉตฺตึส เต
ตชฺชารี ตาปิ ฉตฺตึส รถเรณุ ฉตฺตึส เต.

[๑๙๕] ลิกฺขา ตา สตฺต อูกา ตา ธญฺญมาโสติ สตฺต เต
สตฺตงฺคุลามุทฺวิจฺจ วิทตฺถิ ตา ทุเว สิยุํ.

[๑๙๖] รตนํ ตานิ สตฺเตว ยฏฺฐิ ตา วีสตูสภํ
คาวุตมุสภาสีติ โยชนํ จตุคาวุตํ.

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๕๒ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๘๑/๕๑๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๗๘๑/๕๑๔
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๓๘/๑๗๘

มาตราวัด

๓๖ ปรมาณู	เป็น	๑ อณู
๓๖ อณู	เป็น	๑ ตัชชารี
๓๖ ตัชชารี	เป็น	๑ รถเรณู
๓๖ รถเรณู	เป็น	๑ ลิกขา
๗ ลิกขา	เป็น	๑ อูกา
๗ อูกา	เป็น	๑ ธัญญมาสะ (เมล็ดข้าวเปลือก)
๗ ธัญญมาสะ	เป็น	๑ อังคุลิ (นิ้ว)
๑๒ อังคุลิ	เป็น	๑ วิทัตถิ (คืบ)
๒ วิทัตถิ	เป็น	๑ รตนะ (ศอก)
๗ รตนะ	เป็น	๑ ยัฏฐิ (ไม้วัด)
๒๐ ยัฏฐิ	เป็น	๑ อุสภะ (ระยะเสียงโคร้อง)
๘๐ อุสภะ	เป็น	๑ คาวุตะ (พอมองเห็นโค)
๔ คาวุตะ	เป็น	๑ โยชน์ (๑๖ กิโลเมตร)

ชื่อมาตราวัด

ปรมาณุ (ปรม+อณุ) ปรมาณู. **อณุโตปิ อณุภรตฺตา ปรโม อณุ, อนุโต วา ปรโมติ ปรมาณุ** อณูที่ละเอียดยิ่งขึ้น หรือละเอียดยิ่งกว่าอณู เพราะเล็กกว่าอณู ชื่อว่าปรมาณุ (ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง)

อณุ (อณ ปวตฺตเน+อุ) อณู. **สุขุมภาเวน อณติ ปวตฺตตีติ อณุ** มาตราที่มีลักษณะละเอียด ชื่อว่าอณุ. **สุขุมภาเวน อณตีติ อณุ** มาตราที่เปล่งด้วยเสียงเพียงเล็กน้อย ชื่อว่าอณุ (อณ สทฺเท+อุ). **ปรมาณูนํ ฉตฺตึส เอโก อณุ นาม** ๓๖ ปรมาณู ชื่อว่าอณู

ตชฺชารี (ต+ชร ชีรเณ+ณ+อี) ตัชชารี. **ตํ ตํ อตฺตโน นิสฺสยํ มลีนกรณวเสน ชราเปตีติ ตชฺชารี** มาตราที่ทำสิ่งอาศัยตนนั้นๆ ให้คร่ำคร่า โดยการทำให้เศร้าหมอง จึงชื่อว่าตัชชารี (ซ้อน ชฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **เต อณโว ฉตฺตึส ตชฺชารี นาม** ๓๖ อณูนั้น ชื่อว่าตัชชารี

รถเรณุ (รถ+เรณุ) รถเรณู. **รถานํ สญฺจรณวเสน ปวตฺตา เรณุ รถเรณุ** ฝุ่นละอองที่ปลิวไปตามหลังรถ ชื่อว่ารถเรณุ (มีขนาดเท่ากับฝุ่นละอองที่ปลิวไปตามหลังรถ). **ตาปิ ตชฺชาริโย ฉตฺตึส รถเรณุ นาม** ๓๖ ตัชชารี ชื่อว่ารถเรณู

ลิกฺขา (ลกฺข ทสฺสเน+อ+อา) ลิกขา. **ปกติจกฺขุนาปิ ลกฺขียเตติ ลิกฺขา** ฝุ่นละอองที่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า ชื่อว่าลิกขา (อาเทศ อ เป็น อิ). **เต รถเรณโว ฉตฺตึส ลิกฺขา นาม** ๓๖ รถเรณู ชื่อว่าลิกขา

อูกา (อูกา) อูกา. **อูกาติ วุจฺจติ สิโรวตฺตกิมิ** ปลายจะงอยหัวหนอน ท่านเรียกว่าอูกา. **ตปฺปมาณตฺตา อูกา** มาตรา ชื่อว่าอูกา เพราะมีขนาดเท่าปลายจะงอยหัวหนอนนั้น. **ตา**

ลิกฺขา สตฺต อูกา นาม ๗ ลิกขานั้น ชื่อว่าอูกา

ธญฺญมาส (ธญฺญ+มาส) เมล็ดข้าวเปลือก, ธัญมาส. **มสิยเต ปริมาณิยเตติ มาโส** มาตราที่บุคคลนับ ชื่อว่ามาสะ (มสิ ปริมาเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ธญฺโญ วีหิเยว ปริมาณิตพฺพตฺตา มาโส จาติ ธญฺญมาโส** เมล็ดข้าวเปลือกเป็นมาตราสำหรับนับ เพราะควรนับด้วยขนาดเมล็ดข้าวเปลือก จึงชื่อว่าธัญญมาสะ. **ตา สตฺต อูกา ธญฺญมาโส นาม** ๗ อูกา ชื่อว่าธัญญมาสะ

องฺคุล, องฺคุลิ (องฺค คมเน+อุล,อุลิ) นิ้ว, องคุลี. **องฺคติ อุคฺคจฺฉตีติ องฺคุลํ, องฺคุลิ, กรสาขา** อวัยวะที่ชี้ขึ้น ชื่อว่าอังคุละและอังคุลิ ได้แก่นิ้วมือ(สำหรับใช้วัด). **เต สตฺต ธญฺญมาสา องฺคุลํ นาม** ๗ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น ชื่อว่าอังคุละ. **เตน องฺคุลคฺเคน ตํ องฺคุลคฺคํ ปรามสติ**[1] ลูบคลำปลายนิ้วนั้นด้วยปลายนิ้ว

วิทตฺถิ (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ติ) คืบ, คืบวิทัตถิ. **อมุทฺวิจฺเฉติ อทฺธํ ทฺวาทสงฺคุลํ วิทตฺถิ นาม** บทว่า “อมุทฺวิจฺเฉ” ในคาถา คือ ๑๒ นิ้ว ชื่อว่าวิทัตถิ. **กฏฺฐิฏฺฐสหิเตนงฺคุฏฺเฐน วิตฺถารียเต วิธียเตติ วา วิทตฺถิ** คืบที่ท่านวัดด้วยหางไถที่เป็นส่วนโค้ง ชื่อว่าวิทัตถิ (อาเทศ ต ของ ตนุ เป็น ท, นุ เป็น ตฺ, ต ของ ติ เป็น ถ). **ทีฆโส เทฺว วิทตฺถิโย สุคตวิทตฺถิยา**[2] ด้านยาว ๒ คืบสุคต

รตน (รมุ กีฬายํ+ตน) ศอก, ศอกรตนะ. **รมติ เอเตนาติ รตนํ** ศอกช่วยให้ยินดี(ใช้วัดเอาตามต้องการ) ชื่อว่ารตนะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **ตา ทุเว วิทตฺถี รตนํ สิยุํ** ๒ คืบ เป็น ๑ ศอก

ยฏฺฐิ (ยต ปยตเน+ติ) ไม้, ไม้วัด, ไม้ค้ำ, ไม้เท้า, ไม้ยัฏฐิ. **ยตตีติ ยฏฺฐิ** ช่วงที่บุคคลพยายามวัด ชื่อว่ายัฏฐิ (อาเทศ ตฺต เป็น ฏฺฐฺ). **ตานิ สตฺเตว รตนานิ ยฏฺฐิ นาม** ๗ ศอกนั้น ชื่อว่าไม้วัด

อุสภ (อุส ทาเห+อภ) อุสภะ, ระยะได้ยินเสียงโคร้อง. **อุสภนทนฺตรํ อุสภํ** ระยะที่พอได้ยินเสียงโคร้อง ชื่อว่าอุสภะ. **ตา วีสติ ยฏฺฐิโย อุสภํ นาม** ๒๐ ไม้วัด ชื่อว่าอุสภะ

คาวุต (โค+ยุต) คาวุต. **ควํ คเวหิ วา ยุตํ คาวุตํ** ระยะที่มองเห็นโคเดินเหมือนหยุดนิ่ง ชื่อว่าคาวุตะ (อาเทศ โค เป็น คา, ย เป็น ว). **อุสภานํ อสีติปฺปมาณํ คาวุตํ นาม** ๘๐ อุสภะ ชื่อว่าคาวุตะ. **ราชราชมหามตฺตา วิหารํ การาเปตฺวา คาวุตํ วา อฑฺฒโยชนํ วา โยชนํ วา**[3] พระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชาให้สร้างวิหารกว้าง ๑ คาวุตบ้าง ครึ่งโยชน์บ้าง ๑ โยชน์บ้าง

โยชน (ยุช โยเค+ยุ) โยชน์. **ยุชฺชเตติ โยชนํ** ระยะที่ท่านกำหนดไว้ ชื่อว่าโยชนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **“เอตฺตกํ โยชนํ นาม โหตู”ติ จตุคาวุเตหิ สมาธานนฺตุยตฺโต**

---

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๓/๓๔๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๖๔/๕๐๕ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๒๔๙

หมายความว่า การกำหนดด้วย ๔ คาวุตว่า "ระยะเท่านี้ ชื่อว่าเป็นโยชน์". **ตํ จตุคาวุตํ โยชนํ นาม** ๔ คาวุตนั้น ชื่อว่าโยชน์. **ธมฺโม อานนฺท ปาสาโท ปุรตฺถิเมน จ ปจฺฉิเมน จ โยชนํ อายาเมน อโหสิ**[๑] อานนท์ ธรรมปราสาท ทั้งด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก มีความยาวด้านละ ๑ โยชน์

มติของผู้เขียนเกี่ยวกับมาตราวัด

๑ ปรมาณู เท่ากับ ๑ ใน ๘๒,๓๐๑,๑๘๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๘๒,๓๐๑,๑๘๔ ปรมาณู

๑ อณู เท่ากับ ๑ ใน ๒,๒๘๖,๑๔๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๒,๒๘๖,๑๔๔ อณู

๑ ตัชชารี เท่ากับ ๑ ใน ๖๓,๕๐๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๖๓,๕๐๔ ตัชชารี

๑ รถเรณู เท่ากับ ๑ ใน ๑,๗๖๔ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๑,๗๖๔ รถเรณู

๑ ลิกขา เท่ากับ ๑ ใน ๔๙ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๔๙ ลิกขา

๑ อูกา เท่ากับ ๑ ใน ๗ ส่วนของ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก หมายความว่า ใน ๑ เมล็ดข้าวเปลือกนั้น นับได้ถึง ๗ อูกา

๑ เมล็ดข้าวเปลือกที่ท่านใช้เป็นมาตราวัดในที่นี้ หมายถึง เมล็ดข้าวเปลือกที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางด้านตัด ๐.๒๑๒๕ เซนติเมตร

นำเอาเมล็ดข้าวเปลือกที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางด้านตัด ๐.๒๑๒๕ เซนติเมตร มาวางนอนเรียงกัน ๗ เมล็ด นับเป็น ๑ องคุลี เท่ากับ ๑.๔๘๘ เซนติเมตรโดยประมาณ

๑ คืบ เท่ากับ ๑๗.๘๕๗ เซนติเมตร

๑ ศอก เท่ากับ ๓๕.๗๑๔ เซนติเมตร

๑ ไม้วัด เท่ากับ ๒.๔๙๙ เมตร

๑ อุสภะ เท่ากับ ๕๐ เมตร

๑ คาวุต เท่ากับ ๔ กิโลเมตร

๑ โยชน์ เท่ากับ ๑๖ กิโลเมตร

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๗๗/๒๐๙

[๑๙๗] ธนุปญฺจสตํ โกโส กรีสํ จตุรมฺพณํ
อพฺภนฺตรํ ตุ หตฺถาน- มฏฺฐวีส ปมาณโต.

มาตราวัดโบราณ

โกส (กุส อวฺหาเน+ณ) โกสะ. **กุสนํ อวฺหานํ โกโส** การร้องเรียก ชื่อว่าโกสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **อิธ ปน โกสปฺปมาณตฺตา โกโส, ทฺวิสหสฺสกรปฺปมาโณ** ในที่นี้ มาตราชื่อว่าโกสะ เพราะมีระยะประมาณร้องเรียกกันได้ยิน คือประมาณ ๒,๐๐๐ ศอก. **อาโรปิตานํ อาจริยธนูนํ ปญฺจสตํ โกโส นาม** ๕๐๐ ช่วงคันธนูใหญ่ที่ขึ้นสายแล้ว ชื่อว่าโกสะ. **อนาโรปิตานนฺตฺยปเร** อาจารย์เหล่าอื่นกล่าวว่า คันธนูที่ยังไม่ขึ้นสาย (ประมาณ ๒,๕๐๐ ศอก). **คาวุตสฺส จตุตฺโถ ภาโค โกโสติ วุจฺจติ, ทฺวิสหสฺสทณฺฑปฺปมาณฏฺฐานํ** [๑] ๑ ส่วน ๔ คาวุต เรียกว่าโกสะ ได้แก่ระยะประมาณ ๒,๐๐๐ ศอก (ประมาณ ๑ กิโลเมตร)

บางคัมภีร์กล่าวว่า

จตุกฺกาธิวีสติยา องฺคุเลหิ กโร ภเว,
ขยาตมฏฺฐสหสฺเสหิ โกสมานํ วิภาวินา.

๒๔ องคุลี เป็น ๑ กระ (๑ ศอก หรือ ๓๕.๗๑๒ เซนติเมตร), ๘,๐๐๐ ศอก ผู้รู้กล่าวว่าเป็น ๑ โกสะ

มาตราวัดพื้นที่ ๒

พื้นที่หว่านพืชได้ ๔ อัมพณะ (๔๔ ทะนาน)	เป็น	๑ กรีส
๒๘ ศอกโดยประมาณ	เป็น	๑ อัพภันดร

กรีส (กร กรเณ+อีส) กรีส, พื้นที่ประมาณแปลงกล้า. **จตุรมฺพณวีหิพีชชาตโรปนโยคฺโย ภูมิปฺปเทโส กรีสํ นาม** พื้นที่ที่เพียงพอต่อการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวเปลือกได้ ๔ อัมพณะ (๔๔ ทะนาน) ชื่อว่ากรีสะ. **กโรนฺติ เอตฺถ กสนโรปนาทิกนฺติ กรีสํ** พื้นที่ที่ชาวนาไถและหว่านเป็นต้น ชื่อว่ากรีสะ. **จตุรมฺพณพีชชาตานิ โรเปนฺติ เอตฺถาติ จตุรมฺพณํ** พื้นที่ที่พอหว่านเมล็ดพันธุ์พืชได้ ๔ อัมพณะ ชื่อว่าจตุรัมพณะ (จตุ+อมฺพณ, ลง รฺ อาคม). **อมฺพณํ เอกาทสโทณมตฺตํ** ๑ อัมพณะ ประมาณ ๑๑ ทะนาน. **อญฺเญ ปน "จตุรมฺพณํ จตุยฏฺฐิกํ ฐานํ กรีสํ นามา"ติ วทนฺติ** แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พื้นที่ ๔ อัมพณะ คือ ๔ ยัฏฐิ (๑๒๕ ศอก) ชื่อว่ากรีสะ

อพฺภนฺตร (อภิ+อนฺตร) อัพภันดร, พื้นที่กว้างประมาณยุ้งเก็บข้าวเปลือก. **ปมาณโต หตฺถานมฏฺฐวีสปฺปมาณํ ฐานํ อพฺภนฺตรํ นาม** พื้นที่ประมาณ ๒๘ ศอก (หรือ ๑๐ เมตร) ชื่อว่าอัพภันตระ. **อพฺภนฺตเร อนฺโตโกฏฺฐาเส ชาตํ, น พหิโกฏฺฐาเสติ อพฺภนฺตรํ** พื้นที่

---

[๑] องฺ.ฏี. ๒/๑๑๙

ภายใน ยุ้งเก็บข้าวเปลือก ไม่ใช่ภายนอก ชื่อว่าอัพภันตระ (อาเทศ อภิ เป็น อพฺภ, ลบสระหน้า). **ยตฺถ หิ โย โย จิโต นิสินฺโน วา, ตตฺถ ตตฺถ สมนฺตา อฏฺฐวีสติหตฺถปฺปมาณํ ฐานํ ตสฺส ตสฺส อพฺภนฺตรํ ฐานํ นาม** ได้แก่พื้นที่ภายในประมาณ ๒๘ ช่วงแขนของบุคคลไม่ว่ายืนหรือนั่งรายล้อมรอบที่นั้นไว้ ชื่อว่าอัพภันตระ

มติของผู้เขียน

๑ กรีส เท่ากับ ๓๙.๙๘๔ ตารางเมตร

๑ อัพภันตร เท่ากับ ๒๘ ตารางศอก หรือ ๑๐ ตารางเมตร

ภูมิวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยแผ่นดินเป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๒.๒. ปุรวัคควัณณนา

พรรณนาชื่อชองเมืองเป็นต้น

[๑๙๘] **ปุรํ นครมิตฺถี วา ฐานียํ ปุฏเภทนํ**
ถิยํ ตุ ราชธานี จ ขนฺธาวาโร ภเวถ จ.

เมือง ๔ ศัพท์

ปุร (ปุ รกฺขเณ+ร) เมือง, บุรี. **ปรจกฺกา ปุนาติ รกฺขตีติ ปุรํ** เมืองที่รักษาประชาชน จากการเป็นเมืองขึ้น ชื่อว่าปุระ. **ปุเรตีติ ปุรํ** เมืองที่รักษาประชาชน ชื่อว่าปุระ (ปุร ปาลเน+อ). **คจฺฉามิ กาสินํ ปุรํ** [๑] เราจะไปเมืองแห่งหนึ่งในแคว้นกาสี

นคร (นค+ร) เมือง, นคร. **นคา ปาสาทาทโย อสฺส สนฺตีติ นครํ** เมืองที่มีปราสาทเป็นต้น ชื่อว่านครระ. **พนฺธุมสฺส รญฺโญ พนฺธุมตี นาม นครํ ราชธานี อโหสิ**[๒] พันธุมตีนครของพระเจ้าพันธุมะเป็นราชธานี. **อิตฺถี วา** **ปุร**ศัพท์และ**นคร**ศัพท์ถ้าเป็นอิตถีลิงค์จะมีรูปเป็น ปุรี, นครี

ฐานีย (ฐาน+อีย) เมือง. **อกุโตภยตฺตา ฐานาย หิตํ ฐานียํ** เมืองที่เกื้อกูลต่อการอยู่ เพราะไม่มีภัยจากที่ไหนๆ (เช่น โจรภัย) ชื่อว่าฐานียะ

ปุฏเภทน (ปุฏสทฺทูปปท+ภิท เภทเน+ยุ) เมือง. **ปณิกานํ ปุฏา ภิชฺชนฺเต อตฺราติ ปุฏเภทนํ** เมืองที่ตะกร้าของพวกพ่อค้าขาดทะลุ (เพราะซื้อข้าวของมาก) ชื่อว่าปุฏเภทนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อิทํ อคฺคนครํ ภวิสฺสติ ปาฏลิปุตฺตํ ปุฏเภทนํ** [๓] เมืองนี้จักเป็นเมืองชั้นเอก มีชื่อว่าปาฏลีบุตร

อาจารย์อื่นแสดงชื่อเมืองไว้ ๑๐ ศัพท์

ปฏฺฏนญฺจ อธิฏฺฐานํ นครํ ปุฏเภทนํ,
ถิโย ปุนคริปูริโย ฐานียํ กพฺพฏํ ปฏํ.

ปัฏฏนะ อธิฏฐานะ นคระ ปุฏเภทนะ ปุระ นครี ปุรี ฐานียะ กัพพฏะ ปฏะ.
นครี และ ปุรี เป็นอิตถีลิงค์

หัวเมืองใหญ่, เมืองหลวง, ราชธานี

ราชธานี (ราชสทฺทูปปท+ธา คตินิวตฺติมฺหิ+ยุ+อี) หัวเมืองใหญ่, เมืองหลวง, ราชธานี. **ราชา ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ราชธานี** เมืองที่พระราชาประทับอยู่ ชื่อว่าราชธานี (อาเทศ ฐุ เป็น ธุ, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **ถิยํ ราชธานี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **ภควโต มาริส สุทฺโธทโน นาม ราชา**

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๐/๑๔ ๒ ที.มหา. ๑๐/๙/๗ ๓ วิ.มหา. ๕/๗๑/๙๑

ปิตา มายา นาม เทวี มาตา ชเนตฺตี กปิลวตฺถุนครํ ราชธานี อโหสิ[๑] ข้าแต่พระองค์ผู้สิ้นทุกข์ พระผู้มีพระภาคมีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระชนก พระมายาเทวีเป็นพระชนนีผู้ให้ประสูติ พระนครกบิลพัสดุ์เป็นราชธานี

ค่ายพัก, ที่พักแรม, ที่ตั้งกองทัพชั่วคราว

ขนฺธาวาร (ขนฺธสทฺทูปปท+อา+วร อาวรเณ+ณ) ค่ายพัก, ที่พักแรม, ที่ตั้งกองทัพชั่วคราว. **ทารุกฺขนฺธาทีหิ อา สมนฺตโต วรนฺติ ปริกฺขิปิยนฺติ เอตฺถาติ ขนฺธาวาโร** ค่ายพักที่บุคคลพากันล้อมรั้วด้วยท่อนไม้เป็นต้นไว้โดยรอบ ชื่อว่าขันธาวาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **สีหลทีเป กิร อภโย นาม โจโร ปญฺจสตปริวาโร เอกสฺมึ ฐาเน ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา สมนฺตา ติโยชนํ อุพฺพาเสตฺวา วสติ**[๒] ทราบว่า ที่เกาะสีหลมีโจรชื่อว่าอภยะ มีบริวาร ๕๐๐ คน สั่งให้บริวารตั้งค่ายพักในที่แห่งหนึ่ง ให้เฝ้าอารักขา ๓ โยชน์โดยรอบ แล้วจึงพำนักอยู่

[๑๙๙] สาขานครมญฺญตฺร ยํ ตํ มูลปุรา ปุรํ
พาราณสี จ สาวตฺถี เวสาลี มิถิลาฬวี.

[๒๐๐] โกสมฺพุชฺเชนิโย ตกฺก- สิลา จมฺปา จ สาคลํ
สุสุมาริคิรํ ราช- คหํ กปิลวตฺถุ จ.

[๒๐๑] สาเกตมินฺทปตฺถญฺโจ- กฺกฏฺฐา ปาฏลิปุตฺตกํ
เชตุตฺตรํ จ สงฺกสฺสํ กุสินาราทโย ปุรี.

เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช

สาขานคร (สาขา+นคร) เมืองสาขา, หัวเมือง, เมืองขึ้น, ประเทศราช. **มูลปุรา อญฺญตฺร มูลปุรํ วชฺเชตฺวา ยํ ปุรมตฺถิ โยชนวิตฺถิณฺณปาการาทิปริกฺขิตฺตํ, ตํ มูลปุรสฺส ตรุฏฺฐานิยสฺส สาขาสทิสตฺตา สาขานครํ นาม** เมืองอื่นนอกจากเมืองใหญ่และเมืองหลวงที่มีกำแพงและป้อมล้อมรอบด้านละ ๑ โยชน์ ชื่อว่าสาขานคระ เพราะว่าเหมือนกับสาขาของต้นไม้คือเมืองหลวงอันร่มรื่น. **มา เหวํ อานนฺท อวจ ขุทฺทนครกํ อุชฺชงฺคลนครกํ สาขานครกํ**[๓] อานนท์ เธออย่ากล่าวอย่างนี้ว่า เป็นเมืองเล็ก เป็นเมืองแห้งแล้ง เป็นเมืองสาขา

เมืองใหญ่, เมืองหลวง, เมืองสำคัญ ๒๐ เมือง

พาราณสี (วานรสีส+อี) กรุงพาราณสี, เมืองหลวงแห่งแคว้นกาสี. **วานรสีสํ ตํสณฺฐาโน วา ปาสาโณ เอตฺถ อตฺถีติ พาราณสี** เมืองที่มีกระโหลกหัวลิง หรือมีก้อนหินสัณฐานเหมือนหัวลิง ชื่อว่าพาราณสี (อาเทศ ว เป็น พ, กลับ นร เป็น รน, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ, ลบ ส, ลบ

๑ ที.มหา. ๑๐/๕๕/๖๐ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๕๘๐ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๖

สระหน้า). **อถ โข ภควา ราชคเห ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน พาราณสี เตน จาริกํ ปกฺกามิ**[๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระนครราชคฤห์ตามพุทธาภิรมย์แล้ว จึงเสด็จพุทธดำเนินไปทางกรุงพาราณสี

สาวตฺถี (สวตฺถ+ณ+อี) กรุงสาวัตถี, เมืองหลวงแห่งแคว้นโกศล. **สวตฺถสฺส อิสิโน นิวาสนฏฺ-ฐานตฺตา สาวตฺถี** เมืองชื่อว่าสาวัตถี เพราะเป็นสถานที่อยู่ของสวัตถฤาษี (ทีฆะ อ เป็น อา). **สพฺพํ ธนเมตฺถ อตฺถีติ วา สาวตฺถี** หรือเมืองที่มีทรัพย์ทุกอย่าง ชื่อว่าสาวัตถี (สพฺพ+อตฺถ+อี, อาเทศ สพฺพ เป็น สาว, ลบสระหน้า). **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม**[๒] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระอารามเชตวัน ของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีเขตกรุงสาวัตถี

เวสาลี (วิสาลี+ณ+อี) กรุงเวสาลี, เมืองหลวงแห่งแคว้นวัชชี. **ติกฺขตฺตุํ วิสาลีภูตตฺตา เวสาลี** เมืองชื่อว่าเวสาลี เพราะเคยเป็นเมืองที่ยิ่งใหญ่ไพศาลถึง ๓ ครั้ง (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **อถ โข ภควา พาราณสิยํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสาลี เตน จาริกํ ปกฺกามิ**[๓] ครั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่พระนครพาราณสีตามพุทธาภิรมย์แล้ว จึงเสด็จจาริกไปทางกรุงเวสาลี

มิถิลา (มถิ หึสายํ+อิล+อา) กรุงมิถิลา, เมืองหลวงแห่งแคว้นวิเทหะ. **มถิยตีติ มิถิลา** เมืองที่ถูกคุกคาม ชื่อว่ามิถิลา (อาเทศ อ ที่ ม เป็น อิ, ลบสระหน้า). **เอกํ สมยํ ภควา มิถิลายํ วิหรติ มฆเทวมฺพวเน**[๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของพระเจ้ามฆเทวะใกล้เมืองมิถิลา

อาฬวี (อล วิภูสเน+อว+อี) กรุงอาฬวี, เมืองหลวงแห่งแคว้นอาฬวีสมัยก่อนพุทธกาล. **อลํ ภูสนเมตฺถาติ อาฬวี** เมืองที่มีการประดับประดา ชื่อว่าอาฬวี (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหน้า). **อายสฺมา มหากสฺสโป ราชคเห วสฺสํ วุตฺโถ เยน อาฬวี เตน ปกฺกามิ**[๕] ท่านพระมหากัสสปะจำพรรษาที่กรุงราชคฤห์แล้วเดินทางต่อไปสู่กรุงอาฬวี

โกสมฺพี (กุส อวฺหาเน+พ+อี) กรุงโกสัมพี, เมืองหลวงแห่งแคว้นวังสะ. **"ขาทถ ปิวถา"ตฺยาทีหิ ทสหิ สทฺเทหิ โกสนฺติ เอตฺถาติ โกสมฺพี** เมืองที่ชาวเมืองร้องเรียกด้วยเสียง ๑๐ อย่างว่า "เชิญรับประทานอาหาร เชิญดื่มน้ำ" เป็นต้น ชื่อว่าโกสัมพี (วุทธิ อุ เป็น โอ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **กุสมฺพรุกฺขวนฺตตาย วา โกสมฺพี** หรือเมืองชื่อว่าโกสัมพี เพราะเป็นเมืองที่มีต้นโกสุมมาก. **กุสมฺพสฺส อิสิโน อสฺสมโต อวิทูเร มาปิตตฺตาติ วา โกสมฺพี** หรือเพราะเป็นเมืองที่สร้างขึ้นไม่ไกลจากอาศรมของกุสัมพฤาษี จึงชื่อว่าโกสัมพี (กุสุมฺพ+อี, วุทธิ อุ เป็น โอ). **พุทฺโธ ภควา โกสมฺพิยํ วิหรติ โฆสิตาราเม**[๖] พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ที่

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๑/๑๙
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๑/๒๒๑
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๙/๑๘
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๕๒/๔๑๕
๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๗/๓๒๙
๖ วิ.มหาวิ. ๑/๕๒๓/๓๕๗

โฆสิตารามเขตกรุงโกสัมพี

อุชฺเชนี (อุ+ชิ ชเย+ยุ+อี) เมืองอุชเชนี, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นอวันตี. **อุคฺคํ ริปุํ ชยติ เอตฺถาติ อุชฺเชนี** เมืองที่พระราชาทรงชนะศัตรู ชื่อว่าอุชเชนี (ซ้อน ชฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ยุ เป็น อน). **คจฺฉ ภเณ ชีวก อุชฺเชนึ คนฺตฺวา ราชานํ ปชฺโชตํ ติกิจฺฉาหิ**[๑] นี่ชีวก เธอจงไปเมืองอุชเชนีแล้วถวายการรักษาแก่พระเจ้าปัชโชต

ตกฺกสิลา (ตกฺก+สีล+อา) เมืองตักสิลา, เมืองสำคัญแห่งแคว้นคันธาระ มีผู้ทรงความรู้ แขนงต่างๆ อาศัยอยู่มาก. **ตกฺกนํ ตกฺโก** การคิดค้น ชื่อว่าตักกะ (ตกฺก วิตกฺเก+อ). **โส สีลํ สภาโว เอตฺถาติ ตกฺกสิลา** เมืองที่มีการคิดค้นเป็นสภาพปรกติ ชื่อว่าตักกสิลา (รัสสะ อี เป็น อิ). **โย หิ ปุริสกาเรน อูโน, โส ตตฺถ คนฺตฺวา ตมูนํ ปูเรตีติ ตกฺกสิลา** เมืองที่บุคคลผู้มีคุณสมบัติของบุรุษบกพร่อง ไปเมืองนั้นแล้วสามารถทำให้ความบกพร่องนั้นเต็มได้ ชื่อว่าตักกสิลา (ตกฺก อูนปูรเณ+สิล+อา, ลบสระหน้า). **ปุริสการ**ศัพท์ในที่นี้หมายถึง ศิลปะวิชาความรู้แขนงต่างๆ ที่บุรุษต้องมีติดตัว. **ตกฺกสิลายํ ทิสาปาโมกฺโข เวชฺโช ปฏิวสติ**[๒] หมอทิสาปาโมกข์ประจำอยู่ที่เมืองตักกสิลา

จมฺปา (จม อทเน+ป+อา) เมืองจัมปา, เมืองหลวงแห่งแคว้นอังคะ. **จมนฺติ อทนฺติ เอตฺถาติ จมฺปา** เมืองที่ชาวเมืองอาศัยอยู่กิน ชื่อว่าจัมปา (ลบสระหน้า). **จมฺปายํ โสโณ นาม โกฬิวิโส เสฏฺฐิปุตฺโต สุขุมาโล โหติ**[๓] ที่เมืองจัมปามีบุตรเศรษฐีชื่อว่าโสณะโกฬิวิสะ เป็นสุขุมาลชาติ

สาคลา (ส+อากร+อา) เมืองสาคละ, เมืองหลวงแห่งแคว้นมัททะ. **สานํ ธนานํ อากรํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ เอตฺถาติ สากโร, โส เอว สาคลา** เมืองที่เป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์ ชื่อว่าสากระ, สากระนั่นแหละ ชื่อว่าสาคลา (อาเทศ กร เป็น คล, ลบสระหน้า). **สาคลายํ อายสฺมโต ทพฺพหิกสฺส สทฺธิวิหาริโก ภิกฺขุ อนภิรติยา ปีฬิโต**[๔] ภิกษุสัทธิวิหาริกของท่านพระทัพหิกะในเมืองสาคละ ถูกความกระสันรุมเร้า

สุสุมารคิร, สุํสุมาคิริ (สุสมาร+คิริ+ณ) เมืองสุสุมารคิระ, เมืองหลวงแห่งแคว้นภัคคะ. **สุสุมารสณฺฐาโน คิริ เอตฺถาติ สุสุมารคิรํ** เมืองที่มีภูเขาสัณฐานเหมือนจระเข้ ชื่อว่าสุสุมารคิระ (ลบ ณฺ และ อิ). **สุสุมาโร คายติ เอตสฺส มาปิตกาเลติ วา สุสุมารคิรํ** หรือจระเข้ร้องในเวลาสร้างเมืองนั้น จึงชื่อว่าสุสุมารคิระ (สุสุมารสทฺทูปปท+เค สทฺเท+อิร, ลบสระหน้า). **พุทฺโธ ภควา ภคฺเคสุ วิหรติ สุสุมารคิเร เภสกลาวเน มิคทาเย**[๕] พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ที่สวนเภสกลามิคทายวันเขตเมืองสุสุมารคิระแคว้นภัคคะ

ราชคห (ราชสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+อ) กรุงราชคฤห์, เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธ. **ราชูนเมว**

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๓๔/๑๘๔ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๙/๑๗๑ ๓ วิ.มหา. ๕/๑/๑
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๕/๑๒๖ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๖๐๔/๓๙๕

อาธิปจฺจวเสน ปริคฺคหิตพฺพตฺตา ราชคหํ เมืองชื่อว่าราชคหะ เพราะเป็นเมืองที่พระราชาทั้งหลายควรยึดมาครอบครอง. **เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา ราชคเห วิหรติ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต**[๑] สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่บนภูเขาคิชฌกูฏเขตกรุงราชคฤห์

กปิลวตฺถุ (กปิลสทฺทูปปท+วส นิวาเส+รตฺถุ) กรุงกบิลพัสดุ์, เมืองหลวงแห่งแคว้นสักกะ. **อาทิกาเล กปิลนามสฺส อิสิโน นิวาสนฏฺฐานตฺตา กปิลวตฺถุ** เมืองชื่อว่ากปิลวัตถุ เพราะเป็นสถานที่อยู่ของกปิลฤๅษีมาตั้งแต่แรก (ลบ สฺ ที่สุดธาตุและ รฺ อนุพันธ์). **ปุมนปุํสเก กปิลวตฺถุ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **เกนจิเทว กรณีเยน กปิลวตฺถุํ อคมาสึ**[๒] เราไปกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยกรณียกิจอย่างหนึ่งเท่านั้น

สาเกต (สาก+อิ+ต) เมืองสาเกต, มหานครแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล. **สาโก ราชูนํ ยุทฺธาทีสุ สตฺติ สญฺชาตา เอตฺถาติ สาเกตํ** เมืองที่ทำให้พระราชาทั้งหลายมีความสามารถในการรบเป็นต้น ชื่อว่าสาเกตะ (ลบสระหน้า, วิการ อิ เป็น เอ). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า "**สาโก สตฺติมฺหิ ภูปาเล ทุมทีปนฺตเรสุ จ** สากศัพท์ใช้ในอรรถความสามารถ พระราชา ต้นสากะ และกลางเกาะ". **สญฺชาตตฺเถ อิโต สาโก นาม ราชา, ทุโม วา เอตฺถ อาทิกาเล สญฺชาโตติ วา สาเกตํ** เมืองที่พระราชาพระนามว่าสากะประสูติ หรือเมืองที่มีต้นสากะเกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มแรก จึงชื่อว่าสาเกตะ. **ชีวโก โกมารภจฺโจ สาเกตํ ปวิสิตฺวา มนุสฺเส ปุจฺฉิ โก ภเณ คิลาโน กํ ติกิจฺฉามีติ**[๓] หมอชีวกโกมารภัจเข้าไปเมืองสาเกต ถามพวกมนุษย์ว่า นี่คุณใครป่วยหรือ เราจะรักษาใคร

อินฺทปตฺต, อินฺทปตฺถ (อินฺท+ปา ปาปุเณ+ต) เมืองอินทปัตต์, เมืองหลวงแห่งแคว้นกุรุ. **อินฺทํ ปรมิสฺสริยภาวํ ปาปุณนฺติ เอตฺถาติ อินฺทปตฺตํ** เมืองที่ชาวเมืองสถาปนาบุรุษชื่ออินท์ให้เป็นผู้ปกครอง จึงชื่อว่าอินทปัตตะ (ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **อินฺโท วา สกฺโก เทวราชา, โส ปตฺโต เอตฺถาติ อินฺทปตฺตํ** หรืออินทะหมายถึงท้าวสักกเทวราช, เมืองที่ท้าวสักกเทวราชไปถึง จึงชื่อว่าอินทปัตตะ (อินฺท+ปตฺต). **ตตฺถ อินฺทปตฺตํ นาม นครํ**[๔] ในที่นั้นมีเมืองชื่อว่าอินทปัตตะ. **ตกฺกสิลายํ สพฺพสิปฺปานิ อุคฺคณฺหิตฺวา อินฺทปตฺถํ อาคนฺตฺวา**[๕] เรียนเอาศิลปะทุกแขนงที่เมืองตักสิลาแล้วมายังเมืองอินทปัตต์

อุกฺกฏฺฐา (อุกฺกสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+อ) เมืองอุกกัฏฐา, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นโกศล. **อุกฺกํ ธารยติ เอติสฺสํ มาปิตกาเลติ อุกฺกฏฺฐา** เมืองที่ยกคบไฟขึ้นตั้งไว้ในเวลาสร้างเมือง จึงชื่อว่าอุกกัฏฐา (อาเทศ ธ เป็น ฐ, ซ้อน ฏฺ). **อุกฺกฏฺฐายํ วิหรามิ สุภวเน สาลราชมูเล**[๖] เราอยู่ที่โคนต้นสาลราชในป่าสุภวันใกล้เมืองอุกกัฏฐา

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๗๙/๗๖ ๒ ที.สีล. ๙/๑๔๖/๑๑๙ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๓
๔ ชา.อฏฺ. ๓๗/๒๘๕ ๕ ชา.อฏฺ. ๓๙/๒๒๙-๓๐ ๖ ที.มหา. ๑๐/๕๕/๕๗

ปาฏลิปุตฺต, ปาฏลิปุตฺตก (ปฏลิ+ปุตฺต+ณ,ก) เมืองปาฏลีบุตร, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นวังคะ. **ยสฺส มาปิตฏฺฐาเน ปาฏลีนามโก เอโก ตรุณรุกฺโข อตฺถีติ ปาฏลิปุตฺตํ** เมืองที่มีต้นแคฝอยหนุ่มชื่อปาฏลีขึ้นอยู่ตั้งแต่เริ่มสร้างเมือง ชื่อว่าปาฏลิปุตตะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อถวา ปฏลิ นาม เอโก คามณี, ตสฺส ปุตฺโต เอตฺถ วสติ อาทิกาเลติ ปาฏลิปุตฺตกํ** อีกนัยหนึ่ง ผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งชื่อว่าปฏลิ, เมืองที่มีบุตรของผู้ใหญ่ปฏลิอยู่ตั้งแต่เริ่มแรก ชื่อว่าปาฏลิปุตตกะ. **สุนีธวสฺสาการา มคธมหามตฺตา ปาฏลิคาเม นครํ มาเปนฺติ**[๑] มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ ชื่อสุนีธะและวัสสการะ ให้สร้างเมืองขึ้นที่หมู่บ้านปาฏลิ. **อิทํ อคฺคนครํ ภวิสฺสติ ปาฏลิปุตฺตํ ปุฏเภทนํ ปาฏลิปุตฺตสฺส โข อานนฺท ตโย อนฺตรายา ภวิสฺสนฺติ อคฺคิโต วา อุทกโต วา อพฺภนฺตรโต วา มิถุเภทา**[๒] เมืองปาฏลีบุตรนี้จักเป็นเมืองดีที่สุด เป็นทำเลค้าขาย อานนท์ เมืองปาฏลีบุตรจักมีอันตราย ๓ อย่าง คือ จากไฟไหม้ จากน้ำท่วม หรือแตกแยกเป็น ๒ ฝ่ายเพราะความขัดแย้งภายใน

เชตุตฺตร, เจตุตฺตร (เจติย+อุตฺตร) เมืองเชตุตตระ, เมืองหลวงแห่งแคว้นสิวีในสมัยพระเวสสันดร. **เจติยรฏฺเฐ อุตฺตมตฺตา เชตุตฺตรํ** เมืองชื่อว่าเชตุตตระ เพราะเป็นสถานที่ดีที่สุดในแคว้นเจติยะ (ลบ อิย, อาเทศ จ เป็น ช). **เวริชยฏฺฐานตฺตา เชตญฺจ ตํ อุตฺตมตฺตา อุตฺตรญฺเจติ วา เชตุตฺตรํ** หรือเมืองชื่อว่าเชตะ เพราะเป็นที่ชนะศัตรู และชื่อว่าอุตตระ เพราะเป็นสถานที่ดีที่สุด จึงรวมกันชื่อว่าเชตุตตระ (เชต+อุตฺตร, ลบสระหน้า). **ปวิสามิ ปุรํ รมฺมํ เชตุตฺตรปุรุตฺตมํ**[๓] เราเข้าไปเมืองเชตุตตระที่ร่มรื่นดีที่สุด

สงฺกสฺส (สํ+กาส ทิตฺติยํ+อ) เมืองสังกัสสะ, หัวเมืองใหญ่แห่งแคว้นเจตี. **ยสฺส มาปิตกาเล ทีโป ทิปฺปติ, ตํ สงฺกสฺสํ** เมืองที่จุดประทีปสว่างไสวในเวลาสร้างเมือง จึงชื่อว่าสังกัสสะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **สมฺมา กสนฺติ เอตฺถาติ วา สงฺกสฺสํ** หรือเมืองที่ชาวเมืองเจริญรุ่งเรืองดี ชื่อว่าสังกัสสะ. **อายสฺมา เรวโต โสเรยฺยา สงฺกสฺสํ อคมาสิ**[๔] ท่านเรวตะออกจากเมืองโสเรยยะไปสู่เมืองสังกัสสะ

กุสินาร (กุส+นร) เมืองกุสินารา, เมืองหลวงแห่งแคว้นมัลละ. **ยสฺส มาปิตกาเล นิมิตฺตโมโลเกนฺตา พฺราหฺมณา กุสหตฺถํ นรํ ปสฺสิตฺวา มาเปนฺติ, ตํ กุสินารํ** ในเวลาสร้างเมือง พวกพราหมณ์พากันตรวจดูนิมิต เห็นคนถือสลากแล้วให้สร้างเมือง จึงชื่อว่ากุสินาระ (อาเทศ อ เป็น อิ, ทีฆะ อ เป็น อา). **ภควา กิร กุสินารํ อาคจฺฉติ มหตา ภิกฺขุสงฺเฆน สทฺธึ อฑฺฒเตรเสหิ ภิกฺขุสเตหิ**[๕] ทราบว่า พระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมาเมืองกุสินารา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ๑,๒๕๐ รูป

อาทิศัพท์รวมเอาเมืองมถุระ เมืองปาสาณปุระ และเมืองโสณิกะ

---

๑ วิ.มหา. ๕/๗๑/๙๐ ๒ วิ.มหา. ๕/๗๑/๙๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๙/๕๖๕
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๖๔๑/๔๐๖ ๕ วิ.มหา. ๕/๘๘/๑๒๔

[๒๐๒] **รจฺฉา จ วิสิขา วุตฺตา รถิกา วีถิ จาปฺยถ**
พฺยูโห รจฺฉา อนิพฺพิทฺธา นิพฺพิทฺธา ตุ ปถทฺธิ จ.

ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย ๔ ศัพท์

รจฺฉา (รถ+ณฺย+อา) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. **รถสฺส หิตา รจฺฉา** ถนนที่มีประโยชน์ต่อรถ ชื่อว่ารัจฉา (ลบ ณฺ, อาเทศ ถฺย เป็น ฉ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **ปถิเกหิ รทียติ วิเลขิยตีติ รจฺฉา** ถนนที่คนเดินทางช่วยกันปรับปรุง จึงชื่อว่ารัจฉา (รท วิเลขเน+ฉ+อา, อาเทศ ทฺ เป็น จฺ, ลบสระหน้า). **สมโณ โคตโม อิมํ รจฺฉํ ปฏิปนฺโน โหติ**[๑] พระสมณโคดมเสด็จสู่ถนนสายนี้

วิสิขา (วิ+สิ เสวายํ+ข+อา) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. **วิสยนฺเต ปกาสยนฺเต วิกฺกเยน ทพฺพานิ ยสฺสํ, สา วิสิขา** ถนนที่พ่อค้าเที่ยวขายสินค้า ชื่อว่าวิสิขา (ลบสระหน้า). **วิสนฺติ เอตฺถาติ วา วิสิขา** หรือถนนที่ผู้คนเข้าไป ชื่อว่าวิสิขา (วิส ปเวสเน+ข+อา, ลง อิ อาคม, ลบสระหน้า). **สกจฺฉพทฺโธ วิสิขํ จราตุ**[๒] ขอลิงตัวนั้นจงถูกล่ามโซ่แล้วตระเวนไปทั่วตรอกเถิด

รถิกา (รถ+อิก) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. **รถสฺส หิตา รถิกา** ถนนที่มีประโยชน์ต่อรถ ชื่อว่ารถิกา (ลบสระหน้า). **รถิกาย รถิกํ สิงฺฆาฏเกน สิงฺฆาฏกํ อุปสงฺกมิตฺวา**[๓] จากถนนสายนี้ไปยังถนนสายโน้น จากตรอกนี้ไปยังตรอกโน้น

วีถิ (วี คมเน+ถิ) ถนน, ทางในหมู่บ้าน, ตรอก, ซอย. **วีติ คจฺฉติ เอตฺถาติ วีถิ** ถนนเป็นสถานที่ที่ผู้คนเดินไป ชื่อว่าวีถิ. **วีถิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **น วีถึ ชานาติ น โคจรกุสโล โหติ**[๔] เขาไม่รู้จักทาง ไม่ฉลาดในเส้นทาง

ทางตัน, สุดทาง ๒ ศัพท์

พฺยูห (วิ+อูห สมฺปิณฺฑเน+อ) ทางตัน, สุดทาง. **รจฺฉนฺตเรน มชฺเฌ อนิพฺพิทฺธา รจฺฉา พฺยูโห นาม** ถนนที่ไม่เชื่อมกับถนนสายอื่นระหว่างกลาง(คือไม่มีแยก) ชื่อว่าพยูหะ. **หฺยูเหติ สมฺปิณฺเฑติ ชเน อญฺญตฺร คนฺตุมปฺปทานวเสนาติ พฺยูโห** ทางที่รวมคนไว้ไม่ให้ไปต่อที่อื่น ชื่อว่าพยูหะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ). **พฺยูหํ นาม เยเนว ปวิสนฺติ เตเนว นิกฺขมนฺติ**[๕] เข้าไปทางไหนก็ออกไปทางนั้น ชื่อว่าพยูหะ

อนิพฺพิทฺธ (น+นิ+วิธ สมฺปหาเร+ต) ทางตัน, สุดทาง. **น นิพฺพิชฺฌเต รจฺฉนฺตเรนาติ อนิพฺพิทฺโธ** ทางที่ไม่ทะลุถึงทางสายอื่น ชื่อว่าอนิพพิทธะ (อาเทศ น เป็น อ, ว เป็น พ, ซ้อน พฺ, อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ)

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๓๗๗/๑๘๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๓๓/๓๗๙ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๔๓๓/๓๑๓
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๘๓/๔๑๐ ๕ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๙๕/๑๑๗

ทางยาวตลอด, ทางผ่านตลอด ๒ ศัพท์

ปถทฺธิ (ปถ+อทฺธิ) ทางยาวตลอด, ทางผ่านตลอด. **นิพฺพิทฺธา รจฺฉนฺตเรน รจฺฉา ปโถ อทฺธีติ จ วุจฺจติ** ทางที่ทะลุไปได้ตลอด ชื่อว่าปถะและอัทธิ. **ปถติ คจฺฉติ เอตฺถาติ ปโถ** ทางเป็นที่ไป ชื่อว่าปถะ (ปถ คมเน+อ). **อทติ คจฺฉติ เอตฺถาติ อทฺธิ** ทางเป็นที่ไป ชื่อว่าอัทธิ (อท คมเน+ติ, อาเทศ ต เป็น ธ). **ปโถ จ อทฺธิ จ ปถทฺธิ** ปถะและอัทธิ ชื่อว่าปถัทธิ (ลบสระหน้า)

นิพฺพิทฺธ (นิ+วิธ สมฺปหาเร+ต) ทางยาวตลอด, ทางผ่านตลอด. **นิพฺพิชฺฌเต รจฺฉนฺตเรนาติ นิพฺพิทฺโธ** ทางที่ทะลุไปถึงทางสายอื่น ชื่อว่านิพพิทธะ (อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน พฺ, อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ)

[๒๐๓] **จตุกฺกํ จจฺจเร มคฺค- สนฺธิ สิงฺฆาฏกํ ภเว**
ปากาโร วรโณ จาถ อุทฺทาโป อุปการิกา.

ทางแยก, ทางแพร่ง, ทางต่อ ๔ ศัพท์

จตุกฺก (จตุ+ก) ทางแยก, ทางแพร่ง, ทางสี่แพร่ง, ทางต่อ. **จตุนฺนํ ปถานํ สมาหาโร จตุกฺกํ** การรวมกันของทางสี่สาย ชื่อว่าจตุกกะ (ซ้อน กฺ)

มคฺคสนฺธิ (มคฺค+สนฺธิ) ทางแยก, ทางแพร่ง, ทางต่อ. **ทฺวินฺนํ จตุนฺนํ วา มคฺคานํ สนฺธิ มคฺคสนฺธิ** การต่อกันของทางสองสายบ้าง สี่สายบ้าง ชื่อว่ามัคคสันธิ

สิงฺฆาฏก (สิงฺฆ ฆฏฺเน+อาฏก) ทางแยก, ทางแพร่ง, ทางต่อ. **เอกีภาวํ สิงฺฆติ ยาตีติ สิงฺฆาฏกํ** ทางที่ต่อเป็นสายเดียวกัน ชื่อว่าสิงฆาฏกะ. **สิงฺฆาฏกนฺติ จตุกฺโกณํ วา ติโกณํ วา มคฺคสโมธานฏฺฐานํ**[๑] ทางสี่แพร่ง ทางสามแพร่ง หรือทางที่มาบรรจบกัน ชื่อว่าสิงฆาฏกะ. **อนฺตรฆรํ นาม รถิยา พฺยูหํ สิงฺฆาฏกํ ฆรํ**[๒] ชื่อว่าละแวกบ้าน ได้แก่ ถนน ทางตัน ทางแพร่ง บ้านเรือน

จจฺจร (จร คติภกฺขเนสุ+จร) ทางแยก, ทางแพร่ง, ทางต่อ. **จรนฺติ เอตฺถาติ จจฺจรํ** ทางสำหรับแยกไป ชื่อว่าจัจจระ (อาเทศ รฺ เป็น จฺ). **สิงฺฆาฏโก นาม จจฺจรํ วุจฺจติ**[๓] ทางแพร่ง เรียกว่าจัจจระ

ป้อม, กำแพง, ปราการ ๒ ศัพท์

ปาการ (ป+กร กรเณ+ณ) ป้อม, กำแพง, ปราการ. **ปริสมนฺตโต กรียเตติ ปากาโร** กำแพงที่บุคคลทำล้อมรอบ ชื่อว่าปาการะ (ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณฺ, วุทธิ อ ที่ ก เป็น อา). **ปากาโร**

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๔๘๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๘๒/๕๑๖ ๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๙๕/๑๑๗

นาม ตโย ปาการา อิฏฺฐกาปากาโร สิลาปากาโร ทารุปากาโร[๑] ชื่อว่ากำแพงมี ๓ ชนิด คือ กำแพงอิฐ กำแพงหิน และกำแพงไม้

วรณ (วร สํวรเณ+ยุ) ป้อม, กำแพง. **วุโณตีติ วรโณ** กำแพงป้องกัน ชื่อว่าวรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **สาล**ศัพท์ก็แปลว่ากำแพง

เชิงเทิน, เนิน ๒ ศัพท์

อุทฺทาป (อุ+ทีป ปกาสเน+อ) เชิงเทิน, เนิน. **สพฺพเคหานํ วิเสเสน ปกาสนโต อุทฺทาโป** เชิงเทินชื่อว่าอุททาปะ เพราะบอกให้รู้ความพิเศษของเรือนทั้งปวง (ซ้อน ทฺ, อาเทศ อี เป็น อา)

อุปการิกา (อุป+กร กรเณ+ณฺวุ+อา) เชิงเทิน, เนิน. **สงฺคมฺม กโรนฺติ ตนฺติ อุปการิกา** เชิงเทินที่เขาทำรวมกัน (กับกำแพงเป็นต้น) ชื่อว่าอุปการิกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

[๒๐๔] **กุฏฺฏํ ตุ ภิตฺติ นารีถ โคปุรํ ทฺวารโกฏฺฐโก**
เอสิกา อินฺทขีโล จ อฏฺโฏ ตฺวฏฺฏาลโก ภเว.

ฝาเรือน, ผนัง ๒ ศัพท์

กุฏฺฏ (กุฏ เฉทเน+อ) ฝาเรือน, ผนัง. **มคฺคํ กุฏติ ฉินฺทตีติ กุฏฺฏํ** ผนังที่ตัดทางเดิน ชื่อว่ากุฏฏะ (ซ้อน ฏฺ)

ภิตฺติ (ภิท ทฺวิธากรเณ+ติ) ฝาเรือน, ผนัง. **ทฺวิธา ภิทียติ กโรตีติ ภิตฺติ** ฝาเรือนที่กั้นห้องให้เป็นสองส่วน ชื่อว่าภิตติ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **นารี ภิตฺติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ปจฺฉิมาย เจ ภิกฺขเว ภิตฺติ นาสฺส กฺวาสฺส ปติฏฺฐิตา**[๒] ภิกษุทั้งหลาย ฝาเรือนในทิศตะวันตกไม่มี แสงสว่างนั้นจะตั้งอยู่ ณ ที่ไหน

ซุ้มประตู, ประตูเมือง ๒ ศัพท์

โคปุร (โค+ปุร) ซุ้มประตู, ประตูเมือง. **คุณฺณํ วาจานํ ปุรํ โคปุรํ** ประตูเมืองที่ผู้คนออกปาก (ติชมเป็นต้น) ชื่อว่าโคปุระ. **เต คนฺตฺวา โคปุรํ ขณิตฺวา รญฺโญ สยนฆเร อุฏฺฐหึสุ**[๓] โจรเหล่านั้น พากันขุดลงบริเวณซุ้มประตูแล้วไปโผล่ขึ้นที่ตำหนักบรรทมของพระราชา

ทฺวารโกฏฺฐก (ทฺวาร+โกฏฺฐก) ซุ้มประตู. **ทฺวารสมีเป กโต โกฏฺฐโก ทฺวารโกฏฺฐโก** ซุ้มที่บุคคลสร้างไว้ใกล้ประตู ชื่อว่าทวารโกฏฐกะ. **ทฺวารโกฏฺฐกญฺจ นิฏฺฐเปตฺวา ปิตุ สนฺติกํ เปเสสิ**[๔] สร้างซุ้มประตูเสร็จแล้วจึงส่งข่าวไปยังสำนักบิดา

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๗๖/๑๐๗ ๒ สํ.นิทาน. ๑๖/๒๔๙/๑๒๕ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๓๕/๕๗
๔ ที.อฏฺ. ๕/๙๕/๘๘

เสาเขื่อน, เสา, หลักเมือง ๒ ศัพท์

เอสิกา (เอส คเวสเน+อิก+อา) เสาเขื่อน, เสา, หลักเมือง. **เอสติ คเวสติ เอตฺถาติ เอสิกา** เสาที่บุคคลแสวงหา ชื่อว่าเอสิกา. **เอกเมกสฺมึ ทฺวาเร สตฺต สตฺต เอสิกา นิขาตา อเหสุํ**[๑] ที่ประตูหนึ่งๆ ฝังเสาไว้ประตูละ ๗ ต้น

อินฺทขีล (อินฺท+ขีล) เสาเขื่อน เสา, หลักเมือง, เสาอินทขิล. **อินฺทสฺส สกฺกสฺส ขีโล กณฺฏโก อินฺทขีโล** เสาที่เป็นขวากหนามของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทขีละ. **คามสฺส อินฺทขีเล จิตสฺส มชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส**[๒] ของบุรุษปานกลางซึ่งยืนอยู่ที่เสาเขื่อนของหมู่บ้าน

ป้อม, หอคอย ๒ ศัพท์

อฏฺฏ (อฏฺฏ อติกฺกมหึสาสุ+อ) ป้อม, หอคอย. **อฏฺฏติ หึสตีติ อฏฺโฏ** ป้อมที่เบียดเบียน(ความอิสระ) ชื่อว่าอัฏฏะ. **กูฏาคารโต กูฏาคารํ คจฺฉติ อฏฺฏโต อฏฺฏํ คจฺฉติ**[๓] ออกจากเรือนหลังหนึ่งไปสู่เรือนอีกหลังหนึ่ง ออกจากป้อมหนึ่งไปสู่อีกป้อมหนึ่ง

อฏฺฏาลก (อฏฺฏ อติกฺกมหึสาสุ+อาลก) ป้อม, หอคอย. **อฏฺฏติ หึสตีติ อฏฺฏาลโก** ป้อมที่เบียดเบียน(ความอิสระ) ชื่อว่าอัฏฏาลกะ. **อฏฺฏาลเก จ ทฺวาเร จ มณิมฺหิ ปสฺส นิมฺมิตํ**[๔] จงดูสิ่งที่เนรมิตขึ้นในแก้วมณีที่หอคอยและประตู

[๒๐๕] **โตรณํ ตุ พหิทฺวารํ ปริขา ตุ จ ทีฆิกา**
มนฺทิรํ สทนาคารํ นิกาโย นิลยาลโย.

[๒๐๖] **อาวาโส ภวนํ เวสฺมํ นิเกตนํ นิเวสนํ**
ฆรํ คหํ จาวสโถ สรณํ จ ปติสฺสโย.

[๒๐๗] **โอกํ สาลา ขโย วาโส ฐิยํ กุฏิ วสตฺยปิ**
เคหํ จานิตฺถิ สทฺมํ เจติยายตนานิ ตุ.

หน้ามุขประตู ๒ ศัพท์

โตรณ (ตุร วารเณ+ยุ) หน้ามุขประตู. **อุปริ มาลาทิยุตฺตํ โสภนถมฺภทฺวยมุภยโต นิขนิตฺวา ยํ พหิทฺวารํ กปฺปียเต, ตํ โตรณํ** หน้ามุขที่เขาแกะลวดลายดอกไม้เป็นต้นในช่วงบนของเสา แล้วฝังตั้งไว้ให้สวยงามภายนอกประตู ชื่อว่าโตรณะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **ถวนฺตา วา รณนฺตฺยตฺราติ โตรณํ** หรือหน้ามุขประตูที่นักวิจารณ์พากันชมว่าดี ชื่อว่าโตรณะ (ตุ อภิตฺถเว+รณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **จตฺตาโร ธนุคฺคหา ชนา โตรณํ นิสฺสาย**

---
๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๗ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๘๕/๘๕ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๔๖/๔๕๓
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒๓/๓๒๕

จาตุทฺทิสาภิมุขา เอเกกํ กณฺฑํ ขิปนฺตุ[๑] ให้คนถือธนู ๔ คนยืนอยู่หน้ามุขประตู หันหน้าไปทางทิศทั้ง ๔ แล้วยิงลูกศรไปคนละ ๑ ลูก

พหิทฺวาร (พหิ+ทฺวาร) หน้ามุขประตู. **ทฺวารสฺส พหิ พฺหิทฺวารํ** หน้ามุขที่อยู่ภายนอกประตู ชื่อว่าพหิทวาระ

คูรอบเมือง, คลอง ๒ ศัพท์

ปริขา (ปริ+ขณุ อวธารเณ+อ+อา) คูรอบเมือง, คลอง. **ปริ สมนฺตโต ขญฺญเตติ ปริขา** คูที่เขาขุดไว้รอบด้าน ชื่อว่าปริขา (ลบ ณฺ). **ติสฺโส ปริขาโย กาเรสิ**[๒] ให้ขุดคูรอบเมือง ๓ ด้าน

ทีฆิกา (ทีฆ+อิก+อา) คูรอบเมือง, คลอง. **ทีฆภาเวน ยุตฺตา ทีฆิกา** คูที่มีความยาว ชื่อว่าทีฆิกา. **ทีฆิกาวาเฏ ทีฆิกา ทีฆิกา**ศัพท์ใช้ในบ่อที่มีความยาว

บ้าน, เรือน, ที่พัก ๒๔ ศัพท์

มนฺทิร (มนฺท โมทนถุติชฬตฺเตสุ+อิร) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **มนฺทนฺเต เอตฺถาติ มนฺทิรํ** บ้านเป็นสถานที่ที่คนยินดี ชื่อว่ามันทิระ. **มนฺทิรํ การาเปตฺวา**[๓] ให้สร้างเรือน

สทน (สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ+ยุ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **สทนฺติ เอตฺถาติ สทนํ** บ้านเป็นสถานที่พักอาศัย ชื่อว่าสทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

อคาร, อาคาร (น+คมุ คติมฺหิ+อร) อาคาร, บ้าน, เรือน, ที่พัก. **น คจฺฉนฺตีติ อคา, ถมฺภาทโย** วัตถุที่ไม่เคลื่อนย้ายไป ชื่อว่าอคา มีเสาเรือนเป็นต้น. **อเค ราติ คณฺหาตีติ อคารํ, อาคารํ** บ้านที่ตรึงไว้กับเสาเป็นต้น ชื่อว่าอคาระ และ อาคาระ (อาเทศ น เป็น อ, คมุ เป็น ค, ทีฆะ อ เป็น อา บ้าง)

> ยถา อคารํ สุจฺฉนฺนํ วุฏฺฐี น สมติวิชฺฌติ
> เอวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ ราโค น สมติวิชฺฌติ.[๔]
>
> ฝนย่อมตกรั่วรดเรือนที่มุงดีแล้วไม่ได้ ฉันใด ราคะย่อมรั่วรดจิตที่อบรมดีแล้วไม่ได้ ฉันนั้น

นิกาย (นิ+จิ จเย+ย) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **นิจียเต ฉาทียเตติ นิกาโย** บ้านที่บุคคลมุงบังไว้ ชื่อว่านิกายะ (อาเทศ จิ เป็น กา)

นิลย (นิ+ลี สิเลสเน+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **นิลียตีติ นิลโย** บ้านที่บุคคลอิงอาศัยอยู่ ชื่อว่านิลยะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

อาลย (อา+ลี สิเลสเน+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **อาลียตีติ อาลโย** บ้านที่บุคคลอิงอาศัยอยู่ ชื่อว่า

---
๑ สํ.อฏฺ. ๒/๒๒๘/๒๕๐ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๓/๓๒๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๒๐๐
๔ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๑/๑๖

อาลยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อาลโย อาราโม เอติสฺสา**[๑] บ้านอันร่มรื่นของหญิงนั้น

อาวาส (อา+วส นิวาเส+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, อาวาส, วัด. **อาวสนฺติ อตฺราติ อาวาโส** สถานที่สำหรับอยู่อาศัย ชื่อว่าอาวาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทุฏฺโจ ภนฺเต กิฏาคิริสฺมึ อาวาโส**[๒] วัดบนภูเขากิฏาคิรีทรุดโทรมมาก พระพุทธเจ้าข้า

ภวน (ภู สตฺตายํ+ยุ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **ภวนฺติ อตฺราติ ภวนํ** เรือนเป็นที่ที่มีคนอยู่อาศัย ชื่อว่าภวนะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ยุ เป็น อน). **ตญฺจ ภวนํ นครสฺส อวิทูเร คาวุตมตฺเต ฐิตํ**[๓] บ้านนั้นตั้งอยู่ห่างประมาณหนึ่งคาวุต ไม่ไกลจากเมือง

เวสฺม (วิส ปเวสเน+ม) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **วิสนฺติ ตนฺติ เวสฺมํ** บ้านที่คนเข้าอยู่ ชื่อว่าเวสมะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

นิเกตน (นิ+กิต นิวาเส+ยุ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **นิเกเตติ เอตฺถาติ นิเกตนํ** บ้านเป็นที่อยู่ ชื่อว่านิเกตนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

นิเวสน (นิ+วิส นิวาเส+ยุ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, นิเวศน์. **นิวิสนฺติ เอตฺถาติ นิเวสนํ** บ้านเป็นที่อยู่ ชื่อว่านิเวสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อายสฺมตา อานนฺเทน ปจฺฉาสมเณน เยน เวรญฺชสฺส พฺราหฺมณสฺส นิเวสนํ เตนุปสงฺกมิ**[๔] พระผู้มีพระภาคทรงสบงแล้วถือบาตรและจีวร มีพระอานนท์เป็นผู้ติดตามเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของเวรัญชพราหมณ์

ฆร (ฆร เสจเน+อ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **ฆรติ กิเลสเมตฺถาติ ฆรํ** บ้านเป็นสถานที่ที่คนหลั่งกิเลส ชื่อว่าฆระ. **คยฺหติ เอตฺถาติ วา ฆรํ** หรือบ้านที่คนครอบครอง ชื่อว่าฆระ (คห อุปาทาเน+อ, อาเทศ คห เป็น ฆร). **เอหิ ภนฺเต ฆรํ คมิสฺสาม**[๕] มาเถิดท่าน พวกเราจักไปสู่เรือน

คห (คห อุปาทาเน+อ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **คณฺหาติ ปุริเสน อานีตํ ธนนฺติ คหํ** บ้านเป็นที่เก็บทรัพย์ที่บุรุษหามาได้ ชื่อว่าคหะ. **เตสํ คหํ คหภูตํ**[๖] เป็นบ้านของคนเหล่านั้น

อาวสถ (อา+วส นิวาเส+ถ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **อาวสนฺติ เอตฺถาติ อาวสโถ** บ้านเป็นที่อยู่อาศัย ชื่อว่าอาวสถะ. **นาสกฺขิ ตมฺหา อาวสถา ปกฺกมิตุํ**[๗] ไม่สามารถออกมาจากบ้านหลังนั้นได้

สรณ (สร คติจินฺตาหึสาสุ+ยุ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **สุภาสุภกมฺมานิ สรนฺติ จินฺเตนฺติ เอตฺถาติ, สรติ วา สูริยสนฺตาปาทิกนฺติ สรณํ** บ้านเป็นสถานที่ที่ผู้อาศัยคิดถึงการงานที่ดีและไม่ดี หรือบ้านที่กำบังแสงแดดเป็นต้น ชื่อว่าสรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕๑๒๘/๓๗๗ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๗/๔๑๗ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๐
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๙/๑๗ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๗/๔๑๗ ๖ วิ.ฏี. ๒/๖๔/๑๗๔
๗ วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๑/๓๐๖

ปติสฺสย (ปติ+สิ เสวายํ+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **ปติสฺสยตีติ ปติสฺสโย** บ้านที่คนอาศัยอยู่ ชื่อว่าปติสสยะ (ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

โอก (อุจ สมวาเย+ณ) บ้าน, เรือน. **อุจติ เอตฺถาติ โอกํ** บ้านเป็นที่ชุมนุมคน ชื่อว่าโอกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จ เป็น ก)

สาลา (สล คมเน+ณ+อา) บ้าน, เรือน, ที่พัก, ศาลา. **สลติ คจฺฉติ เอตฺถาติ สาลา** ศาลาเป็นที่สำหรับไปอยู่ ชื่อว่าสาลา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สเจ อนฺตรามคฺเค สาลา อตฺถิ ตตฺถ ธเปตพฺพา**[๑] ถ้าระหว่างทางมีศาลาก็ควรหยุดพักที่นั่น

ขย (ขี ขเย+ณ) บ้าน, เรือน. **ขยตีติ ขโย** บ้านที่เสื่อมโทรม ชื่อว่าขยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

วาส (วส นิวาเส+ณ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, ที่อยู่. **วสนฺติ เอตฺถาติ วาโส** บ้านเป็นที่อยู่ ชื่อว่าวาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กุหึ คมิสฺสติ ภิกฺขุ กตฺถ วาโส ภวิสฺสติ**[๒] ภิกษุจักไปที่ไหน ที่อยู่จักมีที่ไหนหรือ

กุฏิ (กุฏ เฉทเน+อิ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, กุฏิ. **กุฏนฺติ นิวสนฺติ เอตฺถาติ กุฏิ** เรือนเป็นที่อยู่อาศัย ชื่อว่ากุฏิ. **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส กุฏิ โอวสฺสติ**[๓] กุฏิของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพังลงแล้ว

วสติ (วส นิวาเส+ติ) บ้าน, เรือน, ที่พัก. **วสนฺติ เอตฺถาติ วสติ** ที่อยู่อาศัย ชื่อว่าวสติ. **ถิยํ กุฏิ**ศัพท์ และ **วสติ**ศัพท์ ใช้ในอิตถีลิงค์

เคห (คห อุปาทาเน+อ) บ้าน, เรือน, ที่พัก, เคหะ. **ปุริเสน อานีตํ ธนํ คณฺหาตีติ เคหํ** เรือนที่เก็บรักษาทรัพย์ที่บุรุษหามา ชื่อว่าเคหะ (อาเทศ อ เป็น เอ). **อนิตฺถี เคห**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **มนุสฺสา เคหํ ปวิสนฺติ**[๔] พวกมนุษย์พากันเข้าไปยังเรือน

สทฺม (สท นิวาเส+อุม) บ้าน, เรือน. **สทนฺติ เอตฺถาติ สทฺมํ** บ้านเป็นสถานที่อยู่ ชื่อว่าสทฺมะ

พุทธสถาน, ศาลเจ้า, เจดีย์ ๒ ศัพท์

เจติย (จิต ปูชายํ+ณฺย) พุทธสถาน, ศาลเจ้า, เจดีย์. **เจติตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ เจติยํ** สถานที่ที่คนบูชา ชื่อว่าเจติยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง อิ อาคม). **อิฏฺฐกาทีหิ จยิตพฺพนฺติ เจติยํ** สถานที่ที่บุคคลควรก่อด้วยอิฐเป็นต้น ชื่อว่าเจติยะ (จิ จเย+ย, อาเทศ จิ เป็น เจต, ลง อิ อาคม). **ภควา เยน ปาวาลํ เจติยํ เตนุปสงฺกมิ**[๕] พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ายังปาวาลเจดีย์

อายตน (อา+ยต ยตเน+ยุ) พุทธสถาน, ศาลเจ้า. **อายตนฺติ วายมนฺติ เอตฺถ ผลกามาติ อายตนํ** สถานที่ที่มนุษย์ผู้หวังผลพากันพยายาม ชื่อว่าอายตนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อายานิ ตโนตีติ อายตนํ** สถานที่ที่กระจายผลกำไร ชื่อว่าอายตนะ (อาย+ตนุ วิตฺถาเร+อ)

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๓๓๓
๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๓๓/๔๐๖
๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๒๐/๓๘๖
๔ ที.สีล. ๙/๑๓๗/๑๐๙
๕ ที.มหา. ๑๐/๙๔/๑๒๐

[๒๐๘] **ปาสาโท เจว ยูโปถ มุณฺฑจฺฉโท จ หมฺมิยํ**
ยูโป ตุ คชกุมฺภมฺหิ หตฺถินโข ปติฏฺฐิโต.

ปราสาท, ตึก ๒ ศัพท์

ปาสาท (ป+สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ+ณ) ปราสาท, ตึก. **ปสีทนฺติ นยนมนานฺยตฺราติ ปาสาโท** ตึกเป็นที่ยินดีแห่งตาและใจ ชื่อว่าปาสาทะ (ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปสาทํ โสมนสฺสํ ชเนติ อุปฺปาเทตีติ ปาสาโท**[๑] ปราสาทที่ยังความโสมนัสให้เกิดขึ้น ชื่อว่าปาสาทะ (ปสาท+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อายามานนฺท เยน ปุพฺพาราโม มิคารมาตุ ปาสาโท เตนุปสงฺกมิสฺสาม ทิวาวิหาราย**[๒] มาเถิดอานนท์ พวกเราจักเข้าไปยังปราสาทบุพพารามของนางวิสาขาเพื่อพักกลางวัน

ยูป (ยุ มิสฺสเน+ป) ปราสาท, ตึก. **ยวตีติ ยูโป** ปราสาทที่รวมเป็นอาคารเดียวกัน ชื่อว่ายูปะ (ทีฆะ). **ยวนฺติ สห วตฺตนฺติ เอตฺถาติ ยูโป** ปราสาทที่มีอาคารหลายหลังรวมกัน ชื่อว่ายูปะ. **ยูโป รญฺญา มหาปนาเทน การาปิโต**[๓] ปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะให้สร้างไว้

ปราสาทโล้น, กระโจม, โดม ๒ ศัพท์

มุณฺฑจฺฉท (มุณฺฑ+ฉท) ปราสาทโล้น, กระโจม, โดม, เรือนทรงกลาคว่ำ. **มุณฺโฑ ฉทนเมตสฺส น ปาสาทสฺส วิยาติ มุณฺฑจฺฉโท** โดมที่มีหลังคาโล้นทรงมน ดูไม่เหมือนปราสาท ชื่อว่ามุณฑัจฉทะ (ซ้อน จฺ). โดมมุณฑัจฉทะ คือบ้านของคนยากจน รูปทรงเหมือนเตาเผาถ่าน หรือเหมือนกะลาคว่ำ อาจารย์บางท่านกล่าวว่า เป็นหอดูดวงจันทร์และดาว. **มุณฺฑจฺฉทนปาสาโทติ จนฺทิกงฺคณยุตฺโต ปาสาโท**[๔] ปราสาทที่มีระเบียงสำหรับนั่งชมแสงจันทร์ชื่อว่ามุณฑัจฉทนปราสาท

หมฺมิย (หร หรเณ+อิ+ย) ปราสาทโล้น, กระโจม, โดม. **สุขํ หรตีติ หมฺมิยํ** ปราสาทที่นำมาซึ่งความสุข ชื่อว่าหัมมิยะ (ลง มฺ อาคม, อาเทศ รฺ เป็น มฺ). **อติเรกลาโภ วิหาโร อฑฺฒโยโค ปาสาโท หมฺมิยํ คุหา**[๕] อดิเรกลาภคือวิหาร เรือนปีกครุฑ ปราสาท ปราสาทโล้น ถ้ำ

ป้อมปราสาท

หตฺถินข (หตฺถิ+นข) ป้อมปราสาท. **ทุคฺคทฺวารปุรทฺวาเร วา ยตฺถ กตฺถจิ วา มตฺติกาทิมเย คชกุมฺภมฺหิ โย ยูโป ปาสาโท ปติฏฺฐิโต, โส หตฺถินโข นาม** ปราสาทที่ก่อด้วยดินเหนียวเป็นต้น ตั้งอยู่บนเนินหัวช้าง เป็นปราสาทติดประตูเมืองหรือที่ใดที่หนึ่ง ชื่อว่าหัตถินขะ. **หตฺถิสฺเสว นโข ยสฺสาติ หตฺถินโข** ปราสาทที่รูปทรงเหมือนเล็บเท้าช้าง ชื่อว่าหัตถินขะ. **วิสาขา มิคารมาตา สงฺฆสฺส อตฺถาย สาลินฺทํ ปาสาทํ การาเปตุกามา โหติ หตฺถินขกํ**[๖] นางวิสาขามิคารมารดา ประสงค์จะให้สร้างปราสาทมีระเบียง รูปทรงเหมือนเท้าช้าง เพื่อประโยชน์แก่สงฆ์

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๓๕/๑๖๘ ๒ ม.มูล. ๑๒/๓๑๒/๓๑๒ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๔๘/๘๔
๔ วิ.ฏี. ๓/๙๒/๑๕๑ ๕ วิ.มหา. ๔/๑๔๓/๑๙๓ ๖ วิ.จุลฺล. ๗/๒๙๐/๑๓๑

[๒๐๙] **สุปณฺณวงฺกจฺฉทน- มฏฺฏฺฌโยโค สิยาถ จ**
เอกกูฏยุโต มาโฬ ปาสาโท จตุรสฺสโก.

เรือนปีกครุฑ, เรือนที่มุงหลังคาลาดลงด้านเดียว ๒ ศัพท์

สุปณฺณวงฺกจฺฉทน (สุปณฺณ+วงฺก+ฉทน) เรือนปีกครุฑ, เรือนที่มุงหลังคาลาดลงด้านเดียว, เรือนที่มีหลังคาเพิงแหงน. **สุปณฺณสฺส ครุฬสฺส วงฺเกน ปกฺเขน สทิสฉทนํ เคหํ สุปณฺณวงฺกจฺฉทนํ** เรือนที่มุงหลังคาเหมือนปีกข้างเดียวของครุฑ ชื่อว่าสุปัณณวังกัจฉทนะ (ซ้อน จฺ)

อฑฺฒโยค (อฑฺฒ+โยค) เรือนปีกครุฑ, เรือนมุงแถบเดียว, เรือนที่มีหลังคาเพิงแหงน. **เอกปสฺเสเยว ฉทนโต อฑฺเฒน โยโค อฑฺฒโยโค** เพราะเป็นเรือนที่หลังคามุงข้างเดียว จึงชื่อว่าอัฑฒโยคะ. **อุปาสเกน สงฺฆํ อุทฺทิสฺส อฑฺฒโยโค การาปิโต โหติ**[๑] อุบาสกให้สร้างเรือนปีกครุฑอุทิศถวายสงฆ์

เรือนยอดเดียว

มาฬ (มา มาเน+ฬ) เรือนยอดเดียว, ปรางค์. **มียติ ปริมียตีติ มาโฬ** เรือนที่คนชอบนับ ชื่อว่ามาฬะ. **เอเกเนว กูเฏน ยุตฺโต อเนกโกโณ ปติสฺสยวิเสโส มาโฬ นาม** เรือนพิเศษมีหลายมุมแต่มียอดเดียวเท่านั้น ชื่อว่ามาฬะ. **วฏฺฏากาเรน กตเสนาสนนฺติ เกจิ** บางอาจารย์กล่าวว่า เป็นเรือนที่ทำเป็นทรงกลม. **มาโฬ การาปิโต โหติ**[๒] ให้สร้างเรือนยอดเดียว

เรือนจตุรมุข, ปราสาท

ปาสาท (ปสาท+ณ) เรือนจตุรมุข, ปราสาท. **ปสาทํ โสมนสฺสํ ชเนติ อุปฺปาเทตีติ ปาสาโท**[๓] เรือนที่ให้ความโสมนัสเกิดขึ้น ชื่อว่าปาสาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **จตุรสฺโส ปติสฺสยวิเสโส ปาสาโท นาม** เรือนพิเศษที่มีสี่มุข ชื่อว่าปาสาทะ. **อายตจตุรสฺสปาสาโทติ เกจิ** บางอาจารย์กล่าวว่า เป็นปราสาทที่มีมุขทั้งสี่ด้านยื่นยาวออกไป. **ปาสาโท จตุรสฺสปาสาโท**[๔] ปราสาทจตุรมุข ชื่อว่าปาสาทะ

[๒๑๐] **สภายํ จ สภา จาถ มณฺฑปํ วา ชนาลโย**
อโถ อาสนสาลายํ ปฏิกฺกมนมีริตํ.

สภา, ที่ประชุม, ห้องโถง, โรง ๒ ศัพท์

สภาย (สนฺตสทฺทูปปท+ภา ทิตฺติยํ+ย) สภา, ที่ประชุม, ห้องโถง, โรง. **สนฺเตหิ ภาติ ทิพฺพตีติ สภายํ** สถานที่อันรุ่งเรืองด้วยสัตบุรุษ ชื่อว่าสภายะ (อาเทศ สนฺต เป็น ส). **สภาเย วา ทฺวารมูเล วา หตฺถปาสา วา น วิชหิตพฺพํ**[๕] ภิกษุไม่พึงละหัตถบาสไม่ว่าในห้องโถงหรือริมประตู

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๕ ๒ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๗ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๓๕/๑๖๘
๔ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๓๐/๗๙ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔/๑๑

สภา (สนฺตสทฺทูปปท+ภา ทิตฺติยํ+กฺวิ) สภา, ที่ประชุม, ห้องโถง, โรง. **สนฺเตหิ ภาติ ทิพฺพตีติ สภา** สถานที่อันรุ่งเรืองด้วยสัตบุรุษ ชื่อว่าสภา (อาเทศ สนฺต เป็น ส, ลบ กฺวิ ปัจจัย). **เนสา สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต**[๑] ที่ใดไม่มีสัตบุรุษ ที่นั้นไม่ชื่อว่าสภา

มณฑป, ปะรำ ๒ ศัพท์

มณฺฑป (มนฺฑาสทฺทูปปท+ปี นาสเน+อ) มณฑป, ปะรำ. **มณฺฑา รวิรํสโย, เต ปิวติ นาสยตีติ มณฺฑโป มณฺฑา** มัณฑาหมายถึงแสงแดด, ปะรำที่บังแสงแดดให้เย็นลง ชื่อว่ามัณฑปะ. **วา มณฺฑป**ศัพท์นี้เป็นได้ทั้งปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **โกนาคมนพุทฺธสฺส มณฺฑโป การิโต มยา**[๒] เราให้สร้างมณฑปเพื่อพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ

ชนาลย (ชน+อาลย) มณฑป, ปะรำ, ที่พักของชน. **ชนานํ อาลโย สนฺนิปาตฏฺฐานํ ชนาลโย** สถานที่ชุมนุมกันของผู้คน ชื่อว่าชนาลยะ (ลบสระหน้า)

หอฉัน, โรงอาหาร ๒ ศัพท์

อาสนสาลา (อาสน+สาลา) หอฉัน, โรงอาหาร. **อาสนตฺถาย กตา สาลา อาสนสาลา** ศาลาที่สร้างไว้เพื่อเป็นโรงอาหาร ชื่อว่าอาสนสาลา. **อาสนสาลายํ อุทกภาชนํ ริตฺตํ โหติ**[๓] ภาชนะใส่น้ำในหอฉันว่างเปล่า

ปฏิกฺกมน (ปติ+กมุ ปทวิกฺเขเป+ยุ) หอฉัน, โรงอาหาร. **ปฏิกฺกมนฺติ เอตฺถาติ ปฏิกฺกมนํ** สถานที่ที่ภิกษุพากันเดินมุ่งหน้าไป ชื่อว่าปฏิกกมนะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ยุ เป็น อน, ซ้อน กฺ). **อญฺญตโร ปิณฺฑจาริโก ภิกฺขุ วิสคตํ ปิณฺฑปาตํ ลภิตฺวา ปฏิกฺกมนํ หริตฺวา ภิกฺขูนํ อคฺคการิกํ อทาสิ**[๔] ภิกษุผู้บิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง ได้อาหารบิณฑบาตเจือยาพิษมาแล้ว นำไปสู่หอฉัน ถวายให้แก่ภิกษุทั้งหลายฉันก่อน

[๒๑๑] ชินสฺส วาสภวน- มิตฺถี คนฺธกุฏิ ปุยถ
ถิยํ รสวตี ปาก- ฏฺฐานํ เจว มหานสํ.

พระคันธกุฎี, ที่ประทับของพระพุทธเจ้า

คนฺธกุฏิ (คนฺธ+กุฏิ) พระคันธกุฎี. **ทิพฺพคนฺเธหิ ปริภาวิตา กุฏิ คนฺธกุฏิ** กุฎีที่อบด้วยกลิ่นทิพย์ ชื่อว่าคันธกุฎี. **ชินสฺส วาสภวนมิตฺถี คนฺธกุฏิ** ที่ประทับของพระพุทธเจ้า ชื่อว่าคันธกุฎิ. **อิตฺถี คนฺธกุฏิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **กูฏาคารสาลา ปน มหาวนํ นิสฺสาย กเต อาราเม กูฏาคารํ อนฺโตกตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉนฺเนน กตา สพฺพาการสมฺปนฺนา พุทฺธสฺส ภควโต คนฺธกุฏิ เวทิตพฺพา**[๕] ส่วนศาลาเรือนยอด พึงทราบว่าเป็นพระคันธกุฎีที่สร้างไว้สำหรับ

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๒๕/๒๗๐ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๓/๒๕๗ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๖๒
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๐/๑๕๐ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๕๓/๑๗๕

เป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ในอารามที่อยู่กลางป่าใหญ่ซึ่งมีทุกอย่างครบถ้วน มียอดตรงกลาง มีหลังคาเป็นรูปหงส์ล้อมเป็นวงกลม

โรงครัว ๓ ศัพท์

รสวตี (รสวนฺตุ+อี) โรงครัว. **รสานิ สนฺติ อสฺสนฺติ รสวตี** โรงครัวเป็นที่ที่มีรสต่างๆ ชื่อว่ารสวตี (อาเทศ นฺตุ เป็น ต). **ถิยํ รสวตี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **รสวตี การาปิตา โหติ**[๑] ให้สร้างโรงครัว

ปากฏฺฐาน (ปาจก+ฐาน) โรงครัว. **ปจนํ ปาโก** การหุงต้ม ชื่อว่าปากะ (ปจ ปาเก+อ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จ เป็น ก). **ตสฺส ฐานํ ปากฏฺฐานํ** ที่สำหรับหุงต้มนั้น ชื่อว่าปากัฏฐานะ (ซ้อน ฏฺ). **อิเมสุ ปากฏฺฐานวเสน จตุพฺพิเธสุ กมฺเมสุ**[๒] ในกรรม ๔ อย่าง อันกระทำในโรงครัว

มหานส (มหนฺต+อส ภกฺขเน+ยุ) โรงครัว. **มหนฺตานิ พหูนิ อสิตพฺพานิ สนฺเตตฺถาติ มหานสํ** โรงครัวเป็นสถานที่ที่มีของควรกินอยู่เป็นอันมาก จึงชื่อว่ามหานสะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ยุ เป็น อน, กลับ สน เป็น นส). **ปาสาทา โอรุยฺห มหานสํ ปวิสิตฺวา**[๓] ลงจากปราสาทแล้วเข้าไปสู่โรงครัว

[๒๑๒] อาเวสนํ สิปฺปสาลา โสณฺฑา ตุ ปานมนฺทิรํ
วจฺจฏฺฐานํ วจฺจกุฏิ มุนีนํ ฐานมสฺสโม.

โรงเรียน, โรงงาน, โรงฝึกงาน ๒ ศัพท์

อาเวสน (อา+วิส อาเวสเน+ยุ) โรงเรียน, โรงงาน, โรงฝึกงาน. **อาวิสนฺติ อสฺมินฺติ อาเวสนํ** โรงเรียนที่มีนักเรียนเข้าไปเรียนอยู่ ชื่อว่าอาเวสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **สุวณฺณ-การาทิสิปฺปีนํ กมฺมสาลา อาเวสนํ** สถานที่ที่ทำงานของคนมีความรู้ มีช่างทองเป็นต้น ชื่อว่าอาเวสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **คจฺฉถ ภิกฺขเว ฆฏิการสฺส กุมฺภการสฺส อาเวสนํ อุตฺติณํ กโรถ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไปรื้อหญ้าที่มุงโรงงานของฆฏิการะช่างหม้อ

สิปฺปสาลา (สิปฺป+สาลา) โรงเรียน, โรงงาน, โรงฝึกงาน. **สิปฺปานํ สาลา สิปฺปสาลา** โรงเรียนเป็นแหล่งความรู้ ชื่อว่าสิปปสาลา. **ปาโตว อุฏฺฐาย สิปฺปสาลํ คจฺฉนฺติ**[๕] พากันตื่นขึ้นไปโรงเรียนแต่เช้าตรู่

ร้านสุรา, ร้านเหล้า ๒ ศัพท์

โสณฺฑา (สน ทาเน+ฑ+อา) ร้านสุรา, ร้านเหล้า. **กตฺตพฺพากตฺตพฺพํ อวิจาเรตฺวา อตฺตนา อิจฺฉิตวตฺถุการณา สพฺพํ เทยฺยธมฺมํ สโนนฺตีติ โสณฺฑา** นักดื่มผู้ไม่พิจารณาสิ่งที่ควรทำและ

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๗ ๒ อภิ.ฏี. ๑๗๔ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๓/๑๗๒
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๒๐/๓๘๖ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๒/๒๓๐/๒๕๓

ไม่ควรทำ ให้ทรัพย์สินทุกอย่าง เพราะน้ำเมาอันตนปรารถนาเป็นเหตุ ชื่อว่าโสณฑะ (อาเทศ อ เป็น โอ, นฺ เป็น ณฺ). **เตสํ เอสา วสตีติ โสณฺฑา** ร้านอันเป็นที่อยู่ของนักดื่มนั้น ชื่อว่าโสณฑา. **ปานสทฺทสนฺนิธานา สุราโสณฺฑาเยวิธ คหิตา** ในที่นี้ท่านหมายถึงการรวมเอา **ปาน**ศัพท์เข้าไปด้วยเป็น **สุราโสณฺฑา** ร้านของนักดื่มสุรา

ปานมนฺทิร (ปาน+มนฺทิร) ร้านสุรา, ร้านเหล้า. **สุราปานตฺถํ กตมนฺทิรํ ปานมนฺทิรํ นาม** ร้านที่เขาสร้างไว้เพื่อการดื่มสุรา ชื่อว่าปานมันทิระ

เวจกุฎี, วัจกุฎี, ที่ถ่ายอุจจาระ, ห้องส้วม ๒ ศัพท์

วจฺจฏฺฐาน (วจฺจ+ฐาน) เวจกุฎี, ที่ถ่ายอุจจาระ, ห้องส้วม. **วจฺจสฺส คูถสฺส วิสชฺชนฏฺฐานํ วจฺจฏฺฐานํ** สถานที่สำหรับถ่ายอุจจาระ ชื่อว่าวัจจัฏฐาน (ซ้อน ฏฺ). **อิทํ วจฺจฏฺฐานํ อิทํ ปสฺสาวฏฺฐานํ อิทํ ปานียํ อิทํ ปริโภชนียํ** [๑] นี่ที่ถ่ายอุจจาระ นี่ที่ถ่ายปัสสาวะ นี่น้ำฉัน นี่น้ำใช้

วจฺจกุฏิ (วจฺจ+กุฏิ) เวจกุฎี, ที่ถ่ายอุจจาระ, ห้องส้วม. **วจฺจสฺส วิสชฺชนฏฺฐานา กุฏิ วจฺจกุฏิ** กุฎีเป็นที่สำหรับถ่ายอุจจาระ ชื่อว่าวัจจกุฏิ. **เตนหิ ภิกฺขเว ภิกฺขูนํ วจฺจกุฏิวตฺตํ ปญฺญาเปสฺสามิ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นเราจักบัญญัติเวจจกุฎีวัตรสำหรับภิกษุ

อาศรม, ที่อยู่ของฤาษี

อสฺสม (อา+สมุ อุปสเม+อ) อาศรม, ที่อยู่ของฤาษี. **มุนีนํ อิสีนํ วสนฏฺฐานํ อสฺสโม นาม** สถานที่ที่พวกฤาษีอยู่ ชื่อว่าอัสสมะ. **อา โกธํ สเมนฺติ เอตฺถาติ อสฺสโม** อาศรมเป็นสถานที่ที่ข่มความโกรธ ชื่อว่าอัสสมะ. **อา ภุโส สเมนฺติ เอตฺถ ราคาทโยติ วา อสฺสโม** หรืออาศรมเป็นสถานที่ที่ระงับราคะกิเลสเป็นต้นได้แน่นอน ชื่อว่าอัสสมะ (ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **อา สมนฺตโต กายจิตฺตปีฬาสงฺขาตา ปริสฺสยา สมนฺติ เอตฺถาติ อสฺสโม** อาศรมเป็นสถานที่ซึ่งอันตรายอันบีบคั้นกายและจิตรอบด้านสงบลง ชื่อว่าอัสสมะ. **ภควา เยน อุรุเวลกสฺสปสฺส ชฏิลสฺส อสฺสโม เตนุปสงฺกมิ**[๓] พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังอาศรมของชฎิลอุรุเวลกัสสปะ

[๒๑๓] ปณฺยวิกฺกยสาลา ตุ อาปโณ ปณฺยวีถิกา
อุทฺโทสิโต ภณฺฑสาลา จงฺกมนํ ตุ จงฺกโม.

ร้านค้า, ตลาด, ห้างสรรพสินค้า ๓ ศัพท์

ปณฺยวิกฺกยสาลา (ปณฺย+วิกฺกย+สาลา) ร้านค้า, ตลาด, ห้างสรรพสินค้า. **ปณิตพฺพาติ ปณฺยา, วตฺถาทโย** สินค้าที่ควรขายมีผ้าเป็นต้น ชื่อว่าปัณยะ (ปณ กยวิกฺกเย+ย). **เต เอตฺถ วิกฺกิณนฺตีติ**

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๓/๓๗๐ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๔๓๖/๒๔๓ ๓ วิ.มหา. ๔/๓๗/๔๕

ปณฺยวิกฺกโย แหล่งที่มีผ้าเป็นต้นไว้ขาย ชื่อว่าปัณยวิกกยะ (ปณฺยสทฺทูปปท+วิ+กี ทพฺพวินิมเย+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ซ้อน กฺ). **โส เอว สาลา เคหนฺติ ปณฺยวิกฺกย-สาลา** แหล่งที่มีสินค้าขายนั่นแหละ ชื่อว่าปัณยวิกกยสาลา

อาปณ (อา+ปณ กยวิกฺกเย+ณ) ร้านค้า, ตลาด. **อาปณยนฺเต พฺยวหรนฺเต อสฺมินฺติ อาปโณ** แหล่งที่ขายสินค้า ชื่อว่าอาปณะ (ลบ ณฺ). **อาปโณ การาปิโต โหติ**[๑] ให้สร้างร้านค้า

ปณฺยวีถิกา (ปณฺย+วีถิ+ก+อา) ร้านค้า, ตลาด. **ปณฺยานํ วิกฺกยาย นียมานานํ วีถิ ปนฺโถ ปณฺยวีถิกา** ถนนสำหรับผู้นำสินค้ามาขาย ชื่อว่าปัณยวีถิกา

โรงเก็บของ, คลังพัสดุ, โรงเก็บน้ำ ๒ ศัพท์

อุทฺโทสิต (อุทกสทฺทูปปท+วส อจฺฉาทเน+อิ-ต) โรงเก็บของ, คลังพัสดุ, โรงเก็บน้ำ. **อุทกํ วสิตํ อจฺฉาทนํ กตมเนนาติ อุทฺโทสิโต** โรงที่สร้างไว้สำหรับเก็บน้ำ ชื่อว่าอุทโทสิตะ (ลบ ก, ซ้อน ทฺ, อาเทศ ว เป็น โอ). **เอกกุลสฺส อุทฺโทสิโต โหติ**[๒] โรงเก็บของของตระกูลหนึ่ง

ภณฺฑสาลา (ภณฺฑ+สาลา) โรงเก็บของ, คลังพัสดุ. **ภณฺฑฏฺฐปนสฺส สาลา ภณฺฑสาลา** โรงสำหรับเก็บวัตถุต่างๆ ชื่อว่าภัณฑสาลา. **ภณฺฑสาลา อุทฺโทสิตนฺติปิ วุจฺจติ**[๓] โรงเก็บของ เรียกว่า อุทโทสิตะ บ้าง

สถานที่เดินจงกรม ๒ ศัพท์

จงฺกมน (กมุ ปทวิกฺเขเป+ยุ) สถานที่เดินจงกรม. **จงฺกมตฺยตฺราติ จงฺกมนํ** สถานที่เดินจงกรม ชื่อว่าจังกมนะ (ซ้อน ก หน้าธาตุ, อาเทศ ก เป็น จ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **จงฺกมนสาลา กาปิตา โหติ**[๔] ให้สร้างศาลาเพื่อเป็นที่เดินจงกรม

จงฺกม (กมุ ปทวิกฺเขเป+อ) สถานที่เดินจงกรม. **จงฺกมตฺยตฺราติ จงฺกโม** สถานที่เดินจงกรม ชื่อว่าจังกมะ (ซ้อน ก หน้าธาตุ, อาเทศ ก เป็น จ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **น อุจฺเจ จงฺกเม จงฺกมิตพฺพํ**[๕] ไม่พึงเดินจงกรมบนที่จงกรมสูง

[๒๑๔] ชนฺตาฆรํ ตฺวคฺคิสาลา ปปา ปานียสาลิกา
คพฺโภ โอวรโก วาสา- คารํ ตุ สยนิคฺคหํ.

เรือนไฟ, โรงบูชาไฟ ๒ ศัพท์

ชนฺตาฆร (ชนฺตา+ฆร) เรือนไฟ, โรงบูชาไฟ. **ชลนฺติ เอตฺถาติ ชนฺตา** เรือนเป็นที่ก่อไฟให้ลุกโพลง ชื่อว่าชันตา (ชล ทิตฺติยํ+อนฺต+อา, ลบ ลฺ). **ชเนตฺยตฺร อคฺคินฺติ วา ชนฺตา** หรือโรงสำหรับก่อไฟ ชื่อว่าชันตา (ชน ชนเน+อนฺต+อา, ลบ นฺ), **สา เอว ฆรํ ชนฺตาฆรํ** โรงก่อไฟนั้น

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๗ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๖/๑๒ ๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๓๐/๔๐
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๑๐/๒๗๕ ๕ วิ.จุลฺล. ๖/๓๒๘/๑๓๔

แหละเป็นเรือน จึงชื่อว่าชันตาฆระ. **สเจ อุปชฺฌาโย ชนฺตาฆรํ ปวิสิตุกาโม โหติ**[๑] หากว่าพระอุปัชฌาย์ประสงค์จะเข้าไปยังเรือนไฟ

อคฺคิสาลา (อคฺคิ+สาลา) เรือนไฟ, โรงบูชาไฟ. **อคฺคิโน สาลา อคฺคิสาลา** เรือนแห่งไฟ ชื่อว่าอัคคิสาลา. **สเจ อคฺคิสาลา อุกฺลาปา โหติ อคฺคิสาลา สมฺมชฺชิตพฺพา**[๒] หากว่าเรือนไฟสกปรกก็ควรเก็บกวาด

ศาลาน้ำดื่ม, ประปา ๒ ศัพท์

ปปา (ปสทฺทูปปท+ปา ปิวเน+อ) ศาลาน้ำดื่ม, ประปา. **ปํ ปิวนฺติ อสฺสนฺติ ปปา** ศาลาเป็นที่ดื่มน้ำ ชื่อว่าปปา

> **ยถา นที จ ปนฺโถ จ ปานาคารํ สภา ปปา**
> **เอวํ โลกิตฺถิโย นาม นาสํ กุชฺฌนฺติ ปณฺฑิตา.**[๓]
>
> แม่น้ำ ถนน ร้านสุรา หอประชุม และบ่อน้ำดื่ม เป็นฉันใด ชื่อว่าหญิงชาวโลกก็เป็นฉันนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงไม่โกรธหญิงเหล่านั้น

ปานียสาลา, ปานียสาลิกา (ปานีย+สาลา) ศาลาน้ำดื่ม, ประปา. **ปานียฏฺฐา สาลา ปานียสาลา** ศาลาเป็นที่ตั้งน้ำดื่มไว้ ชื่อว่าปานียสาลา. **สา เอว ปานียสาลิกา** ศาลาตั้งน้ำดื่มนั่นแหละ ชื่อว่าปานียสาลิกา (ปนียสาลา+อิ+ก+อา, ลบสระหน้า). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปานียสาลํ ปานีย-มณฺฑปํ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตศาลาน้ำดื่ม โรงน้ำดื่ม

ห้อง ๒ ศัพท์

คพฺภ (คส คมเน+อภ) ห้อง. **คสตีติ คพฺโภ** ห้องที่เป็นไป ชื่อว่าคัพภะ (อาเทศ สฺ เป็น พฺ, ลบ อ). **ยสฺมึ คพฺเภ จีวรํ นิกฺขิตฺตํ โหติ**[๕] ภิกษุเก็บจีวรไว้ในห้องใด

โอวรก (อว รกฺขเณ+อร+ก) ห้อง. **อวติ รกฺขตีติ โอวรโก** ห้องที่เก็บรักษาสิ่งของ ชื่อว่าโอวรกะ (อาเทศ อ เป็น โอ). **ยสฺมึ โอวรเก จีวรํ นิกฺขิตฺตํ โหติ**[๖] ภิกษุเก็บจีวรไว้ในห้องใด

ห้องนอน, เรือนพักผ่อน, อาคารที่พัก ๒ ศัพท์

วาสาคาร (วาส+อคาร) ห้องนอน, เรือนพักผ่อน, อาคารที่พัก. **วสนํ วาโส** การพักผ่อน ชื่อว่าวาสะ (วส นิวาเส+ณ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **ตทตฺถํ อคารํ วาสาคารํ** เรือนที่เป็นประโยชน์ต่อการพักผ่อนนั้น ชื่อว่าวาสาคาระ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **วาสาคารํ ฐเปตฺวา**[๗] เว้นเรือนพักผ่อน

---

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๕ ๒ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๘ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๖๕/๒๑
๔ วิ.จุลฺล ๗/๒๓๖/๙๙ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕/๑๑ ๖ วิ.มหาวิ. ๒/๒๑/๑๓
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๕๒๒/๓๕๖

สยนิคฺคห (สยนี+คห) ห้องนอน, เรือนพักผ่อน, อาคารที่พัก. **สยติ เอตฺถาติ สยนี** สถานเป็นที่นอน ชื่อว่าสยนี (สิ สเย+ยุ+อี, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ยุ เป็น อน). **สา เอว คหํ สยนิคฺคหํ** สถานที่เป็นที่นอนนั่นแหละเป็นเรือน ชื่อว่าสยนิคคหะ (ซ้อน คฺ, รัสสะ อี เป็น อิ)

[๒๑๕] **อิตฺถาคารํ ตุ โอโรโธ สุทฺธนฺโตนฺเตปุรํ ปิ จ**
อสพฺพวิสยฏฺฐานํ รณฺณํ กจฺฉนฺตรํ มตํ.

ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม, เรือนสาวใช้ ๔ ศัพท์

อิตฺถาคาร (อิตฺถี+อคาร) ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม, เรือนสาวใช้. **ราชิตฺถีนมคารํ อิตฺถาคารํ** ตำหนักสำหรับหญิงของพระราชา ชื่อว่าอิตถาคาระ (ลบ อี, ทีฆะ อ เป็น อา). **ยสสฺส อิตฺถาคาเร สุสานสญฺญา อุปฺปชฺชิ**[๑] ยสะกุลบุตรเกิดความรู้สึกขึ้นว่า เรือนสาวใช้เป็นเหมือนป่าช้าผีดิบ

โอโรธ (อว+รุธ อววรเณ+ณ) ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม. **อวรุนฺธียนฺเต ราชิตฺถิโย อเนนาติ โอโรโธ** ตำหนักที่กั้นไว้สำหรับพวกนางสนม ชื่อว่าโอโรธะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **รญฺโญ อุเทนสฺส โอโรโธ**[๒] ตำหนักในของพระเจ้าอุเทน. **ปุราเณ คิหิภาเว รญฺโญ โอโรโธ**[๓] ตำหนักในของพระราชาในครั้งเป็นคฤหัสถ์

สุทฺธนฺต (สุทฺธ+อนฺต) ตำหนักใน, เรือนพระสนม. **สุทฺธา กามาปคมตฺตา ปริสุทฺธา รกฺขกา อนฺเต สมีเป ยสฺสาติ สุทฺธนฺโต** ตำหนักที่ใช้คุ้มครองหญิงบริสุทธิ์ไว้ใกล้ชิด เพราะเป็นหญิงที่ไม่เคยเสียความบริสุทธิ์ จึงชื่อว่าสุทธันตะ

อนฺเตปุร (อนฺต+ปุร) ตำหนักใน, พระราชฐานชั้นใน, เรือนพระสนม. **อนฺเต อพฺภนฺตเร ปุรํ เคหํ อนฺเตปุรํ** ตำหนักที่อยู่ภายใน ชื่อว่าอันเตปุระ. **ปุรสฺส อนฺเตติ วา อนฺเตปุรํ** หรือเรือนภายในเมือง ชื่อว่าอันเตปุระ (เป็นอลุตตสมาส). **รญฺโญ อนฺเตปุรํ ปวิสิสฺสติ**[๔] เข้าไปยังพระราชฐานชั้นใน

ที่ส่วนพระองค์

กจฺฉนฺตร (กจฺฉ+อนฺตร) ที่ส่วนพระองค์. **รญฺญํ ราชูนํ อสพฺพวิสยฏฺฐานํ สพฺเพหุยสาธารณฏฺฐานํ "กจฺฉนฺตร"นฺติ มตํ กถิตํ** ที่ส่วนพระองค์ของพระราชา เป็นที่ไม่ทั่วไปสำหรับคนทั้งปวง ท่านเรียกว่ากัจฉันตระ. **กจฺฉสฺส ปโกฏฺฐสฺส อนฺตรํ อพฺภนฺตรํ กจฺฉนฺตรํ** สถานที่ด้านในประตู ชื่อว่ากัจฉันตระ (ลบสระหน้า). **ปโกฏฺฐํ นาม อพฺภนฺตรทฺวารํ** ภายในประตู ชื่อว่าปโกฏฐะ

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๙๐ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๖๒๕/๓๙๐ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๕๓๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๒/๔๘๔

[๒๑๖] โสปาโณ วาโรหณํ จ นิสฺเสณี สาธิโรหิณี
วาตปานํ ควกฺโข จ ชาลํ จ สีหปญฺชรํ.

[๒๑๗] อาโลกสนฺธิ วุตฺโตถ ลงฺคิตฺถี ปลิโฆ ภเว
กปิสีโสคฺคลตฺถมฺโภ นิพฺพํ ตุ ฉทฺทโกฏิยํ.

บันไดอิฐ ๒ ศัพท์

โสปาณ (สห+อุปาน) บันไดอิฐ. **อุปาเณน สห วตฺตเตติ โสปาโณ** บันไดที่สร้างพร้อมกับเชิง ชื่อว่าโสปาณะ (อาเทศ สห เป็น ส, อุ เป็น โอ, น เป็น ณ). **วา โสปาณ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **เอกํ โสปาณํ โสวณฺณมยํ เอกํ รูปิยมยํ**[๑] บันไดด้านหนึ่งทำด้วยอิฐทองคำอีกด้านหนึ่งทำด้วยอิฐเงิน

อาโรหณ (อา+รุห ชนเน+ยุ) บันไดอิฐ. **อารุยฺหเต เยน ตํ อาโรหนํ** บันไดที่ใช้ขึ้นไป ชื่อว่าอาโรหณะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

บันไดไม้ ๒ ศัพท์

นิสฺเสณี (นิ+สิ เสวายํ+ยุ+อี) บันไดไม้. **นิจฺฉเยน สยนฺติ ปาการาทิกเมตายาติ นิสฺเสณี** บันไดไม้เป็นอุปกรณ์ใช้พาดกำแพงเป็นต้น ชื่อว่านิสเสณี (ซ้อน สฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **นิสฺเสวียตีติ นิสฺเสณี** บันไดไม้ที่บุคคลใช้ ชื่อว่านิสเสณี. **อาโรหตฺถาย ปาสาทํ นิสฺเสณี การิตา มยา**[๒] เราทำบันไดไม้เพื่อขึ้นสู่ปราสาท

อธิโรหิณี (อธิ+รุห ชนเน+อ+อินี) บันไดไม้. **อุทฺธมาโรหเต เอตายาติ อธิโรหิณี** บันไดไม้ที่ช่วยให้ขึ้นไปได้ ชื่อว่าอธิโรหิณี (วุทธิ อุ เป็น โอ, น เป็น ณ). **สา**ศัพท์ในคาถาแสดงให้รู้ว่า **นิสฺเสณี**ศัพท์ และ **อธิโรหิณี**ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์

หน้าต่าง, ช่องลม ๕ ศัพท์

วาตปาน (วาตสทฺทูปปท+ปา ปาเน+ยุ) หน้าต่าง, ช่องลม. **วาตํ ปิวตีติ วาตปานํ** หน้าต่างที่รับลม ชื่อว่าวาตปานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อายสฺมา อุทายิ เอกจฺเจ วาตปาเน วิวรนฺโต เอกจฺเจ ถเกนฺโต**[๓] ท่านพระอุทายีเปิดหน้าต่างบางบาน ปิดบางบาน

ควกฺข (โค+อกฺขิ) หน้าต่าง. **ควํ อกฺขิ ควกฺโข** ช่องมองของเรือน ชื่อว่าควักขะ (อาเทศ โอ เป็น อว, อิ เป็น อ). **คาเว อกฺขตีติ อเนนาติ ควกฺโข** ช่องที่ใช้ดูโค ชื่อว่าควักขะ (โคสทฺทูปปท+อกฺข ทสฺสเน+อ, อาเทศ โอ เป็น อว)

ชาล (ชล ทิตฺติยํ+ณ) หน้าต่าง, ช่องลม. **ชลติ ทิพฺพตีติ ชาลํ** หน้าต่างที่ให้แสงสว่าง ชื่อว่าชาละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๗๕/๒๐๖ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๗๔/๒๗๕ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๑

สีหปญฺชร (สีห+ปญฺชร) หน้าต่าง, ช่องลม. **สีหรูปยุตฺตํ ปญฺชรํ สีหปญฺชรํ** หน้าต่างที่มีรูปสิงห์ ชื่อว่าสีหปัญชระ. **จตุภูมิกาทีสุ ปาสาเทสุ สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา มหาชโน**[๑] มหาชนเปิดหน้าต่างบนปราสาท ๔ ชั้นเป็นต้น

อาโลกสนฺธิ (อาโลก+สนฺธิ) หน้าต่าง, ช่องรับแสง. **อาโลกานํ อาตปานํ ปวิสนฏฺฐานํ สนฺธิ ฉิทฺทนฺติ อาโลกสนฺธิ** หน้าต่างที่เป็นช่องให้แสงสว่างเข้าไป ชื่อว่าอาโลกสันธิ. **วุตฺโต อาโลกสนฺธิ**ศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นปุงลิงค์. **สงฺฆสฺส อาโลกสนฺธึ ... อวหริ**[๒] ขโมยบานหน้าต่างของสงฆ์ไป

ดาลเหล็ก, กลอนเหล็ก, ลิ่ม, สายยู, โซ่คล้องประตู ๒ ศัพท์

ลงฺคี (ลคิ คติยํ+อ+อี) ดาลเหล็ก, กลอนเหล็ก, ลิ่ม, สายยู, โซ่คล้องประตู. **ลคิยตีติ ลงฺคี** ดาลที่บุคคลใช้เลื่อนปิดเปิด ชื่อว่าลังคี (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **อิตฺถี ลงฺคี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ลงฺคี นาม รตฺตึ ธูมายติ ทิวา ปชฺชลติ**[๓] ธรรมดาดาลเหล็ก กลางคืนมืดมองไม่เห็น กลางวันสว่างมองเห็น

ปลิฆ (ปริ+หน หึสายํ+ณ) ดาลเหล็ก, กลอนเหล็ก, ลิ่ม, สายยู, โซ่คล้องประตู. **ปริ ปุนปฺปุนํ คมนาคมนวเสน หนฺตีติ ปลิโฆ** ดาลเหล็กที่เสียดสีด้วยการเลื่อนไปเลื่อนมา ชื่อว่าปลิฆะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆ, ร เป็น ล, ลบ ณ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว โกฏฺฐกํ อเปสึ ยมกกวาฏํ โตรณํ ปลิฆํ** [๔] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตบานประตู กรอบเช็ดหน้า(วงกบ) รูครกรับดาลประตู เดือยประตู ห่วงคล้องด้านบน สายยู

เสาประตู, วงกบประตู, คันทวย ๒ ศัพท์

กปิสีส (กปิ+สีส) เสาประตู, วงกบประตู, คันทวย. **อคฺคฬตฺถมฺโภ กปิรูปมตฺถกตฺตา กปิสีโส** เสาประตู ชื่อว่ากปิสีสะ เพราะหัวเสาเป็นรูปลิง. **อายสฺมา อานนฺโท วิหารํ ปวิสิตฺวา กปิสีสํ อาลมฺพิตฺวา โรทมาโน อฏฺฐาสิ**[๕] ท่านพระอานนท์เข้าไปสู่วิหาร ยืนเหนี่ยวคันทวย ร้องไห้อยู่

อคฺคฬตฺถมฺภ (อคฺคล+ถมฺภ) เสาประตู, วงกบประตู, คันทวย. **อคฺคฬํ นาม กวาฏโก** บานประตูชื่อว่าอัคคฬะ, **ตสฺส ถมฺโภ อคฺคฬตฺถมฺโภ** เสาของบานประตูนั้น ชื่อว่าอัคคฬัตถัมภะ (ซ้อน ตฺ). **อคฺคฬํ ตีสุ กลฺโลเล ทณฺเฑ จานฺตกวาเฏสุ อคฺคฬ**ศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ คลื่น ไม้ และบานประตู. **อคฺคฬวฏฺฏิ นาม ทฺวารพาหาย สมปฺปมาโณเยว อคฺคฬตฺถมฺโภ วุจฺจติ**[๖] เสาประตูที่มีขนาดเสมอกับบานประตู เรียกว่า อัคคฬัตถัมภะ

ชายคา ๒ ศัพท์

นิพฺพ (นิ+อพฺพ คติหึสาสุ+อ) ชายคา. **นิสฺเสสโต อพฺพติ วสฺโสทกมเนนาติ นิพฺพํ** ชายคาเป็นทางให้น้ำฝนไหลผ่านไปไม่เหลือ ชื่อว่านิพพะ (ลบ อ ต้นธาตุ)

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๗๕ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๙/๑๒๓ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๔๙/๓๔
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๒๓๙/๑๐๑ ๕ ที.มหา. ๑๐/๑๓๕/๑๖๖ ๖ วิ.อฏฺ. ๓/๓๔๓

ฉทฺทโกฏิ (ฉทฺท+โกฏิ) ชายคา. **ฉทฺทสฺส โกฏิ เหฏฺฐิมาวสานํ ฉทฺทโกฏิ** ปลายล่างสุดของหลังคา ชื่อว่าฉัททโกฏิ

[๒๑๘] **ฉทนํ ปฏลํ ฉทฺท- มชิรํ จจฺจโรงฺคณํ**
ปฆาโน ปฆนาลินฺโท ปมุขํ ทฺวารพนฺธนํ.

หลังคา ๓ ศัพท์

ฉทน (ฉท สํวรเณ+ยุ) หลังคา. **ฉาเทติ เอเตนาติ ฉทนํ** หลังคาเป็นเครื่องมุง ชื่อว่าฉทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจ ฉทนานิ อิฏฺฐกาฉทนํ สิลาฉทนํ สุธาฉทนํ ติณจฺฉทนํ ปณฺณจฺฉทนํ** [๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหลังคา ๕ ชนิด คือ กระเบื้อง ศิลา ปูน หญ้า ใบไม้

ปฏล (ปฏ คมเน+อล) หลังคา. **ปฏติ คจฺฉตีติ ปฏลํ** หลังคาทั่วๆ ไป ชื่อว่าปฏละ

ฉทฺท (ฉท สํวรเณ+อ) หลังคา. **ฉาเทติ เอเตนาติ ฉทฺทํ** หลังคาเป็นเครื่องมุง ชื่อว่าฉัททะ (ซ้อน ทฺ)

สนาม, ลาน, เนิน ๓ ศัพท์

อชิร (อช คติมฺหิ+อิร) สนาม, ลาน, เนิน. **อชนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ อชิรํ** สนามเป็นสถานที่เดินไปของผู้คน ชื่อว่าอชิระ

จจฺจร (จร คติภกฺขเนสุ+จร) สนาม, ลาน, เนิน. **จรนฺติ เอตฺถาติ จจฺจรํ** สนามเป็นสถานที่เที่ยวไปของผู้คน ชื่อว่าจัจจระ (อาเทศ รฺ เป็น จฺ)

องฺคณ (องฺค คมเน+ยุ) สนาม, ลาน, เนิน. **องฺคติ เอตฺถาติ องฺคณํ** สนามเป็นที่ไปของผู้คน ชื่อว่าอังคณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อิมินา การเณน อิทํ ฐานํ องฺคณํ ชาตํ** [๒] ด้วยเหตุนี้ ที่ตรงนี้จึงเกิดเป็นลานขึ้น

มุข, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน ๕ ศัพท์

ปฆาน (ป+หน คมเน+อ) มุข, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. **ปฐมํ หนนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ปฆาโน** มุขเป็นที่ซึ่งคนเดินไปถึงก่อน จึงชื่อว่าปฆานะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆานฺ)

ปฆน (ป+หน คมเน+อ) มุข, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. **ปฐมํ หนนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ปฆโณ** มุขเป็นที่ซึ่งคนเดินไปถึงก่อน จึงชื่อว่าปฆานะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆานฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ปฆนนฺนาม ยํ นิกฺขมนฺตา จ ปาเทหิ หนนฺติ ตสฺส ทฺวารวิหาเร อุภโต กุฑฺฑํ นีหริตฺวา กตปเทสสฺเสตํ อธิวจนํ. ปฆานนฺติปิ วุจฺจติ** [๓] บุคคลผู้เดินออกย่อมเหยียบย่ำระเบียงใดด้วย

---

[๑] วิ.จุลฺล. ๗/๒๔๐/๑๐๒ [๒] ชา.อฏฺ. ๓๖/๒๓ [๓] วิ.อฏฺ. ๓/๓๕๘

เท้า คำว่า "ปฆนะ" นี้ก็เป็นชื่อของส่วนที่บุคคลเปิดผนังออกทั้ง ๒ ข้างแล้วทำเป็นระเบียงนั้น, ท่านเรียกว่า "ปฆานะ" บ้าง

อลินฺท, อาลินฺท (อลิ+อินฺท) มุข, ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. **อลิ สขา อินฺโท เอตฺถาติ อลินฺโท, อาลินฺโท** ระเบียงเป็นที่ที่บุคคลมีพระอินทร์เป็นเพื่อน(มองเห็นท้องฟ้า)ชื่อว่าอลินทะและอาลินทะ (ทีฆะ). คัมภีร์อมรามาลากล่าวว่า "**เคเหกเทเส อลินฺโท ปฆาโน ปฆโน ภเว** **อลินฺท**ศัพท์ **ปฆาน**ศัพท์ และ **ปฆน**ศัพท์ ใช้ในอรรถ สถานที่ส่วนหนึ่งของเรือน". **อนุชานามิ ภิกฺขเว อาลินฺทํ ปฆนํ** [๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้มีระเบียงได้

ปมุข (ป+มุข) ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. **ปธานํ มุขํ ปมุขํ** ระเบียงทุกด้าน ชื่อว่าปมุขะ. **เคหสฺส หิ จตูสุ มุเขสุ ตเทว ปธานํ, ตตฺถ สาธุชนาปิ อาคนฺตุกาปิ นิสีทนฺติ** **ปมุข**ศัพท์ใช้ในระเบียงทั้ง ๔ ด้านของเรือน, ทั้งสาธุชนและอาคันตุกะก็พากันนั่งที่ระเบียงนั้น. **อาลินฺทํ นาม ปมุขํ วุจฺจติ**[๒] ระเบียง เรียกว่า ปมุขะ

ทฺวารพนฺธน (ทฺวารสทฺทูปปท+พนฺธ พนฺธเน+ยุ) ระเบียง, ซุ้มประตูนอกบ้าน. **ทฺวารํ พนฺธติ ปิทหติ เอตฺถาติ ทฺวารพนฺธนํ** ซุ้มส่วนที่สร้างต่อจากประตูออกไป ชื่อว่าทวารพันธนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **สเจ ปน ทฺวารพนฺธนํ วา วาตปานํ วา อฏฺฐเปตฺวาว**[๓] หากไม่เว้นซุ้มประตูหรือหน้าต่าง

[๒๑๙]	ปิฏฺฐสงฺฆาฏกํ ทฺวาร-	พาหา กูฏํ ตุ กณฺณิกา
	ทฺวารํ จ ปฏิหาโรถ	อุมฺมาโร เทหนีตฺถิยํ.
[๒๒๐]	เอฬโก อินฺทขีโลถ	ถมฺโภ ถูโณ ปุมิตฺถิยํ
	ปาฏิกาฑฺเฒนฺทุปาสาเณ	คิญฺชกา ตุ จ อิฏฺฐกา.

บานประตู ๒ ศัพท์

ปิฏฺฐสงฺฆาฏ, ปิฏฺฐสงฺฆาฏก (ปิฏฺฐสทฺทูปปท+สํ+ฆฏ ฆฏเน+ณ,ณฺวุ) บานประตู. **ปีฐานิ โลหวิกติอาทีหิ สํฆฏียนฺติ เอตฺถาติ ปิฏฺฐสงฺฆาฏกํ** บานประตูที่เขาต่อแผ่นกระดานเข้ากันโดยยึดด้วยโลหะ ชื่อว่าปิฏฐสังฆาฏกะ (อาเทศนิคหิตเป็น ง, วุทธิ อ เป็น อา, ณฺวุ เป็น อก). **ปีเรติ สํฆฏียตีติ วา ปิฏฺฐสงฺฆาฏกํ** หรือบานประตูที่ช่างทำติดกัน ชื่อว่าปิฏฐสังฆาฏกะ. **อนุชานามิ ภิกฺขเว กวาฏํ ปิฏฺฐสงฺฆาฏํ อุทุกฺขลิกํ อุตฺตรปาสกํ** [๔] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกรอบเช็ดหน้า บานประตู เดือยประตู ห่วงประตูด้านบน

ทฺวารพาหา (ทฺวาร+พาหา) บานประตู. **ทฺวิภาเคน พาหาสทิสตฺตา พาหา** บานไม้ ชื่อว่าพาหา เพราะเป็นเหมือนแขน ๒ ข้าง. **ทฺวารสฺส พาหา ทฺวารพาหา** บานประตูไม้ ชื่อว่า

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๓๔/๙๘ ๒ วิ.อฏฺ. ๓/๓๕๘ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๗๒
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๘๔/๓๒

ทวารพาหา. **ทฺวารพาหาสุ ติฏฺฐนฺติ อาคนฺตฺวาน สกํ ฆรํ**[๑] เปรตเหล่านั้นพากันมาสู่เรือนของตนแล้วยืนอยู่ใกล้บานประตู

บานประตูมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กปฏ, กวาฏ**

ช่อฟ้า, ยอดเรือน ๒ ศัพท์

กูฏ (กุฏ เฉทเน+ณ) ช่อฟ้า, ยอดเรือน. **กุฏิตพฺโพ ฉินฺทิตพฺโพติ กูฏํ** ช่อฟ้าที่ถูกตัดแต่ง ชื่อว่ากูฏะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **กูฏาคารสฺส กูฏํ น อุสฺสิตํ โหติ**[๒] เรือนยอดที่เขายังไม่ได้ยกยอดเรือนขึ้น

กณฺณิกา (กสทฺทูปปท+นย คมเน+ณฺวุ+อา) ช่อฟ้า, ยอดเรือน. **เก สีเส นยตีติ กณฺณิกา** ช่อฟ้าที่นำขึ้นสูงเหนือศีรษะ ชื่อว่ากัณณิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ย เป็น อิ, น เป็น ณ, ซ้อน ณฺ). **เทฺว กณฺณิกา คเหตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉนฺเนน กตา กูฏาคารสาลาปิ**[๓] แม้ศาลาที่เป็นเรือนยอด เขาก็ยกยอดแล้วสร้างหลังคามีรูปหงส์ล้อมเป็นวงกลม

ประตู ๒ ศัพท์

ทฺวาร (ทฺวิสทฺทูปปท+อร คมเน+อ) ประตู. **เทฺว อรนฺติ อตฺราติ ทฺวารํ** ประตูที่เข้าออกได้ครั้งละ ๒ คน ชื่อว่าทวาระ (ลบสระ อิ, ทีฆะ อ เป็น อา). **ทุชฺชเน วารยนฺตฺยสฺมา รกฺขกาติ วา ทฺวารํ** ประตูเป็นเขตที่ผู้เฝ้ารักษากั้นคนไม่ดีให้ออกไป จึงชื่อว่าทวาระ (ทุสทฺทูปปท+ วาร นิวาเร+อ, ลบ อุ). **เทฺว ชนา นิกฺขมนปวิสนวเสน อรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ ทฺวารํ** ประตูที่ให้คน ๒ คนเดินสวนกันเข้าและออกไป ชื่อว่าทวาระ. **กูฏาคารสาลายํ ทิวาวิหารคโต ทฺวารํ วิวริตฺวา นิปฺปนฺโน โหติ**[๔] เข้าไปสู่ที่พักกลางวันในศาลาที่เป็นเรือนมียอด เปิดประตูไว้แล้วจำวัด

ปฏิหร, ปฏิหาร (ปติ+หร หรเณ+ณ) ประตู. **ปฏิหรนฺติ อปเนนฺติ เอตสฺมา รกฺขกา อญฺญาตนฺติ ปฏิหโร, ปฏิหาโร** ประตูเป็นเขตที่ผู้เฝ้าให้คนที่ไม่รู้จักกลับออกไป ชื่อว่าปฏิหระและปฏิหาระ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง). **ปฏิปกฺเข หรติ เอตสฺมาติ วา ปฏิหโร, ปฏิหาโร** หรือประตูเป็นเขตที่เจ้าของบ้านไล่คนที่ไม่ถูกกันออกไป ชื่อว่าปฏิหระและปฏิหาระ. **ตโย ปฏิหารา ปฏิปาฏิยา ฐิตา**[๕] ตั้งประตูเรียงกันไว้ ๓ บาน

ธรณีประตู ๔ ศัพท์

อุมฺมาร (อุร คมเน+มาร) ธรณีประตู. **อุรติ คจฺฉติ อเนนาติ อุมฺมาโร** ธรณีประตูที่ยึดประตูให้แน่นหนา ชื่อว่าอุมมาระ (อาเทศ รฺ เป็น มฺ). **อินฺทขีโล นาม สยนีฆรสฺส อุมฺมาโร วุจฺจติ**[๖] ธรณีประตูห้องบรรทม เรียกว่าอุมมาระ

เทหนี, เทหลี (เทหสทฺทูปปท+นี หรเณ+อ) ธรณีประตู. **ปเวเสน เทหํ เนตีติ เทหนี** ธรณี

---

๑ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๘/๙
๒ สํ.มหา. ๑๙/๑๐๒๙/๓๐๒
๓ ที.อฏฺ. ๔/๓/๔๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๗๐/๗๑
๕ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๖๗๕/๓๓๗
๖ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๗

ประตูที่เป็นช่องทางนำร่างกายให้เข้าไป ชื่อว่าเทหนี. **ปเวเสน เทหํ ลาตีติ เทหลี** ธรณีประตูที่ร่างกายถือเป็นทางเข้า ชื่อว่าเทหลี (เทหสทฺทูปปท+ลา อุปาทาเน+อี). **อิตฺถิยํ เทหนี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์

เอฬก (อิล คติมฺหิ+ณฺวุ) ธรณีประตู. **เอฬติ คจฺฉติ อเนนาติ เอฬโก** ธรณีประตูที่ช่วยให้ประตูแข็งแรง ชื่อว่าเอฬกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ล เป็น ฬ, ณฺวุ เป็น อก)

อินฺทขีล (อินฺทสทฺทูปปท+ขิป เปรเณ+อีล) ธรณีประตู. **อินฺโท เอว ปาทํ ขิปติ เอตฺถาติ อินฺทขีโล** ธรณีประตูที่พระอินทร์ก้าวเท้าข้ามไป จึงชื่อว่าอินทขีละ (ลบ ปฺ ที่สุดธาตุ). **อถวา อึ คมนํ ททาตีติ อินฺโท** อีกอย่างหนึ่ง ประตูที่เป็นทางเข้า ชื่อว่าอินทะ (อิสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ), **ตตฺถ ฐปิโต ขีโล กณฺฏโกติ อินฺทขีโล** ธรณีประตูที่ตั้งอยู่ในประตูนั้น ชื่อว่าอินทขีละ (อินฺท+ขีล). **เวคคตีฆาตนโต หิ โส ขีโล วิย โหติ** ธรณีประตูนั้นเป็นเหมือนขวากหนาม เพราะบังคับให้ก้าวข้ามไปโดยเร็ว (ไม่ให้ยืนอยู่). **ยตฺร หิ อินฺทขีโล นตฺถิ ตตฺร คามทฺวารพาหานํ เวมชฺฌเมว อินฺทขีโลติ วุจฺจติ**[๑] ที่ประตูใดไม่มีธรณีประตู พื้นที่ระหว่างกลางบานประตูเรือนนั้นนั่นแหละ เรียกว่าธรณีประตู

เสาเรือน ๒ ศัพท์

ถมฺภ (ถมฺภ ปฏิพนฺธเน+อ) เสาเรือน. **ถมฺภตีติ ถมฺโภ** เสาที่ยึดให้แน่น ชื่อว่าถัมภะ. **ธาเรตีติ วา ถมฺโภ** หรือเสาที่ตั้งไว้ ชื่อว่าถัมภะ (ธร ธรเณ+รมฺภ, อาเทศ ธ เป็น ถ, ลบ รฺร). **เอโก ถมฺโภ โสวณฺณมโย เอโก รูปิยมโย**[๒] เสาต้นหนึ่งทำด้วยทองคำ ต้นหนึ่งทำด้วยเงิน

ถูณ (ถุ อภิตฺถเว+อุณ) เสาเรือน. **ถวิยเตติ ถูโณ** เสาที่คนยกย่อง ชื่อว่าถูณะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ธาเรตีติ วา ถูโณ** หรือเสาที่รองรับตัวเรือนไว้ ชื่อว่าถูณะ (ธร ธรเณ+ยุ, อาเทศ ธ เป็น ถ, อ เป็น อู, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **ปุมิตฺถิยํ ถูณ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

หินเชิงบันได

ปฏิกา (ปฏ คติยํ+ณฺวุ+อา) หินเชิงบันได. **ปฏติ ยาตีติ ปฏิกา** หินเชิงบันไดที่เป็นไป (คือตั้งอยู่อย่างนั้น) ชื่อว่าปฏิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **อฑฺฒเฌนฺทุปาสาเณ อทฺธจนฺทากาเร ปาสาเณ ปฏิกาสทฺโท วตฺตติ** ปฏิกาศัพทใช้ในหินเชิงบันไดที่มีสัณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว(วางราบอยู่กับพื้นเชิงบันได หันส่วนโค้งออกด้านนอก)

ก้อนอิฐ ๒ ศัพท์

คิญฺชกา (คชิ สทฺเท+ณฺวุ) ก้อนอิฐ. **คชิยเตติ คิญฺชกา** อิฐที่คนออกเสียงเรียก ชื่อว่าคิญชกา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ณฺวุ เป็น อก, อ ที่ ค เป็น อิ). **คิญฺชกาวสถา นิกฺขมิตฺวา**

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๓๕๙ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๗๗/๒๐๙

วิหารจฺฉายายํ ปญฺญตฺเต อาสเน นิสีทิ[๑] เสด็จออกจากตำหนักอิฐที่ประทับ ไปประทับบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ในเงาวิหาร

อิฏฺฐกา (อิสุ อิจฺฉายํ+ฐก+อา) ก้อนอิฐ. **อิจฺฉิยตีติ อิฏฺฐกา** อิฐที่บุคคลต้องการ ชื่อว่าอิฏฐกา (อาเทศ สุ เป็น ฏฺ). **อุปริเมน ภิกฺขุนา ทุคฺคหิตา อิฏฺฐกา เหฏฺฐิมสฺส ภิกฺขุโน มตฺถเก อวตฺถาสิ**[๒] ภิกษุรูปที่อยู่ข้างบนถือก้อนอิฐไว้ไม่ดี จึงหล่นลงบนศีรษะของภิกษุรูปที่อยู่ข้างล่าง

[๒๒๑] **วลภิจฺฉาทิทารุมฺหิ วงฺเก โคปานสีตฺถิยํ**
กโปตปาลิกายํ ตุ วิฏงฺโก นิตฺถิยํ ภเว.

ไม้กลอนหลังคา, ไม้จันทัน

โคปานสี (โคปานสทฺทูปปท+สิ พนฺธเน+อ+อี) ไม้กลอนหลังคา, ไม้จันทัน. **คํ วสฺโสทกํ สูริยาทิ-กิรณญฺจ ปิวนฺติ วินาสยนฺติ อพฺภนฺตรมปฺปเวสนวเสนาติ โคปานา, อิฏฺฐกาทโย** วัตถุมีก้อนอิฐเป็นต้นที่ดูดซับน้ำฝนและแสงอาทิตย์เป็นต้นให้หายเข้าไปภายใน ชื่อว่าโคปานะ (คสทฺทูปปท +ปา วินาเส+ยุ, อาเทศ อ เป็น โอ, ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ตานิ สิโนนฺติ พนฺธนฺติ เอตฺถาติ โคปานสี** ไม้กลอนหลังคาเป็นที่ยึดติดก้อนอิฐเป็นต้นไว้ ชื่อว่าโคปานสี. **ตจฺฉาทเน ทารุมฺหิ วงฺเก กฏฺเจ โคปานสี** โคปานสีศัพท์ใช้ในไม้ที่โก่งสำหรับทำเป็นกลอนหลังคา. **อิตฺถิยํ** โคปานสีศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **อุปริเมน ภิกฺขุนา ทุคฺคหิตา โคปานสี เหฏฺฐิมสฺส ภิกฺขุโน มตฺถเก อวตฺถาสิ**[๓] ภิกษุรูปที่อยู่ข้างบนถือไม้กลอนหลังคาไว้ไม่ดี จึงหล่นลงบนศีรษะของภิกษุรูปที่อยู่ข้างล่าง

กรง, กรงนก ๒ ศัพท์

กโปตปาลิกา (กโปตสทฺทูปปท+ปาล ปาลเน+ณฺวุ+อา) กรงนก, กรงนกพิราบ. **กโปเต ปาลยตีติ กโปตปาลิกา** กรงที่ใช้ดูแลนกพิราบ ชื่อว่ากโปตปาลิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

วิฏงฺก (วิสทฺทูปปท+ฏกิ นิวาสคตีสุ+ณ) กรง, กรงนก. **โสธาทิเคเหสุ เฉกปกฺขาวาสตฺถํ โย พหิ กริยกฏฺเฐกเทโส รปียเต, โส วิฏงฺโก** กรงไม้ที่ทำไว้ภายนอกบ้านแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่อยู่ของนกที่ฉลาด ชื่อว่าวิฏังกะ. **วิโน ปกฺขิโน ฏงฺกนฺติ เอตฺถาติ วิฏงฺโก** กรงเป็นที่อยู่ของนก ชื่อว่าวิฏังกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **อนิตฺถิยํ วิฏงฺก**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

[๒๒๒] **กุญฺจิกาวิวรํ ตาฬจฺ- ฉิคฺคโฬ ปุยถ กุญฺจิกา**
ตาโฬวาปุรณํ จาถ เวทิกา เวทิ กฤยเต.

---

[๑] ที.มหา. ๑๐/๑๙๐/๒๓๔ [๒] วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๑/๑๕๒ [๓] วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๑/๑๕๓

ช่องกุญแจ, ช่องดาล ๒ ศัพท์

กุญฺจิกาวิวร (กุญฺจิกา+วิวร) ช่องกุญแจ, ช่องดาล. **กุญฺจิกาย วิวรํ ฉิทฺทํ กุญฺจิกาวิวรํ** ช่องที่เปิดด้วยกุญแจ ชื่อว่ากุญจิกาวิวระ

ตาฬจฺฉิคฺคฬ (ตาฬ+ฉิคฺคฬ) ช่องกุญแจ, ช่องดาล. **ตาฬสฺส ปเวสนฏฺฐานภูโต ฉิคฺคโฬ ฉิทฺทํ ตาฬจฺฉิคฺคโฬ** ช่องที่สอดลูกกุญแจเข้าไป ชื่อว่าตาฬัจฉิคคฬะ (ซ้อน จฺ). **ตาฬจฺฉิคฺคเฬน จ อคฺคฬนฺติกาย จ อจฺจิ นิกฺขมิตฺวา ติณานิ ฌาเปสิ น อุตฺตราสงฺคํ ฌาเปสิ**[1] เปลวไฟแลบออกตามช่องลูกดาลและระหว่างลูกดาล ไหม้แต่หญ้า แต่ไม่ไหม้ผ้าห่ม

ลูกกุญแจ, ลูกดาล ๓ ศัพท์

กุญฺจิกา (กุญฺจ โกฏิเลฺย+ณฺวุ+อา) ลูกกุญแจ, ลูกดาล. **กุญฺจตีติ กุญฺจิกา** ลูกกุญแจที่คดงอ ชื่อว่ากุญจิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **นวปริกฺขารกสฺส ปน เสยฺยํ ปวิสนฺตสฺส ตตฺรฏฺฐกํ ปจฺจตฺถรณํ วา กุญฺจิกา วา วฏฺฏติ**[2] ผ้าปูที่นอน หรือลูกกุญแจ ที่วางอยู่ในที่นั้นจะสมควรแก่ภิกษุผู้มีบริขาร ๙ อย่าง ที่กำลังเข้าไปสู่ที่นอน

ตาฬ (ตา รกฺขเณ+อล) ลูกกุญแจ, ลูกดาล. **ตายติ รกฺขตีติ ตาโฬ** ลูกกุญแจที่ป้องกัน ชื่อว่าตาฬะ (ลบ อ, อาเทศ ล เป็น ฬ). **ตลติ ติฏฺฐติ เอเตนาติ วา ตาโฬ** หรือลูกกุญแจเป็นอุปกรณ์ช่วยรักษาทรัพย์ให้คงอยู่ได้ ชื่อว่าตาฬะ. (ตล ปติฏฺฐายํ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น ฬ). **ปกฺเขน ตาฬํ ทตฺวา มญฺชุสฺสเรน มณิวํสํ ธมมาโน วิย วิรวิ**[3] ใส่กุญแจด้านข้างแล้ว ขับร้องด้วยเสียงไพเราะเหมือนเป่าขลุ่ยมณี

อวาปุรณ (อว+วร สํวรเณ+ยุ) ลูกกุญแจ, ลูกดาล. **อวาปุรติ วิวรติ อเนนาติ อวาปุรณํ** ลูกกุญแจที่ใช้เปิด ชื่อว่าอวาปุรณะ (ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น ป, อ เป็น อุ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **คจฺฉานนฺท อวาปุรณํ อาทาย อนฺปริเวณิยํ ภิกฺขูนํ อาโรเจหิ**[4] อานนท์ เธอจงไปไขดาล บอกภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในบริเวณวิหาร

ไพที, บัวคว่ำบัวหงาย ๒ ศัพท์

เวทิกา (วิท ลาเภ+ณ+ก+อา) ไพที, ฐานบัวคว่ำบัวหงาย. **วิทตีติ เวทิกา** ไพทีที่ได้ (ชื่ออย่างนั้น) ชื่อว่าเวทิกา (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ อ เป็น อิ). **เอกา เวทิกา โสวณฺณมยา เอกา รูปิยมยา**[5] ไพทีอันหนึ่งทำด้วยทองคำ อันหนึ่งทำด้วยเงิน

เวที (วิท ลาเภ+ณ+อี) ไพที, บัวคว่ำบัวหงาย. **วิทตีติ เวที** ไพทีที่ได้ (ชื่ออย่างนั้น) ชื่อว่าเวที (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

---

๑ สํ.สหา. ๑๘/๕๕๗/๓๕๘ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๒๑๕/๑๘๖ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๘๖/๒๗๗
๔ วิ.มหา. ๔/๑๑๕/๑๖๑ ๕ ที.มหา. ๑๐/๑๗๕/๒๐๖

[๒๒๓] **สงฺฆาโต ปกฺขปาโส จ มนฺทิรงฺคา ตุลา อปิ**
ถิยํ สมฺมุชฺชนี เจว สมฺมชฺชนี จ โสธนี.

องค์ประกอบของเรือน ๓ อย่าง

สงฺฆาต, สงฺฆาฏ (สํ+ฆต ฆตเน+ณ) ขื่อ, เต้า, เสาค้ำ. **โคปานสฺยาทโย สมฺมา ฆเฏนฺติ เอตฺถาติ สงฺฆาโฏ** ขื่อเป็นส่วนที่ใช้ยึดไม้กลอนหลังคาเป็นต้นไว้ให้แน่นหนาดี ชื่อว่าสังฆาฏะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **รชตมยา ถมฺภฆฏิกา จ สงฺฆาฏญฺจ**[๑] ต้นเสาและขื่อทำด้วยเงิน

ปุพฺพปจฺฉิมทกฺขิณุตฺตรายามวเสน ถมฺภานมุปริ ฐิโต กฏฺฐวิเสโส, เต ปน ปุพฺพ-ปจฺฉิมยามา ตโย กฏฺฐา, ทกฺขิณุตฺตรยามา ปน เหฏฺฐิมปริจฺเฉทโต ตโย กฏฺฐา, อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉเทน ปน ปญฺจสตฺตนวาทโยปิ ขื่อเป็นไม้พิเศษที่พาดอยู่บนหัวเสาจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก และจากทิศใต้ไปทิศเหนือ ไม้ขื่ออันยาวพาดจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกมี ๓ ท่อน จากทิศใต้ไปทิศเหนือกำหนดให้อยู่ข้างล่างมี ๓ ท่อน กำหนดให้พาดไว้ข้างบน ๕ ท่อนบ้าง ๗ ท่อนบ้าง ๙ ท่อนบ้าง เป็นต้น

ปกฺขปาส (ปกฺข+ปาส) ขื่อ. **ทฺวินฺนํ ปกฺขานํ อปตนตฺถํ พนฺธนโต ปาโส วิยาติ ปกฺขปาโส** ขื่อที่เป็นเหมือนบ่วง เพราะยึดหลังคาทั้ง ๒ ด้านไว้ไม่ให้ตกไป ชื่อว่าปักขปาสะ. **สตฺตรตนมยา โคปาณสิโย จ ปกฺขปาสา จ มุขวฏฺฏิ จ**[๒] ไม้กลอนหลังคา ขื่อ และปั้นลม ทำด้วยรัตนะ ๗ อย่าง

ตุลา (ตล ปติฏฺฐายํ+อ+อา) จันทัน. **ตุลติ สงฺฆาเฏสุ ปติฏฺฐตีติ ตุลา** ไม้จันทันที่พาดอยู่บนขื่อ ชื่อว่าตุลา (อาเทศ อ เป็น อุ). **ปกฺขานํ วา สมวาหิตภาวกรณโต ตุลยติ มินาติ เอตายาติ ตุลา** ขื่อเป็นไม้ที่ใช้กำหนดไม้หลังคาทุกด้านเสมอกัน จึงชื่อว่าตุลา (ตุล อุมฺมาเน+อ+อา)

ไม้กวาด, การกวาด ๓ ศัพท์

สมฺมุชฺชนี (สํ+มุชิ โสธเน+ยุ+อี) ไม้กวาด. **สมฺมุชฺชนฺติ อเนนาติ สมฺมุชฺชนี** ไม้กวาดที่ใช้กวาด ชื่อว่าสัมมุชชนี (อาเทศนิคหิตเป็นวัคคันตะ มฺ, ยุ เป็น อน, ซ้อน ชฺ). **วสฺสูปคตา ภิกฺขู สมฺมุชฺชนิโย พนฺธึ**[๓] ภิกษุผู้เข้าจำพรรษาแล้วพากันมัดไม้กวาดไว้

สมฺมชฺชนี (สํ+มชฺช สํสุทฺธิยํ+ยุ+อี) ไม้กวาด, การกวาด. **สมฺมชฺชนฺติ อเนนาติ สมฺมชฺชนี** ไม้กวาดที่ใช้กวาด ชื่อว่าสัมมัชชนี (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ยุ เป็น อน). **ปญฺจานิสํสา สมฺมชฺชนิยา สกจิตฺตํ ปสีทติ, ปรจิตฺตํ ปสีทติ, เทวตา อตฺตมนา โหนฺติ, ปสาทิกสํวตฺตนิยํ กมฺมํ อุปจินติ, กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ**[๔] อานิสงส์ของการเก็บ

---

๑ วิ.ฏี. ๑/๒๐๒/๔๑๖ ๒ วิ.ฏี. ๑/๒๐๒/๔๑๖ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๓๗๓
๔ วิ.ปริ. ๘/๙๗๙/๓๒๗

กวาดมี ๕ ประการ คือ จิตของตนย่อมผ่องใส จิตของผู้อื่นก็เลื่อมใส เทวดาย่อมพอใจ สั่งสมกรรมอันเป็นไปเพื่อความเลื่อมใส และหลังจากร่างกายแตกดับไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

โสธนี (สุธ สุทฺธิยํ+ยุ+อี) ไม้กวาด. **โสเธติ อเนนาติ โสธนี** ไม้กวาดที่ใช้ทำความสะอาด ชื่อว่าโสธนี (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ถิยํ** ทั้ง ๓ ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์

[๒๒๔] สงฺกฏีรํ ตุ สงฺการฏฺ- ฐานํ สงฺการกูฏกํ
อโถ กจวโรกฺลาโป สงฺกาโร จ กสมฺพุ ปิ.

กองขยะ, ที่ทิ้งขยะ ๓ ศัพท์

สงฺกฏีร (สํ+กฏ ฉฑฺฑนมทฺทเนสุ+อีร) กองขยะ, ที่ทิ้งขยะ. **สงฺกฏนฺติ เอตฺถาติ สงฺกฏีรํ** ที่สำหรับทิ้งขยะ ชื่อว่าสังกฏีระ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **สงฺกฏํ อีรยนฺติ ขีปนฺติ เอตฺถาติ สงฺกฏีรํ** ที่สำหรับทิ้งขยะ ชื่อว่าสังกฏีระ (สงฺกฏสทฺทูปปท+อีร เขป+อ). **สงฺกฏีรํ นาม สงฺการฏฺฐานํ**[๑] ที่ทิ้งขยะ ชื่อว่าสังกฏีระ

สงฺการฏฺฐาน (สงฺการ+ฐาน) กองขยะ, ที่ทิ้งขยะ. **สงฺการสฺส ฐานํ สงฺการฏฺฐานํ** ที่ทิ้งขยะ ชื่อว่าสังการัฏฐานะ (ซ้อน ฏฺ). **หตฺถิควสฺสมนุสฺสกุกฺกุราทิกุณปทุคฺคนฺธํ สงฺการฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ มหาคนฺธกุฏิยํ วิย นิสีทิ**[๒] ไปสู่ที่ทิ้งขยะอันเหม็นเน่าด้วยซากศพของช้าง วัว ม้า มนุษย์ และสุนัขเป็นต้น นั่งอยู่ที่นั้นเหมือนนั่งในมหาคันธกุฎี

สงฺการกูฏ, สงฺการกูฏก (สงฺการสทฺทูปปท+กฏ ฉฑฺฑเน+อ) กองขยะ, ที่ทิ้งขยะ. **สงฺการํ กฏติ ฉฑฺเฑติ เอตฺถาติ สงฺการกูฏํ, สงฺการกูฏกํ** ที่สำหรับทิ้งขยะ ชื่อว่าสังการกูฏะและสังการกูฏกะ (อาเทศ อ เป็น อู, ลง ก สกัตถะ). **สมโณ สุสานา วา สงฺการกูฏา วา ปาปณิกา วา นนฺติกานิ อุจฺจินิตฺวา**[๓] สมณะแสวงหาผ้าเปื้อนจากสุสาน กองขยะ หรือจากร้านค้า

ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก ๔ ศัพท์

กจวร (กจสทฺทูปปท+วร อิจฺฉายํ+อ) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. **นานาวิเธ สงฺกาเร ราสีกรณวเสน กจติ พนฺธติ เอเตนาติ กโจ** ขยะชนิดต่างๆ ที่บุคคลกองรวมกันไว้ ชื่อว่ากจะ (กจ พนฺธเน+อ). **โส เอตฺถ อิจฺฉิตพฺโพติ กจวโร** แหล่งที่บุคคลต้องการทิ้งขยะ ชื่อว่ากจวระ. **สงฺการฏฺฐานํ นาม กจวรํ วุจฺจติ**[๔] กองขยะท่านเรียกว่า กจวระ

อุกฺลาป (อุ+กลาป) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. **อุจฺฉิฏฺโฐ กลาโป สมูโห อุกฺลาโป** วัตถุที่ใช้แล้วกองรวมกันไว้ ชื่อว่าอุกลาปะ (ลบ อ ของ ก). **สเจ โส เทโส อุกฺลาโป โหติ, โส เทโส สมฺมชฺชิตพฺโพ**[๕] หากที่นั้นสกปรกก็ควรเก็บกวาดที่นั้น

สงฺการ (สํ+กร กรเณ+ณ) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. **นานาวิเธหิ ติณาทีหิ**

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๒๒๙/๒๐๔ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๓๗/๒๘๗ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๙๗/๒๖๘
๔ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๖๗/๑๐๗ ๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๓

สงฺการียเต มิสฺสีกรียเตติ สงฺกาโร ขยะชนิดต่างๆ มีหญ้าเป็นต้นที่บุคคลนำมากองทิ้งรวมกันไว้ ชื่อว่าสังการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **สงฺการํ วิจินิตฺวา เอกมนฺตํ ฉฑฺเฑตพฺพํ**[๑] กวาดเอาขยะไปทิ้งในที่สมควร

กสมฺพุ (กส วิเลขเน+อมฺพุ) ขยะ, หยากเยื่อ, มูลฝอย, สกปรก. **กสติ วิเลขตีติ กสมฺพุ** ขยะที่สกปรก ชื่อว่ากสัมพุ. **อสฺสมโณ สมณปฏิญฺโญ อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจาริปฏิญฺโญ อนฺโตปูติ อวสฺสุโต กสมฺพุชาโต**[๒] มิใช่สมณะปฏิญญาว่าเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ก็ปฏิญญาว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้เน่าใน ชุ่มด้วยราคะที่เป็นดังหยากเยื่อ (ในศาสนา). **กสมฺพุ วุจฺจติ ตินฺตกุณปคตํ สกฏฺฐุทกํ อิมสฺมิญฺจ สาสเน ทุสฺสีโล นาม**[๓] น้ำสกปรกเปื้อนด้วยซากศพที่เน่าเปื่อยและผู้ทุศีลในศาสนานี้ ท่านเรียกว่าขยะ

[๒๒๕] **ฆราทิภูมิ ตํ วตฺถุ คาโม สํวสโถถ โส**
ปากโฏ นิคโม โภค- มจฺจาทิโภฺยธิ ตูทิโต.

[๒๒๖] **สีมา จ มริยาทาถ โฆโส โคปาลคามโก.**

พื้นที่, ที่ดิน

วตฺถุ (วส นิวาสเน+รตฺถุ) พื้นที่, ที่ดิน. **ฆราทิภูมิ ฆรเขตฺตวิหาราทีนํ โย ภูมิปฺปเทโส วตฺถุ นาม** พื้นที่ปลูกเรือน พื้นที่ทำนา และพื้นที่สร้างวิหารเป็นต้น ชื่อว่าวัตถุ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ และ รฺ อนุพันธ์). **วสนฺติ เอตฺถาติ วตฺถุ** พื้นที่ที่มีคนอาศัยอยู่ ชื่อว่าวัตถุ. **ตํ วตฺถุ**ศัพท์ เป็นนปุงสกลิงค์. **วตฺถุ นาม อารามวตฺถุ วิหารวตฺถุ**[๔] พื้นที่สวน พื้นที่วัด ชื่อว่าพื้นที่

หมู่บ้าน ๒ ศัพท์

คาม (คส อทเน+ม) หมู่บ้าน. **คสนฺติ เอตฺถาติ คาโม** หมู่บ้านเป็นสถานที่ที่เก็บภาษี ชื่อว่าคามะ (ลบ สฺ, ทีฆะ). **คายนฺติ เอตฺถาติ คาโม** หมู่บ้านเป็นสถานที่ที่มีผู้คนส่งเสียง ชื่อว่าคามะ (คา สทฺเท+ม). **ชนา คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ คาโม** หมู่บ้านเป็นที่ที่มีผู้คนเดินไปเดินมา ชื่อว่าคามะ (คมุ คติมฺหิ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **คาโว อมนฺติ กิณนฺติ เอตฺถาติ คาโม** หมู่บ้านเป็นตลาดนัดซื้อขายวัว ชื่อว่าคามะ (โคสทฺทูปปท+อม ทพฺพวินิโยเค+อ, ลบ โอ, ทีฆะ อ เป็น อา). **กามคุเณหิ คสนฺติ เอตฺถาติ คาโม** หมู่บ้านเป็นที่ที่ผู้คนมัวเมาด้วยกามคุณ ชื่อว่าคามะ (คส มนเน+ม, ลบ สฺ, ทีฆะ). **เตน เตน วตฺถุนา อตฺถิเกหิ คนฺตพฺโพติ คาโม** หมู่บ้านเป็นที่ที่บุคคลผู้ต้องการวัตถุต่างๆควรไป จึงชื่อว่าคามะ (คมุ คติมฺหิ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **น อุปชฺฌายํ อนาปุจฺฉา คาโม ปวิสิตพฺโพ**[๕] ภิกษุยังไม่ได้บอกลาพระอุปัชฌาย์ไม่ควรเข้าไปยังหมู่บ้าน

---

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๗ ๒ องฺ.ติก. ๒๐/๔๕๒/๑๓๖ ๓ อภิ.อฏฺ. ๕๕/๕๕๔/๖๗
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๒/๙๓ ๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๙๑

สํวสถ (สํ+วส นิวาเส+อถ) หมู่บ้าน. **สํวสนฺติ เอตฺถาติ สํวสโถ** หมู่บ้านอันเป็นที่อยู่อาศัย ชื่อว่าสังวสถะ

นิคม, หัวเมือง, อำเภอ

นิคม (นิ+คมุ คติมฺหิ+อ) นิคม, หัวเมือง, อำเภอ. **โภคมจฺจาทีภิ ปากโฏ ขฺยาโต คาโม นิคโม นาม** หมู่บ้านที่เจริญรุ่งเรือง มีทั้งทรัพย์สินและผู้คนเป็นต้น ปรากฏอยู่มาก ชื่อว่านิคมะ. **นิ ภุโส อติเรโก คาโม นิคโม** หมู่บ้านที่เจริญยิ่ง ชื่อว่านิคมะ. **อนุปิยํ นาม มลฺลานํ นิคโม**[๑] นิคมของพวกมัลลกษัตริย์ชื่ออนุปิยะ

ขอบเขต, เขตแดน ๓ ศัพท์

โอธิ (อว+ธา ธารเณ+อิ) ขอบเขต, เขตแดน. **อวฉินฺทิตฺวา ธาเรตีติ โอธิ** ขอบเขตที่ตัดแบ่งแล้วคงไว้ (กำหนดไว้) ชื่อว่าโอธิ (อาเทศ อว เป็น โอ). **อุทิโต** โอธิศัพท์ถูกกล่าวว่าเป็นปุงลิงค์

สีมา (สี พนฺธเน+ม+อา) ขอบเขต, เขตแดน, สีมา. **สียเต สมคฺเคน สงฺเฆน กมฺมวาจาย พนฺธียเตติ สีมา** ขอบเขตที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันผูกไว้ด้วยกรรมวาจา ชื่อว่าสีมา. **ตาสุ อพทฺธสีมา มริยาทกรณวเสน สีมาติ เวทิตพฺพา** ในสีมาทั้งหมดนั้น อพัทธสีมา(สีมาที่ไม่ได้ผูกด้วยกรรมวาจา) พึงทราบว่าเป็นสีมาด้วยการทำขอบเขตไว้ชั่วคราว. **น ภิกฺขเว อติมหตี สีมา สมฺมนฺนิตพฺพา จตุโยชนิกา วา ปญฺจโยชนิกา วา ฉโยชนิกา วา**[๒] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรสมมุติสีมากว้างใหญ่เกินไป ถึง ๔ โยชน์ ๕ โยชน์ หรือ ๖ โยชน์

มริยาท (ปริ,อา+ทา ทาเน+อ) ขอบเขต, เขตแดน. **ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาทียเตติ มริยาโท** ขอบเขตที่กำหนดถือเอา ชื่อว่ามริยาทะ (อาเทศ ป เป็น ม, ลง ยฺ อาคม). **มริยาทํ ฉินฺทติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส**[๓] ภิกษุตัดแบ่งเขตแดน ต้องอาบัติทุกกฏ

หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว ๒ ศัพท์

โฆส (ฆุส สทฺเท+ณ) หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว. **โฆสนฺติ เอตฺถาติ โฆโส** หมู่บ้านที่ได้ยินเสียงวัวร้อง ชื่อว่าโฆสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

โคปาลคามก (โคปาล+คาม+ก) หมู่บ้านคนเลี้ยงวัว. **โคปาลานํ คาโม โคปาลคามโก** หมู่บ้านของคนเลี้ยงวัว ชื่อว่าโคปาลคามกะ (ก สกัตถะ)

ปุรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยเมืองเป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

---

๑ วิ.จูฬ. ๗/๓๓๗/๑๕๕ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๕๕/๒๑๐ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๕/๙๕

๒.๓. นรวัคควัณณนา

พรรณนาชื่อของมนุษย์เป็นต้น

[๒๒๗] มนุสฺโส มานุโส มจฺโจ มานโว มนุโช นโร
โปโส ปุมา จ ปุริโส โปริโส ปุยถ ปณฺฑิโต.

[๒๒๘] พุโธ วิทฺวา วิภาวี จ สนฺโต สปฺปญฺญโกวิทา
ธีมา สุธี กวิ พฺยตฺโต วิจกฺขโณ วิสารโท.

[๒๒๙] เมธาวี มติมา ปญฺโญ วิญฺญู จ วิทุโร วิทู
ธีโร วิปสฺสี โทสญฺญู พุทฺโธ จ ทพฺพวิทฺทสุ.

มนุษย์ ๖ ศัพท์

มนุสฺส (มน โพธเน+อุสฺส) มนุษย์, คน. **หิตาหิตํ มนติ ชานาตีติ มนุสฺโส** ผู้รู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่ามนุสสะ. **มโน อุสฺสนฺนมสฺสาติ มนุสฺโส** ผู้มีใจสูง ชื่อว่ามนุสสะ (มน+อุสฺส, ลบสระหน้า). **มนุโน อปจฺจํ ปุตฺโตติ มนุสฺโส** ลูกหลานของนายมนุ ชื่อว่ามนุสสะ (มนุ+อุสฺส, ลบสระหน้า). **สติสูรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมานสา อุกฺกฏฺฐคุณจิตฺตา มนุสฺสา, เก ปน เต, ชมฺพุทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา** มนุษย์เป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยคุณอันสูงส่ง มีใจอันสั่งสมไว้ด้วยคุณสมบัติต่างๆ เช่น มีสติ กล้าหาญ ประพฤติพรหมจรรย์ มีความเพียร เป็นต้น, ใครล่ะคือมนุษย์เหล่านั้น คือ มนุษย์ชาวชมพูทวีป เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า

ตีหิ ภิกฺขเว ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก มนุสฺเส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเส. กตเมหิ ตีหิ, สูรา สติมนฺโต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส[๑] ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ ด้วยฐานะ ๓ อย่าง คือ เป็นผู้กล้าหาญ มีสติสมบูรณ์ และอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนานี้

ตถา หิ พุทฺธา ภควนฺโต ปจฺเจกพุทฺธา อคฺคสาวกมหาสาวกจกฺกวตฺติโน จ อญฺเญ จ มหานุภาวา สตฺตา ตตฺเถว อุปฺปชฺชนฺติ. จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก พระมหาสาวก จักรพรรดิ และสัตว์ที่มีอานุภาพมากเหล่าอื่น ย่อมพากันเกิดขึ้นในชมพูทวีปทั้งสิ้น. **สมานรูปาทิตาย ปน สทฺธึ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาเตฺวว ปญฺญายึสุ** สำหรับมนุษย์ชาวทวีปใหญ่ทั้ง ๒ นอกจากนี้ รวมทั้งมนุษย์ชาวทวีปเล็กๆ ก็ปรากฏว่าเป็นมนุษย์ เพราะมีรูปร่างเหมือนกันเป็นต้น

---

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๒๗๑/๑๑๖

โลภาทีหิ อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย มนุสฺสา, เย หิ สตฺตา มนุสฺสชาติกา, เตสุ วิเสสโต โลภาทโย อโลภาทโย จ อุสฺสทา. เต โลภาทีหิ อุสฺสทตาย อปายมคฺคํ, อโลภาทีหิ อุสฺสทตาย สุคติมคฺคํ นิพฺพานคามิมคฺคญฺจ ปูเรนฺติ, ตสฺมา โลภาทีหิ อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสทตาย ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธึ จตุมหาทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา มนุสฺสาติ วุจฺจนฺติ. ชื่อว่ามนุษย์ เพราะเป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยอกุศลมีความโลภเป็นต้นและกุศลมีความไม่โลภเป็นต้นอย่างหนาแน่น, สัตว์เหล่าใดถือกำเนิดเป็นมนุษย์ มีอกุศลมีความโลภเป็นต้น และกุศลมีความไม่โลภเป็นต้นอยู่เต็มเปี่ยม สัตว์เหล่านั้นบริบูรณ์ด้วยทางไปสู่อบายเพราะหนาแน่นด้วยอกุศลมีโลภะเป็นต้น บริบูรณ์ด้วยทางไปสู่สุคติและทางดำเนินไปสู่นิพพานเพราะหนาแน่นด้วยกุศลมีความไม่โลภเป็นต้น, เพราะเหตุนั้น สัตว์จำพวกที่อยู่ในมหาทวีปทั้ง ๔ รวมทั้งสัตว์ที่อยู่ในทวีปบริวาร จึงถูกเรียกว่ามนุษย์ เพราะเป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยอกุศลมีความโลภเป็นต้น และกุศลมีความไม่โลภเป็นต้นอย่างหนาแน่น

โลกิยา ปน มนุโน อปจฺจภาเวน มนุสฺสาติ วทนฺติ, มนุ นาม ปฐมกปฺปิโก โลกมริยาทาย อาทิภูโต หิตาหิตวิธายโก สตฺตานํ ปิตุฏฺฐานิโย. ส่วนชาวโลกกล่าวว่า ชื่อว่ามนุษย์ เพราะเป็นลูกหลานของมนุ, ผู้เกิดในปฐมกัปเป็นมนุษย์พวกแรกในโลก ดำรงไว้ซึ่งสิ่งมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ตั้งอยู่ในฐานะบิดาของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่ามนุ. **โก นุ โข อยํ ภาสติ เทโว วา มนุสฺโส วา**[๑] ผู้ที่กำลังพูดอยู่นี้เป็นใครหนอ เป็นเทวดาหรือว่ามนุษย์

มานุส (มนุ+อุส) มนุษย์, คน. **มนุโน อปจฺจํ มานุโส** ผู้เป็นลูกหลานของมนุ ชื่อว่ามานุสะ (วุทธิ อ เป็น อา). **ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติ**[๒] ละกายอันเป็นของมนุษย์ไปแล้ว จักยังกายอันเป็นของเทวดาให้บริบูรณ์

มจฺจ (มร ปาณจาเค+จ) มนุษย์. **มรตีติ มจฺโจ** ผู้จะต้องตายไป ชื่อว่ามัจจะ (ลบ ร ที่สุดธาตุ, ซ้อน จ)

> **กึสุ ทุติยา ปุริสสฺส โหติ กึสุ เจนํ ปสาสติ**
> **กิสฺส จาภิรโต มจฺโจ สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ.**
> **สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหติ ปญฺญา เจตํ ปสาสติ**
> **นิพฺพานาภิรโต มจฺโจ สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจติ.**[๓]

> บุคคลมีอะไรเป็นที่ ๒ บุคคลเช่นไรจึงควรสอนเขา บุคคลยินดีซึ่งอะไรจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ บุคคลมีศรัทธาเป็นที่ ๒ ผู้มีปัญญาจึงควรสอนเขา ผู้ยินดีซึ่งนิพพานจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

มานว, มาณว (มนุ+ณว) มนุษย์, มานพ, คน. **มนุโน อปจฺจํ มานโว** ลูกหลานของมนุ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๙๙/๑๒๘ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๓๙/๒๘๘ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๗๔-๕/๕๒๑

ชื่อว่ามานวะและมาณวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ บ้าง, ลบสระหน้า). **สตฺโต นโร มานโว โปโส ปุคฺคโล ชีโว** สัตว์ นระ มนุษย์ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต (ศัพท์เหล่านี้มีความหมายเดียวกัน)

มนุช (มนุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ) มนุษย์, คน. **มนุมฺหา ชาโต มนุโช** ผู้เกิดจากมนุ ชื่อว่ามนุชะ (ลบ นุ ที่สุดธาตุ). **โย โกจิ มนุโช ภารํ ธาเรยฺย มตฺถเก สทา**[๑] มนุษย์ทุกคนวางภาระไว้บนศีรษะทุกเมื่อ

นร (นี นเย+อร) มนุษย์, คน, นระ. **เนตีติ นโร** ผู้นำไป ชื่อว่านระ (ลบสระหน้า). **นรติ เนตีติ นโร** ผู้นำไป ชื่อว่านระ (นร นยเน+อ). **ภวาภวํ นรติ คจฺฉตีติ นโร** ผู้ไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ ชื่อว่านระ (นร คติมฺหิ+อ)

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวยํ
อาตาปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฏเย ชฏํ.[๒]

ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา มีความเพียร เฉลียวฉลาด ตั้งอยู่ในศีล อบรมจิตและปัญญา สามารถถางชัฏคือตัณหานี้ได้

บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย ๔ ศัพท์

โปส (ปุส โปสเน+ณ) บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย. **โปสียเตติ โปโส** ผู้ที่มารดาบิดาเลี้ยงดู ชื่อว่าโปสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **ปูเรตีติ วา โปโส** หรือผู้ทำ(วงศ์ตระกูล)ให้เต็ม ชื่อว่าโปสะ (ปูร ปูรเณ+ส, วุทธิ อู เป็น โอ, ลบ รฺ ที่สุธาตุ). **เทวตานุกมฺปิโต โปโส สทา ภทฺรานิ ปสฺสติ**[๓] บุรุษผู้ที่เทวดาเอ็นดูย่อมประสบความเจริญทุกเมื่อ

ปุม (ปุ ปวเน+ม) บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย. **ปุนาตีติ ปุมา** ผู้สะอาด ชื่อว่าปุมะ. **ปุนาติ วา โสเธตีติ ปุมา** ผู้ชำระ (วงศ์ตระกูล) ชื่อว่าปุมะ (ปุ โสธเน+ม, รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา). **ปุม**ศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีรูปเป็น ปุโม และ ปุมา

ยถา พลากโยนิมฺหิ น วิชฺชติ ปุมา สทา
เมเฆสุ คชฺชมาเนสุ คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา สทา.[๔]

เหมือนกำเนิดนกกระยางไม่มีตัวผู้มาตลอด เมื่อเมฆฝนคำราม นางนกกระยางจึงตั้งครรภ์

ปุริส (ปูร ปูรเณ+อิส) บุรุษ, ผู้ชาย, เพศชาย. **มาตาปิตูนํ หทยํ ปูเรตีติ ปุริโส** ผู้ทำใจของมารดาและบิดาให้เต็ม ชื่อว่าปุริสะ (รัสสะ อู เป็น อุ). **อญฺญตโร ปุริโส มหคฺฆํ มณึ**

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๓ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๑/๒๐ ๓ วิ.มหา. ๕/๗๒/๙๒
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๐

อาทาย อญฺญตเรน ภิกฺขุนา สทฺธึ อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน โหติ[๑] บุรุษคนหนึ่งนำเอามณีมีค่ามาก เดินทางไกลไปพร้อมกับภิกษุรูปหนึ่ง. **ยานิ กโรติ ปุริโส ตานิ อตฺตนิ ปสฺสติ**[๒] บุรุษทำกรรมใด ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน. **มนุสฺส มานุส มนุช มาณว** ทั้ง ๔ ศัพท์ลง **อี** ปัจจัยให้เป็นอิตถีลิงค์และลบ สฺ ได้รูปเป็น มนุสี มานุสี มนุชี มาณวี. ส่วน **มจฺจ** ให้ลง **อา** ปัจจัยเป็นอิตถีลิงค์เป็น มจฺจา

โปริส (ปูร ปูรเณ+อิส) บุรุษ, ผู้ชาย. **มาตาปิตูนํ หทยํ ปูเรตีติ โปริโส** ผู้ยังใจของมารดาและบิดาให้เต็ม ชื่อว่าโปริสะ (วุทธิ อู เป็น โอ). **ทานสีลภาวนามิตฺตภาวสงฺขาตํ จตุพฺพิธมฺปิ โปริสํ ธุรํ วหนฺโต**[๓] นำไปซึ่งธุระของบุรุษ ๔ อย่าง คือ ทาน ศีล ภาวนาและความเป็นมิตร

บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด ๒๕ ศัพท์

ปณฺฑิต (ปฑิ คติยํ+ต) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **ปณฺฑา พุทฺธิ สญฺชาตา อสฺสาติ ปณฺฑิโต** ผู้มีปัญญาเกิดขึ้น ชื่อว่าปัณฑิตะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลง อิ อาคมหน้า ต). **พฺยตฺตภาวํ ปณฺฑติ คจฺฉตีติ ปณฺฑิโต** ผู้ไปสู่ความเป็นคนฉลาด ชื่อว่าปัณฑิตะ. **ญาณคติยา ปณฺฑติ คจฺฉตีติ ปณฺฑิโต** ผู้ไปด้วยธรรมเป็นเครื่องไปคือปัญญา ชื่อว่าปัณฑิตะ. **ปณฺฑาย อิโต ปณฺฑิโต** ผู้ไปด้วยปัญญา ชื่อว่าปัณฑิตะ (ปณฺฑา-สทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+ต). **อตฺเถ ปณฺฑติ ชานาตีติ ปณฺฑิโต** ผู้รู้เนื้อความ (หรือประโยชน์) ชื่อว่าปัณฑิตะ (ปณฺฑ ญาเณ+อิ+ต)

> **วายเมเถว ปุริโส น นิพฺพินฺเทยฺย ปณฺฑิโต**
> **ปสฺสามิ โวหํ อตฺตานํ อุทกา ถลมุพฺภตํ.**[๔]
>
> บุรุษพึงพยายาม บัณฑิตไม่พึงท้อแท้ เราจักดูร่างกายของพวกท่านที่ขึ้นจากน้ำสู่บก

พุธ (พุธ อวโพธเน+อ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **พุชฺฌตีติ พุโธ** ผู้รู้ ชื่อว่าพุธะ. **สิกฺขถ วินยํ พุโธ**[๕] ผู้รู้พึงศึกษาวินัย

วิทฺว, วิทฺวนฺตุ (วิท ญาเณ+ว) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิทติ ชานาตีติ วิทฺวา** ผู้รู้ ชื่อว่าวิทวะ (รูปสำเร็จอาเทศ สิ หรือ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า)

วิภาวี (วิ+ภู สตฺตายํ+ณี) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **อตฺเถ วิภาเวติ ปกาเสติ สีเลนาติ วิภาวี** ผู้รู้แจ้งซึ่งเนื้อความตามปรกติ ชื่อว่าวิภาวี (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **ธมฺมานุธมฺมํ ปฏิปชฺชมาโน วิญฺญู วิภาวี นิปุโณ จ โหติ**[๖] บัณฑิตผู้รู้แจ้งและฉลาด ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๒/๑๑๖ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๙๔/๘๔ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๘/๔๗๖
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๕๒/๑๗ ๕ ขุ.เถร. ๒๖/๓๑๗/๓๐๗ ๖ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๒๕/๓๘๖

สนฺต (สมุ อุปสเม+ต) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, สัตบุรุษ, ผู้มีปัญญา. **ราคาทโย สเมตีติ สนฺโต** ผู้ระงับราคะกิเลสเป็นต้นได้ ชื่อว่าสันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **สุนฺทโร อนฺโต อวสานเมตสฺสาติ วา สนฺโต** หรือผู้มีที่สุดอันงดงาม ชื่อว่าสันตะ (สุ+อนฺต, อาเทศ อุ เป็น อ). **มนสาปิ สนฺโต น กเรยฺย ปาปํ**[๑] สัตบุรุษไม่ควรทำบาปแม้ด้วยใจ

สปฺปญฺญ (สุ+ปญฺญา+ณ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **สุนฺทรา ปญฺญา อสฺสาติ สปฺปญฺโญ** ผู้มีปัญญาดี ชื่อว่าสัปปัญญะ (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน ปฺ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **วิสุทฺธสีโล สปฺปญฺโญ จิตฺเตกคฺคมฺปิ วินฺทติ**[๒] บัณฑิตผู้มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญาย่อมรู้ว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

โกวิท (กึสทฺทูปปท+วิท ญาเณ+อ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา, ผู้มีความชำนาญ. **กินฺนาม น วินฺทตีติ โกวิโท** ผู้ที่ไม่มีอะไรที่ไม่รู้ ชื่อว่าโกวิทะ (อาเทศ กึ เป็น โก). **กุํ ปาปํ วินฺทตีติ วา โกวิโท** หรือผู้รู้ว่าบาป ชื่อว่าโกวิทะ (กุสทฺทูปปท+วิท ญาเณ+อ, อาเทศ อุ เป็น โอ). **อภโย เมธาวี ปิฏเก สพฺพตฺถ โกวิโท**[๓] ท่านอภยะเป็นผู้มีปัญญา ชำนาญในปิฎกทั้งสิ้น

ธีมนฺตุ (ธี+มนฺตุ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **ธี ปญฺญา อสฺสตฺถีติ ธีมา** ผู้มีปัญญา ชื่อว่าธีมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา). **วงฺคนฺตสฺส สุโต ธีมา สาริยา โอรโส ปิโย**[๔] ผู้นั้นจักเกิดในกำเนิดพราหมณ์ มีปัญญา เชื่อฟังคำของวังคันตพราหมณ์ เป็นบุตรที่น่ารักของนางสารีพราหมณี

สุธี (สุ+เฌ จินฺตายํ+อ+อี) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **โสภนํ ฌายตีติ สุธี** ผู้ใส่ใจความดี ชื่อว่าสุธี (อาเทศ ฌ เป็น ธ, ลบสระหน้า). **สุนฺทรา ธี อสฺสาติ วา สุธี** หรือผู้มีปัญญาดี ชื่อว่าสุธี (สุ+ธี)

ส กทาจิ มหาวีโร อนนฺตชนตํ สุธี
เทเสติ มธุรํ ธมฺมํ จตุสจฺจูปสญฺหิตํ.[๕]

เมื่อไร ท่านมหาวีระผู้มีปัญญาดีจะแสดงธรรมอันไพเราะ นำมาเปรียบเทียบสัจจะ ๔ แก่หมู่ชนไม่มีที่สิ้นสุด

กวิ, กวี (กวิ วณฺเณ+อิ,อี) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **กวติ วณฺเณตีติ กวิ กวี จ** ผู้เขียนบทประพันธ์ ชื่อว่ากวิและกวี. **กวติ พนฺธตีติ กวิ กวี จ** นักประพันธ์ชื่อว่ากวิและกวี (กุ ปพนฺธสทฺเทสุ+ณ+อิ,อี, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

ฉนฺโท นิทานํ คาถานํ อกฺขรา ตาสํ วิยญฺชนํ
นามสนฺนิสิตา คาถา กวิ คาถานมาสโย.[๖]

---

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๓๐/๕๒๙
๒ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๖/๒๘๒
๓ วิ.ปริ. ๘/๓/๔
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๕๒/๑๔๗
๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๖/๒๓๗
๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๗๗/๕๒

ฉันท์เป็นที่มาของคาถา อักษรทำให้คาถาเหล่านั้นปรากฏ คาถามีบทนามเป็นที่อาศัย นักกวีเป็นผู้ประพันธ์คาถาทั้งหลาย

พฺยตฺต (วิ+อญฺช คติยํ+ต) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **พฺยญฺชยตีติ พฺยตฺโต** คนฉลาด ชื่อว่าพยัตตะ (อาเทศ อิ เป็น ยฺ, วฺ เป็น พฺ, ลบ ญฺชฺ, ซ้อน ตฺ). **วิสิฏฺโฐ อตฺตา อสฺสาติ วา พฺยตฺโต** หรือผู้มีตนประเสริฐสุด ชื่อว่าพยัตตะ (วิ+อตฺต, อาเทศ อิ เป็น ยฺ, วฺ เป็น พฺ). **อมุกสฺส กุลสฺส กุมาโร ทสฺสนีโย ปาสาทิโก ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี**[๑] เด็กชายของตระกูลโน้นน่ารัก น่าเอ็นดู เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา

วิจกฺขณ (วิ+จกฺข ทสฺสเน+ยุ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิเสสโต อตฺถํ จกฺขตีติ วิจกฺขโณ** ผู้เห็นเนื้อความอย่างแจ่มแจ้ง ชื่อว่าวิจักขณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วิจาเรตีติ วา วิจกฺขโณ** หรือผู้พิจารณา ชื่อว่าวิจักขณะ (วิ+จร วิจารเณ+ยุ, อาเทศ รฺ เป็น ขฺ, ซ้อน กฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วิเสเสน อตฺถํ จกฺขตีติ วิจกฺขโณ** ผู้กล่าวอรรถได้อย่างชัดเจน ชื่อว่าวิจักขณะ (วิ+จกฺข วิยตฺติยํ วาจายํ+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **ตสฺมา หิ วตฺตํ ปูเรยฺย ชินปุตฺโต วิจกฺขโณ**[๓] เพราะเหตุนั้น พุทธบุตรผู้มีปัญญาพิจารณาพึงยังวัตร ให้บริบูรณ์

วิสารท (วิ+สารท) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา, ผู้ชำนาญ, ผู้เชี่ยวชาญ. **วิคโต สารโท เอตสฺมาติ วิสารโท** ผู้ปราศจากความหดหู่ ชื่อว่าวิสารทะ. **ติสฺสตฺเถโร จ เมธาวี วินเย จ วิสารโท**[๔] ท่านติสสเถระเป็นผู้มีปัญญาและเชี่ยวชาญในพระวินัย

เมธาวี (เมธา+วี) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **เมธา ธารณา มติ ปญฺญา อสฺสาติ เมธาวี** ผู้มีปัญญา ชื่อว่าเมธาวี. **เสยฺโย อมิตฺโต เมธาวี ยญฺเจ พาลานุกมฺปโก**[๕] ผู้มีปัญญาถ้าจะเป็นที่พึงพอใจของคนพาล เป็นผู้ไร้มิตรยังประเสริฐกว่า

มติมนฺตุ (มติ+มนฺตุ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **อติสยมติยุตฺตตาย มติมา** เพราะเป็นผู้มีปัญญามาก จึงชื่อว่ามติมันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา). **ปํสุกูลานิ มติมา อนุรุทฺโธ อนาสโว**[๖] พระอนุรุทธะปราศจากอาสวะเป็นผู้รู้ผ้าบังสุกุล

ปญฺญ (ปญฺญา+ณ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **ปญฺญาย โยคโต ปญฺโญ** เพราะประกอบด้วยปัญญา จึงชื่อว่าปัญญะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **วิสิฏฺฐวจโน ปญฺโญ มคฺเค สคฺคสฺส ติฏฺฐติ**[๗] ผู้มีปัญญากล่าวคำอันประเสริฐย่อมดำรงอยู่ในทางแห่งสวรรค์

วิญฺญู (วิ+ญา อวโพธเน+รู) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิเสสํ ชานาติ สีเลนาติ วิญฺญู** ผู้รู้ธรรมพิเศษเป็นปรกติ ชื่อว่าวิญญู (ซ้อน ญฺ, ลบ รฺ ของ รู ปัจจัย, ลบสระ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๓/๒๙๕ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๖/๒๘๒ ๓ วิ.ปริ. ๘/๓/๔
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๔๕/๑๕ ๕ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๓/๓๙๑ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๔๑๗/๑๕๙

หน้า). **ตถา ตถา วิญฺญู ปรกฺกเมยฺย**[๑] วิญญูชนพึงพากเพียรด้วยอาการอันลึกซึ้ง

วิทุร (วิท ญาเณ+อุร) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิทติ ชานาตีติ วิทุโร** ผู้รู้ ชื่อว่าวิทุระ

วิทู (วิท ญาเณ+รู) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิทติ ชานาตีติ วิทู** ผู้รู้ ชื่อว่าวิทู (ลบ รฺ). **ปรจิตฺตวิทู ภิกฺขุ ตํ ภิกฺขุํ อปสาเทสิ**[๒] ภิกษุผู้รู้จิตของบุคคลอื่นตักเตือนเธอ

ธีร (ธีสทฺทูปปท+รา อุปาทาเน+อ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **ธิยา ปญฺญาย ราติ คณฺหาตีติ ธีโร** ผู้ถือเอาด้วยปัญญา ชื่อว่าธีระ. **ธีโยคา ธีโร** เพราะบัณฑิต ประกอบด้วยปัญญา จึงชื่อว่าธีระ (ธี+ร). **โกธ ธีโร สทา สโต**[๓] ในโลกนี้ใครมีปัญญามีสติทุกเมื่อ

วิปสฺสี (วิ+ทิส เปกฺขเน+ณี) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิเสเสน ปสฺสตีติ วิปสฺสี** ผู้เห็นโดยวิเศษ ชื่อว่าวิปัสสี. **วิสิฏฺฐจทสฺสนสีลตาย วิปสฺสี** เพราะบัณฑิตมีปรกติเห็นธรรมอันประเสริฐ จึงชื่อว่าวิปัสสี (อาเทศ ทิส เป็น ปสฺส, ลบ ณฺ)

โทสญฺญู (โทสสทฺทูปปท+ญา อวโพธเน+รู) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **โทสํ ชานาตีติ โทสญฺญู** ผู้รู้โทษ ชื่อว่าโทสัญญู (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบ รฺ)

พุทฺธ (พุธ อวโพธเน+ต) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **พุชฺฌตีติ พุทฺโธ** ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่าพุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ)

ทพฺพ (ทุ คติยํ+อพฺพ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **ทุนาตีติ ทพฺโพ** ผู้รู้ ชื่อว่าทัพพะ. **ทุฏฺฐุํ วา คจฺฉตีติ ทพฺโพ** หรือผู้รู้จักอกุศลธรรม ชื่อว่าทัพพะ (ทุ คติยํ+พ, อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน พฺ)

วิทฺทสุ (วิท ญาเณ+ทสุ) บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา. **วิทติ ชานาตีติ วิทฺทสุ** ผู้รู้ ชื่อว่าวิททสุ

[๒๓๐] อิตฺถี สีมนฺตินี นารี ถี วธู วนิตางฺคณา
ปมทา สุนฺทรี กนฺตา รมณี ทยิตา พลา.

[๒๓๑] มาตุคาโม จ มหิลา ลลนา ภีรุ กามินี
กุมาริกา ตุ กญฺญาถ ยุวตี ตรุณี ภเว.

สตรี, ผู้หญิง, เพศหญิง ๑๕ ศัพท์

อิตฺถี (อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ+ถี,ตฺถี,ต+อี) สตรี, ผู้หญิง, เพศหญิง. **กามานิ อิจฺฉตีติ อิตฺถี** สตรี

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๙๙/๕๑๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๘๘/๒๐๔ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๑๐/๓๔

ผู้ปรารถนากาม ชื่อว่าอิตถี. **ปุริเสหิ อิจฺฉิยตีติ อิตฺถี** หรือสตรีที่บุรุษปรารถนา ชื่อว่าอิตถี (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ, หรือลบ สฺ)

อิตฺถี สิยา รูปวตี สา จ สีลวตี สิยา
ปุริโส ตํ น อิจฺเฉยฺย สทฺทหาสิ มโหสธ.[๑]

ท่านมโหสธ ท่านเชื่อหรือว่า สตรีที่มีรูปงามทั้งมีศีลนั้น บุรุษจะไม่พึงปรารถนาเธอ

สีมนฺตินี (สีม+อนฺต+อินี) สตรี, ผู้หญิง, เพศหญิง. **สีมสฺส อนฺโต สีมนฺโต, ทีฆเกสฺเวโส** ผู้มีปลายผมยาว ชื่อว่าสีมันตะ ได้แก่เพศหญิงที่มีผมยาว. **สีมนฺตโยคา สีมนฺตินี** หญิงที่มีผมยาว ชื่อว่าสีมันตินี

นารี (นร+ณ+อี) สตรี, หญิง, เพศหญิง. **นเรน โยคโต นารี** หญิงชื่อว่านารี เพราะต้องคู่กับชาย. **นรสฺส อยํ นารี** หญิงนี้เป็นของชาย จึงชื่อว่านารี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **นานาชนปทา นารี เทวกญฺญูปมา สุภา**[๒] ผู้หญิงชาวชนบทต่างๆ ช่างงดงามราวกับเทพกัญญา

ถี (ธา คตินิวตฺติมฺหิ+อ+อี) สตรี, ผู้หญิง. **คพฺโภ ติฏฺฐติ เอตายาติ ถี** หญิงเป็นที่ตั้งของครรภ์ ชื่อว่าถี (อาเทศ ธ เป็น ถ, ลบสระหน้า). **ถียติ เอตฺถ สุกฺกโสณิตํ สตฺตสนฺตานภาเวน สํหญฺญตีติ ถี**[๓] ในที่นี้ หญิงที่ฆ่าชายได้อย่างเลือดเย็น เพราะมีสันดานของสัตว์อยู่ ชื่อว่าถี (ถา หึสายํ +อี, ลบสระหน้า)

วธู (พนฺธ พนฺธเน+อู) สตรี, ผู้หญิง. **ปญฺจหิ กามคุเณหิ อตฺตนิ พนฺธตีติ วธู** หญิงที่ผูกกามคุณ ๕ ไว้ในตน ชื่อว่าวธู (อาเทศ พนฺธ เป็น วธ). **หนติ หึสตีติ วธู** หญิงผู้เบียดเบียน ชื่อว่าวธู (หน หึสายํ+อู, อาเทศ หน เป็น วธ). **วธูสทฺโท สุณิสาภริยานมฺปิ วาจโก** วธูศัพท์กล่าวอรรถว่า ลูกสะใภ้และภรรยา ก็มี. **เตนหิ วธุ เยน อลงฺกาเรน อลงฺกตา ปุตฺตสฺส สุทินฺนสฺส ปิยา อโหสิ**[๔] นี่ลูกสะใภ้ ถ้าอย่างนั้น เธอตกแต่งด้วยเครื่องประดับแล้วคงเป็นที่พอใจของลูกสุทิน

วนิตา (วน สมฺภตฺติยํ+อิ+ต+อา) สตรี, ผู้หญิง. **วนิยเตติ วนิตา** หญิงที่บุรุษรักใคร่ ชื่อว่าวนิตา (ลบสระหน้า)

องฺคณา (องฺค คติยํ+ยุ+อา) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. **องฺคติ คจฺฉตีติ องฺคณา** หญิงที่ไป(สู่บ้านสามี) ชื่อว่าอังคณา (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วิสิฏฺฐนาริยมฺปิ องฺคณา องฺคณา** ศัพท์แปลว่าหญิงผู้ประเสริฐก็มี

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๓/๖๙ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๘๔/๕๑๑ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๓๑๙/๔๑
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๒๘

ปมทา (ป+มท มทเน+อ+อา) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. **วิรูเปสุปิ มโท ราคมโท อสฺสาติ ปมทา** หญิงที่มัวเมาในรูปต่างๆ ด้วยราคะ ชื่อว่าปมทา (ลบสระหน้า). **วิสิฏฺฐนาริยํปฺยตฺร ปมทา** **ปมทา**ศัพท์แปลว่า หญิงผู้ประเสริฐ มีใช้บ้าง

สุนฺทรา, สุนฺทรี (สุ+ทร อาทเร+อ+อา,อี) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. **สุฏฺฐุ ทรนฺติ อาทรนฺตีติ สุนฺทรา, สุนฺทรี** หญิงที่เอื้ออาทรด้วยดี ชื่อว่าสุนทราและสุนทรี (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **สุฏฺฐุ ทรียเตติ สุนฺทรี** หญิงที่ถูกทำลายได้ง่าย (เพราะบอบบาง) ชื่อว่าสุนทรี (สุ+ทร ทารเณ+อ+อี, ซ้อน นฺ, ลบสระหน้า). **รูปลาวณฺยสมฺปนฺนตาย สุนฺทรี** หญิงชื่อว่าสุนทรี เพราะเพียบพร้อมด้วยรูปร่างกายที่งดงาม

กนฺตา (กมุ กนฺติยํ+ต+อา) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. **กมนียวุตฺติตาย กนฺตา** หญิง ชื่อว่ากันตา เพราะเป็นผู้กล่าววาจาน่ารัก (อาเทศ มฺ เป็น นฺ, ลบสระหน้า). **กนฺติโยคา วา กนฺตา** หรือหญิงชื่อว่ากันตา เพราะมีความน่ารัก (กนฺติ+ณ+อา, ลบ ณฺ และสระหน้า)

รมณี (รมุ วิโนทเน+ยุ+อี) สตรี, ผู้หญิง, หญิงประเสริฐ. **รมยติ วิโนทยตีติ รมณี** หญิงผู้บรรเทา (ความใคร่) ชื่อว่ารมณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

ทยิตา (ทย รกฺขเณ+อิ+ต+อา) สตรี, ผู้หญิง. **ทยิตพฺพา รกฺขิตพฺพาติ ทยิตา** หญิงที่บุรุษควรรักษา ชื่อว่าทยิตา (ลบสระหน้า). **ตสฺสมฺหิ เอกา ธีตา ปิยา มนาปา ทยิตา**[๑] ดิฉันเป็นธิดาคนเดียวของบิดานั้น เป็นหญิงที่น่ารักน่าพอใจ

อพลา (อ+พล+อา) สตรี, ผู้หญิง. **อปฺปํ พลํ เอติสฺสาติ อพลา** หญิงผู้มีกำลังกายน้อย ชื่อว่าอพลา (ลบสระหน้า). **อ**อักษรในที่นี้มีอรรถว่า **อปฺป** น้อย

มาตุคาม (มาตุ+คาม) สตรี, ผู้หญิง. **มาตุยา คาโม วิย คาโม อสฺสาติ มาตุคาโม** หญิงผู้มีบ้านเป็นเหมือนบ้านของมารดา ชื่อว่ามาตุคามะ. **มาตา วิย คจฺฉตีติ วา มาตุคาโม** หรือหญิงผู้ถึงความเป็นเหมือนแม่ ชื่อว่ามาตุคามะ (มาตุสทฺทูปปท+คมุ คมเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **มาตา วิย คสตีติ วา มาตุคาโม** หรือหญิงผู้กินเหมือนแม่(เจ้าของเรือน ชื่อว่ามาตุคามะ (มาตุสทฺทูปปท+คส อทเน+ม, ลบ สฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **มาตา วิย คายตีติ วา มาตุคาโม** หรือหญิงผู้ขับกล่อมเหมือนแม่ ชื่อว่ามาตุคามะ (มาตุสทฺทูปปท+คา สทฺเท+ม). **มาตุคาโม นาม มนุสฺสิตฺถี น ยกฺขี น เปตี น ติรจฺฉานคตา**[๒] หญิงมนุษย์ ชื่อว่ามาตุคาม มิใช่นางยักษ์ มิใช่นางเปรต มิใช่ดิรัจฉานตัวเมีย. **ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคโต มาตุคาโม เอกนฺตมนาโป โหติ ปุริสสฺส, กตเมหิ ปญฺจหิ, รูปวา จ โหติ โภควา จ โหติ สีลวา จ โหติ ทกฺโข จ โหติ อนลโส ปชญฺจสฺส ลภติ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย หญิงผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ จึงควรเป็นที่พอใจของบุรุษ, องค์ ๕ คือ มีรูปงาม มี

---

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๙๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๖/๒๕๓ ๓ สํ.สฬา. ๑๘/๔๕๙/๒๙๖

โภคทรัพย์ มีศีล มีความอดทน และไม่เกียจคร้าน ย่อมได้เป็นภรรยาของบุรุษนั้น

มหิลา, มเหลา (มหีสทฺทูปปท+ลา อุปาทาเน+กฺวิ) สตรี, ผู้หญิง. **มหี วิย สุจึ อสุจิมฺปิ ลาตีติ มหิลา** สตรีผู้รับเอาทั้งสิ่งสะอาดและไม่สะอาดดุจแผ่นดินใหญ่ ชื่อว่ามหิลา (รัสสะ อี เป็น อิ, หรืออาเทศ อี เป็น เอ บ้าง, ลบ กฺวิ). **มหนฺเตสุ พหูสุปิ รตฺตจิตฺเตสุ อิลติ คจฺฉตีติ วา มหิลา** หรือสตรีผู้ไปในจิตที่ถูกราคะย้อมแล้วเป็นส่วนมาก ชื่อว่ามหิลา (มหนฺต-สทฺทูปปท+ อิล คมเน+อ+อา, อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า)

โสหํ ตโต จวิตฺวา วีถิยา ทาสิยา ฆเร ชาโต
เนว มหิลา น ปุริโส ยถาปิ คนฺตฺวาน ปรทารํ.[1]

ดิฉันเคลื่อนจากภพนั้นแล้วเกิดในเรือนของนางทาสีที่ถนนสายหนึ่ง เป็นหญิงก็ไม่ใช่เป็นชายก็ไม่เชิง เพราะเคยไปเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น

ผู้หญิงที่แตกต่างจากสามัญ ๓ จำพวก

ลลนา (ลล อิจฺฉาวิลาเสสุ+ยุ+อา) หญิงงาม, หญิงมีเสน่ห์. **ลลยตีติ ลลนา** หญิงผู้มีความปรารถนา ชื่อว่าลลนา. **ลลติ วา วิลาเสตีติ ลลนา** หรือหญิงผู้สวยงาม ชื่อว่า ลลนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ภีรุ (ภี ภเย+รุ) ผู้หญิงขี้กลัว. **ภยปกติ ภีรุ** หญิงที่กลัวเป็นปรกติ ชื่อว่าภีรุ. **ภีรุ อตฺเต ชเนตฺถิยํ** ภีรุศัพท์ใช้ในอรรถว่าตน คน และผู้หญิง

กามินี (กาม+อินี) ผู้หญิงตัณหาจัด. **อติสยิตกามา กามินี** หญิงผู้มีกามารมณ์จัด ชื่อว่ากามินี. **กาโม สิงฺคารรูโป มโท อสฺสาตฺถีติ กามินี** หญิงผู้มีกามารมณ์ มีรูปร่างน่ารัก มีความมัวเมา ชื่อว่ากามินี. บางคัมภีร์กล่าวว่า ทั้ง ๓ ศัพท์นี้ เป็นผู้หญิงสามัญ

ผู้หญิงที่แตกต่างจากสามัญมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วามโลจนา, ภาวินี, นิตมฺพินี, รามา**

เด็กหญิง, หญิงในปฐมวัย ๒ ศัพท์

กุมารี, กุมาริกา (กุมาร กีฬายํ+อ+อี,อิ+ก+อา) เด็กหญิง, กุมารี, เด็กสาว. **กุมารตีติ กุมารี** เด็กหญิงผู้กำลังสนุกสนาน ชื่อว่ากุมารี (ลบสระหน้า). **ราชคเห สาลวตี นาม กุมารี อภิรูปา โหติ**[2] กุมารีชื่อสาลวดีในเมืองราชคฤห์เป็นคนสวยงาม. **กุมาริกา มาตุยา สนฺติเก ทูตํ ปาเหสิ**[3] เด็กสาวส่งตัวแทนไปสำนักมารดา

กญฺญา (กน ทิตฺติกนฺติคตีสุ+ย+อา) เด็กหญิง, สาวน้อย, กัญญา. **ปุริเสหิ กนิยติ กามิยตีติ กญฺญา** สาวน้อยที่บุรุษพากันรักใคร่ ชื่อว่ากัญญา (อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **กนติ ทิพฺพตีติ กญฺญา** สาวน้อยผู้กำลังสวยงาม ชื่อว่ากัญญา (กน ทิพฺพเน+ย+อา, อาเทศ นฺย เป็น

---

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๙๘ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๖๙-๗๐ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๕/๒๙๗

ณ, ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า). **กํ ปุริสลกฺขณํ เณติ โตเสตีติ กญฺญา** สาวน้อยผู้พอใจลักษณะของบุรุษ ชื่อว่ากัญญา (กํสทฺทูปปท+เณ โตสเน+อ+อา, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบ เอ). **ยตฺถ หตฺถํ ปสาเรมิ สพฺพา กญฺญา อุเปนฺติ เม**[๑] เมื่อเราดีดมือ สาวน้อยทุกคนก็พากันเข้ามาหาเรา

อฏฺฐวสฺสา ภเว โครี ทสวสฺสา ตุ กญฺญกา,
สมฺปตฺเต ทฺวาทเส วสฺเส กุมารีตฺยภิธียเต.[๒]

เด็กหญิงอายุ ๘ ขวบ เรียกว่าโครี ๑๐ ขวบ เรียกว่ากัญญา ครบ ๑๒ ขวบ เรียกว่ากุมารี

หญิงสาว ๒ ศัพท์

ยุวติ, ยุวตี (ยุว คติยํ+ติ+อี) หญิงสาว. **ยุวติ คจฺฉตีติ ยุวตี** หญิงสาวผู้ไป ชื่อว่ายุวตี (รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). **ยุวตีนญฺจ สพฺพาสํ กลฺยาณีติ วิสฺสุตา**[๓] บรรดาหญิงสาวทั้งปวง หญิงชื่อว่ากัลยาณีปรากฏแล้ว (สวยที่สุด)

ตรุณี (ตร ตรเณ+ยุ+อี) หญิงสาว. **ตรตีติ ตรุณี** หญิงสาวผู้ข้ามวัยเด็กไป ชื่อว่าตรุณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, อ เป็น อุ). **พาลภาวํ ตรตีติ ตรุณี** หญิงสาวผู้ข้ามความเป็นเด็กไป ชื่อว่าตรุณี (ตร ตรเณ+อุน+อี, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **ตรุณี จ ปิยา กญฺญา มเหสิตฺตํ กริสฺสติ**[๔] จักทรงอภิเษกหญิงสาวแรกรุ่นผู้เป็นที่รักให้เป็นพระมเหสี

[๒๓๒] มเหสี สาภิเสกาญฺญา โภคินี ราชนาริโย
ธวตฺถินี ตุ สงฺเกตํ ยาติ ยา สาภิสาริกา.

พระมเหสี

มเหสี (มห ปูชายํ+อิส+อี) พระมเหสี. **สาภิเสกา ลทฺธาภิเสกา ราชิตฺถี มเหสี นาม** พระชายาของพระราชาผู้ได้รับอภิเษกแล้ว ชื่อว่ามเหสี. **มหียเตติ มเหสี** หญิงผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่ามเหสี (อาเทศ อิ เป็น เอ). **มหติโย ราชิตฺถิโย อีสติ อภิภวตีติ วา มเหสี** หรือหญิงผู้ปกครองนางสนมของพระราชาจำนวนมาก ชื่อว่ามเหสี (มหนฺตสทฺทูปปท+อีส อิสฺสริเย+อี, อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบ อา). **มหนฺเต สีลกฺขนฺธาทิเก เอสตีติ มเหสี** หญิงผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ มีศีลเป็นต้นชื่อว่ามเหสี (มหนฺตสทฺทูปปท+เอส คเวสเน+อ+อี, อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). **ทีฆิติสฺส โกสลรญฺโญ มเหสี นจิรสฺเสว คพฺภินี อโหสิ**[๕] ต่อมา ไม่นานนัก พระมเหสีของพระเจ้าทีฆิติโกศลรัฐก็ทรงครรภ์

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑/๘ ๒ จินฺตามณิฏีกา ๑๖/๘ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๕/๓๔๔
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๔/๑๓๕ ๕ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๓๒๓

นางสนม, นางกำนัน

โภคินี (โภค+อินี) นางสนม, นางกำนัน. **มเหสิโต อญฺญา ราชนาริโย โภคินิโย โภคโยคา โภคินี** หญิงเหล่าอื่นจากพระมเหสี ชื่อว่าโภคินี เพราะคอยรับใช้

หญิงต้องการสามี, หญิงหนีตามชู้ ๒ ศัพท์

ยา นารี ปุริสสฺส สงฺเกตํ ยาติ, สา "ธวตฺถินี, อภิสาริกา"ติ โจทฺจเต หญิงที่ไปสู่ที่นัดหมายกับชาย ท่านเรียกว่า ธวัตถินี และ อภิสาริกา

ธวตฺถินี (ธวสทฺทูปปท+อตฺถ ยาจนิจฺฉาสุ+อ+อินี) หญิงต้องการสามี, หญิงหนีตามชู้. **ธวํ ปตึ อตฺถยติ อิจฺฉตีติ ธวตฺถินี** หญิงผู้ปรารถนาสามี ชื่อว่าธวัตถินี (ลบสระหน้า)

อภิสาริกา (อภิ+สร คติยํ+ณฺวุ+อา) หญิงต้องการสามี, หญิงหนีตามชู้. **สงฺเกตํ อภิสรตีติ อภิสาริกา** หญิงผู้ไปสู่ที่นัดหมาย (กับชาย) ชื่อว่าอภิสาริกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๒๓๓] **คณิกา เวสิยา วณฺณ- ทาสี นครโสภินี**
รูปูปชีวินี เวสี กุลฏฺา ตุ จ พนฺธกี.

โสเภณี, หญิงคณิกา, นางบำเรอ, หญิงงามเมือง, หญิงแพศยา ๖ ศัพท์

คณิกา (คณ สงฺขฺยาเน+ณฺวุ+อา) โสเภณี, หญิงคณิกา, นางบำเรอ, หญิงงามเมือง. **จตุสฏฺฐิกลากุสลตาย สีลรูปาทิมตฺตาย จ คณียเต อาทียเตติ คณิกา** หญิงที่บุรุษพาไป เพราะเป็นผู้ฉลาดในการนับได้ถึง ๖๔ ส่วน และเพราะเป็นผู้นับศีลและรูปเป็นต้นได้ จึงชื่อว่าคณิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **อสฺโสสิ โข อมฺพปาลี คณิกา ภควา กิร โกฏิคามํ อนุปฺปตฺโตติ**[๑] หญิงคณิกาชื่ออัมพปาลี ได้ยินข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึงโกฏิคาม.

เวสิยา (เวส+อิ+ย+อา) โสเภณี, หญิงคณิกา, หญิงงามเมือง, หญิงแพศยา. **เวเสน อากปฺเปน อติโสภเตติ เวสิยา** หญิงผู้มีกิริยามารยาทงดงาม ชื่อว่าเวสิยา. **วิเสเสน เอสียตีติ เวสิยา** หญิงที่เขาเสาะหามาเป็นพิเศษ ชื่อว่าเวสิยา (วิ+อิส คเวสเน+ณฺย+อา, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง อิ อาคม, ลบสระหน้า). **กมฺมเวเสหิ วา อิจฺฉิยเตติ เวสิยา** หญิงที่แม่เล้าพากันต้องการ ชื่อว่าเวสิยา (เวสสทฺทูปปท+อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ+ย+อา, ลบ สุ ที่สุดธาตุ) **ฉพฺพคฺคิยา ภิกฺขุนิโย สมฺพาเธ โลมํ สํหราเปตฺวา อจิรวติยา นทิยา เวสิยาหิ สทฺธึ นคฺคา เอกติตฺเถ นหายนฺติ**[๒] ภิกษุณีฉัพพัคคีย์ให้ถอนขนในที่แคบแล้วเปลือยกายลงอาบน้ำที่ท่าเดียวกันกับพวกหญิงแพศยาในแม่น้ำอจิรวดี

วณฺณทาสี (วณฺณ+ทาสี) นางวรรณทาสี, โสเภณี, หญิงคณิกา, นางบำเรอ, หญิงงามเมือง. **วณฺณสมฺปนฺนา**

---

๑ วิ.มหา. ๕/๗๗/๙๔ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๕๔/๙๗

ทาสี วณฺณทาสี สาวใช้ที่มีหน้าตาสวยงาม ชื่อว่าวัณณทาสี. **ทาสิมฺปิ หิ วณฺณสมฺปนฺนํ เกจิ สามิกา ธนโลเภน คณิกํ กโรนฺติ** เจ้านายบางคนมักทำสาวใช้ที่หน้าตาสวยงามให้เป็นหญิงบำเรอ เพราะนางโลภในทรัพย์. **สนฺติเก จสฺส วณฺณทาสี โคสีตจนฺทนํ ปีสติ**[๑] หญิงแพศยาในราชสำนักนั้นกำลังบดแก่นจันทน์ผสมนมโค

นครโสภินี (นครสทฺทูปปท+สุภ โสภเน+ณ+อินี) หญิงงามเมือง, นางบำเรอ, โสเภณี. **นครํ โสเภตีติ นครโสภินี** หญิงงามเมือง ชื่อว่านครโสภินี (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **ราชา วาตปานํ วิวริตฺวา ฐิโต ตํ ทิสฺวา กา เอสาติ ปุจฺฉิ. ตุมฺหากํ นครโสภินี เทวาติ**[๒] พระราชาทรงเปิดพระแกลแล้วประทับยืนอยู่ ทอดพระเนตรหญิงนั้นจึงตรัสถามว่า หญิงคนนี้ เป็นใคร. ขอเดชะ เป็นหญิงงามเมืองของพระองค์ พระเจ้าข้า

รูปูปชีวินี (รูปสทฺทูปปท+อุป+ชีว ปาณธารเณ+อ+อินี) หญิงแพศยา, โสเภณี. **รูเปน อุปชีวตีติ รูปูปชีวินี** หญิงที่เลี้ยงชีพด้วยการขายตัว ชื่อว่ารูปูปชีวินี. **อตีเต กิร พาราณสิยํ อญฺญตรา รูปูปชีวินี อิตฺถี อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา**[๓] ได้ยินว่าในอดีตที่เมืองพาราณสี มีหญิงขายตัวคนหนึ่ง เธอสวยงาม น่ามอง น่ารัก

เวสี (เวส+อี) หญิงแพศยา, หญิงคณิกา. **อติสยเวสยุตฺตตาย เวสี** หญิงแพศยาชื่อว่าเวสี เพราะมักแต่งองค์ทรงเครื่องเลิศเลอ. **สมฺพหุลา ธุตฺตา อุยฺยาเน ปริจาเรนฺตา อญฺญตริสฺสา เวสิยา สนฺติเก ทูตํ ปาเหสุํ** [๔] พวกนักเลงเที่ยวผู้หญิงหลายคนพากันเที่ยวเตร่อยู่ในอุทยาน ส่งตัวแทนไปสำนักของหญิงแพศยาคนหนึ่ง

หญิงไม่ดี, หญิงมีชู้ ๒ ศัพท์

กุลฏา (กุลสทฺทูปปท+อฏ นาสเน+อ+อา) หญิงไม่ดี, หญิงมีชู้. **กุลานิ อฏติ นาสยตีติ กุลฏา** หญิงที่ทำให้วงศ์ตระกูลเสื่อมเสีย ชื่อว่ากุลฏา (ลบสระหน้า)

พนฺธกี (พนฺธสทฺทูปปท+กา พนฺธเน+อ+อี) หญิงไม่ดี, หญิงมีชู้. **พนฺธมนุพนฺธํ กายตีติ พนฺธกี** หญิงที่ผูก(อาฆาต)ตามหลัง ชื่อว่าพันธกี (ลบสระหน้า). **พนฺธกิโย นาม วธิกาโย นาม**[๕] ชื่อว่าเป็นหญิงผูกอาฆาต เป็นหญิงนักฆ่า

[๒๓๔] วราโรโหตฺตมา มตฺต- กาสินี วรวณฺณินี
ปติพฺพตา ตฺววิ สตี กุลิตฺถี กุลปาลิกา.

หญิงประเสริฐ ๔ ศัพท์

วราโรหา (วร+อาโรห+อา) หญิงประเสริฐ. **วโร อาโรโห โสณิ เอติสฺสาติ วราโรหา** หญิง

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๔๘/๘๙ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๙/๖๕/๔๕ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๕๗/๕๐
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๘/๓๐๐ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๓

ที่มีบั้นท้ายเป็นเลิศ(งดงาม) ชื่อว่าวราโรหา.

นนุ มทฺที วราโรหา ราชปุตฺตี ยสสฺสินี
ปาโต คตาสิ อุญฺฉาย กิมิทํ สายมาคตา.[๑]

น้องมัทรีราชบุตรีผู้ประเสริฐ ผู้มียศ เธอไปแสวงหาผลไม้น้อยใหญ่แต่เช้า นี่อะไรกลับมาจนเย็น

อุตฺตมา (อุตฺตม+อา) หญิงประเสริฐ. **อุตฺตมคุณโยคา อุตฺตมา** หญิงผู้มีคุณประเสริฐสุด ชื่อว่าอุตตมา (ลบสระหน้า). **ตทา ตสฺส มเหสีหํ อิตฺถีคุมฺพสฺส อุตฺตมา**[๒] ครั้งนั้น ดิฉันเป็นพระมเหสีผู้ประเสริฐกว่าพระสนมของท้าวเธอ

มตฺตกาสินี (มตฺต+กาสินี) หญิงประเสริฐ. **โสณิคารเวน มตฺตคโช วิย พนฺธนคามินี มตฺตกาสินี** หญิงผู้ผูกมัด(ใจของผู้อื่น)ด้วยการกระเพื่อมของบั้นท้าย ดุจช้างตกมัน ชื่อว่ามัตตกาสินี

วรวณฺณินี (วร+วณฺณ+อินี) หญิงประเสริฐ. **วรวณฺณโยคา วรวณฺณินี** หญิงผู้มีผิวพรรณดีที่สุด ชื่อว่าวรวัณณินี (ลบสระหน้า). **กินฺนุ โสจสินฺจฺจงฺคี ปณฺฑุสี วรวณฺณินี**[๓] เหตุไรหนอ น้องหญิงผู้ประเสริฐจึงโศกเศร้าซูบผอมไป

สีเต สุโขณฺหสพฺพงฺคี คิมฺเห ยา สุขสีตลา,
ภตฺตุ ภตฺตา จ ยา นารี สา ภเว วรวณฺณินี.[๔]

หญิงใด ผู้มีสรรพางค์กายอุ่นสบายในฤดูหนาว เย็นสบายในฤดูร้อน ปรนนิบัติสามี หญิงนั้น ชื่อว่าวรวัณณินี

หญิงดี, หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี, ศรีภรรยา ๒ ศัพท์

ปติพฺพตา (ปติ+วต+อา) หญิงดี, หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี, ศรีภรรยา. **ปติ สามิโกว กมนีโย เอติสฺสาติ ปติพฺพตา** หญิงผู้มีสามีเท่านั้นที่ตนปรารถนา ชื่อว่าปติพพตา. **ปติมฺหิ วตมสฺสาติ วา ปติพฺพตา** หรือหญิงปฏิบัติสามีดี ชื่อว่าปติพพตา (อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน พฺ, ลบสระหน้า). **โกเลยฺยกา สีลวตี ปติพฺพตา ยา เอวรูปา ปุริสสฺส ภริยา สขี จ ภริยาติ จ สา ปวุจฺจติ**[๕] เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติสามี ภรรยาของบุรุษเห็นปานนี้เรียกว่า เป็นทั้งภรรยาทั้งเพื่อน

สตี (อส ภุวิ+อต+อี) สตรี, หญิงดี, หญิงซื่อสัตย์ต่อสามี, ศรีภรรยา. **อสติ ภวตีติ สตี** หญิงที่มีความเป็นหญิง ชื่อว่าสตี (ลบ อ ต้นธาตุ, ลบสระหน้า). **สเมตีติ วา สตี** หรือหญิงผู้สงบเสงี่ยม ชื่อว่าสตี (สมฺ อุปสเม+อต+อี, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๘๙/๔๒๘ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๗/๓๕๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๒๗/๔๙๑
๔ จินฺตามณิฎีกา. ๑๖/๔ ๕ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๐/๙๕

กุลสตรี, หญิงรักษาตระกูล ๒ ศัพท์

กุลิตฺถี (กุล+อิตฺถี) กุลสตรี, หญิงผู้รักษาตระกูล. **กุลานุรูปา อิตฺถี กุลิตฺถี** หญิงผู้สมควรแก่ตระกูล ชื่อว่ากุลิตถี. **สเจ หิ กุลิตฺถิโย กุลธีตาโย ... อารามํ วา วิหารํ วา คจฺเฉยฺยุํ**[๑] หากว่ากุลสตรี กุลธิดา ... มาสู่อารามหรือวิหาร

กุลปาลิกา (กุลสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+ณฺวุ+อา) กุลสตรี, หญิงผู้รักษาตระกูล. **กุลํ ปาเลติ รกฺขตีติ กุลปาลิกา** หญิงผู้รักษาตระกูล ชื่อว่ากุลปาลิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ)

[๒๓๕] วิธวา ปติสุญฺญาถ ปติมฺพรา สยมฺพรา
วิชาตา ตุ ปสูตา จ ชาตาปจฺจา ปสูติกา.

หญิงหม้าย ๒ ศัพท์

วิธวา (วิ+ธว+อา) หญิงหม้าย. **วิคโต ธโว ภตฺตา เอติสฺสาติ วิธวา** หญิงที่สามีหนีไป (หรือตาย) ชื่อว่าวิธวา (ลบสระหน้า). **ทุคฺคตาหํ ปุเร อาสึ วิธวา จ อปุตฺติกา**[๒] เมื่อก่อนดิฉันเป็นผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นหม้ายและไม่มีบุตร

ปติสุญฺญา (ปติ+สุญฺญ+อา) หญิงหม้าย. **ปติ สุญฺโญ นฏฺโฐ เอติสฺสาติ ปติสุญฺญา** หญิงที่สามีสูญหาย ชื่อว่าปติสุญญา (ลบสระหน้า)

หญิงหาสามีเอง ๒ ศัพท์

ปติมฺพรา (ปติสทฺทูปปท+วร คเวสเน+อ+อา) หญิงหาสามีเอง. **ปตึ วรติ คเวสตีติ ปติมฺพรา** หญิงที่แสวงหาสามี ชื่อว่าปติมพรา (อาเทศ ว เป็น พ, อาเทศนิคหิตทุติยาวิภัตติเป็น มฺ)

สยมฺพรา (สยํสทฺทูปปท+วร ปตฺถนายํ+อ+อา) หญิงหาสามีเอง. **สยเมว ปตึ วรตีติ สยมฺพรา** หญิงที่ต้องการหาสามีเอง ชื่อว่าสยัมพรา (อาเทศ ว เป็น พ, ไม่ลบปฐมาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า)

หญิงผู้มีบุตรแล้ว ๔ ศัพท์

วิชาตา (วิชนี คพฺภวิโมกฺขเน+ต+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. **วิชายิตฺถาติ วิชาตา** หญิงผู้เคยคลอดบุตรแล้ว ชื่อว่าวิชาตา (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **สุนฺทรีนนฺทา โข อยฺเย อจิรวิพฺภนฺตา วิชาตา**[๓] คุณแม่ นางสุนทรีนันทาสึกไปไม่นานนักก็คลอดบุตร

ปสูตา (ป+สู อภิสเว+ต+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. **ปกาเรน สวตีติ ปสูตา** หญิงที่คลอดบุตรหลายครั้ง ชื่อว่าปสูตา (ลบสระหน้า)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๒ ๒ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๕๐/๔๕๙ ๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๒/๑๑

ชาตาปจฺจา (ชาต+อปจฺจ+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. **ชาตํ อปจฺจํ ปุตฺโต เอติสฺสาติ ชาตาปจฺจา** หญิงผู้ให้กำเนิดบุตรแล้ว ชื่อว่าชาตาปัจจา (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ปสูติกา (ปสูตา+ก+อา) หญิงผู้มีบุตรแล้ว. **ปสูตาว ปสูติกา** หญิงที่คลอดบุตรแล้วนั่นแหละ ชื่อว่าปสูติกา (อาเทศ อ เป็น อิ)

[๒๓๖] ทูตี สญฺจาริกา ทาสี ตุ เจฏี กุฏธาริกา
วารุณีกฺขณิกา ตุลฺยา ขตฺติยานี ตุ ขตฺติยา.

หญิงแม่สื่อ ๒ ศัพท์

ทูตี (ทุ คมเน+ต+อี) หญิงแม่สื่อ. **ทุยฺยเต เปสียเตติ ทูตี** หญิงผู้ชักสื่อ ชื่อว่าทูตี (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบสระหน้า)

สญฺจาริกา (สํ+จร จรเณ+ณฺวุ+อา) หญิงแม่สื่อ. **ยถาภิมตํ สญฺจารยตีติ สญฺจาริกา** หญิงที่ทำให้เขาเป็นไปตามที่ต้องการ ชื่อว่าสัญจาริกา (อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

ทาสี, หญิงรับใช้ ๓ ศัพท์

ทาสี (ทุ+อส ภกฺขเน+อ+อี) ทาสี, หญิงรับใช้. **ทุ กุจฺฉิตํ อสติ ภกฺขตีติ ทาสี** หญิงที่กินของไม่ค่อยดี ชื่อว่าทาสี (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ทียนฺเต ตายาติ วา ทาสี** หรือหญิงที่รับของที่เขาให้ ชื่อว่าทาสี (ทา ทาเน+ส+อี, ลบสระหน้า). **ทาตพฺพาติ ทาสี** หญิงที่เขาควรให้ ชื่อว่าทาสี. **ทาสี นาม ทาสี เจว โหติ ภริยา จ**[๑] หญิงผู้เป็นทั้งคนรับใช้ทั้งภรรยา ชื่อว่าทาสี. **สา ทาสี ตํ ภณฺฑิกํ วิสฺสริตฺวา อคมาสิ**[๒] นางทาสีนั้นลืมห่อของไว้ ไปแล้ว

เจฏี (จิฏ เปสเน+ณ+อี) ทาสี, หญิงรับใช้. **จิฏียเตติ เจฏี** หญิงที่เขาส่งไป ชื่อว่าเจฏี (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

กุฏธาริกา (กุฏสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+ณฺวุ+อา) ทาสี, หญิงรับใช้. **กุฏํ อุทกกุมฺภํ ธาเรตีติ กุฏธาริกา** หญิงที่ถือหม้อน้ำ (เทียวตักน้ำ) ชื่อว่ากุฏธาริกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ)

แม่มดหมอผี, หญิงคนทรง ๒ ศัพท์

วารุณี (วรุณ+ณ+อินี) แม่มดหมอผี, หญิงคนทรง. **วรุณโต ชายตีติ วารุณี** หญิงที่เกิดจากพ่อมด(ลูกสาวพ่อมด) ชื่อว่าวารุณี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วริตพฺพา อิจฺฉิตพฺพาติ วารุณี**

---
๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓๓/๓๐๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๙/๔๘๙

หญิงที่เขาต้องการ (ให้ทำมนต์ดำ) ชื่อว่าวารุณี (วร อิจฺฉายํ+ยุ+อี, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, อ เป็น อุ). **สุตฺวาน นทโต ภีตา วารุณีว ปเวธติ**[๑] ได้ยินเสียงแล้วกลัวจนตัวสั่น เหมือนแม่มด

อิกฺขณิกา (อิกฺขณ+ก+อา) แม่มดหมอผี, หญิงคนทรง. **สุภาสุภสฺส อิกฺขณํ นิรูปนํ ยสฺสาตฺถีติ อิกฺขณิกา** หญิงที่ทำนายโชคดีโชคร้าย ชื่อว่าอิกขณิกา (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ตุลฺยา** ทั้ง ๒ ศัพท์ (คือ วารุณี และ อิกฺขณิกา) มีอรรถเหมือนกัน

กษัตรี, ราชกุมารี, หญิงในราชตระกูล ๒ ศัพท์

ขตฺติยานี (ขตฺติย+อินี) กษัตรี, ราชกุมารี, หญิงในราชตระกูล. **สยํ ขตฺติยชาติ, กสฺสจิ ภริยา ขตฺติยานี ขตฺติยา จ** หญิงที่ประสูติในราชตระกูล หรือเป็นพระชายาของกษัตริย์ ชื่อว่าขัตติยานีและขัตติยา (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า). **อภิชาตา ขตฺติยานี นว ปุตฺเต ชนิสฺสติ**[๒] พระราชกุมารีผู้สูงศักดิ์จักให้กำเนิดพระโอรสและพระธิดาถึง ๙ พระองค์

ขตฺติยา (ขตฺติย+อา) กษัตรี, ราชกุมารี, หญิงในราชตระกูล. **ขตฺติยสฺสาปจฺจํ ขตฺติยานี ขตฺติยา จ** หญิงผู้เป็นทายาทของกษัตริย์ ชื่อว่าขัตติยานีและขัตติยา (ลบสระหน้า)

[๒๓๗] ทาโร ชายา กลตฺตํ จ ฆรณี ภริยา ปิยา
ปชาปตี จ ทุติยา สา ปาทปริจาริกา.

ภรรยา, แม่บ้าน ๙ ศัพท์

ทาร (ทร วิทารเณ+ณ) ภรรยา, แม่บ้าน. **ทารยนฺเต อเนนาติ ทาโร** ภรรยาทำให้สามีแยกออก(จากครอบครัวเดิม) ชื่อว่าทาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

เย คหฏฺฐา ปุญฺญกรา สีลวนฺโต อุปาสกา
ธมฺเมน ทารํ โปเสนฺติ เต นมสฺสามิ มาตลิ.[๓]

มาตลิ เรานอบน้อมคฤหัสถ์ผู้กระทำบุญ มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยชอบธรรม

ชายา (ชน ชนเน+ย+อา) ชายา, ภรรยา, แม่บ้าน. **ชายติ ปุตฺโต ยายาติ ชายา** ภรรยาผู้ให้กำเนิดบุตร ชื่อว่าชายา (อาเทศ นฺ ที่สุดธาตุเป็น อา, ลบสระหน้า). **ชยตีติ วา ชายา** หรือภรรยาผู้ชนะ(ในเรือน) ชื่อว่าชายา (ชิ ชเย+ย+อา, อาเทศ อิ เป็น อา). **เชฏฺฐสฺส ภาตุโน ชายา อโหสึ สุปติพฺพตา**[๔] ดิฉันเป็นภรรยาของสามีผู้ประเสริฐสุด ปฏิบัติสามีอย่างดีที่สุด

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๑/๓๗๘ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๔/๑๓๕ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๙๓๐/๓๔๔
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๗/๓๕๔

กลตฺต (กล สงฺขฺยาเน+ต) ภรรยา, แม่บ้าน. **กเลติ ปริจฺฉินฺทตีติ กลตฺตํ** ภรรยาผู้จัดแจง (ของใช้ในเรือน) ชื่อว่ากลัตตะ (ซ้อน ตฺ)

ฆรณี (ฆรสทฺทูปปท+นี นเย+อ+อี) ภรรยา, แม่บ้าน. **ฆรํ เนตีติ ฆรณี** ภรรยาผู้เป็นแม่บ้านชื่อว่าฆรณี (อาเทศ นฺ เป็น ณ). **ฆรณี นิเวสนทฺวาเร นิสินฺนา โหติ**[๑] แม่บ้านนั่งอยู่ใกล้ประตูเรือน

ภริยา (ภร ภรเณ+อิอาคม+ย+อา) ภรรยา, ภริยา, แม่บ้าน. **ภริตพฺพโต ภริยา** หญิง ชื่อว่าภริยาเพราะเป็นผู้ที่สามีควรเลี้ยงดู (ลบสระหน้า). **องฺเกน ปุตฺตมาทาย ภริยา มํ อุปาคมิ**[๒] ภรรยาอุ้มบุตรใส่เอวเข้ามาหาเรา

ปิยา (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ย+อา) ภรรยา, แม่บ้าน. **ปิยายิตพฺพโต ปิยา** ภรรยาชื่อว่าปิยา เพราะเป็นผู้ที่สามีควรรักใคร่ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลบสระหน้า). **สามิกสฺส ปิยา ภวิสฺสสิ มนาปา จ**[๓] เธอจักเป็นภรรยาที่น่ารักน่าพอใจของสามี

ปชาปติ (ปชาสทฺทูปปท+ปา ปาลเน+ติ) ภรรยา, แม่บ้าน. **ปชํ ปุตฺตํ ปาเลตีติ ปชาปติ** ภรรยาผู้ดูแลบุตร ชื่อว่าปชาปติ (รัสสะ อา เป็น อ). **เตน กิร ปุริเสน อญฺญา ปชาปติ อานีตา**[๔] ทราบว่าบุรุษนั้นนำภรรยาคนใหม่มาแล้ว

ทุติยา (ทฺวิ+ติย+อา) ภรรยา, แม่บ้าน. **ทฺวินฺนํ ปูรณี ทุติยา** ภรรยาเป็นคนที่สอง(ในเรือน) ชื่อว่าทุติยา (ลบสระหน้า). **ปจฺโม ภตฺตา** สามีเป็นคนที่หนึ่ง(ในบ้าน)

ปาทปริจาริกา (ปาทสทฺทูปปท+ปริ+จร จรเณ+ณฺวุ+อา) ภรรยา, แม่บ้าน. **สามิกสฺส ปาเท ปริจรตีติ ปาทปริจาริกา** ภรรยาผู้ปรนนิบัติแทบเท้าสามี ชื่อว่าปาทปริจาริกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **สา ปาทปริจาริกา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **สา เชฏฺฐกทาสสฺส ปาทปริจาริกา อโหสิ ปณฺฑิตา พฺยตฺตา**[๕] ภรรยาของทาสผู้ใหญ่ที่สุดเป็นบัณฑิต ฉลาดหลักแหลม

ภรรยามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปตินี, ปาณิคหิตา, สหธมฺมินี**

[๒๓๘] สขี ตฺวาลี วยสฺสาถ ชารี เจวาติจารินี
ปุเม ตูตฺ รโช ปุปฺผํ อุตฺนี ตุ รชสฺสลา.

[๒๓๙] ปุปฺผวตี ครุคพฺภา- ปนฺนสตฺตา จ คพฺภินี
คพฺภาสโย ชลาพฺพุปิ กลลํ ปุนฺนปุํสเก.

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๘/๒๐๓ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๓๑/๓๑๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๐๒/๒๗๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๔/๓๒๓ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๓๙๘/๒๔๕

เพื่อนผู้หญิง ๓ ศัพท์

สขี (สหสทฺทูปปท+ขา ปกาสนกถเนสุ+อ+อี) เพื่อนผู้หญิง. **เตสุ กิจฺเจสุ สห ขายติ ปกาสตีติ สขี** หญิงผู้ปรากฏพร้อมกันในกิจเหล่านั้น ชื่อว่าสขี (อาเทส สห เป็น ส, ลบสระหน้า). **สขี เต สมฺม คพฺภินี**[๑] สหาย เพื่อนหญิงของท่านตั้งครรภ์

อาลี (อาล ภูสเน+อ+อี) เพื่อนผู้หญิง. **อาลติ ภูสตีติ อาลี** หญิงผู้ประดับ(เพื่อน) ชื่อว่าอาลี (ลบสระหน้า)

วยสฺสา (วย+ส+อา) เพื่อนผู้หญิง. **วยสา ตุลฺยา วยสฺสา** หญิงผู้มีวัยเสมอกัน ชื่อว่าวยัสสา (ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า)

หญิงชู้ ๒ ศัพท์

ชารี (ชร+ณ+อี) หญิงชู้. **ชโร วุจฺจติ โจรสฺสามิโก** หัวหน้านักเลง เรียกว่าชระ. **ตสฺสายํ ชารี** หญิงของหัวหน้าโจร จึงชื่อว่าชารี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ชารี ภวิสฺสสิ**[๒] เธอจักเป็นชู้

อติจาริณี (อติ+จร จรเณ+ณ+อินี) หญิงชู้. **สามิกํ อติกฺกมฺม อญฺญตฺร จรตีติ อติจาริณี** หญิงผู้ประพฤตินอกใจสามี ชื่อว่าอติจาริณี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **เอสา ภิกฺขเว อิตฺถี อิมสฺมึเยว ราชคเห อติจาริณี อโหสิ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย หญิงนี้มีชู้ในเมืองราชคฤห์ เท่านั้น

ระดู, ประจำเดือน ๓ ศัพท์

อุตุ (อิ คติมฺหิ+ตุ) ระดู, ประจำเดือน. **ปุนปฺปุนํ เอติ คจฺฉตีติ อุตุ** ระดูที่เป็นไปอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอุตุ (อาเทศ อิ เป็น อุ). **ปุเม อุตุ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์

รช (รติสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ระดู, ประจำเดือน. **รติยา ชายตีติ รโช** ระดูที่เกิดเพราะความกำหนัด ชื่อว่ารชะ (ลบ ติ, ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

ปุปฺผ (ปุปฺผ วิกสเน+อ) ระดู, ประจำเดือน. **ปุปฺผตีติ ปุปฺผํ** ระดูของหญิงที่แย้มบาน (เหมือนดอกไม้) ชื่อว่าปุปผะ. **อายสฺมโต สุทินฺนสฺส ปุราณทุติยกา น จิรสฺเสว อุตุนี ปุปฺผํสา อุปฺปชฺชิ**[๔] ภรรยาเก่าของพระสุทิน ไม่นานนักก็มีระดูเกิดขึ้น

หญิงมีระดู ๓ ศัพท์

อุตุนี (อุตุ+อินี) หญิงมีระดู. **อุตุโยคา อุตุนี** หญิงชื่อว่าอุตุนี เพราะมีระดู (ลบสระหลัง). **มาตา จ น อุตุนี โหติ**[๕] มารดายังไม่มีระดู

---

๑ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๓๒๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๙/๓๐๒ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๕
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗/๓๑ ๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๕๒/๔๘๗

รชสฺสลา (รช+สล+อา) หญิงมีระดู. **รชโยคา รชสฺสลา** หญิงชื่อว่ารชัสสลา เพราะมีระดู (ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า)

ปุปฺผวตี (ปุปฺผ+วนฺตุ+อี) หญิงมีระดู. **ปุปฺผวนฺตตาย ปุปฺผวตี** หญิงชื่อว่าปุปผวตี เพราะมีระดู (อาเทศ นฺตุ เป็น ต, ลบสระหน้า). **ยทา ตาปสินี อุตุนี โหติ ปุปฺผวตี**[๑] เมื่อใด นางตาปสินี(ดาบสหญิง)มีระดู

หญิงมีระดูมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ถีธมฺมินี, อวี, อตุเตยี, มลินี, อุตุมตี, อุทกี**

หญิงตั้งครรภ์, หญิงมีครรภ์ ๓ ศัพท์

ครุคพฺภา (ครุ+คพฺภ+อา) หญิงตั้งครรภ์, หญิงมีครรภ์. **ครุ อลหุโก คพฺโภ กุจฺฉึ เอติสฺสาติ ครุคพฺโภ** หญิงมีครรภ์(หรือท้องหนัก) ชื่อว่าครุคัพภา (ลบสระหน้า). **ฆรณี จ เม ครุคพฺภา**[๒] ภรรยาของเราตั้งครรภ์

อาปนฺนสตฺตา (อาปนฺน+สตฺต+อา) หญิงตั้งครรภ์, หญิงมีครรภ์. **อาปนฺโน ปตฺโต คพฺภฏฺโจ สตฺโต เอตายาติ อาปนฺนสตฺตา** หญิงผู้มีสัตว์มาตั้งอยู่(ถือปฏิสนธิ)ในครรภ์ ชื่อว่าอาปันนสัตตา (ลบสระหน้า). **คพฺภินี นาม อาปนฺนสตฺตา วุจฺจติ**[๓] หญิงมีครรภ์ ท่านเรียกว่าหญิงมีบุตรมาเกิด

คพฺภินี (คพฺภ+อินี) หญิงตั้งครรภ์, หญิงมีครรภ์. **คพฺภโยคา คพฺภินี** หญิงชื่อว่าคัพภินี เพราะมีครรภ์. **สุนฺทรีนนฺทา ภิกฺขุนี สาเฬฺหน มิคารนตฺตุนา คพฺภินี โหติ**[๔] ภิกษุณีสุนทรีนันทามีครรภ์กับนายสาฬหะหลานของมิคารเศรษฐี

มดลูก, รก ๒ ศัพท์

คพฺภาสย (คพฺภสทฺทูปปท+อา+ สิ สเย+ณ) มดลูก, รก. **คพฺโภ อาสยเต ติฏฺจติ เอตฺถาติ คพฺภาสโย** มดลูกเป็นที่ให้ครรภ์ตั้งอยู่ ชื่อว่าคัพภาสยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **คพฺภาสยํ ปกฺขิคณา หรนฺติ**[๕] ฝูงนกพากันคาบรกไปทิ้ง

ชลาพุ (ชรสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+อุ) มดลูก, รก. **ชรํ เอตีติ ชลาพุ** มดลูกที่ถึงความแก่ตัว ชื่อว่าชลาพุ (อาเทศ ร เป็น ล, อิ เป็น ย, ย เป็น พ, ทีฆะ อ เป็น อา). **นิโคฺรธมูลชาเล ชลาพุญฺเจว คพฺภมูลญฺจ อตฺถริตฺวา ปุตฺตํ ฉฑฺเฑตฺวา อคมาสิ**[๖] ราดรกและน้ำคร่ำทิ้งบุตรไว้ที่ควงต้นนิโครธแล้วจึงหลีกไป

น้ำกลละ, รูปกลาปที่เกิดขึ้น ๗ วัน ตั้งแต่อุปาทขณะของปฏิสนธิจิต

กลล (กลสทฺทูปปท+ลา อุปาทาเน+อ) น้ำกลละ, กลลรูป. **กลํ ชรตํ ลาตีติ กลลํ** น้ำกลละที่

๑ มิลินฺท. ๑๗๘
๒ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๒๖๐/๓๗๐
๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๖๕/๑๙๗
๔ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๒/๑๑
๕ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๕/๒๑๔
๖ ชา.อฏฺ. ๓๙/๔๗๐

ถือเอาความเปลี่ยนแปลง ชื่อว่ากลละ. **ปุนฺนปุํสเก** **กลล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ปฐมํ กลลํ โหติ**[๑] สัปดาห์แรกเป็นน้ำกลละ

[๒๔๐] ธโว ตุ สามิโก ภตฺตา กนฺโต ปติ วโร ปิยา
อโถ ปปติ ชาโร ถา- ปจฺจํ ปุตฺโตตฺรโช สุโต.

[๒๔๑] ตนุโช ตนโย สูนุ ปุตฺตาที ธีตริตฺถิยํ
นาริยํ ทุหิตา ธีตา สชาโต โตฺวรโส สุโต.

สามี ๗ ศัพท์

ธว (ธู กมฺปเน+อ) สามี. **สนฺตาสํ ธุโนตีติ ธโว** สามีผู้ทำให้ความหวาดกลัวหวั่นไหว (ผู้บรรเทาความหวาดกลัว) ชื่อว่าธวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ธโว วุจฺจติ สามิโก**[๒] สามี ท่านเรียกว่า ธวะ

สามิก (ส+อามิ+ก) สามี. **สํ อสฺสตฺถีติ สามิโก** สามีผู้เป็นเจ้าของ ชื่อว่าสามิกะ (ลบสระหน้า). **กาณาย สามิโก กาณาย สนฺติเก ทูตํ ปาเหสิ**[๓] สามีของนางกาณาส่งทูตไปในที่อยู่ของนางกาณา

ภตฺตุ (ภร ภรเณ+ริตุ) สามี. **ภรตีติ ภตฺตา** สามีผู้เลี้ยงดู ชื่อว่าภัตตุ (ลบ รฺรฺ และ อิ, ซ้อน ตฺ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา และลบ สิ). **ตฺวํ ปน ภตฺตา ภตฺตุกามานํ**[๔] ส่วนท่านจงเป็นสามีของพวกดิฉันผู้ต้องการสามี

กนฺต (กมุ อิจฺฉายํ+อ) สามี. **กมิยเต อิจฺฉิยเตติ กนฺโต** สามีที่ภรรยาปรารถนา ชื่อว่ากันตะ (อาเทศ มุ เป็น นฺตฺ)

ปติ (ปา รกฺขเณ+อติ) สามี. **ปาติ รกฺขตีติ ปติ** สามีผู้รักษา(ภรรยา) ชื่อว่าปติ (ลบสระหน้า)

น หิ ปุตฺโต ปติ วาปิ ปิโย ทุกฺขา ปโมจเย.[๕]

เพราะบุตรหรือว่าสามีเป็นที่รัก จึงไม่สามารถปลดเปลื้องจากความทุกข์ได้

วร (วร อิจฺฉายํ+อ) สามี. **วรติ อิจฺฉตีติ วโร** สามีผู้ปรารถนา(ภรรยา) ชื่อว่าวระ

ปิย (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ย) สามี. **ปิยายิตพฺโพติ ปิโย** สามีผู้ที่ภรรยาควรพอใจ ชื่อว่าปิยะ (รัสสะ อี เป็น อิ). **ปินาติ กนฺตตีติ ปิโย** สามีผู้รักใคร่(ภรรยา) ชื่อว่าปิยะ

ชายชู้ ๒ ศัพท์

อุปปติ (อุป+ปติ) ชายชู้. **รติการณตฺตา ปติโน อุป อุปปติ** ชายชู้ผู้ใกล้จะเป็นสามี ชื่อว่าอุปปติ.

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๐๓/๓๐๓ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๑๒๖/๑๕๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๔/๓๒๒
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๓ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๒๓/๓๐๙

อปฺปธานภูโต วา ปติ อุปปติ หรือสามีผู้ไม่ได้เป็นใหญ่(สามีน้อย) ชื่อว่าอุปปติ

ชาร (ชร วโยหานิมฺหิ+ณ) ชายชู้. **ชีเยนฺติ อเนนาติ ชาโร** ชายชู้ผู้ทำให้ผู้หญิงแก่ลง ชื่อว่าชาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

บุตร ๗ ศัพท์

อปจฺจ (น+ปต ปตเน+ย) บุตร. **ชาเตน นรเก น ปตนฺติ อเนนาติ อปจฺจํ** บุตรผู้ช่วยให้มารดาบิดาไม่ตกไปในนรกด้วยการเกิด ชื่อว่าอปัจจะ (อาเทศ น เป็น อ, ตฺย เป็น จ, ซ้อน จฺ). **น ปตติ น วิจฺฉินฺทติ วํโส เอเตนาติ วา อปจฺจํ** บุตรผู้ช่วยให้วงศ์ตระกูลไม่ขาดสูญ ชื่อว่าอปัจจะ (น+ปต ฉินฺทเน+ย). **อปจฺจ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์อย่างเดียว มีความหมายเป็นได้ทั้งบุตรชาย บุตรสาว หลาน เหล่ากอและวงศ์วานผู้สืบเชื้อสาย. **อปจฺจํ วา ทายาทํ วา น ลภนฺติ**[๑] ไม่ได้บุตรหรือทายาท

ปุตฺต (ปู ปวเน+ต) บุตร. **ปิตโร ปุนาติ โสเธติ อเนนาติ ปุตฺโต** บุตรผู้ช่วยชำระมารดาบิดาให้สะอาด (จากการถูกตำหนิว่าไม่มีผู้สืบสกุล) ชื่อว่าปุตตะ (ซ้อน ตฺ, รัสสะ อู เป็น อุ). **ปูเรตีติ วา ปุตฺโต** หรือบุตรผู้ทำให้เต็ม ชื่อว่าปุตตะ (ปู ปูรเณ+ต, ซ้อน ตฺ, รัสสะ อู เป็น อุ). **อตฺตโน กุลํ ปุนาติ โสเธตีติ ปุตฺโต** บุตรผู้ชำระวงศ์ตระกูลของตนให้สะอาด ชื่อว่าปุตตะ (ปุ โสธเน +ต, ซ้อน ตฺ). **โปสิยเตติ ปุตฺโต** บุตรที่มารดาบิดาเลี้ยงดู ชื่อว่าปุตตะ (ปุส โปเส+ต, ลบ สฺ, ซ้อน ตฺ). **ปุตฺโต เม อุตฺตโร นาม สทฺโธ อาสิ อุปาสโก**[๒] บุตรของเราชื่อว่าอุตตระมีศรัทธา เป็นอุบาสก

ตาตาติ ปุตฺโต วทมาโน กมฺเปติ หทยํ ปิตุ
หทยสฺส สทิสี วาจา หทยํ สมฺม ทมฺมิ เต.[๓]

บุตรเรียกบิดาว่าพ่อ ย่อมทำหัวใจของพ่อให้หวั่นไหว วาจาของท่านเป็นเช่นเดียวกับหัวใจ สหายเอ๋ย เราจะให้เนื้อหัวใจแก่ท่าน

อตฺตช, อตฺรช (อตฺตสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) บุตร. **อตฺตโต ชาโต อตฺตโช อตฺรโช จ** บุตรผู้เกิดจากตน ชื่อว่าอัตตชะและอัตรชะ (อาเทศ ต เป็น ร บ้าง, ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **คโต เม อตฺรโช ปุตฺโต โย มยฺหํ ปริจารโก**[๔] บุตรผู้เกิดจากอกของเรา ผู้เลี้ยงดูเราหนีไปแล้ว

สุต (สุ อภิสเว+ต) บุตร. **สุยเตติ สุโต** บุตรผู้ที่มารดาบิดาให้เกิด ชื่อว่าสุตะ. **สุณาตีติ วา สุโต** หรือบุตรผู้เชื่อฟัง ชื่อว่าสุตะ (สุ สวเน+ต)

ตนุช (ตนุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) บุตร. **ตนุมฺหา ชาโต ตนุโช** บุตรผู้เกิดจากกาย ชื่อว่าตนุชะ

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๒/๑๒๒ ๒ ขุ.เปต. ๒๖/๑๐๗/๑๙๘ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๕๖๐/๑๓๘
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๕๐๑/๓๐๔

(ลบ นุ ที่สุดธาตุและ ณฺวิ). **มาตาว ปุตฺตํ ตรุณํ ตนุชํ สมฺปสฺสตา**[๑] เหมือนมารดาเฝ้ากกกอด ลูกอ่อนผู้เกิดจากตน

ตนย (ตนุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ) บุตร. **ตนุมฺหา ชาโต ตนโย** บุตรผู้เกิดจากกาย ชื่อว่าตนยะ (อาเทศ ชน เป็น อย). **อตฺตนิ วา เปมํ ตโนตีติ ตนโย** หรือบุตรผู้แผ่ความรักไว้ในตน ชื่อว่าตนยะ (ตนุ วิตฺถาเร+อย). **รมฺมกุมาโร นามสฺส อติรมฺโม ตนโย อโหสิ**[๒] เขามีบุตรผู้น่ารักยิ่งชื่อรัมมกุมาร

สูนุ (สู ปสเว+นุ) บุตร. **สูยเตติ สูนุ** บุตรผู้มารดาบิดาให้เกิด ชื่อว่าสูนุ. **ปุตฺตาที ธีตริ อิตฺถิยํ ปุตฺต**ศัพท์เป็นต้นที่ใช้ในอรรถว่าบุตรสาว เป็นอิตถีลิงค์ (มีรูปว่า ปุตฺตี, อตฺรชา, สุตา, ตนุชา, ตนยา, สูนินี)

ธิดา, บุตรสาว ๒ ศัพท์

ทุหิตุ (ทุห ปูรเณ+ริตุ) ธิดา, บุตรสาว. **พนฺธเว ทุหติ ปูเรตีติ ทุหิตา** ธิดาผู้ยังญาติ ให้เต็ม ชื่อว่าทุหิตุ (ลบ รฺ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ)

ธีตุ (ธร ธารเณ+ริตุ) ธิดา, บุตรสาว. **มาตาปิตูหิ ธรียตีติ ธีตา** ธิดาผู้ที่มารดาบิดาทรงไว้(คอยเฝ้าดูแลประคบประหงม) ชื่อว่าธีตุ (ลบ รฺรฺ, ทีฆะ อิ เป็น อี, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ). **นาริยํ** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ธีตา เม อตฺถิ สา มยา โปเสตพฺพา**[๓] ธิดาของเรามีอยู่ เราควรเลี้ยงดูเธอ

โอรส, ลูกในอก

โอรส (อุร+ส) โอรส, ลูกในอก. **สชาโต โอรโส สุโต** บุตรชายผู้เกิดจากตนเอง ชื่อว่าโอรสะ. **อุรสา มนสา นิมฺมิโต โอรโส** บุตรที่มารดาบิดาสร้างขึ้นด้วยใจ ชื่อว่าโอรสะ. **อุรสิ ภโวติ วา โอรโส** หรือลูกที่มีอยู่ในอก ชื่อว่าโอรสะ (อาเทศ อุ เป็น โอ)

ตสฺส ธมฺมเมสฺ ทายาโท โอรโส ธมฺมนิมฺมิโต
สารีปุตฺโตติ นาเมน เหสฺสติ อคฺคสาวโก.[๔]

ผู้นี้ธรรมบันดาลให้เป็นโอรส เป็นธรรมทายาทของพระศาสดาพระองค์นั้น จักได้เป็นพระอัครสาวกมีนามว่าสารีบุตร

[๒๔๒] ชายาปตี ชานิปติ ชยมฺปตี ตุทมฺปตี
อถ วสฺสวโร วุตฺโต ปณฺฑโก จ นปุํสกํ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๙๕/๕๑๖ ๒ ขุ.อฏ. ๕๑/๑๕/๒๖๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๖
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๓

คู่สามีภรรยา ๔ ศัพท์

ชายาปติ (ชายา+ปติ) คู่สามีภรรยา. **ชายา จ ปติ จ ชายาปตี** ภรรยาและสามี ชื่อว่าชายาปติ

ชานิปติ (ชายา+ปติ) คู่สามีภรรยา. **ชายา จ ปติ จ ชานิปตี** ภรรยาและสามี ชื่อว่าชานิปติ (อาเทศ ชายา เป็น ชานิ)

> **เต โหนฺติ ชานิปตโย　　อญฺญมญฺญํ ปิยํ วทา**
> **อตฺถา สมฺปจฺุรา โหนฺติ　　ผาสุกํ อุปชายติ.**[๑]
>
> ภรรยาและสามีนั้น ผู้กล่าวคำที่น่ารักต่อกันและกัน ย่อมมีความเจริญงอกงาม มีความผาสุกเกิดขึ้น

ชยมฺปตี, ชายมฺปตี, ชมฺปตี (ชายา, ชํ+ปติ) คู่สามีภรรยา. **ชายา จ ปติ จ ชยมฺปตี ชายมฺปตี จ** ภรรยาและสามี ชื่อว่าชยัมปติและชายัมปติ (รัสสะ อา เป็น อ, ซ้อน มฺ). **ชญฺจ ปติ จ ชมฺปตี** ภรรยาและสามี ชื่อว่าชัมปติ (ไม่ลบวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **เต เทฺว ชยมฺปติกา รตนตฺตยํ อุทฺทิสฺส ยาวชีวํ ปุญฺญานิ กตฺวา**[๒] คู่สามีภรรยาทั้งสองนั้น ทำบุญตลอดชีวิตอุทิศเฉพาะพระรัตนตรัย

ตุทมฺปติ, ทมฺปติ (ตุท+ปติ) คู่สามีภรรยา. **ตุทญฺจ ปติ จ ตุทมฺปตี** ภรรยาและสามี ชื่อว่าตุทัมปติ. **ทญฺจ ปติ จ ทมฺปตี** ภรรยาและสามี ชื่อว่าทัมปติ (ไม่ลบวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). ทั้ง ๔ ศัพท์มีรูปเป็นปุงลิงค์พหูพจน์เสมอ

บัณเฑาะก์, กะเทย ๓ ศัพท์

วสฺสวร (วิ+อสฺสว+อร) บัณเฑาะก์, กะเทย. **วิคโต ราคสฺสโว เอตสฺมาติ วสฺสวโร** บัณเฑาะก์ผู้ปราศจากการไหลออกแห่งราคะ(น้ำกาม) ชื่อว่าวัสสวระ (อาเทศ อิ เป็น อ)

ปณฺฑก (ปณ พฺยวหาเร+ฑ+ก) บัณเฑาะก์, กะเทย. **ปณตีติ ปณฺฑโก** บัณเฑาะก์ผู้เปลี่ยนเพศไป ชื่อว่าปัณฑกะ. **ลิงฺคเวกลฺลภาวํ ปณฺฑติ คจฺฉตีติ ปณฺฑโก** บัณเฑาะก์ผู้ถึงความบกพร่องแห่งเพศ ชื่อว่าปัณฑกะ (ปณฺฑ ลิงฺคเวกลฺเย+อ+ก). **สภาวํ ปฑติ คจฺฉตีติ ปณฺฑโก** บัณเฑาะก์ผู้เป็นไปตามสภาพ ชื่อว่าปัณฑกะ (ปฑิ คติยํ+อ+ก, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศ นิคหิตเป็น ณฺ). **อญฺญตโร ปณฺฑโก ภิกฺขูสุ ปพฺพชิโต โหติ**[๓] บัณเฑาะก์คนหนึ่งบวชในหมู่ภิกษุ

นปุํสก (น+อิตฺถีปุม) บัณเฑาะก์, กะเทย. **น อิตฺถี น ปุมา นปุํสกํ** ผู้ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ชื่อว่านปุงสกะ (อาเทศ อิตฺถีปุม เป็น ปุํสก). **เนวิตฺถี น ปุมา อาสึ**[๔] เราไม่เป็นหญิง ไม่

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕๔/๗๗　　๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๑๐๔๗/๓๓๒　　๓ วิ.มหา. ๔/๑๐๙/๑๗๓
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๘๖๔/๓๐๕

เป็นชาย. **เนวิตฺถี น ปุมาติ นปุํสกตฺตํ สนฺธายาห**[๑] คำว่า "ไม่เป็นหญิง ไม่เป็นชาย" ท่านกล่าวหมายเอาความเป็นบัณเฑาะก์

บัณเฑาะก์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตติยาปกติ, สณฺฑ, กลีพ.** **ตติยาปกติ** (ตติยา+ปกติ) บัณเฑาะก์, กะเทย. **ตติยา ปกติ ตติยาปกติ** ปรกติเพศที่ ๓ ชื่อว่าตติยาปกติ. **ปฐมา หิ ปกติ อตฺถี, ทุติยา ปกติ ปุริโส, อิตรปกติ ตติยาปกติ** เพราะว่า ปรกติเพศที่ ๑ คือสตรี ปรกติเพศที่ ๒ คือบุรุษ ปรกติเพศที่ ๓ นอกนี้ คือบัณเฑาะก์

[๒๔๓] พนฺธโว พนฺธุ สชโน สโคตฺโต ญาติ ญาตโก
สาโลหิโต สปิณฺโฑ จ ตาโต ตุ ชนโก ปิตา.

ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพ้อง ๖ ศัพท์

พนฺธว (พนฺธุ+อ) ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพ้อง. **พนฺธุเยว พนฺธโว** เผ่าพันธุ์นั่นแหละ ชื่อว่าพันธวะ (อาเทศ อุ เป็น อว). **น พนฺธโว โน ปน เต สหาโย**[๒] ไม่ใช่พระญาติวงศ์ ไม่ใช่พระสหายของพระองค์

พนฺธุ (พนฺธ พนฺธเน+อุ) ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพ้อง. **พนฺธตีติ พนฺธุ** ญาติผู้เกี่ยวพันธ์กัน ชื่อว่าพันธุ. **จตฺตาโร พนฺธโว ญาติพนฺธวาปิ พนฺธุ โคตฺตพนฺธวาปิ พนฺธุ มิตฺตพนฺธวาปิ พนฺธุ สิปฺปพนฺธวาปิ พนฺธุ**[๓] ญาติมี ๔ จำพวก คือ ญาติที่เกี่ยวพันโดยเป็นญาติ ญาติที่เกี่ยวพันกันโดยโคตร ญาติที่เกี่ยวพันกันโดยเป็นเพื่อน และญาติที่เกี่ยวพันกันด้วยวิชาความรู้ (เรียนวิชาเดียวกัน)

สชน (ส+ชน) ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพ้อง. **สสฺส อตฺตโน ชโน สชโน** ญาติเป็นคนของตน ชื่อว่าสชนะ

สโคตฺต (สมาน+โคตฺต) ญาติ. **สมานํ โคตฺตํ กุลํ อสฺสาติ สโคตฺโต** ญาติผู้มีตระกูลเดียวกัน ชื่อว่าสโคตตะ (อาเทศ สมาน เป็น ส). **สโคตฺตา รกฺขนฺติ โคเปนฺติ อิสฺสริยํ กาเรนฺติ**[๔] ญาติทั้งหลาย ย่อมรักษาคุ้มครอง ทำความเป็นใหญ่ให้

ญาติ (ญา อวโพธเน+ติ) ญาติ. **ญายติ ชานียตีติ ญาติ** ญาติผู้รู้จักกัน ชื่อว่าญาติ

อาโรคฺยปรมา ลาภา สนฺตุฏฺฐีปรมํ ธนํ
วิสฺสาสปรมา ญาติ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ.[๕]

ลาภมีความไม่มีโรคประเสริฐสุด ทรัพย์มีความสันโดษดีที่สุด ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๔/๑๗๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๓๗๖/๑๐๓ ๓ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๗๖๒/๓๙๒
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓๒/๓๐๓ ๕ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๕/๔๒

ญาตก (ญาติ+ก) ญาติ. **ญาติเยว ญาตโก** ญาตินั้นแหละ ชื่อว่าญาตกะ (อาเทศ อิ เป็น อ). **ญาตโก ปุริโส คามกา สาวตฺถิยํ อคมาสิ**[๑] ญาติผู้ชายออกจากบ้านไปสู่กรุงสาวัตถี

ญาติสาโลหิต (ญาติฝ่ายชาย ๗ ชั่วโคตร) ๒ ศัพท์

สาโลหิต (สมฺพนฺธ+โลหิต) ญาติสาโลหิต. **โลหิเตน สมฺพนฺโธ สาโลหิโต** ญาติที่เกี่ยวข้องกันโดยสายเลือด ชื่อว่าสาโลหิตะ (อาเทศ สมฺพนฺธ เป็น สา). **อสฺส ญาติ วา สาโลหิโต วา ทุกฺขิโต วา โหติ กาลกโต วา**[๒] ญาติหรือว่าญาติสาโลหิตของเขาเดือดร้อนหรือตายไป

สปิณฺฑ, สนาภย (สมาน+ปิณฺฑ) ญาติสาโลหิต. **สมานํ ปิณฺฑทานํ อสฺสาติ สปิณฺโฑ** ญาติผู้ให้ข้าวเป็นทานร่วมกัน ชื่อว่าสปิณฑะ (อาเทศ สมาน เป็น ส)

บิดา, พ่อ ๓ ศัพท์

ตาต (ตา ปาลเน+ต) บิดา, พ่อ, ผู้รักษาบุตร. **ปุตฺเต ตายตีติ ตาโต** บิดาผู้รักษาบุตร ชื่อว่าตาตะ

> **อิมานิ กิร มํ ตาโต กสฺสโป อนุสาสติ.**[๓]
>
> ทราบว่า ท่านกัสสปดาบสผู้บิดา ได้พร่ำสอนเราถึงสิ่งเหล่านี้

ชนก (ชน ชนเน+ณฺวุ) บิดา, พ่อ, ผู้ให้กำเนิด. **ชเนตีติ ชนโก** บิดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชนกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ปิตาติ โย โส ชนโก**[๔] คำว่า **ปิตา** คือบิดาผู้ให้กำเนิด

ปิตุ (ปา รกฺขเณ+ริตุ) บิดา, พ่อ, ผู้รักษาบุตร. **สพฺพโลกํ ปาติ รกฺขตีติ ปิตา** บิดาผู้รักษาชาวโลกทั้งปวง ชื่อว่าปิตุ. **ปุตฺตํ ปาติ รกฺขตีติ ปิตา** บิดาผู้รักษาบุตร ชื่อว่าปิตุ (ลบ รฺ อนุพันธ์และสระหน้า). **ปุตฺตํ ปิยายตีติ ปิตา** บิดาผู้รักใคร่บุตร ชื่อว่าปิตุ (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ตุ, รัสสะ อี เป็น อิ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ)

> **มาตา ปิตา จ เม วุฑฺฒา ชิณฺณกา คตโยพฺพนา**
> **เตสํ ตุณฺเฑน หาตูน มุญฺเจ ปุพฺพกตํ อิณํ.**[๕]
>
> มารดาและบิดาของเราแก่เฒ่าล่วงวัยหนุ่มสาวไปแล้ว เราคาบข้าวไปด้วยจะงอยปากแล้ว ได้ปลดเปลื้องหนี้เก่าแก่ท่านเหล่านั้น

[๒๔๔] **อมฺมมฺพา ชนนี มาตา ชเนตฺติ ชนิกา ภเว**
อุปมาตา ตุ ธาติตฺถี สาโล ชายาย ภาติโก.

มารดา, แม่ ๖ ศัพท์

อมฺมา (อม ปูชายํ+ม+อา) มารดา, แม่. **ปุตฺตธีตเรหิ อมียเต ปูชียเตติ อมฺมา** มารดาผู้

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๘๕/๑๑๑ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๑๓/๑๕๕ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๙๐/๕๔๘
๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๗๖๑/๓๙๒ ๕ ขุ.ชา ๒๗/๑๘๗๘/๓๖๗

ที่บุตรและธิดาบูชา ชื่อว่าอัมมา (ลบสระหน้า). **ปุตฺตเกสุ ปิยํ อเมติ ปวตฺเตตีติ อมฺมา** มารดาผู้ยังความรักให้เป็นไปในบุตร ชื่อว่าอัมมา (อม ปวตฺตเน+ม+อา, ลบสระหน้า). **อมฺมา อมุกสฺมึ คามเก เอติสฺสา ญาติกุลํ ตตฺถ คนฺตฺวา วิจินาถ**[๑] แม่ทั้งหลาย พวกเธอไปยังตระกูลญาติของเธอที่หมู่บ้านโน้นแล้วจงสืบดูเถิด

อมฺพา (อม ปูชายํ+ม+อา) มารดา, แม่. **ปุตฺตธีตเรหิ อมียเต ปูชียเตติ อมฺพา** มารดาผู้ที่บุตรและธิดาบูชา ชื่อว่าอัมมา (อาเทศ ม ปัจจัย เป็น พ, ลบสระหน้า)

ชนนี (ชน ชนเน+ยุ+อี) มารดา, แม่. **ชนยตีติ ชนนี** มารดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชนนี (อาเทศ ยุ เป็น อน). **วิโยเคน จ เม ชายา ชนนี จ น ชีวติ**[๒] ภรรยาและมารดาของเราคงอยู่ไม่ได้เพราะการพลัดพราก

มาตุ (มาน ปูชายํ+ราตุ) มารดา, แม่. **ธมฺเมน ปุตฺตํ มาเนตีติ มาตา** มารดาผู้เทิดทูนบุตรโดยธรรม ชื่อว่ามาตุ (ลบ รฺ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ปุตฺตํ ปาตีติ วา มาตา** หรือมารดาผู้รักษาบุตร ชื่อว่ามาตุ (ปา รกฺขเณ+ตุ, อาเทศ ป เป็น ม, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ). **มาตา มิตฺตํ สเก ฆเร**[๓] มารดาเป็นมิตรในเรือนตน

ชเนตฺติ (ชน ชนเน+เณ+ติ) มารดา, แม่. **ชเนตีติ ชเนตฺติ** มารดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชเนตติ (ลบ ณฺ, ซ้อน ตฺ). **ชเนตฺติ ยาปิ เต มาตา น ตํ อิจฺเฉยฺย ปสฺสิตุํ**[๔] มารดาบังเกิดเกล้าของท่าน ไม่ต้องการดูแลท่านเลย

ชนิกา (ชน ชนเน+ณฺวุ+อา) มารดา, แม่. **ชเนตีติ ชนิกา** มารดาผู้ให้กำเนิด ชื่อว่าชนิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **อิมสฺส ชนิกา มาตา มายา นาม ภวิสฺสติ**[๕] มารดาบังเกิดเกล้าของดาบสนี้จักมีนามว่ามายา

แม่นม, แม่น้า, แม่เลี้ยง, ผู้รับเลี้ยงเด็ก ๒ ศัพท์

อุปมาตุ (อุป+มาตุ) แม่นม, แม่น้า, แม่เลี้ยง, ผู้รับเลี้ยงเด็ก. **อปฺปธานภูตา มาตา อุปมาตา** แม่ผู้ไม่ได้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอุปมาตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ)

ธาติ (ธา ธารเณ+ติ) แม่นม, แม่น้า, แม่เลี้ยง, ผู้รับเลี้ยงเด็ก. **กุมาเร ธาเรตีติ ธาติ** ผู้ทรงไว้ซึ่งเด็ก (ผู้ดูแลเด็ก) ชื่อว่าธาติ. **อิตฺถี** ธาติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **อุฏฺเฐหิ ตฺวํ ธาติ อิมํ กุมารํ รเมหิ**[๖] แม่นม เชิญท่านลุกขึ้นพากุมารนี้ไปเล่นให้สนุกสนานเถิด

พี่ชายและน้องชายของภรรยา

สาล (สร คติจินฺตาหึสาสุ+ณ) พี่ชายและน้องชายของภรรยา, ลุง, น้า. **ภริยาย ภาติโก กนิฏฺโฐ**

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๔๐/๓๐ ๒ วิ.ฏี. ๒/๑๙๗/๔๑๙ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๖๓/๕๐
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๐/๕๐๔ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๙/๑๑๗ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๓๕/๕๖๔

จ เชฏฺโจ จ สาโล นาม พี่ชายและน้องชายของภรรยา ชื่อว่าสาละ. **สรติ หึสตีติ สาโล** ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าสาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ร เป็น ล). **สาลติ วิตกฺเกตีติ สาโล** ผู้วิตก ชื่อว่าสาละ (สาล วิตกฺเก+อ). **สสฺส อตฺตโน ภริยา สา** ภรรยาของตน ชื่อว่าสา, **ตสฺสา ภาตา สาโล** พี่ชายและน้องชายของภรรยาตน ชื่อว่าสาละ (สา+อล, ลบสรหลัง)

[๒๔๕] นนนฺทา สามิภคินี มาตามหี ตุ อยฺยิกา
มาตุโล มาตุภาตาสฺส มาตุลานี ปชาปติ.

พี่สาวและน้องสาวของสามี

นนนฺทา (น+นนฺท สมิทฺธิยํ+อ+อา) พี่สาวและน้องสาวของสามี. **สามิโน ภตฺตุ ภคินี นนนฺทา นาม** พี่สาวน้องสาวของสามี ชื่อว่านนันทา (ลบสระหน้า). **น นนฺทตีติ นนนฺทา** ผู้ไม่ยินดี ชื่อว่านนันทา (ไม่อาเทศ น เป็น อ บ้าง). **เอกทิวสํ อตฺตโน นนนฺทาย สทฺธึ กลหํ กโรนฺตี**[๑] วันหนึ่ง (นางภัททกาปลานี)ทะเลาะกับพี่สาวของสามีตน

ย่า, ยาย ๒ ศัพท์

มาตามหี (มาตุ+อามห+อี) ย่า, ยาย. **มาตุยา อามหํ มาตา มาตามหี** แม่ของแม่ ชื่อว่ามาตามหี (ลบสระหน้า). **ปิตูนํ ปิตริ จ มาตริ จ อามหํ อามห**ศัพท์ ใช้ในอรรถว่า พ่อและแม่ของแม่และพ่อ (ตา, ยาย, ปู่, ย่า). **มาตามโห จ มาตามหี จ มาตามหา**[๒] ตาและยาย ชื่อว่ามาตามหา

อยฺยิกา (อรห ปูชายํ+ณฺวุ+อา) ย่า, ยาย. **ปูชาวิเสสํ อรหตีติ อยฺยิกา** ผู้สมควรรับเครื่องบูชาต่างๆ ชื่อว่าอัยยิกา (อาเทศ รหฺ เป็น ย, ซ้อน ยฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **เนตฺเตหิ อยิตพฺพาติ อยฺยิกา** ผู้ดวงตาฝ้าฟางแล้ว ชื่อว่าอัยยิกา (อย คติมฺหิ+ณฺวุ+อา, ซ้อน ยฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **รญฺโญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส อยฺยิกา กาลกตา โหติ**[๓] พระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลสวรรคตแล้ว

ลุง, น้าชาย

มาตุล (มาตุ+อล) ลุง, น้าชาย. **มาตุยา ภาตา มาตุโล นาม** พี่ชายและน้องชายของแม่ ชื่อว่ามาตุละ (ลบสระหลัง). **มาเรตีติ มาตุโล** ลุงผู้นับถือกัน ชื่อว่ามาตุละ (มาร มาเน+อุล, อาเทศ รฺ เป็น ตฺ). **อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน มาตุโล เสนาย คิลาโน โหติ**[๔] ลุงของภิกษุรูป

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๖๒/๘๖ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๕๙๘/๒๙๑ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๒๙๑/๑๓๑
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๓/๓๗๕

หนึ่งป่วยอยู่ในกองทัพ

ป้า, น้าสาว

มาตุลานี (มาตุล+อินี) ป้า, น้าสาว. **อสฺส มาตุลสฺส ปชาปติ ชายา มาตุลานี นาม** ภรรยาของลุงหรือน้าชายนั้น ชื่อว่ามาตุลานี (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า). **ตสฺมึ อนฺโตสตฺตาเห สามเณรสฺส มาตุลานิยา เคหํ วินฏฺจุณฺณํ**[๑] ภายใน ๗ วันนั้น หลังคาเรือนของป้าสามเณรพังลง

[๒๔๖] ชายาปตีนํ ชนนี สสฺสุ วุตฺตาถ ตปฺปิตา
สสฺุโร ภาคิเนยฺโย ตุ ปุตฺโต ภคินิยา ภเว.

แม่ยาย, แม่สามี

สสฺสุ (สส คติหึสาปเนสุ+สุ) แม่ยาย, แม่สามี (แม่ย่า). **ชายาปตีนํ ทฺวินฺนํ ชนนี มาตา สสฺสุ วุตฺตา** แม่ของภรรยาและสามีทั้ง ๒ ท่านเรียกว่าสัสสุ. **สสติ หึสตีติ สสฺสุ** ผู้เบียดเบียนชื่อว่าสัสสุ. **สสฺสุ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตา**[๒] แม่สามีบรรลุพระโสดาบัน

พ่อตา, พ่อสามี

สสุร (สส คติหึสาปาเนสุ+อุร) พ่อตา, พ่อสามี, ตา, ปู่. **ตปฺปิตา เตสํ ชายาปตีนํ ปิตา สสุโร นาม** พ่อของภรรยาและสามีนั้น ท่านเรียกว่าสสุระ. **สสติ หึสตีติ สสุโร** ผู้เบียดเบียนชื่อว่าสสุระ. **มยฺหํ สสุโร ปุราณํ ขาทติ**[๓] พ่อสามีของเราเคี้ยวกินของเก่า

หลาน (ลูกของพี่สาวน้องสาว)

ภาคิเนยฺย (ภคินี+เณยฺย) หลาน. **ภคินิยา ปุตฺโต ภาคิเนยฺโย นาม** ลูกของพี่สาวและน้องสาว ชื่อว่าภาคิเนยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **คหปติโน เทฺว ทารกา โหนฺติ ปุตฺโต จ ภาคิเนยฺโย จ**[๔] คฤหบดีมีเด็กอยู่ ๒ คน คือ ลูกชายและหลานชาย

[๒๔๗] นตฺตา วุตฺโต ปปุตฺโตถ สามิภาตา ตุ เทวโร
ธีตุปติ ตุ ชามาตา อยฺยโก ตุ ปิตามโห.

หลาน ๒ ศัพท์

นตฺตุ (นี นเย+ตุ) หลาน. **ปุตฺตสฺส ปุตฺโต นตฺตา** ลูกของลูก ชื่อว่านัตตุ. **เนตีติ นตฺตา** หลานผู้นำไป (สืบทอดวงศ์สกุล) ชื่อว่านัตตุ (อาเทศ อี เป็น อ, ซ้อน ตฺ). **เปเมน นหยติ**

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๗๒/๕๙ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๖๖ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๙๙๐/๓๔๖
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๒/๑๒๔

พนฺธียตีติ นตฺตา หลานผู้ที่ญาติผูกไว้ด้วยความรัก ชื่อว่านัตตุ (นห พนฺธเน+ริตุ, ลบ รฺ พร้อมพยัญชนะที่สุดธาตุ, ลบ อิ, ซ้อน ตฺ). **วิสาขาย มิคารมาตุยา นตฺตา ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ**[๑] หลานของนางวิสาขามิคารมารดาเข้าไปหาภิกษุ ขอบรรพชา

ปปุตฺต (ปุตฺต+ปุตฺต) หลาน. **ปุตฺตสฺส ปุตฺโต ปปุตฺโต** ลูกของลูก ชื่อว่าปปุตตะ (ลบ ตฺต, อาเทศ อุ เป็น อ). **ปุตฺตา โน ชายนฺตุ ตโต ปปุตฺตา**[๒] ขอบุตรจงเกิดแก่เรา ขอหลานจงเกิดจากบุตรนั้น

พี่ชายและน้องชายสามี

เทวร (ทิวุ กีฬายํ+อร) พี่ชายสามี, น้องชายสามี. **สามิภาตา เทวโร นาม** พี่ชายของสามี ชื่อว่าเทวระ. **อถวา สามิภาตา กนิฏฺโฐ สามิโน ภาตา เทวโร นาม** หรือน้องชายของสามี ชื่อว่าเทวระ. **เทวติ กีฬตีติ เทวโร** ผู้สนุกสนาน ชื่อว่าเทวระ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **ทุติโย วโรติ วา เทวโร, ภตฺตุ กนิฏฺฐภาตา**[๓] ผู้ประเสริฐคนที่ ๒ ชื่อว่าเทวระ คือ น้องชายและพี่ชายของสามี

ลูกเขย ๒ ศัพท์

ธีตุปติ (ธีตุ+ปติ) ลูกเขย. **ธีตุยา ปติ สามิโก ธีตุปติ** สามีของลูกสาว ชื่อว่าธีตุปติ

ชามาตุ (ชน ชนเน+ริตุ) ลูกเขย. **ธีตุปติ ธีตุยา สามิโก ชามาตา** สามีของลูกสาว ชื่อว่าชามาตุ. **ปปุตฺเต ชเนตีติ ชามาตุ** ลูกเขยผู้ให้หลานเกิด ชื่อว่าชามาตุ (ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ นฺ เป็น มฺ, ลบ รฺ, อาเทศ อิ เป็น อา). **ยาทิโส ตุมฺหากํ ชามาตา**[๔] ลูกเขยของพวกท่าน เป็นเช่นใด

ปู่, ตา ๒ ศัพท์

อยฺยก (อิ คติมฺหิ+ณฺวุ) ปู่, ตา. **เนตฺเตหิ อยิตพฺพาติ อยฺยโก** ผู้ดวงตาฝ้าฟางแล้ว ชื่อว่าอัยยกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ณฺวุ เป็น อก, ซ้อน ยฺ). **ปูชาวิเสสํ อรหตีติ อยฺยโก** ผู้สมควรรับเครื่องบูชาต่างๆ ชื่อว่าอัยยกะ (อรห ปูชายํ+ณฺวุ, อาเทศ รหฺ เป็น ย, ซ้อน ยฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ปิตามห (ปิตุ+อามห) ปู่, ตา. **ปิตุโน อามโห ปิตา ปิตามโห** พ่อของพ่อ ชื่อว่าปิตามหะ (ลบสระหน้า). **ปิตามโห ตาต สุทุพฺพโล เต**[๕] ลูกเอ๋ย ปู่ของเจ้าอ่อนแอมากแล้ว

[๒๔๘] มาตุจฺฉา มาตุภคินี ปิตุจฺฉา ภคินี ปิตุ
ปปิตามโห ปยฺยโก สุณฺหา ตุ สุณิสา หุสา.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๒๐/๓๐๐
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๘๑๙/๒๘๖
๓ ขุ.อฏ. ๓๐/๓๒๖/๑๕๓
๔ ชา.อฏ. ๓๗/๘๓
๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๐๑/๒๘๖

ป้า, น้าสาว

มาตุจฺฉา (มาตุ+จุฉ+อา) ป้า, น้าสาว. **มาตุยา ภคินี มาตุจฺฉา** พี่สาวน้องสาวของแม่ ชื่อว่ามาตุจฉา. **พหูปการา ภนฺเต มหาปชาปตี โคตมี ภควโต มาตุจฺฉา**[๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีพระน้านางของพระผู้มีพระภาคมีอุปการะมาก

ป้า, อาหญิง

ปิตุจฺฉา (ปิตุ+จุฉ+อา) ป้า, อาหญิง. **ปิตุโน ภคินี ปิตุจฺฉา ปิตุภคินี ปิตุจฺฉา** พี่สาวน้องสาวของพ่อ ชื่อว่าปิตุจฉา (ลบสระหน้า). **อายสฺมา ติสฺโส ภควโต ปิตุจฺฉาปุตฺโต, เยน ภควา, เตนุปสงฺกมิ**[๒] ท่านพระติสสะผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอาของพระผู้มีพระภาค เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ทวด ๒ ศัพท์

ปปิตามห (ป+ปิตามห) ทวด, ปู่ทวด. **ปิตามหโต ปโร ปิตา ปปิตามโห** พ่ออื่นถัดจากปู่ขึ้นไป (พ่อของปู่) ชื่อว่าปปิตามหะ

ปยฺยก (ปิตุ+อยฺยก) ทวด, ปู่ทวด. **ปิตุโน อยฺยโก ปยฺยโก** ปู่ของพ่อ ชื่อว่าปัยยกะ (ลบ ตุ และสระหน้า)

ลูกสะใภ้ ๓ ศัพท์

สุณฺหา (สุ สวเน+ณฺห+อา) ลูกสะใภ้, สุณิสา. **สุณาตีติ สุณฺหา** ผู้เชื่อฟัง ชื่อว่าสุณหา (ลบสระหน้า). **สุณติ หึสตีติ สุณฺหา** ผู้เบียดเบียน (แม่สามี) ชื่อว่าสุณหา (สุณ หึสายํ+ห+อา, ลบสระหน้า). **กปฺปาสิกญฺจ โกเสยฺยํ โขมโกทุมฺพรานิ จ สสฺสุ สุณฺหาย ปาเหสิ**[๓] พระผุสดีสัสสุทรงส่งพระภูษากัปปาสิกพัตร โกสัยพัตร โขมพัตร และโกทุมพรพัตร ไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณิสา

สุณิสา (สุ สวเน+ณิส+อา) ลูกสะใภ้, สุณิสา. **สุณาตีติ สุณิสา** ผู้เชื่อฟัง ชื่อว่าสุณิสา (ลบสระหน้า). **กุลํ สุณาติ สนฺทหตีติ สุณิสา** ผู้เชื่อมโยงตระกูล ชื่อว่าสุณิสา (สุณ สนฺทาเน +อิส+อา, ลบสระหน้า). **ภริยา จ ธีตา จ สุณิสา จ เม**[๔] ภรรยา ธิดา และลูกสะใภ้ของข้าพเจ้า

หุสา (สุ สวเน+ส+อา) ลูกสะใภ้. **สุณาตีติ หุสา** ผู้เชื่อฟัง ชื่อว่าหุสา (อาเทศ สฺ เป็น หฺ, ลบสระหน้า)

มทฺที อหญฺหิ เต อยฺเย ปาเท วนฺทามิ เต หุสา.[๕]

หม่อมฉันมัทรีสะใภ้ของพระองค์ขอถวายบังคมใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เพคะ

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๕๑๕/๓๒๓ ๒ สํ.นิทาน. ๑๖/๗๑๓/๓๒๗ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐
๔ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๐/๒๒๑ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๕๔/๔๔๗

[๒๔๙] โสทริโย สคพฺโภ จ โสทโร สหโช ปุยต
มาตาปิตู เต ปิตโร ปุตฺตา ตุ ปุตฺตธีตโร.

พี่น้องร่วมท้อง ๔ ศัพท์

โสทริย (สมาโนทร+อิย) พี่น้องร่วมท้อง. **สมาโนทเร ชิโต โสทริโย** ผู้เกิดร่วมท้องมารดา ชื่อว่าโสทริยะ (อาเทศ สมาน เป็น ส, ลบสระหน้า). **โสทริโย เอกมาตุโก**[๑] พระภาดาร่วมพระอุทรพระชนนีเดียวกัน

สคพฺภ (สมาน+คพฺภ+ณ) พี่น้องร่วมท้อง. **สมาเน คพฺเภ ภโว สคพฺโภ** ผู้อยู่ในครรภ์เดียวกัน ชื่อว่าสคัพภะ (ลบ ณฺ, อาเทศ สมาน เป็น ส). **เอกทิวสํ สคพฺภํ อิตฺถึ กาลกตํ ทิสฺวา ฌาเปสฺสาม**[๒] วันหนึ่ง พวกเราเห็นหญิงผู้เป็นพี่น้องร่วมท้องตายแล้ว จึงทำฌาปนกิจ

โสทร (สมาโนทร+ณ) พี่น้องร่วมท้อง. **สมาโนทเร ชาโต โสทโร** ผู้เกิดร่วมท้องเดียวกัน ชื่อว่าโสทระ (อาเทศ สมาน เป็น ส, ลบ ณฺ และสระหน้า)

สหช (สหสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) พี่น้องร่วมท้อง, เพื่อนร่วมชาติ. **สห สมาโนทเร ชาโต สหโช** ผู้เกิดพร้อมกัน ชื่อว่าสหชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **สุทฺโธทนสฺส ปุตฺตสฺส กณฺฑโก สหโช อหุํ**[๓] ม้ากัณฐกะเป็นสหชาติกับพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ

มารดาและบิดา

ปิตุ (มาตุ+ปิตุ) มารดาและบิดา. **มาตาปิตู เต เทฺว ชนา ปิตโร วุจฺจนฺเต** มารดาและบิดาทั้ง ๒ คน ท่านเรียกว่าปิตุ. **มาตา จ ปิตา จ ปิตโร** มารดาและบิดา ชื่อว่าปิตุ. ลบ**มาตุ**ศัพท์ด้วยวิธีปุพพวิรูเปกเสสะ แม้ **มาตุ**ศัพท์จะถูกลบไปแล้ว เหลือเพียง **ปิตุ**ศัพท์เดียว แต่ยังมีเนื้อความของศัพท์ทั้ง ๒ อยู่ครบ **ปิตุ**ศัพท์เดียวในที่นี้แปลว่า มารดาและบิดา บทสำเร็จจึงเป็นปุงลิงค์ตาม **ปิตุ**ศัพท์ และเป็นพหุวจนะเสมอ (ปิตุ+โย, อาเทศ อุ เป็น อร, โย เป็น โอ)

บุตรและธิดา

ปุตฺต (ปุตฺต+ธีตุ) บุตรและธิดา. **ปุพฺเพ วิย ปุตฺโต จ ธีตา จ ปุตฺตา วุจฺจนฺเต** บุตรและธิดา ท่านเรียกว่าปุตตะ ให้ลบ **ธีตุ**ศัพท์ ด้วยวิธีปรวิรูเปกเสสะ เหมือนวิธีของ**ปิตุ**ศัพท์

[๒๕๐] สสฺรา สสฺสุสสุรา ภาตุภคินี ภาตโร
พาลตฺตํ พาลตา พาลฺยํ โยพฺพญฺญํ ตุ จ โยพฺพนํ.

แม่ยาย แม่สามี พ่อตา และพ่อสามี

สสุร (สสฺส+สสุร) แม่ยาย แม่สามี พ่อตา และพ่อสามี. **สสฺสุสสุรา สสุรา** แม่ยาย แม่สามี พ่อตา

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๖๕๑/๒๓๕ ๒ วิ.อฏฺ. ๓/๒๐ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๑/๑๓๖

และพ่อสามี ชื่อว่าสสฺุระ. **สสฺสุ จ สสฺุโร จ สสฺุราติ วุจฺจนฺเต** แม่ยาย แม่สามี พ่อตาและพ่อสามี ท่านเรียกว่าสสฺุระ. ลบ สสฺสุ ให้เหลือศัพท์เดียวเหมือนกับ ปิตุ ศัพท์

พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว

ภาตุ (ภาตุ+ภคินี) พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว. **ภาตุภคินี ภาตโร** พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว ชื่อว่าภาตุ. **ภาตา จ ภคินี จ ภาตโรติ วุจฺจนฺเต** พี่ชาย น้องชาย พี่สาว และน้องสาว ท่านเรียกว่าภาตุ. ลบ **ภคินี** ศัพท์ เหมือน**ปุตฺต**ศัพท์

ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก ๓ ศัพท์

พาลตฺต (พาล+ตฺต) ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก. **อสฺสสิตปสฺสสิตมตฺเตน ปณนฺตีติ พาลา** เด็กผู้มีเพียงลมหายใจออกหายใจเข้า ชื่อว่าพาละ (พล ปาณเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **พลียนฺเต สํวรียนฺเตติ วา พาลา** หรือเด็กผู้ที่เขาปกป้อง ชื่อว่าพาละ (พล สํวรเณ+ณ). **พาลสฺส ภาโว พาลตฺตํ** ความเป็นเด็ก ชื่อว่าพาลัตตะ

พาลตา (พาล+ตา) ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก. **พาลสฺส ภาโว พาลตา** ความเป็นเด็ก ชื่อว่าพาลตา

พาลฺย (พาล+ณฺย) ความเป็นเด็ก, วัยเด็ก. **พาลสฺส ภาโว พาลฺยํ** ความเป็นเด็ก ชื่อว่าพาลยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

วัยหนุ่ม, ความเป็นหนุ่ม ๒ ศัพท์

โยพฺพญฺญ (ยุว+ณฺย) วัยหนุ่ม, ความเป็นหนุ่ม. **ยุวสฺส ภาโว โยพฺพญฺญํ** ความเป็นหนุ่ม ชื่อว่าโยพพัญญะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ณฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **ตีณิ ภวสาตานิ โยพฺพญฺญํ อาโรคฺยํ ชีวิตํ**[๑] ความยินดีในภพมี ๓ อย่าง คือ ความเป็นหนุ่ม(ตลอดไป) ความไม่มีโรค และความมีชีวิตอยู่ (ไม่รู้จักตาย)

โยพฺพน (ยุว+ณ) วัยหนุ่ม, ความเป็นหนุ่ม. **ยุวสฺส ภาโว โยพฺพนํ** ความเป็นหนุ่ม ชื่อว่าโยพพนะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ลง นฺ อาคม). **โย โยพฺพเน โยพฺพนมโท โส สพฺพโส ปหีโย**[๒] ผู้ใดมัวเมาในความเป็นหนุ่มในวัยหนุ่ม ผู้นั้นเสื่อมแล้วทุกอย่าง

[๒๕๑] สุกฺกา ตุ ปลิตํ เกสา- ทโยถ ชรตา ชรา
ปุถุโก ปิลฺลโก ฉาโป กุมาโร พาล โปตกา.

ผมหงอก

ปลิต (ปจ ปาเก+อิต) ผมหงอก. **เย ชรากตา สุกฺกา เกสาทโย, เต ปลิตํ นาม**

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖/๓๔ ๒ องฺ.ติก. ๒๐/๔๗๘/๑๘๔

ผมเป็นต้นที่หงอกแล้ว ชื่อว่าปลิตะ. **ปจตีติ ปลิตํ** ผมที่หงอก ชื่อว่าปลิตะ (อาเทศ จฺ เป็น ลฺ)

สิรสฺมึ ปลิตํ ชาตํ ปพฺพชฺชํทานิ โรจหํ.[๑]

ผมหงอกเกิดขึ้นบนศีรษะแล้ว บัดนี้เราต้องการบรรพชา

ความแก่, ชรา ๒ ศัพท์

ชรตา (ชรา+ตา) ความแก่, ชรา. **ชรา เอว ชรตา** ความแก่นั่นแหละ ชื่อว่าชรตา (รัสสะ อา เป็น อ). **รูปสฺส ชรตา อตฺถิ**[๒] ความแก่แห่งรูปมีอยู่

ชรา (ชร วโยหานิมฺหิ+อ+อา) ความแก่, ชรา. **ชียนฺติ วุฑฺฒา ภวนฺตีติ ชรา** ความเป็นคนเฒ่าชรา ชื่อว่าชรา. **ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชรา ชีรณตา ขณฺฑิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตฺตจตา อายุโน สํหานิ อินฺทฺริยานํ ปริปาโก อยํ วุจฺจติ ชรา**[๓] ความแก่ชรา ฟันหัก ผมหงอก หนังเหี่ยวย่น อายุเสื่อม อินทรีย์หง่อมในหมู่สัตว์ นี้เรียกว่า ชรา

เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน ๖ ศัพท์

ปุถุก (ปุถ วิตฺถาเร+อุก) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **อตฺตโน พาลภาวํ ปุถติ ปตฺถรตีติ ปุถุโก** ผู้เผยความเป็นเด็กของตนออกไป ชื่อว่าปุถุกะ

ปิลฺลก (ปล คมเน+ณฺวุ) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **พาลภาวํ ปลติ คจฺฉตีติ ปิลฺลโก** ผู้ถึงความเป็นเด็ก ชื่อว่าปิลลกะ (ซ้อน ลฺ, อาเทศ อ เป็น อิ, ณฺวุ เป็น อก)

ฉาป (ฉุป สมฺผสฺเส+อ) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **ฉุปตีติ ฉาโป** ผู้สัมผัส ชื่อว่าฉาปะ (อาเทศ อุ เป็น อา). **ฉาโป โหมิ**[๔] ฉันยังเป็นเด็ก

กุมาร (กุมาร กีฬายํ+อ) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **กุมารติ กีฬตีติ กุมาโร** ผู้กำลังสนุกสนาน ชื่อว่ากุมาระ. **กามิยตีติ กุมาโร** ผู้ที่มารดาและบิดาปรารถนา ชื่อว่ากุมาระ (กมุ อิจฺฉายํ+อาร, อาเทศ อ เป็น อุ). **กุํ ปฐวึ ขรติ วิเลขตีติ กุมาโร** ผู้ขีดเขียนพื้นดินเล่น ชื่อว่ากุมาระ (กุสทฺทูปปท+ขร วิเลขเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ขฺ เป็น มฺ). **กุยํ ภูมิยํ รมตีติ กุมาโร** ผู้ชอบเล่นที่พื้นดิน ชื่อว่ากุมาระ (กุสทฺทูปปท+รมุ กีฬายํ+ณ, กลับ รมฺ เป็น มรฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ราหุโล กุมาโร ภควนฺตํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิ**[๕] พระราหุลราชกุมารตามเสด็จพระผู้มีพระภาค

พาล (พล ปาณเน+ณ) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **อสฺสาสปสฺสาสมตฺเตน พลติ อนตีติ พาโล** ผู้เพียงหายใจออกหายใจเข้า ชื่อว่าพาละ. **พาลิยเต สํวริยเตติ พาโล** ผู้ที่มารดาบิดาคุ้มครอง ชื่อว่าพาละ (พล สํวรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เทฺว อตฺเถ**

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๑๙/๕๖๐ ๒ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๕๐๔/๑๘๗ ๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑๔๗/๑๒๘
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๒๖๒/๑๑๖ ๕ วิ.มหา. ๔/๑๑๘/๑๖๘

ลาตีติ พาโล ผู้ถือเอาเนื้อความ ๒ อย่าง ชื่อว่าพาละ (ทฺวิสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, อาเทศ ทฺวิ เป็น พา). **อตฺตตฺถปรตฺถสงฺขาเต เทฺว อตฺเถ ลุนาตีติ พาโล** ผู้ตัดประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ตนและคนอื่น ชื่อว่าพาละ (ทฺวิสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ, อาเทศ ทฺวิ เป็น พา). **ทฺวีหิ มาตาปิตูหิ ลาตพฺโพติ พาโล** ผู้ที่มารดาและบิดาทั้ง ๒ พาไป ชื่อว่าพาละ (ทฺวิสทฺทูปปท+ลา คหเณ+อ, อาเทศ ทฺวิ เป็น พา, ลบสระหน้า)

โปตก (ปุ ปวเน+ต+ก) เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน. **ปุนิยตีติ โปตโก** ผู้ที่มารดาและบิดาชำระล้าง ชื่อว่า โปตกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **ปุนาตีติ โปตโก** ผู้สะอาด ชื่อว่าโปตกะ. **สตฺถาทีหิ โปเสตพฺโพติ โปตโก** ผู้ที่มารดาและบิดาพร่ำสอนด้วยตำราเป็นต้น ชื่อว่าโปตกะ (ปุส โปสเน+ณฺวุ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, สฺ เป็น ตฺ). ในอิตถีลิงค์มีรูปเป็น โปตกี. **สา โปตกํ ชเนสิ**[๑] แม่ไก่นั้น ฟักไข่เป็นลูกเจี๊ยบ

เด็กเล็กมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โปต, สาว, สาวก, อพฺภก, ฑิมฺภ, สุสุก, สุสุ**

[๒๕๒] อตฺตานสยุตฺตาน- เสยฺยกา ถนโป ปิ จ.

เด็กอ่อน ๓ ศัพท์

อุตฺตานสย (อุตฺตานสทฺทูปปท+สี สเย+อ) เด็กอ่อน, เด็กทารก. **อุตฺตานํ สยตีติ อุตฺตานสโย** ผู้นอนหงาย ชื่อว่าอุตตานสยะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

อุตฺตานเสยฺยก (อุตฺตานสทฺทูปปท+สี สเย+เณฺยย+ก) เด็กอ่อน, เด็กทารก. **อุตฺตานํ สยตีติ อุตฺตานเสยฺยโก** ผู้นอนหงาย ชื่อว่าอุตตานเสยยกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ทหโร กุมาโร มนฺโท อุตฺตานเสยฺยโก หตฺเถน วา ปาเทน วา องฺคารํ อกฺกมิตฺวา ขิปฺปเมว ปฏิสํหรติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เหมือนเด็กทารกยังอ่อนนอนหงาย ถูกถ่านไฟด้วยมือหรือด้วยเท้าแล้ว รีบหดคู้เข้าโดยเร็ว

ถนป, ฑิมฺภ (ถนสทฺทูปปท+ปา ปาเน+อ) เด็กอ่อน, เด็กทารก. **ถนํ ปิวตีติ ถนโป** เด็กผู้ยังดื่มนมอยู่ ชื่อว่าถนปะ (ลบสระหน้า)

[๒๕๓] ตรุโณ จ วยฏฺโฐ จ ทหโร จ ยุวา สุสุ
มาณโว ทารโก จาถ สุกุมาโร สุเขธิโต.

คนหนุ่ม, คนวัยหนุ่ม ๗ ศัพท์

ตรุณ (ตร ตรเณ+อุณ) คนหนุ่ม. **พาลภาวํ ตรตีติ ตรุโณ** ผู้ข้ามความเป็นเด็กไป ชื่อว่าตรุณะ. **อยํ เทว อมฺหากํ ชีวโก เวชฺโช ตรุโณ ภทฺรโก**[๓] ข้าแต่สมมุติเทพ หมอชีวกของพวกเรา

---

๑ วิ.จุลฺล. ๖/๑๓๒/๕๙ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๔๖/๕๘๖ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๓๑/๑๗๗

ผู้นี้ยังหนุ่ม ทรงคุณวุฒิ

วยฏฺฐ (วยสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) คนหนุ่ม. **วยสิ โยพฺพเน ติฏฺฐตีติ วยฏฺโฐ** ผู้ดำรงอยู่ในวัยหนุ่ม ชื่อว่าวยัฏฐะ (ซ้อน ฏ, ลบสระหน้า)

ทหร (ทุ+หร หรเณ+อ) คนหนุ่ม. **ทุฏฺฐุ อโสสณํ องฺคํ หรตีติ ทหโร** ผู้นำอวัยวะให้เติบโตขึ้นไปอีกได้ยาก ชื่อว่าทหระ. **โทรกฺขมาโน หริตพฺโพติ ทหโร** ผู้รักษาไว้ไม่ดีจะถูกชรานำไป ชื่อว่าทหระ (อาเทศ อุ เป็น อ)

ทหรา ตุวํ รูปวตี อหญฺจ ทหโร สุสุ.[๑]

เธอเป็นสาวสวย และฉันก็ยังหนุ่มแน่น

ยุว (ยุ มิสฺสเน+อุว) คนหนุ่ม. **ยวตีติ ยุวา** ผู้มีวัยผสมกัน (ระหว่างเด็กกับผู้ชรา) ชื่อว่ายุวะ (ลบสระหน้า). **มิสฺสิภาวํ ยวติ คจฺฉตีติ ยุวา** ผู้ไปสู่ความเป็นวัยผสมกัน ชื่อว่ายุวะ (ยุ มิสฺสเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อุว). **สุภวเสน ยุวติ คจฺฉตีติ ยุวา** ผู้ไปด้วยความงาม ชื่อว่ายุวะ (ยุ คติมฺหิ+อ, อาเทศ อุ เป็น อว, รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา)

ทหรา ตุวํ รูปวตี อหํปิ ทหโร ยุวา.[๒]

เธอเป็นสาวงาม และฉันก็เป็นหนุ่มแน่น

สุสุ (สส คติหึสาปาณเนสุ+อุ) คนหนุ่ม. **สสติ ชีวตีติ สุสุ** ผู้ยังหายใจอยู่ ชื่อว่าสุสุ (อาเทศ อ เป็น อุ). **อหญฺจ ทหโร สุสุ**[๓] ฉันเป็นหนุ่มแน่น

มาณว, มาณวก (มนุ+ณว+ก) คนหนุ่ม, หนุ่มน้อย. **มนุโน อปจฺจํ มานโว มาณวโก จ** ลูกของมนุ ชื่อว่ามาณวะและมาณวกะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **สุปฺปิยสฺส ปน ปริพาชกสฺส อนฺเตวาสี พฺรหฺมทตฺโต มาณโว อเนกปริยาเยน พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสติ**[๔] พรหมทัตตมาณพศิษย์ของสุปปิยปริพาชกกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าโดยอเนกปริยาย. **อญฺญตโร มาณวโก อุปฺปลวณฺณาย ภิกฺขุนิยา ปฏิพทฺธจิตฺโต โหติ**[๕] มาณพคนหนึ่งมีจิตปฏิพัทธ์ต่อนางอุบลวรรณาภิกษุณี

ทารก (ทร วิทารเณ+ณฺวุ) คนหนุ่ม, เด็กหนุ่ม, หนุ่มน้อย. **กีฬาวเสน ภูสฺมึ อรติ วิเลขตีติ ทารโก** ผู้ขีดเขียนเล่นที่พื้นดิน ชื่อว่าทารกะ (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ทฺวีหิ มาตาปิตูหิ สทฺธึ อรติ คจฺฉตีติ ทารโก** ผู้ไปพร้อมกับมารดาและบิดาทั้ง ๒ ชื่อว่าทารกะ (ทฺวิสทฺทูปปท+อร คมเน+ณฺวุ, อาเทศ ทฺวิ เป็น ท, ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

อาโสฬสา ภเว พาโล ตรุโณ ตุ ตโต ภเว,
วุทฺโธ ตุ สตฺตตฺยายุมฺหา ตีณิ วยานิ ลกฺขเย.

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๓๒/๑๙๒ ๒ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๕๓/๔๖๑ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๓๒/๑๙๒
๔ ที.สีล. ๙/๑/๑ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๕๕/๖๔

นักศึกษาพึงกำหนดวัยไว้ ๓ วัย คือ ตั้งแต่แรกเกิดถึงอายุ ๑๖ ปี จัดเป็นวัยพาละ(วัยเด็ก) อายุตั้งแต่ ๑๗ ถึง ๗๐ ปี จัดเป็นวัยตรุณะ(วัยหนุ่ม, วัยกลางคน) อายุตั้งแต่ ๗๐ ปีขึ้นไป จัดเป็นวัยวุทธะ(วัยชรา)

เด็กเกิดมามีความสุข, ลูกผู้ดี ๒ ศัพท์

สุกุมาร (สุข+กุมาร) เด็กเกิดมามีความสุข, ลูกผู้ดี. **สุโข กุมาโร สุกุมาโร** เด็กที่มีความสุข ชื่อว่าสุกุมาระ (ลบ ข)

สุเขธิต, สุโขจิต (สุขสทฺทูปปท+เอธ วฑฺฒเน+อิ+ต) เด็กเกิดมามีความสุข, ลูกผู้ดี. **สุเขน เอธติ วฑฺฒตีติ สุเขธิโต** เด็กผู้เติบโตขึ้นด้วยความสุข ชื่อว่าสุเขธิตะ. **สุขํ อุจิตํ สมฺปิณฺฑิตํ เอตฺถาติ สุโขจิโต** ผู้มีความสุขรวมกันอยู่ในตัว ชื่อว่าสุโขจิตะ (สุขสทฺทูปปท+อุจ สมวาเย+อิ+ต, วุทธิ อุ เป็น โอ). **กิจฺฉา ลทฺโธ อยํ ปุตฺโต สุขุมาโล สุเขธิโต**[๑] บุตรของข้าพระองค์นี้เป็นสุขุมาลชาติ เจริญเติบโตขึ้นมาด้วยความสุข เป็นบุตรที่ข้าพระองค์ได้มาโดยยาก

[๒๕๔] มหลฺลโก จ วุฑฺโฒ จ เถโร ชิณฺโณ จ ชิณฺณโก
อคฺคโช ปุพฺพโช เชฏฺโฐ กนิโย กนิฏฺโฐนุโช.

ผู้เจริญ, ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า ๕ ศัพท์

มหลฺลก (มหนฺตสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+ณฺวุ) ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า, ผู้มีอายุมาก. **อายุมหตฺตํ ลาตีติ มหลฺลโก** ผู้ถือเอาอายุมาก ชื่อว่ามหัลลกะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ซ้อน ลฺ, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ชิณฺโณทานิ ภนฺเต ภควา วุฑฺโฒ มหลฺลโก**[๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลานี้พระผู้มีพระภาคทรงชราภาพ มีอายุมากแล้ว

วุฑฺฒ, วุทฺธ (วฑฺฒ วฑฺฒเน+ต) ผู้เจริญ, ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า. **วฑฺฒตีติ วุฑฺโฒ** ผู้เจริญ ชื่อว่าวุฑฒะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ต เป็น ฒ, ฑฺฒ เป็น ฑฺ). **ทลิทฺโท ยาจโก วุฑฺโฒ พฺราหฺมโณ ฆรมาคโต**[๓] พราหมณ์เฒ่ายาจกผู้ยากไร้มาสู่เรือน

เถร (ฐา คตินิวตฺติยํ+อิร) พระเถระ, ผู้ชรา, ผู้เฒ่า, ผู้เจริญ. **ฐาติ ปวตฺตตีติ เถโร** ผู้ยังเป็นไปอยู่ ชื่อว่าเถระ (อาเทศ ฐ เป็น ถ, อิ เป็น เอ). **ถิเรหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต เถโร** ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งหลายอันมั่นคง ชื่อว่าเถระ (ถิร+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ถิรตีติ เถโร** ผู้มั่นคง ชื่อว่าเถระ (ถิร ทฬฺหิยํ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ถวติ สิณฺจตีติ เถโร** ผู้น่ายกย่อง ชื่อว่าเถระ (ถุ อภิตฺถเว+อิร, อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **คณฺหาตุ ภนฺเต เถโร ปตฺตํ**[๔] ท่านผู้เจริญ นิมนต์พระเถระรับบาตร

---

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๖๓/๓๓๘ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๑/๑๒๗ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๙๘/๔๓
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๒/๑๑๑

ชิณฺณ (ชร วโยหานิมฺหิ+ต) ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า. **ชรตีติ ชิณฺโณ** ผู้แก่เฒ่า ชื่อว่าชิณณะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น อินฺน, นฺน เป็น ณฺณ). **ตฺวํ ชิณฺโณ วุฑฺโฒ มหลฺลโก ตถาคตสฺส สงฺขิตฺเตน โอวาทํ ยาจสิ**[๑] ท่านแก่เฒ่าอายุมากแล้ว จงทูลขอพระโอวาทต่อพระตถาคตโดยย่อ

ชิณฺณก (ชร วโยหานิมฺหิ+ต+ก) ผู้ชรา, คนแก่, ผู้เฒ่า. **ชิณฺโณเยว ชิณฺณโก** ผู้ชรานั่นแหละ ชื่อว่าชิณณกะ

โย มาตรํ วา ปิตรํ วา ชิณฺณกํ คตโยพฺพนํ
ปหุสนฺโต น ภรติ ตํ ปราภวโต มุขํ.[๒]

บุคคลผู้มีข้าวของเพียงพอ(ร่ำรวยแล้ว) ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่ชรา ล่วงวัยหนุ่มสาวไปแล้ว นั่นเป็นปากทางแห่งความเสื่อม

พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ๓ ศัพท์

อคฺคช (อคฺคสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน. **อคฺเค ปุเร กาเล ชายตีติ อคฺคโช** ผู้เกิดก่อน ชื่อว่าอัคคชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

ปุพฺพช (ปุพฺพสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดขึ้นก่อน. **ปุพฺเพ กาเล ชายตีติ ปุพฺพโช** ผู้เกิดก่อน ชื่อว่าปุพพชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

เอเตสํ ปุพฺพโช อาสึ หิริสุกฺกมุปาคโต
ภวํ ทิสฺวาน ภยโต เนกฺขมฺมาภิรโต อหํ.[๓]

เราเป็นพี่คนโตของน้องชายหญิงเหล่านี้ ผู้ประกอบด้วยความละอายและทำกรรมขาวสะอาด เห็นภพโดยเป็นภัย ยินดียิ่งแล้วซึ่งการออกบวช

เชฏฺฐ (วุฑฺฒ+อิฏฺฐ) ผู้เจริญที่สุด, พี่ชาย, ผู้เกิดก่อน, สิ่งที่เกิดก่อน. **อยญฺจ วุฑฺโฒ อยญฺจ วุฑฺโฒ, อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺโฒติ เชฏฺโฐ** บุคคลนี้เป็นผู้เจริญ และบุคคลนี้ก็เป็นผู้เจริญ (แต่)บุคคลนี้เป็นผู้เจริญยิ่งกว่าบุคคลเหล่านี้ จึงชื่อว่าเชฏฐะ (อาเทศ วุฑฺฒ เป็น ช, ลบสระหน้าแล้วอาเทศ อิ เป็น เอ). **รญฺโญ ขตฺติยสฺส มุทฺธาภิสิตฺตสฺส เชฏฺโฐ ปุตฺโต โหติ**[๔] พระขัตติยราชทรงได้รับมุทธาภิเษกแล้ว มีพระโอรสผู้เจริญที่สุดอยู่พระองค์หนึ่ง

น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง ๓ ศัพท์

กนิย (ยุว+อิย) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อยญฺจ ยุวา อยญฺจ ยุวา, อยมิเมสํ วิเสเสน ยุวาติ กนิโย** บุคคลนี้เป็นคนหนุ่ม และบุคคลนี้ก็เป็นคนหนุ่ม (แต่)บุคคลนี้เป็นคนหนุ่มยิ่งกว่าคนเหล่านี้ จึงชื่อว่ากนิยะ (อาเทศ ยุว เป็น กน)

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๕๗/๓๓๕ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๔๓๔๗ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๔/๕๘๓
๔ องฺ.ติก. ๒๐/๔๕๒/๑๓๖

กนิฏฺฐ (ยุว+อิฏฺฐ) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อยญฺจ ยุวา อยญฺจ ยุวา, อยมิเมสํ วิเสเสน ยุวาติ กนิฏฺโฐ** บุคคลนี้เป็นคนหนุ่ม และบุคคลนี้ก็เป็นคนหนุ่ม (แต่)บุคคลนี้เป็นคนหนุ่มยิ่งกว่าคนเหล่านี้ จึงชื่อว่ากนิฏฐะ (อาเทศ ยุว เป็น กน, ลบสระหน้า). **มณิกณฺโฐ นาคราชา คงฺคํ นทึ อุตฺตริตฺวา เยน กนิฏฺโฐ อิสิ เตนุปสงฺกมิ**[1] พญานาคมีแก้วมณีอยู่ที่คอขึ้นจากแม่น้ำคงคาแล้ว เข้าไปหาฤษีผู้น้องถึงที่อยู่

อนุช (อนุ+ชน ชนเน+กฺวิ) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อนุ ปจฺฉากาเล ชาโต อนุโช** ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่าอนุชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

น้องชายมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชฆญฺญช, อปรช**

ชฆญฺญช (ชฆญฺญสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **ชฆญฺเญ ปจฺฉากาเล ชาโต ชฆญฺญโช** ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่าชฆัญญชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

อปรช (อปรสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) น้องชาย, ผู้เกิดภายหลัง. **อปรสฺมึ ปจฺฉากาเล ชาโต อปรโช** ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่าอปรชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

[๒๕๕] วลิตฺตโจ ตุ วลิโน ตีสุตฺตานสยาทโย.

ผู้มีผิวหนังเหี่ยวย่น ๒ ศัพท์

วลิตฺตจ (วลิ+ตจ+ณ) ผู้มีผิวหนังหย่อน, ผู้มีผิวหนังเหี่ยวย่น. **วลิ สิถิลํ ตโจ จมฺมํ อสฺสาติ วลิตฺตโจ** ผู้มีหนังเหี่ยวย่น ชื่อว่าวลิตตจะ (ลบ ณฺ, ซ้อน ตฺ). **ชราวาตปฺปหาเรน โสสิตมํสโลหิตตาย วลิโย ตจมฺหิ อสฺสาติ วลิตฺตโจ**[2] ผู้มีความเหี่ยวย่นที่ผิวหนัง เพราะถูกลมชรากระทบให้เนื้อและเลือดเหือดแห้ง จึงชื่อว่าวลิตตจะ

วลิน (วลิ+อิน) ผู้มีหนังหย่อนยาน. **วลิ จมฺมเมตสฺสตฺถีติ วลิโน** ผู้มีหนังหย่อนยาน ชื่อว่าวลินะ. **ตีสุ อุตฺตานสยาทโย** ตั้งแต่ **อุตฺตานสย**ศัพท์ ในคาถาที่ ๒๕๒ ถึง **วลิน**ศัพท์ในคาถามรา ๒๕๕ นี้ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **อุตฺตานสโย พาโล, อุตฺตานสยา กุมารี, อุตฺตานสยํ นปุํสกํ.**

[๒๕๖] สีโสตฺตมงฺคานิ สิโร มุทฺธา จ มตฺถโก ภเว
เกโส ตุ กุนฺตโล วาโล- ตฺตมงฺครุหมุทฺธชา.

ศีรษะ, หัว ๕ ศัพท์

สีส (สิ สเย+ส) ศีรษะ, หัว. **อูกาทโย สยนฺติ เอตฺถาติ สีโส** หัวเป็นที่นอนของเหาเป็นต้น ชื่อว่าสีสะ. **เกเส สิโนติ เอตฺถาติ สีโส** หัวเป็นที่ให้ผมติดอยู่ ชื่อว่าสีสะ (สิ พนฺธเน+ส, ทีฆะ อิ เป็น อี). **สีเส มยฺหํ นิปตนฺติ**[3] ตกลงที่ศีรษะของข้าพเจ้า

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๙/๓๓๓ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๓๘๘/๔๑๓ ๓ ขุ.เปต. ๒๖/๑๓๖/๒๕๘

อุตฺตมงฺค (อุตฺตม+องฺค) ศีรษะ, หัว. **องฺเคสุ อุตฺตโม อุตฺตมงฺคํ** อวัยวะส่วนที่สูงสุด ชื่อว่าอุตตมังคะ. **อุตฺตโม จ ตํ องฺคญฺจาติปิ อุตฺตมงฺคํ** ส่วนที่สูงที่สุดนั้นเป็นอวัยวะด้วย ชื่อว่าอุตตมังคะ. **สีสญฺจ อุตฺตมงฺคญฺจ สีโสตฺตมงฺคานิ** สีสะและอุตตมังคะ ชื่อว่าสีโสตตมังคะ. **อุโภหิ หตฺเถหิ ปฏิคฺคเหตฺวา อุตฺตมงฺเค สิรสิ ปติฏฺฐาเปยฺย**[๑] ใช้มือทั้ง ๒ จับยกขึ้นตั้งไว้บนศีรษะ

สิร (สิ เสวายํ+ร) ศีรษะ, หัว. **เสวนฺติ เอเตนาติ สิโร** ศีรษะยอมรับได้(ด้วยการผงก) ชื่อว่าสิระ. **สียติ พนฺธียตีติ สิโร** ศีรษะที่คอเชื่อมต่อเอาไว้ ชื่อว่าสิระ (สิ พนฺธเน+ร). **สิรศัพท์นี้เป็น**มโนคณาทิคณศัพท์. **สติ คีวา สิโร ปญฺญา**[๒] สติเป็นคอ ปัญญาเป็นศีรษะ

มุทฺธ (มุท โตเส+ธ) ศีรษะ, หัว. **อูกาทโย มุทติ โตสติ เอตฺถาติ มุทฺธา** ศีรษะเป็นที่ซึ่งเหาเป็นต้นพากันยินดี ชื่อว่ามุทธะ (รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา). **เอตฺเถว เต สตฺตธา มุทฺธา ผลิสฺสติ**[๓] ศีรษะของท่านจักแตก ๗ เสี่ยงในที่นี้แหละ

มตฺถก (มส อามสเน+ตฺถ+ก) ศีรษะ, หัว. **มสติ อามสตีติ มตฺถโก** ศีรษะที่ลูบคลำได้ ชื่อว่ามัตถกะ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุ). **มสิยติ อามสิยตีติ มตฺถโก** ศีรษะที่บุคคลลูบคลำ (บ่อยๆ) ชื่อว่ามัตถกะ (มสิ อามสเน+ตฺถ+ก). **ทุติโย มุสโล ปริปติตฺวา อญฺญตรสฺส ทารกสฺส มตฺถเก อวตฺถาสิ**[๔] สากอันที่ ๒ ตกหล่นลงบนศีรษะของเด็กคนหนึ่ง

ผม, เกศ, เกศา ๕ ศัพท์

เกส (ก+สิ สเย+อ) ผม, เกศ, เกศา. **เก มตฺถเก เสติ ติฏฺฐตีติ เกโส** ผมที่ตั้งอยู่บนศีรษะ ชื่อว่าเกสะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบสระหน้า). **น ภิกฺขเว ทีฆา เกสา ธาเรตพฺพา โย ธาเรยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส**[๕] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรไว้ผมยาว ผู้ไว้ต้องอาบัติทุกฏ

กุนฺตล (กติ เฉทเน+อล) ผม, เกศ, เกศา. **กุนฺตียเต ฉินฺทียเตติ กุนฺตโล** ผมที่ถูกตัด ชื่อว่ากุนตละ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, อ เป็น อุ)

วาล (วล สํวรเณ+ณ) ผม, เกศ, เกศา. **วลียเต สํวรียเตติ วาโล** ผมที่บุคคลรักษาไว้ ชื่อว่าวาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อุตฺตมงฺครุห (อุตฺตมงฺคสทฺทูปปท+รุห ชนเน+อ) ผม, เกศ, เกศา. **อุตฺตมงฺเค สีเส รุหตีติ อุตฺตมงฺครุโห** ผมที่งอกขึ้นบนศีรษะ ชื่อว่าอุตตมังครุหะ

อุตฺตมงฺครุหา มยฺหํ อิเม ชาตา วโยหรา
ปาตุภูตา เทวทูตา ปพฺพชฺชาสมโย มม.[๖]

ผมของเราเหล่านี้นำวัยไป (หงอกแล้ว) เทวทูตปรากฏขึ้นแล้ว เป็นเวลาบวชของเรา

---

๑ วิ.จูฬ. ๗/๕๑๗/๓๒๖ ๒ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๑๔/๓๘๗ ๓ ที.สีล. ๙/๑๕๑/๑๒๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๗/๑๔๘ ๕ วิ.จูฬ. ๗/๑๓/๖ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๙/๓

มุทฺธช (มุทฺธสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ผม, เกศ. **มุทฺธนิ ชายตีติ มุทฺธโช** ผมที่เกิดขึ้นบนศีรษะ ชื่อว่ามุทธชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **กาฬกา ภมรวณฺณสทิสา เวลฺลิตคฺคา มม มุทฺธชา อหุํ**[1] ผมที่ดำสนิท(ดำขลับ) เช่นกับสีของแมลงภู่ของเรา มีปลายหงอกเสียแล้ว

ผมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **จิกุร, กจ**

[๒๕๗] **ธมฺมิลฺโล สํยตา เกสา กากปกฺโข สิขณฺฑโก**
ปาโส หตฺโถ เกสจเย ตาปสานํ ตหึ ชฏา.

กระหมวดผม, มุ่นผม

ธมฺมิลฺล (ธร พนฺธเน+อิล) กระหมวดผม. **กสุมคพฺภา เกสจูฬา มุตฺติกาทินา พหิ สํยตา สนฺถตา ธมฺมิโล นาม** ผมที่กระหมวดเป็นพุ่มแล้วรัดไว้ด้วยสร้อยมุกเป็นต้น ชื่อว่าธัมมิลละ. **เอกโต กตฺวา ธรียติ พนฺธียตีติ ธมฺมิลฺโล** มวยผมที่เขากระหมวดพันไว้เป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าธัมมิลละ (อาเทศ ธรฺ เป็น ธมฺมฺ, ซ้อน ลฺ)

ผมสั้น, ผมจุก, ผมแกละ, ผมเปีย ๒ ศัพท์

กากปกฺข (กาก+ปกฺข) ผมสั้น, ผมจุก, ผมแกละ. **กากานํ ปกฺขสณฺฐานตฺตา กากปกฺโข** ผมเปีย ชื่อว่ากากปักขะ เพราะรูปทรงเหมือนปีกกา

สิขณฺฑก (สิขณฺฑ+ก) ผมสั้น, ผมจุก, ผมแกละ, ผมเปีย. **สิเนติ พนฺธตีติ สิขณฺโฑ** ผมที่ถักกัน (หรือผมเปีย) ชื่อว่าสิขัณฑะ (สิ พนฺธเน+ขณฺฑ). **อูกาทโย สยนฺติ เอตฺถาติ สิขณฺโฑ** ผมจุกเป็นที่ให้เหาเป็นต้นนอนอยู่ ชื่อว่าสิขัณฑะ (สิ สเย+ขณฺฑ). **สิขณฺโฑ เอว สิขณฺฑโก** ผมจุกนั่นแหละ ชื่อว่าสิขัณฑกะ

มวยผม ๒ ศัพท์

ปาส (ปา รกฺขเณ+ส) มวยผม. **ปาโส หตฺโถ จ อิเม เทฺว เกสจเย เกสปริยายโต ปเร หุตฺวา เกสานํ กลาเป วตฺตนฺติ** ปาสศัพท์และ**หตฺถ**ศัพท์ทั้ง ๒ ใช้ในมวยผมที่เกล้าเป็นมวยนอกจากผมปรกติ. **อวยเว ปาติ รกฺขตีติ ปาโส** มวยผมที่รักษาอวัยวะไว้ ชื่อว่าปาสะ. **ปสติ พนฺธติ อเนนาติ ปาโส** มวยที่พันผมไว้ ชื่อว่าปาสะ (ปส พนฺธเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

หตฺถ (หน คติยํ+ถ) มวยผม. **อวยวานิ หนนฺติ เอตฺถาติ หตฺโถ** มวยผมที่อวัยวะ(มือ)ไปถึง ชื่อว่าหัตถะ (อาเทศ นฺ เป็น ตฺ). **อิมา ตว เกสหตฺเถ รตนมาลา**[2] พวกรัตนะเหล่านี้ที่มวยผมของเธอ

---

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๗/๔๗๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๖๓/๑๘๔

ชฎา, ผมเกล้าเป็นชฎา

ชฎา (ชฎ ชฏเน+อ+อา) ชฎา, ผมเกล้าเป็นชฎา. **ตาปสานํ วตีนํ ชฏิลานํ ตหึ เกสจเย ชฎาสทฺโท วุจฺจติ** ชฎาศัพท์ท่านกล่าวใช้ในมวยผมของพวกฤษี. **ชฏตีติ ชฎา** ผมที่เบียดพันกัน ชื่อว่าชฎา. **ชฎา อสฺส สนฺตีติ ชฏิโล**[๑] ผู้มีมวยผม ชื่อว่าชฏิละ

[๒๕๘] **ถิยํ เวณี ปเวณี จ อโถ จูฬา สิขา สิยา**
สีมนฺโต ตุ มโต นาริ- เกสมชฺฌมฺหิ ปทฺธติ.

ช้องผม ๒ ศัพท์

เวณี (วี ปชเน+ณี) ช้องผม. **โปสิตภตฺตาทีหิ พนฺธิยเต เอตฺถาติ เวณี** ช้องผมที่สามีผู้เลี้ยงดูเป็นต้นผูกให้ ชื่อว่าเวณี (วุทธิ อี เป็น เอ)

ปเวณี (ป+วี ตนฺตสนฺตาเน+ณี) ช้องผม. **ปกาเรน วีนาติ ปเวณี** ผมที่เบียดพันกันอย่างนั้น ชื่อว่าปเวณี (วุทธิ อี เป็น เอ). **ถิยํ** ทั้ง**เวณี**ศัพท์และ**ปเวณี**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์

ผมจุก ๒ ศัพท์

จูฬา (จูฬ สญฺโจทเน+อ+อา) ผมจุก. **จูฬตีติ จูฬา** ผมที่ตั้งขึ้น ชื่อว่าจูฬา (ลบสระหน้า)

สิขา (สิ พนฺธเน+ข+อา) ผมจุก. **สิเนติ พนฺธตีติ สิขา** ผมที่ถักกัน ชื่อว่าสิขา (สิ พนฺธเน+ข+อา, ลบสระหน้า). **อูกาทโย สยนฺติ เอตฺถาติ สิขา** ผมจุกเป็นที่ให้เหาเป็นต้นนอนอยู่ ชื่อว่าสิขา (สิ สเย+ข+อา, ลบสระหน้า)

ผมแสก

สีมนฺต (สีม+อนฺต) ผมแสก. **นารีนํ เกสมชฺฌมฺหิ ปทฺธติ อุชุคตมคฺโค สีมนฺโตติ มโต กถิโต** ร่องเส้นตรงอยู่กลางผมของผู้หญิง ท่านเรียกว่าสีมันตะ (รอยแสกกลาง). **สีมสฺส อนฺโต สีมนฺโต** ที่สุดตีนผม(โคนผม) ชื่อว่าสีมันตะ. **นาริเกสมชฺเฌ สยตีติ สีมนฺโต** รอยแสกที่นอนพาดอยู่กลางผมผู้หญิง ชื่อว่าสีมันตะ (สี สเย+มอาคม+อนฺต)

ขน ๓ ศัพท์

โลม (ลู เฉทเน+ม) ขน. **วฑฺฒมานํ ลูยเตติ โลมํ** ขนที่ถูกตัดความเจริญ (คือไม่ยาวออกไปเหมือนผม) ชื่อว่าโลมะ (วุทธิ อู เป็น โอ). **อตฺถิ อิมสฺมึ กาเย เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ** ...[๒] ในร่างกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง...

ตนุรุห (ตนุสทฺทูปปท+รุห ชนเน+อ) ขน. **ตนุมฺหิ รุหตีติ ตนุรุหํ** ขนที่งอกขึ้นบนร่างกาย

---

๑ ขุ.อฎฺ. ๕๑/๑๕๐/๑๔๓ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘

ชื่อว่าตนุรุหะ

โรม (รุห ชนเน+ม) ขน. **รุหตีติ โรโม** ขนที่งอกขึ้น ชื่อว่าโรมะ (ลบ หฺ ที่สุดธาตุ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โรมา สิตฺถา นขา ทีฆา ฉินฺทนฺตงฺคุลิกา ทุกฺขา**[๑] ขนหงอก เล็บยาว เล็บก็ตัด ลำบาก

[๒๕๙] **โลมํ ตนุรุหํ โรมํ ปมฺหํ ปขุมมกฺขิคํ**
มสฺสุ วุตฺตํ ปุมมุเข ภู ตฺวิตฺถี ภมุโก ภมุ.

ขนตา ๓ ศัพท์

ปมฺห (ป+มา ปริมาเณ+ห) ขนตา. **ปมิโนติ เอเตนาติ ปมฺหํ** ขนตาที่ใช้นับ (พอนับได้) ชื่อว่าปัมหะ (ลบ อา). **ปกาเรน อมติ ปวตฺตตีติ ปมฺหํ** ขนตาที่เป็นไปอย่างนั้น ชื่อว่าปัมหะ (ป+อม ปวตฺตเน+ห). **รตฺตุปฺปลอคฺคสทิสานิ ปมฺหานิ ตว**[๒] ขนตาของท่านเป็นเช่นกับปลายดอกอุบลแดง

ปขุม (ปกฺข+อุม) ขนตา. **อกฺขิโน ปกฺขทฺวเย ชาตํ ปขุมํ** ขนที่เกิดขึ้นตรงขอบตาทั้ง ๒ ด้าน ชื่อว่าปขุมะ (ลบ กฺ). **ปขุมสทฺโท หิ โลเก อกฺขิทลโลเมสุ นิรุฬฺโห**[๓] **ปขุม**ศัพท์ หมายถึงขนที่งอกขึ้นที่ขอบหนังตาของสัตว์โลก

อกฺขิค (อกฺขิ+ค) ขนตา. **อกฺขิมฺหิ ชาตํ โลมํ อกฺขิคํ** ขนที่เกิดตรงขอบหนังตา ชื่อว่าอักขิคะ

หนวด, เครา

มสฺสุ (มส อาสเน+สุ) หนวด, เครา. **ปุมมุเข ปุริสานํ มุเข วุตฺตํ โลมํ มสฺสุ นาม** ขนที่งอกขึ้นบนใบหน้าของผู้ชาย ท่านเรียกว่ามัสสุ. **มสียติ อามสียตีติ มสฺสุ** หนวดที่ผู้ชายลูบคลำ ชื่อว่ามัสสุ

ยถา เกสา จ มสฺสุ จ ฉินฺนํ ฉินฺนํ วิรูหติ.[๔]

เปรียบเหมือนผมและหนวด ถูกตัดแล้วตัดอีกยังงอกได้

คิ้ว ๓ ศัพท์

ภู (ภม อนวฏฺฐาเน+อู) คิ้ว. **ภมติ กมฺปตีติ ภู** คิ้วที่ยักได้ ชื่อว่าภู (ลบ มฺ). **อิตฺถี ภู**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ภมุก (ภม อนวฏฺฐาเน+อุ+ก) คิ้ว. **ภมติ กมฺปตีติ ภมุโก** คิ้วที่ยักได้ ชื่อว่าภมุกะ

ภมุ (ภม อนวฏฺฐาเน+อุ) คิ้ว. **ภมติ กมฺปตีติ ภมุ** คิ้วที่ยักได้ ชื่อว่าภมุ. **ภมุ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์ตาม**ภมุก**ศัพท์

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๑๙๗/๘๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๔๐๑/๓๒๐ ๓ วิ.ฏี. ๔/๑๑๗/๑๙๗
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๓๘๒/๑๐๕

[๒๖๐] พปฺโป เนตฺตชลสฺสูนิ เนตฺตตารา กนีนิกา
วทนํ ตุ มุขํ ตุณฺฑํ วตฺตํ ลปนมานนํ.

น้ำตา ๓ ศัพท์

พปฺป (วป นิกฺขมเน+ป) น้ำตา. **หทยเขเทน พหิ วปติ นิกฺขมตีติ พปฺโป** น้ำตาที่ไหลออกมาภายนอกเพราะความทุกข์ใจ ชื่อว่าพัปปะ (อาเทศ ว เป็น พ)

เนตฺตชล (เนตฺต+ชล) น้ำตา. **เนตฺเต ชาตํ ชลํ เนตฺตชลํ** น้ำที่เกิดขึ้นในดวงตา ชื่อว่าเนตตชละ

อสฺสุ (อส อโธปตเน+สุ) น้ำตา. **เนตฺตมฺหา อสิยติ ขิปิยตีติ อสฺสุ** น้ำตาที่ไหลลงจาก ดวงตา ชื่อว่าอัสสุ. **อสฺสุ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์. **ทุกฺขี ทุมฺมโน อสฺสูนิ ปวตฺตยมาโน วิสฺสรํ กริตฺวา ปกฺกามิ**[๑] มีทุกข์ลำบากใจร้องไห้หลั่งน้ำตา คร่ำครวญเสียงดังแล้วจึงหลีกไป

ตาดำ, แก้วตา ๒ ศัพท์

เนตฺตตารา (เนตฺต+ตารา) ตาดำ, แก้วตา. **เนตฺเต ทิสฺสมานา ตารา เนตฺตตารา** แก้วตาที่ปรากฏอยู่ในดวงตา ชื่อว่าเนตตตารา

กนีนิกา (กญฺญา+อิก+อา) ตาดำ, แก้วตา. **สทิสกญฺญา ภวติ เอตฺถาติ กนีนิกา** ตาดำที่มีรูปสาวน้อยอยู่ภายใน ชื่อว่ากนีนิกา (อาเทศ กญฺญา เป็น กนีน, ลบสระหน้า)

ปาก ๖ ศัพท์

วทน (วท วิยตฺติยํ วาจายํ+ยุ) ปาก, หน้า. **วทติ อเนนาติ วทนํ** ปากที่ใช้พูด ชื่อว่าวทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เย เต ทกฺขนฺติ วทนํ**[๒] คนเหล่าใดเห็นปากของท่าน

มุข (มุข วิวรเณ+อ) ปาก, หน้า. **มุขิยติ วิวริยตีติ มุขํ** ปากที่บุคคลอ้าออก ชื่อว่ามุขะ. **มุนนฺติ พนฺธนฺติ เอเตนาติ มุขํ** ปากที่ใช้พูดผูก (ไมตรี) ชื่อว่ามุขะ (มุ พนฺธเน+ข). **หิตมุขํ มุขติ ปวตฺตีติ มุขํ** ปากที่ทำให้ประโยชน์สุขเป็นไป ชื่อว่ามุขะ (มุข ปวตฺตเน+อ). **กึ ปราภวโต มุขํ**[๓] อะไรเป็นปากทางแห่งความเสื่อม

ตุณฺฑ (ตุฑิ โตฑเน+อ) ปาก, จะงอยปาก. **ตุเฑตีติ ตุณฺฑํ** จะงอยที่เจาะ ชื่อว่าตุณฑะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณ). **ตโนติ วิตฺถาเรตีติ ตุณฺฑํ** ปากที่ทำ(เรื่องต่างๆ)ให้พิสดาร ชื่อว่าตุณฑะ (ตนุ วิตฺถาเร+ฑ, อาเทศ นุ เป็น ณ). **อิทานิ สฺสา ตุณฺฑํ ปสฺสถ**[๔] เวลานี้พวกท่านจงดูปากของหญิงนี้

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๒๗/๑๗๖ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๘๖ ๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๔/๓๔๖
๔ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๐๖

วตฺต (วท วิยตฺติยํ วาจายํ+ต) ปาก. **วทติ เอเตนาติ วตฺตํ** ปากที่ใช้พูด ชื่อว่าวัตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **วุจฺจเต อเนนาติ วา วตฺตํ** หรือปากที่ใช้กล่าว ชื่อว่าวัตตะ (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ต, อาเทศ จฺ เป็น ตฺ)

ลปน (ลป วจเน+ยุ) ปาก. **ลปติ วทติ อเนนาติ ลปนํ** ปากที่ใช้พูด ชื่อว่าลปนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **โภชเน อมตฺตญฺญุตํ กุหนํ ลปนํ**[๑] ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค การโกหก และการพูดเลียบเคียง

อานน (อา+อน ปาณเน+ยุ) ปาก. **อานนฺติ อสนฺติ อเนนาติ อานนํ** ปากที่ใช้หายใจ ชื่อว่าอานนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง). **ปีติสมฺผุลฺลิตานนํ**[๒] ปากที่ยิ้มแย้มด้วยปีติ. **ปีติสมฺผุลฺลิตานนนฺติ ปีติยา สุฏฺฐุ ผุลฺลิตํ วิกสิตํ อานนํ มุขํ**[๓] บทว่า ปีติสมฺผุลฺลิตานนํ คือมีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสด้วยปีติ. ศัพท์ว่า **อสฺส** ก็แปลว่าปาก

[๒๖๑] ทฺวิโช ลปนโช ทนฺโต ทสโน รทโน รโท
ทาฐา ตุ ทนฺตเภทสฺมึ อปางฺโค ตฺวกฺขิโกฏิสุ.

ฟัน ๖ ศัพท์

ทฺวิช (ทฺวิสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ) ฟัน. **ทฺวีสุ ฐาเนสุ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ชายเตติ ทฺวิโช** ฟันที่เกิดขึ้น ๒ ด้าน หรือ ๒ ครั้ง ชื่อว่าทวิชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ)

ลปนช (ลปนสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ) ฟัน. **ลปเน มุเข ชายตีติ ลปนโช** ฟันที่เกิดขึ้นในปาก ชื่อว่าลปนชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ). **ปฏิลภติ ลปนชํ สมมปิ**[๔] ได้ฟันที่เรียบเสมอ

ทนฺต (ทา อวขณฺฑเน+อนฺต) ฟัน. **ทายติ ภกฺขมเนนาติ ทนฺโต** ฟันที่ใช้เคี้ยวอาหาร ชื่อว่าทันตะ (ลบสระหน้า). **ทสนฺติ โภชฺชมเนนาติ ทนฺโต** ฟันที่ใช้เคี้ยวกินอาหาร ชื่อว่าทันตะ (ทส อทเน+อนฺโต, ลบ สฺ ที่สุดธาตุ). **ทมตีติ ทนฺโต** ฟันที่แข็งแรง ชื่อว่าทันตะ (ทมุ ทมเน+ต, อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **จตฺตาฬีสสมา ทนฺตา**[๕] ฟันเรียบเสมอทั้ง ๔๐ ซี่ (มหาปุริสลักษณะ)

ทสน (ทํส ทํสเน+ยุ) ฟัน. **ภกฺขํ ทํสเต วิลิขียเต อเนนาติ ทสโน** ฟันที่ใช้เคี้ยวกินอาหาร ชื่อว่าทสนะ (ลบนิคหิต, อาเทศ ยุ เป็น อน)

รทน (รท วิเลขเน+ยุ) ฟัน. **ทรติ วิเลขตีติ รทโน** ฟันที่บดอาหาร ชื่อว่ารทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

รท (รท วิเลขเน+อ) ฟัน. **ทรติ วิเลขตีติ รโท** ฟันที่บดอาหาร ชื่อว่ารทะ

---

๑ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๔๘/๔๘๐ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๖/๑๙๘ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๘๓/๒๙๑
๔ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗๑/๑๙๒ ๕ ที.มหา. ๑๐/๑๖๒/๑๙๕

เขี้ยว, พระเขี้ยวแก้ว

ทาฐา (ทํส ทํสเน+ฐ+อา) เขี้ยว, พระเขี้ยวแก้ว. **ทาฐา ตุ ทนฺตเภทสฺมึ** ทาฐาศัพท์ใช้ในอรรถว่าเขี้ยว. **ทํสติ เอตายาติ ทาฐา** เขี้ยวที่ใช้กัด ชื่อว่าทาฐา (อาเทศ ทํส เป็น ทา)

เอกา หิ ทาฐา ติทิเวหิ ปูชิตา
เอกา ปน คนฺธารปุเร มหิยฺยติ
กาลิงฺครญฺโญ วิชิเต ปุเนกํ
เอกํ ปุน นาคราชา มเหนฺติ.[๑]

พระทาฐะ(พระเขี้ยวแก้วของพระผู้มีพระภาค) องค์หนึ่ง พวกเทวดาบนสวรรค์อัญเชิญไปบูชา, องค์หนึ่ง พุทธบริษัทอัญเชิญไปบูชาอยู่ที่แคว้นคันธาระ, องค์หนึ่ง พุทธบริษัทอัญเชิญไปบูชาอยู่ที่แคว้นกาลิงคราช, อีกองค์หนึ่ง นาคราชอัญเชิญไปไว้บูชา

หางตา, มุมหางตา

อปางฺค (อป+องฺค) หางตา, มุมหางตา. **อกฺขิโกฏีสุ วามทกฺขิณเนตฺตานํ อนฺเตสุ อปางฺโค วตฺตติ** อปางฺคศัพท์ใช้ในปลายดวงตาทั้งข้างซ้ายและข้างขวา. **สรีรงฺคสงฺขาตสฺส กณฺณสฺส อป สมีปํ อปางฺโค** หางตาที่อยู่ใกล้หูนับเป็นอวัยวะอย่างหนึ่งของร่างกาย ชื่อว่าอปางคะ (ลบ สระหน้า, ทีฆะสระหลังบ้าง)

[๒๖๒] ทนฺตาวรณโมฏฺโฐ จา- ปฺยธโร ทสนจฺฉโท
คณฺโฑ กโปโล หนฺวิตฺถี จุพุกํ ตฺวธรา อโธ.

ริมฝีปาก ๔ ศัพท์

ทนฺตาวรณ (ทนฺตสทฺทูปปท+อา+วร ฉาทเน+ยุ) ริมฝีปาก. **ทนฺเต อาวรติ ฉาทยตีติ ทนฺตาวรณํ** ริมฝีปากที่ปกปิดฟัน ชื่อว่าทันตาวรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **ทนฺตาวรณํ พิมฺพผลสทิสํ**[๒] ริมฝีปากมีสีเหมือนผลตำลึงสุก

โอฏฺฐ (อุส ทาเห+ต) ริมฝีปาก. **โอทนาทีสุ อุณฺเหน อุสียตีติ โอฏฺโฐ** ริมฝีปากที่ร้อน เพราะความร้อนที่อยู่ในข้าวสวยเป็นต้น ชื่อว่าโอฏฐะ (อาเทส สฺต เป็น ฏฺฐ). **โอทนาทิกํ วสติ กมตีติ โอฏฺโฐ** ริมฝีปากที่ชอบข้าวเป็นต้น ชื่อว่าโอฏฐะ (วส กนฺติยํ+ต, อาเทศ ว เป็น โอ, สฺต เป็น ฏฺฐ). **โอฏฺฐํ ปลิกฺขติ, ชิวฺหํ นิลฺลาเลติ**[๓] เม้มริมฝีปาก แลบลิ้น

อธร (อีสสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ริมฝีปาก. **อีสํ กิญฺจิ กาลํ ธาเรติ ภกฺขเมตฺถาติ อธโร**

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๒/๑๙๔ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๔๘ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๕/๑๑๖

ริมฝีปากที่ให้อาหารหยุดอยู่ครู่หนึ่ง ชื่อว่าอธระ (อาเทศ อีส เป็น อ)

ทสนจฺฉท (ทสนสทฺทูปปท+ฉท ฉาทเน+อ) ริมฝีปาก. **ทสเน ทนฺเต ฉาทยตีติ ทสนจฺฉโท** ริมฝีปากที่ปกปิดฟัน ชื่อว่าทสนัจฉทะ (ซ้อน จฺ)

แก้ม, กระพุ้งแก้ม ๒ ศัพท์

คณฺฑ, คณฺฑี (คฑิ วทเนกเทเส+อ+อี) แก้ม, กระพุ้งแก้ม. **วทเนกเทเส คณฺฑติ ปวตฺตตีติ คณฺโฑ** แก้มที่เป็นไปในส่วนหนึ่งของปาก ชื่อว่าคัณฑะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลบสระหน้า). **สจสฺส มุเข อปฺปมตฺตโก คณฺโฑ วา โหติ**[๑] หรือหากว่าแก้มของเขาเล็กเกินไป

กโปล (กสทฺทูปปท+ปูร ปูรเณ+อล) แก้ม, กระพุ้งแก้ม. **เกน ชเลน ปูริยเตติ กโปโล** กระพุ้งแก้มที่ป่องด้วยน้ำ ชื่อว่ากโปละ (วุทธิ อู เป็น โอ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหลัง). **ทนฺเต กปติ อจฺฉาทตีติ กโปโล** แก้มที่ปิดบังฟัน ชื่อว่ากโปละ (กป อจฺฉาทเน+โอล). **กทาจิ อวคณฺฑการกํ ภุญฺชนฺโต วิย กโปลนฺตเร ธเปติ**[๒] บางคราวก็อยู่ในกระพุ้งแก้มเหมือนกำลังกินจนแก้มตุ่ย

คาง, กราม

หนุ (หน หึสายํ+อุ) คาง, กราม. **โอทนํ หนติ วินาเสตีติ หนุ** คางที่บดข้าวให้แหลก ชื่อว่าหนุ. **อิตฺถี หนุ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **สีหสฺเสว หนุ อสฺสาติ สีหหนุ**[๓] ผู้มีคางดุจคางราชสีห์ ชื่อว่าสีหหนุ (มหาปุริสลักษณะ)

ปลายคาง

จุพุก (จุพฺ โอลมฺพเก+ณุวฺ) ปลายคาง. **จุพุกํ ตุ อธรา อโธ** ส่วนล่างต่อจากริมฝีปาก ชื่อว่าจุพุกะ. **จุพฺพตีติ จุพุกํ** ปลายคางที่ห้อยลง ชื่อว่าจุพุกะ (อาเทศ ณุวฺ เป็น อก, อ เป็น อุ)

[๒๖๓] คโล จ กณฺโฐ คีวา ตุ กนฺธรา จ สิโรธรา
กมฺพุคีวา ตุ ยา คีวา สุวณฺณาลิงฺคสนฺนิภา
องฺกิตา ตีหิ เลขาหิ กมฺพุคีวาถวา มตา.

ลูกกระเดือก ๒ ศัพท์

คล (คล อทเน+อ) ลูกกระเดือก, คอหอย, หลอดคอ, คอ. **คลติ อทติ อเนนาติ คโล** ลูกกระเดือกที่ใช้กลืนกิน ชื่อว่าคละ. **คิลติ อเนนาติ คโล** ลูกกระเดือกที่ใช้กลืน ชื่อว่าคละ (คิล คิลเน+อ, อาเทศ อิ เป็น อ). **อิมํ คเล คเหตฺวา นาเสถ วิชิตา มม**[๔] กระชากคอเจ้า

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๓๐๐ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๑/๙๑/๑๐๔ ๓ ที.อฏฺ. ๕/๓๕/๔๕
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๖๐๙/๒๒๖

มโหสถนี้ไสออกไปจากแคว้นของเรา. **อฏฺฐิ คเล ลคฺคิ**[๑] กระดูกติดคอ

กณฺฐ (กณ สทฺเท+ฐ) ลูกกระเดือก, คอหอย, หลอดคอ, คอ. **กณยเต อเนนาติ กณฺโฐ** หลอดคอที่ใช้ออกเสียง ชื่อว่ากัณฐะ. **อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน ภุญฺชนฺตสฺส มํสํ กณฺเฐ วิลคฺคํ โหติ**[๒] เนื้อติดคอภิกษุรูปหนึ่งผู้กำลังฉันอาหาร

ลำคอ, ต้นคอ, ศอ ๓ ศัพท์

คีวา (คา สทฺเท+อีว+อา) ลำคอ, ต้นคอ, ศอ. **คายนฺติ เอตายาติ คีวา** ลำคอที่ใช้ขับร้อง ชื่อว่าคีวา (ลบสระหน้า). **สติ คีวา สิโร ปญฺญา**[๓] สติเป็นศอ ปัญญาเป็นเศียร

กนฺธรา (กสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ+อา) ลำคอ, ต้นคอ, ศอ. **กํ สีสํ ธรตีติ กนฺธรา** ต้นคอที่รองรับศีรษะ ชื่อว่ากันธรา (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

สิโรธรา (สิรสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ+อา) ลำคอ, ต้นคอ, ศอ. **สิรํ ธรตีติ สิโรธรา** ลำคอที่รองรับศีรษะ ชื่อว่าสิโรธรา (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

คอกลองทอง, คอสามปล้อง

กมฺพุคีวา (กมฺพุ+คีวา) คอกลองทอง, คอสามปล้อง. **กมฺพุ วุจฺจติ สุวณฺณํ** ทองคำท่านเรียกว่ากัมพุ. **สํวรณํ กมฺพติ กโรตีติ กมฺพุ** ทองคำที่ทำให้มีการระมัดระวัง ชื่อว่ากัมพุ (กมฺพ สํวรเณ+อุ). **กมฺพุมเยน อาลิงฺเคน สนฺนิภา คีวา กมฺพุคีวา** คอที่เหมือนกลองมโหระทึกทองคำ ชื่อว่ากัมพุคีวา. **สุวณฺณมโย อาลิงฺโค มุรชเภโท, เตน สนฺนิภา สทิสา ยา คีวา, สา กมฺพุคีวา มตา, มหาปุริสลกฺขณเมตํ** อาลิงคะเป็นกลองมโหระทึกชนิดหนึ่งที่ทำด้วยทองคำ คอที่เหมือนกับกลองอาลิงคะนั้น ชื่อว่ากัมพุคีวา, ข้อนี้เป็นมหาปุริสลักษณะ. **อถวา ยา คีวา ตีหิ เลขาหิ องฺกิตา ลกฺขิตา, สา กมฺพุคีวา มตา, มหาปุริสลกฺขณเมตญฺจ** อีกอย่างหนึ่ง คอที่มีรอยเป็นปล้อง ๓ ปล้อง ชื่อว่ากัมพุคีวา, ข้อนี้เป็นมหาปุริสลักษณะเหมือนกัน

[๒๖๔] **อํโส นิตฺถี ภุชสิโร ขนฺโธ ตสฺสนฺธิ ชตฺตุ ตํ**
พาหุมูลํ ตุ กจฺโฉโธ ตุวสฺส ปสฺสมนิตฺถิยํ.

บ่า, ไหล่ ๓ ศัพท์

อํส (อม คติยํ+ส) บ่า, ไหล่. **อมติ คจฺฉตีติ อํโส** บ่าที่เป็นไปอย่างนั้น ชื่อว่าอังสะ (อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต). **อนิตฺถี** อํสศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ปตฺตํ ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา อํเส อาลคฺเคตฺวา จีวรํ ขนฺเธ กริตฺวา**[๔] สวมถุงบาตรเอาคล้องไหล่แล้ว หยิบจีวรพาดบ่า

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๘/๒๕๗ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๙/๑๕๐ ๓ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๑๔/๓๘๗
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๔๒๙/๒๓๔

ภุชสิร (ภุช+สิร) บ่า, ไหล่. **ภุชานํ สิโร มตฺถกํ ภุชสิโร** หัว(ต้น)ของแขน ชื่อว่าภุชสิระ

ขนฺธ (กสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+อ) บ่า, ไหล่. **กํ มตฺถกํ ทธาตีติ กนฺโธ, โส เอว ขนฺโธ** บ่าที่ค้ำศีรษะไว้ ชื่อว่ากันธะ, บ่านั่นแหละ ชื่อว่าขันธะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศ ก เป็น ข, นิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **ขมติ สารนฺติ วา ขนฺโธ** บ่าที่ทนแบกภาระ ชื่อว่าขันธะ (ขมุ สหเน+ต, อาเทศ ต เป็น ธ, มฺ เป็น นฺ). **ขนฺเธ ภารํ เถยฺยจิตฺโต อามสติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส**[๑] ภิกษุมีจิตคิดจะลัก ยกของใส่บ่า ต้องอาบัติทุกกฏ

หัวไหล่

ชตฺตุ (ชน ชนเน+ตุ) หัวไหล่. **ตสฺสนฺธิ ตสฺส ขนฺธสฺส มชฺฌํ ชตฺตุ นาม** ตอนกลางหัวไหล่ที่ต่อบ่านั้น ชื่อว่าชัตตุ. **ตํ ชตฺตุ**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์. **ชเนตีติ ชตฺตุ** หัวไหล่ที่เกิดขึ้น ชื่อว่าชัตตุ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ)

ตถา อกตฺวา ภิกฺขุสฺส ชตฺตูนิปิ อุรมฺปิ จ
วิวริตฺวา ยถากามํ คจฺฉโต โหติ ทุกฺกฏํ.[๒]

ภิกษุไม่ทำตามวินัยนั้น เปิดไหล่และอกไปตามต้องการ เป็นอาบัติทุกกฏ

โคนแขน, รักแร้ ๒ ศัพท์

พาหุมูล (พาหุ+มูล) โคนแขน, รักแร้. **พาหูนํ ภุชานํ มูลํ พาหุมูลํ** โคนแขน ชื่อว่าพาหุมูละ

กจฺฉ (กจ พนฺธเน+ฉ) โคนแขน, รักแร้. **กจียติ พนฺธียตีติ กจฺโฉ** รักแร้ที่โคนแขนยึดไว้ ชื่อว่ากัจฉะ. **กจฺเฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ**[๓] เหงื่อไหลออกจากรักแร้

สีข้าง

ปสฺส (ทิส เปกฺขเน+อ) สีข้าง. **อสฺส กจฺฉสฺส อโธภาคฏฺฐานํ ปสฺสํ วุจฺจติ** ส่วนที่อยู่ข้างล่างรักแร้นั้น ชื่อว่าปัสสะ. **ปสีทิสฺสเตติ ปสฺสํ** สีข้างที่บุคคลก้มดู ชื่อว่าปัสสะ (อาเทศ ทิส เป็น ปสฺส). **อนิตฺถิยํ ปสฺส**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อุสูหิ สตฺตีหิ จ โตมเรหิ อุภยานิ ปสฺสานิ ตุทนฺติ**[๔] ทิ่มแทงสีข้างทั้ง ๒ ด้วยลูกศร หอก และฉมวก

[๒๖๕] พาหุ ภุชา ทฺวีสุ พาหา หตฺโถ ตุ กรปาณโย
มณิพนฺโธ ปโกฏฺฐนฺโต กปฺปโร ตุ กโปณฺยถ.

แขน ๓ ศัพท์

พาหุ (วห ปาปเณ+ณุ) แขน. **วหติ อเนนาติ วาหุ, วาหุ เอว พาหุ** แขนที่ช่วยชี้นำไป

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๙๘/๙๑ ๒ วินยวินิจฺฉย ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๑๗/๔๕๑
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๕๕๔/๒๐๖

ชื่อว่าวาหุ, วาหุนั่นแหละ ชื่อว่าพาหุ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น พ). **สีสญฺจ พาหุญฺจ ปจาลยนฺโต**[๑] ส่ายศีรษะและแกว่งแขน

ภุช, ภุชา (ภุช ปาลนชฺโฌหาเรสุ+อ) แขน. **ภุญฺชเต อเนนาติ ภุโช** แขนที่ช่วยให้หยิบกินได้ ชื่อว่าภุชะ. **ทฺวีสุ พาหุ**และ**ภุช**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **ปคฺคยฺห กนฺทนฺติ ภุเช**[๒] ประคองแขนร้องไห้

พาหา (วห ปาปเณ+ณ+อา) แขน. **วหติ เอตายาติ พาหา** แขนที่ช่วยนำไป ชื่อว่าพาหา (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น พ, ลบสระหน้า). **พาหา ปคฺคยฺห กนฺทนฺติ**[๓] ประคองแขนร้องไห้

มือ ๓ ศัพท์

หตฺถ (หส หสเน+ถ) มือ. **หสนฺติ อเนนาติ หตฺโถ** มือที่ช่วยให้(รู้ว่า)สนุกสนาน ชื่อว่าหัตถะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **อวยวานิ หนติ เอเตนาติ หตฺโถ** มือช่วยให้เบียดเบียนอวัยวะ (มีการตีและการเกาเป็นต้น) ชื่อว่าหัตถะ (หน หึสายํ+ถ, อาเทศ นฺ เป็น ตฺ). **หรนฺติ อเนนาติ หตฺโถ** มือที่ช่วยถือไป ชื่อว่าหัตถะ (หร หรเณ+ถ, อาเทศ รฺ เป็น ตฺ). **น ภุญฺชมาเนน สพฺโพ หตฺโถ มุเข ปกฺขิปิตพฺโพ**[๔] ภิกษุกำลังฉันไม่ควรสอดทั้งมือเข้าปาก

กร (กร กรเณ+อ) มือ. **กโรติ อเนนาติ กโร** มือที่ช่วยทำ ชื่อว่ากระ. **กเรน จ ปรามฏฺโฐ**[๕] จับต้องด้วยมือ

ปาณิ (ปณ พฺยวหารถุตีสุ+อิ) มือ. **ปณติ โวหรติ อเนนาติ ปาณิ** มือที่พูด (แทนปาก) ชื่อว่าปาณิ (วุทธิ อ เป็น อา). **อวยวานิ ปาติ รกฺขตีติ ปาณิ** มือที่รักษาอวัยวะไว้ (ด้วยการปัดป้อง) ชื่อว่าปาณิ (ปา รกฺขเน+ณิ). **เตน ปาณิ กามทโท**[๖] เพราะฉะนั้น มือจึงให้สิ่งที่ปรารถนา

ข้อมือ ๒ ศัพท์

ปโกฏฺฐนฺต (ปโกฏฺฐ+อนฺต) ข้อมือ. **ปโกฏฺฐนฺโต หตฺถคณฺฑิ** ข้อมือ ชื่อว่าปโกฏฐันตะ. **ปกฺโกสติ อเนนาติ ปโกฏฺโฐ** มือที่ใช้ชี้ด่า ชื่อว่าปโกฏฐะ (ป+กุส อกฺโกเส+ฐ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น ฏฺ). **ปโกฏฺฐสฺส อนฺโต ปโกฏฺฐนฺโต** ที่สุดของมือ ชื่อว่าปโกฏฐันตะ

มณิพนฺธ (มณิ+พนฺธ) ข้อมือ. **มณิวิกตึ พนฺธติ เอตฺถาติ มณิพนฺโธ** ข้อมือเป็นที่ผูกกำไรมณี ชื่อว่ามณิพันธะ. **มณิพนฺเธน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อนฺตรฆเร คนฺตพฺพํ**[๗] ใช้ข้อมือปิดแล้วเดินไปทั่วทั้งเรือน

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๙๓/๔๗๙ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๕๖๔/๒๐๙ ๓ วิ.มหา. ๕/๘๐/๑๐๖
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๔๒/๕๕๐ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๖๗/๑๙๐ ๖ ขุ.เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๙๐
๗ วิ.อฏฺ. ๒/๔๙๕

ข้อศอก ๒ ศัพท์

กปฺปร, กุมฺปร (กปฺ สามตฺถิยํ+อร) ข้อศอก. **กปฺปติ สามตฺเถตีติ กปฺปโร** ข้อศอกที่สามารถ (ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง) ชื่อว่ากัปประ (ซ้อน ปฺ). **ชานูหิ วา กปฺปเรหิ วา นาฬิเกร-ปาสาณาทีหิ วา ฆาเตตฺวา**[๑] ตีด้วยเข่าหรือศอก หรือว่าทุบด้วยก้อนหินเท่าลูกมะพร้าวเป็นต้น

กโปณิ, กโผณิ (กปฺ หึสายํ+โอณิ) ข้อศอก. **กปติ หึสตีติ กโปณิ กโผณิ จ** ข้อศอกที่เบียดเบียน(ผู้อื่น) ชื่อว่ากโปณิและกโผณิ (อาเทศ ปฺ เป็น ผฺ บ้าง). **อิตฺถิยํ กโปณิ**ศัพท์และ**กโผณิ**ศัพท์ มีใช้ในอิตถีลิงค์

[๒๖๖] **มณิพนฺธกนิฏฺฐานํ ปาณิสฺส กรโภนฺตรํ**
กรสาขางฺคุลี ตา ตุ ปญฺจงฺคุฏฺโฐ จ ตชฺชนี
มชฺฌิมา นามิกา จาปิ กนิฏฺฐาติ กมา สิยุํ.

สันมือ

กรภ (กร หึสายํ+อภ) สันมือ, สันมือระหว่างข้อมือกับนิ้วก้อย. **ปาณิสฺส ปาณิตลสฺส สมฺพนฺธินํ มณิพนฺธกนิฏฺฐานํ ทฺวินฺนํ อนฺตรํ พหิฏฺฐานํ กรโภ วุจฺจติ, เยน กุมารกา สตฺถํ กตฺวา อญฺญมญฺญํ ปหรนฺติ โส กรโภ นาม** สันมือด้านนอกระหว่างข้อมือกับนิ้วก้อยต่อเนื่องกันไป เรียกว่ากรภะ, สันมือที่พวกเด็กๆ ใช้เป็นอาวุธฟันกันเล่น ชื่อว่ากรภะ. **กโรติ หึสติ อเนนาติ กรโภ** สันมือที่ใช้เบียดเบียน ชื่อว่ากรภะ

นิ้วมือ ๒ ศัพท์

กรสาขา (กร+สาขา) นิ้วมือ. **กรสฺส ปาณิสฺส สาขา กรสาขา** กิ่งของมือ(นิ้วมือ) ชื่อว่ากรสาขา

องฺคุลิ (องฺค คมเน+อุลิ) นิ้วมือ. **องฺคติ คจฺฉตีติ องฺคุลิ** นิ้วมือที่ชี้ไป ชื่อว่าอังคุลิ. **อิตฺถิลิงฺโคยํ องฺคุลิ**ศัพท์นี้เป็นอิตถีลิงค์. **น องฺคุลิฉินฺโน ปพฺพาเชตพฺโพ**[๒] ไม่พึงบวชให้บุคคลนิ้วด้วน

นิ้วมือ ๕ นิ้ว

นิ้วมือทั้ง ๕ นิ้ว คือ **อังคุฏฐะ** นิ้วหัวแม่มือ **ตัชชนี** นิ้วชี้ **มัชฌิมา** นิ้วกลาง **อนามิกา** นิ้วนาง **กนิฏฐา** นิ้วก้อย

องฺคุฏฺฐ (องฺคสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) นิ้วหัวแม่มือ. **อคฺเค ปุเร ติฏฺฐตีติ องฺคุฏฺโฐ** นิ้วที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ชื่อว่าอังคุฏฐะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ฏฺ). **องฺคติ คจฺฉตีติ องฺคุฏฺโฐ** นิ้วที่ชี้ไป ชื่อว่าอังคุฏฐะ (องฺค คติมฺหิ+ฐฺจ, อาเทศ อ เป็น อุ). **องฺคุฏฺเฐน องฺคชาตํ ฆฏฺเฏนฺตสฺส**[๓]

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๖/๒๕๐ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๖๔

ของภิกษุผู้ใช้นิ้วหัวแม่มือถูองคชาต

ตชฺชนี (ตชฺช หึสายํ+ยุ+อี) นิ้วชี้, ดรรชนี. **ตชฺเชติ เอตายาติ ตชฺชนี** นิ้วที่ใช้เบียดเบียน (โดยชี้หน้าด่า) ชื่อว่าตัชชนี (อาเทศ ยุ เป็น อน)

มชฺฌิมา (มชฺฌ+อิม+อา) นิ้วกลาง. **มชฺเฌ ติฏฺฐตีติ มชฺฌิมา** นิ้วที่ตั้งอยู่ท่ามกลาง ชื่อว่ามัชฌิมา (ลบสระหน้า)

อนามิกา (น+นาม+อิก+อา) นิ้วนาง. **นตฺถิ นามมสฺสาติ อนามิกา** นิ้วที่ไม่มีชื่อ ชื่อว่าอนามิกา (อาเทศ น เป็น อ)

กนิฏฺฐา (อปฺป+อิฏฺฐ+อา) นิ้วก้อย. **อติสเยน อปฺปกา ขุทฺทกาติ กนิฏฺฐา** นิ้วที่เล็กที่สุด ชื่อว่ากนิฏฐา (อาเทศ อปฺป เป็น กน)

[๒๖๗] ปเทโส ตาลโคกณฺณา วิทตฺถิตฺถี กมา ตเต
ตชฺชนฺยาทิยุเตงฺคุฏฺเฐ ปสโต ปาณิ กุญฺจิโต.

คืบ

ตชฺชนฺยาทีหิ ยุตฺเต องฺคุฏฺเฐ ตเต ปสาริเต สติ ปเทสาทิกา จตสฺโส สญฺญา กมโต สิยุํ เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้เป็นต้นออก จะเป็นชื่อของคืบ ๔ อย่างตามลำดับดังนี้

ปเทส (ป+ทิส เปกฺขเน+ณ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้. **ตชฺชนียุตฺเต องฺคุฏฺเฐ ตเต ปเทโส** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้ออก เป็นปเทสะ. **ปกาเรน ทิสฺสเตติ ปเทโส** คืบที่เขาแสดงอย่างนั้น ชื่อว่าปเทสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

ตาล (ตล ปติฏฺฐายํ+ณ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วกลาง. **มชฺฌิมยุตฺเต องฺคุฏฺเฐ ตเต ตาโล** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วกลางออก จะเป็นตาละ. **ตลติ ปติฏฺฐาตีติ ตาโล** คืบที่แนบลงชื่อว่าตาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

โคกณฺณ (โค+กณฺณ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนาง. **อนามิกาสหิเต องฺคุฏฺเฐ ตเต โคกณฺโณ** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนางออก จะเป็นโคกัณณะ. **โคกณฺณสทิสตฺตา ตปฺปมาณตฺตา วา โคกณฺโณ** คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนาง ชื่อว่าโคกัณณะ เพราะเป็นเหมือนหูโค หรือมีความยาวเท่าหูโค. **อถวา โคกณฺโณ นาม เอโก มิควิเสโส, ตกฺกณฺณสทิสปฺ-ปมาณตฺตา โคกณฺโณ** อีกอย่างหนึ่ง กวางชนิดหนึ่ง ชื่อว่าโคกัณณะ (กวางระมาด), คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วนาง ชื่อว่าโคกัณณะ เพราะมีความยาวเท่ากับหูของกวางโคกัณณะนั้น

วิทตฺถิ (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ติ) คืบ, คืบนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วก้อย. **กนิฏฺฐายุตฺเต องฺคุฏฺเฐ ตเต วิทตฺถิ** เมื่อเหยียดนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วก้อยออก จะเป็นวิทัตถิ. **วิตโนตีติ วิตตฺถิ, วิตตฺถิ เอว**

วิทตฺถิ คืบที่กางออกกว้างกว่า ชื่อว่าวิตัตถิ, วิตัตถินั่นแหละ ชื่อว่าวิทัตถิ (อาเทศ ต ของธาตุเป็น ท, ต ของปัจจัยเป็น ถ, นฺ เป็น ตฺ). **ทีฆโส เทฺว วิทตฺถิโย สุคตวิทตฺถิยา ติริยํ ทิยฑฺฒํ**[๑] ด้านยาว ๒ คืบ ด้านกว้างคืบครึ่ง โดยคืบพระสุคต

ฟายมือ, ซองมือ

ปสต (ป+สร คติยํ+ต) ฟายมือ, ซองมือ. **กุญฺจิโต สงฺโกจิโต ปาณิ ปสตาโขฺย** ฝ่ามือที่งุ้มเข้าเรียกว่าปสตะ. **ปมาณปฺปกรณโต วิตตญฺชลิเยวายํ กวีหิ อิจฺฉิโต. สมฺปุฏญฺชลิ ปนายํ, ปสาริตสหิตา ยสฺส องฺคุลิโย สวนฺติ** ฟายมือที่ชื่อว่าปสตะนี้ นักกวีทั้งหลายประสงค์เอาในกระพุ่มมือที่แบออกแล้ว(กอบมือ) เพราะทำการตวงได้, แต่ในที่นี้หมายเอาฟายมือข้างเดียว นิ้วทั้งหมดเหยียดออกไป. **ปสรตีติ ปสโต** ฟายมือที่เหยียดออก ชื่อว่าปสตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **ปสเตน เม อยฺเย สปฺปินา อตฺโถ**[๒] คุณนาย ผมต้องการเนยใส ๑ ฟายมือ

[๒๖๘] **รตนํ กุกฺกุ หตฺโถถ ปุเม กรปฺโฏญฺชลิ**
กรโช ตุ นโข นิตฺถี ขฏโก มุฏฺฐิ จ ทฺวีสุ.

ศอก ๓ ศัพท์

รตน (รมุ กีฬายํ+ตน) ศอก. **รมนฺติ เอตฺถาติ รตนํ** ศอกที่บุคคลเล่นสนุก ชื่อว่ารตนะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

กุกฺกุ, กิกฺกุ (กุก อาทาเน+อุ) ศอก. **กุกตีติ กุกฺกุ** ศอกที่ถือเอา ชื่อว่ากุกกุ (ซ้อน กฺ). **สิลายูโป โสฬสกุกฺกุโก ตสฺสสฺสุ อฏฺฐกุกฺกุ เหฏฺฐาเนมงฺคมา อฏฺฐกุกฺกุ อุปริเนมสฺส**[๓] หินก้อนใหญ่มีขนาด ๑๖ ศอก ฝังลึกลงไปข้างล่าง ๘ ศอก โผล่ขึ้นข้างบน ๘ ศอก

หตฺถ (หส หสเน+ถ) ศอก. **หสนฺติ อเนนาติ หตฺโถ** ศอกที่ใช้เล่นสนุก ชื่อว่าหัตถะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ)

พนมมือ, กระพุ่มมือ, อัญชลี ๒ ศัพท์

กรปุฏ (กร+ปุฏ) พนมมือ, กระพุ่มมือ. **กรมโย ปุโฏ กรปุโฏ** กระพุ่มมือ ชื่อว่ากรปุฏะ

อญฺชลิ (อญฺช พฺยตฺติคติกนฺตีสุ+อลิ) พนมมือ, กระพุ่มมือ, อัญชลี. **เอกโต สมฺพนฺธนตฺถํ อญฺชติ คจฺฉตีติ อญฺชลิ** พนมมือเข้าเพื่อให้ติดเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่าอัญชลิ. **พฺยตฺตํ อญฺชติ ปกาเสตีติ อญฺชลิ** พนมมือบ่งบอกซึ่งความเป็นคนมีปัญญา ชื่อว่าอัญชลิ (อญฺช ปกาสเน+อลิ). **ปุเม** อญฺชลิศัพท์ใช้ในปุงลิงค์. **วุฑฺฒานํ ภิกฺขูนํ ปาเท วนฺทิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา อญฺชลึ ปคฺคเหตฺวา**[๔] ไหว้เท้าภิกษุผู้พรรษาแก่กว่า แล้วนั่งกระโหย่งพนมมือ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๖๕/๕๐๕ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๕ ๓ สํ.มหา. ๑๙/๑๗๒๔/๕๕๖
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๔/๓๓๘

เล็บ ๒ ศัพท์

กรช (กรสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) เล็บ. **กเร ชายติ รุหตีติ กรโช** เล็บอันเกิดขึ้นที่นิ้วมือ ชื่อว่ากรชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

นข (น+ข) เล็บ. **นตฺถิ ขํ อินฺทฺริยํ เอตฺถาติ นโข** เล็บที่ไม่มีความรู้สึก ชื่อว่านขะ. **อนิตฺถี** **นข**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **น ภิกฺขเว ทีฆา นขา ธาเรตพฺพา โย ธาเรยฺย อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส**[๑] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรไว้เล็บยาว ภิกษุรูปใดไว้ต้องอาบัติทุกฏ

เล็บมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปุนพฺภว, กรรุห, นขร**

กำมือ, กำปั้น ๒ ศัพท์

ขฏก (ขฏ อิจฺฉายํ+ณฺวุ) กำมือ, กำปั้น. **ขฏตีติ ขฏโก** กำมือที่ปรารถนา ชื่อว่าขฏกะ. **ขทติ หึสตีติ ขฏโก** กำปั้นที่เบียดเบียน ชื่อว่าขฏกะ (ขท หึสายํ+ณฺวุ, ทฺ เป็น ฏ, ณฺวุ เป็น อก)

มุฏฺฐิ (มุ พนฺธเน+ติ) กำมือ, กำปั้น. **มุนาติ พนฺธตีติ มุฏฺฐิ** มือที่กำเข้า ชื่อว่ามุฏฐิ (อาเทศ ต เป็น ฐ, ซ้อน ฏ). **ทฺวีสุ มุฏฺฐิ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **กุกฺกุฏยุทฺธํ วฏฺฏกยุทฺธํ ทณฺฑยุทฺธํ มุฏฺฐิยุทฺธํ**[๒] เล่นชนไก่ ต่อนก ฟันดาบไม้ ชกมวย (ต่อสู้กันด้วยกำปั้น). **สาสปานิว สพฺพานิ เอเกนคฺคณฺหิ มุฏฺฐินา**[๓] เหมือนกำเอาเมล็ดผักกาดทั้งหมดด้วยกำมือเดียว

[๒๖๙] **พฺยาโม สหกรา พาหุ เทฺว ปสฺสทฺวยวิตฺถตา**
อุทฺธนตฺต ภุชโปสปฺ- ปมาเณ โปริสํ ติสุ.

วา (ในแนวนอนหรือแนวราบ)

พฺยาม (วิ+อาม อณฺเช+อ) วา (ในแนวนอนหรือแนวราบ). **ปสฺสทฺวยวิตฺถตฺตา ปสฺสทฺวเยปิ วิตตา ปสาริตา สหกรา สปาณโย เทฺว พาหู พฺยาโม นาม** เหยียดแขนกับมือออกไปทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าพยามะ. **พฺยามิยเต อเนนาติ พฺยาโม** วาที่ท่านเหยียดแขนออก ชื่อว่าพยามะ(อาเทศ อิ เป็น ย, อาเทศ วฺ เป็น พฺ). **ยาวตกสฺส กาโย ตาวตกสฺส พฺยาโม**[๔] ร่างกายเหยียดยาวเพียงใด วานอนก็ยาวเพียงนั้น

วา (ในแนวยืนหรือแนวตั้ง)

โปริส (ปุริส+ณ) วา (ในแนวยืนหรือแนวตั้ง). **ตสฺมึ อุทฺธนฺตภุชโปสปฺปมาเณ โปริสสทฺโท วตฺตติ** **โปริส**ศัพท์เป็นไปในประมาณเท่ากับบุรุษเหยียดแขนและมือขึ้นข้างบน. **ปุริสสฺส ปมาณํ โปริสํ** ประมาณเท่าบุรุษ ชื่อว่าโปริสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **ปุริสสทฺโท เจตฺถ สกรภุชปุริสํ วทติ** **ปุริส**ศัพท์ในที่นี้กล่าวรวมเอาบุรุษพร้อมทั้งแขนและมือ. **ตีสุ** **โปริส**ศัพท์ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๑๔๖/๕๙ ๒ ที.สีล. ๙/๑๑/๘ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๙๐
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๙/๒๑

[๒๗๐] **อุโร จ หทยํ จาถ ถโน กุจปโยธรา**
จูจุกํ ตุ ถนคฺคสฺมึ ปิฏฺจํ ตุ ปิฏฺฐิ นาริยํ.

อก ๒ ศัพท์

อุร (อุส ทาเห+ร) อก, อุระ. **อุสติ ทหตีติ อุโร** อกอันอบอุ่น ชื่อว่าอุระ (ลบ สฺ). **วาตคมนวเสน อรติ คจฺฉตีติ อุโร** อกที่เคลื่อนไปตามลม (หายใจ) ชื่อว่าอุระ (อร คติมฺหิ+อ, อาเทศ อ ต้นธาตุเป็น อุ). **ทุกฺขลาเภ สติ รนฺติ ปหรนฺติ เอตฺถาติ อุโร** อกที่มนุษย์พากันตี เมื่อได้รับทุกข์ ชื่อว่าอุระ (อุ+รา ปหาเร+อ). **ยกนาทโย อุรนฺติ ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ อุโร** อกที่มีตับเป็นต้นเป็นไปอยู่ ชื่อว่าอุระ (อุร คติยํ+อ). **ถนา วา โสภณา อุรํ วา โสภณํ อุทรํ วา โสภณํ** [๑] ถันงาม อกงาม หรือว่าท้องงาม

หทย (หร หรเณ+ย) อก. **หรตีติ หทยํ** อกที่นำหน้าไป ชื่อว่าหทยะ (อาเทศ ร เป็น ท). **หทยํ วาสฺส ผเลยฺย** [๒] หรือพึงผ่าดูอกของเขา

เต้านม, ถัน, หน้าอกผู้หญิง ๓ ศัพท์

ถน (ตนุ วิตฺถาเร+อ) เต้านม, ถัน, หน้าอกผู้หญิง. **อิตฺถึ ตโนตีติ ถโน** เต้านมที่แผ่ไปสู่ผู้หญิง ชื่อว่าถนะ (อาเทศ ต เป็น ถ). **อฑฺฒลาพุสมา ถนา** [๓] เต้านมโตเท่าน้ำเต้าครึ่งลูก

กุจ (กุจ สงฺโกจเน+อ) เต้านม, ถัน, หน้าอกผู้หญิง. **คจฺฉนฺเต กาเล กุจติ สงฺโกจตีติ กุโจ** อกที่กระเพื่อมในเวลาเดินไป ชื่อว่ากุจะ

ปโยธร (ปยสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) เต้านม, ถัน, หน้าอกผู้หญิง. **ปยํ ขีรํ ธาเรตีติ ปโยธโร** เต้านมที่ทรงไว้ซึ่งน้ำนม ชื่อว่าปโยธระ (อาเทศ อ เป็น โอ ท่ามกลางสมาส)

หัวนม

จูจุก (จุ จวเน+อุก) หัวนม. **จวตีติ จูจุกํ** หัวนมที่ขยับไหว ชื่อว่าจูจุกะ (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลง จุ อาคม). **จญฺจุเนตีติ จูจุกํ** หัวนมที่เป็นไป ชื่อว่าจูจุกะ (จนฺจุ คติยํ+อุก, ลบ นฺ, อาเทศ อ เป็น อู). **ถนคฺคสฺมึ จูจุกํ จูจุก**ศัพท์เป็นไปในหัวนม

หลัง ๒ ศัพท์

ปิฏฺจ (ปิฏ สทฺทสงฺฆาเตสุ+ต) หลัง, ข้างหลัง. **ปิฏฺจติ สงฺฆาเตตีติ ปิฏฺจํ** หลังที่ติดกัน เป็นแผ่น ชื่อว่าปิฏฐะ. **วิสมทุกฺขํ ปิฏฺจติ หึสตีติ ปิฏฺจํ** หลังที่เบียดเบียนทุกข์ไม่เท่ากัน ชื่อว่าปิฏฐะ (ปิฏ หึสายํ+ต, อาเทศ ต เป็น ฐ)

ปิฏฺฐิ (ปิฏ สทฺทสงฺฆาเตสุ+ติ) หลัง, ข้างหลัง. มีรูปวิเคราะห์ศัพท์เหมือนกัน. **นาริยํ ปิฏฺฐิ**ศัพท์ใช้

---

๑ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๖๙/๓๒๕ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๑๔/๑๘๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๘๕/๕๔๖

ในอิตถีลิงค์. **โสปิ โข พฺราหฺมโณ อายสฺมโต อุทายิสฺส ปิฏฺฐิโต ปาวิสิ**[๑] พราหมณ์นั้นเดินตามหลังพระอุทายีเข้าไป

[๒๗๑] **มชฺโฌนิตฺถี วิลคฺโค จ มชฺฌิมํ กุจฺฉิ ตุ ทฺวีสุ**
คหณีตฺถิยุทรํ คพฺโภ โกฏฺโฐนฺโต กุจฺฉิสมฺภเว.

สะเอว ๓ ศัพท์

มชฺฌ (มชฺฌ+ณ) สะเอว. **มชฺเฌ ภโว มชฺโฌ** สะเอวที่มีอยู่ตรงกลาง (ร่างกาย) ชื่อว่ามัชฌะ (ลบ ณฺ). **อนิตฺถี มชฺฌ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

วิลคฺค (วิ+ลค สงฺเค+อ) สะเอว. **วิเสเสน ลคฺคตีติ วิลคฺโค** สะเอวที่ยึด(ร่างกายส่วนบนและส่วนล่างเอาไว้)ให้แน่น ชื่อว่าวิลัคคะ (ซ้อน คฺ)

มชฺฌิม (มชฺฌ+อิม) สะเอว. **มชฺเฌ ภวํ มชฺฌิมํ** สะเอวที่มีอยู่ตรงกลาง(ร่างกาย) ชื่อว่ามัชฌิมะ (ลบสระหน้า)

ท้อง ๔ ศัพท์

กุจฺฉิ (กุส อกฺโกเส+ฉิ) ท้อง. **กุสติ อกฺโกสตีติ กุจฺฉิ** ท้องที่ร้องด่า(ส่งเสียงเวลาหิว) ชื่อว่ากุจฉิ (อาเทศ สฺ เป็น จฺ). **กุสิยติ อกฺโกสิยตีติ กุจฺฉิ** ท้องที่ถูกด่า(เพราะชอบร้องเวลาหิว) ชื่อว่ากุจฉิ. **ทฺวีสุ กุจฺฉิ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **มาตุ กุจฺฉึ โอกฺกมิ**[๒] หยั่งลงสู่ท้องมารดา

คหณี (คห อุปาทาเน+ยุ+อี) ท้อง. **คพฺภํ คณฺหาติ ธาเรตีติ คหณี, คพฺภาสยสญฺญิโต มาตุกุจฺฉิปฺปเทโส**[๓] ท้องที่รองรับครรภ์ไว้ ชื่อว่าคหณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า), คือที่แห่งหนึ่งในท้องของมารดา ที่เขาเรียกว่าคัพภาสยะ (มดลูก). **อิตฺถี คหณี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

อุทร (อุ+ทร คมเน+อ) ท้อง. **อุทรติ อุทฺธํ คจฺฉติ วายุ ยตฺราติ อุทรํ** ท้องที่มีลมเดินขึ้นเบื้องบน ชื่อว่าอุทระ. **อุรํ วา โสภณํ อุทรํ วา โสภณํ**[๔] หน้าอกงาม ท้องงาม

คพฺภ (คุสทฺเท+อภ) ท้อง. **คุติสทฺทํ กโรตีติ คพฺโภ** ท้องที่ร้องเสียงดังว่า ๊คุ คุ้ ชื่อว่าคัพภะ (ซ้อน พฺ, ลบสระหน้า)

ผลํ เว กทลึ หนฺติ ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬํ
สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ คพฺโภ อสฺสตรึ ยถา.[๕]

เหมือนกับผลกล้วยนั่นแลฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อฆ่าต้นอ้อ สักการะฆ่าบุรุษโง่ ครรภ์อัสดรฆ่าแม่ม้า ฉันนั้น

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๑ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๒/๑๓ ๓ วิ.ฏี. ๓/๒๖/๓๗๔
๑ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๖๙/๓๒๕ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๐/๑๗๒

ลำไส้

โกฏฺจ (กุส อกฺโกเส+ต) ลำไส้. **กุสียเต อกฺโกสียเตติ โกฏฺโจ** ลำไส้ที่ถูกด่า(เวลาปวด) ชื่อว่าโกฏฐะ (อาเทศ ต เป็น จ, สฺ เป็น ฏฺ)

[๒๗๒] **ชฆนํ ตุ นิตมฺโพ จ โสณี จ กฏิ นาริยํ**
องฺคชาตํ รหสฺสงฺคํ วตฺถคุยฺหํ จ เมหนํ.

[๒๗๓] **นิมิตฺตํ จ วรงฺคํ จ พีชํ จ ผลเมว จ**
ลิงฺคํ อณฺฑํ ตุ โกโส จ โยนิ ตฺวิตฺถีปุเม ภคํ.

สะโพก ๔ ศัพท์

ชฆน (หน หึสายํ+ยุ) สะโพก. **หญฺญตีติ ชฆนํ** สะโพกที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่าชฆนะ (ซ้อน ห ต้นธาตุ, อาเทศ ห ตัวต้นเป็น ช, หนฺ เป็น ฆ, ยุ เป็น อน). **น ภิกฺขเว ภิกฺขุนิยา อฏฺฐิลฺเลน ชฆนํ ฆํสาเปตพฺพํ** [๑] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่ควรให้ทุบสะโพกด้วยกระดูกแข้งโค

นิตมฺพ (นิ+ตม ตมเน+พ) สะโพก, สะเอว. **นิจฺฉเยน ตมตีติ นิตมฺโพ** สะโพกที่เมื่อยล้าแน่นอน ชื่อว่านิตัมพะ

โสณิ (สุ ปสเว+ณิ) สะโพก, สะเอว. **สวติ ปสวตีติ โสณิ** สะโพกที่ยื่นออก ชื่อว่าโสณิ (วุทธิ อู เป็น โอ). **น โสณิยา น อุรสา** [๒] ไม่ใช่ด้วยสะโพก ไม่ใช่ด้วยอก

กฏิ (กฏ วสฺสาวรเณสุ+อิ) สะโพก. **วตฺถาทีหิ กฏียเต อาวรียเตติ กฏิ** สะโพกที่ถูกปกปิดด้วยผ้านุ่งเป็นต้น ชื่อว่ากฏิ. **นาริยํ โสณิ**ศัพท์และ**กฏิ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **อุทรํ วา โสภณํ กฏิ วา โสภณา** [๓] ท้องงามหรือว่าสะโพกงาม

เอตฺถ จ ชฆนสทฺเทน อิตฺถิกฏิยา อคฺคภาโค, นิตมฺพสทฺเทน อิตฺถิกฏิยา ปจฺฉาภาโค, เสสทฺวเยน กฏิสามญฺญํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ในที่นี้พึงทราบว่า ชฆนะเป็นส่วนด้านหน้าของสะโพกผู้หญิง, นิตัมพะเป็นส่วนด้านหลังของสะโพกผู้หญิง, กฏิเป็นสะโพกสามัญได้ทั้ง ๒ ส่วน

องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์ ๙ ศัพท์

องฺคชาต (องฺค+ชาต) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **องฺเค สรีเร ชายตีติ องฺคชาตํ** อวัยวะเพศที่เกิดขึ้นในร่างกาย ชื่อว่าอังคชาตะ. **วรํ เต โมฆปุริส อาสิวิสสฺส โฆรวิสสฺส มุเข องฺคชาตํ ปกฺขิตฺตํ, น เตฺวว มาตุคามสฺส องฺคชาเต องฺคชาตํ ปกฺขิตฺตํ** [๔] โมฆบุรุษ เธอสอดองคชาตเข้าปากอสรพิษร้ายเสียยังดีกว่าสอดองคชาตเข้าองค์กำเนิดสตรี

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๕๕๕/๓๔๕ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๕๐/๔๕๓ ๓ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๖๙/๓๒๕
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐/๓๖

รหสฺสงฺค (รห+องฺค) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์, ของลับผู้ชาย. **รหสิ เชเน ชาตํ องฺคํ รหสฺสงฺคํ** องคชาตที่เกิดขึ้นในที่ลับ ชื่อว่ารหัสสังคะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติในบท **รหสิ**, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า). **รหสฺสงฺคมฺปิ จ เนสํ กุมฺโภ วิย มหนฺตํ โหติ**[๑] แม้องคชาตของพวกกุมภัณฑ์เหล่านั้นก็มีขนาดโตเท่าหม้อ

วตฺถคุยฺห (วตฺถ+คุห อจฺฉาทเน+ณฺย) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์, อวัยวะที่ควรใช้ผ้าปกปิด. **วตฺเถน คุยฺหิตพฺพนฺติ วตฺถคุยฺหํ** องคชาตที่ควรปกปิดด้วยผ้านุ่ง ชื่อว่าวัตถคุยหะ (ลบ ณฺ, กลับ หฺย เป็น ยฺห). **ภควโต โกโสหิตํ วตฺถคุยฺหํ**[๒] พระคุยหะของพระผู้มีพระภาคเร้นอยู่ในฝัก

เมหน (มิห เสจเน+ยุ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **มิหติ รตนมุตฺตานิ อเนนาติ เมหนํ** องคชาตที่หลั่งรัตนะและมุกดาออกมา ชื่อว่าเมหนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **เมหนสฺส ขสฺส มาลาติ วตฺตพฺเพ เมขลาติ วุจฺจติ**[๓] เมื่อควรกล่าวว่า เครื่องประดับขององคชาต ท่านกลับเรียกว่าเมขลา

นิมิตฺต (นิ+มิห เสจเน+ต) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, นิมิตชาย, ลึงค์. **อุทกํ นีหริตฺวา มิหตีติ นิมิตฺตํ** องคชาตที่หลั่งน้ำออก ชื่อว่านิมิตตะ (อาเทศ หฺ เป็น ตฺ). **โย นิมิตฺเตน นิมิตฺตํ องฺคชาเตน องฺคชาตํ อนฺตมโส ติลผลมตฺตํปิ ปเวเสติ, เอโส ปเวเสติ นาม**[๔] ภิกษุใดให้นิมิตชายเข้าไปทางนิมิตหญิง ให้องคชาตเข้าไปทางองค์กำเนิดหญิง โดยที่สุดแม้เท่าเมล็ดงาเดียวก็ชื่อว่าเสพ

วรงฺค (วร+องฺค) องคชาต, อวัยวะเพศชาย. **อุตฺตมงฺคตฺตา วรงฺคํ** องคชาต ชื่อว่าวรังคะ เพราะเป็นอวัยวะที่ประเสริฐที่สุด (ลบสระหน้า)

พีช (วิ+ชน ชนเน+อ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, อวัยวะสืบพันธุ์, ลึงค์. **ปจฺจเยหิ วินา ชายตีติ พีชํ** องคชาตที่เกิดขึ้นเว้นจากปัจจัย ชื่อว่าพีชะ (อาเทศ ว เป็น พ, ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบ นฺ ที่สุดธาตุ)

ผล (ผล นิปฺผตฺติยํ+อ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **ผลติ เอเตน ปุตฺตนฺติ ผลํ** องคชาตที่ใช้ผลิตบุตร ชื่อว่าผละ

ลิงฺค (ลิงฺค คมเน+อ) องคชาต, อวัยวะเพศชาย, ลึงค์. **ลิงฺคติ "อิตฺถี, ปุริโส"ติ วิภาคํ คจฺฉติ เอเตนาติ ลิงฺคํ** อวัยวะเพศที่ใช้จำแนกว่าเป็นสตรีหรือบุรุษ ชื่อว่าลิงคะ. **ลีนํ อปากฏํ องฺคนฺติ วา ลิงฺคํ** หรืออวัยวะที่ซ่อนเร้นไม่เปิดเผย ชื่อว่าลิงคะ (ลีน+องฺค, ลบ นฺ, รัสสะ อี เป็น อิ, ลบสระหลัง). **อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อิตฺถีลิงฺคํ ปาตุภูตํ โหติ**[๕] ลึงค์กลายเป็นเพศหญิงปรากฏแก่ภิกษุรูปหนึ่ง

---

๑ ที.อฏฺ. ๖/๒๗๙/๑๕๖ ๒ ที.สีล. ๙/๑๗๕/๑๓๙ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๓๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔/๕๑ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๓/๑๖๖

ลูกอัณฑะ, ไข่ ๒ ศัพท์

อณฺฑ (อม คมเน+ฑ) ลูกอัณฑะ, ไข่. **อมนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ เอตฺถาติ อณฺฑํ** ฟองไข่เป็นที่เกิดของภูตทั้งหลาย ชื่อว่าอัณฑะ (อาเทศ มฺ เป็น ณฺ). **อฑิยติ นิพฺพตฺติยตีติ อณฺโฑ** ลูกอัณฑะที่มีเชื้อเกิด ชื่อว่าอัณฑะ (อฑิ อณฺฑตฺเถ+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **อณฺฑ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อณฺฑํ กณฺฑุวนฺตสฺส อสุจิ มุจฺจิ**[๑] ภิกษุรูปหนึ่งเกาลูกอัณฑะจนน้ำอสุจิไหล

โกส (กุส ฉินฺทเน+อ) ลูกอัณฑะ, ฟองไข่, หนังหุ้มอวัยวะเพศ. **กุสิตพฺโพ ฉินฺทิตพฺโพติ โกโส** หนังที่ควรถูกขลิบ ชื่อว่าโกสะ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

โยนิ, นิมิตของผู้หญิง, อวัยวะเพศหญิง ๒ ศัพท์

โยนิ (ยุ มิสฺสเน+นิ) โยนิ, นิมิตของผู้หญิง, อวัยวะเพศหญิง. **ยวติ เอตายาติ โยนิ** อวัยวะเพศหญิงเป็นที่ผสมน้ำอสุจิ ชื่อว่าโยนิ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **สตฺตา เอกีภาวํ ยวติ เอตายาติ โยนิ** อวัยวะสืบพันธุ์เป็นที่ให้สัตว์ถึงความเป็นตัวเดียวกัน ชื่อว่าโยนิ (ยุ คติมฺหิ +นิ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **อิตฺถิปุเม โยนิ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์และปุงลิงค์

ภค (ภช โสภายํ+อ) โยนิ, นิมิตของผู้หญิง, อวัยวะเพศหญิง. **ภชนฺติ อสฺมินฺติ ภคํ** อวัยวะที่มีส่วนงดงาม ชื่อว่าภคะ (อาเทศ ช เป็น ค). **ภคํ ทาลยตีติ ภคนฺทลา, วจฺจมคฺคํ ผาเลตีติ อตฺโถ**[๒] ผู้ผ่าตัดทวารหญิง ชื่อว่าภคันทลา หมายถึงผู้ผ่าตัดทวารหนัก

[๒๗๔] อสุจิ สมฺภโว สุกฺกํ ปายุ ตุ ปุริเส คุทํ
วา ปุเม คูถ กรีส วจฺจานิ จ มลํ ฉกํ.

[๒๗๕] อุจฺจาโร มิฬฺหมุกฺกาโร ปสฺสาโว มุตฺตมุจฺจเต
ปูติมุตฺตํ จ โคมุตฺเต- สฺสาทีนํ ฉกณํ มเล.

น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัมภวะ ๓ ศัพท์

อสุจิ (น+สุจิ) น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัมภวะ. **สุจิสฺส ปฏิปกฺโข อสุจิ** ตรงข้ามกับสุจิ (สะอาด) ชื่อว่าอสุจิ (ไม่สะอาด) (อาเทศ น เป็น อ). **อสุจิ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **เตสํ มุฏฺฐสฺสตีนํ อสมฺปชานานํ นิทฺทํ โอกฺกมนฺตานํ สุปินนฺเตน อสุจิ มุจฺจติ**[๓] ภิกษุเหล่านั้นหลงลืมสติ หลับสนิทไม่รู้สึกตัว น้ำอสุจิไหลออกเพราะความฝัน

สมฺภว (สํ+ภู สตฺตายํ+อ) น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัมภวะ. **สมฺภวติ อเนนาติ สมฺภโว** น้ำอสุจิที่ให้สัตว์เกิด ชื่อว่าสัมภวะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๕๒/๒๔๓ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๒/๒๒๔

สุกฺก (สก สามตฺถิยํ+ต) น้ำอสุจิ, น้ำกาม, น้ำสัมภวะ. **สกตีติ สุกฺกํ** น้ำอสุจิที่สามารถ ชื่อว่าสุกกะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ต เป็น ก)

เวจมรรค, ทวารหนัก ๒ ศัพท์

ปายุ (ปู ปวเน+อุ) เวจมรรค, ทวารหนัก. **ปุนนฺติ อเนนาติ ปายุ** เวจมรรคที่ระบาย ให้สะอาด ชื่อว่าปายุ (อาเทศ อู เป็น อาย). **วจฺจํ ปยติ อเนนาติ ปายุ** เวจมรรคที่เป็นทางของอุจจาระ ชื่อว่าปายุ (ปย คมเน+อุ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปุริเส ปายุ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์

คุท (คุท กีฬายํ+อ) เวจมรรค, ทวารหนัก. **คุทตีติ คุทํ** เวจมรรคที่สนุก (เวลาผายลม) ชื่อว่าคุทะ. **กรีสํ คุนาตีติ คุทํ** เวจมรรคที่ระบายอุจจาระ ชื่อว่าคุทะ (คุท กรีสุสฺสคฺเค+อ)

เวจ, อุจจาระ, คูถ, อาหารเก่า ๘ ศัพท์

คูถ (คูถ กรีโสสฺสคฺเค+อ) เวจ, อุจจาระ, คูถ, อาหารเก่า. **คูถตีติ คูโถ** คูถที่ไหลออก ชื่อว่าคูถะ. **ปฏิกูลตฺตา โคปิยตีติ คูโถ** อุจจาระที่ถูกปกปิด เพราะเป็นสิ่งสกปรก จึงชื่อว่าคูถะ (คูป โคปเน +ถ). **อุจฺจาโร นาม คูโถ วุจฺจติ**[๑] อุจจาระ เรียกว่าคูถ

กรีส (กิร วิกิเณ+อีส) เวจ, อุจจาระ, คูถ, กรีสะ, อาหารเก่า. **กิรติ วิกิรตีติ กรีสํ** อุจจาระที่เรี่ยราด ชื่อว่ากรีสะ (อาเทศ อิ เป็น อ). **อุทริยํ กรีสํ ปิตฺตํ เสมฺหํ** ...[๒] อาหารใหม่ อาหารเก่า(คูถ) น้ำดี น้ำเสลด ...

วจฺจ (วร วารณสมฺภตฺตีสุ+จ) เวจ, อุจจาระ, คูถ, อาหารเก่า. **สุขํ วาเรตีติ วจฺจํ** อุจจาระที่ห้ามความสุข ชื่อว่าวัจจะ (อาเทศ รฺ เป็น จฺ). **อญฺญตรา ภิกฺขุนี กฏาเห วจฺจํ กตฺวา ติโรกุฑฺเฑ ฉฑฺเฑนฺติ**[๓] ภิกษุณีพวกหนึ่งถ่ายอุจจาระใส่หม้อแล้วเททิ้งภายนอกฝา. **คูถ**ศัพท์ **กรีส**ศัพท์ และ **วจฺจ**ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

มล (มล จลเน+อ) เวจ, อุจจาระ, คูถ, มลทิน. **มลติ จลตีติ มลํ** อุจจาระที่เคลื่อนออกไป ชื่อว่ามละ. **มลติ สงฺกิลิสฺสติ อเนนาติ มลํ** อุจจาระที่ทำให้สกปรก ชื่อว่ามละ (มล สงฺกิเลเส+อ)

ฉก (สก สตฺติยํ+อ) เวจ, อุจจาระ, คูถ. **สกติ สามตฺเถตีติ ฉกํ** อุจจาระที่สามารถ (ออกไปได้) ชื่อว่าฉกะ (อาเทศ ส เป็น ฉ)

อุจฺจาร (อุ+จร จชเน+ณ) เวจ, อุจจาระ, คูถ. **อุจฺจารียเต ชหียเตติ อุจฺจาโร** ของเสียที่บุคคลเบ่งออก ชื่อว่าอุจจาระ (ซ้อน จฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **น จิเตน อคิลาเนน อุจฺจาโร วา ปสฺสาโว วา กาตพฺโพ**[๔] เราไม่เป็นไข้ ไม่ควรยืนถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ

มีฬฺห (มิห เสจเน+ล) เวจ, อุจจาระ, คูถ. **มิหตีติ มีฬฺโห** อุจจาระที่ไหลออก ชื่อว่ามีฬหะ (ทีฆะ

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๗๖/๑๐๗ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘ ๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๗๕/๑๐๖
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๗๖/๕๖๘

อิ เป็น อี, อาเทศ ล เป็น ฬ, กลับ หฺฬ เป็น ฬฺห). **ทุคฺคนฺธํ กิมีนํ มีฬฺหํ ภุญฺชามิ จ ปิวามิ จ**[๑] ดิฉันจึงกินและดื่มคูถและมูตรที่มีกลิ่นเหม็นมีแต่หนอน

อุกฺการ (อว+กิร วิกฺขิปเน+ณ) เวจ, อุจจาระ, คูถ. **อวกรียเตติ อุกฺกาโร** อุจจาระที่บุคคลถ่ายทิ้ง ชื่อว่าอุกการะ (อาเทศ อว เป็น อุ, ซ้อน กฺ, อาเทศ อิ เป็น อา, ลบ ณฺ)

ปัสสาวะ, มูตร ๒ ศัพท์

ปสฺสาว (ป+สุ สวเน+ณ) ปัสสาวะ, มูตร. **ปสวตีติ ปสฺสาโว** น้ำมูตรที่ไหลออก ชื่อว่า ปัสสาวะ (ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว). **น หริเต อคิลาเนน อุจฺจาโร วา ปสฺสาโว วา เขโฬ วา กาตพฺโพ**[๒] ภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่ควรถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนเขฬะลงบนของเขียว

มุตฺต (มุจ โมจเน+ต) ปัสสาวะ, มูตร. **มุจฺจตีติ มุตฺตํ** ปัสสาวะที่เขาขับออก ชื่อว่ามุตตะ (อาเทศ จฺ เป็น ตฺ). **ปสฺสาโว นาม มุตฺตํ วุจฺจติ**[๓] ปัสสาวะเรียกว่ามูตร

มูตรโค, เยี่ยววัว, มูตรเน่า

ปูติมุตฺต (ปูติ+มุตฺต) มูตรโค, เยี่ยววัว, มูตรเน่า. **โคมุตฺเต ควํ สมฺพนฺธินิ มุตฺเต ปูติมุตฺตสทฺโท วตฺตตีติ ปูติมุตฺต**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าเยี่ยววัว. **ปูติ จ ตํ มุตฺตญฺจาติ ปูติมุตฺตํ** น้ำมูตรเน่าชื่อว่าปูติมุตตะ. **ปูติมุตฺตํ นานาเภสชฺเชหิ สํสฏฺฐํ**[๔] น้ำมูตรเน่าผสมกับเภสัชได้หลายอย่าง

มูลสัตว์

ฉกณ (สก สตฺติยํ+ยุ) มูลสัตว์. **อสฺสาทีนํ มูเล ฉกณํ ฉกณ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่ามูตรและคูถของม้าเป็นต้น. **สกติ สมตฺเถตีติ ฉกณํ** มูลสัตว์ที่สามารถ ชื่อว่าฉกณะ (อาเทศ ส เป็น ฉ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **สีเส ฉกณปิณฺฑํ ปาเตตฺวา**[๕] ก้อนมูลสัตว์ตกลงบนศีรษะ

[๒๗๖] ทฺวีสฺวโธ นาภิยา วตฺถิ อุจฺฉงฺคงฺกา ตุโภ ปุเม
อูรุ สตฺถิ ปุเม อูรุ- ปพฺพํ ตุ ชาณุ ชณฺณุ จ.

กระเพาะปัสสาวะ, ท้องน้อย

วตฺถิ (วส นิวาเส+ติ) กระเพาะปัสสาวะ, ท้องน้อย. **นาภิยา อโธภาโค วตฺถิ นาม, โส ทฺวีสุ** ส่วนด้านล่างสะดือ ชื่อว่าวัตถิ, **วตฺถิ**ศัพท์นั้นใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **มุตฺตํ วสติ เอตฺถาติ วตฺถิ** กระเพาะที่มีปัสสาวะอยู่ ชื่อว่าวัตถิ (อาเทศ ต เป็น ถ, สฺ เป็น ตฺ, หรือลง ตฺถิ ปัจจัย แล้วลบ สฺ ที่สุดธาตุก็ได้). **น มุตฺตํ ชานาติ อหํ วตฺถิมฺหิ ฐิตนฺติ, นปิ วตฺถิ ชานาติ**

---

๑ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๔/๒๑๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๘๗๗/๕๖๘ ๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๗๖/๑๐๗
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๓๒/๕๗๔ ๕ ชา.อฏฺ. ๔๓/๓๒๖

มยิ มุตฺตํ จิตนฺติ[๑] ปัสสาวะไม่รู้ว่า เราอยู่ในกระเพาะปัสสาวะ, แม้กระเพาะปัสสาวะก็ไม่รู้ว่า มีปัสสาวะอยู่ในเรา

พก, ตัก, สะเอว ๒ ศัพท์

อุจฺฉงฺค (อุ+สญฺช สงฺเค+อ) พก, ตัก, สะเอว. **อุสฺสชฺชติ เอตฺถาติ อุจฺฉงฺโค** ตักเป็นที่เกี่ยวข้อง (กับสิ่งของ) ชื่อว่าอุจฉังคะ (อาเทศ ส เป็น ฉ, ซ้อน จฺ, อาเทศ ช เป็น ค, ญฺ เป็น งฺ). **ยาวทตฺถญฺจ ขาเทยฺยํ อุจฺฉงฺคญฺจ ปูเรยฺยํ**[๒] เคี้ยวกินตามต้องการและเก็บใส่พกให้เต็ม

องฺก (องฺก คมเน+อ) พก, ตัก, สะเอว, เครื่องหมาย, ร่องรอย. **องฺกียเต คจฺฉียเตติ องฺโก** ตักที่เด็กถึง(นอน) ชื่อว่าอังกะ. **ปุเม อุโภ อุจฺฉงฺค**ศัพท์และ**องฺก**ศัพท์ทั้ง ๒ ใช้ในปุงลิงค์. **องฺเกเนว องฺกํ ปริหริยติ**[๓] บริหารสะเอวด้วยสะเอวนั่นแหละ (ส่ายเอวไปมา). **องฺเกน ปุตฺตมาทาย**[๔] อุ้มบุตรใส่สะเอวไป

ขาอ่อน ๒ ศัพท์

อูรุ (อร คมเน+อุ) ขาอ่อน. **อรนฺติ อเนนาติ อูรุ** ขาอ่อนที่ช่วยให้ไปได้ ชื่อว่าอูรุ (อาเทศ อ เป็น อู). **อูรุ มุฏฺฐินา ปีฬยิ**[๕] ใช้กำปั้นทุบขาอ่อน. **น อูรุ วิวริตฺวา ภิกฺขุนีนํ เทเสตพฺโพ**[๖] ไม่ควรเปิดขาอ่อนแสดงแก่ภิกษุณี

สตฺถิ (สญฺช สงฺเค+ถิ) ขาอ่อน. **วตฺถํ อาสญฺชติ เอตฺถาติ สตฺถิ** ขาอ่อนที่ปกปิดด้วยผ้านุ่ง ชื่อว่าสัตถิ (ลบ ญฺช, ซ้อน ตฺ). **ปุเม** ๒ ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์. **สตฺถิญฺจ เภตฺวา อปรญฺจ สตฺถึ พาหญฺจ เภตฺวา**[๗] หักขาซ้ายขาขวา แขนซ้ายแขนขวา

เข่า ๓ ศัพท์

อูรุปพฺพ (อูรุ+ปพฺพ) เข่า. **อูรุโน ปพฺพํ คณฺฐิ อูรุปพฺพํ** ข้อของขาอ่อน ชื่อว่าอูรุปัพพะ

ชาณุ, ชานุ (ชน ชนเน+ณุ) เข่า. **คมนํ ชายติ อเนนาติ ชาณุ** เข่าที่ช่วยให้การไปเกิดขึ้น ชื่อว่าชาณุ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ณ เป็น น บ้าง). **ชาณุนา ชาณุมฺหิ สงฺฆฏฺฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชติ**[๘] เข่ากับเข่ากระทบกัน ย่อมเกิดเวทนาขึ้นบ่อยๆ. **นิหจฺจ ชานุํ วนฺทิตฺวา**[๙] คุกเข่าลงถวายบังคม

ชณฺณุ, ชณฺณุก, ชนฺนุก (ชน ชนเน+ณุ+ก) เข่า. **คมนํ ชายติ อเนนาติ ชณฺณุ** เข่าที่ช่วยให้การไปเกิดขึ้น ชื่อว่าชัณณุ (ลบ ณฺ, ซ้อน นฺ, อาเทศ นฺน เป็น ณฺณ บ้าง). **ชณฺณูหิ จงฺกมโต ชณฺณุกานิปิ หตฺถคลานิปิ ภิชฺชึสุ**[๑๐] ผู้คลานไปด้วยเข่า ทั้งเข่าและฝ่ามือจึงแตก

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๕๗ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓/๔๔ ๓ ที.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓
๔ ขุ.เถร. ๒๖/๓๑/๓๑๔ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๓๔๕/๒๔๑ ๖ วิ.จุลฺล. ๗/๕๓๔/๓๓๗
๗ ขุ.เถร. ๒๖/๒๗๓/๒๙๒ ๘ มชฺ.อฏฺ. ๘/๔๒๔/๒๒๕ ๙ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๔๗/๔๕๗
๑๐ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๓๔๘/๕๕

[๒๗๗] โคปฺผโก ปาทคณฺฑิ ปิ ปุเม ตุ ปณฺหิ ปาสณิ
ปาทคฺคํ ปปโท ปาโท ตุ ปโท จรณํ จ วา.

ข้อเท้า ๒ ศัพท์

โคปฺผก (คุป รกฺขเณ+ผ+ก) ข้อเท้า. **โคปียตีติ โคปฺผโก** ข้อเท้าที่บุคคลรักษา ชื่อว่าโคปผกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **น จ โคปฺผเกน โคปฺผกํ สํฆฏฺเฏนฺโต คจฺฉติ**[๑] เสด็จดำเนินโดยข้อพระบาทไม่กระทบกับข้อพระบาท

ปาทคณฺฑิ (ปาท+คณฺฑิ) ข้อเท้า. **ปาทสฺส คณฺฑิ ปาทคณฺฑิ** ข้อเท้า ชื่อว่าปาทคัณฑิ. **ปาทคณฺฑิรหุ สาธุ สณฺฐิตา**[๒] ข้อพระบาทดำรงมั่น. (**ฆุฏิกา**ศัพท์ก็มีอรรถว่าข้อเท้า)

ส้นเท้า ๒ ศัพท์

ปณฺหิ (ปส พาธนผุสเนสุ+ติ) ส้นเท้า. **ปสตีติ ปณฺหิ** ส้นเท้าที่เบียดเบียน ชื่อว่าปัณหิ (อาเทศ สฺ เป็น หฺ, ต เป็น ณ, กลับ หฺณ เป็น ณฺห, หรือลง ณิ ปัจจัย แล้วอาเทศ สฺ เป็น หฺ, กลับ หฺณ เป็น ณฺห). **ปณฺหิยา ฆฏฺเฏนฺโต อสฺสสฺส สญฺญํ อทาสิ**[๓] กระทืบด้วยส้นเท้าให้สัญญาณแก่ม้า

ปาสณิ (ปส พาธนผุสเนสุ+ติ) ส้นเท้า. **ปสตีติ ปาสณิ** ส้นเท้าที่เบียดเบียน ชื่อว่าปาสณิ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ต เป็น ณ, หรือลง ณิ ปัจจัย). **ปุเม** ทั้ง ๒ ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์

ปลายเท้า ๒ ศัพท์

ปาทคฺค (ปาท+อคฺค) ปลายเท้า. **ปาทสฺส อคฺคํ ปาทคฺคํ** ปลายเท้า ชื่อว่าปาทัคคะ (ลบสระหน้า). **โทสจริโต ปาทคฺเคหิ ขณนฺโต วิย คจฺฉติ**[๔] ผู้มีโทสจริตเดินไปเหมือนใช้ปลายเท้าจิกลง

ปปท (ป+ปท) ปลายเท้า. **ปกฏฺฐํ ปทํ ปปทํ** เท้าที่เป็นปลายสุด ชื่อว่าปปทะ

เท้า ๓ ศัพท์

ปาท (ปท คติมฺหิ+ณ) เท้า. **ปชฺชเตติ ปาโท** เท้าที่เดินไป ชื่อว่าปาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปาเทน วา ปาทํ โธเวยฺย**[๕] ควรใช้เท้าถูล้างเท้า

ปท (ปท คติมฺหิ+อ) เท้า. **ปชฺชเต คจฺฉตีติ ปโท** เท้าที่เดินไป ชื่อว่าปทะ

จรณ (จร จรเณ+ยุ) เท้า. **จรติ เอเตนาติ จรณํ** เท้าที่ใช้เดินไป ชื่อว่าจรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **จรณ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. (**องฺฆิ**ศัพท์ก็มีอรรถว่าเท้า)

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๘๙/๕๓๔ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๔๓/๑๗๐ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๕/๑๐๒
๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๓๒ ๕ ที.สีล. ๙/๑๙๒/๑๕๘

[๒๗๘] องฺคํ ตฺววยโว วุตฺโต ผาสุลิกา ตุ ผาสุกา
ปณฺฑเก อฏฺฐิ ธาตฺวิตฺถี คลนฺตฏฺฐิ ตุ อกฺขโก.

อวัยวะ ๒ ศัพท์

องฺค (องฺค คติมฺหิ+อ) อวัยวะ. **องฺคติ คจฺฉตีติ องฺคํ** อวัยวะที่เป็นไป ชื่อว่าอังคะ. **องฺคียเต ญายเต อเนนาติ องฺคํ** อวัยวะที่ช่วยให้รู้ ชื่อว่าอังคะ (องฺค ญาเณ+อ). **สมุทโย องฺคิยเต ญายเต อเนนาติ องฺคํ** อวัยวะที่ช่วยให้รู้เหตุแห่งทุกข์ ชื่อว่าอังคะ. **อวยวภาเวน องฺคิยเตติ องฺคํ** อวัยวะที่บุคคลรู้โดยความเป็นอวัยวะ ชื่อว่าอังคะ. **องฺคํ นาม หตฺถญฺจ เวณิญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ องฺคํ นาม**[1] อวัยวะที่เหลือเว้นมือและช้องผม ชื่อว่าอังคะ

อวยว (อว+ยุ มิสฺสเน+อ) อวัยวะ. **วิสุํ วิสุํ ยวตีติ อวยโว** อวัยวะที่แยกออกเป็นส่วนๆ ชื่อว่าอวยวะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ตสฺส ญาณเณยฺยสฺส อวยวา จกฺขาทโย**[2] อวัยวะทั้งหลายมีตาเป็นต้นของผู้รู้ด้วยปัญญานั้น

อวัยวะมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปตีก, อสฆน**

กระดูกซี่โครง, โครงหลังคา ๒ ศัพท์

ผาสุลิกา, ปาสุฬิกา (ปา รกฺขเณ+สุ+ฬิ+ก+อา) กระดูกซี่โครง, โครงหลังคา. **ปาติ รกฺขตีติ ผาสุลิกา** กระดูกที่รักษา(อวัยวะภายในไว้) ชื่อว่าผาสุลิกา (อาเทศ ป เป็น ผ, ฬ เป็น ล)

ปาสุกา, ผาสุกา (ปา รกฺขเณ+สุ+ก+อา) กระดูกซี่โครง, โครงหลังคา. **ปาติ รกฺขตีติ ผาสุกา** กระดูกซี่โครงที่รักษา(อวัยวะภายในไว้) ชื่อว่าผาสุกา (อาเทศ ป เป็น ผ บ้าง). **สพฺพา เต ผาสุกา ภคฺคา**[3] โครงหลังคาของท่าน เราหักทั้งหมดแล้ว

กระดูก ๒ ศัพท์

อฏฺฐิ (อสุ เขปเน+อิ) กระดูก. **อสติ เขเปตีติ อฏฺฐิ** กระดูกที่ละทิ้ง ชื่อว่าอัฏฐิ (อาเทศ สุ เป็น ฐ, ซ้อน ฏ). **อทฺธานํ อสติ เขเปตีติ อฏฺฐิ** กระดูกที่ทิ้งอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อว่าอัฏฐิ (อส เขปเน+อิ). **อาภุโส ติฏฺฐตีติ เอเตนาติ อฏฺฐิ** กระดูกที่ตั้งอยู่ได้นาน ชื่อว่าอัฏฐิ (อา+ฐา ฐาเน+อิ, ซ้อน ฏ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **สรีเร สาโร อสติ ภวตีติ อฏฺฐิ** กระดูกที่เป็นแก่นอยู่ในร่างกาย ชื่อว่าอัฏฐิ (อส ภุวิ+อิ, อาเทศ ส เป็น ฏฐ). **ปณฺฑเก อฏฺฐิ**ศัพท์ใช้ในนปุงสกลิงค์. **อฏฺฐิ นาม ยงฺกิญฺจิ อฏฺฐิ**[4] กระดูกทั้งหมด ชื่อว่าอัฏฐิ

ธาตุ (ธา ธารเณ+ตุ) กระดูก. **สรีรํ ธาเรตีติ ธาตุ** กระดูกที่ทรงไว้ซึ่งสรีระ ชื่อว่าธาตุ. **อิตฺถี ธาตุ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๘/๒๕๔ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๖๕/๑๕๓ ๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๑/๓๖
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๕๒/๔๙๙

กระดูกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กีกส, กุลล**

กระดูกไหปลาร้า

อกฺขก (อก คมเน+ข+ก) กระดูกไหปลาร้า. **คลสฺส กณฺฑสฺส เหฏฺฐิมนฺเต ชาตมฏฺฐิ คลนฺตฏฺฐิ อกฺขโก** กระดูกที่อยู่ปลายสุดใต้ลูกกระเดือก ชื่อว่าอักขกะ. **อกติ คจฺฉตีติ อกฺขโก** กระดูกไหปลาร้าที่เป็นไป ชื่อว่าอักขกะ. **จตสฺโส ทาฐา เทฺว อกฺขกา อุณฺหีสนฺติ อิมา สตฺต ธาตุโย น วิปฺปกิรีสุ**[๑] พระบรมธาตุ ๗ อย่างเหล่านี้ คือ พระทาฐาธาตุ ๔ (พระเขี้ยวแก้ว) พระอักขกธาตุ ๒ (กระดูกไหปลาร้า) และพระอุณหิสธาตุ (กระดูกหน้าผาก) ไม่แตกกระจัดกระจายไป

[๒๗๙] **กปฺปโร ตุ กปาลํ วา กณฺฑรา ตุ มหาสิรา**
ปุเม นฺหารุ จิตฺถี สิรา ธมนีถ รสคฺคสา.

[๒๘๐] **รสหรณฺยโถ มํส- มามิสํ ปิสิตํ ภเว**
ติลิงฺคิกํ ตุ วลฺลูร- มุตฺตตฺตํ อถ โลหิตํ

[๒๘๑] **รุธิรํ โสณิตํ รตฺตํ ลาลา เขโฬ เอลา ภเว**
ปุริเส มายุ ปิตฺตํ จ เสโมฺห นิตฺถี สิเลสุโม.

กะโหลกศีรษะ, กบาล, กระดองสัตว์ ๒ ศัพท์

กปฺปร (กปฺป สามตฺถิเย+อร) กะโหลกศีรษะ, กบาล, กระดองสัตว์. **กปฺปติ สมตฺเถตีติ กปฺปโร** กะโหลกศีรษะอันแข็งแกร่ง ชื่อว่ากัปประ. **กํ สีสํ ปาเลตีติ กปฺปโร** กะโหลกที่รักษาศีรษะไว้ ชื่อว่ากัปประ (กสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+อ, ซ้อน ปฺ, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ล เป็น ร). **กปฺปรานญฺจ อุปริ**[๒] เบื้องบนกระโหลกศีรษะ

กปาล (กสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+อ) กะโหลกศีรษะ, กบาล, กระดองสัตว์. **กํ ปาลยตีติ กปาลํ** กะโหลกที่รักษาศีรษะไว้ ชื่อว่ากปาละ. **ชีวิตํ กมฺเปติ อเนนาติ กปาลํ** กบาลที่รวบรวมชีวิตไว้ ชื่อว่ากปาละ (กป สงฺขาเต+อาล). **กปาลสทฺโท วา วิกปฺเปน ปุลฺลิงฺโค** กปาลศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **สเก กปาเล สโมทหิตฺวา**[๓] เข้าอยู่ในกระดองของตน

เอ็นใหญ่ ๒ ศัพท์

กณฺฑรา (กฑิ เฉทเน+อร+อา) เอ็นใหญ่. **กณฺฑติ เฉทตีติ กณฺฑรา** เอ็นใหญ่ที่ฉีกแยกออก(เป็นเอ็นเล็กเอ็นน้อย) ชื่อว่ากัณฑรา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลบสระหน้า). **กณฺฑรจฺฉินฺนํ ปพฺพาเชนฺติ**[๔] พวกภิกษุบวชให้คนที่เอ็นใหญ่ขาด

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๒๓๕/๒๑๓ ๒ วิ.ฏี. ๒/๒๓๙/๔๖๑ ๓ สํ.สฬา. ๑๘/๓๑๙/๒๒๒
๔ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๓

มหาสิรา, สิรา (มหนฺต+สิรา) เอ็นใหญ่. **สรีรํ เสติ พนฺธตีติ สิรา** เอ็นที่ยึดสรีระไว้ ชื่อว่าสิรา (สิ พนฺธเน+ร+อา, ลบสระหน้า). **มหตี สิรา มหาสิรา** เอ็นเส้นใหญ่ ชื่อว่ามหาสิรา (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

เอ็น ๓ ศัพท์

นฺหารุ, นหารุ (นห พนฺธเน+อรุ) เอ็น. **สรีรํ นหติ พนฺธตีติ นฺหารุ** เอ็นที่รัดรึงสรีระไว้ ชื่อว่านหารุ (ทีฆะ อ เป็น อา). **ปุเม นฺหารุ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์. **ตโจ จ นหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสุสฺสตุ**[๑] จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตาม

สิรา (สิ พนฺธเน+ร+อา) เอ็น. **สรีรํ เสติ พนฺธตีติ สิรา** เอ็นที่รัดรึงสรีระไว้ ชื่อว่าสิรา (สิ พนฺธเน+ร+อา, ลบสระหน้า). **สิรา สิราหิ มํสํ มํเสน จมฺมํ จมฺเมน ฆฏฺฏิตํ**[๒] เอ็นเสียดสีกับเอ็น เนื้อกับเนื้อ หนังกับหนัง

ธมนิ, ธมนี (ธม สทฺเท+ยุ+อี) เอ็น. **วีณาทโย ธมนฺติ เอเตนาติ ธมนี** สายที่ช่วยให้พิณเป็นต้นมีเสียงดัง ชื่อว่าธมนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **ธมนี วิยาติ ธมนี** เอ็นที่เหมือนสายพิณ ชื่อว่าธมนี (ธมนี+วิย, ลบ วิย). **อิตฺถี สิรา**ศัพท์และ**ธมนี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **กีสา ธมนิสณฺฐิตา**[๓] ผอมจนเห็นเส้นเอ็น

เส้นประสาท, ประสาทรับรส ๒ ศัพท์

รสคฺคสา (รสสทฺทูปปท+คส อทเน+อ+อา) เส้นประสาท, ประสาทรับรส, นำรสไป, ลิ้นรับรส. **รสํ คสตีติ รสคฺคสา** เส้นประสาทที่ดูดซึมเอารสไป ชื่อว่ารสัคคสา (ซ้อน คฺ). **รสคฺคสา รสหรณีนเมตํ อธิวจนํ**[๔] คำว่า **รสคฺคสา** เป็นชื่อของเส้นประสาทที่นำรสไป

รสหรณี (รสสทฺทูปปท+หร หรเณ+ยุ+อี) เส้นประสาท, ประสาทรับรส, นำรสไป, ลิ้นรับรส. **รสํ หรติ เนตีติ รสหรณี** ลิ้นที่นำรสไป ชื่อว่ารสหรณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **รสหรณิโย วิสุชฺฌนฺติ**[๕] ลิ้นรับรสย่อมบริสุทธิ์

เนื้อ ๓ ศัพท์

มํส (มน ญาเณ+ส) เนื้อ. **มนิตพฺพํ ญาตพฺพนฺติ มํสํ** เนื้อที่ทุกคนรู้จัก ชื่อว่ามังสะ (อาเทศ น เป็นนิคหิต). **สโลหิตํ มํสํ ปติ**[๖] เนื้อเปื้อนเลือดตกลง

อามิส (อา+มิส ปกฺขิปเน+อ) เนื้อ. **อามียเต อนฺโตปกฺขิปียเตติ อามิสํ** เนื้อที่สรีระสร้างไว้ภายใน ชื่อว่าอามิสะ

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๓๙/๒๓๔ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๒/๒๒๗ ๓ ขุ.เปต. ๒๖/๙๘/๑๗๐
๔ ที.อฏฺ. ๕/๓๕/๔๔ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๑๗๓/๖๗ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๙/๑๕๐

ปิสิต (ปิส อวยเว+อิ+ต) เนื้อ. **ปิสิตพฺพนฺติ ปิสิตํ** เนื้ออันร่างกายจำแนกออกเป็นส่วนๆ ชื่อว่าปิสิตะ

เนื้อมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปลล, กพฺพ**

เนื้อแห้ง, เนื้อเค็ม, เนื้อย่าง ๒ ศัพท์

วลฺลูร, วลฺลูรา (วล,วลฺล สํวรเณ+อูร) เนื้อแห้ง, เนื้อเค็ม, เนื้อย่าง. **วลฺลิยติ สํวริยตีติ วลฺลูโร** เนื้อแห้งที่บุคคลเฝ้าระวัง ชื่อว่าวัลลูระ. **วลฺลนฺติ วา สํวรนฺติ รกฺขนฺติ อิโต กากโสณาทโย สตฺเต อขาทนตฺถายาติ วลฺลูโร** เนื้อที่มนุษย์ระวังรักษาไว้ ไม่ให้กาและสุนัขเป็นต้นนำไปกิน ชื่อว่าวัลลูระ. **อิมํ เอกปุตฺตํ ปิยํ มนาปํ วธิตฺวา วลฺลูรญฺจ โสณฺฑิกญฺจ กริตฺวา**[๑] ฆ่าบุตรที่น่ารักน่าพอใจคนเดียวนี้แล้ว ทำเป็นเนื้อเค็มและเนื้อย่าง

อุตฺตตฺต (อุ+ตป สนฺตาเป+ต) เนื้อแห้ง, เนื้อเค็ม, เนื้อย่าง. **อุทฺธํ ตตฺตํ อุตฺตตฺตํ** เนื้อที่ตากไว้ในที่สูง ชื่อว่าอุตตัตตะ (ซ้อน ตฺ, อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). **ติลิงฺคิกํ วลฺลูร**ศัพท์ และ **อตฺตตฺต**ศัพท์ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์

เทวโลเก มนุสฺเส วา ชาโต วา ยตฺถ กตฺถจิ
ภเว สุวณฺณวณฺโณ จ อุตฺตตฺตกนกูปโม.[๒]

เมื่อเปรียบทองคำกับเนื้อแห้งแล้ว ผู้เกิดในเทวโลกหรือมนุษยโลก ใครเป็นผู้มีผิวพรรณผุดผ่องดังสีทองกว่ากัน (ผู้เกิดในเทวโลกสีผิวเหมือนทอง ผู้เกิดในมนุษย์โลกสีผิวเหมือนเนื้อแห้ง)

เลือด, โลหิต ๔ ศัพท์

โลหิต (รุห ชนเน+อิ+ต, อิต) เลือด, โลหิต. **สรีเร พฺยาปนวเสน รุหตีติ โลหิตํ** เลือดที่เกิดขึ้นแผ่ซ่านไปในสรีระ ชื่อว่าโลหิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ร เป็น ล). **อุณฺหํ โลหิตํ มุขโต อุคฺคจฺฉิ**[๓] เลือดอุ่นๆ ไหลทะลักออกจากปาก

รุธิร (รุธ อวธารเณ+อิร) เลือด, โลหิต. **รุนฺธียเต จมฺเมนาติ รุธิรํ** เลือดที่ผิวหนังปิดกั้นเอาไว้ ชื่อว่ารุธิระ. **คูถญฺจ มุตฺตํ รุธิรญฺจ ปุพฺพํ ปริภุญฺชติ**[๔] กินคูถ มูตร เลือด และน้ำหนอง

โสณิต (โสณ วณฺเณ+อิ+ต) เลือด, โลหิต. **โสณติ วณฺเณตีติ โสณิตํ** เลือดที่มีสีแดง ชื่อว่าโสณิตะ. **โลหิตปิตฺตนฺติ โสณิตปิตฺตํ รตฺตปิตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติ**[๕] บทว่า **โลหิตปิตฺตํ** ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า เลือดและน้ำดี

รตฺต (รญฺช ราเค+ต) เลือด, โลหิต. **รญฺชติ อเนนาติ รตฺตํ** เลือดที่ทำให้สรีระชุ่ม ชื่อว่ารัตตะ

---

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๒๔๑/๑๑๙ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑๘/๑๗๐ ๓ วิ.มหา. ๔/๗๐/๗๗
๔ ขุ.เปต. ๒๖/๙๔/๖๔ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘

(ลบ ญฺชฺ, ซ้อน ตฺ)

เลือดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อส, ขตช**

น้ำลาย ๓ ศัพท์

ลาลา (ลา อาทาเน+อล+อา) น้ำลาย. **ลาติ คณฺหาตีติ ลาลา** น้ำลายที่รับเอา (อาหาร) ชื่อว่าลาลา (ลบสระ อ). **ลลติ อิจฺฉตีติ ลาลา** น้ำลายที่สอ ชื่อว่าลาลา (ลล อิจฺฉายํ +ณ+อา, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ลาลา วา ปคฺฆรนฺติ**[๑] น้ำลายไหล

เขฬ (เขล คติยํ+อ) น้ำลาย, เขฬะ. **เขฬติ คจฺฉตีติ เขโฬ** น้ำลายที่เป็นไปอยู่(คือมีอยู่) ชื่อว่าเขฬะ (อาเทศ ล เป็น ฬ). **ขลติ จลตีติ เขโฬ** น้ำลายที่ไหล ชื่อว่าเขฬะ (ขล จลเน+อ, อาเทศ อ เป็น เอ, ลฺ เป็น ฬฺ). **ขํ อากาสํ อิลติ คจฺฉตีติ เขโฬ** น้ำลายที่(ถูกถ่มให้)ลอยไปสู่อากาศ ชื่อว่าเขฬะ (ขสทฺทูปปท+อล คติมฺหิ+อ, อาเทศ อ ที่ ข เป็น เอ, ลฺ เป็น ฬฺ). **น อุทเก อคิลาเนน อุจฺจาโร วา ปสฺสาโว วา เขโฬ วา กาตพฺโพ**[๒] ภิกษุไม่เป็นไข้ไม่ควรถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ

เอลา, เอฬา (อิล คติยํ+ณ+อา) น้ำลาย. **อิลติ กมฺปตีติ เอลา** น้ำลายที่หวั่นไหว(สอ) ชื่อว่าเอลา (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เอกจฺจสฺส หิ กเถนฺตสฺส เอลา คฬติ**[๓] บางคนน้ำลายหยดลงขณะกำลังพูด. **เอฬา มุขโต น คลติ**[๔] น้ำลายไม่หยดออกจากปาก

น้ำดี ๒ ศัพท์

มาธุ, มายุ (มา ปริมาเณ+ธุ) น้ำดี. **มาติ ปริมาเณตีติ มาธุ มายุ จ** น้ำดีที่มีปริมาณชื่อว่ามาธุและมายุ (อาเทศ ธ เป็น ย). **มยติ คจฺฉตีติ มายุ** น้ำดีที่เป็นไป ชื่อว่ามายุ (มย คมเน+ณุ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **มทติ อุมฺมาเทตีติ มายุ** น้ำดีที่ฟองฟอด ชื่อว่ามายุ (มท อุมฺมาเท+ณุ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ทฺ เป็น ยฺ). **มาธุ**ศัพท์และ**มายุ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์

ปิตฺต (อปิ+ธา ปธาเน+ต) น้ำดี. **อปิทธาตีติ ปิตฺตํ** น้ำดีที่ปิดกั้น(โรค) ชื่อว่าปิตตะ (ลบ อ หน้าอปิ และ อา ที่ ธา, อาเทศ ธฺ เป็น ตฺ). **จณฺฑสฺส กุกฺกุรสฺส นาสาย ปิตฺตํ ภินฺเทยฺยุํ**[๕] ทำลายน้ำดีของสุนัขที่ดุร้ายทางจมูก

เสลด ๒ ศัพท์

เสมฺห (สิลิส สิเลสเน+ม) เสลด, เสมหะ. **สิลิสียเต เอตฺถาติ เสมฺโห** เสลดที่เป็นน้ำลายเหนียว

---

[๑] ที.อฏฺ. ๔/๓๐๓/๒๕๔ [๒] วิ.มหาวิ. ๒/๘๗๙/๕๗๐ [๓] มชฺ.อฏฺ. ๙/๔๒๔/๓๐๑
[๔] องฺ.อฏฺ. ๑๔/๓๒๔/๔๓๔ [๕] วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๙/๑๗๑

ชื่อว่าเสมหะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ลิสฺ เป็น หฺ, กลับ หฺม เป็น มฺห). **อนิตฺถี เสมฺห**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ปิตฺตํ เสมฺหํ จ วมติ**[๑] สำรอกน้ำดีและเสลดออกมา

สิเลสุม (สิลิส สิเลสเน+อุม) เสลด, เสมหะ. **สิลิสียเต เอตฺถาติ สิเลสุโม** เสลดที่เป็นน้ำลายเหนียว ชื่อว่าสิเลสุมะ (อาเทศ อิ เป็น เอ). **ฉฑฺฑิตํ ขิปิตํ เขฬํ สิงฺฆาณิกํ สิเลสุมํ ภุญฺชามิ**[๒] กินน้ำลาย น้ำมูก เสมหะ ที่เขาถ่มทิ้งแล้ว

[๒๘๒] วสา วิลีนเสฺนโหถ เมโท เจว วปา ภเว
อากปฺโป เวโส เนปจฺฉํ มณฺฑนํ ตุ ปสาธนํ.

[๒๘๓] วิภูสนํ จาภรณํ อลงฺกาโร ปิลนฺธนํ
กิรีฏมกุฏานิตฺถี จูฬามณิ สิโรมณิ.

มันเหลว ๒ ศัพท์

วสา (วส นิวาเส+อ+อา) มันเหลว. **สรีเร วสตีติ วสา** มันเหลวที่อยู่ในสรีระ ชื่อว่าวสา (ลบสระหน้า). **อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฺฆาณิกา**[๓] น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก

วิลีนสิเนห, วิลีนเสฺนห (วิลีน+เสฺนห) มันเหลว. **วิลีโน จ โส เสฺนโห จาติ วิลีนเสฺนโห** มันที่ไม่ข้น ชื่อว่าวิลีนสเนหะ. **เยภุยฺเยน หตฺถตลหตฺถปิฏฺฐปาทตลปาทปิฏฺฐนาสาปุฏนลาฏ-อํสกูเฏสุ ฐิโต วิลีนเสฺนโห**[๔] โดยมากมันเหลวจะอยู่ที่ฝ่ามือ หลังมือ ฝ่าเท้า หลังเท้า ดั้งจมูก หน้าผาก และหลังไหล่

มันข้น ๒ ศัพท์

เมท (มิท เสฺนหเน+ณ) มันข้น. **มิทติ เสฺหหตีติ เมโท** มันอันข้น ชื่อว่าเมทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เมโท อภิญฺเญยฺโย**[๕] มันข้นอันบุคคลควรรู้ยิ่ง

วปา (วป พีชสนฺตาเน+อ+อา) มันข้น. **วปตีติ วปา** มันข้นที่ซึมซาบอยู่(ในร่างกาย) ชื่อว่าวปา (ลบสระหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า "**วปา วิวรเมเทสุ วปา**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ช่องและมันข้น". คัมภีร์อมรโกสอภิธานกล่าวว่า "**เมโท ตุ วปา วสา**"[๖] ทั้ง ๓ ศัพท์ แปลว่ามันข้นเหมือนกัน

บุคลิกดี, ท่าทางสง่างาม, อากัปกิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรงงาม ๓ ศัพท์

อากปฺป (อา+กปฺ สามตฺถิเย+ณ) บุคลิกดี, ท่าทางสง่างาม, อากัปกิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรง

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๒ ๒ ขุ.เปต. ๒๖/๙๙/๑๗๓ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๗๖/๙๒ ๕ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๖/๙ ๖ อมรโกส. ๑๖/๖๓

งาม. **อากปฺปนํ อากปฺโป** ความงาม ชื่อว่าอากัปปะ (ลบ ณ, ซ้อน ปฺ). **อญฺโญ เม อากปฺโป กรณีโย**[๑] เราควรทำอากัปกิริยาอย่างอื่น

เวส (วิส กนฺติยํ+ณ) บุคลิกดี, ท่าทางสง่างาม, อากัปกิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรงงาม. **วิสตีติ เวโส** ความงดงามน่ารัก ชื่อว่าเวสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **วิสินาตีติ เวโส** เครื่องแต่งตัวที่เบียดเบียน(ให้รำคาญ) ชื่อว่าเวสะ (วิสิ พฺยาปเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ทิฏฺโฐ มยา ภควโต เวโส**[๒] การแต่งองค์ของพระผู้มีพระภาคเราเห็นแล้ว

เนปจฺฉ (นิ+ปถ ปขฺยาเน+ฉ) บุคลิกดี, ท่าทางสง่างาม, อากัปกิริยา, แต่งตัวงาม, ทรวดทรงงาม, การกล่าวชม. **นิสฺเสสโต ปถนํ ปขฺยานํ เนปจฺฉํ** การกล่าวชม (ว่างาม) ทุกอย่าง ชื่อว่าเนปัจฉะ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ถฺ เป็น จฺ). **จนฺทนสุวณฺณาทฺยาลงฺการกตสรีรโสภายํ ติปทํ** ทั้ง ๓ ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถว่า ความงามของร่างกายที่ประดับประดาด้วยเครื่องจันทน์หอมและทองรูปพรรณ เป็นต้น

การแต่งตัวงามมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปฏิกมฺม, ปสาธน**

เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง ๖ ศัพท์

มณฺฑน (มฑิ ภูสายํ+ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. **มณฺฑติ เอเตนาติ มณฺฑนํ** เครื่องประดับ ชื่อว่ามัณฑนะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ยุ เป็น อน). **มาลาคนฺธวิเลปน-ธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา เวรมณี**[๓] เว้นจากการทัดทรงตกแต่งดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ อันเป็นการแต่งตัว

ปสาธน, ปสาจน (ป+สาธ สํสิทฺธิสงฺขารคตีสุ +ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. **ปสาธิยเตติ ปสาธนํ** เครื่องประดับที่ช่างทำสำเร็จ ชื่อว่าปสาธนะ คือเครื่องประดับสำเร็จรูป เครื่องทองรูปพรรณเป็นต้น (อาเทศ ยุ เป็น อน). **วตฺถญฺจ ปสาธนญฺจ เวจนญฺจ**[๔] ผ้า เครื่องประดับและผ้าโพก(หรือหมวก)

วิภูสน (วิ+ภูส อลงฺกาเร+ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. **วิภูสติ อเนนาติ วิภูสนํ** เครื่องประดับ ชื่อว่าวิภูสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **วิภูสนฏฺฐานา วิรโต**[๕] เว้นจากเครื่องประดับ

อาภรณ (อา+ภร ภรเณ+ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. **อาภริยฺยเตติ อาภรณํ** เครื่องประดับ ชื่อว่าอาภรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อาภรณํ โอมุญฺจิตฺวา อุตฺตรา-สงฺเคน ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ทาสิยา อทาสิ**[๖] ถอดเครื่องประดับ ห่อสิ่งของด้วยผ้าเฉวียงบ่าแล้วให้แก่นางทาสี

อลงฺการ (อลํสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. **อลํ วิภูสนํ**

---

๕ องฺ.ทสก. ๒๔/๔๘/๙๒
๖ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๙๖/๓๑๑
๑ วิ.มหา. ๔/๑๒๐/๑๗๐
๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๕๒/๔๖๐
๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๖/๓๓๖
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๙/๔๘๙

กริยฺยเต อเนนาติ อลงฺกาโร เครื่องประดับที่ช่างทำให้ตระการตา ชื่อว่าอลังการะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เยน อลงฺกาเรน อลงฺกตา ปุตฺตสฺส สุทินฺนสฺส ปิยา อโหสิ**[๑] เธอประดับด้วยเครื่องประดับใดแล้วเป็นที่รักของลูกสุทิน

ปิลนฺธน (ปิฬนฺธ ภูสเน+ยุ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง. **ปิฬนฺธติ เอเตนาติ ปิลนฺธนํ** เครื่องประดับ ชื่อว่าปิลันธนะ (อาเทศ ฬ เป็น ล, ยุ เป็น อน). **ปสฺสามหํ โภ มณิมสฺส กณฺเจ ปิลนฺธนํ**[๒] ท่านพี่ ผมจะดูเครื่องประดับมณีที่คอของนาคราชนั้น. **ปริกฺขาร**ศัพท์ก็แปลว่า เครื่องประดับ

มงกุฎ ๒ ศัพท์

กิรีฏ (กิร วิกิรเณ+อีฏ) มงกุฎ. **รตนานิ วิกิริยนฺตีติ กิรีฏํ** มงกุฎที่ช่างประดับรัตนะไว้จนทั่ว ชื่อว่ากิรีฏะ

มกุฏ, มุกุฏ (มกิ มณฺฑเน+อุฏ) มงกุฎ. **มกติ มณฺเฑติ อเนนาติ มกุฏํ** มงกุฎที่ใช้เป็นเครื่องประดับ ชื่อว่ามกุฏะ (อาเทศ อ เป็น อุ บ้าง). **มํเกติ โสเภตีติ มกุฏํ** มงกุฎอันงดงาม ชื่อว่ามกุฏะ (มํก โสภเณ+อุฏ, ลบนิคหิต). **อนิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อิมินา นกฺขตฺเตน มกุฏํ พนฺธิตพฺพํ**[๓] ท่านควรสวมมงกุฎด้วยฤกษ์นี้

ปิ่น, ยอดมงกุฎ, จุฬามณี ๒ ศัพท์

จูฬามณิ (จูฬา+มณิ) ปิ่น, ยอดมงกุฎ, จุฬามณี. **มกุฏจูฬายํ จุมฺพิตา มณิ จูฬามณิ** มณีที่ประดับไว้บนยอดมงกุฎ ชื่อว่าจูฬามณิ. **สกลชมฺพุทีเป มนุสฺสานํ สีเส จูฬามณิ วิย อภวิสฺส**[๔] จักเป็นเหมือนจุฬามณีบนศีรษะของมนุษย์ในชมพูทวีปทั้งสิ้น

สิโรมณิ (สิร+มณิ) ปิ่น, ยอดมงกุฎ, จุฬามณี. **มกุฏสิรสิ จุมฺพิตา มณิ สิโรมณิ** มณีที่ติดไว้บนหัวมงกุฎ ชื่อว่าสิโรมณิ (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

[๒๘๔] สิโรเวฐนมุณฺหีสํ กุณฺฑลํ กณฺณเวฐนํ
กณฺณิกา กณฺณปูโร จ สิยา กณฺณวิภูสนํ.

อุณหิส, กรอบหน้า, เครื่องโพกศีรษะ, ผ้าโพก, มงคล ๒ ศัพท์

สิโรเวฐน (สิร+เวฐน) อุณหิส, กรอบหน้า, เครื่องโพกศีรษะ, ผ้าโพก, มงคล. **สิรโส เวฐนํ สิโรเวฐนํ** เครื่องโพกศีรษะ ชื่อว่าสิโรเวฐนะ (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๒๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๙/๓๓๒ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๕๔/๔๖๒
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๙๗/๒๓๖

อุณฺหีส (อุ+นห พนฺธเน+อีส) อุณหิส, กรอบหน้า, เครื่องโพกศีรษะ, ผ้าโพก, มงคล. **อุปคนฺตฺวา นหติ พนฺธตีติ อุณฺหีสํ** กรอบหน้าที่สวมเข้าแล้วพันเอาไว้ ชื่อว่าอุณหีสะ (ลบ อ ที่ น, อาเทศ นฺ เป็น ณฺ). **โสวณฺณมยา สุจิโย จ อุณฺหีสญฺจ**[๑] ปิ่นและกรอบหน้าทำด้วยทองคำ

ตุ้มหู, ต่างหู, เครื่องประดับหู ๒ ศัพท์

กุณฺฑล (กุฑิ ทาเห+อล) ตุ้มหู, ต่างหู, เครื่องประดับหู. **ฆํสเนน กุณฺฑติ ทหตีติ กุณฺฑลํ** ตุ้มหูที่เสียดสีจนร้อน ชื่อว่ากุณฑละ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **ปสฺส จิตฺตกตํ รูปํ มณินา กุณฺฑเลน จ**[๒] ท่านจงดูรูปที่ช่างทำอย่างวิจิตรด้วยมณีและเครื่องประดับหู

กณฺณเวจน (กณฺณ+เวจน) ตุ้มหู, ต่างหู, เครื่องประดับหู, ระดับหู. **กณฺณสฺส เวจนํ กณฺณเวจนํ** ตุ้มที่ห้อยประดับหู ชื่อว่ากัณณเวฐนะ. **ทารกานํ กณฺณเวจโต วฏฺฏิหรณนิยาเมน อทุกฺขาเปนฺโต**[๓] ไม่ให้เด็กลำบากโดยกั้นบริเวณให้สูงระดับตุ้มหู. **มุทฺธช**ศัพท์ก็แปลว่าตุ้มหู

เครื่องประดับหู(ทั่วไป) ๓ ศัพท์

กณฺณิกา (กณฺณ+อิก+อา) เครื่องประดับหู. **กณฺณานํ ภูสนํ กณฺณิกา** เครื่องประดับ สำหรับหู ชื่อว่ากัณณิกา. **กณฺเณ กโรตีติ กณฺณิกา** เครื่องประดับที่หู ชื่อว่ากัณณิกา (กณฺณ-สทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ+อา, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, ลบสระหน้า)

กณฺณปูร (กณฺณสทฺทูปปท+ปูร ปูรเณ+อ) เครื่องประดับหู. **กณฺณวจฺฉทนํ ปูรติ อเนนาติ กณฺณปูโร** เครื่องประดับติ่งหูจนเต็ม ชื่อว่ากัณณปูระ

กณฺณวิภูสน (กณฺณ+วิภูสน) เครื่องประดับหู. **กณฺณสฺส วิภูสนํ กณฺณวิภูสนํ** เครื่องประดับ สำหรับหู ชื่อว่ากัณณวิภูสนะ. **ตาลปตฺต**ศัพท์ก็แปลว่าเครื่องประดับหู

[๒๘๕] กณฺฐภูสา ตุ คีเวยฺยํ หาโร มุตฺตาวลิตฺถิยํ
นิยุโร วลโยนิตฺถี กฏกํ ปริหารกํ.

สร้อยคอ, เครื่องประดับคอ ๒ ศัพท์

กณฺฐภูสา (กณฺฐ+ภูสา) สร้อยคอ, เครื่องประดับคอ. **กณฺฐสฺส ภูสา กณฺฐภูสา** เครื่องประดับคอ ชื่อว่ากัณฐภูสา

คีเวยฺย (คีวา+เอยฺย) สร้อยคอ, เครื่องประดับคอ. **คีวายํ ภวํ คีเวยฺยํ** เครื่องประดับมีอยู่ที่คอ ชื่อว่าคีเวยยะ. **คีวาย อาภรณํ วา คีเวยฺยํ** หรือเครื่องประดับของคอ ชื่อว่าคีเวยยะ(ลบสระหน้า). **กญฺฉํ นาคานํ พนฺธถ คีเวยฺยํ ปฏิมุญฺจถ**[๔] จงรัดสายประคับมงคลช้าง ควานช้างก็จงขึ้นประจำคอ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๗๕/๒๐๖ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๓๙/๔๐๐ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๑/๔๑๙
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๕๘/๔๑๔

สร้อยไข่มุก, สายประคำมุก ๒ ศัพท์

หาร, หารา (หร หรเณ+ณ) สร้อยไข่มุก, สายประคำมุก. **หรียเต มโน อเนนาติ หาโร** สร้อยไข่มุกเครื่องล่อใจ ชื่อว่าหาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **เนว หารา น มณโย**[๑] ไม่ใช่สร้อยไข่มุก ไม่ใช่มณี

มุตฺตาวลิ (มุตฺต+อาวลิ) สร้อยไข่มุก, สายประคำมุก. **มุตฺตานํ อาวลิ มุตฺตาวลิ** สร้อยไข่มุก ชื่อว่ามุตตาวลิ (ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ มุตฺตาวลิ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **คเล มุตฺตาวลิโย วิย**[๒] เหมือนสร้อยไข่มุกที่คอ

กำไลมือ, สร้อยข้อมือ(ธรรมดา) ๔ ศัพท์

นิยุร (นี นเย+อุร) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **เนตีติ นิยุโร** กำไลที่นำไป ชื่อว่านิยุระ (อาเทศ อี เป็น อิย). **นูปุรานีติ วลยานิ, นิยุราติ เกจิ วทนฺติ**[๓] บทว่า **นูปุรานิ** คือสร้อยข้อมือ, อาจารย์บางท่านกล่าวว่า กำไลมือ

วลย (วล สํวรเณ+อย) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **วลตีติ วลโย** กำไลที่ปกปิด ชื่อว่าวลยะ. **อนิตฺถี วลย**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ตสฺสา เอกสฺมึ หตฺเถ เอกํ วลยํ ปฏิมุกฺกํ** [๔] สวมกำไลมืออันหนึ่งที่มือข้างหนึ่งของหญิงนั้น

กฏก (กฏ วสฺสาวรณคตีสุ+ณฺวุ) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **กฏติ คจฺฉตีติ กฏกํ** กำไลที่เป็นไป ชื่อว่ากฏกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **หตฺเถ ปน วลยํ วา กฏกํ วา อนีหริตฺวา**[๕] ไม่ถอดสร้อยข้อมือหรือกำไลที่มือออก

ปริหารก (ปริ+หร หรเณ+ณฺวุ) กำไลมือ, สร้อยข้อมือ. **ปริ สมนฺตโต จิตฺตํ หรตีติ ปริหารกํ** กำไลที่นำจิตไปรอบด้าน ชื่อว่าปริหารกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๒๘๖] กงฺกณํ กรภูสาถ กิงฺกิณี ขุทฺทฆณฺฏิกา
องฺคุลียกมงฺคุลฺยา- ภรณํ สากฺขรํ ตุ ตํ.

กำไลมุกดา, กำไลทอง, กำไลเพชร, ทองกร เป็นต้น ๒ ศัพท์

กงฺกณ (กา สทฺเท+กณ) กำไลมุกดา, กำไลทอง, กำไลเพชร, ทองกร. **กณติ สทฺทํ กโรตีติ กงฺกณํ** กำไลที่ทำให้มีเสียง(จุ๊ปากเป็นต้น) ชื่อว่ากังกณะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **กายติ สทฺทียตีติ กงฺกณํ** กำไลที่บุคคลออกเสียงถาม ชื่อว่ากังกณะ. **กงฺกณํว สุกตํ สุนิฏฺฐิตํ** [๖] เหมือนกำไลมุกดาที่ช่างทำเสร็จดีแล้ว

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๒๖๘/๑๗๗ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๓๘/๖๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๖/๑๓๔/๑๒๗
๔ ชา.อฏฺ. ๔๓/๑๐๖ ๕ วิ.อฏฺ. ๑/๔๒๒ ๖ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๗/๔๗๖

กรภูสา (กร+ภูสา) กำไลมุกดา, กำไลทอง, กำไลเพชร, ทองกร. **กรสฺส ภูสา กรภูสา** กำไลประดับข้อมือ ชื่อว่ากรภูสา

มุตฺตาทิขฏิภวลยวิกตฺยาภรเณ ทฺวิปทํ ทั้ง ๒ ศัพท์ หมายถึงเครื่องประดับกำไลที่ร้อยมุกดาเป็นต้นไว้ด้วยกัน

กำไลข้อเท้า, กระดิ่งข้อเท้า ๒ ศัพท์

กิงฺกิณี (กึสทฺทูปปท+กณ กณเน+อ+อี) กำไลข้อเท้า, กระดิ่งข้อเท้า. **กึ กุจฺฉิตํ กณตีติ กิงฺกณี** กระดิ่งข้อเท้าที่ส่งเสียงน่ารำคาญ ชื่อว่ากิงกิณี (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, อ ที่ ก เป็น อิ). **กิงฺกิณิโย คเหตฺวาน**[๑] รับเอากำไลข้อเท้าแล้ว

ขุทฺทฆณฺฏิกา (ขุทฺท+ฆณฺฏา+อิ+ก+อา) กำไลข้อเท้า, กระดิ่งข้อเท้า. **ขุทฺทา เอว ฆณฺฏา ขุทฺทฆณฺฏิกา** กำไลกระดิ่งเล็ก ชื่อว่าขุททฆัณฏิกา

แหวน, เครื่องประดับนิ้ว ๒ ศัพท์

องฺคุลียก (องฺคุลิ+อิย+ก) แหวน, เครื่องประดับนิ้ว. **องฺคุลิยํ ภวํ องฺคุลิยกํ** แหวนมีอยู่ที่นิ้วชื่อว่าอังคุลิยกะ. **ปญฺจหิ สุวณฺเณหิ กตํ องฺคุลิยกํ**[๒] แหวนทำด้วยทองคำ ๕ ชิ้น

องฺคุลฺยาภรณ (องฺคุลิ+อาภรณ) แหวน, เครื่องประดับนิ้ว. **องฺคุลีนมาภรณํ องฺคุลฺยาภรณํ** เครื่องประดับนิ้วมือ ชื่อว่าอังคุลยาภรณะ (อาเทศ อิ เป็น ย). **อุมฺมิกา**ศัพท์ก็แปลว่าแหวน

[๒๘๗] มุทฺทิกางฺคุลิมุทฺทาถ รสนา เมขลา ภเว
เกยูรมงฺคทํ เจว พาหุมูลวิภูสนํ.

ธำมรงค์, แหวนตรา ๒ ศัพท์

ตเมวางฺคุลียกํ สากฺขรมกฺขรวนฺตํ "มุทฺทิกา องฺคุลิมุทฺทา"ติ โจจฺจเต แหวนที่มีตราอักษรนั่นแหละ เรียกว่ามุททิกาและอังคุลิมุททา

มุทฺทิกา (มุท โตเส+ณฺวุ+อา) ธำมรงค์, แหวนตรา. **มุทนฺติ เอตายาติ มุทฺทิกา** แหวนเครื่องยินดี ชื่อว่ามุททิกา (ซ้อน ทฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **ทสสุ องฺคุลีสุ วีสติ มุทฺทิกา**[๓] ที่นิ้วมือ ๑๐ นิ้ว มีแหวนตรา ๒๐ วง

องฺคุลิมุทฺทา, องฺคุลิมุทฺทิกา (องฺคุลิ+มุทฺทา) ธำมรงค์, แหวนตรา. **องฺคุลิยํ ภวา มุทฺทา องฺคุลิมุทฺทา องฺคุลิมุทฺทิกา จ** แหวนตราอันมีอยู่ที่นิ้วมือ ชื่อว่าอังคุลิมุททาและอังคุลิมุททิกา. **องฺคุลิมุทฺทาย คณนาย กุสโล**[๔] เป็นผู้ฉลาดในการนับแหวนตรา. **องฺคุลิมุทฺทิกํ โอมุญฺจิตฺวา**[๕] ทรงถอดธำมรงค์ออกแล้ว

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๐๔/๔๐๐ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๘/๒๑๔ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๕/๑๘๐
๔ สํ.อฏฺ. ๑๓/๓๗๗/๑๗๕ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๗๔๐/๔๙๐

เข็มขัด, สายสะอิ้ง, เครื่องประดับเอว, สายรัดเอวผู้หญิง ๒ ศัพท์

รสนา, รสนี (รส สทฺเท+ยุ+อา,อี) เข็มขัด, สายสะอิ้ง, เครื่องประดับเอว. **รสนฺติ เอตายาติ รสนา** เข็มขัดที่ทำให้คนออกปากชม ชื่อว่ารสนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

เมขลา (เมหน+ข+มาลา) เข็มขัด, สายสะอิ้ง, เครื่องประดับเอว. **เมหนสฺส ขสฺส มาลา เมขลาติ วตฺตพฺเพ เมขลาติ วุจฺจนฺติ**[๑] เมื่อจะกล่าวว่า เครื่องประดับอวัยวะเพศ ก็กล่าวว่า เมขลา (หมายถึงเครื่องประดับที่ห้อยย้อยลงปิดบังอวัยวะเพศหญิง) (ลบ หน และ มา). **เมขลา กลาปา โอลมฺพนฺติ**[๒] เครื่องประดับเอวห้อยลงเป็นพวงระย้า

เครื่องประดับเอวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กาญฺจี, สตฺตกี, สารสน**

เอกยฏฺฐิ ภเว กญฺจี เมขลา ตฺวฏฺฐยฏฺฐิกา,
รสนา โสฬสา เฌยฺยา กลาปา ปญฺจวีสติ.[๓]

พึงทราบว่า เครื่องประดับที่เป็นสร้อยเส้นเดียว เรียกว่ากัญจี (หรือกาญจี) มีสร้อยระย้า ๘ เส้น เรียกว่าเมขลา มีสร้อยระย้า ๑๖ เส้น เรียกว่ารสนา มีสร้อยระย้า ๒๕ เส้น เรียกว่ากลาปา

กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด ๓ ศัพท์

เกยูร (เก สทฺเท+ยฺอาคม+อูร) กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด. **เกติ สทฺทํ กโรตีติ เกยูรํ** กำไลที่ทำให้มีเสียงชม ชื่อว่าเกยูระ. **พาหาสุ เกยูรํ วิย**[๔] เหมือนกำไลทองที่ต้นแขน

องฺคท (องฺคสทฺทูปปท+ทา โสธเน+อ) กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด. **องฺคํ ทายติ โสเธตีติ องฺคทํ** กำไลที่ชำระร่างกาย(ให้ดูสวยงาม) ชื่อว่าอังคทะ (ลบสระหน้า). **องฺคติ คจฺฉตีติ องฺคทํ** กำไลถึง(ความเป็นกำไล) ชื่อว่าอังคทะ (องฺค คมเน+อท). **องฺคทํ มณิเมขลํ สสฺสุ สุณฺหาย ปาเหสิ**[๕] พระผุสดีสัสสุราชเทวีทรงจัดพระวลัย พระกุณฑล ส่งไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณิสา

พาหุมูลวิภูสน (พาหุมูล+วิภูสน) กำไลต้นแขนทองคำ, พาหุรัด. **พาหุมูลสฺส พาหุมูเล วา ภวํ วิภูสนํ พาหุมูลวิภูสนํ** เครื่องประดับของต้นแขน หรือมีอยู่ที่ต้นแขน ชื่อว่าพาหุมูลวิภูสนะ

[๒๘๘] ปาทงฺคทํ ตุ มญฺชีโร ปาทกฏกนูปุรา.

กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า ๔ ศัพท์

ปาทงฺคท (ปาท+องฺคท) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. **องฺคทาการํ ปาทภูสนํ ปาทงฺคทํ** เครื่องประดับข้อเท้าที่เหมือนกับกำไลต้นแขน ชื่อว่าปาทังคทะ

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๑๓๓ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๕๗/๕๐ ๓ จินฺตามณิฏีกา. ๑๖/๑๐๘
๔ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๓๘/๖๔ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐

มญฺชีร (มชิ สทฺเท+อีร) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. **มญฺชิยเตติ มญฺชีโร** กำไลข้อเท้าที่ผู้คนส่งเสียงชม ชื่อว่ามัญชีระ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ)

ปาทกฏก (ปาท+กฏก) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. **ปาเท กฏกํ ปาทกฏกํ** กำไลข้อเท้า ชื่อว่าปาทกฏกะ

นูปุร (อูนสทฺทูปปท+ปูร ปูรเณ+อ) กำไลข้อเท้า, สร้อยข้อเท้า. **อูนํ ปาทํ ปูเรตีติ นูปุโร** กำไลอันยังข้อเท้าที่พร่องให้เต็ม ชื่อว่านูปุระ (กลับ อูน เป็น นูอ แล้ว ลบ อ, รัสสะ อู ที่ ปู เป็น อุ). **ปาทกฏก** และ**นูปุร**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์. **นูปุรานีติ วลยานิ**[๑] บทว่า **นูปุรานิ** คือ สร้อยข้อเท้า

กำไลข้อเท้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตุลาโกฏิ, หํสก**

[๒๘๙] **อลงฺการปฺปเภทา ตุ มุขผุลฺลํ ตโณฺณณตํ**
อุคฺคตฺถนํ คิงฺคมก- มิจฺเจวมาทโย สิยุํ.

เครื่องประดับที่ผู้หญิงโปรดปราน ๔ ชนิด คือ

๑. เครื่องประดับหน้าผาก, เครื่องประดับปากหรือฟันทอง

มุขผุลฺล (มุขสทฺทูปปท+ผุลฺล วิกสเน+อ) เครื่องประดับหน้าผาก, เครื่องประดับปากหรือฟันทอง. **มุขผุลฺลํ นาม สุวณฺณมโย มุขาลงฺกาโร** เครื่องประดับหน้าผากและปากที่ทำด้วยทองคำ ชื่อว่ามุขผุลละ. **มุเข ผุลฺลตีติ มุขผุลฺลํ** เครื่องประดับที่งามระยิบระยับอยู่ที่หน้าผากและปาก ชื่อว่ามุขผุลละ. **ทนฺตาทีสุ สุวณฺณมยาลงฺกาโรปิ มุขผุลฺลเมว** เครื่องประดับทองคำซึ่งประดับไว้ที่ฟันเป็นต้น ก็ชื่อว่ามุขผุลละเหมือนกัน. **อุณฺณตํ มุขผุลฺลญฺจ นานารตฺเต จ มณิเย สสฺสุ สุณฺหาย ปาเหสิ**[๒] พระผุสดีสัสสุราชเทวีทรงจัดดอกไม้ประดับพระนลาฏ เครื่องประดับพระเมาลี และเครื่องประดับมณี ส่งไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณิสา

๒. เครื่องประดับหน้าผาก

อุณฺณต (อุ+นมุ นมเน+ต) เครื่องประดับหน้าผาก. **อุณฺณตํ สุวณฺณาทิรจิตํ นลาฏาภรณํ** เครื่องประดับหน้าผากที่ช่างตกแต่งด้วยทองคำเป็นต้น ชื่อว่าอุณณตะ. **อุปคนฺตฺวา นมนฺติ อเนนาติ อุณฺณตํ** เครื่องประดับหน้าผากที่ให้(ผู้จะประดับ)น้อมเข้าไป ชื่อว่าอุณณตะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ น เป็น ณ, ซ้อน ณฺ)

๓. เครื่องประดับอก, ทับทรวง, สร้อยไข่มุก ๔ เส้น

อุคฺคตฺถน (อุ+คตฺถน) เครื่องประดับอก, ทับทรวง, สร้อยไข่มุก ๔ เส้น. **คาวีนํ ถนาการตฺตา**

---
๑ ขุ.อฏ. ๔๖/๑๓๓/๑๒๗ ๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐

คตฺถนํ เครื่องประดับอก ชื่อว่าคัตถนะ เพราะมีรูปทรงเหมือนนมโค (โค+ถน, อาเทศ โอ ที่ โค เป็น อ, ซ้อน ตฺ). **ตเมว อุตฺตมตฺตา อุคฺคตฺถนํ** เครื่องประดับนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าอุคคัตถนะ เพราะเป็นเครื่องประดับที่ดีที่สุด (ซ้อน คฺ). **อุคฺคตฺถนํ คิงฺคมกํ เมขลํ ปฏิปาทุกํ สสฺสุ สุณฺหาย ปาเหสิ**[๑] พระผุสดีสัสสุราชเทวีทรงจัดทับทรวง เครื่องประดับพระอังษา สะอิ้งเพชร และฉลองพระบาท ส่งไปประทานแก่พระมัทรีราชสุณิสา

๔. สร้อยไข่มุก ๓๒ เส้น

คิงฺคมก (คมุ คติมฺหิ+ณฺวุ) สร้อยไข่มุก ๓๒ เส้น. **คจฺฉตีติ คิงฺคมกํ** เครื่องประดับที่ถึง(ความเป็นเครื่องประดับ) ชื่อว่าคิงคมกะ (ซ้อน ค ต้นธาตุ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ณฺวุ เป็น อก)

> [๒๙๐] **เจลมจฺฉาทนํ วตฺถํ วาโส วสนมํสุกํ**
> **อมฺพรํ จ ปฏํ นิตฺถี ทุสฺสํ โจโล จ สาฏโก.**

ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม ๑๑ ศัพท์

เจล, เจลี (จิล วสฺสเน+ณ+อี) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **จิลียเต อจฺฉาทียเตติ เจลํ เจลี จ** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าเจละและเจลี (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ภเมนฺติ เจลานิ จ**[๒] และทอผ้า

อจฺฉาทน (อา+ฉท สํวรเณ+ยุ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **สรีรํ ฉทติ สํวรติ อเนนาติ อจฺฉาทนํ** เครื่องปกปิดร่างกาย ชื่อว่าอัจฉาทนะ (ซ้อน จฺ, รัสสะ อา เป็น อ, วุทธิ อ ของธาตุ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อจฺฉาทนญฺจ ภตฺตญฺจ เสนาสนํ ปทีปิยํ อทาสึ**[๓] ได้ถวายผ้านุ่งห่ม ภัตตาหาร เสนาสนะ และประทีปพร้อมอุปกรณ์

วตฺถ (วส อจฺฉาทเน+ถ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **วสียเต อจฺฉาทียเตติ วตฺถํ** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าวัตถะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **วุณาติ สํวรติ อเนนาติ วตฺถํ** เครื่องปกปิด(ร่างกาย) ชื่อว่าวัตถะ (วุ สํวรเณ+ถ, อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน ตฺ). **โภชนํ ปานียํ วตฺถํ ทกฺขิณาย อิทํ ผลํ**[๔] ข้าว น้ำ และผ้า ก็บังเกิดขึ้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณาทาน

วาส (วส อจฺฉาทเน+ณ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **วสียเต อจฺฉาทียเตติ วาโส** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าวาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

วสน (วส อจฺฉาทเน+ยุ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **วสียเต อจฺฉาทียเตติ วสนํ** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าวสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๖๔/๔๕๐ ๒ ขุ.อฏ. ๕๑/๒๒/๖๗ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๒๒/๓๒
๔ ขุ.เถร. ๒๖/๙๙/๑๗๓

อํสุก (อม คมเน+ณฺวุ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **พหิ อมติ คจฺฉติ อเนนาติ อํสุกํ** ผ้าที่ใช้นุ่งห่มไปข้างนอก ชื่อว่าอังสุกะ (อาเทศ อม เป็น อํส, ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ)

อมฺพร (อมฺพ สทฺเท+อร) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **อมฺพียเต สทฺทียเตติ อมฺพรํ** ผ้าที่บุคคลทักถาม ชื่อว่าอัมพระ

ปฏ (ปฏ คมเน+อ) ผ้า, ผ้าสวย, เครื่องนุ่งห่ม. **ปฏติ คจฺฉติ อเนนาติ ปโฏ** ผ้าที่ช่วยให้ไปได้ ชื่อว่าปฏะ. **อนิตฺถี ปฏ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อญฺญตโร ปริพฺพาชโก มหคฺฆํ ปฏํ ปารุปิตฺวา**[๑] ปริพาชกคนหนึ่งห่มผ้าราคาแพงแล้ว

ทุสฺส (ทุ คมเน+ส) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **ทุนาติ คจฺฉตีติ ทุสฺสํ** ผ้าที่เป็นไป ชื่อว่าทุสสะ (ซ้อน สฺ). **ทุรูปํ อสติ เขปตีติ วา ทุสฺสํ** หรือผ้าที่ทิ้งความน่าเกลียด ชื่อว่าทุสสะ (ทุ+อส เขปเน+ส, ลบ อ หน้าธาตุ). **ทุรูปํ อสติ ทีเปตีติ วา ทุสฺสํ** หรือผ้าที่ยังความน่าเกลียดให้สวยงาม ชื่อว่าทุสสะ (ทุ+อส ทิตฺติยํ+ส, ลบ อ หน้าธาตุ). **มหคฺฆํ ทุสฺสํ ปสฺสิตฺวา เถยฺยจิตฺตํ อุปฺปาเทสิ**[๒] เห็นผ้าราคาแพงแล้วเกิดมีจิตคิดจะขโมย

โจล, โจฬ (จิล วสฺสเน+อ) ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม. **จิลียเต อจฺฉาทียเตติ โจโล** ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าโจละ. **จิลติ วสฺสติ อเนนาติ โจโล** เครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่าโจละ (อาเทศ อิ เป็น โอ). **ปริกฺขารโจลํ อธิฏฺฐาตุํ**[๓] เพื่ออธิษฐานผ้าบริขารโจล(คือผ้าอาศัยหรือผ้าผลัดเปลี่ยน)

สาฏก (สฏ รุชาวิสรณคตฺยาวสาเนสุ+ณฺวุ) ผ้า, ผ้าสาฎก. **สรีรํ สฏติ รุชฺชตีติ สาฏโก** ผ้า(เนื้อหยาบ)ที่ระคายเคืองร่างกาย ชื่อว่าสาฎกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **เอกํ สาฏกํ อาหราเปตฺวา อตฺตนา ปริภุญฺชิ**[๔] ให้เขานำผ้าสาฎกผืนหนึ่งมาแล้วใช้สอยเอง

[๒๙๑] โขมํ ทุกูลํ โกเสยฺยํ ปตฺตุณฺณํ กมฺพโล จ วา
สาณํ โกฏุมฺพรํ ภงฺคน- ตฺยาทิ วตฺถนฺตรํ มตํ.

ผ้าพิเศษ ๘ ชนิด

โขม (ขุ สทฺเท+ม) ผ้าเปลือกไม้, ผ้าฝ้าย. **ขุติ สทฺทํ กโรตีติ โขมํ** ผ้าที่มีเสียงดังขุขุ ชื่อว่าโขมะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **อุตฺตมภาเวน ขายตีติ โขมํ** ผ้าที่มีชื่อเสียง(เวลาคลี่ออกหรือจับต้อง)เพราะเป็นผ้าเนื้อดีที่สุด ชื่อว่าโขมะ (ขา สทฺเท+ม, อาเทศ อา เป็น โอ). **ขุมตีติ โขมํ** ผ้าที่แปรรูป(มาจากเปลือกไม้) ชื่อว่าโขมะ (ขุม วิกาเร+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **ขุมา นาม อตสี, ขุมาย วิกาโร โขมํ** ฝ้าย ชื่อว่าขุมา, ผ้าที่ทอจากฝ้าย ชื่อว่าโขมะ (ขุมา+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **ราชา ปเสนทิ โกสโล อุณฺหกาเล มหคฺฆํ โขมํ ปารุปิตฺวา**[๕] ครั้นฤดู

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๓/๙๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๒๘/๑๐๕ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๖๐/๒๑๙
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๑/๑๑๕ ๕ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๔๒/๙๑

ร้อน พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงห่มผ้าฝ้ายราคาแพง

ทุกูล (ทุ+กูล อาภรเณ+อ) ผ้าทุกูล, ทุกูลพัสตร์, ผ้าเนื้อดี. **ทุกฺเขน กุลียเต อาภรียเตติ ทุกูลํ** ผ้าที่ตัดเย็บได้ยาก ชื่อว่าทุกูละ. **ทุเมหิ ชาติ กูลนิติ วา ทุกูลํ** หรือผ้าที่ได้มาจากต้นไม้(ชนิดหนึ่ง) ชื่อว่าทุกูละ (ทุม+กูล, ลบ ม). **ตทา โพธิสตฺตมาตา สุวณฺณขจิตํ วตฺถํ นิวาเสตฺวา มจฺฉกฺขิสทิสํ ทุกูลปฏํ ยาว ปาทนฺตา ปารุปิตฺวา**[๑] เวลานั้น มารดาของพระโพธิสัตว์นุ่งผ้าขลิบทอง ห่มผ้าทุกูลลายตาปลา คลุมถึงปลายเท้า

โกเสยฺย (โกส+เอยฺย) ผ้าไหม, ผ้าแพร. **โกโส นาม กิมิคพฺโภ, ตโต ชาตตฺตา โกเสยฺยํ** รังไหมชื่อว่าโกสะ, ผ้าชื่อว่าโกเสยยะ เพราะเกิดขึ้นจากรังไหมนั้น. **อนุชานามิ ภิกฺขเว ฉ จีวรานิ โขมํ กปฺปาสิกํ โกเสยฺยํ กมฺพลํ สาณํ ภงฺคํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวร ๖ ชนิด คือ จีวรเปลือกไม้ จีวรผ้าฝ้าย จีวรผ้าไหม จีวรผ้าขนสัตว์ จีวรผ้าป่าน และจีวรที่มีผ้าผสมกัน

ปฏฺฏุณฺณ, ปตฺตุณฺณ (ปฏฺฏุณฺณ+ณ) ผ้าไหมที่ซักแล้ว, ผ้าไหมแคว้นปัฏฏุณณะ. **โกเสยฺยเมว โธตํ ปฏฺฏุณฺณํ นาม** ผ้าไหมที่เขาซักแล้วนั่นแหละ ชื่อว่าปัฏฏุณณะ (ลบ ณฺ). **ปฏฺฏุณฺณรฏฺเฐ ชาตตฺตา ปฏฺฏุณฺณํ** ผ้าชื่อว่าปัฏฏุณณะ เพราะผลิตขึ้นที่แคว้นปัฏฏุณณะ. **ปฏฺฏุณฺณเทเส สญฺชาตวตฺถํ ปฏฺฏุณฺณํ, ปฏฺฏุณฺณํ โกเสยฺยวิเสโสติ อตฺโถ**[๓] ผ้าที่ผลิตขึ้นในปัฏฏุณณประเทศ ชื่อว่าปัฏฏุณณะ, ปัฏฏุณณะเป็นผ้าไหมชนิดหนึ่ง

กมฺพล (กมุ กนฺติยํ+วอาคม+อล) ผ้าขนสัตว์, ผ้ากัมพล, ผ้าสักหลาด. **กมนียตฺตา กมฺพโล** ผ้า ชื่อว่ากัมพละ เพราะเป็นผ้าที่ทุกคนชอบ (อาเทศ วฺ เป็น พฺ). **รงฺกุนามกสฺส หริณวิเสสสฺส โลเมน สญฺชาตวตฺถํ กมฺพลํ** ผ้าที่ทอด้วยขนของกวางรังกุ ชื่อว่ากัมพละ. **รลฺลก**ศัพท์ก็แปลว่าผ้ากัมพล. **วา**ศัพท์กำหนดว่า **กมฺพล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์หรือนปุงสกลิงค์ก็ได้. **อญฺญตรา อิตฺถี นวรตฺตํ กมฺพลํ ปารุตา โหติ**[๔] สตรีนางหนึ่งห่มผ้ากำพลแดงผืนใหม่

สาณ (สณ สทฺเท+ณ) ผ้าป่าน, ผ้าเปลือกปอ. **สาโณ นาม ถิรตฺตโจ เอโก รุกฺขโยนิ, ตสฺส ตเจน เกวฏฺฏาทโย ชาลาทีนิ กโรนฺติ** เปลือกของต้นไม้ชนิดหนึ่ง ชื่อว่าสณะ, ชาวประมงเป็นต้นนำเปลือกไม้นั้นมาทำเป็นข่าย(อวน)เป็นต้น. **สณสฺส วิการํ วตฺถํ สาณํ** ผ้าที่ทอจากเปลือกไม้นั้น ชื่อว่าสาณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สาณวากสุตฺเตหิ กตจีวรํ**[๕] จีวรทอด้วยด้ายปอป่าน

โกฏุมฺพร (โกฏฺ+อมฺพร) ผ้าเนื้อละเอียด, ผ้าขนสัตว์, ผ้าสักหลาด, กำมะหยี่. **มิคโลมานิ โกฏฺเฏตฺวา สุขุมานิ กตฺวา กตมมฺพรํ โกฏุมฺพรํ** ผ้าที่ปั่นขนสัตว์ให้ฟูละเอียดอ่อนแล้วจึงทอ ชื่อว่าโกฏุมพระ (ลบสระหลัง). **โกฏุมฺพรฏฺเฐ ชาตตฺตา วา โกฏุมฺพรํ** หรือผ้าชื่อว่าโกฏุมพระ เพราะผลิตขึ้นที่แคว้นโกฏุมพระ

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๒๗/๓๒ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๓๙/๑๙๓ ๓ วิ.ฏี. ๓/๘๒/๑๓๖
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๐/๒๘๒ ๕ วิ.ฏี. ๓/๘๒/๑๓๖

ภงฺค (ภญฺช อวมทฺทเน+อ) ผ้าภังค, ผ้าผสม. **ภงฺคํ นาม โขมาทีนิ สพฺพานิ เอกชฺฌานิ โวมิสฺเสตฺวา กตวตฺถํ** ผ้าที่นำเอาผ้าหลายชนิดมีผ้าเปลือกไม้เป็นต้นมาตัดเย็บรวมกันเป็นผืนเดียว ชื่อว่าภังคะ (อาเทศ ช เป็น ค, ญ เป็น งฺ). **อถวา ภงฺคํ นาม สาณผลํ, ตพฺพิการตฺตา วตฺถํ ภงฺคํ** อีกนัยหนึ่ง ผลของฝ้ายสาณะ ชื่อว่าภังคะ, ผ้าชื่อว่าภังคะ เพราะทอจากฝ้ายสาณะ. **อติเรกลาโภ กปฺปาสิกํ โกเสยฺยํ กมฺพลํ สาณํ ภงฺคํ**[๑] อดิเรกลาภ คือ จีวรผ้าฝ้าย จีวรผ้าไหม จีวรผ้าขนสัตว์ จีวรผ้าป่าน และจีวรผ้าผสมกัน

อิตฺยาทิ วตฺถนฺตรํ มตํ กถิตํ ผ้าเหล่านี้เป็นต้น ท่านเรียกว่าเป็นผ้าพิเศษ. **อาทิ**ศัพท์รวมเอา **กปฺป** ผ้าไหม เป็นต้น

[๒๙๒] นิวาสนนฺตรียานฺย- นฺตรมนฺตรวาสโก
ปาวาโร ตฺตตฺตราสงฺโค อุปสํพฺยานมุตฺตรํ.

[๒๙๓] อุตฺตรียมโถ วตฺถ- มหตนฺติ มตํ นวํ
นนฺตกํ กปฺปโฏ ชิณฺณ- วสนํ ตุ ปฏจฺจรํ.

ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง ๔ ศัพท์

นิวาสน (นิ+วส อจฺฉาทเน+ยุ) ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง. **อโธภาเค วสียเตติ นิวาสนํ** ผ้าที่บุคคลใช้นุ่งส่วนล่าง ชื่อว่านิวาสนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **นิสทฺโท อโธภาคสฺส โชตโก นิ**ศัพท์ส่องให้รู้อรรถว่าร่างกายส่วนล่าง. **นิวาสนํ ทาตพฺพํ สงฺฆาฏิ ทาตพฺพา**[๒] ควรถวายผ้านุ่ง ควรถวายผ้าห่มซ้อน

อนฺตรีย (อนฺตร+อีย) ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง. **พาหุเลฺยน อนฺตเร มชฺเฌ ภวํ อนฺตรียํ** ผ้าที่มีอยู่ท่ามกลางตัวเป็นส่วนมาก ชื่อว่าอันตรียะ

อนฺตร (อนฺตร+ณ) ผ้านุ่ง, เครื่องนุ่ง. **อนฺตเร ภวํ อนฺตรํ** ผ้าที่นุ่งไว้ชั้นใน ชื่อว่าอันตระ (ลบ ณ และสระหน้า)

อนฺตรวาสก (อนฺตร+วาส+ก) ผ้านุ่ง, ผ้าอันตรวาสก, เครื่องนุ่ง. **อนฺตเร มชฺเฌ ภโว วาโส อนฺตรวาสโก** ผ้าที่นุ่งไว้ตรงกลาง ชื่อว่าอันตรวาสกะ. **อายสฺมา อานนฺโท ชนฺตาฆเร อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน อนฺตรวาสกํ อตฺตโน มญฺญมาโน นิวาเสสิ**[๓] ท่านพระอานนท์สำคัญว่าผ้านุ่งของภิกษุรูปหนึ่งในเรือนไฟเป็นของตน จึงนุ่งไป

ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร ๕ ศัพท์

ปาวาร (ป+วร อจฺฉาทเน+ณ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร. **ปวรียเต อจฺฉาทียเตติ ปาวาโร** ผ้าที่

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๔๓/๑๙๓ ๒ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๖/๑๐๙

บุคคลห่ม ชื่อว่าปาวาร (ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปาวารํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าห่ม

อุตฺตราสงฺค (อุตฺตรสทฺทูปปท+อา+สญฺช สงฺเค+อ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, ผ้าอุตราสงค์, จีวร. **อุตฺตรสฺมึ เทหภาเค อาสชฺชเตติ อุตฺตราสงฺโค** ผ้าที่คลุมส่วนบนของร่างกาย ชื่อว่าอุตตราสังคะ (อาเทศ ช เป็น ค, ญ เป็น งฺ). **อายสฺมา สาริปุตฺโต อุฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา**[๒] ท่านพระสารีบุตรลุกจากอาสนะแล้วครองผ้าอุตราสงค์เฉวียงบ่า

อุปสํพฺยาน (อุป,สํ+วี ตนฺตสนฺตาเน+ยุ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร. **อุปริ สํวียเต ปิธียเต พาหุเลฺยนาติ อุปสํพฺยานํ** ผ้าที่ปกปิดร่างกายส่วนบนเป็นส่วนมาก ชื่อว่าอุปสังพยานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, อี เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **อุตฺตรียนฺติ อุปสํพฺยานํ, อุตฺตริสาฏกนฺติ อตฺโถ**[๓] บทว่า **อุตฺตรียํ** คือผ้าห่ม, หมายถึงผ้าสาฎกสำหรับคลุมร่างกายส่วนบน

อุตฺตร (อุตฺตร+ณ) ผ้าห่ม, ผ้าคลุม, จีวร, ผ้าห่มเนื้อดี. **อุตฺตรสฺมึ เทหภาเค ภวํ วิชฺชมานํ อุตฺตรํ** ผ้าที่มีอยู่ในส่วนบนของร่างกาย ชื่อว่าอุตตระ (ลบ ณ). **สนฺตรุตฺตรปรมนฺเตน ภิกฺขุนา ตโต จีวรํ สาทิตพฺพํ**[๔] ภิกษุผู้สันโดษควรยินดีจีวรมีผ้าอุตราสงค์เป็นอย่างมาก

อุตฺตรีย (อุตฺตร+อีย) ผ้าห่ม, จีวร. **อุตฺตรสฺมึ เทหภาเค ภวํ วิชฺชมานํ อุตฺตรียํ** ผ้าที่ห่มอยู่ในส่วนบนของร่างกาย ชื่อว่าอุตตรียะ (ลบสระหน้า). **นิวาสนํ อุตฺตรียนฺติ ทฺวีหิ วตฺเถหิ อจฺฉาเทสุํ**[๕] สวมใส่ผ้า ๒ ผืน คือ ผ้านุ่งและผ้าห่ม

ผ้าใหม่

อหต (น+หน หึสายํ+ต) ผ้าใหม่. **นวํ วตฺถํ อหตนฺติ มตํ กถิตํ** ผ้าใหม่ ท่านเรียกว่าอหตะ. **น หญฺญติ ยํ ปาสาณาทีหีติ อหตํ** ผ้าที่ยังไม่ได้ทุบด้วยก้อนหินเป็นต้น ชื่อว่าอหตะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ นฺ ที่สุดธาตุ). **อหตานิ วตฺถานิ นิวตฺถา**[๖] นุ่งผ้าใหม่แล้ว

ผ้าขาด, ผ้าขี้ริ้ว ๒ ศัพท์

นนฺตก (น+อนฺต+ก) ผ้าขาด, ผ้าขี้ริ้ว. **นตฺถิ อนฺโต ทสา อสฺสาติ นนฺตกํ** ผ้าเก่าที่ไม่มีชาย ชื่อว่านันตกะ (ลบสระหน้า). **ภิกฺขุ ปํสุกูลิโก รถิกาย นนฺตกํ ทิสฺวา**[๗] ภิกษุรูปที่ครองผ้าบังสุกุลเป็นวัตรเห็นผ้าขาดอยู่บนถนน

กปฺปฏ (ก+ปฏ) ผ้าขาด, ผ้าขี้ริ้ว. **กุจฺฉิโต ปโฏ กปฺปโฏ** ผ้าไม่ดี(คือผ้าที่ไม่ต้องการ) ชื่อว่ากัปปฏะ (ซ้อน ปฺ)

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๓๗/๑๙๒ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๘/๑๕ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๖๐/๕๒
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๘/๔๑ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๖๕/๕๔ ๖ ที.มหา. ๑๐/๑๕๓/๑๘๕
๗ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๖๒/๒๐๘

ผ้าเก่า ๒ ศัพท์

ชิณฺณวสน (ชิณฺณ+วสน) ผ้าเก่า. **ชิณฺณญฺจ ตํ วสนญฺจาติ ชิณฺณวสนํ** ผ้าเก่า ชื่อว่าชิณณวสนะ

ปฏจฺจร, ปฬจฺจร (ปฏสทฺทูปปท+จร จรเณ+อ) ผ้าเก่า. **ปฏอิติ จรติ โผฏฺตีติ ปฏจฺจรํ** ผ้าที่หาเศษผ้ามาปะ ชื่อว่าปฏัจจระ (ซ้อน จฺ). **ปฏจฺจรเมว ปฬจฺจรํ** ปฏัจจระนั่นแหละ ชื่อว่าปฬัจจระ (อาเทศ ฏ เป็น ฬ บ้าง)

[๒๙๔] กญฺจุโก วารวาณญฺจา- ถ วตฺถาวยเว ทสา
นาลิปฏฺโฏติ กถิโต อุตฺตมงฺคมฺหิ กญฺจุโก.

เสื้อ, เสื้อกั๊ก, เสื้อเกราะ ๒ ศัพท์

กญฺจุก (กจ พนฺธเน+อุก) เสื้อ, เสื้อกั๊ก, เสื้อเกราะ. **กจติ พนฺธตีติ กญฺจุโก** ผ้าที่แนบ(กับร่างกาย) ชื่อว่ากัญจุกะ (ลงนิคหิตอาคมต้นธาตุ, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **น กญฺจุกํ ธาเรตพฺพํ** [๑] ภิกษุไม่ควรสวมใส่เสื้อ

วารวาณ (วาณสทฺทูปปท+วาร วารเณ+อ) เสื้อ, เสื้อกั๊ก, เสื้อเกราะ. **วาณํ สรํ วารยตีติ วารวาณํ** เสื้อที่ป้องกันลูกศรได้ ชื่อว่าวารวาณะ (กลับ วาณ-วาร เป็น วาร-วาณ). **อนิตฺถิยเมเต** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ชายผ้า, สายผ้า

ทสา (ทา เฉทเน+ส+อา) ชายผ้า, สายผ้า. **วตฺถสฺส อวยเว ทสาสทฺโท อิตฺถี ทสา**ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์ เป็นไปในชายของผ้า. **ทาตพฺพา ฉินฺทิตพฺพาติ ทสา** ชายผ้าที่ควรถูกตัด ชื่อว่าทสา (รัสสะ อา ที่ ทา เป็น อ). **กายพนฺธนสฺส ทสา ชีรนฺติ** [๒] สายของประคต ย่อมเก่า

หมวก, หมวกทอง

นาลิปฏฺฏ, นาฬิปตฺต (นาฬิปตฺต+ณ) หมวก, หมวกทอง. **อุตฺตมงฺคมฺหิ สีเส โย กญฺจุโก สุวณฺณาทิมโย, โส นาฬิปตฺโตติ กถิโต** หมวกทองคำเป็นต้นที่สวมอยู่บนศีรษะ เรียกว่านาฬิปัตตะ. **นาฬิปตฺโต ตํสณฺฐาโน สุวณฺณาทิปโฏ นาลิปฏฺโฏ** ผ้าสำหรับโพกศีรษะขลิบทองเป็นต้น ที่มีรูปทรงเหมือนหมวกทอง ชื่อว่านาฬิปัฏฏะ (ลบ ณ, อาเทศ ฬ เป็น ล, ตฺต เป็น ฏฺฏ บ้าง)

หมวกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สีสก, สิริย, สิโรห**

[๒๙๕] อายาโม ทีฆตา โรโห ปริณาโห วิสาลตา.

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๖๙/๒๓๕ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๑๖/๖๔

ความยาว ๓ ศัพท์

อายาม (อา+ยมุ อุปรเม+ณ) ความยาว. **อา ภุโส ยมตีติ อายาโม** สิ่งที่ยาวออกไปไกล ชื่อว่าอายามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อา ภุโส ยาติ คจฺฉตีติ วา อายาโม** หรือสิ่งที่ยาวออกไป ชื่อว่าอายามะ (อา+ยา คติมฺหิ+ม). **สิเนรุ ภิกฺขเว ปพฺพตราชา จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ อายาเมน จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรน จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ มหาสมุทฺเท อชฺโฌคาโฬฺห จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ มหาสมุทฺทา อจฺจุคฺคโต โหติ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย ภูเขาสิเนรุอันเป็นเจ้าแห่งภูเขา ยาว ๘๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ จมลงไปในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ โผล่พ้นจากมหาสมุทรขึ้นไป ๘๔,๐๐๐ โยชน์

ทีฆตา (ทีฆ+ตา) ความยาว. **ทีฆสฺส ภาโว ทีฆตา** สภาพของความยาว ชื่อว่าทีฆตา. **เอกจฺจานํ ติรจฺฉานานํ ติริยํ ทีฆตา มนุสฺสาทีนํ อุทฺธํ ทีฆตา**[๒] สัตว์ดิรัจฉานบางพวกมีตัวยาวไปทางขวาง มนุษย์เป็นต้น มีร่างกายยาวขึ้นไปเบื้องบน

อาโรห (อา+รุห ชนเน+ณ) ความยาว. **อาโรหตีติ อาโรโห** สิ่งที่ยาวออกไป ชื่อว่าอาโรหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

ความกว้าง ๒ ศัพท์

ปริณาห (ปริ+นห พนฺธเน+ณ) ความกว้าง. **ปริ สมนฺตโต นยฺหตีติ ปริณาโห** สิ่งที่กว้างต่อเนื่องกันไปโดยรอบ ชื่อว่าปริณาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ). **ขนฺธสฺส ปริณาโห ปณฺณรสโยชนปฺปมาโณติ วุตฺตํ โหติ**[๓] ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ความกว้างของลำต้นประมาณ ๑๕ โยชน์

วิสาลตา (วิสาร+ตา) ความกว้าง. **วิตฺถาเรน สรณํ วิสาโร** ความกว้างออกไป ชื่อว่าวิสาระ (วิ+สร คติยํ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส เอว วิสาลตา** วิสาระนั่นแหละ ชื่อว่า วิสาลตา (อาเทศ ร เป็น ล)

[๒๙๖] อรหทฺธโช จ กาสาย กาสาวานิ จ จีวรํ
มณฺฑลํ ตุ ตทงฺคานิ วิวฏฺฏกุสิอาทโย.

จีวร ๔ ศัพท์

อรหทฺธช (อรหนฺต+ธช) จีวร, ธงชัยพระอรหันต์. **อรหตํ ธโช อรหทฺธโช** จีวรอันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ชื่อว่าอรหัทธชะ (ลบ นฺต, ซ้อน ทฺ). **ทุคฺคตึ นาภิชานามิ ปูเชตฺวา อรหทฺธชํ**[๔] เพราะบูชาธงชัยแห่งพระอรหันต์ เราไม่รู้จักทุคติเลย

---

๑ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๓/๑๐๒ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๔/๓๙/๗๓ ๓ วิ.ฏี. ๑/๒๐๐/๔๐๑
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๘๒/๑๒๖

กาสาย (กสาย+ณ) จีวร, ผ้ากาสายะ, ผ้าย้อมน้ำฝาด. **กสาเยน รตฺตํ กาสายํ** จีวรที่ย้อมด้วยน้ำฝาด ชื่อว่ากาสายะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ยนฺนูนาหํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺยํ** [๑] อย่ากระไรเลย เราควรปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ ออกจากเรือนแล้ว บวชเป็นผู้ไม่มีเรือน

กาสาว (กสาว+ณ) จีวร, ผ้ากาสาวะ, ผ้าย้อมน้ำฝาด. **กสาเวน รตฺตํ กาสาวํ** จีวรที่ย้อมด้วยน้ำฝาด ชื่อว่ากาสาวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปพฺพชฺชา มุณฺฑิยํ กาสาวธารณา ปตฺตธารณา**[๒] การบรรพชามีการโกนผมและหนวด ครองผ้ากาสาวะ ถือบาตร

จีวร (จิ จเย+อีวร) จีวร. **วตฺถขนฺเธหิ จียเตติ จีวรํ** ผ้าที่เย็บขันธ์ของผ้าติดต่อกัน ชื่อว่าจีวระ (ลบสระหน้า). **อญฺญตโร ภิกฺขุ อชฺโฌกาเส จีวรํ ปตฺถริตฺวา วิหารํ ปาวิสิ**[๓] ภิกษุรูปหนึ่งผึ่งจีวรไว้กลางแจ้งแล้วเข้าไปยังวิหาร

ส่วนประกอบของจีวร

ตทงฺคานิ สมูหภูตสฺส จีวรสฺส อวยวานิ ส่วนประกอบของจีวรที่เย็บเข้ากันแล้วนั้น คือ

มณฺฑล (มฑิ ภูสายํ+อล) ผ้ามณฑล, ผ้าชิ้นใหญ่ในขัณฑ์จีวร, ขัณฑ์ใหญ่. **มณฺฑตีติ มณฺฑลํ** ผ้าชิ้นที่เป็นมณฑล ชื่อว่ามัณฑละ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **มณฺฑลํ ทาตพฺพํ, อฑฺฒมณฺฑลํ ทาตพฺพํ** [๔] ควรให้ผ้ามณฑล ควรให้ผ้าอัฑฒมณฑล

วิวฏฺฏ (วิ+วฏฺฏ อาวฏฺฏเน+อ) ผ้าวิวัฏฏะ, ผ้ามณฑลและอัฑฒมณฑลชิ้นที่อยู่ตรงกลางจีวร. **วิวฏฺโฏ นาม จีวรมชฺฌคตมงฺโค, โส หิ วิสุํ วิสุํ วฏฺฏตีติ วิวฏฺโฏติ วุจฺจติ** ผ้าชิ้นที่อยู่ตรงกลางจีวร ชื่อว่าวิวัฏฏะ, ผ้านั้นควรตัดเป็นชิ้นๆ จึงเรียกว่าวิวัฏฏะ

กุสิ (กุส เฉทเน+อิ) ผ้ากุสิ, ชิ้นผ้าที่เป็นคันตะเข็บยื่นเชื่อมต่อมณฑลกับอัฑฒมณฑล. **กุสิ นาม มงฺคานํ มชฺฌคตวตฺถขณฺฑํ** ชิ้นผ้าที่อยู่ตรงกลางระหว่างมณฑลกับอัฑฒมณฑล ชื่อว่ากุสิ. **กสียเตติ กุสิ** ชิ้นผ้าที่เขาตัด ชื่อว่ากุสิ. **ปุมิตฺถิยํ** **กุสิ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **กุสิ ทาตพฺพา, อฑฺฒกุสิ ทาตพฺพา**[๕] ควรให้ผ้ากุสิ ควรให้ผ้าอัฑฒกุสิ

อาทิศัพท์รวมเอาผ้าชิ้นอื่นที่เหลือ คือ **อฑฺฒมณฺฑล, อฑฺฒกุสิ, อนุวิวฏฺฏ, คีเวยฺย, ชงฺเฆยฺย, พาหนฺต, อนุวาต, ปริภณฺฑ**

[๒๙๗] ผลตฺตจกิมิโรมา- เนยฺยตา วตฺถสฺส โยนิโย
ผาลํ กปฺปาสิกํ ตีสุ โขมาที ตุ ตจพฺภวา.

[๒๙๘] โกเสยฺยํ กิมิชํ โรม- มยํ ตุ กมฺพลํ ภเว
สมานตฺถา ชวนิกา สา ติโรกรณี ปฺยถ.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐/๑๙ ๒ อภิ.กถา. ๓๗/๒๕๖/๑๑๑ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๒/๑๐๗
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๓๓๓/๑๔๙ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๓๓๓/๑๔๙

ชนิดของผ้าที่ทอมาจากสิ่งต่างๆ

ผลาทีนํ ยานิ จตฺตาริ ผลตฺตจกิมิโรมานิ สนฺติ, เอตา วตฺถสฺส โยนิโย การณานิ ตโต ตทุปฺปตฺติโต ผลไม้ เปลือกไม้ ไหม และขนสัตว์เหล่าใดมีอยู่ สิ่งเหล่านั้นเป็นวัตถุดิบที่ใช้ทอเป็นผ้า

ผาล (ผล+ณ) ผ้าฝ้าย. **ผลวิการตฺตา กปฺปาสิกํ วตฺถํ ผาลํ นาม** ผ้าฝ้าย ชื่อว่าผาละ เพราะเป็นผ้าทอมาจากผลของต้นฝ้าย (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตีสุ ผาล**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **ผาโล ปโฏ, ผาลา เจลี, ผาลํ วตฺถํ**

โขม (โขม+ณ) ผ้าเปลือกไม้, ผ้าโขม. **โขมาทโย ตุ ปโฏ ตจพฺภวา ตจโต สญฺชาตา** ส่วนผ้าโขมเป็นต้น เป็นผ้าทอจากเปลือกไม้. **โขมโต ตจโต สญฺชาตํ วตฺถํ โขมํ** ผ้าที่ทอจากเปลือกไม้ ชื่อว่าโขมะ (ลบ ณฺ). **ขุอิติ สทฺทํ กโรตีติ โขมํ** ผ้าที่เสียงดัง ขุขุ ชื่อว่าโขมะ (ขุ สทฺเท+ม, วุทธิ อุ เป็น โอ). **สเจ เม ตฺวํ มหาราช ทาตุกาโมสิ อิมํ โขมํ เทหิ**[1] มหาบพิตร หากพระองค์มีพระราชประสงค์จะประทาน ขอพระองค์ทรงประทานผ้าเปลือกไม้ผืนนี้แก่หม่อมฉันเถิด

กิมิช (กิมิสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ผ้าไหม. **โกเสยฺยํ วตฺถํ กิมิชํ นาม** ผ้าไหม ชื่อว่ากิมิชะ. **กิมิโต ชาตํ กิมิชํ** ผ้าที่ทอจากใยตัวไหม ชื่อว่ากิมิชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

โรมมย (โลม+มย) ผ้าขนสัตว์. **มิคโลมมยนฺตุ กมฺพลํ โรมมยํ** ส่วนผ้ากัมพลที่ทอด้วยขนสัตว์ ชื่อว่าโรมมยะ. **มิคโลมโต ชาตํ โรมมยํ** ผ้าที่เกิดจากขนสัตว์ ชื่อว่าโรมมยะ (อาเทศ ล เป็น ร)

ผ้าม่าน ๒ ศัพท์

ชวนิกา (ชุ คติยํ+ยุ+อา) ผ้าม่าน. **ชวติ คจฺฉตีติ ชวนิกา** ผ้าที่ขึงไป ชื่อว่าชวนิกา (อาเทศ ยุ เป็น อนก, อ ที่ น เป็น อิ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ชวติ พนฺธตีติ ชวนิกา** ผ้าม่านที่ตรึงไว้ ชื่อว่าชวนิกา (ชุ พนฺธเน+ยุ+อา, ทำรูปสำเร็จเหมือนกัน)

ติโรกรณี (ติโรสทฺทูปปท+กร กรเณ+ยุ+อี) ผ้าม่าน. **ติโร กรียติ ปิธียติ เอตายาติ ติโรกรณี** ผ้าม่านที่เขาใช้กั้นไว้ ชื่อว่าติโรกรณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **ชนํ อุสฺสาเรตฺวา ติโรกรณึ ปริกฺขิปิตฺวา**[2] ยังชนให้สบายใจแล้วขึงม่านไว้

สมานตฺถา เอเต เทฺว ตุลฺยตฺถาตฺยตฺโถ ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์และมีอรรถเหมือน. **สาณิ**ศัพท์ก็มีอรรถว่าผ้าม่าน

[๒๙๙] ปุนฺนปุํสกมุลฺโลจํ วิตานํ ทฺวยมีริตํ
นหานํ จ สินาเน โถ- พฺพฏฺฏนุมฺมชฺชนํ สมํ.

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๔๒/๙๒ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๓๓/๑๘๓

ผ้าปิดฝ้า, ฝ้าเพดาน ๒ ศัพท์

อุลฺโลจ (อุ+ลุจ พนฺธเน+ณ) ผ้าปิดฝ้า, ฝ้าเพดาน. **อุทฺธํ โลจเต พนฺธียเตติ อุลฺโลจํ** ผ้าที่เขาผูกไว้ด้านบน ชื่อว่าอุลโลจะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ลฺ)

วิตาน (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ณ) ผ้าปิดฝ้า, ฝ้าเพดาน. **จนฺทาตเป วิตนียเตติ วิตานํ** ผ้าที่เขาขึงกั้นแสงจันทร์ ชื่อว่าวิตานะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทฺวยํ ปุนฺนปุํสกนฺติ อีริตํ กถิตํ** ทั้ง ๒ ศัพท์ ท่านกล่าวว่าเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **วิตานํ วา ภุมฺมตฺถรณํ วา สาณิปาการํ วา ภิสึ วา พิมฺโพหนํ วา กโรติ**[1] ทำเป็นเพดาน ผ้าปูพื้น กั้นม่าน ฟูก หรือหมอนบ้าง

การอาบน้ำ, เครื่องอาบน้ำ ๒ ศัพท์

นหาน (นห โสเจ+ยุ) การอาบน้ำ, เครื่องอาบน้ำ. **นหียเตติ นหานํ** การอาบน้ำ ชื่อว่านหานะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **นหติ อเนนาติ วา นหานํ** หรือเครื่องอาบน้ำก็ชื่อว่านหานะ. **ติจีวเรน นหานํ โอตรนฺติ**[2] ลงสรงน้ำด้วยไตรจีวรอีกชุดหนึ่ง

สินาน (สินา โสเจ+ยุ) การอาบน้ำ, เครื่องอาบน้ำ. **สินายเตติ สินานํ** การอาบน้ำ ชื่อว่าสินานะ. **สินายติ อเนนาติ สินานํ** เครื่องอาบน้ำ ชื่อว่าสินานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **สินานํ อาทาย นทึ คนฺตฺวา**[3] ถือเอาเครื่องอาบน้ำไปสู่แม่น้ำ

การถูตัว ๒ ศัพท์

อุพฺพฏฺฏน, อุพฺพตฺตน (อุ+วตฺตุ วตฺตเน+ยุ) การถูตัว. **มลํ อุพฺพตฺตียเต วิสารียเต อเนนาติ อุพฺพฏฺฏนํ** การถูตัวช่วยชำระความสกปรก ชื่อว่าอุพพัฏฏนะ (อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน พฺ, อาเทศ ตฺ เป็น ฏ, ซ้อน ฏฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

อุมฺมชฺชน (อุ+มชฺช สุทฺธิยํ+ยุ) การถูตัว. **อุมฺมชฺชยเตติ อุมฺมชฺชนํ** การถูตัว ชื่อว่าอุมมัชชนะ (ซ้อน มฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อุมฺมชฺชเน เอกาว อาปตฺติ**[4] ต้องอาบัติเดียวเพราะการถูตัว. บทว่า **สมํ** ในคาถา แสดงว่า ทั้ง ๒ ศัพท์ มีอรรถเหมือนกัน

[๓๐๐] วิเสสโก ตุ ติลโก ตฺยุโภนิตฺถี จ จิตฺตกํ
จนฺทโน นิตฺถิยํ คนฺธ- สาโร มลยโช ปุยถ.

ดิลก, รอยเจิมหน้าผาก ๓ ศัพท์

วิเสสก (วิ+สิส วิเสสเน+ณฺวุ) ดิลก, รอยเจิมหน้าผาก. **วิเสเสติ อุตฺตมํ กโรติ อเนนาติ วิเสสกํ** รอยเจิมที่เป็นเครื่องหมายทำความประเสริฐ ชื่อว่าวิเสสกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, วุทธิ อิ เป็น เอ). **น ภิกฺขเว ภิกฺขุนิยา อวงฺคํ กาตพฺพํ น วิเสสกํ กาตพฺพํ**[5] ภิกษุ

---
[1] วิ.มหาวิ. ๒/๗๗/๖๕ [2] วิ.มหาวิ. ๒/๑/๑ [3] มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๒๑/๕๖๔
[4] วิ.อฏฺ. ๒/๕๖๕ [5] วิ.จุลฺล. ๗/๕๕๗/๓๔๖

ทั้งหลาย ภิกษุณีไม่ควรแต่งหน้า ไม่ควรเจิมหน้า

ติลก (ติล คมเน+ณฺวุ) ดิลก, รอยเจิมหน้าผาก. **ติลกากติ คจฺฉตีติ ติลโก** รอยเจิมที่เป็นไป ชื่อว่าติลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อนิตฺถี อุโภ** วิเสสกศัพท์และ**ติลก**ศัพท์ ทั้ง ๒ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กาฬกํ วา ติลกํ วา อปสฺสนฺโต**[๑] เมื่อไม่เห็นรอยดำหรือรอยเจิม

จิตฺตก (จิตฺต+ก) ดิลก, รอยเจิมหน้าผาก. **จิตฺตํ รูปํ อสฺสาติ จิตฺตกํ** รอยเจิมที่มีรูปวิจิตร ชื่อว่าจิตตกะ. **จิตฺตกากติ จิตฺตกํ** การทำให้วิจิตร ชื่อว่าจิตตกะ (จิตฺต วิจิตฺเต+ณฺวุ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม ๓ ศัพท์

จนฺทน (จทิ หิลาทเน+ยุ) แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม. **จาทยติ หิลาทยตีติ จนฺทโน** แก่นจันทน์ที่ให้ยินดี ชื่อว่าจันทนะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ยุ เป็น อน). **อนิตฺถิยํ จนฺทน**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อนุชานามิ ภิกฺขเว จนฺทนํ ตครํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตแก่นจันทน์และกฤษณา

คนฺธสาร (คนฺธ+สาร) แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม. **คนฺธานํ สาโร อุตฺตโม คนฺธสาโร** แก่นที่ดีที่สุดของไม้หอม ชื่อว่าคันธสาระ. **คนฺธยุตฺโต สาโร ถิรํโส วา คนฺธสาโร** หรือแก่นของต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าคันธสาระ

มลยช (มลยสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) แก่นจันทน์, แก่นไม้หอม. **มลยทีปคิริมฺหิ ชายตีติ มลยโช** แก่นไม้หอมที่เกิดขึ้นบนภูเขามลยทีปะ ชื่อว่ามลยชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **ภทฺทสิรี** ศัพท์ก็แปลว่าแก่นไม้หอม

[๓๐๑] โคสีสํ เตลปณฺณิกํ ปุเม วา หริจนฺทนํ
ติลปณฺณี ตุ ปตฺตงฺคํ รญฺชนํ รตฺตจนฺทนํ.

จันทน์เหลือง ๓ ศัพท์

โคสีส (โคสีส+ณ) จันทน์เหลือง. **โคสีสอิติ ปพฺพเต มลเย เทเส ชาตํ โคสีสํ** จันทน์เหลืองที่เกิดบนภูเขาโคสีสะในมลยะประเทศ ชื่อว่าโคสีสะ (ลบ ณฺ). **โค วิย ชลํ วิย สีตนฺติ วา โคสีตํ, ตเทว โคสีสํ** จันทน์เหลืองที่เย็นเหมือนน้ำ ชื่อว่าโคสีตะ, โคสีตะนั่นแหละ ชื่อว่าโคสีสะ (โค+สีต, อาเทศ ต เป็น ส)

เตลปณฺณิก (ติลปณฺณ+ณิก) จันทน์เหลือง. **ติลปณฺณปฺปมาณปณฺณยุตฺตตาย เตลปณฺณิกํ** จันทน์เหลือง ชื่อว่าเตลปัณณิกะ เพราะมีใบขนาดเท่ากับใบงา (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ)

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๒๑๖/๑๘๘
๒ วิ.มหา. ๕/๓๗/๔๕

หริจนฺทน (หริ+จนฺทน) จันทน์เหลือง. **มนํ หรตีติ หริ** ไม้ที่ดึงดูดจิตใจ ชื่อว่าหริ (หร หรเณ+อิ). **ตเมว จนฺทนนฺติ หริจนฺทนํ** ไม้ที่ดึงดูดจิตใจไปนั่นแหละคือจันทน์ ชื่อว่าหริจันทนะ. **โคสีสาทโย ตโย ปุเม นปุํสเก จ วตฺตนฺติ** ศัพท์ทั้ง ๓ มี โคสีส เป็นต้น มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **หริ มณฺฑูโก, ตทากาเร ปพฺพเต ชาติ จนฺทนํ หริจนฺทนํ, ปกฺกมฺผลคนฺธิ ปีตวณฺณํ** อีกอย่างหนึ่ง **หริ**ศัพท์แปลว่ากบ, ต้นจันทน์ที่เกิดบนภูเขาที่มีรูปทรงเหมือนกบนั้น ชื่อว่าหริจันทนะ ผลสุกมีกลิ่นหอมและมีสีเหลือง. **หตฺถปุญฺฉนํ หริจนฺทนํ อรุณวณฺณมตฺติกํ**[๑] ผ้าเช็ดมือ จันทน์เหลือง ดินสีอรุณ

จันทน์เหลืองมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปีตสารุ, สุสีต**

จันทน์แดง ๔ ศัพท์

ติลปณฺณี (ติลปณฺณ+ณี) จันทน์แดง. **ติลปณฺณปฺปมาณปณฺณยุตฺตตาย ติลปณฺณี** จันทน์แดง ชื่อว่าติลปัณณี เพราะมีใบขนาดเท่ากับใบงา (ลบ ณ, ไม่วุทธิบ้าง)

ปตฺตงฺค (ปตฺต+องฺค) จันทน์แดง. **ปตฺตมงฺคมสฺเสติ ปตฺตงฺคํ, ขุทฺทปณฺณตา อปฺปธานปตฺตมิจฺจตฺโถ** จันทน์แดงที่มีใบเล็ก ชื่อว่าปัตตังคะ, หมายความว่า ใบไม่สำคัญเพราะมีขนาดเล็ก (ลบสระหน้า). **ปตฺตงฺคปุปฺเผหิ กตํ อาสนปูชํ ปสฺสนฺโต**[๒] เห็นแท่นบูชาที่เขาตกแต่งด้วยดอกจันทน์แดง

รญฺชน (รญฺช ราเค+ยุ) จันทน์แดง. **รญฺชาเปตีติ รญฺชนํ** จันทน์แดงที่ทำให้ยินดี ชื่อว่ารัญชนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

รตฺตจนฺทน (รตฺต+จนฺทน) จันทน์แดง. **รตฺตวณฺณตาย รตฺตญฺจ ตํ จนฺทนญฺเจติ รตฺตจนฺทนํ** จันทน์อันแดงเพราะมีสีแดง ชื่อว่ารัตตจันทนะ. คัมภีร์อมรโกสอภิธานกล่าวว่า **โคสีสาทีนิ รตฺตจนฺทนนฺตานิ วิเสเส วตฺตนฺติ**[๓] ตั้งแต่ โคสีส ถึง **รตฺตจนฺทน** ใช้ในความหมายว่า แก่นจันทน์พิเศษ(ชั้นดี). **มยฺหํ เคเห รตฺตจนฺทนํ พหุ, กินฺนุ โข อิมินา กโรมิ**[๔] ในเรือนของเรามีจันทน์แดงเป็นอันมาก เราจะใช้จันทน์แดงนี้ทำอะไรดี. **ติลปณฺณีปตฺตงฺคานิ รตฺตจนฺทนสทิสสฺส รตฺตสารสฺส เอกสฺส จนฺทนสฺส นามานิ** ส่วน **ติลปณฺณี** และ **ปตฺตงฺค** เป็นชื่อของจันทน์ที่มีแก่นสีแดงอย่างเดียวกันกับ**รตฺตจนฺทน**. **อถวา ติลปณฺณยาทีนิ จตฺตาริ โลหิตจนฺทนสทิสสฺส รตฺตสารสฺส เอกสฺส จนฺทนวิเสสสฺส นามานิ** อีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๔ ศัพท์ ตั้งแต่ **ติลปณฺณี** ถึง **รตฺตจนฺทน** เป็นชื่อของแก่นจันทน์ชั้นดีที่มีสีแดงอย่างเดียวกันกับโลหิตจันทนะ. **ธวลํ สุสีตลํ จนฺทนํ เตลปณฺณิกญฺจ มลยปพฺพตเทสชเมว** แก่นจันทน์ธวละ สุสีตละ จันทนะ และเตลปัณณิกะ ล้วนเกิดบนภูเขามลยะทั้งนั้น

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๗๕ ๒ วิสุทฺธิ. ๑/๒๒๑ ๓ อมร. ๓๖/๑๓๑
๔ ธมฺม.อฏฺ. ๒๓/๖๗

[๓๐๒] กาษานุสารี กาฬิยํ โลหํ ตฺวาครุ จาคฬุ
กาฬาครุ ตุ กาเฬสฺมึ ตุรุกฺโข ตุ จ ปิณฺฑโก.

กระลำพัก, แก่นไม้หอม ๒ ศัพท์

กาษานุสารี (กาฬสทฺทูปปท+อนุ+สร คติยํ+ณ+อี) กระลำพัก, แก่นไม้หอม. **กาฬวณฺณํ อนุสรติ สีเลนาติ กาษานุสารี** กระลำพักโดยปรกติจะคล้อยไปทางดำคล้ำ ชื่อว่ากาษานุสารี (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **เย เกจิ มูลคนฺธา กาษานุสารี เตสํ อคฺคมกฺขายติ**[๑] กระลำพักเป็นพืชชนิดหนึ่งที่รากมีกลิ่นหอม ปรากฏเป็นเลิศกว่าพืชที่มีรากหอมเหล่านั้น

กาฬิย (กาฬ+อิย) กระลำพัก. **กาฬํ ชเนตีติ กาฬิยํ** กระลำพักที่เกิดเป็นสีดำ ชื่อว่ากาฬิยะ (ลบสระหน้า)

กฤษณา, ไม้เนื้อหอม ๓ ศัพท์

โลห (ลู เฉทเน+ห) กฤษณา, ไม้เนื้อหอม. **ลุนาติ อเนนาติ โลหํ** กฤษณาที่ใช้ตัด(เครื่องยา) ชื่อว่าโลหะ (วุทธิ อู เป็น โอ)

อครุ (น+ครุ) กฤษณา, ไม้เนื้อหอม. **ลหุนามกตฺตา อครุ** กฤษณา ชื่อว่าอครุ เพราะทำให้มีชื่อว่าเป็นของเบา (อาเทศ น เป็น อ)

อคลุ, อคฬุ (น+ครุ) กฤษณา, ไม้เนื้อหอม. **ลหุนามกตฺตา อคลุ** กฤษณา ชื่อว่าอคลุ เพราะทำให้มีชื่อว่าเป็นของเบา (อาเทศ น เป็น อ, ร เป็น ล,ฬ)

กฤษณามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตคร, วํสิก, ราชารห, กิมิช, โชงฺคก**

กฤษณาดำ

กาฬาครุ (กาฬ+อครุ) กฤษณาดำ. **อสฺมึ อครุมฺหิ กาเฬ สติ "กาฬาครู"ตฺยุจฺจเต** เมื่อมีกฤษณาดำนั้น ท่านจึงกล่าวว่ากาฬาครุ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **มลฺลิกาปุปฺผคนฺธิ อครุ ปน มงฺคโลตฺยุจฺจเต** กฤษณาที่หอมเหมือนดอกมะลิวัลย์ท่านกล่าวว่าเป็นมงคล

กำยาน, ชัน, ยางของต้นไม้บางชนิด ๒ ศัพท์

ตุรุกฺข (ตรุ+ข) กำยาน, ชัน, ยางของต้นไม้บางชนิด. **ตรุโต ชาโต ตุรุกฺโข** กำยานที่เกิดจากต้นไม้ ชื่อว่าตุรุกขะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน กฺ). ฎีกากล่าวว่า **สลฺลกีทเว ตุรุกฺโข วุตฺโต ตุรุกฺข**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถว่าไม้ช้างน้าว(หรือต้นกระแจะ)

ปิณฺฑก (ปิณฺฑ สงฺฆาเต+ณฺวุ) กำยาน, ชัน, ยางของต้นไม้บางชนิด. **ปิณฺฑติ ราสีกโรตีติ**

---

๑ สํ.ขนฺธวาร. ๑๗/๒๖๗/๑๙๐

ปิณฺฑโก กำยานที่รวมกันเป็นก้อน ชื่อว่าปิณฑกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

กำยานมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สิหล, ยาวณ**

[๓๐๓] **กตฺถุริกา มิคมโท กุฏฺฐํ ตุ อชปาลกํ**
ลวงฺคํ เทวกุสุมํ กสฺมีรชํ ตุ กุงฺกุมํ.

ชะมดต้น, ฝ้ายผี ๒ ศัพท์

กตฺถุริกา (กตฺถ สิลาฆายํ+อูร+อิก+อา) ชะมดต้น, ฝ้ายผี. **กตฺถติ สิลาฆตีติ กตฺถุริกา** ต้นชะมดที่น่าชมชอบ ชื่อว่ากัตถูริกา (ลบสระหน้า)

มิคมท (มิค+มท) ชะมดต้น, ฝ้ายผี. **มิคสฺส มโท มิคมโท** ต้นชะมดที่ทำให้สัตว์เมา ชื่อว่ามิคมทะ. **มิโค มรติ เอเตนาติ วา มิคมโร, โส เอว มิคมโท** ต้นชะมดที่ทำให้กวางตาย ชื่อว่ามิคมระ, มิคมระนั่นแหละ ชื่อว่ามิคมทะ (มิคสทฺทูปปท+มร ปาณจาเค+อ, อาเทส ร เป็น ท)

ต้นโกฐ, ต้นสมุนไพร ๒ ศัพท์

กุฏฺฐ (กุฏฺ เฉทเน+ฐ) ต้นโกฐ, ต้นสมุนไพร. **กุฏติ ฉินฺทตีติ กุฏฺฐํ** ต้นโกฐที่ตัด(เครื่องยา) ชื่อว่ากุฏฐะ

อชปาลก (อชสทฺทูปปท+ปาล ปาลเน+ณฺวุ) ต้นโกฐ, ต้นสมุนไพร. **อตฺตโน ฉายูปคเต อเช ปาเลตีติ อชปาลกํ** ต้นโกฐที่รักษาฝูงแพะที่เข้าไปหลบในร่มเงาของตน ชื่อว่าอชปาลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

โกฐมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปาริภาพฺย, ปากล, อุปฺปล, วาปฺป**

ต้นกานพลู, ต้นสมุนไพร ๒ ศัพท์

ลวงฺค (ลุนสทฺทูปปท+องฺค คติยํ+อ) ต้นกานพลู, ต้นสมุนไพร. **โรคํ ลุนนฺโต องฺคติ คจฺฉตีติ ลวงฺโค** กานพลูที่ตัดโรคให้ขาดหายไป ชื่อว่าลวังคะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อุ เป็น อว). **ลวงฺคาทิตจคนฺโธ กปิฏฺฐาทิปปฏิกคนฺโธ สชฺชาทิรสคนฺโธ**[๑] ต้นไม้ที่ผิวเปลือกมีกลิ่นหอม เช่น กานพลู, เปลือกมีกลิ่นหอม เช่น มะขวิด, น้ำคั้นมีกลิ่นหอม เช่น สาละ

เทวกุสุม (เทว+กุสุม) ต้นกานพลู, ต้นยาชนิดหนึ่ง. **เทวานํ กุสุมํ ปุปฺผํ เทวกุสุมํ** กานพลูที่เป็นดอกไม้ของเทวดา ชื่อว่าเทวกุสุมะ. **สิริสญฺญ**ศัพท์ก็แปลว่ากานพลู

หญ้าฝรั่น ๒ ศัพท์

กสฺมีรช (กสฺมีรสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ) หญ้าฝรั่น, เกสรของพืชชนิดหนึ่ง สีเหลืองเจือแดง ใช้ทำยา

---

๑ วิ.ฎี. ๑/๑๙๙/๓๙๕

และเครื่องหอม. **กสฺมีรรฏฺเจ ชาตํ กสฺมีรชํ** หญ้าฝรั่นที่เกิดขึ้นในแคว้นกัสมีระ ชื่อว่ากัสมีรชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ)

กุงฺกุม (กุก อาทาเน+อุม) หญ้าฝรั่น. **กุกตีติ กุงฺกุมํ** หญ้าฝรั่นที่ถือเอา(กลิ่นหอม) ชื่อว่ากุงกุมะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **น โกจิ กิญฺจิ มุตฺตํ วา มณึ วา เวฬุริยํ วา อครุํ วา จนฺทนํ วา กุงฺกุมํ วา กปฺปูรํ วา วาสจุณฺณาทึ วา อณุมตฺตมฺปิ สุจิภาวํ ปสฺสติ**[1] บางคนไม่เห็นมุกดา มณี ไพฑูรย์ กฤษณา จันทน์หอม หญ้าฝรั่น การบูร หรือจุณเครื่องอาบน้ำ หรือว่าความสะอาดแม้เล็กน้อย

หญ้าฝรั่นมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อคฺคิสิข, วร, วลฺลีก, ปีตน, รตฺตสงฺโกจ, ปิสุน, ธีร, โลหิตจนฺทน**

[๓๐๔] **ยกฺขธูโป สชฺชุลโส ตกฺโกลํ ตุ จ โกลกํ**
โกสผลมโถ ชาติ- โกสํ ชาติผลํ ภเว.

ชัน, กำยาน, ยางสน ๒ ศัพท์

ยกฺขธูป (ยกฺข+ธูป) ชัน, กำยาน, ยางสน. **ยกฺเขหิ เทเวหิ กโต ธูโป ยกฺขธูโป** ชันเป็นธูปที่เทวดาทำขึ้น ชื่อว่ายักขธูปะ

สชฺชุลส, สชฺชุรส (สชฺช+สิเลส) ชัน, กำยาน, ยางสน. **สชฺชรุกฺขสฺส สิเลโส สชฺชุลโส** ยางต้นสน ชื่อว่าสัชชุลสะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลบ สิ, อาเทศ เอ เป็น อ). **สชฺชสฺส รโส ทโว สชฺชุลโส** ป่าต้นสน ชื่อว่าสัชชุลสะ (สชฺชุ+รส, อาเทศ ร เป็น ล). **สชฺชุลสํ ยานิ วา ปนญฺญานิปิ อตฺถิ ชตูหิ เภสชฺชานิ**[2] ยางสนหรือยางไม้อย่างอื่นที่เป็นยาก็มี

กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกขิงข่า ๓ ศัพท์

ตกฺโกล (ตกฺก วิตกฺเก+โอล) กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกขิงข่า. **ตกฺกิยเตติ ตกฺโกลํ** กระวานที่(หมอยา)คิดถึง ชื่อว่าตักโกละ. **ตกฺโกลชาติผลาทีหิปิ อลงฺกริตฺวา ปิณฺฑปาตํ เทนฺติ**[3] พากันตกแต่งด้วยกระวานและลูกจันทน์เป็นต้นแล้ว จึงถวายบิณฑบาต

โกลก (กุล สงฺขยาเน+ณฺวุ) กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกขิงข่า. **กุลตีติ โกลกํ** กระวานที่นับ(เข้าเครื่องยา) ชื่อว่าโกลกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

โกสผล (โกส+ผล) กระวานเล็ก, พันธุ์ไม้จำพวกขิงข่า. **โกสยุตฺตํ ผลํ เอตสฺสาติ โกสผลํ** กระวานที่ผลมีเปลือกแข็งเป็นปลอกหุ้ม ชื่อว่าโกสผละ

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๑๔๐๕/๓๔๕ ๒ วิ.อฏฺ. ๒/๔๑๙ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๒๐๖

ผลจันทน์ ๒ ศัพท์

ชาติโกส (ชาติ+โกส) ลูกจันทน์. **โกสสหิตํ ชาติผลเมตสฺสาติ ชาติโกสํ** ผลจันทน์ที่เกิดขึ้นมีเปลือกเป็นปลอกหุ้ม ชื่อว่าชาติโกสะ

ชาติผล (ชาติ+ผล) ลูกจันทน์. **ชาติผลเมตสฺสาติ ชาติผลํ** จันทน์ที่ออกผล ชื่อว่าชาติผละ. **ชาติผลํ กฏุกผลํ เอลา ตกฺโกลํ**[1] ผลจันทน์ ผลไม้ที่มีรสเผ็ด กระวานใหญ่ กระวานเล็ก

[๓๐๕] ฆนสาโร สิตพฺโภ จ กปฺปูรํ ปุนฺนปุํสเก
อลตฺตโก ยาวโก จ ลาขา ชตุ นปุํสเก.

การบูร, ยางของต้นไม้ชนิดหนึ่งเป็นก้อนสีขาว ๓ ศัพท์

ฆนสาร (ฆนสทฺทูปปท+สร คติยํ+ณ) การบูร. **ฆโน หุตฺวา สรตีติ ฆนสาโร** การบูร ที่เกาะกันเป็นก้อน ชื่อว่าฆนสาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

สิตพฺภ (สีต+อพฺภ) การบูร. **อพฺภมิว สีตํ สิตพฺโภ** การบูรที่เย็นเหมือนหมอก ชื่อว่าสิตัพภะ (รัสสะ อี เป็น อิ)

กปฺปูร (กปฺป สามตฺถิเย+อูร) การบูร. **ตุฏฺฐึ อุปฺปาเทตุํ กปฺปติ สกฺโกตีติ กปฺปูรํ** การบูรที่สามารถยังความยินดีให้เกิดขึ้น จึงชื่อว่ากัปปูระ. **ปุนฺนปุํสเก กปฺปูร**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กปฺปูราครุตครจนฺทนกุงฺกุมาทีนิ อากิรนฺเตปิ**[2] เมื่อโปรยการบูร กฤษณากลิ่นอ่อน กฤษณากลิ่นแรง และหญ้าฝรั่น เป็นต้น

การบูรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **จนฺทสญฺญ, หิมวาลุก, หิมาวฺหย**

ครั่ง, ขี้ครั่ง ๔ ศัพท์

อลตฺตก (อา+รตฺต+กร กรเณ+กฺวิ) ครั่ง, ขี้ครั่ง. **อา ภุโส รตฺตํ กโรตีติ อลตฺตโก** ครั่งที่ใช้ทำน้ำย้อมให้สีแดงสด ชื่อว่าอลัตตกะ (รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ร เป็น ล, ลบ กฺวิ ปัจจัยพร้อม รฺ ที่สุดธาตุ). **กลตฺตกกตา ปาทา**[3] เท้าที่ย้อมด้วยน้ำครั่ง. **อลตฺตกกตาติ อลตฺตเกน รญฺชิตา**[4] บทว่า **อลตฺตกกตา** คือย้อมด้วยน้ำครั่ง

ยาวก (ยุ มิสฺสเน+ณฺวุ) ครั่ง, ขี้ครั่ง. **ยวตีติ ยาวโก** ครั่งที่ผสมกัน ชื่อว่ายาวกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ณฺวุ เป็น อก)

ลาขา (ลาข โสสเน+อ+อา) ครั่ง, ขี้ครั่ง. **ลาขตีติ ลาขา** ครั่งที่แห้ง ชื่อว่าลาขา. **ลาติ คณฺหาตีติ ลาขา** ครั่งที่ยึดติด(กับกิ่งไม้) ชื่อว่าลาขา (ลา อาทาเน+ข+อา). **ตาวเทว ลาขา ปริปติ**[5]

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๔๑๙ ๒ มิลินฺท. ๔๙๐ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๓๙/๔๐๐
๔ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๐๒/๒๒๐ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๑

ครั่งยังตกอยู่อย่างนั้น

ชตุ (ชน ชนเน+ตุ) ครั่ง, ขี้ครั่ง. **ชายตีติ ชตุ** ครั่งที่เกิดขึ้น(เป็นครั่ง) ชื่อว่าชตุ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ). **นปุํสเก ชตุ**ศัพท์ใช้ในนปุงสกลิงค์. นอกจากนี้ **ทุมามย**ศัพท์ก็แปลว่าครั่ง

[๓๐๖] **สิริวาโส ตุ สรลทฺ- ทโวญฺชนํ ตุ กชฺชลํ**
วาสจุณฺณํ วาสโยโค วณฺณกํ ตุ วิเลปนํ.

ยางสน, น้ำมันสน, ยางไม้ ๒ ศัพท์

สิริวาส (สิริ+อาวาส) ยางสน, น้ำมันสน, ยางไม้. **สิริยา ลกฺขิยา อาวาโส สิริวาโส** ยางสนอันเป็นที่อยู่ของมงคล ชื่อว่าสิริวาสะ (ลบสระหลัง)

สรลทฺทว (สรล+ทว) ยางสน, น้ำมันสน, ยางไม้. **สรลนามกสฺส รุกฺขสฺส ทโว รโส สรลทฺทโว** น้ำมันของต้นสน ชื่อว่าสรลัททวะ (ซ้อน ทฺ)

ยางสนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปายส, วกธูห, สิริเวฏฺฐ**

ยาตา, ยาหยอดตาให้ดำสวย, ยาทาขอบตา ๒ ศัพท์

อญฺชน (อญฺชุ พฺยตฺติมกฺขนคติกนฺตีสุ+ยุ) ยาตา, ยาหยอดตาให้ดำสวย, ยาทาขอบตา. **อญฺชนวณฺณํ อสฺสตฺถีติ อญฺชโน** ยาหยอดตาที่มีสีดำ ชื่อว่าอัญชนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อญฺชนญฺจ อาทาสกญฺจ คณฺหิตฺวา**[๑] ถือเอายาหยอดตาและกระจกเงา

กชฺชล (กชฺช พฺยสเน+อล) ยาตา, ยาหยอดตาให้ดำสวย, ยาทาขอบตา. **กชฺชติ โรคนฺติ กชฺชลํ** ยาหยอดตาที่ฆ่าเชื้อโรค ชื่อว่ากัชชละ. **มสีติ กชฺชลํ** [๒] บทว่า **มสิ** คือหมึกสำหรับหยอดตา

จุณสำหรับอาบน้ำ, สบู่ผง ๒ ศัพท์

วาสจุณฺณ (วาส+จุณฺณ) จุณสำหรับอาบน้ำ, สบู่ผง. **วสติ ทุคฺคนฺธนฺติ วาโส** สบู่ที่ทำลายกลิ่นเหม็น(ในร่างกาย) ชื่อว่าวาสะ (วส หึสายํ+ณ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **โส เอว จุณฺโณ วาสจุณฺณํ** สบู่ที่เป็นผงนั่นแหละ ชื่อว่าวาสจุณณะ. **น โย โกจิ ... วาสจุณฺณาทีนํ อณุมตฺตมฺปิ สุจิภาวํ ปสฺสติ**[๓] ไม่มีใครมองเห็นความสะอาดแม้เล็กน้อยของจุณสำหรับอาบน้ำเป็นต้น ...

วาสโยค (วาส+โยค) จุณสำหรับอาบน้ำ, สบู่ผง. **วาโส เอว โยโค วาสโยโค** สบู่นั่นแหละที่เขาเตรียมไว้ ชื่อว่าวาสโยคะ

เครื่องลูบไล้, เครื่องชโลมผิว, เครื่องประทินผิว ๒ ศัพท์

วณฺณก (วณฺณ วณฺณกฺริยาวิตฺถารคุณวจเนสุ+ณฺวุ) เครื่องลูบไล้, เครื่องชโลมผิว, เครื่องประทินผิว.

---

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๙๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๗๙/๔๖๑ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๔๘๓

วณฺณยตีติ วณฺณกํ เครื่องลูบไล้ ชื่อว่าวัณณกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **วณฺณกํ นาม ยงฺกิญฺจิ วณฺณกํ** [๑] เครื่องลูบไล้ทุกอย่าง ชื่อว่าวัณณกะ

วิเลปน (วิ+ลิป อุปเทเห+ยุ) เครื่องลูบไล้, เครื่องชโลมผิว, เครื่องประทินผิว. **วิเลปียเตติ วิเลปนํ** เครื่องลูบไล้ ชื่อว่าวิเลปนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **มหคฺฆญฺจ วิเลปนํ มหคฺฆานิ จ วตฺถานิ อุปหรถ**[๒] จงนำเครื่องลูบไล้และผ้าราคาแพงเข้าไป

[๓๐๗] **คนฺธมาลฺยาทิสงฺขาโร โย ตํ วาสนมุจฺจเต**
มาลา มาลฺยํ ปุปฺผทาเม ภาวิตํ วาสิตํ ติสุ.

การอบสมุนไพร, การเสริมสวย, การแต่งหน้า

วาสน (วาส อุปเสวายํ+ยุ) การอบกาย, การเสริมสวย, การแต่งหน้า. **โย คนฺธมาลฺยธูปาทีหิ วตฺถตมฺพุลาทีนํ สงฺขาโร, ตํ วาสนมิตฺยุจฺจเต** การปรุงแต่งด้วยของหอมและพวงดอกไม้เป็นต้น ท่านเรียกว่าวาสนะ. **วาสียเต สงฺขรียเตติ วาสนํ** ความงามที่บุคคลเสริมแต่ง ชื่อว่าวาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้ ๓ ศัพท์

มาลา (มา มาเน+อล+อา) พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้. **มาลฺยํ ปุปฺผํ มาลา** ดอกไม้ที่ร้อยเป็นพวง ชื่อว่ามาลา (ลบสระ อ). **มียติ มานียตีติ มาลา** พวงดอกไม้ที่เขานับ ชื่อว่ามาลา. **มาลิยเตติ มาลา** พวงดอกไม้ที่เขาคล้องไว้ ชื่อว่ามาลา (มาล ธารเณ+อ+อา). **มา ภมรา ลสนฺติ เอตฺถาติ มาลา** พวงดอกไม้ที่หมู่ภมรพากันยินดี ชื่อว่ามาลา (มาสทฺทูปปท+ลส อภิรเม+กฺวิ+อา, ลบ กฺวิ และ สฺ). **มาลํ เม เทถ อลงฺการํ เม เทถ**[๓] จงให้พวงดอกไม้แก่เรา จงให้เครื่องประดับแก่เราเถิด

มาลฺย (มาลา+ณฺย) พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้. **มาลาว มาลฺยํ** มาลานั่นแหละ ชื่อว่ามาลยะ (ลบ ณฺ และสระ อา). **พหุวิธํ มาลฺยํ โอจินิตฺวา กุมาริโย**[๔] พวกกุมารียังพากันเลือกเก็บดอกไม้หลายชนิดมาร้อยเป็นมาลัยอยู่หรือ. **มาลา**และ**มาลฺย**ศัพท์ หมายถึงดอกไม้ที่ยังไม่ได้ร้อยเป็นพวงก็มี. ส่วนคัมภีร์อภิธานอมรโกสะกล่าวว่า “**มาลามาลฺยานิ มุทฺธนิ ปวตฺตาย มาลาย นามานิ**”[๕] **มาลา**ศัพท์และ**มาลฺย**ศัพท์เป็นชื่อของพวงดอกไม้ที่ประดับอยู่บนศีรษะ

ปุปฺผทาม (ปุปฺผสทฺทูปปท+ทม คติยํ+ณ) พวงดอกไม้, มาลัย, พุ่มดอกไม้. **ปุปฺผานิ ทมนฺติ เอตฺถาติ ปุปฺผทามํ, ปุปฺผานํ ราสิกรณฏฺฐานมิจฺจตฺโถ** พุ่มดอกไม้เป็นที่ซึ่งมีดอกไม้เป็นไป(อย่างมีระเบียบ) ชื่อว่าปุปผทามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา), หมายถึงดอกไม้ที่จัดรวมกันเป็นพุ่มเป็นช่อ.

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๔๖๑/๒๔๙ ๒ ที.มหา. ๑๐/๓๐๖/๓๖๑ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๙/๑๑๙
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๘๕๖/๓๐๐ ๕ อมรโกส. ๑๖/๑๓๕

ธชํ วา ปุปฺผทามํ วา อภิโรเปติ **อุตฺตริ**[๑๔] ยกธงหรือพุ่มดอกไม้ขึ้นไว้ที่สูง

การอบ, เครื่องหอมสำหรับอบผิว, น้ำหอม ๒ ศัพท์

ภาวิต (ภู สตฺตายํ+อิ+ต) การอบ, เครื่องหอมสำหรับอบผิว, น้ำหอม. **ภวิตพฺพนฺติ ภาวิตํ** กลิ่นหอมที่ควรมี ชื่อว่าภาวิตะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

วาสิต (วส นิวาเส+อิ+ต) การอบ, เครื่องหอมสำหรับอบผิว, น้ำหอม. **วาสาเปติ คนฺธํ คาหาเปตีติ วาสิตํ** การอบเอากลิ่น ชื่อว่าวาสิตะ (วุทธิ อ เป็น อา). **ตีสุ** ศัพท์ทั้ง ๒ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น ภาวิโต ปโฏ, ภาวิตา เจลี, ภาวิตํ วตฺถํ. วาสิโต ปโฏ, วาสิตา เจลี, วาสิตํ วตฺถํ

[๓๐๘] อุตฺตํโส เสขราเวฬา มุทฺธมาลฺยํ วฏํสโก
เสยฺยา จ สยนํ เสนํ ปลฺลงฺโก ตุ จ มญฺจโก.

ช่อดอกไม้ประดับศีรษะ, เทริดดอกไม้ ๕ ศัพท์

อุตฺตํส (อุ+ตสิ อลงฺกาเร+อ) ช่อดอกไม้ประดับศีรษะ, เทริดดอกไม้. **อุทฺธํ ตสียเตติ อุตฺตํโส** ช่อดอกไม้ที่เขาประดับไว้บนศีรษะ ชื่อว่าอุตตังสะ (ซ้อน ตฺ, ลงนิคหิตอาคม)

เสขร (สิขา+ร) ช่อดอกไม้ประดับศรีษะ, เทริดดอกไม้. **สิขายํ ชาโต เสขโร** ช่อดอกไม้ ที่ปักไว้บนมวยผม ชื่อว่าเสขระ (วุทธิ อิ เป็น เอ, รัสสะ อา เป็น อ)

อเวฬา, อาเวฬา (อว รกฺขเณ+เอล+อา) ช่อดอกไม้ประดับศีรษะ, เทริดดอกไม้. **มุทฺธํ อวติ รกฺขตีติ อเวฬา** ช่อดอกไม้ที่รักษาศีรษะ ชื่อว่าอเวฬา (อาเทศ ล เป็น ฬ, ทีฆ อ เป็น อา บ้าง). **อาเวฬํ หริสฺสนฺติปิ หราเปสฺสนฺติปิ**[๒] นำช่อดอกไม้ไปเองบ้าง ให้เขานำไปบ้าง

มุทฺธมาลฺย (มุทฺธ+มาลฺย) ช่อดอกไม้ประดับศีรษะ, เทริดดอกไม้. **มุทฺธนิ อลงฺกตํ มาลฺยํ มุทฺธมาลฺยํ** ช่อดอกไม้ที่เขาประดับไว้บนศีรษะ ชื่อว่ามุทธมาลยะ

วฏํสก (อว+ตสิ อลงฺกาเร+อ) ช่อดอกไม้ประดับศีรษะ, เทริดดอกไม้. **อุทฺธํ ตสียเตติ อวตํโส, โส เอว วฏํสโก** ช่อดอกไม้ที่เขาประดับไว้เบื้องบน (ศีรษะ) ชื่อว่าอวตังสะ, อวตังสะนั่นแหละ ชื่อว่าวฏังสกะ (ลบ อ ของ อว, อาเทศ ต เป็น ฏ, ลงนิคหิตอาคม, กสกัตถะ). **วฏํสกํ กโรนฺติปิ การาเปนฺติปิ อาเวฬํ กโรนฺติปิ การาเปนฺติปิ**[๓] พากันทำช่อดอกไม้เองบ้าง ให้คนอื่นทำบ้าง ทำเทริดดอกไม้เองบ้าง ให้คนอื่นทำบ้าง

ที่นอน ๓ ศัพท์

เสยฺยา (สิ สเย+ย+อา) ที่นอน. **สยนฺติ อสฺสนฺติ เสยฺยา** ที่สำหรับนอน ชื่อว่าเสยยา (วุทธิ

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔/๑๐๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๙/๔๒๑ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๖๑๖/๔๑๕

อิ เป็น เอ, ซ้อน ยฺ). **เสยฺยาสุ ปริคฺคหิตาสุ เสยฺยํ อลภมาโน อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีทิ**[๑] เมื่อภิกษุจับจองที่นอนหมดแล้ว ท่านพระสารีบุตรไม่ได้ที่นอนจึงนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่ง

สยน, สยนี (สิ สเย+ยุ) ที่นอน. **สยนฺติ เอตฺถาติ สยนํ** ที่สำหรับนอน ชื่อว่าสยนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ยุ เป็น อน). **น จีวเร น สยเน โภชเน นุปลิปฺปติ**[๒] ไม่เปื้อนจีวร ไม่เปื้อนที่นอน ไม่เปื้อนอาหาร. **สยนีฆเร สยนีฆรสฺญฺญี สโภชเน กุเล อนุปขชฺช นิสชฺชํ กปฺเปติ อาปตฺติ ทุกฺกฏสฺส**[๓] ภิกษุรู้อยู่ว่าเป็นเรือนนอน เข้าไปนั่งแทรกในเรือนที่เขากำลังพลอดรักกัน ต้องอาบัติทุกกฏ

เสน (สิ สเย+ยุ) ที่นอน. **สยนฺติ เอตฺถาติ เสนํ** ที่สำหรับนอน ชื่อว่าเสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **เสนาสนํ ปริภุญฺชิ**[๔] ใช้สอยเสนาสนะ (ที่นอนและที่นั่ง)

เตียง, บัลลังก์ ๒ ศัพท์

ปลฺลงฺก (ปริ+อกิ ลกฺขเณ+ณ) เตียง, บัลลังก์. **ปริสมนฺตโต อกติ เอตฺถาติ ปลฺลงฺโก** บัลลังก์ที่เขาทำลวดลายไว้โดยรอบ ชื่อว่าปัลลังกะ (อาเทศ ร เป็น ล, ซ้อน ลฺ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ ณฺ, ลบสระอิ). **โสวณฺณมเย ปลฺลงฺเก นิสินฺโน**[๕] ประทับนั่งบนบัลลังก์ทอง

มญฺจก (มจิ ธารโณจฺฉายปูชเนสุ+อ+ก) เตียง. **มจติ ธาเรตีติ มญฺจโก** เตียงที่รองรับ(ผู้นอน)ไว้ ชื่อว่ามัญจกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **ปาเท ปกฺขาเลตฺวา กุฏิกํ ปวิสิตฺวา มญฺจเก นิสีทิ**[๖] ล้างเท้า เข้าไปในกุฏิแล้วนั่งบนเตียง

[๓๐๙] มญฺจาธาโร ปฏิปาโท มญฺจงฺเค ตฺวฏนีตฺถิยํ.

ขาเตียง ๒ ศัพท์

มญฺจาธาร (มญฺจ+อาธาร) ขาเตียง. **มญฺจสฺส อาธาโร มญฺจาธาโร** ขาของเตียง ชื่อว่ามัญจาธาระ (ลบสระหน้า)

ปฏิปาท (ปติ+ปท คติมฺหิ+ณ) ขาเตียง. **ปฏิปชฺชติ ปวตฺตติ เสยฺยา เอเตนาติ ปฏิปาโท** ขาเตียงช่วยค้ำที่นอนไว้ ชื่อว่าปฏิปาทะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

แม่แคร่

อฏนี (อฏ คมเน+ยุ+อี) แม่แคร่. **มญฺจงฺเค มญฺจาวยเว อฏนิสทฺโท อิตฺถิยํ อฏนี**ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์และแปลว่าแม่แคร่ที่เป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของแคร่หรือเตียง. **อฏติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ อฏนี** แม่แคร่ที่เป็นไป ชื่อว่าอฏนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๖๐/๑๑๔ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๘/๔๑๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๕๓๗/๓๕๔
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๘๐/๒๐๐ ๕ ที.มหา. ๑๐/๑๗๙/๒๑๕ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๕๕/๖๔

[๓๑๐] กุฬีรปาโท อาหจฺจ- ปาโท เจว มสารโก
จตฺตาโร พุนฺทิกาพทฺโธ ติเม มญฺจนฺตรา สิยุํ.

เตียงพิเศษ ๔ ชนิด

กุฬีรปาท, กุลิรปาทก (กุฬีร+ปาท) เตียงที่มีขาเหมือนขาปู. **กุฬีโร กกฺกฏโก, ตสฺส สณฺฐาน-ปาทตฺตา กุฬีรปาโท กฬีร**ศัพท์แปลว่าปู, เตียงชื่อว่ากุฬีรปาทะ เพราะมีขารูปทรงเหมือนขาของปูนั้น. **มญฺโจ นาม จตฺตาโร มญฺจา มสารโก พุนฺทิกาพทฺโธ กุลิรปาทโก อาหจฺจปาทโก**[๑] ชื่อว่าเตียง มี ๔ ชนิด คือ เตียงที่สอดแม่แคร่เข้าไปในขา เตียงที่มีแม่แคร่เป็นอันเดียวกันกับขา เตียงที่ขาเหมือนขาปู และเตียงที่สอดขาเข้าไปในแม่แคร่

อาหจฺจปาท, อาหจฺจปาทก (อาหจฺจ+ปาท) เตียงที่มีขาสอดเข้าไปในแม่แคร่. **อฏนิยํ อาหจฺโจ, อาหจฺจฉิทฺเท ปาโท ติฏฺฐติ อสฺสาติ อาหจฺจปาโท อาหจฺจ**ศัพท์เป็นไปในแม่แคร่, เตียงที่มีขาตั้งอยู่ในช่องของแม่แคร่ ชื่อว่าอาหัจจปาทะ

มสารก (มส อามสเน+อร+ก) เตียงที่มีแม่แคร่สอดเข้าไปในขา. **ปาทฉิทฺเท อฏนิ ปวิสิตฺวา ติฏฺฐติ อสฺสาติ มสารโก** เตียงที่มีแม่แคร่ตั้งอยู่ในช่องของขา ชื่อว่ามสารกะ. **มสตีติ มสารโก** เตียงที่ยึดติดกันแน่น ชื่อว่ามสารกะ (ทีฆะ อ เป็น อา)

พุนฺทิกาพทฺธ (พุนฺท+เอกาพทฺธ) เตียงที่มีแม่แคร่เป็นอันเดียวกันกับขา. **พุนฺเทน ปาเทน สห เอกาพทฺธา อฏนิ อสฺสาติ พุนฺทิกาพทฺโธ** เตียงที่มีแม่แคร่เป็นอันเดียวกันกับขา ชื่อว่าพุนทิกาพัทธะ (อาเทศ เอ เป็น อิ). **อิติ อิเม จตฺตาโร มญฺจนฺตรา สิยุํ** ทั้ง ๔ ศัพท์นี้เป็นเตียงชนิดพิเศษ

[๓๑๑] พิพฺโพหนํ โจปธานํ ปีฐิกา ปีฐมาสนํ
โกจฺฉํ ตุ ภทฺทปีเฐ ถา- สนฺที ปีฐนฺตเร มตา.

หมอน ๒ ศัพท์

พิพฺโพหน (วิ+วห วหเน+ยุ) หมอน. **วิเสเสน สีสํ วหตีติ พิพฺโพหนํ** หมอนที่รองศีรษะไว้ดีที่สุด ชื่อว่าพิพโพหนะ (อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ซ้อน พฺ, อาเทศ อ เป็น โอ, ยุ เป็น อน). **กตฺถ สุขํ สยิสฺสามิ มญฺเจ วา ปีเฐ วา ภิสิยา วา พิพฺโพหเน วา**[๒] เราจักนอนที่ไหนจึงจะสบาย บนเตียง บนเก้าอี้ บนฟูกหรือที่หมอน

อุปธาน (อุป+ธา ธารเณ+ยุ) หมอน. **สีสาสนํ อุปธียเต กรียเตติ อุปธานํ** หมอนที่เขาทำเป็นที่รองศีรษะ ชื่อว่าอุปธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **หํสโลมาทิปูริตานิ อุปธานานิ จปาเปสุํ**[๓] ให้วางหมอนที่ยัดไส้ด้วยขนหงส์เป็นต้นไว้

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๓๗๖/๒๔๔ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๙๕๘/๖๐๗ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๙/๒๒/๑๕

ตั่ง, เก้าอี้, ที่นั่ง ๓ ศัพท์

ปีฐิกา (ปีฐ หึสาสํกิเลเสสุ+ณฺวุ+อา) ตั่ง, เก้าอี้, ที่นั่ง. **ปีฐิยเต หึสียเตติ ปีฐิกา** เก้าอี้ที่บุคคลเบียดเบียน ชื่อว่าปีฐิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปีฐิกํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเก้าอี้

ปีฐ (ปีฐ หึสาสํกิเลเสสุ+อ) ตั่ง, เก้าอี้, ที่นั่ง. **ปีฐิยเต หึสียเตติ ปีฐํ** เก้าอี้ที่บุคคลเบียดเบียน ชื่อว่าปีฐะ. **ปีฐํ คเหตฺวา ภควโต ปุรโต นิมฺมุชฺชิตฺวา**[๒] จับตั่งไว้แล้วดำน้ำลงเบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค

อาสน (อาส ฉปเน+ยุ) ตั่ง, เก้าอี้, ที่นั่ง, อาสนะ. **อาสเต ฉปยเต อสฺมินฺติ อาสนํ** สถานที่เป็นที่นั่ง ชื่อว่าอาสนะ. **อาสนฺติ นิสีทนฺติ เอตฺถาติ อาสนํ** ที่สำหรับนั่ง ชื่อว่าอาสนะ (อาส นิสีทเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อาคนฺตฺวา สยนฺติ เอตฺถาติ อาสนํ** สถานที่สำหรับคนมานอน ชื่อว่าอาสนะ (อา+สิ สเย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **อญฺญตโร ภิกฺขุ ภตฺตคฺเค อนฺตรฆเร อาสนํ ปญฺญาเปนฺโต**[๓] ภิกษุรูปหนึ่งให้เขาปูที่นั่งไว้ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน

ตั่งอย่างดี, เก้าอี้อย่างดี (รูปทรงเหมือนกลองบัณเฑาะว์) ๒ ศัพท์

โกจฺฉ (กุจ สํโกจนโกฏิลฺยปติถมฺภวิเลขเนสุ+ฉ) ตั่งอย่างดี, เก้าอี้อย่างดี. **กุจิยติ สํกุจิยตีติ โกจฺฉํ** เก้าอี้ที่เขาคว่ำลง ชื่อว่าโกจฉะ. **กุจิยติ วิเลขิยตีติ โกจฺฉํ** ตั่งที่เขาแกะลวดลายไว้ ชื่อว่าโกจฉะ (วุทฺธิ อุ เป็น โอ). **โกจฺฉํ นาม วากมยํ วา อุสีรมยํ วา มุญฺชมยํ วา ปพฺพชมยํ วา อนฺโต สํเวเฐตฺวา พทฺธํ โหติ**[๔] เก้าอี้ที่เขาถักพันหรือสานด้านในด้วยปอ หญ้าแฝก หญ้าปล้อง หรือไม้อ้อ ชื่อว่าโกจฉะ

ภทฺทปีฐ (ภทฺท+ปีฐ) ตั่งอย่างดี, เก้าอี้อย่างดี. **ภทฺทํ กลฺยาณํ ปีฐํ ภทฺทปีฐํ** เก้าอี้อย่างดี ชื่อว่าภัททปีฐะ. **ปสาธนี**และ**กงฺกติกา**ศัพท์ก็แปลว่าเก้าอี้อย่างดี. **อนุชานามิ ภิกฺขเว ภทฺทปีฐํ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเก้าอี้อย่างดี

เก้าอี้พิเศษ

อาสนฺทิ, อาสนฺที (อา+สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ+อ+อี) เก้าอี้พิเศษ. **ปีฐนฺตเร ทีฆปีเฐ อาสนฺที มตา กถิตา อาสนฺที**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในเก้าอี้พิเศษที่มีขาสูง. **อาสทียตีติ อาสนฺที** เก้าอี้ที่คนนั่ง ชื่อว่าอาสันที (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). **อาสนฺทิ นาม อติกฺกนฺตปฺปมาณา วุจฺจติ**[๖] เก้าอี้ที่มีขายาวเกินขนาด ท่านเรียกว่าอาสันทิ

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๑๓/๙๑ ๒ วิ.มหา. ๕/๑/๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๗/๑๔๘
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๓๗๖/๒๔๔ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๒๑๓/๙๑ ๖ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๒๙๙/๑๖๗

[๓๑๒] มหนฺโต โกชโว ทีฆ- โลมโก โคนโก มโต
อุณฺณามยํ ตฺวตฺถรณํ จิตฺตกํ วานจิตฺตกํ.

ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่, พรมขนสัตว์ผืนใหญ่ ๒ ศัพท์

โกชว (กุสทฺทูปปท+ชุ คติยํ+ณ) ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่, พรมขนสัตว์ผืนใหญ่. **กุยํ ปถวิยํ ชวตีติ วา โกชโว** หรือผ้าที่ปูบนพื้นดิน ชื่อว่าโกชวะ (อาเทศ อุ ที่ กุ เป็น โอ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **อายามวิตฺถารวเสน มหนฺโต อาสนปฺปเภโท โกชโวติ มโต** ชนิดของผ้าปูนั่งที่มีขนาดใหญ่ทั้งยาวและกว้าง ท่านเรียกว่าโกชวะ. **อนุชานามิ ภิกฺขเว โกชวํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าโกเชาว์

โคนก (คุ สทฺเท+ยุ+ก) ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่, พรมขนสัตว์ผืนใหญ่. **ทีเฆน โลเมน ยุตฺโต อาสนปฺปเภโท "โคนโก"ติ มโต** ชนิดของผ้าปูนั่งที่มีขนยาว ท่านเรียกว่าโคนกะ. **คุณาตีติ โคนโก** ผ้าที่มีเสียง(เวลานั่ง) ชื่อว่าโคนกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **โคนเก จิตฺรสนฺถเต สยนฺตา**[๒] บรรทมบนพรมขนสัตว์ผืนใหญ่ที่เขาปูไว้อย่างสวยงาม. **โคนโกติ ทีฆโลมโก มหาโกชโว**[๓] บทว่า **โคนโก** คือผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่ที่มีขนยาว

พรมขนสัตว์ธรรมดา, ผ้าปูลาด ๒ ศัพท์

อุณฺณามย (อุณฺณา+มย) พรมขนสัตว์ธรรมดา, ผ้าปูลาด. **มิคโลมปุณฺณตาย ชาตํ อุณฺณามยํ** ผ้าปูลาดที่สำเร็จเป็นพรมเพราะทอด้วยขนสัตว์จนเต็ม ชื่อว่าอุณณามยะ. **อุณฺณามเยน เสตอตฺถรเณน อตฺถโต**[๔] ปูลาดด้วยพรมขนสัตว์(สีขาว)

อตฺถรณ (อา+ถร สนฺถรเณ+ยุ) พรมขนสัตว์ธรรมดา, ผ้าปูลาด. **อาภุโส ถรียเตติ อตฺถรณํ** พรมที่เขาปูลาดไว้นาน ชื่อว่าอัตถรณะ (ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อนุชาเนยฺย อวนฺติทกฺขิณาปเถ ภนฺเต จมฺมานิ อตฺถรณานิ**[๕] ขอพระผู้มีพระภาค ทรงโปรดอนุญาตพรมขนสัตว์ในแคว้นอวันตีทักขิณาบถด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า

พรมขนสัตว์ลายวิจิตร ๒ ศัพท์

จิตฺตก (จิตฺต+ก) พรมขนสัตว์ลายวิจิตร. **จิตฺตรูปมสฺสตฺถีติ จิตฺตกํ** พรมที่มีรูปวิจิตร ชื่อว่าจิตตกะ. **จิตฺตโกติ วาฬจิตฺตอุณฺณามยตฺถรโก**[๖] บทว่า **จิตฺตโก** คือพรมขนสัตว์ลวดลายวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย

วานจิตฺตก (วาน+จิตฺตก) พรมขนสัตว์ลายวิจิตร. **วาเนน สํสิพฺพเนน สญฺชาตํ จิตฺตรูปมสฺสาติ วานจิตฺตกํ** พรมที่มีรูปวิจิตรอันเกิดขึ้นโดยการทอหรือถัก ชื่อว่าวานจิตตกะ

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๓๗/๑๙๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๙๖/๓๘๘ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๓
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๕๔/๓๖๐ ๕ วิ.มหา. ๕/๒๐/๓๒ ๖ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๓

[๓๑๓] ฆนปุปฺผํ ปฏลิกา เสตํ ตุ ปฏิกา ปุยถ
ทฺวิทเสกทสานุยุทฺท- โลมิ เอกนฺตโลมิโน.

พรมขนสัตว์ลายดอกไม้ ๒ ศัพท์

ฆนปุปฺผ (ฆน+ปุปฺผ) พรมขนสัตว์ลายดอกไม้. **ฆนํ สนฺธิภูตํ ปุปฺผรูปเมตฺถาติ ฆนปุปฺผํ** พรมที่มีรูปดอกไม้ต่อเนื่องกันอยู่ภายใน ชื่อว่าฆนปุปผะ. **ฆนปุปฺผอุณฺณามยอตฺถรเรน อตฺถโต**[๑] ปูลาดด้วยพรมขนสัตว์ลายดอกไม้ต่อเนื่องกัน

ปฏลิกา (ปฏล+อิก+อา) พรมขนสัตว์ลายดอกไม้. **ปฏลเมติสฺสาตฺถีติ ปฏลิกา** พรม ที่มีลายดอกไม้เป็นพื้น ชื่อว่าปฏลิกา (ลบสระหน้า). **ปฏลิกาติ ฆนปุปฺผโก อุณฺณามยตฺถรโก โยนกทมิฬปโฏติ วุจฺจติ**[๒] บทว่า **ปฏลิกา** คือพรมขนสัตว์ลายดอกไม้ต่อเนื่องกัน ท่านเรียกว่าผ้าโยนกทมิฬ

พรมขนสัตว์สีขาว ๒ ศัพท์

เสต (สิ เสวายํ+ต) พรมขนสัตว์สีขาว. **สิตวณฺเณหิ เสวียเตติ เสโต** พรมที่มีแต่สีขาว ชื่อว่าเสตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

ปฏิกา (ปฏ คมเน+ณฺวุ+อา) พรมขนสัตว์สีขาว. **ปฏติ คจฺฉตีติ ปฏิกา** พรมขนสัตว์ที่เป็นไป ชื่อว่าปฏิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ปฏิกาติ อุณฺณามโย เสตตฺถรโก**[๓] บทว่า **ปฏิกา** คือพรมขนสัตว์สีขาว

พรมมีขน ๒ ด้าน, พรม ๒ หน้า

อุทฺทโลมี (อุทิ+โลม+อี) พรมมีขน ๒ ด้าน, พรม ๒ หน้า. **ทฺวีสุปิ ปริยนฺเตสุ ยสฺสา ทสา สนฺติ สา อุทฺทโลมี** พรมที่มีชายอยู่ปลายสุดทั้ง ๒ ด้าน ชื่อว่าอุททโลมี. **อุทิตํ ทฺวีสุ โลมํ ทสา ยสฺสา สา อุทฺทโลมี** พรมที่มีขน ๒ ด้าน ชื่อว่าอุททโลมี (อาเทศ อิ เป็น อ, ซ้อน ทฺ). **อุทฺทโลมีติ อุภยโต ทสํ อุณฺณามยตฺถรณํ, เกจิ เอกโต อุคฺคตปุปฺผนฺติ วทนฺติ**[๔] บทว่า **อุทฺทโลมี** คือพรมขนสัตว์ที่มีขนทั้ง ๒ ด้าน, อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีลายดอกไม้นูนขึ้นด้านเดียว

พรมมีขนด้านเดียว

เอกนฺตโลมี (เอกนฺต+โลม+อี) พรมมีขนด้านเดียว. **เอกสฺมึ ปริยนฺเตเยว ทสา ยสฺสา เอกนฺตโลมี** พรมที่มีชายอยู่ปลายสุดด้านเดียว ชื่อว่าเอกันตโลมี. **เอกสฺมึ อนฺเต ปริยนฺเต โลมํ ทสา ยสฺสาตฺถีติ เอกนฺตโลมี** พรมที่มีขนด้านเดียว ชื่อว่าเอกันตโลมี. **เอกนฺตโลมีติ เอกโต อุคฺคตโลมํ อุณฺณามยตฺถรณํ**[๕] บทว่า **เอกนฺตโลมี** คือพรมขนสัตว์ที่มีขนฟูขึ้นด้านเดียว

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๒๖๗/๑๓๑ ๒ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๓
๔ ที.อฏฺ. ๔/๑๕/๘๓ ๕ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๔

[๓๑๔] ตเทว โสฬสิตฺถีนํ นจฺจโยคฺคํ หิ กุตฺตกํ
สีหพฺยคฺฆาทิรูเปหิ จิตฺตํ วิกติกา ภเว.

พรมขนาดใหญ่พอให้หญิง ๑๖ คน ยืนฟ้อนรำได้

กุตฺตก (กร กรเณ+ต+ก) พรมขนาดใหญ่พอให้หญิง ๑๖ คน ยืนฟ้อนรำได้. **ตเทว ยถาวุตฺตทฺวยเมว โสฬสนฺนํ อิตฺถีนํ นจฺจโยคฺคํ นจฺจสฺส โยคฺยฏฺฐานภูตํ กุตฺตกมิตฺยุจฺจเต** พรมทั้ง ๒ อย่างตามที่กล่าวมาแล้วนั้น (คืออุทฺทโลมีและเอกันตโลมี) ที่กว้างใหญ่พอให้หญิงนางรำ ๑๖ คน ยืนรำได้ ท่านเรียกว่ากุตตกะ. **นจฺจํ กโรนฺติ เอตฺถาติ กุตฺตกํ** พรมเป็นที่สำหรับฟ้อนรำ ชื่อว่ากุตตกะ (อาเทศ กร เป็น กุ, ซ้อน ตฺ). **กุตฺตกนฺติ โสฬสนฺนํ นาฏกิตฺถีนํ ฐตฺวา นจฺจโยคฺคํ อุณฺณามยปจฺจตฺถรณํ** [๑] บทว่า **กุตฺตกํ** คือพรมขนสัตว์ที่พอให้นางรำ ๑๖ คน ยืนฟ้อนรำได้

พรมรูปสิงห์, พรมรูปพยัคฆ์

วิกติกา (วิ+กร กรเณ+ติ+ก+อา) พรมรูปพยัคฆ์, พรมรูปสิงห์. **สีหพฺยคฺฆาทิรูเปหิ วิจิตฺตรูปํ วตฺถํ อาสนํ วา วิกติกา นาม ภเว** ผ้าหรือที่นั่งอันวิจิตรด้วยรูปสิงห์และเสือเป็นต้น ชื่อว่าวิกติกา. **วิกรียเตติ วิกติกา** พรมที่เขาทำให้พิเศษ ชื่อว่าวิกติกา (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **วิกติกาติ สีหพฺยคฺฆาทิรูปวิจิตฺโต อุณฺณามยตฺถรโก** [๒] บทว่า **วิกติกา** คือพรมขนสัตว์อันวิจิตรด้วยรูปสิงห์และเสือเป็นต้น

[๓๑๕] กฏฺฏิสฺสํ โกเสยฺยํ รตน- ปริสิพฺพิตมตฺถรณํ กมา
โกสิยกฏฺฏิสฺสมยํ โกสิยสุตฺเตน ปกตํ จ.

พรมไหม, ผ้าดิ้นเงินดิ้นทอง ๒ ศัพท์

ผ้าปูลาดที่ทอด้วยไหมปนป่านและขลิบด้วยรัตนะ ชื่อว่ากัฏฏิสสะ, ผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหมล้วนและขลิบด้วยรัตนะ ชื่อว่าโกเสยยะ ตามลำดับ

กฏิสฺส, กฏฺฏิสฺส (โกสิย+กฏฺฏิสฺส) พรมไหม, ผ้าดิ้นเงินดิ้นทอง. **โกสิยกฏฺฏิสฺสมยํ โกสิยสุตฺต-กฏฺฏิสฺสวาเกหิ ปกตมตฺถรณํ กฏฺฏิสฺสํ นาม** ผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหมผสมป่าน ชื่อว่ากัฏฏิสสะ. **โกสิยญฺจ กฏฺฏิสฺสญฺจ กฏฺฏิสฺสานิ** ไหมและป่าน ชื่อว่ากัฏฏิสสะ (ลบ **โกสิย**ศัพท์ด้วยวิธีวิรูเปกเสสะ), **เตหิ ปกตํ อตฺถรณํ กฏฺฏิสฺสํ** ผ้าปูลาดที่เขาทอด้วยไหมและป่านนั้น ชื่อว่ากัฏฏิสสะ. **กฏิสฺสนฺติ รตนปริสพฺพิตํ โกเสยฺยกฏิสฺสมยํ ปจฺจตฺถรณํ** [๓] บทว่า **กฏิสฺสํ** คือผ้าปูลาดที่ทอด้วยไหมผสมป่าน ขลิบด้วยรัตนะ

โกเสยฺย (โกสิย+ณ) พรมไหม, ผ้าดิ้นเงินดิ้นทอง. **โกสิยสุตฺเตน ปกตํ อตฺถรณํ โกเสยฺยํ นาม**

---
[๑] วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๔ [๒] วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๓ [๓] วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๔

ผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหม ชื่อว่าโกเสยยะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ซ้อน ยฺ). **โกเสยฺยนฺติ รตนปริสิพฺพิตํ โกเสยฺยสุตฺตมยํ ปจฺจตฺถรณํ** [๑] บทว่า **โกเสยฺยํ** คือผ้าปูลาดที่ทอด้วยเส้นไหมขลิบด้วยรัตนะ

[๓๑๖] ทีโป ปทีโป ปชฺโชโต ปุเม ตฺวาทาสทปฺปณา
เคณฺฑุโก กณฺฑุโก ตาล- วณฺฏํ ตุ พีชนีตฺถิยํ.

ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ดวงไฟ ๓ ศัพท์

ทีป (ทีป ทิตฺติยํ+อ) ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ. **ทิปฺปตีติ ทีโป** ตะเกียงที่สว่าง ชื่อว่าทีปะ

วลาหโกว อนิเลน สุริเยน วิย อุสฺสโว
อนฺธกาโรว ทีเปน นิพฺพุโต โส สสาวโก.[๒]

พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานพร้อมด้วยพระสาวก ดุจเมฆลอยหายไปกับลม ดุจน้ำค้างระเหยหายไปเพราะแสงอาทิตย์ ดุจความมืดมิดหายไปเพราะประทีปฉันนั้น

ปทีป (ป+ทีป ทิตฺติยํ+อ) ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ดวงไฟ. **ปทิปฺปตีติ ปทีโป** ตะเกียงที่สว่างไปทั่ว ชื่อว่าปทีปะ. **อุโปสถาคาเร ปทีโป น โหติ**[๓] ในโรงอุโบสถยังไม่จุดประทีปไว้

ปชฺโชต (ป+ชุติ ทิตฺติยํ+ณ) ตะเกียง, ประทีป, โคมไฟ, ดวงไฟ. **ปกาเรน โชเตตีติ ปชฺโชโต** ตะเกียงที่เขาให้สว่างอย่างนั้น ชื่อว่าปัชโชตะ (ซ้อน ชฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

กระจกเงา, แว่น ๒ ศัพท์

อาทาส (อา+ทิส เปกฺขเน+ณ) กระจกเงา, แว่น. **อาทิสฺสเต อสฺมินฺติ อาทาโส** กระจกเป็นที่ส่องดูเงา ชื่อว่าอาทาสะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น อา). **น ภิกฺขเว อาทาเส วา อุทกปตฺเต วา มุขนิมิตฺตํ โอโลเกตพฺพํ** [๔] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรส่องดูเงาใบหน้าที่กระจกเงา หรือที่น้ำในภาชนะ

ทปฺปณ (ทีป ทิตฺติยํ+ยุ) กระจกเงา, แว่น. **ทิปฺปติ เอตฺถาติ ทปฺปโณ** กระจกเงาเป็นที่ซึ่งบุคคลสง่างาม ชื่อว่าทัปปณะ (อาเทศ อี เป็น อ, ซ้อน ปฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **มกุร**ศัพท์ก็แปลว่ากระจกเงา

ลูกคลี, ลูกข่าง, ลูกบอล, ลูกหนัง ๒ ศัพท์

เคณฺฑุก (คุฑิ เวฐเน+ณุก) ลูกคลี, ลูกข่าง, ลูกบอล, ลูกหนัง. **จมฺมมยกีฬาคุฬเก ทฺวยํ** ทั้ง ๒

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๔
๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๙๘/๕๑๑
๓ วิ.มหา. ๔/๑๗๙/๒๓๑
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๑๕/๖

ศัพท์ เป็นไปในลูกหนังสำหรับการเล่นกีฬา. **จมฺเมน คุณฺฑิยเตติ เคณฺฑุโก** ลูกคลีที่เขาพันด้วยหนัง ชื่อว่าเคณฑุกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, อุ เป็น เอ, ลบ ณฺ ของปัจจัย). **คุฑนฺติ อเนนาติ เคณฺฑุโก** ลูกข่างที่ใช้เล่นกีฬา ชื่อว่าเคณฑุกะ (คุฑ กีฬายํ+ณุก, ลบ ณฺ, อาเทศ อุ เป็น เอ, ฑ เป็น ณฺฑ). **เคณฺฑุเกนสฺส กีฬติ**[๑] กำลังเล่นลูกข่าง

กณฺฑุก (กฑิ กีฬายํ+ณุก) ลูกคลี, ลูกข่าง, ลูกบอล, ลูกหนัง. **กณฺฑนฺติ อเนนาติ กณฺฑุโก** ลูกหนังที่ใช้เล่นกีฬา ชื่อว่ากัณฑุกะ (ลบ ณฺ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ)

พัด, พัดใบตาล, พัดลม ๒ ศัพท์

ตาลวณฺฏ (ตาลวณฺฏ+ณ) พัด, พัดใบตาล, พัดลม. **ตาลวณฺเฏหิ กตตฺตา ตาลวณฺฏํ** พัด ชื่อว่าตาลวัณฏะ เพราะเขาทำด้วยใบตาลทั้งก้าน. **วณฺฏํ นาม พีชนาทิกรณตฺถํ วิสุํ ภาชิโต ตาลปตฺตาวยโว** ก้านเป็นส่วนหนึ่งของใบตาลที่เขาฉีกออกเป็นซีกๆ สำหรับทำพัดเป็นต้น ชื่อว่าวัณฏะ. **วิสาขา มิคารมาตา วิธูปนญฺจ ตาลวณฺฏญฺจ อาทาย**[๒] นางวิสาขามิคารมารดาถือเอาพัดโบกและพัดใบตาล

พีชนี (พิช โยเค+ยุ+อี) พัด, พัดใบตาล, พัดลม, วีชนี. **พิชนฺติ วายุนา โยชยนฺติ เอตายาติ พีชนี** พัดที่ใช้โบกให้มีลม ชื่อว่าพีชนี (ทีฆะ อิ เป็น อี, อาเทศ ยุ เป็น อน). **วชตีติ พีชนี** พัดลมที่เป็นไป ชื่อว่าพีชนี (วช คติยํ+ยุ+อี, อาเทศ ว เป็น พ, อ เป็น อี, ยุ เป็น อน). **อิตฺถิยํ พีชนี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **พีชนึ คเหตฺวา โพธิยา ปูชํ อกาสิ**[๓] ถือเอาพัดแล้วทำการบูชาที่ต้นโพธิ์

[๓๑๗] จงฺโกฏโก กรณฺโฑ จ สมุคฺโค สมฺปุโฏ ภเว
คามธมฺโม อสทฺธมฺโม พฺยวาโย เมถุนํ รติ.

ผอบ, ตลับใส่ของล้ำค่า ๒ ศัพท์

จงฺโกฏก (จํสทฺทูปปท+กุฏ เฉทเน+อ+ก) ผอบ, ตลับใส่ของล้ำค่า. **จํ คมนํ กุฏติ ฉินฺทตีติ จงฺโกฏโก** ผอบที่ตัดขาดการไป (ของสิ่งที่อยู่ภายใน) ชื่อว่าจังโกฏกะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **สุวณฺณปุปฺเผหิ คนฺธชาเตหิ จ ปูริตานิ จงฺโกฏกานิ คาหาเปตฺวา**[๔] ให้ถือเอาผอบอันเต็มด้วยดอกไม้ทองและของหอม

กรณฺฑ (กรฑิ ภาชนตฺเถ+อ) ผอบ, ตลับใส่ของล้ำค่า. **กรียตีติ กรณฺโฑ** ผอบที่เขาทำ ชื่อว่ากรัณฑะ. **กรณฺฑติ ภาชนํ ภวตีติ กรณฺโฑ** เป็นภาชนะอย่างหนึ่ง ชื่อว่ากรัณฑะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **อฏฺฐ อฏฺฐ หริจนฺทนาทิมเย กรณฺเฑ จ ถูเป จ การาเปสิ**[๕] ให้ทำผอบและสถูปด้วยจันทน์เหลืองเป็นต้นอย่างละ ๘ อัน

---
๑ ขุ.ชา. ๒๘/๕/๒ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๑๒๘/๕๑ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑๘๖/๔๘๑
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๔๕/๑๗๘ ๕ ที.อฏฺ. ๕/๒๔๐/๒๒๐

สมุก, หีบ, ผอบ, ตะกร้า, ภาชนะไม้ไผ่สานสำหรับใส่สิ่งของ ๒ ศัพท์

สมุคฺค (สํ+อุ+คม คติมฺหิ+กฺวิ) สมุก, หีบ, ผอบ, ตะกร้า, ภาชนะไม้ไผ่สานสำหรับใส่สิ่งของ. **สมุคฺคจฺฉตีติ สมุคฺโค** สมุกที่สานขึ้น ชื่อว่าสมุคคะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ซ้อน คฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **วตฺถํ อปเนตฺวา สมุคฺคํ วิวริตฺวา**[๑] นำผ้าออกแล้วเปิดสมุก

สมฺปุฏ (สํ+ปุฏ สํสิเลสเน+อ) สมุก, หีบ, ผอบ, ตะกร้า, ภาชนะไม้ไผ่สานสำหรับใส่สิ่งของ. **สมฺปุฏตีติ สมฺปุโฏ** หีบที่ยึดกันแข็งแรง ชื่อว่าสัมปุฏะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ)

เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม ๕ ศัพท์

คามธมฺม (คาม+ธมฺม) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **คามวาสีนํ ธมฺโม อาจาโร คามธมฺโม** พฤติกรรมของพวกชาวบ้าน ชื่อว่าคามธัมมะ. **คามสทฺเทน เจตฺถ คามวาสิโน วุตฺตา** ในที่นี้ท่านกล่าวเอาชาวบ้านด้วย **คาม** ศัพท์ เช่น **คาโม อาคโต** ชาวบ้านมาแล้ว. **เมถุนธมฺโม นาม โย โส อสทฺธมฺโม คามธมฺโม วสลธมฺโม**[๒] ธรรมของผู้ไม่ใช่สัตบุรุษ ธรรมของชาวบ้าน ธรรมของคนมีคุณต่ำ ชื่อว่าเมถุนธรรม

อสทฺธมฺม (อสนฺต+ธมฺม) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **อสตํ อสปฺปุริสานํ ธมฺโม อสทฺธมฺโม** ธรรมของอสัตบุรุษ ชื่อว่าอสัทธัมมะ (อาเทศ สนฺต เป็น ส, ซ้อน ทฺ). **สทฺธมฺม-ปฏิปกฺขตฺตา วา อสทฺธมฺโม** หรือเมถุนธรรมชื่อว่าอสัทธัมมะ เพราะตรงข้ามกับสัทธรรม. **อสทฺธมฺมนฺติ อสตํ นีจชนานํ ธมฺมํ**[๓] บทว่า **อสทฺธมฺมํ** คือธรรมของอสัตบุรุษซึ่งเป็นชนชั้นต่ำ

พฺยวาย (พฺยย ขเย+อ) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **พฺยยติ พลเมเตนาติ พฺยวาโย** เมถุนที่ทำให้เสื่อมกำลัง ชื่อว่าพยวายะ (ลง ว อาคมพร้อมสระในท่ามกลาง, ทีฆะ อ เป็น อา). **อถวา วิคโต อโย วุฑฺฒิ ตสฺมาติ อวาโย, อติสโย อวาโย พฺยวาโย** อีกอย่างหนึ่ง เมถุนที่ปราศจากความเจริญ ชื่อว่าอวายะ (อว+อย, ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง), เมถุนที่มากเกินไป ชื่อว่าพยวายะ (วิ+อวาย, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ)

เมถุน (มิถุน+ณ) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **มิถุนานํ อิตฺถิปุริสานํ สมานจฺฉนฺทานํ อาจาโร เมถุนํ** พฤติกรรมของชายหญิง ๒ คน ที่ร่วมเสพสังวาสกัน ชื่อว่าเมถุนะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **โย ปน ภิกฺขุ เมถุนํ ธมฺมํ ปฏิเสเวยฺย ปาราชิโก โหติ อสํวาโส**[๔] ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ต้องอาบัติปาราชิกอันอยู่ร่วมสงฆ์ไม่ได้

รติ (รมุ รมเน+ติ) เมถุน, การร่วมประเวณี, การเสพกาม. **รมนฺติ เอตายาติ รติ** เมถุนเป็นเหตุให้ยินดี ชื่อว่ารติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **รตีติ ปญฺจกามคุณรติ**[๕] บทว่า **รติ** คือยินดีในกามคุณ ๕

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓๓/๕๑ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๒๕๘
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐/๓๗ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๗/๖๕/๑๗๒

[๓๑๘] วิวาโหปยมา ปาณิคฺ- คโห ปริณโย ปฺยถ
ติวคฺโค ธมฺมกามตฺถา จตุวคฺโค สโมกฺขกา.

วิวาห์, การสมรส, การแต่งงาน ๔ ศัพท์

วิวาห (วิ+วห ปาปุเณ+ณ) วิวาห์, การสมรส, การแต่งงาน. **วิเสเสน วหตีติ วิวาโห** การแต่งงานที่นำไปโดยพิเศษ ชื่อว่าวิวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กินฺนุ โข อิมสฺส คหปติสฺส อาวาโห วา ภวิสฺสติ วิวาโห วา ภวิสฺสติ**[๑] ท่านคฤหบดีคนนี้จะมีงานอาวาหะหรือวิวาหะหนอ

อุปยม (อุป+ยมุ อุปรเม+อ) วิวาห์, การสมรส, การแต่งงาน. **อุปคนฺตฺวา ยมตีติ อุปยโม** การแต่งงานที่เข้าไปสู่ความยินดี ชื่อว่าอุปยมะ

ปาณิคฺคห (ปาณิสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+อ) วิวาห์, การสมรส, การแต่งงาน. **อญฺญมญฺญสฺส ปาณิโน คหณํ ปาณิคฺคโห** การจับมือกันและกัน(อยู่ร่วมสุขร่วมทุกข์) ชื่อว่าปาณิคคหะ (ซ้อน คฺ หน้าธาตุ)

ปริณย (ปริ+นี นเย+อ) วิวาห์, การสมรส, การแต่งงาน. **ปรินยนํ ปริณโย** การสมรส ชื่อว่าปริณยะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, น เป็น ณ)

การแต่งงานมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อุพฺพาห, ปาณิปีฬน**

ติวรรค

ติวคฺค (ติ+วคฺค) ติวรรค. **ธมฺมกามตฺถา ติวคฺโคติ วุจฺจนฺเต** ธัมมะ กามะ และอัตถะ ท่านเรียกว่าติวัคคะ. **อาคมนิทฺทิฏฺโจ สมาจาโร ธมฺโม** ความประพฤติชอบที่แสดงให้เห็นความเป็นมา ชื่อว่าธัมมะ. **วิสยวิสยีสนฺนิปาตชํ สุขํ กาโม** สุขเวทนาอันเกิดจากการประชุมกันของอินทรีย์ในอารมณ์ ชื่อว่ากามะ. **สพฺโพปกรณํ อตฺโถ** ทัพพวัตถุทุกอย่าง ชื่อว่าอัตถะ. **ติวคฺเคน วิสํยุตฺโต โมกฺโข นิพฺพานํ** ความหลุดพ้นที่ไม่ประกอบด้วยติวรรค ชื่อว่านิพพานะ

จตุวรรค

จตุวคฺค (จตุ+วคฺค) จตุวรรค. **สโมกฺขกา โมกฺขสหิตา ธมฺมกามตฺถา จตุพฺพคฺโคติ วุจฺจนฺเต** ธัมมะ กามะ และอัตถะ พร้อมด้วยนิพพาน เรียกว่าจตุวรรค

[๓๑๙] ขุชฺโช จ คณฺฑุโล รสฺส- วามนา ตุ ลกุณฺฑโก.

คนค่อม ๒ ศัพท์

ขุชฺช (กุ+วช คติยํ+ณ) คนค่อม. **กุจฺฉิตํ วชฺชตีติ ขุชฺโช** ผู้ไปลำบาก ชื่อว่าขุชชะ (อาเทศ ก เป็น ข, ลบ ว, ซ้อน ชฺ, ลบ ณฺ). **น ขุชฺโช ปพฺพาเชตพฺโพ**[๒] ภิกษุไม่ควรให้คนค่อมบวช

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๔๓/๑๐๓ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

คณฺฑุล (คฑิ นินฺทายํ+อุล) คนค่อม. **คณฺฑียเตติ คณฺฑุโล** ผู้ถูกล้อเลียน ชื่อว่าคัณฑุละ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ)

คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น ๓ ศัพท์

รสฺส (รส สทฺเท+ส) คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น. **รสียเต สทฺทียเตติ รสฺโส** ผู้ถูกเขาค่อนแคะ ชื่อว่ารัสสะ. **รสฺโส กาโย อสฺสตฺถีติ รสฺโส** ผู้มีร่างกายสั้น ชื่อว่ารัสสะ (รสฺส+ณ, ลบ ณฺ). **ชงฺฆวามนสฺส กฏิโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐิมกาโย รสฺโส โหติ อุปริมกาโย ปริปุณฺโณ**[๑] คนเตี้ย มีร่างกายส่วนล่างตั้งแต่เอวลงไปสั้น ร่างกายส่วนบนสมส่วน

วามน (ลา คหเณ+มน) คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น. **พฺยามปฺปมาณํ น ลาตีติ วามโน** ผู้ไม่ถือเอาร่างกายขนาดยาว ชื่อว่าวามนะ (อาเทศ ล เป็น ว). **น วามโน ปพฺพาเชตพฺโพ**[๒] ภิกษุไม่ควรให้คนเตี้ยบวช

ลกุณฺฑก, ลกุณฺฏก (ลกุสทฺทูปปท+ฑิ วามนตฺเถ+อ+ก) คนเตี้ย, คนแคระ, คนร่างกายสั้น. **ลกุ วิย ฆฏิกา วิย เฑติ ปวตฺเตตีติ วา ลกุณฺฑโก** ผู้เตี้ยเหมือนถ้วย คือมีรูปร่างเหมือนถ้วย ชื่อว่า ลกุณฑกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลบ อิ). **ลกุณฺฑโก ปวิฏฺฐคีโว มโหทโร**[๓] คนเตี้ยคอสั้นท้องใหญ่

[๓๒๐] ปงฺคุโฬ ปีฐสปฺปี จ ปงฺคุ ฉินฺนิริยาปโถ
ปกฺโข ขญฺโช ตุ โขณฺโฑถ มูโค สุญฺญวโจ ภเว
กุณี หตฺถาทิวงฺโก จ วลิโร ตุ จ เกกโร.

คนเปลี้ย, คนง่อย ๕ ศัพท์

ปงฺคุล, ปงฺคุฬ (ป+องฺค คติยํ+อุล) คนเปลี้ย, คนง่อย. **ปเรน องฺคตีติ ปงฺคุโฬ** ผู้ไปได้ด้วยบุคคลอื่น ชื่อว่าปังคุฬะ. **น พธิโร น มูโคสฺมิ น ปกฺโข น จ ปงฺคุโล**[๔] เรามิได้เป็นคนหูหนวก คนใบ้ คนง่อย และคนเปลี้ย

ปีฐสปฺปี (ปีฐสทฺทูปปท+สปฺป คมเน+อ+อี) คนเปลี้ย, คนง่อย. **ปีเฐน สปฺปติ ลีเลนาติ ปีฐสปฺปี** ผู้ไปด้วยตั่ง(ล้อเลื่อน)เป็นปรกติ ชื่อว่าปีฐสัปปี (ลบสระหน้า). **ขุชฺชา วา โหตุ ปีฐสปฺปี วา, วนฺทนฺติยา ทสฺสามิ**[๕] หล่อนจะเป็นคนค่อมหรือคนง่อยก็ตาม เราจะให้แก่หล่อนผู้กำลังไหว้. **สาลิตฺตกสิปฺเป นิปฺผตฺตึ ปตฺโต เอโก ปีฐสปฺปี อโหสิ**[๖] บุรุษเปลี้ยคนหนึ่งประสบความสำเร็จในศิลปะการดีดก้อนกรวด

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๑๐๓
๒ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔
๓ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๕๒/๑๕๔
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๓๙๘/๑๕๓
๕ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๓๔
๖ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๑๕๙

ปงฺคุ (ป+องฺค คติยํ+อุ) คนเปลี้ย, คนง่อย. **ปเรน องฺคตีติ ปงฺคุ** ผู้ไปได้ด้วยบุคคลอื่น ชื่อว่าปังคุ (ลบสระหน้า). **ปงฺคุ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ฉินฺนิริยาปถ (ฉินฺน+อิริยาปถ) คนเปลี้ย, คนง่อย. **ฉินฺโน คมนาทิอิริยาปโถ อสฺสาติ ฉินฺนิริยาปโถ** ผู้มีอิริยาบถการไปเป็นต้นถูกตัดขาด ชื่อว่าฉินนิริยาปถะ. **น ฉินฺนิริยาปโถ ปพฺพาเชตพฺโพ**[๑] ภิกษุไม่ควรให้คนง่อยบวช

ปกฺข (ป+อกฺข) คนเปลี้ย, คนง่อย. **วิคตา อกฺขสทิสา ชงฺฆา อสฺสาติ ปกฺโข** ผู้ปราศจากแข้งขาเช่นกับเพลารถ จึงชื่อว่าปักขะ. **ยถา หิ รถสฺส อกฺเข ภินฺเน คมนํ น สิชฺฌติ, ตเถว ตสฺสาปิ อกฺขชงฺฆาย ภินฺนายาติ โอปมฺมสํสนฺทนํ** จริงอย่างนั้น เมื่อเพลาของรถหัก ย่อมวิ่งไปไม่ได้ฉันใด เมื่อแข้งอันเป็นเช่นกับเพลารถของคนเปลี้ยนั้นขาดไป ย่อมเป็นฉันนั้น, ข้อนี้เป็นการแสดงการเปรียบเทียบ. **รญฺโญ มูโค จ ปกฺโข จ ปุตฺโต ชาโต**[๒] พระโอรสของพระราชาประสูติแล้ว ทรงเป็นใบ้และเป็นง่อย

คนขากะเผลก, คนขาเป๋ ๒ ศัพท์

ขญฺช (ขชิ คติเวกลฺเย+อ) คนขากะเผลก, คนขาเป๋. **ขญฺชตีติ ขญฺโช** ผู้เดินกะเผลก ชื่อว่าขัญชะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **องฺคเวกลฺลภาเวน ขญฺชตีติ ขญฺโช** ผู้เดินขากะเผลกเพราะมีอวัยวะบกพร่อง ชื่อว่าขัญชะ (ขญฺช คติเวกเลฺย+อ). **ปสฺสนฺตานํ ขํ สุขํ ชเนตีติ ขญฺโช** ผู้ยังความสุขให้เกิดแก่ผู้พบเห็น(เพราะไม่มีวิบากกรรมเช่นนั้น) ชื่อว่าขัญชะ (ขํสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ, อาเทศ นิคหิตเป็น ญฺ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **น ขญฺโช ปพฺพาเชตพฺโพ**[๓] ภิกษุไม่ควรให้คนขากะเผลกบวช

โขณฺฑ (โขณฺฑ คติปฏิฆาเต+อ) คนขากะเผลก, คนขาเป๋. **โขณฺฑตีติ โขณฺโฑ** ผู้เดินขากะเผลก ชื่อว่าโขณฑะ

คนใบ้ ๒ ศัพท์

มูค (มิค+ณ) คนใบ้. **วตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา มิคสทิโสติ มูโค** ผู้เป็นเช่นกับสัตว์ เพราะไม่สามารถจะกล่าวอะไรได้ ชื่อว่ามูคะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น อู). **น มูโค ปพฺพาเชตพฺโพ**[๔] ภิกษุไม่ควรให้คนใบ้บวช

สุญฺญวจ (สุญฺญ+วจ) คนใบ้. **สุญฺญํ วโจ อสฺสาติ สุญฺญวโจ** ผู้สูญถ้อยคำ ชื่อว่าสุญญวจะ

คนมือเท้าหงิก

กุณี (กุณ สงฺโกจเน+อ+อี) คนมือเท้าหงิก. **กุณตีติ กุณี** ผู้(มือเท้า)หงิก ชื่อว่ากุณี. **หตฺถาทิวงฺโก**

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๙๗/๑๕๓ ๓ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔
๔ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

ปุริโส “กุโณ”ตฺยุจฺจเต บุรุษผู้มีมือเป็นต้นหงิก ท่านเรียกว่ากุณะ. **กุณนํ กุโณ, หตฺถาทิเวกลฺยํ, ตเมตสฺสตฺถีติ กุณี** ความหงิกงอ ชื่อว่ากุณะ เป็นความบกพร่องแห่งมือเป็นต้น, ผู้มีมือเป็นต้นหงิก ชื่อว่ากุณี. **กุจฺฉิตํ นยตีติ วา กุณี** หรือผู้ถือ(สิ่งของ)ลำบาก ชื่อว่ากุณี (กุสทฺทูปปท+นี นเย+กฺวิ, ลบ กฺวิ, อาเทศ น เป็น ณ). ควรประกอบบทอื่นเข้ามา เช่น **หตฺเถน กุณี** ผู้มีมือหงิก, **ปาเทน กุณี** ผู้มีเท้าหงิก เป็นต้น. **น กุณี ปพฺพาเชตพฺโพ**[๑] ภิกษุไม่ควรให้คนมือเท้าหงิกบวช

คนตาเหล่, ตาเข ๒ ศัพท์

วลิร (วล สํวรเณ+อิร) คนตาเหล่, ตาเข. **วลตีติ วลิโร** ผู้คอยระวัง(เพราะตามองไปทุกด้าน) ชื่อว่าวลิระ

เกกร (กุสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) คนตาเหล่, ตาเข. **กุจฺฉิตํ กโรตีติ เกกโร** ผู้ทำงานลำบาก ชื่อว่าเกกระ (อาเทศ อุ เป็น เอ). **วิสมอกฺขิมณฺฑลา เกกรา**[๒] ผู้มีดวงตาไม่เสมอกัน เป็นคนตาเหล่

[๓๒๑] นิกฺเกสสีโส ขลฺลาโฏ มุณฺโฑ ตุ ภณฺฑุ มุณฺฑโก
กาโณ อกฺขินเมเกน สุณฺโณ อนฺโธ ทฺวเยนถ.

คนหัวล้าน ๒ ศัพท์

นิกฺเกสสีส (นิกฺเกส+สีส) คนหัวล้าน. **นิกฺเกสํ สีสเมตสฺสาติ นิกฺเกสสีโส** ผู้มีหัวที่ปราศจากเส้นผม ชื่อว่านิกเกสสีสะ

ขลฺลาฏ, ขลฺลาต (ขล ขลนสญฺจเยสุ+อาฏ) คนหัวล้าน. **ขลตีติ ขลฺลาโฏ** ผู้หัวล้าน ชื่อว่าขัลลาฏะ (ซ้อน ลฺ). **นิกฺเกสตฺตา ขํ ตุจฺฉํ สีสํ ลาตีติ ขลฺลาโฏ** ผู้ไว้หัวว่างเปล่า เพราะไม่มีผม ชื่อว่าขัลลาฏะ (ขํสทฺทูปปท+ลา คหเณ+ฏ, อาเทศนิคหิตเป็น ลฺ). **ขลฺลาตสีเส กทมฺพปุปฺผํ วิย กตฺถจิ น สณฺฐาติ**[๓] ย่อมตั้งอยู่ ณ จุดไหนไม่ได้ เหมือนดอกกระทุ่มบนหัวล้าน

คนหัวโล้น ๓ ศัพท์

มุณฺฑ (มุณฺฑ ขณฺฑเน+อ) คนหัวโล้น. **เกเส มุณฺฑตีติ มุณฺโฑ** ผู้โกนผม ชื่อว่ามุณฑะ. **หิตาหิตํ มุนาตีติ มุณฺโฑ** ผู้รู้ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ชื่อว่ามุณฑะ (มุน ญาเณ+ฑ, อาเทศ อ เป็น อุ, นฺ เป็น ณฺ). **มุณฺโฑ อยํ ภวํ มุณฺฑโก อยํ ภวํ**[๔] ผู้เจริญท่านนี้เป็นคนศีรษะโล้น ผู้เจริญท่านนี้เป็นคนศีรษะโล้น

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๖/๑๗๕ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๓๖
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๕๙/๒๔๖

ภณฺฑุ (ภณฺฑ ปริภาสเน+อุ) คนหัวโล้น. **ภณฺฑียเตติ ภณฺฑุ** ผู้ถูกติติง ชื่อว่าภัณฑุ. **ภณฺเฑตีติ ภณฺฑุ** ผู้ทำให้เขาติได้ ชื่อว่าภัณฑุ

มุณฺฑก (มุณฺฑ ขณฺฑเน+อ+ก) คนหัวโล้น. **เกเส มุณฺฑตีติ มุณฺฑโก** ผู้โกนผม ชื่อว่ามุณฑกะ. **หิตาหิตํ มุณฺฌตีติ มุณฺฑโก** ผู้รู้ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ชื่อว่ามุณฑกะ. **โก อยํ มุณฺฑโก**[๑] คนหัวโล้นนี้เป็นใคร

คนตาบอดข้างเดียว

กาณ (กณ สทฺทคตินิมีลเนสุ+ณ) คนตาบอดข้างเดียว. **อกฺขีนํ มชฺเฌ เอเกนากฺขินา สุญฺโญ กาโณ นาม** ระหว่างตาทั้ง ๒ ผู้ตาบอดข้างใดข้างหนึ่งชื่อว่ากาณะ. **กณติ นิมีลตีติ กาโณ** ผู้กะพริบตา(ข้างเดียว) ชื่อว่ากาณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กาโณติ เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วา**[๒] บทว่า **กาโณ** คือผู้ตาบอดข้างเดียวก็มี ผู้ตาบอด ๒ ข้าง ก็มี. **น กาโณ ปพฺพาเชตพฺโพ**[๓] ภิกษุไม่ควรให้คนตาบอดข้างเดียวบวช

คนตาบอด ๒ ข้าง

อนฺธ (อนฺธ ทสฺสนูปสํหาเร+อ) คนตาบอด ๒ ข้าง. **ทฺวเยน อกฺขิทฺวเยน สุญฺโญ อนฺโธ นาม** คนมีตาบอดทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่าอันธะ. **อนฺธตีติ อนฺโธ** ผู้ตาบอด ชื่อว่าอันธะ. **จกฺขุนา อมติ รุชฺชตีติ อนฺโธ** ผู้ตาบอด ชื่อว่าอันธะ (อม โรเค+ธ, อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **น อนฺโธ ปพฺพาเชตพฺโพ**[๔] ภิกษุไม่ควรให้คนตาบอดบวช

[๓๒๒] พธิโร สุติหีโนถ คิลาโน พฺยาธิตาตุรา
อุมฺมาทวติ อุมฺมตฺโต ขุชฺชาที วาจฺจลิงฺคิกา.

คนหูหนวก ๒ ศัพท์

พธิร (พนฺธ พนฺธเน+อิร) คนหูหนวก. **พนฺธตีติ พธิโร** ผู้ผูก(คำพูด) ชื่อว่าพธิระ (ลบ นฺ). **พาธียตีติ พธิโร** ผู้ถูกโรคหูเบียดเบียน ชื่อว่าพธิระ (พธ พาธเน+อิร). **น พธิโร ปพฺพาเชตพฺโพ**[๕] ภิกษุไม่ควรให้คนหูหนวกบวช

สุติหีน (สุติ+หีน) คนหูหนวก. **สุติ กณฺโณ หีโน วิกโล ยสฺสาติ สุติหีโน** ผู้มีหูพิการ ชื่อว่าสุติหีนะ

คนเป็นไข้, ผู้ป่วย ๓ ศัพท์

คิลาน (คิลา หาสกฺขเย+ยุ) คนเป็นไข้, ผู้ป่วย. **คิลาตีติ คิลาโน** ผู้หมดความร่าเริง ชื่อว่าคิลานะ

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๖๕ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๕๒/๑๕๔ ๓ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔
๔ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔ ๕ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔

(อาเทศ ยุ เป็น อน). **คิลยติ กิลมตีติ คิลาโน** ผู้เจ็บป่วย ชื่อว่าคิลานะ (คิล กิลมเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **อญฺญตโร ภิกฺขุ คิลาโน โหติ**[๑] ภิกษุรูปหนึ่ง เป็นไข้

พฺยาธิต (พฺยาธิ+ต) คนเป็นไข้, ผู้ป่วย. **พฺยาธิ โรโค สญฺชาโต อสฺสาติ พฺยาธิโต** ผู้เกิดโรคไข้ขึ้น ชื่อว่าพยาธิตะ. **ปรํ พฺยาธิตํ ทิสฺวา อฏฺฏิเยยฺยํ**[๒] เราเห็นคนอื่นป่วยแล้วอึดอัด

อาตุร (อต สาตจฺจคมเน+อุร) คนเป็นไข้, ผู้ป่วย. **อตตีติ อาตุโร** ผู้จะรีบไป(หาหมอ) ชื่อว่าอาตุระ (วุทฺธิ อ เป็น อา). **อา สีฆํ ตุรติ คจฺฉตีติ อาตุโร** ผู้ไป(หาหมอ)โดยเร็ว ชื่อว่าอาตุระ (อา+ตุร คมเน+อ). **อิมินา ปูติกาเยน อาตุเรน ปภงฺคุนา อฏฺฏิยามิ**[๓] เราย่อมอึดอัดด้วยกายอันเปื่อยเน่า อันเจ็บป่วยผุพังนี้

คนไข้มีอีกหลายศัพท์ เช่น **อามยาวี, วิกต, อปฏุ, อพฺภมิต, อพฺภานฺต**

คนบ้า ๒ ศัพท์

อุมฺมาท (อุ+มท อุมฺมาเท+ณ) คนบ้า. **อุคฺคเตหิ วาตาทิโทเสหิ มทยตีติ อุมฺมาโท** ผู้บ้าเพราะได้รับโทษจากลมตีขึ้นเป็นต้น ชื่อว่าอุมมาทะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ซ้อน มฺ). ในคาถามีรูปเป็น **อุมฺมาทวติ** (อุมฺมาทวนฺตุ+สฺมึ) เพื่อขยายบท **อุมฺมตฺโต** ว่า "ในผู้เป็นบ้า". **อหํ โข อาวุโส อุมฺมาทํ ปาปุณึ**[๔] ท่านผู้มีอายุ ผมถึงความเป็นบ้าแล้วนะ

อุมฺมตฺต (อุ+มท อุมฺมาเท+ต) คนบ้า. **อุมฺมาโท วาตาทิปโกโป โรควิเสโส, ตพฺพติ อุมฺมตฺโต** อุมมาทะเป็นโรคชนิดหนึ่งที่มีลมเป็นต้นกำเริบ, **อุมฺมตฺต**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าผู้มีโรค. **อุมฺมชฺชนํ อุมฺมตฺโต** ความบ้า ชื่อว่าอุมมัตตะ (ซ้อน มฺ, อาเทศ ทฺ ที่สุดธาตุเป็น ตฺ). **อุมฺมตฺโต อสฺสตฺถีติ อุมฺมตฺโต** ผู้มีความบ้า ชื่อว่าอุมมัตตะ (อุมฺมตฺต+ณ, ลบ ณฺ). **กจฺจิ โน ตฺวํ ภเณ อุมฺมตฺโต**[๕] พนายเจ้าไม่เป็นบ้าใช่ไหม

ขุชฺชาทโย อุมฺมตฺตนฺตา วาจฺจลิงฺเค ยุตฺตตาย วาจฺจลิงฺคิกา ตั้งแต่ **ขุชฺช**ศัพท์ในคาถาที่ ๓๑๙ ถึง **อุมฺมตฺต**ศัพท์ในคาถานี้ เป็นวาจจลิงคิกะ คือบทกล่าวลิงค์ หรือบทวิเสสยะ หรือบทตั้ง เช่น **ปิฏฺฐินา ขุชฺโช** เป็นต้น, ถ้าเป็นวิเสสนะ คือบทขยาย จะมีลิงค์ตามบทตั้ง เช่น **ขุชฺโช ปุริโส, ขุชฺชา อิตฺถี, ขุชฺชํ นปุํสกํ. อุมฺมตฺโต ปุริโส, อุมฺมตฺตา อิตฺถี, อุมฺมตฺตํ นปุํสกํ.**

[๓๒๓] อาตงฺโก อามโย พฺยาธิ คโท โรโค รุชาปิ จ
เคลญฺญากลฺลมาพาโธ โสโส ตุ จ ขโย สิยา.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๕/๑๔๘ ๒ องฺ.ติก. ๒๐/๔๗๘/๑๘๕ ๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๕๓/๔๖๑
๔ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๖๑/๕๕ ๕ ที.มหา. ๑๐/๓๒๑/๓๘๕

โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้ ๙ ศัพท์

อาตงฺก (อา+ตกิ กิจฺฉชีวเน+อ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **อา ภุโส ตงฺกตีติ อาตงฺโก** โรคที่ให้ลำบากมาก ชื่อว่าอาตังกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **อญฺญตโร คาโฬฺห โรคาตงฺโก ผุสติ**[๑] โรคที่ร้ายแรงอย่างหนึ่งมากระทบ

อามย (อม โรเค+อย) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **อมติ รุชฺชตีติ อามโย** โรคที่เสียดแทง ชื่อว่าอามยะ (ทีฆะ อ เป็น อา). **อา ภุโส มิโนติ หึสตีติ อามโย** โรคที่เบียดเบียนอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอามยะ (อา+มิ หึสายํ+อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อามยติ อาคจฺฉตีติ อามโย** โรคที่มา (เบียดเบียน) ชื่อว่าอามยะ (อา+มย คติมฺหิ+อ). **กจฺจิ โภโต อนามยํ**[๒] ความไม่มีโรคมีแก่ท่านหรือ (ท่านสบายดีหรือ)

พฺยาธิ (วิธ วิชฺฌเน+อิ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **วิชฺฌตีติ พฺยาธิ** โรคที่ทิ่มแทง ชื่อว่าพยาธิ (ลง อา อาคมกลางธาตุ, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ). **วิเสเสน อธิปีฬตีติ พฺยาธิ** โรคที่บีบคั้นอย่างรุนแรง ชื่อว่าพยาธิ (วิ+อธิ ปีฬเน+อิ, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ทีฆะ อ ต้นธาตุเป็น อา). **พาธตีติ พฺยาธิ** โรคที่เบียดเบียน ชื่อว่าพยาธิ (พาธ วิพาธายํ+อิ, ลง ยฺ อาคมหน้าสระอา). **สตฺเต พฺยาธยตีติ พฺยาธิ** โรคที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าพยาธิ (พฺยาธ วิเหสเน +อิ). **วิวิธา อาธโย มโนปีฬา อสฺมินฺติ พฺยาธิ** โรคที่บีบคั้นจิตโดยประการต่างๆ ชื่อว่าพยาธิ (วิ+อาธิ, อาเทศ อิ เป็น ยฺ, วฺ เป็น พฺ). **ชาตสฺส ชรา ปญฺญายิสฺสติ พฺยาธิ ปญฺญายิสฺสติ**[๓] ความแก่จักปรากฏ โรคจักปรากฏแก่สัตว์ผู้เกิดมา

คท (คท โรเค+อ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **คทติ รุชฺชตีติ คโท** โรคที่เสียดแทง ชื่อว่าคทะ

โรค (รุช โรเค+ณ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **รุชฺชตีติ โรโค** โรคที่เสียดแทง ชื่อว่าโรคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ). **รุชติ ภญฺชตีติ โรโค** โรคที่ทำลาย ชื่อว่าโรคะ (รุช ภงฺเค+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ). **เทฺวเม ภิกฺขเว โรคา, กตเม เทฺว, กายิโก จ โรโค เจตสิโก จ โรโค**[๔] ภิกษุทั้งหลาย โรคมี ๒ อย่างนี้ คือ โรคที่เกิดในกายและโรคที่เกิดในจิต

รุชา (รุช โรเค+อ+อา) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **รุชตีติ รุชา** โรคที่เสียดแทง ชื่อว่ารุชา (ลบสระหน้า). **โภชนปจฺจยา รุชา**[๕] อาหารเป็นปัจจัยให้เกิดโรค

เคลญฺญ (คิลาน+ณฺย) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **คิลานสฺส ภาโว เคลญฺญํ** สภาพของความเจ็บไข้ ชื่อว่าเคลัญญะ (ลบ ณฺ และสระที่ น, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ นฺย เป็น ญ,

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๘๔/๒๓๕ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๓๓/๔๓๓ ๓ ที.มหา. ๑๐/๓๔/๒๗
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๕๗/๑๙๑ ๕ วิสุทฺธิ. ๑/๘๖

ซ้อน ญ, รัสสะ อา เป็น อ). **อถ โข ภควา คิลานา วุฏฺฐิโต อจิรวุฏฺฐิโต เคลญฺญา วิหารา นิกฺขมฺม**[๑] คราวนั้น พระผู้มีพระภาคทรงฟื้นจากประชวร หายจากโรคยังไม่นาน ก็เสด็จออกไปจากวิหาร

อกลฺล (น+กล คติสงฺขฺยาเนสุ+ล) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **น กลติ เยน ตํ อกลฺลํ** โรคที่ทำให้ไปไหนไม่ได้ ชื่อว่าอกัลละ (อาเทศ น เป็น อ). **อกลฺโลติ คิลาโน**[๒] คำว่า ผู้มีโรค คือผู้เป็นไข้

อาพาธ (อา+พาธ หึสายํ+อ) โรค, พยาธิ, ความเจ็บป่วย, อาพาธ, เป็นไข้. **อาภุโส สตฺเต พาธติ หึสตีติ อาพาโธ** โรคที่เบียดเบียนสัตว์อยู่บ่อยๆ ชื่อว่าอาพาธะ. **จิตฺตํ อาพาธติ วิโลเฬตีติ อาพาโธ** โรคที่รบกวนจิต ชื่อว่าอาพาธะ (อา+พาธ วิโลฬเน+อ). **ปานานิ ปิวโต ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ**[๓] อาพาธหนักเกิดขึ้นเพราะดื่มน้ำแสลง

วัณโรค, ฝีในท้อง ๒ ศัพท์

โสส (สุส โสสเน+ณ) วัณโรค, ฝีในท้อง. **รสาทิสตฺตธาตุโย โสสยตีติ โสโส** โรคที่ยังธาตุทั้ง ๗ มีรสธาตุเป็นต้นให้เหี่ยวแห้ง ชื่อวาโสสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). ธาตุทั้ง ๗ นั้น พระบาลีแสดงไว้ว่า **คพฺภเสยฺยกานํ สตฺตานํ อุปฺปตฺติกฺขเณ สตฺต ธาตุโย ปาตุภวนฺติ รูปธาตุ คนฺธธาตุ รสธาตุ กายธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุ ธมฺมธาตุ**[๔] ธาตุทั้ง ๗ ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายผู้นอนอยู่ในครรภ์ตั้งแต่อุปปัตติขณะ คือ รูปธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ มโนวิญญาณธาตุ และธัมมธาตุ. **มคเธสุ ปญฺจ อาพาธา อุสฺสนฺนา โหนฺติ กุฏฺฐํ คณฺโฑ กิลาโส โสโส อปมาโร**[๕] ในแคว้นมคธเกิดโรคระบาด ๕ อย่าง คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก วัณโรค และโรคลมบ้าหมู

ขย (ขย โรเค+อ) เชื้อวัณโรค, ฝีในท้อง. **อุทเร ขยติ รุชฺชตีติ ขโย** โรคที่เสียดแทงในท้อง ชื่อว่าขยะ

[๓๒๔] ปีนาโส นาสิกาโรโค ฆาเน สิงฺฆานิกาสฺสโว
เณยฺยํ ตฺวรุ วโณนิตฺถี โผโฏ ตุ ปีฬกา ภเว.

ริดสีดวงจมูก, โรคหวัด, โรคภูมิแพ้ ๒ ศัพท์

ปีนาส, ปีนาส (อปิ+นาสา+ณ) ริดสีดวงจมูก, โรคหวัด, โรคภูมิแพ้. **อปิหิตา นาสา อเนนาติ ปีนาโส** โรคที่ทำให้จมูกปิด (คัดจมูก) ชื่อว่าปีนาสะ (ลบ อ ของ อปิ, ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบ ณ). **กาโส สาโส ปีนาโส**[๖] โรคไอ โรคหืด โรคหวัด. **ปติสฺสย**ศัพท์ก็แปลว่าริดสีดวงจมูก

๑ ที.มหา. ๑๐/๙๓/๑๑๗ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๔๔๙/๓๓๗ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘๐/๑๓๕
๔ อภิ.วิ. ๓๕/๑๐๙๖/๕๕๗ ๕ วิ.มหา. ๔/๑๐๑/๑๔๘ ๖ องฺ.ทสก. ๒๔/๖๐/๑๑๗

นาสิกาโรค (นาสิก+โรค) ริดสีดวงจมูก, โรคหวัด, โรคภูมิแพ้. **นาสิกาย ชาโต โรโค นาสิกาโรโค** โรคที่เกิดในจมูก ชื่อว่านาสิกาโรคะ

น้ำมูก ๒ ศัพท์

สิงฺฆาณิกา, สิงฺฆานิกา (สิงฺฆ ปสวเน+อนิก+อา) น้ำมูก. **ฆาเน ปวตฺโต อสฺสโว สิงฺฆานิกา นาม** น้ำมูกที่ไหลอยู่ในจมูก ชื่อว่าสิงฆานิกา. **สิงฺฆติ ปวตฺตีติ สิงฺฆานิกา** น้ำมูก ที่ไหลออก ชื่อว่าสิงฆานิกา (ลบสระหน้า, ทีฆะ อ เป็น อา). **สิงฺฆานิกา ลสิกา มุตฺตํ** [๑] น้ำมูก น้ำลาย น้ำมูตร (น้ำปัสสาวะ)

อสฺสว (อา+สุ อภิสเว+ณ) น้ำมูก. **อา ปุนปฺปุนํ สวติ สนฺทตีติ อสฺสโว** น้ำมูกที่ไหลออกบ่อยๆ ชื่อว่าอัสสวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ)

แผล ๒ ศัพท์

อรุ (อร คมเน+อุ) แผล. **ปูติภาเวน อุทฺธํ อรติ คจฺฉตีติ อรุ** แผลที่เน่าเปื่อยอยู่บน (ผิวหนัง) ชื่อว่าอรุ. **เณยฺยํ อรุ**ศัพท์ถูกรู้ว่าเป็นนปุงสกลิงค์. **กาเย อรุ วา น มกฺเขตพฺพํ** [๒] หรือไม่ควรเกาแผลที่ร่างกาย

วณ (วณ คตฺตวิจุณฺณเน+อ) แผล. **ฉิทฺทาวฉิทฺทํ วณยตีติ วโณ** แผลพุพองเล็กๆ น้อยๆ ชื่อว่าวณะ. **อนิตฺถี วณ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อนุชานามิ ภิกฺขเว วณพนฺธนโจลํ** [๓] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าพันแผล

ฝี ๒ ศัพท์

โผฏฺ (ผุฏฺ สํสิเลสเน+ณ) ฝี. **ผุฏฺตีติ โผฏฺโ** ฝีที่ติดแน่น ชื่อว่าโผฏฐะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **ปจฺวิยา คจฺฉนฺตสฺส ปาทตเลสุ โผฏฺา อุฏฺจหิตฺวา ภิชฺชนฺติ**[๔] ฝีที่ฝ่าเท้าของกุลบุตรผู้เดินไปบนพื้นดิน ปูดขึ้นจนแตก

ปิฬกา, ปีฬกา (ปีฬ วิพาธายํ+ณฺวุ+อา) ฝี. **ปีฬยติ หึสตีติ ปีฬกา** ฝีที่เบียดเบียน ชื่อว่าปีฬกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **สเจปิสฺส กจฺฉุ วา ปีฬกา วา โหนฺติ**[๕] หากว่าบุตรมีกลากหรือฝี. ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น **โผฏฺโ, โผฏฺา, โผฏฺํ. ปีฬโก, ปีฬกา, ปีฬกํ**

[๓๒๕] ปุพฺโพ ปูโยถ รตฺตาติ- สาโร ปกฺขนฺทิกาปฺยถ
อปมาโร อปสฺมาโร ปาทโผฏฺโ วิปาทิกา.

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๗๙/๑๑๔ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๒๖๒ ๓ วิ.มหา. ๕/๔๒/๕๐
๔ มช.อฏฺ. ๑๐/๓๔๒/๒๐๘ ๕ วิ.อฏฺ. ๓/๒๒

น้ำหนอง ๒ ศัพท์

ปุพฺพ (ปุพฺพ ปูรเณ+อ) น้ำหนอง. **ปุพฺพติ ปูรตีติ ปุพฺโพ** น้ำหนองที่เป่งขึ้น ชื่อว่าปุพพะ. **เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ** [๑] เสลด น้ำหนอง เลือด

ปูย (ปูย วิสรณทุคฺคนฺเธสุ+อ) น้ำหนอง. **ปูยตีติ ปูโย** น้ำหนองที่เหม็น ชื่อว่าปูยะ

ไข้เลือดออก, โรคลงแดง, อาการถ่ายเป็นมูกเลือด ๒ ศัพท์

รตฺตาติสาร (รตฺตสทฺทูปปท+อติ+สร คติมฺหิ+ณ) ไข้เลือดออก, โรคลงแดง, อาการถ่ายเป็นมูกเลือด. **รตฺตสฺส โลหิตสฺส สณฺฐานํ อติกฺกมิตฺวา สรณํ คมนํ รตฺตาติสาโร** โรคที่โลหิตกำเริบเกินไป ชื่อว่ารัตตาติสาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปกฺขนฺทิยนฺติ รตฺตาติสารํ** [๒] บทว่า **ปกฺขนฺทิยํ** คือโรคลงแดง

ปกฺขนฺทิกา (ป+กมฺ ปทวิกฺเขเป+ติ+ก+อา) ไข้เลือดออก, โรคลงแดง, อาการถ่ายเป็นมูกเลือด. **ปกฺขนฺทติ นิสฺสรตีติ ปกฺขนฺทิกา** โรคที่แล่นไปไม่มีที่พึ่ง ชื่อว่าปักขันทิกา (อาเทศ กฺ ต้นธาตุเป็น ข, ซ้อน กฺ, อาเทศ ตฺ เป็น ทฺ, อาเทศ มฺ ที่สุดธาตุเป็น นฺ). **ชโร กุจฺฉิโรโค มุจฺฉา ปกฺขนฺทิกา** [๓] โรคชรา โรคลำไส้ โรคลม(สลบ) โรคลงแดง

โรคลมบ้าหมู, โรคลมชัก ๒ ศัพท์

อปมาร (อป+สาร) โรคลมบ้าหมู, โรคลมชัก. **สรณํ สาโร** ที่พึ่ง ชื่อว่าสาระ (สร คติยํ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อปคโต สาโร เอตสฺมาติ อปมาโร** โรคอันปราศจากที่พึ่ง(ไม่มีสติระลึกได้) ชื่อว่าอปมาระ (อาเทศ ส เป็น ม)

> กุฏฺฐํ คณฺโฑ กิลาโส จ อปมาโร วิตจฺฉิกา
> ททฺทุ กณฺฑุ จ เม นตฺถิ โสธนาย อิทํ ผลํ. [๔]
>
> โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคลมบ้าหมู โรคคุดทะราด โรคหิดเปื่อยและโรคหิดด้าน ไม่มีแก่ข้าพเจ้า นี้เป็นผลของการทำความสะอาด

อปสฺมาร (อป+สาร) โรคลมบ้าหมู, โรคลมชัก. มีรูปวิเคราะห์เหมือนกับ อปมาร (ซ้อน สฺ, อาเทศ ส ตัวหลังเป็น ม)

โรคเท้าแตก, โรคเท้าเปื่อย, โรคเท้ากุด ๒ ศัพท์

ปาทโผฏ (ปาท+โผฏ) โรคเท้าแตก, โรคเท้าเปื่อย, โรคเท้ากุด. **ปาทสฺส โผโฏ เภทนํ ทรณํ ปาทโผโฏ** โรคเท้าแตก ชื่อว่าปาทโผฏะ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘ ๒ วิ.ฏี. ๒/๑๘๖/๓๙๖ ๓ องฺ.ทสก. ๒๔/๖๐/๑๑๗
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๓๘/๔๑๙

วิปาทิกา (วิ+ปาท+อิ+ก+อา) โรคเท้าแตก, โรคเท้าเปื่อย, โรคเท้ากุด. **วิรูโป ปาโท เอตาย เหตุภูตายาติ วิปาทิกา** โรคที่เป็นเหตุให้เท้าเปลี่ยนรูปไป ชื่อว่าวิปาทิกา. **วิทารียมานตฺตา วิปชฺชมาโน ปาโท อสฺสนฺติ วา วิปาทิกา** หรือโรคที่เท้าวิบัติเพราะถูกทำลาย ชื่อว่าวิปาทิกา

[๓๒๖] **วุฑฺฒิโรโค ตุ วาตณฺฑํ สีปทํ ภารปาทตา**
กณฺฑู กณฺฑูติ กณฺฑูยา ขชฺชุ กณฺฑูวนํปฺยถ.

โรคไส้เลื่อน, โรคอัณฑะโต ๒ ศัพท์

วุฑฺฒิโรค (วุฑฺฒิ+โรค) โรคไส้เลื่อน, โรคอัณฑะโต. **วุฑฺฒิปฺปตฺโต โรโค วุฑฺฒิโรโค** โรคที่ถึงความใหญ่โต(กำเริบ) ชื่อว่าวุฑฒิโรคะ. **อณฺฑเกสุ วุฑฺฒิโรเคน สมนฺนาคโต**[๑] ผู้มีโรคอัณฑะโต

วาตณฺฑ (วาต+อณฺฑ) โรคไส้เลื่อน, โรคอัณฑะโต. **วาตปูริตํ อณฺฑํ อสฺสาติ วาตณฺฑํ** โรคลูกอัณฑะเต็มด้วยลม ชื่อว่าวาตัณฑะ (ลบสระหน้า). **มหาอุรโก วา วาตณฺฑิโก วา มหาชานุโก วา**[๒] ผู้มีโรคปอดบวม ผู้มีโรคไส้เลื่อน หรือผู้มีโรคเข่าบวม

โรคเท้าช้าง, โรคเท้าบวม ๒ ศัพท์

สีปท (สิถิล+ปท) โรคเท้าช้าง, โรคเท้าบวม. **ฆนาภาวโต สิถิลํ ปทํ สีปทํ** เท้าที่บวมนิ่มเพราะไม่แข็ง ชื่อว่าสีปทะ (ลบ ถิล, ทีฆะ อิ เป็น อี). **น สีปที ปพฺพาเชตพฺโพ**[๓] ไม่ควรให้บุคคลผู้มีโรคเท้าช้างบวช

ภารปาท, ภารปาทตา (ภารปาท+ตา) โรคเท้าช้าง, โรคเท้าบวม. **ภาโร ปาโท อสฺสาติ ภารปาโท** โรคที่มีเท้าบวมโต ชื่อว่าภารปาทะ, **ภารปาโท เอว ภารปาทตา** ภารปาทะนั่นแหละ ชื่อว่าภารปาทตา. **สีปทีติ ภารปาโท วุจฺจติ**[๔] ท่านกล่าวถึงผู้เป็นโรคเท้าช้างด้วยบทว่า **สีปที**

โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก ๕ ศัพท์

กณฺฑุ, กณฺฑู (กณฺฑ เภทเน+อุ) โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก. **กณฺฑตีติ กณฺฑู** โรคที่แพร่กระจาย ชื่อว่ากัณฑู (ทีฆะ อุ เป็น อู). **กณฺฑูติ กจฺฉุ**[๕] บทว่า **กณฺฑู** คือโรคกลาก

กณฺฑูติ (กณฺฑ เภทเน+ติ) โรคคัน, ผื่นคัน, ขี้กลาก. **กณฺฑตีติ กณฺฑูติ** โรคที่แพร่กระจาย ชื่อว่ากัณฑูติ (อาเทศ อ ที่ไม่ลบเป็น อู)

กณฺฑูยา (กณฺฑ เภทเน+ย+อา) โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก. **กณฺฑตีติ กณฺฑูยา** โรคที่แพร่กระจาย ชื่อว่ากัณฑูยา (อาเทศ อ ที่ไม่ลบเป็น อู, ลบสระหน้า)

ขชฺชุ (ขชฺช เถยฺยกรณพฺยถเนสุ+อุ) โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก. **ขชฺชตีติ ขชฺชุ** โรคที่คัน ชื่อว่าขัชชุ

---

๑ วิ.ฏี. ๔/๑๑๘/๑๙๘ ๒ วิ.อฏ. ๓/๑๐๗ ๓ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๔
๔ วิ.อฏ. ๓/๑๐๓ ๕ วิ.อฏ. ๒/๔๘๖

กณฺฑูวน (กณฺฑ เภทเน+ยุ) โรคคัน, ผื่นคัน, กลาก. **กณฺฑตีติ กณฺฑูวนํ** โรคที่แพร่กระจาย ชื่อว่ากัณฑูวนะ (อาเทศ อ ที่ไม่ลบเป็น อูว, ยุ เป็น อน)

[๓๒๗] ปามํ วิตจฺฉิกา กจฺฉุ โสโถ ตุ สยถูทิโต
ทุนฺนามกญฺจ อริสํ ฉทฺทิกา วมถูทิโต.

โรคหิด, กลาก, เกลื้อน ๓ ศัพท์

ปาม (ปา โรเค+ม) โรคหิด, กลาก, เกลื้อน. **อตฺตานํ ปาตีติ ปามํ** โรคที่เสียดแทงทั่วกาย ชื่อว่าปามะ

วิตจฺฉิกา, วิวจฺฉิกา (วิ+ตจฺฉ ตนุกรเณ+ณฺวุ+อา) โรคหิด, กลาก, เกลื้อน. **วิเสเสน ตจฺฉติ กาสนฺติ วิตจฺฉิกา** โรคที่ทำให้เการ่างกายจนผิวหนังบาง ชื่อว่าวิตัจฉิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ต เป็น ว บ้าง)

กจฺฉุ (กจฺฉ ชนเน+อุ) โรคหิด, กลาก, เกลื้อน. **กปีนํ วานรานํ กุจฺฉุํ ชเนตีติ กจฺฉุ** โรคที่ให้เกาเหมือนลิงเกิดขึ้น ชื่อว่ากัจฉุ. **กจฺฉูติ มหากจฺฉุ**[๑] บทว่า **กจฺฉุ** คือโรคกลากเรื้อรัง

โรคบวม, อาการบวม ๒ ศัพท์

โสถ (สุ คติวุฑฺฒีสุ+ถ) โรคบวม, อาการบวม. **สวตีติ โสโถ** โรคที่บวมขึ้น ชื่อว่าโสถะ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

สยถุ (สิ สเย+ถุ) โรคบวม, อาการบวม. **สยนํ สโย** การนอน ชื่อว่าสยะ, **สเยน นิพฺพตฺโต โรโค สยถุ** โรคที่เกิดขึ้นเพราะการนอนนาน ชื่อว่าสยถุ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อุทิโต** ท่านกล่าวว่าทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์เหมือนกัน. **โสผ**ศัพท์ก็แปลว่าโรคบวม

โรคริดสีดวงทวาร ๒ ศัพท์

ทุนฺนามก, ทุนฺนามา (ทุ+นาม+ก) โรคริดสีดวงทวาร. **อมงฺคลตาย ทุ นินฺทิตํ นามมสฺสาติ ทุนฺนามกํ** โรคที่มีชื่อไม่ดี เพราะไม่เป็นมงคล จึงชื่อว่าทุนนามกะ (ซ้อน นฺ)

อริส (อริสทฺทูปปท+สส หึสายํ+กฺวิ) โรคริดสีดวงทวาร. **อริ วิย สสติ หึสตีติ อริสํ** โรคที่เบียดเบียนเหมือนเป็นศัตรู ชื่อว่าอริสะ (ลบ สฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

อาเจียน ๒ ศัพท์

ฉทฺทิกา (ฉทฺท วมเน+ณฺวุ+อา) อาเจียน. **ฉทฺทติ วมตีติ ฉทฺทิกา** โรคที่ทำให้อาเจียนออก ชื่อว่าฉัททิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ)

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘

วมถุ (วมุ อุคฺคิรเณ+ถุ) อาเจียน. **วมติ อุคฺคิรตีติ วมถุ** โรคที่ทำให้อาเจียนออก ชื่อว่าวมถุ (ลง อ อาคม)

[๓๒๘] **ทวถุ ปริตาโปถ ติลโก ติลกาฬโก**
วิสูจิกา อิติ มหา- วิเรโกถ ภคนฺทลา.

ร้อนใน ๒ ศัพท์

ทวถุ (ทุ ปริตาเป+ถุ) ร้อนใน. **ทุโนตีติ ทวถุ** โรคที่ร้อน(ภายใน) ชื่อว่าทวถุ (ลง อ อาคม, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

ปริตาป (ปริ+ตป สนฺตาเป+ณ) โรคร้อนใน. **ปริตปนํ สนฺตาปนํ เอเตนาติ ปริตาโป** โรคที่ทำให้ร้อน ชื่อว่าปริตาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ไฝ, ปาน, ขี้แมลงวัน ๒ ศัพท์

ติลก (ติล+ก) ไฝ, ปาน, ขี้แมลงวัน. **ติลสณฺฐานํ วิย ชายตีติ ติลโก** ไฝที่เกิดขึ้นมีรูปเหมือนเมล็ดงา จึงชื่อว่าติลกะ

ติฬกาลก (ติล+กาฬ+ก) ไฝ, ปาน, ขี้แมลงวัน. **ติลํ วิย กาโฬ หุตฺวา ชายตีติ ติลกาฬโก** ไฝที่เกิดขึ้นเป็นเม็ดสีดำเหมือนเมล็ดงา ชื่อว่าติฬกาลกะ (อาเทศ ล เป็น ฬ, ฬ เป็น ล)

โรคท้องร่วง, อหิวาตกโรค ๒ ศัพท์

วิสูจิกา (วิ+สุจ คติยํ+ณฺวุ+อา) โรคท้องร่วง, อหิวาตกโรค. **มหาวิเรโก วิสูจิกาตฺยุจฺจเต** ท้องร่วงอย่างหนัก ท่านเรียกว่าวิสูจิกา. **นิสฺเสสโต สุจติ คจฺฉตีติ วิสูจิกา** อุจจาระที่ออกไปโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่าวิสูจิกา. **นิสฺเสสโต โสเจตีติ วิสูจิกา** โรคที่ชำระท้องให้สะอาดหมดจด ชื่อว่าวิสูจิกา (วิ+สุจ โสเจยฺเย+ณฺวุ+อา). **วิเสเสน สูจิ วิย วิชฺฌตีติ วา วิสูจิกา** หรือโรคที่เสียดแทงท้องอย่างรุนแรงเหมือนเข็มทิ่ม ชื่อว่าวิสูจิกา (วิ+สุจ วิชฺฌเน+ณฺวุ+อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ทีฆะ อุ เป็น อู). **วิสูจิกาติ มหนฺโต วิเรจนโก**[๑] บทว่า **วิสูจิกา** คือท้องร่วงอย่างรุนแรง

มหาวิเรก (มหนฺต+วิเรก) โรคท้องร่วง, อหิวาตกโรค. **พหุโมสรณฏฺตา มหนฺโต วิเรโก มหาวิเรโก** โรคท้องร่วงอย่างแรง เพราะถ่ายมาก จึงชื่อว่ามหาวิเรกะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

บานทะโรค, กามโรค

ภคนฺทลาทโย สตฺต อามยนฺตรา โรคเภทา ภวนฺติ. ตตฺร คุทสมีปโช วณวิเสโส ภคนฺทลา ตั้งแต่ **ภคนฺทลา**ศัพท์เป็นต้นไป ๗ ศัพท์ เป็นชนิดของโรคที่ร้ายแรง (รักษาให้หายยาก)

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘

ภคนฺทลา (ภคสทฺทูปปท+ทร วิทารเณ+อ+อา) บานทะโรค, กามโรค. **ภคํ โยนิ, ตํ ทารยตีติ ภคนฺทลา** ภคะแปลว่าอวัยวะเพศผู้หญิง, โรคที่ทำลายอวัยวะเพศผู้หญิงนั้น ชื่อว่า ภคันทลา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, รฺ เป็น ลฺ, ลบสระหน้า). **ภคนฺทร**ศัพท์ก็มี เป็นชื่อโรคของผู้ชาย (คือกามโรค). **ภคํ ทาลยตีติ ภคนฺทลา, วจฺจมคฺคํ ผาเลตีติ อตฺโถ**[๑] โรคที่ทำลายทวารหนัก ชื่อว่าภคันทลา, คือทำลายทางขับถ่าย

[๓๒๙] **เมโห ชโร กาส สาสา กุฏฺฐํ สูลามยนฺตรา**
วุตฺโต เวชฺโช ภิสกฺโก จ โรคหารี ติกิจฺฉโก.

โรคระบบทางเดินปัสสาวะ

เมห (มิห เสจเน+ณ) โรคระบบทางเดินปัสสาวะ. **เมโห มุตฺตเมโห, โส จ พหุมุตฺตตาย มธุเมโห, รตฺตเมโห, สุกฺกเมโหตฺยเนกวิโธ** เมหะแปลว่าปัสสาวะไหลไม่หยุด, โรคชนิดนั้นมีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น มธุเมหะ รัตตเมหะ สุกกเมหะ เพราะเป็นโรคที่มีปัสสาวะมาก. **มุตฺตํ มิหติ อเนนาติ เมโห** โรคที่ทำให้ปัสสาวะไหล ชื่อว่าเมหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **มธุเมโห อาพาโธ อุกฺกฏฺโจ**[๒] โรคระบบทางเดินปัสสาวะเป็นโรคที่ร้ายแรง

อาการป่วย, เป็นไข้

ชร (ชร โรเค+อ) อาการป่วย, เป็นไข้. **ชรตีติ ชโร** อาการป่วย ชื่อว่าชระ. **ชโร กุจฺฉิโรโค มุจฺฉา**[๓] อาการไข้ โรคลำไส้ โรคลมชัก

โรคไอเรื้อรัง, วัณโรค

กาส (กาส สทฺทกุจฺฉายํ+อ) โรคไอเรื้อรัง, วัณโรค. **กาสตีติ กาโส** โรคที่ไอ(มีเสียงที่น่ารำคาญ) ชื่อว่ากาสะ. **กุจฺฉิตํ สสติ อเนนาติ วา กาโส** หรือโรคที่ทำให้หายใจลำบาก ชื่อว่ากาสะ (กุสทฺทูปปท+อา+สส ปาณเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ และ สฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **กาโสติ ขยโรโค**[๔] บทว่า **กาโส** คือโรคไอ

โรคหอบ, โรคหืด

สาส (สส ปาณเน+ณ) โรคหอบ, โรคหืด. **สสนํ สาโส** การหายใจ ชื่อว่าสาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ภุสํ สสนเมตสฺสตฺถีติ วา สาโส** หรือโรคที่มีการหายใจแรง ชื่อว่าสาสะ. **สาโสติ สฺวาโส อุคฺคารโรโค**[๕] บทว่า **สาโส** คือโรคหอบหืด

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๒/๑๖๖ ๓ องฺ.ทสก. ๒๔/๖๐/๑๑๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘

โรคเรื้อน

กุฏฺฐ (กุฏ เฉทเน+ฐ) โรคเรื้อน. **กุฏติ ฉินฺทตีติ กุฏฺฐํ** โรคที่กัด(ผิวหนัง) ชื่อว่ากุฏฐะ. **กุจฺฉิตพฺพนฺติ กุฏฺฐํ** โรคที่สังคมรังเกียจ ชื่อว่ากุฏฐะ (กุ เชคุจฺฉายํ+ฐ, ซ้อน ฏฺ). **กุฏฺฐนฺติ รตฺตกุฏฺฐํ วา กาฬกุฏฺฐํ วา**[๑] บทว่า **กุฏฺฐํ** คือโรคเรื้อนแดงหรือเรื้อนดำ

โรคลมจุกเสียด

สูล, สูลา (สูล รุชายํ+อ) โรคลมจุกเสียด. **สูลติ รุชฺฌตีติ สูลํ** ลมที่เสียดแทง ชื่อว่าสูละ. **สูลาติ อามสูลา กุจฺฉิโรโค**[๒] บทว่า **สูลา** คือโรคลมจุกเสียดในท้อง

โรคลมจุกเสียดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วิทฺทธิ, อสฺมรี, มุตฺตกิจฺฉา**

หมอ, แพทย์, เภสัชกร ๕ ศัพท์

วุตฺต (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ต) หมอ, แพทย์, เภสัชกร. **โรคํ วจตีติ วุตฺโต** ผู้บอกโรค ชื่อว่าวุตตะ (อาเทศ อ ที่ ว เป็น อุ, อาเทศ จฺ เป็น ตฺ)

เวชฺช (วิชฺชา+ณ) หมอ, แพทย์, เภสัชกร. **อายุพฺเพทสงฺขาตํ วิชฺชํ ชานาตีติ เวชฺโช** ผู้รู้วิชาอายุรเวชศาสตร์ ชื่อว่าเวชชะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **วินฺทตีติ เวชฺโช** ผู้รู้ (วิธีเยียวยา) ชื่อว่าเวชชะ (วิท ญาเณ+ณฺย, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **ตกฺกสิลายํ ทิสาปาโมกฺโข เวชฺโช ปฏิวสติ**[๓] หมอทิสาปาโมกข์ตั้งสำนักอยู่ในเมืองตักกสิลา

ภิสกฺก (ภิสชฺช ติกิจฺเฉ+อ) หมอ, แพทย์, เภสัชกร. **ภิสชฺชติ ติกิจฺฉตีติ ภิสกฺโก** หมอผู้เยียวยา ชื่อว่าภิสักกะ (อาเทศ ชฺช เป็น กฺก). **โส ภิสกฺโก สลฺลกตฺโต เภสชฺชํ กเรยฺย**[๔] หมอผ่าตัดนั้นควรปรุงยารักษาเขา

โรคหารี (โรค+หร หรเณ+ณี) หมอ, แพทย์, เภสัชกร. **โรคํ หรติ สีเลนาติ โรคหารี** ผู้มีปรกตินำโรคออกไป ชื่อว่าโรคหารี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ติกิจฺฉก (กิต โรคาปนยเน+ฉ+ณฺวุ) หมอ, แพทย์, เภสัชกร. **ติกิจฺฉตีติ ติกิจฺฉโก** ผู้เยียวยา ชื่อว่าติกิจฉกะ (ซ้อน กิ ต้นธาตุ, อาเทศ ก ตัวต้นเป็น ต, ซ้อน จฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **ติกิจฺฉโก อหํ อาสึ เสฏฺฐิปุตฺตํ กเรจยึ**[๕] เราเป็นหมอรักษาโรค ได้ให้บุตรของเศรษฐีกินยาถ่ายแล้ว. **อคทกร**ศัพท์ก็แปลว่าหมอ

[๓๓๐] สลฺลเวชฺโช สลฺลกตฺโต ติกิจฺฉา ตุ ปติกฺริยา
เภสชฺชํ อคโท เจว เภสชํ โอสธํ ปฺยถ.

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๕๙ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๕/๕๘ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๒๙/๑๗๑
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๘๓/๒๗๗ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๒/๔๗๔

หมอผ่าตัด, ศัลยแพทย์ ๒ ศัพท์

สลฺลเวชฺช (สลฺล+เวชฺช) หมอผ่าตัด, ศัลยแพทย์. **กาเย ปวิฏฺฐสราทิสลฺลสฺส นีหรโณ เวชฺโช สลฺลเวชฺโช** หมอผู้นำอาวุธมีลูกศรเป็นต้นที่ฝังในร่างกายออกมา ชื่อว่าสัลลเวชชะ

สลฺลกตฺต (สลฺลสทฺทูปปท+กติ เฉทเน+ต) หมอผ่าตัด, ศัลยแพทย์. **ยถาวุตฺตํ สลฺลํ นีหรณวเสน กนฺตติ ฉินฺทตีติ สลฺลกตฺโต** หมอผู้ผ่าตัดโดยการนำลูกศรตามที่กล่าวแล้วออกไป ชื่อว่าสัลลกัตตะ. **โสหํ พฺราหฺมณ สมฺพุทฺโธ สลฺลกตฺโต อนุตฺตโร**[๑] ท่านพราหมณ์ เราเป็นพระพุทธเจ้า เป็นหมอผ่าตัดมือดีที่สุด

การเยียวยา, การรักษาโรค ๒ ศัพท์

ติกิจฺฉา (กิต โรคาปนยเน+ฉ+อา) การเยียวยา, การรักษาโรค. **ติกิจฺฉนํ ติกิจฺฉา** การเยียวยา ชื่อว่าติกิจฉา (ซ้อน กิ ต้นธาตุ, อาเทศ ก ตัวต้นเป็น ต, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **ติกิจฺฉาติ ปญฺจ ติกิจฺฉา สาลากิยํ สลฺลกตฺติยํ กายติกิจฺฉิยํ ภูติยํ โกมารกเวชฺชํ**[๒] บทว่า **ติกิจฺฉา** คือ วิธีรักษาโรคมี ๕ อย่าง ได้แก่ จ่ายยาตามใบสั่งไม่ได้ตรวจดูอาการ ผ่าตัด ตรวจร่างกาย ใช้พิธีกรรมของหมอผี และทำคลอด. **สาลากิยนฺติ สลากเวชฺชกมฺมํ. สลฺลกตฺติยนฺติ สลฺลกตฺตเวชฺชกมฺมํ. กายติกิจฺฉิยนฺติ มูลเภสชฺชาทีนิ โยเชตฺวา กายติกิจฺฉเวชฺชกมฺมํ. ภูติยนฺติ ภูตเวชฺชกมฺมํ. โกมารกเวชฺชนฺติ โกมารกเวชฺชกมฺมํ**[๓] บทว่า **สาลากิยํ** คือ การจ่ายยาให้ตามใบสั่ง. บทว่า **สลฺลกตฺติยํ** คือทำการผ่าตัด. บทว่า **กายติกิจฺฉิยํ** คือการประกอบยาเตรียมไว้แล้ว จ่ายยาให้ตามอาการของร่างกาย. บทว่า **ภูติยํ** คือใช้พิธีกรรมของหมอผี. บทว่า **โกมารกเวชฺชํ** คือการทำคลอดและการดูแลทารกแรกเกิด

ปติกฺริยา (ปติ+กร กรเณ+ริริย+อา) การเยียวยา, การรักษาโรค. **ติกิจฺฉายํ ปติปุพฺโพ กโรตีติ ปติกฺริยา** การปฐมพยาบาลเบื้องต้น ชื่อว่าปติกริยา (ลบ อ ที่ กฺ, ริ ต้นปัจจัยและ รฺ ที่สุดธาตุ)

ยารักษาโรค, เภสัช, โอสถ ๔ ศัพท์

เภสชฺช (ภิสช +ณฺย) ยารักษาโรค, เภสัช, โอสถ. **ภิสชานํ อิทํ เภสชฺชํ** ยานี้เป็นของหมอ จึงชื่อว่าเภสัชชะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ชฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **ตานิ คิลานานํ ภิกฺขูนํ ปฏิสายนียานิ เภสชฺชานิ เสยฺยถีทํ สปฺปิ นวนีตํ เตลํ มธุ ผาณิตํ**[๔] ยาฉันสำหรับภิกษุป่วยนั้น คือ เนยใส เนยข้น น้ำมันงา น้ำผึ้ง น้ำอ้อยงบ

อคท (น+คท) ยารักษาโรค, เภสัช, โอสถ. **น วิชฺชเต คโท อสฺมินฺติ อคโท** ยาที่ทำให้ปราศจากโรค ชื่อว่าอคทะ (อาเทศ น เป็น อ). **อคทํ โส คเวเสยฺย**[๕] เขาควรแสวงหายารักษาโรค

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๐๙/๕๕๕ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๕๕/๔๖๓ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๖๒/๔๒๑
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๐/๑๒๒ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๕๘

เภสช (ภิสช+ณ) ยารักษาโรค, เภสัช, โอสถ. **ภิสชานมิทํ เภสชํ** ยานี้เป็นของหมอ จึงชื่อว่าเภสชะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

โอสธ, โอสถ (อุส ทาเห+ธ) ยารักษาโรค, เภสัช, โอสถ. **โรคํ โอสาเปตีติ โอสธํ** ยาที่เผาผลาญโรค ชื่อว่าโอสธะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **สมโณ ปูติมุตฺเตน วา หรีตกีขณฺเฑน วา โอสถํ กเรยฺย**[๑] พระสมณะควรปรุงยาด้วยน้ำมูตรเน่า หรือด้วยสมอ

วิปตฺติพฺยาธิเต ทิสฺวา กมฺมปฺปตฺเต มหามุนิ
ปฏิปฺปสฺสทฺธิมกฺขาสิ สลฺลกตฺโตว โอสธํ.[๒]

พระมหามุนี (พระพุทธเจ้า) ทรงเห็นภิกษุพวกที่เข้าปริวาสกรรม ได้รับความลำบากโดยกรรมวิบัติ จึงทรงชี้วิธีระงับไว้ ดุจนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญชี้บอกตัวยารักษาโรคไว้ ฉันนั้น

[๓๓๑] กุสลานามยาโรคฺยํ อถ กลฺโล นิรามโย.

ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี ๓ ศัพท์

กุสล (กุสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ) ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี. **อนตฺถการกตฺตา กุจฺฉิตาการเรน สรีเร เสนฺตีติ กุสา** โรคที่นอนอยู่ในร่างกายโดยอาการน่ารำคาญ เพราะทำแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่ากุสะ (กุสทฺทูปปท+สิ สเย+อ+อา, ลบสระหน้า). **เต ลุนาติ ฉินฺทตีติ กุสลํ** อาการที่ตัดโรคเหล่านั้นให้ขาดหายไป ชื่อว่ากุสละ

อนามย (น+อามย) ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี. **อามยสฺส อภาโว อนามยํ** ความปราศจากโรค ชื่อว่าอนามยะ (อาเทศ น เป็น อน)

กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ กจฺจิ โภโต อนามยํ
กจฺจิ รฏฺฐมิทํ ผีตํ ธมฺเมน อนุสาสสิ.[๓]

ขอเดชะ พระองค์ทรงเกษมสำราญดีอยู่หรือ โรคาพาธมิได้เบียดเบียนพระองค์หรือ ประเทศนี้อุดมสมบูรณ์ดีอยู่หรือ พระองค์ปกครองประชาราษฎร์โดยธรรมหรือ

อาโรคฺย (อโรค+ณฺย) ความไม่มีโรค, ความมีสุขภาพดี. **อโรคสฺส ภาโว อาโรคฺยํ** ความเป็นผู้ไม่มีโรค ชื่อว่าอาโรคยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า, วุทธิ อ เป็น อา)

อาโรคฺยปรมา ลาภา นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ
อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺคานํ เขมํ อมตคามินํ.[๔]

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๙๗/๒๖๙ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๓๗/๓๑๑ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๓๓/๔๓๓
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๘๗/๒๘๑

ความเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง มรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นทางดำเนินไปสู่นิพพานอันเกษม

ผู้ไม่มีโรค, คนมีสุขภาพดี ๒ ศัพท์

กลฺล, กลฺย (กล คติสงฺขฺยาเนสุ+ล) ผู้ไม่มีโรค, คนมีสุขภาพดี. **สพฺพิริยาปเถสุ ยถาสุขํ กลตีติ กลฺโล** ผู้เป็นไปอย่างสบายในอิริยาบถทั้งหลาย ชื่อว่ากัลละ. **กาลํ ขมตีติ กลฺยํ, อโรคตา** อาการที่อดทนได้ตลอดกาล ชื่อว่ากัลยะ, คือความไม่มีโรค (กาล+ณฺย, ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, รัสสะ อา เป็น อ). **ตสฺสํ นิยุตฺโต กลฺโย** ผู้ตั้งอยู่ในความไม่มีโรคนั้น ชื่อว่ากัลยะ (กลฺย+ณ, ลบ ณฺ)

นิรามย (นิ+รอาคม+อามย) ผู้ไม่มีโรค, คนมีสุขภาพดี. **นตฺถิ อามโย อสฺมินฺติ นิรามโย** ผู้ไม่มีโรคในกาย ชื่อว่านิรามยะ. **โอสถูปโภเคน นิรามโย ชโน วิย สํโฆ**[๑] พระสงฆ์เป็นเหมือนคนไม่มีโรค เพราะฉันโอสถ(ยาป้องกันโรค)

อยํ นราทิตฺตา นรปฺปธานตฺตา จ นรวคฺโค วรรคนี้ ชื่อว่านรวรรค เพราะมี นรศัพท์ขึ้นต้น และเพราะมี นรศัพท์เป็นประธาน

นรวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยมนุษย์เป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

---

๑ ขุ.อฏ. ๑๗/๑๒

๒.๔. จตุพพัณณวัคควัณณนา

วรรคว่าด้วยวรรณะ ๔

๒.๔.๑. ขัตติยวัณณนา

พรรณนาชื่อของกษัตริย์เป็นต้น

[๓๓๒] กุลํ วํโส จ สนฺตานา- ภิชนา โคตฺตมนฺวโย
ถิยํ สนฺตตฺยโถ วณฺณา จตฺตาโร ขตฺติยาทโย.

วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย ๗ ศัพท์

กุล (กุล สนฺตานพนฺธูสุ+ณ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. **กุลติ เอเตนาติ กุลํ** วงศ์ที่ใช้สืบต่อตระกูล ชื่อว่ากุละ. **กุลํ นาม จตฺตาริ กุลานิ ขตฺติยกุลํ พฺราหฺมณกุลํ เวสฺสกุลํ สุทฺทกุลํ**[๑] ชื่อว่าตระกูลมี ๔ ตระกูล คือ ตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ และตระกูลศูทร

วํส (วน สมฺภตฺติยํ+ส) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. **วโนติ ปตฺถรตีติ วํโส** ตระกูลที่แผ่ออกไป ชื่อว่าวังสะ (อาเทศ นฺ เป็นนิคหิต). **กุลวํโส จิรํ ฐสฺสติ**[๒] วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่ตลอดกาลนาน

สนฺตาน (สํ+ตนุ วิตฺถาเร+ณ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. **สํ สุฏฺฐุ พนฺธปนฺตึ ตโนตีติ สนฺตานํ** ตระกูลที่แผ่เชื้อสายออกไปด้วยดี ชื่อว่าสันตานะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อภิชน (อภิ+ชน ชนเน+ณ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. **อภิมุขํ ชเนตีติ อภิชโน** ตระกูลที่ให้ลูกหลานเกิดขึ้นต่อหน้า ชื่อว่าอภิชนะ (ลบ ณฺ)

โคตฺต, โคตฺร (โคสทฺทูปปท+ตา ปาลเน+อ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสายโคตร. **โค วุจฺจติ อภิธานํ พุทฺธิ จ, เต ตายตีติ โคตฺตํ** ชื่อและความรู้ ท่านเรียกว่าโค, ตระกูลที่รักษาชื่อและความรู้นั้นไว้ ชื่อว่าโคตตะ. **ควํ สทฺทํ ตายตีติ วา โคตฺตํ** หรือตระกูลที่รักษาชื่อเสียง ชื่อว่าโคตตะ (ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า). **โคตฺตํ นาม เทฺว โคตฺตานิ หีนญฺจ โคตฺตํ อุกฺกฏฺฐญฺจ โคตฺตํ**[๓] ชื่อว่าโคตร มี ๒ คือ โคตรชั้นต่ำและโคตรชั้นสูง

อนฺวย (อนุ+อิ คติยํ+อ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. **อนฺวยติ อเนนาติ อนฺวโย** ตระกูลช่วยให้สืบทอด ชื่อว่าอันวยะ (อาเทศ อุ เป็น ว, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

สนฺตติ (สํ+ตา สนฺตาเน+ติ) วงศ์, ตระกูล, ชาติ, เชื้อสาย. **สํ สุฏฺฐุ ตายตีติ สนฺตติ** ตระกูลที่สืบต่อด้วยดี ชื่อว่าสันตติ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **สมฺมา ตโนตีติ สนฺตติ** ตระกูลที่ขยายออกไปด้วยดี ชื่อว่าสันตติ (สํ+ตนุ วิตฺถาเร+ติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ,

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๖๒๔/๔๒๖ ๒ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๙/๔๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๘๙/๑๖๕

ลบ นฺ ที่สุดธาตุ). บทว่า **ถิยํ** ในคาถา แสดงให้เห็นว่า **สนฺตติ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์

สนฺตติ ปนฺติวิตฺถาร- โคตฺเตสุ กวิภี มตา,
ปรมฺปรา ภเว จาปิ ปุตฺตกญฺญาสุ สนฺตติ.

สนฺตติศัพท์ผู้รู้กล่าวไว้ในอรรถว่า เส้นแนว การขยาย วงศ์ตระกูล และบุตรธิดา ผู้สืบๆ กันมา

วรรณะ

วณฺณ (วณฺณ ธปเน+อ) วรรณะ. **ขตฺติยาทโย ขตฺติยพฺราหฺมณเวสฺสสุทฺทา จตฺตาโร วณฺณา กุลานิ ภวนฺติ, เอเต หิ อญฺญมญฺญมสงฺกรโต วณฺเณตพฺพโต จเปตพฺพโต วณฺณาติ วุจฺจนฺเต** วรรณะ ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร, วรรณะทั้ง ๔ นั้น ท่านเรียกว่าวรรณะ เพราะไม่ปะปนกัน ต่างก็พรรณนาถึงกัน แต่ละวรรณะต่างก็มีความมั่นคง. **วณฺณิตพฺโพติ วณฺโณ** ตระกูลที่ควรตั้งมั่น ชื่อว่าวัณณะ. **จตฺตาโรเม วณฺณา ขตฺติยา พฺราหฺมณา เวสฺสา สุทฺทา**[1] วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร

[๓๓๓] กุลีโน สชฺชโน สาธุ สภฺโย จายฺโย มหากุโล
ราชา ภูปติ ภูปาโล ปตฺถิโว จ นราธิโป.

[๓๓๔] ภูนาโถ ชคติปาโล ทิสมฺปติ ชนาธิโป
รฏฺฐาธิโป นรเทโว ภูมิโป ภูภุโช ปุยถ.

ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี ๖ ศัพท์

กุลีน (กุล+อิน) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. **กุลสฺส อปจฺจํ กุลีโน** ทายาทของผู้มีสกุล ชื่อว่ากุลีนะ (ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง). **อหํ กุลีโน อิเม อกุลีนา**[2] ข้าพเจ้าเป็นผู้มีสกุล คนเหล่านี้เป็นผู้ไม่มีสกุล

สชฺชน (ส+ชน) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. **โสภโน ชโน สชฺชโน** คนดี ชื่อว่าสัชชนะ (ซ้อน ชฺ)

สาธุ (สาธ สํสิทฺธิมฺหิ+อุ) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. **สปรตฺถํ สาเธตีติ สาธุ** ผู้ยังประโยชน์ของตนและของคนอื่นให้สำเร็จ(ผู้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์) ชื่อว่าสาธุ

สาธุ ธมฺมรุจี ราชา สาธุ ปญฺญาณวา นโร
สาธุ มิตฺตานมทฺทุพฺโภ ปาปสฺสากรณํ สุขํ.[3]

พระราชาผู้ใส่พระทัยในธรรมเป็นความดี นรชนผู้มีความรอบรู้เป็นความดี ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรเป็นความดี การไม่ทำบาปเป็นความสุข

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๔๖๐/๒๙๐ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๙/๕๒๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๕๐/๒๐

สภฺย (สภา+ย) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. **สภายํ สาธุ สภฺโย** คนดีในสังคม ชื่อว่าสัภยะ (ลบสระ อา)

อยฺย (อย คติยํ+ย) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. **อยิตพฺโพ อุปคนฺตพฺโพติ อยฺโย** ผู้ที่ใครๆควรเข้าไปหา ชื่อว่าอัยยะ

มหากุล (มหากุล+ณ) ผู้สูงศักดิ์, ผู้มีสกุล, คนดี. **มหากุลสฺส อปจฺจํ มหากุโล** ทายาทของตระกูลใหญ่ ชื่อว่ามหากุละ (ลบ ณฺ). **น ตุมฺหากํเยว กุลานิ มหากุลานิ, อมฺหากํปิ กุลํ มหากุลํ** [๑] ตระกูลของพวกท่านไม่ใช่ตระกูลใหญ่ ตระกูลของเราเป็นตระกูลใหญ่

พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง ๑๓ ศัพท์

ราช (ราช ทิตฺติยํ+อ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **อติเตชวนฺตตาย วิเสเสน ราชเต ทิพฺพเตติ ราชา** ผู้รุ่งเรืองมาก เพราะมีเดชมาก ชื่อว่าราชะ. **มหาชนํ รญฺเชตีติ ราชา** ผู้ยังมหาชนให้พอใจ ชื่อว่าราชะ (รญฺช ราเค+ณ, ลบ ญฺ และ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อตฺตนิ ชนํ รญฺเชตีติ ราชา** ผู้ยังชนให้ยินดีในตน ชื่อว่าราชะ. **ราชา นาม โย โกจิ รชฺชํ กาเรติ** [๒] บุคคลผู้ให้อภิเษกตนเป็นพระราชา ชื่อว่าราชา

ภูปติ (ภู+ปติ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ภุยา ภูมิยา ปติ ภูปติ** ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ชื่อว่าภูปติ. **ภุํ ปาเลตีติ วา ภูปติ** หรือผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าภูปติ (ภูสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+ติ, รัสสะ อา เป็น อ)

ภูปาล (ภูสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+อ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ภุํ ปถวึ ปาเลตีติ ภูปาโล** ผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าภูปาละ

ปตฺถิว (ปถวี+ณ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ปถวิยา อิสฺสโร ปตฺถิโว** ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ชื่อว่าปัตถิวะ (ซ้อน ตฺ, ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ อ เป็น อิ)

นราธิป (นร+อธิป) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **นรานํ อธิโป นราธิโป** ผู้ปกครองคนทั้งหลาย ชื่อว่านราธิปะ (ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง). **อิมํ ทิสฺวา หํสราชํ นราธิโป** [๓] พระราชาเห็นพญาหงส์นี้แล้ว

ภูนาถ (ภู+นาถ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ภูสฺมึ นาโถ ภูนาโถ** ผู้เป็นที่พึ่งในแผ่นดิน ชื่อว่าภูนาถะ

ชคติปาล (ชคติสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+อ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ชคตึ ภูมึ ปาเลตีติ ชคติปาโล** ผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าชคติปาละ

ทิสมฺปติ (ทิสา+ปติ) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ทิสานํ ปติ**

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๙/๘๖/๘๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๑/๕๙ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๗๘/๗๒

ทิสมฺปติ ผู้เป็นเจ้าแห่งทิศทั้งหลาย ชื่อว่าทิสัมปติ. **ทิสา ทิสรฏฺเจ วา ปาเลตีติ ทิสมฺปติ** หรือผู้รักษาแว่นแคว้นในทิศ ชื่อว่าทิสัมปติ (รัสสะ อา เป็น อ, นิคหิตอาคม, อาเทศ นิคหิตเป็น มฺ)

นิสมฺม ขตฺติโย กยิรา นานิสมฺม ทิสมฺปติ
นิสมฺมการิโน รญฺโญ ยโส กิตฺตี จ วฑฺฒติ.[๑]

กษัตริย์ไตร่ตรองแล้วจึงควรทำ พระราชาไม่ได้ไตร่ตรองไม่ควรทำ ยศและเกียรติย่อมเจริญแก่พระราชาผู้ทรงมีปรกติใคร่ครวญก่อนทำ

ชนาธิป (ชน+อธิป) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ชนานํ อธิโป ชนาธิโป** ผู้ปกครองชนทั้งหลาย ชื่อว่าชนาธิปะ (ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง). **อิมมฺหิ ภทฺทเก กปฺเป เอโก อาสึ ชนาธิโป**[๒] เราได้เป็นพระราชาองค์หนึ่งในภัทรกัปนี้

รฏฺฐาธิป (รฏฺจ+อธิป) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **รฏฺเจ อธิโป รฏฺฐาธิโป** ผู้เป็นใหญ่ในแว่นแคว้น ชื่อว่ารัฏฐาธิปะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

นรเทว (นร+เทว) พระราชา, พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **นรานํ เทโว นรเทโว** ผู้เป็นสมมุติเทพของคนทั้งหลาย ชื่อว่านรเทวะ

ภูมิป (ภูมิสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+อ) พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ภูมึ ปาติ รกฺขตีติ ภูมิโป** ผู้รักษาแผ่นดิน ชื่อว่าภูมิปะ (ลบสระหน้า)

ภูภุช (ภูสทฺทูปปท+ภุช ปาลนชฺโฌหรเณสุ+อ) พระเจ้าแผ่นดิน, ผู้เป็นใหญ่ในประเทศ, ผู้ปกครอง. **ภุํ ภูมึ ภุญฺชตีติ ภูภุโช** ผู้ใช้สอยภาษีแผ่นดิน ชื่อว่าภูภุชะ. **มหิขิต**ศัพท์ก็แปลว่าพระเจ้าแผ่นดิน

[๓๓๕] ราชญฺโญ ขตฺติโย ขตฺตํ มุทฺธาภิสิตฺต พาหุโช
สพฺพภุมฺโม จกฺกวตฺตี ภูโปญฺโญ มณฺฑลิสฺสโร.

กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว ๕ ศัพท์

ราชญฺญ (ราช+ญฺญ) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. **รญฺโญ ขตฺติยสฺส อปจฺจํ ราชญฺโญ** รัชทายาท ชื่อว่าราชัญญะ. **ปายาสิ ราชญฺโญ อสกฺกจฺจํ ทานํ ทตฺวา**[๓] พระเจ้าปายาสิทรงถวายทานด้วยความไม่เคารพ

ขตฺติย (ขตฺต+อิย) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. **ขตฺตสฺสาปจฺจํ ขตฺติโย** ทายาทของกษัตริย์ ชื่อว่าขัตติยะ (ลบสระหน้า). **เขตฺตานํ อธิปติภูตตฺตา วา ขตฺติโยติ อาทิกปฺปิกราชา วุจฺจติ** หรือพระราชาชื่อว่าขัตติยะ เพราะทรงเป็นใหญ่แห่งชาวนานี้ท่านกล่าวหมายเอาปฐมกษัตริย์ (คือปฐมกษัตริย์ทรงเป็นชาวนา). **ขตฺติโย นาม อุภโต สุชาโต โหติ มาติโต จ ปิติโต จ**[๔]

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๖๒๙/๑๕๐ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๗/๘๕ ๓ ที.มหา. ๑๐/๓๒๙/๓๙๔
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๗

ชื่อว่ากษัตริย์เป็นผู้ทรงประสูติมาดีจาก ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายพระชนนี และฝ่ายพระชนก

ขตฺต (ขตฺต+ณ) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. **ขตฺตสฺส อปจฺจํ ขตฺตํ** ทายาทของกษัตริย์ ชื่อว่าขัตตะ (ลบ ณ)

มุทฺธาภิสิตฺต (มุทฺธ+อภิสิตฺต) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. **รชฺชาโรปนสมเย ทกฺขิณาวฏฺฏสงฺโขทเกน คงฺคานีเตน มุทฺธนิ ขตฺติยกญฺญาทีหิ อภิสิตฺตตฺตา มุทฺธาภิสิตฺโต, ปรมขตฺติโย** กษัตริย์ทรงพระนามว่ามุทธาภิสิตตะ เพราะทรงได้รับทักษิโณทก ด้วยน้ำสังข์ที่นำมาจากแม่น้ำคงคา จากขัตติยกัญญาเป็นต้น ในคราวขึ้นครองราชสมบัติ หมายถึง ปฐมกษัตริย์. **มุทฺธาภิสิตฺโต นาม ขตฺติยาภิเสเกน อภิสิตฺโต โหติ**[๑] ผู้ได้รับอภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ชื่อว่ามุทธาภิสิตตะ

พาหุช (พาหุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) กษัตริย์, พระราชาผู้ทรงมุทธาภิเษกแล้ว. **พฺรหฺมพาหุโต ชาตตฺตา พาหุโชติ หิ นิกายนฺตริกานํ ลทฺธิ** ลัทธินิกายันตริกะกล่าวว่า กษัตริย์ผู้เกิดมาจากเชื้อสายพรหม ชื่อว่าพาหุชะ

พระเจ้าจักรพรรดิ, พระราชาผู้ปกครอง ๔ ทวีป ๒ ศัพท์

สพฺพภุมฺม (สพฺพภูมิ+ณฺย) พระเจ้าจักรพรรดิ. **สพฺพภูมิยา อิสฺสโร สพฺพภุมฺโม** ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินทั้งปวง ชื่อว่าสัพพภุมมะ (ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, อาเทศ มฺย เป็น ม, ซ้อน มฺ, รัสสะ อู เป็น อุ)

จกฺกวตฺติ, จกฺกวตฺตี (จกฺกสทฺทูปปท+วตฺต ปวตฺตเน+ณี) พระเจ้าจักรพรรดิ. **ปุญฺโญปนีเตน จกฺกรตเนน วตฺตเต อสาธุทมนิกาทิราชวตฺตํ อนุติฏฺฐตีติ จกฺกวตฺตี** พระราชาผู้ทรงกอปรด้วยจักรรัตนะอันนำมาซึ่งบุญ คือ ดำรงตนตามราชประเพณี มีการควบคุมคนไม่ดีเป็นต้น ชื่อว่าจักกวัตตี. **จกฺกรตนํ วตฺเตติ อากาเส อตฺตโน ปุรโต คมยตีติ วา จกฺกวตฺตี** พระราชาผู้ทรงยังจักรรัตนะให้เป็นไป หรือให้ลอยอยู่ในอากาศข้างหน้าของตน ชื่อว่าจักกวัตตี. **ปุญฺญจกฺกํ จตุจกฺกํ วา สตฺเตสุ วตฺเตติ เต วา อสฺมึ วตฺเตตีติ จกฺกวตฺตี** หรือพระราชาผู้ทรงบำเพ็ญบุญจักรหรือธรรมจักร ๔ ประการ ในสัตว์ทั้งหลาย หรือทรงบำเพ็ญจักรเหล่านี้ในภพนี้ จึงชื่อว่าจักกวัตตี. **จกฺกรตนุปฺปาทนตฺถํ ทฺวาทสวสฺสจริตํ ทสราชธมฺมํ วตฺตเมตสฺสตฺถีติ วา จกฺกวตฺตี** หรือพระราชาผู้ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมนานถึง ๑๒ ปี เพื่อยังจักรรัตนะให้เกิดขึ้น จึงชื่อว่าจักกวัตตี. **จตูสฺวปิ ทีเปสุ อาณาธมฺมจกฺกานิ สตฺเตสุ ปวตฺเตตีติ วา จกฺกวตฺตี** หรือ พระราชาผู้ยังอาณาจักรและธรรมจักรให้เป็นไปในสัตว์ทั้ง ๔ ทวีป จึงชื่อว่าจักกวัตตี. **ทุติโยปิ โข ภิกฺขเว ราชา จกฺกวตฺติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒ ก็ดี

พระราชา, กษัตริย์, ผู้ปกครองอาณาเขต ๑ ทวีป

มณฺฑลิสฺสร (มณฺฑล+อิสฺสร) พระราชา, กษัตริย์. **อญฺโญ อสพฺพภุมฺโม อนวกาโส สามนฺโต**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๗-๘ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๗/๖๘

ภูโป มณฺฑลิสฺสโร นาม พระราชาองค์อื่น นอกจากพระเจ้าจักรพรรดิ ชื่อว่ามัณฑลิสสระ (ลบสระหน้า). **สยมาณาปวตฺติฏฺฐานวเสน ปริจฺฉินฺนสฺเสว มณฺฑลสฺส อิสฺสโร น สพฺพ-มณฺฑลสฺสาติ มณฺฑลิสฺสโร** พระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งมณฑลที่กำหนดด้วยเขตปกครองของตนเท่านั้น ไม่ใช่มณฑลทั้งหมด ชื่อว่ามัณฑลิสสระ

เอตฺถ จ สพฺพภุมฺโม, จกฺกวตฺตีติ ทฺวีหิ นาเมหิ จตุทีปิสฺสโร ราชา ทีปิโต, อิธานาคเตปิ สงฺคเหตฺวา กถิเตน อธิสฺสรปเทน เอกทีปิสฺสโร ราชา, มณฺฑลิสฺสรปเทน ปเทสิสฺสโร ราชา ทีปิโต. อถวา มณฺฑลิสฺสรปเทน เอกทีปิสฺสโร ราชา เสเสหิ ราชราชญฺญาทีหิ พาหุชปริยนฺเตหิ ปเทสิสฺสโร ทีปิโต.

ในที่นี้ท่านแสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ ด้วย ๒ ชื่อ คือ "สพฺพภุมฺม" และ "จกฺกวตฺตี", แสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในทวีปเดียวด้วยว่า "อิสฺสร" ที่ยังไม่เคยนำมากล่าวมากล่าวไว้ในที่นี้, แสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในประเทศด้วยบทว่า "มณฺฑลิสฺสร". อีกนัยหนึ่ง ท่านแสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในทวีปเดียวด้วยบทว่า "มณฺฑลิสฺสร", แสดงถึงพระราชาผู้เป็นใหญ่ในประเทศด้วยบทตั้งแต่ **ราช** จนถึง **พาหุช** (รวม ๑๘ ศัพท์)

[๓๓๖] ปุเม ลิจฺฉวิวชฺชี จ สกฺโย ตุ สากิโยถ จ
ภทฺทากจฺจนา ราหุล- มาตา พิมฺพา ยโสธรา.

เจ้าลิจฉวี, เจ้าวัชชี ๒ ศัพท์

ลิจฺฉวิ (ลีน+ฉวิ) เจ้าลิจฉวี, เจ้าวัชชี. **สุขุมตาย ลีนา อปากฏา ฉวิโย เยสํ เต ลิจฺฉวิโน** พระราชาผู้พระฉวีถูกปกปิดเพราะละเอียดอ่อน จึงชื่อว่าลิจฉวิ (ลบ น, ซ้อน จฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **วฑฺโฒ ลิจฺฉวิ เมตฺติยภุมฺมชกานํ ภิกฺขูนํ สหาโย โหติ**[๑] เจ้าลิจฉวีพระองค์ใหญ่เป็นสหายของภิกษุเมตติยะและภุมมชกะ

วชฺชี (วช วชฺชเน+ณฺย+อี) เจ้าลิจฉวี, เจ้าวัชชี. **วชฺเชตพฺโพติ วชฺชี** เจ้าลิจฉวีที่บุคคลควรหลีกเว้นชื่อว่าวัชชี (ลบ ณฺ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **ปุเม** ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์. **มหานาโม ลิจฺฉวิ อุทานํ อุทาเนสุ ภวิสฺสนฺติ วชฺชี ภวิสฺสนฺติ วชฺชีติ**[๒] เจ้าลิจฉวีนามว่ามหานามะทรงเปล่งอุทานว่า เจ้าวัชชีจักเจริญๆ

เจ้าสักยะ, ศากยวงศ์ ๒ ศัพท์

สกฺย, สกฺก (สกฺย+ณ) เจ้าสักยะ, ศากยวงศ์. **ปุริมตรสมฺภูเต สกฺยกุเล สญฺชาตตฺตา สกฺโย** พระราชาชื่อว่าสักยะ เพราะทรงประสูติในศากยวงศ์อันเป็นตระกูลแรก (ลบ ณฺ). **สกฺยกุลปฺปสุตตฺตา สกฺโย**[๓] เพราะทรงประสูติในศากยวงศ์ จึงพระนามว่าสักยะ. **มหานาโม สกฺโก เยน ภควา**

เตนุปสงฺกมิ[๑] เจ้าสักยะมหานามะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

สากิย (สกฺย+อิย) เจ้าสักยะ, ศากยวงศ์. **สกฺเย ภโว สากิโย** ผู้อยู่ในศากยวงศ์ ชื่อว่าสากิยะ (ลบ ย, ทีฆะ อ เป็น อา)

พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล ๔ ศัพท์

ภทฺทกจฺจานา (ภทฺทา+กจฺจานา) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **ภทฺทกลฺยาเณ โสเขฺย จ ภทฺทกจฺจานา ภทฺทกจฺจานา**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ผู้มีความงามอันประเสริฐและผู้มีความสุข. **กุลาจารรูปาทิวเสน กลฺยาณตฺตา ภทฺทา** ผู้ชื่อว่าภัททา เพราะเป็นคนงามด้วยตระกูลมารยาทและรูปโฉม เป็นต้น. **กจฺจสฺส อปจฺจํ กจฺจานา** พระธิดาของพระเจ้ากัจจะ ชื่อว่ากัจจานา (กจฺจ+ณาน+อา, ลบ ณฺ และสระหน้า). **อปจฺจสทฺโทยํ นิจฺจํ นปุํสเก ปุตฺเต ปุตฺติยญฺจ ภวติ อปจฺจ**ศัพท์นี้มีใช้ในนปุงสกลิงค์อย่างเดียว ในอรรถว่าบุตรและธิดา. **ภทฺทา จ กจฺจานา จาติ ภทฺทกจฺจานา** พระนางกัจจานาผู้งดงาม ชื่อว่าภัททกัจจานา (รัสสะบทหน้า)

ราหุลมาตุ (ราหุล+มาตุ) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **ราหุ วิย จนฺทํ มม นิกฺขมนํ ลาตุกาโม จายํ เม ปุตฺโตติ ราหุโลติ นาเมน ภวิตพฺพนฺติ มนสิ กตฺวา "ราหุ ชาโต, พนฺธนํ ชาต"นฺติ ปิตรา วุตฺโต สิกฺขากาโม อายสฺมา ราหุโลเยเวตฺถ ราหุโล** ศัพท์ว่า "**ราหุล**" ในที่นี้ คือ พระราหุลผู้ใฝ่ศึกษา ถูกพระชนกผู้ทำพระทัยว่า บุตรของเรานี้ต้องการตัดขาดซึ่งการออกไปของเรา เหมือนราหูตัดขาดการโคจรของดวงจันทร์ จึงควรมีชื่อว่าราหุลดังนี้แล้วจึงตรัสตำหนิว่า "ราหูเกิดแล้ว, เครื่องพันธนาการเกิดแล้ว". **ราหุ วิย ลาติ คณฺหาตีติ ราหุโล** ผู้ยึดไว้เหมือนราหู ชื่อว่าราหุละ (ราหุสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า). **ราหุลสฺส มาตา ราหุลมาตา** พระชนนีของพระราหุลนั้น ชื่อว่าราหุลมาตุ (รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา และลบสิวิภัตติ). **ราหุลมาตา เทวี ราหุลํ กุมารํ เอตทโวจ เอโส เต ราหุล ปิตา คจฺฉสฺสุ ทายชฺชํ ยาจาหีติ**[๒] พระเทวีชนนีของพระราหุล ได้มีพระราชเสาวนีย์กับราหุลกุมารว่า ลูกราหุล ผู้นี้เป็นพระชนกของเธอ เธอจงไปทูลขอความเป็นรัชทายาทต่อพระองค์เอาเถิด

พิมฺพา (พิมฺพ+อา) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **พิมฺพํ วุจฺจติ สรีรํ, อติสยวณฺณสรีรยุตฺตตาย พิมฺพา** สรีระท่านเรียกว่าพิมพะ, พระชนนีของพระราหุลนามว่าพิมพา เพราะประกอบด้วยสรีระอันงดงามยิ่ง. **พิมฺพา เทวี ปน ราหุลกุมาเร ชาเต ราหุลมาตาติ ปญฺญายิตฺถ**[๓] พระนางพิมพาเทวี เมื่อพระราหุลกุมารประสูติ จึงปรากฏนามว่าราหุลมารดา

ยโสธรา (ยสสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ+อา) พระนางพิมพา, พระชนนีของพระราหุล. **ยโส วุจฺจติ ปริวาโร กิตฺติ จ, เต ธาเรตีติ ยโสธรา** บริวารและเกียรติ ท่านเรียกว่ายสะ, ผู้ทรงไว้ซึ่งบริวารและเกียรตินั้น ชื่อว่ายโสธรา (อาเทศ อ เป็น โอ ท่ามกลางสมาส, ลบสระหน้า). **ยโส**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๕๕/๓๖๘ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๑๘/๑๖๗ ๓ ที.อฏฺ. ๕/๑๒/๑๗

ธรา อหํ วีร อคาเร เต ปชาปติ[๑] ข้าแต่ท่านวีระ หม่อมฉันยโสธราเป็นปชาบดีของพระองค์เมื่อยังทรงครองราชย์

[๓๓๗] โกฏีนํ เหฏฺฐิมนฺเตน สตํ เยสํ นิธานคํ
กหาปณานํ ทิวส- วฬญฺโช วีสตมฺพณํ.

[๓๓๘] เต ขตฺติยมหาสาลา- สีติโกฏิ ธนานิ ตุ
นิธานคานิ ทิวส- วฬญฺโช วีสตมฺพณํ.

กษัตริย์มหาศาล, พระราชาผู้ทรงมีพระราชทรัพย์ ๑๐๐ โกฏิขึ้นไป

ขตฺติยมหาสาล (ขตฺติย+มหาสาล) กษัตริย์มหาศาล. **มหนฺโต ธนสาโร เยสนฺเต มหาสาลา** ผู้มีทรัพย์มาก ชื่อว่ามหาสาละ (มหนฺต+สาร, อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ร เป็น ล). **ขตฺติโย จ โส มหาสาโล จาติ ขตฺติยมหาสาโล** กษัตริย์ผู้ทรงมีพระราชทรัพย์มาก ชื่อว่าขัตติยมหาสาละ. **เอตฺถ พหู ขตฺติยมหาสาลา พฺราหฺมณมหาสาลา คหปติมหาสาลา ตถาคเต อภิปฺปสนฺนา**[๒] ในเมืองเหล่านี้มีกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คฤหบดีมหาศาลผู้เลื่อมใสยิ่งในพระตถาคตอยู่เป็นจำนวนมาก

เยสํ ขตฺติยานํ ธนํ สตํ โหติ, กีทิสํ ตํ ธนํ, นิธานคํ ปถวาทีสุ นิธานวเสน คตํ ปวตฺตํ, เตสํ ธนานํ สตํ กหาปณานํ, กิตฺตปฺปมาณานํ, โกฏีนํ สตํ. เกน ปริจฺเฉเทน, เหฏฺฐิมนฺเตน เหฏฺฐิมโกฏฺฐาเสน, เหฏฺฐิมปริจฺเฉเทน วา โกฏีนํ สตํ โหติ. ทิวสวฬญฺโช ทิวเส ทิวเส วฬญฺชิตพฺโพ ปน กหาปโณ วีสตมฺพณมตฺตํ โหติ, เต ขตฺติยา "ขตฺติยมหาสาลา"ตฺยุจฺจนฺเต. อมฺพณมตฺร เอกาทสโทณมตฺตํ.

กษัตริย์เหล่าใดทรงมีพระราชทรัพย์ ๑๐๐, ทรัพย์นั้น คือทรัพย์ที่ฝังไว้ในพื้นดินเป็นต้น ๑๐๐, ๑๐๐ คือ ๑๐๐ โกฏิกหาปณะ, กำหนดอย่างไร กำหนดเอา ๑๐๐ โกฏิ หรือ ๑๐๐ โกฏิ เป็นอย่างต่ำ, ส่วนกหาปณะที่ใช้สอยทุกวัน วันละ ๒๐ อัมพณะ, กษัตริย์เหล่านั้น ท่านเรียกว่าขัตติยมหาศาล. ๑ อัมพณะในที่นี้ เท่ากับ ๑๑ ทะนาน

[๓๓๙] เยสํ ทฺวิชมหาสาลา ตทุปฑฺเฒ นิธานเค
วฬญฺเช จ คหปติ- มหาสาลา ธเน สิยุํ.

พราหมณ์มหาศาล, ผู้มีทรัพย์ ๘๐ โกฏิขึ้นไป

ทฺวิชมหาสาล (ทฺวิช+มหาสาล) พราหมณ์มหาศาล. **เยสํ ทฺวิชานํ พฺราหฺมณานํ นิธานคานิ นิธานวเสน ปวตฺตานิ อสีติโกฏิธนานิ โหนฺติ, ทิวสวฬญฺโช ปน กหาปโณ ทสมฺพณ-**

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๘/๑๕๙ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๓๗/๑๗๐

มตฺตํ โหติ, เต ทฺวิชา “ทฺวิชมหาสาลา”ตฺยุจฺจนฺเต พราหมณ์เหล่าใดมีทรัพย์ฝังไว้ ๘๐ โกฏิกหาปณะ ใช้สอยวันละ ๑๐ อัมพณะ พราหมณ์เหล่านั้นท่านเรียกว่า ทวิชมหาศาล. **ทฺวิช**ศัพท์ในที่นี้แปลว่าพราหมณ์ (ดูคาถา ๔๐๘)

คฤหบดีมหาศาล, ผู้มีทรัพย์ ๔๐ โกฏิขึ้นไป

คหปติมหาสาล (คหปติ+มหาสาล) คฤหบดีมหาศาล. **นิธานเค วฬญฺเช จ ธเน ตทุปฑฺเฒ เตสํ ทฺวิชมหาสาลานํ ธนสฺส อุปฑฺฒภาเค สติ คหปติมหาสาลา นาม สิยุํ** คฤหบดีผู้มีทรัพย์ที่ฝังเอาไว้และใช้สอยทุกวัน ครึ่งหนึ่งของพราหมณ์มหาศาล (คือฝังไว้ ๔๐ โกฏิ ใช้สอยวันละ ๕ อัมพณะ) ชื่อว่าคฤหบดีมหาศาล. **โส กิร จตฺตาลีสโกฏิมตฺตธโน คหปติมหาสาโล อติวิย สทฺโธ ปสนฺโน อโหสิ**[๑] ทราบว่า ท่านคฤหบดีมหาศาลผู้มีทรัพย์ประมาณ ๔๐ โกฏินั้น ได้มีศรัทธาเลื่อมใสอย่างยิ่ง

[๓๔๐] มหามตฺโต ปฏฺฐานญฺจ มติสชีโว มนฺตินี
สชีโว สจีวามจฺโจ เสนานี ตุ จมูปติ.

มหาอำมาตย์, นายกรัฐมนตรี ๒ ศัพท์

มหามตฺต (มหนฺต+มตฺตา+ณ) มหาอำมาตย์, นายกรัฐมนตรี. **โย น หีโน น จุกฺกฏฺโฐ มชฺฌิมาธิการพฺยวฏฺฐิโต ราชปุตฺตเสนาปติมหากณิตฺถราทิ โส มหามตฺโต** บุคคลผู้ไม่ยิ่งหย่อน วางตัวเป็นกลาง เป็นที่โปรดปรานของพระราชโอรสและเสนาบดีเป็นต้น ชื่อว่ามหามัตตะ. **มหตี มตฺตา ปริจฺเฉโท อสฺสาติ มหามตฺโต** ผู้มีการกำหนดไว้กว้างๆ ชื่อว่ามหามัตตะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **อญฺญตโร ปุราณโวหาริโก มหามตฺโต ภิกฺขูสุ ปพฺพชิโต ภควโต อวิทูเร นิสินฺโน โหติ**[๒] มหาอำมาตย์อดีตผู้พิพากษาท่านหนึ่งบวชในหมู่ภิกษุ นั่งอยู่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค

ปฏฺฐาน (ป+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+ยุ) มหาอำมาตย์, นายกรัฐมนตรี. **ปกฏฺเฐ ติฏฺฐตีติ ปฏฺฐานํ** ผู้ดำรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ชื่อว่าปัฏฐานะ (ซ้อน ฏฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา ๕ ศัพท์

มติสชีว, มนฺตสชีว (มติ+สชีว) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. **มติปฺปธาโน สชีโว สหาโย มติสชีโว** ประธานที่ปรึกษาผู้เป็นสหาย(ของพระราชา) ชื่อว่ามติสชีวะ

มนฺตินี (มนฺต+อินี) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. **กตฺตพฺพตาวธารณํ มนฺตํ, ตํโยคา มนฺตินี** การกำหนดพระราชกรณียกิจ ชื่อว่ามันตะ, อำมาตย์ชื่อว่ามันตินี เพราะเป็นผู้กำหนดพระราช

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๔๘๑/๓๒๒ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๘๓/๘๒-๓

กรณียกิจนั้น. **มนฺเตน วา นยตีติ มนฺตินี** หรือผู้นำกิจไปด้วยปัญญา ชื่อว่ามันตินี (มนฺตสทฺทูปปท +นี นเย+กฺวิ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ กฺวิ). **อถวา มนฺตโยคา มนฺติ, เนตีติ นี, มนฺติ จ นี จาติ มนฺตินี** อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาชื่อว่ามันติ เพราะประกอบด้วยความรู้ว่าควรและไม่ควร (มนฺต+อิ), ผู้นำ ชื่อว่านี (นี นเย+กฺวิ, ลบ กฺวิ), ผู้นำที่มีปัญญา ชื่อว่า มันตินี (มนฺติ+นี)

สชีว (สหสทฺทูปปท+ชีว ปาณเน+อ) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. **รญฺญา สห ชีวตีติ สชีโว** ผู้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับพระราชา ชื่อว่าสชีวะ (อาเทศ สห เป็น ส). **รญฺโญ กุเวรสฺส หิ โส สชีโว. สชีโวติ สชีโว อมจฺโจ**[๑] ยักษ์นั้นเป็นอำมาตย์ของท้าวกุเวร. บทว่า **สชีโว** คือ อำมาตย์

สจีว (สจ สมวาเย+อีอาคม+ว) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. **สจเต สมเวโต ภวตีติ สจีโว** ผู้มีปัญญาพิจารณา ชื่อว่าสจีวะ

อมจฺจ (อมา+จฺจ) อำมาตย์, ราชเลขา, ที่ปรึกษาของพระราชา. **สพฺพกิจฺเจสุ รญฺญา มนฺเตน อมา สห ภวตีติ อมจฺโจ** ผู้เป็นไปพร้อมพระราชาด้วยการปรึกษาในกิจทั้งปวง ชื่อว่าอมัจจะ (รัสสะ อา เป็น อ). **อมา**ศัพท์เป็นนิบาต, ลง จฺจ ปัจจัยในอรรถสหศัพท์. **โส อมจฺโจ วิหารํ คนฺตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตตฺวา อาห อหํ รญฺญา อุโปสถํ การาเปหีติ**[๒] อำมาตย์นั้นไปยังวิหาร ให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้ว กราบเรียนว่า ข้าพเจ้าถูกพระราชาบังคับให้นิมนต์พวกท่านทำอุโบสถ

เสนาบดี, แม่ทัพ ๒ ศัพท์

เสนานี (เสนาสทฺทูปปท+นี นเย+กฺวิ) เสนาบดี, แม่ทัพ. **เสนํ นยตีติ เสนานี** ผู้นำกองทัพ ชื่อว่าเสนานี (ลบ กฺวิ)

จมูปติ (จมู+ปติ) เสนาบดี, แม่ทัพ. **จมูนํ เสนานํ ปติ จมูปติ** ผู้เป็นใหญ่แห่งกองทัพ ชื่อว่าจมูปติ

[๓๔๑] นฺยาสาทีนํ วิวาทานํ อกฺขทสฺโสปทฏฺฐริ
โทวาริโก ปฏิหาโร ทฺวารฏฺโฐ ทฺวารปาลโก.

ผู้พิพากษา, ผู้ตัดสินคดีฟ้องร้อง, นักกฎหมาย

อกฺขทสฺส (อกฺขสทฺทูปปท+ทิส เปกฺขเน+อ) ผู้พิพากษา, ผู้ตัดสินคดีฟ้องร้อง, นักกฎหมาย. **นฺยาสาทีนํ อินาทานทายวิภาคทีนํ วิวาทานํ โวหารานํ อุปทฏฺฐริ อุปทสฺสิเต อกฺขทสฺโส อกฺขทสฺส**ศัพท์เป็นไปในบุคคลผู้สามารถตัดสินคดีฟ้องร้อง มีการกู้หนี้และการแบ่งมรดกเป็นต้น. **อกฺเข โวหาเร ปสฺสตีติ อกฺขทสฺโส, ธมฺมาธิกรณิโย** ผู้พิจารณาคดีฟ้องร้องในศาล ชื่อว่า

๑ ชา.อฏฺ. ๔๔/๒๗๙ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๕๓

อักขทัสสะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทสฺสฺ), ได้แก่ผู้ตัดสินคดีโดยยุติธรรม. **อกฺขทสฺโส โวหารกรเณ ปธาโน**[๑] ผู้พิพากษาเป็นประธานในการตัดสินคดีฟ้องร้อง

ผู้พิพากษามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปุจฺฉาวิวาก, ปญฺหวิวาก**

นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์ ๔ ศัพท์

โทวาริก (ทฺวาร+ณิก) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์. **ทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโก** ผู้ประจำอยู่ที่ประตู ชื่อว่าโทวาริกะ (ลง โอ อาคม, ลบ ณฺ). **โส โทวาริโก สาลวติยา คณิกาย ปจฺจสฺโสสิ**[๒] ผู้รักษาประตูนั้นรับคำของหญิงคณิกาชื่อสาลวดี

ปฏิหาร (ปติ+หร หรเณ+ณ) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์. **ปฏิหรติ วิญฺญาปยติ เตนาติ ปฏิหาโร** ผู้คอยบอกให้เขารู้ (อยู่ที่ประตู) ชื่อว่าปฏิหาระ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตโย ปฏิหารา ปฏิปาฏิยา ฐิตา**[๓] นายทวารบาลทั้ง ๓ คน ยืนเข้าแถวตามลำดับ

ทฺวารฏฺฐ (ทฺวารสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์. **ทฺวาเร ติฏฺฐตีติ ทฺวารฏฺโฐ** ผู้ยืนเฝ้าที่ประตู ชื่อว่าทวารัฏฐะ (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า)

ทฺวารปาล, ทฺวารปาลก (ทฺวารสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+อ+ก) นายทวารบาล, ผู้รักษาประตู, ยามรักษาการณ์. **ทฺวารํ ปาเลตีติ ทฺวารปาลโก** ผู้รักษาประตู ชื่อว่าทวารปาลกะ. **อาฬวกสฺส ทฺวารปาโล คทฺรโภ นาม ยกฺโข ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา**[๔] ยักษ์ชื่อคัทรภะผู้รักษาประตูของอาฬวกยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค. **อหํ หํสวตีนคเร รญฺโญ เคหทฺวาเร ทฺวารปาลโก อาสึ**[๕] เราเป็นผู้รักษาประตูที่พระตำหนักของพระราชาในหงสวดีนคร

นายทวารบาลมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทฺวารฏฺฐิต, ทสฺสก**

[๓๔๒] **อนีกฏฺโฐติ ราชูนํ องฺครกฺขคโณ มโต**
กญฺจุกี โสวิทลฺโล จ อนุชีวี ตุ เสวโก.

ราชองครักษ์

อนีกฏฺฐ (อนีกสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+ณ) ราชองครักษ์. **ราชูนํ องฺครกฺขคโณ อนีกฏฺโฐติ มโต** หมู่ราชองครักษ์ของพระราชา ท่านเรียกว่าอนีกัฏฐะ. **อนีเกน สมูเหน ติฏฺฐตีติ อนีกฏฺโฐ** ผู้อยู่ในขบวนเสด็จ ชื่อว่าอนีกัฏฐะ (ซ้อน ฏฺ, ลบ ณฺ และลบสระหน้า). **อมจฺจา ปาริสชฺชา คณกมหามตฺตา อนีกฏฺฐา โทวาริกา มนุตสฺสาชีวิโน สนฺนิปติตฺวา**[๖] พวกอำมาตย์ข้าราชบริพาร คณะมหาอำมาตย์ ราชองครักษ์ ทหารเฝ้าประตู และที่ปรึกษาของพระราชา ประชุมกันแล้ว

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๕๔๑/๓๔๖
๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๗๐
๓ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๖๗๕/๓๓๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๘๒/๒๕๐
๕ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๗๗๓/๒๔๙
๖ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๘/๗๐

ขันที, คนรับใช้ฝ่ายใน, ผู้บำรุงพระราชา ๒ ศัพท์

กญฺจุกี (กญฺจุก+อี) ขันที, คนรับใช้ฝ่ายใน, ผู้บำรุงพระราชา. **กญฺจุกํ โจฬํ, ตํโยคา กญฺจุกี** กัญจุกะ แปลว่าเสื้อกั๊ก, ขันทีชื่อว่ากัญจุกี เพราะสวมใส่เสื้อกั๊กนั้น

โสวิทลฺล (โสกสทฺทูปปท+วิท ลาเภ+ล) ขันที, คนรับใช้ฝ่ายใน, ผู้บำรุงพระราชา. **โสกํ วินฺทตีติ โสวิทลฺโล** ผู้ได้รับความเศร้าโศก ชื่อว่าโสวิทัลละ (ลบ ก, ซ้อน ลฺ)

ขันทีมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ถาปติ, โสวิท**

ข้าเฝ้า, ผู้ภักดีต่อพระราชา, ข้าราชบริพาร ๒ ศัพท์

อนุชีวี (อนุ+ชีว ปาณเน+ณี) ข้าเฝ้า, ผู้ภักดีต่อพระราชา, ข้าราชบริพาร. **ปภุโน ปจฺฉา ชีวตีติ อนุชีวี** ผู้มีชีวิตอยู่เบื้องหลังผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอนุชีวี (ลบ ณฺ)

เสวก (เสว เสวเน+ณฺวุ) ข้าเฝ้า, ผู้ภักดีต่อพระราชา, ข้าราชบริพาร. **เสเวตีติ เสวโก** ผู้ใกล้ชิด (พระราชา) ชื่อว่าเสวกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **เสวโก กิร จตูหิปิ ทาเสหิ กลิฏฺฐตโร**[1] ทราบว่า ข้าเฝ้าเหน็ดเหนื่อยมากกว่าทาสทั้ง ๔. **อตฺถี**ศัพท์ก็แปลว่าข้าเฝ้า

[๓๔๓] อชฺฌกฺโขธิกโต เจว เหรญฺญิโก ตุ นิกฺขิโก
สเทสานฺตโร สตฺตุ มิตฺโต ราชา ตโต ปรํ.

เจ้าหน้าที่, คนดูแล, หัวหน้างาน ๒ ศัพท์

อชฺฌกฺข (อธิ+อิกฺขา+ณ) เจ้าหน้าที่, คนดูแล, หัวหน้างาน. **คาเมสุ อธิกตฺตา อธิกา อิกฺขา อนุภาวนเมตสฺสาติ อชฺฌกฺโข** ผู้คอยดูแลการงานที่สำคัญในหมู่บ้านให้สำเร็จ ชื่อว่าอัชฌักขะ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, ลบสระ อิ, ลบ ณฺ และสระหน้า)

อธิกต (อธิ+กร กรเณ+ต) เจ้าหน้าที่, คนดูแล, หัวหน้างาน. **อธิกํ กโรตีติ อธิกโต** ผู้ทำให้ยิ่ง ชื่อว่าอธิกตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

อิทํ ทฺวยํ ถายุกโคปานํ ทฺวินฺนมฺปิ นามํ. ตตฺร เอกคาเม อธิกโต ถายุโก, พหูสุ คาเมสฺวธิกโต โคโป ๒ ศัพท์นี้เป็นชื่อของถายุกะและโคปะทั้ง ๒ คน ใน ๒ คนนั้น ผู้ดูแลในหมู่บ้านเดียว ชื่อว่าถายุกะ, ผู้ดูแลในหมู่บ้านจำนวนมาก ชื่อว่าโคปะ

เหรัญญิก, เจ้าหน้าที่การเงิน, ผู้ดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์ ๒ ศัพท์

เหรญฺญิก (หิรญฺญ+ณิก) เหรัญญิก, เจ้าหน้าที่การเงิน, ผู้ดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์. **หิรญฺญํ วุจฺจติ อกตสุวณฺณาทิ, ตตฺร นิยุตฺโต เหรญฺญิโก** ทองคำเป็นต้น ที่ยังไม่แปรรูป ท่านเรียกว่าหิรัญญะ, ผู้เฝ้าอยู่ในที่เก็บทองเป็นต้นนั้น ชื่อว่าเหรัญญิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ).

---

[1] ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๑๐๑

เหรญฺญิโก หตฺเถน ปริวตฺเตตฺวา ปริวตฺเตตฺวา จกฺขุนา กหาปณํ โอโลเกนฺโต[๑] เหรัญญิกใช้มือพลิกกลับไปกลับมา เพ่งตามองดูกหาปณะ

นิกฺขิก (นิกฺข+อิ+ก) เหรัญญิก, เจ้าหน้าที่การเงิน, ผู้ดูแลทรัพย์สินส่วนพระองค์. **โข นิกฺโข สุวณฺณาทิวิการโร, ตตฺร นิโยโค นิกฺขิโก** ทองคำรูปพรรณเป็นต้น ชื่อว่าขะและนิกขะ, ผู้เฝ้าอยู่ในที่เก็บทองเป็นต้นนั้น ชื่อว่านิกขิกะ

ราชปรปักษ์, อริ, ข้าศึก, พระราชาผู้เป็นศัตรูกัน, ศัตรู

สตฺตุ (สสฺ หึสายํ+ตุ) ราชปรปักษ์, อริ, ข้าศึก, พระราชาผู้เป็นศัตรูกัน, ศัตรู. **สเทสานนฺตโร ราชา สตฺตุ นาม** พระราชาผู้อยู่ติดกับประเทศของตน ชื่อว่าสัตตุ. **สสติ หึสตีติ สตฺตุ** ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าสัตตุ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **โก นุมฺหากํ อิธ สตฺตุ**[๒] ใครหรือเป็นศัตรูของพวกเราในที่นี้

พระสหาย, ราชพันธมิตร, พระราชาผู้ทรงเป็นมิตรกัน

มิตฺต (มิท สิเนหเน+ต) พระสหาย, ราชพันธมิตร, พระราชาผู้ทรงเป็นมิตรกัน, มิตร. **ตโต ปรํ มิตฺโต ราชา** พระราชาพระองค์อื่น นอกจากพระราชาผู้เป็นศัตรูนั้น ชื่อว่ามิตตะ. **มิทติ สเนหตีติ มิตฺโต** ผู้รักใคร่กัน ชื่อว่ามิตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **มิโนติ ปกฺขิปตีติ มิตฺโต** ผู้คบหากัน ชื่อว่ามิตตะ (มิ ปกฺขิปเน+ต, ซ้อน ตฺ). **อตฺตนิ ปรํ มิทติ พนฺธตีติ มิตฺโต** ผู้ผูกพันกับญาติคนอื่นๆ ของตน ชื่อว่ามิตตะ (มิท พนฺธเน+ต, อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **ตีหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมนฺนาคโต มิตฺโต เสวิตพฺโพ. กตเมหิ ตีหิ. ทุทฺททํ ททาติ, ทุกฺกรํ กโรติ, ทุกฺขมํ ขมติ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย บุคคลพึงคบมิตรผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ องค์ ๓ อะไรบ้าง คือ ผู้ให้สิ่งที่ใครๆ ให้ได้ยาก ผู้ทำสิ่งที่ใครๆทำได้ยาก ผู้อดทนสิ่งที่ใครๆอดทนได้ยาก

[๓๔๔]	อมิตฺโต ริปุ เวรี จ	สปตฺตาราติสตฺจวิ
	ปจฺจตฺถิโก ปริปนฺถี	ปฏิปกฺขาหิตา ปโร.
[๓๔๕]	ปจฺจามิตฺโต วิปกฺโข จ	ปจฺจนีกวิโรธิโน
	วิทฺเทสี จ ทิโส ทิฏฺโจ-	ถานฺโรโธนฺวตฺตนํ.

ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร ๑๙ ศัพท์

อมิตฺต (น+มิตฺต) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **มิตฺตปฏิปกฺขตฺตา อมิตฺโต** ผู้ตรงข้ามกับมิตร ชื่อว่าอมิตตะ (อาเทศ น เป็น อ). **อมิตฺตา นูน เต มาตา อมิตฺโต นูน เต ปิตา**[๔] มารดาเป็นศัตรูของท่านหรือ บิดาเป็นข้าศึกของท่านหรือ

๑ ที.อฏฺ. ๔/๓๗๔/๒๘๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๗๗/๓๙๒ ๓ องฺ.ติก. ๒๐/๕๗๕/๓๖๘
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๒๓/๓๙๕

ริปุ (รป วจเน+อุ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **อวณฺณํ รปติ รชเตติ ริปุ** ผู้กล่าวตำหนิ ชื่อว่าริปุ (อาเทศ อ ที่ ร เป็น อิ)

เวรี (เวร+อี) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **เวรํ วิโรโธ อสฺสตฺถีติ เวรี** ผู้เป็นศัตรูกัน ชื่อว่าเวรี

ยตฺถ เวรี นิวิสติ น วเส ตตฺถ ปณฺฑิโต
เอกรตฺตํ ทฺวิรตฺตํ วา ทุกฺขํ วสติ เวริสุ.[๑]

ศัตรูอยู่ที่ใด บัณฑิตไม่ควรอยู่ที่นั้น ๑ วัน หรือ ๒ วัน เพราะว่า ผู้อยู่ใกล้ศัตรูย่อมเป็นทุกข์

สปตฺต (สปตฺติ+อ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ทุกฺขเหตุตฺตา สปตฺติ อิว สปตฺโต** ผู้เป็นเช่นชายชู้ (กับภรรยา) เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกข์ ชื่อว่าสปัตตะ (ลบสระหน้า). **สปตฺตกนฺตา สปตฺตการณา โกธนํ อาคจฺฉนฺติ**[๒] ผู้ชอบใจศัตรู ย่อมถึงความโกรธเพราะศัตรูเป็นเหตุ

อราติ (อร คมเน+อาอาคม+ติ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **อรติ คจฺฉตีติ อราติ** ข้าศึกผู้เป็นไป ชื่อว่าอราติ

สตฺตุ (สสฺ หึสายํ+ตุ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **สสติ หึสตีติ สตฺตุ** ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าสัตตุ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **อยํ มยฺหํ กุจฺฉิคโต คพฺโภ รญฺโญ สตฺตุ ภวิสฺสติ**[๓] ทารกในครรภ์ของเรานี้จักเป็นศัตรูของพระราชา

อริ (อร คมเน+อิ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **เวรมรตีติ อริ** ผู้ไปสู่เวร ชื่อว่าอริ

ปจฺจตฺถิก (ปติ+อตฺถ ยาจเน+ณิก) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ปฏิปกฺขํ อตฺถยติ อิจฺฉตีติ ปจฺจตฺถิโก** ผู้ต้องการเป็นปฏิปักษ์ ชื่อว่าปัจจัตถิกะ (อาเทส ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **โยปิ เม อสฺส ปจฺจตฺถิโก ตสฺสปาหํ น ทุพฺเภยฺยํ**[๔] แม้บุคคลใดจะเป็นศัตรูของเรา เราก็ไม่พึงประทุษร้ายต่อบุคคลนั้น

ปริปนฺถี (ปริ+ปนฺถ คติยํ+อี) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ปริปนฺโถ ปริสฺสยฏฺฐานํ, ตํโยคา ปริปนฺถี** ที่ซึ่งมีอันตราย ชื่อว่าปริปันถะ, ศัตรูชื่อว่าปริปันถี เพราะซุ่มอยู่ในที่ที่มีอันตรายนั้น. **ปริสฺสยฏฺฐานํ ปนฺถตีติ ปริปนฺถี** ผู้ไปสู่ที่ที่มีอันตราย ชื่อว่าปริปันถี

ปฏิปกฺข (ปติ+ปกฺข) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร, ปฏิปักษ์. **ปฏิวิรุทฺโธ ปกฺโข สหาโย ปฏิปกฺโข** สหายผู้แตกแยกกัน ชื่อว่าปฏิปักขะ (อาเทศ ต เป็น ฏ). **ภควโต เจว สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา**[๕] พวกเดียรถีย์เป็นปฏิปักษ์ต่อพระผู้มีพระภาคและพระศาสนา

อหิต (น+หิต) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **น หิโต อหิโต** ผู้ไม่มีความเกื้อกูล ชื่อว่าอหิตะ (อาเทศ น เป็น อ). **อหิโต ภวติ ญาตีนํ**[๖] ศัตรูย่อมมีแก่ญาติทั้งหลาย

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๒๘/๒๒๑ ๒ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๑/๙๖ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๓๗/๗๕
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๘๘๗/๓๒๙ ๕ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑/๑๑ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๓๑/๒๒๑

ปร (ป+รมุ รมเน+กฺวิ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **หึสายํ รมตีติ ปโร** ผู้ยินดีในการเบียดเบียน ชื่อว่าประ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

ปจฺจามิตฺต (ปติ+อม คมเน+ต) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร, ปัจจามิตร. **ปฏิปกฺขภาเวน อมติ คจฺฉตีติ ปจฺจามิตฺโต** ผู้ไปด้วยความเป็นปฏิปักษ์ ชื่อว่าปัจจามิตตะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบสระ หน้า, ทีฆะสระหลัง, ลง อิ อาคม, ซ้อน ตฺ). **อุสูหิ สตฺตีหิ สุนิสฺสิตาหิ หนนฺติ วิชฺฌนฺติ ปจฺจามิตฺตา**[๑] ศัตรูย่อมเบียดเบียน ย่อมทิ่มแทงด้วยลูกศร ด้วยหอกที่ตนใช้สอยแล้ว

วิปกฺข (วิ+ปกฺข) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ปฏิวิรุทฺโธ ปกฺโข สหาโย วิปกฺโข** ผู้ตรงข้ามกับเพื่อน ชื่อว่าวิปักขะ. **น ภิกฺขเว อยํ ภิกฺขุ อิทาเนว วิปกฺขํ เสวติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปนี้คบกับศัตรูแต่ชาตินี้เท่านั้นก็หาไม่

ปจฺจนีก (ปติ+น+อีติ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **นตฺถิ เอตสฺมา อีติ อุปทฺทโวติ อนีโต, มิตฺโต** ผู้ปราศจากอันตราย ชื่อว่าอนีตะ ได้แก่มิตร (น+อีติ+ณ, อาเทศ น เป็น อน, ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **ตปฺปฏิปกฺโข ปจฺจนีโต, โส เอว ปจฺจนีโก** ผู้ตรงข้ามกับมิตรนั้น ชื่อว่าปัจจนีตะ, ปัจจนีตะนั่นแหละ ชื่อว่าปัจจนีกะ (อาเทศ ติ เป็ต จ, ซ้อน จฺ, อาเทศ ต เป็น ก)

วิโรธี (วิโรธ+อี) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **วิโรโธสฺสตฺถีติ วิโรธี** ผู้มีความขัดแย้งกัน ชื่อว่าวิโรธี (ลบสระหน้า)

วิทฺเทสี (วิ+ทุส ปทุสฺสเน+ณี) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **วิทุสฺสนสีลตาย วิทฺเทสี** เพราะเป็นผู้ทำลายล้างโดยปรกติ จึงชื่อว่าวิทเทสี (ซ้อน ทฺ, อาเทศ อุ เป็น เอ, ลบ ณฺ). **วิทฺเทสิโนติ อมิตฺตา**[๓] บทว่า **วิทฺเทสิโน** คือศัตรู

ทิส (ทิส,ทุส อปฺปีติยํ+อ) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ทุสฺสตีติ ทิโส** ผู้คิดร้าย ชื่อว่าทิสะ

ทิฏฺจ (ทิส,ทุส อปฺปีติยํ+ต) ข้าศึก, ศัตรู, ผู้จองเวร. **ทุสฺสตีติ ทิฏฺโจ** ผู้คิดร้าย ชื่อว่าทิฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ)

ข้าศึกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **เทฺวสณ, ทุหทย, ทสฺสุ, สาตฺตว, อภิฆาตี**

การยินยอม, การคล้อยตาม, การอ่อนข้อให้ ๒ ศัพท์

อนุโรธ (อนุ+รุธ อาวรเณ+ณ) การยินยอม, การคล้อยตาม, การอ่อนข้อให้. **อนุโรธนํ อนุโรโธ** การยินยอม ชื่อว่าอนุโรธะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

อนุวตฺตน (อนุ+วตุ วตฺตเน+ยุ) การยินยอม, การคล้อยตาม, การอ่อนข้อให้, อนุวัตน์. **อนุรูปํ ปวตฺตนํ อนุวตฺตนํ** การเป็นไปตามสมควร ชื่อว่าอนุวัตตนะ (ซ้อน ตฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๔๘๐/๓๑๐ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๗/๑๒๙ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๕๕๖/๒๐๕

[๓๔๖] มิตฺโตนิตฺถี วยโส จ สหาโย สุหโท สขา
สมฺภตฺโต ทฬฺหมิตฺโตถ สนฺทิฏฺโฐ ทิฏฺฐมตฺตโก.

เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน ๕ ศัพท์

มิตฺต (มิท เสฺนเห+ต) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **มิทติ สเนหตีติ มิตฺโต** ผู้รักใคร่กัน ชื่อว่ามิตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **มิโนติ ปกฺขิปตีติ มิตฺโต** ผู้คบหากัน ชื่อว่ามิตตะ (มิ ปกฺขิปเน+ต, ซ้อน ตฺ). **อตฺตนิ ปรํ มิทติ พนฺธตีติ มิตฺโต** ผู้ผูกพันกับญาติคนอื่นๆ ของตน ชื่อว่ามิตตะ (มิท พนฺธเน+ต, อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **อนิตฺถี มิตฺต**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

อุปกาโร จ โย มิตฺโต สุขทุกฺโข จ โย สขา
อตฺถกฺขายี จ โย มิตฺโต โย จ มิตฺตานุกมฺปโก
เอเตปิ มิตฺเต จตฺตาโร อิติ วิญฺญาย ปณฺฑิโต.[๑]

บัณฑิตรู้ว่ามิตรมี ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรผู้มีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ และมิตรผู้เกื้อกูลต่อมิตร

วยส (วย+ส) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **วยสา ตุลฺโย วยโส** ผู้เสมอกันด้วยวัย ชื่อว่าวยสะ. **สพฺพการิเยสุ สห วยตีติ วา วยโส** หรือผู้ไปพร้อมกันในการทำกิจทั้งปวง ชื่อว่าวยสะ (สหสทฺทูปปท+วย คมเน+อ, อาเทศ สห เป็น ส, กลับ สวย เป็น วยส). **ตุลฺยสมา วยสา อุโภ**[๒] เพื่อนทั้ง ๒ คน มีวัยเท่ากัน

สหาย (สหสทฺทูปปท+อย คมเน+อ) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **กิจฺเจสุ สห อยตีติ สหาโย** ผู้ไปพร้อมกันในกิจทั้งหลาย ชื่อว่าสหายะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ตสฺส เม สหาโย สุหทโย สทฺโธ อาสิ อุปาสโก**[๓] เพื่อนของเราใจดี มีศรัทธา เป็นอุบาสก

สุหท, สุหชฺช (สุ+หทย) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **สุนฺทรํ หทยเมตสฺสาติ สุหโท, สุหชฺโช** ผู้มีใจดี ชื่อว่าสุหทะ (ลบ ย), และชื่อว่าสุหัชชะ (ลบ อ ที่ ท, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **อุปกาโร มิตฺโต สุหโท เวทิตพฺโพ**[๔] พึงทราบว่า สุหทะ คือเพื่อนผู้มีอุปการะ

สข (สห ปริสหเน+ข) เพื่อน, มิตร, สหาย, คนชอบพอกัน. **ปริสหนํ อทุสฺสนํ สขา** ความไม่ปองร้ายกัน ชื่อว่าสขะ (ลบ หฺ ที่สุดธาตุ). **สมาโน ขฺยาโต ปตีโต วา สขา** ผู้กล่าว หรือผู้พอใจเหมือนกัน ชื่อว่าสขะ (สมานสทฺทูปปท+ขฺยา กถเน+อ, อาเทศ สมาน เป็น ส, ลบ ยา, รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา). **กึสูธ ปรมา สขา, ภริยา ปรมา สขา**[๕] ในโลกนี้ ใครเป็นเพื่อนที่ดีที่สุด ภรรยาเป็นเพื่อนที่ดีที่สุด

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๙๗/๒๐๒ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๒/๒๒๖ ๓ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๗/๒๑๘
๔ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๙๒/๒๐๑ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๖๔-๕/๕๑

เพื่อนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สินิทฺธ, สุนิทฺธ, สวย**

เพื่อนสนิท, มิตรแท้, เพื่อนที่คบกันมานาน ๒ ศัพท์

สมฺภตฺต (สพฺพสทฺทูปปท+ภช เสวายํ+ต) เพื่อนสนิท, มิตรแท้, เพื่อนที่คบกันมานาน. **สพฺพกาลํ ภชตีติ สมฺภตฺโต** เพื่อนที่คบหากันมาตลอดกาลทั้งปวง ชื่อว่าสัมภัตตะ (อาเทศ สพฺพ เป็น ส, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบ ชฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ). **สนฺทิฏฺโจ จ โหติ สมฺภตฺโต จ อาลปิโต**[๑] มีทั้งเพื่อนที่เพิ่งคบหากัน เพื่อนที่คบกันมานานและเพื่อนสนทนา

ทฬฺหมิตฺต (ทฬฺห+มิตฺต) เพื่อนสนิท, มิตรแท้, เพื่อนที่คบกันมานาน. **ทโฬฺห ถิโร มิตฺโต ทฬฺหมิตฺโต** เพื่อนที่มั่นคง ชื่อว่าทัฬหมิตตะ. **สมฺภตฺโตติ ทฬฺหมิตฺโต**[๒] บทว่า **สมฺภตฺโต** คือ เพื่อนสนิท

เพื่อนใหม่, เพื่อนพึ่งรู้จักกัน, เพื่อนร่วมงาน ๒ ศัพท์

สนฺทิฏฺจ (สํ+ทิส เปกฺขเน+ต) เพื่อนใหม่, เพื่อนพึ่งรู้จักกัน, เพื่อนร่วมงาน. **กิญฺจิ กาลํ ปสฺสิตพฺโพติ สนฺทิฏฺโจ** เพื่อนที่พึ่งพบกันไม่นาน ชื่อว่าสันทิฏฐะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, สฺต เป็น ฏฺจ). **โก เต มิตฺโต วา สนฺทิฏฺโจ วา**[๓] ใครคือเพื่อนเก่าหรือว่าเพื่อนใหม่ของท่าน

ทิฏฺจมตฺตก (ทิฏฺจ+มตฺต+ก) เพื่อนใหม่, เพื่อนพึ่งรู้จักกัน, เพื่อนร่วมงาน. **ทสฺสนํ ทิฏฺจํ, ตํ มตฺตา ปมาณเมตสฺสาติ ทิฏฺจมตฺตโก** การพบปะกัน ชื่อว่าทิฏฐะ (ทิส เปกฺขเน+ต, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ), เพื่อนที่เพียงพบปะกัน ชื่อว่าทิฏฐมัตตกะ. **ตมฺมุหุตฺตํ ทิฏฺจมตฺตกตฺเถรํ ปุจฺฉิตฺวา ธมฺมํ เทเสติ**[๔] เรียนถามพระเถระที่พึ่งรู้จักกันเพียงครู่เดียวนั้นแล้วจึงแสดงธรรม

[๓๔๗] จโร จ คุฬฺหปุริโส ปณาวี ปณิโกทฺธคู
ทูโต ตุ สนฺเทสหโร คณโก ตุ มุหุตฺติโก.

จารบุรุษ, นักสืบ, สันติบาล, ผู้สอดแนม, สายลับ ๒ ศัพท์

จร, จาร (จร จรเณ+อ,ณ) จารบุรุษ, นักสืบ, สันติบาล, ผู้สอดแนม, สายลับ. **ปรจกฺกํ จรติ ชานาตีติ จโร, จาโร** ผู้รู้อาณาจักรของบุคคลอื่น ชื่อว่าจระและจาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อหํ จรปุริโส วิย หุตฺวา อุปาเยน ราชานํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา**[๕] ข้าพเจ้าเป็นเหมือนนักสืบใช้อุบายหลอกถามปัญหากับพระราชา. **จารปุริโส ตํ กถํ สุตฺวา สุปฺปพุทฺธสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา**[๖] บุรุษสอดแนมฟังคำนั้นแล้วไปยังสำนักของพระเจ้าสุปปพุทธะ

คุฬฺหปุริส, คุตฺตปุริส (คุฬฺห+ปุริส) จารบุรุษ, นักสืบ, สันติบาล, ผู้สอดแนม, สายลับ. **คุฬฺโห**

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๕๙/๒๑๘ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๔๕๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๖๒๔/๔๐๗
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๖๐/๑๕๗ ๕ ชา.อฏฺ. ๔๓/๔๔๐ ๖ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๔๑

ปุริโส คุฬฺหปุริโส บุรุษผู้ไม่เปิดเผยตัว ชื่อว่าคุฬหปุริสะ. **คุตฺโต ปุริโส คุตฺตปุริโส** บุรุษผู้ปกปิดตัวเอง ชื่อว่าคุตตปุริสะ

จารบุรุษมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปณิธิ, อปฺปสป, ผสฺส**

นักเดินทาง, คนเดินทางไกล ๓ ศัพท์

ปถาวี (ปถ+วี) นักเดินทาง, คนเดินทางไกล. **ปเถ คจฺฉตีติ ปถาวี** ผู้เดินไปในทาง ชื่อว่าปถาวี (ทีฆะ อ เป็น อา). **ปถาวิโน ภควนฺตํ ทุรโตว อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวาน**[๑] พวกคนเดินทางเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล

ปถิก (ปถ+อิก) นักเดินทาง, คนเดินทางไกล. **ปเถ คจฺฉตีติ ปถิโก** ผู้เดินไปในทาง ชื่อว่าปถิกะ. **โก ปถิโก ปเถ มคฺเค อตฺตโน วสฺสวาตาตปรกฺขณตฺถํ ฉตฺตํ คณฺหาติ**[๒] นักเดินทางคนไหนถือร่มของตนเพื่อกั้นฝน กันลมและแดดในหนทาง

อทฺธคู (อทฺธสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อ) นักเดินทาง, คนเดินทางไกล. **อทฺธนิ มคฺเค คจฺฉติ สีเลนาติ อทฺธคู** ผู้เดินไปในทางเป็นปรกติ ชื่อว่าอัทธคู (อาเทศ คมุ เป็น คู, ลบสระหลัง). **เย วฏฺฏสงฺขาตํ อทฺธานํ ปฏิปนฺนตฺตา อทฺธคู, เต ทุกฺเขน อนุปติตาว**[๓] ชนเหล่าใดเป็นนักเดินทาง เพราะเดินไปสู่ทางไกลคือวัฏฏะ ชนเหล่านั้นย่อมถูกความทุกข์ติดตามไป

ทูต, ตัวแทน, ผู้ถูกส่งไปเชื่อมสัมพันธไมตรี ๒ ศัพท์

ทูต (ทุ คมเน+ต) ทูต, ตัวแทน, ผู้ถูกส่งไปเชื่อมสัมพันธไมตรี. **ทุยเต เปสิยเตติ ทูโต** ผู้ถูกส่งตัวไป ชื่อว่าทูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **ทุโนติ ปริตาเปตีติ ทูโต** ผู้เดือดร้อน ชื่อว่าทูตะ (ทุ ปริตาเป+ต, ทีฆะ อุ เป็น อู). **สา กุมาริกา มาตุยา สนฺติเก ทูตํ ปาเหสิ**[๔] กุมาริกานั้นส่งตัวแทนไปที่บ้านมารดา

สนฺเทสหร (สนฺเทสสทฺทูปปท+หร หรเณ+อ) ทูต, ตัวแทน, ผู้ถูกส่งไปเชื่อมสัมพันธไมตรี. **สนฺเทสํ วาจิกํ หรติ อเนนาติ สนฺเทสหโร** ผู้นำคำที่ควรพูดไป(ตกลง) ชื่อว่าสันเทสหระ

โหร, หมอดู, นักคำนวณ ๒ ศัพท์

คณก (คณ คณเน+อ+ก) โหร, หมอดู, นักคำนวณ. **คณยตีติ คณโก** นักคำนวณ ชื่อว่าคณกะ. **สนฺติ อิเธกจฺเจ มุทฺธิกา คณกา เลขกา**[๕] ในโลกนี้มีนักคิด นักคำนวณ นักขีดเขียนบางพวก

มุหุตฺติก (มุหุตฺต+ณิก) โหร, หมอดู, นักคำนวณ. **มุหุตฺตํ กาลวิเสสํ ชานาตีติ มุหุตฺติโก** ผู้รู้ความแตกต่างของกาลเวลาทุกขณะ ชื่อว่ามุหุตติกะ (ลบ ณฺ)

โหรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สํวจฺฉร, โชติสิก, เทวญฺญู, โมหุตฺต, ญาณิก, กาตนฺติก**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๕/๓๘๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๑/๕๒ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๔/๑๑๐
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๕/๒๙๗ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๙/๑๗๖

[๓๔๘] **เลขโก ลิปิกาโร จ วณฺโณ ตุ อกฺขโรปฺยถ**
เภโท ทณฺโฑ สามทานา- นฺยุปายา จตุโร อิเม.

เสมียน, เลขานุการ, นักเขียน ๒ ศัพท์

เลขก (ลิข เลขเน+ณฺวุ) เสมียน, เลขานุการ, นักเขียน. **ลิขตีติ เลขโก** ผู้จดบันทึก ชื่อว่าเลขกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **มุทฺทิโก คณโก เลขโกติ ภณติ**[1] เรียกว่า นักคิด นักคำนวณ นักขีดเขียน

ลิปิการ (ลิปิสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) เสมียน, เลขานุการ, นักเขียน. **ลิเปน มสฺโยปเทเสน ภวตีติ ลิปิ, ตํ กโรตีติ ลิปิกาโร** อักษรมีได้ด้วยน้ำหมึก จึงชื่อว่าลิปิ (ลิป+อิ), ผู้เขียนอักษรนั้น ชื่อว่าลิปิการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

เสมียนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อกฺขรจณ, อกฺขรจุญฺจุ**

อักษร ๒ ศัพท์

วณฺณ (วณฺณ ปกาสเน+อ) อักษร. **อตฺโถ วณฺณียติ ปกาสียติ เอเตนาติ วณฺโณ** อักษรที่ใช้เขียนบอกเนื้อความ ชื่อว่าวัณณะ

อกฺขร (น+ขร วินาเส+อ) อักษร. **น ขรตีติ อกฺขโร** อักษรที่ไม่เสื่อมสิ้นไป ชื่อว่าอักขระ. **น ขียตีติ อกฺขโร** อักษรที่ไม่หมดสิ้น (คือใช้เขียนเท่าไรก็ไม่หมด) ชื่อว่าอักขระ (น+ขี ขเย+อร, อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน กฺ, ลบสระหน้า)

อักษรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ลิชน, ลิปิ, ลิขิ.** **ลิปิ**ศัพท์และ**ลิขิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ฉนฺโท นิทานํ คาถานํ อกฺขรา ตาสํ วิยญฺชนํ
นามสนฺนิสิตา คาถา กวิ คาถานมาสโย.[2]

ฉันท์เป็นที่มาของคาถา อักษรทำให้คาถาเหล่านั้นปรากฏ คาถามีบทนามเป็นที่อาศัย นักกวีเป็นผู้ประพันธ์คาถาทั้งหลาย

อุบายชนะศัตรู ๔ อย่าง

เภทาทโย อิเม จตุโร อุปายา สตฺตุวิชยการณานิ อุบาย ๔ อย่าง มีเภทะเป็นต้นเหล่านี้เป็นวิธีทำให้ชนะศัตรู. **สตฺตุวิชยมุปคจฺฉนฺติ เอเตหีติ อุปายา** วิธีแทรกซึมเข้าไปจนชนะศัตรู ชื่อว่าอุปายะ (อุป+อิ คติมฺหิ+อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

เภท (ภิทิ ทฺวิธากรเณ+อ) เภทุบาย, ยุยงให้แตกสามัคคี. **เภทนํ ทฺวิธากรณํ เภโท** การยุยงให้แตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย ชื่อว่าเภทะ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๖๖/๑๘๖ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๗๗/๕๒

เสฺนหราคาปนยนํ สํหาโสปฺปาทนํ ตถา,
สนฺตชฺชนญฺจ เภโทยํ วิญฺญูหิ ติวิโธ มโต.

การยุยงให้แตกแยกกันนี้ ผู้รู้กล่าวว่ามี ๓ อย่าง คือ การนำเอาสิ่งอันเป็นที่รักและหวงแหนออกไป การทำให้เกิดความพอใจ และการคุกคามอย่างหนัก

ทณฺฑ (ทมุ ทมเน+ฑ) ทัณฑุบาย, การทรมาน, การรุกรบ. **ทมนฺติ อเนนาติ ทณฺโฑ** อุบายที่ใช้ทรมาน ชื่อว่าทัณฑะ (อาเทศ มฺ เป็น ณฺ)

สาม (สา ตนุกรเณ+ม) สามุบาย, ค่อยเจรจาทำให้ใจอ่อน. **ปฏิปกฺขวณฺเณ สายตีติ สาโม** อุบายเกลี้ยกล่อมให้ใจอ่อน ชื่อว่าสามะ

ทาน (ทา ทาเน+ยุ) ทานุบาย, การให้บรรณาการ. **ทียเตติ ทานํ** การให้ ชื่อว่าทานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

[๓๔๙] อุปชาโป ตุ เภโท จ ทณฺโฑ ตุ สาหสํ ทโม.

เภทุบาย, เพทุบาย ๒ ศัพท์

อุปชาป (อุป+ชป วจเน+ณ) เภทุบาย, เพทุบาย. **อุปชปตีติ อุปชาโป** การเข้าไปเจรจา ชื่อว่าอุปชาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

เภท (ภิทิ ทฺวิธากรเณ+ณ) เภทุบาย, เพทุบาย. **เภทนํ ทฺวิธากรณํ เภโท** การทำให้แตกแยกเป็น ๒ ฝ่าย ชื่อว่าเภทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

ทัณฑอุบาย ๓ ศัพท์

ทณฺฑ (ทมุ ทมเน+ฑ) ทัณฑอุบาย. **ทมนฺติ อเนนาติ ทณฺโฑ** อุบายสำหรับทรมาน ชื่อว่าทัณฑะ (อาเทศ มฺ เป็น ณฺ)

สาหส (สห+ส) ทัณฑอุบาย, ใช้กำลังพลข่มขู่. **สโห วุจฺจติ พลํ, ตพฺภวํ สาหสํ** กำลังพลท่านเรียกว่าสหะ, ความมีกำลังพลนั้น ชื่อว่าสาหสะ (ทีฆะ อ เป็น อา)

ทม (ทม ทมเน+อ) ทัณฑอุบาย. **ทมนํ ทโม** การทรมาน(หรือข่มขู่) ชื่อว่าทมะ. อุบายอีก ๒ อย่าง คือ **สามอุบาย** จะกล่าวในสุททวรรค และ **ทานอุบาย** จะกล่าวในพราหมณวรรคข้างหน้า

[๓๕๐] สามฺยมจฺโจ สขา โกโส ทุคฺคญฺจ วิชิตํ พลํ
รชฺชงฺคานีติ สตฺเตเต สิยุํ ปกติโยปิ จ.

องค์ประกอบของราชธานี ๗ อย่าง

เอเต สตฺต รชฺชงฺคา อิติ องค์ของราชธานีมี ๗ อย่างเหล่านี้ คือ **สามี** พระราชาผู้ปกครองเมือง, **อมัจจะ** อำมาตย์, **สขะ** พระราชามหามิตร, **โกสะ** เรือนคลัง, **ทุคคะ** ป้อม (คู, ประตู,

หอรบ), **วิชิตะ** แว่นแคว้น, **พละ** กองพล, **ปกติ** ประชาชนทั้งหลาย

ปรมฺปโรปการิตฺตา รชฺชสฺสงฺคานิ ทั้ง ๗ อย่าง ชื่อว่าองค์ประกอบของราชธานี เพราะกระทำอุปการะสืบๆ กันไป

คัมภีร์กามนทกียนีติสาระกล่าวว่า

สามฺยมจฺจญฺจ รฏฺฐญฺจ ทุคฺคํ โกโส พลํ สขา,
ปรมฺปโรปการีทํ สตฺตงฺคํ รชฺชมุจฺจเต.[1]

ราชธานีมีองค์ประกอบที่ทำสืบกันมา ๗ อย่างนี้ คือ พระราชา อำมาตย์ ประเทศราช กำแพงเมือง เรือนคลัง กำลังพล และราชพันธมิตร

[๓๕๑] ปภาวุสฺสาหมนฺตานํ วสา ติสฺโส หิ สตฺติโย
ปภาโว ทณฺฑโช เตโช ปตาโป ตุ จ โกสโช.

ปภาวุสฺสาหมนฺตานํ วสา ติสฺโส หิ สตฺติโย อำนาจมี ๓ อย่าง คือ ปภวสัตติ อำนาจเกิดจากเรือนคลัง, อุสสาหสัตติ อำนาจเกิดจากกำลังพล, มันตสัตติ อำนาจเกิดจากปัญญาของผู้นำ

อำนาจ, เดช ๒ อย่าง

ปภาว (ป+ภู สตฺตาายํ+อ) อำนาจ, เดช. **ปภาโว ทณฺฑโช เตโช** เดชที่เกิดจากพระราชอาญา ชื่อว่าปภาวะ. **ปกาเรน ทณฺเฑน ภวติ ปวตฺตตีติ ปภาโว** ผู้ต้องด้วยอาชญา ชื่อว่าปภาวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

ปตาป (ป+ตป สนฺตาเป+ณ) อำนาจ, เดช. **ปตาโป โกสโช เตโช** เดชเกิดจากเรือนคลัง ชื่อว่าปตาปะ. **ปกาเรน โกเสน ตาเปตีติ ปตาโป** ผู้ให้ผู้อื่นเดือดร้อนเพราะเรือนคลัง ชื่อว่าปตาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๓๕๒] มนฺโต จ มนฺตนํ โส ตุ จตุกฺกณฺโณ ทฺวิโคจโร
ติโกจโร ตุ ฉกฺกณฺโณ รหสฺสํ คุยฺหมุจฺจเต.

มันตสัตติ, อำนาจเกิดจากปัญญาของผู้นำ ๒ ศัพท์

มนฺต (มน ญาเณ+ต) ความลับ, อำนาจเกิดจากปัญญาของผู้นำ. **มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา, สา เอตสฺมึ วิชฺชติ ตาย นิปฺผาเทตพฺพตฺตาติ มนฺโต** ปัญญาท่านเรียกว่ามันตา, ปัญญานั้นมีอยู่ เพราะเป็นปัญญาที่ช่วยให้ทำอะไรสำเร็จได้ จึงชื่อว่ามันตะ. **มนติ เอเตนาติ มนฺโต** ปัญญาเครื่องรู้ ชื่อว่ามันตะ

---

๑ กามนฺทกีย. ๔/๑

มนฺตน (มนฺต มนฺตเน+ยุ) ความลับ, อำนาจเกิดจากการปรึกษาความลับ. **มนฺตติ เอเตนาติ มนฺตนํ** ปัญญาเครื่องรู้ ชื่อว่ามันตนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อุคฺเคหิ วา ราชญฺเญหิ วา กิญฺจิเทว มนฺตนํ มนฺเตยฺยํ** [๑] ทรงปรึกษาราชกิจลับอย่างหนึ่งกับมหาอำมาตย์หรือกับราชวงศ์

ความลับที่รู้กันเพียง ๒ คน

จตุกฺกณฺณ (จตุ+กณฺณ) ความลับที่รู้กันเพียง ๒ คน. **โส มนฺโต ทฺวิโคจโร ทฺวินฺนํ ชนานํ วิสยภูโต จตุกฺกณฺโณ นาม** การปรึกษานั้นเป็นวิสัยแห่งคน ๒ คน ชื่อว่าจตุกกัณณะ. **จตฺตาโร กณฺณา เอตฺถาติ จตุกฺกณฺโณ** ในที่มี ๔ หู ชื่อว่าจตุกกัณณะ (ซ้อน กฺ)

ความลับที่รู้กันเพียง ๓ คน

ฉกฺกณฺณ (ฉ+กณฺณ) ความลับที่รู้กันเพียง ๓ คน. **โส มนฺโต ติโคจโร ติณฺณํ ชนานํ วิสยภูโต ฉกฺกณฺโณ นาม** การปรึกษานั้นเป็นวิสัยแห่งคน ๓ คน ชื่อว่าฉักกัณณะ. **ฉ กณฺณา ฉกฺกณฺณา** ๖ หู ชื่อว่าฉักกัณณะ (ซ้อน กฺ)

มนฺโต นาม จตุกฺกณฺโณ วา ฉกฺกณฺโณ วา กตฺตพฺโพ, น ตโต ปรํ ชื่อว่าการปรึกษาความลับควรกระทำเพียง ๔ หู หรือ ๖ หูเท่านั้น ไม่ควรทำกับคนอื่นจากนั้น

ความลับ ๒ ศัพท์

รหสฺส (รห+ส) ความลับ. **รหสิ ภวํ รหสฺสํ** ความลับมีอยู่ในที่ลับ ชื่อว่ารหัสสะ (ซ้อน สฺ). **โส อสทฺธมฺโม คามธมฺโม วสลธมฺโม ทุฏฺฐุลฺโล โอทกนฺติโก รหสฺโส ทฺวยทฺวยสมาปตฺติ**[๒] เมถุนธรรมนั้นเป็นอสัทธรรม เป็นธรรมของชาวบ้าน เป็นธรรมของคนถ่อย ชั่วหยาบ มีการรับเอาน้ำเพื่อความบริสุทธิ์ในที่สุด เป็นความลับที่ถึงระหว่าง ๒ คน

คุยฺห (คุห สํวรเณ+ย) ความลับ. **คุยฺหิตพฺพนฺติ คุยฺหํ** ความลับที่ควรปกปิด ชื่อว่าคุยหะ (กลับ หฺย เป็น ยฺห). **อิทํ ทฺวยํ ตีสุ** ทั้ง ๒ ศัพท์นี้ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **รหสฺโส มนฺโต, รหสฺสา วาจา, รหสฺสํ มนฺตํ**

[๓๕๓] ตีสุ วิวิตฺต วิชน- ฉนฺนา รโห รโหพฺยยํ
วิสฺสาโส ตุ จ วิสฺสมฺโภ ยุตฺตํ ตฺโวปายิกํ ติสุ.

สถานที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ ๕ ศัพท์

วิวิตฺต (วิ+วิจิ วิเวจเน+ต) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. **วิวิจฺจิตฺถาติ วิวิตฺโต** ที่อันสงัดแล้ว ชื่อว่าวิวิตตะ (ลบ จฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ). **เตนหิ ตยา สาริปุตฺต วิวิตฺตํ เสนาสนํ ทาตพฺพํ** [๓] สารีบุตร ถ้าเช่นนั้น เธอควรทำเสนาสนะให้ว่างเงียบสงัดแล้วจึงให้

---

๑ ที.สีล. ๙/๑๖๙/๑๓๓ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๒๕/๑๖๙ ๓ วิ.มหา. ๕/๒๕๗/๓๔๙

วิชน (วิ+ชน) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. **วิคโต ชโน อสฺมาติ วิชโน** ที่ซึ่งปราศจากผู้คน ชื่อว่าวิชนะ. **สุญฺญํ อรญฺญํ วิชนํ วิคาหิย**[๑] เข้าไปสู่ป่าอันว่างเปล่าปราศจากผู้คน

ฉนฺน (ฉท สํวรเณ+ยุ) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. **ฉาเทติ เอตฺถาติ ฉนฺโน** ที่ซึ่งปิดกั้นไว้ ชื่อว่า ฉันนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ ทฺ ที่สุดธาตุ, ลบ อ, ซ้อน นฺ). **ตีสุ** ทั้ง ๓ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

รห (รห จาเค+อ) ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. **วิตฺตมรหตีติ รโห** ที่อันควรสงบ ชื่อว่ารหะ. **รมนฺเต อสฺมินฺติ วา รโห** หรือที่ซึ่งคนยินดี ชื่อว่ารหะ (รห วิเวเก+อ). **รโห นาม จกฺขุสฺส รโห โสตสฺส รโห**[๒] ที่ลับตา ที่ลับหู ชื่อว่าที่ลับ

รโห ที่เงียบสงัด, ที่ปลอดคน, ที่ลับ. คำว่า **อพฺยยํ** ในคาถาแสดงว่า **รโห**ศัพท์เป็นนิบาต

ผู้คุ้นเคย ๒ ศัพท์

วิสฺสาส (วิ+สส ปาณเน+ณ) ผู้คุ้นเคย. **วิเสเสน สสตีติ วิสฺสาโส** ผู้หายใจเป็นพิเศษ (เหมือนหายใจรดกัน) ชื่อว่าวิสสาสะ (ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิเสเสน สาสตีติ วิสฺสาโส** ผู้คุ้นเคยเป็นพิเศษ ชื่อว่าวิสสาสะ (ซ้อน สฺ). **วิสฺสาสปรมา ญาติ**[๓] ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง

วิสฺสมฺภ (วิ+สมฺภ วิสฺสาเส+อ) ผู้คุ้นเคย. **วิสฺสมฺภตีติ วิสฺสมฺโภ** ผู้คุ้นเคย ชื่อว่าวิสสัมภะ (ซ้อน สฺ)

กรรมอันสมควร ๒ ศัพท์

ยุตฺต (ยุช สมาธิมฺหิ+ต) กรรมอันสมควร. **ยุชฺชตีติ ยุตฺตํ** กรรมอันสมควร ชื่อว่ายุตตะ (ลบ ชฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ). **เอกํ เทฺว ภิกฺขา อทาตุํ น ยุตฺตํ**[๔] การไม่ให้ภิกษา ๑ หรือ ๒ ทัพพี ไม่สมควร

โอปายิก (อุป+อิ คติมฺหิ+อิก) กรรมอันสมควร. **อุปคนฺตพฺพนฺติ โอปายิกํ** กรรมอันสมควร ชื่อว่า โอปายิกะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลบสระหน้า). **ตีสุ** ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **โอปายิกนฺติ วา ปฏิรูปนฺติ วา ปสาทิเกน สมฺปาเทหิ**[๕] สมควรแล้ว เหมาะสมแล้ว เธอจงยังข้อปฏิบัติให้ถึงพร้อมด้วยความเลื่อมใสเถิด

กรรมอันสมควรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โอกายิก, โอปยิก, ลพฺภ, ภชมาน, อภินีต, นฺยาย, ญาย**

[๓๕๔] **โอวาโท จานุสิฏฺฐิตฺถี ปุมวชฺเชนุสาสนํ**
อาณา จ สาสนํ เญยฺยํ อุทฺทานํ ตุ จ พนฺธนํ.

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๑๐/๒๖๕ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๗๓๐๓ ๓ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๒๕/๔๒
๔ ที.อฏฺ. ๔/๓๐๘/๒๖๐ ๕ วิ.มหา. ๔/๘๐/๘๓

โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน ๓ ศัพท์

โอวาท (อว+วท วิยตฺติยํ วาจายํ+ณ) โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน. **โอวทนํ โอวาโท** การกล่าวสอน ชื่อว่าโอวาทะ. **สํวรตฺถาย อวมทฺทิตฺวา วทนํ โอวาโท** การกล่าวตักเตือนเพื่อให้ระวัง ชื่อว่าโอวาทะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กุโต ภนฺเต โอวาโท อิทฺโธ ภวิสฺสติ**[๑] ท่านผู้เจริญ โอวาทจักสำเร็จแต่ไหน. **โอวาโท นาม อฏฺฐ ครุธมฺมา**[๒] ครุธรรม (คือปาราชิกสำหรับภิกษุณี) ๘ อย่าง ชื่อว่าโอวาทะ

อนุสิฏฺฐิ (อนุ+สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ+ติ) โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน. **อนุสาสนํ อนุสิฏฺฐิ** การพร่ำสอน ชื่อว่าอนุสิฏฐิ (อาเทศ อา เป็น อิ, สฺต เป็น ฏฺฐ). **อิตฺถี อนุสิฏฺฐิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ตสฺสาหํ วจนํ สุตฺวา อนุสิฏฺฐึ ชเนตฺติยา**[๓] เราฟังคำสั่งสอนของมารดานั้นแล้ว

อนุสาสน (อนุ+สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ+ยุ) โอวาท, การกล่าวสอน, คำสั่งสอน. **อนุสาสิยเต อนุสาสนํ** คำสั่งสอน ชื่อว่าอนุสาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปุมวชฺเช อนุสาสน**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ที่เว้นจากปุงลิงค์. **พุทฺธานํ สาสนํ กโรมิ**[๔] เราจะทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การสั่ง, คำสั่ง, คำสอน ๒ ศัพท์

อาณา (อาณ เปสเน+อ+อา) การสั่ง, คำสั่ง, คำสอน. **อาณติ เปสติ เอตายาติ อาณา** คำสั่งให้ไป ชื่อว่าอาณา (ลบสระหน้า). **ภควโตเยว ปน สา ธมฺมเทสนา รญฺโญ อาณา วิย**[๕] สำหรับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเปรียบเหมือนคำสั่งของพระราชา

สาสน (สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ+ยุ) การสั่ง, คำสั่ง, คำสั่งสอน, ศาสนะ. **สาสิยเตติ สาสนํ** คำสั่งสอนชื่อว่าสาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ทูตสฺส สาสนํ อาโรเจติ**[๖] บอกข่าวสารแก่ทูตไป

คำสั่งมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อววาท, นิทฺเทส, สิฏฺฐิ**

การนัดหมาย, การผูกมัด ๒ ศัพท์

อุทฺทาน (อุ+ทา ทาเน+ยุ) การผูกมัด. **อุทฺทียเตติ อุทฺทานํ** การนัดหมาย ชื่อว่าอุททานะ (ซ้อน ทฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

พนฺธน (พนฺธ พนฺธเน+ยุ) การผูกมัด. **พนฺธียเตติ พนฺธนํ** การผูกมัด ชื่อว่าพันธนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **พนฺธนํ โมเจติ**[๗] เปลื้องพันธนาการได้

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๐๖/๒๖๕ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๕๖/๑๙๓ ๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๓/๔๖๙
๔ วิ.อฏฺ. ๓/๕๘๓ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๗/๘๗/๒๐๖ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๕/๑๔๒
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๙๖/๙๐

[๓๕๕] อาคุ วุตฺตมปราโธ กโร ตุ พลิมุจฺจเต
ปุณฺณปตฺโต ตุฏฺฐิทาโย อุปทา ตุ จ ปาภตํ.

[๓๕๖] ตโถปายนมุกฺโกโจ ปณฺณากาโร ปเหณกํ
สุงฺกํ ตฺวนิตฺถี คุมฺพาทิ- เทยฺยเยถาโย ธนาคโม.

โทษ, ความผิด, บาป, อกุศล ๒ ศัพท์

อาคุ (อป+คมุ คติมฺหิ+ณุ) โทษ, ความผิด, บาป, อกุศล. **อปคจฺฉนฺติ อเนนาติ อาคุ** โทษที่ทำให้ปราศจากความดี ชื่อว่าอาคุ (ลบ ป ของ อป, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **นปุํสเก วุตฺตํ อาคุ**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในนปุงสกลิงค์. **อาคุ วุจฺจติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา**[๑] บาปอกุศลธรรมท่านเรียกว่าอาคุ

อปราธ (อป+ราธ สํสิทฺธิมฺหิ+อ) โทษ, ความผิด, บาป, อกุศล. **อปคโต ราโธ เอเตนาติ อปราโธ** โทษเป็นเหตุให้ปราศจากความยินดี ชื่อว่าอปราธะ. **อตฺตโน เจ หิ วาทสฺส อปราธํ วิชานิยา**[๒] หากว่าท่านรู้ความผิดแห่งวาทะของตน

ภาษี, อากร, ส่วย ๒ ศัพท์

กร (กิร วิกิรเณ+อ) ภาษี, อากร, ส่วย. **ติมิรํ กิรตีติ กโร** ภาษีที่จ่ายไปสู่ที่มืด (ภาษีเถื่อน) ชื่อว่า กระ (อาเทศ อิ เป็น อ)

พลิ (พล ปาณเน+อิ) ภาษี, อากร, ส่วย. **พลนฺติ ชีวนฺติ เอเตนาติ พลิ** ภาษีที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าพลิ. **รญฺญา อาณาปิตํ พลึ สพฺเพ กโรนฺตูติ**[๓] ซึ่งภาษีที่พระราชาบังคับว่าทุกคนต้องทำ. **ภาคเธยฺย**ศัพท์ก็แปลว่าภาษี

รางวัล, สินน้ำใจ, ค่าตอบแทน ๒ ศัพท์

ปุณฺณปตฺต (ปุณฺณ+ปตฺต) รางวัล, สินน้ำใจ, ค่าตอบแทน. **มโนรถปุณฺณตฺตา ปตฺตพฺโพ ภาโค ปุณฺณปตฺโต** ส่วนที่ควรได้ เพราะยังความปรารถนาให้เต็ม ชื่อว่าปุณณปัตตะ. **อหํ อุปาเยน อิมสฺส ภิกฺขุโน ปุณฺณปตฺตํ น ทเทยฺยํ**[๔] เราจะใช้อุบายไม่ให้ค่าตอบแทนแก่ภิกษุรูปนี้

ตุฏฺฐิทาย (ตุฏฺฐิ+ทาย) รางวัล, สินน้ำใจ, ค่าตอบแทน. **ตุสฺสานํ ตุฏฺโฐ, โส อสฺสตฺถีติ ตุฏฺฐี, เตน ทาตพฺโพ ทาโย ตุฏฺฐิทาโย** ความยินดี ชื่อว่าตุฏฐะ (ตุส สนฺโตเส+ต, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ), ผู้มีความยินดีนั้น ชื่อว่าตุฏฐี (ตุฏฺฐ+อี, ลบสระหน้า), รางวัลที่บุคคลผู้ยินดีพึงให้ ชื่อว่าตุฏฐิทายะ. **มหาสตฺตสฺส ถุตึ กตฺวา ตุฏฺฐิทายํ ทาตุกาโม**[๕] ทำการสรรเสริญแล้วประสงค์จะให้ค่าตอบแทนแก่พระมหาสัตว์

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๓/๒๔๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๕๘/๒๔ ๓ มิลินฺท. ๒๐๒
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๘/๔๘๘ ๕ ชา.อฏฺ. ๓๙/๑๕๙

เครื่องบรรณาการ, สินบน, สินจ้าง ๖ ศัพท์

อุปทา (อุป+ทา ทาเน+อ+อา) เครื่องบรรณาการ, สินบน, สินจ้าง. **อุปคนฺตฺวา ทาตพฺพาติ อุปทา** บรรณาการที่ควรเข้าไปให้ ชื่อว่าอุปทา (ลบสระหน้า)

ปาภต (ป+อา+ภร ภรเณ+ต) เครื่องบรรณาการ, สินบน, สินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. **ปตฺเถนฺเตหิ อาภรียเต อานียเตติ ปาภตํ** เครื่องบรรณาการที่ผู้ปรารถนานำมา ชื่อว่าปาภตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ราชา ปาภตํ อนุปฺปเทตุ**[๑] ขอพระราชาจงพระราชทานเบี้ยเลี้ยง

อุปายน (อุป+อิ คติมฺหิ+ยุ) เครื่องบรรณาการ, สินบน, สินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. **อุเปยฺยเตติ อุปายนํ** เครื่องบรรณาการที่บุคคลนำเข้าไป ชื่อว่าอุปายนะ. **อุปคจฺฉติ เยนาติ วา อุปายนํ** หรือ สินบนที่นำเข้าไป ชื่อว่าอุปายนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **ยํ ยํ อุปายนํ อานียติ**[๒] นำมาซึ่งเครื่องบรรณาการใดๆ

อุกฺโกจ (อุ+กุจ สงฺโกจเน+ณ) เครื่องบรรณาการ, สินบน, สินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. **วิคโต โกโจ เอเตนาติ อุกฺโกโจ** สินบนอันปราศจากกำบัง (จ่ายสินบนอย่างเปิดเผย) ชื่อว่าอุกโกจะ (ซ้อน กฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **วินิจฺฉยกานํ อุกฺโกจํ ทตฺวา กูฏสกฺขึ โอตาเรตฺวา อารามสฺสามิกํ ชินาติ**[๓] ติดสินบน แก่ทนายความแล้วขอร้องให้เป็นพยานโกงเอาชนะเจ้าของสวนได้

ปณฺณาการ (ปณฺณสทฺทูปปท+อา+กร กรเณ+ณ) เครื่องบรรณาการ, สินบน, สินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. **ปณฺเณน สตฺถปณฺเณน สทฺธึ อากรียเต อานียเตติ ปณฺณากาโร** เครื่องบรรณาการที่เขานำมาพร้อมด้วยหนังสือ(คัมภีร์ว่าด้วยศาสตร์อย่างหนึ่ง) ชื่อว่าปัณณาการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ปหิณิ ฉตฺตํ จามรํ ขคฺคํ โมลิรตนํ ปาทุกํ อญฺญญฺจ อภิเสกตฺถาย พหุวิธํ ปณฺณาการํ**[๔] ส่งเครื่องบรรณาการไปมีฉัตร พัดหางจามรี พระขรรค์ ชฎาแก้ว ฉลองพระบาท และของอย่างอื่นอีกหลายอย่างเพื่อการอภิเษก

ปเหณก (ป+หิ คติมฺหิ+ยุ+ก) เครื่องบรรณาการ, สินบน, สินจ้าง, เบี้ยเลี้ยง. **ปหิณนฺติ อเนนาติ ปเหณกํ** บรรณาการที่ให้ส่งไป ชื่อว่าปเหณกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณฺ, ลบ อ). **ปเหณกสกฺการาทิเภทํ ทินฺนทานํ**[๕] ทานที่เขาให้มีหลายชนิด เช่น เครื่องบรรณาการ และเครื่องสักการะเป็นต้น

เครื่องบรรณาการมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปเทสน, อุปคฺคยฺห, อุปหาร**

เหมํ สีหาสนํ เวสํ	วุตฺตํ ภทฺทาสนํ ตถา,
อุปายนมุปคฺคยฺหํ	ปาภตญฺโจปทา ถิยํ.[๖]

อุปายน อุปคฺคยฺห ปาภต อุปทา ทั้ง ๔ ศัพท์ แปลว่าเครื่องบรรณาการ

---

๑ ที.สีล. ๙/๒๐๖/๑๗๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๙/๕๘ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๔๑๐
๔ วิ.อฏฺ. ๑/๗๕ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๙/๒๒๕/๑๖๘ ๖ อมรมาลาสิโกกาทุธ

ท่านกล่าวว่ามีทองคำแท่ง บัลลังก์สิงห์ทอง เครื่องแต่งกาย และผ้าปูลาดชั้นดี, **อุปทา**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์

ภาษี, ภาษีผ่านด่าน, ส่วย, อากร

สุงฺก (สุงฺก คมเน+อ) ภาษี, ภาษีผ่านด่าน, ส่วย, อากร. **คุมฺพาทิเทยฺโย คุมฺพฆฏาทิโก เทยฺโย สุงฺกํ** ภาษีอันบุคลพึงให้ในที่เก็บภาษีมีท่าน้ำและด่านเป็นต้น ชื่อว่าสุงกะ. **สุงฺกติ อเนนาติ สุงฺกํ** ภาษีที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าสุงกะ. **อนีตฺถี สุงฺก**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **คุมฺโพ นาม ชลถลมคฺคาทีสุ ลทฺธพฺพภาโค, ตถา ฆฏฺโฏปิ** ภาษีอันเป็นส่วนที่ควรได้ที่ท่าน้ำ บนฝั่ง และที่ถนนเป็นต้น ชื่อว่าคุมพะ แม้ฆัฏฏะก็เหมือนกัน. **สุงฺกฆาตํ นาม รญฺญา ฐปิตํ โหติ ปพฺพตขณฺเฑ วา นทีติตฺเถ วา คามทฺวาเร วา อตฺร ปวิฏฺฐสฺส สุงฺกํ คณฺหนฺตูติ**[๑] ที่ชื่อว่า ด่านภาษี ได้แก่ สถานที่ซึ่งพระราชาทรงตั้งไว้ที่ช่องเขาบ้าง ท่าน้ำบ้าง ประตูหมู่บ้านบ้าง ด้วยทรงกำหนดว่า จงเก็บภาษีผู้เข้าไปในสถานที่นั้น

กำไร ๒ ศัพท์

อาย (อย คมเน+ณ) กำไร. **อยติ คจฺฉตีติ อาโย** กำไรที่เป็นไป ชื่อว่าอายะ. **อยนฺติ ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ อาโย** กำไรที่ให้พ่อค้าเป็นไปได้ ชื่อว่าอายะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **พาหิเรสุ ชนปเทสุ อาโย สญฺชายติ**[๒] ที่ชนบทนอกเมืองเกิดได้กำไร

ธนาคม (ธน+อาคม) กำไร. **ธนานํ สมฺปตฺตกาเล อาคโม ธนาคโม** การมาของทรัพย์เมื่อถึงเวลา ชื่อว่าธนาคมะ (ลบสระหน้า)

[๓๕๗] อาตปตฺตํ ตถา ฉตฺตํ รญฺญํ ตุ เหมมาสนํ
สีหาสนํ อโถ วาล- พีชนีตฺถี จ จามรํ.

ร่ม, ฉัตร ๒ ศัพท์

อาตปตฺต (อาตปสทฺทูปปท+ตา รกฺขเณ+อ) ร่ม, ฉัตร. **อาตปโต สุริยาโลกโต เอตายตีติ อาตปตฺตํ** ร่มที่รักษาคนจากแสงแดด ชื่อว่าอาตปัตตะ (ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า)

ฉตฺต, ฉตฺร (ฉท อปวารเณ+ต,ตฺรณฺ) ร่ม, ฉัตร. **ฉาทยตีติ ฉตฺตํ, ฉตฺรํ** ร่มที่กั้น ชื่อว่าฉัตตะและฉัตระ (ลบ ทฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ, ลบ ณฺ ของปัจจัย). **ฉตฺตํ นาม ตีณี ฉตฺตานิ เสตจฺฉตฺตํ กิลญฺชจฺฉตฺตํ ปณฺณจฺฉตฺตํ** [๓] ร่ม ๓ อย่าง คือ ร่มขาว(เศวตฉัตร) ร่มไม้ไผ่สาน และร่มใบไม้ ชื่อว่าฉัตร

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๐/๙๖ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๘๕/๘๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๘๕๘/๕๕๙

บัลลังก์สิงห์ทอง

สีหาสน (สีห+อาสน) บัลลังก์สิงห์ทอง. **เหมํ สุวณฺณขจิตํ รญฺญํ ราชูนํ อาสนํ สีหาสนาขยํ** บัลลังก์ของพระราชาที่ช่างเดินลายด้วยเส้นทองคำ ท่านเรียกว่าสีหาสนะ. **สีหากติปฺปธานตฺตา สีหากติปฺปธานํ อาสนนฺติ สีหาสนํ** ที่นั่งที่ช่างทำเป็นรูปสิงห์เป็นลายพื้น ชื่อว่าสีหาสนะ. **สีหาสนํ สีหโสปาณํ การิตํ** [๑] ให้ทำที่นั่งและบันไดเป็นรูปสิงห์

พัดหางจามรี ๒ ศัพท์

วาลพีชนี, วาลวีชนี, พาลวีชนี (วาล+พีชนี) พัดหางจามรี. **วาเลน กตา พีชนี วาลพีชนี** พัดที่ทำด้วยขนหางจามรี ชื่อว่าวาลพีชนี (อาเทศ ว เป็น พ และ พ เป็น ว บ้าง). **อิตฺถี วาลพีชนี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **วาลวีชนี อุณฺหีสํ มณิ ปตฺโต สุมนทามํ** [๒] พัดหางจามรี กรอบหน้า แก้วมณี ปีกนก พุ่มดอกมะลิ

จามร (จามรี+ณ) พัดหางจามรี. **จมโร มิโค, ตสฺเสทํ จามรี** จมระแปลว่าสัตว์ชนิดหนึ่งคือกระทิงหิมาลัย, จามรีนี้เป็นชื่อของสัตว์ชนิดนั้น. **จามรีโลเมหิ กตํ จามรํ** พัดทำด้วยขนของจามรี ชื่อว่าจามระ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

[๓๕๘] ขคฺโค จ ฉตฺตมุณฺหีสํ ปาทุกา วาลพีชนี
อิเม กกุธภณฺฑานิ ภวนฺติ ปญฺจ ราชูนํ.

เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง

เครื่องราชกกุธภัณฑ์มี ๕ อย่างเหล่านี้ คือ **ขัคคะ** พระขรรค์ (ดาบ ๒ คม), **ฉัตตะ** เศวตฉัตร, **อุณหีสะ** อุณหิส (กรอบหน้า, มงกุฎ), **ปาทุกา** ฉลองพระบาท (รองเท้า), **วาลพีชนี** พัดหรือแส้หางจามรี. **รญฺโญ คมนกาเล สทา อาทาตพฺพโต กกุธานิ จ ตานิ ราชธนตฺตา ภณฺฑานิ เจติ กกุธภณฺฑานิ** ชื่อว่ากกุธะ เพราะควรน้อมเกล้าถวายในเวลาขึ้นครองราชสมบัติ และชื่อว่าภัณฑะ เพราะเป็นทรัพย์ของพระราชา จึงได้ชื่อว่ากกุธภัณฑ์

นิกฺขิปฺป ปญฺจ กกุธานิ กาสีนํ รฏฺฐวฑฺฒโน
พาลวีชนึ อุณฺหีสํ ขคฺคฉตฺตญฺจุปาหนํ.[๓]

พระเจ้ารัฏฐวัฑฒน์สละเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง แก่พระเจ้ากาสี คือ พัดวาลพีชนี พระอุณหิส พระขรรค์ เศวตฉัตร และฉลองพระบาท

[๓๕๙] ภทฺทกุมฺโภ ปุณฺณกุมฺโภ ภิงฺคาโร ชลทายโก
หตฺถิสฺสรถปตฺตี ตุ เสนา หิ จตุรงฺคินี.

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๒๙๔/๒๖๒ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๓๕/๔๐ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๒/๑๐๙

หม้อน้ำเต็ม ๒ ศัพท์

ภทฺทกุมฺภ (ภทฺท+กุมฺภ) หม้อน้ำเต็ม. **ชลปุณฺณตฺตา ภทฺโท กลฺยาโณ กุมฺโภ ภทฺทกุมฺโภ** หม้อน้ำอันเจริญ เพราะเต็มด้วยน้ำ ชื่อว่าภัททกุมภะ

ปุณฺณกุมฺภ (ปุณฺณ+กุมฺภ) หม้อน้ำเต็ม. **ปุณฺโณ กุมฺโภ ปุณฺณกุมฺโภ** หม้อน้ำอันเต็ม ชื่อว่าปุณณกุมภะ

สตฺตสตสหสฺสานิ ปุณฺณกุมฺภานิ การยึ
รตเนหว ปุณฺณานิ ปูชนตฺถาย มเหสิโน.[๑]

เราทำหม้อให้บริบูรณ์ด้วยรัตนะล้วนถึง ๗ แสนใบ เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า

เต้าน้ำทองคำ, เหยือกน้ำ ๒ ศัพท์

ภิงฺคาร (ภร ภรเณ+อาร) เต้าน้ำทองคำ, เหยือกน้ำ. **อุทกํ ภรติ ทธาตีติ ภิงฺคาโร** เต้าที่ทรงไว้ซึ่งน้ำ ชื่อว่าภิงคาระ (อาเทศ ภร เป็น ภิงฺค). **เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา วาเมน หตฺเถน ภิงฺคารํ คเหตฺวา**[๒] ทรงห่มผ้าอุตตราสงค์เฉวียงพระอังสะถือเต้าน้ำทองคำด้วยพระหัตถ์ซ้าย

ชลทายก (ชลสทฺทูปปท+ทา ทาเน+ย+ก) เต้าน้ำทองคำ, เหยือกน้ำ. **ชลํ ททาตีติ ชลทายโก** เหยือกที่ให้น้ำ ชื่อว่าชลทายกะ

เต้าน้ำมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กรก, กุณฺฑิกา**

องค์ประกอบของกองทัพ ๔ อย่าง

หตฺถิสฺสรถปตฺติ เสนา จตุรงฺคินี กองทัพมีองค์ ๔ คือพลช้าง พลม้า พลรถและพลเดินเท้า. **หตฺถี จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติ จ, เตสํ สมูโห หตฺถิสฺสรถปตฺติ จตุรงฺคินี เสนาตฺยุจฺจเต** พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า การรวมกันของกำลังพลเหล่านั้น ชื่อว่าจตุรังคินีเสนา ที่มีพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า. **จตฺตาริ องฺคานิ ยสฺสํ สํวิชฺชนฺติ สา จตุรงฺคินี** กองทัพที่มีองค์ ๔ ชื่อว่าจตุรังคินี

เสนา นาม หตฺถี อสฺสา รถา ปตฺตี, ทฺวาทสปุริโส หตฺถี, ติปุริโส อสฺโส, จตุปุริโส รโถ, จตฺตาโร ปุริสา สรหตฺถา ปตฺติ[๓] พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ชื่อว่าเสนา (กองทัพ), พลช้างมีบุรุษ ๑๒ คน พลม้ามีบุรุษ ๓ คน พลรถมีบุรุษ ๔ คน และพลเดินเท้ามีบุรุษถือลูกศร ๔ คน (ต่อ ๑ หมู่)

[๓๖๐] กุญฺชโร วารโณ หตฺถี มาตงฺโค ทฺวิรโท คโช
นาโค ทฺวิโป อิโภ ทนฺตี ยูถเชฏฺโฐ ตุ ยูถโป.

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๗/๓๕๒ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๖/๖๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๔/๓๗๕

ช้าง ๑๐ ศัพท์

กุญฺชร (กุญฺช+ร) ช้าง. **กุญฺโช หนุ ทนฺโต จ, ตํโยคา กุญฺชโร** กุญชะ แปลว่า คางและงา, ช้างชื่อว่ากุญชระ เพราะมีคางและงานั้น. **กุํ ปถวึ ชราเปตีติ วา กุญฺชโร** หรือช้างที่ยังพื้นดินให้เสื่อม ชื่อว่ากุญชระ (กุํสทฺทูปปท+ชร วโยหานิมฺหิ+อ, ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **กุญฺเช วา คิริกูเฏ รมตีติ กุญฺชโร** หรือช้างที่ยินดีอยู่บนยอดเขากุญชะ ชื่อว่ากุญชระ (กุญฺชสทฺทูปปท+ รมุ รมเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **โกญฺจนาทํ นทนฺโต วา จรตีติ กุญฺชโร** หรือช้างที่เที่ยวบันลือเสียงกึกก้อง ชื่อว่ากุญชระ (โกญฺจ-สทฺทูปปท+จร จรเณ+อ, อาเทศ โอ เป็น อุ, ลบ จ ที่สุดบท, อาเทศ จ ต้นธาตุเป็น ช). **กุํ วา ปถวึ ตทาฆาเตน ชยตีติ กุญฺชโร** หรือช้างที่ชนะแผ่นดินโดยการอาฆาตทุกเวลา จึงชื่อว่ากุญชระ (กุํสทฺทูปปท+ชิ ชเย+ร, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, อิ เป็น อ). **กุญฺชโร สฏฺฐิหายโน คมฺภีรํ โปกฺขรณึ โอคาเหตฺวา**[๑] ช้างตัวที่มีอายุ ๖๐ ปี ดำดิ่งลงยังสระโบกขรณีที่มีน้ำลึก

วารณ (วาร วารเณ+ยุ) ช้าง. **ปรพลํ วารยตีติ วารโณ** ช้างที่ต้านทานกำลังของช้างตัวอื่นได้ ชื่อว่าวารณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **โกญฺจํ นทติ วารโณ**[๒] ช้างบันลือเสียงกึกก้อง

หตฺถี (หตฺถ+ณี) ช้าง. **หตฺถโยคา หตฺถี** ช้างชื่อว่าหัตถี เพราะมีงวง (ลบ ณฺ และสระหน้า). **จตุปฺปทํ นาม หตฺถี อสฺสา โอฏฺฐา โคณา คทฺรภา ปสุกา**[๓] ช้าง ม้า อูฐ โค ลา และปศุสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสัตว์ ๔ เท้า

มาตงฺค (มตงฺค+ณ) ช้าง. **มตงฺคสฺส อิสิโน อปจฺจํ มาตงฺโค** ช้างลูกของมตังคฤษี ชื่อว่ามาตังคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **มหนฺตํ องฺคํ สรีรเมตสฺสาติ วา มาตงฺโค** หรือช้างที่มีร่างกายใหญ่โต จึงชื่อว่ามาตังคะ (มหนฺต+องฺค+ณ, ลบ หนฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ยทา ทกฺขสิ มาตงฺคํ กุญฺชรํ สฏฺฐิหายนํ**[๔] เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นช้างตัวที่มีอายุ ๖๐ ปี

ทฺวิรท (ทฺวิ+รท) ช้าง. **เทฺว รทา ทนฺตา อสฺสตฺถีติ ทฺวิรโท** ช้างที่มี ๒ งา ชื่อว่าทวิรทะ

คช (คช สทฺเท+อ) ช้าง. **คชตีติ คโช** ช้างที่ร้องคำราม ชื่อว่าคชะ. **ฉพฺพิสาณํ คชํ เสตํ อทฺทสํ สุปิเน อหํ**[๕] ข้าพเจ้าฝันเห็นช้างเผือกงามีรัศมี ๖ ประการ

นาค (นค+ณ) ช้าง. **นโค ปพฺพโต, โส วิย ทิสฺสตีติ นาโค** นคะแปลว่าภูเขา, ช้างที่คนมองเห็นเป็นเหมือนภูเขา จึงชื่อว่านาคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เอโก จเร มาตงฺครญฺเญว นาโค**[๖] พึงเที่ยวไปในป่าแต่ผู้เดียวดุจช้างมาตังคะ

ทฺวิป (ทฺวิสทฺทูปปท+ปา ปาเน+อ) ช้าง. **กเรน มุเขน จาติ ทฺวีหิ ปิวตีติ ทฺวิโป** ช้างที่ดื่มน้ำด้วยงวงและปากทั้ง ๒ ชื่อว่าทวิปะ

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๙๔/๔๒๔ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๔๐/๔๔๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๒/๙๗
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๗๗/๓๗๔ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๓๒/๔๙๑ ๖ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖

อิภ (อิ คมเน+ภ) ช้าง. **เอติ คจฺฉตีติ อิโภ** ช้างตัวเที่ยวไป ชื่อว่าอิภะ

ทนฺตี (ทนฺต+ณี) ช้าง. **ทนฺตโยคา ทนฺตี** ช้างชื่อว่าทันตี เพราะมีงา. **นาโคว กุญฺชโร ทนฺตี เอวํ พุทฺธา ทุราสทา**[๑] พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงเกี่ยวเนื่องด้วยหมู่คณะ ดุจช้างงายาว

ช้างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สฏฺฐิหายน, ทนฺตาวล, อเนกป, มตงฺคช, กรี, ถมฺเภรม, ปทฺมี, มหามิค, ปีลุ, สินฺธุร, ทีฆมารุต, ราชีว, ชลกกฺข, นิลฺลร, กรฏี, วรงฺค, สุปฺปกณฺณ**

ช้างจ่าโขลง, พญาช้าง ๒ ศัพท์

ยูถเชฏฺฐ (ยูถ+เชฏฺฐ) ช้างจ่าโขลง, พญาช้าง. **วนกรีนํ โย ยูถเชฏฺโจ** เจ้าแห่งช้างป่า ชื่อว่ายูถเชฏฐะ. **โส สยูถานํ เชฏฺฐตฺตา ยูถเชฏฺโจ** เจ้าแห่งช้างป่านั้น ชื่อว่ายูถเชฏฐะ เพราะเป็นตัวที่ประเสริฐที่สุดแห่งฝูงของตน

ยูถป (ยูถสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+อ) ช้างจ่าโขลง, พญาช้าง. **สยูเถ ปาติ รกฺขตีติ ยูถโป** ช้างที่ปกป้องฝูงของตน ชื่อว่ายูถปะ (ลบสระหน้า)

[๓๖๑] กาฬวก คงฺเคยฺยา ปณฺฑรตมฺพา จ ปิงฺคโล คนฺโธ
มงฺคลเหโมโปสถ- ฉทฺทนฺตา คชกุลานิ เอตานิ.

ช้างมี ๑๐ ตระกูล

กาฬาวกญฺจ คงฺเคยฺยํ ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ
คนฺธมงฺคลเหมญฺจ อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทส.

เอเตสญฺจ กาฬาวโก ทสนฺนํ ปุริสานํ พลํ ธาเรติ, คงฺเคยฺโย ทสนฺนํ กาฬาวกานํ เอวํ ยาวฉทฺทนฺตา เนตพฺโพ, สมฺมาสมฺพุทฺโธ ปน ทสนฺนํ ฉทฺทนฺตานํ พลํ ธาเรติ เตเนว ภาวา กาฬาวกหตฺถคณนาย โกฏิสหสฺสพลํ ธาเรติ ปุริสคณนาย ทสนฺนํ ปุริสโกฏิสหสฺสานํ พลํ[๒] ตระกูลช้างมี ๑๐ ตระกูลเหล่านี้ คือ กาฬาวกะ คังเคยยะ ปัณฑระ ตัมพะ ปิงคละ คันธะ มังคละ เหมะ อุโปสถะ และ ฉัททันตะ

บรรดาตระกูลช้างทั้ง ๑๐ นั้น ช้างกาฬาวกะทรงไว้ซึ่งกำลังของบุรุษ ๑๐ คน ช้างคังเคยยะทรงไว้ซึ่งกำลังของช้างกาฬาวกะ ๑๐ เชือก พึงคูณขึ้นไปอย่างนี้จนถึงช้างฉัททันตะ, ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมทรงไว้ซึ่งกำลังของช้างฉัททันต์ ๑๐ เชือก เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงไว้ซึ่งกำลังของช้างกาฬาวกะโดยนับคูณกันเป็น ๑ พันโกฏิเชือก (หนึ่งหมื่นล้านเชือก) เท่ากับทรงไว้ซึ่งกำลังของบุรุษโดยนับคูณเป็น ๑ หมื่นโกฏิคน (หนึ่งแสนล้านคน)

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๗๒/๗๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๘/๗๕

ชื่อตระกูลช้าง ๑๐ ตระกูล

กาฬาวก (กลมฺพ สทฺเท+ณฺวุ) ตระกูลช้างกาฬาวกะ. **กลมฺพเต สทฺทายเตติ กาฬาวโก** ช้างที่ร้อง ชื่อว่ากาฬาวกะ (ลบ มฺ, อาเทศ ล เป็น ฬ, พ เป็น ว, ณฺวุ เป็น อก, ทีฆะ อ เป็น อา)

คงฺเคยฺย (คงฺคา+เณยฺย) ตระกูลช้างคังเคยยะ. **คงฺคายํ ชาโต คงฺเคยฺโย** ช้างที่เกิดในลุ่มแม่น้ำคงคา ชื่อว่าคังเคยยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ปณฺฑร (ปณฺฑร+ณ) ตระกูลช้างปัณฑระ. **ปณฺฑรวณฺณตาย ปณฺฑโร** ช้างชื่อว่าปัณฑระ เพราะเป็นช้างเผือก (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ตมฺพ (ตมฺพ+ณ) ตระกูลช้างตัมพะ. **วณฺณวเสน ตมฺพวณฺณตาย ตมฺโพ** ช้างชื่อว่าตัมพะ เพราะเป็นช้างมีผิวสีน้ำตาล (ลบ ณฺ)

ปิงฺคล (ปิงฺคล+ณ) ตระกูลช้างปิงคละ. **ปิงฺคลวณฺณตาย ปิงฺคโล** ช้างชื่อว่าปิงคละ เพราะเป็นช้างสีน้ำตาล(เหมือนช้างตัมพะ) (ลบ ณฺ และสระหน้า)

คนฺธ (คนฺธ+ณ) ตระกูลช้างคันธะ. **คนฺธยุตฺตตาย คนฺโธ** ช้างชื่อว่าคันธะ เพราะเป็นช้างมีกลิ่นแรง (ลบ ณฺ และสระหน้า)

มงฺคล (มงฺค คมเน+ล) ตระกูลช้างมังคละ. **โสภนคมนยุตฺตตาย มงฺคโล** ช้างชื่อว่ามังคละ เพราะเป็นช้างที่มีการเดินงดงาม

เหม (เหม+ณ) ตระกูลช้างเหมะ. **เหมวณฺณตาย เหโม** ช้างชื่อว่าเหมะ เพราะเป็นช้างมีสีทอง (ลบ ณฺ และสระหน้า)

อุโปสถ (อุโปสถ+ณ) ตระกูลช้างอุโปสถะ. **อุโปสถกุเล ชาตตฺตา อุโปสโถ** ช้างชื่อว่าอุโปสถะ เพราะเป็นช้างที่เกิดในตระกูลอุโปสถะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **อุปคนฺตฺวา อรโย อุสตีติ วา อุโปสโถ** หรือช้างที่เข้าไป(ในสงคราม) แล้วอดทนต่อข้าศึก จึงชื่อว่าอุโปสถะ (อุป+อุส สหเน+ถ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า)

ฉทฺทนฺต (ฉทฺทนฺต+ณ) ตระกูลช้างฉัททันตะ. **ฉพฺพณฺณทนฺตตาย ฉทฺทนฺโต** ช้างชื่อว่าฉัททันตะ เพราะเป็นช้างที่งามี ๖ สี (ลบ ณฺ)

[๓๖๒] กฬโภ เจว ภิงฺโกถ ปภินฺโน มตฺต คชฺชิตา
หตฺถิฆฺตา ตุ คชตา หตฺถินี ตุ กเรณุกา.

ช้างรุ่น, ช้างหนุ่ม, ช้างพลาย ๒ ศัพท์

กลภ, กฬภ (กล สงฺขฺยาเน+อภ) ช้างรุ่น, ช้างหนุ่ม, ช้างพลาย. **ปญฺจวสฺสานิ ยาว กลโภ**

ช้างเล็กจนถึงช้างมีอายุ ๕ ปี ชื่อว่ากลภะ. **กลโภ เอว กฬโภ** กลภะนั่นแหละ ชื่อว่ากฬภะ (อาเทศ ล เป็น ฬ)

ภิงฺก (ภร ภรเณ+อ) ช้างรุ่น, ช้างหนุ่ม, ช้างพลาย. **มาตาปิตูหิ ภริตพฺพตฺตา ภิงฺโก** เพราะเป็นช้างที่พ่อแม่ยังเลี้ยงดู จึงชื่อว่าภิงกะ (อาเทศ ภร เป็น ภิงฺก). **กริสาวก**ศัพท์ก็แปลว่าช้างรุ่น

ช้างตกมัน ๓ ศัพท์

ปภินฺน (ปภินฺน+ณ) ช้างตกมัน. **ทานํ ปภินฺโน, ปภินฺโน อสฺสาติ ปภินฺโน** น้ำมัน ชื่อว่าปภินนะ, ช้างที่มีน้ำมัน ชื่อว่าปภินนะ (ลบ ณ และสระหน้า)

มตฺต (มท อุมฺมาเท+ต) ช้างตกมัน. **มชฺชตีติ มตฺโต** ช้างที่บ้าคลั่ง ชื่อว่ามัตตะ (ลบ ทฺ, ซ้อน ตฺ)

คชฺชิต (คชฺช+อิ+ต) ช้างตกมัน. **คเช ชายตีติ คชฺโช, มโท** น้ำมันที่เกิดในช้าง ชื่อว่าคัชชะ. **โส สญฺชาโต อสฺสาติ คชฺชิโต** ช้างที่มีน้ำมันนั้นเกิดขึ้น ชื่อว่าคัชชิตะ (ลบสระหน้า)

โขลงช้าง, ฝูงช้าง ๒ ศัพท์

หตฺถิฆฏา, หตฺถิฆตา (หตฺถิ+ฆฏา) โขลงช้าง, ฝูงช้าง. **หตฺถีนํ ฆฏา สมูโห หตฺถิฆฏา** ฝูงของช้าง ชื่อว่าหัตถิฆฏา

คชตา (คช+ตา) โขลงช้าง, ฝูงช้าง. **คชานํ สมูโห คชตา** ฝูงของช้าง ชื่อว่าคชตา

ช้างพัง, ช้างตัวเมีย ๒ ศัพท์

หตฺถินี (หตฺถ+อินี) ช้างพัง, ช้างตัวเมีย. **หตฺถโยคา หตฺถินี** ช้างตัวเมีย ชื่อว่าหัตถินี เพราะอยู่คู่กับช้างตัวผู้ (ลบสระหน้า). **หตฺถินี นครา นิกฺขมนฺตี**[๑] ขณะนางช้างเดินออกไปจากนคร

กเรณุกา (กร สทฺเท+อิณุ+ก+อา) ช้างพัง, ช้างตัวเมีย. **ตทา กรโยคา กเรณุกา** ช้างพังชื่อว่ากเรณุกา เพราะอยู่คู่กับช้างพลายทุกเมื่อ (อาเทศ อิ เป็น เอ). **ภทฺทวตี นาม กเรณุกา เอกทิวสํ ปญฺญาสโยชนานิ คจฺฉติ**[๒] ช้างพังชื่อภัททวดีวิ่งไปได้วันละ ๕๐ โยชน์ (๘๐๐ กิโมเมตร)

ช้างพังมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กริณี, เธนุกา, วสา, กเรณุ**

> [๓๖๓] **กุมฺโภ หตฺถิสิโรปิณฺฑา กณฺณมูลํ ตุ จูฬิกา**
> **อาสนํ ขนฺธเทสมฺหิ ปุจฺฉมูลํ ตุ เมจโก.**

กระพองช้าง

กุมฺภ (กสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+อ) กระพองช้าง, โหนก ๒ ก้อนบนหัวช้าง. **หตฺถิสิโรปิณฺฑา หตฺถิโน สิรสิ เทฺว ปิณฺฑา กุมฺภาขฺยา** โหนก ๒ ก้อนบนหัวช้าง ท่านเรียกว่ากุมภะ.

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๙/๒๐๗ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๓๕

เก สิรสิ ภวตีติ กุมฺโภ โหนกที่มีอยู่บนหัวช้าง ชื่อว่ากุมภะ (อาเทศ อ ที่ ก เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **ทฺวินฺนํ ปน กุมฺภานํ มชฺฌิมํ วิทุ นาม** ส่วนร่องที่อยู่กลางกระพองทั้ง ๒ มีชื่อว่าวิทุ (กระหม่อมช้าง)

กกหูช้าง ๒ ศัพท์

กณฺณมูล (กณฺณ+มูล) กกหูช้าง. **ทฺวินฺนํ กณฺณานํ มูลํ กณฺณมูลํ** กกหูทั้ง ๒ ข้าง ชื่อว่ากัณณมูละ

จูฬิกา (จูฬ นิมชฺชเน+ณฺวุ+อา) กกหูช้าง. **จูฬตีติ จูฬิกา** กกหูช้างที่ตั้งอยู่ ชื่อว่าจูฬิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **โจเฬนฺติ เอตฺถ องฺกุสาทีหิ อทนฺตนฺติ จูฬิกา** กกหูที่ควานช้างชี้ด้วยขอเป็นต้นว่า ไม่ใช่งา จึงชื่อว่าจูฬิกา (จูฬ สญฺโจทเน+ณฺวุ+อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ)

ต้นคอช้าง, ที่นั่งบนคอช้าง ๒ ศัพท์

อาสน (อาส นิสีทเน+ยุ) ต้นคอช้าง, ที่นั่งบนคอช้าง. **อาสเต อสฺมินฺติ อาสนํ** ที่สำหรับนั่ง (บนคอช้าง) ชื่อว่าอาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ขนฺธเทส (ขนฺธ+เทส) ต้นคอช้าง, ที่นั่งบนคอช้าง. **ขนฺโธ เอว เทโส ขนฺธเทโส** ที่อันเป็นต้นคอนั่นแหละ ชื่อว่าขันธเทสะ

โคนหางช้าง ๒ ศัพท์

ปุจฺฉมูล (ปุจฺฉ+มูล) โคนหางช้าง. **ปุจฺฉสฺส มูลํ เหฏฺฐิมภาโค ปุจฺฉมูลํ** โคนอันเป็นส่วนด้านล่างของหาง ชื่อว่าปุจฉมูละ

เมจก (มจ ตกฺกเน+ณฺวุ) โคนหางช้าง. **เสตาทิกํ มจตีติ เมจโก** โคนหางที่ทำให้คิดถึงสีขาวเป็นต้น ชื่อว่าเมจกะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ณฺวุ เป็น อก)

[๓๖๔] อาลานมาฬฺหโก ถมฺโภ   นิตฺถี ตุ นิคโฬนฺทุโก
สงฺขลํ ตีสฺวโถ คณฺโฑ   กโฏ ทานํ ตุ โส มโท.

เสา, เสาตะลุง, เสาผูกช้าง ๓ ศัพท์

อาลาน (อา+ลา พนฺธเน+ยุ) เสา, เสาตะลุง, เสาผูกช้าง. **อาลนฺติ อสฺมึ อเนน วา พนฺธนฺติ อาลานํ** ที่ผูกหรือเครื่องผูกช้าง ชื่อว่าอาลานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

อาฬหก, อาฬฺหก (อา+หน พนฺธเน+ณฺวุ) เสา, เสาตะลุง, เสาผูกช้าง. **อาหนนฺติ พนฺธนฺติ อสฺมึ อเนน วาติ อาฬฺหโก** ที่ผูกหรือเครื่องผูกช้าง ชื่อว่าอาฬหกะ (อาเทศ นฺ เป็น ฬฺ, กลับ หฬฺ เป็น ฬฺห, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ถมฺภ (ภมฺภ ปฏิพนฺธเน+อ) เสา, เสาตะลุง, เสาผูกช้าง. **ถมฺภติ อเนนาติ ถมฺโภ** เสาที่ใช้ผูกช้าง ชื่อว่าถัมภะ. **เอโก ถมฺโภ โสวณฺณมโย**[๑] เสาอันหนึ่งทำด้วยทองคำ. **พนฺธ**ศัพท์ ก็แปลว่าเสาตะลุง

โซ่ล่ามเท้าช้าง ๓ ศัพท์

นิคฬ (นิ+คล พนฺธเน+อ) โซ่ล่ามเท้าช้าง. **นิคฬติ พนฺธติ อเนนาติ นิคโฬ** โซ่ที่ใช้ล่ามช้าง ชื่อว่านิคฬะ (อาเทศ ล เป็น ฬ). **อนิตฺถี นิคฬ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

อนฺทุก (อทิ พนฺธเน+ณฺวุ) โซ่ล่ามเท้าช้าง. **อนฺทติ อเนนาติ อนฺทุโก** โซ่ที่ใช้ล่ามช้าง ชื่อว่าอันทุกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ)

สงฺขล (สํ+ขล พนฺธเน+อ) โซ่ล่ามเท้าช้าง. **ภุสํ ขลติ อเนนาติ สงฺขลํ** เครื่องล่ามช้างให้แน่นหนา ชื่อว่าสังขละ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **ตีสุ สงฺขล**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

แก้มช้าง ๒ ศัพท์

คณฺฑ (คณฺฑ วทเนกเทเส+อ) แก้มช้าง. **คณฺฑติ อเนนาติ คณฺโฑ** แก้มช้างที่อยู่ด้านข้าง ชื่อว่าคัณฑะ

กฏ (กฏิ คมเน+อ) แก้มช้าง. **กฏติ คจฺฉตีติ กโฏ** แก้มช้างที่เป็นไป ชื่อว่ากฏะ. **สงฺขลิกา**ศัพท์ ก็แปลว่าแก้มช้าง

น้ำมันช้าง ๒ ศัพท์

ทาน (ทา ทาเน+ยุ) น้ำมันช้าง. **ทียเตติ ทานํ** น้ำมันที่ช้างให้ ชื่อว่าทานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

มท (มท อุมฺมาเท+อ) น้ำมันช้าง. **มทติ อเนนาติ มโท** น้ำมันที่ทำให้ช้างเมา ชื่อว่ามทะ. **โส มท**ศัพท์เป็นปุงลิงค์

[๓๖๕] โสณฺโฑ ตุ ทฺวีสุ หตฺโถถ กรคฺคํ โปกฺขรํ ภเว
มชฺฌมฺหิ พนฺธนํ กจฺฉา กปฺปโน ตุ กุถาทโย.

งวงช้าง ๒ ศัพท์

โสณฺฑ (โสณ วณฺณคตีสุ+ฑ) งวงช้าง. **โสณติ คจฺฉตีติ โสณฺโฑ** งวงช้างที่ยื่นไป ชื่อว่าโสณฑะ. **เยหิ ภิกฺขเว ชจฺจนฺเธหิ หตฺถิสฺส โสณฺโฑ ทิฏฺโฐ อโหสิ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย พวกคนตาบอดคลำงวงช้าง

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๗๗/๒๐๙ ๒ ขุ.อุทาน. ๒๕/๑๓๘/๑๘๔

หตฺถ (หน คติยํ+ถ) งวงช้าง. **อวยวานิ หนติ เอตฺถาติ หตฺโถ** งวงที่ถึงความเป็นอวัยวะชื่อว่าหัตถะ (อาเทศ นฺ เป็น ตฺ). **หตฺถกิจฺจสาธนตฺตา หนฺถสทิโส หตฺโถ** งวงเป็นเหมือนมือเพราะทำหน้าที่เช่นกับมือ. **ทฺวีสุ** ทั้ง ๒ ศัพท์มีในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

ปลายงวงช้าง ๒ ศัพท์

กรคฺค (กร+อคฺค) ปลายงวงช้าง. **กรสฺส โสณฺฑสฺส อคฺคํ กรคฺคํ** ปลายของงวง ชื่อว่ากรัคคะ (ลบสระหน้า)

โปกฺขร (ปุส โปสเน+ขร) ปลายงวงช้าง. **สทฺเท โปเสติ วฑฺเฒตีติ โปกฺขโร** งวงที่ทำให้เสียงร้องดังมากขึ้น ชื่อว่าโปกขระ. **โปเสติ อเนนาติ โปกฺขโร** งวงที่ทำให้ช้างเจริญเติบโต ชื่อว่าโปกขระ (ปุส วุฑฺฒิมฺหิ+ขร, วุฑฺฒิ อุ เป็น โอ, ลบ สฺ, ซ้อน กฺ)

สัปคับ, สายรัดกลางตัวช้าง

กจฺฉา (กจ พนฺธเน+ฉ+อา) สัปคับ, ที่นั่งบนหลังช้าง, สายรัดกลางตัวช้าง. **หตฺถิสฺส กายมชฺฌมฺหิ พนฺธนรชฺชุ กจฺฉา นาม** เชือกสำหรับรัดตรงกลางลำตัวของช้าง ชื่อว่ากัจฉา. **กจติ พนฺธตีติ กจฺฉา** เชือกที่รัด ชื่อว่ากัจฉา (ลบสระหน้า)

สัปคับมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทูสา, วรตฺรา**

ผ้าปูลาดบนหลังช้าง ๒ ศัพท์

กุถ (กป สชฺชเน+ถ) ผ้าปูลาดบนหลังช้าง. **หตฺถิปิฏฺฐตฺถริตจิตฺรกมฺพลํ กุโถ นาม** ผ้ากัมพลอันวิจิตรด้วยลวดลายสำหรับปูลาดบนหลังช้างเป็นต้น ชื่อว่ากุถะ. **กปติ สชฺชตีติ กุโถ** ผ้าที่ปูแต่ง(บนหลังช้าง) ชื่อว่ากุถะ (ลบ ปฺ, อาเทศ อ เป็น อุ)

กปฺปน (กปฺป สามตฺถิยสชฺชนาสุ+ยุ) ผ้าปูลาดบนหลังช้าง. **กปฺปตีติ กปฺปโน** ผ้าปูตกแต่งชื่อว่ากัปปนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ผ้าปูบนหลังช้างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปเวณี, อตฺถรณ, วณฺณ, ปริตฺโถม**

[๓๖๖] โอปวยฺโห ราชวยฺโห สชฺชิโต ตุ จ กปฺปิโต
โตมโรนิตฺถิยํ ปาเท สิยา วิชฺฌนกณฺฏโก.

[๓๖๗] ตุตฺตํ ตุ กณฺณมูลมฺหิ มตฺถกมฺหิ ตุ องฺกุโส
หตฺถาโรโห หตฺถิเมณฺโฑ หตฺถิโป หตฺถิโคปโก.

ช้างที่ประทับของพระราชา, ช้างทรง ๒ ศัพท์

โอปวยฺห (อุป+วห หรเณ+ณฺย) ช้างที่ประทับ, ช้างทรง, ช้างนำเสด็จ. **ราชานํ อุปคนฺตฺวา วหิตุํ**

อรหตีติ โอปวยฺโห ช้างตัวที่สมควรเข้าไปนำเสด็จแด่พระราชา ชื่อว่าโอปวัยหะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อุ เป็น โอ, กลับ หฺย เป็น ยฺห). **รญฺญา นาม เอวรูโป โอปวโยฺห มงฺคลหตฺถี อิสฺสริยํ อภิวิชยญฺจ อากงฺขนฺเตน น ทาตพฺโพ**[๑] พระราชาทรงประสงค์ความเป็นใหญ่และชัยชนะสุดยอด ไม่พึงพระราชทานช้างมงคลที่ประทับรูปร่างเช่นนี้

ราชวยฺห (ราชสทฺทูปปท+วห หรเณ+ณฺย) ช้างที่ประทับ, ช้างทรง, ช้างนำเสด็จ. **ราชานํ วหิตุํ อรหตีติ ราชวยฺโห** ช้างตัวที่สมควรนำเสด็จแด่พระราชา ชื่อว่าราชวัยหะ (ลบ ณฺ, กลับ หฺย เป็น ยฺห)

ช้างที่ตกแต่งแล้ว, ช้างที่มีเครื่องประดับ ๒ ศัพท์

สชฺชิต (สชฺชา+อิ+ต) ช้างที่ตกแต่งแล้ว, ช้างที่มีเครื่องประดับ. **สชฺชา สชฺชนา สญฺชาตา อสฺมินฺติ สชฺชิโต** ช้างที่มีการตกแต่งเกิดขึ้น ชื่อว่าสัชชิตะ (ลบสระหน้า)

กปฺปิต (กปฺปา+อิ+ต) ช้างที่ตกแต่งแล้ว, ช้างที่มีเครื่องประดับ. **กปฺปา กปฺปนา สญฺชาตา อสฺมินฺติ กปฺปิโต** ช้างที่มีการประดับเกิดขึ้น ชื่อว่ากัปปิตะ (ลบสระหน้า)

ปฏัก, หอก, ขอเหล็ก ๒ ศัพท์

โตมร (ตุท พฺยถเน+อร) ปฏัก, หอก, โตมร, หอกสำหรับแทงเท้าของช้าง. **หตฺถิโน ปาเท วิชฺฌนกณฺฏโก โตมโรตฺยุจฺจเต** หอกสำหรับแทงที่เท้าของช้าง ท่านเรียกว่าโตมระ. **อนิตฺถิยํ โตมร**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ตุชฺชเต อเนนาติ โตมโร** ปฏักที่ใช้แทง ชื่อว่าโตมระ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ทฺ เป็น มฺ). **โตมรหตฺโถ จ ปุริโส อุปริคีวาย นิสินฺโน โหติ**[๒] บุรุษคนที่ถือปฏักขึ้นนั่งบนคอ. **โตมรนฺติ ปาทาทีสุ วิชฺฌนทณฺฑโตมรํ**[๓] หอกไม้สำหรับแทงที่เท้าช้างเป็นต้น ชื่อว่าโตมร

ตุตฺต (ตุช พฺยถเน+ต) ปฏัก, หอก, หอกสำหรับแทงกกหูช้าง. **หตฺถิโน กณฺณมูลมฺหิ วิชฺฌนกณฺฏโก ตุตฺตมิตฺยุจฺจเต** หอกสำหรับแทงที่กกหูช้าง เรียกว่าตุตตะ. **ตุชฺชเต อเนนาติ ตุตฺตํ** หอกที่ใช้แทง ชื่อว่าตุตตะ (ลบ ชฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ). **ชิตํ เม ตุตฺตโตมรํ**[๔] เราชนะหอกและปฏักแล้ว. **ตุตฺตํ วุจฺจติ กณฺณมูเล วิชฺฌนอยกณฺฏโก**[๕] หอกสำหรับแทงกกหูช้าง เรียกว่าตุตตะ

ขอเหล็ก, ขอสับหัวช้าง

องฺกุส (องฺก ลกฺขเณ+อุส) ขอเหล็ก, ขอสับหัวช้าง. **หตฺถิโน มตฺถกมฺหิ วิชฺฌนกณฺฏโก องฺกุโสตฺยุจฺจเต** ขอสำหรับสับที่หัวของช้าง ชื่อว่าอังกุสะ. **องฺกเต อเนนาติ องฺกุโส** ขอที่ใช้สับให้มีร่องรอย ชื่อว่าอังกุสะ. **ปุริโส องฺกุสมาทาย**[๖] บุรุษถือเอาขอช้างแล้ว. **องฺกุโสติ มตฺถเก**

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๒๕/๔๗ ๒ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๓๙๕/๒๖๗ ๓ ที.อฏฺ. ๕/๓๔๘/๓๑๗
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐ ๕ ที.อฏฺ. ๕/๓๔๘/๓๑๗ ๖ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๓๓/๔๔๙

วิชฺฌนกกุฏิลกณฺฏโก[๑] ขอเหล็กงอๆ สำหรับสับหัวช้าง เรียกว่าอังกุสะ

ควาญช้าง ๔ ศัพท์

หตฺถาโรห (หตฺถิสทฺทูปปท+อา+รุห ชนเน+ณ) ควาญช้าง. **หตฺถึ อารุหตีติ หตฺถาโรโห** ผู้ขึ้นขี่ช้าง ชื่อว่าหัตถาโรหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **เปสฺโส หตฺถาโรหปุตฺโต ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิ**[๒] บุตรของควาญช้างชื่อเปสสะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

หตฺถิเมณฺฑ (หตฺถิสทฺทูปปท+มทิ ภูสายํ+ณ) ควาญช้าง. **หตฺถึ มณฺฑยติ รกฺขตีติ หตฺถิมณฺโฑ, โสว หตฺถิเมณฺโฑ** ผู้ดูแลช้าง ชื่อว่าหัตถิมัณฑะ, หัตถิมัณฑะนั่นแหละ ชื่อว่าหัตถิเมณฑะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, อาเทศ อ เป็น เอ, ทฺ เป็น ฑฺ). **หตฺถิเมณฺโฑ หตฺถึ อารุยฺห**[๓] ควาญช้างขึ้นขี่ช้าง

หตฺถิป (หตฺถิสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+ณ) ควาญช้าง. **หตฺถึ ปาติ รกฺขตีติ หตฺถิโป** ผู้เฝ้ารักษาช้าง ชื่อว่าหัตถิปะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

หตฺถิโคปก (หตฺถิสทฺทูปปท+คุป รกฺขเณ+ณ+ก) ควาญช้าง. **หตฺถึ โคปยติ รกฺขตีติ หตฺถิโคปโก** ผู้เฝ้ารักษาช้าง ชื่อว่าหัตถิโคปกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

ควาญช้างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อาโธรณ, นิสาทิน**

[๓๖๘] คามณีโย ตุ มาตงฺค- หยาทฺยาจริโย ภเว
หโย ตุรงฺโค ตุรโค วาโห อสฺโส จ สินฺธโว.

คนฝึกช้างฝึกม้า

คามณีย (คามสทฺทูปปท+นี นเย+ย) คนฝึกช้างฝึกม้า, หัตถาจารย์, ควาญช้าง. **มาตงฺคหยาทีนํ คมนาทิกฺริยาสิกฺขาปโก อาจริโย คามณีโยตฺยุจฺจเต** อาจารย์ผู้ฝึกการไปเป็นต้นของช้างและม้าเป็นต้น เรียกว่าคามณียะ. **คมนํ คาโม, หตฺถาทีนํ คมนกฺริยา คาโม, ตํ เนติ สิกฺขาเปตีติ คามณีโย** การไป ชื่อว่าคามะ (คมฺ คติมฺหิ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา), กิริยาการเดินของช้างเป็นต้น ชื่อว่าคามะ, ครูผู้ฝึกกิริยาการเดินแก่ช้างเป็นต้น ชื่อว่าคามณียะ. **คามํ วา หตฺถาทิสมูหํ เนตีติ คามณีโย** หรือผู้นำฝูงช้างไปเป็นต้น ชื่อว่าคามณียะ. **คมนํ วา สิกฺขาเปตีติ คามณีโย** หรือผู้ฝึกกิริยาการไปแก่สัตว์เลี้ยง ชื่อว่าคามณียะ (อาเทศ น เป็น ณ)

อารุเฬฺห คามณีเยภิ โตมรงฺกุสปาณิภิ
ปหาย ปพฺพชิสฺสามิ ตํ กทา สุ ภวิสฺสติ.[๔]

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๓๔๘/๓๑๗ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑/๑ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๙/๒๗๓
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๔๕๓/๑๗๐

เราจะออกบวชโดยมีนายควาญช้างผู้ถือหอกและขอขึ้นบังคับช้าง เมื่อไรหนอ ความดำรินั้นจักสำเร็จ

ม้า ๖ ศัพท์

หย (หย คติยํ+อ) ม้า. **สีฆํ หยติ คจฺฉตีติ หโย** ม้าตัววิ่งเร็ว ชื่อว่าหยะ. **สีฆํ หินาติ คจฺฉตีติ หโย** ม้าฝีเท้าเร็ว ชื่อว่าหยะ (หิ คติมฺหิ+อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **ยุตฺตา จ เต ปรมอลงฺกตา หยา**[๑] เทียมด้วยม้าอาชาไนยที่ประดับอย่างสวยงาม

ตุรงฺค (ตุรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ม้า. **ตุรํ สีฆํ คจฺฉตีติ ตุรงฺโค** ม้าฝีเท้าเร็ว ชื่อว่าตุรังคะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ง, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ตุรงฺคํ อารุยฺห ปายาสิ**[๒] ขึ้นประทับม้าเสด็จออกไปแล้ว

ตุรค (ตุรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ม้า. **ตุรํ สีฆํ คจฺฉตีติ ตุรโค** ม้าฝีเท้าเร็ว ชื่อว่าตุรคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

วาห (วาห ปยตเน+อ) ม้า. **วาหตีติ วาโห** ม้าตัวที่มีความพยายาม ชื่อว่าวาหะ. **วหตีติ วาโห** ม้าที่ไปถึง ชื่อว่าวาหะ (วห ปาปุณเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อสฺส (อส ภกฺขเน+อ) ม้า. **อภิณฺหํ อสติ ภกฺขตีติ อสฺโส** ม้าที่กินอย่างพิจารณา ชื่อว่าอัสสะ (ซ้อน สฺ). **อสติ ขิปตีติ อสฺโส** ม้าตัวที่ทิ้ง(ม้าตัวอื่นไว้ข้างหลัง) ชื่อว่าอัสสะ (อส,อสุ เขปเน+ส). **เตสํ โข ปนานนฺท จตุราสีติอสฺสสหสฺสานํ เอโกเยว โส อสฺโส โหติ**[๓] อานนท์ บรรดาม้า ๘๔,๐๐๐ ตัวเหล่านั้น ม้าที่เราขึ้นนั่งคือม้าวลาหกตัวเดียวเท่านั้น

สินฺธว (สินฺธว+ณ) ม้า, ม้าสินธพ. **สินฺธูนํ อทูรภโว ชนปโทปิ สินฺธโว** ชนบทแห่งหนึ่งมีอยู่ไม่ไกลจากลุ่มน้ำสินธุ ชื่อว่าสินธวะ, **ตตฺร ภโว สินฺธโว** ม้าที่มีอยู่ในชนบทนั้น ชื่อว่าสินธวะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ม้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **โฆฏก, ปีติ, ตุรงฺคม, วาชี, คนฺธพฺพ, สตฺติ**

วรมสฺสตรา ทนฺตา	**อาชานียา จ สินฺธวา**
กุญฺชรา จ มหานาโค	**อตฺตทนฺโต ตโต วรํ.**[๔]

ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้างมหานาคที่ควาญช้างฝึกได้แล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ บุคคลผู้ฝึกตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ที่ฝึกแล้วเหล่านั้น

[๓๖๙]	**เภโท อสฺสตโร ตสฺสา-**	**ชานีโย ตุ กุลีนโก**
	สุขวาหี วินีโตถ	**กิโสโร หยโปตโก.**

---

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๑๖/๒๒ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๙/๓๒ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๘๕/๒๒๗
๔ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๓๓/๕๗

ม้าอัสดร

อสฺสตร (อสฺสสทฺทูปปท+ตร อติกฺกมเน+อ) ม้าอัสดร. **ตสฺส อสฺสสฺส เภโท วิเสโส อสฺสตโร** ม้าอัสดรเป็นชนิดของม้านั้น. **อสฺสํ ตรตีติ อสฺสตโร** ม้าที่ข้ามม้าอื่นไป ชื่อว่าอัสสตระ. **อสฺสตรสฺส หิ คทฺรโภ ปิตา**[๑] เพราะว่าลาเป็นพ่อของม้าอัสดร

ม้าอาชาไนย, ม้าพันธุ์ดี ๒ ศัพท์

อาชานีย (อา+ญา อวโพธเน+อนีย) ม้าอาชาไนย, ม้าพันธุ์ดี. **ปธานสฺสภูมิภโว สุชาติโก อวิการี กุลีนโก อสฺโส อาชานีโย นาม** ม้าพันธุ์ดีที่จัดว่าเป็นประธานของม้าทั้งแผ่นดิน ชื่อว่าอาชานียะ. **อาภุโส การณาการณํ ชานาตีติ อาชานีโย** ม้าที่รู้จักเหตุและมิใช่เหตุได้ดี ชื่อว่าอาชานียะ (อาเทศ ญา เป็น ชา, ลบสระหลัง)

> **สมฺพุทฺโธ ทิปทํ เสฏฺโฐ อาชานีโย จตุปฺปทํ**
> **สุสฺสูสา เสฏฺฐา ภริยานํ โย จ ปุตฺตานมสฺสโว.**[๒]
>
> พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าสัตว์ ๒ เท้าทุกชนิด สัตว์อาชาไนยประเสริฐกว่าสัตว์ ๔ เท้า ภรรยาผู้เชื่อฟังสามีประเสริฐกว่าภรรยาทั้งหลาย บุตรผู้เชื่อฟังมารดาบิดาประเสริฐกว่าบุตรทั้งหลาย

กุลีนก (กุล+อีน+ก) ม้าอาชาไนย, ม้าพันธุ์ดี. **กุเล สมฺภูโต กุลีนโก** ม้าตัวที่เกิดในตระกูลดี ชื่อว่ากุลีนกะ (ลบสระหน้า)

ม้าฝึกดีแล้ว

วินีต (วิ+นี นเย+ต) ม้าฝึกดีแล้ว. **สุขวาหี วินีโต** ม้าตัวที่นำความสุขมาให้ ชื่อว่าวินีตะ. **สงฺคาเม ครุสตฺถปฺปหาเรน นิหโต สนฺโต ปิโย สามิกํ น ชหติ สุขํ วหนสีโล โย อสฺโส, โส วินีโตตฺยุจฺจเต** ม้าที่อดทนไม่สะดุ้งเพราะการเฆี่ยนตีด้วยอาวุธอย่างแรงในสงครามเป็นม้าที่รักและไม่ทอดทิ้งเจ้าของ นำความสุขมาให้เป็นปรกติ ท่านเรียกว่าวินีตะ. **วิเสเสน ทมฺมตํ เนติ ยนฺติ วินีโต** ม้าตัวที่นำครูฝึกไปให้พิเศษ ชื่อว่าวินีตะ

ลูกม้า ๒ ศัพท์

กิโสร (กส คมเน+โอร) ลูกม้า. **กิญฺจิ สรตีติ กิโสโร** ม้าที่เดินไปได้เพียงนิดหน่อย ชื่อว่ากิโสระ (อาเทศ อ เป็น อิ)

หยโปตก (หย+โปต+ก) ลูกม้า. **หโย เอว พาลตฺตา หยโปตโก** เพราะเป็นม้าที่ยังตัวเล็กอยู่นั่นแล จึงชื่อว่าหยโปตกะ

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๑/๓๖ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๑/๑๐

[๓๗๐] โฆฏโก ตุ ขฬุงฺโกถ ชวโน จ ชวาธิโก
มุขาธานํ ขลีโน วา กสา ตุวสฺสาภิตาฬินี.

ม้าพยศ, ม้าร้าย, ม้ากักขฬะ ๒ ศัพท์

โฆฏก (ฆุฏ ปริวตฺตเน+ณฺวุ) ม้าพยศ, ม้าร้าย, ม้ากักขฬะ. **ฆุฏตีติ โฆฏโก** ม้าที่พยศ ชื่อว่าโฆฏกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **วลาหโก อสฺสราชา น คทฺรภกุเล วา โฆฏกกุเล วา อุปฺปชฺชติ**[๑] พญาม้าวลาหกย่อมไม่เกิดในตระกูลลาหรือว่าตระกูลม้ากักขฬะ

ขลุงฺก, ขฬุงฺก (ขรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ม้าพยศ, ม้าร้าย, ม้ากักขฬะ. **ขรํ คจฺฉตีติ ขลุงฺโค** ม้าที่เดินกระด้าง ชื่อว่าขลุงคะ, **โส เอว ขฬุงฺโก** ขลุงคะนั่นแหละ ชื่อว่าขฬุงกะ (อาเทศ ร เป็น ล, ล เป็น ฬ, อ เป็น อุ, นิคหิตที่ไม่ลบเป็น งฺ, ค เป็น ก, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ขลุงฺโก ทุฏฺจสฺโส อสฺสทมกํ นาทิยติ**[๒] ม้าพยศดุร้ายย่อมไม่เชื่อฟังครูฝึก. **สินฺธวกุเล อชาโต ขฬุงฺกสฺโส**[๓] ม้ากักขฬะไม่เกิดในตระกูลม้าสินธพ

ม้าฝีเท้าเร็ว ๒ ศัพท์

ชวน (ชว ชวเน+ยุ) ม้าฝีเท้าเร็ว. **ชเวน สพฺเพสมธิโก อสฺโส ชวโน** ม้าตัววิ่งเร็วกว่าม้าทั้งหมด ชื่อว่าชวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ชวาธิก (ชว+อธิก) ม้าฝีเท้าเร็ว. **ชเวน อธิโก อสฺโส ชวาธิโก** ม้าที่ยิ่งด้วยความเร็ว ชื่อว่าชวาธิกะ (ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง)

บังเหียนม้า ๒ ศัพท์

มุขธาน (มุขสทฺทูปปท+ธา คตินิวตฺติมฺหิ+ยุ) บังเหียนม้า. **มุขมาติฏฺจตีติ มุขธานํ** บังเหียนที่ยึดปากม้าไว้แน่น ชื่อว่ามุขธานะ (อาเทศ ธา เป็น ธา, ยุ เป็น อน, ลบ อ)

ขลีน (ข+ลีน) บังเหียนม้า. **เข มุขวิวเร ลีโน ขลีโน** บังเหียนที่ซ่อนอยู่ในปากที่อ้า ชื่อว่าขลีนะ. **วา ขลีน**ศัพท์เป็นปุงลิงค์บ้าง นปุงสกลิงค์บ้าง

บังเหียนม้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น กวิ, กวิกา

แส้ตีม้า

กสา (กส คมเน+อ+อา) แส้ตีม้า. **อสฺสาภิตาฬินี เวตฺตวิกตาทิ กสา นาม** แส้หวาย เป็นต้น สำหรับตีม้า ชื่อว่ากสา. **กสติ คจฺฉตีติ อเนนาติ กสา** แส้ที่ใช้ตีม้าให้วิ่งไป ชื่อว่ากสา (ลบสระหน้า)

---

[๑] มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๓๙/๓๒๖ [๒] ขุ.อฏฺ. ๓๓/๙๔๐/๔๐๖ [๓] ชา.อฏฺ. ๓๕/๒๗๐

ทณฺเฑเนเก ทมยนฺติ องฺกุเสหิ กสาหิ จ
อทณฺเฑน อสตฺเถน นาโค ทนฺโต มเหสินา.[๑]

คนบางพวกฝึกช้างและม้าด้วยท่อนไม้บ้าง ขอบ้าง แส้บ้าง พระพุทธองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณยิ่งใหญ่ ทรงฝึกพระอรหันต์โดยมิต้องใช้ท่อนไม้หรือศัสตราเลย

[๓๗๑] กุสา ตุ นาสรชฺชุมฺหิ วฬวาสฺสา ขุโร สผํ
ปุจฺฉมนิตฺถี นงฺคุฏฺฐํ วาลหตฺโถ จ วาลธิ.

เชือกสนตะพาย

กุสา (กุส สิเลสเน+อ+อา) เชือกสนตะพาย. **อสฺสสฺส นาสาตรชฺชุมฺหิ กุสา** กุสาศัพท์ ใช้ในอรรถว่าเชือกสนจมูกของม้า. **กุสติ สิเลสตีติ กุสา** เชือกที่ติดอยู่ ชื่อว่ากุสา (ลบสระหน้า)

แม่ม้า, ม้าตัวเมีย ๒ ศัพท์

วฬวา (วล สํวรเณ+ว+อา) แม่ม้า, ม้าตัวเมีย. **วลตีติ วฬวา** แม่ม้าที่ระวัง ชื่อว่าวฬวา (อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหน้า). **วฬวา ปกติยา เสตวณฺณาว**[๒] โดยปรกติแม่ม้ามีสีขาว

อสฺสา (อส ภุวิ+อ+อา) แม่ม้า, ม้าตัวเมีย. **อสตีติ อสฺสา** แม่ม้าที่กินเก่ง ชื่อว่าอัสสา (ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า)

กีบเท้าม้า ๒ ศัพท์

ขุร (ขุร เฉทเน+อ) กีบเท้าม้า. **ปถวึ ขุรติ ฉินฺทติ อเนนาติ ขุโร** กีบเท้าที่กรีดแผ่นดิน ชื่อว่าขุระ. **เข อรติ คจฺฉตีติ ขุโร** กีบเท้าที่ไปบนแผ่นดิน ชื่อว่าขุระ (ขสทฺทูปปท+อร คติมฺหิ +อ, อาเทศ อ ที่ ข เป็น อุ)

สผ (สสทฺทูปปท+ผร ผรเน+กฺวิ) กีบเท้าม้า. **สํ สุขํ ผรติ อเนนาติ สผํ** กีบเท้าที่ช่วยให้ม้าวิ่งไปได้สบาย ชื่อว่าสผะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

หางม้า, หางสัตว์ ๒ ศัพท์

ปุจฺฉ (ปุจฺฉ ปมาเท+อ) หางม้า, หางสัตว์. **ปุจฺฉตีติ ปุจฺโฉ** หางที่แกว่ง ชื่อว่าปุจฉะ

นงฺคุฏฺฐ, นงฺคุฬ (น+องฺค คมเน+ฐ) หางม้า, หางสัตว์. **น คจฺฉตีติ นงฺคุฏฺโฐ** หางที่ไม่หลุดไป ชื่อว่านังคุฏฐะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ฏฺ). **อนิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์ ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **น นงฺคุฏฺฐํ โจเปติ**[๓] หางไม่เคลื่อนไหว

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๓๘๑/๑๙๐ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๘๘/๑๐๒ ๓ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๓๙๕/๒๖๗

ปลายหาง ๒ ศัพท์

วาลหตฺถ (วาล+หตฺถ) ปลายหาง. **วาลสมูหโยคา วาลหตฺโถ** ปลายหาง ชื่อว่าวาลหัตถะ เพราะอยู่รวมกับขนหาง

วาลธิ (วาลสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+อิ) ปลายหาง. **วาโล ธียเต อสฺมินฺติ วาลธิ** ปลายหางที่มีขนหางติดอยู่ ชื่อว่าวาลธิ (ลบสระหน้า). **เยหิ ภิกฺขเว ชจฺจนฺเธหิ หตฺถิสฺส วาลธิ ทิฏฺโฐ อโหสิ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย พวกคนตาบอดเหล่าใด (คลำ)พบปลายหางของช้างแล้ว

[๓๗๒] **สนฺทโน จ รโถ ปุสฺส- รโถ ตุ น รณาย โส**
จมฺมาวุโต จ เวยฺยคฺโฆ เทปฺโป พฺยคฺฆสฺส ทีปิโน.

รถที่ใช้ในสงคราม ๒ ศัพท์

สนฺทน (สนฺท คมเน+ยุ) รถที่ใช้ในสงคราม. **สนฺทเต คมฺยเต อเนนาติ สนฺทโน** รถที่ใช้ขับไปในสงคราม ชื่อว่าสันทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ยุตฺตมารุยฺห สนฺทนํ**[๒] ขึ้นขี่รถสงครามที่เขาจัดไว้

รถ (รมุ กีฬายํ+ถ) รถที่ใช้ในสงคราม. **รมเต กีฬเต อเนนาติ รโถ** รถที่ใช้ขี่เล่น ชื่อว่ารถะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ). **รถียติ อุปาทียตีติ รโถ** รถที่เขาถือเอา(เป็นเจ้าของ) ชื่อว่ารถะ (รห อุปาทาเน+ถ, ลบ หฺ ที่สุดธาตุ). **ยานํ นาม วยฺหํ รโถ สกฏํ สนฺทมานิกา**[๓] คานหาม รถ เกวียน วอ ชื่อว่ายาน

รถที่ไม่ใช้ในสงคราม, รถมงคล, รถขี่เล่น

ปุสฺสรถ (ปุสฺส+รถ) รถที่ไม่ใช้ในสงคราม, รถมงคล, รถขี่เล่น. **ยํ น รณาย ยุทฺธตฺถํ จกฺกยุตฺตํ ยานํ, อปิ ตุ กีฬาภมนาทฺยตฺถํ, โส ปุสฺสรโถ** ยานที่ไม่ติดอาวุธเพื่อทำสงคราม เป็นยานเพื่อขี่เล่นเป็นต้น ชื่อว่าปุสสรถะ. **ปุสนามเกน ผลวิเสเสน ยุตฺโต รโถ ปุสฺสรโถ** รถที่ติดแผ่นกระดานพิเศษ ชื่อว่าปุสสรถะ. **ปุสฺสนกฺขตฺเตน กโต สชฺชิโต วา รโถติ ปุสฺสรโถ** รถที่ทำหรือตกแต่งด้วยดาวปุสสะ ชื่อว่าปุสสรถะ. **ปุสฺสรโถ อุยฺยานํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา อาโรหนสชฺโช หุตฺวา อฏฺฐาสิ**[๔] รถมงคลแล่นไปสู่อุทยานแล้วกลับมาตกแต่งเป็นรถที่ประทับจอดไว้แล้ว

รถหุ้มหนังเสือโคร่ง

เวยฺยคฺฆ (พฺยคฺฆ+ณ) รถหุ้มหนังเสือโคร่ง. **พฺยคฺฆสฺส จมฺมาวุโต ปริกฺขิตฺโต รโถ เวยฺยคฺโฆ นาม** รถที่หุ้มด้วยหนังของเสือโคร่ง ชื่อว่าเวยยัคฆะ. **พฺยคฺฆสฺส วิกาโร จมฺมํ เวยฺยคฺฆํ, เตน**

---

๑ ขุ.อุทาน. ๒๕/๑๓๘/๑๘๔ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๙๐/๓๘ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๗/๔๐
๔ ชา.อฏฺ. ๓๙/๔๗๒

ปริวุโต รโถ เวยฺยคฺโฆ หนังของเสือโคร่งที่ทำดีแล้ว ชื่อว่าเวยยัคฆะ, รถที่หุ้มด้วยหนังเสือโคร่งนั้น ชื่อว่าเวยยัคฆะ (ลบ ณฺ. อาเทศ พฺยคฺฆ เป็น เวยฺยคฺฆ, หรือมาจาก วิ+อคฺฆ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง ยฺ อาคม, ซ้อน ยฺ). **เวยฺยคฺฆา สพฺพาลงฺการภูสิตา**[๑] รถหุ้มหนังเสือโคร่งเขาประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง

รถหุ้มหนังเสือดาว

เทปฺป (ทีปิ+ณ) รถหุ้มหนังเสือดาว. **ทีปิโน จมฺมาวุโต รโถ เทปฺโป นาม** รถที่หุ้มด้วยหนังของเสือดาว ชื่อว่าเทปปะ. **ทีปิโน วิกาโร จมฺมํ ทีปํ, เตน ปริวุโต รโถ เทปฺโป** หนังของเสือดาวที่ทำดีแล้ว ชื่อว่าทีปะ, รถที่หุ้มด้วยหนังเสือดาวนั้น ชื่อว่าเทปปะ (ลบ ณฺ และสระหน้า, วุทธิ อี เป็น เอ, ซ้อน ปฺ)

[๓๗๓] **สิวิกา ยาปฺยยานํ จา- นิตฺถี ตุ สกโฏปฺยนํ**
จกฺกํ รถงฺคมาขฺยาตํ ตสฺสนฺโต เนมิ นาริยํ.

วอ, ยานที่ใช้คนหาม ๒ ศัพท์

สิวิกา (สิ เสวายํ+ณฺวุ+อา) วอ, ยานที่ใช้คนหาม. **สุขตฺถิเกหิ เสวียเตติ สิวิกา** วอที่ผู้ต้องการความสบายใช้สอย ชื่อว่าสิวิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลง วฺ อาคม). **สิวํ กโรตีติ วา สิวิกา** หรือวอที่ทำให้สุขสบาย ชื่อว่าสิวิกา (สิว+อิก+อา, ลบสระหน้า)

หตฺถิยานํ อสฺสยานํ ทิพฺพํ ยานํ อุปฏฺฐิตํ
ปาสาทา สิวิกา เจว มหาราชสฺส ยสฺสิโน.[๒]

พาหนะช้าง พาหนะม้า พาหนะทิพย์ที่เขาจัดเตรียมไว้ ปราสาทและวอ เป็นของพระมหาราชาผู้ทรงยศ

ยาปฺยยาน (ยาปฺยสทฺทูปปท+ยา คมเน+ยุ) วอ, ยานที่ใช้คนหาม. **ยาปฺเยหิ อธเมหิ ยายเต นิยฺยเตติ ยาปฺยยานํ** วอที่คนผู้ต่ำต้อยพากันหามไป ชื่อว่ายาปยยานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

เกวียน ๒ ศัพท์

สกฏ (สก สตฺติยํ+อฏ) เกวียน. **ภารํ วหิตุํ สกฺโกตีติ สกโฏ** เกวียนที่สามารถบรรทุกสัมภาระไปได้ ชื่อว่าสกฏะ. **สเม ภูมิภาเค กฏตีติ สกโฏ** เกวียนที่ไปบนพื้นที่อันสม่ำเสมอ ชื่อว่าสกฏะ (สมสทฺทูปปท+กฏ คติมฺหิ+อ, ลบ ม). **อนิตฺถี สกฏ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **โคณํ เทถ สกฏํ เทถ**[๓] พวกท่านจงให้โค จงให้เกวียน

อน (น+นาสา) เกวียน. **นตฺถิ นาสา อสฺสาติ อนํ** เกวียนที่ไม่มีงอน ชื่อว่าอนะ (อาเทศ น นิบาตเป็น อ, นาสา เป็น น)

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๘๑/๓๖ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๒/๒๑๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๖/๓๒๙

ล้อ ๒ ศัพท์

จกฺก (จสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) ล้อ. **จํ คมนํ กโรติ อเนนาติ จกฺกํ** ล้อที่ช่วยให้รถไปได้ ชื่อว่าจักกะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน กฺ)

มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุฏฺเฐน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกฺขมเนฺวติ จกฺกํว วหโต ปทํ.[1]

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จมาแต่ใจ หากว่าบุคคลมีใจอันโทษประทุษร้าย จะกล่าวหรือจะทำก็ตาม ทุกข์ย่อมติดตามเขาไปเพราะโทษนั้น เหมือนล้อหมุนตามเท้าของโคตัวลากแอกไป ฉันนั้น

รถงฺค (รถ+องฺค) ล้อ. **รถสฺส องฺคํ รถงฺคํ** ล้ออันเป็นส่วนประกอบของรถ ชื่อว่ารถังคะ (ลบสระหน้า). **อาขฺยาตํ** ทั้ง ๒ ศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นนปุงสกลิงค์

กงล้อ

เนมิ (นี นยฺ+มิ) กงล้อ. **ตสฺส จกฺกสฺส อนฺโต อวสานํ เนมิ** ขอบรอบนอกแห่งล้อนั้น ชื่อว่าเนมิ. **นยติ จกฺกํ เนมิ** กงล้อที่นำล้อไป ชื่อว่าเนมิ (วุทฺธิ อี เป็น เอ). **นาริยํ เนมิ**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์. **ปวาฬมยา เนมิ**[2] กงล้อทำด้วยแก้วประพาฬ

[๓๗๔] ตมฺมชฺเฌ ปิณฺฑิกา นาภิ กุพฺพโร ตุ ยุคนฺธโร
อกฺขคฺคกีเล อาณีตฺถี วรูโถ รถคุตฺยถ.

ดุมล้อ ๒ ศัพท์

ปิณฺฑิกา (ปิณฺฑ สงฺฆาเต+อ+อิ+ก+อา) ดุมล้อ. **ตมฺมชฺเฌ ตสฺส รถสฺส, จกฺกสฺส วา มชฺเฌ จกฺกากาโร ปิณฺฑิกา** ดุมที่เป็นเหมือนล้อสอดอยู่ตรงกลางรถหรือกลางล้อ ชื่อว่าปิณฑิกา. **สพฺพานิ กฏฺฐานิ ปิณฺเฑตีติ ปิณฺฑิกา** ดุมล้อที่รวมไม้ซี่ล้อทุกอัน ชื่อว่าปิณฑิกา (ลบสระหน้า)

นาภิ (นภ หึสายํ+อิ) ดุมล้อ. **นภติ หึสตีติ นาภิ** ดุมล้อที่เบียดเบียนเพลา ชื่อว่านาภิ (วุทฺธิ อ เป็น อา). **อวิชฺชา นาภิ มูลกตฺตา ชรามรณํ เนมิ**[3] อวิชชาเป็นดุมล้อ ชราและมรณะเป็นกงล้อ เพราะทำอวิชชาให้เป็นมูลเหตุ

ไม้ทูบ, แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกมาติดกับแอก ๒ ศัพท์

กุพฺพร (กุสทฺทูปปท+วุ สํวรเณ+ร) ไม้ทูบ, แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกมาติดกับแอก. **กุํ ปถวึ วุโณติ อจฺฉาทยตีติ กุพฺพโร** ไม้ทูบที่ครอบขนานแผ่นดิน ชื่อว่ากุพพระ (อาเทศ ว เป็น พ, อุ เป็น อ,

[1] ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๑/๑๕ [2] สํ.อฏฺ. ๑๒/๓๔๒/๓๕๔ [3] วิ.อฏฺ. ๑/๑๑๖

ซ้อน พฺ). **ยถา ทิวสํ คจฺฉนฺตสฺส รถสฺส จกฺกเนมิ กุพฺพรํ อนุปริยายติ น วิชหติ, เอวํ อายุ อนุปริยายติ**[๑] ล้อและกงล้อของรถที่หมุนไปอยู่ตลอดวัน ย่อมติดตามไม้ทูบไปไม่ลดละ ฉันใด, อายุก็ย่อมติดตามสัตว์ไป ฉันนั้น

ยุคนฺธร (ยุคสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ไม้ทูบ, แม่แคร่เกวียนที่ยื่นออกมาติดกับแอก. **ยุคํ ธาเรตีติ ยุคนฺธโร** ไม้ทูบที่ทรงไว้ซึ่งคู่(หรือแอก) ชื่อว่ายุคันธระ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

ไม้สลักเพลา

อณิ, อาณิ (อณ สทฺเท+ณิ) ไม้สลักเพลา. **อกฺขคฺคกีเล ตสฺสคฺคเต กีเล อาณิ อาณิ**ศัพท์ใช้ในอรรถสลักที่ใส่เข้าไปในปลายแห่งเพลานั้น. **อิตฺถี อาณิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **สทฺทํ อณติ กโรตีติ อาณิ** ไม้สลักที่ทำเสียงดัง ชื่อว่าอาณิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา) **รถสฺส คจฺฉโต อาณิ**[๒] ไม้สลักเพลาของรถที่วิ่งไปอยู่

ไม้กำบัง, ตัวถังรถที่ทำขึ้นเพื่อป้องกันอาวุธ ๒ ศัพท์

วรูถ (วร วรเณ+ถ) ไม้กำบัง. **กณฺฑกาทิสตฺเถหิ ปริรกฺขณตฺถํ กโต รถาวรโณ วรูโถ** ตัวถังของรถที่ทำไว้เพื่อป้องกันอาวุธมีธนูเป็นต้น ชื่อว่าวรุถะ. **วรติ อเนนาติ วรูโถ** ตัวถังที่ใช้ป้องกัน ชื่อว่าวรุถะ (อาเทศ อ เป็น อุ)

รถคุติ (รถสทฺทูปปท+คุ ปาลเน+ติ) ไม้กำบัง. **รถํ ถิรตฺถํ ทิฏฺฐญฺจ โคปตีติ รถคุติ** ไม้ที่คุ้มครองรถให้มั่นคงและแข็งแรง ชื่อว่ารถคุติ. **อิตฺถี รถคุติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

[๓๗๕] **ธุโร มุเข รถสฺสงฺคา ตฺวกฺโขปกฺขรอาทโย**
ยานญฺจ วาหนํ โยคฺคํ สพฺพหตฺถฺยาทิวาหเน.

แอก

ธุร (ธร ธารเณ+อ) แอก. **รถาทีนํ ปุโรภาคสงฺขาเต มุเข ธุโร ธุร**ศัพท์เป็นไปในส่วนข้างหน้าของรถเป็นต้น. **ธรตีติ ธุโร** แอกที่ทรงไว้ ชื่อว่าธุระ (อาเทศ อ เป็น อุ). **ยานมุข**ศัพท์ก็แปลว่าแอก

ส่วนประกอบของรถ

อกฺโขปกฺขรอาทโย รถสฺส องฺคา ส่วนต่างๆ มีเพลาและไม้ที่ยึดเพลาเป็นต้น เป็นส่วนประกอบของรถ

อกฺข (อร คมเน+ข) เพลารถ. **อรนฺติ อเนนาติ อกฺโข** เพลาที่ช่วยให้รถไปได้ ชื่อว่าอักขะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน กฺ). **อกฺเขน อกฺขํ ปริวตฺเตสิ**[๓] เพลากระทบเพลา

---

[๑] สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๔๖/๑๖๗ [๒] องฺ.อฏฺ. ๑๕/๔๒๘/๓๒๘ [๓] วิ.มหา. ๕/๗๗/๙๕

อุปกฺขร (อุป+กร กรเณ+อ) ไม้ยึดเพลา, ลิ่มสลักเพลา. **อุปกรียเตติ อุปกฺขรํ** ไม้ยึดเพลาที่ช่างเข้าไปทำไว้ ชื่อว่าอุปักขระ (อาเทศ ก เป็น ข, ซ้อน กฺ). **อินฺทนีลมณีมยํ อุปกฺขรํ**[๑] ลิ่มสลักเพลาทำด้วยแก้วมณีสีเขียวเหมือนพระอินทร์

ยาน, พาหนะ ๓ ศัพท์

ยาน (ยา คมเน+ยุ) ยาน, พาหนะ. **ยาติ คจฺฉติ อเนนาติ ยานํ** พาหนะที่ช่วยให้ไปได้ ชื่อว่ายานะ. **อิจฺฉิตฏฺฐานํ ยาติ คจฺฉติ อเนนาติ ยานํ** ยานที่ช่วยให้ไปถึงที่อันตนปรารถนา ชื่อว่ายานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ยานํ นาม วยฺหํ รโถ สกฏํ สนฺทมานิกา สิวิกา ปาฏงฺกี**[๒] คานหาม รถ เกวียน เปลหาม วอ เก้าอี้หาม(หรือเกี้ยว) ชื่อว่ายาน

วาหน (วาห ปยตเน+ยุ) ยาน, พาหนะ. **วาหนฺติ อเนนาติ วาหนํ** ยานที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าวาหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ภเวยฺย วต มยฺหํ ยานํ วาหนํ หิรญฺญํ สุวณฺณํ**[๓] ยานพาหนะ เงิน และทอง ควรมีแก่เราหนอ

โยคฺค (ยุช โยเค+ณฺย) ยาน, พาหนะ. **โยชนียํ ยุชฺชเต อเนนาติ โยคฺคํ** ยานที่ช่วยให้ประกอบกิจที่ควรประกอบได้ ชื่อว่าโยคคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, คฺย เป็น ค, ซ้อน คฺ). **ตุมฺเห โยคฺคํ กาเรสฺสามิ**[๔] เราจักให้พวกท่านทำพาหนะ. **สพฺพหตฺถฺยาทิวาหเน ตฺยํ** ทั้ง ๓ ศัพท์ หมายถึงพาหนะทุกอย่าง มีช้างเป็นต้น

[๓๗๖] **รถจารี ตุ สูโต จ ปาชิตา เจว สารถิ**
รถาโรโห จ รถิโก รถี โยโธ ตุ โย ภโฏ.

สารถี, คนขับรถ ๔ ศัพท์

รถจารี (รถสทฺทูปปท+จร จรเณ+ณี) สารถี, คนขับรถ. **รเถน จรติ สีเลนาติ รถจารี** ผู้ไปกับรถเป็นประจำ ชื่อว่ารถจารี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

สูต (สู เปรเณ+ต) สารถี, คนขับรถ. **สวติ เปรยตีติ สูโต** ผู้ส่งเขาไป ชื่อว่าสูตะ. **มหาราชา อทฺทา สีทนฺตเร นเค ทิสฺวานามนฺตยี สูตํ "อิเม เก นาม ปพฺพตา"**[๕] พระมหาราชทอดพระเนตรเห็นภูเขาในระหว่างมหาสมุทรสีทันดรจึงตรัสถามสารถีว่า ภูเขาเหล่านี้ชื่อว่าอะไร

ปาชิตุ (ป+อช คมเน+ริตุ) สารถี, คนขับรถ. **ปาเชตีติ ปาชิตา** ผู้ขับรถไป ชื่อว่าปาชิตุ (ลบสระหน้าแล้วทีฆะสระหลัง, ลบ รฺ อนุพันธ์, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ)

สารถิ (สร ตคิยํ+ถิ) สารถี, คนขับรถ. **รเถน สห สรติ คจฺฉตีติ สารถิ** ผู้ไปพร้อมด้วยรถชื่อว่าสารถิ (วุทธิ อ เป็น อา). **เอหิ สารถิ คจฺฉาหิ รถํ นียาทยาหิมํ**[๖] สารถี ท่านจงมา

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๒/๓๔๒/๓๕๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๘๖๔/๕๖๒ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๔๒/๑๘
๔ ชา.อฏฺ. ๓๗/๒๒๐ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๕๙๐/๒๒๐ ๖ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๐/๔๘๔

ไปกันเถิด เรามอบรถคันนี้ให้

สารถีมีอีกหลายศัพท์ เช่น **นิยนฺตุ, ยนฺตุ, ขตฺตุ, สพฺยฏฺจ, ทกฺขิณตฺถ, รถกุฏฺมฺพิ**

ทหารประจำรถ, พนักงานประจำรถ, ผู้นั่งอยู่บนรถ, พลรถ ๓ ศัพท์

รถาโรห (รถ+อา+รุห ชนเน+ณ) ทหารประจำรถ, พนักงานประจำรถ, ผู้นั่งอยู่บนรถ, พลรถ. **รถํ อาโรหตีติ รถาโรโห** ผู้ขึ้นสู่รถ ชื่อว่ารถาโรหะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **รถาโรหา สห รเถหิ ภสฺสึสุ**[๑] พลรถ ล้มคว่ำไปพร้อมกับรถ

รถิก (รถ+อิก) ทหารประจำรถ, พนักงานประจำรถ, ผู้นั่งอยู่บนรถ, พลรถ. **รถมาโรหตีติ รถิโก** ผู้ขึ้นสู่รถ ชื่อว่ารถิกะ (ลบสระหน้า). **อหํ หิ ภนฺเต รถิโก สญฺญาโต กุสโล**[๒] ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นทหารประจำรถ รู้และเข้าใจ

รถี (รถ+อี) ทหารประจำรถ, พนักงานประจำรถ, ผู้นั่งอยู่บนรถ, พลรถ. **รถมาโรหตีติ รถี** ผู้ขึ้นสู่รถ ชื่อว่ารถี

ทหาร, ข้าราชการ ๒ ศัพท์

โยธ, โยทฺธ (ยุธ สมฺปหาเร+ณ) ทหาร, ข้าราชการ. **ยุชฺฌตีติ โยโธ** ผู้ทำสงคราม ชื่อว่าโยธะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **เต โยธา ภิกฺขู อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจึสุ**[๓] ทหารเหล่านั้นพากันเข้าไปหาภิกษุแล้วขอบรรพชา

ภฏ (ภฏ โยเค+อ) ทหาร, ข้าราชการ. **ภฏฺติ ยุชฺชตีติ ภโฏ** ผู้ประจำงาน (ข้าราชการประจำ) ชื่อว่าภฏะ. **โยธ**ศัพท์และ**ภฏ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์

[๓๗๗] ปาทาติ ปตฺตี ตุ ปุเม ปทโค ปทิโก มโต
สนฺนาโห กงฺกโฏ วมฺมํ กวโจ วา อุรจฺฉโท.

[๓๗๘] ชาลิกาถ จ สนฺนทฺโธ สชฺโช จ วมฺมิโก ภเว
อามุกฺโก ปฏิมุกฺโกถ ปุเรจารี ปุเรจโร.

[๓๗๙] ปุพฺพงฺคโม ปุเรคามี ทนฺทคามี ตุ ทนฺถโร
ชวโน ตุริโต เวคี เชตพฺพํ เชยฺยมุจฺจเต.

ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ ๔ ศัพท์

ปาทาติ (ปทสทฺทูปปท+อต สาตจฺจคมเน+อิ) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. **ปเทหิ อตตีติ ปาทาติ** ผู้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปาทาติ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปตฺตินฺติ ปาทาตึ**[๔] บทว่า **ปตฺตึ**

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๒/๔๓๕ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๙๕/๙๒ ๓ วิ.มหา. ๔/๑๐๒/๑๕๑
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๓๐๑/๓๒๓

คือซึ่งทหารเดินเท้า

ปตฺติ (ปท คมเน+ติ) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. **ปทตีติ ปตฺติ** ผู้เดินไป ชื่อว่าปัตติ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **ปเทน อตตีติ วา ปตฺติ** หรือผู้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปัตติ (ปทสทฺทูปปท+อต คมเน+อิ, ลบ อ ที่ ท และ อ ต้นธาตุ, อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **จตฺตาโร ปุริสา สรหตฺถา ปตฺติ**[๑] พลเดินเท้า ๑ หมู่ มีทหารถือศร ๔ นาย. **ปุเม มโต ปทาติ**ศัพท์และ**ปตฺติ**ศัพท์ ท่านรู้ว่ามีใช้ในปุงลิงค์

ปทค (ปทสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. **ปเทหิ คจฺฉตีติ ปทโค** ผู้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปทคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

ปทิก (ปท คติมฺหิ+ณฺวุ) ทหารเดินเท้า, ทหารบก, ทหารราบ. **ปเทหิ คจฺฉตีติ ปทิโก** ทหารเดินเท้า ชื่อว่าปทิกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ)

ทหารเดินเท้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปาทาติก, ปทาชย**

เสื้อเกราะ ๖ ศัพท์

สนฺนาห (สํ+นห พนฺธเน+ณ) เสื้อเกราะ. **สนฺนหตีติ สนฺนาโห** เสื้อเกราะที่ติดแน่น ชื่อว่าสันนาหะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทตฺวา สนฺนาหมุตฺตมํ**[๒] จัดเสื้อเกราะดีที่สุดให้

กงฺกฏ (กงฺก คติยํ+อฏ) เสื้อเกราะ. **กงฺกตีติ กงฺกโฏ** เสื้อเกราะที่เป็นไป ชื่อว่ากังกฏะ

วมฺม (วร วรเณ+ม) เสื้อเกราะ. **วรียเตติ วมฺมํ** เสื้อเกราะที่ทหารรักษาไว้ ชื่อว่าวัมมะ (อาเทศ รฺ เป็น มฺ). **วรียเต อิจฺฉียเตติ วมฺมํ** เสื้อเกราะที่ทหารต้องการ ชื่อว่าวัมมะ. **วมฺมิเนติ วมฺมสนฺนทฺเธ**[๓] บทว่า **วมฺมิเน** คือซึ่งผู้สวมใส่เสื้อเกราะ

กวจ (กจ พนฺธเน+อ) เสื้อเกราะ. **กจติ พนฺธตีติ กวโจ** เสื้อเกราะที่ผูกติด ชื่อว่ากวจะ (ลง ว อาคมกลางธาตุ)

อุรจฺฉท (อุรสทฺทูปปท+ฉท สํวรเณ+อ) เสื้อเกราะ. **อุโร ฉาทยนฺติ อเนนาติ อุรจฺฉโท** เสื้อเกราะช่วยปกป้องหน้าอก ชื่อว่าอุรัจฉทะ (ซ้อน จฺ). **วา กวจ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ชาลิกา (ชล ทิตฺตยํ+ณฺวุ+อา) เสื้อเกราะ. **ชลตีติ ชาลิกา** เสื้อเกราะที่สว่าง (มองเห็นระยิบระยับ) ชื่อว่าชาลิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

เสื้อเกราะมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตนุตฺต, ทํสน, ชคร**

ผู้สวมเสื้อเกราะ, ผู้แต่งชุดนักรบ ๓ ศัพท์

สนฺนทฺธ (สํ+นห พนฺธเน+ต) ผู้สวมเสื้อเกราะ, ผู้แต่งชุดนักรบ. **จมฺเมน สมฺมา นทฺธวาติ สนฺนทฺโธ** ผู้รัดด้วยเสื้อหนังอย่างแน่นหนา ชื่อว่าสันนัทธะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, อาเทศ หฺ เป็น ทฺ).

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๔/๓๗๕ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๐๕/๕๔๒ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๒/๒๗๐

สนฺนทฺโธ ขตฺติโย ตปติ[๑] กษัตริย์ผู้ทรงชุดนักรบสง่างาม

สชฺช (สชฺชุ คติยํ+อ) ผู้สวมเสื้อเกราะ, ผู้แต่งชุดนักรบ. **สชฺชุนาตีติ สชฺโช** ผู้เป็นไปได้ ชื่อว่าสัชชะ

วมฺมิก (วมฺม+ณิก) ผู้สวมเสื้อเกราะ, แต่งชุดนักรบ. **วมฺเมน นทฺธวา วมฺมิโก** ผู้ผูกแน่นด้วยเสื้อเกราะ ชื่อว่าวัมมิกะ (ลบ ณฺ). **จตุรงฺคินึ เสนํ สนฺนทฺธํ วมฺมิกํ สุภูมิยํ ฐิตํ ปสฺสิตุํ**[๒] ทอดพระเนตรจตุรงคเสนาที่สวมใส่เสื้อเกราะ ยืนจัดขบวนในสนามรบ

ผู้สวมเสื้อเกราะมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทํสิต, อุรจฺฉทิก, พฺยุฏฺฐจกงฺกฏ, ชคริก**

ผู้แต่งชุดเต็มยศ, สวมชุดแต่งกาย ๒ ศัพท์

อามุกฺก, อามุตฺต (อา+มุจ ปริทนหเน+ต) ผู้แต่งชุดเต็มยศ, ผู้สวมชุดแต่งกาย. **อามุจฺจตีติ อามุกฺโก** ผู้สวมใส่เสื้อผ้า ชื่อว่าอามุกกะ (อาเทศ ต เป็น ก, จฺ เป็น กฺ, หรือลง กฺก ปัจจัยแล้วลบ จฺ ที่สุดธาตุ). **ทยิตโอรโส อามุกฺกมาลาภรโณ อุยฺยานํ อุปสงฺกมิ**[๓] พระโอรสผู้น่าเอ็นดู ทรงฉลองพระองค์ในชุดพระยศลายดอกไม้ เสด็จเข้าไปสู่อุทยาน. **โรมโส นาม ขตฺติโย อามุตฺต-มาลาภรโณ**[๔] กษัตริย์พระนามว่าโรมสะ ทรงฉลองพระองค์ในชุดพระยศลายดอกไม้

ปฏิมุกฺก (ปติ+มุจ ปริทนหเน+กฺก) ผู้แต่งชุดเต็มยศ, ผู้สวมชุดแต่งกาย. **ปฏิมุจฺจตีติ ปฏิมุกฺโก** ผู้สวมชุดแต่งกาย ชื่อว่าปฏิมุกกะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบ จฺ ที่สุดธาตุ)

ทหารแต่งตัวเต็มยศมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปินทฺธ, อปินทฺธ**

ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า ๔ ศัพท์

ปุเรจารี (ปุรสทฺทูปปท+จร จรเณ+ณี) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า. **ปุเร จรณสีโลติ ปุเรจารี** ผู้มีปรกติไปก่อน ชื่อว่าปุเรจารี (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปุเรจร (ปุรสทฺทูปปท+จร จรเณ+อ) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า. **ปุเร จรณสีโลติ ปุเรจโร** ผู้มีปรกติไปข้างหน้า ชื่อว่าปุเรจระ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ)

ปุพฺพงฺคม (ปุพฺพสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อ) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน, แนวหน้า. **ปุพฺพํ ปุพฺเพ วา คจฺฉตีติ ปุพฺพงฺคโม** ผู้ไปข้างหน้าหรือผู้ถึงก่อน ชื่อว่าปุพพังคมะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **โลโภ ปุพฺพงฺคโม โทโส ปุพฺพงฺคโม โมโห ปุพฺพงฺคโม**[๕] โลภะ โทสะ โมหะ เป็นธรรมถึงก่อน(นำหน้า)

ปุเรคามี (ปุรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+ณี) ผู้นำหน้า, ผู้ไปก่อน. **ปุเร คจฺฉตีติ ปุเรคามี** ผู้ไปก่อน ชื่อว่าปุเรคามี (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

กองหน้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปุโรค, อคฺเคสร, ปฏฺฐ, อคฺคโตสร, ปุรสฺสร, ปุโรคม**

---

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๗๒๔/๓๓๑ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๓๒๓ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๕๑๕/๒๖๗
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๒๘/๓๒๒ ๕ วิ.ปริ. ๘/๘๘๕/๒๖๐

ผู้ไปช้า, ผู้ค่อยไป, ผู้เชื่องช้า ๒ ศัพท์

มนฺทคามี (มนฺทสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+ณี) ผู้ไปช้า, ผู้ค่อยไป, ผู้เชื่องช้า. **มนฺทํ คจฺฉติ สีเลนาติ มนฺทคามี** ผู้ไปช้าโดยปรกติ ชื่อว่ามันทคามี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

มนฺถร (มนฺถ วิโลฬเน+อร) ผู้ไปช้า, ผู้ค่อยไป, ผู้เชื่องช้า. **มนฺถตีติ มนฺถโร** ผู้มัวตกใจ ชื่อว่ามันถระ. **มนฺถโร วิย คจฺฉตีติ มนฺถโร** ผู้ไปช้าเหมือนเต่า ชื่อว่ามันถระ

ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป ๓ ศัพท์

ชวน (ชว คติยํ+ยุ) ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป. **ชเวน สพฺเพสมธิโก ชวโน** ผู้ยิ่งกว่าผู้อื่นทั้งหมดโดยความเร็ว ชื่อว่าชวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ตุริต (ตุรสทฺทูปปท+อิ คติยํ+ต) ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป. **ตุรํ เอติ คจฺฉตีติ ตุริโต** ผู้รีบไป ชื่อว่าตุริตะ. **ตุริโต คจฺฉติ**[๑] รีบเดินไป

เวคี (เวค+ณี) ผู้ไปเร็ว, ผู้รีบไป. **เวเคน จรณสีโลติ เวคี** ผู้มีปรกติไปเร็ว ชื่อว่าเวคี (ลบ ณฺ และลบสระหน้า)

ผู้ไปเร็วมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตุรสฺสิ, ปชวี, ชว**

ผู้ควรเอาชนะ, สถานที่ควรชนะ ๒ ศัพท์

เชตพฺพ (ชิ ชเย+ตพฺพ) ผู้ควรเอาชนะ, สถานที่ควรเอาชนะ. **ชิยเตติ เชตพฺพํ** ที่อันควรชนะ ชื่อว่าเชตัพพะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

เชยฺย (ชิ ชเย+ณฺย) ผู้ควรเอาชนะ, สถานที่ควรเอาชนะ. **เชตพฺโพติ เชยฺโย** ประเทศที่ควรชนะ ชื่อว่าเชยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ยฺ)

[๓๘๐] สูรวิรา ตุ วิกฺกนฺโต สหาโยนุจโร สมา
สนฺนทฺธปฺปภุตี ตีสุ ปาเถยฺยํ ตุ จ สมฺพลํ.

ผู้กล้าหาญ ๓ ศัพท์

สูร (สุร วิกฺกนฺเต+อ) ผู้กล้าหาญ. **สุรยตีติ สูโร** ผู้กล้าหาญ ชื่อว่าสูระ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **สูโร สูเรน สงฺคมฺม วิกฺกนฺเตน**[๒] ผู้กล้าหาญสมคบกับเราผู้กล้าบุกไปข้างหน้า

วีร (วีร วิกฺกนฺเต+อ) ผู้กล้าหาญ. **วิรยตีติ วีโร** ผู้กล้าหาญ ชื่อว่าวีระ. **สูโร วิกฺกนฺโต อภิรุ อจฺฉมฺภี อนุตฺราสี อปลายี ปหีนภยเภรโว วิคตโลมหํโสติ วีโร**[๓] ชื่อว่าวีระ คือผู้แกล้วกล้า เดินหน้า ไม่ขลาด ไม่หวาดหวั่น ไม่สะดุ้งกลัว ไม่ถอยหนี ละความกลัวภัย ปราศจาก

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๑๒/๔๖๘ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๓๐๓/๘๖ ๓ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๓๘๙/๑๘๗

ความเป็นผู้ขนลุกขนพอง

วิกฺกนฺต (วิ+กมุ ปทวิกฺเขเป+ต) ผู้กล้าหาญ. **วิกฺกมตีติ วิกฺกนฺโต** ผู้ก้าวไปข้างหน้า ชื่อว่าวิกกันตะ (ซ้อน กฺ, อาเทศ มฺ เป็น นฺ)

ผู้ไปตามหลัง ๒ ศัพท์

สหาย (สหสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+อ) ผู้ไปตามหลัง. **สห เอติ คจฺฉตีติ สหาโย** ผู้ไปพร้อมกัน ชื่อว่าสหายะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

อนุจร (อนุ+จร จรเณ+อ) ผู้ไปตามหลัง. **อนุจรตีติ อนุจโร** ผู้ไปตามหลัง ชื่อว่าอนุจระ. **สมา** ทั้ง ๒ ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน. **ทาสี ทาสา อนุจรา**[๑] ทาสีและทาสเป็นผู้ไปตามหลัง

ตีสุ สนฺนทฺธปฺปภุตี สนฺนทฺธศัพท์เป็นต้น (ในคาถาที่ ๓๗๘) ถึง **อนุจร**ศัพท์ (ในคาถานี้) มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

เสบียง, อาหารสำหรับเดินทางไกล ๒ ศัพท์

ปาเถยฺย (ปถ+เณยฺย) เสบียง. **ปเถ หิตํ ปาเถยฺยํ** เสบียงที่เกื้อหนุนในหนทาง ชื่อว่าปาเถยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ยถาปฏิยตฺตํ ปาเถยฺยํ ปริกฺขยํ อคมาสิ**[๒] เดินทางไปจนเสบียงตามที่จัดเตรียมไว้หมดสิ้น

สมฺพล (สมฺพ มณฺฑเล+อล) เสบียง. **สมฺพตีติ สมฺพลํ** เสบียงที่เป็นห่อกลมๆ ชื่อว่าสัมพละ. **อทฺธานปริสฺสมํ สเมติ เอเตนาติ วา สมฺพลํ** หรือเสบียงที่ยังความเหน็ดเหนื่อยในทางไกลให้สงบลง ชื่อว่าสัมพละ (สมุ อุปสเม+อล, ลง วฺ อาคม, อาเทศ วฺ เป็น พฺ). **ปริตฺตํ สมฺพลํ อาทาย กนฺตารมคฺคํ ปฏิปชฺเชยฺยุํ**[๓] พากันถือเอาเสบียงนิดหน่อยเดินไปสู่ทางกันดาร

[๓๘๑] วาหินี ธชินี เสนา จมู จกฺกํ พลํ ตถา
อนีโก วาถ วินฺยาโส พฺยูโห เสนาย กถฺยเต.

กองทัพ ๗ ศัพท์

วาหินี (วาห+อินี) กองทัพ. **วาหโยคา วาหินี** กองทัพ ชื่อว่าวาหินี เพราะประกอบด้วยม้า (ลบสระหน้า)

ธชินี (ธช+อินี) กองทัพ. **ธชโยคา ธชินี** กองทัพ ชื่อว่าธชินี เพราะประกอบด้วยธง. **ธชินินฺติ เสนํ**[๔] บทว่า **ธชินึ** คือ ซึ่งกองทัพ

เสนา (สิ พนฺธเน+น+อา) กองทัพ. **เสติ พนฺธตีติ เสนา** กองทัพที่ระดมพล ชื่อว่าเสนา

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑๘/๑๗๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๕/๓๒๔ ๓ สํ.นิทาน. ๑๖/๒๔๑/๑๑๙
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๔๔๕/๒๑๓

(วุทธิ อิ เป็น เอ). **เสนา นาม หตฺถี อสฺสา รถา ปตฺติ**[๑] ขบวนช้าง ขบวนม้า ขบวนรถ และขบวนทหารเดินเท้า ชื่อว่าเสนา

จมู (จมุ อทเน+อู) กองทัพ. **ภีรุํ จมติ อทตีติ จมู** กองทัพที่กินความน่าหวาดกลัว ชื่อว่าจมู

จกฺก (จสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) กองทัพ. **จํ คมนํ กรียเต อเนนาติ จกฺกํ** กองทัพที่ทำให้ไป ชื่อว่าจักกะ (ซ้อน กฺ, ลบ รฺ และ กฺวิ)

พล (พล สํวรเณ+อ) กองทัพ. **พลติ สํวรตีติ พลํ** กองทัพที่คอยระวัง ชื่อว่าพละ

อนีก (อณ สทฺเท+อีก) กองทัพ, ขบวนทัพ. **อณตีติ อนีโก** กองทัพที่เสียงดัง ชื่อว่าอนีกะ (อาเทศ ณ เป็น น). **วา อนีก**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อนีกํ นาม หตฺถานีกํ อสฺสานีกํ รถานีกํ ปตฺตานีกํ**[๒] กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ และกองทัพพลเดินเท้า ชื่อว่ากองทัพ

การระดมพล, การเตรียมกองทัพ

พฺยูห (วิ+อูห ฐปเน+อ) การระดมพล, การเตรียมกองทัพ. **เสนาย วินฺยาโส พฺยูโหติ กถฺยเต** การตระเตรียมกองทัพ ท่านเรียกว่าพยูหะ. **วิภชิตฺวา อูหนํ ฐปนํ พฺยูโห** การจัดขบวนทัพ ชื่อว่าพยูหะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ)

[๓๘๒] **หตฺถี ทฺวาทสโปโส ติ- ปุริโส ตุรโค รโถ**
จตุโปโสติ เอเตน ลกฺขเณนาธมนฺตโต.

[๓๘๓] **หตฺถานีกํ หยานีกํ รถานีกํ ตโย ตโย**
คชาทโย สสตฺถา ตุ ปตฺตานีกํ จตุชฺชนา.

ลักษณะการจัดกองพลใน ๑ กองพลประกอบด้วย

ยานพาหนะ ช้าง ม้า และรถ อย่างละ ๓ จัดเป็นกองพลด้วยลักษณะอย่างนี้ คือ

หตฺถานีก (หตฺถ+อนีก) กองทัพช้าง. **หตฺถีนํ อนีกํ หนฺถานีกํ** กองทัพช้าง ชื่อว่าหัตถานีกะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). กองทัพช้างนี้ มีช้างเข้าแถวเรียงหน้ากระดาน ๓ เชือก โดยแต่ละเชือกมีทหารเข้าแถวตามหลัง ๑๒ คน

หยานีก (หย+อนีก) กองทัพม้า. **หยานํ อนีกํ หยานีกํ** กองทัพม้า ชื่อว่าหยานีกะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). กองทัพม้านี้ มีม้าเข้าแถวเรียงหน้ากระดาน ๓ ตัว โดยแต่ละตัวมีทหารเข้าแถวตามหลัง ๓ คน

รถานีก (รถ+อนีก) กองทัพรถ. **รถานํ อนีกํ รถานีกํ** กองทัพรถ ชื่อว่ารถานีกะ (ลบสระหน้า,

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๖๔/๓๗๕ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๒/๓๘๐

ทีฆะสระหลัง). กองทัพรถนี้ มีรถเข้าแถวเรียงหน้ากระดาน ๓ คัน โดยแต่ละคันมีทหารเข้าแถวตามหลัง ๔ คน. ใน ๑ กองทัพจึงมีช้าง ๓ เชือก ม้า ๓ ตัว รถ ๓ คัน ทหาร ๕๗ คน

ปตฺตานีก (ปตฺติ+อนีก) กองพลเดินเท้า. **ปตฺตีนํ อนีกํ ปตฺตานีกํ** กองพลเดินเท้า ชื่อว่าปัตตานีกะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **สสตฺถา จตุชฺชนา ปตฺตานีกํ นาม** กองพลที่มีทหารอาวุธครบมือแถวละ ๔ นาย ชื่อว่าปัตตานีกะ

[๓๘๔] **สฏฺฐิวํสกลาเปสุ ปจฺเจกํ สฏฺฐิทณฺฑิสุ**
ธูลีกเตสุ เสนาย ยนฺติยากฺโขภินิตฺถิยํ.

กองทัพอักโขภินี

กองทัพที่เคลื่อนกำลังพลไปเหยียบย่ำไม้ไผ่ที่วางกองขวางอยู่ ๖๐ มัด ๆ ละ ๖๐ ลำ (รวมเป็น ๓,๖๐๐ ลำ) จนแหลกละเอียดเป็นผุยผง ชื่อว่าอักโขภินี หมายถึง กองทัพที่มีจำนวน กองพล ๑ อักโขภินี (เลข ๑ ตามด้วยเลข ๐ จำนวน ๔๒ ตัว)

อกฺโขภินี (น+ขุภ โขเภ+ยุ+อี) กองทัพอักโขภินี. **โขเภตุํ อสกฺกุโณตีติ อกฺโขภินี** กองทัพที่ไม่อาจทำให้สะทกสะท้าน ชื่อว่าอักโขภินี (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน กฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, อ เป็น อิ). **มหตี เสนา ปิฏฺฐิโต อนุวตฺตติ อกฺโขภินี**[๑] กองทัพใหญ่ ๑ อักโขภินี กำลังติดตามไปข้างหลัง

คัมภีร์อมรโกสะกล่าวว่า กองทัพ ๑ อักโขภินี ประกอบด้วย พลช้าง ๒๑,๘๗๐ กองพล มีช้าง ๖๕,๖๑๐ เชือก, พลรถ ๒๑,๘๗๐ กองพล มีรถ ๖๕,๖๑๐ คัน, พลม้า ๖๕,๖๑๐ กองพล มีม้า ๑๙๖,๘๓๐ ตัว, พลเดินเท้า ๑๐๙,๓๕๐ กองพล มีทหาร ๔๓๗,๔๐๐ นาย. รวมกันเป็น ๒๑๘,๗๐๐ กองพล มีทหารทั้งหมด ๒,๐๗๗,๖๕๐ นาย[๒]

คัมภีร์มหาวงศ์ฎีกากล่าวว่า กองทัพ ๑ อักโขภินี ประกอบด้วย ช้าง ๑ โกฏิ, รถ ๑๐ โกฏิ, ม้า ๑๐๐ โกฏิ, นายขมังธนู ๗๐๐ โกฏิ, นักรบกองหนุน ๑๔,๐๐๐ โกฏิ[๓]

คัมภีร์สัททนีติกล่าวว่า กองทัพ ๑ อักโขภินี ประกอบด้วย ช้าง ๙,๐๐๐ เชือก, รถ ๙๐๐,๐๐๐ คัน, ม้า ๙ โกฏิตัว, ทหารราบ ๙๐๐ โกฏินาย, สาวน้อย ๙,๐๐๐ โกฏิ, แม่นม(เลี้ยงเด็ก) ๙,๐๐๐,๐๐๐ โกฏิ[๔]

ส่วนกองทัพ ๑ มหาอักโขภินี ประกอบด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า ๑๓๒,๑๒๔,๙๐๐ กองพล มีทหารรวมทั้งหมด ๑๔๘,๑๑๐,๐๐๐,๐๐๐ นาย

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๔๙/๖๑ ๒ อมรโกส. ๑๘ ๓ มหาวํส.ฏี. ๓๕/๑๐๓
๔ สทฺทนีติ.สุตฺต. ๘๗๗

[๓๘๕] สมฺปตฺติ สมฺปทา ลกฺขี สิรี วิปตฺติ อาปทา
อถาวุธญฺจ เหติตฺถี สตฺถํ ปหรณํ ภเว.

ความดี, สิริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ ๔ ศัพท์

สมฺปตฺติ (สํ+ปท คมเน+ติ) ความดี, สิริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ. **สมฺปชฺชนํ สมิชฺฌนํ สมฺปตฺติ** ความสำเร็จ ชื่อว่าสัมปัตติ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ทฺ เป็น ตฺ). **กา สมฺปตฺติ กา ปฏิปตฺติ**[๑] ความสำเร็จเป็นอย่างไร การปฏิบัติเป็นอย่างไร

สมฺปทา (สํ+ปท คมเน+อ+อา) ความดี, สิริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ. **สมฺปชฺชตีติ สมฺปทา** สมบัติที่สมบูรณ์ ชื่อว่าสัมปทา (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **ปญฺจ สมฺปทา ญาติสมฺปทา โภคสมฺปทา อโรคสมฺปทา สีลสมฺปทา ทิฏฺฐิสมฺปทา**[๒] ความสมบูรณ์มี ๕ อย่าง คือ ความสมบูรณ์แห่งญาติ ความสมบูรณ์แห่งโภคทรัพย์ ความสมบูรณ์เพราะไม่มีโรค ความสมบูรณ์แห่งศีล ความสมบูรณ์แห่งความเห็นถูกต้อง

ลกฺขี (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อี) ความดี, สิริมงคล, ความสมบูรณ์, ความสำเร็จ. **สตฺตา ลกฺขิยนฺติ เอตายาติ ลกฺขี** ความดีที่สัตว์ใช้เป็นเครื่องหมาย ชื่อว่าลักขี. **อหํ สิรี จ ลกฺขี จ**[๓] เราเป็นผู้มีสิริและมีมงคล

สิรี (สิ เสวายํ+ร+อี) ความดี, ความสมบูรณ์, สิริมงคล, ความสำเร็จ. **กตปุญฺเญหิ เสวิยเตติ สิรี** ความดีที่ผู้ได้ทำบุญไว้พากันส้องเสพ ชื่อว่าสิรี. **กตปุญฺญปุคฺคเล นิสฺสิยตีติ สิรี** ความดีที่อาศัยอยู่ในบุคคลผู้ทำบุญไว้แล้ว ชื่อว่าสิรี (สิ นิสฺสเย+ร+อี). **สิรี จ กาฬกณฺณี จ น สเมนฺติ กุทาจนํ**[๔] ความดีและความเลวร้าย ย่อมไม่สงบลง ไม่ว่ากาลไหน

ความฉิบหาย, หายนะ, วิบัติ, ความเสื่อมสลาย ๒ ศัพท์

วิปตฺติ (วิ+ปท คติมฺหิ+ติ) ความฉิบหาย, หายนะ, วิบัติ, ความเสื่อมสลาย. **วิรูปํ ปชฺชตีติ วิปตฺติ** อาการที่ถึงความผิดเพี้ยน ชื่อว่าวิปัตติ (ลบ ทฺ, ซ้อน ตฺ). **วิรูปํ ปชฺชนํ วา วิปตฺติ** หรือการถึงความผิดแปลก ชื่อว่าวิปัตติ. **กา วิปตฺติ กา สมฺปตฺติ**[๕] วิบัติเป็นอย่างไร สมบัติเป็นอย่างไร

อาปทา (อา+ปท คติมฺหิ+อ+อา) ความฉิบหาย, หายนะ, วิบัติ, ความเสื่อมสลาย. **อฏฺฐึ ปีฬนํ ปชฺชตีติ อาปทา** อาการที่ถึงความบีบคั้นจิต ชื่อว่าอาปทา (ลบสระหน้า). **อาปทา อคฺคิโต วา อุทกโต วา ราชโต วา โจรโต วา**[๖] หายนะเพราะไฟไหม้ เพราะน้ำท่วม เพราะถูกพระราชายึดทรัพย์ หรือเพราะถูกโจรปล้น

---

๑ วิ.ปริ. ๘/๑/๑ ๒ วิ.ปริ. ๘/๙๗๙/๓๒๕ ๓ ขุ.ชา ๒๗/๘๗๙/๑๙๔
๔ ขุ.ชา ๒๗/๒๓๔/๗๐ ๕ วิ.ปริ. ๘/๑/๑ ๖ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖๑/๘๔

ศัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร ๔ ศัพท์

อาวุธ, อายุธ (อา+ยุธ ยุทฺเธ+อ) ศัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. **ตํ อาทาย ยุชฺฌนฺเตติ อาวุธํ อายุธํ จ** อาวุธที่ทหารถือไปรบ ชื่อว่าอาวุธะและอายุธะ (อาเทศ ย เป็น ว บ้าง). **อาวุธํ นาม จาโป โกทณฺโฑ**[๑] ธนูและลูกศร ชื่อว่าอาวุธ

เหติ (หร หรเณ+ติ) ศัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. **ชีวิตํ หรตีติ เหติ** อาวุธที่นำเอาชีวิตไป ชื่อว่าเหติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อ เป็น เอ). **อิตฺถี เหติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

สตฺถ (สส หึสายํ+ถ) ศัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. **สตฺเต สสติ หึสติ อเนนาติ สตฺโถ** อาวุธที่ใช้เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าสัตถะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **สตฺถํ วา อาหร วิสํ วา ขาท**[๒] ท่านต้องนำเครื่องประหารมา หรือไม่ก็กินยาพิษ

ปหรณ (ป+หร หรเณ+ยุ) ศัสตรา, อาวุธ, เครื่องประหาร. **ปหรติ อเนนาติ ปหรณํ** เครื่องประหาร ชื่อว่าปหรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **กุชฺฌิตฺวา อญฺญํ ปหรณํ อปสฺสนฺโต**[๓] โกรธแล้ว ไม่เห็นเครื่องประหารอย่างอื่น

[๓๘๖] **มุตฺตามุตฺตมมุตฺตญฺจ ปาณิโต มุตฺตเมว จ**
ยนฺตมุตฺตนฺติ สกลํ อาวุธํ ตํ จตุพฺพิธํ.

[๓๘๗] **มุตฺตามุตฺตญฺจ ยฏฺฐฺยาทิ อมุตฺตํ ฉุริกาทิกํ**
ปาณิมุตฺตํ ตุ สตฺยาทิ ยนฺตมุตฺตํ สราทิกํ.

อาวุธ ๔ ชนิด

อาวุธทั้งหมดนั้นมี ๔ ชนิด คือ (๑) **มุตตามุตตะ** อาวุธที่ปล่อยจากมือหรือถือไว้ก็ได้ เช่น ไม้ค้อนและกระบอง (๒) **อมุตตะ** อาวุธที่ถือเอาไว้ไม่ปล่อยจากมือ เช่น กริชและมีดสั้น (๓) **มุตตะ** อาวุธที่ใช้ขว้างหรือซัดออกไป เช่น หอกและแหลน (๔) **ยันตมุตตะ** อาวุธที่ใช้เครื่องยิง เช่น ธนู

มุตฺตามุตฺต (มุตฺต+อมุตฺต) อาวุธที่ปล่อยจากมือหรือถือไว้ก็ได้. **ยฏฺฐฺยาทิกํ อายุธํ ปาณิโต มุตฺตญฺจ ตํ อมุตฺตญฺเจติ มุตฺตามุตฺตํ** ไม้ค้อนและกระบองเป็นต้น เป็นอาวุธที่ใช้ขว้างจากมือและถือเอาไว้ จึงชื่อว่ามุตตามุตตะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

อมุตฺต (น+มุตฺต) อาวุธที่ปล่อยไม่ได้. **ฉุริกาทิกํ อาวุธํ ปาณิโต น มุตฺตนฺติ อมุตฺตํ** กริชและมีดสั้นเป็นต้น เป็นอาวุธที่ไม่ปล่อยจากมือ จึงชื่อว่าอมุตตะ (อาเทศ น เป็น อ)

มุตฺต (มุตฺต สงฺโกจเน+อ) อาวุธที่ต้องปล่อยจากมือ. **สตฺยาทิกํ อาวุธํ ปาณิโต มุตฺตียเตติ มุตฺตํ** หอกและแหลนเป็นต้น เป็นอาวุธที่เขาปล่อยออกไปจากมือ จึงชื่อว่ามุตตะ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๘๖๑/๕๖๐ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๘๓/๑๓๗ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๙/๒๔๗/๑๘๒

ยนฺตมุตฺต (ยนฺตสทฺทูปปท+มุตฺต สงฺโกจเน+อ) อาวุธที่ยิงด้วยเครื่องยิง. **สราทิกํ อาวุธํ ยนฺเตน มุตฺตนฺติ ยนฺตมุตฺตํ** ลูกศรเป็นต้น เป็นอาวุธที่ปล่อยออกไปด้วยเครื่องยิง จึงชื่อว่ายันตมุตตะ

[๓๘๘] อิสฺสาโส ธนุ โกทณฺฑํ จาโปนิตฺถี สราสนํ
อโถ คุโณ ชิยา ชยา สโร ปตฺตี จ สายโก.

[๓๘๙] วาโณ กณฺฑํ อุสุ ทฺวีสุ ขุรปฺโป เตชนาสนํ
ตูณีตฺถิยํ กลาโป จ ตูโณ ตูณีร วาณธิ.

ธนู, เกาทัณฑ์ ๕ ศัพท์

อิสฺสาส (อุสุสทฺทูปปท+อส เขปเน+ณ) ธนู, เกาทัณฑ์. **อุสุํ อสติ ขิปตีติ อิสฺสาโส** ธนูที่ยิงลูกศรออกไป ชื่อว่าอิสสาสะ (อาเทศ อุ เป็น อิ, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ธนุสิปฺปนฺติ อิสฺสาสสิปฺปํ**[๑] บทว่า **ธนุสิปฺปํ** คือวิชายิงธนู

ธนุ (ธน ธญฺเญ+อุ) ธนู, เกาทัณฑ์. **ธนติ สทฺทํ กโรตีติ ธนุ** ธนูที่ทำให้มีเสียง ชื่อว่าธนุ. **สตฺเต หนติ หึสตีติ ธนุ** ธนูที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าธนุ (หน หึสายํ+อุ, อาเทศ ห เป็น ธ). **น ตาวาหํ อิมํ สลฺลํ อาหริสฺสามิ ยาว น ตํ ธนุํ ชานามิ**[๒] เราจักไม่นำลูกศรนี้มาจนกว่าจะรู้จักธนูนั้น

โกทณฺฑ (กึสทฺทูปปท+ทณฺฑ นิปาตเน+อ) ธนู, เกาทัณฑ์. **กึ นาเมน ทณฺฑยตีติ โกทณฺฑํ** อาวุธนี้ตกลงชื่อว่าอะไรหรือ จึงชื่อว่าโกทัณฑะ (อาเทศ กึ เป็น โก). **โกทณฺโฑติ วฏฺฏลทณฺฑา ธนุวิกติ**[๓] บทว่า **โกทณฺโฑ** คือธนูที่ทำมาจากท่อนไม้ที่โก่ง

จป, จาป (จป สนฺตาเป+อ,ณ) ธนู, เกาทัณฑ์. **จปติ หนตีติ จาโป** ธนูที่ทำให้เดือดร้อน ชื่อว่าจาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อนิตฺถี จาป**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ยถา มหาราช จาโป สุตฺจฉิโต**[๔] มหาบพิตร เหมือนธนูที่เขาเหลาแต่งดีแล้ว

สราสน (สรสทฺทูปปท+อส เขปเน+ยุ) ธนู, เกาทัณฑ์. **สรํ อสติ ขิปตีติ สราสนํ** ธนูที่ยิงลูกศร ชื่อว่าสราสนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน). **มหาปุริโส ตํ สราสนํ อาหราเปตฺวา ปลฺลงฺเกน นิสินฺโนว**[๕] มหาบุรุษให้นำธนูมาแล้ว ประทับนั่งบนบัลลังก์

สายธนู ๓ ศัพท์

คุณ (คมุ คติมฺหิ+ณ) สายธนู. **คจฺฉติ สโร อเนนาติ คุโณ** สายธนูที่ดีดลูกศรออกไป ชื่อว่าคุณะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อ เป็น อุ, มฺ เป็น ณฺ). **ควติ เอเตนาติ คุโณ** สายธนูที่ทำให้ธนูมีเสียงดัง ชื่อว่าคุณะ (คุ สทฺเท+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ)

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๒๙/๒๑๖　　๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๘　　๓ วิ.ฏี. ๓/๒๘๓/๓๘๙
๔ มิลินฺท. ๔๗๙　　๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๙๘๖/๔๐๑

ชิยา (ชร วโยหานมฺหิ+อ+อา) สายธนู. **ชิรตีติ ชิยา** สายธนูที่เก่า ชื่อว่าชิยา (อาเทศ ชรฺ เป็น ชิยฺ, ลบสระหน้า). **โส ชิยา มุตฺโต สโร วิย**[๑] เปรียบเหมือนลูกศรพุ่งออกไปจากสายธนู

ชยา (ชร วโยหานมฺหิ+อ+อา) สายธนู. **ชิรตีติ ชยา** สายธนูที่เก่า ชื่อว่าชยา (อาเทศ รฺ เป็น ยฺ, ลบสระหน้า)

สายธนูมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มุพฺพี, สิญฺชินี**

ลูกศร ๙ ศัพท์

สร (สร หึสายํ+อ) ลูกศร. **สรนฺติ อเนนาติ สโร** ลูกศรที่ใช้เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าสระ. **จาปโต ปติตํ สรํ**[๒] ลูกศรที่ตกไปจากแล่ง

ปตฺตี (ปตฺต+อี) ลูกศร. **ปตฺตํ วาโช, ตํโยคา ปตฺตี** ปัตตะแปลว่าขนนก, ลูกศรชื่อว่าปัตตี เพราะเหน็บด้วยขนนก

สายก (สา ตนุกรณาวสาเนสุ+ย+ณฺวุ) ลูกศร. **สาติ ตนุกโรตีติ สายโก** ลูกศรที่ทำให้เล็ก ชื่อว่าสายกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า)

วาณ, พาณ (วณ สทฺเท+ณ) ลูกศร. **วณียเต สทฺทายเต อเนนาติ วาโณ** ลูกศรที่ทำให้ธนูมีเสียง ชื่อว่าวาณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ว เป็น พ บ้าง)

กณฺฑ (กณ สทฺเท+ฑ) ลูกศร. **กณยเต อเนนาติ กณฺฑํ** ลูกศรที่ทำให้ธนูมีเสียง ชื่อว่ากัณฑะ. **น ตาวาหํ อิมํ สลฺลํ อาหริสฺสามิ ยาว น ตํ กณฺฑํ ชานามิ**[๓] เราจักไม่นำเอาหอกนี้มา จนกว่าจะรู้จักลูกศรนั้น

อุสุ (อิส คมเน+อุ) ลูกศร. **อากาสโต อิสติ คจฺฉตีติ อุสุ** ลูกศรที่พุ่งไปทางอากาศ ชื่อว่าอุสุ (อาเทศ อิ เป็น อุ). **ทาหํ อุสติ กโรตีติ อุสุ** ลูกศรที่รมไฟให้ร้อน ชื่อว่าอุสุ (อุส ทาเห+อุ). **อุสยติ ขิปิยตีติ อุสุ** ลูกศรที่ถูกยิงออกไป ชื่อว่าอุสุ (อุส ขิปเน+อุ)

> **ตํ มํ วธิตุมาคจฺฉิ ทายสฺมึ อญฺชนาวเน**
> **ธนุํ อารชฺชํ กตฺวาน อุสุํ สนฺธาย โกสโล.**[๔]

พระเจ้าโกศลเสด็จมาที่พระราชอุทยานชื่ออัญชนวัน ทรงโก่งคันธนูขึ้น สอดลูกศรหมายจะยิงเรา

ขุรปฺป (ขุร เภทเน+อป) ลูกศร. **ขุรตีติ ขุรปฺโป** ลูกศรที่ตัด (อวัยวะ) ชื่อว่าขุรัปปะ (ซ้อน ปฺ). **เข อรติ คจฺฉตีติ ขุโร, ตํ ปาตีติ ขุรปฺโป** อาการที่ไปบนท้องฟ้า ชื่อว่าขุระ (ขสทฺทูปปท+อร คติมฺหิ+อ, อาเทศ อ ที่ ข เป็น อุ, ลบ อ ต้นธาตุ), ลูกศรที่รักษาการขึ้นไปบนท้องฟ้าไว้ ชื่อว่าขุรัปปะ

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๕๙๔/๔๒๘ ๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๓/๕๗ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๙
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๙๐๓/๑๙๘

(ขุรสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+อ, ซ้อน ปฺ, ลบสระหน้า). **โส ตํ ขุรปฺปํ เนว อสกฺขิ มุญฺจิตุํ โน ปติสํหริตุํ**[๑] เขาไม่สามารถปล่อย ไม่สามารถสอดลูกศรได้

เตชน (ติช นิสาเน+ยุ) ลูกศร. **เตชิยเตติ เตชนํ** ลูกศรที่เขาเหลาให้แหลม ชื่อว่าเตชนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ทฺวีสุ อุสุ**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๒ คือ ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา
อุสุการา นมยนฺติ เตชนํ
ทารุํ นมยนฺติ ตจฺฉกา
อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตา.[๒]

ชาวนาย่อมทดน้ำไป ช่างศรย่อมดัดลูกศร ช่างไม้ย่อมถากไม้ บัณฑิตย่อมฝึกตน

อสน (อส ขิปเน+ยุ) ลูกศร. **อสเตติ อสนํ** ลูกศรที่ถูกยิงออกไป ชื่อว่าอสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ลูกศรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วิสิข, อชิมฺหค, ขค, อาสุค, กลมฺพ, มคฺคณ, โรป**

แล่งธนู, กระบอกใส่ลูกธนู ๕ ศัพท์

ตูณี (ตูณ ปูรเณ+เณ+อี) แล่งธนู, กระบอกใส่ลูกธนู. **สเร ตูเณนฺติ ปูเรนฺติ เอตฺถาติ ตูณี** แล่งธนูเป็นที่เขาใส่ลูกศรให้เต็ม ชื่อว่าตูณี (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ ตูณี**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์. **อาทาย ตูณิญฺจ ธนุญฺจ ลุทฺโท**[๓] นายพรานสะพายแล่งธนูและธนู

กลาป (กลาป+ณ) แล่งธนู, กระบอกใส่ลูกธนู. **สรสมูหานํ ฐานตฺตา กลาโป** แล่งธนู ชื่อว่ากลาปะ เพราะเป็นที่รวบรวมลูกศร (ลบ ณฺ). **สโร ทิทฺโธ กลาปํ วา**[๔] ลูกศร ลูกศรอาบยาพิษ หรือแล่งธนู

ตูณ (ตูณ ปูรเณ+อ) แล่งธนู, กระบอกใส่ลูกธนู. **สเร ตูเณนฺติ ปูเรนฺติ เอตฺถาติ ตูโณ** แล่งธนูเป็นที่เขาใส่ลูกศรให้เต็ม ชื่อว่าตูณะ

ตูณีร (ตูณ ปูรเณ+อีร) แล่งธนู, กระบอกใส่ลูกธนู. **สเร ตูเณนฺติ ปูเรนฺติ เอตฺถาติ ตูณีโร** แล่งธนูเป็นที่เขาใส่ลูกศรให้เต็ม ชื่อว่าตูณีระ

วาณธิ (วาณสทฺทูปปท+ธิ ธารเณ+กฺวิ) แล่งธนู, กระบอกใส่ลูกธนู. **วาณา สรา ธยนฺติ จปนฺติ เอตฺถาติ วาณธิ** แล่งธนูที่มีลูกศรเสียบอยู่ ชื่อว่าวาณธิ (ลบ กฺวิ)

[๓๙๐] **ปกฺโข ตุ วาโช ทิทฺโธ ตุ วิสปฺปีโต สโร ภเว**
ลกฺขํ เวชฺฌํ สรพฺยญฺจ สรพฺยาโส ตุปาสนํ.

---

๑ ที.สีล. ๙/๑๕๓/๑๒๕ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๔/๔๘๗ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๑/๒๔๑
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๗๖/๒๗๖

หางลูกศร, ขนนกที่หางลูกศร ๒ ศัพท์

ปกฺข (ปต คมเน+ข) หางลูกศร, ขนนกที่หางลูกศร. **ปตตีติ ปกฺโข** หางลูกศรที่เป็นไป ชื่อว่าปักขะ (อาเทศ ตฺ เป็น กฺ). **ปกฺเขน กตตฺตา วา ปกฺโข** หรือหางลูกศรชื่อว่าปักขะ เพราะทำด้วยขนนก (ปกฺข+ณ, ลบ ณฺ)

วาช (วช คติยํ+ณ) หางลูกศร, ขนนกที่หางลูกศร. **วชติ อเนนาติ วาโช** ขนนกที่ช่วยให้ลูกศรไปตรง ชื่อว่าวาชะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ลูกศรอาบยาพิษ

ทิทฺธ (ทิส อปฺปีติยํ+ต) ลูกศรอาบยาพิษ. **วิสปฺปีโต สโร ทิทฺโธ นาม** ลูกศรอาบยาพิษ ชื่อว่าทิทธะ. **ทิสฺสตีติ ทิทฺโธ** ลูกศรที่สัตว์ไม่ยินดี ชื่อว่าทิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, สฺ เป็น ทฺ). **สโร วิเสน ทิทฺโธ ลิตฺโต**[๑] ลูกศรอาบด้วยยาพิษ

เป้า ๓ ศัพท์

ลกฺข (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อ) เป้า. **วิชฺฌนตฺถํ ลกฺขียเตติ ลกฺขํ** เป้าที่เขาหมายไว้เพื่อการยิง ชื่อว่าลักขะ. **ลกฺขํ ภินฺทตฺถํ อุชุํ กโรติ**[๒] เล็งให้ตรงเพื่อทำลายเป้า

เวชฺฌ (วิธ เวธเน+ณฺย) เป้า. **วิชฺฌิตพฺพนฺติ เวชฺฌํ** เป้าที่เขาควรยิง ชื่อว่าเวชฌะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ธฺย เป็น ฌ, ซ้อน ชฺ)

สรพฺย (สรสทฺทูปปท+วิ คติยํ+อ) เป้า. **สโร วยติ คจฺฉติ อสฺมินฺติ สรพฺยํ** เป้าเป็นที่ให้ลูกศรพุ่งไปสู่ ชื่อว่าสรัพยะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ)

การฝึกหัดยิงธนู ๒ ศัพท์

สรพฺยาส (สรพฺยสทฺทูปปท+อส เขปเน+ณ) การฝึกหัดยิงธนู. **สรพฺยํ อสนํ ขิปนํ สรพฺยาโส** การยิงเป้า ชื่อว่าสรัพยาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

อุปาสน (อุป+อส เขปเน+ยุ) การฝึกหัดยิงธนู. **ลกฺขํ อุปคนฺตฺวา อสนํ ขิปนํ อุปาสนํ** การเข้าไปยิงเป้า ชื่อว่าอุปาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **อทฺทสา โข อายสฺมา อานนฺโท สมฺพหุเล ลิจฺฉวิกุมารเก สณฺธาคาเร อุปาสนํ กโรนฺเต**[๓] ท่านพระอานนท์ เห็นพวกลิจฉวีกุมารจำนวนมากพากันยิงเป้าอยู่ที่หอประชุม

[๓๙๑] **มณฺฑลคฺโค ตุ เนตฺตึโส อสิ ขคฺโค จ สายโก**
โกสิตฺถี ตปฺปิธาเนโถ ถรุ ขคฺคาทิมุฏฺฐิยํ.

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๗๖/๒๗๖ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๒๙/๑๓๕ ๓ สํ.มหา. ๑๙/๑๗๓๗/๕๖๕

ดาบ, กระบี่, ขรรค์ ๕ ศัพท์

มณฺฑลคฺค (มณฺฑล+อคฺค+ณ) ดาบ, กระบี่, ขรรค์. **มณฺฑลํ อคฺคํ อสฺสาติ มณฺฑลคฺคํ** ดาบที่มีปลายโค้งมน ชื่อว่ามัณฑลัคคะ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **มณฺฑลคฺคํ คเหตฺวาน**[๑] ถือเอาดาบแล้ว

เนตฺตึส (นิ+ตึส+ณ) ดาบ, กระบี่, ขรรค์. **นิคฺคโต ตึสโต องฺคุลิโต เนตฺตึโส** ดาบชื่อว่าเนตติงสะ เพราะยาวไม่เกิน ๓๐ นิ้ว (ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ. ซ้อน ตฺ). **เนตฺตึเสหิ อุสูหิ จ หญฺญมานา**[๒] ห้ำหั่นกันด้วยดาบและลูกศร

อสิ (อส เขปเน+อิ) ดาบ, กระบี่, ขรรค์. **อสเต ขิปฺปเตติ อสิ อายุํ อสติ เขเปตีติ อสิ** ดาบที่ทิ้งอายุ ชื่อว่าอสิ. **สีสาทิกํ อาโกธวเสน สยตีติ อสิ** ดาบที่ตัดศีรษะเป็นต้นด้วยอำนาจความโกรธ ชื่อว่าอสิ (อา+สิ ฉินฺทเน+อิ, ลบสระหน้า, รัสสะ อา เป็น อ). **สตฺเต อสติ วินาเสตีติ อสิ** ดาบที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้พินาศ ชื่อว่าอสิ (อส วินาเส+อิ). **อสฺส อยํ อสิ อยํ โกสิ**[๓] ดาบนี้ ฝักดาบนี้ เป็นของเขา

ขคฺค (ขคฺค ขณฺฑเภเท+อ) ดาบ, กระบี่, ขรรค์. **ขคฺคตีติ ขคฺโค** ดาบที่ตัดให้ขาด ชื่อว่าขัคคะ. **โกสิยา ขคฺคํ ปเวเสสิ**[๔] ใส่ดาบเข้าไปในฝัก

สายก (สา ตนุกรเณ+ย+ก) ดาบ, กระบี่, ขรรค์. **สาติ ตนุกโรตีติ สายโก** ดาบที่ตีให้บาง ชื่อว่าสายกะ

ดาบมีอีกหลายศัพท์ เช่น **จนฺทหาส, ริฏฺฐิ, ลกฺขลก, กรวาป**

ฝักดาบ, ฝักมีด

โกสิ (กุส สิเลสเน+อิ) ฝักดาบ, ฝักมีด. **ตสฺส ขคฺคสฺส ปิธาเน โกสิ โกสิศัพท์ใช้ในอรรถฝัก** ของดาบนั้น. **กุสตีติ โกสิ** ฝักดาบที่ติดแน่น ชื่อว่าโกสิ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **อิตฺถี โกสิศัพท์เป็น** อิตถีลิงค์. **ปุริโส อสึ โกสิยา ปพาเหยฺย**[๕] บุรุษควรชักดาบออกจากฝัก

ด้ามดาบ, ด้ามมีด

ถรุ (ถร สตฺถคติยํ+อุ) ด้ามดาบ, ด้ามมีด. **ขคฺคฉุริกาทีสุ มุฏฺฐิยํ ถรุสทฺโท ถรุศัพท์มีใช้ใน** ด้ามของดาบและกริชเป็นต้น. **ถรตีติ ถรุ** ด้ามดาบที่เป็นไป ชื่อว่าถรุ

[๓๙๒] **เขฏกํ ผลกํ จมฺมํ อิลฺลี ตุ กรปาลิกา**
ฉุริกา สตฺยสิปุตฺติ ลคุโฬ ตุ จ มุคฺคโร.

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๑/๙๙
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๔๕
๓ ที.สีล. ๙/๑๓๒/๑๐๒
๔ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๓๑
๕ ที.สีล. ๙/๑๓๒/๑๐๒

โล่ ๓ ศัพท์

เขฏก (เขฏ ภกฺขเน+ณฺวุ) โล่. **เขฏตีติ เขฏกํ** โล่ที่กิน(ดาบ) ชื่อว่าเขฏกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อสิจมฺมนฺติ อสึ เจว เขฏกผลกาทีนิ จ**[๑] บทว่า **อสิจมฺมํ** คือ ดาบและโล่เป็นต้น

ผลก (ผล วิสรเณ+ณฺวุ) โล่. **ผลตีติ ผลกํ** โล่ที่แบน ชื่อว่าผลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **เอกํ ผลกํ โสวณฺณมยํ เอกํ รูปิยมยํ**[๒] โล่อันหนึ่งทำด้วยทองคำ อันหนึ่งทำด้วยเงิน

จมฺม (จร คติภกฺขเนสุ+ม) โล่. **โยตฺตาทึ จรติ คจฺฉตีติ จมฺมํ** โล่ที่ไปสู่ที่ทำสงคราม ชื่อว่าจัมมะ (อาเทศ รฺ เป็น มฺ). **สุนขาทีหิ จมิตพฺพํ ภกฺขิตพฺพนฺติ จมฺมํ** โล่หนังที่สุนัขเป็นต้นพากันกัดแทะ จึงชื่อว่าจัมมะ (จมฺ ภกฺขเน+ม)

กระบี่สั้น, มีดสั้น ๒ ศัพท์

อิลฺลี, อีลี (อิล คติยํ+อ+อี) กระบี่สั้น, มีดสั้น. **อิลติ คจฺฉตีติ อิลฺลี** กระบี่สั้นที่เป็นไป ชื่อว่าอิลลี (ซ้อน ลฺ, ลบสระหน้า)

กรปาลิกา (กรสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+ณฺวุ+อา) กระบี่สั้น, มีดสั้น. **กรํ ปาลยตีติ กรปาลิกา** มีดสั้นที่รักษามือ ชื่อว่ากรปาลิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ)

กริช ๓ ศัพท์

ฉุริกา (ฉุร เฉทเน+ณฺวุ+อา) กริช. **ฉุรตีติ ฉุริกา** กริชที่ตัด(วัตถุต่างๆ) ชื่อว่าฉุริกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **นิวาสนนฺตเร ฉุริกํ พนฺธิตฺวา**[๓] เหน็บกริชไว้ในพกผ้า

สตี (สสุ หึสายํ+ติ+อี) กริช. **สสติ หึสตีติ สตี** กริชที่เบียดเบียน ชื่อว่าสตี (ลบ สฺ, ลบสระหน้า)

อสิปุตฺตี (อสิ+ปุตฺตี) กริช. **อสิโน ปุตฺตี อสิปุตฺตี** กริชที่เป็นลูกของดาบ ชื่อว่าอสิปุตตี

ไม้ค้อน, กระบอง ๒ ศัพท์

ลคุฬ (ลค สงฺเค+อล) ไม้ค้อน, กระบอง. **ลคตีติ ลคุโฬ** ไม้ค้อนที่คล้อง (กับมือ) ชื่อว่าลคุฬะ (อาเทศ อ ต้นปัจจัยเป็น อุ, ล เป็น ฬ). **เลฑฺฑุํ ขิปนฺติ ลคุฬํ ขิปนฺติ**[๔] ขว้างก้อนดินไป ขว้างไม้ค้อนไป

มุคฺคร (มุทสทฺทูปปท+คิร คิรเณ+อ) ไม้ค้อน, กระบอง. **มุทํ คิรตีติ มุคฺคโร** ไม้ค้อนที่กลืนกินความยินดี ชื่อว่ามุคคระ (ลบ อ ที่ ท, อาเทศ ทฺ เป็น คฺ, อิ ที่ คิ เป็น อ). **มุญฺจตีติ วา มุคฺคโร** หรือไม้ค้อนที่เปลื้อง(ชีวิตสัตว์) ชื่อว่ามุคคระ (มุจ โมจเน+อร, อาเทศ จ เป็ ค, ซ้อน คฺ). **สกึ ปาณิปฺปหารํ วา มุคฺครปฺปหารํ วา ทินฺเน นิสฺสคฺคิยํ โหติ**[๕] เมื่อภิกษุณีใช้มือทุบ

---

[๑] มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๖๘/๓๘๐ [๒] ที.มหา. ๑๐/๑๗๗/๒๐๙ [๓] ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๑๗
[๔] อภิ.กถา. ๓๗/๑๑๐๘/๓๕๖ [๕] วิ.มหาวิ. ๒/๔๓/๒๕

หรือใช้ค้อนทุบเพียงครั้งเดียว จีวรนั้นเป็นนิสสัคคีย์

ไม้ค้อนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทุฆณ, ฆน**

[๓๙๓] สลฺโลนิตฺถี สงฺกุ ปุเม วาสี ตุ ตจฺฉนิตฺถิยํ
กุธาริตฺถี ผรสุ โส ฏงฺโก ปาสาณทารโณ.

หลัก, ตอ, ไม้เสียบ, ปลายศร, แหลม, ขวาก, หลาว ๒ ศัพท์

สลฺล (สล คติยํ+อ) หลัก, ตอ, ไม้เสียบ, ปลายศร, แหลม, ขวาก, หลาว. **สลติ คจฺฉตีติ สลฺโล** แหลมที่เป็นไป ชื่อว่าสัลละ (ซ้อน ลฺ). **สตฺเต สรติ หึสตีติ สลฺโล** ปลายศรที่เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าสัลละ (สร หึสายํ+ล, อาเทศ รฺ เป็น ลฺ). **อนิตฺถี** **สลฺล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **น ตาวาหํ อิมํ สลฺลํ อาหริสฺสามิ ยาว น ตํ กณฺฑํ ชานามิ**[๑] เราจักไม่นำเอาหลาวนี้มาจนกว่าจะรู้ธนูนั้น

สงฺกุ (สงฺก สงฺกายํ+อุ) หลัก, ตอ, ไม้เสียบ, ปลายศร, แหลม, ขวาก, หลาว. **สงฺกิยตีติ สงฺกุ** แหลมที่บุคคลสงสัย ชื่อว่าสังกุ. **ปุเม** **สงฺกุ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์. **สงฺกุนา สงฺกุ หทเย สมาคจฺเฉยฺย**[๒] หลาวกับหลาวพุ่งมาปักรวมกันที่กลางหทัย. **สูล**ศัพท์ก็แปลว่าปลายศร

มีด, พร้า, ขวานเล็ก ๒ ศัพท์

วาสี (วส เฉทนเสฺนหาวหารเณสุ+ณี) มีด, พร้า, ขวานเล็ก. **วสติ ฉินฺทติ สีเลนาติ วาสี** ขวานที่ถากโดยปรกติ ชื่อว่าวาสี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ตจฺฉนี (ตจฺฉ ตนุกรเณ+ยุ+อี) มีด, พร้า, ขวานถากเล็ก. **ตจฺฉติ ตนุกโรตีติ ตจฺฉนี** ขวานที่ถากให้บาง ชื่อว่าตัจฉนี (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อิตฺถิยํ** ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในอิตถีลิงค์

ขวาน ๒ ศัพท์

กุธาร, กุธารี, กุฐารี (กุสทฺทูปปท+ธารา+ณี) ขวาน. **เฉทกตฺตา กุจฺฉิตา ธารา อสฺสาติ กุธารี** ขวานที่มีคมอันน่าหวาดเสียว เพราะทำการตัด จึงชื่อว่ากุธารี (ลบ ณฺ). **อิตฺถี** **กุธารี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ปุริสสฺส หิ ชาตสฺส กุธารี ชายเต มุเข
ยาย ฉินฺทติ อตฺตานํ พาโล ทุพฺภาสิตํ ภณํ.[๓]

คนพาลเมื่อกล่าวคำทุพภาษิต ชื่อว่าย่อมตัดตนด้วยศัสตราที่เกิดในปากของบุรุษผู้เกิดมา (คำพูดฆ่าตน)

ผรสุ, ปรสุ, ปรสฺุธ (ปรสทฺทูปปท+สส หึสายํ+อุ) ขวาน. **ปรํ สสติ หึสตีติ ผรสุ** ขวาน

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๙ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๖๕/๖๐๘ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๙๗/๒๑๙

ที่เบียดเบียนสิ่งอื่น ชื่อว่าผรสุ (อาเทศ ป เป็น ผ บ้าง, ลบ สฺ ที่สุดธาตุ). **โส ผรฺสุ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์. **ผรสุ กุฐารี กุทฺทาโล นิขาทนํ**[๑] ขวานใช้ฟัน จอบใช้ขุด

เหล็กสกัดหิน, สิ่ว, หมุด ๒ ศัพท์

ฏงฺก (ฏงฺก พนฺธเน+อ) เหล็กสกัดหิน, สิ่ว, หมุด. **ฏงฺกติ พนฺธตีติ ฏงฺโก** หมุดที่ติดแน่นชื่อว่าฏังกะ

ปาสาณทารณ, ปาสาณทารก (ปาสาณสทฺทูปปท+ทร วิทารเณ+ยุ,ณฺวุ) เหล็กสกัดหิน, สิ่ว, หมุด. **ปาสาณํ ทารยตีติ ปาสาณทารโณ** เหล็กที่ทำลายก้อนหิน ชื่อว่าปาสาณทารณะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ. หรืออาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๓๙๔] กณโย ภินฺทิวาโฬ จ จกฺกํ กุนฺโต คทา ตถา
สตฺยาทิสตฺถเภเทถ โกโณสฺโส โกฏฺ นาริยํ.

อาวุธพิเศษ, อาวุธใช้ซัดหรือขว้าง ๖ ชนิด

กณย (กณ สทฺเท+อย) ฉมวก, แหลม, หลาว. **กณตีติ กณโย** ฉมวกที่มีเสียง ชื่อว่ากณยะ

ภินฺทิวาล, ภินฺทิวาฬ (ภินฺทิ+วาฬ) กระบองคด, กระบองสั้น. **ภินฺทนสีลตาย ภินฺที** วัตถุชื่อว่าภินที เพราะมีปรกติทำลาย (ภิท เภทเน+อ+อี, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **วาติ คจฺฉติ เตนาติ วาโล** กระบองที่ช่วยให้ไป ชื่อว่าวาละ (วา คติมฺหิ+อล). **ภินฺที จ โส วาโล จาติ ภินฺทิวาโล, ภินฺทิวาโฬ** วัตถุที่ทำลายนั้นเป็นกระบองด้วย จึงชื่อว่าภินทิวาละและภินทิวาฬะ (รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทศ ล เป็น ฬ บ้าง)

กระบองคดเป็นอาวุธที่คนฮินดูโบราณใช้ขว้างต่อสู้กัน มีรูปทรงโค้งงอ จากช่วงคดยาว ๑ ศอก กลมโดยรอบ ๑ กำมือ เวลาจะขว้างกระบองคดนั้น ต้องยืนก้าวขาซ้ายไปข้างหน้า ๑ ก้าว กำกระบองแกว่งหมุน ๓ รอบ แล้วขว้างออกไปหมายให้ถูกข้าศึก ปัจจุบันนิยมใช้เป็นกีฬาขว้างค้อน ทุ่มน้ำหนัก หรือขว้างจักร

จกฺก (จกฺก หึสายํ+อ) จักร, กงจักร. **จกฺเกติ พฺยาสติ หึสติ อเนนาติ จกฺกํ** จักรที่ใช้เบียดเบียน ชื่อว่าจักกะ. **จกฺกํ ภมติ มตฺถเก**[๒] จักรหมุนอยู่บนศีรษะ

กุนฺต (กนฺต เฉทเน+อ) ทวน, ง้าว. **กนฺตติ เฉทตีติ กุนฺโต** ทวนที่ตัด ชื่อว่ากุนตะ (อาเทศ อ เป็น อุ). **กุ วิย อสิ วิย ปจฺจามิตฺตานํ สรีรํ ติยติ ฉินฺทตีติ กุนฺโต** ทวนที่ตัดร่างกายของศัตรูเหมือนดาบ ชื่อว่ากุนตะ (กุสทฺทูปปท+ติ เฉทเน+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). ทวนนี้มีความยาวประมาณ ๑๒ ศอก. **จปิตํ กุนฺตํ วา ... คเหตฺวา**[๓] ถือเอาทวนที่ตั้งอยู่

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๐ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๔/๓๔ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๙๕

คทา (คสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อ) กระบอง, คทา. **คํ ทุกฺขํ เทตีติ คทา** กระบองที่ให้ความทุกข์ ชื่อว่าคทา (ลบสระหลัง). คทานี้มีความยาวประมาณ ๑ ศอก. **เวสฺสวเณน ปุถุชฺชนกาเล วิสฺสชฺชิตา คทา**[๑] เวสสวัณสละคทาในครั้งยังเป็นปุถุชน

สตฺติ (สส หึสายํ+ติ) หอก. **สสติ หึสตีติ สตฺติ** หอกที่เบียดเบียน ชื่อว่าสัตติ (ลบ สฺ, ซ้อน ตฺ). **อสึ วา สตฺตึ วา ปุญฺฉิสฺสามิ**[๒] เราจักเช็ดดาบหรือหอก

มุม, คม, ปลาย, ปลายดาบ ๓ ศัพท์

โกณ (กุณ สทฺโทปกรเณสุ+ณ) มุม, คม, ปลาย, ปลายดาบ. **กุณยเต อเนนาติ โกโณ** ปลายดาบช่วยให้มีเสียงดัง ชื่อว่าโกณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **กุณติ สงฺโกจตีติ โกโณ** ปลายดาบที่โค้งงอ ชื่อว่าโกณะ (กุณ สงฺโกจเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โกณโต โกณํ ติโยชนํ โหติ**[๓] จากปลายข้างหนึ่งถึงปลายอีกข้างหนึ่ง ยาว ๓ โยชน์

อสฺส (น+สิ เสวายํ+อ) มุม, คม, ปลาย, ปลายดาบ. **น สยตีติ อสฺโส** ปลายดาบที่ไม่นอนราบอยู่ ชื่อว่าอัสสะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า). **อสติ ขิปตีติ อสฺโส** ปลายดาบที่พุ่งไป ชื่อว่าอัสสะ (อสุ เขปเน+อ, ซ้อน สฺ)

โกฏิ (กุฏ โกฏิลฺเล+อิณฺ) มุม, คม, ปลาย, ปลายดาบ. **กุฏตีติ โกฏิ** ปลายที่งอน ชื่อว่าโกฏิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **นาริยํ โกฏิ**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์. **กทา ปน โกฏิ ฉิชฺชติ**[๔] เมื่อไรปลายจักหัก

[๓๙๕] นิยฺยานํ คมนํ ยาตฺรา ปฏฺฐานญฺจ คโม คติ
จุณฺโณ ปํสุ รโช เจว ธูลิตฺถี เรณุ จ ทฺวิสุ.

การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป ๖ ศัพท์

นิยฺยาน (นิ+ยา ปาปุเณ+ยุ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **นิกฺขมิตฺวา ยายเต นิยฺยานํ** การออกไป ชื่อว่านิยยานะ (ซ้อน ยฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **รญฺโญ นิยฺยานํ ภวิสฺสติ**[๕] การเสด็จพระราชดำเนินออกไปของพระราชาจักมี

คมน (คมุ คติมฺหิ+ยุ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **คจฺฉียเต คมนํ** การไป ชื่อว่าคมนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อรหโต ขีณาสวสฺส อาคมนํ คมนํ คมนาคมนํ**[๖] การมา การไป ทั้งการไปและการมาของพระอรหันตขีณาสพ

ยาตฺรา (ยา ปาปุเณ+ตฺรณฺ+อา) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **ยายตีติ ยาตฺรา**

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๘๒/๒๕๕ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๕๔๔ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๑๒๙
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๔๖๐ ๕ ที.สีล. ๙/๒๑/๑๒ ๖ ขุ.มหานิ. ๒๙/๖๓๘/๓๘๑

การไป ชื่อว่ายาตรา (ลบ ญฺ). **ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสติ**[๑] การไปจักมีแก่เรา

ปฏฺฐาน (ป+ฐา คตินิวตฺติยํ+ยุ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **ปติฏฺฐียเต ปฏฺฐานํ** ความเป็นไป ชื่อว่าปัฏฐานะ (ซ้อน ฏฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

คม (คมุ คติมฺหิ+อ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **คมนํ คโม** การไป ชื่อว่าคมะ. **วนทสฺสนคิริทสฺสนปพฺพตทสฺสนาทีสุปิ เยนกามํ คโม ชาโต**[๒] เกิดมีการออกเดินไปตามต้องการในที่ต่างๆ เช่น ที่ชมป่า ที่ชมทิวทัศน์ และที่ชมภูเขา เป็นต้น

คติ (คมุ คติมฺหิ+ติ) การไป, การออกไป, การออกเดิน, ความเป็นไป. **คมนํ คติ** การไป ชื่อว่าคติ. **ปุญฺญาปุญฺญวเสน คมนํ คติ** การไปด้วยอำนาจของบุญและบาป ชื่อว่าคติ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

คติ มิคานํ ปวนํ **อากาโส ปกฺขินํ คติ**
วิภโว คติ ธมฺมานํ **นิพฺพานํ อรหโต คติ.**[๓]

ป่าใหญ่เป็นที่ไปของพวกเนื้อ อากาศเป็นที่ไปของพวกนก ความเสื่อมเป็นคติของธรรมทั้งหลาย นิพพานเป็นที่ไปของพระอรหันต์

ผง, ฝุ่น, ละออง, ธุลี ๕ ศัพท์

จุณฺณ (จุณฺณ ปิสเน+อ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ธุลี. **จุณฺณิยเตติ จุณฺโณ** ผงที่ถูกบด ชื่อว่าจุณณะ. **ตสฺส รุกฺขสฺส สาขาสุ อญฺญมญฺญํ ฆํสนฺตีสุ จุณฺณํ ปตติ**[๔] เมื่อกิ่งของต้นไม้นั้น เสียดสีกัน ผงจึงตกล่วงลง

ปํสุ (ปํส นาสเน+อุ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ธุลี. **โสภณวิเสสํ ปํสติ นาสตีติ ปํสุ** ฝุ่นที่ยังความงามหลายชนิดให้เศร้าหมอง ชื่อว่าปังสุ. **นขสิขาย ปํสุ อาโรปิโต**[๕] ใช้ปลายเล็บคุ้ยฝุ่น

รช (รญฺช ราเค+อ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ธุลี. **รญฺชตีติ รโช** ฝุ่นที่เปื้อน ชื่อว่ารชะ (ลบ ญฺ). **รถิยา ชายตีติ รโช** ฝุ่นที่เกิดบนถนน ชื่อว่ารชะ (รถีสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ, ลบ ถี). **สุขุโม รโช ปฏิวาตํว ขิตฺโต**[๖] เหมือนฝุ่นละเอียดปลิวทวนลมไป

ธูลิ (ธู กมฺปเน+ลิ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ธุลี. **ธุนาติ กมฺปตีติ ธูลิ** ฝุ่นที่ปลิวไป ชื่อว่าธูลิ. **อิตฺถี** ธูลิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ชาติวเสน สุทฺธสรีรตฺตา นตฺถิ รโช ธูลิ มลํ**[๗] ฝุ่นธุลีและความสกปรกย่อมไม่มี เพราะเป็นผู้มีร่างกายสะอาดด้วยอำนาจของชาติกำเนิด

เรณุ (ริ คติยํ+ณุ) ผง, ฝุ่น, ละออง, ธุลี. **เรติ คจฺฉตีติ เรณุ** ฝุ่นที่ลอยไป ชื่อว่าเรณุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **ทฺวีสุ** **เรณุ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **ราโค รโช น จ ปน เรณุ วุจฺจติ**[๘] ธุลีคือราคะ ท่านไม่เรียกว่าเรณุ

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๑๓/๑๔๓ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๙/๒๑๓/๑๖๐ ๓ วิ.ปริ. ๘/๑๐๔๔/๓๗๐
๔ ชา.อฏฺ. ๓๕/๓๒๒ ๕ สํ.นิทาน. ๑๖/๓๑๑/๑๖๒ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๙/๑๙
๗ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๕๕/๑๘๒ ๘ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๔๓๔/๒๐๘

[๓๙๖] มาคโธ มธุโก วุตฺโต วนฺที ตุ ถุติปาฐโก
เวตาฬิโก โพธกโร จกฺกิโก ตุ จ ฆณฺฏิโก.

ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์, ผู้ประพันธ์เพลงสรรเสริญพระบารมี ๒ ศัพท์

มาคธ (มคฺคสทฺทูปปท+ถว ถุติยํ+กฺวิ) ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์, ผู้ประพันธ์และร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี. **วํสมคฺคํ ถวตีติ มาคโธ** ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์ ชื่อว่ามาคธะ (ลบ คฺ, ทีฆะ อ ที่ ม เป็น อา, ลบ กฺวิ และ วฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ถ เป็น ธ)

มธุก (มคฺคสทฺทูปปท+ธุ ถุติยํ+ณฺวุ) ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์, ผู้ประพันธ์และร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี. **มคฺคํ ธวตีติ มธุโก** ผู้สรรเสริญพระราชวงศ์ ชื่อว่ามธุกะ (ลบ คฺค, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบ อ)

ผู้สรรเสริญคุณพระราชา มีความเพียรเป็นต้น ๒ ศัพท์

วนฺที (วนฺท วนฺทเน+ณี) ผู้สรรเสริญคุณพระราชา. **วนฺทนสีโลติ วนฺที** ผู้มีปรกติไหว้ ชื่อว่าวันที (ลบ ณฺ)

ถุติปาฐก (ถุติสทฺทูปปท+ปฐ กถเน+ณฺวุ) ผู้สรรเสริญคุณพระราชา. **วีริยาทิถุตึ สีเลน ปฐตีติ ถุติปาฐโก** ผู้กล่าวสรรเสริญผู้มีความเพียรเป็นต้นโดยปรกติ ชื่อว่าถุติปาฐกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, วุทฺธิ อ เป็น อา)

ผู้บรรเลงเพลงหรือร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า ๒ ศัพท์

เวตาฬิก (วิ+ตาฬ+ณิก) ผู้บรรเลงเพลงหรือร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า. **วิภาเวนฺโต ตาฬสทฺเทน โพธยตีติ เวตาฬิโก** ผู้ปลุกให้ตื่นด้วยเสียงดนตรี(คือฉิ่ง) ชื่อว่าเวตาฬิกะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อิ เป็น เอ)

โพธกร (โพธสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ผู้บรรเลงเพลงหรือร้องเพลงปลุกพระราชาในเวลาเช้า. **โพธํ กโรตีติ โพธกโร** ผู้ปลุกให้ตื่น ชื่อว่าโพธกระ

ผู้เคาะสัญญาณบอกเวลา ๒ ศัพท์

จกฺกิก (จกฺก+ณิก) ผู้เคาะสัญญาณบอกเวลา. **จกฺเกน จรนฺโต พหูหิ ปีเฬตฺวา โย ปรติ, โส จกฺกิโก** ผู้เดินไปเคาะจักรไปหลายๆ ครั้ง แล้วร้องบอก(เวลา) ชื่อว่าจักกิกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ฆณฺฏิก, ฆณฺฏก (ฆณฺฏ ภาสเน+ณฺวุ) ผู้เคาะสัญญาณบอกเวลา. **ฆณฺฏตีติ ฆณฺฏิโก ฆณฺฏโก** ผู้ร้องบอก(เวลา) ชื่อว่าฆัณฏิกะและฆัณฏกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อาเทศ อ เป็น อิ บ้าง)

[๓๙๗] เกตุทฺธโช ปฏากา จ กทลี เกตนํ ปุยธ
โยหํกาโรณฺณมฺณสฺส สาหมหมิกา ภเว.

ธง ๕ ศัพท์

เกตุ (กิต นิวาสโรคาปนยเนสุ+อุ) ธง. **อุปริ กิตติ นิวสตีติ เกตุ** ธงที่อยู่ข้างบน ชื่อว่าเกตุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **ตํ ธมฺมํ ธชมิว ปุรกฺขิตฺวา เกตุมิว จ กตฺวา อุกฺขิปิตฺวา ปวตฺติยา ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตุ จ หุตฺวา**[๑] ตั้งธรรมะนั้นไว้เบื้องหน้าเหมือนธง และยกธรรมะนั้นขึ้นเหมือนธง จึงมีชื่อว่าธัมมัทธชะ และ ธัมมเกตุ ตามลำดับ

ธช (ธช คมเน+อ) ธง. **ธชตีติ ธโช** ธงที่สบัดไป ชื่อว่าธชะ

> **ภาสเย โชตเย ธมฺมํ ปคฺคณฺเห อิสินํ ธชํ**
> **สุภาสิตธชา อิสโย ธมฺโม หิ อิสินํ ธโช.**[๒]
>
> บุคคลพึงกล่าว พึงแสดงธรรม พึงยกธรรมะอันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ขึ้น พระอรหันต์มีสุภาษิตเป็นธงชัย เพราะว่าธรรมะเป็นธงชัยของพระอรหันต์

ปฏากา (ปฏ คติยํ+อาก+อา) ธง. **ปฏติ ยาตีติ ปฏากา** ธงที่เป็นไป ชื่อว่าปฏากา. **ปฏากา อุสฺสิตาเนกา**[๓] เขาพากันยกธงขึ้นมากมาย

กทลี (กสทฺทูปปท+ทล วิทารเณ+อ+อี) ธง. **เกน วาเตน ทลียเต วิทารียเตติ กทลี** ธงที่ถูกลมพัดขาด ชื่อว่ากทลี. **ฉินฺนภินฺนตฺตา กุจฺฉิตํ ทลํ ปตฺตเมติสฺสาตฺถีติ วา กทลี** หรือธงที่มีผืนไม่งามเพราะฉีกขาด จึงชื่อว่ากทลี (กุ+ทล+อี, อาเทศ อุ เป็น อ). **อิตฺถิยํ ปฏากา**ศัพท์และ**กทลี**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์

เกตน (กิต นิวาสโรคาปนยเนสุ+ยุ) ธง. **กิตียเตติ เกตนํ** ธงที่เขาผูกไว้ ชื่อว่าเกตนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

การถือตัว, ความมีมานะ, มีมานะจัด

อหมหมิกา (อหํ+อหํ+ณิก+อา) การถือตัว, ความมีมานะ, มีมานะจัด. **อญฺญมญฺญสฺเสติ เอกํ อเปกฺขิตฺวา อปรสฺสาปรํ อเปกฺขิตฺวา อญฺญสฺส** บทว่า **อญฺญมญฺญสฺส** ในคาถา หมายความว่า ผู้มองเห็นแต่ตนคนเดียว มองไม่เห็นบุคคลอื่นเลย. **โย อหํกาโร อภิมาโน, โส "อหํ อห"นฺติ กโรตีติ อหมหมิกา ภเว** ผู้มีมานะจัด ชื่อว่าอหมหมิกา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ผู้ทำแต่คำว่า "เรา เรา". **อหํ**ศัพท์ในที่นี้เป็นนิบาต มีรูปเหมือนกับ อมฺห+สิ, ท่านซ้อน อหํ เป็น อหํอหํ, ลง อิ อาคมและ**ก**สกัตถปัจจัย, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, โย วิภัตติเป็น อา, สำเร็จรูปเป็น อหมหมิกา เพราะมีอรรถว่ามาก จึงเป็นพหูพจน์เสมอ

> **[๓๙๘] พลํ ถาโม สหํ สตฺติ วิกฺกโม ตฺวติสูรตา**
> **ชเย ชิตสฺส ยํ ปานํ ชยปานนฺติ ตํ มตํ.**

---

๑ ที.อฏฺ. ๖/๘๔/๓๔ ๒ สํ.นิทาน. ๑๖/๗๐๘/๓๒๖ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๙๘

กำลัง, ความสามารถ ๔ ศัพท์

พล (พล ปาณเน+อ) กำลัง, ความสามารถ. **ชีวิตํ พลนฺติ ชีวนฺติ อเนนาติ พลํ** กำลังที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าพละ. **สุขํ เทติ พลํ เทติ**[๑] ให้ความสุข ให้กำลัง

ถาม (ฐา คตินิวตฺติยํ+ม) กำลัง, ความสามารถ. **ฐาติ เอเตนาติ ถาโม** กำลังที่ช่วยให้ยืนอยู่ได้ ชื่อว่าถามะ (อาเทศ ฐ เป็น ถ). **ถาติ วายมนฺติ อเนนาติ ถาโม** กำลังที่ช่วยให้พยายาม ชื่อว่าถามะ (ถา สตฺติยํ+ม)

ยถาสเกน ถาเมน ปุญฺญกฺเขตฺเต อนุตฺตเร
อธิการํ กเรยฺยาถ ปสฺสยิสฺสถ นิพฺพุตึ.[๒]

ท่านทั้งหลายพึงทำสักการะในบุญเขตอันสูงสุดตามกำลังของตน จักพบนิพพาน

สห (สห สหเน+อ) กำลัง, ความสามารถ. **สหเต อเนนาติ สหํ** ความสามารถช่วยให้อดกลั้น ชื่อว่าสหะ. **สหํ โภโต อาชานามิ**[๓] เรารู้ความสามารถของท่าน

สตฺติ (สก สตฺติยํ+ติ) กำลัง, ความสามารถ. **สกติ สมตฺเถตีติ สตฺติ** กำลังที่สามารถ ชื่อว่าสัตติ (ลบ กฺ, ซ้อน ตฺ). **ตมหํ ยถาสตฺติ ยถาพลํ ปฏิปูชิสฺสามิ**[๔] เราจักบูชาท่านตามความสามารถ ตามกำลัง

กำลังมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทฺรวิณ, ตร, ปรกฺกม, ปาณ**

ผู้กล้าหาญไม่กลัวตาย, คนกล้าบ้าบิ่น

วิกฺกม (วิ+กมุ ปทวิกฺเขเป+อ) ผู้กล้าหาญไม่กลัวตาย, คนกล้าบ้าบิ่น. **อติสูรตา วิกฺกโม นาม** ความเป็นผู้กล้ายิ่ง ชื่อว่าวิกกมะ. **วิกฺกมตีติ วิกฺกโม** ผู้กล้าหาญ ชื่อว่าวิกกมะ (ซ้อน กฺ). **นูน ราชา น ชานาติ มม วิกฺกมโปริสํ**[๕] พระราชาไม่ทรงทราบความกล้าหาญของเราบ้างหรือ

การดื่มฉลองชัย

ชยปาน (ชย+ปาน) การดื่มฉลองชัย. **ชเย ชิเต สติ, การณภูเต วา กตํ ปานํ ชยปานํ** เมื่อชนะในสงคราม การดื่มฉลองชัยเป็นเหตุ ชื่อว่าชยปานะ. **ปจฺจามิตฺโต เม คหิโตติ ชยปานํ ปิวติ**[๖] พระราชาทรงดื่มฉลองชัยชนะด้วยเข้าพระทัยว่า ศัตรูถูกเราจับไว้แล้ว

[๓๙๙] สงฺคาโม สมฺปหาโร จา- นิตฺถิยํ สมรํ รณํ
อาชิตฺถี อาหโว ยุทฺธํ อาโยธนํ จ สํยุคํ.

การรบ, ศึกสงคราม ๙ ศัพท์

สงฺคาม (สงฺคาม ยุทฺเธ+อ) การรบ, ศึกสงคราม. **สงฺคาเมตีติ สงฺคาโม** สงครามที่รบกัน ชื่อว่า

---

๑ วิ.มหา. ๕/๖๒/๗๘ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๕/๑๐๘ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๒๘/๒๗๕
๔ ที.สีล. ๙/๑๖๖/๑๓๑ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๖๖/๒๒๗ ๖ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๓๓

สังคามะ. **ราชา ขตฺติโย มุทฺธาภิสิตฺโต สงฺคามํ อภิวิชินิตฺวา**[๑] พระราชาผู้ได้รับมุทธาภิเษกแล้ว ทรงชนะสงคราม

สมฺปหาร (สํ,ป+หร หรณปสยฺหกรเณสุ+ณ) การรบ, ศึกสงคราม. **สํ ปุนปฺปุนํ หรตีติ สมฺปหาโร** การรบที่ต่อสู้กันบ่อยๆ ชื่อว่าสัมปหาระ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สมฺปหรฏฺฐานํ ทิสฺวา**[๒] เห็นสนามรบ

สมร (สํ+อร คมเน+อ) การรบ, ศึกสงคราม. **สํ ปุนปฺปุนํ อรตีติ สมรํ** สงครามที่เป็นไปบ่อยๆ ชื่อว่าสมระ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ)

รณ (รณ สทฺเท+อ) การรบ, ศึกสงคราม, รณรงค์. **รณียเตติ รโณ** สงครามที่ทำเสียงดัง ชื่อว่ารณะ. **อนิตฺถิยํ สมร**ศัพท์และ**รณ**ศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **รเณ วา อุปคนฺตฺวา จิเต**[๓] เมื่อเข้าไปยืนอยู่ในสงครามแล้ว

อาชิ (อช คมเน+ณิ) การรบ, ศึกสงคราม. **อชติ คจฺฉตีติ อาชิ** การรบที่เป็นไป ชื่อว่าอาชิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อาหว (อา+หุ สทฺเท+อ) การรบ, ศึกสงคราม. **อาหวตีติ อาหโว** สงครามที่เสียงดัง ชื่อว่าอาหวะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **หเวติ อาหเว ยุทฺเธ**[๔] บทว่า **หเว** คือในสงคราม

ยุทฺธ (ยุธ สมฺปหาเร+ต) การรบ, ศึกสงคราม. **ยุชฺฌตีติ ยุทฺโธ** สงครามที่รบกัน ชื่อว่ายุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ). **หโต ยุทฺเธ สปุตฺตโก**[๕] ลูกน้อยของเราถูกฆ่าในสงคราม

อาโยธน (อา+ยุธ สมฺปหาเร+ยุ) การรบ, ศึกสงคราม, สนามรบ. **อาทาย ยุชฺฌนฺเต เอตฺถาติ อาโยธนํ** สถานที่อันเขาพากันไปรบ ชื่อว่าอาโยธนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

สํยุค (สํ+ยุช โยเค+อ) การรบ, ศึกสงคราม. **สํ ปุนปฺปุนํ ยุชฺชตีติ สํยุโค** สงครามที่รบกันบ่อยๆ ชื่อว่าสังยุคะ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ)

การรบมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชญฺย, ปวิทารณ, อกฺกนฺทน, สงฺข, สมีก, สมฺปรายก, อนีก, อภิสมฺปาต, กลิส, โผฏฺ, อภฺยามทฺท**

[๔๐๐] ภณฺฑนญฺจ วิวาโท จ วิคฺคโห กลห เมธคา
มุจฺฉา โมโหล ปสยฺโห พลกฺกาโร หโจ ภเว.

การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท ๕ ศัพท์

ภณฺฑน (ภณฺฑ ปริภาสเน+ยุ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **ภณฺฑิยเต ภณฺฑนํ** การทะเลาะ

---

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๔๕๑/๑๓๔ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๖/๑๘๓ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๖๒/๔๑๘
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑/๔๖ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๓๕/๕๒๘

กัน ชื่อว่าภัณฑนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **สงฺฆสฺส ภณฺฑนํ วา กลโห วา วิวาโท วา ภวิสฺสติ**[๑] การถกเถียง ทะเลาะ วิวาท จักมีแก่สงฆ์

วิวาท (วิ+วท กถเน+ณ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **วิรุทฺธํ กตฺวา วทตีติ วิวาโท** คำพูดที่ทำให้ขัดแย้งกัน ชื่อว่าวิวาทะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส สงฺเฆ วิวาทํ ชเนติ**[๒] เขาจะทำให้การทะเลาะกันเกิดขึ้นในสงฆ์

วิคฺคห (วิ+คห อุปาทาน+อ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **วิวิธํ คณฺหาตีติ วิคฺคโห** การพูดที่ถือเอาเรื่องต่างกัน ชื่อว่าวิคคหะ (ซ้อน คฺ). **วิคฺคหํ น กเรยฺย**[๓] ไม่ควรทำการทะเลาะกัน

กลห (กลห วิวาเท+อ) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **กลหนฺติ อสฺมินฺติ กลโห** การทะเลาะเป็นเรื่องที่ถกเถียงกัน ชื่อว่ากลหะ. **กลหํ น กริสฺสามิ**[๔] เราจะไม่ทะเลาะกับใคร

เมธคา (เมธ หึสาสงฺคเมสุ+ณฺวุ+อา) การถกเถียง, การทะเลาะวิวาท. **เมธติ หึสตีติ เมธคา** การทะเลาะที่เบียดเบียนกัน ชื่อว่าเมธคา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ก เป็น ค, ลบสระหน้า). **ตโต สมฺมนฺติ เมธคา**[๕] เพราะเหตุนั้น การทะเลาะกันจึงสงบลง

ความงงงวย, ความหลงลืม ๒ ศัพท์

มุจฺฉา (มุจฺฉ โมหสมุสฺสเยสุ+อ+อา) ความงงงวย, ความหลงลืม. **มุจฺฉนํ มุจฺฉา** ความงงงวยชื่อว่ามุจฉา. **มุยฺหนํ มุจฺฉา** ความหลงลืม ชื่อว่ามุจฉา (มุห เวจิตฺเต+ฉ+อา, อาเทศ หฺ เป็น จฺ). **จิตฺตสฺส สาราโค อิจฺฉา มุจฺฉา**[๖] ความกำหนัด ความปรารถนา ความหลงลืมแห่งจิต

โมห (มุห เวจิตฺเต+ณ) ความงงงวย, ความหลงลืม. **มุหตีติ โมโห** อาการที่จิตหลงลืม ชื่อว่าโมหะ. **สมฺปยุตฺตธมฺมา มุยฺหนฺติ เอเตนาติ โมโห** เจตสิกที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมทั้งหลายหลงลืม ชื่อว่าโมหะ (ลบ ณ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ). **อุปฺปนฺโน โมโห ทุปฺปฏิวิโนทิโย**[๗] โมหะที่เกิดขึ้นแล้วบรรเทาได้ยาก

การข่มเหงรังแก ๓ ศัพท์

ปสยฺห (ป+สห สหเน+ณฺย) การข่มเหงรังแก. **ปสหนํ ปสยฺโห** การข่มเหง ชื่อว่าปสัยหะ (ลบ ณฺ, กลับ หฺย เป็น ยฺห). **โส ขตฺติโย โหตุ ปสยฺหการี**[๘] พระราชาพระองค์นั้นทรงเป็นผู้ชอบข่มเหง(ผู้อื่น)

พลกฺการ (พลสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) การข่มเหงรังแก, พลการ. **พลิโน พเลน วา กรณํ พลกฺกาโร** การกระทำของผู้มีกำลังกว่าหรือด้วยกำลัง ชื่อว่าพลักการะ (ซ้อน กฺ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **พลกฺกาเรน อคฺคเหสิ**[๙] ถือเอาแล้วโดยพลการ(ใช้กำลังข่มเหง)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๓๖๗/๒๓๙
๒ วิ.จุลฺล. ๖/๖๓๗/๓๓๗
๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๙๑/๒๐๕
๔ วิ.มหา. ๔/๒๒๔/๓๔๔
๕ วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖
๖ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๔/๙
๗ วิ.ปริ. ๘/๙๗๙/๓๒๖
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๒๔/๓๗๗
๙ วิ.อฏฺ. ๑/๓๔๐

หจ (หจ พลกฺกาเร+อ) การข่มเหงรังแก. **หจตีติ หโจ** อาการรังแก ชื่อว่าหฐะ

[๔๐๑] **อุปฺปาโท ภูตวิกติ ยา สุภาสุภสูจิกา**
อีติ ตฺวิตฺถี อชญฺญญฺจ อุปสคฺโค อุปทฺทโว.

บุพนิมิต, ลางสังหรณ์, เหตุอาเพศ

อุปฺปาท, อุปฺปาต (อุ+ปท คติมฺหิ+ณ) บุพนิมิต, ลางสังหรณ์, เหตุอาเพศ. **สุภาสุภานํ ผลานํ สูจิกา ปกาสกา ยา ภูตสฺส วตฺถุโน วิกติ อญฺญถา อุปฺปตฺติ, สา อุปฺปาโต** ความแปรปรวนแห่งฟ้าดินที่บอกให้รู้ผลดีและผลร้าย ชื่อว่าอุปปาตะ. **สุภาสุภผลํ ปกาเสนฺโต ปตติ คจฺฉตีติ อุปฺปาโต, อุปฺปาโท** ลางบอกผลดีและผลร้ายที่เป็นไป ชื่อว่าอุปปาตะ และ อุปปาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ท เป็น ต บ้าง)

อุปสรรค, อันตราย, เสนียดจัญไร, ความชั่วร้าย ๔ ศัพท์

อีติ (อิ คมเน+ติ) อุปสรรค, อันตราย, เสนียดจัญไร, ความชั่วร้าย. **อนตฺถาย เอติ อาคจฺฉตีติ อีติ** อันตรายที่มาเพื่อความเป็นโทษ ชื่อว่าอีติ (ทีฆะ อิ เป็น อี). **อิตฺถี อีติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **สพฺพีติโย วิวชฺชนฺตุ**[๑] เสนียดจัญไรทั้งปวงจงอย่ามี

อชญฺญ (น+ชน ชนเน+ณฺย) อุปสรรค, อันตราย, เสนียดจัญไร, ความชั่วร้าย. **สพฺพกาลํ น ชายตีติ อชญฺญํ** อุปสรรคที่ไม่เกิดขึ้นทุกเวลา ชื่อว่าอชัญญะ. **ผลํ น ชเนตีติ วา อชญฺญํ** หรืออุปสรรคที่ไม่ให้ผลดีเกิดขึ้น ชื่อว่าอชัญญะ (อาเทศ น นิบาตเป็น อ, ลบ ณฺ, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญ). **อชญฺญนฺติ อมนุญฺญํ ชิคุจฺฉนียํ**[๒] บทว่า **อชญฺญํ** คือ ไม่เป็นที่ชอบใจ น่ารังเกียจ

อุปสคฺค (อุป+สช สงฺเค+ณ) อุปสรรค, อันตราย, เสนียดจัญไร. **อุปคนฺตฺวา อตฺถํ สชฺเชตีติ อุปสคฺโค** อุปสรรคที่เข้าไปขัดขวางประโยชน์ ชื่อว่าอุปสัคคะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **มา เหว เม ภาตุโน อุปสคฺโค อโหสิ**[๓] อุปสรรคอย่าได้มีแก่พี่ชายของเราเลย

อุปทฺทว (อุป+ทุ ปริตาเป+อ) อุปสรรค, อันตราย, เสนียดจัญไร. **อุปคนฺตฺวา ทุโนตีติ อุปทฺทโว** อุปสรรคที่เข้าไปทำให้เดือดร้อน ชื่อว่าอุปัททวะ. **อุปคนฺตฺวา ทวตีติ อุปทฺทโว** อุปสรรคที่เข้าไปเบียดเบียน ชื่อว่าอุปัททวะ (อุป+ทุ หึสายํ+อ, ซ้อน ทฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ปณฺฑิตโต อุปทฺทโว นตฺถิ**[๔] อันตรายจากบัณฑิตย่อมไม่มี

[๔๐๒] **นิพฺพุทฺธํ มลฺลยุทฺธมฺหิ ชโย ตุ วิชโย ภเว**
ปราชโย รเณ ภงฺโค ปรายนํ อปกฺกโม.

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒/๔๓๔ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๕๙/๑๑๕ ๓ วิ.มหา. ๔/๕๒/๖๑
๔ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๓๕/๑๖๖

การชกมวย, มวยปล้ำ

นิพฺพุทฺธ (นิ+ยุธ สมฺปหาเร+ต) การชกมวย, มวยปล้ำ. **มลฺลยุทฺธมฺหิ พาหุยุทฺธมฺหิ นิพฺพุทฺธํ** **นิพฺพุทฺธ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่ามวยหมัดและมวยปล้ำ. **อโธภาคํ พนฺธนํ กตฺวา ยุชฺฌนฺติ เอตฺถาติ นิพฺพุทฺธํ** กีฬาที่มีการพันร่างกายส่วนล่างแล้วต่อสู้กัน ชื่อว่านิพพุทธะ (อาเทศ ย เป็น ว, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ). **อญฺญมญฺญสฺส เวธํ นิพฺเพเธนฺติ เอตฺถาติ วา นิพฺพุทฺธํ** หรือการชกมวยที่มีการพันมือของกันและกัน ชื่อว่า นิพพุทธะ (นิ+เวธ เวธเน+ต, อาเทศ เอ เป็น อุ, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, ต เป็น ธ, ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ). **ทณฺฑยุทฺธํ มุฏฺฐิยุทฺธํ นิพฺพุทฺธํ**[๑] รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ

ชัยชนะ ๒ ศัพท์

ชย (ชิ ชเย+ณ) ชัยชนะ. **ชิยเตติ ชโย** การชนะ ชื่อว่าชยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อพฺภนฺตรานํ รญฺญํ ชโย ภวิสฺสติ**[๒] พระราชาภายในจักมีชัย

วิชย (วิ+ชิ ชเย+ณ) ชัยชนะ. **วิชยนํ วิชโย** ชัยชนะ ชื่อว่าวิชยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

ความพ่ายแพ้, ความปราชัย

ปราชย (ปรา+ชิ ยุทฺธภงฺเค+ณ) ความพ่ายแพ้, ความปราชัย. **รเณ ยุทฺเธ โย ภงฺโค, โส ปราชโย** การแตกหักสูญเสียในสงคราม ชื่อว่าปราชยะ. **ปราชิยเตติ ปราชโย** ความปราชัย ชื่อว่าปราชยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **พาหิรานํ รญฺญํ ปราชโย ภวิสฺสติ**[๓] พระราชาภายนอกจักปราชัย

การวิ่งหนีเอาตัวรอด ๒ ศัพท์

ปรายน (ปริ+อย คมเน+ยุ) การวิ่งหนีเอาตัวรอด. **ปริวชฺเชตฺวา อยนํ คมนํ ปรายนํ** การหลีกหนีไป ชื่อว่าปรายนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน)

อปกฺกม (อป+คมุ คติมฺหิ+อ) การวิ่งหนีเอาตัวรอด. **อปวชฺเชตฺวา คมนํ อปกฺกโม** การเว้นหนีไป ชื่อว่าอปักกมะ (อาเทศ ค เป็น ก, ซ้อน กฺ)

การวิ่งหนีมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปทาว, ทว, สนฺทาว, วิทฺทว, อปยาน**

[๔๐๓] มารณํ หนนํ ฆาโต นาสนญฺจ นิสูทนํ
หึสนํ สรณํ หึสา วโธ สสนฆาตนํ.

การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ ๑๑ ศัพท์

มารณ (มร ปาณจาเค+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **มาริยเต มารณํ** การฆ่าให้

๑ ที.สีล. ๙/๑๑/๘ ๒ ที.สีล. ๙/๒๑/๑๓ ๓ ที.สีล. ๙/๒๑/๑๓

ตาย ชื่อว่ามารณะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วโธติ มารณํ**[๑] บทว่า **วโธ** คือการฆ่า

หนน (หน หึสายํ+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หนิยเต หนนํ** การฆ่า ชื่อว่าหนนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **หนนํ นาม หตฺถปาทาทีหิ โปถนญฺเจว สีสาทิจฺเฉทนญฺจ โหติ**[๒] การตบตีด้วยมือและเท้าเป็นต้นและการตัดศีรษะเป็นต้น ชื่อว่าการเบียดเบียน

ฆาต (หน หึสายํ+อ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หนนํ ฆาโต** การฆ่า ชื่อว่าฆาตะ (อาเทศ หน เป็น ฆาต)

นาสน (นส อทสฺสเน+เณ+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **นาสิยเต นาสนํ** การทำลายไม่ให้เห็น ชื่อว่านาสนะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระ เอ หน้า). **นาสนํ วินาสนนฺติ อตฺโถ**[๓] การฆ่า อธิบายว่า การทำให้พินาศไป

นิสูทน (นิ+สูท รกฺขเณ+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **นิสูทิยเต นิสูทนํ** การฆ่า ชื่อว่านิสูทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

หึสน (หึส หึสายํ+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หึสยเต หึสนํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าหิงสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

สรณ (สร หึสายํ+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **สรียเต หึสยเต สรณํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าสรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

หึสา (หึส หึสายํ+อ+อา) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หึสยเต หึสา** การเบียดเบียน ชื่อว่าหิงสา. **หึสา มยฺหํ น วิชฺชติ**[๔] อาตมาภาพไม่มีโรคเบียดเบียน

วธ (หน หึสายํ+อ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หนิยเต วโธ** การเบียดเบียน ชื่อว่าวธะ (อาเทศ หน เป็น วธ). **เทวทตฺเตน กิร ภควโต วโธ ปยุตฺโต**[๕] ทราบว่า พระเทวทัตพยายามจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาค

สสน (สส หึสายํ+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **สสิยเต สสนํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าสสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ฆาตน (หน หึสายํ+ยุ) การฆ่า, การเบียดเบียน, ความพินาศ. **หนิยเต ฆาตนํ** การเบียดเบียน ชื่อว่าฆาตนะ (อาเทศ หน เป็น ฆาต, ยุ เป็น อน). **ยํ ปน ภนฺเต นาคเสน โจรานํ ฆาตนํ ตํ ตถาคตานํ อนุมตํ**[๖] ข้าแต่ท่านพระนาคเสน การฆ่าโจร พระตถาคตทรงอนุญาตหรือ

การฆ่ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **นิพฺพรหน, นิการณ, ปวาสน, สญฺญาปน, ปมถน, กถน, อุชฺชาสน, อารมฺภ, ปิญฺช**

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๙๓/๑๑๙ ๒ วิ.ฏี. ๒/๗๗/๒๐๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๒๗๘
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕๒/๖๑ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๓๗๒/๑๘๓ ๖ มิลินฺท. ๒๕๗

[๔๐๔] มรณํ กาลกิริยา ปลโย มจฺจุ อจฺจโย
นิธโนนิตฺถิยํ นาโส กาโลนฺโต จวนํ ภเว.

ความตาย ๑๐ ศัพท์

มรณ (มร ปาณจาเค+ยุ) ความตาย. **มริยเต มรณํ** ความตาย ชื่อว่ามรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อิเธว เม มรณํ ภวิสฺสติ**[๒] เราจักตายในที่นี้แหละ

กาลกิริยา (กาล+กิริยา) ความตาย. **กาลสฺส กิริยา กาลกิริยา** การทำกาละ(ความตาย) ชื่อว่ากาลกิริยา. **อาพาโธ วา อภิวฑฺฒิสฺสติ กาลกิริยา วา ภวิสฺสติ**[๓] อาพาธจักกำเริบหนักหรือจักถึงมรณภาพ

ปลย (ป+ลย มรเณ+อ) ความตาย. **ปลยียเต ปลโย** ความตาย ชื่อว่าปลยะ

มจฺจุ (มร ปาณจาเค+จุ) ความตาย. **มรณํ มจฺจุ** ความตาย ชื่อว่ามัจจุ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน จฺ). **ปมาโท มจฺจุโน ปทํ**[๔] ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย

อจฺจย (อติ+อิ คติมฺหิ+อ) ความตาย. **อติกฺกมิตฺวา อยนํ อจฺจโย** การล่วงไป ชื่อว่าอัจจยะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, อาเทศ อิ เป็น ย)

นิธน (นิ+ธน ธญฺเญ+อ) ความตาย. **นิธนียเต นิธนํ** ความตาย ชื่อว่านิธนะ. **อนิตฺถิยํ นิธน**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **โคตมี นิธนํ ยาติ**[๕] พระนางโคตมีสิ้นพระชนม์

นาส (นาส วินาเส+อ) ความตาย. **นาสนํ นาโส** ความพินาศ ชื่อว่านาสะ

กาล (กาล+ณ) ความตาย. **กาลสฺส กิริยตฺตา กาโล** ความตาย ชื่อว่ากาละ เพราะทำกาละ (ลบ ณฺ), **อตฺตภาวสฺส อนฺตํ กโรตีติ วา กาโล** หรือความตายที่ทำที่สุดแห่งอัตตภาพ ชื่อว่ากาละ (กร กรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ รฺ เป็น ลฺ). **โส พฺราหฺมโณ กาลํ กตฺวา อญฺญตรํ หํสโยนึ อุปฺปชฺชิ**[๖] ครั้นพราหมณ์สามีนั้นตายแล้วไปบังเกิดในกำเนิดหงส์ตระกูลหนึ่ง

อนฺต (อม โรเค+ต) ความตาย. **อมติ คจฺฉตีติ อนฺโต** ความตายที่เป็นไป ชื่อว่าอันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ)

จวน (จุ จวเน+ยุ) ความตาย. **จวิยเต จวนํ** การเคลื่อนไป ชื่อว่าจวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

[๔๐๕] ตีสุ เปโต ปเรโต จ มโตถ จิตโก จิโต
อาฬาหนํ สุสานญฺจา- นิตฺถิยํ กุณโป ฉโว.

คนตาย, เปรต, ผี ๓ ศัพท์

เปต (ปรสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+ต) คนตาย, เปรต, ผี. **ปรํ โลกํ เอติ คจฺฉตีติ เปโต** ผู้ไปสู่

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑/๒๒ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๘๑/๒๓๕ ๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๒/๑๘
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๘๗ ๕ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๔๘/๙๕

ปรโลก ชื่อว่าเปตะ (ลบ ร, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **ตสฺมึ จ สรีเร เปโต อธิวตฺโถ โหติ**[๑] ผีเข้าสิงในร่างศพนั้น

ปเรต (ปรสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+ต) คนตาย, เปรต, ผี. **ปรํ โลกํ เอติ คจฺฉตีติ ปเรโต** ผู้ไปสู่ปรโลก ชื่อว่าปเรตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

มต (มร ปาณจาเค+ต) คนตาย, เปรต, ผี. **มรตีติ มโต** คนตาย ชื่อว่ามตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **ตีสุ** ทั้ง ๓ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **อิมินา อสินา มโต**[๒] ตายด้วยดาบเล่มนี้

คนตายมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปราสุ, ปตฺตปญฺจตฺต**

เชิงตะกอน, ฌาปนสถาน ๒ ศัพท์

จิตก (จิ จเย+ต+ก) เชิงตะกอน, ฌาปนสถาน. **จิยเต เอตฺถาติ จิตโก** สถานที่ที่เขากองฟืนไว้ ชื่อว่าจิตกะ. **สยเมว ภควโต จิตโก ปชฺชลิ**[๓] จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคติดไฟลุกโชติช่วงขึ้นเอง

จิต (จิ จเย+ต) เชิงตะกอน, ฌาปนสถาน. **จิยเต เอตฺถาติ จิโต** สถานที่ที่เขากองฟืนไว้ ชื่อว่าจิตะ

ป่าช้า, สุสาน ๒ ศัพท์

อาฬาหน, อาฬหน (อา+ทห ภสฺมีกรเณ+ยุ) ป่าช้า, สุสาน. **อาคนฺตฺวา ทหนฺติ เอตฺถาติ อาฬหนํ** สถานที่ซึ่งเขานำเอาศพมาเผา ชื่อว่าอาฬหนะ (อาเทศ ท เป็น ฬ, ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา บ้าง). **โส อาฬหนํ คนฺตฺวา กนฺทติ**[๔] เขาไปยังป่าช้า ร้องไห้คร่ำครวญอยู่

สุสาน (ฉวสทฺทูปปท+สิ สเย+ยุ) ป่าช้า, สุสาน. **ฉวสฺส สยนฏฺฐานํ สุสานํ** สถานที่เป็นที่นอนของซากศพ ชื่อว่าสุสานะ (อาเทศ ฉว เป็น สุ, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **เสนฺติ เอตฺถาติ สานํ, ฉวสฺส สานํ สุสานํ** ที่นอน ชื่อว่าสานะ (สิ สเย+ยุ), ที่นอนของซากศพ ชื่อว่าสุสานะ (ฉว+สาน, อาเทศ ฉว เป็น สุ). **ปิตฺวน**ศัพท์ก็แปลว่าป่าช้า. **อญฺญตโร ภิกฺขุ สุสานํ คนฺตฺวา อภินฺเน สรีเร ปํสุกูลํ อคฺคเหสิ**[๕] ภิกษุรูปหนึ่งไปสู่ป่าช้าถือเอาผ้าบังสุกุลที่พันซากศพยังไม่เปื่อยเน่า

ซากศพ ๒ ศัพท์

กุณป (กุถ ปูติคนฺเธ+ป) ซากศพ. **ปูติภาวํ กุถติ คจฺฉตีติ กุณโป** ซากศพที่ไปสู่ความเน่าเหม็น ชื่อว่ากุณปะ (อาเทศ ถ เป็น ณ). **กุจฺฉิตํ เนตีติ วา กุณโป** หรือซากศพ ที่นำไปสู่ความน่าเกลียด ชื่อว่ากุณปะ (กุสทฺทูปปท+นี นเย+ป, อาเทศ อี เป็น อ, น เป็น ณ). **มหาสมุทฺเท มตํ กุณปํ ตํ ขิปฺปญฺเญว ตีรํ วาเหติ**[๖] ให้นำซากศพคนที่ตายแล้วไปสู่ฝั่งมหาสมุทรโดยเร็วทีเดียว

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๔/๑๐๘ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๕๖๔ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๕๖/๑๙๐
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๕/๔๘๙ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๓๔/๑๐๘ ๖ วิ.จุลฺล. ๗/๔๕๑/๒๘๖

ฉว (ฉว คติยํ+อ) ซากศพ. **ฉวติ คจฺฉตีติ ฉโว** ซากศพที่เป็นไป ชื่อว่าฉวะ. **ฉวติ ตินฺตตีติ ฉโว** ซากศพที่เน่าเปื่อย ชื่อว่าฉวะ (ฉว ตินฺตเน+อ). **โสกํ ฉวติ ฉินฺทตีติ ฉโว** ซากศพที่หมดความโศกเศร้า ชื่อว่าฉวะ (ฉว เฉทเน+อ). **อนิตฺถิยํ** ทั้ง ๒ ศัพท์ มีในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กิญฺหิ โสภติ ฉโว**[๑] ซากศพสวยงามหรือ

[๔๐๖] กพนฺโธนิตฺถิยํ เทโห สิโรสุญฺโญ สหกฺริโย
อถ สิวถิกา วุตฺตา สุสานสฺมึ หิ อามเก.

ผีหัวขาด

กพนฺธ (ก+อนฺธ) ผีหัวขาด. **อสีสกตฺตา สิโรสุญฺโญ นจฺจนาทิกฺริยาสหิตตฺตา สหกฺริโย เทโห กาโย กพนฺโธ** ร่างกายที่ไม่มีหัวเพราะหัวขาด มีกิริยาท่าทางทำเป็นเหมือนฟ้อนรำเป็นต้น ชื่อว่ากพันธะ. **อวิชฺชมาเนน เกน สิรสา อนฺโธ กพนฺโธ** ผู้มืดมนเพราะไม่มีศีรษะ จึงชื่อว่ากพันธะ (ลง วฺ อาคม, อาเทศ วฺ เป็น พฺ). **อนิตฺถิยํ กพนฺธ**ศัพท์เป็นไปในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อหํ รตฺติฏฺฐาเน กพนฺธํ อทฺทสํ**[๒] ผมเห็นผีหัวขาดในที่พักเวลากลางคืน

ป่าช้าผีดิบ

สิวถิกา, ฉวถิกา (ฉวสทฺทูปปท+ธิ ธารเณ+ณฺวุ+อา) ป่าช้าผีดิบ. **อามเกหิ กุจฺฉิเตหิ อปูติคต-มตสรีเรหิ สมฺปุณฺเณ อามเก สุสานสฺมึ สิวถิกา วุตฺตา สิวถิกา**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในป่าช้าศพดิบที่เต็มไปด้วยซากศพที่ยังไม่เปื่อยเน่า สดอยู่ และน่าเกลียด. **ฉวา ธิยฺยนฺเต เอตฺถาติ สิวถิกา** ป่าช้าเป็นที่ทิ้งซากศพ ชื่อว่าสิวถิกา (อาเทศ ฉ เป็น สิ, ธ เป็น ถ, ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **ตํ ทารกํ สิวถิกาย ฉฑฺฑิตํ ทิสฺวา**[๓] พบเด็กคนนั้นที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าผีดิบ

[๔๐๗] วนฺทิตฺถิยํ กรมโร ปาโณ ตฺวสฺสุ ปกาสิโต
การา ตุ พนฺธนาคารํ การณา ตุ จ ยาตนา.

เชลยศึก ๒ ศัพท์

วนฺทิ, วนฺที (วนฺท อภิวาทนถุตีสุ+อ+อี) เชลยศึก. **มุญฺจนสญฺญาย วนฺทตีติ วนฺที** เชลยศึกผู้ไหว้ด้วยรู้ว่าจะเป็นอิสระ ชื่อว่าวันที (ลบสระหน้า, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). **อิตฺถิยํ วนฺที**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์

กรมร (กรสทฺทูปปท+มร ปาณจาเค+อ) เชลยศึก. **สตฺตูนํ กเรน หตฺเถน มริตพฺพตฺตา กรมโร** เชลยศึก ชื่อว่ากรมระ เพราะเป็นผู้ตายด้วยมือของศัตรู. **คาวิโย จ กรมเร จ คเหตฺวา คจฺฉนฺติ**[๔] ต้อนเอาแม่โคและเชลยศึกไป

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๕/๕๗ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๔๒ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๔๕๒/๒๐๕
๔ มชฺ.อฏฺ. ๘/๕๐๔/๓๑๘

เชลยศึกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปคฺคห, อุปคฺคห**

ชีวิต, สัตว์มีลมปราณ ๒ ศัพท์

ปาณ (ป+อน ปาณเน+อ) ชีวิต, สัตว์มีลมปราณ. **ปาณนฺติ อเนนาติ ปาโณ** ลมปราณที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าปาณะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ น เป็น ณ). **ปาโณ นาม มนุสฺสปาโณ วุจฺจติ**[๑] ชื่อว่าปาณะ ท่านกล่าวถึงชีวิตของมนุษย์

อสุ, อาสุ (อส ภุวิ+อุ) ชีวิต, สัตว์มีลมปราณ. **ภวติ เอเตนาติ อสุ** ชีวิตที่ช่วยให้สัตว์เป็นอยู่ ชื่อว่าอสุ. **ปกาสิโต** ท่านแสดงว่าเป็นปุงลิงค์เหมือนกัน

เรือนจำ, คุก ๒ ศัพท์

การา (กร หึสายํ+ณ+อา) เรือนจำ, คุก. **พนฺธนาคารํ พนฺธนเคหํ การา นาม** เรือนจองจำ ชื่อว่าการา. **กโรนฺติ หึสนฺติ เอตฺถาติ การา** สถานที่ซึ่งเขาเบียดเบียนนักโทษ ชื่อว่าการา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็นอา, ลบสระหน้า). **อญฺญตโร ปุริโส โจริกํ กตฺวา การาย พทฺโธ โหติ**[๒] บุรุษคนหนึ่งจับโจรขังไว้ในเรือนจำ

พนฺธนาคาร (พนฺธน+อาคาร) เรือนจำ, คุก. **พนฺธเนน วสิตพฺพํ อาคารํ** เรือนที่นักโทษอยู่ด้วยการจองจำ ชื่อว่าพันธนาคาระ. **อหํ โข ปุพฺเพ พนฺธนาคาเร พนฺโธ อโหสึ**[๓] เมื่อก่อนผมเคยถูกจองจำในเรือนจำ

การทรมาน, การทำร้ายให้เจ็บใจ ๒ ศัพท์

การณา (กร หึสายํ+ยุ+อา) การทรมาน, การทำร้ายให้เจ็บใจ. **กโรติ หึสตีติ การณา** อาการที่ทรมาน ชื่อว่าการณา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

ยาตนา (ยต นิยฺยาตเน+ยุ+อา) การทรมาน, การทำร้ายให้เจ็บใจ. **ยตตีติ ยาตนา** การทรมานที่มอบให้ ชื่อว่ายาตนา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ติพฺพเวทนา**ศัพท์ ก็แปลว่าการทรมาน

ขตฺติยวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยวรรณกษัตริย์ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๑/๙๗ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๐๔/๑๕๓ ๓ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๖

๒.๔.๒. พราหมณวัณณนา

พรรณนาชื่อของพราหมณ์เป็นต้น

[๔๐๘] พฺรหฺมพนฺธุ ทฺวิโช วิปฺโป พฺรหฺมา โภวาที พฺราหฺมโณ
โสตฺติโย ฉนฺทโส โสต สิสฺสนฺเตวาสิโน ปุเม.

พราหมณ์ ๖ ศัพท์

พฺรหฺมพนฺธุ (พฺรหฺม+พนฺธุ+ณ) พราหมณ์. **พฺรหฺมุโน พนฺธุ อสฺสาติ พฺรหฺมพนฺธุ** ผู้มีเชื้อสายพรหม ชื่อว่าพฺรหฺมพันธุ (อ่านว่า พฺระ-หฺมะ-พันธุ). **พฺรหฺมพนฺธุ ปุเร อาสึ อิทานิ โขมฺหิ พฺราหฺมโณ**[๑] เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์ บัดนี้ก็เป็นพราหมณ์อีก

ทฺวิช (ทฺวิสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) พราหมณ์. **กุลาจารพฺราหฺมณภาววเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ ชาตตฺตา ทฺวิโช** พราหมณ์ชื่อว่าทวิชะ เพราะเป็นผู้เกิด ๒ ครั้ง โดยเกิดในตระกูลและเกิดเป็นพราหมณ์ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ)

วิปฺป (วป กถเน+ป) พราหมณ์. **วิชฺชํ วปตีติ วิปฺโป** ผู้บอกวิชา ชื่อว่าวิปปะ (อาเทศ อ เป็น อิ). **วิเปติ ปูเรตีติ วิปฺโป** ผู้ให้เต็ม ชื่อว่าวิปปะ (วิป ปูรเณ+ณ, ซ้อน ปฺ, ลบ ณฺ)

พฺรหฺม (พฺรหฺม+ณ) พราหมณ์. **พฺรหฺมุโน อปจฺจํ พฺรหฺมา** ลูกหลานของพรหม ชื่อว่าพฺระหฺมะ (อ่านว่า พฺระ-หฺมะ, ลบ ณฺ, รูป พฺรหฺมา อาเทศ สิ เป็น อา แล้วลบสระหน้า)

โภวาที (โภคสทฺทูปปท+วท กถเน+ณี) พราหมณ์. **สุภาสุภกถนตฺถํ "โภ โภ"ติ วจนํ วทติ สีเลนาติ โภวาที** ผู้มีปรกติกล่าวคำว่า "โภ โภ เจริญ เจริญ" เพื่อบอกความเจริญและความเสื่อม ชื่อว่าโภวาที (ลบ ค, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **โภวาที นาม โส โหติ**[๒] ผู้นั้นชื่อว่าเป็นพราหมณ์

พฺราหฺมณ (พฺรหฺม+ณ) พราหมณ์. **พฺรหฺมุโน อปจฺจํ พฺราหฺมโณ** ลูกหลานของพรหม ชื่อว่าพราหมณะ (ลบ ณฺ, ลง นฺ อาคม, อาเทศ นฺ เป็น ณฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

ยสฺส กาเยน วาจาย มนสา นตฺถิ ทุกฺกตํ
สํวุตํ ตีหิ ฐาเนหิ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ.[๓]

เราเรียกบุคคลผู้ไม่ทำชั่วด้วยกาย วาจาและใจ ผู้สำรวมจากการทำ ความชั่วทั้ง ๓ อย่างนั้นว่าเป็นพราหมณ์

ผู้สวดคัมภีร์เวท ๒ ศัพท์

โสตฺติย (ฉนฺท+ณ) ผู้สวดคัมภีร์เวท. **ฉนฺทํ พฺรหฺมสุตฺตํ อธีเตติ โสตฺติโย** ผู้สวดพรหมสูตร

---

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๐๗/๓๐๔ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๕ ๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๖/๖๘

ชื่อว่าโสตติยะ (ลบ ณุ, อาเทศ ฉนฺท เป็น โสตฺติย). **กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ โสตฺติโย โหติ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้สวดคัมภีร์เวทเป็นเช่นไร

ฉนฺทส (ฉนฺท+ส) ผู้สวดคัมภีร์เวท. **ฉนฺทํ เวทํ อธีเตติ ฉนฺทโส** ผู้สวดคัมภีร์เวท ชื่อว่าฉันทสะ. **โส ปุลฺลิงฺโค** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์

ลูกศิษย์ ๒ ศัพท์

สิสฺส (สุ สวเน+ส) ลูกศิษย์. **โสตุํ อิจฺฉนฺตีติ สิสฺสา** ผู้ปรารถนาเพื่อฟัง(ศึกษา) ชื่อว่าสิสสะ. **สุณาตีติ สิสฺโส** ผู้เชื่อฟัง(หรือผู้ศึกษา) ชื่อว่าสิสสะ (อาเทศ อุ เป็น อิ, ซ้อน สฺ). **อาจริเยหิ สาสิตพฺโพติ สิสฺโส** ผู้ที่อาจารย์ควรสั่งสอน ชื่อว่าสิสสะ (สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ+อ, อาเทศ อา เป็น อิ, ซ้อน สฺ)

> **เอถ สิสฺสา คมิสฺสาม ทกฺขิสฺสาม ตถาคตํ**
> **วนฺทิตฺวา สตฺถุโน ปาเท โสสฺสาม ชินสาสนํ.**[๒]
>
> มาเถิดลูกศิษย์ทั้งหลาย พวกเราจะไปเฝ้าพระตถาคต ถวายบังคมใต้ฝ่าละออง ธุลีพระบาทพระศาสดาแล้ว จักฟังคำสั่งสอนของพระพุทธองค์

อนฺเตวาสี, อนฺเตวาสิก (อนฺตสทฺทูปปท+วส นิวาเส+ณี) ลูกศิษย์, อันเตวาสิก. **อาจริยสฺส อนฺเต สมีเป วสนสีโลติ อนฺเตวาสี** ผู้มีปรกติอยู่ใกล้อาจารย์ ชื่อว่าอันเตวาสี (บทหน้าไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **ปุเม** ทั้ง ๒ ศัพท์ ใช้ในปุงลิงค์. **สุปฺปิยสฺส ปน ปริพฺพาชกสฺส อนฺเตวาสี พฺรหฺมทตฺโต มาณโว อเนกปริยาเยน พุทฺธสฺส วณฺณํ ภาสติ**[๓] ส่วนพรหมทัตมาณพลูกศิษย์ของสุปปิยปริพาชก กล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าโดยอเนกปริยาย

> [๔๐๙] **พฺรหฺมจารี คหฏฺโฐ จ วานปตฺโถ จ ภิกฺขุติ**
> **ภวนฺติ จตฺตาโร เอเต อสฺสมา ปุนฺนปุํสเก.**

นักพรต, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์

อสฺสม (อา+สมุ ตปสิ+ณ) นักพรต, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์. **อาสมฺมนฺตีติ อสฺสมา** ผู้บำเพ็ญตบะ ชื่อว่าอัสสมะ (ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณฺ). **อา สมนฺตโต กายจิตฺตปีฬสงฺขาตา ปริสฺสยา สมนฺติ อสฺสาติ อสฺสโม** ผู้สงบจากอันตรายที่บีบคั้นกายและจิตรอบด้านได้ ชื่อว่าอัสสมะ (อา+สมุ ปริสเม+อ, ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ปุนฺนปุํสเก อสฺสม**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง ๔ จำพวก

พฺรหฺมจารี (พฺรหฺมสทฺทูปปท+จร จรเณ+ณี) พรหมจารีบุคคล, ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐและสวด

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๗๙/๕๑๐ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๒๔/๒๒๔ ๓ ที.สีล. ๙/๑/๑

คัมภีร์เวท. **มุญฺชเมขลาทิยุตฺโต เวทชฺฌายโก พฺรหฺมจาริยายํ จิโต พฺรหฺมจารี** ผู้สวดคัมภีร์เวทอันประกอบด้วยมุญชเมขลาเวทเป็นต้น ดำรงอยู่ในพรหมจรรย์ ชื่อว่าพฺรหฺมจารี (พฺระ-หฺมะ-จารี). **เวทชฺฌยนํ จรตีติ พฺรหฺมจารี** ผู้ดำเนินการสวดคัมภีร์เวท ชื่อว่าพฺรหฺมจารี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อพฺรหฺมจริยํ ปหาย พฺรหฺมจารี โหติ อาราจารี วิรโต เมถุนา คามธมฺมา**[๑] ละกรรมอันเป็นข้าศึกของพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นจากเมถุนอันเป็นธรรมของผู้ครองเรือน

คหฏฺฐ (คหสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) คฤหัสถ์, ผู้ดำรงอยู่ในเรือน. **ธมฺมตฺถกาเมสุ จิโต ปญฺจมหายญฺญการี คหฏฺโฐ** ผู้ดำรงตนอยู่ในธรรม อรรถและกาม ทำการบูชามหายัญ ๕ อย่าง ชื่อว่าคหัฏฐะ. **คเห เคเห ติฏฺฐตีติ คหฏฺโฐ** ผู้ดำรงอยู่ในเรือน(ผู้ครองเรือน) ชื่อว่าคหัฏฐะ (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า). **น อญฺโญ โกจิ สามิโก โหติ อิตฺถี วา ปุริโส วา คหฏฺโฐ วา ปพฺพชิโต วา**[๒] ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่ว่าสตรี บุรุษ คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต

วานปตฺถ (วนปตฺถ+ณ) ฤาษี, ดาบส, ผู้ประพฤติธรรมอยู่ในเขตป่าที่เงียบสงัด. **วปนตฺเถ อเนกเทเส ทูรวเน วา ภโว วานปตฺโถ** ผู้อยู่ในที่หลายแห่งอันเป็นแดนเงียบสงบในป่า หรือในป่าที่ห่างไกล ชื่อว่าวานปัตถะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ภิกฺขุ (ภิกฺข ยาจเน+รู) ภิกษุ, นักบวช, ผู้นุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดถือบิณฑบาตและเข้าฌานเป็นวัตร. **ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ** ผู้ขอ(ด้วยกายวิญญัติ) ชื่อว่าภิกขุ (ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ** ผู้เห็นภัย ชื่อว่าภิกขุ (ภยสทฺทูปปท+อิกฺข ทสฺสเน+รู, ลบ ย, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ, ลบสระหน้า). **กิเลเส ภินฺทตีติ ภิกฺขุ** ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกขุ (ภิท วิทารเณ+รู, อาเทศ ทฺ เป็น ขฺ, ซ้อน กฺ, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **อมตรสํ ภกฺขติ ภุญฺชตีติ ภิกฺขุ** ผู้บริโภคอมตรส(คือนิพพาน) ชื่อว่าภิกขุ (ภกฺข อทเน+รู, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ)

> โยธ ปุญฺญญฺจ ปาปญฺจ พาเหตฺวา พฺรหฺมจริยวา
> สงฺขาย โลเก จรติ ส เว ภิกฺขูติ วุจฺจติ.[๓]
>
> ผู้ใดลอยบุญและบาป ประพฤติพรหมจรรย์ พิจารณาแล้วจึงเที่ยวไปในโลก
> ผู้นั้นแล เราเรียกว่าเป็นภิกษุในศาสนานี้

> [๔๑๐] จรนฺตา สห สีลาที สพฺรหฺมจาริโน มิถุ
> อุปชฺฌาโย อุปชฺฌาถา- จริโย นิสฺสยทายโก.

สพรหมจารีบุคคล, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน

สพฺรหฺมจารี (สห+พฺรหฺมจารี) สพรหมจารีบุคคล, ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน. **สีลาที ตโย**

---

[๑] ที.สีล. ๙/๑๐๓/๘๓ [๒] วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๓/๓๓๘ [๓] ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๙/๕๐

สิกฺขาธมฺเม สห เอกโต มิฤ อญฺญมญฺญํ จรนฺตา สพฺรหฺมจาริโน นาม บุคคลผู้ปฏิบัติสิกขา ๓ อย่าง มีสีลสิกขาเป็นต้นร่วมกัน ชื่อว่าสพฺรหฺมจารี. **พฺรหฺมจารีหิ สห จรนฺตีติ สพฺรหฺมจาริโน** ผู้ประพฤติร่วมกันกับพรหมจารีบุคคล ชื่อว่าสพฺรหฺมจารี (อาเทศ สห เป็น ส), บทว่า **สพฺรหฺมจาริโน** เป็นพหูพจน์. **อนาคตา จ เปสลา สพฺรหฺมจารี อาคจฺเฉยฺยุํ อาคตา จ เปสลา สพฺรหฺมจารี ผาสุํ วิหเรยฺยุํ**[๑] เพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีลเป็นที่รักที่ยังไม่มา ก็พึงมา ผู้มาแล้วก็พึงอยู่เป็นสุขเถิด

พระอุปัชฌาย์ ๒ ศัพท์

อุปชฺฌาย (อุป+เฌ จินฺตายํ+ณ) พระอุปัชฌาย์. **มนสา อุเปจฺจ สิสฺสานํ วชฺชาวชฺชํ ฌายตีติ อุปชฺฌาโย** ผู้เฝ้าเอาใจใส่ต่อการชี้โทษและแนะนำประโยชน์แก่ลูกศิษย์ ชื่อว่าอุปัชฌายะ (ลบ ณฺ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ซ้อน ชฺ). **อุปชฺฌาโย เม ภนฺเต ปํสุกูลิโก เอวํ อหํปิ ปํสุกูลิโก**[๒] พระอุปัชฌาย์ของข้าพระพุทธองค์ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร แม้ข้าพระพุทธองค์ก็เป็นผู้ถือผ้าบังสุกูล เป็นวัตรเหมือนกัน พระพุทธเจ้าข้า

อุปชฺฌ (อุป+เฌ จินฺตายํ+ณ) พระอุปัชฌาย์. **มนสา อุเปจฺจ สิสฺสานํ วชฺชาวชฺชํ ฌายตีติ อุปชฺฌา** ผู้เฝ้าเอาใจใส่ต่อการชี้โทษและแนะนำประโยชน์แก่ลูกศิษย์ ชื่อว่าอุปัชฌะ (ลบ ณฺ, ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า, รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา). **ปริปุณฺณวสฺสสามเณเรนาปิ อญฺญสฺส สนฺติเก อุปชฺฌา คเหตพฺพา**[๓] สามเณรผู้มีอายุครบควรถือพระอุปัชฌาย์ในสำนักพระอุปัชฌาย์รูปอื่น

อาจารย์ ๒ ศัพท์

อาจริย (อา+จร จรเณ+อิ-ย) อาจารย์. **สิสฺสานํ หิตํ อาจรตีติ อาจริโย** ผู้บำเพ็ญประโยชน์เกื้อกูลแก่ลูกศิษย์ ชื่อว่าอาจริยะ. **อาทเรน จริตพฺโพติ อาจริโย** ผู้ที่ลูกศิษย์ควรประพฤติด้วยความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่าอาจริยะ (อา+จร จรเณ+ณฺย). **อภิมุขํ กตฺวา จริตพฺโพติ อาจริโย** ผู้ที่ลูกศิษย์ควรปฏิบัติทำให้เป็นเบื้องหน้า ชื่อว่าอาจริยะ. **สิสฺสานํ หิตสุขํ อาภุโส จรตีติ อาจริโย** ผู้บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่ลูกศิษย์อย่างแน่วแน่ ชื่อว่าอาจริยะ. **อาปาณโกฏิกํ กตฺวา จริตพฺโพติ อาจริโย** ผู้ที่ลูกศิษย์ควรปรนนิบัติตลอดชีวิต ชื่อว่าอาจริยะ. **อาทิโต จาเรติ สิกฺขาเปตีติ อาจริโย** ผู้ที่ให้ลูกศิษย์ศึกษาตั้งแต่ต้น ชื่อว่าอาจริยะ (อา+จร สิกฺขาปเน+อิ+ย). **อาจริโย เม ภนฺเต โหหิ อายสฺมโต นิสฺสาย วจฺฉามิ**[๔] ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักอาศัยท่านอยู่

นิสฺสยทายก (นิสฺสยสทฺทูปปท+ทา ทาเน+ย+ณฺวุ) อาจารย์. **นิสฺสยํ ททาตีติ นิสฺสยทายโก** ผู้ให้นิสสัย ชื่อว่านิสสยทายกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **ยถา ปฏิรูโป นิสฺสยทายโก**

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๗๐/๙๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๙๒/๗๗ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๓๓๐

๔ วิ.มหา. ๔/๙๒/๑๑๒

อาคจฺฉิสฺสติ ตสฺส นิสฺสาย วสิสฺสามิ[๑] เวลาที่มีอาจารย์ผู้ให้นิสสัยที่สมควรมา เราจะอาศัยอาจารย์รูปนั้นอยู่

[๔๑๑] อุปนียาถวา ปุพฺพํ เวทมชฺฌาปเย ทฺวิโช
โย สางฺคํ สรหสฺสญฺจา- จริโย พฺราหฺมเณสุ โส.

อาจารย์ในลัทธิพราหมณ์

อถ วา โย ทฺวิโช พฺราหฺมโณ ยํกิญฺจิ พฺราหฺมณํ อุปนียํ อตฺตโน สนฺติกํ อาเนตฺวา กปฺปาทิฉฬงฺคิกตฺตา สางฺคํ สคุยฺหตฺตา รหสฺสญฺจ เวทํ กมฺมภูตํ ปุพฺพํ ปรมเมว เกนจิ อสิกฺขาปิเตเยว อชฺฌาปเย สิกฺขาเปยฺย, โส พฺราหฺมเณสุ “อาจริโย”ติ วุจฺจติ.

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ผู้นำพราหมณ์ทั้งหมดมาสู่สำนักของตนแล้ว ให้ศึกษาคัมภีร์เวทชื่อว่าสางคะ เพราะมีองค์ ๖ มีกัปปะเป็นต้น และคัมภีร์เวทชื่อว่ารหัสสะ เพราะมีความเร้นลับ ตั้งแต่ต้นด้วยวิธีอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่าอาจารย์ในหมู่พราหมณ์

[๔๑๒] ปารมฺปริยเมติหฺยํ อุปเทโส ตเถติหา
ยาโค ตุ กตุ ยญฺโญถ เวทิตฺถี ภู ปริกฺขตา.

ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน ๔ ศัพท์

ปารมฺปริย (ปรมฺปร+ณฺย) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. **ปเร จ ปเร จ ปรมฺปรา, ปุพฺพาจริยา, ตโต อาภตํ ปารมฺปริยํ** อาจารย์ในกาลก่อนๆ ชื่อว่าปรัมปรา หมายถึงบูรพาจารย์, ประเพณีที่นำมาจากอาจารย์ในกาลก่อน ชื่อว่าปารัมปริยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง อิ อาคม)

เอติหฺย (อิติห+ณฺย) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. **อิติหสทฺโท นิปาตสมุทาโย อิติห**ศัพท์เป็นรากของนิบาต(เทียม). **“อิติห ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตมิท”นฺติ กเถตพฺพํ วจนํ เอติหฺยํ** คำที่ควรกล่าวว่า “ประเพณีนี้อาจารย์ในกาลก่อนกล่าวไว้แล้ว” จึงชื่อว่าเอติหยะ (ลบ ณฺ และสระที่สุดศัพท์, วุทธิ อิ เป็น เอ)

อุปเทส (อุป+ทิสี อุจฺจารเณ+ณ) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. **อาจริยํ อุปคนฺตฺวา ทิสฺสติ อุจฺจารียตีติ อุปเทโส** คำสั่งสอนที่เข้าไปหาอาจารย์แล้วจึงสวด ชื่อว่าอุปเทสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

เอติห (อิติห+ณ) ประเพณี, ขนบธรรมเนียม, คำสั่งสอน. **อิติหสทฺโท นิปาตสมุทาโย อิติห**ศัพท์เป็นรากของนิบาต(เทียม). **“อิติห ปุพฺพาจริเยหิ วุตฺตมิท”นฺติ กเถตพฺพํ วจนํ เอติหํ**

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๓๘/๑๘๖

คำที่ควรกล่าวว่า "ประเพณีนี้อาจารย์ในกาลก่อนกล่าวไว้แล้ว" จึงชื่อว่าเอติหะ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า, วุทธิ อิ เป็น เอ)

ยัญ, การบูชา ๓ ศัพท์

ยาค (ยช เทวปูชาสงฺคหกรณทานธมฺเมสุ+ณ) ยัญ, การบูชา. **ยชนํ ยาโค** การบูชา ชื่อว่ายาคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค). **เทฺวเม ภิกฺขเว ยาคา กตเม เทฺว อามิสฺส ยาโค จ ธมฺมยาโค จ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย การบูชามี ๒ อย่าง ๒ อย่าง คือ การบูชาด้วยสิ่งของและการบูชาด้วยธรรม

กตุ (กร กรเณ+ตุ) ยัญ, การบูชา. **สคฺคตฺถิเกหิ กรียเตติ กตุ** การบูชาที่ผู้ปรารถนาสวรรค์พากันทำ ชื่อว่ากตุ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

ยญฺญ (ยช เทวปูชาสงฺคหกรณทานธมฺเมสุ+อ) ยัญ, การบูชา. **ยชนํ ยญฺโญ** การบูชา ชื่อว่ายัญญะ (อาเทศ ช เป็น ญฺญ). **เอวรูโป โข ราชญฺญ ยญฺโญ น มหปฺผโล โหติ**[๒] มหาบพิตร การบูชาเช่นนี้ไม่มีผลมาก

แท่นบูชายัญ

เวทิ, เวที (วิท ลาเภ+อิณฺ,อี) แท่นบูชายัญ. **ยาคตฺถํ มนฺตาทินา ปริกฺขตา ปริสงฺขตา ภู ภูมิ เวทิ นาม** พื้นดินที่กำหนดล้อมไว้ด้วยมนต์เป็นต้นเพื่อการบูชายัญ ชื่อว่าเวทิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **ลาภสกฺการํ วินฺทติ อสฺสนฺติ เวทิ, เวที** บริเวณอันเป็นที่ได้ลาภและสักการะ ชื่อว่าเวทิและเวที

[๔๑๓] อสฺสเมโธ จ ปุริส- เมโธ เจว นิรคฺคโฬ
สมฺมาปาโส วาชเปยฺย- มิติ ยาคา มหา อิเม.

การบูชายัญใหญ่ ๕ อย่าง

อิเม ปญฺจ มหา ยาคา การบูชายัญใหญ่มี ๕ อย่างเหล่านี้

อสฺสเมธํ ปุริสเมธํ สมฺมาปาสํ วาชเปยฺยํ
นิรคฺคฬํ มหายญฺญา น เต โหนฺติ มหปฺผลา.[๓]

การบูชายัญใหญ่เหล่านั้น คือ การฆ่าม้าบูชายัญ การฆ่าบุรุษบูชายัญ การจองจำบูชายัญ การดื่มน้ำมนต์บูชายัญ การถอดกลอนประตูบูชายัญ ย่อมไม่มีผลมาก

---

๑ องฺ.ทุก. ๒๐/๓๘๗/๑๑๔ ๒ ที.มหา. ๑๐/๓๒๘/๓๙๑ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๕๑/๑๑๐

อสฺสเมธ (อสฺสสทฺทูปปท+เมธ หึสายํ+อ) การฆ่าม้าบูชายัญ. **โปราณกราชกาเล กิร อสฺสเมธํ ปุริสเมธํ สมฺมาปาสํ วาจาเปยฺยนฺติ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ อสฺสเมธํ นาม** ทราบว่า สังคหวัตถุในรัชสมัยโบราณมี ๔ อย่าง คือ การฆ่าม้าบูชายัญ การฆ่าบุรุษบูชายัญ การจองจำ บูชายัญ การดื่มน้ำมนต์บูชายัญ ชื่อว่าอัสสเมธะ. **อสฺเส เมธนฺติ หึสนฺติ เอตฺถาติ อสฺสเมโธ** การบูชายัญที่มีการเบียดเบียนม้า ชื่อว่าอัสสเมธะ. **อสฺสํ เมธนฺติ วธนฺติ เอตฺถาติ อสฺสเมโธ** ยัญที่ฆ่าม้าบูชา ชื่อว่าอัสสเมธะ (อสฺสสทฺทูปปท+เมธ วธเน+อ)

ปุริสเมธ (ปุริสสทฺทูปปท+เมธ หึสาวธเนสุ+อ) การฆ่าบุรุษบูชายัญ. **ปุริสํ เมธติ หึสติ เอตฺถาติ ปุริสเมโธ** การบูชายัญที่มีการเบียดเบียนบุรุษ ชื่อว่าปุริสเมธะ. **ปุริสํ เมธติ วธติ เอตฺถาติ ปุริสเมโธ** การบูชายัญที่มีการฆ่าบุรุษ ชื่อว่าปุริสเมธะ

นิรคฺคฬ (นิ+อคฺคฬ) การถอดดาลประตูบูชายัญ. **นตฺถิ อคฺคโฬ เอตฺถาติ นิรคฺคโฬ** การบูชาที่มีการถอดดาลประตู ชื่อว่านิรัคคฬะ (ลง รฺ อาคม) หมายถึงการบูชายัญที่เปิดให้ผู้คนได้ดู

สมฺมาปาส (สมฺมาสทฺทูปปท+ปาส ขิปเน+อ) การจองจำบูชายัญ. **สมฺมา ทณฺฑํ ปาเสนฺติ ขิเปนฺติ เอตฺถาติ สมฺมาปาสํ** การบูชาที่มีการจองจำ ชื่อว่าสัมมาปาสะ

วาชเปยฺย (วาชสทฺทูปปท+ปา ปาเน+เอยฺย) การดื่มน้ำมนต์บูชายัญ. **วาชํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ วาชเปยฺโย** การบูชาที่มีการดื่มน้ำมนต์ ชื่อว่าวาชเปยยะ (ลบสระหน้า)

[๔๑๔] อิทิ ตฺวิโช ยาชโกถ สภฺโย สามาชิโกปฺยถ
ปริสา สภา สมชฺชา จ ตถา สมิติ สํสโท.

ผู้บูชายัญ ๓ ศัพท์

อิทิ (ยช ปูชายํ+อิ) ผู้บูชายัญ. **ยชนสีโลติ อิทิ** ผู้มีปรกติบูชา ชื่อว่าอิทิ (อาเทศ ย เป็น อิ, ชฺ เป็น ทฺ)

อิช (ยช ปูชายํ+อ) ผู้บูชายัญ. **ยชตีติ อิโช** ผู้บูชา ชื่อว่าอิชะ (อาเทศ ย เป็น อิ)

อถ วา อิตฺถิยา อุตุมฺหิ ชาเต ชายตีติ อิตฺถิตฺโช. นารีตฺวิโชติปิ ปาโฐ. อุตฺโช ยาชโก ตถาติปิ ปาโฐ, สุนฺทโร. ปรสมยํ อมนสิ กตฺวา ปน อาจริเยน อิติทฺวิชสทฺโท อิทิตฺวิชสทฺโท จ สมานตฺถาติ มญฺญมาเนน อิทิ ตฺวิโชติ วุตฺตํ โหติ.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้เกิดในเวลาหญิงมีระดู ชื่อว่าอิตถิตฺชะ บางทีก็มีรูปเป็น นารีตฺวิช, ศัพท์ว่า **อุตฺช** กับ **ยาชก** มีเนื้อความเหมือนกันก็ควรอยู่ อาจารย์ภายหลังพลั้งเผลอ ทั้งที่รู้อยู่ว่า **อิติทฺวิช**ศัพท์และ **อิทิตฺวิช**ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน ก็ยังกล่าวเป็น ๒ ศัพท์ว่า **อิทิ ทฺวิโช.** ส่วนคัมภีร์อมรโกสะแสดงเป็นศัพท์เดียวคือ **อิตฺวิโช**

ยาชก (ยช ปูชายํ+ณฺวุ) ผู้บูชายัญ. **ยชตีติ ยาชโก** ผู้บูชา ชื่อว่ายาชกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ยาชโก โส น พฺราหฺมโณ**[๑] ผู้บูชานั้นไม่ใช่พราหมณ์(เสมอไป)

สมาชิกสภา, ผู้เข้าร่วมประชุม ๒ ศัพท์

สภฺย (สภา+ย) สมาชิกสภา, ผู้เข้าร่วมประชุม. **สภายํ สาธุ สภฺโย** คนดีในสภา ชื่อว่าสัภยะ (ลบ อา)

สามาชิก (สมาชา+ณิก) สมาชิกสภา, ผู้เข้าร่วมประชุม. **สมาคํ ชนสงฺฆาตํ สมาสวนฺติ อาคนฺตฺวา เอกเทสี ภวนฺตีติ สมาชา, เตหิ สมํ เอกีภวตีติ สามาชิโก** ผู้มาชุมนุมอยู่พร้อมเพรียงกัน ชื่อว่าสมาชา, ผู้เป็นกลุ่มเดียวกันกับผู้มาชุมนุมนั้น ชื่อว่าสามาชิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

สมาชิกสภามีอีกหลายศัพท์ เช่น **สภาสท, สภาตาร**

สภา, ที่ประชุม ๕ ศัพท์

ปริสา (ปริ+สิ เสวายํ+อ+อา) สภา, ที่ประชุม. **ปริ สมนฺตโต เสนฺติ อสฺสนฺติ ปริสา** สภาเป็นที่ซึ่งผู้คนมาพบปะกันอยู่โดยรอบ ชื่อว่าปริสา (ลบสระหน้า). **สีโห เสนาปติ นิคณฺฐสาวโก ตสฺสํ ปริสายํ นิสินฺโน โหติ**[๒] สีหเสนาบดีผู้เป็นสาวกของนิครนถ์นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้น

สภา (สหสทฺทูปปท+ภา กถเน+กฺวิ) สภา, ที่ประชุม. **สห ภาสนฺติ อสฺสนฺติ สภา** สถานที่ประชุม ชื่อว่าสภา (อาเทศ สห เป็น ส, ลบ กฺวิ). **สพฺภิ ภาติ ทิปฺปตีติ วา สภา** หรือสถานที่อันรุ่งเรืองด้วยสัตบุรุษ ชื่อว่าสภา (สนฺตสทฺทูปปท+ภา ทิตฺติยํ+กฺวิ, อาเทศ สนฺต เป็น ส, ลบ กฺวิ). **สํคมฺม ภาสนฺติ เอตฺถาติ สภา** สถานที่ประชุม ชื่อว่าสภา (สํ+ภาส ภาสเน+กฺวิ, ลบนิคหิต, ลบ กฺวิ และ สฺ ที่สุดธาตุ)

> เนสา สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต
> สนฺโต น เต เย น วทนฺติ ธมฺมํ
> ราคญฺจ โทสญฺจ ปหาย โมหํ
> ธมฺมํ วทนฺตา จ ภวนฺติ สนฺโต.[๓]

ในสถานที่ใดไม่มีสัตบุรุษอยู่ สถานที่นั้นย่อมไม่ใช่สภา ผู้ไม่กล่าวธรรมย่อมไม่ใช่สัตบุรุษ สัตบุรุษเป็นผู้กล่าวธรรมเพื่อละราคะ โทสะ และโมหะ

สมชฺชา (สํ+อช คมเน+อ+อา) สภา, ที่ประชุม. **สมชฺชนฺติ สํคจฺฉนฺติ อสฺสนฺติ สมชฺชา** ที่ประชุม ชื่อว่าสมัชชา (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **นจฺจาทิทสฺสนวเสน สมชฺชาคมนํ**[๔] การไปสู่ที่ประชุมโดยสามารถเห็นการฟ้อนรำเป็นต้น

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๕ ๒ วิ.มหา. ๕/๗๘/๙๘ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๒๕/๒๗๐
๔ ที.อฏฺ. ๖/๒๔๗/๑๓๖

สมิติ (สํ+อิ คติมฺหิ+ติ) สภา, ที่ประชุม. **สมยนฺติ มิลนฺติ อสฺสนฺติ สมิติ** ที่ประชุม ชื่อว่าสมิติ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **สห วสเนน เอติ อสฺสนฺติ สมิติ** สถานที่ที่คนมาอยู่พร้อมกัน ชื่อว่าสมิติ (สหสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+ติ, อาเทศ สห เป็น สํ, นิคหิตเป็น มฺ). **สมิตินฺติ สมูหํ, ภิกฺขุสมูหทสฺสนาย อาคตาติปิ อตฺโถ**[1] บทว่า **สมิตึ** คือหมู่ ได้แก่ผู้คนพากันมาเพื่อดูหมู่ภิกษุ

สํสท (สํ+สท คตฺยาวสาเน+อ) สภา, ที่ประชุม. **สมนฺตโต สีทนฺติ เอตฺถาติ สํสโท** สถานที่ที่คนนั่งรายล้อม ชื่อว่าสังสทะ

สภามีอีกหลายศัพท์ เช่น **โคฏฺฐี, อฏฺฐานี**

[๔๑๕] จตสฺโส ปริสา ภิกฺขุ ภิกฺขุนี จ อุปาสกา
อุปาสิกาโยติ อิมา- ถวาฏฺจ ปริสา สิยุํ.

บริษัท ๔

บริษัทมี ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

ภิกฺขุ (ภิกฺข ยาจเน+รู) ภิกษุ. **ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ** ผู้ขอ(ด้วยกายวิญญัติ) ชื่อว่าภิกขุ (ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ** ผู้เห็นภัย ชื่อว่าภิกขุ (ภยสทฺทูปปท+อิกฺข ทสฺสเน+รู, ลบ ย, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ, ลบสระหน้า). **กิเลเส ภินฺทตีติ ภิกฺขุ** ผู้ ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกขุ (ภิท วิทารเณ+รู, อาเทศ ทฺ เป็น ขฺ, ซ้อน กฺ, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **อมตรสํ ภกฺขติ ภุญฺชตีติ ภิกฺขุ** ผู้บริโภคอมตรส(คือนิพพาน) ชื่อว่าภิกขุ (ภกฺข อทเน+รู, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **ภิกฺขูติ สตฺตนฺนํ ธมฺมานํ ภินฺนตฺตา ภิกฺขุ, สกฺกายทิฏฺฐิ ภินฺนา โหติ วิจิกิจฺฉา ภินฺนา โหติ สีลพฺพตปรามาโส ภินฺโน โหติ ราโค ภินฺโน โหติ โทโส ภินฺโน โหติ โมโห มาโน ภินฺโน โหติ**[2] บทว่า **ภิกฺขุ** คือบุคคล ผู้ชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายธรรม ๗ อย่าง คือ ทำลายสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ราคะ โทสะ โมหะ และมานะ

ภิกฺขุณี, ภิกฺขุนี (ภิกฺข ยาจเน+รู+อินี) ภิกษุณี. **ภิกฺขนสีลตาทีหิ ภิกฺขุนี** ผู้ชื่อว่าภิกขุนี เพราะเป็นผู้ขอโดยปรกติเป็นต้น (ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ, ลบสระ อิ หลัง, อาเทศ น เป็น ณ บ้าง). **ภิกฺขุนี นาม อุภโต สงฺเฆ อุปสมฺปนฺนา**[3] ผู้อุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (คือภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์) ชื่อว่าภิกษุณี

อุปาสก (อุป+อาส อุปเวสเน+ณฺวุ) อุบาสก. **รตนตฺตยมุปคนฺตฺวา อาสยนฺตีติ อุปาสกา** ผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย ชื่อว่าอุปาสกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **กิตฺตาวตา นุ โข ภนฺเต อุปาสโก โหตีติ, ยโต โข มหานาม พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ ธมฺมํ สรณํ**

---

[1] ที.อฏฺ. ๕/๓๓๕/๓๐๑ [2] ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๖/๘๒ [3] วิ.มหาวิ. ๒/๔๓/๒๕

คโต โหติ สงฺฆํ สรณํ คโต โหติ[๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเช่นไรหนอบุคคลจึงเป็นอุบาสก, มหานามะ เพราะเหตุใด บุคคลจึงถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง ถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

อุปาสิกา (อุป+อาส อุปเวสเน+ณฺวุ+อา) อุบาสิกา. **รตนตฺตยมุปคนฺตฺวา อาสยนฺตีติ อุปาสิกาโย** ผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย ชื่อว่าอุปาสิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **โย โข อานนฺท ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา อุปาสโก วา อุปาสิกา วา ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน วิหรติ สามีจิปฏิปนฺโน อนุธมฺมจารี, โส ตถาคตํ สกฺกโรติ ครุกโรติ มาเนติ ปูเชติ ปรมาย ปูชาย**[๒] อานนท์ ผู้ใดเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพ นอบน้อม บูชาพระตถาคตด้วยการบูชาที่ประเสริฐสุด

ปัจจุบันไม่มีภิกษุณีบริษัทในนิกายเถรวาท, ส่วนสามเณรนับเข้าในภิกษุบริษัท

[๔๑๖] **ตาวตึสทฺวิชขตฺตฺต- มารคฺคหปติสฺส จ**
สมณานํ วสา จาตุ- มหาราชิกพฺรหฺมุนํ.

อถ วา ตาวตึสานํ ทฺวิชานํ พฺราหฺมณานํ ขตฺตานํ ขตฺติยานํ มารสฺส คหปติสฺส สมณานํ จาตุมฺมหาราชิกานํ พฺรหฺมูนญฺจ วเสนาติ อิมา อฏฺฐปริสา.

อีกอย่างหนึ่ง บริษัทมี ๘ เหล่านี้ คือ เทวดาชั้นดาวดึงส์ พราหมณ์ กษัตริย์ มาร คหบดี สมณะ เทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกะ และพรหม

อฏฺฐ โข อิมา อานนฺท ปริสา, กตเม อฏฺฐ, ขตฺติยปริสา พฺราหฺมณปริสา คหปติปริสา สมณปริสา จาตุมฺมหาราชิกปริสา ตาวตึสปริสา มารปริสา พฺรหฺมปริสา[๓]

อานนท์บริษัทมี ๘ เหล่านี้ บริษัท ๘ ใครบ้าง คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหปติบริษัท สมณบริษัท จาตุมมหาราชิกบริษัท ตาวติงสบริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท

[๔๑๗] **คายตฺติปมุขํ ฉนฺทํ จตุวีสกฺขรํ ตุ ยํ**
เวทานมาทิภูตํ สา สาวิตฺตี ติปทํ สิยา.

ฉันท์, โคลง, กลอน

ฉนฺท (ฉท สํวรเณ+อ) ฉันท์, โคลง, กลอน. **วชฺชํ ฉาทยตีติ ฉนฺทํ** บทประพันธ์ที่ปกปิดโทษ(ในสำนวนภาษา) ชื่อว่าฉันทะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **คายตฺติปมุขํ ฉนฺทํ** คายัตตีฉันท์(และอุณหิกาฉันท์เป็นต้น) ชื่อว่าฉันท์

๑ สํ.มหา. ๑๙/๑๕๙๐/๔๙๗ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๒๙/๑๖๐-๑ ๓ ที.มหา. ๑๐/๙๙/๑๒๗

คายัตติฉันท์

คายตฺติ (เค สทฺเท+ตฺติ) คายัตติฉันท์. **คายเตติ คายตฺติ** ฉันท์ที่เขาสวด ชื่อว่าคายัตติ (อาเทศ เอ เป็น อาย). **คายตฺติ นาม ยสฺส จตูสุ ปาเทสุ ปฏิปาทํ ฉฬกฺขรานิ สนฺติ** ฉันท์ที่มี ๔ บาท มีบาทละ ๖ คำ ชื่อว่าคายัตติ

ตัวอย่างคายัตติฉันท์

เชโน ชินมูเล ทิสฺวา ชนกายํ
สํสารนิมฺคํ สพฺพญฺญุตมิจฺฉํ.[๑]

เชนะฤาษีเห็นหมู่ชนแวดล้อมพระพุทธเจ้า จึงปรารถนาสัพพัญญุตญาณอันตัดขาดทางเวียนว่ายตายเกิดในสงสาร

สาวิตรีฉันท์

สาวิตฺติ (สวิตุ+อิณฺ) สาวิตรีฉันท์. **สวิตุสฺส อิสิโน อยํ วาจา สาวิตฺติ** ฉันท์ที่เป็นคำสวดของสวิตุฤาษี จึงชื่อว่าสาวิตติ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ซ้อน ตฺ). **ยํ ปน จตุวีสกฺขรวนฺตํ, เวทานํ อาทิภูตญฺจ คายตฺติ วิย ฉนฺทานํ นาปิ จตุปฺปทํ, อถ โข ติปทเมว สิยา, สา สาวิตฺติ นาม** ฉันท์ที่มี ๒๔ คำ ไม่มี ๔ บาทเหมือนคายัตติฉันท์ เป็นเบื้องต้นของคัมภีร์เวท มีเพียง ๓ บาท จึงชื่อว่าสาวิตติ. **สาวิตฺติสทฺโท คายตฺติปริยาโยปฺยตฺถิ** **สาวิตฺติ**ศัพท์เป็นปริยายศัพท์ของ**คายตฺติ**ศัพท์

อคฺคิหุตํ มุขา ยญฺญา สาวิตฺติ ฉนฺทโส มุขํ
ราชา มุขํ มนุสฺสานํ นทีนํ สาคโร มุขํ
นกฺขตฺตานํ มุขํ จนฺโท อาทิจฺโจ ตปตํ มุขํ
ปุญฺญมากงฺขมานานํ สงฺโฆ เว ยชตํ มุขํ.[๒]

ยัญพิธีมีการบูชาไฟเป็นสำคัญ สาวิตรีเป็นเบื้องต้นของคัมภีร์เวท
พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ มหาสมุทรเป็นใหญ่แห่งแม่น้ำ
ดวงจันทร์เป็นใหญ่แห่งดวงดาว ดวงอาทิตย์เป็นใหญ่แห่งสิ่งมีแสงสว่าง
พระสงฆ์เป็นใหญ่แห่งผู้ต้องการบุญที่พากันบูชาอยู่

คาถาตัวอย่างสาวิตรีฉันท์

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ
ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ
สํฆํ สรณํ คจฺฉามิ.[๓]

---

๑ มหาปณาม ๖/๗ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๗๘/๔๔๖ ๓ วิ.มหา. ๔/๓๔/๔๒

ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธเจ้า ว่าเป็นที่พึ่ง
ข้าพเจ้า ขอถึงพระธรรม ว่าเป็นที่พึ่ง
ข้าพเจ้า ขอถึงพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง

[๔๑๘] หพฺยปาเก จรุ มโต สุชา ตุ โหมทพฺพิยํ
ปรมนฺนํ ตุ ปายาโส หพฺยํ ตุ หวิ กฤยเต.

อาหารบูชายัญ

จรุ (จร จรเณ+อุ) อาหารบูชายัญ. **หพฺยํ เทวตาตฺถมนฺนํ, หพฺยปาเก ตสฺส ปาเก ตทาธาเร ถาลฺยาทิมฺหิ จรุ มโต** หัพยะ คือข้าวสำหรับบูชาเทวดา, **จรุ**ศัพท์ท่านรู้ว่าใช้ในอรรถข้าวที่หุงด้วยน้ำนมที่อยู่ในหม้อตั้งไว้เพื่อบูชายัญ และเป็นปุงลิงค์

ทัพพีตักอาหารบูชายัญ

สุชา (สุขสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ทัพพีตักอาหารบูชายัญ. **โหมทพฺพิยํ โหมกมฺมนิ หพฺยนฺนาทีนมุทฺธรณตฺถํ กถายํ กฏจฺฉุยํ สุชา สุชา**ศัพท์ใช้ในอรรถทัพพีสำหรับคดข้าวบูชาเทวดาเป็นต้นในเวลาบวงสรวง. **หพฺยนฺนาทีนํ สุขคฺคหณตฺถํ ชายตีติ สุชา** ทัพพีที่เกิดขึ้นแห่งข้าวสำหรับบูชาเทวดาเป็นต้น เพื่อรับเอาความสุข ชื่อว่าสุชา (ลบ ข, ลบ กฺวิ, อาเทศ นฺ ที่สุดธาตุเป็น อา, ลบสระหน้า). **อิตฺถี สุชา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ข้าวปายาสสำหรับบูชาเทวดา, ข้าวกวนใส่นมวัว ๒ ศัพท์

ปรมนฺน (ปรม+อนฺน) ข้าวปายาสสำหรับบูชาเทวดา, ข้าวกวนใส่นมวัว. **เทวนฺนตฺตา ปรมํ อนฺนํ ปรมนฺนํ** ข้าวที่ดีที่สุด เพราะเป็นข้าวเพื่อเทวดา จึงชื่อว่าปรมันนะ (ลบสระหน้า). **ปรมนฺนํ คเหตฺวาน อทาสึ สตฺถุโน อหํ**[๑] ข้าพเจ้าถือเอาข้าวปายาสไปถวายแด่พระศาสดา

ปายาส, ปายส (ปา ปาเน+อส) ข้าวปายาสสำหรับบูชาเทวดา, ข้าวกวนใส่นมวัว. **ปาตพฺโพติ ปายาโส** ข้าวที่ควรดื่ม(เพราะเป็นน้ำเหลวๆ) ชื่อว่าปายาสะ (อาเทศ อา เป็น อาย, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **กสฺส จาหํ โภ โคตม อิมํ ปายาสํ ทมฺมิ**[๒] พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์จะถวายข้าวปายาสนี้แก่ใคร

เครื่องเซ่น, เครื่องบวงสรวง ๒ ศัพท์

หพฺย (หุ ทาเน+ณฺย) เครื่องเซ่น, เครื่องบวงสรวง. **หวติ อเนนาติ หพฺยํ** เครื่องเซ่น ชื่อว่าหัพยะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบ อ ที่ ว, อาเทศ วฺ เป็น พฺ). **โก นุ โข อิมํ หพฺยเสสํ ภุญฺเชยฺย**[๓] ใครกันหนอควรบริโภคส่วนเหลือของเครื่องเซ่นนี้

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๖/๑๒๒ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๐/๓๔๒ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๙๕/๒๒๑

หวิ (หุ ทาเน+อิ) เครื่องเซ่น, เครื่องบวงสรวง. **หวติ อเนนาติ หวิ** เครื่องเซ่น ชื่อว่าหวิ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **นปุํสเก** ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในนปุงสกลิงค์

[๔๑๙] ยูโป ถูณายํ นิมฺมนฺถฺย- ทารุมฺหิ ตฺวรณี ทฺวีสุ
คาหปจฺจาหวนีโย ทกฺขิณคฺคิ ตโยคฺคโย.

เสาบูชายัญ ๒ ศัพท์

ยูป (ยุ มิสฺสเน+ป) เสาบูชายัญ. **ถูณายํ ยูโป** ยูปศัพท์ใช้ในอรรถเสาบูชายัญ. **ยวตีติ ยูโป** เสาที่รวมกัน ชื่อว่ายูปะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **อหญฺหิ ภนฺเต อคฺคึ อาธาตุกาโม ยูปํ อุสฺสาเปตุกาโม**[๑] ข้าพระองค์ประสงค์จะบูชาไฟ ต้องการให้เขายกเสาบูชาไฟขึ้น

ถูณ, ถูณา (ถุ อภิตฺถเว+ณ+อา) เสาบูชายัญ. **ถวิยเตติ ถูณา** เสาที่เขาบูชา ชื่อว่าถูณา (ทีฆะ อุ เป็น อู). **ทฺวีสุ** ถูณศัพท์เป็นไปในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **ถูณํ ปฏิจฺจ ฉายา ปญฺญายติ**[๒] เงาปรากฏเพราะอาศัยเสาบูชายัญ

ไม้สีไฟ

อรณิ, อรณี (อร คมเน+อณิ+อี) ไม้สีไฟ. **นิมฺมนฺถฺยทารุมฺหิ อรณี** อรณีศัพท์ใช้ในอรรถไม้สีไฟ. **อรียติ คมียตีติ อรณี** ไม้สีไฟที่เขาสีเรื่อยไป ชื่อว่าอรณี. **ทฺวีสุ** อรณีศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **น อคฺคึ อุปฏฺฐาเปนฺติ น อรณิสหิตํ อุปฏฺฐาเปนฺติ**[๓] ไม่ติดไฟไว้ ไม่เตรียมไม้สีไฟไว้

ผู้ควรบูชาดุจไฟ ๓ บุคคล

คาหปจฺจ, คหปตคฺคิ (คหปติ+ณ) ไฟในบ้านคือสามี. **คหปตินา สํยุตฺโต คาหปจฺโจ** ไฟอันประกอบด้วยสามี ชื่อว่าคาหปัจจะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ)

อาหวนีย, อาหุเนยฺยคฺคิ (อาหว+อนีย) ไฟที่ควรบูชาคือมารดาบิดา. **หุตพฺพคฺคิอาหวนํ อรหตีติ อาหวนีโย** ผู้ควรนำเครื่องบูชาไฟมาบูชา ชื่อว่าอาหวนียะ (ลบสระหน้า). **อาทเรน หวนํ ทานํ อรหตีติ อาหวนีโย** ผู้ควรให้ด้วยความเอื้อเฟื้อ ชื่อว่าอาหวนียะ (อา+หุ ทาเน +อนีย, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

ทกฺขิณคฺคิ, ทกฺขิเณยฺยคฺคิ (ทกฺขิณาสทฺทูปปท+อคฺค ทาเน+อิ) ไฟที่ควรให้ทานคือภิกษุสงฆ์. **ทกฺขิณํ เทยฺยธมฺมํ อคฺคนฺติ วิสฺสชฺชนฺติ อสฺมินฺติ ทกฺขิณคฺคิ** ผู้เป็นที่สละให้ซึ่งเครื่องทักษิณาทาน ชื่อว่าทักขิณัคคิ (ลบสระหน้า)

---

[๑] องฺ.สตฺตก. ๒๓/๔๔/๔๓ [๒] องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๙๕/๒๗๐ [๓] วิ.จุลฺล. ๗/๔๒๘/๒๓๓

ตโย อคฺคี อาหุเนยฺยคฺคิ ทกฺขิเณยฺยคฺคิ คหปตคฺคิ[๑] ไฟมี ๓ กอง ได้แก่ ไฟคือบุคคลผู้ควรบูชา ไฟคือบุคคลผู้ควรให้ทักษิณาทาน ไฟคือสามีเจ้าของบ้าน

ไฟ ๓ กองนี้ สามารถเป็นเหตุให้ถึงความพินาศแก่ผู้ปฏิบัติผิดได้ ดังนั้นในอังคุตตรนิกายอรรถกถา จึงกล่าวไว้ว่า ...

อาหุนํ วุจฺจติ สกฺกาโร อาหุนํ อรหนฺตีติ อาหุเนยฺยา, มาตาปิตโร หิ ปุตฺตานํ พหูปการตาย อาหุนํ อรหนฺติ, เตสุ วิปฺปฏิปชฺชมานา ปุตฺตา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตนฺติ, ตสฺมา กิญฺจาปิ มาตาปิตโร นานุฑหนฺติ, อนุฑหนสฺส ปน ปจฺจยา โหนฺติ. อิติ อนุฑหนฏฺเฐเนว "อาหุเนยฺยคฺคี"ติ วุจฺจติ. คหปตีติ ปน เคหสามิโก วุจฺจติ, โส หิ มาตุคามสฺส สยนวตฺถาลงฺการาทิอนุปฺปทาเนน พหูปกาโร, ตํ อติจรนฺโต มาตุคาโม นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุฑหนฏฺเฐน "คหปตคฺคี"ติ วุตฺโต. "ทกฺขิเณยฺยคฺคี"ติ เอตฺถ ปน "ทกฺขิณา"ติ จตฺตาโร ปจฺจยา, ภิกฺขุสํโฆ ทกฺขิเณยฺโย โหติ, โส คิหีนํ ตีสุ สรเณสุ ปญฺจสุ สีเลสุ, ทสสุ สีเลสุ, มาตาปิตุปฏฺฐาเน, ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณุปฏฺฐาเนติ เอวมาทีสุ กลฺยาณธมฺเมสุ นิโยชเนน พหูปกาโร, ตสฺมึ มิจฺฉาปฏิปนฺโน คิหี ภิกฺขุสํฆํ อกฺโกสิตฺวา ปริภาสิตฺวา นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตติ, ตสฺมา โสปิ ปุริมนเยเนว อนุฑหนฏฺเฐน "ทกฺขิเณยฺยคฺคี"ติ วุตฺโต. กฏฺฐโต นิพฺพตฺโต ปากติโกว อคฺคิ กฏฺฐคฺคิ นาม.[๒]

เครื่องสักการะ ท่านเรียกว่าอาหุนะ ผู้ควรรับเครื่องสักการะ ชื่อว่าอาหุเนยยะ, จริงอยู่ มารดาบิดาย่อมสมควรรับเครื่องสักการะ เพราะเป็นผู้มีอุปการะมากต่อบุตรธิดา เมื่อบุตรธิดาปฏิบัติผิดในมารดาบิดานั้นย่อมเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น มารดาบิดาย่อมไม่เผาผลาญใครๆ เพราะการปฏิบัติผิดนั้นแต่จะเป็นเหตุให้แก่การหมกไหม้(ในอบาย), เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกมารดาบิดา ว่า "อาหุเนยยัคคิ" เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการหมกไหม้. ส่วนเจ้าของเรือนท่านเรียกว่าคหบดี, คหบดีนั้นมีอุปการะมากต่อภรรยาด้วยการมอบให้ที่นอน เครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับเป็นต้น ภรรยาผู้ประพฤติล่วงเกินสามีนั้นย่อมเกิดในนรกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกสามีนั้นว่า "คหปตัคคิ" เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความเผาไหม้เหมือนนัยก่อน. ในบทว่า "ทักขิเณยยัคคิ" นั้น คำว่า "ทักขิณา" ได้แก่ปัจจัย ๔, ภิกษุสงฆ์เป็นทักขิเณยยบุคคล, ภิกษุสงฆ์นั้นเป็นผู้มีอุปการะมากแก่คฤหัสถ์ด้วยการประกอบในกัลยาณธรรมเป็นต้นอย่างนี้ คือ ในสรณคมน์ ๓ ในศีล ๕ ในศีล ๑๐ ในผู้เลี้ยงมารดาบิดา ในผู้บำรุงสมณะและพราหมณ์ผู้มีธรรม, คฤหัสถ์ผู้ปฏิบัติผิด ในภิกษุสงฆ์นั้น ด่าว่าภิกษุสงฆ์ ย่อมเกิดในนรกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกภิกษุสงฆ์ว่า "ทักขิเณยยัคคิ" เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการเผาไหม้เหมือนนัยก่อน, ไฟที่เกิดไหม้ขึ้นจากฟืน ชื่อว่ากัฏฐัคคิ

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๒๘/๒๒๙ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๔๖/๑๘๒-๓

[๔๒๐] จาโค วิสชฺชนํ ทานํ โวสฺสคฺโค จ ปเทสนํ
วิสฺสาณนํ วิตรณํ วิหายิตปวชฺชนํ.

ทาน, การสละ, การให้ ๙ ศัพท์

จาค (จช หานิมฺหิ+ณ) ทาน, การสละ, การให้. **อจชิตฺถ จชเต จชิสฺสเต จชนํ วา จาโค** สละแล้ว กำลังสละ จะสละ หรือการสละ ชื่อว่าจาคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ). **จาโค ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ**[๑] การสละยังบุญให้เจริญ

วิสชฺชน (วิ+สช วิสฺสคฺเค+ยุ) ทาน, การสละ, การให้, การแบ่งปัน. **วิสชฺชียเต วิสชฺชนํ** การสละ ชื่อว่าวิสัชชนะ (ซ้อน ชฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **อลงฺการภณฺฑขาทนียโภชนียาทีนิ ทตฺวา วิสชฺชนํ**[๒] การสละให้วัตถุมีเครื่องประดับ ของขบเคี้ยว และของบริโภค เป็นต้น

ทาน (ทา ทาเน+ยุ) ทาน, การสละ, การให้. **ทียเตติ ทานํ** การให้ ชื่อว่าทานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

อคฺคสฺมึ ทานํ ททตํ อคฺคํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ
อคฺคํ อายุ จ วณฺโณ จ ยโส กิตฺติ สุขํ พลํ.[๓]

บุญอันเลิศ อายุ วรรณะ ยศ ชื่อเสียง ความสุข และกำลังที่เลิศ ย่อมเจริญแก่ผู้ให้ทานในบุญเขตอันเลิศ

โวสฺสคฺค (อุ+สช วิสชฺเช+ณ) ทาน, การสละ, การให้. **โวสชฺชนํ โวสฺสคฺโค** การสละ ชื่อว่าโวสสัคคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลง วฺ อาคม, ซ้อน สฺ, อาเทศ ช เป็น ค, ซ้อน คฺ). **โวสฺสคฺโค ทุวิโธ ปริจฺจาคโวสฺสคฺโค จ ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺโค จ**[๔] การสละมี ๒ อย่าง คือ การสละโดยการบริจาคและการสละโดยการหลีกหนีออกไป

ปเทสน (ป+ทิส อติสชฺชเน+ยุ) ทาน, การสละ, การให้. **อติสชฺชนํ ทานํ ปโพธนญฺจ อิห ทานํ ปเทสนํ** การสละ การให้ และการให้รู้ในโลกนี้ ชื่อว่าปเทสนะ. **ปกาเรน ทิสียเตติ ปเทสนํ** การสละโดยประการต่างๆ ชื่อว่าปเทสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

วิสฺสาณน (วิ+สณ ทาเน+ยุ) ทาน, การสละ, การให้. **วิสณียเตติ วิสฺสาณนํ** การให้ ชื่อว่าวิสสาณนะ (ซ้อน สฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

วิตรณ (วิ+ตร ปฺลวนตรเณสุ+ยุ) ทาน, การสละ, การให้. **มจฺเฉรโสตาติกฺกมนเมตฺถาติ วิตรณํ** ในที่นี้ การก้าวล่วงกระแสความตระหนี่ ชื่อว่าวิตรณะ. **วิเสเสน ตรตีติ วิตรณํ** อาการก้าวล่วงโดยพิเศษ ชื่อว่าวิตรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

---

๑ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๑๖/๓๙๖ ๒ ที.อฏฺ. ๖/๒๗๑/๑๔๙ ๓ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๔/๔๕
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๒๗/๙๔

วิหายิต (วิ+หา จาเค+อิ+ต) ทาน, การสละ, การให้. **วิเสเสน หาตพฺโพติ วิหายิโต** อาการที่ควรสละอย่างยิ่ง ชื่อว่าวิหายิตะ (อาเทศ อา เป็น อาย)

อปวชฺชน (อป+วชฺช วชฺชเน+ยุ) ทาน, การสละ, การให้. **อปวชฺชิยเตติ อปวชฺชนํ** การสละ ชื่อว่าอปวัชชนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

การสละมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ผสฺสน, ปติปาทน**

[๔๒๑] ปญฺจมหาปริจฺจาโค วุตฺโต เสฏฺฐธนสฺส จ
วเสน ปุตฺตทารานํ รชฺชสฺสงฺคานเมว จ.

การบริจาคครั้งใหญ่, การบริจาคของผู้ประเสริฐ ๕ อย่าง

เสฏฺฐธนสฺส ปุตฺตานํ ทารานํ รชฺชสฺส องฺคานญฺจ วเสน ปญฺจมหาปริจฺจาโค วุตฺโต การบริจาคใหญ่ ๕ อย่าง ท่านกล่าวไว้แล้ว คือ ทรัพย์อันประเสริฐมีช้างเป็นต้น บุตรธิดา ภรรยา ราชสมบัติ และอวัยวะน้อยใหญ่มีดวงตาเป็นต้น

มหาปริจฺจาค (มหนฺต+ปริจฺจาค) การบริจาคครั้งใหญ่, การบริจาคของผู้ประเสริฐ. **มหนฺเตหิ อุตฺตมปุริเสหิ กโต, มหนฺตานํ วา ปริจฺจาโค มหาปริจฺจาโค** มหาบริจาคนี้ผู้ประเสริฐเท่านั้นทำได้ หรือการบริจาคของผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหาปริจจาคะ. **มหตฺถํ วา พุทฺธภาวตฺถํ กโต ปริจฺจาโค มหาปริจฺจาโค** หรือการบริจาคที่บุคคลทำเพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่ หรือเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า ชื่อว่ามหาปริจจาคะ. **กาปุริเสหิ ทุกฺกรตฺตา มหนฺโต วา เสฏฺโฐ ปริจฺจาโค มหาปริจฺจาโค** หรือการบริจาคที่ประเสริฐสุด ชื่อว่ามหาปริจจาคะ เพราะเป็นการบริจาคที่บุรุษผู้ต่ำต้อยทำได้ยาก (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). **นยนธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาโคติ ปญฺจ มหาปริจฺจาคา**[๑] มหาบริจาคมี ๕ อย่าง คือ ดวงตา ทรัพย์ ราชสมบัติ บุตรธิดา และภรรยา

[๔๒๒] อนฺนํ ปานํ ฆรํ วตฺถํ ยานํ มาลา วิเลปนํ
คนฺโธ เสยฺยา ปทีเปยฺยํ ทานวตฺถู สิยุํ ทส.

ทานวัตถุ ๑๐ อย่าง

ทานวตฺถุ (ทาน+วตฺถุ) ทานวัตถุ, ของให้ทาน. **ทียนฺเต เอเตนาติ ทานํ** เครื่องให้ทาน ชื่อว่าทานะ (ทา ทาเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ตสฺส วตฺถุ การณํ ตทุปฺปตฺติยา อุปฺปชฺชนโตติ ทานวตฺถุ** วัตถุที่เป็นเหตุแห่งการให้นั้น เพราะเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งทานนั้น ชื่อว่าทานวัตถุ. **ทาตพฺพํ วา ทานํ, อนฺนาทิ, ตเทว วตฺถุ ทานวตฺถุ** หรือของที่ควรให้ทาน ชื่อว่าทานะ มีข้าวเป็นต้น, ของที่ควรให้นั้นนั่นแหละเป็นวัตถุ จึงชื่อว่าทานวัตถุ. **อิเธกจฺโจ ทานํ**

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๘

เทติ สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา อนฺนํ ปานํ วตฺถํ ยานํ มาลาคนฺธวิเลปนํ เสยฺยาวสถปทีเปยฺยํ[๑] บางคนในโลกนี้ถวายทานแก่พระสมณะหรือพราหมณ์ มีข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และน้ำมันสำหรับประทีป

ทส ทานวตฺถู สิยุํ ทานวัตถุมี ๑๐ อย่าง คือ **อันนะ** ของควรบริโภคมีข้าวเป็นต้น, **ปานะ** ของควรดื่มมีน้ำเป็นต้น, **ฆระ** ที่อยู่อาศัย, **วัตถะ** เครื่องนุ่งห่ม, **ยานะ** ยานพาหนะและรองเท้า, **มาลา** ดอกไม้และมาลัย, **วิเลปนะ** เครื่อง ลูบไล้มีมโนสิลาเป็นต้น, **คันธะ** ของหอม, **เสยยา** ที่นั่งและที่นอน, **ปทีเปยยะ** ประทีบและน้ำมัน

ตตฺร อนฺนํ ปานวชฺชิตํ กิญฺจิ ขาทนียาทิกํ. ปานํ ปาตพฺพํ อุทกาทิ. ฆรํ วาตา-ตปาทิปริสฺสยวิโนทนํ ปฏิสฺสยํ. วตฺถํ นิวาสนปารุปนาทิอจฺฉาทนํ. ยานํ หตฺถิยาทิ อนฺตมโส อุปาหนํ อุปาทาย คมนสาธนํ. มาลา มาลฺยํ, ปุปฺผญฺจ. วิเลปนํ ฉวิราคกรณํ, วิภูโต สุคนฺโธ วา. คนฺโธ ตทญฺญคนฺโธ, เสยฺยา เสยฺยาคฺคหเณน เจตฺถ อาสนมฺปิ คหิตํ. ปทีเปยฺยํ ปทีปสฺส หิตํ ยํ กิญฺจิ เตลาทิ, อิเม ทส ทานวตฺถู นาม สิยุํ.

ในทานวัตถุ ๑๐ อย่างนั้น **อันนะ** ได้แก่ของกินทุกอย่างมีของขบเคี้ยวเป็นต้น ยกเว้นเครื่องดื่ม, **ปานะ** ได้แก่ของที่ควรดื่มมีน้ำเป็นต้น, **ฆระ** ได้แก่ที่อยู่อาศัยที่กำบังอันตรายมีลมและแดดเป็นต้น, **วัตถะ** ได้แก่เครื่องปกปิดร่างกายมีผ้านุ่งและผ้าห่มเป็นต้น, **ยานะ** ได้แก่ ยานพาหนะมีช้างเป็นต้นและอุปกรณ์ที่ช่วยให้สำเร็จการไปทุกอย่างมีรองเท้าโดยที่สุด, **มาลา** ได้แก่พวงมาลัยและดอกไม้, **วิเลปนะ** ได้แก่เครื่องย้อมผิวหรือเครื่องลูบไล้ที่มีกลิ่นหอม, **คันธะ** ได้แก่ของหอมอย่างอื่นจากนั้น, **เสยยา** ได้แก่ที่นอนและที่นั่ง, **ปทีเปยยะ** ได้แก่วัตถุทุกอย่างที่เป็นประโยชน์แก่ประทีปมีน้ำมันเป็นต้น, ทั้ง ๑๐ อย่างนี้ มีชื่อว่าทานวัตถุ

เอตานิ ปน ทส ทานวตฺถูนิ สุตฺตนฺตนเยน กถิตานิ. วินเย ปน จีวรปิณฺฑปาต-เสนาสนเภสชฺชวเสน จตฺตาริ กถิตานิ, รูปาทิฉฬารมฺมณทานวเสน อภิธมฺเม ฉ ทานวตฺถูนิ กถตาติ.

ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนั้น ท่านกล่าวตามนัยในพระสูตร ส่วนทานวัตถุที่ท่านกล่าวตามนัยในพระวินัยมี ๔ อย่าง คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและเภสัช, ทานวัตถุที่ท่านกล่าวตามนัยในพระอภิธรรม มี ๖ อย่าง คือ การให้ที่มีอารมณ์ ๖ อย่าง มีรูปารมณ์เป็นต้น

ทานวัตถุตามนัยแห่งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม

ตตฺเถวมาจริยา วทนฺติ "สุตฺตนฺตนยทานโต วินยทานเมว มหปฺผลํ, กสฺมา, อนฺนาทิทานมตฺตวเสเนว ยสฺส กสฺสจิ ทุสฺสีลาทิกสฺส ทาตพฺพนฺติ อนุชานิตฺวา

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๔๖/๒๗๑

ปิณฺฑปาตาทิกปฺปิยโวหารวเสน สีลวนฺตาทิกสฺเสว จ ทาตพฺพนฺติ อนุญฺญาตตฺตา. สามญฺญทานโต หิ วิเสสทานเมว มหปฺผลํ, ตโตปิ อภิธมฺมนยทานเมว มหปฺผลํ, กสฺมา, รูปาทีสุ ปรมตฺถวเสเนว อภินิวิสิตฺวา ทานวเสน ตโตปิ อติสยทานตฺตา”.

ในทานวัตถุตามนัยในพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรมนั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “ทานในพระวินัยมีผลมากกว่าทานตามนัยในพระสูตร เพราะอะไร เพราะว่า พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตว่า ‘ควรให้ทานเพียงสักว่าข้าวเป็นต้น แก่ใครๆ มีผู้ทุศีลเป็นต้น’ และทรงอนุญาตว่า ‘ควรถวายทานแก่ผู้มีศีลเป็นต้น’ โดยทรงใช้โวหารที่สมควรว่าบิณฑบาตเป็นต้น, ทานที่พิเศษกว่าทานธรรมดาย่อมมีผลมาก. ทานตามนัยในพระอภิธรรมมีผลมากกว่าทานตามนัยในพระวินัย เพราะอะไร เพราะว่า เป็นทานที่ยิ่งกว่า โดยการยึดในอารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งปรมัตถ์แล้วจึงให้ทาน”

ทานวัตถุตามนัยในพระสูตร พระวินัยและพระอภิธรรม หากเป็นทานที่ควรแก่ผู้รับที่เป็นเนื้อนาบุญ ย่อมมีผลมากด้วยกันทั้งนั้น

[๔๒๓] มตตฺถํ ตทเห ทานํ ตีเสฺวตมุทฺธเทหิกํ
ปิตฺทานํ ตุ นิวาโป สทฺธํ ตุ ตํว สตฺถโต.

ทานอุทิศผู้ตายในวันนั้น

อุทฺธเทหิก (อุทฺธ+เทห+ณิก) ทานอุทิศผู้ตายในวันนั้น. **ตทเห มตทิวเส มตตฺถํ ยํ ปิณฺฑปาต-ชลาญฺชลฺยาทิทานํ, เอตํ ทานํ เทหา อุทฺเธ ภวํ อุทฺธเทหิกํ นาม** ทานใดมีอาหารบิณฑบาต น้ำดื่มและเครื่องบูชาเป็นต้น ที่บุคคลถวายเพื่อผู้ตายไปแล้วในวันนั้น ทานนั้นวางอยู่บนร่างผู้ตาย ชื่อว่าอุทธเทหิกะ (ลบ ณฺ). **ตีสุ อุทฺธเทหิก**ศัพท์เป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓

ทานอุทิศแก่มารดาและบิดา

นิวาป (นิ+วป พีชสนฺตาเน+ณ) ทานอุทิศแก่มารดาบิดา. **ปิตุทานํ ปิตโร อุทฺทิสฺส ชลาญฺชลิ-สุวณฺณาทิทานํ นิวาโป** ทานมีน้ำดื่มและพุ่มทองคำเป็นต้น ที่อุทิศให้มารดาและบิดา ชื่อว่านิวาปะ. **นิวาปนํ นิวาโป** การอุทิศให้ ชื่อว่านิวาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิหาเร ทาตพฺพํ ยาคุภตฺตํ วา นิวาโป วา น โหติ**[๑] ยาคูและภัตร หรือของทานอุทิศที่ควรถวายไม่มีอยู่ในวิหาร

ทานอุทิศแก่มารดาและบิดาตามคัมภีร์โชติสัตถะเป็นต้น

สทฺธ (สทฺธา+ณ) ทานอุทิศแก่มารดาและบิดา. **ตํว ตเมว ปิตุทานํ สตฺถโต สมณพฺราหฺมณ-โภชนาทิ สทฺธํ นาม** ปิตุทานนั้นนั่นแหละมีโภชนาหารถวายแก่สมณะและพราหมณ์เป็นต้น (ตาม

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๔๓๔

วิธีในคัมภีร์โชติสัตถะและคัมภีร์ราชมัตตัณฑะเป็นต้น) ชื่อว่าสัทธะ. **สทฺธา อสฺส ทานสฺสตฺถีติ สทฺโธ** การให้ของผู้มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธะ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า)

[๔๒๔] **ปุเม อติถิ อาคนฺตุ ปาหุนาเวสิกาปฺยถ**
อญฺญตฺถ คนฺตุมิจฺฉนฺโต คมิโกถาคฺฆมคฺฆิย.

แขก, ผู้มาเยือน, อาคันตุกะ ๔ ศัพท์

อติถิ, อติถี (อต สาตจฺจคมเน+อิถิ) แขก, ผู้มาเยือน, อาคันตุกะ. **อตติ คจฺฉตีติ อติถิ** ผู้ไป ชื่อว่าอติถิ. **ปุเม อติถิ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์ (บางคัมภีร์กล่าวว่าเป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์, อิตถีลิงค์มีรูปเป็น อติถี). **อติถิสฺมากํ สมโณ โคตโม, อติถิ โข ปนมฺเหหิ สกฺกาตพฺโพ ครุกาตพฺโพ มาเนตพฺโพ ปูเชตพฺโพ อปจิตพฺโพ**[๑] พระสมณโคดมเป็นแขกของพวกเรา เป็นแขกที่พวกเราควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม

อาคนฺตุ, อาคนฺตุก (อา+คมฺ คติมฺหิ+ตุ) แขก, ผู้มาเยือน, อาคันตุกะ. **อาคจฺฉตีติ อาคนฺตุ** ผู้มา ชื่อว่าอาคันตุ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **อาคนฺตุ กฺรุเต ปิยํ**[๒] แขกควรทำตัวให้น่ารัก. **อาคนฺตุโก ภิกฺขุ น วีถิกุสโล น โคจรกุสโล กิลนฺโต ปิณฺฑาย จรติ**[๓] ภิกษุอาคันตุกะไม่รู้จักเส้นทาง ไม่รู้จักที่บิณฑบาต ย่อมเที่ยวบิณฑบาตลำบาก

ปาหุน (ป+หุ ทาเน+ยุ) แขก, ผู้มาเยือน, อาคันตุกะ. **ปกาเรน หุยเตติ ปาหุนํ** วัตถุที่เขาให้โดยแน่นอน ชื่อว่าปาหุนะ (ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ปาหุนํ วุจฺจติ เคหาคตานํ ทาตพฺพภตฺตาทิ, ตํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ ปาหุโน** อาหารที่ควรให้แก่แขกผู้มาสู่เรือน เรียกว่าปาหุนะ, แขกผู้ควรรับอาหารนั้น ชื่อว่าปาหุนะ (ปาหุน+ณ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **ปาหุโน เมสิ อาคโต**[๔] แขกของเรามาถึงแล้ว

อาเวสิก (อา+วิส ปเวสเน+ณ+อิก) แขก, ผู้มาเยือน, อาคันตุกะ. **อาเวสนํ อาเวโส, ตมรหตีติ อาเวสิโก** การเข้ามา ชื่อว่าอาเวสะ (ลบ ณฺ,วุทธิ อิ เป็น เอ), ผู้ควรเข้ามา ชื่อว่า อาเวสิกะ (ลบสระหน้า)

ผู้เตรียมเดินทาง, นักเดินทาง

คมิก (คมฺ คติมฺหิ+อิก) ผู้เตรียมเดินทาง, นักเดินทาง. **อญฺญตฺถ คนฺตุํ อิจฺฉนฺโต คมิโก** ผู้มีความปรารถนาเพื่อจะไปสู่ที่อื่น ชื่อว่าคมิกะ. **คนฺตุมิจฺฉตีติ คมิโก** ผู้ต้องการไป ชื่อว่าคมิกะ. **คมิโก ภิกฺขุ อตฺตโน ภตฺตํ ปริเยสมาโน**[๕] ภิกษุผู้จะเดินทางกำลังแสวงหาภัตรสำหรับตน

---

๑ ที.สีล. ๙/๑๘๒/๑๔๙ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๙/๒๓๑ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๕๓/๒๑๑
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๔๓๒/๑๖๑ ๕ วิ.มหา. ๕/๑๕๓/๒๑๑

การต้อนรับแขก, ของต้อนรับแขก, ของชำร่วย ๒ ศัพท์

อคฺฆ (อคฺฆ ปูชายํ+อ) การต้อนรับแขก, ของต้อนรับแขก, ของชำร่วย. **อคฺฆนํ ปูชนํ อคฺฆํ** การต้อนรับ ชื่อว่าอัคฆะ

อคฺฆิย, อคฺฆย (อคฺฆ ปูชายํ+อิย) การต้อนรับแขก, ของต้อนรับแขก, ของชำร่วย. **อคฺฆนํ ปูชนํ อคฺฆิยํ** การต้อนรับ ชื่อว่าอัคฆิยะ. **สพฺพสฺส อคฺฆิยํ กตํ**[๑] ทำของต้อนรับแขกไว้สำหรับเราทุกคน

[๔๒๕] **ปชฺชํ ปาโททกาโทถ สตฺตาคนฺตวาทโย ติสุ**
อปจิตฺยจฺจนา ปูโช- ปหาโร พลิ มานนา.

น้ำล้างเท้า, น้ำมันนวดเท้า

ปชฺช (ปท+ณฺย) น้ำล้างเท้า, น้ำมันนวดเท้า. **ปาโททกาโท ปชฺชํ ปชฺช**ศัพท์ใช้ในอรรถน้ำล้างเท้าและน้ำมันทาเท้าเป็นต้น. **ปทสฺส หิตํ ปชฺชํ** น้ำมันที่เป็นประโยชน์แก่เท้า ชื่อว่าปัชชะ (ลบ ณฺ, ลบสระที่สุดศัพท์, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปชฺชํ อภิสงฺขริตุํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ปรุงน้ำมันนวดเท้า

ตีสุ สตฺต อาคนฺตวาทโย ตั้งแต่ **อาคนฺตุ** ถึง **ปชฺช** ทั้ง ๗ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

การบูชา, การทำพลีกรรม ๖ ศัพท์

อปจิติ (อป+จิ จเย+ติ) การบูชา, การทำพลีกรรม. **อปจายนํ อปจิติ** การบูชา ชื่อว่าอปจิติ. **กตํ อปจิตึ ตยา**[๓] การบูชาที่ท่านทำแล้ว

อจฺจนา (อจฺจ ปูชายํ+ยุ+อา) การบูชา, การทำพลีกรรม. **อจฺจิยเตติ อจฺจนา** การบูชา ชื่อว่าอัจจนา (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ปูชา (ปูช ปูชายํ+อ+อา) การบูชา, การทำพลีกรรม. **ปูชนํ ปูชา** การบูชา ชื่อว่าปูชา. **เทฺวมา ภิกฺขเว ปูชา กตมา เทฺว อามิสฺสปูชา จ ธมฺมปูชา จ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย การบูชามี ๒ อย่าง ๒ อย่างอะไรบ้าง คือการบูชาด้วยสิ่งของและการบูชาด้วยธรรม

อุปหาร (อุป+หร หรเณ+ณ) การบูชา, การทำพลีกรรม. **อุปหรณํ อุปหาโร** การบูชา ชื่อว่าอุปหาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เจติยสฺส อุปหารํ เทถ อุปาสกา**[๕] อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่านจงให้การบูชาเจดีย์เถิด

พลิ (พล ปาณนปูชาสํวรเณสุ+อิ) การบูชา, การทำพลีกรรม. **พลียเตติ พลิ** การบูชา ชื่อว่าพลิ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๕๓/๖๒ ๒ วิ.มหา. ๕/๔๐/๕๐ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๖๔/๑๑๙
๔ องฺ.ทุก. ๒๐/๔๐๑/๑๑๗ ๕ วิ.อฏฺ. ๒/๕๘๐

พลิ ทฺวีสุ พลิศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **ปญฺจ พลี กตฺตา โหติ ญาติพลึ อติถิพลึ ปุพฺพเปตพลึ ราชพลึ เทวตาพลึ**[๑] เป็นผู้ทำพลีกรรม ๕ อย่าง คือพลีกรรมแก่ญาติ พลีกรรมแก่แขก พลีกรรมแก่ญาติผู้ล่วงลับไปก่อนแล้ว พลีกรรมแก่พระราชา พลีกรรมแก่เทวดา

มานนา (มาน ปูชายํ+ยุ+อา) การบูชา, การทำพลีกรรม. **มานิยเตติ มานนา** การบูชา ชื่อว่ามานนา (อาเทศ ยุ เป็น อน). **สตฺถา อรหติ มานนํ**[๒] พระศาสดาย่อมสมควรซึ่งการบูชา

[๔๒๖] นมสฺสา ตุ นมกฺกาโร วนฺทนา จาภิวาทนํ
ปตฺถนา ปณิธานญฺจ ปฺริเส ปณิธีริโต.

การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม ๔ ศัพท์

นมสฺสา (นมสฺส วนฺทเน+อ+อา) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม. **นมสฺสตีติ นมสฺสา** อาการที่ไหว้ ชื่อว่านมัสสา (ลบสระหน้า). **นมตีติ นมสฺสา** อาการนอบน้อม ชื่อว่านมัสสา (นมุ นมเน+สฺส+อา, ลบสระหน้า)

นมกฺการ (นโมสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม. **นโม กรณํ นมกฺกาโร** การทำความนอบน้อม ชื่อว่านมักการะ (ลบ โอ แล้วลง อ อาคม, ซ้อน กฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อถวา นมนํ นโม, ตสฺส กรณํ นมกฺกาโร** อีกอย่างหนึ่ง การไหว้ ชื่อว่านมะ (นมุ นมเน+อ), การทำการไหว้นั้น ชื่อว่านมักการะ (นมสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ซ้อน กฺ). **กาเยน วาจาย จ นมกฺการํ อกํสุ**[๓] พากันทำความนอบน้อมด้วยกายและวาจา

วนฺทนา (วนฺท อภิวาทนถุตีสุ+ยุ+อา) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม. **วนฺทียเตติ วนฺทนา** การไหว้ ชื่อว่าวันทนา (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ติสฺโส อิมา ภิกฺขเว วนฺทนา กตมา ติสฺโส กาเยน วาจาย มนสา**[๔] ภิกษุทั้งหลาย ความนอบน้อมมี ๓ อย่างนี้ ๓ อย่าง คือ ความนอบน้อมด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ

อภิวาทน (อภิ+วนฺท อภิวาทนถุตีสุ+ยุ) การกราบ, การไหว้, ความนอบน้อม, การโค้งคำนับ. **อภิวนฺทิยเต อเนนาติ อภิวาทนํ** การกราบเป็นวิธีนอบน้อม ชื่อว่าอภิวาทนะ (ลบ นฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ.[๕]

ธรรม ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ย่อมเจริญแก่บุคคลผู้มีปรกติไหว้ มีปรกติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เป็นนิจ

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖๑/๘๙ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๑๔/๙๕ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๖๓๑/๒๕๑
๔ องฺ.ติก. ๒๐/๕๙๔/๓๗๘ ๕ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๘/๒๙

ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน ๓ ศัพท์

ปตฺถนา, อตฺถนา (ปตฺถ ยาจนายํ+ยุ+อา) ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน. **ปตฺเถตีติ ปตฺถนา** อาการอ้อนวอน ชื่อว่าปัตถนา (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ตสฺส ปุริสสฺส อารกาวสฺส เจตนา อารกาว ปตฺถนา**[๑] เจตนาของบุรุษนั้นยังห่างไกล ความปรารถนายังห่างไกล

ปณิธาน (ป+นิ+ธา ปตฺถนายํ+ยุ) ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน. **ปนิฏฺฐิยเต ปณิธานํ** การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณิธานะ (อาเทศ น เป็น ณ, จ เป็น ธ, ยุ เป็น อน, ลบ อ). **ปณิธานุปฏฺฐานกุสโล โหติ**[๒] เป็นผู้ฉลาดในการตั้งปณิธาน

ปณิธิ (ป+นิ+ธา คตินิวตฺติมฺหิ+อิ) ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน. **ปนิฏฺฐิยเต ปณิธิ** การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณิธิ (อาเทศ น เป็น ณ, จ เป็น ธ). **ปุริเส อีริโต ปณิธิศัพท์**ท่านกล่าวไว้ในปุงลิงค์. **อกาสึ ปณิธึ ตทา**[๓] เวลานั้นเราได้ตั้งความปรารถนาไว้

[๔๒๗] อชฺเฌสนา ตุ สกฺการ- ปุพฺพงฺคมนิโยชนํ.

การขอร้อง, การอ้อนวอน, การเชื้อเชิญ, การชวน

อชฺเฌสนา (อธิ+อิส คเวสนคติหึสาวทาเนสุ+ยุ+อา) การขอร้อง, การอ้อนวอน, การเชื้อเชิญ, การชวน. **สกฺการปุพฺพงฺคมนิโยชนํ อชฺเฌสนา** การขอร้องที่มีความเคารพเป็นเบื้องหน้า ชื่อว่าอัชเฌสนา. **อชฺเฌสิยเตติ อชฺเฌสนา** การขอร้อง ชื่อว่าอัชเฌสนา (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **เทเสตุ ภนฺเต ภควา ธมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ธมฺมํ**[๔] ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมเถิด ขอพระสุคตโปรดแสดงธรรมเถิด. **ภควา พฺรหฺมุโน จ อชฺเฌสนํ วิทิตฺวา สตฺเตสุ จ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสิ**[๕] พระผู้มีพระภาคทรงทราบการอ้อนวอนของพรหม และทรงอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพระพุทธจักษุ

[๔๒๘] ปริเยสนาเนฺวสนา ปริเยฏฺฐิ คเวสนา
อุปาสนํ ตุ สุสฺสูสา สา ปาริจริยา ภเว.

การค้นคว้า, การแสวงหา ๔ ศัพท์

ปริเยสนา (ปริ+ยฺอาคม+เอส คเวสเน+ยุ+อา) การค้นคว้า, การแสวงหา. **ปริสมนฺตโต เอสนํ ปริเยสนา** การแสวงหาทุกด้าน ชื่อว่าปริเยสนา. **ปริเยสิยเตติ ปริเยสนา** การแสวงหา ชื่อว่า

---

๑ สํ.นิทาน. ๑๖/๒๔๓/๑๒๑ ๒ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๔๖๒/๓๔๓ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๑/๔๖๙
๔ วิ.มหา. ๔/๘/๙ ๕ วิ.มหา. ๔/๙/๑๑

ปริเยสนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **เทฺวมา ภิกฺขเว ปริเยสนา อนริยา จ ปริเยสนา อริยา จ ปริเยสนา**[๑] ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหามี ๒ อย่างนี้ คือ การแสวงหาอันไม่ใช่ของพระอริยะ และการแสวงหาอันเป็นของพระอริยะ

อเนฺวสนา (อนุ+เอส คเวสเน+ยุ+อา) การค้นคว้า, การแสวงหา. **อนุเอสนํ อเนฺวสนา** การตามแสวงหา ชื่อว่าอนฺเวสนา (อาเทศ อุ เป็น ว, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ปริเยฏฺฐิ (ปริ+ยฺอาคม+เอส คเวสเน+ติ) การค้นคว้า, การแสวงหา. **ปริเยสิยเตติ ปริเยฏฺฐิ** การแสวงหา ชื่อว่าปริเยฏฐิ (อาเทศ ต เป็น ฐ, สฺ เป็น ฏ). **เทฺวมา ภิกฺขเว ปริเยฏฺฐิ กตมา เทฺว อามิสปริเยฏฺฐิ จ ธมฺมปริเยฏฺฐิ จ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย การแสวงหามี ๒ อย่างนี้ ๒ อย่างอะไรบ้าง คือการแสวงหาสิ่งของและการแสวงหาธรรม

คเวสนา (คเวส มคฺคเน+ยุ+อา) การค้นคว้า, การแสวงหา. **เอสนํ คเวสนํ คเวสนา** การแสวงหา ชื่อว่าคเวสนา (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ยา เอวรูปา อามิเสน อามิสสฺส เอฏฺฐิ คเวฏฺฐิ ปริเยฏฺฐิ เอสนา คเวสนา ปริเยสนา**[๓] การเสาะแสวงหาอามิสด้วยอามิสเช่นนี้

การดูแล, การอุปัฏฐาก, การรับใช้ ๓ ศัพท์

อุปาสน (อุป+อาส อุปเวสเน+ยุ) การดูแล, การอุปัฏฐาก, การคอยรับใช้. **อุปคนฺตฺวา อาสนํ อุปาสนํ** การเข้าไปนั่งอยู่ใกล้ๆ ชื่อว่าอุปาสนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ ยุ เป็น อน)

สุสฺสูสา (สุ+สุ สวเน+ส+อา) การดูแล, การอุปัฏฐาก, การคอยรับใช้. **โสตุมิจฺฉา สุสฺสูสา** ความต้องการรับฟัง ชื่อว่าสุสสูสา (ซ้อน สฺ, ทีฆะ อุ เป็น อู). **สุสฺสูสา เสฏฺฐา ภริยานํ**[๔] การดูแลของภรรยาประเสริฐที่สุด

ปาริจริยา (ปริ+จร จรเณ+อิ+ณฺย+อา) การดูแล, การอุปัฏฐาก, การคอยรับใช้. **ปริจรณํ ปาริจริยา** การอุปัฏฐาก ชื่อว่าปาริจริยา (ลบ ณฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **สุสฺสูสา**และ**ปาริจริยา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **มาตุคาโม ปุริสสฺส ปาริจริยํ อุเปติ**[๕] ภรรยาย่อมเข้าไปอุปัฏฐากสามี

[๔๒๙] โมนํ อภาสนํ ตุณฺหี- ภาโวถ ปฏิปาฏิ สา
อนุกฺกโม ปริยาโย อนุปุพฺพฺยปุเม กโม.

การนิ่ง, การไม่พูดจา ๓ ศัพท์

โมน (มุนิ+ณ) การนิ่ง, การไม่พูดจา. **มุนิโน กมฺมํ โมนํ** การกระทำของพระมุนี ชื่อว่าโมนะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **มุนาติ ชานาตีติ โมนํ** อาการที่รู้ ชื่อว่าโมนะ (มุ ญาเณ+ยุ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๑๓/๓๑๔ ๒ องฺ.ทุก. ๒๐/๔๐๐/๑๑๖ ๓ อภิ.วิ. ๓๕/๘๔๒/๑๗๖
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๑/๑๐ ๕ สํ.สฬา. ๑๘/๔๖๖/๒๙๗

อภาสน (น+ภาส ภาสเน+ยุ) การนิ่ง, การไม่พูดจา. **น ภาสนํ อภาสนํ** การไม่พูด ชื่อว่าอภาสนะ (อาเทศ น เป็น อ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

ตุณฺหีภาว (ตุณฺหี+ภาว) การนิ่ง, การไม่พูดจา. **ตุณฺโห โมนเมตสฺสตฺถีติ ตุณฺหี** ผู้มีอาการนิ่ง ชื่อว่าตุณหี (ตุห อทเน+ณฺห+อี, ลบ หฺ ที่สุดธาตุ). **ตุณฺหิโน ภาโว ตุณฺหีภาโว** ความเป็นผู้นิ่ง ชื่อว่าตุณหีภาวะ. **อตุณฺหสฺส วา ตุณฺหีภาวนํ ตุณฺหีภาโว** หรือความเป็นผู้นิ่งของผู้ไม่นิ่ง ชื่อว่าตุณหีภาวะ. **สนฺนิปติตานํ โว ภิกฺขเว ทฺวยํ กรณียํ ธมฺมี วา กถา อริโย วา ตุณฺหีภาโว**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกเธอมาชุมนุมกัน กิจที่ควรทำมี ๒ อย่าง คือ สนทนาธรรม หรือนั่งนิ่งอันเป็นอาการของพระอริยะ

เรียง, ลำดับ, ขั้นตอน ๕ ศัพท์

ปฏิปาฏิ (ปติ+ปต คมเน+ณ+อิ) เรียง, ลำดับ, ขั้นตอน. **ปติรูปเปน ปตนํ ปฏิปาฏิ** การตกไปตามสมควร ชื่อว่าปฏิปาฏิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ต ทั้ง ๒ เป็น ฏ). **ปฏิปาฏิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **โส กาเก วิชฺฌิตฺวา สีสํ ฉินฺทิตฺวา สูเล ปฏิปาฏิยา ฐเปสิ**[๒] พระอุทายียิงกาแล้ว ตัดหัวเสียบลูกศรเรียงไว้

อนุกฺกม (อนุ+กม) เรียง, ลำดับ, ขั้นตอน. **อนุรูโป กโม อนุกฺกโม** การไปตามลำดับ ชื่อว่าอนุกกมะ (ซ้อน กฺ). **อนุกฺกเมน คมเนน พาราณสิมุปาคมิ**[๓] เสด็จถึงพระนครพาราณสี ตามลำดับ

ปริยาย (ปริ+อิ คติมฺหิ+อ) เรียง, ลำดับ, ขั้นตอน. **ปริ อนติกฺกเมน อยนํ ปวตฺตนํ ปริยาโย** การเป็นไปไม่เกินเลย ชื่อว่าปริยายะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ลง ยฺ อาคม)

อนุปุพฺพี (อนุ+ปุพฺพ+อี) เรียง, ลำดับ, ขั้นตอน. **ปุพฺพสฺสานุรูปา อนุปุพฺพี** ตามสมควรแก่เบื้องหน้า ชื่อว่าอนุปุพพี. **อปุเม อนุปุพฺพี**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ภควา อนุปุพฺพีกถํ กเถสิ**[๔] พระผู้มีพระภาคตรัสอนุปุพพีกถา(การแสดงธรรมไปตามลำดับ คือ ทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม และคุณของการออกบวช)

กม (กมุ อิจฺฉากนฺตีสุ+ณ) เรียง, ลำดับ, ขั้นตอน. **กมติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ กโม** ลำดับเป็นที่ไป ชื่อว่ากมะ (ลบ ณฺ). **ติณฺณํ ธาตูนํ กมํ เทสฺเสนฺโต**[๕] เมื่อจะแสดงลำดับแห่งธาตุทั้ง ๓

[๔๓๐] **ตโป จ สํยโม สีลํ นิยโม ตุ วตญฺจ วา**
วีติกฺกโมชฺฌจาโรถ วิเวโก ปุถุคตฺตตา.

ศีล ๓ ศัพท์

ตป (ตป สนฺตาเป+อ) ศีล. **กิเลเส ตาเปตีติ ตโป** ศีลที่เผากิเลส ชื่อว่าตปะ. **อตฺตานํ ปรญฺจ**

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๑๓/๓๑๔
๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๓๑/๔๑๒
๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๑/๔๐๔
๔ วิ.มหา. ๕/๖๕/๘๕
๕ วิสุทฺธิ.ฎี. ๓/๖๖/๑๕๓

นิรยาทีสุ ตาเปตีติ ตโป ศีลที่ยังตนและบุคคลอื่น(ผู้ทุศีล) ให้เดือดร้อนในอบายมีนรกเป็นต้น ชื่อว่าตปะ. **ตโปติ อินฺทฺริยสํวรธุตงฺคคุณวีริยทุกฺกรการิกานํ นามํ**[๑] คำว่า **ตโป** เป็นชื่อของอินทรีย์สังวร ธุดงคคุณ ความเพียร และผู้ที่ทำสิ่งที่ทำได้ยาก

สํยม, สญฺญม (สํ+ยมุ อุปรเม+อ) ศีล. **อกุสลธมฺมโต สํยมนํ วิรมณํ สํยโม** การสำรวมจากอกุศลธรรม ชื่อว่าสังยมะ. **ปาเณสุปิ สาธุ สํยโม**[๒] การสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นความดี

สีล (สิ พนฺธเน+ล) ศีล. **สิโนติ จิตฺตเมเตนาติ สีลํ** ศีลเครื่องผูกจิต ชื่อว่าสีละ (ทีฆะ อิ เป็น อี). **จิตฺตํ สมาทหติ เอเตนาติ สีลํ** ศีลเครื่องยังจิตให้ตั้งมั่น ชื่อว่าสีละ (สีล สมาธิมฺหิ+อ). **กุสลธมฺเม สีเลนฺติ อุปธาเรนฺติ เอเตนาติ สีลํ** ศีลเครื่องทรงไว้ซึ่งกุศลธรรม ชื่อว่าสีละ (สีล อุปธารเณ+อ)

> **โย ควํ น วิชานาติ น โส รกฺขติ โคคณํ**
> **เอวํ สีลํ อชานนฺโต กึ โส รกฺเขยฺย สํวรํ.**[๓]
>
> บุคคลใดไม่รู้จักโค บุคคลนั้นย่อมรักษาฝูงโคไว้ไม่ได้ ฉันใด เหมือนอย่างนั้น ภิกษุผู้ไม่รู้จักศีล จะรักษาอินทรีย์สังวรไว้ได้อย่างไร

วัตร, ข้อปฏิบัติ ๒ ศัพท์

นิยม (นิ+ยมุ อุปรเม+อ) วัตร, ข้อปฏิบัติ. **กาลาทิวเสน นิยมิตพฺโพติ นิยโม** วัตรที่ควรกำหนดด้วยเวลาเป็นต้น ชื่อว่านิยมะ

วต (วตุ วตฺตเน+อ) วัตร, ข้อปฏิบัติ. **วตียเตติ วตํ** วัตรอันเขาปฏิบัติ ชื่อว่าวตะ. **วา**ศัพท์ในคาถานี้บอกให้รู้ว่า **วต**ศัพท์เป็นปุงลิงค์ก็มี นปุงสกลิงค์ก็มี

> **ยงฺกิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ สงฺกิลิฏฺฐญฺจ ยํ วตํ**
> **สงฺกสฺสรํ พฺรหฺมจริยํ น ตํ โหติ มหปฺผลํ.**[๔]
>
> การกระทำทุกอย่างที่ไม่จริงจัง วัตรที่เศร้าหมอง และพรหมจรรย์ที่มีความสงสัย ย่อมมีผลน้อย

การก้าวล่วง, การละเมิด ๒ ศัพท์

วีติกฺกม (วิ+อติ+กมุ ปทวิกฺเขเป+อ) การก้าวล่วง, การละเมิด. **วิรูโป อติกฺกโม วีติกฺกโม** การก้าวล่วงไปผิด ชื่อว่าวีติกกมะ (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า, ซ้อน กฺ). **โย กายิโก วีติกฺกโม วาจสิโก วีติกฺกโม กายิกวาจสิโก วีติกฺกโม อยํ วุจฺจติ สีลวิปตฺติ**[๕] การละเมิดทางกาย การละเมิดทางวาจา การละเมิดทั้งทางกายและทางวาจาใด นี้เรียกว่าสีลวิบัติ(คือผิดศีล)

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๑/๕๘/๙๑
๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๑๐๐/๓๐
๓ วิ.มหา. ๔/๑๔๖/๑๙๗-๘
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๓๙/๖๘
๕ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๘๗๐/๓๓๖

อชฺฌาจาร (อธิ+อา+จร จรเณ+ณ) การก้าวล่วง, การละเมิด. **มริยาทาติกฺกโม อาจาโร อชฺฌาจาโร** การประพฤติเกินขอบเขต ชื่อว่าอัชฌาจาระ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อชฺฌาจาเร อาจารวิปนฺโน โหติ**[๑] มีอาจารวิบัติในอัชฌาจาร

ความสงบกายและจิต ๒ ศัพท์

วิเวก (วิ+วิจ วิเวจเน+ณ) ความสงบกายและจิต. **วิเวจนํ วิเวโก** ความสงบ ชื่อว่าวิเวกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต**[๒] ความสงบของผู้สันโดษ ได้สดับธรรม มีปัญญา เป็นความสุข

ปุถุคตฺตตา (ปุถุ+อตฺตา+ตา) ความสงบกายและจิต. **ปุถุ วิสุํภูโต คณาทีหิ อตฺตา สรีรํ มโน สภาโว จ เอเตสนฺติ ปุถุคตฺตา** สภาพของกายและจิตที่แยกออกเป็นส่วนหนึ่งจากส่วนรามเป็นต้น ชื่อว่าปุถุคัตตะ (ปุถุ+อตฺต, ลง คฺ อาคม). **เตสํ ภาโว ปุถุคตฺตตา** ความเป็นสภาพของกายและจิตที่แยกออกเป็นส่วนหนึ่งจากส่วนรามเป็นต้นนั้น ชื่อว่าปุถุคัตตตา

[๔๓๑] **ขุทฺทานุขุทฺทกํ อาภิ- สมาจาริกมุจฺจเต**
อาทิพฺรหฺมจริยํ ตุ ตทญฺญํ สีลมีริตํ.

จารีตศีล, วัตรน้อยใหญ่, ข้อปฏิบัติ

อาภิสมาจาริก (อภิสมาจาร+ณิก) จารีตศีล, วัตรน้อยใหญ่, ข้อปฏิบัติ. **ขุทฺทานุขุทฺทกํ จูฬวตฺตํ, มหาวตฺตญฺจ, วตฺตปฏิปตฺติ วา "อาภิสมาจาริก"มิจฺจุจฺจเต** วัตรน้อยและวัตรใหญ่ หรือข้อวัตรปฏิบัติ เรียกว่าอาภิสมาจาริกะ. **อภิสมาจาเร อุตฺตมสมาจาเร ภวํ อาภิสมาจาริกํ** วัตรที่มีอยู่ในอภิสมาจารอันเป็นข้อปฏิบัติประเสริฐสุด ชื่อว่าอาภิสมาจาริกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาภิสมาจาริกํ ธมฺมํ ปริปูเรสฺสติ**[๓] จักบำเพ็ญธรรมคืออภิสมาจาริกวัตรให้บริบูรณ์

อาทิพรหมจรรย์, ศีลสิกขาบท, กิจที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ทำให้เบื้องต้น

อาทิพฺรหฺมจริย (อาทิ+พฺรหฺมสทฺทูปปท+จร จรเณ+อิย) อาทิพรหมจรรย์, ศีลสิกขาบท, กิจที่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์จะต้องทำให้เบื้องต้น. **ตทญฺญํ ขุทฺทานุขุทฺทกโต อญฺญํ ปาติโมกฺขสํวรสีลาทิกํ สีลํ พฺรหฺมจริยสฺสาริยมคฺคสฺส อาทิมฺหิ ตทตฺถาย จริตพฺพตฺตา "อาทิพฺรหฺมจริย"มิจฺจุจฺจเต** ศีลมีปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นต้นนอกเหนือจากวัตรน้อยและวัตรใหญ่นั้น เรียกว่าอาทิพรหมจรรย์ เพราะเป็นศีลที่บุคคลควรประพฤติเพื่ออริยมรรคในเบื้องต้น. **เอเก สมณพฺราหฺมณา ทิฏฺฐธมฺมาภิญฺญา-โวสานปารมิปฺปตฺตา อาทิพฺรหฺมจริยํ ปฏิชานนฺติ**[๔] สมณะและพราหมณ์บางพวกเข้าถึงบารมีชั้นสูงสุดเพราะรู้ยิ่งในปัจจุบัน ย่อมรู้จักอาทิพรหมจรรย์

---

๑ วิ.จูฬ. ๖/๖/๑๓ ๒ วิ.มหา. ๔/๕/๖ ๓ องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๒๑/๑๕
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๓๖/๖๖๘

[๔๓๒] โย ปาเปหิ อุปวตฺโต วาโส สทฺธึ คุเณหิ โส
อุปวาโสติ วิญฺเญยฺโย สพฺพโภควิวชฺชิโต.

การอยู่สมาทานศีล, การเข้าจำศีล

อุปวาส (อุป+วส นิวาเส+ณ) การอยู่สมาทานศีล, การเข้าจำศีล. **โย วาโส คุเณหิ สทฺธึ สพฺพโภควิวชฺชิโต ปาเปหิ อุปวตฺโต, โส อุปวาโสติ วิญฺเญยฺโย** การอยู่ที่ปราศจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นการอยู่ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น โดยเว้นจากทรัพย์ทั้งหมด พึงทราบว่าเป็น อุปวาสะ. **อุปวสนํ อุปวาโส** การเข้าอยู่ ชื่อว่าอุปวาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อนสนาทึ สํยมาทึ วา อุเปจฺจ วสนฺตีติ อุโปสโถ อุปวาโส**[๑] การเข้าจำศีลอุโบสถ คือ ผู้เข้าไปอาศัยการอดอาหารหรือศีลเป็นต้นแล้วอยู่

[๔๓๓] ตปสฺสี ภิกฺขุ สมโณ ปพฺพชิโต ตโปธโน
วาจํยโม ตุ มุนิ จ ตาปโส ตุ อิสีริโต.

พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต ๕ ศัพท์

ตปสฺสี (ตป+สี) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต, ผู้มีตบะ, ผู้บำเพ็ญเพียร. **ตโปกมฺมํ อสฺสตฺถีติ ตปสฺสี** ผู้มีการบำเพ็ญเพียร ชื่อว่าตปัสสี (ซ้อน สฺ). **สพฺพชิโต นิจฺจํ ตปสฺสี สีลวา ตปนิสฺสิตโก โหติ**[๒] บรรพชิตผู้บำเพ็ญเพียร ผู้มีศีล เป็นผู้อาศัยตบะเป็นนิจ

ภิกฺขุ (ภิกฺข ยาจเน+รู) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. **ภิกฺขตีติ ภิกฺขุ** ผู้ขอ(ด้วยกายวิญญัติ) ชื่อว่าภิกขุ (ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **ภยํ อิกฺขตีติ ภิกฺขุ** ผู้เห็นภัย ชื่อว่าภิกขุ (ภยสทฺทูปปท+อิกฺข ทสฺสเน+รู, ลบ ย, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ, ลบสระหน้า). **กิเลเส ภินฺทตีติ ภิกฺขุ** ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกขุ (ภิท วิทารเณ+รู, อาเทศ ทฺ เป็น ขฺ, ซ้อน กฺ, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **อมตรสํ ภกฺขติ ภุญฺชตีติ ภิกฺขุ** ผู้บริโภคอมตรส(คือนิพพาน) ชื่อว่าภิกขุ (ภกฺข อทเน+รู, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบ รฺ อนุพันธ์, รัสสะ อู เป็น อุ). **ภิกฺขูติ ภิกฺขโกติ ภิกฺขุ, ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ภิกฺขุ, ภินฺนปฏธโรติ ภิกฺขุ, สามญฺญาย ภิกฺขุ, ปฏิญฺญาย ภิกฺขุ, เอหิภิกฺขูติ ภิกฺขุ, ตีหิ สรณคมเนหิ อุปสมฺปนฺโนติ ภิกฺขุ, ภทฺโรติ ภิกฺขุ, สาโรติ ภิกฺขุ, เสโขติ ภิกฺขุ, อเสโขติ ภิกฺขุ, สมคฺเคน สงฺเฆน ญตฺติจตุตฺเถน กมฺเมน อกุปฺเปน ฐานารเหน อุปสมฺปนฺโนติ ภิกฺขุ**[๓] บทว่า **ภิกฺขุ** คือ ผู้มีปรกติขอ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้เข้าไปบิณฑบาต ชื่อว่าภิกษุ, ผู้นุ่งห่มผ้าทำลายสี ชื่อว่าภิกษุ, เป็นภิกษุโดยชื่อ, เป็นภิกษุโดยการรับรองตน, ผู้ได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทาจากพระผู้มีพระภาค ชื่อว่าภิกษุ, ผู้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้เจริญ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้มีสาระ ชื่อว่าภิกษุ, ผู้

[๑] วิ.ฏี. ๑/๗๒/๑๗๑ [๒] มชฺ.อฏฺ. ๙/๔๖๙/๓๒๐ [๓] วิ.มหาวิ. ๑/๒๖/๔๒

ยังต้องศึกษา (คือพระอริยบุคคล ๗ จำพวกเบื้องตน) ชื่อว่าภิกษุ, ผู้ไม่ต้องศึกษา (คือบรรลุพระอรหัตตผลแล้ว) ชื่อว่าภิกษุ, ผู้อุปสมบทโดยสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาอันไม่กำเริบ สมควรแก่ฐานะ ชื่อว่าภิกษุ

สมณ (สม อุปสเม+ยุ) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. **สเมตีติ สมโณ** ผู้สงบ ชื่อว่าสมณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **อิเธกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา อิทํ กุสลนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ**[๑] สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นกุศลธรรม

ปพฺพชิต (ปพฺพชา+อิ+ต) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. **ปพฺพชา สญฺชาตา อสฺสาติ ปพฺพชิโต** ผู้มีการบรรพชาเกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่าปัพพชิตะ (ลบสระหน้า). **เสฏฺฐตฺตํ วชตีติ วา ปพฺพชิโต** หรือผู้ไปสู่ความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ชื่อว่าปัพพชิตะ (ป+วช คมเน+อิ+ต, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ). **น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี**[๒] ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต

ตโปธน (ตป+ธน) พระภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต. **ตโปกมฺมํ ธนํ อสฺสาติ ตโปธโน** ผู้มีการบำเพ็ญเพียรเป็นทรัพย์ ชื่อว่าตโปธน (อาเทศ อ เป็น โอ กลางสมาส)

พระมุนี, ผู้สำรวมคำพูด, ผู้พูดน้อย ๒ ศัพท์

วาจํยม (วาจา+ยมุ สํวรเณ+อ) พระมุนี, ผู้สำรวมคำพูด, ผู้พูดน้อย. **วาจโต ยมตีติ วาจํยโม** ผู้สำรวมคำพูด ชื่อว่าวาจังยมะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลงนิคหิตอาคม)

มุนิ (มน ญาเณ+อ+อี) ภิกษุ, พระมุนี, ผู้สำรวมคำพูด, ผู้พูดน้อย. **โมนมสฺสตฺถีติ มุนิ** ผู้มีอาการของพระมุนี (คือนิ่งไม่พูดจา) ชื่อว่ามุนี (อาเทศ อ เป็น อุ, ลบสระหน้า, รัสสะ อี เป็น อิ)

ยถาปิ ภมโร ปุปฺผํ วณฺณคนฺธํ อเหฐยํ
ปาเลติ รสมาทาย เอวํ คาเม มุนี จเร.[๓]

ภิกษุควรเที่ยวไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน(โดยรักษาศรัทธาไว้ได้) เหมือนแมลงภู่ที่ไม่เบียดเบียนสีและกลิ่นของดอกไม้ ลิ้มแต่รสหวานแล้วบินไป ย่อมรักษาดอกไม้ไว้ได้ ฉันนั้น

ดาบส, ฤาษี ๒ ศัพท์

ตาปส (ตป+สณฺ) ดาบส, ฤาษี. **ตโปโยคา ตาปโส** ฤาษีชื่อว่าตาปสะ เพราะบำเพ็ญตบะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปพฺภารกูฏํ นิสฺสาย โสภิโต นาม ตาปโส**[๔] ดาบสชื่อโสภิตะอาศัยอยู่บนยอดเนิน

อิสิ (อิส คเวสเน+อิ) ดาบส, ฤาษี. **สีลาทิคุเณ เอสติ คเวสตีติ อิสิ** ผู้แสวงหาคุณมีศีลเป็นต้น

---

๑ ที.สีล. ๙/๔๐/๓๔ ๒ ที.มหา. ๑๐/๕๔/๕๗ ๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๑
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๓/๕๓๓

ชื่อว่าอิสิ. **ญาณสฺส สํสารสฺส วา ปารํ คมนโต อิสิ** ดาบส ชื่อว่าอิสิ เพราะไปสู่ฝั่งแห่งปัญญาหรือฝั่งแห่งสงสาร (อิส คติยํ+อิ). **สุคตึ อิสติ คจฺฉตีติ อิสิ** ผู้ไปสู่สุคติ ชื่อว่าอิสิ (อิส คติยํ+อิ). **สิวํ อิจฺฉตีติ อิสิ** ผู้ปรารถนานิพพาน ชื่อว่าอิสิ (อิส อิจฺฉายํ+อิ). **มณิกณฺโฐ นาคราชา คงฺคํ นทึ อุตฺตริตฺวา เยน กนิฏฺโฐ อิสิ เตนุปสงฺกมิ**[๑] พญานาคมีมณีที่คอขึ้นจากแม่น้ำคงคาแล้ว เข้าไปหาฤๅษีผู้น้องถึงที่อยู่

[๔๓๔] เย สํยตินฺทฺริยคณา ยตโย วสิโน จ เต
สาริปุตฺโตปติสฺโส ตุ ธมฺมเสนาปตีริโต.

ภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์ ๒ ศัพท์

เย สํยตินฺทฺริยคณา, เต ยตโย วสิโน จ หมู่แห่งภิกษุผู้มีอินทรีย์อันสำรวมดีแล้ว ชื่อว่ายติและวสี

ยติ (ยต ปยตเน+อิ) ภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์. **ยตํ อินฺทฺริยสํยโม นิจฺจเมเตสมตฺถีติ ยติโน** ผู้มีการสำรวมอินทรีย์แล้วแน่นอน ชื่อว่ายติ. **เอโก อรญฺเญ นิวาสํ ยํ สุขํ ลภเต ยติ**[๒] ภิกษุผู้อยู่ในป่ารูปเดียว ย่อมได้ความสุข

วสี (วส+อี) ภิกษุผู้สำรวมอินทรีย์. **วโส เอเตสมตฺถีติ วสิโน** ผู้มีอำนาจในตน ชื่อว่าวสี (ลบสระหน้า)

พระสารีบุตร ๓ ศัพท์

สาริปุตฺต (สารี+ปุตฺต) พระสารีบุตร. **สารี นาม พฺราหฺมณี, ตสฺสา ปุตฺโต สาริปุตฺโต** นางพราหมณี ชื่อว่าสารี, บุตรของนางสารีพราหมณีนั้น ชื่อว่าสาริปุตตะ (รัสสะ อี เป็น อิ)

คมฺภีรปญฺโญ เมธาวี มคฺคามคฺคสฺส โกวิโท
สาริปุตฺโต มหาปญฺโญ ธมฺมํ เทเสติ ภิกฺขุนํ.[๓]

ท่านพระสารีบุตรผู้มีปัญญาลึกล้ำ เป็นนักปราชญ์ ฉลาดในทางและมิใช่ทาง มีปัญญามาก แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายย่อบ้าง พิสดารบ้าง

อุปติสฺส (อุป+ตุส ปีติมฺหิ+ส) พระสารีบุตร. **ตุสฺสนฺตฺยสฺมึ อตฺถสิทฺธิโตติ ติสฺโส** ผู้เป็นที่ยินดีของมารดาบิดา เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จ จึงชื่อว่าติสสะ (อาเทศ อุ เป็น อิ). **ปูชิโต ติสฺโส อุปติสฺโส** เด็กชายติสสะที่มารดาบิดาเทิดทูน ชื่อว่าอุปติสสะ. **อถวา "ติสฺโส"ติ วา "ผุสฺโส"ติ วา "อุปติสฺโส"ติ วา ทหรกาเล มาตาปิตูหิ ยทิจฺฉาย คหิตํ นามํ** อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ติสสะ ผุสสะ หรือ อุปติสสะ เป็นชื่อที่มารดาบิดาตั้งเอาตามชอบใจแต่ครั้งยังเยาว์.

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๙/๓๓๒ ๒ วิสุทฺธิ. ๑/๙๒ ๓ ขุ.เถร. ๒๖/๔๐๑/๔๓๔

เอเต ภิกฺขเว เทฺว สหายา อาคจฺฉนฺติ โกลิโต อุปติสฺโส จ เอตํ เม สาวกยุคํ ภวิสฺสติ อคฺคํ ภทฺทยุคํ[๑] ภิกษุทั้งหลาย โกลิตะและอุปติสสะ ๒ สหายนั้นกำลังพากันมา นั่นจักเป็นคู่สาวกผู้เจริญที่สุดของเรา

ธมฺมเสนาปติ (ธมฺมเสนา+ปติ) พระสารีบุตร, พระธรรมเสนาบดี. **"สาริปุตฺโต"ติ มาตุวเสน, "ธมฺมเสนาปตี"ติ ปน อริยภาวปฺปตฺเต สมฺมาสมฺพุทฺเธน คหิตํ นามํ** ชื่อว่า "สารีบุตร" มารดาตั้งให้ ส่วนชื่อว่า "ธรรมเสนาบดี" พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตั้งให้ในวันบรรลุเป็นพระอริยบุคคล. **กุสลธมฺมาวุเธหิ กามาทิกา อกุสลธมฺมเสนา ชิตา เยสํ ธมฺมเสนา, อเนกโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา ภควโต สาวกสํฆา, เตสํ ปติ นายกฏฺเฐน ธมฺมเสนาปติ** กองทัพธรรมที่ชนะกองทัพอกุศลธรรมมีกามเป็นต้น ด้วยอาวุธคือกุศลธรรม, พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนับได้หลายหมื่นโกฏิ, ผู้เป็นใหญ่แห่งกองทัพธรรมและพระสงฆ์สาวกนั้น ชื่อว่าธัมมเสนาปติ เพราะอรรถว่าเป็นผู้นำ. **ขทิรวนิยเรวโต ธมฺมเสนาปติตฺเถรสฺส กนิฏฺฐภาติโก**[๒] พระขทิรวนิยเรวตะเป็นน้องชายของท่านพระสารีบุตรเถระ

[๔๓๕] โกลิโต โมคฺคลฺลาโนถ อริโยธิคโต สิยา
โสตาปนฺนาทิกา เสกฺขา- นริโย ตุ ปุถุชฺชโน.

พระโมคคัลลานะ ๒ ศัพท์

โกลิต (กุล+ณิก) พระโมคคัลลานะ. **กุเล ชายตีติ โกลิโก, โส เอว โกลิโต** ผู้เกิดในตระกูล ชื่อว่าโกลิกะ, โกลิกะนั่นแหละ ชื่อว่าโกลิตะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ก เป็น ต). **โกลิโต อิทฺธิยา เสฏฺโฐ**[๓] พระโมคคัลลานะเป็นผู้ประเสริฐสุดทางอิทธิฤทธิ์

โมคฺคลฺลาน (โมคฺคลฺลี+ณาน) พระโมคคัลลานะ. **โมคฺคลฺลิพฺราหฺมณิยา อปจฺจํ โมคฺคลฺลาโน** บุตรของนางโมคคัลลีพราหมณี ชื่อว่าโมคคัลลานะ (ลบ ณ และสระหน้า). **สาริปุตฺโต ปริพฺพาชโก เยน โมคฺคลฺลาโน ปริพฺพาชโก เตนุปสงฺกมิ**[๔] สารีบุตรปริพาชกเข้าไปหาโมคคัลลานะปริพาชกถึงที่อยู่

พระอริยะ ๒ ศัพท์

อริย (หน หึสายํ+อ) พระอริยะ. **กิเลสาทโย หนตีติ อรโห, โส เอว อริโย** ผู้เบียดเบียนกิเลสเป็นต้น ชื่อว่าอรหะ (อาเทศ หนฺ เป็น อรหฺ), อรหะนั่นแหละ ชื่อว่าอริยะ (อาเทศ อ ที่ ร และ ห เป็น อิย). **อรติ อธิคจฺฉติ มคฺคผลธมฺเมติ อริโย** หรือผู้บรรลุมรรคธรรมและผลธรรม ชื่อว่าอริยะ (อร คมเน+ณฺย, ลบ ณฺ, ลง อิ อาคม). **อริโย น รมตี ปาเป**[๕] พระอริยะย่อมไม่ยินดีในบาป

---

๑ วิ.มหา. ๔/๗๑/๗๗ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๓๒/๑๕๔ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๘
๔ วิ.มหา. ๔/๖๗/๗๔ ๕ วิ.มหา. ๕/๒๑/๓๔

อธิคต (อธิ+คมุ คติมฺหิ+ต) พระอริยะ. **อธิคจฺฉิตฺถาติ อธิคโต** ผู้บรรลุแล้ว ชื่อว่าอธิคตะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

๒ ศัพท์นี้ หมายถึงพระอริยบุคคล ๘ จำพวก คือ พระโสดาปัตติมรรค พระโสดาปัตติผล พระสกทาคามิมรรค พระสกทาคามิผล พระอนาคามิมรรค พระอนาคามิผล พระอรหัตตมรรค พระอรหัตตผล ผู้ไม่ได้รับยกย่องให้เป็นเอตทัคคะด้านใดด้านหนึ่งจากพระพุทธเจ้า

พระเสกขะ, ผู้ยังต้องศึกษา

เสกฺข, เสข (สิกฺขา+ณ) พระเสกขะ, ผู้ยังต้องศึกษา. **โสตาปนฺนาทิกา เสกฺขา** พระอริยะ ๗ จำพวก มีพระโสดาบันเป็นต้น ชื่อว่าเสกขะ. **ตีหิ สิกฺขาหิ ยุตฺตตาย เสกฺขา** ผู้ชื่อว่าเสกขะ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยสิกขา ๓ (ลบ ณ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า, ลบ กฺ บ้าง). **ตโย ปุคฺคลา เสกฺโข ปุคฺคโล อเสกฺโข ปุคฺคโล เนว เสกฺโข นาเสกฺโข ปุคฺคโล**[๑] บุคคล มี ๓ จำพวก คือ เสกขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษา คือตั้งแต่พระอรหัตตมรรคลงมา) อเสกขบุคคล (คือพระอรหันต์) เนวเสกขนาเสกขบุคคล (คือผู้ไม่ใช่ทั้ง ๒ อย่างข้างต้น). **โยปิ โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสโข อปฺปตฺตมานโส อนุตฺตรํ โยคกฺเขมํ ปตฺถยมาโน วิหรติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย แม้ภิกษุผู้ยังเป็นเสขบุคคล ยังไม่บรรลุอรหัตผล ปรารถนานิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะซึ่งไม่มีธรรมอื่นประเสริฐกว่าอยู่

ปุถุชน, ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม ๒ ศัพท์

อนริย (น+อริย) ปุถุชน, ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม. **น อริโย อนริโย** ผู้ไม่ใช่พระอริยะ ชื่อว่าอนริยะ (อาเทศ น เป็น อน). **อนริโยติ น อริโย น วิสุทฺโธ น อุตฺตโม**[๓] บทว่า **อนริโย** คือ ผู้ไม่ใช่อริยะ ผู้ไม่บริสุทธิ์ ผู้ไม่ประเสริฐสุด

ปุถุชฺชน (ปุถุ+ชน) ปุถุชน, ผู้ยังไม่บรรลุโลกุตตรธรรม. **อริเยหิ ปุถุ วิสุํภูโต ชโน ปุถุชฺชโน** ชนผู้แยกออกเป็นพวกหนึ่งนอกจากพระอริยะ ชื่อว่าปุถุชชนะ (ซ้อน ชฺ). **ปุถุ วา นานากิเลเส ชเนตีติ ปุถุชฺชโน** หรือผู้ยังกิเลสต่างๆ ให้เกิดขึ้นอยู่ ชื่อว่าปุถุชชนะ (ปุถุสทฺทูปปท+ ชน ชนเน+อ, ซ้อน ชฺ). **ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺย**[๔] ปุถุชนพึงกล่าวสรรเสริญพระตถาคต

[๔๓๖] **อญฺญา ตุ อรหตฺตญฺจ ถูโป ตุ เจติยํ ภเว**
ธมฺมภณฺฑาคาริโก จ อานนฺโท เทฺว สมาถ จ.

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๒๘/๒๓๐ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๓/๖ ๓ วิ.ฏี. ๔/๒๖/๕๘
๔ ที.สีล. ๙/๓/๕

พระอรหัตตผล, พระอรหันต์ ๒ ศัพท์

อญฺญา (อา+ญา อวโพธเน+อ+อา) พระอรหัตตผล, พระอรหันต์. **ปฐมมคฺคาทีหิ ทิฏฺฐมริยาท-มนติกฺกมิตฺวา ชานิตฺถาติ อญฺญา** ผู้รู้ยิ่งกว่าขอบเขตแห่งธรรมที่ตนบรรลุ สูงกว่าปฐมมรรคเป็นต้น ชื่อว่าอัญญา (ซ้อน ญฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **รูปราคาทีนํ วา ปญฺจุทฺธมฺภาคิยานํ สญฺโญชนานํ โอธิวเสน มารณโต อญฺญา** หรือพระอรหันต์ชื่อว่าอัญญา เพราะมีขอบเขตประหารสังโยชน์ส่วนเบื้องปลาย ๕ อย่าง มีรูปราคะเป็นต้น (อา+ญา อวโพธเน +อ+อา). **อญฺญาติ อรหตฺตํ**[๑] บทว่า **อญฺญา** คือพระอรหันต์

อรหตฺต (อรหนฺต+ตฺต) พระอรหัตตผล, พระอรหันต์. **อรหโต ภาโว อรหตฺตํ** ความเป็นแห่งพระอรหันต์ ชื่อว่าอรหัตตะ (ลบ นฺต). **อายสฺมา ฉนฺโน อรหตฺตํ ปตฺโต เยน อายสฺมา อานนฺโท เตนุปสงฺกมิ**[๒] ท่านพระฉันนะบรรลุพระอรหันต์แล้ว เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่

สถูป, เจดีย์ ๒ ศัพท์

ถูป (ถุ อภิตฺถเว+ป) สถูป, เจดีย์. **ถวิยตีติ ถูโป** เจดีย์ที่เขาบูชา ชื่อว่าถูปะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **ถูปตีติ ถูโป** สถูปที่ก่อ(ด้วยอิฐเป็นต้น) ชื่อว่าถูปะ (ถูป สมุสฺสเย+อ). **จาตุมฺมหาปเถ ตถาคตสฺส ถูโป กาตพฺโพ**[๓] ควรสร้างสถูปของพระตถาคตที่ถนนใหญ่ ๔ แพร่ง

เจติย (จิต ปูชายํ+อิ+ณฺย) สถูป, เจดีย์. **เจติตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ เจติยํ** สถานที่อันบุคคลควรบูชา ชื่อว่าเจติยะ. **อิฏฺฐกาทีหิ จยิตพฺพนฺติ เจติยํ** เจดีย์ก่อด้วยอิฐเป็นต้น ชื่อว่าเจติยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง ตฺ อาคม). **ภควา เยน ปาวาลํ เจติยํ เตนุปสงฺกมิ**[๔] พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปทางปาวาลเจดีย์. **ถูปสทฺโท สมุเขปิ, เจติยสทฺโท ปน มุขรหิเตเยว วตฺตติ** **ถูป**ศัพท์ใช้ในอรรถเจดีย์ที่มีหน้ามุข, ส่วน **เจติย**ศัพท์ใช้ในอรรถเจดีย์ที่ไม่มีหน้ามุข

พระอานนท์ ๒ ศัพท์

ธมฺมภณฺฑาคาริก (ธมฺม+ภณฺฑ+อาคาร+อิก) พระอานนท์. **ธมฺโม ปริยตฺติ, โสว ภณฺฑํ ธนํ สุขทายกโต ธมฺมภณฺฑํ, ตสฺส อาคารํ ฐาปนฏฺฐานํ เคหํ, ตพฺภาเว ติฏฺฐตีติ ธมฺมภณฺฑาคาริโก** ธัมมะ ได้แก่ปริยัติ, ปริยัตินั้นเป็นทรัพย์ จึงชื่อว่าธัมมภัณฑะ เพราะให้ความสุข, อาคาระ คือคลังเป็นที่เก็บธัมมภัณฑะนั้น, ผู้ดำรงอยู่ในความเป็นคลังที่เก็บทรัพย์ คือธัมมภัณฑะนั้น ชื่อว่าธัมมภัณฑาคาริกะ (ลบสระหน้า)

อานนฺท (อา+นนฺท สมิทฺธิยํ+อ) พระอานนท์. **อาภุโส นนฺทตีติ อานนฺโท** ผู้สำเร็จแน่นอน ชื่อว่าอานันทะ. **เทฺว สมา** ทั้ง ๒ ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน. **อายสฺมา อานนฺโท ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสิ**[๕] ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลเนื้อความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๔๐๔/๔๒๒ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๖๒๗/๓๙๔ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๓๓/๑๖๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๙๔/๑๒๐ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๕/๑๑

[๔๓๗] วิสาขา มิคารมาตา สุทตฺโตนาถปิณฺฑิโก.

นางวิสาขา, มิคารมารดา ๒ ศัพท์

วิสาขา (วิ+สาขา) นางวิสาขา, มิคารมารดา. **วิวิธา พหุกา ปุตฺตนตฺตปนตฺตาทิกา สาขา อสฺสา สา วิสาขา** ผู้มีสาขาคือบุตร หลาน และเหลนเป็นต้น มากมาย จึงชื่อว่าวิสาขา. **วิสาขา อุปาสิกา วีสวสฺสสตํ ชีวติ**[๑] นางวิสาขามหาอุบาสิกามีชีวิตอยู่ ๑๒๐ ปี

มิคารมาตุ (มิคาร+มาตุ) นางวิสาขา, มิคารมารดา, ผู้ดำรงอยู่ในฐานะมารดาของมิคารเศรษฐี. **มิคารสฺส เสฏฺฐิโน มาตุฏฺฐานิยตฺตา มิคารมาตา** นางวิสาขาชื่อว่ามิคารมาตุ เพราะเป็นผู้ควรตั้งอยู่ในฐานะมารดาของมิคารเศรษฐี. **ตโต ปฏฺฐาย วิสาขา มิคารมาตา นาม ชาตา**[๒] ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นางวิสาขาจึงมีชื่อเกิดขึ้นว่ามิคารมารดา

อนาถปิณฑิกเศรษฐี ๒ ศัพท์

สุทตฺต (สุ+อตฺต) อนาถปิณฑิกเศรษฐี. **สุนฺทโร อตฺตา อสฺสาติ สุทตฺโต** ผู้มีตนดี ชื่อว่าสุทัตตะ (ลง ทฺ อาคม). **สุนฺทรํ ทตฺตํ ทานมสฺส วา สุทตฺโต** หรือผู้ให้ทานอันดี ชื่อว่าสุทัตตะ (สุ+ทตฺต). **อิทมสฺส ทหรกาเล ปวตฺตํ นามํ** ชื่อนี้เป็นชื่อที่ได้ตั้งแต่ยังเยาว์วัย. **ทายกานํ ยทิทํ สุทตฺโต คหปติ อนาถปิณฺฑิโก**[๓] ทายก(ผู้ได้รับเอตทัคคะ) คือท่านสุทัตตคฤหบดีผู้มีก้อนข้าวสำหรับผู้ไร้ที่พึ่ง

อนาถปิณฺฑิก (อนาถ+ปิณฺฑ+อิก) อนาถปิณฑิกเศรษฐี. **อนาถานํ ปิณฺฑํ ททาตีติ อนาถปิณฺฑิโก** เศรษฐีผู้ให้ก้อนข้าวแก่คนไร้ที่พึ่ง ชื่อว่าอนาถปิณฑิกะ. **อนาถปิณฺฑิโก คหปติ ราชคหกสฺส เสฏฺฐิสฺส ภคินีปติโก โหติ**[๔] ท่านอนาถปิณฑิกคฤหบดีเป็นสามีของน้องสาวท่านเศรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์

[๔๓๘] ภิกฺขุปิ สามเณโร จ สิกฺขมานา จ ภิกฺขุนี
สามเณรีติ กถิตา ปญฺเจเต สหธมฺมิกา.

สหธรรมิก, ผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน ๕ จำพวก

สหธมฺมิก (สห+ธมฺม+อิก) สหธรรมิก, ผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน. **สห เอกโต ธมฺมํ จรนฺตีติ สหธมฺมิกา** ผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน ชื่อว่าสหธัมมิกะ. **ธมฺมรกฺขิตา นาม สหธมฺมิกา รกฺขนฺติ โคเปนฺติ อิสฺสริยํ กาเรนฺติ วสํ วตฺเตนฺติ**[๕] ธรรมดาสตรีผู้มีสหธรรมิก ควรระวัง ควบคุม ห้ามปรามให้อยู่ในอำนาจ. **เอเต ภิกฺขุ จ สามเณโร จ สิกฺขมานา จ ภิกฺขุนี จ สามเณรี จ**

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๕/๗ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๒๕๙/๓๖๖ ๓ องฺ.เอก. ๒๐/๑๕๑/๓๓
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๒๔๑/๑๐๒ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๓๒/๓๐๓

ปญฺจ “สหธมฺมิกา”ติ กถิตา บุคคลเหล่านี้ คือ ภิกษุ สามเณร นางสิกขมานา นางภิกษุณี และสามเณรี ท่านกล่าวว่าเป็นสหธรรมิก ๕ จำพวก

[๔๓๙] ปตฺโต ติจีวรํ กาย- พนฺธนํ วาสิ สูจิ จ
ปริสฺสาวนมิจฺเจเต ปริกฺขาราฏฺฐ ภาสิตา.

บริขาร ๘ อย่าง

ปริกฺขาร (ปริ+กร กรเณ+ณ) บริขาร. **ปริสมนฺตโต กริยเตติ ปริกฺขาโร** บริขารที่ภิกษุกระทำไว้โดยรอบ(ไม่ละอธิษฐาน) ชื่อว่าปริกขาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ก เป็น ข, ซ้อน กฺ). **สเจ อุปชฺฌายสฺส ปริกฺขาโร โหติ สทฺธิวิหาริกสฺส ปริกฺขาโร น โหติ อุปชฺฌาเยน สทฺธิวิหาริกสฺส ปริกฺขาโร ทาตพฺโพ**[1] หากว่าพระอุปัชฌาย์มีบริขาร สัทธิวิหาริกไม่มีบริขาร พระอุปัชฌาย์ควรให้บริขารแก่สัทธิวิหาริก

ท่านกล่าวว่าบริขารมี ๘ อย่างเหล่านี้ คือ **ปัตตะ** บาตร, **อุตตราสังคะ** ผ้าจีวร, **สังฆาฏิ** ผ้าสังฆาฏิ, **อันตรวาสกะ** ผ้าสบง, **กายพันธนะ** ประคตเอว, **วาสิ** มีด, **สูจิ** เข็ม, **ปริสสาวนะ** ผ้ากรองน้ำ

ปตฺตาทโย อฏฺฐ ปริกฺขารา อุกฺกฏฺฐวเสน วุตฺตา, มชฺฌิมวเสน ปน กตฺตรทณฺโฑปิ เตลนาฬิปีติ ทส ปริกฺขารา วตฺตพฺพา, โอมกวเสน ฉตฺตมฺปิ อุปาหนาปีติ ทฺวาทส ปริกฺขารา จ วตฺตพฺพา บริขาร ๘ อย่าง มีบาตรเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ขั้นสูงสุด ส่วนบริขาร ๑๐ อย่าง เพิ่มไม้เท้า และขวดน้ำมัน ท่านกล่าวไว้พอปานกลาง บริขาร ๑๒ อย่าง เพิ่มร่มและรองเท้า ท่านกล่าวไว้ขั้นต่ำสุด

[๔๔๐] สามเณโร จ สมณุ- ทฺเทโส จาถ ทิคมฺพโร
อเจลโก นิคณฺโฐ จ ชฏิโล ตุ ชฏาธโร.

สามเณร ๒ ศัพท์

สามเณร (สมณ+เณร) สามเณร. **สมณสฺส อปจฺจํ สามเณโร** บุตรของสมณะ ชื่อว่าสามเณระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สามเณโร นาม ทสสิกฺขาปทิโก**[2] ผู้มีสิกขาบท ๑๐ ชื่อว่า สามเณร

สมณุทฺเทส (สมณสทฺทูปปท+อุ+ทิสี อุจฺจารเณ+ณ) สามเณร. **สมณลิงฺคาจารตฺตา “สมโณย”นฺติ อุทฺทิสิตพฺโพติ สมณุทฺเทโส** ผู้ควรสวดว่า “นี้เป็นสมณะ” เพราะอาจาระเป็นสมณเพศ จึงชื่อว่าสมณุทเทสะ (ซ้อน ทฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เต ภิกฺขู เยน กณฺฑโก สมณุทฺเทโส เตนุปสงฺกมึสุ**[3] ภิกษุเหล่านั้นเข้าไปหาสามเณรกัณฑกะ. **สมณุทฺเทโสติ ปน**

---

๑ วิ.มหา. ๔/๘๒/๙๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๒๔/๔๐๗ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๖๗๓/๔๔๑

อวิเสสโต สามเณราธิวจนํ[๑] คำว่า **สมณุทฺเทโส** เป็นชื่อของสามเณรทั่วไป

นิครนถ์, ชีเปลือย ๓ ศัพท์

ทิคมฺพร (ทิสา+อมฺพร) นิครนถ์, ชีเปลือย. **ทิสา เอว อมฺพรํ วตฺถํ น ปกติวตฺถเมตสฺส ทิคมฺพโร** ผู้มีทิศทั้งหลายเป็นเสื้อผ้า ไม่มีผ้านุ่งห่มตามปรกติ จึงชื่อว่าทิคัมพระ (อาเทศ ส เป็น ค, ลบสระหน้า)

อเจลก (น+เจล+ก) นิครนถ์, ชีเปลือย. **นตฺถิ เจลํ วตฺถเมตสฺสาติ อเจลโก** ผู้ไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่าอเจลกะ (อาเทศ น เป็น อ). **อเจลโก นาม โย โกจิ ปริพฺพาชกสมาปนฺโน นคฺโค**[๒] ชื่อว่า **อเจลกะ** ได้แก่ ชีเปลือยจำพวกนักบวชปริพาชกทุกคน

นิคณฺฐ, นิคนฺถ (นิ+คนฺถ) นิครนถ์, ชีเปลือย. **จตูหิ คนฺเถหิ พนฺธนียตฺตา นิคณฺโฐ** ชีเปลือยชื่อว่านิคัณฐะ เพราะเป็นผู้ควรผูกไว้ด้วยเครื่องผูก ๔ อย่าง. **สีโห เสนาปติ เยน นิคณฺโฐ นาฏปุตฺโต เตนุปสงฺกมิ**[๓] สีหเสนาบดีเข้าไปหานิครนถ์นาฏบุตรถึงที่อยู่. **นิคนฺโถ นาฏปุตฺโต นาฬนฺทายํ ปวิสติ มหติยา นิคนฺถปริสาย สทฺธึ**[๔] นิครนถ์นาฏบุตรเข้าไปในเมืองนาลันทาพร้อมด้วยนิครนถ์บริษัทหมู่ใหญ่

ชฎิล, ฤาษีผู้มีมวยผมเหมือนชฎา ๒ ศัพท์

ชฏิล (ชฏา+อิล) ชฎิล, ฤาษีผู้มีมวยผมเหมือนชฎา. **ชฏา อสฺสตฺถีติ ชฏิโล** ผู้มีชฎา ชื่อว่าชฎิละ (ลบสระหน้า). **อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ปญฺจนฺนํ ชฏิลสตานํ นายโก โหติ**[๕] ชฎิลอุรุเวลกัสสปะเป็นผู้นำของชฎิล ๕๐๐ คน

ชฏาธร (ชฏาสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ชฎิล, ฤาษีผู้มีมวยผมเหมือนชฎา. **ชฏํ ธาเรตีติ ชฏาธโร** ผู้ทรงไว้ซึ่งชฎา (คือมีมวยผมเหมือนชฎา) ชื่อว่าชฎาธระ. **ชฏิโลติ ชฏาธโร**[๖] บทว่า **ชฏิโล** คือผู้มีมวยผมเหมือนชฎา

[๔๔๑] กุฏิสกาทิกา จตุ- ตฺตึส ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย
อิติ ฉนฺนวุตี เอเต ปาสณฺฑา สมฺปกาสิตา.

ลัทธิปาสัณฑะ ๙๖ ลัทธิ

ลัทธิเหล่านี้ คือ ลัทธิ ๓๔ มีกุฏีสกะเป็นต้น และลัทธิ ๖๒ ท่านแสดงว่าเป็นลัทธิปาสัณฑะ ๙๖ ลัทธิ (ผู้ต้องการรายละเอียด สามารถดูเพิ่มเติมได้ในพระบาลีเล่มที่ ๙ พรหมชาลสูตร)

ปาสณฺฑ (ปาสสทฺทูปปท+ฑี ปวตฺตเน+อ) ลัทธิปาสัณฑะ. **เอเต ฉนฺนวุติลทฺธิโย ตณฺหาปาสํ,**

---

๑ วิ.ฏี. ๒/๔๖/๑๒๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๒๘/๓๔๙ ๓ วิ.มหา. ๕/๗๘/๙๘
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๒/๕๔ ๕ วิ.มหา. ๔/๓๗/๔๕ ๖ วิ.ฏี. ๔/๖๓/๑๑๑

ทิฏฺฐิปาสญฺจ เฑนฺติ ปวตฺเตนฺตีติ ปาสณฺฑา ลัทธิทั้ง ๙๖ นั้น ยังบ่วงแห่งตัณหาและความเห็นผิดให้เป็นไป จึงชื่อว่าปาสัณฑะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลบสระหน้า)

[๔๔๒] ปวิตฺโต ปยโต ปูโต จมฺมํ ตฺ อชินํ ปฺยถ
ทนฺตโปโน ทนฺตกฏฺฐํ วกฺกโล วา ติรีฏกํ.

ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ ๓ ศัพท์

ปวิตฺต (ปุ ปวเน+อิ+ต) ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ. **ปุนาตีติ ปวิตฺโต** ผู้สะอาด ชื่อว่าปวิตตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า)

ปยต (ป+ยต ปยตเน+อ) ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ. **ปกาเรน ยตตีติ ปยโต** ผู้พากเพียรโดยประการต่างๆ ชื่อว่าปยตะ. **นินฺหาตสพฺพปาโปมฺหิ นิมฺมโล ปยโต**[๑] เราเป็นผู้หมดจดจากบาปทั้งปวง ไร้มลทิน บริสุทธิ์

ปูต (ปุ ปวเน+ต) ผู้สะอาด, ผู้หมดจด, ผู้บริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ. **ปุนาตีติ ปูโต** ผู้หมดจด ชื่อว่าปูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู)

หนังสัตว์ ๒ ศัพท์

จมฺม (จร จรเณ+ม) หนังสัตว์. **โยตฺตาทึ จรติ คจฺฉตีติ จมฺมํ** หนังที่ไปสู่ความเป็นเชือกเป็นต้น ชื่อว่าจัมมะ (อาเทศ รฺ เป็น มฺ). **จมียตีติ จมฺมํ** หนังที่ถูกกัด ชื่อว่าจัมมะ (จมุ อทเน+ม). **สุนขาทีหิ จมิตพฺพํ ภกฺขิตพฺพนฺติ จมฺมํ** หนังที่พวกสุนัขเป็นต้นชอบเคี้ยวกิน ชื่อว่าจัมมะ (จมุ ภกฺขเน+ม). **ภควา อวนฺติทกฺขิณาปเถ จมฺมานิ อตฺถรณานิ อนุชาเนยฺย**[๒] พระผู้มีพระภาคควรอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่ในทิศใต้ของแคว้นอวันตีใช้หนังสัตว์ได้

อชิน (อช คมเน+อิน) หนังสัตว์. **วิกฺกยํ อชติ คจฺฉตีติ อชินํ** หนังที่ไปสู่การขาย ชื่อว่าอชินะ. **อชิเนน นิวตฺโถหํ**[๓] เรานุ่งห่มด้วยหนังสัตว์

ไม้สีฟัน, แปรงสีฟัน ๒ ศัพท์

ทนฺตโปน, ทนฺตโปณ (ทนฺตสทฺทูปปท+ปุ ปวเน+ยุ) ไม้สีฟัน, แปรงสีฟัน. **ทนฺเต ปุนาติ โสเธติ อเนนาติ ทนฺตโปโน** ไม้ที่ใช้ทำความสะอาดฟัน ชื่อว่าทันตโปนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ บ้าง, ลบ อ). **ทนฺตโปณํ นาม ฉินฺนํ วา อฉินฺนํ วา**[๔] ไม้สีฟันที่ตัดและยังไม่ตัด ชื่อว่าทันตโปณะ

ทนฺตกฏฺฐ (ทนฺต+กฏฺฐ) ไม้สีฟัน, แปรงสีฟัน. **ทนฺตโสธนตฺถํ กฏฺฐํ ทนฺตกฏฺฐํ** ไม้ที่มีประโยชน์

---

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๔๑/๓๒๑ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๐/๓๒ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๓/๑๓๑
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๖/๙๕

แก่การชำระฟัน ชื่อว่าทันตกัฏฐะ. **เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ทนฺตกฏฺฐํ ทาตพฺพํ**[๑] ควรห่มจีวรเฉวียงบ่าแล้วจึงถวายไม้สีฟัน

เปลือกไม้, ผ้าเปลือกไม้ ๒ ศัพท์

วกฺกล (วกฺก ตเจ+อล) เปลือกไม้, ผ้าเปลือกไม้. **วกฺกตีติ วกฺกโล** เปลือกไม้ ชื่อว่าวักกละ. วกฺกลศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **เอกสฺส มตตาปสสฺส วกฺกลานิ นิวาเสตฺวา**[๒] นุ่งผ้าเปลือกไม้ของดาบสที่ตายแล้วผู้หนึ่ง

ติรีฏก (ตร ตรเณ+อิ+ต+ก) เปลือกไม้, ผ้าเปลือกไม้. **ตรตีติ ติรีฏกํ** เปลือกไม้ที่ข้ามไป ชื่อว่าติรีฏกะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ทีฆะ อิ เป็น อี, อาเทศ ต เป็น ฏ). **ติรีฏกํ น ธาเรตพฺพํ**[๓] ภิกษุไม่ควรนุ่งห่มผ้าเปลือกไม้

[๔๔๓] **ปตฺโต ปาติตฺถิยํ นิตฺถี กมณฺฑลุ ตุ กุณฺฑิกา**
อถาลมฺพณทณฺฑสฺมึ กตฺตรยฏฺฐิ นาริยํ.

บาตร, ถ้วย, ถาด, ภาชนะใส่อาหาร ๒ ศัพท์

ปตฺต (ปต คติยํ+ต) บาตร, ถ้วย, ถาด, ภาชนะใส่อาหาร. **ปตติ เอตฺถาติ ปตฺโต** บาตรเป็นที่ตกลงของข้าวเป็นต้น ชื่อว่าปัตตะ. **ปาตโต ตายตีติ ปตฺโต** บาตรที่รักษาจากการตกหล่น ชื่อว่าปัตตะ (ปาตสทฺทูปปท+ตา รกฺขเณ+อ, ลบ อ ที่ ต, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **ปตฺโต นาม เทฺว ปตฺตา อโยปตฺโต มตฺติกาปตฺโต**[๔] ชื่อว่าบาตรมี ๒ ชนิด คือบาตรเหล็กและบาตรดินเผา

ปาติ (ปา รกฺขเณ+ติ) บาตร, ถ้วย, ถาด, ภาชนะใส่อาหาร. **ปาติ รกฺขตีติ ปาติ** ภาชนะที่รักษาอาหาร ชื่อว่าปาติ. **อิตฺถิยํ ปาติ**ศัพท์เป็นไปในอิตถีลิงค์. **ปคฺคยฺห โสวณฺณมยาย ปาติยา อเนกสูปํ วิวิธํ วิยญฺชนํ**[๕] ถือแกงหลายอย่างและกับข้าวหลายชนิดไปโดยใช้ภาชนะทองคำ

คนโท, เหยือก, ลักจั่นน้ำ ๒ ศัพท์

กมณฺฑลุ (กมณฺฑสทฺทูปปท+ลา คหเณ+อุ) คนโท, เหยือก, ลักจั่นน้ำ. **กสฺส ชลสฺส มณฺโฑ ปสนฺนภาโว กมณฺโฑ, ตํ ลาตีติ กมณฺฑลุ** ความใสแห่งน้ำ ชื่อว่ากมัณฑะ, คนโทที่ถือเอาความใสแห่งน้ำนั้นไว้ ชื่อว่ากมัณฑลุ (ลบสระหน้า). **อนิตฺถี กมณฺฑลุ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ทกฺขิเณน หตฺเถน กมณฺฑลุํ คเหตฺวา**[๖] ถือคนโทไปด้วยมือขวา

กุณฺฑิกา (กุฑิ รกฺขเณ+อิก+อา) คนโท, เหยือก, ลักจั่นน้ำ. **อุทกํ กุฑติ รกฺขตีติ กุณฺฑิกา** เหยือกที่รักษาน้ำไว้ ชื่อว่ากุณฑิกา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ)

---

๑ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๓ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๗/๙๐ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๖๙/๒๓๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๙/๑๐๓ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๐๐/๕๕๔ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๕๙/๒๔๖

กมณฺฑลุํ จเปตฺวาน วากจีรญฺจ กุณฺฑิกํ
เอกํสํ อชินํ กตฺวา พุทฺธเสฏฺฐํ ถวึ อหํ.[๑]

ข้าพเจ้าวางคนโท ผ้าเปลือกป่านและลักจั่นน้ำลงไว้ พาดผ้าขนสัตว์เฉวียงบ่าแล้วถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด

ไม้เท้าคนชรา

กตฺตรยฏฺฐิ (กตฺตร+ยฏฺฐิ) ไม้เท้าคนชรา. **อาลมฺพณทณฺฑสฺมึ กตฺตรยฏฺฐิ กตฺตรยฏฺฐิ**ศัพท์ใช้ในอรรถไม้เท้าที่ช่วยพยุงกาย. **กตฺตรสฺส ชิณฺณสฺส อาลมฺพนยฏฺฐิ กตฺตรยฏฺฐิ** ไม้เท้าที่ช่วยพยุงกายสำหรับคนชรา ชื่อว่ากัตตรยัฏฐิ. **นาริยํ กตฺตรยฏฺฐิ**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์. **เอกาทสปริกฺขาริกสฺส กตฺตรยฏฺฐิ วา เตลนาฬิกา วา วฏฺฏติ**[๒] ไม้เท้าคนชรา หรือกระบอกน้ำมัน(สำหรับนวดเท้า) ย่อมสมควรแก่ภิกษุผู้มีบริขาร ๑๑ อย่าง

[๔๔๔] ยํ เทหสาธนาเปกฺขํ นิจฺจํ กมฺมมยํ ยโม
อาคนฺตุสาธนํ กมฺมํ อนิจฺจํ นิยโม ภเว.

ยมศีล, นิจศีล, ศีล ๕

ยม (ยมุ อุปรเม+อ) ยมศีล, นิจศีล, ศีล ๕. **นิจฺจํ ยมิตพฺโพติ ยโม** ศีลที่ควรงดเว้นเป็นนิจ ชื่อว่ายมะ. **ยํ "ปาณาติปาตา เวรมณี"ติอาทิ พฺรหฺมจริยกมฺมํ นิจฺจํ ยาวชีวมวสฺสมฺภาเวน ตํ เทหสาธนาเปกฺขํ สรีเรเนว สาธนมเปกฺขเต, น พาหิเรน สาธนํ, อยํ ยโม นาม** กรรมคือการประพฤติพรหมจรรย์ มีการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น ที่มุ่งให้สำเร็จทางกายเท่านั้น ไม่ใช่สำเร็จภายนอกกาย ชื่อว่ายมศีล

นิยมศีล, อนิจศีล, ศีล ๘, อุโบสถศีล

นิยม (นิ+ยมุ อุปรเม+อ) นิยมศีล, อนิจศีล, ศีล ๘, อุโบสถศีล. **กาลาทิวเสน นิยมิตพฺโพติ นิยโม** ศีลที่ควรงดเว้นตามกาลเป็นต้น ชื่อว่านิยมะ. **ยํ ปนาคนฺตุนา สุกฺกปกฺขาทิวเสน อนิจฺจํ นิยมิตกาลมุปวาสาทิกํ กมฺมํ อยํ นิยโม นาม** ส่วนกรรมมีการเข้าอยู่จำศีลตามกาลอันไม่แน่นอน บางครั้งคราว ไม่เป็นประจำ อยู่ตามข้างขึ้นและข้างแรม ชื่อว่านิยมศีล

พฺราหฺมณวณฺณนา สมตฺตา.
ว่าด้วยวรรณพราหมณ์ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๔/๔๘ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๒๑๕/๑๘๖

๒.๔.๓. เวสสวัณณนา

พรรณนาชื่อของแพศย์เป็นต้น

[๔๔๕] เวสฺโส จ เวสิยาโนถ ชีวนํ วุตฺติ ชีวิกา
อาชีโว วตฺตนญฺจาถ กสิกมฺมํ กสิตฺถิยํ.

วรรณแพศย์, ผู้เกิดในวรรณแพศย์ ๒ ศัพท์

เวสฺส (วิส ปเวสเน+ส) วรรณแพศย์, ผู้เกิดในวรรณแพศย์. **วิสตีติ เวสฺโส** ผู้เข้าไป ชื่อว่าเวสสะ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **ธนคิทฺเธน อิโต จิโต วิสติ จรตีติ เวสฺโส** ผู้เที่ยวไปทางโน้นทางนี้ด้วยความมักมากในทรัพย์ ชื่อว่าเวสสะ (วิส คติมฺหิ+ส, วุทธิ อิ เป็น เอ). **กสิโครกฺขญฺจ ปน เวสฺโส สทฺธนํ อติมญฺญมาโน อกิจฺจการี โหติ**[๑] ส่วนคนวรรณแพศย์ดูถูกทรัพย์ของตน คือการทำนาและเลี้ยงสัตว์ จึงไม่ทำกิจที่ควรทำ

เวสิยาน (วิส ปเวสเน+อิยาน) วรรณแพศย์, ผู้เกิดในวรรณแพศย์. **วิสติ ปวิสตีติ เวสิยาโน** ผู้เข้าไป ชื่อว่าเวสิยานะ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **อูรุช** และ **อริย**ศัพท์ ก็แปลว่าวรรณแพศย์

โอโรธา จ กุมารา จ เวสิยานา จ พฺราหฺมณา
เตปิ อตฺตมนา ทชฺชุํ ราชปุตฺต ตยี คเต.[๒]

ขอเดชะพระราชโอรส เมื่อพระองค์เสด็จไปแล้ว เหล่าสนม กุมาร แพศย์และพราหมณ์ จะมีใจยินดี ให้รางวัลแก่กระหม่อม

การเลี้ยงชีพ, อาชีพ ๕ ศัพท์

ชีวน (ชีวิ ปาณธารเณ+ยุ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **ชวิยเตติ ชีวนํ** การเลี้ยงชีพ ชื่อว่าชีวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **กึ ปน ตาต ปิณฺฑาย จริตฺวา ชีวนํ มม วํโส**[๓] พ่อ การเที่ยวไป เพื่อขอก้อนข้าวเลี้ยงชีพเป็นวงศ์ของเราหรือ

วุตฺติ (วตฺตุ วตฺตเน+ติ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **วตฺตนํ วุตฺติ** ความเป็นไปได้ ชื่อว่าวุตติ (อาเทศ อ เป็น อุ). **กิจฺฉา วตายํ อิธ วุตฺติ**[๔] การเลี้ยงชีพในนรกนี้ช่างลำบากจริงหนอ

ชีวิกา (ชีวิ ปาณธารเณ+ณฺวุ+อา) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **ชีวนํ ชีวิกา** การเลี้ยงชีพ ชื่อว่าชีวิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **ปรปฏิพทฺธา เม ชีวิกา**[๕] การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น

อาชีว (อา+ชีวิ ปาณธารเณ+อ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **อาชีวนํ อาชีโว** การเลี้ยงชีพ ชื่อว่าอาชีวะ. **ปริสุทฺโธ เม อาชีโว ปริโยทาโต อสงฺกิลิฏฺโฐ**[๖] การเลี้ยงชีพของเราบริสุทธิ์ ขาวสะอาด หมดจด

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๖๕/๖๑๕ ๒ ขุ.ชา.๒๘/๔๐๔/๑๕๕ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๓/๓๒
๔ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๗/๔๖๕ ๕ องฺ.เอกาทสก. ๒๔/๑๐๑/๒๒๕ ๖ วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๓/๑๖๗

วตฺตน (วต วตฺตเน+ยุ) การเลี้ยงชีพ, อาชีพ. **วตียเตติ วตฺตนํ** ความเป็นไปได้ ชื่อว่าวัตตนะ (ซ้อน ตฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ธุตธมฺเม สมาทาย วตฺตนํ**[๑] การถือเอาธรรมอันกำจัดทุจริตเลี้ยงชีพ

กสิกรรม, การทำนา ๒ ศัพท์

กสิกมฺม (กสิ+กมฺม) กสิกรรม, การทำนา. **กสนํ กสิ, สา เอว กมฺมํ กสิกมฺมํ** การไถ ชื่อว่ากสิ, การไถนั้นนั่นแหละเป็นการงาน ชื่อว่ากสิกัมมะ

นคเร หํสวติยา อโหสึ กสโก ตทา
กสิกมฺเมน ชีวามิ เตน โปเสมิ ทารเก.[๒]

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นชาวนาอยู่ในเมืองหงสวดี เลี้ยงชีพด้วยการทำนา เลี้ยงดูเด็กๆ ด้วยการทำนานั้น

กสิ (กส วิเลขเน+อิ) กสิกรรม, การทำนา. **กสนํ กสิ** การไถ ชื่อว่ากสิ. **อิตฺถิยํ** กสิศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **อุกฺกฏฺฐํ นาม กมฺมํ กสิ วณิชฺชา โครกฺขา**[๓] การทำนา การค้าขาย การเลี้ยงสัตว์ ชื่อว่าเป็นงานชั้นสูง

[๔๔๖] วาณิชฺชญฺจ วณิชฺชาถ โครกฺขา ปสุปาลนํ
เวสฺสสฺส วุตฺติโย ติสฺโส คหฏฺฐาคาริกา คิหิ.

การค้าขาย, ธุรกิจการค้า ๒ ศัพท์

วาณิชฺช (วณิช+ณฺย) การค้าขาย, ธุรกิจการค้า. **วณิชานํ กมฺมํ วาณิชฺชํ** การงานของพ่อค้า ชื่อว่าวาณิชชะ (ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **เอกจฺเจ วาณิชฺชํ กตฺวา หิรญฺญสุวณฺณํ อาหรนฺติ**[๔] บุตรบางคนทำการค้าขายแล้ว นำเงิน และทองมา

วณิชฺชา (วณิช+ณฺย+อา) การค้าขาย, ธุรกิจการค้า. **วณิชานํ กมฺมํ วณิชฺชา** การงานของพ่อค้า ชื่อว่าวณิชชา (ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, อาเทศ ชฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ, ลบสระหน้า). **ปญฺจิมา ภิกฺขเว วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียา กตมา ปญฺจ สตฺถวณิชฺชา สตฺตวณิชฺชา มํสวณิชฺชา มชฺชวณิชฺชา วิสวณิชฺชา**[๕] ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ อย่าง ๕ อย่างอะไรบ้าง? คือ ค้าขายศัสตราวุธ ค้าขายสัตว์ ค้าขายเนื้อสัตว์ ค้าขายเครื่องมอมเมา และค้าขายยาพิษ

การเลี้ยงสัตว์ ๒ ศัพท์

โครกฺขา (โค+รกฺขา) การเลี้ยงสัตว์. **คุนฺนํ รกฺขา โครกฺขา** การเลี้ยงสัตว์มีโคเป็นต้น ชื่อว่าโครักขา. **โย หิ โกจิ มนุสฺเสสุ โครกฺขํ อุปชีวติ**[๖] ในมนุษย์ทั้งหลาย คนที่เลี้ยงโคเป็นอาชีพ

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๗๗/๑๓๗ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘/๓๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๐/๑๖๕
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๒/๓๐ ๕ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๗๗/๒๓๒ ๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๔

ปสุปาลน (ปสุ+ปาล ปาลเน+ยุ) การเลี้ยงสัตว์. **ปสูนํ โคมหึสาทิกานํ ปาลนํ โปสนํ ติกิจฺฉา ปสุปาลนํ** การดูแล การเลี้ยง การรักษาปศุสัตว์มีโคและกระบือเป็นต้น ชื่อว่าปสุปาลนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ติสฺโส เวสฺสสฺส วุตฺติโย** การทำไร่นา การค้าขายและการเลี้ยงสัตว์ ๓ อย่าง เป็นอาชีพของคนวรรณแพศย์

คฤหัสถ์, ผู้ครองเรือน ๓ ศัพท์

คหฏฺฐ (คหสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) คฤหัสถ์, ผู้ครองเรือน. **คเห เคเห ปญฺจกามคุเณ วา ภววเสน ติฏฺฐตีติ คหฏฺโฐ** ผู้ดำรงอยู่ในเรือน หรือในกามคุณ ๕ ชื่อว่าคหัฏฐะ (ซ้อน ฏ, ลบสระหน้า). **สหธมฺมิกา โข ปน ปิยา มนาปา คหฏฺฐา เจว ปพฺพชิตา จ**[๑] สหธรรมิกเป็นผู้น่ารักน่าพอใจทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต

อคาริก (อคาร+อิก) คฤหัสถ์, ผู้ครองเรือน. **อคาเร เคเห วสตีติ อคาริโก** ผู้อยู่ในเรือน ชื่อว่าอคาริกะ (ลบสระหน้า). **อิงฺฆ ตฺวํ โสณ ตตฺเถว อคาริกภูโต พุทฺธานํ สาสนํ อนุยุญฺช**[๒] เชิญเถิดโสณะ เธออยู่ครองเรือนในที่นั้นนั่นแหละ จงปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

คิหิ, คิหี (คห+อี) คฤหัสถ์, ผู้ครองเรือน. **คหํ อสฺสตฺถีติ คิหิ** ผู้มีเรือน ชื่อว่าคิหิและคิหี (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). **สมณสฺส โคตมสฺส สาวกา คิหี โอทาตวสนา ราชคเห ปฏิวสนฺติ**[๓] สาวกของพระสมณโคดมผู้เป็นคฤหัสถ์นุ่งห่มชุดขาว อาศัยอยู่ในพระนครราชคฤห์

[๔๔๗] **เขตฺตาชีโว กสฺสโกถ เขตฺตํ เกทารมุจฺจเต**
เลฑฺฑุตฺโต มตฺติกาขณฺโฑ ขณิตฺติตฺถฺวทารณํ.

ชาวนา, ชาวไร่, ชาวสวน ๒ ศัพท์

เขตฺตาชีว (เขตฺตสทฺทูปปท+อา+ชีว ปาณเน+อ) ชาวนา, ชาวไร่, ชาวสวน. **เขตฺเตน อาชีวตีติ เขตฺตาชีโว** ผู้เลี้ยงชีพด้วยการทำนา ชื่อว่าเขตตาชีวะ (ลบสระหน้า)

กสฺสก, กสก (กส กสเน+อ+ก) ชาวนา, ชาวไร่, ชาวสวน. **กสตีติ กสฺสโก** ผู้ไถ ชื่อว่ากัสสกะ (ซ้อน สฺ บ้าง). **เอวํ วาเสฏฺฐ ชานาหิ กสฺสโก โส น พฺราหฺมโณ**[๔] วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า ผู้นั้นเป็นชาวนาไม่ใช่พราหมณ์

นา, ไร่, สวน, พื้นที่เพาะปลูก ๒ ศัพท์

เขตฺต, เขตฺร (ขิป เปรเณ+ต, ตฺรณฺ) นา, ไร่, สวน, พื้นที่เพาะปลูก. **พีชานิ ขิปนฺติ เอตฺถาติ**

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๕๔/๑๒๙ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๐/๓๐ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๙/๓๙
๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๔

เขตฺตํ พื้นที่สำหรับหว่านพืช ชื่อว่าเขตตะ. **ขิปียติ เอตฺถาติ เขตฺตํ** พื้นที่ซึ่งเขาหว่านพืช ชื่อว่าเขตตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบ ปฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ตฺ บ้าง). **ขิตฺตํ พีชํ ตายติ รกฺขติ เอตฺถาติ เขตฺตํ** พื้นที่อันเขารักษาพืชที่หว่านแล้ว ชื่อว่าเขตตะ (ขิตฺตสทฺทูปปท+ตา รกฺขเณ+อ, ลบ ต ที่สุดบท, อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เขตฺตํ เม อตฺถิ เตนปาหํ ชีวิสฺสามิ**[๑] นาของเรามีอยู่ เราจักเลี้ยงชีพด้วยนานั้น

เกทาร (เกฺลท,กิลท อลฺลภาเว+อร) นา, ไร่, สวน, พื้นที่เพาะปลูก. **เกฺลทียตีติ เกทารํ** พื้นที่อันเขียวขจี ชื่อว่าเกทาระ (ลบ ล, ทีฆะ อ เป็น อา). **วาป**ศัพท์ก็แปลว่านา. **จตุกฺกณฺณํว เกทารํ**[๒] เปรียบเหมือนนามี ๔ มุม

ก้อนดิน ๒ ศัพท์

เลฑฺฑุ (เลฑฺฑ สงฺฆาเต+อุ) ก้อนดิน. **เลฑฺฑตีติ เลฑฺฑุ** ก้อนดิน ชื่อว่าเลฑฑุ. **ปุเม อุตฺโต กถิโต** **เลฑฺฑุ**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในปุงลิงค์. **อญฺเญนปิ เลฑฺฑุ ขิตฺโต อายสฺมโต องฺคุลิมาลสฺส กาเย นิปตติ**[๓] ก้อนดินที่บุคคลขว้างไปทางอื่น ก็มาตกลงที่ร่างกายของท่านพระองคุลิมาล

มตฺติกาขณฺฑ (มตฺติกา+ขณฺฑ) ก้อนดิน. **มตฺติกาย ขณฺโฑ มตฺติกาขณฺโฑ** ก้อนดินเหนียว ชื่อว่ามัตติกาขัณฑะ

เสียม, จอบ, เครื่องมือขุด ๒ ศัพท์

ขณิตฺติ (ขนุ อวทารเณ+ติ) เสียม, จอบ, เครื่องมือขุด. **ขญฺญเต เอตายาติ ขณิตฺติ** เครื่องมือขุด ชื่อว่าขณิตติ (อาเทศ น เป็น ณ, ลง อิ อาคม, ซ้อน ตฺ). **อิตฺถี ขณิตฺติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ขณิตฺติ วิย วิปสฺสนา**[๔] วิปัสสนาเปรียบเหมือนเสียม

อวทารณ (อว+ทร วิทารเณ+ยุ) เสียม, จอบ, เครื่องมือขุด. **อวทารียเต เอเตนาติ อวทารณํ** เครื่องมือที่เขาใช้ขุด ชื่อว่าอวทารณะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

[๔๔๘] ทาตฺตํ ลวิตฺตมสิตํ ปโตโท ตุตฺต ปาชนํ
โยตฺตํ ตุ รชฺชุ รสฺมิตฺถี ผาโล ตุ กสโก ภเว.

เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว ๓ ศัพท์

ทาตฺต, ทาตฺร (ทา ลวเน+ต,ตฺรณฺ) เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว. **ทนฺติ ลุนนฺติ อเนนาติ ทาตฺตํ ทาตฺรํ** เครื่องมือใช้เก็บเกี่ยว ชื่อว่าทาตตะและทาตระ (ซ้อน ตฺ, ลบ ณฺ). **วาเมน ภนฺเต หตฺเถน ยวกลาปํ คเหตฺวา ทกฺขิเณน หตฺเถน ทาตฺตํ คเหตฺวา ทกฺขิณหตฺเถน ทาตฺเตน ฉินฺทนฺติ**[๕] ท่านผู้เจริญ ชาวนากำเอาข้าวฟ่างด้วยมือซ้าย จับเคียวด้วยมือขวา แล้วเกี่ยวด้วยเคียวในมือข้างขวา

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๗
๒ ขุ.ชา. ๒๗/๘๖๔/๑๙๒
๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๓/๔๘๖
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๕๙๑/๔๑๗
๕ มิลินฺท. ๔๗

ลวิตฺต (ลุ เฉทเน+อิ+ต) เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว. **ลุนาติ เอเตนาติ ลวิตฺตํ** เครื่องเก็บเกี่ยว ชื่อว่าลวิตตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า)

อสิต (อสุ เฉทเน+อิ+ต) เคียว, เครื่องเก็บเกี่ยว. **อสติ ลุนาติ เอเตนาติ อสิตํ** เครื่องเกี่ยว ชื่อว่าอสิตะ. **สสฺสทูสกานํ ติณานํ หตฺเถน วา อสิเตน วา นิทฺทานํ กโรสิ**[๑] จงทำลายหญ้าที่เบียดเบียนข้าวกล้าโดยใช้มือถอนหรือใช้เคียวตัด

ขอ, ปฏัก, เครื่องแทง ๓ ศัพท์

ปโตท, ปโฏท, โตทน (ป+ตุท พฺยถเน+ณ,ยุ) ขอ, ปฏัก, เครื่องแทง. **ปตชฺชเต อเนนาติ ปโตโท** เครื่องแทง ชื่อว่าปโตทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ต เป็น ฏ บ้าง, ยุ เป็น อน บ้าง). **ทกฺขิเณน หตฺเถน ปโตทํ คเหตฺวา**[๒] ถือเอาปฏักด้วยมือข้างขวา

ตุตฺต, โตตฺต (ตุท พฺยถเน+ต) ขอ, ปฏัก, เครื่องแทง. **ตุชฺชเต อเนนาติ ตุตฺตํ** เครื่องแทง ชื่อว่าตุตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ บ้าง). **ชิตํ เม ตุตฺตโตมรํ**[๓] ปฏักและหอกอันเราชนะแล้ว

ปาชน, ปาจน (ป+อช คมเน+ยุ) ขอ, ปฏัก. **ปาเชนฺติ เอเตนาติ ปาชนํ, ปาจนํ**[๔] เครื่องมือที่ถือไปทั่ว ชื่อว่าปาชนะและปาจนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน, ช เป็น จ บ้าง)

เชือก ๓ ศัพท์

โยตฺต (ยุช โยเค+ต) เชือก. **โยชนฺติ เอเตนาติ โยตฺตํ** เครื่องผูกมัด ชื่อว่าโยตตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น ตฺ)

> สทฺธา พีชํ ตโป วุฏฺฐิ ปญฺญา เม ยุคนงฺคลํ
> หิริ อีสา มโน โยตฺตํ สติ เม ผาลปาจนํ.[๕]

เรามีศรัทธาเป็นพันธุ์พืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ ความละอายเป็นหางไถ ใจเป็นเชือก สติเป็นผาลและปฏัก

รชฺชุ (รุธ อาวรเณ+ชุ) เชือก. **รุนฺธนฺติ เอเตนาติ รชฺชุ** เครื่องผูกรัด ชื่อว่ารัชชุ (ลบ ธฺ, ซ้อน ชฺ, อาเทศ อุ เป็น อ). **ทฬฺหาย รชฺชุยา ปจฺฉาพาหํ คาฬฺหพนฺธนํ พนฺธิตฺวา**[๖] จงใช้เชือกเหนียวๆ มัดพระพาหาไขว้หลังไว้ให้แน่น

รสฺมิ (รส อสฺสาทเน+มิ) เชือก. **สตฺตา รสนฺติ เอตายาติ รสฺมิ** เชือกที่สัตว์ยินดี ชื่อว่ารัสมิ. **อิตฺถี รชฺชุศัพท์และรสฺมิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. รสฺมิยา พนฺธิตฺวา ปโฏเทน วิชฺฌนฺโต**[๗] มัดด้วยเชือกแล้ว แทงด้วยปฏัก

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๙๗/๒๔๑ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๖๕/๒๕๒ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๐
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๙๗/๒๔๐ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๗๔/๑๕๔ ๖ วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๒๖
๗ วิ.อฏฺ. ๑/๕๒๐

ผาล, ใบไถ ๒ ศัพท์

ผาล (ผาล วิเลขเน+อ) ผาล, ใบไถ. **ผาลยติ ปาฏยติ ภูมิ เอเตนาติ ผาโล** เครื่องไถพื้นดิน ชื่อว่าผาละ. **กุทฺทาลํ คเหตฺวา การิตํ วินาเสตฺวา ผาลํ กโรติ**[๑] ถือเอาจอบที่เหี้ยนแล้วไปทำให้เป็นผาล

กสก (กส วิเลขเน+ณฺวุ) ผาล, ใบไถ. **กสติ อเนนาติ กสโก** เครื่องไถ ชื่อว่ากสกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ผาลมีอีกหลายศัพท์ เช่น **นิรีส, กูฏก, หล**

[๔๔๙] **นงฺคลญฺจ หลํ สีโร อีสา นงฺคลทณฺฑโก**
สมฺมา ตุ ยุคกีลสฺมึ สีตา ตุ หลปทฺธติ.

ไถ, เครื่องไถนา ๓ ศัพท์

นงฺคล (นงฺคสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ) ไถ, เครื่องไถนา. **ภูมึ นงฺคํ อนงฺคํ กโรนฺโต ลุนาตีติ นงฺคลํ** ไถที่ทำพื้นดินอันเสมอไม่ให้เสมอ ชื่อว่านังคละ (ลบสระหน้า). **ติณญฺจ กฏฺจญฺจ นาเสตฺวา คลนฺติ ปวตฺตนฺติ เอเตนาติ นงฺคลํ** เครื่องทำลายหญ้าและรากไม้ให้พินาศไป ชื่อว่านังคละ (น+คล คติมฺหิ+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **มาโร ปาปิมา กสฺสกวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา มหนฺตํ นงฺคลํ ขนฺเธ กริตฺวา**[๒] มารใจบาปแปลงร่างเป็นชาวนาแบกไถอันใหญ่ไว้บนบ่า

หล (หฬ วิเลขเน+อ) ไถ, เครื่องไถนา. **ภูมึ หฬติ วิลิขติ เอเตนาติ หลํ** เครื่องไถผืนดิน ชื่อว่าหละ (อาเทศ ฬ เป็น ล)

สิร, สีร (สิ พนฺธเน+ร) ไถ, เครื่องไถนา. **สียติ พนฺธียตีติ สีโร** ไถที่เขายึดติดกันไว้ ชื่อว่าสีระ (ทีฆะ อิ เป็น อี บ้าง). **นงฺคลนฺติ สีรํ**[๓] บทว่า **นงฺคลํ** คือไถ

งอนไถ, หางไถ ๒ ศัพท์

อีสา (อีส อิสฺสริเย+อ+อา) งอนไถ, หางไถ. **อีสตีติ อีสา** หางไถที่เป็นใหญ่(ในไถ) ชื่อว่าอีสา (ลบสระหน้า). **นงฺคลสฺส สิรสฺส อีสา**[๔] หางของไถ

นงฺคลทณฺฑก (นงฺคล+ทณฺฑก) งอนไถ, หางไถ. **นงฺคลสฺส ทณฺฑโก นงฺคลทณฺฑโก** ท่อนไม้อันเป็นหางของไถ ชื่อว่านังคลทัณฑกะ

สลักแอก

สมฺมา (สมฺ สมเน+อ+อา) สลักแอก. **สมนฺติ เอตายาติ สมฺมา** เครื่องสลักแอก ชื่อว่าสัมมา

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๕๖๔ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๔๗๑/๑๖๘ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๔๔๙/๓๓๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๕๔/๓๖๗

(ซ้อน มฺ, ลบสระหน้า). **ยุคกีลสฺมึ สมฺมา สมฺมา**ศัพท์ใช้ในอรรถสลักแอกของไถ. **ทิวเส ทิวเส สมฺมํ ขิปิตฺวา**[๑] ทิ้งสลักแอกทุกๆวัน

รอยไถ ๒ ศัพท์

สีตา (สิ สเย+ต+อา) รอยไถ. **หลปทฺธติ นงฺคลเลขา สีตา นาม** รอยแห่งไถ ชื่อว่าสีตา. **สยตีติ สีตา** รอยไถที่นอนอยู่ ชื่อว่าสีตา (ทีฆะ อิ เป็น อี)

หลปทฺธติ (หล+ปทฺธติ) รอยไถ. **หลสฺส ปทฺธติ หลปทฺธติ** รอยไถ ชื่อว่าหลปัทธติ

[๔๕๐] มุคฺคาทิเกปรณฺณํ จ ปุพฺพณฺณํ สาลิอาทิเก
สาลิ วีหิ จ กุทฺรูโส โคธุโม วรโก ยโว
กงฺคุติ สตฺต ธญฺญานิ นีวาราที ตุ ตพฺภิทา.

อปรัณชาติ, พืชที่ควรกินทีหลัง, พืชสำหรับทำกับข้าว

อปรณฺณ, อปรนฺน (อปร+อนฺน) อปรัณชาติ, พืชที่ควรกินทีหลัง, พืชสำหรับทำกับข้าว. **มุคฺคาทิเก ธญฺญวิเสเส อปรนฺนสทฺโท อปรณฺณ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าชนิดของพืชมีถั่วเขียวเป็นต้น. **ปุพฺพนฺนโต อปรภาเค ปวตฺตํ อนฺนํ อปรณฺณํ อปรนฺนญฺจ** พืชที่บุคคลกินหลังจากปุพพัณณะ ชื่อว่าอปรัณณะและอปรันนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ นฺน เป็น ณฺณ บ้าง). **อปรณฺณํ นาม สูเปยฺยํ**[๒] พืชที่ควรทำเป็นกับข้าว ชื่อว่าอปรัณณะ

บุพพัณชาติ, พืชที่ควรกินก่อน, พืชจำพวกข้าว

ปุพฺพณฺณ, ปุพฺพนฺน (ปุพฺพ+อนฺน) บุพพัณชาติ, พืชที่ควรกินก่อน, พืชจำพวกข้าว. **สาลิอาทิเก ปุพฺพณฺณํ ปุพฺพณฺณ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าข้าวสาลีเป็นต้น. **อปรนฺนสฺส ปุพฺเพ ปวตฺตํ อนฺนํ ปุพฺพณฺณํ, ปุพฺพนฺนญฺจ** ข้าวที่บุคคลกินก่อนอปรัณชาติ ชื่อว่าปุพพัณณะและปุพพันนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ นฺน เป็น ณฺณ บ้าง). **ปุพฺพาปรตฺตญฺจ เนสํ อาทิกปฺเป สมฺภวาสมฺภววเสน ทฏฺฐพฺพํ** พึงทราบว่า พืชที่เป็นปุพพัณณะและอปรัณณะนั้น เกิดขึ้นในกาลต้นกัป. **ปุพฺพณฺณํ นาม สาลิ วีหิ ยโว โคธุโม กงฺคุ วรโก กุทฺรูสโก**[๓] ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวฟ่างใหญ่ ข้าวละมาน ข้าวฟ่างเล็ก ลูกเดือย หญ้ากับแก้ ชื่อว่าบุพพัณชาติ

ธัญชาติ, พืชจำพวกข้าว ๗ อย่าง

อิติ อิเม สตฺต ธญฺญานิ ธัญชาติ (พืชที่นำมาปรุงเป็นอาหารได้เหมือนข้าว) มี ๗ อย่างเหล่านี้ คือ **สาลิ** ข้าวสาลี, **วีหิ** ข้าวเปลือก, **กุทรูสะ** หญ้ากับแก้, **โคธุมะ** ข้าวละมาน, **วรกะ** ลูกเดือย, **ยวะ** ข้าวฟ่างใหญ่ ข้าวเหนียว ข้าวบาเล่ย์, **กังคุ** ข้าวฟ่างเล็ก. **ตพฺภิทา นีวาราที**

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๔๓๕/๓๔๐ ๒ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๗๖๒/๓๙๒ ๓ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๗๖๒/๓๙๒

ลูกเดือย ข้าวฟ่างใหญ่ และข้าวฟ่างเล็ก จัดเป็นพืชจำพวกข้าว

สาลิ (สาล สิลาฆายํ+อิ) ข้าวสาลี. **สาลตีติ สาลิ** ข้าวสาลีที่ชูรวง ชื่อว่าสาลิ. **เส เขตฺเต ลียติ อลฺลียตีติ สาลิ** ข้าวสาลีที่เขาปักดำในนา ชื่อว่าสาลิ (สสทฺทูปปท+ลิ สิเลสเน+กฺวิ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ กฺวิ). **อามกธญฺญํ นาม สาลิ วีหิ ยโว โคธูโม กงฺคุ วรโก กุทฺรูสโก**[๑] ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวฟ่างใหญ่ ข้าวละมาน ข้าวฟ่างเล็ก ลูกเดือย หญ้ากับแก้ ชื่อว่าข้าวเปลือก

วีหิ (วห ปาปุณเน+อิ) ข้าวเปลือก, ข้าวเจ้า. **สตฺตานํ ชีวิตํ วหตีติ วีหิ** ข้าวเปลือกที่นำชีวิตของสัตว์ไป ชื่อว่าวีหิ (อาเทศ อ เป็น อี). **สตฺตานํ ชีวิตํ พฺรูเหตีติ วีหิ** ข้าวเปลือกที่ทำให้ชีวิตของสัตว์เจริญเติบโต ชื่อว่าวีหิ (พฺรูห วุทฺธิยํ+อิ, อาเทศ อู เป็น อี, ลบ รฺ, อาเทศ พฺ เป็น วฺ). **วีหิ นตฺถีติ วกฺขามิ**[๒] จะบอกว่าข้าวเปลือกไม่มี

กุทฺรูส, กุทฺรูสก (โกรสทฺทูปปท+ทูส อปฺปีติมฺหิ+อ) หญ้ากับแก้. **โกรํ รุธิรํ ทูสตีติ กุทฺรูโส** หญ้ากับแก้ที่เบียดเบียนโลหิต ชื่อว่ากุทฺรูสะ (อาเทศ โอ เป็น อุ, ลบ อ ที่ ร, กลับ รุท เป็น ทฺร)

โคธุม, โคธูม (คุธ ปริเวฐเน+อุม) ข้าวละมาน. **คุธติ ปริเวฐตีติ โคธุโม** ข้าวละมานที่พันอยู่โดยรอบ ชื่อว่าโคธุมะ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

วรก (วร วรณสมฺภตฺตีสุ+ณฺวุ) ลูกเดือย. **วรตีติ วรโก** ลูกเดือยที่มีเปลือกแข็งหุ้มไว้ ชื่อว่าวรกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ยว (ยุ มิสฺสเน+อ) ข้าวฟ่างใหญ่, ข้าวเหนียว, ข้าวบาเลย์. **ยวียติ มิสฺสียตีติ ยโว** ข้าวฟ่างที่ปะปนกัน ชื่อว่ายวะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

กงฺคุ (กสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อุ) ข้าวฟ่างเล็ก. **กํ กมนียภาวํ คจฺฉตีติ กงฺคุ** ข้าวฟ่างที่ไปสู่ความเป็นพืชที่มีรวงน่าปรารถนา ชื่อว่ากังคุ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **กมียตีติ กงฺคุ** ข้าวฟ่างที่บุคคลต้องการ ชื่อว่ากังคุ (กมุ อิจฺฉายํ +คุ, อาเทศ มฺ เป็น งฺ). **เกน อุทเกน สทฺทํ คุณาติ กโรตีติ กงฺคุ** ข้าวฟ่างที่มีเสียงดังเพราะน้ำ ชื่อว่ากังคุ (กสทฺทูปปท+คุ สทฺเท+กฺวิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ)

[๔๕๑] จณโก จ กฬาโยถ สิทฺธตฺโถ สาสโป ภเว.

ถั่วดำ ๒ ศัพท์

จณก (จณ ทาเน+ณฺวุ) ถั่วดำ. **จณตีติ จณโก** ถั่วที่ให้เมล็ด ชื่อว่าจณกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

กฬาย, กลาย (กสทฺทูปปท+ลา คหเณ+ย) ถั่วดำ. **กํ วาตํ ลาตีติ กฬาโย** ถั่วที่รับลม ชื่อว่ากฬายะ (อาเทศ ล เป็น ฬ บ้าง). **เอกํ กฬายํ ปติตํ คเวสติ**[๓] ค้นหาถั่วดำเมล็ดเดียวที่ตกลงบนพื้นดิน

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๗๓/๑๐๕ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๗/๑๗๙ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๑/๖๒

เมล็ดพันธุ์ผักกาด ๒ ศัพท์

สิทฺธตฺถ (สิทฺธ+อตฺถ) เมล็ดพันธุ์ผักกาด. **สิทฺธา อตฺถา อสฺมินฺติ สิทฺธตฺโถ** เมล็ดพันธุ์พืชที่มีความสำเร็จประโยชน์อยู่ภายใน ชื่อว่าสิทธัตถะ (ลบสระหน้า)

สาสป (สาส อนุสิฏฺฐิยํ+อป) เมล็ดพันธุ์ผักกาด. **สาสิยนฺติ อเนนาติ สาสโป** เมล็ดพันธุ์ผักกาดที่เป็นอุปกรณ์ช่วยสอน ชื่อว่าสาสปะ. **สาสติ คจฺฉตีติ สาสโป** เมล็ดพันธุ์ผักกาดที่เป็นไปอย่างนั้น ชื่อว่าสาสปะ (สาส คมเน+อป)

ยสฺส ราโค จ โทโส จ มาโน มกฺโข จ ปาติโต
สาสโปริว อารคฺคา ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณํ.[๑]

ผู้ใดทำความกำหนัด ความโกรธ ความถือตัว ความลบหลู่ ให้ตกไป เหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาดตกจากปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นั้นว่าเป็นพราหมณ์

[๔๕๒] อถ กงฺคุ ปิยงฺคุตฺถี อุมฺมา ตุ อตสี ภเว
กิฏฺฐํ จ สสฺสํ ธญฺญํ จ วีหี ถมฺพกรีริโต.

ข้าวฟ่าง ๒ ศัพท์

กงฺคุ (กสทฺทูปปท+คมุ+อุ) ข้าวฟ่าง. **กํ กมนียภาวํ คจฺฉตีติ กงฺคุ** ข้างฟ่างที่ไปสู่ความเป็นพืชที่มีรวงน่าปรารถนา ชื่อว่ากังคุ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **กมียตีติ กงฺคุ** ข้างฟ่างอันบุคคลต้องการ ชื่อว่ากังคุ (กมุ อิจฺฉายํ+คุ, อาเทศ มฺ เป็น งฺ). **เกน อุทเกน สทฺทํ คุณาติ กโรตีติ กงฺคุ** ข้าวฟ่างที่มีเสียงดังเพราะน้ำ ชื่อว่ากังคุ (กสทฺทูปปท+คุ สทฺเท+กฺวิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ)

ปิยงฺคุ (ปิยสทฺทูปปท+องฺค คติยํ+อุ) ข้าวฟ่าง. **ปิยภาวํ องฺคตีติ ปิยงฺคุ** ข้าวฟ่างที่ถึงความน่ารัก ชื่อว่าปิยังคุ (ลบสระหน้า). **อิตฺถี กงฺคุ**ศัพท์และ**ปิยงฺคุ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ฝ้าย ๒ ศัพท์

อุมฺมา (อว รกฺขเณ+ม+อา) ฝ้าย. **อตฺตานํ อวติ รกฺขตีติ อุมฺมา** ฝ้ายที่รักษาตนเอง ชื่อว่าอุมมา (อาเทศ อว เป็น อุ, ซ้อน มฺ, ลบสระหน้า)

อตสี (อต สาตจฺจคมเน+อส+อี) ฝ้าย. **อตติ คจฺฉตีติ อตสี** ฝ้ายที่เป็นไป ชื่อว่าอตสี (ลบสระหน้า)

ข้าวเปลือก, ข้าวกล้า ๕ ศัพท์

กิฏฺฐ (กิฏ คติยํ+ฐ) ข้าวเปลือก, ข้าวกล้า. **กสิโต สมฺภูตํ วา กิฏฺฐํ กิฏฺฐฏฺฐาเน อุปฺปนฺนสสฺสญฺหิ**

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๖

“กิฏฺจ”นฺติ วุจฺจติ ข้าวเปลือกที่เกิดจากการทำนา หรือข้าวเปลือกที่เกิดขึ้นในแปลงข้าวกล้า ท่านเรียกว่ากิฏฐะ. **กิฏตีติ กิฏฺจํ** ข้าวเปลือกที่เป็นไป ชื่อว่ากิฏฐะ. **กิฏฺจนฺติ กิฏฺจฏฺจาเน อุปฺปนฺนสสฺสํ**[๑] บทว่า **กิฏฺจํ** คือข้าวที่เกิดขึ้นในแปลงข้าวกล้า

สสฺส (สส คติหึสาปาปุณเนสุ+ส) ข้าวเปลือก, ข้าวกล้า. **สตฺตา สสนฺติ ชีวนฺติ เอเตนาติ สสฺสํ** ข้าวเปลือกที่ช่วยให้สัตว์มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าสัสสะ. **เส เขตฺเต เสติ รุหตีติ สสฺสํ** ข้าวกล้าที่งอกขึ้นในนา ชื่อว่าสัสสะ (สสทฺทูปปท+สิ รุหเน+อ, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า). **สมฺปากีนิ ภิกฺขเว สสฺสานิ มนุสฺสา ปริภุญฺชนฺตา ทีฆายุกา จ โหนฺติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ผู้บริโภคข้าวที่สุกเสมอกัน ย่อมมีอายุยืนยาว

ธญฺญ (ธน อิจฺฉายํ+ย) ข้าวเปลือก, ข้าวกล้า. **ธนียติ อิจฺฉียตีติ ธญฺญํ** ข้าวเปลือกที่มนุษย์ต้องการ ชื่อว่าธัญญะ (อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า **ธญฺญํ วีหีสุ ธญฺญเก ธญฺโญ ปุญฺญวตีริโต, ธญฺญา วาตามลกีสุ ธญฺญ**ศัพท์นปุงสกลิงค์ใช้ในอรรถว่าข้าวเปลือกและผู้มีข้าวเปลือกมาก, **ธญฺญ**ศัพท์ปุงลิงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถผู้มีบุญ, **ธญฺญา**ศัพท์อิตถีลิงค์ใช้ในอรรถว่าลมและลูกมะขามป้อม. **มิคา ธญฺญานิ ขาทนฺติ**[๓] พวกสัตว์กัดกินข้าวกล้า

วีหิ (วห ปาปุณเน+อิ) ข้าวเปลือก, ข้าวกล้า, ข้าวเจ้า. **สตฺตานํ ชีวิตํ วหตีติ วีหิ** ข้าวเปลือกที่นำชีวิตของสัตว์ไป (คือให้ชีวิตเป็นไปอยู่) ชื่อว่าวีหิ (อาเทศ อ เป็น อี). **สตฺตานํ ชีวิตํ พฺรูเหตีติ วีหิ** ข้าวเปลือกที่ทำให้ชีวิตของสัตว์เจริญเติบโต ชื่อว่าวีหิ (พฺรูห วุทฺธิยํ+อิ, อาเทศ อู เป็น อี, ลบ รฺ, อาเทศ พฺ เป็น วฺ). **โอทโน นาม สาลิ วีหิ ยโว โคธุโม กงฺคุ วรโก กุทฺรูสโกติ สตฺตนฺนํ ธญฺญานํ ตุณฺฑุเลหิ นิพฺพตฺโต**[๔] ชื่อว่าข้าวสุก สำเร็จมาจากข้าวสารของธัญพืช ๗ ชนิด คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวฟ่างใหญ่ ข้าวละมาน ข้าวฟ่างเล็ก ลูกเดือย หญ้ากับแก้

ถมฺพกรี (ถมฺพสทฺทูปป+กร กรเณ+อ+อี) ข้าวเปลือก, ข้าวกล้า. **ถมฺโพ คุมฺโพ, ตํ กโรตีติ ถมฺพกรี** ถัมพะ แปลว่า กอ, ข้าวที่โตขึ้นเป็นกอนั้น ชื่อว่าถัมพกรี (ลบสระหน้า)

[๔๕๓] กณฺโฑ ตุ นาฬมถ โส ปลาลํ นิตฺถิ นิปฺผโล
ภุสํ กลิงฺคโร จาถ ถุโส ธญฺญตฺตเจถ จ.

ก้าน, ขั้ว, คอรวงข้าว ๒ ศัพท์

กณฺฑ (กณ สทฺเท+ฑ) ก้าน, ขั้ว, คอรวงข้าว. **กณตีติ กณฺโฑ** ก้านที่มีเสียง ชื่อว่ากัณฑะ. **กณฺฑขาทนีเย ทุวิโธ กณฺโฑ ทีโฆ จ วฏฺโฏ จ**[๕] ก้านในผลไม้ที่ควรเคี้ยวกินมี ๒ อย่าง คือ ก้านยาวตรงและก้านโก่ง

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๔๖/๑๒๕ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๙๘ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๕๑/๓๖๑
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๔๐๐ ๕ วิ.อฏฺ. ๒/๔๑๕

นาฬ, นาล, นาฬิ (นล คนฺเธ+ณ) ก้าน, ขั้ว, คอรวงข้าว. **คนฺธํ นลติ กโรตีติ นาฬํ** ก้านที่มีกลิ่น ชื่อว่านาฬะ. **นาฬ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์.

ฟาง

ปลาล (ปล ลวนปวเยสุ+อล) ฟาง. **โส เอว สสฺสาทิกณฺโฑ นิปฺผโล จ ปลาลมุจฺจเต** ก้านของรวงข้าวเป็นต้นที่ไม่มีผลอยู่นั้น ท่านเรียกว่าปลาละ. **วาเตน ปลติ คจฺฉตีติ ปลาลํ** ฟางที่ปลิวไปตามลม ชื่อว่าปลาละ (ทีฆะ อ เป็น อา). **นิตฺถี ปลาล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **มหาปลาลปุญฺชโต หิ ปลาลํ นิกฺกฑฺฒิตฺวา ปพฺภารเลณสทิเส อาลเย กโรนฺติ**[๑] ดึงเอาฟางจากกองฟางใหญ่ไปทำที่อยู่ให้เหมือนถ้ำในเงื้อมเขา

ข้าวลีบ ๒ ศัพท์

ภุส (ภส อโธปตเน+อ) ข้าวลีบ. **ภสติ อโธปตตีติ ภุสํ** ข้าวลีบที่ตกลงข้างล่าง ชื่อว่าภุสะ (อาเทศ อ เป็น อุ)

กลิงฺคร (กสทฺทูปปท+อิงฺค คมเน+อร) ข้าวลีบ. **เกน วาเตน อิงฺคตีติ กลิงฺคโร** ข้าวลีบที่ปลิวไปตามลม ชื่อว่ากลิงคระ (ลง ลฺ อาคม)

แกลบ

ถุส (ตุส ตุฏฺฐิมฺหิ+อ) แกลบ. **ธญฺญานเมว ตเจ วกฺกเล ถุโส** ถุสศัพท์เป็นไปในเปลือกของข้าว. **ตุสตีติ ถุโส** แกลบที่ยินดี ชื่อว่าถุสะ (อาเทศ ต เป็น ถ). **ถุโส ถุสภาเวน ตณฺฑุโล จ ตณฺฑุลภาเวน วิทิโต**[๒] รู้จักแกลบโดยความเป็นแกลบ และรู้จักข้าวสารโดยความเป็นข้าวสาร

[๔๕๔] เสตฏฺฏิกา สสฺสโรโค กโณ ตุ กุณฺฑโก ภเว
ขโล จ ธญฺญกรณํ ถมฺโพ คุมฺโพ ติณาทินํ.

โรครา, โรคของข้าว ๒ ศัพท์

เสตฏฺฏิกา, เสตฏฺฐิกา (เสตสทฺทูปปท+อฏ หึสายํ+ณฺวุ+อา) โรครา, โรคของข้าว. **เสตวณฺณกรณวเสน อฏติ หึสตีติ เสตฏฺฏิกา, สา เอว เสตฏฺฐิกา** โรคที่เบียดเบียนโดยทำข้าวให้เป็นสีขาว ชื่อว่าเสตัฏฏิกา, เสตัฏฏิกานั่นแหละ ชื่อว่าเสตัฏฐิกา (ซ้อน ฏ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, อาเทศ ฏ เป็น ฐ บ้าง). **เสตา อฏฺฐิ เอตฺถาติ เสตฏฺฏิกา**[๓] โรคสีขาวในข้าวนั้น(โรคตายขาว) ชื่อว่าเสตัฏฏิกา

สสฺสโรค (สสฺส+โรค) โรครา, โรคของข้าว. **สสฺสานํ โรโค สสฺสโรโค** โรคของข้าว ชื่อว่าสัสสโรคะ

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๔/๒๙๖/๑๒๓ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๘/๓๘๑ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๙๘

รำข้าว ๒ ศัพท์

กณ (กณ นิมีลนสทฺทคตีสุ+อ) รำข้าว. **กณตีติ กโณ** รำที่เป็นไป ชื่อว่ากณะ. **กโณ ตณฺฑุลํ ปริโยนทฺธิ ฤโสปิ ตณฺฑุลํ ปริโยนทฺธิ**[๑] รำห่อหุ้มข้าวสารไว้ แม้แกลบก็ห่อหุ้มข้าวสารไว้

กุณฺฑก (กุณฺฑ ทาเห+อ+ก) รำข้าว. **กุณฺฑติ ทหตีติ กุณฺฑโก** รำที่อุ่น ชื่อว่ากุณฑกะ. **น เต ภกฺขามิ กุณฺฑกํ**[๒] เราไม่ได้กินรำของท่านนะ

ลานนวดข้าว ๒ ศัพท์

ขล (ขล โสเจยฺเย+อ) ลานนวดข้าว. **ธญฺญานิ ขลนฺติ ราสิกโรติ เอตฺถาติ ขโล** ลานที่ชาวนาทำข้าวไว้เป็นกอง ชื่อว่าขละ. **ขเล วา จตฺวา รกฺขติ ขลโต วา นีหราเปติ**[๓] กองไว้ที่ลานแล้วรักษาไว้ หรือให้นำไปจากลาน

ธญฺญกรณ (ธญฺญสทฺทูปปท+กร กรเณ+ยุ) ลานนวดข้าว. **ธญฺญานิ กโรนฺติ มทฺทนฺติ เอตฺถาติ ธญฺญกรณํ** ลานเป็นที่นวดข้าว ชื่อว่าธัญญกรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **เอกกุลสฺส ธญฺญกรณํ โหติ**[๔] ตระกูลหนึ่งมีลานนวดข้าวอยู่

กอไม้, กอหญ้า, กอข้าว

ถมฺพ (ถมฺพ ปฏิพนฺเธ+อ) กอไม้, กอหญ้า, กอข้าว. **ติณาทีนํ สสฺสานญฺจ ถมฺโพ คุมฺโพ นาม** กอของหญ้าเป็นต้นและกอข้าว ชื่อว่าถัมพะและคุมพะ. **ถมฺพตีติ ถมฺโพ** กอหญ้าที่เกาะกันแน่น ชื่อว่าถัมพะ

คุมฺพ (คุห สํวรเณ+พ) กอไม้, กอหญ้า, กอข้าว. **คุหติ สํวรตีติ คุมฺโพ** กอหญ้าที่คุ้มกัน ชื่อว่าคุมพะ (อาเทศ หฺ เป็น มฺ). **คุปติ รกฺขตีติ คุมฺโพ** กอข้าวที่รักษา(รวงข้าว) ชื่อว่าคุมพะ (คุป รกฺขเณ+พ, อาเทศ ปฺ เป็น มฺ). **โส สตฺถริ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา คจฺฉนฺโต คุมฺพมูเล นิสินฺนํ สตฺถารํ ทิสฺวา**[๕] เขาผูกอาฆาตในพระศาสดา เดินไปพบพระองค์ประทับนั่งที่โคนกอไม้

[๔๕๕] อโยคฺโค มุสโล นิตฺถี กุลโล สุปฺปมนิตฺถิยํ
อโถทุธนํ จ จุลฺลิตฺถี กิลญฺโช ตุ กโฏ ภเว.

สากตำข้าว ๒ ศัพท์

อโยคฺค (อย+อคฺค) สากตำข้าว. **อโย อคฺเค โกฏิยํ อสฺสาติ อโยคฺคํ** สากที่มีเหล็กอยู่ที่ปลาย ชื่อว่าอโยคคะ (อาเทศ อ ที่สุดมโนคณศัพท์เป็น โอ กลางสมาส, ลบสระหลัง)

มุสล (มุส ขณฺฑเน+อล) สากตำข้าว. **มุสติ ขณฺฑตีติ มุสโล** สากที่ใช้ตำ ชื่อว่ามุสละ. **มุสติ มรติ เอเตนาติ มุสโล** สากเครื่องฆ่าสัตว์ ชื่อว่ามุสละ (มุส ปาณจาเค+อล). **ทุติโย มุสโล**

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๖๑/๙๘ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๓๖๓/๑๐๑ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๒๑๓
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๔/๑๔ ๕ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๒๔

ปริปติตฺวา อญฺญตรสฺส ทารกสฺส มตฺถเก อวตฺถาสิ[๑] สากอันที่ ๒ กลิ้งตกลงบนกระหม่อมของเด็กคนหนึ่ง. **อนิตฺถี อโยคฺค**ศัพท์และ**มุสล**ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กระด้งฝัดข้าว ๒ ศัพท์

กุลฺล (กุสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ) กระด้งฝัดข้าว. **กุจฺฉิตํ ลุนาติ อปเนตีติ กุลฺโล** กระด้งที่นำเอาสิ่งที่ไม่ต้องการออกไป ชื่อว่ากุลละ (ซ้อน ลฺ, ลบสระหน้า)

สุปฺป (สุป สิเย+ป) กระด้งฝัดข้าว. **สุนขาทโย สุปฺปนฺติ เอตฺถาติ สุปฺปํ** กระด้งเป็นที่ให้สุนัขเป็นต้นนอน จึงชื่อว่าสุปปะ. **สรติ อเนเนติ วา สุปฺปํ** กระด้งที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าสุปปะ (สร คติยํ+ป, อาเทศ อ ที่ ส เป็น อุ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ปฺ). **สุปฺเปน วา วตฺเถน วา นีหรนฺติ**[๒] ฝัดออกด้วยกระด้งหรือด้วยผ้า. **อนิตฺถิยํ กุลฺล**ศัพท์และ**สุปฺป**ศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์.

เตาไฟ ๒ ศัพท์

อุทฺธน, อุทฺธาน (อุ+ธี ธารเณ+ยุ) เตาไฟ. **ถาลกา อุปริ ธียเต ถปียเต เอตฺถาติ อุทฺธนํ, อุทฺธานํ** เตาเป็นที่เขาตั้งหม้อไว้ข้างบน ชื่อว่าอุทธนะ (ซ้อน ทฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลังบ้าง). **อุทฺธนํ อาโรเปตฺวา อคฺคึ เทถ**[๓] ยกขึ้นเตาแล้วใส่ไฟ

จุลฺลิ, จุลฺลี (จุลฺล หาวกรเณ+อิ,อี) เตาไฟ. **จุลฺลตีติ จุลฺลี** เตาที่ทำให้ร้อน ชื่อว่าจุลลี. **โจทิยเตติ จุลฺลิ** เตาที่ถูกติ ชื่อว่าจุลลิ (จุท โจทเน+อ+อี, อาเทศ ทฺ เป็น ลฺ, ซ้อน ลฺ). **อิตฺถี จุลฺลิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

เตาไฟมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อธิสยนี, อนฺติกา**

เสื่อลำแพน ๒ ศัพท์

กิลญฺช (กิลสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) เสื่อลำแพน. **กิลนํ กิโล, ตทตฺถํ ชายตีติ กิลญฺโช** การพัน ชื่อว่ากิละ (กิล พนฺธเน+อ), เสื่อที่ทอขึ้นสำหรับพันนั้น ชื่อว่ากิลัญชะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **กิลญฺเชหิ ปฏิจฺฉาทาเปตฺวา มชฺเฌ อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา**[๔] คลุมด้วยเสื่อลำแพน แล้วปูอาสนะทับตรงกลาง

กฏ (กฏ คติยํ+อ) เสื่อลำแพน. **กฏติ คจฺฉตีติ กโฏ** เสื่อที่เป็นไป ชื่อว่ากฏะ. **เตนหิ เตสํ อุปริ กเฏน ปฏิจฺฉาเทตฺวา มุทฺทาเปถ**[๕] ถ้าอย่างนั้น ให้ใช้เสื่อคลุมคนเหล่านั้นแล้ว จึงให้ช้างเหยียบ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๐๗/๑๔๘ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๕๒๗/๒๑๗ ๓ ที.มหา. ๑๐/๓๑๑/๑๗๐
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๒๘ ๕ ที.อฏฺ. ๕/๓๕๕/๓๒๗

[๔๕๖] กุมฺภีตฺถี ปิฐโร กุณฺฑํ กโฬปฺยุกฺขลิ ถาลฺยุขา
โกลมฺโพ จาถ มณิกํ ภาณโก จ อรญฺชโร.

หม้อ ๘ ศัพท์

กุมฺภี (กมุ อิจฺฉายํ+ภ+อี) หม้อ. **กามียตีติ กุมฺภี** หม้อที่เขาต้องการ ชื่อว่ากุมภี (อาเทศ อ เป็น อุ). **กุยา ปถวิยา ภวตีติ วา กุมฺภี** หรือหม้อที่มีเพราะดิน ชื่อว่ากุมภี (กุสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+อ+อี, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **เกน อคฺคินา ภณตีติ วา กุมฺภี** หรือหม้อที่มีเสียงเพราะไฟ ชื่อว่ากุมภี (กสทฺทูปปท+ภณ สทฺเท+อ+อี, อาเทศ อ เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **เกน ชเลน อุมฺภียติ ปูรียตีติ วา กุมฺภี** หรือหม้อที่เต็มด้วยน้ำ ชื่อว่ากุมภี (กสทฺทูปปท+อุมฺภ ปูรเณ+อ+อี, ลบสระหน้า). **อิตฺถี** **กุมฺภี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **กุมฺภี ภิชฺชติ**[๑] หม้อแตก

ปิฐร (ปิฐ หึสาสํกิเลเสสุ+อร) หม้อ. **ปิฐติ หึสตีติ ปิฐโร** หม้อที่ประทุษร้าย(ศีรษะ) ชื่อว่าปิฐระ

กุณฺฑ (กุณฺฑ ทาเห+อ) หม้อ. **กุณฺฑติ ทหตีติ กุณฺโฑ** หม้อที่ร้อน ชื่อว่ากุณฑะ. **กามียตีติ กุณฺโฑ** หม้อที่เขาต้องการ ชื่อว่ากุณฑะ (กมุ อิจฺฉายํ+ฑ, อาเทศ มฺ เป็น ณฺ)

กโฬปี, ขโฬปี, ขโฬปิย (ขล โสเจยฺเย+อ+อี,อิย) หม้อ. **ขลติ โสเธตีติ กโฬปี ขโฬปี ขโฬปิโย** หม้อที่สะอาด ชื่อว่ากโฬปี ขโฬปี และ ขโฬปิยะ (อาเทศ ข เป็น ก, อ เป็น โอ, ลง ปฺ อาคม). **กโฬปีติ อุกฺขลิ วา ปจฺฉิ วา**[๒] บทว่า **กโฬปี** คือ หม้อหรือกระบุง

อุกฺขลิ, อุกฺขลี (อุข คมเน+อล+อี) หม้อ. **อุขติ คจฺฉตีติ อุกฺขลิ** หม้อที่เป็นไป ชื่อว่าอุกขลิ (ซ้อน กฺ, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). **อุขติ ทหตีติ อุกฺขลิ** หม้อที่ร้อน ชื่อว่าอุกขลิ (อุข ทาเห+อล+อี). **สุมนมกุลสทิสวณฺณสฺส ภตฺตสฺส ปูรา อุกฺขลิ**[๓] หม้อเต็มด้วยข้าวสวยที่มีสีดุจช่อดอกมะลิ

ถาลิ, ถาลี (ถล ฐาเน+อ+อี) หม้อ. **ถลติ ติฏฺฐตีติ ถาลี** หม้อที่ตั้งอยู่ ชื่อว่าถาลี (วุทธิ อ เป็น อา, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง)

อุขา (อุข คมเน+อ+อา) หม้อ. **อุขติ คจฺฉตีติ อุขา** หม้อที่เป็นไป ชื่อว่าอุขา. **กโฬปี-ขโฬปี**ศัพท์ **อุกฺขลิ-อุกฺขลี**ศัพท์ **ถาลิ-ถาลี**ศัพท์ และ **อุขา**ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์

โกลมฺพ (กสทฺทูปปท+ลพิ อวสํสเน+อ) หม้อ. **เกน อคฺคินา ลมฺพตีติ โกลมฺโพ** หม้อที่หนักด้วยน้ำ ชื่อว่าโกลัมพะ (อาเทศ อ เป็น โอ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **เก อคฺคิมฺหิ โอลมฺพตีติ วา โกลมฺโพ** หรือหม้อที่ห้อยลงไปในไฟ ชื่อว่าโกลัมพะ (กสทฺทูปปท+อว+ลพิ อาลมฺเพ+อ, อาเทศ อว เป็น โอ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **โกลมฺเพปิ**

---

[๑] วิ.มหา. ๕/๑๔๗/๒๐๑ [๒] ที.อฏฺ. ๔/๓๙๔/๒๙๓ [๓] ธมฺม.อฏฺ. ๒๔/๓๔

ฆเฏปิ ปูเรตฺวา ปฏิสาเมติ[๑] ยังหม้อและหม้อน้ำให้เต็มแล้วเก็บไว้

ไห, อ่าง, กระถาง ๓ ศัพท์

มณิก (มน ญาเณ+อิ+ก) ไห, อ่าง, กระถาง. **มนติ ชานาตีติ มณิกํ** ไหที่รู้ ชื่อว่ามณิกะ (อาเทศ น เป็น ณ)

ภาณก (ภณ สทฺเท+ณฺวุ) ไห, อ่าง, กระถาง. **ภณตีติ ภาณโก** ไหที่มีเสียงดัง ชื่อว่าภาณกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

อรญฺชร, อลิญฺชร (อร+ชร) ไห, อ่าง, กระถาง. **อรํ สีฆํ ชโร อสฺสาติ อรญฺชโร** ไหที่เก่าเร็ว ชื่อว่าอรัญชระ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ร เป็น ลิ บ้าง)

[๔๕๗] **ฆโฏ ทฺวีสุ กุโฏนิตฺถี กุมฺโภ กลส วารกา**
กํโส ภุญฺชนปตฺโต ถา- มตฺตํ ปตฺโต จ ภาชนํ.

หม้อน้ำ ๕ ศัพท์

ฆฏ, ฆฏี (ฆฏ ฆฏฺฏเน+อ) หม้อน้ำ. **ฆฏิตพฺโพติ ฆโฏ** หม้อที่เขาทุบตี ชื่อว่าฆฏะ. **ฆฏยติ สํฆฏยตีติ ฆโฏ** หม้อที่เขาปั้น ชื่อว่าฆฏะ (ฆฏ สงฺฆาเต+อ). **ทฺวีสุ** ฆฏศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **ฆฏํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตี ตทา อุทกหาริกา**[๒] ครั้งนั้น ดิฉันถือหม้อน้ำไปตักน้ำ

กุฏ (กุฏ โกฏิเลฺย+อ) หม้อน้ำ. **กุฏตีติ กุโฏ** หม้อที่โค้ง ชื่อว่ากุฏะ. **อนิตฺถี** กุฏศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กุฏํ คเหตฺวา นิกฺขมฺม อาคจฺฉึ อุทกหาริยา**[๓] เราถือหม้อน้ำออกไป ตักน้ำกลับมา

กุมฺภ (กสทฺทูปปท+อุมฺภ ปูรเณ+อ) หม้อน้ำ. **เกน ชเลน อุมฺภติ ปูรตีติ กุมฺโภ** หม้อที่เต็มด้วยน้ำ ชื่อว่ากุมภะ (ลบสระหน้า). **เกน อคฺคินา อุมฺเภติ ปจฺเจตีติ กุมฺโภ** หม้อที่เขาเผาด้วยไฟ ชื่อว่ากุมภะ. **เก สิรสิ ภวตีติ กุมฺโภ** หม้อที่ตั้งอยู่บนศีรษะ ชื่อว่ากุมภะ (กสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+อ, อาเทศ อ ที่ ก เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **โส ภิกฺขเว กุมฺโภ ปูโร วิวโฏ ตถูปาหํ ภิกฺขเว อิมํ ปุคฺคลํ วทามิ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวบุคคลนี้ ให้เป็นเหมือนหม้อน้ำเต็มที่เปิดฝาไว้

กลส (กสทฺทูปปท+ลส สิเลสเน+อ) หม้อน้ำ. **เกน ชเลน ลสติ สิลิสฺสตีติ กลโส** หม้อที่เปียกชุ่มด้วยน้ำ ชื่อว่ากลสะ. **ตีสุ** กลสศัพท์ใช้ได้ในลิงค์ทั้ง ๓. **อุทกํ กลเส อาสิญฺจิตฺวา**[๕] เทน้ำลงในหม้อน้ำ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๐/๑๒๑ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖๓/๓๓๕ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๐/๔๗
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๐๓/๑๓๙ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๑๒/๑๗๘

วารก (วร วารณสมฺภตฺตีสุ+ณฺวุ) หม้อน้ำ. **วรตีติ วารโก** หม้อที่ป้องน้ำไว้ ชื่อว่าวารกะ (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **สุรํ ปิวิตฺวา วารเก ฉฑฺเฑตฺวา ธมฺมสภายํ สตฺถุ ปุรโต นิสีทึสุ**[๑] พากันดื่มสุราแล้วทิ้งหม้อน้ำ นั่งในธรรมสภาเบื้องพระพักตร์ของพระศาสดา

จาน, ชาม, ถ้วย, ภาชนะสัมฤทธิ์

กํส (กน ทิตฺติคติกนฺตีสุ+ส) จาน, ชาม, ถ้วย, ภาชนะสัมฤทธิ์. **ภุญฺชิตพฺพนฺติ ภุญฺชนํ อนฺนาทิ** ของควรกิน ชื่อว่าภุญชนะ มีข้าวเป็นต้น. **ตสฺส ปตฺโต ภาชนํ สุวณฺณรชตาทินิมฺมิตมฺปิ กํโส นาม** ภาชนะสำหรับใส่ข้าวเป็นต้นนั้น ที่แปรรูปมาจากทองและเงินเป็นต้น ชื่อว่ากังสะ. **กนติ ทิพฺพตีติ กํโส** ภาชนะที่แวววาว ชื่อว่ากังสะ (อาเทศ นฺ เป็นนิคหิต). **กามียตีติ กํโส** ภาชนะที่เขาต้องการ ชื่อว่ากังสะ (กมุ อิจฺฉายํ+ส, อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต). **อนิตฺถี กํส**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **น กํสมยา ปาทุกา ธาเรตพฺพา**[๒] ภิกษุไม่ควรสวมรองเท้าที่ทำด้วยสัมฤทธิ์. **กํสจาฏึ อุทเกน ปูเรตฺวา มชฺเฌ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ฐเปตฺวา**[๓] ตักน้ำใส่โอ่งสัมฤทธิ์จนเต็มแล้วตั้งไว้ท่ามกลางภิกษุสงฆ์

กํโส รชฺฉนฺตเร มาเน เตชเสปิ ภเว ตถา,
ปานปตฺเต จ กํเสฺย จ โสภิกฺขาสุ จ กิตฺติสุ.

กํสศัพท์ ใช้ในอรรถว่า ระหว่างทาง ความถือตัว ผู้มีอำนาจ ถ้วยดื่มน้ำ เครื่องสัมฤทธิ์ ภาชนะใส่อาหาร และชื่อเสียง

ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา ๓ ศัพท์

อมตฺต (อม คติยํ+อตฺต) ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา. **กาลนฺตรํ อมติ ปวตฺตตีติ อมตฺตํ** ภาชนะที่ใช้ได้ตลอดช่วงเวลาหนึ่ง ชื่อว่าอมัตตะ

ปตฺต (ปต ปตเน+ต) ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา, บาตร. **ปตติ เอตฺถาติ ปตฺโต** ภาชนะที่มีอาหารตกลง ชื่อว่าปัตตะ. **ปาตโต ตายตีติ ปตฺโต** ภาชนะที่รักษาจากการตกหล่น ชื่อว่าปัตตะ (ปาตสทฺทูปปท+ตา รกฺขเณ+อ, ลบ อ ที่ ต, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **ปตฺโต นาม เทฺว ปตฺตา อโยปตฺโต มตฺติกาปตฺโต**[๔] ชื่อว่าบาตรมี ๒ ชนิด คือบาตรเหล็กและบาตรดินเผา

ภาชน (ภาช ปุถกมฺมนิ+ยุ) ภาชนะ, เครื่องปั้นดินเผา. **ภาชยติ ปติฏฺฐายตีติ ภาชนํ** ภาชนะที่เขาตั้งไว้ ชื่อว่าภาชนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ภชติ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ ภาชนํ** ภาชนะเป็นที่วางอาหารไว้ ชื่อว่าภาชนะ (ภช คตินิวตฺติมฺหิ+ยุ, วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **สเจ ยาคุ โหติ ภาชนํ โธวิตฺวา ยาคุ อุปนาเมตพฺพา**[๕] หากข้าวยาคูมีอยู่ ควรล้างภาชนะแล้วใส่ข้าวยาคูน้อมเข้าไปถวาย

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๙๒ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๒/๒๓ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๖๓๒/๓๙๖
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๙/๑๐๓ ๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๓

[๔๕๘] อณฺฑุปกํ จุมฺพฏกํ สราโว ตุ จ มลฺลโก
ปุเม กฏจฺฉุ ทพฺพิตฺถี กุสูโล โกฏฺฐมุจฺจเต.

เทริด, เสวียนผ้า, ผ้าม้วนเป็นวงบนศีรษะ ๒ ศัพท์

อณฺฑุปก (อนฺตสทฺทูปปท+อุป+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) เทริด, เสวียนผ้า. **อนฺตํ สมีปมาเธยฺยสฺส อุปคจฺฉตีติ อณฺฑุปกํ** เทริดที่เข้าไปรองรับสิ่งของ ชื่อว่าอัณฑุปกะ (อาเทศ นฺต เป็น ณฺฑ, ค เป็น ก, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **เวลณฺฑุปเกนาติ เอตฺถ เวลํ วุจฺจติ วตฺถํ, อณฺฑุปกํ จุมฺพฏกํ. วตฺถจุมฺพฏกํ สีเส กตฺวา**[๑] ในบทว่า **เวลณฺฑุปเกน** นั้น ผ้าท่านเรียกว่าเวละ คือ ผ้าที่เป็นเสวียน เป็นเทริด, ทำเทริดผ้าไว้บนศีรษะ

จุมฺพฏก (จุมฺพ วทนสํโยเค+อฏ+ก) เทริด, เสวียนผ้า. **จุมฺพตีติ จุมฺพฏกํ** เทริดที่สวมอยู่บนศีรษะ ชื่อว่าจุมพฏกะ. **เอกํ สีเส จุมฺพฏกํ กตฺวา**[๒] ทำตัวหนึ่งให้เป็นเทริดบนศีรษะ

ถ้วยดื่มน้ำ, ขันน้ำ, แก้วน้ำ ๒ ศัพท์

สราว (สร คติยํ+อว) ถ้วยดื่มน้ำ, ขันน้ำ, แก้วน้ำ. **สรติ วุฑฺฒึ คจฺฉตีติ สราโว** ถ้วยดื่มน้ำที่ถึงความเจริญ ชื่อว่าสราวะ (ทีฆะ อ เป็น อา). **สราวญฺจ อติมหนฺตํ**[๓] และขันน้ำใหญ่เกินขนาด

มลฺลก (มลฺล ธารเณ+ณฺวุ) ถ้วยดื่มน้ำ, ขันน้ำ, แก้วน้ำ. **มลฺลติ ธาเรตีติ มลฺลโก** ถ้วยที่ทรงไว้ ชื่อว่ามัลลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **วฑฺฒมานก**ศัพท์ก็แปลว่าถ้วยดื่มน้ำ

ช้อน, ทัพพี ๒ ศัพท์

กฏจฺฉุ (กฏ คติยํ+ฉุ) ช้อน, ทัพพี. **กฏติ คจฺฉตีติ กฏจฺฉุ** ช้อนที่เป็นไป ชื่อว่ากฏัจฉุ (ซ้อน จฺ). **ปุเม กฏจฺฉุ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์. **อิธ เม ภนฺเต โส พฺราหฺมโณ ราชคเห ปิณฺฑาย จรนฺตสฺส เอกํ กฏจฺฉุภิกฺขํ ทาเปสิ**[๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์ท่านนั้นให้เขาถวายภิกษาทัพพีหนึ่งแก่ข้าพระพุทธเจ้าผู้กำลังเดินบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์นี้

ทพฺพิ, ทพฺพี (ทุ คติยํ+พ+อี) ช้อน, ทัพพี. **ทุนาตีติ ทพฺพี** ช้อนที่เป็นไป ชื่อว่าทัพพี (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน พฺ). **โอทนาทีนิ ธาเรนฺติ อเนนาติ ทพฺพี** ทัพพีที่ใช้ตักข้าวสุกเป็นต้น ชื่อว่าทัพพี (ทร วิทารเณ+พิ, อาเทศ รฺ เป็น พฺ, ทีฆะ อิ เป็น อี บ้าง). **อิตฺถี ทพฺพิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ยาวชีวมฺปิ เจ พาโล ปณฺฑิตํ ปยิรุปาสติ
น โส ธมฺมํ วิชานาติ ทพฺพี สูปรสํ ยถา.[๕]

คนพาลแม้จะเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตตลอดชีวิตก็ไม่รู้ธรรมะ เหมือนทัพพีไม่รู้รสแกงฉันนั้น

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๖๐/๖๖ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๑๒๙ ๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๑๔๖/๒๐๔
๔ วิ.มหา. ๔/๘๕/๑๐๒ ๕ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๕/๒๓

ยุ้ง, ฉาง, พ้อม, คลัง ๒ ศัพท์

กุสูล (กุส สิเลสเน+อูล) ยุ้ง, ฉาง, เรือนคลัง, พ้อม. **กุสตีติ กุสูโล** ยุ้งที่อัดแน่น(ด้วยข้าว) ชื่อว่ากุสูละ. **โกฏฺโฐติ กุสูโล**[๑] บทว่า **โกฏฺโฐ** คือยุ้งข้าว

โกฏฺจ (กุส อกฺโกเส+จ) ยุ้ง, ฉาง, เรือนคลัง, พ้อม. **กุสียติ อกฺโกสียตีติ โกฏฺโจ** ฉางที่ถูกด่าว่า ชื่อว่าโกฏฐะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น ฏฺ). **เทฺวปิ ปุนฺนปุํสเก** กุสูลศัพท์และ**โกฏฺจ**ศัพท์ ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ทั้ง ๒. **รญฺโญ ปเสนทิสฺส โกสลสฺส โกฏฺฐาคารํ คนฺตฺวา**[๒] ไปสู่พระคลังของพระเจ้าปเสนทิโกศล

> [๔๕๙] สาโก อนิตฺถิยํ ฑาโก สิงฺคีเวรํ ตุ อทฺทกํ
> มโหสธํ ตุ ตํ สุกฺขํ มริจํ ตุ จ โกลกํ.

พืชผัก ๒ ศัพท์

สาก (สา ตนุกรเณ+ณฺวุ) พืชผัก. **สาติ ตนุกโรตีติ สาโก** ผักที่ทำตัวให้บาง ชื่อว่าสากะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบ อ). **สายติ ปจียตีติ สาโก** ผักที่เขาต้ม ชื่อว่าสากะ (สา ปาเก+ณฺวุ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบ อ). **อนิตฺถิยํ** สากศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **สากํ ภิสํ มธุํ มํสํ สุทฺธํ สาลีนโมทนํ ปริภุญฺช**[๓] ขอทรงโปรดเสวยผัก เหง้าบัว น้ำผึ้ง เนื้อ ข้าวสวยของข้าวสาลีอันขาวสะอาดเถิด

ฑาก (ฑํส ขาทเน+ณฺวุ) พืชผัก. **ฑํสียเต ขาทียเตติ ฑาโก** ผักที่เขากิน ชื่อว่าฑากะ (ลบนิคหิต และ สฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ภตฺตํ เฑติ ปวิสติ อเนนาติ ฑาโก** ผักที่เข้าเครื่องปรุงอาหาร จึงชื่อว่าฑากะ (ฑิ ปเวสเน+ก, อาเทศ อิ เป็น อา). **อนุชานามิ ภิกฺขเว สพฺพญฺจ ฑากํ สพฺพญฺจ ปิฏฺฐขาทนียํ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผักสดทุกชนิด และของขบฉันที่ทำด้วยแป้งทุกอย่าง

ขิง, ข่า ๒ ศัพท์

สิงฺคิเวร (สิงฺค+เวร) ขิง, ข่า. **สิงฺคมิว เวรํ วปุ อสฺสาติ สิงฺคิเวรํ** ขิงที่มีหัวเหมือนเขาสัตว์ จึงชื่อว่าสิงคิเวระ (อาเทศ อ เป็น อิ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว มูลานิ เภสชฺชานิ หลิทฺทํ สิงฺคิเวรํ วจํ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ

อทฺทก (อทฺทา+ก) ขิง, ข่า. **อทฺเท ชาตํ อทฺทกํ** ขิงที่เกิดบนที่ชุ่มชื้น ชื่อว่าอัททกะ (รัสสะ อา เป็น อ)

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๕๔/๓๖๗ ๒ ขุ.อุทาน. ๒๕/๕๗/๙๑ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕/๓๙๑
๔ วิ.มหา. ๕/๘๘/๑๒๘ ๕ วิ.มหา. ๕/๒๘/๔๑

ขิงแห้ง, ยามโหสถ

มโหสธ (มหนฺต+โอสธ) ขิงแห้ง, ยามโหสถ. **ตํ สุกฺขํ มโหสธํ นาม** ขิงแห้งนั้น ชื่อว่ามโหสธะ. **ยทา สุกฺขํ, ตทา มโหสธาขฺยํ** เวลาขิงแห้งแล้ว ท่านเรียกว่ามโหสธะ. **ติกฺขรสตฺตา มหนฺตํ โอสธํ มโหสธํ** ยาขนานใหญ่ ชื่อว่ามโหสธะ เพราะมีรสเผ็ดร้อน (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า)

ขิงแห้งมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สุณฺฐี, นาคร, วิส, วิสเภสชฺช**

พริก ๒ ศัพท์

มริจ (มร ปาณจาเค+อิ+จ) พริก. **มรตีติ มริจํ** พริกที่แห้งตาย ชื่อว่ามริจะ. **อนุชานามิ ภิกฺขเว ผลานิ เภสชฺชานิ พิฬงฺคํ ปิปฺผลึ มริจํ หรีตกํ วิภีตกํ อามลกํ โกฏฺฐผลํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา คือ พิลังกาสา ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม และผลโกฐ

โกลก (กุล สงฺขฺยาเน+ณฺวุ) พริก. **กุลตีติ โกลกํ** พริกที่นับได้ ชื่อว่าโกลกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๔๖๐] โสวีรํ กญฺชิยํ วุตฺตํ อารนาฬํ ถุโสทกํ
ธญฺญมฺพิลํ พิฬงฺโคฑ ลวณํ โลณมุจฺจเต.

น้ำซาวข้าว, น้ำข้าวต้ม ๖ ศัพท์

โสวีร (สุวีร+ณ) น้ำซาวข้าว, น้ำข้าวต้ม. **สุวีรรฏฺเฐ ภวํ โสวีรํ** น้ำซาวข้าวมี(ครั้งแรก)ในแคว้นสุวีระ จึงชื่อว่าโสวีระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

กญฺชิย, กญฺชิก (ก+อญฺชิย) น้ำซาวข้าว, น้ำข้าวต้ม. **เกน ชเลน อญฺชิยมภิพฺยตฺตํ อสฺสาติ กญฺชิยํ** น้ำซาวข้าวที่มีข้าวซาวด้วยน้ำ ชื่อว่ากัญชิยะ (ลบสระหน้า). **อุโณฺหทกํ วา กญฺชิกํ วา ลภิตฺวา กโรติ**[๒] ได้น้ำร้อนหรือน้ำซาวข้าวแล้วจึงทำ

อารนาฬ (อาร+นาร) น้ำซาวข้าว, น้ำข้าวต้ม. **อารานํ นาเรน ชเลน ชาตํ อารนาฬํ** น้ำซาวข้าวที่เกิดจากน้ำของข้าวสาร ชื่อว่าอารนาฬะ (อาเทศ ร เป็น ฬ)

ถุโสทก (ถุส+อุทก) น้ำซาวข้าว, น้ำข้าวต้ม, น้ำสาโท. **ถุสโต ชาตมุทกํ ถุโสทกํ** น้ำที่เกิดจากแกลบ ชื่อว่าถุโสทกะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อุ เป็น โอ). **ถุโสทกโต วา ชาตํ ถุโสทกํ** หรือน้ำซาวข้าวที่เกิดจากน้ำแกลบ ชื่อว่าถุโสทกะ. **น เมรยํ น ถุโสทกํ ปิวติ**[๓] ย่อมไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มน้ำสาโท

---

๑ วิ.มหา. ๕/๓๑/๔๒-๓ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๑๒/๑๔๑ ๓ ที.สีล. ๙/๒๖๖/๒๑๐

ธญฺญมฺพิล (ธญฺญ+อมฺพิล) น้ำซาวข้าว, น้ำข้าวต้ม, น้ำขาว. **ธญฺญโต วีหิโต ชาตํ อมฺพิลํ ธญฺญมฺพิลํ** รสเปรี้ยวที่เกิดจากข้าวเปลือก ชื่อว่าธัญญัมพิละ (ลบสระหน้า)

พิฬงฺค (วาตสทฺทูปปท+ลงฺค กรเณ+อ) น้ำซาวข้าว, น้ำข้าวต้ม. **วาตํ ลงฺคติ หีนํ กโรตีติ พิฬงฺโค** น้ำซาวข้าวที่ทำลมให้มีกลิ่นเหม็น ชื่อว่าพิฬังคะ (อาเทศ วาต เป็น พิ, ล เป็น ฬ บ้าง). **วิเสเสน ลงฺคตีติ วา พิลงฺโค** หรือน้ำที่ทำโดยพิเศษ ชื่อว่าพิลังคะ (วิ+ลงฺค กรเณ+อ, อาเทศ ว เป็น พ). **กณาชกํ ภุญฺชติ พิลงฺคทุติยํ**[๑] บริโภคปลายข้าวกับน้ำซาวข้าว ๒ อย่าง

น้ำซาวข้าวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุมฺมาส, อภิสุต, อวนฺติโสม, กุญฺชล, กญฺชล, มณฺฑ, เชฏฺฐฺจมฺพุ, ขทิกา**

เกลือ ๒ ศัพท์

ลวณ, ลวน (ลุ เฉทเน+ยุ) เกลือ. **โรคํ ลุนาตีติ ลวณํ** เกลือที่ตัดโรค ชื่อว่าลวณะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ บ้าง, ลบสระหน้า). **มหาสมุทฺเท ลวณํ มธุรํ**[๒] เกลือในมหาสมุทรมีรสกลมกล่อม

โลณ (ลุ เฉทเน+ยุ) เกลือ. **โรคํ ลุนาตีติ โลณํ** เกลือที่ตัดโรค ชื่อว่าโลณะ. **สพฺพรสํ ลุนาตีติ โลณํ** เกลือที่ตัดรสทุกอย่าง ชื่อว่าโลณะ. **วีตรสภาวํ ลุนาติ วินาเสตีติ โลณํ** เกลือที่ทำให้รสอื่นหมดไป ชื่อว่าโลณะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **รสโต สพฺพตฺถ ลียตีติ โลณํ** เกลือที่ชุ่มอยู่ในทุกที่เพราะรสเค็ม ชื่อว่าโลณะ (ลี สิเลสเน+ยุ, อาเทศ อี เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **โลหียตีติ โลณํ** เกลือที่บุคคลยินดี ชื่อว่าโลณะ (ลุห อสฺสาทเน+ยุ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบ หฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **สพฺพรเสสุ กิเลทตีติ โลณํ** เกลือที่ซึมเข้าไปในรสทั้งปวง ชื่อว่าโลณะ (กิเลทิ อุนฺทิยเน+ยุ, อาเทศ กิเลทฺ เป็น โล, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **สาทียตีติ โลณํ** เกลือที่เขายินดี ชื่อว่าโลณะ (สาท อสฺสาทเน+ยุ, อาเทศ สาทฺ เป็น โล, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **รญฺโญ ปจฺจนฺติเม นคเร พหุํ เภสชฺชํ สนฺนิจิตํ โหติ เสยฺยถีทํ สปฺปิ นวนีตํ เตลํ มธุ ผาณิตํ โลณํ**[๓] ที่เมืองชายแดนของพระราชามีการเก็บเภสัชไว้เป็นอันมาก คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ

[๔๖๑] สามุทฺทํ สินฺธโว นิตฺถี   กาฬโลณํ ตุ อุพฺภิทํ
พิฬกํ เจติ ปญฺเจเต   ปเภทา ลวณสฺส หิ.

เกลือ ๕ ชนิด

เกลือมี ๕ ชนิด คือ **สามุททะ** เกลือทะเล, **สินธวะ** เกลือสินเธาว์, **กาฬโลณะ** เกลือสีดำ

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๘๖/๑๓๐ ๒ มิลินฺท. ๑๐๕ ๓ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๔/๑๐๙

หรือเกลือดินโป่ง, **อุพภิทะ** เกลือหน่อ, **พิษกะ (พิละ)** และเกลือต้ม

สามุทฺท (สมุทฺท+ณ) เกลือทะเล. **สมุทฺเท อุทกโต ชาตํ สามุทฺทํ** เกลือที่เกิดจากน้ำทะเล ชื่อว่าสามุททะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อนุชานามิ ภิกฺขเว โลณานิ เภสชฺชานิ สามุทฺทํ กาฬโลณํ สินฺธวํ อุพฺภิทํ พิลํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเกลือที่เป็นยา คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง และเกลือต้ม

เกลือทะเลมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อกฺขิว, วสิร**

สินฺธว (สินฺธุ+ณ) เกลือสินเธาว์. **สินฺธุเทเส ภโว สินฺธโว** เกลือที่มีอยู่ในบริเวณแม่น้ำสินธุ ชื่อว่าสินธวะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อุ เป็น อว). **นิตฺถี สินฺธว**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

เกลือสินเธาว์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **สิตสิว, มาณิมนฺถ, สินฺธุช**

กาฬโลณ (กาฬ+โลณ) เกลือดำ, เกลือธรรมชาติ, เกลือดินโป่ง. **กาฬวณฺณํ โลณํ กาฬโลณํ** เกลือที่มีสีดำ ชื่อว่ากาฬโลณะ

อุพฺภิท (อุ+ภิท เภทเน+อ) ผลึกเกลือ, เกลือแท่ง, เกลือดาน. **อุพฺภิทํ นาม โรมกลวณํ** เกลือที่เป็นผลึก ชื่อว่าอุพภิทะ. **ภินฺทิตุํ สกฺโกตีติ อุพฺภิทํ** เกลือที่สามารถแตกหัก ชื่อว่าอุพภิทะ (ซ้อน พฺ)

พิฬก, พิลก, พิล (วิ+ทล วิทารเณ+ณฺวุ) เกลือต้ม. **พิลกํ นาม สมุทฺทตีราสนฺนเทสภวํ มตฺติกํ ปาจยิตฺวา นิปฺผาทิตลวณํ** เกลือที่นำดินใกล้ฝั่งทะเลมาต้มจนสำเร็จ ชื่อว่าพิลกะ. **ลวณภูมิ วิทารยิตฺวา ทลติ นิปฺผาทตีติ พิฬกํ** เกลือที่ขุดเอาดินเค็มมาต้มให้สำเร็จ ชื่อว่าพิฬกะ (อาเทศ ว เป็น พ, ลบ ท, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ บ้าง, ณฺวุ เป็น อก)

[๔๖๒] **คุโฬ จ ผาณิตํ ขณฺโฑ มจฺฉณฺฑี สกฺขรา อิติ**
อิเม อุจฺฉุวิการาถ คุฬสฺมึ วิสกณฺฏกํ.

น้ำอ้อย ๕ ชนิด

อิติ อิเม อุจฺฉุวิการา น้ำอ้อยที่ปรุงแต่งแล้วมี ๕ ชนิด เหล่านี้ คือ **คุฬะ** น้ำอ้อยก้อน, **ผาณิตะ** น้ำตาล, **ขัณฑะ** น้ำอ้อยก้อน, **มัจฉัณฑี** น้ำตาลทราย, **สักขรา** น้ำตาลกรวด. **คุฬสฺมึ วิสกณฺฏกํ** **วิสกณฺฏก**ศัพท์เป็นไปในน้ำอ้อยก้อน

คุฬ (คุฬ รกฺขายํ+อ) น้ำอ้อยก้อน. **คุฬติ รกฺขตีติ คุโฬ** น้ำอ้อยก้อนที่รักษา(ความหวาน) ชื่อว่าคุฬะ. **ทินฺโน ภนฺเต ภิกฺขูนํ คุโฬ พหุ จายํ คุโฬ อวสิฏฺโฐ**[๒] ข้าพระพุทธเจ้าถวายน้ำอ้อยก้อนแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว และน้ำอ้อยก้อนยังเหลืออยู่มาก พระพุทธเจ้าข้า

---

[๑] วิ.มหา. ๕/๖๕/๘๓

[๒] วิ.มหา. ๕/๓๓/๔๓

ผาณิต (ผาณ คติยํ+อิ+ต) น้ำตาล. **ผาณติ คจฺฉตีติ ผาณิตํ** น้ำตาลที่เป็นไป ชื่อว่าผาณิตะ. **ผาณิตํ นาม อุจฺฉุมฺหา นิพฺพตฺตํ**[๑] น้ำตาลที่สำเร็จมาจากน้ำอ้อย ชื่อว่าผาณิตะ

ขณฺฑ (ขณฺฑ มนฺเถ+อ) น้ำอ้อยก้อน. **ขณฺฑยติ สมฺุทายตีติ ขณฺโฑ** น้ำอ้อยก้อนที่เขาปั้น ชื่อว่าขัณฑะ. **ราชา ปุนปิ ตสฺส เอกํ ขณฺฑํ อทาสิ**[๒] พระราชาพระราชทานน้ำอ้อย ๑ ก้อนแก่เขาอีก

มจฺฉณฺฑี (มจฺฉณฺฑ+อี) น้ำตาลทราย, ลูกกวาด. **มจฺฉณฺฑสทิสตฺตา มจฺฉณฺฑี** น้ำตาลทราย ชื่อว่ามัจฉัณฑี เพราะเหมือนไข่ปลา (ลบสระหน้า)

สกฺขรา (สร หึสายํ+ขร+อา) น้ำตาลกรวด. **สรติ หึสตีติ สกฺขรา** น้ำตาลกรวดที่เบียดเบียน ชื่อว่าสักขรา (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน กฺ, ลบสระหน้า). **สห ขเรน วตฺตตีติ สกฺขรา** น้ำตาลกรวดที่เป็นไปกับด้วยความขรุขระ จึงชื่อว่าสักขรา (สห+ขร+อา, อาเทศ สห เป็น ส, ซ้อน กฺ). **นิรตฺถกลปเนน สกฺขรา วิย มธุรา**[๓] ถ้อยคำที่พูดโดยไร้ประโยชน์ ช่างหวานเหมือนน้ำตาลกรวด

[๔๖๓] ลาชา สิยากฺขตํ จาต ธานา ภฏฺฐยเว ภเว
อภทฺธสตฺตุ มนฺโถ จ ปูปาปูปา ตุ ปิฏฺฐโก.

ข้าวตอก ๒ ศัพท์

ลาชา (ลาช ภสฺสเน+อ+อา) ข้าวตอก. **ลาชิยเตติ ลาชา** ข้าวตอกที่เขาคั่ว ชื่อว่าลาชา (ลบสระหน้า). **ลาชา วา เตหิ กตภตฺตสตฺตุอาทีนิ วา น ปวาเรนฺติ**[๔] ไม่ต้องการข้าวตอก หรือภัตและข้าวตูก้อนเป็นต้น ที่ทำจากข้าวตอกเหล่านั้น

อกฺขต (น+ขนุ อวทารเณ+ต) ข้าวตอก. **น ขตํ อกฺขตํ** ข้าวตอกที่ไม่แทงหน่อ (ไม่งอก) ชื่อว่าอักขตะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน กฺ, ลบ นฺ ที่สุดธาตุ)

ข้าวตอกข้าวฟ่าง

ธานา (ธา ธารเณ+ยุ+อา) ข้าวตอกข้าวฟ่าง. **ภฏฺฐยเว ธานา ธานา**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าข้าวฟ่างที่คั่วแล้ว (คือข้าวตอกอันทำจากข้าวฟ่าง). **ธาเรตีติ ธานา** ข้าวตอกที่ทรงไว้ ชื่อว่าธานา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ, ลบสระหน้า)

ข้าวตูก้อน, ข้าวตูผง ๒ ศัพท์

สตฺตุ (สจ สมวาเย+ตุ) ข้าวตูก้อน, ข้าวตูผง. **สจติ สเมตีติ สตฺตุ** ข้าวตูที่เป็นก้อน ชื่อว่าสัตตุ (อาเทศ จุ เป็น ตฺ). **อภทฺธ**ศัพท์ไม่บ่งบอกความหมาย. **โภชนียํ นาม ปญฺจ โภชนานิ**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๑/๑๒๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๓๔๗/๑๖๓ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๙๓
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๔๐๒

โอทโน กุมฺมาโส สตฺตุ มจฺโฉ มํสํ[๑] โภชนะ ๕ อย่าง คือ ข้าวสวย ขนมกุมมาส ข้าวตู ปลา และเนื้อ ชื่อว่าอาหารควรรับประทาน

มนฺถ (มนฺถ วิโลฬเน+อ) ข้าวตูก้อน, ข้าวตูผง. **มนฺถียติ วิโลฬียตีติ มนฺโถ** ข้าวตูที่เขากวน ชื่อว่ามันถะ. **มนฺถํ นาม ยงฺกิญฺจิ ปาเถยฺยตฺถาย ปฏิยตฺตํ**[๒] อาหารทุกอย่างที่เขาห่อเตรียมไว้เพื่อเป็นเสบียงในทาง ชื่อว่ามันถะ. บางอาจารย์กล่าวว่า ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นชื่อของขนมชนิดหนึ่งที่ป่นเป็นผงสำหรับชงดื่ม

ขนม, ขนมเบื้อง ๓ ศัพท์

ปูป, ปูว (ปู ปูรเณ+ป,ว) ขนม, ขนมเบื้อง. **ปูเรตีติ ปูโป** ขนมที่ให้เต็ม(ภาชนะ) ชื่อว่าปูปะ. **กาณมาตา อุปาสิกา ตสฺส ภิกฺขุโน ปูวํ ทาเปสิ**[๓] อุบาสิกามารดานางกาณาให้ถวายขนมแก่ภิกษุรูปนั้น

อปูป, อปูว (ปู ปูรเณ+ป,ว) ขนม, ขนมเบื้อง. **ปูเรตีติ อปูโป** ขนมที่ให้เต็ม(ภาชนะ) ชื่อว่าอปูปะ (ออักษรไม่มีความหมาย)

ปิณฺฑาย จรมานสฺส อปูวํ เต อทาสิหํ
ตสฺส อทาสิหํ ปูวํ ปสนฺนา สเกหิ ปาณิหิ.[๔]

ดิฉันได้ถวายขนมเบื้องแก่ท่านผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ดิฉันมีความเลื่อมใสจึงได้ถวายขนมเบื้องแก่ท่านนั้นด้วยมือของตน

ปิฏฺฐก (ปิฏฺฐ สญฺญายํ+อ+ก) ขนม. **ตณฺฑุลาทีนํ ปิฏฺฐานํ วิกาโร ปิฏฺฐโก** ขนมที่ทำจากข้าวสารเป็นต้น ชื่อว่าปิฏฐกะ

[๔๖๔] ภตฺตกาโร สูปกาโร สูโท อาฬาริโก ตถา
โอทนิโก จ รสโก สูโป ตุ พฺยญฺชนํ ภเว.

พ่อครัว ๖ ศัพท์

ภตฺตการ (ภตฺตสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) พ่อครัว. **ภตฺตํ กโรติ อกาสิ กริสฺสตีติ ภตฺตกาโร** ผู้ทำอาหาร ชื่อว่าภัตตการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สูเทนาติ ภตฺตกาเรน**[๕] ศัพท์ว่า **สูเทน** คือพ่อครัว

สูปการ (สูปสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) พ่อครัว. **สูปํ กโรติ อกาสิ กริสฺสตีติ สูปกาโร** ผู้ทำกับข้าว ชื่อว่าสูปการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๑/๓๒๙ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๖/๓๒๕ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๔/๓๒๒
๔ ขุ.วิมาน. ๒๖/๒๙/๔๐ ๕ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๑๘๐/๒๕๗

สูท (สุ ปคฺฆรเณ+ท) พ่อครัว. **สวติ รสํ ปคฺฆราเปตีติ สูโท** ผู้ทำรสให้ไหลออกมา ชื่อว่าสูทะ. **รสํ สูเทติ ปคฺฆราเปตีติ สูโท** ผู้ให้รสไหลออก ชื่อว่าสูทะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **สูปพฺยญฺชนานิ สวติ ปจตีติ สูโท** ผู้หุงต้มแกงและกับข้าว ชื่อว่าสูทะ (สุ ปาเก+ท, ทีฆะ อุ เป็น อู). **สโข โส ภิกฺขเว พาโล อพฺยตฺโต อกุสโล สูโท น เจว ลาภี โหติ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย พ่อครัวสขะนั้นโง่เขลา ไม่ฉลาด ไม่เข้าใจ ทั้งยังเป็นผู้ไม่มีลาภ

อาฬาริก (อฬาร+ณิก) พ่อครัว. **อฬาโร นาม สูปาทิวิกติ, ตํ กโรตีติ อาฬาริโก** การหุงต้มกับข้าวเป็นต้น ชื่อว่าอฬาระ, ผู้ทำการหุงต้มกับข้าวเป็นต้นนั้น ชื่อว่าอาฬาริกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาฬาริโก ตทา โหมิ**[๒] ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นพ่อครัว

โอทนิก (โอทน+อิก) พ่อครัว. **โอทนํ ปจตีติ โอทนิโก** ผู้หุงข้าว ชื่อว่าโอทนิกะ

รสก (รสสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) พ่อครัว. **รสํ กโรตีติ รสโก** ผู้ปรุงรส ชื่อว่ารสกะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **รสโก เปสิโต มยา**[๓] ข้าพระองค์ส่งพ่อครัวไปแล้ว

แกง, กับข้าว ๒ ศัพท์

สูป (สุ+ปา ปาเน+อ) แกง, กับข้าว, น้ำซุป. **สุขตฺถาย ปาตพฺพตฺตา สูโป** แกงชื่อว่าสูปะ เพราะเป็นของซดง่าย (ทีฆะ อุ เป็น อู). **สูโป นาม เทฺว สูปา มุคฺคสูโป มาสสูโป หตฺถหาริโย**[๔] แกง ๒ อย่าง คือ แกงถั่วเขียวและแกงถั่วราชมาสที่มือถือไปได้ ชื่อว่าสูปะ

พฺยญฺชน (วิ+อญฺช คติยํ+ยุ) แกง, กับข้าว. **วิเสสโต ภตฺตํ อญฺชติ อเนนาติ พฺยญฺชนํ** กับข้าวที่ไปสู่ข้าวโดยเพิ่มรสพิเศษ ชื่อว่าพยัญชนะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ยุ เป็น อน). **น สูปํ วา พฺยญฺชนํ วา โอทเนน ปฏิจฺฉาเทตพฺพํ**[๕] ไม่ควรกลบแกงหรือกับข้าวด้วยข้าวสุก

> **[๔๖๕] โอทโน วา กุรํ ภตฺตํ ภิกฺขา จานุนมถาสนํ**
> **อาหาโร โภชนํ ฆาโส ตรลํ ยาคุ นาริยํ.**

ข้าวสุก, ข้าวสวย ๕ ศัพท์

โอทน (อุทิ ปสวนเกฺลทเนสุ+ยุ) ข้าวสุก, ข้าวสวย. **อุนฺทิยตีติ โอทโน** ข้าวสุกที่เขาเช็ดน้ำ ชื่อว่าโอทนะ. **อุทติ ปสวตีติ โอทโน** ข้าวสุกที่ไหลออกมา ชื่อว่าโอทนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **วา โอทน**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อญฺญตโร ภิกฺขุ ปหูเตน สปฺปินา โอทนํ มทฺทิตฺวา ตสฺส อาชีวกสฺส มหนฺตํ ปิณฺฑํ อทาสิ**[๖] ภิกษุรูปหนึ่งคลุกข้าวสุก ด้วยเนยใสจนพอแล้วให้ข้าวก้อนใหญ่แก่อาชีวกนั้น

---

๑ สํ.มหา. ๑๙/๗๐๔/๒๐๑ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๐/๔๙ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๓๒๐/๑๓๑
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๒๘/๕๔๓ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๘๓๕/๕๔๖ ๖ วิ.มหาวิ. ๒/๕๒๗/๓๔๘

กุร (กุร สทฺเท+อ) ข้าวสุก, ข้าวสวย. **กุรตีติ กุรํ** ข้าวสุกที่มีเสียง ชื่อว่ากุระ. **พลํ กโรตีติ กุรํ** ข้าวสุกที่ทำให้มีกำลัง ชื่อว่ากุระ (กร กรเณ+อ, อาเทศ อ เป็น อุ). **พุภุกฺขํ กิรตีติ กุรํ** ข้าวสุกที่ระงับความหิว ชื่อว่ากุระ (กิร วิกฺขิปเน+อ, อาเทศ อิ เป็น อุ)

ภตฺต (ภช เสวายํ+ต) ข้าวสุก, ข้าวสวย, ภัต. **ภชติ อเนนาติ ภตฺตํ** ข้าวสุกเป็นของกิน ชื่อว่าภัตตะ (อาเทศ ชฺ เป็น ตฺ). **ภุญฺชิตพฺพนฺติ วา ภตฺตํ** หรือข้าวสุกที่ควรกิน ชื่อว่าภัตตะ (ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ+ต, อาเทศ อุ เป็น อ และชฺ เป็น ตฺ). **อธิวาเสตุ เม ภวํ โคตโม สฺวาตนาย ภตฺตํ สทฺธึ ภิกฺขุสงฺเฆน**[๑] ขอทูลนิมนต์ท่านพระสมณโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์รับภัตตาหารของข้าพระองค์เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้เช้าด้วยเถิด

ภิกฺขา (ภกฺข อทเน+อ+อา) ข้าวสุก, ข้าวสวย, ภิกษา. **ภกฺขิตพฺพาติ ภิกฺขา** ข้าวสุกที่น่ากิน ชื่อว่าภิกขา (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ภิกฺขิตพฺพา ยาจิตพฺพาติ ภิกฺขา** ข้าวสุกที่ควรขอ ชื่อว่าภิกขา (ภิกฺข ยาจเน+อ+อา, ลบสระหน้า). **ตสฺส ภิกฺขา มยา ทินฺนา วิปฺปสนฺเนน เจตสา**[๒] ข้าพเจ้าถวายภิกษาแก่พระสาวกนั้นด้วยจิตเลื่อมใสยิ่ง

อนฺน (อท ภกฺขเน+ต) ข้าวสุก, ข้าวสวย. **อทิตพฺพนฺติ อนฺนํ** ข้าวสุกที่ควรกิน ชื่อว่าอันนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหลัง). **ตสฺส ภิกฺขู อนฺนํ อทํสุ**[๓] เหล่าภิกษุพากันถวายข้าวสวยแก่ภิกษุนั้น

อาหาร, ของกิน ๔ ศัพท์

อสน (อส ภกฺขเน+ยุ) อาหาร, ของกิน. **อสติ อเนนาติ อสนํ** ของกิน ชื่อว่าอสนะ. **อสิตพฺพนฺติ อสนํ** อาหารอันน่ากิน ชื่อว่าอสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อสนํ ปญฺญายติ โภชนํ ปญฺญายติ**[๔] อาหารมีปรากฏ ข้าวสุกก็มีปรากฏ

อาหาร (อา+หร หรเณ+ณ) อาหาร, ของกิน. **พลายูนิ อาหรตีติ อาหาโร** อาหารที่นำกำลังและอายุมาให้ ชื่อว่าอาหาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาหาโร นาม อุทกทนฺตโปณํ ฐเปตฺวา ยงฺกิญฺจิ อชฺโฌหรณียํ**[๕] ของที่ควรกลืนกินทุกอย่างเว้นน้ำและไม้สีฟัน ชื่อว่าอาหาร

โภชน (ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ+ยุ) อาหาร, ของกิน, โภชนะ. **ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภชนํ** อาหารที่ควรกิน ชื่อว่าโภชนะ. **ภุญฺชียตีติ โภชนํ** อาหารที่บุคคลกิน ชื่อว่าโภชนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **สเจ คหปติ โภชนํ ทาตพฺพํ เทถ**[๖] คฤหบดี หากท่านจะถวายอาหาร ก็จงถวายเถิด

ฆาส (ฆส อทเน+ณ) อาหาร, ของกิน. **ฆสียตีติ ฆาโส** อาหารที่เขากิน ชื่อว่าฆาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เต ฆาสํ ปฏิลภิตฺวา**[๗] ท่านเหล่านั้นได้อาหารครบแล้ว

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๒/๓๑๓ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๕๔/๓๔๒ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๔/๑๕๗
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๑/๓๒๙ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๕๒๔/๓๔๕ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖/๓๐
๗ ที.ปาฏิก. ๑๑/๖๔/๑๐๓

ข้าวต้ม, ข้าวยาคู ๒ ศัพท์

ตรล, ตรลา (ตร ปฺลวนตรเณสุ+อล) ข้าวต้ม, ข้าวยาคู. **ตรติ ปฺลวติ พฺยาปีภวตีติ ตรลํ** ข้าวต้มที่มีการบรรเทา(ความหิว) ชื่อว่าตรละ. **ตรํ ลาตีติ ตรลํ** ข้าวต้มที่ถือเอาแพ(หน้าเป็นแพ) ชื่อว่าตรละ (ตรสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า)

ยาคุ (ยา ปาปุเณ+คุ) ข้าวต้ม, ข้าวยาคู. **ยาตีติ ยาคุ** ข้าวต้มที่เป็นไป ชื่อว่ายาคู. **อาโรคฺยํ ยชตีติ ยาคุ** ข้าวยาคูที่ทำให้ปราศจากโรค ชื่อว่ายาคุ (ยช กรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค, อ เป็น อุ). **ยวตีติ ยาคุ** ข้าวต้มที่เคล้ากัน ชื่อว่ายาคุ (ยุ มิสฺสเน+คุ, อาเทศ อุ เป็น อา). **นาริยํ ยาคุ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **ปญฺจิเม ภิกฺขเว อานิสํสา ยาคุยา กตเม ปญฺจ ขุทฺทํ ปฏิหนติ ปิปาสํ ปฏิวิเนติ วาตํ อนุโลเมติ วตฺถึ โสเธติ อามาวเสสํ ปาเจติ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของข้าวยาคูมี ๕ อย่างเหล่านี้ ๕ อย่าง อะไรบ้าง คือบำบัดความหิว บรรเทาความกระหาย ระบายลม ชำระลำไส้ให้สะอาด และเผาอาหารเก่าให้ย่อย

[๔๖๖] **ขชฺชํ ตุ โภชฺชเลยฺยานิ　　เปยฺยนฺติ จตุธาสนํ**
นิสฺสาโว จ ตถาจาโม　　อาโลโป กพโฬ ภเว.

อาหาร ๔ ชนิด

อิติ จตุธา อสนํ อาหารมี ๔ อย่าง คือ **ขัชชะ** ของควรเคี้ยว, **โภชชะ** ของควรบริโภค, **เลยยะ** ของควรเลีย, **เปยยะ** ของควรดื่ม

ขชฺช (ขาท ภกฺขเน+ย) ของควรเคี้ยว. **ขาทิตพฺพนฺติ ขชฺชํ มํสาทิ** ของควรขบเคี้ยว ชื่อว่าขัชชะ มีเนื้อเป็นต้น (อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **กิญฺจิ พหุวิธํ ขชฺชํ**[๒] ของขบเคี้ยวมีหลายอย่างหรือ

โภชฺช (ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ+ณฺย) ของควรบริโภค. **ภุญฺชิตพฺพนฺติ โภชฺชํ อนฺนาทิ** ของควรบริโภค ชื่อว่าโภชชะ มีข้าวเป็นต้น (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **อนฺนํ ปานํ จ อาทาย ขชฺชํ โภชฺชํ อนปฺปกํ**[๓] ถือเอาข้าว น้ำ ของควรเคี้ยว และของควรบริโภคไปมิใช่น้อย

เลยฺย (ลิห อสฺสาทเน+ณฺย) ของควรเลีย. **ลิหิตพฺพนฺติ เลยฺยํ มธฺวาทิ** ของควรเลีย ชื่อว่าเลยยะ มีน้ำผึ้งเป็นต้น (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ หฺ เป็น ยฺ). **ตตฺถ โหติ อนฺนมฺปิ ปานมฺปิ ขชฺชมฺปิ โภชฺชมฺปิ เลยฺยมฺปิ เปยฺยมฺปิ**[๔] ในที่นั้นมีข้าว น้ำ ของควรเคี้ยว ของควรบริโภค ของควรเลีย และของควรดื่ม

---

๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๒๐๗/๒๓๖　　๒ ขุ.ชา ๒๘/๘๕๖/๓๐๐　　๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๕๔/๔๖๒
๔ องฺ.ทสก. ๒๔/๑๐๗/๒๓๑

เปยฺย (ปา ปาเน+ณฺย) ของควรดื่มหรือซด, เครื่องดื่ม. **ปาตพฺพนฺติ เปยฺยํ สูปาทิ** ของควรดื่ม(หรือซด) ชื่อว่าเปยยะ มีแกงเป็นต้น (ลบ ณฺ, อาเทศ อา เป็น เอ, ซ้อน ยฺ). **อตฺถิ มณฺโฑ อตฺถิ เปยฺยํ** [๑] น้ำผลไม้คั้นมีอยู่หรือ เครื่องดื่มมีอยู่หรือ

น้ำข้าว ๒ ศัพท์

นิสฺสาว (นิ+สุ สวเณ+ณ) น้ำข้าว. **นิสฺสวตีติ นิสฺสาโว** น้ำข้าวที่ไม่เชื่อฟัง ชื่อว่านิสสาวะ (ซ้อน สฺ, ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว)

อาจาม (อา+จมุ โธวเน+ณ) น้ำข้าว. **อาจาเมตีติ อาจาโม** น้ำข้าวที่ล้างข้าวให้สะอาด ชื่อว่า อาจามะ (ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อ เป็น อา). **ยา เต อทาสิ อาจามํ ปสนฺนา สเกหิ ปาณิหิ** [๒] อุบาสิกาท่านใดมีความเลื่อมใส ได้ถวายน้ำข้าวแก่ท่านด้วยมือของตน. **มาสร**ศัพท์ก็แปลว่าน้ำข้าว

คำข้าว ๒ ศัพท์

อาโลป (อา+ลุป สมฺปิณฺฑเน+ณ) คำข้าว. **อาลุปียเตติ อาโลโป** คำข้าวที่เขาปั้นรวมกัน ชื่อว่า อาโลปะ (ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อุ เป็น โอ). **อาทิมฺหิ โลโป อาโลโป** คำข้าวที่ตัดในเบื้องต้น ชื่อว่า อาโลปะ (อา+ลุป เฉทเน+ณ, ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อุ เป็น โอ). **ปริมณฺฑโล อาโลโป กาตพฺโพ** [๓] ควรทำคำข้าวให้กลม

กพฬ (กุ สทฺเท+อล) คำข้าว. **กวติ อเนนาติ กพโฬ** คำข้าวที่ทำให้เสียงดัง ชื่อว่ากพฬะ (วุฑฺฒิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ว เป็น พ, ล เป็น ฬ). **กพิตพฺโพติ กพโฬ** คำข้าวที่เขาสรรเสริญ ชื่อว่ากพฬะ (กพิ วณฺณเณ+อล, อาเทศ ล เป็น ฬ). **เกน โตเยน พลมสฺสาติ วา กพโฬ** หรือ คำข้าวที่มีกำลังเพราะน้ำ(เมื่อดื่มน้ำจึงช่วยให้ข้าวย่อยเป็นพลังงาน) ชื่อว่ากพฬะ (ก+พล, อาเทศ ล เป็น ฬ). **นาติมหนฺโต กพโฬ กาตพฺโพ** [๔] ไม่ควรทำคำข้าวให้ใหญ่เกินไป

[๔๖๗] มณฺโฑนิตฺถี รสคฺคสฺมึ   วิฆาโส ภุตฺตเสสเก
วิฆาสาโท จ ทมโก   ปิปาสา ตุ จ ตสฺสนํ.

น้ำกลั่น, น้ำผลไม้คั้น

มณฺฑ (มณฺฑ ภูสายํ+อ) น้ำกลั่น, น้ำผลไม้คั้น. **รสานํ สพฺพรสานํ อคฺคมฺหิ รเส มณฺฑสทฺโท มณฺฑ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าน้ำหัวของน้ำที่มีรสทุกอย่าง. **มณฺฑติ อเนนาติ มณฺโฑ** น้ำคั้น เป็นเครื่องปรุงรส ชื่อว่ามัณฑะ. **อนิตฺถี มณฺฑ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อตฺถิ มณฺโฑ อตฺถิ เปยฺยํ** [๕] น้ำผลไม้คั้นมีอยู่หรือ เครื่องดื่มมีอยู่หรือ

---

๑ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๕๓๒/๔๒๘   ๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๒๐/๓๐   ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๘๔๐/๕๔๙
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๓๙/๕๔๙   ๕ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๕๓๒/๔๒๘

อาหารเดน, เศษอาหาร

วิฆาส (วิ+ฆส อทเน+ณ) อาหารเดน, เศษอาหาร. **ภุตฺตเสสเก วิฆาโส วิฆาสศัพท์ใช้ในอรรถ** ว่าอาหารอันเป็นเดน. **วิรูเปน ฆาสตีติ วิฆาโส** อาหารเดนที่ให้คนกินด้วยอาการรังเกียจ ชื่อว่าวิฆาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิรูโป กุจฺฉิโต วา ฆาโส วิฆาโส** หรืออาหารที่น่ารังเกียจ ชื่อว่าวิฆาสะ (วิ+ฆาส). **ปภาเต ตตฺถ คนฺตฺวา วิฆาสมํสํ อาทาย ปจิตฺวา ขาทติ**[1] ไปที่นั้น แต่เช้าตรู่นำเอาเนื้อที่เป็นเดนมาแกงกิน

ภุตฺตเสสก (ภุตฺต+เสส+ก) อาหารเดน, เศษอาหาร. **ภุตฺตโต เสโส ภุตฺตเสโส, โสว ภุตฺตเสสโก** อาหารอันเหลือจากที่เขากินแล้ว ชื่อว่าภุตตเสสะ, ภุตตเสสะนั่นแหละ ชื่อว่าภุตตเสสกะ

คนกินเดน, คนกินอาหารเหลือ ๒ ศัพท์

วิฆาสาท (วิฆาสสทฺทูปปท+อท ภกฺขเน+อ) คนกินเดน, คนกินอาหารเหลือ. **วิฆาสํ อทตีติ วิฆาสาโท** ผู้กินอาหารเดน ชื่อว่าวิฆาสาทะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **อญฺญตโรปิ วิฆาสาทปุริโส เถรานํ อุปฏฺฐานํ กโรนฺโต**[2] บุรุษกินเดนคนหนึ่งทำการอุปัฏฐากพระเถระทั้งหลาย

ทมก (ทมุ ทมเน+ณฺวุ) คนกินเดน, คนกินอาหารเหลือ. **ทมตีติ ทมโก** ผู้อดทน ชื่อว่าทมกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ความกระหาย ๒ ศัพท์

ปิปาสา (ปา ปาเน+ส+อา) ความกระหาย. **ปิตุํ อิจฺฉา ปิปาสา** ความต้องการดื่ม ชื่อว่าปิปาสา (ซ้อน ปา, อาเทศ อา ตัวหน้าเป็น อิ). **เอตฺตกํ กาลํ เนว ชิฆจฺฉา น ปิปาสา น กายทุพฺพลฺยํ อโหสิ**[3] มิได้มีความหิว ความกระหาย ร่างกายก็ไม่อ่อนเพลียตลอดเวลาเท่านี้

ตสฺสน (ตส ปิปาสายํ+ยุ) ความกระหาย. **ตสิยเตติ ตสฺสนํ** ความกระหาย ชื่อว่าตัสสนะ (ซ้อน สฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

[๔๖๘] ขุทฺทา ชิฆจฺฉา มํสสฺส ปฏิจฺฉาทนิยํ รโส
อุเทฺรโก เจว อุคฺคาโร โสหิจฺจํ ติตฺติ ตปฺปนํ.

ความหิว ๒ ศัพท์

ขุทฺทา (ขุท พุภุกฺขายํ+ท+อา) ความหิว. **ขุทฺทนํ ขุทฺทา** ความหิว ชื่อว่าขุททา. **ขุสทฺทํ กโรตีติ ขุทฺทา** ความหิวที่ทำเสียงดัง ขุขุ ชื่อว่าขุททา (ขุ สทฺเท+ท+อา, ซ้อน ทฺ). **ขุทฺทา วุจฺจติ ฉาตโก**[4] ความหิว ท่านเรียกว่าขุททา

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๒๖๗/๒๓๕ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๘/๔๖๗ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๑๓
๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๗๓๐/๓๗๑

ชิฆจฺฉา (ฆส อทเน+ฉ+อา) ความหิว. **ฆสิตุํ มิจฺฉา ชิฆจฺฉา** ความต้องการกิน ชื่อว่าชิฆัจฉา (ซ้อน ฆ, อาเทศ ฆ ตัวหน้าเป็น ชิ, อาเทศ สฺ เป็น จฺ). **ชิฆจฺฉา ปรมา โรคา**[๑] ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง

น้ำล้างเนื้อ, น้ำต้มเนื้อ, น้ำของเนื้อ

ปฏิจฺฉาทนีย (ปฏิ+ฉท สํวรเณ+อนีย) น้ำล้างเนื้อ, น้ำต้มเนื้อ, น้ำของเนื้อ. **มํสสฺส รโส ปฏิจฺฉาทนีย-มุจฺจเต** น้ำล้างของเนื้อ ชื่อว่าปฏิจฉาทนียะ. **ปฏิจฺฉาเทตีติ ปฏิจฺฉาทนียํ** น้ำล้างเนื้อที่ให้ปกปิด ชื่อว่าปฏิจฉาทนียะ (ซ้อน จฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **มํเสน ปฏิจฺฉาเทตพฺพตฺตา ปฏิจฺฉาทนียํ** น้ำล้างเนื้อชื่อว่าปฏิจฉาทนียะ เพราะเป็นน้ำที่ควรปกปิดด้วยเนื้อ. **ตสฺส โข คิลานสฺส ภิกฺขุโน ปฏิจฺฉาทนียํ อลภนฺตสฺส อาพาโธ วา อภิวฑฺฒิสฺสติ**[๒] ภิกษุอาพาธรูปนั้น เมื่อไม่ได้ฉันน้ำต้มเนื้อ ก็จักอาพาธหนักขึ้น

การสะอึก, การเรอ, การสำลัก, การอาเจียน ๒ ศัพท์

อุเทฺรก, อุทฺเทก (อุ+เทกิ สทฺโทสฺสาเหสุ+อ) การสะอึก, การเรอ, การสำลัก, การอาเจียน. **อุทฺธํ เทกติ คนฺตุมุสฺสหตีติ อุเทฺรโก อุทฺเทโก จ** การเรอขึ้นไปข้างบน ชื่อว่าอุทเรกะ และอุทเทกะ (ซ้อน ทฺ, อาเทศ ท เป็น ร บ้าง). **อิมสฺส โข รญฺโญ สปฺปิ ปีตํ ปริณาเมนฺตํ อุทฺเทกํ ทสฺสติ**[๓] เนยใสที่พระราชาพระองค์นี้เสวยแล้ว เมื่อย่อยจักทำให้เรอ

อุคฺคาร (อุ+คิร นิคฺคิรเณ+อ) การสะอึก, การเรอ, การสำลัก, การอาเจียน. **อุทฺธํ อารุฬฺหวเสน คิรติ นิคฺคิรตีติ อุคฺคาโร** การเรอที่พุ่งขึ้นไปข้างบน ชื่อว่าอุคคาระ (ซ้อน คฺ, อาเทศ อิ เป็น อา). **อุทฺธงฺคมํ วาตารุฬฺหวเสน อุคฺคุณาตีติ อุคฺคาโร** การเรอโดยมีลมขึ้นข้างบน ชื่อว่าอุคคาระ (อุ+คุ อุทฺธคเม+อาร, ซ้อน คฺ, ลบสระหน้า). **เสสานํ อุคฺคารํ มุเข สนฺถาเรตฺวา**[๔] การอาเจียนของที่เหลือออกทางปาก

ความอิ่ม ๓ ศัพท์

โสหิจฺจ (สุหิต+ณฺย) ความอิ่ม. **สุหิโต ติตฺโต, ตสฺส ภาโว โสหิจฺจํ** สุหิตะ แปลว่าการอิ่ม, ความมีอาการอิ่มนั้น ชื่อว่าโสหิจจะ (ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ตฺย เป็น จ, ซ้อน จฺ)

ติตฺติ (ติปิ ปีณเน+ติ) ความอิ่ม. **ติปียเตติ ติตฺติ** ความอิ่ม ชื่อว่าติตติ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). **เมถุนธมฺมสมาปตฺติยา ภิกฺขเว ปฏิเสวนาย นตฺถิ ติตฺติ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย ความอิ่มในการเสพเมถุนธรรม ไม่มี

---

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๕/๔๒ ๒ วิ.มหา. ๕/๕๘/๗๐ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๓๔/๑๘๕
๔ วิ.อฏฺ. ๓/๓๔๗ ๕ องฺ.ติก. ๒๐/๕๔๘/๓๓๕

ตปฺปน (ตปิ ปีณเน+ยุ) ความอิ่ม. **ตปียเตติ ตปฺปนํ** ความอิ่ม ชื่อว่าตัปปนะ (ซ้อน ปฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

[๔๖๙] กามํ ตฺวิฏฺฐํ นิกาม จ ปริยตฺตํ ยถิจฺฉิตํ
กยวิกฺกยิโก สตฺถ- วาหาปณิกวาณิชา.

ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา ๕ ศัพท์

กาม (กมุ กนฺติยํ+ณ) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **ติรจฺฉํ กามยติ อุปฺปาทยตีติ กามํ** ความอยากที่ยังความเป็นดิรัจฉานให้เกิดขึ้น ชื่อว่ากามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กาม-**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กามํ พาหุํ ปสฺสตุ อปฺปกํ วา**[๑] จงดูความอยาก ว่ามากหรือน้อย

อิฏฺฐ (อิสุ อิจฺฉายํ+ต) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **อิจฺฉียิตฺถาติ อิฏฺฐํ** สิ่งที่เขาปรารถนาแล้ว ชื่อว่าอิฏฐะ (อาเทศ สุต เป็น ฏฺฐ). **อิฏฺฐํ วตฺถุํ นิสฺสายปิ โกโธ ชายติ**[๒] ความโกรธเกิดขึ้นเพราะอาศัยวัตถุอันน่าปรารถนาก็มี

นิกาม (นิ+กมุ กนฺติยํ+ณ) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **นิกาเมตีติ นิกามํ** ความอยากที่ให้ต้องการ ชื่อว่านิกามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปริยตฺต (ปริ+อา ปาปุณเน+ต) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา. **ปริปุนปฺปุนํ อเปตีติ ปริยตฺตํ** ความอยากที่ให้ออกไปบ่อยๆ ชื่อว่าปริยัตตะ (ลง ยฺ อาคม, ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ยาวตา เม มนสา ปริยตฺตํ** ใจของเรามีความต้องการเพียงใด

ยถิจฺฉิต (ยถา+อิจฺฉิต) ความอยาก, ความต้องการ, สิ่งน่าปรารถนา, ตามปรารถนา. **อิจฺฉิตสฺส อนติกฺกโม ยถิจฺฉิตํ** ความไม่เกินความต้องการ ชื่อว่ายถิจฉิตะ (ลบสระหน้า). **มนสา ปตฺถิตํ มยฺหํ นิพฺพตฺตติ ยถิจฺฉิตํ**[๓] สิ่งที่ใจเราปรารถนา ย่อมสำเร็จตามปรารถนา

พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย ๔ ศัพท์

กยวิกฺกยิก (กยวิกฺกย+อิก) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. **กยวิกฺกเยน ชีวตีติ กยวิกฺกยิโก** ผู้เลี้ยงชีพด้วยการซื้อขาย ชื่อว่ากยวิกกยิกะ (ลบสระหน้า)

สตฺถวาห (สตฺถสทฺทูปปท+วห วหเน+ณ) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. **สตฺถํ วาณิโชปชีวินํ วหตีติ สตฺถวาโห** ผู้นำสินค้าของพ่อค้าไปขาย ชื่อว่าสัตถวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เอโก ตาว สตฺถวาโห พหุํ ติณญฺจ กฏฺฐญฺจ อุทกญฺจ อาโรเปตฺวา สตฺถํ ปยาเปสิ**[๔] นายกองเกวียนคนหนึ่งบรรทุกหญ้า ฟืน และน้ำเป็นอันมากก่อนแล้ว จึงขับเกวียนไป

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๐/๕๑๒ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๗๒/๓๒๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๖/๒๘๐
๔ ที.มหา. ๑๐/๓๑๙/๓๘๑

อาปณิก (อาปณ+อิก) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. **อาปโณ กยวิกฺกยโวหาโร, ตํโยคา อาปณิโก** อาปณะเป็นคำเรียกการซื้อขาย, พ่อค้าชื่อว่าอาปณิกะ เพราะทำการซื้อขายนั้น. **โส อุปาสโก เยน โส อาปณิโก เตนุปสงฺกมิ**[๑] อุบาสกนั้นเดินกลับเข้าไปหาพ่อค้าคนนั้น

วาณิช (วาณสทฺทูปปท+อช คติยํ+อ) พ่อค้า, ผู้นำสินค้ามาขาย. **วาณาย อิโต จิโต จ อชตีติ วาณิโช** ผู้ไปทางโน้นทางนี้เพื่อค้าขาย ชื่อว่าวาณิชะ (อาเทศ อ ต้นธาตุเป็น อิ, ลบสระหน้า). **วาณิโช โส น พฺราหฺมโณ**[๒] พ่อค้านั้นไม่ใช่พราหมณ์

[๔๗๐] วิกฺกยิโก ตุ วิกฺเกตา กยิโก ตุ จ กายิโก
อุตฺตมณฺโณ จ ธนิโก- ธมณฺโณ ตุ อิณายิโก.

คนขายของ ๒ ศัพท์

วิกฺกยิก (วิกฺกย+ณิก) คนขายของ. **วิกฺกโย นาม ปุพฺพเมว อตฺตโน ธนสฺส ปรสฺส ทานํ, ตตฺร นิยุตฺโต วิกฺกยิโก** การให้ทรัพย์สินของตนแก่ผู้อื่นก่อน ชื่อว่าวิกกยะ, ผู้ประกอบกิจในการให้ทรัพย์สินของตนแก่ผู้อื่นก่อนนั้น ชื่อว่าวิกกยิกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

วิกฺเกตุ (วิ+กี ทพฺพวินิมเย+ริตุ) คนขายของ. **วิกฺกิณาตีติ วิกฺเกตา** ผู้ขาย ชื่อว่าวิกเกตุ (ซ้อน กฺ, ลบ รฺ อนุพันธ์, วุทธิ อี เป็น เอ, ลบสระหลัง, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ)

คนซื้อ, ลูกค้า ๒ ศัพท์

กยิก (กย+อิก) คนซื้อ, ลูกค้า. **กโย นาม ปรสฺส ธนํ คเหตฺวา อตฺตโน ธนสฺส ทานํ, กเยน ชีวตีติ กยิโก** การถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นแล้วให้ทรัพย์ของตน ชื่อว่ากยะ, ผู้เลี้ยงชีพด้วยการถือเอาทรัพย์สินของผู้อื่นแล้วให้ทรัพย์ของตน ชื่อว่ากยิกะ (ลบสระหน้า)

กายิก (กี ทพฺพวินิมเย+ณิก) คนซื้อ, ลูกค้า. **กินาตีติ กายิโก** ผู้ซื้อ ชื่อว่ากายิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย)

เจ้าหนี้ ๒ ศัพท์

อุตฺตมณฺณ (อุตฺตม+อิณ) เจ้าหนี้. **อิเณ อุตฺตโม อุตฺตมณฺโณ** ผู้เจริญเพราะหนี้ ชื่อว่าอุตตมัณณะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อิ เป็น อ, ซ้อน ณฺ)

ธนิก (ธน+อิก) เจ้าหนี้. **ธนํ วฑฺฒตฺถํ ปโยเชตีติ ธนิโก** ผู้ให้กู้ทรัพย์เพื่อออกดอกเบี้ย ชื่อว่าธนิกะ (ลบสระหน้า)

ลูกหนี้ ๒ ศัพท์

อธมณฺณ (อธม+อิณ) ลูกหนี้. **อิเณ อธโม อธมณฺโณ** ผู้ล่มจมเพราะหนี้ ชื่อว่าอธมัณณะ (ลบ

---
๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๑๐/๗๓ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๕๐/๔๕๓

สระหน้า, อาเทศ อิ เป็น อ, ซ้อน ณฺ)

อิณายิก (อิณ+อายิก) ลูกหนี้. **อิณํ คณฺหาตีติ อิณายิโก อายิโก จ** ผู้กู้ยืมหนี้ ชื่อว่าอิณายิกะและอายิกะ (ลบสระหน้า). **อิณํ อายติ ปวตฺเตตีติ วา อิณายิโก** หรือผู้ยังหนี้ให้เจริญ ชื่อว่าอิณายิกะ (อิณสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ+ณฺวุ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **อญฺญตโร อิณายิโก ปลายิตฺวา ภิกฺขูสุ ปพฺพชิโต โหติ**[๑] ลูกหนี้คนหนึ่งหนีไปบวชในสำนักภิกษุทั้งหลาย

[๔๗๑] **อุทฺธาโร ตุ อิณํ วุตฺตํ มูลํ ตุ ปาภตํ ภเว**
สจฺจาปนํ สจฺจกาโร วิกฺเกยฺยํ ปณิยํ ติสุ.

หนี้, สินเชื่อ ๒ ศัพท์

อุทฺธาร (อุ+ธร คหเณ+ณ) หนี้, สินเชื่อ. **อุทฺธริยเต คยฺหเตติ อุทฺธาโร** หนี้ที่เขากู้ยืม ชื่อว่าอุทธาระ (ซ้อน ทฺ. ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุทฺธารํ วา อิณํ วา ทินฺนํ ธนํ**[๒] เราให้ยืมหนี้หรือสินเชื่อแล้ว

อิณ (อิ คติมฺหิ+ยุ) หนี้, สินเชื่อ. **เอติ วุฑฺฒึ คจฺฉตีติ อิณํ** หนี้อันไปสู่ความเจริญ (ออกดอกออกผล) ชื่อว่าอิณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหลัง). **ปุริโส อิณํ อาทาย กมฺมนฺเต ปโยเชยฺย**[๓] บุรุษกู้หนี้แล้วควรประกอบการงาน

ทรัพย์ต้นทุน ๒ ศัพท์

มูล (มูล ปติฏฺฐายํ+อ) ทรัพย์ต้นทุน. **มูลติ ปติฏฺฐาตีติ มูลํ** ทรัพย์ที่ตั้งเอาไว้ ชื่อว่ามูละ. **มูลยตีติ มูลํ** ต้นทุนที่ทรัพย์งอกขึ้น ชื่อว่ามูละ (มูล โรหเน+อ). **เอวํ วิกฺกยมานํ เอตฺตกํ มูลํ ภวิสฺสติ**[๔] จักมีต้นทุนค้าขายเท่านี้

ปาภต (ป+อาภต) ทรัพย์ต้นทุน. **ปฐมเมว อาภตํ ปาภตํ** ทรัพย์ที่นำมาเป็นต้นทุน ชื่อว่าปาภตะ (ลบสระหน้า). **ตํ ตํ อานิสํสํ ปตฺเถนฺเตหิ อาภรียเตติ ปาภตํ** ทรัพย์ที่ผู้ต้องการกำไรนั้นๆ นำมา ชื่อว่าปาภตะ (ปสทฺทูปปท+อา+ภร อาภรเณ+ต, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **เตสํ ภวํ ราชา ปาภตํ อนุปฺปเทตุ**[๕] ขอพระราชาผู้ทรงพระเจริญจงทรงเพิ่มต้นทุนแก่พวกเขา

การทำสัญญา, การให้สัญญาล่วงหน้า ๒ ศัพท์

สจฺจาปน (สจฺจสทฺทูปปท+อาป พฺยาปเน+ยุ) การทำสัญญา, การให้สัญญาล่วงหน้า. **สจฺจสฺส อาปุณนํ สจฺจาปนํ** การแผ่ไปแห่งสัจจะ(การทำสัญญา) ชื่อว่าสัจจาปนะ (ลบสระหน้า, อาเทศ ยุ เป็น อน). **สจฺจาปนํ นาม ปณฺฑิตานํ อาจิณฺณํ**[๖] ชื่อว่าการทำสัญญาเป็นปรกติของบัณฑิต

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๐๘/๑๕๕ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๒๖/๙๐ ๓ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๖
๔ องฺ.ติก. ๒๐/๔๕๙/๑๔๖ ๕ ที.สีล. ๙/๒๐๖/๑๗๒ ๖ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๓๙/๒๙๒

สจฺจการ (สจฺจสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) การทำสัญญาค้าขาย, การให้สัญญาล่วงหน้า. **สจฺจํ กโรติ, สจฺจสฺส วา กรณํ สจฺจกาโร** ผู้ทำสัจจะหรือการทำสัจจะ ชื่อว่าสัจจการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อสุกฏฺฐาเน มหาวาณิเชน นาม สจฺจกาโร ทินฺโน**[๑] การทำสัญญาที่ พ่อค้าใหญ่ให้ไว้ในที่โน้น

สินค้า, สิ่งของสำหรับขาย ๒ ศัพท์

วิกฺเกยฺย (วิ+กี ทพฺพวินิมเย+ณฺย) สินค้า, สิ่งของสำหรับขาย. **วิกฺกินิตพฺพนฺติ วิกฺเกยฺยํ** ของที่ควรขาย ชื่อว่าวิกเกยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, ซ้อน กฺ และ ยฺ)

ปณิย (ปณ พฺยวหาเร+อิ+ณฺย) สินค้า, สิ่งของสำหรับขาย. **ปณายตีติ ปณิโย** สินค้าที่เขาจำหน่าย ชื่อว่าปณิยะ (ลบ ณฺ). **ตีสุ** ทั้ง ๒ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **อิธ ภิกฺขเว อาปณิโก ปณิยํ ชานาติ อิทํ ปณิยํ เอวํ กีตํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าในโลกนี้ย่อมรู้จักสินค้าว่า สินค้าชนิดนี้ขายอย่างนี้

[๔๗๒] ปฏิทานํ ปริวตฺโต นฺยาโส ตูปนิธีริโต.

การชดใช้, การให้คืน, การตอบแทน ๒ ศัพท์

ปฏิทาน (ปติ+ทา ทาเน+ยุ) การชดใช้, การให้คืน, การตอบแทน. **ปฏิทียเตติ ปฏิทานํ** การให้คืน ชื่อว่าปฏิทานะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ยุ เป็น อน, ลบ อ)

ปริวตฺต (ปริ+วตฺต ปวตฺตเน+อ) การชดใช้, การให้คืน, การตอบแทน. **ปริวตฺเตตีติ ปริวตฺตํ** การทำให้กลับคืน ชื่อว่าปริวัตตะ

การจำนำ, การฝังไว้, การฝากธนาคาร ๒ ศัพท์

นฺยาส (นิ+อสุ เขปเน+ณ) การจำนำ, การฝังไว้, การฝากธนาคาร. **นฺยสฺสเต นิกฺขิปียเตติ นฺยาโส** การฝังเอาไว้ ชื่อว่านยาสะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อุปนิธิ (อุป+นิ+ธี ธารเณ+อิ) การจำนำ, การฝังไว้, การฝากธนาคาร. **อุปนิธิยฺยเตติ อุปนิธิ** การฝังไว้ ชื่อว่าอุปนิธิ (ลบสระหน้า). **อุปนิธิศัพท์เป็นปุงลิงค์. อุปนิธิ นาม อุปนิกฺขิตฺตํ ภณฺฑํ**[๓] ทรัพย์สินที่ฝังเก็บไว้ ชื่อว่าอุปนิธิ

[๔๗๓] อฏฺฐารสนฺตา สงฺเขฺยยฺเย สงฺขฺยา เอกาทโย ติสุ
สงฺขฺยาเน ตุ จ สงฺเขฺยเย เอกตฺเต วีสตาทโย
วคฺคเภเท พหุตฺเตปิ ตา อานวุติ นาริยํ.

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๙๘/๑๙๗ ๒ องฺ.ติก. ๒๐/๔๕๙/๑๔๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๙/๙๖

การนับสังขยา ตั้งแต่ ๑ ถึง ๙๘

สังขยาที่ใช้นับสิ่งของตั้งแต่ เอกะ ถึง อัฏฐารสะ (๑-๑๘) ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓, สังขยาที่ใช้นับสิ่งของตั้งแต่ เอกูนวีสติ ถึง อัฏฐนวุติ (๑๙-๙๘) ใช้ในเอกพจน์ ถ้ามีการแบ่งแยก จะเป็นพหูพจน์บ้าง หมายความว่า การนับสังขยาในภาษาบาลีมีตั้งแต่ เอกะ ถึง อสังขเยยยะ (๑ ถึง ๑+๑๔๐ ศูนย์) ท่านแบ่งเป็นพจน์และลิงค์ไว้ดังนี้ คือ

เอกศัพท์เป็นเอกพจน์ ๓ ลิงค์ คือ เป็นเอกพจน์อย่างเดียว แต่มีรูปต่างกันในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **เอโก ปุริโส, เอกา กญฺญา, เอกํ จิตฺตํ**

ทฺวิ ถึง **อฏฺฐารส** เป็นพหูพจน์ ๓ ลิงค์ คือ เป็นพหูพจน์อย่างเดียวและมีรูปเหมือนกันในลิงค์ทั้ง ๓ ยกเว้น **ติ** และ **จตุ** ซึ่งมีรูปต่างกันในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **เทฺว ปุริสา, เทฺว กญฺญาโย, เทฺว จิตฺตานิ. ตโย ปุริสา, ติสฺโส กญฺญาโย, ตีณิ จิตฺตานิ. จตฺตาโร ปุริสา, จตสฺโส กญฺญาโย, จตฺตาริ จิตฺตานิ. ปญฺจ ปุริสา, ปญฺจ กญฺญาโย, ปญฺจ จิตฺตานิ. ฉ ..., สตฺต ..., อฏฺฐ ..., นว ..., ทส ..., เอกาทส ..., ทฺวาทส ..., เตรส ..., จตุทฺทส ..., ปณฺณรส ..., โสฬส ..., สตฺตรส ..., อฏฺฐารส ปุริสา, อฏฺฐารส กญฺญาโย, อฏฺฐารส จิตฺตานิ**

เอกูนวีสติ ถึง **อฏฺฐนวุติ** เป็นเอกพจน์อิตถีลิงค์ เช่น **เอกูนวีสติ ปุริสา, เอกูนวีสติ กญฺญาโย, เอกูนวีสติ จิตฺตานิ**

ส่วน ๙๙ นับเข้าในหลักร้อย บาลีใช้คำว่า **เอกูนสตํ** ๑ ร้อยหย่อน ๑

[๔๗๔] สตํ สหสฺสํ นิยุตํ ลกฺขํ โกฏิ ปโกฏิโย
โกฏิปโกฏิ นหุตํ ตถา นินฺนหุตํ ปิ จ.

[๔๗๕] อกฺโขภิณีตฺถิยํ พินฺทุ อพฺพุทํ จ นิรพฺพุทํ
อหหํ อพพํ เจวา- ฏฏํ โสคนฺธิกุปฺปลํ.

[๔๗๖] กุมุทํ ปุณฺฑรีกํ จ ปทุมํ กถานํ ปิ จ
มหากถานาสงฺเขยฺยฺยา- นิจฺเจตาสุ สตาทิ จ.

[๔๗๗] โกฏฺยาทิกํ ทสคุณํ สตลกฺขคุณํ กมา
จตุตฺโถฑฺเฒน อฑฺฒุฑฺโฒ ตติโยฑฺฒติโย ตถา.

[๔๗๘] อฑฺฒเตยฺโย ทิยฑฺโฒ ตุ ทิวฑฺโฒ ทุติโย ภเว
ตุลา ปตฺถงฺคุลิวสา ติธา มานมโถ สิยา.

การนับสังขยา ตั้งแต่ ๑ ร้อย ถึง อสงไขย

สตํ ๑ ร้อย, **สหสฺสํ** ๑ พัน, **นิยุตํ (นหุตํ)** ๑ หมื่น, **ลกฺขํ** ๑ แสน, (**ทสสตสหสฺสํ** ๑ ล้าน), **โกฏิ** ๑ โกฏิ, **ปโกฏิ** ๑ ปโกฏิ, **โกฏิปโกฏิ** ๑ โกฏิปโกฏิ, **โกฏิ ปโกฏิ** และ **โกฏิปโกฏิ** ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์, **นหุตํ** ๑ นหุตะ, **นินฺนหุตํ** ๑ นินนหุตะ, **อกฺโขภิณิ** ๑ อักโขภิณี, **อิตฺถิยํ อกฺโขภิณิ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์, **พินฺทุ** ๑ พินทุ, **อพฺพุทํ** ๑ อัพพุทะ, **อหหํ** ๑ อหหะ, **อพพํ** ๑ อพพะ, **อฏฏํ** ๑ อฏฏะ, **โสคนฺธิกํ** ๑ โสคันธิกะ, **อุปฺปลํ** ๑ อุปปละ, **กุมุทํ** ๑ กุมุทะ, **ปุณฺฑรีกํ** ๑ ปุณฑรีกะ, **ปทุมํ** ๑ ปทุมะ, **กถานํ** ๑ กถานะ, **มหากถานํ** ๑ มหากถานะ, **อสงฺเขฺยยฺยํ** ๑ อสงไขย

สต ถึง **ลกฺข** (รวมเอา **ทสสตสหสฺส** ด้วย) เป็นสังขยาที่คูณขึ้นไปด้วยหลัก ๑๐ ตามลำดับ เช่น **สต** คูณด้วย **ทส** เป็น **สหสฺส** (๑๐๐ x ๑๐ = ๑,๐๐๐)

โกฏิ ถึง **อสงฺเขฺยยฺย** เป็นสังขยาที่คูณขึ้นไปด้วยหลัก ๑๐ ล้าน ตามลำดับ เช่น **โกฏิ** คูณด้วย **โกฏิ** เป็น **ปโกฏิ** (๑๐ ล้าน x ๑๐ ล้าน เป็น ๑๐๐ ล้าน), เมื่อคูณขึ้นไปถึง **อสงฺเขฺยยฺย** หรืออสงไขย จะได้เลข ๑ ตามด้วยเลขศูนย์ ๑๔๐ ตัว

สต (ทส+ทส ๑๐ ตัว) ๑ ร้อย. **ทส จ ... ทส จาติ สตํ** ๑๐ บวกด้วย ๑๐ สิบครั้ง ชื่อว่าสตะ (ลบ ทส ๙ ตัว เหลือไว้ตัวเดียวด้วยสรูเปกเสสวิธี, อาเทศ ทส ที่แปลว่า ๑ ร้อย เป็น สต)

> **โย จ วสฺสสตํ ชีเว ทุสฺสีโล อสมาหิโต**
> **เอกาหํ ชีวิตํ เสยฺโย สีลวนฺตสฺส ฌายิโน.**[๑]

ผู้มีศีลเพ่งพินิจ มีชีวิตอยู่วันเดียว ประเสริฐกว่าผู้ทุศีล มีจิตไม่ตั้งมั่น มีชีวิตอยู่ตั้งร้อยปี

สหสฺส (ทส+ทส ๑๐๐ ตัว) ๑ พัน. **ทส จ ... ทส จาติ สหสฺสํ** ๑๐ บวกด้วย ๑๐ ร้อยครั้ง ชื่อว่าสหัสสะ (ลบ ทส ๙๙ ตัว เหลือไว้ตัวเดียวด้วยสรูเปกเสสวิธี, อาเทศ ทส ที่แปลว่า ๑ พัน เป็น สหสฺส)

> **โย สหสฺสํ สหสฺเสน สงฺคาเม มานุเส ชิเน**
> **เอกญฺจ เชยฺยมตฺตานํ ส เว สงฺคามชุตฺตโม.**[๒]

ผู้ชนะมนุษย์หลายพันคนในสงคราม ยังไม่ชื่อว่าเป็นผู้ชนะ ส่วนผู้ชนะตนเองเพียงคนเดียว ชื่อว่าเป็นผู้ชนะสูงสุดในสงคราม

นิยุต, อยุต, ทสสหสฺส, นหุต (นิ+ยุช โยเค+ต) ๑ หมื่น. **นิโยเชตีติ นิยุตํ** สังขยาที่ให้รวมกันชื่อว่านิยุตะ (ลบ ชฺ ที่สุดธาตุ)

---

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๘/๓๐ ๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๘/๒๘

ลกฺข, สตสหสฺส (ลกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+อ) ๑ แสน. **ลกฺขิยเต อเนนาติ ลกฺขํ** สังขยาเครื่องกำหนดนับ ชื่อว่าลักขะ

ทสสตสหสฺส (ทส+สตสหสฺส) ๑ ล้าน. **ทสคุณิตํ สตสหสฺสํ** ๑ แสนคูณด้วย ๑๐ ชื่อว่าทสสตสหัสสะ

โกฏิ (กุฏ เฉทเน+ณิ) ๑ โกฏิ. **ทสคุณํ กุฏตีติ โกฏิ** สังขยาที่ตัดการคูณด้วย ๑๐ ชื่อว่าโกฏิ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). หมายความว่า สังขยาตั้งแต่ **โกฏิ** ขึ้นไปเป็นสังขยาที่คูณด้วยแสนโกฏิ (๑๐ ล้าน). **โกฏิสตสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจเร ชนา**[๑] ชนทั้งหลายหมกไหม้อยู่ในนรกตลอดแสนโกฏิปี (๑๐ ล้านปี)

ปโกฏิ (ป+กุฏ เฉทเน+ณิ) ๑ ปโกฏิ. **ปกาเรน ทสคุณํ กุฏตีติ ปโกฏิ** สังขยาที่ตัดการคูณด้วย ๑๐ โดยประการ ชื่อว่าปโกฏิ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

โกฏิปโกฏิ (โกฏิ+ปโกฏิ) ๑ โกฏิปโกฏิ. **โกฏิ จ ปโกฏิ จาติ โกฏิปโกฏิ** โกฏิและปโกฏิ ชื่อว่าโกฏิปโกฏิ

นหุต (นห พนฺธเน+อุอาคม+ต) ๑ นหุตะ. **นหติ พนฺธตีติ นหุตํ** สังขยาที่ต่อเนื่อง ชื่อว่านหุตะ

นินฺนหุต (นิ+นห พนฺธเน+อุอาคม+ต) ๑ นินนหุตะ. **นิสฺเสเสน หนตีติ นินฺนหุตํ** สังขยาที่ต่อเนื่องโดยไม่เหลือ ชื่อว่านินนหุตะ (ซ้อน นฺ)

อกฺโขภิณี (น+ขุภ โขเภ+ยุ+อี) ๑ อักโขภิณี. **โขเภตํ อสกฺกุโณตีติ อกฺโขภิณี** สังขยาที่ไม่สามารถแยกออกได้ ชื่อว่าอักโขภิณี (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน กฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, อ เป็น อิ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

พินฺทุ (วิท ลาเภ+อุ) ๑ พินทุ. **วินฺทยเต ลพฺภเตติ พินฺทุ** สังขยาที่เขาได้ ชื่อว่าพินทุ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ว เป็น พ)

อพฺพุท (อพ หึสาคตีสุ+อุอาคม+ท) ๑ อัพพุทะ. **อพตีติ อพฺพุทํ** สังขยาที่เป็นไป ชื่อว่าอัพพุทะ (ซ้อน พฺ)

อหห (อหิ คติมฺหิ+ห) ๑ อหหะ. **อหติ คจฺฉตีติ อหหํ** สังขยาที่เป็นไป ชื่อว่าอหหะ (ลง อ อาคม)

อพพ (อว รกฺขเณ+ว) ๑ อพพะ. **อวติ รกฺขตีติ อพพํ** สังขยาที่รักษา ชื่อว่าอพพะ (ลง อ อาคม)

อฏฏ (อฏ คมเน+ฏ) ๑ อฏฏะ. **อฏติ คจฺฉตีติ อฏฏํ** สังขยาที่เป็นไป ชื่อว่าอฏฏะ (ลง อ อาคม)

โสคนฺธิก (สุคนฺธ+ณิก) ๑ โสคันธิกะ. **โสคนฺธิกนฺติ กมลวิเสสนาเมน เอโก คณนวิเสโส วุจฺจติ** บทว่า **โสคนฺธิกํ** ท่านกล่าวว่าเป็นชนิดของการนับอย่างหนึ่งด้วยชื่อของดอกอุบล. **สห สุคนฺเธน ชาติ โสคนฺธิกํ** ดอกบัวที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยกลิ่นหอม ชื่อว่าโสคันธิกะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). สังขยาตั้งแต่ โสคันธิกะ ถึง ปทุมะ ใช้ชื่อดอกบัวชนิดต่างๆ เป็นเครื่องกำหนดนับ

---

๑ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๓/๔๕

อุปฺปล (อุ+ปล คติยํ+อ) ๑ อุปปละ. **ตํ ตํ ฐานํ อุปลติ คจฺฉตีติ อุปฺปลํ** ดอกบัวที่ไปสู่ที่นั้นๆ ชื่อว่าอุปปละ (ซ้อน ปฺ)

กุมุท (กุสทฺทูปปท+มุท หาเส+อ) ๑ กุมุทะ. **กุยํ ปถวิยํ โมทตีติ กุมุทํ** ดอกบัวที่เบ่งบานอยู่บนแผ่นดิน ชื่อว่ากุมุทะ

ปุณฺฑรีก (ปุณฺฑ ขณฺฑเน+อิก) ๑ ปุณฑรีกะ. **เสตวณฺณวเสน ปุณฺฑิยตีติ ปุณฺฑรีกํ** ดอกบัวที่แย้มบานด้วยสีขาว ชื่อว่าปุณฑรีกะ (ลง รฺ อาคม, ทีฆะ อิ เป็น อี)

ปทุม (ปท คติมฺหิ+อุม) ๑ ปทุมะ. **เทวปูชาทึ ปชฺชติ ยาตีติ ปทุมํ** ดอกบัวที่ถึงซึ่งการบูชาเทวดาเป็นต้น ชื่อว่าปทุมะ

กถาน (กถ วากฺยปฺปพนฺเธ+ยุ) ๑ กถานะ. **กถติ พนฺธตีติ กถานํ** สังขยาที่ผูกคำพูด ชื่อว่ากถานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา)

มหากถาน (มหนฺต+กถาน) ๑ มหากถานะ. **มหนฺตํ กถานํ มหากถานํ** กถานะสังขยาที่มากขึ้น ชื่อว่ามหากถานะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

อสงฺเขฺยยฺย (น+สงฺขฺยา+เณยฺย) ๑ อสงไขย. **สงฺขฺยาตุมสกฺกุเณยฺยตาย อสงฺเขฺยยฺยํ** สังขยาชื่อว่าอสังขเยยยะ เพราะไม่สามารถจะนับได้อีก (อาเทศ น เป็น อ, ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **ตสฺมึ หิ ปเทเส จตฺตาริ อฏฺฐ โสฬส วา อสงฺเขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ**[๑] จริงอยู่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงบำเพ็ญบารมีในประเทศนั้น ตลอด ๔ อสงไขยบ้าง ๘ อสงไขยบ้าง ๑๖ อสงไขยบ้าง กับอีก ๑ แสนกัป แล้วจึงเสด็จอุบัติขึ้น

ตารางแสดงการนับคุณิตสังขยา

สังขยาหลัก	คูณด้วย	เป็น	เลข	เลขศูนย์
ทส (สิบ)	ทส (สิบ)	สตํ (ร้อย)	๑	๒
สตํ	”	สหสฺสํ (พัน)	๑	๓
สหสฺสํ	”	ทสสหสฺสํ, นหุตํ (หมื่น)	๑	๔
ทสสหสฺสํ	”	สตสหสฺสํ, ลกฺขํ (แสน)	๑	๕
สตสหสฺสํ	”	ทสสตสหสฺสํ (ล้าน)	๑	๖
ทสสตสหสฺสํ	”	โกฏิ (๑๐ ล้าน)	๑	๗
โกฏิ	โกฏิ (๑๐ ล้าน)	ปโกฏิ	๑	๑๔
ปโกฏิ	”	โกฏิปโกฏิ	๑	๒๑
โกฏิปโกฏิ	”	นหุตํ	๑	๒๘
นหุตํ	”	นินฺนหุตํ	๑	๓๕

๑ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๐๐/๑๒๔-๕

นินฺนหุตํ	”	อกฺโขภินี	๑	๔๒
อกฺโขภินี	”	พินฺทุ	๑	๔๙
พินฺทุ	”	อพฺพุทํ	๑	๕๖
อพฺพุทํ	”	นิรพฺพุทํ	๑	๖๓
นิรพฺพุทํ	”	อหหํ	๑	๗๐
อหหํ	”	อพพํ	๑	๗๗
อพพํ	”	อฏฏํ	๑	๘๔
อฏฏํ	”	โสคนฺธิกํ	๑	๙๑
โสคนฺธิกํ	”	อุปฺปลํ	๑	๙๘
อุปฺปลํ	โกฏิ (๑๐ ล้าน)	กุมุทํ	๑	๑๐๕
กุมุทํ	”	ปุณฺฑริกํ	๑	๑๑๒
ปุณฺฑริกํ	”	ปทุมํ	๑	๑๑๙
ปทุมํ	”	กถานํ	๑	๑๒๖
กถานํ	”	มหากถานํ	๑	๑๓๓
มหากถานํ	”	อสงฺเขยฺยํ	๑	๑๔๐

การนับสังขยาจำนวนครึ่ง

ในพระบาลีเป็นต้นนิยมนับสังขยา ๑ ครึ่ง ๒ ครึ่ง และ ๓ ครึ่ง

อฑฺฒุฑฺฒ (อฑฺฒ+จตุตฺถ) ๓ ครึ่ง. **อฑฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒุฑฺโฒ** ๔ (ลบ) ด้วยครึ่ง ชื่อว่าอัฑฒุฑฒะ (อาเทศ จตุตฺถ กับ อฑฺฒ เป็น อฑฺฒุฑฺฒ). **ตสฺเสว ขลุ โภ กุณาลสฺส สกุณสฺส อฑฺฒุฑฺฒานิ อิตฺถีสหสฺสานิ ปริจาริกา ทิชกญฺญาโย**[๑] ท่านผู้เจริญ ทราบว่า นกดุเหว่ากุณาละนั้น มีนางนกที่เฝ้าบำเรอจำนวน ๓,๕๐๐ ตัว

อฑฺฒติย, อฑฺฒเตยฺย (อฑฺฒ+ตติย) ๒ ครึ่ง. **อฑฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโย อฑฺฒเตยฺโย จ** ๓ (ลบ)ด้วยครึ่ง ชื่อว่าอัฑฒติยะและอัฑฒเตยยะ (อาเทศ ตติย กับ อฑฺฒ เป็น อฑฺฒติย, อฑฺฒเตยฺย). **อิจฺเจเต อฑฺฒเตยฺยมาสา อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย**[๒] ๒ เดือนครึ่งนี้เป็นฤดูร้อนอบอ้าว

ทิวฑฺฒ, ทิยฑฺฒ (อฑฺฒ+ทุติย) ๑ ครึ่ง. **อฑฺเฒน ทุติโย ทิวฑฺโฒ ทิยฑฺโฒ จ** ๒ (ลบ)ด้วยครึ่ง ชื่อว่าทิยัฑฒะและทิวัฑฒะ (อาเทศ ทุติย กับ อฑฺฒ เป็น ทิวฑฺฒ, ทิยฑฺฒ). **ทิยฑฺโฒ มาโส เสโส คิมฺหานํ**[๓] ๑ เดือนครึ่งท้ายฤดูร้อน. ทั้ง ๕ ศัพท์ คือ **อฑฺฒุฑฺฒ อฑฺฒติย อฑฺฒเตยฺย ทิวฑฺฒ ทิยฑฺฒ** มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๒๙๖/๑๐๖ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๑/๓๙๙ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๑/๓๙๙

การนับด้วยเครื่องนับ ๓ อย่าง

ตุลาปตฺถงฺคุลิวสา ติธา มานํ การนับมี ๓ อย่าง คือ นับด้วยเครื่องชั่ง(ตราชั่ง) เครื่องตวง และเครื่องวัด

มาน (มา มาเน+ยุ) การนับด้วยเครื่อง. **มียเต ปริจฺฉินฺทียเต เอเตนาติ มานํ** เครื่องที่เขาใช้กำหนดนับ ชื่อว่ามานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

ตุลา (ตุล อุมฺมาเน+อ+อา) ตราชั่ง, เครื่องชั่ง, เสมอเหมือน, แบบอย่าง. **สมวิสมํ ตุลยติ มินาติ เอตายาติ ตุลา** เครื่องชั่งให้รู้ว่าเสมอหรือไม่เสมอ ชื่อว่าตุลา. **ปมาณิตพฺพวตฺถุํ ตุลยติ ปริยตีติ ตุลา** เครื่องที่เขาชั่งวัตถุที่ควรชั่ง ชื่อว่าตุลา (ตุล ปมาณ+อ+อา, ลบสระหน้า). **เอสา ภิกฺขเว ตุลา เอตํ ปมาณํ มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ยทิทํ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา**[๑] ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกของเรา พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะนี้ เป็นแบบอย่าง เป็นประมาณ

ปตฺถ (ปท คติมฺหิ+ถ) เครื่องตวง, แล่ง. **ปตฺถสทฺโท สามญฺญมาณเภเทสุ ปวตฺตติ. อิธ ปน วิเสสมาณวาจโก อธิปฺเปโต** ปตฺถศัพท์ใช้ในอรรถว่าชนิดของเครื่องตวงธรรมดาทั่วไป แต่ในที่นี้ท่านกล่าวหมายเอาเครื่องตวงชนิดพิเศษ. **ปทติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปตฺโถ** เครื่องตวงช่วยให้รู้ ชื่อว่าปัตถะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **ปตฺโถ นาม นาฬิมตฺตํ โหติ**[๒] ประมาณ ๑ ทะนาน ชื่อว่าปัตถะ

องฺคุล, องฺคุลี (องฺค คมเน+อล+อี) เครื่องวัด, นิ้ว. **องฺคนฺติ ชานนฺติ เอเตนาติ องฺคุลํ, องฺคุลี** เครื่องวัดช่วยให้รู้ ชื่อว่าอังคุละและอังคุลี (อาเทศ อ เป็น อุ). **อายสฺมา ทพฺโพ มลฺลปุตฺโต เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา องฺคุลิยา ชลมานาย ปุรโต ปุรโต คจฺฉติ**[๓] ท่านพระทัพพมัลลบุตร เข้าเตโชธาตุ ชูนิ้วที่สว่างเดินนำหน้าไป

[๔๗๙] จตฺตาโร วีหโย คุญฺชา เทฺว คุญฺชา มาสโก ภเว.
เทฺว อกฺโข มาสกา ปญฺจ- กฺขานํ ธรณมฏฺจกํ.

[๔๘๐] สุวณฺโณ ปญฺจธรณํ นิกฺขํ ตฺวนิตฺถิ ปญฺจ เต
ปาโท ภาเค จตุตฺเถถ ธรณานิ ปลํ ทส.

[๔๘๑] ตุลา ปลสตํ จาถ ภาโร วีสติ ตา ตุลา
อโถ กหาปโณ นิตฺถี กถฺยเต กริสาปโณ.

จตฺตาโร วีหโย สมฺปิณฺฑิตา เอกาว คุญฺชา สมครุกา, ตถา เทฺว คุญฺชา เอโกว มาสโก สมครุโกติ สพฺพตฺถ นโย เนตพฺโพ. เทฺว มาสกา อกฺโข นาม, วิภีฏโกติ วุตฺโต, อกฺขผลสมานครุกตฺตา วา อกฺโข. อกฺขานํ ปญฺจ ธรณํ นาม. อกฺขานมฏฺจกํ

สุวณฺโณ นาม. ปญฺจธรณํ นิกฺขํ นาม. เต นิกฺขา ปญฺจ ปาโท นาม. โส ปาโท จตุตฺเถ ภาเค วตฺตตีเตฺยกจฺจานํ มติ. ยถาวุตฺตาเยว จตฺตาโร วีหโย คุญฺชา นาม. เทฺว คุญฺชา มาสโก นาม. เทฺว ปญฺจมาสกา ทสมาสกา อกฺโข นาม. อกฺขานํ อฏฺจกํ ธรณํ นาม. ปญฺจธรณํ สุวณฺโณ นาม. เต ปญฺจ สุวณฺณา นิกฺขํ นามาตฺยมฺหากํ มติ. ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน จตุตฺเถ ภาเค ปาโท. ทส ธรณานิ ปลํ นาม. ยสฺส กสฺสจิ วตฺถุโน ปลสตํ ตุลา. ตา ตุลา วีสติ ภาโร นาม. รูปิยสฺส กริเสน กโต สํโวหารปทตฺโถ กหาปโณ นาม. กริสปฺปมาเณน รูปิเยน กโต ปโณ ปณิโย ทพฺพเภโท กหาปโณ.

พึงทราบนัยในที่ทั้งปวงว่า ๔ เมล็ดข้าวเปลือกรวมกันเข้า เป็น ๑ คุญชา โดยมีน้ำหนักเท่ากัน, ๒ คุญชา เป็น ๑ มาสกะ โดยมีน้ำหนักเท่ากัน, ๒ มาสกะ เป็น ๑ อักขะ หรือ วิภีฏกะ, หรือเรียกว่าอักขะ เพราะมีน้ำหนักเท่ากับผลสมอพิเภก, ๕ อักขะ เป็น ๑ ธรณะ, ๘ อักขะ เป็น ๑ สุวัณณะ, ๕ ธรณะ เป็น ๑ นิกขะ, ๕ นิกขะ เป็น ๑ ปาทะ, บางอาจารย์มีความเห็นว่า ๑ ปาทะนั้น เท่ากับ ๑ ใน ๔ ส่วน. พวกเรา(ฎีกาจารย์)มีความเห็นตามที่กล่าวแล้วว่า ๔ เมล็ดข้าวเปลือก เป็น ๑ คุญชา, ๒ คุญชา เป็น ๑ มาสกะ, ๑๐ มาสกะ เป็น ๑ อักขะ, ๘ อักขะ เป็น ๑ ธรณะ, ๕ ธรณะ เป็น ๑ สุวัณณะ, ๕ สุวัณณะ เป็น ๑ นิกขะ, ๑ ปาทะ คือ ๑ ใน ๔ ส่วน ของวัตถุทุกอย่าง, ๑๐ ธรณะ เป็น ๑ ปละ. ๑๐๐ ปละ ของวัตถุทุกอย่าง เป็น ๑ ตุลา, ๒๐ ตุลา เป็น ๑ ภาระ. วัตถุที่ทำด้วยเงินเพื่อประโยชน์ในการซื้อขาย ชื่อว่ากหาปณะ ชนิดของวัตถุที่ทำด้วยเงินมีขนาดเท่ากับเหริญกษาปณ์ ชื่อว่ากหาปณะ

มาตราชั่งตามวิธีโบราณ

จตฺตาโร วีหโย คุญฺชา	๔ เมล็ดข้าวเปลือก	เป็น	๑ คุญชา
เทฺว คุญฺชา มาสโก	๒ คุญชา	เป็น	๑ มาสก
เทฺว อกฺโข มาสกา	๒ มาสก	เป็น	๑ อักขะ
ปญฺจกฺขานํ ธรณํ	๕ อักขะ	เป็น	๑ ธรณะ
อกฺขานมฏฺจกํ สุวณฺโณ	๘ อักขะ	เป็น	๑ สุวัณณะ
ปญฺจธรณํ นิกฺขํ	๕ ธรณะ	เป็น	๑ นิกขะ
เต นิกฺขา ปญฺจ ปาโท	๕ นิกขะ	เป็น	๑ ปาทะ
ภาเค จตุตฺเถ ปาโท	๑ ปาทะ	เป็น	๑ ใน ๔ ส่วน
ทส ธรณานิ ปลํ	๑๐ ธรณะ	เป็น	๑ ปละ
ปลสตํ ตุลา	๑๐๐ ปละ	เป็น	๑ ตุลา
ตา วีสติ ตุลา ภาโร	๒๐ ตุลา	เป็น	๑ ภาระ (หาบ)

ชื่อมาตราชั่งตามวิธีโบราณ

วีหิ (วห ปาปุณเน+อิ) วีหิ, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๑ เมล็ดข้าวเปลือก. **สตฺตานํ ชีวิตํ วหตีติ วีหิ** ข้าวเปลือกที่นำชีวิตของสัตว์ไป(คือให้ชีวิตเป็นไปอยู่) ชื่อว่าวีหิ (อาเทศ อ เป็น อี). **สตฺตานํ ชีวิตํ พฺรูเหตีติ วีหิ** ข้าวเปลือกที่ทำให้ชีวิตของสัตว์เจริญเติบโต ชื่อว่าวีหิ (พฺรูห วุฑฺฒิยํ+อิ, อาเทศ อู เป็น อี, ลบ รฺ, อาเทศ พฺ เป็น วฺ)

คุญฺชา (คุช สทฺเท+อ+อา) คุญชา, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๔ เมล็ดข้าวเปลือก. **คุชตีติ คุญฺชา** หน่วยมาตราชั่งที่ออกเสียง ชื่อว่าคุญชา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบสระหน้า)

มาสก (มส อามสเน+ณฺวุ) มาสก, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๘ เมล็ดข้าวเปลือก. **มสิตพฺโพติ มาสโก** หน่วยมาตราชั่งที่ควรจับไว้ ชื่อว่ามาสกะ (วุฑฺฒิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

อกฺข (อร คมเน+ข) อักขะ, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๒ มาสก. **อรนฺติ เอเตนาติ อกฺโข** หน่วยมาตราชั่งที่เป็นไปได้ ชื่อว่าอักขะ (อาเทศ รฺ เป็น กฺ). บางอาจารย์กล่าวว่า ๑ อักขะ เท่ากับ ๑๐ มาสก

ธรณ (ธร ธารเณ+ยุ) ธรณะ, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๕ อักขะ. **ธรตีติ ธรณํ** หน่วย มาตราชั่งที่ทรงไว้ ชื่อว่าธรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). บางอาจารย์กล่าวว่า ๑ ธรณะ เท่ากับ ๘ อักขะ

สุวณฺณ (สุ+วณฺณ) สุวรรณ, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๘ อักขะ. **โสภโณ วณฺโณ อสฺสาติ สุวณฺโณ** หน่วยมาตราชั่งที่มีสีงดงาม ชื่อว่าสุวัณณะ. บางอาจารย์กล่าวว่า ๑ สุวัณณะ เท่ากับ ๕ ธรณะ

นิกฺข (นิ+กน ทิตฺติยํ+อ) นิกขะ, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๕ ธรณะ. **นิหรนฺโต กนติ ทิพฺพตีติ นิกฺขํ** หน่วยมาตราชั่งที่นำออกจึงพอดี ชื่อว่านิกขะ (ลบ อ ที่ ก, อาเทศ นฺ เป็น ขฺ). บางอาจารย์กล่าวว่า ๑ นิกขะ เท่ากับ ๕ สุวัณณะ. **อนิตฺถี นิกฺข**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ปล (ปล ปถคตีสุ+อ) ปละ, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๑๐ ธรณะ. **โลกสฺส วิมตึ ปเลติ ลุนาติ โสเธติ จาติ ปลํ** หน่วยมาตราชั่งที่ตัดและชำระความสงสัยของชาวโลก ชื่อว่าปละ

ตุลา (ตุล อุมฺมาเณ+อ+อา) ตุลา, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๑๐๐ ปละ. **ปลสตํ ตุลยเต อเนนาติ ตุลา** หน่วยมาตราชั่งที่ใช้นับ ๑๐๐ ปละ ชื่อว่าตุลา (ลบสระหน้า)

ภาร (ภร ธารณโปสเนสุ+ณ) ภาระ, หาบ, ชื่อหน่วยมาตราชั่ง เท่ากับ ๒๐ ตุลา. **ภรตีติ ภาโร** หน่วยมาตราที่ใช้ชั่ง ชื่อว่าภาระ (ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อ เป็น อา)

บาท, เศษส่วน, ๑ ส่วน ๔

ปาท (ปท คติมฺหิ+ณ) บาท, เศษส่วน, ๑ ส่วน ๔. **ปชฺชติ คจฺฉตีติ ปาโท** เศษส่วนที่เป็นไป ชื่อว่าปาทะ (ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อ เป็น อา). **กยวิกฺกเย ปทติ คจฺฉติ อเนนาติ ปาโท** เศษส่วนเป็น

เครื่องไปสู่การซื้อขาย ชื่อว่าปาทะ. **จตุตฺเถ ภาเค ปาโท ปาท**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ๑ ส่วน ๔

กหาปณะ, เงิน, กระษาปณ์ ๒ ศัพท์

กหาปณ (กร กรเณ+ยุ) กหาปณะ, เงิน, กระษาปณ์. **กยวิกฺกยํ กโรติ เอเตนาติ กหาปโณ** เงินที่ใช้ทำการซื้อขาย ชื่อว่ากหาปณะ (อาเทศ รฺ เป็น หฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็ ณ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลง ป อาคม). **กริสปฺปมาเณน รูปิเยน กโต อาปโณ ปณิโย ทพฺพเภโท กหาปโณ** ชนิดของวัตถุที่ทำด้วยเงินประมาณ ๑ กริสะ ชื่อว่ากหาปณะ (กริส+อาปณ, อาเทศ ริส เป็น ห, ลบสระหน้า)

กริสาปณ (กริส+อาปณ) กหาปณะ, เงิน, กระษาปณ์. **กริสปฺปมาเณน รูปิเยน กโต อาปโณ ปณิโย ทพฺพเภโท กริสาปโณ** ชนิดของวัตถุที่ทำด้วยเงินประมาณ ๑ กริสะ ชื่อว่ากริสาปณะ (กริส+อาปณ, ลบสระหน้า). **อนิตฺถี** ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

[๔๘๒] กุฑุโว ปสโต เอโก ปตฺโถ เต จตุโร สิยุํ
อาฬฺหโก จตุโร ปตฺถา โทณํ วา จตุราฬฺหกํ.

[๔๘๓] มานิกา จตุโร โทณา ขารีตฺถี จตุมานิกา
ขาริโย วีส วาโหถ สิยา กุมฺโภ ทสมฺพณํ.

มาตราตวงตามวิธีโบราณ

เอโก ปสโต กุฑุโว	๑ ปสตะ	เป็น	๑ กุฑุวะ (ฟายมือ, ซองมือ)
เต จตุโร ปตฺโถ	๔ กุฑุวะ	เป็น	๑ ปัตถะ (แล่ง)
จตุโร ปตฺถา อาฬฺหโก	๔ ปัตถะ	เป็น	๑ อาฬหกะ (กระดอง)
จตุราฬฺหกํ โทณํ	๔ อาฬหกะ	เป็น	๑ โทณะ (ทะนาน)
จตุโร โทณา มานิกา	๔ โทณะ	เป็น	๑ มานิกา (กระเชอ)
จตุมานิกา ขารี	๔ มานิกา	เป็น	๑ ขารี (๔ กระเชอ)
วีส ขาริโย วาโห	๒๐ ขารี	เป็น	๑ วาหะ (เกวียน)
ทสมฺพณํ กุมฺโภ	๑๐ อัมพณะ	เป็น	๑ กุมภะ (อัมพณะเท่ากับ ๑๑ โทณะ)

ชื่อมาตราตวงตามวิธีโบราณ

ปสต (ป+สร คติยํ+ต) ฟายมือ, ซองมือ, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๑ กุฑุวะ. **ปสรตีติ ปสโต** ฟายมือที่เหยียดออก ชื่อว่าปสตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **เสฏฺฐิภริยา ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส ปสตํ สปฺปึ ทาเปสิ**[๑] ภรรยาของท่านเศรษฐีให้เขาให้เนยใส ๑ ฟายมือ แก่หมอชีวกโกมารภัจ

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๕

กุฑุพ, กุฑุว (กฑิ เภเท+ว) กุฑุวะ, ฟายมือ, ซองมือ, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๑ ปสตะ. **ตณฺฑุลาทโย กณฺฑติ ปริจฺฉินฺทติ เอเตนาติ กุฑุโว** หน่วยมาตราตวงที่ใช้ตวงข้าวสารเป็นต้น ชื่อว่ากุฑุวะ (อาเทศ กฑิ เป็น กุฑุ, ว เป็น พ บ้าง)

ปตฺถ (ปติ+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) ปัตถะ, แล่ง, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๔ ฟายมือ. **ปติฏฺฐนฺติ อสฺมินฺติ ปตฺโถ** แล่งเป็นที่ตวง ชื่อว่าปัตถะ (ลบ อิ ที่ ติ, อาเทศ ฐ เป็น ถ, ลบสระหน้า). **มาคธิเกน ปตฺเถน จตฺตาโร ปตฺถา โกสลรฏฺเฐ เอกปตฺโถ โหติ**[๑] ๔ แล่ง โดยแล่งของชาวมคธ เป็น ๑ แล่ง ในแคว้นโกศล

อาฬฺหก (อา+หน หึสายํ+ณฺวุ) อาฬหกะ, ทะนานเล็ก, กระเชอ, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๔ แล่ง. **อาหนนฺติ เอตฺถาติ อาฬฺหโก** หน่วยตวงเป็นที่เคาะ ชื่อว่าอาฬหกะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฬฺหฺ, ณฺวุ เป็น อก). **โส คนฺตฺวา อาฬฺหกํ สปฺปึ ตุลํ คุฬํ โทณํ ตณฺฑุลํ อาหราเปตฺวา อตฺตนา ปริภุญฺชิ**[๒] ภิกษุนั้นไปถึงแล้ว ให้นำเอาเนยใส ๑ กระดอง น้ำอ้อยงบ ๑ ชั่ง ข้าวสาร ๑ ทะนานมาฉันเสียเอง

โทณ (ทุ คติหึสาสุ+ณ) โทณะ, ทะนานใหญ่, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๔ อาฬหกะ. **ตณฺฑุลาทโย ทวนฺติ เอตฺถาติ โทโณ** หน่วยเป็นที่ตวงข้าวสารเป็นต้น ชื่อว่าโทณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **วา** โทณศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **จตฺตาริ อาฬฺหกานิ โทณํ**[๓] ๔ กระดอง เป็น ๑ ทะนาน

มาณิกา, มานิกา (มาน ปูชายํ+อิ+ก) มาณิกา, กระเชอ, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๔ ทะนาน. **มิณิยเตติ มาณิกา** การตวงที่เขายอมรับ ชื่อว่ามาณิกา (อาเทศ น เป็น ณ บ้าง). **จตุโร โทณา มานิกา**[๔] ๔ ทะนานเป็น ๑ กระเชอ

ขาริ, ขารี (ขร วินาเส+ณ+อี) ขารี, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๔ กระเชอ. **ขรตีติ ขารี** หน่วยตวงที่เสื่อมไป ชื่อว่าขารี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อิตฺถี ขารี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **จตุมานิกา ขาริ**[๕] ๔ กระเชอ เป็น ๑ ขารี

วาห (วห ปาปุณเน+ณ) วาหะ, เกวียน, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๒๐ ขารี. **วหตีติ วาโห** เกวียนที่นำไป ชื่อว่าวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ). **วีสติขาริโก วาโห**[๖] ๒๐ ขารี เป็น ๑ เกวียน

อมฺพณ (อพิ สทฺเท+ยุ) อัมพณะ, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๔ อาฬหกะ. **อมฺพติ อเนนาติ อมฺพณํ** หน่วยตวงช่วยให้ออกเสียง ชื่อว่าอัมพณะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วีหีนํ สตฺต สมฺพณานิ**[๗] ข้าวเปลือก ๗ อัมพณะ

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๘๑/๒๐๗
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๑/๑๑๖
๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๘๑/๒๐๗
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๘๑/๒๐๗
๕ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๘๑/๒๐๗
๖ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๒๔๕/๑๑๒
๗ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๔๘/๕๒

กุมฺภ (กสทฺทูปปท+อุมฺภ ปูรเณ+อ) กุมภะ, หม้อ, ชื่อหน่วยมาตราตวง เท่ากับ ๑๐ อัมพณะ. **เกน ชลาทินา อุมฺภติ ปูรตีติ กุมฺโภ** หน่วยตวงที่เต็มด้วยน้ำเป็นต้น ชื่อว่ากุมภะ (ลบสระหน้า)

[๔๘๔] **อาฬฺหโก นิตฺถิยํ ตุมฺโภ ปตฺโถ ตุ นาฬิ นาริยํ**
วาโห ตุ สกโฏ เจกา- ทส โทณา ตุ อมฺพณํ.

ทะนาน, กระเชอ, กระดอง ๒ ศัพท์

อาฬฺหก (อา+หน หึสายํ+ณฺวุ) ทะนาน, กระเชอ. **อาหนนฺติ เอตฺถาติ อาฬฺหกํ** ทะนานเป็นที่เคาะ ชื่อว่าอาฬหกะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฬฺหฺ, ณฺวุ เป็น อก). **โส คนฺตฺวา อาฬฺหกํ สปฺปิ ตุลํ คุฬํ โทณํ ตณฺฑุลํ อาหราเปตฺวา อตฺตนา ปริภุญฺชิ**[๑] ภิกษุนั้นไปถึงแล้ว ให้นำเอาเนยใส ๑ กระดอง น้ำอ้อยงบ ๑ ชั่ง ข้าวสาร ๑ ทะนานมาฉันเสียเอง. **อนิตฺถิยํ อาฬฺหก**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์.

ตุมฺพ, ตุมฺภ (ตุมฺพ กมฺปเน+อ) ทะนาน, กระเชอ. **ตุมฺพตีติ ตุมฺโพ** ทะนานที่หวั่นไหว ชื่อว่าตุมพะ. **อทํสุ โข เต โทณสฺส พฺราหฺมณสฺส ตุมฺพํ**[๒] ทูตเหล่านั้นได้ให้ทะนานแก่โทณพราหมณ์

แล่ง ๒ ศัพท์

ปตฺถ (ปติ+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) แล่ง. **ปตฺถสทฺโทยํ สามญฺญเภทมาเนสุ ปวตฺตติ, อิธ ปน วิเสสมานวาจโก อธิปฺเปโต ปตฺถ**ศัพท์นี้ ใช้ในอรรถว่าเครื่องตวงชนิดธรรมดา แต่ในที่นี้ท่านกล่าวหมายถึงเครื่องตวงชนิดพิเศษ. **ปติฏฺฐนฺติ อสฺมินฺติ ปตฺโถ** แล่งเป็นที่ตวง ชื่อว่าปัตถะ (ลบ อิ ที่ ติ, อาเทศ ฐ เป็น ถ, ลบสระหน้า)

นาฬิ (นล คนฺเธ+อิณฺ) แล่ง. **คนฺธํ นลติ กโรตีติ นาฬิ** แล่งที่ทำให้มีกลิ่น ชื่อว่านาฬิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ล เป็น ฬ). **นาริยํ นาฬิ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **จตุกฺฃุวํ นาฬิ**[๓] ๔ ฟายมือเป็น ๑ แล่ง (หาตัวอย่างพระสารีริกธาตุ ๑๖ นาฬิ)

เกวียน ๒ ศัพท์

วาห (วห ปาปุณเน+ณ) เกวียน. **วหตีติ วาโห** เกวียนที่นำไป ชื่อว่าวาหะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **วีสติ ขาริกํ เอโก วาโห ตเทว เอกํ สกฏํ**[๔] ๒๐ ขารี เป็น ๑ วาหะ, ๑ วาหะนั้นเท่ากับ ๑ เกวียน

สกฏ (สก สตฺติยํ+อฏ) เกวียน. **ภารํ วหิตุํ สกฺโกตีติ สกโฏ** เกวียนที่สามารถนำภาระไป ชื่อว่าสกฏะ. **สเม ภูมิภาเค กฏตีติ สกโฏ** เกวียนที่ไปบนพื้นที่สม่ำเสมอ ชื่อว่าสกฏะ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๑/๑๑๖ ๒ ที.มหา. ๑๐/๑๕๙/๑๙๓ ๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๑๖๙/๒๒๗
๔ วิ.ฏี. ๑/๗๖/๑๘๙

(สมสทฺทูปปท+กฏ คติมฺหิ+อ, ลบ ม). **สกฏ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **สกฏํ สกฏตฺถิเกน ปริเยสิตพฺพํ**[๑] ผู้ต้องการเกวียนควรแสวงหาเกวียน

อมฺพณ (อมฺพ คมเน+ยุ) อัมพณะ. **อมฺพณํ เอกาทส โทณา** ๑๑ ทะนาน เป็น ๑ อัมพณะ. **อมฺพติ อเนนาติ อมฺพณํ** หน่วยตวงช่วยให้ออกเสียง ชื่อว่าอัมพณะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

[๔๘๕] ปฏิวีโส จ โกฏฺฐาโส อํโส ภาโค ธนํ ตุ โส
ทพฺพํ วิตฺตํ สาปเตยฺยํ วสุวตฺโถ วิภโว ภเว.

ส่วน, ภาค ๔ ศัพท์

ปฏิวิส, ปฏิวีส (ปติ+วิส ปเวสเน+อ) ส่วน, ภาค. **ปฏิวิสตีติ ปฏิวีโส** ส่วนที่เข้าไปเฉพาะ ชื่อว่าปฏิวีสะ. **ปฏิรูปํ วิสตีติ ปฏิวีโส** ส่วนที่เข้าไปตามสมควร ชื่อว่าปฏิวีสะ(ทีฆะ อิ เป็น อี บ้าง). **อายสฺมโต อุปนนฺทสฺส สกฺยปุตฺตสฺส ปฏิวิโส จปิโต โหติ**[๒] เขาแบ่งส่วนไว้ถวายท่านพระอุปนันทศากยบุตร

โกฏฺฐาส (โกฏฺฐสทฺทูปปท+สิ สเย+อ) ส่วน, ภาค. **โกฏฺฐํ วุจฺจติ สรีรํ, ตตฺถ เสตีติ โกฏฺฐาโส** สรีระท่านเรียกว่าโกฏฐะ, ส่วนที่นอนอยู่ในสรีระนั้น ชื่อว่าโกฏฐาสะ (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มยฺหํ วิสุํ โกฏฺฐาสกิจฺจํ นตฺถิ**[๓] การแบ่งออกเป็นส่วนๆ ไม่มีแก่เรา

อํส (อน ปาณเน+ส) ส่วน, ภาค. **อนติ ชีวตีติ อํโส** ส่วนที่มีชีวิต ชื่อว่าอังสะ (อาเทศ นฺ เป็นนิคหิต). **อมติ คจฺฉตีติ อํโส** ส่วนที่เป็นไป ชื่อว่าอังสะ (อม คมเน+ส, อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต). **อํเสตีติ อํโส** ส่วนที่ให้รวมกัน ชื่อว่าอังสะ (อํส สงฺฆาเต+อ). **อํโสติ โกฏฺฐาโส วุจฺจติ**[๔] ท่านเรียกส่วนว่าอังสะ

ภาค (ภช เสวายํ+ณ) ส่วน, ภาค. **ภชียเต เสวียเตติ ภาโค** ส่วนที่บุคคลเสพ ชื่อว่าภาคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ). **สมโก ทาตพฺโพ ภาโค**[๕] ควรให้ส่วนที่เท่ากัน

ทรัพย์, สมบัติ ๘ ศัพท์

ธน (ธน สทฺเท+อ) ทรัพย์, สมบัติ. **ธนิตพฺพํ สทฺทายิตพฺพนฺติ ธนํ** ทรัพย์ที่บุคคลควรออกเสียง(ชื่นชม) ชื่อว่าธนะ. **ทลิทฺทภาวํ ชเนตีติ ธนํ** ทรัพย์ที่ยังความเป็นคนจนให้เกิดขึ้น(แก่ผู้ไม่มี) ชื่อว่าธนะ (ชน ชนเน+อ, อาเทศ ช เป็น ธ). **ธนํ วา ธญฺญํ วา รชตํ วา ชาตรูปํ วา สพฺพนฺตํ มยฺหํ นตฺถิ**[๖] ทรัพย์ ข้าวเปลือก เงิน หรือทองทุกอย่างไม่มีแก่เรา

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๖๓๗/๔๐๒ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๐๕/๘๙ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๓๙๗/๒๔๒
๔ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๓๘/๒๘๙ ๕ วิ.มหา. ๕/๑๖๔/๒๒๓ ๖ ที.มหา. ๑๐/๓๑๐/๓๖๔

ส (ส+ณ) ทรัพย์, สมบัติ. **สสฺส อตฺตโน อยํ โส** ทรัพย์นี้ของตน ชื่อว่าสะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). สศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **น เต สํ โกฏฺเจ โอเปนฺติ**[๑] พวกเขาไม่ได้ใส่ทรัพย์ไว้ในคลัง. **สํ นาม ธนํ**[๒] ทรัพย์ ชื่อว่าสะ

ทพฺพ (ทุ คติยํ+อพฺพ) ทรัพย์, สมบัติ. **ทุนาตีติ ทพฺพํ** ทรัพย์ที่เป็นไป ชื่อว่าทัพพะ (ลบสระหน้า)

วิตฺต (วิท ลาเภ+ต) ทรัพย์, สมบัติ. **ปีตึ วินฺทติ เอเตนาติ วิตฺตํ** ทรัพย์ที่ช่วยให้ได้ความยินดี ชื่อว่าวิตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ**[๓] ในโลกนี้ ศรัทธาเป็นทรัพย์ที่ประเสริฐที่สุดของบุรุษ

สาปเตยฺย (สปติ+เณยฺย) ทรัพย์, สมบัติ. **สสฺส ธนสฺส ปติ สปติ, ตสฺมึ สาธุ สาปเตยฺยํ** เจ้าของทรัพย์ ชื่อว่าสปติ (ส+ปติ), ทรัพย์ที่ดีในเจ้าของทรัพย์นั้น ชื่อว่าสาปเตยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **เต เปตฺติกํ สาปเตยฺยํ วิภชึสุ**[๔] บุตรทั้งสองนั้นแบ่งปันสมบัติของบิดาแล้ว

วสุ (วส นิวาเส+อุ) ทรัพย์, สมบัติ. **สุขํ วสนฺติ เอเตนาติ วสุ** ทรัพย์ที่ช่วยให้อยู่อย่างสบาย ชื่อว่าวสุ

อตฺถ (อร คมเน+ถ) ทรัพย์, สมบัติ. **อรนฺติ คจฺฉนฺติ อเนนาติ อตฺโถ** ทรัพย์ที่ช่วยให้เป็นไปได้ ชื่อว่าอัตถะ (อาเทศ รฺ เป็น ตฺ)

วิภว (วิ+ภู สตฺตายํ+อ) ทรัพย์, สมบัติ. **วิภวนฺติ ปภวนฺตฺยเนนาติ วิภโว** ทรัพย์ที่ใช้เป็นต้นทุน ชื่อว่าวิภวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **วิเสเสน ภวีเยติ วิภโว** ทรัพย์ที่บุคคลใช้จ่ายด้วยกิจพิเศษ ชื่อว่าวิภวะ (วิ+ภู อนุภเว+อ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ตเทว ธนํ วิภโว**[๕] ทรัพย์นั้นนั่นแหละ ชื่อว่าวิภวะ

ทรัพย์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **หิรญฺญ, โกส**

[๔๘๖] โกโส หิรญฺญํ จ กตา- กตํ กญฺจน รูปิยํ
กุปฺปํ ตทญฺญํ ตมฺพาทิ รูปิยํ ทฺวยมาหตํ.

ทรัพย์สิน, ของมีค่า, เงินและทอง ๒ ศัพท์

กตากตํ กญฺจนรูปิยํ โกโส หิรญฺญํ จ ทองและเงินที่ทำเป็นรูปลักษณ์แล้วและยังไม่ได้ทำ ชื่อว่าโกสะและหิรัญญะ

โกส (กุส ฉินฺทเน+ณ) เงิน, ของมีค่า. **กุสิตพฺโพ ฉินฺทิตพฺโพติ โกโส** เงินที่เขาควรตัดแบ่ง ชื่อว่าโกสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

---

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๘/๔๘๐ ๒ วิ.ฏี. ๒/๘/๑๖ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๐๓/๕๘
๔ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๑/๒๓ ๕ วิ.ฏี. ๒/๘/๑๖

หิรญฺญ (หิร คเวสเน+อญฺญ) ทองคำ, ของมีค่า. **เสฏฺฐภาเวน หิริยิตพฺพํ คเวสิตพฺพนฺติ หิรญฺญํ** ทองคำที่ทุกคนแสวงหา เพราะเป็นของล้ำค่า จึงชื่อว่าหิรัญญะ. **สตฺตานํ มนํ หรตีติ หิรญฺญํ** ทองคำที่นำเอาใจของสัตว์ไป ชื่อว่าหิรัญญะ (หร หรเณ+อญฺญ, อาเทศ อ เป็น อิ). **เสฏฺฐภาวํ หาติ คจฺฉตีติ หิรญฺญํ** ทองคำที่ถึงความล้ำค่า ชื่อว่าหิรัญญะ (หา คติยํ+อญฺญ, อาเทศ ห เป็น หิร, ลบสระหน้า)

ของมีค่าอย่างอื่นนอกจากเงินและทองคำ

กตากตํ ตทฺทฺวยํ ตมฺพาทิ กุปฺปํ ทองแดงเป็นต้น อื่นจากเงินและทองคำนั้น (อาทิศัพท์เอาทองสัมฤทธิ์ ทองเหลือง ดีบุก เป็นต้น) ที่ทำการแปรรูปแล้วและยังไม่ได้ทำ ชื่อว่ากุปปะ. **อาหตํ ทฺวยํ รูปิยํ** หิรัญญและกุปปะ ทั้ง ๒ ที่มีการตีตราแล้ว ชื่อว่ารูปิยะ. **กตํ นาม สีสูปคํ คีวูปคํ หตฺถูปคํ ปาทูปคํ กฏูปคํ, อกตํ นาม ฆนกํ วุจฺจติ**[๑] เครื่องประดับศีรษะ เครื่องประดับคอ เครื่องประดับข้อมือ เครื่องประดับข้อเท้า เครื่องประดับเอว ชื่อว่ากตะ, ทองที่ยังเป็นแท่ง ชื่อว่าอกตะ

กุปฺป (คุป รกฺขเณ+ป) ของมีค่าอย่างอื่นนอกจากเงินและทองคำ. **คุปฺปเตติ กุปฺปํ** ของมีค่าที่บุคคลรักษาไว้ ชื่อว่ากุปปะ (อาเทศ ค เป็น ก)

ของมีค่าที่ตีตราแล้ว

รูปิย (รูป+อิย) ของมีค่าที่ตีตราแล้ว. **อสฺสาทิรูปมสฺสาหตมตฺถีติ รูปิยํ** เงินและทองที่มีการตีตรารูปม้าเป็นต้น ชื่อว่ารูปิยะ. **รูปิยํ นาม สตฺถุวณฺโณ กหาปโณ โลหมาสโก ทารุมาสโก ชตุมาสโก เย โวหารํ คจฺฉนฺติ**[๒] ทองคำ เงินตรา เหรียญทองแดง เหรียญไม้ เหรียญครั่ง และวัตถุใด ๆ ที่ใช้เป็นเงินตราซื้อขายได้ ชื่อว่ารูปิยะ

[๔๘๗] สุวณฺณํ กนกํ ชาต- รูปํ โสณฺณํ จ กญฺจนํ
สตฺถุวณฺโณ หรี กมฺพุ จารุ เหมํ จ หาฏกํ.

[๔๘๘] ตปนิยํ หิรญฺญํ ตพฺ- ภาทา จามีกรํ ปิ จ
สาตกุมฺภํ ตถา ชมฺพุ- นทํ สิงฺคี จ นาริยํ.

ทองคำ ๑๓ ศัพท์

สุวณฺณ (สุ+วณฺณ) ทองคำ. **โสภโน วณฺโณ อสฺสาติ สุวณฺณํ** ทองคำที่มีสีงดงาม ชื่อว่าสุวัณณะ

---

[๑] วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๐/๙๕ [๒] วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๐/๙๕

น เต หิรญฺญํ คณฺหนฺติ น สุวณฺณํ น รูปิยํ
ปจฺจุปฺปนฺเนน ยาเปนฺติ เตน เม สมณา ปิยา.[๑]

พระสมณะเหล่านั้นไม่รับทอง ไม่รับเงิน ยังสมณกิจให้เป็นไปด้วยปัจจุบัน เพราะฉะนั้น พระสมณะทั้งหลายจึงเป็นที่รักของดิฉัน

กนก (กน ทิตฺติยํ+ณฺวุ) ทองคำ. **อตฺตโน สภาเวน กนติ ทิพฺพตีติ กนกํ** ทองคำที่แวววาวตามสภาพของตน ชื่อว่ากนกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **กนิยเตติ กนกํ** ทองคำที่คนชอบ ชื่อว่ากนกะ (กน กนฺติยํ+ณฺวุ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **เอกํ กนกคุหํ ปติฏฺฐา เทฺว สีหา วิย**[๒] เหมือนราชสีห์ ๒ ตัว อยู่ในถ้ำทองแห่งเดียวกัน

ชาตรูป (ชาต+รูป) ทองคำ. **ชนนํ ชาตํ, ปกฏฺฐํ ชาตํ ชาตรูปํ** การเกิดขึ้น ชื่อว่าชาตะ (ชน ชนเน+ต, อาเทศ น เป็น อา, ลบสระหน้า), ทองคำที่เกิดขึ้นดียิ่ง ชื่อว่าชาตรูปะ (**รูป**ปัจจัย ในอรรถดียิ่ง). **ชาตํ รูปมสฺสาติ วา ชาตรูปํ** หรือทองคำที่มีรูปร่างเกิดขึ้น ชื่อว่าชาตรูป (ชาต+รูป). **ชาตรูปํ นาม สตฺถุวณฺโณ วุจฺจติ**[๓] ทองคำ ชื่อว่าชาตรูปะ

โสณฺณ (สุ+อิณ คติทิตฺตีสุ+อ) ทองคำ. **สุฏฺฐุ ทิปฺปเต ทิตฺติยา ยุชฺชเตติ โสณฺณํ** ทองคำที่สว่างดี(สุกเปล่งปลั่ง) ชื่อว่าโสณณะ (ลบสระหลัง, อาเทศ อุ เป็น โอ, ซ้อน ณฺ). **ธาตุถูปสฺส อุปริ โสณฺณฉตฺตํ อปูชยึ**[๔] ดิฉันได้เอาฉัตรทองคำบูชาเบื้องบนพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

กญฺจน (กญฺจ ทิตฺติยํ+ยุ) ทองคำ. **กญฺจติ ทิพฺพตีติ กญฺจนํ** ทองคำที่สุกปลั่ง ชื่อว่ากัญจนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ฉทฺทนฺโต นาคราชา วสฺสารตฺเต อฏฺฐสหสฺสนาคปริวุโต กญฺจนคุหายํ วสติ**[๕] พญาช้างฉัททันต์มีช้างแวดล้อม ๘ พันตัว อาศัยอยู่ในถ้ำทองในฤดูฝน

สตฺถุวณฺณ (สตฺถุ+วณฺณ) ทองคำ. **สตฺถุ วณฺโณ วิย วณฺโณ อสฺสาติ สตฺถุวณฺโณ** ทองคำที่มีสีดุจพระฉวีวรรณของพระศาสดา จึงชื่อว่าสัตถุวัณณะ. **โย สตฺถุวณฺโณ โลหวิเสโส อิทํ ชาตรูปํ นาม**[๖] ทองคำเป็นโลหะชนิดหนึ่ง โลหะชนิดนี้ ชื่อว่าชาตรูปะ

หริ (หร หรเณ+อิ) ทองคำ. **จิตฺตมตฺตานํ หรตีติ หริ** ทองคำที่นำใจและกายไป ชื่อว่าหริ. **มิเค หรตีติ หริ** ทองคำที่นำสัตว์ไป ชื่อว่าหริ. **หรีติ สุวณฺณํ วุตฺตํ**[๗] ท่านกล่าวถึงทองคำด้วยบทว่า หริ

กมฺพุ (กมุ กนฺติยํ+พุ) ทองคำ. **กมียตีติ กมฺพุ** ทองคำที่บุคคลชอบใจ ชื่อว่ากัมพุ. **สุวณฺณํ หิ กมฺพุนฺติ วุจฺจติ**[๘] จริงอยู่ ทองคำท่านเรียกว่ากัมพุ

จารุ (จร คติจรเณสุ+ณุ) ทองคำ. **จิตฺตํ จรติ เอตฺถาติ จารุ** ทองคำเป็นที่ไปสู่ความวิจิตร ชื่อว่าจารุ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **มุขํ จารุริวาภาติ**[๙] ใบหน้าสว่างไสวดุจทองคำ

---

๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๘/๔๘๐ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๕๖/๖๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๐๖/๙๐-๑
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๗๖/๓๙๒ ๕ วิ.ฏี. ๑/๑๙๙/๔๐๐ ๖ วิ.อฏฺ. ๒/๒๒๔
๗ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๗๙๓/๓๗๕ ๘ ชา.อฏฺ. ๔๐/๕๘ ๙ ขุ.ชา. ๒๘/๗๗๓/๒๗๑

เหม (หิ คติยํ+ม) ทองคำ. **จิรกาลํ หิโนติ ปวตฺตตีติ เหโม** ทองคำที่เป็นไปตลอดกาลนาน ชื่อว่าเหมะ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **หรีติปิ เหมนฺติปิ สุวณฺณสฺเสว นามํ**[๑] บทว่า **หริ** และ **เหมํ** เป็นชื่อของทองคำเหมือนกัน

หาฏก (หฏ ทิตฺติยํ+ณฺวุ) ทองคำ. **หฏติ ทิพฺพตีติ หาฏโก** ทองคำที่วาววับ ชื่อว่าหาฏกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ตปนิย (ตปน+อิย) ทองคำ. **ตปนํ ทาหมรหตีติ ตปนิโย** ทองคำที่สมควรสะท้อนแสงวาววับ ชื่อว่าตปนิยะ (ลบสระหน้า)

หิรญฺญ (หร หรเณ+อญฺญ) ทองคำ. **เสฏฺฐภาเวน หรยิตพฺพํ คเวสิตพฺพนฺติ หิรญฺญํ** ทองคำที่ทุกคนแสวงหา เพราะเป็นของล้ำค่า จึงชื่อว่าหิรัญญะ. **สตฺตานํ มนํ หรตีติ หิรญฺญํ** ทองคำที่นำใจของสัตว์ไป ชื่อว่าหิรัญญะ (หร หรเณ+อญฺญ, อาเทศ อ เป็น อิ). **เสฏฺฐภาวํ หาติ คจฺฉตีติ หิรญฺญํ** ทองคำที่ถึงความล้ำค่า ชื่อว่าหิรัญญะ (หา คติยํ+อญฺญ, อาเทศ ห เป็น หิร). **เอหิ ภนฺเต หิรญฺญํ วา เต เทมิ**[๒] หรือพูดว่า มาเถิดท่าน ข้าพเจ้าจะให้ทองคำแก่ท่าน

ทองคำ ๔ ชนิด

อิติ อิเม ตพฺเภทา ชนิดของทองคำนั้นเหล่านี้ คือ **จามีกรํ** ทองจามีกระ, **สาตกุมฺภํ** ทองสาตกุมภะ, **ชมฺพุนทํ** ทองชัมพุนทะ (ชัมพุราช), **สิงฺคี** ทองสิงคี, **นาริยํ สิงฺคี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. (ทองสิงคีดีกว่าทองทั้งหมด เพราะมีรัศมีและกลิ่นหอม). **ทิพฺพสุวณฺเณปิ จามีกรํ, จามีกรโต สาตกุมฺภํ, สาตกุมฺภโต ชมฺพุนทํ, ชุมฺพุนทโต สิงฺคีสุวณฺณํ**[๓] **จามีกร**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ทิพยสุวรรณ ทองสาตกุมภะทำมาจากทองจามีกระ ทองชมพูนุททำมาจากทองสาตกุมภะ และทองสิงคีทำมาจากทองชมพูนุท

จามีกร (จามีสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ทองจามีกระ. **จามี นาม เอกา ปุปฺผชาติ, ตํกรตฺตา จามีกโร** ดอกไม้ชนิดหนึ่ง ชื่อว่าจามี, ทองคำชื่อว่าจามีกระ เพราะกระทำให้เป็นรูปดอกไม้นั้น. **อถวา จามี นาม อคฺคิ, ตกฺกรตฺตา จามีกโร** อีกอย่างหนึ่ง ไฟชื่อว่าจามี, ทองคำชื่อว่าจามีกระ เพราะทำด้วยไฟนั้น

สาตกุมฺภ (สตกุมฺภ+ณ) ทองสาตกุมภะ. **สตกุมฺภํ ปทุมเกสรวณฺณํ, ตพฺพณฺณสทิสตฺตา สาตกุมฺภํ** สตกุมภะ เป็นสีของเกสรดอกปทุม, ทองคำชื่อว่าสาตกุมภะ เพราะสีเหมือนสีของดอกปทุมนั้น (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

ชมฺพุนท (ชมฺพุ+นที+ณ) ทองชมพูนุท. **เทวรุกฺขภูตาย มหาชมฺพุยา ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน นที ชมฺพุนที, ตสฺสํ ปติเตหิ มหาคชปฺปมาณานํ กุมฺภปฺปมาณานํ วา ผลานํ พีเชหิ ชาตํ สุวณฺณํ ชมฺพุนทํ** แม่น้ำใกล้ที่ตั้งของต้นหว้าใหญ่อันเป็นต้นไม้ของเทวดา ชื่อว่าชัมพุนที, ทองคำที่เกิด

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๒/๒๕๐ ๒ วิ.มหา. ๔/๒๑๖/๒๙๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๗/๑๓

จากเมล็ดของผลหว้าที่โตเท่าช้างใหญ่หรือโตเท่าหม้อ จึงมีชื่อว่าชัมพุนทะ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า)

สิงฺคี (สิงฺคี+ณ) ทองสิงคี. **สิงฺคี นาม เอกา มจฺฉชาติ, ตพฺพณฺณตาย สิงฺคี** ปลาชนิดหนึ่งชื่อว่าสิงคี, ทองคำชื่อว่าสิงคี เพราะมีสีเหมือนปลาชนิดนั้น (ลบ ณฺ, ลบสระหลัง)

[๔๘๙] รูปิยํ รชตํ สชฺฌุ รูปี สชฺฌํ อโถ วสุ
รตนํ จ มณิ ทฺวีสุ ปุปฺผราคาที ตพฺภิทา.

เงิน, เงินตรา ๕ ศัพท์

รูปิย (รูป+อิย) เงิน, เงินตรา. **รูปยุตฺตตาย รูปิยํ** เงิน ชื่อว่ารูปิยะ เพราะมีรูป. **มยํ รูปิยํ ปฏิคฺคณฺหาม**[๑] พวกเราจะรับเงิน

รชต (รญฺช ราเค+อต) เงิน, เงินตรา. **ชนา รญฺชนฺติ เอเตนาติ รชตํ** เงินเป็นเครื่องยินดีชนทั้งหลาย ชื่อว่ารชตะ (ลบ ญฺ). **รชตํ นาม กหาปโณ โลหมาสโก ทารุมาสโก ชตุมาสโก เย โวหารํ คจฺฉนฺติ**[๒] เงินตรา เหรียญทองแดง เหรียญไม้ เหรียญครั่ง และวัตถุใดๆ ที่ใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายได้ ชื่อว่ารชตะ

สชฺฌุ (สญฺช สงฺเค+ฌุ) เงิน, เงินตรา. **สญฺชยตีติ สชฺฌุ** เงินที่บุคคลเกี่ยวข้อง ชื่อว่าสัชฌุ (ลบ ญฺ). **สชฺฌุ ภิกฺขเว ชาตรูปสฺส อุปกฺกิเลโส**[๓] ภิกษุทั้งหลาย เงินเป็นมลทินของทองคำ

รูปี (รูป+อี) เงิน, เงินตรา. **รูปยุตฺตตาย รูปี** เงิน ชื่อว่ารูปี เพราะมีรูป (ลบสระหน้า)

สชฺฌ (สญฺช สงฺเค+ฌ) เงิน, เงินตรา. **สญฺชยตีติ สชฺฌํ** เงินที่บุคคลเกี่ยวข้อง ชื่อว่าสัชฌะ (ลบ ญฺ). **อโย โลหํ ติปุ สีสํ สชฺฌํ อิเม โข ภิกฺขเว ปญฺจ ชาตรูปสฺส อุปกฺกิเลสา**[๔] ภิกษุทั้งหลาย วัตถุธาตุ ๕ อย่าง เหล่านี้ คือเหล็ก โลหะ ดีบุก ตะกั่ว และเงิน เป็นเครื่องเศร้าหมองของทองคำ (ทำให้ทองคำด้อยค่าลง)

รัตนะ, แก้ว, แก้วมณี ๓ ศัพท์

วสุ (วส นิวาเส+อุ) รัตนะ, แก้ว, แก้วมณี. **สุขํ วสนฺติ เอเตนาติ วสุ** รัตนะช่วยให้อยู่อย่างสบาย ชื่อว่าวสุ

รตน (รติสทฺทูปปท+ตนุ วิตฺถาเร+อ) รัตนะ, แก้ว, แก้วมณี. **รตึ ตโนตีติ รตนํ** แก้วที่แผ่ไปสู่ความยินดี ชื่อว่ารตนะ (ลบ ติ). **รมนฺติ เอตฺถาติ รตนํ** แก้วเป็นที่ยินดี ชื่อว่ารตนะ (รมุ กีฬายํ+ตน, ลบ มฺ). **รตึ ชเนตีติ รตนํ** แก้วที่ให้เกิดความยินดี ชื่อว่ารตนะ (รติสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ, อาเทศ อิ เป็น อ, ลบ ช). คัมภีร์อมรโกสอภิธานกล่าวว่า “**รตนํ สฺชาติเสฏฺเฐปิ รตน**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าสิ่งประเสริฐของผู้เกิดมาดี” เพราะฉะนั้น ช้างตัวประเสริฐจึงชื่อว่าคชรตนะ, ม้าตัวประเสริฐ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๐๕/๙๐ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๐๖/๙๒ ๓ สํ.มหา. ๑๙/๔๗๒/๑๓๐
๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๒๓/๑๗

จึงชื่อว่าอัสสรตนะ, บุรุษผู้ประเสริฐจึงชื่อว่าปุริสรตนะ, หญิงผู้ประเสริฐจึงชื่อว่าอิตถีรตนะ. **รตนํ นาม มุตฺตา มณิ เวฬุริโย สงฺโข สิลา ปวาฬํ รชตํ ชาตรูปํ โลหิตงฺโก มสารคลฺลํ**[๑] แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทองคำ ทับทิมและแก้วมรกต ชื่อว่ารัตนะ

มณิ, มณี (มน ญาเณ+อิ,อี) รัตนะ, แก้ว, แก้วมณี. **มหคฺฆภาวํ มนตีติ มณิ** แก้วที่ให้รู้ถึงความมีค่ามาก ชื่อว่ามณิ (อาเทศ น เป็น ณ). **มิยติ เอเตนาติ มณิ** แก้วที่ช่วยให้เขานับถือชื่อว่ามณิ (มา มาเน+ยุ+อิ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **อนฺธการํ มนติ วินาเสตีติ มณิ** แก้วที่ยังความมืดมิดให้หายไป ชื่อว่ามณิ (มน วินาเส+อิ, อาเทศ น เป็น ณ). **อญฺญตโร ปุริโส มหคฺฆํ มณึ อาทาย**[๒] บุรุษคนหนึ่งนำเอาแก้วมณีที่มีค่ามากไป

บุษราคัม

ปุปฺผราค (ภาสนฺตสทฺทูปปท+รญฺช ราเค+ณ) บุษราคัม. **ปุปฺผราคาทโย วกฺขมานา ตพฺภิทา ตสฺส มณิโน วิเสสา** แก้วบุษราคัมเป็นต้น จัดเป็นชนิดของรัตนะนั้น. **ภาสนฺโต รญฺเชตีติ ปุปฺผราโค** แก้วที่ยังผู้กล่าวถึงให้ยินดี ชื่อว่าปุปผราคะ (อาเทศ ภาสนฺต เป็น ปุปฺผ, ลบ ญ และ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค)

[๔๙๐] **สุวณฺณ รชตํ มุตฺตา มณิ เวฬุริยานิ จ**
วชิรํ จ ปวาฬนฺติ สตฺตาหุ รตนานิเม.

รัตนะ ๗ อย่าง

อิติ อิเม สตฺต รตนานิ ปณฺฑิตา อาหุ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวรัตนะไว้ ๗ อย่างเหล่านี้ คือ **สุวณฺณํ** ทองคำ, **รชตํ** เงิน, **มุตฺตา** แก้วมุกดา, **มณิ** แก้วมณี, **เวฬุริยํ** แก้วไพฑูรย์, **วชิรํ** เพชร, **ปวาฬํ** แก้วประพาฬ

[๔๙๑] **โลหิตงฺโก จ ปทุม- ราโค รตฺตมณิ ปุยถ**
วํสวณฺโณ เวฬุริยํ ปวาฬํ วา จ วิทฺทุโม.

ทับทิม ๓ ศัพท์

โลหิตงฺก (โลหิตสทฺทูปปท+องฺก ญาเณ+อ) ทับทิม. **โลหิตวณฺเณน องฺกียเตติ โลหิตงฺโก** ทับทิมที่บุคคลรู้ด้วยสีแดง ชื่อว่าโลหิตังกะ (ลบสระหน้า). **โลหิตํ องฺคํ สรีรเมตสฺสาติ วา โลหิตงฺโค** หรือทับทิมที่มีเม็ดสีแดง ชื่อว่าโลหิตังคะ. **โส เอว โลหิตงฺโก** โลหิตังคะนั่นแหละ ชื่อว่าโลหิตังกะ (อาเทศ ค เป็น ก). **โลหิตงฺกมยานิ ปตฺตานิ จ ผลานิ จ**[๓] ใบและผลทำด้วยทับทิม

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๔๑/๔๙๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๒/๑๑๖ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๘

ปทุมราค (ปทุมสทฺทูปปท+ราค+อ) ทับทิม. **ปทุมญฺจาตฺร โกกนทํ, ตพฺพณฺณสทิโส ราควณฺโณ มณิ ปทุมราโค** ปทุมะในที่นี้คือดอกบัวแดง, แก้วมณีที่มีสีเหมือนสีของดอกบัวแดง ชื่อว่าปทุมราคะ. **โลหิตงฺกํ ปทุมราคาทิเภทํ อเนกวิธํ**[๑] ทับทิมมีหลายชนิด เช่น ทับทิมบัวแดงเป็นต้น

รตฺตมณิ (รตน+มณิ) ทับทิม. **รตฺตวณฺโณ มณิ รตฺตมณิ** แก้วมณีสีแดง ชื่อว่ารัตตมณิ. **โลหิตกสิเณน อตฺเถ สติ รตฺตมณิ ... ปญฺญายติ**[๒] เมื่อต้องการกสิณสีแดง แก้วมณีแดง ย่อมปรากฏ ...

ทับทิมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โสณรตน, โลหิตก**

แก้วไพฑูรย์, เพชรตาแมว ๒ ศัพท์

วํสวณฺณ (วํส+วณฺณ) แก้วไพฑูรย์, เพชรตาแมว. **วํโส ตจสาโร, ตพฺพณฺโณ มณิ วํสวณฺโณ** วังสะ แปลว่าไม้ไผ่ที่มีเปลือกเป็นแก่น, แก้วมณีที่มีสีเหมือนไม้ไผ่นั้น ชื่อว่าวังสวัณณะ. **เวฬุริโยติ วํสวณฺณมณิ**[๓] บทว่า **เวฬุริโย** คือแก้วไพฑูรย์

เวฬุริย (เวฬุ+วิย) แก้วไพฑูรย์, เพชรตาแมว. **เวฬุ วิย ทิสฺสตีติ เวฬุริยํ** แก้วมณีที่บุคคลมองเห็นเหมือนไม้ไผ่ ชื่อว่าเวฬุริยะ (อาเทศ ว เป็น ร). **น เวฬุริยา ปาทุกา ธาเรตพฺพา**[๔] ภิกษุไม่ควรสวมรองเท้าประดับแก้วไพฑูรย์

แก้วประพาฬ ๒ ศัพท์

ปวาฬ (ป+วล สํวรเณ+ณ) แก้วประพาฬ. **ปกาเรน วลตีติ ปวาฬํ** แก้วที่ป้องกันโดยอาการ ชื่อว่าปวาฬะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ล เป็น ฬ). **ปวาฬนฺติ ขุทฺทมหนฺตรตฺตฆนรตฺตาทิเภทํ อเนกวิธํ**[๕] บทว่า **ปวาฬํ** คือแก้วหลายชนิด เช่น แก้วสีแดงเม็ดเล็ก เม็ดใหญ่ และเป็นก้อนสีแดงเป็นต้น

วิทฺทุม (วิ+ทุ คมเน+ม) แก้วประพาฬ. **วิทุนาตีติ วิทฺทุโม** แก้วที่ถึงความพิเศษ ชื่อว่าวิททุมะ (ซ้อน ทฺ)

[๔๙๒] มสารคลฺลํ กพรมณิ อถ มุตฺตา จ มุตฺติกํ
รีติตฺถี อารกูโฏ วา อมลํ ตฺวพฺภกํ ภเว.

แก้วลาย, แก้วมรกต ๒ ศัพท์

มสารคลฺล (มสารคิริ+ล) แก้วลาย, แก้วมรกต. **มสารคิริมฺหิ ชาตํ มสารคลฺลํ** แก้วที่เกิดบนภูเขามสารคิริ ชื่อว่ามสารคัลละ (ลบ ริ, อาเทศ อิ เป็น อ, ซ้อน ลฺ). **มสารคลฺลมยานิ**

๑ วิ.ฏี. ๔/๒๘๒/๔๒๓ ๒ ที.อฏฺ. ๒/๒๖๑/๒๔๓ ๓ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๑๗๓/๗๐
๔ วิ.มหา. ๕/๑๒/๒๒ ๕ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๕๓๖/๒๔๔

ปตฺตานิ จ ผลานิ จ[๑] ใบและผลทำด้วยแก้วมรกต. **มสารคลฺลํ กพรมณิ**[๒] มสารคัลละ คือแก้วมรกต

กพรมณิ (กพล+มณิ) แก้วลาย, แก้วมรกต. **กพโล สพโล มณิ กพรมณิ** แก้วมณีที่เป็นก้อน ชื่อว่ากพรมณิ (อาเทศ ล เป็น ร). **มสารคลฺลนฺติ กพรมณิ**[๓] บทว่า **มสารคลฺลํ** คือแก้วมรกต

แก้วมุกดา ๒ ศัพท์

มุตฺตา (มุจ โมจเน+ต+อา) แก้วมุกดา. **มุจตีติ มุตฺตา** แก้วที่พ้นไป (จากความเป็นแก้วชนิดอื่น) ชื่อว่ามุตตา (อาเทศ จฺ เป็น ตฺ, ลบสระหน้า). **มุตฺตาติ ขุทฺทมหนฺตวฏฺฏทีฆาทิเภทา อเนกวิธา มุตฺตา**[๔] บทว่า **มุตฺตา** คือแก้วมุกดาหลายชนิด เช่น แก้วมุกดาเม็ดเล็ก เม็ดโต เม็ดกลม เม็ดยาว เป็นต้น

มุตฺติก (มุตฺตา+อิก) แก้วมุกดา. **มุตฺตา เอว มุตฺติกํ** แก้วมุกดานั่นแหละ ชื่อว่ามุตติกะ (ลบสระหน้า)

ทองเหลือง ๒ ศัพท์

รีติ (รี คมเน+ติ) ทองเหลือง. **รยติ คจฺฉตีติ รีติ** ทองเหลืองที่เป็นไป ชื่อว่ารีติ. **อิตฺถี รีติ-** ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

อารกูฏ (อาร+กูฏ) ทองเหลือง. **อารสฺเสว กูโฏ อสฺสาติ อารกูโฏ** ทองเหลืองที่มีปลาย ชื่อว่า อารกูฏะ. **วา อารกูฏ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **รสกตมฺเพ มิสฺเสตฺวา กตํ อารกูฏํ**[๑] ทองเหลืองที่เขาทำผสมในน้ำทองแดง

แก้วเพทาย ๒ ศัพท์

อมล (อม คมเน+อล) แก้วเพทาย. **อมติ คจฺฉตีติ อมลํ** แก้วที่เป็นไป ชื่อว่าอมละ. **นตฺถิ มลํ อสฺสาติ อมลํ** แก้วที่ไม่มีตำหนิ ชื่อว่าอมละ (น+มล, อาเทศ น เป็น อ)

อพฺภก (อพฺภ+ก) แก้วเพทาย. **อพฺภํ อากาโส เมโฆ จ, ตํสญฺญกตฺตา อพฺภกํ** อัพภะ คือ ท้องฟ้าและเมฆ, แก้วเพทาย ชื่อว่าอัพภกะ เพราะตั้งชื่อตามนั้น

แก้วเพทายมีอีกหลายศัพท์ เช่น **คิริชตุ, สิลาชตุ**

[๔๙๓] โลโห นิตฺถี อโย กาฬา- ยสํ จ ปารโท รโส
กาฬติปุ ตุ สีสํ จ หริตาลํ ตุ ปีตนํ.

เหล็ก, โลหะ ๓ ศัพท์

โลห (ลุ เฉทเน+ห) เหล็ก, โลหะ. **ลุนาติ เอเตนาติ โลโห** เหล็กที่ใช้ตัด ชื่อว่าโลหะ (วุทธิ

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๘ ๒ วิ.ฏี. ๔/๒๘๒/๔๒๓ ๓ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๑๗๓/๗๐
๔ วิ.ฏี. ๔/๒๘๒/๔๒๓ ๕ วิ.ฏี. ๓/๒๒/๓๕

อุ เป็น โอ). **ตํ ลุนนฺโต หาตีติ โลโห** เหล็กที่ผู้ตัดผละหนีไป ชื่อว่าโลหะ (ลุสทฺทูปปท+หา จาเค+อ, อาเทศ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อนิตฺถี โลห**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ทิสฺวา ปหูตํ โลหํ ฉฑฺฑิตํ**[๑] เห็นเหล็กที่เขาทิ้งไว้มากมาย

อย (อย คมเน+อ) เหล็ก, โลหะ. **ผาลํ อยตีติ อโย** เหล็กที่ถึงความเป็นแผ่น ชื่อว่าอยะ. **สพฺพกิจฺจํ โยคํ อยติ คจฺฉตีติ อโย** เหล็กที่ถึงการประกอบกิจทั้งมวล ชื่อว่าอยะ. **มโนคณาทิ อย**ศัพท์เป็นมโนคณาทิคณะ จำแนกวิภัตติตาม**มน**ศัพท์. **อโย ภิกฺขเว ชาตรูปสฺส อุปกฺกิเลโส**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เหล็กเป็นสนิมของทองคำ

กาฬายส (กาฬ+อยส) เหล็ก, โลหะ. **กาฬญฺจ ตํ อยสญฺเจติ กาฬายสํ** เหล็กที่ทั้งดำ ทั้งเสื่อม ชื่อว่ากาฬายสะ

อชินํ ทนฺตภณฺฑญฺจ **โลหํ กาฬายสํ พหุํ**
เอตํ ททามิ โว วิตฺตํ **อิสฺสรํ วิสฺสชามิ โว.**[๓]

เราจะให้ทรัพย์ คือ เครื่องหนัง เครื่องงา เหล็ก และโลหะ เป็นอันมากแก่ท่าน จะสละราชสมบัติแก่ท่าน

เหล็กมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สตฺถก, ติกฺข, ปิณฺฑ, อยส, อสฺมสาร**

ปรอท ๒ ศัพท์

ปารท (ปาร สามตฺถิเย+อท) ปรอท. **สพฺพโลหํ กญฺจนํ กาตุํ ปารยติ สกฺโกตีติ ปารโท** ปรอทที่สามารถทำ(เป็นส่วนผสม)เป็นโลหะทุกชนิดและทองคำได้ ชื่อว่าปารทะ

รส (รส สทฺเท+อ) ปรอท. **อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺเต รสตีติ รโส** ปรอทเมื่อใส่เข้าไปในไฟจะส่งเสียง จึงชื่อว่ารสะ

ปรอทมีอีกหลายศัพท์ เช่น **จปล, สูต**

แร่ดีบุกดำ ๒ ศัพท์

กาฬติปุ (กาฬ+ติปุ) แร่ดีบุกดำ. **ติปุสทฺทสฺส เสเตปิ ปวตฺตนโต กาฬสทฺเทน วิเสเสตฺวา กาฬติปูติ วุตฺโต, เตน ติปุสทฺทสฺส ทฺวินฺนมฺปิ วาจกตา ทฏฺฐพฺพาเตฺยเก ติปุ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าดีบุกขาวก็มี ท่านจึงแยกให้แตกต่างโดยเพิ่ม **กาฬ**ศัพท์แล้วกล่าวว่า “กาฬติปุ” เพราะฉะนั้นพึงทราบว่า **ติปุ**ศัพท์หมายถึงดีบุกดำและดีบุกขาวทั้ง ๒ ชนิด. **กาโฬ จ ติปุ จาติ กาฬติปุ** ดีบุกดำ ชื่อว่ากาฬติปุ. **ติปูติ เสตติปุ, สีสนฺติ กาฬติปุ**[๔] คำว่า **ติปุ** ได้แก่ ดีบุกขาว, คำว่า **สีสํ** ได้แก่ ดีบุกดำ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๓๒๗/๓๘๙ ๒ สํ.มหา. ๑๙/๔๖๘/๑๓๐ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๒๔๓/๘๗
๔ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๑๗๓/๗๐

สีส (สี สเย+ส) แร่ดีบุกดำ. **สยตีติ สีสํ** แร่ที่นอนอยู่ ชื่อว่าสีสะ. **น ติปุมโย ปตฺโต ธาเรตพฺโพ น สีสมโย ปตฺโต ธาเรตพฺโพ**[๑] ภิกษุไม่ควรใช้สอยบาตรที่ทำด้วยดีบุกขาว ไม่ควรใช้สอยบาตรที่ทำด้วยดีบุกดำ

หรดาล ๒ ศัพท์

หริตาล (หริต+อล) หรดาล, สารหนูและกำมะถันผสมกันออกสีเขียวอมเหลือง ใช้เขียนลายรดน้ำและสมุดดำ. **หริตวณฺณํ อลํ อสฺสาติ หริตาลํ** หรดาลที่มีเนื้อสีเขียวอมเหลือง ชื่อว่า หริตาละ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **โย ยํ ทาตุํ อุสฺสหติ สุวณฺณํ วา หิรญฺญํ วา สตฺตรตนํ วา หริตาลํ วา มโนสิลา วา, โส ตํ เทตุ**[๒] ผู้ใดสามารถถวายสิ่งใด คือ ทองคำ เงิน รัตนะ ๗ อย่าง หรดาล หรือมโนสิลา ผู้นั้นจงถวายสิ่งนั้น

ปีตน (ปีติสทฺทูปปท+นี นเย+อ) หรดาล. **ปีตึ เนตีติ ปีตนํ** หรดาลที่นำไปซึ่งความปิติ ชื่อว่าปีตนะ (อาเทศ อิ เป็น อ, ลบสระหน้า)

[๔๙๔] จีนปิฏฺฐํ จ สินฺทูรํ อถ ตูโล ตถา ปิจุ
ขุทฺทชํ ตุ มธุ ขุทฺทํ มธุจฺฉิฏฺฐํ ตุ สิตฺถกํ.

ตะกั่วแดง ๒ ศัพท์

จีนปิฏฺฐ (จีน+ปิฏฺฐ) ตะกั่วแดง. **ปิฏฺเฐน นาเคน ชาตํ ปิฏฺฐํ** ตะกั่วที่เกิดขึ้นเพราะช้าง ชื่อว่าปิฏฐะ. **จีนเทสปฺปวตฺตํ ปิฏฺฐํ จีนปิฏฺฐํ** ตะกั่วปิฏฐะที่มีอยู่ในพื้นที่ประเทศจีน ชื่อว่าจีนปิฏฐะ. **จีนปิฏฺฐจุณฺณปูชิตํ สุวณฺณเจติยํ วิย**[๓] เปรียบเหมือนเจดีย์ทองคำที่ผู้คนบูชาด้วยผงตะกั่วแดง

สินฺทูร (สินฺทุ สวเน+อูร) ตะกั่วแดง. **สินฺทตีติ สินฺทูโร** ตะกั่วที่เชื่อฟัง (เพราะตัดได้ง่าย) ชื่อว่าสินทูระ

ฝ้าย, นุ่น, สำลี ๒ ศัพท์

ตูล (ตูล นิกฺกรีเส+อ) ฝ้าย, นุ่น, สำลี. **ตูลตีติ ตูโล** ฝ้ายที่ไม่มีมูล ชื่อว่าตูละ. **ตูล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ตูลํ นาม ตีณิ ตูลานิ รุกฺขตูลํ ลตาตูลํ โปตกีตูลํ**[๔] ฝ้าย ๓ อย่าง คือ ฝ้ายชนิดต้น ฝ้ายชนิดเถา และฝ้ายชนิดล้มลุก ชื่อว่าฝ้าย

ปิจุ (ปิจุ มทฺทเน+อุ) ฝ้าย, นุ่น, สำลี. **ปิจุนาตีติ ปิจุ** สำลีที่เขาขยำ ชื่อว่าปิจุ. **หนฺท เช อิมํ สปฺปึ ปิจุนา คณฺหาหิ**[๕] นี่เธอ ต้องเอาสำลีชุบเนยใสนี้ไว้นะ

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๓๔/๑๗ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๔๙/๒๙ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๙/๑๑๓/๙๘
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๖๐/๕๐๓ ๕ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๕

น้ำผึ้ง ๓ ศัพท์

ขุทฺทช (ขุทฺทสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) น้ำผึ้ง. **ขุทฺทํ ชนตีติ ขุทฺทชํ** น้ำผึ้งที่เกิดขึ้นทีละน้อย ชื่อว่าขุททชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). มีรูปเป็น **ขุทฺทชนฺตุ** ก็มี

มธุ (มธ อุนฺเท+อุ) น้ำผึ้ง. **มธติ อุนฺทติ กิเลทตีติ มธุ** น้ำผึ้งที่ไหลเยิ้ม ชื่อว่ามธุ. **มธุรํ มญฺญตีติ มธุ** น้ำผึ้งที่คนรู้ว่าหวาน ชื่อว่ามธุ (มน ญาเณ+อุ, อาเทศ น เป็น ธ)

> มธุ อิติ มญฺญมานา เย ตํ วิสมสายิสุํ
> เตสนฺตํ กฏุกํ อาสิ มรณํ เตนุปาคมุํ.[๑]

บุคคลเหล่าใดสำคัญยาพิษว่าเป็นน้ำผึ้ง ความทุกข์ทรมานจึงมีแก่พวกเขา บุคคลเหล่านั้นพากันเข้าไปหาความตาย

ขุทฺท (ขุ สทฺเท+ท) น้ำผึ้ง. **ขุสทฺทํ กโรตีติ ขุทฺทํ** น้ำผึ้งที่ทำเสียงขุขุ ชื่อว่าขุททะ (ซ้อน ทฺ). **ขุทฺทตีติ ขุทฺทํ** น้ำผึ้งที่เขาต้องการดื่ม ชื่อว่าขุททะ (ขุท ปิปาสายํ+ท, ซ้อน ทฺ). **ปุริโส จาตุมฺมหาปเถ ขุทฺทํ มธุํ อเนลกํ ปีเฬยฺย**[๒] บุรุษคนหนึ่งคั้นน้ำผึ้งบริสุทธิ์ใกล้ทางใหญ่ ๔ แพร่ง

ขี้ผึ้ง, กากน้ำผึ้ง ๒ ศัพท์

มธุจฺฉิฏฺฐ (มธุ+อุจฺฉิฏฺฐ) ขี้ผึ้ง, กากน้ำผึ้ง. **มธูติ ขุทฺทชนฺตูหิ อุจฺฉิฏฺฐํ, สชฺชตนฺติ มธุจฺฉิฏฺฐํ** บทว่า "**มธุ, ขุทฺทชนฺตุ**" ได้แก่ น้ำผึ้งที่คั้นแล้ว, บทว่า "**สชฺชํ**" ได้แก่ ขี้ผึ้ง. **มธุสฺส อุจฺฉิฏฺฐํ มธุจฺฉิฏฺฐํ** กากของน้ำผึ้ง ชื่อว่ามธุจฉิฏฐะ (ลบสระหน้า)

สิตฺถก (สิจ ปคฺฆรเณ+ถ+ก) ขี้ผึ้ง, กากน้ำผึ้ง. **เสจตีติ สิตฺถํ** ขี้ผึ้งที่ไหล ชื่อว่าสิตถะ (อาเทศ จฺ เป็น ตฺ). **สิตฺถเมว สิตฺถกํ** สิตถะนั่นแหละ ชื่อว่าสิตถกะ. **มทน**ศัพท์ก็แปลว่าขี้ผึ้ง. **กาโก วิย เอเกกํ สิตฺถกํ อุจฺจินิตฺวา ขาทติ**[๓] เหมือนกาเลือกกินขี้ผึ้งทีละก้อน

> [๔๙๕] โคปาโล โคปโคสงฺขฺยา โคมา ตุ โคมิโก ปฺยถ
> อุสโภ พลิพทฺโธ จ โคโณ โค วสโภ วุโส.

คนเลี้ยงโค, นายโคบาล ๓ ศัพท์

โคปาล (โคสทฺทูปปท+ปาล รกฺขเณ+ณ) คนเลี้ยงโค. **คาโว ปาเลตีติ โคปาโล** คนเลี้ยงโค ชื่อว่าโคปาละ (ลบ ณฺ)

> ยถา ทณฺเฑน โคปาโล คาโว ปาเชนฺติ โคจรํ
> เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ อายุํ ปาเชนฺติ ปาณินํ.[๔]

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๗๗๙/๑๗๘ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๓๑๘/๓๑๕ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๖/๒
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๐/๓๓

นายโคบาลต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากินด้วยท่อนไม้ ฉันใด ความแก่และความตาย ก็ต้อนเอาอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันนั้น

โคป (โคสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+ณ) คนเลี้ยงโค, นายโคบาล. **คาโว ปาตีติ โคโป** ผู้รักษาโค ชื่อว่าโคปะ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **โคโปว อทินฺนํ อาทิยมาโน**[๑] เหมือนคนเลี้ยงโคขโมยเอาของที่เขาไม่ให้

โคสงฺขฺย (โคสทฺทูปปท+สํ+ขฺยา คณเน+อ) คนเลี้ยงโค, นายโคบาล. **คาโว สงฺขฺยายตีติ โคสงฺโขฺย** ผู้นับโค ชื่อว่าโคสังขยะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบสระหน้า)

คนเลี้ยงโคมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โคทุห, อาภิร, วลฺลว**

เจ้าของโค, ผู้มีโค ๒ ศัพท์

โคมนฺตุ (โค+มนฺตุ) เจ้าของโค. **คาโว อสฺส สนฺตีติ โคมา** ผู้มีโค ชื่อว่าโคมันตุ (อาเทศนฺตุ กับ สิ เป็น อา)

โคมิก (โค+อิก) เจ้าของโค. **คาโว อสฺส สนฺตีติ โคมิโก** ผู้มีโค ชื่อว่าโคมิกะ (ลง มฺ อาคม). **นนฺทติ ปุตฺเตหิ ปุตฺติมา โคมิโก โคหิ ตเถว นนฺทติ**[๒] ผู้มีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร ผู้มีโคย่อมยินดีเพราะโคเหมือนกัน

โค, วัว ๖ ศัพท์

อุสภ (อุส ทาเห+อภ) โค, วัว. **ปจฺจตฺถิเก อุสฺสาเปตีติ อุสโภ** โคที่ข้าศึกทำให้เดือดร้อน ชื่อว่าอุสภะ. **จิตฺตํ อุสติ ปวิสตีติ อุสโภ** โคที่เข้าไปสู่จิต ชื่อว่าอุสภะ (อุส คติยํ+อภ). **ฉินฺนวิสาโณว อุสโภ**[๓] เหมือนโคตัวเขาขาด

พลิพทฺธ, พลิพทฺท (พลสทฺทูปปท+วทฺธ วุทฺธิยํ+อ) โค, วัว. **พลํ วทฺธยตีติ พลิพทฺโธ** โคที่แข็งแรง ชื่อว่าพลิพัทธะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ว เป็น พ, ธ เป็น ท บ้าง). **โส พลิพทฺโธ สกควจณฺโฑ โน ปรควจณฺโฑ ตถูปโม อยํ ปุคฺคโล**[๔] โคพลิพัทธ์นั้นดุร้ายในฝูงของตน ไม่ดุร้ายในฝูงอื่น บุคคลนี้ก็มีอุปมาเช่นนั้น. **ตกฺกสิลายํ อญฺญตรสฺส พฺราหฺมณสฺส นนฺทิวิสาโล นาม พลิพทฺโท อโหสิ**[๕] พราหมณ์ผู้หนึ่งในเมืองตักสิลามีโคชื่อนันทิวิศาล

โคณ (คมฺ คติมฺหิ+อ) โค, วัว. **คจฺฉตีติ โคโณ** สัตว์ที่เดินไป ชื่อว่าโคณะ (อาเทศ คมฺ เป็น โคณฺ). **จณฺฑมฺปิ โคณํ วาเรติ**[๖] ป้องกันโคตัวดุร้ายได้

โค (คมฺ คติมฺหิ+อ) โค, วัว. **คจฺฉตีติ โค** สัตว์ที่เดินไป ชื่อว่าโค (อาเทศ คมฺ เป็น โค). โคศัพท์นี้เป็นโอการันต์ปุงลิงค์

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๖๕/๖๑๔ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๖/๙ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๔
๔ อภิ.ธาตุ. ๓๖/๑๒๒/๑๙๕ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๘๓/๑๖๓ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๙๐/๒๕๙

ยถา ทณฺเฑน โคปาโล คาโว ปาเชติ โคจรํ.
เอวํ ชรา จ มจฺจุ จ อายุํ ปาเชนฺติ ปาณินํ.[๑]

คนเลี้ยงโคใช้ท่อนไม้ไล่ต้อนฝูงโคไปยังที่หากิน ฉันใด ความแก่และความตาย ก็ไล่ต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันนั้น

วสภ (วส นิวาเส+อภ) โค, วัว. **วสนฺติ อเนนาติ วสโภ** โคเป็นเหตุให้อยู่(เฝ้า) ชื่อว่าวสภะ. **ควสตเชฏฺฐโก อุสโภ, ควสหสฺสเชฏฺฐโก วสโภ**[๒] โคอุสภะเป็นจ่าฝูงของโค ๑๐๐ ตัว, โควสภะเป็นจ่าฝูงของโค ๑,๐๐๐ ตัว

วุส (วสฺส เสจเน+อ) โค, วัว. **วสฺสตีติ วุโส** โคที่รด(ความอิ่มใจให้) ชื่อว่าวุสะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลบ สฺ)

โคมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อุกฺข, ภทฺท, อนวาห, โสรเภยฺย**

[๔๙๖] วุฑฺโฒ ชรคฺคโว โสถ ทมฺโม วจฺฉตโร สมา
ธุรวาหี ตุ โธรโยฺห โควินฺโท ธิกโต ควํ.

โคแก่

ชรคฺคว (ชร+โค+ณ) โคแก่. **โส โค วุฑฺโฒ ชรคฺคโว นาม** โคแก่นั้น ชื่อว่าชรัคควะ. **ชรํ ปตฺโต โค ชรคฺคโว** โคตัวที่ถึงความชรา ชื่อว่าชรัคควะ (ลบ ณฺ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน คฺ). **ปงฺกมฺหิว ชรคฺคโว**[๓] เหมือนโคแก่ติดอยู่ในโคลนตม

โคหนุ่ม, โคถึก ๒ ศัพท์

ทมฺม (ทมฺ ทมเน+ม) โคหนุ่ม, โคถึก. **ทมนารโห โค ทมฺโม** โคตัวที่ควรฝึก ชื่อว่าทัมมะ. **เย เต พลวคาโว ทมฺมคาโว ติริยํ โสตํ เฉตฺวา โสตฺถินา ปารํ อคมํสุ**[๔] โคหนุ่มตัวมีกำลัง ว่ายตัดกระแสน้ำข้ามไปถึงฝั่งโดยสวัสดิภาพ

วจฺฉตร (วส นิวาเส+ฉ+ตร) โคหนุ่ม, โคถึก. **วสตีติ วจฺฉตโร** โคที่อยู่ ชื่อว่าวัจฉตระ (อาเทศ สฺ เป็น จฺ, ลง ตร ปัจจัยด้วยนิปาตนะ). **ยญฺญตฺถาย เอตฺตกา วจฺฉตรา หญฺญนฺตุ**[๕] จงฆ่าโคจำนวนเท่านี้เพื่อบูชายัญ

โคใช้งาน ๒ ศัพท์

ธุรวาหี (ธุรสทฺทูปปท+วห ปาปุณเน+ณี) โคใช้งาน. **ธุรํ วหติ สีเลนาติ ธุรวาหี** โคที่นำแอกไปโดยปรกติ ชื่อว่าธุรวาหี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

---

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๓๕ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๔๘/๓๔๗ ๓ ขุ.เถร. ๒๖/๔๐๐/๔๒๖
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๙๑/๔๒๐ ๕ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๐/๙

โธรยฺห (ธุรสทฺทูปปท+วห ปาปุณเน+ณ) โคใช้งาน. **ธุรํ วหิตุมรหตีติ โธรยฺโห** โคตัวที่สมควรนำแอกไป ชื่อว่าโธรัยหะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ลบ ณ, อาเทศ ว เป็น ย, ลบ อ). **ธุรวาหฏฺเฐน โธรยฺโห**[๑] โคชื่อว่าโธรัยหะ เพราะอรรถว่าใช้งานได้

เจ้าของโค, ผู้ครอบครองโค, พญาโค, พระโค, โคจ่าฝูง

โควินฺท (โค+อินฺท) เจ้าของโค, ผู้ครอบครองโค, พญาโค, พระโค, โคจ่าฝูง. **ควํ อธิกโต โควินฺโท นาม** ผู้ครอบครองฝูงโค ชื่อว่าโควินทะ. **ควํ คุนฺนํ อธิกโต ชโน โควินฺโท** ชนผู้ครอบครองโค ชื่อว่าโควินทะ. **ควํ อินฺโท โควินฺโท** จ่าฝูงแห่งโค ชื่อว่าโควินทะ (ลง วฺ อาคม). **ควํ วินฺทตีติ วา โควินฺโท** หรือผู้ได้โค ชื่อว่าโควินทะ (โคสทฺทูปปท+วินฺท ลาเภ+อ)

[๔๙๗] วโห จ ขนฺธเทโสถ กกุโธ กกุ วุจฺจเต
อโถ วิสาณํ สิงฺคํ จ รตฺตคาวี ตุ โรหิณี.

ต้นคอโค

วห (วห ปาปุณเน+อ) ต้นคอโค, คอโคที่รับแอก. **ขนฺธเทโส วโห นาม** ต้นคอ ชื่อว่าวหะ. **วหติ อเนนาติ วโห** ต้นคอที่โคใช้นำภาระไป ชื่อว่าวหะ

หนอกคอโค ๒ ศัพท์

กกุท, กกุธ (กุก อาทาเน+อุท) หนอกคอโค. **กุกติ อาททาตีติ กกุโท กกุโธ จ** หนอกคอโคที่ถือเอา ชื่อว่ากกุทะและกกุธะ (อาเทศ อุ เป็น อ, ท เป็น ธ บ้าง)

กกุ (กุก อาทาเน+อุ) หนอกคอโค. **กุกติ อาททาตีติ กกุ** หนอกคอโคที่ถือเอา ชื่อว่ากกุ (อาเทศ อุ เป็น อ)

เขาสัตว์, เงี่ยง, นอ, เดือย ๒ ศัพท์

วิสาณ (วิส ปเวสเน+ยุ) เขาสัตว์, เงี่ยง, นอ, เดือย. **วิสติ ปวิสตีติ วิสาณํ** เขาสัตว์ที่แทงเข้าไป ชื่อว่าวิสาณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ทีฆะ อ เป็น อา). **วิสาณํ นาม ยงฺกิญฺจิ วิสาณํ**[๒] เขาสัตว์ทุกอย่าง ชื่อว่าวิสาณะ

สิงฺค (สี สเย+ค) เขาสัตว์, เงี่ยง, นอ, เดือย. **มตฺถเก สยติ ปวตฺตตีติ สิงฺคํ** เขาที่เป็นไปบนหัว ชื่อว่าสิงคะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **สิงฺคตีติ สิงฺคํ** เขาที่ทิ่มแทง ชื่อว่าสิงคะ (สิงฺค วิชฺฌเน+อ). **ควํว สิงฺคิโน สิงฺคํ วฑฺฒมานสฺส วฑฺฒติ**[๓] เหมือนเขาโคที่เจริญขึ้นตามตัว

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๑/๓๘/๗๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๗๕๒/๔๙๙ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๖๓๙/๓๒๘

แม่โคแดง ๒ ศัพท์

รตฺตคาวี (รตฺต+คาวี) แม่โคแดง. **รตฺตวณฺณา คาวี รตฺตคาวี** แม่โคสีแดง ชื่อว่ารัตตคาวี

โรหิณี (โลหิต+อี) แม่โคแดง. **โลหิตวณฺณตาย โรหิณี** แม่โค ชื่อว่าโรหิณี เพราะมีสีแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ต เป็น ณ, ลบสระหน้า)

[๔๙๘] **คาวี จ สิงฺคินี โค จ วณฺณา ตุ กถฺยเต วสา**
นวปฺปสูติกา เธนุ วจฺฉกามา ตุ วจฺฉลา.

แม่โค ๓ ศัพท์

คาวี (คมฺ คติมฺหิ+อ+อี) แม่โค. **คจฺฉตีติ คาวี** แม่โคที่เดินไป ชื่อว่าคาวี (อาเทศ คมฺ เป็น โค, โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). **คาวี**ศัพท์เป็นปุงลิงค์บ้าง. **สา คาวี วจฺฉคิทฺธินี ตํ ปาปภิกฺขุํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิ**[๑] แม่โคตัวหวงลูกนั้นเดินตามภิกษุใจร้ายนั้นไปข้างหลังๆ

สิงฺคินี (สิงฺค+อินี) แม่โค. **สิงฺคยุตฺตตาย สิงฺคินี** แม่โคชื่อว่าสิงคินี เพราะมีเขา (ลบสระหน้า)

โค (คมฺ คติมฺหิ+อ) แม่โค. **คจฺฉตีติ โค** แม่โคที่เดินไป ชื่อว่าโค (อาเทศ คมฺ เป็น โค, ลบสระหลัง)

โคสาว, โคหมัน ๒ ศัพท์

วณฺณา (หน หึสายํ+ย+อา) โคสาว, โคหมัน. **หนิตพฺพาติ วณฺณา** แม่โคที่เขาควรเบียดเบียน ชื่อว่าวัญญา (อาเทศ หนฺ เป็น วธฺ, ธฺย เป็น ฌ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ)

วสา (วส กนฺติยํ+อ+อา) โคสาว, โคหมัน. **วสตีติ วสา** แม่โคตัวมีความใคร่ ชื่อว่าวสา (ลบสระหน้า)

แม่โคนม

เธนุ (เธ ปาเน+นุ) แม่โคนม. **นวปฺปสูติกา ปจฺจคฺฆปสูตา โค เธนุ นาม** แม่โคตัวคลอดลูกใหม่ ชื่อว่าเธนุ. **อิโต ปาตโก ขีรํ ธยติ ปิวตีติ เธนุ** แม่โคที่ให้ลูกน้อยดื่มน้ำนม ชื่อว่าเธนุ. **ธาเรตีติ เธนุ** แม่โคที่ทรงไว้(ซึ่งน้ำนม) ชื่อว่าเธนุ (ธา ธารเณ+นุ, อาเทศ อา เป็น เอ). **โคณํ เธนุญฺจ ยานญฺจ ภริยํ ญาติกุเล น วาสเย**[๒] ไม่ควรฝากของ ๔ อย่างนี้ คือ โคตัวผู้ โคนม ยานพาหนะ และภรรยา ไว้ในตระกูลญาติ

แม่โคหวงลูก, แม่โคตัวรักลูก ๒ ศัพท์

วจฺฉกามา (วจฺฉสทฺทูปปท+กาม กนฺติยํ+อ+อา) แม่โคหวงลูก, แม่โคตัวรักลูก. **วจฺฉํ กามยตีติ วจฺฉกามา** แม่โคตัวรักลูก ชื่อว่าวัจฉกามา (ลบสระหน้า)

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๗/๒๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๑/๑๑๔

วจฺฉลา (วจฺฉสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+กฺวิ) แม่โคหวงลูก, แม่โคตัวรักลูก. **วจฺฉํ ลาตีติ วจฺฉลา** แม่โคตัวถือเอา(หวง)ลูก ชื่อว่าวัจฉลา (ลบ กฺวิ)

[๔๙๙] **คคฺครี มนฺถนีตฺถี เทฺว สนฺทานํ ทามมุจฺจเต**
โคมิโฬฺห โคมโย นิตฺถี อโถ สปฺปิ ฆตํ ภเว.

หม้อนม, เครื่องคนนมให้เป็นเนย ๒ ศัพท์

คคฺครี (คคฺคสทฺทูปปท+รา สทฺเท+กฺวิ+อี) หม้อนม, เครื่องคนนมให้เป็นเนย. **"คคฺค"นฺติ สทฺทํ ราตีติ คคฺครี** หม้อนมที่ทำเสียงดังคัคคะ ชื่อว่าคัคครี (ลบ กฺวิ และสระหน้า)

มนฺถนี (มนฺถ วิโลฬเน+ยุ+อี) หม้อนม, เครื่องคนนมให้เป็นเนย. **มนฺถติ อสฺสาติ มนฺถนี** หม้อที่มีการคนนม ชื่อว่ามันถนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **เทฺวปิ อิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นอิตถีลิงค์

เชือกผูกโค ๒ ศัพท์

สนฺทาน (สํ+ทา สํยมเน+ยุ) เชือกผูกโค. **สนฺทายเต อเนนาติ สนฺทานํ** เชือกที่ใช้ผูกโค ชื่อว่าสันทานะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง)

ทาม (ทา ทาเน+ม) เชือกผูกโค. **เทตีติ ทามํ** เชือกที่ให้ ชื่อว่าทามะ. **ทาติ อวขณฺฑตีติ ทามํ** เชือกที่ล่ามไว้ ชื่อว่าทามะ (ทา อวขณฺฑเน+ม). **โส โคโณ กิฏฺฐาโท ทามํ วา เฉตฺวา วชํ วา ภินฺทิตฺวา**[๑] โคตัวนั้นดึงเชือกล่ามขาดหรือแหกคอกไปกินข้าวกล้า

โคมัย, มูลโค ๒ ศัพท์

โคมิฬฺห (โค+มิฬฺห) โคมัย, มูลโค. **ควํ มีฬฺโห วจฺโจ โคมีฬฺโห** มูลของโค ชื่อว่าโคมิฬหะ

โคมย (โค+มย) โคมัย, มูลโค. **โคโต นิพฺพตฺโต โคมโย** มูลที่เกิดจากโค ชื่อว่าโคมยะ. **เทฺวปิ อนิตฺถี** แม้ทั้ง ๒ บทเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อญฺเญ โคมยํ ขิปนฺติ**[๒] บางพวกโยนมูลโคใส่

เนยใส ๒ ศัพท์

สปฺปิ (สปฺป คมเน+อิ) เนยใส. **ผลายุวฑฺฒนตฺถํ สปฺปติ คจฺฉตีติ สปฺปิ** เนยใสที่มีประโยชน์เพื่อเจริญกำลังและอายุ ชื่อว่าสัปปิ. **นปุํสเก สปฺปิ**ศัพท์ใช้ในนปุงสกลิงค์. **สปฺปิ นาม โคสปฺปิ วา อชิกาสปฺปิ วา มหิสสปฺปิ วา**[๓] เนยใสที่ทำจากนมโค เนยใสที่ทำจากนมแกะ เนยใสที่ทำจากนมกระบือ ชื่อว่าสัปปิ

ฆต (ฆร เสจเน+ต) เนยใส. **ฆรติ สิญฺจตีติ ฆตํ** เนยใสที่ไหลซึม ชื่อว่าฆตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ).

---

๑ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๑/๔๔๐ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๕๙/๙๗ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๑/๑๒๒

ฆตํ วุจฺจติ สปฺปิ[๑] เนยใส ท่านเรียกว่าฆตะ

[๕๐๐] **นวุทฺธฏํ ตุ โนนีตํ ทธิมณฺฑํ ตุ มตฺถุ จ**
ขีรํ ทุทฺธํ ปโย ถญฺญํ ตกฺกํ ตุ มถิตํ ปุยถ.

เนยข้น, เนยแข็ง ๒ ศัพท์

นวุทฺธฏ (นว+อุทฺธฏ) เนยข้น, เนยแข็ง. **นวทธฺยาทีหิ อุทฺธฏํ นวุทฺธฏํ** เนยข้นที่ฟูขึ้นจากนมส้มใหม่ ชื่อว่านวุทธฏะ (ลบสระหน้า)

โนนีต, นวนีต (นวสทฺทูปปท+นี นเย+ต) เนยข้น, เนยแข็ง. **นวทธฺยาทีหิ นีตํ ปวตฺตํ โนนีตํ, นวนีตํ** เนยข้นที่เป็นไปจากนมส้มใหม่ ชื่อว่าโนนีตะและนวนีตะ (อาเทศ อว เป็น โอ บ้าง). **โนนีตปิณฺฑํ วิยาติ นวนีตปิณฺฑสทิสํ มํสเปสิมตฺตตฺตา เอวํ วุตฺตํ**[๒] คำว่า **โนนีตปิณฺฑํ วิย** ความว่า เหมือนก้อนเนยแข็ง ท่านกล่าวเช่นนั้น เพราะเป็นเพียงก้อนเนื้อ. **เภสชฺชํ นาม สปฺปิ วา นวนีตํ วา เตลํ วา มธุ วา ผาณิตํ วา เทติ**[๓] ถวายเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง หรือน้ำอ้อย ชื่อว่าเภสัช

เนยเหลว ๒ ศัพท์

ทธิมณฺฑ (ทธิ+มณฺฑ) เนยเหลว. **ทธิโน มณฺฑํ สาโร ทธิมณฺฑํ** เนื้อของนมส้ม ชื่อว่าทธิมัณฑะ. **ทธิมณฺฑํ ทธิมฺหิ ปสนฺโนทกํ**[๔] ทธิมัณฑะ คือน้ำใสๆ ในนมส้ม

มตฺถุ (มส ปริมาเณ+ถุ) เนยเหลว. **ทธึ อามสตีติ มตฺถุ** เนยเหลวที่เกาะนมส้ม ชื่อว่ามัตถุ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **นปุํสเก มตฺถุ**ศัพท์ใช้ในนปุงสกลิงค์

น้ำนม, นมสด ๔ ศัพท์

ขีร (ขิ ขเย+อีร) น้ำนม, นมสด. **ทุหเณน ขยตีติ ขีรํ** น้ำนมที่หมดสิ้นไปโดยการรีด ชื่อว่าขีระ (ลบสระหน้า). **ตานิ ปณีตโภชนานิ เสยฺยถีทํ สปฺปิ นวนีตํ เตลํ มธุ ผาณิตํ มจฺโฉ มํสํ ขีรํ ทธิ**[๕] โภชนะอันประณีตเหล่านี้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ปลา เนื้อ นมสด และนมส้ม

ทุทฺธ (ทุห ปปูรเณ+ต) น้ำนม, นมสด. **ทุหียเตติ ทุทฺธํ** น้ำนมที่เขารีด ชื่อว่าทุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, หฺ เป็น ทฺ). **ทุทฺธขีโรติ คาโว ทุหิตฺวา คหิตขีโร**[๖] บทว่า **ทุทฺธขีโร** คือ น้ำนมที่รีดเอาจากโคนม

ปย (ปา ปาเน+ณฺย) น้ำนม, นมสด. **ปาตพฺพนฺติ ปโย** น้ำนมที่ควรดื่ม ชื่อว่าปยะ (ลบ ณฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ปย**ศัพท์เป็นมโนคณาทิคณะ คือแจกวิภัตติเหมือน**มน**ศัพท์

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๘๙๗/๑๕๑ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๔๕๙/๒๐๙ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๙/๑๔๔
๔ วิ.ฏี. ๓/๓๑๗/๔๑๐ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๕๑๖/๓๔๐ ๖ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๘/๒๖

ยถา ปโย จ สงฺโข จ อุโภ สมานวณฺณิโน
เอวํ ตุวญฺจ มทฺที จ สมานมนเจตสา.[๑]

น้ำนมและสังข์ทั้ง ๒ อย่าง มีสีขาวเหมือนกัน ฉันใด ขอให้พระองค์และพระมัทรี จงมีพระทัยเหมือนกัน ฉันนั้น

ถญฺญ (ถน+ณฺย) น้ำนม, นมสด. **ถนโต สมฺภูตํ ถญฺญํ** น้ำนมที่เกิดจากเต้านม ชื่อว่าถัญญะ (ลบ ณฺ และสระที่สุดบท, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **โลหิตญฺเหตํ ภิกฺขเว อริยสฺส วินเย ยทิทํ มาตุ ถญฺญํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย น้ำนมของมารดานับเป็นโลหิตในอริยวินัย

มันใส, เปรียง ๒ ศัพท์

ตกฺก (ติ+ก) มันใส, เปรียง. **ตีณิ กานิ ชลภาคานิ เอตฺถ สนฺตีติ ตกฺกํ** มันใสที่มีน้ำปนอยู่ ๓ ส่วน ชื่อว่าตักกะ (อาเทศ อิ เป็น อ, ซ้อน กฺ). **เตนหิ ตกฺกํ ปาเยถ**[๓] ถ้าอย่างนั้น จงให้เขาดื่มเปรียง

มถิต (มถ วิโลฬเน+อิ+ต) มันใส, เปรียง. **มถิยเตติ มถิตํ** มันใสที่เขากวน ชื่อว่ามถิตะ

[๕๐๑] ขีรํ ทธิ ฆตํ ตกฺกํ โนนีตํ ปญฺจ โครสา
อุรพฺโภ เมณฺฑ เมสา จ อุรโณ อวิ เอฬโก.

ปัญจโครส, อาหารที่ได้จากนม ๕ อย่าง

อิติ อิเม ปญฺจ โครสา ปัญจโครสเหล่านี้ คือ **ขีระ** น้ำนม, **ทธิ** นมส้ม, **ฆตะ** เนยใส, **ตักกะ** เปรียง, **โนนีตะ** เนยข้น

ขีรํ นวํ, ทธิ ขีรโต ชาตํ, ทธิโต ฆตํ โนนีตญฺจ, สพฺพเสโส ตกฺกํ ขีรโตเยว ขีระ คือ น้ำนมสด นมส้มเกิดจากนมสด เนยใสและเนยข้นเกิดจากนมส้ม ที่เหลือทั้งหมดและเปรียงเกิดจากน้ำนมเหมือนกัน

แกะ ๖ ศัพท์

อุรพฺภ (น+รุ สทฺเท+ภ) แกะ. **พาธิยมาโนปิ น รวตีติ อุรพฺโภ** แกะที่แม้จะถูกเบียดเบียนก็ไม่ร้อง ชื่อว่าอุรัพภะ (อาเทศ น เป็น อ, อ เป็น อุ, อุ ที่ รุ เป็น อ, ซ้อน พฺ). **เทหิ เม มาริส อุรพฺภํ วา อุรพฺภธนํ วา**[๔] สหาย ขอท่านจงให้แกะหรือทรัพย์สำหรับซื้อแกะแก่เราเถิด

เมณฺฑ (เมณฺฑ โกฏิลฺเล+อ) แกะ. **เมณฺฑตีติ เมณฺโฑ** แกะที่เดินคดไปคดมา ชื่อว่าเมณฑะ. **หีเนน หีนํ วทติ โอฏฺฐํ เมณฺฑํ โคณํ**[๕] กล่าวคำหยาบด้วยวาจาหยาบคายว่า เจ้าอูฐ เจ้าแกะ เจ้าโค

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๒๑๑/๔๓๖ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๕๓/๔๘๘ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒๖/๑๖๔
๔ องฺ.ติก. ๒๐/๕๔๐/๓๒๔ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๓/๑๗๔

เมส (มิส มทฺธเน+ณ) แกะ. **มิสติ มทฺธเต อญฺญมญฺญํ เมโส** แกะที่เบียดเสียดกัน ชื่อว่าเมสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **มํสํ ขาทิตุกาเมหิ มียติ หึสยตีติ เมโส** แกะที่ถูกคนต้องการกินเนื้อเบียดเบียน ชื่อว่าเมสะ (มิ หึสายํ+อส, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหลัง)

อุรณ (น+รณ สทฺเท+อ) แกะ. **น รณตีติ อุรโณ** แกะที่ไม่ร้อง ชื่อว่าอุรณะ (อาเทศ น เป็น อ, อ เป็น อุ)

อวิ (อว รกฺขเณ+อิ) แกะ. **อวียเต รกฺขียเตติ อวิ** แกะที่เขารักษาไว้ ชื่อว่าอวิ

เอฬก (อล คติยํ+ณฺวุ) แกะ. **อลติ คจฺฉตีติ เอฬโก** แกะที่เดินไป ชื่อว่าเอฬกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ล เป็น ฬ)

[๕๐๒] วสฺโส ตฺวโช ฉคลโก โอฏฺโฐ ตุ กรโภ ภเว
คทฺรโภ ตุ ขโร วุตฺโต อุรณี ตุ อชี อชา.

แพะ ๓ ศัพท์

วสฺส, วสฺต, วตฺต (วส นิวาเส+ส,ต) แพะ. **วสตีติ วสฺโส** แพะที่อยู่ ชื่อว่าวัสสะ

อช (อช คมเน+อ) แพะ. **อชติ คจฺฉตีติ อโช** แพะที่เดินไป ชื่อว่าอชะ. **น ชายตีติ วา อโช** หรือสัตว์ที่ไม่ค่อยเกิด ชื่อว่าอชะ (น+ชน ชนเน+กฺวิ, อาเทศ น เป็น อ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **ยญฺญตฺถาย เอตฺตกา อชา หญฺญนฺตุ**[๑] แพะจำนวนเท่านี้จงถูกฆ่าเพื่อบูชายัญ

ฉคลก, ฉกลก, ฉาค (ฉินฺทสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อ+ก) แพะ. **ฉินฺทนฺโต คจฺฉตีติ ฉคลโก** แพะที่กัดกินไปเดินไป ชื่อว่าฉคลกะ (อาเทศ ฉินฺท เป็น ฉ, มุ เป็น ลฺ). **เต ตํ ฉกลกํ ทพฺพํ มลฺลปุตฺตํ นาม อกํสุ**[๒] ภิกษุเหล่านั้นตั้งชื่อแพะนั้นว่าทัพพมัลลบุตร

อูฐ ๒ ศัพท์

โอฏฺฐ (วส กนฺติมฺหิ+ต) อูฐ. **โอทนาทิกํ วสติ กามตีติ โอฏฺโฐ** อูฐที่ชอบข้าวสุกเป็นต้น ชื่อว่าโอฏฐะ (อาเทศ ว เป็น โอ, สฺต เป็น ฏฺฐ). **โอทนาทีสุ อุณฺเหน อุสียตีติ โอฏฺโฐ** อูฐที่ถูกความร้อนในข้าวสุกเป็นต้นลวกปาก ชื่อว่าโอฏฐะ (อุส ทาเห+ต, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **จตุปทํ นาม หตฺถี อสฺสา โอฏฺฐา โคณา คทฺรภา ปสุกา**[๓] ช้าง ม้า อูฐ โค ลา และปสุสัตว์ ชื่อว่าสัตว์ ๔ เท้า

กรภ, ขรภ (กร กรเณ+อภ) อูฐ. **กโรตีติ กรโภ** สัตว์ที่ทำงาน ชื่อว่ากรภะ

อูฐมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กเมก, มย, มหางฺค**

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๐/๙ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๕๖๖/๓๘๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๔/๙๗

ลา ๒ ศัพท์

คทฺรภ (คท วิยตฺติยํ วาจายํ+รภ) ลา. **คทตีติ คทฺรโภ** ลาที่พูดเป็น ชื่อว่าคัทรภะ. **คทฺรโภ โคคณํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺโธ โหติ**[๑] ลาเดินตามฝูงโคไปข้างหลังๆ

ขร (ข+ร) ลา. **ขํ กณฺฐวิวรํ มหนฺตมสฺสตฺถีติ ขโร** ลาตัวมีลำคอใหญ่ ชื่อว่าขระ

ลามีอีกหลายศัพท์ เช่น **จกฺกวนฺตุ, พาเลยฺย, ราสภ**

แม่แกะ, แกะตัวเมีย ๒ ศัพท์

อุรณี (อุรณ+อี) แม่แกะ, แกะตัวเมีย. **อุรณสฺส อยํ อุรณี** แม่แกะตัวนี้เป็นของแกะ ชื่อว่าอุรณี (ลบสระหน้า)

อวี (อว+อี) แม่แกะ, แกะตัวเมีย. **อวิโน เอสา อวี** แม่แกะตัวนี้เป็นของแกะ จึงชื่อว่าอวี (ลบสระหน้า)

แม่แพะ, แพะตัวเมีย ๒ ศัพท์

อชี (อช+อี) แม่แพะ, แพะตัวเมีย. **อชสฺส อยํ อชี** แม่แพะตัวนี้เป็นของแพะ จึงชื่อว่าอชี (ลบสระหน้า)

อชา (อช+อา) แม่แพะ, แพะตัวเมีย. **อชสฺส อยํ อชา** แม่แพะตัวนี้เป็นของแพะ จึงชื่อว่าอชา (ลบสระหน้า). **เอกา อชา ปณฺณาทีนิ ขาทมานา คจฺฉนฺตรํ ปวิสิตฺวา ทารกํ ทิสฺวา ชนฺนุเกหิ ฐตฺวา ทารกสฺส ถนํ อทาสิ**[๒] แม่แพะตัวหนึ่ง ขณะเดินกินหญ้าเป็นต้นเข้าไประหว่างพุ่มไม้ เห็นทารกจึงย่อเข่าลงให้นมแก่ทารก

เวสฺสวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยวรรณแพศย์ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๕๒๒/๒๙๔ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๖

๒.๔.๔. สุทฺทวัณณนา

พรรณนาชื่อของศูทรเป็นต้น

[๕๐๓] สุทฺโทนฺตวณฺโณ วสโล สํกิณฺณา มาคธาทโย
มาคโธ สุทฺทขตฺตาโช อุคฺโค สุทฺทาย ขตฺตโช.

[๕๐๔] ทฺวิชา ขตฺติยโช สูโต การุ ตุ สิปฺปิโก ปุเม
สงฺฆาโต ตุ สชาตีนํ เตสํ เสณิ ทฺวิสุจฺจเต.

คนวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร ๓ ศัพท์

สุทฺท (สท อสฺสาทเน+ท) คนวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร. **สทตีติ สุทฺโท** ผู้ยินดี ชื่อว่าสุททะ (อาเทศ อ เป็น อุ). **ลามิเกหิ ภตึ สูทติ ปคฺฆรตีติ สุทฺโท** ผู้หลั่งไหลไปสู่การรับจ้างทำงานกับคนวรรณะต่ำ ชื่อว่าสุททะ (สูท ปคฺฆรเณ+ท, รัสสะ อู เป็น อุ). **สุทฺโท วา ขตฺติยํ ปริจเรยฺย**[๑] คนชั้นศูทรควรรับใช้กษัตริย์

อนฺตวณฺณ (อนฺต+วณฺณ) คนวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร. **อนฺโต ลามโก วณฺโณ อสฺสาติ อนฺตวณฺโณ** ผู้มีวรรณะต่ำ ชื่อว่าอันตวัณณะ

วสล (วส นิวาเส+อล) คนวรรณะศูทร, ตระกูลศูทร. **วเสตพฺโพ อสุทฺธจิตฺตตฺตา วสโล** ผู้ที่ควรให้อยู่ (กับที่) เพราะเป็นผู้มีจิตไม่บริสุทธิ์ จึงชื่อว่าวสละ. **ยตฺร ยตฺร วา มุตฺตํ กรีสํ สิญฺจตีติ วสโล** หรือผู้ถ่ายมูตรและคูถในที่ต่างๆ ชื่อว่าวสละ (วส สิญฺจเน+อล)

น ชจฺจา วสโล โหติ น ชจฺจา โหติ พฺราหฺมโณ
กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พฺราหฺมโณ.[๒]

เป็นศูทรมิใช่เพราะชาติกำเนิด เป็นพราหมณ์มิใช่เพราะชาติกำเนิด เป็นศูทรเพราะการกระทำ เป็นพราหมณ์เพราะการกระทำ

วรรณะผสม, ตระกูลปะปนกัน, วรรณะเกี่ยวพันกัน, พัวพันกัน ๓ ตระกูล

มาคธาทโย สํกิณฺณา ตระกูลที่เกี่ยวพันกันมีมาคธะเป็นต้น คือ (๑) **สุทฺทขตฺตาโช มาคโธ** บุตรที่เกิดจากชายวรรณะศูทรกับหญิงวรรณะกษัตริย์ ชื่อว่ามาคธะ (๒) **สุทฺทาย ขตฺตโช อุคฺโค** บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะศูทร ชื่อว่าอุคคะ (๓) **ทฺวิชา ขตฺติยโช สูโต** บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าสูตะ

มาคธ (มาคธ+ณ) ตระกูลมาคธะ. **สุทฺเทน สมฺพนฺธาย ขตฺตาย ชาโต ปุตฺโต มาคโธ** บุตรที่เกิดจากหญิงวรรณะกษัตริย์ผู้มีความสัมพันธ์กับชายวรรณะศูทร ชื่อว่ามาคธะ. **มาคธกุเล**

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๖๒/๖๑๐ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๘

ชาโต มาคโธ ผู้เกิดในตระกูลมาคธะ ชื่อว่ามาคธะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

อุคฺค (อุจ สมวาเย+ค) ตระกูลอุคคะ. **สุทฺทาย สมฺพนฺเธน ขตฺติเยน ชาโต อุคฺโค** บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์ผู้มีความสัมพันธ์กับหญิงวรรณะศูทร ชื่อว่าอุคคะ. **อุจตีติ อุคฺโค** ผู้ปะปนกัน ชื่อว่าอุคคะ (อาเทศ จฺ เป็น คฺ)

สูต (สุ อภิภเว+ต) ตระกูลสูตะ. **พฺราหฺมณิยา สมฺพนฺเธน ขตฺติเยน ชาโต สูโต** บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์ผู้มีความสัมพันธ์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าสูตะ. **สวตีติ สูโต** ผู้ยิ่งใหญ่ ชื่อว่าสูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู)

สุทฺทาเวสฺเสหิ กรโณ- มฺพฏฺโจ เวสฺสาทฺวิชาติหิ,
มาหีโส เวสฺสาขตฺตโช ขตฺตา ขตฺตาย สุทฺทโช.
พฺราหฺมณีขตฺตโช สูโต ตสฺสํ เวเทหโก เวสฺเส,
รถกาโร ตุ มาหีสา กรณฺยํ ยสฺส สมฺภโว,
จณฺฑาโล นาม ชนิโต พฺราหฺมณีวสเลหิ โย.

บุตรที่เกิดจากชายวรรณะแพศย์กับหญิงวรรณะศูทร ชื่อว่ากรณะ, เกิดจากชายวรรณะพราหมณ์กับหญิงวรรณะแพศย์ ชื่อว่าอัมพัฏฐะ, เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะแพศย์ ชื่อว่ามาหิงสะ, เกิดจากชายวรรณะศูทรกับหญิงวรรณะกษัตริย์ ชื่อว่าขัตตา, เกิดจากชายวรรณะ กษัตริย์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าสูตะ, เกิดจากชายวรรณะแพศย์กับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าเวเทหกะ, ส่วนช่างไม้ผู้เกิดจากตระกูลมาหิงสะ เป็นกรรมกร, บุตรที่เกิดจากชายวรรณะศูทรกับหญิงวรรณะพราหมณ์ ชื่อว่าจัณฑาละ

นายช่าง ๒ ศัพท์

การุ (กร กรเณ+ณุ) นายช่าง. **กโรติ นิมฺมินาติ จิตฺรเลปฺยาทิกนฺติ การุ** ผู้เนรมิตลวดลายอันวิจิตรเป็นต้น ชื่อว่าการุ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตจฺฉกอโยการตนฺตวายรชกนหาปิตกา ปญฺจ การโว**[๑] นายช่าง ๕ หมู่ คือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างหูก ช่างย้อม ช่างกัลบก

สิปฺปิก (สิปฺป+อิก) นายช่าง. **สิปฺปํ อสฺสตฺถีติ สิปฺปิโก** ผู้มีศิลปะ ชื่อว่าสิปปิกะ (ลบสระหน้า). **ปุเม** การุศัพท์และ**สปฺปิก**ศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์. **เอวํ วาเสฏฺจ ชานาหิ สิปฺปิโก โส น พฺราหฺมโณ**[๒] วาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า นายช่างนั้นไม่ใช่พราหมณ์

หมู่นายช่างผู้มีตระกูลเสมอกัน

เสณี (สิ เสวายํ+ณี) หมู่นายช่างผู้มีตระกูลเสมอกัน. **สชาตีนํ เตสํ สิปฺปีนํ สงฺฆาโต** “เสณี”-

๑ วิ.ฏี. ๓/๓๒/๔๘ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๔

ตุยฺจฺจเต หมู่นายช่างผู้มีตระกูลเสมอกันเหล่านั้น ท่านเรียกว่าเสณี. **เสวนํ เสณี** การคบหากันชื่อว่าเสณี (วุทธิ อิ เป็น เอ). **ทฺวีสุ เสณี**ศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

[๕๐๕] **ตจฺฉโก ตนฺตวาโย จ รชโก จ นหาปิโต**
ปญฺจโม จมฺมกาโรติ การโว ปญฺจิเม สิยุํ.

นายช่าง ๕ หมู่

อิติ อิเม ปญฺจ การโว นายช่าง ๕ หมู่เหล่านี้ คือ **ตัจฉกะ** ช่างไม้, **ตันตวายะ** ช่างหูก, **รชกะ** ช่างย้อม, **นหาปิตะ** ช่างกัลบก (ช่างตัดผม), **จัมมการะ** ช่างเครื่องหนัง (ช่างรองเท้า)

ตจฺฉโก ตนฺตวาโย จ รชโก จ นหาปิโต,
ปญฺจโม จมฺมกาโร จ การโว สิปฺปิโน มตา.

ช่างผู้มีศิลปะ ท่านรู้ว่ามีช่างไม้ ช่างหูก ช่างย้อม ช่างกัลบก และช่างหนังเป็นอันดับที่ ๕

[๕๐๖] **ตจฺฉโก วฑฺฒกี มโต ปลคณฺโฑ ถปตฺยปิ**
รถกาโรถ สุวณฺณ- กาโร นาฬิธโม ภเว.

ช่างไม้ ๕ ศัพท์

ตจฺฉก (ตจฺฉ ตนุกรเณ+ณฺวุ) ช่างไม้. **ตจฺฉติ ตนุํ กโรตีติ ตจฺฉโก** ช่างถาก(หรือเหลา)ไม้ให้บางชื่อว่าตัจฉกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ทารุํ นมยนฺติ ตจฺฉกา**[๑] ช่างถากย่อมถากไม้

วฑฺฒกี, วทฺธกี (วทฺธ เฉทเน+ณฺวุ+อี) ช่างไม้. **วทฺธยติ ฉินฺทตีติ วฑฺฒกี, วทฺธกี** ช่างตัดไม้ชื่อว่าวัฑฒกีและวัทธกี (อาเทศ วทฺธ เป็น วฑฺฒ บ้าง, ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **ราชา ภรติ วฑฺฒกี**[๒] พระราชาทรงเลี้ยงนายช่าง

ปลคณฺฑ (ปลสทฺทูปปท+คณฺฑ เฉทโนปเลปนสนฺนิจยวทเนกเทเสสุ+อ) ช่างไม้. **โส หิ โอลมฺพกสงฺขาตํ ปลํ ธาเรตฺวา ทารูนํ คณฺฑํ หรตีติ ปลคณฺโฑติ วุจฺจติ**[๓] จริงอยู่ ช่างไม้นั้นขึงเชือกบรรทัดที่ห้อยลง แล้วนำไปทาบเส้นของไม้ ท่านเรียกว่าปลคัณฑะ. **ปลคณฺโฑติ วฑฺฒกี**[๔] บทว่า **ปลคณฺโฑ** คือช่างไม้

ถปติ (ฐา คตินิวตฺติยํ+ติ) ช่างไม้. **ฐปติ เอตฺถาติ ถปติ** ช่างเป็นที่ตั้งอยู่ของงาน (บ่อเกิดของงาน) ชื่อว่าถปติ (อาเทศ ฐ เป็น ถ, รัสสะ อา เป็น อ, ลง ป อาคม). **ปญฺจกงฺโค ถปติ สาวตฺถิยา นิกฺขมิ**[๕] ช่างไม้ชื่อว่าปัญจกังคะออกจากเมืองสาวัตถีไปแล้ว

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๔/๔๘๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๖๕/๒๘ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๒/๓๔๗/๓๕๙
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๒๑๖/๔๑๘ ๕ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๓๕๖/๓๔๒

รถการ (รถสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างไม้, ช่างรถ. **รถํ กโรตีติ รถกาโร** ผู้สร้างรถ ชื่อว่ารถการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **รถกาโร ฉหิ มาเสหิ ฉารตฺตูเนหิ เอกํ จกฺกํ นิฏฺฐาเปสิ**[๑] ช่างรถสร้างล้อข้างหนึ่งให้สำเร็จแล้วด้วยเวลา ๖ เดือนหย่อน ๖ วัน

ช่างทอง ๒ ศัพท์

สุวณฺณการ (สุวณฺณสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างทอง. **สุวณฺณํ กโรตีติ สุวณฺณกาโร** ช่างผู้ทำทองคำ ชื่อว่าสุวัณณการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สุวณฺณกาโร เอกวารเมว สุวณฺณํ ตาเปตฺวา โกฏฺเฏตฺวา มลํ นีหริตฺวา ปิลนฺธนวิกตึ กาตุํ น สกฺโกติ**[๒] นายช่างทองทำทองให้ร้อนครู่เดียวเท่านั้น แล้วตีนำคราบมัวหมองออก ไม่สามารถแปรรูปให้เป็นเครื่องประดับได้

นาฬิธม (นาฬิสทฺทูปปท+ธม สทฺเท+อ) ช่างทอง. **มุขวายุนา อคฺคิทีปนตฺถํ นาฬึ ธมติ สทฺทาปยตีติ นาฬิธโม** ช่างผู้เป่ากล้องลมให้มีเสียงเพื่อให้เปลวไฟลุกด้วยลมในปาก ชื่อว่านาฬิธมะ

[๕๐๗] ตนฺตวาโย เปสกาโร มาลากาโร ตุ มาลิโก
กุมฺภกาโร กุลาโลถ ตุนฺนวาโย จ โสจิโก.

ช่างหูก, ช่างถัก, ช่างทอ ๒ ศัพท์

ตนฺตวาย (ตนฺตสทฺทูปปท+เว ตนฺตสนฺตาเน+ณ) ช่างหูก, ช่างถัก, ช่างทอ. **ตนฺตํ วายตีติ ตนฺตวาโย** ช่างทอหูก ชื่อว่าตันตวายะ (ลบ ณฺ, อาเทศ เอ เป็น อาย). **โสปิ โข ตนฺตวาโย อายสฺมโต อุปนนฺทสฺส สกฺยปุตฺตสฺส อุปฏฺฐาโก โหติ**[๓] ช่างทอหูกนั้นเป็นโยมอุปัฏฐากของท่านพระอุปนันทะศากยบุตร

เปสการ (เปสสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างหูก, ช่างถัก, ช่างทอ. **เปสนํ เปโส** การทอ ชื่อว่าเปสะ (เปส เปรณปยตนคตีสุ+อ). **ตํ กโรตีติ เปสกาโร** ผู้ทำการทอนั้น ชื่อว่าเปสการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เปสกาโร อุทเร พทฺธสาฏกํ ทตฺวา**[๔] ช่างหูกให้ผ้าสาฎกที่พันไว้ที่อก

ช่างจัดดอกไม้ ๒ ศัพท์

มาลาการ (มาลาสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างจัดดอกไม้. **มาลํ กโรตีติ มาลากาโร** ผู้จัดดอกไม้ ชื่อว่ามาลาการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สุมโน นาม นาเมน มาลากาโร อหํ ตทา**[๕] ครั้งนั้น เราเป็นช่างจัดดอกไม้มีนามว่าสุมนะ

มาลิก (มาลา+อิก) ช่างจัดดอกไม้. **มาลาลิปฺปโยคา มาลาปนโยคา วา มาลิโก** ช่างจัดดอกไม้ชื่อว่ามาลิกะ เพราะมีการจัดเรียงดอกไม้ หรือมีการนำดอกไม้ออกไป. **นคเร หํสวติยา อโหสึ มาลิโก ตทา**[๖] ครั้งนั้น เราเป็นช่างจัดดอกไม้ในนครหงสวดี

---

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๔๕๔/๑๔๐ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๔/๘ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕๗/๑๓๕
๔ มชฺ.อฏฺ. ๙/๒๔๗/๑๘๑ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๗๑/๑๖๙ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘๒/๑๗๘

ช่างปั้นหม้อ ๒ ศัพท์

กุมฺภการ (กุมฺภสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างปั้นหม้อ. **กุมฺภํ กโรตีติ กุมฺภกาโร** ช่างปั้นหม้อชื่อว่ากุมภการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **โส กุมฺภกาโร ภิกฺขูนํ พหู ปตฺเต กโรนฺโต น สกฺโกติ**[๑] ช่างปั้นหม้อนั้น ไม่สามารถทำบาตรจำนวนมากให้แก่ภิกษุได้

กุลาล (กุสทฺทูปปท+ลล อิจฺฉายํ+ณ) ช่างปั้นหม้อ. **กุํ ลลยติ อิจฺฉตีติ กุลาโล** ผู้ต้องการดินเหนียว(มาปั้นหม้อ) ชื่อว่ากุลาละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **เทเว วสฺสนฺเต มุขํ วิวริตฺวา ฐปิตํ ยงฺกิญฺจิ กุลาลภาชนํ ยถา เอเกกสฺสาปิ อุทกพินฺทุโน นิปาเตน อนุปุพฺเพน ปูรติ, เอวํ พาลปุคฺคโล โถกํ โถกมฺปิ ปาปํ อาจินนฺโต วฑฺเฒนฺโต ปาปสฺส ปูเรติเยว**[๒] เมื่อฝนตกลง ภาชนะของช่างปั้นหม้อทั้งหมดที่เปิดฝาตั้งไว้ ย่อมเต็มด้วยหยาดน้ำฝนที่ตกลงทีละหยดตามลำดับ ฉันใด, คนพาลที่สะสมพอกพูนบาปแม้ทีละน้อย ย่อมเต็มด้วยบาป ฉันนั้น

ช่างชุน, ช่างเย็บ ปัก ถัก ร้อย ๒ ศัพท์

ตุนฺนวาย (ตุนฺนสทฺทูปปท+เว ตนฺตสนฺตาเน+ณ) ช่างชุน, ช่างปะ, ช่างเย็บ ปัก ถัก ร้อย. **สูจิวานกมฺมํ ทุวิธํ สูจนํ ตุนฺนญฺจ, ตุนฺนวานกมฺเมน ปวตฺตินิมิตฺเตน ตุนฺนวาโย** การเย็บด้วยเข็มมี ๒ อย่าง คือการเย็บและการปะชุน, ช่างชุนชื่อว่าตุนนวายะ เพราะเป็นเหตุให้เป็นไปด้วยการปะชุน (ลบ ณ, อาเทศ เอ เป็น อาย). **โส ทลิทฺโท ตุนฺนวาโย สามํ จิกฺขลฺลํ มทฺทิตฺวา**[๓] ช่างชุนผู้ขัดสนนั้นขยำโคลนเอง

โสจิก (สูจิ+ณิก) ช่างชุน, ช่างเย็บ ปัก ถัก ร้อย. **สูจิวานสิปฺปโยคา โสจิโก** ช่างชุนชื่อว่าโสจิกะเพราะมีศิลปะการเย็บด้วยเข็ม (ลบ ณ, วุทธิ อู เป็น โอ, ลบสระหน้า)

[๕๐๘] **จมฺมกาโร รถกาโร** **กปฺปโก ตุ นหาปิโต**
รงฺคาชีโว จิตฺตกาโร **ปุกฺกุโส ปุปฺผฉฑฺฑโก.**

ช่างหนัง, ช่างรองเท้า ๒ ศัพท์

จมฺมการ (จมฺมสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างหนัง, ช่างรองเท้า. **จมฺมํ กโรตีติ จมฺมกาโร** ช่างทำหนัง ชื่อว่าจัมมการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **สนฺติ อิเธกจฺเจ นฬการา กุมฺภการา เปสการา จมฺมการา นหาปิตา**[๔] ในโลกนี้ บางพวกเป็นช่างจักสาน ช่างปั้นหม้อ ช่างทอหูก ช่างหนัง ช่างกัลบก

รถการ (รถสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างหนัง, ช่างรองเท้า. **รถํ กโรตีติ รถกาโร** ช่างทำรองเท้าชื่อว่ารถการะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปาทุกร**ศัพท์ก็แปลว่าช่างทำรองเท้า. **รถกาโรติ จมฺมกาโร**[๕]

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๒๘/๑๐๗ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๑๕ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๒๕๙/๑๑๒
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๙/๑๗๖ ๕ ชา.อฏฺ. ๔๐/๑๑๔

บทว่า **รถกาโร** คือช่างตัดเย็บรองเท้า

ช่างกัลบก, ช่างตัดผม ๒ ศัพท์

กปฺปก (กปฺป เฉทเน+ณฺวุ) ช่างกัลบก, ช่างตัดผม. **เกเส กปฺปติ ฉินฺทตีติ กปฺปโก** ช่างตัดผม ชื่อว่ากัปปกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อยํ ภนฺเต อุปาลิ กปฺปโก อมฺหากํ ทีฆรตฺตํ ปริจาริโก อิมํ ภควา ปรมํ ปพฺพาเชตุ**[๑] อุบาลีช่างกัลบกผู้นี้รับใช้พวกข้าพระพุทธเจ้ามานาน ขอพระผู้มีพระภาคทรงโปรดให้อุบาลีนี้บวชก่อนด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า

นหาปิต (นห โสเจยฺเย+อิ+ต) ช่างกัลบก, ช่างตัดผม. **เกเส นหตีติ นหาปิโต** ช่างตัดผม ชื่อว่านหาปิตะ (ทีฆะ อ เป็น อา, ลง ปฺ อาคม). **น หาเปตีติ วา นหาปิโต** หรือผู้ไม่ให้ผมเสื่อม ชื่อว่านหาปิตะ (น+หา ปริหาเน+ณาเป+อิ+ต, ลบ ณฺ และสระหน้า). **นหาปิโต เทฺว ตโย ขุเร อาทาย วิหารํ คนฺตฺวา**[๒] ช่างกัลบกถือเอามีดโกน ๒-๓ อัน ไปยังวิหาร

ช่างกัลบกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ขุรี, มุณฺฑี, ทิวากิตฺติ**

จิตรกร, ช่างเขียน ๒ ศัพท์

รงฺคาชีว (รงฺคสทฺทูปปท+อา+ชีว ปาณธารเณ+อ) จิตรกร, ช่างเขียน. **รงฺเคน อาชีวตีติ รงฺคาชีโว** ผู้เลี้ยงชีพด้วยการเขียนสี ชื่อว่ารังคาชีวะ (ลบสระหน้า)

จิตฺตการ (จิตฺตสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) จิตรกร, ช่างเขียน. **จิตฺตํ กโรตีติ จิตฺตกาโร** ผู้เขียนลายให้วิจิตร ชื่อว่าจิตตการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กุสลา จิตฺตการา นานปฺปการานิ จิตฺตกมฺมานิ กรึสุ**[๓] จิตรกรผู้ฉลาดพากันเขียนภาพจิตรกรรมนานัปการ

คนทิ้งดอกไม้, คนทิ้งอุจจาระ, เจ้าหน้าที่กำจัดสิ่งปฏิกูล ๒ ศัพท์

ปุกฺกุส (ปุญฺชสทฺทูปปท+กุส อปนยเน+อ) คนทิ้งดอกไม้, คนทิ้งอุจจาระ, เจ้าหน้าที่กำจัดสิ่งปฏิกูล. **ปุญฺชํ กุสตีติ ปุกฺกุโส** ผู้นำอุจจาระไปทิ้ง ชื่อว่าปุกกุสะ (ลบ ญฺช, ซ้อน กฺ). **ปุํ กรีสํ กุเสติ อปเนตีนิ ปุกฺกุโส** ผู้นำอุจจาระไปทิ้ง ชื่อว่าปุกกุสะ (ปุสทฺทูปปท+กุส อปนยเน+อ, ซ้อน กฺ). **ปุปฺผํ กุสตีติ ปุกฺกุโส** ผู้นำดอกไม้ไปทิ้ง ชื่อว่าปุกกุสะ (ปุปฺผสทฺทูปปท+กุส อปนยเน+อ, ลบ ปฺผ, ซ้อน กฺ). บัณฑิตเรียกคนทิ้งอุจจาระว่า คนทิ้งดอกไม้ เพื่อให้น่าฟัง เพราะเวลาเจ้านายผู้สูงศักดิ์ถ่ายอุจจาระลงในกระโถนแล้ว ก็จะเอาดอกไม้ปิดกระโถนก่อนนำไปเททิ้ง. **ปุกฺกุโสปิ สุวณฺณมาลํ สุมนปุปฺผจงฺโกฏเก ฐเปตฺวา ตํ ปุปฺเผหิ ฉาเทตฺวา เปเสสิ**[๔] คนทิ้งดอกไม้ปิดดอกไม้ทองคำ(คืออุจจาระ)นั้นด้วยดอกไม้ชนิดอื่น ยกเว้นช่อดอกมะลิ แล้วจึงส่งไป

ปุปฺผฉฑฺฑก (ปุปฺผสทฺทูปปท+ฉฑฺฑ อปนยเน+ณฺวุ) คนทิ้งดอกไม้, คนทิ้งอุจจาระ, เจ้าหน้าที่กำจัด

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๓๔๓/๑๖๑ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๑/๑๓๑ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๓/๓๘๕
๔ ชา.อฏฺ. ๔๓/๒๙๐

สิ่งปฏิกูล. **ปุปฺผํ วุจฺจติ กรีสํ กุสุมํ วา, ตํ ฉฑฺเฑตีติ ปุปฺผฉฑฺฑโก** อุจจาระหรือดอกไม้ ท่านเรียกว่าปุปผะ, ผู้ทิ้งอุจจาระหรือดอกไม้นั้น ชื่อว่าปุปผฉัฑฑกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **หีนํ กมฺมํ มมํ อาสิ อโหสึ ปุปฺผฉฑฺฑโก**[๑] เราเป็นคนทิ้งดอกไม้ทำงานชั้นต่ำ

[๕๐๙] เวโน วิลีวกาโร จ นฬการโร สมา ตโย
จุนฺทกาโร ภมกาโร กมฺมาโร โลหการโก.

ช่างสาน ๓ ศัพท์

เวณ, เวน (เวณุ+ณ) ช่างสาน. **เวณุนา ชีวตีติ เวโน** ผู้เลี้ยงชีพด้วยไม้ไผ่ ชื่อว่าเวนะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ณ เป็น น บ้าง). **ตํ จณฺฑาโล เวโณ เนสาโท รถกาโร ปุกฺกุโสติ ภณติ**[๒] กล่าวกับผู้นั้นว่า เป็นคนจัณฑาล เป็นช่างสาน เป็นนายพราน เป็นช่างรองเท้า เป็นคนทิ้งดอกไม้

วิลีวการ (วิลีวสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างสาน. **เวณุเวตฺตาทีนํ วิกติ วิลีวา, เตหิ วิลีวํ กโรตีติ วิลีวกาโร** การจักสานไม้ไผ่และหวายเป็นต้น ชื่อว่าวิลีวะ, ผู้แปรรูปไม้ไผ่และหวายเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่าวิลีวการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปปาเต ปปตนฺโต อญฺญตรํ วิลีวการํ โอตฺถริตฺวา มาเรสิ**[๓] (ภิกษุ)ตกลงไปในเหวทับช่างจักสานคนหนึ่งให้ตาย

นฬการ (นฬสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างสาน. **นโฬปิ เวณุเวตฺตาทีนํเยว วิกติ, ตํ กโรตีติ นฬกาโร** นฬะก็แปลว่าการจักสานไม้ไผ่และหวายเป็นต้นเหมือนกัน, ช่างผู้จักสานไม้ไผ่ ชื่อว่านฬการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **นเฬหิ วา วิลีวํ กโรตีติ นฬกาโร** หรือผู้ทำการจักสานด้วยไม้ไผ่และหวายเป็นต้น ชื่อว่านฬการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สมา ตโย** ทั้ง ๓ ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน. **ติวรายํ ปุเร รมฺเม นฬกาโร อหํ ตทา**[๔] ครั้งนั้นเราเป็นช่างสานในเมืองติวราที่ร่มรื่น

ช่างกลึง ๒ ศัพท์

จุนฺทการ (จุนฺทสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างกลึง. **จุนฺทํ กโรตีติ จุนฺทกาโร** ช่างผู้ทำการกลึง ชื่อว่าจุนทการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ภมการ (ภมสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างกลึง. **ภมํ กโรตีติ ภมกาโร** ช่างผู้ทำการกลึง ชื่อว่าภมการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ช่างตีเหล็ก ๒ ศัพท์

กมฺมาร (กร กรเณ+มาร) ช่างตีเหล็ก. **กโรตีติ กมฺมาโร** ผู้ทำงาน ชื่อว่ากัมมาระ (ลบ รฺ ที่สุด

[๑] ขุ.เถร. ๒๖/๓๗๙/๓๕๘ [๒] วิ.มหาวิ. ๒/๒๕๗/๑๘๕ [๓] วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๗/๑๕๔
[๔] ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๓๖/๓๒๘

ธาตุ, ซ้อน มฺ). **โส ทลิทฺโท กมฺมกาโร ภตฺตคฺเค ภิกฺขู ปริวิสติ**[๑] ช่างตีเหล็กตกยากนั้นรับใช้ภิกษุในโรงอาหาร

โลหการ, โลหการก (โลหสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ+ก) ช่างตีเหล็ก. **โลหํ กโรตีติ โลหการโก** ช่างผู้ทำโลหะ ชื่อว่าโลหการกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๕๑๐] **นินฺเนชโก จ รชโก เนตฺติโก อุทหารโก**
วีณาวาที เวณิโกถ- สุกาโร อุสุวฑฺฒกี.

ช่างย้อม, คนซักรีด ๒ ศัพท์

นินฺเนชก (นิ+นิชิ สุทฺธิยํ+ณฺวุ) ช่างย้อม, คนซักรีด. **รชกสฺส เทฺว กมฺมานิ เจลโธวนํ รชนญฺจ, ตตฺร เจลโธวโน นินฺเนชโก** งานของช่างย้อมมี ๒ อย่าง คือ การซักผ้าและการย้อม, ใน ๒ อย่างนั้น ผู้ซักผ้า ชื่อว่านินเนชกะ. **เจลานิ นินฺเนชตีติ นินฺเนชโก** ผู้ซักผ้า ชื่อว่านินเนชกะ (ซ้อน นฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

รชก (รญฺช ราเค+ณฺวุ) ช่างย้อม. **วตฺถรญฺชนา รชโก** ช่างย้อม ชื่อว่ารชกะ เพราะการย้อมผ้า (ลบ ญ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **รชโก วา จิตฺตการโก วา สติ**[๒] ช่างย้อมหรือช่างเขียนมีอยู่

คนทดน้ำ, คนตักน้ำ, เจ้าหน้าที่ชลประทาน ๒ ศัพท์

เนตฺติก (นี นเย+ติ+ก) คนทดน้ำ, คนตักน้ำ, เจ้าหน้าที่ชลประทาน. **อุทกํ เนตีติ เนตฺติโก** ผู้นำน้ำไป ชื่อว่าเนตติกะ. **เนตฺติยํ อุทกนเยน นิยุตฺโตติ วา เนตฺติโก** หรือผู้ประกอบการนำน้ำไปในเหมือง ชื่อว่าเนตติกะ. **เนตฺติยา มาติกาย เนตีติ วา เนตฺติโก** หรือ ผู้นำน้ำไปด้วยคลองชลประทาน ชื่อว่าเนตติกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ตฺ). **อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา**[๓] คนทดน้ำย่อมทดน้ำไป

อุทหาร, อุทหารก (อุทกสทฺทูปปท+หร หรเณ+ณฺวุ) คนทดน้ำ, คนตักน้ำ, เจ้าหน้าที่ชลประทาน. **อุทกํ หาเรตีติ อุทหารโก** ผู้นำน้ำไป ชื่อว่าอุทหารกะ (ลบ ก, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อุทหาโร นทึ คจฺฉ**[๔] คนทดน้ำจงไปสู่แม่น้ำ

นักดีดพิณ, มือพิณ ๒ ศัพท์

วีณาวาที, วีณาวาทก (วีณาสทฺทูปปท+วาท กถเน+อี,ณฺวุ) นักดีดพิณ, มือพิณ. **วีณาวาทนสีลตฺตา วีณาวาที วีณาวาทโก จ** นักดีดพิณ ชื่อว่าวีณาวาทีและวีณาวาทกะ เพราะดีดพิณเป็นปรกติ (ลบสระหน้า, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **กุสเลน วีณาวาทเกน วาทิยมานาย มธุรสทฺทํ สุเณยฺย**[๕] ฟังเสียงอันไพเราะของพิณที่นักดีดพิณ ผู้ฉลาดดีดอยู่

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๖/๓๑๗ ๒ สํ.นิทาน. ๑๖/๒๔๗/๑๒๓ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๔/๔๘๗
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๔๘๗/๑๘๖ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๔๖/๑๒๗

เวณิก (วีณา+ณิก) นักดีดพิณ, มือพิณ. **วีณาวาทนสิปฺปโยคา เวณิโก** นักดีดพิณชื่อว่าเวณิกะ เพราะมีศิลปะการดีดพิณ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า)

ช่างศร ๒ ศัพท์

อุสุการ (อุสุสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ช่างศร. **อุสุํ กโรตีติ อุสุกาโร** ช่างทำลูกศร ชื่อว่าอุสุการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุชุํ กโรติ เมธาวี อุสุกาโรว เตชนํ**[๑] เหมือนช่างศรผู้ฉลาด ดัดลูกศรให้ตรง

อุสุวฑฺฒกี (อุสุ+วฑฺฒกี) ช่างศร. **อุสุมฺหิ วฑฺฒกี อุสุวฑฺฒกี** ผู้ชำนาญในการทำลูกศร ชื่อว่า อุสุวัฑฒกี. **วฑฺฒกี**ศัพท์ใช้ได้กับช่างทุกชนิด เช่น **สุวณฺณวฑฺฒกี ตนฺตวฑฺฒกี** เป็นต้น

[๕๑๑] เวณุธโม เวณวิโก ปาณิวาโท ตุ ปาณิโฆ
ปูปิโย ปูปปณิโย โสณฺฑิโก มชฺชวิกฺกยี.

นักเป่าขลุ่ย ๒ ศัพท์

เวณุธม (เวณุสทฺทูปปท+ธม ธมเน+อ) นักเป่าขลุ่ย. **เวณุํ วํสํ ธมตีติ เวณุธโม** นักเป่าขลุ่ยชื่อว่าเวณุธมะ

เวณวิก (เวณุ+อิก) นักเป่าขลุ่ย. **เวณุวาทนสิปฺปโยคา เวณวิโก** นักเป่าขลุ่ย ชื่อว่าเวณวิกะ เพราะมีศิลปะการเป่าขลุ่ย (อาเทศ อุ เป็น อว, ลบสระหน้า)

คนปรบมือ ๒ ศัพท์

ปาณิวาท (ปาณิสทฺทูปปท+วท กถเน+ณ) คนปรบมือ. **ปาณินา วาเทตีติ ปาณิวาโท** ผู้ให้เขาพูดด้วยมือ (ผู้ปรบมือให้) ชื่อว่าปาณิวาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปาณิฆ, ปาณิย (ปาณิสทฺทูปปท+หน หึสายํ+อ) คนปรบมือ. **ปาณึ หนตีติ ปาณิโฆ** ผู้ปรบมือ ชื่อว่าปาณิฆะ (อาเทศ หน เป็น ฆา, ลบสระหน้า). **ปาณิวาทนสิปฺปโยคา ปาณิโย** ผู้ปรบมือ ชื่อว่าปาณิยะ เพราะมีศิลปะการปรบมือ (ปาณิ+ย)

คนขายขนม ๒ ศัพท์

ปูปิก, ปูปิย (ปูป+อิก,อิย) คนขายขนม. **ปูเปน ชีวตีติ ปูปิโย** ผู้เลี้ยงชีพด้วยขนม ชื่อว่าปูปิยะ (ลบสระหน้า). **ปูปิโก ปูปวิกฺกเยน ชีวิกํ กปฺเปนฺโต อโหสึ**[๒] เราเป็นคนขายขนมเลี้ยงชีวิตด้วยการขายขนม

ปูปปณิย (ปูป+ปณิย) คนขายขนม. **ปูโป ปณิโย วิกฺเกยฺโย อสฺสาติ ปูปปณิโย** ผู้มีขนมเป็นสินค้า ชื่อว่าปูปปณิยะ

---

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๓/๑๙ ๒ ขุ.อปฺ. ๕๐/๙/๒๒๗

คนขายสุรา ๒ ศัพท์

โสณฺฑิก (โสณฺฑ+อิก) คนขายสุรา. **ปานาคารํ สุณฺฑา, ตฏฺจตฺตา สุรา โสณฺโฑ, ตํ วิกฺกิณาตีติ โสณฺฑิโก** ร้านขายสุรา ชื่อว่าสุณฑา, สุราชื่อว่าโสณฑะ เพราะตั้งอยู่ในร้านขายสุรานั้น, ผู้ขายสุรานั้น ชื่อว่าโสณฑิกะ (ลบสระหน้า)

มชฺชวิกฺกยี (มชฺชสทฺทูปปท+วิ+กี ทพฺพวินิมเย+ณี) คนขายสุรา. **มชฺชํ วิกฺกิณาติ สีเลนาติ มชฺชวิกฺกยี** ผู้ขายน้ำเมาโดยปรกติ ชื่อว่ามัชชวิกกยี (ซ้อน กฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **มณฺฑหาร**ศัพท์ก็แปลว่าคนขายสุรา

[๕๑๒] มายา ตุ สมฺพรี มายา- กาโร ตุ อินฺทชาลิโก.

มายา, มายากล ๒ ศัพท์

มายา (มย+ณ+อา) มายา, มายากล. **มเยน อสุเรน สุเร วญฺจยิตุํ ปยุตฺตตฺตา มยสฺส อยํ มายา** กลลวงของอสูรชื่อว่ามายา เพราะเป็นวิธีที่อสูรใช้ลวงเทวดา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

สมฺพรี (สมฺพร+อี) มายา, มายากล. **มโยเอว สมฺพโร, ตสฺสายํ สมฺพรี** อสูรนั่นแหละ ชื่อว่าสัมพระ, กลลวงนี้เป็นของอสูร จึงชื่อว่าสัมพรี (ลบสระหน้า)

นักมายากล ๒ ศัพท์

มายาการ (มายาสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) นักมายากล. **มายํ กโรตีติ มายากาโร** นักแสดงมายากล ชื่อว่ามายาการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **มายากาโร วา มายาการนฺเตวาสี วา จาตุมฺมหาปเถ มายํ วิทํเสยฺย**[๑] นักมายากลหรือลูกศิษย์ของนักมายากลแสดงการเล่นกลใกล้ถนนใหญ่ ๔ แพร่ง

อินฺทชาล, อินฺทชาลิก (อินฺทชาล+อิก) นักมายากล. **อินฺทชาเล นิยุตฺโต อินฺทชาลิโก** ผู้ประกอบในเวทมนต์ ชื่อว่าอินทชาลิกะ (ลบสระหน้า). **มนฺโตสถภาวิตา อินฺทชาลาทิกา มายา**[๒] วิชามายากลมีอินทชาละเป็นต้นเราฝึกจนช่ำชองแล้ว เพื่อโอสถคือมนต์. **ปาฏิหารก**ศัพท์ก็แปลว่า นักมายากล

[๕๑๓] โอรพฺภิกสูกริกา มาควิกา เต จ สากุณิกา
หนฺตฺวา ชีวนฺเตหก- สูกรมิคปกฺขิโน กมโต.

พราน, นักล่าสัตว์, คนฆ่าสัตว์ ๔ พวก

ผู้ฆ่าแกะ สุกร เนื้อ และนก เพื่อเลี้ยงชีพ ชื่อว่าโอรัพภิกะ สูกริกะ มาควิกะ และสากุณิกะ ตาม

---

๑ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๒๔๖/๑๗๓ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๖๖/๕๐๗

ลำดับ

โอรพฺภิก (อุรพฺภ+ณิก) คนฆ่าแกะ. **อุรพฺภํ เอฬกํ หนฺตฺวา ชีวนฺตีติ โอรพฺภิกา** ผู้ฆ่าแกะเลี้ยงชีพ ชื่อว่าโอรัพภิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อิมสฺมึเยว ราชคเห โอรพฺภิโก อโหสิ**[๑] เป็นคนฆ่าแกะในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

สูกริก (สูกร+อิก) คนฆ่าสุกร. **สูกเร หนฺตฺวา ชีวนฺตีติ สูกริกา** ผู้ฆ่าสุกรเลี้ยงชีพ ชื่อว่าสูกริกะ (ลบสระหน้า). **อิมสฺมึเยว ราชคเห สูกริโก อโหสิ**[๒] เป็นคนฆ่าสุกรในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

มาควิก (มค+ณิก) พรานเนื้อ, คนฆ่าเนื้อ. **มคํ หนฺตฺวา ชีวนฺตีติ มาควิกา** ผู้ฆ่าเนื้อเลี้ยงชีพ ชื่อว่ามาควิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อิมสฺมึเยว ราชคเห มาควิโก อโหสิ**[๓] เป็นคนฆ่าเนื้อในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

สากุณิก (สกุณ+ณิก) พรานนก, คนฆ่านก. **สกุเณ ปกฺขิโน หนฺตฺวา ชีวนฺตีติ สากุณิกา** ผู้ฆ่านกเลี้ยงชีพ ชื่อว่าสากุณิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อิมสฺมึเยว ราชคเห สากุณิโก อโหสิ**[๔] เป็นคนฆ่านกในกรุงราชคฤห์นี้แหละ

[๕๑๔] วาคุริโก ชาลิโกถ ภารวาโห ตุ ภาริโก
เวตนิโก ตุ ภตโก กมฺมกโรถ กิงฺกโร
ทาโส จ เจตโก เปสฺโส ภจฺโจ จ ปริจาริโก.

คนดักข่าย, คนวางกับดัก ๒ ศัพท์

วาคุริก, วากริก (วาคุรา+ณิก) คนดักข่าย, คนวางกับดัก. **วาคุรา มิคพนฺธนชาลํ, ตาย จรตีติ วาคุริโก** วาคุรา แปลว่าข่ายดักสัตว์, ผู้เที่ยวไปด้วยข่ายดักสัตว์นั้น ชื่อว่าวาคุริกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ชาลิก (ชาล+ณิก) คนดักข่าย, คนวางกับดัก. **ชาเลน ชีวตีติ ชาลิโก** ผู้เลี้ยงชีพด้วยข่าย ชื่อว่าชาลิกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

คนแบกหาม, คนหาบของ ๒ ศัพท์

ภารวาห (ภารสทฺทูปปท+วห อุปาทาเน+ณ) คนแบกหาม, คนหาบของ. **ภารํ วหตีติ ภารวาโห** ผู้นำหาบไป ชื่อว่าภารวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ภาริก (ภาร+ณิก) คนแบกหาม, คนหาบของ. **ภารํ วหตีติ ภาริโก** ผู้นำหาบไป ชื่อว่าภาริกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๓
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๕/๒๑๓

ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร ๓ ศัพท์

เวตนิก (เวตน+ณิก) ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร. **เวตเนน ชีวตีติ เวตนิโก** ผู้เลี้ยงชีพด้วยการรับจ้าง ชื่อว่าเวตนิกะ (ลบ ณ และสระหน้า)

ภฏก, ภตก (ภต+ก) ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร. **ภโต เวตเนน กีโต, โส เอว ภตโก** ภตะ แปลว่าผู้ขายแรงงาน, ผู้ขายแรงงานนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าภตกะ (อาเทศ ต เป็น ฏ บ้าง). **ภตึ เวตนํ ภุญฺชตีติ วา ภตโก** หรือผู้กินค่าจ้าง ชื่อว่าภตกะ (ภติ+ก, อาเทศ อิ เป็น อ). **ปเรสํ ภตโก โปโส**[๑] ข้าพเจ้าเป็นลูกจ้างของคนเหล่าอื่น

กมฺมกร, กมฺมการ (กมฺมสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ,ณ) ลูกจ้าง, แรงงาน, กรรมกร. **กมฺมํ กโรตีติ กมฺมกโร, กมฺมกาโร** ผู้ทำงานหนัก ชื่อว่ากัมมกระและกัมมการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง). **กมฺมกโร นาม ภฏโก อาหฏโก**[๒] ลูกจ้างที่นำมา ชื่อว่ากรรมกร

ทาส, คนรับใช้ ๖ ศัพท์

กิงฺกร (กึสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ทาส, คนรับใช้. **กิญฺจิ กโรตีติ กิงฺกโร** ผู้ทำงานเล็กๆ น้อยๆ ชื่อว่ากิงกระ. **"อหมชฺช กึ กริสฺสามี"ติ ภตฺตุ กตฺตพฺพกิจฺจยาจนตฺตา วา กิงฺกโร** หรือทาสชื่อว่ากิงกระ เพราะเป็นผู้ของานที่ควรทำต่อเจ้านายด้วยคำว่า "วันนี้กระผมจะทำงานอะไร" (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ)

ทาส (ทาส ทาเห+อ) ทาส, คนรับใช้. **ทาสนฺเต อสฺสาติ ทาโส** ผู้มีความเดือดร้อน ชื่อว่าทาสะ. **กุจฺฉิตํ อสติ ภกฺขตีติ ทาโส** ผู้กินของไม่ดี ชื่อว่าทาสะ (ทุ+อส ภกฺขเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ทาตพฺโพติ ทาโส** ผู้ที่เขาควรให้ ชื่อว่าทาสะ (ทา ทาเน+ส)

เจฏก, เจตก (จิฏ เปสนีเย+ณ+ก) ทาส, คนรับใช้. **สามินา จิฏียเต เปสียเตติ เจฏโก** ผู้ที่เจ้านายใช้ให้ไป ชื่อว่าเจฏกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ฏ เป็น ต บ้าง)

เปสฺส (ปิส เปสนีเย+ณ) ทาส, คนรับใช้. **สามิเกน เปสียเตติ เปสฺโส** ผู้ที่เจ้านายใช้ให้ไป ชื่อว่าเปสสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน สฺ)

ภจฺจ (ภร ธารณโปสเนสุ+ริจฺจ) ทาส, คนรับใช้. **ภรียตีติ ภจฺโจ** ผู้ที่เจ้านายเลี้ยง ชื่อว่าภัจจะ (ลบ รฺ อนุพันธ์และ รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อิ เป็น อ)

ปริจาริก (ปริ+จร จรเณ+ณิก) ทาส, คนรับใช้. **สามีนํ ปริจรตีติ ปริจาริโก** คนรับใช้ของเจ้านาย ชื่อว่าปริจาริกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตสฺส ปริจาริโก ปาเท ปริมชฺชนฺโต นิสีทิ**[๓] ข้ารับใช้ของพระราชาพระองค์นั้นนั่งนวดพระบาทอยู่

ทาสมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทาเสร, ทาเสยฺย, โคปฺปก, นิโยชฺช, อภุชฺชิสฺส**

---

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๗๙/๑๓๑ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๒/๒๖ ๓ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๖๗๕/๓๓๗

[๕๑๕] อนฺโต ชาโต ธนกฺกีโต ทาสพฺโยปคโต สยํ
ทาสา กรมรานิโต- จฺเจวํ เต จตุธา สิยุํ.

ทาส ๔ พวก

อิจฺเจวํ เต จตุธา ทาสา สิยุํ ทาสมี ๔ พวกเหล่านี้ คือ **อันตชาตะ** ทาสเกิดในเรือน, **ธนักกีตะ** ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์, **สยังทาสัพยปคตะ** ทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง, **กรมรานีตะ** ทาสเชลยศึก

จตฺตาโร ทาสา อนฺโตชาโต ธนกฺกีโต กรมรานีโต สามํ ทาสพฺยํ อุปคโต[๑] ทาสมี ๔ จำพวก คือ ทาสเกิดในเรือน ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ทาสเชลยศึก และทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง

อนฺโตชาต (อนฺโตสทฺทูปปท+ชน ชนเน+ต) ทาสเกิดในเรือน, ลูกทาส. **อนฺโตเคเห ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ ชาโต อนฺโตชาโต** ทาสผู้เกิดในครรภ์ของนางทาสีภายในเรือน ชื่อว่าอันโตชาตะ (อาเทศ นฺ ที่สุดธาตุเป็น อา, ลบสระหน้า)

ธนกฺกีต (ธนสทฺทูปปท+กี ทพฺพวินิมเย+ต) ทาสที่ใช้เงินซื้อมา. **ธเนน กีโต ธนกฺกีโต** ทาสที่เขาซื้อด้วยทรัพย์ ชื่อว่าธนักกีตะ (ซ้อน กฺ)

ทาสพฺโยปคต (ทาสพฺย+อุปคต) ทาสที่ยอมตัวเข้าไปเป็นทาสเอง. **สยเมว ทาสพฺโยปคโต** ทาสที่เข้าไปสู่ความเป็นทาสเอง ชื่อว่าทาสัพโยปคตะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อุ เป็น โอ)

กรมรานีต (กรมร+อานีต) ทาสที่เป็นเชลยศึก. **กรมรภาเวน อานีโต กรมรานีโต** ทาสที่เขานำมาเพราะเป็นเชลยศึก ชื่อว่ากรมรานีตะ (ลบสระหน้า)

[๕๑๖] อทาโส ตุ ภุชิสฺโสถ นีโจ ชมฺโม นิหีนโก
นิกฺโกสชฺโช อกิลาสุ มนฺโท ตุ อลโสปฺยถ.

ไท, ผู้ไม่เป็นทาส, ผู้ได้รับการเลิกทาส ๒ ศัพท์

อทาส (น+ทาส) ไท, ผู้ไม่เป็นทาส, ผู้ได้รับการเลิกทาส. **น ทาโส อทาโส** ผู้ไม่ใช่ทาส ชื่อว่าอทาสะ (อาเทศ น เป็น อ). **ภุชิสฺโสติ อทาโส**[๒] บทว่า **ภุชิสฺโส** คือผู้ไม่ใช่ทาส

ภุชิสฺส (ภุช ปาลนพฺยวหรเณสุ+อิส) ไท, ผู้ไม่เป็นทาส, ผู้ได้รับการเลิกทาส. **ภุญฺชตีติ ภุชิสฺโส** ผู้บริโภค ชื่อว่าภุชิสสะ (ซ้อน สฺ). **โยปิ ภุชิสฺโส มาตรา วา ปิตรา วา อาจปิโต โหติ**[๓] ผู้ใดมีมารดาหรือบิดาเลี้ยงดู ผู้นั้นไม่เป็นไท

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๖๖ ๒ วิ.ฏี. ๒/๑๐๐/๒๓๖ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๔๓๙

คนเลว, คนชั้นต่ำ ๓ ศัพท์

นีจ (นิ+จิ จเย+ณ) คนเลว, คนชั้นต่ำ. **นิหีนํ จิโนตีติ นีโจ** ผู้สั่งสมของเลว ชื่อว่านีจะ (ลบ ณ, ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). **เอกจฺเจ นีจชนา สมฺมานํ ลภิตฺวา มม อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย หตลาภสกฺการา อเหสุํ**[๑] คนเลวบางพวกที่ได้รับการยกย่อง ตั้งแต่เราเกิดมาก็พากันเสื่อมลาภและสักการะ

ชมฺม (ชมุ อทเน+ม) คนเลว, คนชั้นต่ำ. **อภกฺขิตพฺพํ ชเมติ อทตีติ ชมฺโม** ผู้กินของไม่ควรกิน ชื่อว่าชัมมะ. **อยํ โว ชมฺโม จณฺฑาโล ทิฏฺโฐ**[๒] คนจัณฑาลต่ำช้านี้ พวกท่านเห็นแล้ว

นิหีน, นิหีนก (นิ+หานิ+ก) คนเลว, คนชั้นต่ำ. **นิจฺฉเยน หานึ คจฺฉตีติ นิหีโน นิหีนโก** ผู้ถึงความเสื่อมอย่างแน่นอน ชื่อว่านิหีนะและนิหีนกะ (อาเทศ หานิ เป็น หีน)

คัมภีร์อมรโกสอภิธานแสดงชื่อคนเลวไว้เป็นคาถาว่า

> วิวณฺโณ ปาปโร นีโจ ปากโต จ ปุถุชฺชโน,
> นิหีโนปสโท ชมฺโม ขุลฺลโก อิตโร จ โส.[๓]

คนขยัน ๒ ศัพท์

นิกฺโกสชฺช (นิ+โกสชฺช) คนขยัน. **กุสีตสฺส ภาโว โกสชฺชํ** ความเป็นผู้เกียจคร้าน ชื่อว่าโกสัชชะ (กุสีต+ณฺย, ลบ ณฺ และสระที่สุดศัพท์, อาเทศ ตฺ เป็น ทฺ, ทฺย เป็น ช, อี เป็น อ, ซ้อน ชฺ). **ตํ อสฺส นตฺถีติ นิกฺโกสชฺโช** ผู้ไม่มีความเป็นผู้เกียจคร้าน ชื่อว่านิกโกสัชชะ (ซ้อน กฺ). **อกิลาสูติ นิกฺโกสชฺโช**[๔] บทว่า **อกิลาสุ** คือคนขยัน

อกิลาสุ (อกิสทฺทูปปท+ลส กนฺติยํ+ณุ) คนขยัน. **อกึ อปฺปํ ลสตีติ อกิลาสุ** ผู้ยินดีน้อย ชื่อว่าอกิลาสุ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **น กิลาสุ อกิลาสุ** ผู้ไม่เกียจคร้าน ชื่อว่าอกิลาสุ (น+กิลาสุ, อาเทศ น เป็น อ). **อกิลาสุ วินฺเท หทยสฺส สนฺตึ**[๕] ผู้ขยันพึงได้ความสงบแห่งใจ

คนเกียจคร้าน ๒ ศัพท์

มนฺท (มนฺท สุปิเน+อ) คนเกียจคร้าน. **มนฺทตีติ มนฺโท** ผู้นอนมาก ชื่อว่ามันทะ. **อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา มนฺโท โหติ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้เป็นคนเกียจคร้าน

อลส (น+ลส กีฬายํ+อ) คนเกียจคร้าน. **น ลสติ กีฬตีติ อลโส** ผู้ไม่ร่าเริง (เหงาหงอย) ชื่อว่าอลสะ (อาเทศ น เป็น อ). **ปญฺญาย มคฺคํ อลโส น วินฺทติ**[๗] คนเกียจคร้านย่อมไม่รู้มรรคด้วยปัญญา

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๖๐/๓๘๔ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๑/๑๑ ๓ อมรโกส. ๒๐/๑๖
๔ ชา.อฏฺ. ๓๕/๑๖๙ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒/๑ ๖ ที.สีล. ๙/๔๒/๓๖
๗ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๐/๕๒

[๕๑๗] สปาโก เจว จณฺฑาโล มาตงฺโค สปโจ ภเว
ตพฺเภทา มิลกฺขชาติ กิราตสวราทโย.

คนจัณฑาล ๔ ศัพท์

สปาก (สสทฺทูปปท+ปจ ปาเก+ณ) คนจัณฑาล. **สํ สุนขํ ปจตีติ สปาโก** ผู้ย่างสุนัขกิน ชื่อว่าสปากะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **อุตฺติฏฺฐปิณฺฑํ ลภตํ สปาโก**[๑] คนจัณฑาลจงได้ก้อนข้าวบ้างเถิด

จณฺฑาล (จณฺฑ จณฺฑิกฺเก+อาล) คนจัณฑาล. **จณฺเฑติ ปเฬตีติ จณฺฑาโล** ผู้มักโกรธ ชื่อว่าจัณฑาละ. **จณฺฑาโลสิ เวโณสิ เนสาโทสิ**[๒] เจ้าเป็นคนจัณฑาล เป็นช่างสาน เป็นนายพราน

มาตงฺค (มตงฺค+ณ) คนจัณฑาล. **มตงฺคสฺส อปจฺจํ มาตงฺโค** ลูกหลานของมตังคะ ชื่อว่ามาตังคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

สปจ (สสทฺทูปปท+ปจ ปาเก+อ) คนจัณฑาล. **สํ สุนขํ ปจตีติ สปโจ** ผู้ย่างสุนัขกิน ชื่อว่า สปจะ

คนจัณฑาลมีอีกหลายศัพท์ เช่น **จวก, ปลวก**

คัมภีร์อมรโกสอภิธานแสดงชื่อคนจัณฑาลไว้เป็นคาถาว่า

จณฺฑาลปฺลวมาตงฺคา ทิวากิตฺติชนงฺคมา,
นิสาทสปจา อนฺเต- วาสี จณฺฑาลปุกฺกุสา.[๓]

คนป่าเถื่อน, คนจัณฑาล

มิลกฺขชาติ (มิลกฺข+ชาติ) คนป่าเถื่อน, คนจัณฑาล. **กิราตสวราทโย มิลกฺขชาติ ตพฺเภทา** ตระกูลของคนป่าเถื่อนมีกิราตะและสวระเป็นต้น เป็นคนจัณฑาลจำพวกหนึ่ง (**อาทิ**ศัพท์รวมเอา **วาชิก** คนป่าเถื่อน). **มิลกฺขนฺเต อพฺยตฺตํ ภาสนฺเตติ มิลกฺขา** ผู้กล่าวถ้อยคำไม่ชัดเจน ชื่อว่ามิลักขะ (มิลกฺข อพฺยตฺตสทฺเท+อ). **เตสํ ชาติ โยนิ มิลกฺขชาติ** ชาติกำเนิดของชาวมิลักขะนั้น ชื่อว่ามิลักขชาติ

[๕๑๘] เนสาโท ลุทฺทโก พฺยาโธ มิคโว ตุ มิคพฺยโธ.

นายพราน ๓ ศัพท์

เนสาท (นิสาท+ณ) นายพราน. **อยมฺปิ มิลกฺขปฺปกาโร** นายพรานนี้ หมายถึงพวกคนป่าเถื่อน. **มิคมจฺฉาทีนํ นิสาทนโต มารณโต เนสาโท** นายพรานชื่อว่าเนสาทะ เพราะฆ่าเนื้อและปลาเป็นต้น (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **ทณฺฑมาทาย เนสาโท**[๔] นายพราน ถือเอา

---
๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๓๔/๔๐๙ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๗/๑๖๗ ๓ อมรโกส. ๒๐/๑๙-๒๐
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๒๐๒/๗๘

เครื่องฆ่าสัตว์

ลุททก (ลุธ อุปฆาเต+ท+ก) นายพราน. **ลุธตีติ ลุทฺทโก** ผู้ฆ่าสัตว์ ชื่อว่าลุททกะ (อาเทศ ธฺ เป็น ทฺ). **ลุทฺทํ ผรุสํ กโรตีติ ลุทฺทโก** ผู้ทำกรรมอันโหดร้าย ชื่อว่าลุททกะ (ลุทฺทสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ, ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **ปาณํ รุทติ หึสตีติ ลุทฺทโก** ผู้เบียดเบียนสัตว์ ชื่อว่าลุททกะ (รุท หึสายํ+ท+ก, อาเทศ ร เป็น ล). **สตฺตํ ลุนาตีติ ลุทฺทโก** ผู้ตัดชีวิตสัตว์ ชื่อว่าลุททกะ (ลุ เฉทเน+ท+ก, ซ้อน ทฺ)

พฺยาธ (วิธ วิชฺฌเน+อ) นายพราน. **วิชฺฌตีติ พฺยาโธ** ผู้ยิงสัตว์ ชื่อว่าพยาธะ (อาเทศ วิธฺ เป็น พฺยาธฺ)

นายพรานเนื้อ ๒ ศัพท์

มิคว (มิคสทฺทูปปท+หน หึสายํ+อ) นายพรานเนื้อ. **มิเค หนตีติ มิคโว** ผู้เบียดเบียนเนื้อ ชื่อว่ามิควะ (อาเทศ หนฺ เป็น วฺ). **โอทหิ มิคโว ปาสํ**[๑] นายพรานเนื้อวางบ่วงไว้แล้ว

มิคพฺยธ (มิคสทฺทูปปท+วิธ วิชฺฌเน+อ) นายพรานเนื้อ. **มิเค วิชฺฌตีติ มิคพฺยโธ** ผู้ยิงสัตว์ ชื่อว่ามิคพยธะ (อาเทศ วิธฺ เป็น พฺยธฺ)

[๕๑๙] **สารเมยฺโย จ สุนโข สุโน โสโณ จ กุกฺกุโร**
สุวาโน สุวาโน สาฬูโร สูโน สาโน จ สา ปุเม
อุมฺมตฺตาทิตมาปนฺโน อฬกฺโกติ สุโน มโต.

สุนัข ๑๑ ศัพท์

สารเมยฺย (สารมา+เณยฺย) สุนัข. **สรมา สุนี, ตสฺสาปจฺจํ สารเมยฺโย** นางสุนัขป่า ชื่อว่าสรมา, ลูกของนางสุนัขป่านั้น ชื่อว่าสารเมยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **สารเมยฺยา เกนจิ เลฑฺฑุปฺปหาเร ทินฺเน ภุสฺสนฺตา เลฑฺฑุํ ขาทนฺติ**[๒] สุนัขทั้งหลาย เมื่อใครๆ โยนก้อนดินให้ พากันเห่าแล้วกัดก้อนดิน

สุนข (สุน คติยํ+อ) สุนัข. **สุนติ คจฺฉตีติ สุนโข** สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสุนขะ (อาเทศ อุน ที่ สุน เป็น อุนข). **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ สุนโข** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสุนขะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อุนข). **สุนฺทรํ นขํ เอตสฺสาติ สุนโข** สัตว์ที่มีเล็บงาม ชื่อว่าสุนขะ (สุ+นข). **สุนโข องฺคมงฺคานิ ขาทติ**[๓] สุนัขกัดกินอวัยวะน้อยใหญ่

สุน (สุน คติยํ+อ) สุนัข. **สุนติ คจฺฉตีติ สุโน** สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสุนะ. **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ สุโน** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสุนะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อุน)

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๓๙/๔๐๑ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๙๔/๑๘๙ ๓ ขุ.เปต. ๒๖/๑๐๙/๒๐๑

โสณ (โสณ วณฺณคตีสุ+อ) สุนัข. **โสณตีติ โสโณ** สัตว์ที่เดินไป ชื่อว่าโสณะ. **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ โสโณ** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าโสณะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น โอณ)

กุกฺกุร (กुก อาทาเน+อุร) สุนัข, ลูกสุนัข. **สสาทโย กุกติ อาททาตีติ กุกฺกุโร** สุนัขที่คาบกระต่ายเป็นต้นมาให้ ชื่อว่ากุกกุระ (ซ้อน กฺ). **กุกฺกุโร ภิยฺโยโส มตฺตาย จณฺฑตโร อสฺส**[๑] สุนัขจะพึงดุร้ายมากยิ่งขึ้น

สฺวาน (สุน คติยํ+อ) สุนัข. **สุนติ คจฺฉตีติ สฺวาโน** สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสวานะ (อาเทศ อุน เป็น วาน). **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ สฺวาโน** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสวานะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น วาน)

สุวาน (สุน คติยํ+อ) สุนัข. **สุนติ คจฺฉตีติ สุวาโน** สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสุนขะ (อาเทศ อุน เป็น อุวาน). **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ สุวาโน** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสุวานะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อุวาน)

สาฬูร (สร หึสายํ+อูร) สุนัข. **มิเค สรติ หึสตีติ สาฬูโร** สุนัขที่เบียดเบียนเนื้อ ชื่อว่าสาฬูระ (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ รฺ เป็น ฬฺ)

สูน (สุน คติยํ+อ) สุนัข. **สุนติ คจฺฉตีติ สูโน** สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสูนะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ สูโน** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสูนะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อูน)

สาน (สุน คติยํ+อ) สุนัข. **สุนติ คจฺฉตีติ สาโน** สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสานะ (อาเทศ อุน เป็น อาน). **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ สาโน** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสานะ (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อาน)

สา (สุน คติยํ+อ) สุนัข. **สุนติ คจฺฉตีติ สา** สัตว์ที่ไป ชื่อว่าสา (อาเทศ อุน เป็น อา). **สามิกสฺส วจนํ สุณาตีติ สา** สุนัขที่เชื่อฟังคำของเจ้าของ ชื่อว่าสา (สุ สวเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อา). **ปุเม** สาศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์

สุนัขมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โกเลยฺย, สิคทํสก, ภสก**

สุนัขบ้า

อฬกฺก, อลกฺก (อล นิวารเณ+ณฺวุ) สุนัขบ้า. **เภสชฺชาทิโยเคน นิสฺสคฺเคน วา อุมฺมตฺตาทิภาวมาปนฺโน สุนโข "อฬกฺโก อติสุโน"ติ จ วุจฺจเต** สุนัขที่ถึงความเป็นบ้าเป็นต้น เพราะถูกวางยาเป็นต้นหรือเพราะถูกปล่อยทิ้ง เรียกว่าอฬักกะและอติสุนะ. **อลติ นิวาเรตีติ อฬกฺโก** สุนัขที่เขาให้คนระวัง ชื่อว่าอฬักกะ (อาเทศ ล เป็น ฬ บ้าง, ณฺวุ เป็น อก, ซ้อน กฺ). **ปกตึ อภิกฺกนฺโต สุโน อติสุโน** สุนัขที่ผิดปรกติ ชื่อว่าอติสุนะ (อติ+สุน)

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๙/๑๗๑

[๕๒๐] สาทิพนฺธนํ คทฺทูโล ทีปโก ตุ จ เจฏฺโก
พนฺธนํ คณฺฐิปาโสถ วากรา มิคพนฺธนี.

โซ่, เชือกล่ามสุนัขเป็นต้น

คทฺทูล (คทฺท สทฺเท+อุล) โซ่, เชือกล่ามสุนัขเป็นต้น. **สาทิพนฺธนํ สุนขาทิพนฺธนํ รชฺชาทิ คทฺทูโล นาม** อาทิเช่นเชือกสำหรับล่ามสุนัขเป็นต้น ชื่อว่าคัททูละ. **คทฺทตีติ คทฺทูโล** โซ่ที่มีเสียงดัง ชื่อว่าคัททูละ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **ยถา สุนขา คทฺทูลพทฺธา ยถิจฺฉกํ นิยฺยนฺติ, เอวํ ตณฺหาพทฺธา สตฺตา**[๑] สุนัขที่ถูกล่ามด้วยเชือก ถูกเขาจูงไปตามความพอใจ ฉันใด, สัตว์ที่ถูกตัณหาผูกมัดแล้ว ก็เป็นฉันนั้น

สัตว์ต่อ, นกต่อ ๒ ศัพท์

ทีปก (ทีป ทิตฺติยํ+ณฺวุ) สัตว์ต่อ, นกต่อ. **ทิปฺปตีติ ทีปโก** นกต่อที่รุ่งเรือง(ถูกเลี้ยงดูอย่างดี) ชื่อว่าทีปกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

เจฏฺก (จิฏฺ เปสนีเย+ณฺวุ) สัตว์ต่อ, นกต่อ. **ลุทฺเทน จิฏฺียเตติ เจฏฺโก** นกต่อที่นายพรานส่งไป ชื่อว่าเจฏฐกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

นกต่อมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โอกฺก, โอกฺกจร**

บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กับดัก ๒ ศัพท์

พนฺธน (พนฺธ พนฺธเน+ยุ) บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กับดัก. **พนฺธติ อเนนาติ พนฺธนํ** เครื่องผูกมัด ชื่อว่าพันธนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เฉตฺวา มารสฺส พนฺธนํ**[๒] ตัดบ่วงแห่งมาร

คณฺฐิ (คนฺถ คนฺถเน+อิ) บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กับดัก. **คนฺถติ เอเตนาติ คณฺฐิ** เครื่องร้อยรัด ชื่อว่าคัณฐิ (อาเทศ นฺถ เป็น ณฺฐ). **ทฬฺหรชฺชุ วิย ตณฺหา, มชฺเฌ คณฺฐิ วิย อวิชฺชา**[๓] ตัณหาเหมือนเชือกที่ผูกไว้แน่นหนา อวิชชาเหมือนปมในท่ามกลาง

ปาส (ปส พนฺธนผุสเนสุ+ณ) บ่วง, เครื่องผูกมัด, ปม, แร้ว, จั่น, กับดัก. **ปสติ พนฺธติ อเนนาติ ปาโส** บ่วงที่ใช้ผูกมัด ชื่อว่าปาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปกฺขิปึ ปาสํ คีวายํ**[๔] เราคล้องบ่วงที่คอแล้ว

บ่วง, ข่าย ๒ ศัพท์

วากรา, วาคุรา (วก อาทาเน+อร+อา) บ่วง, ข่าย. **ยวสาณตจาทีหิ มิคาทีนํ พนฺธนตฺถํ กตา วากรา** บ่วงที่เขาทำด้วยเถาวัลย์ เชือก และปอ เป็นต้น เพื่อดักจับเนื้อเป็นต้น ชื่อว่าวากรา.

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๓/๔๐ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๓๐/๓๑๔ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๔๗/๑๓๐
๔ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๔๑/๔๕๔

วกติ อาททาตีติ วากรา บ่วงที่คล้องเอา ชื่อว่าวากรา (วุทธิ อ เป็น อา)

มิคคนฺถนี, มิคพนฺธนี (มิคสทฺทูปปท+คนฺถ,พนฺธ พนฺธเน+ยุ+อี) บ่วง, ข่าย. **มิเค คนฺถติ พนฺธตีติ มิคคนฺถนี, มิคพนฺธนี** บ่วงที่ผูกมัดสัตว์ ชื่อว่ามิคคันถนีและมิคพันธนี (อาเทศ ยุ เป็น อน)

[๕๒๑] ถิยํ กุเวณี กุมีนํ อานโย ชาลมุจฺจเต
อาฆาตนํ วธฏฺฐานํ สูนา ตุ อธิโกฏฺฏนํ.

ไซ, ลอบ ๒ ศัพท์

กุเวณี (กุ+เวณี) ไซ, ลอบ. **ตตฺร มจฺฉา ปวิสนฺเตว น นิสฺสรนฺติ, กุจฺฉิตา เวณี อสฺสาติ กุเวณี** ไซที่ปลาเข้าไปในนั้นแล้วออกไปไม่ได้ หรือเครื่องจักสานที่ปลาเกลียด ชื่อว่ากุเวณี. **ถิยํ กุเวณี**ศัพท์ ใช้ในอิตถีลิงค์

กุมีน (กุ+มีน) ไซ, ลอบ. **วชฺฌปฺปตฺตตาย กุจฺฉิตา มีนา ปวิสนฺติ เอตฺถาติ กุมีนํ** ไซเป็นที่ให้ปลาโง่ทั้งหลายเข้าไป เพราะถึงที่ตาย จึงชื่อว่ากุมีนะ. **มีนาทโย กมนฺติ เอตฺถาติ กุมีนํ** ไซเป็นที่ให้ปลาเป็นต้นเข้าไป ชื่อว่ากุมีนะ (กมุ ปทวิกฺเขเป+อิน, อาเทศ อ เป็น อุ, ทีฆะ อิ เป็น อี). **กุจฺฉิเตน อากาเรน มจฺเฉ มินนฺติ หึสนฺติ เอเตนาติ กุมีนํ** เครื่องเบียดเบียนปลา โดยอาการอันน่าเกลียด ชื่อว่ากุมีนะ (กุสทฺทูปปท+มิน หึสายํ+อ, ทีฆะ อิ เป็น อี). **ปจฺฉา ธานี**ศัพท์ก็แปลว่าไซ

แห, อวน, ข่าย ๒ ศัพท์

อานย (อา+นี นเย+ณ) แห, อวน, ข่าย. **อานียนฺเตเนนาติ อานโย** เครื่องนำปลามา ชื่อว่าอานยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย)

ชาล (ชล+ณ) แห, อวน, ข่าย. **ชเล หิตํ ชาลํ** ข่ายที่เป็นประโยชน์ในน้ำ ชื่อว่าชาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **นตฺถิ โมหสมํ ชาลํ**[๑] ข่ายเสมอด้วยโมหะไม่มี

แดนประหาร, โรงฆ่าสัตว์ ๒ ศัพท์

อาฆาตน (อา+หน หึสายํ+ยุ) แดนประหาร, โรงฆ่าสัตว์. **อาคนฺตฺวา หนนฺติ เอตฺถาติ อาฆาตนํ** สถานที่สำหรับมาฆ่า ชื่อว่าอาฆาตนะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ, ยุ เป็น อน). **อญฺญตโร ภิกฺขุ อาฆาตนํ คนฺตฺวา**[๒] ภิกษุรูปหนึ่งไปสู่โรงฆ่าสัตว์

วธฏฺฐาน (วธ+ฐาน) แดนประหาร, โรงฆ่าสัตว์. **วธสฺส มารณสฺส ฐานํ วธฏฺฐานํ** สถานที่ฆ่าสัตว์ ชื่อว่าวธัฏฐานะ (ซ้อน ฏฺ)

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๘/๔๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๒๕/๑๖๓

เขียง ๒ ศัพท์

สูนา (สห+อูน+อา) เขียง. **สทา อาโกฏฺฏนตฺตา สห อูเนน วตฺตตีติ สูนา** เขียงที่เป็นไปพร้อมด้วยความพร่อง เพราะมีการสับอยู่ทุกเมื่อ จึงชื่อว่าสูนา (อาเทศ สห เป็น ส, ลบสระหน้า). **สูนํ ฐเปนฺติ อาปณํ ปสาเรนฺติ**[๑] ตั้งร้านขายเนื้อ

อธิโกฏฺฏน (อธิ+กุฏฺฏ เฉทเน+ยุ) เขียง. **อธิโกฏฺเฏนฺติ เอตฺถาติ อธิโกฏฺฏนํ** ที่รองสับเนื้อชื่อว่าอธิโกฏฏนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, ซ้อน ฏ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

[๕๒๒] ตกฺกโร โมสโก โจโร เถนกาคาริโก สมา
เถยฺยญฺจ โจริกา โมโส เวโม วายนทณฺฑโก.

โจร, ขโมย ๕ ศัพท์

ตกฺกร (ตกฺก วิตกฺเก+อร) โจร, ขโมย. **เถยฺยตฺถํ ตกฺกยตีติ ตกฺกโร** ผู้คิดเพื่อการลักขโมยชื่อว่าตักกระ. **ตํ วา กโรตีติ ตกฺกโร** หรือผู้ทำสิ่งนั้น (ไม่รู้ว่าอะไร) ชื่อว่าตักกระ (ตสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ, ซ้อน ก). **ตกฺกโรติ โจโร**[๒] บทว่า **ตกฺกโร** คือโจร

โมสก (มุส เถยฺเย+ณฺวุ) โจร, ขโมย. **มุสติ โจเรตีติ โมสโก** ผู้ลักขโมย ชื่อว่าโมสกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

โจร (จุร เถยฺเย+ณ) โจร, ขโมย. **โจเรตีติ โจโร** ผู้ลักขโมย ชื่อว่าโจระ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โจโร นาม โย ปญฺจมาสกํ วา อติเรกปญฺจมาสกํ วา อคฺฆนกํ อทินฺนํ เถยฺยสงฺขาตํ อาทิยติ เอโส โจโร นาม**[๓] ผู้ใดถือเอาทรัพย์เขาไม่ได้ให้กล่าวคือการขโมย ได้ราคา ๕ มาสก หรือมากกว่า ๕ มาสก ผู้นั้นชื่อว่าโจร

เถน (เถน โจริเย+อ) โจร, ขโมย. **เถนติ โจเรตีติ เถโน** ผู้ลักขโมย ชื่อว่าเถนะ. **เถโนติ โจโร**[๔] บทว่า **เถโน** คือโจร

เอกาคาริก (เอกาคาร+อิก) โจร, ขโมย. **เอกํ อสหายํ อคารํ เคหํ เอกาคารํ, ตํ ปโยชนํ อสฺสาติ เอกาคาริโก** เรือนหลังเดียวไม่มีเพื่อน ชื่อว่าเอกาคาระ, ผู้มีเรือนหลังเดียวเป็นประโยชน์(ในการขโมย) ชื่อว่าเอกาคาริกะ (ลบสระหน้า)

การลักขโมย ๓ ศัพท์

เถยฺย (เถน+ณฺย) การลักขโมย. **เถนสฺส กมฺมํ เถยฺยํ** การกระทำของขโมย ชื่อว่าเถยยะ (ลบ น+ณฺ, ซ้อน ย). **เถยฺยํ น กเรยฺย น มุสา ภเณยฺย**[๕] ไม่ควรทำการลักขโมย ไม่ควรพูดคำเท็จ

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๕๔๗/๓๔๖ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๑๑๗/๒๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๘๗/๘๖
๔ วิ.อฏฺ. ๑/๓๖๒ ๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๓/๕๒๑

โจริกา (โจร+อิก+อา) การลักขโมย. **โจรสฺส กมฺมํ โจริกา** การกระทำของโจร ชื่อว่าโจริกา (ลบสระหน้า). **อญฺญตโร ปุริโส โจริกํ กตฺวา ปลายิตฺวา ภิกฺขูสุ ปพฺพชิโต โหติ**[๑] บุรุษคนหนึ่งทำการโจรกรรมแล้วหนีไปบวชในหมู่ภิกษุ

โมส (มุส โจริเย+ณ) การลักขโมย. **มุสนํ โมโส** การลักขโมย ชื่อว่าโมสะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ)

กระสวยทอหูก ๒ ศัพท์

เวม (เว ตนฺตสนฺตาเน+ม) กระสวยทอหูก. **วียนฺติ อเนนาติ เวโม** กระสวยที่เขาใช้ทอหูก ชื่อว่าเวมะ. **อนิตฺถี เวม**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **เวเคน ตนฺเต เวมํ ปกฺขิปิ**[๒] สอดกระสวยเข้าไปในหูกโดยเร็ว

วายนทณฺฑก, วาสรทณฺฑก (วายน+ทณฺฑ+ก) กระสวยทอหูก. **วายนตฺโถ ทณฺฑโก วายนทณฺฑโก** กระสวยที่เป็นประโยชน์ต่อการทอหูก ชื่อว่าวายนทัณฑกะ

[๕๒๓] สุตฺตํ ตนฺตุ ปุเม ตนฺตํ โปตฺถํ เลปฺยาทิกมฺมนิ
ปญฺจาลิกา โปตฺถลิกา วตฺถทนฺตาทินิมฺมิตา.

เส้นด้าย, หูก ๓ ศัพท์

สุตฺต (สุจ คติยํ+ต) เส้นด้าย, หูก. **สุจตีติ สุตฺตํ** เส้นด้ายที่ยาวออกไป ชื่อว่าสุตตะ (อาเทศ จฺ เป็น ตฺ). **โส ตนฺตวาโย ยถาอาภตํ สุตฺตํ ตนฺเต อุปเนตฺวา**[๓] ช่างทอหูกนั้นสอดด้ายตามที่นำมาให้เข้าไปในหูก

ตนฺตุ (ตนุ วิตฺถาเร+ตุ) เส้นด้าย, หูก. **ตญฺญเตติ ตนฺตุ** ด้ายที่เขาปั่นออกไป ชื่อว่าตันตุ. **ปุเม ตนฺตุ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์

ตนฺต (ตนุ วิตฺถาเร+ต) เส้นด้าย, หูก. **ตโนติ วิตฺถาเรตีติ ตนฺตํ** เส้นด้ายที่ยาวออกไปเรื่อยๆ ชื่อว่าตันตะ. **ตนฺตปโยชนตฺตา ตนฺตํ** ด้าย ชื่อว่าตันตะ เพราะเป็นประโยชน์ต่อหูก. **เปสการวณฺณํ อภินิมฺมิตฺวา ตนฺตํ วินาติ**[๔] เนรมิตร่างเป็นช่างหูกทอหูกอยู่

ตุ๊กตาดินปั้นเป็นต้น

โปตฺถ, โปตฺถก (ปุส เสฺนหเสจนปูรเณสุ+ถ) ตุ๊กตาดินปั้นเป็นต้น. **เลปฺยาทิกมฺมนิ เลปนาทิกฺริยายํ โปตฺถสทฺโท วตฺตติ โปตฺถ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า การทำรูปปั้นด้วยดินเหนียวเป็นต้น (**อาทิ**ศัพท์รวมเอาตุ๊กตาไม้). **ปุสิยเตติ โปตฺถํ** ตุ๊กตาที่เขาชอบ ชื่อว่าโปตถะ (วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๐๕/๑๕๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒๑๘/๓๐๐ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕๗/๑๓๖
๔ ขุ.อุทาน. ๒๕/๘๐/๑๑๕

ตฺ). **โปสิตพฺพนฺติ โปตฺถํ** ตุ๊กตาที่เขาปั้น ชื่อว่าโปตถะ (ปุส เลปเน+ถ, วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น ตฺ)

ตุ๊กตา, หุ่น ๒ อย่าง

วตฺถทนฺตาทินิมฺมิตา ปญฺจาลิกา โปตฺถลิกา รูปที่ทำด้วยผ้าและงาช้างเป็นต้น ชื่อว่าปัญจาลิกาและโปตถลิกา

ปญฺจาลิกา (ปญฺจ+ลฺอาคม+อิก+อา) ตุ๊กตา, หุ่น. **ปญฺจงฺคานิ เอตาย สนฺตีติ ปญฺจาลิกา** ตุ๊กตาที่มีอวัยวะ ๕ อย่าง ชื่อว่าปัญจาลิกา (ทีฆะ อ เป็น อา, ลง ลฺ อาคม, ลบสระหน้า)

โปตฺถลิกา, ปุตฺตลิกา (โปตฺถ+ อล ภูสเน+อิก+อา) ตุ๊กตา, หุ่น. **โปตฺเถน วตฺเถน อลงฺกริยตฺตา โปตฺถลิกา** ตุ๊กตา ชื่อว่าโปตถลิกา เพราะถูกตกแต่งด้วยผ้านุ่งห่ม (ลบสระหน้า). **ปุตฺโต วิย อลงฺกรียเตติ ปุตฺตลิกา** ตุ๊กตาที่เขาแต่งตัวให้เหมือนบุตร ชื่อว่าปุตตลิกา (ปุตฺต+อิก+อา, ลง ลฺ อาคม, ลบสระหน้า)

[๕๒๔] อุคฺฆาฏนํ ฆฏียนฺตํ กูปมฺพุพฺพาหนํ ภเว
มญฺชุสา เปฬา ปิฏโก ตฺวิตฺถิยํ ปจฺฉิ เปฏฺโก.

คันโพงตักน้ำ, หม้อตักน้ำจากบ่อ ๒ ศัพท์

ยํ กูปโต อาวาฏโต อมฺพุโน ชลสฺส อุพฺพาหนํ อุทฺธารณํ ภเว, ตํ “อุคฺฆาฏนํ ฆฏียนฺต”มิติ โจจฺจเต เครื่องตักน้ำขึ้นจากบ่อ ท่านเรียกว่าอุคฆาฏนะและฆฏียันตะ

อุคฺฆาฏน (อุ+ฆฏ ฆฏฺฏเน+ยุ) คันโพงตักน้ำ, หม้อตักน้ำจากบ่อ. **อุทฺธํ อุทกํ ฆฏียตีติ อุคฺฆาฏนํ** อุปกรณ์ที่ใช้ตักน้ำขึ้น ชื่อว่าอุคฆาฏนะ (ซ้อน คฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

ฆฏียนฺต (ฆฏีสทฺทูปปท+ยา คติปาปุณเนสุ+อนฺต) คันโพงตักน้ำ, หม้อตักน้ำจากบ่อ. **ฆฏีเยว อุทฺธาโธคมนวเสน คมนโต ฆฏียนฺตํ** หม้อน้ำนั่นแหละชื่อว่าฆฏียันตะ เพราะเป็นไปโดยการตักน้ำขึ้นข้างบน (ลบสระหน้า)

หีบไม้, ตู้ไม้ ๒ ศัพท์

มญฺชุสา (มน ญาเณ+ส+อา) หีบไม้, ตู้ไม้. **สธนตฺถํ มญฺญติ เอตายาติ มญฺชุสา** หีบเป็นเครื่องให้รู้จักประโยชน์ในทรัพย์ของตน ชื่อว่ามัญชุสา (ลง ชุ อาคม, อาเทศ นฺ เป็น ญฺ, ลบสระหน้า). **ติฏฺฐตุ มญฺชุสา สเจปิ ตํ โปตฺถกํ นทิยา วา สมุทฺเท วา ขิปนฺติ**[๑] หากเขาทิ้งหนังสือนั้นในแม่น้ำหรือทะเล ขอให้หีบตั้งอยู่

เปฬา, เปฏา (เปล คติยํ+อ+อา) หีบไม้, ตู้ไม้. **เปลตีติ เปฬา** หีบที่เป็นไป ชื่อว่าเปฬา (อาเทศ

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๕๕๕

ลุ เป็น ฬ, ลบสระหน้า). **เปติ ปาเลตีติ เปฬา** หีบที่รักษาทรัพย์ไว้ ชื่อว่าเปฬา (เป ปาลเน +ล+อา, อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหน้า). **ปาฬติ รกฺขตีติ เปฬา** หีบที่รักษาทรัพย์ไว้ ชื่อว่าเปฬา (ปาฬ รกฺขเณ+อ+อา, อาเทศ อา เป็น เอ, ลบสระหน้า). **มยา เปฬา ปริโยนทฺธา**[1] หีบที่เราปิดแล้ว

ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด, ปิฎก ๓ ศัพท์

ปิฏก (ปิฏ สทฺทสงฺฆาเต+ณฺวุ) ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด, ปิฎก. **ตณฺฑุลาทิกํ ปิฏตีติ ปิฏโก** ตะกร้าที่รวบรวมข้าวสารเป็นต้นไว้ ชื่อว่าปิฏกะ. **ปิฏียเต สงฺฆาตียเตติ ปิฏกํ** กระเช้าที่สานด้วยไม้ไผ่เป็นต้น ชื่อว่าปิฏกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ปิฏก**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กุทฺทาลํ วา ปิฏกํ วา ปริเยสติ**[2] แสวงหาจอบหรือตะกร้า

ปจฺฉิ (ปส ปาลเน+ฉิ) ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด. **ตณฺฑุลาทิกํ ปสติ ปาเลตีติ ปจฺฉิ** กระบุงที่รักษาข้าวสารเป็นต้นไว้ ชื่อว่าปัจฉิ (อาเทศ สฺ เป็น จฺ). **อิตฺถิยํ ปจฺฉิ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **ปจฺฉิ ปน มุขวฏฺฏิยํ น คเหตพฺพา**[3] ไม่ควรถือกระเช้าที่ขอบปาก

เปฏก (ปิฏ สงฺฆาเต+ณฺวุ) ตะกร้า, กระบุง, กระเช้า, กระจาด, ปิฎก. **ธญฺญานิ เปฏตีติ เปฏโก** ตะกร้าที่รวบรวมธัญพืชไว้ ชื่อว่าเปฏกะ (วุทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๕๒๕] **พฺยาภงฺคี ตฺวิตฺถิยํ กาโช สิกฺกา ตฺวตฺราวลมฺพนํ**
อุปาหโน วา ปาทุตฺถี ตพฺเภทา ปาทุกาปฺยถ.

ไม้คาน ๒ ศัพท์

พฺยาภงฺคี (วิ+อา+ภชิ โอลมฺพเน+อ+อี) ไม้คาน. **วิวิธํ ภารํ อาภญฺชนฺติ โอลมฺพนฺติ อสฺสนฺติ พฺยาภงฺคี** ไม้คานที่มีหาบต่างๆ ห้อยลง ชื่อว่าพยาภังคี (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ชฺ เป็น คฺ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ พฺยาภงฺคี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **นิกฺขิปิตฺวาน พฺยาภงฺคึ วนฺทิตุํ อุปสงฺกมึ**[4] เราวางไม้คานลงแล้วเข้าไปเพื่อถวายบังคม

กาช, กาจ, วิช (กจ พนฺธเน+ณ) ไม้คาน. **กจติ พนฺธตีติ กาโช กาโจ** ไม้คานที่ติดอยู่ (กับสาแหรก) ชื่อว่ากาชะและกาจะ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ จฺ เป็น ชฺ บ้าง). **กาเชน อาทาย อสฺสมํ อุปสงฺกมิ**[5] ใช้ไม้คานหาบเข้าไปสู่อาศรม

สาแหรก

สิกฺกา (สก สตฺติยํ+ก+อา) สาแหรก. **อตฺร กาเช อวลมฺพนํ เวตฺตาทิวิกตํ สิกฺกา นาม**

---

[1] ขุ.อฏฺ. ๑๗/๓๗ [2] วิ.มหาวิ. ๑/๙๑/๘๗ [3] วิ.อฏฺ. ๓/๔๑๗
[4] ขุ.เถร. ๒๖/๓๗๙/๓๕๙ [5] ขุ.ชา. ๒๗/๒๒๒๒/๔๕๙

สาแหรกที่ทำด้วยเชือกและหวายเป็นต้นที่แขวนไว้กับไม้คานนั้น ชื่อว่าสิกกา (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **สกฺโกตีติ สิกฺกา** สาแหรกที่สามารถ ชื่อว่าสิกกา. **อญฺญตโร ภิกฺขุ สิกฺกาย ปตฺตํ อุฑฺฑิตฺวา**[๑] ภิกษุรูปหนึ่งวางบาตรไว้ในสาแหรก

รองเท้า ๒ ศัพท์

อุปาหน (อุป+อา+นห พนฺธเน+อ) รองเท้า. **อุปนยฺหเต พนฺธียตีติ อุปาหโน** รองเท้าที่เขาผูกติดไว้ ชื่อว่าอุปาหนะ (กลับ นหฺ เป็น หนฺ, ลบสระหน้า). **อุปคจฺฉติ อเนนาติ อุปาหนํ** รองเท้าที่ใช้สวมเดินไป ชื่อว่าอุปาหนะ (อุป+อา+หน อุปคมเน+อ, ลบสระหน้า). **วา อุปาหน**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ฉตฺตํ ธาเรติ น อุปาหนํ**[๒] กางร่ม ไม่สวมรองเท้า

ปาทุ, ปาทุกา (ปท คติมฺหิ+ณุ,ณุก+อา) รองเท้า. **ปชฺชเต เอตายาติ ปาทุ ปาทุกา จ** รองเท้าที่ใช้สวมไป ชื่อว่าปาทุและปาทุกา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อิตฺถี ปาทุ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **น โสวณฺณมยา ปาทุกา ธาเรตพฺพา**[๓] ภิกษุไม่ควรสวมรองเท้าทำด้วยทองคำ

[๕๒๖] วรตฺตา วทฺธิกา นทฺธี ภสฺตา จมฺมปสิพฺพกํ
โสณฺณาทฺยาวตฺตนี มุสา- ถ กูฏํ วา อโยฆโน.

เชือกหนัง ๓ ศัพท์

วรตฺต, วรตฺตา, วรตฺร, วรตฺรา (วร อิจฺฉายํ+ต,ตฺรณฺ+อา) เชือกหนัง. **วรียเต อิจฺฉียเตติ วรตฺตา** เชือกหนังที่เขาต้องการ ชื่อว่าวรัตตา (ซ้อน ตฺ). **วรนฺติ พนฺธนฺติ เอตายาติ วรตฺตา** เชือกหนังที่ใช้ผูกมัด ชื่อว่าวรัตตา (วร พนฺธเน+ต+อา, ซ้อน ตฺ). **วรติ สํวรตีติ วรตฺตํ วรตฺตา วรตฺรํ วรตฺรา** เชือกหนังที่ป้องกัน ชื่อว่าวรัตตะ วรัตตา วรัตระและวรัตรา (วร สํวรเณ+ต,ตฺรณฺ+อา, ซ้อน ตฺ, ลบ ณฺ). **พาโล วตายํ สุนโข โย วรตฺตํ น ขาทติ**[๔] สุนัขตัวที่ไม่กัดเชือกหนังเป็นสุนัขโง่จริงหนอ

วทฺธิกา (วทฺธ วุทฺธิยํ+อิก+อา) เชือกหนัง. **วทฺธตีติ วทฺธิกา** เชือกหนังที่เจริญ (คือเหนียว) ชื่อว่าวัทธิกา (ลบสระหน้า). **สพฺพตฺถ วทฺธิกาเยว กาตพฺพา**[๕] ควรทำเชือกหนังไว้ทุกที่

นทฺธี (นห พนฺธเน+ต+อี) เชือกหนัง. **นยฺหเต พนฺธียเต เอตายาติ นทฺธี** เชือกหนังที่ใช้ผูกมัด ชื่อว่านัทธี (อาเทศ ต เป็น ธ, หฺ เป็น ทฺ, ลบสระหน้า)

ถุงหนัง, ถุงสูบลม ๒ ศัพท์

ภสฺต, ภสฺตา, ภสฺตรา (ภส ภาสทิตฺตีสุ+ต,ตฺรณฺ+อา) ถุงหนัง, ถุงสูบลม. **ทิพฺพเต อคฺคิ**

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๑๓๕/๕๓ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๔๔๗/๒๔๔ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๒/๒๒
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๓๓๔/๙๔ ๕ มิลินฺท. ๕๑๖

เอตายาติ ภสฺตา ถุงหนังที่เป่าให้ไฟลุกโชติช่วง ชื่อว่าภัสตา (ลบสระหน้า). **วายุนา ภสฺตํ วิย ปูเรติ**[๑] เต็มด้วยลมเหมือนถุงหนังสูบลม

จมฺมปสิพฺพก, จมฺมปสิพฺพกา (จมฺม+ปสิพฺพก+อา) ถุงหนัง, ถุงสูบลม. **จมฺมมยํ ปสิพฺพกํ จมฺมปสิพฺพกํ** ถุงสูบลมที่ทำด้วยหนัง ชื่อว่าจัมมปสิพพกะ (ลบสระหน้า)

เบ้า, แม่พิมพ์, แม่แบบ

มูสา (มุส เถยฺเย+อ+อา) เบ้า, แม่พิมพ์, แม่แบบ. **เตชเส สุวณฺณาทิเก อาวตฺเต ยตฺร, สา โสณฺณาทฺยาวตฺตนี มูสา นาม** ภาชนะที่เป็นแม่พิมพ์สำหรับหล่อทองคำเป็นต้น ชื่อว่ามูสา. **มุสตีติ มูสา** เบ้าที่โจรกรรม(เพราะซ่อนทองไว้เหมือนโจร) ชื่อว่ามูสา (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบสระหน้า). **สุวณฺณการานํ มูสา หิ อิธ อุกฺกา**[๒] เบ้าของช่างทองเป็นดวงไฟในที่นี้

พะเนินเหล็ก, ค้อนเหล็ก ๒ ศัพท์

กูฏ (กุฏ เฉทเน+อ) พะเนินเหล็ก, ค้อนเหล็ก. **กุฏิตพฺพํ ฉินฺทิตพฺพนฺติ กูฏํ** ค้อนเหล็กที่ควรตัด ชื่อว่ากูฏะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **กุฏติ หึสติ อเนนาติ กูฏํ** ค้อนเหล็กที่ใช้เบียดเบียน ชื่อว่ากูฏะ (กุฏ หึสายํ+อ, ทีฆะ อุ เป็น อู)

อโยฆน (อย+ฆน) พะเนินเหล็ก, ค้อนเหล็ก. **อยโส อโยมโย วา ฆโน อโยฆโน** ค้อนเหล็กหรือค้อนทำด้วยเหล็ก ชื่อว่าอโยฆนะ (อาเทศ อ เป็น โอ ท่ามกลางสมาส). **วา** ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อโยฆนํ กมฺมารานํ อโยกูฏํ อโยมุฏฺฐิ จ**[๓] ค้อนเหล็กและทั่งเหล็กของช่างตีเหล็ก

[๕๒๗] กมฺมารภณฺฑา สณฺฑาโส มุฏฺฐฺยาธิกรณิตฺถิยํ
ตพฺภสฺตา คคฺครี นารี สตฺถํ ตุ ปิปฺผลํ ภเว.

เครื่องมือของช่างตีเหล็ก ๒ ศัพท์

กมฺมารภณฺฑ (กมฺมาร+ภณฺฑ) เครื่องมือของช่างตีเหล็ก. **กมฺมารานํ ภณฺฑํ กมฺมารภณฺฑํ** เครื่องมือของช่างตีเหล็ก ชื่อว่ากัมมารภัณฑะ

สณฺฑาส (สํ+ฑํส ฑํสเน+ณ) คีม, แหนบ. **สงฺคมฺม ฑํสตีติ สณฺฑาโส** คีมที่หนีบ ชื่อว่าสัณฑาสะ (อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลบนิคหิตของธาตุ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตานิ ปลิตานิ สาธุกํ สณฺฑาเสน อุทฺธริตฺวา**[๔] เอาแหนบถอนผมหงอกเหล่านั้นให้ดี

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๒๒๖/๑๙๖ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๗๖/๑๘๗ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๘๐/๔๖๓
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๕๓/๔๑๖

ทั่ง, แท่นเหล็ก ๒ ศัพท์

มุฏฺฐิ (มุท สํสคฺเค+ติ) ทั่ง, แท่นเหล็ก. **มุทติ สํสคฺคตีติ มุฏฺฐิ** ทั่งที่ติดแน่น ชื่อว่ามุฏฐิ (อาเทศ ต เป็น จ, ทฺ เป็น ฏฺ)

อธิกรณี (อธิ+กร กรเณ+ยุ+อี) ทั่ง, แท่นเหล็ก. **อธิกโรติ เอติสฺสนฺติ อธิกรณี** ทั่งที่รองรับการกระทำที่รุนแรง ชื่อว่าอธิกรณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็ ณ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ มุฏฺฐิ** ศัพท์และ**อธิกรณี**ศัพท์ มีใช้ในอิตถีลิงค์. **อธิกรณิยา มชฺเฌ อิมํ สูจึ ปหรถ**[๑] จงตีเข็มอันนี้ตรงกลางแท่นเหล็ก

ถุงหนังสูบลม

คคฺครี (คคฺคสทฺทูปปท+รา สทฺเท+อี) ถุงหนังสูบลม. **ตพฺภสฺตา เตสํ กมฺมารานํ ภตฺตา อคฺคิทีปินี คคฺครี นาม** ถุงหนังของช่างตีเหล็กนั้นช่วยเป่าไฟ จึงชื่อว่าคัคครี. **“คคฺค”อิติ สทฺทํ ราตีติ คคฺครี** ถุงหนังที่ทำเสียงดัง็คัคคะ ชื่อว่าคัคครี (ลบสระหน้า)

กรรไกร, มีดตัดเหล็ก ๒ ศัพท์

สตฺถ (สส หึสายํ+ถ) กรรไกร, มีดตัดเหล็ก. **สสติ หึสติ เอเตนาติ สตฺถํ** มีดที่ใช้เป็นเครื่องมือเบียดเบียน ชื่อว่าสัตถะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ)

ปิปฺผล (ปิสทฺทูปปท+ผล วิทารเณ+อ) กรรไกร, มีดตัดเหล็ก. **ปิยํ ผาเลตีติ ปิปฺผลํ** กรรไกรที่ตัดของรัก ชื่อว่าปิปผละ (ซ้อน ปฺ)

[๕๒๘] สาโณ ตุ นิกโส วุตฺโต อารา ตุ สูจิวิชฺฌนํ
ขโร จ กกโจนิตฺถี สิปฺปํ กมฺมํ กลาทิกํ.

หินลับมีด, หินฝนทอง ๒ ศัพท์

สาณ (สา ตนุกรเณ+ยุ) หินลับมีด, หินฝนทอง. **อาวุธํ สายติ ตนุกโรตีติ สาโณ** หินที่ลับอาวุธให้คม ชื่อว่าสาณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **สณตีติ สาโณ** หินที่มีเสียง ชื่อว่าสาณะ (สณ สทฺเท+ณ, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา)

นิกส, กส (นิ+กส ปริกฺขเย+อ) หินลับมีด, หินฝนทอง. **สุวณฺณํ นิกสเต ปริกฺขียเตติ นิกโส** หินที่ช่างทองฝนทอง ชื่อว่านิกสะ. **วุตฺโต** ทั้ง ๒ ศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นปุงลิงค์

เข็ม, เหล็กแหลม, เหล็กสลัก, ตะปู ๒ ศัพท์

อารา (อร คมเน+ณ+อา) เข็ม, เหล็กแหลม, เหล็กสลัก, ตะปู, การเจาะ, เครื่องเจาะ. **สูจิยา**

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๙/๗๗

นาสาวิชฺฌนํ อารา การเจาะจมูกด้วยเข็ม ชื่อว่าอารา. **จมฺมการานํ จมฺมเวธเนปิ อารา อารา**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าการพันด้วยหนังของช่างหนังก็มีบ้าง. **อรตีติ อารา** เหล็กแหลมที่เป็นไป ชื่อว่าอารา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

สูจิวิชฺฌน (สูจิสทฺทูปปท+วิชฺฌ วิชฺฌเน+ยุ) เข็ม, เหล็กแหลม, เหล็กสลัก, ตะปู, การเจาะ, เครื่องเจาะ. **สูจิยา วิชฺฌนํ สูจิวิชฺฌนํ** การแทงด้วยเข็ม ชื่อว่าสูจิวิชฌนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **สูจิวิชฺฌนํ วิย กณฺณสูลํ น ชเนติ**[๑] คำเสียดแทงหูเหมือนแทงด้วยเข็มย่อมไม่เกิดขึ้น

เลื่อย ๒ ศัพท์

ขร (ขร +อ) เลื่อย, ของมีคม. **ขรสมฺผสฺสตาย ขโร** เลื่อยชื่อว่าขระ เพราะมีสัมผัสขรุขระ. **ฉินฺเทยถา นาคทนฺตํ ขเรน**[๒] เหมือนตัดงาช้างด้วยเลื่อย

กกจ (กสทฺทูปปท+กจ สทฺเท+อ) เลื่อย. **กอิติ กจตีติ กกโจ** เลื่อยที่มีเสียงดัง กะกะ ชื่อว่ากกจะ. **อนิตฺถี กกจ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ตเมนํ ปุริโส กกเจน ฉินฺเทยฺย**[๓] บุรุษพึงตัดต้นไม้นั้นด้วยเลื่อย

วิชา, ศิลปะการแสดง

สิปฺป (สิ เสวายํ+ป) วิชา, ศิลปะการแสดง. **วจฺฉายนสตฺเถ วุตฺตา คีตวชฺชาทิกา วิชฺชา จตุสฏฺฐิกฺริยา ตถา อาลิงฺคนจุมฺพนมทิกา จ อพฺภนฺตรา จตุสฏฺฐิกฺริยา กลาสทฺเทโนจฺจเต** การแสดงมีกลาเป็นต้น อันเป็นศิลปะการแสดง ๖๔ อย่าง มีการฟ้อนรำและการบรรเลงเป็นต้นและการแสดงท่าทาง ๖๔ อย่าง มีการจูบ การกอด และความหลงใหลเป็นต้น ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วัจฉายนะ ชื่อว่าสิปปะ. **อตฺตโน หิตํ อิจฺฉนฺเตหิ เสวิยเตติ สิปฺปํ** ศิลปะที่เกื้อกูลแก่ตนอันผู้ต้องการพากันฝึกฝน ชื่อว่าสิปปะ (ซ้อน ปฺ). **สปฺปติ อเนนาติ สิปฺปํ** ศิลปะที่ช่วยให้เป็นไป ชื่อว่าสิปปะ (สปฺป คมเน+อ, อาเทศ อ เป็น อิ). **สิปฺปํ เม อตฺถิ เตนปาหํ ชีวิสฺสามิ**[๔] ศิลปะของเรามีอยู่ เราจักเลี้ยงชีพด้วยศิลปะนั้น

[๕๒๙] ปฏิมา ปฏิพิมฺพญฺจ พิมฺโพ ปฏินิธีริโต
ตีสุ สโม ปฏิภาโค สนฺนิกาโส สริกฺขโก.

[๕๓๐] สมาโน สทิโส ตุลฺโย สงฺกาโส สนฺนิโภ นิโภ
โอปมฺมมุปมานํ จุ- ปมา ภติ ตุ นาริยํ.

[๕๓๑] นิพฺเพโส เวตนํ มูลฺยํ ชูตํ ตฺวนิตฺถี เกตวํ
ธุตฺโตกฺขธุตฺโต กิตโว ชูตการกฺขเทวิโน.

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๙/๗๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๕๑/๒๗๖ ๓ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๓๘๔/๒๕๗
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๗

รูปเหมือน, ปฏิมา, พิมพ์ ๔ ศัพท์

ปฏิมา (ปติ+มา มาเณ+อ+อา) รูปเหมือน, ปฏิมา, พิมพ์. **ปติสทิสํ ยํ สิลาทินา ปติรูปกํ กรียเต, ตตฺร ปฏิมา ปฏิมา**ศัพท์ใช้ในอรรถว่ารูปเหมือนที่ทำด้วยศิลาเป็นต้น. **ปฏิ อภิมุเขน มาเณตีติ ปฏิมา** รูปที่เขาเปรียบเทียบต่อหน้า ชื่อว่าปฏิมา (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบสระหน้า). **นารี ปฏิมา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **มนุสฺสา สุวณฺณรชตาทิมยา ปฏิมา กโรนฺติ**[๑] มนุษย์ทั้งหลายพากันทำรูปเหมือนเนื้อทองคำและเงินเป็นต้น

ปฏิพิมฺพ (ปติ+วมุ อุคฺคีรเณ+พ) รูปเหมือน, ปฏิมา, พิมพ์. **ปฏิรูปเกน วมียเตติ ปฏิพิมฺพํ** รูปที่จำลองโดยให้เหมือนกัน ชื่อว่าปฏิพิมพะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ว เป็น พ, อ เป็น อิ). **อญฺญมญฺญสฺส ปฏิพิมฺพภูตานิ วิย**[๒] ราวกับเป็นรูปเหมือนของกันและกัน

พิมฺพ (วมุ อุคฺคีรเณ+พ) รูปเหมือน, ปฏิมา, พิมพ์. **วมียเตติ พิมฺพํ** รูปที่จำลองมา ชื่อว่าพิมพะ (อาเทศ ว เป็น พ, อ เป็น อิ)

ปฏินิธิ (ปติ+นิ+ธา ธารเณ+อิ) รูปเหมือน, ปฏิมา, พิมพ์. **ปฏินิธียเตติ ปฏินิธิ** รูปที่เขาจำลองตั้งไว้ ชื่อว่าปฏินิธิ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบสระหน้า). **ทฺวีสุ ปฏินิธิ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **มยฺหํ สีลาทีหิ คุเณหิ ปฏินิธิภูโต ปุคฺคโล นาม นตฺถิ**[๓] ชื่อว่าบุคคลผู้เป็นเหมือนกับเราโดยคุณมีศีลเป็นต้นย่อมไม่มี

รูปเหมือนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปฏิมาน, ปฏิยาตนา, ปฏิจฺฉายา, ปฏิกติ**

เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน ๑๐ ศัพท์

สม (สม เวลมฺเพ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **สมติ วิลมฺพียเตติ สโม** ความเท่ากันที่เขาชั่งดู ชื่อว่าสมะ. **อริยานํ สโม มคฺโค**[๔] หนทางแห่งพระอริยเจ้าสม่ำเสมอ

ปฏิภาค (ปติ+ภช เสวายํ+ณ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **ปติรูปกํ ภชตีติ ปฏิภาโค** ของที่เปรียบเทียบให้เท่ากัน ชื่อว่าปฏิภาคะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบ ณ,วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ช เป็น ค). **ปฏิภาโค นตฺถิ**[๕] ไม่มีความเหมือนกัน

สนฺนิกาส (สํ+นิ+กาส ทิตฺติยํ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **สนฺนิหิตฺวา กาสตีติ สนฺนิกาโส** ความเสมอที่ดำรงไว้ให้เท่าเทียมกัน ชื่อว่าสันนิกาสะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **ตฺวํ เตน สนฺนิกาโส ตํสทิโส ตทนุรูโป**[๖] ท่านเป็นผู้เสมอเหมือนเทียบเท่ากับผู้นั้น

สริกฺขก (สมานสทฺทูปปท+ทิส เปกฺขเน+อ+ก) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **สมานมิว นํ ทิสฺสตีติ สริกฺขโก** ความเสมอที่เขาเห็นว่าเหมือนกัน ชื่อว่าสริกขกะ (อาเทศ สมาน เป็น ส, ทิ เป็น ริ, สฺ

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๗๔/๑๐๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๗๔/๕๒ ๓ วิ.ฏี. ๔/๒๔/๕๑
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๓๕/๖๖ ๕ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๐๓/๒๙๕ ๖ ชา.อฏฺ. ๓๙/๓๙๑

เป็น กฺขฺ). **อิมํ ปน อุปมํ ภควา สริกฺขเกน วา อาหเรยฺย**[๑] พระผู้มีพระภาคทรงนำอุปมานี้มา(เปรียบเทียบ)กับสิ่งที่เหมือนกัน

สมาน (สม เวลมฺเพ+ยุ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **สเมตีติ สมาโน** สิ่งที่เท่ากัน ชื่อว่าสมานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **ราชา มาตุยา สทฺธึ สมานจฺฉนฺโท หุตฺวา**[๒] พระราชาทรงมีฉันทะเหมือนกันกับพระชนนี

สทิส (สมานสทฺทูปปท+ทิส เปกฺขเน+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **สมานํ กตฺวา นํ ปสฺสตีติ สทิโส** สิ่งที่ทำให้เหมือนกันแล้วดู ชื่อว่าสทิสะ (อาเทศ สมาน เป็น ส). **สทิโส เม น วิชฺชติ**[๓] เราไม่มีผู้ใดเหมือน

ตุลฺย, ตุล (ตุล+ย,อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **ปริจฺเฉทสธมฺมา ตุลฺยาธิฏฺฐิตาย สมฺมิโต ปริจฺฉินฺโน ตุลฺโย ตุโล** การกำหนดโดยชั่งให้เท่ากัน ชื่อว่าตุลยะและตุละ. **นตฺถิ กายสฺมึ ตุลฺยตา**[๔] ความเสมอกันในร่างกายไม่มี

สงฺกาส (สํ+กาส ทิตฺติยํ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, ทัดเทียมกัน, เท่ากัน. **สมฺมา กาสตีติ สงฺกาโส** ความทัดเทียมกัน ชื่อว่าสังกาสะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ)

สนฺนิภ (สํ+นิ+ภา ทิตฺติยํ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **สนฺนิเวเสน ภาติ ทิพฺพตีติ สนฺนิโภ** สภาพที่รุ่งเรืองโดยการอยู่ด้วยกัน ชื่อว่าสันนิภะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **วณฺโณ จ เต กนกสฺส สนฺนิโภ**[๕] รัศมีของท่านมีสีดั่งทองคำ

นิภ (นิ+ภา ทิตฺติยํ+อ) เสมอ, เหมือนกัน, เท่ากัน. **นิภาสนํ นิโภ** ความเหมือนกัน ชื่อว่านิภะ (ลบสระหน้า). **ตีสุ** ทั้ง ๑๐ ศัพท์ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

นอกจากนี้แล้วบัณฑิตท่านใช้ "ภูต" และ "รูป" เติมท้ายศัพท์ต่างๆ ให้มีความหมายว่า "เหมือน, เสมอ" เช่น **ปิตุภูโต** เหมือนบิดา, **มาตุรูโป** เสมอมารดา เป็นต้น

การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ ๓ ศัพท์

โอปมฺม (อุป+มา มาเน+อ) การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ. **อุปมียเต เอเตนาติ โอปมฺมํ** เครื่องอุปมา ชื่อว่าโอปัมมะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ซ้อน มฺ, ลบสระหน้า). **สพฺเพสํ จิตฺตมญฺญาย โอปมฺมกุสโล มุนิ**[๖] พระมุนีผู้เข้าใจในข้ออุปมา รู้จิตของชนทั้งปวงแล้ว

อุปมาน (อุป+มา มาเน+ยุ) การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ. **อุปมียเต เอเตนาติ อุปมานํ** เครื่องอุปมา ชื่อว่าอุปมานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **อุปมานอุทาหรณานิ ยุชฺชนฺติ**[๗] ยกอุทาหรณ์เป็นข้อเปรียบเทียบมาประกอบ

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๔๗/๑๓๐ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๓๑๘๒/๓๐๗ ๓ วิ.มหา. ๔/๑๑/๑๔
๔ สํ.นิทาน. ๑๖/๗๐๕/๓๒๕ ๕ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๓/๒๑๑ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๒
๗ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑/๘

อุปมา (อุป+มา มาเน+อ+อา) การอุปมา, ข้อเปรียบเทียบ. **อุปมียเต เอเตนาติ อุปมา** เครื่องเปรียบเทียบ ชื่อว่าอุปมา (ลบสระหน้า). **อุปมายปิเธกจฺเจ อตฺถํ ชานนฺติ ปณฺฑิตา**[1] บัณฑิตบางพวกในโลกนี้ รู้ความหมายได้ด้วยการอุปมา

การอุปมามีอีกหลายศัพท์ เช่น **อุปมาโนปเมยฺยาน, สธมฺมตฺต**

ค่าจ้าง, ค่าตอบแทน ๔ ศัพท์

ภติ (ภร ภรเณ+ติ) ค่าจ้าง, ค่าตอบแทน. **กมฺมกเร ภรติ เอตายาติ ภติ** ค่าจ้างที่ใช้เลี้ยงคนงาน ชื่อว่าภติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **อตฺโถ ภติยา น วิชฺชติ**[2] ไม่มีความต้องการค่าจ้าง

นิพฺเพส, นิเวส (นิ+วิส เปรเณ+ณ) ค่าจ้าง, ค่าตอบแทน. **นิเวสนํ นิพฺเพโส** การจ้าง ชื่อว่านิพเพสะ (ซ้อน วฺ, วฺว เป็น พฺพ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

เวตน (วี คมเน+ตน) ค่าจ้าง, ค่าตอบแทน. **เวติ คจฺฉติ เอเตนาติ เวตนํ** ค่าจ้างช่วยให้งานเป็นไป ชื่อว่าเวตนะ (วุทธิ อี เป็น เอ). **ตสฺส ทลิทฺทสฺส กมฺมการสฺส อติเรกํ เวตนํ อทาสิ**[3] ได้ให้ค่าจ้างเพิ่มแก่ลูกจ้างผู้ขัดสนนั้น

มูลฺย (มูล ปติฏฺฐายํ+ย) ค่าจ้าง, ค่าตอบแทน. **มูลติ เอเตนาติ มูลฺยํ** ค่าจ้างที่ใช้ตั้งราคาไว้ ชื่อว่ามูลยะ

การเล่นโกง, การเล่นสกา, การพนัน ๒ ศัพท์

ชุต, ชูต (ชุ คติชวเนสุ+ต) การเล่นโกง, การเล่นสกา, การพนัน. **ชยาชยํ ชวติ คจฺฉตีติ ชุตํ ชูตํ** การเล่นที่ไปสู่การชนะและแพ้ ชื่อว่าชุตะและชูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **เถยฺยํ ชวติ กโรติ อเนนาติ ชูตํ** เครื่องเล่นที่ใช้โกง ชื่อว่าชูตะ (ชุ เถยฺเย+ต, ทีฆะ). **โชเตตีติ ชูตํ** การเล่นที่รุ่งเรือง(คือการเล่นที่คนติด) ชื่อว่าชูตะ (ชุต ทิตฺติยํ+อ, ทีฆะ). **อนิตฺถี** ชูตศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ชูตปฺปมาทฏฺฐานานุโยโค โภคานํ อปายมุขํ**[4] การพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์

เกตว (กิตว+ณ) การเล่นโกง, การเล่นสกา, การพนัน. **กิตวสฺส ชูตการสฺส กมฺมํ เกตวํ** การกระทำของนักพนัน ชื่อว่าเกตวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน ๕ ศัพท์

ธุตฺต (ธุพฺพิ หึสายํ+ต) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. **ธุพฺพตีติ ธุตฺโต** ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าธุตตะ (ลบ พฺพฺ, ซ้อน ตฺ). **ธุนาติ กมฺปตีติ ธุตฺโต** ผู้หวั่นไหว (เดี๋ยวรวยเดี๋ยวจน) ชื่อว่าธุตตะ (ธุ กมฺปเน+ต, ซ้อน ตฺ). **เต ธุตฺตา เยนายสฺมา อุทายิ เตนุปสงฺกมึสุ**[5] นักเลงเหล่านั้น เข้าไปหาท่านพระอุทายีถึงที่อยู่

---

๕ ขุ.ชา. ๒๘/๘๖๑/๓๐๒
๖ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๕/๓๒๙
๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๖/๓๑๖
๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗๘/๑๙๖
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๘/๓๐๑

อกฺขธุตฺต (อกฺข+ธุตฺต) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. **อกฺเขสุ ธุตฺโต อกฺขธุตฺโต** นักเลงในการพนัน ชื่อว่าอักขธุตตะ. **สมฺพหุลา อกฺขธุตฺตา ภควโต อวิทูเร อกฺเขหิ ทิพฺพนฺติ**[๑] นักเลงการพนันจำนวนมากพากันเล่นการพนันในที่ไม่ไกลจากพระผู้มีพระภาค

กิตว (กิตว+ณ) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. **กิตวํ อสฺสตฺถีติ กิตโว** ผู้มีการโกง ชื่อว่ากิตวะ (ลบ ณฺ). **กิตตีติ กิตโว** ผู้ตกต่ำ ชื่อว่ากิตวะ (กิต นิวาเส+อว)

ชูตการ (ชูตสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. **ชูตํ กโรตีติ ชูตกาโร** ผู้เล่นการพนัน ชื่อว่าชูตการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อกฺขเทวี (อกฺขสทฺทูปปท+ทิวุ กีฬายํ+ณี) นักเลง, นักโกง, นักเล่นสกา, นักพนัน. **อกฺเขหิ ชูเตหิ ทิพฺพตีติ อกฺขเทวี** ผู้เล่นได้ค่าพนัน ชื่อว่าอักขเทวี (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

[๕๓๒] ปาฏิโภโค ตุ ปฏิภู   อกฺโข ตุ ปาสโก ภเว
ปุเม วาฏฺฐาปทํ สาริ-   ผลเกถ ปโณพฺภุโต.

ผู้ค้ำประกัน, พยาน ๒ ศัพท์

ปาฏิโภค (ปติ+ภุช ปาลเน+ณ) ผู้ค้ำประกัน, พยาน, ผู้รับรอง. **ปฏิภุญฺชติ ปาลยตีติ ปาฏิโภโค** ผู้ค้ำประกัน ชื่อว่าปาฏิโภคะ (ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ช เป็น ค). **สเจ เม ภนฺเต อยฺโย มหาโมคฺคลฺลาโน ติณฺณํ ธมฺมานํ ปาฏิโภโค**[๒] หากพระคุณเจ้ามหาโมคคัลลานะผู้เจริญ จะเป็นผู้ค้ำประกันแก่ข้าพเจ้าละก็

ปฏิภู (ปติ+ภู สตฺตายํ+อ) ผู้ค้ำประกัน, พยาน, ผู้รับรอง. **ปฏิภวตีติ ปฏิภู** ผู้ค้ำประกัน ชื่อว่าปฏิภู (อาเทศ ต เป็น ฏ, ลบ อ). **ปาฏิโภโคติ ปฏิภู**[๓] บทว่า **ปาฏิโภโค** คือผู้ค้ำประกัน

ลูกเต๋า, ลูกบาศก์, ลูกสกา, คะแนน ๒ ศัพท์

อกฺข (อก คติยํ+ข) ลูกเต๋า, ลูกบาศก์, ลูกสกา, คะแนน. **อกติ เอเตนาติ อกฺโข** ลูกเต๋าที่ใช้เล่น ชื่อว่าอักขะ. **เทฺว อกฺขธุตฺตา อกฺเขหิ ทิพฺพึสุ**[๔] นักพนัน ๒ คน ทอดลูกเต๋าเล่นกัน

ปาสก (ปส พาธนผุสเนสุ+ณฺวุ) ลูกเต๋า, ลูกบาศก์, ลูกสกา, คะแนน. **ปสตีติ ปาสโก** ลูกเต๋าที่เบียดเบียน (ทำให้เสียทรัพย์) ชื่อว่าปาสกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **โพธิสตฺโต เอวํ ปาสกํ อากาเส ขิปิ**[๕] พระโพธิสัตว์โยนลูกบาศก์ลูกหนึ่งขึ้นไปบนท้องฟ้า. **เทวน**ศัพท์ก็แปลว่าลูกเต๋า

กระดานทอดลูกเต๋า, กระดาน ๘ ตา, หมากรุก

อฏฺฐปท, อฏฺฐาปท (อฏฺฐ+ปท) กระดานทอดลูกเต๋า, หมากรุก. **สาริผลเก อฏฺฐาปทํ อฏฺฐาปท-**

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๗/๔๙๐   ๒ ขุ.อุทาน. ๒๕/๖๒/๙๗   ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๑/๔๔
๔ ที.มหา. ๑๐/๓๒๓/๓๘๖   ๕ ชา.อฏฺ. ๓๗/๓๓๘

ศัพท์เป็นไปในกระดานสำหรับทอดลูกเต๋า. **เอเกกาย ปนฺติยา อฏฺฐ อฏฺฐ ปทานิ อสฺสาติ อฏฺฐปทํ, อฏฺฐาปทนฺติปิ ปรนฺติ**[๑] กระดานที่มีแถวละ ๘ ตาราง ชื่อว่าอัฏฐปทะ, ท่านสวดว่า อัฏฐาปทะ ก็มี. **วา ปุเม อฏฺฐาปท**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์บ้าง

ค่าเดิมพัน ๒ ศัพท์

ปณ, ปน (ปณ พฺยวหาเร+อ) ค่าเดิมพัน. **ปณติ เอเตนาติ ปโณ** ค่าเดิมพันที่ใช้แลกเปลี่ยน ชื่อว่าปณะ (อาเทศ ณฺ เป็น นฺ บ้าง)

อพฺภต, อพฺภุต (อพฺภิ คมเน+ต) ค่าเดิมพัน. **อพฺภติ คจฺฉติ อเนนาติ อพฺภุโต** ค่าเดิมพันที่ใช้เล่น ชื่อว่าอัพภุตะ (อาเทศ อิ เป็น อ และ อุ)

[๕๓๓] กิณฺณํ ตุ มทิราพีเช มธุ มธฺวาสเว มตํ
มทิรา วารุณี มชฺชํ สุราสโว ตุ เมรยํ.

หัวเชื้อสุรา, ส่าเหล้า, แป้งข้าวหมาก

กิณฺณ (กิร มิสฺสเน+ต) หัวเชื้อสุรา, ส่าเหล้า, แป้งข้าวหมาก. **นานาทพฺพกเต มทิราพีเช สุราพีเช กิณฺณํ** กิณฺณศัพท์เป็นไปในหัวเชื้อสุราที่ทำด้วยสิ่งต่างๆ. **กิรนฺติ นานาทพฺพานิ มิสฺสีภวนฺติ อสฺสาติ กิณฺณํ** หัวเชื้อที่ผสมด้วยสิ่งต่างๆ ชื่อว่ากิณณะ (อาเทศ ต เป็น อิณฺณ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **กิณฺณจุณฺเณนาติ สุรากิณฺณจุณฺเณน**[๒] บทว่า **กิณฺณจุณฺเณน** คือแป้งส่าเหล้า

ยาดองเหล้า, ยาดองดอกมะซาง

มธุ (มธุ+ณ) ยาดองเหล้า, ยาดองดอกมะซาง. **มธฺวาสเว มธุกปุปฺผกเต มชฺเช มธุ มตํ** มธุศัพท์ท่านรู้ในอรรถน้ำเมาที่ดองด้วยดอกมะซาง. **มธุกปุปฺผํ มธุ, ตปฺปกตตฺตา มธุ** ดอกมะซาง ชื่อว่ามธุ, ยาดองชื่อว่ามธุ เพราะดองด้วยดอกมะซางนั้น (ลบ ณฺ พร้อมสระ)

สุรา, เหล้า, ของมึนเมา, สิ่งเสพติด ๔ ศัพท์

มทิรา (มท อุมฺมาเท+อิร+อา) สุรา, เหล้า, ของมึนเมา. **ชนา มชฺชนฺติ เอตายาติ มทิรา** สุราที่ทำให้คนมึนเมา ชื่อว่ามทิรา. **มทิรา วิย วิสทุฏฺฐา**[๓] เปรียบเหมือนสุราเจือยาพิษ

วารุณี (วรุณ+ณี) สุรา, เหล้า, ของมึนเมา. **วรุโณ นาม เอโก ชโน, เตเนว ปรมํ ทิฏฺฐตฺตา วรุณโต ชายตีติ วารุณี** ชายคนหนึ่งชื่อว่าวรุณะ, สุราที่เกิดจากนายวรุณะเพราะเป็นผู้พบเห็นก่อน จึงชื่อว่าวารุณี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **วริตพฺพา อิจฺฉิตพฺพาติ วารุณี** สุราที่เขาปรารถนา ชื่อว่าวารุณี (วร ปตฺถนายํ+ยุ+อี, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **เมรยํ วารุณึ ชนฺตุ น ปิเว**[๔] มนุษย์ผู้เกิดมาไม่ควรดื่มสุราและเมรัย

---

๑ วิ.ฏี. ๓/๗๐/๑๑๘ ๒ วิ.ฏี. ๔/๒๒๙/๓๖๕ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๓
๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๗๙/๒๓๘

มชฺช (มท อุมฺมาเท+ย) สุรา, เหล้า, ของมึนเมา. **มชฺชนฺเต อเนนาติ มชฺชํ** เครื่องมึนเมา ชื่อว่ามัชชะ (อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **มชฺชํ น ปาตพฺพํ**[๑] ไม่ควรดื่มน้ำเมา

สุรา (สุ อภิสเว+ร+อา) สุรา, เหล้า, ของมึนเมา. **สเวติ อภิสเวตีติ สุรา** น้ำเมาที่ไหล(เข้าลำคอได้ ยกเว้นพระอรหันต์) ชื่อว่าสุรา (ลบสระหน้า). **สุราเปตีติ สุรา** น้ำเมาที่จูงใจให้ดื่ม ชื่อว่าสุรา (สุ ปิวเน+ร+อา, ลบสระหน้า). **สุรา นาม ปิฏฺจสุรา ปูวสุรา โอทนสุรา กิณฺณปกฺขิตฺตา สมฺภารสํยุตฺตา**[๒] สุราที่ทำจากแป้ง สุราที่ทำจากขนม สุราที่ทำจากข้าวสุก สุราที่หมักส่าเหล้า และสุราที่ผสมหลายอย่างรวมกัน ชื่อว่าสุรา

สุรามีอีกหลายศัพท์ เช่น **กลิปฺปิยา, หาลา, คนฺโธตฺตมา, ปสนฺนา, อิรา, กาทมฺพรี**

เมรัย, ยาดอง ๒ ศัพท์

อาสว (อา+สุ ปสเว+ณ) เมรัย, ยาดอง. **อาสวนฺติ มานปุริสมทาทโย เอเตนาติ อาสโว** สุราที่ทำให้ความมึนเมาของบุรุษใจแข็งเผยออกมา ชื่อว่าอาสวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **อาสโวติ ปุปฺผาสวาทิวิสํ**[๓] บทว่า **อาสโว** คือพิษของน้ำดองดอกไม้เป็นต้น

เมรย (มท+เณยฺย) เมรัย, ของดอง. **มทํ ชเนตีติ เมรยํ** ของดองที่ให้เกิดความมึนเมา ชื่อว่าเมรยะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ทฺ เป็น รฺ, ลบ เณยฺ). **เมรโย นาม ปุปฺผาสโว ผลาสโว มธฺวาสโว คุฬาสโว สมฺภารสํยุตฺโต**[๔] น้ำดองดอกไม้ น้ำดองผลไม้ น้ำดองดอกมะซาง น้ำตาลเมา และของดองที่ผสมกันหลายอย่าง ชื่อว่าเมรัย

[๕๓๔] สรโก จสโกนิตฺถี อาปานํ ปานมณฺฑลํ.

ถ้วยดื่มเหล้า, จอกเหล้า ๒ ศัพท์

สรก (สร คติยํ+ณฺวุ) ถ้วยดื่มเหล้า, จอกเหล้า. **สุรา สรติ คจฺฉติ เอตฺถาติ สรโก** ถ้วยเป็นภาชนะใส่สุรา ชื่อว่าสรกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

จสก (จส ภกฺขเน+ณฺวุ) ถ้วยดื่มเหล้า, จอกเหล้า. **จสติ ภกฺขตีติ จสโก** ถ้วยที่กินสุรา ชื่อว่าจสกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อนิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ร้านสุรา, โรงดื่มสุรา ๒ ศัพท์

อาปาน (อา+ปา ปาเน+ยุ) ร้านสุรา, โรงดื่มสุรา. **อาภุสํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ อาปานํ** สถานที่ซึ่งเขาพากันดื่มสุราเป็นประจำ ชื่อว่าอาปานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **มชฺชปา ปุริสา มชฺชรหา อตฺตโน อตฺตโน อาปานฏฺฐาเน สินฺนิสินฺนา ปิวนฺตุ**[๕] พวกบุรุษนักดื่มสุราพากันนั่งชุมนุมดื่มเหล้าในร้านขายสุราของตนๆ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๔/๒๐๐ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๖/๓๘๕ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๐/๑๗๗
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๕๗๖/๓๘๕ ๕ ชา.อฏฺ. ๔๔/๓๑๒

ปานมณฺฑล (ปาน+มณฺฑล) ร้านสุรา, โรงดื่มสุรา. **ปานสฺส มณฺฑลํ โกฏฺจํ ปานมณฺฑลํ** ร้านขายเครื่องดื่ม ชื่อว่าปานมัณฑละ

[๕๓๕] เยตฺรภูริปฺปโยคตฺตา โยคิเกกสฺมิมีริตา
ลิงฺคนฺตเรปิ เต เญยฺยา ตทฺธมฺมตฺตาญฺญวุตฺติยํ.

ในสุททวรรคนี้ ศัพท์ที่ตรงกับความหมาย เช่น **ตัจฉกะ** (ช่างไม้) **สุวัณณการะ** (ช่างทอง) เป็นต้น ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในรูปปุงลิงค์อย่างเดียวเท่านั้น เพราะเห็นมีอุทาหรณ์ในคัมภีร์ต่างๆ อยู่มาก หากมีรูปเป็นอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์บ้าง นักศึกษาพึงทราบว่าเป็นไปได้ เพราะเป็นวิเสสนะของวิเสสยะนั้น

หมายความว่า ศัพท์ที่ท่านอาจารย์โมคคัลลานะนำมาแสดงไว้ในสุททวรรคนี้ ส่วนมากมีรูปเป็นปุงลิงค์ เช่น **มายากาโร สุวณฺณกาโร กมฺมกาโร** เป็นต้น ถ้านักศึกษาพบศัพท์เหล่านี้ ในรูปอิตถีลิงค์หรือนปุงสกลิงค์ ให้รู้ว่าเป็นวิเสสนะขยายวิเสสยะในที่นั้นๆ เช่น **มายาการี อิตฺถี** หญิงนักมายากล, **สุวณฺณการี อิตฺถี** หญิงช่างทอง, **กมฺมการี อิตฺถี** หญิงกรรมกร. **มายาการํ กุลํ** ตระกูลนักมายากล, **สุวณฺณการํ กุลํ** ตระกูลช่างทอง, **กมฺมการํ กุลํ** ตระกูลกรรมกร เป็นต้น

สุทฺทวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยวรรณะศูทร จบ

จตุพฺพณฺณวคฺโค นิฏฺฐิโต.

วรรคว่าด้วยวรรณะ ๔ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๒.๕. อรัญญวัคควัณณนา

พรรณนาชื่อของป่าและต้นไม้เป็นต้น

[๕๓๖] **อรญฺญํ กานนํ ทาโย คหนํ วิปินํ วนํ**
อฏวิตฺถี มหารญฺญํ ตฺวรญฺญานิตฺถิยํ ภเว.

ป่าทั่วไป, ดง ๗ ศัพท์

อรญฺญ (อร คมเน+อญฺญ) ป่า, ดง. **ชนา อรนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ อรญฺญํ** ป่าเป็นที่ไปของคน ชื่อว่าอรัญญะ. **นตฺถิ ราชา เอตฺถาติ อรญฺญํ** สถานที่ไม่มีพระราชา ชื่อว่าอรัญญะ (น+ราช, อาเทศ น เป็น อ, ช เป็น ญ, ซ้อน ญฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **อรญฺญํ นาม ฐเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ อวเสสํ อรญฺญํ นาม**[๑] ชื่อว่าป่า คือสถานที่ซึ่งเว้นหมู่บ้านและบริเวณรอบๆ หมู่บ้าน

กานน (ก+อนน) ป่า, ดง. **เกน ชเลน อนนํ ปาณนํ อสฺสาติ กานนํ** ป่าที่เป็นอยู่ได้ด้วยน้ำ ชื่อว่ากานนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **วิหริสฺสามิ กานเน**[๒] เราจักอยู่ในป่า

ทาย (ทา อวขณฺฑเน+ณ) ป่า, ดง. **ทาติ อวขณฺฑติ เอตฺถาติ ทาโย** ป่าเป็นที่(ที่รากของต้นไม้เป็นต้น)เจาะลง ชื่อว่าทายะ (ลบ ณฺ, อาเทศ อา เป็น อาย). **ทายเต ฉินฺทียเตติ ทาโย** ป่าที่ถูกตัด(ทำลาย) ชื่อว่าทายะ (ทา เฉทเน+ณ, ลบ ณฺ, อาเทศ อา เป็น อาย). **น ภิกฺขเว ทาโย อาเฬเปตพฺโพ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรเผาป่า

คหน (คห อุปาทาเน+ยุ) ป่า, ดง. **มนุสฺสา คณฺหนฺติ เอตฺถาติ คหนํ** ป่าเป็นที่ซึ่งมนุษย์พากันยึดครอง ชื่อว่าคหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **คหนํ ปวิฏฺโฐ สตฺถุ ปํสุกูลํ ทิสฺวา**[๔] เข้าไปสู่ป่ามองเห็นผ้าบังสุกุลของพระศาสดา

วิปิน (วป พีชนิกฺเขเป+อิน) ป่า, ดง. **วปติ เอตฺถาติ วิปินํ** ป่าเป็นที่ปลูกพืชพันธุ์ ชื่อว่าวิปินะ (อาเทศ อ เป็น อิ). **วิปินํ จาริ สมฺพุทฺโธ รุกฺขมูเล วสิ ตทา**[๕] ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จไปสู่ป่า ประทับที่โคนต้นไม้

วน (วน สมฺภตฺติสทฺเทสุ+อ) ป่า, ดง. **โกกิลาทโย วนนฺติ ภชนฺติ เอตฺถาติ วนํ** ป่าเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลายมีนกดุเหว่าเป็นต้น ชื่อว่าวนะ. **ปิปาเสหิ วนยเตติ วนํ** ป่าที่พวกคนกระหายปรารถนา ชื่อว่าวนะ. **สีโหว นทตี วเน**[๖] เหมือนราชสีห์บันลือเสียงในป่า

อฏวิ, อฏวี (อฏ+อิ,อี) ป่า, ดง. **อฏา อวยโว เสลา เอตฺถาติ อฏวิ, อฏวี** ป่าที่มีศิลาเป็นส่วนประกอบ ชื่อว่าอฏวิและอฏวี (ลง วฺ อาคม). **อฏนฺติ คจฺฉนฺติ เอตฺถาติ อฏวี** ป่าเป็นที่

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๘๕/๘๕ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๔๒/๓๒๑ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๑๗๖/๖๘
๔ ขุ.อฏ. ๓๒/๑๗๐/๔๕๗ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๖๑/๓๔๖ ๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๐๙/๕๕๕

ไป ชื่อว่าอฏวี (อฏ คมเน+อว+อี, ลบสระหน้า). **อุทฺธํ ฏวติ วิรูหตีติ อฏวี** ป่าที่งอกขึ้นข้างบน ชื่อว่าอฏวี (อุ+ฏุ วิรูหเน+ณ+อี, อาเทศ อุ เป็น อ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **อิตฺถี อฏวิ**และ**อฏวี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **อมนุสฺสปริคฺคหิตา อฏวี อตฺถิ**[๑] มีป่าที่อมนุษย์ยึดครอง

ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ ๒ ศัพท์

มหารญฺญ (มหนฺต+อรญฺญ) ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ. **มหนฺตํ อรญฺญํ มหารญฺญํ** ป่าใหญ่ ชื่อว่ามหารัญญะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหลัง). **ปวิสิตฺวา มหารญฺญํ ยุญฺชาม ชินสาสนํ**[๒] พวกเราเข้าไปสู่ป่าใหญ่แล้วจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

อรญฺญานี (อรญฺญ+อินี) ป่าใหญ่, ป่าทึบ, ป่าดงดิบ. **อรญฺญสฺส อยํ อรญฺญานี** ป่าใหญ่นี้เป็นของป่า จึงชื่อว่าอรัญญานี (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า). **อิตฺถิยํ อรญฺญานี**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์. **มหารุกฺขคจฺฉคหนตาย มหาวเน อรญฺญานิยํ**[๓] ในป่าใหญ่ (ป่าทึบ) เพราะมีต้นไม้ใหญ่ กอไม้ และชัฏป่า

ป่าใหญ่มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปกฏฺฐจ, วน, ปวน**

[๕๓๗] นครา นาติทูรสฺมึ สนฺเตหิ โยภิโรปิโต
ตรุสณฺโฑ ส อาราโม ตโถปวนมุจฺจเต.

สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม ๒ ศัพท์

โย ตรุสณฺโฑ นาติทูรสฺมึ นครา สนฺเตหิ อภิโรปิโต อิตฺถิ, โส “อาราโม อุปวนํ จ”อิตฺยุจฺจเต หมู่ต้นไม้ที่สัตบุรุษทั้งหลายพากันปลูกไว้ในที่ไม่ไกลจากเมืองเกินไป ท่านเรียกว่าอารามะและอุปวนะ

อาราม (อา+รมุ กีฬายํ+ณ) สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม, อาราม. **อารมนฺติ เอตฺถาติ อาราโม** สถานที่อันร่มรื่น ชื่อว่าอารามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาราโม นาม ปุปฺผาราโม ผลาราโม**[๔] สวนไม้ดอกและสวนไม้ผล ชื่อว่าอาราม

อุปวน (อุป+วน) สวน, สวนสาธารณะ, สวนหย่อม. **อุปคตํ อุปโรปิตํ วา วนํ อุปวนํ** ป่าที่อยู่ใกล้หรือที่เขาปลูกไว้ ชื่อว่าอุปวนะ. **ปุนทิวเส วิหารสฺส อุปวนํ อาคนฺตฺวา อทํสุ**[๕] รุ่งเช้าพากันมายังสวนใกล้วิหารแล้วถวาย

[๕๓๘] สพฺพาสาธารณารญฺญํ รญฺญมุยฺยานมุจฺจเต
เณยฺยํ ตเทว ปมท- วนมนฺเตปุโรจิตํ.

---

๑ ธมฺม.อฏ. ๑๘/๑๒ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๔/๑๙๓ ๓ ขุ.อฏ. ๓๒/๓๑/๑๔๑
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๙๙/๙๑ ๕ ธมฺม.อฏ. ๒๐/๑๗๗

อุทยานแห่งชาติ, สวนสาธารณะ

อุยฺยาน (อุ+ยา คมเน+ยุ) อุทยานแห่งชาติ, สวนสาธารณะ. **รญฺญํ สพฺพสาธารณํ อรญฺญํ อุยฺยานํ อุจฺจเต** ป่าของพระราชาที่ทั่วไปกับทุกคน(ทุกคนเข้าไปเที่ยวได้) ท่านเรียกว่าอุยยานะ. **อุลฺโลเกนฺตา ยนฺติ ชนา เอตสฺมินฺติ อุยฺยานํ** อุทยานที่ผู้คนพากันเดินแหงนหน้ามองไป ชื่อว่า อุยยานะ (ซ้อน ยฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **คจฺฉ ภเณ อุยฺยานํ โสเธหิ อุยฺยานํ คมิสฺสาม**[๑] พนาย เจ้าไปทำความสะอาดอุทยาน พวกเราจักไปอุทยาน. **อากีฬ**ศัพท์ก็แปลว่าอุทยาน

พระราชอุทยาน, อุทยานส่วนพระองค์

ปมทวน (ปมท+วน) พระราชอุทยาน, อุทยานส่วนพระองค์. **ตเทว อนุเตปุโรจิตํ ปมทวนํ เณยฺยํ** พึงทราบว่า อุทยานนั้นนั่นแหละสมควรแก่พระสนม. **ปมทานํ อิตฺถีนํ วนํ ปมทวนํ** ป่าเหมาะสำหรับสตรี ชื่อว่าปมทวนะ

[๕๓๙] ปนฺติ วีถฺยวลี เสณิ ปาฬิ เลขา ตุ ราชิ จ
ปาทโป วิฏปี รุกฺโข อโค สาโล มหีรุโห.
[๕๔๐] ทุโม ตรุ กุโช สาขี คจฺโฉ ตุ ขุทฺทปาทโป
ผลนฺติ เย วินา ปุปฺผํ เต วุจฺจนฺติ วนปฺปติ.

แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ ๕ ศัพท์

ปนฺติ (ปท คติยํ+ติ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. **สานฺตราฬา ปนฺติ** แถวชื่อว่า ปันติ เพราะมีแนวเป็นระยะๆ. **ปชฺชติ เอตายาติ ปนฺติ** แถวที่ใช้เรียงกันไป ชื่อว่าปันติ (อาเทศ ทฺ เป็น นฺ). **โสตาปนฺนานํ ทส ปนฺติโย อสฺสุ**[๒] พระโสดาบันพึงมี ๑๐ แถว

วีถิ (วี คมเน+ถิ) วิถี, แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. **วีติ คจฺฉติ เอตฺถาติ วีถิ** แนวเป็นที่เรียงกันไป ชื่อว่าวีถิ. **อากาเส อยํ จนฺทสฺส วีถิ อยํ สุริยสฺส**[๓] บนท้องฟ้า ทางนี้ของดวงจันทร์ ทางนี้ของดวงอาทิตย์

อวลิ, อาวลิ, อาลิ (อา+วล รกฺขเณ+อิ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. **อาวลติ รกฺขตีติ อาวลิ** แนวที่รักษาไว้ ชื่อว่าอาวลิ (รัสสะ อา เป็น อ บ้าง)

เสณิ (สิ เสวายํ+ณิ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. **เสวนํ เสณิ** การซ้อนเรียงกัน ชื่อว่าเสณิ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

ปาฬิ (ปา รกฺขเณ+ฬิ) แถว, แนว, ทาง, ลำดับ, เรียงเป็นระเบียบ. **ปาติ รกฺขตีติ ปาฬิ** แนวที่รักษาไว้ ชื่อว่าปาฬิ

---
๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๑/๔๘๑ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๖๒๘/๓๐๓ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๙/๕๐๒

ราวป่า, เขตป่า ๒ ศัพท์

เลขา (ลิข เลขเน+ณ+อา) ราวป่า, เขตป่า. **ลิขตีติ เลขา** ราวป่าที่หมายไว้ ชื่อว่าเลขา (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **อยํ เลขา นาติกฺกมิตพฺพา**[๑] ไม่ควรบุกรุกเขตป่านี้

ราชิ (ราช ทิตฺติยํ+อิ) ราวป่า, เขตป่า. **ราชเต ทิพฺพเตติ ราชิ** ราวป่าที่ปรากฏ ชื่อว่าราชิ

ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น ๑๐ ศัพท์

ปาทป (ปาทสทฺทูปปท+ปา ปาเน+อ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น่. **ปาเทน มูเลน ปิวตีติ ปาทโป** ต้นไม้ใหญ่ที่ดูดน้ำด้วยราก ชื่อว่าปาทปะ (ลบสระหน้า). **โส นิโคฺรโธ มหาราช ปาทโป ฉายสมฺปนฺโน**[๒] มหาบพิตร นั้นเป็นต้นไทรใหญ่มีร่มเงาดี

วิฏปี (วิฏป+อี) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **วิฏปโยคา วิฏปี** ต้นไม้ใหญ่ ชื่อว่าวิฏปี เพราะมีค่าคบ (ลบสระหน้า)

รุกฺข (รุกฺข วรเณ+อ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **รุกฺขตีติ รุกฺโข** ต้นไม้ใหญ่ที่ป้องกัน ชื่อว่ารุกขะ. **มหิยํ รุหตีติ รุกฺโข** ต้นไม้ใหญ่ที่เกิดขึ้นบนพื้นดิน ชื่อว่ารุกขะ (รุห ชนเน+ข, อาเทศ หฺ เป็น กฺ). **น ภิกฺขเว รุกฺโข อภิรูหิตพฺโพ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่ควรขึ้นต้นไม้

อค (น+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **น คจฺฉตีติ อโค** ต้นไม้ใหญ่ที่ไม่เคลื่อนย้ายไป ชื่อว่าอคะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

สาล (สล คมเน+ณ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **สลติ คจฺฉตีติ สาโล** ต้นไม้ใหญ่ที่เป็นไป ชื่อว่าสาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สารวนฺตตาย วา สาโร, โส เอว สาโล** หรือต้นไม้ใหญ่ชื่อว่า สาระ เพราะเป็นต้นไม้มีแก่น, ต้นสาระนั่นแหละ ชื่อว่าสาละ (อาเทศ ร เป็น ล). **มหนฺตํ สาลวนํ ทิสฺวาน**[๔] ทอดพระเนตรเห็นป่าต้นไม้ใหญ่

มหีรุห (มหี+รุห ชนเน+อ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **มหิยํ รุหตีติ มหีรุโห** ต้นไม้ใหญ่ที่งอกขึ้นบนดิน ชื่อว่ามหีรุหะ. **อภิสิญฺจิ มหีรุหํ**[๕] (ใช้น้ำ)รดต้นไม้ใหญ่

ทุม (ทุ คติยํ+ม) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **มูลาทิวเสน เวปุลฺลํ ทวติ คจฺฉตีติ ทุโม** ต้นไม้ใหญ่ที่ถึงความบริบูรณ์ด้วยรากเป็นต้น จึงชื่อว่าทุมะ. **เคหสมฺภาราทิอตฺถาย ทุนียเตติ ทุโม** ต้นไม้ใหญ่ที่ถูกเขาเบียดเบียน(ถูกตัด) เพื่อประโยชน์แห่งเครื่องเรือนเป็นต้น จึงชื่อว่าทุมะ (ทุ หึสายํ+ม). **อพฺภนฺตโร นาม ทุโม ยสฺส ทิพฺยมิทํ ผลํ**[๖] ผลของต้นไม้ ชื่ออัพภันตระ เป็นผลไม้ทิพย์

ตรุ (ตร ตรเณ+อุ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **ตรนฺติ เอเตนาติ ตรุ** ต้นไม้ใหญ่ที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตรุ

กุช (กุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **กุโต ภูมิโต ชายตีติ กุโช** ต้นไม้ใหญ่

---

๑ ขุ.อฏ. ๒๘/๔๙/๙๑ ๒ ขุ.เปต. ๒๖/๑๒๓/๒๔๒ ๓ วิ.จลฺล. ๗/๑๗๘/๖๙
๔ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๘๐/๒๓๙ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๔๓/๒๕๘ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๔๔๒/๑๑๖

ที่เกิดขึ้นจากพื้นดิน ชื่อว่ากุชะ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ)

สาขี (สาขา+อี) ต้นไม้ใหญ่, ไม้ยืนต้น. **สาขาโยคโต สาขี** ต้นไม้ใหญ่ ชื่อว่าสาขี เพราะมีกิ่งก้านสาขา (ลบสระหน้า)

ต้นไม้เล็ก, พุ่มไม้, กอไม้, ไม้ล้มลุก ๒ ศัพท์

คจฺฉ (คมุ คติมฺหิ+อ) ต้นไม้เล็ก, พุ่มไม้, กอไม้, ไม้ล้มลุก. **คจฺฉตีติ คจฺโฉ** กอไม้ที่เป็นไป ชื่อว่าคัจฉะ (อาเทศ มฺ เป็น จฺฉ). **ปพฺพโต วา คจฺโฉ วา ลตา วา**[๑] ภูเขา กอไม้ หรือเถาวัลย์

ขุทฺทปาทป (ขุทฺท+ปาทป) ต้นไม้เล็ก, พุ่มไม้, กอไม้, ไม้ล้มลุก. **ขุทฺโท อวุฑฺฒิปฺปตฺโต ปาทโป ขุทฺทปาทโป** ต้นไม้เล็กๆ ที่ยังไม่เติบโต ชื่อว่าขุททปาทปะ

ต้นไม้เจ้าป่า

วนปฺปติ (วน+ปติ) ต้นไม้เจ้าป่า. **เย รุกฺขา ปุปฺผํ วินา อปุปฺผกา ผลนฺติ, เต อสฺสตฺโถ-ทุมฺพรปนสาทโย "วนปฺปตี"ติ วุจฺจนฺติ** ต้นไม้ใหญ่ที่ไม่มีดอกแต่ออกผล มีต้นโพธิ์ ต้นมะเดื่อและต้นขนุนเป็นต้น ท่านเรียกว่าวนัปปติ. **วนานํ ปติ วนปฺปติ** ต้นไม้เจ้าป่า ชื่อว่าวนัปปติ (ซ้อน ปฺ). **วนปฺปติ นาม โย มนุสฺสานํ ปริคฺคหิโต โหติ รุกฺโข ปริโภโค**[๒] ต้นไม้ที่คนหวงแหนและใช้สอยได้ ชื่อว่าวนัปปติ

[๕๔๑] ผลปากาวสาเน โย มรโตฺยสธิ สา ภเว
ตีสุ วญฺฌาผลา จาถ ผลิโน ผลวา ผลี.

ต้นไม้ที่ถูกผล(ของมัน)ฆ่า, ต้นไม้ที่ตายเมื่อมีผลสุก

โอสธิ (โอสสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+อิ) ต้นไม้ที่ถูกผล(ของมัน)ฆ่า, ต้นไม้ที่ตายเมื่อมีผลสุก. **โย ผลปากาวสาเน มรติ, โส กทลีธญฺญาทิโก โอสธิ นาม ภเว** ต้นกล้วยและข้าวเป็นต้นที่ตายในเวลาผลสุกหมด ชื่อว่าโอสธิ. **โอโส ธียเต โอสธิ** ต้นไม้ที่ทรงไว้ซึ่งความแห้งตาย ชื่อว่าโอสธิ (ลบสระหน้า). **สา โอสธิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์**

ต้นไม้ไม่มีผล ๒ ศัพท์

วญฺฌา (วธ ยาจเน+ย+อา) ต้นไม้ไม่มีผล. **ผลํ วธตีติ วญฺฌา** ต้นไม้ที่ขอ(ต้องการ)ผล ชื่อว่าวัญฌา (อาเทศ ธฺย เป็น ฌ, ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า)

อผล (น+ผล) ต้นไม้ไม่มีผล. **น วิชฺชติ ผลเมติสฺสาติ อผลา** ต้นไม้ที่ไม่มีผล ชื่อว่าอผละ (อาเทศ น เป็น อ). **ตีสุ** ทั้ง ๒ ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **อผลา ผลิโน รุกฺขา**[๓] ต้นไม้ที่ไม่มีผลและมีผล

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๘๙/๕๕๐ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๗/๙๕ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๘๔/๔๒๔

ต้นไม้มีผล ๓ ศัพท์

ผลิน (ผล+อิน) ต้นไม้มีผล. **ผลโยคา ผลิโน** ต้นไม้ชื่อว่าผลินะ เพราะมีผล (ลบสระหน้า)

ผลวนฺตุ (ผล+วนฺตุ) ต้นไม้มีผล. **ผลโยคา ผลวา** ต้นไม้ ชื่อว่าผลวันตุ เพราะมีผล (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า)

ผลี (ผล+อี) ต้นไม้มีผล. **ผลโยคา ผลี** ต้นไม้ ชื่อว่าผลี เพราะมีผล (ลบสระหน้า). **ผลี อมฺโพ อผโล จ**[๑] ต้นมะม่วงที่มีผลและไม่มีผล

[๕๔๒] **สมฺผุลฺลิโต ตุ วิกโจ ผุลฺโล วิกสิโต ติสุ**
สิโรคฺคํ สิขโรนิตฺถี สาขา ตุ กถิตา ลตา.

ดอกไม้บาน, ต้นไม้ที่มีดอกกำลังบาน ๔ ศัพท์

สมฺผุลฺลิต (สํ+ผุลฺล วิกสเน+อิ+ต) ดอกไม้บาน, ต้นไม้ที่มีดอกกำลังบาน. **สมฺมา ผุลฺลตีติ สมฺผุลฺลิโต** ดอกไม้ที่กำลังบานเต็มที่แล้ว ชื่อว่าสัมผุลลิตะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **สมฺมา ผลติ วิสรตีติ วา สมฺผุลฺลิโต** หรือดอกไม้ที่เบ่งบานดีแล้ว ชื่อว่าสัมผุลลิตะ (สํ+ผล วิสรเณ+อิ+ต, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, อ เป็น อุ, ซ้อน ลฺ)

วิกจ (วิ+กจ วิกสเน+อ) ดอกไม้บาน, ต้นไม้ที่มีดอกกำลังบาน. **วิกจตีติ วิกโจ** ดอกไม้กำลังบาน ชื่อว่าวิกจะ

ผุลฺล (ผุลฺล วิกสเน+อ) ดอกไม้บาน, ต้นไม้ที่มีดอกกำลังบาน. **ผุลฺลตีติ ผุลฺโล** ต้นไม้ที่มีดอกกำลังบาน ชื่อว่าผุลละ. **ผุลฺลํ ทิสฺวาน กึสุกํ**[๒] มองเห็นดอกทองกวาวบานแล้ว

วิกสิต (วิ+กส คมเน+อิ+ต) ดอกไม้บาน, ต้นไม้ที่มีดอกกำลังบาน. **วิกสตีติ วิกสิโต** ต้นไม้ที่มีดอกกำลังบาน ชื่อว่าวิกสิตะ. **วิกสิตนีลุปฺปลํ วิย หุตฺวา**[๓] เป็นเหมือนดอกอุบลที่บานแล้ว. **ตีสุ** ทั้ง ๔ ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **ผุฏฺ**ศัพท์ก็แปลว่าต้นไม้ที่มีดอกบาน

ยอดไม้, ยอดอ่อน, ปลายไม้ ๓ ศัพท์

สิร (สิ เสวายํ+ร) ยอดไม้, ปลายไม้. **กุสุมาทีหิ เสวิยตีติ สิโร** ยอดไม้ที่ติดดอกเป็นต้น ชื่อว่าสิระ

อคฺค (อช คมเน+ค) ยอดไม้, ยอดอ่อน, ปลายไม้. **เสฏฺฐภาวํ อชติ คจฺฉตีติ อคฺคํ** ยอดที่ไปสู่ ความเป็นส่วนสูงสุด ชื่อว่าอัคคะ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ). **วลฺลิยา อคฺคํ ทิสฺวา ตทนุสาเรน มูลํ ปริเยสนฺโต**[๔] พบยอดของเถาวัลย์แล้วจึงสาวหาโคนไปตามแนวเถาวัลย์นั้น

สิขร (สิ เสวายํ+ขร) ยอดไม้, ยอดอ่อน, ปลายไม้. **เสวิยตีติ สิขโร** ยอดที่มีดอกติด ชื่อว่าสิขระ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๔๗๐/๑๘๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๖๖๓/๒๓๙ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๑/๔๕
๔ สํ.อฏฺ. ๑๒/๒/๑๒

สิขา วา จูฬา, สา วิย ชายตีติ สิขโร หรือสิขาแปลว่าหงอน, ยอดอ่อนที่เกิดขึ้นเหมือนหงอนนั้น ชื่อว่าสิขระ (สิขา+อร, ลบสระหน้า). **อนิตฺถี สิขร**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กิ่งไม้ ๒ ศัพท์

สาขา (สข พฺยาปเน+อ+อา) กิ่งไม้. **สขตีติ สาขา** กิ่งไม้ที่เบียดเสียดกัน ชื่อว่าสาขา (วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **รุกฺขสฺส สาขา วิย**[๑] เหมือนกิ่งของต้นไม้

ลตา (ลา อาทาเน+ต+อา) กิ่งไม้. **ทีฆภาเวน ลาตีติ ลตา** กิ่งไม้ที่ถือเอาตามความยาว ชื่อว่าลตา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **กถิตา** ทั้ง ๒ ศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นอิตถีลิงค์. **รุกฺโข วา คจฺโฉ วา ลตา วา วฑฺฒิตุํ น สกฺกุเณยฺย**[๒] ต้นไม้ กอไม้ หรือว่ากิ่งไม้ไม่สามารถเติบโตได้

[๕๔๓] ทลํ ปลาสํ ฉทนํ ปณฺณํ ปตฺตํ ฉโท ปฺยต
ปลฺลโว วา กิสลยํ นวฺพฺภินฺเน ตุ องฺกุโร.

ใบไม้ ๖ ศัพท์

ทล (ทล วิกสเน+อ) ใบไม้. **ทลติ วิกสตีติ ทลํ** ใบไม้ที่ผลิออก ชื่อว่าทละ

ปลาส (ป+ลส กนฺติยํ+ณ) ใบไม้. **ปกาเรน ลสตีติ ปลาโส** ใบไม้ที่ชอบทุกอย่าง ชื่อว่าปลาสะ. **อติสเยน ลสตีติ ปลาโส** ใบไม้ที่ต้องการ (น้ำ) มาก ชื่อว่าปลาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **คจฺฉคุมฺพาทีนํ หิ อุปริ ปลาสํ ปกฺขิปิตฺวา**[๓] เสียบใบไม้ด้านบนกอไม้และพุ่มไม้เป็นต้น

ฉทน (ฉท สํวรเณ+ยุ) ใบไม้. **ฉาทียเต เอเตนาติ ฉทนํ** ใบไม้ที่ใช้ปกปิด ชื่อว่าฉทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ปณฺณ (ปูร ปูรเณ+อ) ใบไม้. **ปูรยตีติ ปณฺณํ** ใบไม้ที่เต็ม ชื่อว่าปัณณะ (อาเทศ ปูร เป็น ปณฺณ). **อจิเรน ปตตีติ ปณฺณํ** ใบไม้ชื่อว่าปัณณะ เพราะไม่นานก็ร่วงหล่นไป (ปต อโธคมเน +อ, อาเทศ ตฺ เป็น ณฺณฺ). **ปณฺณตีติ ปณฺณํ** ใบไม้ที่เขียวสด ชื่อว่าปัณณะ (ปณฺณ หริเต+อ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปณฺณานิ เภสชฺชานิ นิมฺพปณฺณํ กุฏชปณฺณํ ปโฏลปณฺณํ สุลสิปณฺณํ กปฺปาสิปณฺณํ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตใบไม้ที่ใช้เป็นยา คือใบสะเดา ใบมวกเหล็ก ใบกระดอม ใบกะเพรา และใบฝ้าย

ปตฺต (ปต อโธคมเน+ต) ใบไม้. **อจิเรน ปตตีติ ปตฺตํ** ใบไม้ชื่อว่าปัตตะ เพราะไม่นานก็ร่วงหล่นไป. **โสวณฺณมยานิ ปตฺตานิ จ ผลานิ จ**[๕] ใบและผลทำด้วยทองคำ

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๕๕๗ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๒๖๖/๑๒๓ ๓ ที.อฏฺ. ๔/๒๑๖/๑๘๙
๔ วิ.มหา. ๕/๓๐/๔๒ ๕ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๘

ฉท (ฉท สํวรเณ+อ) ใบไม้. **ฉทติ อเนนาติ ฉโท** ใบไม้ที่ใช้ปกปิด ชื่อว่าฉทะ

ใบอ่อน, ก้านใบอ่อน ๒ ศัพท์

ปลฺลว (ปลฺล คมเน+อว) ใบอ่อน, ก้านใบอ่อน. **ปลฺลตีติ ปลฺลวํ** ใบไม้ที่งอกออกไป ชื่อว่าปัลลวะ. **วา ปลฺลว**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อสฺสตฺถสฺส ปลฺลวํ กมฺปติ**[๑] ใบอ่อนของต้นโพธิ์ไหว

กิสลย (กิส คมเน+ลอาคม+ย) ใบอ่อน, ก้านใบอ่อน. **วุฑฺฒึ กสติ คจฺฉตีติ กิสลยํ** ใบไม้ที่ไปสู่ความงอกงาม ชื่อว่ากิสลยะ

หน่อไม้, แขนงไม้ ๒ ศัพท์

นวุพฺภินฺน (นว+อุพฺภิต) หน่อไม้, แขนงไม้. **นโว เอว อุพฺภิโต อุคฺคโต นวุพฺภินฺโน** หน่อไม้และแขนงไม้ที่งอกขึ้นมาใหม่ ชื่อว่านวุพภินนะ (อาเทศ ต เป็น อินฺน, ลบสระหน้า)

องฺกุร (องฺก ลกฺขเณ+อุร) หน่อไม้, แขนงไม้. **องฺกิยติ ลกฺขิยตีติ องฺกุโร** หน่อไม้ที่ถูกหมายตาไว้ ชื่อว่าอังกุระ. **ภูมิโต องฺกุรํ อุฏฺฐหิ**[๒] หน่อไม้งอกขึ้นจากพื้นดิน

[๕๔๔] มกุฬํ วา กุฏฺมโล ขารโก ตุ จ ชาลกํ
กลิกา โกรโกนิตฺถี วณฺฏํ ปุปฺผาทิพนฺธนํ.

ดอกไม้ตูม, ช่อดอกไม้ ๒ ศัพท์

มกุล, มกุฬ (มุจ โมจเน+อุล) ดอกไม้ตูม, ช่อดอกไม้. **มุจตีติ มกุโล** ดอกที่ผลิออก ชื่อว่ามกุละ (อาเทศ อุ เป็น อ, จุ เป็น กฺ). **มกติ มณฺเฑตีติ อเนนาติ มกุฬํ มกุโฬ วา** ช่อดอกไม้ที่ใช้ประดับ ชื่อว่ามกุฬะ (มกิ มณฺฑเน+อุล, อาเทศ ล เป็น ฬ บ้าง). **มกุฬ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กมลุปฺปลาทีนิ เอกสฺมึ กาเล วิกสนฺติ เอกสฺมึ มกุลานิ โหนฺติ**[๓] ดอกบัวแดงและดอกอุบลเป็นต้น เวลาหนึ่งบาน เวลาหนึ่งตูม

กุฏฺมล, กุฑฺมล, กุตฺมล (กุฏ เฉทเน+อมล) ดอกไม้ตูม, ช่อดอกไม้. **กุฏียเต ฉินฺทียเตติ กุฏฺมโล** ช่อดอกไม้ที่ถูกตัด ชื่อว่ากุฏมละ (อาเทศ อ เป็น อุ)

ร่วง, ร่วงโรย, เฉา, เหี่ยวแห้ง ๒ ศัพท์

ขารก (ขร วินาเส+ณฺวุ) ร่วง, ร่วงโรย, เฉา, เหี่ยวแห้ง. **ขรตีติ ขารโก** ดอกไม้ที่เฉา ชื่อว่าขารกะ (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **เทวานํ ตาวตึสานํ ปริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร ขารกชาโต โหติ**[๔] ต้นปาริชาตของเทวดาชั้นดาวดึงส์เริ่มร่วงโรย

---

[๑] ชา.อฏฺ. ๔๒/๒๐๓ [๒] วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๙ [๓] มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๘๗/๒๐๐
[๔] องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๖/๑๑๘

ชาลก (ชล ธญฺเญ+ณฺวุ) ร่วง, ร่วงโรย, เฉา, เหี่ยวแห้ง. **ชลตีติ ชาลโก** ดอกไม้ที่มีโชค ชื่อว่าชาลกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ปริจฺฉตฺตโก โกวิลาโร นจิรสฺเสวทานิ ชาลกชาโต ภวิสฺสติ**[๑] เวลานี้อีกไม่นานนัก ต้นปาริชาตจะเริ่มร่วงโรย

ดอกไม้แย้มบาน ๒ ศัพท์

กลิกา (กล สงฺขฺยาเน+ณฺวุ+อา) ดอกไม้แย้มบาน. **กลียตีติ กลิกา** ดอกไม้ที่เขานับ ชื่อว่ากลิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

โกรก (กุรฺ สทฺเท+ณฺวุ) ดอกไม้แย้มบาน. **กุรตีติ โกรโก** ดอกไม้ที่มีเสียง (แมลงตอม) ชื่อว่าโกรกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อนิตฺถี โกรก**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **โกรกชาโตทานิ ปริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร**[๒] เวลานี้ต้นปาริชาตเริ่มแย้มบาน

ขั้ว, ก้าน

วณฺฏ (วณฺฏ พนฺธเน+อ) ขั้ว, ก้าน. **ปุปฺผาทิพนฺธนํ ปุปฺผผลานํ พนฺธนํ วณฺฏํ นาม** ขั้วของดอกไม้และผลไม้ ชื่อว่าวัณฏะ. **พนฺธียเต อเนนาติ วณฺฏํ** ขั้วที่ช่วยยึดไว้ ชื่อว่าวัณฏะ. **ปุปฺผานํ วณฺฏานิ อนฺโตมุขานิ อเหสุํ**[๓] ขั้วของดอกไม้หันเข้าด้านใน

[๕๔๕] ปสโว กุสุมํ ปุปฺผํ ปราโค ปุปฺผโช รโช
มกรนฺโท มธุ มตํ ถวโก ตุ จ โคจฺฉโก.

ดอกไม้ ๓ ศัพท์

ปสว (ปสุ ปาณิคพฺภวิโมจเน+อว) ดอกไม้. **ปสตีติ ปสโว** ดอกไม้ที่ผลิออก ชื่อว่าปสวะ

กุสุม (กุส อกฺโกเส+อุม) ดอกไม้. **กุสียเตติ กุสุมํ** ดอกไม้ที่ถูกตำหนิ ชื่อว่ากุสุมะ. **กสติ คจฺฉตีติ กุสุมํ** ดอกไม้ที่เป็นไป ชื่อว่ากุสุมะ (กส คมเน+อุม, อาเทศ อ เป็น อุ). **กาสติ ทพฺพตีติ กุสุมํ** ดอกไม้ที่สวยงาม ชื่อว่ากุสุมะ (กาส ทิตฺติยํ+อุม, อาเทศ อา เป็น อุ). **กุสุมรเชน สมุฏฺฐิตา ทุมา**[๔] ต้นไม้เกิดขึ้นโดยเกสรของดอกไม้

ปุปฺผ (ปุปฺผ วิกสเน+อ) ดอกไม้. **ปุปฺผตีติ ปุปฺผํ** ดอกไม้ที่บาน ชื่อว่าปุปผะ. **ปุปฺผารามํ คนฺตฺวา ปุปฺผํ โอจินิตฺวา**[๕] ไปยังสวนดอกไม้แล้วเก็บเอาดอกไม้

เกสรดอกไม้

ปราค (ปุปฺผสทฺทูปปท+รญฺช ราเค+ณ) เกสรดอกไม้. **ปุปฺผโช รโช ปุปฺผธูลิ ปราโค นาม** เกสรที่เกิดในดอกไม้ ชื่อว่าปราคะ (ลบ ญฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ปุปฺผ เป็น ป,

---

๑ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๖/๑๑๘ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๒๙๔/๒๖๑ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๑๓๕
๔ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๒/๔๙๐ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๐/๑๑๕

ชฺ เป็น คฺ). **ปกาเรน รญฺชียเตติ ปราโค** ดอกไม้ที่คนทั่วไปยินดี ชื่อว่าปราคะ (ป+รญฺช ราเค+ณ, ลบ ญฺ และ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ)

น้ำหวานดอกไม้ ๒ ศัพท์

มกรนฺท (มกฺขิกสทฺทูปปท+รมุ กีฬายํ+ท) น้ำหวานดอกไม้. **มธุรปุปฺผรโส มกรนฺโท นาม** น้ำในดอกไม้ที่มีรสหวาน ชื่อว่ามกรันทะ. **มกฺขิกา รมนฺติ เอตฺถาติ มกรนฺโท** น้ำหวานในดอกไม้เป็นที่ซึ่งหมู่แมลงพากันยินดี จึงชื่อว่ามกรันทะ (ลบ กฺขิ, อาเทศ มฺ เป็น นฺ)

มธุ (มน ญาเณ+อุ) น้ำหวานดอกไม้. **มธุรํ มญฺญตีติ มธุ** น้ำเกสรดอกไม้ที่เขารู้ว่าหวาน ชื่อว่ามธุ (อาเทศ นฺ เป็น ธฺ). **ภสฺสนฺติ มกรนฺเทหิ โปกฺขเร โปกฺขเร มธู**[๑] น้ำหวานหยดลงจากเกสรในดอกบัว

ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้ ๒ ศัพท์

ถวก (ถุ อภิตฺถเว+ณฺวุ) ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้. **ถวิยตีติ ถวโก** ช่อดอกไม้ที่เขาชม ชื่อว่าถวกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

โคจฺฉก (คุธ ปริเวฐเน+ณฺวุ) ช่อดอกไม้, พวงดอกไม้. **คุธตีติ โคจฺฉโก** ดอกไม้ที่ก่ายพันกันเป็นช่อ ชื่อว่าโคจฉกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ธฺ เป็น ฉฺ, ซ้อน จฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๕๔๖] ผเล ตฺวาเม สลาฏฺตฺโต ผลํ ตุ ปกฺกมุจฺจเต
จมฺปกมฺพาทิ กุสุม- ผลนามํ นปุํสเก.
[๕๔๗] มลฺลิกาที ตุ กุสุเม สลิงฺคา วีหโย ผเล
ชมฺพูตฺถี ชมฺพุวํ ชมฺพุ วิฏโป วิฏภีตฺถิยํ.

ผลไม้ดิบ

สลาฏุ (สลาฏ พาลฺยปริภาสเนสฺ+อุ) ผลไม้ดิบ. **อาเม อปกฺเก ผเล สลาฏุ อุตฺโต** สลาฏุศัพท์ท่านกล่าวไว้ในผลไม้ดิบ. **วิชฺชมานาพาลฺยตาย สลาฏุ** ผลไม้ดิบชื่อว่าสลาฏุ เพราะยังมีความอ่อน. สลาฏุศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เช่น **สลาฏุ ปนโส, สลาฏุ ชมฺพู, สลาฏูนิ อมฺพานิ**

ผลไม้สุก

ผล (ผล นิปฺผตฺติยํ+อ) ผลไม้สุก. **ปกฺกนฺตุ ผลํ นิปฺปริยาเยน "ผล"มิตฺยุจฺจเต** ส่วนผลไม้สุกท่านเรียกว่าผละโดยปริยาย. **ผลติ เอเตนาติ ผลํ** ผลไม้ที่ให้ผลผลิต ชื่อว่าผละ

ผลํ เว กทลึ หนฺติ ผลํ เวฬุํ ผลํ นฬํ
สกฺกาโร กาปุริโส หนฺติ คพฺโภ อสฺสตรึ ยถา.[๒]

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๔ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๖๐/๑๗๒

ผลสุกย่อมฆ่าต้นกล้วย ต้นไผ่ ต้นอ้อ ครรภ์ย่อมฆ่าแม่ม้าอัสดร ฉันใด สักการะย่อมฆ่าบุรุษผู้ละโมป ฉันนั้น

นปุํสเก กุสุมผลนามํ จมฺปกมฺพาทิ จมฺปกศัพท์และ**อมฺพ**ศัพท์เป็นต้นที่เป็นชื่อของดอกไม้และผลไม้ มีใช้ในนปุงสกลิงค์. **มลฺลิกา**ศัพท์เป็นต้นที่มีอรรถว่าดอกไม้ และศัพท์ที่เกี่ยวกับต้นข้าวที่มีอรรถว่าเมล็ด จะมีลิงค์เป็นของตนเอง ศัพท์ที่เป็นชื่อของดอกไม้จะมีลิงค์เหมือนกันกับชื่อต้น ต้นเป็นลิงค์ไหน ผลก็เป็นลิงค์นั้น เช่น **มลฺลิกาย ชาติ มลฺลิกา** ดอกที่เกิดจากต้นมะลิวัลย์ ชื่อว่ามัลลิกา. พืชจำพวกข้าวและถั่วที่เป็นเมล็ดจะมีลิงค์เหมือนกันกับชื่อต้น เช่น **มาสสฺส ผลํ มาโส** ผลของถั่วมาสะ ชื่อว่ามาสะ, **มุคฺคสฺส ผลํ มุคฺโค** ผลของถั่วมุคคะ ชื่อว่ามุคคะ ฉะนั้น ต่อจากนี้ไป ท่านกล่าวถึงชื่อต้นไม้ ขอให้เข้าใจว่า เป็นชื่อเดียวกันทั้งต้น ดอก และผล

หว้า ๓ ศัพท์

ชมฺพู (ชมุ อทเน+พู) หว้า. **ชมฺพุยา ผลํ ชมฺพู** ผลของหว้า ชื่อว่าชัมพู. **ชมฺพุทีปกา รุกฺขา ชมฺพู**[๑] ต้นหว้าเป็นต้นไม้ประจำชมพูทวีป

ชมฺพุว (ชมฺพู+ณ) หว้า. **ชมฺพุยา ผลํ ชมฺพุวํ** ผลของต้นหว้า ชื่อว่าชัมพุวะ (ลบ ณ, อาเทศ อู เป็น อุว)

ชมฺพุ (ชมุ อทเน+พุ) ต้นหว้า, ผลหว้า. **ชมียเตติ ชมฺพุ** ผลหว้าที่เขากิน ชื่อว่าชัมพุ. **อิตฺถี ชมฺพู**ศัพท์และ**ชมฺพุ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

ค่าคบ, ง่าม, ห้าง ๒ ศัพท์

วิฏป (วฏ เวธเน+อป) ค่าคบ, ง่ามไม้, ห้าง. **วฏติ เอธติ อเนนาติ วิฏโป** ง่ามไม้ที่แบ่งต้นไม้ออก ชื่อว่าวิฏปะ (อาเทศ อ เป็น อิ). **อเถกํ วิฏปํ อภิรูหิตฺวา นิลีโน อจฺฉิ**[๒] ขึ้นสู่ง่ามไม้แห่งหนึ่งแล้วแอบอยู่

วิฏภี (วฏ เวธเน+อป+อี) ค่าคบ, ง่ามไม้, ห้าง. **วฏติ เอธติ อเนนาติ วิฏภี** ง่ามไม้ที่แบ่งต้นไม้ออก ชื่อว่าวิฏภี (อาเทศ ป เป็น ภ). **อิตฺถิยํ วิฏภี**ศัพท์เป็นไปในอิตถีลิงค์. **ตํ สาลํ อนุปริวาเรตฺวา อุปริ วิฏภึ กริตฺวา**[๓] ล้อมต้นไม้นั้นแล้ว ทำเป็นห้างไว้ข้างบน

[๕๔๘] มูลมารพฺภ สาขนฺโต ขนฺโธ ภาโค ตรุสฺสถ
โกฏโรนิตฺถิยํ รุกฺข- จฺฉิทฺเท กฏฺจํ ตุ ทารุ จ.

ลำต้น

ขนฺธ (ขนุ อวทารเณ+ธ) ลำต้น. **มูลมารพฺภ มูลโต ปฏฺฐาย สาขนฺโต สาขาวธิ ตรุสฺส**

ภาโค ขนฺโธ นาม ส่วนของต้นไม้ที่โตแล้วตั้งแต่โคนถึงกิ่ง ชื่อว่าขันธะ. **ขนตีติ ขนฺโธ** ลำต้นที่ขุด ชื่อว่าขันธะ. **โสวณฺณมยสฺส ตาลสฺส โสวณฺณมโย ขนฺโธ อโหสิ**[๑] ลำต้นของต้นตาลทองทำด้วยทองคำ

โพรงไม้

โกฏร (กุฏ เฉทเน+อร) โพรงไม้. **รุกฺขจฺฉิทฺเท รุกฺขาทีนํ วิวเร โกฏโร** โกฏรศัพท์ใช้ในอรรถว่าโพรงของต้นไม้. **กุฏียเต ฉินฺทียเตติ โกฏโร** โพรงไม้ที่ถูกเจาะ ชื่อว่าโกฏระ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **อนิตฺถิยํ โกฏรศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **โกฏรคฺคิ วิย อนฺโตทาหกา**[๒] ร้อนรุ่มอยู่ภายใน เหมือนไฟในโพรงไม้

ฟืน, ท่อนไม้ ๒ ศัพท์

กฏฺฐ (กาส ทิตฺติยํ+ต) ฟืน, ท่อนไม้. **อคฺคินา กาสเต ทิปฺปเตติ กฏฺฐํ** ฟืนที่ลุกโพลงด้วยไฟ ชื่อว่ากัฏฐะ (อาเทศ ต เป็น ฐ, สฺ เป็น ฏฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **วินาสํ กสติ คจฺฉตีติ กฏฺฐํ** ท่อนไม้ที่ถึงความเสื่อม ชื่อว่ากัฏฐะ (กส คมเน+ต, อาเทศ ต เป็น ฐ, สฺ เป็น ฏฺ). **กฏฺฐิตพฺพํ หึสิตพฺพนฺติ กฏฺฐํ** ท่อนไม้ที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่ากัฏฐะ (กฏฺฐ หึสายํ+อ). **ปหูตํ กฏฺฐํ อาโรเปตฺวา อคฺคึ ทตฺวา**[๓] ให้ยกฟืนขึ้นจนพอแล้วจึงจุดไฟ

ทารุ (ทร วิทารเณ+ณุ) ฟืน, ท่อนไม้. **ทรียเต วิทารียเตติ ทารุ** ฟืนที่ถูกผ่า ชื่อว่าทารุ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทารุํ ทารุตฺถิเกน ปริเยสิตพฺพํ**[๔] ผู้ต้องการฟืนควรแสวงหาฟืน

[๕๔๙] พุนฺโธ มูลญฺจ ปาโทถ สงฺกุตฺโต ขาณุนิตฺถิยํ
กรหาฏํ ตุ กนฺโทถ กลีโร มตฺถโก ภเว.

รากไม้, เหง้า ๓ ศัพท์

พุนฺธ (วุ สํวรเณ+ท) รากไม้, เหง้า. **วุณียติ สํวรียตีติ พุนฺโธ** รากไม้ที่ป้องกัน ชื่อว่าพุนธะ (อาเทศ ว เป็น พ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ท เป็น ธ)

มูล (มูล ปติฏฺฐายํ+อ) รากไม้, เหง้า. **มูลติ ปติฏฺฐาตีติ มูลํ** รากไม้ที่ตั้งมั่น ชื่อว่ามูละ. **อนุชานามิ ภิกฺขเว มูลานิ เภสชฺชานิ หลิทฺทํ สิงฺคิเวรํ วจํ ...**[๕] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ...

ปาท (ปาท+ณ) รากไม้. **ปาทสทิสตฺตา ปาโท** รากไม้ชื่อว่าปาทะ เพราะสัณฐาณเหมือนเท้า (ลบ ณฺ และสระหน้า)

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๓/๑๙๘ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๕๖/๓๖๔ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๔๓๒/๒๓๙
๔ สํ.สฬา. ๑๘/๖๒๖/๔๐๓ ๕ วิ.มหา. ๕/๒๘/๔๑

ตอไม้ ๒ ศัพท์

สงฺกุ (สงฺก สงฺกายํ+อุ) ตอไม้. **สงฺกิยเตติ สงฺกุ** ตอไม้ที่เขาสงสัย ชื่อว่าสังกุ. **สกตีติ สงฺกุ** ตอไม้ที่สามารถ (งอกได้อีก) ชื่อว่าสังกุ (สก สตฺติยํ+อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **อุตฺโต สงฺกุ**ศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นปุงลิงค์

ขาณุ, ขานุ (ขนุ อวทารเณ+ณุ) ตอไม้. **ขญฺญติ อวทาริยตีติ ขาณุ** ตอไม้ที่เขาขุดออก ชื่อว่าขาณุ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ บ้าง). **อนิตฺถิยํ ขาณุ**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ธุว**ศัพท์ก็แปลว่าตอไม้. **กทลิยา ปน อผลิตาย ขาณุ ภูตคาเมน สงฺคหิโต**[๑] ส่วนตอของต้นกล้วยที่ไม่มีผลท่านสงเคราะห์เข้าโดยเป็นภูตคาม

เหง้าในดิน, หัว ๒ ศัพท์

กรหาฏ (กสทฺทูปปท+รุห ชนเน+อฏ) เหง้าในดิน, หัว. **เก ปถวิยํ รุหตีติ กรหาฏํ** เหง้าที่งอกในดิน ชื่อว่ากรหาฏะ (อาเทศ อุ เป็น อ, ทีฆะ อ เป็น อา)

กนฺท (กนฺท อวหานโรทเนสุ+อ) เหง้าในดิน, หัว. **กนฺทตีติ กนฺโท** เหง้าที่นำ(น้ำเลี้ยง)ไป ชื่อว่ากันทะ. **ราชา กนฺทํ คาหาเปตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา**[๒] พระราชาให้คนถือเหง้าบัวแล้วเสด็จไปสู่วิหาร

หน่อที่งอกจากหัว ๒ ศัพท์

กลีร (กล สงฺขฺยาเน+อีร) หน่อที่งอกจากหัว. **กลียตีติ กลีโร** หน่อที่เขานับ ชื่อว่ากลีระ. **ปุพฺเพ เม อสิ สิลาถมฺภํ วา ขทิรขาณุํ วา กลีรํ วิย ฉินฺทติ**[๓] เมื่อก่อนดาบของเราตัดเสาหินหรือตอตะเคียนดุจหน่อไม้

มตฺถก (มตฺถก+ณ) หน่อที่งอกจากหัว. **มตฺถเก สีเส ชาโต มตฺถโก** หน่ออันเกิดที่หัว ชื่อว่ามัตถกะ (ลบ ณฺ). **รุกฺขวลฺลีอาทีนํ มตฺถโก ยาวกาลิโก**[๔] หน่อของต้นไม้และเถาวัลย์เป็นยาวกาลิก(ของที่ภิกษุฉันได้ตั้งแต่เช้าถึงเที่ยง)

[๕๕๐] วลฺลรี มญฺชรี นารี วลฺลี ตุ กถิตา ลตา
ถมฺโพ คุมฺโพ จ อกฺขนฺเธ ลตา วีรุ ปตานินี.

ช่อดอกไม้ ๒ ศัพท์

วลฺลรี (วล,วลฺล สํวรเณ+อร+อี) ช่อดอกไม้. **วลฺลตีติ วลฺลรี** ช่อดอกที่เกาะกลุ่ม ชื่อว่าวัลลรี (ลบสระหน้า)

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๓๒๐ ๒ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๘๑๐/๔๘๖ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๑/๑๒๔
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๔๑๖

มญฺชรี (มญฺชุ+อร+อี) ช่อดอกไม้. **มญฺชุโยคโต มญฺชรี** ช่อดอกไม้ ชื่อว่ามัญชรี เพราะมีความสวยงาม (ลบสระหน้า). **นารี** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **มญฺชรี วิย กตา ปุปฺผวิกติ**[๑] จัดดอกไม้ทำให้เป็นเหมือนช่อ(ตามธรรมชาติ)

เถาวัลย์ ๒ ศัพท์

วลฺลี (วลฺล สํวรเณ+อ+อี) เถาวัลย์. **วลฺลตีติ วลฺลี** เถาวัลย์ที่ป้องกัน ชื่อว่าวัลลี (ลบสระหน้า). **ภิตฺติจฺฉิทฺทํ กริตฺวา วลฺลิยาปิ รชฺชุยาปิ กวาฏํ พนฺธติ**[๒] ทำฝาเรือนให้เป็นช่องแล้วผูกบานหน้าต่างไว้ด้วยเถาวัลย์บ้าง เชือกบ้าง

ลตา (ลา อาทาเน+ต+อา) เถาวัลย์. **ทีฆภาเวน ลาตีติ ลตา** เถาวัลย์ที่ยึดเกาะโดยมีความยาว ชื่อว่าลตา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **ลตาย หตฺเถ พนฺธิตฺวา**[๓] มัดมือด้วยเถาวัลย์

กอไม้, พุ่มไม้

อกฺขนฺเธ ถมฺโพ คุมฺโพ จ ถมฺพศัพท์และ**คุมฺพ**ศัพท์ใช้ในกอไม้ที่มีลำต้นเล็ก(มีไม้ไผ่และต้นอ้อเป็นต้น)

ถมฺพ (ถก สํวรเณ+พ) กอไม้, พุ่มไม้. **ถกตีติ ถมฺโพ** กอไม้ที่ป้องกัน ชื่อว่าถัมพะ (อาเทศ กฺ เป็น มฺ)

คุมฺพ (คุป รกฺขเณ+พ) กอไม้, พุ่มไม้. **โคปติ รกฺขตีติ คุมฺโพ** พุ่มไม้ที่รักษา ชื่อว่าคุมพะ (อาเทศ ปฺ เป็น มฺ). **เอกสฺส คุมฺพสฺส เหฏฺฐาฉายาย นิสีทิ**[๔] นั่งใต้เงาของพุ่มไม้พุ่มหนึ่ง

เถาวัลย์ที่มีใบดกหนา

วีรุ (วิ+รุห ชนเน+กฺวิ) เถาวัลย์ที่มีใบดกหนา. **ปตานินี ลตา วีรุ** เถาวัลย์อันมีกิ่งและใบเกาะเกี่ยวพันกัน(สะพรั่งไปด้วยกิ่งและใบ) ชื่อว่าวีรุ. **ปตาโน สาขาปตฺตจโย, เตน ยุตฺตา วีรุ** ปตานะ แปลว่ากิ่งและใบดก, เถาวัลย์ชื่อว่าวีรุ เพราะประกอบด้วยกิ่งและใบที่ดกนั้น. **วิวิเธหิ รูหตีติ วีรุ** เถาวัลย์ที่งอกขึ้นมากมาย ชื่อว่าวีรุ (ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบ กฺวิ และ หฺ ที่สุดธาตุ). **คุมฺพินี**ศัพท์ก็แปลเหมือนกัน

[๕๕๑] อสฺสตฺโถ โพธิ จ ทฺวีสุ นิโคฺรโธ ตุ วโฏ ภเว
กปิฏฺโจ จ กปิตฺโถถ ยญฺญงฺโค ตุ อุทุมฺพโร.

โพธิ์, อัสสัตถพฤกษ์ ๒ ศัพท์

อสฺสฏฺจ, อสฺสตฺถ (อสฺสสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) โพธิ์, อัสสัตถพฤกษ์. **อสฺสํ สพฺพญฺญุ-**

---

[๑] ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๗๒/๔๑๗
[๒] ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๒๓
[๓] วิ.อฏฺ. ๒/๑๓๒
[๔] วิ.จุลฺล. ๗/๒๐๔/๘๘

ตญฺญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ อสฺสตฺโถ ต้นโพธิ์เป็นที่มีพระสัพพัญญุตญาณตั้งอยู่ ชื่อว่าอัสสัตถะ (ซ้อน ฐ, ลบสระหน้า, อาเทศ ฐฺจ เป็น ตฺถ บ้าง). **มารวิชยสพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปฏิลาภาทิเกหิ ภควนฺตํ อสฺสาเสตีติ วา อสฺสตฺโถ** หรือต้นโพธิ์ที่ยังพระผู้มีพระภาคให้โล่งพระทัย ด้วยคุณมีการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณที่ทรงเอาชนะมารได้เป็นต้น ชื่อว่าอัสสัตถะ (อา+สาส อนุสิฏฺฐิโตสเน สุ+ต, อาเทศ ต เป็น ถ, สฺ เป็น ตฺ, ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ขนฺธพีชํ นาม อสฺสฏฺโฐ นิโคฺรโธ ปิลกฺโข อุทุมฺพโร**[๑] ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นเลียบ ต้นมะเดื่อ ชื่อว่าพืชเกิดจากลำต้น. **อสฺสตฺถมูเล สมฺพุทฺโธ พุชฺฌิสฺสติ**[๒] พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจักตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์

โพธิ (พุธ อวคมเน+อิ) โพธิ์. **สพฺพญฺญุตญฺญาณํ พุชฺฌติ เอตฺถาติ โพธิ** ต้นโพธิ์เป็นที่ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาค ชื่อว่าโพธิ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **ทฺวีสุ โพธิศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์** (โพธิศัพท์อิตถีลิงค์แปลว่าปัญญาเครื่องตรัสรู้หรือพระโพธิญาณ). **โพธิมูเล นิสีทหํ**[๓] เรานั่งที่โคนต้นโพธิ์

ต้นโพธิ์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **จลทล, ปิปฺปล, กุญฺชลาสน**

ไทร, นิโครธ ๒ ศัพท์

นิโคฺรธ (นิ+รุธ รุนฺธเน+อ) ไทร, นิโครธ. **อโธภาคํ รุนฺธตีติ นิโคฺรโธ** ต้นไทรที่ปกคลุมส่วนข้างล่าง ชื่อว่านิโครธะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, ลง คฺ อาคม). **กสฺสโป ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ นิโคฺรธสฺส มูเล อภิสมฺพุทฺโธ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ตรัสรู้ที่โคนต้นไทร

วฏ (วฏ เวฐเน+อ) ไทร, นิโครธ. **วฏตีติ วโฏ** ต้นไทรที่แวดล้อม ชื่อว่าวฏะ

มะขวิด ๒ ศัพท์

กพิฏฺฐ (กวิสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) มะขวิด. **กวิมฺหิ วานเร ติฏฺฐตีติ กพิฏฺโฐ** มะขวิดที่ตั้งอยู่เหนือลิง (ลิงเอื้อมไม่ถึง) ชื่อว่ากพิฏฐะ (อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า). **วานเร ปณฺฑิเต กวิ กวิศัพท์ใช้ในอรรถว่า** ลิงและบัณฑิต

กปิตฺถ (กปิสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) มะขวิด. **กปิมฺหิ ติฏฺฐตีติ กปิตฺโถ** มะขวิดที่ตั้งอยู่เหนือลิง (ลิงเอื้อมไม่ถึง) ชื่อว่ากปิตถะ (อาเทศ ฐ เป็น ถ, ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า). **วิปสฺสึ ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา ปสนฺนจิตฺโต กปิตฺถผลํ อทาสึ**[๕] พบพระพุทธเจ้าวิปัสสีแล้วมีจิตเลื่อมใส จึงได้ถวายผลมะขวิด

มะขวิดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทธิตฺถ, อมฺพิชผล**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๕/๒๓๓ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๙/๑๑๗ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๙/๒๖๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๕/๔ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑๙/๑๑๐

มะเดื่อ ๒ ศัพท์

ยญฺญงฺค (ยญฺญ+องฺค) มะเดื่อ. **ยญฺญกมฺมานมงฺโค เอกงฺคตฺตา ยญฺญงฺโค** ต้นมะเดื่อที่เป็นองค์แห่งการบูชายัญ เพราะมีอยู่ต้นเดียว จึงชื่อว่ายัญญังคะ (ลบสระหน้า)

อุทุมฺพร (อุ+ทุพฺพิ หึสายํ+อร) มะเดื่อ. **อุทุพฺพียตีติ อุทุมฺพโร** ต้นมะเดื่อที่ถูกสัตว์เบียดเบียน ชื่อว่าอุทุมพระ (ลบ พฺ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **อุทุมฺพรผลํ คยฺห พุทฺธเสฏฺฐสฺส-ทาสหํ**[๑] เราเก็บเอาผลมะเดื่อไปถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด

มะเดื่อมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชนฺตุผล, เหมทุทฺธ**

[๕๕๒] โกวิฬาโร ยุคปฺปตฺโต อุทฺทาโล วาตฆาตโก
ราชรุกฺโข กตมาลิ- นฺทีวโร พฺยาธิฆาตโก.

ทองหลาง ๒ ศัพท์

โกวิฬาร (กุสทฺทูปปท+วิท ภินฺเน+อาร) ทองหลาง. **มูเลน กุํ ปถวึ วิทารยตีติ โกวิฬาโร** ต้นทองหลางที่แทงพื้นดินด้วยราก ชื่อว่าโกวิฬาระ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ทฺ เป็น ฬฺ). **โกวิฬารา จ ปุปฺผิตา**[๒] ต้นทองหลางมีดอกบานแล้ว

ยุคปฺปตฺต (ยุค+ปตฺต) ทองหลาง. **ยุคํ ปตฺตํ อสฺสาติ ยุคปฺปตฺโต** ต้นทองหลางที่มีใบคู่ ชื่อว่ายุคัปปัตตะ (ซ้อน ปฺ)

ราชพฤกษ์ ๖ ศัพท์

อุทฺทาล, อุทฺทาลก (อุ+ทล วิทารเณ+ณ) ราชพฤกษ์. **วาตํ อุทฺทาลตีติ อุทฺทาโล** ต้นไม้ที่ขับลม ชื่อว่าอุททาละ (ซ้อน ทฺ, ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **อหํปิ ตยา อุทฺทาลรุกฺขมูเล ชาโต**[๓] ท่านคลอดข้าพเจ้าที่โคนต้นราชพฤกษ์

วาตฆาต, วาตฆาตก (วาตสทฺทูปปท+หน หึสายํ+อ+ก) ราชพฤกษ์. **วาตํ หนตีติ วาตฆาตโก** ต้นไม้ที่เบียดเบียนลม ชื่อว่าวาตฆาตกะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ). **อยํ วาตฆาตรุกฺโข อุทฺทาลโก นาม**[๔] ต้นราชพฤกษ์นี้ชื่อว่าอุททาลกะ

ราชรุกฺข (ราช+รุกฺข) ราชพฤกษ์. **สิงฺคาราทีนํ สญฺญาวเสน รุกฺขานํ ราชา ราชรุกฺโข** เจ้าแห่งต้นไม้โดยเป็นชื่อแห่งความรักเป็นต้น ชื่อว่าราชรุกขะ. **วาตโรคหนเน ราชภูโต รุกฺโข วา ราชรุกฺโข** หรือต้นไม้ที่เป็นเจ้าในการบำบัดโรคลม ชื่อว่าราชรุกขะ. **ปีตปุปฺผวณฺณา ราชรุกฺขา นาม**[๕] ธรรมดาต้นราชพฤกษ์มีดอกสีเหลือง

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๘๕/๔๖๔
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๓
๓ ชา.อฏฺ. ๔๐/๒๘๒
๔ ชา.อฏฺ. ๔๐/๒๗๗
๕ ชา.อฏฺ. ๔๔/๓๙๗

กตมาล (กต+มาลา+ณ) ราชพฤกษ์. **ปุปฺเผหิ กตา มาลา อสฺสาติ กตมาโล** ต้นราชพฤกษ์ที่มีช่อดอกระย้า ชื่อว่ากตมาละ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

อินฺทีวร (อินฺท ปรมิสฺสริเย+อีวร) ราชพฤกษ์. **อินฺทติ วาตหนเน ปรมิสฺสริยํ กโรตีติ อินฺทีวโร** ต้นราชพฤกษ์ที่ทำความเป็นใหญ่ยิ่งในการบำบัดโรคลม จึงชื่อว่าอินทีวระ. **อินฺทิยา สกฺกสฺส ภริยาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา วา อินฺทีวโร** หรือดอกราชพฤกษ์ชื่อว่าอินทีวระ เพราะเป็นดอกไม้ที่พระชายาของพระอินทร์ทรงโปรด (อินฺทีสทฺทูปปท+วร อิจฺฉายํ+อ). **อินฺทีวรานํ หตฺถกํ อหมทาสึ**[๑] ข้าพเจ้าได้ถวายดอกราชพฤกษ์หนึ่งกำ

พฺยาธิฆาตก (พฺยาธิสทฺทูปปท+หน หึสายํ+อ+ก) ราชพฤกษ์. **พฺยาธึ โรคํ หนตีติ พฺยาธิฆาตโก** ต้นไม้ที่บำบัดโรคได้ ชื่อว่าพยาธิฆาตกะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ)

ราชพฤกษ์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **จตุรงฺคุร, อาเรวต, สุวณฺณก**

[๕๕๓] ทนฺตสโฐ จ ชมฺภีโร วรโณ ตุ กเรริ จ
กึสุโก ปาฬิภทฺทโก วณฺชุโล ตุ จ เวตโส.

มะนาว ๒ ศัพท์

ทนฺตสฐ (ทนฺตสทฺทูปปท+สฐ เกตวหึสาสํกิเลเสสุ+อ) มะนาว. **อมฺพิลตฺตา ทนฺตสฺส สโฐ ทนฺตสโฐ** มะนาวที่ทำให้เสียวฟัน เพราะมีรสเปรี้ยว ชื่อว่าทันตสฐะ

ชมฺภีร, ชพฺภีร (ชมฺ อทเน+อีร) มะนาว. **ชมียตีติ ชมฺภีโร** มะนาวที่เขากิน ชื่อว่าชัมภีระ (ลง ภฺ อาคม). **ชมฺภตีติ ชมฺภีโร** ต้นมะนาวที่โน้มไป ชื่อว่าชัมภีระ (ชมฺภ คตฺตวินาเม+อีร)

มะนาวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชมฺภ, ชมฺภล, ชมฺมีร, อมฺพิล**

ไม้กุ่ม ๒ ศัพท์

วรณ (วร อิจฺฉายํ+ยุ) ไม้กุ่ม. **วริตพฺโพติ วรโณ** ต้นกุ่มที่เขาต้องการ ชื่อว่าวรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **วรณรุกฺขํ อภิรุหิตฺวา สาขํ คเหตฺวา**[๒] ปีนขึ้นต้นกุ่มแล้วเกาะที่กิ่ง

กเรริ (กล สงฺขฺยาเน+อิร+อี) ไม้กุ่ม. **กลียเตติ กเรริ** ต้นกุ่มที่เขานับ ชื่อว่ากเรริ (อาเทศ ลฺ เป็น รฺ, อิ เป็น เอ, รัสสะ อี เป็น อิ, ลบสระหน้า). **สาลา กเรรี พหุเกตฺถ ชมฺพุโย**[๓] ต้นสาละ ต้นกุ่ม และต้นหว้าในที่นั้นมีมาก

ไม้กุ่มมีอีก เช่น **วรุณ, ติตฺตสาก**

กัลปังหา ๒ ศัพท์

กึสุก (กึ+สุก) กัลปังหา, ทองกวาว. **"โก อยํ สุโก"ติ วิมตุปฺปตฺติกรปตฺตกุสุมตาย กึสุโก**

---
[๑] ขุ.วิมาน. ๒๖/๔๕/๗๘ [๒] ชา.อฏฺ. ๓๖/๑๒๒ [๓] ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๐

ต้นกัลปังหา ชื่อว่ากิงสุกะ เพราะมีลำต้น ใบ และดอกให้เกิดความสงสัยว่า “นี้ต้นไม้อะไร”

ปาฬิภทฺท, ปาฬิภทฺทก (ปาริ+ภทฺท+ก) กัลปังหา, ทองกวาว. **ปาริ สมุทฺโท, ตตฺร ภทฺโท ปาริภทฺโท, โส เอว ปาฬิภทฺโท** ปาริแปลว่าทะเล, ต้นไม้ที่เติบโตอยู่ในทะเล ชื่อว่าปาริภัททะ, ปาริภัททะนั่นแหละ ชื่อว่าปาฬิภัททะ (อาเทศ ร เป็น ฬ). **โกวิฬาโร วา, ตํสณฺฐานปตฺตกุสุมตาย ปาฬิภทฺโท** หรือ ปาริแปลว่าต้นทองหลาง, ต้นทองกวาวชื่อว่า ปาฬิภัททะ เพราะมีลำต้น ใบ และดอกเหมือนต้นทองหลางนั้น (อาเทศ ร เป็น ฬ). **ปาฬิภทฺทโกติ กึสุโก**[๑] บทว่า **ปาฬิภทฺโท** คือต้นทองกวาว

โศก, ไกร ๒ ศัพท์

วญฺชุล (วช คมเน+อุล) โศก, ไกร. **วชตีติ วญฺชุโล** ต้นโศกที่เป็นไป ชื่อว่าวัญชุละ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ). **โส อพฺภสมเย ปุปฺผติ** ต้นโศกนั้นมีดอกบานในฤดูหนาว

เวตส (วี ปชเน+อส) โศก, ไกร. **เวติ ปชตีติ เวตโส** ต้นโศกที่ตั้งท้อง (มีดอกเหมือนตั้งครรภ์) ชื่อว่าเวตสะ (วุทธิ อี เป็น เอ, ลง ตฺ อาคม)

[๕๕๔] **อมฺพาฏโก ปีตนโก มธุโก ตุ มธุทฺทุโม**
อโถ คุฬผโล ปีลุ โสภญฺชโน จ สิคฺคุ จ.

มะกอก ๒ ศัพท์

อมฺพาฏก (อมฺพ สทฺเท+อฏ+ก) มะกอก. **อสฺส ปตฺตผลานิ อมฺพิลานิ ปูคผลปฺปมาณญฺจ ผลํ สลฺลกีรุกฺขสณฺฐาโน จ, โส รุกฺโข อมฺพาฏโก** ต้นไม้ที่ใบและผลมีรสเปรี้ยว ผลมีขนาดเท่าผลหมาก และลำต้นเหมือนต้นช้างน้าว ชื่อว่าอัมพาฏกะ. **อมฺพตีติ อมฺพาฏโก** ต้นไม้ที่มีเสียง ชื่อว่าอัมพาฏกะ (ทีฆะ อ เป็น อา). **อมฺพาฏกํ คเหตฺวาน สยมฺภุสฺส อทาสหํ**[๒] ข้าพเจ้านำเอาผลมะกอกไปถวายแด่พระพุทธเจ้า

ปีตน, ปีตนก (ปีติสทฺทูปปท+นี นเย+ณฺวุ) มะกอก. **ปีตึ เนตีติ ปีตนโก** มะกอกที่นำไปซึ่งปีติ ชื่อว่าปีตนกะ (อาเทศ อิ เป็น อ, ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า)

มะซาง ๒ ศัพท์

มธุก (มน ญาเณ+อ+ก) มะซาง. **มญฺญตีติ มธุโก** มะซางที่เขารู้จัก ชื่อว่ามธุกะ (อาเทศ นฺ เป็น ธุ, อ เป็น อุ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว สพฺพํ ปุปฺผรสํ จเปตฺวา มธุกปุปฺผรสํ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำรสดอกไม้ทุกชนิด ยกเว้นน้ำรสดอกมะซาง

มธุทฺทุม (มธุ+ทุม) มะซาง. **มธุนาโม ทุโม มธุทฺทุโม** ต้นมธุ ชื่อว่ามธุททุมะ (ซ้อน ทฺ)

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๙๕/๕๕๑ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๗/๕๐ ๓ วิ.มหา. ๕/๘๖/๑๒๓

ชะเอมเถา ๒ ศัพท์

คุฬผล (คุฬ+ผล) ชะเอมเถา. **คุโฬ วิย สาทุํ ผลํ อสฺสาติ คุฬผโล** ชะเอมที่ผลมีรสหวานเหมือนน้ำอ้อย ชื่อว่าคุฬผละ

ปีลุ (ปิล คติยํ+อุ) ชะเอมเถา. **ปีลติ ปริภุญฺชิตพฺพํ คจฺฉตีติ ปีลุ** ชะเอมที่ถึงความน่าบริโภค ชื่อว่าปีลุ (ทีฆะ อิ เป็น อี)

มะรุม ๒ ศัพท์

โสภญฺชน (โสภสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ) มะรุม. **โสภํ ชเนตีติ โสภญฺชโน** ต้นไม้ที่ยังความงามให้เกิดขึ้น ชื่อว่าโสภัญชนะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ญ). **โสภญฺชนาติ สิคฺคุรุกฺขา**[๑] บทว่า **โสภญฺชนา** คือต้นมะรุม

สิคฺคุ (สิ เสวายํ+คุ) มะรุม. **มิทฺธนาสนตฺถํ เสวียเตติ สิคฺคุ** มะรุมที่เขาเสพเพื่อบรรเทาความง่วงเหงา ชื่อว่าสิคคุ (ซ้อน คฺ). **ถี สิคฺคุ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

มะรุมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **จิตฺตหารี, ปภญฺชน, มิทฺธนาสน**

[๕๕๕] สตฺตปณฺณี ฉตฺตปณฺโณ ตินิโส ตฺวติมุตฺตโก
กึสุโก ตุ ปลาโส จ อริฏฺโจ เผณิโล ภเว.

ตีนเป็ด, รกฟ้า ๒ ศัพท์

สตฺตปณฺณี (สตฺตปณฺณ+อี) ตีนเป็ด, รกฟ้า. **สตฺตปณฺณํ อสฺสาติ สตฺตปณฺณี** ต้นไม้ที่มีใบก้านละ ๗ ใบ ชื่อว่าสัตตปัณณี (ลบสระหน้า). **ตสฺส สรเท ปุปฺผติ ปุปฺผํ** ดอกของต้นตีนเป็ดนั้นบานในฤดูใบไม้ร่วง. **ปุเม สตฺตปณฺณี**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์

ฉตฺตปณฺณ (ฉตฺต+ปณฺณ) ตีนเป็ด, รกฟ้า. **ฉตฺตมิว ปณฺณํ อสฺสาติ ฉตฺตปณฺโณ** ต้นไม้ที่มีใบเหมือนร่ม ชื่อว่าฉัตตปัณณะ. **ฉตฺตปณฺณํ คเหตฺวาน อทาสึ สตฺถุโน อหํ**[๒] ข้าพเจ้านำเอาผลรกฟ้าไปถวายแด่พระศาสดา

เต็ง, อุโลก ๒ ศัพท์

ตินีส (ตนุ วิตฺถาเร+อีส) เต็ง, อุโลก. **รถํ ตโนติ เอเตนาติ ตินีโส** ต้นเต็งที่ใช้สร้างรถ ชื่อว่าตินีสะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ในคาถา รัสสะ อี เป็น อิ เพื่อรักษาฉันท์)

อติมุตฺตก (อติ+มุจ โมจเน+ต+ก) เต็ง, อุโลก. **ทาหปิตฺตํ อติปมุจฺจติ อเนนาติ อติมุตฺตโก** ต้นอุโลกที่ใช้เป็นยาบรรเทาโรคดีซ่าน ชื่อว่าอติมุตตกะ (อาเทศ จุ เป็น ตฺ)

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๑๙ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๙๗/๑๔๘

ทองกวาว ๒ ศัพท์

กึสุก (กึ+สุก) ทองกวาว. **“โก อยํ สุโก”ติ วิมตุปฺปตฺติกรปตฺตกุสุมตาย กึสุโก** ต้นทองกวาว ชื่อว่ากึสุกะ เพราะมีลำต้น ใบ และดอกให้เกิดความสงสัยว่านี้ต้นไม้อะไร

กึสุกํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา ปคฺคเหตฺวาน อญฺชลึ
พุทฺธเสฏฺฐํ สริตฺวาน อากาเส อภิปูชยึ.[๑]

เราเห็นดอกทองกวาวบาน จึงประนมอัญชลีขึ้น ส่งใจระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดแล้วบูชาไปในอากาศ

ปลาส (ปสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อาส) ทองกวาว. **ปํ วาตํ ลุนาตีติ ปลาโส** ต้นทองกวาวที่ต้านทานลม ชื่อว่าปลาสะ (ลบสระหน้า). **เปน วาเตน ลสติ คจฺฉตีติ ปลาโส** ดอกทองกวาวที่ไปตามลม ชื่อว่าปลาสะ (ปสทฺทูปปท+ลส คมเน+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วาตปถ**ศัพท์ก็แปลว่าต้นทองกวาว

ประคำดีควาย ๒ ศัพท์

อริฏฺฐ (อริสทฺทูปปท+หน หึสายํ+อ) ประคำดีควาย. **หตชนฺตุปโมหสงฺขาตาริผลตาย อริฏฺโฐ** ต้นไม้ชื่อว่าอริฏฐะ เพราะมีผลเป็นศัตรูที่ทำให้สัตว์มึนเมา (อาเทศ หนฺ เป็น ฏฐ). **ตํโรคาริวนฺตชเนหิ อิจฺฉิตพฺพผลตฺตา วา อริฏฺโฐ** หรือชื่อว่าอริฏฐะ เพราะมีผลที่ผู้มีโรคที่เป็นศัตรูกับต้นไม้นั้นต้องการ (อริสทฺทูปปท+อิสุ อิจฺฉายํ+อ, อาเทศ สุ เป็น ฐ, ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า)

เผณิล (ผณ คติยํ+อิล) ประคำดีควาย. **ผณติ คจฺฉตีติ เผณิโล** ประคำดีควายที่เป็นไปชื่อว่าเผณิละ (อาเทศ อ เป็น เอ)

[๕๕๖] **มาลูร เพลุวา พิลฺโล ปุนฺนาโค ตุ จ เกสโร**
สาลโว ตุ จ โลทฺโทถ ปิยาโล สนฺนกทฺทุ จ.

มะตูม ๓ ศัพท์

มาลูร (มล ธารเณ+อูร) มะตูม. **มลติ ธาเรตีติ มาลูโร** มะตูมที่ทรงไว้ ชื่อว่ามาลูระ (วุทธิ อ เป็น อา)

เพลุว (พิล เภทเน+ณุว) มะตูม. **พิลตีติ เพลุโว** มะตูมที่แตก ชื่อว่าเพลุวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เพลุวปกฺกํ อทฺทส**[๒] เห็นผลมะตูมสุก

พิลฺล (พิล เภทเน+ล) มะตูม. **พิลตีติ พิลฺโล** มะตูมที่แตก ชื่อว่าพิลละ. **กกุสนฺธํ อุปาคมฺม พิลฺลปกฺกมทาสหํ**[๓] ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะแล้ว ได้ถวายผลมะตูมสุก

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๘๔/๑๒๘ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๒๑๙/๔๒๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๓๓/๕๘

มะตูมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สณฺฑิลฺย, เสลุส**

บุนนาค ๒ ศัพท์

ปุนฺนาค (ปุม+นาค) บุนนาค. **ปุมนาโม นาโค รุกฺโข ปุนฺนาโค** ต้นปุมะ ชื่อว่าปุนนาคะ (ลบ อ ที่ ม, อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น นฺ). **ปุนฺนาคํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา พุทฺธเสฏฺฐํ อนุสฺสรึ**[๑] เห็นดอกบุนนาคบานจึงระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด

เกสร (เกสร+ณ) บุนนาค. **อติสยปุปฺผเกสรวนฺตตาย เกสโร** ต้นบุนนาคชื่อว่าเกสระ เพราะมีเกสรในดอกมาก (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ปุปฺผเกสยุตฺตตาย วา เกสโร** หรือชื่อว่าเกสระ เพราะมีเกสรอยู่ในดอก (เกส+ร). **ปตฺตปริวาริโต วิย เกสโร**[๒] เหมือนต้นบุนนาคที่มีใบปกคลุม

ไม้โลท ๒ ศัพท์

สาลว (สล คมเน+อว) ไม้โลท. **สลตีติ สาลโว** ไม้โลทที่เป็นไป ชื่อว่าสาลวะ (วุทธิ อ เป็น อา)

โลทฺท (ลุ เฉทเน+ทฺท) ไม้โลท. **รตฺตกผปิตฺตโสเต ลุนาตีติ โลทฺโท** ไม้โลทที่รักษาโรคโลหิตละลายเสมหะ รักษาโรคน้ำดี และโรคเบาหวาน ชื่อว่าโลทททะ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

ไม้โลทมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ติริฏ, สาวร**

มะหาด ๒ ศัพท์

ปิยาล (ปี ปาเน+อล) มะหาด. **ปิยายิตพฺโพติ ปิยาโล** มะหาดที่ควรดื่ม ชื่อว่าปิยาละ (อาเทศ อี เป็น อิย, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปิยาลํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา**[๓] เห็นดอกมะหาดบาน

สนฺนกทฺทุ (สนฺนก+ทุ) มะหาด. **สนฺนกา ตาปสา, เตสํ ทุ ทุโม สนฺนกทฺทุ** สันนกะ คือดาบส, ต้นไม้ของพวกดาบส ชื่อว่าสันนกัททุ (ซ้อน ทฺ)

[๕๔๗] ลิโกจโก ตฺถางฺโกโล อฐ คุคฺคุลุ โกสิโก
อมฺโพ จูโต สโห เตฺวโส สหกาโร สุคนฺธวา.

ไม้ปรู ๒ ศัพท์

ลิโกจก (ลิกุจ+ก) ไม้ปรู. **ลิกุโจ นาม ฑหุรุกฺโข, ตคฺคุณตฺตา ลิโกจโก** ต้นขนุนสำมะลอชื่อว่าลิกุจะ, ไม้ปรูชื่อว่าลิโกจกะ เพราะมีคุณต่อต้นขนุนสำมะลอนั้น (อาเทศ อุ เป็น โอ)

องฺโกล (องฺก ลกฺขเณ+โอล) ไม้ปรู. **องฺกียเต ลกฺขียเตติ องฺโกโล** ต้นปรูที่เขาหมายไว้ ชื่อว่าอังโกละ. **องฺโกลํ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา**[๔] เห็นดอกปรูบาน

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๖๑/๒๖๒ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๑/๔๐ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๓๙/๓๓๐
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๙๗/๒๙๔

คำคูณ ๒ ศัพท์

คุคฺคุลุ (ครุ+ครุ) คำคูณ. **โรคหรเณ ครุโนปิ เวชฺชสฺส ครุ คุคฺคุลุ** ยาสำคัญของหมอในการรักษาโรค ชื่อว่าคุคคุลุ (อาเทศ ครุ ตัวหน้าเป็น คุ, ซ้อน คฺ, อาเทศ อ เป็น อุ, ร เป็น ล)

โกสิก (กุส เฉทเน+ณฺวุ) คำคูณ. **กุสตีติ โกสิโก** คำคูณที่ตัดโรค ชื่อว่าโกสิกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ)

คำคูณมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุมฺภ, ปุร**

มะม่วง ๒ ศัพท์

อมฺพ (อม คติยํ+พ) มะม่วง. **ผลกาเมหิ ชเนหิ อมียติ คมียตีติ อมฺโพ** มะม่วงที่ผู้ต้องการผลนำไป ชื่อว่าอัมพะ. **อตินาทํ อมฺพติ กโรตีติ อมฺโพ** มะม่วงที่ทำเสียงดัง ชื่อว่าอัมพะ (อมฺพ สทฺเท+อ). **รญฺโญ อมฺโพ ธุวผโล โหติ**[๑] มะม่วงของพระราชาออกผลเร็ว

จูต (จุติ อาเสวนรกฺขเณสุ+อ) มะม่วง. **จุตียเต อาเสวียเตติ จูโต** มะม่วงที่เขาลิ้มรส ชื่อว่าจูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **จวตีติ จูโต** มะม่วงที่เปลี่ยนรสไป ชื่อว่าจูต (จุ จวเน+ต, ทีฆะ อุ เป็น อู). **รสาล** ศัพท์ก็แปลว่ามะม่วง

มะม่วงหอม ๒ ศัพท์

เอโส อมฺโพ สุคนฺธวา อติสยคนฺธยุตฺโต สมาโน “สโห สหกาโร”ติ โจจฺจเต เอโส มะม่วงที่มีกลิ่นหอมมากนั้น ท่านเรียกว่าสหะและสหการะ

สห (สห สตฺติยํ+อ) มะม่วงหอม. **สุคนฺธํ กตฺตุํ สหตีติ สโห** มะม่วงที่สามารถทำกลิ่นให้หอม ชื่อว่าสหะ. **สหาติ สหการา**[๒] บทว่า **สหา** คือมะม่วงหอม

สหการ (สหสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) มะม่วงหอม. **สหนํ สโห, ตํ กโรตีติ สหกาโร** ความสามารถ ชื่อว่าสหะ, มะม่วงที่ทำความสามารถนั้น ชื่อว่าสหการะ. **หา วา ปมุทา, ตาย สห วตฺตตีติ สโห, สหํ กโรตีติ สหกาโร** หรือ **หา** แปลว่าความยินดี, รสที่เป็นไปพร้อมกับความยินดีนั้น ชื่อว่าสหะ, มะม่วงที่ทำให้มีรสอันเป็นไปพร้อมกับความยินดี ชื่อว่าสหการะ

[๕๕๘] ปุณฺฑรีโก จ เสตมฺโพ เสลุ ตุ พหุวารโก
เสปณฺณี กาสฺมิรี จาถ โกลี จ พทริตฺถิยํ.

มะม่วงสวาย ๒ ศัพท์

ปุณฺฑรีก (ปุณฺฑ ขณฺฑเน+อรอาคม+อิก) มะม่วงสวาย. **เสตวณฺณวเสน ปุณฺฑียตีติ ปุณฺฑรีโก**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๘๗๑/๕๖๕ ๒ ชา.อฏ. ๔๔/๒๒๒

มะม่วงที่เขาผ่าออกมีสีขาว ชื่อว่าปุณฑรีกะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปุณฺฑรีโกติ เสตมฺพรุกฺโข**[๑] บทว่า **ปุณฺฑรีโก** คือต้นมะม่วงสวาย

เสตมฺพ (เสต+อมฺพ) มะม่วงสวาย. **เสตวณฺโณ อมฺโพ เสตมฺโพ** มะม่วงมีสีขาว ชื่อว่าเสตัมพะ (ลบสระหน้า). **ปุณฺฑรีโก วุจฺจติ เสตมฺพรุกฺโข**[๒] ต้นมะม่วงสวาย ท่านเรียกว่าปุณฑรีกะ

มะคำไก่ ๒ ศัพท์

เสลุ (สิ พนฺธเน+ลุ) มะคำไก่. **สิโนติ พนฺธตีติ เสลุ** มะคำไก่ที่ผูกมัด ชื่อว่าเสลุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **สลติ คจฺฉตีติ เสลุ** มะคำไก่ที่เป็นไป ชื่อว่าเสลุ (สล คมเน+อุ, อาเทศ อ เป็น เอ)

พหุวารก (พหุ+วาริ+ก) มะคำไก่. **ปิจฺฉิลตฺตา พหูนิ วารีนิ อสฺมินฺติ พหุวารโก** มะคำไก่ที่มีน้ำอยู่มาก เพราะลื่นเป็นมัน ชื่อว่าพหุวารกะ (อาเทศ อิ เป็น อ)

มะคำไก่มีอีกหลายศัพท์ เช่น **สิต, อุทฺทาล, กผล**

มะลื่น ๒ ศัพท์

เสปณฺณิ, เสปณฺณี (สิริ+ปณฺณ+อิ,อี) มะลื่นหรือมะมื่น. **สิริมนฺตานิ ปณฺณานิ เอติสฺสาติ เสปณฺณิ** ต้นไม้ที่มีใบเป็นมงคล ชื่อว่าเสปัณณิ (อาเทศ สิริ เป็น เส, ลบสระหน้า). **อญฺญํ เสปณฺณึ คจฺฉามิ**[๓] เราจะไปยังต้นมะลื่นต้นอื่น

กาสฺมิรี (กสฺมีร+ณ+อี) มะลื่น. **กสฺมีรเทสชตฺตา กาสฺมิรี** มะลื่นชื่อว่ากาสมิรี เพราะเกิดในแคว้นกัสมีระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ ที่มีสังโยคอยู่หลังเป็น อา บ้าง). **กาสติ ทิพฺพตีติ กาสฺมิรี** มะลื่นที่รุ่งเรือง ชื่อว่ากาสมิรี (กาส ทิตฺติยํ+มิร+อี, ลบสระหน้า)

มะลื่นมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มธุปณฺณิ, ภทฺทปณฺณิ**

กระเบา, พุทรา ๒ ศัพท์

โกลี (กุสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ+อี) กระเบา, พุทรา. **สกณฺฏกตฺตา กุจฺฉิตํ ลาตีติ โกลี** พุทราที่ถือเอาความน่ารำคาญ เพราะมีหนาม จึงชื่อว่าโกลี (อาเทศ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า)

พทรี (พท เถริเย+อร+อี) กระเบา, พุทรา. **พทตีติ พทรี** พุทราที่คงทน ชื่อว่าพทรี (ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ** ทั้ง ๒ ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์

กระเบามีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุวลี, กกฺกนฺธุ**

[๕๕๙] โกลญฺจานิตฺถี พทโร ปิลกฺโข ปิปฺผลิตฺถิยํ
ปาฏลี กณฺหวณฺฏา จ สาทุกณฺโฏ วิกงฺกโฏ.

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๘/๑๐ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๙/๑๘๕/๑๔๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑/๗

ผลพุทรา ๒ ศัพท์

โกล (โกลี+ณ) ผลพุทรา. **โกลิยา ผลํ โกลํ** ผลของพุทรา ชื่อว่าโกละ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **โกลา ภลฺลาตกา พิลฺลา ผลานิ ธารยนฺติ เต**[๑] พุทรา รกฟ้า และมะตูมกำลังออกผล

พทร (พทรี+ณ) ผลพุทรา. **พทริยา อยํ อวยโว พทโร** ผลเป็นส่วนหนึ่งของพุทรา จึงชื่อว่าพทระ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **อนิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **พทรปานํ คาหาเปตฺวา อคมาสิ**[๒] ให้คนถือเอาน้ำพุทราแล้วจึงไป

ผลพุทรามีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุวล, เผนิล, โสวีร**

ดีปลี, ช้าพลู ๒ ศัพท์

ปิลกฺข (ปิลสทฺทูปปท+กส วิเลขเน+อ) ดีปลี, ช้าพลู. **ปิลํ ปรํ นิสฺสยภูตํ กสตีติ ปิลกฺโข** ดีปลีที่มีร่องรอยการงอกงามโดยอาศัยสิ่งอื่น (มีเสาไม้เป็นต้น) ชื่อว่าปิลักขะ (ซ้อน กฺ, อาเทศ สฺ เป็น ขฺ). **สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ปิลกฺขผลํ อทาสิ**[๓] เห็นพระศาสดาแล้วมีจิตเลื่อมใส จึงได้ถวายผลดีปลี

ปิปฺผลี (วิ+ผล+อี) ดีปลี, ช้าพลู. **อขาทนียผลตาย วิรูปํ ผลมสฺสตฺถีติ ปิปฺผลี** ดีปลีที่มีผลไม่สวย เพราะมีผลที่ไม่ควรเคี้ยวกิน จึงชื่อว่าปิปผลี (อาเทศ วิ เป็น ปิ, ซ้อน ปฺ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ ปิปฺผลี**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์. **ปิปฺผลิมริจานิ**[๔] ดีปลีและพริก

แคฝอย ๒ ศัพท์

ปาฏลี, ปาฏลา (ปฏ คมเน+อล+อี) แคฝอย. **ปฏติ คจฺฉตีติ ปาฏลี** แคฝอยที่เป็นไป ชื่อว่าปาฏลี (วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **กทมฺพา ปาฏลี ผุลฺลา โกวิฬารา จ ปุปฺผิตา**[๕] กระทุ่ม แคฝอย และทองหลางมีดอกบานสะพรั่ง

กณฺหวณฺฏา (กณฺห+วณฺฏ+อา) แคฝอย. **กณฺหํ ปุปฺผวณฺฏํ เอติสฺสาติ กณฺหวณฺฏา** แคฝอยที่มีขั้วดอกสีม่วงดำ ชื่อว่ากัณหวัณฏา (ลบสระหน้า)

แคฝอยมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อลิปฺปิย, ตมฺพปุปฺผิ**

ตะขบหนาม, ตะขบป่า ๒ ศัพท์

สาทุกณฺฏ (สาทุ+กณฺฏ) ตะขบหนาม, ตะขบป่า. **สาทุผลตาย สาทุ จ โส กณฺฏสหิตตาย กณฺโฏ เจติ สาทุกณฺโฏ** ตะขบที่ผลมีรสอร่อยและลำต้นมีหนามมาก จึงชื่อว่าสาทุกัณฏะ

วิกงฺกฏ, วิกงฺกต (วิ+กร กรเณ+ต+ก) ตะขบหนาม, ตะขบป่า. **สกณฺฏกตาย อตฺตานํ วิรูปํ**

---

[๑] ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๕ [๒] ขุ.อฏฺ. ๒๙/๕๕๐/๒๗๒ [๓] ขุ.อฏฺ. ๓๒/๒๐๒/๕๐๒
[๔] ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๓/๔๗๗ [๕] ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๑/๔๐๘

กโรตีติ วิกงฺกโฏ ตะขบที่ทำตนเองให้แปลก เพราะมีหนามมาก ชื่อว่าวิกังกฏะ (ซ้อน ก, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น ฏ บ้าง)

[๕๖๐] ติณฺฑุโก กาฬกฺขนฺโธ จ ติมฺพรูสก ติมฺพรุ
เอราวโต ตุ นารงฺโค กุลโก กากติณฺฑุโก.

มะพลับ ๔ ศัพท์

ติณฺฑุก (ตนุ วิตฺถาเร+อุก) มะพลับ. **ตโนตีติ ติณฺฑุโก** มะพลับที่แผ่ไป ชื่อว่าตินทุกะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ลง ทฺ อาคม). **ติทียเต หีสียเตติ ติณฺฑุโก** มะพลับที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่าตินทุกะ (ติทิ หึสายํ+อุ+ก, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **ติณฺฑุกํ สผลํ ทิสฺวา**[๑] เห็นมะพลับมีผลดก

กาฬกฺขนฺธ (กาฬ+ขนฺธ) มะพลับ. **กาโฬ ขนฺโธ อสฺสาติ กาฬกฺขนฺโธ** มะพลับที่มีลำต้นสีดำ ชื่อว่ากาฬักขันธะ (ซ้อน กฺ)

ติมฺพรูส, ติมฺพรูสก (ติมุ อทฺทภาเว+อูส+ก) มะพลับ. **ติมติ อทฺทภวตีติ ติมฺพรูสโก** มะพลับที่มีความเขียวสด ชื่อว่าติมพรูสกะ (ลง พรฺ อาคม). **สงฺฆสฺส ติมฺพรูสกํ เถยฺยจิตฺโต อวหริ**[๒] มีจิตคิดขโมยลูกมะพลับของสงฆ์ไป

ติมฺพรุ (ติมุ อทฺทภาเว+อุ) มะพลับ. **ติมติ อทฺทภวตีติ ติมฺพรุ** มะพลับที่มีความเขียวสด ชื่อว่าติมพรุ (ลง พรฺ อาคม). **ติณฺฑุกาติ ติมฺพรุรุกฺขา**[๓] บทว่า **ติณฺฑุกา** คือต้นมะพลับ

ส้ม ๒ ศัพท์

เอราวต (อิราวตี+ณ) ส้ม. **อิราวตี นที, ปฐมกาเล ตสฺสา ตีเร ชาโต เอราวโต** อิราวดีเป็นชื่อแม่น้ำ, ส้มที่เกิดใกล้ฝั่งแม่น้ำอิราวดีนั้นในปฐมกาล ชื่อว่าเอราวตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

นารงฺค (นารสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ส้ม. **นารํ วุจฺจติ นีรํ, ตํ คจฺฉตีติ นารงฺโค** น้ำท่านเรียกว่านาระ, ผลส้มที่ไปสู่น้ำนั้น ชื่อว่านารังคะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

ตะโก, มะเกลือ ๒ ศัพท์

กุลก (กุล สงฺขฺยาเน+ณฺวุ) ตะโก, มะเกลือ. **กุลียเตติ กุลโก** ผลตะโกที่เขานับ ชื่อว่ากุลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

กากติณฺฑุก (กาก+ติณฺฑุก) ตะโก, มะเกลือ. **กาโก ติณฺฑุโก กากติณฺฑุโก** มะพลับขี้กา (เหมือนมะพลับแต่ไม่น่ากิน) ชื่อว่ากากตินทุกะ

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๕๑/๔๓๗ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๔๙/๑๑๔ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๒๐

ตะโกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กาเกนฺทุ, กากปีลุก**

[๕๖๑] กทมฺโพ ปิยโก นีโป ภลฺลี ภลฺลาตโก ติสุ
ณาวุโก ปิจุโล จาถ ติลโก ขุรโก ภเว.

กระทุ่ม ๓ ศัพท์

กทมฺพ (กสทฺทูปปท+ทมุ ทมเน+พ) กระทุ่ม. **กํ วาตํ ทเมตีติ กทมฺโพ** ต้นกระทุ่มที่ทนลม ชื่อว่ากทัมพะ. **กทมฺพปุปฺผํ ปคฺคยฺห วิปสฺสึ อภิปูชยึ**[๑] ข้าพเจ้านำเอาดอกกระทุ่มไปบูชาพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า

ปิยก (ปี ตปฺปเน+ณฺวุ) กระทุ่ม. **ปิเนตีติ ปิยโก** ต้นกระทุ่มที่ให้ยินดี ชื่อว่าปิยกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อี เป็น อิย, ลบสระหน้า)

นีป (นี นยเ+ป) กระทุ่ม. **มุทํ นยตีติ นีโป** ต้นกระทุ่มที่นำไปสู่ความยินดี ชื่อว่านีปะ. **สุเมธสฺส นีโป**[๒] ต้นกระทุ่มเป็นของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสุเมธะ

รักดำ, รกฟ้า ๒ ศัพท์

ภลฺลี (ภล,ภลฺล ปริภาสนหึสาทาเนสุ+อ+อี) รักดำ, รกฟ้า. **ภลฺลตีติ ภลฺลี** รักดำที่ เบียดเบียน ชื่อว่าภัลลี (ลบสระหน้า). **ภลฺลิยาติ ภลฺลิรุกฺขา นาม**[๓] บทว่า **ภลฺลิยา** เป็นชื่อของต้นรักดำ

ภลฺลาตก (ภล,ภลฺล ปริภาสนหึสาทาเนสุ+อต+ก) รักดำ, รกฟ้า. **ภลฺลตีติ ภลฺลาตโก** รักดำที่เบียดเบียน ชื่อว่าภัลลาตกะ (ทีฆะ อ เป็น อา). **ตีสุ ภลฺลาตก**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **ภลฺลาตกํ คเหตฺวาน พุทฺธเสฏฺฐสฺสทาสหํ**[๔] ข้าพเจ้าถือเอาดอกรักดำไปถวายพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด

รักดำมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อรุกร, อคฺคิมุข**

ชิงชี่ ๒ ศัพท์

ณาวุก (ณาป ทาเห+ณฺวุ) ชิงชี่. **ณาปตีติ ณาวุโก** ไม้ชิงชี่ที่ผลสุก ชื่อว่าณาวุกะ (อาเทศ ปฺ เป็น วฺ, ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ)

ปิจุล (ปจ ปาเก+อุล) ชิงชี่. **ปจตีติ ปิจุโล** ไม้ชิงชี่ที่ผลสุก ชื่อว่าปิจุละ (อาเทศ อ เป็น อิ)

หมากหอมควาย, หมากเม่าควาย ๒ ศัพท์

ติลก (ติล คมเน+ณฺวุ) หมากหอมควาย, หมากเม่าควาย. **ติลตีติ ติลโก** หมากหอมควายที่เป็นไป ชื่อว่าติลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ตสฺส ผลานิ มรีจปฺปมาณานิ อมฺพิลานิ จ** ผลของหมากหอมควายนั้นมีขนาดเท่าพริกและมีรสเปรี้ยว. **อมฺพา จ สาลา ติลกา จ ชมฺพุโย**

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๖๘/๔๔๙ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑๐๑๐/๔๓๑ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๔/๓๙๗
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๓๔/๕๙

อุทฺทาลกา ปาฏลิโย จ ผุลฺลา[๑] ดอกมะม่วง สาละ หมากหอมควาย หว้า ราชพฤกษ์ และแคฝอยบานแล้ว

ขุรก (ขุร เฉทเน+ณฺวุ) หมากหอมควาย, หมากเม่าควาย. **ขุรตีติ ขุรโก** หมากหอมควายที่ตัด(ตัดรสอื่น) ชื่อว่าขุรกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๕๖๒] **จิญฺจา จ ตินฺติณี จาถ คทฺทภณฺโฑ กปีตโน**
สาโลสฺสกณฺโณ สชฺโชถ อชฺชุโน กกุโธ ภเว.

มะขาม ๒ ศัพท์

จิญฺจา (จิ จยเน+จ+อา) มะขาม. **จิโนตีติ จิญฺจา** มะขามที่สะสม(รสเปรี้ยว) ชื่อว่าจิญจา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ลบสระหน้า)

ตินฺติณี (ตนุ วิตฺถาเร+ต+อินี) มะขาม. **อมฺพิลรสํ ตโนตีติ ตินฺติณี** มะขามที่กระจายรสเปรี้ยวออกไป ชื่อว่าตินติณี (อาเทศ อ เป็น อิ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

มะสัง ๒ ศัพท์

คทฺทภณฺฑ (คทฺท+ภณฺฑ) มะสัง. **คทฺรภณฺฑปฺปมาณผลตฺตา คทฺทภณฺโฑ** มะสัง ชื่อว่าคัททภัณฑะ เพราะมีผลขนาดเท่าลูกอัณฑะลา. **อมฺพิลงฺกุรผลโก เสตรุกฺโข จ** ผลมีรสเปรี้ยวและลำต้นสีขาว

กปีตน (กปิ จลเน+ตน) มะสัง. **กปิตพฺโพ จลิตพฺโพติ กปีตโน** มะสังที่เขาควรเขย่าต้น ชื่อว่ากปีตนะ (ทีฆะ อิ เป็น อี). **ทีปงฺกรสฺส ภควโต กปีตนรุกฺโข โพธิ**[๒] ต้นมะสังเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร

มะสังมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กนฺทราล, ปิลกฺข**

ไม้รัง, ไม้สาละ ๓ ศัพท์

สาล (สล คมเน+ณ) ไม้รัง, ไม้สาละ. **สลตีติ สาโล** ต้นสาละที่เป็นไป ชื่อว่าสาละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **สารวนฺตตาย วา สาโล** หรือชื่อว่าสาละ เพราะมีแก่นแข็ง (สาร+ณ, ลบ ณ, อาเทศ ร เป็น ล, ลบสระหน้า). **สาลวเน อนฺตเร ยมกสาลานํ ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานํ ภวิสฺสติ**[๓] พระพุทธเจ้าจักปรินิพพานในระหว่างต้นสาละทั้งคู่ในป่าไม้สาละ

อสฺสกณฺณ (อสฺส+กณฺณ) ไม้รัง, ไม้สาละ. **อสฺสกณฺณสทิสปณฺณตาย อสฺสกณฺโณ** ไม้สาละชื่อว่าอัสสกัณณะ เพราะมีใบเท่ากับหูของม้า. **ทิฏฺฐา มยา วเน รุกฺขา อสฺสกณฺณา**[๔] เราเห็นไม้สาละหลายต้นในป่า

---

๑ ขุ.วิมาน. ๒๖/๖/๘ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑๐๑๐/๔๓๐ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๒๒/๑๕๖
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๗/๗๗

สชฺช (สญฺช สงฺเค+อ) ไม้รัง, ไม้สาละ. **สชฺชตีติ สชฺโช** ไม้สาละที่มีเนื้อประสานกัน ชื่อว่าสัชชะ (ลบ ญฺ, ซ้อน ชฺ)

ต้นกุ่ม ๒ ศัพท์

อชฺชุน (อชฺช อชฺชเน+อุน) ต้นกุ่ม. **ธนสญฺจยํ อชฺเชติ กโรตีติ อชฺชุโน** ไม้กุ่มที่ทำการสะสมทรัพย์ ชื่อว่าอัชชุนะ. **คเหตฺวาน อชฺชุนปุปฺผํ สยมฺภุํ อภิปูชยึ** [๑] ข้าพเจ้าถือเอาดอกกุ่มไปบูชาพระพุทธเจ้า

กกุธ (กุก อาทาเน+อุธ) ต้นกุ่ม. **กุกติ อาททาตีติ กกุโธ** ต้นกุ่มที่ถือเอา ชื่อว่ากกุธะ (อาเทศ อุ เป็น อ). **ปฏิปาฏิยา ฐิเต อฏฺฐ กกุธรุกฺเข ทิสฺวา** [๒] เห็นต้นกุ่ม ๘ ต้น ยืนต้นเรียงรายอยู่

ต้นกุ่มมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วีรตรุ, อินฺททุม**

[๕๖๓] นิจุโล มุจลินฺโท จ นีโปถ ปิยโก ตถา
อสโน ปีตสาโลถ โคลีโส ฌาฏโล ภเว.

ไม้จิก ๓ ศัพท์

นิจุล (นิ+จุล นิปฺผุชฺชเน+อ) ไม้จิก. **นิจุลตีติ นิจุโล** ไม้จิกที่เติบโตสมบูรณ์ ชื่อว่านิจุละ. **อตฺถิเกหิ นิจียตีติ นิจุโล** ไม้จิกที่ผู้มีความต้องการสะสมไว้ ชื่อว่านิจุละ (นิ+จิ จเย+อุล, ลบสระหน้า). **มุจลินฺโท วุจฺจติ นีปรุกฺโข, โส นิจุโลติปิ วุจฺจติ** [๓] ไม้จิกท่านเรียกว่ามุจลินทะ, ไม้จิกนั้นท่านเรียกว่านิจุละก็มี

มุจลินฺท (มุจล สงฺฆาเต+อินฺท) ไม้จิก. **มุจลียตีติ มุจลินฺโท** ไม้จิกที่เขารวบรวมไว้ ชื่อว่ามุจลินทะ. **มุจลินฺทมูเล สตฺตาหํ เอกปลฺลงฺเกน นิสีทิ วิมุตฺติสุขปฏิสํเวที** [๔] ประทับเสวยวิมุตติสุขโดยบัลลังก์เดียวที่โคนไม้จิกตลอด ๗ วัน

นีป (นี นเย+ป) ไม้จิก. **นียตีติ นีโป** ไม้จิกที่เขานำไป ชื่อว่านีปะ. **สุวณฺณวฏฺฏุลสทิสปุปฺผา นีปรุกฺขา** [๕] ไม้จิกมีดอกเหมือนสร้อยทองคำ

ประดู่ ๓ ศัพท์

ปิยก (ปิยสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) ประดู่. **ปิยภาวํ กโรตีติ ปิยโก** ดอกประดู่ที่ทำให้มีความรัก ชื่อว่าปิยกะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **ปีเนตีติ วา ปิยโก** ไม้ประดู่ที่ให้ยินดี ชื่อว่าปิยกะ (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ณฺวุ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อี เป็น อิย, ลบสระหน้า)

อสน (อส ภกฺขเน+ยุ) ประดู่. **อสติ ภกฺขตีติ อสโน** ไม้ประดู่ที่กิน ชื่อว่าอสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อสนา เจตฺถ ปุปฺผิตา** [๖] ดอกประดู่ในที่นี้บานแล้ว

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๐๖/๑๕๖
๒ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๑๗๘/๓๙๘
๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑๑/๑๐๔
๔ วิ.มหา. ๔/๕/๕
๕ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๔๘/๑๕๗
๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๐/๔๐๓

ปีตสาล (ปีต+สาล) ประดู่. **ปีตปุปฺโผ สาโล รุกฺโข ปีตสาโล** ต้นไม้ที่มีดอกสีเหลือง ชื่อว่าปีตสาละ

ประดู่มีอีกหลายศัพท์ เช่น **พนฺธูปกุปฺผ, ชีวก**

สะคร้อ ๒ ศัพท์

โคลีส (โคสทฺทูปปท+ลีห อสฺสาทเน+อ) สะคร้อ. **คาโว ลิหนฺติ เอตนฺติ โคลีโส** ไม้สะคร้อที่พวกโคยินดี ชื่อว่าโคลีสะ (อาเทศ หฺ เป็น สฺ)

ฌาฏล (ฌาฏ สงฺฆาเต+อล) สะคร้อ. **ฌาฏตีติ ฌาฏโล** ไม้สะคร้อที่มีผลเป็นพวง ชื่อว่าฌาฏละ. **ปาฏลิปุปฺผากาโร ทีฆผโล รุกฺโข ฌาฏโล นาม** ต้นไม้ที่มีผลเป็นพวงยาวเหมือนดอกแคฝอย ชื่อว่าฌาฏละ. **ปโมกฺข**ศัพท์ก็แปลว่าไม้สะคร้อ

[๕๖๔] ขีริกา ราชายตนํ　　กุมฺภี กุมุทิกา ภเว
ปูโค ตุ กมุโก จาถ　　ปฏฺฏี ลาขาปสาทโน.

เกตุ ๒ ศัพท์

ขีริกา (ขีร+อิก+อา) เกตุ. **ขีรวนฺตตาย ขีริกา** ต้นเกตุชื่อว่าขีริกา เพราะมียางเหมือนน้ำนมสด (ลบสระหน้า)

ราชายตน (ราช+อายตน) เกตุ. **เทวราชสฺส นิวาสนฏฺฐานภูตตฺตา ราชายตนํ** ต้นเกตุ ชื่อว่าราชายตนะ เพราะเป็นสถานที่ที่ประทับของพระอินทร์. **ภควา ราชายตนมูเล วิหรติ**[๑] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่โคนไม้เกตุ

แตงหนู, ไม้รกฟ้า ๒ ศัพท์

กุมฺภี (กุสทฺทูปปท+อุมฺภ ปูรเณ+อ+อี) แตงหนู, ไม้รกฟ้า. **กุจฺฉิเตน ผเลน อุมฺภตีติ ปูเรตีติ กุมฺโภ** แตงหนูที่เต็มด้วยผลอันน่าเกลียด ชื่อว่ากุมภี (ลบสระหน้า)

กุมุทิกา (กุสทฺทูปปท+มุท โมทเน+ณฺวุ+อา) แตงหนู, ไม้รกฟ้า. **กุจฺฉิเตน อากาเรน โมทตีติ กุมุทิกา** แตงหนูที่ยินดีโดยอาการน่ารังเกียจ ชื่อว่ากุมุทิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

หมาก ๒ ศัพท์

ปูค (ปูช ปูชายํ+ณ) หมาก. **ปูชียเตติ ปูโค** ต้นหมากที่เขาบูชา ชื่อว่าปูคะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ). **ตสฺส ผเลน ตมฺพูลนามํ ชายติ** ชื่อใบพลูก็เกิดขึ้นเพราะผลของต้นหมากนั้น. **ตโต ปูครุกฺขปฺปมาณํ อุจฺฉุวนํ**[๒] ต่อจากนั้น มีป่าอ้อยลำต้นขนาดเท่าต้นหมาก

[๑] วิ.มหา. ๔/๖/๗　　[๒] ชา.อฏฺ. ๔๑/๒๒๘

กมุก (กมฺ อิจฺฉายํ+ณฺวุ) หมาก. **กมียเต อิจฺฉียเตติ กมุโก** ผลหมากที่เขาต้องการ ชื่อว่ากมุกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ)

ไม้โลทแดง ๒ ศัพท์

ปฏฺฏี, ปทฺธี (ปฏฺฏิ+อี) ไม้โลทแดง. **ปฏฺฏิอิตฺยาขฺยา อสฺสาติ ปฏฺฏี** ต้นโลทมีชื่อเรียกว่า ปัฏฏิ จึงชื่อว่าปัฏฏี (ลบสระหน้า). **ปฏฺฏี**และ**ปทฺธี**ศัพท์เป็นปุงลิงค์

ลาขาปสาทน (ลาขา+ปสาทน) ไม้โลทแดง. **อสฺมึ ปกฺขิตฺเต ลาขา รตฺตา ภวตีติ ลาขา-ปสาทโน** เมื่อใส่ผลโลทเข้าไป ย่อมมีสีแดง จึงชื่อว่าลาขาปสาทนะ

[๕๖๕] อิงฺคุที ตาปสตรุ ภุชปตฺโต ตุ อาภุชี
ปิจฺฉิลา สิมฺพลี ทฺวีสุ โรจโน โกฏสิมฺพลี.

สำโรง ๒ ศัพท์

อิงฺคุที (อิงฺค คมเน+อุท+อี) สำโรง. **อิงฺคติ คจฺฉตีติ อิงฺคุที** ต้นสำโรงที่เป็นไป ชื่อว่าอิงคุที (ลบสระหน้า)

ตาปสตรุ (ตาปส+ตรุ) สำโรง. **ตาปโสปยุชฺชมานผลกตาย ตาปสตรุ** ต้นสำโรงชื่อว่า ตาปสตรุ เพราะเป็นผลแห่งการบำเพ็ญเพียรของดาบส

เสม็ด, แสม, ราชดัด ๒ ศัพท์

ภุชปตฺต (ภุช+ปตฺต) เสม็ด, แสม, ราชดัด. **ภุโช ปาณิ, ตํสทิสปตฺตตาย ภุชปตฺโต** ภุชะ แปลว่ามือ, ต้นเสม็ดชื่อว่าภุชปัตตะ เพราะมีใบเหมือนมือนั้น. **ตสฺส ตเจ มนฺตกฺขรานิ ลิขนฺติ** มักมีร่องรอยอักขระเวทมนต์ที่เปลือกของต้นเสม็ดนั้น

อาภุชี (อาภุชิ+อี) เสม็ด, แสม, ราชดัด. **มนฺตเลขเกหิ อาภุชิตตจวนฺตตาย อาภุชี** ต้นเสม็ด ชื่อว่าอาภุชี เพราะเปลือกมีรอยเขียนมนต์ไว้ (ลบสระหน้า)

เสม็ดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ภูช, จมฺมี, มุทุตฺตจ**

งิ้วบ้าน ๒ ศัพท์

ปิจฺฉิลา (ปิจฺฉา+อิล+อา) งิ้วบ้าน. **ปิจฺฉาโยคา ปิจฺฉิลา** ต้นงิ้ว ชื่อว่าปิจฉิลา เพราะมียาง (ลบสระหน้า)

สิมฺพลิ, สิมฺพลี (สมฺพ มณฺฑเล+อล+อี) งิ้วบ้าน. **สมฺพตีติ สิมฺพลี** ต้นงิ้วที่กลม ชื่อว่าสิมพลี (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ทฺวีสุ สิมฺพลี**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **นทิยา ตีเร เอโก สิมฺพลิรุกฺโข อตฺถิ**[๑] ใกล้ฝั่งแม่น้ำมีต้นงิ้วอยู่ต้นหนึ่ง

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๖/๑๓๐

ต้นงิ้วป่า ๒ ศัพท์

โรจน (รุจ ทิตฺติยํ+ยุ) ต้นงิ้วป่า. **โรจเตติ โรจโน** ต้นงิ้วป่าที่สว่าง (เวลามีดอกบาน) ชื่อว่าโรจนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปิจฺฉิลากาโร กณฺฏกสหิโต รุกฺโข โรจโน นาม** ต้นไม้ที่มีลักษณะเหมือนต้นงิ้วบ้านแต่มีหนาม ชื่อว่าโรจนะ

กุฏสิมฺพลี, โกฏสิมฺพลี, กสมฺพล (โกฏ+สิมฺพลี) ต้นงิ้วป่า. **โกโฏ อสิมฺพลิ สมาโนปิ สิมฺพลิสทิสาการทสฺสนโต โกฏสิมฺพลิ** ต้นไม้ที่ไม่ใช่งิ้วบ้าน แต่เหมือนกัน ชื่อว่าโกฏสิมพลี เพราะมีลักษณะเหมือนต้นงิ้วบ้าน. **ปุเม โกฏสิมฺพลี**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์. **โกฏสิมฺพลิยา สาขนฺตเร นิสีทิ**[๑] นั่งบนระหว่างกิ่งของต้นงิ้วป่า

> [๕๖๖] ปกิริโย ปูติโกถ โรหี โรหิตโก ภเว
> เอรณฺโฑ ตุ จ อามณฺโฑ อถ สตฺตุผลา สมี.

กระพังโหม, เถาตดหมา ๒ ศัพท์

ปกิริย (ป+กร หึสายํ+ริริย) กระพังโหม, เถาตดหมา. **ปกาเรน กรติ หึสตีติ ปกิริโย** กระพังโหมที่เบียดเบียนทั่วไป (เพราะมีกลิ่นเหม็น) ชื่อว่าปกิริยะ (ลบ รฺ อนุพันธ์และ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

ปูติก (ปู ปวเน+ตฺอาคม+อิก) กระพังโหม, เถาตดหมา. **ปุนาตีติ ปูติโก** กระพังโหมที่โชยกลิ่นไป ชื่อว่าปูติกะ

กระพังโหมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปูติกรช, กลิมารก**

ทองหลางน้ำ ๒ ศัพท์

โรหี (รุห ชนเน+ณี) ทองหลางน้ำ. **รุหตีติ โรหี** ต้นทองหลางที่เกิดขึ้น ชื่อว่าโรหี (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

โรหิตก (โลหิต+อิก) ทองหลางน้ำ. **โลหิตปุปฺผตาย โรหิตโก** ทองหลางน้ำ ชื่อว่าโรหิตกะ เพราะดอกมีสีแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ลบสระหน้า)

ละหุ่ง ๒ ศัพท์

เอรณฺฑ (เอรฑิ หึสายํ+อ) ละหุ่ง. **วาตํ เอรณฺฑตีติ เอรณฺโฑ** ต้นละหุ่งที่เบียดเบียนลม ชื่อว่าเอรัณฑะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **เตลํ นาม ติลเตลํ มธุกเตลํ เอรณฺฑเตลํ วสาเตลํ**[๒] น้ำมันงา น้ำมันมะซาง น้ำมันละหุ่ง และน้ำมันเหลว ชื่อว่าน้ำมัน

อามณฺฑ (อา+มณฺฑ ภูสเน+อ) ละหุ่ง. **อามณฺฑียเตติ อามณฺโฑ** เม็ดละหุ่งที่ถูกประดับ (ลายวิจิตร) ชื่อว่าอามัณฑะ. **อีสํปสนฺนเตลตาย วา อามณฺโฑ** หรือชื่อว่าอามัณฑะ เพราะมีน้ำมันใส

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๙/๒๒๖ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๑/๑๒๒

อยู่น้อย. **อามํ วา วาตํ, ตํ ทายตีติ อามณฺโฑ** อีกอย่างหนึ่ง อามะแปลว่าลม, ต้นละหุ่งที่ต้านลมนั้น ชื่อว่าอามัณฑะ (อามสทฺทูปปท+ทา อวขณฺฑเน+อ, ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศ ท เป็น ฑ, นิคหิตเป็น ณฺ, ลบสระหน้า)

สมี ๒ ศัพท์

สตฺตุผลา (สตฺตุ+ผล+อา) สมี. **สตฺตุยุตฺตผลตาย สตฺตุผลา** ต้นสมี ชื่อว่าสัตตุผลา เพราะผลมีเนื้อเหมือนข้าวสัตตุ (ลบสระหน้า)

สมี (สม อุปสเม+อ+อี) สมี. **คณฺฑํ สเมตีติ สมี** ไม้สมีที่ทำแผลพุพองให้ยุบลง ชื่อว่าสมี (ลบสระหน้า)

[๕๖๗] นตฺตมาโล กรญฺโชถ ขทิโร ทนฺตธาวโน
โสมวกฺโก ตุ กทโร สลฺโล ตุ มทโน ภเว.

กระเช้าสีดา ๒ ศัพท์

นตฺตมาล (นตฺต+มาลา+ณ) กระเช้าสีดา. **นตฺตํ รตฺตา มาลา อสฺสาติ นตฺตมาโล** กระเช้าสีดาที่มีดอกสีแดง ชื่อว่านัตตมาละ (ลบ ณ, ลบสระหน้า). **นตฺตมาลนฺติ กรญฺชํ**[๑] บทว่า **นตฺตมาลํ** คือดอกกระเช้าสีดา

กรญฺช (กสทฺทูปปท+รญฺช ราเค+ณ) กระเช้าสีดา. **กํ รญฺชยตีติ กรญฺโช** กระเช้าสีดาที่ชอบน้ำ ชื่อว่ากรัญชะ (ลบ ณ). **กรญฺชรุกฺเขหิ เจว กกุธรุกฺเขหิ จ สมฺปริกิณฺณํ**[๒] เต็มไปด้วยต้นกระเช้าสีดาและต้นรกฟ้า

กระเช้าสีดามีอีกหลายศัพท์ เช่น **จิลฺลปิลฺล, กรช**

ไม้ตะเคียน, สีเสียด ๒ ศัพท์

ขทิร (ขท หึสาเถริเยสุ+อิร) ไม้ตะเคียน, สีเสียด. **ขทนฺติ ทนฺตา เอเตนาติ ขทิโร** สีเสียดที่ฟันเคี้ยว ชื่อว่าขทิระ. **ขทิรรุกฺขํ ตุณฺเฑน ปหริ**[๓] จิกต้นสีเสียดด้วยจะงอยปาก

ทนฺตธาวน (ทนฺต+ธาว คติสุทฺธิยํ+ยุ) ไม้ตะเคียน, สีเสียด. **นิโรคตฺตา ทนฺตา ธาวนฺติ อเนนาติ ทนฺตธาวโน** เปลือกสีเสียด(ใช้สีฟัน)ช่วยทำฟันให้สะอาด เพราะปราศจากโรค จึงชื่อว่าทันตธาวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ไม้ตะเคียนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **คายตฺตี, พาลตนย**

ไม้พะยอมขาว ๒ ศัพท์

โสมวกฺก (โสม+วกฺก) ไม้พะยอมขาว. **เสตวณฺณตาย โสโม กปฺปูรสทิโส วกฺโก วกฺกลเมตสฺส**

---

๑ วิ.อฏ. ๓/๑๘๘ ๒ ชา.อฏ. ๔๔/๓๗๘ ๓ ชา.อฏ. ๓๗/๒๑๖

โสมวกฺโก ไม้พะยอมที่มีเปลือกสีขาวเหมือนการบูร ชื่อว่าโสมวักกะ

กทร (ก+ทล) ไม้พะยอมขาว. **อีสํ ขุทฺทกํ ทลเมตสฺสาติ กทโร** ไม้พะยอมที่มีเปลือกบาง ชื่อว่ากทระ (อาเทศ ล เป็น ร)

ผักปราบ ๒ ศัพท์

สลฺล (สล คมเน+ล) ผักปราบ. **สลติ คจฺฉตีติ สลฺโล** ต้นผักปราบที่เป็นไป ชื่อว่าสัลละ

มทน (มท อุมฺมาเท+ยุ) ผักปราบ. **มทียเตติ มทโน** ผลผักปราบที่สัตว์เมา ชื่อว่ามทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

[๕๖๘] อถาปิ อินฺทสาโล จ　　สลฺลกี ขารโก สิยา
เทวทารุ ภทฺททารุ　　จมฺเปยฺโย ตุ จ จมฺปโก.

ปีบ, กาซะลอง, อ้อยช้าง ๓ ศัพท์

อินฺทสาล (อินฺท+สาล) ปีบ, กาซะลอง, อ้อยช้าง. **สาลานํ รุกฺขานํ อินฺโท ราชา อินฺทสาโล** เจ้าแห่งต้นไม้ ชื่อว่าอินทสาละ. **อินฺทสฺส สกฺกสฺส สาโลติปิ อินฺทสาโล** หรือต้นไม้ของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทสาละ. **อินฺทสาลรุกฺโข จสฺสา ทฺวาเร**[1] มีต้นปีบอยู่ใกล้ปากถ้ำนั้น

สลฺลกี (สลฺล คติยํ+ณฺวุ+อี) ปีบ, กาซะลอง, อ้อยช้าง. **สลฺลติ คจฺฉตีติ สลฺลกี** ต้นปีบที่เป็นไป ชื่อว่าสัลลกี (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **สิมฺพลีรุกฺขา สลฺลกิโย จ ปุปฺผิตา**[2] ต้นงิ้วและต้นปีบมีดอกบานแล้ว

ขารก (ขร เฉทนวินาสเนสุ+ณฺวุ) ปีบ, กาซะลอง, อ้อยช้าง. **ขรตีติ ขารโก** ต้นอ้อยช้างที่เสื่อมสิ้นไป ชื่อว่าขารกะ (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ไม้เทพทาโร, ฟืนเทวดา ๒ ศัพท์

เทวทารุ (เทว+ทารุ) ไม้เทพทาโร, ฟืนเทวดา. **เทวานํ ทารุ เทวทารุ** ไม้ฟืนของเทวดา ชื่อว่าเทวทารุ

ภทฺททารุ (ภทฺท+ทารุ) ไม้เทพทาโร, ฟืนเทวดา. **ภทฺทตฺตา ภทฺททารุ** ไม้เทพทาโรชื่อว่าภัททารุ เพราะเจริญเติบโต

ไม้เทพทาโรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สกฺกปาทป, ปาริภทฺทก, ปีตทารุ, ทารุ, ปูติกฏฺฐ**

ไม้จำปา ๒ ศัพท์

จมฺเปยฺย (จมฺปา+เณยฺย) ไม้จำปา. **ปจมกาเล จมฺปานคเร ชาโต จมฺเปยฺโย, เหมปุปฺผโก**

---

[1] ที.อฏฺ. ๕/๓๔๔/๓๑๒　　[2] ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๑/๔๐๙

ต้นไม้ที่เกิดขึ้นในจัมปานครครั้งปฐมกาล ชื่อว่าจัมเปยยะ, มีดอกสีทอง (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า)

จมฺปก (จมฺปา+ก) ไม้จำปา. **ปฐมกาเล จมฺปานคเร ชาโต จมฺปโก** ต้นไม้ที่เกิดขึ้นในจัมปานครครั้งปฐมกาล ชื่อว่าจัมปกะ (รัสสะ อา เป็น อ). **ตีณิ จมฺปกปุปฺผานิ คเหตฺวาน สโมกิรึ**[๑] หยิบเอาดอกจำปา ๓ ดอกโปรยไปแล้ว

[๕๖๙] **ปนโส กณฺฏกิผโล อภยา ตุ หรีตกี**
อกฺโข วิภีตโก ตีสุ อมตามลกี ติสุ.

ขนุน ๒ ศัพท์

ปนส (ปน พฺยวหารถุตีสุ+อส) ขนุน. **ปนียเต ถวียเตติ ปนโส** ขนุนที่เขาชื่นชม ชื่อว่าปนสะ. **ชมฺพุโย ปนสา ตาลา นาฬิเกรา วนานิ จ อนฺโตนิเวสเน ชาตา**[๒] ต้นหว้า ต้นขนุน ต้นตาล ต้นมะพร้าว และป่าไม้ เกิดในบริเวณที่อยู่

กณฺฏกิผล (กณฺฏก+ผล) ขนุน. **กณฺฏกยุตฺตํ ผลมสฺสาติ กณฺฏกิผโล** ขนุนที่ผลมีหนาม ชื่อว่ากัณฏกิผละ (อาเทศ อ เป็น อิ)

สมอ ๒ ศัพท์

อภยา (น+ภย+อา) สมอ. **น วิชฺชเต โรคภยํ โรคพฺยโถ อสฺสนฺติ อภยา** สมอเป็นผลไม้ที่ไม่มีภัยจากโรค ชื่อว่าอภยา (อาเทศ น เป็น อ, ลบสระหน้า)

หรีตก, หรีตกี, หริตฺตกี (หร หรเณ+อิ+ต+ก+อี) สมอ. **โรคภยํ หรตีติ หรีตกี** สมอที่นำโรคออกไป ชื่อว่าหรีตกี (ทีฆะ อิ เป็น อี, ซ้อน ตฺ บ้าง, ลบสระหน้า). **ตสฺสา อวิทูเร หรีตกี**[๓] มีต้นสมออยู่ไม่ไกลจากต้นหว้านั้น

สมอมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อพฺยถา, ปุตนา, อมตา, เหมวตี, เจตกี, สิวา**

สมอพิเภก ๒ ศัพท์

อกฺข (อส ภกฺขเน+ข) สมอพิเภก. **โรคํ อสติ ภกฺขตีติ อกฺโข** ผลสมอที่กินโรค ชื่อว่าอักขะ (อาเทศ สฺ เป็น กฺ)

วิภีตก, วิภีฏก (วิภูตสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) สมอพิเภก. **โรคํ วิภูตํ กโรตีติ วิภีตโก** สมอที่ทำให้ปราศจากโรค ชื่อว่าวิภีตกะ (อาเทศ อู เป็น อี, ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น ฏ บ้าง). **ตีสุ** วิภีตกศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **อนุชานามิ ภิกฺขเว ผลานิ เภสชฺชานิ วิลงฺคํ ปิปฺผลึ มริจํ หรีตกํ วิภีตกํ อามลกํ โกฏฺฐผลํ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผลไม้ที่เป็นยา

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๕๖/๓๔๓ ๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๔๔/๗๕ ๓ วิ.มหา. ๔/๔๕/๕๖
๔ วิ.มหา. ๕/๓๑/๔๒

คือ พิลังกาสา ดีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม และผลโกฐ

สมอพิเภกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ภูตาวาส, กลิทฺทุม**

มะขามป้อม ๒ ศัพท์

อมตา (น+มต+อา) มะขามป้อม. **นตฺถิ มตเมติสฺสนฺติ อมตา** มะขามป้อมที่ไม่มีความตาย(ใช้เป็นยาอายุวัฒนะ) ชื่อว่าอมตา (อาเทศ น เป็น อ, ลบสระหน้า)

อามลก, อามลกี (น+มล ธารเณ+ณฺวุ+อี) มะขามป้อม. **โรคํ น มลตีติ อามลกี** มะขามป้อมที่ไม่ทรงไว้ซึ่งโรค ชื่อว่าอามลกี (อาเทศ น เป็น อ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **ตีสุ อามลกี**ศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **วยฏฺฐา**ศัพท์ก็แปลว่ามะขามป้อม. **ตสฺสา อวิทูเร อามลกี**[๑] มีต้นมะขามป้อมที่ไม่ไกลจากต้นหว้านั้น

[๕๗๐] ลพุโช ลิกุโจ จาโค กณิกาโร ทุมุปฺปโล
นิมฺโพริฏฺโจ ปุจิมนฺโท กรโก ตุ จ ทาลิโม.

ขนุนสำมะลอ, สาเก ๒ ศัพท์

ลพุช (ลพุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ขนุนสำมะลอ, สาเก. **ลพุนามเก ปพฺพเต ชายตีติ ลพุโช** ขนุนที่เกิดบนภูเขาลพุ ชื่อว่าลพุชะ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **ลพุชผลมาทาย พุทฺธเสฏฺฐสฺส-ทาสหํ**[๒] ข้าพเจ้านำเอาผลขนุนสำมะลอไปทูลถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด

ลิกุจ (ลีน+กุจ) ขนุนสำมะลอ, สาเก. **ขุทฺทกตฺตา ลีนํ อปากฏํ กุจสงฺขาตํ ผลเมตสฺสาติ ลิกุโจ** ขนุนที่ผลไม่ปรากฏ เพราะมีขนาดเล็ก จึงชื่อว่าลิกุจะ (ลบ น, รัสสะ อี เป็น อิ). **ฑหุรุกฺข**ศัพท์ก็แปลว่าขนุนสำมะลอ

กรรณิการ์เขา ๒ ศัพท์

กณิการ (กณิฏฺฐสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) กรรณิการ์เขา. **อคนฺธปุปฺผตาย อตฺตานํ กณิฏฺฐํ กโรตีติ กณิกาโร, ปีตปุปฺผโก** กรรณิการ์ที่ทำตนให้น้อยค่า เพราะมีดอกไม่หอม ชื่อว่ากณิการะ (ลบ ฏฺฐ และ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **กณิการาว สมฺผุลฺลา**[๓] เหมือนดอกกรรณิการ์บานสะพรั่ง

ทุมุปฺปล (ทุม+อุปฺปล) กรรณิการ์เขา. **ปทุมปฺปมาณปุปฺผทุมตาย ทุมุปฺปโล** ต้นกรรณิการ์ชื่อว่าทุมุปปละ เพราะเป็นพันธุ์ไม้ที่มีดอกเท่าดอกปทุม

สะเดา ๓ ศัพท์

นิมฺพ (นี นเย+พ) สะเดา. **นียตีติ นิมฺโพ** สะเดาที่เขานำไป ชื่อว่านิมพะ (ลงนิคหิต อาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **ผลภาเวน นมตีติ นิมฺโพ** สะเดาที่โน้มไป เพราะมีผลดก

[๑] วิ.มหา. ๔/๔๕/๕๖ [๒] ขุ.อปทาน. ๓๓/๕๗/๘๑ [๓] ขุ.ชา. ๒๘/๗๓๐/๒๕๒

ชื่อว่านิมพะ (นมุ นมเน+พ, อาเทศ อ เป็น อิ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปณฺณานิ เภสชฺชานิ นิมฺพปณฺณํ ปโฏลปณฺณํ สุลสิปณฺณํ กปฺปาสิปณฺณํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตใบไม้ที่เป็นยา คือ ใบสะเดา ใบกระดอม ใบกะเพรา และใบฝ้าย

อริฏฺฐ (อริสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) สะเดา. **ติตฺตรสตฺตา อริภาเว ติฏฺฐตีติ อริฏฺโฐ** สะเดาที่ตั้งอยู่ในความเป็นศัตรู(ของต้นไม้ที่มีรสหวาน) เพราะมีรสขม จึงชื่อว่าอริฏฐะ (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า)

ปุจิมนฺท (ปุจสทฺทูปปท+มทฺท มทฺทเน+อ) สะเดา. **ปุจํ กุฏฺฐํ มทฺทตีติ ปุจิมนฺโท** ไม้สะเดาที่คุกคามโรครา ชื่อว่าปุจิมันทะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ทฺ เป็น นฺ). **นฬวเน กิร โส ปุจิมนฺทรุกฺโข**[๒] ทราบว่าต้นสะเดานั้นเกิดขึ้นในป่าต้นอ้อ

สะเดามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ธมฺมเสน, มาลก**

ทับทิม ๒ ศัพท์

กรก (กร กรเณ+ณฺวุ) ทับทิม. **กโรตีติ กรโก, รตฺตปุปฺผโก** ต้นทับทิมที่กระทำ ชื่อว่ากรกะ, มีดอกสีแดง (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ทาลิม, ทาฬิม (ทล วิทารเณ+อิ+ม) ทับทิม. **ทลตีติ ทาลิโม** ต้นทับทิมที่ทำลาย ชื่อว่าทาลิมะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ บ้าง). **ตสฺส ทาฬิมผลํ อทาสิ**[๓] ได้ถวายผลทับทิมแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากกุสันธะนั้น

[๕๗๑] สรโล ปูติกฏฺฐญฺจ กปิลา ตุ จ สึสปา
สามา ปิยงฺคุ กงฺคุปิ สิรีโส ตุ จ ภณฺฑิโล.

ไม้สน ๒ ศัพท์

สรล (สร คติยํ+อล) ไม้สน. **กาลนฺตรํ สรตีติ สรโล** ไม้สนที่ไปสู่ระยะเวลา ชื่อว่าสรละ. **สรลาทิเผคฺคุคนฺโธ**[๔] ไม้สนเป็นต้นมีกลิ่นอยู่ที่เปลือก

ปูติกฏฺฐ (ปูติ+กฏฺฐ) ไม้สน. **ปูติเยว กฏฺฐํ ปูติกฏฺฐํ** ไม้ที่มีกลิ่นเหม็น ชื่อว่าปูติกัฏฐะ

ไม้ประดู่ลาย ๒ ศัพท์

กปิลา (กปิ จลเน+อิล+อา) ไม้ประดู่ลาย. **กปิตพฺพา จลิตพฺพาติ กปิลา** ไม้ประดู่ที่เขาเขย่า ชื่อว่ากปิลา (ลบสระหน้า)

สึสปา (สาส อนุสิฏฺฐิยํ+อป+อา) ไม้ประดู่ลาย. **สาสติ เอเตนาติ สึสปา** ไม้ประดู่ลายที่ใช้สอน ชื่อว่าสิงสปา (อาเทศ สาสฺ เป็น สึสฺ, ลบสระหน้า). **สิสียเตติ สึสปา** ไม้ประดู่ลายที่เขาต้องการ

---

๑ วิ.มหา. ๕/๓๐/๔๒ ๒ วิ.ฏี. ๑/๑๔๙/๓๑๗ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๓๘๖/๙๙
๔ วิ.ฏี. ๑/๑๙๙/๓๙๕

ชื่อว่าสิงสปา (สิส อิจฺฉายํ+อป+อา, ลงนิคหิตอาคม). **อคุรุ**ศัพท์ก็แปลว่าไม้ประดู่ลาย. **เสตพฺยนครํ คนฺตฺวา สีสปาวนํ ปาวิสิ**[๑] เสด็จพระราชดำเนินไปทางเสตัพยนคร เข้าสู่ป่าไม้ประดู่ลาย

ไม้ประยงค์ ๓ ศัพท์

สามา (สา ตนุกรเณ+ม+อา) ไม้ประยงค์. **สาติ ตนุกโรตีติ สามา** ไม้ประยงค์ที่ทำให้บาง ชื่อว่าสามา (ลบสระหน้า)

ปิยงฺคุ (ปิยสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อุ) ไม้ประยงค์. **ปิยภาวํ คจฺฉตีติ ปิยงฺคุ** ไม้ประยงค์ที่ถึงความเป็นที่รัก ชื่อว่าปิยังคุ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ปิยงฺคุมาลาหิ จนฺทนคนฺเธหิ จ อสฺสทาหิ**[๒] ดารดาษด้วยพวงดอกประยงค์และกลิ่นหอมของแก่นจันทน์

กงฺคุ (กสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อุ) ไม้ประยงค์. **กํ กมนียภาวํ คจฺฉตีติ กงฺคุ** ไม้ประยงค์ที่ถึงความเป็นวัตถุอันน่าปรารถนา ชื่อว่ากังคุ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **สาลา จ กงฺคุปุปฺผา จ โสภนฺติ มม อสฺสเม**[๓] ดอกสาละและดอกประยงค์ใกล้อาศรมของเรากำลังบานสวยงาม

ไม้ประยงค์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **มหิลาวฺหยา, ลตา, คุนฺทา, คนฺธผลี, การมฺภา**

ไม้ซึก, ก้ามปู, จามจุรี ๒ ศัพท์

สิรีส (สร คติยํ+อีส) ไม้ซึก, ก้ามปู, จามจุรี. **สรติ โรคํ หึสตีติ สิรีโส** ไม้ซึกที่เบียดเบียนโรค ชื่อว่าสิรีสะ (อาเทศ อ เป็น อิ). **กกุสนฺโธ ภิกฺขเว ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ สิรีสสฺส มูเล อภิสมฺพุทฺโธ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงตรัสรู้ที่โคนไม้ซึก

ภณฺฑิล (ภณฺฑ ปริภาสเน+อิล) ไม้ซึก, ก้ามปู, จามจุรี. **ภณฺเฑตีติ ภณฺฑิโล** ไม้ซึกที่ให้ตำหนิ ชื่อว่าภัณฑิละ

[๕๗๒] โสณโก ทีฆวณฺโฏ จ วกุโล ตุ จ เกสโร
กาโกทุมฺพริกา เผคฺคุ นาโค ตุ นาคมาลิกา.

เพกา ๒ ศัพท์

โสณก (สุณ คติยํ+ณฺวุ) เพกา. **สุณติ คจฺฉตีติ โสณโก** ต้นเพกาที่เป็นไป ชื่อว่าโสณกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ทีฆวณฺฏ (ทีฆ+วณฺฏ) เพกา. **ทีฆํ ผลวณฺฏํ อสฺสาติ ทีฆวณฺโฏ** ผลเพกาที่มีก้านผลยาว

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๖๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๘๙๔/๒๗๒ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒/๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๕/๔

ชื่อว่าทีฆวัณฏะ

พิกุล ๒ ศัพท์

พกุล, วกุล (วก อาทาเน+อุล) พิกุล. **วกติ อาททาตีติ วกุโล** ต้นพิกุลที่ถือเอา ชื่อว่าวกุละ (อาเทศ ว เป็น พ บ้าง). **กทมฺพา พกุลา พหู**[๑] ต้นกระทุ่มและต้นพิกุลมีมาก. **วกุลปุปฺผํ ปคฺคยฺห พุทฺธสฺส อภิโรปยึ**[๒] นำเอาดอกพิกุลไปบูชาแด่พระพุทธเจ้า

เกสร (เกสร+ณ) พิกุล. **เกสรยุตฺตปุปฺผตาย เกสโร** ต้นพิกุลชื่อว่าเกสระ เพราะดอกมีเกสร (ลบ ณ, ลบสระหน้า). **ตีณิ เกสรปุปฺผานิ สีเส กตฺวานหํ ตทา**[๓] ครั้งนั้น ข้าพเจ้าติดดอกพิกุล ๓ ดอกไว้บนศีรษะ

มะเดื่อปล้อง ๒ ศัพท์

กาโกทุมฺพริกา (กาก+อุทุมฺพร+อิก+อา) มะเดื่อปล้อง. **กากานํ อุทุมฺพโร กาโกทุมฺพโร, โส เอว กาโกทุมฺพริกา** มะเดื่อของกา ชื่อว่ากาโกทุมพระ, กาโกทุมพระนั่นแหละ ชื่อว่ากาโกทุมพริกา (ลบสระหน้า)

เผคฺคุ (ผล นิปฺผตฺติยํ+คุ) มะเดื่อปล้อง. **ผลตีติ เผคฺคุ** มะเดื่อที่ออกผลมาก ชื่อว่าเผคคุ (อาเทศ อ เป็น เอ, ลฺ เป็น คฺ). **นิสฺสาโร เผคฺคุรุกฺโข เผคฺคุรุกฺเขเหว ปริวุโต**[๔] ต้นมะเดื่อปล้อง ไม่มีแก่น แวดล้อมด้วยต้นมะเดื่อปล้องอีกจำนวนมาก

กากะทิง ๒ ศัพท์

นาค (น+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) กากะทิง. **น คจฺฉตีติ นาโค** ต้นกากะทิงที่ไม่เคลื่อนที่ไป ชื่อว่านาคะ (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **นาคปุปฺผํ คเหตฺวาน คตมคฺคมฺหิ โอกิรึ**[๕] นำเอาดอกกากะทิงไปโปรยลงบนทางเสด็จพระราชดำเนิน

นาคมาลิกา (นาค+มาลา+อิก+อา) กากะทิง. **นาคานํ มาลา, สา สญฺชาตา ยตฺร นาคมาลิกา** ต้นกากะทิงที่มีพวงดอกไม้เกิดขึ้น ชื่อว่านาคมาลิกา (ลบสระหน้า)

> [๕๗๓] อโสโก วญฺชุโล จาถ ตกฺการี เวชยนฺติกา
> ตาปิญฺโฉ จ ตมาโลถ กุฏโช คิริมลฺลิกา.

ไม้อโศก ๒ ศัพท์

อโสก (น+โสก) ไม้อโศก. **นตฺถิ โสโก อเนนาติ อโสโก** ไม้ที่ช่วยให้ไม่มีความเศร้าโศก ชื่อว่าอโสกะ (อาเทศ น เป็น อ). **อโสกปุปฺผมาลาหํ พุทฺธสฺส อุปนามยึ**[๖] ข้าพเจ้าน้อมพวงดอกอโศกเข้าไปถวายแด่พระพุทธเจ้า

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๓ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๒๘/๓๒๒ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๖๖/๔๔๘
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๕๐๕/๓๗๐ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๖๐/๒๖๒ ๖ ขุ.วิมาน. ๒๖/๓๘/๖๘

วญฺชุล (วช คมเน+อุล) ไม้อโศก. **วชติ คจฺฉตีติ วญฺชุโล** ไม้อโศกที่เป็นไป ชื่อว่าวัญชุละ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ)

ไม้คนทา ๒ ศัพท์

ตกฺการี (ตสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ+อี) ไม้คนทา. **ตํตํโรคชยาทิกํ กโรตีติ ตกฺการี** ไม้คนทาที่ทำให้ชนะโรคนั้นๆ เป็นต้น ชื่อว่าตักการี (ซ้อน กฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ตกฺการึ ปุปฺผิตํ คิริมุทฺธนิ**[๑] ดอกคนทาบานอยู่บนยอดเขา

เวชยนฺติกา (วิ+ชิ ชเย+อนฺต+อิก+อา) ไม้คนทา. **วิเสเสน ชยตีติ เวชยนฺติกา** ไม้คนทาที่ชนะ (โรค) โดยเด็ดขาด ชื่อว่าเวชยันติกา (อาเทศ อิ เป็น เอ, วุทธิ อิ ของธาตุเป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

ไม้คนทามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชยา, ชยนฺตี, นาเทยี**

คูน ๒ ศัพท์

ตาปิญฺฉ, ตาปิญฺช (ตาปีสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) คูน. **ตาปิยํ ชายตีติ ตาปิญฺโฉ** ต้นคูนที่เกิดในระหว่างแม่น้ำ ชื่อว่าตาปิญฉะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, รัสสะ อี เป็น อิ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ช เป็น ฉ บ้าง). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า "**ตาปี ตุ สริตานฺตเร ตาปี**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าระหว่างแม่น้ำ"

ตมาล (ตมุ กงฺขายํ+อล) คูน. **ตเมตีติ ตมาโล** ต้นคูนที่ให้สงสัย ชื่อว่าตมาละ (ทีฆะ อ เป็น อา). **ตมาลปุปฺผํ ปคฺคยฺห**[๒] ถือเอาดอกคูน

มวกเหล็ก, อัญชันเขียว, มะลิป่า ๒ ศัพท์

กุฏช (กุฏ เฉทเน+อช) มวกเหล็ก, อัญชันเขียว, มะลิป่า. **โรคํ กุฏติ ฉินฺทตีติ กุฏโช** ไม้มวกเหล็กที่ตัดโรค ชื่อว่ากุฏชะ. **ปุปฺผํ กุฏชมาทาย**[๓] นำเอาดอกอัญชันเขียวไป

คิริมลฺลิกา (คิริ+มลฺลิกา) มวกเหล็ก, อัญชันเขียว, มะลิป่า. **คิริมฺหิ ชาตา มลฺลิกา คิริมลฺลิกา** ดอกมะลิที่เกิดบนภูเขา ชื่อว่าคิริมัลลิกา

[๕๗๔] อินฺทยโว ผเล ตสฺสา- คฺคิมนฺโถ กณิกา ภเว
นิคฺคุณฺฑิตฺถี สินฺทุวาโร ติณสูลํ ตุ มลฺลิกา.

ผลมวกเหล็ก

อินฺทยว (อินฺท+ยว) ผลมวกเหล็ก. **ตสฺส กุฏชสฺส ผเล อินฺทยโว อินฺทยว**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าผลของต้นมวกเหล็กนั้น. **อินฺทสฺส สกฺกสฺส ยโว ธญฺญวิเสโส อินฺทยโว** ธัญพืชชนิดหนึ่ง

---
๑ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๙/๔๘๑ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๙๓/๒๙๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๐๗/๑๕๗

ของพระอินทร์ ชื่อว่าอินทยวะ

คนทิสอ, เจตพังคี ๒ ศัพท์

อคฺคิมนฺถ (อคฺคิสทฺทูปปท+มนฺถ มนฺถเน+ณ) คนทิสอ, เจตพังคี. **อคฺคิ มนฺถียเต อเนนาติ อคฺคิมนฺโถ** ไม้คนทิสอที่ใช้สีไฟ ชื่อว่าอัคคิมันถะ (ลบ ณ)

กณิกา (กณ คติยํ+ณฺวุ+อา) คนทิสอ, เจตพังคี. **กณตีติ กณิกา** ต้นคนทิสอที่เป็นไป ชื่อว่ากณิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **กณิกา กณฺณิการา จ อสนา อญฺชนา พหู**[๑] ดอกคนทิสอ ดอกกรรณิการ์ ดอกประดู่ และดอกอัญชันมีมากมาย

ย่านทราย, ยางทราย ๒ ศัพท์

นิคฺคุณฺฑี (นิ+คุณฺฑ+อี) ย่านทราย, ยางทราย. **นตฺถิ คุณฺฑํ คพฺภพนฺธนํ เอตายาติ นิคฺคุณฺฑี** ไม้ที่รักษาโรคท้องผูก ชื่อว่านิคคุณฑี. **อิตฺถี นิคฺคุณฺฑี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **นิคฺคุณฺฑิปุปฺผํ ปคฺคยฺห พุทฺธสฺส อภิโรปยึ**[๒] ถือเอาดอกย่านทรายไปบูชาแด่พระพุทธเจ้า

สินฺทุวาร (สินฺทุสทฺทูปปท+วร วารเณ+ณ) ย่านทราย, ยางทราย. **สินฺทุํ คพฺภพนฺธนํ วาเรตีติ สินฺทุวาโร** ไม้ย่านทรายที่ห้ามการพันที่ครรภ์ ชื่อว่าสินทุวาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **อินฺทานี** ศัพท์ก็แปลว่าย่านทราย

มะลิ, มะลิซ้อน ๒ ศัพท์

ติณสูล (ติณสทฺทูปปท+สูล รุชายํ+อ) มะลิ, มะลิซ้อน. **ติณานิ สูลนฺติ เอตฺถาติ ติณสูลํ** ต้นมะลิที่มีหญ้าเกิดขึ้นแซม ชื่อว่าติณสูละ. **ติณสูเล คเหตฺวาน พุทฺธสฺส อภิโรปยึ**[๓] ถือเอาดอกมะลิซ้อนไปบูชาแด่พระพุทธเจ้า

มลฺลิกา (มลฺล ธารเณ+อิ+ก+อา) มะลิ, มะลิซ้อน. **สพฺเพหิ มลฺลเต ธารียเตติ มลฺลิกา** ดอกมะลิที่เขาทรงไว้ด้วยวัตถุทั้งปวง ชื่อว่ามัลลิกา (ลบสระหน้า)

มะลิมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สูปที, สีตภีรุ**

[๕๗๕] เสผาลิกา นีลิกาถ อปฺโผฏา วนมลฺลิกา
พนฺธุโก ชยสุมนํ ภณฺฑิโก พนฺธุชีวโก.

สุพรรณิการ์ ๒ ศัพท์

เสผาลิกา (สิผา+ลฺอาคม+อิก+อา) สุพรรณิการ์. **สิผา ชฏา อสฺสตฺถีติ เสผาลิกา** ต้นสุพรรณิการ์ที่มีช่อดอก ชื่อว่าเสผาลิกา (อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๓ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๐๗/๓๐๔ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๕๙/๒๖๑

นีลิกา (นีล+อิก+อา) สุพรรณิการ์. **นีลปุปฺผตาย นีลิกา** ต้นสุพรรณิการ์ ชื่อว่านีลิกา เพราะมีดอกสีเขียว (ลบสระหน้า)

สุพรรณิการ์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **สุวหา, นิคฺคุณฺฑี**

มะลิวัลย์, มะลิลา, มะลิป่า ๒ ศัพท์

อปฺโผฏา (อา+ผุฏ วิกสเน+ณ+อา) มะลิวัลย์, มะลิลา, มะลิป่า. **อาภุโส ผุฏตีติ อปฺโผฏา** ดอกมะลิวัลย์ที่บานอยู่เนืองนิตย์ ชื่อว่าอัปโผฏา (ซ้อน ปฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อปฺโผฏาติ อปฺโผฏวลฺลี**[1] บทว่า **อปฺโผฏา** คือเถามะลิวัลย์

วนมลฺลิกา (วน+มลฺลิกา) มะลิวัลย์, มะลิลา, มะลิป่า. **วเน ชาตา มลฺลิกา วนมลฺลิกา** ต้นมะลิที่เกิดในป่า ชื่อว่าวนมัลลิกา

กุหลาบ, ชบา ๔ ศัพท์

พนฺธุก (พนฺธ พนฺธเน+อุ+ก) กุหลาบ, ชบา. **พนฺธตีติ พนฺธุโก** ต้นกุหลาบที่ติดเนื่องกัน ชื่อว่าพันธุกะ. **มิสฺสา พนฺธุกปุปฺเผหิ นีลุปฺปลวิจิตฺตกา**[2] อันแซมด้วยดอกชบา แต่งให้วิจิตรด้วยดอกอุบลเขียว

ชยสุมน (ชย+สุมน) กุหลาบ, ชบา. **ชยตฺถํ สุมนํ ชยสุมนํ** ดอกมะลิเพื่อชัยชนะ ชื่อว่าชยสุมนะ. **รตฺตกมฺพลสฺเสว ชยสุมนปุปฺผราสิ วิย วณฺโณ**[3] สีของผ้ากำพลแดงเหมือนกองดอกกุหลาบแดง

ภณฺฑิก (ภฑิ มงฺคเลฺย+อิก) กุหลาบ, ชบา. **ภณฺฑตีติ ภณฺฑิโก** ดอกกุหลาบที่เป็นมงคล ชื่อว่าภัณฑิกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ)

พนฺธุชีวก (พนฺธุสทฺทูปปท+ชีว ปาณธารเณ+ณฺวุ) กุหลาบ, ชบา. **ชีวตีติ ชีวโก** พันธุ์ไม้ที่เป็นอยู่ ชื่อว่าชีวกะ. **ชีวกสทฺทสฺส ปีตสาลาทีสฺวปิ ปวตฺตนโต พนฺธุ เอว ชีวโก พนฺธุชีวโก** พันธุ์ไม้ที่เป็นอยู่นั่นแหละ ชื่อว่าพันธุชีวกะ เพราะ**ชีวก**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ต้นไม้ที่มีดอกสีเหลืองเป็นต้น (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **พนฺธุ พนฺธุกปุปฺเผ จ พนฺธุภาตริ พนฺธเว พนฺธุ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า ดอกกุหลาบ ญาติผู้พี่ และพวกพ้อง

ชีวโก ปีตสาเล จ เขปเน วุทฺธิชีวินิ,
เสวินิ ปาณเก ผาติ- กุณฺฑิเก ปาทปนฺตเร.

ชีวกศัพท์เป็นไปในต้นชบา ความสิ้นไป อายุยืน เพื่อน มีชีวิต ความเจริญ ลักจั่นน้ำ และระหว่างต้นไม้

[1] ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๐๘ [2] ขุ.ชา. ๒๘/๙๓๔/๓๒๘ [3] มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๘๖/๑๗๘

[๕๗๖] **สุมนา ชาติสุมนา มาลกี ชาติ วสฺสิกี**
ยูถิกา มาคธี จาถ สตฺตลา นวมลฺลิกา.

มะลุลี ๕ ศัพท์

สุมนา (สุ+มน+อา) มะลุลี. **สุนฺทรํ มโน อสฺสนฺติ สุมนา** ดอกไม้ที่มีใจดี(คือเห็นแล้วสบายใจ) ชื่อว่าสุมนา

ชาติสุมนา (ชาติ+สุมนา) มะลุลี. **สุคนฺธตฺตา ชาติสุมนา** ดอกมะลุลีชื่อว่าชาติสุมนา เพราะมีกลิ่นหอม. **ชาติสุมนปุปฺผานิ อุโภหิ หตฺเถหิ ภควโต ปาทมูเล โอกิริตฺวา ปูเชสิ**[๑] โปรยดอกมะลุลีด้วยมือทั้ง ๒ บูชาแทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาค

มาลกี (มล ธารเณ+ณฺวุ+อี) มะลุลี. **มลติ ธาเรตีติ มาลกี** ดอกมะลุลีที่ทรงไว้(ซึ่งกลิ่นหอม) ชื่อว่ามาลกี (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า)

ชาติ (ชน ชนเน+ติ) มะลุลี. **ชเนตีติ ชาติ** ดอกมะลุลีที่เกิด ชื่อว่าชาติ (อาเทศ นฺ เป็น อา, ลบสระหน้า)

วสฺสิกี (วสฺส+อิก+อี) มะลุลี. **วสฺสกาลสญฺชาตปุปฺผตาย วสฺสิกี** ดอกมะลุลี ชื่อว่าวัสสิกี เพราะออกดอกในฤดูฝน (ลบสระหน้า). **วสฺสิกีติ ชาติสุมนา**[๒] บทว่า **วสฺสิกี** คือดอกมะลุลี

คัดเค้า ๒ ศัพท์

ยูถิกา (ยุถ หึสายํ+อิ+ก+อา) คัดเค้า. **ยุถตีติ ยูถิกา** ต้นคัดเค้าที่เบียดเบียน(เพราะมีหนาม) ชื่อว่ายูถิกา (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบสระหน้า). **ยูถิกปุปฺผํ โอจินิตฺวา ภควนฺตํ ปูเชสิ**[๓] เลือกเก็บดอกคัดเค้าบูชาพระผู้มีพระภาค

มาคธี (มคธ+ณ+อี) คัดเค้า. **มคเธ ภวา มาคธี** ต้นคัดเค้าที่มีอยู่ในแคว้นมคธ ชื่อว่ามาคธี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ต้นคัดเค้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **คณิกา, อมฺพฏฺฐา**

มะลิซ้อน ๒ ศัพท์

สตฺตลา (สุ+ทล+อา) มะลิซ้อน. **สุนฺทรํ ทลเมติสฺสาติ สตฺตลา** มะลิซ้อนที่มีกลีบสวยงาม ชื่อว่าสัตตลา (อาเทศ อุ เป็น อ, ท เป็น ต, ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า). **สตฺต ทลานิ เอติสฺสาติ วา สตฺตลา** หรือมะลิซ้อนที่มีกลีบดอก ๗ ชั้น ชื่อว่าสัตตลา (สตฺต+ทล+อา, ลบ ท และสระหน้า)

นวมลฺลิกา, นวมาลิกา (นว+มลฺลิกา) มะลิซ้อน. **นวา นูตนา มลฺลิกา นวมลฺลิกา** ดอกมะลิซ้อนที่สดใหม่ ชื่อว่านวมัลลิกา

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๘๘๗/๑๔๙ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๘๐ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๓๐๗/๒๑๑

[๕๗๗] วาสนฺติตฺถี อติมุตฺโต กรวีโรสฺสมารโก
มาตุลุงฺโค พีชปูโร อุมฺมตฺโต ตุ จ มาตุโล.

ลำดวน ๒ ศัพท์

วาสนฺตี (วสนฺต+ณ+อี) ลำดวน. **วสนฺเต ปุปฺผตีติ วาสนฺตี** ดอกลำดวนที่บานในฤดูใบไม้ผลิ ชื่อว่าวาสันตี (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

อติมุตฺต (อติมุทสทฺทูปปท+ตนุ วิตฺถาเร+กฺวิ) ลำดวน. **อติมุทํ ตโนตีติ อติมุตฺโต** ดอกลำดวนที่แผ่ความอ่อนช้อยออกไป ชื่อว่าอติมุตตะ (ลบสระที่ ท, อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **อติมุตฺตา อโสกา จ ภคินีมาลา จ ปุปฺผิตา**[๑] ดอกลำดวน ดอกอโศก และดอกกุหลาบบานสะพรั่งแล้ว

ไม้ลำดวนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มาธวี, ลตา**

ยี่โถ ๒ ศัพท์

กรวีร (กุสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+อีร) ยี่โถ. **กุจฺฉิตํ รวํ เอเตนาติ กรวีโร** ดอกยี่โถทำให้ร้องเสียงหลง ชื่อว่ากรวีระ (อาเทศ อุ เป็น อ, วุทธิ อุ ของธาตุเป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

อสฺสมารก (อสฺสสทฺทูปปท+มร ปาณจาเค+ณฺวุ) ยี่โถ. **อสฺเส มาเรตีติ อสฺสมารโก** ต้นยี่โถที่ฆ่าม้าให้ตายได้ ชื่อว่าอัสสมารกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ปฏิหาส**ศัพท์ก็แปลว่ายี่โถ

มะงั่ว, มะกรูด, ส้มโอ ๒ ศัพท์

มาตุลุงฺค (มตฺตสทฺทูปปท+ลุช วินาเส+อ) มะงั่ว, มะกรูด, ส้มโอ. **มตฺโต ลุชฺชติ เอเตนาติ มาตุลุงฺโค** มะงั่วที่ทำให้หายวิงเวียน (เพราะมีกลิ่นหอมและรสเปรี้ยว) ชื่อว่ามาตุลุงคะ (ลบ ตฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ อ ที่ ต เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ชฺ เป็น คฺ)

พีชปูร (พีช+ปูร) มะงั่ว, มะกรูด, ส้มโอ. **ปริปุณฺณพีชตาย พีชปูโร** มะกรูดชื่อว่าพีชปูระเพราะเมล็ดบริบูรณ์. **พีชปูรผลานิ สตฺถุ อุปเนสิ**[๒] น้อมผลมะกรูดเข้าไปถวายแด่พระศาสดา

ลำโพง, มะเขือบ้า ๒ ศัพท์

อุมฺมตฺต (อุ+มท อุมฺมาเท+ต) ลำโพง, มะเขือบ้า. **อุคฺคํ มชฺชติ เอเตนาติ อุมฺมตฺโต** ต้นลำโพงที่ทำให้เมาหนัก ชื่อว่าอุมมัตตะ (ซ้อน มฺ, อาเทศ อ เป็น อุ, ทฺ เป็น ตฺ)

มาตุล (มร ปาณจาเค+อุล) ลำโพง, มะเขือบ้า. **มาเรตีติ มาตุโล** มะเขือบ้าที่ทำให้ตายได้ ชื่อว่ามาตุละ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ รฺ เป็น ตฺ)

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๔๙/๒๓ ๒ เถร.อฏฺ. ๑/๓๗๐/๑๔๖

มะเขือบ้ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **กิตว, ธุตฺต, ธตฺตูร, กนกาวฺหย, มทน**

[๕๗๘] กรมนฺโท สุเสโน จ กุนฺทํ ตุ มาฆฺยมุจฺจเต
เทวตาโส ตุ ชีมูโต- ถามิลาโต มหาสหา.

เล็บเหยี่ยว ๒ ศัพท์

กรมนฺท, กรมทฺท (กรสทฺทูปปท+มทฺท มทฺทเน+อ) เล็บเหยี่ยว. **กณฺฏเกน กรํ หตฺถํ มทฺทตีติ กรมนฺโท** ต้นเล็บเหยี่ยวที่ทิ่มแทงมือด้วยหนาม ชื่อว่ากรมันทะ (อาเทศ ทฺ เป็น นฺ บ้าง)

สุเสน (สุ+สิ พนฺธเน+ยุ) เล็บเหยี่ยว. **สุฏฺฐุ สิโนตีติ สุเสโน** ต้นเล็บเหยี่ยวที่เกาะเกี่ยว ไว้แน่น ชื่อว่าสุเสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน ,ลบ อ)

คล้า ๒ ชื่อ

กุนฺท (กุณ สงฺโกจเน+ท) คล้า. **กุณตีติ กุนฺทํ** ต้นคล้าที่ลำต้นเรียว ชื่อว่ากุนทะ (อาเทศ ณฺ เป็น นฺ)

มาฆฺย (มาฆ+ย) คล้า. **มาเฆ ภวํ มาฆฺยํ** ต้นคล้าที่มีในเดือน ๓ ชื่อว่ามาฆยะ (ลบ อ ที่ ฆ)

หญ้าหนวดแมว ๒ ศัพท์

เทวตาส (เทวตาสทฺทูปปท+อส ภกฺขเน+อ) หญ้าหนวดแมว. **เทวตา อสนฺติ ภกฺขนฺติ ตนฺติ เทวตาโส** หญ้าที่เทวดากิน ชื่อว่าเทวตาสะ (ลบสระหลัง)

ชีมูต (ชีมูต+ณ) หญ้าหนวดแมว. **ชีมูตกาเล สญฺชาตตฺตา ชีมูโต** หญ้าหนวดแมวชื่อว่าชีมูตะ เพราะเกิดขึ้นในฤดูฝน (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า)

บานไม่รู้โรย ๒ ศัพท์

อมิลาต (น+มิลาต) บานไม่รู้โรย. **ปุปฺผมาสุ น มิลาตมสฺส ภวตีติ อมิลาโต** ดอกไม้ที่ไม่มีความร่วงโรยตลอดกาล ชื่อว่าอมิลาตะ (อาเทศ น เป็น อ)

มหาสหา (มหนฺตสทฺทูปปท+สห ขมเน+อ+อา) บานไม่รู้โรย. **มหนฺตมฺปิ กาลํ สหตีติ มหาสหา** ดอกไม้ที่ทนอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อว่ามหาสหา (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า)

[๕๗๙] อโถ เสเรยฺยโก ทาสี กึกิราโต กุรณฺฑโก
อชฺฌุโก สิตปณฺณาโส สมีรโณ ผณิชฺชโก.

หญ้างวงช้าง ๔ ศัพท์

เสเรยฺยก (สิริ+เณยฺยก) หญ้างวงช้าง. **สิรี วตฺตติ เอเตนาติ เสเรยฺยโก** หญ้าที่ช่วยให้สิริเป็นไป ชื่อว่าเสเรยยกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เสเรยฺยกํ คเหตฺวาน อากาเส**

อุกฺขิปึ อหํ[๑] ข้าพเจ้ากำเอาดอกหญ้างวงช้างโยนขึ้นไปบนอากาศ

ทาสี (ทาส+อี) หญ้างวงช้าง. **ทาสนามกตฺตา ทาสี** หญ้างวงช้างชื่อว่าทาสี เพราะมีการตั้งชื่อทาส (ลบสระหน้า)

กึกิราต (กึสทฺทูปปท+กิร วิกฺกิรเณ+อาต) หญ้างวงช้าง. **กึ กิรตีติ กึกิราโต** หญ้างวงช้างที่กระจัดกระจายไปทั่ว ชื่อว่ากิงกิราตะ. **สตฺถารํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺโต กึกิราตปุปฺเผหิ ปูชํ อกาสิ**[๒] พบพระศาสดาแล้วมีจิตเลื่อมใสได้ทำการบูชาด้วยดอกหญ้างวงช้าง

กุรณฺฑก (กุร สทฺเท+ฑ+ก) หญ้างวงช้าง. **กุรตีติ กุรณฺฑโก** หญ้างวงช้างที่ทำเสียง ชื่อว่ากุรัณฑกะ (ลง อํ อาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ)

แมงลักขาว ๒ ศัพท์

อชฺชุก (อช คมเน+อุก) แมงลักขาว. **อชติ คจฺฉตีติ อชฺชุโก** แมงลักที่เป็นไป ชื่อว่าอัชชุกะ (ซ้อน ชฺ). **อคฺคพีชํ นาม อชฺชุกํ ผณิชฺชํ หิริเวรํ**[๓] เม็ดแมงลักขาว แมงลักเขียวและเถาย่านางชื่อว่าพืชที่เกิดจากยอด

สิตปณฺณาส (สิต+ปณฺณาส) แมงลักขาว. **สิโต สุกฺโก ปณฺณาโส สิตปณฺณาโส** แมงลักที่มีสีขาว ๕๐ เปอร์เซ็นต์ (ขาวครึ่งหนึ่ง) ชื่อว่าสิตปัณณาสะ

แมงลักเขียว ๒ ศัพท์

สมีรณ (สมสทฺทูปปท+อีร กมฺปเน+ยุ) แมงลักเขียว. **สมํ สนฺตํ นิจฺจลํ อีรยติ กมฺเปตีติ สมีรโณ** แมงลักเขียวที่ทำความสงบให้กระเพื่อม ชื่อว่าสมีรณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

ผณิชฺชก, ผณิชฺฌก (ผณิสทฺทูปปท+ชิ ชเย+อ) แมงลักเขียว. **ผณึ ชยตีติ ผณิชฺชโก, ผณิชฺฌโก** ต้นแมงลักที่ชนะงู ชื่อว่าผณิชชกะและผณิชฌกะ (ซ้อน ชฺ, รัสสะ อี เป็น อิ, วุทธิ อิ ของธาตุเป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ย เป็น ก, อาเทศ ช เป็น ฌ บ้าง, ลบสระหน้า). **พหู ชาตา ผณิชฺชกา**[๔] ต้นแมงลักเขียวเกิดขึ้นจำนวนมาก

[๕๘๐] ชปา ตุ ชีวสุมนํ กรีโร กกโจ ภเว
รุกฺขาทนี จ วนฺทากา จิตฺตโก ตฺวคฺคิสญฺญิโต.

ดอกชบา ๒ ศัพท์

ชปา (ชป จวเน+อ+อา) ดอกชบา. **ชปติ เอตายาติ ชปา** ดอกชบาที่ไหว ชื่อว่าชปา (ลบสระหน้า). **ชวตีติ ชปา** ดอกชบาที่บานเร็ว ชื่อว่าชปา (ชุ ชวเน+ป+อา, อาเทศ อุ เป็น อ, ลบสระหน้า)

---
๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๒๓/๒๒๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑๑๐/๓๔๑ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๕/๒๓๔
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๒/๔๐๙

ชีวสุมน (ชีว+สุมน) ดอกชบา. **ชีวตฺถํ สุมนํ ชีวสุมนํ** ดอกชบา (มะลิเพื่อชีวิต) ชื่อว่าชีวสุมนะ

สวาท ๒ ศัพท์

กรีร (กร กรเณ+อีร) สวาท. **กโรตีติ กรีโร** ต้นสวาทที่ทำ ชื่อว่ากรีระ

กกจ (กจ พนฺธเน+อ) สวาท. **กจติ พนฺธตีติ กกโจ** ต้นสวาทที่ผูกพัน ชื่อว่ากกจะ (ลง ก อาคม กลางธาตุ). **คนฺถิล**ศัพท์ก็แปลว่าต้นสวาท

กาฝาก ๒ ศัพท์

รุกฺขาทนี (รุกฺขสทฺทูปปท+อทฺท หึสายํ+ยุ+อี) กาฝาก. **รุกฺเข ชายมานา ตํ อทฺทติ หึสตีติ รุกฺขาทนี** กาฝากเมื่อเกิดขึ้นบนต้นไม้ย่อมเบียดเบียนต้นไม้นั้น จึงชื่อว่ารุกขาทนี (ลบสระหน้า, ลบ ทฺ, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

วนฺทากา (วนฺท อภิวาทนถุตีสุ+อ+ก+อา) กาฝาก. **วนฺทียเตติ วนฺทากา** กาฝากที่เขายกย่อง (ว่าทำลายต้นไม้ได้) ชื่อว่าวันทากา (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

กาฝากมีอีกหลายศัพท์ เช่น **รุกฺขรุหา, ชีวนฺติกา**

เจตมูลเพลิง ๒ ศัพท์

จิตฺตก (จิติ หึสายํ+ณฺวุ) เจตมูลเพลิง. **จิตติ หึสตีติ จิตฺตโก** ต้นเจตมูลเพลิงที่เบียดเบียน ชื่อว่าจิตตกะ (ซ้อน ตฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

อคฺคิสญฺญิต (อคฺคิ+สญฺญิต) เจตมูลเพลิง. **อคฺคิสญฺญิโตติ อคฺคิปริยายนามโก** ต้นเจตมูลเพลิงที่มีชื่อเกี่ยวกับไฟว่าอัคคิสัญญิตะ

[๕๘๑] อกฺโก วิกีรโณ ตสฺมึ ตฺวฬกฺโก เสตปุปฺผเก
ปฏิลตา คโฬจี จ มุพฺพา มธุรสาปฺยถ.

ต้นรัก ๒ ศัพท์

อกฺก (อกฺก+ณ) ต้นรัก. **อกฺโก สูริโย, ตปฺปริยายนามกตฺตา อกฺโก** อักกะแปลว่าดวงอาทิตย์, ต้นรัก ชื่อว่าอักกะ เพราะตั้งชื่อตามดวงอาทิตย์นั้น (ลบ ณฺ และสระหน้า)

วิกีรณ (วิ+กิร วิกิรเณ+ยุ) ต้นรัก. **วิกโรตีติ วิกีรโณ** ต้นรักที่กระจายไป ชื่อว่าวิกีรณะ (ทีฆะ อิ เป็น อี, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

ต้นรักมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อกฺกวฺห, วสุก, อปฺโผฏ, มนฺทาร, อกฺกปณฺณ**

รักขาว

อฬกฺก (อลํ+อกฺก) รักขาว. **ตสฺมึ อกฺเก โย เสตปุปฺผโก, ตสฺมึ อฬกฺโก อฬกฺก**ศัพท์เป็น

ไปในต้นรักที่มีดอกสีขาว. **เสตปุปฺผตาย อลํภูโต อกฺโก อฬกฺโก** ต้นรักที่ประดับด้วยดอกสีขาว ชื่อวาอฬักกะ (อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบนิคหิตและสระหน้า). **ปตาปส**ศัพท์ก็แปลว่ารักขาว

เถาหัวด้วน, เถาหัวเน่า ๒ ศัพท์

ปูติลตา (ปูติ+ลตา) เถาหัวด้วน, เถาหัวเน่า. **ติตฺตรสตฺตา ปูติภูตา ลตา ปูติลตา** เถาไม้ที่มีกลิ่นเหม็น เพราะมีรสขม ชื่อว่าปูติลตา. **โรคมลํ ปุนาตีติ ปูติ** พันธุ์ไม้ที่ชำระความสกปรกของโรค ชื่อว่าปูติ (ปู ปวเน+ติ), **สา เอว ลตา ปูติลตา** พันธุ์ไม้นั่นแหละเป็นเถา ชื่อว่าปูติลตา. **สา ลฏุกิกา สกุณิกา ปูติลาตาย พนฺธเนน พนฺธา**[๑] นางนกมูลไถนั้นถูกผูกด้วยเถาหัวด้วน

คโฬจี (คฬ รกฺขเณ+โอจ+อี) เถาหัวด้วน, เถาหัวเน่า. **คฬติ รกฺขตีติ คโฬจี** เถาหัวด้วนที่รักษาไว้ ชื่อว่าคโฬจี (ลบสระหน้า). **คโฬจีลตา ปูติลตาติ วุจฺจติ**[๒] เถาหัวด้วนท่านเรียกว่าปูติลตา

เถาหัวด้วนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อมตา, มธุปณฺณี**

ต้นชะเอม ๒ ศัพท์

มุพฺพา (มุพฺพ พนฺธเน+อ+อา) ต้นชะเอม. **มุพฺพียเตติ มุพฺพา** ต้นชะเอมที่เขาผูกมัดไว้ ชื่อว่ามุพพา (ลบสระหน้า)

มธุรสา (มธุรส+อา) ต้นชะเอม. **มธุรสตฺตา มธุรสา** ต้นชะเอมชื่อว่ามธุรสา เพราะมีรสหวาน

ต้นชะเอมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **เทวี, โมรฏฺฐา**

[๕๘๒] **กปิกจฺฉุ ทุผสฺโสถ มณฺชิฏฺฐา วิกสา ภเว**
อมฺพฏฺฐา จ ตถา ปาฐา กฏุกา กฏุโรหิณี.

ตำแย, หมามุ่ย, อเนกคุณคัน ๒ ศัพท์

กปิกจฺฉุ, กปิกจฺจุ (กปิ+กจฺฉุ) ตำแย, หมามุ่ย, อเนกคุณคัน. **กปีนํ วานรานํ กจฺฉุํ ชเนตีติ กปิกจฺฉุ, กปิกจฺจุ** ผลตำแยที่ยังอาการคันของลิงให้เกิดขึ้น ชื่อว่ากปิกัจฉุและกปิกัจจุ (อาเทศ ฉ เป็น จ บ้าง). **อหํ ปน กปิกจฺฉุผลานิ ทุผสฺสผลานิ อาหรึ**[๓] ส่วนข้าพเจ้านำเอาผลตำแยที่คันมาแล้ว

ทุผสฺส (ทุ+ผสฺส) ตำแย, หมามุ่ย, อเนกคุณคัน. **ทุกฺขสมฺผสฺสตาย ทุผสฺโส** ตำแยชื่อว่าทุผัสสะเพราะมีสัมผัสเป็นทุกข์

เถาตำแยมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อตฺตคุตฺตา, ชฑา, อพฺยณฺฑา, กณฺฑูรา, ปาวุสายินี, สูกสิมฺพี**

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๗๗/๑๘๒ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๑๐๐ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๑๖๗/๙๔

เถาหางช้าง ๒ ศัพท์

มญฺชิฏฺฐา (มชฺช สุทฺธิยํ+ฐ+อา) เถาหางช้าง. **มชฺชตีติ มญฺชิฏฺฐา** เถาหางช้างที่หมดจด ชื่อว่ามัญชิฏฐา (อาเทศ ชฺ เป็น ญฺ, ลง อิ อาคม, ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า)

วิกสา (วิ+กาส ทิตฺติยํ+อ+อา) เถาหางช้าง. **วิเสเสน กาสตีติ วิกสา** เถาหางช้างที่รุ่งเรืองเป็นพิเศษ (คืออ้วนและเติบโตเร็ว) ชื่อว่าวิกสา (รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า)

เถาหางช้างมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สมงฺคา, โยชนวลฺลี**

ตูมกาเถา, เถาขี้กา ๒ ศัพท์

อมฺพฏฺฐา (อมฺพ สทฺเท+ฐ+อา) ตูมกาเถา, เถาขี้กา. **อมฺพตีติ อมฺพฏฺฐา** ตูมกาเถาที่มีเสียง ชื่อว่าอัมพัฏฐา (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า)

ปาฐา (ปา รกฺขเณ+ฐ+อา) ตูมกาเถา, เถาขี้กา. **ปาติ รกฺขตีติ ปาฐา** เถาขี้กาที่รักษาไว้ ชื่อว่าปาฐา (ลบสระหน้า)

ตูมกาเถามีอีกหลายศัพท์ เช่น **เสตา, ปาปเจลี**

ข่า ๒ ศัพท์

กฏุกา (กฏ วสฺสาวรณคตีสุ+อุ+ก+อา) ข่า. **กฏติ คจฺฉตีติ กฏุกา** ข่าที่เป็นไป ชื่อว่ากฏุกา (ลบสระหน้า)

กฏุโรหิณี, กฏุกโรหิณี (กฏุกสทฺทูปปท+รุห ชนเน+ยุ+อี) ข่า. **กฏุกรสา หุตฺวา รุหตีติ กฏุกโรหิณี** ข่าที่เกิดขึ้นมีรสเผ็ดร้อน ชื่อว่ากฏุกโรหิณี (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า, ลบ ก บ้าง). **อนุชานามิ ภิกฺขเว มูลานิ เภสชฺชานิ หลิทฺทํ สิงฺคิเวรํ วจํ วจตฺถํ อติวิสํ กฏุกโรหิณึ อุสีรํ ภทฺทมุตฺตกํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหัวที่เป็นยา คือขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ ข่า หญ้าแฝก แห้วหมู

[๕๘๓] อปามคฺโค เสขริโก ปิปฺผลี มาคธี มตา
โคกณฺฏโก จ สิงฺฆาโฏ โกลวลฺลีภปิปฺผลี.

หญ้าเขี้ยวงู, หญ้าพันธุ์งู ๒ ชื่อ

อปามคฺค (อป+มชฺช มชฺชเน+ณ) หญ้าเขี้ยวงู, หญ้าพันธุ์งู. **วตฺถาทิกํ อปมชฺชนฺติ อเนนาติ อปามคฺโค** หญ้าเขี้ยวงูที่ช่วยให้ไม่หลงลืมผ้านุ่งเป็นต้น ชื่อว่าอปามัคคะ (ลบ ณฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ ชฺช เป็น คฺค)

๑ วิ.มหา. ๕/๒๘/๔๑

เสขริก (สิขร+ณิก) หญ้าเขี้ยวงู, หญ้าพันธุ์งู. **สิขรมสฺสาติ เสขริโก** หญ้าพันธุ์งูที่มีช่อดอกเหมือนหงอน ชื่อว่าเสขริกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

หญ้าเขี้ยวงูมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ธามคฺคว, วิมุขปุปฺผี**

ดีปลี ๒ ศัพท์

ปิปฺผลี (ปิตฺตสทฺทูปปท+ผล วิทารเณ+อ+อี) ดีปลี. **ปิตฺตํ ผลตีติ ปิปฺผลี** ดีปลีที่ทำลายน้ำดี ชื่อว่าปิปผลี (ลบ ตฺต, ซ้อน ปฺ, ลบสระหน้า). **อขาทนียผลตาย วิรูปํ ผลํ เอติสฺสาติ ปิปฺผลี** ดีปลีที่มีผลแปลก เพราะมีผลไม่น่ารับประทาน ชื่อว่าปิปผลี (วิ+ผล+อี, อาเทศ ว เป็น ป, ซ้อน ปฺ, ลบสระหน้า). **ปิปฺผลิมริจานิ**[๑] ดีปลีและพริก

มาคธี (มคธ+ณ+อี) ดีปลี. **มคเธ ภวา มาคธี** ดีปลีมีอยู่ในแคว้นมคธ จึงชื่อว่ามาคธี. **ตตฺร ปฐมุปฺปนฺนตฺตา มคธานํ อยํ วา มาคธี** หรือดีปลีนี้ของคนชาวมคธ เพราะเกิดขึ้นในที่นั้นก่อน ชื่อว่ามาคธี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

ดีปลีมีอีกหลายศัพท์ เช่น **เวเทหี, กณา, โกลา**

หญ้าโคกกระสุน ๒ ศัพท์

โคกณฺฏก (โค+กณฺฏก) หญ้าโคกกระสุน. **ควํ กณฺฏโก โคกณฺฏโก** หญ้าโคกกระสุนที่เป็นขวากหนามสำหรับโค ชื่อว่าโคกัณฏกะ. **ควมฺหิ ปถวิยํ วา ลคฺโค กณฺฏโก โคกณฺฏโก** หรือหนามที่เกาะติดอยู่ที่พื้นดิน ชื่อว่าโคกัณฏกะ. **อวนฺติทกฺขิณาปเถ ภนฺเต กณฺหุตฺตรา ภูมิ ขรา โคกณฺฏกหตา**[๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พื้นดินในอวันตีทักขิณาบถมีดินดำมาก ขรุขระ หญ้าโคกกระสุนเต็มไปหมด

สิงฺฆาฏ (สิงฺฆ ฆายเน+อาฏ) หญ้าโคกกระสุน. **สิงฺฆตีติ สิงฺฆาโฏ** หญ้าโคกกระสุนที่สูดกลิ่น ชื่อว่าสิงฆาฏะ

หญ้าโคกกระสุนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปลงฺกสา, สาทุกณฺฏ**

ดีปลีใหญ่, ชะพลู, พริกไทย ๒ ศัพท์

โกลวลฺลี (โกล+วลฺลี) ดีปลีใหญ่, ชะพลู, พริกไทย. **โกลาการา ตํนามิกา วา วลฺลี โกลวลฺลี** ดีปลีที่มีเถาเหมือนจิงจ้อ หรือมีชื่อเช่นนั้น จึงชื่อว่าโกลวัลลี

อิภปิปฺผลี (อิภ+ปิปฺผลี) ดีปลีใหญ่, ชะพลู, พริกไทย. **อิภานํ หตฺถีนํ ปิปฺผลี อิภปิปฺผลี** ดีปลีช้าง ชื่อว่าอิภปิปผลี

ดีปลีใหญ่มีอีกหลายศัพท์ เช่น **กปิวลฺลี, วสิร**

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๓/๔๗๗ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๐/๓๒

[๕๘๔] **โคโลมี ตุ วจา จาต คิริกณฺยปราชิตา**
สีหปุจฺฉี ปณฺหิปณฺณี สาลปณฺณี ตุ จตฺถิรา.

ว่านน้ำ ๒ ศัพท์

โคโลมี (โค+โลม+อี) ว่านน้ำ. **คุนฺนํ โลมสมฺปาตนฏฺฐาเน ชาตา โคโลมี** ว่านน้ำที่เกิดในสถานที่ซึ่งมีขนของโคร่วงลง ชื่อว่าโคโลมี (ลบสระหน้า)

วจา (วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+อ+อา) ว่านน้ำ. **วุจฺจตีติ วจา** ว่านน้ำที่ถูกกล่าวถึง ชื่อว่าวจา (ลบสระหน้า). **มูลพีชํ นาม หลิทฺทิ สิงฺคิเวรํ วจา**[๑] ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ชื่อว่าพืชที่เกิดจากหัว. **สตปพฺพิกา**ศัพท์ก็แปลว่าว่านน้ำ

ทุงเทง, โทงเทง ๒ ศัพท์

คิริกณฺณี, คิริกณฺณิก (คิริ+กณฺณี) ทุงเทง, โทงเทง. **กณฺณสณฺฐานปุปฺผตาย กณฺณี** ต้นทุงเทง ชื่อว่ากัณณี เพราะดอกมีรูปร่างเหมือนใบหู (กณฺณ+อี). **คิริมฺหิ ชาตา กณฺณี คิริกณฺณี** ต้นทุงเทงที่เกิดบนภูเขา ชื่อว่าคิริกัณณี

อปราชิตา (อปรสทฺทูปปท+ชิ ชเย+ต+อา) ทุงเทง, โทงเทง. **โรคาทิชิตตฺตา อปราชิตา** ต้นทุงเทงชื่อว่าอปราชิตา เพราะเป็นต้นไม้ที่ชนะโรคเป็นต้น (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

บังโกรยตัวเมีย ๒ ศัพท์

สีหปุจฺฉี (สีห+ปุจฺฉ+อี) ต้นบังโกรยตัวเมีย. **สีหปุจฺฉาการกุสุมมญฺชริตาย สีหปุจฺฉี** ต้นบังโกรยตัวเมีย ชื่อว่าสีหปุจฉี เพราะช่อดอกเหมือนหางราชสีห์ (ลบสระหน้า)

ปณฺหิปณฺณี (ปณฺหิ+ปณฺณ+อี) ต้นบังโกรยตัวเมีย. **ปณฺหิ อปฺปตนุ, ปณฺหิ ปณฺณํ เอติสฺสาติ ปณฺหิปณฺณี** ปัณหิแปลว่าบอบบาง, ต้นบังโกรยตัวเมียที่มีใบบอบบาง ชื่อว่าปัณหิปัณณี (ลบสระหน้า)

ต้นบังโกรยตัวเมียมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปุถุปณฺณี, คุหา**

ต้นบังโกรยผู้ ๒ ศัพท์

สาลปณฺณี (สาลปณฺณ+อี) ต้นบังโกรยตัวผู้. **สาลปณฺณสทิสวิฏฺฐตาย สาลปณฺณี** ต้นบังโกรยตัวผู้ชื่อว่าสาลปัณณี เพราะมีใบเหมือนใบสาละ (ลบสระหน้า). **สาลํ โสภนยุตฺตํ ปณฺณมสฺสาวา สาลปณฺณี** หรือต้นบังโกรยตัวผู้ที่มีใบงาม ชื่อว่าสาลปัณณี (สาล+ปณฺณ+อี, ลบสระหน้า)

ถิรา (ฐา คตินิวตฺติยํ+อิร+อา) ต้นบังโกรยตัวผู้. **ฐาติ ปวตฺตตีติ ถิรา** ต้นบังโกรยตัวผู้ที่เป็นไป ชื่อว่าถิรา (อาเทศ ฐ เป็น ถ, ลบสระหน้า)

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๑๑/๗๘

[๕๘๕] นิทิทฺธิกา ตุ พฺยคฺฆี จ อถ นีลี จ นีลินี
ชิญฺชุโก เจว คุญฺชาถ สตมูลี สตาวลี.

มะอึก ๒ ศัพท์

นิทิทฺธิกา (นิ+ทห ธารเณ+ณฺวุ+อา) มะอึก. **กณฺฏกํ นิทฺทหติ ธาเรตีติ นิทิทฺธิกา** ต้นมะอึกที่ทรงไว้ซึ่งหนาม ชื่อว่านิทิทธิกา (อาเทศ อ ที่ ท เป็น อิ, หฺ เป็น ธฺ, ซ้อน ทฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

พฺยคฺฆี (พฺยคฺฆ+อี) มะอึก. **ภยกรณวเสน พฺยคฺฆสทิสตาย พฺยคฺฆี** ต้นมะอึก ชื่อว่าพยัคฆีเพราะเหมือนเสือโคร่งโดยการทำให้น่ากลัว (ลบสระหน้า)

มะอึกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **พฺรหตี, ขุทฺทา**

คราม ๒ ศัพท์

นีลี (นีล+อี) คราม. **นีลวณฺณตาย นีลี** ต้นครามชื่อว่านีลี เพราะมีสีคราม (ลบสระหน้า)

นีลินี (นีล+อินี) คราม. **นีลวณฺณตาย นีลินี** ต้นครามชื่อว่านีลินี เพราะมีสีคราม (ลบสระหน้า)

ครามมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กาฬา, คุตฺถา**

มะกล่ำ ๒ ศัพท์

ชิญฺชุก (ชญฺช ยุทฺเธ+อุก) มะกล่ำ. **ชญฺชตีติ ชิญฺชุโก** มะกล่ำที่ต่อสู้ ชื่อว่าชิญชุกะ (อาเทศ อ เป็น อิ). **ชิญฺชุกสนฺนิภกฺขิ**[๑] ดวงตาเหมือนเม็ดมะกล่ำ

คุญฺชา (คุช สทฺเท+อ+อา) มะกล่ำ. **คุชตีติ คุญฺชา** มะกล่ำที่มีเสียง (เวลาผลแห้ง) ชื่อว่าคุญชา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบสระหน้า)

มะกล่ำมีอีกหลายศัพท์ เช่น **รตฺติกา, รตฺตทลา, จูฬามณี, กากจิญฺจิ, ตุลาพีช, กณฺหลา, สิขณฺฑินี**

ต้นสามสิบ ๒ ศัพท์

สตมูลี (สต+มูล+อี) ต้นสามสิบ. **สตํ มูลานิ อสฺสาติ สตมูลี** ต้นสามสิบที่มี ๑๐๐ รากชื่อว่าสตมูลี (ลบสระหน้า). ท่านกล่าวว่า ต้นสามสิบนี้ เมื่อฟ้าร้องจึงงอก

สตาวลี (สตทฺทูปปท+อา+วร วรเณ+อ+อี) ต้นสามสิบ. **สตํ โรเค อาวรตีติ สตาวลี** ต้นสามสิบที่ป้องกันโรคได้ ๑๐๐ อย่าง ชื่อว่าสตาวลี (อาเทศ ร เป็น ล, ลบสระหน้า)

[๕๘๖] มโหสธํ ตฺวติวิสา พากุจี โสมวลฺลิกา
ทาพฺพี ทารุหลิทฺทาถ พิฬงฺคํ จิตฺรตณฺฑุลา.

---
๑ ชา.อฏฺ. ๔๐/๒๕๑

ชะเอมต้น ๒ ศัพท์

มโหสธ (มหนฺต+โอสธ) ชะเอมต้น. **มหาวีริยํ โอสธํ มโหสธํ** ต้นยาที่มีความพยายามมาก ชื่อว่ามโหสธะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า)

อติวิสา (อติ+วิส ปเวสเน+อ+อา) ชะเอมต้น. **เภสชฺชปโยเคสุ อตีว วิสตีติ อติวิสา** ชะเอมต้นที่เข้าในเครื่องประกอบยามากกว่า (ตัวยาอย่างอื่น) ชื่อว่าอติวิสา (ลบสระหน้า). **อนุชานามิ ภิกฺขเว มูลานิ เภสชฺชานิ หลิทฺทํ สิงฺคิเวรํ วจํ วจตฺถํ อติวิสํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหัวที่เป็นยา คือขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ ชะเอมต้น

ชะเอมต้นมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วิสา, อรุณา, สิงฺคี**

กำยาน, ยางไม้ ๒ ศัพท์

พากุจี (วก อาทาเน+อุจ) กำยาน, ยางไม้. **วกตีติ พากุจี** กำยานที่ยึดติด ชื่อว่าพากุจี (อาเทศ ว เป็น พ, ทีฆะ อ เป็น อา)

โสมวลฺลิกา (โสม+วลฺลิกา) กำยาน, ยางไม้. **โสมสมตาย การิตา วลฺลิกา โสมวลฺลิกา** ยางไม้ที่เขาทำ เพราะสีเหมือนดวงจันทร์ ชื่อว่าโสมวัลลิกา

กำยานมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กณฺหผลา, ปูติผลา**

ขมิ้น ๒ ศัพท์

ทาพฺพี (ทร วิทารเณ+พ+อี) ขมิ้น. **ทรตีติ ทาพฺพี** ขมิ้นที่ทำลาย ชื่อว่าทาพพี (ลบ รฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ซ้อน พฺ, ลบสระหน้า)

ทารุหลิทฺทา, หลิทฺทา (ทารุ+หลิทฺทา) ขมิ้น. **หลิทฺทวณฺณทารุตาย ทารุหลิทฺทา** ขมิ้นชื่อว่าทารุหลิททา เพราะลำต้นมีสีเหลือง. **อนุชานามิ ภิกฺขเว มูลานิ เภสชฺชานิ หลิทฺทํ สิงฺคิเวรํ วจํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ

พิลังกาสา ๒ ศัพท์

พิฬงฺค (วิ+ลงฺค คมเน+อ) พิลังกาสา. **วิลงฺคติ คจฺฉตีติ พิฬงฺคํ** ต้นพิลังกาสาที่เป็นไป ชื่อว่าพิฬังคะ (อาเทศ ว เป็น พ, ล เป็น ฬ)

จิตฺรตณฺฑุลา (จิตฺร+ตณฺฑุล+อา) พิลังกาสา. **จิตฺรานิ ตณฺฑุลานิ อสฺสาติ จิตฺรตณฺฑุลา** ต้นพิลังกาสาที่มีผลเล็ก ๆ ชื่อว่าจิตรตัณฑุลา (ลบสระหน้า)

พิลังกาสามีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตณฺฑุล, กิมิสตฺตุ**

---

[๑] วิ.มหา. ๕/๒๘/๔๑ [๒] วิ.มหา. ๕/๒๘/๔๑

[๕๘๗] นุหี เจว มหานาโม มุทฺทิกา ตุ มธุรสา
อถาปิ มธุกํ ยฏฺฐิ- มธุกา มธุยฏฺฐิกา.

สลัดได ๒ ศัพท์

นุหี (นุห อุคฺคิรเณ+อ+อี) สลัดได. **นุหตีติ นุหี** ต้นสลัดไดที่สำรอกออก ชื่อว่านุหี (ลบสระหน้า). **ชิวฺหามํสํ นุหีปตฺตสณฺฐานํ**[๑] เนื้อลิ้นเหมือนใบสลัดได

มหานาม (มหนฺต+นาม) สลัดได. **มหนฺตํ นามมสฺสาติ มหานาโม** ต้นสลัดไดที่มีชื่อยิ่งใหญ่ ชื่อว่ามหานามะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). **อชฺชุนา อณฺชุกณฺณา จ มหานามา จ ปุปฺผิตา**[๒] ดอกกุ่ม ดอกรกฟ้า และดอกสลัดไดบานแล้ว

สลัดไดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สีหุณฺฑ, วชิรทุม, คุฬา**

องุ่น ๒ ศัพท์

มุทฺทิกา (มุทุ+อิก+อา) องุ่น. **มุทุคุณโยคา มุทฺทิกา** องุ่นชื่อว่ามุททิกา เพราะมีความนุ่มเป็นพิเศษ (ซ้อน ทฺ, ลบสระหน้า). **ผลาสโว นาม มุทฺทิกาผลาทีนิ มทฺทิตฺวา เตสํ รเสน กโต**[๓] น้ำที่คั้นผลองุ่นเป็นต้นแล้วปรุงน้ำคั้นนั้นด้วยรส ชื่อว่าผลาสวะ

มธุรสา (มธุรส+อา) องุ่น. **มธุรโส สาทุ** มธุรสะแปลว่ารสหวาน, เพราะฉะนั้น คัมภีร์เวชชะจึงกล่าวไว้ว่า "**สาทุลวณติตฺตมฺพิลกฏุกสายกา** รสหวาน รสเค็ม รสขม รสเปรี้ยวและรสเผ็ด", **มธุรสโยคา มธุรสา** องุ่นชื่อว่ามธุรสา เพราะมีรสหวาน (ลบสระหน้า)

องุ่นมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โคตฺถนี, ทกฺขา**

ชะเอมเถา ๒ ศัพท์

มธุก (มธุ+ก) ชะเอมเถา. **มธุรสตาย มธุกํ** ชะเอมเถาชื่อว่ามธุกะ เพราะมีรสหวาน

ยฏฺฐิมธุกา (ยฏฺฐิ+มธุกา) ชะเอมเถา. **ทณฺฑาการตฺตา ยฏฺฐิ จ สา มธุรสตฺตา มธุกา เจติ ยฏฺฐิมธุกา** ชะเอมเถานั้นเป็นไม้เท้าได้ด้วย มีรสหวานด้วย จึงชื่อว่ายัฏฐิมธุกา. **ยฏฺฐิมธุกเตลาทิเภสชฺชํ กตฺวา**[๔] ปรุงยาด้วยน้ำมันของชะเอมเถา

มธุยฏฺฐิกา, มธุลฏฺฐิกา (มธุรสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อิก+อา) ชะเอมเถา. **มธุรภาเว ติฏฺฐตีติ มธุลฏฺฐิกา** ชะเอมเถาที่ตั้งอยู่ในความหวาน ชื่อว่ามธุยัฏฐิกา (อาเทศ ร เป็น ย และ ล บ้าง, ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า). **มธุลฏฺฐิกนฺติ ยฏฺฐิมธุกํ**[๕] บทว่า **มธุลฏฺฐิกํ** คือชะเอมเถา

[๕๘๘] วาติงฺคโณ จ ภณฺฑากี วาตฺตากี พฺรหตีปฺยถ
นาคพลา เจว ฌสา ลางฺคลี ตุ จ สารที.

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๓๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๑/๔๐๙ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๔๕๐
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๒๗๔/๑๕๒ ๕ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๘๙๕/๓๖๙

มะเขือ ๒ ศัพท์

วาติงฺคณ (วาตสทฺทูปปท+คณ คณเน+อ) มะเขือ. **วาตหรณตฺเถน คณียเตติ วาติงฺคโณ** มะเขือที่ผู้ต้องการนำลมไปพากันนับดู ชื่อว่าวาติงคณะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **วาติงฺคณผลสฺส มชฺฌฏฺฐาเน พนฺธิตฺวา**[๑] ผูกกลางผลมะเขือ

ภณฺฑากี, ภณฺฏากี (ภณฺฑ ปริภาสเน+ณฺวุ+อี) มะเขือ. **ภณฺฑียเตติ ภณฺฑากี** มะเขือที่ถูกด่า ชื่อว่าภัณฑากี (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

คัมภีร์รภสะแสดงชื่อมะเขือไว้ดังนี้

วาติงฺคโณ ตุ วาตฺตาสุ วาตฺตาโก สากเวฬุ จ,
ภณฺฑากี ราชกุมฺภณฺโฑ วาตฺตากี ทุปฺปหาสินี.

มะแว้ง, มะเขือขาว ๒ ศัพท์

วาตฺตากี (วาตฺตสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) มะแว้ง, มะเขือขาว. **วาตฺตํ นิรามยํ กโรตีติ วาตฺตากี** มะแว้งที่ทำให้ปราศจากโรค ชื่อว่าวาตตากี (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ)

พฺรหตี (พฺรห วุทฺธิยํ+ต+อี) มะแว้ง, มะเขือขาว. **พฺรหตีติ พฺรหตี** มะแว้งที่เจริญ (คือมีผลดก) ชื่อว่าพรหตี (ลบสระหน้า)

แตงหนู ๒ ศัพท์

นาคพลา (นาค+พล+อา) แตงหนู. **โรคหรณตฺตา นาคสฺส พลมิว พลเมติสฺสาติ นาคพลา** แตงหนูที่มีพลังเหมือนกำลังของช้าง เพราะนำเอาโรคออกไป ชื่อว่านาคพลา (ลบสระหน้า)

ฌสา (ฌส หึสายํ+อ+อา) แตงหนู. **ฌสติ หึสตีติ ฌสา** แตงหนูที่เบียดเบียน ชื่อว่าฌสา (ลบสระหน้า)

พลับพลึง, ดองดึง ๒ ศัพท์

นงฺคลี, ลางฺคลี (นงฺคล+อี) พลับพลึง, ดองดึง. **นงฺคลสทิสมูลตาย ลางฺคลี** พลับพลึง ชื่อว่าลางคลี เพราะมีรากเหมือนไถ (อาเทศ น เป็น ล และทีฆะบ้าง, ลบสระหน้า)

สารที (สรท+ณ+อี) พลับพลึง, ดองดึง. **สรทกาเล สญฺชาตตฺตา สารที** ดอกพลับพลึง ชื่อว่าสารที เพราะเกิดขึ้นในฤดูใบไม้ร่วง (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

[๕๘๙] รมฺภา จ กทลี โมโจ กปฺปาสี พทรา ภเว
นาคลตา ตุ ตมฺพูลี อคฺคิชาลา ตุ ธาตกี.

---

๑ วิ.ฏี. ๒/๒๓๘/๔๖๐

กล้วย ๓ ศัพท์

รมฺภา (รมุ รมเน+ภ+อา) กล้วย. **รมนฺติ อสฺสนฺติ รมฺภา** ต้นกล้วยเป็นที่ยินดี ชื่อว่ารัมภา (ลบสระหน้า)

กทลี (กท มารเณ+อล+อี) กล้วย. **กทตีติ กทลี** ผลกล้วยที่ฆ่า(ต้นของตน) ชื่อว่ากทลี (ลบสระหน้า). **เกน วาเตน ทลียเตติ กทลี** ต้นกล้วยที่ถูกลมทำลาย ชื่อว่ากทลี (กสทฺทูปปท+ทล วิทารเณ+อ+อี, ลบสระหน้า). **กทลี อตฺตวธาย ผลํ เทติ**[๑] ต้นกล้วยออกผลเพื่อฆ่าตนเอง

โมจ (มุจ โมจเน+ณ) กล้วย. **รุกฺขสฺมา มุจฺจตีติ โมโจ** ต้นกล้วยที่พ้นจากต้นไม้ (ไม่ใช่ไม้เนื้อแข็ง) ชื่อว่าโมจะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว อฏฺฐ ปานานิ อมฺพปานํ ชมฺพุปานํ โจจปานํ โมจปานํ มธุปานํ มุทฺทิกปานํ สาลุกปานํ ผารุสกปานํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตน้ำปานะ ๘ อย่าง คือ น้ำมะม่วง น้ำหว้า น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะซาง น้ำองุ่น น้ำเหง้าบัว และน้ำมะปราง

ฝ้าย ๒ ศัพท์

กปฺปาสี (กร กรเณ+ปาส+อี) ฝ้าย. **ผลํ กปฺปาสํ โลกานมุปการํ กโรตีติ กปฺปาสี** ต้นฝ้ายที่ทำผลให้มีอุปการะแก่ชาวโลก ชื่อว่ากัปปาสี (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน ปฺ, ลบสระหน้า)

พทรา (พท เถริเย+อร+อา) ฝ้าย. **พทตีติ พทรา** ผลฝ้ายที่แก่ ชื่อว่าพทรา (ลบสระหน้า)

เถาพลู ๒ ศัพท์

นาคลตา (นาค+ลตา) เถาพลู. **นาคโลเก ชาตา ลตา นาคลตา** เถาวัลย์ที่เกิดในนาคพิภพ ชื่อว่านาคลตา

ตมฺพูลี (ตมฺพล+อี) เถาพลู. **ตมฺพลวณฺณํ เอติสฺสาติ ตมฺพูลี** เถาพลูที่มีสีเหมือนใบพลู ชื่อว่าตัมพูลี. **ตมฺพูลสฺส อยํ วา ตมฺพูลี** หรือใบพลูนี้ของเถาพลู ชื่อว่าตัมพูลี (ลบสระหน้า)

เถาพลูมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตมฺพูลวลฺลี, นาควลฺลี**

บัวสัตตบุษย์ ๒ ศัพท์

อคฺคิชาลา (อคฺคิ+ชาล+อา) บัวสัตตบุษย์. **อคฺคิชาลสมานปุปฺผตาย อคฺคิชาลา, ตมฺพปุปฺผี** บัวสัตตบุษย์ชื่อว่าอัคคิชาลา เพราะมีดอกเหมือนเปลวไฟ, มีดอกสีแดง (ลบสระหน้า)

ธาตกี (จิติสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ+อี) บัวสัตตบุษย์. **อติสยํ จิตึ กโรตีติ ธาตกี** บัวสัตตบุษย์ที่ทำให้มั่นคงยิ่ง ชื่อว่าธาตกี (อาเทศ จุ เป็น ธฺ, อิ เป็น อา และ อ, ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ปุปฺผา สุคนฺธิกา ธาตกี** ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าธาตกี

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๙/๑๗๑ ๒ วิ.มหา. ๕/๘๖/๑๒๓

[๕๙๐] ติวุตา ติปุฏา จาถ สามา กาฬา จ กฤยเต
อโถ สิงฺคี จ อุสโภ เรณุกา กปิลา ภเว.

จิงจ้อขาว ๒ ศัพท์

ติวุตา (ติ+วุตา) จิงจ้อขาว. **ติสฺโส วุตา ตจราชิโย เอติสฺสาติ ติวุตา** ดอกจิงจ้อขาวที่มีเปลือก ๓ กลีบ ชื่อว่าติวุตา

ติปุฏา (ติ+ปุฏา) จิงจ้อขาว. **ติสฺโส ปุฏา ตจราชิโย เอติสฺสาติ ติปุฏา** ดอกจิงจ้อขาวที่มีเปลือก ๓ กลีบ ชื่อว่าติปุฏา

จิงจ้อขาวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สรลา, ติภณฺฑี, โรจนี**

จิงจ้อดำ ๒ ศัพท์

สามา (สา ตนุกรเณ+ม+อา) จิงจ้อดำ. **วิเรจนกรเณน กายํ โรคญฺจ สายตีติ สามา** ผลจิงจ้อดำที่ชำระร่างกายและโรค โดยการทำให้สะอาด ชื่อว่าสามา (ลบสระหน้า)

กาฬา (กล สงฺขฺยาเน+ณ+อา) จิงจ้อดำ. **กลตีติ กาฬา** ดอกจิงจ้อดำที่นับ ชื่อว่ากาฬา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ลบสระหน้า). **กาฬา กณฺหาติวุตายํ นีลีโยชนวลฺลิกา** ดอกจิงจ้อดำนี้มีเปลือกดอกสีดำ เถามีสีเขียวคล้ำ

จิงจ้อดำมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มสูรวิทลา, อทฺธจนฺทา, กาฬเมสิกา**

ขิง ๒ ศัพท์

สิงฺคี (สิงฺค+อี) ขิง. **สิงฺคสทิสปุปฺผตาย สิงฺคี** ขิงชื่อว่าสิงคี เพราะมีดอกเหมือนเขาสัตว์ (ลบสระหน้า)

อุสภ (อุส ทาเห+อภ) ขิง. **ปจฺจตฺถิเก อุสาเปตีติ อุสโภ** ขิงที่ยังพืชตรงข้ามให้เผ็ดร้อน ชื่อว่าอุสภะ

ขิงมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุฬีรสิงฺคี, วกฺกงฺกี**

หนาด ๒ ศัพท์

เรณุกา (เรณุ คติสทฺเทสุ+ณุก+อา) หนาด. **เรณติ คจฺฉตีติ เรณุกา** ต้นหนาดที่เป็นไป ชื่อว่าเรณุกา (ลบ ณฺ ของปัจจัย, ลบสระหน้า)

กปิลา (กปิ จลเน+อิล+อา) หนาด. **กปิตพฺพา จลิตพฺพาติ กปิลา** ต้นหนาดที่ถูกเขย่า ชื่อว่ากปิลา (ลบสระหน้า)

หนาดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ทฺวิชา, หเรณู, โกนฺตี, ภสฺมคนฺธนี**

[๕๙๑] หิริเวรญฺจ วาลญฺจ รตฺตผลา ตุ พิมฺพิกา
เสเลยฺยมสฺมปุปฺผญฺจ เอลา ตุ พหุลา ภเว.

เถาย่านาง ๒ ศัพท์

หิริเวร (หิรี+เวร) เถาย่านาง. **หิรีนามิกาย เทวธีตาย สรีรโต ภญฺชาตตฺตา หิริเวรํ** เถาย่านางชื่อว่าหิริเวระ เพราะขาดออกจากร่างกายของหิรีเทพธิดา (รัสสะ อี เป็น อิ)

วาล (วร วรเณ+ณ) เถาย่านาง. **วาเรตีติ วาลํ** เถาย่านางที่ให้ระวัง ชื่อว่าวาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ ต้นธาตุ เป็น อา, อาเทศ ร เป็น ล). **วารินามกตฺตา วา วาลํ** หรือเถาย่านางชื่อว่าวาละ เพราะตั้งชื่อตามแม่น้ำ (วาริ+ณ, ลบ ณฺ และลบสระหน้า, อาเทศ ร เป็น ล)

เถาย่านางมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อุทจฺจ, เกสมฺพุนาม**

ตำลึง ๒ ศัพท์

รตฺตผลา (รตฺต+ผล+อา) ตำลึง. **รตฺตํ ปกฺกผลมสฺสาติ รตฺตผลา** ตำลึงที่มีผลสุกสีแดง ชื่อว่ารัตตผลา (ลบสระหน้า)

พิมฺพิกา (พิมฺพ+อิก+อา) ตำลึง. **โอฏฺฐวณฺณสมานผลตาย พิมฺพิกา** ตำลึง ชื่อว่าพิมพิกา เพราะมีผลสีเหมือนกับริมฝีปาก (ลบสระหน้า)

เถาตำลึงมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ตุณฺฑิเกรี, ปิลุปณฺณี**

กฤษณาดำ ๒ ศัพท์

เสเลยฺย (สิลา+เณยฺย) กฤษณาดำ. **สิลายํ ปาสาเณ ภวํ เสเลยฺยํ** กฤษณาดำมีอยู่บนโขดหิน ชื่อว่าเสเลยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

อสฺมปุปฺผ (อสฺม+ปุปฺผ) กฤษณาดำ. **อสฺมโน อสฺมสฺส วา ปุปฺผํ อสฺมปุปฺผํ** ดอกไม้ของก้อนหิน ชื่อว่าอัสมปุปผะ

กระวานใหญ่ ๒ ศัพท์

เอลา (อิล คมเน+ณ+อา) กระวานใหญ่. **อิลติ คจฺฉตีติ เอลา** กระวานใหญ่ที่เป็นไป ชื่อว่าเอลา (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า)

พหุลา (พหุสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ+อา) กระวานใหญ่. **พหโว อตฺเถ ลาตีติ พหุลา** กระวานใหญ่ที่ถือเอาประโยชน์หลายอย่าง ชื่อว่าพหุลา (ลบสระหน้า). **พหุโรเค วา ลุนาตีติ พหุลา** หรือกระวานใหญ่ที่ตัดโรคหลายอย่างให้หาย(ใช้รักษาโรค) ชื่อว่าพหุลา (พหุสทฺทูปปท+ลา เฉทเน +อ+อา, ลบสระหน้า). **จนฺทวาลา**ศัพท์ก็แปลกระวานใหญ่

[๕๙๒] กุฏฺจญฺจ พฺยาธิ กถิโต วาเนยฺยํ ตุ กุฏนฺนฏํ
โอสธี ชาติมตฺตมฺหิ โอสธํ สพฺพมชาติยํ.

โกฐ ๒ ศัพท์

กุฏฺจ (กุฏ เฉทเน+จ) โกฐ. **กุฏติ ฉินฺทตีติ กุฏฺจํ** ต้นโกฐที่ตัด ชื่อว่ากุฏฐะ. **กุยํ ปถวิยํ ติฏฺจตีติ วา กุฏฺจํ** หรือต้นโกฐที่ยืนต้นอยู่บนพื้นดิน ชื่อว่ากุฏฐะ (กุสทฺทูปปท+ฐา คติ-นิวตฺติมฺหิ+อ, ซ้อน ฏ, ลบสระหน้า)

พฺยาธิ (พฺยาธิ+ณ) โกฐ. **พฺยาธินามกตฺตา พฺยาธิ** ต้นโกฐ ชื่อว่าพยาธิ เพราะตั้งชื่อว่าพยาธิ (ลบ ณ และสระหลัง)

โกฐมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โกเวร, ภาสุร, ปาริภาพฺย, คทาหฺวย, ปากล, อุปฺปล**

แห้ว ๒ ศัพท์

วาเนยฺย (วน+เณยฺย) แห้ว. **วเน ปานีเย ชาตํ วาเนยฺยํ** แห้วที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าวาเนยยะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

กุฏนฺนฏ (กุฏ+นฏ) แห้ว. **กุฏนฺนฏนฺติ สมฺมุติตนามํ** แห้วท่านสมมุติชื่อว่ากุฏันนฏะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

ต้นไม้ที่ไม่เป็นยารักษาโรค

โอสธิ (โอสธ+อิ) ต้นไม้ที่ไม่เป็นยารักษาโรค. **ผลปากนฺตาทิชาติมตฺตเมว โอสธิ นาม** กล้วยและข้าวเป็นต้น เพียงเกิดมาให้ผลสุกเท่านั้น ชื่อว่าโอสธิ (ลบสระหน้า). **โอสธิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์**

พืชที่เป็นยารักษาโรค

โอสธ (อุส ทาเห+ธ) พืชที่เป็นยารักษาโรค. **อชาติยํ สพฺพํ โอสธํ นาม** พืชทุกอย่างไม่เพียงแต่เกิดมาเท่านั้น ใช้เป็นยารักษาโรคได้ ชื่อว่าโอสธะ. **โรคํ โอสาเปตีติ โอสธํ** พืชที่ให้เผาผลาญโรค ชื่อว่าโอสธะ (วุทธิ อุ เป็น โอ)

[๕๙๓] มูลํ ปตฺตํ กฬีรคฺคํ กนฺทํ มิญฺชา ผลํ ตถา
ตโจ ปุปฺผญฺจ ฉตฺตนฺติ สากํ ทสวิธํ มตํ.

ส่วนต่างๆ ของพืชผักที่ใช้ทำเป็นอาหารได้ ๑๐ อย่าง

อิติ ทสวิธํ สากํ มตํ ส่วนต่างๆของพืชผัก ท่านรู้ว่ามี ๑๐ อย่าง คือ **มูลํ** รากหรือหัว, **ปตฺตํ** ใบ, **กฬีรํ** หน่อ, **อคฺคํ** ยอด, **กนฺทํ** เหง้า, **มิญฺชา** เยื่อหรือเส้นใย, **ผลํ** ผล, **ตโจ** เปลือก, **ปุปฺผํ** ดอก, **ฉตฺตํ จ** และเห็ด

ตตฺร มูลํ มูลกาทีนํ, ปตฺตํ พากุจาทีนํ, กลีรํ วํสาทีนํ, อคฺคํ เวตฺตาทีนํ, กนฺทํ นีลุปฺปลาทีนํ, มิญฺชํ ตาลาทีนํ, ผลํ กุมฺภณฺฑาทีนํ, ตโจ มาตุลุงฺคาทีนํ, ปุปฺผํ วงฺคสุเสนาทีนํ, ฉตฺตํ อหิฉตฺตาทีนํ.

ในส่วนต่าง ๆ ของพืชผักทั้ง ๑๐ อย่างนั้น มีหัวของเผือกเป็นต้น ใบของกำยานเป็นต้น หน่อของไม้ไผ่เป็นต้น ยอดของหวายเป็นต้น เหง้าของดอกอุบลเป็นต้น เยื่อของผลตาลเป็นต้น ผลของฟักเขียวเป็นต้น เปลือกของมะกรูดเป็นต้น ดอกของเล็บเหยี่ยวเป็นต้น และดอกเห็ดเป็นต้น

[๕๙๔] **ปปฺปุนฺนาโฏ เอฬคโล ตณฺฑุเลยฺโยปฺปมาริโส**
ชีวนฺตี ชีวนี จาถ มธุรโก จ ชีวโก.

ชุมเห็ด ๒ ศัพท์

ปปฺปุนฺนาฏ (ป+ปุ ปวเน+นา+อฏ) ชุมเห็ด. **ปกาเรน ททฺทุํ ปุนาตีติ ปปฺปุนฺนาโฏ** ต้นชุมเห็ดที่ชะล้างโรคเรื้อนได้ดี ชื่อว่าปปุนนาฏะ (ซ้อน นฺ, ลบสระหลัง)

เอฬคล (เอฬคสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ) ชุมเห็ด. **เอฬคํ ททฺทุํ ลุนาตีติ เอฬคโล** ต้นชุมเห็ดที่ตัด(ทำลาย)โรคเรื้อน ชื่อว่าเอฬคละ (ลบสระหน้า)

ชุมเห็ดมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ททฺทุฆ, จกฺกมทฺทก, อุรณาขฺย**

ผักหนาม, กะเพรา ๒ ศัพท์

ตณฺฑุเลยฺย (ตณฺฑุล+เณยฺย) ผักหนาม, กะเพรา. **ตณฺฑุลโต ชายตีติ ตณฺฑุเลยฺโย** กะเพราที่เกิดจากแกลบ ชื่อว่าตัณฑุเลยยะ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า)

อปฺปมาริส (อปฺป+มาริส) ผักหนาม, กะเพรา. **อปฺปปตฺตตาย อปฺโป จ โส มาริสกติตฺตา มาริโส เจติ อปฺปมาริโส** ผักหนาม ชื่อว่าอัปปะ เพราะมีใบน้อย และชื่อว่ามาริสะ เพราะเป็นพุ่มเตี้ยเกิดในที่ชื้นแฉะ จึงรวมกันเรียกว่าอัปปมาริสะ

ต้นเยาวพาณี ๒ ศัพท์

ชีวนฺตี (ชีว ปาณเน+อนฺต+อี) ต้นเยาวพาณี. **ชีวนฺติ เอตายาติ ชีวนฺตี** ต้นเยาวพาณีที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวันตี (ลบสระหน้า)

ชีวนี (ชีว ปาณเน+ยุ+อี) ต้นเยาวพาณี. **ชีวนฺติ เอตายาติ ชีวนี** ต้นเยาวพาณีที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ต้นเยาวพาณีมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชีวา, ชีวนียา, มธุ**

ต้นกะเม็ง ๒ ศัพท์

มธุรก (มธุร+ก) ต้นกะเม็ง. **มธุรสตาย มธุรโก** ต้นกะเม็ง ชื่อว่ามธุรกะ เพราะมีรสหวาน

ชีวก (ชีว ปาณเน+ณฺวุ) ต้นกะเม็ง. **ชีวาเปตีติ ชีวโก** ต้นกะเม็งที่ให้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าชีวกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

คัมภีร์อมรโกสุคฬาฎนฎีกาเป็นต้นแสดงชื่อต้นกะเม็งไว้ ดังนี้

ชีวโก สิงฺคโก เสโก ทีฆายุ กุจฺจสีสโก,
รสฺสงฺโค มธุโร สาทุ ปาณโก จิรชีวินี.[๑]

[๕๙๕] มหากนฺโท จ ลสุณํ ปลณฺฑุ ตุ สุกนฺทโก
ปโฏโล ติตฺตโก จาถ ภิงฺคราโช จ มกฺกโว.

กระเทียม ๒ ศัพท์

มหากนฺท (มหนฺต+กนฺท) กระเทียม. **ปลณฺฑุกนฺทโต มหนฺตกนฺทตาย มหากนฺโท** กระเทียม ชื่อว่ามหากันทะ เพราะมีหัวขนาดใหญ่กว่าหอมแดง. **ตสฺส มูลํ เสตวณฺณํ** หัวของกระเทียมนั้นมีสีขาว

ลสุณ (รส+อูน) กระเทียม. **อมฺพิเลนเกน รเสน อูรตาย ลสุณํ** กระเทียม ชื่อว่าลสุณะ เพราะอ่อนรสเปรี้ยวอย่างเดียว (มีทุกรส ยกเว้นรสเปรี้ยว) (อาเทศ ร เป็น ล, น เป็น ณ, รัสสะ อู เป็น อุ, ลบสระหน้า). **ลสตีติ ลสุณํ** กระเทียมที่ชอบ ชื่อว่าลสุณะ (ลส กนฺติยํ+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, อ เป็น อุ, น เป็น ณ). **อญฺญตเรน อุปาสเกน ภิกฺขุนีสงฺโฆ ลสุเณน ปวาริโต โหติ**[๒] อุบาสกท่านหนึ่งปวารณา ภิกษุณีสงฆ์ด้วยกระเทียม

กระเทียมมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มโหสธ, อริฏฺจ, รโสน**

หอมแดง ๒ ศัพท์

ปลณฺฑุ (ปลฑิ คนฺธเน+อุ) หอมแดง. **ปลณฺฑียเตติ ปลณฺฑุ** หอมแดงที่เขาได้กลิ่น ชื่อว่าปลัณฑุ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณ)

สุกนฺทก (สุ+กนฺท+ก) หอมแดง. **สุนฺทโร กนฺโท อสฺสาติ สุกนฺทโก** หอมแดงที่มีหัวสมบูรณ์ ชื่อว่าสุกันทกะ

กระดอม ๒ ศัพท์

ปโฏล (ปฏ คมเน+โอล) กระดอม. **พฺยาธึ ปฏติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปโฏโล** กระดอมเป็นเหตุให้ไปสู่ความมีพยาธิ ชื่อว่าปโฏละ. **ปฏุรสํ ลาตีติ วา ปโฏโล** หรือกระดอมที่ถือเอารสขม ชื่อว่าปโฏละ (ปฏุสทฺทูปปท+ลา คหเน+อ, อาเทศ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปณฺณานิ เภสชฺชานิ นิมฺพปณฺณํ กุฏชปณฺณํ ปโฏลปณฺณํ สุลสิปณฺณํ กปฺปาสิปณฺณํ**[๓]

---

๑ อมรโกสฎีกา, จินฺตามณิฎีกา ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๔๗/๙๔ ๓ วิ.มหา. ๕/๓๐/๔๒

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตใบไม้ที่ใช้เป็นยา คือใบสะเดา ใบมวกเหล็ก ใบกระดอม ใบกะเพรา และใบฝ้าย

ติตฺตก (ติตฺต+ก) กระดอม. **ติตฺตรสตาย ติตฺตโก** กระดอม ชื่อว่าติตตกะ เพราะมีรสขม

ต้นตองแตก ๒ ศัพท์

ภิงฺคราช (ภิงฺคสทฺทูปปท+รญฺช ราเค+ณ) ต้นตองแตก. **ภิงฺโค วุจฺจติ ภมโร** แมลงภู่ ท่านเรียกว่าภิงคะ, **ภิงฺคํ ภมรวณฺณํ รญฺเชตีติ ภิงฺคราโช** ต้นตองแตกที่ชอบสีของแมลงภู่ (ใบมีสีเหมือนปีกแมลงภู่) ชื่อว่าภิงคราชะ (ลบ ญฺ และ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

มกฺกว, มากฺกว (มุจ โมจเน+อว) ต้นตองแตก. **มุจฺจตีติ มกฺกโว** ต้นตองแตกที่พ้น ชื่อว่ามักกวะ (อาเทศ อุ เป็น อ, จฺ เป็น กฺ, ซ้อน กฺ, ทีฆะ อ เป็น อา บ้าง)

[๕๙๖] ปุนนฺนวา โสถฆาตี วิตุนฺนํ สุนิสนฺนกํ
การเวลฺโล ตุ สุสวี ตุมฺพฺยาลาพุ จ ลาพุ สา.

ผักโหม, ผักหัวแหวน ๒ ศัพท์

ปุนนฺนวา (ปุน+นว+อา) ผักโหม, ผักหัวแหวน. **เอตาย โยคิตาย วุทฺโธปิ ปุน นโว ภวตีติ ปุนนฺนวา** ผักโหมมีฤทธิ์ทำให้คนแก่แล้วกลับเป็นหนุ่มอีก จึงชื่อว่าปุนันนวา (ซ้อน นฺ, ลบสระหน้า)

โสถฆาตี (โสถสทฺทูปปท+หน หึสายํ+อ+อี) ผักโหม, ผักหัวแหวน. **โสถํ หนฺตีติ โสถฆาตี** ผักโหมที่เบียดเบียนโรคบวม ชื่อว่าโสถฆาตี (อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ, ลบสระหน้า)

เบญจมาศ ๒ ศัพท์

วิตุนฺน (วิ+ตุท พฺยถเน+ต) เบญจมาศ. **วิเสเสน ตุทียเตติ วิตุนฺนํ** ดอกเบญจมาศที่ถูกทิ่มแทงอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าวิตุนนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหลัง). **ขาทเน วิคตํ ตุนฺนเมตสฺสาติ วิตุนฺนํ** ดอกเบญจมาศที่ปราศจากความเร็วในการดูดซึมอาหาร ชื่อว่าวิตุนนะ (วิ+ตุนฺน)

สุนิสนฺนก (สุ+นิ+สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ+ต+ก) เบญจมาศ. **สุนิสทตีติ สุนิสนฺนกํ** ต้นเบญจมาศที่ยึดแน่น ชื่อว่าสุนิสันนกะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหลัง)

ผักไห่, ผักโหม ๒ ศัพท์

การเวลฺล (กุ+ลพิ อวสํสเน+อิลฺล) ผักไห่, ผักโหม. **ติตฺตรสตาย กุจฺฉิตากาเรน ลมฺพตีติ การเวลฺโล** ผักไห่ที่มีรสขม มีเถาย้อยลุ่มล่ามลง ชื่อว่าการเวลละ (อาเทศ อุ เป็น อา, ล เป็น ร, พ เป็น ว, อิ เป็น เอ)

สุสวี (สส หึสายํ+อว+อี) ผักไห่, ผักโหม. **สสติ หึสตีติ สุสวี** ผักไห่ที่เบียดเบียน ชื่อว่าสุสวี (อาเทศ อ เป็น อุ, ลบสระหน้า)

น้ำเต้า ๓ ศัพท์

ตุมฺพี (ตุมฺพ หึสายํ+อ+อี) น้ำเต้า. **ตุมฺพติ หึสตีติ ตุมฺพี** น้ำเต้าที่เบียดเบียน ชื่อว่าตุมพี (ลบสระหน้า)

อลาพุ (น+ลพิ อวสํสเน+อุ) น้ำเต้า. **น ลมฺพติ อวสํสตีติ อลาพุ** น้ำเต้าที่เถาไม่ย้อยลง ชื่อว่าอลาพุ (อาเทศ น เป็น อ, วุทธิ อ เป็น อา). **ผารุสกา อลาพู จ ปุณฺฑรีกา จ ปุปฺผิตา**[๑] ดอกมะปราง ดอกน้ำเต้า และดอกมะม่วงสวายบานแล้ว

ลาพุ (น+ลพิ อวสํสเน+อุ) น้ำเต้า. **น ลมฺพติ อวสํสตีติ ลาพุ** น้ำเต้าที่ไม่ห้อยลง ชื่อว่าลาพุ (อาเทศ น เป็น อ แล้วลบ, วุทธิ อ เป็น อา). **สา** ทั้ง ๓ ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **สเจ ลตา โหติ สาปิ ลาพุ วา กุมฺภณฺฑี วา สามา วา กาฬวลฺลี วา ปูติลตา วา**[๒] หากเถาวัลย์นั้นเป็นเถาน้ำเต้า เถาฟักเขียว เถาจิงจ้อดำ เถาย่านาง หรือเถาหัวด้วน

[๕๙๗] เอฬาลุกญฺจ กกฺการี กุมฺภณฺโฑ ตุ จ วลฺลิโภ
อินฺทวารุณี วิสาลา วตฺถุกํ วตฺถุเลยฺยโก.

ฟักทอง, แตงกวา ๒ ศัพท์

เอฬาลุก (อิรสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อุ+ก) ฟักทอง, แตงกวา. **อิรํ วารึ ลาติ คณฺหาตีติ เอฬาลุกํ** แตงกวาที่อมน้ำไว้ ชื่อว่าเอฬาลุกะ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ร เป็น ฬ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า "**อิรา วาริสุราภูมิภารตีสุ ปยุชฺชเต** อิราศัพท์ ถูกประกอบในอรรถว่า น้ำ น้ำเมา แผ่นดิน และคำพูด. **เอกา เอฬาลุกํ อทาสิ**[๓] หญิงคนหนึ่ง ได้ถวายแตงกวา

กกฺการิก, กกฺการี, กกฺกาฬี (กุก อาทาเน+อร+อี) ฟักทอง, แตงกวา. **กุกติ อาททาตีติ กกฺการี** ฟักทองที่ถือเอา ชื่อว่ากักการี (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน กฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า, อาเทศ ร เป็น ฬ บ้าง). **กกฺการิกนฺติ ขุทฺทเกฬาลุกํ ติปุสนฺติ จ วทนฺติ**[๔] อาจารย์บางพวก กล่าวว่า บทว่า **กกฺการิกํ** คือฟักทองลูกเล็กๆ และแตงโม

ฟักเขียว ๒ ศัพท์

กุมฺภณฺฑ (กุมฺภ+ฑ) ฟักเขียว. **กุมฺภปฺปมาณผลตาย กุมฺภณฺโฑ** ฟักเขียว ชื่อว่ากุมภัณฑะ เพราะมีผลเท่าหม้อ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **กุมฺโภ วิย เฑตีติ วา กุมฺภณฺโฑ** หรือฟักเขียวที่เป็นไปเหมือนหม้อ ชื่อว่ากุมภัณฑะ (กุมฺภสทฺทูปปท+ฑี คติยํ+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ลบสระหน้า). **กํ วาตํ อุมฺเภตีติ วา กุมฺภณฺโฑ** หรือฟักเขียวที่อุ้มน้ำไว้มาก

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๘๙/๕๑๖ ๒ วิสุทฺธิ. ๑/๒๓๓ ๓ ขุ.อฏ. ๓๐/๓๒๘/๑๕๙
๔ ขุ.อฏ. ๓๐/๖๑๘/๑๖๖

ชื่อว่ากุมภัณฑะ (กสทฺทูปปท+อุมฺภ วฑฺฒเน+อณฺฑ, ลบสระหน้า)

วลฺลิภ (วลฺล สํวรเณ+อิภ) ฟักเขียว. **วลฺลติ สํวรตีติ วลฺลิโภ** ฟักเขียวที่ระวัง ชื่อว่าวัลลิภะ. **มหาผลตาย สพฺพาสํ วลฺลิชาตีนํ ภาติ ทิพฺพตีติ วา วลฺลิโภ** หรือฟักเขียวที่เติบโตกว่าพืชที่เกิดมาเป็นเถาทุกชนิด เพราะมีผลใหญ่ จึงชื่อว่าวัลลิภะ (วลฺลิสทฺทูปปท+ภา ทิตฺติยํ+อ, ลบสระหน้า)

มูลกา, เถาขี้กา ๒ ศัพท์

อินฺทวารุณี (อินฺท+วารุณี) มูลกา, เถาขี้กา. **อินฺทสฺส สกฺกสฺส วารุณี สุรา อินฺทวารุณี** ของมึนเมาสำหรับพระอินทร์ ชื่อว่าอินทวารุณี. **เอกํ อินฺทวารุณิรุกฺขํ โคจรคามํ กตฺวา**[๑] ทำต้นมูลกาต้นหนึ่งให้เป็นโคจรคาม

วิสาลา (วิ+สร หึสายํ+ณ+อา) มูลกา, เถาขี้กา. **วิเสเสน สรติ หึสตีติ วิสาลา** เถาขี้กาที่เบียดเบียนหลายอย่าง ชื่อว่าวิสาลา (ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อ เป็น อา, อาเทศ รฺ เป็น ลฺ, ลบสระหน้า). **วิสรติ วิเรจติ เอตายาติ วา วิสาลา** หรือเถาขี้กาช่วยชำระให้สะอาด ชื่อว่าวิสาลา (วิ+สร วิเรจเน+ณ+อา, ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อ เป็น อา, อาเทศ รฺ เป็น ลฺ, ลบสระหน้า)

ผักโหมหัด ๒ ศัพท์

วตฺถุก (วส นิวาเส+รตฺถุ+ก) ผักโหมหัด. **ขารคุโณ วสติ ยสฺมินฺติ วตฺถุ** ผักโหมหัดที่มีพิษแสบคันอยู่ข้างใน ชื่อว่าวัตถุ (ลบ รฺ อนุพันธ์และ สฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **วตฺถุเอว วตฺถุโก** วัตถุนั่นแหละ ชื่อว่าวัตถุกะ

วตฺถุเลยฺยก (วตฺถุ+เลยฺยก) ผักโหมหัด. **สพฺพโทเส ลยาเปตีติ เลยฺยโก** ผักโหมที่ทำโทษทุกอย่างให้เป็นไป (ทั้งไม่มีประโยชน์ ทั้งมีหนามมาก) ชื่อว่าเลยยกะ (ลย คติยํ+ณฺวุ, อาเทศ อ เป็น เอ, ซ้อน ยฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **วตฺถุ จ โส เลยฺยโก จาติ วตฺถุเลยฺยโก** ผักโหมหัดที่มีพิษแสบคันและมีโทษทุกอย่าง ชื่อว่าวัตถุเลยยกะ

[๕๙๘] **มูลโกนิตฺถิยํ จุจฺจุ ตมฺพโก จ กลมฺพโก**
สากเภทา กาสมทฺท- ฌชฺฌรีผคฺควาทโย.

หัวเผือก, หัวมัน ๒ ศัพท์

มูลก (มูล ปติฏฺฐายํ+ณฺวุ) หัวเผือก, หัวมัน. **มูลติ ปติฏฺฐาตีติ มูลโก** หัวเผือกที่ตั้งแน่น ชื่อว่ามูลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **มูลยตีติ วา มูลโก** หรือหัวเผือกที่งอกขึ้น ชื่อว่ามูลกะ (มูล โรหเน+ณฺวุ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อนิตฺถิยํ มูลก**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

---

๑ ชา.อฏฺ.๓๙/๔๒๙

จุจฺจุ (จจฺจ ปริภาสนตชฺชเนสุ+อุ) หัวเผือก, หัวมัน. **จจฺจตีติ จุจฺจุ** หัวเผือกที่คุกคาม ชื่อว่าจุจจุ (อาเทศ อ เป็น อุ). **มูลขชฺชกนฺติ มูลกมูลํ ขารกมูลํ จุจฺจุมูลํ**[๑] บทว่า **มูลขชฺชกํ** คือหัวเผือก รากไม้ช้างน้าว และหัวมัน

ผักทอดยอด, ผักบุ้ง ๒ ศัพท์

ตมฺพก (ตมุ กงฺขายํ+พฺอาคม+ณฺวุ) ผักทอดยอด, ผักบุ้ง. **ตเมตีติ ตมฺพโก** ผักทอดยอดที่ให้สงสัย ชื่อว่าตัมพกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลง พฺ อาคม)

กลมฺพก (กสทฺทูปปท+ลมฺพ ลมฺพเน+ณฺวุ) ผักทอดยอด, ผักบุ้ง. **เก ชเล ลมฺพตีติ กลมฺพุโก** ผักบุ้งที่ทอดยอดลงไปในน้ำ ชื่อว่ากลัมพกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อุโปทิกา**ศัพท์ก็แปลเหมือนกัน

ผักชนิดต่างๆ ที่ใช้ทำอาหารโดยการดองและต้มแกง

กาสมทฺทฌชฺฌรีผคฺควาทโย สากเภทา สากวิเสสา ชนิดของผักที่ใช้ดองและต้มแกง เช่น ผักเสี้ยน ผักไห่ และผักขี้เหล็ก เป็นต้น

กาสมทฺท (กาสสทฺทูปปท+มทฺท มทฺทเน+อ) ผักเสี้ยน, กะเพรา. **กาสํ มทฺทตีติ กาสมทฺโท** ผักเสี้ยนที่บรรเทาโรคไอ ชื่อว่ากาสมัททะ

ฌชฺฌรี (ฌชฺฌ ปริภาสนตชฺชเนสุ+อร+อี) มะรุม, ผักไห่, ผักปลัง, ผักบุ้ง. **ฌชฺฌตีติ ฌชฺฌรี** ต้นมะรุมที่คุกคาม ชื่อว่าฌัชฌรี (ลบสระหน้า)

ผคฺคว (ผสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+อ) ผักขี้เหล็ก. **ผํ วาตํ คณฺหาตีติ ผคฺคโว** ผักขี้เหล็กที่รับลม ชื่อว่าผัคควะ (อาเทศ หฺ เป็น วฺ, ซ้อน คฺ). **ราชา สพฺเพ ปุจิมนฺเท จ ผคฺคเว จ ฉินฺทาเปตฺวา**[๒] พระราชารับสั่งให้ตัดต้นสะเดาและต้นขี้เหล็กทั้งหมด

[๕๙๙] สทฺทโล เจว ทุพฺพา จ โคโลมี สา สิตา ภเว
คุนฺทา จ ภทฺทมุตฺตญฺจ รสาโล ตุจฺฉุ เวฬุ ตุ.
[๖๐๐] ตจสาโร เวณุ วํโส ปพฺพํ ตุ ผฬุ คณฺฐิ โส
กิจกา เต สิยุํ เวณู เย นทนฺตฺยานิลทฺธุตา.

หญ้าแพรก ๒ ศัพท์

สทฺทล (สุ+ทล) หญ้าแพรก. **มงฺคลปาเจ สุนฺทรํ ทลํ ปตฺตเมตสฺสาติ สทฺทโล** หญ้าแพรกที่มีใบดี ใช้ในเวลาสวดมงคล ชื่อว่าสัททละ (อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน ทฺ). **สทฺทํ มงฺคลสทฺทํ ลนฺติ ภาสนฺติ ปรนฺติ พฺรหฺมณา เอเตนาติ วา สทฺทโล** หรือหญ้าแพรกที่พราหมณ์ใช้สวดเสียงที่

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๕๙/๔๐๐ ๒ มงฺคลตฺถ. ๑/๒๗/๒๓

เป็นมงคล ชื่อว่าสัททละ (สทฺทสทฺทูปปท+ลา ภาสเน+อ, ลบสระหน้า). **สทฺทลา หริตา ภูมิ**[๑] พื้นดินเขียวขจีด้วยหญ้าแพรก

ทุพฺพา (ทุพฺพี หึสายํ+อ+อา) หญ้าแพรก. **อวมงฺคลํ ทุพฺพตีติ ทุพฺพา** หญ้าแพรกที่เบียดเบียนสิ่งที่ไม่เป็นมงคล ชื่อว่าทุพพา (ลบสระหน้า). **ทุนฺนิมิตฺตาทโย วาเรนฺติ เอตายาติ วา ทุพฺพา** หรือหญ้าแพรกที่ช่วยป้องกันเหตุร้ายเป็นต้น ชื่อว่าทุพพา (ทุ+วร วรเณ+กฺวิ+อา, อาเทศ ว เป็น พ, ซ้อน พฺ, ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

หญ้าแพรกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สตปพฺพิกา, ภคฺควี, อนนฺตา, รุหา**

หญ้าแพรกขาว

โคโลมี (โคโลม+อี) หญ้าแพรกขาว. **สา ทุพฺพา สิตา สุกฺกา โคโลมี นาม** หญ้าแพรกนั้นมีสีขาว ชื่อว่าโคโลมี. **โคโลมชตฺตา โคโลมี** หญ้าแพรกขาวชื่อว่าโคโลมี เพราะเกิดในบริเวณที่มีขนของโคร่วง (ลบสระหน้า)

หญ้าแพรกขาวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สตวีริยา, คณฺฑาลี, สกุลากฺขก**

หญ้าปากกา, แห้วหมู ๒ ศัพท์

คุนฺทา (คุ สทฺเท+ท+อา) หญ้าปากกา, แห้วหมู. **คุณาตีติ คุนฺทา** หญ้าปากกาที่มีเสียง ชื่อว่าคุนทา (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **อายสฺมา มหากจฺจายโน มธุรายํ วิหรติ คุนฺทาวเน**[๒] ท่านพระมหากัจจายนะพำนักอยู่ที่ทุ่งหญ้าปากกาใกล้เมืองมธุรา

ภทฺทมุตฺต (ภทฺท+มุตฺต) หญ้าปากกา, แห้วหมู. **โรคหรณตฺตา ภทฺทญฺจ ตํ มุตฺตญฺเจติ ภทฺทมุตฺตํ** หญ้าปากกาที่ดีเพราะนำโรคออกไป และพ้น (จากความไม่ดี) ชื่อว่าภัททมุตตะ

อ้อย ๒ ศัพท์

รสาล (รสสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ) อ้อย. **รสํ ลาตีติ รสาโล** อ้อยที่ถือเอารสหวาน ชื่อว่ารสาละ (ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

อุจฺฉุ (อิสุ อิจฺฉายํ+อุ) อ้อย. **อิจฺฉียตีติ อุจฺฉุ** อ้อยที่เขาปรารถนา ชื่อว่าอุจฉุ (อาเทศ อิ เป็น อุ, สฺ เป็น จฺฉฺ). **สนฺตาปํ อสติ ทหตีติ อุจฺฉุ** อ้อยที่เผาให้ร้อน ชื่อว่าอุจฉุ (อุส ทาเห+อุ, อาเทศ สฺ เป็น จฺฉฺ). **ผฬุพีชํ นาม อุจฺฉุ เวฬุ นโฬ**[๓] อ้อย ไม้ไผ่ และต้นอ้อ ชื่อว่าพืชที่เกิดจากข้อ

ไม้ไผ่ ๔ ศัพท์

เวฬุ (วี คมเน+ฬุ) ไม้ไผ่. **เวติ ปวตฺตตีติ เวฬุ** ไม้ไผ่ที่เป็นไป ชื่อว่าเวฬุ (วุทธิ อิ เป็น เอ). **เวฬุ อตฺตวธาย ผลํ เทติ**[๔] ไม้ไผ่ย่อมแตกขุยเพื่อฆ่าตนเอง

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๙/๔๐๘ ๒ องฺ.ทุก. ๒๐/๒๘๓/๘๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๕/๒๓๓
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๙/๑๗๑

ตจสาร (ตจ+สาร) ไม้ไผ่. **ตโจว สาโร อสฺสาติ ตจสาโร** ไม้ไผ่ที่มีเปลือกนั่นแหละเป็นแก่น จึงชื่อว่าตจสาระ

โลโภ โทโส จ โมโห จ ปุริสํ ปาปเจตสํ
หึสนฺติ อตฺตสมฺภูตา ตจสารํว สปฺผลํ.[๑]

ความโลภ ความโกรธ และความหลงเกิดขึ้นในตนแล้ว ย่อมเบียดเบียนบุรุษผู้มีใจบาป เหมือนขุยไผ่เบียดเบียนไม้ไผ่เอง ฉันนั้น

เวณุ (วี คมเน+อุ) ไม้ไผ่. **เวติ ปวตฺตตีติ เวณุ** ไม้ไผ่ที่เป็นไป ชื่อว่าเวณุ (วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง นุ อาคม, อาเทศ นุ เป็น ณ). **วินาติ หึสตีติ เวณุ** ไม้ไผ่ที่เบียดเบียน ชื่อว่าเวณุ (วิ หึสายํ+ณุ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ตํ เวณุคุมฺพํ ฉินฺทิตุํ อารภิ**[๒] เริ่มตัดกอไผ่นั้น

วํส (วน สมฺภตฺติยํ+ส) ไม้ไผ่. **วนติ สมฺภตีติ วํโส** ไม้ไผ่ที่สำเร็จ ชื่อว่าวังสะ (อาเทศ นฺ เป็น นิคหิต). **วสตีติ วํโส** ไม้ไผ่ที่อยู่ ชื่อว่าวังสะ (วส นิวาเส+อ, ลงนิคหิตอาคม). **วํโส วุจฺจติ เวฬุคุมฺโพ**[๓] กอไผ่ท่านเรียกว่าวังสะ

ไม้ไผ่มีอีกหลายศัพท์ เช่น **สตปพฺพ, ยวผล, มกฺกร, เตชน**

ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้ ๓ ศัพท์

ปพฺพ (ปพฺพ ปูรเณ+อ) ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้. **ปพฺพติ ปูรตีติ ปพฺพํ** ข้อไม้ที่เต็ม ชื่อว่าปัพพะ

ผรุ (ผล วิสรเณ+อุ) ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้. **ผลตีติ ผรุ** ปล้องไม้ที่เหยียดออกไป ชื่อว่าผรุ (อาเทศ ลฺ เป็น รฺ). **ภูตคาโม นาม ปญฺจ พีชชาตานิ มูลพีชํ ขนฺธพีชํ ผรุพีชํ อคฺคพีชํ พีชพีชํ**[๔] การเกิดของพืชมี ๕ อย่าง คือ พืชที่เกิดจากเหง้า พืชที่เกิดจากลำต้น พืชที่เกิดจากข้อ พืชที่เกิดจากยอด และพืชที่เกิดจากเมล็ด ชื่อว่าภูตคาม

คณฺฐิ (คนฺถ คนฺถเน+อิ) ข้อไม้, ปล้องไม้, ตาไม้. **คนฺเถตีติ คณฺฐิ** ข้อไม้ที่ร้อยรัด ชื่อว่าคัณฐิ (อาเทศ นฺถ เป็น ณฺฐ). **คนฺถตีติ คณฺฐิ** ข้อไม้ที่คด ชื่อว่าคัณฐิ (คนฺถ โกฏิลฺเล+อิ, อาเทศ นฺถ เป็น ณฺฐ). **โส คณฺฐิ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์

เสียงไม้ไผ่เสียดสีกัน

กิจกา (จกิ จญฺจเล+ณฺวุ+อา) เสียงไม้ไผ่เสียดสีกัน. **อนิลทฺธุตา อนิเลน กมฺปิตา เย เวณู นทนฺติ, เต กิจกา นาม** ไม้ไผ่ที่ถูกลมพัดให้ไหวแล้วส่งเสียงเสียดสีกัน ชื่อว่ากีจกา. **จกตีติ กีจกา** ไม้ไผ่ที่ไหว ชื่อว่ากีจกา (กลับ จกฺ เป็น กจฺ, อาเทศ อ เป็น อี, ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า)

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๓๐/๑๐๒ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๑๗ ๓ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๗๖/๓๓๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๕/๒๓๓

[๖๐๑] นโฬ จ ธมโน โปฏ- กโล ตุ กาสมิตฺถิ น
เตชโน ตุ สโร มูลํ ตูสีรํ พีรณสฺส หิ.

ต้นอ้อ ๒ ศัพท์

นฬ (นี นเย+อล) ต้นอ้อ. **อุทกํ นยติ อเนนาติ นโฬ** ไม้อ้อที่ใช้นำน้ำไป ชื่อว่านฬะ (อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหน้า). **อตฺตโน ผเลน นฬติ นาเสตีติ นโฬ** ไม้อ้อที่เสื่อมเพราะขุยของตน ชื่อว่านฬะ (นฬ นาสเน+อ). **นโฬ อตฺตวธาย ผลํ เทติ**[๑] ไม้อ้อย่อมให้ขุยเพื่อฆ่าตนเอง

ธมน (ธม สทฺทคฺคิสํโยเคสุ+ยุ) ต้นอ้อ. **ธมติ เอเตนาติ ธมโน** ต้นอ้อที่ใช้ก่อไฟ ชื่อว่าธมนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

กอเลา ๒ ศัพท์

โปฏกล (ปุฏสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อ) กอเลา. **ปุฏํ อญฺญมญฺญํ สํสคฺคํ คจฺฉตีติ โปฏกโล** กอเลาที่ถึงความเกาะพันกันและกัน ชื่อว่าโปฏกละ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ค เป็น ก, มฺ เป็น ลฺ)

กาส (กาส ทิตฺติยํ+อ) กอเลา. **กาสติ ทิพฺพตีติ กาสํ** กอเลาที่รุ่งเรือง ชื่อว่ากาสะ. **น อิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์ไม่เป็นอิตถีลิงค์ คือเป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

กอแขม ๒ ศัพท์

เตชน (ติช นิสาเน+ยุ) กอแขม. **เตชียเตติ เตชนํ** ต้นแขมที่ถูกเหลา ชื่อว่าเตชนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

สร (สร คมเน+อ) กอแขม. **สรนฺติ อเนนาติ สโร** ต้นแขมที่ช่วยให้ไป ชื่อว่าสระ. **สรติ หึสตีติ สโร** ต้นแขมที่เบียดเบียน ชื่อว่าสระ (สร หึสายํ+อ)

รากหญ้าแฝก

อุสีร (วส กนฺติยํ+อีร) รากหญ้าแฝก. **พีรณสฺส เสตกุสุมสฺส ติณวิเสสสฺส มูลํ อุสีรํ นาม** รากของหญ้าแฝกซึ่งเป็นหญ้าพิเศษที่มีดอกสีขาว ชื่อว่าอุสีระ. **วสียติ กมียตีติ อุสีรํ** รากหญ้าแฝกที่เขาชอบใจ ชื่อว่าอุสีระ (อาเทศ ว เป็น อุ). **สรีรํ อุสติ ทหตีติ อุสีรํ** รากหญ้าแฝกที่เผาสรีระให้ร้อน ชื่อว่าอุสีระ (อุส ทาเห+อีร)

รากหญ้าแฝกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **อภย, นลท, เสพฺย, ชลาสย, อมณาล, ลามชฺชก**

[๖๐๒] กุโส วรหิสํ ทพฺโภ ภูตินกํ ตุ ภูติณํ
ฆาโส ตุ ยวโส จาถ ปูโค ตุ กมุโก ภเว.

---

๑ วิ.จูฬ. ๗/๓๕๙/๑๗๑

หญ้าคา ๓ ศัพท์

กุส (กุส เฉทเน+อ) หญ้าคา. **กุสติ ฉินฺทตีติ กุโส** หญ้าคาที่บาด ชื่อว่ากุสะ. **กวติ วาเตน นทตีติ กุโส** หญ้าคาที่ส่งเสียงเพราะลมพัด ชื่อว่ากุสะ (กุ สทฺเท+ส). **กุ สตฺถํ วิย คณฺหนฺตานํ หตฺถํ สยติ ฉินฺทตีติ กุโส** หญ้าคาที่บาดมือของผู้จับเหมือนศัสตรา ชื่อว่ากุสะ (กุสทฺทูปปท+สิ เฉทเน+อ, ลบสระหน้า). **กุโส ยถา ทุคฺคหิโต หตฺถเมวานุกนฺตติ**[๑] เหมือนหญ้าคาที่บุคคลจับไม่ดีย่อมบาดมือได้

วรหิส (วรห ปาธานฺยปริภาสนหึสาทาเนสุ+อิส) หญ้าคา. **วรหตีติ วรหิสํ** หญ้าคาที่เบียดเบียน ชื่อว่าวรหิสะ

ทพฺภ (ทุ ปริตาเป+อพฺภ) หญ้าคา. **ทุโนติ ปรตาเปตีติ ทพฺโภ** หญ้าคาที่ให้เดือดร้อน ชื่อว่าทัพภะ (ลบสระหน้า). **ยานิ จ ทพฺภติณานิ ลายิตฺวา**[๒] เกี่ยวหญ้าคาเหล่าใดแล้ว

หญ้าคามีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุถ, ปวิตฺร**

ตะไคร้ ๒ ศัพท์

ภูตินก (ภู+ติณ+ก) ตะไคร้. **ภูมิยํ ลคฺคํ ติณํ ภูตินกํ** ตะไคร้ที่คลุมอยู่บนพื้นดิน ชื่อว่าภูตินกะ (อาเทศ ณ เป็น น)

ภูติณ (ภู+ติณ) ตะไคร้. **ภูมิยํ ลคฺคํ ติณํ ภูติณํ** ตะไคร้ที่คลุมอยู่บนพื้นดิน ชื่อว่าภูติณะ

อาหารสัตว์, หญ้าสำหรับสัตว์กินทั่วไป ๒ ศัพท์

ฆาส (ฆส อทเน+ณ) อาหารสัตว์, หญ้า. **ควาทีนํ อทนีเย ติเณ ฆาโส ฆาส**ศัพท์ใช้ในอรรถว่า หญ้าอันน่าเคี้ยวกินสำหรับโคเป็นต้น. **ฆสียเตติ ฆาโส** หญ้าที่ถูกสัตว์กิน ชื่อว่าฆาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **พทฺธสูกรสฺส ฆาสญฺจ ปานียญฺจ ทตฺวา**[๓] ให้อาหารและน้ำแก่สุกรที่ถูกล่ามไว้

ยวส (ยุ มิสฺสเน+อส) อาหารสัตว์, หญ้า. **ยวียติ มิสฺสียตีติ ยวโส** หญ้าที่ถูกผสม ชื่อว่ายวสะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว). **ทฺวีหิ มุเขหิ ยวสํ ขาทติ**[๔] เคี้ยวกินหญ้าด้วยริมฝีปากทั้ง ๒ ด้าน

ต้นหมาก ๒ ศัพท์

ปูค (ปูช ปูชายํ+อ) ต้นหมาก. **ปูชียเตติ ปูโค** ต้นหมากที่ถูกบูชา ชื่อว่าปูคะ (อาเทศ ชุ เป็น คฺ). **ปูครุกฺขกฺขนฺธปฺปมาณา อุจฺฉู**[๕] ลำอ้อยมีขนาดเท่ากับลำต้นหมาก

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๓๙/๖๘ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๓๔๕/๒๖๙ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๔๗๐
๔ ชา.อฏฺ. ๓๖/๑๕๒ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๑๗/๒๖๗

กมุก (กมุ อิจฺฉายํ+ณฺวุ) ต้นหมาก. **กมียเต อิจฺฉียเตติ กมุโก** ผลหมากที่เขาต้องการ ชื่อว่า กมุกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ)

[๖๐๓] ตาโล วิเภทิกา จาถ ขชฺชูรี สินฺทิ วุจฺจติ.
[๖๐๔] หินฺตาล ตาล ขชฺชูรี นาฬิเกรา ตเถว จ
ตาฬี จ เกตกี นารี ปูโค จ ติณปาทปา.

ต้นตาล ๒ ศัพท์

ตาล (ตล ปติฏฺฐายํ+ณ) ต้นตาล. **ตลติ ปติฏฺฐาตีติ ตาโล** ต้นตาลที่ยืนตระหง่าน ชื่อว่า ตาละ (ลบ ณฺ, วุทฺธิ อ เป็น อา). **ตาโล มตฺถกจฺฉินฺโน อภพฺโพ ปุน วิรุฬฺหิยา**[๑] ต้นตาลยอดด้วนแล้วไม่สามารถงอกขึ้นได้ใหม่

วาตโฆ พฺรูหโน จาปิ กิมิหา กุฏฺฐนาสโน,
รตฺตปิตฺตหโร สาทุ ตาโล สตฺตคุโณ มโต.

ท่านรู้ว่าต้นตาลมีคุณสมบัติ ๗ อย่าง คือ ต้านทานลมได้ เจริญเติบโต ปราศจากหนอนเจาะไช เป็นยารักษาโรคเรื้อน โรคโลหิต โรคน้ำดี และมีรสหวาน

วิเภทิกา (วิ+ภิทิ เภทเน+ณฺวุ+อา) ต้นตาล. **วาตาทโย วิภินฺทตีติ วิเภทิกา** ต้นตาลที่ต้านทานลมเป็นต้นได้ ชื่อว่าวิเภทิกา (วุทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **วิเภทิกาติ ตาลา**[๒] บทว่า **วิเภทิกา** คือต้นตาล

อินทผลัม, ต้นเป้ง ๒ ศัพท์

ขชฺชูรี (ขชฺช ขชฺชเน+อุร+อี) อินทผลัม, ต้นเป้ง, หวาย, ปาล์ม. **ขชฺชยตีติ ขชฺชูรี** ผลอินทผลัมที่ถูกเคี้ยวกิน ชื่อว่าขัชชูรี (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบสระหน้า). **สุวณฺณมยํ ขชฺชูริผลสณฺฐานํ**[๓] มีสัณฐานเหมือนผลอินทผลัมที่ทำด้วยทองคำ

สินฺทิ (สิท โมจเน+อิ) อินทผลัม, ต้นเป้ง, หวาย, ปาล์ม. **สิทตีติ สินฺทิ** ผลอินทผลัมที่หล่น ชื่อว่าสินทิ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **สนฺทตีติ สินฺทิ** ต้นเป้งที่เกิดขึ้น ชื่อว่าสินทิ (สนฺท ปสวเน+อิ, อาเทศ อ เป็น อิ)

ต้นไม้ที่ไม่มีแก่น, ต้นไม้จำพวกหญ้า

อิเม ติณปาทปา ต้นไม้ไม่มีแก่นเหล่านี้ คือ **หินตาละ** ต้นเต่าร้าง, **ตาละ** ต้นตาล, **ขัชชูรี** ต้นเป้ง, **นาฬิเกระ** ต้นมะพร้าว, **ตาฬี** ต้นลาน, **เกตกี** ต้นลำเจียก (การะเกด), **ปูคะ** ต้นหมาก

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๕/๑๗๔ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๔/๓๙๗ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๙๖

ติณ (ติณ อทเน+อ) ต้นไม้จำพวกหญ้า. **ติณียเตติ ติณํ** หญ้าที่สัตว์กิน ชื่อว่าติณะ. **หริตานิ เจว ติณานิ ขาทนฺตุ สีตานิ จ ปานียานิ ปิวนฺตุ**[๑] จงเคี้ยวกินหญ้าที่เขียวสดและดื่มน้ำที่ใสสะอาด

หินฺตาล (หีน+ตาล) ต้นเต่าร้าง. **ปมาณโต ตาลโต หีโน หินฺตาโล** ต้นเต่าร้างที่เล็กกว่าต้นตาลโดยประมาณ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลบ อ ที่ น). **น หินฺตาลปาทุกา ธาเรตพฺพา**[๒] ภิกษุไม่ควรสวมใส่รองเท้าที่ทำด้วยต้นเต่าร้าง

ตาล (ตล ตลเน+ณ) ต้นตาล. **ตลติ ปติฏฺฐาตีติ ตาโล** ต้นตาลที่ยืนตระหง่าน ชื่อว่าตาละ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตาโล มตฺถกจฺฉินฺโน อภพฺโพ ปุน วิรุฬฺหิยา**[๓] ตาลยอดด้วนแล้วไม่สามารถงอกขึ้นได้อีก

ขชฺชูรี (ขชฺช ขชฺชเน+อูร+อี) ต้นเป้ง, อินทผลัม, หวาย, ปาล์ม. **ขชฺชยตีติ ขชฺชูรี** ผลอินทผลัมที่ถูกเคี้ยวกิน ชื่อว่าขัชชูรี (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบสระหน้า). **สุวณฺณมยํ ขชฺชูริผลสณฺฐานํ**[๔] มีสัณฐานเหมือนผลเป้งที่ทำด้วยทองคำ

นาฬิเกร (นาฬิ+กฺอาคม+อิร) ต้นมะพร้าว. **นาฬิ วิย ชายตีติ นาฬิเกโร** ต้นมะพร้าวที่เกิดเหมือนลำต้น ชื่อว่านาฬิเกระ (อาเทศ อิ เป็น เอ)

ตาฬี (ตาล+อี) ต้นลาน. **สณฺฐานโต ตาลสทิสตาย ตาฬี** ต้นลานชื่อว่าตาฬี เพราะเหมือนต้นตาลโดยสัณฐาน (ลบสระหน้า, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **ตฬติ อาฆาเตตีติ ตาฬี** ต้นลานที่ยังผลให้อาฆาต ชื่อว่าตาฬี (ตฬ อาฆาเต+ณ+อี, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

เกตกี (กิต นิวาสโรคาปนยเนสุ+ณฺวุ+อี) ต้นลำเจียก. **กิตตีติ เกตกี** ต้นลำเจียกที่อยู่ ชื่อว่าเกตกี (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **นารี เกตกี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **เกตกึ ปุปฺผิตํ ทิสฺวา**[๕] เห็นต้นลำเจียกมีดอกบานแล้ว

อรญฺญวคฺโค นิฏฺฐิโต.

ว่าด้วยป่าและต้นไม้ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ ที.สีล. ๙/๒๓๖/๑๘๙ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๒/๒๒ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๕/๑๗๔
๔ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๙๖ ๕ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๑/๑๗๗

๒.๖. เสลวัคควัณณนา

พรรณนาวรรคว่าด้วยพื้นที่ภูเขา

๒.๖.๑. เสลาทิวัณณนา

พรรณนาชื่อของภูเขาเป็นต้น

[๖๐๕] ปพฺพโต คิริ เสโลทฺทิ นคาจลสิลุจฺจยา
สิขรี ภูธโรถพฺภ- ปาสาณาสฺโมปโล สิลา.

ภูเขา ๙ ศัพท์

ปพฺพต (ปพฺพ ปูรเณ+ต) ภูเขา. **ปพฺพติ ปูรตีติ ปพฺพโต** ภูเขาที่เต็ม ชื่อว่าปัพพตะ. **ปกาเรน ตํ ตํ ฐานํ วุโนตีติ ปพฺพโต** ภูเขาที่ล้อมรอบที่นั้นๆ ชื่อว่าปัพพตะ (ป+วุ สํวรเณ+ต, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ, อุ เป็น อ)

ยถาปิ ปพฺพโต เสโล อจโล สุปติฏฺฐิโต
เอวํ โมหกฺขยา ภิกฺขุ ปพฺพโตว น เวธติ.[๑]

ภูเขาศิลาตั้งมั่นดีแล้วไม่หวั่นไหว ฉันใด ภิกษุย่อมไม่หวั่นไหวเหมือนภูเขา เพราะสิ้นโมหะ ฉันนั้น

คิริ (คิร นิคฺคิรเณ+อิ) ภูเขา. **โอสธาทโย คิรติ ปสวตีติ คิริ** ภูเขาที่ยังยาสมุนไพรเป็นต้นให้ไหลออก(เกิดขึ้นมากมาย) ชื่อว่าคิริ. **ราชคหํ ปริวาเรตฺวา ฐิโต คิริ**[๒] ภูเขาตั้งรายล้อมกรุงราชคฤห์

เสล (สิลา+ณ) ภูเขา. **สิลานํ ราสิ เสโล** กองของหิน ชื่อว่าเสละ. **สิลา ปจุรา สนฺติ เอตฺถาติ วา เสโล** ภูเขาที่มีหินอยู่มากมาย ชื่อว่าเสละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เสลติ คจฺฉตีติ เสโล** ภูเขาที่เป็นไป ชื่อว่าเสละ (เสล คติยํ+อ). **เสโล ยถา เอกฆโน วาเตน น สมีรติ**[๓] ดุจภูเขาศิลาแท่งทึบเป็นอันเดียวกัน ย่อมไม่เคลื่อนไหวเพราะลม

อทฺทิ (อทฺท คติมฺหิ+อิ) ภูเขา. **อทฺทติ คจฺฉตีติ อทฺทิ** ภูเขาที่เป็นไป ชื่อว่าอัททิ. **อทฺทียตีติ อทฺทิ** ภูเขาที่ถูกขอ ชื่อว่าอัททิ (อทฺท ยาจเน+อิ). **อทฺทติ หึสตีติ อทฺทิ** ภูเขาที่เบียดเบียน(น่าสะพรึงกลัว) ชื่อว่าอัททิ (อทฺท หึสายํ+อิ)

นค (น+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) ภูเขา. **น คจฺฉตีติ นโค** ภูเขาที่ไม่เคลื่อนย้ายไป ชื่อว่านคะ (ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, ไม่อาเทศ น เป็น อ บ้าง). **เต มยํ วิจริสฺสาม คามา คามํ นคา**

---

๑ ขุ.อุทาน. ๒๕/๗๖/๑๑๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๗๕/๑๓๗ ๓ วิ.มหา. ๕/๔/๑๒

นคํ[๑] พวกเรานั้นจักเที่ยวไปจากบ้านสู่บ้าน จากภูเขาสู่ภูเขา

อจล (น+จล จลเน+อ) ภูเขา. **น จลตีติ อจโล** ภูเขาที่ไม่หวั่นไหว ชื่อว่าอจละ (อาเทศ น เป็น อ)

สิลุจฺจย (สิลา+อุจฺจย) ภูเขา. **สิลานมุจฺจโย อุพฺเพโธ ถูโป วา สิลุจฺจโย** ภูเขาที่มีหินสูงตระหง่าน หรือมีหินตั้งขึ้นเป็นยอด ชื่อว่าสิลุจจยะ (ลบสระหน้า). **เมรุ นคานํ ปวโร สิลุจฺจโย**[๒] เขาพระสุเมรุประเสริฐกว่าภูเขาทั้งหลาย

สิขรี (สิขร+อี) ภูเขา. **สิขรโยคา สิขรี** ภูเขาชื่อว่าสิขรี เพราะมียอด (ลบสระหน้า)

ภูธร (ภูสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+อ) ภูเขา. **ภุํ ภูมึ ธรตีติ ภูธโร** ภูเขาที่ทรงภูมิประเทศไว้ ชื่อว่าภูธระ. **ภุยา ธรียตีติ วา ภูธโร** หรือภูเขาที่ที่แผ่นดินรองรับไว้ ชื่อว่าภูธระ

ภูเขามีอีกหลายศัพท์ เช่น **อหาริย, โคตฺต**

ศิลา, หิน ๕ ศัพท์

อพฺภ (อม คติยํ+ภ) ศิลา, หิน. **อมติ คจฺฉตีติ อพฺโภ** หินที่เป็นไป ชื่อว่าอัพภะ (อาเทศ มฺ เป็น พฺ)

ปาสาณ (ป+สณ สมฺภตฺติยํ+ณ) ศิลา, หิน. **ปสณติ พฺยาเปตีติ ปาสาโณ** หินที่แผ่ไป ชื่อว่าปาสาณะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อ ที่ ป เป็น อา). **ปสติ พนฺธตีติ ปาสาโณ** หินที่ติดกันเป็นแผ่น ชื่อว่าปาสาณะ (ปส พนฺธเน+ยุ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ). **ภควา ปริตฺตํ ปาณิมตฺตํ ปาสาณํ คเหตฺวา**[๓] พระผู้มีพระภาคทรงหยิบก้อนหินขนาดเล็กเท่าฝ่ามือขึ้นมา

อสฺม (อสุ เขปเน+ม) ศิลา, หิน. **อสเตติ อสฺมา** ก้อนหินที่ตกไป ชื่อว่าอัสมะ. **อสติ พฺยาเปตีติ อสฺมา** หินที่แผ่ไป ชื่อว่าอัสมะ (อสุ พฺยาปเน+ม, รูปสำเร็จ อาเทศ สิ วิภัตติเป็น อา เพราะเป็นราชาทิคณะ). **อสฺมาติ ปาสาณาธิวจนเมตํ**[๔] บทว่า **อสฺมา** นี้เป็นชื่อของหิน

อุปล (อุ+ปล รกฺขเณ+อ) ศิลา, หิน. **อุทฺธํ ปลตีติ อุปโล** หินที่รักษาด้านบนไว้ ชื่อว่าอุปละ. **อุปตีติ อุปโล** หินที่เป็นก้อน ชื่อว่าอุปละ (อุป เทเห+อล)

สิลา (สิล อุจฺเจ+อ+อา) ศิลา, หิน. **สิลตีติ สิลา** หินที่สูง ชื่อว่าสิลา. **สกฺเกหิ เสตีติ สิลา** หินที่ผู้มีความสามารถ(มีกำลัง)ใช้สอย ชื่อว่าสิลา (สิ เสวายํ+ล+อา, ลบสระหน้า). **สิลา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **อุปริเมน ภิกฺขุนา ทุคฺคหิตา สิลา เหฏฺฐิมสฺส ภิกฺขุโน มตฺถเก อวตฺถาสิ**[๕] ก้อนหินที่ภิกษุรูปที่อยู่ข้างบนถือไว้ไม่ดี หล่นลงบนกระหม่อมของภิกษุรูปที่อยู่ข้างล่าง

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๐๙/๓๕๙ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๓๓/๒๓๖ ๓ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๗๔/๓๑๕
๔ วิ.ฏี. ๓/๒๘๔/๓๙๑ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๑/๑๕๑

[๖๐๖] คิชฺฌกูโฏ จ เวภาโร เวปุลฺโลสิคิลี นคา
วิญฺโฌ ปณฺฑวงฺกาที ปุพฺพเสโล ตุ โจทโย
มนฺทโรปรเสโลตฺโถ หิมวา ตุ หิมาจโล.

ภูเขาสัตตบรรพต ๗ คือ

คิชฺฌกูฏ (คิชฺฌ+กูฏ) ภูเขาคิชฌกูฏ. **คิชฺฌา สกุณวิเสสา อสฺส กูเฏ วสนฺติ, คิชฺฌสทิสกูฏยุตฺตตาย วา คิชฺฌกูโฏ** ภูเขาที่มีแร้งอยู่บนยอด หรือเพราะมียอดเหมือนแร้ง จึงชื่อว่าคิชฌกูฏะ. **ภควา สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ คิชฺฌกูฏา ปพฺพตา โอโรหนฺโต**[๑] พระผู้มีพระภาคเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏพร้อมด้วยภิกษุจำนวนมาก

เวภาร (วิ+ภา ทิตฺติยํ+อร) ภูเขาเวภาระ. **วิเสเสน ภาตีติ เวภาโร** ภูเขาที่สว่างเป็นพิเศษชื่อว่าเวภาระ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหลัง). **ปสฺสถ โน ตุมฺเห ภิกฺขเว เอตํ เวภารํ ปพฺพตํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นภูเขาเวภาระนั่นหรือไม่

เวปุลฺล (วิ+ปุล มหตฺเต+ล) ภูเขาเวปุลละ. **วิเสเสน ปุลตีติ เวปุลฺโล** ภูเขาที่ใหญ่เป็นพิเศษชื่อว่าเวปุลละ (อาเทศ อิ เป็น เอ). **อิมสฺส เวปุลฺลสฺส ปพฺพตสฺส เวปุลฺโลเตฺวว สมญฺญา อุทปาทิ**[๓] ภูเขาเวปุลละนี้จึงเกิดชื่อว่าเวปุลละขึ้น

อิสิคิลิ (อิสิสทฺทูปปท+คิล อทเน+อิ) ภูเขาอิสิคิลิ. **อิสโย คิลตีติ อิสิคิลิ** ภูเขาที่กลืนกินฤาษีชื่อว่าอิสิคิลิ. **อยํ ปพฺพโต อิเม อิสี คิลตีติ อิสิคิลิ**[๔] ภูเขานี้กลืนกินฤาษีเหล่านี้ จึงชื่อว่าอิสิคิลิ

วิญฺฌ (วิ+เฌ จินฺตายํ+อ) ภูเขาวิญฌะ. **อาทิจฺจคมนวิโรเธน วิรุทฺธํ ฌายตีติ วิญฺโฌ** ภูเขาที่ตั้งขวางทางโคจรของดวงอาทิตย์ ชื่อว่าวิญฌะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบสระหน้า)

ปณฺฑว (ปณฺฑุ+ณ) ภูเขาปัณฑวะ. **ปณฺฑุวณฺณตาย ปณฺฑโว** ภูเขาชื่อว่าปัณฑวะ เพราะมีสีเหลืองอ่อน (ลบ ณฺ, อาเทศ อุ เป็น อว, ลบสระหน้า). **ปณฺฑติ คจฺฉตีติ ปณฺฑโว** ภูเขาที่เป็นไป ชื่อว่าปัณฑวะ (ปณฺฑ คติยํ+อว). **นครโต นิกฺขมิตฺวา ปณฺฑวปพฺพตาภิมุโข คนฺตฺวา**[๕] ออกจากเมืองมุ่งหน้าไปทางภูเขาปัณฑวะ

วงฺก, วงฺกต (วงฺก โกฏิลฺเล+อ) ภูเขาวังกะ, ภูเขาวงกต. **กุฏิลตาย วงฺโก** ภูเขาชื่อว่าวังกะ เพราะมีความคดเคี้ยว. **วงฺกํ คจฺฉามิ ปพฺพตํ**[๖] เราจะไปยังภูเขาวังกะ. **ทูเร วงฺกตปพฺพโต**[๗] ภูเขาวงกตอยู่ไกล. **อาทิ**ศัพท์รวมเอาภูเขามลยะและภูเขาทัททุระ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๗๙/๗๗ ๒ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๔๘/๑๗๕ ๓ สํ.นิทาน. ๑๖/๔๖๐/๒๒๗
๔ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๔๙/๑๗๖ ๕ ขุ.อปฏ. ๕๑/๙๘๖/๔๑๒ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๘๖/๓๘๓
๗ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๐๘/๓๙๐

ภูเขาทิศตะวันออก ๒ ศัพท์

ปุพฺพเสล (ปุพฺพ+เสล) ภูเขาทิศตะวันออก. **อปรเสลาเปกฺขาย ปุพฺพเสโล** ภูเขา ชื่อว่าปุพพเสละ เพราะหันหน้าไปทางภูเขาทิศตะวันตก

อุทย (อุ+ทย คติมฺหิ+อ) ภูเขาทิศตะวันออก. **อุทยนฺตฺยสฺมา สุริยาทโยติ อุทโย** ภูเขาที่เป็นทางเดินของดวงอาทิตย์เป็นต้น ชื่อว่าอุทยะ. **สุริยาทีนมุทยโยคโต วา อุทโย** หรือภูเขาชื่อว่าอุทยะเพราะเป็นทางขึ้นของดวงอาทิตย์เป็นต้น. **อุทยปพฺพตกูฏโต ปุณฺณจนฺโท วิย**[๑] เหมือนดวงจันทร์เต็มดวงลอยขึ้นจากยอดเขาทิศตะวันออก

ภูเขาทิศตะวันตก ๓ ศัพท์

มนฺทร (มนฺท มนฺทเน+อร) ภูเขาทิศตะวันตก. **มนฺทยติ สูริโย เอตฺถาติ มนฺทโร** ภูเขาที่อยู่ทางดวงอาทิตย์อ่อนแสงลง ชื่อว่ามันทระ. **มนฺทปฺปโภ วา สูริโย อรติ เอตฺถาติ มนฺทโร** หรือภูเขาทางที่ดวงอาทิตย์อ่อนแสงโคจรไป ชื่อว่ามันทระ (มนฺท+ร)

อปรเสล (อปร+เสล) ภูเขาทิศตะวันตก. **ปุพฺพเสลาเปกฺขาย อปรเสโล** ภูเขาชื่อว่าอปรเสละเพราะหันหน้าไปทางภูเขาทิศตะวันออก

อตฺถ (อตฺถ+ณ) ภูเขาทิศตะวันตก. **อตฺถํ อนุปลทฺธึ อทสฺสนํ คหนกฺขตฺตานํ กโรตีติ อตฺโถ** ภูเขาที่สร้างประโยชน์อันไม่เคยไปรากฏให้แก่ดาวพระเคราะห์ ชื่อว่าอัตถะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

ภูเขาหิมาลัย ๒ ศัพท์

หิมวนฺตุ (หิม+วนฺตุ) ภูเขาหิมาลัย, ภูเขามีหิมะ. **หิมปฺปจุรตาย หิมวา** ภูเขาชื่อว่าหิมวันตุ เพราะมีหิมะมาก (รูปสำเร็จอาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา, ลบสระหน้า). **หิมํ วา วมตีติ หิมวา** หรือภูเขาที่คายหิมะออกมา ชื่อว่าหิมวา (หิมสทฺทูปปท+วมฺ อุคฺคิรเณ+กฺวิ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ, รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา เพราะเป็นราชาทิคณะ). **ปพฺพตราชา หิมวา ปวโรปิ สิลุจฺจโย**[๒] ภูเขาหิมาลัยเป็นเจ้าแห่งภูเขาประเสริฐที่สุด

หิมาจล (หิม+อจล) ภูเขาหิมาลัย, ภูเขามีหิมะ. **หิมยุตฺตา อจโล หิมาจโล** ภูเขาที่ไม่หวั่นไหวเพราะมีหิมะมาก จึงชื่อว่าหิมาจละ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

[๖๐๗] คนฺธมาทน เกลาส- จิตฺตกูฏ สุทสฺสนา
กาฬกูโฏติ กูฏาสฺส ปตฺโถ ตุ สานุนิตฺถิยํ.

ภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัย ๕

คนฺธมาทนเกลาสจิตฺตกูฏสุทสฺสนา กาฬกูโฏ อิติ อสฺส อิเม กูฏา ภูเขาที่เป็นยอดของ

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๙/๒๒/๑๖ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๕/๕๔๐

เทือกเขาหิมาลัยนั้น คือ ภูเขาคันธมาทน์ ไกรลาส จิตตกูฏ สุทัศน์ และกาฬกูฏ

คนฺธมาทน (คนฺธสทฺทูปปท+มท โมทเน+ยุ) ภูเขาคันธมาทน์. **อตฺตนิ สญฺชาตคนฺธทพฺพานํ คนฺเธหิ โลเก มทยติ โมทยตีติ วา คนฺธมาทโน** ภูเขาที่ให้ชาวโลกยินดีด้วยกลิ่นของหอมอันเกิดขึ้นในตน ชื่อว่าคันธมาทนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **คนฺธมาทนเสโลว คุณคนฺธวิภูสิโต**[๑] ดุจภูเขาคันธมาทน์อบอวลไปด้วยของหอมที่มีคุณประโยชน์

เกลาส (กสทฺทูปปท+ลส กนฺติยํ+ณ) ภูเขาไกรลาส. **เก ชเล ลสตีติ เกลาโส** ภูเขาที่ยินดีในน้ำ ชื่อว่าเกลาสะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ทกฺขิณปาเทน สฏฺฐิโยชนมตฺตํ เกลาสปพฺพตกูฏํ อกฺกมิ**[๒] ก้าวเหยียบยอดภูเขาไกรลาสที่สูง ๖๐ โยชน์ ด้วยเท้าข้างขวา

จิตฺตกูฏ (จิตฺต+กูฏ) ภูเขาจิตตกูฏ. **วิจิตฺตกูฏยุตฺตตาย จิตฺตกูโฏ** ภูเขาชื่อว่าจิตตกูฏะ เพราะมียอดงามวิจิตร. **ปทุโม นาม สมฺพุทฺโธ จิตฺตกูเฏ วสี ตทา**[๓] ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมะประทับอยู่ที่ภูเขาจิตตกูฏ

สุทสฺสน (สุ+ทิส เปกฺขเน+ยุ) ภูเขาสุทัศน์. **สุขํ ทสฺสนํ ยสฺส ยสฺมึ วา สุทสฺสโน** ภูเขาที่มองเห็นได้ง่าย ชื่อว่าสุทัสสนะ (อาเทศ ทิส เป็น ทสฺส, ยุ เป็น อน). **เอเตสํ ปพฺพตานํ สพฺพพาหิโร สุทสฺสนปพฺพโต นาม**[๔] ธรรมดาภูเขาสุทัศน์ตั้งอยู่ภายนอกภูเขาเหล่านี้

กาฬกูฏ (กาฬ+กูฏ) ภูเขากาฬกูฏ. **กาฬวณฺณกูฏตาย กาฬกูโฏ** ภูเขาชื่อว่ากาฬกูฏะ เพราะมียอดสีดำทะมึน. **อโนตตฺตทโห สุทสฺสนกูฏํ จิตฺตกูฏํ กาฬกูฏํ คนฺธมาทนกูฏํ เกลาสกูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกฺขิตฺโต**[๕] สระอโนดาตล้อมรอบด้วยภูเขา ๕ ลูกเหล่านี้ คือ ภูเขาสุทัศน์ จิตตกูฏ กาฬกูฏ คันธมาทน์ และภูเขาไกรลาส. **ติกูฏ**ศัพท์ก็เป็นชื่อภูเขาที่เป็นยอดของเทือกเขาหิมาลัยเหมือนกัน

พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา ๒ ศัพท์

ปตฺถ (ป+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา. **ปติฏฺฐเต อสฺมินฺติ ปตฺโถ** สถานที่ซึ่งมีภูเขาตั้งอยู่ ชื่อว่าปัตถะ (อาเทศ ฐ เป็น ถ, ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า)

สานุ (สน สมฺภตฺติยํ+ณุ) พื้นที่ราบบนภูเขา, ที่ราบสูง, เนินเขา. **สมฺภชียเต เสวียเตติ สานุ** สถานที่ที่บุคคลอยู่อาศัย ชื่อว่าสานุ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อนิตฺถิยํ สานุ**ศัพท์ใช้เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **เอกํ สานุปพฺพตํ อารุยฺห ผาสุกฏฺฐาเน นิปชฺชิ**[๖] ขึ้นสู่เนินเขาลูกหนึ่งแล้วนอนในที่สบาย

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๐/๒๔๙ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๕ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๖๗/๔๔๘
๔ ชา.อฏฺ. ๔๓/๒๑๕ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๑/๒๗ ๖ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๔

[๖๐๘] กูโฏ วา สิขรํ สิงฺคํ ปปาโต ตุ ตโฏ ภเว
นิตมฺโพ กฏโกนิตฺถี นิชฺฌโร ปสโวมฺพุโน.

ยอดเขา ๓ ศัพท์

กูฏ (กุฏ คติยํ+อ) ยอดเขา. **กุฏติ คจฺฉตีติ กูโฏ** ยอดเขาที่เป็นไป ชื่อว่ากูฏะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **กุฏติ ทหตีติ กูฏํ** ยอดเขาที่ร้อน ชื่อว่ากูฏะ (กุฏ ทาเห+อ). **วาศัพท์ให้รู้ว่า กูฏศัพท์**เป็นนปุงสกลิงค์ได้บ้าง. **เทฺว ปพฺพตกูฏา สมาคนฺตฺวา ตํ สิลํ สมฺปฏิจฺฉึสุ**[๑] ยอดเขาทั้ง ๒ รวมกันรับเอาก้อนหินนั้นไว้

สิขร (สิขสทฺทูปปท+รุห ชนเน+กฺวิ) ยอดเขา. **สิขํ รุหตีติ สิขรํ** ยอดภูเขาที่โผล่ขึ้นไป ชื่อว่าสิขระ (ลบ กฺวิ และ หฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ อุ เป็น อ). **อารุยฺห เสลสิขรํ ยุญฺชิตฺวา ชินสาสนํ**[๒] ขึ้นไปยังยอดเขาแล้วบำเพ็ญเพียรตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

สิงฺค (สิขสทฺทูปปท+อิงฺค คมเน+อ) ยอดเขา. **สิขํ อิงฺคติ คจฺฉตีติ สิงฺคํ** ยอดเขาที่เป็นไป ชื่อว่าสิงคะ (ลบ ข, ลบสระหน้า)

เหว, หน้าผา ๒ ศัพท์

ปปาต (ป+ปต อโธคมเน+ณ) เหว, หน้าผา. **ปปตนฺติ อสฺมาติ ปปาโต** หน้าผาที่สัตว์เป็นต้นตกลง ชื่อว่าปปาตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อิมมฺหา ปปาตา อญฺโญ ปปาโต มหนฺตตโร จ ภยานกตโร จ**[๓] มีหน้าผาอื่นที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่าหน้าผานี้

ตฏ (ตฏ สมุสฺสเย+อ) เหว, หน้าผา. **ตฏติ สมุสฺสยตีติ ตโฏ** หน้าผาที่สูง ชื่อว่าตฏะ. **ตเฏ ฐตฺวา อากาสํ โอโลเกนฺโต**[๔] ยืนอยู่บนหน้าผาแล้วมองดูท้องฟ้า

ลาดเขา, ไหล่เขา ๒ ศัพท์

นิตมฺพ (นิ+ตมฺพ คติยํ+อ) ลาดเขา, ไหล่เขา. **นิสฺสเยน ตมฺพตีติ นิตมฺโพ** ไหล่เขาที่เป็นไปโดยอาศัยกัน ชื่อว่านิตัมพะ

กฏก (กฏ คติยํ+ณฺวุ) ลาดเขา, ไหล่เขา. **กฏติ คจฺฉตีติ กฏโก** ไหล่เขาที่เป็นไป ชื่อว่ากฏกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อนิตฺถี กฏกศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์**

น้ำตก

นิชฺฌร (นิ+ฌร) น้ำตก. **อมฺพุโน ปสโว นิชฺฌโร** น้ำที่ไหลลงจากภูเขา ชื่อว่านิชฌระ (ซ้อน ชฺ). **อมฺพุโน นิสฺสรณํ นิชฺฌโร** การไหลลงของน้ำ ชื่อว่านิชฌระ (นิ+สร คติยํ+อ, อาเทศ ส เป็น ฌ, ซ้อน ชฺ)

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๓๗๒/๑๘๓ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๕/๑๙๖ ๓ สํ.มหา. ๑๙/๑๗๒๘/๕๖๐
๔ ชา.อฏฺ. ๓๕/๓๔๗

[๖๐๙] ทรีตฺถี กนฺทโร ทฺวีสุ เลณํ ตุ คพฺภรํ คุหา
สิลาโปกฺขรณี โสณฺฑี กุญฺชํ นิกุญฺชมิตฺถิ น.

ซอกเขา ๒ ศัพท์

ทรี (ทร วิทารเณ+อี) ซอกเขา. **ทรตีติ ทรี** ซอกเขาที่แตกแยกออกจากกัน ชื่อว่าทรี. **อิตฺถี ทรี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์.

กนฺทร, กนฺทรา (กํสทฺทูปปท+ทร วิทารเณ+อ+อา) ซอกเขา. **กํ ชลวาจกมพฺยยํ, เกน ทรียเต กนฺทโร, กนฺทรา** กํ เป็นนิบาตแปลว่าน้ำ, ซอกเขาที่ถูกน้ำกัดเซาะ ชื่อว่ากันทระและกันทรา (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **ทฺวีสุ กนฺทร**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

ถ้ำ ๓ ศัพท์

เลณ (ลี สิเลสเน+ยุ) ถ้ำ. **นิลียนฺติ เอตฺถาติ เลณํ** ถ้ำเป็นสถานที่หลบซ่อน ชื่อว่าเลณะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **เลณา นิกฺขมิสฺสามิ**[๑] เราจักออกไปจากถ้ำ

คพฺภร (คพฺภ ธารเณ+อร) ถ้ำ. **คตึ คพฺภตีติ คพฺภรํ** ถ้ำที่คงไว้ซึ่งช่องทางไป ชื่อว่าคัพภระ. **คตึ ภรติ กุฏิลยตีติ วา คพฺภรํ** หรือถ้ำที่เป็นโพรงคดไปคดมา ชื่อว่าคัพภระ (คติสทฺทูปปท+ภร โกฏิลฺเล+อ, ลบ ติ, ซ้อน พฺ)

คุหา (คุห สํวรเณ+อ+อา) คูหา, ถ้ำ. **คุหตีติ คุหา** ถ้ำที่ปกปิด(ซ่อนเร้น) ชื่อว่าคุหา (ลบสระหน้า). **คุหา การาปิตา โหติ**[๒] ให้สร้างถ้ำ

ตะพังหิน, แอ่งหิน ๒ ศัพท์

สิลาโปกฺขรณี (สิลา+โปกฺขรณี) ตะพังหิน, แอ่งหิน. **สิลาย โปกฺขรณี สิลาโปกฺขรณี** แอ่งหินชื่อว่าสิลาโปกขรณี

โสณฺฑี (โสฑ คพฺเภ+อ+อี) ตะพังหิน, แอ่งหิน. **โสฑตีติ โสณฺฑี** ตะพังหิน ชื่อว่าโสณฑี (ลง ณฺ อาคมท่ามกลางธาตุ, ลบสระหน้า)

ถ้ำที่ปกคลุมด้วยเถาวัลย์ ต้นไม้และหญ้า ๒ ชื่อ

กุญฺช (กุ๊ช อพฺยตฺตสทฺเท+อ) ถ้ำที่ปกคลุมด้วยเถาวัลย์ ต้นไม้ และหญ้า. **กุญฺชติ อเนนาติ กุญฺชํ** ถ้ำที่ทำให้ได้ยินเสียงไม่ชัดเจน ชื่อว่ากุญชะ

นิกุญฺช (นิ+กุ๊ช อพฺยตฺตสทฺเท+อ) ถ้ำที่ปกคลุมด้วยเถาวัลย์ ต้นไม้ และหญ้า. **นิกุญฺชติ อเนนาติ นิกุญฺชํ** ถ้ำที่ทำให้ได้ยินเสียงไม่ชัดเจน ชื่อว่านิกุญชะ. **น อิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์ไม่ใช่อิตถีลิงค์

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๘๑/๗๘ ๒ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๕

[๖๑๐] อุทฺธมธิจฺจกา เสล- สฺสาสนฺนา ภูมฺยุปจฺจกา
ปาโท ตุปนฺตเสโลถ ธาตุตฺโต เคริกาทิโก.

พื้นที่บนภูเขา

อธิจฺจกา (อธิ+อจฺจก+อา) พื้นที่บนภูเขา. **เสลสฺส อุทฺธํ อธิจฺจกา นาม** พื้นที่บนของภูเขา ชื่อว่าอธิจจกา. **ปพฺพตสฺส อุทฺธํ อจฺจโก ภูมิ อธิจฺจกา** พื้นที่บนภูเขา ชื่อว่าอธิจจกา (ลบสระ อ)

พื้นที่ใกล้ภูเขา

อุปจฺจกา (อุป+อจฺจก+อา) พื้นที่ใกล้ภูเขา. **เสลสฺส อจฺจโก อาสนฺนา ภูมิ อุปจฺจกา นาม** พื้นที่ใกล้ภูเขา ชื่อว่าอุปัจจกา (ลบสระหน้า)

ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา ๒ ศัพท์

ปาท (ปท คติมฺหิ+ณ) ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา. **มูลปพฺพตสฺสนฺเต ปริวาเรตฺวา ฐิตา ขุทฺทปพฺพตา ปาทา นาม** ภูเขาเล็กที่ตั้งอยู่ล้อมรอบใกล้เชิงเขา ชื่อว่าปาทะ. **ปชฺชเต คมฺยเตติ ปาโท** ภูเขาที่ท่านรู้จัก ชื่อว่าปาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อุปนฺตเสล (อุปนฺต+เสล) ภูเขาเล็กที่ล้อมรอบ, เทือกเขา. **เสลสฺส อุปนฺเต สมีเป ปพฺพโต อุปนฺตเสโล** ภูเขาเล็กที่อยู่ใกล้ภูเขาใหญ่ ชื่อว่าอุปันตเสละ

แร่ธาตุที่เกิดบนภูเขา

ธาตุ (ธา ธารเณ+ตุ) แร่ธาตุที่เกิดบนภูเขา. **เคริกมโนสิลาหริตาลกฏฺฐินฺยาทิโก สพฺโพ เอว สิลาวิกาโร "ธาตู"ตฺยุตฺโต** แร่ธาตุทุกอย่างมีดินสอพอง มโนศิลาและหรดาลเป็นต้นที่แปรรูปมาจากหิน ท่านเรียกว่าธาตุ. **มูลํ ธาเรตีติ ธาตุ** แร่ธาตุที่ทรงไว้ซึ่งมูลค่า ชื่อว่าธาตุ

เสลาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยภูเขาเป็นต้นจบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๒.๖.๒. สีหาทิวัณณนา

พรรณนาชื่อของสัตว์ป่ามีราชสีห์เป็นต้น

[๖๑๑] **มิคินฺโท เกสรี สีโห ตรจฺโฉ ตุ มิคาทโน**
พฺยคฺโฆ ตุ ปุณฺฑรีโกถ สทฺทูโล ทีปินีริโต.

ราชสีห์, สิงโต ๓ ศัพท์

มิคินฺท (มิค+อินฺท) ราชสีห์, สิงโต. **มิคานํ อินฺโท มิคินฺโท** เจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่ามิคินทะ (ลบสระหน้า)

เกสรี (เกสร+อี) ราชสีห์, สิงโต. **เกสโร ชฎา, ตํโยคา เกสรี** เกสระ แปลว่า ชฎา, ราชสีห์ชื่อว่าเกสรี เพราะมีขนเป็นแผงเหมือนชฎา (ลบสระหน้า). **มิคมชฺเฌว เกสรี**[๑] เหมือนราชสีห์ ในท่ามกลางฝูงสัตว์

สีห (สีห หึสายํ+อ) ราชสีห์, สิงโต. **มิเค หึสตีติ สีโห** สัตว์ที่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสีหะ. **มิเค หนฺตุํ สํวิชฺชมานา อีหา อสฺสาติ วา สีโห** หรือราชสีห์ที่มีความพยายามเพื่อจะฆ่าสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าสีหะ (สํ+อีหา+ณ, ลบนิคหิต, ลบ ณฺ และสระหน้า). **สหตีติ วา สีโห** หรือสัตว์ที่มีความอดทน ชื่อว่าสีหะ (สห ขมเน+อ, อาเทศ อ เป็น อี). **โส สีโห มิคราชา อญฺญตรํ วนสณฺฑํ นิสฺสาย อาสยํ กปฺเปสิ**[๒] พญาราชสีห์นั้นอาศัยแนวป่าแห่งหนึ่งพักอยู่

ราชสีห์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปญฺจสฺส, หริ**

หมาป่า ๒ ศัพท์

ตรจฺฉ (ตร ตรเณ+ฉ) หมาป่า. **ตรตีติ ตรจฺโฉ** หมาป่าที่กระโดดข้าม ชื่อว่าตรัจฉะ (ซ้อน จฺ). ท่านเรียกว่า **สุนขพฺยคฺฆ** ก็มี. **ตรจฺฉา ตรจฺฉมํสคนฺเธน ภิกฺขู ปริปาเตนฺติ**[๓] หมาป่าทั้งหลายรุมกัดหมู่ภิกษุ เพราะกลิ่นแห่งเนื้อหมาป่า

มิคาทน (มิคสทฺทูปปท+อท ภกฺขเน+ยุ) หมาป่า. **มิเค อทตีติ มิคาทโน** หมาป่าที่กัดกินเนื้อทั้งหลาย ชื่อว่ามิคาทนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ยุ เป็น อน)

เสือโคร่ง ๒ ศัพท์

พฺยคฺฆ (วิ+อา+ฆา คนฺโธปาทาเน+อ) เสือโคร่ง. **วินิหนฺตฺวา อาฆายตีติ พฺยคฺโฆ** เสือโคร่งที่จ้องปองร้าย ชื่อว่าพยัคฆะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ซ้อน คฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า).

---

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๓๖๖/๕๕๔ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๙/๒๔ ๓ วิ.มหา. ๕/๖๐/๗๖

เอโกว พฺยคฺโฆ มิคสงฺฆปตฺโต[๑] เหมือนเสือโคร่งตัวเดียวเข้าถึงฝูงเนื้อ

ปุณฺฑรีก (ปุํสทฺทูปปท+ทล วิทารเณ+ณฺวุ) เสือโคร่ง. **ปุํ ปุมาโน ทาเลตีติ ปุณฺฑรีโก** เสือโคร่งที่ทำร้ายสัตว์ตัวผู้ ชื่อว่าปุณฑรีกะ (อาเทศ ท เป็น ฑ, นิคหิตเป็น ณฺ, ลฺ เป็น รฺ, ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อี)

> ปุณฺฑรีกํ สิตพฺโภเช สิตจฺฉตฺเร จ เภสชฺเช,
> โกสการนฺตเร พฺยคฺเฆ โส ทิสาวารณคฺคิสุ.[๒]

ปุณฺฑรีกศัพท์ใช้ในดอกบัวขาว ฉัตรขาว ยาสมุนไพร รังไหม เสือโคร่ง ช้างประจำทิศอาคเนย์ และไฟ

เสือดาว ๒ ศัพท์

สทฺทูล (สร คติยํ+อูล) เสือดาว. **สรตีติ สทฺทูโล** เสือดาวที่วิ่งไป ชื่อว่าสัททูละ (ลง ทฺ อาคม, อาเทศ รฺ เป็น ทฺ). **สทฺเทน อุลติ คจฺฉตีติ วา สทฺทูโล** หรือเสือดาวที่ไปตามเสียง ชื่อว่าสัททูละ (สทฺทสทฺทูปปท+อุล คติยํ+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **มณฺฑูโก สทฺทูลานุพนฺโธ วิย**[๓] เหมือนกบกระโดดตามหลังเสือดาว ฉันนั้น

ทีปิ (ทีป+อิ) เสือดาว. **ทีปํ ตจฺจมฺมํ, ตํโยคา ทีปิ** หนังของเสือนั้น ชื่อว่าทีปะ, เสือดาว ชื่อว่าทีปิ เพราะมีหนังนั้น (ลบสระหน้า)

> สีหา พฺยคฺฆา จ ทีปิ จ อจฺฉโกกตรจฺฉโย
> เต มํ ปมตฺตํ หึเสยฺยุํ เต ตุวํ ทิสฺวา นิวารเย.[๔]

ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือดาว หมี หมาในและหมาป่าเหล่านั้น จะพึงเบียดเบียนเราผู้พลั้งเผลอ ท่านเห็นสัตว์เหล่านั้นแล้ว ควรระวังไว้

> [๖๑๒] อจฺโฉ อิกฺโก จ อิสฺโส ตุ กาฬสีโห อิโสปฺยถ
> โรหิโส โรหิโต จาถ โคกณฺโณ คณิกณฺฏกา.

หมี ๒ ศัพท์

อจฺฉ (อสุ เขปเน+ฉ) หมี. **อสติ ขิปตีติ อจฺโฉ** หมีที่พุ่งไป(ข้างหน้า) ชื่อว่าอัจฉะ (อาเทศ สฺ เป็น จฺ). **อจฺฉา อจฺฉมํสคนฺเธน ภิกฺขู ปริปาเตนฺติ**[๕] หมีโจมตีภิกษุทั้งหลายเพราะกลิ่นของเนื้อหมี

อิกฺก (อิจ สุติยํ+อ) หมี. **อิจตีติ อิกฺโก** หมีที่ส่งเสียง ชื่อว่าอิกกะ (อาเทศ จฺ เป็น กฺ, ซ้อน กฺ). **อิกฺกาติ อจฺฉา**[๖] บทว่า **อิกฺกา** คือหมี. **ภลฺลุก**ศัพท์ก็แปลว่าหมี

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๘๓/๓๙๓ ๒ นานตฺถสงฺคห ๓ มิลินฺท. ๓๔
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๑/๕๐๖ ๕ วิ.มหา. ๕/๖๐/๗๕ ๖ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๐

หมีดำ, หมีควาย ๓ ศัพท์

อิสฺส (อีส คติหึสาทาเนสุ+ส) หมีดำ, หมีควาย. **อีสตีติ อิสฺโส** หมีควายที่เดินไป ชื่อว่าอิสสะ (รัสสะ อี เป็น อิ)

กาฬสีห (กาฬ+สีห) หมีดำ, หมีควาย. **กาฬวณฺโณ สีโห กาฬสีโห** หมีดำ ชื่อว่ากาฬสีหะ. **กาฬสีโห กาฬาคาวีสทิโส ติณภกฺโขเยว**[1] หมีดำรูปร่างเหมือนควายดำ กินหญ้าเป็นอาหารเท่านั้น

อิส (อีส คติหึสาทาเนสุ+อ) หมีดำ, หมีควาย. **อีสตีติ อิโส** หมีควายที่เดินไป ชื่อว่าอิสะ (รัสสะ อี เป็น อิ)

ละมั่ง ๒ ศัพท์

โรหิส (โลหิต+ณ) ละมั่ง. **โลหิตวณฺณตาย โรหิโส** ละมั่ง ชื่อว่าโรหิสะ เพราะมีสีน้ำตาลแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ต เป็น ส, ลบ ณฺ และสระหน้า)

โรหิต (โลหิต+ณ) ละมั่ง. **โลหิตวณฺณตาย โรหิโต** ละมั่ง ชื่อว่าโรหิตะ เพราะมีสีน้ำตาลแดง (อาเทศ ล เป็น ร, ลบ ณฺ และสระหน้า)

วัวกระทิง ๓ ศัพท์

โคกณฺณ (โค+กณฺณ) วัวกระทิง. **ควสฺส กณฺโณ วิย กณฺโณติ โคกณฺโณ** วัวกระทิงที่มีหูเหมือนหูโค ชื่อว่าโคกัณณะ. **เอโก สูกโร เอโก โคกณฺโณ เอโก มหิโส**[2] สุกร ๑ ตัว วัวกระทิง ๑ ตัว กระบือ ๑ ตัว

คณี (คณ+อี) วัวกระทิง. **คณยุตฺตตาย คณี** วัวกระทิง ชื่อว่าคณี เพราะมีฝูงใหญ่ (ลบสระหน้า)

กณฺฐก (กณฺฐก+ณ) วัวกระทิง. **กณฺฐกสทิสสิงฺคตาย กณฺฐโก** วัวกระทิง ชื่อว่ากัณฐกะ เพราะมีเขาเหมือนหนาม (ลบ ณฺ และสระหน้า)

[๖๑๓] ขคฺค ขคฺควิสาณา ตุ ปลาสาโท จ คณฺฑโก
พฺยคฺฆาทิเก วาฬมิโค สาปโทถ ปฺลวงฺคโม.

[๖๑๔] มกฺกโฏ วานโร สาขา- มิโค กปิ วลีมุโข
ปลวงฺโค กณฺหตุณฺโฑ โคนงฺคุโลติ โส มโต.

แรด ๔ ศัพท์

ขคฺค (ขคฺค+ณ) แรด. **สิงฺคํ ขคฺคาขฺยํ, ตโยคา ขคฺโค** นอ ท่านเรียกว่า ขัคคะ, แรด ชื่อว่า

---

[1] องฺ.อฏฺ. ๑๕/๓๓/๓๒๘ [2] ชา.อฏฺ. ๓๘/๓๒๑

ขัคคะ เพราะมีนอ (ลบ ณฺ และสระหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า "**ขคฺโค คณฺฑกสิงฺคาสิวุทฺธเภเทสุ คณฺฑเก ขคฺค**ศัพท์เป็นไปในแรด เขาสัตว์ ดาบ ความเจริญ และฝี"

ขคฺควิสาณ (ขคฺค+วิสาณ) แรด. **ขคฺคสทิสํ วิสาณมสฺส สณฺฐานโตติ ขคฺควิสาโณ** แรดมีนอสัณฐานเหมือนดาบ ชื่อว่าขัคควิสาณะ. **เอตฺถ ขคฺคสทฺโท อสิปริยาโย ขคฺค**ศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายศัพท์ของ**อสิ**ศัพท์. **ขคฺคํ วิสาณํ ยสฺส มิคสฺส โสยํ มิโค ขคฺควิสาโณ**[1] แรดที่มีเขาเหมือนดาบ ชื่อว่าขัคควิสาณะ

ปลาสาท (ปลาสสทฺทูปปท+อท ภกฺขเน+อ) แรด. **ปลาสมทตีติ ปลาสาโท** แรดที่เคี้ยวกินใบไม้ ชื่อว่าปลาสาทะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

คณฺฑก (คณฺฑ วทเนกเทเส+ณฺวุ) แรด. **คณฺฑตีติ คณฺฑโก** แรดที่หันหน้าไปทางเดียว ชื่อว่าคัณฑกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

> **ปสทา จ วราหา จ จมรา คณฺฑกา พหู**
> **โรหิจฺจา สุกโปตา จ อุปชีวนฺติ ตํ สรํ.**[2]
>
> อีเก้ง หมู่ป่า จามรี แรด ละมั่ง และเนื้อสุกโปตะจำนวนมาก พากันเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

สัตว์ร้าย ๒ ศัพท์

พฺยคฺฆาทิเก วาฬมิโค สาปโท วาฬมิคศัพท์และ**สาปท**ศัพท์ ใช้ในอรรถว่าสัตว์ร้ายมีเสือโคร่งเป็นต้น. **พฺยคฺฆสฺสาติสเยน มนุสฺสาทีนํ หึสนโต ทุฏฺฐตา ปากฏา** เสือโคร่งจะปรากฏตัวให้เห็นมากกว่า เพราะคอยเบียดเบียนมนุษย์เป็นต้น

วาฬมิค (วาฬ+มิค) สัตว์ร้าย. **วลนฺติ อตฺตานมสฺมาติ วาโฬ** สัตว์ร้ายที่มนุษย์คอยระวังตัวให้ห่าง ชื่อว่าวาฬะ (วล สํวรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **วาโฬ จ โส มิโค เจติ วาฬมิโค, ทุฏฺฐมิโคตฺยตฺโถ** สัตว์ที่ดุร้าย ชื่อว่าวาฬมิคะ, ได้แก่สัตว์ที่จ้องทำร้าย. **เกสุจิ ฐาเนสุ วาฬมิคา วา อมนุสฺสา วา โหนฺติ**[3] ในที่ไหนมีสัตว์ร้ายหรืออมนุษย์อยู่

สาปท (สป อกฺโกเส+อท) สัตว์ร้าย. **"พฺยคฺโฆ ตํ ขาทตู"ตฺยาทินา สปนฺติ เยนาติ สาปโท** สัตว์ร้ายที่เป็นเหตุให้มนุษย์สาปแช่งกันด้วยคำว่า "ขอให้เสือกัดกินเจ้า" เป็นต้น ชื่อว่าสาปทะ (วุทธิ อ เป็น อา)

ลิง ๗ ศัพท์

ปฺลวงฺคม (ปฺลวสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อ) ลิง. **ปฺลโว คติเภโท, เตน คจฺฉตีติ ปฺลวงฺคโม** ปลวะเป็นอาการกระโดดไปอย่างหนึ่ง, ลิงที่ไปโดยอาการนั้น ชื่อว่าปลวังคมะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศ

---

[1] ขุ.อฏ. ๔๙/๑๓๑/๒๔๔ [2] ขุ.อฏ. ๔๙/๑๖๔/๒๖๐ [3] วิ.อฏ. ๓/๔๓๕

นิคหิตเป็น งฺ)

มกฺกฏ (มร ปาณจาเค+อฏ) ลิง. **มรตีติ มกฺกโฏ** ลิงที่จะต้องตาย(เหมือนสัตว์อื่น) ชื่อว่ามักกฏะ (อาเทศ รฺ เป็น กฺ, ซ้อน กฺ). **ตํ ตโย สหายา อุปนิสฺสาย วิหรึสุ ติตฺติโร จ มกฺกโฏ จ หตฺถินาโค จ**[๑] สัตว์ ๓ สหาย คือ นกกระทา ลิง และช้าง พากันเข้าไปอยู่อาศัยป่านั้น

วานร (วา+นร) ลิง. **นโร อิว วานโร** ลิงที่เหมือนคน ชื่อว่าวานระ. **วาสทฺโท อิวตฺเถ** วาศัพท์ใช้ในอรรถว่าเหมือน. **ผลมิจฺฉํว วนสฺมึ วานโร**[๒] เหมือนลิงที่ต้องการผลไม้ในป่า

สาขามิค (สาขา+มิค) ลิง. **สาขายํ ปสุโต มิโค สาขามิโค** สัตว์ที่เกิดบนกิ่งไม้ ชื่อว่าสาขามิคะ. **ปสฺส สาขามิคํ ชมฺมํ**[๓] ท่านจงดูลิงตัวลามก

กปิ (กปิ จลเน+อิ) ลิง. **คตฺยตฺถตาย กฺริยาย ปโยคา กปิ** ลิงชื่อว่ากปิ เพราะมีกิริยาเหมือนต้องการจะไป. **กปติ จลตีติ กปิ** ลิงที่เคลื่อนไหว(ไม่อยู่นิ่ง) ชื่อว่ากปิ. **วญฺเจยฺย กปิโน กปิ**[๔] ลิงหลอกลิง

วลีมุข (วลี+มุข) ลิง. **วลี สิถิลํ จมฺมํ มุเข อสฺสาติ วลีมุโข** ลิงที่มีหนังอ่อนๆ บนใบหน้า ชื่อว่าวลีมุขะ. **นายํ ฆรานํ กุสโล โลโล อยํ วลีมุโข**[๕] ลิงตัวนี้ไม่ฉลาดสร้างบ้าน เป็นลิงโลเล

ปลวงฺค (ปลวสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ลิง. **ปลโว คติเภโท, เตน คจฺฉตีติ ปลวงฺโค** ปลวะเป็นอาการกระโดดไปอย่างหนึ่ง, ลิงที่ไปด้วยอาการนั้น ชื่อว่าปลวังคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

ลิงมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กิส, วโนก**

ชะนี

โคนงฺคุล (โค+นงฺคุล) ชะนี. **โส กณฺหตุณฺโฑ โคนงฺคุโลติ มโต** ชะนีนั้นมีหน้าสีดำ มีหางยาวเหมือนโค ท่านรู้แล้วว่าโคนังคุละ. **คุนฺนํ นงฺคุลสทิสตาย โคนงฺคุโล** ชะนีชื่อว่าโคนังคุละ เพราะมีหางเหมือนหางโค. **โคนงฺคุโล ทรีจโร**[๖] ชะนีท่องเที่ยวไปตามซอกเขา

[๖๑๕] สิงฺคาโล ชมฺพุโก โกตฺถุ เภรโว จ สิวาปฺยถ
พิฬาโร พพฺพุ มญฺชาโร โกโก ตุ จ วโก ภเว.

หมาจิ้งจอก ๕ ศัพท์

สิงฺคาล, สิคาล (สร คติหึสาจินฺตาสุ+อล) หมาจิ้งจอก. **สรตีติ สิงฺคาโล สิคาโล จ** หมาจิ้งจอกที่วิ่งไป ชื่อว่าสิงคาละและสิคาละ. **สสาทโย สรติ หึสตีติ สิงฺคาโล** หมาจิ้งจอกที่เบียดเบียน

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๒๖๒/๑๑๖ ๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๔/๖๐ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๗/๙๖
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๔๙๕/๑๒๕ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๓๗๐/๑๐๒ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๑/๕๐๕

กระต่ายเป็นต้น ชื่อว่าสิงคาละ (อาเทศ สรฺ เป็น สิงฺคฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ งฺ บ้าง). **ติรจฺฉานคตา ปาณา คูถภกฺขา กุกฺกุฏา สูกรา โสณา สิงฺคาลา**[๑] สัตว์ดิรัจฉานที่กินอุจจาระเป็นอาหาร คือ ไก่ สุกร สุนัข และหมาจิ้งจอก

ชมฺพุก (ชมุ อทเน+ณฺวุ) หมาจิ้งจอก. **ชมตีติ ชมฺพุโก** หมาจิ้งจอกที่กัดกิน ชื่อว่าชัมพุกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ, ลง พฺ อาคม). **ชมฺพุกสิงฺคาลิยา เอกงฺคํ คเหตพฺพํ**[๒] ควรยึดเอาอวัยวะส่วนหนึ่งจากนางจิ้งจอก

โกตฺถุ (กุส อกฺโกเส+ถุ) หมาจิ้งจอก. **กุสยตีติ โกตฺถุ** หมาจิ้งจอกที่ถูกด่า ชื่อว่าโกตถุ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **อมญฺญิ โกตฺถุ มิคราชาหมสฺมิ**[๓] หมาจิ้งจอกสำคัญผิดว่า เราเป็นมิคราช

เภรว (เภรว+ณ) หมาจิ้งจอก. **เภรวยุตฺตตาย เภรโว** หมาจิ้งจอก ชื่อว่าเภรวะ เพราะมีเสียงน่าหวาดกลัว (ลบ ณฺ และสระหน้า). **"เภ"อิติ รวตีติ วา เภรโว** หรือสัตว์ที่หอนเสียงดังว่า "เภ" ชื่อว่าเภรวะ (เภสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

สิวา (สมุ อุปสเม+อิว+อา) หมาจิ้งจอก. **สเมตีติ สิวา** หมาจิ้งจอกที่ทำให้สัตว์อื่นเงียบเสียง ชื่อว่าสิวา (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **นารี สิวา**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

หมาจิ้งจอกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **มิคธุตฺต, วญฺจก**

แมว ๓ ศัพท์

พิฬาร (พิล เภทเน+อร) แมว. **มูสิกาที พิลตีติ พิฬาโร** แมวที่ทำร้ายหนูเป็นต้น ชื่อว่าพิฬาระ (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **มูสิกาทิขาทเนน พลติ ชีวตีติ พิฬาโร** แมวที่มีชีวิตอยู่ด้วยการจับหนูเป็นต้นกิน ชื่อว่าพิฬาระ (พล ปาณเน+อาร, อาเทศ อ เป็น อิ, ลฺ เป็น ฬฺ). **อาคจฺเฉยฺย สโส วา พิฬาโร วา**[๔] กระต่ายหรือแมวก็ควรมา

พพฺพุ (พพฺพ คติยํ+อุ) แมว. **พพฺพตีติ พพฺพุ** แมวที่วิ่งไป ชื่อว่าพัพพุ

> ยตฺเถโก ลภเต พพฺพุ ทุติโย ตตฺถ ชายติ
> ตติโย จ จตุตฺโถ จ อิทํเต พพฺพุกา พิลํ.[๕]

แมวตัวที่หนึ่งได้หนูในที่ใด แมวตัวที่ ๒, ๓ และ ๔ ย่อมเกิดขึ้นในที่นั้น แมวเหล่านั้นพากันเฝ้าช่องนี้เอาไว้

มญฺชาร, มชฺชาร (มช สุทฺธิยํ+อาร) แมว. **มชตีติ มญฺชาโร มชฺชาโร จ** แมวที่สะอาด ชื่อว่ามัญชาระและมัชชาระ (ลงนิคหิตอาคมบ้าง, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ หรือซ้อน ชฺ). **ตโต อนุกฺกเมน**

---

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๗๗/๓๑๗ ๒ มิลินฺท. ๔๗๑ ๓ ที.ปาฎิก. ๑๑/๙/๒๖
๔ องฺ.ทสก. ๒๔/๙๙/๒๑๖ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๗/๔๔

กีฏา มูสิกา กุกฺกุฏา สูกรา สุนขา มชฺชารา คาโว (มรนฺติ)[๑] จากนั้น แมลงวัน หนู ไก่ สุกร สุนัข แมว และโค จึงตายตามลำดับ

แมวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โอตุ, อาขุภุช**

หมาไน ๒ ศัพท์

โกก (กุก อาทาเน+ณ) หมาไน. **กุกตีติ โกโก** หมาไนที่คาบเอาอาหาร ชื่อว่าโกกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โกกา นํ ปริวารยุํ**[๒] ฝูงหมาไนจะพากันล้อมเขาไว้

วก (วก อาทาเน+อ) หมาไน. **วกติ อาททาตีติ วโก** หมาไนที่คาบเอา ชื่อว่าวกะ. **ขาทนฺติ นํ สุวาณา จ สิงฺคาลา จ วกา กิมิ**[๓] หมา หมาป่า หมาไน และหนอน พากันกัดกินเขา. **อีหามิค**ศัพท์ก็แปลว่าหมาไน

[๖๑๖] มหึโส จ ลุลาโยถ ควโช ควโย สมา
สลฺโล ตุ สลฺลโกถาสฺส โลมมฺหิ สลลํ สลํ.

กระบือ, ควาย ๒ ศัพท์

มหึส, มหิส (มหีสทฺทูปปท+สิ สเย+อ) กระบือ, ควาย. **มหิยํ เสตีติ มหึโส มหิโส จ** กระบือที่นอนบนพื้นดิน ชื่อว่ามหิงสะและมหิสะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคมบ้าง). **โพธิสตฺโต หิมวนฺตปฺปเทเส มหึสโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา**[๔] พระโพธิสัตว์เกิดในครรภ์นางกระบือในหิมวันตประเทศ. **สูกโร โหติ มหิโส โหติ**[๕] เป็นสุกร เป็นกระบือ

ลุลาย (ลล อิจฺฉายํ+อย) กระบือ, ควาย. **อุทกํ ลลตีติ ลุลาโย** กระบือที่ชอบน้ำ ชื่อว่าลุลายะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ทีฆะ อ เป็น อา)

โคลาน ๒ ศัพท์

ควช (โคสทฺทูปปท+วช ชนเน+อ) โคลาน. **โค วิย วชติ ชายตีติ ควโช** โคลานที่เกิดเหมือนโค ชื่อว่าควชะ (อาเทศ โอ เป็น อ). **ควชาติ ควยา**[๖] บทว่า **ควยา** คือโคลานทั้งหลาย

ควย (โคสทฺทูปปท+อย คติมฺหิ+อ) โคลาน. **โค วิย อยตีติ ควโย** โคลานที่ไปเหมือนโค ชื่อว่าควยะ (อาเทศ โอ เป็น อ). **ขคฺคาปิ ควยา ชานนฺตีติ**[๗] แม้แรดก็คิดว่า โคลานจะรู้จัก

เม่น ๒ ศัพท์

สลฺล (สลฺล อาสุคติยํ+อ) เม่น. **สลฺลตีติ สลฺโล** เม่นที่เดินไปอย่างเชื่องช้า ชื่อว่าสัลละ.

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑๙/๒๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๓๔/๓๙๙ ๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๒
๔ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๑๘๓/๑๖๖ ๕ อภิ.กถา. ๓๗/๘๓/๔๒ ๖ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๒๐
๗ ชา.อฏฺ. ๓๘/๓๒๒

อตฺตโน สรีรชาเตน สลฺเลน สุนขํ สลติ หึสตีติ วา สลฺโล หรือเม่นที่ทำร้ายสุนัขด้วยลูกศร(ขนของตนเอง) ที่เกิดในร่างกายของตน ชื่อว่าสัลละ (สล หึสายํ+ล)

สลฺลก (สล หึสายํ+ล+ก) เม่น. **อตฺตโน สรีรชาเตน สลฺเลน สุนขํ สลติ หึสตีติ สลฺลโก** เม่นที่ทำร้ายสุนัขด้วยลูกศร(ขนของตนเอง)ที่เกิดในร่างกายของตน ชื่อว่าสัลลกะ

ขนเม่น ๒ ศัพท์

อสฺส สลฺลสฺส โลมมฺหิ สลฺลํ สลญฺจ ภเว สลฺลศัพท์และสลศัพท์ใช้ในอรรถว่า ขนของเม่นนั้น

สลฺล, สลฺลี (สล คติยํ+ล) ขนเม่น. **สลติ คจฺฉตีติ สลฺลํ** ขนเม่นที่ชี้ไป ชื่อว่าสัลละ

สล (สล คติยํ+อ) ขนเม่น. **สลติ คจฺฉตีติ สลํ** ขนเม่นที่ชี้ไป ชื่อว่าสละ

[๖๑๗] หริโณ มิค สารงฺคา มโค อชินโยนิ จ
สูกโร ตุ วราโหถ เปลโก จ สโส ภเว.

เนื้อ, สัตว์มีชีวิต ๕ ศัพท์

หริณ (หร หรเณ+ยุ) เนื้อ, สัตว์. **หรียเตติ หริโณ** สัตว์ที่ถูกนำไป ชื่อว่าหริณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, อ เป็น อิ, น เป็น ณ)

มิค (มร ปาณจาเค+อ) เนื้อ, สัตว์. **มรตีติ มิโค** สัตว์ที่จะตาย ชื่อว่ามิคะ (อาเทศ รฺ เป็น คฺ, อ เป็น อิ). **จาทิตุกาเมหิ มียติ หึสียตีติ มิโค** เนื้อที่ถูกผู้ต้องการกินเบียดเบียน ชื่อว่ามิคะ (มิ หึสายํ+ค). **อิโต จิโต โคจรํ มิคติ อเนฺวสตีติ มิโค** สัตว์ที่เสาะหาอาหารทางโน้นทางนี้ ชื่อว่ามิคะ (มา อเนฺวสเน+ค, อาเทศ อา เป็น อิ). **อญฺญตโร ภิกฺขุ ปาเส พทฺธํ มิคํ การุญฺเญน มุญฺจิ**[๑] ภิกษุรูปหนึ่งปล่อยเนื้อที่ติดบ่วงไปด้วยความสงสาร

สารงฺค (สาสทฺทูปปท+รงฺค คมเน+อ) เนื้อ, สัตว์. **เสน สุนเขน รงฺคติ คจฺฉติ ปลายตีติ สารงฺโค** สัตว์ที่วิ่งหนีไปเพราะสุนัข ชื่อว่าสารังคะ

มค (มร ปาณจาเค+อ) เนื้อ, สัตว์. **มรตีติ มโค** สัตว์ที่จะตาย ชื่อว่ามคะ (อาเทศ รฺ เป็น คฺ). **ยถา มคา ตสฺมึ ปพฺพตปาเท วา วนสณฺเฑ วา วิจรนฺตา**[๒] เหมือนฝูงเนื้อท่องเที่ยวไป ในเชิงเขาหรือแนวป่า

อชินโยนิ (อชิน+โยนิ) เนื้อ, สัตว์. **อชินสฺโสปยุชฺชมานสฺส โยนิ อชินโยนิ** กำเนิดของสัตว์ที่มีหนังเป็นประโยชน์ ชื่อว่าอชินโยนิ. **ภูตสฺสาชินสฺสปฺปตฺติการณตฺตา อชินโยนิ** สัตว์ ชื่อว่าอชินโยนิ เพราะเหตุแห่งการเกิดขึ้นของสัตว์ที่มีหนังเป็นประโยชน์

---
๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๓/๑๑๗ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๒๔/๒๗๖

เนื้อมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กุรุงค, อวตายุ**

สุกร, หมู ๒ ศัพท์

สูกร (สุ+กร กรเณ+อ) สุกร, หมู. **สุนฺทรํ ผลํ กโรตีติ สูกโร** สุกรที่ทำให้ได้ผลดี ชื่อว่าสูกระ. **สุขํ กโรตีติ วา สูกโร** หรือสัตว์ที่ทำให้มีความสุข ชื่อว่าสูกระ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **สุนฺทโร กโร ยสฺสาติ วา สูกโร** หรือสัตว์ที่มีเล็บเท้างาม ชื่อว่าสูกระ (สุ+กร, ทีฆะ อุ เป็น อู). **อญฺญตโร ภิกฺขุ ปาเส พทฺธํ สูกรํ การุญฺเญน มุญฺจิ**[๑] ภิกษุรูปหนึ่งปล่อยหมูที่ติดบ่วงไปด้วยความสงสาร

วราห (วรสทฺทูปปท+อา+หน หึสายํ+กฺวิ) สุกร, หมู. **วเร อาหนฺตีติ วราโห** สุกรที่ฆ่าความดี(ทำลายความสะอาด) ชื่อว่าวราหะ. **วเร สติ อาหนฺตพฺโพติ วา วราโห** หรือเมื่อมีงานมงคล สุกรที่ถูกฆ่า ชื่อว่าวราหะ (ลบสระหน้า, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **วรียตีติ วราโห** สุกรที่เขาขังไว้ ชื่อว่าวราหะ (วร วรเณ+อห, ทีฆะ อ เป็น อา). **สีหา พฺยคฺฆา วราหา จ**[๒] ราชสีห์ เสือโคร่ง และสุกร

สุกรมีอีกหลายศัพท์ เช่น **โกล, ถทฺธโลม, ภูทาร**

กระต่าย ๒ ศัพท์

เปลก (เปล คติยํ+ณฺวุ) กระต่าย. **เปลติ คจฺฉตีติ เปลโก** กระต่ายที่กระโดดไป ชื่อว่าเปลกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **เปลกา จ วิฬาสาทา สีหา**[๓] กระต่าย อีแร้ง และราชสีห์

สส (สส ปฺลุตคติยํ+อ) กระต่าย. **สสตีติ สโส** กระต่ายที่กระโดดไป ชื่อว่าสสะ. **อาคจฺเฉยฺย สโส วา พิฬาโร วา**[๔] กระต่ายหรือแมวควรมา

[๖๑๘] เอเณยฺโย เอณิมิโค จ ปมฺปฏโก ตุ ปมฺปโก
วาตมิโค ตุ จลนี มูสิโก ตฺวาขุ อุนฺทูโร.

เนื้อทราย, ละมั่ง ๒ ศัพท์

เอเณยฺย (เอณิ+เณยฺย) เนื้อทราย, ละมั่ง. **เอณิยา มิคิยา เอณสฺส วา อปจฺจํ เอเณยฺโย** ลูกหลานของแม่เนื้อทรายหรือพ่อเนื้อทราย ชื่อว่าเอเณยยะ (ลบ ณฺ, ลบสระหน้า). **เอเณยฺยา จ วราหา จ คณิโน นีกสูกรา**[๕] เนื้อทราย หมูป่า วัวกระทิง กวางนีกะ และสุกร

เอณิมิค (เอณิ+มิค) เนื้อทราย, ละมั่ง. **เอณิยา อิตฺถิยา ปุตฺโต มิโค เอณิมิโค** เนื้อทรายที่เป็นลูกของแม่เนื้อทราย ชื่อว่าเอณิมิคะ. **เทฺว มิคา เอณิมิโค จ สรภมิโค จ**[๖] เนื้อทั้ง ๒ คือ เนื้อทรายและกวางสรภะ

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๓/๑๑๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๑ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๕/๔๑๑
๔ องฺ.ทสก. ๒๔/๙๙/๒๑๖ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๑ ๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๖๘๐/๓๓๘

ลิงลม, นางอาย ๒ ศัพท์

ปมฺปฏก (ป+ปฏ คมเน+ณฺวุ) ลิงลม, นางอาย. **ปกาเรน ปฏติ คจฺฉตีติ ปมฺปฏโก** ลิงลมที่ไปโดยอาการนั้น ชื่อว่าปัมปฏกะ (ลงนิคหิตอาคมหลังอุปสัค, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ณฺวุ เป็น อก)

ปมฺปก (ป+ปพฺพ คติยํ+ณฺวุ) ลิงลม, นางอาย. **ปกาเรน ปพฺพติ คจฺฉตีติ ปมฺปโก** ลิงลมที่ไปโดยอาการนั้น ชื่อว่าปัมปกะ (ลงนิคหิตอาคมหลังอุปสัค, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ณฺวุ เป็น อก, ลบ พฺพ และสระหน้า). **ปมฺปกา ชีวํชีวา จ อุปชีวนฺติ ตํ สรํ**[๑] ลิงลมและนกโพระดก เข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

เนื้อสมัน ๒ ศัพท์

วาตมิค (วาต+มิค) เนื้อสมัน. **คมเนน วาตสโม มิโค วาตมิโค** เนื้อที่ไปเหมือนลม (ไม่ทันเห็นตัว เห็นแต่ใบไม้ไหวเหมือนลมพัด) ชื่อว่าวาตมิคะ. **วเน วาตมิโค ยถา**[๒] เหมือนเนื้อสมันในป่า

จลนี (จล จลเน+ยุ+อี) เนื้อสมัน. **จลตีติ จลนี** เนื้อสมันที่เคลื่อนไหวเร็ว ชื่อว่าจลนี (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **จามรี จลนี**[๓] จามรี เนื้อสมัน

หนู ๓ ศัพท์

มูสิก, มูสิกา (มุส เถยฺเย+ณฺวุ) หนู. **มุสติ เถเนตีติ มูสิโก** หนูที่ขโมย ชื่อว่ามูสิกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **มุเสน หรตีติ มูสิโก** หนูที่นำไปโดยการขโมย ชื่อว่ามูสิกะ (มุส+อิก, ลบสระหน้า, ทีฆะ อุ เป็น อู). **จตสฺโส อิมา ภิกฺขเว มูสิกา, กตมา จตสฺโส, คาธํ กตฺตา โน วสิตา, วสิตา โน คาธํ กตฺตา, เนว คาธํ กตฺตา โน วสิตา, คาธํ กตฺตา จ วสิตา จ, ... จตฺตาโรเม มูสิกูปมา ปุคฺคลา สนฺโน สํวิชฺชามานา โลกสฺมึ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย หนูมีอยู่ ๔ จำพวก ๔ จำพวก อะไรบ้าง คือ หนูที่ขุดรูแต่ไม่อยู่ หนูที่อยู่แต่ไม่ขุดรู หนูทั้งที่ไม่ขุดรูและไม่อยู่ หนูที่ทั้งขุดรูและอยู่ ... บุคคลที่มีอยู่ในโลกก็อุปมาเหมือนหนู ๔ จำพวกนี้

อาขุ (อา+ขนุ อวทารเณ+อุ) หนู. **อาขณฺณตีติ อาขุ** หนูที่ขุดรู ชื่อว่าอาขุ (ลบ นุ, ลบสระหน้า)

อุนฺทูร (อุนฺท ปสวนเกฺลทเนสุ+อูร) หนู. **ปํสุํ อุนฺทติ ปสวตีติ อุนฺทูโร** หนูที่ขุดคุ้ยดิน ชื่อว่าอุนทูระ. **อุนฺทูเรหิปิ อุปจิกาหิปิ ขชฺชติ**[๕] ถูกหนูบ้าง ปลวกบ้าง กัดจนขาด

[๖๑๙] จมโร ปสโท เจว กุรุงฺโค มิคมาตุกา
รูรุ รงฺกุ จ นีโก จ สรภาที มิคนฺตรา.

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๙๘๐/๔๑๖ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๘๒/๒๙๖ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๕/๔๑๑
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๐๗/๑๔๔ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๖๖/๒๖

เนื้อพิเศษชนิดต่างๆ คือ **จมโร** จามรี, **ปสโท** เก้ง, **กุรุงฺโค** กวาง, **มิคมาตุกา** แม่เนื้อ, **รุรุ** กวางทอง, **รงฺกุ** กวางรังกุ, **นีโก** กวางนีกะ, **สรภาที** กวางสรภะเป็นต้น

เนื้อพิเศษ ๘ ชนิด

จมร, จมรี, จามรี (จมุ อทเน+อร) จามรี. **จมติ อทตีติ จมโร** เนื้อที่กิน (หญ้าเป็นต้น) ชื่อว่าจมระ. **ปสทา จ วราหา จ จมรา คณฺฑกา พหู**[๑] เก้ง หมูป่า จามรี และแรดจำนวนมาก

ปสท (ปส พนฺธเน+อท) เก้ง. **ปสติ พนฺธตีติ ปสโท จิตฺตโลมี** เก้งที่รวมกันเป็นฝูง ชื่อว่าปสทะ, ได้แก่สัตว์ที่มีขนมันละเอียด

> **หํสา โกญฺจา มยูรา จ หตฺถิโย ปสทา มิคา**
> **สพฺเพ สีหสฺส ภายนฺติ นตฺถิ กายสฺมึ ตุลฺยตา.**[๒]

หงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง เก้ง กวาง ทั้งหมดมีร่างกายไม่ทัดเทียมกับราชสีห์ จึงพากันเกรงกลัวต่อราชสีห์

กุรุงฺค (กุสทฺทูปปท+รคิ สปฺปเน+อ) กวาง. **กุยํ ปถวิยํ รงฺคตีติ กุรุงฺโค** กวางที่ไปบนพื้นดิน ชื่อว่ากุรุงคะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **กุรุงฺโค ปาวิสิ วนํ**[๓] กวางเข้าไปสู่ป่าแล้ว

มิคมาตุกา (มิค+มาตุ+ก+อา) แม่เนื้อ, เนื้อจ่าฝูง. **สพฺเพสมฺปิ มิคานํ มาตุฏฺฐาเน ติฏฺฐตีติ มิคมาตุกา** เนื้อที่ดำรงอยู่ในฐานะแม่ของเนื้อทุกจำพวก ชื่อว่ามิคมาตุกา (ลบสระหน้า)

> **น วิสฺสเส อวิสฺสตฺเถ วิสฺสตฺเถปิ น วิสฺสเส**
> **วิสฺสาสา ภยมเนฺวติ สีหํว มิคมาตุกา.**[๔]

ไม่ควรไว้วางใจในบุคคลที่ยังไม่คุ้นเคย แม้ในบุคคลที่คุ้นเคยกันก็ไม่ควรไว้วางใจ ภัยมักมาจากบุคคลที่คุ้นเคยกัน เหมือนภัยจากแม่เนื้อมาสู่ราชสีห์

รุรุ (รุ สทฺเท+รุ) กวางทอง. **รวตีติ รุรุ** กวางทองที่ร้องเสียงดัง ชื่อว่ารุรุ. **มิคราชา รุรุ นาม ปรมสีลสมาหิโต**[๕] มิคราชชื่อรุรุ สมาทานศีลอันประเสริฐสุด

รงฺกุ (รุณสทฺทูปปท+กร กรเณ+อุ) กวางรังกุ. **รณํ กโรตีติ รงฺกุ** กวางที่ร้องเสียงดัง ชื่อว่ารังกุ (ลบ ณ, อาเทศ อุ เป็น อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

นีก (นี+กร กรเณ+กฺวิ) กวางนีกะ. **อตฺตานํ นีจํ กโรตีติ นีโก** กวางที่ทำตนให้ต่ำ ชื่อว่านีกะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **คณิโน นีกสูกรา**[๖] วัวกระทิง กวางนีกะ และสุกร

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๖๔/๒๖๐ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๓/๗๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๒/๗๖
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๙๓/๓๐ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๒๔/๕๗๓ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๖/๑๐๑

สรภ (สร คติยํ+อภ) กวางสรภะ. **สรตีติ สรโภ** กวางที่วิ่งไป ชื่อว่าสรภะ. **เอณิมิคา จ สรภา เภรณฺฑา สูกรา พหู**[๑] เนื้อทราย กวางสรภะ หมาจิ้งจอก และสุกรจำนวนมาก

[๖๒๐] **ปิยโก จมูรุ กทลี- มิคาที จมฺมโยนิโย**
มิคา ตุ ปสโว สีหา- ทโย สพฺพจตุปฺปทา.

เนื้อที่มีหนังเป็นประโยชน์ ๓ ชนิด

ปิยโก จมูรุ กทลีมิคาที จมฺมโยนิโย นาม กวางปิยกะ กวางจมูรุ และชะมดเป็นต้น ชื่อว่าเนื้อที่มีหนังเป็นประโยชน์(มนุษย์นำหนังของเนื้อเหล่านี้มาใช้เป็นประโยชน์ เช่น ทำเครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ อาวุธและของใช้ในบ้านเรือน)

ปิยก (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ณฺวุ) กวางปิยกะ. **ปีเนตีติ ปิยโก** กวางที่ทำให้ยินดี ชื่อว่าปิยกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อี เป็น อิย)

จมูรุ (จมฺม+อูรุ) กวางจมูรุ. **อูรุมฺหิ อติสยจมฺมยุตฺตตาย จมูรุ** กวางชื่อว่าจมูรุ เพราะมีหนังที่ขาอ่อนดีที่สุด (ลบ มฺ, ลบสระหน้า)

กทลีมิค (กทลี+มิค) ชะมด. **กทตีติ กทลี** สัตว์ที่ส่งเสียงเรียก ชื่อว่ากทลี (กท อวฺหาเน +อล+อี, ลบสระหน้า). **กทลี จ โส มิโค จาติ กทลีมิโค** สัตว์ที่ส่งเสียงเรียกนั้นเป็นเนื้อ ชื่อว่ากทลีมิคะ

มกฺกฏฺโฐ กาฬสีโห จ สรโภ กทลีมิโค
เย จ วาฬมิคา เกจิ เตสํ จมฺมํ น วฏฺฏติ.[๒]

ลิง หมี กวางสรภะ ชะมด และสัตว์ร้ายบางจำพวก หนังของมันไม่สมควร(นำมาใช้)

สัตว์ ๔ เท้า, สัตว์เลี้ยง, ปศุสัตว์

สีหาทโย สพฺพจตุปฺปทา มิคา ปสโว สัตว์สี่เท้าทั้งหมดมีราชสีห์เป็นต้น ชื่อว่ามิคะและปสุ

มิค (มร ปาณจาเค+อ) สัตว์ ๔ เท้า, สัตว์เลี้ยง. **มรตีติ มิโค** สัตว์ที่จะตาย ชื่อว่ามิคะ (อาเทศ รฺ เป็น คฺ, อ เป็น อิ). **จาทิตุกาเมหิ มียติ หีสียตีติ มิโค** เนื้อที่ถูกผู้ต้องการกินเบียดเบียนชื่อว่ามิคะ (มิ หึสายํ+ค). **อิโต จิโต จ โคจรํ มิคติ อเนฺวสตีติ มิโค** สัตว์ที่เสาะหาอาหารทางโน้นทางนี้ ชื่อว่ามิคะ (มา อเนฺวสเน+ค, อาเทศ อา เป็น อิ). **เทฺว มิคา ติณมิโค จ ปสทมิโค จ**[๓] เนื้อมี ๒ ชนิด คือ สัตว์กินหญ้าและกวาง

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒/๕ ๒ วิ.อฏฺ. ๓/๑๘๗ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๓๙/๗๗

ปสุ (ป+สุ อภิสเว+อุ) สัตว์ ๔ เท้า, สัตว์เลี้ยง, ปศุสัตว์. **ปสวนฺตีติ ปสโว** สัตว์ที่เกิดมา ชื่อว่าปสุ. **ปสียเต พนฺธียเตติ ปสุ** สัตว์ที่ถูกล่ามไว้ ชื่อว่าปสุ (ปส พนฺธเน+อุ). **ยํ ปสุ ขีรํ ฉฑฺเฑติ**[๑] สัตว์เลี้ยงหลั่งน้ำนมทิ้งเอง

[๖๒๑] ลูตา ตุ ลูติกา อุณฺณา- นาภิ มกฺกฏโก สิยา
วิจฺฉิโก ตุวาฬิ กถิโต สรพู ฆรโคฬิกา.

แมงมุม ๔ ศัพท์

ลูตา (ลู เฉทเน+ต+อา) แมงมุม. **ลุนาตีติ ลูตา** แมงมุมที่ขึงใย ชื่อว่าลูตา (ลบสระหน้า). **มกฺกฏกสุตฺตนฺติ ลูตาสุตฺตํ**[๒] บทว่า **มกฺกฏกสุตฺตํ** คือใยแมงมุม

ลูติกา (ลู เฉทเน+ต+อิก+อา) แมงมุม. **ลุนาตีติ ลูติกา** แมงมุมที่ขึงใย ชื่อว่าลูติกา (ลบสระหน้า)

อุณฺณานาภิ, อุณฺณานาภี (อุณฺณา+นาภิ) แมงมุม. **อุณฺณาปาโย ตนฺตุ อุณฺณา, สา นาภิยํ อสฺสาติ อุณฺณานาภิ** เส้นใย ชื่อว่าอุณณา, แมงมุมมีเส้นใยในท้อง ชื่อว่าอุณณานาภิ. **อุณฺณานาภีติ โลมสนาภิโก มกฺกฏโก**[๓] บทว่า **อุณฺณานาภี** คือแมงมุมที่ท้องมีขน

มกฺกฏก (มกฺกฏ+ก) แมงมุม. **มกฺกโฏ วิย สาขายํ อตฺตโน ตนฺตุมฺหิ คจฺฉตีติ มกฺกฏโก** แมงมุมที่ไต่อยู่บนเส้นใยของตนบนกิ่งไม้เหมือนลิง ชื่อว่ามักกฏกะ. **นิกฺขมนฺตํ มกฺกฏกํ มุคฺคเรน โปเถตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปสิ**[๔] ใช้ไม้ค้อนทุบตีแมงมุมที่ออกมาให้ถึงความตาย

แมงป่อง ๒ ศัพท์

วิจฺฉิก (วิจฺฉ คมเน+ณฺวุ) แมงป่อง. **วิจฺฉติ คจฺฉตีติ วิจฺฉิโก** แมงป่องที่เดินไป ชื่อว่าวิจฉิกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ). **วิจฺฉิโก วา มํ ฑํเสยฺย**[๕] หรือแมงป่องอาจจะกัดเรา

อาฬี (อาฬ+อี) แมงป่อง. **อาฬํ วิจฺฉิกนงฺคุลํ, ตํโยคา อาฬิ** อาฬะ แปลว่า หางแมงป่อง, แมงป่อง ชื่อว่าอาฬี เพราะมีหางนั้น (ลบสระหน้า). **กถิโต** ท่านกล่าวว่าทั้ง ๒ ศัพท์เป็นปุงลิงค์

จิ้งจก, ตุ๊กแก ๒ ศัพท์

สรพู (สร คติยํ+อู) จิ้งจก, ตุ๊กแก. **สรตีติ สรพู** จิ้งจกที่เดินไป ชื่อว่าสรพู (ลง พฺ อาคม). **สรพูติ ฆรโคลิกา**[๖] บทว่า **สรพู** คือจิ้งจก

ฆรโคลิกา, ฆรโคฬิกา (ฆร+โคธา+ก+อา) จิ้งจก, ตุ๊กแก. **ฆรํ นิสฺสิตา โคธา ฆรโคฬิกา** เหี้ยน้อย(จิ้งจก)ที่อาศัยเรือนอยู่ ชื่อว่าฆรโคลิกา (อาเทศ ธ เป็น ล, ล เป็น ฬ บ้าง, อา เป็น อิ, ลบ

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๓๐/๕๒๗ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๑๖๔/๒๓๔ ๓ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๔๖๓/๓๕๖
๔ ชา.อฏฺ. ๔๓/๓๗๐ ๕ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๒๙๑/๓๔๑ ๖ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๔๖๓/๓๕๖

สระหน้า)

[๖๒๒] โคธา กุณฺโฑปฺยโถ กณฺณ- ชลูกา สตปทฺยถ
กลนฺทโก กาฬกาถ นกุโล มงฺคุโส ภเว.

เหี้ย, ตะกวด ๒ ศัพท์

โคธา (คุธ โรเส+อ+อา) เหี้ย, ตะกวด. **คุธตีติ โคธา** สัตว์ที่ชอบโกรธ ชื่อว่าโคธา (วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **โคธา ปลายิตฺวา เอกํ วมฺมิกํ ปาวิสิ**[๑] เหี้ยวิ่งหนีเข้าไปยังจอมปลวกแห่งหนึ่ง

กุณฺฑ (กุณฺฑ ทาเห+อ) เหี้ย, ตะกวด. **กุณฺฑตีติ กุณฺโฑ** สัตว์ที่เดือดร้อน ชื่อว่ากุณฑะ

ตะขาบ, กิ้งกือ ๒ ศัพท์

กณฺณชลูกา (กณฺณ+ชลูกา) ตะขาบ, กิ้งกือ. **กณฺณา ชลูกา รตฺตปาสทิสา กณฺณชลูกา** ตะขาบเหมือนปลิงที่มีขารอบข้าง ชื่อว่ากัณณชลูกา

สตปที (สต+ปท+อี) ตะขาบ, กิ้งกือ. **สตํ ปทา อสฺสาติ สตปที** ตะขาบที่มี ๑๐๐ ขา ชื่อว่าสตปที (ลบสระหน้า). **พหุปฺปทํ นาม วิจฺฉิกา สตปที อุจฺจาลิงฺคปาณกา**[๒] แมงป่อง ตะขาบ และตัวบุ้ง ชื่อว่าสัตว์มีเท้ามาก

กระรอก, กระแต ๒ ศัพท์

กลนฺทก (กนฺท อวฺหานโรทเนสุ+ณฺวุ) กระรอก, กระแต. **กนฺทตีติ กลนฺทโก** กระรอกที่ส่งเสียงร้อง ชื่อว่ากลันทกะ (ลง ล อาคมท่ามกลางธาตุ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **กลนฺทกาติ หิ กาฬกานํ เอตํ นามํ**[๓] บทว่า **กลนฺทกา** นี้เป็นชื่อของกระรอก

กาฬกา (กาฬ+ก+อา) กระรอก, กระแต. **กาฬวณฺณตาย กาฬกา** กระแต ชื่อว่ากาฬกา เพราะมีสีดำ (ลบสระหน้า). **กลนฺทกา นาม กาฬกา วุจฺจติ**[๔] กระรอก ท่านเรียกว่ากาฬกา

พังพอน ๒ ศัพท์

นกุล (น+กุล) พังพอน. **สปฺเปสุ เอตสฺส กุลํ นตฺถีติ นกุโล, อริสปฺโป** สัตว์ที่สิ้นตระกูลเพราะงู ชื่อว่านกุละ ได้แก่สัตว์ที่มีงูเป็นศัตรู. **สปฺเป นาเสตีติ นกุโล** พังพอนที่ทำให้งูพินาศ ชื่อว่านกุละ (นก นาสเน+อุล, ลบ กฺ และสระหน้า). **เอกสฺมึ วมฺมิเก นกุโล ติฏฺฐติ**[๕] พังพอนยืนอยู่ใกล้จอมปลวกแห่งหนึ่ง

มงฺคุส (มงฺค คติยํ+อุส) พังพอน. **มงฺคตีติ มงฺคุโส** พังพอนที่วิ่งไป ชื่อว่ามังคุสะ

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๓๙ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๕/๙๘ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๗๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๕๑๕/๒๔๓ ๕ ชา.อฏฺ. ๓๗/๖๘

[๖๒๓] กกณฺฏโก จ สรโฏ กีโฏ ตุ ปุฬโว กิมิ
ปาณโก จาปุยโถ อุจฺจา- ลิงฺโค โลมสปาณโก.

กิ้งก่า, จิ้งเหลน ๒ ศัพท์

กกณฺฏก (กุ+กณฺฏก) กิ้งก่า, จิ้งเหลน. **กุจฺฉิโต กณฺฏโก อสฺสาติ กกณฺฏโก** กิ้งก่าที่มีครีบเป็นหนามน่าเกลียด ชื่อว่ากกัณฏกะ (อาเทศ อุ เป็น อ). **มหาวฑฺฒกี ตํ กกณฺฏกํ ทิสฺวา**[๑] นายช่างใหญ่มองเห็นกิ้งก่าตัวนั้น

สรฏ (สร คติยํ+อฏ) กิ้งก่า, จิ้งเหลน. **สรติ ธาวตีติ สรโฏ** กิ้งก่าที่วิ่งไป ชื่อว่าสรฏะ

หนอน, แมลง, ตั๊กแตน, มอด ๔ ศัพท์

กีฏ (กิฏ พนฺธเน+อ) หนอน, แมลง, ตั๊กแตน, มอด. **กิฏติ พนฺธตีติ กีโฏ** หนอนที่พัน(ด้วยใย) ชื่อว่ากีฏะ (ทีฆะ อิ เป็น อี). **กิฏติ คจฺฉตีติ กีโฏ** หนอนที่ไต่ไป ชื่อว่ากีฏะ (กิฏ คมเน +อ, ทีฆะ อิ เป็น อี). **พหู กีฏา ปฏงฺคา จ มกสา มธุมกฺขิกา**[๒] หนอน ตั๊กแตน ยุง และผึ้งมีมาก

ปุฬว, ปุฬุว (ปุล มหตฺเถ+อว) หนอน, แมลง, ตั๊กแตน, มอด. **ปุลตีติ ปุฬโว** หนอนตัวใหญ่ ชื่อว่าปุฬวะ (อาเทศ ล เป็น ฬ). **นวหิ วณมุเขหิ ปุฬวา ปคฺฆรึสุ**[๓] หนอนทั้งหลายไหลออกจากปากแผลทั้ง ๙ แห่ง

กิมิ (กุ+อม คติยํ+อิ) หนอน, แมลง, ตั๊กแตน, มอด. **กุจฺฉิตํ อมติ คจฺฉตีติ กิมิ** หนอนที่ถึงความน่าเกลียด ชื่อว่ากิมิ (อาเทศ อุ เป็น อิ, ลบสระหลัง). **อคเท กิมิ น สณฺฐาติ**[๔] หนอนไม่อาศัยอยู่ในยาพิษ

ปาณก (ป+อน ปาณเน+ณฺวุ) หนอน, แมลง, ตั๊กแตน, มอด. **ปกาเรน อนตีติ ปาณโก** หนอนที่มีชีวิตทั่วไป ชื่อว่าปาณกะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ นฺ เป็น ณฺ, ณฺวุ เป็น อก). **เตหายํ ขุทฺทโก ปาณโก ทิฏฺโฐ**[๕] พวกเขาเห็นหนอนตัวเล็กนี้แล้ว

บุ้ง, หนอนมีพิษ ๒ ศัพท์

อุจฺจาลิงฺค (อุจฺจสทฺทูปปท+อา+ลิงฺค คติยํ+อ) บุ้ง, หนอนมีพิษ. **อุจฺจํ ฐานํ อาลิงฺคตีติ อุจฺจาลิงฺโค** บุ้งที่ไต่ไปสู่ที่สูง ชื่อว่าอุจจาลิงคะ (ลบสระหน้า). **อุปคนฺตฺวา จลติ กมฺปตีติ อุจฺจาลิงฺโค** บุ้งที่เข้าใกล้แล้วกระดืบๆ ชื่อว่าอุจจาลิงคะ (อุ+จล กมฺปเน+ค, ซ้อน จฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลง อิ และนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **พหุปฺปทํ นาม วิจฺฉิกา สตปที อุจฺจาลิงฺคปาณกา**[๖] แมงป่อง ตะขาบ บุ้งขน ชื่อว่าสัตว์มีเท้ามาก

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๖/๓๑๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๙๒/๓๘๔ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๒/๙๗
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๖ ๕ วิ.มหา. ๕/๑๓๒/๑๘๐ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๕/๙๘

โลมสปาณก (โลม+ส+ปาณก) บุ้ง, หนอนมีพิษ. **พหุโลมยุตฺโต ปาณโก โลมสปาณโก** หนอนที่มีขนมาก ชื่อว่าโลมสปาณกะ. **อุจฺจาลิงฺคปาณกา นาม โลมสปาณกา โหนฺติ**[๑] หนอนที่มีขนมาก ชื่อว่าบุ้ง

[๖๒๔] วิหงฺโค วิหโค ปกฺขี วิหงฺคมขคณฺฑชา
สกุโณ จ สกุนฺโตปิ ปตงฺโค สกุณี ทฺวิโช.

[๖๒๕] วกฺกงฺโค ปตฺตยาโน จ ปตนฺโต นีฬโช ภเว
ตพฺเภทา วฏฺฏกา ชีวญฺ- ชีโว จโกรติตฺติรา.

[๖๒๖] สาฬิกา กรวีโก จ รวิหํโส กุกฺกุตฺถโก
การณฺฑโว จ ปิลโว โปกฺขรสาตกาทโย.

นก ๑๕ ศัพท์

วิหงฺค (วิหสทฺทูปปท+คม คติมฺหิ+กฺวิ) นก. **วิเห อากาเส คจฺฉตีติ วิหงฺโค** นกที่บินไปในอากาศ ชื่อว่าวิหังคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **อากาสปริยาโย เจตฺถ วิหสทฺโท, เวหาสสฺส วา วิหาเทโส** วิหศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายของ**อากาส**ศัพท์ หรือมีการอาเทศ เวหาส เป็น วิห. **กถํ ปนายํ วิหงฺโค นาทฺทส ปาสโมฑฺฑิตํ**[๒] เพราะอะไร นกตัวนี้จึงไม่เห็นบ่วงที่เขาดักไว้

วิหค (วิหสทฺทูปปท+คม คติมฺหิ+กฺวิ) นก, วิหค. **วิเห อากาเส คจฺฉตีติ วิหโค** นกที่บินไปในอากาศ ชื่อว่าวิหคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

ปกฺขี (ปกฺข+อี) นก, ปักษี. **ปกฺขยุตฺตตาย ปกฺขี** นกชื่อว่าปักขี เพราะมีปีก (ลบสระหน้า). **พลี ปกฺขี ทิชุตฺตโม**[๓] นกตัวมีกำลังเป็นนกดีที่สุดในฝูง

วิหงฺคม (วิหสทฺทูปปท+คม คติมฺหิ+อ) นก. **วิเห อากาเส คจฺฉตีติ วิหงฺคโม** นกที่บินไปในอากาศ ชื่อว่าวิหังคมะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **สุทุกฺกรํ กมฺมมกาสิ อณฺฑโชยํ วิหงฺคโม**[๔] นกที่เกิดจากไข่ตัวนี้ทำกรรมที่ทำได้ยากยิ่ง

ขค (ขสทฺทูปปท+คม คติมฺหิ+กฺวิ) นก. **เขน ขสฺมึ วา คจฺฉตีติ ขโค, อณฺฑโต ชาโต** นกที่บินไปทางอากาศหรือในอากาศ ชื่อว่าขคะ ได้แก่สัตว์ที่เกิดจากไข่ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ขคา นภมฺหาปิ จ รุกฺขโต จ หฏฺฐาวา เหฏฺฐา ปริวึ ภชีสุ**[๕] เหมือนนกทั้งหลายตกลงจากท้องฟ้าและต้นไม้ กระทบกับพื้นดินข้างล่าง

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๙ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๗๐/๗๐ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๒๑๐/๒๕๓
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๙๖/๓๗๒ ๕ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑๑๔/๑๒๔

อณฺฑช (อณฺฑสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) นก. **อณฺฑโต ชาโต อณฺฑโช** นกที่เกิดจากไข่ ชื่อว่าอัณฑชะ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **สุทุกฺกรํ กมฺมมกาสิ อณฺฑโชยํ วิหงฺคโม**[๑] นกที่เกิดจากไข่ตัวนี้ทำกรรมที่ทำได้ยากยิ่ง

สกุณ (สก สตฺติยํ+อุณ) นก, สกุณา. **สกฺโกติ อุทฺธํ คนฺตุนฺติ สกุโณ** นกที่สามารถบินไปในที่สูงได้ ชื่อว่าสกุณะ. **สกุโณ มยฺหโก นาม คิริสานุทรีจโร**[๒] นกชื่อมัยหกะเที่ยวไปตามไหล่เขาและซอกเขา

สกุนฺต, สกุนฺตก (สก สตฺติยํ+อุนฺต) นก. **สกฺโกติ อุทฺธํ คนฺตุนฺติ สกุนฺโต** นกที่สามารถบินไปในที่สูงได้ ชื่อว่าสกุนตะ. **สกุนฺโต ชาลมุตฺโตว**[๓] เหมือนนกหลุดพ้นจากข่าย

ปตงฺค (ปตฺตสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) นก. **ปตฺเตน คจฺฉตีติ ปตงฺโค** นกที่บินไปด้วยปีก ชื่อว่าปตังคะ (ลบ ตฺ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

สกุณี (สก สตฺติยํ+อุณ+อี) นก, สกุณี. **สกฺโกติ อุทฺธํ คนฺตุนฺติ สกุณี** นกที่สามารถบินขึ้นไปสู่ที่สูง ชื่อว่าสกุณี (ลบสระหน้า). **สกุณี หตปุตฺตาว สุญฺญํ ทิสฺวา กุลาวกํ**[๔] เหมือนนกที่ปราศจากลูก เห็นแต่รังว่างเปล่า

ทฺวิช, ทิช (ทฺวิสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) นก. **มาตุกุจฺฉิโต อณฺฑโต จาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายตีติ ทฺวิโช** นกที่เกิด ๒ ครั้ง คือ เกิดจากท้องแม่และจากไข่ จึงชื่อว่าทวิชะ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ทฺวิ เป็น ทิ บ้าง). **ทฺวิโชติ อณฺฑโช, โส หิ มาตุกุจฺฉิโต อณฺฑโกสโต จาติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ชายติ**[๕] บทว่า **ทฺวิโช** คือนก, จริงอยู่นกนั้นเกิด ๒ ครั้ง คือเกิดจากท้องของแม่และจากไข่

วกฺกงฺค (วกฺกสทฺทูปปท+องฺค คติยํ+อ) นก. **วกฺเกน คมเนน องฺคตีติ วกฺกงฺโค** นกที่บินวนไปวนมา ชื่อว่าวักกังคะ (ลบสระหน้า)

ปตฺตยาน (ปตฺตสทฺทูปปท+ยา คมเน+ยุ) นก. **ปตฺเตน ยาตีติ ปตฺตยาโน** นกที่บินไปด้วยปีก ชื่อว่าปัตตยานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง). **ปตฺตํ วา ยานํ เอตสฺสาติ ปตฺตยาโน** หรือนกที่มีปีกเป็นเครื่องนำไป ชื่อว่าปัตตยานะ (ปตฺต+ยาน). **สนฺติ อญฺเญปิ สกุณา ปตฺตยานา วิหงฺคมา**[๖] นกเหล่าอื่นที่มีปีกบินไปในอากาศมีอยู่มากมาย

ปตนฺต (ปต คมเน+อนฺต) นก. **ปตตีติ ปตนฺโต** นกที่บินไป ชื่อว่าปตันตะ. **โส ปตนฺโต อากาเสเยว จุณฺณวิจุณฺโณ อโหสิ**[๗] นกตัวนั้นแหลกเป็นจุณบนอากาศนั่นเอง

นีฬช (นีฬสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) นก. **นีเฬ กุลาวเก ชายตีติ นีฬโช** นกที่เกิดในรัง ชื่อว่านีฬชะ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ)

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๙๖/๓๗๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๙๓๑/๒๐๔ ๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๓/๓๘
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๗๓๒/๒๕๓ ๕ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๑๖/๑๘๓ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๘๖๕/๑๙๒
๗ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๒๔๓/๓๒๘

นกชนิดต่างๆ

วฏฺฏกา (วฏฺฏ วฏฺฏเน+ณฺวุ+อา) นกคุ่ม. **วฏฺฏตีติ วฏฺฏกา** นกที่บินไป ชื่อว่าวัฏฏกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า)

ชีวญฺชีว, ชีวชีว, ชีวชีวก (ชีวชีว+ณ) นกโพระดก. **มยูรปฺปมาโณ ตทากติจิตฺตปกฺโข ชีวญฺชีโว ทกฺขิณปกาทีสุ ชายเต** นกโพระดกปรกติจะมีลายวิจิตรสวยงามตัวเท่านกยูง มีถิ่นกำเนิดที่ทักขิณปกชนบทเป็นต้น. **"ชีว ชีวา"ติ สทฺทํ กโรตีติ ชีวญฺชีโว, ชีวชีโว** นกโพระดกที่ ส่งเสียงร้องว่า "ชีวะ ชีวะ" ชื่อว่าชีวัญชีวะและชีวชีวะ (ลงนิคหิตอาคมบ้าง, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **จมฺปกา ชีวชีวา จ อุปชีวนฺติ ตํ สรํ**[๑] ไก่ป่าและนกโพระดกพากันเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น. **ชีว ชีวาติ เอวํ วิรวนฺตานํ ชีวญฺชีวกสกุณานํปิ เอตฺถ สทฺโท อตฺถิ**[๒] เสียงของนก โพระดกที่ร้องอย่างนี้ว่า ชีวะ ชีวะ มีอยู่ในที่นี้

จโกร, จงฺโกร (จก ปริวตฺตเน+อุร) นกกด, นกกะปูด, นกเขาไฟ. **จกติ ปริวตฺตตีติ จโกโร** นกกดที่เที่ยวบินไป ชื่อว่าจโกระ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ลงนิคหิตอาคมบ้าง, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **จงฺโกราติ จงฺโกรสกุณา**[๓] บทว่า **จงฺโกรา** คือนกกด

ติตฺติร (ตร ตรเณ+อิร) นกกระทา. **ตุริโต ตรตีติ ติตฺติโร** นกกระทาที่กระโดดไปโดยเร็ว ชื่อว่าติตติระ (อาเทศ อ เป็น อิ, ซ้อน ตฺ). **ติตฺติโร มกฺกฏญฺจ หตฺถินาคญฺจ ปญฺจสุ สีเลสุ สมาทเปสิ**[๔] นกกระทาให้ลิงและช้างรับเอาศีล ๕

สาลิกา, สาฬิกา (สล คติยํ+ณิก+อา) นกสาลิกา. **สลตีติ สาลิกา, สาฬิกา** นกที่บินไป ชื่อว่าสาลิกา (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ บ้าง, ลบสระหน้า). **ทินฺทิภา สาลิกา เจตฺถ จมฺปกา ชีวชีวกา**[๕] นกต้อยตีวิด นกสาลิกา ไก่ป่า และนกโพระดก มีอยู่ในที่นี้

กรวีก (กลสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+อีก) นกการเวก. **กลํ รวตีติ กรวีโก** นกการเวกที่ร้องเสียงอ่อนหวาน ชื่อว่ากรวีกะ (ลบ ล, อาเทศ อุ เป็น โอ, โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **สโร ภควโต สเรน อุปมียเต, โส วุจฺจติ "กรวีโก"ติ** นกที่มีเสียงเปรียบด้วยเสียงของพระผู้มีพระภาค ท่านเรียกว่า กรวีกะ. **อเถตฺถ สกุณา สนฺติ กรวีกา นาม เต ทิชา**[๖] นกเหล่านั้นชื่อการเวก มีอยู่ในที่นี้

รวิหํส (รวิ+หํส) นกคับแค, นกเป็ดน้ำ, หงส์. **ชเวน รวินา สทิโส หํโส รวิหํโส** หงส์ที่มีความเร็วเหมือนเสียง ชื่อว่ารวิหังสะ. **ปาเรวตา รวิหํสา จากวากา นทีจรา**[๗] นกเขา หงส์ นกจากพราก พากันเที่ยวไปตามแม่น้ำ

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๔ ๒ ที.อฏฺ. ๖/๒๘๑/๑๖๐ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๑
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๒๖๒/๑๑๗ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๑/๕๒๔ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๖/๔๑๓
๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๖/๔๑๓

กุกฺกุตฺถก (กุ+กุส สทฺเท+ถก) นกกวัก. **กุจฺฉิตํ กุสตีติ กุกฺกุตฺถโก** นกที่ร้องเสียงน่ารำคาญ ชื่อว่ากุกฺกุตถกะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ). **กุกฺกุตฺถกาติ เอวํ นามิกา ปกฺขี จ**[๑] บทว่า **กุกฺกุตฺถกา** คือ นกที่มีชื่ออย่างนั้น

การณฺฑว (กรณฺฑ ภาชนตฺเถ+อว) นกค้อนหอย, นกช้อนหอย, นกกระเต็น. **กรณฺฑตีติ กรณฺฑโว, ชลจโร ปกฺขี** นกที่เหมือนช้อน ชื่อว่าการัณฑวะ ได้แก่นกที่เที่ยวหากินตามลำธาร (วุทธิ อ เป็น อา). **การณฺฑเวหิ กาทมฺเพหิ โกกิเลหิ อญฺเญหิ จ ทิเชหิ อภินาทิตํ**[๒] นกค้อนหอย นกกาน้ำ นกดุเหว่า และนกเหล่าอื่นพากันยินดียิ่ง

ปิลว (ปิลุ ปติตฺถมฺเภ+อว) นกนางนวล, นกกะลิง. **ปิลุนาตีติ ปิลโว** นกที่อยู่ตามท่าน้ำ ชื่อว่าปิลวะ. **ปิลวาติ ลทฺธนาเมหิ อุทกสกุเณหิ หํสราเชหิ จ ตหึ ตหึ วิจริตํ**[๓] นกที่อยู่ตามน้ำได้ชื่อว่าปิลวะ และพญาหงส์ท่องเที่ยวไปในที่นั้นๆ

โปกฺขรสาตก (โปกฺขร+สญฺญา+ก) นกดอกบัว. **โปกฺขรสฺส สญฺญา ยสฺส โส โปกฺขรสาตโก** นกที่มีชื่อสระน้ำ ชื่อว่าโปกขรสาตกะ (อาเทศ ญา เป็น ต, ลบ ญฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **โปกฺขเร สาทตีติ โปกฺขรสาตโก** นกที่ยินดีในสระน้ำ ชื่อว่าโปกขรสาตกะ (โปกฺขรสทฺทูปปท+สาท อสฺสาทเน+ณฺวุ, อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ, ณฺวุ เป็น อก). **โปกฺขรสาตกา นาม สกุณา**[๔] นกชื่อโปกขรสาตกะ

[๖๒๗] ปตตฺตํ เปขุณํ ปตฺตํ ปกฺโข ปิญฺฉํ ฉโท ครุ
อณฺฑํ ตุ ปกฺขิพีเชถ นีโฬนิตฺถี กุลาวกํ.

ปีกนก ๗ ศัพท์

ปตตฺต (ปต คมเน+ต) ปีกนก. **ปตนฺติ อเนนาติ ปตตฺตํ** ปีกที่ช่วยให้นกบินไป ชื่อว่าปตัตตะ (ซ้อน ตฺ)

เปขุณ (ป+อุข คติยํ+ยุ) ปีกนก. **ปกาเรน อุขตีติ เปขุณํ** ปีกนกที่กระพือบิน ชื่อว่าเปขุณะ (ลบสระหน้า, อาเทศ อุ เป็น เอ, ยุ เป็น อน, อ เป็น อุ, น เป็น ณ)

ปตฺต (ปต คมเน+ต) ปีกนก. **ปตนฺติ เอเตนาติ ปตฺตํ** ปีกที่นกใช้บินไป ชื่อว่าปัตตะ. **ปาตโต ตายตีติ วา ปตฺตํ** หรือปีกนกที่ผึ่งแดดแต่เช้า ชื่อว่าปัตตะ (ปาตสทฺทูปปท+ตา สนฺตาเป +อ, ลบ อ ที่ ต, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **ปตํ ตายตีติ ปตฺตํ** ปีกที่รักษาการบิน ชื่อว่าปัตตะ (ปตสทฺทูปปท+ตา รกฺขเน+อ, ลบ อ ที่ ต, ลบสระหน้า). **ยสฺส ปตฺเตหิ วาชิตํ**[๕] ติด(หางธนู)ด้วยปีกของนกใด

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๖๑/๒๖๐ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๕๗/๑๘๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๕๗/๑๘๔
๔ ที.อฏฺ. ๖/๒๘๑/๑๖๐ ๕ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๙

ปกฺข (ปต คมเน+ข) ปีกนก. **ปตนฺติ อเนนาติ ปกฺโข** ปีกที่นกใช้บินไป ชื่อว่าปักขะ (อาเทศ ตฺ เป็น กฺ). **ปกฺเขหิ จ มุขตุณฺเฑน จ ปริคฺคเหตฺวา**[๑] ใช้ปีกและจะงอยปากคุ้ยหา

ปิญฺฉ (ปตสทฺทูปปท+อุส อิจฺฉากนฺตีสุ+อ) ปีกนก. **ปติตุํ อิจฺฉติ เอเตนาติ ปิญฺฉํ** ปีกที่ช่วยให้นกต้องการบิน ชื่อว่าปิญฉะ (ลบ ต, อาเทศ อุ เป็น อิ, สฺ เป็น ญฺฉฺ, ลบสระหน้า). **ปตนฺติ อเนนาติ ปิญฺฉํ** ปีกที่นกใช้บินไป ชื่อว่าปิญฉะ (ปต คมเน+ฉ, ลบ ตฺ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **อกฺขีนิ มณิมยานิ, ตถา คีวา จ ปิญฺฉานิ จ**[๒] ดวงตาทำด้วยแก้วมณี คอและปีกก็เหมือนกัน

ฉท (ฉท ปิธารเณ+อ) ปีกนก. **ฉาทิยเต อเนนาติ ฉโท** ปีกที่นกใช้ปกปิดร่างกาย ชื่อว่าฉทะ

ครุ (คิร นิคฺคิรเณ+อุ) ปีกนก. **คิรตีติ ครุ** ปีกที่กระพือออก ชื่อว่าครุ (อาเทศ อิ เป็น อ). **คจฺฉตีติ ครุ** ปีกที่เป็นไป ชื่อว่าครุ (คมุ คมเน+อุ, อาเทศ มฺ เป็น รฺ)

ไข่

อณฺฑ (อฑิ อณฺฑตฺเถ+อ) ไข่. **ปกฺขีนํ พีเช อณฺฑํ อณฺฑ**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าไข่นก. **อฑียติ นิพฺพตฺตียตีติ อณฺฑํ** ไข่ที่นกให้เกิด ชื่อว่าอัณฑะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **กิกีว อณฺฑํ รกฺเขยฺย**[๓] เหมือนนกต้อยตีวิดรักษาไข่ไว้

ไข่มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ก, เปสิ, โกส**

รังนก ๒ ศัพท์

นีฬ (นีล วณฺเณ+อ) รังนก. **นีเลตีติ นีโฬ** รังนกที่มีสีดำคล้ำ ชื่อว่านีฬะ (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **เนตีติ นีโฬ** รังนกที่นำไป ชื่อว่านีฬะ (นี นเย+อล, อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหลัง). **นีลวณฺณตาย นีโฬ** รังนกชื่อว่านีฬะ เพราะมีสีดำคล้ำ (นีล+ณ, ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ ล เป็น ฬ). **อนิตฺถี นีฬ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **นีฬํ คนฺตฺวา นิปชฺชหํ**[๔] เรากลับไปรังแล้วนอน

กุลาวก (กุสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+ณฺวุ) รังนก. **กุจฺฉิตํ อณฺฑวินาสนาทิกํ ลุนาตีติ กุลาวกํ** รังที่ป้องกันความเสียหายของไข่ที่น่าเสียดายเป็นต้น ชื่อว่ากุลาวกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **สกุนฺตกา รุกฺขคฺเคสุ กุลาวกานิ กริตฺวา**[๕] หมู่นกพากันสร้างรังไว้บนยอดต้นไม้

[๖๒๘] **สุปณฺณมาตา วินตา มิถุนํ ถีปุมทฺวยํ**
ยุคํ ตุ ยุคฬํ ทฺวนฺทํ ยมกํ ยมลํ ยมํ.

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๒๙๙/๑๑๒ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๕๔ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๘/๘๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๔๖๕/๑๔๒ ๕ วิ.มหา. ๔/๒๐๕/๒๗๑

แม่ครุฑ ๒ ศัพท์

สุปณฺณมาตุ (สุปณฺณ+มาตุ) แม่ครุฑ. **สุปณฺณสฺส มาตา สุปณฺณมาตา** แม่ของครุฑ ชื่อว่าสุปัณณมาตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ วิภัตติ)

วินตา (วิ+นมุ นมเน+ต+อา) แม่ครุฑ. **วิโน ปกฺขิโน ตํ มนนฺตีติ วินตา** แม่ครุฑที่หมู่นกพากันนอบน้อม ชื่อว่าวินตา (ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

คู่หญิงชาย, คู่ผัวตัวเมีย, คู่เรียงเคียงหมอน

มิถุน (มิถ สงฺคเม+อุน) คู่หญิงชาย, คู่ผัวตัวเมีย, คู่เรียงเคียงหมอน. **ถีปุมทฺวยํ อิตฺถิปุริสานํ ทฺวยํ มิถุนํ นาม** คู่แห่งหญิงชาย ชื่อว่ามิถุนะ. **สงฺขฺยานสฺส สงฺเขฺยยฺนิสฺสิตตาย อิตฺถิปุริสาเยว มิถุนํ** หญิงและชาย(ตัวผู้และตัวเมีย) เท่านั้น ชื่อว่ามิถุนะ เพราะอาศัยวิธีการนับของสังขยา (มิถุนะ แปลว่า ๒). **มิถุยเต มิถุนํ** ความเป็นคู่กัน ชื่อว่ามิถุนะ. **ราคปริยุฏฺฐาเนน สทิสภาวาปตฺติยา มิถุนานํ อิทํ**[๑] การกระทำนี้เป็นของคนคู่กัน เพราะถึงความเป็นเช่นเดียวกันโดยการเกิดขึ้นแห่งความกำหนัด

คู่ ๖ ศัพท์

ยุค (ยุช โยเค+อ) คู่. **ยุชตีติ ยุคํ** คู่ที่ประกอบกัน ชื่อว่ายุคะ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ). **สีเหน มิครญฺญา สทฺธึ ยุคํ สมาคมา สมาคนฺตฺวา**[๒] มาเป็นคู่กับพญาราชสีห์

ยุคล, ยุคฬ (ยุช โยเค+อล) คู่. **ยุชตีติ ยุคลํ** คู่ที่ประกอบกัน ชื่อว่ายุคละ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ล เป็น ฬ บ้าง). **อคฺคสาวกยุคาทีนิ ยุคลานิ**[๓] มีคู่ของพระอัครสาวกเป็นต้น

ทฺวนฺท (อุภ ปูรเณ+อ) คู่. **อุภติ ปูรตีติ ทฺวนฺทํ** คู่ที่เต็มพอดี ชื่อว่าทวันทะ (อาเทศ อุภ เป็น ทฺวนฺท). **อฏฺฐกถายมฺปน ทฺวนฺทํ อคฺคเหตฺวา**[๔] ส่วนในอรรถกถาไม่ถือเอาทั้งคู่. สันสกฤตเป็น ทฺวนฺทว

ยมก (ยมุ อุปรเม+ณฺวุ) คู่. **เอกโต ยมตีติ ยมกํ** คู่ที่เว้นจากเดี่ยว ชื่อว่ายมกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ตสฺมา ยมกํ กตฺวา นิทฺทิฏฺฐํ**[๕] เพราะเหตุนั้น ท่านรวมกันเป็นคู่แล้วจึงแสดง

ยมล (ยมุ อุปรเม+อล) คู่. **เอกโต ยมตีติ ยมลํ** คู่ที่เว้นจากเดี่ยว ชื่อว่ายมละ. **ยุคลญฺหิ ยมกนฺติ วุจฺจติ**[๖] จริงอยู่ คู่ (เขา)เรียกว่ายมก

ยม (ยมุ อุปรเม+อ) คู่. **เอกโต ยมตีติ ยมํ** คู่ที่เว้นจากเดี่ยว ชื่อว่ายมะ

[๖๒๙] สมูโห คณสงฺฆาตา สมุทาโย จ สญฺจโย
สนฺโทโห นิวโห โอโฆ วิสโร นิกโร จโย.

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๖๓/๑๒๓ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๒๐/๒๑๕ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๔๘๕/๒๕๘
๔ มงฺคลตฺถ. ๒/๙๑/๘๐ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๑๘๕/๑๕๔ ๖ อภิ.อฏฺ. ๕๕/๑๕๙๐/๓๒๗

[๖๓๐] กาโย ขนฺโธ สมุทโย ฆฏา สมิติ สํหติ
ราสิ ปุญฺโช สมวาโย ปูโค ชาตํ กทมฺพกํ.

[๖๓๑] พฺยูโห วิตานคุมฺพา จ กลาโป ชาล มณฺฑลํ.

หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ ๒๙ ศัพท์

สมูห (สํ+อูห คณเน+ณ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สมฺมา วิเสเสน จ อูหเตติ สมูโห** หมู่ที่นับรวมกันให้ดีและพิเศษ ชื่อว่าสมูหะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบ ณฺ). **สมํ สห อวยเวน อูหติ ติฏฺจตีติ วา สมูโห** หรือหมู่ที่ตั้งอยู่โดยส่วนรวม ชื่อว่าสมูหะ (สมสทฺทูปปท+อูห ธาเน+อ, ลบสระหน้า). **สํ เอกโต อูหียติ ญายตีติ สมูโห** หมู่ที่ท่านรู้ว่า เป็นส่วนเดียวกัน ชื่อว่าสมูหะ (สํ+อูห ญาเณ+อ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **ปรินิพฺพุตานํ อรหนฺตานํ สมูโห**[๑] หมู่แห่งพระอรหันต์ผู้ปรินิพพานแล้ว

คณ (คณ สงฺขฺยาเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **คณียติ อวยเวน สหาติ คโณ** คณะที่ถูกนับพร้อมกันกับส่วนต่างๆ ชื่อว่าคณะ. **อยํ คโณ สุปฏิปนฺโน**[๒] คณะนี้ปฏิบัติดี

สงฺฆาต (สํ+หน คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห อวยเวน หนติ คจฺฉตีติ สงฺฆาโต** หมู่ที่เป็นไปพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสังฆาตะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ, นิคหิตเป็น งฺ). **พหู พหู หุตฺวา จ สงฺฆาตา**[๓] เป็นหมู่จำนวนมาก

สมุทาย (สํ+อุ+อย คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห อวยเวน อุทยตีติ สมุทาโย** หมู่ที่เกิดขึ้นพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสมุทายะ (อาเทศ นิคหิตเป็น มฺ, ลง ทฺ อาคม, วุทธิ อ เป็น อา). **อวยวโต สมุทายํ ภินฺนํ กตฺวา**[๔] ทำหมู่ให้แตกออกเป็นส่วนๆ

สญฺจย (สํ+จิ จเย+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สญฺจิโนติ อวยวนฺติ สญฺจโย** หมู่ที่รวบรวมเป็นส่วนเดียว ชื่อว่าสัญจยะ (อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย). **อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา วมฺมิกานญฺจ สญฺจยํ**[๕] เห็นการสิ้นไปของยาหยอดตาและการก่อตัวของจอมปลวก

สนฺโทห (สํ+ทุห ปปูรเณ+ณ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห อวยเวน ทุหยตีติ สนฺโทโห** หมู่ที่เต็มพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสันโทหะ (อาเทศ นิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๔๕/๒๕๔ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๘/๗๖ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๙/๔๒๓/๒๙๙
๔ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๑/๙ ๕ ที.อฏฺ. ๔/๔๔๔/๓๑๘

นิวห (นิ+วห ปาปุณเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **นิสฺเสสโต วหติ อวยวนฺติ นิวโห** กองที่นำส่วนไปโดยไม่เหลือ ชื่อว่านิวหะ

โอฆ (อวสทฺทูปปท+หน คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ, ห้วง. **อวยวํ กตฺวา พฺยปิยติ คจฺฉตีติ โอโฆ** หมู่ที่ถึงการทำเป็นส่วนรวม ชื่อว่าโอฆะ (อาเทศ อว เป็น โอ, หนฺ เป็น ฆ, ลบสระหน้า)

วิสร (วิส ปเวสเน+อร) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **อวยวา วิสนฺติ เอตฺถาติ วิสโร** กองเป็นที่เข้าไปของส่วนรวม ชื่อว่าวิสระ

นิกร (นิ+กร กรเณ+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **อวยวํ สมีเป กโรตีติ นิกโร** กองที่ทำส่วนไว้ใกล้กัน ชื่อว่านิกระ

จย (จิ จเย+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **จินาตีติ จโย** กองที่สะสมไว้ ชื่อว่าจยะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

กาย (กสทฺทูปปท+อาย คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **เอเกกาเปกฺขาย อปฺปตฺเตน กสงฺขาตา อวยวา อายนฺติ เอตฺถาติ กาโย** กะ คือ อวัยวะที่เป็นไปไม่สิ้นสุด เพราะมุ่งเอาส่วนเดียวกันในกองสังขารนั้น ฉะนั้นกองนั้น ชื่อว่ากายะ (ลบสระหน้า). **อถวา กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโย, โส วิย อวยวานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ กาโยติ อิธ สมูโห วุตฺโต** อีกอย่างหนึ่ง กองท่านกล่าวไว้ในที่นี้ว่า "ส่วนของสิ่งสกปรกมีผมเป็นต้น ชื่อว่ากายะ เปรียบเหมือนร่างกายนั้นเป็นที่เกิดขึ้นของอวัยวะทั้งหลาย" (กุ+อาย, ลบสระหน้า). **องฺคปจฺจงฺคานํ เกสาทีนญฺจ ธมฺมานํ สมูหฏฺเฐน หตฺถิกายรถกายาทโย วิย กาโย**[๑] ชื่อว่ากายะ เพราะอรรถว่าหมู่ของอวัยวะน้อยใหญ่และธรรมทั้งหลาย เหมือนร่างกายช้างและตัวถังรถเป็นต้น

ขนฺธ (ขํสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+อ) ขันธ์, หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **ขํสงฺขาตํ อวยวํ ธาเรตีติ ขนฺโธ** ขันธ์ที่ทรงอวัยวะคืออินทรีย์ไว้ ชื่อว่าขันธะ. **ขานิ จกฺขุนฺทฺริยาทีนิ ธาเรตีติ ขนฺโธ** ขันธ์ที่ทรงไว้ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุนทรีย์เป็นต้น ชื่อว่าขันธะ. **อตฺตนิจฺจาทีหิ ขํ สุญฺญํ ธาเรตีติ ขนฺโธ** ขันธ์ที่ทรงความว่างเปล่าไว้ด้วยลักษณะความไม่เที่ยงในตนเป็นต้น ชื่อว่าขันธะ. **ขํ สคฺคํ ธาติ วิทธาตีติ ขนฺโธ** ขันธ์ที่จำแนกสวรรค์ ชื่อว่าขันธะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **อวยเว ขาทตีติ วา ขนฺโธ** หรือขันธ์ที่เคี้ยวกินอวัยวะทั้งหลาย ชื่อว่าขันธะ. **ชาติชรามรณาทีหิ ขาทิตพฺโพติ ขนฺโธ** ขันธ์ที่ถูกความเกิด ความแก่และความตายเคี้ยวกิน ชื่อว่าขันธะ (ขาท ภกฺขเน+อ, อาเทศ ขาทฺ เป็น ขนฺธฺ). **ทานผลํ ขณฺฑตีติ ขนฺโธ** ขันธ์ที่ทำลายผลของทาน ชื่อว่าขันธะ (ขณฺฑ ขณฺฑเน+อ, อาเทศ ณฺฑ เป็น นฺธ). **ราสิโต ขนฺโธ นาม**[๒] ชื่อว่าขันธ์ เพราะเป็นกอง

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๓๗๓/๓๗๑ ๒ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๑/๒

สมุทย (สํ,อุ+อย คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห อวยเวน อุทยตีติ สมุทโย** หมู่ที่เกิดขึ้นพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสมุทยะ (อาเทศ นิคหิตเป็น มฺ, ลง ทฺ อาคม)

ฆฏา (ฆฏ ฆฏเน+อ+อา) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **ฆฏนํ ราสิภวนนฺติ ฆฏา** ความเป็นหมู่ ชื่อว่าฆฏา. **สห อวยเวน ฆเฏนฺตีติ ฆฏา** กองที่ติดแน่นกับส่วนรวม ชื่อว่าฆฏา (ลบสระหน้า)

สมิติ (สํ+อิ คติมฺหิ+ติ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห อวยเวน เอตีติ สมิติ** กองที่เป็นไปพร้อมกันกับส่วนรวม ชื่อว่าสมิติ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **น อมนุสฺโส ลเภยฺย ยกฺขานํ สมิตึ คนฺตุํ**[๑] อมนุษย์ไม่พึงไปร่วมคณะของพวกยักษ์

สํหติ (สํ+หน คติยํ+ติ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห อวยเวน หนติ คจฺฉตีติ สํหติ** กองที่เป็นไปพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสังหติ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุ)

ราสิ (รส อสฺสาทเน+อิณฺ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **รสียติ สโมสรียตีติ ราสิ** กองที่ส่วนต่างๆ มารวมกันเข้า ชื่อว่าราสิ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปุคฺคลสฺสฏฺฐิสญฺจโย สิยา ปพฺพตสโม ราสิ**[๒] การทับถมของกระดูกคน เป็นกองเท่าภูเขา

ปุญฺช (ปุญฺช กุจฺฉายํ+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **ปุญฺชตีติ ปุญฺโช** หมู่ที่เป็นกอง ชื่อว่าปุญชะ. **ปุญฺโช ทุกฺขสฺส เกวโล**[๓] เป็นกองแห่งความทุกข์ทั้งสิ้น

สมวาย (สหสทฺทูปปท+วิ+อย คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **สห อวยเวน พฺยาเปตฺวา อยตีติ สมวาโย** หมู่ที่แผ่ออกไปพร้อมกับส่วนรวม ชื่อว่าสมวายะ (อาเทศ ห เป็น ม, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ สงฺคโห สนฺนิปาโต สมวาโย โหติ**[๔] หมู่ การประชุม การรวบรวม แห่งอุปาทานขันธ์ ๕

ปูค (ปูสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **ปุํ สมูหภาวํ คจฺฉตีติ ปูโค** กองที่ถึงความเป็นหมู่ ชื่อว่าปูคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ปวตีติ ปูโค** กองที่รวมกัน ชื่อว่าปูคะ (ปู สมวาเย+ค). **ปูโค นาม ยตฺถ ปูโค อนุสาสติ ปูโค อปโลเกตพฺโพ**[๕] ชื่อว่าคณะ คือคณะปกครองในถิ่นใด ต้องบอกคณะในถิ่นนั้น

ชาต (ชน ชนเน+ต) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **อวยเว ชเนตีติ ชาตํ** กองที่ยังส่วนทั้งหลายให้เกิดขึ้น ชื่อว่าชาตะ (อาเทศ นฺ เป็น อา, ลบสระหน้า)

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๑๔/๒๑๖ ๒ ขุ.อิติ. ๒๕/๒๐๒/๒๔๒ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒๒/๑๘๔
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๖/๓๕๙ ๕ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๖/๒๙

กทมฺพก (กทสทฺทูปปท+วก อาทาเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **กํ อตฺตานํ เทตีติ กโท, จกฺขาทิโก สรีราวยโว** อวัยวะที่ให้ซึ่งตน ชื่อว่ากทะ ได้แก่อวัยวะในร่างกายมีตาเป็นต้น. **กโท วิย กโท, อวยโว, ตํ วกติ อาททาตีติ กทมฺพกํ** ส่วนต่างๆ ที่เหมือนอวัยวะ ชื่อว่ากทะ, กองที่ถือเอาส่วนต่างๆ เหมือนอวัยวะนั้น ชื่อว่ากทัมพกะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศ ว เป็น พ, นิคหิตเป็น มฺ)

พฺยูห (วิ+อูห คมเน+อ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **วิเสเสน อวยวา อูหนฺติ เอตฺถาติ พฺยูโห** กองเป็นที่ มีส่วนต่างๆ เข้าถึง ชื่อว่าพยูหะ (อาเทศ อิ เป็น ยฺ, วฺ เป็น พฺ, ลบสระหน้า)

วิตาน (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ณ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **วิตโนติ อวยเวติ วิตานํ** กองที่แผ่ไปสู่ส่วนทั้งหลาย ชื่อว่าวิตานะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

คุมฺพ (คุป รกฺขเณ+พ) หมู่, คณะ, กอง, กอ, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **อวยเว คุปติ รกฺขตีติ คุมฺโพ, คุมฺพํ** กองที่รักษาส่วนรวมไว้ ชื่อว่าคุมพะ (อาเทศ ปฺ เป็น มฺ)

กลาป (กลาสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+อ) หมู่, คณะ, กอง, มัด, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **กลํ อวยวภาวํ ปาติ รกฺขตีติ กลาโป** กองที่รักษาความเป็นส่วนๆ ไว้ ชื่อว่ากลาปะ (ลบสระหน้า). ท่านกล่าวไว้ว่า "**กลา โสฬสโม ภาโค** กลา คือส่วนที่ ๑๖". หมายถึง **กลาศัพท์เท่ากับ** ๑ ใน ๑๖ ส่วน (ย้อนไปดูคาถาที่ ๕๓). **โส โอสานกลาเป อยสลากาย กิรีติ สทฺทํ สุตฺวา**[๑] พันธุลกุมารได้ยินเสียงซี่เหล็กดัง กิริ ในมัดสุดท้าย

ชาล (ชล ทิตฺติยํ+ณ) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **อวยเวน ชลตีติ ชาลํ** คณะที่รุ่งเรืองด้วยส่วนต่างๆ ชื่อว่าชาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

มณฺฑล (มณฺฑ วิภูสายํ+อล) หมู่, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมคบ. **อวยเวน มณฺฑตีติ มณฺฑลํ** กองที่ตกแต่งด้วยส่วนต่างๆ ชื่อว่ามัณฑละ

วรรค, พรรค, พวก, หมู่, คณะ

วคฺค (วชฺช วชฺชเน+ณ) วรรค, พรรค, พวก. **ชาตฺยาทีหิ สมานานํ ปาณีนํ อปาณีนญฺจ คโณ วคฺโค นาม** หมู่แห่งสัตว์และวัตถุที่เหมือนกันโดยชาติเป็นต้น ชื่อว่าวัคคะ เช่น **พนฺธุวคฺโค** หมู่ญาติ, **กวคฺโค** วรรคที่มี ก อักษรเป็นต้น. **อสมานชาตฺยาทโย วชฺเชตีติ วคฺโค** หมู่ที่เว้นสิ่งที่มีชาติไม่เหมือนกันเป็นต้น ชื่อว่าวัคคะ (อาเทศ ชฺช เป็น คฺค, ลบ ณฺ)

[๖๓๒] **สมานานํ คโณ วคฺโค สํโฆ สตฺโถ ตุ ชนฺตุนํ**
สชาติกานํ ตุ กุลํ นิกาโย ตุ สธมฺมินํ
ยูโถนิตฺถี สชาติย- ติรจฺฉานานมุจฺจเต.

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๖

หมู่, คณะ, พวก ๒ ศัพท์

ชนฺตูนํ สมานชาติยานํ วิชาติยานญฺจ คโณ “สํโฆ, สตฺโถ”ติ จ วุจฺจเต หมู่แห่งสัตว์ที่เหมือนกันและต่างกันโดยชาติเป็นต้น ชื่อว่าสังฆะและสัตถะ เช่น **ภิกฺขุสํโฆ** หมู่ภิกษุ, **วาณิชสตฺโถ** คณะพ่อค้า

สงฺฆ, สํฆ (สํ+หน คมเน+อ) สงฆ์, หมู่, คณะ, พวก. **สํหญฺญนฺเต นิพฺพิเสเสน ญายนฺเต อวยวา เอตฺถาติ สํโฆ** หมู่เป็นที่รวบรวมส่วนต่างๆ ชื่อว่าสังฆะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆา, นิคหิต เป็น งฺ บ้าง, ลบสระหน้า)

สตฺถ (สร คมเน+ถ) หมู่, คณะ, พวก. **สรนฺติ วตฺตนฺติ อวยวา เอตฺถาติ สตฺโถ** หมู่เป็นที่ให้ส่วนต่างๆ เป็นไป ชื่อว่าสัตถะ (อาเทศ รฺ เป็น ตฺ)

ตระกูล, หมู่, คณะ, สายพันธุ์

กุล (กุล สงฺขฺยานพนฺธูสุ+อ) ตระกูล, หมู่, คณะ, สายพันธุ์. **สชาติกานํ สมานชาติกานํ ชนฺตูนเมว คโณ กุลํ นาม** หมู่แห่งสัตว์ผู้มีชาติเหมือนกันเท่านั้น ชื่อว่ากุละ เช่น **ขตฺติยกุลํ** ตระกูลกษัตริย์หรือราชวงศ์, **โคกุลํ** สายพันธุ์โค. **กุลียเตติ กุลํ** ตระกูลที่ถูกนับรวมเข้า ชื่อว่ากุละ. **กุลติ พนฺธตีติ กุลํ** ตระกูลที่มีความผูกพันกัน ชื่อว่ากุละ (กุล พนฺธเน+อ)

นิกาย, หมู่, คณะ, กลุ่ม

นิกาย (นิ+จิ จเย+ณ) นิกาย, หมู่, คณะ, กลุ่ม. **สธมฺมีนํ สมานธมฺมานเมว ชนฺตูนํ คโณ นิกาโย นาม** กลุ่มของบุคคลผู้มีความประพฤติเหมือนกันเท่านั้น ชื่อว่านิกายะ เช่น **ภิกฺขุนิกาโย** หมู่ภิกษุ, **ภิกขุนีนิกาโย** หมู่ภิกษุณี. **นิพฺพิเสเสน อวยเว จิโนตีติ นิกาโย** หมู่ที่รวมเข้าทุกส่วนโดยไม่มีเหลือ ชื่อว่านิกายะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, จฺ เป็น กฺ)

ฝูง, หมู่, คณะ, โขลง

ยูถ (ยุ มิสฺสเน+ถ) ฝูง, หมู่, คณะ, โขลง. **สชาติยติรจฺฉานานํเยว คโณ “ยูโถ”ตฺยุจฺจเต** หมู่แห่งสัตว์ดิรัจฉานที่มีชาติเหมือนกัน ท่านเรียกว่ายูถะ เช่น **หตฺถิยูโถ** โขลงช้าง, **มิคยูถํ** ฝูงเนื้อ. **ยวตีติ ยูโถ** ฝูงที่ผสมกัน ชื่อว่ายูถะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **อนิตฺถี ยูถศัพท์เป็นปุงลิงค์**และนปุงสกลิงค์

[๖๓๓] สุปณฺโณ เวนเตยฺโย จ ครุโฬ วิหคาธิโป
ปรปุฏฺโจ ปรภโต กุณาโล โกกิโล ปิโก.

ครุฑ ๔ ศัพท์

สุปณฺณ (สุ+ปณฺณ) ครุฑ. **กนกรุจิรตฺตา โสภโน ปณฺโณ ปกฺโข อสฺสาติ สุปณฺโณ** ครุฑที่

มีปีกสวยงาม เพราะเจิดจ้าเหมือนทอง ชื่อว่าสุปัณณะ. **นาคา สุปณฺณา สรณมกํสุ พุทฺธํ**[๑] ทั้งนาคและครุฑพากันกระทำ(คือน้อมรับ)พระพุทธเจ้าให้เป็นที่พึ่ง

เวนเตยฺย (วินตา+เณยฺย) ครุฑ. **วินตาย นาม มาตุยา อปจฺจํ เวนเตยฺโย** ลูกหลานของแม่ครุฑชื่อวินตา ชื่อว่าเวนเตยยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ครุโฬ ปน เวนเตยฺโย กิมาห**[๒] ครุฑกล่าวอย่างไร

ครุฬ, ครุฑ (ครสทฺทูปปท+หน หึสายํ+ณ) ครุฑ. **ครํ วิสธรํ หนตีติ ครุโฬ** ครุฑผู้ฆ่านาค (งูพิษขนาดใหญ่) ชื่อว่าครุฬะ (ลบ ณฺ, อาเทศ หนฺ เป็น ฬ, อ เป็น อุ, ฬ เป็น ฑ บ้าง, ลบสระหน้า). **น ทิฏฺโฐ ครุโฬ มยา**[๓] เราไม่เคยเห็นครุฑ

วิหคาธิป (วิหค+อธิป) ครุฑ. **วิหคานํ อธิโป วิหคาธิโป** ครุฑผู้เป็นใหญ่แห่งนกทั้งหลาย ชื่อว่าวิหคาธิปะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ครุฑมีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปกฺขิสีห, อุรูภีส, วชิรตุณฺฑ, สุธาหร, สุวณฺณปกฺข, ภุชคาสน**

นกดุเหว่า, กาเหว่า ๕ ศัพท์

ปรปุฏฺฐ (ปรสทฺทูปปท+ปุส โปสเน+ต) นกดุเหว่า, กาเหว่า. **ปเรน วิชาติเยน กาเกน โปลิโตติ ปรปุฏฺโฐ** นกดุเหว่าที่กาผู้มีชาติต่างกันเลี้ยงดู ชื่อว่าปรปุฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ)

ปรภต (ปรสทฺทูปปท+ภร ธารณโปสเนสุ+ต) นกดุเหว่า, กาเหว่า. **ปเรน ภโต ปุฏฺโฐ ปรภโต** นกดุเหว่าที่นกชนิดอื่นเลี้ยงดู ชื่อว่าปรภตะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

กุณาล (กุณ สทฺโทปกรเณสุ+อล) นกดุเหว่า, กาเหว่า. **กุณตีติ กุณาโล** นกดุเหว่าที่ร้องเสียงดัง ชื่อว่ากุณาละ (ทีฆะ อ เป็น อา). **รมฺเม วนสณฺเฑ กุณาโล นาม สกุโณ ปฏิวสติ**[๔] นกดุเหว่าอยู่ประจำในแนวป่าที่ร่มรื่น

โกกิล (กุก อาทาเน+อิล) นกดุเหว่า, กาเหว่า. **อตฺตโน นาเทน สตฺตานํ มนํ กุกตีติ โกกิโล** นกดุเหว่าที่ใช้เสียงของตนจับใจสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าโกกิละ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **โกกิลา สุวสาลิกา อุปชีวนฺติ ตํ สรํ**[๕] นกดุเหว่า นกแก้ว และนกสาลิกา พากันเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

ปิก (อปิ+กร กรเณ+กฺวิ) นกดุเหว่า, กาเหว่า. **อปิหิโต การยตีติ ปิโก** นกดุเหว่า ที่ทำให้มีเสียงไม่เว้นว่างเว้น ชื่อว่าปิกะ (ลบ อ ของ อปิ, ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ)

[๖๓๔] **โมโร มยูโร วรหี นีลคีวสิขณฺฑิโน**
กลาปี จ สิขี เกกี จูฬา ตุ จ สิขา ภเว.

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๔๔/๒๙๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๑๓๔๘/๒๗๕ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๗๑๕/๒๕๐
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๒๙๖/๑๐๖ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๔

นกยูง ๘ ศัพท์

โมร (มุร สํวรเณ+ณ) นกยูง. **มุรตีติ โมโร** นกยูงที่คอยระวัง(ขี้ระแวง) ชื่อว่าโมระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **มหิยํ รวตีติ โมโร** นกยูงที่ร้องบนพื้นดิน ชื่อว่าโมระ (มหีสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+อ, ลบ หี, อาเทศ อ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **โมโร อากาเสเยว ปกฺเข ปสาเรติ**[๑] นกยูงกางปีกออกไปในอากาศ

มยูร (มย คติยํ+อูร) นกยูง. **มยติ คจฺฉตีติ มยูโร** นกยูงที่ย่างเดินไป ชื่อว่ามยูระ. **มหิยํ รวตีติ วา มยูโร** หรือนกยูงที่ร้องบนพื้นดิน ชื่อว่ามยูระ (มหีสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+อ, อาเทศ หี เป็น ยู, ลบสระหน้า). **เวชยนฺตปาสาเท สิขีโน มยูรา นจฺจนฺติ**[๒] นกยูงมีหงอนฟ้อนรำอยู่ในเวชยันตปราสาท

วรหี (วรห+อี) นกยูง. **วรหํ สิขณฺโฑ, ตโยคา วรหี** วรหะแปลว่าหาง, นกยูงชื่อว่าวรหี เพราะมีหางงาม (ลบสระหน้า)

นีลคีว (นีล+คีวา+ณ) นกยูง. **นีลา คีวา กณฺโจ อสฺสาติ นีลคีโว** นกยูงที่มีคอสีเขียว ชื่อว่านีลคีวะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **มณิทณฺฑสทิสาย คีวาย นีลคีโวติ จ มยูโร วิหงฺคโม วุจฺจติ**[๓] นกยูงท่านเรียกว่านีลคีวะ เพราะคอเหมือนแท่งมณี

สิขณฺฑี (สิขณฺฑ+อี) นกยูง. **สิขณฺโฑ อสฺสตฺถีติ สิขณฺฑี** นกยูงที่มีหางสวย ชื่อว่าสิขัณฑี (ลบสระหน้า). **พหู จิตฺรา สิขณฺฑี ชีวชีวกา**[๔] มีนกยูงและนกโพระดกที่ลายวิจิตรจำนวนมาก

กลาปี (กลาป+อี) นกยูง. **กลาโป ปิญฺชํ อสฺสตฺถีติ กลาปี** นกยูงที่มีหางดก ชื่อว่ากลาปี (ลบสระหน้า)

สิขี (สิขา+อี) นกยูง. **สิขา อสฺสตฺถีติ สิขี** นกยูงที่มีหงอน ชื่อว่าสิขี (ลบสระหน้า). **สิขี ยถา นีลคีโว วิหงฺคโม หํสสฺส โนเปติ ชวํ กุทาจนํ**[๕] นกยูงมีคอสีเขียวบินไปในอากาศ ยังไม่เท่าความเร็วของหงส์ ไม่ว่ากาลไหนๆ ฉันใด

เกกี (เกกา+อี) นกยูง. **เกกา อสฺสตฺถีติ เกกี** นกยูงที่มีเสียงร้อง ชื่อว่าเกกี. **"เกกา"อิติ สทฺทํ กโรตีติ เกกี** นกยูงที่ร้องว่า เกกา ชื่อว่าเกกี (ลบสระหน้า)

หงอน ๒ ศัพท์

จูฬา (จูฬ สญฺโจทเน+อ+อา) หงอน. **จูฬตีติ จูฬา** หงอนที่งอกขึ้น ชื่อว่าจูฬา (ลบสระหน้า). **จวตีติ จูฬา** หงอนที่สั่นไหว ชื่อว่าจูฬา (จุ จวเน+ฬ+อา, ทีฆะ อุ เป็น อู). **มตฺถเก จูฬา วิย โถกานิ โลมานิ อฏฺฐํสุ**[๖] ขนเล็กน้อยงอกขึ้นบนกระหม่อมเหมือนหงอน

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๓๙๐ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๔๒/๑๓๐ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒๒๓/๓๐๙
๔ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒๒๓/๓๐๙ ๕ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๓/๓๖๖ ๖ ชา.อฏฺ. ๓๖/๓๔๐

สิขา (สิ นิสาเน+ข+อา) หงอน. **สิโนติ นิสานี ภวตีติ สิขา** หงอนที่ปลายแหลม ชื่อว่าสิขา (ลบสระหน้า). **สิเนติ พนฺธตีติ สิขา** หงอนที่ติดแน่น ชื่อว่าสิขา (สิ พนฺธเน+ข+อา, ลบสระหน้า). **อูกาทโย สยนฺติ เอตายนฺติ สิขา** หงอนเป็นที่พักนอนของเหาเป็นต้น ชื่อว่าสิขา (สิ สเย+ข+อา, ลบสระหน้า). **สิรสิ ปิฬนฺธนตฺเถน สิขา วุจฺจติ จูฬา**[๑] หงอนท่านเรียกว่าสิขา เพราะมีอรรถว่า ประดับอยู่บนหัว

[๖๓๕] สิขณฺโฑ วรหํ เจว กลาโป ปิญฺฉมปฺยถ
จนฺทโก เมจโก จาถ ฉปฺปโท จ มธุพฺพโต.

[๖๓๖] มธุลีโห มธุกโร มธุโป ภมโร อถิ
ปาราวโต กโปโต จ กกุโฏ จ ปาเรวโต.

หางนก ๔ ศัพท์

สิขณฺฑ (สิขณฺฑี+ณ) หางนก. **สิขณฺฑิโน อยํ สิขณฺโฑ** หางนี้ของนกยูง ชื่อว่าสิขัณฑะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

วรห (วรห วุฑฺฒิยํ+อ) หางนก. **วรหตีติ วรหํ** หางที่เจริญงอกงาม ชื่อว่าวรหะ

กลาป (กสทฺทูปปท+ลส วิลาเส+ณ) หางนก. **โก มยูโร ลสติ อเนนาติ กลาโป** หางที่ช่วยให้นกยูงสวยงาม ชื่อว่ากลาปะ (ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อ เป็น อา, อาเทศ สฺ เป็น ปฺ)

ปิญฺฉ (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ฉ) หางนก. **ปียตีติ ปิญฺฉํ** หางที่นกยินดี ชื่อว่าปิญฉะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **อกฺขีนิ มณิมยานิ, ตถา คีวา จ ปิญฺฉานิ จ**[๒] ดวงตาทำด้วยแก้วมณี คอและหางก็เหมือนกัน

แววหางนกยูง ๒ ศัพท์

จนฺทก (จทิ หิลาทนทิตฺตีสุ+ณฺวุ) แววหางนกยูง. **จนฺทิตพฺโพติ จนฺทโก** แววหางที่นกยูงพอใจ ชื่อว่าจันทกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ณฺวุ เป็น อก)

เมจก (มจ ตกฺกเน+ณฺวุ) แววหางนกยูง. **กณฺหาทิกํ มจตีติ เมจโก** แววหางที่นึกถึง สีดำเป็นต้น ชื่อว่าเมจกะ (อาเทศ อ เป็น เอ, ณฺวุ เป็น อก)

ผึ้ง, แมลงภู่ ๗ ศัพท์

ฉปฺปท (ฉ+ปท) ผึ้ง, แมลงภู่. **ฉ ปทานิ อสฺสาติ ฉปฺปโท** ผึ้งที่มี ๖ ขา ชื่อว่าฉัปปทะ (ซ้อน ปฺ)

มธุพฺพต (มธุสทฺทูปปท+วต โภชเน+อ) ผึ้ง, แมลงภู่. **มธุํ วตยติ ภุญฺชเต มธุพฺพโต** ผึ้งที่ดูดน้ำหวาน ชื่อว่ามธุพพตะ (ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ)

---

๑ ขุ.อฏ. ๕๐/๗๘๖/๑๓๑ ๒ ธมฺม.อฏ. ๒๐/๕๔

มธุลีห (มธุสทฺทูปปท+ลีห อสฺสาทเน+อ) ผึ้ง, แมลงภู่. **มธุํ ลีหตีติ มธุลีโห** ผึ้งที่ชอบ น้ำหวาน ชื่อว่ามธุลีหะ

มธุกร (มธุสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) ผึ้ง, แมลงภู่. **มธุํ กโรตีติ มธุกโร** ผึ้งที่สร้างน้ำหวาน ชื่อว่ามธุกระ. **ภมโรติ ยากาจิ มธุกรชาติ**[๑] บทว่า **ภมโร** คือสายพันธุ์ของผึ้งทุกชนิด

มธุป (มธุสทฺทูปปท+ปา ปาเน+อ) ผึ้ง, แมลงภู่. **มธุํ ปิวตีติ มธุโป** ผึ้งที่ดื่มน้ำหวาน ชื่อว่ามธุปะ (ลบสระหน้า)

ภมร (ภม อนวฏฺฐาเน+อร) ผึ้ง, แมลงภู่. **ปุปฺผมตฺถเก ภมตีติ ภมโร** ผึ้งที่โผบินไปบนเกสรดอกไม้ ชื่อว่าภมระ

ยถาปิ ภมโร ปุปฺผํ วณฺณคนฺธํ อเหฐยํ
ปาเลติ รสมาทาย เอวํ คาเม มุนี จเร.[๒]

ผึ้งไม่เบียดเบียนสีและกลิ่นของดอกไม้ ถือเอาน้ำหวานแล้วบินไป ฉันใด พระมุนีก็พึงจาริก ไปในหมู่บ้าน ฉันนั้น

อฬิ (อร คมเน+อิ) ผึ้ง, แมลงภู่. **อรติ คจฺฉตีติ อฬิ** ผึ้งที่บินไป ชื่อว่าอฬิ (อาเทศ ร เป็น ฬฺ)

นกพิราบ, นกเขา ๔ ศัพท์

ปาราปต, ปาราวต (ปารสทฺทูปปท+อา+ปต ปตเน+อ) นกพิราบ, นกเขา. **ปาเรน สพเลน อาปตตีติ ปาราปโต ปาราวโต** นกพิราบที่โผบินไปด้วยกำลังของตน ชื่อว่าปาราปตะ (ลบสระหน้า, รูปเป็น วต ธาตุก็มี). **มยฺหํ อสฺสมปทํ พหู ปาราวตา อาคจฺฉนฺติ**[๓] นกพิราบจำนวนมากมายังอาศรมบทของเรา

กโปต (กป อจฺฉาทเน+โอต) นกพิราบ, นกเขา. **กปตีติ กโปโต** นกพิราบที่ปกปิด (ความลับ) ชื่อว่ากโปตะ. **กมฺปตีติ กโปโต** นกพิราบที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอด ชื่อว่ากโปตะ (กมฺป จลเน +โอต, ลบ มฺ). **กโปโต อาสหํ ตหึ**[๔] ครั้งนั้นเราเป็นนกพิราบ

กกุฏ (กุก อาทาเน+อุฏ) นกพิราบ, นกเขา. **กุกติ อาททาตีติ กกุโฏ** นกพิราบที่คาบเอาไป ชื่อว่ากกุฏะ (อาเทศ อุ ของธาตุเป็น อ). **ปสฺสสิ โน ตฺวํ นนฺท อิมานิ ปญฺจ อจฺฉราสตานิ กกุฏปทานิ**[๕] นันทะ เธอเห็นเทพธิดาทั้ง ๕๐๐ ผู้มีสีผิวดุจเท้านกพิราบเหล่านี้หรือไม่

ปาเรวต, ปเรวต, ปเรวฏ (ป+รุ สทฺเท+อฏ) นกพิราบ, นกเขา. **ปกาเรน รวตีติ ปาเรวโต, ปเรวโต, ปาเรวโฏ, ปเรวโฏ** นกพิราบที่ร้องอยู่ทั่วไป ชื่อว่าปาเรวตะ ปเรวตะ ปาเรวฏะ และปเรวฏะ (ทีฆะสระของอุปสัคบ้าง, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, อ เป็น เอ, ฏ เป็น ต บ้าง, ลบสระหน้า). **ปาเรวตา วริหํสา จากวากา นทีจรา**[๖] นกพิราบ นกเป็ดน้ำ และนกจากพราก พา

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๓๖ ๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๑ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๘/๑๓๓
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๙/๒๔๖ ๕ ขุ.อุทาน. ๒๕/๖๘/๑๐๔ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๖/๔๑๓

กันเที่ยวไปตามแม่น้ำ

คัมภีร์รภสะแสดงชื่อนกพิราบหรือนกเขาไว้ดังนี้

ปาราวโต จ เฉชฺโช จ, กโปโต รตฺตโลจโน,
ปาราปโต กลรโว ปตฺตี เสโน สสาทโน.

[๖๓๗] คิชฺโฌ คทฺโธถ กุลโล เสโน พฺยคฺฆีนโสปฺยถ
ตพฺเภทา สกุณคฺฆิตฺถี อาโฏ ทพฺพิมุขทฺวิโช.

นกแร้ง ๒ ศัพท์

คิชฺฌ (คิธ อภิกงฺขายํ+ย) นกแร้ง. **คิธตีติ คิชฺโฌ** นกแร้งขี้สงสัย ชื่อว่าคิชฌะ (อาเทศ ธฺย เป็น ฌ, ซ้อน ชฺ). **ยนฺนุ คิชฺโฌ โยชนสตํ กุณปานิ อเวกฺขติ**[๑] นกแร้งมองเห็นซากศพไกลตั้ง ๑๐๐ โยชน์ มิใช่หรือ

คทฺธ (คิธ อภิกงฺขายํ+ต) นกแร้ง. **คิธตีติ คทฺโธ** นกแร้งขี้สงสัย ชื่อว่าคิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ)

เหยี่ยว ๓ ศัพท์

กุลล (กุลสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อ) เหยี่ยว. **กุกฺกุฏาทีนํ กุลํ ลุนาติ ฉินฺทตีติ กุลโล** เหยี่ยวที่ตัดตระกูลของไก่เป็นต้น ชื่อว่ากุลละ (ลบสระหน้า). **ปกฺเข ปสาเรตีติ กุลโล** เหยี่ยวที่กางปีกออก ชื่อว่ากุลละ (กุล สนฺตาเน+อล). **กากา วา กุลลา วา น อูหทนฺติ**[๒] พวกกาหรือเหยี่ยวไม่ถ่ายรดลง

เสน (เส คมเน+น) เหยี่ยว. **เสติ คจฺฉตีติ เสโน** นกเหยี่ยวที่บินไป ชื่อว่าเสนะ. **เสติ พนฺธตีติ เสโน** เหยี่ยวที่โฉบเอา ชื่อว่าเสนะ (สิ พนฺธเน+น, วุทฺธิ อิ เป็น เอ). **เอโกว เสโน หนฺติ ทิเช ปสยฺห**[๓] เหมือนเหยี่ยวตัวหนึ่งข่มขู่พวกนกแล้วจึงฆ่า

พฺยคฺฆินส (พฺยคฺฆิ+นส) เหยี่ยว. **สตฺตานํ หึสนโต พฺยคฺโฆ วิย พฺยคฺฆิ** นกที่ร้ายเหมือนเสือ เพราะชอบเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าพยัคฆิ (พฺยคฺฆ+อิ, ลบสระหน้า). **สตฺเต นาเสตีติ นโส** เหยี่ยวที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้พินาศ ชื่อว่านสะ (นส วินาเส+อ). **พฺยคฺฆิ เอว นโส พฺยคฺฆินโส** นกที่ร้ายเหมือนเสือนั่นแหละคือเหยี่ยว จึงชื่อว่าพยัคฆินสะ. **พฺยคฺฆินสาติ เสนา**[๔] บทว่า **พฺยคฺฆินสา** คือเหยี่ยว

นกในตระกูลเหยี่ยว ๓ ศัพท์

อิเม ตพฺเภทา นกเหล่านี้เป็นนกในตระกูลเหยี่ยวนั้น คือ

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๗๗/๕๗ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๓๗๕/๒๔๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๘๓/๓๙๓
๔ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๑

สกุณคฺฆิ (สกุณสทฺทูปปท+หน หึสายํ+อิ) เหยี่ยวนกเขา. **สกุณํ หนตีติ สกุณคฺฆิ** เหยี่ยวนกเขาที่เบียดเบียนนกชนิดอื่น ชื่อว่าสกุณัคฆิ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆา, ซ้อน คฺ, ลบสระหน้า). **อิตฺถี สกุณคฺฆิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **เอหิ โขทานิ เม สกุณคฺฆิ**[๑] นี่เหยี่ยว เจ้าจงมาเวลานี้

อาฏ (อฏ คมเน+ณ) นกเงือก. **อฏติ คจฺฉตีติ อาโฏ** นกเงือกที่บินไป ชื่อว่าอาฏะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาฏาติ ทพฺพีสณฺฐานมุขสกุณา**[๒] บทว่า **อาฏา** คือนกที่ปากเหมือนจวัก

ทพฺพิมุขทฺวิช (ทพฺพิ+มุข+ทฺวิช) นกปากจวัก. **ทพฺพิสทิสํ ตุณฺฑํ ยสฺส ทฺวิชสฺส โส ทพฺพิมุขทฺวิโช** นกที่มีปากเหมือนจวัก ชื่อว่าทัพพิมุขทวิชะ. อีกนัยหนึ่ง **สกุณคฺฆิ** แปลว่า เหยี่ยวนกเขา, **อาฏ** และ **ทพฺพิมุขทฺวิช** แปลว่า นกเงือก

[๖๓๘] อุหุงฺกาโร อุลูโก จ โกสิโย วายสาริ จ
กาโก ตฺวริฏฺโฐ ธงฺโก จ พลิปุฏฺโฐ จ วายโส.

นกฮูก ๔ ศัพท์

อุหุงฺการ (อุหุํสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) นกฮูก. **"อุหุ"นฺติ สทฺทํ กโรตีติ อุหุงฺกาโร** นกฮูกที่ร้องว่า "อุหุง" ชื่อว่าอุหุงการะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อุหุงฺการา จ กุกฺกุหา**[๓] นกฮูกและนกไก่นา

อุลูก (อุล คเวสเน+อูก) นกฮูก. **อุลติ คเวสตีติ อุลูโก** นกฮูกที่แสวงหาอาหาร ชื่อว่า อุลูกะ. **อุทฺธํ กณฺณา อสฺสาติ อุลูโก** นกฮูกที่หูตั้งขึ้น ชื่อว่าอุลูกะ (อุ+กณฺณ, อาเทศ กณฺณ เป็น ลูก). **กากา อุลูกา จ มนฺตเยยฺยุํ**[๔] พวกกาและนกฮูกปรึกษากัน

โกสิย (กุส อกฺโกเส+อิย) นกฮูก. **ยสฺส อมนาปตาย สทฺเทน โลกา โกสนฺติ, โส โกสิโย** นกฮูกที่ถูกชาวโลกด่า เพราะมีเสียงไม่น่ายินดี ชื่อว่าโกสิยะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **โกฏเร วสตีติ วา โกสิโย** หรือนกฮูกที่อยู่ในโพรงไม้ ชื่อว่าโกสิยะ (โกฏรสทฺทูปปท+วส นิวาเส+อิย, ลบ ฏร และ ว). **โกสิยา สิงฺคาลา พหู**[๕] นกฮูกและสุนัขจิ้งจอกจำนวนมาก

วายสาริ (วายส+อริ) นกฮูก. **วายสานํ กากานํ อริ สตฺตุ วายสาริ** นกฮูกที่เป็นศัตรูของกา ชื่อว่าวายสาริ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

นกฮูกมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สกฺกวฺหย, ทิวานฺธ, วกฺกนาลิก, หริเนตฺต, ทิวาภีต, กากภีรุ, รตฺติจารี**

๑ สํ.มหา. ๑๙/๖๙๘/๑๙๗ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๓ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๕๕/๔๑๒
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๙๕/๒๕๑ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๑/๕๒๕

กา, อีกา ๕ ศัพท์

กาก (กาสทฺทูปปท+กา สทฺเท+อ) กา, อีกา. **“กา”อิติ สทฺทํ กายตีติ กาโก** อีกาที่ร้องว่า “กา” ชื่อว่ากากะ (ลบสระหน้า). **กากา คิชฺฌา จ ขาทนฺติ**[๑] อีกาและนกแร้งพากันจิกกิน

อริฏฺฐ (น+ริฏฺฐ) กา, อีกา. **ริฏฺฐํ มรณลกฺขณํ, ตทสฺส นตฺถิ อริฏฺโฐ** ริฏฐะแปลว่าลางแห่งความตาย, อีกาไม่มีลางแห่งความตายนั้น จึงชื่อว่าอริฏฐะ (อาเทศ น เป็น อ)

ธงฺก (ธงฺก ปริฆาเต+อ) กา, อีกา. **ธงฺกติ ปริฆาเตตีติ ธงฺโก** อีกาที่คุกคาม ชื่อว่าธังกะ. **ธงฺกา สิงฺคาลา ปริวตฺตยนฺติ**[๒] อีกาและสุนัขจิ้งจอกวนเวียนอยู่

พลิปุฏฺฐ (พลิ+ปุฏฺฐ) กา, อีกา. **พลินา ปุฏฺโฐ ภโต พลิปุฏฺโฐ** อีกาที่ถูกเลี้ยงด้วยเครื่องบูชายัญ ชื่อว่าพลิปุฏฐะ

วายส (วย คมเน+อ+ส) กา, อีกา. **วยตีติ วโย, วโย เอว วายโส** อีกาที่บินไป ชื่อว่าวยะ, อีกานั่นแหละ ชื่อว่าวายสะ (ทีฆะ อ เป็น อา). **อาคจฺฉ จณฺโฑ เม วายโส สขา**[๓] ท่านจงมาเถิด กาสหายของเราดุร้าย

กามีอีกหลายศัพท์ เช่น **สกึปช, อตฺตโฆส, ปรภร, พลิภุช, คุฬฺหเมถุน**

[๖๓๙] กาโกโฬ วนกาโกถ ลาโป ลฏุกิกาปฺยถ
วารโณ หตฺถิลิงฺโค จ หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคเม.

กาป่า ๒ ศัพท์

กาโกล, กาโกฬ (กากสทฺทูปปท+อุล คมเน+อ) กาป่า. **กาโก วิย อุลติ คจฺฉตีติ กาโกโฬ** กาป่าที่ไปเหมือนกา ชื่อว่ากาโกฬะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า, อาเทศ ลฺ เป็น ฬ บ้าง). **กาโกลา จ อโยมุขา วิปฺผนฺทมานํ ขาทนฺติ**[๔] กาปากเหล็กจิกกินผู้กำลังดิ้นรน

วนกาก (วน+กาก) กาป่า. **วเน กาโก ปฏิวสตีติ วนกาโก** กาที่ประจำอยู่ในป่า ชื่อว่าวนกากะ. **กาโกลาติ วนกากา**[๕] บทว่า **กาโกลา** คือฝูงกาป่า

กาป่ามีอีกหลายศัพท์ เช่น **โทณกาก, ทฑฺธกาก**

นกมูลไถ ๒ ศัพท์

ลาป, ลาว (ลู เฉทเน+ณ) นกมูลไถ. **ลุนาตีติ ลาโป** นกมูลไถที่ตัด ชื่อว่าลาปะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ว เป็น ป บ้าง, ลบสระหน้า). **ลาโป สกุโณ สกุณคฺฆิยา หริยมาโน**[๖] นกมูลไถถูกเหยี่ยวนกเขาโฉบไป

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๑๒/๓๖๓
๒ ขุ.เปต. ๒๖/๑๑๕/๒๑๔
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๒๑/๑๒๒
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๔๕
๕ ชา.อฏฺ. ๓๙/๒๖
๖ สํ.มหา. ๑๙/๖๙๘/๑๙๖

ลฏุกิกา (ลฏสทฺทูปปท+อก คมเน+ณฺวุ+อา) นกมูลไถ. **ลฏ วิย อกตีติ ลฏุกิกา** นกที่เป็นไปเหมือนก้อนดิน ชื่อว่าลฏุกิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบ อ ของธาตุ, ลบสระหน้า). **ลฏตีติ ลฏุกิกา** นกที่ส่งเสียงร้อง ชื่อว่าลฏุกิกา (ลฏ พาลฺยอุตฺตีสุ+ณฺวุ+อิก+อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ, ลบสระหน้า)

นกหัสดีลิงค์ ๓ ศัพท์

วารณ (วารณ+ณ) นกหัสดีลิงค์. **วารณสทิสตฺตา วารโณ** นกหัสดีลิงค์ชื่อว่าวารณะ เพราะตัวโตเหมือนช้าง (ลบ ณฺ และสระหน้า). **วารณาติ หตฺถิลิงฺคสกุณา**[๑] บทว่า **วารณา** คือนกหัสดีลิงค์

หตฺถิลิงฺค (หตฺถิ+ลิงฺค) นกหัสดีลิงค์. **หตฺถิโน ลิงฺคํ ญาปกํ โสณฺฑํ อสฺมึ วิชฺชตีติ หตฺถิลิงฺโค** นกที่มีงวงเหมือนลึงค์ของช้าง ชื่อว่าหัตถิลิงคะ. **เอโก หตฺถิลิงฺคสกุโณ มํสเปสีติ มญฺญมาโน**[๒] นกหัสดีลิงค์ตัวหนึ่งสำคัญ(ผิด)ว่าก้อนเนื้อ

หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคม, หตฺถิวิหงฺคม, หตฺถิสกุณ (หตฺถิ+โสณฺฑ+วิหงฺคม) นกหัสดีลิงค์. **หตฺถิโสณฺฑํ ยสฺมึ วิชฺชติ, โส หตฺถิโสณฺโฑ จ วิหงฺคโม เจติ หตฺถิโสณฺฑวิหงฺคโม** นกที่มีงวงเหมือนช้าง ชื่อว่าหัตถิโสณฑวิหังคมะ. **ตํ มํสเปสีติ สลฺลกฺเขตฺวา หตฺถิโสณฺฑสกุณา อุกฺขิปิตฺวา**[๓] นกหัสดีลิงค์คิดว่าเด็กนั้นเป็นก้อนเนื้อจึงโฉบขยุ้มขึ้นไป

[๖๔๐] อุกฺกุโส กุรโร โกลฏฺ- ฐิปกฺขิมฺหิ จ กุกฺกุโห
สุโว ตุ กีโร จ สุโก ตมฺพจูโฬ ตุ กุกฺกุโฏ.

นกออก ๒ ศัพท์

อุกฺกุส (อุ+กุส สทฺเท+อ) นกออก. **อุจฺจํ โกสตีติ อุกฺกุโส** นกที่ร้องเสียงสูง ชื่อว่าอุกกุสะ (ซ้อน กฺ). **ปาจีนปสฺเส อุกฺกุสสกุณราชา วสติ**[๔] พญานกออกอยู่ด้านทิศตะวันออก

กุรร, กุรรี (กุร สทฺเท+อร) นกออก. **กุรตีติ กุรโร** นกออกที่ส่งเสียงร้อง ชื่อว่ากุรระ. **ติยํ** กุรรศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ ในอิตถีลิงค์มีการลง อี ปัจจัย

นกเขา, นกไก่นา ๒ ศัพท์

โกลฏฺฐิปกฺขี (โกลฏฺฐิ+ปกฺขี) นกเขา, นกไก่นา. **โกลฏฺฐิอชฺโฌหารโก ปกฺขี โกลฏฺฐิปกฺขี** นกเขาที่กลืนกินเมล็ดกระเบา ชื่อว่าโกลัฏฐิปักขี

กุกฺกุห (กุกฺกุ+ห) นกเขา, นกไก่นา. **"กุกฺกุ"อิติ สทฺทายตีติ กุกฺกุโห** นกเขาที่ร้องว่า "กุกกุ" ชื่อว่ากุกกุหะ. **กุกตีติ กุกฺกุโห** นกเขาที่ส่งเสียงเรียก ชื่อว่ากุกกุหะ (กุก อวฺหาเน+อุห). **พหู**

๑ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๓ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๔๓/๒๓๕ ๓ วิ.อฏฺ. ๓/๒๒๕
๔ ชา.อฏฺ. ๔๐/๒๖๗

หํสา โกญฺจา มยูรา จ จกฺกวากา จ กุกฺกุหา[๑] หงส์ นกกระเรียน นกยูง นกจากพราก และนกเขา มีอยู่จำนวนมาก

นกแก้ว, นกแขกเต้า ๓ ศัพท์

สุว (สุ สวเน+อ) นกแก้ว, นกแขกเต้า. **มนุสฺสสทฺทมฺปิ สุณาตีติ สุโว** นกแก้วที่ฟังเสียงของมนุษย์ ชื่อว่าสุวะ (อาเทศ อุ เป็น อุว). **เสสา สุวา ยาวทตฺถํ สาลึ ขาทิตฺวา**[๒] นกแก้วที่เหลือพากันจิกกินข้าวสาลีตามต้องการ

กีร (กีสทฺทูปปท+กร กรเณ+อ) นกแก้ว, นกแขกเต้า. **"กี"อิติ สทฺทํ กโรตีติ กีโร** นกแก้วที่ร้องว่า "กี กี" ชื่อว่ากีระ (ลบ ก ต้นธาตุ). **มนุสฺสสทฺทํ กโรตีติ วา กีโร** หรือนกแก้วที่ทำตามเสียงของมนุษย์ ชื่อว่ากีระ (กร กรเณ+อ, อาเทศ อ ของธาตุเป็น อี)

สุก (สุ+กา สทฺเท+อ) นกแก้ว, นกแขกเต้า. **สุนฺทรํ สุฏฺฐุ วา มนุสฺสสทฺทํ กายตีติ สุโก** นกแก้วที่พูดตามเสียงของมนุษย์ได้ง่าย ชื่อว่าสุกะ (ลบสระหน้า). **มนาเปน คมเนน โสภติ คจฺฉตีติ สุโก** นกแก้วที่ไปโดยการเดินที่น่าชอบใจ ชื่อว่าสุกะ (สก คติยํ+อ). **สุกราชา ปน อหเมว**[๓] ส่วนพญานกแก้วเป็นเราตถาคตเอง

ไก่ ๒ ศัพท์

ตมฺพจูฬ (ตมฺพ+จูฬา+ณ) ไก่. **ตมฺพา จูฬา อสฺสาติ ตมฺพจูโฬ** ไก่ที่มีหงอนสีแดง ชื่อว่าตัมพจูฬะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

กุกฺกุฏ (กุกฺกุฏ สทฺเท+อ) ไก่. **กุกฺกุฏตีติ กุกฺกุโฏ** ไก่ที่ทำเสียงกุกกุฏะ ชื่อว่ากุกกุฏะ. **โคจรํ วา กุกติ อาททาตีติ กุกฺกุโฏ** ไก่ที่จิกกินอาหาร ชื่อว่ากุกกุฏะ (กุก อาทาเน+อุฏ, ซ้อน กฺ). **กุํ ปถวึ กุฏตีติ กุกฺกุโฏ** ไก่ที่คุ้ยเขี่ยพื้นดิน ชื่อว่ากุกกุฏะ (กุสทฺทูปปท+กุฏ เฉทเน+อ, ซ้อน กฺ). **ยสฺมา คามา นิกฺขมิตฺวา กุกฺกุโฏ ปทสาว อญฺญํ คามํ คจฺฉติ**[๔] ไก่ออกจากหมู่บ้านใดแล้ว เดินไปหมู่บ้านอื่น

[๖๔๑] วนกุกฺกุโฏ จ นิชฺชิวฺโห อถ โกญฺจา จ กุนฺตนี
จกฺกวาโก ตุ จกฺกโวฺห สารงฺโค ตุ จ จาตโก.

ไก่ป่า ๒ ศัพท์

วนกุกฺกุฏ (วน+กุกฺกุฏ) ไก่ป่า. **วเน กุกฺกุโฏ วนกุกฺกุโฏ** ไก่ในป่า ชื่อว่าวนกุกกุฏะ. **กุกฺกุฏาติ วนกุกฺกุฏา**[๕] บทว่า **กุกฺกุฏา** คือไก่ป่า

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒๔/๓๒๕ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๐/๒๕๐ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๘/๒๙
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๓๗๗ ๕ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๑

นิชฺชิวฺห (นิ+ชิวฺหา+ณ) ไก่ป่า. **นตฺถิ ชิวฺหา อสฺสาติ นิชฺชิวฺโห** ไก่ป่าที่ไม่มีลิ้น ชื่อว่านิชชิวหะ (ซ้อน ชฺ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **จมฺปก**ศัพท์ก็แปลว่าไก่ป่า

นกกระเรียน ๒ ศัพท์

โกญฺจา (โกญฺจ โกฏิลฺยปฺปีภาเวสุ+อ+อา) นกกระเรียน. **โกญฺจตีติ โกญฺจา** นกกระเรียนที่ร่างกายคด ชื่อว่าโกญจา (ลบสระหน้า). **อิเม หํสา จ โกญฺจา จ มยูรา จิตฺรเปขุณา**[๑] นกเหล่านี้คือ หงส์ นกกระเรียน และนกยูง เป็นนกที่งามวิจิตร

กุนฺตนี (กนฺต เฉทเน+ยุ+อี) นกกระเรียน. **กนฺตตีติ กุนฺตนี** นกที่จิก ชื่อว่ากุนตนี (อาเทศ ยุ เป็ อน, ลบสระหน้า). **อิตฺถิลิงฺเคน มิถุนานํ นามานิ** ชื่อของนกกระเรียนทั้งตัวผู้และตัวเมียท่านแสดงด้วยอิตถีลิงค์

นกจากพราก ๒ ศัพท์

จกฺกวาก, จากวาก (จกฺกสทฺทูปปท+วจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ณ) นกจากพราก. **จกฺเกน จกฺกสทฺเทน อุจฺจเตติ จกฺกวาโก** นกที่ท่านเรียกด้วย **จกฺก**ศัพท์ ชื่อว่าจักกวากะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **จกฺกวากา นทีจรา**[๒] นกจากพรากเที่ยวหากินไปตามแม่น้ำ

จกฺกวฺห (จกฺก+อวฺหา+ณ) นกจากพราก. **จกฺกมิจฺจาวฺหา อสฺสาติ จกฺกโวฺห** นกที่เขาเรียกว่าจักกะ ชื่อว่าจักกวหะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

นกกระเต็น ๒ ศัพท์

สารงฺค (สารสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) นกกระเต็น. **สรณํ สาโร, ตํ คจฺฉตีติ สารงฺโค** การเบียดเบียน ชื่อว่าสาระ (สร หึสายํ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา), นกกระเต็นที่ไปสู่การเบียดเบียน ชื่อว่าสารังคะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

จาตก (จต ยาจเน+ณฺวุ) นกกระเต็น. **จตตีติ จาตโก** นกกระเต็นที่ขอ ชื่อว่าจาตกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

[๖๔๒] ตุลิโย ปกฺขิพิฬาโล สตปตฺโต ตุ สารโส
พโก ตุ สุกฺกกาโกถ พลากา วิสกณฺฐิกา.

นกเค้าแมว ๒ ศัพท์

ตุลิย (ตุล อุมฺมาเน+อิย) นกเค้าแมว. **ตุลยตีติ ตุลิโย** นกเค้าแมวที่ตามัว ชื่อว่าตุลิยะ. **ตุลิยาติ ปกฺขิวิฬารา**[๓] บทว่า **ตุลิยา** คือนกเค้าแมว

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๙๓/๔๓๐ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๔ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๐

ปกฺขิพิฬาล, ปกฺขิวิฬาร (ปกฺข+พิฬาล) นกเค้าแมว. **ปกฺขยุตฺโต พิฬาโล ปกฺขิพิฬาโล** แมวที่มีปีก ชื่อว่าปักขิพิฬาละ (อาเทศ อ เป็น อิ)

นกหัวขวาน ๒ ศัพท์

สตปตฺต (สต+ปตฺต+ณ) นกหัวขวาน. **สตํ ปตฺตานิ อสฺสาติ สตปตฺโต** นกที่มีขนปีก ๑๐๐ ชื่อว่าสตปัตตะ (ลบ ณ และสระหน้า). **เอกสฺมึ รุกฺขคฺเค สตปตฺโต นิสีทิ**[๑] นกหัวขวาน จับอยู่บนยอดต้นไม้ต้นหนึ่ง

สารส (สร หึสายํ+ณ+ส) นกหัวขวาน. **กีเฏ สรตีติ สารโส** นกหัวขวานที่เบียดเบียนแมลง ชื่อว่าสารสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, สสกัตถปัจจัย)

นกกระยาง ๔ ศัพท์

พก (วก อาทาเน+อ) นกกระยาง. **โคจรํ วกติ อาททาตีติ พโก** นกกระยางที่ยึดแหล่งหาอาหาร ชื่อว่าพกะ (อาเทศ ว เป็น พ). **พโก วตํ สมาทาย อุปปชฺชิ อุโปสถํ**[๒] นกกระยางสมาทานเอาข้อปฏิบัติแล้วเข้าจำอุโบสถ

สุกฺกกาก (สุกฺก+กาก) นกกระยาง. **เสตวณฺณตาย สุกฺโก จ โส กาเกหิ สทฺธึ นิวาสนโต กากสณฺฐานตฺตา วา กาโก เจติ สุกฺกกาโก** นกกระยาง ชื่อว่าสุกกะ เพราะมีสีขาว และชื่อว่ากากะ เพราะอยู่ร่วมกับพวกกา หรือมีรูปร่างเหมือนกา จึงรวมกันชื่อว่าสุกกกากะ

พลากา (พล ปาณเน+ณฺวุ+อา) นกกระยาง. **พลตีติ พลากา** นกกระยางที่มีชีวิต ชื่อว่าพลากา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **พลากาติ พลากาสกุณิกา**[๓] บทว่า **พลากา** คือนกกระยาง

วิสกณฺฐิกา (วิส+กณฺฐ+อิก+อา) นกกระยาง. **วิสสทิโส กาฬวณฺโณ กณฺโฐ ยสฺสา สา วิสกณฺฐิกา** นกกระยางที่มีคอสีดำเหมือนงูพิษ ชื่อว่าวิสกัณฐิกา (ลบสระหน้า)

อีกนัยหนึ่ง **พก** และ **สุกฺกกาก** แปลว่า นกกระยางโทน. ส่วน **พลากา** และ **วิสกณฺฐิกา** แปลว่า นกกระยางกอก

ท่านกล่าวว่านกกระยางนั้นไม่มีตัวผู้ ดังปรากฏอยู่ในพระบาลีอปทานว่า

ยถา พลากโยนิมฺหิ น วิชฺชติ ปุมา สทา,
เมเฆสุ คชฺชมาเนสุ คพฺภํ คณฺหนฺติ ตา สทา.[๔]

ปรกติในกำเนิดของนกกระยางไม่มีตัวผู้ เมื่อเมฆฝนคำราม พวกมันจึงตั้งครรภ์ทุกครั้ง

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๗/๒๐๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๔๙๙/๑๒๖ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๓๑๐/๓๕
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๘/๖๐

[๖๔๓] โลหปิฏฺโจ ตถา กงฺโก ขญฺชรีโฏ ตุ ขญฺชโน
กลวิงฺโก ตุ จาฏโก ทินฺทิโภ ตุ กิกี ภเว.

เหยี่ยวแดง, นกกระยางแดง, นกอีลุ้ม ๒ ศัพท์

โลหปิฏฺฐ (โลห+ปิฏฺฐ+ณ) เหยี่ยวแดง, นกกระยางแดง, นกอีลุ้ม. **โลหสทิโส ปิฏฺฐิ อสฺสาติ โลหปิฏฺโจ** เหยี่ยวที่มีหลังสีแดงเหมือนเหล็กเป็นสนิม ชื่อว่าโลหปิฏฐะ (ลบ ณ และสระหน้า). **โลหปิฏฺฐาติ โลหิตวณฺณสกุณา**[๑] บทว่า **โลหปิฏฺฐา** คือนกที่มีสีแดง

กงฺก (กงฺก โลเลฺย+อ) เหยี่ยวแดง, นกกระยางแดง, นกอีลุ้ม. **กงฺกตีติ กงฺโก** เหยี่ยวแดงที่ลังเล ชื่อว่ากังกะ. **กงฺโก วา กุลโล วา มํสเปสึ อาทาย**[๒] เหยี่ยวแดงหรือเหยี่ยว ขยุ้มเอาก้อนเนื้อ

นกไส้, นกกระเด้าดิน ๒ ศัพท์

ขญฺชรีฏ (ขญฺชสทฺทูปปท+จร จรเณ+อีฏ) นกกระเด้าดิน, นกไส้. **ขญฺโช วิย จรตีติ ขญฺชรีโฏ** นกกระเด้าดินที่เดินไปเหมือนขากระเผลก ชื่อว่าขัญชรีฏะ (ลบ จ ต้นธาตุ)

ขญฺชน (ขสทฺทูปปท+ชน ชนเน+อ) นกกระเด้าดิน, นกไส้. **ปสฺสนฺตานํ ขํ สุขํ ชเนตีติ ขญฺชโน** นกกระเด้าดินที่ยังความสุขให้เกิดแก่ผู้พบเห็น ชื่อว่าขัญชนะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น ญ). **ขญฺชตีติ วา ขญฺชโน** นกที่กระเด้าดิน ชื่อว่าขัญชนะ (ขญฺช คติเวกเลฺย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

นกกระจอกบ้าน, นกกระจอกเทศ ๒ ศัพท์

กลวิงฺก (กลหสทฺทูปปท+รุ สทฺเท+ณฺวุ) นกกระจอกบ้าน, นกกระจอกเทศ. **กลหํ รวตีติ กลวิงฺโก** นกกระจอกที่ร้องจ้อกแจ้กจอแจ ชื่อว่ากลวิงกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบ ห และ ร, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **กํ สุขํ ลุนาตีติ วา กลวิงฺโก** หรือนกที่ทำลายความสุข ชื่อว่ากลวิงกะ (กสทฺทูปปท+ลู เฉทเน+อิก, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ)

จาฏก (จฏ เภเท+ณฺวุ) นกกระจอกบ้าน, นกกระจอกเทศ. **สุขํ จฏตีติ จาฏโก** นกกระจอกที่ทำลายความสุข ชื่อว่าจาฏกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

นกต้อยตีวิด ๒ ศัพท์

ทินฺทิภ (ทิต สนฺตมฺเภ+อิภ) นกต้อยตีวิด. **ทินฺตตีติ ทินฺทิโภ** นกต้อยตีวิดที่กระด้าง ชื่อว่าทินทิภะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ตฺ เป็น ทฺ). **ทินฺทิภา สุวโปตา จ อุปชีวนฺติ ตํ สรํ**[๓] นกต้อยตีวิดและนกแขกเต้าพากันเข้าไปอาศัยอยู่ใกล้สระน้ำแห่งนั้น

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๑๑ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๓/๓๑ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๔

กิกี (กิสทฺทูปปท+กา สทฺเท+ณี) นกต้อยตีวิด. **"กิ"อิติ สทฺทํ กายตีติ กิกี** นกที่ร้องว่า "กิกิ" ชื่อว่ากิกี (ลบ ณฺ และสระหน้า). **กิกีว อณฺฑํ รกฺเขยฺย จามรีริว วาลธึ** [๑] ดุจนกต้อยตีวิดรักษาไข่ เหมือนจามรีรักษาขนหาง ฉะนั้น

[๖๔๔] กาทมฺโพ กาลหํโสถ สกุนฺโต ภาสปกฺขินี
ธูมฺยาโฏ ตุ กลิงฺโคถ ทาตฺยูโห กาฬกณฺฐโก.

หงส์ดำ, เป็ด ๒ ศัพท์

กาทมฺพ (กทมฺพ+ณ) หงส์ดำ, เป็ด. **กทมฺพโยคา กาทมฺโพ** หงส์ดำ ชื่อว่ากาทัมพะ เพราะมีฝูง (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กาทมฺเพหิ โกกิเลหิ อญฺเญหิ จ ทิเชหิ อภินาทิตํ** [๒] ป่าที่พวกหงส์ดำ นกดุเหว่า และนกจำพวกอื่นพากันยินดียิ่ง

กาลหํส (กาฬ+หํส) หงส์ดำ, เป็ด. **กาลวณฺโณ หํโส กาลหํโส** หงส์สีดำ ชื่อว่ากาลหังสะ

นกแซงแซว ๒ ศัพท์

สกุนฺต (สก สตฺติมฺหิ+อุนฺต) นกแซงแซว. **สกฺโกติ อุทฺธํ คนฺตุนฺติ สกุนฺโต** นกแซงแซวที่สามารถบินไปในที่สูง ชื่อว่าสกุนตะ

ภาสปกฺขี (ภาส+ปกฺข+อี) นกแซงแซว. **สุนฺทรากาเรน ปกฺเขน ยุตฺโต สกุโณ ภาสปกฺขี** นกที่มีปีกและหางสวยงาม ชื่อว่าภาสปักขี (ลบสระหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า "**ภาสนฺโต สุนฺทรากาเร, ภาสนฺโต ภาสปกฺขินิ ภาส**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าอาการที่สวยงามและนกแซงแซว"

นกกระแวน ๒ ศัพท์

ธูมฺยาฏ (ธูมฺยสทฺทูปปท+อฏ คมเน+ณ) นกกระแวน. **ธูมฺยํ ธูมํ อฏติ คจฺฉตีติ ธูมฺยาโฏ, นีลปกฺขี** นกกระแวนที่บินไปสู่ที่มีควันไฟ(เพื่อกินแมลงที่หนีไฟ) ชื่อว่าธูมยาฏะ ได้แก่นกสีเขียว (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

กลิงฺค (กุ+ลิงฺค) นกกระแวน. **กาฬวณฺณตาย กุจฺฉิตํ ลิงฺคํ อสฺสาติ กลิงฺโค** นกที่มีรูปร่างน่าเกลียด เพราะมีสีดำ ชื่อว่ากลิงคะ (อาเทศ อุ เป็น อ). **ภิงฺค**ศัพท์ก็แปลว่านกกระแวน

นกกาน้ำ, นกไก่นา ๒ ศัพท์

ทาตฺยูห (ทาติสทฺทูปปท+อูห อุสฺสหเน+อ) นกกาน้ำ, นกไก่นา. **ทาติ ลวตีติ ทาติ** นกที่ชอบคุ้ยเขี่ย ชื่อว่าทาติ (ทา ลวเน+ติ). **ทาติ อูหติ อุสฺสหตีติ ทาตฺยูโห** นกกาน้ำที่มีความพยายาม ชื่อว่าทาตยูหะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ลบสระหน้า)

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๘/๔๗ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๕๗/๑๘๔

กาฬกณฺจก (กาล+กณฺจ+ก) นกกาน้ำ, นกไก่นา. **กาเล สสฺสมุตฺมฺหิ กณฺโจ กณฺจทฺธนิ ยสฺส กาฬกณฺจโก** นกที่ชูคอในฤดูข้าวกล้า ชื่อว่ากาฬกัณฐกะ (อาเทศ ล เป็น ฬ)

[๖๔๕] **ขุทฺทาที มกฺขิกาเภทา ฑํโส ปิงฺคลมกฺขิกา**
อาสาฏิกา มกฺขิกาณฺฑํ ปฏงฺโค สลโภ ภเว.

มิ้ม, ผึ้งเล็ก

มกฺขิกา (มกฺข สงฺฆาเต+ณฺวุ+อา) มิ้ม, ผึ้งเล็ก. **ขุทฺทาที มกฺขิกาเภทา** ผึ้งเล็กเป็นต้นจัดเข้าในจำพวกแมลงวัน. **มกฺขตีติ มกฺขิกา** มิ้มที่รวมกันอยู่ ชื่อว่ามักขิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

เหลือบ ๒ ศัพท์

ฑํส, ทํส (ฑํส ฑํสเน+อ) เหลือบ. **ฑํสตีติ ฑํโส** เหลือบที่กัด ชื่อว่าฑังสะ. **ฑํสติ ขาทตีติ ฑํโส** เหลือบที่กัดดูดเลือด ชื่อว่าฑังสะ (ฑํส ขาทเน+อ). **ฑํสา วุจฺจนฺติ ปิงฺคลมกฺขิกา**[๑] เหลือบท่านเรียกว่าฑังสะ

ปิงฺคลมกฺขิกา (ปิงฺคล+มกฺขิกา) เหลือบ. **ปิงคลวณฺณา มกฺขิกา ปิงฺคลมกฺขิกา** แมลงวันสีน้ำตาล ชื่อว่าปิงคลมักขิกา. **ฑํสาติ ปิงฺคลมกฺขิกา**[๒] บทว่า **ฑํสา** คือเหลือบ

ไข่แมลงวัน ๒ ศัพท์

อาสาฏิก, อาสาฏิกา (อา+สฏ อวยเว+ณฺวุ+อา) ไข่แมลงวัน. **มกฺขิกาย อณฺฑํ อาสาฏิกา นาม** ไข่แมลงวัน ชื่อว่าอาสาฏิกา. **อาสฏตีติ อาสาฏิกา** ไข่แมลงวันที่เป็นตัวอ่อน ชื่อว่าอาสาฏิกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **ตตฺถ นีลมกฺขิกาอณฺฑานิ ปาเตนฺติ, เตสํ อาสาฏิกานิ นาม**[๓] ไข่แมลงวันตกลงที่แผลนั้น ชื่อว่าอาสาฏิกา

มกฺขิกาณฺฑ (มกฺขิกา+อณฺฑ) ไข่แมลงวัน. **มกฺขิกาย อณฺฑํ มกฺขิกาณฺฑํ** ไข่แมลงวัน ชื่อว่ามักขิกาณฑะ (ลบสระหลัง)

ตั๊กแตน ๒ ศัพท์

ปฏงฺค (ปฏํสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) ตั๊กแตน. **ปฏํ คจฺฉตีติ ปฏงฺโค** ตั๊กแตนที่บินไปดัง ปฏะๆ ชื่อว่าปฏังคะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **พหู กีฏา ปฏงฺคา จ มกสา มธุมกฺขิกา**[๔] พวกเหลือบ ตั๊กแตน ยุง และผึ้งมีมาก

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๙๓๒/๕๙๖ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๕๒/๙๗ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๔๖/๑๖๖
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๙๒/๓๘๔

สลภ (สร หึสายํ+อภ) ตั๊กแตน. **สรติ หึสตีติ สลโภ** ตั๊กแตนที่เบียดเบียนข้าวกล้า ชื่อว่าสลภะ (อาเทศ รฺ เป็น ลฺ). **สลติ คจฺฉตีติ สลโภ** ตั๊กแตนที่บินไป ชื่อว่าสลภะ (สล คมเน+อภ)

[๖๔๖] สูจิมุโข จ มกโส จีรี ตุ ฌลฺลิกาถ จ
ชตุกาชินปตฺตาถ หํโส เสตจฺฉโท ภเว.

ยุง, ริ้น ๒ ศัพท์

สูจิมุข (สูจิ+มุข) ยุง, ริ้น. **สูจิ วิย มุโข อสฺสาติ สูจิมุโข** ยุงมีปากเหมือนเข็ม ชื่อว่าสูจิมุขะ. **คูถนิรเย สูจิมุขา ปาณา ฉวึ ฉินฺทนฺติ**[๑] ในนรกคูถมียุงคอยกัดผิวหนัง

มกส (มก ปาเณ+อส) ยุง, ริ้น. **โลหิตํ มกติ ปิวตีติ มกโส** ยุงที่ดูดเลือด ชื่อว่ามกสะ. **มกเสตฺวา คเวเสตฺวา อสติ ขาทตีติ มกโส** ยุงที่แสวงหากิน ชื่อว่ามกสะ (มกสทฺทูปปท +อส ขาทเน+อ, ลบสระหน้า). **มกสํ วธิสฺสนฺติ**[๒] จักฆ่ายุง

จิ้งหรีด, จักจั่น ๒ ศัพท์

จีรี, จีริฬิกา (จีรี+อี) จิ้งหรีด, จักจั่น. **"จีรี"ติ สทฺทายตีติ จีรี** จิ้งหรีดที่ร้องว่า "จีรี" ชื่อว่า จีรี (ลบสระหน้า). **จิรติ หึสตีติ จีรี** จิ้งหรีดที่เบียดเบียน(ด้วยเสียง) ชื่อว่าจีรี (จิริ หึสายํ +อี, ทีฆะ อิ เป็น อี)

ฌลฺลิกา (ฌลฺล สทฺเท+ณฺวุ+อา) จิ้งหรีด, จักจั่น. **ฌลฺลตีติ ฌลฺลิกา** จักจั่นที่ร้องระงม ชื่อว่า ฌัลลิกา (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อิ, ลบสระหน้า)

ค้างคาว ๒ ศัพท์

ชตุกา (ชตุ+ก+อา) ค้างคาว. **ชตุ วิย ชตุกา** ค้างคาวที่เกาะติดกิ่งไม้เหมือนครั่ง ชื่อว่าชตุกา (ลบสระหน้า)

อชินปตฺตา (อชิน+ปตฺต+อา) ค้างคาว. **อชินํ จมฺมํ ปตฺตํ อสฺสาติ อชินปตฺตา** ค้างคาวที่มีปีกเป็นหนัง ชื่อว่าอชินปัตตา (ลบสระหน้า)

หงส์ ๒ ศัพท์

หํส (หน คติยํ+ส) หงส์. **อทฺธานํ หนติ หํโส** หงส์ที่บินไปไกล ชื่อว่าหังสะ (อาเทศ นฺ เป็นนิคหิต). **อญฺญมญฺญํ หสตีติ หํโส** หงส์ที่หยอกเล่นซึ่งกันและกัน ชื่อว่าหังสะ (หส หสเน+อ, ลงนิคหิตอาคม). **หญฺญเตติ หํโส** หงส์ที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่าหังสะ (หน หึสายํ+ส, อาเทศ นฺ เป็นนิคหิต). **อยํ หํโส อมฺหากํ เอเกกํ ปตฺตํ เทติ**[๓] หงส์ตัวนี้ให้ขนปีกอันหนึ่งๆ แก่พวกเรา

---

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๕๑๗/๓๔๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๔๔/๑๕ ๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑๔๘/๙๕

เสตจฺฉท (เสต+ฉท) หงส์. **เสโต ฉโท ปตฺตํ อสฺสาติ เสตจฺฉโท** หงส์ที่มีปีกสีขาว ชื่อว่า เสตัจฉทะ (ซ้อน จฺ). ท่านรวมเอาหงส์ที่มีปีกสีอื่นด้วย

หงส์มีอีกหลายศัพท์ เช่น **จกฺกงฺค, มานโสก**

[๖๔๗] **เต ราชหํสา รตฺเตหิ ปาทตุณฺเฑหิ ภา สิตา**
มลฺลิกาขฺยา ธตรฏฺฐา มลีเนหฺยสิเตหิ จ.

พญาหงส์

ราชหํส (ราช+หํส) พญาหงส์. **เย รตฺเตหิ โลหิเตหิ ปาทตุณฺเฑหิ จรณจญฺจูหิ วิสิฏฺฐา สิตา จ สรีเร, เต ราชหํสา นาม** หงส์สีขาวสวยงาม เท้าและจะงอยปากสีแดง ชื่อว่า ราชหังสะ. **หํสานํ ราชาโน ราชหํสา** พญาของหงส์ ชื่อว่าราชหังสะ. **วิสุทฺธปุคฺคโล ราชหํโส วิย อุกฺการฏฺฐาเน ปาเป สงฺกิลิฏฺฐธมฺเม น รมติ นาภินนฺทติ**[๑] บุคคลผู้ชำระร่างกายให้สะอาดแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่ชอบใจความสกปรกที่น่ารังเกียจบนกองขยะ เหมือนพญาหงส์

พญาหงส์มัลลิกะ

มลฺลิก (มลฺล ธารเณ+อิก+อา) พญาหงส์มัลลิกะ. **ลีเนหิ ปาทตุณฺเฑหิ วิสิฏฺฐา เย เต มลฺลิกาขฺยา** หงส์สีขาวสวยงาม เท้าและจะงอยปากสีหม่น ท่านเรียกว่ามัลลิกะ. คัมภีร์รุททะกล่าวว่า "**มลฺลิโก หํสเภเท จ, ติณสูเล จ มลฺลิเก มลฺลิก**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าหงส์ชนิดหนึ่ง มะลิซ้อน และมะลิวัลย์". **มลฺลียเต ธารียเต สพฺเพหีติ มลฺลิโก** พญาหงส์ที่นกทั้งหลายยกย่องชื่อว่ามัลลิกะ

หงส์ทองธตรฐ

ธตรฏฺฐ (ธตรฏฺฐ+ณ) หงส์ทองธตรฐ. **อสิเตหิ กณฺเหหิ ปาทตุณฺเฑหิ วิสิฏฺฐา เย, เต ธตรฏฺฐา นาม** หงส์สีขาวสวยงาม เท้าและจะงอยปากสีดำ ชื่อว่าธตรัฏฐะ. **ธตรฏฺฐานํ อปจฺจานิ ธตรฏฺฐา** หงส์ที่เป็นลูกหลานของหงส์ธตรฐ ชื่อว่าธตรัฏฐะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ธตรฏฺโฐ สุวณฺณหํโส น คามทฺวาเร อาวาฏกาทีสุ ปฏิวสติ**[๒] หงส์ทองธตรัฏฐะไม่ลงอยู่ในบ่อน้ำเป็นต้นใกล้ประตูหมู่บ้าน

[๖๔๘] **ติรจฺโฉ ตุ ติรจฺฉาโน ติรจฺฉานคโต สิยา.**

สัตว์ดิรัจฉาน ๓ ศัพท์

ติรจฺฉ (ติริย+อญฺช อายาเม+อ) สัตว์ดิรัจฉาน. **ติริยํ อญฺชตีติ ติรจฺโฉ** สัตว์ดิรัจฉานที่ยาวไปทางนอน ชื่อว่าติรัจฉะ (อาเทศ ติริย เป็น ติร, อญฺช เป็น จฺฉ, ลบสระหน้า)

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๖/๓๓๖ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๓๙/๓๒๖

ติรจฺฉาน (ติริย+อญฺช อายาเม+ยุ) สัตว์ดิรัจฉาน. **ติริยํ อญฺชตีติ ติรจฺฉาโน** สัตว์ดิรัจฉานที่ยาวไปทางนอน ชื่อว่าติรัจฉานะ (อาเทศ ติริย เป็น ติร, อญฺช เป็น จฺฉ, ยุ เป็น อน, ทีฆะ อ เป็น อา). **ปญฺจ คติโย นิรโย ติรจฺฉานโยนิ เปตฺติวิสโย มนุสฺสา เทวา**[๑] คติมี ๕ คือ นรก กำเนิดดิรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษย์ และเทวดา

ติรจฺฉานคต (ติรจฺฉาน+คต) สัตว์ดิรัจฉาน. **ติรจฺฉาโนเยว ติรจฺฉานคตํ** สัตว์ดิรัจฉานนั่นแหละ ชื่อว่าติรัจฉานคตะ (คตศัพท์เป็นตัพภาวะ ไม่มีเนื้อความพิเศษ). **สนฺติ ภิกฺขเว ติรจฺฉานคตา ปาณา ติณภกฺขา**[๒] ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ดิรัจฉานที่กินหญ้าเป็นอาหารมีอยู่

บทว่า “**สิยา**” ในคาถา เป็นกิริยาอาขยาต แปลว่า พึงมี พึงเป็น เหมือนกับบทว่า “ภเว”

สีหาทิวณฺณนา สมตฺตา.

ว่าด้วยสัตว์ป่ามีราชสีห์เป็นต้น จบ

อรญฺญาทิวคฺโค นิฏฺฐิโต.

ว่าด้วยพื้นที่ในป่าเป็นต้น จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

---

๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๘๑/๒๔๖ ๒ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๗๖/๓๑๗

๒.๗. ปาตาลวัคควัณณนา

พรรณนาชื่อของโลกบาดาลเป็นต้น

[๖๔๙] อโธภุวนํ ปาตาลํ นาคโลโก รสาตลํ
รนฺธํ ตุ วิวรํ ฉิทฺทํ กุหรํ สุสิรํ พิลํ.

[๖๕๐] สุสิตฺถี ฉิคฺคลํ โสพฺภํ สจฺฉิทฺเท สุสิรํ ติสุ
ถิยํ ตุ กาสุ อาวาโฏ สปฺปราชา ตุ วาสุกี.

โลกบาดาล, นาคพิภพ ๔ ศัพท์

อโธภุวน (อโธ+ภุวน) โลกบาดาล, นาคพิภพ. **อธรํ ภุวนํ อโธภุวนํ** โลกใต้พิภพ ชื่อว่าอโธภุวนะ

ปาตาล (ปต คมเน+อล) โลกบาดาล, นาคพิภพ. **ปตนฺติ เอตฺถาติ ปาตาลํ** โลกที่มีนาคท่องเที่ยวไป ชื่อว่าปาตาละ (วุทธิ อ ของธาตุเป็น อา, ทีฆะ อ เป็น อา). **อตฺถิ มหาสมุทฺเท ปาตาโล**[๑] โลกบาดาลในมหาสมุทรมีอยู่

นาคโลก (นาค+โลก) โลกบาดาล, นาคพิภพ. **นาคานํ โลโก นาคโลโก** โลกของนาค ชื่อว่านาคโลกะ. **มํ มณินา ปูเชตฺวา นาคโลกํ คโต**[๒] บูชาเราด้วยแก้วมณีแล้วไปสู่โลกบาดาล

รสาตล (รสา+ตล) โลกบาดาล, นาคพิภพ. **รสาย ตลํ รสาตลํ** พื้นพิภพ ชื่อว่ารสาตละ

รู, ป่อง, ช่อง ๙ ศัพท์

รนฺธ (รณ สทฺเท+ธ) รู, ป่อง, ช่อง. **รณตีติ รนฺธํ** ช่องที่มีเสียงดัง ชื่อว่ารันธะ (อาเทศ ณฺ เป็น นฺ). **รนฺธํ น ปสฺสนฺติ**[๓] ไม่เห็นช่อง

วิวร (วิ+วร ทิตฺติยํ+อ) รู, ป่อง, ช่อง. **วิคโต วโร วารณํ อสฺสาติ วิวรํ** ช่องที่ปราศจากสิ่งปกปิด ชื่อว่าวิวระ. **วิวรํ อทาสิ ปฐวี**[๔] แผ่นดินแยกให้ช่องแล้ว

ฉิทฺท (ฉิทิ ทฺวิธากรเณ+ท) รู, ป่อง, ช่อง. **ฉินฺทตีติ ฉิทฺทํ** ช่องที่แยกออก ชื่อว่าฉิททะ. **ฉิชฺชตีติ ฉิทฺทํ** ช่องที่ถูกเจาะ ชื่อว่าฉิททะ. **มชฺเฌ ฉิทฺทํ กตฺวา วจฺจํ กาตุํ**[๕] ทำเป็นช่องไว้ตรงกลางเพื่อขับถ่าย

กุหร (กุห วิมฺหยเน+อร) รู, ป่อง, ช่อง. **กุหตีติ กุหรํ** ช่องที่น่าอัศจรรย์ ชื่อว่ากุหระ

สุสิร (สุส โสสเน+อิร) รู, ป่อง, ช่อง. **สุสตีติ สุสิรํ** รูที่แห้ง ชื่อว่าสุสิระ. **อนฺโต สุสิรํ กตฺวา ตุลาทีนิ ปูเรตฺวา**[๖] ทำเป็นรูไว้ภายในแล้วใส่ให้เต็มตราชั่งเป็นต้น. **"สุสิร"นฺติ ฉิทฺทสามญฺเญ**

---

๑ สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๕/๒๕๕ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๔/๓๐๙ ๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๗๒/๓๕๐
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘/๕๗๖ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๑๙๐/๗๔ ๖ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๖๑/๓๗๔

ยํ นปุํสกวจนํ, ตํ สจฺฉิทฺเท ฉิทฺทวติ ทพฺเพ ตีสุ สุสิรศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์ ใช้ในอรรถว่าช่องธรรมดาทั่วไป, แต่ถ้าใช้ในวัตถุที่มีช่องมีรูป จะมีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น **สุสิโร รุกฺโข** ต้นไม้มีรู, **สุสิรา จิญฺจา** ต้นมะขามมีรู, **สุสิรํ กฏฺฐํ** ท่อนไม้มีรู เป็นต้น

พิล (พิล เภทเน+อ) รู, ป่อง, ช่อง. **พิลตีติ พิลํ** ช่องที่แตกแยก ชื่อว่าพิละ. **จตุทฺทิสา พิลานิ นิกฺขิปถ**[1] จงวางช่องทางไว้ในทิศทั้ง ๔

สุสิ (สุส โสสเน+อิ) รู, ป่อง, ช่อง. **สุสตีติ สุสิ** รูที่แห้ง ชื่อว่าสุสิ

ฉิคฺคล (ฉิสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อล) รู, ป่อง, ช่อง. **ฉินฺทิตฺวา คจฺฉตีติ ฉิคฺคลํ** ช่องที่ตัดไป ชื่อว่าฉิคคละ (ซ้อน คฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า)

โสพฺภ (สุ+อพฺภ) รู, ป่อง, ช่อง. **สุฏฺฐุ อพฺภํ อากาสํ เอตฺถาติ โสพฺภํ** ช่องที่มีอากาศถ่ายเทสะดวก ชื่อว่าโสพภะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ลบสระหลัง)

บ่อ, หลุม, อ่าง ๒ ศัพท์

กาสุ (กาส ทิตฺติยํ+อุ) บ่อ, หลุม, อ่าง. **กาสติ ทิพฺพตีติ กาสุ** บ่อที่มีน้ำสะท้อนแสงระยิบระยับ ชื่อว่ากาสุ. **กสติ วิเลขตีติ กาสุ** บ่อขุด ชื่อว่ากาสุ (กส วิเลขเน+ณุ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ถิยํ** กาสุศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **เอตฺถ หิ อาวาโฏ กาสุ นาม**[2] บ่อในที่นี้ ชื่อว่ากาสุ

อวาฏ, อาวาฏ (อว รกฺขเณ+อาฏ) บ่อ, หลุม, อ่าง. **อุทกํ อวติ รกฺขตีติ อาวาโฏ** บ่อที่รักษาน้ำไว้ ชื่อว่าอาวาฏะ (วุทธิ อ ของธาตุเป็น อา บ้าง). **อวณฺณเต ขณฺณเตติ อาวาโฏ** บ่อที่เขาขุด ชื่อว่าอาวาฏะ (อว ขณฺณายํ+อาฏ, วุทธิ อ เป็น อา). **มณฺฑลภูตํ สณฺฐานํ อาภุโส วาเรติ เอตฺถาติ อาวาโฏ** บ่อเป็นสถานที่กั้นขอบเป็นวงกลมเอาไว้โดยมาก ชื่อว่าอาวาฏะ (อา+วาร นิวาเร+ฏ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **อาวาโฏ น ปญฺญายติ**[3] หลุมไม่ปรากฏ(มองไม่เห็นหลุม)

นาคราช, พญานาค ๒ ศัพท์

สปฺปราช (สปฺป+ราช) นาคราช, พญานาค. **สปฺปานํ ราชา สปฺปราชา** พญานาค ชื่อว่าสัปปราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ สิ วิภัตติเป็น อา, ลบสระหน้า)

วาสุกี (วสุ+กฺอาคม+ณี) นาคราช, พญานาค. **วสุ รตนํ อสฺสตฺถีติ วาสุกี** พญานาคที่มีแก้ว ชื่อว่าวาสุกี (ไม่ลบสระที่สุดธาตุบ้าง, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๖๕๑] อนนฺโต นาคราชาถ วาหโสชคโร ภเว
โคนโส ตุ ติลิจฺโฉถ เทฑฺฑุโภ ราชุโล ภเว.

[1] วิ.มหา. ๕/๒๔๔/๓๒๖ [2] มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๕๔/๓๕๘ [3] ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๙๑

อนันตนาคราช ๒ ศัพท์

อนนฺต (น+อนฺต) อนันตนาคราช. **เทเวหิปฺยสฺสนฺโต โนปลทฺโธติ อนนฺโต** นาคราชที่ยมราชไม่ได้ที่สุด(ไม่รู้จักตาย) ชื่อว่าอนันตะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

นาคราช (นาค+ราช) อนันตนาคราช. **นาคานํ ราชา นาคราชา** พญานาค ชื่อว่านาคราชะ (รูปสำเร็จ อาเทศ สิ วิภัตติเป็น อา, ลบสระหน้า). **มณิกณฺโฐ นาคราชา คงฺคํ นทึ อุตฺตริตฺวา**[๑] นาคราชตัวมีแก้วมณีที่คอโผล่ขึ้นเหนือแม่น้ำคงคา. **เสส**ศัพท์ก็แปลว่าอนันต-นาคราช

งูเหลือม ๒ ศัพท์

วาหส (วห ปาปุณเน+อส) งูเหลือม. **วหตีติ วาหโส** งูเหลือมที่นำไป ชื่อว่าวาหสะ (วุทธิ อ เป็น อา)

อชคร (อชสทฺทูปปท+คิล คิลเน+อ) งูเหลือม. **อชํ ฉาคํ คิลตีติ อชคโร** งูเหลือมที่กลืนกินแพะได้ ชื่อว่าอชคระ (อาเทศ อิ เป็น อ, ลฺ เป็น รฺ). **อชคโร มํ ปีเฬติ**[๒] งูเหลือมจักเบียดเบียน(ฆ่า)เรา. **สยี**ศัพท์ก็แปลว่างูเหลือม

งูขว้างค้อน ๒ ศัพท์

โคนส (โค+นาสา+ณ) งูขว้างค้อน. **ควสฺเสว นาสา อสฺสาติ โคนโส** งูที่มีจมูกเหมือนโค ชื่อว่าโคนสะ (รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **โคนสาติ สปฺปวิเสโส**[๓] บทว่า **โคนสา** คืองูชนิดหนึ่ง

ติลิจฺฉ (ติลสทฺทูปปท+อิสุ อิจฺฉากนฺตีสุ+อ) งูขว้างค้อน. **ติลํ อิจฺฉตีติ ติลิจฺโฉ** งูที่ต้องการงา ชื่อว่าติลิจฉะ (อาเทศ สุ เป็น จฺฉ, ลบสระหน้า). **ติริยํ อญฺชตีติ วา ติลิจฺโฉ** หรืองูที่เลื้อยไปทางขวาง ชื่อว่าติลิจฉะ (ติริยสทฺทูปปท+อญฺช คมเน+อ, อาเทศ ติริย เป็น ติล, อญฺชฺ เป็น อิจฺฉฺ, ลบสระหน้า)

งูน้ำ, งูปลา ๒ ศัพท์

เทฑฺฑุภ, เลฑฺฑุภ (เทฑฺฑุ+อุภ ปูรเณ+อ) งูน้ำ, งูปลา. **เทฑฺฑุนา ราชิยา อุภตีติ เทฑฺฑุโภ, ชลสปฺโป** งูที่เต็มด้วยลายเป็นแนวยาว ชื่อว่าเทฑฑุภะ ได้แก่ งูที่อยู่ในน้ำ (ลบสระหน้า). **เทฑฺฑุภสีสนฺติ อุทกสปฺปสีสสณฺฐานํ**[๔] บทว่า **เทฑฺฑุภสีสํ** คือ มีรูปร่างเหมือนหัวงูน้ำ

ราชุล, ราชิล (ราชิ+อุล) งูน้ำ, งูปลา. **ปิฏฺเฐ ราชิโยคา ราชุโล** งูน้ำ ชื่อว่าราชุละ เพราะมีลายเป็นแนวยาวบนหลัง (ลบสระหน้า)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๙๙/๓๓๒ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๑/๒๔ ๓ วิ.ฏี. ๒/๕๑/๑๓๑
๔ วิ.ฏี. ๒/๖๘/๑๘๖

[๖๕๒] กมฺพโลสฺสตโร เมรุ- ปาเท นาคาถ ธมฺมนี
สิลุตฺโต ฆรสปฺโปถ นีลสปฺโป สิลาภุ จ.

พญานาคที่มีถิ่นกำเนิดอยู่แถบเชิงเขาพระสุเมรุ ๒ สายพันธุ์

กมฺพโล จ อสฺสตโร จาติ อิเม เทฺว นาคกุลา เมรุปาเท วสนฺติ พญานาคที่มีถิ่นกำเนิดอยู่แถบเชิงเขาพระสุเมรุ ๒ สายพันธุ์ คือ กัมพละและอัสสตระ

กมฺพล (กสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+อล) พญานาคกัมพล. **กํ อุทกํ ปาติ รกฺขตีติ กมฺพโล** พญานาคที่รักษาน้ำ ชื่อว่ากัมพละ (ไม่ลบทุติยา, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ป เป็น พ, ลบสระหน้า)

อสฺสตร (อสฺส+ตร) พญานาคอัสดร. **อสฺสสฺส นาคสฺส วิเสโส ปเภโท อสฺสตโร** พญานาคชนิดหนึ่ง ชื่อว่าอัสสตระ

งูเรือน ๓ ศัพท์

ธมฺมนิ, ธมฺมนี (ธมฺมสทฺทูปปท+นี นเย+กฺวิ) งูเรือน. **ธมฺมํ เนตีติ ธมฺมนี** งูที่นำธรรมไป (เพราะไม่เบียดเบียน) ชื่อว่าธัมมนี (ลบ กฺวิ ปัจจัย)

สิลุตฺต (สีล+อตฺต) งูเรือน. **สีลยุตฺตํ อตฺตํ มโน เอตฺถาติ สิลุตฺโต** งูที่มีใจประกอบด้วยศีล ชื่อว่าสิลุตตะ (รัสสะ อี เป็น อิ, ลบสระหน้า, อาเทศ อ เป็น อุ)

ฆรสปฺป (ฆร+สปฺป) งูเรือน. **ฆเร สปฺโป วสตีติ ฆรสปฺโป** งูที่อยู่ในเรือน ชื่อว่าฆรสัปปะ

งูเขียว ๒ ศัพท์

นีลสปฺป (นีล+สปฺป) งูเขียว. **นีโล สปฺโป นีลสปฺโป** งูเขียว ชื่อว่านีลสัปปะ

สิลาภุ, สิลาภู (สิลาสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+กฺวิ) งูเขียว. **สิลายํ ภวตีติ สิลาภู** งูที่มีอยู่บนก้อนหิน ชื่อว่าสิลาภู

[๖๕๓] อาสีวิโส ภุชงฺโคหิ ภุชโค จ ภุชงฺคโม
สรีสโป ผณี สปฺปา- ลคทฺทา โภคิปนฺนคา.

[๖๕๔] ทฺวิชิวฺโห อุรโค วาโฬ ทีโฆ จ ทีฆปิฏฺฐิโก
ปาทูทโร วิสธโร โภโค ตุ ผณิโน ตนุ.

งู ๑๘ ศัพท์

อาสีวิส (อาสี+วิส) งู. **อาสี สปฺปทาฐา** อาสี แปลว่าเขี้ยวงู. **อาสิยํ วิสํ เอตสฺสาติ อาสีวิโส** งูมีพิษที่เขี้ยว ชื่อว่าอาสีวิสะ. **จตฺตาโร อาสีวิสา อุคฺคเตชา โฆรวิสา**[๑] งูที่มีเดชมาก

๑ สํ.สฬา. ๑๘/๓๐๙/๒๑๖

มีพิษร้ายแรง ๔ ชนิด คือ (๑) **กฏฺฐมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดคางแข็ง ร่างกายแข็งทื่อเหมือนไม้ (๒) **ปูติมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดมีแผลเปื่อยเน่า (๓) **อคฺคิมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดมีรอยไหม้เหมือนถูกไฟไหม้ (๔) **สตฺถมุข** ทำให้ผู้ถูกกัดมีบาดแผลเหวอะหวะเหมือนถูกของมีคมกรีด

ภุชงฺค (ภุชสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) งู. **ภุชตีติ ภุโช** สัตว์ที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุชะ (ภุช โกฏิเลฺย+อ). **ภุเชน คจฺฉตีติ ภุชงฺโค** งูที่ไปโดยการเลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุชังคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ)

อหิ (อห คมเน+อิ) งู. **อหติ คจฺฉตีติ อหิ** งูที่เลื้อยไป ชื่อว่าอหิ. **อปทํ นาม อหิ มจฺฉา**[๑] งูและปลา ชื่อว่าสัตว์ไม่มีเท้า

ภุชค (ภุชสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) งู. **ภุชตีติ ภุโช** สัตว์ที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุชะ (ภุช โกฏิเลฺย+อ). **ภุเชน คจฺฉตีติ ภุชโค** งูที่ไปโดยการเลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุชคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ภุชนฺโต คจฺฉตีติ ภุชโค**[๒] งูที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุชคะ

ภุชงฺคม (ภุชสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+อ) งู. **ภุชตีติ ภุโช** สัตว์ที่เลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุชะ (ภุช โกฏิเลฺย+อ). **ภุเชน คจฺฉตีติ ภุชงฺคโม** งูที่ไปโดยการเลื้อยคดไปคดมา ชื่อว่าภุชังคมะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **คาเม วา ยทิ วารญฺเญ ยตฺถ ปสฺเส ภุชงฺคมํ**[๓] ควรดูงูในหมู่บ้านหรือในป่า

สรีสป, สิริสป (สรสทฺทูปปท+สปฺป คมเน+อ) งู. **สรนฺโต สปฺปติ คจฺฉตีติ สรีสโป** งูที่กำลังเลื้อย ชื่อว่าสรีสปะ (อาเทศ อ เป็น อี, ลบ ปฺ). **ภุสํ ปุปฺปุปฺปุนํ วา กุฏิลํ สปฺปตีติ สรีสโป** งูที่เลื้อยไปเรื่อยๆ หรือคดไปคดมา ชื่อว่าสรีสปะ, ในที่นี้ **ภุสํ** และ **ปุนปฺปุนํ** เป็นอรรถของ สรศัพท์. **สิเรน สุปตีติ สิริสโป**[๔] งูที่นอนด้วยหัว ชื่อว่าสิริสปะ (สิรสทฺทูปปท+สุป นิทฺทายํ +อ, อาเทศ อ เป็น อิ, อุ เป็น อ). **สีสํ โภคนฺตเร กตฺวา สุปนภาเวน สิรสา สุปตีติ สรีสโป**[๕] งูที่นอนด้วยหัว โดยซ่อนหัวเข้าในระหว่างขนดแล้วนอน ชื่อว่าสรีสปะ (สิรสทฺทูปปท+สุป นิทฺทายํ+อ, อาเทศ อิ เป็น อ, อ เป็น อี, อุ เป็น อ)

ผณี (ผณ+อี) งู. **ผณโยคา ผณี** งู ชื่อว่าผณี เพราะมีพังพาน (ลบสระหน้า)

สปฺป (สปฺป คมเน+อ) งู. **สปฺปตีติ สปฺโป** งูที่เลื้อยไป ชื่อว่าสัปปะ. **สํสปฺปนฺโต คจฺฉตีติ สปฺโป** งูที่เลื้อยไปเรื่อยๆ ชื่อว่าสัปปะ. **อาสีวิโส สปฺโป ผณํ กริตฺวา**[๖] งูพิษร้ายแผ่พังพาน

อลคทฺท (อรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+ท) งู. **อรํ สีฆํ คจฺฉตีติ อลคทฺโท** งูที่เลื้อยไปเร็ว ชื่อว่าอลคัททะ (อาเทศ ร เป็น ล, มฺ เป็น ทฺ). **โส อลคทฺโท ปฏิวตฺติตฺวา หตฺเถ วา พาหาย วา อญฺญตรสฺมึ วา องฺคปจฺจงฺเค ฑํเสยฺย**[๗] งูตัวนั้นฉกกลับแล้ว อาจจะกัดที่มือ แขน หรือ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑๒/๙๗
๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๓/๘
๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๒๔/๙๙
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๓/๘
๕ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๓/๓๖
๖ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๑๘/๒๑๙
๗ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๓๘/๒๖๘

อวัยวะน้อยใหญ่ที่ใดที่หนึ่ง

โภคี (โภค+อี) งู. **โภโค ผณิกาโย, ตโยคา โภคี** โภคะ แปลว่าลำตัวงู, งู ชื่อว่าโภคี เพราะมีลำตัว (ลบสระหน้า). **โภคีติ โภคิโน นาคา**[๑] บทว่า **โภคี** คืองูที่มีลำตัวยาว

ปนฺนค (ปนฺนสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) งู. **ปนฺนํ คจฺฉตีติ ปนฺนโค** งูที่เลื้อยก้มหัวไป ชื่อว่าปันนคะ. **ปนฺนสิโร คจฺฉตีติ ปนฺนโค**[๒] งูที่ก้มหัวลงแล้วเลื้อยไป ชื่อว่าปันนคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ปาเทหิ วา น คจฺฉตีติ ปนฺนโค** หรืองูที่ไม่ได้ไปด้วยเท้า ชื่อว่าปันนคะ (ปาทสทฺทูปปท+น+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ, ลบ ท, ซ้อน นฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **ครุฬา ปนฺนคา เจว วสนฺติ มม อสฺสเม**[๓] ครุฑและงูพากันอยู่ใกล้อาศรมของเรา

ทฺวิชิวฺห, ทุชิวฺหา (ทฺวิ+ชิวฺหา+ณ) งู. **เทฺว ชิวฺหา อสฺสาติ ทฺวิชิวฺโห** งูที่มีลิ้น ๒ แฉก ชื่อว่าทวิชิวหะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ปสฺเสลมูคํ อุรคํ ทฺวิชิวฺหํ**[๔] จงดูงูลิ้น ๒ แฉกพ่นพิษ. **ทุชิวฺหา อุรโค ยถา**[๕] เหมือนงูมีลิ้น ๒ แฉก

อุรค (อุรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) งู. **อุรสา คจฺฉตีติ อุรโค** งูที่เลื้อยไปด้วยอก ชื่อว่าอุรคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **อุเรน คจฺฉตีติ อุรโค**[๖] งูที่เลื้อยไปด้วยอก ชื่อว่าอุรคะ. **อุจฺจาวเจหิ วณฺเณหิ อุรโค จรติ เตชสี**[๗] งูตัวมีเดชด้วยสีเข้มและจางกำลังเลื้อยไป

วาฬ (วิ+อาล อาทาเน+อ) งู. **วิเสเสน อายุํ อาลาติ คณฺหาตีติ วาโฬ** งูที่ถือเอาอายุโดยพิเศษ ชื่อว่าวาฬะ (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ลบสระหน้า). **วายติ คจฺฉตีติ วาโฬ** งูที่เลื้อยไป ชื่อว่าวาฬะ (วา คมเน+อฬ, ลบสระหลัง). **ตํ วาฬา ชีวิตา โวโรเปสุํ**[๘] งูกัดเขาจนเสียชีวิตแล้ว

ทีฆ (ทีฆ+ณ) งู. **ทีฆสรีรตาย ทีโฆ** งู ชื่อว่าทีฆะ เพราะมีลำตัวยาว (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ทีฆาติ ทีฆตฺตภาวา นาคมจฺฉโคธาทโย**[๙] บทว่า **ทีฆา** คือ งู ปลา และเหี้ย เป็นต้น ที่มีลำตัวยาว

ทีฆปิฏฺฐิก (ทีฆ+ปิฏฺฐิ+ก) งู. **ทีฆา ปิฏฺฐิ อสฺสาติ ทีฆปิฏฺฐิโก** งูที่มีสันหลังยาว ชื่อว่าทีฆปิฏฐิกะ. **ปาทูทเรปิ ชานาถ อุรเค ทีฆปิฏฺฐิเก**[๑๐] จงรู้จักงูมีอกเป็นเท้า มีสันหลังยาว

ปาทูทร (ปาท+อุทร) งู. **อุทรเมว ปาโท อสฺสาติ ปาทูทโร** งูที่มีอกนั่นแหละเป็นเท้า ชื่อว่าปาทูทระ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปาทูทเรติ อุทรปาเท, อุทรํเยว เตสํ ปาทา**[๑๑] บทว่า **ปาทูทเร** คือ งูที่มีอกเป็นเท้า, อกนั่นแหละเป็นเท้าของงูเหล่านั้น

วิสธร (วิสสทฺทูปทท+ธร ธารเณ+อ) งู. **วิสํ ธรตีติ วิสธโร** งูที่ทรงไว้ซึ่งพิษ ชื่อว่าวิสธระ

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๔/๒๙๕
๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๓/๘
๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๗/๕๔๗
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๔๘/๑๒๗
๕ ขุ.ชา. ๒๘/๓๐๐/๑๑๔
๖ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๓/๘
๗ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๒๖/๑๐๐
๘ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๙/๑๖๑
๙ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๖๓/๒๒๐
๑๐ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๓
๑๑ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๖๑๐/๒๙๓

งูมีอีกหลายศัพท์ เช่น **จกฺกี, กุณฺฑลี, คูฬฺหปาท, จกฺขุสฺสว, กาโกทร, พิเลสย, ชิมฺหค, ปวนาสน**

ลำตัวงู, ขนดงู

โภค (ภุช โกฏิเลฺย+ณ) ลำตัวงู, ขนดงู. **ผณิโน สปฺปสฺส ตนุ กาโย โภโค นาม** ลำตัวของงู ชื่อว่าโภคะ. **ภุชตีติ โภโค** ลำตัวงูที่คดไปคดมา ชื่อว่าโภคะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ)

[๖๕๕] อาสิตฺถี สปฺปทาฐา　　นิมฺโมโก กญฺจุโก สมา
วิสํ ตฺวนิตฺถี ครฬํ　　ตพฺเภทา วา หลาหโล.

[๖๕๖] กาฬกูฏาทโย จาถ　　วาฬคาหฺยาหิตุณฺฑิโก.

เขี้ยวงู ๒ ศัพท์

อาสี (อส+ณี) เขี้ยวงู. **อสติ อเนนาติ อสํ, มุขํ** อวัยวะที่ใช้เคี้ยวกิน ชื่อว่าอสะ ได้แก่ปาก (อส ภกฺขเน+อ). **ตสฺมึ ภวา อาสี** เขี้ยวที่มีอยู่ในปากนั้น ชื่อว่าอาสี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **อิตฺถี** อาสีศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **อาสีติ วา ทาฐา วุจฺจติ**[๑] เขี้ยวท่านเรียกว่า **อาสี** ก็มี

สปฺปทาฐา (สปฺป+ทาฐา) เขี้ยวงู. **สปฺปสฺส ทาฐา สปฺปทาฐา, ทนฺตุตฺตมา** เขี้ยวของงูชื่อว่าสัปปทาฐา คือเขี้ยวที่ยาวที่สุด

คราบงู, เปลือก ๒ ศัพท์

นิมฺโมก (นิ+มุจ โมจเน+ณ) คราบงู. **นิมุจฺจเต อสฺมา สปฺโปติ นิมฺโมโก** คราบที่งูหลุดออกไป ชื่อว่านิมโมกะ (ซ้อน มฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น กฺ)

กญฺจุก (กญฺจุก+ณ) คราบงู. **กญฺจุกสทิสตฺตา กญฺจุโก** คราบงู ชื่อว่ากัญจุกะ เพราะเป็นเหมือนกับเสื้อเกราะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **สมา** ทั้ง ๒ บทมีอรรถเหมือนกัน. **อุรโค อตฺตโน ... กญฺจุกํ โอมุญฺจนฺโต วิย**[๒] เหมือนงูลอกคราบของตนออก ...

ยาพิษ, พิษงู ๒ ศัพท์

วิส (วิส ปเวสเน+อ) ยาพิษ, พิษงู. **เทหํ วิสตีติ วิสํ** พิษที่เข้าไปสู่ร่างกาย ชื่อว่าวิสะ. **อนิตฺถี** วิสศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน วิสํ อทาสิ**[๓] ให้ยาพิษแก่ภิกษุรูปหนึ่ง. **วีสํ นาคสฺส วิชฺชติ**[๔] พิษของงูมีอยู่

---

๑ วิ.ฏี. ๒/๑๔/๓๕　　๒ ขุ.อฏ. ๓๑/๘๖/๖๗　　๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๑๐/๑๕๑
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๗๔๘/๒๕๕

ครฬ (คิร ชิคิรเณ+อฬ) ยาพิษ, พิษงู. **ชีวนํ คิรตีติ ครฬํ** พิษที่กลืนกินชีวิต ชื่อว่าครฬะ (อาเทศ อิ เป็น อ)

พิษงูชนิดต่างๆ

หลาหโล กาฬกูโฏ อาทินา กาโกลาทโย จ สตฺตาติ อิเม นว ตพฺเภทา ตสฺส วิสสฺส เภทา พิษหลาหละ พิษกาฬกูฏะ และพิษกาโกละ เป็นต้น (อาทิศัพท์เอา โสรฏฐิก สุกฺกเกยฺย พฺรหฺมปุตฺต ปทีปน ทารท วจฺฉนาภ) เป็นชนิดของพิษงูนั้น. **วา หลาหล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

พิษงูมีหลายอย่าง คัมภีร์อมรโกสอภิธานจึงกล่าวไว้ว่า

ปุเม ปณฺเฑ จ กาโกล- กาฬกูฏหลาหลา,
โสรฏฺฐิโก สุกฺกิเกยฺโย พฺรหฺมปุตฺโต ปทีปโน,
ทารโท วจฺฉนาโภ จ วิสเภทา อิเม นว.[1]

พิษงูมี ๙ ชนิดเหล่านี้ คือ กาโกละ กาฬกูฏะ หลาหละ โสรัฏฐิกะ สุกกิเกยยะ พรัหมปุตตะ ปทีปนะ ทารทะ และวัจฉนาภะ, **กาโกล**ศัพท์ **กาฬกูฏ**ศัพท์ และ **หลาหล**ศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

หลาหล (หล+หล) พิษหลาหละ. **หนตีติ หโล** พิษที่เบียดเบียน ชื่อว่าหละ (หน หึสายํ+อ, อาเทศ นฺ เป็น ลฺ). **หลานมฺปิ หโล หลาหโล** พิษของพิษหละ ชื่อว่าหลาหละ (ทีฆะ อ เป็น อา). **วิสํ ยถา หลาหลํ** [2] เหมือนพิษหลาหละ

กาฬกูฏ (กาฬ+กูฏ) พิษกาฬกูฏะ. **วณฺเณน กาฬญฺจ ตํ สตฺตานํ ชีวิตหรณโต โลหมุคฺคร-สทิสตาย กูฏญฺเจติ กาฬกูฏํ** พิษที่มีสีดำและเป็นค้อน เพราะเหมือนกับค้อนเหล็ก โดยการนำเอาชีวิตของสัตว์ไป จึงชื่อว่ากาฬกูฏะ

หมองู ๒ ศัพท์

วาฬคาหี (วาฬสทฺทูปปท+คห อุปาทาเน+ณี) หมองู. **วาฬํ สปฺปํ คณฺหณสีลตาย วาฬคาหี** หมองู ชื่อว่าวาฬคาหี เพราะมีปรกติจับงู (ลบ ณฺ, วุฑฺฒิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

อหิตุณฺฑิก (อหิ+ตุณฺฑ+อิก) หมองู. **อหิโน ตุณฺเฑน มุเขน ทิพฺพตีติ อหิตุณฺฑิโก** คนที่เล่นด้วยปากของงู ชื่อว่าอหิตุณฑิกะ (ลบสระหน้า)

ตทาปิ มํ ธมฺมจารึ อุปวุฏฺฐํ อุโปสถํ
อหิตุณฺฑิโก คเหตฺวาน ราชทฺวารมฺหิ กีฬติ.[3]

ครั้งนั้น หมองูจับเอาเราผู้ประพฤติธรรมจำอุโบสถอยู่ ไปเล่นใกล้ประตูพระราชวัง

---

[1] อมรโกส. ๘/๑๐-๑๑ [2] ขุ.ชา. ๒๗/๑๕๕๒/๓๑๕ [3] ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๒๑/๕๗๐

[๖๕๗] นิรโย ทุคฺคติตฺถี จ นรโก โส มหาฏฺจธา
สญฺชีโว กาฬสุตฺโต จ มหาโรรุวโรรุวา
ปตาปโน อวีจิตฺถี สงฺฆาโต ตาปโน อิติ.

นรก, ทุคติ ๓ ศัพท์

นิรย (นิ+อย) นรก, ทุคติ. **อโย อิฏฺจผลํ, โส นิคฺคโต อสฺมาติ นิรโย** อยะแปลว่าผลที่น่าปรารถนา, นรก ชื่อว่านิรยะ เพราะปราศจากผลที่น่าปรารถนานั้น (ลง รฺ อาคม). **นินฺทิโต รโย คมนํ เอตฺถาติ วา นิรโย** หรือนรกเป็นสถานที่มีการไปอันน่าตำหนิ ชื่อว่านิรยะ (นิ+รย). **โลภเชน กมฺเมน โทสเชน กมฺเมน โมหเชน กมฺเมน นิรโย ปญฺญายติ**[๑] นรกย่อมปรากฏ เพราะกรรมอันเกิดจากโลภะ เกิดจากโทสะ และเกิดจากโมหะ

ทุคฺคติ (ทุ+คติ) นรก, ทุคติ. **ทุฏฺฐา คติ เอติสฺสาติ ทุคฺคติ** นรกที่มีการไปไม่ดี ชื่อว่าทุคคติ (ซ้อน คฺ). **อิตฺถี ทุคฺคติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **นตฺถิ ตุยฺหํ ทุคฺคติ สุคติเยว ตุยฺหํ ปาฏิกงฺขา**[๒] ทุคติไม่มีแก่ท่าน สุคติเท่านั้นเป็นที่หวังของท่าน

นรก (นี นเย+ณฺวุ) นรก, ทุคติ. **อปุญฺเญ เนตีติ นรโก** นรกที่นำเอาคนบาปไป ชื่อว่านรกะ (อาเทศ อี เป็น อ, ณฺวุ เป็น อก, ลง รฺ อาคม). **ตเรยฺย นรกํ อิมํ**[๓] พึงข้ามนรกนี้ไปได้

นรกใหญ่ ๘ ขุม

โย "มหานิรโย"ติ วุตฺโต, โส อฏฺจธา โหติ นรกที่เรียกว่า "มหานรก" มี ๘ ขุม คือ

สญฺชีว (สํ+ชีว ปาณเน+อ) สัญชีวมหานรก. **มรนฺตาปิ กมฺมผลานุภวนตฺถํ ปุนปฺปุนํ ชีวนฺติ อสฺมินฺติ สญฺชีโว** นรกขุมที่สัตว์นรกตายแล้วเกิด มีชีวิตใหม่ครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อเสวยผลกรรม ชื่อว่าสัญชีวะ (อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **โพธิสตฺโต อิสฺสริยกามการิกาเหตุ นิรยํ คจฺฉติ สญฺชีวํ คจฺฉติ**[๔] พระโพธิสัตว์ไปสู่สัญชีวมหานรก เพราะเหตุแห่งการกระทำโดยปรารถนาความเป็นใหญ่

กาฬสุตฺต (กาฬสุตฺต+ณ) กาฬสุตตมหานรก. **ยตฺถ นิรเย เนรยิกานํ สรีรานิ วฑฺฒกีนํ กาฬสุตฺเตน สญฺญายํ กตฺวา วาสิยา ตจฺฉนฺติ, โส กาฬสุตฺโต** นรกขุมที่มีสัตว์นรกถูกขวานชื่อกาฬสุตตะ ของนายช่างสับร่างกายอยู่ ชื่อว่ากาฬสุตตะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ส กาฬสุตฺเต นิรเย จิรํ รตฺตาย ปจฺจติ**[๕] เขาถูกไฟไหม้อยู่ในกาฬสุตตมหานรกโดยราตรีอันยาวนาน

มหาโรรุว (มหนฺต+โรรุว) มหาโรรุวมหานรก. **สุตํ ปุนปฺปุนํ วา ทุกฺขิตสทฺเทน รวนฺติ อสฺมินฺติ โรรุโว** นรกขุมที่มีสัตว์นรกร้องด้วยเสียงอย่างทุกข์ทรมานเป็นระยะๆ ชื่อว่าโรรุวะ (รุ สทฺเท+รุว, วุทฺธิ อุ เป็น โอ). **มหนฺโต จ โส โรรุโว จาติ มหาโรรุโว** เสียงร้องนั้นมีมาก

[๑] องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๑๐/๓๗๘ [๒] วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๖/๑๖๗ [๓] ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๘๙/๔๗๑
[๔] อภิ.กถา. ๓๗/๑๘๘๕/๖๕๗ [๕] ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๔๑

จึงชื่อว่ามหาโรรุวะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). **เสฏฺฐี คหปติ มหาโรรุเว นิรเย ปจฺจติ**[๑] ท่านเศรษฐีคฤหบดีถูกไฟไหม้อยู่ในมหาโรรุวมหานรก

โรรุว, จูฬโรรุว (จูฬ+โรรุว) โรรุวมหานรก. **สุตํ ปุนปฺปุนํ วา ทุกฺขิตสทฺเทน รวนฺติ อสฺมินฺติ โรรุโว** นรกขุมที่มีสัตว์นรกร้องด้วยเสียงอย่างทุกข์ทรมานเป็นระยะๆ ชื่อว่าโรรุวะ (รุ สทฺเท+รุว, วุทธิ อุ เป็น โอ). **โรรุเว นรเย จิรํ สกมฺมุนา อปจิสฺสํ**[๒] เราถูกไฟไหม้อยู่ในโรรุวมหานรก ตลอดกาลนานเพราะกรรมของตน

ปตาปน (ป+ตป สนฺตาเป+ยุ) ปตาปนมหานรก. **ภุสํ ปตนฺติ อสฺมินฺติ ปตาปโน** นรกขุมที่มีสัตว์นรกตกไหม้อยู่นาน ชื่อว่าปตาปนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **โส อุเปติ นิรยํ ปตาปนํ**[๓] เขาย่อมเข้าถึงปตาปนมหานรก

อวีจิ (น+วีจิ) อเวจีมหานรก. คัมภีร์รุททะกล่าวว่า "**วีจิ ตรงฺเค อปฺเป จ** วีจิศัพท์ใช้ในอรรถว่ากระแสและจำนวนน้อย". คัมภีร์ติกัณฑเสสะกล่าวว่า "**วีจิ สุขตรงฺเคสุ** วีจิศัพท์ใช้ในอรรถว่าความสุขและกระแส". **นตฺถิ สุขสฺส วีจิ เลโสปิ อตฺราติ อวีจิ** นรกขุมที่ไม่มีกระแสแห่งความสุขเลยแม้แต่น้อย ชื่อว่าอวีจิ. **นตฺถิ วีจิ สุขํ เอตฺถาติ อวีจิ** นรกขุมที่ไม่มีความสุข ชื่อว่าอวีจิ (อาเทศ น เป็น อ). **อิตฺถี อวีจิ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **ชาลานํ นิรนฺตรตาย อวีจิ นาม, สตฺตานํ นิรนฺตรตาย อวีจิ นาม**[๔] นรกชื่อว่าอวีจิ เพราะมีเปลวไฟไม่ว่างเว้น, นรกชื่อว่าอวีจิ เพราะมีสัตว์นรกไม่ว่างเว้น

สงฺฆาต (สํ+หน หึสายํ+ณ) สังฆาตมหานรก. **สมนฺตโต อาคเตหิ ปพฺพเตหิ หญฺญนฺติ อตฺราติ สงฺฆาโต** นรกขุมที่สัตว์นรกถูกก้อนหินผาที่ลอยมาจากทุกด้านเบียดเบียนอยู่ ชื่อว่าสังฆาตะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ, นิคหิตเป็น งฺ, ลบ ณฺ)

ตาปน (ตป สนฺตาเป+ยุ) ตาปนมหานรก. **ตปนฺติ อตฺราติ ตาปโน** นรกขุมที่มีสัตว์นรกตกหมกไหม้อยู่ ชื่อว่าตาปนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ตาปยิตฺวา ชนปทํ ตาปเน เปจฺจ ปจฺจติ**[๕] ทำชาวชนบทให้เดือดร้อน สิ้นพระชนม์ไปแล้วจะหมกไหม้อยู่ในตาปนมหานรก

อิติสทฺโท อฏฺฐนฺนํ ปริสมาปนตฺโถ อิติศัพท์ในคาถามีอรรถว่า ปริสมาปนะ คือกล่าวจบครบนรกทั้ง ๘ ขุม

ในพระบาลีขุททกนิกายแสดงชื่อมหานรกทั้ง ๘ ขุมไว้ว่า

สญฺชีโว กาฬสุตฺโต จ สงฺฆาโต เทฺว จ โรรุวา
อถาปโร มหาวีจิ ตาปโน จ ปตาปโน.[๖]

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๙๑/๑๓๔ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๘๖๓/๓๐๔ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๓/๑๒๘
๔ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๖๘/๑๗๑ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๔๒ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๓๙-๔๐

มหานรก ๘ ขุม คือ สัญชีวะ กาฬสุตตะ สังฆาตะ โรรุวะ มหาโรรุวะ มหาวีจิ ตาปนะ และปตาปนะ

[๖๕๘] ถิยํ เวตรณี โลห- กุมฺภี ตตฺถ ชลาสยา
การณิโก นิรยโป เนรยิโก ตุ นารโก.

นรกสายน้ำ

ตตฺถ นิรเยสุ เวตรณี จ โลหกุมฺภี จาติ อิเม เทฺว นิรยา ชลาสยา ชลาธารา นรกทั้ง ๒ ขุม คือ เวตรณีและโลหกุมภี เป็นนรกที่เป็นสายธารอยู่ในนรกใหญ่ทั้ง ๘ ขุมนั้น

เวตรณี (วิ+ตรณี) เวตรณีนรก. **ตรณี นาวา, สา นตฺถิ อสฺสนฺติ เวตรณี** ตรณีแปลว่า เรือข้ามฟาก, นรกที่ไม่มีเรือข้ามฟาก ชื่อว่าเวตรณี (อาเทศ อิ เป็น เอ). **ถิยํ เวตรณี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **เตเม ชนา เวตรณึ ปตนฺติ**[๑] ชนเหล่านี้ตกไปสู่เวตรณีนรก

โลหกุมฺภี (โลห+กุมฺภี) โลหกุมภีนรก. **โลหมยา กุมฺภี อสฺสนฺติ โลหกุมฺภี** นรกที่มีหม้อทำด้วยโลหะ(หม้อทองแดง) ชื่อว่าโลหกุมภี. **ส ตาทิโส ปจฺจติ โลหกุมฺภิยํ**[๒] ผู้เช่นนั้น ย่อม(ถูกไฟ)ไหม้ในโลหกุมภีนรก

นายนิรยบาล ๒ ศัพท์

การณิก (การณา+อิก) นายนิรยบาล. **การณา ยาตนา ติพฺพเวทนา จ, ตํ กโรตีติ การณิโก** การณา แปลว่า การทรมานและทุกขเวทนาอย่างรุนแรง, นายนิรยบาลผู้ทำการทรมานนั้น ชื่อว่าการณิกะ (ลบสระหน้า)

นิรยป, นิรยปาล (นิรยสทฺทูปปท+ปา,ปาล รกฺขเน+อ) นายนิรยบาล. **นิรยคตสตฺเต ปาตีติ นิรยโป** ผู้ควบคุมสัตว์ตกนรก ชื่อว่านิรยปะ (ลบสระหน้า). **อถ โข นํ วิกฺกนฺทนฺตํเยว นิรเย นิรยปาลา ปกฺขิเปยฺยุํ**[๓] ครั้งนั้น นายนิรยบาลจับเขาผู้คร่ำครวญอยู่นั่นแหละใส่ในนรก

สัตว์นรก ๒ ศัพท์

เนรยิก (นิรย+ณิก) สัตว์นรก. **นิรยํ คจฺฉตีติ เนรยิโก** ผู้ไปสู่นรก ชื่อว่าเนรยิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **ติรจฺฉานคโตสิ เนรยิโกสิ**[๔] เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นสัตว์นรก

นารก (นรก+ณ) สัตว์นรก. **นรกํ คจฺฉตีติ นารโก** ผู้ไปสู่นรก ชื่อว่านารกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๕๔๑/๒๐๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๙๒/๔๒ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๗๗/๖๒๖
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๖/๑๖๖

[๖๕๙] อณฺณโว สาคโร สินฺธุ สมุทฺโท รตนากโร
ชลนิธฺยุทธิ ตสฺส เภทา ขีรณฺณวาทโย.

ทะเล, มหาสมุทร ๗ ศัพท์

อณฺณว (อณฺณสทฺทูปปท+วา คมเน+อ) ทะเล, มหาสมุทร. **อณฺโณ ชลํ, โส วาติ คจฺฉติ เอตฺถาติ อณฺณโว** อัณณะแปลว่าน้ำ, ทะเลเป็นที่มีน้ำไหลไป ชื่อว่าอัณณวะ. **อณฺโณ เอตฺถาติ วิชฺชตีติ วา อณฺณโว** หรือทะเลที่มีน้ำอยู่ ชื่อว่าอัณณวะ (ลบสระหน้า). **เย ตรนฺติ อณฺณวํ**[๑] คนเหล่าใดข้ามมหาสมุทรไปได้

สาคร (สคร+ณ) ทะเล, มหาสมุทร, สาคร. **สคเรหิ ราชกุมาเรหิ ขโต สาคโร** ทะเลที่พระสคระราชกุมารทรงขุด ชื่อว่าสาคระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **สานํ ธนานํ อากโรตีติ วา สาคโร** หรือมหาสมุทรเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพยากรธรรมชาติ ชื่อว่าสาคระ (สสทฺทูปปท+อา+กร กรเณ+อ, อาเทศ ก เป็น ค, ลบสระหน้า). **สงฺคํ สํสีทนํ ราติ คณฺหาตีติ สาคโร** มหาสมุทรที่ยึดไว้ให้จมลง ชื่อว่าสาคระ (สงฺคสทฺทูปปท+รา อาทาเน+อ, ลบ งฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **นทีนํ สาคโร มุขํ**[๒] มหาสมุทรเป็นใหญ่แห่งแม่น้ำ

สินฺธุ (สนฺท สวเน+อุ) ทะเล, มหาสมุทร. **สนฺทตีติ สินฺธุ** ทะเลที่ไหลไป ชื่อว่าสินธุ (อาเทศ อ เป็น อิ, ทฺ เป็น ธฺ). **สีติ สทฺทํ กุรุมานา ธุนาติ กมฺปตีติ สินฺธุ**[๓] มหาสมุทรที่ส่งเสียงคลื่นดังว่า "สิ สิ" ชื่อว่าสินธุ (สิสทฺทูปปท+ธุ กมฺปเน+กฺวิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ กฺวิ). **สินฺธุ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์

สมุทฺท (สํ+อุท ปูรเณ+ท) ทะเล, มหาสมุทร. **เวลนฺเตน สมํ อุเทตีติ สมุทฺโท** มหาสมุทรที่ให้น้ำเต็มเสมอชายฝั่ง ชื่อว่าสมุททะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ)

จตฺตาโรเม น ปูเรนฺติ เต เม สุณาถ ภาสโต
สมุทฺโท พฺราหฺมโณ ราชา อิตฺถี จาปิ ทิชมฺปติ.[๔]

พราหมณ์ ท่านจงฟังเราผู้กล่าวอยู่ ๔ อย่างเหล่านี้ไม่รู้จักอิ่มเต็ม คือมหาสมุทร พราหมณ์ พระราชา และสตรี

รตนากร (รตนสทฺทูปปท+อา+กร กรเณ+อ) ทะเล, มหาสมุทร. **รตนานํ อากโรตีติ รตนากโร** มหาสมุทรเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะทั้งหลาย ชื่อว่ารตนากระ (ลบสระหน้า)

ชลนิธิ (ชลสทฺทูปปท+นิ+ธา ธารเณ+อิ) ทะเล, มหาสมุทร. **ชลานิ นิธียนฺเต, ธยนฺเต วา เอตฺถาติ ชลนิธิ** ทะเลที่ขังน้ำไว้ หรือทะเลเป็นที่มีน้ำขังอยู่ ชื่อว่าชลนิธิ (ลบสระหน้า)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๕/๗๔/๙๓ ๒ วิ.มหา. ๕/๘๗/๑๒๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๖๖๑/๑๐๘
๔ ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๒/๑๒๔

อุทธิ (อุทกสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+อิ) ทะเล, มหาสมุทร. **อุทกานิ นิธียนฺเต, ธยนฺเต วา เอตฺถาติ อุทธิ** ทะเลที่ขังน้ำไว้ หรือทะเลเป็นที่มีน้ำขังอยู่ ชื่อว่าอุทธิ. **อุทกํ ททาตีติ วา อุทธิ** ทะเลที่ทรงไว้ซึ่งน้ำ ชื่อว่าอุทธิ (ลบ ก, ลบสระหน้า). **ยถา สมุทฺโท อุทธีนมคฺโค**[๑] มหาสมุทรเป็นเลิศแห่งทะเลทั้งหลาย ฉันใด

ประเภทแห่งมหาสมุทร

ตสฺส สมุทฺทสฺส ขีรณฺณวาทโย เภทา มหาสมุทรทั้งหลายมีขีรัณณวะเป็นต้น จัดเป็นประเภทแห่งมหาสมุทรนั้น. **อาทิ**ศัพท์รวมเอา **ลวโณทะ** มหาสมุทรที่น้ำมีรสเค็ม, **ทัธยุทะ** มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนนมส้ม, **ฆโตทะ** มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนเนยใส, **อุจฉุรโสทะ** มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนน้ำอ้อย, **มทิโรทะ** มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนน้ำสุรา, **สาทุทกะ** มหาสมุทรที่น้ำมีรสหวาน

ขีรณฺณว (ขีร+อณฺณว) มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนน้ำนม. **ขีรวณฺโณ อณฺณโว ขีรณฺณโว** มหาสมุทรที่น้ำสีเหมือนน้ำนม ชื่อว่าขีรัณณวะ (ลบสระหน้า)

[๖๖๐] **เวลาสฺส กูลเทโสถ อาวฏฺโฏ สลิลพฺภโม**
เถโว ตุ พินฺทุ ผุสิตํ ภโม ตุ ชลนิคฺคโม.

ชายฝั่งมหาสมุทร

เวลา (วิ+อิรา) ชายฝั่งมหาสมุทร. **อสฺส สมุทฺทสฺส กูลเทโส ตีรเทโส เวลา นาม** ชายฝั่งแห่งมหาสมุทรนั้น ชื่อว่าเวลา. **วิคจฺฉนฺติ อิรา อสฺสนฺติ เวลา** ชายฝั่งที่ปราศจากน้ำ ชื่อว่าเวลา (ลบสระหน้า, อาเทศ อิ เป็น เอ, ร เป็น ล). **พลํ เวลา สมุทฺทสฺส**[๒] ชายฝั่งมหาสมุทร แข็งแรง

น้ำวน, น้ำหมุน ๒ ศัพท์

อาวฏฺฏ (อา+วฏฺฏ อาวฏฺฏเน+อ) น้ำวน, น้ำหมุน. **จกฺกมิว สลิลานํ ชลานํ ภโม ภมนํ อาวฏฺโฏ นาม** การหมุนวนของสายน้ำเหมือนกงจักร ชื่อว่าอาวัฏฏะ. **อาวฏฺฏนฺติ ชลานิ เอตฺถาติ อาวฏฺโฏ** วังวนที่มีน้ำหมุน ชื่อว่าอาวัฏฏะ. **มชฺเฌ คงฺคาย อาวฏฺฏํ อุฏฺฐเปสิ**[๓] ให้เกิดน้ำวนขึ้นท่ามกลางแม่น้ำ

สลิลพฺภม (สลิล+ภม) น้ำวน, น้ำหมุน. **สลิลานํ ภโม สลิลพฺภโม** การหมุนวนของกระแสน้ำ ชื่อว่าสลิลัพภมะ (ซ้อน พฺ)

หยาดน้ำ ๓ ศัพท์

เถว (ถุ อภิตฺถเว+ว) หยาดน้ำ. **ถวติ สิญฺจตีติ เถโว** น้ำที่หยาดหยด ชื่อว่าเถวะ (อาเทศ อุ

เป็น เอ)

พินฺทุ (พิทิ อวยเว+อุ) หยาดน้ำ. **พิทียเตติ พินฺทุ** น้ำที่เขาหยด ชื่อว่าพินทุ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **วินฺทยเต ลพฺภเตติ พินฺทุ** หยดน้ำที่เขาได้ ชื่อว่าพินทุ (วิท ลาเภ+อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, วฺ เป็น พฺ). **น พินฺทุ อุทกํ ปคฺฆรติ**[๑] หยดน้ำไม่ไหล

ผุสิต (ผุส ผุสเน+อิ+ต) หยาดน้ำ. **ผุสิยเตติ ผุสิตํ** หยาดน้ำที่เขาสัมผัส ชื่อว่าผุสิตะ

ท่าน้ำ, ท่าเรือ, ประตูน้ำ ๒ ศัพท์

ภม (ภมุ อนวฏฺฐาเน+อ) ท่าน้ำ, ท่าเรือ, ประตูน้ำ. **ปากาเร เคหาทิติตฺติยญฺจ ชลนิคฺคโม ภโม นาม** ท่าน้ำใกล้กำแพงเมืองและบ้านริมฝั่งเป็นต้น ชื่อว่าภมะ. **ภมตีติ ภโม** ท่าน้ำที่ไม่มั่นคง ชื่อว่าภมะ

ชลนิคฺคม (ชลสทฺทูปปท+นิ+คมุ คติมฺหิ+อ) ท่าน้ำ, ท่าเรือ, ประตูน้ำ. **ชเล นิคจฺฉตีติ ชลนิคฺคโม** ท่าที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ ชื่อว่าชลนิคคมะ (ซ้อน คฺ)

[๖๖๑] **อาโป ปโย ชลํ วาริ ปานียํ สลิลํ ทกํ**
อณฺโณ นีรํ วนํ วาลํ โตยํ อมฺพุทกํ จ กํ.

น้ำ ๑๕ ศัพท์

อาป (อาป พฺยาปเน+อ) น้ำ. **สพฺพฏฺฐาเนสุ อาเปตีติ อาโป** น้ำที่ซึมซาบไปในทุกที่ ชื่อว่าอาปะ. **อาปิยเตติ อาโป** น้ำที่เขาถึง ชื่อว่าอาปะ (อาป ปาปุณเน+อ). **ตํ ตํ ฐานํ อปฺเปติ วิสรตีติ อาโป** น้ำที่ไหลไปสู่ที่นั้นๆ ชื่อว่าอาปะ (อป ปาปุณเน+อ, วุทธิ อ เป็น อา). **อาปิยติ สมูหิยตีติ อาโป** น้ำที่เกาะรวมกัน ชื่อว่าอาปะ (อาป สมูเห+อ). **สหชาตรูปานิ อปฺเปติ ปคฺฆราเปตีติ อาโป** น้ำที่ให้รูปอันเกิดขึ้นร่วมกันไหลไป ชื่อว่าอาปะ (อป ปคฺฆรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สหชาติรูปานิ อาปยติ พฺรูเหตีติ อาโป** น้ำที่ให้รูปอันเกิดมามีธาตุอย่างเดียวกันเจริญขึ้น ชื่อว่าอาปะ (อาป วฑฺฒเน+อ). **อาโป ตตฺถปิ สนฺทติ**[๒] น้ำย่อมไหลไปแม้ในที่นั้น. **ขนฺธา อาโปธาตุํ ปฏิจฺจ**[๓] ขันธ์ทั้งหลายอาศัยอาโปธาตุ

ปย (ปา ปาเน+ณฺย) น้ำ. **ปาตพฺพนฺติ ปโย** น้ำที่ควรดื่ม ชื่อว่าปยะ (ลบ ณฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ปาตพฺพภาวํ ปยติ คจฺฉตีติ ปโย** น้ำที่ถึงความน่าดื่ม ชื่อว่าปยะ (ปย คมเน+อ)

ชล (ชล ปคฺฆรเณ+อ) น้ำ. **ชลติ ปคฺฆรตีติ ชลํ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าชละ. **ชลติ สนฺทตีติ ชลํ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าชละ (ชล สนฺทเน+อ). **ชลติ ทิพฺพตีติ ชลํ** น้ำที่กระเพื่อม ชื่อว่าชละ (ชล ทิพฺพเน+อ). **ชลํ วุจฺจติ อุทกํ**[๔] น้ำ ท่านเรียกว่าชละ

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๘/๔๒๗/๒๓๐ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๔๙/๔๐๘ ๓ อภิ.ปฏฺ. ๔๑/๒๑๗๖/๖๑๐
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓

วาริ (วร นิเสเธ+ณิ) น้ำ. **วารยติ ปิปาสนฺติ วาริ** น้ำที่ระงับความกระหาย ชื่อว่าวาริ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วาริ วุจฺจติ อุทกํ**[๑] น้ำ ท่านเรียกว่าวาริ

ปานีย (ปา ปาเน+อนีย) น้ำ. **ปียตีติ ปานียํ** น้ำที่เขาดื่ม ชื่อว่าปานียะ. **ปาตพฺพํ ปิวิตพฺพนฺติ ปานียํ** น้ำที่ควรดื่ม ชื่อว่าปานียะ (ลบสระหลัง). **อิทํ ปานียํ อิทํ ปริโภชนียํ**[๒] นี้น้ำดื่ม นี้ของบริโภค

สลิล (สล คติยํ+อิล) น้ำ. **สลตีติ สลิลํ** น้ำที่ไหลไปเรื่อยๆ ชื่อว่าสลิละ. **สลิลํ วุจฺจติ อุทกํ**[๓] น้ำ ท่านเรียกว่าสลิละ

ทก (อุทิ ปสเว+ณฺวุ) น้ำ. **อุนฺทตีติ ทกํ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าทกะ (ลบ อุ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ทกํ ปิปาสจฺเฉทํ กโรตีติ วา ทกํ** น้ำที่บรรเทาความกระหาย ชื่อว่าทกะ (ทกสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ, ลบ ก ที่สุดบท, ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **ทกํ ทกาสยา ปวิสนฺตีติ เอตฺถ อุการโลโป วิย**[๔] ในประโยคนี้ว่า **ทกํ ทกาสยา ปวิสนฺติ** เหมือนมีการลบ อุ อักษร(ต้น อุทกํ)

อณฺณ (อน สทฺเท+อ) น้ำ. **อนตีติ อณฺโณ** น้ำที่มีเสียง ชื่อว่าอัณณะ (ซ้อน นฺ, อาเทศ นฺนฺ เป็น ณฺณฺ). **อรติ คจฺฉตีติ อณฺโณ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าอัณณะ (อร คมเน+ต, อาเทศ ต เป็น อนฺน, นฺน เป็น ณฺณ, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหลัง)

นีร (นี นเย+อีร) น้ำ. **สพฺพวตฺถูนิ เนตีติ นีรํ** น้ำที่พัดพาเอาวัตถุทั้งปวงไป ชื่อว่านีระ (ลบสระหน้า)

วน (วน สมฺภตฺติยํ+อ) น้ำ. **ปิปาเสหิ วนียเตติ วนํ** น้ำที่ผู้กระหายปรารถนา ชื่อว่าวนะ

วาล (วา คมเน+อล) น้ำ. **วาติ คจฺฉตีติ วาลํ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าวาละ (ลบสระหลัง)

โตย (ตา ปาลเน+ย) น้ำ. **ตายเต ปาลยเตติ โตยํ** น้ำที่เขาเก็บกักรักษาไว้ ชื่อว่าโตยะ (อาเทศ อา เป็น โอ). **โตยํ วุจฺจติ อุทกํ**[๕] น้ำ ท่านเรียกว่าโตยะ

อมฺพุ (อมฺพ สทฺเท+อุ) น้ำ. **อมฺพตีติ อมฺพุ** น้ำที่ส่งเสียง ชื่อว่าอัมพุ. **สทฺทํ อมฺพติ กโรตีติ อมฺพุ** น้ำที่ทำให้มีเสียงดัง ชื่อว่าอัมพุ (อมฺพ กรเณ+อุ). **อมฺพุ วุจฺจติ อุทกํ**[๖] น้ำ ท่านเรียกว่าอัมพุ

อุทก (อุทิ ปสวนเกฺลทเนสุ+ณฺวุ) น้ำ. **อุนฺทตีติ อุทกํ** น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าอุทกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **อุทกํ นาม ภาชนคตํ วา โหติ โปกฺขรณิยํ วา ตฬาเก วา**[๗] ชื่อว่าน้ำ ได้แก่น้ำที่อยู่ในภาชนะ ในสระ หรือในบ่อ

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๓/๓๗๐ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๑๐๙/๒๑๗ ๕ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๘๐๖/๔๒๒ ๖ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๕/๙๔

ก (กร กรเณ+กฺวิ) น้ำ. **สทฺทํ กโรตีติ กํ** น้ำที่ทำเสียงดัง ชื่อว่ากะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **กนฺติ หิ อุทกํ**[๑] บทว่า **กํ** คือน้ำ

น้ำมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กมล, ขีร**

[๖๖๒] **ตรงฺโค จ ตถา ภงฺโค อูมิ วีจิ ปุมิตฺถิยํ**
อุลฺโลโล ตุ จ กลฺโลโล มหาวีจิสุ กถฺยเต.

คลื่น, ระลอก, กระแส ๔ ศัพท์

ตรงฺค (ตรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **ตรนฺโต คจฺฉตีติ ตรงฺโค** คลื่นที่ซัดข้ามไป ชื่อว่าตรังคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **ตีรํ วา คจฺฉตีติ ตรงฺโค** หรือคลื่นที่ซัดไปสู่ฝั่ง ชื่อว่าตรังคะ (ตีรสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, อี เป็น อ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **อูมีติ วีจิโย ตรงฺคา**[๒] บทว่า **อูมี** คือกระแสคลื่น

ภงฺค (ภิช ภิชฺชเน+อ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **สยเมว ภิชฺชตีติ ภงฺโค** คลื่นที่แตกออกเอง ชื่อว่าภังคะ (อาเทศ อิ เป็น อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ)

อูมิ (อูหา วิตกฺเก+มิ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **อูเหนฺติ วิตกฺเกนฺติ เอเตนาติ อูมิ** คลื่นที่ทำให้ชาวเรือกังวล ชื่อว่าอูมิ (ลบ หฺ). **อรติ คจฺฉตีติ อูมิ** คลื่นที่ซัดไป ชื่อว่าอูมิ (อร คมเน+มิ, อาเทศ อ เป็น อู, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ). **นทานิ อมุสฺมึ อุทกรหเท ปุนเทว อูมิ ปาตุภวิสฺสติ**[๓] เวลานี้ในห้วงน้ำแห่งโน้นจักไม่มีคลื่นปรากฏอีกเลย

วีจิ (วิ+จิ จเย+อิ) คลื่น, ระลอก, กระแส. **วิวิเธน จยตีติ วีจิ** คลื่นที่ก่อตัวขึ้นเป็นระลอก ชื่อว่าวีจิ. **วิมฺหยํ วิจิตฺตํ จิโนตีติ วีจิ** คลื่นที่ก่อตัวขึ้นอย่างวิจิตร ชื่อว่าวีจิ (ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). **ปุมิตฺถิยํ อูมิ**ศัพท์และ**วีจิ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **สมุทฺทตีรํ วีจิ วิย**[๔] เหมือนคลื่นกระทบฝั่งมหาสมุทร

คลื่นขนาดใหญ่ ๒ ศัพท์

อุลฺโลล (อุ+โลล อุมฺมาทเน+ณ) คลื่นขนาดใหญ่. **อุลฺโลโล กลฺโลโล จาติ อิทํ มหาวีจีสุ กถียเต** บทว่า **อุลฺโลล** และ **กลฺโลล** นี้ท่านกล่าวไว้ในคลื่นขนาดใหญ่. **อุลฺโลลยตีติ อุลฺโลโล** คลื่นที่บ้าคลั่ง ชื่อว่าอุลโลละ (ซ้อน ลฺ, ลบ ณฺ). **อุลติ คจฺฉตีติ อุลฺโลโล** คลื่นที่ซัดไป ชื่อว่าอุลโลละ (อุล คมเน+โอล, ซ้อน ลฺ). **นาวํ เนตฺวา อุลฺโลลํ กตฺวา ตสฺส ปตฺตจีวรํ เตเมตฺวา**[๕] นำเรือ(ออก)ไปทำให้เกิดคลื่น ทำให้บาตรและจีวรของภิกษุรูปนั้นเปียก

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๗/๕๔๒/๑๙๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๖๖/๒๒๔ ๓ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๓๑/๔๔๓
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๐/๑๒๖ ๕ ชา.อฏฺ. ๓๙/๑

กลฺโลล (กลฺล สทฺเท+โอล) คลื่นขนาดใหญ่. **กลฺลตีติ กลฺโลโล** คลื่นที่ส่งเสียงดัง ชื่อว่ากัลโลละ

[๖๖๓] **ชมฺพาโล กลลํ ปงฺโก จิกฺขลฺลํ กทฺทโมปฺยถ**
ปุฬินํ วาลุกา วณฺณุ- มรูรุ สิกตา ภเว.

โคลน, ตม ๕ ศัพท์

ชมฺพาล (ชลสทฺทูปปท+พล ปาณเน+ณ) โคลน, ตม. **ชเลน พลตีติ ชมฺพาโล** โคลนที่มีอยู่เพราะน้ำ ชื่อว่าชัมพาละ (ลบสระ อ ที่ ล, อาเทศ ลฺ เป็น มฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

กลล (กล สงฺขฺยาเน+อล) โคลน, ตม. **กลยเต สงฺขฺยายเต อเนนาติ กลลํ** โคลนเป็นเครื่องกำหนดนับ ชื่อว่ากลละ

ปงฺก (ปจ วิตฺถารวจเน+ณ) โคลน, ตม. **ปญฺเจตีติ ปงฺโก** โคลนที่แผ่ออกไป ชื่อว่าปังกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ ณฺ, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **กมฺปติ จลตีติ ปงฺโก** โคลนที่กระเพื่อม ชื่อว่าปังกะ (กมฺป จลเน+ก, อาเทศ กมฺป เป็น ปํ, นิคหิตเป็น งฺ). **ปงฺโก วุจฺจติ กทฺทโม**[๑] ตม ท่านเรียกว่า ปังกะ

จิกฺขลฺล (จิกฺข วจเน+อล) โคลน, ตม. **จิกฺขตีติ จิกฺขลฺลํ** โคลนที่บอก (ว่ามีน้ำ) ชื่อว่าจิกขัลละ (ซ้อน ลฺ). **สามํ จิกฺขลฺลํ มทฺทิตฺวา สพฺพมตฺติกามยํ กุฏิกํ กเรยฺยํ**[๒] ผมนวดโคลนเองแล้ว ทำกุฎิด้วยดินเหนียวทั้งหลัง

กทฺทม (กท มทฺเท+อม) โคลน, ตม. **กทิตพฺโพ มทฺทิตพฺโพติ กทฺทโม** โคลนที่เขาขยำ ชื่อว่ากัททมะ (ซ้อน ทฺ). **กทฺทเม กุมุทํ ยถา**[๓] เหมือนดอกโกมุทในตม

ทราย ๖ ศัพท์

ปุฬิน (ปุล มหตฺเถ+อิน) ทราย. **ปุลตีติ ปุฬินํ** ทรายที่มีมาก ชื่อว่าปุฬินะ (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **หตฺเถน ปุฬินํ คยฺห**[๔] ทรงใช้พระหัตถ์กำทรายแล้ว

วาลุกา (วล สํวรเณ+ณฺวุ+อา) ทราย. **วลติ สํวรตีติ วาลุกา** ทรายที่กั้นไว้ ชื่อว่าวาลุกา (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, เอา อ เป็น อุ, ลบสระหน้า). **ขีเย คงฺคาย วาลุกา**[๕] ทรายในแม่น้ำคงคาจะพึงสิ้นไป

วณฺณุ (วณฺณ สทฺเท+อุ) ทราย. **วณฺณตีติ วณฺณุ** ทรายที่มีเสียง ชื่อว่าวัณณุ. **วณฺณุ วุจฺจติ พาลุกา**[๖] ท่านเรียกทรายว่าวัณณุ

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๗๙/๗๗ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๐
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๕๐/๑๔๒ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๔ ๖ ชา.อฏฺ. ๓๕/๑๖๙

มรุ (มร ปาณจาเค+อุ) ทราย. **สตฺตา มรนฺติ อเนนาติ มรุ** ทรายที่ทำให้สัตว์ตาย ชื่อว่ามรุ. **มรุกนฺตารํ คจฺฉติ**[๑] ไปสู่เมืองกันดารมีแต่ทราย

อุรุ (อร คมเน+อุ) ทราย. **มหนฺตภาวํ อรติ คจฺฉตีติ อุรุ** ทรายที่ไหลไปสู่ความมีมาก ชื่อว่าอุรุ (อาเทศ อ เป็น อุ). **อุรูติ วาลุกา วุจฺจติ**[๒] ท่านเรียกทรายว่าอุรุ

สิกตา (สิจ ปคฺฆรเณ+ต+อา) ทราย. **สิจติ ปคฺฆรตีติ สิกตา** ทรายที่ไหลไป ชื่อว่าสิกตา (อาเทศ จฺ เป็น กฺ)

[๖๖๔] อนฺตรีปญฺจ ทีโป วา ชลมชฺฌคตํ ถลํ
ตีรํ ตุ กูลํ โรธญฺจ ปตีรญฺจ ตฏํ ติสุ.

เกาะ ๒ ศัพท์

ชลมชฺฌคตํ ตลํ กมฺมภูตํ อนฺตรีปํ ทีโปติ โจจฺจเต พื้นที่บนบกตั้งอยู่ท่ามกลางสายน้ำ ชื่อว่าอันตรีปะและทีปะ

อนฺตรีป, อนฺตรีย (อนฺตร+อาป,อีย) เกาะ. **ทฺวิธาคตานํ อาปานํ อนฺตรคตํ อนฺตรีปํ** เกาะที่ตั้งอยู่ในระหว่างน้ำที่แยกออกเป็น ๒ สาย ชื่อว่าอันตรีปะ (อาเทศ อา เป็น อี, ลบสระหน้า). **ทฺวิธาคตานํ อาปานํ อนฺตเร ภวํ อนฺตรียํ** เกาะที่มีอยู่ในระหว่างน้ำที่แยกออกเป็น ๒ สาย ชื่อว่าอันตรียะ (ลบสระหน้า)

ทีป (ทฺวิ+อาป) เกาะ. **ทฺวิธาคตานิ อาปานิ เอตฺถาติ ทีโป, ทีปํ** เกาะเป็นที่ซึ่งแม่น้ำแยกออกเป็น ๒ สาย ชื่อว่าทีปะ (ลบ วฺ และ อา, ทีฆะ อิ เป็น อี). **ชลมชฺเฌ ทิปฺปตีติ ทีโป** เกาะที่รุ่งเรืองอยู่ท่ามกลางน้ำ ชื่อว่าทีปะ (ทีป ทิตฺติยํ+อ). **วา ทีป**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ตสฺสา มชฺเฌ ทีโป**[๓] มีเกาะอยู่กลางแม่น้ำนั้น

ฝั่ง, ตลิ่ง, เขื่อน, คันกั้นน้ำ ๕ ศัพท์

ตีร (ตีร กมฺมสมฺปตฺติยํ+อ) ฝั่ง, ตลิ่ง, เขื่อน, คันกั้นน้ำ. **กมฺมํ ตีเรตีติ ตีรํ** ฝั่งที่ให้สำเร็จการงาน ชื่อว่าตีระ. **ตีเรตีติ ตีรํ** ฝั่งที่ให้สามารถ ชื่อว่าตีระ (ตีร สามตฺถิเย+อ). **ชลํ ตายตีติ ตีรํ** ฝั่งที่กั้นน้ำไว้ ชื่อว่าตีระ (ตา ปาลเน+อีร, ลบสระหน้า). **คงฺคาย ตีรํ คจฺเฉยฺย**[๔] ไปถึงฝั่งแห่งแม่น้ำคงคา

กูล (กูล อาวรเณ+อ) ฝั่ง, ตลิ่ง, เขื่อน, คันกั้นน้ำ. **อุทกํ กูลติ อาวรตีติ กูลํ** ฝั่งที่กั้นน้ำไว้ ชื่อว่ากูละ. **นาวา กูลํ ลภติ**[๕] เรือย่อมได้ฝั่ง

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๕๔/๑๘๙ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑/๒๘ ๓ สํ.มหา. ๑๙/๙๗๘/๒๙๑
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๑๐/๑๐๖ ๕ วิ.อฏฺ. ๓/๑๖๔

โรธ (รุธ อาวรเณ+ณ) ฝั่ง, ตลิ่ง, เขื่อน, คันกั้นน้ำ. **รุธิยเตติ โรธํ** เขื่อนที่เขากั้น ชื่อว่าโรธะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ)

ปตีร (ปารสทฺทูปปท+ตีร กมฺมสมฺปตฺติยํ+อ) ฝั่ง, ตลิ่ง, เขื่อน, คันกั้นน้ำ. **ปารํ ตีเรตีติ ปตีรํ** ฝั่งที่ยังผู้ถึงฝั่งให้สำเร็จการงาน ชื่อว่าปตีระ (ลบ ร และรัสสะ อา เป็น อ). **อญฺญปาราทินิวตฺตนตฺถาย ปตีรํ** ฝั่ง ชื่อว่าปตีระ เพราะมีอรรถตรงข้ามกับฝั่งอื่นเป็นต้น

ตฎ, ตฎี (ตฎ สมุสฺสเย+อ,อี) ฝั่ง, ตลิ่ง, เขื่อน, คันกั้นน้ำ. **ตฎติ สมุสฺสยตีติ ตฎํ** ฝั่งที่สะสมกัน ชื่อว่าตฎะ. **ตีสุ ตฎ**ศัพท์ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓. **โปกฺขรณิยาทีนํ ตฎํ ภิชฺชิตฺวา อุทกสามนฺตา ปตติ**[๑] น้ำที่อยู่รอบๆ เซาะตลิ่งสระน้ำเป็นต้นพังแล้วไหลลง

[๖๖๕] ปารํ ปรมฺหิ ตีรมฺหิ   โอรํ ตฺวปารมุจฺจเต
อุฬุมฺโป ตุ ปฺลโว กุลฺโล   ตโร จ ปจฺจริตฺถิยํ.

ฝั่งโน้น, ฝั่งตรงข้าม, ฝั่งนอก

ปาร (ปาร สามตฺถิเย+อ) ฝั่งโน้น, ฝั่งตรงข้าม, ฝั่งนอก. **ปารสทฺโท ปรมฺหิ ตีรสฺมึ อุจฺจเต ปาร**ศัพท์ท่านกล่าวไว้ในฝั่งอื่น. **ตรงฺคาทโย วาเรตุํ ปารยตีติ ปารํ** ฝั่งที่สามารถกั้นคลื่นไว้ได้ ชื่อว่าปาระ. **นาวาทีหิ ปาปุณิยตีติ ปารํ** ฝั่งที่เรือเป็นต้นไปถึง ชื่อว่าปาระ (ปา ปาปุณเน+อาร, ลบสระหน้า). **สํสารทุกฺขํ สเมตุํ ปาเรตีติ ปารํ** ฝั่งที่สามารถยังทุกข์ในสงสารให้สงบลง ชื่อว่า ปาระ(คือฝั่งนิพพาน). **โสตฺถินา ปารํ อคมํสุ**[๒] พากันไปถึงฝั่งโน้นโดยสวัสดี

ฝั่งนี้, ฝั่งใน ๒ ศัพท์

โอร (อวร+ณ) ฝั่งนี้, ฝั่งใน. **โอรนฺตุ ตีรํ "อปาร"นฺตฺยุจฺจเต** ส่วนฝั่งนี้ ท่านเรียกว่า อปาระ. **อวเร ตีรเทเส ภวํ โอรํ** ฝั่งที่มีอยู่ด้านหลัง ชื่อว่าโอระ (ลบ ณ, อาเทศ อว เป็น โอ, ลบสระหน้า). **โอรํ**ศัพท์เป็นนิบาตใช้ในอรรถสัตตมีวิภัตติก็มี. **โส ภิกฺขุ ชหาติ โอรปารํ อุรโคชิณฺณมิว ตจํ ปุราณํ**[๓] ภิกษุรูปนั้นละทิ้งฝั่งในและฝั่งนอกได้แล้ว เหมือนงูสลัดคราบที่หลุดล่อนฉันนั้น

อปาร (น+ปาร) ฝั่งนี้, ฝั่งใน. **ปารโต อญฺญํ ตีรํ อปารํ** ฝั่งอื่นจากฝั่งโน้น ชื่อว่าอปาระ (อาเทศ น เป็น อ). **ปาราปารํ น วิชฺชติ**[๔] ฝั่งนอกและฝั่งในย่อมไม่มี

แพ, แพขนานยนต์ ๕ ศัพท์

อุฬุมฺป (อุฬุสทฺทูปปท+ปา รกฺขเณ+อ) แพ, แพขนานยนต์. **อุฬุโต ทกโต ปาติ รกฺขตีติ อุฬุโป**

---

๑ วิ.อฎฺ. ๒/๓๐๙   ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๙๐/๔๑๙   ๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๔/๓๒๗
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๖/๖๗

แพที่รักษา(ป้องกัน)จากน้ำ ชื่อว่าอุฬุปะ. **โสเยว อุฬุมฺโป** แพนั่นแหละ ชื่อว่าอุฬุมปะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **อปฺเปกจฺเจ อุฬุมฺปํ ปริเยสนฺติ**[๑] คนบางพวกที่กำลังแสวงหาแพมีจำนวนน้อย

ปฺลว (ปฺลว คมเน+อ) แพ, แพขนานยนต์. **ปฺลวติ อเนนาติ ปฺลโว** แพที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าปลวะ

กุลฺล (กสทฺทูปปท+อุล คมเน+อ) แพ, แพขนานยนต์. **เก อุทเก อุลติ คจฺฉตีติ กุลฺโล** แพที่ไปในน้ำ ชื่อว่ากุลละ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ลฺ). **อิมาหํ กุลฺลํ นิสฺสาย หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ วายมมาโน**[๒] เราอาศัยแพนี้ใช้ทั้งมือและเท้าพายไปอยู่

ตร (ตร ปฺลวตรเณสุ+อ) แพ, แพขนานยนต์. **ตรนฺติ อเนนาติ ตโร** แพที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตระ

ปจฺจรี (ปติ+อร คมเน+อ+อี) แพ, แพขนานยนต์. **คมนาคมนวเสน ปุนปฺปุนํ ชเล อรนฺติ เอตายาติ ปจฺจรี** แพที่ใช้นั่งข้ามไปข้ามมาในน้ำอยู่บ่อยๆ ชื่อว่าปัจจรี (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ ปจฺจรี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **ปจฺจรีติ อุฬุมฺปํ วุจฺจติ**[๓] ท่านเรียกแพว่าปัจจรี

[๖๖๖] **ตรณี ตรี นาวา จ** | **กูปโก ตุ จ กุมฺภกํ**
ปจฺฉาพนฺโธ โคฏฺฐวิโส | **กณฺณธาโร ตุ นาวิโก.**

เรือ, เรือยนต์ ๓ ศัพท์

ตรณี (ตร ตรเณ+ยุ+อี) เรือ, เรือยนต์. **ตรนฺติ เอตายาติ ตรณี** เรือที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตรณี (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบสระหน้า)

ตริ, ตรี (ตร ตรเณ+อิ,อี) เรือ, เรือยนต์. **ตรนฺติ เอตายาติ ตริ** เรือที่ใช้ข้ามไป ชื่อว่าตริ

นาวา (นุ ถุติยํ+ณ+อา) เรือ, เรือยนต์. **นวียเตติ นาวา** เรือที่เขายกย่อง ชื่อว่านาวา (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). **โอรโต ปารํ เนตีติ นาวา** เรือที่นำไปจากฝั่งนี้สู่ฝั่งโน้น ชื่อว่านาวา (นี นเย+ณ+อา, ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). **เอกํ ตีรํ นาวา อุเปตุ**[๔] เรือจงเข้าเทียบท่าแห่งหนึ่ง

เสากระโดงเรือ ๒ ศัพท์

กูปก (กูป คมเน+ณฺวุ) เสากระโดงเรือ. **กูปติ คจฺฉตีติ กูปโก** เสาที่เขาตั้งขึ้นไป ชื่อว่ากูปกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ตโย กูปกา อินฺทนีลมณิมยา อเหสุํ**[๕] เสากระโดงเรือ ๓ ต้น ทำด้วยแก้วมรกต

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๘๕/๑๐๖ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๘๐/๒๗๐ ๓ วิ.ฏี. ๑/๒๒/๓๐
๔ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๙๕/๓๒๙ ๕ ชา.อฏฺ. ๓๗/๑๔๗

กุมฺภก (กุมฺ อิจฺฉายํ+ภ+ก) เสากระโดงเรือ. **กมียเตติ กุมฺภโก** เสาที่เขาต้องการ ชื่อว่ากุมภกะ (อาเทศ อ เป็น อุ)

หางเสือ, สมอเรือ, เชือกผูกเรือ ๒ ศัพท์

ปจฺฉาพนฺธ (ปจฺฉาสทฺทูปปท+พนฺธ พนฺธเน+อ) หางเสือ, สมอเรือ, เชือกผูกเรือ. **ตรสฺส ปจฺฉาภาเค พนฺธิตพฺโพติ ปจฺฉาพนฺโธ** หางเสือที่ควรติดตั้งไว้ส่วนด้านท้ายของเรือ ชื่อว่าปัจฉาพันธะ. **กาญฺจนมหานาวาย ปจฺฉาพนฺโธ วิย**[๑] เหมือนหางเสือของเรือทองคำลำใหญ่

โคฏฺฐวิส (คสทฺทูปปท+อฏฺฐ คมเน+อิส) หางเสือ, สมอเรือ, เชือกผูกเรือ. **คํ อิจฺฉิตทิสํ อฏฺฐติ อเนนาติ โคฏฺฐวิโส** หางเสือที่ช่วยให้ไปสู่ทิศทางที่ต้องการ ชื่อว่าโคฏฐวิสะ (อาเทศ อ เป็น โอ, ลบสระหลัง, ลง อวฺ อาคม)

นายท้ายเรือ, ฝีพาย ๒ ศัพท์

กณฺณธาร (กณฺณสทฺทูปปท+ธร ธารเณ+ณ) นายท้ายเรือ, ฝีพาย. **นาวาย กณฺโณ วิย กณฺโณ, มหนฺโต เกนิปาโต, ตํ ธรตีติ กณฺณธาโร** พายที่เหมือนหูของเรือ ชื่อว่ากัณณะ ได้แก่พายขนาดใหญ่, ผู้ถือพายนั้น ชื่อว่ากัณณธาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

นาวิก (นาวา+ณิก) นายท้ายเรือ, ฝีพาย. **นาวาย ยุตฺโต นาวิโก** ผู้ทำหน้าที่บนเรือ ชื่อว่านาวิกะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **โพธิสตฺโต ตํ นาวิกํ อุปสงฺกมิตฺวา**[๒] พระโพธิสัตว์เข้าไปหานายท้ายเรือนั้น

[๖๖๗] อริตฺตํ เกนิปาโตถ โปตวาโห นิยามโก
สํยตฺติกา ตุ นาวาย วาณิชฺชมาจรนฺติ เย.

ไม้ถ่อ, พาย ๒ ศัพท์

อริตฺต (อร คมเน+ต) ไม้ถ่อ, พาย. **อรติ อเนนาติ อริตฺตํ** ไม้ที่ใช้พายเรือไป ชื่อว่าอริตตะ (ลง อิ อาคม, ซ้อน ตฺ). **นาวํ อริตฺเตน วา ปาเชติ**[๓] พายเรือไปด้วยไม้พายนั้น

เกนิปาต (กสทฺทูปปท+นิ+ปต นิปาตเน+อ) ไม้ถ่อ, พาย. **เก ชเล นิปาติยเตติ เกนิปาโต** ไม้ถ่อที่เขาหยั่งลงไปในน้ำ ชื่อว่าเกนิปาตะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ต้นหน, นายท้าย, กัปตันเรือ ๒ ศัพท์

โปตวาห (โปตสทฺทูปปท+วห ปาปุณเน+ณ) ต้นหน, นายท้าย, กัปตันเรือ. **โปโต ปวหนํ, ตํ วาหยตีติ โปตวาโห** โปตะ คือเรือสำเภา, ผู้นำเรือสำเภาไป ชื่อว่าโปตวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๙๑/๑๖๔ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๙/๔ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๔๓๘

นิยามก (นิ+ยมุ คมเน+ณวุ) ต้นหน, นายท้าย, กัปตันเรือ. **โปตํ นิยจฺฉตีติ นิยามโก** ผู้ขับเรือสำเภาไป ชื่อว่านิยามกะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณวุ เป็น อก). **นาวํ สชฺเชตฺวา กํ นิยามกํ กริสฺสาม**[๑] พวกเราตระเตรียมเรือเสร็จแล้วจักแต่งตั้งใครเป็นต้นหน

พ่อค้าเรือสำเภา

สํยตฺติก (สํ+ยาตฺร คมเน+ณิก) พ่อค้าเรือสำเภา. **เย วาณิชา นาวาย วาณิชกมฺมํ อาจรนฺติ, เต สํยตฺติกา นาม** พ่อค้าที่ทำการค้าขายทางเรือ ชื่อว่าสังยัตติกะ. **สํยานํ สํยาตฺรา, ทีปนฺตร-คมนํ, สา ปาโยชนเมเตสนฺติ สํยตฺติกา** การไปทางเรือ ชื่อว่าสังยาตรา คือการเดินทาง ระหว่างเกาะ, ผู้ไปค้าขายทางเรือนั้น ชื่อว่าสังยัตติกะ (ลบ รฺ, ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ ณฺ)

[๖๖๘] นาวายงฺคา ลงฺกาโร จ วฏากาโร ผิยาทโย
โปโต ปวหนํ วุตฺตํ โทณี ตฺวิตฺถี ตถามฺพณํ.

ส่วนประกอบของเรือ

ลงฺกาโร วฏากาโร ผิยาทโย จ นาวาย องฺคา อวยวา ใบเรือ เชือกเกลียว และกรรเชียง เป็นต้น เป็นส่วนประกอบของเรือ

ลการ, ลงฺการ (ลสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ) ใบเรือ. **โล อินฺโท, ตํ กโรตีติ ลงฺกาโร** ลศัพท์แปลว่าสำคัญที่สุด, ใบเรือที่ทำความสำคัญที่สุด ชื่อว่าลังการะ. **ลํ วาตํ กโรตีติ ลงฺกาโร** ใบเรือที่ต้านลม ชื่อว่าลังการะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **หตฺเถหิ อุกฺขิปิตฺวา ลงฺการสทิสํ กตฺวา วาตํ คณฺหาเปติ**[๒] ใช้มือยกจีวรขึ้นทำให้รับลมเหมือนใบเรือ

วฏาการ (วฏ+อาการ) เชือกเกลียว. **วโฏ วุจฺจติ สิวโฏ, ตทาการตาย วฏากาโร** ไทรย้อย ท่านเรียกว่าวฏะ, เชือกเกลียว ชื่อว่าวฏาการะ เพราะมีลักษณะเหมือนไทรย้อยนั้น. คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า “**วโฏ กปทฺเท นิโคฺรเธ** วฏศัพท์เป็นไปในเบี้ยและไทรย้อย”

ผิย (ผา วุฑฺฒิยํ+อิย) กรรเชียง. **นาวา ผิยติ คจฺฉติ อเนนาติ ผิโย** กรรเชียงที่ช่วยให้เรือแล่นไป ชื่อว่าผิยะ (ลบสระหน้า). **โสวณฺณมยาเนว ผิยาริตฺตานิ อเหสุํ**[๓] กรรเชียงและไม้ถ่อทำด้วยทองคำ

สัดจอง, เรือเล็ก ๒ ศัพท์

โปต (ปุ คติยํ+ต) สัดจอง, เรือเล็ก. **อุทเก ปวติ คจฺฉติ อเนนาติ โปโต** เรือเล็กที่ใช้ไปใน

๑ ชา.อฏฺ. ๔๐/๖๘ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๔๐๔ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๙/๔๔๖

น้ำ ชื่อว่าโปตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **โอรโต ปารํ ปวติ คจฺฉตีติ โปโต**[๑] เรือเล็กที่ข้ามจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น ชื่อว่าโปตะ

ปวหน (ป+วห ปาปุณเน+ยุ) สัดจอง, เรือเล็ก. **นิยามเก ปวหตีติ ปวหนํ** เรือเล็กที่นำนายท้ายเรือไปให้ถึง ชื่อว่าปวหนะ. **ปกาเรน วหตีติ วา ปวหนํ** หรือเรือเล็กที่ส่งคนทั่วไป ชื่อว่าปวหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

เรือโกลน ๒ ศัพท์

โทณี (โทณ คติหึสาสุ+อ+อี) เรือโกลน. **โทณติ คจฺฉตีติ โทณี** เรือโกลนที่แล่นไป ชื่อว่าโทณี (ลบสระหน้า). **ทวติ วหตีติ วา โทณี** หรือเรือที่นำไป ชื่อว่าโทณี (ทุ คมเน+ณี, วุทธิ อุ เป็น โอ). **อิตฺถี โทณี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **นาวายาติ โทณิยํ**[๒] บทว่า **นาวาย** คือในเรือโกลน

อมฺพณ (อมฺพุสทฺทูปปท+นี นเย+อ) เรือโกลน. **อมฺพุํ เนติ อเนนาติ อมฺพณํ** เรือที่ใช้บรรทุกน้ำไป ชื่อว่าอัมพณะ (อาเทศ อุ เป็น อ, น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **อมฺพตีติ อมฺพณํ** เรือที่ส่งเสียง ชื่อว่าอัมพณะ (อมฺพ สทฺเท+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ)

[๖๖๙] คภีรนินฺนคมฺภีรา อุตฺตานํ ตพฺพิปกฺขเก
อคาธํ ตฺวตลมฺผสฺสํ อนจฺโฉ กลุสาวิลา.

ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม ๓ ศัพท์

คภีร (คมุ คมเน+อีร) ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม. **คจฺฉตีติ คภีโร** น้ำลึกที่เป็นไป ชื่อว่าคภีระ (ลบ มฺ, ลง ภฺ อาคม). **คจฺฉนฺตา ภายนฺติ อสฺมินฺติ วา คภีโร** หรือที่มีน้ำลึกซึ่งผู้จะข้ามไปหวาดกลัว ชื่อว่าคภีระ (คจฺฉนฺตสทฺทูปปท+ภี ภเย+อีร, อาเทศ คจฺฉนฺต เป็น ค, ลบสระหน้า)

นินฺน (นิ+มน อพฺยาเส+อ) ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม. **นิมนตีติ นินฺโน** ที่น้ำลึกอันห่างไกล ชื่อว่านินนะ (อาเทศ ม เป็น น แล้วลบสระ). **ถลํ นินฺนญฺจ ปูเรติ**[๓] ยังที่ดอนและที่ลุ่มให้เต็ม

คมฺภีร (คมุ คมเน+อีร) ที่น้ำลึก, ลึกซึ้ง, ที่ลุ่ม. **คจฺฉตีติ คมฺภีโร** น้ำลึกที่เป็นไป ชื่อว่าคัมภีระ (ลง ภฺ อาคม). **คจฺฉนฺตา ภายนฺติ อสฺมินฺติ วา คมฺภีโร** หรือที่น้ำลึกซึ่งผู้ไปหวาดกลัว ชื่อว่าคัมภีระ (คจฺฉนฺตสทฺทูปปท+ภี ภเย+อีร, อาเทศ คจฺฉนฺต เป็น คมฺ, ลบสระหน้า). **คงฺคา หิ ภนฺเต นที คมฺภีรา อปฺปเมยฺยา**[๔] ท่านผู้เจริญ เพราะแม่น้ำคงคามีน้ำลึกจนประมาณมิได้

ตื้นเขิน

อุตฺตาน (อุ+ตาน) ตื้นเขิน. **ตพฺพิปกฺขเก คมฺภีรวิปรีเต อุตฺตานํ นาม อุตฺตาน**ศัพท์ใช้ใน

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๕๒/๔๓ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๔๔๔/๑๙๙ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๔๑๐/๑๔๕
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๗๐/๒๕๘

อรรถว่าที่ตื้นอันตรงข้ามกับที่ลึกนั้น. **อุคฺคตํ ตานํ ปมาณํ อสฺสาติ อุตฺตานํ, อคมฺภีรํ** น้ำที่มีช่วงตื้นขึ้น ชื่อว่าอุตตานะ คือไม่ลึก (ซ้อน ตฺ). **สมฺม อยํ นที คมฺภีรา อุตฺตานา**[๑] สหายแม่น้ำนี้ลึกหรือตื้น. **อุตฺตานกูลาติ อคมฺภีรา นที**[๒] บทว่า **อุตฺตานกูลา** คือแม่น้ำตื้น

ลึกมาก, หยั่งไม่ถึง ๒ ศัพท์

อคาธ (น+คาธ ปติฏฺฐาคงฺขาสุ+อ) ลึกมาก, หยั่งไม่ถึง. **น คาธติ เอตฺถาติ อคาธํ** ที่ซึ่งหยั่งไม่ถึง ชื่อว่าอคาธะ. **คมฺภีราติ อคาธา**[๓] บทว่า **คมฺภีรา** คือลึกหยั่งไม่ถึง

อตลมฺผสฺส (น+ตลสทฺทูปปท+ผส สมฺผสฺเส+อ) ลึกมาก, หยั่งไม่ถึง. **น เหฏฺฐิมตลํ ผสติ เอตฺถาติ อตลมฺผสฺสํ** พื้นใต้น้ำที่สัมผัสไม่ถึง ชื่อว่าอตลัมผัสสะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศ น เป็น อ, นิคหิตเป็น มฺ, ซ้อน สฺ)

ขุ่น, มัว ๓ ศัพท์

อนจฺฉ (น+อจฺฉ) ขุ่น, มัว. **นตฺถิ อจฺฉภาโว เอตฺถาติ อนจฺโฉ** ที่ซึ่งไม่มีน้ำใส ชื่อว่าอนัจฉะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

กลุส (กล สงฺขฺยาเน+อุส) ขุ่น, มัว. **กลยเต อเนนาติ กลุสํ** น้ำขุ่นที่ใช้กำหนด(ที่น้ำตื้น) ชื่อว่ากลุสะ

อวิล (น+วิล เภทเน+อ) ขุ่น, มัว. **น วิลตีติ อวิโล** น้ำที่ไม่โปร่งใส ชื่อว่าอวิละ (อาเทศ น เป็น อ). **กลุสภาวํ อวติ รกฺขตีติ อวิโล** น้ำที่รักษาความขุ่นไว้ ชื่อว่าอวิละ (อว รกฺขเณ+อิล)

[๖๗๐] อจฺโฉ ปสนฺโน วิมโล คภีรปฺปภุตี ติสุ
ธีวโร มจฺฉิโก มจฺฉ- พนฺธ เกวฏฺฏชาลิกา.

ใส, สะอาด ๓ ศัพท์

อจฺฉ (น+โฉ เฉทเน+อ) ใส, สะอาด. **น ทสฺสนํ ฉินฺทตีติ อจฺโฉ** ความใสที่ไม่ตัดขาดการมองเห็น ชื่อว่าอัจฉะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **อุทกรหโท อจฺโฉ วิปฺปสนฺโน อนาวิโล**[๔] ห้วงน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว

ปสนฺน (ป+สท ปสาทเน+ต) ใส, สะอาด. **วิเสเสน สาทิยเตติ ปสนฺโน** ความใสที่เขายินดีโดยพิเศษ ชื่อว่าปสันนะ (ลบ ทฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบสระหน้า). **ตํ ปสนฺนมฺปิ น ปาตพฺพํ, มยฺหํ ปน สาสนํ เอวํ ปสนฺนญฺจ ปาตพฺพญฺจ**[๕] น้ำนั้นแม้จะใสก็ไม่ควรดื่ม ส่วนศาสนาของเราทั้งใสทั้งควรดื่ม

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๓/๒๓๗ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๔๒/๒๕๖ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๑๑๕/๘๓
๔ ที.สีล. ๙/๑๓๘/๑๑๑ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๒/๒๒/๕๙

วิมล (วิ+มล) ใส, สะอาด. **นตฺถิ มลํ เอตสฺมินฺติ วิมโล** ความใสที่ไม่มีมลทิน ชื่อว่าวิมละ. **จนฺทํว วิมลํ สุทฺธํ**[๑] เหมือนดวงจันทร์ปราศจากเมฆหมอกดูผ่องใส

คภีรปฺปภุตี คภีราทโย วิมลนฺตา ตีสุ ลิงฺเคสุ ตั้งแต่ **คภีร**ศัพท์(ในคาถา ๖๖๙) ถึง **วิมล**ศัพท์ (เป็นคุณศัพท์) ใช้ได้ในลิงค์ทั้ง ๓

ชาวประมง, คนจับปลา ๕ ศัพท์

ธีวร (ธา ธารเณ+อีวร) ชาวประมง, คนจับปลา. **ชาลาทีนิ ธาเรตีติ ธีวโร** ผู้ทรงไว้ซึ่งข่ายเป็นต้น ชื่อว่าธีวระ (ลบสระหน้า)

มจฺฉิก (มจฺฉ+อิก) ชาวประมง, คนจับปลา. **มจฺเฉ หนฺตฺวา ชีวตีติ มจฺฉิโก** ผู้ฆ่าปลาเลี้ยงชีพ ชื่อว่ามัจฉิกะ (ลบสระหน้า). **มจฺฉิโก มจฺฉพนฺโธ มจฺเฉ วธิตฺวา วธิตฺวา วิกฺกิณมาโน**[๑] ชาวประมงผู้ร้อยปลา ฆ่าปลาแล้วขายอยู่

มจฺฉพนฺธ (มจฺฉสทฺทูปปท+พนฺธ พนฺธเน+อ) ชาวประมง, คนจับปลา. **มจฺเฉ พนฺธติ ชาเลนาติ มจฺฉพนฺโธ** ผู้จับปลาด้วยข่าย ชื่อว่ามัจฉพันธะ. **มจฺเฉ วธตีติ วา มจฺฉพนฺโธ** หรือผู้ฆ่าปลา ชื่อว่ามัจฉพันธะ (มจฺฉสทฺทูปปท+วธ วธเน+อ, อาเทศ ว เป็น พ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **ตํ มจฺฉพนฺโธ คเหตฺวา เสฏฺฐิภริยาย วิกฺกิณิ**[๒] ชาวประมงนำเอาปลานั้นไปขายให้แก่ภรรยาของท่านเศรษฐี

เกวฏฺฏ (กสทฺทูปปท+วฏฺฏ วฏฺฏเน+อ) ชาวประมง. **เก อุทเก มจฺฉคหณตฺถาย วฏฺเฏตีติ เกวฏฺโฏ** ผู้ไปเพื่อจับปลาในน้ำ ชื่อว่าเกวัฏฏะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ). **เก อุทเก วฏฺฏติ ปริวตฺตตีติ เกวฏฺโฏ** ผู้เป็นไปในน้ำ ชื่อว่าเกวัฏฏะ. **เกวฏฺฏา มญฺเญ มจฺฉํ วิโลเปนฺติ**[๔] เห็นว่าพวกชาวประมงแบ่งปลากัน

ชาลิก (ชาล+อิก) ชาวประมง. **ชาเล นิยุตฺโต, ชาเลน หนฺตีติ วา ชาลิโก** ผู้มีหน้าที่ในข่าย หรือผู้ฆ่าด้วยข่าย ชื่อว่าชาลิกะ (ลบสระหน้า)

[๖๗๑] มจฺโฉ มีโน ชลจโร ปุถุโลโมมฺพุโช ฌโส
โรหิโต มคฺคุโร สิงฺคี พลโช มุญฺชปาวุสา.

[๖๗๒] สตฺตวงฺโก สวงฺโก จ นฬมีโน จ คณฺฑโก
สุสุกา สผรี มจฺฉปฺ- ปเภทา มกราทโย.

ปลา ๖ ศัพท์

มจฺฉ (มส อามสเน+ฉ) ปลา. **ชลํ มสติ อามสตีติ มจฺโฉ** ปลาที่สัมผัสน้ำ ชื่อว่ามัจฉะ (อาเทศ

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๗ ๒ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๒๘๙/๓๓๖ ๓ วิสุทฺธิ. ๒/๒๐๘
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๘๖/๑๙๓

สฺ เป็น จฺ). **ถเล จปิตมตฺเต มรตีติ มจฺโฉ** ปลาที่เมื่อขึ้นไปอยู่บนบกย่อมตาย ชื่อว่ามัจฉะ (มร ปาณจาเค+ฉ, อาเทศ รฺ เป็น จฺ). **โภชนีย นาม ปญฺจ โภชนานิ โอทโน กุมฺมาโส สตฺตุ มจฺโฉ มํสํ**[1] โภชนะ ๕ อย่าง คือ ข้าวสุก ขนมสด ขนมแห้ง ปลา และเนื้อ ชื่อว่าของควรบริโภค

มีน (มร ปาณจาเค+อีน) ปลา. **มรตีติ มีโน** ปลาที่จะตาย ชื่อว่ามีนะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **มียเต หึสียเตติ มีโน** ปลาที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่ามีนะ (มิ หึสายํ+อีน, ลบสระหน้า)

ชลจร (ชลสทฺทูปปท+จร จรเณ+อ) ปลา. **ชเล จรตีติ ชลจโร** ปลาที่แหวกว่ายไปในน้ำ ชื่อว่าชลจระ. **อากาสคตสกุณานํ ชลจรมจฺฉานํ จ อภยํ ทาเปตฺวา**[2] ทรงให้อภัยโทษแก่นกที่บินไปในอากาศและปลาที่แหวกว่ายไปในน้ำ

ปุถุโลม (ปุถุ+โลม) ปลา. **มุขปฺปเทเส ปุถูนิ โลมานิ อสฺสาติ ปุถุโลโม** ปลาที่มีหนวดที่ปาก ชื่อว่าปุถุโลมะ. **ปุถุโลโมติ ลทฺธนาโม มจฺโฉ วิย**[3] เหมือนปลาที่ได้ชื่อว่าปุถุโลมะ

อมฺพุช (อมฺพุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ปลา. **อมฺพุมฺหิ ชาโต อมฺพุโช** ปลาที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าอัมพุชะ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **เฉตฺวา ชาลํ อมฺพุโช**[4] เหมือนปลาแหวกข่ายออกไป

ฌส (ฌส หึสายํ+อ) ปลา. **ฌสียเต หึสียเตติ ฌโส** ปลาที่ถูกเบียดเบียน ชื่อว่าฌสะ. **ขุทฺทเก มจฺเฉ ฌสติ หึสตีติ ฌโส** ปลาที่เบียดเบียนปลาเล็ก ชื่อว่าฌสะ

ปลามีอีกหลายศัพท์ เช่น **อณฺฑช, วิสาร, สกลี**

ปลา ๑๓ ชนิด

โรหิตาทโย มกราทโย จ มจฺฉปฺปเภทา ตั้งแต่ **โรหิต**ศัพท์ ถึง **มกร**ศัพท์เป็นต้น จัดเป็นชนิดของปลา

โรหิต (รุห ชนเน+อิ+ต) ปลาตะเพียนแดง. **รุหตีติ โรหิโต** ปลาที่เกิดมา ชื่อว่าโรหิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **โรหิตวณฺณตาย โรหิโต** ปลาตะเพียน ชื่อว่าโรหิตะ เพราะมีสีแดง (โรหิต+ณ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **โรหิตมจฺฉํ ปสฺสนฺติ**[5] เห็นปลาตะเพียนแดง

มคฺคุร (มธุร+ณ) ปลาบู่. **วิปาเก มธุรตฺตา มคฺคุโร** ปลาบู่ ชื่อว่ามัคคุระ เพราะมีรสหวานเมื่อทำให้สุก (อาเทศ ธ เป็น ค, ซ้อน คฺ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **มชฺชตีติ วา มคฺคุโร** ปลาที่สะอาด ชื่อว่ามัคคุระ (มชฺช สุทฺธิยํ+อุร, อาเทศ ชฺชฺ เป็น คฺคฺ). **มคฺคุรา เจว วสนฺติ ตฬเก ตทา**[6] ครั้งนั้น ปลาบู่พากันอยู่ในบึง

สิงฺคี, สิงฺคุ (สิงฺค+อี,อุ) ปลาดุก, ปลากด, ปลามีเงี่ยง. **สิงฺคยุตฺตตาย สิงฺคี** ปลาดุก ชื่อว่าสิงคี เพราะมีเงี่ยง (ลบสระหน้า). **สรตีติ สิงฺคี** ปลาที่เบียดเบียน ชื่อว่าสิงคี (สร หึสายํ+อี, อาเทศ รฺ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๑/๓๒๙ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๙/๖๑ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๕๒๔/๖๓๑
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๕๓/๗๒ ๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๒๐/๑๐๓ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๓

เป็น คฺ, อ เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบสระหน้า)

พลช (พล สํวรเณ+อล) ปลาสวาย, ปลาหมอ. **มุขํ พลติ สํวรตีติ พลโช** ปลาที่ระวังปาก ชื่อว่าพลชะ (อาเทศ ล เป็น ช)

กุมฺภิลา มกรา เจตฺถ สํสุมารา จ กจฺฉปา
ปาจีนา ปาวุสา มจฺฉา พลชา มุญฺชโรหิตา.[๑]

จระเข้ ปลามังกร เต่า ปลาสลาด ปลากระบอก ปลาหมอ ปลาค้าว และปลาตะเพียน แหวกว่ายไปมาอยู่ในบึงนั้น

มุญฺช (มุญฺช สทฺเท+อ) ปลาค้าว. **มุญฺชตีติ มุญฺโช** ปลาที่มีเสียง ชื่อว่ามุญชะ. **มุญฺชโรหิตนฺติ มุญฺชมจฺฉญฺจ โรหิตมจฺฉญฺจ**[๒] บทว่า **มุญฺชโรหิตํ** คือ ปลาค้าวและปลาตะเพียนแดง

ปาวุส (ปุ ปวเน+อุส) ปลากระบอก. **ปุนาตีติ ปาวุโส, มหามุขมจฺโฉ** ปลาที่สะอาด ชื่อว่าปาวุสะ ได้แก่ ปลาที่มีปากกว้างใหญ่ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). **ปาวุสนฺติ มหามุขมจฺฉํ, ราวุสนฺติปิ ปาโจ**[๓] บทว่า **ปาวุสํ** คือปลาที่มีปากกว้างใหญ่, บาลีว่า **ราวุสํ** ก็มี

สตฺตวงฺก (สตฺตสทฺทูปปท+วงฺก วงฺกเน+อ) กุ้ง. **สตฺตกฺขตฺตุํ วงฺกตีติ สตฺตวงฺโก** กุ้งที่ลำตัวงอ ๗ ข้อ ชื่อว่าสัตตวังกะ

สวงฺก (สํ+วงฺก) กุ้ง. **สห วงฺเกน สํวิชฺชมาโน วา วงฺโก อสฺสาติ สวงฺโก** กุ้งที่มีความคดงอ ชื่อว่าสวังกะ (ลบนิคหิต)

นฬมีน (นฬ+มีน) ปลาไหล. **นฬสณฺฐาโน มีโน นฬมีโน** ปลาที่มีรูปร่างเหมือนลำต้นอ้อ ชื่อว่านฬมีนะ

คณฺฑก (คฑิ สนฺนิจยวทเนกเทเสสุ+ณฺวุ) ปลาสลาด. **โคจรํ คณฺฑตีติ คณฺฑโก** ปลาที่สะสมอาหารไว้ ชื่อว่าคัณฑกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

สุสุกา (สสุ หึสายํ+ณฺวุ+อา) ปลาฉลาม. **อญฺเญ มจฺเฉ สสติ หึสตีติ สุสุกา** ปลาที่เบียดเบียนปลาเหล่าอื่น ชื่อว่าสุสุกา (อาเทศ อ เป็น อุ, ณฺวุ เป็น อก, อ เป็น อุ, ลบสระหน้า). **สุสุกา วุจฺจติ จณฺฑมจฺโฉ**[๔] ปลาที่ดุร้าย ท่านเรียกว่าสุสุกา

สผรี (สยนสทฺทูปปท+ผร ผรเณ+อ+อี) ตะพาบน้ำ, ปลากระเบน. **สยนโต ปสฺเสน ผรตีติ สผรี** ปลาที่นอนแผ่ออกไปด้านข้าง ชื่อว่าสผรี (อาเทศ สยน เป็น ส, ลบสระหน้า). **ทฺวีสุ สผรี**ศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์

มกร (มุขสทฺทูปปท+กิร วิกฺกิรเณ+อ) ปลามังกร, ม้าน้ำ. **ปาณิคฺคหเณ มุขํ กิรตีติ มกโร**

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๙๓๐/๓๒๖ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๙/๕๑๕ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๙/๕๑๕
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๕๘/๓๙๙

ปลาที่ส่ายหน้าเมื่อจับด้วยมือ ชื่อว่ามกระ (อาเทศ มุข เป็น ม, อิ เป็น อ). **มกรา เจตฺถ สุํสุมารา จ กจฺฉปา จรนฺติ นทิยา**[๑] ปลามังกร จระเข้ และเต่า แหวกว่ายไปในแม่น้ำนั้น

[๖๗๓] **มหามจฺฉา ติมิ ติมิงฺ- คโล ติมิรปิงฺคโล**
อานนฺโท ติมินนฺโท จ อชฺฌาโรโห มหาติมิ.

ปลาขนาดใหญ่, ปลายักษ์ ๗ ชนิด

อิเม ติมิอาทโย สตฺต มหามจฺโฉ นาม ปลา ๗ ชนิด มีปลาติมิเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่าปลาขนาดใหญ่ คือ

ติมิ (ติม อทฺทภาเว+อิ) ปลาติมิ. **ติมตีติ ติมิ** ปลาที่ลำตัวสีเขียว ชื่อว่าติมิ. **ติมิยเตติ ติมิ** ปลาที่คนสงสัย ชื่อว่าติมิ (ติมุ กงฺขายํ+อิ). **มหาสมุทฺเท จ ติมิ นาม มจฺโฉ ทฺวิโยชนสติโก**[๒] ในมหาสมุทรมีปลาชื่อว่าติมิลำตัวยาว ๒๐๐ โยชน์

ติมิงฺคล (ติมิสทฺทูปปท+คิล คิลเน+อ) ปลาติมิงคละ. **ติมึ คิลตีติ ติมิงฺคโล** ปลาที่กลืนกินปลาติมิได้ ชื่อว่าติมิงคละ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, อิ เป็น อ). **ติมิงฺคโล ติโยชนสติโก**[๓] ปลาติมิงคละลำตัวยาว ๓๐๐ โยชน์

ติมิปิงฺคล (ติมิ+ปิงฺคล) ปลาติมิปิงคละ. **ปิงฺคลวณฺโณ ติมิ ติมิปิงฺคโล** ปลาติมิที่มีสีน้ำตาล ชื่อว่าติมิปิงคละ. **ติมิปิงฺคโล จตุโยชนสติโก**[๔] ปลาติมิปิงคละลำตัวยาว ๔๐๐ โยชน์. (ปลาติมิปิงคละนี้ในอภิธานไม่ได้แสดงไว้ แต่มีปรากฏอยู่ในอรรถกถาทีฆนิกายเป็นต้น)

ติมิรปิงฺคล (ติมิร+ปิงฺคล) ปลาติมิรปิงคละ. **วณฺเณน ปิงฺคลติมิรสทิสตาย ติมิรปิงฺคโล** ปลาชื่อว่าติมิรปิงคละ เพราะเหมือนปลาติมิระสีน้ำตาล. **ติมิรปิงฺคโล ปญฺจโยชนสติโก**[๕] ปลาติมิรปิงคละลำตัวยาว ๕๐๐ โยชน์

อานนฺท (อา+นนฺท สมิทฺธิยํ+อ) ปลาอานันทะ. **อาภุโส นนฺทตีติ อานนฺโท** ปลาที่ร่าเริงอยู่ตลอด ชื่อว่าอานันทะ. **อานนฺโท ติมินนฺโท อชฺฌาโรโห มหาติมีติ อิเม จตฺตาโร โยชนสหสฺสิกา**[๖] ปลาอานันทะ ปลาติมินันทะ ปลาอัชฌาโรหะ และปลามหาติมิ ทั้ง ๔ นี้ มีลำตัวยาวตัวละ ๑,๐๐๐ โยชน์

ติมินนฺท, ติมินฺท (ติมิสทฺทูปปท+นนฺท สมิทฺธิยํ+อ) ปลาติมินันทะ. **ติมิโน มจฺเฉ นนฺทยตีติ ติมินนฺโท** ปลาที่พอใจปลาติมิ ชื่อว่าติมินันทะ. **ติมีนํ มจฺฉานํ อินฺโท ติมินฺโท** ปลาที่เป็นเจ้าแห่งปลาติมิ ชื่อว่าติมินทะ (ลบสระหน้า)

อชฺฌาโรห (อธิ+อาโรห) ปลาอัชฌาโรหะ. **อธิโก อาโรโห อสฺสาติ อชฺฌาโรโห** ปลาที่ตัวโต

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๙๘๐/๔๑๔ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๙๕/๘๔ ๓ ที.อฏฺ. ๕/๙๕/๘๔
๔ ที.อฏฺ. ๕/๙๕/๘๔ ๕ ที.อฏฺ. ๕/๙๕/๘๔ ๖ ที.อฏฺ. ๕/๙๕/๘๔

ที่สุด ชื่อว่าอัชฌาโรหะ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, ลบสระหน้า)

มหาติมิ (มหนฺต+ติมิ) ปลามหาติมิ. **มหนฺโต ติมิ มจฺโฉ มหาติมิ** ปลาติมิขนาดใหญ่ ชื่อว่ามหาติมิ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา)

[๖๗๔] ปาสาณมจฺโฉ ปาฐีโน วงฺโก ตุ พฬิโส ภเว
สุํสุมาโร ตุ กุมฺภีโล นกฺโก กุมฺโภ ตุ กจฺฉโป.

ปลากา, ปลาสลาด, แมวน้ำ ๒ ศัพท์

ปาสาณมจฺฉ (ปาสาณ+มจฺฉ) ปลากา, ปลาสลาด, แมวน้ำ. **ปาสาณสทิสสณฺฐาโน มจฺโฉ ปาสาณมจฺโฉ** ปลาที่มีรูปร่างเหมือนก้อนหิน ชื่อว่าปาสาณมัจฉะ. **ปาฐีนนฺติ ปาฐีนนฺนาม ปาสาณมจฺฉํ**[๑] บทว่า **ปาฐีนํ** คือปลากาที่ชื่อปาฐีนะ

ปาจีน, ปาฐีน (ปจ วิยตฺติยํ วาจายํ+อิน) ปลากา, ปลาสลาด, แมวน้ำ. **ปาจียเตติ ปาจีโน** ปลาที่เขาเรียก ชื่อว่าปาฐีนะ (วุทธิ อ เป็น อา, ทีฆะ อิ เป็น อี). **นิพฺภีตา ปาจีนาทโย มจฺฉา ตฬาเก วสนฺติ**[๒] ปลากาเป็นต้นที่ไม่กลัวพากันอยู่ในบึง

เบ็ดตกปลา ๒ ศัพท์

วงฺก (วงฺก โกฏิเลฺย+อ) เบ็ดตกปลา. **วงฺกตีติ วงฺโก** เบ็ดที่งอ ชื่อว่าวังกะ

พฬิส (พล สํวรเณ+อิส) เบ็ดตกปลา. **พลียเต สํวรียเตติ พฬิโส** เบ็ดที่ปลาระวัง ชื่อว่าพฬิสะ. **มจฺเฉ พลติ คณฺหาตีติ พฬิโส** เบ็ดที่เกี่ยวเอาปลา ชื่อว่าพฬิสะ (พล คหเณ+อิส, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **พฬิสํ คเหตฺวา จรมาโน มจฺฉฆาตโก**[๓] พรานเบ็ดถือเอาเบ็ดแล้วเที่ยวไป

จระเข้ ๓ ศัพท์

สุํสุมาร (สุํสุ+มาร) จระเข้. **สสตีติ สุสุ** จระเข้ที่เบียดเบียน ชื่อว่าสุสุ (สสุ หึสายํ+อุ, อาเทศ อ เป็น อุ). **สุสุ เอว สุํสุ** จระเข้นั่นแหละ ชื่อว่าสุงสุ (ลงนิคหิตอาคม). **มาเรตีติ มาโร** นักฆ่า ชื่อว่ามาระ (มร ปาณจาเค+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สุํสุ เอว มาโร สุํสุมาโร** จระเข้นั่นแหละเป็นนักฆ่า จึงชื่อว่าสุงสุมาระ. **สุํสุมาโรติ สมฺมุตินามํ** บทว่า **สุํสุมาโร** เป็นสมมุตินาม. **อุทกสฺมึ มียนฺติ มจฺฉา กจฺฉปา สุํสุมารา**[๔] ปลา เต่า และจระเข้ พากันตายอยู่ในน้ำ

กุมฺภีล (กสทฺทูปปท+อุภ ปูรเณ+อ) จระเข้. **เกน อุภติ ปูเรตีติ กุมฺโภ, ชลาสโย** ที่ซึ่งเต็มด้วยน้ำ ชื่อว่ากุมภะ ได้แก่บึง (ลบสระหน้า, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **ตตฺร อุลติ คจฺฉตีติ กุมฺภีโล** จระเข้ที่ไปในบึงนั้น ชื่อว่ากุมภีละ (กุมฺภสทฺทูปปท+อุล คมเน+อ, อาเทศ อุ เป็น อี, ลบ

---

๑ ชา.อฏ.๓๙/๕๑๕ ๒ ขุ.อฏ. ๔๙/๑๕๘/๒๕๙ ๓ สํ.อฏ. ๑๒/๑๕๘/๒๒๘
๔ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๔๗๙/๓๑๘

สระหน้า). **กุมฺภี วา ฆโฏ, ตํ ลาตีติ กุมฺภีโล** หรือกุมภีแปลว่าหม้อ, จระเข้ที่คาบเอาหม้อนั้น ชื่อว่ากุมภีละ (กุมฺภีสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า). **เอโก กุมฺภีโล สปชาปติโก ตสฺสา นทิยา วสติ**[๑] จระเข้ตัวหนึ่งพร้อมภรรยาอยู่ในแม่น้ำนั้น

นกฺก (น+กม คมเน+กฺวิ) จระเข้. **น กมตีติ นกฺโก** จระเข้ที่ไม่ไปไหน ชื่อว่านักกะ (ซ้อน กฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **สตฺเต นกฺกาเปติ วินาเสตีติ นกฺโก** จระเข้ที่ยังสัตว์ทั้งหลายให้พินาศ ชื่อว่านักกะ (นกฺก นาสเน+อ)

เต่า ๒ ศัพท์

กุมฺม (กุ+อูมิ+ณ) เต่า. **กุจฺฉิโต อูมิ เวโค อสฺสาติ กุมฺโม** เต่าที่มีความเร็วน่าตำหนิ(ช้ามาก) ชื่อว่ากุมมะ (ลบ อู, ซ้อน มฺ, ลบ ณฺ และสระหน้า). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า "**เวเค ภงฺคปฺปกาเสสุ พิลายํ อูมิ วีจิยํ อูมิ**ศัพท์ใช้ในความเร็ว การทำลาย แสงสว่าง ช่อง และคลื่น". **อญฺญตโร กุมฺโม เยน อญฺญตโร กุมฺโม เตนุปสงฺกมิ**[๒] เต่าตัวหนึ่งไปหาเต่าอีกตัวหนึ่งถึงที่อยู่

กจฺฉป (กจฺฉสทฺทูปปท+ปา ปาเน+อ) เต่า. **กจฺเฉน ปิวตีติ กจฺฉโป** เต่าที่ดื่มน้ำทางรักแร้ ชื่อว่ากัจฉปะ (ลบสระหน้า). บาลีว่า **กมจ** ก็มี. **กจฺฉโป ปาวิสิ วารึ**[๓] เต่าเข้าไปสู่แม่น้ำ

[๖๗๕] **กกฺกฏโก กุฬีโร จ ชลูกา ตุ จ รตฺตปา**
มณฺฑูโก ททฺทุโร เภโก คณฺฑุปฺปาโท มหีลตา.

ปู ๒ ศัพท์

กกฺกฏก (กก คมเน+อฏ+ก) ปู. **กกตีติ กกฺกฏโก** ปูที่เดินไป ชื่อว่ากักกฏกะ (ซ้อน กฺ). **ปถวึ กุกติ อาททาตีติ กกฺกฏโก** ปูที่คุ้ยเอาพื้นดิน ชื่อว่ากักกฏกะ (กุก อาทาเน+อฏ+ก, อาเทศ อุ เป็น อ, ซ้อน กฺ). **โส ภนฺเต กกฺกฏโก อหํ อภินินฺนาเมยฺย**[๔] ท่าน ปูตัวนั้นส่ายก้ามไปมา

กุฬีร (กุล สนฺตานพนฺธสฺ+อีร) ปู. **ปาเท กุลติ ปตฺถรตีติ กุฬีโร** ปูที่เหยียดเท้าออก ชื่อว่ากุฬีระ (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **กุํ วา ปถวึ ลุนาตีติ กุฬีโร** หรือปูที่ขุดคุ้ยพื้นดิน ชื่อว่ากุฬีระ (กุสทฺทูปปท+ลุ เฉทเน+อีร, อาเทศ ลุ เป็น ฬุ, ลบสระหน้า). **กุฬีโร อุทกสทฺเทเนว อาคนฺตฺวา**[๕] ปูเดินมาเพราะเสียงน้ำนั่นแหละ

ปลิง ๒ ศัพท์

ชลูกา (ชล+อูกา) ปลิง. **ชลสฺส อูกา กิมิวิเสโส ชลูกา** หนอนชนิดหนึ่งของน้ำ (หนอนน้ำ) ชื่อว่า

๑ ชา.อฏฺ. ๓๖/๖๕ ๒ สํ.นิทาน. ๑๖/๕๔๓/๒๖๗ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๖๒/๗๖
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๐๐/๔๓๒ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๒/๒๒๙/๒๕๑

ชลูกา (ลบสระหน้า). **ชลํ โอกํ เคหํ เอติสฺสาติ วา ชลูกา** หรือปลิงที่มีห้วงน้ำเป็นเรือนนอน ชื่อว่าชลูกา (ชล+โอก+อา, อาเทศ โอ เป็น อู, ลบสระหน้า). **ราโค หิ อมุญฺจิตุกามตาย อารมฺมณํ คณฺหาติ ชลูกา วิย**[๑] จริงอยู่ ราคะถือเอาอารมณ์เหมือนปลิง เพราะไม่ต้องการจะปล่อย

รตฺตปา (รตฺตสทฺทูปปท+ปา ปาเน+กฺวิ) ปลิง. **รตฺตํ รุธิรํ ปิวตีติ รตฺตปา** ปลิงที่ดื่มเลือด ชื่อว่ารัตตปา (ลบ กฺวิ). **อนุพฺยญฺชนคฺคาโห รตฺตปาสทิโส วิภชิตฺวา หตฺถปาทาทีสุ ตํ ตํ โกฏฺฐาสํ**[๒] ยึดเอาอวัยวะย่อยไว้แน่นเหมือนปลิง จำแนกออกเป็นส่วนๆ ในมือและเท้าเป็นต้น

กบ, คางคก, เขียด ๓ ศัพท์

มณฺฑูก (มณฺฑ ภูสเน+อูก) กบ, คางคก, เขียด. **ชลํ มณฺเฑตีติ มณฺฑูโก** กบที่ประดับน้ำให้สวยงาม ชื่อว่ามัณฑูกะ (ทีฆะ อุ เป็น อู). **สคฺคํ นูน คมิสฺสนฺติ สพฺเพ มณฺฑูกกจฺฉปา**[๓] กบและเต่าทั้งหมดจักไปสวรรค์แน่นอน

ททฺทุร (ทท ทาเน+อุร) กบ, คางคก, เขียด. **อตฺตานํ ททาตีติ ททฺทุโร** กบที่ให้ตนเป็นทาน ชื่อว่าทัททุระ (ซ้อน ทฺ)

เภก (ภี ภเย+อิก) กบ, คางคก, เขียด. **สปฺปโต ภายตีติ เภโก** กบที่กลัวงู ชื่อว่าเภกะ (อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **เภกา มณฺฑูกิโย มนฺทวตี สรวติโย ปนาทยนฺติ**[๔] กบที่มีเสียงไพเราะพากันร้องระงม

กบมีอีกหลายศัพท์ เช่น **วสฺสาภู, สาลุร, ปฺลว**

ไส้เดือน ๒ ศัพท์

คณฺฑุปฺปาท (คณฺฑสทฺทูปปท+อุ+ปท คติมฺหิ+ณ) ไส้เดือน. **คณฺฑํ วจฺจสนฺนิจยํ อุปฺปาเทตีติ คณฺฑุปฺปาโท** ไส้เดือนที่ยังการสะสมคูถให้เกิดขึ้น ชื่อว่าคัณฑุปปาทะ (ลบสระหน้า, ซ้อน ปฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **คณฺฑุปฺปาทา กิร มหาปฐวิกฺขยภเยน มตฺตโภชิโน โหนฺติ**[๕] ทราบว่า พวกไส้เดือนเป็นผู้บริโภคพอประมาณ เพราะกลัวแผ่นดินใหญ่จะหมดสิ้นไป

มหีลตา (มหี+ลตา) ไส้เดือน. **มหิยา ลตา มหีลตา** ไส้เดือนที่เป็นเถาวัลย์ในแผ่นดิน ชื่อว่ามหีลตา. **กิญฺจุลุก**ศัพท์ก็แปลว่าไส้เดือน

[๖๗๖] **อถ สิปฺปิ จ สุตฺติตฺถี สงฺโข ตุ กมฺพุนิตฺถิยํ**
ขุทฺทสงฺโข สงฺขนโข ชลสุตฺติ จ สมฺพุโก.

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๖๓/๑๐๗ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๓๕/๕๙ ๓ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๖/๔๗๓
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๓๑๐/๓๕ ๕ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๒๙๓/๑๒๙

หอยโข่ง, หอยนางรม, หอยกาบ ๒ ศัพท์

สิปฺปิ, สิปฺปิก, สิปฺปิย (สปฺป คมเน+อิ) หอยโข่ง, หอยนางรม, หอยกาบ. **สปฺปติ คจฺฉตีติ สิปฺปิ** หอยที่ไต่ไป ชื่อว่าสิปปิ (อาเทศ อ ที่ ส เป็น อิ). **สิปฺปิโย จ สมฺพุกา จ สิปฺปิสมฺพุกํ**[๑] หอยโข่งและหอยขม ชื่อว่าสิปปิสัมพุกะ

สุตฺติ (สุ อภิสเว+ติ) หอยโข่ง, หอยนางรม, หอยกาบ. **สวาเปติ อภิสวาเปตีติ สุตฺติ** หอยที่ให้น้ำไหลไป ชื่อว่าสุตติ (ซ้อน ตฺ). **อิตฺถี** เป็นอิตถีลิงค์ทั้ง ๒ ศัพท์

หอยสังข์ใหญ่ ๒ ศัพท์

สงฺข (สํ+ขณุ อวธารเณ+กฺวิ) หอยสังข์ใหญ่. **สํ สุฏฺฐุ ขณตีติ สงฺโข** หอยที่ขุดเก่ง ชื่อว่าสังขะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ ณุ ที่สุดธาตุ). **สเมติ อุปสเมตีติ สงฺโข** หอยที่สงบเงียบ ชื่อว่าสังขะ (สมุ อุปสเม+ข, อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น งฺ). **เนว โส สงฺโข สทฺทมกาสิ**[๒] หอยสังข์นั้นไม่ได้ทำให้มีเสียง

กมฺพุ (กสทฺทูปปท+วา คมเน+อุ) หอยสังข์ใหญ่. **กํ อุทกํ วาติ คจฺฉตีติ กมฺพุ** หอยที่ไต่ไปหาน้ำ ชื่อว่ากัมพุ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ว เป็น พ, ลบสระหน้า). **อนิตฺถิยํ กมฺพุ**ศัพท์ใช้ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

หอยสังข์เล็ก ๒ ศัพท์

ขุทฺทสงฺข (ขุทฺท+สงฺข) หอยสังข์เล็ก. **ขุทฺโท สงฺโข ขุทฺทสงฺโข** หอยสังข์ขนาดเล็ก ชื่อว่าขุททสังขะ

สงฺขนข (สงฺข+นข) หอยสังข์เล็ก. **สงฺขสฺส นโข อิว สงฺขนโข** หอยที่มีขนาดเท่ากับก้นของหอยสังข์ ชื่อว่าสังขนขะ

หอยขม, หอยทั่วไป ๒ ศัพท์

ชลสุตฺติ (ชลสทฺทูปปท+สุ ปสเว+ติ) หอยขม, หอยทั่วไป. **ชเล สวตีติ ชลสุตฺติ** หอยที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าชลสุตติ (ซ้อน ตฺ)

สมฺพุก (สม อุปสเม+อุก) หอยขม, หอยทั่วไป. **สมตีติ สมฺพุโก** หอยที่สงบเงียบ ชื่อว่าสัมพุกะ (ลง พฺ อาคม). **สิปฺปิกสมฺพุกนฺติ สิปฺปิกญฺจ สมฺพุกญฺจ**[๓] บทว่า **สิปฺปิกสมฺพุกํ** คือ หอยโข่งและหอยขม

[๖๗๗] ชลาสโย ชลาธาโร คมฺภีโร รหโทถ จ
อุทปาโน ปานกูโป ขาตํ โปกฺขรณิตฺถิยํ.

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๒๔๙/๒๐๓ ๒ ที.มหา. ๑๐/๓๑๕/๓๗๕ ๓ ชา.อฏฺ. ๓๗/๑๓๓

ทะเลสาบ ๒ ศัพท์

ชลาสย (ชล+อาสย) ทะเลสาบ. **ชลานํ อาสโย ปติฏฺจิตฏฺจานํ ชลาสโย** ที่มีน้ำขังอยู่ ชื่อว่าชลาสยะ (ลบสระหน้า). **ชลาสยาปิ วิกสิตปทุมปุณฺฑรีกโสคนฺธิกาทิปุปฺผสญฺฉนฺนา**[๑] แม้ทะเลสาบก็ปกคลุมไปด้วยดอกบัวหลวง บัวขาว และบัวจงกลนีเป็นต้นที่เบ่งบานสะพรั่ง

ชลาธาร (ชล+อาธาร) ทะเลสาบ. **ชลานํ อาธาโร ชลาธาโร** ที่มีน้ำขัง ชื่อว่าชลาธาระ (ลบสระหน้า)

ห้วงน้ำลึก

รหท (หร หรเณ+อท) ห้วงน้ำลึก. **เตสุ ชลาสเยสุ มชฺเฌ โย คมฺภีโร อคาโธ, โส รหทาโขฺย คมฺภีโร** ห้วงน้ำลึกหยั่งไม่ถึงท่ามกลางทะเลสาบนั้น ท่านเรียกว่ารหทะ. **หรตีติ รหโท** ห้วงน้ำลึกที่นำไป ชื่อว่ารหทะ (กลับ หรฺ เป็น รหฺ). **ยถาปิ รหโท คมฺภีโร วิปฺปสนฺโน อนาวิโล**[๒] ห้วงน้ำที่ลึก ใสสะอาดไม่ขุ่นมัว แม้ฉันใด

บ่อน้ำดื่ม ๒ ศัพท์

อุทปาน (อุทกสทฺทูปปท+ปา ปาเน+ยุ) บ่อน้ำดื่ม. **อุทกํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ อุทปาโน** บ่อเป็นที่สำหรับดื่มน้ำ ชื่อว่าอุทปานะ (ลบ ก, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง). **อุทปาโน การาปิโต โหติ, อุทปานสาลา การาปิตา โหติ**[๓] ให้ขุดบ่อน้ำดื่ม ให้สร้างศาลาครอบบ่อน้ำดื่ม

ปานกูป (ปาน+กูป) บ่อน้ำดื่ม. **อุทกํ ปิวนฺติ เอตฺถาติ ปาโน** ที่สำหรับดื่มน้ำ ชื่อว่าปานะ (ปา ปาเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง). **กวตีติ กูโป** บ่อที่มีเสียงดัง (ของผู้ตักเอาน้ำดื่ม) ชื่อว่ากูปะ (กุ สทฺเท+ป, ทีฆะ อุ เป็น อู). **เกน อุภตีติ วา กูโป** หรือบ่อที่เต็มด้วยน้ำ ชื่อว่ากูปะ (กสทฺทูปปท+อุภ ปูรเณ+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง, อาเทศ ภฺ เป็น ปฺ). **ปาโน เอว กูโป ปานกูโป** ที่สำหรับดื่มน้ำนั่นแหละเป็นบ่อ จึงชื่อว่าปานกูปะ

ส่วนคัมภีร์สีหลนิสสยะแบ่งออกเป็น ๓ ศัพท์ คือ **อุทปาน, ปาน, กูป**

สระโบกขรณี, สระน้ำสี่เหลี่ยม, สระขุด ๒ ศัพท์

ขาต (ขนุ อวธารเณ+ต) สระโบกขรณี, สระน้ำสี่เหลี่ยม, สระขุด. **ขนียเตติ ขาตํ** สระน้ำที่เขาขุด ชื่อว่าขาตะ (ลบ นฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

โปกฺขรณี (โปกฺขร+อินี) สระโบกขรณี, สระน้ำสี่เหลี่ยม, สระขุด. **โปกฺขรํ ชลํ, ตํโยคา โปกฺขรณี** โปกขระแปลว่าน้ำ, สระชื่อว่าโปกขรณี เพราะมีน้ำ (ลบสระหลัง, อาเทศ น เป็น ณ). **โปกฺขรํ**

---

๑ วิ.ฏี. ๑/๒๐๖/๔๒๔ ๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๖/๒๕ ๓ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๕

เนติ ธาเรตีติ โปกฺขรณี สระที่ขังน้ำไว้ ชื่อว่าโปกขรณี (โปกฺขรสทฺทูปปท+นี นย+อ+อี, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **โปกฺขรํ ปทุมํ, ตโยคา โปกฺขรณี** โปกขระคือดอกบัวหลวง, สระชื่อว่าโปกขรณี เพราะมีดอกบัวหลวงนั้น (โปกฺขร+อน+อี, อาเทศ น เป็น ณ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ โปกฺขรณี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **โปกฺขรณี การาปิตา โหติ**[๑] ให้ขุดสระน้ำ

[๖๗๘] ตฬาโก จ สโรนิตฺถี　　วาปี จ สรสิตฺถิยํ
ทโหมฺพุชากโร จาต　　ปลฺลลํ ขุทฺทโก สโร.

สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง ๖ ศัพท์

ตฬาก (ตฬ อาฆาเต+อาก) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. **ตฬติ อาฆาเตติ ตฬาโก** บึงที่อาฆาต (มีอันตราย) ชื่อว่าตฬากะ. **ตลติ ปติฏฺฐติ เอตฺถาติ ตฬาโก** สระน้ำเป็นที่มีน้ำขังอยู่ ชื่อว่าตฬากะ (ตล ปติฏฺฐายํ+อาก, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **ตฬากํ ทิสฺวา ปูริตํ**[๒] มองเห็นสระมีน้ำเต็ม

สร (สร คมเน+อ) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. **สรติ คจฺฉตีติ สโร** สระน้ำที่เป็นไป ชื่อว่าสระ. **อนิตฺถี สร**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **มุจลินฺโท นาม โส สโร**[๓] สระน้ำนั้นชื่อว่ามุจลินท์

วาปี (วป พีชนิกฺเขเป+ณ+อี) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. **วปนฺติ เอตายาติ วาปี** หนองที่เขาหว่านพืชอยู่ใกล้ ชื่อว่าวาปี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **โปกฺขรณีติ วาปี**[๔] บทว่า **โปกฺขรณี** คือสระน้ำ

สรสี (สร คมเน+อส+อี) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. **สรติ คจฺฉตีติ สรสี** สระน้ำที่เป็นไป ชื่อว่าสรสี (ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ วาปี**ศัพท์และ**สรสี**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **สรสีติ สโร**[๕] บทว่า **สรสี** คือสระน้ำ

ทห (ทธ ธารเณ+อ) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. **อุทกํ ททาตีติ ทโห** สระที่ทรงไว้ซึ่งน้ำ ชื่อว่าทหะ (อาเทศ ธฺ เป็น หฺ). **โส ทโห อจฺโฉทโก สีโตทโก**[๖] สระน้ำนั้นมีน้ำใสเย็น

อมฺพุชากร (อมฺพุช+อากร) สระน้ำธรรมชาติ, บึง, หนอง. **อมฺพุชานํ ปทฺธานํ อากโร อุปฺปตฺติฏฺฐานํ อมฺพุชากโร** บึงเป็นที่เกิดขึ้นของสัตว์และพืชที่เกิดในน้ำ จึงชื่อว่าอัมพุชากระ (ลบสระหน้า)

สระน้ำเล็ก

ปลฺลล (ปลฺล รกฺขเณ+อล) สระน้ำเล็ก. **ขุทฺทโก สโร ปลฺลลํ นาม** สระน้ำขนาดเล็ก ชื่อว่าปัลลละ. **ตสฺมึ วสฺสาสุ อธิกํ ชลํ, คิมฺเหสุ ชาณุมตฺตํ** ฤดูฝนน้ำในสระนั้นเต็มจนล้น ฤดู

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๕　๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๒/๔๑๗　๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๒๒/๓๙๔
๔ สํ.อฏฺ. ๑๒/๗๕/๑๔๖　๕ วิ.ฏี. ๔/๒๖๖/๔๐๕　๖ วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๖/๒๑๘

แล้งน้ำลึกประมาณเข่า. **อุทกํ ปลฺลติ รกฺขตีติ ปลฺลลํ** สระน้ำที่กักเก็บน้ำไว้ ชื่อว่าปัลลละ. **วนสณฺฑสฺส อวิทูเร มหนฺตํ นินฺนํ ปลฺลลํ**[๑] สระที่น้ำลึกมากอยู่ไม่ไกลจากแนวป่า

[๖๗๙] **อโนตตฺโต ตถา กณฺณ- มุณฺโฑ จ รถการโก**
ฉทฺทนฺโต จ กุณาโล จ วุตฺตา มนฺทากินิตฺถิยํ.

[๖๘๐] **ตถา สีหปฺปปาโตติ เอเต สตฺต มหาสรา**
อาหาโว ตุ นิปานญฺจา- ขาตํ ตุ เทวขาตกํ.

สระน้ำขนาดใหญ่ ๗ แห่ง

อิติ เอเต สตฺต มหาสรา สระน้ำขนาดใหญ่(บนภูเขาหิมาลัย) ทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ

อโนตตฺต (น+อว+ตป สนฺตาเป+ต) สระอโนดาต. **สูริยรํสิสมฺผุฏฺฐาภาเวน น อวตปติ อุทก-เมตฺถาติ อโนตตฺโต** สระที่น้ำไม่อบอุ่น เพราะแสงอาทิตย์ส่องลงไม่ถึง ชื่อว่าอโนตัตตะ (อาเทศ น เป็น อน, อว เป็น โอ, ปฺ เป็น ตฺ, ลบสระหน้า). **อุตฺตรกุรุํ คนฺตฺวา ตโต ปิณฺฑปาตํ อาหริตฺวา อโนตตฺตทเห ปริภุญฺชิตฺวา ตตฺเถว ทิวาวิหารํ อกาสิ**[๒] (พระผู้มีพระภาค) เสด็จไปยังแคว้นอุตตรกุรุ ทรงนำอาหารบิณฑบาตจากแคว้นนั้นมาเสวยใกล้สระอโนดาตแล้ว ทรงจัดที่ประทับกลางวัน ณ ที่นั้นนั่นเอง

กณฺณมุณฺฑ, กณฺณมุณฺฑก (กณฺณมุณฺฑ+ณ+ก) สระกัณณมุณฑะ. **กณฺณมุณฺฑปพฺพตสมีปตฺตา กณฺณมุณฺโฑ** สระน้ำชื่อว่ากัณณมุณฑะ เพราะอยู่ใกล้เทือกเขากัณณมุณฑะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **กณฺณมุณฺฑทหาภิมุโข คนฺตฺวา**[๓] เดินมุ่งหน้าไปทางสระกัณณมุณฑะ

รถการ, รถการก (รถสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณ,ณฺวุ) สระรถการกะ. **รถํ กโรตีติ รถการโก** สระที่สร้างรถ ชื่อว่ารถการกะ (ลบ ณฺ, หรืออาเทศ ณฺวุ เป็น อก, วุทธิ อ เป็น อา). (ชื่อนี้เป็นสมมุตินามที่ชาวโลกกำหนดเรียกกัน ไม่ตรงกับความหมาย). **หิมวติ ปพฺพตราเช รถการทหํ นิสฺสาย**[๔] อาศัยสระรถการะใกล้ภูเขาหิมาลัย

ฉทฺทนฺต (ฉทฺทนฺต+ณ) สระฉัททันตะ. **ฉพฺพณฺณทนฺตวนฺตตาย ฉทฺทนฺโต, นาคราชา, ตสฺส นิวาสนฏฺฐานสมีปตฺตา ฉทฺทนฺโต** พญานาคชื่อว่าฉัททันตะ เพราะมีเขี้ยว ๖ สี, สระน้ำ ชื่อว่าฉัททันตะ เพราะอยู่ใกล้ที่อยู่ของพญานาคนั้น (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ฉทฺทนฺตทหํ คนฺตฺวา วสิสฺสามิ**[๕] ไปยังสระฉัททันตะแล้วจักอยู่

กุณาล (กุณาล+ณ) สระกุณาละ. **กุณาลสกุณา พหโว เอตฺถ สนฺติ กุณาโล** สระน้ำที่มีฝูงนกดุเหว่าอาศัยอยู่ใกล้ๆ ชื่อว่ากุณาละ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **เต ภิกฺขู อาทาย กุณาลทหํ**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๐/๓๓๕ ๒ วิ.มหา. ๔/๔๓/๕๒ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๓๔๗/๑๖๓
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๔๓๘/๑๙๗ ๕ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๘๙/๑๓๔

คนฺตฺวา[๑] พระผู้มีพระภาคทรงพาภิกษุทั้งหลายไปยังสระกุณาละ

มนฺทากินี (มนฺทสทฺทูปปท+อก คมเน+ณ+อินี) สระมันทากินี, สายน้ำในอากาศ. **มนฺทํ อกิตุํ สีลมสฺสาติ มนฺทากินี** สระที่มีน้ำไหลเอื่อยๆ เป็นปรกติ ชื่อว่ามันทากินี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **วุตฺตา มนฺทากินี**ศัพท์ท่านกล่าวว่าเป็นอิตถีลิงค์

สีหปฺปปาต (สีหสทฺทูปปท+ป+ปต ปตเน+ณ) สระสีหัปปปาตะ. **พหโว สีหา ปปตนฺติ อสฺมินฺติ สีหปฺปปาโต** สระน้ำที่ราชสีห์ตกลงไปจำนวนมาก ชื่อว่าสีหัปปปาตะ (ซ้อน ปฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อายามวิตฺถาเรน เจว คมฺภีรตา จ ปณฺณาสปณฺณาสโยชนา ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑลา อโนตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑกทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโห มนฺทากินี สีหปฺปปาตทโหติ สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐิตา[๒] มีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่ ๗ แห่ง คือ สระอโนดาต สระกัณณมุณฑะ สระรถการะ สระฉัททันตะ สระกุณาละ สระมันทากินี และสระสีหัปปปาตะ กว้าง ๕๐ โยชน์ ยาว ๕๐ โยชน์ และ ลึก ๕๐ โยชน์เท่ากัน มีปริมณฑล ๑๕๐ โยชน์

รางน้ำสำหรับสัตว์ดื่ม ๒ ศัพท์

อาหาว (อา+หุ สทฺเท+ณ) รางน้ำ. **ปสโว ปานาย อาหุยนฺเต อตฺราติ อาหาโว** รางน้ำที่สัตว์เลี้ยงพากันมาส่งเสียงอยู่ใกล้เพื่อดื่มน้ำ ชื่อว่าอาหาวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า)

นิปาน (นิ+ปา ปาเน+ยุ) รางน้ำ. **นิปิวนฺติ อสฺมินฺติ นิปานํ** สถานที่ให้สัตว์เลี้ยงดื่มน้ำ ชื่อว่านิปานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง)

บ่อน้ำเทวดา (บ่อที่เกิดจากการเซาะของน้ำ) ๒ ศัพท์

อขาต (น+ขนุ อวทารเณ+ต) บ่อน้ำเทวดา. **น ขาตํ อขาตํ** บ่อน้ำที่ไม่ได้ขุด ชื่อว่าอขาตะ (อาเทศ น เป็น อ, ลบ นฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **ยทิ อขาตตฬาเก อุทกํ ลภติ**[๓] หากได้น้ำที่บ่อน้ำเทวดา

เทวขาตก (เทวสทฺทูปปท+ขนุ อวทารเณ+ต+ก) บ่อน้ำเทวดา. **เทเวหิ ขญฺญเต นิมฺมียเตติ เทวขาตโก** บ่อน้ำที่เทวดาเนรมิต ชื่อว่าเทวขาตกะ (ลบ นฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

[๖๘๑] **สวนฺตี นินฺนคา สินฺธุ สริตา อาปคา นที**
ภาคีรถี ตุ คงฺคาถ สมฺเภโท สินฺธุสงฺคโม.

แม่น้ำ ๖ ศัพท์

สวนฺตี (สุ ปสวเน+อนฺต+อี) แม่น้ำ. **สวตีติ สวนฺตี** แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสวันตี (วุทธิ อุ เป็น

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๒๒๙/๒๗๘ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๑/๒๗ ๓ มิลินฺท. ๔๕๔

โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **ปุถู สวนฺตี อุปยนฺติ สาครํ**[๑] แม่น้ำหลายสายย่อมไหลลงสู่ทะเล

นินฺนคา (นินฺนสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ+อา) แม่น้ำ. **นินฺนฏฺฐานํ คจฺฉตีติ นินฺนคา** แม่น้ำที่ไหลไปสู่ที่น้ำลึก ชื่อว่านินนคา (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ฐเปตฺวา ปญฺจ มหานทิโย อวเสสา นินฺนคา**[๒] เว้นแม่น้ำใหญ่ ๕ สายแล้ว ที่เหลือเป็นแม่น้ำ

สินฺธุ (สนฺท ปสวเน+อุ) แม่น้ำ. **สนฺทตีติ สินฺธุ** แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสินธุ (อาเทศ อ เป็น อิ, ทฺ เป็น ธฺ). **สีติ สทฺทํ กุรุมานา ธุนาติ กมฺปตีติ สินฺธุ**[๓] แม่น้ำที่มีกระแสคลื่นซัดดัง "สิสิ" ชื่อว่าสินธุ (สิสทฺทูปปท+ธุ กมฺปเน+กฺวิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ กฺวิ). **สินฺธุยา ตีเร ปน สินฺธวกุเลเยว อุปฺปชฺชติ**[๔] แต่เกิดในตระกูลม้าสินธพใกล้ฝั่งแม่น้ำสินธุ

สริตา (สร คมเน+อิ+ต+อา) แม่น้ำ. **สรติ คจฺฉตีติ สริตา** แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสริตา (ลบสระหน้า). **สริตา สาครํ ยนฺติ**[๕] แม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

อาปคา (อาปสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ+อา) แม่น้ำ. **อาปานํ นิวาโส อาโป, สมุทฺโท, ตํ คจฺฉตีติ อาปคา** ที่อยู่ของน้ำ ชื่อว่าอาปะ คือสมุทร, แม่น้ำที่ไหลไปสู่สมุทรนั้น ชื่อว่าอาปคา (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **นโร อาปคํ โอตริตฺวา**[๖] คนลงสู่แม่น้ำ

นที (นท อพฺยตฺตสทฺเท+อ+อี) แม่น้ำ. **นทตีติ นที** แม่น้ำที่มีเสียงเบาๆ ชื่อว่านที (ลบสระหน้า). **นทนฺโต เอตีติ นที** แม่น้ำที่มีเสียงไหลไป ชื่อว่านที (นทสทฺทูปปท+อิ คติมฺหิ +อ+อี, ลบสระหน้า). ทั้ง ๖ ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **อสึ อาทาย เยน วคฺคุมุทา นที เตนุปสงฺกมิ**[๗] ถือเอาดาบเดินไปทางแม่น้ำวัคคุมุทา

แม่น้ำคงคา ๒ ศัพท์

ภาคีรถี (ภาคีรถ+ณ+อี) แม่น้ำคงคา. **ภคีรเถน รญฺญา นิพฺพตฺติตา ภาคีรถี** แม่น้ำที่พระเจ้าภคีรถะให้สร้างขึ้น ชื่อว่าภาคีรถี (ลบ ณฺ และสระหน้า). ชื่อนี้เป็นมติของอาจารย์สมัยก่อนตั้งไว้. **คงฺคา ภาคีรถี นาม หิมวนฺตา ปภาวิตา**[๘] แม่น้ำชื่อภาคีรถีเริ่มต้นจากเทือกเขาหิมาลัย

คงฺคา (คมฺ คติมฺหิ+ค+อา) แม่น้ำคงคา. **สพฺพตฺร คจฺฉตีติ คงฺคา** แม่น้ำที่ไหลไปทุกที่ ชื่อว่าคังคา (อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น งฺ, ลบสระหน้า). **คํ มโหฆํ ปวตฺเตตฺวา อาคจฺฉตีติ คงฺคา** แม่น้ำที่ยังห้วงน้ำใหญ่ให้ไหลหลาก ชื่อว่าคังคา (คํสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ+อา, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **ภควา เยน คงฺคา นที เตนุปสงฺกมิ**[๙] พระผู้มีพระภาคเสด็จไปทางแม่น้ำคงคา. **ติปถคตา**ศัพท์ก็แปลว่าแม่น้ำคงคา

---

๑ สํ.มหา. ๑๙/๑๖๐๖/๕๐๔ ๒ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๔๙๙/๑๙๙ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๖๖๑/๑๐๘
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๓๙/๓๒๖ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๒/๑๒๔ ๖ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๒๕/๓๘๖
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๖/๑๒๙ ๘ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๔๑/๑๖๘ ๙ วิ.มหา. ๕/๗๔/๙๒

ปากน้ำ, ปากอ่าว ๒ ศัพท์

สมฺเภท (สํ+ภิทิ เมลเน+ณ) ปากน้ำ, ปากอ่าว. **สินฺธูนํ นทีนํ สงฺคโม เมลโก สมฺเภโท** การไหลไปรวมกันของแม่น้ำหลายสาย ชื่อว่าสัมเภทะ. **สมฺมา ภิชฺชนฺติ อสฺมินฺติ สมฺเภโท** ปากน้ำที่แม่น้ำไหลไปรวมกัน ชื่อว่าสัมเภทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **พหิทฺธา สมฺเภทํ คจฺฉนฺติ**[๑] พากันไปยังปากน้ำด้านนอก

สินฺธุสงฺคม (สินฺธุ+สงฺคม) ปากน้ำ, ปากอ่าว. **สินฺธูนํ นทีนํ สงฺคโม สินฺธุสงฺคโม** แม่น้ำที่ไหลไปรวมกัน ชื่อว่าสินธุสังคมะ

[๖๘๒] คงฺคาจิรวตี เจว ยมุนา สรภู มหี
อิมา มหานที ปญฺจ จนฺทภาคา สรสฺสตี.

[๖๘๓] เนรญฺชรา จ กาเวรี นมฺมทาที จ นินฺนคา
วาริมคฺโค ปนาฬิตฺถิ- ปุเม จนฺทนิกา ตุ จ.

[๖๘๔] ชมฺพาฬี โอฆิคลฺโล จ คามทฺวารมฺหิ กาสุยํ
สโรรุหํ สตปตฺตํ อรวินฺทญฺจ วาริชํ.

[๖๘๕] อนิตฺถี ปทุมํ ปงฺเก- รุหํ นฬินํ โปกฺขรํ
มุฬาลปุปฺผํ กมลํ ภิสปุปฺผํ กุเสสยํ.

แม่น้ำใหญ่ ๕ สาย

อิมา ปญฺจ นทิโย มหานที นาม แม่น้ำใหญ่ ๕ สายเหล่านี้ คือ

คงฺคา (คมฺ คติมฺหิ+ค+อา) แม่น้ำคงคา. **สพฺพตฺร คจฺฉตีติ คงฺคา** แม่น้ำที่ไหลไปทุกที่ชื่อว่าคังคา (อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น งฺ, ลบสระหน้า). **คํ มโหฆํ ปวตฺเตตฺวา อาคจฺฉตีติ คงฺคา** แม่น้ำที่ยังห้วงน้ำใหญ่ให้ไหลหลากมา ชื่อว่าคังคา (คํสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ+อา, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ, ลบสระหน้า). **คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหี ตา มหาสมุทฺทํ ปตฺตา**[๒] แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหีทั้งหมดนั้นไหลไปสู่มหาสมุทร

อจิรวตี (อจิร+วนฺตุ+อี) แม้น้ำอจิรวดี. **อจิรํ สีฆคมนํ เอติสฺสมตฺถีติ อจิรวตี** แม่น้ำที่มีกระแสน้ำเชี่ยว ชื่อว่าอจิรวตี (อาเทศ นฺตุ เป็น ต, ลบสระหน้า). **อายสฺมา อานนฺโท สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ เยน อจิรวตี นที เตนุปสงฺกมิ**[๓] ท่านพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุจำนวนมากเข้าไปทางแม่น้ำอจิรวดี

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๓/๔๘๕ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๔๕๒/๒๘๖ ๓ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๓๓/๔๕๐

ยมุนา (ยมุ อุปรเม+อุน+อา) แม่น้ำยมุนา. **มลํ ยเมติ นาเสตีติ ยมุนา** แม่น้ำที่ยังความสกปรกให้พินาศไป ชื่อว่ายมุนา (ลบสระหน้า). **ยมสฺส ภคินี วา ยมุนา** หรือแม่น้ำที่เป็นน้องสาวของพระยายม ชื่อว่ายมุนา (ยม+อุน+อา, ลบสระหน้า)

สรภู (สร+ภู) แม่น้ำสรภู. **สรานิ ภวนฺติ เอตาย อวธิภูตายาติ สรภู** แม่น้ำอันเป็นต้นเหตุให้มีสระน้ำ ชื่อว่าสรภู. **สรติ คจฺฉตีติ สรภู** แม่น้ำที่ไหลไป ชื่อว่าสรภู (สร คติยํ+อู, ลง อภฺ อาคม)

มหี (มห ปูชายํ+อ+อี) แม่น้ำมหี. **มหียเต ปูชียเตติ มหี** แม่น้ำที่เขาบูชา ชื่อว่ามหี (ลบสระหน้า). **มหตีติ มหี** แม่น้ำที่กว้างใหญ่ ชื่อว่ามหี (มห วุฑฺฒิยํ+อ+อี, ลบสระหน้า). **คงฺคา ยมุนา สรภู อจิรวตี มหีติ อิมา ปญฺจ มหานทิโย**[๑] แม่น้ำใหญ่ ๕ สายเหล่านี้ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหี

แม่น้ำพิเศษ ๕ สาย

ปญฺจ นินฺนคา มหานทิโต อญฺญายํ นทีนํ เภทา แม่น้ำ ๕ สายต่อไปนี้เป็นต้น แตกต่างจากแม่น้ำใหญ่ ๕ สายเบื้องต้นนั้น

จนฺทภาคา (จนฺทภาค+อา) แม่น้ำจันทภาคา. **จนฺทภาโค นาม ปพฺพโต, ตโต ปภวตีติ จนฺทภาคา** ภูเขาลูกหนึ่งชื่อว่าจันทภาคะ, แม่น้ำที่เกิดเริ่มต้นจากภูเขานั้น ชื่อว่าจันทภาคา (ลบสระหน้า). **จนฺทภาคานทีตีเร สุํสุมาโร อหํ ตทา**[๒] ครั้งนั้น เราเป็นจระเข้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำจันทภาคา

สรสฺสตี (สร+วนฺตุ+อี) แม่น้ำสรัสสดี. **สรโยคา สรสฺสตี** แม่น้ำชื่อว่าสรัสสตี เพราะมีสระน้ำอยู่มาก (อาเทศ ว เป็น ส, นฺตุ เป็น ต, ซ้อน สฺ, ลบสระหน้า). **สรสฺสตี นาม คงฺคา จ**[๓] และแม่น้ำชื่อสรัสสตี

เนรญฺชรา (นิ+ชล+อา) แม่น้ำเนรัญชรา. **นิทฺโทสํ ชลํ อสฺสนฺติ เนรญฺชรา** แม่น้ำที่มีน้ำอันปราศจากโทษ ชื่อว่าเนรัญชรา (อาเทศ อิ เป็น เอ, ลง ร และนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญ, ล เป็น ร, ลบสระหน้า). **อถวา เนรญฺชรา นาม ตูริยวิเสโส, ตํสมานสทฺทตาย อยํ นที เนรญฺชรา นาม** อีกอย่างหนึ่ง เครื่องดนตรีชนิดหนึ่งมีชื่อว่าเนรัญชรา, แม่น้ำนี้ชื่อว่าเนรัญชรา เพราะมีเสียงเหมือนกับเครื่องดนตรีนั้น. **นชฺชา เนรญฺชราย ตีเร โพธิรุกฺขมูเล ปรมาภิสมฺพุทฺโธ**[๔] พระพุทธองค์ตรัสรู้ปฐมโพธิญาณ ณ โคนโพธิ์พฤกษ์ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา

กาเวรี (กุ+เวร+อี) แม่น้ำกาเวรี. **นานาคาหากุลีภูตตาย กุจฺฉิตํ เวรํ เอติสฺสาติ กาเวรี** แม่น้ำที่มีเวรอันน่าตำหนิ เพราะมีน้ำขุ่นด้วยสิ่งสกปรกต่างๆ ชื่อว่ากาเวรี (อาเทศ อุ เป็น อา, ลบสระหน้า)

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๒๓๕/๓๑๙ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๐/๑๑๓ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๓๑๗/๒๘๐
๔ วิ.มหา. ๔/๑/๑

นมฺมทา (นมฺม+ทา ทาเน+กฺวิ) แม่น้ำนัมมทา. **นมฺมํ สุขํ ททาตีติ นมฺมทา** แม่น้ำที่ให้ความสุข ชื่อว่านัมมทา (ลบ กฺวิ). **ภควา นมฺมทานทีตีเร ปทเจติยํ ทสฺเสติ**[๑] พระผู้มีพระภาคทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา

อาทิศัพท์รวมเอา แม่น้ำสราวตี แม่น้ำเวตตวตี แม่น้ำกัณฎกี และแม่น้ำโกสิกี เป็นต้น

ทางน้ำไหล ๒ ศัพท์

วาริมคฺค (วาริ+มคฺค) ทางน้ำไหล. **วาริโน นิกฺขมนมคฺโค วาริมคฺโค** ทางไหลออกไปของน้ำ ชื่อว่าวาริมัคคะ

ปนาฬิ, ปนาฬี (ป+นล พนฺเธ+อ+อี) ทางน้ำไหล. **ปกาเรน นลติ พนฺธตีติ ปนาฬิ** ทางน้ำไหลที่ต่อเนื่องกันไปไกล ชื่อว่าปนาฬิ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิปุเม ปนาฬิ**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์และปุงลิงค์

บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสีย, ลำราง ๓ ศัพท์

จนฺทนิกา (จสทฺทูปปท+ทุ กมฺปเน+ยุ+อิก+อา) บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสีย, ลำราง. **จํ จิตฺตํ ทุโนตีติ จนฺทนิกา** บ่อน้ำครำที่รบกวนจิตใจ ชื่อว่าจันทนิกา (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **อนุชานามิ ภิกฺขเว อุทกจนฺทนิกํ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตลำรางระบายน้ำ

ชมฺพาลี, ชมฺพาฬี (ชมุ อทเน+อล+อี) บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสีย, ลำราง. **ชมตีติ ชมฺพาฬี** บ่อที่ขัง(น้ำสกปรก) ชื่อว่าชัมพาฬี (ลง พฺ อาคม, ทีฆะ อ เป็น อา, ล เป็น ฬ บ้าง, ลบสระหน้า). **ชมฺพาลีติ คามโต นิกฺขนฺตสฺส มหาอุทกสฺส ปติฏฺฐานภูโต มหาอาวาโฏ**[๓] บทว่า **ชมฺพาลี** คือบ่อขนาดใหญ่ที่ขังน้ำจำนวนมากที่ไหลออกไปจากหมู่บ้าน

โอฬิคลฺล (อว+ลคฺค สงฺเค+อล) บ่อน้ำครำ, บ่อน้ำเสีย. **อวลคฺคนฺติ อสฺมินฺติ โอฬิคลฺโล** บ่อที่มีน้ำไหลลงขังอยู่ ชื่อว่าโอฬิคัลละ (อาเทศ อว เป็น โอ, อ เป็น อิ, ล เป็น ฬ, ลบ คฺ, ซ้อน ลฺ). **ปูติกุมฺมาเส วา จนฺทนิกาย วา โอฬิคลฺเล วา ชายนฺติ**[๔] (พวกสังเสทชะ) ย่อมเกิดขึ้นในขนมบูด บ่อน้ำครำ หรือในบ่อน้ำเสีย

ติกํ คามทฺวารมฺหิ อสุจิปูติปงฺกสมฺปุณฺณยํ กาสุยํ วตฺตเต ทั้ง ๓ ศัพท์ เป็นไปในบ่ออันเต็มด้วยสิ่งสกปรกใกล้ประตูหมู่บ้าน

บัว, ดอกบัว ๑๒ ศัพท์

สโรรุห (สรสทฺทูปปท+รุห ชนเน+อ) ดอกบัว. **สรสิ รุหตีติ สโรรุหํ** ดอกบัวที่เกิดในสระน้ำ ชื่อว่าสโรรุหะ (อาเทศ อ ของมโนคณศัพท์เป็น โอ). **เอเต ทารกา สรํ โอรุยฺห ภิสปุปฺผํ**

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๘๘/๒๙ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๙๙/๓๗ ๓ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๕๗๔/๔๐๐
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๖๙/๑๔๗

สโรรุหํ ฉินฺทนฺติ[๑] เด็กเหล่านั้นพากันลงสู่สระน้ำ เด็ดเอาดอกบัวที่เกิดในสระ

สตปตฺต (สต+ปตฺต) ดอกบัว. **สตํ ปตฺตานิ อสฺสาติ สตปตฺตํ** บัวที่มีกลีบดอก ๑๐๐ ชื่อว่าสตปัตตะ. **อาหริตฺวาน ปทุมํ สตปตฺตํ มโนรมํ**[๒] นำมาซึ่งดอกบัว ๑๐๐ กลีบอันน่าพอใจ

อรวินฺท (อรสทฺทูปปท+วินฺท วินฺทเน+อ) ดอกบัว. **อรํ วินฺทตีติ อรวินฺทํ** ดอกบัวที่รู้ความเร็ว (คือบานและหุบเร็ว) ชื่อว่าอรวินทะ. **วิกสิตํ วิย จ อรวินฺทํ อสฺส มุขํ โภสติ**[๓] พระพักตร์ของพระพุทธเจ้านั้นงดงาม ดุจดอกบัวบานเต็มที่

วาริช (วาริสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) ดอกบัว. **วาริมฺหิ ชาตํ วาริชํ** ดอกบัวที่เกิดในน้ำชื่อว่าวาริชะ (ลบ นฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **วาริชํ วุจฺจติ ปทุมํ วาริชํ วาริสมฺภวํ**[๔] ดอกบัวที่เกิดในน้ำ มีน้ำเป็นแดนเกิด ท่านเรียกว่าวาริชะ

ปทุม (ปท คมเน+อุม) ดอกบัว. **เทวปูชาทึ ปชฺชติ ยาตีติ ปทุมํ** ดอกบัวที่ถึงการบูชาเทวดาเป็นต้น ชื่อว่าปทุมะ. **ปกฏฺฐภาเว รมตีติ ปทุมํ** ดอกบัวที่ยินดีในความประเสริฐสุด ชื่อว่าปทุมะ (ป+รมุ รมเน+อ, อาเทศ ร เป็น ท, อ เป็น อุ). **ปงฺเก ปวตฺตตีติ ปทุมํ** ดอกบัวที่เป็นไปในตม ชื่อว่าปทุมะ (ป+ทุ ปวตฺตเน+ม). **กทฺทมาทีสุ ปทติ คจฺฉตีติ ปทุมํ** ดอกบัวที่เป็นไปในตม ชื่อว่าปทุมะ (ปท คมเน+อุม). **อนิตฺถี ปทุม**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ปทุมํว โตยมฺหิ สมฺปวฑฺฒิตํ**[๕] ดุจดอกบัวที่เจริญงอกงามในตม

ปงฺเกรุห (ปงฺกสทฺทูปปท+รุห ชนเน+อ) ดอกบัว. **ปงฺเก กทฺทเม รุหตีติ ปงฺเกรุหํ** ดอกบัวที่เกิดในตม ชื่อว่าปังเกรุหะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ เป็นอลุตตสมาส)

นฬิน (นล คนฺเธ+อิน) ดอกบัว. **นฬิยเตติ นฬินํ** ดอกบัวที่เขาได้กลิ่น ชื่อว่านฬินะ (อาเทศ ล เป็น ฬฺ). **ยถา นิมฺมลํ วิรชํ นฬินํ อุทเกน น ลิปฺปติ**[๖] ดอกบัวที่สะอาดปราศจากธุลี ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ ฉันใด

โปกฺขร (ปุส วุฑฺฒิมฺหิ+ขร) ดอกบัว. **โปเสติ อเนนาติ โปกฺขรํ** ดอกบัวที่ทำจิตให้เจริญ ชื่อว่าโปกขระ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ สฺ เป็น กฺ). **โปกฺขเร ชเล ชาตนฺติ วา โปกฺขรํ** หรือดอกบัวที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าโปกขระ (โปกฺขร+ณ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **โปกฺขรปตฺเต ปติต-อุทกพินฺทุ วิย**[๗] ดุจหยดน้ำที่ตกลงบนใบบัว

มุฬาลปุปฺผ (มุฬาลสทฺทูปปท+ปุปฺผ วิกาเส+อ) ดอกบัว. **มุฬาลโตปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุปฺผติ มุฬาลปุปฺผํ** ดอกบัวที่งอกขึ้นจากเหง้าแล้วบาน ชื่อว่ามุฬาลปุปผะ. **มุฬาลปุปฺผํ วิมลํว**[๘] เหมือนดอกบัวไร้มลทิน

กมล (กสทฺทูปปท+อล ภูสเน+อ) ดอกบัว. **กํ ชลํ อลยติ ภูสยตีติ กมลํ** ดอกบัวที่ประดับ

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒/๑๖ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๗/๕๑๓ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๓๘/๗๗
๔ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๖๔/๒๔๓ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๑/๕๒๐ ๖ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๑๐๙๓/๕๐๕
๗ มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๘๗/๒๘๒ ๘ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๑๐๙๒/๔๙๘

น้ำ ชื่อว่ากมละ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **สุผุลฺลํ กมลํ ยถา**[๑] เหมือนดอกบัวบานเต็มที่แล้ว

ภิสปุปฺผ (ภิสสทฺทูปปท+ปุปฺผ วิกาเส+อ) ดอกบัว. **ภิสโตปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุปฺผตีติ ภิสปุปฺผํ** ดอกบัวที่งอกขึ้นจากเหง้าแล้วบาน ชื่อว่าภิสปุปผะ. **สรํ โอรุยฺห ภิสปุปฺผํ สโรรุหํ ฉินฺทนฺติ**[๒] พากันลงสู่สระน้ำ เด็ดเอาดอกบัวที่เกิดในสระ

กุเสสย (กุสสทฺทูปปท+สิ ติฏฺฐายํ+ณ) ดอกบัว. **กุเส ชเล เสติ ติฏฺจตีติ กุเสสยํ** ดอกบัวที่ตั้งอยู่เหนือน้ำ ชื่อว่ากุเสสยะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

[๖๘๖] ปุณฺฑรีกํ สิตํ รตฺตํ　　โกกนาทํ โกกาสโก
กิญฺชกฺโข เกสโรนิตฺถี　　ทณฺโฑ ตุ นาลมุจฺจเต.

บัวขาว

ปุณฺฑรีก (ปุฑิ ขณฺฑเน+อร+อิก) บัวขาว. **สิตํ เสตํ กมลํ ปุณฺฑรีกนฺตฺยุจฺจเต** ดอกบัวขาว ท่านเรียกว่าปุณฑรีกะ. **เสตวณฺณวเสน ปุณฺฑิยตีติ ปุณฺฑรีกํ** ดอกบัวที่บานออกมีสีขาว ชื่อว่าปุณฑรีกะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ทีฆะ อิ เป็น อี). **เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุปฺปลํ วา ปทุมํ วา ปุณฺฑรีกํ วา อุทเก ชาตํ อุทเก สํวฑฺฒํ อุทกา อจฺจุคฺคมฺม ฐาติ อนุปลิตฺตํ อุทเกน**[๓] ภิกษุทั้งหลาย เหมือนดอกบัวเขียว ดอกบัวแดง หรือดอกบัวขาวที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่จากน้ำตั้งอยู่ ก็ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ

อรรถกถาวินิจฉัยไว้ว่า “**ปทุมนฺติ ปุณฺฑปทุมํ, ปุณฺฑรีกนฺติ รตฺตปทุมํ**”[๔] บัวที่มีดอกสีขาว ชื่อว่าปทุมะ, บัวที่มีดอกสีแดง ชื่อว่าปุณฑรีกะ. และว่า “**เสตรตฺตนีเลสุ ยํกิญฺจิ อุปฺปลเมว, อูนกสตปตฺตํ ปุณฺฑรีกํ, สตปตฺตํ ปทุมํ, ปตฺตนิยมํ วา วินาปิ เสตํ ปทุมํ, รตฺตํ ปุณฺฑรีกํ**”[๕] บัวทุกชนิดที่มีดอกสีขาว สีแดง และสีเขียว ชื่อว่าอุปปละ, บัวที่มีกลีบดอกไม่ถึง ๑๐๐ กลีบ ชื่อว่าปุณฑรีกะ, บัวที่มีกลีบดอกถึง ๑๐๐ กลีบ ชื่อว่าปทุมะ, หรือบัวขาวที่ไม่กำหนดกลีบ ก็ชื่อว่าปทุมะ, บัวที่มีดอกสีแดง ชื่อว่าปุณฑรีกะ. ส่วนในอภิธานัปปทีปิกานี้ต่างจากอรรถกถา เพราะอาศัยคัมภีร์อภิธานสันสกฤตในการรจนา

บัวแดง ๒ ศัพท์

รตฺตํ ตุ กมลํ “โกกนทํ, โกกาสโก”ติ โจจฺจเต ส่วนดอกบัวแดง ท่านเรียกว่าโกกนทะ และโกกาสกะ

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๕๕/๘๒　๒ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒/๑๖　๓ สํ.ขนฺธวาร. ๑๗/๒๔๑/๑๗๑
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๒๗๑/๑๔๐　๕ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๒๘/๑๑

โกกนท, โกกนาท, โกกนุท (โกกสทฺทูปปท+นท สทฺเท+ณ) บัวแดง. **โกเกน นาทยตีติ โกกนาทํ** ดอกบัวที่หมาป่าเห่า ชื่อว่าโกกนาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา บ้าง, อาเทศ อา เป็น อุ บ้าง). **เก กนติ ทิพฺพตีติ วา โกกนทํ** หรือดอกบัวที่บานสะพรั่งในน้ำ ชื่อว่าโกกนทะ (กสทฺทูปปท+กน ทิตฺติยํ+อท, อาเทศ อ เป็น โอ). **โกกนทนฺติ ปทุมํ วุจฺจติ**[๑] ดอกบัวแดงท่านเรียกว่าโกกนทะ. **โกกนุทํ นาม เสตปทุมนฺติปิ วทนฺติ**[๒] ท่านกล่าวว่า บัวขาวก็ชื่อว่า โกกนุทะบ้าง

โกกาสก (กสทฺทูปปท+กาส ทิตฺติยํ+ณฺวุ) บัวแดง. **เก กาสตีติ โกกาสโก** ดอกบัวที่บานเหนือน้ำ ชื่อว่าโกกาสกะ (อาเทศ อ เป็น โอ, ณฺวุ เป็น อก)

เกสรดอกบัวเป็นต้น ๒ ศัพท์

กิญฺชกฺข (กิสทฺทูปปท+ชน ชนเน, ชล ทิตฺติยํ+ข) เกสร. **เก อุทเก ชายตีติ กิ, กมลาทิ, กิสฺมึ ชายตีติ กิญฺชกฺโข** ดอกบัวเป็นต้นที่เกิดในน้ำ ชื่อว่ากิ (ก+อิ, ลบสระหน้า), เกสรที่เกิดในดอกบัว ชื่อว่ากิญชักขะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบ นฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน กฺ). **กิสฺมึ ชลตีติ วา กิญฺชกฺโข** หรือเกสรรุ่งเรืองอยู่ในดอกบัว ชื่อว่ากิญชักขะ (กิสทฺทูปปท+ชล ทิตฺติยํ+ข, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ลบ ลฺ ที่สุดธาตุ, ซ้อน กฺ). **อุปฺปลสฺเสว กิญฺชกฺขา**[๓] เปรียบเหมือนเกสรของดอกบัว

เกสร (กสทฺทูปปท+สร คมเน+อ) เกสร. **เก อุทเก สรติ โอสรตีติ เกสโร** เกสรที่ร่วงลงไปในน้ำ ชื่อว่าเกสระ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ). **กิสติ ตนุกโรตีติ เกสโร** เกสรที่ละเอียดอ่อน ชื่อว่าเกสระ (กิส ตนุกรเณ+อร, วุทธิ อิ เป็น เอ). **ทฺวยมนิตฺถี** ทั้ง ๒ ศัพท์ เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ปทุมเกสรโมกิรึ**[๔] เราโปรยเกสรดอกบัวลงแล้ว

ก้านบัวเป็นต้น ๒ ศัพท์

ทณฺฑ (ทณฺฑ+ณ) ก้านบัว. **ทณฺฑสทิสตาย ทณฺโฑ** ก้านบัว ชื่อว่าทัณฑะ เพราะเหมือนกับไม้ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

นาล (นล คนฺเธ+ณ) ก้านบัว. **นลตีติ นาโล** ก้านบัวที่มีกลิ่น ชื่อว่านาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

[๖๘๗] ภิสํ มุฬาโลนิตฺถี จ พีชโกโส ตุ กณฺณิกา
ปทุมาทิสมูเห ตุ ภเว สณฺฑมนิตฺถิยํ.

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๕๐๐ ๒ วิ.ฏี. ๓/๑๘๘/๓๐๓ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๘๔/๕๔๖
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๔๔/๓๓๔

เหง้าบัว, รากบัว ๒ ศัพท์

ภิส (วิส เปรเณ+อ) เหง้าบัว, รากบัว. **วิสตีติ ภิสํ** เหง้าบัวที่งอกออก ชื่อว่าภิสะ (อาเทศ ว เป็น ภ). **ภาสตีติ ภิสํ** เหง้าบัวที่งอกงาม ชื่อว่าภิสะ (ภาส ทิตฺติยํ+อ, อาเทศ อา เป็น อิ). **ตโต ภิสํ คเหตฺวาน อาคญฺฉึ มม อสฺสมํ**[๑] ถือเอาเหง้าบัวจากสระนั้นแล้วมายังอาศรมของเรา

มุฬาล (มูล+อล) เหง้าบัว, รากบัว. **มูเล ชายตีติ มุฬาโล** รากบัวที่เกิดในเหง้า ชื่อว่ามุฬาละ (รัสสะ อู เป็น อุ, อาเทศ ล เป็น ฬ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **มูลติ ปติฏฺฐาตีติ มุฬาโล** เหง้าบัวที่ตั้งมั่นคง ชื่อว่ามุฬาละ (มูล ปติฏฺฐายํ+อล, รัสสะ อู เป็น อุ, อาเทศ ล เป็น ฬ, ทีฆะ อ เป็น อา). **อนิตฺถี มุฬาล**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **มุฬาลํ นงฺคลสีสมตฺตํ โหติ, ตมฺปิ อาหริตฺวา เทนฺติ**[๒] นำเอาเหง้าบัวขนาดหัวงอนไถนั้นมาถวาย

ฝักบัว ๒ ศัพท์

พีชโกส (พีช+โกส) ฝักบัว. **พีชสฺส โกโส อากโร พีชโกโส** ที่เกิดของเมล็ดบัว ชื่อว่าพีชโกสะ

กณฺณิกา (กณฺณสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ+อา) ฝักบัว. **กณฺเณ กรียตีติ กณฺณิกา, กณฺณาลงฺกาโร, ตํสทิสสณฺฐานตาย กณฺณิกา** ต่างหูที่เขาประดับไว้ที่หู ชื่อว่ากัณณิกา ได้แก่ เครื่องประดับหู (ลบ รฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ, อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระหน้า), ฝักบัวชื่อว่ากัณณิกา เพราะมีรูปทรงเหมือนกับเครื่องประดับหูนั้น. **เกสรปริวาริตา วิย กณฺณิกา**[๓] เหมือนฝักบัวที่มีเกสรล้อมรอบ

กอ, กำ (ของดอกบัวเป็นต้น)

สณฺฑ (สฑิ คุมฺเพ+อ) กอ, กำ. **ปทุมาทิสมูเห อนิตฺถิยํ สณฺฑํ ภเว สณฺฑ**ศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ เป็นไปในกอดอกบัวเป็นต้น. **สณฺฑตีติ สณฺฑํ** บัวที่เป็นกอ ชื่อว่าสัณฑะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ). **สเมตีติ สณฺฑํ** กอบัวที่สงบนิ่ง ชื่อว่าสัณฑะ (สมฺ อุปสเม +ฑ, อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น ณฺ). คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า “**สณฺฑํ ปทุมาทิสงฺฆาเต โคปติมฺหิ ปุเม ภเว สณฺฑ**ศัพท์นปุงสกลิงค์ใช้ในอรรถว่ากอบัวเป็นต้น, ปุงลิงค์ใช้ในอรรถว่าโคจ่าฝูง”. **สณฺฑสณฺฑาติ เอเกกสฺมึ ฐาเน กลาปพนฺธา วิย คุมฺพคุมฺพา หุตฺวา**[๔] บทว่า **สณฺฑสณฺฑา** คือเป็นกอๆ เหมือนมัดเป็นกำไว้ในที่หนึ่งๆ

[๖๘๘] **อุปฺปลํ กุวลยญฺจ นีลํ ตฺวินฺทีวรํ สิยา**
เสเต ตุ กุมุทญฺจสฺส กนฺโท สาลูกมุจฺจเต.

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๗๓/๑๐๓ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๑๗/๒๖๗ ๓ ที.อฏฺ. ๖/๒๙๙/๑๖๕
๔ ที.อฏฺ. ๖/๑๒๗/๕๕

ดอกอุบล, บัวสาย ๒ ศัพท์

อุปฺปล (อุทสทฺทูปปท+ปา ปาเน+อล) ดอกอุบล, บัวสาย. **อุทํ ปิวตีติ อุปฺปลํ** บัวที่ดื่มน้ำ ชื่อว่าอุปปละ (ลบ ท, ซ้อน ปฺ, ลบสระหน้า). **อุเท อุทเก ปลวตีติ วา อุปฺปลํ** หรือบัวที่เกิดในน้ำ ชื่อว่าอุปปละ (อุทกสทฺทูปปท+ปลว ชนเน+อ, อาเทศ อุทก เป็น อุ, ซ้อน ปฺ, ลบ วฺ และสระหน้า). **ตํ ตํ ฐานํ อุปลติ คจฺฉตีติ อุปฺปลํ** ดอกบัวที่ไปสู่ที่นั้นๆ ชื่อว่าอุปปละ (อุ+ปล คมเน+อ, ซ้อน ปฺ)

ปุพฺเพว สนฺนิวาเสน ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วา
เอวนฺตํ ชายเต เปมํ อุปฺปลํว ยโถทเก.[๑]

ความรักย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะเคยอยู่ร่วมกันในชาติก่อน หรือเพราะเกื้อกูลกันในปัจจุบัน เหมือนดอกบัวที่เกิดในน้ำ เพราะอาศัยตมและน้ำ ฉันนั้น

กุวลย (กุ+วลย) ดอกอุบล, บัวสาย. **กุยา ปถวิยา วลยํ อิว โสภากรตฺตา กุวลยํ** ดอกบัวชื่อว่ากุวลยะ เพราะทำให้สวยงามเหมือนกำไลของแผ่นดิน. **กุวลยคฺคหเณน นีลุปฺปลเมว คหิตํ**[๒] ดอกบัวเขียวนั่นแหละที่ท่านถือเอาด้วย **กุวลย**ศัพท์

บัวเขียว ๒ ศัพท์

นีล (นีล วณฺเณ+อ) บัวเขียว. **นีลตีติ นีลํ** ดอกบัวสีเขียว ชื่อว่านีละ. **นีลวณฺณตาย นีลํ** ดอกบัวเขียวชื่อว่านีละ เพราะมีสีเขียว. **นีลุปฺปลํ วาตสเมริตํว**[๓] เหมือนดอกบัวเขียวที่บานรับลม

อินฺทีวร (อินฺที+วร) บัวเขียว. **อินฺทตีติ อินฺที, ลกฺขี** ความดีที่ประเสริฐชื่อว่าอินที ได้แก่ความโชคดี (อิทิ ปรมิสฺสริเย+อ+อี, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **อินฺทิยา วรํ อินฺทีวรํ** ดอกบัวที่ประเสริฐสุดสำหรับความโชคดี ชื่อว่าอินทีวระ. **อินฺทตีติ วา อินฺทีวรํ** หรือดอกบัวที่ประเสริฐสุด ชื่อว่าอินทีวระ (อิทิ ปรมิสฺสริเย+อีวร, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **อินฺทีวรํว ชลิตํ**[๔] เหมือนดอกบัวเขียวที่เบ่งบาน

บัวขาว, ดอกโกมุท

กุมุท (กุสทฺทูปปท+มุท หาเส+อ) บัวขาว, ดอกโกมุท. **อสฺมึ เสเต กุมุทํ กุมุท**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าบัวสายสีขาว. **กุยํ ปถวิยํ โมทเตติ กุมุทํ** บัวที่เบ่งบานบนพื้นดิน ชื่อว่ากุมุทะ. **กทฺทเม กุมุทํ ยถา**[๕] เหมือนบัวขาวในโคลนตม

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๓๒๔/๙๑
๒ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๕๒/๑๘๒
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๑๘/๗
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๒๙
๕ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๔๐

เหง้าบัว ๒ ศัพท์

กนฺท (กสทฺทูปปท+ทา ทาเน+อ) เหง้าบัว. **กํ สุขํ ททาตีติ กนฺโท** เหง้าบัวที่ให้ความสุข ชื่อว่ากันทะ (ไม่ลบทุติยาวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **กนฺทตีติ กนฺโท** เหง้าบัวที่เรียกความสนใจ ชื่อว่ากันทะ (กนฺท อวฺหาเน+อ). **มูลผลนฺติ ยํกิญฺจิ กนฺทมูลํ**[๑] บทว่า **มูลผลํ** ได้แก่ เหง้าบัวและรากไม้ทุกชนิด

สาลูก (สล คมเน+อูก) เหง้าบัว. **สลติ คจฺฉตีติ สาลูกํ** เหง้าบัวที่เป็นไป ชื่อว่าสาลูกะ (วุทธิ อ เป็น อา). **รตฺตุปฺปลนีลุปฺปลาทีนํ สาลูเก มทฺทิตฺวา กตปานํ**[๒] น้ำปานะที่คั้นเหง้าบัวแดงและบัวเขียวเป็นต้นแล้วทำ

[๖๘๙] โสคนฺธิกํ กลฺลหารํ ทกสีตลิกํ ปฺยถ
เสวาโล นีลิกา จาถ ภิสินฺยมฺพุชินี ภเว.

บัวจงกลนี ๓ ศัพท์

โสคนฺธิก (สุคนฺธ+ณิก) บัวจงกลนี. **สุคนฺเธน ยุตฺตํ โสคนฺธิกํ** บัวที่มีกลิ่นหอม ชื่อว่าโสคันธิกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า)

กลฺลหาร (ก+หาร) บัวจงกลนี. **กสฺส หารํ อิว โสภาการตฺตา กลฺลหารํ** บัวจงกลนีชื่อว่ากัลลหาระ เพราะทำให้สวยงามเหมือนสร้อยของน้ำ (ลง ล อาคม, ซ้อน ลฺ)

ทกสีตลิก (ทก+สีตล+อิก) บัวจงกลนี. **ทกํ สีตลํ กโรตีติ ทกสีตลิกํ** บัวที่ทำน้ำให้เย็น ชื่อว่าทกสีตลิกะ (ลบสระหน้า). **สณฺฐานโต ทกสีตลิกมูลสณฺฐานเมว**[๓] โดยสัณฐานเหมือนรากบัวจงกลนี

สาหร่าย, ตะไคร่ ๒ ศัพท์

เสวาล (สิ เสวายํ+อล) สาหร่าย, ตะไคร่. **อุทกํ เสวตีติ เสวาโล** สาหร่ายที่ดูดซับน้ำ ชื่อว่าเสวาละ. **อุทกํ เสวิยเตติ วา เสวาโล** หรือสาหร่ายที่เขาให้ดูดซับน้ำ ชื่อว่าเสวาละ (วุทธิ อิ เป็น เอ, ลง วฺ อาคม, ทีฆะ อ เป็น อา). **เคหมุขปาการเวทิกาเจติยาทีสุ นีลวณฺโณ เสวาโล โหติ**[๔] มีตะไคร่สีเขียวขึ้นอยู่ที่หน้าบ้าน กำแพง แท่นบูชา และเจดีย์เป็นต้น

นีลิกา (นีล วณฺเณ+อิก+อา) สาหร่าย, ตะไคร่. **นีลตีติ นีลิกา** สาหร่ายสีเขียว ชื่อว่านีลิกา. **นีลวณฺณโยคโต วา นีลิกา** หรือสาหร่ายชื่อว่านีลิกา เพราะมีสีเขียว (ลบสระหน้า)

หนองบัว, สระบัว ๒ ศัพท์

ภิสินี (ภิส+อิน+อี) หนองบัว, สระบัว. **ภิสํ ปทุมํ, ตพฺพนฺตตาย ภิสินี** ภิสะแปลว่าดอกบัว,

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๒๔๒/๔๙ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๕๙/๔๐๐ ๓ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๓๕๖/๒๕๙
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๓๒๑

สระบัวชื่อว่าภิสินี เพราะมีดอกบัวนั้น (ลบสระหน้า)

อมฺพุชินี (อมฺพุช+อินี) หนองบัว, สระบัว. **อมฺพุชยุตฺตาย อมฺพุชินี** สระบัวชื่อว่าอัมพุชินี เพราะมีดอกบัว (ลบสระหน้า)

สระบัวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **นฬินี, ปงฺกชินี, วิสินี, สโรชินี, ปทุมินี**

[๖๙๐] เสวาลา ติลพีชญฺจ สงฺโข จ ปณกาทโย.

สาหร่าย ๓ ชนิด

ติลพีช (ติล+พีช) สาหร่ายติลพีชะ, สาหร่ายเมล็ดงา, สาหร่ายไข่ปลา. **ติลพีชปฺปมาณํ ชลสณฺฐิตํ นีลาทิวณฺณยุตฺตํ ติลพีชํ นาม** สาหร่ายสีเขียวเป็นต้น ขนาดเท่าเมล็ดงาลอยอยู่เหนือน้ำ ชื่อว่าติลพีชะ. **ติลพีชสทิสํ พีชํ ติลพีชํ** สาหร่ายที่เป็นเมล็ดเหมือนเมล็ดงา ชื่อว่าติลพีชะ. **เหตุรหิตา ปน ติลพีชกาทิเสวาลา วิย น สุปติฏฺฐิตา**[๑] ส่วนธรรมอันเว้นจากเหตุ ย่อมไม่ตั้งมั่น เหมือนสาหร่ายเมล็ดงาเป็นต้น

สงฺข (สมฺ อุปสเม+ข) สาหร่ายสังขะ, แหน. **สงฺโข นาม สปตฺโต อปฺปกณฺโฑ อุขาปิธานาทิปฺปมาโณ สมูโล เอโก เสวาลวิเสโส** สาหร่ายชนิดหนึ่งมีรากมาก ลำต้นน้อย ใบดกเป็นพุ่มขนาดเท่าฝาปิดหม้อเป็นต้น ชื่อว่าสังขะ. **สเมตีติ สงฺโข** สาหร่ายที่สงบนิ่ง ชื่อว่าสังขะ (อาเทศ มฺ เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น งฺ). **สงฺโขติ ทีฆมูลโก ปณฺณเสวาโล วุจฺจติ**[๒] สาหร่ายมีใบมาก มีรากยาว ท่านเรียกว่าสังขะ

ปณก (ปณ สงฺขาเต+ณฺวุ) สาหร่ายปณกะ, จอก. **ปณโก นาม ภมรสณฺฐาโน นีลวณฺโณ เอโก เสวาลวิเสโส** สาหร่ายสีเขียวชนิดหนึ่งรูปทรงเหมือนแมลงภู่ ชื่อว่าปณกะ. **ปณตีติ ปณโก** สาหร่ายที่เกาะกลุ่มกัน ชื่อว่าปณกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ตสฺสา ปญฺจวีสติโยชนมตฺเต ฐาเน เสวาโล วา ปณกํ วา นตฺถิ**[๓] สาหร่ายหรือจอกไม่มีอยู่ในที่ระยะ ๒๕ โยชน์จากสระน้ำนั้น

ปาตาลวคฺโค นิฏฺฐิโต.

วรรคว่าด้วยโลกบาดาล จบ

ทุติโย ภูกณฺโฑ นิฏฺฐิโต.

ภูกัณฑ์ที่ ๒ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๕๐/๒๐๗ ๒ วิ.อฏฺ. ๒/๑๒๖ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๑๗/๒๖๗

๓. สามัญญกัณฑ์

๓.๑. วิเสสฺยาธีนวัคควัณณนา

พรรณนาบทวิเสสนะที่สัมพันธ์กับบทวิเสสยะ

[๖๙๑] วิเสสฺยาธีนสํกิณฺณา- เนกตฺเถหฺยพฺยเยหิ จ
สางฺโคปางฺเคหิ กถฺยนฺเต กณฺเฑ วคฺคา อิหกฺกมา.

ต่อไป จะกล่าววิเสสยาธีนวรรค สังกิณณวรรค อเนกัตถวรรค และอัพยยวรรค พร้อมทั้งองค์ประกอบน้อยใหญ่ ในสามัญญกัณฑ์นี้ตามลำดับ

[๖๙๒] คุณทพฺพกฺริยาสทฺทา สิยุํ สพฺเพ วิเสสนา
วิเสสฺยาธีนภาเวน วิเสสฺยสมลิงฺคิโน.

พึงทราบว่า บทคุณ บททัพพะ และบทกริยา ที่เป็นวิเสสนะทั้งปวง มีลิงค์เหมือนกับลิงค์ ของบทวิเสสยะ เพราะเป็นบทที่มีเนื้อความสัมพันธ์กันกับบทวิเสสยะ

หมายความว่า **บทวิเสสนะ** คือบทขยาย **บทวิเสสยะ** คือบทที่ถูกขยายหรือบทตั้ง บทวิเสสนะทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นบทคุณ บททัพพวัตถุ หรือบทกริยาก็ตาม จะมีลิงค์ วิภัตติ และวจนะ เหมือนกันกับลิงค์ วิภัตติ และวจนะของบทวิเสสยะ เช่น **โสภโน ปุริโส** ชายงาม, **โสภนา อิตฺถี** หญิงงาม, **โสภนํ จิตฺตํ** จิตงาม. ตัวอย่างเหล่านี้ บทว่า **โสภโน โสภนา โสภนํ** เป็นบทวิเสสนะขยายบทนามว่า “งาม” นั้น จะมีลิงค์ วิภัตติ และวจนะ เปลี่ยนไปตามลิงค์ วิภัตติ และวจนะของบทวิเสสยะ คือ **ปุริโส อิตฺถี จิตฺตํ** เป็นต้น

ในวิเสสยาธีนวรรคนี้ บางบทเป็นได้ทั้งทัพพะ(วิเสสยะ) วิเสสนะ และกริยา, แม้บทที่เป็นวิเสสนะเองก็ขยายทั้งบทคุณ บททัพพวัตถุ และบทกริยา

[๖๙๓] โสภนํ รุจิรํ สาธุ มนุญฺญํ จารุ สุนฺทรํ
วคฺคุ มโนรมํ กนฺตํ หารี มญฺชุ จ เปสลํ.

[๖๙๔] ภทฺทํ วามํ จ กลฺยาณํ มนาปํ ลทฺธกํ สุภํ
อุตฺตโม ปวโร เชฏฺโฐ ปมุขานุตฺตโร วโร.

[๖๙๕] มุโขฺย ปธานํ ปาโมกฺโข ปรมคฺคญฺญมุตฺตรํ
ปณีตํ ปรมํ เสยฺโย คามณี เสฏฺฐสตฺตมา.

[๖๙๖] วิสิฏฺฐาริยนาเคโก- สภคฺคโมกฺขปุงฺควา
สีหกุญฺชรสทฺทูลา- ที ตุ สมาสคา ปุเม.

ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ ๑๘ ศัพท์

โสภน (สุภ โสภเน+ยุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สุภตีติ โสภนํ** สิ่งที่งาม ชื่อว่าโสภนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปุฬินํ โสภนํ ทิสฺวา พุทฺธเสฏฺฐํ อนุสฺสรึ**[๑] เราเห็นทรายงามแล้วระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ. คำว่า “สิ่ง” ในที่นี้ หมายถึงบทวิเสสยะที่ถูกขยาย ได้แก่ บุคคล สัตว์ สถานที่ วัตถุ สภาวะ ในลิงค์ทั้ง ๓ เป็นต้น ส่วนคำแปลบทวิเสสนะนั้น ใช้คำว่า “ผู้, ตัว, ที่, อัน, ซึ่ง” ขึ้นหน้าเป็นต้น เช่น **มนสา โสภโน มนุสฺโส** มนุษย์ผู้งามด้วยใจ, **หตฺถินาโค** ช้างตัวประเสริฐ, **มนุญฺญํ วตฺถุ** วัตถุที่น่าชอบใจ, **อิฏฺฐารมฺมณํ** อารมณ์อันน่าปรารถนา

รุจิร (รุจ ทิตฺติยํ+อิร) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **โรจตีติ รุจิรํ** สิ่งที่งาม ชื่อว่ารุจิระ

> **ยถาปิ รุจิรํ ปุปฺผํ วณฺณวนฺตํ อคนฺธกํ**
> **เอวํ สุภาสิตา วาจา อผลา โหติ อกุพฺพโต.**[๒]

ดอกไม้งามมีสีสวยแต่ไม่มีกลิ่น ฉันใด วาจาอันเป็นสุภาษิต ก็ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม ฉันนั้น

สาธุ (สาธ สํสิทฺธิยํ+อุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สกตฺถปรตฺถํ สาเธตีติ สาธุ** ผู้ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านให้สำเร็จ ชื่อว่าสาธุ. **สปรหิตํ สาเธตีติ สาธุ** ผู้ยังประโยชน์ตนและของบุคคลอื่นให้สำเร็จ ชื่อว่าสาธุ (สาธ สาธเน+อุ). **สาธุรูโป นโร โหติ**[๓] บุคคลผู้มีรูปงาม. **สาธุศัพท์เป็นนิบาตก็มี** ให้ดูในอัพยยวรรคข้างหน้า

มนุญฺญ (มนสทฺทูปปท+ญา ปริมาณโตสนนิสามเนสุ+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **มนํ โตเสตีติ มนุญฺญํ** สิ่งที่ยังใจให้ยินดี ชื่อว่ามนุญญะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า). **มนํ อาภุโส โตเสตีติ วา มนุญฺญํ** หรือสิ่งที่ยังใจให้ยินดียิ่ง ชื่อว่ามนุญญะ (มนสทฺทูปปท +อา+ญา โตสเน+อ, อาเทศ อ ที่ ม เป็น อุ, ลบ อา อุปสัค, ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า). **คหปติสฺส วา คหปติปุตฺตสฺส วา มนุญฺญํ โภชนํ ภุตฺตาวิสฺส ภตฺตสมฺมโท โหติ**[๔] คฤหบดีหรือคฤหบดีบุตรเมื่อบริโภคโภชนะอันน่าชอบใจแล้ว ย่อมมีความมัวเมาในอาหาร

จารุ (จร คติภกฺขเณสุ+ณ+อุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **จิตฺตํ จรติ เอตฺถาติ จารุ** สถานที่ซึ่งจิตคิดไป ชื่อว่าจารุ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **วคฺคุ จารุ ปทนิกฺเขปํ กตฺวา คจฺฉติ**[๕] เดินวางเท้าลงสวยงาม

สุนฺทร (สุ+ทร ทารเณ+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สุฏฺฐุ ทรียเตติ สุนฺทรํ** สิ่งที่จิตแยกออกไปหาง่าย ชื่อว่าสุนทระ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **สุฏฺฐุ ทรติ อาทรตีติ สุนฺทรํ** สิ่งที่น่าชอบใจง่าย ชื่อว่าสุนทระ (สุ+ทร สาทเร+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **สุนฺทรํ โข อิทนฺเต อยฺเย จีวรทุสฺสํ**[๖] คุณแม่ ผ้าจีวรของท่านผืนนี้เนื้อดีนะ

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๑๓๐/๒๓๒ ๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๑ ๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๙/๕๐
๔ ที.มหา. ๑๐/๑๘๔/๒๒๕ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๓๖/๓๗ ๖ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๒๒๗/๑๓๒

วคฺคุ (วคฺค คมเน+อุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **วคฺคตีติ วคฺคุ** สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่าวัคคุ. **วลฺลียเต สํวรียเตติ วคฺคุ** สิ่งที่จิตรักษาไว้ ชื่อว่าวัคคุ (วลฺล สํวรเณ+อุ, อาเทศ ลฺลฺ เป็น คฺคฺ). **ปุณฺฑรีกํ ยถา วคฺคุ โตเย น อุปลิมฺปติ**[๑] ดอกบัวขาวงาม ย่อมไม่แปดเปื้อนในตม ฉันใด

มโนรม (มนสทฺทูปปท+รมุ รมเน+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **มโน รมติ อสฺมินฺติ มโนรมํ** สิ่งที่จิตยินดี ชื่อว่ามโนรมะ (อาเทศ อ ของมโนคณะเป็น โอ). **ปทุมํ ตตฺถ ชาเยถ สุจิคนฺธํ มโนรมํ**[๒] ดอกปทุมที่กลิ่นหอมและสวยงามพึงเกิดในสระนั้น

กนฺต (กมุ อิจฺฉายํ+ต) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **กมียเต อจฺฉียเตติ กนฺตํ** สิ่งที่จิตปรารถนา ชื่อว่ากันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **สุขํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ ทุลฺลภํ โลกสฺมึ**[๓] ความสุขที่น่ายินดี น่าปรารถนา น่าชอบใจ ได้ยากในโลก

หารี (หร หรเณ+ณี) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **จิตฺตํ หรตีติ หารี** สิ่งที่นำเอาจิตไป ชื่อว่าหารี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

มญฺชุ (มน ญาเณ+ชุ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ, ไพเราะ. **มนิตพฺพนฺติ มญฺชุ** สิ่งที่จิตรู้ ชื่อว่ามัญชุ (อาเทศ นฺ เป็น ญฺ). **มโน ชวติ อสฺมินฺติ วา มญฺชุ** หรือสถานที่ซึ่งจิตไป ชื่อว่ามัญชุ (มนสทฺทูปปท+ชุ คมเน+กฺวิ, ลบ น, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **สุณนฺตานํ มนํ รญฺเชตีติ มญฺชุ** เสียงที่ยังจิตของผู้ฟังให้ยินดี ชื่อว่ามัญชุ (มนสทฺทูปปท+รญฺช ราเค+อุ, ลบ น และ ร). **วิปสฺสี กุมาโร มญฺชุสฺสโร จ อโหสิ**[๔] พระวิปัสสีกุมารเป็นผู้มีเสียงไพเราะ

เปสล (ปิยสีล+ณ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **ปิยสีลยุตฺตตาย เปสลํ** จิตชื่อว่าเปสละ เพราะมีศีลเป็นที่รัก (อาเทศ ปิย เป็น เป, อี เป็น อ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **เปสลา ภิกฺขู สงฺฆมชฺเฌ สมฺมตา วินยํ ปุจฺฉนฺติ**[๕] ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักได้รับสมมติแล้ว พากันถามวินัยท่ามกลางสงฆ์

ภทฺท (ภทฺท กลฺยาเณ+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ, เจริญ. **ภทฺทตีติ ภทฺทํ** สิ่งที่งาม ชื่อว่าภัททะ. **ภทฺทํ ภทฺทํ ยานํ อภิรุหิตฺวา**[๖] ขึ้นสู่ยานคันงามๆ

วาม (วา คติยํ+ม) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **โสภนวเสน วาติ คจฺฉตีติ วามํ** สิ่งที่เป็นไปด้วยอำนาจความงาม ชื่อว่าวามะ

กลฺยาณ (กล สงฺขฺยาเน+ยาณ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **กลียเตติ กลฺยาณํ** สิ่งที่เขานับเอา ชื่อว่ากัลยาณะ. **กลฺยํ หิตํ อณยตีติ กลฺยาณํ** สิ่งที่ส่งไปซึ่งประโยชน์เกื้อกูล ชื่อว่ากัลยาณะ (กลฺยสทฺทูปปท+อณ เปสเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **กลฺยํ นิโรคํ อณติ คจฺฉตีติ กลฺยาณํ** สิ่งที่ไปสู่ความปราศจากโรค ชื่อว่ากัลยาณะ (กลฺยสทฺทูปปท+อณ คติยํ+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ตํ โข ปน ภควนฺตํ โคตมํ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต**[๗]

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๗๑/๔๓๖
๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๒
๓ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๔๓/๕๑
๔ ที.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓
๕ วิ.มหา. ๔/๑๖๙/๒๒๓
๖ ที.มหา. ๑๐/๔๘/๔๖
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑

กิตติศัพท์อันงามของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฟุ้งขจรไปแล้วอย่างนี้

มนาป (มนสทฺทูปปท+อป ปาปุณเน+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **มโน อปฺเปติ อสฺมินฺติ มนาปํ** สถานที่ซึ่งจิตไปถึง ชื่อว่ามนาปะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **มนํ อปฺเปติ วฑฺเฒตีติ วา มนาปํ** หรือสิ่งที่ยังจิตให้เจริญ ชื่อว่ามนาปะ (มนสทฺทูปปท+อป วฑฺฒเน+อ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **อมฺหากํ เอกปุตฺตโก ปิโย มนาโป สุเขธิโต สุขปริหโต**[๑] เจ้าเป็นบุตรน้อยคนเดียวของเรา ที่น่ารักน่าพอใจ เติบโตในความสุข ถูกเลี้ยงอย่างมีความสุข

ลทฺธก (ลภ ลาเภ+ต+ก) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **ลภิตพฺพนฺติ ลทฺธกํ** สิ่งที่ควรได้ ชื่อว่าลัทธกะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ภ เป็น ทฺ). **มหลฺลกกาเล ปพฺพชิตสฺส อรญฺญํ สาธุ ลทฺธกํ โหติ**[๒] ป่าเป็นสถานที่ดีน่าชอบใจแก่บรรพชิตในยามแก่เฒ่า

สุภ (สุภ โสภเน+อ) ดี, งาม, สวย, น่าชอบใจ. **สุภตีติ สุภํ** สิ่งที่งาม ชื่อว่าสุภะ. **สุนฺทเรน สภาเวน ภวตีติ วา สุภํ** หรือสิ่งที่มีอยู่โดยสภาพที่สวยงาม ชื่อว่าสุภะ (สุ+ภู สตฺตายํ +อ, ลบสระหน้า). **สุภํ วิโมกฺขํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ**[๓] เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่

ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน ๒๖ ศัพท์

อุตฺตม (อุภ+ตม) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **อุพฺภูโต อตฺยตฺถํ อุตฺตโม** ความหมายที่ยิ่งกว่ายอด ชื่อว่าอุตตมะ (ลบ ภ, ซ้อน ตฺ). **อุคฺคตตมตฺตา วา อุตฺตโม** หรือผู้ชื่อว่าอุตตมะ เพราะเป็นผู้สูงสุด (อุ+ตม, ซ้อน ตฺ). **ปญฺญวา ปน อุตฺตโม มนุสฺเสสุ จ เทเวสุ**[๔] ผู้มีปัญญาเป็นผู้ประเสริฐในหมู่มนุษย์และเทวดา

ปวร (ป+วร ปตฺถนายํ+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปกาเรน วริตพฺโพ ปตฺเถตพฺโพติ ปวโร** สิ่งที่ควรปรารถนาอย่างมาก ชื่อว่าปวระ. **สพฺพญฺญู ปวโร สุตฺวา อธมฺมนฺติ ปฏิกฺขิปิ**[๕] พระสัพพัญญูผู้ประเสริฐทรงสดับแล้วตรัสปฏิเสธว่าไม่ใช่ธรรม

เชฏฺฐ (วุฑฺฒ+อิฏฺฐ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **สพฺเพ อิเม วุฑฺฒา อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺโฒติ เชฏฺโฐ** ผู้เจริญยิ่งกว่าคนทั้งปวง ชื่อว่าเชฏฐะ (อาเทศ วุฑฺฒ เป็น ช, ลบสระหน้า, วิการสระ อิ หลังเป็น เอ). **เชฏฺโฐ ภวํ โคตโม เสฏฺโฐ ภวํ โคตโม**[๖] ท่านพระโคดมเป็นผู้เจริญที่สุด ประเสริฐที่สุด

ปมุข (ป+มุข) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, ประมุข, หัวหน้า. **ปกฏฺฐํ มุขํ อารมฺโภ อสฺสาติ ปมุโข** ผู้เป็นหัวหน้าที่สูงสุด ชื่อว่าปมุขะ. **อุปาลิ ทารโก เตสํ ปมุโข โหติ**[๗] เด็กชายอุบาลีเป็นหัวหน้าของเด็กเหล่านั้น

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๑/๒๑ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๑/๑๔๕ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗/๓๖
๔ ขุ.เถร. ๒๖/๒๐๗/๒๗๖ ๕ วิ.มหา. ๕/๒๓๗/๓๐๗ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๔/๙
๗ วิ.มหาวิ. ๒/๖๔๘/๔๒๑

อนุตฺตร (น+อุตฺตร) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **นตฺถิ อุตฺตโร อุตฺตโม อสฺมาติ อนุตฺตโร** ผู้ไม่มีใครประเสริฐกว่า ชื่อว่าอนุตตระ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ**[๑] ทรงเป็นสารถีผู้ฝึกบุรุษไม่มีใครยิ่งกว่า

วร (วร ปตฺถนายํ+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **วริตพฺโพ ปตฺเถตพฺโพติ วโร** สิ่งที่บุคคลปรารถนา ชื่อว่าวระ. **วโร วรญฺญู วรโท วราหโร อนุตฺตโร ธมฺมวรํ อเทสยิ**[๒] พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ รู้ธรรมอันประเสริฐ ให้ธรรมที่ประเสริฐ นำมาซึ่งธรรมอันประเสริฐ ไม่มีใครยิ่งกว่า ได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐแล้ว

มุขฺย (มุข+ย) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **มุขมิว มุโขฺย** ผู้เป็นเหมือนหน้า ชื่อว่ามุขยะ (ลบ อ ที่ ข). **เตน มุขฺยเมว อนฺธภาวํ ทสฺเสติ**[๓] เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงความมืดอันเป็นประธาน

ปธาน (ป+ธา ธารเณ+ยุ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปทธาตีติ ปธานํ** ผู้สูงสุด ชื่อว่าปธานะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหลัง). **วีริยมฺหิ ปทหิตพฺพโต ปธานภาวกรณโต วา ปธานนฺติ วุจฺจติ**[๔] จริงอยู่ วิริยะท่านกล่าวว่าเป็นประธาน เพราะเริ่มทำ หรือเพราะทำให้เป็นประธาน

ปาโมกฺข (ปมุข+ณ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปมุขภาเว ติฏฺฐตีติ ปาโมกฺโข** ผู้ดำรงอยู่ในความเป็นประธาน ชื่อว่าปาโมกขะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา และ อุ เป็น โอ, ซ้อน กฺ, ลบสระหน้า). **เตสุ อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ปญฺจนฺนํ ชฏิลสตานํ นายโก โหติ วินายโก อคฺโค ปมุโข ปาโมกฺโข**[๕] ในชฎิลทั้ง ๓ ท่านนั้น ชฎิลอุรุเวลกัสสปะเป็นหัวหน้า เป็นผู้นำ เป็นประธาน ผู้ประเสริฐสูงสุด ของชฎิล ๕๐๐ คน

ปร (ป+รา คหเน+ณ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปกฏฺฐํ ราตีติ ปรํ** ผู้ถือเอาความสูงสุด ชื่อว่าปร (ลบ ณฺ และสระหน้า). **สีลํ หิ อุตฺตมฏฺเฐน ปรนฺติ วุจฺจติ**[๖] ศีลท่านกล่าวว่าประเสริฐ เพราะมีอรรถว่าสูงสุด

อคฺคญฺญ (อคฺคสทฺทูปปท+ญา อวโพธเน+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **"อคฺค"นฺติ ชานิตพฺพนฺติ อคฺคญฺญํ** สิ่งที่เขารู้ว่าสุดยอด ชื่อว่าอัคคัญญะ. **"อคฺค"นฺติ ปมานิตพฺพนฺติ วา อคฺคญฺญํ** หรือสิ่งที่เขากำหนดว่าสุดยอด ชื่อว่าอัคคัญญะ (ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า). **ภควา เม อคฺคญฺญํ ปญฺญเปสฺสติ**[๗] พระผู้มีพระภาคจักทรงบัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศแก่ข้าพระองค์

อุตฺตร (อุภ+ตร) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **อุพฺภุโต อตฺยตฺถํ อุตฺตโร** ความหมายที่ยิ่งกว่ายอด ชื่อว่าอุตตระ (ลบ ภ, ซ้อน ตฺ). **อุคฺคตมตฺตา วา อุตฺตโร** หรือผู้ชื่อว่าอุตตระ เพราะเป็นผู้สูงสุด (อุ+ตร, ซ้อน ตฺ). **โลเก อปริยาปนฺนภาเวน โลกโต อุตฺตโรติ โลกุตฺตโร**[๘] ธรรมที่สูงสุดกว่าโลก เพราะไม่นับเนื่องเข้าในโลก ชื่อว่าโลกุตตระ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๒ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๗/๘
๓ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๙๕/๓๐๗
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๗/๒/๔
๕ วิ.มหา. ๔/๓๗/๔๕
๖ ที.อฏฺ. ๕/๙๐/๗๕
๗ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓/๔
๘ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๓/๑๖๔

ปณีต (ป+นี นเย+ต) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปธานภาวํ นีตํ ปณีตํ** สิ่งที่นำไปสู่ความเป็นประธาน ชื่อว่าปณีตะ (อาเทศ น เป็น ณ). **ปณีตนฺติ อุตฺตมํ เสฏฺฐํ อนปฺปกํ มนาปํ** [๑] บทว่า **ปณีตํ** คือประเสริฐ สูงสุด มิใช่น้อย น่าพอใจ

ปรม (ปรสทฺทูปปท+มร ปาณจาเค+กฺวิ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปรํ ปจฺจนีกํ มาเรตีติ ปรมํ** สภาวะที่ยังธรรมอันเป็นข้าศึกให้ตาย ชื่อว่าปรมะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **ปกฏฺฐภาเว รมตีติ วา ปรมํ** หรือสิ่งที่ยินดีในความสูงสุด ชื่อว่าปรมะ (ป+รมุ มนเน+ณ, ลบ ณฺ). **นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา** [๒] พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่านิพพานประเสริฐสุด

เสยฺย (ปสตฺถ,วุฑฺฒ+อิย) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **สพฺเพ อิเม สปตฺถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสตฺโถติ เสยฺโย** ผู้ประเสริฐยิ่งกว่าคนทั้งปวง ชื่อว่าเสยยะ (อาเทศ ปสตฺถ หรือ วุฑฺฒ เป็น ส, ลบสระหน้า, วิการสระ อิ หลังเป็น เอ, ซ้อน ยฺ)

> เสยฺโย อโยคุโฬ ภุตฺโต ตตฺโต อคฺคิสิขูปโม
> ยญฺเจ ภุญฺเชยฺย ทุสฺสีโล รฏฺฐปิณฺฑํ อสญฺญโต. [๓]

หากภิกษุผู้ทุศีลไม่สำรวมอินทรีย์ จะบริโภคบิณฑบาตของชาวบ้านผู้ให้ด้วยศรัทธาไซร้ การบริโภคก้อนเหล็กที่เผาไฟให้ร้อนยังประเสริฐกว่า

คามณิ, คามณี (คามสทฺทูปปท+นี นเย+ณี) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **คามํ เนตีติ คามณิ, คามณี** ผู้นำชาวบ้าน ชื่อว่าคามณิและคามณี (ลบ ณฺ และสระหน้า, อาเทศ น เป็น ณ). **คามณีติ คามเชฏฺฐโก** [๔] บทว่า **คามณี** คือผู้สูงสุดในหมู่บ้าน

เสฏฺฐ (ปสตฺถ,วุฑฺฒ+อิฏฺฐ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **สพฺเพ อิเม สปตฺถา อยมิเมสํ วิเสเสน ปสตฺโถติ เสฏฺโฐ** ผู้ประเสริฐยิ่งกว่าคนทั้งปวง ชื่อว่าเสฏฐะ (อาเทศ ปสตฺถ หรือ วุฑฺฒ เป็น ส, ลบสระหน้า, วิการสระ อิ หลังเป็น เอ). **สมฺพุทฺโธ ทิปทํ เสฏฺโฐ** [๕] พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสุดในสัตว์ ๒ เท้า

สตฺตม (สนฺต+ตม) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **สนฺตตมตาย สตฺตโม** ผู้ชื่อว่าสัตตมะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐ (อาเทศ สนฺต เป็น ส, ซ้อน ตฺ)

วิสิฏฺฐ (วิ+สิส วิเสสเน+ต) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **วิเสสียเตติ วิสิฏฺโฐ** ธรรมอันดีพิเศษ ชื่อว่าวิสิฏฐะ (อาเทศ ต และ สฺ ที่สุดธาตุเป็น ฏฺฐ). **ธุตคุเณ วิสิฏฺโฐหํ สทิโส เม น วิชฺชติ** [๖] เราเป็นผู้ประเสริฐในคุณเครื่องกำจัดกิเลส ผู้เป็นเช่นเราย่อมไม่มี

อริย (อร คมเน+อิ+ณฺย) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, อริยบุคคล. **สปฺปุริเสหิ อริตพฺโพ อุปคนฺตพฺโพติ อริโย** ธรรมที่สัตบุรุษควรเข้าไปใกล้ ชื่อว่าอริยะ. **มคฺคผลธมฺเม อรติ อธิคจฺฉตีติ อริโย** ผู้

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๑๖/๑๔๙ ๒ ที.มหา. ๑๐/๕๔/๕๗ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๑
๔ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๒๗๕/๒๔๐ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๑/๑๐ ๖ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๘/๓๑๒

บรรลุมรรคธรรมและผลธรรม ชื่อว่าอริยะ (ลบ ณฺ). **อริโยติ ตํตํมคฺควชฺเฌหิ กิเลเสหิ อารกตฺตา จ อริยภาวกรตฺตา จ อริโย**[๑] บทว่า **อริโย** คือบุคคลชื่อว่าอริยะ เพราะความห่างไกลจากกิเลสอันถูกมรรคนั้นกำจัดแล้ว และเพราะทำความเป็นธรรมอันประเสริฐ

นาค (น+อคฺค) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **นตฺถิ อคฺโค อสฺมาติ นาโค** ผู้ไม่มีใครประเสริฐยิ่งกว่า ชื่อว่านาคะ (ลบ คฺ, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **อาคุํ น กโรตีติ นาโค**[๒] ผู้ไม่ทำบาป ชื่อว่านาคะ

เอก (อิ คติยํ+ณฺวุ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **เอกีภาวํ เอติ คจฺฉตีติ เอโก** ผู้ไปสู่ความเป็นหนึ่ง ชื่อว่าเอกะ (วุทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหลัง). **สทิสรหิตตาย วา เอกีภาเว เอติ ติฏฺฐตีติ เอโก** หรือผู้ดำรงอยู่ในความเป็นหนึ่ง เพราะไร้ผู้เสมอเหมือน ชื่อว่าเอกะ (อิ ฐิติยํ+ณฺวุ, วุทฺธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหลัง). **เสฏฺโฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจติ**[๓] จริงอยู่ แม้ผู้ประเสริฐสุดในโลก ท่านก็เรียกว่าเอกะ

อาสภ (อุส ทาเห+อภ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปจฺจนีเก อุสฺสาเปตีติ อาสโภ** ผู้ยังธรรมอันเป็นข้าศึกให้เร่าร้อน ชื่อว่าอาสภะ (อาเทศ อุ เป็น อา). **นรานํ อาสโภ นราสโภ**[๔] ผู้ประเสริฐกว่านรชน ชื่อว่านราสภะ

อคฺค (อช คมเน+อ) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, เลิศ, ยอด. **สีลาทีหิ อชิตพฺโพ อุปคนฺตพฺโพติ อคฺโค** ธรรมที่ผู้มีศีลเป็นต้นพึงไปสู่ ชื่อว่าอัคคะ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **เสฏฺฐภาวํ อชติ คจฺฉตีติ อคฺโค** ผู้ดำเนินไปสู่ความเป็นผู้ประเสริฐ ชื่อว่าอัคคะ. **ปุญฺเญน อชฺชิยเตติ อคฺโค** ธรรมที่ผู้มีบุญไปถึง ชื่อว่าอัคคะ (อชฺช คมเน+อ, อาเทศ ชฺชฺ เป็น คฺคฺ). **นิพฺพานสุขํ อทติ ภกฺขตีติ อคฺโค** ผู้เสวยความสุขคือนิพพาน ชื่อว่าอัคคะ (อท อนุภวเน+ณ, ลบ ณฺ, อาเทศ ทฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **กิเลสเวรํ อมติ หีสตีติ อคฺโค** ผู้เบียดเบียนเวรคือกิเลส ชื่อว่าอัคคะ (อม หีสายํ+ณ, ลบ ณฺ, อาเทศ มฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **กิเลเส อสติ เขเปตีติ อคฺโค** ผู้ละทิ้งกิเลสทั้งหลาย ชื่อว่าอัคคะ (อสฺ เขเป+ณ, ลบ ณฺ, อาเทศ สฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **จิรํ อชิยเต จิยเต อสฺมินฺติ อคฺโค** ธรรมที่ตั้งอยู่ตลอดกาลนาน ชื่อว่าอัคคะ (อช จิติยํ+ณ, ลบ ณฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **อกุสเล ธมฺเม อชติ เขเปตีติ อคฺโค** ผู้ละทิ้งอกุศลธรรม ชื่อว่าอัคคะ (อช เขปเน+ณ, ลบ ณฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ). **สเทวกสฺส โลกสฺส พุทฺโธ อคฺโค ปวุจฺจติ**[๕] ท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุด กว่าชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก

โมกฺข (มุจ โมจเน+ต) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **หีนมชฺฌิมภาเวหิ มุจฺจตีติ โมกฺโข** ภาวะที่พ้นจากเบื้องต่ำและปานกลาง ชื่อว่าโมกขะ. **ราคาทีหิ มุจฺจตีติ โมกฺโข** ผู้หลุดพ้นจากกิเลสมีราคะเป็นต้น ชื่อว่าโมกขะ (วุทฺธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ต เป็น ข, จฺ เป็น กฺ). **กิเลสาทีหิ โมกฺขตีติ**

---

๑ ที.อฏฺ. ๕/๔๐๒/๔๑๗ ๒ วิ.ฏี. ๑/๙๐/๒๑๔ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๑๖๒
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๒๐๘/๒๖๙ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๒๑/๙๗

โมกฺโข ผู้พ้นจากกิเลสเป็นต้น ชื่อว่าโมกขะ (โมกฺข โมจเน+อ). **อยํ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ อารญฺญกานํ อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ โมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จ**[๑] บรรดาผู้อยู่ป่าเป็นวัตรทั้ง ๕ ท่านนี้ ผู้นี้สุดยอด เป็นเลิศ ประเสริฐ สูงสุด

ปุงฺคว (ป+คม คติมฺหิ+ว) ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน. **ปธานภาวํ คจฺฉตีติ ปุงฺคโว** ผู้ไปสู่ความเป็นประธาน ชื่อว่าปุงควะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุ)

ภควา ตสฺมึ สมเย　　เวเนยฺยานํนุกมฺปโก
อชปาลนิโคฺรธทุมา　　ปายาสิ มุนิปุงฺคโว.[๒]

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคผู้ประเสริฐ ทรงมีความเอ็นดูต่อเวไนยสัตว์ เสด็จไปจากต้นอชปาลนิโครธ

สมาสคา เสฏฺฐตฺถวาจกา สีหกุญฺชรสทฺทูลาที ปุเม วตฺตนฺติ **สีห**ศัพท์ **กุญฺชร**ศัพท์ และ **สทฺทูล**ศัพท์เป็นต้นที่กล่าวอรรถประเสริฐ ที่เป็นไปในบทสมาส ใช้ในปุงลิงค์

คัมภีร์อมรโกสอภิธานกล่าวไว้ว่า

อุตฺตรสฺมึ ปเท พฺยคฺฆ-　　ปุงฺคโวสภกุญฺชรา
สีหสทฺทูลนาคาทฺยา　　ปุเม เสฏฺฐตฺถวาจกา.[๓]

พฺยคฺฆ ปุงฺคว อุสภ กุญฺชร สีห สทฺทูล และ **นาค**ศัพท์เป็นต้น ที่กล่าวอรรถว่า "ประเสริฐ" ถ้าเป็นบทหลังในกัมมธารยสมาส มีใช้ในปุงลิงค์ (อาทิศัพท์รวมเอา วราห ปุณฺฑรีก โธรยฺห โสวีร เป็นต้น) เช่น **ปุริสพฺยคฺโฆ** บุรุษประเสริฐ, **มุนิปุงฺคโว** พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ, **นราสโภ** มนุษย์ผู้ประเสริฐ, **มุนิกุญฺชโร** พระมุนีผู้ประเสริฐ, **นรสีโห** มนุษย์ผู้ประเสริฐ เป็นต้น

[๖๙๗] จิตฺตกฺขิปีติชนน-　　มพฺยาเสกมเสจนํ
อิฏฺฐํ ตุ สุภคํ หชฺชํ　　ทยิตํ วลฺลภํ ปิยํ.

มีเสน่ห์, น่าสนใจ, ไม่อิ่ม, ไม่เบื่อ, เจริญตาเจริญใจ, ดึงดูดใจ ๒ ศัพท์

จิตฺตสฺส อกฺขิโน จ ปีติชนกํ วตฺถุ อพฺยาเสกํ อเสจนญฺจ นาม วัตถุอันยังความยินดีให้เกิดแก่จิตและดวงตา ชื่อว่าอัพยาเสกะและอเสจนะ

อพฺยาเสก (น+วิ+อา+สิจ ปคฺฆรเณ+ณ) มีเสน่ห์, น่าสนใจ, ไม่อิ่ม, ไม่เบื่อ, เจริญตาเจริญใจ, ดึงดูดใจ. **น พฺยาสิญฺจนฺติ น รกฺขนฺติ นยนมนานิ อสฺมาติ อพฺยาเสกํ** สิ่งที่ดวงตาและใจไม่ละจากไป ชื่อว่าอัพยาเสกะ (อาเทศ น เป็น อ, อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ,

๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๘๑/๒๔๖　　๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๐๔　　๓ อมรโกส. ๒๑/๕๙

อาเทศ จุ เป็น กฺ). **อชฺฌตฺตํ อพฺยาเสกสุขํ ปฏิสํเวเทติ**[๑] ย่อมเสวยสุขอันไม่อิ่มภายใน

อเสจน, อเสจนก (น+สิจ ปคฺฆรเณ+ยุ) มีเสน่ห์, น่าสนใจ, ไม่อิ่ม, ไม่เบื่อ, เจริญตาเจริญใจ, ดึงดูดใจ. **น พฺยาสิญฺจนฺติ น รกฺขนฺติ นยนมนานิ อสฺมาติ อเสจนํ** สิ่งที่ดวงตาและใจไม่ละจากไป ชื่อว่า อเสจนะ (อาเทศ น เป็น อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, ยุ เป็น อน, ลง ก สกัตถะบ้าง). **อยํปิ โข ภิกฺขเว อานาปานสฺสติสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต สนฺโต เจว ปณีโต จ อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโร**[๒] ภิกษุทั้งหลาย สมาธิของอานาปานสตินี้แหละ เมื่อบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เป็นความสงบ เป็นความประเสริฐ เป็นความเจริญใจ อยู่เป็นสุข

น่าปรารถนา, น่ายินดี, น่ารักใคร่ ๖ ศัพท์

อิฏฺฐ (อิสุ อิจฺฉายํ+ต) น่าปรารถนา, น่ายินดี, น่ารักใคร่. **อิจฺฉิตพฺพนฺติ อิฏฺฐํ** สิ่งที่บุคคลปรารถนา ชื่อว่าอิฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **เอสิตพฺพนฺติ วา อิฏฺฐํ** หรือสิ่งที่บุคคลแสวงหา ชื่อว่าอิฏฐะ (อิส คเวสเน+ต, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **“โภคา เม อุปฺปชฺชนฺตุ สหธมฺเมนา”ติ อยํ ปฐโม ธมฺโม อิฏฺโฐ กนฺโต มนาโป ทุลฺลโภ โลกสฺมึ**[๓] ธรรมที่น่าปรารถนา น่าชอบใจ น่ายินดี อย่างที่ ๑ ว่า “ขอโภคทรัพย์จงเกิดขึ้นแก่เราโดยชอบธรรม” นี้ ได้ยากในโลก

สุภค (สุภสทฺทูปปท+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) น่าปรารถนา, น่ายินดี, น่ารักใคร่. **สุภตฺตํ คจฺฉตีติ สุภคํ** สิ่งที่ไปสู่ความเป็นของสวยงาม ชื่อว่าสุภคะ (ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **เอกํ สมยํ ภควา อุกฺกฏฺฐายํ วิหรติ สุภควเน สาลราชมูเล**[๔] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โคนต้นสาลราชในป่าอันน่ายินดีเขตเมืองอุกกัฏฐา

หชฺช (หทย+ณ) น่าปรารถนา, น่ายินดี, น่ารักใคร่, น่าพอใจ. **หทเย สาธุ, หทยสฺส วา ปิยนฺติ หชฺชํ** สิ่งที่ดีในใจ หรือเป็นที่รักของใจ ชื่อว่าหัชชะ (ลบ ณฺ, ลบ อ ที่ ท, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ)

ทยิต (ทย อาทาเน+อิ+ต) น่ายินดี, น่ารักใคร่, เอ็นดู. **ทยิตพฺพํ อาทาตพฺพนฺติ ทยิตํ** สิ่งที่บุคคลควรถือเอา ชื่อว่าทยิตะ. **ทยิตพฺพํ รกฺขิตพฺพนฺติ วา ทยิตํ** สิ่งที่บุคคลควรรักษาไว้ ชื่อว่าทยิตะ (ทย รกฺขเน+อิ+ต). **ตสฺสมฺหิ เอกา ธีตา ปิยา มนาปา ทยิตา จ**[๕] ดิฉันเป็นธิดาคนเดียวผู้น่ารักใคร่ น่าชอบใจ น่าเอ็นดูของท่านเศรษฐีนั้น

วลฺลภ (วลฺล สํวรเณ+อภ) น่าปรารถนา, น่ายินดี, น่ารักใคร่. **วลฺลียเต สํวรียเตติ วลฺลภํ** สิ่งที่เขาปกป้องไว้ ชื่อว่าวัลลภะ

ปิย (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ณฺย) น่าปรารถนา, น่ายินดี, น่ารักใคร่. **ปิยายิตพฺพนฺติ ปิยํ** สิ่งที่บุคคลยินดี ชื่อว่าปิยะ (ลบ ณฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **มนุสฺสานํ ปิโย โหติ อมนุสฺสานํ ปิโย โหติ**[๖]

---

๑ ที.สีล. ๙/๑๒๒/๙๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๘/๑๓๑ ๓ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖๑/๘๕
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๑/๑ ๕ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๗๓/๔๙๔ ๖ วิ.ปริ. ๘/๑๐๐๔/๓๕๓

เป็นที่รักของพวกมนุษย์ เป็นที่รักของพวกอมนุษย์

[๖๙๘] ตุจฺฉํ จ ริตฺตกํ สุญฺญํ อถาสารญฺจ เผคฺคุ จ
เมชฺฌํ ปูตํ ปวิตฺโตถ อวิรุทฺโธ อปณฺณโก.

ว่าง, เปล่า ๓ ศัพท์

ตุจฺฉ (ตุจ วินาเส+ฉ) ว่าง, เปล่า. **ตุจติ วินาเสตีติ ตุจฺโฉ** สิ่งที่พินาศไป ชื่อว่าตุจฉะ. **จตฺตาโรเม ภิกฺขเว กุมฺภา กตเม จตฺตาโร ตุจฺโฉ ปิหิโต ปูโร วิวโฏ ตุจฺโฉ วิวโฏ ปูโร ปิหิโต**[๑] ภิกษุทั้งหลาย หม้อมี ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่างอะไรบ้าง คือ หม้อที่ว่างปิดฝาไว้ หม้อที่เต็มเปิดฝาไว้ หม้อที่ว่างเปิดฝาไว้ และหม้อที่เต็มปิดฝาไว้

ริตฺต, ริตฺตก (ริจ วิโยชนสมฺพชฺฌเนสุ+ต+ก) ว่าง, เปล่า. **ริจตีติ ริตฺตโก** สิ่งที่ไม่มีอยู่ ชื่อว่าริตตกะ (อาเทศ จุ เป็น ตฺ). **ริตฺตกํ ปตฺตํ ทิสฺวาน กุมฺมาสํ ปูรยึ อหํ**[๒] ข้าพเจ้าเห็นบาตรว่างเปล่าจึงใส่ขนมสดจนเต็ม

สุญฺญ (สุน+ย) ว่าง, เปล่า, สูญ. **สุนสฺส หิตํ สุญฺญํ** สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สุนัข ชื่อว่าสุญญะ (ลบ อ ที่ น, อาเทศ นฺย เป็น ณ, ซ้อน ญฺ). **ตุจฺฉภาวํ สุนติ คจฺฉตีติ สุญฺญํ** สิ่งที่ไปสู่ความว่างเปล่า ชื่อว่าสุญญะ (สุน คติยํ+ย, ลบ อ ที่ น, อาเทศ นฺย เป็น ณ, ซ้อน ญฺ). **สุญฺญํ พฺรหฺมวิมานํ ปาตุภวติ**[๓] วิมานของพรหมปรากฏว่างเปล่า

กระพี้, ไม่มีแก่นสาร, ไม่มีสาระ ๒ ศัพท์

อสาร (น+สาร) กระพี้, ไม่มีแก่นสาร, ไม่มีสาระ. **นตฺถิ สาโร อสฺสาติ อสาโร** สิ่งที่ไม่มีแก่นสาร ชื่อว่าอสาระ. **น สาโร อสาโร** สิ่งที่ไม่ใช่แก่น ชื่อว่าอสาระ (อาเทศ น เป็น อ)

อสาเร สารมติโน สาเร จาสารทสฺสิโน
เต สารํ นาธิคจฺฉนฺติ มิจฺฉาสงฺกปฺปโคจรา.[๔]

คนเหล่าใดเห็นสิ่งไม่มีสาระว่ามีสาระ และเห็นสิ่งที่มีสาระว่าไม่มีสาระ คนเหล่านั้นมีความเห็นผิดเป็นอารมณ์ ย่อมไม่บรรลุถึงสิ่งอันมีสาระ

เผคฺคุ (ผล นิปฺผตฺติยํ+คุ) กระพี้, ไม่มีแก่นสาร. **ผลตีติ เผคฺคุ** กระพี้ที่สำเร็จ ชื่อว่าเผคคุ (อาเทศ อ เป็น เอ, ลฺ เป็น คฺ). **เผน วาเตน อิญฺชตีติ วา เผคฺคุ** หรือกระพี้ที่ปลิวไปตามลม ชื่อว่าเผคคุ (ผสทฺทูปปท+อิช คมเน+ณุ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ, ลบสระหน้า). **จตฺตาโรเม ภิกฺขเว รุกฺขา กตเม จตฺตาโร เผคฺคุ เผคฺคุปริวาโร เผคฺคุ สารปริวาโร สาโร เผคฺคุปริวาโร สาโร สารปริวาโร**[๕] ภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้มี ๔

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๐๓/๑๓๘ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๖๕/๙๓ ๓ ที.สีล. ๙/๓๑/๒๓
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๑/๑๖ ๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๐๙/๑๔๗

อย่างเหล่านี้ ๔ อย่าง คือ ต้นไม้กระพี้ที่มีไม้กระพี้เป็นบริวาร ต้นไม้กระพี้ที่มีไม้แก่นเป็นบริวาร ต้นไม้แก่นที่มีไม้กระพี้เป็นบริวาร ต้นไม้แก่นที่มีไม้แก่นเป็นบริวาร

สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ ๓ ศัพท์

เมชฺฌ (เมธ หึสาสงฺคเมสุ+ณฺย) สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ. **เมธียเต สงฺคมียเตติ เมชฺฌํ** สิ่งที่บุคคลรวบรวม ชื่อว่าเมชฌะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ธฺย เป็น ฌ, ซ้อน ชฺ). **จิตฺตสนฺตานํ เมชฺฌํ ภเวยฺย สุจิ โวทานํ**[๑] สันดานแห่งจิตควรขาวสะอาดหมดจด

ปูต (ปุ ปวเน+ต) สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ. **ปุนาตีติ ปูตํ** สิ่งที่สะอาด ชื่อว่าปูตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู)

ปวิตฺต (ปุ ปวเน+อิ+ต) สะอาด, หมดจด, ไม่มีโทษ. **ปุนาตีติ ปวิตฺตํ** สิ่งที่สะอาด ชื่อว่าปวิตตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ซ้อน ตฺ)

ถูก, ไม่ผิด ๒ ศัพท์

อวิรุทฺธ (น+วิ+รุธ หึสาปราธาปคมเนสุ+ต) ถูก, ไม่ผิด. **น วิรุชฺฌตีติ อวิรุทฺโธ** ธรรมที่ไม่ผิด ชื่อว่าอวิรุทธะ (อาเทศ น เป็น อ, ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ). **อวิรุทฺโธติ เอเตสํ ติณฺณํ ทุจฺจริตานํ ปหีนตฺตา สุจริเตหิ สทฺธึ อวิรุทฺโธ**[๒] บทว่า **อวิรุทฺโธ** คือไม่ผิดพร้อมด้วยสุจริต เพราะทุจริตทั้ง ๓ นั้นเสื่อมไปแล้ว

อปณฺณก (น+ปณ พฺยวหารถุตีสุ+ณฺวุ) ถูก, ไม่ผิด. **วิรุทฺธโวหาเรน น ปณาเมตีติ อปณฺณโก** ผู้ไม่ยกย่องด้วยคำผิด ชื่อว่าอปัณณกะ (อาเทศ น เป็น อ, ณฺวุ เป็น อก, ซ้อน ณฺ). **อยํ อปณฺณโก ธมฺโม สมาทาย วตฺติตพฺโพ**[๓] พึงสมาทานธรรมอันไม่ผิดนี้แล้วประพฤติ

[๖๙๙] อุกฺกฏฺโฐ จ ปกฏฺโฐถ นิหีโน หีนลามกา
ปติกิฏฺฐํ นิกิฏฺฐํ จ อิตฺตราวชฺชกุจฺฉิตา.

[๗๐๐] อธโมมกคารยฺหา มลีโน ตุ มลีมโส
พรหา มหนฺตํ วิปุลํ วิสาลํ ปุถุลํ ปุถุ.

[๗๐๑] ครุรุวิตฺถิณฺณมโถ ปีนํ ถูลํ จ ปีวรํ
ถุลฺลํ จ วชฺรํ จาถ อาจิตํ นิจิตํ ภเว.

ยิ่ง, สูงสุด, ชั้นสูง ๒ ศัพท์

อุกฺกฏฺฐ (อุ+กส วิเลขนหึสาสุ+ต) ยิ่ง, สูงสุด, ชั้นสูง, อุกฤษฏ์. **อุปคนฺตฺวา กสตีติ อุกฺกฏฺโฐ** ผู้เข้าไปเบียดเบียน ชื่อว่าอุกกัฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ, ซ้อน กฺ). **อุกฺกํ ธาเรตีติ อุกฺกฏฺโฐ**

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๗๔/๔๓๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๓๖๘/๑๘๓ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๐๔/๑๐๑

ผู้ทรงไว้ซึ่งความดีเลิศ ชื่อว่าอุกกัฏฐะ (อุกฺกสทฺทูปปท+ธา ธารเณ+อ, อาเทศ ธ เป็น ฐ, ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า). **อุกฺกฏฺโฐ นาม อกฺโกโส ปณฺฑิโตสิ พฺยตฺโตสิ เมธาวีสิ ...**[๑] คำด่าว่า เจ้าบัณฑิต เจ้าคนฉลาด เจ้าคนมีปัญญา... ชื่อว่าคำด่าชั้นสูง

ปกฏฺฐ, ปกฏฺฐก (ป+กส วิเลขนหึสาสุ+ต) ยิ่ง, สูงสุด, ชั้นสูง. **ปกาเรน กสตีติ ปกฏฺโฐ** ผู้เบียดเบียนโดยหน้าที่ ชื่อว่าปกัฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **ปกฏฺฐกฺวายํ สมโณ โคตโม ปุนปฺปุนํ อาคจฺฉติ**[๒] พระสมณโคดมผู้สูงสุดนี้เสด็จมาบ่อยๆ

ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ ๑๑ ศัพท์

นิหีน (นิ+หา จาเค+อิน) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **นิหียเตติ นิหีโน** ผู้เสื่อม ชื่อว่านิหีนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปสูโร ปริพฺพาชโก หีโน นิหีโน โอมโก ลามโก**[๓] ปสูรปริพาชกเป็นผู้ต่ำช้าเลวทราม ลามกน่าเกลียด

หีน (หา จาเค+อิน) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **อุกฺกฏฺฐตฺตํ เหตีติ หีโน** ผู้ละความเป็นผู้สูงสุด ชื่อว่าหีนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **หีนตฺตํ หาติ คจฺฉตีติ หีโน** ผู้ไปสู่ความเป็นคนเลว ชื่อว่าหีนะ (หา คติยํ+อิน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **หีโน นาม อกฺโกโส โอฏฺโฐสิ เมณฺโฑสิ โคโณสิ ...**[๔] คำด่าว่า เจ้าเป็นอูฐ เป็นลา เป็นโค... ชื่อว่าคำด่าชั้นต่ำ

ลามก (ลม นินฺทายํ+ณฺวุ) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **ลมียเตติ ลามโก** ผู้ถูกเขาตำหนิ ชื่อว่าลามกะ (วุทฺธิ อ เป็น อา, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **หีนภาวํ ลาติ อาททาตีติ ลามโก** ผู้ถือเอาความเลว ชื่อว่าลามกะ (ลา อาทาเน+มก). **น ลามโก ปตฺโต อธิฏฺฐาตพฺโพ**[๕] ภิกษุไม่ควรอธิษฐานบาตรที่น่าเกลียด

ปติกิฏฺฐ (ปติ+กิฏ นินฺทายํ+ฐ) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **ปติกิฏฺฏตีติ ปติกิฏฺฐํ** สิ่งที่ทราม ชื่อว่าปติกิฏฐะ. **เอตํ ปติกิฏฺฐนฺติ เอตํ ปจฺฉิมํ เอตํ ลามกํ**[๖] คำว่า **เอตํ ปติกิฏฺฐํ** คืออันมีภายหลังนี้ อันน่าเกลียดนี้

นิกิฏฺฐ (นิ+กิฏ นินฺทายํ+ฐ) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **นิกิฏฺฏตีติ นิกิฏฺฐํ** สิ่งที่เลว ชื่อว่านิกิฏฐะ

อิตฺตร (อิ คติมฺหิ+ตรณฺ) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **หีนภาวํ เอติ คจฺฉตีติ อิตฺตโร** ผู้ไปสู่ความเลว ชื่อว่าอิตตระ (ลบ ณฺ, ซ้อน ตฺ)

อวชฺช (อ+วท วิยตฺติยํ วาจายํ+ณฺย) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **"ชาตฺยาจาราทีหิ นิหีโนย"นฺติ อวทิตพฺโพติ อวชฺโช** ผู้ควรถูกตำหนิว่า "ผู้นี้เป็นคนเลวโดยชาติและความประพฤติเป็นต้น" ชื่อว่าอวัชชะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ). **ตพฺภาวตฺโถ เจตฺถ อกาโร**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๕๖/๑๘๕ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๗๙/๒๕๕ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๒๐/๒๑๕
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๖/๑๖๖ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๑/๑๑๐ ๖ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๗๖/๗๔

สำหรับ **อ** อักษรในที่นี้มีอรรถตัพภาวะ ไม่มีความหมายพิเศษ

กุจฺฉิต (กุจฺฉา+อิ+ต) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **กุจฺฉา สญฺชาตา อสฺสาติ กุจฺฉิโต** สิ่งที่เกิดอาการอันน่าเกลียดขึ้น ชื่อว่ากุจฉิตะ (ลบสระหน้า). **กุจฺฉิตา เกสาทโย**[๑] ผมเป็นต้นที่น่าเกลียด

อธม (อโธ+ม) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **อโธภาเค ชาโต อธโม** ผู้เกิดในส่วนต่ำ ชื่อว่าอธมะ (อาเทศ โอ เป็น อ). **ชเนหิ อสติ จชิยเตติ อธโม** ผู้ถูกคนทั้งหลายทอดทิ้ง ชื่อว่าอธมะ (อส เขปเน+อม, อาเทศ สฺ เป็น ธฺ). **คุเณหิ มาตาปิตูนํ อธโม หุตฺวา ชาโต**[๒] ผู้เกิดเป็นคนชั้นต่ำกว่ามารดาและบิดาโดยคุณ

โอมก (อุม นินฺทายํ+อ+ก) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ. **อุมิตพฺโพติ โอมโก** ผู้ถูกนินทา ชื่อว่าโอมกะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **สพฺเพว หีนปญฺญา นิหีนปญฺญา โอมกปญฺญา**[๓] คนพาลทั้งปวงแล เป็นผู้มีปัญญาเลว ทราม ต่ำช้า

คารยฺห (ครห นินฺทายํ+ณฺย) ต่ำช้า, เลว, ทราม, ลามก, น่าเกลียด, ชั้นต่ำ, ติเตียน. **ครหิตพฺโพติ คารยฺโห** ผู้ควรถูกครหา ชื่อว่าคารัยหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, กลับ หฺย เป็น ยฺห). **เต จ ภิกฺขู คารยฺหา**[๔] ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นพากันติเตียน

เศร้าหมอง, มีมลทิน ๒ ศัพท์

มลีน (มล+อิน) เศร้าหมอง, มีมลทิน. **มลยุตฺตตาย มลีโน** ผู้เศร้าหมอง ชื่อว่ามลีนะ เพราะมีมลทิน (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ราโค อุปฺปชฺชมาโน จิตฺตํ มลีนํ กโรติ**[๕] ราคะเมื่อเกิดขึ้น ย่อมทำจิตให้เศร้าหมอง

มลีมส (มล+อีมส) เศร้าหมอง, มีมลทิน. **มลยุตฺตตาย มลีมโส** ผู้เศร้าหมอง ชื่อว่ามลีมสะ เพราะมีมลทิน (ลบสระหน้า)

เศร้าหมอง มีอีกหลายศัพท์ เช่น **กจฺจร, มลทูสิต**

ใหญ่, กว้างขวาง, มาก ๙ ศัพท์

พฺรห (พฺรห วุทฺธิยํ+อ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. **พฺรหตีติ พฺรหา** สิ่งที่เจริญ ชื่อว่าพรหะ (บทนี้เป็นราชาทิคณะ รูปสำเร็จอาเทศ สิ เป็น อา แล้วลบสระหน้า). **อสฺสกณฺโณ คิริ พฺรหา**[๖] ภูเขาอัสสกัณณะกว้างใหญ่

มหนฺต (มห ปูชายํ+อนฺต) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. **มหียเต ปูชียเตติ มหนฺโต** ผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่ามหันตะ. **มหติ วฑฺฒตีติ มหนฺโต** ผู้เจริญ ชื่อว่ามหันตะ (มห วฑฺฒิยํ +อนฺต).

๑ ที.อฏฺ. ๕/๓๗๓/๓๗๑ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๗๔/๒๕๓ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๕๓๒/๓๔๖
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๖๓๒/๔๓๐ ๕ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๙๒๔/๕๓๙ ๖ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๕๕๐/๒๖๘

มหนฺโต อยํ มจฺโฉ นายํ มจฺโฉ ปริตฺโต[๑] ปลาตัวใหญ่นี้ ไม่ใช่ปลาตัวเล็ก

วิปุล (วิ+ปุล มหนฺเต+อ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก, ไพบูลย์. **วิเสเสน ปุลตีติ วิปุลํ** สิ่งที่ใหญ่เป็นพิเศษ ชื่อว่าวิปุละ. **วิวิธา หุตฺวา อุลติ คจฺฉตีติ วิปุโล** สิ่งที่ไปเป็นส่วนต่างๆ ชื่อว่าวิปุละ (วิ+อุล คมเน+อ, ลง ปฺ อาคม). **วิปุลํ ผลํ อธิคจฺเฉยฺย**[๒] พึงบรรลุผลอันไพบูลย์

วิสาล (วิ+สล คมเน+ณ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก, ไพศาล. **วิเสเสน สลตีติ วิสาลํ** สิ่งที่เป็นไปโดยพิเศษ ชื่อว่าวิสาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **วิสาลาติ วิปุลา**[๓] บทว่า **วิสาลา** คือกว้างใหญ่

ปุถุล (ปุถ สงฺขฺยาเน+อุล) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. **ปุถียเต สงฺขฺยียเตติ ปุถุลํ** สิ่งที่ถูกนับ ชื่อว่าปุถุละ. **ปุถติ วิตฺถาเรตีติ ปุถุลํ** สิ่งที่กว้างใหญ่ ชื่อว่าปุถุละ (ปุถ วิตฺถาเร+อุล). **คมฺภีรํ ปุถุลํ อุทกํ**[๔] น้ำทั้งลึกและกว้าง

ปุถุ (ปุถ วิตฺถาเร+อุ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. **ปุถติ วิตฺถาเรตีติ ปุถุ** สิ่งที่กว้างใหญ่ ชื่อว่าปุถุ. **ปุถูติ พหู**[๕] บทว่า ปุถุ คือมาก

ครุ (คร เสจเน+อุ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. **ครติ สิญฺจติ วิตฺถาเรตีติ ครุ** สิ่งที่กว้างออกไป ชื่อว่าครุ

อุรุ (อร คมเน+อุ) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. **มหนฺตภาวํ อรติ คจฺฉตีติ อุรุ** สิ่งที่ไปสู่ความกว้างใหญ่ ชื่อว่าอุรุ (อาเทศ อ เป็น อุ). **อุรุสทฺโท เจตฺถ มหนฺตปริยาโย**[๖] **อุรุ**ศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายของ **มหนฺต** ศัพท์

วิตฺถิณฺณ, วิตฺถินฺน (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ต) ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก. **วิเสเสน ตโนติ วิตฺถาเรตีติ วิตฺถิณฺณํ** สถานที่กว้างขวางมาก ชื่อว่าวิตถิณณะ (อาเทศ ต ของธาตุเป็น ถ, ซ้อน ตฺ, ลบ นุ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต ปัจจัยเป็น อินฺน, นฺน เป็น ณฺณ บ้าง, ลบสระหน้า). **ปุพฺเพ วิชฺชมานเมว มริยาทํ วิตฺถิณฺณํ กโรติ**[๗] ทำขอบเขตที่มีอยู่เดิมให้กว้างออกไป

อ้วน, ล่ำ ๕ ศัพท์

ปีน (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+อิน) อ้วน, ล่ำ. **อตฺตโน ถูลภาวํ ปีเณตีติ ปีโน** ผู้ยินดีความอ้วนของตน ชื่อว่าปีนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ถูล (ถูล ปริพฺรูหเน+อ) อ้วน, ล่ำ. **ถูลตีติ ถูโล** ผู้อ้วน ชื่อว่าถูละ. **สาทุญฺจ ถูลญฺจ มุทุญฺจ มํสํ**[๘] เนื้อที่หวาน ล่ำ และอ่อนนุ่ม

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๙๒/๒๕๘
๒ ที.มหา. ๑๐/๓๒๘/๓๙๑
๓ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๓/๔๐
๔ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๓๘/๖๖
๕ สํ.อฏฺ. ๑๓/๑๐๓๗/๓๗๑
๖ วิ.ฏี. ๑/๑๔๙/๓๑๗
๗ วิ.ฏี. ๒/๙๐/๒๒๔
๘ ขุ.ชา. ๒๗/๙๒๗/๒๐๓

ปีวร (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+อีวร) อ้วน. **อตฺตโน ถูลภาวํ ปีเณตีติ ปีวโร** ผู้ยินดีความอ้วนของตน ชื่อว่าปีวระ (ลบสระหน้า)

ถุลฺล (ถูล ปริพฺรูหเน+ล) อ้วน, ล่ำ. **ถูลตีติ ถุลฺโล** ผู้อ้วน ชื่อว่าถูลละ. **มหลฺลกกาเล ปพฺพชิโต พุทฺธสาสเน อุปฺปนฺนํ ลาภสกฺการํ ปริภุญฺชนฺโต ถุลฺลสรีโร**[๑] บวชในยามแก่ บริโภคลาภและสักการะที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาจนร่างกายอ้วนใหญ่

วฐร (วท วิยตฺติยํ วาจายํ+อร) อ้วน. **ถูลภาวํ วทตีติ วฐรํ** สิ่งที่บอกความอ้วน ชื่อว่าวฐระ (อาเทศ ทฺ เป็น ฐฺ)

สะสม, ก่อตัว, พอกพูน ๒ ศัพท์

อาจิต (อา+จิ จเย+ต) สะสม, ก่อตัว, พอกพูน. **อาจิยเตติ อาจิตํ** สิ่งที่ถูกสะสม ชื่อว่าอาจิตะ. **มํเสน เจว โลหิเตน จ อาจิตา**[๒] พอกพูนด้วยเนื้อและเลือด

นิจิต (นิ+จิ จเย+ต) สะสม, ก่อตัว, พอกพูน. **นิจียเตติ นิจิตํ** สิ่งที่ถูกสะสม ชื่อว่านิจิตะ. **หิรญฺญํ ตสฺส นิจิตํ โกฏิสตํปิ อนปฺปกํ**[๓] เงินที่เขาสะสมไว้ตั้ง ๑๐๐ โกฏิ ไม่ใช่น้อย

[๗๐๒] **สพฺพํ สมตฺตมขิลํ นิขิลํ สกลํ ตถา**
นิสฺเสสํ กสิณาเสสํ สมคฺคํ จ อนูนกํ.

ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ ๑๐ ศัพท์

สพฺพ (สร คติยํ+ว) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **สรติ ปวตฺตตีติ สพฺพํ** สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่าสัพพะ (อาเทศ ว เป็น พ, รฺ เป็น พฺ). **สพฺพติ คจฺฉตีติ สพฺพํ** สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่าสัพพะ (สพฺพ คติยํ+อ). **สาธุ ภนฺเต สพฺโพ ภิกฺขุสงฺโฆ อุตฺตรกุรุํ ปิณฺฑาย คจฺเฉยฺย**[๔] ดีเหมือนกันท่านผู้เจริญ พระภิกษุสงฆ์ทั้งหมดพึงไปสู่แคว้นอุตตรกุรุเพื่อบิณฑบาต

สมตฺต (สํ+อสุ เขปเน+ต) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ, ครบ, จบ. **สํ สุฏฺฐุ อสติ ภวตีติ สมตฺตํ** สิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด ชื่อว่าสมัตตะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, สฺ เป็น ตฺ). **ปรินิฏฺฐํ อชฺชีสุ คจฺฉีสูติ สมตฺตา** สิ่งที่เป็นไปถึงที่สุดแล้ว ชื่อว่าสมัตตะ (สํ+อช คมเน+ต, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ชฺ เป็น ตฺ). **จตฺตาฬีสกํ สมตฺตํ**[๕] จบหมวดที่ ๔๐

อขิล (น+ขี ขเย+ล) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **น ขยตีติ อขิลํ** สิ่งที่ไม่สิ้นไป ชื่อว่าอขิละ (อาเทศ น เป็น อ, รัสสะ อี เป็น อิ). **สาคเร อขิลํ อุทกญฺจ**[๖] และน้ำทั้งหมดในทะเล

นิขิล (น+ขี ขเย+ล) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **น ขยตีติ นิขิลํ** สิ่งที่ไม่สิ้นไป ชื่อว่านิขิละ (อาเทศ อ เป็น อิ, รัสสะ อี เป็น อิ)

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๓๕ ๒ ที.อฏฺ. ๖/๒๑๓/๑๒๐ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๕๒/๑๔๗
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๖/๑๒ ๕ วิ.จุลฺล. ๖/๔๘๗/๒๕๔ ๖ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๒๒๓/๒๗๑

สกล (สก สตฺติยํ+อล) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **สกติ สมตฺเถตีติ สกลํ** ทุกสิ่งที่สามารถ ชื่อว่าสกละ. **อุพฺพาหนาทีสุ โถกตฺตา สกยเตติ วา สกลํ** หรือสิ่งที่สามารถในการแบกไปได้เป็นต้น เพราะมีน้อย ชื่อว่าสกละ. **กลาภิ อวยเวหิ สห วตฺตเตติ วา สกลํ** หรือสิ่งที่เป็นไปพร้อมกับส่วนทั้งหลาย ชื่อว่าสกละ (สห+กล, อาเทศ สห เป็น ส). **สกลมิทํ ภนฺเต พฺรหฺมจริยํ**[๑] ท่านผู้เจริญ วัตรทั้งหมดนี้เป็นพรหมจรรย์หรือ

นิสฺเสส (นิ+เสส อวสิฏฺเฐ+อ) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **เสสโต อวสิฏฺฐโต นคฺคตํ นิสฺเสสํ** สิ่งที่ไม่ไปจากส่วนที่เหลือ ชื่อว่านิสเสสะ (ซ้อน สฺ). **ททาหิ ทานํ นิสฺเสสํ กุมฺโภ วิย อโธกโต**[๒] ท่านจงให้ทานอย่าให้เหลือ เหมือนการคว่ำหม้อ

กสิณ (กส คมเน+อิน) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **กสติ ปวตฺตตีติ กสิณํ** สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่ากสิณะ (อาเทศ น เป็น ณ). **รกฺขิตฺวา กสิณํ รตฺตึ**[๓] รักษาแล้วตลอดคืนทั้งสิ้น. **กสิณนฺติ สกลํ นิสฺเสสํ รตฺตึ**[๔] บทว่า **กสิณํ** คือตลอดคืนทั้งสิ้นไม่มีเหลือ

อเสส (น+เสส) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **น เสสํ อวสิฏฺฐํ อเสสํ** ส่วนที่ไม่มีเหลือ ชื่อว่าอเสสะ (อาเทศ น เป็น อ). **นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อุปรุชฺฌติ**[๕] นามและรูปย่อมดับไปไม่มีเหลือ

สมคฺค (สํ+อคฺค) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ. **อคฺเคน สิขเรน สงฺคตํ สมคฺคํ** สิ่งที่รวมเอาด้วยยอด ชื่อว่าสมัคคะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ)

อนูนก (น+อูน ปริหาเน+ก) ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ, ไม่พร่อง. **น อูนํ อสฺมินฺติ อนูนกํ** ส่วนที่ไม่หลงเหลืออยู่ ชื่อว่าอนูนกะ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **ทฺวตฺตึเสเต อนูนกา**[๖] อาการ ๓๒ ทั้งหมดนี้

[๗๐๓] ภูริ ปหูตํ ปจุรํ ภิยฺโย สมฺพหุลํ พหุ
เยภุยฺยํ พหุลญฺจาถ พาหิรํ ปริพาหิรํ.

มาก, เพียงพอ, ยิ่ง ๘ ศัพท์

ภูริ, ภูรี (ภู สตฺตายํ+ริ) มาก. **ภวตีติ ภูริ** สิ่งที่มีอยู่ ชื่อว่าภูริ. **ภาเวติ วฑฺเฒตีติ ภูรี** ปัญญาที่เจริญ ชื่อว่าภูรี (ทีฆะ อิ เป็น อี บ้าง). **ภูรีติ ปจวีสมาย วิตฺถตาย ปญฺญาเยตํ นามํ**[๗] คำว่า **ภูรี** นี้ เป็นชื่อของปัญญาอันกว้างใหญ่เสมอแผ่นดิน

ปหูต, ปภูต (ป+หู,ภู สตฺตายํ+ต) มาก, เพียงพอ. **ปหูยเตติ ปหูตํ** สิ่งที่เขามีอยู่ ชื่อว่าปหูตะ. **ปโหตีติ ปหูตํ** สิ่งที่มีอยู่ ชื่อว่าปหูตะ. **ปกาเรน ภวตีติ ปภูตํ** สิ่งที่มีอยู่โดยมาก ชื่อว่าปภูตะ.

---

๑ สํ.มหา. ๑๙/๘/๓
๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๒/๔๒๘
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๖๕๘/๒๓๖
๔ ชา.อฏฺ. ๔๓/๔๐๙
๕ ที.สีล. ๙/๓๕๐/๒๘๓
๖ วิ.มหา. ๕/๓๗/๓๐๙
๗ ธมฺม.อฏฺ. ๒๔/๗๓

กิมิทํ คหปติ ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ ปฏิยตฺตํ[๑] ท่านคฤหบดี นี่อะไร ของควรเคี้ยวควรฉัน ท่านจัดเตรียมไว้มากมาย

ปจุร (ปจิ วิตฺถาเร+อุร) มาก. **ปจินาติ วิตฺถาเรตีติ ปจุรํ** สิ่งที่มาก ชื่อว่าปจุระ. **ยํ น ปจุรชนา โสตุมฺปิ สกฺกุณนฺติ**[๒] คนส่วนมากไม่สามารถฟังคำใดได้

ภิยฺย (ภี ภเย+ย) มาก, ยิ่ง. **ภายติ อสฺมาติ ภิยฺโย** สิ่งที่น่ากลัว ชื่อว่าภิยยะ (ซ้อน ยฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **โย จิรํ ชีวติ โส วสฺสสตํ อปฺปํ วา ภิยฺโย**[๓] ผู้ใดมีชีวิตอยู่นาน ผู้นั้นมีอายุ ๑๐๐ ปีไม่มากไม่น้อย

สมฺพหุล (สํ+พห วุฑฺฒิยํ+อุล) มาก. **สมฺมา พหติ วฑฺฒตีติ สมฺพหุลํ** สิ่งที่เจริญขึ้นด้วยดี ชื่อว่าสัมพหุละ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ,). **สมฺปโหตีติ สมฺพหุลํ** สิ่งที่มีมาก ชื่อว่าสัมพหุละ (สํ+ป+หู สตฺตายํ+อุล, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ป เป็น พ, ลบสระหน้า). **สมฺพหุลา ภิกฺขู จีวรกมฺมํ กโรนฺติ**[๔] ภิกษุจำนวนมากพากันทำจีวรกรรม(คือการตัดเย็บเป็นต้น)

พหุ (พห วุฑฺฒิยํ+อุ) มาก. **พหตีติ พหุ** สิ่งที่มาก ชื่อว่าพหุ. **พหู มนุสฺสา อายสฺมโต อุทายิสฺส วิหารเปกฺขกา อาคจฺฉนฺติ**[๕] มนุษย์จำนวนมากต้องการดูวิหารของท่านพระอุทายีจึงพากันมา

เยภุยฺย (เยภุยฺย) มาก. **เยภุยฺยสทฺโท พหุลตฺตวาจโก ปาฏิปทิโก เยภุยฺย**ศัพท์เป็นปาฏิปทิกบทกล่าวอรรถมีมาก. **ทสหิ จ โลกธาตูหิ เทวตา เยภุยฺเยน สนฺนิปติตา โหนฺติ ภควนฺตํ ทสฺสนาย ภิกฺขุสงฺฆญฺจ**[๖] เทวดาจาก ๑๐ โลกธาตุ มาชุมนุมกันโดยมาก เพื่อเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและพระภิกษุสงฆ์

พหุล (พหุสทฺทูปปท+ลา คหเณ+อ) มาก. **พหู อตฺเถ ลาตีติ พหุลํ** สิ่งที่ถือเอาเนื้อความมาก ชื่อว่าพหุละ (ลบสระหน้า). **กงฺขา เม พหุลา อาสิ**[๗] ความสงสัยของเรามีมาก

ภายนอก ๒ ศัพท์

พาหิร (พหิ+อิรณฺ) ภายนอก. **พหิ ชาตํ พาหิรํ** สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอก ชื่อว่าพาหิระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ปจวีธาตุ สิยา อชฺฌตฺติกา สิยา พาหิรา**[๘] ปฐวีธาตุมีทั้งภายในและภายนอก

ปริพาหิร (ปริ+พหิ+อิรณฺ) ภายนอก. **สมนฺตโต พหิ ชาตํ ปริพาหิรํ** สิ่งที่เกิดขึ้นภายรอบนอก ชื่อว่าปริพาหิระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **มยํ อิมมฺหา ผาสุวิหารา ปริพาหิรา ภวิสฺสาม**[๙] พวกเราจักอยู่ภายนอกวิหารที่สบายนี้

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๑/๒๙๘ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๕๖/๓๖๙ ๓ ที.มหา. ๑๐/๔/๔
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๔๖/๑๑๒ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๓๗๗/๒๕๑ ๖ ที.มหา. ๑๐/๒๓๕/๒๘๗
๗ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๒/๒๒๓ ๘ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๒/๓๕๐ ๙ วิ.มหา. ๔/๒๕๑/๓๕๙

[๗๐๔] ปโรสตาที เต เยสํ ปรํ มตฺตํ สตาทิโต
ปริตฺตํ สุขุมํ ขุทฺทํ โถกมปฺปํ กิสํ ตนุ.

[๗๐๕] จุลฺลํ มตฺเตตฺถิยํ เลส- ลวาณุหิ กโณ ปุเม
สมีปํ นิกฏาสนฺโน ปกฏฺฐาภฺยาส สนฺติกํ.

[๗๐๖] อวิทูรํ จ สามนฺตํ สนฺนิกฏฺฐมุปนฺติกํ
สกาสํ อนฺติกํ ณตฺตํ ทูรํ ตุ วิปฺปกฏฺฐกํ.

เกินร้อย, ร้อยกว่า

ปโรสต (ปร+สต) เกินร้อย, ร้อยกว่า. **เยสํ ปทตฺถานํ มตฺตํ ปมาณํ สตาทิโต ปรํ อธิกํ ภวติ, เต ปโรสตาที** บทที่มีเนื้อความเกินกว่า ๑๐๐ ชื่อว่าปโรสตะ เป็นต้น. **อาทิ**ศัพท์ หมายเอา **ปโรปญฺญาส** ๕๐ กว่า, **ปโรสหสฺส** ๑,๐๐๐ กว่า. **สตโต ปโร อธิกํ ปโรสตํ** เกิน ๑๐๐ ชื่อว่าปโรสตะ (ลบ อ แล้วลง โอ อาคมหลัง ปร ศัพท์). **ปญฺญาสโต ปโร อธิกํ ปโรปญฺญาสํ** เกิน ๕๐ ชื่อว่าปโรปัญญาสะ. **สหสฺสโต ปโร อธิกํ ปโรสหสฺสํ** เกิน ๑,๐๐๐ ชื่อว่าปโรสหัสสะ. **ปโรสตํ ขตฺติยา เต คหีตา**[๑] ท่านจับเอากษัตริย์มา ๑๐๐ กว่า. **ปโรปญฺญาสวสฺสานิ อนภิรโต จรึ อหํ**[๒] ข้าพเจ้าไม่มีความยินดี เที่ยวไปตลอด ๕๐ กว่าปี. **ปโรสหสฺสํ โข ปนสฺส ปุตฺตา ภวนฺติ**[๓] เขามีบุตร ๑,๐๐๐ กว่าคน

เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, ละเอียด ๑๓ ศัพท์

ปริตฺต (ปริ+อตฺต) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, ละเอียด. **ปริโต อตฺตํ ขณฺฑิตํ ปริตฺตํ** ชิ้นส่วนที่แตกกระจายไปทั่ว ชื่อว่าปริตตะ (ลบสระหลัง). **ปริ สมนฺตโต อวขณฺฑตีติ ปริตฺโต** สิ่งที่ขาดออกโดยรอบ ชื่อว่าปริตตะ (ปริ+ทา อวขณฺฑเน+อ, อาเทศ ท เป็น ต, ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า). **ปริตฺตญฺจ อโนวสฺสิกํ โหติ, มหา จ เมโฆ อุคฺคโต โหติ**[๔] สถานที่ซึ่งฝนไม่ตกมีอยู่น้อย และเมฆใหญ่กำลังตั้งขึ้น

สุขุม (สุข โสสเน+อุม) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, ละเอียด, สุขุม. **สุขยติ โสสตีติ สุขุมํ** สิ่งที่ละเอียด ชื่อว่าสุขุมะ. **อตฺถิ รูปํ สุขุมํ**[๕] รูปที่ละเอียดมีอยู่

ขุทฺท (ขุท อสหเน+ท) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **ขุทติ อสหตีติ ขุทฺทํ** สิ่งที่ไม่ทนทาน ชื่อว่าขุททะ (ขุท อสหเน+ท). **ปุริโส จาตุมฺมหาปเถ ขุทฺทํ มธุํ อเนลกํ ปีเฬยฺย**[๖] บุรุษคั้นน้ำผึ้งเล็กที่บริสุทธิ์ใกล้ถนนใหญ่ ๔ แพร่ง

โถก (ถุจ ปสาเท+ณ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **ถุจติ ปสาเทตีติ โถกํ** สิ่งที่ให้เชื่อถือ

---

๑ ขุ.ชา. ๒๘/๓๗๑/๑๔๕ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๓๙/๕๙๐ ๓ ที.สีล. ๙/๑๔๓/๑๑๖
๔ วิ.มหา. ๔/๒๔๔/๓๔๕ ๕ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๕๐๔/๑๘๕ ๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๓๑๘/๓๑๕

ชื่อว่าโถกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **อปฺปมตฺตกํ โถกติ คจฺฉตีติ โถกํ** สิ่งที่ไปสู่ความมีน้อย ชื่อว่าโถกะ (โถก คมเน+อ). **อญฺญตโร ภิกฺขุ สปฺปิกุมฺภึ ปสฺสิตฺวา โถกํ โถกํ ปริภุญฺชิ**[๑] ภิกษุรูปหนึ่งมองเห็นหม้อเนยใสจึงฉันเล็กน้อย

อปฺป (อป ปาปุณเน+ป) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **อีสกมตฺตํ อเปสิ อคมาสีติ อปฺปํ** วัตถุที่ถึงความมีน้อย ชื่อว่าอัปปะ. **ตํ ตํ ฐานํ อปฺเปตีติ อปฺปํ** วัตถุอันถึงที่นั้นๆ ชื่อว่าอัปปะ (อปฺป ปาปุณเน+อ). **อปฺปํ วา พหุํ วา ภาสสฺสุ อตฺถํเยว เม พฺรูหิ**[๒] ท่านจะกล่าวน้อยหรือมาก ก็ตาม จึงบอกเนื้อความเท่านั้นแก่ข้าพเจ้า

กิส (กิส ตนุกรเณ+อ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **กิสติ ตนุกโรตีติ กิสํ** สิ่งที่ทำให้บาง ชื่อว่ากิสะ. **กุจฺฉิเตน อากาเรน เสตีติ กิสํ** วัตถุที่นอนอยู่ด้วยอาการน่าเกลียด ชื่อว่ากิสะ (กุ+สิ สเย+อ, อาเทศ อุ เป็น อิ, ลบสระหน้า). **อายสฺมา อุทายิ อายสฺมนฺตํ เสยฺยสกํ กิสํ ลูขํ ทุพฺพณฺณํ อุปฺปณฺฑุปฺปณฺฑุกชาตํ ธมนิสนฺถตคตฺตํ ทิสฺวาน**[๓] ท่านพระอุทายีเห็นท่านพระเสยยสกะซูบผอม ผิวพรรณหม่นหมอง เกิดโรคผอมเหลือง ร่างกายสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น

ตนุ (ตนุ วิตฺถาเร+อุ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **ตํ ตํ ฐานํ ตโนตีติ ตนุ** สิ่งที่แผ่ไปสู่ที่นั้นๆ ชื่อว่าตนุ. **ตนุกิจฺจสฺสิทํ ผลํ**[๔] นี้เป็นผลของการกระทำเพียงเล็กน้อย

จุลฺล (จิ จเย+ล) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **จิยเตติ จุลฺลํ** สิ่งที่ถูกสะสม ชื่อว่าจุลละ (อาเทศ อิ เป็น อุ, ซ้อน ลฺ). **จุลฺลกาลํ เปเสสิ**[๕] ส่งไปชั่วครู่ (สิ้นกาลเล็กน้อย)

มตฺตา (มา ปริมาเณ+ต+อา) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **มียตีติ มตฺตา** สิ่งที่เขากะประมาณ ชื่อว่ามัตตา (ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **อิตฺถิยํ มตฺตา**ศัพท์ใช้ในอิตถีลิงค์. **จเช มตฺตาสุขํ ธีโร สมฺปสฺสํ วิปุลํ สุขํ**[๖] บัณฑิตประสบความสุขอันไพบูลย์ พึงละสุขเพียงเล็กน้อย

เลส (ลิส อปฺปีภาเว+ณ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **ลิสตีติ เลโส** สิ่งที่มีน้อย ชื่อว่าเลสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

ลว (ลู เฉทเน+ณ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **ลุยเตติ ลโว** สิ่งที่ถูกตัดออก ชื่อว่าลวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว)

อณุ (อณ คติยํ+อุ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **สุขุมภาเวน อณติ คจฺฉตีติ อณุ** วัตถุที่เป็นไปโดยความละเอียด ชื่อว่าอณุ. **ปสฺสถ โน ตุมฺเห ภิกฺขเว ตญฺจ วจนปถํ อณุํ วา ถูลํ วา ยํ ตุมฺเห นาธิวาเสยฺยาถ**[๗] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่เห็นทางแห่งถ้อยคำที่มีโทษ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๙/๑๑๙ ๒ วิ.มหา. ๔/๖๔/๗๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๑/๒๒๑
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๔๐๔/๕๓๗ ๕ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๖๕ ๖ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๘/๙
๗ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๗๓/๒๖๐

น้อยหรือมาก ที่พวกเธอจะอดกลั้นไม่ได้

กณ (กณ สทฺเท+อ) เล็ก, น้อย, ผอม, บาง, น้อยนิด. **กณตีติ กโณ** สิ่งที่มีเสียง(ทักท้วง) ชื่อว่ากณะ. **เลสลวาณุหิ กโณ ปุเม วตฺตติ กณ**ศัพท์ **เลส**ศัพท์ **ลว**ศัพท์ และ **อณุ**ศัพท์ ใช้ในปุงลิงค์

ใกล้ ๑๓ ศัพท์

สมีป (สํ+อาป) ใกล้. **สงฺคโต อาโป อสฺมินฺติ สมีปํ** สถานที่เนื่องถึงกัน ชื่อว่าสมีปะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, อา เป็น อี). **เถรสฺส สมีปํ คนฺตฺวา**[๑] ไปใกล้พระเถระ

นิกฏ (น+กฏ) ใกล้. **นตฺถิ กโฏ อาวรณํ เอตสฺสาติ นิกโฏ** สถานที่ไม่มีสิ่งกีดกั้น ชื่อว่านิกฏะ (อาเทศ อ เป็น อิ)

อาสนฺน (อา+สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ+ต) ใกล้. **อาปจฺจ สีทตีติ อาสนฺโน** สิ่งที่ตั้งอยู่ใกล้ ชื่อว่าอาสันนะ. **อาสทตีติ วา อาสนฺโน** สิ่งที่ใกล้ ชื่อว่าอาสันนะ (ลบ ทฺ, อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบสระหน้า). **เอกํ อาสนฺนนครํ ปตฺวา**[๒] ถึงเมืองที่อยู่ใกล้แห่งหนึ่ง

อุปกฏฺฐ (อุป+กณฺฐ) ใกล้. **กณฺฐสมีปํ อุปคโต อุปกฏฺโฐ** สิ่งที่เข้าไปใกล้คอ(จ่อใกล้คอ) ชื่อว่าอุปกัฏฐะ (ลบ ณฺ, ซ้อน ฏฺ). **สา อุปกฏฺเฐ กาเล นาสกฺขิ ปิณฺฑาย จริตุํ**[๓] ภิกษุณีรูปนั้น ไม่สามารถไปบิณฑบาตในเวลาที่ใกล้เข้ามา

อภฺยาส (อภิ+อา+สท วิสรณคตฺยาวสาเนสุ+กฺวิ) ใกล้. **อภฺยาสีทตีติ อภฺยาโส** สิ่งที่อยู่ใกล้ ชื่อว่าอัภยาสะ (อาเทศ อิ เป็น ย, ลบ กฺวิ และ ทฺ ที่สุดธาตุ)

สนฺติก (สห+อนฺต+อิก) ใกล้, สำนัก. **สห อนฺเตน สมีเปน วตฺตเตติ สนฺติกํ** สถานที่เป็นไปพร้อมด้วยที่อันใกล้ ชื่อว่าสันติกะ (อาเทศ สห เป็น ส, ลบสระหน้า). **มาตุคามสฺส สนฺติเก**[๔] ในที่ใกล้มาตุคาม

อวิทูร (น+วิทูร) ใกล้. **วิทูรปฏิปกฺขตฺตา อวิทูรํ** ที่ใกล้ชื่อว่าอวิทูระ เพราะตรงข้ามกับที่ไกล (อาเทศ น เป็น อ). **เวสาลิยา อวิทูเร กลนฺทคาโม โหติ**[๕] มีหมู่บ้านชื่อกลันทคามอยู่ใกล้เมืองเวสาลี

สามนฺต (สํ+อนฺต) ใกล้. **สงฺคหํ อนฺตํ สามนฺตํ** สถานที่มีที่สุดรวมอยู่ด้วยกัน(กับเบื้องต้น) ชื่อว่าสามันตะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ทีฆะ อ เป็น อา). **ตสฺส อคฺคิกสฺส ชฏิลสฺส อสฺสมสฺส สามนฺตา เอกรตฺตึ วสิตฺวา ปกฺกามิ**[๖] พักอยู่ใกล้อาศรมของท่านอัคคิกชฎิลนั้น ๑ คืนแล้วจึงหลีกไป

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๘๒
๒ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๖๒๘/๒๙๘
๓ วิ.มหาวิ. ๒/๗๘๑/๕๑๔
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๖/๒๘๘
๕ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐/๑๙
๖ ที.มหา. ๑๐/๓๑๗/๓๗๗

สนฺนิกฏฺจ (สํ+นิ+กส วิเลขเน+ต) ใกล้. **สนฺนิหิตฺวา กสตีติ สนฺนิกฏฺจํ** สถานที่มีเขตติดกัน ชื่อว่าสันนิกัฏฐะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, สฺต เป็น ฏฺจ)

อุปนฺติก (อุป+อนฺต+อิก) ใกล้. **สนฺติกภาวํ อุปคตํ อุปนฺติกํ** สถานที่เข้าไปใกล้ ชื่อว่าอุปันติกะ (ลบสระหน้า). **อุปนฺติกนฺติ สนฺติกํ** [๑] บทว่า **อุปนฺติกํ** คือใกล้

สกาส (สห+กส+ณ) ใกล้. **สห กเสน สมีเปน วตฺตเตติ สกาสํ** ที่อันเป็นไปพร้อมด้วยที่ใกล้ ชื่อว่าสกาสะ (อาเทศ สห เป็น ส, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **กาเลน คจฺเฉ ครุนํ สกาสํ** [๒] ควรไปอยู่ใกล้ครูตามเวลาอันควร

อนฺติก (อนฺต+อิก) ใกล้. **อนฺตโยคา อนฺติกํ** ที่ใกล้ชื่อว่าอันติกะ เพราะมีที่สุด (ลบสระหน้า). **มรณสฺส อนฺติเก อาสนฺเน ชาตํ ทุกฺขํ** [๓] ความทุกข์ที่เกิดขึ้นใกล้ความตาย

ญตฺต (ญา อวโพธเน+ต) ใกล้. **ญายเตติ ญตฺตํ** สถานที่เขารู้จัก ชื่อว่าญัตตะ (ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ)

ไกล ๒ ศัพท์

ทูร (ทุ+อร คติยํ+อ) ไกล. **ทุกฺเขน อรติ ตนฺติ ทูรํ** สถานที่ไปถึงลำบาก ชื่อว่าทูระ (ลบสระหลัง, ทีฆะสระหน้า). **ทูเร อปสฺสํ เถโรว** [๔] เปรียบเหมือนคนแก่มองไม่เห็นในที่ไกล

วิปฺปกฏฺจ, วิปฺปกฏฺจก (วิ+ป+กส วิเลขเน+ต) ไกล. **วิปฺปหิตฺวา กสตีติ วิปฺปกฏฺจกํ** สถานที่ มีเขตแยกห่างกัน ชื่อว่าวิปปกัฏฐกะ (ซ้อน ปฺ, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ). **ทูเรติ วิปฺปกฏฺเจ** [๕] บทว่า **ทูเร** คือในที่ไกล

[๗๐๗] **นิรนฺตรํ ฆนํ สนฺทํ วิรหํ เปลวํ ตนุ**
อถายตํ ทีฆมโถ นิตฺตลํ วฏฺฏวฏฺฏุลํ.

ต่อเนื่อง, ไม่ขาด, ไม่มีระหว่าง, ติดต่อกัน ๓ ศัพท์

นิรนฺตร (นิ+อนฺตร) ต่อเนื่อง, ไม่ขาด, ไม่มีระหว่าง, ติดต่อกัน. **นตฺถิ อนฺตรํ ฉิทฺทํ อสฺสาติ นิรนฺตรํ** สิ่งที่ไม่มีช่องว่าง ชื่อว่านิรันตระ (ลง รฺ อาคม). **นิรนฺตรํ ชาติสตํ จเชยฺยํ มม ชีวิตํ** [๖] เราสละชีวิตของเรา ๑๐๐ ชาติติดต่อกัน

ฆน (หน คติมฺหิ+อ) ต่อเนื่อง, ไม่ขาด, ไม่มีระหว่าง, ติดต่อกัน. **หนติ คจฺฉตีติ ฆนํ** สิ่งที่เป็นไป(ไม่ขาด) ชื่อว่าฆนะ (อาเทศ ห เป็น ฆ)

สนฺท (สมฺ อุปสเม+ท) ต่อเนื่อง, ไม่ขาด, ไม่มีระหว่าง, ติดต่อกัน. **นิรนฺตรฏฺฐาเน สเมติ อุปสเมตีติ สนฺทํ** สิ่งที่นิ่งอยู่ในที่เนื่องกัน ชื่อว่าสันทะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ)

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๑/๒๕๘ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๒๖/๓๘๘ ๓ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๙๒/๑๘๗
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๖๖/๔๑๙ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๒๙๒/๒๙๔ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๒/๕๗๐

ห่าง, บาง ๓ ศัพท์

วิรฬ (วิ+รมุ รมเน+อ) ห่าง, บาง. **วิรมตีติ วิรฬํ** สิ่งที่เว้นจากกัน ชื่อว่าวิรฬะ (มฺ เป็น ฬฺ). **วิรฬานิ รุกฺขสฺส ปตฺตานิ**[๑] ใบของต้นไม้ห่าง(ไม่ดก)

เปลว (ปิย+ลว) ห่าง, บาง, เหินห่าง. **ปิโย ลโว อปฺโป อสฺมินฺติ เปลวํ** ที่ซึ่งมีความรักน้อย ชื่อว่าเปลวะ (อาเทศ ปิย เป็น เป). **ปิลยตีติ เปลวํ** ที่อันห่างกันไป ชื่อว่าเปลวะ (ปิล คมเน+อว, วุทธิ อิ เป็น เอ)

ตนุ (ตนุ วิตฺถาเร+อุ) ห่าง, บาง. **ตโนตีติ ตนุ** สิ่งที่ห่างออกไป ชื่อว่าตนุ

ยาว ๒ ศัพท์

อายต (อา+ยต อายตเน+อ) ยาว. **อายตตีติ อายตํ** สิ่งที่ยาว ชื่อว่าอายตะ. **ทีฆภาวํ เอติ คจฺฉตีติ อายตํ** สิ่งที่ไปสู่ความยาว ชื่อว่าอายตะ (อิ คมเน+ต, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ทีฆะ อ เป็น อา). **อิทํ โข อาวุโส จีวรํ มํ อุทฺทิสฺส วียติ อายตญฺจ กโรหิ วิตฺถตญฺจ**[๒] คุณโยม จีวรผืนนี้เขาให้ท่านทอเจาะจงเรา จงทำให้ยาวและกว้างขึ้น

ทีฆ (ทีฆ+ณ) ยาว. **ทีฆสรตาย ทีฆํ** ชื่อว่าทีฆะ เพราะยาวออกไป (ลบ ณฺ และสระหน้า). **ทูรสทฺเทน ทวติ คจฺฉตีติ ทีฆํ** สิ่งที่เป็นไปด้วยเสียงที่ห่างไกล ชื่อว่าทีฆะ (ทุ คมเน+ฆ, อาเทศ อุ เป็น อี). **ทีฆํ วา อสฺสสนฺโต ทีฆํ อสฺสสามีติ ปชานาติ**[๓] เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว

กลม, มน ๓ ศัพท์

นิตฺตล (นิ+ตล) กลม, มน. **นิคฺคตํ ตลํ อสฺมาติ นิตฺตลํ** วัตถุที่ปราศจากความแบนราบ ชื่อว่านิตตละ (ซ้อน ตฺ)

วฏฺฏ (วฏฺฏ วฏฺฏเณ+อ) กลม, มน. **วฏฺฏตีติ วฏฺฏํ** วัตถุที่กลม ชื่อว่าวัฏฏะ. **วฏฺฏํ วา จตุรสฺสํ วา ฉินฺทิตฺวา**[๔] ตัดให้กลมหรือให้เป็น ๔ เหลี่ยม

วฏฺฏุล (วฏฺฏ วฏฺฏเณ+อุล) กลม, มน. **วฏฺฏตีติ วฏฺฏุลํ** วัตถุที่กลม ชื่อว่าวัฏฏุละ. **สุปริกมฺมกตํ สุวณฺณกงฺกณํ วิย วฏฺฏุลภาวํ สนฺธาย วทติ**[๕] ท่านกล่าวหมายถึงวัตถุทรงกลมเหมือนกำไลทองคำที่ทำเสร็จแล้ว

[๗๐๘] อุจฺโจ ตุ อุนฺนโต ตุงฺโค อุทคฺโค เจว อุจฺฉิโต
นีโจ รสฺโส วามโนถ อชิมฺโห ปคุโณ อุชุ.

---

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๔๗๔/๑๗๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๕๗/๑๓๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๘/๑๓๒
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๙๔/๘๐ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๒๗๐/๒๖๘

สูง ๕ ศัพท์

อุจฺจ (อุ+จิ จเย+อ) สูง. **อุจฺจิโนตีติ อุจฺโจ** สิ่งที่ก่อตั้งขึ้น ชื่อว่าอุจจะ (ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **อุจฺจํ มญฺจํ การาเปสิ**[๑] ให้ทำเตียงสูง

อุนฺนต (อุ+นม นมเน+ต) สูง. **อุนฺนมตีติ อุนฺนโต** สิ่งที่ยื่นขึ้นไป ชื่อว่าอุนนตะ (ลบ มฺ, ซ้อน นฺ). **ตุฏฺโจ เจว อุนฺนตกายจิตฺโต จ หุตฺวา**[๒] เป็นผู้ยินดี มีกายและจิตสูงขึ้น

ตุงฺค (ตุช หึสาผลเนสุ+อ) สูง. **ตุชติ หึสตีติ ตุงฺโค** สิ่งที่เบียดเบียน(ความต่ำ) ชื่อว่าตุงคะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ชฺ เป็น คฺ). **ตุงฺคานิ หิมวโต ปพฺพตสฺส กูฏานิ ทสฺสนียานิ**[๓] ยอดของภูเขาหิมาลัยสูงน่ามองดู

อุทคฺค (อุ+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) สูง. **อุจฺจํ คจฺฉตีติ อุทคฺคํ** สิ่งที่ขึ้นไปสูง ชื่อว่าอุทัคคะ (ลง ท อาคม, ซ้อน คฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **อุคฺคตํ อคฺคํ อสฺสาติ อุทคฺโค** สิ่งที่มียอดสูง ชื่อว่าอุทัคคะ (ลง ทฺ อาคม). **ภควา อญฺญาสิ ยสํ กุลปุตฺตํ กลฺลจิตฺตํ มุทุจิตฺตํ วินีวรณจิตฺตํ อุทคฺคจิตฺตํ ปสนฺนจิตฺตํ**[๔] พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า ยสกุลบุตรมีจิตพร้อม มีจิตอ่อนโยน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใสแล้ว

อุจฺฉิต (อุ+สิ เสวายํ+อิ+ต) สูง. **อุทฺธํ สิโต อุจฺฉิโต** สิ่งอันอยู่ที่สูง ชื่อว่าอุจฉิตะ (อาเทศ สฺ เป็น ฉฺ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า)

ต่ำ, สั้น, เตี้ย ๓ ศัพท์

นีจ (นิ+อญฺจ คมเน+ณ) ต่ำ, สั้น, เตี้ย. **อุทฺธํ น อญฺจตีติ นีโจ** สิ่งที่ไม่ไปสู่ที่สูง ชื่อว่านีจะ (ลบ อญฺ และ ณฺ, ทีฆะ อิ เป็น อี). **นิหีนํ จิโนตีติ นีโจ** ผู้สั่งสมความเลว ชื่อว่านีจะ (นิ+จิ จเย+อ, ทีฆะ อิ เป็น อี, ลบสระหน้า). **ปีจํ นีจํ กตฺวา**[๕] ทำตั่งให้ต่ำลง

รสฺส (รส สทฺเท+ส) ต่ำ, สั้น, เตี้ย. **รสียเตติ รสฺโส** สิ่งที่เขาส่งเสียงทักท้วง ชื่อว่ารัสสะ. **รสฺสํ วา อสฺสสนฺโต รสฺสํ อสฺสสามีติ ปชานาติ**[๖] เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น

วามน (วา คมเน+มน) ต่ำ, สั้น, เตี้ย. **รสฺสภาวํ วาติ คจฺฉตีติ วามโน** ผู้ไปสู่ความเตี้ย ชื่อว่าวามนะ. **วามนํ ปพฺพาเชนฺติ**[๗] ให้คนเตี้ยบวช

ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, ไม่โกง ๓ ศัพท์

อชิมฺห (น+ชิมฺห) ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, ไม่โกง. **น ชิมฺหํ กุฏิลํ อชิมฺหํ** วัตถุที่ไม่คด ชื่อว่าอชิมหะ (อาเทศ น เป็น อ)

---

๑ วิ.ปริ. ๘/๑๕๔/๖๐
๒ วิ.อฏฺ. ๒/๑๑๘
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๘๘/๓๗๐
๔ วิ.มหา. ๔/๒๖/๓๐
๕ วิ.มหา. ๔/๘๑/๘๖
๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๘/๑๓๒
๗ วิ.มหา. ๔/๑๓๕/๑๘๓

ปคุณ (ป+คุณ) ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, คล่องแคล่ว. **อวงฺกตาย ปกฏฺโฐ คุโณ ยสฺส โส ปคุโณ** ผู้มีคุณสูงสุด เพราะไม่คดโกง ชื่อว่าปคุณะ

อุชุ (อช คมเน+อุ) ตรง, ซื่อตรง, ไม่คด, ไม่โกง. **ปคุณภาวํ อชติ คจฺฉตีติ อุชุ** ผู้ไปสู่ความไม่คดโกง ชื่อว่าอุชุ (อาเทศ อ เป็น อุ). **อุชุ กายกมฺมํ โหติ อุชุ วจีกมฺมํ อุชุ มโนกมฺมํ**[๑] มีกายกรรมตรง วจีกรรมตรง มโนกรรมตรง

[๗๐๙] **อชิหฺมํ เวลฺลิตํ วงฺกํ กุฏิลํ ชิมฺห กุญฺจิตํ**
ธุโว จ สสฺสโต นิจฺโจ สทาตนสนนฺตนา.

คด, งอ, โก่ง ๖ ศัพท์

อชิหฺม (อล คมเน+อร) คด, งอ, โก่ง. **กุฏิลํ อลติ คจฺฉตีติ อชิหฺมํ** สิ่งที่ไปคด ชื่อว่าอชิหฺมะ (อาเทศ ลฺ เป็น หฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

เวลฺลิต (เวล คมเน+อิ+ต) คด, งอ, โก่ง. **กุฏิลํ เวลติ คจฺฉตีติ เวลฺลิตํ** สิ่งที่ไปคด ชื่อว่าเวลลิตะ (ซ้อน ลฺ). **วิรูเปน อิลยตีติ วา เวลฺลิตํ** หรือสิ่งที่ไปผิดรูป ชื่อว่าเวลลิตะ (วิ+อิล คมเน+อิ+ต, วุทฺธิ อิ เป็น เอ, ซ้อน ลฺ, ลบสระหน้า). **มูลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคา กุญฺจิตา เวลฺลิตา**[๒] ตั้งแต่โคนถึงยอดคดงอ

วงฺก (วงฺก โกฏิเลฺย+อ) คด, งอ, โก่ง. **วงฺกตีติ วงฺกํ** สิ่งที่คด ชื่อว่าวังกะ. **อิมิสฺสา เนมิยา อิมญฺจ วงฺกํ อิมญฺจ ชิมฺหํ อิมญฺจ โทสํ ตจฺเฉยฺย**[๓] พึงถากส่วนโค้ง ส่วนคด ส่วนไม่ดี ของดุมล้อนี้ออกเสีย

กุฏิล (กุฏ เฉทเน+อิล) คด, งอ, โก่ง. **กุฏียเตติ กุฏิลํ** ส่วนที่เขาตัดออก ชื่อว่ากุฏิละ. **กุฏตีติ กุฏิลํ** สิ่งที่คด ชื่อว่ากุฏิละ (กุฏ โกฏิเลฺย+อิล). **อยมฺหิ อติสโจ กุฏิลจิตฺโต**[๔] เพราะเรานี้เป็นผู้โอ้อวด มีจิตคดโกง

ชิมฺห (หา จาเค+อ) คด, งอ, โก่ง. **อุชุภาวํ หาตีติ ชิมฺหํ** สิ่งที่ละความตรง ชื่อว่าชิมหะ (ซ้อนหา, อาเทศ ห ตัวหน้าเป็น ช, อา เป็น อิ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า). **น ชิมฺหํ เปกฺขิตพฺพํ**[๕] ไม่ควรเพ่งเล็งส่วนที่คด

กุญฺจิต (กุญฺจ โกฏิเลฺย+อิ+ต) คด, งอ, โก่ง. **กุญฺจตีติ กุญฺจิตํ** สิ่งที่คด ชื่อว่ากุญจิตะ. **เวลฺลิตคฺคาติ กุญฺจิตคฺคา**[๖] บทว่า **เวลฺลิตคฺคา** คือปลายคด

แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง ๕ ศัพท์

ธุว (ธุ คติเถริเยสุ+อ) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. **มคฺคานํ อารมฺมณภาวํ ธุวติ คจฺฉตีติ**

---

๑ องฺ.ทสก. ๒๔/๑๙๓/๓๓๑ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๒๗๐/๒๖๖ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๗๒/๕๕
๔ ที.อฏฺ. ๖/๗๗/๒๗ ๕ วิ.ปริ. ๘/๑๐๘๓/๔๐๕ ๖ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๒๗๐/๒๖๖

ธุโว ธรรมที่ไปสู่ความเป็นอารมณ์ของมรรค ชื่อว่าธุวะ. **สทา ธวติ คจฺฉตีติ วา ธุโว** หรือธรรมที่เป็นไปทุกเมื่อ ชื่อว่าธุวะ. **ธวติ ปติฏฺฐาตีติ วา ธุโว** หรือธรรมที่ตั้งมั่น ชื่อว่าธุวะ (อาเทศ อุ เป็น อุว, ลบสระหน้า). **พกสฺส พฺรหฺมุโน เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อิทํ นิจฺจํ อิทํ ธุวํ อิทํ สสฺสตํ**[๑] พกะพรหมเกิดความเห็นชั่วร้ายถึงปานนี้ขึ้นว่า พรหมสถาน แห่งนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง

สสฺสต (สสฺสต+ณ) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. **สสฺสเต นิจฺเจ ภโว สสฺสโต** ธรรมที่มีอยู่ในความเที่ยง ชื่อว่าสัสสตะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **สสฺสตญฺจ อสสฺสตญฺจ สุขทุกฺขํ**[๒] ความสุขและความทุกข์มีทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง

นิจฺจ (น+คมุ คติมฺหิ+กฺวิ) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. **วินาสํ น คจฺฉตีติ นิจฺจํ** สิ่งที่ไม่ไปสู่ความพินาศ ชื่อว่านิจจะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ค เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **สสฺสตภาวํ เนตีติ นิจฺจํ** สิ่งที่นำไปสู่ความเที่ยง ชื่อว่านิจจะ (นี นเย+จ, ซ้อน จฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **มญฺญถ ภิกฺขเว รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา**[๓] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสำคัญว่ารูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

สทาตน (สทา+ตน) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. **สทา กาเล ภโว สทาตโน** สิ่งที่มีอยู่ตลอดกาล ชื่อว่าสทาตนะ. **สทา** มาจาก **สพฺพ+ทา,** อาเทศ สพฺพ เป็น ส

สนนฺตน (สน+ตน) แน่แท้, แน่นอน, มั่นคง, เที่ยง. **สนํ นิจฺเจ ภโว สนนฺตโน** สิ่งที่มีอยู่เป็นนิจ ชื่อว่าสนันตนะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **สนํ** เป็นนิบาต แปลว่า เที่ยงในอรรถสัตตมีวิภัตติ

> **น หิ เวเรน เวรานิ สมฺมนฺตีธ กุทาจนํ**
> **อเวเรน จ สมฺมติ เอส ธมฺโม สนนฺตโน.**[๔]
>
> ในโลกนี้ เวรย่อมไม่ระงับด้วยการผูกเวร ย่อมระงับด้วยการไม่ผูกเวรในกาลไหนๆ นี้เป็น ธรรมเที่ยงแท้

> **[๗๑๐] กูฏฏฺโฐ เตฺวกรูเปน กาลพฺยาปี ปกาสิโต**
> **ลหุ สลฺลหุกํ จาถ สงฺขฺยาตํ คณิตํ มิตํ.**

เนืองนิจ, แน่นอน, ถาวร, มั่นคง

กูฏฏฺฐ (กูฏสทฺทูปปท+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อ) เนืองนิจ, แน่นอน, ถาวร, มั่นคง. **เอเกเนว ภาวาทิรูเปน กาลสฺส พฺยาปโก นิพฺพานากาสาทิ กูฏฏฺโฐติ ปกาสิโต** สภาพธรรมชาติมีนิพพานและ

---

[๑] มชฺ.มูล. ๑๒/๕๕๒/๕๙๐ [๒] ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๒๓/๑๖๒ [๓] วิ.มหา. ๔/๒๑/๒๖
[๔] วิ.มหา. ๕/๒๔๗/๓๓๖

อากาศเป็นต้น ที่แผ่ไปตลอดกาล โดยความมีอยู่อย่างนั้นเป็นต้นอย่างเดียวเท่านั้น ท่านกล่าวว่าชื่อกูฏัฏฐะ. **กูโฏ นิจฺจโล ติฏฺฐตีติ กูฏฏฺโฐ, ปพฺพโต** สิ่งที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ชื่อว่ากูฏัฏฐะ ได้แก่ ภูเขา (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า). **กูฏฏฺโฐ วิย สทา ติฏฺฐตีติ กูฏฏฺโฐ** ธรรมชาติที่ตั้งมั่นตลอดกาลดุจภูเขา ชื่อว่ากูฏัฏฐะ. **สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ วญฺโฌ จ กูฏฏฺโฐ เอสิกฏฺฐายีฐิโต**[๑] ตัวตน โลก เที่ยง คงที่ ตั้งอยู่มั่นคง ตั้งมั่นดุจเสาระเนียด

ง่าย, เบา, ไม่หนัก ๒ ศัพท์

ลฆุ, ลหุ (ลงฺฆ คติโสสเนสุ+อุ) ง่าย, เบา, ไม่หนัก. **ลหุภาเวน ลงฺฆติ คจฺฉตีติ ลหุ** วัตถุที่เป็นไปโดยมีความเบา ชื่อว่าลหุ (ลบ งฺ, อาเทศ ฆ เป็น หฺ บ้าง). **ชีวโก โกมารภจฺโจ พหุญฺจ คณฺหาติ ลหุญฺจ คณฺหาติ**[๒] หมอชีวกโกมารภัจเรียนมากและเรียนเข้าใจง่าย

สลฺลหุก (สํ+ลงฺฆ คติโสสเนสุ+อุ+ก) ง่าย, เบา, ไม่หนัก. **สํ ปุนปฺปุนํ ลงฺฆติ คจฺฉตีติ สลฺลหุกํ** วัตถุที่เป็นไปได้บ่อยๆ ชื่อว่าสัลลหุกะ (ลบ งฺ, อาเทศนิคหิตเป็น ลฺ, ฆ เป็น หฺ บ้าง). **อถสฺสา สลฺลหุกํ คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิ ธมฺมกรกโต อุทกนิกฺขมนสทิสํ**[๓] ครั้งนั้น มารดาคลอดออกโดยง่าย เหมือนการเทน้ำออกจากธัมมกรก

ถูกนับ, อันเขานับ ๓ ศัพท์

สงฺขฺยาต (สํ+ขฺยา กถเน+ต) ถูกนับ, อันเขานับ. **สงฺขฺยายเต ปริมาณียเตติ สงฺขฺยาตํ** สิ่งที่ถูกนับ ชื่อว่าสังขยาตะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ)

คณิต (คณ สงฺขฺยาเน+อิ+ต) ถูกนับ, อันเขานับ. **คณียเต สงฺขฺยายเตติ คณิตํ** สิ่งที่ถูกนับ ชื่อว่าคณิตะ. **คาถาโย คณิตา เจตฺถ เอกจตฺตาฬีสเมว จ**[๔] ในที่นี้ คาถาที่ถูกนับมี ๔๑ คาถา

มิต (มา ปริมาเณ+อิ+ต) ถูกนับ, อันเขานับ. **เมตพฺพํ ปริมาณิตพฺพนฺติ มิตํ** สิ่งที่ควรถูกนับ ชื่อว่ามิตะ. **มิตนฺติ วา ปริมิตํ ปมาณยุตฺตํ**[๕] บทว่า **มิตํ** คือถูกนับ มีการนับ

[๗๑๑] ติณฺหํ ตุ ติขิณํ ติพฺพํ จณฺฑํ อุคฺคํ ขรํ ภเว
ชงฺคมํ จ จรํ เจว ตสํ เณยฺยํ จราจรํ.

แหลม, คม, กล้า, แข็ง ๓ ศัพท์

ติณฺห (ติช นิสาเน+ห) คม, กล้า, แข็ง. **เตชตีติ ติณฺหํ** วัตถุที่คม ชื่อว่าติณหะ. **ติติกฺขตีติ ติณฺหํ** วัตถุที่แข็งทนทาน ชื่อว่าติณหะ (อาเทศ ชฺ เป็น ณฺ). **ติณฺหํ อสึ อาทาย**[๖] ถือเอาดาบอันคม

ติขิณ (ติช นิสาเน+อิน) คม, กล้า, แข็ง. **เตชตีติ ติขิณํ** วัตถุที่คม ชื่อว่าติขิณะ (อาเทศ ชฺ เป็น

---

๑ ที.สีล. ๙/๒๗/๑๗ ๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๙/๑๗๒ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๐๕/๑๓๓
๔ ขุ.อปทาน. ๓๒/๒๖๒/๓๔๘ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๓๖/๓๗ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๖/๑๒๙

ขุ, น เป็น ณ). **ปญฺญามยํ ติขิณมสึ คเหตฺวา**[๑] ถือเอาดาบอันคมกริบคืออริยมรรคอันสำเร็จด้วยปัญญา

ติพฺพ (ติช นิสาเน+ว) คม, กล้า, แข็ง. **เตชตีติ ติพฺพํ** วัตถุที่คม ชื่อว่าติพพะ (อาเทศ ว เป็น พ, ช เป็น พฺ). **อิธาวุโส ภิกฺขุ สิกฺขาสมาทาเน ติพฺพจฺฉนฺโท โหติ**[๒] ผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีฉันทะแรงกล้าในการสมาทานเอาสิกขาบท

ดุร้าย, หยาบ, กระด้าง ๓ ศัพท์

จณฺฑ (จณฺฑ โกเป+อ) ดุร้าย, หยาบ, กระด้าง. **จณฺเฑตีติ จณฺโฑ** ผู้ดุร้าย ชื่อว่าจัณฑะ. **จณฺฑตีติ จณฺฑํ** วัตถุที่หยาบ ชื่อว่าจัณฑะ (จฑิ จณฺฑตฺเถ+อ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ณ). **นาฬาคิริ นาม หตฺถี จณฺโฑ โหติ มนุสฺสฆาตโก**[๓] ช้างชื่อนาฬาคิริ เป็นสัตว์ดุร้ายสามารถฆ่ามนุษย์ได้

อุคฺค (อุชฺช พลปาลเนสุ+อ) ดุร้าย, หยาบ, กระด้าง. **อุชฺชตีติ อุคฺคํ** สัตว์ที่ดุร้าย ชื่อว่าอุคคะ (อาเทศ ชฺช เป็น คฺค). **นิกฺขมิ อุรโค อุคฺคเตโช**[๔] งูตัวดุร้ายออกไปแล้ว

ขร (ขร วินาเส+อ) ดุร้าย, หยาบ, กระด้าง. **ขรติ วินาเสตีติ ขรํ** สิ่งที่ให้พินาศ ชื่อว่าขระ. **อญฺญตรา อิตฺถี ขรกมฺพลํ ปารุตา โหติ**[๕] หญิงคนหนึ่งห่มผ้ากัมพลเนื้อหยาบ

สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้ ๔ ศัพท์

ชงฺคม (คมุ คมเน+อ) สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้. **คจฺฉตีติ ชงฺคมํ** ทรัพย์ที่ไปได้ ชื่อว่าชังคมะ (ซ้อน ค, อาเทศ ค ตัวหน้าเป็น ช, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **โส จตุพฺพิโธ ถาวโร ชงฺคโม องฺคสโม อนุคามิโก ฯเปฯ ชงฺคโม นาม ทาสีทาสํ หตฺถิควาสฺสวฬวํ อเชฬกํ กุกฺกุฏสูกรํ**[๖] ทรัพย์นั้นมี ๔ อย่าง คือ (๑) เงินทอง ที่ดิน และสิ่งปลูกสร้างถาวร (๒) ทาส สัตว์เลี้ยง และยานพาหนะที่เคลื่อนที่ได้ (๓) อวัยวะและวิชาความรู้ (๔) ทาน ศีล ภาวนา และบุญกุศลที่จะติดตามไปในชาติหน้า ฯลฯ ทาสี ทาส ช้าง โค ม้า แม่ม้า แพะ แกะ ไก่ และสุกรเป็นต้นชื่อว่าชังคมะ

จร (จร คมเน+อ) สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้. **จรติ คจฺฉตีติ จรํ** ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไปได้ ชื่อว่าจระ

ตส (ตส จลเน+อ) สังหาริมทรัพย์, ทรัพย์เคลื่อนที่ได้. **ตสติ จลตีติ ตสํ** ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไปชื่อว่าตสะ. **เย เกจิ ปาณภูตตฺถิ ตสา วา ถาวรา วา**[๗] สัตว์มีชีวิต ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้หรือถาวรวัตถุทั้งหมด

---

๑ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๙/๔๑๔ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๓๒/๒๖๔ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๓๗๗/๑๘๗
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๑๘/๒๑๙ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๐/๒๘๓ ๖ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๔๔/๑๙๓
๗ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๐/๑๓

จราจร (จร คมเน+อาจร) สังหาริมทรัพย์, วัตถุที่ให้เคลื่อนที่ได้. **จรติ คจฺฉตีติ จราจรํ** ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไป ชื่อว่าจราจระ. **เณยฺยํ** พึงทราบว่าทั้ง ๔ ศัพท์ มีอรรถเหมือนกัน

[๗๑๒] **กมฺปนํ จลนํ จาถ อติริตฺโต ตถาธิโก**
ถาวโร ชงฺคมา อญฺโญ โลลํ ตุ จญฺจลํ จลํ.

[๗๑๓] **ตรลํ จ ปุราโณ ตุ ปุราตนสนนฺตนา**
จิรนฺตโนถ ปจฺจคฺโฆ นูตโนภินโว นโว.

สั่น, หวั่นไหว, สะเทือน, สะท้าน ๒ ศัพท์

กมฺปน (กมฺป จลเน+ยุ) สั่น, หวั่นไหว, สะเทือน, สะท้าน. **กมฺปตีติ กมฺปนํ** สิ่งที่หวั่นไหว ชื่อว่ากัมปนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **มยา อิเมสํ สตฺตานํ กมฺปนกิเลเส ปหาตุํ วฏฺฏติ**[๑] เราควรละกิเลสเป็นเหตุหวั่นไหวของสัตว์เหล่านี้

จลน (จล กมฺปเน+ยุ) สั่น, หวั่นไหว, สะเทือน, สะท้าน. **จลติ กมฺปตีติ จลนํ** วัตถุที่หวั่นไหว ชื่อว่าจลนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เต เถรสฺส จลนาการํ ทิสฺวา ภีตา วิรวึสุ**[๒] พวกเขาเห็นอาการสั่นสะท้านของพระเถระแล้วหวาดกลัวพากันร้อง

ยิ่ง, เกินไป, เหลือเฟือ, เหลือเดน ๒ ศัพท์

อติริตฺต (อติ+ริจ วิโยชนสมฺปฏิจฺฉนคตีสุ+ต) ยิ่ง, เกินไป, เหลือ, เหลือเฟือ, เหลือเดน. **อติริจฺจตีติ อติริตฺโต** ของเหลือ ชื่อว่าอติริตตะ (อาเทศ จฺ เป็น ตฺ). **อนุชานามิ ภิกฺขเว คิลานสฺส จ อคิลานสฺส จ อติริตฺตํ ภุญฺชิตุํ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ฉันอาหารเหลือเดน ของภิกษุเป็นไข้และไม่เป็นไข้

อธิก (อธิ+อิ คมเน+ก) ยิ่ง, เกินไป, เหลือเฟือ. **อธิกํ เอติ คจฺฉตีติ อธิโก** ผู้ยิ่งเกินไป ชื่อว่าอธิกะ (ลบสระหน้า). **อิธ ภิกฺขเว เอกจฺโจ ปุคฺคโล อธิโก โหติ สีเลน สมาธินา ปญฺญาย**[๔] ภิกษุทั้งหลาย บางคนในโลกนี้เป็นผู้ยิ่งด้วยศีล สมาธิ ปัญญา

ถาวรวัตถุ

ฐาวร, ถาวร (ฐา คตินิวตฺติยํ+วร) ถาวรวัตถุ. **ชงฺคมา ปาณิโต อญฺโญ ถาวโร นาม** ทรัพย์อย่างอื่นจากชังคมวัตถุ ชื่อว่าถาวระ. **ติฏฺฐตีติ ถาวโร** ทรัพย์ที่มั่นคง ชื่อว่าถาวระ (อาเทศ ฐ เป็น ถ บ้าง). **ถาวโร นาม ภูมิคตํ วา เวหาสฏฺฐํ วา หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา เขตฺตํ วา วตฺถุ วา**[๕] ที่ดิน สิ่งปลูกสร้าง เงิน ทอง ที่ไร่นา หรือวัตถุเครื่องใช้เป็นต้น ชื่อว่าถาวระ

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๙/๒๐๑ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๓๐๔/๓๓๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๕๐๐/๓๒๘
๔ องฺ. ติก. ๒๐/๔๖๕/๑๕๘ ๕ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๔๔/๑๙๓

กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, ส่าย ๔ ศัพท์

โลล (โลล อุมฺมาทเน+อ) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, ส่าย, โลเล. **โลลตีติ โลลํ** สิ่งที่กลิ้งกลอก ชื่อว่าโลละ. **น จกฺขุโลโล โหติ**[๑] ภิกษุไม่เป็นผู้มีดวงตากลิ้งกลอก

จญฺจล (จล กมฺปเน+อ) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, ส่าย. **จลตีติ จญฺจลํ** สิ่งที่ไหว ชื่อว่าจัญจละ (ซ้อน จ, ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ). **ปุถุชฺชนจิตฺตํ นาม จญฺจลํ**[๒] ธรรมดาจิตของปุถุชนย่อมหวั่นไหว

จล (จล กมฺปเน+อ) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, ส่าย. **จลตีติ จลํ** สิ่งที่ไหว ชื่อว่าจละ. **จิตฺตํ จลํ มกฺกฏสนฺนิภํ**[๓] จิตที่กระสับกระส่ายเหมือนกับลิง

ตรล (ตร ปฺลวตตรเณสุ+อล) กลิ้งกลอก, โคลง, ไหว, สะเทือน, ส่าย. **ตรติ ปฺลวตีติ ตรลํ** วัตถุที่ไหว ชื่อว่าตรละ. **ตรํ ลาตีติ วา ตรลํ** หรือวัตถุที่ถือเอาการกลิ้งไป ชื่อว่าตรละ (ตรสทฺทูปปท+ลา อาทาน+อ, ลบสระหน้า)

เก่า, เก่าแก่, โบราณ ๔ ศัพท์

ปุราณ (ปุร+น) เก่า, เก่าแก่, โบราณ. **ปุเร ภโว ปุราโณ** สิ่งที่มีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่าปุราณะ (ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ น เป็น ณ). **อุทายิ ภิกฺขุนิยา ปุราณจีวรํ โธวาเปสฺสติ**[๔] พระอุทายี จักใช้นางภิกษุณีให้ซักจีวรเก่า

ปุราตน (ปุรา+ตน) เก่า, เก่าแก่, โบราณ. **ปุรา ภโว ปุราตโน** สิ่งที่มีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่าปุราตนะ. **ปุราตโน นามโคตฺเตหิ โลเก อปากโฏ เอโก ราชา อโหสิ**[๕] พระราชาพระองค์หนึ่งแต่ครั้งโบราณ ไม่มีนามและโคตรปรากฏอยู่ในโลก

สนนฺตน, สนาตน (สนํ+ตน) เก่า, เก่าแก่, โบราณ. **สนํสทฺโท อิห สตฺตมฺยนฺโต ปุราณตฺเถ นิปาโต** สนํศัพท์ในที่นี้เป็นนิบาตที่มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุดในอรรถว่าเก่า. **สนํ ปุพฺเพ ภโว สนนฺตโน, สนาตโน** สิ่งที่มีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่าสนันตนะและสนาตนะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, หรือลบนิคหิตแล้วทีฆะสระ). **สจฺจํ เว อมตา วาจา เอส ธมฺโม สนนฺตโน**[๖] วาจาสัจเป็นสิ่งไม่ตาย นี้เป็นธรรมอันเก่าแก่

จิรนฺตน (จิรํ+ตน) เก่า, โบราณ. **จิรํสทฺโท นิปาโต สตฺตมฺยนฺโต ปุราณตฺโถ อิห คยฺหเต** จิรํศัพท์ถูกถือเอาในที่นี้เป็นนิบาต มีสัตตมีวิภัตติเป็นที่สุดและมีอรรถว่าเก่า. **จิรํ ปุพฺเพ ภโว จิรนฺตโน** สิ่งที่มีอยู่ในกาลก่อน ชื่อว่าจิรันตนะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ)

ใหม่ ๔ ศัพท์

ปจฺจคฺฆ (ปติ+อคฺค) ใหม่. **ปติคโต อคฺโค อสฺสาติ ปจฺจคฺโฆ** วัตถุอันเลิศโดยเฉพาะ ชื่อว่า

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๓๒/๔๔๔
๒ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๔๕๘/๑๓๗
๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๙/๔๑๘
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒/๒๔
๕ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๕๔/๓๖๖
๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๔๐/๒๗๘

ปัจจัคฆะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ค เป็น ฆ, ซ้อน จฺ). **พหุโก วา อคฺโฆ อสฺสาติ ปจฺจคฺโฆ** หรือวัตถุที่มีราคาแพง ชื่อว่าปัจจัคฆะ (ปติ+อคฺฆ, อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ). **ปฏิคฺคเหสิ ภควา ปจฺจคฺเฆ เสลมเย ปตฺเต**[๑] พระผู้มีพระภาคทรงรับบาตรศิลาใบใหม่

นูตน (นว+ตน) ใหม่. **นวสฺส ภาโว นูตโน** ของใหม่ ชื่อว่านูตนะ (อาเทศ นว เป็น นู)

อภินว (อภิ+นุ ถุติยํ+อ) ใหม่. **อภินวียเตติ อภินโว** ของที่เขาชื่นชมมาก(ของใหม่) ชื่อว่าอภินวะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **อญฺโญเยว เตสํ อภินโว สรีรวณฺโณ อุปฺปชฺชติ**[๒] สีทองในร่างกายใหม่อย่างอื่นเกิดขึ้นแก่พวกเขา

นว (นุ ถุติยํ+อ) ใหม่. **วียเตติ นโว** ของที่เขาชื่นชม(ของใหม่) ชื่อว่านวะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **นโว นาม ปตฺโต วิญฺญตฺตึ อุปาทาย วุจฺจติ**[๓] บาตรชื่อว่าใหม่ หมายถึงบาตรที่ขอได้มา

[๗๑๔] **กุรูรํ กฐินํ ทฬฺหํ** **นิฏฺฐุรํ กกฺขฬํ ภเว**
อนิตฺถุยนฺโต ปริยนฺโต **ปนฺโต จ ปจฺฉิมนฺติมา**

[๗๑๕] **ชิฆญฺญํ จริมํ ปุพฺพํ** **ตฺวคฺคํ ปรมมาทิ โส**
ปติรูโปนุจฺฉวิกํ **อถ โมฆํ นิรตฺถกํ.**

หยาบ, กระด้าง, แข็ง, ด้าน ๕ ศัพท์

กุรูร (กนฺต เฉทเน+อูร) หยาบ, กระด้าง, แข็ง, ด้าน. **กนฺตตีติ กุรูรํ** วัตถุที่ฉีกขาดได้ง่าย ชื่อว่ากุรูระ (อาเทศ กนฺตฺ เป็น กุรฺ). **กิพฺพิสํ กโรตีติ กุรูรํ** วัตถุที่ทำให้กระด้าง ชื่อว่ากุรูระ (กร หึสายํ+อูร, อาเทศ อ เป็น อุ). **อกฺโกสิตุํ อลํ สมตฺเถตีติ กุรูโร** ผู้สามารถด่าจนพอ ชื่อว่ากุรูระ (กุร อกฺโกเส+อูร). **เย โลเก ลุทฺทา โลหิตปาณิโน กุรูรกมฺมนฺตา มนุสฺเสสุ ปจฺฉาชาตา**[๔] ผู้ดุร้ายเหล่าใดในโลกมีมือเปื้อนเลือด ทำกรรมหยาบ จึงเกิดในภายหลังมนุษย์ทั้งหลาย

กฐิน, กถิน (กจ กิจฺฉชีวเน+อิน) หยาบ, กระด้าง, แข็ง, ด้าน. **กจตีติ กฐินํ** สิ่งที่เป็นอยู่ลำบาก ชื่อว่ากฐินะ (อาเทศ จฺ เป็น ฐฺ บ้าง)

ทฬฺห (ทล วิทารเณ+ห) หยาบ, กระด้าง, แข็ง, ด้าน. **ทลติ วิทารยตีติ ทฬฺหํ** วัตถุที่แตกหัก ชื่อว่าทัฬหะ (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **พหตีติ ทฬฺหํ** วัตถุที่เจริญ ชื่อว่าทัฬหะ (พห วุทฺธิมฺหิ+ฬ, อาเทศ พ เป็น ท, กลับ หฺฬ เป็น ฬฺห)

นิฏฺฐุร (นิ+ฐา คตินิวตฺติมฺหิ+อุร) หยาบ, กระด้าง, แข็ง, ด้าน. **นิฏฺฐาตีติ นิฏฺฐุรํ** วัตถุที่สำเร็จ ชื่อว่านิฏฐุระ (ซ้อน ฏฺ, ลบสระหน้า)

---

๑ วิ.มหา. ๔/๖/๗ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๕๘๔ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๑/๑๑๐
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๒๐/๑๘๖

กกฺขฬ (กกฺข หสเน+อล) หยาบ, กระด้าง, แข็ง, ด้าน. **กกฺขียเตติ กกฺขฬํ** วัตถุที่ถูกหัวเราะเยาะ ชื่อว่ากักขฬะ (อาเทศ ล เป็น ฬ). **อิทํ โข อธิกรณํ กกฺขฬญฺจ วาฬญฺจ**[๑] คดีนี้กระด้างและดุเดือด

หยาบมีอีกหลายศัพท์ เช่น **กโฐร, ชรฐ, มุตฺติม, มุตฺต**

ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล ๗ ศัพท์

อนฺต (อม คมเน+ต) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. **อมติ คจฺฉตีติ อนฺโต** ที่สุดอันเป็นไป ชื่อว่าอันตะ. **อวสานภาเวน อมียเต ญายเตติ อนฺโต** ที่สุดอันเขารู้ว่าสิ้นสุดลง ชื่อว่าอันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **โอสานภาเวน อมติ ปวตฺตตีติ อนฺโต** สิ่งที่เป็นไปโดยความเป็นที่สุด ชื่อว่าอันตะ (อม ปวตฺตเน+ต, อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **นิตฺถี อนฺต**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยํ วทามิ**[๒] เรากล่าวถึงการทำที่สุดแห่งทุกข์

ปริยนฺต (ปริ+อม คมเน+ต) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. **ปริจฺเฉทวเสน อมติ คจฺฉตีติ ปริยนฺโต** ที่สุดอันเป็นไปโดยการกำหนด ชื่อว่าปริยันตะ (ลง ยฺ อาคม, อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **ปริยนฺตมกาสิ นามรูปํ**[๓] ทำนามและรูปให้สิ้นสุด

ปนฺต (ป+อม คมเน+ต) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. **ปริยนฺเต อมติ คจฺฉตีติ ปนฺโต** สิ่งที่เป็นไปในที่สุด ชื่อว่าปันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ, ลบสระหน้า). **สมณพฺราหฺมณา อรญฺญ-วนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ ปฏิเสวนฺติ**[๔] สมณะและพราหมณ์ใช้สอยเสนาสนะ อันห่างไกลเงียบสงัดในป่า

ปจฺฉิม (ปจฺฉา+อิม) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง, ห่างไกล. **ปจฺฉา ภโว ปจฺฉิโม** สิ่งที่มีอยู่ในภายหลัง ชื่อว่าปัจฉิมะ (ลบสระหน้า). **วสฺสานสฺส ปจฺฉิโม มาโส**[๕] เดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน

อนฺติม (อนฺต+อิม) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง. **อนฺเต ภโว อนฺติโม** สิ่งที่มีอยู่ในที่สุด ชื่อว่าอันติมะ (ลบสระหน้า). **มา โข เม ตฺวํ อนฺติมปุริโส อโหสิ**[๖] ท่านอย่าเป็นบุรุษคนสุดท้าย สำหรับเราเลย

ชิฆญฺญ (ชฆน+ย) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง. **ชฆเน อนฺเต สาธุ ชิฆญฺญํ** สิ่งที่ดีในที่สุด ชื่อว่าชิฆัญญะ (อาเทศ อ เป็น อิ, ลบสระ อ ที่ น, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญ). **ชิฆญฺญรตฺตึ อรุณสฺมิมูหเต**[๗] อรุณขึ้นเมื่อราตรีสิ้นสุดลง

จริม (จร คมเน+อิม) ที่สุด, สุดท้าย, ข้างหลัง. **หีนตฺตํ จรติ คจฺฉตีติ จริมํ** สิ่งที่ไปสู่ความต่ำสุด ชื่อว่าจริมะ. **อุเปติ จริมา รตฺติ**[๘] ราตรีสุดท้ายใกล้เข้ามา

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๖๔๑/๔๐๖
๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๙๘/๙๘
๓ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๓๗๐/๔๓๔
๔ ที.มหา. ๑๐/๓๐๘/๓๖๖
๕ วิ.มหาวิ. ๒/๖๖๒/๑๔๓
๖ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๕๓/๔๑๖
๗ ขุ.ชา. ๒๘/๒๘๓/๙๙
๘ ขุ.เถร. ๒๖/๓๕๙/๓๓๕

เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ข้างหน้า ๔ ศัพท์

ปุพฺพ (ปุพฺพ ปูรเณ+อ) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ข้างหน้า. **ปุพฺพติ ปูรตีติ ปุพฺพํ** เบื้องแรกที่เต็ม ชื่อว่าปุพพะ. **ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวาน**[๑] ระลึกถึงกรรมเก่า

อคฺค (อช คมเน+อ) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ข้างหน้า. **ปุพฺพํ อชติ คจฺฉตีติ อคฺคํ** สิ่งที่ถึงก่อน ชื่อว่าอัคคะ (อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ)

ปฐม (ปจ วิยตฺติยํ วาจายํ+อม) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ข้างหน้า. **อาทิมฺหิ ปจียเต อุจฺจารียเตติ ปฐมํ** บทที่ถูกสวดในเบื้องต้น ชื่อว่าปฐมะ. **อุตฺตมภาเวน ปจียเต อุจฺจารียเตติ ปฐมํ** บทที่ถูกสวดโดยเป็นบทดีที่สุด ชื่อว่าปฐมะ (ปจ อุจฺจารเณ+อม). **อาทิมฺหิ ปถียเต สงฺขฺยียเตติ ปฐมํ** บทที่ถูกนับก่อน ชื่อว่าปฐมะ (ปถ สงฺขฺยาเน+อม, อาเทศ ถฺ เป็น ฐฺ). **อยํ ภิกฺขเว ปฐโม มหาโจโร สนฺโต สํวิชฺชมาโน โลกสฺมึ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นมหาโจรคนแรกซึ่งมีปรากฏอยู่ในโลก

อาทิ (อา+ทา ทาเน+อิ) เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ข้างหน้า. **ปฐมํ อาทียเต คณฺหียเตติ อาทิ** ส่วนที่ถูกถือเอาก่อน ชื่อว่าอาทิ (ลบสระหน้า). **โส อาทิ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์. **โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ มชฺเฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ**[๓] พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงแสดงพระธรรมอันไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด

สมควร ๒ ศัพท์

ปฏิรูป, ปติรูป (ปติ+รูป) สมควร. **ปฏิคฺคหิโต รูโป ปติรูโป** รูปที่เขารับเอาได้ ชื่อว่าปติรูปะ (อาเทศ ต เป็น ฏ บ้าง). **น ชานาติ ปฏิรูปํ วา อปฺปฏิรูปํ วา**[๔] ย่อมไม่รู้ว่าสมควรหรือไม่สมควร

อนุจฺฉวิก (อนุ+ฉวิ+ก) สมควร. **ฉวิยา อนุรูปํ อนุจฺฉวิกํ** วัตถุที่สมควรแก่ผิวหนัง ชื่อว่าอนุจฉวิกะ (ซ้อน จฺ). **ตํตํวตฺตกรณาทิ อนุจฺฉวิกกมฺมํ**[๕] กรรมอันสมควรมีการทำวัตรนั้นๆเป็นต้น

ไม่มีประโยชน์, เปล่า, โมฆะ ๒ ศัพท์

โมฆ (มูห เวจิตฺเต+อ) ไม่มีประโยชน์, เปล่า, โมฆะ. **มุหตีติ โมโฆ** ผู้หลงลืม ชื่อว่าโมฆะ. **สตฺตา มุยฺหนฺติ เอตฺถาติ โมฆํ** วัตถุที่สัตว์พากันหลงลืม ชื่อว่าโมฆะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ หฺ เป็น ฆฺ). **โมโฆ อตีโต โมโฆ ปจฺจุปฺปนฺโน**[๖] อดีตเป็นโมฆะ ปัจจุบันก็เป็นโมฆะ

นิรตฺถก (นิ+อตฺถ+ก) ไม่มีประโยชน์, เปล่า, โมฆะ. **นตฺถิ อตฺโถ อสฺสาติ นิรตฺถกํ** สิ่งที่ไม่มีประโยชน์ ชื่อว่านิรัตถกะ (ลง รฺ อาคม). **วชฺเช กิจฺจํ นิรตฺถกํ**[๗] พึงเว้นกิจอันไม่มีประโยชน์

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๕/๔๙
๒ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๗๐
๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒/๒๔
๕ ที.อฏฺ. ๖/๑๑๖/๔๙
๖ ที.สีล. ๙/๓๑๑/๒๔๗
๗ ขุ.เถร. ๒๖/๓๘๖/๓๗๓

[๗๑๖] **พฺยตฺตํ ปฏฺฐํ จ มุทุ ตุ สุกุมารํ จ โกมลํ**
ปจฺจกฺขํ อินฺทฺริยคฺคยฺหํ อปจฺจกฺขํ อตินฺทฺริยํ.

ฉลาด, ปรากฏชัด, แจ่มแจ้ง ๒ ศัพท์

พฺยตฺต (วิ+อตฺต) ฉลาด, ปรากฏชัด, แจ่มแจ้ง. **วิสิฏฺโฐ อตฺตา อสฺสาติ พฺยตฺตํ** สิ่งที่มีตนพิเศษสุด ชื่อว่าพยัตตะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ลบสระหน้า). **พฺยญฺชยตีติ พฺยตฺตํ** บทที่เขารู้แจ้ง ชื่อว่าพยัตตะ (วิ+อญฺช คมเน+ต, อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ลบ ญฺช, ซ้อน ตฺ). **อิเธกจฺเจ ปณฺฑิตา พฺยตฺตา เมธาวิโน พหุสฺสุตา ธมฺมิกถา**[๑] คนบางพวกในโลกนี้เป็นบัณฑิต ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต เป็นผู้บอกธรรม

ปฏฺฐ (ปฏฺฐ ปกาสเน+อ) ฉลาด, ปรากฏชัด, แจ่มแจ้ง. **ปฏฺฐียเต ปกาสียเตติ ปฏฺฐํ** บทที่ถูกประกาศ ชื่อว่าปัฏฐะ. **ปฏฺฐติ วิกาสตีติ ปฏฺฐํ** บทที่แจ่มแจ้ง ชื่อว่าปัฏฐะ (ปฏฺฐ วิกาสเน+อ)

อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด ๓ ศัพท์

มุทุ (มุท โมทเน+อุ) อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด. **โมทียเตติ มุทุ** สภาวะที่เขายินดี ชื่อว่ามุทุ. **ภควา อญฺญาสิ เสฏฺฐึ คหปตึ กลฺลจิตฺตํ มุทุจิตฺตํ**[๒] พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า ท่านเศรษฐีคฤหบดีมีจิตพร้อม มีจิตอ่อนโยน

สุกุมาร (สุ+กุมาร) อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด. **โสภนํ กุมารํ กนฺติ อสฺสาติ สุกุมารํ** ตระกูลที่มีความรักเด็กผู้น่ารัก ชื่อว่าสุกุมาระ. **กุมาโร สุขํ เสติ เอตฺถาติ สุกุมารํ** สถานที่ซึ่งเด็กนอนสบาย ชื่อว่าสุกุมาระ

โกมล (กุ สทฺเท+อล) อ่อน, อ่อนโยน, นุ่ม, ละเอียด. **กุติ สทฺทํ กโรตีติ โกมลํ** วัตถุที่มีเสียง (ที่ทำให้รู้ว่าละเอียด) ชื่อว่าโกมละ (วุทธิ อุ เป็น โอ, ลง มฺ อาคม)

แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษ์

ปจฺจกฺข (ปติ+อกฺข) แจ่มแจ้ง, ชัดเจน, ประจักษ์. **อินฺทฺริยคฺคยฺหํ ปจฺจกฺขํ นาม** อารมณ์ที่ถูกถือเอาด้วยอินทรีย์ ๕ ชื่อว่าปัจจักขะ. **อกฺขํ อินฺทฺริยํ ปติคตํ นิสฺสิตํ, อกฺเขน วา ปติคตํ ปจฺจกฺขํ** อินทรีย์ที่อาศัยตา หรือรู้ได้ด้วยตา ชื่อว่าปัจจักขะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **กเต สมาเส ปติสทฺทสฺส ปุพฺพนิปาโต อภิธานโต** เมื่อทำสมาสแล้ว เรียง **ปติ** ไว้ข้างหน้า เพราะเป็นศัพท์นาม

ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์ ๒ ศัพท์

อปจฺจกฺข (น+ปจฺจกฺข) ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์. **อตินฺทฺริยํ อปจฺจกฺขํ นาม** อารมณ์อันล่วงซึ่งอินทรีย์ ๕ ชื่อว่าอปัจจักขะ. **น ปจฺจกฺขํ อปจฺจกฺขํ** อารมณ์อันไม่ชัดเจน ชื่อว่าอปัจจักขะ

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๒๔๐/๑๗๗ ๒ วิ.มหา. ๔/๒๗/๓๒

(อาเทศ น เป็น อ). **กิมฺปน ภควโต อปจฺจกฺขธมฺโม นาม อตฺถีติ, นตฺถิ**[๑] ส่วนธรรมอันไม่แจ่มแจ้งของพระผู้มีพระภาคมีอยู่หรือ, ไม่มี

อตินฺทฺริย (อติ+อินฺทฺริย) ไม่แจ่มแจ้ง, ไม่ชัดเจน, ไม่ประจักษ์. **อินฺทฺริยํ อติกฺกนฺตํ อตินฺทฺริยํ** อารมณ์อันล่วงเลยอินทรีย์ ชื่อว่าอตินทริยะ (ลบสระหน้า)

[๗๑๗] อิตราญฺญตโร เอโก อญฺโญ พหุวิโธ ตุ จ
นานารูโป จ วิวิโธ อพาธํ ตุ นิรคฺคฬํ.

อื่น, นอกนี้ ๔ ศัพท์

อิตร (อิม+ตร) อื่น, นอกนี้. **อิทํเยว อิตโร** สิ่งอื่นนั่นแหละ ชื่อว่าอิตระ (ลง ตร ปัจจัยในอรรถอื่น, อาเทศ อิม เป็น อิ). **อิตรสทฺโท วา ปาฏิปทิโก อญฺญตฺถวาจโก** หรือ **อิตร**ศัพท์เป็นปาฏิปทิกบทกล่าวอรรถว่า อื่น. **โส สเจ ธมฺมํ จรติ ปเคว อิตรา ปชา**[๒] หากพระราชาพระองค์นั้นทรงประพฤติธรรม จะป่วยกล่าวไปไยกับประชาราษฎร์นอกนี้

อญฺญตร (อญฺญ+ตร) อื่น, นอกนี้, หนึ่ง. **อญฺโญเยว อญฺญตโร** ผู้อื่นนั่นแหละ ชื่อว่าอัญญตระ. **อญฺญตโร ภิกฺขุ เวสาลิยํ มหาวเน ทิวาวิหารคโต นิปนฺโน โหติ**[๓] ภิกษุรูปหนึ่งไปสู่วิหารพักผ่อนกลางวันในป่ามหาวันใกล้เมืองเวสาลีแล้วนอนอยู่

เอก (อิ คติมฺหิ+ณฺวุ) อื่น, นอกนี้, หนึ่ง. **อญฺญภาวํ เอติ คจฺฉตีติ เอโก** ผู้ไปสู่ความเป็นอื่น ชื่อว่าเอกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหลัง). **โส คนฺตฺวา ยุคสาฏกํ อาหราเปตฺวา เอกํ อตฺตนา ปริภุญฺชิ เอกํ ตสฺส ภิกฺขุโน อทาสิ**[๔] ภิกษุรูปนั้นให้นำเอาผ้าสาฎกคู่หนึ่งมาแล้วใช้สอยเองหนึ่งผืน ถวายแก่ภิกษุรูปนั้นหนึ่งผืน

อญฺญ (น+ญา อวโพธเน+อ) อื่น, นอกนี้. **น ญายเตติ อญฺโญ** ผู้ที่เขาไม่รู้จัก ชื่อว่าอัญญะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน ญฺ, ลบสระหน้า). **อญฺญสทฺโท วา ปาฏิปทิโก ภินฺนตฺโถ** หรือ **อญฺญ**ศัพท์ที่เป็นปาฏิปทิกบทมีอรรถว่าแตกต่าง. **น อญฺโญ โกจิ สามิโก โหติ**[๕] ไม่มีใครคนอื่นเป็นเจ้าของ

มากมาย, หลายอย่าง, ประการต่างๆ ๓ ศัพท์

พหุวิธ (พหุ+วิธ) มากมาย, หลายอย่าง, ประการต่างๆ. **พหโว วิธา ปการา อสฺสาติ พหุวิโธ** ธรรมที่มีหลายประการ ชื่อว่าพหุวิธะ. **พหุวิธํ มาลฺยํ โอจินิตฺวา กุมาริโย**[๖] สาวน้อยเลือกเก็บเอาดอกไม้หลายชนิด

นานารูป (นานา+รูป) มากมาย, หลายอย่าง, ประการต่างๆ. **นานา วิวิธานิ รูปานิ อสฺสาติ**

---

๑ ที.อฏฺ. ๖/๒๗๖/๑๕๔ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๙๙ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๖๙/๗๐
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๕๑/๑๑๕ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๗/๓๓๘ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๘๕๖/๓๐๐

นานารูโป วัตถุที่มีรูปต่างๆ ชื่อว่านานารูปะ

วิวิธ (วิ+วิธ) มากมาย, หลายอย่าง, ประการต่างๆ. **วิจิตฺตา วิธา อสฺสาติ วิวิโธ** สิ่งที่มีหลากหลายชนิด ชื่อว่าวิวิธะ. **อนาจารมฺปิ วิวิธํ อาจรึสุ**[๑] พากันประพฤติสิ่งไม่เหมาะสมหลายอย่าง

ไม่ขัดข้อง, ไม่ติดขัด ๒ ศัพท์

อพาธ (น+พาธ) ไม่ขัดข้อง, ไม่ติดขัด, ไม่มีสลัก. **นตฺถิ พาโธ นิเสโธ อสฺสาติ อพาธํ** สภาพที่ไม่มีความติดขัด ชื่อว่าอพาธะ (อาเทศ น เป็น อ)

นิรคฺคล, นิรคฺคฬ (นิ+อคฺคฬ) ไม่ขัดข้อง, ไม่ติดขัด. **นตฺถิ อคฺคฬํ อสฺสาติ นิรคฺคฬํ** สิ่งที่ ไม่มีสลัก ชื่อว่านิรัคคฬะ (ลง รฺ อาคม). **กถญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ นิรคฺคโฬ โหติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ไม่มีสิ่งขัดข้องคืออวิชชาเป็นอย่างไร

[๗๑๘] อเถกากี จ เอกจฺโจ เอโก จ เอกโก สมา
สาธารณํ จ สามญฺญํ สมฺพาโธ ตุ จ สํกฏํ.

ผู้เดียว, บางคน ๔ ศัพท์

เอกากี, เอกากิก, เอกากิย (เอก+อากี) ผู้เดียว, บางคน. **เอโก อสฺสตฺถีติ เอกากี** ผู้มีอยู่คนเดียว ชื่อว่าเอกากี (ลบสระหน้า). **เอโกติ เอกากี อปจฺฉาสมโณ**[๓] บทว่า **เอโก** คือคนเดียวไม่มีสมณะติดตาม

เอกจฺจ (เอก+จฺจ) ผู้เดียว, บางคน. **เอโก อสฺสตฺถีติ เอกจฺโจ** ผู้มีอยู่คนเดียว ชื่อว่าเอกัจจะ. **เอกจฺโจ สตฺถา อปริสุทฺธสีโล สมาโน ปริสุทฺธสีโลมฺหีติ ปชานาติ**[๔] เจ้าลัทธิบางคนมีศีลไม่บริสุทธิ์ ปฏิญาณว่า เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์

เอก (อิ คติมฺหิ+ณฺวุ) ผู้เดียว, บางคน. **อสหายภาเวน เอติ คจฺฉตีติ เอโก** ผู้ไปโดยไม่มีเพื่อน ชื่อว่าเอกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหลัง). **เอโกว อินฺโท อสุเร ชินาติ**[๕] พระอินทร์องค์เดียวเท่านั้นชนะพวกอสูร

เอกก (เอก+ก) ผู้เดียว, บางคน. **เอโกเยว เอกโก** ผู้เดียวเท่านั้น ชื่อว่าเอกกะ. **ฉพฺพคฺคิโย ภิกฺขุ เอกโก อาคโต**[๖] ภิกษุฉัพพัคคีย์มารูปเดียว

ทั่วไป, สามัญ ๒ ศัพท์

สาธารณ, สาธารณา, สาธารณี (สห+อาธารณ) ทั่วไป, สามัญ. **สห อาธารเณน วตฺตตีติ สาธารณํ, สาธารณี, สาธารณา** สถานที่เป็นไปพร้อมด้วยความตั้งมั่น ชื่อว่าสาธารณะ (อาเทศ สห

---

๑ วิ.จุลฺล. ๖/๓๑๙/๑๒๖ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๘๕/๒๗๗ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๙๑๙/๓๗๘
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๒/๑๖๗ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๘๓/๓๙๓ ๖ วิ.มหาวิ. ๒/๗๑๕/๔๗๐

เป็น ส, ลบสระหน้า). **สมํ อาธรียนฺติ เอตฺถาติ สาธารณํ** สถานที่ซึ่งผู้คนสร้างไว้ให้เสมอกัน ชื่อว่าสาธารณะ (สมสทฺทูปปท+อา+ธร ธารเณ+ยุ, อาเทศ สม เป็น ส, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **กติ สมถา วิวาทาธิกรณสฺส สาธารณา กติ สมถา วิวาทาธิกรณสฺส อสาธารณา**[๑] สมถะเท่าไรทั่วไปแก่วิวาทาธิกรณ์ สมถะเท่าไรไม่ทั่วไปแก่วิวาทาธิกรณ์

สามญฺญ, สามญฺญา (สมาน+ณฺย) ทั่วไป, สามัญ. **สมานเมว สามญฺญํ, สามญฺญา** ความเสมอภาคกัน ชื่อว่าสามัญญะ (ลบ ณฺ และ อ ที่ น, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ)

แออัด, คับแคบ, ยุ่งยาก ๒ ศัพท์

สมฺพาธ (สํ+พาธ สมฺพนฺเธ+อ) แออัด, คับแคบ, ยุ่งยาก. **สมฺพาธเต อสฺมินฺติ สมฺพาธํ** สถานที่ซึ่งผู้คนแออัด ชื่อว่าสัมพาธะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **สมฺพาธา ฆราวาสา พหุกิจฺจา พหุกรณียา**[๒] ผู้อยู่ครองเรือนยุ่งยาก มีกิจธุระมาก

สงฺกฏ (สห+กฏ) แออัด, คับแคบ, ยุ่งยาก. **สห กเฏน อาวรเณน วตฺตตีติ สงฺกฏํ** สถานที่อันเป็นไปพร้อมด้วยความขัดข้อง ชื่อว่าสังกฏะ (อาเทศ สห เป็น สํ, นิคหิตเป็น งฺ). **สํ สมฺพาธํเยว สงฺกฏํ** ที่อันคับแคบนั้นแหละ ชื่อว่าสังกฏะ (สํ+กฏ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ)

[๗๑๙] วามํ กเฬวรํ สพฺยํ อปสพฺยํ ตุ ทกฺขิณํ
ปฏิกูลํ ตฺวปสพฺยํ คหนํ กลิลํ สมา.

ร่างกายข้างซ้าย

สพฺย (สว คติยํ+ย) ร่างกายข้างซ้าย. **วามํ กเฬวรํ วามกาโย สพฺยํ นาม** ร่างกายข้างซ้าย ชื่อว่าสัพยะ. **วามโต สวติ คจฺฉตีติ สพฺยํ** ร่างกายที่เป็นไปข้างซ้าย ชื่อว่าสัพยะ (สว คติยํ+ย, อาเทศ วฺ เป็น พฺ)

ร่างกายข้างขวา

อปสพฺย (อป+สพฺย) ร่างกายข้างขวา. **ทกฺขิณํ กเฬวรํ อปสพฺยํ นาม** ร่างกายข้างขวา ชื่อว่าอปสัพยะ. **สพฺยโต อปคตํ อปสพฺยํ** ร่างกายที่ตรงข้ามจากข้างซ้าย ชื่อว่าอปสัพยะ. **อปสพฺยํ กตฺวา ปกฺกามิ**[๓] ทำไว้ข้างขวาแล้วหลีกไป

กลับกัน, ตรงข้าม ๒ ศัพท์

ปฏิกูล (ปติ+กูล อาวรเณ+อ) กลับกัน, ตรงข้าม. **ปฏิกูลติ อาวรตีติ ปฏิกูลํ** ด้านที่ตรงข้ามกัน ชื่อว่าปฏิกูละ

---

๑ วิ.ปริ. ๘/๘๙๐/๒๖๓ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๑/๓๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๓/๓๑๒

อปสพฺย (อป+สว คติยํ+ย) กลับกัน, ตรงข้าม. **ปฏิปกฺขภาเวน สวติ คจฺฉตีติ อปสพฺยํ** ที่อันเป็นไปโดยตรงข้ามกัน ชื่อว่าอปสัพยะ (อาเทศ วฺ เป็น พฺ). **อตฺตโน อปสพฺยปกฺเข กตฺวา คโต**[๑] ทำไว้ในฝ่ายตรงข้ามกับตนแล้วจึงไป

รก, ทึบ ๒ ศัพท์

คหน, คหณ (คห อุปาทาเน+ยุ) รก, ทึบ. **คจฺฉนฺตํ หนตีติ คหนํ, คหณํ** ป่าอันเบียดเบียนผู้ไปอยู่ ชื่อว่าคหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **คหนวนํ ปวิสิตุํ อสกฺโกนฺตา**[๒] ไม่สามารถเข้าไปสู่ป่ารกชัฏได้

กลิล (กล คมเน+อิล) รก, ทึบ. **กลติ คจฺฉตีติ กลิลํ** ป่าที่เป็นไป ชื่อว่ากลิละ. **กลึ ลาตีติ วา กลิลํ** หรือสถานที่ถือเอาซึ่งโทษ ชื่อว่ากลิละ (กลิสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า)

[๗๒๐] อุจฺจาวจํ พหุเภทํ สงฺกิณฺณากิณฺณา สงฺกุลา
กตหตฺโถ จ กุสโล ปวีณาภิญฺญสิกฺขิตา.

[๗๒๑] นิปุโณ จ ปฏุ เฉโก จาตุโร ทกฺขเปสลา
พาโล ทตฺตุ ชโฬ มูฬฺโห มนฺโทวิญฺญู จ พาลิโส.

หลายประการ, หลายประเภท ๒ ศัพท์

อุจฺจาวจ (อุจฺจ+อวจ) หลายประการ, หลายประเภท, สูงๆ ต่ำๆ. **อุจฺจญฺจ ตํ อวจญฺเจติ อุจฺจาวจํ** วัตถุทั้งสูงทั้งต่ำ ชื่อว่าอุจจาวจะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **สพฺพคฺคิยา ภิกฺขู อุจฺจาวจา นตฺถุกรณิโย ธาเรนฺติ**[๓] พวกภิกษุฉัพพัคคีย์พากันใช้กล้องยานัตถุ์หลายชนิด

พหุเภท (พหุ+เภท) หลายประการ, หลายประเภท. **พหโว เภทา อสฺสาติ พหุเภโท** ธรรมะมีหลายประเภท ชื่อว่าพหุเภทะ

เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย ๓ ศัพท์

สงฺกิณฺณ (สงฺก สงฺกายํ+ต) เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย. **สงฺกตีติ สงฺกิณฺโณ** ผู้มีความสงสัย ชื่อว่าสังกิณณะ (อาเทศ ต เป็น อิณฺณ). **สงฺกิรตีติ สงฺกิณฺโณ** มนุษย์ที่เกลื่อนกล่น ชื่อว่าสังกิณณะ (สํ+กิร วิกฺเขปเน+ต, ลบ รฺ, อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ต เป็น อิณฺณ, ลบสระหน้า)

อากิณฺณ (อา+กิร วิกฺกิรเณ+ต) เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย. **อากิรตีติ อากิณฺโณ** ผู้เกลื่อนกล่น ชื่อว่าอากิณณะ (ลบ รฺ, อาเทศ ต เป็น อิณฺณ, ลบสระหน้า). **เวสาลี อิทฺธา เจว โหติ ผีตา จ พหุชนา อากิณฺณมนุสฺสา สุภิกฺขา จ**[๔] เมืองเวสาลีเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง กว้าง

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๓/๓๑๒ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๒๑๕/๓๑๒ ๓ วิ.มหา. ๕/๓๘/๔๗
๔ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๖๘

ขวาง ผู้คนมากมาย เกลื่อนกล่น ข้าวน้ำอุดมสมบูรณ์

สงฺกุล (สงฺก สงฺกายํ+อุล) เกลื่อนกล่น, เรี่ยราย. **สงฺกติ สงฺกิรตีติ สงฺกุโล** ประเทศที่มีผู้คนเกลื่อนกล่น ชื่อว่าสังกุละ

ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์ ๑๑ ศัพท์

กตหตฺถ (กต+หตฺถ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **กโต อภฺยาสิโต หตฺโถ อสฺสาติ กตหตฺโถ** ผู้มีมือทำได้อย่างคล่องแคล่ว ชื่อว่ากตหัตถะ. **กตหตฺโถติ โกจิ สิปฺปเมว อุคฺคณฺหาติ**[๑] บทว่า **กตหตฺโถ** คือผู้ศึกษาเอาศิลปะบางคนเท่านั้น

กุสล (กุสสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **กุเสน ญาเณน สพฺพกิจฺจํ ลาตีติ กุสโล** ผู้ถือเอากิจทั้งปวงด้วยความรู้ ชื่อว่ากุสละ. **กุสโล ปุปฺผมิว ปเจสฺสติ**[๒] เหมือนผู้ฉลาดเลือกเก็บเอาดอกไม้ ฉันนั้น

ปวีณ (ป+วีณา+ณ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **ปกฏฺฐา วีณา อสฺสาติ ปวีโณ** ผู้มีพิณดีที่สุด ชื่อว่าปวีณะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

อภิญฺญ (อภิ+ญา อวโพธเน+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **อภิชานาติ อภิญฺโญ** ผู้รู้จริง ชื่อว่าอภิญญะ (ซ้อน ญ, ลบสระหน้า)

สิกฺขิต (สิกฺข วิชฺโชปาทาเน+อิ+ต) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์, มีการศึกษา. **สิกฺขิตพฺโพติ สิกฺขิโต** ผู้ที่เขาควรศึกษา ชื่อว่าสิกขิตะ. **สิกฺขิโตติ ทสทฺวาทส วสฺสานิ อาจริยกุเล อุคฺคหิตสิปฺโป**[๓] บทว่า **สิกฺขิโต** คือผู้เรียนเอาศิลปะในสำนักของอาจารย์ตลอด ๑๐ ถึง ๑๒ ปี

นิปุณ (นิ+ปุณ กมฺมสฺเภสฺ+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **นิปุณตีติ นิปุโณ** ผู้ฉลาด ชื่อว่านิปุณะ. **นิปโกติ นิปุโณ อตฺตตฺถปรตฺเถสุ กุสโล**[๔] บทว่า **นิปโก** คือ ผู้ฉลาดเข้าใจในประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน

ปฏฺ (ปฏฺ คมเน+อุ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **ปฏติ คจฺฉติ ญายตีติ ปฏุ** ผู้รู้ ชื่อว่าปฏุ. **อตฺถํ ปฏติ ชานาตีติ ปฏุ** ผู้รู้จักประโยชน์ ชื่อว่าปฏุ (ปฏ ญาเณ+อุ)

เฉก (ฉิท ทฺวิธากรเณ+อ) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **ฉิทตีติ เฉโก** ผู้แตกฉาน ชื่อว่าเฉกะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ทฺ เป็น กฺ). **เฉโก หิ โคปาลโก สกฺขราโย อุจฺจินฺเคน คเหตฺวา**[๕] คนเลี้ยงโคผู้ฉลาดเก็บเอาก้อนกรวดใส่พก

จาตุร (จต ยาจเน+อุร) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **จตียเตติ จาตุโร**

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๖๑/๓๗๔ ๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๑ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๖๑/๓๗๔
๔ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๖๘๘/๒๘๕ ๕ วิ.อฏฺ. ๑/๕๑๓

ผู้ที่เขาขอร้อง(ให้ช่วย) ชื่อว่าจาตุระ (วุทธิ อ เป็น อา)

ทกฺข (ทล ทิตฺติยํ+ข) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **เฉเก ทลติ ทิพฺพตีติ ทกฺโข** ผู้รุ่งเรืองเพราะความฉลาด ชื่อว่าทักขะ (อาเทศ ลฺ เป็น กฺ). **กุสลธมฺเม ทกฺขติ วฑฺฒตีติ ทกฺโข** ผู้เจริญในกุศลธรรม ชื่อว่าทักขะ (ทกฺข วุฑฺฒิยํ+อ). **เฉกภาเวน ทกฺขติ คจฺฉตีติ ทกฺโข** ผู้ไปด้วยความฉลาด ชื่อว่าทักขะ (ทกฺข คติยํ+อ). **เฉโก มาลากาโร ทกฺโข กุสโล พหู มาลาคุเณ กโรติ**[1] นายมาลาการผู้ฉลาด ชำนาญ เข้าใจ จัดดอกไม้ได้หลายชนิด

เปสล (ปิส หึสาพลทานนิเกตเนสุ+อล) ฉลาด, มีฝีมือ, ชำนาญ, เข้าใจ, มีประสบการณ์. **อเฉกตฺตํ ปิสติ หึสตีติ เปสโล** ผู้เบียดเบียนความโง่ ชื่อว่าเปสละ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

ฉลาด มีอีกหลายศัพท์ เช่น **กตมุข, กตี**

ผู้โง่, ผู้เขลา ๗ ศัพท์

พาล (พล ปาณเน+ณ) ผู้โง่, ผู้เขลา. **พลตีติ พาโล, อสฺสาสิตปสฺสาสิตมตฺเตน ชีวติ, น ปญฺญาชีวิเตนาตฺยตฺโถ** ผู้มีชีวิตอยู่ ชื่อว่าพาละ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา) หมายความว่า มีชีวิตอยู่สักว่าหายใจออกหายใจเข้าเท่านั้น ไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญา. **เทฺว อตฺเถ ลาตีติ วา พาโล** หรือผู้ถือเอาเนื้อความ ๒ อย่าง (คือทั้งมีประโยชน์และไม่มีประโยชน์) ชื่อว่าพาละ. **ทฺวีหิ มาตาปิตูหิ ลาตพฺโพ โปสิตพฺโพติ พาโล** ผู้ที่มารดาบิดาทั้ง ๒ ยังเลี้ยงดู ชื่อว่าพาละ (ทฺวิสทฺทูปปท+ลา อาทาเน+อ, อาเทศ ทฺวิ เป็น พา, ลบสระหน้า). **เถโร ภิกฺขุ พาโล โหติ อพฺยตฺโต**[2] พระเถระเป็นผู้โง่ไม่ฉลาด

ทตฺตุ (ทา กุจฺฉาคตีสุ+ตุ) ผู้โง่, ผู้เขลา. **ทาตพฺโพ กุจฺฉิตพฺโพติ ทตฺตุ** ผู้ที่เขารังเกียจ ชื่อว่าทัตตุ. **พาลภาเวน ทายติ คจฺฉตีติ ทตฺตุ** ผู้ไปด้วยความโง่ ชื่อว่าทัตตุ (ซ้อน ตฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ทตฺตุปญฺญตฺตนฺติ ทตฺตูหิ พาลมนุสฺเสหิ ปญฺญตฺตํ**[3] บทว่า **ทตฺตุปญฺญตฺตํ** คือคนโง่บัญญัติไว้

ชฬ (ชล พาลฺเย+อ) ผู้โง่, ผู้เขลา. **ชลตีติ ชโฬ** ผู้โง่เขลา ชื่อว่าชฬะ (อาเทศ ลฺ เป็น ฬฺ). **เย ทุปฺปญฺญา ชฬา เอฬมูคา**[4] ชนเหล่าใดเป็นผู้มีปัญญาทราม โง่เขลา บอดใบ้

มูฬฺห (มูห เวจิตฺเต+ล) ผู้โง่, ผู้เขลา. **มูหตีติ มูฬฺโห** ผู้เขลา ชื่อว่ามูฬหะ (อาเทศ ล เป็น ฬ, กลับ หฺฬ เป็น ฬฺห). **มูฬตีติ มูฬฺโห** ผู้หลงลืม ชื่อว่ามูฬหะ (มูฬ เวจิตเต+ห). **โมฆปุริโสติ ตุจฺฉปุริโส มูฬฺหปุริโส**[5] บทว่า **โมฆปุริโส** คือบุรุษผู้ว่างเปล่าโง่เขลา

มนฺท (มนฺท ชฬตฺเต+อ) ผู้โง่, ผู้เขลา. **มนฺทตีติ มนฺโท** ผู้เขลา ชื่อว่ามันทะ. **มนฺโทติ มนฺทปญฺโญ**[6] บทว่า **มนฺโท** คือผู้ปัญญาเขลา

---

๑ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๗๖ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๗๕/๒๒๗ ๓ ที.อฏฺ. ๔/๗๑/๑๕๐
๔ องฺ.เอก. ๒๐/๒๐๕/๔๗ ๕ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๑๓๘/๒๗๒ ๖ ที.อฏฺ. ๔/๖๕/๑๐๘

อวิญฺญู (น+วิญฺญู) ผู้โง่, ผู้เขลา. **น วิญฺญู อวิญฺญู** ผู้ไม่รู้แจ้ง ชื่อว่าอวิญญู (อาเทศ น เป็น อ). **สพฺเพ เทวา ชฬา เอฬมูคา อวิญฺญู**[๑] เทวดาทั้งปวงเป็นผู้เขลาบอดใบ้ไม่รู้แจ้ง

พาลิส (พาลฺย+อิส) ผู้โง่, ผู้เขลา. **พาลฺยโยคา พาลิโส** ผู้ชื่อว่าพาลิสะ เพราะมีความโง่เขลา (ลบ ย). **โรคาทีหิ จ ทุกฺเขหิ นิจฺจํ หญฺญติ พาลิโส**[๒] ผู้โง่เขลาย่อมถูกโรคภัยเป็นต้นและความทุกข์เบียดเบียนอยู่เป็นประจำ

ผู้โง่ มีอีกหลายศัพท์ เช่น **อญฺญ, ยถาชาต**

[๗๒๒] ปุญฺญวา สุกตี ธญฺโญ มหุสฺสาโห มหาธิติ
มหาตณฺโห มหิจฺโฉถ หทยี หทยาลุ จ.

ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี ๓ ศัพท์

ปุญฺญวนฺตุ (ปุญฺญ+วนฺตุ) ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี. **ปุญฺญํ อสฺมึ อตฺถีติ ปุญฺญวา** ผู้มีบุญ ชื่อว่าปุญญวันตุ (รูปสำเร็จ อาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา แล้วลบสระหน้า). **ปุญฺญวา สตฺโต ทุกฺขํ น ปาปุณิ**[๓] สัตว์ผู้มีบุญไม่ประสบทุกข์

สุกตี (สุกต+อี) ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี. **สุกตํ ปุญฺญํ อสฺมึ อตฺถีติ สุกตี** ผู้มีบุญที่ทำไว้ดี ชื่อว่าสุกตี (ลบสระหน้า)

ธญฺญ (ธน+ย) ผู้มีบุญ, ผู้ได้รับผลของกรรมดี, ผู้โชคดี. **ธนํ คณหํ ลทฺโธติ ธญฺโญ** ผู้ได้รับทรัพย์ ชื่อว่าธัญญะ (ลบ อ ที่ น, อาเทศ นฺย เป็น ญ, ซ้อน ญฺ). **ธญฺญา วติเม มนุสฺสา**[๔] มนุษย์เหล่านี้เป็นผู้โชคดีหนอ

ผู้มีความเพียรมาก ๒ ศัพท์

มหุสฺสาห (มหนฺต+อุสฺสาห) ผู้มีความเพียรมาก. **มหนฺโต อุสฺสาโห อสฺสาติ มหุสฺสาโห** ผู้มีความเพียรมาก ชื่อว่ามหุสสาหะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบสระหน้า). **เอโก ภิกฺขุ มหชฺฌาสโย โหติ มหุสฺสาโห**[๕] ภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้มีความตั้งใจมาก มีความเพียรมาก

มหาธิติ (มหนฺต+ธิติ) ผู้มีความเพียรมาก. **มหนฺตา ธิติ อสฺสาติ มหาธิติ** ผู้มีความเพียรมาก ชื่อว่ามหาธิติ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา). **มหาวีริย**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก ๒ ศัพท์

มหาตณฺห (มหนฺต+ตณฺหา+ณ) ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก. **มหนฺตา ตณฺหา อสฺสาติ มหาตณฺโห** ผู้มีความมักมาก ชื่อว่ามหาตัณหะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบ ณฺ และสระหน้า). **โส หิ มหคฺฆโส มหาตณฺโห อโหสิ**[๖] พระอุปนันทะนั้น เป็นผู้ตะกละมักมาก

---

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๒๕๕/๑๐๙ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๖/๔๓ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๒๐๙/๑๗๘
๔ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๑๗๘/๑๖๕ ๕ วิ.อฏฺ. ๒/๑๑๔ ๖ ชา.อฏฺ. ๓๘/๒๒๑

มหิจฺฉ (มหนฺต+อิจฺฉา+ณ) ผู้มักมาก, ผู้โลภมาก. **มหนฺตา อิจฺฉา อสฺสาติ มหิจฺโฉ** ผู้มีความโลภมาก ชื่อว่ามหิจฉะ (อาเทศ มหนฺต เป็น มหา, ลบ ณฺ และสระหน้า). **ตสฺมาติห ภิกฺขเว เอวํ สิกฺขิตพฺพํ น มหิจฺฉา ภวิสฺสาม**[๑] ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ภิกษุในศาสนานี้ควร สำเหนียกอย่างนี้ว่า พวกเราจักไม่เป็นผู้มักมาก. **มหาสย**ศัพท์ก็มีความหมายเดียวกัน

ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ ๒ ศัพท์

หทยี (หทย+อี) ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ. **หทยํ พหุลํ ปสตฺถญฺจ อสฺสาติ หทยี** ผู้มีน้ำใจมากและประเสริฐ ชื่อว่าหทยี (ลบสระหน้า)

หทยาลุ (หทย+อาลุ) ผู้มีใจดี, ผู้มีน้ำใจ, ผู้มีใจประเสริฐ. **หทยํ พหุลํ ปสตฺถญฺจ อสฺสาติ หทยาลุ** ผู้มีน้ำใจมากและประเสริฐ ชื่อว่าหทยาลุ (ลบสระหน้า). **สุหทย**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

[๗๒๓] สุมโน หฏฺฐจิตฺโตถ ทุมฺมโน วิมโนปฺยถ
วทานิโย วทญฺญู จ ทานโสณฺโฑ พหุปฺปโท.

ผู้มีใจดี, ผู้มีความดีใจ, ผู้สบายใจ ๒ ศัพท์

สุมน (สุ+มน) ผู้มีใจดี, ผู้มีความดีใจ, ผู้สบายใจ. **สุนฺทโร มโน อสฺสาติ สุมโน** ผู้มีใจดี ชื่อว่าสุมนะ. **ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน อเปกฺขโก จ วิหรติ สโต สมฺปชาโน**[๒] ภิกษุเห็นรูปด้วยตาแล้ว ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉย อยู่อย่างมีสติรู้ตัว

หฏฺฐจิตฺต (หฏฺฐ+จิตฺต) ผู้มีใจดี, ผู้ดีใจ, ผู้สบายใจ. **หฏฺฐํ จิตฺตํ อสฺสาติ หฏฺฐจิตฺโต** ผู้มีความสบายใจ ชื่อว่าหัฏฐจิตตะ. คัมภีร์อมรสีหอภิธานกล่าวว่า **หาสมโน วิกุพฺพาโน ปมาโน หฏฺฐมานโส**[๓] ศัพท์ทั้ง ๔ นี้มีอรรถเหมือนกัน. **ปิตุ สิเนหํ ลภิตฺวา หฏฺฐจิตฺโต**[๔] (พระราหุลกุมาร) ทรงได้ความรักของพระชนกแล้วมีความเบิกบานพระทัย

ผู้มีความเสียใจ, ผู้ไม่สบายใจ ๒ ศัพท์

ทุมฺมน (ทุ+มน) ผู้มีความเสียใจ, ผู้ไม่สบายใจ. **ทุฏฺฐํ ทุกฺขิตํ วา มโน อสฺสาติ ทุมฺมโน** ผู้มีใจเสียหรือเป็นทุกข์ ชื่อว่าทุมมนะ (ซ้อน มฺ). **เกนาสิ ทุมฺมโน ตาต**[๕] พ่อ เจ้าเสียใจเพราะใครหรือ

วิมน (วิ+มน) ผู้มีความเสียใจ, ผู้ไม่สบายใจ. **วิรูปํ มโน อสฺสาติ วิมโน** ผู้ไม่สบายใจ ชื่อว่าวิมนะ. **อนุตมน**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน. **มา ตุวํ อาจริย วิมโน อโหสิ**[๖] ท่านอาจารย์ท่านอย่าเสียใจเลย

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๕๗/๑๙๒ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๒๓/๒๖๓ ๓ อมรสีห. ๒๑/๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๑๕ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๕๐๕/๑๘๒ ๖ วิ.มหา. ๕/๑๓๐/๑๗๖

ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ ๔ ศัพท์

วทานิย (วทสทฺทูปปท+ญา อวโพธเน+อิย) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. **ยาจกานํ วทํ วจนํ ชานาตีติ วทานิโย** ผู้รู้ถ้อยคำของคนขอ ชื่อว่าวทานิยะ (อาเทศ ญ เป็น น, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

วทญฺญู (วทสทฺทูปปท+ญา อวโพธเน+รู) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. **ยาจกานํ วทํ วจนํ ชานาตีติ วทญฺญู** ผู้รู้ถ้อยคำของคนขอ ชื่อว่าวทัญญู (ซ้อน ญฺ, ลบ รฺ และสระหน้า). **สามิโก สีลวา โหติ วทญฺญู วีตมจฺฉโร**[๑] สามีเป็นผู้มีศีล มีน้ำใจ ไม่ตระหนี่

ทานโสณฺฑ (ทาน+โสณฺฑ) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. **ทาเน โสณฺโฑ ปสุโต อสฺสาติ ทานโสณฺโฑ** ผู้มีความขวนขวายในการให้ ชื่อว่าทานโสณฑะ

พหุปฺปท (พหุสทฺทูปปท+ป+ทา ทาเน+อ) ผู้มีใจโอบอ้อมอารี, ผู้มีน้ำใจ. **พหุํ ปทาตีติ พหุปฺปโท** ผู้ให้ทั่วถึงโดยมาก ชื่อว่าพหุปปทะ (ซ้อน ปฺ, ลบสระหน้า)

[๗๒๔] ขฺยาโต ปตีโต ปญฺญาโต- ภิญฺญาโต ปถิโต สุโต
วิสฺสุโต วิทิโต เจว ปสิทฺโธ ปากโฏ ภเว.

ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ ๑๐ ศัพท์

ขฺยาต (ขฺยา ปกาสเน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. **ขฺยายเต ปกาสียเตติ ขฺยาโต** ผู้ที่เขาประกาศ ชื่อว่าขยาตะ

ปตีต (ปติ+อิ มนเน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. **ปติ อภิมุขํ มนียเตติ ปตีโต** ผู้ที่เขานอบน้อมต่อหน้า ชื่อว่าปตีตะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปติ อภิมุขํ เอตีติ ปตีโต** ผู้เป็นไปต่อหน้า ชื่อว่าปตีตะ (ปติ+อิ คติมฺหิ+ต ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ปญฺญาต (ป+ญา อวโพธเน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. **ปกาเรน ญาตพฺโพติ ปญฺญาโต** ผู้ที่เขารู้จักทั่วไป ชื่อว่าปัญญาตะ (ซ้อน ญฺ). **ญาโตติ ปญฺญาโต ปากโฏ**[๒] บทว่า **ญาโต** คือผู้มีชื่อเสียงเป็นที่ปรากฏ

อภิญฺญาต (อภิ+ญา อวโพธเน+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. **อภิญฺญายเตติ อภิญฺญาโต** ผู้ที่เขารู้จักดี ชื่อว่าอภิญญาตะ (ซ้อน ญฺ). **อยํ โข เชโต ราชกุมาโร อภิญฺญาโต ญาตมนุสฺโส**[๓] พระเชตราชกุมารพระองค์นี้ทรงมีชื่อเสียงมนุษย์รู้จัก

ปถิต (ปถ ขฺยาเน+อิ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. **ปถิตพฺโพติ ปถิโต** ผู้ที่เขากล่าวขานถึง ชื่อว่าปถิตะ

สุต (สุ คติพุทฺธีสุ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. **สุยฺยเตติ สุโต** ผู้ที่เขารู้จัก ชื่อว่าสุตะ

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕๓/๗๗ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๑๕๑/๑๓๐ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๒๕๖/๑๑๑

วิสฺสุต (วิ+สุ คติพุทฺธีสุ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ปรากฏ. **วิเสเสน สุณิตพฺโพติ วิสฺสุโต** ผู้ที่เขารู้จักเป็นอย่างดี ชื่อว่าวิสสุตะ (ซ้อน สฺ). **วิเสเสน สุณิตพฺโพติ วิสฺสุโต** ผู้ที่เขารับฟังโดยตั้งใจ ชื่อว่าวิสสุตะ (วิ+สุ สวเน+ต, ซ้อน สฺ). **โจโร อหํ ปุเร อาสึ องฺคุลิมาโลติ วิสฺสุโต**[๑] ในกาลก่อนเราเป็นโจรมีชื่อเสียงปรากฏว่าองคุลิมาล

วิทิต (วิท ญาเณ+อิ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ. **วิทิตพฺโพติ วิทิโต** ผู้ที่เขารู้จัก ชื่อว่าวิทิตะ. **วิทิตา นาม อญฺเญหิ มนุสฺเสหิ ญาตา โหติ**[๒] ภิกษุณีที่มนุษย์เหล่าอื่นรู้จัก ชื่อว่าวิทิตา

ปสิทฺธ (ป+สิธุ สํราเธ+ต) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ผู้สำเร็จ. **ปกาเรน สิธียเตติ ปสิทฺโธ** ผู้ที่เขาชื่นชอบโดยมาก ชื่อว่าปสิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ)

ปากฏ (ป+กฏ คติยํ+อ) ผู้มีชื่อเสียง, ผู้มีเกียรติ, ปรากฏ. **ทสฺสนํ กฏตีติ ปากโฏ** ผู้ไปสู่การพบปะ ชื่อว่าปากฏะ (ทีฆะ อ เป็น อา). **โมคฺคลฺลีปุตฺตติสฺสตฺเถรสฺส อานุภาโว ตติยสงฺคีติยํ ปากโฏ ภวิสฺสติ**[๓] อานุภาพของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระจักปรากฏในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓

[๗๒๕] อิสฺสโร นายโก สามี ปตีสาธิปตี ปภู
อยฺยาธิปาธิภู เนตา อิพฺโภ ตฺวฑฺโฒ ตถา ธนี.

ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ ๑๑ ศัพท์

อิสฺสร (อีส อิสฺสริเย+อร) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อีสตีติ อิสฺสโร** ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอิสสระ (ซ้อน สฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **อีสติ อภิภวตีติ อิสฺสโร** ผู้ปกครอง ชื่อว่าอิสสระ (อีส อภิภวเน+อร, ซ้อน สฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **ภิกฺขู โคเปตุํ อิเม อิสฺสรา นยิเม ทาตุนฺติ กุกฺกุจฺจายนฺตา น ปฏิคฺคณฺหนฺติ**[๔] ภิกษุทั้งหลายคิดว่า คนรักษาสวนเหล่านี้เป็นใหญ่เพื่อดูแล ไม่เป็นใหญ่เพื่อถวาย พากันมีความรังเกียจจึงไม่รับ

นายก (นี นเย+ณฺวุ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **นิพฺพานปารํ สตฺเต เนตีติ นายโก** ผู้นำสัตว์ไปสู่ฝั่งนิพพาน ชื่อว่านายกะ (วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า). **อุรุเวลกสฺสโป ชฏิโล ปญฺจนฺนํ ชฏิลสตานํ นายโก โหติ**[๕] ชฎิลอุรุเวลกัสสปะเป็นผู้นำของชฎิล ๕๐๐ คน

สามิ, สามี (สํ+อี) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **สํ ธนํ อสฺสตฺถีติ สามี** ผู้มีทรัพย์เป็นของตน ชื่อว่าสามี (ไม่ลบสิวิภัตติ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, รัสสะ อี เป็น อิ บ้าง). **อหเมว สามิ อญฺโญ นตฺถิ**[๖] เจ้านาย ผมเอง ไม่มีคนอื่น. **อุปนิสินฺนกถายปิ สงฺฆตฺเถโรว สามี**[๗] พระเถระในสงฆ์เป็นผู้นำในการกล่าวอยู่ใกล้ๆ

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๔/๔๘๘ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๖/๒๘ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๓๒
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๑๖๖/๑๒๑ ๕ วิ.มหา. ๔/๓๗/๔๕ ๖ วิ.อฏฺ. ๑/๒๔๗
๗ วิ.อฏฺ. ๓/๑๔๖

ปติ (ปา รกฺขเณ+ติ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **ปริวารํ ปาติ รกฺขตีติ ปติ** ผู้รักษาบริวาร ชื่อว่าปติ (รัสสะ อา เป็น อ). **นิสีทิ ภควา ตตฺถ ติโลกปติ นายโก**[๑] พระผู้มีพระภาคผู้เป็นใหญ่ในโลกทั้ง ๓ เป็นผู้นำ ประทับนั่ง ณ ที่นั้น

อีส (อีส อิสฺสริเย+อ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อีสตีติ อีโส** ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอีสะ. **ปณฺฑิตชนานํ อีโส ปธาโน**[๒] ผู้เป็นใหญ่เป็นประธานของบัณฑิตชนทั้งหลาย

อธิปติ (อธีน+ปา รกฺขเณ+ติ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อธีนํ ปาติ รกฺขตีติ อธิปติ** ผู้คุ้มครองคนอาศัย ชื่อว่าอธิปติ (ลบ น, รัสสะ อี เป็น อิ และ อา เป็น อ). **อธิกานํ อายตฺตานํ ปติ สามีติ อธิปติ** ผู้เป็นเจ้าแห่งผู้ปกครองทั้งหลาย ชื่อว่าอธิปติ (อธิ+ปติ). **ตารกาธิปติ สสี**[๓] ดวงจันทร์เป็นใหญ่กว่าหมู่ดาว

ปภุ, ปภู (ป+ภู สตฺตายํ+กฺวิ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **ปภวตีติ ปภุ ปภู** ผู้ปกครอง ชื่อว่าปภุและปภู (ลบ กฺวิ, รัสสะ อู เป็น อุ บ้าง)

อยฺย (อย คมเน+ย) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ, พระคุณเจ้า. **สปฺปุริเสหิ อยิตพฺโพ อุปคนฺตพฺโพติ อยฺโย** ผู้ที่สัตบุรุษพากันเข้าไปหา ชื่อว่าอัยยะ. **เสฏฺฐภาเวน อยียเต ญายเตติ อยฺโย** ผู้ที่เขารู้จักโดยความเป็นผู้สูงสุด ชื่อว่าอัยยะ (อย ญาเณ+ย). **สเจ ภนฺเต อยฺโย ชานาติ ทสฺสามิ**[๔] ท่านผู้เจริญ หากพระคุณเจ้ารู้จัก กระผมจักถวาย

อธิป (อธิ+ปา รกฺขเณ+อ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อธิปาตีติ อธิโป** ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอธิปะ (ลบสระหน้า). **ตารกานํ อธิโป หุตฺวา ทิสฺสติ**[๕] จักเห็นเป็นใหญ่กว่าหมู่ดาว. **จตุรงฺคินิยา เสนาย อธิโป ปธาโน**[๖] เป็นใหญ่เป็นผู้นำแห่งกองทัพที่มีองค์ ๔

อธิภู (อธิ+ภู สตฺตายํ+กฺวิ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **อธิภวตีติ อธิภู** ผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่าอธิภู (ลบ กฺวิ ปัจจัย)

เนตุ (นี นเย+ริตุ) ผู้เป็นใหญ่, ผู้ปกครอง, เจ้านาย, ผู้นำ. **เนตีติ เนตา** ผู้นำ ชื่อว่าเนตุ (วุทธิ อี เป็น เอ, ลบ รฺ และสระหลัง, รูปสำเร็จ อาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ วิภัตติ). **เนตาติ ตํ ตํ อตฺถํ ทสฺเสนฺโต ปญฺญาย เนตา**[๗] บทว่า **เนตา** คือผู้แสดงประโยชน์นั้นๆ แนะนำด้วยปัญญา

ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย ๓ ศัพท์

อิพฺภ (อิ อิจฺฉายํ+ภ) ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย. **ธนํ เอติ กามยตีติ อิพฺโภ** ผู้ต้องการทรัพย์ ชื่อว่าอิพภะ (ซ้อน พฺ). **อิภํ ธนํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ อิพฺโภ** ผู้ควรรับทรัพย์ ชื่อว่าอิพภะ (อิภ

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๗๘/๑๗๕ ๒ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๓๑๘๒/๓๑๕ ๓ ขุ.วิมาน. ๒๖/๘๑/๑๓๔
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๔/๒๙๗ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๑๑๙๖/๓๗๑ ๖ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๖๕๑/๓๗๗
๗ ที.อฏฺ. ๖/๒๗๓/๑๕๐-๑

+ว, ลบ อ ที่ ภ, อาเทศ ว เป็น พ, กลับ ภฺพ เป็น พฺภ). **มคธรฏฺเจ อิพฺภกุเล นิพฺพตฺโต**[๑] เกิดในตระกูลที่มั่งคั่งในแคว้นมคธ

อฑฺฒ (อา+เฌ จินฺตายํ+ต) ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย. **ธนํ อชฺฌายตีติ อฑฺโฒ** ผู้ครอบครองทรัพย์ ชื่อว่าอัฑฒะ. **อาภุโส ธนํ ฌายติ จินฺเตตีติ อฑฺโฒ** ผู้คิดถึงแต่ทรัพย์อย่างเดียว ชื่อว่า อัฑฒะ (ลบ เอ ที่ เฌ, อาเทศ ต เป็น ฒ, ฌ เป็น ฑฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **พฺรหฺมทตฺโต นาม กาสีราชา อโหสิ อฑฺโฒ มหทฺธโน มหาโภโค**[๒] พระราชาแคว้นกาสีพระนามว่าพรหมทัต ทรงมั่งคั่ง มีราชทรัพย์มากมาย

ธนี (ธน+อี) ผู้มั่งคั่ง, ผู้ร่ำรวย. **ธนํ อสฺสตฺถีติ ธนี** ผู้มีทรัพย์ ชื่อว่าธนี (ลบสระหน้า). **ธนมฺหิ ธนิโน หนฺติ**[๓] ผู้มีทรัพย์ย่อมตายเพราะทรัพย์

[๗๒๖] ทานารโห ทกฺขิเณยฺโย สินิทฺโธ ตุ จ วจฺฉโล
ปริกฺขโก การณิโก อาสตฺโต ตุ จ ตปฺปโร.

ผู้ควรรับทาน ๒ ศัพท์

ทานารห (ทานสทฺทูปปท+อรห โยเค+อ) ผู้ควรรับทาน. **ทานํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ ทานารโห** ผู้สมควรรับทาน ชื่อว่าทานารหะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

ทกฺขิเณยฺย (ทกฺขิณา+เณยฺย) ผู้ควรรับทาน. **ทกฺขนฺติ โภคสมฺปทาทีหิ ยาย สา ทกฺขิณา** ทานที่ทำให้บุคคลเจริญด้วยโภคสมบัติเป็นต้น ชื่อว่าทักขิณา (ทกฺข วุทฺธิสีฆตฺเถสุ+ อิณ+อา, ลบสระหน้า). **ตํ ปฏิคฺคณฺหิตุํ อรหตีติ ทกฺขิเณยฺโย** ผู้สมควรรับทักษิณาทานนั้น ชื่อว่าทักขิเณยยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า). **เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลิกรณีโย**[๔] พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้เป็นผู้ควรแก่การบูชา ควรแก่ การต้อนรับ ควรรับทักษิณาทาน ควรยกมือไหว้. **ทกฺขิเณยฺโยติ ทสวิธทานวตฺถุปริจฺจาคเวเสน สทฺธาทาน-สงฺขาตาย ทกฺขิณาย อนุจฺฉวิโก**[๕] บทว่า **ทกฺขิเณยฺโย** คือผู้สมควรแก่ทักษิณากล่าวคือทานที่เขาให้ด้วยศรัทธา โดยการบริจาคทานวัตถุ ๑๐ อย่าง

น่ารักใคร่ ๒ ศัพท์

สินิทฺธ (สินีห ปีติยํ+ธ) น่ารักใคร่, สดชื่น. **สินิหตีติ สินิทฺโธ** ผู้น่ารัก ชื่อว่าสินิทธะ (อาเทศ หฺ เป็น ทฺ, รัสสะ อี เป็น อิ). **สินิทฺโธ โข อาวุโส ชีวก ตถาคตสฺส กาโย**[๖] ท่านหมอชีวกผู้มีอายุ ร่างกายของพระตถาคตสดชื่นแล้ว

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๒๒/๑๒๐ ๒ วิ.มหา. ๕/๒๔๓/๓๒๒ ๓ ขุ.ชา. ๒๘/๔๗๐/๑๘๒
๔ ที.มหา. ๑๐/๘๙/๑๑๑ ๕ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๓๒๖/๒๕๐ ๖ วิ.มหา. ๕/๑๓๕/๑๘๘

วจฺฉล (วจฺฉ+ล) น่ารักใคร่, สดชื่น. **วจฺโฉ สิเนโห อสฺสตฺถีติ วจฺฉโล** ผู้มีความน่ารัก ชื่อว่าวัจฉละ

ผู้มีเชาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว ๒ ศัพท์

ปริกฺขก (ปริ+อิกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ณฺวุ) ผู้มีเชาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว. **ปริกฺขเต อวธารยเต ปมาเณหิ อตฺถนฺติ ปริกฺขโก** ผู้พิจารณาเนื้อความได้โดยจำนวนมาก ชื่อว่าปริกขกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก, ลบสระหน้า)

การณิก (การณ+อิก) ผู้มีเชาว์, ผู้พิจารณาเหตุผลได้เร็ว. **การณํ ชานาตีติ การณิโก** ผู้รู้เหตุ ชื่อว่าการณิกะ (ลบสระหน้า). **เอโส ภิกฺขเว สตฺโต อิมสฺมึเยว ราชคเห การณิโก อโหสิ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย สัตว์นี้ได้เป็นผู้รู้เหตุผลเร็วในกรุงราชคฤห์นี้นี่แหละ

ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ผู้ขยัน, ติดงาน ๒ ศัพท์

อาสตฺต (อา+สญฺช สงฺเค+ต) ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ขยัน, ติดงาน. **อาภุโส สญฺชตีติ อาสตฺโต** ผู้จดจ่ออย่างยิ่ง ชื่อว่าอาสัตตะ (ลบ ญฺชฺ, ซ้อน ตฺ). **โพธิสงฺขาเตสุ วา จตูสุ มคฺเคสุ สตฺโต อาสตฺโต ลคฺคมานโส**[๒] สัตว์ผู้จดจ่อเอาใจใส่ในมรรค ๔ คือปัญญาเครื่องตรัสรู้

ตปฺปร (ต+ปร) ผู้เอาใจใส่, จดจ่อ, ขยัน, ติดงาน. **ตํ ตํ วตฺถุ ปรํ ปธานํ อสฺสาติ ตปฺปโร** ผู้มีเรื่องนั้นๆ เป็นสำคัญ ชื่อว่าตัปประ (ซ้อน ปฺ)

[๗๒๗] การุณิโก ทยาลุปิ สูรโต อุสฺสุโก ตุ จ
อิฏฺฐตฺเถ อุยฺยุโต จาถ ทีฆสุตฺโต จิรกฺริโย.

ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา ๓ ศัพท์

การุณิก (กรุณา+ณิก) ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา. **กรุณา สีลํ อสฺสาติ การุณิโก** ผู้มีความกรุณาเป็นปรกติ ชื่อว่าการุณิกะ (ลบ ณฺ,วุทฺธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **พุทฺโธ จ โข การุณิโก**[๓] พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระกรุณา

ทยาลุ (ทยา+ลุ) ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา. **ทยา กรุณา อสฺสตฺถีติ ทยาลุ** ผู้มีความเอ็นดู ชื่อว่าทยาลุ. **ตฺวํ ทยาลุ อนุกมฺปโก มํ อิมมฺหา ทุกฺขา โมเจสิ ภทฺทํ เต โหตุ**[๔] ท่านมีความเอ็นดู มีความเกื้อกูล เปลื้องเราให้พ้นจากทุกข์นี้ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านเถิด

สูรต (สุ+รมุ รมเน+ต) ผู้มีความเอ็นดู, ผู้มีความกรุณา. **ทุกฺขิเตสุ สุฏฺฐุ รมตีติ สูรโต** ผู้ยินดีช่วยในสัตว์ผู้ตกยากด้วยดี ชื่อว่าสูรตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบ มฺ)

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๕/๒๑๓ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๑๗/๒๑ ๓ มชฺ.มชฺ.๑๓/๕๒๕/๔๘๑
๔ ชา.อฏฺ. ๓๘/๑๐๘

ผู้ขวนขวาย, ผู้ขะมักเขม้น, ผู้หมั่นเพียร

อุสฺสุก, อุสฺสุกฺก (อุ+สุ+กา สทฺเท+อ) ผู้ขวนขวาย, ผู้ขะมักเขม้น, ผู้หมั่นเพียร. **อิฏฺฐตฺเถ อภิมตปฺปโยชเน อุยฺยุโต ปุคฺคโล อุสฺสุโก นาม** บุคคลผู้พยายามในประโยชน์ยิ่งใหญ่ที่ตนปรารถนา ชื่อว่าอุสสุกะ. **อุฏฺฐานํ สุฏฺฐุ กายตีติ อุสฺสุกฺโก** ผู้ยกย่องความขยัน ชื่อว่าอุสสุกกะ (ซ้อน สฺ และ กฺ, ลบสระหน้า). **กามปริเยสนาย อุสฺสุกฺโก**[1] ผู้ขวนขวายในการแสวงหากาม (๒ อย่าง คือ วัตถุกามและกิเลสกาม)

ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผัดวันประกันพรุ่ง ๒ ศัพท์

ทีฆสุตฺต (ทีฆ+สุตฺต) ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผัดวันประกันพรุ่ง. **ทีฆญฺจ ตํ สุตฺตญฺจ ตมิว จรตีติ ทีฆสุตฺโต** ผู้ประพฤติตัวเหมือนเส้นด้ายที่ยาว ชื่อว่าทีฆสุตตะ. **ทีฆสุตฺตปริยนฺติกํ การิยํ กโรตีติ วา ทีฆสุตฺโต** หรือผู้ทำหน้าที่ยืดยาดเหมือนเส้นด้ายยาว ชื่อว่าทีฆสุตตะ. **ตฺวํ อุทกปาติยํ สุํสุมารํ ปสฺสสิ อติวิย ทีฆสุตฺโตสิ**[2] ท่านเห็นจระเข้ในอ่างน้ำหรือ ท่านเป็นคนเชื่องช้าเช่นนั้น

จิรกฺริย (จิร+กฺริยา+ณ) ผู้เฉื่อยชา, ผู้ชักช้า, ผู้ผัดวันประกันพรุ่ง. **จิเรน กฺริยานุฏฺฐานํ อสฺสาติ จิรกฺริโย** ผู้มีความเฉื่อยชา ชื่อว่าจิรกริยะ (ลบ ณฺ และสระหน้า)

[๗๒๘] ปราธีโน ปรายตฺโต อายตฺโต ตุ จ สนฺตโก
ปริคฺคโห อธีโน จ สจฺฉนฺโท ตุ จ เสรินิ.

ผู้อาศัยคนอื่น, พึ่งผู้อื่น ๒ ศัพท์

ปราธีน (ปร+อธีน) ผู้อาศัยคนอื่น, พึ่งผู้อื่น. **ปรสฺมึ ปเรน วา อธีโน ปราธีโน** ผู้อาศัยคนอื่น ชื่อว่าปราธีนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ปุริโส ทาโส อสฺส อนตฺตาธีโน ปราธีโน**[3] บุรุษผู้เป็นทาส อาศัยตนไม่ได้ ต้องอาศัยผู้อื่น

ปรายตฺต (ปร+อายตฺต) ผู้อาศัยคนอื่น, พึ่งผู้อื่น. **ปรสฺมึ ปเรน วา อายตฺโต ปรายตฺโต** ผู้อาศัยคนอื่น ชื่อว่าปรายัตตะ (ลบสระหน้า). **ทาสพฺเย สติ ทาโส ปรายตฺโต โหติ**[4] เมื่อมีความเป็นทาส ทาสเป็นผู้อาศัยคนอื่น

ผู้อาศัยคนอื่น มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ปรตนฺต, ปรวนฺตุ, อตฺตวนฺตุ**

ทรัพย์, สมบัติ ๔ ศัพท์

อายตฺต (อา+ยต อายตเน+ต) ทรัพย์, สมบัติ. **อายตียเต อวสีภวียเตติ อายตฺโต** ทรัพย์ที่เขาเก็บไว้ ชื่อว่าอายัตตะ

---

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๓๙๒/๒๖๒ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๐/๑๐๒ ๓ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๗
๔ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๔๕/๑๑๙

สนฺตก (สห+อนฺต+ก) ทรัพย์, สมบัติ. **อนฺเตน สมีเปน สห วตฺตเตติ สนฺตโก** ทรัพย์ที่เป็นไปพร้อมกับความอยู่ใกล้ ชื่อว่าสันตกะ (อาเทศ สห เป็น ส, ลบสระหน้า). **ทานปตีนมฺปิ สนฺตกํ คณฺหนฺติ**[๑] ถือเอาทรัพย์แม้ของทานบดี

ปริคฺคห (ปริ+คห อุปาทาเน+อ) ทรัพย์, สมบัติ. **ปริคฺคยฺหเต "สก"นฺติ กรียเตติ ปริคฺคโห** ทรัพย์ที่เขากำหนดไว้ว่าเป็นของตน ชื่อว่าปริคคหะ (ซ้อน คฺ). **อตฺถิ เม โส ปริคฺคโห**[๒] ทรัพย์นี้ของเรามีอยู่

อธีน (อธิ+อิน) ทรัพย์, สมบัติ. **อธิคโต อิโน ปภู อเนนาติ อธีโน** ทรัพย์ที่ทำให้ถึงความเป็นใหญ่ ชื่อว่าอธีนะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **น อตฺตนิ อธีโน**[๓] ทรัพย์ในตนไม่มี

ผู้อยู่ตามใจตน, ผู้ชอบอิสระ ๒ ศัพท์

สจฺฉนฺท (ส+ฉนฺท) ผู้อยู่ตามใจตน, ผู้ชอบอิสระ. **สสฺส อตฺตโน ฉนฺโท อสฺสตฺถีติ สจฺฉนฺโท** ผู้มีความพอใจของตน ชื่อว่าสัจฉันทะ (ซ้อน จฺ). **เตสุ สิปฺเปสุ สจฺฉนฺทา ชนา อตฺถิเยว**[๔] ชนผู้มีความพอใจตนในศิลปะเหล่านั้นมีอยู่

เสรี (ส+อิ คติยํ+อี) ผู้อยู่ตามใจตน, ผู้ชอบอิสระ. **เสน อตฺตนา อีริตํ สีลํ อสฺสาติ เสรี** ผู้เป็นไปด้วยตนเองตามปรกติ ชื่อว่าเสรี (วุทธิ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า, ลง รฺ อาคม). **เสรีติ ยถิจฺฉกวิหารี**[๕] บทว่า **เสรี** คือผู้อยู่ตามใจชอบ

ผู้อยู่ตามใจตน มีอีกหลายศัพท์ เช่น **สวส, สยํวสี, นีรวคฺคห**

[๗๒๙] **อนิสมฺมการี ชมฺโม** **อติตณฺโห ตุ โลลุโป**
คิทฺโธ ตุ ลุทฺโธ โลโลถ **กุณฺโฐ มนฺโท กฺริยาสุ หิ.**

ผู้พลั้งเผลอ, ผู้ทำโดยไม่ใคร่ครวญ ๒ ศัพท์

อนิสมฺมการี (อนิสมฺมสทฺทูปปท+กร กรเณ+ณี) ผู้พลั้งเผลอ, ผู้ทำโดยไม่ใคร่ครวญ. **คุณโทเส อนิสมฺม กโรตีติ อนิสมฺมการี** ผู้ไม่ใคร่ครวญดูคุณและโทษก่อนแล้วทำ ชื่อว่าอนิสัมมการี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

อลโส คิหี กามโภคี น สาธุ
อสญฺญโต ปพฺพชิโต น สาธุ
ราชา น สาธุ อนิสมฺมการี
โย ปณฺฑิโต โกธโน ตํ น สาธุ.[๖]

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๒๔๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๒๙/๔๐๖ ๓ ที.อฏฺ. ๔/๒๒๑/๑๙๑
๔ ชา.อฏฺ. ๓๖/๒๗๙ ๕ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๑๐๗/๑๑๔ ๖ ขุ.ชา. ๒๗/๖๒๘/๑๕๐

คฤหัสถ์ผู้บริโภคกามมีความเกียจคร้าน บรรพชิตไม่สำรวม พระราชาไม่ทรงใคร่ครวญก่อนทำ บัณฑิตมักโกรธ ล้วนไม่ดี

ชมฺม (ชม อทเน+ม) ผู้พลั้งเผลอ, ผู้ทำโดยไม่ใคร่ครวญ, ผู้ประมาท. **คุณโทเส อนิสมฺม อนุปปริกฺขิตฺวา โย กโรติ, โส ชมฺโม** ผู้ไม่ใคร่ครวญดูคุณและโทษก่อนแล้วทำ ชื่อว่าชัมมะ. **อภกฺขิตพฺพํ ชมติ อทตีติ ชมฺโม** ผู้บริโภคของที่ไม่ควรบริโภค ชื่อว่าชัมมะ

ผู้ใฝ่สูง, ผู้ทะเยอทะยาน๒ ศัพท์

อติตณฺห (อติ+ตณฺหา+ณ) ผู้ใฝ่สูง, ผู้ทะเยอทะยาน. **อธิกา ตณฺหา อสฺสาติ อติตณฺโห** ผู้ใฝ่สูง ชื่อว่าอติตัณหะ (ลบ ณ และสระหน้า). **มหาตณฺห**ศัพท์ **อติตณฺห**ศัพท์ และ **คิทฺธ**ศัพท์ มีความหมายต่างกัน คือ **มหาตณฺห** ปรารถนาอารมณ์หลายอย่าง, **อติตณฺห** ปรารถนาอารมณ์อย่างเดียว, **คิทฺธ** ปรารถนาทั้ง ๒ อย่างข้างต้น

โลลุป, โลลุภ (ลุภ โลเภ+อ) ผู้ใฝ่สูง, ผู้ทะเยอทะยาน. **ลุภตีติ โลลุโป** ผู้ทะยานอยาก ชื่อว่าโลลุปะ (ซ้อน ลุ เป็น ลุลุ, วุทธิ อุ ตัวหน้าเป็น โอ, อาเทศ ภฺ เป็น ปฺ บ้าง). **ปุนปฺปุนํ วิสเย ลุมฺปติ อากฑฺฒตีติ โลลุโป**[๑] ผู้ดึงเอาอารมณ์มาบ่อยๆ ชื่อว่าโลลุปะ (ลุปิ อากฑฺฒเน+อ, ซ้อน ลุ เป็น ลุลุ, วุทธิ อุ ตัวหน้าเป็น โอ)

มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล ๓ ศัพท์

คิทฺธ (คิธ อภิกงฺขายํ+ต) มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล. **เคธตีติ คิทฺโธ** ผู้ปรารถนา ชื่อว่าคิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ)

รฏฺเฐสุ คิทฺธา ราชาโน กิจฺจากิจฺเจสุ พฺราหฺมณา
อิสี มูลผเล คิทฺธา วิปฺปมุตฺตา จ ภิกฺขโว.[๒]

พระราชามักมากในแว่นแคว้น พราหมณ์มักมากในกิจน้อยใหญ่ ฤษีมักมากในเหง้าและผล ภิกษุมักมากในความหลุดพ้น

ลุทฺธ (ลุภ คิทฺธิยํ+ต) มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล. **ลุภตีติ ลุทฺโธ** ผู้ละโมบ ชื่อว่าลุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ภฺ เป็น ทฺ). **ลุทฺโธ โลเภน อภิภูโต ปริยาทินฺนจิตฺโต**[๓] ผู้ละโมบถูกความโลภครอบงำ ความโลภกลุ้มรุม

โลล (โลล อุมฺมาทเน+อ) มักมาก, มีความโลภ, ละโมบ, หลงใหล. **โลลตีติ โลโล** ผู้หลงใหล ชื่อว่าโลละ. **โลโล อนฺโธว อามิสํ**[๔] เปรียบเหมือนคนตาบอดผู้หลงใหลถือเอาอามิส

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๓/๓๙ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๓๒/๔๐๗ ๓ องฺ.ติก. ๒๐/๕๐๙/๒๕๘
๔ ขุ.ชา.๒๘/๒๑๐/๘๐

ผู้อืดอาด, ผู้เชื่องช้า

กุณฺจ (กุณฺจ ปฏิฆาตาลสฺเยสุ+อ) ผู้อืดอาด, ผู้เชื่องช้า. **โย กฺริยาสุ มนฺโท โส กุณฺโจ** บุคคลผู้เชื่องช้าในการงานทั้งหลาย ชื่อว่ากุณฐะ. **กุณฺจตีติ กุณฺโจ** ผู้อืดอาด ชื่อว่ากุณฐะ

[๗๓๐] กามยิตา ตุ กมิตา กามโน กามิ กามุโก
โสณฺโฑ มตฺโต วิเธยฺโย ตุ อสฺสโว สุพฺพโจ สมา.

มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด ๕ ศัพท์

กามยิตุ (กมฺ อิจฺฉายํ+ณฺย+ริตุ) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. **กาเมตีติ กามยิตา** ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามยิตุ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบ รฺ, ลบสระหน้า. รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ วิภัตติ)

กมิตุ (กมฺ อิจฺฉายํ+ริตุ) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. **กาเมตีติ กมิตา** ผู้ใคร่ ชื่อว่ากมิตุ (ลบ รฺ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา แล้วลบ สิ วิภัตติ)

กามน (กมฺ อิจฺฉายํ+ยุ) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. **กาเมตีติ กามโน** ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามนะ (วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ยุ เป็น อน)

กามี (กมฺ อิจฺฉายํ+ณี) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. **กาเมตีติ กามี** ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามี (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กามธาตุยา กามี ปุคฺคโล**[๑] บุคคลผู้มีกามเพราะกามธาตุ

กามุก (กมฺ อิจฺฉายํ+ณุก) มีความใคร่มาก, ตัณหาจัด. **กาเมตีติ กามุโก** ผู้ใคร่ ชื่อว่ากามุกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กามุโก วิย ปิยสมาคมิจฺฉิ**[๒] เหมือนผู้มีความใคร่มาก ปรารถนาสมาคมกับคนน่ารัก

มีความใคร่มาก มีอีกหลายศัพท์ เช่น **อนุก, อภิก, อติก**

ผู้เมา, ผู้มัวเมา ๒ ศัพท์

โสณฺฑ (สุณฺฑา+ณ) ผู้เมา, ผู้มัวเมา, นักดื่ม. **สุณฺฑา สุรา, ปานาคารํ วา** สุณฑาแปลว่าสุราหรือโรงดื่มสุรา, **ตตฺร กุสโล ภโว จิโต วา โสณฺโฑ** ผู้เก่งหรือผู้อยู่ในโรงดื่มสุรานั้น ชื่อว่าโสณฑะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ ได้บ้าง, ลบสระหน้า). **โส สุราเปเมน วิสมิสฺสํ ปิวิตฺวา โสณฺโฑ วิย**[๓] เหมือนนักดื่มคนนั้นดื่มสุราผสมยาพิษ เพราะความรักในสุรา

มตฺต (มท อุมฺมาเท+ต) ผู้เมา, ผู้มัวเมา, นักดื่ม. **มทตีติ มตฺโต** ผู้มัวเมา ชื่อว่ามัตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ). **อุยฺยาเน กีฬนตฺถํ อาคโต สุรามเทน มตฺโต ทิวาเสยฺยํ สุปิ**[๔] พระราชาเสด็จมาเพื่อเล่นในอุทยาน ทรงเมาสุราบรรทมกลางวัน

---

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๖๘/๓๖ ๒ มิลินฺท. ๔๕๐ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๒/๔๖๖
๔ วิ.อฏฺ. ๒/๗๗

ผู้เมา มีอีกหลายศัพท์ เช่น **อุกฺกฏ, ขิว**

ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง ๓ ศัพท์

วิเธยฺย (วิธา+อิยฺย) ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง. **ปวตฺตินิวตฺตีสุ วิธาตุํ สกฺโย วิเธยฺโย** ผู้สามารถทรงไว้ในเรื่องเป็นไปและเป็นมา ชื่อว่าวิเธยยะ (ลบสระหน้า, สระ อิ หลังเป็น เอ อสวัณณะ). **วิเธยฺยภาวํ อุปคจฺฉติ ทาสพฺยํ**[๑] ความเป็นทาสย่อมเข้าไปสู่ความเป็นผู้เชื่อฟัง

อสฺสว (อา+สุ สวเน+อ) ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง. **อาเทสิตํ อาทเรน สุโณตีติ อสฺสโว** ผู้เชื่อฟังอาจารย์ผู้กล่าวสอนโดยเอื้อเฟื้อ ชื่อว่าอัสสวะ (ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **กจฺจิ เต สาทิสี ภริยา อสฺสวา ปิยภาณินี**[๒] ภรรยาของท่านเป็นผู้เชื่อฟัง กล่าววาจาน่ารักเช่นนั้นจริงหรือ

สุพฺพจ, สุวจ (สุ+วจ) ผู้ว่าง่าย, ผู้เชื่อฟัง. **สุนฺทรํ วโจ อาจริยาทีนํ เอตสฺมึ เหตุภูเตหิ สุพฺพโจ** ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคำสอนที่ดีด้วยเหตุผลของอาจารย์เป็นต้น ชื่อว่าสุพพจะ (ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ). **สุพฺพจา โหถ สขิลา อญฺญมญฺญํ สคารวา**[๓] พวกเธอจงเป็นผู้ว่าง่าย อ่อนโยน มีความเคารพซึ่งกันและกัน. **วินยคฺคาหี**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

[๗๓๑] ปคพฺโภ ปฏิภายุตฺโต ภีสีโล ภีรุ ภีรุโก
อวีโร กาตโร จาถ หีสาสีโล จ ฆาตุโก.

ผู้มีปฏิภาณ, กล้า, องอาจ ๒ ศัพท์

ปคพฺภ (ป+คพฺภ ธารเณ+อ) ผู้มีปฏิภาณ, กล้า, องอาจ, ผู้คะนอง. **สีฆเมว คพฺภตีติ ปคพฺโภ** ผู้ทรงไว้ซึ่งไหวพริบ ชื่อว่าปคัพภะ. **อหิริโก นาม ปคพฺโภ กากสทิโส หุตฺวา**[๔] ชื่อว่าผู้ไม่มีความละอายใจเป็นผู้กล้าเหมือนกา

ปฏิภายุตฺต (ปฏิภา+ยุตฺต) ผู้มีปฏิภาณ, กล้า, องอาจ. **ตงฺขณุปฺปตฺติญาณํ ปฏิภา, ตาย ยุตฺโต ปฏิภายุตฺโต** ปัญญาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ชื่อว่าปฏิภา, ผู้ประกอบด้วยปฏิภา (หรือปฏิภาณ) นั้น ชื่อว่าปฏิภายุตตะ

ผู้กลัว, ขี้ขลาด ๓ ศัพท์

ภีสีล (ภี+สีล) ผู้กลัว, ขี้ขลาด. **ภี ภยํ สีโล อสฺสาติ ภีสีโล** ผู้มีความกลัวเป็นปรกติ ชื่อว่าภีสีละ

ภีรุ (ภี ภเย+รุ) ผู้กลัว, ขี้ขลาด. **ภายตีติ ภีรุ** ผู้ขลาด ชื่อว่าภีรุ. **ภีรุ อสฺสาเสตพฺโพ จณฺโฑ นิเสเธตพฺโพ**[๕] ผู้กลัวควรปลอบใจ ผู้ดุร้ายควรห้ามปราม

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๓๕๖/๓๕๓ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๓๗/๔๓๔ ๓ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๕/๔๐๐
๔ ธมฺม.อฏฺ. ๒๔/๑๗ ๕ วิ.ปริ. ๘/๑๐๘๓/๔๐๖

ภีรุก (ภี ภเย+รุก) ผู้กลัว, ขี้ขลาด. **ภายตีติ ภีรุโก** ผู้ขลาด ชื่อว่าภีรุกะ. **ภายนสีโล วา ภีรุโก** ผู้มีปรกติกลัว ชื่อว่าภีรุกะ (ภี ภเย+รฺอาคม+อุก). **ภีรุกปุริโส วิย ปิสาจาทึ ทิสฺวา จิตฺตวิกฺเขปํ ปตฺโต**[๑] เหมือนบุรุษขี้กลัวเห็นปีศาจเป็นต้นแล้วถึงความฟุ้งซ่านแห่งจิต

ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล, ไม่กล้า ๒ ศัพท์

อวีร (น+วีร) ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล, ไม่กล้า. **น วีโร สูโร อสฺสาติ อวีโร** ผู้ไม่มีความกล้า ชื่อว่าอวีระ (อาเทศ น เป็น อ). **อวีรปุริโส วิย อปฺปมตฺตเกนาปิ สีเตน จลติ**[๒] เหมือนบุรุษผู้ไม่กล้าย่อมหนาวสั่น เพราะความเย็นเพียงเล็กน้อย

กาตร (กุ+ตร ตรเณ+อ) ผู้ไม่แน่ใจ, ผู้ลังเล, ไม่กล้า. **กุจฺฉิตตรตฺตา กาตโร** ผู้ชื่อว่ากาตระ เพราะลังเลใจ (อาเทศ กุ เป็น กา)

ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า, เพชฌฆาต ๒ ศัพท์

หึสาสีล (หน หึสายํ+สีล) ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า, เพชฌฆาต. **หนนสีโล หึสาสีโล** ผู้มีปรกติเบียดเบียน ชื่อว่าหิงสาสีละ (อาเทศ หน เป็น หึสา)

ฆาตุก (หน หึสายํ+อุก) ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า, เพชฌฆาต. **หนนสีโล ฆาตุโก** ผู้มีปรกติเบียดเบียน ชื่อว่าฆาตุกะ (อาเทศ หนฺ เป็น ฆาตฺ)

ผู้เบียดเบียนมีอีกหลายศัพท์ เช่น **สรารุ, หึส**

[๗๓๒] โกธโน โทสโน โกปี จณฺโฑ ตุวจฺจนฺตโกธโน
สหโน ขมโน ขนฺตา ติติกฺขวา จ ขนฺติมา

ผู้มักโกรธ ๓ ศัพท์

โกธน (กุธ โกเป+ยุ) ผู้มักโกรธ. **กุชฺฌนสีโล โกธโน** ผู้มักโกรธ ชื่อว่าโกธนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **โย โส ภิกฺขเว ภิกฺขุ โกธโน โหติ อปนาหี โส สตฺถริปิ อคารโว วิหรติ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ขี้โกรธ ผูกอาฆาตอยู่ ไม่เคารพแม้ในพระศาสดา

โทสน (ทุส โทเส+ยุ) ผู้มักโกรธ. **ทุสฺสนสีโล โทสโน** ผู้มักประทุษร้าย ชื่อว่าโทสนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

โกปี (กุป โกเป+ณี) ผู้มักโกรธ. **กุปตีติ โกปี** ผู้โกรธ ชื่อว่าโกปี (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **อมริสน**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

ผู้โหดเหี้ยม, ผู้ดุร้าย, มีโทสะมาก ๒ ศัพท์

จณฺฑ (จณฺฑ โกเป+อ) ผู้โหดเหี้ยม, ผู้ดุร้าย, มีโทสะมาก. **จณฺเฑตีติ จณฺโฑ** ผู้ดุร้าย ชื่อว่าจัณฑะ.

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๖๑/๒๒๖/๓๐๓ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๒๔/๘๕-๖ ๓ วิ.จุลฺล. ๖/๖๓๗/๓๓๖

จณฺโฑ โส ภิกฺขุ ผรุโส[๑] ภิกษุนั้นดุร้ายหยาบคาย

อจฺจนฺตโกธน, อจฺจนฺตโกปน (อจฺจนฺตสทฺทูปปท+กุธ โกเป+ยุ) ผู้โหดเหี้ยม, ผู้ดุร้าย, มีโทสะมาก. **อจฺจนฺตํ อติเรกํ กุชฺฌตีติ อจฺจนฺตโกธโน** ผู้โกรธจัด ชื่อว่าอัจจันตโกธนะ (วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

ผู้มีความอดทน ๕ ศัพท์

สหน (สห ขมเน+ยุ) ผู้มีความอดทน. **สหติ สีเลนาติ สหโน** ผู้อดทนโดยปรกติ ชื่อว่าสหนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ขมน (ขมุ สหเน+ยุ) ผู้มีความอดทน. **ขมติ สีเลนาติ ขมโน** ผู้อดทนโดยปรกติ ชื่อว่าขมนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ขนฺตุ (ขมุ สหเน+ตุ) ผู้มีความอดทน. **ขมติ สีเลนาติ ขนฺตา** ผู้อดทนโดยปรกติ ชื่อว่าขันตุ (อาเทศ มุ เป็น นฺ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา และลบ สิ วิภัตติ). **รญฺโญ นาโค ขนฺตา โหติ**[๒] ช้างของพระราชามีความอดทน

ติติกฺขวนฺตุ (ติติกฺขา+วนฺตุ) ผู้มีความอดทน. **ติติกฺขา อสฺสตฺถีติ ติติกฺขวา** ผู้มีความอดทน ชื่อว่าติติกขวันตุ (รัสสะ อา เป็น อ, รูปสำเร็จอาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา แล้วลบสระหน้า)

ขนฺติมนฺตุ (ขนฺติ+มนฺตุ) ผู้มีความอดทน. **ขนฺติ อสฺสตฺถีติ ขนฺติมา** ผู้มีความอดทน ชื่อว่าขันติมันตุ (รูปสำเร็จอาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา แล้วลบสระหน้า). **ยํ ขนฺติมา สปฺปุริโส ลเภถ**[๓] สัตบุรุษผู้มีความอดทนพึงได้สิ่งใด

[๗๓๓] **สทฺธายุตฺโต ตุ สทฺธาลุ ธชวา ตุ ธชาลุ จ**
นิทฺทาลุ นิทฺทาสีโลถ ภสฺสโร ภาสุโร ภเว.

ผู้มีศรัทธา, มีความเชื่อ ๒ ศัพท์

สทฺธายุตฺต (สทฺธา+ยุตฺต) ผู้มีศรัทธา. **สทฺทหติ เอตายาติ สทฺธา** ศรัทธาช่วยให้เชื่อ ชื่อว่าสัทธา (สํ+ธา สทฺทหเน+อ+อา, อาเทศนิคหิตเป็น ทฺ). **สทฺธาย ยุตฺโต สทฺธายุตฺโต** ผู้ประกอบด้วยศรัทธา ชื่อว่าสัทธายุตตะ

สทฺธาลุ (สทฺธา+อาลุ) ผู้มีศรัทธา. **สทฺธา อสฺสตฺถีติ สทฺธาลุ** ผู้มีศรัทธา ชื่อว่าสัทธาลุ (ลบสระหน้า). **สทฺธา รตนตฺตยาทีสุ ปสาโท ตณฺหา อาทโร จ** ศรัทธา คือความเลื่อมใส ความรักใคร่ และความเอื้ออาทรในพระรัตนตรัยเป็นต้น

---

๒ วิ.จุลฺล. ๗/๖๒๔/๓๙๐ ๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๔๐/๑๘๒ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๖๒/๕๓๙

ผู้มีธง, ผู้ถือธง ๒ ศัพท์

ธชวนฺตุ (ธช+วนฺตุ) ผู้มีธง, ผู้ถือธง. **ธโช อสฺสตฺถีติ ธชวา** ผู้มีธง ชื่อว่าธชวันตุ (รูปสำเร็จอาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา แล้วลบสระหน้า). **ธชวา ธชีติ ปญฺญายติ**[๑] ผู้มีธงย่อมปรากฏชื่อว่าธชี

ธชาลุ (ธช+อาลุ) ผู้มีธง, ผู้ถือธง. **ธโช อสฺสตฺถีติ ธชาลุ** ผู้มีธง ชื่อว่าธชาลุ (ลบสระหน้า).

ส่วน ๒ บาทแรกในคัมภีร์อมรโกสอภิธานว่า "**สทฺธายุตฺโต ตุ สทฺธาลุ ลชฺชวา ตุ ลชฺชาลุ จ**" ซึ่งแตกต่างจากคาถานี้

ผู้มีความละอาย ๒ ศัพท์

ลชฺชวนฺตุ (ลชฺชา+วนฺตุ) ผู้มีความละอาย. **ลชฺชา อสฺสตฺถีติ ลชฺชวา** ผู้มีความละอาย ชื่อว่าลัชชวันตุ (รัสสะ อา เป็น อ, รูปสำเร็จอาเทศ นฺตุ กับ สิ เป็น อา แล้วลบสระหน้า)

ลชฺชาลุ (ลชฺชา+อาลุ) ผู้มีความละอาย. **ลชฺชา อสฺสตฺถีติ ลชฺชาลุ** ผู้มีความละอาย ชื่อว่าลัชชาลุ (ลบสระหน้า)

ผู้ชอบนอน, ผู้เห็นแก่นอน ๒ ศัพท์

นิทฺทาลุ (นิทฺทา+อาลุ) ผู้ชอบนอน, ผู้เห็นแก่นอน. **นิทฺทา อสฺสตฺถีติ นิทฺทาลุ** ผู้มีแต่นอน ชื่อว่านิททาลุ (ลบสระหน้า). **นิทฺทา อสฺส พหุลาติ นิทฺทาลุ** ผู้นอนมาก ชื่อว่านิททาลุ

นิทฺทาสีล (นิทฺทา+สีล) ผู้ชอบนอน, ผู้เห็นแก่นอน. **นิทฺทา เอว สีลํ ยสฺส โส นิทฺทาสีโล** ผู้มีการนอนนั่นแหละเป็นปรกติ ชื่อว่านิททาสีละ. **นิทฺทาสีลตา สภาสีลตา อนุฏฺฐานสีลตา อลสตา โกธปฺปญฺญาณตาติ ปญฺจวิธํ ปราภวมุขํ วุตฺตํ**[๒] ท่านกล่าวทางแห่งความเสื่อมไว้ ๕ ประการ คือ ความเป็นผู้เห็นแก่นอน ความเป็นผู้ชอบคลุกคลี ความเป็นผู้ไม่ชอบขวนขวาย ความเป็นผู้เกียจคร้าน และความเป็นผู้มักโกรธ

ผู้สดใส, ผู้ชอบพูด, ผู้พูดมาก ๒ ศัพท์

ภสฺสร (ภา ทิตฺติมฺหิ+สร) ผู้สดใส, ผู้ชอบพูด, ผู้พูดมาก. **ภาติ ทิพฺพตีติ ภสฺสโร** ผู้สดใส ชื่อว่าภัสสระ (ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ภาสา รติ อสฺสาติ วา ภสฺสโร** หรือผู้มีความยินดี ชื่อว่าภัสสระ (ภาสา+อร, ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบสระหน้า). **อถวา ภาสาสุ สพฺพาสุ พหูสุ กถาสุ รมตีติ ภสฺสโร** อีกอย่างหนึ่ง ผู้ยินดีในการพูดมาก ชื่อว่าภัสสระ (ภาสาสทฺทูปปท+รมุ รมเน+กฺวิ, ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **พหุํ ภาสตีติ วา ภสฺสโร** หรือผู้พูดมาก ชื่อว่าภัสสระ (ภาส กถเน+อร, ซ้อน สฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **ภิกฺขู น ภสฺสารามา ภวิสฺสนฺติ น ภสฺสรตา**[๓] ภิกษุทั้งหลายจักไม่เป็นผู้ชอบพูดคุย ไม่เป็นผู้พูดมาก

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๗/๗๐ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๙๖/๑๗๓ ๓ ที.มหา. ๑๐/๗๑/๙๒

ภาสุร (ภาส ทิตฺติมฺหิ+อุร) ผู้สดใส, ผู้ชอบพูด, ผู้พูดมาก. **ภาติ ทิพฺพตีติ ภาสุโร** ผู้สดใส ชื่อว่าภาสุระ. **ภาสาสุ รมตีติ วา ภาสุโร** หรือผู้ยินดีในการพูดมาก ชื่อว่าภาสุระ (ภาสา สทฺทูปปท+รมุ รมเน+กฺวิ, อาเทศ อา เป็น อุ, ลบ มฺ ที่สุดธาตุและ กฺวิ). **ภาสตีติ วา ภาสุโร** หรือนักพูด ชื่อว่าภาสุระ (ภาส กถเน+อุร)

[๗๓๔] **นคฺโค ทิคมฺพโร วตฺโถ ฆสฺมโร ตุ จ ภกฺขโก**
เอหมูโค ตุ วตฺตุญฺจ โสตุญฺจากุสโล ภเว.

ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ชีเปลือย ๓ ศัพท์

นคฺค (น+คมฺ คติมฺหิ+กฺวิ) ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ชีเปลือย. **อวตฺถตาย น คจฺฉตีติ นคฺโค** ผู้ไม่ไปไหนเพราะไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่านัคคะ (ซ้อน คฺ, ลบ กฺวิ และ มฺ ที่สุดธาตุ). **น ลคฺคตีติ วา นคฺโค** หรือผู้ไม่เกี่ยวข้อง(กับผ้า) ชื่อว่านัคคะ (น+ลคฺค สงฺเค+อ, ลบ ล). **น ลชฺชตีติ วา นคฺโค** หรือผู้ไม่ละอาย ชื่อว่านัคคะ (น+ลชฺชิ ลชฺชายํ+อ, ลบ ล, อาเทศ ชฺช เป็น คฺค). **สเจ ภิกฺขเว อญฺญติตฺถิยปุพฺโพ นคฺโค อาคจฺฉติ อุปชฺฌายมูลกํ จีวรํ ปริเยสิตพฺพํ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย หากว่าคนไม่มีผ้าเคยเป็นอัญญเดียรถีย์มา ควรให้แสวงหาจีวรอันมีพระอุปัชฌาย์เป็นมูลเหตุ

อญฺญติตฺถิโก อวตฺโถ จาติ เอเต เทฺว นคฺโค นาม คน ๒ พวก คือ อัญญเดียรถีย์ และคนจนไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่านัคคะ

ทิคมฺพร (ทิสา+อมฺพร) ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ชีเปลือย. **ทิสา เอว อมฺพรํ วตฺถํ เอตสฺส, น ปกติวตฺถนฺติ ทิคมฺพโร** ผู้มีทิศทั้งหลายเป็นเครื่องนุ่งห่ม ไม่มีผ้าตามปรกติ(นุ่งลมห่มฟ้า) ชื่อว่าทิคัมพระ (อาเทศ ส เป็น ค, ลบสระหน้า).

อวตฺถ (น+วตฺถ) ผู้ไม่มีผ้า, คนเปลือย, ชีเปลือย. **นตฺถิ วตฺถํ เอตสฺสาติ อวตฺโถ** ผู้ไม่มีเครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่าอวัตถะ (อาเทศ น เป็น อ)

ผู้ตะกละในอาหาร ๒ ศัพท์

ฆสฺมร (ฆส อทเน+มร) ผู้ตะกละในอาหาร. **สญฺญตาภาเวน ฆสติ อทตีติ ฆสฺมโร** ผู้กินโดยไม่มีการสำรวม ชื่อว่าฆัสมระ

ภกฺขก (ภกฺข อทเน+ณฺวุ) ผู้ตะกละในอาหาร. **พหุํ ภกฺขตีติ ภกฺขโก** ผู้กินมาก ชื่อว่าภักขกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

ผู้ทั้งหนวกทั้งใบ้

เอฬมูค (เอฬ+มูค) ผู้ทั้งหนวกทั้งใบ้. **วตฺตุํ โสตุญฺจ อกุสโล, วจเน สวเน จ อกุสโล**

๑ วิ.มหา. ๔/๑๐๐/๑๔๗

เอฬมูโค นาม ผู้ไม่เข้าใจทั้งพูดและฟัง ชื่อว่าเอฬมูคะ. **เอโฬ พธิโร, มูโค อวจโน, เอโฬ จ โส มูโค จาติ เอฬมูโค** เอฬะ คือผู้หูหนวก, มูคะ คือผู้เป็นใบ้, ผู้ทั้งหนวกทั้งใบ้ ชื่อว่าเอฬมูคะ. **เอเตว สตฺตา พหุตรา เย ทุปฺปญฺญา ชฬา เอฬมูคา**[๑] สัตว์ผู้ปัญญาน้อยโง่เขลา ทั้งหนวก ทั้งใบ้ มีจำนวนมากกว่า

[๗๓๕] มุขโร ทุมฺมุขาพทฺธ- มุโข จาปฺปิยวาทินิ
วาจาโล พหุคารยฺห- วโจ วตฺตา ตุ โส วโท.

ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจัด ๓ ศัพท์

มุขร (มุข+ร) ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจัด. **กุจฺฉิตํ มุขํ อสฺสตฺถีติ มุขโร** ผู้มีปากพูดคำน่ารังเกียจ ชื่อว่ามุขระ. **มุขตีติ มุขโร** ผู้ชอบนินทา ชื่อว่ามุขระ (มุข นินฺทายํ+อร). **อารญฺญโก ภิกฺขุ สงฺฆคโต สงฺเฆ วิหรนฺโต มุขโร โหติ วิกิณฺณวาโจ**[๒] ภิกษุผู้อยู่ป่าเข้าถึงสงฆ์ อยู่ในสงฆ์เป็นผู้ปากจัด พูดพล่าม

ทุมฺมุข (ทุ+มุข) ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจัด. **นินฺทิตํ มุขํ อสฺสาติ ทุมฺมุโข** ผู้มีปากไว้นินทา ชื่อว่าทุมมุขะ (ซ้อน มฺ). **ตฺวํ ทุมฺมุข ทุมฺมุโขสิ**[๓] นี่เจ้าปากร้าย เจ้าช่างเป็นคนปากจัดเสียจริง

อพทฺธมุข (อพทฺธ+มุข) ผู้ปากกล้า, ผู้ปากจัด. **อพทฺธํ อนคฺคฬํ มุขํ อสฺสาติ อพทฺธมุโข** ผู้มีปากไม่มีกลอนปิด(ปากไม่มีหูรูด) ชื่อว่าอพัทธมุขะ. **อิเม อปฺปิยวาทินิ** ศัพท์เหล่านี้ใช้ในบุคคลผู้ชอบกล่าวคำพูดไม่น่าฟัง

ผู้ไม่ระวังคำพูด, ผู้พูดเหลวไหล, คนพูดพล่อย

วาจาล (วาจา+ล) ผู้ไม่ระวังคำพูด, ผู้พูดเหลวไหล, คนพูดพล่อย. **พหุ จ คารยฺหญฺจ วโจ ยสฺส โส วาจาโล นาม** ผู้กล่าวคำอันน่าติเตียนเป็นอันมาก ชื่อว่าวาจาละ. **กุจฺฉิตา วาจา อสฺส สนฺตีติ วาจาโล** ผู้มีวาจาน่าตำหนิ ชื่อว่าวาจาละ

ผู้กล่าว, ผู้พูด ๒ ศัพท์

วตฺตุ (วท กถเน+ตุ) ผู้กล่าว, ผู้พูด. **วทตีติ วตฺตา** ผู้กล่าว ชื่อว่าวัตตุ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ, รูปสำเร็จอาเทศ อุ เป็น อา และลบ สิ). **ตฺวํ ติสฺส วตฺตา โน จ วจนกฺขโม**[๔] ติสสะ เธอว่าเขาข้างเดียว แต่ไม่อดทนต่อคำตักเตือน

วท (วท กถเน+อ) ผู้กล่าว, ผู้พูด. **วทตีติ วโท, วจีกมฺมสฺส การโก**[๕] ผู้กล่าว ชื่อว่าวทะ คือผู้ทำหน้าที่พูด. บทว่า “โส” ในคาถาเป็นปาทปูรณะ ท่านเพิ่มให้เต็มบาทคาถาเท่านั้น

---

๑ องฺ.เอก. ๒๐/๒๐๕/๔๗ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๐๙/๒๑๖ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๐๐/๔๓๓
๔ สํ.นิทาน. ๑๖/๗๑๔/๓๒๘ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๙/๗๘

[๗๓๖] **นิโช สโก อตฺตนิโย วิมฺหโยจฺฉริโยพฺภุโต**
วิหตฺโถ พฺยากุโล จาถ อาตตายี วธุทฺยโต.

ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง ๓ ศัพท์

นิช (นี นเย+ณฺย) ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง. **เนตพฺโพติ นิโช** สิ่งที่ควรนำไป ชื่อว่านิชะ (ลบ ณฺ, รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทศ ย เป็น ช). **สมีเป ชายตีติ วา นิโช** หรือสิ่งที่เกิดในที่ใกล้ ชื่อว่านิชะ (นิ+ชน ชนเน+กฺวิ, ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ)

สก (ส+ก) ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง. **สสฺส อตฺตโน อยํ สโก** สิ่งนี้เป็นของตน ชื่อว่าสกะ. **โส เอว วา สโก, สสฺสายํ สโก** หรือตนนั่นแหละ ชื่อว่าสกะ, สิ่งนี้เป็นของตน ชื่อว่าสกะ (สก+ณ, ลบ ณฺ และสระหน้า). **อมฺพฏฺโฐ มาณโว เยน สโก อาราโม เตนุปสงฺกมิ**[๑] อัมพัฏฐมาณพเข้าไปทางสวนดอกไม้ของตน

อตฺตนิย (อตฺต+อิย) ของตน, เนื่องด้วยตน, เป็นตัวของตัวเอง. **อตฺตนิ ชาโต อตฺตนิโย** ธรรมที่เกิดในตน ชื่อว่าอัตตนิยะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ, ลบสระหน้า). **โกจิ สงฺขาโร นิจฺโจ วา ธุโว วา อตฺตา วา อตฺตนิโย วา**[๒] สังขารไหนเที่ยง มั่นคง เป็นของตน หรือเกิดในตน

น่าอัศจรรย์ ๓ ศัพท์

วิมฺหย (วิ+มห ปูชายํ+ณฺย) น่าอัศจรรย์. **วิเสเสน มหิตพฺโพติ วิมฺหโย** ผู้ที่เขาบูชาเป็นพิเศษ ชื่อว่าวิมหยะ (ลบ ณฺ และ อ ที่ ม). **เทวนาคยกฺขานมฺปิ วิมฺหยกรํ ปจฺเจกํ ปจฺเจกํ ปูชมกํสุ**[๓] พากันบูชาทำให้อัศจรรย์สำหรับเทวดา นาค และยักษ์แต่ละตน

อจฺฉริย (อา+จร คติภกฺขเน+อ) น่าอัศจรรย์. **อาภุโส จริตพฺโพติ อจฺฉริโย** ธรรมที่บุคคลควรประพฤติให้ยิ่ง ชื่อว่าอัจฉริยะ (อาเทศ จรฺ เป็น จฺฉริยฺ, รัสสะ อา เป็น อ). **อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺโตติ อจฺฉริโย** ผู้ควรปรบมือให้ ชื่อว่าอัจฉริยะ (อจฺฉร+อิย, ลบสระหน้า)

อพฺภุต, อภูต (น+ภู สตฺตายํ+ต) น่าอัศจรรย์. **ปุพฺเพ น ภวิตฺถาติ อพฺภุโต** สิ่งที่ไม่เคยมีมาแล้ว ชื่อว่าอัพภุตะ (อาเทศ น เป็น อ, ซ้อน พฺ, รัสสะ อู เป็น อุ). **อตฺถิ เม อญฺโญปิ อจฺฉริโย อพฺภุโต ธมฺโม**[๔] ธรรมอันน่าอัศจรรย์ที่ยังไม่เคยมีแม้อย่างอื่น มีอยู่แก่ดิฉัน

ผู้มัวเศร้าโศก ๒ ศัพท์

วิหตฺถ (วิ+หตฺถ) ผู้มัวเศร้าโศก. **วิกฺขิตฺโต หตฺโถ อสฺสาติ วิหตฺโถ** ผู้มีมือซัดส่าย (เพราะความเศร้าโศก) ชื่อว่าวิหัตถะ

พฺยากุล (วิ+อา+กุล อากุเล+อ) ผู้มัวเศร้าโศก. **วิเสเสน อากุลตีติ พฺยากุโล** ผู้เศร้าโศกมาก

---

๑ ที.สีล. ๙/๑๗๒/๑๓๖ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๑๐/๓๒๐/๑๙๕ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๙๑
๔ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๕๐/๖๖

ชื่อว่าพยากุละ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ). **อุปฑฺฒรตฺติมตฺตํ พฺยากุลมกํสุ**[๑] พากันเศร้าโศกจนถึงเที่ยงคืน

ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย ๒ ศัพท์

อาตตายี (อา+ตา วายาเม+ณี) ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย. **อาฆาตํ ตายติ วายตีติ อาตตายี** ผู้พยายามฆ่า ชื่อว่าอาตตายี (ซ้อน ต, ลบ ณฺ, อาเทศ อา เป็น อาย, ลบสระหน้า)

วธุทฺยต, วธุยฺยุตฺต (วธสทฺทูปปท+อุ+ยต ยตเน+อ) ผู้พยายามฆ่า, คนร้าย. **วเธ อุยฺยุตฺโต วธุทฺยโต** ผู้พยายามในการฆ่า ชื่อว่าวธุทยตะ (ลบสระหน้า, ลง ทฺ อาคมบ้าง, ซ้อน ยฺ และ ตฺ บ้าง)

[๗๓๗] **สีสจฺเฉชฺชมฺหิ วชฺโฌถ นิกโต จ สโฐนุชุ**
สูจโก ปิสุโณ กณฺเณ- ชโป ธุตฺโต ตุ วญฺจโก.

นักโทษประหาร, ผู้ถูกฆ่า

วชฺฌ (หน หึสายํ+ณฺย) นักโทษประหาร, ผู้ถูกฆ่า. **สีสจฺเฉชฺชมฺหิ สีสจฺเฉทารเห วชฺโฌ** วชฺฌศัพท์ใช้ในบุคคลผู้สมควรถูกตัดศีรษะ. **หนฺตพฺโพติ วชฺโฌ** ผู้ควรถูกฆ่า ชื่อว่าวัชฌะ (ลบ ณฺ, อาเทศ หนฺ เป็น วธฺ, ธฺย เป็น ฌ, ซ้อน ชฺ). **วชฺฌา นาม ยํ กตฺวา วชฺฌปฺปตฺตา โหติ**[๒] หญิงผู้ทำกรรมใดแล้วถึงขั้นถูกประหาร ชื่อว่าวัชฌา

ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด, หลอกลวง ๓ ศัพท์

นิกต (นิ+กนฺต เฉทเน+อ) ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด, หลอกลวง. **นิกนฺตีติ นิกโต** ผู้โกง ชื่อว่านิกตะ (ลบ นฺ). **อหํ อิมินา จิตฺเตน นิกโต วญฺจิโต**[๓] เราถูกจิตนี้หลอกลวง

สฐ (สฐ เกตเว+อ) ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด. **สฐยตีติ สโฐ** ผู้คดโกง ชื่อว่าสฐะ. **กินฺนุ โขมฺหิ สโฐ มายาวี**[๔] เราเป็นคนโกง มีมารยาหรือเปล่าหนอ

อนุชุ (น+อุชุ) ผู้ไม่น่าเชื่อถือ, ผู้โกง, คด, หลอกลวง. **นตฺถิ อุชุตา อสฺสาติ อนุชุ** ผู้ไม่มีความซื่อตรง ชื่อว่าอนุชุ (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า). **กุฏิโล อนุชุมคฺโค อปายเมว เนติ**[๕] ทางที่คดไม่ตรงย่อมนำไปสู่อบายเท่านั้น

ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง ๓ ศัพท์

สูจก, สูจก (สูจ เปสุญฺเญ+ณฺวุ) ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง. **สูจยตีติ สูจโก** ผู้ส่อเสียด ชื่อว่าสูจกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก)

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๔๖/๓๐๗ ๒ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๖/๒๘ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๙๐/๒๘๕
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๒๕/๒๐๒ ๕ ชา.อฏฺ. ๔๔/๑๙๗

ปิสุณ (ปิสิ สญฺจุณฺณเน+อุน) ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง. **สมคฺคํ ปิสตีติ ปิสุโณ** ผู้ทำลายความสามัคคี ชื่อว่าปิสุณะ (อาเทศ น เป็น ณ). **ปิยภาวํ สุญฺญํ กโรตีติ ปิสุโณ** ผู้ทำความรักใคร่ให้สูญเสีย ชื่อว่าปิสุณะ (ปิย+สุญฺญสทฺทูปปท+กร กรเณ+ยุ, ลบ ย-ญฺญ-กรฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ปิสุณวาโจ โข ปน โหติ อิโต สุตฺวา อมุตฺร อกฺขาตา**[๑] ผู้มีวาจาส่อเสียดเป็นผู้ฟังความข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น

กณฺเณชป (กณฺณ+ชป ชปเน+อ) ผู้ส่อเสียด, ผู้ยุยง. **กณฺเณ ชปตีติ กณฺเณชโป** ผู้กระซิบใกล้หู ชื่อว่ากัณเณชปะ (ไม่ลบสัตตมีวิภัตติ)

ผู้ล่อลวง, นักเลง ๒ ศัพท์

ธุตฺต (ธุพฺพี หึสายํ+ต) ผู้ล่อลวง, นักเลง. **ธุพฺพตีติ ธุตฺโต** ผู้เบียดเบียน ชื่อว่าธุตตะ (ลบ พฺพฺ, ซ้อน ตฺ). **สมฺพหุลา ธุตฺตา อุยฺยาเน ปริจาเรนฺตา อญฺญตฺริสฺสา เวสิยา สนฺติเก ทูตํ ปาเหสุํ**[๒] พวกนักเลงจำนวนมากเที่ยวไปในอุทยาน ส่งทูตไปสำนักของหญิงแพศยาคนหนึ่ง

วญฺจก (วญฺจ วญฺจเน+ณฺวุ) ผู้ล่อลวง, นักเลง. **วญฺจยเต วิปฺปลปเตติ วญฺจโก** ผู้ล่อลวง ชื่อว่าวัญจกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **สตฺตานํ วญฺจกา ยกฺขินีอาทโย วิย**[๓] เหมือนนางยักษิณีเป็นต้นล่อลวงสัตว์ทั้งหลาย

[๗๓๘] **อนิสมฺม หิ โย กิจฺจํ**
ปุริโส วธพนฺธนาทิมาจรติ
อวินิจฺฉิตการิตฺตา
โส ขลุ จปโลติ วิญฺเญยฺโย.

ผู้ลงมือทำโดยไม่ไตร่ตรองก่อน

โย ปุริโส อนิสมฺม อนุปปริกฺขิตฺวา วธพนฺธนาทิกิจฺจํ กโรติ, โส ขลุ เอกนฺตโต "จปโล"ติ วิญฺเญยฺโย, กสฺมา, อวินิจฺฉิตการิตฺตา สมฺมา อวินิจฺฉิตสฺส การิยสฺส กรณสีลตฺตา. ผู้ไม่ใคร่ครวญก่อนแล้วทำการฆ่าและการจองจำเป็นต้น พึงทราบว่าชื่อจปละแน่นอน เพราะอะไร เพราะว่าเป็นผู้มีปรกติไม่วินิจฉัยให้ดีก่อนค่อยทำหน้าที่

จปล (จป กกฺกรเณ+อล) ผู้ลงมือทำโดยไม่ไตร่ตรองก่อน, ซุ่มซ่าม. **จปตีติ จปโล** ผู้หยาบกระด้าง ชื่อว่าจปละ. **จปตีติ วา จปโล** ผู้สืบต่อ(โดยไม่ยั้งคิด) ชื่อว่าจปละ (จป สนฺตาเน +อล). **อารญฺญโก ภิกฺขุ สงฺฆคโต สงฺเฆ วิหรนฺโต อุทฺธโต โหติ จปโล**[๔] ภิกษุผู้อยู่ป่าเข้าถึงสงฆ์ อยู่ในสงฆ์ เป็นผู้จุ้นจ้านและซุ่มซ่าม. คาถานี้ชื่อว่าอริยาคาถา แสดงลักษณะของคนพาล.

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๘๔/๕๒๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๘/๓๐๐ ๓ อภิ.ฏี. ๑๙๑
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๐๘/๒๑๖

ส่วนบทว่า **หิ** เป็นปาทปูรณะ

[๗๓๙] ขุทฺโท กทริโย ถทฺธ- มจฺฉรี กปโณ ปฺยถ
อกิญฺจโน ทลิทฺโท จ ทีโน นิทฺธนทุคฺคตา.

ผู้ตระหนี่ ๔ ศัพท์

ขุทฺท (กุ+ทา ทาเน+อ) ผู้ตระหนี่. **กุจฺฉิตํ ททาตีติ ขุทฺโท** ผู้ให้วัตถุไม่ดี ชื่อว่าขุททะ (อาเทศ ก เป็น ข, ซ้อน ทฺ, ลบสระหน้า). **อทานสีลตาย สมฺปราเยสุ ขุทฺทํ พุภุกฺขิสฺสาตีติ วา ขุทฺโท** ผู้จักกินของน้อยในภพหน้า เพราะมีปรกติไม่ให้ทาน ชื่อว่าขุททะ (ขุท พุภุกฺขายํ+ท)

กทริย (กุ+อร คมเน+อิย) ผู้ตระหนี่. **อทายกตฺตา กุจฺฉิตํ ฐานํ อรตีติ กทริโย** ผู้ไปสู่ที่ไม่ดี เพราะไม่ได้ให้ทาน ชื่อว่ากทริยะ (อาเทศ กุ เป็น ก, ลง ทฺ อาคม)

สามิโก โหติ ทุสฺสีโล กทริโย ปริภาสโก
ภริยา สีลวตี โหติ วทญฺญู วีตมจฺฉรา.[๑]

สามีเป็นผู้ทุศีล ตระหนี่ ชอบดุด่า ภรรยาเป็นผู้มีศีล มีน้ำใจ ไม่ตระหนี่

ถทฺธมจฺฉรี (ถทฺธ+มจฺฉร+อี) ผู้ตระหนี่. **ทานาทีสุ นมนาภาเวน ถทฺเธน มจฺเฉรยุตฺตจิตฺเตน สหิตตาย ถทฺธมจฺฉรี** ผู้ชื่อว่าถัทธมัจฉรี เพราะจิตมีความตระหนี่กระด้าง ไม่น้อมไปในการให้เป็นต้น (ลบสระหน้า). **ถทฺธมจฺฉรี อตฺตโน สนฺตกสฺส ทาเนน ชินิตพฺโพ**[๒] ผู้ตระหนี่จัด ควรเอาชนะด้วยการให้ทรัพย์ของตน

กปณ (กุ+ปณ) ผู้ตระหนี่. **กุจฺฉิโต ปโณ อสฺสาติ กปโณ** ผู้มีทรัพย์ไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่ากปณะ (อาเทศ กุ เป็น ก)

ผู้ตระหนี่ มีอีกหลายศัพท์ เช่น **กิปจาน, มิตปฺปจ**

ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส ๕ ศัพท์

อกิญฺจน (น+กิญฺจน) ผู้ตกยาก, คนจน, ไม่มีกิเลส. **นตฺถิ กิญฺจนํ อปฺปมตฺตกมฺปิ ธนํ อสฺสาติ อกิญฺจโน** ผู้ไม่มีทรัพย์แม้แต่น้อย ชื่อว่าอกิญจนะ (อาเทศ น เป็น อ). **เทติ ทานํ อกิญฺจเน**[๓] ให้ทานในผู้ตกยาก. **อกิญฺจโน ปพฺพชิโต อนุตฺตรํ ปปฺโปติ**[๔] บรรพชิตผู้ไม่มีกิเลส ย่อมบรรลุอนุตรธรรม

ทลิทฺท (ทลิทฺท ทุคฺคติยํ+อ) ผู้ตกยาก, คนจน. **ทลิทฺทตีติ ทลิทฺโท** ผู้ตกยาก ชื่อว่าทลิททะ. **ทุคฺคตภาวํ ทลติ วา คจฺฉตีติ ทลิทฺโท** หรือผู้ถึงความทุกข์ยาก ชื่อว่าทลิททะ (ทล คติมฺหิ +อิทฺท). **โส ทลิทฺโท กมฺมกาโร เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ**[๕] คนงานตกยากนั้นเข้าไปเฝ้า

---

[๑] องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕๓/๗๗
[๒] ธมฺม.อฏฺ. ๒๓/๑๗๔
[๓] ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๑๗/๕๖๐
[๔] ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๕๕/๑๘๐
[๕] วิ.มหาวิ. ๒/๔๘๖/๓๑๖

พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ

ทีน (ทีน ทุคฺคตภาเว+อ) ผู้ตกยาก, คนจน. **ทีนตีติ ทีโน** ผู้ยากจน ชื่อว่าทีนะ. **ธนธญฺญาทโย ทียนฺติ ขียนฺติ อสฺสาติ ทีโน** ผู้มีเงินและอาหารเป็นต้นเสื่อมสิ้นไป ชื่อว่าทีนะ (ที ขเย+อีน, ลบสระหน้า). **ทีโนติ นิหีนจิตฺโต อทานชฺฌาสโย**[๑] บทว่า **ทีโน** คือผู้มีจิตตกต่ำ ไม่มีอัธยาศัยในการให้ทาน

นิทฺธน (นิ+ธน) ผู้ตกยาก, คนจน. **นตฺถิ ธนํ อสฺสาติ นิทฺธโน** ผู้ไม่มีทรัพย์ ชื่อว่านิทธนะ (ซ้อน ทฺ). **น โภคสมฺปนฺโน นิทฺธโน**[๒] ผู้ไม่มีทรัพย์ ชื่อว่านิทธนะ

ทุคฺคต (ทุ+คมุ คติมฺหิ+ต) ผู้ตกยาก, คนจน. **นินฺทิตํ คมนํ อสฺสาติ ทุคฺคโต** ผู้มีความเป็นไปที่เขานินทา ชื่อว่าทุคคตะ (ซ้อน คฺ, ลบ มฺ). **อชฺช มยฺหํ ทานํ ทตฺวา โกจิเทว ทุคฺคโต เสนาปติฏฺฐานํ วา เสฏฺฐิฏฺฐานํ วา ลเภยฺย**[๓] ผู้ตกยากคนไหนก็ตามให้ทานแก่เราในวันนี้ พึงได้ตำแหน่งเสนาบดีหรือตำแหน่งเศรษฐี

[๗๔๐] **อสมฺภาวิตสมฺปตฺตํ กากตาลียมุจฺจเต**
อถ ยาจนโก อตฺถี ยาจโก จ วนิพฺพโก.

ความบังเอิญ, สิ่งไม่คาดคิด

กากตาลีย (กาก+ตาล+อีย) ความบังเอิญ, สิ่งไม่คาดคิด. **ยํ กมฺมํ "อิทมหํ อุปฺปาเทสฺสามี"ติ อสมฺภาวิตํ อจินฺติตเมว หุตฺวา สมฺปตฺตํ, ตํ "กากตาลีย"นฺตฺยุจฺจเต** กรรมที่บุคคลไม่คาดคิดว่า "เราจะให้สิ่งนี้เกิดขึ้น" ก็เกิดขึ้น ท่านเรียกว่ากากตาลียะ. **ตาลสฺส อิทํ ผลํ ตาลํ, กาโก จ ตาลญฺจ กากตาลานิ, เตหิ สทิสํ กมฺมํ กากตาลียํ, กากสฺส ตาลผลสฺส อุฑฺฑนปตนสทิสํ กมฺมนฺตยตฺโถ** ผลของตาล ชื่อว่าตาละ, กาและผลตาล ชื่อว่ากากตาละ, กรรมที่เป็นเช่นกาและผลตาล ชื่อว่ากากตาลียะ, หมายถึงกรรมที่เหมือนการบินขึ้นของกา และการหล่นลงของผลตาล (ลบสระหน้า)

ผู้ขอ, คนขอทาน ๔ ศัพท์

ยาจนก (ยาจนสทฺทูปปท+กร กรเณ+กฺวิ) ผู้ขอ, คนขอทาน. **ยาจนํ กโรตีติ ยาจนโก** ผู้ทำการขอ ชื่อว่ายาจนกะ (ลบ กฺวิ และ รฺ ที่สุดธาตุ). **ยาจตีติ วา ยาจนโก** หรือผู้ขอ ชื่อว่ายาจนกะ (ยาจ ยาจเน+ยุ+ก, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปุนปฺปุนํ ยาจนกา จรนฺติ ปุนปฺปนํ ทานปตี เทนฺติ**[๔] คนขอทานพากันเที่ยวไปขออยู่บ่อยๆ เจ้าของทานก็ให้ทานบ่อยๆ

อตฺถี (อตฺถ+อี) ผู้ขอ, คนขอทาน. **อตฺถนํ อตฺโถ** การขอ ชื่อว่าอัตถะ (อตฺถ ยาจนายํ+อ).

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๒๔๙/๑๑๖ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๓/๒๘๐/๑๔๗ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๔๒
๔ ขุ.เถร. ๒๖/๓๗๐/๓๔๗

อตฺโถ อสฺสตฺถีติ อตฺถี ผู้มีการขอ ชื่อว่าอัตถี (ลบสระหน้า)

ยาจก (ยาจ ยาจเน+ณฺวุ) ผู้ขอ, คนขอทาน. **ยาจตีติ ยาจโก** ผู้ขอ ชื่อว่ายาจกะ (อาเทศ ณฺวุ เป็น อก). **ยาจโก อปฺปิโย โหติ ยาจํ อททมปฺปิโย**[๑] ผู้ขอไม่เป็นที่รัก ผู้ไม่ให้ผู้ขออยู่ก็ไม่เป็นที่รัก

วนิพฺพก (วณฺณสทฺทูปปท+วก อาทาเน+อ) ผู้ขอ, คนขอทาน. **"มาทิสสฺส ธนํ ทตฺวา ราชา สคฺคํ คมิสฺสตี"ตฺยาทินา ทานผลํ วณฺเณตฺวา วกติ ยาจตีติ วนิพฺพโก** ผู้สรรเสริญผลของการให้ว่า "พระราชาพระราชทานทรัพย์แก่ผู้เช่นข้าพระพุทธเจ้าแล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์" เป็นต้นแล้วจึงขอ ชื่อว่าวนิพพกะ (อาเทศ วณฺณ เป็น วนิ, ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ). **เย มํ ยาจิตุมายนฺติ นานาโคตฺตา วนิพฺพกา**[๒] คนขอทานตระกูลต่างๆ พากันมาขอกับหม่อมฉัน. **วนิพฺพก** กับ **ยาจก** มีความแตกต่างกัน **วนิพฺพก** แปลว่า ผู้สรรเสริญคุณก่อนขอ ส่วน **ยาจก** แปลว่าผู้ขออย่างเดียว

ดังปรากฏอยู่ในอรรถกถาเป็นต้นว่า **วนิพฺพกาติ เย "อิฏฺฐํ ทินฺนํ กนฺตํ มนาปํ กาเลน อนวชฺชํ ทินฺนํ, ททํ จิตฺตํ ปสาเทยฺย, คจฺฉตุ ภวํ พฺรหฺมโลก"นฺติอาทินา นเยน ทานสฺส วณฺณํ โถมยมานา วิจรนฺติ. ยาจกาติ เย "ปสตมตฺตํ เทถ, สราวมตฺตํ เทถา"ติอาทีนิ วตฺวา ยาจมานา วิจรนฺติ**[๓] บทว่า **วนิพฺพกา** คือผู้ขอที่เที่ยวไปสรรเสริญการให้โดยนัยเป็นต้นว่า "ท่านให้ทานอันน่าปรารถนา น่ายินดี น่าพอใจ ตามกาล ไม่มีโทษ ผู้ให้ควรทำจิตให้แจ่มใส ผู้ให้ทานจงถึงพรหมโลกอันเจริญเถิด". บทว่า **ยาจกา** คือผู้เที่ยวเอ่ยปากขอเป็นต้นว่า "จงให้ข้าวสักฟายมือหนึ่งเถิด จงให้ข้าวสักชามหนึ่งเถิด"

[๗๔๑] อณฺฑชา ปกฺขิสปฺปาที นราที ตุ ชลาพุชา
เสทชา กิมิฑํสาที เทวาที โตฺวปปาติกา.

สัตว์ ๔ จำพวก

อณฺฑช (อณฺฑสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) สัตว์ที่เกิดจากไข่. **ปกฺขิสปฺปมจฺฉาทโย อณฺฑโต ชาตตฺตา อณฺฑชา** นก งู และปลาเป็นต้น ชื่อว่าอัณฑชะ เพราะเกิดจากไข่ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **จตสฺโส โข อิมา สาริปุตฺต โยนิโย, กตมา จตสฺโส. อณฺฑชา โยนิ ชลาพุชา โยนิ สํเสทชา โยนิ โอปปาติกา โยนิ**[๔] สารีบุตร กำเนิดมี ๔ อย่างเหล่านี้ ๔ อย่างอะไรบ้าง คือ กำเนิดที่เกิดจากไข่ กำเนิดที่เกิดจากมดลูก กำเนิดที่เกิดจากน้ำเน่า และกำเนิดที่เกิดอุบัติขึ้น. **อณฺฑชาติ อณฺเฑ ชาตา**[๕] บทว่า **อณฺฑชา** คือสัตว์ที่เกิดในไข่

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๐๑/๓๓๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๘๐/๔๒๒ ๓ ที.อฏฺ. ๔/๓๔๐/๒๖๗-๘
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๖๙/๑๔๗ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๒/๓๔๒/๓๘๐

ชลาพุช (ชลาพุสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) สัตว์ที่เกิดจากมดลูก. **นราทโย คพฺภาสยสงฺขาต-ชลาพุโต, ตตฺร วา ชาตตฺตา ชลาพุชา** คนเป็นต้นชื่อว่าชลาพุชะ เพราะเกิดจากมดลูกกล่าวคือครรภ์ หรือเกิดในมดลูกนั้น (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **ชลาพุชาติ วตฺถิโกเส ชาตา**[๑] บทว่า **ชลาพุชา** คือสัตว์ที่เกิดในมดลูก

เสทช, สํเสทช (เสทสทฺทูปปท+ชน ชนเน+กฺวิ) สัตว์ที่เกิดจากน้ำเน่า. **เสทการณตฺตา อุสฺมา เสโท, กิมิฑํสมกสาทโย เสทโต ชาตา เสทชา** ไออุ่น ชื่อว่าเสทะ เพราะเป็นเหตุแห่งน้ำเน่า, หนอน เหลือบ และยุงเป็นต้นที่เกิดจากน้ำเน่านั้น ชื่อว่าเสทชะ (ลบ กฺวิ และ นฺ ที่สุดธาตุ). **สํเสทชาติ สํเสเท ชาตา**[๒] บทว่า สํเสทชา คือสัตว์ที่เกิดในน้ำเน่า

โอปปาติก (อุปปาตี+ณิก) สัตว์ที่เกิดขึ้นมีร่างกายเติบโตเท่าอายุ ๑๖ ปี. **อุปคนฺตฺวา ปตตีติ อุปปาตี, โสฬสสฺสุทฺเทสิกาทิโก อตฺตภาโว, โส เยสมตฺถิ, เต โอปปาติกา พฺรหฺมเทว-เนรยิกาทโย** ร่างกายที่อุบัติขึ้น ชื่อว่าอุปปาตี (อุป+ปต คมเน+ณี, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา), ได้แก่อัตภาพที่ท่านแสดงด้วยอายุ ๑๖ ปีเป็นต้น, พรหม เทวดา และสัตว์นรกเป็นต้นผู้มีอัตภาพนั้น ชื่อว่าโอปปาติกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, ลบสระหน้า). **โอปปาติกาติ อุปปติตฺวา วิย ชาตา**[๓] บทว่า **โอปปาติกา** คือสัตว์ที่เกิดเหมือนอุบัติขึ้น

> **[๗๔๒] ชณฺณุตคฺโฆ ชณฺณุมตฺโต กปฺโป ตุ กิญฺจิทูนเก**
> **อนุตฺคคฺคตํ ตุ ปริยา- ปนฺนมนฺโตคโธคธา.**

ประมาณเข่า ๒ ศัพท์

ชณฺณุตคฺฆ (ชณฺณุ+ตคฺฆ) ประมาณเข่า. **ชณฺณุปฺปมาณยุตฺเต อุทกาทิมฺหิ ชณฺณุตคฺโฆ ชณฺณุตคฺฆ-**ศัพท์ใช้ในน้ำเป็นต้นที่มีความลึกประมาณเข่า. **ชณฺณุปฺปมาโณ ชณฺณุตคฺโฆ** ประมาณเข่า ชื่อว่าชัณณุตัคฆะ. **ชณฺณุตคฺฆา อุปตฺถราติ ชณฺณุปฺปมาเณ อุทเก อุปตฺถรา ผุลฺลา โหนฺติ สณฺฐิตา วิย ขายนฺติ**[๔] คำว่า **ชณฺณุตคฺฆา อุปตฺถรา** คือบานเป็นแพอยู่ในน้ำลึกประมาณเข่าปรากฏเหมือนเรียงไว้

ชณฺณุมตฺต (ชณฺณุ+มตฺต) ประมาณเข่า. **ชณฺณุปฺปมาโณ ชณฺณุมตฺโต** ประมาณเข่า ชื่อว่าชัณณุมัตตะ. **เวฬุ ภควโต ชณฺณุมตฺตํ ปาปุณิ**[๕] ต้นไผ่สูงประมาณเข่าของพระผู้มีพระภาค

น้อย ตื้น หรือต่ำกว่าเข่า

กปฺป (กปฺป ปริจฺเฉทเน+อ) น้อยกว่าเข่า. **กิญฺจิทูนเก อปฺปมตฺตกยุตฺเต กปฺโป กปฺปศัพท์**ใช้ในอรรถว่า น้ำเป็นต้นที่มีความลึกไม่ถึงเข่า. **อูนสฺส อปฺปกตาย กปฺปียติ เอกาทิวเสน**

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๒/๓๔๒/๓๘๐ ๒ สํ.อฏฺ. ๑๒/๓๔๒/๓๘๐ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๒/๓๔๒/๓๘๐
๔ ชา.อฏฺ. ๔๔/๔๐๔ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๙/๔๒๕/๓๐๒

ปริจฺฉิชฺชตีติ กปฺโป ความลึกที่เขากำหนดด้วยหนึ่งเป็นต้น เพราะทำให้น้อย ชื่อว่ากัปปะ

นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า ๔ ศัพท์

อนุตคฺคต, อนฺโตคต (อนฺโตสทฺทูปปท+คมฺ คติมฺหิ+ต) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **อนฺโต คจฺฉตีติ อนฺตคฺคตํ** วัตถุที่ถึงภายใน ชื่อว่าอันตัคคตะ (ลบ โอ แล้วลง อ อาคมบ้าง, ซ้อน คฺ, ลบ มฺ)

ปริยาปนฺน (ปริ+อา+ปท คติมฺหิ+ต) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **ปริจฺฉินฺทิตฺวา อาปนฺนํ คหิตํ ปริยาปนฺนํ** วัตถุที่ท่านกำหนดถือเอา ชื่อว่าปริยาปันนะ (ลง ยฺ อาคม, อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหน้า). **มยฺหํ เทสนาชาเล ปริยาปนฺนา**[๑] นับเข้าในข่ายเทศนาของเรา

อนฺโตคธ (อนฺโตสทฺทูปปท+อว+คาธ ปติฏฺฐายํ+อ) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **อนฺโต โอคาธตีติ อนฺโตคธํ** วัตถุที่ตั้งอยู่ภายใน ชื่อว่าอันโตคธะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ลบสระหน้า, รัสสะ อา เป็น อ). **อนฺโตคธาติ ปริยาปนฺนา**[๒] บทว่า **อนฺโตคธา** คือนับเข้า

โอคธ (อว+คาธ ปติฏฺฐายํ+อ) นับเนื่อง, นับเข้า, รวมเข้า. **โอคาธตีติ โอคธํ** วัตถุที่ตั้งอยู่ ชื่อว่าโอคธะ (อาเทศ อว เป็น โอ, รัสสะ อา เป็น อ). **อนุตฺตรํ พฺรหฺมจริโยคธนฺติ อรหตฺตมคฺค-สงฺขาตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส อนุตฺตรํ โอคธํ อุตฺตมปติฏฺฐานภูตํ นิพฺพานํ**[๓] คำว่า **อนุตฺตรํ พฺรหฺมจริโยคธํ** คือนิพพานที่ตั้งอยู่สูงสุดแห่งพรหมจรรย์คืออรหัตมรรค

[๗๔๓] ราธิโต สาธิโต จาถ นิปกฺกํ กุถิตํ ภเว
อาปนฺโน ตฺวาปทปฺปตฺโต วิวโส ตฺววโส ภเว.

ให้สำเร็จแล้ว ๒ ศัพท์

ราธิต (ราธ สิทฺธิยํ+อิ+ต) ให้สำเร็จแล้ว. **ราธิตฺถาติ ราธิโต** บทที่เขาทำให้สำเร็จแล้ว ชื่อว่าราธิตะ

สาธิต (สาธ สิทฺธิยํ+อิ+ต) ให้สำเร็จแล้ว. **สาธิตฺถาติ สาธิโต** บทที่เขาทำให้สำเร็จแล้ว ชื่อว่าสาธิตะ. **จกฺขุวิญฺญาเณน ทสฺสนกิจฺจสฺส สาธิตกาโล**[๔] ช่วงเวลาแห่งการเห็น อันจักขุวิญญาณให้สำเร็จแล้ว

ร้อนแล้ว, แก่กล้าแล้ว, สุกแล้ว, หุงแล้ว ๒ ศัพท์

นิปกฺก, นิปฺปกฺก (นิ+ปจ ปาเก+ต) ร้อนแล้ว, แก่กล้าแล้ว, สุกแล้ว. **นิปจิตฺถาติ นิปกฺกํ** น้ำมันที่ร้อนแล้ว ชื่อว่านิปักกะ (อาเทศ ต เป็น กฺก, ลบ จฺ, ซ้อน ปฺ บ้าง). **กาเล เจ ภิกฺขเว ปฏิคฺคหิตํ กาเล นิปกฺกํ กาเล สํสฏฺฐํ ตญฺเจ ปริภุญฺเชยฺย อนาปตฺติ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย หากพวกเธอรับในกาล หุงในกาล ผสมในกาล บริโภคน้ำมันนั้นไม่เป็นอาบัติ

---

๑ ที.อฏฺ. ๔/๑๔๖/๑๑๗ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๙๘/๑๔๑ ๓ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๒๙๓/๑๖๘
๔ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๖๗๕/๓๓๘ ๕ วิ.มหา. ๕/๒๗/๔๑

กุถิต (กุถ นิปฺปกฺเก+อิ+ต) ร้อนแล้ว, แก่กล้าแล้ว, สุกแล้ว. **กุถิตฺถาติ กุถิตํ** น้ำที่ร้อนแล้วชื่อว่ากุถิตะ. **อถ จ ปนายํ ตโปทา กุถิตา สนฺทติ**[๑] น้ำตโปทาเดือดพล่านไหลไปอยู่

ผู้ถึงภัย, ผู้ถึงความวิบัติ, ต้อง ๒ ศัพท์

อาปนฺน (อา+ปท คติมฺหิ+ต) ผู้ถึงภัย, ผู้ถึงความวิบัติ, ต้อง. **อาปทํ พฺยสนํ ปตฺโต อาปนฺโน นาม** ผู้ถึงความวิบัติ ชื่อว่าอาปันนะ. **อติปีฬนํ อาปชฺชตีติ อาปนฺโน** ผู้ถึงความบีบคั้นอย่างหนัก ชื่อว่าอาปันนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหน้า). **อาปตฺตึ ตฺวํ ภิกฺขุ อาปนฺโน ปาราชิกํ**[๒] ภิกษุ เธอต้องอาบัติปาราชิก

อาปทปฺปตฺต (อาปท+ปท คมเน+ต) ผู้ถึงภัย, ผู้ถึงความวิบัติ, ต้อง. **อาปทํ พฺยสนํ ปชฺชตีติ อาปทปฺปตฺโต** ผู้ถึงความเสื่อม ชื่อว่าอาปทัปปัตตะ (ซ้อน ปฺ, ลบ ทฺ, ซ้อน ตฺ)

ผู้กลัวตาย, ใจไม่อยู่กับตัว ๒ ศัพท์

วิวส (วิ+วส) ผู้กลัวตาย, ใจไม่อยู่กับตัว. **นตฺถิ วโส อายตฺโตติ วิวโส** ผู้ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ชื่อว่าวิวสะ. **วิวโส มจฺจุวสํ คจฺฉติ**[๓] ผู้กลัวตาย ย่อมไปสู่อำนาจแห่งความตาย

อวส (น+วส) ผู้กลัวตาย, ใจไม่อยู่กับตัว. **นตฺถิ วโส อายตฺโตติ อวโส** ผู้ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ชื่อว่าอวสะ (อาเทศ น เป็น อ). **โส อวโส อวีริโย น อตฺตโน วเสน พเลน ทานํ เทติ**[๔] ผู้กลัวตายนั้นหมดความพยายาม ไม่ให้ทานตามกำลังของตน

[๗๔๔] นุนฺโน นุตฺโตตฺตขิตฺตา เจ- ริตาวิทฺธาถ กมฺปิโต
ธูโต อาธูต จลิตา นิสิตํ ตุ จ เตชิตํ.

ยิง, พุ่ง, ซัด, ขว้าง ๖ ศัพท์

นุนฺน (นุท เปรเณ+ต) ยิง, พุ่ง, ซัด, ขว้าง. **นุทตีติ นุนฺโน** อาวุธที่พุ่งไป ชื่อว่านุนนะ. **นุทียเตติ วา นุนฺโน** หรืออาวุธที่เขายิงไป ชื่อว่านุนนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหลัง). **อยํ หิ เต มยา นุนฺโน สโร ปิสฺสติ โลหิตํ**[๕] ลูกศรที่ข้ายิงไปนี้ จักดื่มเลือดของเจ้า

นุตฺต, นุต (นุท เปรเณ+ต) ยิง, พุ่ง, ซัด, ขว้าง. **นุทตีติ นุตฺโต** อาวุธที่พุ่งไป ชื่อว่านุตตะ. **นุทียเตติ วา นุตฺโต** หรืออาวุธที่เขายิงไป ชื่อว่านุตตะ (ลบ ทฺ, ซ้อน ตฺ บ้าง)

อตฺต (อสุ เขปเน+ต) ยิง, พุ่ง, ซัด, ขว้าง. **อสียเต ขิปียเตติ อตฺโต** อาวุธที่เขายิงไป ชื่อว่าอัตตะ (อาเทศ สฺ เป็น ตฺ)

ขิตฺต (ขิป เปรเณ+ต) ยิง, พุ่ง, ซัด, ขว้าง. **ขิปียเตติ ขิตฺโต** อาวุธที่เขาซัดไป ชื่อว่าขิตตะ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). **อญฺเญนปิ เลฑฺฑุ ขิตฺโต อายสฺมโต องฺคุลิมาลสฺส กาเย นิปตติ**[๖] ก้อน

---

[๑] วิ.มหาวิ. ๑/๒๙๖/๒๑๘ [๒] วิ.มหาวิ. ๑/๔๙/๖๒ [๓] ขุ.อฏฺ. ๒๗/๗๕/๒๗๒
[๔] ชา.อฏฺ. ๔๔/๑๕๐ [๕] ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๓๖/๔๐๑ [๖] มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๓๓/๔๘๖

ดินที่เขาขว้างไปทางอื่นก็มาตกลงที่ร่างกายของพระองคุลิมาล

อีริต (อีร คติกมฺปเนสุ+อิ+ต) ยิง, พุ่ง, ซัด, ขว้าง. **อีริยเตติ อีริโต** อาวุธที่เขาซัดไป ชื่อว่าอีริตะ. **วาเตน อีริตํ จลิตํ**[๑] ปลิวไป หวั่นไหวเพราะลม

อาวิทฺธ (อา+วิธ เปรเณ+ต) ยิง, พุ่ง, ซัด, ขว้าง. **อาวิธียเตติ อาวิทฺโธ** อาวุธที่เขาขว้างไป ชื่อว่าอาวิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ). **อิทํ จกฺกํ สิรสฺมึ อาวิทฺธํ กุมฺภการจกฺกมิว ภมติ**[๒] จักรที่เขาขว้างไปบนศีรษะนี้ หมุนเหมือนจักรของนายช่างหม้อ

หวั่นไหว, สั่น, สะเทือน ๔ ศัพท์

กมฺปิต (กมฺป จลเน+อิ+ต) หวั่นไหว, สั่น, สะเทือน. **กมฺปตีติ กมฺปิโต** ร่างกายที่สั่น ชื่อว่ากัมปิตะ. **อุทกํ กมฺปิตํ ปฐวึ กมฺเปติ**[๓] น้ำไหวจึงทำแผ่นดินให้ไหว

ธูต (ธู กมฺปเน+ต) หวั่นไหว, สั่น, สะเทือน. **ธุนาติ กมฺปตีติ ธูโต** ต้นไม้ที่ไหว ชื่อว่าธูตะ

อาธูต (อา+ธู วิธุนนกมฺปเนสุ+ต) หวั่นไหว, สั่น, สะเทือน. **อาภุโส ธุนาติ กมฺปตีติ อาธูโต** ต้นไม้ที่ไหวอยู่ตลอด ชื่อว่าอาธูตะ

จลิต (จล กมฺปเน+อิ+ต) หวั่นไหว, สั่น, สะเทือน. **จลตีติ จลิโต** ต้นไม้ที่ไหว ชื่อว่าจลิตะ. **จลิตา สาขา มนุสฺเสน มิเคน วา**[๔] กิ่งไม้ไหว เพราะมนุษย์หรือสัตว์

หวั่นไหวมีอีกหลายศัพท์ เช่น **เวลฺลิต, เปขิต**

ลับ, ทำให้คม, คม ๒ ศัพท์

นิสิต (นิสิ นิสาเน+อิ+ต) ลับ, ทำให้คม, คม. **นิสียเตติ นิสิตํ** ดาบที่เขาลับ ชื่อว่านิสิตะ. **สิรมาทาย ปเรสํ นิสิตาสินา**[๕] ถือเอาศีรษะของคนเหล่าอื่นด้วยดาบอันคม

เตชิต (ติช นิสาเน+อิ+ต) ลับ, ทำให้คม, คม. **ติชียเตติ เตชิตํ** ดาบที่เขาลับ ชื่อว่าเตชิตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

[๗๔๕] ปตฺตพฺพํ คมฺมมาปชฺชํ ปกฺกํ ปริณตํ สมา
เวจิตํ ตุ วลยิตํ รุทฺธํ สํวุตมาวุตํ.

[๗๔๖] ปริกฺขิตฺตญฺจ นิวุตํ วิสฏํ วิตฺถตํ ตตํ
ลิตฺโต ตุ ทิทฺโธ คุฬฺโห ตุ คุตฺโต ปุฏฺโจ ตุ โปสิโต.

พึงถึง, ควรบรรลุ ๓ ศัพท์

ปตฺตพฺพ (ปต คมเน+ตพฺพ) พึงถึง, ควรบรรลุ. **ปตียเตติ ปตฺตพฺพํ** สถานที่อันเขาถึง ชื่อว่า

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๐/๖๙๓/๒๐๐ ๒ ชา.อฏฺ. ๓๙/๔๒๗ ๓ ที.มหา. ๑๐/๙๘/๑๒๖
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๑๔/๒๓๖ ๕ ขุ.ชา. ๒๘/๘๔๖/๒๙๖

ปัตตัพพะ. **ยํกิญฺจิ สาวเกน ปตฺตพฺพํ สพฺพํ เตน อนุปฺปตฺตํ โหติ**[๑] พระอรหัตคุณทุกอย่างที่พระสาวกบรรลุ ท่านบรรลุตามทั้งหมดแล้ว

คมฺม, คมฺย (คมุ คติยํ+ณฺย) พึงถึง, ควรบรรลุ. **คนฺตพฺพนฺติ คมฺมํ, คมฺยํ** สถานที่อันเขาควรถึง ชื่อว่าคัมมะและคัมยะ (ลบ ณฺ, อาเทศ มฺย เป็น มฺ และซ้อน มฺ บ้าง)

อาปชฺช (อา+ปท คติมฺหิ+ณฺย) พึงถึง, ควรบรรลุ. **อาปชฺชิตพฺพนฺติ อาปชฺชํ** สถานที่อันเขาควรถึง ชื่อว่าอาปัชชะ (ลบ ณฺ, อาเทศ ทฺย เป็น ช, ซ้อน ชฺ)

แก่, สุก ๒ ศัพท์

ปกฺก (ปจ ปาเก+ต) แก่, สุก. **ปจนํ ปกฺกํ** การสุก ชื่อว่าปักกะ. **ปจตีติ วา ปกฺกํ** หรือผลไม้ที่สุก ชื่อว่าปักกะ (อาเทศ ต เป็น กฺก, ลบ จฺ)

> **มหารุกฺขสฺส ผลิโน ปกฺกํ ฉินฺทติ โย ผลํ**
> **รสญฺจสฺส วิชานาติ พีชญฺจสฺส น นสฺสติ.**[๒]

> ผู้เด็ดเอาผลไม้อันสุกของต้นไม้ใหญ่ที่ออกผล รู้รสของผลไม้นั้น จึงไม่ทำลายเมล็ดพันธุ์ของต้นไม้นั้น

ปริณต (ปริ+นมุ นมเน+ต) แก่, สุก. **ปรินมตีติ ปริณตํ** ผลไม้ที่โน้มลง ชื่อว่าปริณตะ (อาเทศ น เป็น ณ, ลบ มฺ). **ปรินมติ วา ปาปุณตีติ ปริณตํ** หรือผลไม้อันถึงที่ (สุกตามฤดูกาล) ชื่อว่าปริณตะ (ปริ+นมุ ปาปุณเน+ต, อาเทศ น เป็น ณ, ลบ มฺ). **พฺรหฺมทตฺตสฺส รญฺโญ อคฺคมเหสี คพฺภํ ปฏิลภิตฺวา ลทฺธคพฺภปริหารา ปริณตคพฺภา ปจฺจูสสมนฺตเร ปุตฺตํ วิชายิ**[๓] อัครมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตทรงตั้งครรภ์ ได้รับการบริหารครรภ์จนครรภ์แก่ จึงประสูติพระโอรสในระหว่างรุ่งอรุณ

โพก, พัน ๒ ศัพท์

เวจิต (เวจ เวจเน+อิ+ต) โพก, พัน. **เวจิยเตติ เวจิตํ** ผ้าที่เขาโพก ชื่อว่าเวฐิตะ. **เวจิตสีโส นาม เกสนฺตํ น ทสฺสาเปตฺวา เวจิโต โหติ**[๔] ศีรษะที่เขาโพกไม่ให้เห็นปลายผม ชื่อว่าโพกศีรษะ

วลยิต (วล+ย+อิ+ต) โพก, พัน. **วลมิว วลยํ, กุณฺฑลาการํ วลยํ กตํ วลยิตํ** วงกลมนั่นแหละ ชื่อว่าวลยะ, วงกลมที่เขาพันคล้ายต่างหู ชื่อว่าวลยิตะ (ลบสระหน้า)

ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม, แวดล้อม ๕ ศัพท์

รุทฺธ (รุธ อาวรเณ+ต) ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม, แวดล้อม. **รุธียเตติ รุทฺธํ** สถานที่อันเขากั้นไว้ ชื่อว่ารุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ). **เสนา ปฏิเสนาย รุทฺธา โหติ**[๕] กองทัพแวดล้อม

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๐/๓๖๗ ๒ ขุ.ชา. ๒๘/๖๕/๒๙ ๓ ชา.อฏฺ. ๔๑/๑๖๔
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๘๖๗/๕๖๓ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๕๗๐/๓๗๘

ด้วยกองพล

สํวุต (สํ+วุ สํวรเณ+ต) ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม. **สํวริตฺถาติ สํวุตํ** สถานที่อันเขาปิดไว้แล้ว ชื่อว่าสังวุตะ. **โส วิหาโร สํวุตทฺวาโร**[๑] วิหารนั้นเขาปิดประตูแล้ว

อาวุต (อา+วุ สํวรเณ+ต) ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม. **สมนฺตโต วุตํ อาวุตํ** สถานที่อันเขาล้อมไว้โดยรอบ ชื่อว่าอาวุตะ. **ปุถู ปญฺจหิ นีวรเณหิ อาวุตา นิวุตา**[๒] ผู้มีกิเลสหนามีนิวรณ์ ๕ รุมล้อม

ปริกฺขิตฺต (ปริ+กร กรเณ+อิ+ต) ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม. **ปริ สมนฺตโต กรียเตติ ปริกฺขิตฺตํ** สถานที่เขาปิดล้อม ชื่อว่าปริกขิตตะ (อาเทศ ก เป็น ข, ซ้อน กฺ และ ตฺ, ลบ รฺ, ลบสระหน้า). **เอกกุลสฺส คาโม โหติ ปริกฺขิตฺโต**[๓] บ้านของตระกูลหนึ่งเขากั้นรั้วไว้

นิวุต (นิ+วุ สํวรเณ+ต) ปิด, กั้น, ล้อม, ห่อหุ้ม. **นิสฺเสเสน สํวรียเตติ นิวุตํ** สถานที่ที่ถูกห่อหุ้มไว้จนไม่เหลือ ชื่อว่านิวุตะ. **อวิชฺชาย นิวุโต โลโก**[๔] ชาวโลกถูกอวิชชาห่อหุ้มไว้

แผ่ไป, ซ่านไป, กระจายไป, ฟุ้งไป, กว้างขวาง ๓ ศัพท์

วิสฏ (วิ+สร คติยํ+ต) แผ่ไป, ซ่านไป, กระจายไป, ฟุ้งไป, กว้างขวาง. **วิสรตีติ วิสฏํ** สถานที่อันยื่นไป ชื่อว่าวิสฏะ (ลบ รฺ, อาเทศ ต เป็น ฏ). **กญฺจาวุโส พหิทฺธา วิญฺญาณํ วิกฺขิตฺตํ วิสฏนฺติ วุจฺจติ**[๕] ผู้มีอายุ อย่างไรเรียกว่า จิตที่ฟุ้งซ่านไปภายนอก

วิตฺถต (วิ+ตนุ วิตฺถาเร+ต) แผ่ไป, ซ่านไป, กระจายไป, ฟุ้งไป, กว้างขวาง. **วิเสเสน ตโนตีติ วิตฺถตํ** สถานที่อันกว้างออกไปมาก ชื่อว่าวิตถตะ (อาเทศ ต ของธาตุเป็น ถ, ซ้อน ตฺ, ลบ นฺ). **ปํสุมตฺติกาทีหิ วา วฑฺเฒตฺวา วิตฺถตํ กโรติ**[๖] พอกด้วยฝุ่นและดินเหนียวเป็นต้นทำให้ขยายกว้างออกไป

ตต (ตนุ วิตฺถาเร+ต) แผ่ไป, ซ่านไป, กระจายไป, ฟุ้งไป, กว้างขวาง. **ตโนตีติ ตตํ** สถานที่อันแผ่ไป ชื่อว่าตตะ (ลบ นฺ)

ฉาบ, ทา, ลูบไล้ ๒ ศัพท์

ลิตฺต (ลิป เลปเน+ต) ฉาบ, ทา, ลูบไล้. **ลิปิตพฺโพติ ลิตฺโต** ร่างกายที่เขาควรทา ชื่อว่าลิตตะ. **อลิมฺปียิตฺถาติ ลิตฺโต** ร่างกายที่เขาลูบไล้แล้ว ชื่อว่าลิตตะ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). **มุขํ จ กณฺโฐ จ มโนสิลาย ลิตฺโต วิย โหติ**[๗] หน้าและคอเป็นเหมือนทาด้วยมโนสิลา

ทิทฺธ (ทิห อุปเลปเน+ต) ฉาบ, ทา, ลูบไล้. **ทิหยเตติ ทิทฺโธ** ลูกศรที่เขาทา ชื่อว่าทิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, หฺ เป็น ทฺ). **สโร วิเสน ทิทฺโธ ลิตฺโต สรกลาปคโต**[๘] เขาทาลูกศรด้วยยาพิษ

---

๑ วิ.มหา. ๕/๘๘/๑๒๖ ๒ ที.อฏฺ. ๔/๗/๕๙ ๓ วิ.มหาวิ. ๒/๑๔/๑๐
๔ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๕/๕๓๐ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๖๔๔/๔๑๕ ๖ วิ.อฏฺ. ๑/๔๑๓
๗ วิ.อฏฺ. ๒/๔๔๑ ๘ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๗๖/๒๗๖

แล้วใส่ไว้ในแล่งธนู

ปกปิด, ซ่อนเร้น, คลุม, คุ้มครอง ๒ ศัพท์

คุฬฺห (คุห สํวรเณ+ฬ) ปกปิด, ซ่อนเร้น, คลุม, คุ้มครอง. **คุหยเต สํวรียเตติ คุฬฺโห** ร่างกายที่เขาปกปิด ชื่อว่าคุฬหะ (กลับ หฺฬ เป็น ฬฺห). **ตทา ปุริสพฺยญฺชนํ ปากฏํ โหติ อิตฺถีพฺยญฺชนํ ปฏิจฺฉนฺนํ คุฬฺหํว โหติ**[๑] เวลาที่อวัยวะเพศชายปรากฏ อวัยวะเพศหญิงจะซ่อนอยู่เหมือนถูกปกปิดไว้

คุตฺต (คุป โคปเน+ต) ปกปิด, ซ่อนเร้น, คลุม, คุ้มครอง. **คุปิยเตติ คุตฺโต** ร่างกายที่เขาปกปิด ชื่อว่าคุตตะ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). **อตฺตาปิ คุตฺโต รกฺขิโต ภวิสฺสติ**[๒] แม้พระองค์เอง จักได้รับการคุ้มครองรักษา

เลี้ยงดู, ต้อนรับ ๒ ศัพท์

ปุฏฺฐ (ปุส โปสเน+ต) เลี้ยงดู, ต้อนรับ. **ปุสียเตติ ปุฏฺโฐ** ผู้ที่เขาเลี้ยงดู ชื่อว่าปุฏฐะ. **ปุสิตพฺโพติ วา ปุฏฺโฐ** หรือผู้ที่เขาควรเลี้ยงดู ชื่อว่าปุฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **ราชขาทนีเยน ราชโภชนีเยน ปุฏฺโฐ โปสิโต**[๓] ผู้ที่พระราชาทรงชุบเลี้ยงด้วยของควรเคี้ยวควรบริโภคสำหรับพระราชา

โปสิต (ปุส โปสเน+อิ+ต) เลี้ยงดู. **ปุสิตพฺโพติ โปสิโต** ผู้ที่เขาควรเลี้ยงดู ชื่อว่าโปสิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **มาตรา ภโต โปสิโต**[๔] ผู้ที่มารดาเลี้ยงดู

[๗๔๗] ลชฺชิโต หิฬิโต จาถ　　สนิตํ ธนิตํ ปุยถ
สนฺทานิโต สิโต พทฺโธ　　กีลิโต สํยโต ภเว.

ละอาย ๒ ศัพท์

ลชฺชิต (ลชฺช ปีเฬ+อิ+ต) ละอาย. **ลชฺชิตพฺโพติ ลชฺชิโต** ผู้ที่เขาควรละอาย ชื่อว่าลัชชิตะ. **ลชฺชิตฺถาติ วา ลชฺชิโต** หรือผู้ละอายแล้ว ชื่อว่าลัชชิตะ. **อุปาสิกา ตสฺส กถาย ลชฺชิตา**[๕] อุบาสิกาละอายแล้ว เพราะพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค

หีฬิต, หีริต (หีฬ นินฺทาลชฺชาสุ+อิ+ต) ละอาย. **หีฬิตฺถาติ หีฬิโต** ผู้ละอายแล้ว ชื่อว่าหีฬิตะ (อาเทศ ฬฺ เป็น รฺ บ้าง). **ชาติยา เจว กมฺมุนา จ หีฬิโต**[๖] ละอายเพราะชาติและเพราะการกระทำ

เสียง, มีเสียง ๒ ศัพท์

สนิต (สน สทฺเท+อิ+ต) เสียง, มีเสียง. **สนียเตติ สนิตํ** เสียงที่เขาสวด ชื่อว่าสนิตะ

---

๑ วิ.ฏี. ๔/๑๑๖/๑๙๔　๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๘๔/๑๒๙　๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๐๔/๒๐๙
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๖/๔๙๗/๑๙๗　๕ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๔๐　๖ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๖๓๑/๒๕๐

ธนิต (ธน สทฺเท+อิ+ต) เสียง, มีเสียง. **ธนียเตติ ธนิตํ** เสียงที่เขาสวด ชื่อว่าธนิตะ. **ธนิตํ นาม เตเสฺวว ทุติยจตุตฺถํ**[๑] อักษรตัวที่ ๒ และ ๔ ในวรรคทั้ง ๕ เท่านั้น ชื่อว่าธนิตะ

ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ ๕ ศัพท์

สนฺทานิต (สนฺทาน+อิ+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **สนฺทานํ กตํ สนฺทานิตํ** การมัดที่เขาทำแล้ว ชื่อว่าสันทานิตะ (ลบสระหน้า)

สิต (สิ พนฺธเน+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **เสวิยเตติ สิโต** ท่อนไม้ที่เขามัด ชื่อว่าสิตะ

พทฺธ (พนฺธ พนฺธเน+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **พนฺธียเตติ พทฺโธ** ไม้ที่เขามัด ชื่อว่าพัทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ, ลบ นฺ). **อญฺญตโร ปุริโส โจริกํ กตฺวา การาย พทฺโธ โหติ**[๒] บุรุษผู้หนึ่งทำการโจรกรรมแล้ว ถูกเจ้าหน้าที่จองจำในเรือนจำ

กีลิต (กีล พนฺธเน+อิ+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **กีลิยเตติ กีลิโต** ไม้ที่เขามัด ชื่อว่ากีลิตะ

สํยต (สํ+ยมฺ พนฺธเน+ต) ผูก, มัด, ติด, กักขัง, จองจำ. **สํยมียเตติ สํยโต** ไม้ที่เขามัด ชื่อว่าสังยตะ (ลบ มฺ)

ผูก มีอีกหลายศัพท์ เช่น **มุต, อุทฺทิต, สทฺทิต**

[๗๔๘] **สิทฺเธ นิปฺผนฺนนิพฺพตฺตา ทาริเต ภินฺนเภทิตา**
ฉนฺโน ตุ ฉาทิเต จาถ วิทฺเธ ฉิทฺทิตเวธิตา.

สำเร็จ, เสร็จ ๓ ศัพท์

สิทฺธ (สิธ สํสิทฺธิมฺหิ+ต) สำเร็จ, เสร็จ. **สิชฺฌตีติ สิทฺโธ** บทที่สำเร็จ ชื่อว่าสิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ). **นิสฺสํสยํ โข น ตาว ภตฺตํ สิทฺธํ ภวิสฺสติ**[๓] ภัตตาหารจักยังไม่เสร็จ โดยไม่ต้องสงสัย

นิปฺผนฺน (นิ+ปท สิทฺธิยํ+ต) สำเร็จ, เสร็จ. **นิปฺปชฺชิตฺถาติ นิปฺผนฺโน** ประโยชน์ที่สำเร็จแล้ว ชื่อว่านิปผันนะ (ลบ อ ที่ ป, อาเทศ ทฺ เป็น ผฺ, ต เป็น อนฺน). **มยฺหํ มโนรโถ นิปฺผนฺโน**[๔] ความปรารถนาแห่งใจของเราสำเร็จแล้ว

นิพฺพตฺต (นิ+วตฺต วตฺตเน+อ) สำเร็จ, เสร็จ. **นิวตฺติตฺถาติ นิพฺพตฺโต** ประโยชน์ที่สำเร็จแล้ว ชื่อว่านิพพัตตะ (ซ้อน วฺ, อาเทศ วฺว เป็น พฺพ)

ทุบ, แตก, ทำลาย ๓ ศัพท์

ทาริต (ทร วิทารเณ+เณ+อิ+ต) ทุบ, แตก, ทำลาย. **ทาริตพฺโพติ ทาริโต** ภาชนะที่ควรให้แตก

---
๑ วิ.อฏฺ. ๓/๖๑๒ ๒ วิ.มหา. ๔/๑๐๔/๑๕๓ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๕๔๕/๓๗๓
๔ ที.อฏฺ. ๔/๑๕๐/๑๒๔

(แตกง่าย) ชื่อว่าทาริตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **เกน ทาริตํ อุทเกน ภินฺนํ ปพฺพตปฺปเทสํ**[๑] สถานที่อันเป็นภูเขาถูกน้ำทำลาย

ภินฺน (ภิท วิทารเณ+ต) ทุบ, แตก, ทำลาย. **ภิชฺชตีติ ภินฺโน** ภาชนะที่แตก ชื่อว่าภินนะ (ลบ ทฺ, อาเทศ ต เป็น อินฺน, ลบสระหน้า). **อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน ปตฺโต ภินฺโน โหติ**[๒] บาตรของภิกษุรูปหนึ่งแตก

เภทิต (ภิท วิทารเณ+อิ+ต) ทุบ, แตก, ทำลาย. **ภิชฺชิตฺถาติ เภทิตํ** ภาชนะที่แตกแล้ว ชื่อว่าเภทิตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

ปกปิด, บัง, มุง, คลุม ๒ ศัพท์

ฉนฺน (ฉท สํวรเณ+ต) ปกปิด, บัง, มุง, คลุม. **ฉทียเตติ ฉนฺโน** บ้านที่เขามุง ชื่อว่าฉันนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหน้า). **ฉนฺนา เม กุฏิกา สุขา นิวาตา**[๓] กระท่อมของเรามุงแล้ว อยู่สบายปราศจากลมพัด

ฉาทิต (ฉท สํวรเณ+อิ+ต) ปกปิด, บัง, มุง, คลุม. **ฉทียเตติ ฉาทิโต** บ้านที่เขามุง ชื่อว่าฉาทิตะ (วุทธิ อ เป็น อา). **นานารตฺเตหิ วตฺเถหิ วิมานํ ภวติ ฉาทิตํ**[๔] วิมานคลุมด้วยผ้าสีแดงหลายชนิด

ทิ่ม, แทง, ทะลุ ๓ ศัพท์

วิทฺธ (วิธ เวธเน+ต) ทิ่ม, แทง, ทะลุ. **วิธียเตติ วิทฺโธ** ผู้ถูกแทง ชื่อว่าวิทธะ. **วิธิตพฺโพติ วา วิทฺโธ** หรือธรรมที่ควรแทงตลอด ชื่อว่าวิทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ). **ปุริโส สลฺเลน วิทฺโธ**[๕] บุรุษถูกแทงด้วยลูกศร

ฉิทฺทิต (ฉิทฺท กณฺณเภเท+อิ+ต) ทิ่ม, แทง, ทะลุ. **ฉิทฺทิตพฺโพติ ฉิทฺทิโต** ผู้ควรถูกแทง ชื่อว่าฉิททิตะ

เวธิต (วิธ เวธเน+อิ+ต) ทิ่ม, แทง, ทะลุ. **วิธิตพฺโพติ เวธิโต** ผู้ควรถูกแทง ชื่อว่าเวธิตะ (วุทธิ อิ เป็น เอ)

[๗๔๙] อาหโฏ อาภตานีตา ทนฺโต ตุ ทมิโต สิยา
สนฺโต ตุ สมิโต เจว ปุณฺโณ ตุ ปูริโต ภเว.

นำมา, พามา ๓ ศัพท์

อาหฏ (อา+หร หรเณ+ต) นำมา, พามา. **อาหรตีติ อาหโฏ** ผู้นำมา ชื่อว่าอาหฏะ. **อาหริตพฺโพติ วา อาหโฏ** หรือผู้ที่เขาควรนำมา ชื่อว่าอาหฏะ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ, อาเทศ ต เป็น

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๕๙๔/๔๓๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๒๙/๑๐๘ ๓ ขุ.เถร. ๒๖/๑๓๘/๒๖๐
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๙๒๐/๓๗๖ ๕ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๕๐/๑๔๘

ฎ). **ฉนฺทารหานํ ฉนฺโท อาหโฏ โหติ**[๑] ภิกษุนำฉันทะของผู้ควรบอกฉันทะมา

อาภต (อา+ภร ธารณโปสเนสุ+ต) นำมา, พามา. **อาภรตีติ อาภโต** ผู้นำมา ชื่อว่าอาภตะ. **อาภริตพฺโพติ วา อาภโต** หรือผู้ที่เขาควรนำมา ชื่อว่าอาภตะ (ลบ รฺ). **สุวณฺณมาลา กุโต ตสฺส ทุคฺคตสฺส นิสฺสํสยํ โจริกาย อาภตา**[๒] นางโจรคงนำดอกไม้ทองคำจากที่ใดที่หนึ่งมาให้แก่นายทุคคตะนั้นอย่างไม่ต้องสงสัย

อานีต (อา+นี นเย+ต) นำมา, พามา. **อานียเตติ อานีโต** ผู้ที่เขานำมา ชื่อว่าอานีตะ. **เตน กิร ปุริเสน อญฺญา ปชาปติ อานีตา**[๓] ทราบว่าบุรุษนั้นนำเอาหญิงอื่นมาเป็นภรรยา

ฝึกหัด, ทรมาน, อบรม, ข่ม ๒ ศัพท์

ทนฺต (ทมุ ทมเน+ต) ฝึกหัด, ทรมาน, อบรม, ข่ม. **ทเมตีติ ทนฺโต** ผู้ฝึก ชื่อว่าทันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ)

> วรมสฺสตรา ทนฺตา อาชานียา จ สินฺธวา
> กุญฺชรา จ มหานาคา อตฺตทนฺโต ตโต วรํ.[๔]
>
> ม้าอัสดร ม้าอาชาไนย ม้าสินธพ ช้าง พญาช้างที่ฝึกแล้วเป็นสัตว์ประเสริฐ ส่วนผู้มีตนอันฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐกว่านั้น

ทมิต (ทมุ ทมเน+อิ+ต) ฝึกหัด, ทรมาน, อบรม, ข่ม. **ทมิตพฺโพติ ทมิโต** ผู้ที่เขาควรทรมาน ชื่อว่าทมิตะ. **โมคฺคลฺลาเนน มจฺฉริยเสฏฺฐี ทมิโต**[๕] เศรษฐีขี้เหนียวถูกพระโมคคัลลานะทรมานแล้ว

สงบ, ระงับ ๒ ศัพท์

สนฺต (สมุ อุปสเม+ต) สงบ, ระงับ. **กิเลเส สเมตีติ สนฺโต** ผู้สงบกิเลส ชื่อว่าสันตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **อยํปิ โข ภิกฺขเว อานาปานสฺสติสมาธิ ภาวิโต พหุลีกโต สนฺโต เจว ปณีโต จ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันเกิดจากการกำหนดลมหายใจออกหายใจเข้านี้ อันบุคคลเจริญทำให้มากแล้ว เป็นสภาพที่สงบและประเสริฐสุด

สมิต (สมุ อุปสเม+อิ+ต) สงบ, ระงับ. **สเมตีติ สมิโต** ผู้สงบ ชื่อว่าสมิตะ. **สตฺตนฺนํ ภิกฺขเว ธมฺมานํ สมิตตฺตา สมโณ โหติ**[๗] ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นสมณะเพราะสงบธรรม ๗ อย่างได้

เต็ม, บริบูรณ์ ๒ ศัพท์

ปุณฺณ (ปูร ปูรเณ+ต) เต็ม, บริบูรณ์. **ปูเรตีติ ปุณฺโณ** ภาชนะที่เต็ม ชื่อว่าปุณณะ (ลบ ร, อาเทศ ต เป็น อนฺน, นฺน เป็น ณฺณ, ลบสระหลัง, รัสสะ อู เป็น อุ). **สพฺโพ วิหาโร อหินา ปุณฺโณ**[๘] วิหารทั้งหลังมีงูอยู่เต็ม

---

๑ วิ.มหา. ๕/๑๘๒/๒๕๕
๒ วิ.มหาวิ. ๒/๑๓๙/๑๒๐
๓ วิ.มหาวิ. ๒/๔๙๔/๓๒๓
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๓/๕๗
๕ ธมฺม.อฏฺ. ๒๐/๓๗
๖ วิ.มหาวิ. ๑/๑๗๘/๑๓๑
๗ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๘๓/๑๔๖
๘ วิ.มหา. ๔/๑๒๗/๑๗๖

ปูริต (ปูร ปูรเณ+อิ+ต) เต็ม, บริบูรณ์. **ปูรยิตฺถาติ ปูริโต** ภาชนะที่เต็มแล้ว ชื่อว่าปูริตะ. **สงฺกปฺโป ปูริโต มม**[๑] ความดำริของเราบริบูรณ์แล้ว

[๗๕๐] **อปจายิโต มหิโต ปูชิตารหิโตจฺจิโต**
มานิโต จาปจิโต จ ตจฺฉิตํ ตุ ตนูกเต.

บูชา, นับถือ, นอบน้อม ๗ ศัพท์

อปจายิต (อป+จาย ปูชานิสามเนสุ+อิ+ต) บูชา, นับถือ, นอบน้อม. **อปจายิตฺถาติ อปจายิโต** ผู้ที่เขาบูชาแล้ว ชื่อว่าอปจายิตะ. **ฉทฺทนฺเตน นาคราเชน กาสาวํ อปจายิตํ**[๒] ผ้ากาสาวะอันฉัททันตนาคราชบูชาแล้ว

มหิต (มห ปูชายํ+อิ+ต) บูชา, นับถือ, นอบน้อม. **มหิตพฺโพติ มหิโต** ผู้ที่เขาควรบูชา ชื่อว่ามหิตะ. **โลเกหิ มหิโต ปูชิโต**[๓] ผู้ที่ชาวโลกบูชานับถือ

ปูชิต (ปูช ปูชเน+อิ+ต) บูชา, นับถือ, นอบน้อม. **ปูชียเตติ ปูชิโต** ผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่าปูชิตะ. **สงฺเฆ โคตมิ เทหิ สงฺเฆ เต ทินฺเน อหญฺเจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สงฺโฆ จ**[๔] โคตมี เธอจงถวายทานในสงฆ์ เมื่อพระสงฆ์อันเธอถวายแล้ว ทั้งเราและพระสงฆ์ชื่อว่าเป็นผู้ที่เธอได้บูชา

อรหิต (อรห ปูชายํ+อิ+ต) บูชา, นับถือ, นอบน้อม. **อรหิตพฺโพติ อรหิโต** ผู้ที่เขาควรบูชา ชื่อว่าอรหิตะ

อจฺจิต (อจฺจ ปูชายํ+อิ+ต) บูชา, นับถือ, นอบน้อม. **อจฺจียเตติ อจฺจิโต** ผู้ที่เขาบูชา ชื่อว่าอัจจิตะ. **พฺรหฺเมหิ จ อสุเรหิ จ เทเวหิ จ อจฺจิโต ปูชิโต**[๕] ผู้ที่ทั้งพรหม อสูร และเทวดานับถือบูชา

มานิต (มาน ปูชายํ+อิ+ต) บูชา, นับถือ, นอบน้อม. **มานิตพฺโพติ มานิโต** ผู้ที่เขาควรบูชา ชื่อว่ามานิตะ. **ภควา สกฺกโต โหติ ครุกโต มานิโต ปูชิโต อปจิโต**[๖] พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ที่เขาสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม

อปจิต (อป+จิ ปูชายํ+อิ+ต) บูชา, นับถือ, นอบน้อม. **อปจิตฺถาติ อปจิโต** ผู้ที่เขาบูชาแล้ว ชื่อว่าอปจิตะ (ลบสระหน้า). **มเหสีหิ ขีณาสเวหิ อปจิโต**[๗] ผู้ที่พระขีณาสพผู้มีความเพียรมากบูชาแล้ว. **นมสฺสิต**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

เหลา, ถาก ๒ ศัพท์

ตจฺฉิต (ตจฺฉ ตนุกรเณ+อิ+ต) เหลา, ถาก. **ตจฺฉียเตติ ตจฺฉิโต** ไม้ที่เขาถาก ชื่อว่าตัจฉิตะ.

---

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓/๓๘
๒ มิลินฺท. ๓๐๕
๓ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๑๒๐๒/๑๘๙
๔ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๗๐๗/๔๕๖
๕ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๒๙๑๘/๒๖๘
๖ ขุ.อุทาน. ๒๕/๕๔/๘๘
๗ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑๘๖/๔๘๐

รุกฺขา ติณฺหาย กุจาริยา ฉินฺทิตฺวา ถมฺภาทิสณฺฐาเนน ตจฺฉิตา โหนฺติ[๑] ต้นไม้ที่เขาตัดด้วยขวานอันคมแล้วถากให้เป็นรูปเสาเรือนเป็นต้น

ตนูกต (ตนุสทฺทูปปท+กร กรเณ+ต) เหลา, ถาก. **ตนุกรียเตติ ตนูกโต** ไม้ที่เขาถาก ชื่อว่าตนูกตะ (ทีฆะ อุ เป็น อู, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

[๗๕๑] สนฺตตฺโต ธูปิโต โจป- จริโต ตุ อุปาสิโต
ภฏฺฐํ ตุ คฬิตํ ปนฺนํ จุตญฺจ ธํสิตํ ภเว.

รม, อบ, อบอวล, ทำให้ร้อน ๒ ศัพท์

สนฺตตฺต (สํ+ตป สนฺตาเป+ต) รม, อบ, อบอวล, ทำให้ร้อน. **สนฺตปียิตฺถาติ สนฺตตฺโต** ร่างกายที่เขาอบแล้ว ชื่อว่าสันตัตตะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ปฺ เป็น ตฺ). **ตสฺมึ จ สุสิเร กณฺหสปฺโป อคฺคินา สนฺตตฺโต นิกฺขมิตฺวา ภิกฺขู ปริปาเตสิ**[๒] งูเห่าในโพรงนั้นถูกไฟรมจึงเลื้อยออกมาไล่กัดพวกภิกษุ

ธูปิต (ธูป สนฺตาเป+อิ+ต) รม, อบ, อบอวล, ทำให้ร้อน. **ธูปียิตฺถาติ ธูปิโต** ร่างกายที่เขาอบแล้ว ชื่อว่าธูปิตะ. **สุผุลฺลํ ปวนํ นานาคนฺเธหิ ธูปิตํ**[๓] ป่าใหญ่ที่ดอกไม้บานสะพรั่ง อบอวลด้วยกลิ่นหอมต่าง ๆ

เข้าไปใกล้, ปรนนิบัติ, รับใช้, บำเรอ, บำรุง ๒ ศัพท์

อุปจริต (อุป+จร คติยํ+อิ+ต) เข้าไปใกล้, ปรนนิบัติ, รับใช้, บำเรอ, บำรุง. **อุปจริตพฺโพติ อุปจริโต** ผู้ที่เขาควรรับใช้ ชื่อว่าอุปจริตะ

อุปาสิต (อุป+อาส อุปเวสเน+อิ+ต) เข้าไปใกล้, ปรนนิบัติ, รับใช้, บำเรอ, บำรุง. **อุปาสิตพฺโพติ อุปาสิโต** ผู้ที่เขาควรรับใช้ ชื่อว่าอุปาสิตะ. **อุปคนฺตฺวา วา อาสียเตติ อุปาสิโต** หรือผู้ที่เขาเข้าไปอยู่ใกล้ ชื่อว่าอุปาสิตะ (ลบสระหน้า). **โส ภควา มยา อาสิโต อุปาสิโต ปยิรุปาสิโต ปริปุจฺฉิโต ปริปญฺหิโต**[๔] พระผู้มีพระภาคนั้น ข้าพเจ้านั่งใกล้ รับใช้ ปรนนิบัติ สอบถาม ไต่ถาม

พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน ๕ ศัพท์

ภฏฺฐ (ภส อโธปตเน+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **ภสตีติ ภฏฺโฐ** ผู้เคลื่อน ชื่อว่าภัฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺฐ). **จูฬนาโค สาสนโต ภฏฺโฐ**[๕] จูฬนาคะเคลื่อนจากศาสนาแล้ว

คฬิต (คฬ เสจเน+อิ+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **คฬตีติ คฬิโต** สิ่งที่ตกหล่น ชื่อว่าคฬิตะ. **ตํขณํ คฬิตมฺปิ จ มุตฺตํ ปูติมุตฺตนฺเตฺวว วุจฺจติ**[๖] น้ำมูตรแม้ตกลงในขณะนั้น ท่านก็เรียกว่าน้ำมูตรเน่าเหมือนกัน

---

๑ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๓๗/๔๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๐๔/๓๙๕ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๘๗/๔๖๑
๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๕๘๔/๒๘๖ ๕ วิ.อฏฺ. ๒/๔๙๘ ๖ สํ.อฏฺ. ๑๒/๑๖๔/๒๓๐

ปนุน (ปท คมเน+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **ปชฺชตีติ ปนฺโน** ผู้เป็นไป ชื่อว่าปันนะ (อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหน้า). **ตตฺถ ปนฺนมูลผลานิ ปริภุญฺชนฺโต**[๑] บริโภคมูลผล ที่หล่นลงในที่นั้น

จุต (จุ จวเน+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน. **จวตีติ จุโต** ผู้เคลื่อน ชื่อว่าจุตะ. **โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทิ**[๒] เขาเคลื่อนจากที่นั้นแล้วไปเกิดในที่โน้น

ธํสิต (ธํสุ ธํสเน+อิ+ต) พลัด, ตก, หล่น, เคลื่อน, กำจัด, ทำลาย. **ธํสียเตติ ธํสิโต** สัตว์ที่ถูกทำลาย ชื่อว่าธังสิตะ. **มาโน มกฺโข จ ธํสิโต**[๓] ความถือตัวและความลบหลู่อันเราทำลายแล้ว. **กนฺนุ**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

[๗๕๒] ปีโต ปมุทิโต หฏฺโจ มตฺโต ตุฏฺโจถ กนฺติโต
สญฺฉินฺโน ลูนทาตาถ ปสฏฺโจ วณฺณิโต ถุโต.

ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ ๕ ศัพท์

ปีต (ปี ตปฺปนกนฺตีสุ+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **ปีเณตีติ ปีโต** ผู้ยินดี ชื่อว่าปีตะ. **ปียเตติ วา ปีโต** หรือผู้ที่เขายินดี ชื่อว่าปีตะ. **ปามุชฺชํ โข อานนฺท ปีตตฺถํ ปีตานิสํสํ**[๔] อานนท์ ความปราโมทย์มีปีติเป็นผล มีปีติเป็นอานิสงส์

ปมุทิต (ป+มุท หาเส+อิ+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **ปมุทตีติ ปมุทิโต** ผู้ยินดี ชื่อว่าปมุทิตะ. **ปมุทียเตติ วา ปมุทิโต** หรือผู้ที่เขายินดี ชื่อว่าปมุทิตะ. **พฺรหฺมา สนงฺกุมาโร อตฺตมโน โหติ ปมุทิโต ปีติโสมนสฺสชาโต**[๕] สนังกุมารพรหมปลื้มใจ เบิกบาน โสมนัสยินดี

หฏฺจ (หส หํสเน+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **หสตีติ หฏฺโจ** ผู้ร่าเริง ชื่อว่าหัฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ). **เทวทตฺโต น ภควา อิมานิ ปญฺจ วตฺถูนิ อนุชานาตีติ หฏฺโจ อุทคฺโค**[๖] พระเทวทัตรู้ว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตวัตถุ ๕ อย่างเหล่านี้ ก็มีความยินดี เบิกบานใจ

มตฺต (มท หาเส+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **มทตีติ มตฺโต** ผู้เบิกบาน ชื่อว่ามัตตะ (อาเทศ ทฺ เป็น ตฺ)

ตุฏฺจ (ตุส ปีติยํ+ต) ยินดี, ร่าเริง, เบิกบาน, อิ่มใจ. **ตุสตีติ ตุฏฺโจ** ผู้ยินดี ชื่อว่าตุฏฐะ (อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ). **สเกน ทาเรน จ ตุฏฺโจ อโหสึ**[๗] ข้าพเจ้าเป็นผู้ยินดีด้วยภรรยาของตน

ตัด, เฉือน, เกี่ยว ๔ ศัพท์

กนฺติต (กนฺต เฉทเน+อิ+ต) ตัด, เฉือน, เกี่ยว. **กนฺตียิตฺถาติ กนฺติโต** ต้นไม้ที่ถูกตัดแล้ว ชื่อว่า

๑ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๓๖๒/๑๗๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๖/๑๒๓
๔ องฺ.ทสก. ๒๔/๑/๑ ๕ ที.มหา. ๑๐/๒๑๙/๒๖๒ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๕๙๔/๔๐๐
๗ ขุ.วิมาน. ๒๖/๖๑/๑๐๕

กันติตะ. **กนฺติตสุตฺตํ กนฺตติ**[๑] ตัดเส้นด้ายที่เขาตัดไว้แล้ว

สญฺฉินฺน (สํ+ฉิทิ ทฺวิธากรเณ+ต) ตัด, เฉือน, เกี่ยว. **สญฺฉิทียเตติ สญฺฉินฺโน** กิเลสที่เขาตัด ชื่อว่าสัญฉินนะ (อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ, ต เป็น อินฺน, ลบ ทฺ และสระหน้า). **สพฺเพ กิเลสา สญฺฉินฺนา เอกทีปสฺสิทํ ผลํ**[๒] กิเลสทั้งปวงอันเราตัดได้แล้ว นี้เป็นผลแห่งประทีปดวงเดียว

ลูน (ลู เฉทเน+ยุ) ตัด, เฉือน, เกี่ยว. **ลุนาตีติ ลูโน** ผู้ตัด ชื่อว่าลูนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ)

ทาต (ทา ลวเน+ต) ตัด, เฉือน, เกี่ยว. **ทาติ ลุนาตีติ ทาโต** ผู้เก็บเกี่ยว ชื่อว่าทาตะ. **ฉาต**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม ๓ ศัพท์

ปสฏฺจ, ปสตฺถ (ป+สฐ ถุติยํ+ต) สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม. **ปกาเรน สจียเตติ ปสฏฺโจ** ผู้ที่เขายกย่องทั่วไป ชื่อว่าปสัฏฐะ (อาเทศ ต เป็น จ, จฺ เป็น ฏฺ, หรือ ต เป็น ถ, จฺ เป็น ตฺ บ้าง). **ปสํสียิตฺถาติ วา ปสฏฺโจ** หรือผู้ที่เขาสรรเสริญแล้ว ชื่อว่าปสัฏฐะ (ป+สํส ปสํสเน+ต, ลบนิคหิต, อาเทศ สฺต เป็น ฏฺจ). **อยํ หิ ธมฺโม อริเยหิ วณฺณิโต ปสฏฺโจ โถมิโต**[๓] ธรรมะข้อนี้ พระอริยเจ้าพากันสรรเสริญ ยกย่อง ชื่นชม. **อายสฺมา หิ สาริปุตฺโต ภควตา อเนกปริยาเยน โถมิโต วณฺณิโต ปสตฺโถ**[๔] ท่านพระสารีบุตรผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงชมเชย ยกย่อง สรรเสริญ โดยอเนกปริยาย

วณฺณิต (วณฺณ วณฺณกฺริยาวิตฺถารคุณวจเนสุ+อิ+ต) สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม. **วณฺณียิตฺถาติ วณฺณิโต** ผู้ที่เขาสรรเสริญ ชื่อว่าวัณณิตะ. **ธมฺโม อริเยภิ วณฺณิโต**[๕] ธรรมที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ

ถุต (ถุ อภิตฺถเว+ต) สรรเสริญ, ยกย่อง, ชม. **ถวียิตฺถาติ ถุโต** ผู้ที่เขาชมเชย ชื่อว่าถุตะ. **สตฺถารา วณฺณิโต ถุโต**[๖] ผู้อันพระศาสดาสรรเสริญ ยกย่องแล้ว

สรรเสริญ มีอีกหลายศัพท์ เช่น **อีฑิต, ปณิต**

[๗๕๓] ตินฺโตลฺลทฺทกิลินฺโนนฺนา มคฺคิตํ ปริเยสิตํ
อเนฺวสิตํ คเวสิตํ ลทฺธํ ตุ ปตฺตมุจฺจเต.

เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ ๕ ศัพท์

ตินฺต (ติม อทฺทภาวนิจฺจเลสุ+นฺต) เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ. **ติมตีติ ตินฺโต** พื้นที่อันเปียก ชื่อว่าตินตะ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ). **สเจ สพฺโพ ตินฺโต จาตุมฺมาสจฺจเยน ชาตปจวีเยว**[๗] หากว่าพื้นดิน

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๐๓/๑๖๘ ๒ ขุ.อปทาน. ๓๓/๖/๑๖ ๓ วิ.อฏฺ. ๒/๕๐๔
๔ สํ.นิทาน. ๑๖/๖๙๕/๓๒๒ ๕ วิ.มหาวิ. ๒/๘๗๑/๕๖๕ ๖ ขุ.อฏฺ. ๕๑/๕๙/๘๔
๗ วิ.อฏฺ. ๒/๓๑๑

ธรรมชาติเปียกตลอด ๔ เดือน

อลฺล (อลฺล เกฺลทเน+อ) เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ. **อลฺลตีติ อลฺโล** ผ้าอันเปียก ชื่อว่าอัลละ. **อลฺลจีวรํ ปตฺถริตฺวา วิหารํ ปาวิสิ**[๑] ผึ่งจีวรชุ่มไว้แล้วเข้าไปในวิหาร

อทฺท (อทฺท คติยาจเนสุ+อ) เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ. **อทฺทตีติ อทฺโท** พื้นที่อันเปียก ชื่อว่าอัททะ

กิลินฺน (กิลิท อทฺทภาเว+ต) เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ. **กิลิทตีติ กิลินฺโน** ร่างกายอันเปียก ชื่อว่ากิลินนะ (อาเทศ ต เป็น อินฺน, ลบ ทฺ และสระหน้า). **กิลินฺเนน คตฺเตน สยนฺติ**[๒] พากันนอนทั้งที่ร่างกายยังเปียกอยู่

อุนฺน (อุทิ เกฺลทเน+ต) เปียก, ชุ่ม, ชื้นแฉะ. **อุเทตีติ อุนฺโน** ร่างกายอันเปียก ชื่อว่าอุนนะ (ลบ ทฺ, อาเทศ ต เป็น อนฺน, ลบ อ)

แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น ๔ ศัพท์

มคฺคิต (มคฺค อเนฺวสเน+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **มคฺคตีติ มคฺคิโต** ผู้แสวงหา ชื่อว่ามัคคิตะ

ปริเยสิต (ปริ+เอส คติยํ+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **ปริ ปุนปฺปุนํ เอสียเตติ ปริเยสิโต** ผู้ที่เขาแสวงหาบ่อยๆ ชื่อว่าปริเยสิตะ. **ปริเยสตีติ วา ปริเยสิโต** หรือผู้แสวงหา ชื่อว่าปริเยสิตะ (ลง ยฺ อาคม). **มเหสกฺเขหิ วา สตฺเตหิ เอสิโต คเวสิโต ปริเยสิโต**[๓] พระผู้มีพระภาคที่สัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่พากันค้นหา เสาะหา แสวงหา

อเนฺวสิต (อนุ+เอส คติยํ+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **อเนฺวสตีติ อเนฺวสิโต** ผู้แสวงหา ชื่อว่าอันเวสิตะ. **อนุ เสสียิตฺถาติ วา อเนฺวสิโต** หรือผู้ที่เขาแสวงหา ชื่อว่าอันเวสิตะ (อาเทศ อุ เป็น ว)

คเวสิต (คเวส มคฺคเน+อิ+ต) แสวงหา, เสาะหา, สืบ, ค้น. **คเวสตีติ คเวสียิตฺถาติ วา คเวสิโต** ผู้แสวงหา หรือผู้ที่เขาแสวงหาแล้ว ชื่อว่าคเวสิตะ

ได้, ถึง ๒ ศัพท์

ลทฺธ (ลภ ปตฺติยํ+ต) ได้, ถึง. **ลภิตพฺพนฺติ ลทฺธํ** ทรัพย์ที่เขาควรได้ ชื่อว่าลัทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ภฺ เป็น ทฺ). **สตฺถา เต ทุลฺลโภ ลทฺโธ**[๔] พระศาสดาเป็นผู้ที่ท่านได้ยาก

ปตฺต (ป+อาป พฺยาปเน+ต) ได้, ถึง, บรรลุ. **ปาปตีติ ปตฺโต** ผู้ถึง ชื่อว่าปัตตะ (ลบ อา, อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). **สงฺโฆ ลาภคฺคมหตฺตํ ปตฺโต โหติ**[๕] พระสงฆ์ถึงความเป็นหมู่ใหญ่ด้วยลาภอันเลิศ

---

๑ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๒๓๕/๑๓๖ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๖๑๕/๔๐๑ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๐๑/๔๑๔
๔ ขุ.เถร. ๒๖/๓๐๔/๓๐๒ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๘/๑๖

ได้ มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ภาวิต, อาสาทิต, วิภูต**

[๗๕๔] รกฺขิตํ โคปิตํ คุตฺตํ ตาตํ โคปายิตาวิตา
ปาลิตํ อถ โอสฺสฏฺฐํ จตฺตํ หีนํ สมุชฺฌิตํ.

รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน ๗ ศัพท์

รกฺขิต (รกฺข ปาลเน+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. **รกฺขียิตฺถาติ รกฺขิตํ** ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่ารักขิตะ. **สทฺธมฺโม สพฺภิ รกฺขิโต**[๑] พระสัทธรรมอันสัตบุรุษพากันรักษาไว้แล้ว

โคปิต (คุป โคปเน+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. **คุปียิตฺถาติ โคปิตํ** ทรัพย์ที่เขาคุ้มครองแล้ว ชื่อว่าโคปิตะ (วุทธิ อุ เป็น โอ). **ปณฺฑิโต จตุปาริสุทฺธิสีเลน สํวุโต รกฺขิโต โคปิโต หุตฺวา**[๒] บัณฑิตเป็นผู้อันจตุปาริสุทธิศีลรักษา คุ้มครอง ป้องกัน

คุตฺต (คุป โคปเน+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. **คุปียิตฺถาติ คุตฺตํ** ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าคุตตะ (อาเทศ ปฺ เป็น ตฺ). **ภิกฺขุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหติ**[๓] ภิกษุผู้มีทวารอันตนคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย

ตาต (ตา ปาลเน+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. **ตายเต ปาลียเตติ ตาตํ** ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าตาตะ

โคปายิต (คุป โคปเน+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. **คุปียิตฺถาติ โคปายิโต** ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าโคปายิตะ (ลง อายฺ อาคม). **เมตฺตากรุณาสมฺปตฺติยา มาตาปิตโร วิย โลกสฺส รกฺขิตา โคปายิตา**[๔] เหมือนมารดาและบิดาเป็นผู้รักษา คุ้มครองชาวโลกด้วยเมตตาสมบัติและกรุณาสมบัติ

อาวิต (อว รกฺขเณ+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. **อวียิตฺถาติ อาวิตํ** ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าอาวิตะ (วุทธิ อ เป็น อา)

ปาลิต (ปาล รกฺขเณ+อิ+ต) รักษา, คุ้มครอง, ป้องกัน. **ปาลียิตฺถาติ ปาลิตํ** ทรัพย์ที่เขารักษาแล้ว ชื่อว่าปาลิตะ. **เสฏฺฐี อตฺตนา ปาลิตํ วนปฺปตึ นิสฺสาย**[๕] เศรษฐีอาศัยต้นไม้เจ้าป่าที่ตนเองรักษาไว้

สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน ๔ ศัพท์

โอสฺสฏฺฐ, โวสฺสคฺค (อุ+สช วิสฺสคฺเค+ต) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. **โวสฺสชียิตฺถาติ โอสฺสฏฺฐํ** ทรัพย์ที่เขาสละแล้ว ชื่อว่าโอสสัฏฐะ (อาเทศ อุ เป็น โอ, ซ้อน สฺ, ลบ ชฺ, อาเทศ ต เป็น ฐ, ซ้อน ฏฺ). **โวสฺสชียิตฺถาติ โวสฺสคฺโค** ทรัพย์ที่เขาสละแล้ว ชื่อว่าโวสสัคคะ (อุ+สช วิสฺสคฺเค+อ, อาเทศ

---

๑ ที.มหา. ๑๐/๒๓๓/๒๗๙ ๒ ธมฺม.อฏฺ. ๒๔/๘๕ ๓ ที.สีล. ๙/๑๒๒/๙๓
๔ มชฺ.อฏฺ. ๗/๕๐/๑๓๓ ๕ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๓

อุ เป็น โอ, ลง วฺ อาคม, ซ้อน สฺ, อาเทศ ชฺ เป็น คฺ, ซ้อน คฺ)

จตฺต (จช หานิยํ+ต) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. **จชียิตฺถาติ จตฺตํ** สิ่งที่เขาสละแล้ว ชื่อว่าจัตตะ (ลบ ชฺ, ซ้อน ตฺ). **ราโค เม จตฺโต**[๑] เราละความกำหนัดได้แล้ว

หีน (หา จาเค+อีน) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. **หีนตฺตํ เหสีติ หีนํ** ทรัพย์ที่ละให้เสื่อมแล้ว ชื่อว่าหีนะ (ลบสระหน้า)

สมุชฺฌิต (สํ+อุชฺฌ อุสฺสคฺเค+อิ+ต) สละ, ละ, ทิ้ง, เพิกถอน. **สมุชฺฌตีติ สมุชฺฌิโต** ผู้สละ ชื่อว่าสมุชฌิตะ (อาเทศนิคหิตเป็น มฺ). **ธุต**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

> [๗๕๕] ภาสิตํ ลปิตํ วุตฺตา- ภิหิตาขฺยาตชปฺปิตา
> อุทีริตญฺจ กถิตํ คทิตํ ภณิโตทิตา.

กล่าว, พูดจา, สนทนา ๑๑ ศัพท์

ภาสิต (ภาส พฺยตฺติยํ วาจายํ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **ภาสียิตฺถาติ ภาสิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าภาสิตะ. **ภาสิตา โข ปน เต สมฺม เอสา วาจา**[๒] สหาย คำพูดนี้ท่านกล่าวแล้ว

ลปิต (ลป พฺยตฺติยํ วาจายํ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **ลปียิตฺถาติ ลปิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าลปิตะ. **ปุพฺเพ หสิตํ ลปิตํ กีฬิตํ สมนุสฺสรามิ**[๓] ผมคิดถึงการหัวเราะ การสนทนา การเล่นในครั้งก่อน

วุตฺต (วจ ภาสเน+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **วจียิตฺถาติ วุตฺตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าวุตตะ (อาเทศ อ เป็น อุ, ลบ จฺ, ซ้อน ตฺ). **ลหุปริวตฺตํ โข จิตฺตํ วุตฺตํ ภควตา**[๔] พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า จิตแปรปรวนง่าย

อภิหิต (อภิ+ธา ธารเณ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **อภิธียเตติ อภิหิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าอภิหิตะ (อาเทศ ธ เป็น ห, ลบสระหน้า)

อาขฺยาต (อา+ขฺยา กถเน+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **อาขฺยายเตติ อาขฺยาตํ** คำที่เขากล่าว ชื่อว่าอาขยาตะ

ชปฺปิต (ชปฺป พฺยตฺติยํ วาจายํ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **ชปฺปียิตฺถาติ ชปฺปิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าชัปปิตะ

อุทีริต (อุ+อีร เขปคติวจนกมฺปเนสุ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **อุทีรียิตฺถาติ อุทีริตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าอุทีริตะ (ลง ทฺ อาคม). **วิตกฺโก ปจฺโม อุทีริโต**[๕] วิตกท่านกล่าวไว้เป็นอันดับแรก

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๕๓/๑๘๓ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๔๐/๑๕๘ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐/๔๕
๔ วิ.มหา. ๔/๒๑๖/๒๙๔ ๕ ขุ.อิติ. ๒๕/๒๑๖/๒๕๔

กถิต (กถ วากฺยพนฺเธ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **กถียิตฺถาติ กถิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่ากถิตะ. **กถิตา วิสชฺชิตา จ เต ปญฺหา ภควตา**[๑] ปัญหาของท่านพระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว เฉลยแล้ว

คทิต (คท วิยตฺติยํ วาจายํ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **คทียิตฺถาติ คทิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าคทิตะ. **ยํ ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิสฺสามีติ มม มนฺติตํ คทิตํ กถิตํ**[๒] คำใดว่า เราฟังธรรมในสำนักพระศาสดาแล้วจักบวช อันเราปรึกษา บอก กล่าวแล้ว

ภณิต (ภณ ภณเน+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **ภณียิตฺถาติ ภณิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าภณิตะ. **ตุจฺฉกํ มยา ภณิตํ**[๓] เรากล่าวคำพูดพล่อยๆ

อุทิต (วท วิยตฺติยํ วาจายํ+อิ+ต) กล่าว, พูดจา, สนทนา. **อุทียิตฺถาติ อุทิตํ** คำที่เขากล่าวแล้ว ชื่อว่าอุทิตะ (อาเทศ ว เป็น อุ)

[๗๕๖] **อวญฺญิตาวคณิตา ปริภูตาวมานิตา**
ชิฆจฺฉิโต ตุ ขุทิโต ฉาโต เจว พุภุกฺขิโต.

ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม ๔ ศัพท์

อวญฺญิต (อว+ญา อวโพธเน+อิ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **เหฏฺฐา กตฺวา ญายตีติ อวญฺญิโต** ผู้ที่เขาดูหมิ่น ชื่อว่าอวัญญิตะ (ซ้อน ญ, ลบสระหน้า)

อวคณิต (อว+คณ สงฺขฺยาเน+อิ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **เหฏฺฐา กตฺวา คณียตีติ อวคณิโต** ผู้ที่เขาดูหมิ่น ชื่อว่าอวคณิตะ

ปริภูต (ปริ+ภู สตฺตายํ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **ปริภวียติ อวมานํ กรียตีติ ปริภูโต** ผู้ที่เขาทำการดูถูก ชื่อว่าปริภูตะ. **มิตฺตามจฺจานํ ปริภูโต โหติ**[๔] เป็นที่ดูหมิ่นของมิตรและอำมาตย์

อวมานิต (อว+มาน ปูชายํ+อิ+ต) ดูหมิ่น, ดูถูก, เหยียดหยาม. **เหฏฺฐา กตฺวา มญฺญตีติ อวมานิโต** ผู้ที่เขาดูหมิ่น ชื่อว่าอวมานิตะ. **โส ภริยาย อวมานิโต นิพฺพินฺนมานโส อญฺญํ กญฺญํ อาเนสิ**[๕] เขาถูกภรรยาดูหมิ่น มีใจเบื่อหน่าย จึงให้นำหญิงสาวคนอื่นมา

หิว, อยากกิน ๔ ศัพท์

ชิฆจฺฉิต (ฆส อทเน+ฉ+อิ+ต) หิว, อยากกิน. **ชิฆจฺฉา สญฺชาตา อสฺสาติ ชิฆจฺฉิโต** ผู้มีความหิวเกิดขึ้น ชื่อว่าชิฆัจฉิตะ. **อชิฆจฺฉีติ วา ชิฆจฺฉิโต** หรือผู้หิวแล้ว ชื่อว่าชิฆัจฉิตะ (ซ้อน ฆ, อาเทศ ฆ เป็น ช, อ เป็น อิ, สฺ เป็น จฺ, ลบสระหน้า). **ชิฆจฺฉิโตสฺมิ ภนฺเต**[๖] ท่าน ผมหิวแล้ว

---

๑ ขุ.มหานิ. ๒๙/๗๒๗/๔๓๔ ๒ ขุ.อฏฺ. ๓๒/๙/๗๘ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๔/๑๗๔
๔ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๘๒/๑๙๗ ๕ ขุ.อฏฺ. ๓๑/๓๔/๓๘ ๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๕๒๒/๓๔๕

ขุทิต (ขุท ปิปาสายํ+อิ+ต) หิว, อยากกิน. **ขุทตีติ ขุทิโต** ผู้หิว ชื่อว่าขุทิตะ

ฉาต (ฉาท ภกฺขเน+ต) หิว, อยากกิน. **ฉาทตีติ ฉาโต** ผู้หิว ชื่อว่าฉาตะ (ลบ ทฺ). **ยนฺนูนิมํ วธิตฺวาน ฉาโต ขาเทยฺย วานรํ**[๑] หากเขาหิวจะฆ่าลิงตัวนี้กินแน่นอน

พุภุกฺขิต (ภุช ปาลนชฺโฌหาเรสุ+ข+อิ+ต) หิว, อยากกิน. **พุภุกฺขา สญฺชาตา อสฺสาติ พุภุกฺขิโต** ผู้มีความหิวเกิดขึ้น ชื่อว่าพุภุกขิตะ. **อพุภุกฺขีติ วา พุภุกฺขิโต** หรือผู้หิวแล้ว ชื่อว่าพุภุกขิตะ (ซ้อน ภุ, อาเทศ ภ เป็น พ, ชฺ, เป็น กฺ). **ยทา ตฺวํ ภตฺตํ พุภุกฺขิโต ภเวยฺยาสิ ตทา เขตฺตํ กสาเปยฺยาสิ**[๒] เวลาใดท่านหิวข้าว เวลานั้นท่านให้เขาไถนา

[๗๕๗] **พุทฺธํ ญาตํ ปฏิปนฺนํ วิทิตาวคตํ มตํ**
คิลิโต ขาทิโต ภุตฺโต ภกฺขิตาชฺโฌหฏาสิตา.

รู้, เข้าใจ ๖ ศัพท์

พุทฺธ (พุธ อวคมเน+ต) รู้, เข้าใจ. **พุชฺฌตีติ พุทฺโธ** ผู้รู้ ชื่อว่าพุทธะ. **พุชฺฌิตพฺพนฺติ วา พุทฺธํ** หรือบทที่เขาควรรู้ ชื่อว่าพุทธะ (อาเทศ ต เป็น ธ, ธฺ เป็น ทฺ) (กรุณาย้อนไปดูคาถาที่ ๑)

ญาต (ญา อวคมเน+ต) รู้, เข้าใจ. **ญายเตติ ญาตํ** จิตที่เขารู้ ชื่อว่าญาตะ. **อตฺโถ ญาโต ธมฺโม ญาโต**[๓] เนื้อความอันเรารู้แล้ว ธรรมะอันเรารู้แล้ว

ปฏิปนฺน (ปติ+ปท คมเน+ต) รู้, เข้าใจ. **ปฏิปชฺชตีติ ปฏิปนฺโน** ผู้รู้ ชื่อว่าปฏิปันนะ. **ปฏิปชฺชียเตติ วา ปฏิปนฺนํ** หรือคำที่เขารู้ ชื่อว่าปฏิปันนะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, ต เป็น อนฺน, ลบ ทฺ และสระหน้า)

วิทิต (วิท ญาเณ+อิ+ต) รู้, เข้าใจ. **วิชฺชียเตติ วิทิตํ** บทที่เขารู้ ชื่อว่าวิทิตะ. **วิทิตา นาม อญฺเญหิ มนุสฺเสหิ ญาตา**[๔] ภิกษุณีผู้ที่มนุษย์เหล่าอื่นรู้จัก ชื่อว่าวิทิตา

อวคต (อว+คมุ คติมฺหิ+ต) รู้, เข้าใจ. **อวคจฺฉียเตติ อวคตํ** บทที่เขารู้ ชื่อว่าอวคตะ (ลบ มฺ). **อวคโต อตีโต ปตฺโต ปฏิปนฺโน**[๕] อดีตที่เขารู้ ถึง เข้าใจ

มต (มน ญาเณ+ต) รู้, เข้าใจ. **มญฺญเตติ มตํ** บทที่เขารู้ ชื่อว่ามตะ (ลบ นฺ). **มตา เม นูน ทารกา**[๖] พวกเด็กเรารู้จักหรือเปล่าหนอ

กิน, กลืน, กลืนกิน, อม ๖ ศัพท์

คิลิต (คิล อทเน+อิ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **คิลียเตติ คิลิโต** อาหารที่เขากิน ชื่อว่าคิลิตะ. **มุเข ภตฺตํ คิลิตํ**[๗] ภัตที่เขาอมไว้ในปาก

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๒๓๗๑/๕๐๖ ๒ มิลินฺท. ๙๐ ๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๐๖/๒๘๑
๔ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๓๖/๒๙ ๕ ที.อฏ. ๔/๗/๖๖ ๖ ขุ.ชา. ๒๘/๑๑๘๖/๔๒๗
๗ วิ.อฏ. ๒/๔๐๔

ขาทิต (ขาท ภกฺขเน+อิ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **ขาทียเตติ ขาทิโต** อาหารที่เขากิน ชื่อว่าขาทิตะ. **เตน กมฺมวิปาเกน เตมาสํ ขาทิตํ ยวํ** [๑] เรากินข้าวแดงตลอด ๓ เดือน เพราะผลของกรรมนั้น

ภุตฺต (ภุช ปาลนชฺโฌหาเรสุ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **ภุญฺชียเตติ ภุตฺตํ** อาหารที่เขากิน ชื่อว่าภุตตะ. **ภุญฺชียิตฺถาติ วา ภุตฺตํ** หรืออาหารที่เขากินแล้ว ชื่อว่าภุตตะ (อาเทศ ชฺ เป็น ตฺ). **สาลีนํ โอทโน ภุตฺโต**[๒] ข้าวสวยของข้าวสาลีอันเรากินแล้ว

ภกฺขิต (ภกฺข อทเน+อิ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **ภกฺขียิตฺถาติ ภกฺขิโต** อาหารที่เขากินแล้ว ชื่อว่าภักขิตะ

อชฺโฌหฏ (อธิ อว+หร หรเณ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **อชฺโฌหรียเตติ อชฺโฌหโฏ** อาหารที่เขากลืนกิน ชื่อว่าอัชโฌหฏะ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, อว เป็น โอ, ลบสระหน้า, ลบ รฺ อาเทศ ต เป็น ฏ)

อสิต (อส ภกฺขเน+อิ+ต) กิน, กลืน, กลืนกิน, อม. **อสียิตฺถาติ อสิโต** อาหารที่เขากินแล้ว ชื่อว่าอสิตะ. **เยเนตํ อสิตํ วา โอทนาทิ**[๓] ผู้ใดกินอาหารมีข้าวสวยเป็นต้นนี้แล้ว

กิน มีอีกหลายศัพท์ เช่น **ชปฺปิต, คสิต**

วิเสสฺยาธีนวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยบทวิเสสนะที่สัมพันธ์กับบทวิเสสยะ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ ขุ.อปทาน. ๓๒/๓๙๒/๔๗๔ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๑/๕๖๕ ๓ มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๐๔/๑๓๕

๓.๒. สังกิณณวัคควัณณนา

พรรณนาการรวมบทที่มีจำนวนน้อย

[๗๕๘] เณยฺยํ ลิงฺคมิห กฺวาปิ ปจฺจยตฺถวเสน จ
กฺริยา ตุ กิริยํ กมฺมํ สนฺติ ตุ สมโถ สโม
ทโม จ ทมโถ ทนฺติ วตฺตํ ตุ สุทฺธกมฺมนิ
อโถ อาสงฺควจนํ ตีสุ วุตฺตํ ปรายณํ.

นักศึกษาพึงทราบว่า ลิงค์ในบทบางบทที่นำมารวมไว้ในสังกิณณวรรคนี้ มีบทว่า กิริยา เป็นต้น เป็นไปตามอำนาจของโชตกปัจจัย

หมายความว่า ใน ๒ กัณฑ์เบื้องต้น คือ สัคคกัณฑ์และภูกัณฑ์ รวมบทนามหลายบทที่มีความหมายเดียวกันไว้ด้วยกัน เช่น **พุทฺโธ ทสพโล สตฺถา** เป็นต้น, ในสามัญญกัณฑ์ที่ ๓ นี้ วรรคที่ ๑ วิเสสฺยาธีนวรรค รวมบทวิเสสนนามหลายบทที่มีความหมายเดียวกันไว้ด้วยกัน เช่น **โสภนํ รุจิรํ สาธุ** เป็นต้น, วรรคที่ ๓ อเนกัตถวรรค รวมบทที่มีเนื้อความหลายอย่างไว้ด้วยกัน เช่น **สมโย สมวาเย จ** เป็นต้น และวรรคที่ ๔ อัพยยวรรค รวมอัพยยศัพท์คือนิบาตและอุปสัคมาไว้ด้วยกัน เช่น **จิรสฺสํ จิรํ** เป็นต้น และ **อาทิกมฺเม ภุสตฺเถ จ** เป็นต้น, ส่วนในวรรคที่ ๒ สังกิณณวรรคนี้ ได้รวมเอาบทต่างๆ ที่มีลิงค์เป็นของตนเองและมีเนื้อความเป็นกิริยาอาการการกระทำและเนื้อความสภาวะมาไว้ด้วยกันพร้อมกับแสดงให้รู้ว่า ลิงค์ของบทเหล่านี้เป็นไปตามอำนาจของลิงคโชตกปัจจัยว่า **กฺริยา ตุ กิริยํ กมฺมํ** เป็นต้น, ลิงคโชตกปัจจัย คือ ปัจจัยที่ลงหลังจากธาตุและลิงค์ เพื่อแสดงให้รู้บทนั้นๆ ว่าเป็นลิงค์อะไรในลิงค์ทั้ง ๓ เช่น บทว่า **กฺริยา** ลง **อา** โชตกปัจจัยเพื่อให้รู้ว่าเป็นอิตถีลิงค์, **สมโถ** ลง **ถ**โชตกปัจจัยเพื่อให้รู้ว่าเป็นปุงลิงค์, **ตปฺปนํ** ลง **ยุ**โชตกปัจจัยเพื่อให้รู้ว่าเป็นนปุงสกลิงค์ เป็นต้น

การกระทำ, การงาน, กิริยา ๓ ศัพท์

กฺริย, กฺริยา (กร กรเณ+อิ+ณฺย+อา) การกระทำ, การงาน, กิริยา. **กรณียํ กฺริยํ** กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยะ. **กตฺตพฺพาติ กฺริยา** กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยา (ลบ ณฺ และ อ ที่ ก, ลบสระหน้า)

กิริย, กิริยา (กร กรเณ+ริริย+อา) การกระทำ, การงาน, กิริยา. **กรณียํ กิริยํ** กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากิริยะ. **กตฺตพฺพาติ กิริยา** กิจที่ควรกระทำ ชื่อว่ากิริยา (ลบ รฺรฺ และสระหน้า). **สนฺตํเยว โข ปน กิริยํ นตฺถิ กิริยาติ วาจํ ภาสติ**[๑] การกระทำมีอยู่ เขากล่าวว่า การกระทำไม่มี

กมฺม (กร กรเณ+รมฺม) การกระทำ, การงาน, กรรม. **กรณํ กมฺมํ** การกระทำ ชื่อว่ากัมมะ.

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๑๑/๑๐๘

กรียเตติ วา กมฺมํ หรือกรรมที่บุคคลทำ ชื่อว่ากัมมะ (ลบ รฺรฺ). **กมฺมํ นาม เทฺว กมฺมานิ หีนญฺจ อุกฺกฏฺฐญฺจ กมฺมํ**[๑] การกระทำ ๒ อย่าง คือ การกระทำที่ต่ำและการกระทำที่สูงส่ง ชื่อว่ากรรม

ความสงบของจิต ๓ ศัพท์

สนฺติ (สมฺ อุปสเม+ติ) ความสงบ. **สมนํ สนฺติ** ความสงบ ชื่อว่าสันติ (อาเทศ ติ เป็น นฺติ แล้ว ลบ มฺ, หรืออาเทศ มฺ เป็น นฺ). **สนฺติ**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์. **สนฺตีติ นิพฺพุตึ ญตฺวา**[๒] รู้การดับกิเลสว่าเป็นความสงบ

สมถ (สมฺ อุปสเม+ถ) ความสงบ, การระงับอธิกรณ์. **สมนํ สมโถ** ความสงบ ชื่อว่าสมถะ (ลง อ อาคม). **ยา ตสฺมึ สมเย จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิติ อวฏฺฐิติ อวิสาหาโร อวิกฺเขโป อวิสาหฏมานสตา สมโถ สมาธินฺทฺริยํ สมาธิพลํ มิจฺฉาสมาธิ อยํ ตสฺมึ สมเย สมโถ โหติ**[๓] สมัยนั้น จิตมีความตั้งอยู่ ดำรงอยู่ มั่นคง ไม่ส่ายไป เพราะจิตไม่ฟุ้งซ่านไป จึงมีความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ มิจฉาสมาธิ นี้ชื่อว่าเป็นสมถะในสมัยนั้น

สม (สมฺ อุปสเม+อ) ความสงบ. **สมนํ สโม** ความสงบ ชื่อว่าสมะ. **รูปกายคุเณหิ เจว นามกายคุเณหิ จ สโม**[๔] เป็นผู้สงบด้วยคุณในรูปกายและคุณในนามกาย

ความสงบ, ความสงบกาย ๓ ศัพท์

ทม (ทมฺ อุปสเม+อ) ความสงบ. **ทมนํ ทโม** ความสงบ ชื่อว่าทมะ. **เอวํรูปสฺส ปุคฺคลสฺส สมาธิปกฺขิโก ทโม นตฺถิ**[๕] ความสงบกายที่ตรงข้ามกับความสงบจิต ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้เช่นนี้

ทมถ (ทมฺ อุปสเม+ถ) ความสงบ. **ทมนํ ทมโถ** ความสงบ ชื่อว่าทมถะ. **จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ**[๖] ความสงบแห่งจิตเป็นความดี

ทนฺติ (ทมฺ อุปสเม+ติ) ความสงบ. **ทมนํ ทนฺติ** ความสงบ ชื่อว่าทันติ (อาเทศ มฺ ที่สุดธาตุเป็น นฺ)

วัตร, ความประพฤติอันบริสุทธิ์

วตฺต (วตฺต วตฺตเน+อ) วัตร, ความประพฤติอันบริสุทธิ์. **สุทฺธกมฺมนิ วตฺตํ วตฺต**ศัพท์ใช้ในอรรถว่าความประพฤติอันบริสุทธิ์. **วตฺติตพฺพนฺติ วตฺตํ** กิจที่ควรประพฤติ ชื่อว่าวัตตะ. **วตฺติตพฺพํ วา สมาทิตพฺพนฺติ วตฺตํ** หรือกิจที่ควรถือปฏิบัติ ชื่อว่าวัตตะ (วตฺต สมาทาเน+อ). **โส กิร สาวตฺถีวาสีกุลปุตฺโต สาสเน อุรํ ทตฺวา ปพฺพชิโต วตฺตสมฺปนฺโน อโหสิ, อาจริยุปชฺฌายวตฺตานิ ปานียปริโภชนียอุโปสถาคารชนฺตาฆราทีนิ วตฺตานิ จ สาธุกํ กโรติ,**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๑๙๐/๑๖๕ ๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๑/๕๑๗ ๓ อภิ.ธมฺม. ๓๔/๓๐๕/๑๑๔
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๗๐/๘๘ ๕ สํ.อฏฺ. ๑๑/๙/๒๕ ๖ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๓/๑๙

จุทฺทสสุ มหาวตฺเตสุ อสีติกฺขนฺธกวตฺเตสุ จ ปริปูริการีเยว อโหสิ[๑] ทราบว่า กุลบุตรชาวเมืองสาวัตถีนั้น บวชถวายอก(มอบกายถวายชีวิต)ในพระศาสนา เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร ท่านกระทำอาจริยวัตร อุปัชฌายวัตร ปานียวัตร ปริโภชนียวัตร อุโปสถาคารวัตร และชันตาฆารวัตรเป็นต้นอย่างดี เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในวัตรใหญ่ ๑๔ อย่าง และวัตรย่อย ๘๐ อย่าง

การพูดติดขัด

ปรายณ (ปร+อายน) การพูดติดขัด. **อาสงฺควจนํ อาสตฺตวจนํ ปรายณํ นาม วุตฺตํ, ตญฺจ ตีสุ** การพูดติดขัด ท่านกล่าวว่าชื่อปรายณะ และ**ปรายณ**ศัพท์นั้นเป็นไปในลิงค์ทั้ง ๓. **ปรํ อายนํ อายตฺโต ตาณํ ปรายณํ** การพูดที่มีผู้อื่นเป็นที่พึ่ง ชื่อว่าปรายณะ (ลบสระหน้า, อาเทศ น เป็น ณ)

[๗๕๙] เภโท วิทาโร ผุฏฺนํ ตปฺปนํ ตุ จ ปีณนํ
อกฺโกสนํ อภิสงฺโค ภิกฺขา ตุ ยาจนาตฺถนา.

การทุบ, การทำลาย, การแตก ๓ ศัพท์

เภท, ภิท (ภิทิ ทฺวิธากรเณ+ณ) การทุบ, การทำลาย, การแตก. **เภทนํ เภโท** การทำลาย ชื่อว่าเภทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **เอถ มยํ อาวุโส สมณสฺส โคตมสฺส สงฺฆเภทํ กริสฺสาม จกฺกเภทํ**[๒] มาเถิดผู้มีอายุ พวกเราจักทำลายสงฆ์ ทำลายจักรของพระสมณโคดม

วิทาร, วิทร (วิ+ทร วิทารเณ+ณ) การทุบ, การทำลาย, การแตก. **วิทรณํ วิทาโร** การทำลาย ชื่อว่าวิทาระ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ผุฏฺน (ผุฏฺ เภทเน+ยุ) การทุบ, การทำลาย, การแตก. **ผุฏฺิยเตติ ผุฏฺนํ** การทำลาย ชื่อว่าผุฏฺนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ความอิ่มใจ ๒ ศัพท์

ตปฺปน (ตป ปีณเน+ยุ) ความอิ่มใจ. **ตปิยเตติ ตปฺปนํ** ความอิ่มใจ ชื่อว่าตัปปนะ (ซ้อน ปฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ตํ อปฺปมตฺตกํ ตปฺปนํ**[๓] ความอิ่มใจเพียงเล็กน้อยนั้น

ปีณน (ปี ตปฺปเน+ณา+ยุ) ความอิ่มใจ. **ปีณิยเตติ ปีณนํ** ความอิ่มใจ ชื่อว่าปีณนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **ปีณนลกฺขณาย ปีติยา ปฏิปกฺโข กิเลสสนฺตาโป**[๔] ความเดือดร้อนเพราะกิเลสเป็นปฏิปักษ์ต่อปีติที่มีความอิ่มใจเป็นลักษณะ

---

๑ ชา.อฏฺ. ๓๖/๓๒๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๕๙๒/๓๙๘ ๓ ธมฺม.อฏฺ. ๑๘/๑๔๐
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๘/๒๓๙/๒๑๓

การด่า, สาป, แช่ง ๒ ศัพท์

อกฺโกสน (อา+กุส อวฺหานเภทเนสุ+ยุ) การด่า, สาป, แช่ง. **อกฺโกสิยเตติ อกฺโกสนํ** การด่า ชื่อว่าอักโกสนะ (ซ้อน กฺ, รัสสะ อา เป็น อ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ทสหิ อกฺโกสวตฺถูหิ อกฺโกสนํ**[๑] การด่าด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ อย่าง

อภิสงฺค (อภิ+สญฺช สงฺเค+อ) การด่า, สาป, แช่ง. **อภิสญฺชนํ อภิสงฺโค** การด่า ชื่อว่า อภิสังคะ (อาเทศ ญฺ เป็นนิคหิต, ช เป็น ค, นิคหิตเป็น งฺ). **อภิสงฺโค อภิมุขภาเวน อาสตฺติ**[๒] อภิสังคะ คือการด่าต่อหน้า

การขอ ๓ ศัพท์

ภิกฺขา (ภิกฺข ยาจเน+อ+อา) การขอ, อาหาร. **ภิกฺขนํ ภิกฺขา** การขอ ชื่อว่าภิกขา. **ภิกฺขิตพฺพาติ วา ภิกฺขา** หรืออาหารที่ควรขอ ชื่อว่าภิกขา (ลบสระหน้า). **เอกขตฺติโยปิ ภิกฺขาจรโก นาม นตฺถิ**[๓] แม้กษัตริย์พระองค์เดียวชื่อว่าผู้เที่ยวขอ ย่อมไม่มี

ยาจนา (ยาจ ยาจเน+ยุ+อา) การขอ. **ยาจิยเตติ ยาจนา** การขอ ชื่อว่ายาจนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **เอสา อริยาน ยาจนา**[๔] นี้เป็นการขอของพระอริยะทั้งหลาย

อตฺถนา (อตฺถ ยาจเน+ยุ+อา) การขอ. **อตฺถิยเตติ อตฺถนา** การขอ ชื่อว่าอัตถนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

[๗๖๐] นินฺนิมิตฺตํ ยทิจฺฉาถา- ปุจฺฉนานนฺทนานิ จ
สภาชนมโถ ญาโย นโย ผาติ ตุ วุทฺธิยํ.

การกระทำตามชอบใจ

ยทิจฺฉา (ย+อิจฺฉา) การกระทำตามใจชอบ. **นินฺนิมิตฺตํ นิมิตฺตรหิตํ ยทิจฺฉา นาม** การกระทำที่ปราศจากเหตุ ชื่อว่ายทิจฉา. **ยา ยา อิจฺฉา อธิปฺปาโย ยทิจฺฉา** ความประสงค์ใดๆ ชื่อว่ายทิจฉา (ลง ทฺ อาคม). **ยทิจฺฉาย ปวตฺตํ ยทิจฺฉาย อาคตํ**[๕] ไปตามความพอใจ มาตามใจชอบ. **เสริตา**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

การกล่าวทักทาย, การบอกลา ๓ ศัพท์

อาปุจฺฉน (อา+ปุจฺฉ ปุจฺฉเน+ยุ) การกล่าวทักทาย, การบอกลา. **คมนาคมนาทิสมเย สุหชฺชพนฺธวาทีนมาลิงฺคนจุมฺพนสฺวาคตปิยวจนาโรคฺยปุจฺฉนคมนานุญฺญาทินา วจนํ อาปุจฺฉนํ อานนฺทนญฺจ** การกล่าวของญาติผู้รักใคร่กันในเวลาไปมาหาสู่กันเป็นต้น โดยการกอด จูบ กล่าวคำประทับใจถึงการมาโดยสวัสดิภาพ ถามถึงสุขภาพ และกล่าวคำอำลาก่อนไปเป็นต้น ชื่อว่าอาปุจฉนะ

---

๑ วิสุทฺธิ. ๓๕ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๔๓/๑๑๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๑๓
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๒๖/๒๒๐ ๕ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๒๕๕/๓๖๓

และอานันทนะ. **อาปุจฺฉิตพฺพนฺติ อาปุจฺฉนํ** คำที่บุคคลควรกล่าว ชื่อว่าอาปุจฉนะ. **อาปุจฺฉนํ ปน วตฺตํ**[๑] การกล่าวทักทายเป็นวัตรที่ควรประพฤติ

อานนฺทน (อา+นนฺท สมิทฺธิยํ+ยุ) การกล่าวทักทาย, การบอกลา. **อานนฺทิตพฺพนฺติ อานนฺทนํ** คำกล่าวที่ควรยินดี ชื่อว่าอานันทนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

สภาชน (สภาช ปีติทสฺสเนสุ+ยุ) การกล่าวทักทาย, การบอกลา. **สภาชิตพฺพนฺติ สภาชนํ** คำพูดที่ควรยินดี ชื่อว่าสภาชนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

นัย, นยะ, วิธีให้รู้ ๒ ศัพท์

ญาย, นฺยาย (ญา อวโพธเน+อ) นัย, นยะ, วิธีให้รู้. **ญายนฺติ อเนนาติ ญาโย** วิธีช่วยให้เข้าใจ ชื่อว่าญายะ (อาเทศ อา เป็น อาย, ลบสระหน้า). **นิสฺเสสโต อยติ อเนนาติ นฺยาโย** วิธีที่ทำให้รู้โดยไม่เหลือ ชื่อว่านยายะ (นิ+อย คมเน+อ, อาเทศ อิ เป็น ย, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า)

นย (นี นเย+ณ) นัย, นยะ, วิธีให้รู้. **นยนํ ปวตฺตนํ นโย** ความเป็นไป ชื่อว่านยะ. **เนตพฺโพติ วา นโย** หรือวิธีที่ควรนำไป ชื่อว่านยะ (ลบ ณ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **นียเต ญายเต อเนนาติ นโย** วิธีที่ทำให้เข้าใจ ชื่อว่านยะ (นี ญาเณ+ณ). **เอส นโย สุพุทฺโธ**[๒] นัยนี้บัณฑิตรู้ดีแล้ว

ความเจริญ ๒ ศัพท์

ผาติ (ผา วุทฺธิมฺหิ+ติ) ความเจริญ. **ผายเตติ ผาติ** ความเจริญ ชื่อว่าผาติ. **ปทุฏฺฐจิตฺตสฺส น ผาติ โหติ**[๓] ความเจริญย่อมไม่มีแก่ผู้มีจิตถูกกิเลสประทุษร้าย

วุทฺธิ (วทฺธ วทฺธเน+ติ) ความเจริญ. **วทฺธนํ วุทฺธิ** ความเจริญ ชื่อว่าวุทธิ (ลบ ทฺ, อาเทศ อ เป็น อุ, ต เป็น ธ, ธฺ ที่สุดธาตุเป็น ทฺ). **กตฺตพฺพากตฺตพฺพานุสาสนวเสน จ วุทฺธิกิริยา**[๔] การสร้างความเจริญด้วยความสามารถพร่ำสอนในกรรมที่ควรทำและไม่ควรทำ

[๗๖๑] กิลมโถ กิลมนํ ปสโว ตุ ปสูติยํ
อุกฺกํโส ตฺวติสโยถ ชโย จ ชยนํ ชิติ.

ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย ๒ ศัพท์

กิลมถ (กิลมุ เขเท+ถ) ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย. **กิลมนํ กิลมโถ** ความลำบาก ชื่อว่ากิลมถะ. **โส มมสฺส กิลมโถ**[๕] ความลำบากนั้นพึงมีแก่เรา

---

๑ วิ.อฏฺ. ๒/๓๔๑ ๒ อภิ.ธาตุ. ๓๖/๒๒๓/๕๓ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๔๖๕/๑๒๐
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๑๔๔/๓๑๕ ๕ วิ.มหา. ๔/๗/๘

กิลมน (กิลมฺ เขเท+ยุ) ความลำบาก, ความเหน็ดเหนื่อย. **กิลมียเตติ กิลมนํ** ความลำบาก ชื่อว่ากิลมนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เอวํ สรีรสฺส กิลมเนน นตฺถิ ปญฺญาสุทฺธิ**[๑] ความหมดจดแห่งปัญญาเพราะความเหน็ดเหนื่อยแห่งร่างกายเช่นนี้ย่อมไม่มี

การคลอด, ประสูติ ๒ ศัพท์

ปสว (ป+สู ปาณิปสเว+ณ) การคลอด, ประสูติ. **ปสวนํ ปสโว** การคลอด ชื่อว่าปสวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

ปสูติ (ป+สู ปาณิปสเว+ติ) การคลอด, ประสูติ. **ปสวนํ ปสูติ** การคลอด ชื่อว่าปสูติ. **ปสูติฆเรปิ จวติ มรติ อนฺตรธายติ วิปฺปลุชฺชติ**[๒] เคลื่อน ตาย อันตรธาน ถูกทำลายในเรือนคลอดก็มี

ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน, อุกฤษฏ์ ๒ ศัพท์

อุกฺกํส (อุ+กส คติหึสาสุ+อ) ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน, อุกฤษฏ์. **อุปคนฺตฺวา กสติ หึสตีติ อุกฺกํโส** อาการที่เข้าไปเบียดเบียน ชื่อว่าอุกกังสะ (ซ้อน กฺ, ลงนิคหิตอาคม). **สาสเน ยถาวุตฺเตหิ คุเณหิ อุกฺกํสคโต**[๓] ผู้ถึงความยิ่งด้วยคุณตามที่กล่าวแล้วในพระศาสนา

อติสย (อติ+สี สเย+ณ) ความยิ่ง, ดียิ่ง, เกิน, อุกฤษฏ์. **อติกฺกมิตฺวา สยนํ ปวตฺตนํ อติสโย** ความเป็นไปอย่างยิ่ง ชื่อว่าอติสยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

การชนะ, ชัยชนะ ๓ ศัพท์

ชย (ชิ ชเย+ณ) การชนะ, ชัยชนะ. **ชยนํ ชโย** การชนะ ชื่อว่าชยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **อพฺภนฺตรานํ รญฺญํ ชโย ภวิสฺสติ**[๔] ชัยชนะจักมีแก่พระราชาภายในพระนคร

ชยน (ชิ ชเย+ยุ) การชนะ, ชัยชนะ. **ชิยเตติ ชยนํ** การชนะ ชื่อว่าชยนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ชิติ (ชิ ชเย+ติ) การชนะ, ชัยชนะ. **ชยนํ ชิติ** การชนะ ชื่อว่าชิติ

[๗๖๒] วโส กนฺติ พฺยโธ เวโธ คโห คาโห วโร วุติ
ปจา ปาโก หโว หูติ เวโท เวทนมิตฺถิ วา.

ความใคร่, ความชอบ ๒ ศัพท์

วส (วส กนฺติยํ+อ) ความใคร่, ความชอบ. **วสนํ วโส** ความใคร่ ชื่อว่าวสะ. **วตฺตติ เต ตสฺมึ รูเป วโส**[๕] ความใคร่ในรูปนั้นย่อมเป็นไปแก่ท่าน

---

๑ ขุ.อฏฺ. ๓๔/๙๑/๑๑๓ ๒ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๘๓/๑๔๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๑๒๑๗/๕๔๗
๔ ที.สีล. ๙/๒๑/๑๓ ๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๙๗/๔๒๘

กนฺติ (กมุ กนฺติยํ+ติ) ความใคร่, ความชอบ. **กมนํ กนฺติ** ความใคร่ ชื่อว่ากันติ (อาเทศ มฺ เป็น นฺ)

การแทง, การเจาะ ๒ ศัพท์

พฺยธ (วิธ เวธเน+อ) การแทง, การเจาะ. **วิธนํ พฺยโธ** การแทง ชื่อว่าพยธะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ)

เวธ (วิธ เวธเน+ณ) การแทง, การเจาะ. **วิธนํ เวโธ** การแทง ชื่อว่าเวธะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ). **วิทฺธฏฺฐานํ โอโลเกนฺโต เวธํ อทิสฺวา**[๑] มองหาที่ถูกเจาะ ก็ไม่เห็นร่องรอยการเจาะ

การถือเอา, การยึดถือ ๒ ศัพท์

คห (คห อุปาทานนิพนฺธเนสุ+อ) การถือเอา, การยึดถือ. **คหณํ คโห** การถือเอา ชื่อว่าคหะ

คาห (คห อุปาทานนิพนฺธเนสุ+ณ) การถือเอา, การยึดถือ. **คหณํ คาโห** การถือเอา ชื่อว่าคาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **เตสํ หิ ภิกฺขูนํ รูปสฺมึ คาโห พลวา อธิมตฺโต**[๒] การยึดถือในรูปของภิกษุเหล่านั้นรุนแรงมาก

การกั้น, การระวัง ๒ ศัพท์

วร (วร อาวรเณ+อ) การกั้น, การระวัง. **วรณํ วโร** การระวัง ชื่อว่าวระ

วุติ (วุ สํวรเณ+ติ) การกั้น, การระวัง. **วุนาติ วุติ** อาการที่กั้น ชื่อว่าวุติ

การหุง, การต้ม, ให้สุก ๒ ศัพท์

ปจา (ปจ ปาเก+อ+อา) การหุง, การต้ม, ให้สุก. **ปจนํ ปจา** การหุง ชื่อว่าปจา (ลบสระหน้า)

ปาก (ปจ ปาเก+ณ) การหุง, การต้ม, ให้สุก. **ปจนํ ปาโก** การหุง ชื่อว่าปากะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ จฺ เป็น กฺ). **เตลาทีนํ ปาโก วิย โสโก**[๓] ความโศกเศร้า เหมือนการหุงน้ำมันเป็นต้น

การเรียก ๒ ศัพท์

หว (หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ+ณ) การเรียก. **หวนํ หโว** การเรียก ชื่อว่าหวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

หุติ, หูติ (หุ ทานาทนหพฺยปฺปทาเนสุ+ติ) การเรียก. **หวนํ หุติ** การเรียก ชื่อว่าหุติ (ทีฆะบ้าง)

การเสวยอารมณ์ ๒ ศัพท์

เวท (วิท ญาเณ+ณ) การเสวยอารมณ์. **เวทนํ เวโท** การเสวยอารมณ์ ชื่อว่าเวทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

---

[๑] ชา.อฏฺ. ๓๘/๖ [๒] สํ.อฏฺ. ๑๒/๖๑/๑๑๒ [๓] อภิ.อฏฺ. ๕๔/๑๙๘/๑๑๔

เวทน, เวทนา (วิท เวทนาขฺยานนิวาเสสุ+ยุ+อา) การเสวยอารมณ์. **เวทิยเตติ เวทนํ เวทนา** การเสวยอารมณ์ ชื่อว่าเวทนะและเวทนา. **อารมฺมณรสํ เวทติ อนุภวตีติ เวทนา** สภาพที่เสวยรสของอารมณ์ ชื่อว่าเวทนา (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **วา อิตฺถิ เวทน**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์บ้าง. **ปปติเต ทุกฺขา เวทนา อุปฺปชฺชติ**[๑] ทุกขเวทนาย่อมเกิดขึ้นเพราะการหกล้ม

[๗๖๓] **ชีรณํ ชานิ ตาณํ ตุ รกฺขณํ ปมิติปฺปมา**
สิเลโส สนฺธิ จ ขโย ตฺวปจโย รโว รโณ.

ความเสื่อม, ความคร่ำคร่า, ความทรุดโทรม, ความแก่ ๒ ศัพท์

ชีรณ (ชร วโยหานิมฺหิ+ยุ) ความเสื่อม, ความคร่ำคร่า, ความแก่. **ชีรียเตติ ชีรณํ** ความแก่ ชื่อว่าชีรณะ (อาเทศ ชรฺ เป็น ชีร, ยุ เป็น อน, น เป็น ณ). **ชีรณํ ชรา**[๒] ความแก่ ชื่อว่าชรา

ชานิ (หา จาเค+ยุ+อิ) ความเสื่อม, ความคร่ำคร่า, ความทรุดโทรม, ความแก่. **ชีรณํ ชานิ** ความเสื่อม ชื่อว่าชานิ (อาเทศ ห เป็น ช, ยุ เป็น อน, ลบ อ และสระหน้า). **สมเณน โคตเมน มยฺหํ เชฏฺฐกภาตรํ ปพฺพาเชนฺเตน ชานิ กตา**[๓] พระสมณโคดมให้พี่ชายคนโตบวช ทำความเสื่อมให้แก่เรา

การรักษา, การดูแล ๒ ศัพท์

ตาณ (ตา ปาลเน+ยุ) การรักษา, การดูแล. **ปาลนํ ตาณํ** การรักษา ชื่อว่าตาณะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ อ). **ตาณนฺติ ปาลนํ**[๔] บทว่า **ตาณํ** คือการรักษา

รกฺขณ (รกฺข รกฺขเณ+ยุ) การรักษา, การดูแล. **รกฺขิยเตติ รกฺขณํ** การรักษา ชื่อว่ารักขณะ (อาเทศ ยุ เป็น น, น เป็น ณ). **ทฺวารปิทหนมญฺชูสโคปนาทีวเสน สุฏฺฐุ รกฺขณํ**[๕] การรักษาให้ดีด้วยการปิดประตู และการเฝ้าดูแลตู้เป็นต้น

การตวง, การนับ, การประเมิน ๒ ศัพท์

ปมิติ (ป+มา มาเน+ติ) การตวง, การนับ, การประเมิน. **ปมิยเตติ ปมิติ** การนับ ชื่อว่าปมิติ (อาเทศ อา เป็น อิ)

ปมา (ป+มา มาเน+อ+อา) การตวง, การนับ, การประเมิน. **ปมิยเตติ ปมา** การนับ ชื่อว่าปมา (ลบสระหน้า). **สยํ ปมาย ปมินิตฺวา อยํ สตฺถา สพฺพญฺญูติ**[๖] กะโดยประเมินเองว่า ผู้นี้เป็นพระศาสดาผู้รู้ธรรมทั้งปวง

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๖/๑๔๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑/๔๔ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๘๘/๒๑๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑๗๒/๔๓๒ ๕ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๙๕/๑๓๑ ๖ ขุ.มหานิ. ๒๙/๕๙๖/๓๖๕

การต่อกัน, การเชื่อมกัน ๒ ศัพท์

สิเลส (สิลิส อาลิงฺคเน+อ) การต่อกัน, การเชื่อมกัน. **สิเลสนํ สิเลโส** การต่อ ชื่อว่าสิเลสะ (อาเทศ อิ เป็น เอ). **ปุริสานํ จิตฺตพนฺธเนน สิเลสสทิสา**[1] เหมือนการเชื่อมด้วยการผูกจิตของบุรุษ

สนฺธิ (สํ+ธา ธารเณ+อิ) การต่อกัน, การเชื่อมกัน. **สนฺธนํ สนฺธิ** การต่อ ชื่อว่าสันธิ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **ตณฺหาทุกฺขานํ ปน อนฺตรํ เอโก สนฺธิ**[2] เป็นการต่ออย่างหนึ่งระหว่างตัณหากับความทุกข์

ความสิ้นไป, หมดไป ๒ ศัพท์

ขย (ขี ขเย+ณ) ความสิ้นไป, หมดไป. **ขียเตติ ขโย** ความสิ้นไป ชื่อว่าขยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **อาสวานํ ขโย ปญฺญาย สจฺฉิกรณีโย**[3] ความสิ้นไปแห่งอาสวะ บุคคลควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา

อปจย (อป+จิ ขเย+ณ) ความสิ้นไป, หมดไป. **อปจิยเตติ อปจโย** ความสิ้นไป ชื่อว่าอปจยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา อปจยํ คจฺฉนฺติ**[4] อุปาทานขันธ์ ๕ ย่อมถึงความสิ้นไป

การร้อง, การตะโกน ๒ ศัพท์

รว (รุ สทฺเท+ณ) การร้อง, การตะโกน. **รวณํ รโว** การร้อง ชื่อว่ารวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า). **รวนฺโต กรุณํ รวํ มชฺเฌ คงฺคาย คจฺฉติ**[5] ร้องเสียงน่าสงสารลอยไปกลางแม่น้ำ

รณ (รณ สทฺเท+อ) การร้อง, การตะโกน. **รณนํ รโณ** การร้อง ชื่อว่ารณะ

[๗๖๔] นิคาโท นิคโท มาโท มโท ปสิติ พนฺธนํ
อาการโร ตฺวิงฺคิตํ อิงฺโค อถตฺถาปคโม พฺยโย.

การกล่าว ๒ ศัพท์

นิคาท (นิ+คท พฺยตฺติยํ วาจายํ+ณ) การกล่าว. **นิคทตีติ นิคาโท** ผู้กล่าว ชื่อว่านิคาทะ. **นิคทนํ วา นิคาโท** หรือการกล่าว ชื่อว่านิคาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

นิคท (นิ+คท พฺยตฺติยํ วาจายํ+อ) การกล่าว. **นิคทตีติ นิคโท** ผู้กล่าว ชื่อว่านิคทะ. **นิคทนํ วา นิคโท** หรือการกล่าว ชื่อว่านิคทะ

---

๑ ชา.อฏฺ. ๔๒/๓๘๘ ๒ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๓/๕๘ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๕๗/๒๔๒
๔ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๘๒๘/๕๒๓ ๕ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๖/๕๗๔

ความเมา, ความมัวเมา ๒ ศัพท์

มาท (มท อุมฺมาเท+ณ) ความเมา, ความมัวเมา. **มทนํ มาโท** ความเมา ชื่อว่ามาทะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

มท (มท อุมฺมาเท+อ) ความเมา, ความมัวเมา. **มทนํ มโท** ความเมา ชื่อว่ามทะ. **มโท จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโส**[๑] ความมัวเมาเป็นเครื่องเศร้าหมองของจิต

การผูก, การมัด ๒ ศัพท์

ปสิติ (ป+สิ พนฺธเน+ติ) การผูก, การมัด. **ปสิยเตติ ปสิติ** การผูก ชื่อว่าปสิติ

พนฺธน (พนฺธ พนฺธเน+ยุ) การผูก, การมัด, เครื่องผูก. **พนฺธียเตติ พนฺธนํ** การผูก ชื่อว่าพันธนะ. **พนฺธติ อเนนาติ พนฺธนํ** เครื่องผูก ชื่อว่าพันธนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปุราณํ พนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา อญฺญํ นวํ พนฺธนํ กเรยฺย**[๒] ตัดเครื่องผูกเก่าออกแล้วกระทำการผูกอันอื่นใหม่

อาการ, กิริยา, ท่าทาง ๓ ศัพท์

อาการ (อา+กร กรเณ+ณ) อาการ, กิริยา, ท่าทาง. **อากรณํ อากาโร** ท่าทาง ชื่อว่าอาการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อากาโร ชานิตพฺโพ**[๓] ภิกษุควรรู้อาการ

อิงฺคิต (อิงฺค คมเน+อิ+ต) อาการ, กิริยา, ท่าทาง. **อิงฺคติ ชานาติ อเนนาติ อิงฺคิตํ** อาการช่วยให้รู้ ชื่อว่าอิงคิตะ. **ราชา เตสํ อิงฺคิตํ ทิสฺวา ทสพเลน กถิตกถา นิปฺผนฺนา มญฺเญติ จินฺเตสิ**[๔] พระราชาทอดพระเนตรอาการของคนเหล่านั้น แล้วทรงดำริว่า พระพุทธเจ้าคงจะตรัสเสร็จแล้ว

อิงฺค (อิงฺค คมเน+อ) อาการ, กิริยา, ท่าทาง. **อิงฺคติ ชานาติ อเนนาติ อิงฺคํ** อาการช่วยให้รู้ ชื่อว่าอิงคะ

ความเสื่อมทรัพย์, ความเสียหาย ๒ ศัพท์

อตฺถาปคม (อตฺถสทฺทูปปท+อป+คม คติมฺหิ+อ) ความเสื่อมทรัพย์, ความเสียหาย. **อตฺถสฺส ธนสฺส อปคโม วินาโสติ อตฺถาปคโม** ความพินาศแห่งทรัพย์ ชื่อว่าอัตถาปคมะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง)

พฺยย (พฺยย คติขเยสุ+อ) ความเสื่อมทรัพย์, ความเสียหาย. **พฺยยติ พฺยโย** สภาพที่เสื่อมไป ชื่อว่าพยยะ. **กากณิกมตฺตมฺปิ พฺยยํ อกตฺวา**[๕] ไม่ทำให้เสียหายแม้สตางค์เดียว

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๙๓/๖๕ ๒ ที.สีล. ๙/๓๕๒/๒๘๔ ๓ วิ.ปริ. ๘/๑๐๘๗/๔๐๙
๔ องฺ.อฏฺ. ๑๔/๒๐๗/๒๒๑ ๕ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๒๐/๑๖๑

[๗๖๕] อนฺตราโย จ ปจฺจูโห วิกาโร ตุ วิกตฺยปิ
ปวิสิเลโส วิธุรํ อุปเวสนมาสนํ.

อันตราย, สิ่งรบกวน ๒ ศัพท์

อนฺตราย (อนฺตรสทฺทูปปท+อย คติมฺหิ+อ) อันตราย, สิ่งรบกวน. **จุติปฏิสนฺธีนมนฺตเร อยตีติ อนฺตราโย** อุปสรรคที่เป็นไปในระหว่างจุติกับปฏิสนธิ ชื่อว่าอันตรายะ (ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **จุติปฏิสนฺธีนํ อนฺตเร อายนฺติ อาตปนฺติ อเนนาติ อนฺตราโย** สิ่งที่ทำให้เดือดร้อนในระหว่างจุติกับปฏิสนธิ ชื่อว่าอันตรายะ (อนฺตรสทฺทูปปท+อาย อาตาเป+อ, ลบสระหน้า). **โส มมสฺส อนฺตราโย**[๑] เราน่าจะมีอันตราย

ปจฺจูห (ปติ+อูห ปวตฺตเน+อ) อันตราย, สิ่งรบกวน. **ปฏิปกฺขวเสน อูหติ ปวตฺตตีติ ปจฺจูโห** อันตรายที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งความเป็นปฏิปักษ์ ชื่อว่าปัจจูหะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า). **พหู หิ สทฺทา ปจฺจูหา ขมิตพฺพา ตปสฺสินา**[๒] เสียงดังมากเป็นสิ่งรบกวน ผู้บำเพ็ญตบะควรอดทน

การเปลี่ยนแปลง, การแปรรูป ๒ ศัพท์

วิการ (วิ+กร กรเณ+ณ) การเปลี่ยนแปลง, การแปรรูป. **วิกรณํ อญฺญถา ภวนฺติ วิกาโร** การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ชื่อว่าวิการะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **กาเยน วิการํ กโรติ**[๓] ทำการเปลี่ยนแปลงด้วยกาย

วิกติ (วิ+กร กรเณ+ติ) การเปลี่ยนแปลง, การแปรรูป. **วิกรณํ อญฺญถา ภวนฺติ วิกติ** การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ชื่อว่าวิกติ (ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

การแยกกัน, การชำแหละ ๒ ศัพท์

ปวิสิเลส (ป-วิ+สิลิส อาลิงฺคเน+อ) การแยกกัน, การชำแหละ. **ปวิสิเลสนํ ปวิสเลโส** การแยกออก ชื่อว่าปวิสิเลสะ (อาเทศ อิ เป็น เอ)

วิธุร (วิ+ธุร) การแยกกัน, การชำแหละ. **วิคโต ธุโร สทิสภาโว ยสฺมาติ วิธุโร** สิ่งที่ปราศจากความเหมือนกัน ชื่อว่าวิธุระ. **เวธติ วา หึสตีติ วิธุโร** อาการที่เบียดเบียน ชื่อว่าวิธุระ (วิธ เวธเน+อุร)

การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์ ๒ ศัพท์

อุปเวสน (อุป+วิส ปเวสเน+ยุ) การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์. **อุปคนฺตฺวา วิสติ เอตฺถาติ อุปเวสนํ** สถานที่เข้าอยู่ ชื่อว่าอุปเวสนะ (วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ ยุ เป็น อน)

---

๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๗๗/๑๑๕ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๘๒/๒๙๖ ๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑๙๔/๑๔๑

อาสน (อาส อุปเวสเน+ยุ) การนั่ง, ที่นั่ง, ที่นอน, อาสนะ, อาสน์. **อาสียเตติ อาสนํ** การนั่ง ชื่อว่าอาสนะ. **อาสติ เอตฺถาติ อาสนํ** สถานที่เข้าอยู่ ชื่อว่าอาสนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **อาสนฺติ นิสีทนฺติ เอตฺถาติ อาสนํ** สถานที่นั่ง ชื่อว่าอาสนะ (อาส นิสีทเน+ยุ). **อาคนฺตฺวา สยนฺติ เอตฺถาติ อาสนํ** สถานที่เขามานอน ชื่อว่าอาสนะ (อา+สิ สเย+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **อญฺญตโร ภิกฺขุ ภตฺตคฺเค อนฺตรฆเร อาสนํ ปญฺญาเปนฺโต**[๑] ภิกษุรูปหนึ่งให้ปูที่นั่งภายในโรงอาหาร

[๗๖๖] อชฺฌาสโย อธิปฺปาโย อาสโย อภิสนฺธิ จ
ภาโวธิมุตฺติ ฉนฺโทถ โทโส อาทีนโว ภเว.

วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย ๗ ศัพท์

อชฺฌาสย (อธิ+อา+สิ สเย+ณ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย, อัธยาศัย. **จิตฺตํ อชฺฌาคนฺตฺวา สยตีติ อชฺฌาสโย** อาการที่มาสู่จิตแล้วนอนเนื่องอยู่ ชื่อว่าอัชฌาสยะ (อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **อารมฺมณํ วา อธิกิจฺจ สยติ ปวตฺตตีติ อชฺฌาสโย** สภาพที่อาศัยอารมณ์เป็นไป ชื่อว่าอัชฌาสยะ (อธิ+อา+สิ ปวตฺตเน+ณ). **ตุยฺหํ ทิฏฺฐึ รุจึ ลทฺธึ อชฺฌาสยํ อธิปฺปายํ โลโก น ชานาติ**[๒] ชาวโลกไม่รู้ถึงความคิด ความชอบ ความเห็น จุดประสงค์ ความมุ่งหมายของท่าน

อธิปฺปาย (อธิ+ปย คมเน+ณ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **จิตฺเต อธิปยตีติ อธิปฺปาโย** จุดประสงค์ที่ตั้งไว้ในจิต ชื่อว่าอธิปปายะ (ซ้อน ปฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อญฺญถา โข วาสิฏฺฐา ตุมฺหากํ อธิปฺปาโย อญฺญถา เทวตานํ อธิปฺปาโย**[๓] วาสิฏฐะ ความมุ่งหมายของพวกท่านเป็นอย่างหนึ่ง ความมุ่งหมายของพวกเทวดาก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง

อาสย (อา+สิ สเย+ณ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **อาคนฺตฺวา จิตฺตํ สยติ เอตฺถาติ อาสโย** จุดประสงค์ที่จิตมาแล้วนอนเนื่องอยู่ ชื่อว่าอาสยะ. **กมฺมํ กาตุํ อาสยติ อิจฺฉตีติ อาสโย** จุดประสงค์ที่ต้องการทำหน้าที่ ชื่อว่าอาสยะ (อา+สิ อิจฺฉายํ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

อภิสนฺธิ (อภิ+สํ+ธา ธารเณ+อิ) วัตถุประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **จิตฺเต อภิสนฺธายตีติ อภิสนฺธิ** คำอธิบายที่ตั้งไว้ในใจ ชื่อว่าอภิสันธิ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า). **อภิสนฺธิ**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์. **ปุริมํ อภิสนฺธิจิตฺตํ อปฺปมาณํ**[๔] จิตที่มุ่งหมายในเบื้องต้นไม่มีประมาณ

ภาว (ภู สตฺตายํ+ณ) จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **จิตฺเต ภวตีติ ภาโว** จุดประสงค์ที่

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑๐๗/๑๔๘ ๒ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๔๙๗/๒๔๔ ๓ ที.มหา. ๑๐/๑๕๓/๑๘๕
๔ วิ.ฏี. ๒/๑๘๙/๔๐๔

มีอยู่ในใจ ชื่อว่าภาวะ (ลบ ณ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า)

อธิมุตฺติ (อธิ+มุจ โมจเน+ติ) จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **อธิมุจฺจนํ จิตฺเต อธิฏฺฐานํ อธิมุตฺติ** ความประสงค์ในใจ ชื่อว่าอธิมุตติ (อาเทศ จฺ เป็น ตฺ). **กตมา จ สตฺตานํ อธิมุตฺติ**[๑] ความประสงค์ของสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างไร

ฉนฺท (ฉนฺท อชฺฌาสยเน+อ) จุดประสงค์, ความมุ่งหมาย, อธิบาย. **ฉนฺทนํ ฉนฺโท** ความมุ่งหมาย ชื่อว่าฉันทะ. **ฉนฺโทติ อชฺฌาสโย, อธิปฺปาโยติ จิตฺตํ**[๒] บทว่า **ฉนฺโท** คือจุดประสงค์, บทว่า **อธิปฺปาโย** คือความคิด

โทษ, อันตราย ๒ ศัพท์

โทส (ทุส อปฺปีติมฺหิ+ณ) โทษ, อันตราย. **ทุสฺสนฺติ เอเตนาติ โทโส** เครื่องประทุษร้าย ชื่อว่าโทสะ. **ทุสฺสนํ วา โทโส** หรือการประทุษร้าย ชื่อว่าโทสะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ). **กายสฺส โทสํ ทิสฺวาน ปพฺพชึ อนคาริยํ**[๓] เห็นโทษของกายแล้ว จึงบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน

อาทีนว (อา+ทีนสทฺทูปปท+วา คมเน+อ) โทษ, อันตราย. **อาภุโส ทีนํ ทุกฺขํ วายติ ปวตฺตตีติ อาทีนโว** ความทุกข์ที่เป็นไปโดยยิ่ง ชื่อว่าอาทีนวะ (ลบสระหน้า). **อาภุโส ทีนตีติ อาทีนโว** สภาพที่เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ชื่อว่าอาทีนวะ (อา+ทีน ทุคฺคตภาเว+ว). **อาทีนํ อติวิย วายติ อาททาตีติ อาทีนโว** สภาพที่ถือเอาโทษอย่างร้ายแรง ชื่อว่าอาทีนวะ (อาทีนสทฺทูปปท+วา อาทาเน+อ, ลบสระหน้า). **อติวิย อาทีนํ กปณภาวํ วาติ คจฺฉตีติ อาทีนโว** สภาพที่ถึงความลำบากอย่างยิ่ง ชื่อว่าอาทีนวะ (อาทีนสทฺทูปปท+วา คมเน+อ, ลบสระหน้า). **ภควา อนุปุพฺพิกถํ กเถสิ เสยฺยถีทํ ทานกถํ สีลกถํ สคฺคกถํ กามานํ อาทีนวํ โอการํ สงฺกิเลสํ เนกฺขมฺเม อานิสํสํ ปกาเสสิ**[๔] พระผู้มีพระภาคทรงตรัสอนุปุพพิกถาคือทรงแสดงการให้ทานและผลของทาน การรักษาศีลและผลของศีล เรื่องสวรรค์ โทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมอง ของกาม และอานิสงส์ในการออกบวช

[๗๖๗] อานิสํโส คุโณ จาถ มชฺฌํ เวมชฺฌมุจฺจเต
มชฺฌนฺหิโก ตุ มชฺฌนฺโห เวมตฺตํ ตุ จ นานตา.

อานิสงส์, คุณ, ผลของกรรมดี ๒ ศัพท์

อานิสํส (อา-นิ+สํส หึสาถุตีสุ+อ) อานิสงส์, คุณ, ผลของกรรมดี. **อาภุโส นิหริตฺวา สํสตีติ อานิสํโส** ผลที่นำออกแล้วสรรเสริญให้ยิ่ง ชื่อว่าอานิสังสะ. **อานิสํโส มุขฺยผเล อมุขฺยผเล จ** อานิสํสศัพท์เป็นไปในผลโดยตรงและผลโดยอ้อม. **อยํ ปรโม อานิสํโส สีลวโต สีลสมฺปทาย**[๕] นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๑ แห่งศีลสัมปทาของผู้มีศีล

---

๑ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๒๘๑/๑๘๑ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๑/๑๘๐ ๓ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๓๐/๒๑๖
๔ วิ.มหา. ๔/๒๖/๓๐ ๕ วิ.มหา. ๕/๖๙/๘๘๙

คุณ (คุณ ปกาสเน+อ) อานิสงส์, คุณ, ผลของกรรมดี. **อตฺตโน การณํ คุณติ ปกาเสตีติ คุโณ** ผลที่ให้รู้เหตุของตน ชื่อว่าคุณะ. **อตฺตนา สทฺธึ วิปากํ คุณติ พนฺธตีติ คุโณ** ผลที่ผูกวิบากไว้กับตน ชื่อว่าคุณะ (คุณ พนฺธเน+อ). **เสยฺยตฺถิเกหิ คุณิยติ ปจิยตีติ คุโณ** กรรมดีที่ผู้ต้องการความเจริญพากันสั่งสม ชื่อว่าคุณะ (คุณ จเย+อ). **อตฺตโน หิตํ คุชติ ปกาเสตีติ คุโณ** อานิสงส์ที่ประกาศประโยชน์ของตน ชื่อว่าคุณะ (คุช ปกาสเน+ยุ, อาเทศ ยุ เป็น อน, น เป็น ณ, ลบ ชฺ และ อ). **สเจ มยฺหํ คุโณ อตฺถิ**[๑] หากว่าคุณของเรามีอยู่

ท่ามกลาง, ปัจจุบัน ๒ ศัพท์

มชฺฌ (มช สุทฺธิยํ+ฌ) ท่ามกลาง, ปัจจุบัน. **มชฺฌตีติ มชฺฌํ** ท่ามกลางอันหมดจด ชื่อว่ามัชฌะ. **ภิกฺขู ขุทฺทเก ชนฺตาฆเร มชฺเฌ อคฺคิฏฺฐานํ กโรนฺติ**[๒] ภิกษุพากันทำเตาไฟท่ามกลางเรือนไฟหลังเล็ก

เวมชฺฌ (วิ+มช สุทฺธิยํ+ฌ) ท่ามกลาง, ปัจจุบัน. **วิเสเสน มชฺฌตีติ เวมชฺฌํ** ท่ามกลางอันหมดจดอย่างพิเศษ ชื่อว่าเวมัชฌะ (อาเทศ อิ เป็น เอ). **เวมชฺเฌ วุจฺจติ ปจฺจุปฺปนฺโน อทฺธา**[๓] ปัจจุบันกาล ท่านเรียกว่าในท่ามกลาง

เที่ยงวัน ๒ ศัพท์

มชฺฌนฺหิก, มชฺฌนฺติก (มชฺฌ+อห+อิก) เที่ยงวัน. **อหสฺส มชฺโฌ มชฺฌนฺโห, โส เอว มชฺฌนฺหิโก** เวลาเที่ยงวัน ชื่อว่ามัชฌันหะ, มัชฌันหะนั่นแหละ ชื่อว่ามัชฌันหิกะ (อาเทศ ห เป็น นฺห และ นฺต บ้าง, ลบสระหน้า). **ภตฺตเวลา มชฺฌนฺหิกา สมฺปตฺตา**[๔] ถึงเวลาอาหารกลางวันแล้ว. **กาลปุจฺฉาติ ปุพฺพณฺหกาเล วา มชฺฌนฺติกกาเล วา สายณฺหกาเล วา**[๕] คำว่าถามเวลา คือถามในเวลาเช้า เวลาเที่ยงวัน หรือเวลาเย็น

มชฺฌนฺห, มชฺฌนฺต (มชฺฌ+อห) เที่ยงวัน. **อหสฺส มชฺโฌ มชฺฌนฺโห, มชฺฌนฺโต** เวลาเที่ยงวัน ชื่อว่ามัชฌันหะและมัชฌันตะ (อาเทศ ห เป็น นฺห และ นฺต บ้าง, ลบสระหน้า). **ทิวสสฺสปิ ทิวา มชฺฌนฺหกาเลติ อตฺโถ**[๖] กลางวันแห่งวัน หมายถึงในเวลาเที่ยงวัน

ความแตกต่างกัน, ค่าต่างกัน, ขนาดต่างกัน ๒ ศัพท์

เวมตฺต (วิ+มตฺตา+ณ) ความแตกต่างกัน, ค่าต่างกัน, ขนาดต่างกัน. **วิคตา มตฺตา สทิสปฺปมาณํ เอเตน เหตุภูเตนาติ เวมตฺตํ** เหตุที่ทำให้ขนาดต่างกัน ชื่อว่าเวมัตตะ (ลบ ณ, อาเทศ อิ เป็น เอ, ลบสระหน้า). **กามานํ เวมตฺตตา เวทิตพฺพา**[๗] พึงทราบความแตกต่างกันของกามทั้งหลาย

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๗๗
๒ วิ.จุลฺล. ๗/๘๕/๓๒
๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๓๘๑/๒๕๔
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๙/๑๑๕/๒๒๕
๕ วิ.ปริ. ๘/๑๑๒๑/๔๒๔
๖ มชฺ.อฏฺ. ๘/๑๘๘/๑๐๓
๗ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๓๔/๔๕๙

นานตา (นาน+ตา) ความแตกต่างกัน, ค่าต่างกัน, ขนาดต่างกัน. **นานเมว นานตา** ความต่างกันนั่นแหละ ชื่อว่านานตา. **นาน**ศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์ ถ้าเป็นนิบาตจะมีรูปเป็น **นานา.** **ตตฺถ พฺยญฺชนสฺส นานตา ปากฏาว**[๑] ความต่างกันของพยัญชนะในที่นั้นปรากฏแล้ว

[๗๖๘] วา ชาคโร ชาคริยํ ปวาโห ตุ ปวตฺติ จ
พฺยาโส ปปญฺโจ วิตฺถาโร ยาโม ตุ สํยโม ยโม.

ความตื่นตัวอยู่เสมอ ๒ ศัพท์

ชาคร (ชาคร นิทฺทกฺขเย+อ) ความตื่นตัวอยู่เสมอ. **ชาครณํ ชาคโร** ความตื่นตัว ชื่อว่าชาคระ. **วา ชาคร**ศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์. **สติ โลกสฺมึ ชาคโร**[๒] สติเป็นความตื่นตัวในโลก

ชาคริย (ชาคร+อิย) ความตื่นตัวอยู่เสมอ. **ชาครเมว ชาคริยํ** ความตื่นตัวนั่นแหละ ชื่อว่าชาคริยะ (ลบสระหน้า). **เอหิ ตฺวํ ภิกฺขุ ชาคริยํ อนุยุตฺโต วิหราหิ**[๓] มาเถิดภิกษุ ท่านจงตามประกอบความตื่นตัวอยู่เถิด

กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย ๒ ศัพท์

ปวาห (ป+วห วหเน+ณ) กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย. **ปวหณํ ปวาโห** ความเป็นไปเรื่อยๆ ชื่อว่าปวาหะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

ปวตฺติ (ป+วตฺตุ อาวตฺตเน+ติ) กระแสน้ำ, ความเป็นไปโดยไม่ขาดสาย. **ปวตฺตนํ ปวตฺติ** ความเป็นไป ชื่อว่าปวัตติ. **ทฺวินฺนํ จ จิตฺตานํ เอกกฺขเณ ปวตฺติ นาม นตฺถิ**[๔] ธรรมดาความเป็นไปแห่งจิต ๒ ดวงในขณะเดียวกันย่อมไม่มี

กว้างขวาง, พิสดาร ๓ ศัพท์

พฺยาส (วิ+อสุ เขปเน+ณ) กว้างขวาง, พิสดาร. **วิเสเสน อสตีติ พฺยาโส** พื้นที่อันกว้างออกไป ชื่อว่าพยาสะ (อาเทศ อิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ทีฆะ อ เป็น อา)

ปปญฺจ (ป+ปจิ วิตฺถาเร+อ) กว้างขวาง, พิสดาร. **ปปญฺจยเตติ ปปญฺโจ** ความกว้างขวาง ชื่อว่าปปัญจะ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ)

วิตฺถาร (วิ+ถร สนฺถรณวิตฺถาเรสุ+ณ) กว้างขวาง, พิสดาร. **วิถรตีติ วิตฺถาโร** สิ่งที่แผ่ออกไป ชื่อว่าวิตถาระ (ซ้อน ตฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **สาวกานํ วิตฺถาเรน ธมฺมํ ทสฺเสตุํ**[๕] เพื่อทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่พระสาวก

---

๑ มชฺ.อฏฺ. ๔/๔๕๙/๒๖๑ ๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๑๘/๖๑ ๓ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๙๗/๘๓
๔ ที.อฏฺ. ๔/๗/๕๗ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๓

การงดเว้น ๓ ศัพท์

ยาม (ยมุ อุปรเม+ณ) การงดเว้น. **ยมนํ ยาโม** การงดเว้น ชื่อว่ายามะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

สํยม (สํ+ยมุ อุปรเม+อ) การงดเว้น. **สํยมนํ สํยโม** การงดเว้น ชื่อว่าสังยมะ. **สตฺเตสุ จ สํยโม อวิหึสนภาโว สุโข**[๑] การงดเว้น ไม่เบียดเบียนในสัตว์ทั้งหลายเป็นความสุข

ยม (ยมุ อุปรเม+อ) การงดเว้น. **ยมนํ ยโม** การงดเว้น ชื่อว่ายมะ

[๗๖๙] **สมฺพาหนํ มทฺทนญฺจ ปสโร ตุ วิสปฺปนํ**
สนฺถโว ตุ ปริจโย เมลโก สงฺคสงฺคมา.

การกด, การบีบ, การนวด, การคั้น, การเค้น ๒ ศัพท์

สมฺพาหน (สํ+วาห ปยตนมทฺทเนสุ+ยุ) การกด, การบีบ, การนวด, การคั้น, การเค้น. **สมฺพาหิยเตติ สมฺพาหนํ** การนวด ชื่อว่าสัมพาหนะ (อาเทศ ว เป็น พ, นิคหิตเป็น มฺ, ยุ เป็น อน). **มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ปริมทฺทนํ นฺหาปนํ สมฺพาหนํ สาทิยติ**[๒] ยินดีการขัดสี การลูบไล้ การอาบน้ำให้ การนวดของมาตุคาม

มทฺทน (มทฺท มทฺทเน+ยุ) การกด, การบีบ, การนวด, การคั้น, การเค้น. **มทฺทิยเตติ มทฺทนํ** การนวด ชื่อว่ามัททนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **มทฺทนวเสน วีมํสิตฺวา**[๓] ทดลองด้วยการบีบนวด

การแผ่ไป, การซ่านออกไป, การฉาย, การเหยียดออก ๒ ศัพท์

ปสร (ป+สร คมเน+อ) การแผ่ไป, การซ่านออกไป, การฉาย, การเหยียดออก. **ปกาเรน สรตีติ ปสโร** แสงที่ส่องออกไป ชื่อว่าปสระ. **ปสรณํ วา ปสโร** หรือการซ่านออกไป ชื่อว่าปสระ

วิสปฺปน (วิ+สปฺป คมเน+ยุ) การแผ่ไป, การซ่านออกไป, การฉาย, การเหยียดออก. **วิเสเสน สปฺปนํ วิสปฺปนํ** การเป็นไปอย่างพิเศษ ชื่อว่าวิสัปปนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

การเชยชิด, ความคุ้นเคย, ความใกล้ชิด, สนิทสนม ๒ ศัพท์

สนฺถว (สํ+ถุ อภิตฺถเว+ณ) การเชยชิด, ความคุ้นเคย, ความใกล้ชิด, สนิทสนม. **สนฺถวนํ สนฺถโว** ความคุ้นเคย ชื่อว่าสันถวะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

สพฺภิเรว สมาเสถ สพฺภิ กุพฺเพถ สนฺถวํ
สตํ สทฺธมฺมมญฺญาย เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.[๔]

---

๑ วิ.อฏฺ. ๓/๑๑ ๒ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๔๗/๕๖ ๓ ขุ.อฏฺ. ๕๒/๒๙๔/๒๕๗
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๙/๒๔

พึงสมาคมกับสัตบุรุษ พึงทำความคุ้นเคยกับสัตบุรุษ ผู้รู้สัทธรรมของสัตบุรุษเป็นผู้ประเสริฐสุด ไม่มีเลวเลย

ปริจย (ปริ+จิ จเย+ณ) การเชยชิด, ความคุ้นเคย, ความใกล้ชิด, สนิทสนม. **ปริจิยเตติ ปริจโย** ความคุ้นเคย ชื่อว่าปริจยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ ๓ ศัพท์

เมลก (มิล สิเลสเน+ณ+ก) ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ, สมคบ. **มิลนํ เมลโก** ความเกี่ยวข้อง ชื่อว่าเมลกะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

สงฺค (สญฺช สงฺเค+อ) ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ, สมคบ. **สญฺชนํ สงฺโค** ความเกี่ยวข้อง ชื่อว่าสังคะ (อาเทศ ญฺ เป็นนิคหิต, ชฺ เป็น คฺ, นิคหิตเป็น งฺ). **ยตฺถ พาลา นิสีทนฺติ นตฺถิ สงฺโค วิชานตํ**[๑] คนพาลนั่งอยู่ในที่ใด ความเกี่ยวข้องในที่นั้นย่อมไม่มีแก่บัณฑิตผู้รู้แจ้ง

สงฺคม (สํ+คมุ คติมฺหิ+อ) ความเกี่ยวข้อง, งานสังคม, การพบปะ, สมคบ. **สํ สุฏฺฐุ คจฺฉตีติ สงฺคโม** ผู้ไปด้วยดี ชื่อว่าสังคมะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **ภทฺโท สปฺปุริเสหิ สงฺคโม**[๒] ผู้เจริญแล้ว ย่อมคบกับสัตบุรุษ

[๗๗๐] **สนฺนิธิ สนฺนิกฏฺฐมฺหิ** **วินาโส ตุ อทสฺสนํ**
ลโวภิลาโว ลวนํ **ปตฺถาโววสโร สมา.**

ความใกล้ชิด, บ้านใกล้เรือนเคียง, การร่วมมือกัน

สนฺนิธิ (สํ+นิ+ธา ธารเณ+อิ) ความใกล้ชิด, บ้านใกล้เรือนเคียง, การร่วมมือกัน. **สนฺนิกฏฺฐมฺหิ สมีเป สนฺนิธิสทฺโท สนฺนิธิ**ศัพท์เป็นไปในความใกล้ชิดกัน และเป็นปุงลิงค์. **สนฺนิธานํ สนฺนิธิ** ความใกล้ชิด ชื่อว่าสันนิธิ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบสระหน้า)

ความพินาศ, การหายไป, การไม่เห็น ๒ ศัพท์

วินาส (วิ+นส อทสฺสเน+ณ) ความพินาศ, การหายไป, การไม่เห็น. **วินสฺสนํ วินาโส** ความพินาศ ชื่อว่าวินาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตโต ปฏฺฐาย ลิจฺฉวีนํ วินาโส เอวํ อุทปาทิ**[๓] ตั้งแต่บัดนั้น ความพินาศก็เกิดขึ้นอย่างนี้แก่พวกเจ้าลิจฉวี

อทสฺสน (น+ทิส เปกฺขเน+ยุ) ความพินาศ, การหายไป, การไม่เห็น. **น ทสฺสนํ อทสฺสนํ** การมองไม่เห็น ชื่อว่าอทัสสนะ (อาเทศ น เป็น อ, ทิสฺ เป็น ทสฺสฺ, ยุ เป็น อน). **ปิยานํ อทสฺสนํ ทุกฺขํ อปฺปิยานญฺจ ทสฺสนํ**[๔] การไม่เห็นสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก และการเห็นสัตว์หรือสังขารอันไม่เป็นที่รัก เป็นความทุกข์

---

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๓/๓๘ ๒ ขุ.เถร. ๒๖/๓๙๗/๔๐๕ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๓๔๐
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๖/๔๓

การเก็บเกี่ยว ๓ ศัพท์

ลว (ลู เฉทเน+ณ) การเก็บเกี่ยว, เด็ด, ตัด. **ลวนํ ลโว** การเก็บเกี่ยว ชื่อว่าลวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

อภิลาว (อภิ+ลู เฉทเน+ณ) การเก็บเกี่ยว, เด็ด, ตัด. **ธญฺญาทึ อภิลวนํ อภิลาโว** การเก็บเกี่ยวข้าวเป็นต้น ชื่อว่าอภิลาวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า)

ลวน (ลู เฉทเน+ยุ) การเก็บเกี่ยว, เด็ด, ตัด. **ลวนํ เฉทนํ ลวนํ** การตัด ชื่อว่าลวนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

โอกาส, ขณะ ๒ ศัพท์

ปตฺถาว (ป+ถุ อภิตฺถเว+ณ) โอกาส, ขณะ. **ปกาเรน ถวียเตติ ปตฺถาโว** โอกาสที่เขายกย่องทั่วไป ชื่อว่าปัตถาวะ (ซ้อน ตฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า)

อวสร (อว+สร คมเน+อ) โอกาส, ขณะ. **อวสรตีติ อวสโร** โอกาสที่มาถึง ชื่อว่าอวสระ. **สมา** ทั้ง ๒ ศัพท์มีอรรถเหมือนกัน. **กุโต มานสฺส อวสโร**[๑] โอกาสแห่งมานะจักมีแต่ไหน

[๗๗๑] โอสานํ ปริโยสานํ อุกฺกํโสติสโย ภเว
สนฺนิเวโส จ สณฺฐานํ อถาพฺภนฺตรมนฺตรํ.

ความสำเร็จ, การสิ้นสุด, จบ ๒ ศัพท์

โอสาน (อว+สา ตนุกรเณ+ยุ) ความสำเร็จ, การสิ้นสุด, จบ. **โอสายเตติ โอสานํ** การสิ้นสุด ชื่อว่าโอสานะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ยุ เป็น อน, ลบ อ). **โอสาเน อิมา คาถา อภาสิ**[๒] ทรงภาษิตคาถาเหล่านี้ในเวลาสิ้นสุด

ปริโยสาน (ปริ+อว+สา ตนุกรเณ+ยุ) ความสำเร็จ, การสิ้นสุด, จบ. **ปริโยสายเตติ ปริโยสานํ** การสิ้นสุด ชื่อว่าปริโยสานะ (อาเทศ อว เป็น โอ, ยุ เป็น อน, ลง ยฺ อาคม, ลบสระหลัง)

เหลือเกิน, ยิ่ง ๒ ศัพท์

อุกฺกํส (อุ+กส คติหึสาสุ+อ) เหลือเกิน, ยิ่ง. **อุปคนฺตฺวา กสติ หึสตีติ อุกฺกํโส** อาการที่เข้าไปเบียดเบียน ชื่อว่าอุกกังสะ (ซ้อน กฺ, ลงนิคหิตอาคม). **สาสเน ยถาวุตฺเตหิ คุเณหิ อุกฺกํสคโต**[๓] ผู้ถึงความยิ่งด้วยคุณตามที่กล่าวแล้วในพระศาสนา

อติสย (อติ+สี สเย+ณ) เหลือเกิน, ยิ่ง. **อติกฺกมิตฺวา สยนํ ปวตฺตนํ อติสโย** ความเป็นไปอย่างยิ่ง ชื่อว่าอติสยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า)

---

๑ วิสุทฺธิ.ฏี. ๓/๒๕๙/๔๙๒ ๒ ชา.อฏฺ. ๔๔/๑๙๘ ๓ ขุ.อฏฺ. ๓๓/๑๒๑๗/๕๔๗

การตั้งอยู่มั่นคง, ถิ่นฐาน ๒ ศัพท์

สนฺนิเวส (สํ+นิ+วิส ปเวสเน+ณ) การตั้งอยู่มั่นคง, ถิ่นฐาน. **สนฺนิเวสนํ สนฺนิเวโส** การตั้งอยู่มั่นคง ชื่อว่าสันนิเวสะ (อาเทศนิคหิตเป็น นฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

สณฺฐาน (สํ+ฐา คตินิวตฺตติมฺหิ+ยุ) การตั้งอยู่มั่นคง, ถิ่นฐาน. **สํ สุฏฺฐุ ฐานํ สณฺฐานํ** การตั้งมั่น ชื่อว่าสัณฐานะ (อาเทศนิคหิตเป็น ณฺ, ยุ เป็น อน, ลบ อ). **วีริยสฺส สณฺฐานํ ภวิสฺสติ**[๑] จักมีความตั้งมั่นแห่งความเพียร

ภายใน, ระหว่าง ๒ ศัพท์

อพฺภนฺตร (อภิ+อนฺตร) ภายใน, ระหว่าง. **อนฺตเร ชาตํ อพฺภนฺตรํ** สิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่าง ชื่อว่าอัพภันตระ (อาเทศ อภิ เป็น อพฺภ, ลบสระหน้า). **อยฺยสฺส มญฺจกํ อพฺภนฺตรํ ปญฺญาเปยฺยํ**[๒] ผมควรให้จัดเตียงไว้ภายในแก่พระคุณเจ้า

อนฺตร (อติ พนฺธเน+อร) ภายใน, ระหว่าง. **เทฺว ปกฺเข อนฺตติ พนฺธตีติ อนฺตรํ** ระหว่างกลางที่ผูกด้านทั้ง ๒ ไว้ ชื่อว่าอันตระ (ลงนิคหิตอาคม, อาเทศนิคหิตเป็น นฺ). **อนฺตเร ชาตํ อนฺตรํ** สิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่าง ชื่อว่าอันตระ. **เอตสฺมึ อนฺตเร อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิ**[๓] จิตไม่ยึดเอาภายในนั้นจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย

[๗๗๒] ปาฏิหีรํ ปาฏิเหรํ ปาฏิหาริยมุจฺจเต
กิจฺจํ ตุ กรณียญฺจ สงฺขาโร วาสนา ภเว.

ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ ๓ ศัพท์

ปาฏิหีร (ปติ+หิ คติมฺหิ+อ) ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ. **ปฏิปกฺเข เหติ คจฺฉตีติ ปาฏิหีรํ** ปาฏิหาริย์ที่เป็นไปในฝ่ายตรงข้าม ชื่อว่าปาฏิหีระ (อาเทศ ต เป็น ฏ, หิ เป็น หีรณฺ, ลบ ณฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ปฏิปกฺเข หรตีติ วา ปาฏิหีรํ** หรือปาฏิหาริย์ที่นำฝ่ายตรงข้ามไป ชื่อว่าปาฏิหีระ (ปติ+หร หรเณ+ณ, อาเทศ ต เป็น ฏ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ อ ที่ ห เป็น อี, ลบ ณฺ). **ทสฺเสตุ ปาฏิหีรํ เม**[๔] จงแสดงปาฏิหาริย์ให้ข้าพเจ้าดู

ปาฏิเหร (ปติ+หิ คติมฺหิ+อ) ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ. **ปฏิปกฺเข เหติ คจฺฉตีติ ปาฏิเหรํ** ปาฏิหาริย์ที่เป็นไปในฝ่ายตรงข้าม ชื่อว่าปาฏิเหระ (อาเทศ ต เป็น ฏ, หิ เป็น เหรณฺ, ลบ ณฺ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ปฏิปกฺเข หรตีติ วา ปาฏิเหรํ** หรือปาฏิหาริย์ที่นำฝ่ายตรงข้ามไป ชื่อว่าปาฏิเหระ (ปติ+หร หรเณ+ณ, อาเทศ ต เป็น ฏ, ทีฆะ อ เป็น อา, อาเทศ อ ที่ ห เป็น เอ, ลบ ณฺ). **กตฺถ นุ โข อตีตพุทฺธา อิมํ ปาฏิเหรํ กตฺวา**[๕] พระพุทธเจ้าในอดีตทรงทำ

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๓๙/๒๓๕ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๒๙๔/๑๙๙ ๓ วิ.จุลฺล. ๗/๖๑๗/๓๘๒
๔ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๔๙/๒๖๕ ๕ ธมฺม.อฏฺ. ๒๓/๘๒

ปาฏิหาริย์นี้ที่ไหนหนอ

ปาฏิหาริย (ปติ+หิ คติมฺหิ+อ) ปาฏิหาริย์, เหลือเชื่อ. **ปฏิปกฺเข เหติ คจฺฉตีติ ปาฏิหาริยํ** ปาฏิหาริย์ที่เป็นไปในฝ่ายตรงข้าม ชื่อว่าปาฏิหาริยะ (อาเทศ ต เป็น ฏ, หิ เป็น หาริย, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **ปฏิปกฺเข หรตีติ วา ปาฏิหาริยํ** หรือปาฏิหาริย์ที่นำฝ่ายตรงข้ามไป ชื่อว่าปาฏิหาริยะ (ปติ+หร หรเณ+ณฺย, อาเทศ ต เป็น ฏ, ทีฆะ อ เป็น อา, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง อิ อาคม). **ราชา ตํ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา สกฺกติ**[๑] พระราชาทอดพระเนตรเห็นปาฏิหาริย์นั้นแล้วจึงทรงสักการะ

หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ ๒ ศัพท์

กิจฺจ (กร กรเณ+ริจฺจ) หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ. **กรณียํ กิจฺจํ** หน้าที่อันควรทำ ชื่อว่ากิจจะ (ลบ รฺรฺ, ลบสระหน้า). **อญฺญตรํ วา ปนสฺส กิจฺจํ โหติ กรณียํ วา**[๒] หน้าที่หรือกิจที่ควรทำอย่างอื่นของเขามีอยู่

กรณีย (กร กรเณ+อนีย) หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ. **กตฺตพฺพนฺติ กรณียํ** กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากรณียะ (อาเทศ น เป็น ณ). **กรณียํ น วิชฺชติ**[๓] กิจที่ควรทำย่อมไม่มี

เครื่องปรุงแต่ง, การอบกลิ่น, บุญหรือบาปที่อบรมมา, อุปนิสัย ๒ ศัพท์

สงฺขาร (สํ+กร กรเณ+ณ) เครื่องปรุงแต่ง, การอบกลิ่น, บุญหรือบาปที่อบรมมา, อุปนิสัย, สังขาร. **สุนฺทรํ กรียเต อเนนาติ สงฺขาโร** เครื่องปรุงแต่งที่ช่วยทำให้สวยงาม ชื่อว่าสังขาระ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ, ก เป็น ข, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ตโยเม อาวุโส สงฺขารา กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโร**[๔] ผู้มีอายุ สังขารมี ๓ อย่างเหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร

วาสนา (วส นิวาเส+ยุ+อา) เครื่องปรุงแต่ง, การอบกลิ่น, บุญหรือบาปที่อบรมมา, อุปนิสัย, วาสนา. **จิตฺเต วสตีติ วาสนา** บุญหรือบาปที่อยู่ในจิต ชื่อว่าวาสนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, วุทธิ อ เป็น อา, ลบสระหน้า). **วาสียเตติ วา วาสนา** หรือบุญและบาปที่เขาอบรมมา ชื่อว่าวาสนา (วาส อุปเสวายํ+ยุ+อา, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **สา จสฺส อนาคเต วาสนา ภวิสฺสติ**[๕] วาสนานั้นจักมีแก่เขาในอนาคต

สา หิ กุสลาปิ อตฺถิ อกุสลาปิ อพฺยากตาปิ, ตตฺถ ปหาตพฺพาปิ อตฺถิ อปฺปหาตพฺพาปิ. ตตฺถ ยา กุสลาพฺยากตา, น สา ปหาตพฺพา. ยา ปน อกุสลา, สา สุขุมตรตาย ภควโตเยว อริยมคฺเคน ปหาตพฺพา, นาญฺเญสํ. เอวํ สนฺเต

---

๑ วิ.อฏฺ. ๑/๕๙ ๒ วิ.มหา. ๔/๒๑๐/๒๗๘ ๓ วิ.มหา. ๕/๔/๑๑
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๒๗/๙๙ ๕ มชฺ.อฏฺ. ๘/๓๖๓/๑๙๑

อริยานมฺปิ อปายูปปตฺติ สิยาติ. น สิยา, สพฺเพสเมว อริยานํ อปายูปปตฺติเหตุกายวาสนาย ปหีนตฺตา. ทุวิธา หิ อกุสลา วาสนา กายวจีปโยคเหตุภูตา จ อปายูปปตฺติเหตุภูตา จ. ตตฺถ ปุริมํ ภควโตเยว อริยมคฺเคน ปหาตพฺพา, อิตรา สพฺเพสมฺปิ อริยมคฺเคนาติ, ตสฺมา ยํ วุตฺตา "พุทฺธาว สวาสเน กิเลเส ปชหิตุํ สกฺโกนฺติ, นาญฺเญ"ติ, ตํ กายวจีปโยคเหตุภูตํ วาสนํ สนฺธาย วุตฺตํ, เนตรํ.

จริงอยู่ วาสนานั้นมีทั้งเป็นกุศล อกุศล และอัพยากฤต ทั้ง ๓ อย่างนั้น ที่ละได้ก็มี ละไม่ได้ก็มี วาสนาที่เป็นกุศลและอัพยากฤตละไม่ได้ ส่วนที่เป็นอกุศลละได้ด้วยอริยมรรคของพระผู้มีพระภาคเท่านั้น ของผู้อื่นละไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน, เมื่อเป็นเช่นนี้ การเกิดในอบายภูมิจะพึงมีแม้แก่พระอริยบุคคลนะสิ ไม่มี เพราะวาสนาที่เป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิ ของพระอริยบุคคลทั้งหมดเสื่อมไปแล้ว, วาสนาที่เป็นอกุศลมี ๒ อย่าง คือ วาสนาที่เป็นเหตุให้มีความพยายามทางกายและวาจา และวาสนาที่เป็นเหตุให้เกิดในอบายภูมิ, ใน ๒ อย่างนั้น อย่างแรกละได้ด้วยอริยมรรคของพระพุทธเจ้าเท่านั้น อย่างหลังละได้ด้วยอริยมรรคแม้ของอริยบุคคลทั้งปวง, เพราะฉะนั้น คำที่ท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเท่านั้นสามารถละกิเลสพร้อมทั้งวาสนาได้ พระอริยบุคคลเหล่าอื่นไม่สามารถละได้นั้น หมายเอาวาสนาที่เป็นเหตุให้มีความพยายามทางกายและวาจา ไม่ใช่อย่างอื่น

[๗๗๓] ปวนํ ปวนิปฺปาวา ตสโร สุตฺตเวฐนํ
สงฺกโม ทุคฺคสญฺจาโร ปกฺกโม ตุ อุปกฺกโม.

การฝัด ๓ ศัพท์

ปวน, ปาวน (ปู ปวเน+ยุ) การฝัด. **ปวียเตติ ปวนํ** การฝัด ชื่อว่าปวนะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว และ อาว, ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า)

ปว (ปู ปวเน+อ) การฝัด. **ปวนํ ปโว** การฝัด ชื่อว่าปวะ (วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อว, ลบสระหน้า)

นิปฺปาว, นิปฺผาว (นิ+ปู ปวเน+ณ) การฝัด. **นิปฺปวนํ นิปฺปาโว** การฝัด ชื่อว่านิปปาวะ (ซ้อน ปฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า)

การพัดหลอด, การทอผ้า ๒ ศัพท์

ตสร (ตส อุพฺเภเช+อร) การพัดหลอด, การทอผ้า. **ตสนํ ตสโร** การทอผ้า ชื่อว่าตสระ

สุตฺตเวฐน (สุตฺต+เวฐน) การพัดหลอด, การทอผ้า. **สุตฺเตน เวฐนํ สุตฺตเวฐนํ** การถักด้วยด้าย ชื่อว่าสุตตเวฐนะ

ทางลำบาก, การสัญจรลำบาก ๒ ศัพท์

สงฺกม (สํ+กม คมเน+อ) ทางลำบาก, การสัญจรลำบาก. **สงฺกมียเต อเนนาติ สงฺกโม** ทางที่

ทำให้มุ่งหน้าเดิน ชื่อว่าสังกมะ (อาเทศนิคหิตเป็น งฺ). **ปนุโถ ปริวชฺชนีโย สงฺกโม**[๑] ทางที่ควรเว้น ชื่อว่าทางลำบาก

ทุคฺคสญฺจาร (ทุคฺค+สญฺจาร) ทางลำบาก, การสัญจรลำบาก. **สญฺจรนฺติ อเนนาติ สญฺจาโร** ทางสัญจร ชื่อว่าสัญจาระ (สํ+จร จรเณ+ณ, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศนิคหิตเป็น ญฺ), **ทุคฺคสฺส สญฺจาโร ทุคฺคสญฺจาโร** ทางสัญจรของผู้เหน็ดเหนื่อย ชื่อว่าทุคคสัญจาระ

ความพยายาม, ความมุ่งมั่น, ความบากบั่น ๒ ศัพท์

ปกฺกม (ป+กม คมเน+อ) ความพยายาม, ความมุ่งมั่น, ความบากบั่น. **ปรมํ กโม ปกฺกโม** การก้าวไปข้างหน้า ชื่อว่าปักกมะ (ซ้อน กฺ)

อุปกฺกม (อุป+กม คมเน+อ) ความพยายาม, ความมุ่งมั่น, ความบากบั่น. **ปรมํ กโม อุปกฺกโม** การก้าวไปข้างหน้า ชื่อว่าอุปักกมะ (ซ้อน กฺ). **กถญฺจ ภิกฺขเว สผโล อุปกฺกโม โหติ**[๒] ภิกษุทั้งหลาย อย่างไรความพยายามจึงมีผล

[๗๗๔] ปาโจ นิปาโจ นิปโจ วิจโย มคฺคนาปฺยุเม
อาลิงฺคนํ ปริสฺสงฺโค สิเลโส อุปคูหนํ.

การอ่าน, การสวด, ปาฐะ ๓ ศัพท์

ปาจ (ปจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ณ) การอ่าน, การสวด, ปาฐะ. **ปจียเตติ ปาโจ** การสวดหรือบทที่ถูกสวด ชื่อว่าปาฐะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **ปาโจ ปน สงฺเขเปน ทสฺสิโต**[๓] ส่วนปาฐะท่านแสดงโดยย่อ

นิปาจ (นิ+ปจ วิยตฺติยํ วาจายํ+ณ) การอ่าน, การสวด, ปาฐะ. **นิหริตฺวา ปจียเตติ นิปาโจ** การนำออกมาสวด ชื่อว่านิปาฐะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา)

นิปจ (นิ+ปจ วิยตฺติยํ วาจายํ+อ) การอ่าน, การสวด, ปาฐะ. **นิหริตฺวา ปจียเตติ นิปโจ** การนำออกมาสวด ชื่อว่านิปฐะ

การคัด, การเลือก, การวิจัย, การค้นคว้า ๒ ศัพท์

วิจย (วิ+จิ จเย+ณ) การคัด, การเลือก, การวิจัย, การค้นคว้า. **วิจิยเตติ วิจโย** การวิจัย ชื่อว่าวิจยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลบสระหน้า). **อนิจฺจาทีนิ วิจินาตีติ วิจโย**[๔] การวิจัยซึ่งธรรมที่ไม่เที่ยงเป็นต้น ชื่อว่าวิจยะ

มคฺคนา (มคฺค อเนฺวสเน+ยุ+อา) การคัด, การเลือก, การวิจัย, การค้นคว้า. **มคฺคิยเตติ มคฺคนา**

---

๑ มิลินฺท. ๑๓๕ ๒ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๑๒/๑๓ ๓ วิ.อฏฺ. ๑/๖๐๘
๔ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๑๘๐/๓๙๘

การค้นคว้า ชื่อว่ามัคคนา (อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า). **อปุเม มคฺคนา**ศัพท์มีใช้ในอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์. **กามานํ เอสนา คเวสนา มคฺคนา ปฏฺจนา**[๑] การเสาะแสวง ไขว่คว้า ปรารถนาแห่งกามทั้งหลาย

การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด ๔ ศัพท์

อาลิงฺคน (อา+ลิงฺค คติยํ+ยุ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. **อาลิงฺคิยเตติ อาลิงฺคนํ** การเบียด ชื่อว่าอาลิงคนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน). **เตเนว อาลิงฺคเนน อุเปจฺจ นิสีเทยฺย**[๒] เข้าไปนั่งด้วยการเบียดนั้น

ปริสฺสงฺค (ปริ+สญฺช สงฺเค+อ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. **ปริสญฺชนํ ปริสฺสงฺโค** การกอด ชื่อว่าปริสสังคะ (ซ้อน สฺ, อาเทศ ญ เป็นนิคหิต, นิคหิตเป็น งฺ, ชฺ เป็น คฺ)

สิเลส (สิลิส อาลิงฺคเน+อ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. **สิเลสนํ สิเลโส** การรัด ชื่อว่าสิเลสะ (อาเทศ อิ เป็น เอ)

อุปคูหน (อุป+คุห สํวรเณ+ยุ) การกอด, การรัด, การคลอเคลีย, การเบียด. **อุปคนฺตฺวา คุหิยเตติ อุปคูหนํ** การเข้าไปเบียด ชื่อว่าอุปคูหนะ (ทีฆะ อุ เป็น อู, อาเทศ ยุ เป็น อน). **ปริรมฺภ**ศัพท์ก็มีอรรถเหมือนกัน

[๗๗๕] อาโลกนญฺจ นิชฺฌานํ อิกฺขนํ ทสฺสนํ ปุยถ
ปจฺจาเทโส นิรสนํ ปจฺจกฺขานํ นิรากติ.

การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ ๔ ศัพท์

อาโลกน (อา+โลก ทสฺสเน+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. **อาโลกิยเตติ อาโลกนํ** การดู ชื่อว่าอาโลกนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

นิชฺฌาน (นิ+เฌ จินฺตายํ+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. **นิชฺฌายเตติ นิชฺฌานํ** การเพ่ง ชื่อว่านิชฌานะ (ซ้อน ชฺ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบสระหน้า, ทีฆะสระหลัง). **ธมฺมา ปญฺญาย มตฺตโส นิชฺฌานํ ขมนฺติ**[๓] ธรรมทั้งหลายย่อมทนการเพ่งพอประมาณด้วยปัญญา

อิกฺขน (อิกฺข ทสฺสนงฺเกสุ+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. **อิกฺขิยเตติ อิกฺขนํ** การเห็น ชื่อว่าอิกขนะ (อาเทศ ยุ เป็น อน)

ทสฺสน (ทิส เปกฺขเน+ยุ) การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ. **ทิสฺสิยเตติ ทสฺสนํ** การเห็น ชื่อว่าทัสสนะ (อาเทศ ทิสฺ เป็น ทสฺสฺ, ยุ เป็น อน). **สาธุ โข ปน ตถารูปานํ**

---

๑ สํ.อฏฺ. ๑๓/๑๖๑/๒๐๒ ๒ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๖๗/๑๒๗ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๒๓๖/๒๓๒

อรหตํ ทสฺสนํ โหติ[๑] การเห็นพระอรหันต์อย่างนั้นเป็นความดี

การปฏิเสธ, การบอกคืน ๔ ศัพท์

ปจฺจาเทส (ปติ+อา+ทิส เปกฺขเน+ณ) การปฏิเสธ, การบอกคืน. **ปจฺจาเทสนํ ปจฺจาเทโส** การบอกปฏิเสธ ชื่อว่าปัจจาเทสะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ)

นิรสน (นิ+อสุ เขปเน+ยุ) การปฏิเสธ, การบอกคืน. **นิสฺเสสโต อสนํ เขปนํ นิรสนํ** การทิ้งโดยไม่เหลือ ชื่อว่านิรสนะ (ลง รฺ อาคม, อาเทศ ยุ เป็น อน)

ปจฺจกฺขาน (ปติ+อา+ขา กถเน+ยุ) การปฏิเสธ, การบอกคืน. **ปจฺจกฺขายเตติ ปจฺจกฺขานํ** การบอกคืน ชื่อว่าปัจจักขานะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ และ กฺ, รัสสะ อา เป็น อ, อาเทศ ยุ เป็น อน, ลบ อ). **อิมานิ จุทฺทส ปทานิ ปจฺจกฺขานาการเรน วุตฺตานิ**[๒] ศัพท์ทั้ง ๑๔ เหล่านี้ท่านกล่าวโดยอาการการบอกคืน

นิรากติ (นิ+อา+กร กรเณ+ติ) การปฏิเสธ, การบอกคืน. **นิรากรณํ นิรากติ** การบอกคืน ชื่อว่านิรากติ (ลง รฺ อาคม, ลบ รฺ ที่สุดธาตุ)

[๗๗๖] วิปฺปลฺลาโสญฺญถาภาโว พฺยตฺตโย วิปริยโย
วิปริยาโสติกฺกโม ตฺวติปาโต อุปจฺจโย.

ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส ๕ ศัพท์

วิปลฺลาส, วิปฺปลฺลาส (วิ+ปริ+อสุ เขปเน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส. **วิปลฺลาสนํ วิปลฺลาโส** ความผิดเพี้ยน ชื่อว่าวิปัลลาสะ (ซ้อน ปฺ บ้าง, ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ร เป็น ล, อิ เป็น ย, ลฺย เป็น ล, ซ้อน ลฺ, ลบสระหน้า). **อนิจฺจทุกฺขอนตฺต-อสุเภสุเยว วตฺถูสุ นิจฺจํ สุขํ อตฺตา สุภนฺติ เอวํ ปวตฺตา สญฺญาวิปลฺลาโส จิตฺตวิปลฺลาโส ทิฏฺฐิวิปลฺลาโสติ อิเม ตโย**[๓] วิปลาส ๓ อย่างเหล่านี้ คือ สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาสและทิฏฐิวิปลาส ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า เป็นของเที่ยง เป็นความสุข เป็นตัวตน เป็นสิ่งสวยงาม ในวัตถุที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นของปฏิกูล

อญฺญถาภาว (อญฺญถาสทฺทูปปท+ภู สตฺตายํ+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส. **อญฺญถา อญฺเญน ภวนํ อญฺญถาภาโว** ความเป็นอย่างอื่น ชื่อว่าอัญญถาภาวะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อู เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า). **สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อญฺญถาภาโว**[๔] การจากกัน ความพลัดพราก ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น จากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑ ๒ วิ.อฏฺ. ๑/๒๙๔ ๓ วิสุทฺธิ. ๓/๓๓๕
๔ ที.มหา. ๑๐/๑๐๖/๑๓๙

พฺยตฺตย (วิ+อติ+อย คมเน+อ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส. **วิเสเสน อติกฺกมฺม อยตีติ พฺยตฺตโย** อาการที่เพี้ยนไป ชื่อว่าพยัตตยะ (อาเทศ อิ ที่ วิ เป็น ย, วฺ เป็น พฺ, ซ้อน ตฺ, ลบสระหน้า)

วิปริยย (วิ+ปริ+อิ คมเน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส. **วิปริเยตีติ วิปริยโย** อาการพลิกกลับ ชื่อว่าวิปริยยะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลงฺ ยฺ อาคม, ลบสระหน้า)

วิปริยาส (วิ+ปริ+อสฺ เขปเน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปลาส. **วิปริยาสนํ วิปริยาโส** ความแปรปรวน ชื่อว่าวิปริยาสะ. **วิปริยาสตีติ วา วิปริยาโส** หรืออาการที่เพี้ยนไป ชื่อว่าวิปริยาสะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง ยฺ อาคม). **วิปริยาโส วตฺตติ นยิธมตฺถิ**[๑] ความแปรปรวน ความเป็นไปไม่มีในที่นี้

การล่วงไป, การล่วงละเมิด, การล่วงเกิน ๓ ศัพท์

อติกฺกม (อติ+กมฺ ปทวิกฺเขเป+อ) การล่วงไป, การล่วงละเมิด, การล่วงเกิน. **อติกฺกมนํ อติกฺกโม** การละเมิด ชื่อว่าอติกกมะ (ซ้อน กฺ). **อตฺตโน สิกฺขาปทปฺปญฺญตฺติยา อติกฺกโม นาม นตฺถิ อญฺเญสํ ปน อตฺถิ**[๒] ชื่อว่าการละเมิดในสิกขาบทบัญญัติของตนย่อมไม่มี แต่มีแก่ภิกษุเหล่าอื่น

อติปาต (อติ+ปต คมเน+ณ) การล่วงไป, การล่วงละเมิด, การล่วงเกิน. **อติกฺกมฺม ปตนํ อติปาโต** การตกล่วงไป ชื่อว่าอติปาตะ (ลบ ณฺ, วุทธิ อ เป็น อา). **อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนํ อติปาโต**[๓] การล่วงเกิน การฆ่าให้ตายด้วยศัสตราเป็นต้น ชื่อว่าอติปาตะ

อุปจฺจย (อุ+ปติ+อย คมเน+อ) การล่วงไป, การล่วงละเมิด, การล่วงเกิน. **อุปติกฺกมฺม อยตีติ อุปจฺจโย** อาการล่วงละเมิด ชื่อว่าอุปัจจยะ (อาเทศ ติ เป็น จ, ซ้อน จฺ, ลบสระหน้า)

สํกิณฺณวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยการวมบทที่มีจำนวนน้อย จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

[๑] ขา.อฏฺ. ๓๖/๑๖๒ [๒] ธมฺม.อฏฺ. ๒๓/๗๒ [๓] ขุ.อฏฺ. ๒๗/๗๔/๒๖๐

๓.๓. อเนกัตถวัคควัณณนา

๓.๓.๑. คาถาเนกัตถวัณณนา

พรรณนาศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละคาถา

[๗๗๗] อเนกตฺเถ ปวกฺขามิ คาถาทฺธปาทโต กมา
เอตฺถ ลิงฺควิเสสตฺถ- เมกสฺส ปุนรุตฺตตา.

ข้าพเจ้าจะกล่าวบทที่มีอรรถมากบทละคาถา ครึ่งคาถา และบาทคาถา ไปตามลำดับ, ในวรรคนี้ มีการกล่าวซ้ำบทเดิมเพื่อให้มีความพิเศษแห่งลิงค์

อเนกตฺถ มาจาก น + เอกตฺถ, **เอกตฺถ** แปลว่ามีอรรถเดียว, **น** ไม่ใช่, ไม่ใช่มีอรรถเดียว คือมีอรรถมาก (อาเทศ น เป็น อน, ลบสระหน้า)

ในอเนกัตถวรรคนี้ ท่านพระโมคคัลลานเถระรวมเอาเฉพาะบทที่มีอรรถมากมากล่าวด้วยบทละหนึ่งคาถาบ้าง ครึ่งคาถาบ้าง บาทคาถาบ้าง และมีการกล่าวซ้ำบทที่เคยกล่าวแล้ว เพื่อให้นักศึกษาทราบว่า บทที่นำมากล่าวซ้ำอีก มีลิงค์แตกต่างจากที่เคยกล่าวแล้ว เช่น **อคฺคํ** ในคาถา ๘๔๓ และ **อคฺโค** ในคาถา ๙๘๓ เพราะบทเดียวมีหลายลิงค์ และบางบทมีอุปสัคประกอบอยู่ข้างหน้า จึงมีความหมายหลายอย่าง ดังต่อไปนี้

[๗๗๘] สมโย สมวาเย จ สมูเห การเณ ขเณ
ปฏิเวเธ สิยา กาเล ปหาเน ลาภทิฏฺฐิสุ.

สมยศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **สมวายะ** ความถึงพร้อมแห่งเหตุ, ความพร้อมเพรียง. **สหการีการณตาย สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ สมโย** อาการที่เป็นไปพร้อมเพรียงกัน เพราะเป็นเหตุแห่งการทำร่วมกัน ชื่อว่าสมยะ (สมสทฺทูปปท+อิ คมเน+อ, อาเทศ อิ เป็น อย, ลบสระหน้า) เช่น **อปฺเปวนาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทาย**[๑] ถ้ากระไร ไว้พรุ่งนี้เถิด ได้เวลาและพร้อมเพรียงกันแล้วจึงเข้าไป (๒) **สมูหะ** หมู่, คณะ. **สมํ สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ สมโย** ที่ตั้งรวมกันของส่วนต่างๆ ชื่อว่าสมยะ (สมสทฺทูปปท+อย คมเน+อ, ลบสระหน้า) เช่น **มหาสมโย ปวนสฺมึ, เทวกายา สมาคตา**[๒] เทวดาหมู่ใหญ่ มาชุมนุมกันในป่า (๓) **การณะ** เหตุ. **อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ สมโย** เหตุที่เกิดขึ้นและเป็นไปในหมู่ปัจจัยที่เหลือนั้น ชื่อว่าสมยะ (สํ+อิ คติมฺหิ +อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคหิต เป็น มฺ) เช่น **สมโยปิ โข เต ภทฺทาลิ**

[๑] ที.สีล. ๙/๓๑๖/๒๕๑ [๒] ที.มหา. ๑๐/๒๓๖/๒๘๗

อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ[๑] ภัททาลิ แม้เหตุเธอก็ยังไม่รู้ชัด (๔) **ขณะ** ขณะ, โอกาส. **มคฺคพฺรหฺมจริยํ สเมติ สมาคจฺฉติ เอตฺถาติ สมโย** โอกาสที่พรหมจรรย์อันเป็นมรรคมาถึง ชื่อว่าสมยะ (สํ+อิ คติมฺหิ+อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า) เช่น **เอโก จ โข ภิกฺขเว ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสาย**[๒] ภิกษุทั้งหลาย มีขณะและโอกาสเดียวเพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ (๕) **ปฏิเวธะ** การแทงตลอด. **อภิมุขํ ญาเณน สมฺมา เอตพฺโพ อวคนฺตพฺโพติ อภิสมโย** สภาวะอันบุคคลรู้ด้วยดีเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ ชื่อว่าอภิสมยะ (อภิ+สํ+อิ คติมฺหิ+อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคหิตเป็น มฺ) เช่น **ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐ สงฺขตฏฺโฐ สนฺตาปฏฺโฐ วิปริณามฏฺโฐ อภิสมยฏฺโฐ**[๓] ทุกข์เป็นสภาพบีบคั้น มีปัจจัยปรุงแต่ง ทำให้เดือดร้อน มีความแปรปรวน ควรแทงตลอด (๖) **กาละ** กาลเวลา. **สเมติ เอตฺถ, เอเตน วา สงฺคจฺฉติ สตฺโต, สภาวธมฺโม วา สหชาตาทีหิ, อุปฺปาทีหิ วาติ สมโย** เวลาหรือสภาวธรรมเป็นเครื่องช่วยให้สัตว์เป็นไปพร้อมหรือเกิดขึ้นร่วมกัน ชื่อว่าสมยะ (สํ+อิ คติมฺหิ +อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า) เช่น **เอกํ สมยํ**[๔] สมัยหนึ่ง (๗) **ปหานะ** การละ. **สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโมติ สมโย** การไปสู่นิโรธหรือการละไปโดยชอบ ชื่อว่าสมยะ (สมสทฺทูปปท+ยา คมเน+อ, ลบสระหน้า) เช่น **สมฺมานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺส**[๕] ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะละความสำคัญตน (๘) **ลาภะ** การได้. **สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ สมโย** การได้ที่ไปรวมกัน ชื่อว่าสมยะ (สํ+อิ คติมฺหิ+อ, วุทธิ อิ เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, นิคหิตเป็น มฺ, ลบสระหน้า) เช่น **อตฺถาภิสมยา ธีโร**[๖] เพราะได้ซึ่งประโยชน์ จึงชื่อว่าบัณฑิต (๙) **ทิฏฐิ** ลัทธิ. **สเมติ สมฺพนฺโธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สมฺปยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ สมโย, ทิฏฺฐิสญฺโญชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺติ** ลัทธิอันเป็นความเข้าใจของตนหรือลัทธิที่ทำให้สัตว์ร่วมกันเป็นไป เพราะยึดกันไว้อย่างมั่นคง ชื่อว่าสมยะ (สํ+อย คมเน+อ, อาเทศนิคหิตเป็น มฺ) เช่น **สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจิเร เอกสาริเก มลฺลิการาเม ปฏิวสติ**[๗] อาศัยอยู่ในมัลลิการาม ซึ่งมีศาลาหลังเดียวที่รายล้อมด้วยต้นมะพลับ เป็นสถานที่สำหรับโต้วาทะของเจ้าลัทธิ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อฏฺ. ๑/๑๐๙; ที.อฏฺ. ๔/๑/๓๑; มชฺ.อฏฺ. ๗/๑/๘; สํ.อฏฺ. ๑๑/๑/๘; องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑/๙; ขุ.อฏฺ. ๑๗/๙๒ เป็นต้น)*

[๗๗๙] วณฺโณ สณฺฐานรูเปสุ ชาติจฺฉวีสุ การเณ
ปมาเณ จ ปสํสายํ อกฺขเร จ ยเส คุเณ.

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๖๓/๑๖๕ ๒ องฺ.อฏฺฐก. ๒๓/๑๑๙/๒๓๐ ๓ ขุ.ปฏิสมฺ. ๓๑/๕๔๙/๔๕๔
๔ ที.สี. ๙/๑/๑ ๕ สํ.สฬา. ๑๘/๓๖๓/๒๕๕ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๘๐/๑๒๖
๗ ที.สี. ๙/๒๗๕/๒๒๓

วณฺณศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง คือ (๑) **สัณฐานะ** รูปร่างสัณฐาน (มีต่ำและสูงเป็นต้น) เช่น **มหนฺตํ สปฺปราชวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา**[๑] เนรมิตร่างเป็นพญางูตัวใหญ่ (๒) **รูปะ** รูปร่างผิวพรรณ เช่น **ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา**[๒] ประกอบด้วยผิวพรรณผุดผ่องยิ่ง (๓) **ชาติ** ตระกูล (มีกษัตริย์เป็นต้น) เช่น **พฺราหฺมโณว เสฏฺโฐ วณฺโณ หีโน อญฺโญ วณฺโณ**[๓] พราหมณ์เท่านั้นเป็นตระกูลประเสริฐสุด ตระกูลอื่นต่ำต้อย (๔) **ฉวิ** สีสรร เช่น **ผรุสาย ภิตฺติยา เสตวณฺโณ น นิปตติ**[๔] ฝาเรือนหยาบ ทาสีขาวไม่ติด (๕) **การณะ** เหตุ เช่น **เกน น วณฺเณน คนฺธตฺเถโนติ วุจฺจติ**[๕] ท่านเรียกเราว่าเป็นผู้ขโมยกลิ่นเพราะเหตุไร (๖) **ปมาณะ** ขนาด เช่น **ตโย ปตฺตสฺส วณฺณา**[๖] ขนาดของบาตรมี ๓ ขนาด (๗) **ปสังสา** การสรรเสริญ เช่น **วณฺณารหสฺส วณฺณํ ภาสติ**[๗] กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ (๘) **อักขระ** อักษร มี อ เป็นต้น) เช่น **อวณฺณกวคฺคหการา กณฺฐชา**[๘] ออักษร กวรรค และหอักษร มีเสียงเกิดจากลำคอ (๙) **ยสะ** บริวารและชื่อเสียง (๑๐) **คุณะ** คุณมีศีลเป็นต้น เช่น **กทา สญฺญูฬฺหา ปน เต คหปติ อิเม สมณสฺส โคตมสฺส วณฺณา**[๙] คฤหบดี ท่านประมวลถ้อยคำพรรณนาคุณของพระสมณโคดมตั้งแต่เมื่อไร *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๑/๓๗; มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๔๙/๓๑; สํ.อฏฺ. ๑๑/๑/๑๓; องฺ.อฏฺ. ๑๕/๓๖๐/๒๖๘ เป็นต้น)*

[๗๘๐] อุทฺเทเส ปาติโมกฺขสฺส ปณฺณตฺติยํ อุโปสโถ
อุปวาเส จ อฏฺฐงฺเค อุโปสถทิเน สิยา.

อุโปสถศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ปาติโมกขุทเทสะ** การสวดปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ เช่น **สงฺโฆ อุโปสถํ กเรยฺย ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺย**[๑๐] สงฆ์พึงทำอุโบสถสวดปาติโมกข์ (๒) **ปัณณัตติ** นามบัญญัติ เช่น **อุโปสโถ นาม นาคราชา**[๑๑] พญานาคชื่ออุโปสถะ (๓) **อุปวาสะ** การเข้าจำอุโบสถ (๔) **อัฏฐังคะ** ศีลองค์ ๘ เช่น **อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวสิตฺวา**[๑๒] เข้าอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ (๕) **อุโปสถทินะ** วันอุโบสถ เช่น **อชฺชุโปสโถ ปณฺณรโส**[๑๓] วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๕/๓๑๖; ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๕๓/๒๒๘ เป็นต้น)*

[๗๘๑] รถงฺเค ลกฺขเณ ธมฺโม- รจกฺเกสฺวิริยาปเถ
จกฺกํ สมฺปตฺติยํ จกฺก- รตเน มณฺฑเล พเล.

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๔๓๒/๑๕๕
๒ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๖๘
๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๖๔/๔๒๙
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๒๒๓/๙๕
๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๙๗/๓๐๑
๖ วิ.มหาวิ. ๒/๑๑๙/๑๐๓
๗ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓/๔
๘ ปทรูปสิทฺธิ. ๒/๒
๙ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๘๓/๗๘
๑๐ วิ.มหา. ๔/๑๔๙/๒๐๔
๑๑ ที.มหา. ๑๐/๑๖๕/๒๐๑
๑๒ องฺ.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๗๓
๑๓ วิ.มหา. ๔/๑๘๕/๒๔๓

[๗๘๒] กุลาลภณฺเฑ อาณายํ อายุเธ ทานราสิสุ.

จกฺกศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง คือ (๑) **รถังคะ** ล้อรถ เช่น **จกฺกํว วหโต ปทํ**[๑] เหมือนล้อบดตามรอยเท้าโคตัวที่ลากเกวียนไป (๒) **ลักขณะ** ลายลักษณ์ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า เช่น **อทฺทสา โข โทโณ พฺราหฺมโณ ปาเทสุ จกฺกานิ สหสฺสารานิ**[๒] โทณพราหมณ์ได้เห็นกงจักรในรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคมีตั้งพันซี่ (๓) **ธัมมจักกะ** ธรรมจักร เช่น **มยา ปวตฺติตํ จกฺกํ**[๓] ธรรมจักรอันเราเผยแผ่แล้ว (๔) **อุรจักกะ** กงจักร เช่น **จกฺกํ ภมติ มตฺถเก**[๔] กงจักรหมุนอยู่บนกระหม่อม (๕) **อิริยาปถะ** อิริยาบถ เช่น **จตุจกฺกํ นวทฺวารํ**[๕] มีอิริยาบถ ๔ ทวาร ๙ (๖) **สัมปัตติ** สัมปัตติจักร เช่น **จตฺตาริมานิ ภิกฺขเว จกฺกานิ เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตติ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย จักรเหล่านี้มี ๔ อย่าง จักร ๔ ของเทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่าใดย่อมเป็นไป (๗) **จักกรตนะ** จักรรัตนะ เช่น **ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุภวติ**[๗] จักรแก้วทิพย์ปรากฏขึ้น (๘) **มัณฑละ** มณฑล เช่น **อสนิวิจกฺกํ**[๘] มณฑลดุจสายฟ้า (๙) **พละ** กำลังพล (๑๐) **กุลาลภัณฑะ** แท่นปั้นของช่างหม้อ (๑๑) **อาณา** อาณาจักร เช่น **มยฺหํ อาณาจกฺกํ ตุมฺหากํ ธมฺมจกฺกํ โหตุ**[๙] อาณาจักรจงมีแก่ข้าพระพุทธเจ้า ธรรมจักรจงมีแก่พระองค์เถิด (๑๒) **อายุธะ** อาวุธจักร เช่น **ขุรปริยนฺเตน เจปิ จกฺเกน**[๑๐] ด้วยจักรมีคมโดยรอบเหมือนมีดโกน (๑๓) **ทานะ** วัตถุทาน เช่น **ททํ ภุญฺช จ มา จ ปมาโท, จกฺกํ วตฺตย โกสลาธิป**[๑๑] ข้าแต่มหาราชผู้ทรงมีอัธยาศัยในกุศล ขอพระองค์ประทานแก่คนเหล่าอื่น แล้วค่อยเสวยอย่าทรงประมาทเลย ยังวัตถุทานให้เป็นไปเถิด (๑๔) **ราสิ** กองวัสดุ *(ดูรายละเอียดใน มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๔๘/๓๔๘; องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑๗๕/๑๐๘; ขุ.อฏฺ. ๔๘/๒๘๔/๒๗๑ เป็นต้น)*

[๗๘๓] ทานสฺมึ พฺรหฺมจริยํ อปฺปมญฺญาสุ สาสเน
เมถุนารติยํ เวยฺยา- วจฺเจ สทารตุฏฺฐิยํ
ปญฺจสีลาริยมคฺโค- โปสถงฺคธิตีสุ จ.

พฺรหฺมจริยศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** ทาน เช่น **ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก**[๑๒] นั้นเป็นวัตรของเรา นั้นเป็นทานของเรา นี้เป็นวิบากแห่งวัตรและทานนั้น อันเราประพฤติดีแล้วนั้น (๒) **อัปปมัญญา** พรหมวิหารธรรม เช่น **ตํ โข ปน ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ น นิพฺพิทาย น วิราคาย ... ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา**[๑๓]

---

๑ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑/๑๕ | ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๖/๔๘ | ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๐๙/๕๕๔
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๐๔/๓๔ | ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๔/๒๓ | ๖ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๑/๔๑
๗ ที.มหา. ๑๐/๑๖๔/๑๙๙ | ๘ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๔/๔๖ | ๙ วิ.อฏฺ. ๑/๑๐
๑๐ ที.สีล. ๙/๙๔/๖๘ | ๑๑ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๑๐/๒๓๔ | ๑๒ ขุ.ชา. ๒๘/๑๐๑๐-๒/๓๕๓
๑๓ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๕

ปัญจสิขะ แต่ว่าพรหมวิหารธรรมนั้น ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา เพื่อวิราคะ ... แต่เป็นไปเพียงเพื่อบังเกิดในพรหมโลก (๓) **สาสนะ** พระศาสนา เช่น **ตยิทํ ภนฺเต ภควโต พฺรหฺมจริยํ อิทฺธญฺเจว ผีตญฺจ วิตฺถาริตํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาว เทวมนุสฺเสสุ สุปฺปกาสิตํ**[๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคสมบูรณ์แล้ว แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา จนกระทั่งหมู่เทวดาและมนุษย์รู้จักดีแล้ว (๔) **เมถุนารติ** การงดเว้นจากเมถุน เช่น **ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจาริโน ภวิสฺสาม**[๒] ชนเหล่าอื่น จักเสพเมถุนธรรม ในข้อนี้เราทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์ (๕) **เวยยาวัจจะ** การขวนขวาย เช่น **เตน เม พฺรหฺมจริเยน ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติ**[๓] บุญย่อมสำเร็จบนฝ่ามือของท่าน เพราะการขวนขวายนั้น (๖) **สทารตุฏฺฐิ** ความพอใจในภรรยาตน เช่น **มยญฺจ ภริยํ นาติกฺกมาม, อมฺเห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ, อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม, ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มิยฺยเร**[๔] พวกเราไม่นอกใจภรรยา ภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์คือความพอใจในภรรยาตนนั้น เพราะเหตุนี้เอง ความเป็นหนุ่มของพวกเราจึงไม่หมดไป (๗) **ปัญจสีละ** ศีล ๕ เช่น **เอตํ โข ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสิ**[๕] ภิกษุทั้งหลาย วัตรปฏิบัตินี้แล ได้ชื่อว่า ศีล ๕ ของนกกระทา (๘) **อริยมัคคะ** อริยมรรค เช่น **อิทํ โข ปน เม ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย ... อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค**[๖] ปัญจสิขะ ก็อริยมรรคของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อนิพพิทาโดยส่วนเดียว เพื่อวิราคะ ... ทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐนี้เอง (๙) **อุโปสถังคะ** องค์อุโบสถ เช่น **หีเนน พฺรหฺมจริเยน ขตฺติเย อุปปชฺชติ**[๗] บุคคลย่อมบังเกิดในขัตติยสกุล เพราะองค์อุโบสถขั้นต่ำ (๑๐) **ธิติ** ความเพียร เช่น **อภิชานามิ โข ปนาหํ สาริปุตฺต จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตา, ตปสฺสิสฺสุทํ โหมิ**[๘] สารีบุตร เราย่อมเข้าใจ บำเพ็ญเพียรอันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เราเป็นผู้บำเพ็ญตบะ *(ดูรายละเอียดใน ที.อฏฺ. ๔/๑๙๐/๑๖๐; ขุ.อฏฺ. ๒๗/๓๕/๑๒๒; วิ.ฏี. ๑/๒๖๖/๕๑๗ เป็นต้น)*

[๗๘๔] ธมฺโม สภาเว ปริยตฺติปญฺญา- ญาเยสุ สจฺจปฺปกตีสุ ปุญฺเญ
เญยฺเย คุณาจารสมาธิสูปิ นิสฺสตฺตตาปตฺติสุ การณาโท.

ธมฺมศัพท์มีอรรถ ๑๔ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาวธรรม เช่น **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา**[๙] สภาวธรรมอันเป็นกุศล สภาวธรรมอันเป็นอกุศล สภาวธรรมอันเป็นอัพยากฤต (๒) **ปริยัตติ** ปริยัติ เช่น **อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺยํ ...**[๑๐] ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนปริยัติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ... (๓) **ปัญญา** ปัญญา เช่น **สจฺจํ ธมฺโม**

---

๑ สํ.มหา. ๑๙/๑๑๓๒/๓๓๗ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๐๔/๗๕ ๓ ขุ.เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๙๐
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๑๕/๒๘๙ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๒๖๒/๑๑๗ ๖ ที.มหา. ๑๐/๒๓๔/๒๘๕
๗ ขุ.ชา. ๒๘/๕๒๖/๑๙๙ ๘ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๗๗/๑๕๕ ๙ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๑/๑
๑๐ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๙๑/๒๕๑

ธิติ จาโค ทิฏฺฐํ โส อติวตฺตติ[๑] ผู้มีสัจจะ ปัญญา ความเพียร การสละ เหมือนท่านนั้น ย่อมล่วงพ้นศัตรูได้ (๔) **ญายะ** ความสมควร เช่น **ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติ**[๒] ปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม (๕) **สัจจะ** สัจจะ เช่น **ทิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม**[๓] เห็นสัจธรรม บรรลุธรรม รู้ธรรมแจ่มแจ้งแล้ว (๖) **ปกติ** ปรกติ, ธรรมดา เช่น **ชาติธมฺมานํ ภิกฺขเว สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺชติ**[๔] ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ (๗) **ปุญญะ** บุญ เช่น **ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ**[๕] บุญที่บุคคลบำเพ็ญดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ (๘) **เญยยะ** เญยธรรม ๕ อย่าง (คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ และบัญญัติ) เช่น **สพฺเพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถมาคจฺฉนฺติ**[๖] เญยธรรมทั้งปวง ย่อมมาปรากฏชัดในญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดยอาการทุกอย่าง (๙) **คุณะ** คุณ เช่น **ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานํ**[๗] พุทธคุณ ๖ (๑๐) **อาจาระ** ความประพฤติ (๑๑) **สมาธิ** สมาธิ เช่น **เอวํธมฺมา เต ภควนฺโต อเหสุํ**[๘] พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ทรงมีสมาธิธรรมเช่นนี้ (๑๒) **นิสสัตตตา** ความไม่ใช่สัตว์ เช่น **ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี วิหรติ**[๙] มีปรกติเห็นธรรมในธรรมอยู่ (๑๓) **อาปัตติ** อาบัติ เช่น **จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา**[๑๐] อาบัติปาราชิก ๔ (๑๔) **การณะ** เหตุ เช่น **เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา**[๑๑] ความรู้แตกฉานในเหตุ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา. **อตฺตโน ลกฺขณํ ธาเรตีติ ธมฺโม** สภาวะที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ชื่อว่าธัมมะ (ธร ธารเณ+รมฺม, ลบ รฺรฺ) *(ดู รายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๒๗/๙๒; มชฺ.อฏฺ. ๗/๑/๑๘; ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔๓/๓๐๕ เป็นต้น)*

[๗๘๕] อตฺโถ ปโยชเน สทฺทา- ภิเธยฺเย วุฑฺฒิยํ ธเน
วตฺถุมฺหิ การเณ นาเส หิเต ปจฺฉิมปพฺพเต.

อตฺถศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **ปโยชนะ** ผลประโยชน์หรือความต้องการ เช่น **อตฺโถ เม คหปติ หิรญฺญสุวณฺเณน**[๑๒] ท่านคฤหบดี ข้าพเจ้าต้องการเงินและทอง (๒) **สัททาภิเธยยะ** เนื้อความที่ศัพท์กล่าวถึง เช่น **สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ**[๑๓] พร้อมทั้งเนื้อความ พร้อมทั้งพยัญชนะ (๓) **วุฑฒิ** ความเจริญ เช่น **โหติ สีลวตํ อตฺโถ**[๑๔] ความเจริญย่อมมีแก่ผู้มีศีล (๔) **ธนะ** ทรัพย์ เช่น **พหุชฺชโน ภชติ อตฺถเหตุ**[๑๕] คนส่วนมากคบหากัน เพราะเห็นแก่ทรัพย์ (๕) **วัตถุ** วัสดุ (๖) **การณะ** เหตุ เช่น **อตฺเถ ชาเต จ ปณฺฑิตํ**[๑๖] เมื่อมีเหตุเกิดขึ้น ย่อมต้องการบัณฑิต (๗) **นาสะ** ความพินาศ (๘) **หิตะ** ประโยชน์เกื้อกูล เช่น **อุภินฺนมตฺถํ จรติ**

---

๑ ขุ.ชา. ๒๗/๕๗/๑๘ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๔๐/๒๓๙ ๓ วิ.มหา. ๔/๑๘/๒๓
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๙๕/๒๔๓ ๕ ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๒๐/๒๙๐ ๖ มชฺ.อฏฺ. ๗/๑/๑๘
๗ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒๓๑/๑๗๔ ๘ ที.มหา ๑๐/๑๐/๙ ๙ ที.มหา. ๑๐/๙๐/๑๑๒
๑๐ วิ.มหาวิ. ๑/๓๐๐/๒๒๐ ๑๑ อภิ.วิ. ๓๕/๗๗๙/๓๙๙ ๑๒ ที.มหา. ๑๐/๑๖๙/๒๐๓
๑๓ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑ ๑๔ ขุ.ชา. ๒๗/๑๑/๔ ๑๕ ขุ.ชา. ๒๗/๒๐๙๐/๔๒๕
๑๖ ขุ.ชา. ๒๗/๙๒/๓๐

อตฺตโน จ ปรสฺส จ[๑] บำเพ็ญประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย (๙) **ปัจฉิมปัพพตะ** ภูเขาด้านทิศตะวันตก *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๔๖/๓๑๗; ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๙๒/๒๖๙ เป็นต้น)*

[๗๘๖] เยภุยฺยตาพฺยามิสฺเสสุ วิสํโยเค จ เกวลํ
ทฬฺหตฺเถ นติเรเก จา- นวเสสมฺหิ ตํ ติสุ.

เกวลศัพท์ใช้ได้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **เยภุยยตา** ความมีมาก เช่น **เกวลกปฺปา จ องฺคมคธา ปหูตํ ขาทนียํ โภชนียํ อาทาย อภิกฺกมิตุกามา โหนฺติ**[๒] ประชาชนชาวอังคะและมคธทั้งหมด ถือเอาของเคี้ยวของบริโภคเป็นอันมาก บ่ายหน้ามุ่งไปหา (๒) **อัพยามิสสะ** ความไม่ปะปนกัน เช่น **เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ**[๓] กองทุกข์ทั้งมวลย่อมเกิดขึ้น (๓) **วิสังโยคะ** การแยกกัน เช่น **เกวลี วุสิตวา อุตฺตมปริโสติ วุจฺจติ**[๔] ผู้ประกอบด้วยคุณทั้งมวล ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุดมบุรุษ (๔) **ทัฬหะ** ความมั่นคง เช่น **อายสฺมโต ภนฺเต อนุรุทฺธสฺส วาหิโย นาม สทฺธิวิหาริโก เกวลกปฺปํ สงฺฆเภทาย ฐิโต**[๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัทธิวิหาริกของท่านอนุรุทธ์ชื่อพาหิยะ มุ่งแต่จะทำลายสงฆ์อย่างเดียว (๕) **อนติเรกะ** ความไม่เกินประมาณ เช่น **เกวลํ สทฺธามตฺตกํ นูน อยมายสฺมา นิสฺสาย**[๖] ท่านผู้นี้อาศัยคุณเพียงศรัทธาอย่างเดียวเป็นแน่ (๖) **อนวเสสะ** สิ่งทั้งหมด เช่น **เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติ**[๗] ทรงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง *(ดู รายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๖/๒๕๗/๑๕๓; มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๔๙/๓๒; สํ.อฏฺ. ๑๑/๑/๑๔; องฺ.อฏฺ. ๑๕/๓๖๐/๒๖๘; ขุ.อฏฺ. ๑๗/๑๐๐ เป็นต้น)*

[๗๘๗] คุโณ ปฏลราสีสุ อานิสํเส จ พนฺธเน
อปฺปธาเน จ สีลาโท สุกฺกาทิมฺปิ ชิยาย จ.

คุณศัพท์มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **ปฏละ** ชั้น เช่น **ทิคุณํ สงฺฆาฏึ ปารุโต**[๘] ห่มผ้าสังฆาฏิสองชั้น (๒) **ราสิ** กอง, ช่วง เช่น **วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺติ**[๙] ช่วงแห่งวัย ย่อมผ่านไปตามลำดับ (๓) **อานิสังสะ** ผลานิสงส์ เช่น **สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา**[๑๐] พึงหวังผลทักษิณาได้ร้อยเท่า (๔) **พันธนะ** ผูก, พัน, มัด, ขด, กำ เช่น **อนฺตํ อนฺตคุณํ**[๑๑] ไส้ใหญ่ ไส้ทบ; **กยิรา มาลาคุเณ พหู**[๑๒] นายมาลาการพึงทำกำดอกไม้ให้มาก (๕) **อัปปธานะ** วิเสสนะ (๖) **สีลาทิ** คุณมีศีลเป็นต้น (๗) **สุกกาทิ** สีมีสีขาวเป็นต้น (๘) **ชิยา** สายธนู *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๕๔๖/๓๓๕; ขุ.อฏฺ. ๕๑/๔๐/๗๖ เป็นต้น)*

---

๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๓๓/๒๓๘
๒ วิ.มหา. ๔/๔๓/๕๑
๓ วิ.มหา. ๔/๑/๑
๔ องฺ.ทสก. ๒๔/๑๒/๑๘
๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๔๓/๓๒๕
๖ วิ.มหา ๕/๓/๙
๗ วิ.มหาวิ. ๑/๑/๑
๘ วิ.ปริ. ๘/๑๓๑๕/๕๓๑
๙ สํ.สคาถ. ๑๕/๙/๔
๑๐ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๗๑๑/๔๕๙
๑๑ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘
๑๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๔/๒๒

[๗๘๘] รุกฺขาโท วิชฺชมาเน จา- รหนฺเต ขนฺธปญฺจเก
ภูโต สตฺตมหาภูตา- มนุสฺเสสุ น นาริยํ.
[๗๘๙] วาจฺจลิงฺโค อตีตสฺมึ ชาเต ปตฺเต สเม มโต.

ภูตศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **รุกขาทิ** ต้นไม้เป็นต้น เช่น **ภูตคาม-ปาตพฺยตาย ปาจิตฺติยํ**[๑] เป็นปาจิตตีย์เพราะพรากภูตคาม (๒) **วิชชมานะ** ความมีอยู่ เช่น **ภูตสฺมึ ปาจิตฺติยํ**[๒] เป็นปาจิตตีย์เพราะมีอยู่จริง (๓) **อรหันตะ** พระอรหันต์ เช่น **โย จ กาลฆโส ภูโต**[๓] พระขีณาสพใดกินกาล (๔) **ขันธปัญจกะ** ขันธ์ ๕ เช่น **ภูตมิทนฺติ ภิกฺขเว ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐํ**[๔] ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเห็นดีด้วยปัญญาอันชอบแล้ว ตามความเป็นจริงว่า ขันธปัญจกนี้เกิดแล้วหรือ (๕) **สัตตะ** สัตว์โลก เช่น **สพฺเพว นิกฺขิปิสฺสนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสยํ**[๕] สัตว์ทั้งปวงจักต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก (๖) **มหาภูตะ** ธาตุ ๔ เช่น **จตฺตาโร โข ภิกฺขุ มหาภูตา เหตุ**[๖] ภิกษุ มหาภูตรูป ๔ เป็นเหตุ (๗) **อมนุสสะ** ภูตมีเทวดาเป็นต้น เช่น **ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ**[๗] ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในที่นี้

ภูตศัพท์เป็นวาจจลิงค์ คือ มีลิงค์ตามบทวิเสสยะ จึงเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ พึงทราบว่ามีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อตีตะ** กาลล่วงไปแล้ว เช่น **ภูตปุพฺพํ สาริปุตฺต**[๘] สารีบุตร เรื่องเคยมีมาแล้ว (๒) **ชาตะ** สัตว์ที่เกิดมา เช่น **ภูตครหกา ภูตชิคุจฺฉกา**[๙] เป็นผู้ติเตียนสัตว์ รังเกียจสัตว์ (๓) **ปัตตะ** การถึง, การบรรลุ (๔) **สมะ** ความเสมอกัน *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มชฺ.อฏฺ. ๗/๓/๓๔; ขุ.อฏฺ. ๑๗/๑๔/๑๔๕ เป็นต้น)*

[๗๙๐] สุนฺทเร ทฬฺหิกมฺเม จา- ยาจเน สมฺปฏิจฺฉเน
สชฺชเน สมฺปหํสายํ สาธุวาภิเธยฺยลิงฺคิกํ.

สาธุศัพท์เป็นอภิเธยยลิงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **สุนทระ** ความดี เช่น **สาธุ ธมฺมรุจี ราชา สาธุ ปญฺญาณวา นโร**[๑๐] พระราชาชอบพอพระทัยธรรมจึงจะดี นรชนมีความรอบรู้จึงจะดี (๒) **ทัฬหิกัมมะ** การกระทำให้มั่นคง เช่น **เตนาวุโส สาริปุตฺต สุณาหิ สาธุกํ มนสิกโรหิ**[๑๑] ท่านสารีบุตรผู้มีอายุ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี (๓) **อายาจนะ** การอ้อนวอน เช่น **สาธุ เม ภนฺเต ภควา สงฺขิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตุ**[๑๒] ขอพระพุทธานุญาต พระผู้มีพระภาคทรงโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระพุทธองค์โดยย่อด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า (๔) **สัมปฏิจฉนะ**

๑ วิ.มหาวิ. ๒/๓๕๔/๒๓๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๓๐๕/๒๑๑ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๓๔๐/๙๕
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๔๕/๔๗๘ ๕ ที.มหา. ๑๐/๑๙๖/๑๘๑ ๖ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๑๒๔/๑๐๓
๗ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๗/๕ ๘ วิ.มหาวิ. ๑/๗/๑๓ ๙ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๕๒/๕๙๑
๑๐ ขุ.ชา. ๒๘/๕๐/๒๐ ๑๑ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๑๖๙/๒๒๔ ๑๒ ส.สฬา. ๑๘/๖๘/๔๕

การรับคำ เช่น **สาธุ ภนฺเตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา**[๑] ภิกษุนั้นกล่าวชื่นชมยินดีพระพุทธภาษิตของพระผู้มีพระภาคว่า สาธุ พระพุทธเจ้าข้า (๕) **สัชชนะ** คนดี เช่น **สาธุชฺชเนหิ ปวตฺเตตพฺพํ**[๒] คนดีพึงยังการสนทนาปราศัยให้เป็นไป (๖) **สัมปหังสา** ความยินดี เช่น **สาธุ สาธุ สาริปุตฺต**[๓] ท่านสารีบุตร ดีแล้ว ดีแล้ว *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๑๘๗/๑๕๔; มชฺ.อฏฺ. ๗/๑/๑๙; สํ.อฏฺ. ๑๒/๑/๗; ขุ.อฏฺ. ๕๑/๔๙/๘๑ เป็นต้น)*

[๗๙๑] อนฺโตนิตฺถี สมีเป จา- วสาเน ปทปูรเณ
เทหาวยเว โกฏฺฐาเส นาสสีมาสุ ลามเก.

อนฺตศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **สมีปะ** ใกล้ (๒) **อวสานะ** ที่สุด เช่น **ตสฺส ตสฺเสว ปญฺหสฺส อหํ อนฺตํ กโรมิ เต**[๔] เราจะทำที่สุดแห่งปัญหานั้นๆ แก่ท่าน (๓) **ปทปูรณะ** ปทปูรณะ คือทำบทให้เต็มและสละสลวย เช่น **สุตฺตนฺตํ, วนนฺตา** (๔) **เทหาวยวะ** ลำไส้ใหญ่ เช่น **อนฺตํ อนฺตคุณํ**[๕] ไส้ใหญ่ ไส้ทบ (๕) **โกฏฐาสะ** ส่วนต่างๆ เช่น **สนฺติ ภิกฺขเว เอเก สมณพฺราหฺมณา ปุพฺพนฺตกปฺปิกา ปุพฺพนฺตานุทิฏฺฐิโน**[๖] ภิกษุทั้งหลายมีสมณพราหมณ์ พวกหนึ่ง กำหนดขันธ์ส่วนอดีต มีความเห็นไปตามขันธ์ส่วนอดีต (๖) **นาสะ** ความพินาศ (๗) **สีมา** เขตแดน เช่น **หริตนฺตํ วา ปนฺถนฺตํ วา เสลนฺตํ วา**[๗] เขตหญ้า เขตหนทาง หรือเขตภูเขา (๘) **ลามกะ** ความเลวทราม เช่น

มิคานํ โกฏฺฐโก อนฺโต ปกฺขีนํ ปน วายโส
เอรณฺโฑ อนฺโต รุกฺขานํ ตโย อนฺตา สมาคตา.[๘]

บรรดามฤคชาติทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์เลวที่สุด บรรดาปักษีทั้งหลาย กาเป็นสัตว์เลวที่สุด บรรดารุกขชาติทั้งหลาย ต้นละหุ่งเป็นต้นไม้ เลวที่สุด สิ่งที่เลวที่สุด ๓ ประการมารวมกันแล้ว

(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๒๙/๙๕; ขุ.อฏฺ. ๒๗/๙๑/๓๓๐ เป็นต้น)

[๗๙๒] นิกาเย สนฺธิสามญฺญ- ปสูตีสุ กุเล ภเว
วิเสสฺเย สุมนายญฺจ ชาติ สงฺขตลกฺขเณ.

ชาติศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **นิกายะ** หมู่คนผู้มีความประพฤติเหมือนกัน เช่น **นิคณฺฐา นาม สมณชาติกา**[๙] สมณะนิกายหนึ่งมีนามว่านิครนถ์ (๒) **สันธิ** ปฏิสนธิ เช่น **ยํ ภิกฺขเว มาตุ**

---

๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๑๒๑/๑๐๑ ๒ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๔/๕๕ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๖๓/๒๘๗
๔ ที.มหา. ๑๐/๒๕๔/๓๑๐ ๕ ที.มหา. ๑๐/๒๗๗/๓๒๘ ๖ ที.สีล. ๙/๒๗/๑๖
๗ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๔/๓๕๕ ๘ ขุ.ชา. ๒๗/๔๘๖/๑๒๔ ๙ องฺ.ติก. ๒๐/๕๑๐/๒๖๔

กุจฺฉิสฺมึ ปรมํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ ปรมํ วิญฺญาณํ ปาตุภูตํ ตทุปาทาย สาวสฺส ชาติ[๑] ภิกษุทั้งหลาย จิตดวงแรกเกิดในอุทรมารดา วิญญาณอาศัยจิตดวงแรกปรากฏขึ้นนั่นแล เป็นปฏิสนธิของสัตว์ (๓) **สามัญญะ** ชาติสามัญ เช่น **ขีณา ชาติ วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ**[๒] ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว (๔) **ปสูติ** การคลอด เช่น **สมฺปติชาโต โพธิสตฺโต**[๓] พระโพธิสัตว์ประสูติแล้ว (๕) **กุละ** ตระกูล เช่น **อกฺขิโต อนุปกฺกุฏฺโฐ ชาติวาเทน**[๔] ไม่มีใครคัดค้านติเตียน โดยกล่าวถึงชาติตระกูลได้ (๖) **ภวะ** ความเป็น เช่น **เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย**[๕] ตามระลึกถึงชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง (๗) **วิเสสยะ** การเกิดเป็นสัตว์ต่างๆ มีวัวเป็นต้น เช่น **กรวิกา นาม สกุณชาติ มญฺชุสฺสรา จ**[๖] นกการเวกมีเสียงใส (๘) **สุมนา** ดอกมะลิ (๙) **สังขตลักขณะ** ลักษณะของสังขตธรรม เช่น **ชาติ ทฺวีหิ ขนฺเธหิ ... สงฺคหิตํ**[๗] ชาติสงเคราะห์ด้วยขันธ์ ๒ ... *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๓๐/๒๒/๒๙; อภิ.อฏฺ. ๕๔/๑๙๑/๑๐๑ เป็นต้น)*

[๗๙๓] ภวเภเท ปติฏฺฐายํ นิฏฺฐาชฺฌาสยพุทฺธิสุ
วาสฏฺฐาเน จ คมเน วิสรตฺเถ คตีริตา.

คติศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **ภวเภทะ** คติ ๕ มีเทวคติเป็นต้น เช่น **ปญฺจ โข อิมา สาริปุตฺต คติโย**[๘] สารีบุตร คติ ๕ ประการเหล่านี้แล (๒) **ปติฏฐา** ที่ตั้ง เช่น **นิพฺพานํ อรหโต คติ**[๙] นิพพานเป็นที่ดำรงอยู่ของพระอรหันต์ (๓) **นิฏฐะ** ความสำเร็จ เช่น **อปิจ ตฺยาหํ พฺรหฺเม คติญฺจ ปชานามิ ชุติญฺจ ปชานามิ**[๑๐] พรหม มิใช่เท่านั้น เรารู้ความสำเร็จ และรู้อานุภาพของท่าน (๔) **อัชฌาสยะ** อัธยาศัย เช่น **อิเมสํ โข อหํ ภิกฺขูนํ สีลวนฺตานํ กลฺยาณธมฺมานํ เนว ชานามิ อาคตึ วา คตึ วา**[๑๑] เราไม่รู้ความเป็นมาและอัธยาศัยของภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมเหล่านี้ (๕) **พุทธิ** ปัญญาญาณ เช่น **เอวํ อธิมตฺตคติมนฺโต**[๑๒] มีปัญญามาก ฉันนั้น (๖) **วาสัฏฐานะ** สถานที่อยู่อาศัย เช่น **คติ มิคานํ ปวนํ**[๑๓] ป่าใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยของพวกมฤคะ (๗) **คมนะ** การไป เช่น **สุคติ ปาฏิกงฺขา**[๑๔] สุคติ (การไปสู่ภพภูมิที่ดี) เป็นอันหวังได้ (๘) **วิสระ** (วิสทะ) การแผ่ออกไป เช่น **น จ คติ คตํ โหติ**[๑๕] อธิกรณ์ไม่ยืดเยื้อ ออกไป *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๒๕๘/๒๒๔; มชฺ.อฏฺ. ๙/๓๘๔/๒๖๔; ขุ.อฏฺ. ๒๙/๕๕๐/๒๗๔ เป็นต้น)*

[๗๙๔] ผเล วิปสฺสนา ทิพฺพ- จกฺขุสพฺพญฺญุตาสุ จ
ปจฺจเวกฺขณญาณมฺหิ มคฺเค จ ญาณทสฺสนํ.

---

๑ วิ.มหา. ๔/๑๔๑/๑๘๗-๘ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๙ ๓ ที.มหา. ๑๐/๒๖/๑๗
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๗๓๕/๔๘๖ ๕ วิ.มหาวิ. ๑/๓/๗ ๖ ที.มหา. ๑๐/๓๑/๒๓
๗ อภิ.ธาตุ. ๓๖/๖๗/๑๔ ๘ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๗๐/๑๔๘ ๙ วิ.ปริ. ๘/๑๐๔๔/๓๗๐
๑๐ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๕๔/๕๙๔ ๑๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๖๐/๖๐๓ ๑๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๙๒/๑๖๔
๑๓ วิ.ปริ. ๘/๑๐๔๔/๓๗๐ ๑๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๙๒/๖๔ ๑๕ วิ.จุลฺล. ๖/๖๑๒/๓๒๕

ญาณทสฺสนศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ผละ** อริยผล เช่น **อยมญฺโญ อุตฺตริมนุสฺสธมฺโม อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส อธิคโต ผาสุวิหาโร**[๑] คุณวิเศษอันเป็นเครื่องอยู่สำราญ คืออริยผลที่สามารถทำความเป็นอริยะอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ (๒) **วิปัสสนา** วิปัสสนาญาณที่รู้แจ้งความไม่เที่ยงเป็นต้น เช่น **ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภินีหรติ**[๒] ย่อมน้อมจิตไปเพื่อความรู้แจ้ง (๓) **ทิพพจักขุ** ทิพยจักษุญาณ เช่น **อปฺปมตฺโต สมาโน ญาณทสฺสนํ อาราเธติ**[๓] มีความไม่ประมาท ทำทิพยจักษุญาณให้สำเร็จ (๔) **สัพพัญญุตา** สัพพัญญุตญาณ เช่น **ปริสุทฺธิญาณทสฺสโน สมาโน ปริสุทฺธิญาณทสฺสโนมฺหีติ ปฏิชานามิ**[๔] เรามีสัพพัญญุตญาณบริสุทธิ์ ก็รู้ว่า เราเป็นผู้มีสัพพัญญุตญาณบริสุทธิ์ (๕) **ปัจจเวกขณญาณะ** ปัญญาที่พิจารณาเห็นในขณะนั้น เช่น **ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ อุทปาทิ อกุปฺปา เม วิมุตฺติ อยมนฺติมา ชาติ**[๕] อนึ่ง ปัญญา พิจารณาเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย (๖) **มัคคะ** อริยมรรค เช่น **กินฺนุ โข อาวุโส ญาณทสฺสนวิสุทฺธตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ**[๖] ถ้าเช่นนั้น เขาประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค เพื่อความบริสุทธิ์แห่งอริยมรรคหรือ ท่านผู้มีอายุ. **ญาณเมว หิ ชานนฏฺเฐน ญาณํ, ทสฺสนฏฺเฐน ทสฺสนํ, ทิพฺพจกฺขุญาณวิปสฺสนาญาณมคฺคญาณผลญาณ-ปจฺจเวกฺขณญาณเมตํ อธิวจนํ**[๗] จริงอยู่ ปัญญานั่นแหละ ชื่อว่าญาณ เพราะมีอรรถว่ารู้, ชื่อว่าทัสสนะ เพราะมีอรรถว่าเห็น, คำว่า "ญาณทสฺสน" นี้ เป็นชื่อของทิพยจักษุญาณ วิปัสสนาญาณ อริยมัคคญาณ อริยผลญาณ และปัจจเวกขณญาณ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๒๓๔/๑๙๘; มชฺ.อฏฺ. ๗/๑๔๖/๓๔๒ เป็นต้น)*

[๗๙๕] กมฺมารุทฺธนองฺคาร- กปลฺลทีปิกาสุ จ
สุวณฺณการมูสายํ อุกฺกา เวเค จ วายุโน.

อุกฺกาศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **กัมมารุทธนะ** เตาไฟของช่างเหล็ก เช่น **กมฺมารานํ ยถา อุกฺกา อนฺโต ฌายติ โน พหิ**[๘] เตาไฟของช่างทองสว่างอยู่ภายใน ไม่ปรากฏอยู่ภายนอก ฉันใด (๒) **อังคารกปัลละ** เตาถ่านสำหรับหลอมทอง เช่น **อุกฺกํ พนฺเธยฺย อุกฺกํ พนฺธิตฺวา อุกฺกามุเข อาลิมฺเปยฺย**[๙] ติดเตาไฟแล้วจึงสุมเบ้า (๓) **ทีปิกา** คบเพลิงหรือดวงไฟ เช่น **อุกฺกาสุ อาธิยมาเนสุ**[๑๐] เมื่อมีผู้ถือคบเพลิง (๔) **สุวัณณการมูสา** เบ้าของช่างทอง เช่น **สณฺฑาเสน ชาตรูปํ คเหตฺวา อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺย**[๑๑] เอาคีมคีบทองใส่ในเบ้า (๕) **วายุเวคะ** ความเร็วของลม เช่น **เอวํ วิปาโก อุกฺกาปาโต ภวิสฺสติ**[๑๒] วิบากจักตกไปเร็วดุจกระแสลมอย่างนี้ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๓๗/๒๑๒ เป็นต้น)*

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๖๕/๓๘๙ ๒ ที.สีล. ๙/๑๓๑/๑๐๑ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๕๐/๓๖๙
๔ วิ.จุลฺล. ๗/๓๕๗/๑๗๐ ๕ วิ.มหา. ๔/๑๖/๒๑ ๖ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๙๖/๒๙๐
๗ องฺ.อฏฺ. ๙/๑๓๑/๑๐๑ ๘ ขุ.ชา. ๒๘/๖๓๑/๒๓๐ ๙ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๖๙๑/๔๔๒
๑๐ ที.สีล. ๙/๙๒/๖๔ ๑๑ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๖๙๑/๔๔๒ ๑๒ ที.สีล. ๙/๒๒/๑๔

[๗๙๖] เกโสหารณชีวิต- วุตฺติสุ วปเน จ วาปสมกรเณ
กถเน ปวุตฺตภาว- ชฺเฌนาโท วุตฺตมุปิ ตีสุ.

วุตฺตศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **เกโสหารณะ** การปลงผม เช่น **กาปทิโก มาณโว ทหโร วุตฺตสิโร**[๑] มาณพชื่อกาปทิกะ ยังเป็นเด็กศีรษะโล้น (๒) **ชีวิตวุตติ** การเลี้ยงชีพ เช่น **ปนฺนโลโม ปรทตฺตวุตฺโต มิคภูเตน เจตสา วิหรามิ**[๒] มีขนราบเรียบ เป็นอยู่ด้วยปัจจัย ๔ ที่ผู้อื่นให้ อยู่ด้วยความรู้สึกดุจมฤคะ (๓) **วปนะ** การหว่านพืช เช่น **ยถา สารทิกํ วีชํ เขตฺเต วุตฺตํ วิรูหติ**[๓] พืชที่เก็บไว้ในฤดูอับลม หว่านลงในนาย่อมงอกขึ้น ฉันใด (๔) **วาปสมกรณะ** การเกลี่ยพืชที่หว่านแล้วให้เสมอกัน เช่น **โน จ โข ปฏิวุตฺตํ**[๔] หว่านแล้ว แต่ยังไม่ได้เกลี่ย (๕) **กถนะ** การกล่าว เช่น **วุตฺตมิทํ ภนฺเต ภควตา**[๕] ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคตรัสภาษิตนี้ (๖) **ปวุตตภาวะ** การร่วงหล่น เช่น **ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุตฺโต อภพฺโพ หริตตฺตาย**[๖] ใบไม้เหลืองหล่นจากขั้วแล้ว ไม่อาจเขียวสดคืนได้ (๗) **อัชเฌนาทิ** การเชิญชวนเป็นต้น เช่น **วุตฺโต คุโณ วุตฺโต ปารายโน**[๗] ความดีที่เขาเชิญชวน ภพหน้า ที่เขาเชิญชวน *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มชฺ.อฏฺ. ๗/๓๐/๑๐๓; ขุ.อฏฺ. ๒๖/๑/๔๗ เป็นต้น)*

[๗๙๗] คมเน วิสฺสุเต จาว- ธาริโตปจิเตสุ จ
อนุโยเค กิลินฺเน จ สุโตภิเธยฺยลิงฺคิโก.

สุตศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป เช่น **เสนาย ปสุโต**[๘] ผู้ไปด้วยกองทัพ (๒) **วิสสุตะ** ปรากฏ เช่น **สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต**[๙] ผู้เห็นธรรมปรากฏแล้ว (๓) **อวธาริตะ** การจดจำ เช่น **สุตธโร สุตสนฺนิจโย**[๑๐] เป็นผู้ทรงจำสั่งสมไว้ (๔) **อุปจิตะ** การสั่งสม เช่น **ตุมฺเหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปกํ**[๑๑] บุญมิใช่น้อยที่พวกท่านสั่งสมไว้ (๕) **อนุโยคะ** การขวนขวาย เช่น **เย ฌานปสุตา ธีรา**[๑๒] พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดขวนขวายในฌาน เป็นนักปราชญ์ (๖) **กิลินนะ** ความกำหนัด เช่น **อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺส**[๑๓] ผู้มีความกำหนัด ยินดีการคลอเคลียของบุรุษผู้กำหนัด

[๗๙๘] โสตวิญฺเญยฺยสตฺเถสุ สุตํ ปุตฺเต สุโต สิยา.

สุตศัพท์ที่เป็นนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตวิญเญยยะ** ได้ยินได้ฟัง เช่น **ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ**[๑๔] ได้เห็นแล้ว ฟังแล้ว รู้แล้ว (๒) **สัตถะ** ศาสตร์ เช่น **สีเลน วฑฺเฒยฺยํ สุเตน**

---

๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๖๕๑/๕๙๘ ๒ วิ.จุลฺล. ๗/๓๔๖/๑๖๓ ๓ ขุ.ชา. ๒๗/๓๘๓/๑๐๕
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๒/๒๘๓ ๕ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๒๕/๑๗ ๖ วิ.มหาวิ. ๑/๘๙/๘๖
๗ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๔ ๘ ที.อฏฺ. ๔/๑/๒๘ ๙ วิ.มหา. ๔/๕/๖
๑๐ วิ.มหาวิ. ๒/๔๐๗/๒๖๙ ๑๑ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๘/๑๑ ๑๒ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๔/๓๙
๑๓ วิ.ภิกฺขุนี. ๓/๑/๔ ๑๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๓/๖

วฑฺเฒยฺยุํ[๑] พึงยังศีลให้เจริญ ยังศาสตร์ให้เจริญ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๑/๒๘; มชฺ. อฏฺ. ๗/๑/๔; สํ.อฏฺ. ๑๑/๑/๕; องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑/๕; ขุ.อฏฺ. ๑๗/๘๙ เป็นต้น)*

สุตศัพท์ที่เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ**ปุตตะ** บุตรชาย

[๗๙๙] **กปฺโป กาเล ยุเค เลเส ปญฺญตฺติปรมายุสุ**
สทิเส ตีสุ สมณ- โวหารกปฺปพินฺทุสุ
สมนฺตตฺเถนฺตรกปฺปา- ทิเก ตกฺเก วิธิมฺหิ จ.

กปฺปศัพท์มีอรรถ ๑๒ อย่าง คือ (๑) **กาละ** กาลเวลา เช่น **เยน สุขํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามิ**[๒] เราอยู่ด้วยผลสมาธิอันว่างเปล่าตลอดกาลเป็นนิจ (๒) **ยุคะ** ยุคทั้ง ๔ มีกตยุคเป็นต้น (๓) **เลสะ** อุบายข้ออ้าง เช่น **อตฺถิ กปฺโป นิปชฺชิตุํ**[๓] มีข้ออ้างเพื่อจะนอน (๔) **ปัญญัตติ** นามบัญญัติ เช่น **อิจฺจายสฺมา กปฺโป**[๔] เพราะฉะนั้น ท่านกัปปะผู้มีอายุ (๕) **ปรมายุ** การกำหนดช่วงชีวิตหรืออายุกัป เช่น **กปฺปํ สคฺคมฺหิ โมทติ**[๕] ย่อมบันเทิงอยู่บนสวรรค์ตลอดกัป (๖) **สทิสะ** ความเหมือนกัน (๗) **สมณโวหารกัปปะ** การทำให้สมควรด้วยสมณโวหาร เช่น **อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจหิ สมณกปฺเปหิ ผลํ ปริภุญฺชิตุํ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ฉันผลไม้โดยการทำให้สมควรแก่สมณะ ๕ อย่างนี้ (๘) **สมณโวหารพินทุ** การทำเครื่องหมายด้วยสมณโวหาร เช่น **กปฺปติ ทฺวงฺคุลกปฺโป**[๗] ฉันอาหารในเวลาเลยเที่ยงไป ๒ องคุลีก็ควร (๙) **สมันตะ** รอบด้าน เช่น **เกวลกปฺปํ วนสณฺฑํ โอภาเสตฺวา**[๘] ยังไพรสณฑ์ทั้งสิ้นให้สว่างไสว (๑๐) **อันตรกัปปาทิกะ** กัปมีอันตรกัป (๑ ใน ๘๐ ของมหากัป เป็นต้น เช่น **กีวทีโฆ นุ โข ภนฺเต กปฺโป**[๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานเพียงไรหนอ (๑๑) **ตักกะ** ความดำริ เช่น **กปฺโปติ เทฺว กปฺปา ตณฺหากปฺโป จ ทิฏฺฐิกปฺโป จ**[๑๐] ชื่อว่าความดำริมี ๒ อย่าง คือความดำริด้วยตัณหาและความดำริด้วยทิฐิ (๑๒) **วิธิ** การจัดการ. **กปฺป**ศัพท์ในอรรถสทิสะ มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ ในอรรถอื่นเป็นปุงลิงค์ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๖/๒๗๕/๑๕๓; มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๔๙/๓๒; สํ.อฏฺ. ๑๑/๑/๑๔; องฺ. อฏฺ. ๑๕/๓๖๐/๒๖๙ เป็นต้น)*

[๘๐๐] **นิพฺพานมคฺควิรติ- สปเถ สจฺจภาสิเต**
ตจฺเฉ จาริยสจฺจมฺหิ ทิฏฺฐิยํ สจฺจมีริตํ.

สจฺจศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **นิพพานะ** นิพพาน เช่น **สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ**[๑๑] นิพพานมีรสเลิศกว่ารสทั้งหลาย (๒) **มัคคะ** อริยมรรค เช่น **เอกํ หิ สจฺจํ น**

---

๑ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๓๐/๔๖๑ ๒ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๓๑/๔๖๑ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๔๓/๒๖๙
๔ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๓๖๗/๑๘๐ ๕ วิ.จุลฺล. ๗/๓๘๖/๑๙๔ ๖ วิ.จุลฺล. ๗/๒๕/๑๑
๗ วิ.จุลฺล. ๗/๖๓๐/๓๙๖ ๘ วิ.มหา. ๔/๔๐/๔๙ ๙ สํ.นิทาน. ๑๖/๔๒๙/๒๑๕
๑๐ ขุ.มหานิ. ๒๙/๔๓๖/๓๐๑ ๑๑ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๐๓/๕๘

ทุติยมตฺถิ[๑] อริยมรรคมีอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีที่สอง (๓) **วิรติ** วิรติสัจจะ เช่น **สจฺเจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา จ**[๒] สมณพราหมณ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในการงดเว้น (๔) **สปถะ** การสบถ เช่น **เอเตน สจฺจวชฺเชน มุทฺธา เต ผลตุ สตฺตธา**[๓] ด้วยคำสัจนี้ ขอให้ศีรษะของเจ้าจงแตกออกเป็น ๗ เสี่ยง (๕) **สัจจภาสิตะ** การกล่าวคำจริงหรือวจีสัจจะ เช่น **สจฺจํ ภเณ น กุชฺเฌยฺย**[๔] บัณฑิตควรกล่าวคำสัจ ไม่พึงโกรธ (๖) **ตัจฉะ** ความจริง เช่น **จตฺตาริมานิ ปริพฺพาชกา พฺราหฺมณสจฺจานิ**[๕] ปริพาชกทั้งหลาย สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการนี้ (๗) **อริยสัจจะ** อริยสัจ ๔ มีทุกขสัจเป็นต้น เช่น **จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ กติ กุสลา**[๖] อริยสัจ ๔ เป็นกุศลเท่าไร (๘) **ทิฏฐิ** มิจฉาทิฐิ เช่น **กสฺมา นุ สจฺจานิ วทนฺติ นานา, ปวาทิยาเส กุสลา วทานา**[๗] เพราะเหตุไรหนอ สมณพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าลัทธิทั้งหลายที่กล่าวยกย่องตนว่าเป็นคนฉลาด จึงกล่าวทิฐิต่างกันไป *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สํ.อฏฺ. ๑๑/๒๔๖/๓๑๑; ขุ.อฏฺ. ๒๘/๑๘๔/๒๖๒; อภิ.อฏฺ. ๕๔/๑๘๙/๙๒ เป็นต้น)*

[๘๐๑] สญฺชาติเทเส เหตุมฺหิ วาสฏฺฐานากเรสุ จ
สโมสรณฏฺฐาเน จา- ยตนํ ปทปูรเณ.

อายตนศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **สัญชาติเทสะ** สถานที่เกิดหรือสัญชาติ เช่น **อสฺสานํ กมฺโพโช อายตนํ คุนฺนํ ทกฺขิณาปโถ อายตนํ**[๘] แคว้นกัมโพชะเป็นสถานที่เกิดของม้าทั้งหลาย ทักขิณาบถประเทศเป็นสถานที่เกิดของโคทั้งหลาย (๒) **เหตุ** เหตุ เช่น **ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วิมุตฺตายตนานิ**[๙] ภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการนี้ (๓) **วาสัฏฐานะ** ที่อยู่อาศัย เช่น **อิสฺสรายตนํ, เทวายตนํ**[๑๐] ที่อยู่ของผู้เป็นใหญ่ ที่อยู่ของเทวดา (๔) **อากระ** บ่อเกิด เช่น **โรคานํ อายตนํ**[๑๑] เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (๕) **สโมสรณัฏฐานะ** สถานที่ประชุม เช่น **มโนรเม อายตเน เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา**[๑๒] ฝูงนกพากันอาศัยอยู่ที่ต้นไม้อันรื่นรมย์ใจ (๖) **ปทปูรณะ** ใส่ให้เต็มบท ไม่มีความหมายอะไร เช่น **กมฺมายตนํ** การงาน, **สิปฺปายตนํ** ศิลปะ[๑๓] *(ดูเพิ่มเติมใน องฺ.อฏฺ. ๑๕/๖๒/๑๗๓; ขุ.อฏฺ. ๒๗/๑๐๙/๓๙๑; อภิ.อฏฺ. ๕๓/๑๘๒/๑๙๑ เป็นต้น)*

[๘๐๒] อนฺตรํ มชฺฌวตฺถญฺญ- ขโณกาโสธิเหตุสุ
พฺยวธาเน วินฏฺเฐ จ เภเท ฉิทฺเท มนสฺยปิ.

อนฺตรศัพท์ใช้ในอรรถ ๑๒ อย่าง คือ (๑) **มัชฌะ** ท่ามกลาง ช่วง หรือระหว่าง เช่น **อนฺตรฏฺฐเก**

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๑๙/๕๐๖
๒ ขุ.ชา. ๒๘/๓๕๘/๑๔๐
๓ ขุ.ชา. ๒๗/๒๔๐๔/๕๑๙
๔ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๒๗/๔๕
๕ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๘๕/๒๓๙
๖ อภิ.วิ. ๓๕/๒๒๓/๑๔๘
๗ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๑๙/๕๐๗
๘ องฺ.อฏฺ. ๑๕/๖๒/๑๗๓
๙ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๒๖/๒๒
๑๐ ขุ.อฏฺ. ๒๗/๑๐๙/๓๙๑
๑๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๗๙/๑๙๖
๑๒ องฺ.ปญฺจก. ๒๒/๓๘/๔๖
๑๓ ขุ.อฏฺ. ๑๗/๔๔/๑๙๓

หิมปาตสมเย[๑] ช่วงเวลาที่หิมะตก ๘ วัน (๒) **วัตถะ** ผ้า เช่น **สนฺตรุตฺตรปรมนฺเตน ภิกฺขุนา ตโต จีวรํ สาทิตพฺพํ**[๒] ภิกษุพึงพอใจจีวรมีผ้าสบงเป็นอย่างมากเพิ่มจากจีวรนั้น (๓) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๔) **ขณะ** ชั่วขณะ เช่น **อทฺทสา โข มํ ภนฺเต อญฺญตรา อิตฺถี วิชฺชนฺตริกาย ภาชนํ โธวนฺติ**[๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หญิงคนหนึ่งล้างภาชนะอยู่ ได้เห็น ข้าพระองค์ในขณะฟ้าแลบ (๕) **โอกาสะ** โอกาส เช่น **ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร ภาสติ**[๔] กล่าว คำใดในโอกาสนี้ (๖) **โอธิ** เขตแดน (๗) **เหตุ** เหตุ เช่น **มญฺจ ตญฺจ กิมนฺตรํ**[๕] พวกเขาพูดถึงดิฉันและท่านว่าอย่างไร (๘) **พยวธานะ** ระหว่าง เช่น **อนฺตรา จ สาวตฺถึ อนฺตรา จ เชตวนํ**[๖] ระหว่างพระนครสาวัตถีและพระวิหารเชตวัน (๙) **วินัฏฐะ** การเว้น (๑๐) **เภทะ** ความแตกต่าง (๑๑) **ฉิททะ** ช่อง เช่น **ทฺวินฺนํ รุกฺขานํ อนฺตรํ**[๗] ช่องระหว่างต้นไม้ ๒ ต้น (๑๒) **มนะ** ใจ เช่น **ภยมนฺตรโต ชาตํ**[๘] ภัยเกิดจากใจ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๒๖/๒๐/๑๗๒; วิ.ฏี. ๔/๒๖๐/๔๐๐ เป็นต้น)*

[๘๐๓] อาโรเคฺย กุสลํ อิฏฺฐ- วิปาเก กุสโล ตถา
อนวชฺชมฺหิ เฉเก จ กถิโต วาจฺจลิงฺคิโก.

กุสลศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาโรคยะ** ความไม่มีโรค เช่น **กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ กจฺจิ นุ โภโต อนามยํ**[๙] พระองค์ทรงเกษมสำราญดีหรือ โรคาพาธมิได้เบียดเบียนพระองค์หรือ (๒) **อิฏฐวิปากะ** มีผลที่น่ายินดี เช่น **กุสลานํ ภิกฺขเว ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ**[๑๐] ภิกษุทั้งหลาย บุญเจริญขึ้นอย่างนี้ เพราะเหตุแห่งการสมาทานกุศลธรรมทั้งหลาย

กุสลศัพท์วาจจลิงค์ เป็นทั้ง ๓ ลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนวัชชะ** ความไม่มีโทษ เช่น **กตโม ปน ภนฺเต กายสมาจาโร กุสโล, โย โข มหาราช กายสมาจาโร อนวชฺโช**[๑๑] ท่านผู้เจริญ ความประพฤติทางกายที่เป็นกุศล เป็นไฉน, มหาบพิตร ความประพฤติทางกายที่ไม่มีโทษ (๒) **เฉกะ** ผู้ฉลาด เช่น **ตํ กึ มญฺญสิ ราชกุมาร กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคานํ**[๑๒] พระราชกุมาร พระองค์ทรงดำริอย่างไร ทรงเป็นผู้ฉลาดในส่วนประกอบของรถหรือ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๔๗/๙๘/๑๔๑; อภิ.อฏฺ. ๕๓/๒๑/๘๕ เป็นต้น)*

[๘๐๔] ทุรวาจาเรสุ วีริเย มธุราทีสุ ปารเท
สิงฺคาราโท ธาตุเภเท กิจฺเจ สมฺปตฺติยํ รโส.

---

๑ วิ.มหา. ๕/๔๖/๘๑ ๒ วิ.มหาวิ. ๒/๕๘/๔๑ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๑๗๖/๑๘๑
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๒๓/๓๐ ๕ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๘๑/๒๙๖ ๖ ขุ.อุทาน. ๒๕/๕๓/๘๘
๗ อภิ.กถา. ๓๗/๑๑๑๖/๓๕๘ ๘ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๑/๙๙ ๙ ขุ.ชา. ๒๗/๒๑๓๓/๔๓๓
๑๐ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๓/๖๒ ๑๑ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๕๕๔/๕๐๒ ๑๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๙๕/๙๒

รสศัพท์มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **ทรวะ** ของเหลว เช่น **ปญฺจ โครสาปิ พหู ปจฺฉิชฺชนฺติ**[๑] แม้ปัญจโครสก็หมดไปจำนวนมาก (๒) **อาจาระ** ความประพฤติ (๓) **วีริยะ** ความเพียร เช่น **โส สมุฏฺฐานลกฺขโณ วิรมณรโส**[๒] ความพยายามงดเว้นมีการเกิดขึ้นเป็นลักษณะ (๔) **มธุราทิ** รส ๖ อย่าง มีรสหวานเป็นต้น เช่น **ชิวฺหาวิญฺเญยฺยา รสา**[๓] รสทั้งหลายรู้ได้ด้วยลิ้น (๕) **ปารทะ** ปรอท (๖) **สิงคาราทิ** นาฏยรส ๙ อย่าง มีสิงคาระเป็นต้น (๗) **ธาตุเภทะ** ธาตุชนิดหนึ่ง (ธาตุ ๗ อย่าง คือ รส รตฺต มํส เมท อฏฺฐิ สุกฺกฏฺฐิ มิญฺชวา) (๘) **กิจจะ** กิจมีสังฆัฏฐนะเป็นต้น เช่น **กิจฺจสมฺปตฺติอฏฺเฐน รโส นาม ปวุจฺจติ**[๔] ท่านเรียกชื่อว่ารส เพราะอรรถว่าถึงพร้อมด้วยกิจ (มีการสืบต่อเป็นต้น) (๙) **สัมปัตติ** ความบริบูรณ์แห่งสังฆัฏฐนะเป็นต้น

[๘๐๕] โพธิ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ- ริยมคฺเค จ นาริยํ
ปญฺญตฺติยํ ปุเมสฺสตฺถ- รุกฺขมฺหิ ปุริสิตฺถิยํ.

โพธิศัพท์ในอิตถีลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัพพัญญุตัญญาณะ** สัพพัญญุตญาณ เช่น **ปปฺโปติ โพธึ**[๕] บรรลุสัพพัญญุตญาณ (๒) **อริยมัคคะ** อริยมรรค เช่น **โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มคฺเคสุ ญาณํ**[๖] ญาณในมรรค ๔ ท่านเรียกว่าโพธิ

โพธิศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ปัญญัตติ** นามบัญญัติ ได้แก่ โพธิราชกุมาร เช่น **โพธิ ราชกุมาโร สญฺชิกาปุตฺตํ มาณวํ อามนฺเตสิ**[๗] พระโพธิราชกุมารรับสั่งให้มาณพสัญชิกาบุตรเข้าเฝ้า

โพธิศัพท์ปุงลิงค์และอิตถีลิงค์มีอรรถ **อัสสัตถรุกขะ** ต้นโพธิ์ เช่น **โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุทฺโธ**[๘] พระผู้มีพระภาคแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ โคนต้นโพธิ์ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๕๑/๗๐/๙๑ เป็นต้น)*

[๘๐๖] เสวิโต เยน โย นิจฺจํ ตตฺถาปิ วิสโย สิยา
รูปาสิเก ชนปเท ตถา เทเส จ โคจเร.

วิสยศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **นิจจเสวิตะ** แหล่งน้ำที่ปลาเป็นต้นอาศัยอยู่เป็นนิจ (๒) **รูปาทิกะ** อารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น เช่น **ยาทิโส มํสจกฺขุสฺส วิสโย อานุภาโว โคจโร**[๙] อารมณ์ อานุภาพ โคจร ของมังสจักษุเป็นเช่นไร (๓) **ชนปทะ** ชนบท เช่น **กนฺธารวิสเย**[๑๐] ในคันธารชนบท (๔) **เทสะ** ประเทศ เช่น **กาสิกรญฺโญ วิสเย อชายึ ทาสคามเก**[๑๑] เราไปบังเกิดในหมู่บ้านทาสเขตประเทศของพระเจ้ากาสี (๕) **โคจระ** หมู่บ้านเป็นที่หาอาหาร เช่น

---

๑ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๘๑๐/๔๗๔
๒ อภิ.อฏฺ. ๕๓/๔๕๔/๒๗๓
๓ วิ.มหา. ๕/๓/๑๐
๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๐
๕ ที.ปาฏิก. ๑๑/๑๔๗/๑๗๓
๖ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๕๙๕/๒๙๒
๗ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๘๖/๔๔๐
๘ วิ.มหา. ๔/๑/๑
๙ อภิ.กถา. ๓๗/๗๙๘/๒๗๕
๑๐ ขุ.อปทาน. ๓๓/๒๘/๕๔๘
๑๑ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑๕๗/๒๙๒

โคจเร ภิกฺขเว จรถ สเก เปตฺติเก วิสเย[๑] ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในหมู่บ้านของบิดาตนอันเป็นที่หาอาหาร

[๘๐๗] ภาโว ปทตฺเถ สตฺตายํ อธิปฺปายกฺริยาสุ จ
สภาวสฺมิญฺจ ลีลายํ ปุริสิตฺถินฺทฺริเยสุ จ.

ภาวศัพท์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **ปทัตถะ** เนื้อความของบท เช่น **กรณํ** การกระทำ, **ทสฺสนํ** การดู (๒) **สัตตา** ความเป็น เช่น **เถนสฺส ภาโว เถยฺยํ**[๒] ความเป็นขโมย ชื่อว่าเถยยะ (๓) **อธิปปายะ** ความประสงค์ เช่น **นามจฺโจ ราชภริยาสุ ภาวํ กุพฺเพถ ปณฺฑิโต**[๓] อำมาตย์เป็นผู้ฉลาด ไม่ควรทำความประสงค์ ในพระสนมกำนัล (๔) **กริยา** กิริยาอาการ เช่น **ถีนํ ภาโว ทุราชาโน**[๔] กิริยาของหญิงรู้ได้ยาก (๕) **สภาวะ** สภาวะ (๖) **ลีลา** การเยื้องกราย (๗) **ปุริสิตถินทริยะ** ความเป็นชายเป็นหญิง เช่น **กตมนฺตํ รูปํ ปุริสินฺทฺริยํ ยํ ปุริสสฺส ปุริสลิงฺคํ ปุริสนิมิตฺตํ ปุริสกุตฺตํ ปุริสากปฺโป ปุริสตฺตํ ปุริสภาโว**[๕] รูป ถูกเรียกว่าปุริสินทรีย์นั้น เป็นไฉน ทรวดทรงชาย เครื่องหมายรู้ว่าชาย กิริยาชาย อาการชาย สภาพ ชาย ความเป็นชายของเพศชาย

[๘๐๘] โส พนฺธเวตฺตนิ จ สํ โส ธนสฺมิมนิตฺถิยํ
สา ปุเม สุนเข วุตฺโต- ตฺตนิเย โส ติลิงฺคิโก.

สศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **พันธวะ** เผ่าพันธุ์

สศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **อัตตะ** ของตน เช่น **ปุริโส สธโน สโภโค**[๖] บุรุษมีทรัพย์สมบัติของตน

สศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์มีอรรถ **ธนะ** ทรัพย์ เช่น **น เต สํ โกฏฺเฐ โอเปนฺติ**[๗] สมณะทั้งหลายไม่เก็บสะสมทรัพย์ไว้ในฉาง

สาศัพท์ในปุงลิงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ **สุนขะ** สุนัข เช่น **น ยตฺถ สา อุปฏฺฐิโต โหติ**[๘] ไม่รับภิกษุในที่เขาเลี้ยงสุนัข

สศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ **อัตตนิยะ** ทรัพย์ของตน

[๘๐๙] สุวณฺณํ กนเก วุตฺตํ สุวณฺโณ ครุเฬ ตถา
ปญฺจธรณมตฺเต จ ฉวิสมฺปตฺติยมฺปิ จ.

สุวณฺณศัพท์นปุงสกลิงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ **กนกะ** ทองคำ เช่น **สุวณฺณวณฺโณ กญฺจนสนฺนิภตฺโจ**[๙] มีพระฉวีวรรณดุจสีทองคำ คือมีพระตจะดุจหุ้มไว้ด้วยทองคำ

---

๑ สํ.มหา. ๑๙/๗๐๐/๑๙๘
๒ วิ.ฏี. ๑/๓๖๒
๓ ขุ.ชา. ๒๘/๙๖๒/๓๓๖
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๖๔/๒๑
๕ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๕๒๖/๒๑๓
๖ ที.สีล. ๙/๑๒๖/๙๗
๗ ขุ.เถรี. ๒๖/๔๖๘/๔๘๐
๘ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๘/๗
๙ ที.มหา. ๑๐/๒๙/๒๐

สุวณฺณศัพท์ปุงลิงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ครุฬะ** ครุฑ (๒) **ปัญจธรณมัตตะ** ประมาณ ๕ ธรณะ (๓) **ฉวิสัมปัตติ** ความสมบูรณ์แห่งผิวพรรณ เช่น **สุวณฺณตา สุสรตา**[๑] ความมีผิวพรรณงาม ความมีเสียงไพเราะ

[๘๑๐] วโร เทวาทิกา อิฏฺเฐ ชามาตริ ปติมฺปิ จ
อุตฺตเม วาจฺจลิงฺโค โส วรํ มนฺทปฺปิเยพฺยยํ.

วรศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เทวาทิกอิฏฐะ** พรอันบุคคลพึงปรารถนาจากเทวดาเป็นต้น เช่น **สกฺโก เจ เม วรํ ทชฺชา**[๒] หากว่าท้าวสักกะพึงให้พรแก่เรา (๒) **ชามาตุ** ลูกเขย (๓) **ปติ** สามี

วรศัพท์ที่เป็นวาจจลิงค์ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ **อุตตมะ** ความประเสริฐ เช่น **พุทฺโธ ปวทตํ วโร**[๓] บรรดาผู้มีวาทะ พระพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด

วรํศัพท์ที่เป็นนิบาตในอรรถ **มันทัปปิยะ** ความรักนิดหน่อย

[๘๑๑] มกุเล ธนราสิมฺหิ สิยา โกสมนิตฺถิยํ
เนตฺตึสาทิปิธาเน จ ธนุปญฺจสเตปิ จ.

โกสศัพท์ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **มกุละ** ดอกไม้ตูม (๒) **ธนราสิ** กองคลัง เช่น **โกโส จ ตุยฺหํ วิปุโล**[๔] พระคลังของพระองค์ยังไพบูลย์ (๓) **เนตติงสาทิปิธานะ** ฝักดาบเป็นต้น เช่น **อสฺส อยํ อสิ อยํ โกสิ**[๕] นี้ดาบ นี้ฝักดาบของเขา (๔) **ธนุปัญจสตะ** หนึ่งโกสะหรือ ๕๐๐ ช่วงคันธนู

[๘๑๒] ปิตามเห ชิเน เสฏฺเฐ พฺราหฺมเณ จ ปิตูสฺวปิ
พฺรหฺมา วุตฺโต ตถา พฺรหฺมํ เวเท ตปสิ วุจฺจเต.

พฺรหฺมศัพท์ปุงลิงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ปิตามหะ** พรหม เช่น **พฺรหฺมา จ โลกาธิปตี สหมฺปติ**[๖] ท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นใหญ่ในโลก (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้า เช่น **พฺรหฺมาติ โข ภิกฺขเว ตถาคตสฺเสตํ อธิวจนํ**[๗] ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นั้น เป็นชื่อของตถาคต (๓) **เสฏฐะ** ประเสริฐ เช่น **พฺรหฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ**[๘] ยังจักรอันประเสริฐให้เป็นไป (๔) **พราหมณะ** พราหมณ์ เช่น **สจฺจวฺหโย พฺรเหฺม อุสาสิโต เม**[๙] พราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงมีพระนามตามความเป็นจริงว่า พุทธะ อาตมาเข้าเฝ้าแล้ว (๕) **มาตุ** มารดา (๖) **ปิตุ** บิดา เช่น **พฺรหฺมาติ**

---

๑ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๙/๑๒ ๒ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๐๑ ๓ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๐๖/๕๘
๔ ขุ.ชา. ๒๗/๒๕๓๗/๕๖๔ ๕ ที.สีล. ๙/๑๓๒/๑๐๒ ๖ ขุ.อปทาน. ๓๓/๑/๔๐๓
๗ มชฺ.อฏฺ. ๑/๓/๓๗ ๘ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๖๖/๑๔๐ ๙ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๔๓/๕๕๒

มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร[๑] มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์บุตร ท่านเรียกว่าพรหม และเรียกว่าบูรพาจารย์

พฺรหฺมศัพท์นปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** คัมภีร์เวท เช่น **พฺรหฺมา อณตีติ เอตฺถ พฺรหฺมนฺติ เวโท วุจฺจติ**[๒] คัมภีร์เวทท่านเรียกว่าพรหม ในคำว่า **พฺรหฺมา อณติ** นี้ (๒) **ตปะ** ศีล

[๘๑๓] **หตฺถีนํ มชฺฌพนฺเธ จ ปโกฏฺเฐ กจฺฉพนฺธเน**
เมขลายํ มตา กจฺฉา กจฺโฉ วุตฺโต ลตาย จ.

[๘๑๔] **ตเถว พาหุมูลมฺหิ อนูปมฺหิ ติเณปิ จ.**

กจฺฉาศัพท์อิตถีลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **หัตถีมัชฌพันธะ** เชือกรัดกลางตัวช้าง (๒) **ปโกฏฐะ** ปลายแขน เช่น **กจฺฉาทีสุ ทีฆโลมา จ ทีฆนขา จ**[๓] ที่ปลายแขนเป็นต้น มีขนยาวและเล็บยาว (๓) **กัจฉพันธนะ** การผูกโจงกระเบน (๔) **เมขลา** สายรัดเอวสตรี หรือเข็มขัด หรือจับปิ้ง (ผ้าบังอาย)

กจฺฉศัพท์ปุงลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ลตา** เถาวัลย์ (๒) **พาหุมูละ** รักแร้ เช่น **กจฺเฉหิ เสทา มุญฺจนฺติ**[๔] เหงื่อไหลออกจากรักแร้ (๓) **อนูปะ** พื้นที่ เช่น **นทีกจฺโฉ จ ปพฺพตกจฺโฉ จ**[๕] พื้นที่ลุ่มน้ำและพื้นที่บนภูเขา (๔) **ติณะ** หญ้า เช่น **กจฺเฉ รูฬฺหติเณ จรนฺติ คาโว**[๖] ฝูงโคพากันและเล็มไปในที่มีหญ้างอกงาม

[๘๑๕] **ปมาณํ เหตุสตฺเถสุ มาเน จ สจฺจวาทินิ**
ปมาตริ จ นิจฺจมฺหิ มริยาทายมุจฺจเต.

ปมาณศัพท์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ (๒) **สัตถะ** คัมภีร์ (๓) **มานะ** การนับ ชั่ง ตวงและวัด เช่น **สาสนฏฺฐิตาย ปน ปริยตฺติ ปมาณํ**[๗] เพราะความตั้งมั่นแห่งพระศาสนามีปริยัติเป็นเครื่องวัด (๔) **สัจจวาที** ผู้กล่าวคำจริง เช่น **ตสฺมา เสฺวว วาโท ปมาณํ**[๘] เพราะเหตุนั้น การกล่าวคำนั้นแลเป็นสัจจะ (๕) **ปมาตุ** ผู้ทำการชั่ง (๖) **นิจจะ** ความแน่นอน (๗) **มริยาทา** ขอบเขต เช่น **อตฺตโน กุฏิกาย ปมาณํ สลฺลกฺเขตฺวา**[๙] กำหนดขอบเขตกุฏิของตน

[๘๑๖] **สตฺตํ ทพฺพตฺตภาเวสุ ปาเณสุ จ พเล สิยา**
สตฺตายญฺจ ชเน สตฺโต อาสตฺเต โส ติลิงฺคิโก.

---

๑ องฺ.ติก. ๒๐/๔๗๐/๑๖๘ ๒ วิ.ฏี. ๑/๑๕๗/๓๒๙ ๓ สํ.อฏฺ. ๑๑/๑๒๒/๑๔๑
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๙๒/๔๒๒ ๕ ขุ.อฏฺ. ๒๘/๒๐/๓๒ ๖ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๔/๓๒๘
๗ ที.อฏฺ. ๖/๑๖๑/๘๗ ๘ วิ.อฏฺ. ๒/๑๗๐ ๙ วิ.อฏฺ. ๑/๓๕๓

สตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ทัพพะ** ทรัพย์ (๒) **อัตตภาวะ** อัตตภาพ (๓) **ปาณะ** ชีวิตินทรีย์ (๔) **พละ** กำลัง (๕) **สัตตา** ความมีอยู่

สตฺตศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ชนะ** สัตว์ เช่น **สพฺเพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา**[๑] สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร

สตฺตศัพท์ที่เป็นทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ **อาสัตตะ** การข้อง การติด เช่น **สตฺตนฺติ ภิตฺติขิเล ลคฺคํ**[๒] คำว่า **สตฺตํ** คือเกี่ยวติดที่เสาข้างฝา

[๘๑๗] เสมฺหาโท รสรตฺตาโท มหาภูเต ปภาทิเก
ธาตุ ทฺวีสฺวฏฺฐิ จกฺขาทิ- ภฺวาทีสุ เคริกาทิสุ.

ธาตุศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์มีอรรถ ๘ อย่าง คือ (๑) **เสมหาทิ** เสมหะเป็นต้น (๒) **รสรัตตาทิ** ธาตุ ๗ อย่าง คือ รส รตฺต มํส เมท อฏฺฐิ สุกฺกฏฺฐิ มิญฺชว (๓) **มหาภูตะ** มหาภูตรูป เช่น **กตฺถ นุ โข อิเม จตฺตาโร มหาภูตา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺติ เสยฺยถีทํ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ**[๓] มหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ย่อมดับ ไม่มีเหลือในที่ไหนหนอ (๔) **ปภาทิกะ** อารมณ์มีรูปเป็นต้น (๕) **อัฏฐิ** อัฏฐิธาตุ เช่น **ภควโต สารีริกธาตุปูชา**[๔] การบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาค (๖) **จักขาทิ** ธาตุ ๑๘ มีจักขุธาตุเป็นต้น เช่น **อฏฺฐารส โข อิมา อานนฺท ธาตุโย จกฺขุ-ธาตุ** ...[๕] อานนท์ ธาตุเหล่านี้มี ๑๘ อย่าง คือ จักขุธาตุ ... (๗) **ภวาทิ** ภูธาตุเป็นต้น เช่น **ภฺวาทโย ธาตโว**[๖] ธาตุทั้งหลายมีภูธาตุเป็นต้น (๘) **เคริกาทิ** แร่ธาตุมีดินสอพองเป็นต้น เช่น **โลเก วิจิตฺตา หริตาลมโนสิลาทโย เสลาวยวา ธาตุโยติ วุจฺจนฺติ**[๗] ผงศิลามีหรดาลและดินสอพองเป็นต้นอันงามวิจิตรอยู่ในโลก ท่านเรียกว่าธาตุ

[๘๑๘] อมจฺจาโท สภาเว จ โยนิยํ ปกตีริตา
สตฺตาทิสามฺยาวตฺถายํ ปจฺจยา ปรเมปิ จ.

ปกติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **อมัจจาทิ** องค์ประกอบความเป็นพระราชา ๗ อย่าง มีอำมาตย์เป็นต้น (๒) **สภาวะ** สภาพปรกติ เช่น **ปกตีติ วุตฺตํ ปกติ จ สภาโว**[๘] ท่านกล่าวคำว่า **ปกติ** หมายถึงสภาพที่เป็นปรกติ (๓) **โยนิ** เกิดขึ้นครั้งแรก เช่น **ธมฺโม หิ ปรมุปฺปตฺติวเสน ปกติ นาม**[๙] ธรรมที่ชื่อว่าปรกติ เพราะการเกิดขึ้นครั้งแรก (๔) **สัตตาทิสามยาวัตถา** สภาพที่ตั้งอยู่เสมอกันชั่วคราวแห่งคุณ ๓ อย่าง คือ สตฺต รชตม ภูต

---

๑ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๔/๒ ๒ ขุ.อฏฺ. ๔๕/๗/๙๒ ๓ ที.สีล. ๙/๓๔๓/๒๗๗
๔ ขุ.อฏฺ. ๕๐/๙๙๖/๑๖๒ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๒๓๗/๑๖๗ ๖ กจฺจายนสุตฺต. ๔๕๗
๗ ขุ.อฏฺ. ๔๗/๗๖/๙๓ ๘ วิสุทฺธิ.ฏี. ๑/๑๒๑/๑๗๙ ๙ ชา.อฏฺ. ๓๘/๒๖๑

(๕) **ปัจจยปฐมะ** ลิงค์และธาตุที่ตั้งไว้ก่อนวิภัตติและปัจจัย เช่น **ปกติ ลิงฺคธาตุวว วิภตฺติปฺปจฺจยา ปน ปจฺจโย**[๑] ปกติ ได้แก่ลิงค์และธาตุ ส่วนปัจจัย ได้แก่วิภัตติและปัจจัย

[๘๑๙] ปทํ ฐาเน ปริตฺตาเณ นิพฺพานมฺหิ จ การเณ
สทฺเท วตฺถุมฺหิ โกฏฺฐาเส ปาเท ตลฺลญฺฉเน มตํ.

ปทศัพท์ท่านรู้ว่ามีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** ที่ตั้ง (๒) **ปริตตาณะ** การคุ้มครอง (๓) **นิพพานะ** นิพพาน เช่น **สนฺตํ ปทํ อชฺฌคา มุนิ**[๒] พระพุทธเจ้าทรงบรรลุนิพพานอันสงบแล้ว (๔) **การณะ** เหตุ เช่น **ปมาโท มจฺจุโน ปทํ** [๓] ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย (๕) **สัททะ** ศัพท์ เช่น **ปเทน วาเจติ**[๔] ให้กล่าวโดยบท (๖) **วัตถุ** พัสดุ (๗) **โกฏฐาสะ** ส่วน (๘) **ปาทะ** เท้า เช่น **จกฺกํว วหโต ปทํ** [๕] เหมือนล้อหมุนไปตามเท้าโคตัวลากเกวียนไปอยู่ (๙) **ตัลลัญฉนะ** รอยเท้า เช่น **อากาเสว ปทํ นตฺถิ**[๖] รอยเท้าในอากาศย่อมไม่มี

[๘๒๐] โลหมุคฺครเมเฆสุ ฆโน ตาฬาทิเก ฆนํ
นิรนฺตเร จ กฐิเน วาจฺจลิงฺคิกมุจฺจเต.

ฆนศัพท์ปุงลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โลหมุคคระ** ค้อนเหล็ก เช่น **เตน อโยฆเนน หตสฺส ปหตสฺส**[๗] ทุบด้วยค้อนเหล็ก (๒) **เมฆะ** ก้อนเมฆ เช่น **อพฺภฆเนน นิวุโต โลโก ตโมว โหติ**[๘] เหมือนโลกที่ก้อนเมฆปกคลุมจนมืดมิด

ฆนศัพท์นปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ**ตาฬาทิกะ** ทองที่หลอมเป็นรูปฉิ่งเป็นต้น

ฆนศัพท์ที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิรันตระ** ความต่อเนื่อง (๒) **กฐินะ** ความหยาบกระด้าง เช่น **สเจปิสฺส เอกปฏฺฏจีวรํ ฆนํ โหติ**[๙] หากจีวรชั้นเดียวของภิกษุนั้นหยาบกระด้าง

[๘๒๑] ขุทฺทา จ มกฺขิกาเภเท มธุมฺหิ ขุทฺทมปฺปเก
อธเม กปเณ จาปิ พหุมฺหิ จตุสฺวิติสุ.

ขุทฺทาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **มักขิกาเภทะ** ผึ้งตัวอ่อน

ขุทฺทศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ**มธุ** น้ำผึ้ง

ขุทฺทศัพท์ใน ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อัปปกะ** น้อย (๒) **อธมะ** ต่ำทราม (๓) **กปณะ** ผู้ยากไร้ (๔) **พหุ** มาก

---

๑ สทฺทตฺถเภทจินฺตา ๑๐๙
๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๗๓๒/๒๗๕
๓ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๒/๑๘
๔ วิ.มหาวิ. ๒/๒๘๖/๑๙๒
๕ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๑๑/๑๕
๖ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๒๘/๔๙
๗ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๓๕๑/๑๑๖
๘ ขุ.อฏฺ. ๒๙/๓๕๑/๑๑๖
๙ วิ.อฏฺ. ๓/๒๑๒

[๘๒๒] ตกฺเก มรณลิงฺเค จ อริฏฺฐํ อสุเภ สุเภ
อริฏฺโฐ อาสเว กาเก นิมฺเพ จ เผนิลทฺทุเม.

อริฏฺฐศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ตักกะ** มันเปรียง (๒) **มรณลิงคะ** เหตุที่ให้รู้ความตาย (๓) **อสุภะ** โชคร้าย (๔) **สุภะ** โชคดี

อริฏฺฐศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อาสวะ** สุราหรือยาดองสุรา (๒) **กากะ** อีกา (๓) **นิมพะ** ต้นสะเดา (๔) **เผนิลัททุมะ** ต้นประคำดีควาย

[๘๒๓] มานภณฺเฑ ปลสเต สทิสตฺเถ ตุลา ตถา
เคหานํ ทารุพนฺธตฺถ- ปีฐิกายํ จ ทิสฺสติ.

ตุลาศัพท์ปรากฏในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **มานภัณฑะ** ตราชั่ง (๒) **ปลสตะ** ค่าร้อยตำลึง (๓) **สทิสะ** เหมือนกัน (๔) **เคหทารุพันธัตถปีฐิกา** ขื่อของเรือน

[๘๒๔] มิตฺตาการे ลญฺชทาเน พลราสิวิปตฺติสุ
ยุทฺเธ เจว ปฏิญฺญายํ สงฺคโร สมฺปกาสิโต.

สงฺครศัพท์ ท่านแสดงไว้ในอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **มิตตาการะ** การทำตัวเหมือนมิตร (๒) **ลัญชทานะ** การให้สินบน (๓) **พลราสิ** หมู่พล (๔) **วิปัตติ** ความวิบัติ (๕) **ยุทธะ** การรบ (๖) **ปฏิญญา** การรับรอง

[๘๒๕] ขนฺเธ ภเว นิมิตฺตมฺหิ รูปํ วณฺเณ จ ปจฺจเย
สภาว สทฺท สณฺฐาน- รูปชฺฌาน วปูสุ จ.

รูปศัพท์มีอรรถ ๑๐ อย่าง คือ (๑) **ขันธะ** รูปขันธ์ เช่น **ยงฺกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ**[๑] รูปทั้งหมดที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน (๒) **ภวะ** รูปภพ เช่น **รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ**[๒] เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภูมิ (๓) **นิมิตตะ** นิมิต เช่น **อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ**[๓] ผู้ไม่มีรูปสัญญาภายในย่อมเห็นนิมิตภายนอก (๔) **วัณณะ** สี เช่น **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ**[๔] จักษุวิญญาณอาศัยตาและสีเกิดขึ้น (๕) **ปัจจยะ** เหตุปัจจัย เช่น **สรูปา ภิกฺขเว อุปฺปชฺชนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา โน อรูปา**[๕] ภิกษุทั้งหลาย บาปอกุศลธรรม มีเหตุจึงเกิด ไม่มีเหตุย่อมไม่เกิด (๖) **สภาวะ** สภาวะที่เสื่อมสลายไป เช่น **รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติ**[๖] ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เสื่อมสลายไป เรียกว่ารูป (๗) **สัททะ** รูปศัพท์ เช่น **รูปสิทฺธิ** ความสำเร็จรูปของศัพท์ (๘) **สัณฐานะ** รูปร่างสัณฐาน เช่น

---

๑ วิ.มหา. ๔/๒๒/๒๗ ๒ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๑๓๙/๔๔ ๓ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๓๔๐/๓๒๗
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๔๔/๔๗๖ ๕ องฺ.ทุก. ๒๐/๓๒๗/๑๐๓ ๖ สํ.ขนฺธ. ๑๗/๑๕๙/๑๐๕

รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสนฺโน[๑] ถือประมาณในรูปร่างสัณฐาน เลื่อมใสในรูปร่างสัณฐาน (๙) **รูปัชฌานะ** รูปฌาน เช่น **อชฺฌตฺตํ เกสาทีสุ นีลกสิณาทีสุ นีลกสิณาทิวเสน อุปฺปาทิตํ รูปชฺฌานํ รูปํ**[๒] รูปฌานที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจการเพ่งสีเขียวเป็นต้นในผมเป็นต้น ในกสิณสีเขียว เป็นต้นภายใน ชื่อว่ารูป (๑๐) **วปุ** ร่างกาย เช่น **อากาโส ปริวาริโต รูปนฺเตฺวว สงฺขยํ คจฺฉติ**[๓] ร่างกายมีกระดูก เนื้อ และหนังห่อหุ้มแล้ว จึงถึงการนับว่ารูปกาย *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน องฺ.อฏฺ. ๑๔/๑/๑๗; ขุ.อฏฺ. ๓๔/๑๐๑/๑๒๖; ขุ.อฏฺ. ๕๑/๓๘/๗๔ เป็นต้น)*

[๘๒๖] วตฺถุกิเลสกาเมสุ อิจฺฉายํ มทเน รเต
กาโม กามํ นิกาเม จา- นุญฺญายํ กามมพฺยยํ.

กามศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **วัตถุกามะ** วัตถุกาม เช่น **กามา จิตฺรา มธุรา มโนรมา วิรูปรูเปน มเถนฺติ จิตฺตํ**[๔] กามทั้งหลาย วิจิตร หวานชื่น รื่นรมย์ใจ จึงย่ำยีจิตด้วยรูปแบบต่างๆ (๒) **กิเลสกามะ** กิเลสกาม เช่น **ฉนฺโท กาโม ราโค กาโม**[๕] กิเลสกามน่าพอใจ น่าใคร่ (๓) **อิจฉา** ความต้องการ เช่น **กามุปาทานํ**[๖] ยึดมั่นตามความต้องการ (๔) **มทนะ** กามเทพ, เทวบุตรมาร เช่น **กามเทวา กามคุเณหิ เจว อิทฺธิวิเสเสหิ จ อิตเร อิทฺธิวิเสเสหิ ทิพฺพนฺติ**[๗] กามเทพเพลิดเพลินด้วยกามคุณและฤทธิ์พิเศษ ส่วนเทพบุตรอื่นนอกนี้เพลิดเพลิน ด้วยฤทธิ์พิเศษเท่านั้น (๕) **รตะ** เมถุน เช่น **อตฺตกามปาริจริยาย วณฺณํ ภาเสยฺย**[๘] กล่าวสรรเสริญการบำเรอตนด้วยเมถุน

กามศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **นิกามะ** ความปรารถนา, ความใคร่ เช่น **สนฺเตตฺถ ตโย กุลปุตฺตา อตฺตกามรูปา วิหรนฺติ**[๙] ในสวนนี้มีกุลบุตรอยู่ ๓ คน ต่างก็มุ่งมั่นตามความปรารถนาของตนอยู่ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๓๐/๗/๑๒ เป็นต้น)

กามํศัพท์ที่เป็นนิบาต มีอรรถ **อนุญญะ** การอนุญาต (แปลว่า ตามใจ, เชิญเถิด)

[๘๒๗] โปกฺขรํ ปทุเม เทเห วชฺชภณฺฑมุเขปิ จ
สุนฺทรตฺเต จ สลิเล มาตงฺคกรโกฏิยํ.

โปกฺขรศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ปทุมะ** ดอกบัว เช่น **วาริ โปกฺขรปตฺเตว**[๑๐] ดุจน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว (๒) **เทหะ** ร่างกาย เช่น **โปราณา ปนาหุ โปกฺขรนฺติ สรีรํ วทนฺติ**[๑๑] โบราณาจารย์กล่าวว่า บัณฑิตทั้งหลายเรียกร่างกายว่าโปกขระ (๓) **วัชชภัณฑมุขะ** ช่องพิณ เช่น

---

๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๖๕/๙๓ ๒ ที.อฏฺ. ๕/๑๒๙/๑๑๒ ๓ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๔๖/๓๕๘
๔ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๔๕๑/๔๑๓ ๕ ขุ.มหานิ. ๒๙/๒/๒ ๖ ที.มหา. ๑๐/๕๘/๖๘
๗ วิ.ฏี. ๒/๑๒/๓๐ ๘ วิ.มหาวิ. ๑/๔๑๖/๒๘๘ ๙ วิ.มหา. ๕/๒๔๘/๓๓๗-๘
๑๐ ขุ.ธมฺม. ๒๕/๓๖/๖๙ ๑๑ ที.อฏฺ. ๔/๓๐๓/๒๕๓

เวฬุวปกฺกํ วิย ปณฺฑุวีณํ ตสฺสา กิร โสวณฺณมยํ โปกฺขรํ [๑] พิณมีสีเหลืองเหมือนสีผลมะตูมสุก ทราบว่าช่องของพิณนั้นทำด้วยทองคำ (๔) **สุนทรัตตะ** ความงาม (๕) **สลิละ** น้ำ (๖) **มาตังคกรโกฏิ** ปลายงวงช้าง

[๘๒๘] **ราสินิจฺจลมายาสุ ทมฺภาสจฺเจวสฺวโยฆเน**
คิริสิงฺคมฺหิ สีรงฺเค ยนฺเต กูฏมนิตฺถิยํ.

กูฏศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๙ อย่าง คือ (๑) **ราสิ** กอง (๒) **นิจจละ** ความมั่นคง (๓) **มายา** เล่ห์เหลี่ยม (๔) **ทัมภะ** การโกง (๕) **อสัจจะ** ความเท็จ (๖) **อโยฆนะ** ค้อนเหล็ก (๗) **คิริสิงคะ** ยอดภูเขา (๘) **สีรังคะ** ส่วนหนึ่งของผาล (๙) **ยันตะ** เครื่องดักนก

[๘๒๙] **วุฑฺฒิยํ ชนเน กาม- ธาตฺวาทิมฺหิ จ ปตฺติยํ**
สตฺตายญฺเจว สํสาเร ภโว สสฺสตทิฏฺฐิยํ.

ภวศัพท์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **วุฑฒิ** ความเจริญ (๒) **ชนนะ** การเกิด (๓) **กามธาตวาทิ** กามธาตุเป็นต้น (๔) **ปัตติ** การถึง (๕) **สัตตา** ความมีอยู่ (๖) **สังสาระ** สงสาร (๗) **สัสสตทิฏฐิ** สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าทุกสิ่งเที่ยง)

[๘๓๐] **ปฏิวากฺโยตฺตราสงฺเค- สุตฺตรํ อุตฺตโร ติสุ**
เสฏฺเฐ ทิสาทิเภเท จ ปรสฺมิมุปริริโต.

อุตฺตรศัพท์นปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฏิวากยะ** คำตอบ (๒) **อุตตราสังคะ** ผ้าห่ม

อุตฺตรศัพท์ใน ๓ ลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **เสฏฐะ** ความประเสริฐ (๒) **ทิสาทิเภทะ** ทิศเหนือเป็นต้น (๓) **ปะระ** เบื้องหลัง (๔) **อุปริ** เบื้องบน

[๘๓๑] **เนกฺขมฺมํ ปฐมชฺฌาเน ปพฺพชฺชายํ วิมุตฺติยํ**
วิปสฺสนายํ นิสฺเสส- กุสลมฺหิ จ ทิสฺสติ.

เนกฺขมฺมศัพท์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ปฐมัชฌานะ** ปฐมฌาน (๒) **ปัพพัชชา** การบรรพชา (๓) **วิมุตติ** อรหัตตผลและนิพพาน (๔) **วิปัสสนา** วิปัสสนา (๕) **นิสเสสกุสละ** กุศลทุกอย่าง

[๘๓๒] **สงฺขาโร สงฺขเต ปุญฺญา- ภิสงฺขาราทิเกปิ จ**
ปโยเค กายสงฺขารา- ทฺยภิสงฺขรเณสุ จ.

---

[๑] ที.อฏฺ. ๕/๓๔๕/๓๑๔

สงฺขารศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สังขตะ** ปัจจยาภิสังขตธรรม เช่น **อนิจฺจา วต สงฺขารา**[๑] สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ (๒) **ปุญญาภิสังขาราทิกะ** ปุญญาภิสังขารเป็นต้น เช่น **ตโย สงฺขารา ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาโร อาเนญฺชาภิสงฺขาโร**[๒] อภิสังขารมี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร (๓) **ปโยคะ** ความพยายาม เช่น **อวิชฺชาคโตยํ ภิกฺขเว ปุริสปุคฺคโล ปุญฺญญฺเจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ**[๓] ภิกษุทั้งหลาย ถ้าบุคคลผู้นี้ตกอยู่ในอวิชชาปรุงแต่งสังขารที่เป็นบุญ (๔) **กายสังขาราทิ** กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร เช่น **ตโยเม อาวุโส สงฺขารา กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโร**[๔] ผู้มีอายุ สังขาร ๓ เหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร (๕) **อภิสังขรณะ** การปรุงแต่ง เช่น **เตภูมิกกุสลากุสลเจตนา ปน อภิสงฺขรณกสงฺขาโรติ วุจฺจติ**[๕] เจตนาอันเป็นกุศลและอกุศลที่เป็นไปในภูมิ ๓ ท่านเรียกว่าอภิสังขรณกสังขาร *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.อฏฺ. ๕๔/๒๒๕/๑๔๕; วิสุทฺธิ. ๓/๑๒๐ เป็นต้น)*

[๘๓๓] อารมฺมเณ จ สํสฏฺเฐ โวกิณฺเณ นิสฺสเย ตถา
ตพฺภาเว จาปฺยภิเธยฺย- ลิงฺโค สหคโต ภเว.

สหคตศัพท์เป็นอภิเธยยลิงค์คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **อารัมมณะ** อารมณ์ เช่น **ลาภี โหติ รูปสหคตานํ วา อรูปสหคตานํ วา สมาปตฺตีนํ**[๖] บางคนในโลกนี้เป็นผู้ได้สมบัติอันประกอบด้วยรูปฌานหรือประกอบด้วยอรูปฌาน (๒) **สังสัฏฐะ** การผสมหรือเจือ เช่น **อิทํ สุขํ อิมาย ปีติยา สหคตํ โหติ สหชาตํ สมฺปยุตฺตํ**[๗] สุขนี้ เป็นสุขที่เจือปน เกิดร่วมประกอบด้วยปีตินี้ (๓) **โวกิณณะ** การแทรกแซง เช่น **ยา ภิกฺขเว วีมํสา โกสชฺชสหคตา โกสชฺชสมฺปยุตฺตา**[๘] ภิกษุทั้งหลาย วิมังสาใดถูกความเกียจคร้านแทรกแซง ประกอบด้วยความเกียจคร้าน (๔) **นิสสยะ** ที่อาศัย เช่น **อฏฺฐิกสญฺญาสหคตํ สติสมฺโพชฺฌงฺคํ ภาเวติ**[๙] เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยอัฏฐิกสัญญา (๕) **ตัพภาวะ** ธรรมที่ประกอบด้วยทิฐิ เช่น **ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา นนฺทิราคสหคตา**[๑๐] ตัณหาที่ทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยราคะอันน่า เพลิดเพลิน *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๔๕/๑/๒๔; อภิ.อฏฺ. ๕๓/๑๗๘/๑๑๖ เป็นต้น)*

[๘๓๔] ตีสุ ฉนฺนํ ปติรูเป ฉาทิเต จ นิคูหิเต
นิวาสนปารุปเน รโท ปญฺญตฺติยํ ปุเม.

ฉนฺนศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ปติรูปะ** ความสมควร เช่น **ฉนฺนา สา กุมาริกา**

๑ ที.มหา. ๑๐/๑๔๗/๑๘๑
๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๒๘/๒๒๙-๓๐
๓ สํ.นิทาน. ๑๖/๑๙๑/๙๙
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๒๗/๙๙
๕ อภิ.อฏฺ. ๕๔/๒๒๕/๑๔๕
๖ อภิ.ปุคฺคล. ๓๖/๒๒/๑๔๒
๗ อภิ.วิ. ๓๕/๖๕๔/๓๔๗
๘ สํ.มหา. ๑๙/๑๑๙๘/๓๖๐
๙ สํ.มหา. ๑๙/๖๔๑/๑๘๐
๑๐ วิ.มหา. ๔/๑๔/๑๙

อิมสฺส กุมารกสฺส[๑] สาวน้อยคนนั้นสมควรกับหนุ่มน้อยคนนี้ (๒) **ฉาทิตะ** การมุงบัง เช่น **ฉนฺนา กุฏิ อาหิโต คินิ**[๒] เรามุงบังกระท่อมแล้วก่อไฟไว้ (๓) **นิคูหิตะ** การปกปิด เช่น **ฉนฺนมติวสฺสติ วิวฏํ นาติวสฺสติ**[๓] สิ่งที่ปิดไว้ย่อมรั่วได้ สิ่งที่เปิดไว้ย่อมไม่รั่ว (๔) **นิวาสนะ** การนุ่ง (๕) **ปารุปนะ** การห่ม (๖) **รหะ** ที่ลับ

ฉนฺนศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **ปัญญัตติ** นามบัญญัติคือพระฉันนเถระ เช่น **อายสฺมา ฉนฺโน อนาจารํ อาจรติ**[๔] ท่านพระฉันนะประพฤติไม่เหมาะสม *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑/๓๔ เป็นต้น)*

[๘๓๕] พุทฺธสมนฺตจกฺขูสุ จกฺขุ ปญฺญายมีริตํ
ธมฺมจกฺขุมฺหิ จ มํส- ทิพฺพจกฺขุทฺวเยสุ จ.

จกฺขุศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **พุทธจักขุ** พุทธจักษุ เช่น **พุทฺธจกฺขุ นาม อาสยานุสยญาณญฺเจว อินฺทฺริยปโรปริยตฺติญาณญฺจ**[๕] อาสยานุสยญาณและอินทริยปโรปริยัตติญาณ ชื่อว่าพุทธจักษุ (๒) **สมันตจักขุ** สมันตจักษุคือพระสัพพัญญุตญาณ เช่น **พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสิ**[๖] พระผู้มีพระภาคได้ตรวจดูสัตว์โลกด้วยพระพุทธจักษุ (๓) **ปัญญา** ปัญญาจักษุ เช่น **จกฺขุํ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาทิ**[๗] ปัญญาจักษุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว (๔) **ธัมมจักขุ** ธรรมจักษุคือมรรคญาณ ๓ เบื้องต้น เช่น **วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ**[๘] ดวงตาเห็นธรรมปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน เกิดขึ้นแล้ว (๕) **มังสจักขุ** มังสจักษุ เช่น **จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ**[๙] วิญญาณอาศัยดวงตาและรูปเกิดขึ้น (๖) **ทิพพจักขุ** ทิพพจักษุ เช่น **อทฺทสา โข ภควา ทิพฺเพน จกฺขุนา**[๑๐] พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นด้วยพระจักษุทิพย์ *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๒๑๓/๑๖๕; สํ.อฏฺ. ๑๓/๑/๑; มชฺ.อฏฺ. ๘/๒๘๓/๘๗)*

[๘๓๖] วาจฺจลิงฺโค อภิกฺกนฺโต สุนฺทรมฺหิ อภิกฺกเม
อภิรูเป ขเย วุตฺโต ตเถวาพฺภานโมทเน.

อภิกฺกนฺตศัพท์ที่เป็นวาจจลิงค์ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สุนทระ** ความดีงาม เช่น **อยํ เม ปุคฺคโล ขมติ อิเมสํ จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ อภิกฺกนฺตตโร จ ปณีตตโร จ**[๑๑] ข้าพเจ้าชอบใจบุคคลนี้ผู้ดีงามและประณีตกว่าบุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ (๒) **อภิกกมะ** การก้าวไปข้างหน้า (๓) **อภิรูปะ** ผิวพรรณงาม เช่น **อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**[๑๒] ผู้มีผิวพรรณงามยิ่ง ยังทิศทั้งปวงให้สว่างไสว (๔) **ขยะ** ความเสื่อมสิ้นไป เช่น **อภิกฺกนฺตา**

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๔๒๓/๒๙๕
๒ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๒๙๕/๓๒๘
๓ วิ.จุลฺล. ๗/๔๖๕/๒๙๒
๔ วิ.มหาวิ. ๑/๖๐๙/๔๑๐
๕ สํ.อฏฺ. ๑๓/๑/๑
๖ วิ.มหา. ๔/๙/๑๑
๗ วิ.มหา. ๔/๑๕/๑๙
๘ วิ.มหา. ๔/๑๖/๒๒
๙ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๔๔/๔๗๖
๑๐ วิ.มหาวิ. ๔/๑๐/๑๓
๑๑ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๑๐๐/๑๓๓
๑๒ ขุ.วิมาน. ๒๖/๕๑/๘๙

ภนฺเต รตฺติ นิกฺขนฺโต ปจฺโม ยาโม[๑] พระพุทธเจ้าข้า ราตรีสิ้นแล้ว ผ่าน ปฐมยามไปแล้ว (๕) **อัพภนโมทนะ** ความยินดียิ่ง เช่น **อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม**[๒] ท่านพระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์น่ายินดียิ่งนัก *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อฏฺ. ๑/๑๙๒; ที.อฏฺ. ๔/๒๕๐/๒๐๔; มชฺ. อฏฺ. ๗/๕๖/๑๔๐ เป็นต้น)*

[๘๓๗] การเณ เทสนายญฺจ วาเร เววจเนปิ จ
ปการสฺมึ อวสเร ปริยาโย กถียติ.

ปริยายศัพท์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ เช่น **อิมินาปิ โข เต ราชญฺญ ปริยาเยน เอวํ โหตุ**[๓] มหาบพิตร เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงต้องเป็นอย่างนี้ (๒) **เทสนา** ธรรมเทศนา เช่น **มธุปิณฺฑิกปริยาโยเตฺวว นํ ธาเรหิ**[๔] เธอจงทรงจำธรรมนั้นว่าเป็นเทศนาอันหวานชื่นดังหยดน้ำผึ้ง (๓) **วาระ** วาระครั้งคราว เช่น **กสฺส นุ โข อานนฺท อชฺช ปริยาโย ภิกฺขุนิโย โอวทิตุํ**[๕] อานนท์ วาระการให้โอวาทนางภิกษุณีในวันนี้ เป็นของใครหรือ (๔) **เววจนะ** คำไวพจน์ เช่น **กุจฺฉิสทฺโท อุทรปริยาโย**[๖] กุจฉิศัพท์เป็นคำไวพจน์ของอุทรศัพท์ (แปลว่าท้องเหมือนกัน) (๕) **ปการะ** ประเภท, ชนิด, อย่าง, ประการ (๖) **อวสระ** โอกาส *(ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๑/๓๖; มชฺ.อฏฺ. ๗/๑/๑๙; ขุ.อฏฺ. ๒๗/๓๙/๑๗๔ เป็นต้น)*

[๘๓๘] วิญฺญาเณ จิตฺตกมฺเม จ วิจิตฺเต จิตฺตมุจฺจเต
ปญฺญตฺติ จิตฺตมาเสสุ จิตฺโต ตารนฺตเร ถิยํ.

จิตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **วิญญาณะ** จิต (๒) **จิตตกัมมะ** จิตรกรรมภาพเขียน, ภาพสลัก (๓) **วิจิตตะ** ความวิจิตร (๔) **ปัญญัตติ** นามบัญญัติ คือผู้ชื่อว่าจิตตะ (๕) **จิตตมาสะ** เดือนห้า

จิตฺตาศัพท์ในอิตถีลิงค์ ท่านกล่าวไว้ในอรรถ **ตารันตระ** ดาวจิตตะ

[๘๓๙] สามํ เวทนฺตเร สนฺเตฺว ตํ ปีเต สามเล ติสุ
สยมตฺเถพฺยยํ สมํ สามา จ สาริวายปิ.

สามศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวทันตระ** สามเวท (๒) **สันตวะ** การปลอบโยน

สามศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปีตะ** สีเหลือง (๒) **สามละ** สีเขียวคราม

สามํศัพท์ที่เป็นอัพยยะคือนิบาต มีอรรถ **สยํ** ศัพท์ แปลว่า เอง (ทำเอง, เป็นเอง)

สามาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **สาริวา** เถาจิงจ้อดำ

---

๑ วิ.จุลฺล. ๗/๔๔๗/๒๘๓ ๒ วิ.มหาวิ. ๑/๔/๙ ๓ ที.มหา. ๑๐/๓๐๒/๓๕๕
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๕๐/๒๓๐ ๕ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๗๖๗/๔๘๖ ๖ วิสุทฺธิ.ฏี. ๒/๑๔๙/๒๐๔

[๘๔๐] ปุเม อาจริยาทิมฺหิ ครุ มาตาปิตูสฺวปิ
ครุ ตีสุ มหนฺเต จ ทุชฺชราลหุเกสุ จ.

ครุศัพท์ในปุลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อาจริยาทิ** ผู้ควรเคารพมีอาจารย์เป็นต้น (๒) **มาตุ** มารดา (๓) **ปิตุ** บิดา

ครุศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มหันตะ** ความมีมาก (๒) **ทุชชระ** ถาวรวัตถุ (๓) **อลหุกะ** มีน้ำหนัก

[๘๔๑] อจฺจิเต วิชฺชมาเน จ ปสตฺเถ สจฺจ สาธุสุ
ขินฺเน จ สมิเต เจว สนฺโตภิเธยฺยลิงฺคิโก.

สนฺตศัพท์ที่เป็นอภิเธยยลิงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **อัจจิตะ** การบูชา (๒) **วิชชมานะ** ความมีอยู่ เช่น **ปญฺจิเม ภิกฺขเว มหาโจรา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ**[๑] ภิกษุทั้งหลาย ในโลกมีมหาโจรอยู่ ๕ พวก (คือ มหาโจรผู้ปรารถนาความเป็นใหญ่ ภิกษุผู้อวดอ้างเอาธรรมวินัยของพระตถาคตว่าเป็นของตน ภิกษุผู้โจทก์เพื่อนภิกษุผู้บริสุทธิ์ ภิกษุผู้ประจบคฤหัสถ์ด้วยครุภัณฑ์ของสงฆ์ และภิกษุผู้อวดอุตริมนุสสธรรมที่ไม่เป็นจริง) (๓) **ปสัตถะ** การสรรเสริญ เช่น **อยญฺจ วิตกฺโก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา**[๒] วิตกและวิจารนี้ สงบระงับไป (๔) **สัจจะ** ความจริง อารมณ์ของสันตญาณ (มรรคจิต) เช่น **อธิคโต โข มฺยายํ ธมฺโม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สนฺโต ปณีโต**[๓] ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ตามรู้ยาก เป็นอารมณ์ของสันตญาณและเป็นธรรมอันประณีต (๕) **สาธุ** คนดี เช่น **สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ**[๔] สัตบุรุษเท่านั้นกล่าวกับสัตบุรุษ (๖) **ขินนะ** ความลำบากหรือความเหน็ดเหนื่อย เช่น **ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํ**[๕] ทางหนึ่งโยชน์ ช่างยาวไกลสำหรับผู้เหน็ดเหนื่อย (๗) **สมิตะ** ความสงบจากกิเลส เช่น **อุปสนฺตสฺส สทา สติมโต**[๖] ผู้สงบจากกิเลส มีสติทุกเมื่อ

อิติ คาถาอเนกตฺถวคฺควณฺณนา.

ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละคาถา จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๒๓๐/๑๖๙ ๒ อภิ.วิ. ๓๕/๖๕๙/๓๔๘ ๓ วิ.มหา. ๔/๗/๘
๔ สํ.สคาถ. ๑๕/๓๒๒/๑๐๒ ๕ ขุ.ขุทฺทก. ๒๕/๑๕/๒๓ ๖ วิ.มหาวิ. ๒/๔๒๔/๒๗๔

๓.๓.๒. คาถาทธาเนกัตถวัณณนา

พรรณนาศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละครึ่งคาถา

[๘๔๒] เทโว วิสุทฺธิเทวาโท เมฆมจฺจุนเภสุ จ
อถาปิ ตรุเณ สตฺเต โจเรปิ มาณโว ภเว.

เทวศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **วิสุทฺธิเทวาทิ** วิสุทธิเทพ อุปัตติเทพ และสมมติเทพ เช่น **วิสุทฺธิเทวา วุจฺจนฺติ ตถาคตสาวกา อรหนฺโต ขีณาสวา เย จ ปจฺเจกสมฺพุทฺธา**[๑] พระอรหันตขีณาสพสาวกของพระตถาคต และพระปัจเจกพุทธเจ้า เรียกว่าวิสุทธิเทพ. **จาตุมหาราชิกา เทวา ทีฆายุกา วณฺณวนฺโต สุขพหุลา**[๒] พวกเทพชั้นจาตุมหาราชิกามีอายุยืน มีผิวพรรณผุดผ่อง มีความสุขมาก. **เวสาลี เทว อิทฺธา เจว ผีตา จ**[๓] ขอเดชะสมมุติเทพ พระนครไพสาลีเป็นบุรีมั่งคั่งและกว้างขวาง (๒) **เมฆะ** เมฆ เช่น **เทโว สมฺมาธารํ อนุปฺปเวจฺฉติ**[๔] ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล (๓) **มัจจุ** พญามัจจุราช (๔) **นภะ** ท้องฟ้า เช่น **วิทฺเธ วิคตวลาหเก เทเว**[๕] บนท้องฟ้าที่ปลอดโปร่งปราศจากเมฆบดบัง *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๓๐/๗/๑๘; ขุ.อฏฺ. ๓๒/๑/๓๖ เป็นต้น)*

มาณวศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ตรุณะ** ชายหนุ่ม เช่น **พฺราหฺมณสฺส โปกฺขรสาติสฺส อมฺพฏฺโฐ นาม มาณโว อนฺเตวาสี โหติ**[๖] มาณพหนุ่มชื่ออัมพัฏฐะเป็นลูกศิษย์ของโปกขรสาติพราหมณ์ (๒) **สัตตะ** สัตว์ เช่น **เย ปมชฺชนฺติ มาณวา**[๗] สัตว์เหล่าใดประมาทอยู่ (๓) **โจระ** ขโมย เช่น **มาณเวหิปิ สมาคจฺฉนฺติ กตกมฺเมหิปิ อกตกมฺเมหิปิ**[๘] มาพร้อมกับโจรบ้าง กับผู้ทำงานบ้าง กับผู้ไม่ทำงานบ้าง *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๔/๑/๓๖; วิ.ฏี. ๑/๔๖/๙๖ เป็นต้น)*

[๘๔๓] อาทิโกฏฺฐาสโกฏีสุ ปุรโตคฺคํ วเร ติสุ
ปจฺจนีโกตฺตเมสฺวญฺเญ ปจฺฉาภาเค ปเร ติสุ.

อคฺคศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อาทิ** เบื้องแรก เช่น **อชฺชตคฺเค สมฺม โทวาริก อาวรามิ ทฺวารํ นิคณฺฐานํ นิคณฺฐีนํ**[๙] นี่นายประตูสหายเรา ตั้งแต่วันนี้ เราจะปิดประตูกันพวกนิครนถ์และนางนิครนถ์ (๒) **โกฏฐาสะ** ส่วน เช่น **อนุชานามิ ภิกฺขเว วิหารคฺเคน คาเหตุํ**[๑๐] ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถือส่วนหนึ่งในวิหาร (๓) **โกฏิ** ปลายแขน เช่น **เตเนว องฺคุลคฺเคน ตํ**

---

๑ ขุ.จูฬนิ. ๓๐/๒๑๔/๑๑๒ ๒ ที.ปาฏิก. ๑๑/๓๔๖/๒๗๒ ๓ วิ.มหา. ๕/๑๒๘/๑๖๙
๔ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๗๐/๙๘ ๕ มชฺ.มูล. ๑๒/๕๓๔/๕๗๔ ๖ ที.สีล. ๙/๑๔๓/๑๑๕
๗ มชฺ.อุปริ. ๑๔/๕๒๕/๓๔๖ ๘ ที.อฏฺ. ๔/๑/๓๖ ๙ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๕/๖๘
๑๐ วิ.จุลฺล. ๗/๒๗๙/๑๒๗

องฺคุลคฺคํ ปรามสติ[๑] ลูบคลำปลายองคุลีนั้นด้วยปลายองคุลีนั้น (๔) **ปุรโต** ข้างหน้า *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อฏฺ. ๑/๑๙๖; ที.อฏฺ. ๔/๒๕๐/๒๑๒; มชฺ.อฏฺ. ๗/๕๖/๑๔๘ เป็นต้น)*

อคฺคศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วระ** เลิศ, ประเสริฐ เช่น **ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ**[๒] พระตถาคตชาวโลกกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น

ปรศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปัจจนีกะ** ศัตรู เช่น **ปรราชูหิ ภายมาโน**[๓] ผู้ถูกพระราชาผู้เป็นข้าศึกทำให้กลัว (๒) **อุตตมะ** ประเสริฐ เช่น **ปริสญฺญู จ ปุคฺคลปโรปรญฺญู จ**[๔] รู้จักบริษัท รู้จักบุคคลผู้ประเสริฐ (๓) **อัญญะ** สิ่งอื่น เช่น **โส ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ**[๕] กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นและบุคคลอื่นด้วยใจ (๔) **ปัจฉาภาคะ** ข้างหลัง เช่น **ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา**[๖] ลงปัจจัยข้างหลังธาตุและลิงค์

[๘๔๔] โยนิ กาม สิริสฺสเร ธมฺมุยฺยามยเส ภคํ
อุฬาโร ตีสุ วิปุเล เสฏฺเจ จ มธุเร สิยา.

ภคศัพท์มีอรรถ ๗ อย่าง คือ (๑) **โยนิ** นิมิตผู้หญิง เช่น **ภคินี** ผู้หญิง พี่สาวน้องสาว (๒) **กามะ** ความต้องการ (๓) **สิริ** ปัญญาและบุญ (๔) **อิสสระ** ความเป็นใหญ่ (๕) **ธัมมะ** คุณธรรมมีศีลเป็นต้น (๖) **อุยยามะ** ความเพียร (๗) **ยสะ** บริวารและชื่อเสียง *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.อฏฺ. ๑/๑๓๒; ขุ.อฏฺ. ๑๗/๙๕; วิสุทฺธิมคฺค. ๑/๒๗๐ เป็นต้น)*

อุฬารศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิปุละ** กว้างใหญ่ เช่น **อปฺปมาโณ จ อุฬาโร โอภาโส**[๗] ทั้งแสงสว่างอันกว้างไกลหาประมาณมิได้ (๒) **เสฏฐะ** ประเสริฐ เช่น **อุฬาราย ขลุ ภวํ วจฺฉายโน สมณํ โคตมํ ปสํสาย ปสํสติ**[๘] ท่านพระวัจฉายนะสรรเสริญพระสมณโคดมด้วยคำสรรเสริญอันประเสริฐ (๓) **มธุระ** รสหวาน เช่น **อุฬารานิ ขาทนียานิ ขาทนฺติ**[๙] เคี้ยวกินของขบเคี้ยวอันหวานอร่อย *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.อฏฺ. ๖/๑๔๒/๖๕; สํ.อฏฺ. ๑๓/๗๙๘/๒๘๑; ขุ.อฏฺ. ๓๐/๗/๑๑ เป็นต้น)*

[๘๔๕] สมฺปนฺโน ตีสุ สมฺปุณฺเณ มธุเร จ สมงฺคิน
สงฺขา ตุ ญาเณ โกฏฺฐาส- ปญฺญตฺติคณนาสุ จ.

สมฺปนฺนศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สัมปุณณะ** ความบริบูรณ์ เช่น **สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ สุวา ภุญฺชนฺติ**[๑๐] นาข้าวสาลีบริบูรณ์ดี แต่พวกนกแขกเต้าพากันมากินเสีย (๒) **มธุระ**

---

๑ อภิ.กถา. ๓๗/๑๐๗๓/๓๔๓ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๓๔/๔๔ ๓ ขุ.อฏฺ. ๒๖/๒๐/๑๗๐
๔ องฺ.สตฺตก. ๒๓/๖๕/๑๑๔ ๕ ที.สีล. ๙/๑๓๕/๑๐๕ ๖ กจฺจายนสุตฺต. ๓๓๒
๗ วิ.มหา. ๔/๑๗/๒๓ ๘ มชฺ.มูล. ๑๒/๓๒๙/๓๓๖ ๙ มชฺ.มูล. ๑๒/๔๐๗/๔๓๙
๑๐ ขุ.ชา. ๒๗/๑๘๗๒/๓๖๖

รสหวาน เช่น **อิมิสฺสา ภนฺเต มหาปฐวิยา เหฏฺฐิมตลํ สมฺปนฺนํ, เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธุํ อนีลกํ, เอวมสฺสาทํ**[๑] พระพุทธเจ้าข้า พื้นเบื้องล่างแผ่นดินผืนกว้างใหญ่นี้ สมบูรณ์ มีรสโอชาเหมือนน้ำผึ้งมิ้มที่ไม่มีตัวอ่อน ฉันนั้น (๓) **สมังคี** ความถึงพร้อม เช่น **ตีหิ วิชฺชาหิ สมฺปนฺโน**[๒] ถึงพร้อมด้วยวิชชา ๓ (ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๒๗/๑๑๑/๓๙๙ เป็นต้น)

สงฺขาศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ญาณะ** ปัญญาพิจารณา เช่น **สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ**[๓] พิจารณาแล้วจึงใช้สอยปัจจัยอย่างหนึ่ง (๒) **โกฏฐาสะ** ส่วน เช่น **ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺติ**[๔] ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนิ่นช้าครอบงำบุรุษ (๓) **ปัญญัตติ** บัญญัติ เช่น **เตสํ เตสํ ธมฺมานํ สงฺขา สมญฺญา**[๕] การบัญญัติเรียกธรรมทั้งหลายเหล่านั้น (๔) **คณนา** การนับ เช่น **น สุกรํ สงฺขาตุํ**[๖] ใครๆไม่สามารถนับได้ง่าย *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มชฺ.อฏฺ. ๗/๒๒/๘๒; วิ.ฏี. ๒/๗๓/๑๙๗ เป็นต้น)*

[๘๔๖] **ฐานํ อิสฺสริโยกาส- เหตูสุ ฐิติยมฺปิ จ**
อโถ มาเน ปกาเร จ โกฏฺฐาเส จ วิโธ ทฺวิสุ.

ฐานศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อิสสริยะ** ตำแหน่งสูง เช่น **กึ ปนายสฺมา เทวานมินฺโท กมฺมํ กตฺวา อิมํ ฐานํ ปตฺโต**[๗] ผู้มีอายุ พระอินทร์ทำกรรมอะไรไว้ จึงถึงตำแหน่งนี้ (๒) **โอกาสะ** ขณะนั้น เช่น **ฐานโสเวตํ ตถาคตํ ปฏิภาติ**[๘] พยากรณ์นั้นมาปรากฏแจ่มแจ้งแด่พระตถาคตทันที (๓) **เหตุ** เหตุ เช่น **ฐานญฺจ ฐานโต อฏฺฐานญฺจ อฏฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาติ**[๙] ตถาคตย่อมรู้เหตุโดยเป็นเหตุ รู้สิ่งอันมิใช่เหตุโดยเป็นสิ่งมิใช่เหตุ ตามความเป็นจริง (๔) **ฐิติ** การดำรงอยู่ เช่น **ฐานกุสโล โหติ**[๑๐] เป็นผู้ฉลาดในการดำรงตน *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มชฺ. อฏฺ. ๗/๓๑/๑๑๑ เป็นต้น)*

วิธศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มานะ** ความเย่อหยิ่งถือตัว เช่น **เสยฺโยหมสฺมีติ วิธา สทิโสหมสฺมีติ วิธา**[๑๑] ถือตัวว่าเราประเสริฐกว่าเขา ถือตัวว่าเราเสมอเขา (๒) **ปการะ** ประการหรือรูปพรรณสัณฐาน เช่น **กถํ วิธํ สีลวนฺตํ วทนฺติ, กถํ วิธํ ปญฺญวนฺตํ วทนฺติ**[๑๒] บัณฑิตท่านเรียกผู้เช่นไรว่า เป็นผู้มีศีล เรียกผู้เช่นไรว่า เป็นผู้มีปัญญา (๓) **โกฏฐาสะ** ส่วน เช่น **เอกวิเธน มาโน**[๑๓] มีมานะโดยส่วนเดียว *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน อภิ.อฏฺ. ๕๓/๗๗๑/๓๖๓ เป็นต้น)*

---

๑ วิ.มหาวิ. ๑/๖/๑๑ ๒ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๗๐๗/๖๔๙ ๓ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๓๖/๒๓๖
๔ มชฺ.มูล. ๑๒/๒๔๕/๒๒๒ ๕ อภิ.ธมฺมสงฺ. ๓๔/๘๔๑/๓๒๗ ๖ สํ.สคาถ. ๑๕/๖๐๓/๒๒๒
๗ มชฺ.อฏฺ. ๗/๓๑/๑๑๑ ๘ มชฺ.มชฺ. ๑๓/๙๕/๙๒ ๙ มชฺ.มูล. ๑๒/๑๖๖/๑๔๐
๑๐ มชฺ.อฏฺ. ๗/๓๑/๑๑๑ ๑๑ ที.ปาฏิก. ๑๑/๒๒๘/๒๒๘ ๑๒ สํ.สคาถ. ๑๕/๒๕๘/๗๔
๑๓ ขุ.มหานิ. ๒๙/๑๐๒/๙๓

[๘๔๗] ปญฺโญปวาสขนฺตีสุ ทโม อินฺทฺริยสํวเร
ญาเณ จ โสมนสฺเส จ เวโท ฉนฺทสิ โจจฺจเต.

ทมศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปัญญา** ปัญญา (๒) **อุปวาสะ** การจำศีล (๓) **ขันติ** ความอดทน (๔) **อินทริยสังวระ** การสำรวมอินทรีย์

เวทศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ญาณะ** ปัญญาญาณ เช่น **ยํ พฺราหฺมณํ เวทคุมาภิชญฺญา**[๑] ท่านรู้ผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ผู้ถึงเวท (๒) **โสมนัสสะ** ความยินดี เช่น **เย เวทชาตา วิจรนฺติ โลเก**[๒] ชนเหล่าใดเกิดโสมนัสท่องเที่ยวไปในโลก (๓) **ฉันทะ** ในคัมภีร์เวท เช่น **ติณฺณํ เวทานํ ปารคู สนิฆณฺฑุเกฏุภานํ**[๓] รู้จบไตรเพทพร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ *(ควรดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ขุ.อฏฺ. ๕๑/๘๖/๑๐๘ เป็นต้น)*

[๘๔๘] ขนฺธโกฏฺฐาสปสฺสาว- มคฺคเหตูสุ โยนิ สา
กาเล ตุ กูเล สีมายํ เวลา ราสิมฺหิ ภาสิตา.

โยนิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ขันธโกฏฐาสะ** กำเนิด ๔ มีอัณฑชะเป็นต้น (๒) **ปัสสาวมัคคะ** ช่องปัสสาวะของหญิง (๓) **เหตุ** สาเหตุ

เวลาศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **กาละ** กาลเวลา (๒) **กูละ** ฝั่ง (๓) **สีมา** ขอบเขต (๔) **ราสิ** กอง

[๘๔๙] โวหาโร สทฺทปณฺณตฺติ- วณิชฺชาเจตนาสุ จ
นาโค ตุรคหตฺถีสุ นาครุกฺเข ตถุตฺตเม.

โวหารศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สัททะ** ศัพท์และเสียง (๒) **ปัณณัตติ** บัญญัติเรียก (๓) **วณิชชา** การค้าขาย (๔) **เจตนา** ความตั้งใจ

นาคศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อุรคะ** พญานาค (๒) **หัตถี** ช้าง (๓) **นาครุกขะ** ต้นกากะทิง (๔) **อุตตมะ** ความประเสริฐ

[๘๕๐] เสฏฺฐาสหายสงฺขฺยาญฺญ- ตุลฺเยเสฺวโก ติลิงฺคิโก
ราเค ตุ มานโส จิตฺตา- รหตฺเตสุ จ มานสํ.

เอกศัพท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **เสฏฐะ** ความประเสริฐ (๒) **อสหายะ** ผู้เดียวไม่มีเพื่อน (๓) **สังขยา** การนับ (๔) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๕) **ตุลยะ** ความเหมือนกัน

มานสศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ราคะ** ตัณหา

มานสศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จิตตะ** จิต (๒) **อรหัตตะ** อรหัตผล

---

๑ ขุ.สุตฺตนิ. ๒๕/๔๒๘/๕๓๖ ๒ องฺ.จตุกฺก. ๒๑/๕๗/๘๓ ๓ ที.สีล. ๙/๑๔๓/๑๑๕

[๘๕๑] มูลํ เภ สนฺติเก มูล- มูเล เหตุมฺหิ ปาภเต
รูปาทฺยํสปกณฺเฑสุ ขนฺโธ ราสิคุเณสุ จ.

มูลศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ภะ** ดาวมูละ (๒) **สันติกะ** ที่ใกล้ (๓) **มูลมูละ** โคนต้นไม้เป็นต้น (๔) **เหตุ** เหตุมีโลภะเป็นต้น (๕) **ปาภตะ** ทรัพย์ต้นทุน

ขนฺธศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **รูปาทิ** ขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น (๒) **อังสะ** ไหล่ (๓) **ปกัณฑะ** ลำต้น (๔) **ราสิ** กอง (๕) **คุณะ** คุณความดี

[๘๕๒] อารมฺโภ วีริเย กมฺเม อาทิกมฺเม วิโกปเน
อโถ หทยวตฺถุมฺหิ จิตฺเต จ หทยํ อุเร.

อารมฺภศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **วีริยะ** ความเพียร (๒) **กัมมะ** การกระทำ (๓) **อาทิกัมมะ** กรรมในเบื้องต้น (๔) **วิโกปนะ** การทำลาย

หทยศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **หทยวัตถุ** หัวใจ (๒) **จิตตะ** จิต (๓) **อุระ** อก

[๘๕๓] ปจฺฉาตาปานุพนฺเธสุ ราคาโทนุสโย ภเว
มาตงฺคมุทฺธปิณฺเฑ ตุ ฆเฏ กุมฺโภ ทสมฺพเณ.

อนุสยศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัจฉาตาปะ** ความเดือดร้อนภายหลัง (๒) **อนุพันธะ** การติดตาม (๓) **ราคาทิ** อนุสัย ๗ อย่าง มีราคะเป็นต้น

กุมฺภศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มาตังคมุทธปิณฑะ** กระพองช้าง (๒) **ฆฏะ** หม้อ (๓) **ทสัมพณะ** การนับเท่ากับ ๑๐ ขารี

[๘๕๔] ปริวาโร ปริชเน ขคฺคโกเส ปริจฺฉเท
อาลมฺพโร ตุ สารมฺเภ เภริเภเท จ ทิสฺสติ.

ปริวารศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปริชนะ** บริวาร (๒) **ขัคคโกสะ** ฝักดาบ (๓) **ปริจฉทะ** เครื่องกำบัง

อาลมฺพรศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สารัมภะ** ความโกลาหล (๒) **เภริเภทะ** กลองเปิงมาง

[๘๕๕] ขโณ กาลวิเสเส จ นิพฺยาปารฏฺฐิติมฺหิ จ
กุเล ตฺวภิชโน วุตฺโต อุปฺปตฺตฺภูมิยมฺปิ จ.

ขณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กาลวิเสสะ** เวลาขณะเดียวเท่ากับดีดนิ้ว ๑๐ ครั้งติดกัน (๒) **นิพยาปารัฏฐิติ** การตั้งอยู่ไม่นาน

อภิชนศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุละ** ตระกูล (๒) **อุปปัตตภูมิ** แผ่นดินเป็นที่เกิด

[๘๕๖] อาหาโร กพฬีการา- หาราทีสุ จ การเณ
วิสฺสาเส ยาจนายญฺจ เปเม จ ปณโย มโต.

อาหารศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กพฬีการาหาราทิ** อาหาร ๔ อย่าง มีกพฬีการาหารเป็นต้น (๒) **การณะ** เหตุ

ปณยศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิสสาสะ** ความคุ้นเคย (๒) **ยาจนา** การขอ (๓) **เปมะ** ความรัก

[๘๕๗] ณาโท สทฺธาจีวราทิ- เหตฺวาธาเรสุ ปจฺจโย
กีฬาทิพฺพวิหาราโท วิหาโร สุคตาลเย.

ปจฺจยศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ณาทิ** ปัจจัยที่ประกอบลิงค์และธาตุในคัมภีร์ไวยากรณ์ มี **ณ** เป็นต้น (๒) **สัทธา** ความเชื่อมั่น (๓) **จีวราทิ** ปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้น (๔) **เหตุ** เหตุ (๕) **อาธาระ** ที่อาศัย

วิหารศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กีฬา** การละเล่น (๒) **ทิพพวิหาราทิ** ทิพยวิหาร อริยวิหาร และพรหมวิหาร (๓) **สุคตาลยะ** อาวาสหรือวิหาร

[๘๕๘] สมตฺถเน มโต จิตฺเต- กคฺคตายํ สมาธิ จ
โยโค สงฺเค จ กามาโท ฌาโนปาเยสุ ยุตฺติยํ.

สมาธิศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สมัตถนะ** การตกลง (๒) **จิตเตกัคคตา** ความมีอารมณ์เดียวของจิต (สมาธิ)

โยคศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สังคะ** การติดขัด (๒) **กามาทิ** โยคะ ๔ มีกามโยคะเป็นต้น (๓) **ฌานะ** ฌาน (๔) **อุปายะ** อุบายมีสามะเป็นต้น (๕) **ยุตติ** การประกอบ

[๘๕๙] โภโค สปฺปผณงฺเคสุ โกฏิลฺเล ภุญฺชเน ธเน
ภูมิภาเค กิเลเส จ มเล จาสุคณมุจฺจเต.

โภคศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **สัปปผณะ** พังพานงู (๒) **สัปปังคะ** ขนดงู (๓) **โกฏิลละ** ความคดงอ (๔) **ภุญชนะ** การบริโภค (๕) **ธนะ** ทรัพย์สิน

องฺคณศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภูมิภาคะ** พื้นที่ส่วนหนึ่งมีสนามหลวงเป็นต้น (๒) **กิเลสะ** สังกิเลส (๓) **มละ** มลทินมีราคะเป็นต้น

[๘๖๐] ธนาทิทปฺเป ปญฺญาย อภิมาโน มโตถ จ
อปเทโส นิมิตฺเต จ ฉเล จ กถเน มโต.

อภิมานศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธนาทิทัปปะ** ความเย่อหยิ่งเพราะมีทรัพย์เป็นต้น (๒) **ปัญญา** ปัญญา

อปเทสศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **นิมิตตะ** เหตุ (๒) **ฉละ** ความโกง (๓) **กถนะ** การกล่าว

[๘๖๑] จิตฺเต กาเย สภาเว จ โส อตฺตา ปรมตฺตนิ
อถ คุมฺโพ จ ถมฺภสฺมึ สมูเห พลสชฺชเน.

อตฺตศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **จิตตะ** จิต (๒) **กายะ** กาย (๓) **สภาวะ** สภาพ (๔) **ปรมัตตะ** ปรมาตมันตามทัศนะของเดียรถีย์

คุมฺพศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ถัมภะ** เสาเรือนเป็นต้น (๒) **สมูหะ** กอหรือพุ่มไม้ (๓) **พลสัชชนะ** การระดมพล

[๘๖๒] อนฺโตฆเร กุสูเล จ โกฏฺโฐนฺโตกุจฺฉิยํ ปุยถ
โสปานงฺคมฺหิ อุณฺหีโส มกุเฏ สีสเวฐเน.

โกฏฺฐศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อันโตฆระ** ภายในเรือน (๒) **กุสูละ** ยุ้งหรือฉาง (๓) **อันโตกุจฉิ** ลำไส้

อุณฺหีสศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โสปานังคะ** หัวบันได (๒) **มกุฏะ** มงกุฎ (๓) **สีสเวฐนะ** กรอบหน้า

[๘๖๓] นิยฺยาเส เสขเร ทฺวาเร นิยฺยูโห นาคทนฺตเก
อโถ สิขณฺเฑ ตูณีเร กลาโป นิกเร มโต.

นิยฺยูหศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **นิยยาสะ** ยางไม้ (๒) **เสขระ** ดอกไม้ประดับบนศีรษะ (๓) **ทวาระ** ประตู (๔) **นาคทันตกะ** ขอสำหรับแขวนหมวกเป็นต้น

กลาปศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สิขัณฑะ** หางนกยูง (๒) **ตูณีระ** แล่งธนู (๓) **นิกระ** หมู่ นิกร

[๘๖๔] จูฬาสํยตเกเสสุ มกุเฏ โมฬิ จ ทฺวิสุ
สงฺโข ตฺวนิตฺถิยํ กมฺพุ- นลาฏฏฺฐีสุ โคปฺผเก.

โมฬิศัพท์เป็นปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **จูฬา** ผมจุก (๒) **สังยตเกสะ** มวยผม (๓) **มกุฏะ** มงกุฎ

สงฺขศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กัมพุ** หอยสังข์ (๒) **นลาฏัฏฐิ** กระดูกหน้าผาก (๓) **โคปผกะ** ข้อเท้า

[๘๖๕] ปกฺโข กาเล พเล สาเธฺย สขีวาเธสุ ปงฺคุเฬ
เทเสณฺณเว ปุเม สินฺธุ สริตายํ ส นาริยํ.

ปกฺขศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **กาละ** ข้างขึ้น-ข้างแรม (๒) **พละ** กองพล (๓) **สาธยะ** วัตถุที่ควรให้สำเร็จ (๔) **สขี** เพื่อน (๕) **วาธะ** หางธนู (๖) **ปังคุฬะ** คนเปลี้ย

สินฺธุศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทสะ** เมืองสินธุ (๒) **อัณณวะ** มหาสมุทร

สินฺธุศัพท์ที่ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ **สริตา** แม่น้ำ

[๘๖๖] คเช กเรณุ ปุริเส โส หตฺถินิยมิตฺถิยํ
รตเน วชิโรนิตฺถี มณิเวธินฺทเหติสุ.

กเรณุศัพท์ในปุงลิงค์ มีอรรถ **คชะ** ช้างพลาย

กเรณุศัพท์ที่ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ **หัตถินี** ช้างพัง

วชิรศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **รตนะ** เพชร (๒) **มณิเวธะ** เครื่องเจียระไน (๓) **อินทเหติ** อาวุธของพระอินทร์

[๘๖๗] วิสาณํ ตีสุ มาตงฺค- ทนฺเต จ ปสุสิงฺคเก
โกฏิยํ ตุ มโต โกโณ ตถา วาทิตฺตวาทเน.

วิสาณศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มาตังคทันตะ** งาช้าง (๒) **ปสุสิงคกะ** เขาสัตว์

โกณศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกฏิ** มุมหรือปลาย (๒) **วาทิตตวาทนะ** อุปกรณ์ดีดพิณ

[๘๖๘] วณิปฺปเถ จ นคเร เวเท จ นิคโม จ
วิวาทาโทธิกรณํ สิยาธาเร จ การเณ.

นิคมศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วณิปปถะ** ย่านร้านค้าหรือห้างสรรพสินค้า (๒) **นคระ** เมือง (๓) **เวทะ** คัมภีร์นิคมเวท

อธิกรณศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิวาทาทิ** คดีอธิกรณ์ มีวิวาทาธิกรณ์เป็นต้น (๒) **อาธาระ** ที่ตั้งและอรรถของสัตตมีวิภัตติ (๓) **การณะ** เหตุ

[๘๖๙] ปสุมฺหิ วสุธายญฺจ วาจาโท โค ปุมิตฺถิยํ
หริเต ตุ สุวณฺเณ จ วาสุเทเว หรีริโต.

โคศัพท์ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ปสุ วัว (๒) วสุธา แผ่นดิน (๓) วาจาทิ คำพูดเป็นต้น (อาทิศัพท์เอา สัคคะ สวรรค์, รังสิ รัศมี, วชิระ เพชร, จันทะ ดวงจันทร์, ชละ น้ำ)

หริศัพท์เป็นปุงลิงค์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) หริตะ สีเขียวใบไม้ (๒) สุวัณณะ ทองคำ (๓) วาสุเทวะ พระวิษณุ

[๘๗๐] อายตฺเต ปริวาเร จ ภริยายํ ปริคฺคโห
อุตฺตํโส ตฺวตํโส จ กณฺณปูเร จ เสขเร.

ปริคฺคหศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อายัตตะ การยึดติด (๒) ปริวาระ บริวาร (๓) ภริยา ภรรยา

อุตฺตํสศัพท์และ**อวตํส**ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กัณณปูระ เครื่องประดับหู (๒) เสขระ ดอกไม้ประดับศีรษะ

[๘๗๑] วิชฺชุยํ วชิเร เจวา- สนิตฺถิปุํเส ปฺยถ
โกเณ สงฺขฺยาวิเสสสฺมึ อุกฺกํเส โกฏิ นาริยํ.

อสนิศัพท์ในอิตถีลิงค์และปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วิชชุ สายฟ้า (๒) วชิระ อาวุธของพระอินทร์

โกฏิศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) โกณะ มุม (๒) สังขยาวิเสสะ สังขยาจำนวนหนึ่ง คือ ๑ โกฏิ (๓) อุกกังสะ ที่สุด

[๘๗๒] จูฬาชาลาปธานคฺค- โมรจูฬาสุ สา สิขา
สปฺปทาฐายมาสีตฺถี อิฏฺฐสฺสาสีสนายปิ.

สิขาศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) จูฬา ผมจุก (๒) ชาลา เปลวไฟ (๓) ปธานะ ประเสริฐ (๔) อัคคะ ปลายสุด (๕) โมรจูฬา หงอนนกยูง

อาสีศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัปปทาฐา เขี้ยวงู (๒) อิฏฐฐอาสีสนา ความปรารถนาวัตถุอันน่าปรารถนา

[๘๗๓] วสา วิลีนเตลสฺมึ วสคา วญฺฌาคาวิสุ
อภิลาเส ตุ กิรเณ อภิสงฺเค รุจิตฺถิยํ.

วสาศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิลีนเตละ** น้ำมันเหลว (๒) **วสคา** หญิงผู้อยู่ในอำนาจ (๓) **วัญฌาคาวี** แม่วัวหมัน

รุจิศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อภิลาสะ** ความชอบใจ (๒) **กิรณะ** รัศมี (๓) **อภิสังคะ** ความติดใจ

[๘๗๔] สญฺญา สญฺชานเน นาเม เจตนายญฺจ ทิสฺสติ
อํเส สิปฺเป กลา กาเล ภาเค จนฺทสฺส โสฬเส.

สญฺญาศัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สัญชานนะ** การหมายรู้ (๒) **นามะ** ชื่อ (๓) **เจตนา** ความจงใจ

กลาศัพท์ปรากฏในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อังสะ** ส่วน (๒) **สิปปะ** ศิลปะ ๖๔ อย่าง มีนัจจะและวาทนะเป็นต้น (๓) **กาละ** เศษเสี้ยวเวลา (๔) **จันทโสฬสภาคะ** เสี้ยวที่ ๑๖ ของดวงจันทร์ (๑ ใน ๑๖, หารด้วย ๑๖)

[๘๗๕] พีชโกเส ฆรกูเฏ กณฺณภูสาย กณฺณิกา
อาคามิกาเล ทีฆตฺเต ปภาเว จ มตายติ.

กณฺณิกาศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **พีชโกสะ** ฝักบัว (๒) **ฆรกูฏะ** ช่อฟ้า (๓) **กัณณภูสา** ตุ้มหู

อายติศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อาคามิกาละ** อนาคตกาล (๒) **ทีฆัตตะ** ความยาวนาน (๓) **ปภาวะ** อำนาจ

[๘๗๖] อุณฺณา เมสาทิโลเม จ ภูมชฺเฌ โรมธาตุยํ
วารุณี ตฺวิตฺถิยํ วุตฺตา นฏฺฏกีมทิราสุ จ.

อุณฺณาศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เมสาทิโลมะ** ขนสัตว์มีขนแกะเป็นต้น (๒) **ภูมัชฌโรมธาตุ** อุณาโลมที่งอกขึ้นระหว่างคิ้ว

วารุณีศัพท์ในอิตถีลิงค์ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นัฏฏกี** หญิงนักฟ้อน (๒) **มทิรา** สุรา

[๘๗๗] กฺริยจิตฺเต จ กรเณ กิริยํ กมฺมนิ กฺริยา
สุณิสายํ ตุ กญฺญาย ชายาย จ วธู มตา.

กิริยศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กริยจิตตะ** กิริยาจิต (๒) **กรณะ** การกระทำ

กฺริยาศัพท์อิตถีลิงค์ท่านรู้ในอรรถ **กัมมะ** กิจที่ควรทำ. บางอาจารย์ท่านกล่าวว่า **กิริยะ** และ **กฺริยา** มีอรรถเดียวกัน

วธูศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สุณิสา** สะใภ้ (๒) **กัญญา** หญิงสาวในปฐมวัย (๓) **ชายา** ภรรยา

[๘๗๘] ปมาณิสฺสริเย มตฺตา อกฺขราวยเวปฺปเก
สุตฺตํ ปาวจเนริฏฺเจ ตนฺเต ตํ สุปิเต ติสุ.

มตฺตาศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปมาณะ** ประมาณ, มาตรา (๒) **อิสสริยะ** ความเป็นใหญ่ (๓) **อักขราวยวะ** มาตราเสียงของอักษร มีครุและลหุเป็นต้น (๔) **อัปปกะ** ความมีน้อย

สุตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาวจนะ** พระพุทธพจน์ (๒) **อริฏฐะ** ยาดองชนิดหนึ่งที่มีสีกลิ่นและรสเหมือนกับสุรา (๓) **ตันตะ** เส้นด้าย

สุตฺตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **สุปิตะ** ผู้นอนหลับ

[๘๗๙] ราชลิงฺโคสภงฺเคสุ รุกฺเข จ กกุโท ปฺยถ
นิมิตฺตกฺขรสูเปสุ พฺยญฺชนํ จิหเน ปเท.

กกุทศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ราชลิงคะ** เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ อย่าง (๒) **อุสภังคะ** หนอกวัว (๓) **รุกขะ** ต้นกุ่ม

พฺยญฺชนศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **นิมิตตะ** องคชาต (๒) **อักขระ** พยัญชนะอักษร (๓) **สูปะ** กับข้าว (๔) **จิหนะ** ร่องรอย (๕) **ปทะ** บทที่มีวิภัตติเป็นที่สุด

[๘๘๐] โวหาเร เชตุมิจฺฉายํ กิฬาโท จาปิ เทวนํ
ภริยายํ ตุ เกทาเร สรีเร เขตฺตมีริตํ.

เทวนศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โวหาระ** การค้าขาย (๒) **เชตุมิจฉา** ความปรารถนาชัยชนะ (๓) **กีฬาทิ** การละเล่นเป็นต้น

เขตฺตศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภริยา** ภรรยา (๒) **เกทาระ** แปลงนา (๓) **สรีระ** ร่างกาย

[๘๘๑] สุสฺสูสายญฺจ วิญฺเญยฺยํ อิสฺสาภฺยาเสปฺยุปาสนํ
สูลํ ตุนิตฺถิยํ เหติ- เภเท สงฺกุรุชาสุ จ.

อุปาสนศัพท์พึงทราบในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุสสูสา** การเข้าไปปรนนิบัติรับใช้ (๒) **อิสสาภยาสะ** การฝึกหัดยิงธนู

สูลศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ พึงทราบในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เหติเภทะ** อาวุธชนิดหนึ่งคือหลาว (๒) **สังกุ** ขวากหนาม (๓) **รุชา** โรคจุกเสียด

[๘๘๒] ตนฺติ วีณาคุเณ ตนฺตํ มุขฺยสิทฺธนฺตตนฺตุสุ
รถาทฺยงฺเค ตุ จ ยุโค กปฺปมฺหิ ยุคเฬ ยุคํ.

ตนฺติศัพท์มีอรรถ **วีณาคุณะ** สายพิณ

ตนฺตศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มุขยะ** ประธาน (๒) **สิทธันตะ** อุทาหรณ์ (๓) **ตันตุ** เส้นด้าย

ยุคศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **รถาทยังคะ** แอกของรถเป็นต้น

ยุคศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กัปปะ** ยุค ๔ (๒) **ยุคฬะ** คู่

[๘๘๓] อิตฺถิปุปฺเผ จ เรณุมฺหิ รโช ปกติเช คุเณ
นฺยาสปฺปเณ ตุ ทานมฺหิ นิยฺยาตนมุทีริตํ.

รชศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อิตถิปุปผะ** ระดูของผู้หญิง (๒) **เรณุ** ฝุ่น (๓) **ปกติชะ** รชคุณ (กามคุณหรือความใคร่)ที่เกิดขึ้นตามปรกติ

นิยฺยาตนศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นยาสัปปณะ** การคืนสิ่งของที่รับฝากไว้ให้แก่เจ้าของ (๒) **ทานะ** การให้

[๘๘๔] คุรุปายาวตาเรสุ ติตฺถํ ปูตมฺพุทิฏฺฐิสุ
ปณฺฑเก โชติ นกฺขตฺต- รํสีสฺวคฺคิมฺหิ โชติ โส.

ติตฺถศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ครุ** อาจารย์เป็นต้น (๒) **อุปายะ** เหตุ (๓) **อวตาระ** ท่าน้ำ (๔) **ปูตัมพุ** น้ำสะอาด (๕) **ทิฏฐิ** ทิฐิ

โชติศัพท์ในนปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นักขัตตะ** ดาว (๒) **รังสิ** รัศมี

โชติศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **อัคคิ** ไฟ

[๘๘๕] กณฺโฑนิตฺถี สเร ทณฺเฑ วคฺเค จาวสเร ปุยต
อุทฺธํพาหุทฺวยมาเน สูรตฺเตปิ จ โปริสํ.

กณฺฑศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สระ** ลูกศร (๒) **ทัณฑะ** ท่อนไม้ (๓) **วัคคะ** กัณฑ์ เช่น **อิติ สนฺธิกปฺเป ปจโม กณฺโฑ** (กจฺจายน ๑) (๔) **อวสระ** โอกาส

โปริสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุทธังพาหุทวยมานะ** วาตั้งของบุรุษปานกลาง (๒) **สูรัตตะ** ความเป็นผู้กล้าหาญ

[๘๘๖] อุฏฺฐานํ โปริเสหาสุ นิสินฺนาทฺยุคฺคเม ปุยต
อนิสฺสยมหีภาเค ตฺวิรีณํ อูสเร สิยา.

อุฏฺฐานศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โปริสะ** ความอาจหาญของบุรุษ (๒) **อีหา** ความเพียร (๓) **นิสินนาทยุคคมะ** การลุกขึ้นจากที่นั่งเป็นต้น

อิรีณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนิสสยมหีภาคะ** พื้นที่โล่งแจ้งไม่มีที่หลบซ่อน (๒) **อูสระ** พื้นที่ดินเค็ม

[๘๘๗] อาราธนํ สาธเน จ ปตฺติยํ ปริโตสเน
ปธาเน ตุ จ สานุมฺหิ วิสาเณ สิงฺคมุจฺจเต.

อาราธนศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สาธนะ** การทำให้สำเร็จ (๒) **ปัตติ** การถึง (๓) **ปริโตสนะ** ความยินดี

สิงฺคศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปธานะ** ประธาน (๒) **สานุ** ที่ราบสูง (๓) **วิสาณะ** งา เขา เงี่ยง หรือลึงค์ของสัตว์

[๘๘๘] ทิฏฺฐาทิมคฺเค ญาณกฺขิ- กฺขณลทฺธีสุ ทสฺสนํ
เหเม ปญฺจสุวณฺเณ จ นิกฺโขนิตฺถี ปสาธเน.

ทสฺสนศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **ทิฏฐะ** รูปารมณ์ (๒) **อาทิมัคคะ** โสดาปัตติมรรค (๓) **ญาณะ** ปัญญาญาณ (๔) **อักขิ** ดวงตา (๕) **อักขณะ** การดูการเห็น (๖) **ลัทธิ** ทัศนคติ

นิกฺขศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เหมะ** ทองคำ (๒) **ปัญจสุวัณณะ** มาตราชั่งน้ำหนัก ๑ นิกขะ เท่ากับ ๕ สุวรรณะ (๓) **ปสาธนะ** เครื่องประดับ

[๘๘๙] ติถิเภเท จ สาขาทิ- ผฬุมฺหิ ปพฺพมุจฺจเต
นาคโลเก ตุ ปาตาลํ ภาสิตํ พลวามุเข.

ปพฺพศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ติถิเภทะ** ดิถีเบื้องต้น มีอัฏฐมีและอมาวสีเป็นต้น (๒) **สาขาทิผฬุ** ข้อของกิ่งไม้เป็นต้น

ปาตาลศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นาคโลกะ** โลกบาดาล (๒) **พลวามุขะ** ช่องพลวามุข *(ดูความพิสดารของพลวามุขได้ใน เถร.อฏฺ. ๒/๔๖๘)*

[๘๙๐] กามเช โกปเช โทเส พฺยสนญฺจ วิปตฺติยํ
อโถปกรเณ สิทฺธิ- การเกสุ จ สาธนํ.

พฺยสนศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กามชโทสะ** โทษที่เกิดเพราะติดการดื่มสุราเป็นต้น (๒) **โกปชโทสะ** โทษที่เกิดเพราะความมักโกรธ (๓) **วิปัตติ** ความวิบัติ

สาธนศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปกรณะ** เครื่องอุปกรณ์ (๒) **สิทธิ** ความสำเร็จ (๓) **การกะ** ชื่อของสาธนะ ๗ ตามนิรุตติวิธี มีกัตตุสาธนะเป็นต้น

[๘๙๑] ตีสฺวิโต ทานสีเล จ วทญฺญู วคฺคุวาทินิ
ปุรกฺขโตภิสิตฺเต จ ปูชิเต ปุรโตกเต.

วทญฺญูศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทานสีละ** ผู้มีน้ำใจให้ทานเป็นปรกติ (๒) **วัคคุวาที** ผู้กล่าวคำไพเราะ. ตั้งแต่ **วทญฺญู**ศัพท์ในคาถานี้เป็นต้นไป ถึง **อุสฺสิต**ศัพท์ ในคาถา ๘๙๒ ใช้ในลิงค์ทั้ง ๓

ปุรกฺขตศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อภิสิตตะ** กษัตริย์ผู้ทรงอภิเษกแล้ว (๒) **ปูชิตะ** ผู้ที่เขายกย่อง (๓) **ปูรโตกตะ** ผู้นำ

[๘๙๒] มนฺโท ภาคฺยวิหีเน จา- ปฺปเก มูฬฺหาปฏุสฺวปิ
วุทฺธิยุตฺเต สมุนฺนทฺเธ อุปฺปนฺเน อุสฺสิตํ ภเว.

มนฺทศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ภาคยวิหีนะ** ผู้เสื่อมจากโชค (๒) **อัปปกะ** ความมีน้อย (๓) **มูฬหะ** ผู้หลงลืม (๔) **อปฏุ** ผู้ไม่ฉลาด

อุสฺสิตศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วุทธิยุตตะ** มีความเจริญ (๒) **สมุนนัทธะ** การยกขึ้น (๓) **อุปปันนะ** การเกิดขึ้น

[๘๙๓] รถงฺเคกฺโข สุวณฺณสฺมึ ปาสเก อกฺขมินฺทฺริเย
สสฺสเต จ ธุโว ตีสุ ธุวํ ตกฺเก จ นิจฺฉิเต.

อกฺขศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **รถังคะ** เพลารถ (๒) **สุวัณณะ** น้ำหนัก ๑ สุวรรณะ (๓) **ปาสกะ** ลูกบาศก์

อกฺขศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **อินทริยะ** อินทรีย์มีจักษุเป็นต้น (**อกฺข**ศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **หัตถิทันตาทิวิกติ** เครื่องแปรรูปจากงาช้างเป็นต้น)

ธุวศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **สัสสตะ** ความเที่ยงแท้

ธุวศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตักกะ** ความคิด (๒) **นิจฉิตะ** การตัดสินใจ

[๘๙๔] หเร สิโว สิวํ ภทฺท- โมกฺเขสุ ชมฺพุเก สิวา
เสนายํ สตฺติยญฺเจว ถูลตฺเต จ พลํ ภเว.

สิวศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **หระ** พระศิวะหรือมหาเทวะ

สิวศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภัททะ** ความดี (๒) **โมกขะ** นิพพาน

สิวาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **ชัมพุกะ** สุนัขจิ้งจอก

พลศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เสนา** กองทัพ (๒) **สัตติ** ความสามารถ (๓) **ถูลัตตะ** ความล่ำสัน

[๘๙๕] สงฺขฺยานรกเภเทสุ ปทุมํ วาริเช ปุยถ
เทวเภเท วสุ ปุเม ปณฺฑกํ รตเน ธเน.

ปทุมศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขยาเภทะ** ปทุมสังขยา (๒) **นรกเภทะ** ปทุมนรก เช่น **ปทุมนิรเย นิพฺพตฺโต** เกิดในปทุมนรก (๓) **วาริชะ** ดอกบัว

วสุศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **เทวเภทะ** เหล่าวสุเทวดา (มี ๘ องค์ คือ อสปะ ธุวะ โสมะ ธวะ อนิละ อนละ ปัจจูสะ ปภาสะ)

วสุศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รตนะ** รัตนะ (๒) **ธนะ** ทรัพย์

[๘๙๖] นิพฺพานํ อตฺถคมเน อปวคฺเค สิยาถ จ
เสตมฺพุเช ปุณฺฑรีกํ พฺยคฺเฆ รุกฺขนฺตเร ปุเม.

นิพฺพานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัตถคมนะ** การถึงความดับ (๒) **อปวัคคะ** นิพพาน

ปุณฺฑรีกศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **เสตัมพุชะ** ดอกบัวขาว

ปุณฺฑรีกศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พยัคฆะ** เสือโคร่ง (๒) **รุกขันตระ** ต้นมะม่วงสวายสอ

คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า

ปุณฺฑรีกํ สิตมฺโภเช เสตจฺฉตฺเต จ เภสชฺเช,
โกสการนฺตเร พฺยคฺเฆ โส ทิสาวารณคฺคิสุ.

ปุณฺฑรีกศัพท์ใช้ในอรรถดอกบัวขาว ฉัตรขาว เภสัช มะม่วงลูกเล็กรสหวาน เสือโคร่ง และช้างประจำทิศอาคเนย์

[๘๙๗] อุปหาเร พลิ ปุเม กรสฺมิญฺจาสุรนฺตเร
สุกฺกํ ตุ สมฺภเว สุกฺโก ธวเล กุสเล ติสุ.

พลิศัพท์ในปุงลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปหาระ** เครื่องเซ่นบูชา (๒) **กะระ** เครื่องบรรณาการ (๓) **อสุรันตระ** พลิอสูร

สุกฺกศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **สัมภวะ** น้ำอสุจิ

สุกฺกศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ธวละ** สีขาว

สุกฺกศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กุสละ** กุศลธรรมหรือธรรมฝ่ายขาว

[๘๙๘] ทาโย ทาเน วิภตฺตพฺพ- ธเน จ ปิตุนํ วเน
ปภุตฺตายตฺตตายตฺตา- ภิลาเสสุ วโส ภเว.

ทายศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** การให้ (๒) **มาตุปิตุวิภัตตัพพธนะ** มรดกที่มารดาบิดาแบ่งให้บุตรธิดา (๓) **วนะ** ป่า

วสศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปภุตตะ** อำนาจ (๒) **อายัตตะ** ผู้ตกอยู่ในอำนาจ (๓) **อภิลาสะ** ความปรารถนา

[๘๙๙] **ปริภาสนมกฺโกเส   นิยเม ภาสเนถ จ**
ธนิมฺหิ เสหนํ โยธ-   สีหนาทมฺหิ ทิสฺสติ.

ปริภาสนศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อักโกสะ** การด่า (๒) **นิยมะ** การกำหนด (๓) **ภาสนะ** การกล่าว

เสหนศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธนิ** เสียง (๒) **โยธสีหนาทะ** เสียงโห่ร้องดุจราชสีห์ของหมู่ทหาร

[๙๐๐] **ปภโว ชาติ เหตุมฺหิ   ฐาเน จาทฺยุปลทฺธิยํ**
อโถ ตุ นาริปุปฺผสฺมึ   เหมนฺตาทิมฺหิ จ ทฺวิสุ.

ปภวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชาติเหตุ** เหตุแห่งการเกิดขึ้น (๒) **อาทยุปลัทธิฐานะ** ดินแดนอันเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพยากร

อุตุศัพท์ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นาริปุปผะ** ระดูของผู้หญิง (๒) **เหมันตาทิ** ฤดูเหมันต์เป็นต้น

[๙๐๑] **กรณํ สาธกตเม   กฺริยาคตฺเตสุ อินฺทฺริเย**
ตาโล ตุ กุญฺจิกายญฺจ   ตูริยงฺเค ทุมนฺตเร.

กรณศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สาธกตมะ** กรณการกะ (๒) **กริยา** การกระทำ (๓) **คัตตะ** ร่างกาย (๔) **อินทริยะ** อินทรีย์มีจักขุนทรีย์เป็นต้น

ตาลศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กุญจิกา** ลูกกุญแจหรือลูกดาล (๒) **ตุริยังคะ** เครื่องดนตรีมีฉิ่งเป็นต้น (๓) **ทุมันตระ** ต้นตาล

[๙๐๒] **ปุปฺเผ ผเล จ ปสโว   อุปฺปาเท คพฺภโมจเน**
คายเน คายเก อสฺเส   คนฺธพฺโพ เทวตานฺตเร.

ปสวศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ปุปผะ** ดอกไม้ (๒) **ผละ** ผลไม้ (๓) **อุปปาทะ** การเกิดขึ้น (๔) **คัพภโมจนะ** การคลอดบุตร

คนฺธพฺพศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **คายนะ** การขับร้อง (๒) **คายกะ** นักร้อง (๓) **อัสสะ** ม้า (๔) **เทวตานตระ** คนธรรพ์เทพบุตร

[๙๐๓] วินา ปุปฺผํ ผลคฺคาหิ- รุกฺเข รุกฺเข วนปฺปติ
อาหเต เหมรชเต รูปิยํ รชเตปิ จ.

วนปฺปติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุปผวินาผลัคคาหิรุกขะ** ต้นไม้เจ้าป่าที่ไม่มีดอกแต่ออกผล มีต้นโพธิ์เป็นต้น (๒) **รุกขะ** ต้นไม้ทั่วไป

รูปิยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาหตเหมรชตะ** ทองคำและเงินที่ประทับตราแล้ว (๒) **รชตะ** เครื่องเงิน

[๙๐๔] ขคาทิพนฺธเน ปาโส เกสปุพฺโพ จเย ปฺยถ
ตารากฺขิมชฺเฌ นกฺขตฺเต ตาโร อุจฺจตรสฺสเร.

ปาสศัพท์มีอรรถ **ขคาทิพันธนะ** บ่วงดักนกเป็นต้น

ปาสศัพท์ที่มี**เกส**ศัพท์อยู่ข้างหน้า มีอรรถ **จยะ** หมู่ เช่น **เกสปาสะ** มวยผม

ตาราศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อักขิมัชฌะ** ตาดำ (๒) **นักขัตตะ** ดาว

ตารศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **อุจจตรัสสระ** เสียงสูงสุด

[๙๐๕] ปตฺเต จ โลหเภทสฺมึ กํโส จตุกหาปเณ
มชฺฌิโม เทหมชฺฌสฺมึ มชฺฌภเว จ โส ติสุ.

กํสศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัตตะ** ภาชนะสำหรับใส่อาหารทั่วไปมีจานเป็นต้น (๒) **โลหเภทะ** ทองสัมฤทธิ์ (๓) **จตุกหาปณะ** จำนวน ๑ กังสะ เท่ากับ ๔ กหาปณะ

มชฺฌิมศัพท์ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์มีอรรถ **เทหมัชฌะ** บริเวณท้อง

มชฺฌิมศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **มัชฌภวะ** มีอยู่ในท่ามกลาง

[๙๐๖] อาเวสนํ ภูตาเวเส สิปฺปสาลาฆเรสุ จ
โสภาสมฺปตฺตีสุ สิรี ลกฺขิตฺถี เทวตาย จ.

อาเวสนศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภูตาเวสะ** การเข้าสิงของผี (๒) **สิปปสาลา** โรงงาน (๓) **ฆระ** เรือน

สิรีและ**ลกฺขี**ศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โสภา** ความดีงาม (๒) **สัมปัตติ** ความบริบูรณ์แห่งทรัพย์เป็นต้น (๓) **เทวตา** เทพธิดา

[๙๐๗] กุมาโร ยุวราเช จ ขนฺเท วุตฺโต สุสุมฺหิ จ
อถานิตฺถี ปวาโฬ จ มณิเภเท ตถางฺกุเร.

กุมารศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ยุวราชะ** ราชกุมาร (๒) **ขันทะ** ขันทกุมาร (๓) **สุสุ** เด็ก

ปวาฬศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มณิเภทะ** แก้วปพาฬ (๒) **อังกุระ** หน่อของไม้เป็นต้น

[๙๐๘] ปโณ เวตนมูเลสุ โวหาเร จ ธเน มโต
ปฏิคฺคโห ตุ คหเณ กถิโต ภาชนนฺตเร.

ปณศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **เวตนะ** ค่าจ้าง (๒) **มูละ** เดิมพันหรือต้นทุน (๓) **โวหาระ** การค้าขาย (๔) **ธนะ** ทรัพย์สิน

ปฏิคฺคหศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คหณะ** การรับ (๒) **ภาชนันตระ** กระโถน

[๙๐๙] อสุเภ จ สุเภ กมฺเม ภาคฺยํ วุตฺตํ ทฺวเยปฺยถ
ปิปฺผลํ ตรุเภเท จ วตฺถจฺเฉทนสตฺถเก.

ภาคฺยศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อสุภกัมมะ** อกุศลกรรม (๒) **สุภกัมมะ** กุศลกรรม (๓) **ทวยะ** อกุศลกรรมและกุศลกรรมทั้งสอง

ปิปฺผลศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตรุเภทะ** ต้นโพธิ์ (๒) **วัตถัจเฉทนสัตถกะ** กรรไกรตัดผ้า

[๙๑๐] อปวคฺโค ปริจฺจาคา- วสาเนสุ วิมุตฺติยํ
ลิงฺคํ ตุ องฺคชาตสฺมึ ปุมตฺตาทิมฺหิ ลกฺขเณ.

อปวคฺคศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปริจจาคะ** การสละได้ทุกอย่าง (๒) **อวสานะ** ความสิ้นสุด (๓) **วิมุตติ** นิพพาน

ลิงฺคศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อังคชาตะ** องคชาต (๒) **ปุมัตตาทิ** ความเป็นผู้ชายเป็นต้น (เพศชาย เพศหญิง) (๓) **ลักขณะ** เครื่องหมาย

[๙๑๑] จาเค สภาเว นิมฺมาเน สคฺโคชฺฌาเย ทิเวปฺยถ
โรหิโต โลหิเต มจฺฉ- เภเท เจว มิคนฺตเร.

สคฺคศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **จาคะ** การสละ (๒) **สภาวะ** สภาวะ (๓) **นิมมานะ** การสร้างสรรค์หรือเนรมิต (๔) **อัชฌายะ** ปริจเฉทของคัมภีร์ (๕) **ทิวะ** สวรรค์

โรหิตศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โลหิตะ** สีแดง (๒) **มัจฉเภทะ** ปลาตะเพียน (๓) **มิคันตระ** ละมั่ง

[๙๑๒] นิฏฺฐา นิปฺผตฺติยํ เจวา- วสานมฺหิ อทสฺสเน
กณฺฏโก ตุ สปตฺตสฺมึ รุกฺขงฺเค โลมหํสเน.

นิฏฺฐาศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **นิปผัตติ** ความสำเร็จ (๒) **อวสานะ** สิ้นสุด (๓) **อทัสสนะ** การหายไป

กณฺฏกศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สปัตตะ** ศัตรู (๒) **รุกขังคะ** หนาม (๓) **โลมหังสนะ** ขนลุก

[๙๑๓] มุโขฺยปาเยสุ วทเน อาทิสฺมึ มุขมีริตํ
ทพฺพํ ภพฺเพ คุณาธาเร วิตฺเต จ พุธทารุสุ.

มุขศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **มุขยะ** ความเป็นประธาน (๒) **อุปายะ** เหตุ (๓) **วทนะ** ใบหน้า (๔) **อาทิ** เบื้องแรก

ทพฺพศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ภัพพะ** ความสมควร (๒) **คุณาธาระ** ทัพพวัตถุ (๓) **วิตตะ** ทรัพย์ (๔) **พุธะ** บัณฑิต (๕) **ทารุ** ท่อนไม้

มานศัพท์นปุงสกลิงค์ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปมาณะ** การตวง การชั่ง และการวัด (๒) **ปัตถาทิ** เครื่องตวงมีแล่ง ตราชั่ง และนิ้ว เป็นต้น

[๙๑๔] มานํ ปมาเณ ปตฺถาโท มาโน วุตฺโต วิธาย จ
อโถ ปริสฺสเม วุตฺโต วายาโม วีริเย ปิ จ.

มานศัพท์ปุงลิงค์ กล่าวอรรถ **วิธา** การถือตัว

วายามศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปริสมะ** ความเหนื่อยยาก (๒) **วีริยะ** ความพากเพียร

[๙๑๕] สโรรุเห สตปตฺตํ สตปตฺโต ขคนฺตเร
ฉิทฺเท ตุ ฉิทฺทวนฺเต จ สุสิรํ ตูริยนฺตเร.

สตปตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **สโรรุหะ** ดอกบัว

สตปตฺตศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ขคันตระ** นกหัวขวาน

สุสิรศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ฉิททะ** รู ช่อง โพรง (๒) **ฉิททวันตะ** วัตถุที่มีรูมีช่อง (๓) **ตูริยันตระ** เครื่องดุริยางค์มีปี่และขลุ่ยเป็นต้น

[๙๑๖] เอกสฺมึ สทิเส สนฺเต สมานํ วาจฺจลิงฺคิกํ
อโถ คารวภีตีสุ สํเวเค สมฺภโม มโต.

สมานศัพท์ที่เป็นวาจจลิงค์ คือเป็นได้ ๓ ลิงค์ ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เอกะ** สิ่งเดียวกัน (๒) **สทิสะ** สิ่งเหมือนกัน (๓) **สันตะ** ความมีอยู่

สมฺภมศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **คารวะ** ความเคารพ (๒) **ภีติ** ความกลัว (๓) **สังเวคะ** ความสังเวช

[๙๑๗] ชุณฺหา จนฺทปฺปภายญฺจ ตทุเปตนิสาย จ
วิมานํ เทวตาวาเส สตฺตภูมิฆรมฺหิ จ.

ชุณฺหาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จันทัปปภา** แสงจันทร์ (๒) **ตทุเปตนิสา** คืนเดือนหงาย

วิมานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทวตาวาสะ** เทพวิมาน (๒) **สัตตภูมิฆระ** ปราสาท ๗ ชั้น

[๙๑๘] มาเส เชฏฺโจติวุฑฺฒาติ- ปสตฺเถสุ จ ตีสุ โส
ธมฺเม จ มงฺคเล เสยฺโย โส ปสตฺถตเร ติสุ.

เชฏฺจศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **มาสะ** เดือน ๗

เชฏฺจศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อติวุฑฒะ** ผู้ใหญ่กว่า (๒) **อติปสัตถะ** ผู้ประเสริฐที่สุด

เสยฺยศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัมมะ** โลกุตรธรรม ๙ (๒) **มังคละ** มงคล

เสยฺยศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ปสัตถตระ** ผู้น่าสรรเสริญยิ่งกว่า

[๙๑๙] อาทิจฺจาทิมฺหิ คหเณ นิพนฺเธ จ ฆเร คโห
กาโจ ตุ มตฺติกาเภเท สิกฺกายํ นยนามเย.

คหศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อาทิจจาทิ** ดาวนพเคราะห์มีดวงอาทิตย์เป็นต้น (๒) **คหณะ** การถือเอา (๓) **นิพันธะ** การกดขี่ข่มเหง (๔) **ฆระ** เรือน

กาจศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มัตติกาเภทะ** เครื่องปั้นดินเผา หรือเครื่องแก้ว (๒) **สิกกา** สาแหรก (๓) **นยนามยะ** โรคตาต้อ

[๙๒๐] ตีสุ คามณิ เสฏฺฐสฺมึ อธิเป คามเชฏฺฐเก
พิมฺพํ ตุ ปฏิพิมฺเพ จ มณฺฑเล พิมฺพิกาผเล.

คามณิศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เสฏฐะ** ประเสริฐ (๒) **อธิปะ** ผู้เป็นใหญ่ (๓) **คามเชฏฐกะ** ผู้ใหญ่บ้าน

พิมฺพศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปฏิพิมพะ** รูปเหมือน (๒) **มัณฑละ** วงจันทร์ (๓) **พิมพิกาผละ** ผลตำลึง

[๙๒๑] ภาชนาทิปริกฺขาเร ภณฺฑํ มูลธเนปิ จ
มคฺโค อริยมคฺเค จ สมฺมาทิฏฺฐาทิเก ปเถ.

ภณฺฑศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาชนาทิปริกขาระ** เครื่องใช้ในเรือนมีภาชนะเป็นต้น (๒) **มูลธนะ** ทรัพย์ต้นทุน

มคฺคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัมมาทิฏฐาทิกอริยมัคคะ** อริยมรรคมีสัมมาทิฐิเป็นต้น (๒) **ปถะ** ทาง

[๙๒๒] สมา วสฺเส สโม เขท- สนฺตีสุ โส นิเภ ติสุ
จาเป ตฺวิสฺสาสมุสฺโน อิสฺสาโส เขปกมฺหิ จ.

สมาศัพท์อิตถีลิงค์ มีอรรถ **วัสสะ** ปี

สมศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เขทะ** ความลำบาก (๒) **สันติ** นิพพาน

สมศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **นิภะ** ความเหมือนกันหรือเหมือนกัน

อิสฺสาสศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **จาปะ** ธนู

อิสฺสาสศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **อุสุเขปกะ** ผู้ยิงลูกศร นายขมังธนู นักแม่นธนู

[๙๒๓] พาโล ตีสฺวาทิวยสา- สมงฺคินิ อปณฺฑิเต
รตฺตํ ตุ โสณิเต ตมฺพา- นุรตฺตรญฺชิเต ติสุ.

พาลศัพท์ใช้ได้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาทิวยสาสมังคี** ผู้อยู่ในปฐมวัย (๒) **อปัณฑิตะ** คนพาล

รตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **โสณิตะ** เลือด

รตฺตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ตัมพะ** สีแดง (๒) **อนุรัตตะ** ผู้มีความกำหนัด (๓) **รัญชิตะ** วัตถุที่ถูกย้อมสี

[๙๒๔] ตเจ กาเย จ ตนุตฺถี ตีสฺวปฺเป วิรเฬ กิเส
อุตุเภเท ตุ สิสิโร หิเม โส สีตเล ติสุ.

ตนุศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตจะ** หนัง (๒) **กายะ** ร่างกาย

ตนุศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อัปปะ** ความมีน้อย (๒) **วิรฬะ** การชิดติดกัน (๓) **กิสะ** ความบาง

สิสิรศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุตุเภทะ** ฤดูหนาว (๒) **หิมะ** น้ำค้างและหิมะ

(๓) **สีตละ** ความหนาวเย็น

[๙๒๕] สกฺขรา คุฬเภเท จ กฺจเลปิ จ ทิสฺสติ
อนุคฺคเห ตุ สงฺเขเป คหเณ สงฺคโห มโต.

สกฺขราศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คุฬเภทะ** น้ำตาลกรวด (๒) **กฐละ** ก้อนกรวด

สงฺคศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อนุคคหะ** ความช่วยเหลือ (๒) **สังเขปะ** การย่อ (๓) **คหณะ** การถือเอา

[๙๒๖] ทกฺเข จ ติขิเณ พฺยตฺเต โรคมุตฺเต ปฏฺติสุ
ราชา ตุ ขตฺติเย วุตฺโต นรนาเถ ปภุมฺหิ จ.

ปฏุศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ทักขะ** ผู้หลักแหลม (๒) **ติขิณะ** ความคม (๓) **พยัตตะ** ผู้ฉลาด (๔) **โรคมุตตะ** ผู้ปราศจากโรค

ราชศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ขัตติยะ** กษัตริย์ผู้ทรงอภิเษกแล้ว (๒) **นรนาถะ** พระราชวงศานุวงศ์ (๓) **ปภู** ผู้เป็นใหญ่

[๙๒๗] ขลญฺจ ธญฺญกรเณ กกฺเก นีเจ ขโล ภเว
อตฺถุปฺปาโท สมุทโย สมูเห ปจฺจเย ปิ จ.

ขลศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญกรณะ** ลานนวดข้าว (๒) **กักกะ** สบู่หรือผงซักฟอก

ขลศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **นีจะ** คนต่ำทราม

สมุทยศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปปาทะ** การเกิดขึ้น (๒) **สมูหะ** หมู่ (๓) **ปัจจยะ** เหตุปัจจัย

[๙๒๘] พฺรหฺมจารีคหฏฺฐาโท อสฺสโม จ ตโปธเน
ภยงฺกเร จ กฐิเน กุรูโร ตีสุ นิทฺทเย.

อสฺสมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พรัหมจารีคหัฏฐาทิ** อัสสมะ ๔ อย่าง คือ **พรัหมจารี** ผู้ประพฤติพรหมจรรย์, **คหัฏฐะ** คฤหัสถ์ผู้มีศีล, **วานัปปัตถะ** ฤาษีผู้อยู่ในป่า, **ภิกขุ** พระภิกษุสามเณร (๒) **ตโปธนะ** ผู้รักศีล

กุรูรศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภยังกระ** สิ่งน่ากลัว (๒) **กฐินะ** วัตถุหยาบกระด้าง (๓) **นิททยะ** ผู้ไร้ความปรานี

[๙๒๙] กนิฏฺโจ กนิโย ตีสุ อตฺยปฺเปติยุเวปฺยถ
สีฆมฺหิ ลหุ ตํ อิฏฺจ- นิสฺสาราครุสุตฺติสุ.

กนิฏฺจและ**กนิย**ศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัตยัปปะ** ความมีน้อยเกินไป (๒) **อติยุวะ** ผู้หนุ่มกว่า

ลหุศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **สีฆะ** ความเร็ว

ลหุศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อิฏฐะ** สิ่งอันน่าปรารถนา (๒) **นิสสาระ** ความไม่มีแก่นสาร (๓) **อครุ** ความเบา (๔) **สุตติ** ผู้หลับไหล

[๙๓๐] อธโร ตีสฺวโธ หีเน ปุเม ทนฺตจฺฉเท ปฺยถ
สุสฺสูสา โสตุมิจฺฉาย ปาริจริยายมฺปิ จ.

อธรศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อโธ** ข้างล่าง (๒) **หีนะ** ผู้ตกต่ำ

อธรศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **ทันตัจฉทะ** ริมฝีปาก

สุสฺสูสาศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตุมิจฉา** การตั้งใจฟัง (๒) **ปาริจริยา** การปรนนิบัติ

[๙๓๑] หตฺโถ ปาณิมฺหิ รตเน คเณ โสณฺฑาย ภนฺตเร
อาวาเฏ อุทปาเน จ กูโป กุมฺเภ จ ทิสฺสติ.

หตฺถศัพท์ปรากฏในอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ปาณิ** มือ (๒) **รตนะ** ศอก (๓) **คณะ** หมู่ (๔) **โสณฑา** งวงช้าง (๕) **ภันตระ** ดาวหัตถ์

กูปศัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อาวาฏะ** หลุม (๒) **อุทปานะ** บ่อน้ำ (๓) **กุมภะ** เสากระโดงเรือ

[๙๓๒] อาโท ปธาเน ปรมํ ปมุขญฺจ ติลิงฺคิกํ
วชฺชเภเท จ วิตตํ ตํ วิตฺถาเร ติลิงฺคิกํ.

ปรมและ**ปมุข**ศัพท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาทิ** เบื้องแรก (๒) **ปธานะ** ความเป็นประธาน

วิตตศัพท์นปุงสกลิงค์ มีอรรถ **วัชชเภทะ** กลองที่หุ้มสองหน้า

วิตตศัพท์ที่เป็น ๓ ลิงค์ มีอรรถ **วิตถาระ** การแผ่ไป

[๙๓๓] สาโร พเล ถิรํเส จ อุตฺตเม โส ติลิงฺคิโก
ภาโร ตุ ขนฺธภาราโท ทฺวิสหสฺสปเลปิ จ.

สารศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พละ** กำลัง (๒) **ถิรังสะ** แก่นสาร

สารศัพท์ที่เป็นได้ ๓ ลิงค์ มีอรรถ **อุตตมะ** ผู้ประเสริฐ

ภารศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขันธภาราทิ** ภาระที่ต้องแบกไปด้วยบ่าเป็นต้น (๒) **ทวิสหัสสปละ** ๒ พันตำลึง (หรือ ๒๐ ชั่ง)

[๙๓๔] มนฺทิเร โรคเภเท จ ขโย อปจยมฺหิ จ
วาโฬ ตุ สาปเท สปฺเป กุรูเร โส ติลิงฺคิโก.

ขยศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มันทิระ** เรือน (๒) **โรคเภทะ** โรคผอมแห้ง (๓) **อปจยะ** ความหมดสิ้นไป

วาฬศัพท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สาปทะ** สัตว์ร้ายมีเสือเป็นต้น (๒) **สัปปะ** งู (๓) **กุรูระ** ผู้หยาบช้า

[๙๓๕] สาโล สชฺชทุเม รุกฺเข สาลา เคเห จ ทิสฺสติ
โสเต ตุ สวนํ วุตฺตํ ยชเน สุติยมฺปิ จ.

สาลศัพท์ปุงลิงค์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัชชทุมะ** ต้นรัง (๒) **รุกขะ** ต้นไม้ทั่วไป

สาลาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **เคหะ** อาคารหรือศาลา

สวนศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โสตะ** หู (๒) **ยชนะ** การบูชา (๓) **สุติ** การรับฟัง

[๙๓๖] ตีสุ เปโต ปเรโต จ มเต จ เปตโยนิเช
ขฺยาเต ตุ หฏฺเฐ วิญฺญาเต ปตีตํ วาจฺจลิงฺคิกํ.

เปตและ**ปเรต**ศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มตะ** คนตายแล้ว (๒) **เปตโยนิชะ** เปรต

ปตีตศัพท์เป็นวาจจลิงค์คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ขยาตะ** ความปรากฏ (๒) **หัฏฐะ** ความเบิกบานใจ (๓) **วิญญาตะ** สิ่งที่เขารู้จัก

[๙๓๗] อธิปฺปาเย จ อาธาเร อาสโย กถิโต จ
ปตฺตํ ปกฺเข ทเล ปตฺโต ภาชเน โส คเต ติสุ.

อาสยศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อธิปปายะ** อัธยาศัย (๒) **อาธาระ** ที่อาศัย

ปตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปักขะ** ปีกนก (๒) **ทละ** ใบไม้

ปตฺตศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ภาชนะ** ภาชนะต่างๆ มีบาตรพระเป็นต้น

ปตฺตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **คตะ** สิ่งที่บุคคลถึงหรือผู้ถึง

[๙๓๘] กุสเล สุกตํ สุฏฺฐุ- กเต จ สุกโต ติสุ
ตปสฺสี ตฺวนุกมฺปายา- รเห วุตฺโต ตโปธเน.

สุกตศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ กุสละ กุศลธรรม

สุกตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ สุฏฐุกตะ สิ่งที่ทำให้ดีแล้ว

ตปสฺสีศัพท์เป็นปุงลิงค์ ใช้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อนุกัมปายารหะ ทุกขิตสัตว์ผู้มีความเดือดร้อน (๒) ตโปธนะ นักบวชผู้รักศีลบำเพ็ญเพียร

[๙๓๙] ตีสุ สุราทิโลลสฺมึ โสณฺโฑ หตฺถิกเร ทฺวีสุ
อสฺสาทเน ตุ รสนํ ชิวฺหายญฺจ ธนิมฺหิ จ.

โสณฺฑศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ สุราทิโลละ นักเลงสุราเป็นต้น

โสณฺฑศัพท์ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ มีอรรถ หัตถิกระ งวงช้าง

รสนศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อัสสาทนะ ความเบาใจ (๒) ชิวหา ลิ้น (๓) ธนิ เสียง

[๙๔๐] ปณีโต ตีสุ มธุเร อุตฺตเม วิหิเต ปุยถ
อญฺชเส วิสิขายญฺจ ปนฺติยํ วีถิ นาริยํ.

ปณีตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) มธุระ ความหวาน (๒) อุตตมะ ความประเสริฐ (๓) วิหิตะ ความประณีต

วีถิศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อัญชสะ หนทาง (๒) วิสิขา ซอกซอย (๓) ปันติ แถวหรือแนว

[๙๔๑] ปาปสฺมึ คคเน ทุกฺเข พฺยสเน อฆมุจฺจเต
สมูเห ปฏลํ เนตฺต- โรเค วุตฺตํ ฉทิมฺหิ จ.

อฆศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) คคนะ ท้องฟ้า (๓) ทุกขะ ความทุกข์ (๔) พยสนะ ความเสื่อมเสีย

ปฏลศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) สมูหะ หมู่ (๒) เนตตโรคะ โรคตาต้อ (๓) ฉทิ หลังคา

[๙๔๒] สนฺธิ สงฺฆฏฺฏเน วุตฺโต สนฺธิตฺถี ปฏิสนฺธิยํ
สตฺตนฺนํ ปูรเณ เสฏฺเฐ- ติสนฺเต สตฺตโม ติสุ.

สนฺธิศัพท์ปุงลิงค์ท่านกล่าวไว้ในอรรถ สังฆัฏฏนะ การติดต่อ

สนฺธิศัพท์อิตถีลิงค์กล่าวอรรถ ปฏิสันธิ ปฏิสนธิ

สตฺตมศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สัตตปูรณะ** ที่ ๗ (๒) **เสฏฐะ** ประเสริฐ (๓) **อติสันตะ** สงบยิ่ง

[๙๔๓] โอชา ตุ ยาปนายญฺจ โอโช ทิตฺติพเลสุ จ
อโถ นิสามนํ วุตฺตํ ทสฺสเน สวเนปิ จ.

โอชาศัพท์อิตถีลิงค์กล่าวอรรถ **ยาปนา** สารอาหารที่ซึมซาบเข้าไปเลี้ยงร่างกาย

โอชศัพท์ปุงลิงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทิตติ** ความรุ่งเรือง (๒) **พละ** กำลัง

นิสามนศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทัสสนะ** การเห็น การดู (๒) **สวนะ** การรับฟัง

[๙๔๔] คพฺโภ กุจฺฉิฏฺฐสตฺเต จ กุจฺฉิโอวรเกสุ จ
ขณฺฑเน ตฺวปทานญฺจ อิติวุตฺเต จ กมฺมนิ.

คพฺภศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กุจฉิฏฐสัตตะ** สัตว์ในครรภ์ (๒) **กุจฉิ** ท้อง (๓) **โอวรกะ** ห้อง

อปทานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขัณฑนะ** การตัด (๒) **อิติวุตตกัมมะ** ผู้กล่าวว่ากรรมดีและไม่ดีเราเคยทำมาแล้วอย่างนี้

[๙๔๕] จิตฺตเก รุกฺขเภเท จ ติลโก ติลกาฬเก
สีลาโท ปฏิปตฺติตฺถี โพเธ ปตฺติปวตฺติสุ.

ติลกศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **จิตตกะ** รอยเจิม (๒) **รุกขเภทะ** ต้นหมากเม่าควาย (๓) **ติลกาฬกะ** ไฝ ปาน ขี้แมลงวัน หรือรอยตกกระด่างดำ

ปฏิปตฺติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สีลาทิ** ข้อปฏิบัติมีศีลเป็นต้น (๒) **โพธะ** ความรู้ (๓) **ปัตติ** การได้การถึง (๔) **ปวัตติ** ความเป็นไป

[๙๔๖] อายุมฺหิ จ พเล ปาโณ สตฺเต หทยคานิเล
ฉนฺโท วเส อธิปฺปาเย เวเทจฺฉานุฏฺฐุภาทิสุ.

ปาณศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อายุ** ชีวิต (๒) **พละ** กำลัง (๓) **สัตตะ** สัตว์ (๔) **หทยคานิละ** ลมหายใจออกหายใจเข้าหรือลมปราณ

ฉนฺทศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **วสะ** อำนาจ (๒) **อธิปปายะ** ความพอใจ (๓) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๔) **อิจฉา** ความต้องการ (๕) **อนุฏฐุภาทิ** ชื่อฉันท์มีอนุฏฐุภฉันท์เป็นต้น

[๙๔๗] กาโมฆาโท สมูหสฺมึ โอโฆ เวเค ชลสฺส จ
กปาลํ สิรสฏฺฐิมฺหิ ฆฏาทิสกเลปิ จ.

โอฆศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กาโมฆาทิ** กาโมฆะเป็นต้น (๒) **สมูหะ** หมู่ (๓) **ชลเวคะ** กระแสน้ำ

กปาลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สิรสัฏฐิ** กระโหลกศีรษะ (๒) **ฆฏาทิสกละ** เศษกระเบื้อง

[๙๔๘] เวณฺวาทิสาขาชาลสฺมึ ลคฺคเกเส ชฏาลเย
สรณํ ตุ วเธ เคเห รกฺขิตสฺมิญฺจ รกฺขเณ.

ชฏาศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เวณวาทิสาขาชาละ** เชิงที่ทำด้วยไม้ไผ่เป็นต้น (๒) **ลัคคเกสะ** ขมวดผมของฤาษี (๓) **อาลยะ** ตัณหา

สรณศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **วธะ** การฆ่า (๒) **เคหะ** ที่พักอาศัย (๓) **รักขิตะ** สิ่งปกป้องคุ้มครองหรือที่พึ่ง (๔) **รักขณะ** การรักษาคุ้มครอง

[๙๔๙] ถิยํ กนฺตา ปิเย กนฺโต มนุญฺเญ โส ติลิงฺคิโก
ตฺวกฺเข ตุ สมูเห จ ชาลํ มจฺฉาทิพนฺธเน.

กนฺตาศัพท์มีอรรถ **ถี** ผู้หญิง

กนฺตศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ปิยะ** สามี

กนฺตศัพท์ที่เป็น ๓ ลิงค์ มีอรรถ **มนุญญะ** ความน่ารักน่าชอบใจ

ชาลศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อักขะ** ข่ายญาณหรือเครือข่ายสัญญาณ (๒) **สมูหะ** หมู่ (๓) **มัจฉาทิพันธนะ** ข่ายดักปลาเป็นต้น

[๙๕๐] ปุจฺฉายํ ครหายญฺจา- นิยเม กึ ติลิงฺคิกํ
สสทฺเธ ตีสุ นิวาเป สทฺธํ สทฺธา จ ปจฺจเย.

กึศัพท์ประกอบได้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปุจฉา** คำถาม (๒) **ครหา** การนินทาว่า "อะไรกัน" (๓) **อนิยมะ** ความไม่แน่นอน (อรรถอนิยมะหรือวิกัปปะ เป็นนิบาต)

สทฺธศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **สสัทธะ** ผู้มีศรัทธา

สทฺธศัพท์นปุงสกลิงค์ มีอรรถ **นิวาปะ** ทานที่อุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

สทฺธาศัพท์อิตถีลิงค์ มีอรรถ **ปัจจยะ** ศรัทธาความเชื่อถือ

[๙๕๑] พีชํ เหตุมฺหิ อฏฺฐิสฺมึ องฺคชาเต จ ทิสฺสติ
ปุพฺโพ ปูเยคฺคโต อาโท โส ทิสาโท ติลิงฺคิโก.

พีชศัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ (๒) **อัฏฐิ** เมล็ดพืช (๓) **อังคชาตะ** อวัยวะ

เพศชาย

ปุพฺพศัพท์ปรากฏในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปูยะ** น้ำหนอง (๒) **อัคคะ** เบื้องหน้า (๓) **อาทิ** เบื้องแรก

ปุพฺพศัพท์ประกอบในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ทิสาทิ** ทิศทาง สถานที่ และกาลเวลา

[๙๕๒] ผลจิตฺเต เหตุกเต ลาเภ ธญฺญาทิเก ผลํ
อาคมเน ตุ ทีฆาทิ- นิกายสฺมึ จ อาคโม.

ผลศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ผลจิตตะ** ผลจิต (๒) **เหตุกตะ** วิบากหรือผลของกรรม (๓) **ลาภะ** ประโยชน์ที่ควรได้ (๔) **ธัญญาทิกะ** ผลไม้

อาคมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาคมนะ** การมา (๒) **ทีฆาทินิกายะ** หลักฐานอ้างอิงมีทีฆนิกายเป็นต้น

[๙๕๓] สนฺตาโน เทวรุกฺเข จ วุตฺโต สนฺตติยํ ปุยถ
อุตฺตรวิปรีเต จ เสฏฺเจ จานุตฺตรํ ติสฺ.

สนฺตานศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทวรุกขะ** ต้นซึก (๒) **สันตติ** ต้นตระกูล

อนุตฺตรศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุตตรวิปรีตะ** ตกต่ำ (๒) **เสฏฐะ** ประเสริฐที่สุด

[๙๕๔] สตฺติสมฺปตฺติยํ วุตฺโต กนฺติมตฺเต จ วิกฺกโม
ฉายา ตุ อาตปาภาเว ปฏิพิมฺเพ ปภาย จ.

วิกฺกมศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัตติสัมปัตติ** ความถึงพร้อมด้วยศักดา (๒) **กันติมัตตะ** การก้าวไปหรือความก้าวหน้า

ฉายาศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อาตปาภาวะ** ร่มเงา (๒) **ปฏิพิมพะ** รูปเหมือน (๓) **ปภา** รัศมี

[๙๕๕] คิมฺเห ฆมฺโม นิทาโฆ จ อุณฺเห เสทชเล ปุยถ
กปฺปนํ กนฺตเน วุตฺตํ วิกปฺเป สชฺชเน ถิยํ.

ฆมฺมและ**นิทาฆ**ศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **คิมหะ** ฤดูร้อน (๒) **อุณหะ** ความร้อน (๓) **เสทชละ** เหงื่อไคล

กปฺปนศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **กันตนะ** การตัด

กปฺปนาศัพท์อิตถีลิงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิกัปปะ** ความวิตกกังวล (๒) **สัชชนะ** การตระเตรียมหรือจัดแจง

[๙๕๖] องฺโค เทเส วปุมฺหงฺค ตถาวยวเหตุสุ
เทวาลเย จ ถูปสฺมึ เจติยํ เจติยทฺทุเม.

องฺคศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **เทสะ** แคว้นอังคะ

องฺคศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วปุ** ร่างกาย (๒) **อวยวะ** อวัยวะหรือองค์ประกอบ (๓) **เหตุ** เหตุ

เจติยศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เทวาลยะ** เทวาลัย ศาลเจ้า วัดร้าง หรือสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ (๒) **ถูปะ** สถูปเจดีย์ (๓) **เจติยัททุมะ** ต้นไม้ที่คนสักการะบูชา มีต้นโพธิ์เป็นต้น

[๙๕๗] สชฺชโน สาธุปุริเส สชฺชนํ กปฺปเนถ จ
สุปินํ สุปเน สุตฺต- วิญฺญาเณ ตมนิตฺถิยํ.

สชฺชนศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **สาธุปุริสะ** คนดี

สชฺชนศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **กัปปนะ** การตระเตรียม

สุปินศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **สุปนะ** การนอนหลับ

สุปินศัพท์ที่ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ **สุตตวิญญาณะ** ความฝัน

[๙๕๘] ปจฺจกฺเข สนฺนิธาเน จ สนฺนิธิ ปริกิตฺติโต
ภิยฺโย ปหูตรตฺเถ โส ปุนรตฺเถพฺยยํ ภเว.

สนฺนิธิศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัจจักขะ** ต่อหน้า (๒) **สันนิธานะ** ความใกล้เคียง

ภิยฺโยศัพท์เป็นนิบาต มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปหูตะ** มากยิ่ง (๒) **ปุนะ** มีอีก

[๙๕๙] วิสลิตฺตสเร ทิทฺโธ ทิทฺโธ ลิตฺเต ติลิงฺคิโก
วาเส ธูปาทิสงฺขาเร- ธิวาโส สมฺปฏิจฺฉเน.

ทิทฺธศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **วิสลิตตสระ** ลูกศรอาบยาพิษ

ทิทฺธศัพท์ใน ๓ ลิงค์ มีอรรถ **ลิตตะ** วัตถุที่ถูกทาด้วยของหอมเป็นต้น

อธิวาสศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วาสะ** การอยู่ (๒) **ธูปาทิสังขาระ** การอบด้วยของหอมเป็นต้น (๓) **สัมปฏิจฉนะ** การรับคำ

[๙๖๐] วุตฺโต วิสารโท ตีสุ สุปฺปคพฺเภ จ ปณฺฑิเต
อถ สิตฺถํ มธุจฺฉิฏฺเฐ วุตฺตํ โอทนสมฺภเว.

วิสารทศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุปปคัพภะ** ผู้กล้าพูด (๒) **ปัณฑิตะ** บัณฑิต

สิตฺถศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มธุจฉิฏฐะ** ขี้ผึ้ง (๒) **โอทนสัมภวะ** ข้าวที่ตกในเวลากิน

[๙๖๑] ทฺรเว วณฺเณ รสเภเท กสาโย สุรภิมฺหิ จ
อโถ อุคฺคมนํ วุตฺตํ อุปฺปตฺตุทฺธคตีสุ จ.

กสายศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ทรวะ** ยางไม้ (๒) **วัณณะ** สี (๓) **รสเภทะ** รสฝาด (๔) **สุรภิ** กลิ่นหอม

อุคฺคมนศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุปปัตติ** การเกิด (๒) **อุทธคติ** การขึ้นสู่ข้างบน

[๙๖๒] ลูเข นิฏฺฐุรวาจายํ ผรุสํ วาจฺจลิงฺคิกํ
ปวาโห ตฺวมฺพุเวเค จ สนฺทิสฺสติ ปวตฺติยํ.

ผรุสศัพท์เป็นวาจจลิงค์คือเป็น ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลูขะ** ความหยาบกระด้าง (๒) **นิฏฐุรวาจา** คำพูดหยาบคาย

ปวาหศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัมพุเวคะ** กระแสน้ำ (๒) **ปวัตติ** ความเป็นไปไม่ขาดสาย

[๙๖๓] นิสฺสเย ตปฺปเร อิฏฺเฐ ปรายณปทํ ติสุ
กวเจ วารวาเณ จ นิมฺโมเกปิ จ กญฺจุโก.

ปรายณศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **นิสสยะ** ที่อาศัย (๒) **ตัปประ** ประธาน (๓) **อิฏฐะ** สิ่งอันน่าปรารถนา

กญฺจุกศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กวจะ** เสื้อเกราะ (๒) **วารวาณะ** โล่ (๓) **นิมโมกะ** คราบงู

[๙๖๔] โลหเภเท มตํ ตมฺพํ ตมฺโพ รตฺเต ติลิงฺคิโก
ตีสุ ตฺวสิตํ ญาเต อวสานคเต มตํ.

ตมฺพศัพท์นปุงสกลิงค์ท่านรู้ในอรรถ **โลหเภทะ** ทองแดง

ตมฺพศัพท์ใน ๓ ลิงค์ ท่านรู้ในอรรถ **รัตตะ** วัตถุสีแดง

อวสิตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ญาตะ** สิ่งที่ถูกรู้ (๒) **อวสานคตะ** ถึงความสิ้นสุดหรือจบลง

[๙๖๕] โพธเน จ ปทาเน จ วิญฺเญยฺยํ ปฏิปาทนํ
เสเล นิชฺชลเทเส จ เทวตาสุ มรูริโต.

ปฏิปาทนศัพท์พึงทราบในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โพธนะ** การรู้ (๒) **ปทานะ** การให้

มรุศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เสละ** ภูเขาหิน (๒) **นิชชลเทสะ** พื้นที่แห้งแล้งหรือทะเลทราย (๓) **เทวตา** เทวดา

[๙๖๖] สตฺถํ อายุธคนฺเถสุ โลเห สตฺโถ จ สญฺจเย
ชีวิกายํ วิวรเณ วตฺตเน วุตฺติ นาริยํ.

สตฺถศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อายุธะ** อาวุธหรือศาสตรา (๒) **คันถะ** คัมภีร์หรือศาสตร์ (๓) **โลหะ** เหล็ก

สตฺถศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **สัญจยะ** หมู่

วุตฺติศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ชีวิกา** การเลี้ยงชีพ (๒) **วิวรณะ** การขยายความหรือการเปิดเผย (๓) **วัตตนะ** ความเป็นไป

[๙๖๗] วีริเย สูรภาเว จ กถียติ ปรกฺกโม
อถ กมฺพุ มโต สงฺเข สุวณฺเณ วลเย ปิ จ.

ปรกฺกมศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วีริยะ** ความเพียร (๒) **สูรภาวะ** ความกล้าหาญ

กมฺพุศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขะ** หอยสังข์ (๒) **สุวัณณะ** ทองคำ (๓) **วลยะ** กำไลหรือสร้อย

[๙๖๘] สโร กณฺเฑ อการาโท สทฺเท วาปิมฺหินิตฺถิยํ
ทุปฺผสฺเส ติขิเณ ตีสุ คทฺรเภ กกเจ ขโร.

สรศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **กัณฑะ** ลูกศร (๒) **อการาทิ** เสียงสระ ๘ ตัวมี **อ** เป็นต้น (๓) **สัททะ** เสียง (๔) **วาปี** สระน้ำ

ขรศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทุปผัสสะ** วัตถุหยาบ (๒) **ติขิณะ** ความแหลมคม

ขรศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คัทรภะ** ตัวลา (๒) **กกจะ** เลื่อย

[๙๖๙] สุรายุปทฺทเว กามา- สวาทิมฺหิ จ อาสโว
เทเห วุตฺโต รถงฺเค จ จตุโรปธิสูปธิ.

อาสวศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สุรา** เหล้า (๒) **อุปัททวะ** ความชั่วร้าย (๓) **กามาสวาทิ** อาสวะมีกามาสวะเป็นต้น

อุปธิศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เทหะ** ร่างกาย (๒) **รถังคะ** ล้อรถ (๓) **จตุโรปธิ** อุปธิ ๔ อย่าง มีกามุปธิเป็นต้น

[๙๗๐] วตฺถุตฺตํ การเณ ทพฺเพ ภูเภเท รตนตฺตเย
ยกฺโข เทเว มหาราเช กุเวรานุจเร นเร.

วตฺถุศัพท์กล่าวอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **ทัพพะ** วัตถุสิ่งของ (๓) **ภูเภทะ** พื้นที่มีเจ้าของหรือทำเล (๔) **รตนัตตยะ** พระรัตนตรัย

ยกฺขศัพท์กล่าวอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **เทวะ** เทวดา (๒) **มหาราชะ** พระอินทร์ และท้าวมหาราชทั้ง ๔ (๓) **กุเวระ** ท้าวกุเวร (๔) **อนุจระ** ยักษ์ผู้เป็นบริวารของท้าวกุเวร (๕) **นระ** คนที่มีจิตใจโหดเหี้ยม ร่างกายกำยำ หน้าตาดุดัน

[๙๗๑] ทารุกฺขนฺเธ ปีฐิกายํ อาปเณ ปีฐมาสเน
ปริวาเร ปริกฺขาโร สมฺภาเร จ วิภูสเน.

ปีฐศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **ทารุกขันธะ** ท่อนไม้ (๒) **ปีฐิกา** เก้าอี้ (๓) **อาปณะ** ตลาด (๔) **อาสนะ** ที่นั่ง

ปริกฺขารศัพท์ปุงลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปริวาระ** บริวาร (๒) **สัมภาระ** เครื่องใช้สอย (๓) **วิภูสนะ** เครื่องประดับ

[๙๗๒] โวหารสฺมึ จ ฐปเน ปญฺญตฺติตฺถี ปกาสเน
ปฏิภานํ ตุ ปญฺญาย อุปฏฺฐิตคิราย จ.

ปญฺญตฺติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โวหาระ** บัญญัติชื่อเรียก (๒) **ฐปนะ** การปูลาด (๓) **ปกาสนะ** การแสดง

ปฏิภานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัญญา** ปัญญา (๒) **อุปัฏฐิตคิรา** คำพูดหลักแหลม

[๙๗๓] วจนาวยเว มูเล กถิโต เหตุ การเณ
อุทเร ตุ ตถา ปาจา- นลสฺมึ คหณีตฺถิยํ.

เหตุศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วจนาวยวะ** เหตุที่ทำให้มีคำพูด มีปฏิญญาเป็นต้น (๒) **มูละ** เหตุ ๖ มีโลภะเป็นต้น (๓) **การณะ** เหตุทั่วไป

คหณีศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุทระ** ท้อง (๒) **ปาจานละ** ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย

[๙๗๔] ปิโย ภตฺตริ ชายายํ ปิยา อิฏฺเฐ ปิโย ติสุ
ยมราเช ตุ ยุคเฬ สํยเม จ ยโม ภเว.

ปิยศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ภัตตุ** สามี

ปิยาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **ชายา** ภรรยา

ปิยศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **อิฏฐะ** สิ่งที่น่าปรารถนา

ยมศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ยมราชะ** ยมราช (๒) **ยุคฬะ** คู่ (๓) **สังยมะ** การสำรวมอินทรีย์

[๙๗๕] มุทฺทิกสฺส จ ปุปฺผสฺส รเส ขุทฺเท มธูริตํ
อุลฺโลเจ ตุ จ วิตฺถาเร วิตานํ ปุนฺนปุํสเก.

มธุศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มุททิกรสะ** น้ำผลมะซาง (๒) **ปุปผรสะ** น้ำดอกไม้ (๓) **ขุททะ** น้ำผึ้ง

วิตานศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุลโลจะ** ผ้าปิดเพดาน (๒) **วิตถาระ** ความกว้างขวางพิสดาร

[๙๗๖] อปวคฺเค จ สลิเล สุธายํ อมตํ มตํ
โมเห ตุ ติมิเร สงฺขฺยา- คุเณ ตมมนิตฺถิยํ.

อมตศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อปวัคคะ** นิพพาน (๒) **สลิละ** น้ำ (๓) **สุธา** สุธาโภชน์ คัมภีร์นานัตถสังคหะกล่าวว่า

อมตํ ยญฺญเสสสฺมึ ปียูเส จลิเต ฆเน
อาสาฏิเต จ โมกฺเข จ ธนฺนตริ สุธาสิสุ
อมโต อมตาปิ วา คโฬจฺยามลกีสุ เจ.

อมตศัพท์ในอรรถว่า เครื่องบูชายัญ อาหารทิพย์ ร่างกายที่ยังเคลื่อนไหว ไข่แมลงวัน นิพพาน ทรัพย์ ปูนขาว, บางที่มีรูปเป็น **อมโต อมตา** บ้าง ท่านแปลว่า เถาบอระเพ็ดและมะขามป้อม ตามลำดับ

ตมศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โมหะ** อวิชชา (๒) **ติมิระ** ความมืด (๓) **สังขยาคุณะ** ตมคุณที่ ๓ ในคัมภีร์สังขยา

[๙๗๗] ขเร จาการิเย ตีสุ รสมฺหิ ปุริเส กฏุ
ปณฺฑเก สุกเต ปุญฺญํ มนุญฺเญ ปวเน ติสุ.

กฏุศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขระ** วัตถุที่หยาบกระด้าง (๒) **อการิยะ** กรรมเผ็ดร้อนที่ไม่ควรทำ

กฏุศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **รสะ** รสเผ็ด

ปุญฺญศัพท์ในนปุงสกลิงค์มีอรรถ **สุกตะ** กุศลธรรม

ปุญฺญศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มนุญญะ** ความน่ายินดี (๒) **ปวนะ** ความสะอาด

[๙๗๘] รุกฺโข ทุมมฺหิ ผรุสา- สินทฺเธสุ จ โส ติสุ
อุปฺปตฺติยํ ตุ เหตุมฺหิ สงฺเค สุกฺเก จ สมฺภโว.

รุกฺขศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ทุมะ** ต้นไม้

รุกฺขศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ผรุสะ** หยาบ (๒) **อสินัทธะ** แข็งกระด้าง

สมฺภวศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อุปปัตติ** การเกิดขึ้น (๒) **เหตุ** เหตุ (๓) **สังคะ** ความขัดข้อง (๔) **สุกกะ** น้ำอสุจิ

[๙๗๙] นิมิตฺตํ การเณ วุตฺตํ องฺคชาเต จ ลญฺฉเน
อาทิ สีมาปกาเรสุ สมีเปวยเว มโต.

นิมิตฺตศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **อังคชาตะ** องคชาต (๓) **ลัญฉนะ** รอย ตรา เครื่องหมาย

อาทิศัพท์เป็นปุงลิงค์ท่านรู้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **สีมา** ขอบเขต (๒) **ปการะ** ความเหมือนกัน (๓) **สมีปะ** ใกล้ (๔) **อวยวะ** ส่วนต่างๆ

[๙๘๐] เวเท จ มนฺตเน มนฺโต มนฺตา ปญฺญายมุจฺจเต
อนโย พฺยสเน เจว สนฺทิสฺสติ วิปตฺติยํ.

มนฺตศัพท์ปุงลิงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** เวทมนต์ (๒) **มันตนะ** การปรึกษาหารือ

มนฺตาศัพท์อิตถีลิงค์กล่าวอรรถ **ปัญญา** ปัญญา

อนยศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พยสนะ** ความเสื่อมทรัพย์เป็นต้น (๒) **วิปัตติ** ความไม่มีประโยชน์

[๙๘๑] อรุโณ รํสิเภเท จา- พฺยตฺตราเค จ โลหิเต
อนุพนฺโธ ตุ ปกตา- นิวตฺเต นสฺสนกฺขเร.

อรุณศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **รังสิเภทะ** แสงอรุณยามเช้า (๒) **อัพยัตตราคะ** สีแดงระเรื่อ (๓) **โลหิตะ** สีแดงสด

อนุพนฺธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปกตานิวัตตะ** การไม่กลับจากสภาพปกติ คือการติดตามไปเรื่อยๆ โดยนทีโสตนยะ (กระแสน้ำไหล) (๒) **นัสสนักขระ** **ณ**อักษรอนุพันธปัจจัยเป็นต้นที่ถูกลบไป

[๙๘๒] อวตาโรวตรเณ ติตฺถสฺมึ วิวเร ปฺยถ
อากาโร การเณ วุตฺโต สณฺฐาเน อิงฺคิเต ปิ จ.

อวตารศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อวตรณะ** การข้าม (๒) **ติตถะ** ท่าน้ำ (๓) **วิวระ** การเปิดเผย

อาการศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **สัณฐานะ** รูปทรง (๓) **อิงคิตะ** กิริยาอาการมีส่ายศีรษะเป็นต้น

[๙๘๓] สุทฺทิตฺถิตนเย ขตฺตา อุคฺโค ติพฺพมฺหิ โส ติสุ
ปธานํ ตุ มหามตฺเต ปกตฺยคฺคธิตีสุ จ.

อุคฺคศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ขัตตสุททิตถิตนยะ** บุตรที่เกิดจากชายวรรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะศูทร

อุคฺคศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ติพพะ** ความดุร้าย

ปธานศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **มหามัตตะ** มหาอำมาตย์หรือนายกรัฐมนตรี (๒) **ปกติ** ความเป็นปกติ (๓) **อัคคะ** ความประเสริฐ (๔) **ธิติ** ความเพียร

[๙๘๔] กลฺลํ ปภาเต นิโรค- สชฺชทกฺเขสุ ตีสุ ตํ
กุหนา กุฏฺจริยายํ กุหโน กุหเก ติสุ.

กลฺลศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **ปภาตะ** เวลาใกล้รุ่ง

กลฺลศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **นิโรคะ** ผู้ไม่มีโรค (๒) **สัชชะ** สิ่งของหรือสถานที่อันเขาตระเตรียมไว้ (๓) **ทักขะ** ผู้ฉลาด

กุหนาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **กุฏจริยา** ความคดโกง

กุหนศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กุหกะ** คนขี้โกง

[๙๘๕] กโปโต ปกฺขิเภเท จ ทิฏฺโจ ปาราวเตถ จ
สารโท สรทพฺภูเต อปฺปคพฺเภ มโต ติสุ.

กโปตศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปักขิเภทะ** นกเขา (๒) **ปาราวตะ** นกพิราบ

สารทศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สรทัพภูตะ** สิ่งที่เกิดในฤดูอับลม (๒) **อัปปคัพภะ** ผู้ไม่กล้าตัดสินใจ

[๙๘๖] ตีสุ ขเร จ กขิเน　　กกฺกโส สาหสาปฺปิเย
อการิเย ตุ คุยฺหงฺเค　　จีเร โกปีนมุจฺจเต.

กกฺกสศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ขระ** ความหยาบคาย (๒) **กฐินะ** วัตถุแข็งกระด้าง (๓) **สาหสาปปิยะ** ผู้ทำการผลุนผลัน

โกปีนศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อการิยะ** อกุศลกรรมอันไม่ควรทำ (๒) **คุยหังคะ** องคชาต (๓) **จีระ** ผ้าเปลือกไม้

[๙๘๗] มิคเภเท ปฏากายํ　　โมเจ จ กทลิตฺถิยํ
ทกฺขิณา ทานเภทสฺมึ　　วามโตญฺญมฺหิ ทกฺขิโณ.

กทลีศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มิคเภทะ** ชะมด (๒) **ปฏากา** ธงผ้า (๓) **โมจะ** ต้นกล้วย

ทกฺขิณาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **ทานเภทะ** ทานพิเศษที่ผู้เชื่อกรรมและผลของกรรมถวาย

ทกฺขิณศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **วามอัญญะ** ข้างขวา

[๙๘๘] ทุติยา ภริยายญฺจ　　ทฺวินฺนํ ปูรณียํ มตา
อถุปฺปาเต สิยา ธูม-　　เกตุ เวสฺสานเรปิ จ.

ทุติยาศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภริยา** ภรรยา (๒) **ทวิปูรณี** ที่ ๒

ธูมเกตุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุปปาตะ** ดาวหางหรือดาวตก (๒) **เวสสานระ** ไฟ

[๙๘๙] ภวนิคฺคมเน ยาเน　　ทฺวาเร นิสฺสรณํ สิยา
นิยามโก โปตวาเห　　ติลิงฺโค โส นิยนฺตริ.

นิสฺสรณศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภวนิคคมนะ** การออกไปจากภพ (๒) **ยานะ** การไป (๓) **ทวาระ** ประตู

นิยามกศัพท์เป็น ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โปตวาหะ** คนถือท้ายเรือ (๒) **นิยันตุ** คนขับยาน

[๙๙๐] อปวคฺเค วินาเส จ　　นิโรโธ โรธเน ปุยถ
ภเย ปฏิภยํ วุตฺตํ　　ตํ ติลิงฺคํ ภยํกเร.

นิโรธศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อปวัคคะ** นิพพาน (๒) **วินาสะ** ความพินาศ (๓) **โรธนะ** ความดับ

ปฏิภยศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **ภยะ** ความกลัว

ปฏิภยศัพท์ที่ประกอบในลิงค์ทั้ง ๓ ในอรรถ **ภยกระ** สิ่งที่ทำให้กลัวหรือภัย

[๙๙๑] ปิฏกํ ภาชเน วุตฺตํ ตเถว ปริยตฺติยํ
ชราสิถิลจมฺมสฺมึ อุทรงฺเค มตา วลี.

ปิฏกศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาชนะ** กระจาด ตะกร้า (๒) **ปริยัตติ** พระไตรปิฎกที่ควรศึกษา

วลิและ**วลี**ศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชราสิถิลจัมมะ** หนังหย่อนยานเพราะความชรา (๒) **อุทรังคะ** รอยย่นที่หน้าท้อง

[๙๙๒] ภินฺนํ วิทาริเตญฺญสฺมึ นิสฺสิเต วาจฺจลิงฺคิกํ
อุปชาเป มโต เภโท วิเสเส จ วิทารเณ.

ภินฺนศัพท์เป็นวาจจลิงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิทาริตะ** วัตถุที่แตกทำลาย (๒) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๓) **นิสสิตะ** สิ่งอาศัย

เภทศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปชาปะ** เพทุบาย (๒) **วิเสสะ** พิเศษ ความแตกต่าง ชนิด หรือประเภท (๓) **วิทารณะ** การแตกทำลาย

[๙๙๓] มณฺฑลํ คามสนฺโทเห พิมฺเพ ปริธิราสิสุ
อาณายมาคเม เลเข สาสนํ อนุสาสเน.

มณฺฑลศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **คามสันโทหะ** หมู่บ้าน (๒) **พิมพะ** รูปเหมือน (๓) **ปริธิ** ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทรงกลด (๔) **ราสิ** กองวัสดุ

สาสนศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อาณา** คำสั่ง (๒) **อาคมะ** พระศาสนา (๓) **เลขะ** จดหมายหรือสาส์น (๔) **อนุสาสนะ** คำสั่งสอน

[๙๙๔] อคฺเค ตุ สิขรญฺจาโย- มยวิชฺฌนกณฺฏเก
คุณฺฐกํเส จ วิภเว สมฺปตฺติ เจว สมฺปทา.

สิขรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัคคะ** ยอด (๒) **อโยมยวิชฌนกัณฏกะ** เหล็กแหลมสำหรับเจาะมีเข็มเป็นต้น

สมฺปตฺติและ**สมฺปทา**ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คุณุกกังสะ** ความยิ่งด้วยคุณ (๒) **วิภวะ** สมบัติ

[๙๙๕] ภูขนฺตีสุ ขมา โยเคฺย หิเต สกฺเก ขโม ติสุ
อฑฺโฒ ภาเค ปเถ กาเล เอกํเสทฺธาฬฺยํ ภเว
อโถ กรีสํ วจฺจสฺมึ วุจฺจเต จตุรมฺพเณ.

ขมาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภู** แผ่นดิน (๒) **ขันติ** ความอดทน (๓) **โยคยะ** ความสมควร

ขมศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หิตะ** ความเกื้อกูล (๒) **สักกะ** ความสามารถ

อฑฺฒศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ภาคะ** ครึ่งส่วนที่เท่ากัน (๒) **ปถะ** หนทาง (๓) **กาละ** กาลเวลา

อฑฺฒาศัพท์ที่เป็นนิบาต มีอรรถ **เอกังสะ** ความแน่นอน

กรีสศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วัจจะ** อุจจาระ (๒) **จตุรัมพณะ** ๔ อัมพณะ (๑ กรีสะ)

[๙๙๖] อุสโภ สธโคเสฏฺเจ- สูสภํ วีสยฏฺฐิยํ
เสตุมฺหิ ตนฺติปนฺตีสุ นาริยํ ปาฬิ กถฺยเต.

อุสภศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โอสธะ** ยาสมุนไพร ชื่ออุสภะ (๒) **โค** โคถึก (๓) **เสฏฐะ** ประเสริฐ

อุสภศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **วีสยัฏฐิ** ๒๐ ยัฏฐิ เป็น ๑ อุสภะ คือระยะเสียงโคร้อง (กลับไปดูคาถาที่ ๑๙๕ และ ๑๙๖)

ปาฬิศัพท์ในอิตถีลิงค์ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เสตุ** สะพาน (๒) **ตันติ** พระไตรปิฎก (๓) **ปันติ** ลำดับ แถว แนว

[๙๙๗] กโฏ ชเยตฺถินิมิตฺเต กิลญฺเช โส กเต ติสุ
มหิยํ ชคตี วุตฺตา มนฺทิราลินฺทวตฺถุนิ.

กฏศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ชยะ** ความชนะ (๒) **อิตถีนิมิตตะ** นิมิตของผู้หญิง (๓) **กิลัญชะ** เสื่อลำแพน

กฏศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กตะ** สิ่งที่ทำแล้ว

ชคตีศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มหี** แผ่นดิน (๒) **มันทิราลินทวัตถุ** ระเบียงเรือน

[๙๙๘] วิตกฺเก มถิเต ตกฺโก ตถา สูจิผเล มโต
สุทสฺสนํ สกฺกปุเร ตีสุ ตํ ทุทฺทเสตเร.

ตกฺกศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วิตักกะ** ความวิตก (๒) **มถิตะ** น้ำมันเปรียง (๓) **สูจิผละ** ผลอินทผลัม

สุทสฺสนศัพท์นปุงสกลิงค์ท่านรู้ในอรรถ **สักกปุระ** สุทัสสนวิมานของพระอินทร์

สุทสฺสนศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ทุททเสตระ** สิ่งที่เห็นได้ง่าย เช่น ภูเขาสุทัศน์

[๙๙๙] ทีโปนฺตรีปปชฺโชต- ปติฏฺฐานิพฺพุตีสุ จ
พทฺธนิสฺสิตเสเตสุ ตีสุ ตํ มิหิเต สิตํ.

ทีปศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อันตรีปะ** เกาะ (๒) **ปัชโชตะ** ตะเกียงหรือโคมไฟ (๓) **ปติฏฐา** ที่พึ่ง (๔) **นิพพุติ** นิพพาน

สิตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พัทธนิสสิตะ** การผูกวัตถุที่อาศัยไว้ (๒) **เสตะ** วัตถุสีขาว

สิตศัพท์ที่เป็นนปุงสกลิงค์ มีอรรถ **มิหิตะ** การยิ้มหรือการแย้มของพระอรหันต์

[๑๐๐๐] ถิยํ ปชาปติ ทาเร พฺรหฺเม มาเร สุเร ปุเม
วาสุเทเวนฺตเก กณฺโห โส ปาเป อสิเต ติสุ.

ปชาปติศัพท์ในอิตถีลิงค์มีอรรถ **ทาระ** ภรรยา

ปชาปติศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **พรัหมะ** พรหม (๒) **มาระ** พญามาร (๓) **สุระ** ปชาปติเทวราช

กณฺหศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วาสุเทวะ** ท้าววิษณุหรือพระนารายณ์ (๒) **อันตกะ** พญามาร

กณฺหศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** ผู้ลามก (๒) **อสิตะ** สีดำ

[๑๐๐๑] อุปจาโร อุปฏฺฐาเน อาสนฺเน อญฺญโรปเน
สกฺโก อินฺเท ชนปเท สากิเย โส ขเม ติสุ.

อุปจารศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปัฏฐานะ** การปรนนิบัติ (๒) **อาสันนะ** อันใกล้ (๓) **อัญญโรปนะ** การยกขึ้นสู่สภาพอย่างอื่น (อุปจารนัย)

สกฺกศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อินทะ** พระอินทร์ (๒) **ชนปทะ** แคว้นสักกะ (๓) **สากิยะ** สักยวงศ์

สกฺกศัพท์นั้นในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ขมะ** ความเหมาะสม

[๑๐๐๒] วชฺชเน ปริหาโร จ สกฺกาเร เจว รกฺขเณ
โสตาปนฺนาทิเก อคฺเค อริโย ตีสุ ทฺวิเช ปุเม.

ปริหารศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **วัชชนะ** การเว้น (๒) **สักการะ** การทำสักการะ (๓) **รักขณะ** การรักษา

อริยศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตาปันนาทิกะ** พระอริยบุคคล ๘ มีพระโสดาบันเป็นต้น (๒) **อัคคะ** ความประเสริฐ

อริยศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **ทวิชะ** ผู้เกิดในตระกูลอริยะ คือพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์

[๑๐๐๓] สุสุโก สุสุมาเร จ พาลเก จ อุลูปินิ
อินฺทีวรํ มตํ นีลุ- ปฺปเล อุทฺทาลปาทเป.

สุสุกศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สุสุมาระ** จระเข้ (๒) **พาลกะ** เด็ก (๓) **อุลูปี** ปลาโลมา

อินฺทีวรศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นีลุปปละ** ดอกอุบลเขียว (๒) **อุททาลปาทปะ** ต้นราชพฤกษ์

[๑๐๐๔] อสโน ปิยเก กณฺเฑ ภกฺขเน ขิปเนสนํ
ยุเคธิกาเร วีริเย ปธาเน จานฺติเก ธุโร.

อสนศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปิยกะ** ไม้ประดู่ (๒) **กัณฑะ** ลูกศร

อสนศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภักขนะ** การกิน (๒) **ขิปนะ** การทิ้ง

ธุรศัพท์มีอรรถ ๕ อย่าง คือ (๑) **ยุคะ** แอก (๒) **อธิการะ** หน้าที่ (๓) **วีริยะ** ความเพียร (๔) **ปธานะ** ประธาน (๕) **อันติกะ** ที่ใกล้กัน

[๑๐๐๕] กาเฬ จ ภกฺขิเต ตีสุ ลวิตฺเต อสิโต ปุเม
ปวารณา ปฏิกฺเขเป กถิตาชฺเฌสนาย จ.

อสิตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กาฬะ** สีดำ (๒) **ภักขิตะ** สิ่งที่ถูกกิน

อสิตศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **ลวิตตะ** เคียว(สำหรับเกี่ยวข้าว)

ปวารณาศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฏิกเขปะ** การห้าม (๒) **อัชเฌสนา** การเชื้อเชิญที่มีเครื่องสักการะเป็นเบื้องหน้า

[๑๐๐๖] อุมฺมาเร เอสิกตฺถมฺเภ อินฺทขีโล มโตถ จ
โปตฺถกํ มกจิวตฺเถ คนฺเถ เลปฺยาทิกมฺมนิ.

อินฺทขีลศัพท์ท่านรู้อรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อุมมาระ ธรณีประตู (๒) เอสิกัตถัมภะ เสาระเนียด (เสาเขื่อน)

โปตฺถกศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) มกจิวัตถะ ผ้าเปลือกไม้ (๒) คันถะ คัมภีร์หรือตำรา (๓) เลปยาทิกัมมะ รูปปั้นหรือหุ่น

[๑๐๐๗] ธญฺญํ สาลฺยาทิเก วุตฺตํ ธญฺโญ ปุญฺญวติตฺติสุ
ปาณิ หตฺเถ จ สตฺเต ภู- สณฺหกรณิยํ มโต.

ธญฺญศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ สาลยาทิกะ ธัญพืชมีข้าวสาลีเป็นต้น

ธญฺญศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ปุญญวันตุ ผู้มีบุญ

ปาณิศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) หัตถะ มือ (๒) สัตตะ สัตว์ (๓) ภูสัณหกรณี เกรียงหรือพลั่ว (เครื่องมือช่างปูน)

[๑๐๐๘] ตีสุ ปีตํ หลิทฺยาเภ หฏฺเฐ จ ปายิเต สิยา
พฺยูโหนิพฺพิทฺธรจฺฉายํ พลนฺยาเส คเณ มโต.

ปีตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) หลิทยาภะ สีเหลือง (๒) หัฏฐะ ความยินดี (๓) ปายิตะ การดื่ม

พฺยูหศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) อนิพพิทธรัจฉา ถนนที่ไม่ทะลุตลอดหรือทางตัน (๒) พลันยาสะ การตระเตรียมกระบวนทัพ (๓) คณะ หมู่

[๑๐๐๙] โลหิตาทิมฺหิ โลเภ จ ราโค จ รญฺชเน มโต
ปทโร ผลเก ภงฺเค ปวุทฺธทริยมฺปิ จ.

ราคศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) โลหิตาทิ สีสำหรับย้อมมีสีแดงเป็นต้น (๒) โลภะ ตัณหา (๓) รัญชนะ การย้อม

ปทรศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) ผลกะ แผ่นกระดาน (๒) ภังคะ การแตกหัก (๓) ปวุทธทรี ซอกหินใหญ่หรือเงื้อมผา

[๑๐๑๐] สิงฺฆาฏกํ กเสรุสฺส ผเล มคฺคสมาคเม
พหุลายญฺจ เขฬมฺหิ เอฬา โทเส ห มีริตํ.

สิงฺฆาฏกศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กเสรุผละ** ผลกระจับ (๒) **มัคคสมาคมะ** ทางแยก

เอฬาศัพท์อิตถีลิงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พหุลา** ต้นกระวาน (๒) **เขฬะ** น้ำลาย

เอฬศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **โทสะ** โทษหรือความผิด

[๑๐๑๑] อาธาโร จาธิกรเณ ปตฺตาธาเรลวาลเก
กาโรคเภเท สกฺกาเร การา ตุ พนฺธนาลเย.

อาธารศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อธิกรณะ** ที่ตั้งหรือโอกาสการกะ (๒) **ปัตตาธาระ** ที่สำหรับรองรับภาชนะ (๓) **อาลวาลกะ** ร่องน้ำ

การศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อคเภทะ** ต้นหมากเม่า (๒) **สักการะ** การบูชา

การาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **พันธนาลยะ** เรือนจำ

[๑๐๑๒] กรกา เมฆปาสาเณ กรโก กุณฺฑิกาย จ
ปาปเน จ ปทาติสฺมึ คมเน ปตฺติ นาริยํ.

กรกาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **เมฆปาสาณะ** ลูกเห็บ

กรกศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **กุณฑิกา** คนโทน้ำ

ปตฺติศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาปนะ** การถึง (๒) **ปทาติ** ทหารบก (๓) **คมนะ** การไป

[๑๐๑๓] ฉิทฺทํ รนฺธญฺจ วิวรํ สุสิเร ทูสเนปิ จ
มุตฺตา ตุ มุตฺติเก มุตฺตํ ปสฺสาเว มุจฺจิเต ติสุ.

ฉิทฺท รนฺธ และ**วิวร**ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุสิระ** รู ช่อง โพรง (๒) **ทูสนะ** โทษ

มุตฺตาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **มุตติกะ** แก้วมุกดาหรือไข่มุก

มุตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **ปัสสาวะ** น้ำปัสสาวะ

มุตฺตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **มุจจิตะ** สิ่งหลุดพ้นไป

[๑๐๑๔] นิเสเธ วารณํ หตฺถิ- ลิงฺคหตฺถีสุ วารโณ
ทานํ จาเค มเท สุทฺเธ ขณฺฑเน ลวเน ขเย.

วารณศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **นิเสธะ** การห้ามหรือปฏิเสธ

วารณศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หัตถิลิงคะ** นกหัสดีลิงค์ (๒) **หัตถี** ช้าง

ทานศัพท์มีอรรถ ๖ อย่าง คือ (๑) **จาคะ** การให้ (๒) **มทะ** น้ำมันช้าง (๓) **สุทธะ** ความสะอาด (๔) **ขัณฑนะ** การตัด (๕) **ลวนะ** การเก็บเกี่ยว (๖) **ขยะ** ความสิ้นไป

[๑๐๑๕] มโนโตเส จ นิพฺพาเน- ตฺถงฺคเม นิพฺพุติตฺถิยํ
เนคโม นิคมุพฺภูเต ตถาปโณปชีวินี.

นิพฺพุติศัพท์ในอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **มโนโตสะ** ความดีใจ (๒) **นิพพานะ** นิพพาน (๓) **อัตถังคมะ** ความเสื่อม

เนคมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิคมุพภูตะ** สิ่งที่มีอยู่ในนิคมหรือชาวนิคม (๒) **อาปโณปชีวี** พ่อค้า

[๑๐๑๖] หริตสฺมิญฺจ ปณฺเณ จ ปลาโส กึสุกทฺทุเม
ปกาโส ปากเฏ ตีสุ อาโลกสฺมึ ปุเม มโต.

ปลาสศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **หริตะ** สีเขียวใบไม้ (๒) **ปัณณะ** ใบไม้ (๓) **กิงสุกัททุมะ** ต้นทองกวาว

ปกาสศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ ท่านรู้ในอรรถ **ปากฏะ** ความปรากฏ

ปกาสศัพท์ในปุงลิงค์ท่านรู้ในอรรถ **อาโลกะ** แสงสว่าง

[๑๐๑๗] ปกฺกํ ผลมฺหิ ตํ นาสุ- มฺมุเข ปริณเต ติสุ
ปิณฺโฑ อาชีวเน เทเห ปิณฺฑเน โคฬเก มโต.

ปกฺกศัพท์มีอรรถ **ผละ** ผลไม้สุก

ปกฺกศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นาสุมมุขะ** วัตถุที่มีความพินาศเป็นเบื้องหน้า (๒) **ปริณตะ** อาหารเป็นต้นที่เขาทำให้สุก

ปิณฺฑศัพท์ท่านรู้ในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **อาชีวนะ** การเลี้ยงชีพ (๒) **เทหะ** ร่างกาย (๓) **ปิณฑนะ** การรวบรวม (๔) **โคฬกะ** ก้อนวัตถุ

[๑๐๑๘] วฏฺโฏ ปริพฺพเย กมฺมา- ทิเก โส วฏฺฏเล ติสุ
ปจฺจาหาเร ปฏิหาโร ทฺวาเร จ ทฺวารปาลเก.

วฏฺฏศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปริพพยะ** ค่าใช้สอย (๒) **กัมมาทิกะ** วัฏฏะ ๓ มีกัมมวัฏฏะเป็นต้น

วฏฺฏศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วัฏฏละ** วัตถุทรงกลม

ปฏิหารศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัจจาหาระ** การนำกลับ หรือการกลับคำพูด (๒) **ทวาระ** ประตู (๓) **ทวารปาลกะ** คนเฝ้าประตู

[๑๐๑๙] นาริยํ ภีรุ กถิตา ภีรุเก สา ติลิงฺคิกา
วิกฏํ คูถมุตฺตาโท วิกโฏ วิกเต ติสุ.

ภีรุศัพท์อิตถีลิงค์กล่าวอรรถ **นารี** ผู้หญิง

ภีรุศัพท์ที่ประกอบในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **ภีรุกะ** คนขี้ขลาด

วิกฏศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **คูถมุตตาทิ** ยามหาวิกัฏ ๔ คือ มูตร คูถ เถ้า และดิน

วิกฏศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วิกตะ** การแปรรูปหรือทำให้เปลี่ยนไปจากเดิม

[๑๐๒๐] วามํ สพฺยมฺหิ ตํ จารุ- วิปรีเตสุ ตีสฺวถ
สงฺขฺยาเภเท สรพฺเย จ จิหเน ลกฺขมุจฺจเต.

วามศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **สัพยะ** ข้างซ้าย

วามศัพท์นั้นในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จารุ** ความงาม (๒) **วิปรีตะ** ความวิปริต

ลกฺขศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขยาเภทะ** จำนวนสังขยา ๑ แสน (๒) **สรัพยะ** แผ่นเป้า (๓) **จิหนะ** ลักษณะหรือร่องรอย

[๑๐๒๑] เสณีตฺถี สมสิปฺปีนํ คเณ จาวฬิยมฺปิ จ
สุธายํ ธูลิยํ จุณฺโณ จุณฺณญฺจ วาสจุณฺณเก.

เสณีศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สมสิปปีคณะ** หมู่ชนผู้มีศิลปะเสมอกัน (๒) **อาวฬี** แถว

จุณฺณศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุธา** ปูน (๒) **ธูลิ** ฝุ่นหรือผง

จุณฺณศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **วาสจุณณกะ** เครื่องยาสำหรับอบ

[๑๐๒๒] เชตพฺเพติปสตฺเถติ- วุฑฺเฒ เชยฺยํ ติสฺสริตํ
ตกฺเก ตุ มถิตํ โหตฺยา- โลลิเต มถิโต ติสุ.

เชยฺยศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **เชตัพพะ** สิ่งที่ควรเอาชนะ (๒) **อติปสัตถะ** ผู้น่าสรรเสริญยิ่ง (๓) **อติวุฑฒะ** ความเจริญยิ่ง

มถิตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **ตักกะ** น้ำมันเปรียง

มถิตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **อาโลลิตะ** ขนมเป็นต้นที่เขากวน

[๑๐๒๓] อพฺภุโตจฺฉริเย ตีสุ ปเณ เจวพฺภุโต ปุเม
เมจโก ปุจฺฉมูลมฺหิ กณฺเหปิ เมจโก ติสุ.

อพฺภุตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **อัจฉริยะ** ความน่าอัศจรรย์

อพฺภุตศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **ปณะ** ของเดิมพัน

เมจกศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ปัจฉมูละ** โคนหางสัตว์

เมจกศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กัณหะ** สีดำ

[๑๐๒๔] วสวตฺตี ปุเม มาเร วสวตฺตาปเก ติสุ
สมฺภเว จาสุจิ ปุเม อเมชฺเฌ ตีสุ ทิสฺสติ.

วสวตฺตีศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **มาระ** พญามารหรือเทวปุตตมารหรือวสวัตตีมาร

วสวตฺตีศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วสวัตตาปกะ** ผู้ทำตามใจของตนหรือผู้เป็นใหญ่

อสุจิศัพท์ในปุงลิงค์ปรากฏในอรรถ **สัมภวะ** น้ำอสุจิ

อสุจิศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ ปรากฏในอรรถ **อเมชฌะ** ของไม่สะอาด

[๑๐๒๕] อจฺโฉ อิกฺเก ปุเม วุตฺโต ปสนฺนมฺหิ ติลิงฺคิโก
พฬิเส เสลเภเท จ วงฺโก โส กุฏิเล ติสุ.

อจฺฉศัพท์ในปุงลิงค์กล่าวอรรถ **อิกกะ** หมี

อจฺฉศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **ปสันนะ** ความใสสะอาด

วงฺกศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พฬิสะ** เบ็ด (๒) **เสลเภทะ** ภูเขาวงกต

วงฺกศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กุฏิละ** ความคดงอ

[๑๐๒๖] กุณปมฺหิ ฉโว เญยฺโย ลามเก โส ติลิงฺคิโก
สพฺพสฺมึ สกโล ตีสุ อทฺธมฺหิ ปุริเส สิยา.

ฉวศัพท์ปุงลิงค์พึงทราบในอรรถ **กุณปะ** ซากศพ

ฉวศัพท์ที่เป็นได้ ๓ ลิงค์ พึงทราบในอรรถ **ลามกะ** ความเลวทราม

สกลศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **สัพพะ** สิ่งทั้งปวง

สกลศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **อัทธะ** ครึ่งส่วน

[๑๐๒๗] จนฺทคฺคาหาทิเก เจวุ- ปฺปาโท อุปฺปตฺติยมฺปิ จ
ปทุสฺสเน ปโทโส จ กถิโต สํวรีมุเข.

อุปฺปาทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จันทัคคาหาทิกะ** ปรากฏการณ์ราหูอมจันทร์ หรือจันทรคราส เป็นต้น (๒) **อุปปัตติ** การเกิดขึ้น

ปโทสศัพท์เป็นปุงลิงค์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปทุสสนะ** การประทุษร้าย (๒) **สังวรีมุขะ** เวลาพลบค่ำ

[๑๐๒๘] รุธิเร โลหิตํ วุตฺตํ รตฺตมฺหิ โลหิโต ติสุ
อุตฺตมงฺเค ปุเม มุทฺธา มุทฺโธ มูฬฺเห ติลิงฺคิโก.

โลหิตศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **รุธิระ** เลือด

โลหิตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **รัตตะ** สีแดง

มุทฺธศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **อุตตมังคะ** ศีรษะ

มุทฺธศัพท์ที่ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **มูฬหะ** ผู้หลงลืม

[๑๐๒๙] รฏฺฐมฺหิ วิชิตํ วุตฺตํ ชิเต จ วิชิโต ติสุ
ปริตฺตํ ตุ ปริตฺตาเณ ปริตฺโต ตีสุ อปฺปเก.

วิชิตศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **รัฏฐะ** รัฐหรือแว่นแคว้น

วิชิตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **ชิตะ** การชนะ

ปริตฺตศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **ปริตตาณะ** เครื่องป้องกัน

ปริตฺตศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **อัปปกะ** นิดหน่อย

[๑๐๓๐] กุมฺภณฺโฑ เทวเภเท จ ทิสฺสติ วลฺลิชาติยํ
จตุตฺถํเส ปเท ปาโท ปจฺจนฺตเสลรํสิสุ.

กุมฺภณฺฑศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทวเภทะ** กุมภัณฑยักษ์ (๒) **วัลลิชาติ** ฟักเขียวหรือแตงโม

ปาทศัพท์ปรากฏในอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **จตุตถังสะ** ๑ ใน ๔ ของคาถา (๒) **ปทะ** เท้า (๓) **ปัจจันตเสละ** เชิงเขา (๔) **รังสิ** รัศมี

[๑๐๓๑] วงฺโค โลหนฺตเร วงฺคา เทเส ปุเม พหุมฺหิ จ
กมฺมารภณฺฑเภเท จ ขฏเก มุฏฺฐิ จ ทฺวิสุ.

วงฺคศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **โลหันตระ** ทองคำขาว

วงฺคศัพท์ที่ในปุงลิงค์พหุวจนะ มีอรรถ **เทสะ** ชื่อแคว้นวังคะ (ชื่อแคว้นต่างๆ จะมีรูปเป็นปุงลิงค์พหูพจน์

เป็นส่วนมาก)

มุฏฺฐิศัพท์ในปุงลิงค์และอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กัมมารภัณฑเภทะ** ค้อนเหล็กของช่างตีเหล็ก (๒) **ขฏกะ** กำมือ

[๑๐๓๒] อมฺพณํ โทณิยญฺเจกา- ทสโทณปฺปมาณเก
อธิฏฺฐิติยมาธาเร ฐาเนธิฏฺฐานมุจฺจเต.

อมฺพณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โทณิ** ทะนาน (๒) **เอกาทสโทณัปปมาณกะ** สิ่งของประมาณ ๑๑ ทะนาน (๑๑ ทะนาน เป็น ๑ อัมพณะ)

อธิฏฺฐานศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **อธิฏฺฐิติ** การตั้งใจมั่น (๒) **อาธาระ** ที่รองรับ (๓) **ฐานะ** ฐานที่ตั้ง

[๑๐๓๓] ปุเม มเหสิ สุคเต เทวิยํ นาริยํ มตา
อุปทฺทเว อุปสคฺโค ทิสฺสติ ปาทิเกปิ จ.

มเหสิศัพท์ในปุงลิงค์ปรากฏในอรรถ **สุคตะ** พระพุทธเจ้า

มเหสีศัพท์ในอิตถีลิงค์ปรากฏในอรรถ **เทวี** พระราชินี

อุปสคฺคศัพท์ปรากฏในอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุปัททวะ** อันตราย (๒) **ปาทิกะ** อุปสัค ๒๐ ตัว มี **ป** เป็นต้น ในคัมภีร์ไวยากรณ์

[๑๐๓๔] วงฺกํ โกฏฺฐาสเภทสฺมึ วงฺโก วงฺเก ติสฺวจฺจเต
วิชฺชา เวเท จ สิปฺเป จ ติวิชฺชาโท จ พุทฺธิยํ.

วงฺกศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **โกฏฐาสเภทะ** ไต

วงฺกศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **วังกะ** ความคด

วิชฺชาศัพท์มีอรรถ ๔ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๒) **สิปปะ** ศิลปะ (๓) **ติวิชชาทิ** วิชชา ๓ คือทิพพจักขุ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และอาสวักขยญาณ เป็นต้น (๔) **พุทธิ** ความรู้หรือปัญญา

[๑๐๓๕] สมาธิมฺหิ ปุเมกคฺโค นากุเล วาจฺจลิงฺคิโก
ปชฺชํ สิโลเก ปชฺชาทฺเธ ปชฺโช ปาทหิเต ติสุ.

เอกคฺคศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **สมาธิ** สภาพที่จิตมีอารมณ์เดียว

เอกคฺคศัพท์ที่เป็นวาจจลิงค์คือมี ๓ ลิงค์ มีอรรถ **นากุละ** ความไม่ยุ่งเหยิง

ปชฺชศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **สิโลกะ** คาถาหรือร้อยกรอง

ปชฺชาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **อัทธะ** ครึ่งส่วน

ปชฺชศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **ปาทหิตะ** น้ำมันนวดเท้า

[๑๐๓๖] กตโก รุกฺขเภทสฺมึ กตโก กิตฺติเม ติสุ
วิเธยฺเย อสฺสโว ตีสุ ปุพฺพมฺหิ ปุริเส สิยา.

กตกศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **รุกขเภทะ** ต้นตูมกา

กตกศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กิตติมะ** ของปลอมหรือของเทียม

อสฺสวศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **วิเธยยะ** ผู้เชื่อฟัง

อสฺสวศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **ปุพพะ** น้ำหนองหรือน้ำเหลือง

[๑๐๓๗] กลฺยาเณ กถิตํ เขมํ ตีสุ ลทฺธตฺถรกฺขเณ
อโถ นิโยชเน วุตฺตํ การิเยปิ ปโยชนํ.

เขมศัพท์นปุงสกลิงค์กล่าวอรรถ **กัลยาณะ** ความดีงาม

เขมศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ กล่าวอรรถ **ลัทธัตถรักขณะ** การรักษาประโยชน์ที่ได้แล้ว

ปโยชนศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิโยชนะ** การส่งไป (๒) **การิยะ** ผลประโยชน์

[๑๐๓๘] อสฺสตฺโถ ตีสุ อสฺสาส- ปฺปตฺเต โพธิทุเม ปุเม
ตีสุ ลุทฺโท กุรูเร จ เนสาทมฺหิ ปุเม สิยา.

อสฺสตฺถศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **อัสสาสัปปัตตะ** ผู้ได้ความสบายใจ

อสฺสตฺถศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **โพธิทุมะ** ต้นโพธิ์

ลุทฺทศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ **กุรูระ** ผู้ดุร้าย

ลุทฺทศัพท์ในปุงลิงค์มีอรรถ **เนสาทะ** นายพราน

[๑๐๓๙] วิลคฺโค ตีสุ ลคฺคสฺมึ ปุเม มชฺฌมฺหิ ทิสฺสติ
อฑฺโฒ ตุนิตฺถิยํ ภาเค ธนิมฺหิ วาจฺจลิงฺคิโก.

วิลคฺคศัพท์ในลิงค์ทั้ง ๓ ปรากฏในอรรถ **ลัคคะ** สิ่งที่ติดข้องอยู่

วิลคฺคศัพท์ในปุงลิงค์ปรากฏในอรรถ **มัชฌะ** ท้อง

อฑฺฒศัพท์ในปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์มีอรรถ **ภาคะ** ครึ่งส่วน

อฑฺฒศัพท์ที่เป็นวาจจลิงค์คือมี ๓ ลิงค์ มีอรรถ **ธนี** ผู้มั่งคั่ง

[๑๐๔๐] กฏฺจํ ทารุมฺหิ ตํ กิจฺเฉ คหเน กสิเต ติสุ
สสนฺตาเน จ วิสเย โคจเรชฺฌตฺตมุจฺจเต.

กฏฺจศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **ทารุ** ท่อนไม้

กฏฺจศัพท์นั้นในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **กิจฉะ** ยากลำบาก (๒) **คหนะ** ความรกทึบ (๓) **กสิตะ** พื้นที่ซึ่งไถแล้ว

อชฺฌตฺตศัพท์กล่าวอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สสันตานะ** สันดานของตน (๒) **วิสยะ** วิสัชฌัตตะ คือสมาบัติ (๓) **โคจระ** โคจรัชฌัตตะ คืออารมณ์

คาถาทฺธาเนกตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละครึ่งคาถา จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๓.๓.๓. คาถาปาทาเนกัตถวัณณนา

พรรณนาศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละบาทคาถา

[๑๐๔๑] ภุวเน จ ชเน โลโก โมเร ตฺวคฺคิมฺหิ โส สิขี
สิโลโก ตุ ยเส ปชฺเช รุกฺเข ตุ สามิเก ธโว.

โลกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภวนะ** โลกตั้งแต่กามภูมิถึงอรูปภูมิ (๒) **ชนะ** สัตว์โลก
สิขีศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โมระ** นกยูง (๒) **อัคคิ** ไฟ
สิโลกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยสะ** ชื่อเสียง (๒) **ปัชชะ** ฉันท์มีอนุฏฐุภฉันท์เป็นต้น
ธวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รุกขะ** ต้นตะแบก (๒) **สามิกะ** สามี

[๑๐๔๒] วฏฺพฺยาเมสุ นิโคฺรโธ ธงฺโก ตุ วายเส พเก
วาโร ตฺววสราเหสุ กุเจ ตฺวพฺเภ ปโยธโร.

นิโคฺรธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วฏะ** ต้นไทร (๒) **พยามะ** วา
ธงฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วายสะ** อีกา (๒) **พกะ** นกกระยางขาว
วารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อวสระ** โอกาสหรือครั้งคราว (๒) **อหะ** วัน
ปโยธรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุจะ** ถันของผู้หญิง (๒) **อัพภะ** เมฆ

[๑๐๔๓] อุจฺฉงฺเค ลกฺขเณ องฺโก รสฺมิตฺถี ชุติรชฺชุสุ
ทิฏฺโฐภาเสสุ อาโลโก พุทฺโธ ตุ ปณฺฑิเต ชิเน.

องฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุจฉังคะ** ชายพก (๒) **ลักขณะ** ร่องรอย
รสฺมิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชุติ** รัศมี (๒) **รัชชุ** เชือก
อาโลกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทิฏฐะ** การดู (๒) **โอภาสะ** แสงสว่าง
พุทฺธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัณฑิตะ** บัณฑิต (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้า

[๑๐๔๔] สูรํสูสุ ปุเม ภานุ ทณฺโฑ ตุ มุคฺคเร ทเม
เทวมจฺเฉสฺวนิมิโส ปตฺโถ ตุ มานสานุสุ.

ภานุศัพท์มีใช้ในปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สูระ** ดวงอาทิตย์ (๒) **อังสุ** รัศมี
ทณฺฑศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มุคคระ** ไม้ค้อน (๒) **ทมะ** การลงโทษ
อนิมิสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทวะ** เทวดา (๒) **มัจฉะ** ปลา
ปตฺถศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มานะ** แล่งสำหรับใช้ตวง (๒) **สานุ** ไหล่เขา

[๑๐๔๕] อาตงฺโก โรคตาเปสุ มาตงฺโค สปเจ คเช
มิโค ปสุกุรงฺเคสุ อุลูกินฺเทสุ โกสิโย.

อาตงฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โรคะ** โรค (๒) **ตาปะ** แสงแดด

มาตงฺคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สปจะ** คนจัณฑาล หรือผู้กินเนื้อสุนัข (๒) **คชะ** ช้าง

มิคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปสุ** สัตว์เลี้ยงสี่เท้า (๒) **กุรังคะ** (**กุรุงคะ**) กวางและสัตว์ที่มีหนังเป็นประโยชน์

โกสิยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุลูกะ** นกฮูก (๒) **อินทะ** พระอินทร์

[๑๐๔๖] วิคฺคโห กลเห กาเย ปุริโส มานวตฺตสุ
ทายาโท พนฺธเว ปุตฺเต สิเร สีลํ ติปุมฺหิ จ.

วิคฺคหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กลหะ** การทะเลาะวิวาท (๒) **กายะ** ร่างกาย

ปุริสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มานวะ** บุรุษ (๒) **อัตตะ** บุคคล

ทายาทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พันธวะ** เครือญาติ (๒) **ปุตตะ** บุตรธิดา

สีลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สิระ** ศีรษะ (๒) **ติปุ** แร่ดีบุก

[๑๐๔๗] พลิหตฺถํสูสุ กโร ทนฺเต วิปฺเปณฺฑเช ทฺวิโช
วตฺตํ ปชฺชานนาจาเร ธญฺญงฺเค สุขุเม กโณ.

กรศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **พลิ** เครื่องบูชา (๒) **หัตถะ** มือ (๓) **อังสุ** รัศมี

ทฺวิชศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ทันตะ** ฟัน (๒) **วิปปะ** พราหมณ์ (๓) **อัณฑชะ** สัตว์ที่เกิดจากไข่มีนกเป็นต้น

วตฺตศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัชชะ** ฉันท์มีอนุฏฐุภฉันท์เป็นต้น (๒) **อานนะ** ใบหน้า (๓) **อาจาระ** ข้อปฏิบัติใหญ่ๆ ๘๐ อย่าง (อสีติมหาวัตร)

กณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญังคะ** รำข้าว (๒) **สุขุมะ** เล็กๆ น้อยๆ

[๑๐๔๘] ถมฺโภ ถูนาชฬตฺเตสุ สูโป กุมฺมาสพฺยญฺชเน
คณฺโฑ โผฏฺเฐ กโปลมฺหิ อคฺโฆ มูเลฺย จ ปูชเน.

ถมฺภศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ถูณา** เสาเรือน (๒) **ชฬัตตะ** ความดื้อด้าน

สูปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุมมาสะ** ขนมสด (๒) **พยัญชนะ** กับข้าวจำพวกแกง

คณฺฑศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โผฏฐะ** ฝี (๒) **กโปละ** กระพุ้งแก้ม

อคฺฆศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มูละ** ราคาหรือต้นทุน (๒) **ปูชนะ** ของต้อนรับแขก

[๑๐๔๙] ปกาโร ตุลฺยเภเทสุ สกุนฺโต ภาสปกฺขิสุ
ภาเคยฺย วิธิ วิธาเน จ สเร ขคฺเค จ สายโก.

ปการศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ตุลยะ ความเหมือนกัน (๒) เภทะ ประเภท
สกุนฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภาสะ นกแซงแซว (๒) ปักขี นกทั่วไป
วิธิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภาคยะ โชคดีและโชคร้าย (๒) วิธานะ การจัดการ
สากยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สระ ลูกศร (๒) ขัคคะ ดาบ

[๑๐๕๐] สารงฺโค จาตเก เอเณ ปตฺตี ตุ สรปกฺขิสุ
เสเท ปาโก วิปาเกถ ภิกฺขุเภเท จเย คโณ.

สารงฺคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จาตกะ นกกระเต็น (๒) เอณะ เนื้อทราย
ปตฺตีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สระ ลูกศร (๒) ปักขี สัตว์ปีก
ปากศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เสทะ เหงื่อ (๒) วิปากะ วิบากกรรม
คณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภิกขุเภทะ หมู่ภิกษุ (๒) จยะ หมู่

[๑๐๕๑] ราสิ ปุญฺเช จ เมสาโท อสฺเส โลเณ จ สินฺธโว
สํวฏฺเฏ ปลโย นาเส ปูโค กมุกราสิสุ.

ราสิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุญชะ กอง (๒) เมสาทิ ราศี ๑๒ คือ เมสะ อุสภะ เมถุนะ กักกฏะ สีหะ กัญญา ตุลา วิจฉิกะ ธนุ มกระ กุมภะ มีนะ
สินฺธวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อัสสะ ม้าสินธพ (๒) โลณะ เกลือสินเธาว์
ปลยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สังวัฏฏะ สิ้นกัป (๒) นาสะ ความพินาศ
ปูคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กมุกะ ต้นหมาก (๒) ราสิ กองวัสดุ

[๑๐๕๒] อมเต ตุ สุธา เลเป อภิขฺยา นามกนฺติสุ
สตฺติ สามตฺถิเย สตฺเถ มหี นชฺชนฺตเร ภุวิ
ลีลา กฺริยาวิลาเสสุ สตฺเต ตุ อตฺรเช ปชา.

สุธาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อมตะ สุธาโภชน์ (๒) เลปะ ปูนขาวเป็นต้น
อภิขฺยาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นามะ ชื่อ (๒) กันติ ความงาม
สตฺติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สามัตถิยะ ความสามารถ (๒) สัตถะ หวนหรือหอก
มหีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นัชชันตระ แม่น้ำสายหนึ่งในมหานที ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหี (๒) ภู แผ่นดิน
ลีลาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กริยา กิริยาของผู้หญิง (๒) วิลาสะ การเยื้องกราย

ปชาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัตตะ** สัตว์ (๒) **อัตรชะ** บุตรธิดา

[๑๐๕๓] ญาเณ ลาเภ อุปลทฺธิ ปเวณี กุถเวณิสุ
ปวตฺติ วุตฺติวุตฺตาสุ เวตเน ภรเณ ภติ.

อุปลทฺธิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ญาณะ** การรู้ (๒) **ลาภะ** การได้
ปเวณีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุถะ** เครื่องปูลาดหลังช้าง (๒) **เวณิ** ช้องผม
ปวตฺติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วุตติ** ความเป็นไป (๒) **วุตตา** สีขาว
ภติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวตนะ** ค่าจ้าง (๒) **ภรณะ** การเลี้ยงดู

[๑๐๕๔] อาจาเรปิ มริยาทา ภูติ สตฺตาสมิทฺธิสุ
โสปฺเป ปมาเท ตนฺที จ ยาตฺรา คมนวุตฺติสุ.

มริยาทาศัพท์มีอรรถ **อาจาระ** ข้อปฏิบัติ (อปิศัพท์รวบรวมเอาอรรถ**สีมา** ขอบเขต)
ภูติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัตตา** ความมีอยู่ (๒) **สมิทธิ** ความบริบูรณ์
ตนฺทีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โสปปะ** การหลับ (๒) **ปมาทะ** ความประมาท
ยาตฺราศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป (๒) **วุตติ** การเลี้ยงชีพ

[๑๐๕๕] นินฺทา กุจฺฉาปวาเทสุ กงฺคุ ธญฺญปิยงฺคุสุ
โมกฺเข สิเว สเม สนฺติ วิภาเค ภตฺติ เสวเน.

นินฺทาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุจฉา** การติเตียน (๒) **อปวาทะ** การกล่าวโทษ
กงฺคุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญะ** ข้าวฟ่าง (๒) **ปิยังคุ** ต้นประยงค์
สนฺติศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **โมกขะ** นิพพาน (๒) **สิวะ** ความดี (๓) **สมะ** ความสงบ
ภตฺติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิภาคะ** การจำแนก (๒) **เสวนะ** การเสพ

[๑๐๕๖] อิจฺฉายํ ชุติยํ กนฺติ รญฺชเน สูรเต รติ
เคเห วสติ วาเสถ นทีเสนาสุ วาหินี.

กนฺติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อิจฉา** ความใคร่ (๒) **ชุติ** รัศมี
รติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รัญชนะ** ความกำหนัด (๒) **สูรตะ** การเสพเมถุน
วสติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เคหะ** เรือน (๒) **วาสะ** การพักอยู่
วาหินีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นที** แม่น้ำ (๒) **เสนา** กองทัพ

[๑๐๕๗] ปตฺเถ นาเฬ จ นาฬิตฺถี คเณ สมิติ สงฺคเม
ตณฺหา โลเภ ปิปาสายํ มคฺควุตฺตีสุ วุตฺตนี.

นาฬิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัตถะ** ทะนาน (๒) **นาฬะ** ก้านบัว
สมิติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คณะ** หมู่ (๒) **สังคมะ** การพบปะ
ตณฺหาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โลภะ** ความอยาก (๒) **ปิปาสา** ความกระหาย
วุตฺตนีศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มัคคะ** หนทาง (๒) **วุตติ** ความเป็นไป

[๑๐๕๘] ปาณฺยงฺเค นาภิ จกฺกนฺเต ยาเจ วิญฺญตฺติ ญาปเน
วิตฺติ โตเส เวทนายํ ฐาเน ตุ ชีวิเต ฐิติ.

นาภิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาณยังคะ** สะดือ (๒) **จักกันตะ** ดุมล้อ
วิญฺญตฺติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาจะ** การขอ (๒) **ญาปนะ** การอธิบายให้รู้
วิตฺติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โตสะ** ความยินดี (๒) **เวทนา** การเสวยเวทนา
ฐิติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** การตั้งอยู่ (๒) **ชีวิตะ** การดำรงชีพ

[๑๐๕๙] ตรงฺเค อนฺตเร วีจิ ธีรตฺเต ธารเณ ธิติ
ภู ภูมิยญฺจ ภมุเก สทฺเท เวเท สเว สุติ.

วีจิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตรังคะ** คลื่น (๒) **อันตระ** ระหว่าง
ธิติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธีรัตตะ** ความหนักแน่น (หรืออรรถ **ธีรัตถะ** ปัญญา) (๒) **ธารณะ** ความทรงจำ
ภูศัพท์เป็นปุงลิงค์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภูมิ** แผ่นดิน (๒) **ภมุกะ** คิ้ว
สุติศัพท์เป็นปุงลิงค์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สัททะ** ศัพท์และเสียง (๒) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๓) **สวะ** การฟัง

[๑๐๖๐] โคตฺตํ นาเม จ วํเส นคเร จ ฆเร ปุรํ
โอกํ ตุ นิสฺสเย เคเห กุลํ ตุ โคตฺตราสิสุ.

โคตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นามะ** ชื่อ (๒) **วังสะ** วงศ์ตระกูล
ปุรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นคระ** เมือง (๒) **ฆระ** เรือน
โอกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสสยะ** ที่อาศัย (๒) **เคหะ** เรือน
กุลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โคตตะ** ตระกูล (๒) **ราสิ** กอง

[๑๐๖๑] เหเม วิตฺเต หิรญฺญญฺจ ปญฺญาณํ ตฺวงฺกพุทฺธิสุ
อถามฺพรญฺจ เข วตฺเถ คุยฺหํ ลิงฺเค รหสฺยปิ.

หิรญฺญศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เหมะ** เงินหรือทอง (๒) **วิตตะ** ทรัพย์สมบัติ
ปญฺญาณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** เครื่องหมายให้รู้ (๒) **พุทธิ** ปัญญา

อมฺพรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขะ** ท้องฟ้า (๒) **วัตถะ** เครื่องนุ่งห่ม

คุยฺหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลิงคะ** องคชาต (๒) **รหะ** ที่ลับ

[๑๐๖๒] **ตโป ธมฺเม วเต เจว ปาเป ตฺวาคุมฺหิ กิพฺพิสํ**
รตนํ มณิเสฏฺเจสุ วสฺสํ หายนวุฏฺฐิสุ.

ตปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัมมะ** ธรรม (๒) **วตะ** ข้อวัตรปฏิบัติ

กิพฺพิสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **อาคุ** โทษหรือความผิด

รตนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มณิ** รัตนะ (๒) **เสฏฐะ** สิ่งประเสริฐ

วสฺสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หายนะ** ปี (๒) **วุฏฐิ** ฝนตก

[๑๐๖๓] **วนํ อรญฺญวารีสุ ขีรมฺหิ ตุ ชเล ปโย**
อกฺขรํ ลิปิโมกฺเขสุ เมถุนํ สงฺคเม รเต.

วนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อรัญญะ** ป่า (๒) **วาริ** น้ำ

ปยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขีระ** น้ำนม (๒) **ชละ** น้ำ

อกฺขรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลิปิ** อักษร (๒) **โมกขะ** นิพพาน

เมถุนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สังคมะ** การพบกัน (๒) **รตะ** การเสพเมถุน

[๑๐๖๔] **โสตํ กณฺเณ ปโยเวเค ริฏฺฐํ ปาปาสุเภสุ จ**
อาคุ ปาปาปราเธสุ เกตุมฺหิ จิหเน ธโช.

โสตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กัณณะ** หู (๒) **ปโยเวคะ** กระแสน้ำ

ริฏฺฐศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **อสุภะ** อวมงคล

อาคุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **อปราธะ** โทษ

ธชศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกตุ** ธง (๒) **จิหนะ** เครื่องหมาย

[๑๐๖๕] **โคปุรํ ทฺวารมตฺเตปิ มนฺทิรํ นคเร ฆเร**
วาจฺจลิงฺคิกา ปรมิโต พฺยตฺโต ตุ ปณฺฑิเต ผุเฏ.

โคปุรศัพท์มีอรรถ **ทวารมัตตะ** ประตูทั่วไป (**อปิ**ศัพท์เอาอรรถ **ทวารโกฏฐกะ** ซุ้มประตู)

มนฺทิรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นคระ** เมือง (๒) **ฆระ** เรือน

ต่อไป ตั้งแต่ **พฺยตฺต** ถึง **พาลิส** ศัพท์ (ในคาถาที่ ๑๐๗๘) เป็นบทที่มีลิงค์เหมือนลิงค์ของวาจจะ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ตามบทที่กล่าวถึงตน

พฺยตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัณฑิตะ** บัณฑิต (๒) **ผุฏะ** การปรากฏตัว

[๑๐๖๖] วลฺลโภ ทยิเตชฺฌกฺเข ชเฬ ถูโล มหตฺยปิ
กุรูเร เภรเว ภีโม โลโล ตุ โลลุเป จเล.

วลฺลภศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทยิตะ** ผู้น่ารักหรือสามี (๒) **อัชฌักขะ** ผู้ดูแลกิจการ
ถูลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชฬะ** คนอ้วน (๒) **มหติ** ขนาดใหญ่โต
ภีมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุรูระ** สัตว์ดุร้าย (๒) **เภรวะ** ความน่ากลัว
โลลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โลลุปะ** ผู้ละโมบ (๒) **จละ** ผู้หวั่นไหวโลเล

[๑๐๖๗] พีภจฺโฉ วิกเต ภีเม โกมลาติขิเณ มุทุ
อิฏฺเจ จ มธุเร สาทุ สาทุมฺหิ มธุโร ปิเย.

พีภจฺฉศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิกตะ** ความน่าเกลียด (๒) **ภีมะ** ความน่ากลัว
มุทุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกมละ** ความอ่อน (๒) **อติขิณะ** ความที่อไม่แหลมคม
สาทุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อิฏฐะ** สิ่งน่าปรารถนา (๒) **มธุระ** ความอร่อย
มธุรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สาทุ** ของอร่อย (๒) **ปิยะ** ความน่ารัก

[๑๐๖๘] สิเต ตุ สุทฺเธ โอทาโต ทฺวิชิวฺโห สูจกาหิสุ
สกฺเก สมตฺโถ สมฺพนฺเธ สมตฺตํ นิฏฺจิตาขิเล.

โอทาตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สิตะ** สีขาว (๒) **สุทธะ** ความบริสุทธิ์
ทฺวิชิวฺหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สูจกะ** ผู้ส่อเสียด (๒) **อหิ** งู
สมตฺถศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สักกะ** ผู้สามารถ (๒) **สัมพันธะ** ความเกี่ยวข้อง
สมตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิฏฐิตะ** การจบลง (๒) **อขิละ** สิ่งทั้งหมด

[๑๐๖๙] สุทฺโธ เกวลปูเตสุ ชิฆญฺโญนฺตาธเมสุ จ
โปโณ ปณตนินฺเนสุ อญฺญนีเจสุ เจตโร.

สุทฺธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกวละ** อย่างเดียวล้วนๆ (๒) **ปูตะ** ความบริสุทธิ์
ชิฆญฺญศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อันตะ** ที่สุด (๒) **อธมะ** ความเลวทราม
โปณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปณตะ** ความลาดเอียง (๒) **นินนะ** ที่ลุ่ม
อิตรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๒) **นีจะ** ความต่ำช้า

[๑๐๗๐] สุจิ สุทฺเธ สิเต ปูเต เปสโล ทกฺขจารุสุ
อธโม กุจฺฉิเต อูเน อปฺปิเยปฺยลิโก ภเว.

สุจิศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **สุทธะ** ความบริสุทธิ์ (๒) **สิตะ** สีขาว (๓) **ปูตะ** ความหมดจด

เปสลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทักขะ** ความฉลาด (๒) **จารุ** ความงาม
อธมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุจฉิตะ** ความน่ารังเกียจ (๒) **อูนะ** ความต่ำช้า
อลิกศัพท์มีอรรถ **อัปปิยะ** ความไม่น่ารัก (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **มุสา** คำเท็จ)

[๑๐๗๑] **พฺยาเป อสุทฺเธ สํกิณฺโณ ภพฺพํ โยเคฺย จ ภาวินิ**
สุขุโม อปฺปกาณฺสุ วุทฺโธ เถเร จ ปณฺฑิเต.

สํกิณฺณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พยาปะ** การแผ่กระจายไป (๒) **อสุทธะ** ความไม่บริสุทธิ์
ภพฺพศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โยคยะ** ความสมควร (๒) **ภาวี** ความเป็นไปได้
สุขุมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัปปะ** ความมีน้อย (๒) **กาณุ** ความละเอียดอ่อน
วุฑฺฒศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เถระ** ผู้เจริญวัย (๒) **ปัณฑิตะ** บัณฑิตผู้เจริญด้วยคุณ

[๑๐๗๒] **สุเภ สาธุมฺหิ ภทฺโทถ ตฺยาโท จ วิปุเล พหุ**
ธีโร พุเธ ธิติมนฺเต เวลฺลิตํ กุฏิเล ธุเต.

ภทฺทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุภะ** ความดี (๒) **สาธุ** คนดี
พหุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตยาทิ** จำนวนตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป (นับตามพจน์ในคัมภีร์สันสกฤต มี ๓ อย่าง คือ เอกพจน์ ทวิพจน์ และพหูพจน์ พหุในที่นี้จึงหมายถึงตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป ส่วนในฝ่ายบาลีหมายเอาตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป) (๒) **วิปุละ** ความมีมาก
ธีรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พุธะ** บัณฑิต (๒) **ธิติมันตุ** ผู้มีความตั้งมั่น
เวลฺลิตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุฏิละ** ความคด (๒) **ธุตะ** ความสั่นสะเทือน

[๑๐๗๓] **วิสโท พฺยตฺตเสเตสุ ตรุโณ ตุ ยุเว นเว**
โยคฺคํ ยาเน ขเม โยคฺโค ปิณฺฑิตํ คณิเต ฆเน.

วิสทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พยัตตะ** ผู้ฉลาด (๒) **เสตะ** สีขาว
ตรุณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยุวะ** คนหนุ่ม (๒) **นวะ** ความใหม่
โยคฺคศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **ยานะ** ยานพาหนะ
โยคฺคศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ขมะ** ผู้มีความอดทน
ปิณฺฑิตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คณิตะ** การคำนวณ (๒) **ฆนะ** ก้อนวัตถุ

[๑๐๗๔] **พุเธภิชาโต กุลเช วุทฺโธรูสุ มหลฺลโก**
กลฺยาณํ สุนฺทเร จาปิ หิโม ตุ สีตเลปิ จ.

อภิชาตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พุธะ** บัณฑิต (๒) **กุลชะ** ผู้เกิดในตระกูลดีมีคุณธรรม

มหลฺลกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วุทธะ** คนแก่ (๒) **อุรุ** จำนวนมาก
กลฺยาณศัพท์มีอรรถ **สุนทระ** ความดี (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **สุวัณณะ** ทองคำ)
หิมศัพท์มีอรรถ **สีตละ** ความเย็น (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **มหิกา** น้ำค้าง)

[๑๐๗๕] โลเล ตุ สีเฆ จปโล วุตฺเต อุทิตมุคฺคเต
อาทิตฺเต คพฺพิเต ทิตฺโต ปิฏฺฐํ ตุ จุณฺณิเตปิ จ.

จปลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โลละ** ผู้หวั่นไหว (๒) **สีฆะ** ความเร็ว
อุทิตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วุตตะ** สิ่งที่ถูกกล่าวถึง (๒) **อุคคตะ** สิ่งที่ลอยขึ้นไป
ทิตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาทิตตะ** การลุกโพลง (๒) **คัพพิตะ** ความเกิดมานะหรือความเย่อหยิ่ง
ปิฏฺฐศัพท์มีอรรถ **จุณณิตะ** การบดขยี้ (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **สัตตุ** ข้าวตูผง **ติปุ** แร่ดีบุก)

[๑๐๗๖] วิคเต วายิเต วีตํ ภาวิตํ วฑฺฒิเตปิ จ
ภชฺชิเต ปติเต ภฏฺโฐ ปุฏฺโฐ ปุจฺฉิตโปสิเต.

วีตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิคตะ** ความปราศจาก (๒) **วายิตะ** การทอผ้า
ภาวิตศัพท์มีอรรถ **วฑฒิตะ** ความเจริญ (**อปิ**ศัพท์เอาอรรถ **ทมิตะ** อบรม **ลาภะ** การได้)
ภฏฺฐศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภัชชิตะ** สิ่งที่ถูกคั่ว (๒) **ปติตะ** สิ่งที่หล่น
ปุฏฺฐศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุจฉิตะ** ผู้ถูกถาม (๒) **โปสิตะ** ผู้ถูกเลี้ยงดู

[๑๐๗๗] ชาโต ภูเต จเย ชาตํ ปฏิภาโค สมาริสุ
สูโร วีเร รวิสูเร ทุฏฺโฐ กุทฺเธ จ ทูสิเต.

ชาตศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ภูตะ** สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว
ชาตศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **จยะ** หมู่คณะ
ปฏิภาคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สมะ** ความเสมอกัน (๒) **อริ** ศัตรู
สูรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วีระ** ผู้กล้าหาญ (๒) **รวิสูระ** ดวงอาทิตย์
ทุฏฺฐศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุทธะ** ผู้มักโกรธ (๒) **ทูสิตะ** ผู้ทำตัวไม่น่ารัก

[๑๐๗๘] ทิฏฺโฐริมฺหิกฺขิเต ทิฏฺฐํ มูฬฺเห โปเต จ พาลิโส
นินฺทายํ เขปเน เขโป นิยโม นิจฺฉเย วเต.

ทิฏฺฐศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **อริ** ศัตรู
ทิฏฺฐศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **อิกขิตะ** สิ่งที่มองเห็น

พาลิสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มูฬหะ** คนโง่ (๒) **โปตะ** เด็กเล็ก
เขปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นินทา** การติเตียน (๒) **เขปนะ** การทิ้ง
นิยมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิจฉยะ** การตัดสิน (๒) **วตะ** ข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกต้อง

[๑๐๗๙] สลากายํ กุโส ทพฺเพ พาลฺยาโท ตุ ขเย วโย
เลปคพฺเพสฺววเลโป อณฺฑโช มีนปกฺขิสุ.

กุสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สลากา** สลาก (๒) **ทัพพะ** หญ้าคา (หญ้ากุสะ)
วยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พาลยาทิ** วัยเด็กเป็นต้น (๒) **ขยะ** ความสิ้นไป
อวเลปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เลปะ** การทา (๒) **คัพพะ** ความหยิ่งจองหอง
อณฺฑชศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มีนะ** ปลา (๒) **ปักขี** สัตว์ปีก

[๑๐๘๐] พิฬาเล นกุเล พพฺพุ มนฺโถ มนฺถนสตฺตุสุ
วาโล เกเสสฺสาทิโลเม สงฺฆาโต ฆาตราสิสุ.

พพฺพุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พิฬาละ** แมว (๒) **นกุละ** พังพอน
มนฺถศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มันถนะ** ไม้กวนนมให้เป็นเนย (๒) **สัตตุ** ข้าวสัตตูผง
วาลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกสะ** ผม (๒) **อัสสาทิโลมะ** ขนของม้าเป็นต้น
สงฺฆาตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆาตะ** การฆ่า (๒) **ราสิ** กอง หมวด หมู่

[๑๐๘๑] โคปคาเม รเว โฆโส สูโต สารถิวนฺทีสุ
มาลฺยํ ตุ ปุปฺเผ ตทฺทาเม วาโห ตุ สกเฏ หเย.

โฆสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โคปคามะ** หมู่บ้านของคนเลี้ยงวัว (๒) **รวะ** เสียงก้อง
สูตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สารถิ** นายสารถี (๒) **วันที** ผู้กล่าวสรรเสริญพระบารมี
มาลฺยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุปผะ** ดอกไม้ (๒) **ตัททามะ** พวงมาลัยดอกไม้
วาหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สกฏะ** เกวียน (๒) **หยะ** ม้า

[๑๐๘๒] ขเยจฺจเน อปจโย กาโล สมยมจฺจุสุ
เภ ตารกา เนตฺตมชฺเฌ สีมาวธิฏฺฐิตีสุ จ.

อปจยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขยะ** ความสิ้นไป (๒) **อัจจนะ** การบูชา
กาลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สมยะ** กาลเวลา (๒) **มัจจุ** ทำกาละหรือตาย
ตารกาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภะ** ดาว (๒) **เนตตมัชฌะ** ตาดำ
สีมาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อวธิ** เขตแดน (๒) **ฐิติ** การตั้งอยู่

[๑๐๘๓] อาโภโค ปุณฺณตาวชฺเช- สฺวาฬิตฺถี สขิเสตุสุ
สตฺเต ถูเล ตีสุ ทฬฺโห ลตา สาขาย วลฺลิยํ.

อาโภคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุณณตา ความบริบูรณ์ (๒) อวัชชะ ความผูกใจเจ็บ
อาฬิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สขี เพื่อนหญิง (๒) เสตุ สะพาน
ทฬฺหศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตะ ผู้สามารถหรือมั่นคง (๒) ถูละ ผู้อ้วน
ลตาศัพท์มีใช้อิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สาขา กิ่งไม้ (๒) วัลลิ เถาวัลย์

[๑๐๘๔] มุตฺติตฺถี โมจเน โมกฺเข กาโย ตุ เทหราสิสุ
นีเจ ปุถุชฺชโน มูฬฺเห ภตฺตา สามินิ ธารเก.

มุตฺติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โมจนะ ความหลุดพ้น (๒) โมกขะ นิพพาน
กายศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เทหะ ร่างกาย (๒) ราสิ หมู่ กอง
ปุถุชฺชนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นีจะ คนมีคุณต่ำ (๒) มูฬหะ คนโง่
ภตฺตุศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สามี สามี (๒) ธารกะ ผู้อุปถัมภ์

[๑๐๘๕] สิขาปิญฺเฉสุ สิขณฺโฑ สตฺเต ตฺวตฺตนิ ปุคฺคโล
สมฺพาโธ สงฺกเฏ คุยฺเห นาเส เขเป ปราภโว.

สิขณฺฑศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สิขา หงอนสัตว์ (๒) ปิญฉะ หางนกยูง
ปุคฺคลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตะ สัตว์ (๒) อัตตะ ตัวตน
สมฺพาธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สังกฏะ ที่คับแคบ (๒) คุยหะ ที่ลับ
ปราภวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นาสะ ความเสื่อม (๒) เขปะ การนินทา

[๑๐๘๖] วจฺโจ รูเป กรีเสถ ชุติตฺถี กนฺติรํสิสุ.

วจฺจศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) รูปะ ผิวพรรณ (๒) กรีสะ อุจจาระ
ชุติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กันติ ความรุ่งเรือง (๒) รังสิ รัศมี

[๑๐๘๗] ลพฺภํ ยุตฺเต จ ลทฺธพฺเพ ขณฺเฑ ปณฺเณ ทลํ มตํ
สลฺลํ กณฺเฑ สลากายํ สุจิตฺเต ธาวนํ คเต
ภนฺตตฺเต วิพฺภโม หาเว โมโหวิชฺชาย มุจฺฉเน.

ลพฺภศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ยุตตะ ความสมควร (๒) ลัทธัพพะ วัตถุที่ควรได้
ทลศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ขัณฑะ ทั้งสิ้น (๒) ปัณณะ ใบไม้
สลฺลศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กัณฑะ ลูกศร (๒) สลากา หลาว

ธาวนศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สุจิตตะ** ความสะอาด (๒) **คตะ** การวิ่งไป
วิพฺภมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภันตัตตะ** ความปั่นป่วนใจ (๒) **หาวะ** เสน่ห์ของหญิง
โมหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อวิชชา** ความไม่รู้ (๒) **มุจฉนะ** หมดสติหรือสลบ

[๑๐๘๘] เสโท ฆมฺมชเล ปาเก โคเฬ อุจฺฉุมเย คุโฬ
มิตฺเต สหาเย จ สขา วิภู นิจฺจปภูสุ โส.

เสทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆัมมชละ** เหงื่อ (๒) **ปากะ** การนึ่งให้สุก
คุฬศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คุฬะ** ก้อนวัตถุ (๒) **อุจฉุมยะ** น้ำอ้อยงบ
สขศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มิตตะ** เพื่อนรัก (๒) **สหายะ** ผู้ทำประโยชน์ต่อมิตร
วิภูศัพท์เป็นปุงลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิจจะ** ความยั่งยืน (๒) **ปภู** ผู้เป็นใหญ่

[๑๐๘๙] ขคฺเค กฺรูเร เนตฺตึโส ปรสฺมึ อตฺร ตีสฺวมุ
กลงฺโกงฺกาปวาเทสุ เทเส ชนปโท ชเน.

เนตฺตึสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขัคคะ** ดาบ (๒) **กูรูระ** ผู้ดุร้าย
อมุศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ประ** โลกหน้า (๒) **อิมะ** โลกนี้
กลงฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** ร่องรอย (๒) **อปวาทะ** การกล่าวโทษ
ชนปทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เทสะ** ชนบท (๒) **ชนะ** ชาวชนบท

[๑๐๙๐] ปชฺเช คาถา วจีเภเท วํโส ตฺวนฺวยเวณุสุ
ยานํ รถาโท คมเน สรูปสฺมึ อโธ ตลํ.

คาถาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัชชะ** คาถา (๒) **วจีเภทะ** คำพูดที่มีเนื้อความแจ่มแจ้ง (**คาถา** เป็นองค์อย่างหนึ่งในนวังคสัตถุศาสตร์ เช่น ธัมมปทะ เถรคาถา เถรีคาถา)
วํสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนวยะ** ตระกูล (๒) **เวณุ** ไม้ไผ่
ยานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รถาทิ** พาหนะมีรถเป็นต้น (๒) **คมนะ** การเดินทาง
ตลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สรูปะ** ความเหมือนกัน (๒) **อโธ** พื้นหรือชั้น

[๑๐๙๑] มชฺโฌ วิลคฺเค เวมชฺเฌ ปุปฺผํ ตุ กุสุโมตุสุ
สีลํ สภาเว สุพฺพเต ปุงฺคโว อุสเภ วเร.

มชฺฌศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วิลัคคะ** บั้นเอว (๒) **เวมัชฌะ** ท่ามกลาง
ปุปฺผศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุสุมะ** ดอกไม้ (๒) **อุตุ** ระดูหญิง
สีลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาพปรกติ (๒) **สุพพตะ** สีลวัตร
ปุงฺควศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุสภะ** โคถึก (๒) **วระ** ความประเสริฐ

[๑๐๙๒] โกเส ขคาทิพีเชณฺฑํ กุหรํ คพฺภเร พิเล
เนตฺตึเส คณฺฑเก ขคฺโค กทมฺโพ ตุ ทุเม จเย.

อณฺฑศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โกสะ ลูกอัณฑะ (๒) ขคาทิพีชะ ฟองไข่ของนกเป็นต้น
กุหรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) คัพภระ ถ้ำ (๒) พิละ รู ช่อง โพรง
ขคฺคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เนตตึสะ ดาบ (๒) คัณฑกะ แรด
กทมฺพศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ทุมะ ต้นกระทุ่ม (๒) จยะ หมู่

[๑๐๙๓] เภ เธนุยํ โรหิณีตฺถี วรงฺคํ โยนิยํ สิเร
อกฺโกเส สปเถ สาโป ปงฺกํ ปาเป จ กทฺทเม.

โรหิณีศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภะ ดาวโรหิณี (๒) เธนุ แม่วัวแดง
วรงฺคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โยนิ นิมิตของผู้หญิง (๒) สิระ ศีรษะ
สาปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อักโกสะ การด่า (๒) สปถะ การสาปแช่ง
ปงฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) กัททมะ โคลนตม

[๑๐๙๔] โภควตฺยุรเค โภคี- สฺสโร ตุ สิวสามิสุ
พเล ปภาเว วีริยํ เตโช เตสุ จ ทิตฺติยํ.

โภคีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โภควันตุ ผู้มีโภคทรัพย์ (๒) อุรคะ งู
อิสฺสรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สิวะ พระอิศวร (๒) สามิ ผู้เป็นใหญ่
วีริยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) พละ เรี่ยวแรง (๒) ปภาวะ ความมุ่งมั่น
เตชศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) พละ เรี่ยวแรง (๒) ปภาวะ เดช (๓) ทิตติ ความรุ่งเรือง

[๑๐๙๕] ธารา สนฺตติขคฺคงฺเค วานํ ตณฺหาย สิพฺพเน
ขตฺตา สูเต ปฏิหาเร วิตฺติปีฬาสุ เวทนา.

ธาราศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สันตติ สายน้ำ (๒) ขัคคังคะ คมดาบ
วานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ตัณหา ตัณหา (๒) สิพพนะ การเย็บ การร้อยรัด
ขตฺตาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สูตะ คนขับรถ (๒) ปฏิหาระ คนเฝ้าประตู
เวทนาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วิตติ การเสวย (๒) ปีฬา ความเจ็บปวด

[๑๐๙๖] ถิยํ มติจฺฉาปญฺญาสุ ปาเป ยุทฺเธ รเว รโณ
ลโว ตุ พินฺทุจฺเฉเทสุ ปลาเลติสเย ภุสํ.

มติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อิจฉา ความต้องการ (๒) ปัญญา ปัญญา

รณศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **ยุทธะ** การรบ (๓) **รวะ** เสียงร้อง
ลวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พินทุ** หยาดน้ำ (๒) **เฉทะ** การเก็บเกี่ยว
ภุสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปลาละ** ข้าวลีบหรือแกลบ (๒) **อติสยะ** ความยิ่งยวด

[๑๐๙๗] พาธา ทุกฺเข นิเสเธ จ มูลปเทปิ มาติกา
เสฺนโห เตเลธิกปฺเปเม ฆราเปกฺขาสุ อาลโย.

พาธาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทุกขะ** ความลำบาก (๒) **นิเสธะ** การห้ามหรือปฏิเสธ
มาติกาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มูลปทะ** แม่บทหรือสารบัญ (๒) **อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **เนตติ** เหมือง
เสฺนหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เตละ** น้ำมันเหลว (๒) **อธิกัปเปมะ** ความรักยิ่ง
อาลยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆระ** เรือน (๒) **อเปกขา** ความห่วงใย

[๑๐๙๘] เกตุสฺมึ เกตนํ เคเห ฐาเน ภูมิตฺถิยํ ภุวิ
เลเขฺย เลโข ราชิ เลขา ปูชิเต ภควา ชิเน.

เกตนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เกตุ** ธง (๒) **เคหะ** บ้านเรือน
ภูมิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** สถานที่ (๒) **ภู** แผ่นดิน
เลขศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **เลขยะ** อักษรที่เขียน
เลขาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **ราชิ** แถว (ราชิ ในคาถา ลบ สฺมึ วิภัตติเพื่อรักษาฉันท์)
ภควนฺตุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปูชิตะ** ผู้ควรบูชา (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้า

[๑๐๙๙] คทา สตฺเถ คโท โรเค นิสชฺชาปีเฐสฺวาสนํ
ตถาคโต ชิเน สตฺเต จเย เทเห สมุสฺสโย.

คทาศัพท์อิตถีลิงค์มีอรรถ **สัตถะ** ไม้ตะบอง
คทศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **โรคะ** โรคหรือความเจ็บป่วย
อาสนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสัชชา** ที่นั่งทั่วไป (๒) **ปีฐะ** เก้าอี้
ตถาคตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชินะ** พระพุทธเจ้า (๒) **สัตตะ** สัตว์โลก
สมุสฺสยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จยะ** หมู่ (๒) **เทหะ** ร่างกาย

[๑๑๐๐] พิลํ โกฏฺฐาสฉิทฺเทสุ วชฺชํ โทเส จ ภิริยํ
กาเล ทีฆญฺชเสทฺธานํ อาพิยํ เสตุ การเณ.

พิลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกฏฐาสะ** ส่วนต่างๆ (๒) **ฉิททะ** รู ช่อง โพรง

วชฺชศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โทสะ** โทษหรือความผิด (๒) **เภริ** กลอง
อทฺธานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กาละ** เวลายาวนาน (๒) **ทีฆัญชสะ** ทางไกล
เสตุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาฬิ** สะพานหรือสะพานส่งน้ำ (๒) **การณะ** เหตุ

[๑๑๐๑] โอกาโส การเณ เทเส สภา เคเห จ สํสเท
ยูโป ถมฺเภ จ ปาสาเท อยนํ คมเน ปเถ.

โอกาสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **เทสะ** สถานที่
สภาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เคหะ** บ้าน (๒) **สังสทะ** หอประชุม
ยูปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ถัมภะ** หลักบูชายัญหรือเสาหลักเมือง (๒) **ปาสาทะ** ปราสาท
อยนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การเดินทาง (๒) **ปถะ** หนทาง

[๑๑๐๒] อกฺโก รุกฺขนฺตเร สูเร อสฺโส โกเณ หเยปฺยถ
อํโส ขนฺเธ จ โกฏฺฐาเส ชาลํสูสฺวจฺจิ โน ปุเม.

อกฺกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **รุกขันตระ** ต้นรักขาว (๒) **สูระ** ดวงอาทิตย์
อสฺสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกณะ** มุมหรือเหลี่ยม (๒) **หยะ** ม้า
อํสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขันธะ** บ่า (๒) **โกฏฐาสะ** ส่วนต่างๆ
อจฺจิศัพท์เป็นอิตถีลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชาละ** เปลวไฟ (๒) **อังสุ** รัศมี

[๑๑๐๓] นาสาสตฺเตสฺวภาโวถ อนฺนํ โอทนภุตฺติสุ
ชีวํ ปาเณ ชเน ชีโว ฆาโส ตฺวนฺเน จ ภกฺขเน.

อภาวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นาสะ** ความพินาศ (๒) **อสัตตะ** ความไม่มีปรากฏ
อนฺนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โอทนะ** ข้าวสุก (๒) **ภุตติ** การบริโภค
ชีวศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **ปาณะ** ชีวิต
ชีวศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **ชนะ** สัตว์โลก
ฆาสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อันนะ** อาหาร (๒) **ภักขนะ** การกิน

[๑๑๐๔] ฉทเนจฺฉาทนํ วตฺเถ นิกาโย เคหราสิสุ
อนฺนาโท อามิสํ มํเส ทิกฺขา ตุ ยชเนจฺจเน.

อจฺฉาทนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฉทนะ** หลังคา (๒) **วัตถะ** เครื่องนุ่งห่ม
นิกายศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เคหะ** บ้านเรือน (๒) **ราสิ** หมู่หรือนิกาย
อามิสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อันนาทิ** วัตถุสิ่งของมีข้าวเป็นต้น (๒) **มังสะ** เนื้อ
ทิกฺขาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยชนะ** การบูชาเทวดา (๒) **อัจจนะ** การบูชาทั่วไป

[๑๑๐๕] กฺริยายํ การิกา ปชฺเช เกตุ ตุ จิหเน ธเช
กุสุมํ ถีรเช ปุปฺเผ วานเร ตุ พุเธ กวิ.

การิกาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) กิริยา การกระทำ (๒) ปัชชะ คาถา
เกตุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จิหนะ ร่องรอย (๒) ธชะ ธง
กุสุมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ถีรชะ ระดูของผู้หญิง (๒) ปุปผะ ดอกไม้
กวิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วานระ ลิง (๒) พุธะ นักปราชญ์ นักกวี

[๑๑๐๖] อธเร ขรเภ โอฏฺโฐ ลุทฺโธ ตุ ลุทฺทเกปิ จ
กลุสํ ตฺวาวิเล ปาเป ปาเป กลิ ปราชเย.

โอฏฐศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อธระ ริมฝีปาก (๒) ขรภะ อูฐ
ลุทธศัพท์มีอรรถ ลุททกะ นายพราน (อปิศัพท์รวมเอาอรรถ โลภะ ผู้ละโมบ)
กลุสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อาวิละ ความขุ่น (๒) ปาปะ บาป
กลิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) ปราชยะ ความพ่ายแพ้

[๑๑๐๗] กนฺตาโร วนทุคฺเคสุ จโร จรมฺหิ จญฺจเล
ชนาวาเส คเณ คาโม จมฺมํ ตุ ผลเก ตเจ.

กนตารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วนะ ป่าลึก (๒) ทุคคะ ทางกันดาร
จรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) จระ นักสืบ (๒) จัญจละ ผู้ท่องเที่ยวไป
คามศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ชนวาสะ หมู่บ้าน (๒) คณะ หมู่คณะ
จมฺมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ผลกะ โล่หนัง (๒) ตจะ ผิวหนัง

[๑๑๐๘] อาโมโท หาสคนฺเธสุ จารุ ตุ กนเกปิ จ
สตฺตายํ ภวนํ เคเห เลเส ตุ ขลิเต ฉลํ.

อาโมทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) หาสะ ความยินดี (๒) คันธะ กลิ่นหอมฟุ้ง
จารุศัพท์มีอรรถ กนกะ ทองคำ (อปิศัพท์รวมเอาอรรถ สุภา ความงาม)
ภวนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตา ความมีอยู่ (๒) เคหะ บ้านเรือน
ฉลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เลสะ เล่ห์เหลี่ยมฉ้อฉล (๒) ขลิตะ ความผิดพลาด

[๑๑๐๙] เวรํ ปาเป จ ปฏิเฆ ตโจ จมฺมนิ วกฺกเล
อุจฺเจธิโรเห อาโรโห เนตฺตํ วตฺถนฺตรกฺขิสุ.

เวรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) ปฏิฆะ ความแค้นใจ

ตจศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **จัมมะ** หนัง (๒) **วักกละ** เปลือกไม้
อาโรหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุจจะ** ความสูง (๒) **อธิโรหะ** การลอยขึ้นไป
เนตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วัตถันตระ** ผ้าชนิดหนึ่งทอในประเทศจีน (๒) **อักขิ** ดวงตา

[๑๑๑๐] ปฏิหาเร มุเข ทฺวารํ เปเต ญาเต มโต ติสุ
มาโสปรณฺณกาเลสุ นคฺโค ตฺวเจลเกปิ จ.

ทฺวารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฏิหาระ** ประตู (๒) **มุขะ** ช่อง
มตศัพท์มีใช้ในลิงค์ทั้ง ๓ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เปตะ** ผู้ตายแล้ว (๒) **ญาตะ** รู้แล้ว
มาสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อปรัณณะ** ถั่วราชมาส (๒) **กาละ** เดือน
นคฺคศัพท์มีอรรถ **อเจลกะ** ชีเปลือย (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **ทิคัมพระ** ผู้ไม่นุ่งผ้า มีทิศเป็นเสื้อผ้า)

[๑๑๑๑] โทเส ฆาเต จ ปฏิโฆ มิคาโท ฉคเล ปสุ
อรูเป จาวฺหเย นามํ ทโร ทรถภีติสุ.

ปฏิฆศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โทสะ** ความโกรธ (๒) **ฆาตะ** การทำร้าย
ปสุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มิคาทิ** สัตว์เลี้ยง ๔ เท้า มีกวางเป็นต้น (๒) **ฉคละ** แพะ
นามศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อรูปะ** นามธรรม (๒) **อวหยะ** ชื่อ
ทรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทรถะ** ความกระสับกระส่ายกระวนกระวาย (๒) **ภีติ** ความหวาดกลัว

[๑๑๑๒] ยาจเน โภชเน ภิกฺขา ภาเร ตฺวติสเย ภโร
ทพฺพินฺทชายาสุ สุชา เมเฆ ตฺวพฺภํ วิหายเส.

ภิกฺขาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาจนะ** การขอ (๒) **โภชนะ** อาหาร
ภรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาระ** หาบ (๒) **อติสยะ** ความยิ่งยวด
สุชาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทัพพิ** ทัพพีสำหรับตักเครื่องบูชายัญ (๒) **อินทชายา** นางสุชาดา มเหสีของพระอินทร์
อพฺภศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เมฆะ** ก้อนเมฆ (๒) **วิหายสะ** ท้องฟ้า

[๑๑๑๓] โมทโก ขชฺชเภเทปิ มณิเก รตเน มณิ
เสลาราเมสุ มลโย สภาวงฺเกสุ ลกฺขณํ.

โมทกศัพท์มีอรรถ **ขัชชเภทะ** ขนมต้ม (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **กิณณะ** ส่าเหล้า **โมทกะ** ผู้มีความยินดี)
มณิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มณิกะ** ตุ่มน้ำ (๒) **รตนะ** แก้วมณี
มลยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เสละ** ภูเขาหิน (๒) **อารามะ** สวน
ลกฺขณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาวธรรม (๒) **อังกะ** เครื่องหมาย

[๑๑๑๔] หวิ สปฺปิมฺหิ โหตพฺเพ สิโร เสฏฺเฐ จ มุทฺธนิ
วิจาเรปิ วิเวโกถ สิขรี ปพฺพเต ทุเม.

หวิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สัปปิ** เนยใส (๒) **โหตัพพะ** เครื่องเซ่นสังเวย

สิรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เสฏฐะ** สิ่งสูงสุด (๒) **มุทธะ** ศีรษะ

วิเวกศัพท์มีอรรถ **วิจาระ** การพิจารณา (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **ปุถุคัตตตา** ความสงัด)

สิขรีศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัพพตะ** ภูเขา (๒) **ทุมะ** ต้นไม้

[๑๑๑๕] เวโค ชเว ปวาเห จ สงฺกุ ตุ ขิลเหติสุ
นิคฺคหีเต กเณ พินฺทุ วราโห สูกเร คเช.

เวคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ชวะ** ความเร็ว (๒) **ปวาหะ** กระแสน้ำ

สงฺกุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขิละ** ตอ (๒) **เหติ** หลาว

พินฺทุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิคคหีตะ** นิคหิตหรือจุดโปร่งบนอักษรภาษาบาลี (๒) **กณะ** หยาดน้ำ

วราหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สูกระ** หมูป่า (๒) **คชะ** ช้าง

[๑๑๑๖] เนตฺตนฺเต จิตฺตเกปาางฺคํ สิทฺธตฺโถ สาสเป ชิเน
หาโร มุตฺตาคุเณ คาเห ขารโก มกุเฬ รเส.

อปางฺคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เนตตันตะ** หางตา (๒) **จิตตกะ** รอยเจิมที่หน้าผาก

สิทฺธตฺถศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สาสปะ** เมล็ดพันธุ์ผักกาด (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ

หารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มุตตาคุณะ** สร้อยคอ (๒) **คาหะ** การนำไป

ขารกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มกุฬะ** ดอกไม้ตูม (๒) **รสะ** น้ำด่าง

[๑๑๑๗] อจฺจโยติกฺกเม โทเส เสลรุกฺเขสฺวโค นโค
สฺวปฺเปวธารเณ มตฺตํ อปจิตฺยจฺจเน ขเย.

อจฺจยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อติกกมะ** การละเมิด การล่วงเลย (๒) **โทสะ** โทษ

อคและ**นค**ศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เสละ** ภูเขาศิลา (๒) **รุกขะ** ต้นไม้

มตฺตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **สวัปปะ** ความมีน้อยเกินไป (๒) **อวธารณะ** การตัดสิน (เพียงเท่านั้น, สักว่า)

อปจิติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อัจจนะ** การบูชา (๒) **ขยะ** ความสิ้นไป

[๑๑๑๘] ฉิทฺโทตรเณโสฺวตาโร พฺรหฺเม จ ชนเก ปิตา
ปิตามโหยฺยเก พฺรหฺเม โปโต นาวาย พาลเก.

โอตารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ฉิททะ โทษ (๒) โอตรณะ การลงข้างล่าง
ปิตุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) พรัหมะ พรหม (๒) ชนกะ บิดา
ปิตามหศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) อัยยกะ ปู่ (๒) พรัหมะ พรหม
ปตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) นาวา เรือ (๒) พาลกะ เด็ก

[๑๑๑๙] รุกฺเข วณฺเณ สุเน โสโณ สคฺเค ตุ คคเน ทิโว
วตฺเถ คนฺเธ ฆเร วาโส จุลฺโล ขุทฺเท จ อุทฺธเน.

โสณศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) รุกขะ ต้นเพกา (๒) วัณณะ สีแดง (๓) สุนะ สุนัข
ทิวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สัคคะ สวรรค์ (๒) คคนะ ท้องฟ้า
วาสศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) วัตถะ ผ้า (๒) คันธะ กลิ่นหอม (๓) ฆระ บ้านเรือน
จุลฺลศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ขุททะ ความมีน้อย (๒) อุทธนะ เตาไฟ

[๑๑๒๐] กณฺโณ โกเณ จ สวเน มาลา ปุปฺเผ จ ปนฺติยํ
ภาโค ภาเคฺยกเทเสสุ กุฏฺจํ โรเคชปาลเก.

กณฺณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โกณะ มุมหรือเหลี่ยม (๒) สวนะ หู
มาลาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปุปผะ พวงมาลัย (๒) ปันติ แถวหรือระเบียบ
ภาคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ภาคยะ บุญเก่า (๒) เอกเทสะ ส่วนหนึ่งๆ
กุฏฺจศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) โรคะ โรคเรื้อน (๒) อชปาลกะ ต้นโกฐ

[๑๑๒๑] เสยฺยา เสนาสเน เสเน จุนฺทภณฺฑมฺหิ จพฺภโม
วตฺถาทิโลมฺยํสุ กเร นิปาโต ปตเนพฺยเย.

เสยฺยาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) เสนาสนะ ที่นอนและที่อยู่อาศัย (๒) เสนะ การนอน
ภมศัพท์มีอรรถ จุนทภัณฑะ เครื่องกลึง (จศัพท์รวมเอา ภันติ การหันกลับไปสู่ความเลว)
อํสุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) วัตถาทิโลมะ ขนผ้าเป็นต้น (๒) กระ รัศมี
นิปาตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) ปตนะ การตก (๒) อัพยยะ อัพยยศัพท์หรือนิบาต

[๑๑๒๒] สาขายํ วิฏฺโป ถมฺเภ สตฺตุ ขชฺชนฺตเร ทิเส
สามิโก ปติริเยสุ ปฏฺจานํ คติเหตุสุ.

วิฏฺปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) สาขา ค่าคบ (๒) ถัมภะ พงหญ้า

สตฺตุศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ขชฺชนฺตระ** ข้าวตูหรือข้าวสัตตุ (๒) **ทิสะ** ศัตรู
สามิกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปติ** สามี (๒) **อริยะ** เจ้านาย
ปฏฺฐานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คติ** การไป (๒) **เหตุ** เหตุ (**จ**ศัพท์ที่ประกอบอยู่ในบทสมาสว่า **คติเหตุสุ** รวมเอาอรรถ **วิภาคะ** การจำแนก)

[๑๑๒๓] ราเค รงฺโค นจฺจฏฺฐาเน ปานํ เปยฺเย จ ปีติยํ
อิณุกฺเขเปสุ อุทฺธาโร อุมฺมาเร เอฬโก อเช.

รงฺคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ราคะ** ความกำหนัด (๒) **นัจจัฏฐานะ** สถานที่ฟ้อนรำหรือเวที
ปานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เปยยะ** เครื่องดื่ม (๒) **ปีติ** การดื่ม
อุทฺธารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อิณะ** หนี้สิน (๒) **อุกเขปะ** การยกขึ้น
เอฬกศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อุมมาระ** ธรณีประตู (๒) **อชะ** แพะ

[๑๑๒๔] ปหาโร โปถเน ยาเม สรโท หายโนตุสุ
กุณฺฑิกายาฬฺหเก ตุมฺโพ ปลาโป ตุ ภุสมฺหิ จ.

ปหารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โปถนะ** การโบยตี (๒) **ยามะ** การเคาะบอกยาม
สรทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หายนะ** ปี (๒) **อุตุ** **ฤดูสรทะ** (ย้อนไปดูคาถา ๗๘-๗๙)
ตุมฺพศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กุณฑิกา** คนโทน้ำ (๒) **อาฬหกะ** หนึ่งอาฬหกะ หรือ ๔ แล่ง
ปลาปศัพท์มีอรรถ **ภุสะ** แกลบ (**จ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **สัมผัปปลาปะ** การพูดเพ้อเจ้อ)

[๑๑๒๕] มตาวาเฏ จเย กาสุ- ปนิสา การเณ รโห
กาโส โปฏฺคเล โรเค โทโส โกเธ คุเณตเร.

กาสุศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อาวาฏะ** หลุม (๒) **จยะ** หมู่คณะ
อุปนิสาศัพท์กล่าวอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **รหะ** ที่ลับ
กาสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โปฏคละ** หญ้าเลา (๒) **โรคะ** โรคไอ
โทสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โกธะ** ความโกรธ (๒) **คุเณตระ** โทษหรือความผิด

[๑๑๒๖] ยุตฺตฏฺฏาลฏฺฏิเตสฺวฏฺโฏ กีฬายํ กานเน ทโว
อุปฺปตฺติยญฺโจปฺปตนํ อุยฺยานํ คมเน วเน.

อฏฺฏศัพท์มีอรรถ ๓ อย่าง คือ (๑) **ยุติ** คดี (๒) **อัฏฏาละ** หอรบ (๓) **อัฏฏิตะ** การร้องครวญคราง
ทวศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **กีฬา** การเล่น (๒) **กานนะ** ป่า

อุปฺปตนศัพท์มีอรรถ **อุปปัตติ** การเกิด (**จ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **วิหายสาคมนะ** เหาะ ลอยไป)
อุยฺยานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป (๒) **วนะ** อุทยาน

[๑๑๒๗] **โวกาโร ลามเก ขนฺเธ มูโลปทาสุ ปาภตํ**
ทสาวตฺถาปฏนฺเตสุ การณํ ฆาตเหตุสุ.

โวการศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ลามกะ** ความต่ำช้า (๒) **ขันธะ** ขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น
ปาภตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **มูละ** ต้นทุน (๒) **อุปทา** ภาษี
ทสาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อวัตถา** ระยะเวลา (๒) **ปฏันตะ** ชายผ้า
การณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆาตะ** การฆ่า (๒) **เหตุ** เหตุ

[๑๑๒๘] **หตฺถิทาเน มโท คพฺเพ ฆฏา ฆฏนราสิสุ**
อุปหาโรภิหาเรปิ จโย พนฺธนราสิสุ.

มทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **หัตถิทานะ** น้ำมันของช้างตกมัน (๒) **คัพพะ** ความเย่อหยิ่ง
ฆฏาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆฏนะ** การสืบต่อ (๒) **ราสิ** กองหรือหมวดหมู่
อุปหารศัพท์มีอรรถ **อภิหาระ** การนำไปข้างหน้า (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **ปูชา** การบูชา เป็นต้น)
จยศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **พันธนะ** การผูกมัด (๒) **ราสิ** กลุ่มหรือหมู่

[๑๑๒๙] **คนฺโธ โถเก ฆายนีเย จาโค ตุ ทานหานิสุ**
ปาเน ปโมเท ปีติตฺถี อิเณ คีวา คเลปิ จ.

คนฺธศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โถกะ** ความมีน้อย (๒) **ฆายนียะ** กลิ่นหอม
จาคศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** การให้ (๒) **หานิ** ความเสื่อมสิ้น
ปีติศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ปานะ** การดื่ม (๒) **ปโมทะ** ความยินดี
คีวาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อิณะ** หนี้สิน (๒) **คละ** คอ

[๑๑๓๐] **ปติฏฺฐา นิสฺสเย ฐาเน พลกฺกาเรปิ สาหสํ**
ภงฺโค เภเท ปเฏ ภงฺคํ ฉตฺตํ ตุ ฉวเกปิ จ.

ปติฏฺฐาศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสสยะ** สถานที่อาศัย (๒) **ฐานะ** ฐานที่ตั้ง
สาหสศัพท์มีอรรถ **พลักการะ** การข่มเหงหรือทำโดยพลการ (**อปิ**ศัพท์เอาอรรถ **สาหสาปปิยะ** การทำผลุนผลัน **ทัณฑะ** ค่าปรับ)
ภงฺคศัพท์ปุงลิงค์มีอรรถ **เภทะ** การทำลาย
ภงฺคศัพท์นปุงสกลิงค์มีอรรถ **ปฏะ** ผ้าภังคะ (คือ ผ้าโขมะ กัปปาสิกะ โกเสยยะ กัมพละ และผ้าสาณะผสมกัน)

ฉตฺตศัพท์มีอรรถ **ฉวกะ** เห็ด (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **อาตปัตตะ** ร่มหรือฉัตร)

[๑๑๓๑] **ญาเณ ภูวิ จ ภูริตฺถี อนงฺเค มทโน ทุเม**
ปมาตริปิ มาตาถ เวฐุณฺหีเสสุ เวฐนํ.

ภูริศัพท์เป็นอิตถีลิงค์ มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ญาณะ** ปัญญา (๒) **ภู** แผ่นดิน
มทนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนังคะ** กามเทพหรือกิเลสมาร (๒) **ทุมะ** ต้นไม้มีหนาม
มาตุศัพท์มีอรรถ **ปมาตุ** ผู้ตวงหรือเครื่องตวง (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **ชนนี** แม่)
เวฐนศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เวฐะ** การพันหรือโพก (๒) **อุณหีสะ** กรอบหน้า

[๑๑๓๒] **มาริโส ตณฺฑุเลยฺเยยฺเย โมกฺโข นิพฺพานมุตฺติสุ**
อินฺโทธิปติสกฺเกสฺวา- รมฺมณํ เหตุโคจเร.

มาริสศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ตัณฑุเลยยะ** ต้นกะเพรา (๒) **อัยยะ** เจ้านาย
โมกฺขศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **นิพพานะ** นิพพาน (๒) **มุตติ** ความหลุดพ้น
อินฺทศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อธิปติ** ผู้เป็นใหญ่ (๒) **สักกะ** พระอินทร์
อารมฺมณศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ (๒) **โคจระ** อารมณ์

[๑๑๓๓] **องฺเก สณฺฐานมากาเร วปฺเป วปฺโป ตเฏปิ จ.**
สมฺมุตฺยนุญฺญาโวหาเร- สฺวถ ลาชาสุ จากฺขตํ.

สณฺฐานศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** เครื่องหมาย (๒) **อาการะ** รูปร่างทรวดทรง
วปฺปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วัปปะ** การหว่านพืช (๒) **ตฏะ** ตลิ่ง (**อปิ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **ปาการมูละ** ตีนกำแพง **เนตตชละ** น้ำตา **อุสุมะ** ความร้อน อุณหภูมิ)
สมฺมุติศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อนุญญา** การอนุญาต (๒) **โวหาระ** การสมมุติเรียก
อกฺขตศัพท์มีอรรถ ๑ อย่าง คือ (๑) **ลาชา** ข้าวตอก (**จ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **ยวะ** ข้าวบาเลย์ **ภาคยะ** ผู้มีโชค)

[๑๑๓๔] **สตฺรํ ยาเค สทาทาเน โสโม ตุ โอสธินฺทุสุ**
สงฺฆาโต ยุคเคหงฺเค ขาโร อูเส จ ภสฺมนิ.

สตฺรศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาคะ** การบูชาเทวดา (๒) **สทาทานะ** การบริจาคเป็นนิจ
โสมศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **โอสธิ** ต้นยาโสม (๒) **อินทุ** ดวงจันทร์
สงฺฆาตศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ยุคะ** คู่ (๒) **เคหังคะ** ขื่อเรือน (**จ**ศัพท์รวมเอาอรรถ **สังคหิตะ** สิ่งที่ถูกรวมกัน)

ขารศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **อูสะ** ดินเค็ม (๒) **ภัสมะ** ขี้เถ้า

[๑๑๓๕] อาตาโป วีริเย ตาเป ภาเค สีมาย โอธิ จ.

อาตาปศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **วีริยะ** ความเพียร (๒) **ตาปะ** ความเร่าร้อน
โอธิศัพท์มีอรรถ ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาคะ** ส่วนต่างๆ (๒) **สีมา** ขอบเขต

อิติ คาถาปาทาเนกตฺถวคฺควณฺณนา.

ว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก ศัพท์ละบาทคาถา จบ

อเนกตฺถวคฺโค นิฏฺฐิโต.

วรรคว่าด้วยศัพท์ที่มีอรรถมาก จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๓.๔. อัพยยวัคควัณณนา

พรรณนาอัพยยศัพท์

[๑๑๓๖] อพฺยยํ วุจฺจเตทานิ จิรสฺสํ ตุ จิรํ ตถา
จิเรน จิรรตฺตาย สห สทฺธึ สมํ อมา.

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวนิบาตบทในอรรถต่างๆ ดังต่อไปนี้ อัพยยะ คือบทที่ไม่เสื่อมไป ไม่เปลี่ยนแปลงไปด้วยอำนาจของลิงค์ วิภัตติ วจนะ และปัจจัย ยังคงรูปไว้ตามเดิม ได้แก่ นิบาต และ อุปสัค

๓.๔.๑. เอกัตถนิปาตปทวัณณนา

พรรณนานิบาตหลายบทที่มีอรรถเดียวกัน

นิบาต คือ บทที่ตกลงมาเป็นอย่างนั้น ไม่ได้สำเร็จรูปมาจากธาตุ วิภัตติ และปัจจัย ตัวไหนเลย เพราะฉะนั้น อัพยยะ กับ นิบาต จึงหมายถึงบทเดียวกัน ในคัมภีร์อรรถกถาเรียกว่า อัพยยะบ้าง นิบาตบ้าง แต่ในที่นี้ขอเรียกว่า “นิบาต” เพราะนิยมเรียกกันเป็นส่วนมาก

จิรสฺสํ, จิรํ, จิเรน, จิรรตฺตาย นิบาตมีอรรถ จิระ ช้า [แปลว่า] นาน, สิ้นกาลนาน, ช้านาน

สห, สทฺธึ, สมํ, อมา นิบาตมีอรรถ สหะ ร่วมกัน [แปลว่า] กับ, พร้อม, ร่วม, เหมือน

[๑๑๓๗] ปุนปฺปุนํ อภิณฺหญฺจา- สกิญฺจาภิกฺขณํ มุหุํ
วชฺชเน ตุ วินา นานา อนฺตเรน ริเต ปุถุ.

ปุนปฺปุนํ, อภิณฺหํ, อภิกฺขณํ, อสกึ, มุหุํ นิบาตมีอรรถ ปุนัปปุนัง บ่อยๆ [แปลว่า] บ่อยๆ, เป็นประจำ, เนืองๆ, หลายครั้งหลายคราว, สม่ำเสมอ, มาก

วินา, นานา, อนฺตเรน, ริเต, ปุถุ นิบาตมีอรรถ วัชชนะ เว้น [แปลว่า] เว้น, ยกเว้น, เว้นเสีย, เว้นเสียแล้ว

[๑๑๓๘] พลวํ สุฏฺฐุ จาตีวา- ติสเย กิมุตสฺวติ
อโห ตุ กึ กิมุทาหุ วิกปฺเป กิมุโตท จ.

พลวํ, สุฏฺฐุ, อตีว, กิมุต, สุ อติ นิบาตในอรรถ อติสยะ ยิ่ง [แปลดังนี้] พลวํ เกินกำลัง, สุฏฺฐุ ดียิ่ง ด้วยดี, อตีว มากยิ่ง, กิมุต มากอย่างนี้, สุ ดีเหลือเกิน ดีมาก, อติ ยิ่ง เกิน

อโห (อาโห), กึ, กิมุ, กิมุต, อุทาหุ, อท นิบาตในอรรถ วิกัปปะ ความปริวิตก [แปลดังนี้] อโห (**อาโห**) โอ อือ, กึ อย่างไรนะ, กิมุ กิมุต หรือไม่ หรือว่า อย่างไรแน่, อุทาหุ หรือ

หรือว่า, **อท** อย่างนั้นหรือไม่

[๑๑๓๙] อวฺหาเน โภ อเร อมฺโภ หมฺโภ เร เชงฺค อาวุโส
เห หเร ถ กถํ กีสุ นนุ กจฺจิ นุ กึ สมา.

โภ, อเร, อมฺโภ, หมฺโภ, เร, เช, องฺค, อาวุโส, ห, หเร นิบาตในอรรถ **อวหานะ** หรือ **อาลปนะ** การร้องเรียก [แปลดังนี้] **โภ** ผู้เจริญ ท่าน, **อเร** นี่แน่ะ เฮ้ย, **อมฺโภ** พ่อ ท่าน, **หมฺโภ** ผู้เจริญ, **เร** เฮ้ย, **เช** นี่เธอ, **องฺค** เชิญ, **อาวุโส** ผู้มีอายุ ท่าน, **เห หเร** เฮ้ เฮ้ย

กถํ, กีสุ, นนุ, กจฺจิ, นุ, กึ นิบาตที่มีอรรถ **ปุจฉนะ** คำถาม [แปลดังนี้] **กถํ** อย่างไร, **กีสุ** อะไร อย่างไร, **นนุ** มิใช่หรือ, **กจฺจิ** แลหรือ, **นุ** หรือ, **กึ** หรือ อะไร สิ่งไหน

[๑๑๔๐] อธุเนตรหีทานิ สมฺปตฺติ อญฺญทตฺถุ ตุ
ตคฺเฆกํเส สสกฺกญฺจา- ทฺธา กามํ ชาตุ เว หเว.

อธุนา, เอตรหิ, อิทานิ, สมฺปติ นิบาตกล่าวอรรถ **ปัจจุปปันนะ** ปัจจุบัน [แปลเหมือนกันว่า] ขณะนี้, เวลานี้, ในกาลนี้, บัดนี้, เดี๋ยวนี้

อญฺญทตฺถุ, ตคฺฆ, สสกฺกํ, อทฺธา, กามํ ชาตุ, เว, หเว นิบาตในอรรถ**เอกังสะ** ความแน่นอน [แปลดังนี้] **อญฺญทตฺถุ** แน่แท้, **ตคฺฆ** จริงๆ, **สสกฺกํ** ถูกต้อง, **อทฺธา** แน่แท้, **กามํ** เที่ยงแท้, **ชาตุ** แน่นอน, **เว** โดยแท้, **หเว** จริงแท้

[๑๑๔๑] ยาวตา ตาวตา ยาว ตาว กิตฺตาวตา ตถา
เอตฺตาวตา จ กีเวติ ปริจฺเฉทตฺถวาจกา.

ยาวตา, ตาวตา, ยาว, ตาว, กิตฺตาวตา, เอตฺตาวตา, กีว นิบาตกล่าวอรรถ **ปริจเฉทะ** การกำหนด [แปลดังนี้] **ยาวตา** มีประมาณเท่าใด, **ตาวตา** มีประมาณเท่านั้น, **ยาว** เพียงใด, **ตาว** เพียงนั้น, **กิตฺตาวตา** มีประมาณเพียงไร, **เอตฺตาวตา** มีประมาณเพียงนั้น, **กีว** สักเท่าไร เพียงไร

[๑๑๔๒] ยถา ตถา ยเถเววํ ยถานาม ยถาหิ จ
เสยฺยถาเปฺยวเมวํ วา ตเถว จ ยถาปิ จ.

[๑๑๔๓] เอวมฺปิ จ เสยฺยถาปิ- นาม ยถริวาปิ จ
ปฏิภาคตฺเถ ยถา จ วิย ตถริวาปิ จ.

ยถา, ตถา, ยเถว, เอวํ, ยถานาม, ยถาหิ, เสยฺยถาปิ, เอวเมวํ, วา, ตถาว, ยถาปิ, เอวมฺปิ, เสยฺยถาปิ นาม, ยถาริว, ยถา จ, วิย, ตถริว นิบาตในอรรถ **ปฏิภาคะ**

การอุปมา [แปลดังนี้] **ยถา** ฉันใด, **ตถา** ฉันนั้น, **ยเถว** ฉันใดนั่นเทียว, **เอวํ** ฉันนั้น, **ยถานาม** ชื่อฉันใด, **ยถาหิ** ฉันใดแล, **เสยฺยถาปิ** แม้ไฉน เหมือน, **เอวเมวํ** ฉันนั้น, **วา** อย่างนั้นหรือ, **ตเถว** ฉันนั้นนั่นเทียว, **ยถาปิ** แม้ฉันใด, **เอวมฺปิ** แม้ฉันนั้น, **เสยฺยถาปิ นาม** ชื่อแม้ไฉน, **ยถริว** เพียงใด, **ยถา จ** และฉันใด, **วิย** ราวกะ, **ตถริว** เพียงนั้น (**จ, อปิจ** ศัพท์ในคาถาเป็น **ปาทปูรณะ** ไม่มีอรรถพิเศษ)

[๑๑๔๔] สํ สามํ จ สยํ จาถ อามํ สาหุ ลหูปิจ
โอปายิกํ ปติรูปํ สาเธฺวาํ สมฺปฏิจฺฉเน.

สํ, สามํ, สยํ นิบาตในอรรถ **สยัง** ด้วยตนเอง [แปลว่า] เอง, ด้วยตนเอง

อามํ, สาหุ, ลหุ, โอปายิกํ, ปติรูปํ, สาธุ, เอวํ นิบาตในอรรถ **สัมปฏิจฉนะ** การรับหรือยอมรับ [แปลดังนี้] **อามํ** ถูกต้อง เออ ใช่ ครับหรือคะ, **สาหุ** ดี, **ลหุ** ดีแล้ว, **โอปายิกํ** สมควร, **ปติรูปํ** ถูกต้อง สมควร เหมาะสม, **สาธุ** ดีแล้ว, **เอวํ** ใช่ อย่างนั้น (**จ, อปิจ** ศัพท์ในคาถาเป็น **ปาทปูรณะ** ไม่มีอรรถพิเศษ)

[๑๑๔๕] ยํ ตํ ยโต ตโต เยน เตเนติ การเณ สิยุํ
อสากลฺเย ตุ จน จิ นิปฺผเล ตุ มุธา ภเว.

[๑๑๔๖] กทาจิ ชาตุ ตุลฺยาถ สพฺพโต จ สมนฺตโต
ปริโต จ สมนฺตาปิ อถ มิจฺฉา มุสา ภเว.

ยํ, ยโต, เยน, ตํ, ตโต, เตน นิบาตในอรรถ**การณะ** เหตุ [แปลดังนี้] **ยํ, ยโต, เยน** เพราะเหตุใด. **ตํ, ตโต, เตน** เพราะเหตุนั้น

จน, จิ, กทาจิ, ชาตุ นิบาตในอรรถ**อสากัลยะ** ไม่เจาะจง [แปลดังนี้] **จน** บางครั้ง บางคราว, **จิ** บางอย่าง บางคน บางพวก, **กทาจิ** บางคราว บางครั้ง บางที, **ชาตุ** ไม่แน่นอน บางที อาจจะ

มุธา นิบาตมีอรรถ **นิปผละ** [แปลว่า] ไม่มีประโยชน์, ไม่มีผล, เปล่าประโยชน์, ไร้ผล

สพฺพโต, สมนฺตโต, ปริโต, สมนฺตา นิบาตมีอรรถ **สมันตะ** โดยรอบ [แปลว่า] โดยรอบ, รอบด้าน, รอบ ๆ

มิจฺฉา, มุสา นิบาตมีอรรถ **มุสา** [แปลว่า] ผิด, เท็จ, มุสา, คลาดเคลื่อน

[๑๑๔๗] นิเสเธ น อ โน มาลํ นหิ เจ ตุ สเจ ยทิ
อานุกูลฺเย ตุ สทฺธญฺจ นตฺตํ โทโส ทิวา ตฺวเห.

น, อ, โน, มา, อลํ นหิ นิบาตในอรรถ**นิเสธะ** การปฏิเสธ มี ๖ บท คือ **น, อ, โน** ไม่ใช่, **มา** อย่า, **อลํ** พอ, **นหิ** ไม่ใช่

เจ, สเจ, ยทิ นิบาตมีอรรถย **ทิตถะ** การคาดคะเน [แปลเหมือนกันว่า] หากว่า, ถ้าว่า, ผิว่า
สทฺธึ นิบาตมีอรรถ **อานุกุลยะ** สมควร [แปลว่า] สมควร, เหมาะสม
นตฺตํ, โทโส นิบาตมีอรรถ **รชนียะ** กลางคืน [แปลว่า] กลางคืน, ยามค่ำคืน
ทิวา นิบาตมีอรรถ **อหะ** [แปลว่า] กลางวัน, เที่ยงวัน

[๑๑๔๘] อีสํ กิญฺจิ มนํ อปฺเป สหสา ตุ อตกฺกิเต
ปุเรคฺคโต ตุ ปุรโต เปจฺจามุตฺร ภวนฺตเร.

อีสํ, กิญฺจิ, มนํ นิบาตในอรรถ**อัปปะ** [แปลว่า] น้อย, นิดหน่อย, เบา
สหสา นิบาตมีอรรถ **อตักกิตะ** การกระทำโดยไม่ทันไตร่ตรอง [แปลว่า] เร่งรีบ, ผลุนผลัน, โดยพลการ
อคฺคโต, ปุรโต นิบาตในอรรถ **ปุระ** [แปลว่า] ข้างหน้า, ก่อน
เปจฺจ, อมุตฺร นิบาตในอรรถ **ภวันตระ** [แปลว่า] ในภพอื่น

[๑๑๔๙] อโห หี วิมฺหเย ตุณฺหี ตุ โมเนถาวิ ปาตุ จ
ตงฺขเณ สชฺชุ สปทิ พลกฺกาเร ปสยฺห จ.

อโห, หี นิบาตในอรรถ **วิมหยะ** ความอัศจรรย์ [แปลดังนี้] **อโห** โอ โอ้โฮ, **หี** น่าอัศจรรย์
ตุณฺหี นิบาตมีอรรถ **โมนะ** [แปลว่า] นิ่ง, นิ่งเฉย, ไม่พูดจา, ดุษณี, ดุษณีภาพ
อาวิ, ปาตุ นิบาตมีอรรถ **ปากฏะ** [แปลว่า] ปรากฏ, แจ้งชัด, ชัดเจน
สชฺชุ, สปทิ นิบาตในอรรถ **ตังขณะ** [แปลว่า] ขณะนั้น, เดี๋ยวนั้น, ทันทีทันใด
ปสยฺห นิบาตมีอรรถ **พลักการะ** การข่ม กด ข่มเหง ทำโดยพลการ [แปลว่า] โดยอำนาจ, อย่างมีอำนาจ, โดยการบังคับ, โดยพลการ

[๑๑๕๐] สุทํ โข อสฺสุ ยคฺเฆ เว หาทโย ปทปูรเณ
อนฺตเรนนฺตรา อนฺโต- วสฺสํ นูน จ นิจฺฉเย.

สุทํ, โข, อสฺสุ, ยคฺเฆ, เว, หิ นิบาตเป็นต้น มีอรรถ **ปทบูรณะ** สักว่าทำบทให้เต็ม ไม่ต้องแปล
อนฺตเรน, อนฺตรา, อนฺโต นิบาตในอรรถ **อัพภันตระ** [แปลว่า] ระหว่าง, กลาง, ภายใน
อวสฺสํ, นูน นิบาตในอรรถ **นิจฉยะ** การตัดสิน [แปลว่า] แน่, แน่นอน

[๑๑๕๑] อานนฺเท สญฺจ ทิฏฺฐาถ วิโรธกถเน นนุ
กามปฺปเวทเน กจฺจิ อุสูโยปคเมตฺถุ จ.

สํ, ทิฏฺฐา นิบาตในอรรถ **อานันทะ** ความยินดี [แปลว่า] ดีจริง, ไชโย

นนุ นิบาตมีอรรถ **วิโรธกถนะ** การกล่าวโจทก์ [แปลว่า] มิใช่หรือ, ใช่หรือไม่, จริงหรือไม่

กจฺจิ นิบาตมีอรรถ **กามัปปเวทนะ** การถามถึงความประสงค์ [แปลว่า] หรือเปล่า, แลหรือ, บ้างหรือ

อตฺถุ นิบาตมีอรรถ **อุสูโยปคมะ** การเข้าถึงความริษยา [แปลว่า] จงยกไว้, ก็ตามแต่, ก็ตามที, เอาเถอะ, ฝากไว้ก่อน

[๑๑๕๒] เอววาวธารเณ เณยฺยํ ยถาตฺตํ ตุ ยถาตถํ
นีจํ อปฺเป มหตฺยุจฺจํ อถ ปาโต ปเค สมา.

เอว นิบาตในอรรถ **อวธารณะ** การกำหนดหรือห้าม [แปลว่า] แน่, เท่านั้น, นั่นเทียว, ทีเดียว, เทียว, นั่นเอง, นั่นแหละ

ยถาตฺตํ, ยถาตถํ นิบาตในอรรถ **ยถาภูตะ** [แปลว่า] ความเป็นจริง, ความจริงแล้ว, ตามความเป็นจริง

นีจํ นิบาตมีอรรถ **อัปปะ** ต่ำ [แปลว่า] ต่ำ, เตี้ย, น้อย

อุจฺจํ นิบาตมีอรรถ **มหันตะ** สูงใหญ่ [แปลว่า] ใหญ่, สูง

ปาโต, ปเค นิบาตในอรรถ **ปุพพัณหะ** เวลาเช้า [แปลว่า] แต่เช้า, เช้าตรู่, เวลาเช้า, รุ่งเช้า

[๑๑๕๓] นิจฺเจ สทา สนํ ปาโย พาหุลฺเย พาหิรํ พหิ
พหิทฺธา พาหิรา พาเหฺย- สีเฆ ตุ สณิกํ ภเว.

สทา, สนํ นิบาตในอรรถ **นิจจะ** เป็นนิจ [แปลว่า] ในกาลทั้งปวง, ทุกเวลา, ทุกเมื่อ, ทุกครั้ง

ปาโย นิบาตมีอรรถ **พาหุลยะ** มีมาก [แปลว่า] มากมาย, มีมาก, จำนวนมาก, มหาศาล

พาหิรํ, พหิ, พหิทฺธา, พาหิรา นิบาตในอรรถ **พาหฺยะ** ภายนอก [แปลว่า] ภายนอก, ข้างนอก, ด้านนอก

สณิกํ นิบาตมีอรรถ **อสีฆะ** ช้า [แปลว่า] เบา, ค่อย, ช้าๆ

[๑๑๕๔] อตฺถํ อทสฺสเน ทุฏฺฐุ นินฺทายํ วนฺทเน นโม
สมฺมา สุฏฺฐุ ปสํสายํ อโถ สตฺตายมตฺถิ จ.

อตฺถํ นิบาตมีอรรถ **อทัสสนะ** การไม่เห็น [แปลว่า] หายไป, ไม่เห็น, ไม่พบ

ทุฏฺฐุ นิบาตมีอรรถ **นินทา** การนินทา [แปลว่า] ไม่ดี, ชั่ว, เลว, ร้าย

นโม นิบาตมีอรรถ **วันทนะ** การนอบน้อม [แปลว่า] ความนอบน้อม, ขอนอบน้อม, นมัสการ

สมฺมา, สุฏฺฐุ นิบาตในอรรถ**ปสังสา** การยกย่องสรรเสริญ [แปลว่า] โดยดี, ด้วยดี, โดยชอบ

อตฺถิ นิบาตมีอรรถ**สัตตา** ความมีอยู่ [แปลว่า] มีอยู่, ย่อมมี, มี

[๑๑๕๕] สายํ สาเยชฺช อตฺราเห สุเว ตุ เสฺว อนาคเต
ตโต ปเร ปรสุเว หิยฺโย ตุ ทิวเส คเต.

สายํ นิบาตมีอรรถ **สายะ** เวลาเย็น [แปลว่า] เวลาเย็น, ยามเย็น, ตอนเย็น, ช่วงเย็น
อชฺช นิบาตมีอรรถ **อัตราหะ** วันนี้ [แปลว่า] วันนี้, ในวันนี้
สุเว, เสฺว นิบาตมีอรรถ **อนาคตะ** วันพรุ่งนี้ [แปลว่า] วันพรุ่งนี้, พรุ่งนี้เช้า, ในวันพรุ่งนี้
ปรสุเว นิบาตมีอรรถ **ตโตประ** วันมะรืน [แปลว่า] วันมะรืน, วันถัดไป
หิยฺโย นิบาตมีอรรถ **คตทิวสะ** วันที่ล่วงไปแล้ว [แปลว่า] วันวาน, เมื่อวาน

[๑๑๕๖] ยตฺถ ยตฺร ยหิญฺจาถ ตตฺถ ตตฺร ตหึ ตหํ
อโถ อุทฺธญฺจ อุปริ เหฏฺฐา ตุ จ อโธ สมา.

ยตฺถ, ยตฺร, ยหึ นิบาตมีอรรถ **อนิยมัฏฐานะ** ไม่กำหนดสถานที่ [แปลว่า] ใน...ใด
ตตฺถ, ตตฺร, ตหึ, ตหํ นิบาตมีอรรถ **นิยมัฏฐานะ** กำหนดสถานที่ [แปลว่า] ใน...นั้น
อุทฺธํ, อุปริ นิบาตมีอรรถ **อุปริภาคะ** ด้านบน [แปลว่า] เบื้องบน, ข้างบน, ด้านบน
เหฏฺฐา, อโธ นิบาตมีอรรถ **อโธภาคะ** ด้านล่าง [แปลว่า] ข้างล่าง, ภายใต้, เบื้องล่าง (**สมา**ศัพท์ในคาถาบอกให้รู้ว่ามีอรรถเหมือนกัน)

[๑๑๕๗] โจทเน อิงฺฆ หนฺทาถ อารา ทูรา จ อารกา
ปรมฺมุขา ตุ จ รโห สมฺมุขา ตฺวาวิ ปาตุ จ.

อิงฺฆ, หนฺท นิบาตมีอรรถ **โจทนะ** การเชื้อเชิญ [แปลว่า] เชิญ, เชิญเถิด, เอาเถิด, มาเถิด
อารา, ทูรา, อารกา นิบาตมีอรรถ **ทูระ** ที่ไกล [แปลว่า] ไกล, ไกลออกไป
ปรมฺมุขา, รโห นิบาตมีอรรถ **อนาภิมุขะ** ที่ลับหลัง [แปลว่า] ลับหลัง, ในที่ลับหลัง, ที่ลับ
สมฺมุขา, อาวิ, ปาตุ นิบาตมีอรรถ **อภิมุขะ** ต่อหน้า [แปลว่า] ต่อหน้า, ข้างหน้า, ปรากฏ

[๑๑๕๘] สํสยตฺถมฺหิ อปฺเปว อปฺเปวนาม นูติ จ
นิทสฺสเน อิติตฺถญฺจ เอวํ กิจฺเฉ กถญฺจิ จ.

อปฺเปว, อปฺเปวนาม, นุ นิบาตมีอรรถ **สังสยะ** ความสงสัย [แปลว่า] ถ้ากระไร, ไฉนหนอ, ชื่อแม้ไฉน, อย่างไรหรือ, หรือเปล่าหนอ
อิติ, อิตฺถํ, เอวํ นิบาตมีอรรถ **นิทัสสนะ** การชี้แจง [แปลว่า] อย่างนี้, ดังนี้, เช่นนี้, ว่า...ดังนี้
กถญฺจิ นิบาตมีอรรถ **กิจฉะ** ความลำบาก [แปลว่า] อย่างไรดี, จะเป็นอย่างไร

[๑๑๕๙] หา เขเท สจฺฉิ ปจฺจกฺเข ธุวํ ถิเรวธารเณ
ติโร ตุ ติริยญฺจาถ กุจฺฉายํ ทุฏฺฐุ กุจฺจเต.

หา นิบาตมีอรรถ **เขทะ** ความเหน็ดเหนื่อย [แปลว่า] โอ้, อ้า, เฮ่อ
สจฺฉิ นิบาตมีอรรถ **ปัจจักขะ** ความปรากฏชัด [แปลว่า] แจ้ง, ชัด, ชัดแจน
ธุวํ นิบาตมีอรรถ **ถิระ** มั่นคง และ **อวธารณะ** การกำหนด [แปลว่า] แน่, ยั่งยืน, แน่นอน
ติโร, ติริยํ นิบาตมีอรรถ **ติริยคมนะ** กีดขวาง [แปลว่า] ขวาง, กีดขวาง, ตะแคง, นอน
ทุฎฺฐุ, กุ นิบาตมีอรรถ **อุจจตะ** ถูกกล่าวหา **กุจฉา** น่าเกลียด [แปลว่า] ไม่ดี, ชั่ว, เลว, ทราม

[๑๑๖๐] สุวตฺถิ อาสิฏฺฐตฺถมฺหิ นินฺทายํ ตุ ธิ กถฺยเต
กุหิญฺจนํ กุหึ กุตฺร กุตฺถ กตฺถ กหํ กฺวถ.

สุวตฺถิ (**โสตฺถิ**) นิบาตมีอรรถ **อาสิฏฐัตถะ** อวยพร [แปลว่า] สวัสดี, มีชัย, โชคดี, โดยสวัสดี
ธิ (**ธี**) นิบาตกล่าวอรรถ **นินทา** การติเตียน [แปลว่า] ดังเราจะติเตียน, น่าตำหนิ, แย่จริง
กุหิญฺจนํ, กุหึ, กุตฺร, กุตฺถ, กตฺถ, กหํ, กฺว นิบาตมีอรรถ **ฐานาทิปุจฉนะ** ถามถึงสถานที่เป็นต้น [แปลว่า] ใน...ไหน, ที่ไหน, ณ ที่ไหน, เวลาไหน, ตรงไหน

[๑๑๖๑] อิเหธาตฺร ตุ เอตฺถาตฺถ อถ สพฺพตฺร สพฺพธิ
กทา กุทาจนญฺจาถ ตทานิ จ ตทา สมา.

อิห, อิธ นิบาตมีอรรถ **โอกาสะ** โอกาส ขณะ เวลา สถานที่ สภาวธรรม [แปลว่า] ใน...นี้, ที่นี้เป็นต้น
อตฺร, เอตฺถ, อตฺถ นิบาตมีอรรถ **โอกาสะ** [แปลว่า] ใน...นั้น, ที่นั้น เป็นต้น
สพฺพตฺร, สพฺพธิ นิบาตมีอรรถ **กาลาทิกะ** [แปลว่า] ในกาลทั้งปวง, ทุกเวลา, ทุกเมื่อ, ทุกที่เป็นต้น
กทา, กุทาจนํ นิบาตมีอรรถ **กาละ** กาลเวลา [แปลว่า] ในกาลไหน, เมื่อไร, เวลาไหน
ตทานิ, ตทา นิบาตมีอรรถ **กาละ** กาลเวลา [แปลว่า] ในกาลนั้น, เวลานั้น (**สมา**ศัพท์ ในคาถาบอกให้รู้ว่ามีอรรถเหมือนกัน)

เอกตฺถนิปาตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตา.

ว่าด้วยนิบาตหลายบทที่มีนอรรถเดียวกัน จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๓.๔.๑๒. อุปสัคคปทวัณณนา

พรรณนาบทอุปสัค

อุปสคฺค คือบทที่ใช้ประกอบข้างหน้านามและกริยา เพื่อเพิ่มเนื้อความให้พิเศษขึ้น ถูกเรียกว่า **อัพยยะ** เพราะไม่ได้สำเร็จรูปมาจากธาตุ วิภัตติ และปัจจัย เช่นเดียวกันกับนิบาต และไม่เปลี่ยนแปลงไปตามอำนาจของวิภัตติและวจนะ อุปสัคตัวหนึ่งๆ เมื่อลงข้างหน้านามและกริยาแล้ว ย่อมมีเนื้อความแตกต่างกันไป ดังนี้

[๑๑๖๒] อาทิกมฺเม ภุสตฺเถ จ สมฺภโวติณฺณติตฺติสุ
นิโยคิสฺสริยปฺปีติ- ทานปูชาคฺคสนฺติสุ.

[๑๑๖๓] ทสฺสเน ตปฺปเร สงฺเค- ปสํสาคติสุทฺธิสุ
หึสาปการนฺโตภาว- วิโยคาวยเวสุ จ
โปปสคฺโค ทิสาโยเค ปตฺถนาธิติอาทิสุ.

ป อุปสัค มีอรรถ **อาทิกัมมะ** กรรมเบื้องแรก, **ภุสัตถะ** อรรถยิ่ง, **สัมภวะ** การเกิดขึ้นครั้งแรก, **โอติณณะ** การข้ามไป, **ติตติ** ความอิ่ม, **นิโยคะ** ความไม่เหลือ, **อิสสริยะ** ความเป็นใหญ่, **ปีติ** ความยินดี, **ทานะ** การให้, **ปูชา** การบูชา, **อัคคะ** ความประเสริฐ, **สันติ** ความระงับ, **ทัสสนะ** การแสดง, **ตัปประ** ความเป็นประธาน, **สังคะ** การติดขัด, **ปสังสา** ความสรรเสริญ, **คติ** การไป, **สุทธิ** ความบริสุทธิ์, **หิงสา** การเบียดเบียน, **ปการะ** ประการต่างๆ, **อันโตภาวะ** ความมีอยู่ภายใน, **วิโยคะ** การพลัดพราก, **อวยวะ** ส่วน, **ทิสาโยคะ** ที่ประกอบด้วย**ทิสา**ศัพท์เป็นต้น, **ปัตถนา** ความปรารถนา, **ธิติ** ความเพียร เป็นต้น

[๑๑๖๔] ปราสทฺโธ ปริหานิ- ปราชยคตีสุ จ
ภุสตฺเถ ปฏิโลมตฺเถ วิกฺกมามสนาทิสุ.

ปรา อุปสัค มีอรรถ **ปริหานิ** ความเสื่อม, **ปราชยะ** ความพ่ายแพ้, **คติ** การไป, **ภุสัตถะ** อรรถยิ่ง, **ปฏิโลมะ** ทวนกลับ, **วิกกมะ** ความบากบั่น, **อามสนะ** การจับต้อง เป็นต้น

[๑๑๖๕] นิสฺเสสาภาวสนฺยาส- ภุสตฺถโมกฺขราสิสุ
เคหาเทโสปมาหีน- ปฺปสาทนิคฺคตาจฺจเย.

[๑๑๖๖] ทสฺสโนสานนิกฺขนฺตา- โธภาเคสฺวธารเณ
สามีเปฺย พนฺธเน เฉกา- นฺโตภาโคปรตีสุ จ.

[๑๑๖๗] ปาตุภาเว วิโยเค จ นิเสธาโท นิ ทิสฺสติ
อโถ นีหรเณ เจวา- วรณาโท จ นี สิยา.

นิ อุปสัค ปรากฏในอรรถ นิสเสสาภาวะ ความไม่มีเหลือ, สันยาสะ การไม่รับฟัง, ภุสัตถะ อรรถยิ่ง, โมกขะ ความหลุดพ้น, ราสิ กองวัสดุ, เคหะ บ้านเรือน, อาเทสะ การอ้าง, อุปมา การเปรียบเทียบ, หีนะ ความเลว, ปสาทะ ความใส, นิคคตะ การออกไป, อัจจยะ การล่วงละเมิด, ทัสสนะ การแสดง, โอสานะ ความสิ้นสุด, นิกขันตะ การออกไป, อโธภาคะ ส่วนข้างล่าง, อวธารณะ การตัดสิน, สามีปยะ ความใกล้, พันธนะ การผูก, เฉกะ ความฉลาด, อันโตภาคะ ส่วนภายใน, อุปรติ ความสงบ, ปาตุภาวะ ความปรากฏ, วิโยคะ การพลัดพราก, นิเสธะ การห้าม เป็นต้น

นี อุปสัคมีอรรถ นีหรณะ การนำออก, อาวรณะ การห้าม เป็นต้น

[๑๑๖๘] อุทฺธกมฺมวิโยคตฺถ- ลาภติตฺติสมิทฺธิสุ
ปาตุภาวาจฺจยาภาว- ปพลตฺเต ปกาสเน
ทกฺขคฺคตาสุ กถเน สตฺติโมกฺขาทิเก อุ จ

อุ อุปสัค มีอรรถ อุทธกัมมะ การทำไว้ข้างบน, วิโยคะ การแยก, อัตถลาภะ การเกิดขึ้น, ติตติ ความอิ่ม, สมิทธิ ความบริสุทธิ์, ปาตุภาวะ ความปรากฏ, อัจจยาภาวะ ความไม่มีโทษ, ปพลัตตะ ความมีกำลังมาก, ปกาสนะ การแสดง, ทักขะ ความฉลาด, อัคคตา ความเป็นผู้ประเสริฐ, กถนะ การกล่าว, สัตติ ความสามารถ, โมกขะ นิพพาน เป็นต้น

[๑๑๖๙] ทุ กุจฺฉิเตสทตฺเถสุ วิรูปตฺเตปฺปโสภเน
สิยาภาวาสมิทฺธีสุ กิจฺเฉ จานนฺทนาทิเก.

ทุ อุปสัค มีอรรถ กุจฉิตะ ความน่าเกลียด, อีสทะ ความมีน้อย, วิรูปัตตะ ความน่ารังเกียจ, อโสภนะ ความไม่งาม, อภาวะ ความไม่มีศีลและปัญญา, อสมิทธิ ความอดอยาก, กิจฉะ ความทุกข์ยาก, อนันทนะ ความไม่น่ายินดี เป็นต้น

[๑๑๗๐] สํ สโมธานสงฺเขป- สมนฺตตฺตสมิทฺธิสุ
สมฺมาภุสสหาปฺปตฺถา- ภิมุขตฺเถสุ สงฺคเต
วิธาเน ปภเว ปูชา- ปุนปฺปุนกฺริยาทิสุ.

สํ อุปสัค มีอรรถ สโมธานะ การรวมกัน, สังเขปะ การย่อ, สมันตัตตะ ความเป็นโดยรอบ, สมิทธิ ความบริบูรณ์, สัมมา ความดี, ภุสะ ความยิ่ง, สหะ ความพร้อมกัน, อัปปะ ความมีน้อย, อภิมุขะ ต่อหน้า, สังคตะ การประกอบกัน, วิธานะ การจัดแจง, ปภวะ แดนเกิด, ปูชา การบูชา, ปุนัปปุนกริยา การกระทำบ่อยๆ เป็นต้น

[๑๑๗๑] วิวิธาติสยาภาว- ภุสตฺติสฺสริยาจฺจเย
วิโยเค กลเห ปาตุ- ภาเว ภาเส จ กุจฺฉเน.

[๑๑๗๒] ทูรานภิมุขตฺเถสุ โมหานวฏฺฐิตีสุ จ
ปธานทกฺขตาเขท- สหตฺถาโท วิ ทิสฺสติ.

วิ อุปสัค ปรากฏในอรรถ **วิวิธะ** ประการต่างๆ, **อติสยะ** ความยิ่งเกิน, **อภาวะ** ความไม่มี, **ภุสัตตะ** รอบด้าน, **อิสสริยะ** ความเป็นใหญ่, **อัจจยะ** การล่วงละเมิด, **วิโยคะ** การไม่ประกอบกัน, **กลหะ** การทะเลาะกัน, **ปาตุภาวะ** ความปรากฏ, **ภาสะ** การกล่าว, **กุจฉนะ** ความน่าเกลียด, **ทูระ** ความห่างไกล, **อนภิมุขะ** ที่ลับหลัง, **โมหะ** ความไม่รู้, **อนวัฏฐิติ** การไม่ตั้งอยู่, **ปธานะ** ความประเสริฐ, **ทักขตา** ความฉลาด, **เขทะ** ความเหนื่อยหน่าย, **สหัตถะ** อรรถพร้อมเพรียงกัน เป็นต้น

[๑๑๗๓] วิโยเค ชานเน จาโธ- ภาคนิจฺฉยสุทฺธิสุ
อีสทตฺเถ ปริภเว เทสพฺยาปนหานิสุ
วโจกฺริยาย เถยฺเย จา- ญฺญาณปตฺตาทิเก อว.

อว อุปสัค มีอรรถ **วิโยคะ** การแยก, **ชานนะ** การรู้, **อโธภาคะ** ลงภายใต้, **อนิจฉยะ** การไม่ตัดสิน, **สุทธิ** ความบริสุทธิ์, **อีสทัตถะ** อรรถน้อย, **ปริภวะ** ความดูหมิ่น, **เทสะ** สถานที่, **พยาปนะ** การแผ่ไป, **หานิ** ความเสื่อม, **วโจกริยา** การเจรจา, **เถยยะ** การขโมย, **อัญญาณะ** การรู้, **ปัตตะ** การถึง เป็นต้น

[๑๑๗๔] ปจฺฉาภุสตฺตสาทิสฺยา- นุปจฺฉินฺนานุวตฺติสุ
หีเน จ ตติยตฺถาโธ- ภาเคสฺวนุคเต หิเต
เทเส ลกฺขณวิจฺเฉตฺถ- มฺภูตภาคาทิเก อนุ.

อนุ อุปสัค มีอรรถ **ปัจฉา** ภายหลัง, **ภุสัตตะ** ความคล้อยตาม, **สาทิสะ** ความเหมือนกัน, **อนุปัจฉินนะ** ความไม่ขาด, **อนุวัตติ** การติดตาม, **หีนะ** ความต่ำทราม, **ตติยัตถะ** อรรถตติยาวิภัตติ, **อโธภาคะ** ส่วนล่าง, **อนุคตะ** การตามไป, **หิตะ** ความเกื้อกูล, **เทสะ** สถานที่, **ลักขณะ** อรรถลักษณะ, **วิจฉา** อรรถวิจฉา, **อิตถัมภูตะ** อรรถอิตถัมภูตะ, **ภาคะ** อรรถภาคะ เป็นต้น

[๑๑๗๕] สมนฺตตฺเถ ปริจฺเฉเท ปูชาลิงฺคนวชฺชเน
โทสกฺขาเน นิวาสนา- วญฺญาธาเรสุ โภชเน
โสกพฺยาปนตเตฺวสุ ลกฺขณาโท สิยา ปริ.

ปริ อุปสัค มีอรรถ **สมันตะ** โดยรอบ, **ปริจเฉทะ** การกำหนด, **ปูชา** การบูชา, **ลิงคนะ** การกอด, **วัชชนะ** การเว้น, **โทสักขานะ** การกล่าวโทษ, **นิวาสนะ** การนุ่ง, **อวัญญา** การดูหมิ่น, **อาธาระ** ที่ตั้ง, **โภชนะ** การบริโภค, **โสกะ** ความเศร้าโศก, **พยาปนะ** ความซาบซ่าน, **ตตุ** ตามสภาพ, **ลักขณะ** ลักษณะ เป็นต้น

[๑๑๗๖] อาภิมุขฺยวิสิฏฺฐุทฺธ- กมฺมสารุปฺปวุทฺธิสุ
ปูชาธิกกุลาสจฺจ- ลกฺขณาทิมฺหิ จาปฺยภิ.

อภิ อุปสัค มีอรรถ **อาภิมุขยะ** ความมีอยู่เฉพาะหน้า, **วิสิฏฐะ** ความพิเศษ, **อุทธกัมมะ** การกระทำไว้เบื้องบน, **สารุปปะ** ความสมควร, **วุทธิ** ความเจริญ, **ปูชา** การบูชา, **อธิกะ** ความยิ่ง, **กุละ** ตระกูลดี, **อสัจจะ** ความไม่จริง, **ลักขณะ** ลักษณะ เป็นต้น

[๑๑๗๗] อธิกิสฺสรปาฐาธิ- ฏฺฐานปาปุณเนสฺวธิ
นิจฺฉเย โจปริตฺตาธิ- ภวเน จ วิเสสเน.

อธิ อุปสัค มีอรรถ **อธิกะ** ความยิ่ง, **อิสสระ** ความเป็นใหญ่, **ปาฐะ** การสวด, **อธิฏฐานะ** ความตั้งใจ, **ปาปุณนะ** การบรรลุ, **นิจฉยะ** การตัดสิน, **อุปริตตะ** ความเป็นข้างบน, **อธิภวนะ** การทับหรือครอบครอง, **วิเสสนะ** การกระทำพิเศษ เป็นต้น

[๑๑๗๘] ปติทานนิเสเธสุ วามาทานนิวตฺติสุ
สาทิเส ปฏินิธิมฺหิ อาภิมุขฺยคตีสุ จ.

[๑๑๗๙] ปติโพเธ ปติคเต ตถา ปุน กฺริยาย จ
สมฺภาวเน ปฏิจฺจตฺเถ ปตีติ ลกฺขณาทิเก
สุ โสภเน สุเข สมฺมา- ภุสสุฏฺฐุสมิทฺธิสุ.

ปติ อุปสัค ปรากฏในอรรถ **ปติทานะ** การให้คืน, **นิเสธะ** การห้าม, **วามะ** การทวนกลับ, **อาทานะ** การถือเอา, **นิวัตติ** การกลับ, **สาทิสะ** สิ่งเหมือนกัน, **ปฏินิธิ** การทดแทน, **อาภิมุขยะ** ความมีอยู่ต่อหน้า, **คติ** การไป, **ปฏิโพธะ** การแทงตลอด, **ปติคตะ** การถึงเฉพาะ, **ปุนกริยา** การกระทำเนืองๆ, **สัมภาวนะ** การสรรเสริญ, **ปฏิจจะ** อาศัย, **ลักขณะ** ลักษณะ เป็นต้น

สุ อุปสัค มีอรรถ **โสภนะ** ความงาม, **สุขะ** ความง่าย, **สัมมา** ความไม่เปลี่ยนแปลง, **ภุสะ** ความยิ่ง, **สุฏฐุ** ความดี, **สมิทธิ** ความบริบูรณ์

[๑๑๘๐] อาภิมุขฺยสมีปาทิ- กมฺมาลิงฺคนปตฺติสุ
มริยาทุทฺธกมฺมิจฺฉา- พนฺธนาภิวิธีสุ อา.

[๑๑๘๑] นิวาสาวฺหานคหณ- กิจฺฉีสตฺถนิวตฺติสุ
อปฺปสาทาสีสรณ- ปติฏฺฐาวิมฺหยาทิสุ.

อา อุปสัค มีอรรถ **อาภิมุขยะ** ความมีอยู่ต่อหน้า, **สมีปะ** ที่ใกล้, **อาทิกัมมะ** การงานเบื้องแรก, **อาลิงคนะ** การกอด, **ปัตติ** การถึง, **มริยาทะ** ขอบเขต, **อุทธกัมมะ** การกระทำไว้ข้างบน, **อิจฉา** ความปรารถนา, **พันธนะ** การผูกมัด, **อภิวิธิ** การฟุ้งไป, **นิวาสะ** การอยู่, **อวหานะ** การเรียก, **คหณะ** การถือเอา, **กิจฉะ** ความยากลำบาก, **อีสัตถะ** อรรถน้อย, **นิวัตติ** การกลับคืน, **อัปปสาทะ** ความไม่เลื่อมใส, **อาสี** การต่อสู้, **สรณะ** การอวยพร, **ปติฏฐา** ที่ตั้ง, **วิมหยะ** ความอัศจรรย์ เป็นต้น

[๑๑๘๒] อนฺโตภาคภุสตฺถาติ- สยปูชาสุวติกฺกเม
ภูตภาเว ปสํสายํ ทฬฺหตฺถาโท สิยา อติ.

อติ อุปสัค มีอรรถ **อันโตภาคะ** ภายใน, **ภุสัตถะ** ความแรง, **อติสยะ** ความยิ่ง, **ปูชา** การบูชา, **อติกกมะ** การเลยไป, **ภูตภาวะ** อดีต, **ปสังสา** การสรรเสริญ, **ทัฬหัตถะ** ความมั่นคง เป็นต้น

[๑๑๘๓] สมฺภาวเน จ ครหา- เปกฺขาสุ จ สมุจฺจเย
ปญฺเห สํวรเณ เจว อาสีสตฺเถ อปีริตํ.

อปิ อุปสัค มีอรรถ **สัมภาวนะ** การสรรเสริญหรือชม, **ครหา** การติเตียน, **อเปกขา** การมองหา, **สมุจจยะ** การรวบรวม, **ปัญหะ** คำถาม, **สังวรณะ** การปิด, **อาสีสัตถะ** การอวยพรหรือความปรารถนาดี

[๑๑๘๔] นิทฺเทเส วชฺชเน ปูชา- ปคเต วารเณปิ จ
ปทุสฺสเน จ ครหา- โจริกาโท สิยา อป.

อป อุปสัค มีอรรถ **นิทเทสะ** การแสดง, **วัชชนะ** การเว้น, **ปูชา** การบูชา, **อปคตะ** ความปราศจาก, **วารณะ** การห้าม, **ปทุสสนะ** การประทุษร้าย, **ครหา** การติเตียน, **โจริกะ** การขโมย เป็นต้น

[๑๑๘๕] สมีปปูชาสาทิสฺส- โทสกฺขาโนปปตฺติสุ
ภุสตฺโถปคมาธิกฺย- ปุพฺพกมฺมนิวตฺติสุ
คยฺหากาโรปริตฺเตสุ อุเปตฺยนสนาทิเก.

อุป อุปสัค มีอรรถ **สมีปะ** ที่ใกล้, **ปูชา** การบูชา, **สาทิสสะ** ความเหมือนกัน, **โทสักขานะ** การกล่าวโทษ, **อุปปัตติ** ความสมควร, **ภุสัตตะ** ความแรง, **อุปคมะ** การเข้าใกล้, **อธิกยะ** ความยิ่ง, **ปุพพกัมมะ** การกระทำเบื้องแรก, **นิวัตติ** การกลับคืน, **คัยหาการะ** การถือเอา, **อุปริตตะ** ความมีอยู่เบื้องบน, **อนสนะ** การอดอาหาร เป็นต้น

อิติ อุปสคฺคปทวณฺณนา.

ว่าด้วยอุปสัคบท จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๓.๔.๓. อเนกัตถนิปาตปทวัณณนา

ว่าด้วยนิบาตบทที่มีอรรถมาก

[๑๑๘๖] เอวํ นิทสฺสนากาโร- ปมาสุ สมฺปหํสเน
อุปเทเส จ วจน- ปฏิคฺคาเหวธารเณ
ครหาเยทมตฺเถ จ ปริมาเณ จ ปุจฺฉเน.

เอวํ นิบาต มีอรรถ **นิทัสสนะ** การแสดง, **อาการะ** อาการ, **อุปมา** อุปมา, **สัมปหังสนะ** ความร่าเริง, **อุปเทสะ** การแนะนำ, **วจนปฏิคคาหะ** การรับคำ, **อวธารณะ** การกำหนดแน่นอน, **ครหา** การติเตียน, **อิทมัตถะ** อรรถ**อิทํ**ศัพท์, **ปริมาณะ** การวัด, **ปุจฉนะ** การสอบถาม

[๑๑๘๗] สมุจฺจเย สมาหาเร- นฺวาจเย เจตรีตเร
ปทปูรณมตฺเต จ จสทฺโท อวธารเณ.

จ นิบาต มีอรรถ **สมุจจยะ** การรวบรวม, **สมาหาระ** การประมวล, **อันวาจยะ** การรวบรวมภายหลัง, **อิตรีตระ** การประกอบบทอื่นๆ เข้ากัน, **ปทปูรณมัตตะ** สักว่าเป็นปทปูรณะ, **อวธารณะ** การห้าม

[๑๑๘๘] อิติ เหตุปการเรสุ อาทิมฺหิ อาวธารเณ
นิทสฺสเน ปทตฺถสฺส วิปลฺลาเส สมาปเน.

อิติ นิบาต มีอรรถ **เหตุ** เหตุ [ให้แปลว่า] เพราะเหตุนั้น, มีอรรถ **ปการะ** ประการ [ให้แปลว่า] ด้วยประการอย่างนี้, มีอรรถ **อาทิ** เป็นต้น **อวธารณะ** การตัดสิน และ **นิทัสสนะ** การแสดง [ให้แปลว่า] ว่า..ดังนี้ ดังนี้เป็นต้น, มีอรรถ **ปทัตถวิปัลลาสะ** การเปลี่ยนแปลงเนื้อความของบท [ให้แปลว่า] ชื่อว่า, มีอรรถ **สมาปนะ** การจบข้อความ [ให้แปลว่า] ดังนี้แล

[๑๑๘๙] สมุจฺจเย โจปมายํ สํสเย ปทปูรเณ
ววตฺถิตวิภาสายํ วาวสฺสคฺเค วิกปฺปเน.

วา นิบาต มีอรรถ **สมุจจยะ** การรวบรวม, **อุปมา** การอุปมา, **สังสยะ** ความสงสัย, **ปทปูรณะ** สักว่าเป็นปทปูรณะ, **ววัตถิตวิภาสา** การกำหนดรูปแบบ, **อวัสสัคคะ** การตัดสิน, **วิกัปปนะ** ไม่แน่นอน [ให้แปลว่า] บ้าง, ก็มี

[๑๑๙๐] ภูสเน วารเณ จาลํ วุจฺจเต ปริยตฺติยํ
อโถถานนฺตรารมฺภ- ปญฺเหสุ ปทปูรเณ.

อลํ นิบาต กล่าวอรรถ **ภูสนะ** การประดับ, **วารณะ** การห้าม, **ปริยัตติ** ความสามารถเรียนเอา, เรียนเก่ง, พอเรียนได้

อโถ และ **อถ** นิบาต กล่าวอรรถ **อนันตระ** ความไม่มีระหว่าง, **อารัมภะ** การเริ่มต้น, **ปัญหะ** คำถาม, **ปทปูรณะ** เพียงทำบทให้เต็มไม่มีอรรถพิเศษ

[๑๑๙๑] ปสํสาครหาสญฺญา- สฺวีการาโทปิ นามถ
นิจฺฉเย จานุมานสฺมึ สิยา นูน วิตกฺกเน.

นาม นิบาต มีอรรถ **ปสังสา** การสรรเสริญ, **ครหา** การติเตียน, **สัญญา** ชื่อ, **สวีการะ** การรับรอง เป็นต้น

นูน นิบาต มีอรรถ **นิจฉยะ** ความแน่นอน, **อนุมานะ** การไตร่ตรอง, **วิตักกนะ** การคิด

[๑๑๙๒] ปุจฺฉาวธารณานุญฺญา- สนฺตานาลปเน นนุ
วเตกํสทยาหาส- เขทาลปนวิมฺหเย.

นนุ นิบาต มีอรรถ **ปุจฉา** การถาม, **อวธารณะ** การตัดสิน, **อนุญญา** การอนุญาต, **สันตานะ** การปลอบโยน, **อาลปนะ** การเรียก

วต นิบาต มีอรรถ **เอกังสะ** ความเป็นจริง, **ทยา** ความสงสาร, **หาสะ** ความร่าเริง, **เขทะ** ความลำบาก, **อาลปนะ** การเรียก, **วิมหยะ** ความอัศจรรย์

[๑๑๙๓] วากฺยารมฺภวิสาเทสุ หนฺท หาเสนุกมฺปเน
ยาว ตาว ตุ สากลฺย- มานาวธฺยวธารเณ.

หนฺท นิบาต มีอรรถ **วากยารัมภะ** การเริ่มพูด, **วิสาทะ** ความเหนื่อยหน่ายใจ, **หาสะ** ความร่าเริง, **อนุกัมปนะ** ความสงสาร

ยาว และ **ตาว** นิบาต มีอรรถ **สากัลยะ** ความมีทั้งหมด, **มานาวธิ** การกะประมาณ, **อวธารณะ** การกำหนด

[๑๑๙๔] ปาจีปุรคฺคโตตฺเถสุ ปุรตฺถา ปรเมปฺยถ
ปพนฺเธ จ จิราตีเต นิกฏาคามิเก ปุรา.

ปุรตฺถา นิบาต มีอรรถ **ปาจี** ทิศตะวันออก, **ปุรา** ก่อน, **อัคคโต** ข้างหน้า, **ปฐมะ** เบื้องต้น

ปุรา นิบาต มีอรรถ **ปพันธะ** ลำดับคำพูดก่อนหน้านี้, **จิราตีตะ** กาลล่วงมานาน, **นิกฏะ** กาลอันใกล้, **อาคามิกะ** อนาคต

[๑๑๙๕] นิเสธวากฺยาลงฺการา- วธารณปสิทฺธิสุ
ขลุวาสนฺเน ตุ อภิโต- ภิมุโขภยโตทิเก.

ขลุ นิบาต มีอรรถ **นิเสธะ** การห้าม, **วากยาลังการะ** ประดับคำพูดให้สละสลวย, **อวธารณะ** การกำหนด, **ปสิทธิ** ความปรากฏ

อภิโต นิบาต มีอรรถ **อาสันนะ** ที่ใกล้, **อภิมุขะ** ต่อหน้า, **อุภยโต** ทั้งสอง เป็นต้น

[๑๑๙๖] กามํ ยทฺยปิสทฺทตฺเถ เอกํสตฺเถ จ ทิสฺสติ
อโถ ปน วิเสสมฺหิ ตเถว ปทปูรเณ.

กามํ นิบาต ปรากฏในอรรถ **ยทยปิสัททัตถะ** การอนุเคราะห์และการตำหนิ, **เอกังสัตถะ** ความเป็นจริง

ปน นิบาต ปรากฏในอรรถ **วิเสสะ** แตกต่างออกไป, **ปทปูรณะ** สักว่าให้เต็มบท

[๑๑๙๗] หิ การเณ วิเสสาว- ธารเณ ปทปูรเณ
ตุ เหตฺวชฺเช ตตฺถาถ กุ ปาเปสตฺถกุจฺฉเน.

หิ นิบาต มีอรรถ **การณะ** เหตุ, **วิเสสะ** ความพิเศษ, **อวธารณะ** การกำหนด, **ปทปูรณะ** สักว่าให้เต็มบท

ตุ นิบาต มีอรรถเหมือนกับ **หิ** นิบาต (เว้นอรรถเหตุ)

กุ นิบาต มีอรรถ **ปาปะ** ความชั่ว, **อีสัตถะ** มีน้อย, **กุจฉนะ** ความน่าเกลียด

[๑๑๙๘] นุ สํสเย จ ปญฺเหถ นานาเนกตฺถวชฺชเน
กึ ตุ ปุจฺฉาชิคุจฺฉาสุ กํ ตุ วาริมฺหิ มุทฺธนิ.

นุ นิบาต มีอรรถ **สังสยะ** ความสงสัย, **ปัญหะ** คำถาม

นานา นิบาต มีอรรถ **อเนกัตถะ** มากมาย, **วัชชนะ** การเว้น

กึ นิบาต มีอรรถ **ปุจฉา** การถาม, **ชิคุจฉา** ความรังเกียจ

กํ นิบาต มีอรรถ **วาริ** น้ำ, **มุทธ** ศีรษะ

[๑๑๙๙] อมา สหสมีเปถ เภเท อปฺปฐเม ปุน
กิรานุสฺสวารุจีสุ อุทาปฺยตฺเถ วิกปฺปเน.

อมา นิบาต มีอรรถ **สหะ** พร้อมกัน, **สมีปะ** ที่ใกล้

ปุน นิบาต มีอรรถ **เภทะ** ความต่างกัน, **อัปปฐมะ** ความไม่ใช่ที่หนึ่ง หรือมีอีก

กิร นิบาต มีอรรถ **อนุสสวะ** การได้ยินมา, **อรุจิ** ความไม่ชอบ

อุท นิบาต มีอรรถ **อัปยัตถะ** คำถาม, **วิกัปปนะ** ความดำริ

[๑๒๐๐] ปตีจิจริเม ปจฺฉา สามิ ตฺวทฺเธ ชิคุจฺฉเน
ปกาเส สมฺภเว ปาตุ อญฺโญญฺเญ ตุ รโห มิโถ.

ปจฺฉา นิบาต มีอรรถ **ปตีจิ** ทิศตะวันตก, **จริมะ** ภายหลัง

สามิ นิบาต มีอรรถ **อัทธะ** ครึ่ง, **ชิคุจฉะ** ความรังเกียจ

ปาตุ นิบาต มีอรรถ **ปกาสะ** ความปรากฏ, **สัมภวะ** ความมีอยู่

มิโถ นิบาต มีอรรถ **อัญโญญญะ** ซึ่งกันและกัน, **รโห** ที่ลับ

[๑๒๐๑] หา เขทโสกทุกฺเขสุ เขเท ตฺวหห วิมฺหเย
ภึสาปเน ธิ นินฺทายํ ปิธาเน ติริยํ ติโร.

หา นิบาต มีอรรถ **เขทะ** ความลำบาก, **โสกะ** ความเศร้าโศก, **ทุกขะ** ความทุกข์

อหห นิบาต มีอรรถ **เขทะ** ความลำบาก, **วิมหยะ** ความอัศจรรย์

ธิ (**ธี**) นิบาต มีอรรถ **ภิงสาปนะ** การหลอกลวง, **นินทา** การนินทา

ติริยํ และ **ติโร** นิบาต มีอรรถ **ปิธานะ** การปิดหรือขัดขวาง

อิติ อเนกตฺถนิปาตปทวณฺณนา.

ว่าด้วยนิบาตบทที่มีอรรถมาก จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

๓.๔.๔. วิภัตยันตปัจจยวัณณนา

ปัจจัยที่ประกอบหลังธาตุ สังขยา นาม และสัพพนาม เหมือนเป็นวิภัตตินาม

[๑๒๐๒] ตุน ตฺวาน ตเว ตฺวา ตุํ ธา โส ถา กฺขตฺตุเมว จ
โต ถ ตฺร หิญฺจนํ หึ หํ ธิ ห หิ ธ ธุนา รหิ.

[๑๒๐๓] ทานิ โว ทาจนํ ทา ชฺช ถํ ถตฺตํ ชฺฌ ชฺชุอาทโย
สมาโส จาพฺยยีภาโว ยาเทโส จาพฺยยํ ภเว.

ตุน, ตฺวาน, ตเว, ตฺวา, ตุํ ปัจจัย ประกอบหลังจากธาตุ เช่น **กาตุน, กตฺวาน, กาตเว, กตฺวา, กาตุํ**

ธา, โส, ถา, กฺขตฺตุํ, โต, ถ, ตฺร, หิญฺจนํ, หึ, หํ, ธิ, ห, หิ, ธ, ธุนา, รหิ, ทานิ, ว, ทาจนํ, ทา, ชฺช, ถํ, ถตฺตํ, ชฺฌ, ชฺชุ ปัจจัย ประกอบหลังจากนาม สังขยา และสัพพนาม ตามสมควร เช่น **สพฺพธา, สพฺพโส, สพฺพถา, จตุกฺขตฺตุํ, สพฺพโต, สพฺพตฺถ, สพฺพตฺร, กุหิญฺจนํ, กุหึ, กุหํ, สพฺพธิ, อิห, ยหิ, อิธ, อธุนา, เอตรหิ, อิทานิ, กฺว, กุทาจนํ, กทา, อชฺช, กถํ, อญฺญถตฺตํ, เอกชฺฌํ, สชฺชุ**

ปัจจัยทั้งหมดใน ๒ คาถานี้ ท่านแสดงโดยย่อด้วยอัพยยีภาวสมาส และมีชื่อว่า **อัพยยะ**

มีการอาเทศ **ตุน, ตฺวา, ตฺวาน** ปัจจัยเป็น **ย** บ้าง เช่น **อาทาย, อภิวนฺทิย**

สทิสํ ตีสุ ลิงฺเคสุ สพฺพาสุ จ วิภตฺติสุ,
วจเนสุ จ สพฺเพสุ ยํ น เพฺยติ ตทพฺยยํ.

อัพยยศัพท์ไม่เปลี่ยนแปลงไปในลิงค์ทั้ง ๓ เหมือนกันในวิภัตติและวจนะทั้งปวง

อพฺยยวคฺควณฺณนา นฏฺฐิตา.

การพรรณนาในอัพยยวรรค จบ

ตติโย สามญฺญกณฺโฑ นิฏฺฐิโต.

สามัญญกัณฑ์ที่ ๓ จบ

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

นิคมนคาถา คาถาสรุปท้ายคัมภีร์

[๑] สคฺคกณฺโฑ จ ภูกณฺโฑ ตถา สามญฺญกณฺฑิติ
กณฺฑตฺตยานฺวิตา เอสา อภิธานปฺปทีปิกา.

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ ประกอบด้วยกัณฑ์ทั้ง ๓ คือ สัคคกัณฑ์ ภูกัณฑ์ และสามัญญกัณฑ์

[๒] ติทิเว มหิยํ ภุชคาวสเถ
สกลตฺถสมวฺหยทีปนิยํ
อิห โย กุสโล มติมา ส นโร
ปฏุ โหติ มหามุนิโน วจเน.

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ ท่านแสดงนามบัญญัติของเนื้อความทั้งสิ้น ทั้งในสวรรค์บนแผ่นดิน และในโลกบาดาล

ผู้ฉลาด มีความรู้ความเข้าใจในคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้แล้ว จักเป็นผู้รู้อรรถตามความเป็นจริงในพระไตรปิฎก อันเป็นพระดำรัสขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

[๓] ปรกฺกมภุโช นาม ภูปาโล คุณภูสโน
ลงฺกายมาสิ เตชสฺสี ชยี เกสริวิกฺกโม.

พระราชาพระนามว่ามหาปรักกมพาหุ เสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัติในลังกาทวีป ทรงเพียบพร้อมด้วยคุณมีทานและความกล้าหาญเป็นต้น มีเดชานุภาพมาก สามารถเอาชนะศัตรูได้ไม่ยาก และทรงแกล้วกล้าเพียงดังพญาไกรสีห์

[๔] วิภินฺนํ จิรํ ภิกฺขุสํฆํ นิกาย-
ตฺตยสฺมิญฺจ กาเรสิ สมฺมา สมคฺเค
สเทหํว นิจฺจาทโร ทีฆกาลํ
มหคฺเฆหิ รกฺเขสิ โย ปจฺจเยหิ.

สมเด็จพระมหาปรักกมพาหุ ทรงอาราธนาหมู่ภิกษุที่แตกแยกกันมาช้านาน เป็น ๓ นิกาย คือ มหาวิหารนิกาย อภยคิรินิกายและเชตวนนิกาย ให้สังฆสามัคคีกันดีแล้ว ทรงมีความเคารพโดยสม่ำเสมอ ทรงถวายพระบรมราชูปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ อันมีค่ามาก แก่หมู่ภิกษุสงฆ์ทั้ง ๓ นิกายนั้น มาตลอดด้วยดี ดุจพระวรกายของพระองค์เอง

[๕] เยน ลงฺกา วิหาเรปิ คามารามปุรีหิ จ
กิตฺติยา วิย สมฺพาธี- กตา เขตฺเตหิ วาปิหิ.

สมเด็จพระมหาปรักกมพาหุ ทรงกระทำเกาะศรีลังกาให้คับแคบด้วยวัดวาอาราม หมู่บ้าน อุทยาน เมือง ไร่นา สวน และสระน้อยใหญ่ เป็นจำนวนมาก เหมือนกับทรงทำให้เพียบพร้อมด้วยพระเกียรติคุณ มีพระศรัทธาและพระวิริยะเป็นต้นของพระองค์

[๖] ยสฺสาสาธารณํ ปตฺวา- นุคฺคหํ สพฺพกามทํ
อหมฺปิ คนฺถการตฺตํ ปตฺโต วิพุธโคจรํ.

แม้ข้าพเจ้า(พระโมคคัลลานมหาเถระ) ก็ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ คือการถวายกัปปิยวัตถุที่น่าปรารถนาทั้งปวง จากพระองค์เป็นการส่วนตัวแล้ว ได้รับพระราชทานแต่งตั้งให้เป็นพระคันถรจนาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ ซึ่งเป็นตำแหน่งของบัณฑิตผู้ทรงความรู้ทั้งหลาย

[๗] การิเต เตน ปาสาท- โคปุราทิวิภูสิเต
สคฺคกณฺเฑว สโตยา- สยสฺมึ ปฏิพิมฺพิเต.

[๘] มหาเชตวนาขฺยมฺหิ วิหาเร สาธุสมฺมเต
สโรคามสมูหมฺหิ วสตา สนฺตวุตฺตินา.

[๙] สทฺธมฺมฏฺฐิติกาเมน โมคฺคลฺลาเนน ธีมตา
เถเรน รจิตา เอสา อภิธานปฺปทีปิกา.

คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกานี้ รจนาโดยพระโมคคัลลานมหาเถระ ผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้มีอาจารวัตรสงบเสงี่ยมงดงาม มีปัญญายิ่ง ปรารถนาให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่น สังกัดอยู่ที่วัดมหาเชตวัน สโรคามนิกาย ที่งดงามตระการตาด้วยปราสาทและซุ้มประตูเป็นต้น ในเวลาเย็นดูงดงามเทียบเท่าครึ่งหนึ่งแห่งสวรรค์

(ที่วัดมหาเชตวันแห่งนี้ มีสระใหญ่ชื่อปรักกมสมุททะ ที่สมเด็จพระมหาปรักกมพาหุทรงให้สร้างไว้ กล่าวกันว่า ในเวลาเย็น เงาของปราสาทและซุ้มประตูเป็นต้น จะยื่นลงไปในสระใหญ่ชื่อว่าปรักกมสมุททะนั้น งดงามน่าทัศนาเป็นยิ่งนัก)

นิคมนคาถา นิฏฺฐิตา.

คาถาสรุปท้ายคัมภีร์ จบ

อภิธานวณฺณนา ปริปุณฺณา.

คัมภีร์อภิธานวรรณนา จบบริบูรณ์

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

อภิธานานุกรม (บาลี)

(ผ)

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

อภิธานานุกรม (ไทย)

ลำดับคำ คาถาที่

ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่	ลำดับคำ	คาถาที่

ลำดับคำ คาถาที่

☆ ☆ ☆ ☆ ☆

ธาตวัตถานุกรม

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
อก	คมเน, คติยํ	ไป
	ลกฺขเณ	ทำตำหนิ, ลักษณะ
อกิ	ลกฺขเณ	ทำตำหนิ, ลักษณะ
อกฺข	ทสฺสเน	ดู, เห็น
อคฺค	คติโกฏิลฺเล	คดไปคดมา
	ทาเน	ให้
อคฺฆ	ปูชายํ	บูชา
	มูเลฺย	ค่า, ราคา
องฺก	คมเน, คติมฺหิ	ไป
	ลกฺขเณ	ทำตำหนิ, ลักษณะ
	ญาเณ	รู้
องฺค	คมเน, คติมฺหิ	ไป
	ญาเณ	รู้
อจฺจ	ปูชายํ	บูชา
อจฺฉ	ทสฺสเน	เห็น
	พฺยาปเน	แผ่ไป
อช	คมเน, คติมฺหิ	ไป
	เขปเน	ซัด, ทิ้ง, ขว้าง
	ฐิติยํ	ตั้งอยู่
อชฺช	คมเน	ไป
	อชฺชเน	ได้
อญฺจ	คมเน, คติยํ	ไป
	อโธมุขีภาเว	ก้มหน้า
อญฺช	คติยํ	ไป
	พฺยตฺติยํ	ปรากฏ
	กนฺติยํ	ชอบใจ
	ปกาสเน	ประกาศ
	มกฺขเณ	เจิม, ป้าย
อญฺช	อายาเม	พยายาม
อญฺชุ	พฺยตฺติยํ	ปรากฏ, ชัดเจน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	มกฺขเน	เจิม
	คติยํ	ไป
	กนฺติยํ	ชอบใจ
อฏ	คมเน	ไป
	นาสเน	พินาศ
	หึสายํ	เบียดเบียน
อฏฺฏ	อติกฺกเม	ล่วงเลย
	หึสายํ	เบียดเบียน
อฑิ	อณฺฑตฺเถ	วางไข่, ออกไข่
อณ	คมเน, คติยํ	ไป
	ปวตฺตเน	เป็นไป
	เปสเน	ส่งไป
	สทฺเท	ส่งเสียง
อต	คมเน	ไป
	สาตจฺเจ	ติดต่อ, สืบเนื่อง
อติ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
อตฺถ	ยาจเน	ขอ, อ้อนวอน
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
อท	คมเน	ไป
	ภกฺขเน	กิน
	อนุภวเน	เสวย
อทิ	พนฺธเน	ผูก, มัด, ล่าม
อทฺท	คติมฺหิ	ไป
	ยาจเน	ขอ
อทฺท	หึสายํ	เบียดเบียน
อธิ	ปีฬเน	บีบคั้น
อน	ปาณชีวเน	มีชีวิตอยู่
	ปาณเน	มีลมปราณ
	ปาลเน	รักษา
	สทฺเท	ส่งเสียง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
อนฺธ	ทสฺสนูปสํหาเร	ไม่เห็น, มืดมิด
อป	ปคฺฆรเณ	ไหลไป, เอิบอาบ
	ปาปุณเน	ถึง, บรรลุ
	วฑฺฒเน	เจริญ
อปฺป	ปาปุณเน	ถึง, บรรลุ
อพ	หึสายํ	เบียดเบียน
	คติยํ	ไป
อพิ	สทฺเท	ส่งเสียง
อพฺพ	คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ปริภุญฺชเน	บริโภค, ใช้สอย
	ภกฺขเน	กิน
อพฺภิ	คมเน	ไป
อม	คมเน	ไป
	ทพฺพวินิโยเค	แลกเปลี่ยน, ซื้อขาย
	ปวตฺตเน	เป็นไป
	ปูชายํ	บูชา
	โรเค	เจ็บไข้, ปวด
	หึสายํ	เบียดเบียน
อมฺพ	กรเณ	ทำ
	คมเน, คติยํ	ไป
	สทฺเท	ส่งเสียง
อย	คมเน, คติมฺหิ	ไป
	ญาเณ	รู้
อร	คมเน, คติมฺหิ	ไป
อรห	โยเคฺย	สมควร
	ปูชายํ	บูชา
อล	คติมฺหิ	ไป
	นิวารเณ	ห้าม, กั้น
อล	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	ภูสเน, วิภูสเน	ประดับ
อลํ	วิภูสเน	ประดับ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
อลฺล	เกฺลทเน	เปียกชื้น, ชุ่ม
อว	ขญฺญายํ	ขุด
	รกฺขเณ	รักษา
อส	ขาทเน	เคี้ยวกิน
	ขิปเน	ซัด, ทิ้ง, โยน
	เขเป, เขปเน	ขว้างไป, ทิ้ง
	คติมฺหิ	ไป
	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง, สว่างไสว
	ภกฺขเน	กิน
	ภุวิ	มี, เป็น
	โภชเน	บริโภค
	วินาเส	พินาศ, เสื่อม
	อโธปตเน	ตกลง
อสุ	เขเป, เขปเน	ขว้างไป, ทิ้ง
	เฉทเน	ตัด
	พฺยาปเน	แผ่ไป, กว้างขวาง
	สงฺขิปเน	ย่อ
อห	คมเน	ไป
อหิ	คติมฺหิ	ไป
อํส	สงฺฆาเต	รวบรวม
อา	ปาปุณเน	ถึง, บรรลุ
อาณ	เปสเน	ส่งไป
อาป	ปาปุณเน	ถึง, บรรลุ
	พฺยาปเน	แผ่ไป, เอิบอาบ
	วฑฺฒเน	เจริญ
	สมูเห	หมู่, ประชุม
อาม	อญฺเช	ไป
อาย	คมเน	ไป
	อาตาเป	พยายาม, อบรม
อาล	ภูสเน	ประดับ
อาล	อาทาเน	ถือเอา
อาส	ฐปเน	ตั้งไว้

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	นิสีทเน	นั่ง
	อุปเวสเน	เข้าไป
อิ	คติยํ, คติมฺหิ	ไป
	รีติยํ	ตั้งอยู่
	มนเน	รู้
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
อิกฺข	ทสฺสเน	เห็น, ดู
	องฺเก	ร่องรอย, เครื่องหมาย
อิงฺค	คมเน	ไป
อิจ	ถุติยํ	สรรเสริญ
	สุติยํ	รับฟัง
อิช	คมเน	ไป
อิณ	คมเน, คติยํ	ไป
	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
อิทิ	ปรมิสฺสริเย	เป็นใหญ่ยิ่ง
อิธ	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
อินฺท	ปรมิสฺสริเย	เป็นใหญ่ยิ่ง
	โยเค	ประกอบ
อิล	คติยํ, คติมฺหิ	ไป
	กมฺปเน	หวั่นไหว
อิส	คมเน, คติยํ	ไป
	คเวสเน	แสวงหา
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ทาเน	ให้
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
อิสุ	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
	กนฺติยํ	ชอบใจ
อิสฺส	อิสฺสริเย	เป็นใหญ่
	อิสฺสายํ	ริษยา, ไม่พอใจ
อีร	กมฺปเน	หวั่นไหว
	ขิปเน	ซัดไป, ขว้าง, ทิ้ง
อีร	คติยํ	ไป
	วจเน	กล่าว
อีส	คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ทาเน	ให้
	อภิภวเน	ครอบงำ
	อิสฺสริเย	เป็นใหญ่
อีห	ปวตฺติยํ	เป็นไป
อุข	คติยํ	ไป
	ทาเห	เผาไหม้, เร่าร้อน
อุจ	สมวาเย	ประชุม, รวบรวม
อุชฺช	พเล	มีกำลัง
	ปาลเน	รักษา
อุชฺฌ	อุสฺสคฺเค	สละ, ละ
อุท	ปูรเณ	เต็ม
อุทิ	ปสวเน	ไหลไป
	เกฺลทเน	เปียก, ชุ่ม
อุนฺท	ปสเว, ปสวเน	ไหลไป
	เกฺลทเน	เปียก, ชุ่ม
อุป	เทเห	เป็นก้อน, ร่างกาย
อุภ	ปริปูรเณ	บริบูรณ์, เต็ม
	ปูรเณ	ให้เต็ม
อุม	นินฺทายํ	ติเตียน, นินทา
อุมฺภ	ปูรเณ	เต็ม
	วฑฺฒเน	เจริญ
อุร	คมเน, คติยํ	ไป
อุล	คมเน	ไป
	คเวสเน	แสวงหา
อุส	กนฺติยํ	ชอบใจ
	ขิปเน	ขว้าง, ซัด, ทิ้ง
	ทาเห	เร่าร้อน, เผาไหม้
	คติยํ	ไป
อุส	รุชายํ	เจ็บปวด

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	วินาเส	พินาศ, เสื่อม
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
อุสุ	ทาเห	เร่าร้อน, เผา, ไหม้
อุสูย	โทสาวิกรเณ	กล่าวโทษ
อูน	ปริหาเน	พร่อง, หย่อน
อูส	รุชายํ	เจ็บปวด
อูห	คณเน	นับ
	คมเน	ไป
	ฐปเน	ตั้งไว้
	ฐาเน	ที่ตั้ง
	ปวตฺตเน	เป็นไป
	วิตกฺเก	ปริวิตก, ตรึก, คิด
	สมฺปิณฺฑเน	รวบรวม
	อุสฺสหเน	พยายาม
	ญาเณ	รู้
อูหา	วิตกฺเก	ตรึก, คิด
เอช	กมฺปเน	หวั่นไหว
เอธ	วฑฺฒเน, วุฑฺฒิยํ	เจริญ
เอรฑิ	หึสายํ	เบียดเบียน
เอส	คติยํ	ไป
	คเวสเน	แสวงหา
	มคฺคเน	ค้นหา
โอช	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
กก,กกิ	คมเน	ไป
กกฺข	หสเน	หัวเราะ, ร่าเริง
กงฺก	โลเลฺย	เหลาะแหละ, โลเล
	คติยํ	ไป
กงฺข	วิจิกิจฺฉายํ	สงสัย
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
กจ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	วิกสเน	เบ่งบาน
	สทฺเท	ส่งเสียง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
กจ	เฉทเน	ตัด
	มทเน	มัวเมา
กจฺฉ	ชนเน	เกิด
กชฺช	พฺยสเน	เสื่อม
กญฺจ	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
กฏ	ฉฑฺฑเน	ทิ้ง, ทอดทิ้ง
	มทฺทเน	ย่ำยี
	วสฺสเน	ฝนตก
	อาวรเณ	กั้น, ห้าม, ปิด
	คติยํ, คติมฺหิ	ไป
กฏิ	คมเน	ไป
กฏฺจ	หึสายํ	เบียดเบียน
กฐ	กิจฺฉชีวเน	เป็นอยู่ลำบาก
กฑิ	กีฬายํ	เล่น, สนุกสนาน
	เฉทเน	ตัด
	เภเท	แตก, ทำลาย
กณ	กณเน	ส่งเสียง
	คติยํ	ไป
	นิมีลเน	หลับตา, กระพริบตา
	สทฺเท	ส่งเสียง
กณฺฑ		เภทเน แตก, ทำลาย
	สวเน	รับฟัง
กณฺณ	สวเน	ฟัง
กติ	เฉทเน	ตัด, เฉือน
กตฺถ	สิลาฆายํ	สรรเสริญ, ยกย่อง
กถ	กถเน	กล่าว
	วากฺยปฺปพนฺเธ	บทประพันธ์
กท	มทฺเท, มทฺทเน	ย่ำ, ขยำ
	มารเณ	ฆ่า
	อวฺหาเน	เรียก
กทิ	อวฺหาเน	เรียก, ร้องเรียก
กน	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	กนฺติยํ	ชอบใจ
กน	คติยํ	ไป
	ทิพฺพเน	รุ่งเรือง
กนฺต	เฉทเน	ตัด
กนฺท	อวฺหาเน	เรียก, ร้องเรียก
	โรทเน	ร้องให้, คร่ำครวญ
กป	สงฺขาเต	รวบรวม
	สชฺชเน	จัดเตรียม
	อจฺฉาทเน	ปกปิด
กปิ	จลเน	หวั่นไหว
กปฺ	สามตฺถิเย	สามารถ
	หึสายํ	เบียดเบียน
กปฺป	เฉทเน	ตัด
	วินาเส	พินาศ
	ปริจฺเฉทเน	กำหนด
	วิตกฺเก	วิตก, คิด
	สามตฺถิเย	สามารถ
	สชฺชเน	จัดการ, จัดแจง
	อาทิกมฺเม	เริ่มต้น, เริ่มงาน
กพ,กพิ		วณฺเณ มีสี
กม	คมเน	ไป
	ปรกฺกเม	ก้าวไป, พยายาม
กมุ	กนฺติยํ	ชอบใจ
	ปทวิกฺเขเป	ก้าวไป
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
กมฺป	จลเน	หวั่นไหว
กมฺพ	สํวรเณ	สำรวม, ระวัง
กร	กรเณ	ทำ
	สทฺเท	ส่งเสียง
	หึสายํ	เบียดเบียน
กรฑิ	ภาชนตฺเถ	ภาชนะ, แบ่ง
กรณฺฑ	ภาชนตฺเถ	ภาชนะ, แบ่ง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
กล	คติยํ	ไป
	เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
กล	สงฺขฺยาเน	นับ, คำนวณ
	หึสายํ	เบียดเบียน
กลมฺพ		สทฺเท ส่งเสียง
กลห	วิวาเท	ทะเลาะ, วิวาท
กลฺล	สทฺเท	ส่งเสียง
กเล	สุขุเม	ละเอียดอ่อน
กวิ	วณฺเณ	สรรเสริญ
กส	กสเน	ไถ
	คมเน, คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ปริกฺขเย	เสื่อมสิ้น
	วิเลขเน	ขีด, เขียน
กา	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	สทฺเท	ส่งเสียง
กาม	กนฺติยํ	ชอบใจ
กาส	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	สทฺเท	ส่งเสียง
	กุจฺฉายํ	รังเกียจ
กิฏ	คมเน, คติยํ	ไป
	นินฺทายํ	ติเตียน, นินทา
	พนฺธเน	ผูก มัด พัน
กิต	นิวาเส	อยู่
	โรคาปนยเน	เยียวยา, รักษาโรค
กิตฺต	สทฺทเน	ส่งเสียง
กิร	กิรเณ	เรี่ยราย
	มิสฺสเน	ผสม, ปะปน
	วิกิรเณ	เรี่ยราด
	วิกฺขิปเน	ซัดไป, กระจาย
กิล	กรเณ	ทำ
	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
กิลท	อลฺลภาเว	เปียก, ชุ่ม
กิลมุ	เขเท	ลำบาก, เหนื่อย
กิลิท	อทฺทภาเว	เปียก, ชุ่ม, เอิบอิ่ม
กิลิส	อุปตาเป	เร่าร้อน
กิเลทิ	อุนฺทิยเน	เขียวสด
กิส	คมเน	ไป
	ตนุกรเณ	ถาก, เหลา, ทำให้บาง
กี	ทพฺพวินิมเย	แลกเปลี่ยน, ซื้อขาย
กีล	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
กีฬ	ปีติยํ	ร่าเริง, ยินดี
	กีฬเน	เล่น, สนุกสนาน
กุ	กุจฺฉายํ	รังเกียจ
	นินฺทายํ	ตำหนิ, ติเตียน
	ปพนฺเธ	ประพันธ์
	สทฺเท	ส่งเสียง
กุก	อาทาเน	ถือเอา
	อวฺหาเน	เรียก
กุกฺกุฏ	สทฺเท	ส่งเสียง
กุจ	โกฏิเลฺย	คด, โก่ง, งุ้ม, งอ
	ปติฏฺเฐ	ติดแน่น
	วิเลขเน	ขีดเขียน
	สงฺโกจเน	ห้อย, แขวน
กุจฺฉ	อวกฺเขปเน	ตำหนิ, ติเตียน
กุชฺ	เถยฺยกรเณ	ลัก, ขโมย
กุญฺจ	โกฏิเลฺย	คด
กุญฺช	อพฺยตฺตสทฺเท	เสียงไม่ชัดเจน
กุฏ	โกฏิลฺเล, โกฏิเลฺย	คด, โกง
	คติยํ	ไป
	เฉทเน	ตัด, เฉือน
	ทาเห	เร่าร้อน
	หีสายํ	เบียดเบียน
กุฑิ	ทาเห	เร่าร้อน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	รกฺขเณ	รักษา
กุณ	สงฺโกจเน	ห้อย, แขวน
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อุปกรเณ	อุปการะ
กุณฺจ	ปฏิฆาเต	ขัดเคือง
	อาลสฺเย	เกียจคร้าน
กุณฺฑ		ทาเห เร่าร้อน, ไหม้
กุถ	นิปฺปกฺเก	แก่กล้า
	ปูติคนฺเธ	กลิ่นเหม็น
กุธ	โกเป	โกรธ
กุป	โกเป	โกรธ
กุมาร		กีฬายํ เล่น, สนุกสนาน
กุร	สทฺเท	ส่งเสียง
	อกฺโกเส	ด่า, แช่ง
กุรุ	สทฺเท	ส่งเสียง
กุล	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	สํกุลเน	สืบตระกูล
	สงฺขฺยาเน	นับ, คำนวณ
	พนฺธุมฺหิ	สืบเชื้อสาย
	สงฺฆาเต	รวบรวม
	สนฺตาเน	สืบต่อ
	อากุเล	สืบสกุล
กุส	ฉินฺทเน, เฉทเน	ตัด, ขาด, บาด
	สทฺเท	ส่งเสียง
	สิเลสเน	ติดแน่น
กุส	อกฺโกเส	ด่า
	อปนยเน	เยียวยา, รักษาโรค
	อวฺหาเน	เรียก, ร้องเรียก
	เภทเน	แตก, ผ่า, ทำลาย
กุสล	ปุจฺฉายํ	ถาม
กุห	วิมฺหยเน	งวยงง, โกง, ลวง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
กูป	คมเน	ไป
กูล	อาภรเณ	ประดับ
	อาวรเณ	กั้น, ป้องกัน, ห้าม
เก	สทฺเท	ส่งเสียง
เกว	วิสํโยเค	แยก, พราก
เกฺลท	อลฺลภาเว	เปียก, ชุ่ม, ชื้น
โกณฺจ	โกฏิเลฺย	คด, โค้ง
	อปฺปีภาเว	มีน้อย
ขคฺค	ขณฺฑเภเท	แบ่ง, ตัดเป็นท่อน
ขชิ	คติเวกลฺเย	เดินกะเผก
ขชฺช	ขชฺชเน	กิน
	เถยฺยกรเณ	ลัก, ขโมย
	พฺยถเน	ทิ่มแทง
ขญฺช	คติเวกเลฺย	เดินกะเผก
ขฏ	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
ขฑิ	เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
ขณุ	วิทารเณ	ทำลาย
	หึสายํ	เบียดเบียน
	อวทารเณ	ขุด
ขณฺฑ	มนฺเถ	อ่อน
	ขณฺฑเน	ทำลาย
ขท	หึสายํ	เบียดเบียน
	เถริเย	มั่นคง
ขน	ขณเน	ขุด, เจาะ
ขนุ	อวทารเณ	ขุด
ขม	ขนฺติยํ	อดทน
	สหเน	อดกลั้น
ขมุ	สหเน	อดทน
ขย	โรเค	เจ็บปวด
ขร	เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
	วินาสเน, วินาเส	พินาศ
	วิเลขเน	ขีดเขียน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ขล	ขลเน	ชำระ
	จลเน	สั่น, ไหว
	สญฺจเย	สั่งสม
	พนฺธเน	ผูก, มัด, ล่าม
	โสเจยฺเย	ชำระ, สะอาด
ขา	กถเน	กล่าว, บอก
	ปกาสเน	ประกาศ
ขา	สทฺเท	ส่งเสียง
ขาท	ภกฺขเน	กิน
ขิ	ขเย	เสื่อม, สิ้น, หมด
ขิฑ	กีฬายํ	เล่น, สนุกสนาน
ขิป	เปรเณ	เหยียดออก
ขี	ขเย	เสื่อม, สิ้น, หมด
ขุ	สทฺเท	ส่งเสียง
ขุท	ปิปาสายํ	กระหาย
	พุภุกฺขายํ	หิว
	อสหเน	ทนไม่ได้
ขุภ	โขเภ	กระเพื่อม, หวั่นไหว
ขุม	วิกาเร	เปลี่ยนแปลง
ขุร	เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
	เภทเน	แตก, ผ่า, ทำลาย
ขฺยา	กถเน	กล่าว
	คณเน	นับ, คำนวณ
	ปกาสเน	ประกาศ
เขฏ	ภกฺขเน	กิน
เขล	คติยํ	ไป
โขณฺฑ	คติยํ	ไป
	ปฏิฆาเต	ขัดเคือง
คช,คชิ	สทฺเท	ส่งเสียง
คชฺช	สทฺเท	ส่งเสียง
คฑิ	นินฺทายํ	ติเตียน, นินทา
	วทเนกเทเส	กระพุ้งแก้ม

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	สนฺนิจเย	สะสม
คณ	คณเน	นับ, คำนวณ
	สงฺขฺยาเน	นับ
คณฺฑ		เฉทเน ตัด, ฉีก, ขาด
	อุปเลปเน	ลูบไล้
	สนฺนิจเย	สะสม
	วทเนกเทเส	กระพุ้งแก้ม
คท	พฺยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
คท	วิยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
	โรเค	เจ็บปวด
คทฺท	สทฺเท	ส่งเสียง
คนฺถ	โกฏิลฺเล	คด
	คนฺถเน	ร้อย, เรียบเรียง
	พนฺธเน	ผูก, มัด, ประพันธ์
คนฺธ	ปกาสเน	ประกาศ
คพฺพ	มาเน	ถือตัว
คพฺภ	ธารเณ	ทรงไว้
คม,คมุ		คมเน, คติมฺหิ ไป
คร	ปีฬเน	บีบคั้น
	เสจเน	ไหลไป
	ชิคิรเณ	กลืนกิน
ครห	กุจฺฉเน	ติเตียน
	นินฺทายํ	ตำหนิ, ครหา
คล	คลเน	กลืนกิน
	จวเน	เคลื่อน
	พนฺธเน	ผูก, มัด, ล่าม
	อโธปตเน	ตกลง
	อทเน	กิน
	เสจเน	ไหล, ราด
คเวส	มคฺคเน	แสวงหา
คส	คมเน	ไป
	มนเน	รู้

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	อทเน	กิน
คห	คติมฺหิ	ไป
	นิพนฺธเน	ยึดเอา
	อุปาทาเน	ถือเอา
คฬ	รกฺขเณ	รักษา
	เสจเน	ไหลไป
คา	สทฺเท	ส่งเสียง
คาธ	ปติฏฺฐายํ	ตั้งอยู่
	กงฺขายํ	สงสัย
คิธ	อภิกงฺขายํ	หวัง, ต้องการมาก
คิร	คิรเณ, ชิคิรเณ	กลืนกิน
	นิคฺคิรเณ	อาเจียน, คาย
	ปีฬเน	บีบคั้น
คิล	กิลมเน	เหน็ดเหนื่อย
	คิลเน	ลำบาก
	อทเน	กิน
คิลา	หาสกฺขเย	เศร้าโศก
คุ	ปาลเน	คุ้มครอง, ดูแล
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อุทฺธคเม	ขึ้นไป
คุช	ปกาสเน	ประกาศ
	สทฺเท	ส่งเสียง
คุฑิ	เวฐเน	โพก, พัน
คุณ	จเย	ก่อ, สะสม
	ปกาสเน	ประกาศ
	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
คุท	กรีสุสฺสคฺเค	ขับถ่าย, ระบาย
	กีฬายํ	เล่น, สนุกสนาน
คุธ	ปริเวฐเน	พันรอบ
	โรเส	โกรธ
คุป	โคปเน	คุ้มครอง
	กุจฺฉเน	รังเกียจ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	รกฺขเณ	รักษา, ดูแล
คุห	สํวรเณ	คุ้มครอง, ระวัง
	อจฺฉาทเน	ปกปิด
คุษ	รกฺขายํ	รักษา
คูถ	กรีโสสฺสคฺเค	ขับถ่าย, ระบาย
คูป	โคปเน	คุ้มครอง
เค	สทฺเท	ส่งเสียง
ฆฏ	ฆฏเน	เป็นไป
	ฆฏฺฏเน	เป็นไป
	สงฺฆาเต	รวบรวม
ฆฑิ	ราสิกรเณ	รวมเป็นกอง
ฆณฺฏ	ภาสเน	กล่าว
ฆต	ฆตเน	เบียดเบียน
ฆร	เสจเน	ไหลไป
ฆส	อทเน	กิน
ฆา	คนฺโธปาทาเน	สูดกลิ่น
ฆุฏ	ปริวตฺตเน	หมุน, วน
ฆุร	ภีเม	กลัว
ฆุส	โฆสเน	ส่งเสียง
	สทฺเท	ส่งเสียง
จก	ปริวตฺตเน	หมุน, วน
จกิ	จญฺจเล	หวั่นไหว
จกฺก	หึสายํ	เบียดเบียน
จกฺข	ทสฺสเน	เห็น, ดู
	วิยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
จจฺจ	ปริภาสเน	ด่า, ต่อว่า
	ตชฺชเน	คุกคาม
จช	หานิมฺหิ, หานิยํ	สละ, ละ
จญฺจุ	คติยํ	ไป
จฏ	เภเท	แตก, ทำลาย
จฑิ	จณฺฑตฺเถ	ดุร้าย
จณ	ทาเน	ให้

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
จณฺฑ	โกเป	โกรธ
	จณฺฑิกฺเก	โหดเหี้ยม
จต	ยาจเน	ขอ
จทิ	หิลาทเน	ดีใจ
	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
จป	กกฺกรเณ	บด
	สนฺตาเน	สืบต่อ
	สนฺตาเป	เดือดร้อน
จม	อทเน	กิน
จมุ	โธวเน	ชำระ, ล้าง
	ภกฺขเน	กิน
จมุ	อทเน	กิน
จย	คมเน	ไป
จร	คติยํ	ไป
	จรเณ	เที่ยวไป, ประพฤติ
	ภกฺขเน	กิน
	จชเน	สละ
	วิจารเณ	พิจารณา
	สิกฺขาปเน	ศึกษา
	สญฺจเย	สั่งสม
จล	กมฺปเน	หวั่นไหว
	จลเน	เคลื่อนไหว
จส	ภกฺขเน	กิน
จาย	ปูชายํ	บูชา
	นิสามเน	พิจารณา, ใคร่ครวญ
จิ	ขเย	สิ้นไป
	จเย, จยเน	สะสม
	ปูชายํ	บูชา
จิกฺข	วจเน	กล่าว
จิฏ	เปสเน	ส่งไป
	เปสนีเย	ควรส่งไป
จิต	ปูชายํ	บูชา

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	สญฺเจตเน	จงใจ
	อุสฺสาหเน	พยายาม
จิติ	หึสายํ	เบียดเบียน
จิตฺต	วิจิตฺเต	วิจิตร, งดงาม
จินฺต	จินฺตายํ	คิด
จิริ	หึสายํ	เบียดเบียน
จิล	วาสเน	นุ่งห่ม
	วสฺสเน	ตก
จิห	ลกฺขเณ	ทำเครื่องหมาย
จุ	จวเน	เคลื่อน
จุณฺณ		ปิสเน บด
จุติ	อาเสวเน	เสพ, คบ
จุติ	รกฺขเณ	รักษา
จุท	โจทเน	โจท, กล่าวหา
จุพฺ	โอลมฺพเก	ห้อย, แขวน
จุมฺพ	วทนสํโยเค	จูบ
จุร	เถยฺเย	ขโมย
จุล	นิปฺผุชฺชเน	เติบโต
จุลฺล	หาวกรเณ	สง่างาม
จูษ	นิมชฺชเน	ติดอยู่
	สญฺโจทเน	งอกขึ้น
ฉฑฺฑ	อปนยเน	ทิ้ง, นำออก
ฉท	ฉาทเน	ปกปิด
	ปิธารเณ	ปกปิด
	สํวรเณ	ระวัง, ป้องกัน
	อปวารเณ	ห้าม
ฉที	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
ฉทฺท	วมเน	คายออก
ฉนฺท	อชฺฌาสยเน	พอใจ
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
ฉม	คติยํ	ไป
ฉว	คติยํ	ไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
	ตินฺตเน	เน่า, เปื่อย
ฉาท	ภกฺขเน	กิน
ฉิ	เฉทเน	ตัด, ฉีก, ขาด
ฉิทิ	ทฺวิธากรเณ	ตัด, แบ่ง
ฉิทฺท	กณฺณเภเท	เจาะ, ไช, แยง
ฉุป	สมฺผสฺเส	สัมผัส
ฉุร	เฉทเน	ตัด
โฉ	เฉทเน	ตัด
ชญฺช	ยุทฺเธ	รบ
ชฏ	ชฏเน	รวม
ชน	ชนเน	เกิด
ชป	จวเน	เคลื่อน
ชป	วจเน	กล่าว
	ชปเน	กล่าว
ชปฺป	พฺยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
ชม,ชมุ		อทเน กิน
ชมฺภ	คตฺตวินาเม	น้อมกาย
ชร	ชีรเณ	แก่, เก่า
	โรเค	เจ็บปวด
	วโยหานิมฺหิ	เสื่อมวัย, แก่
ชล	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	ทิพฺพเน	รุ่งเรือง
	ธญฺเญ	บริบูรณ์
	ปคฺฆรเณ	ไหลไป
	พาลฺเย	โง่, เขลา
	สนฺทเน	ผูกรัด
ชว	คติยํ	ไป
	ชวเน	ไปเร็ว
ชห	จาเค	สละ
ชาคร	นิทฺทกฺขเย	ตื่น
ชิ	ชเย	ชนะ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ยุทฺธภงฺเค	พ่ายแพ้
ชีว	ชีวเน	มีชีวิต
	ปาณธารเณ	มีลมหายใจ
	ปาณเน	มีชีวิต
ชีวิ	ปาณาธารเณ	มีลมหายใจ
ชุ	คติยํ	ไป
	ชเว, ชวเน	ไปเร็ว
	เถยฺเย	ขโมย
	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
ชุต	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง, สว่าง
ชุติ	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง, สว่าง
โชต	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง, สว่าง
ฌชฺฌ	ปริภาสเน	ด่า, ต่อว่า
	ตชฺชเน	คุกคาม
ฌลฺล	สทฺเท	ส่งเสียง
ฌส	หึสายํ	เบียดเบียน
ฌาฏ	สงฺฆาเต	รวบรวม
ฌาป	ทาเห	เร่าร้อน, เผาไหม้
เฌ	จินฺตายํ	คิด
ญา	ปริมาเณ	นับ, กะประมาณ
	โตสเน	ยินดี
	นิสามเน	พิจารณา
	อวคมเน	รู้, ตรัสรู้
	อวโพธเน	รู้, ตรัสรู้
เญ	โตสเน	ยินดี
ฏกิ	นิวาเส	อยู่
	คติยํ	ไป
ฏงฺก	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
ฏฺ	วิรูหเน	งอกขึ้น
ฐา	คตินิวตฺติมฺหิ	ยืน, ตั้งอยู่
	คติยํ	ไป
	เถริเย	มั่นคง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปตฺถนายํ	ปรารถนา
ฑํส	ขาทเน	เคี้ยวกิน
	ฑํสเน	กัด
ฑิ	ปวตฺตเน	เป็นไป
	ปเวสเน	เข้าไป
	วามนฺตเถ	ยาว
ฑี	คติยํ	ไป
ตกิ	กิจฺฉชีวเน	เลี้ยงชีพลำบาก
ตกฺก	วิตกฺเก	วิตก, ตรึก, คิด
	อูนปูรเณ	บกพร่อง
ตคิ	คติยํ	ไป
ตจ	ปาลเน	รักษา
ตจฺฉ	ตนุกรเณ	เหลา, ถาก
ตชฺช	หึสายํ	เบียดเบียน
ตฏฺ	สมุสฺสเย	พอกพูน
ตฑิ	ตาฬเน	ตี, ทุบ
ตนุ	วิตฺถาเร	กว้างขวาง, แผ่ไป
ตป	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	ปีณเน	เอิบอิ่ม
	ภเย	กลัว
	สนฺตาเป	เดือนร้อน
ตปิ	ปีณเน	อิ่มใจ
ตม	ตมเน	มืด
ตมุ	กงฺขายํ	สงสัย
	ตมเน	มืด
	อากงฺขายํ	หวัง, ปรารถนา
ตมฺพ	คติยํ	ไป
	วณฺเณ	สี
ตร	ตรเณ	ข้าม
	ปฺลวเน	กระโดด
	อติกฺกมเน	ก้าวหน้า
ตล	ตลเน	พื้น, ราบเรียบ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปติฏฺฐายํ	ตั้งอยู่
ตส	จลเน	เคลื่อนไหว
	ปิปาสายํ	กระหาย
	อุพฺเพเช	หวาดกลัว
ตสิ	อลงฺกาเร	ประดับ
ตฬ	อาฆาเต	อาฆาต
ตา	รกฺขเณ	รักษา
	คมเน	ไป
	ปาลเน	ดูแล
	วายาเม	พยายาม
	สนฺตาเน	สืบต่อ
ติ	เฉทเน	ตัด, ขาด
	ภิชฺชเน	แตก, ทำลาย
ติช	ขนฺติยํ	อดทน
	นิสาเน	ลับให้คม
ติณ	อทเน	กิน
ติทิ	หึสายํ	เบียดเบียน
ติปิ	ปีณเน	อิ่มใจ
ติม	อทฺทภาเว	เปียก
	นิจฺจเล	ไม่หวั่นไหว
ติมุ	กงฺขายํ	สงสัย
	เตมเน	มืดมิด
	อทฺทภาเว	เปียก, ชุ่ม
ติล	คมเน	ไป
ตีร	กมฺมสมฺปตฺติยํ	สำเร็จงาน
	สามตฺถิเย	สามารถ
ตุ	อภิตฺถเว	สรรเสริญ
ตุจ	วินาเส	พินาศ
ตุช	พฺยถเน	ทิ่มแทง
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ผลเน	พื้น, แผ่น, ราบ
ตุฑิ	โตฑเน	จิก, เจาะ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ตุท	พฺยถเน	แทง
ตุมฺพ	กมฺปเน	หวั่นไหว
	หึสายํ	เบียดเบียน
ตุร	คมเน	ไป
	วารเณ	ห้าม, กั้น
ตุล	นิกฺกรีเส	เบา
	ปมาเณ	ชั่ง, กะประมาณ
	อุมฺมาเณ	ยกขึ้นชั่ง
ตุส	ตุฏฺฐิมฺหิ	ยินดี
	ปีติมฺหิ, ปีติยํ	ยินดี
	สนฺโตเส	ยินดี
ตุห	อทฺทเน	ข่มเหง
ตูณ	ปูรเณ	เต็ม
ตูล	นิกฺกรีเส	เบา
ตุต	สมาทาเน	รับเอา
ถก	สํวรเณ	ระวัง
ถมฺพ	ปฏิพนฺเธ	ผูกติด
ถมฺภ	ปฏิพนฺธเน	ผูกติด
	อาวรเณ	ปิด, กั้น
ถร	ปตฺถรเณ	กระจาย, ปูลาด
	สตฺถคติยํ	แผ่ไป
	สนฺถรเณ	ปูลาด
	วิตฺถาเร	กว้างขวาง, แผ่ไป
ถล	ฐาเน	ตั้งอยู่
	นิปฺผตฺติยํ	สำเร็จ
ถว	คติยํ	ไป
	ถุติยํ	ยกย่อง, สรรเสริญ
ถิร	ทฬฺหิยํ	มั่นคง
ถุ	อภิตฺถเว	สรรเสริญ
ถุจ	ปสาเท	เลื่อมใส
ถูป	สมุสฺสเย	ก่อ, สะสม
ถูล	ปริพฺรูหเน	เจริญเติบโต

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
เถน	โจริเย	โจรกรรม, ลัก, ขโมย
โถก	คมเน	ไป
โถม	สิลาฆายํ	สรรเสริญ
ทกฺข	คติยํ	ไป
	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
	สีฆตฺเถ	ไปเร็ว, ไปไว
ทณฺฑ		นิปาตเน ตก, หล่น
ทท	ทาเน	ให้
ทธ	ธารเณ	ทรงไว้
ทภิ	พฺยาเช	ทิ้ง
ทม	คติยํ	ไป
	ทมเน	ผึก, อบรม, ข่ม
ทมุ	ทมเน	ผึก, อบรม, ข่ม
	อุปสเม	สงบ
ทย	ทาเน	ให้
	คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
	รกฺขเณ	รักษา
ทย	อาทาเน	ถือเอา
ทร	อาทเร	เอื้อเฟื้อ
	คมเน	ไป
	ทารเณ	ผ่า
	วิทารเณ	ทำลาย
	อาทเร, สาทเร	เอื้อเฟื้อ
ทล	คติมฺหิ	ไป
	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	วิกสเน	บาน
	วิทารเณ	ทำลาย
	วิทาลเน	แตก
ทลิทฺท		ทุคฺคติยํ ลำบาก
ทว	ทาเห	เดือดร้อน, เผาไหม้
ทส	อทเน	กิน
ทห	ทหเน	เผาไหม้, เร่าร้อน
	ธารเณ	ทรงไว้
	ภสฺมีกรเณ	เผา
	หึสายํ	เบียดเบียน
ทํส	ทํสเน	กัด
ทา	กุจฺฉายํ	รังเกียจ
	คติยํ	ไป
	เฉทเน	ตัด ขาด
	ทาเน	ให้
	ลวเน	เด็ด, เกี่ยว
	สํยมเน	สำรวม
	สุปเน	หลับ
	โสธเน	ชำระ, สะอาด
	อวขณฺฑเน	ตัดเป็นท่อน
ทาส	ทาเห	ร้อน, เผา, ไหม้
ทิต	สนฺถมฺเภ	ค้ำจุน
ทิป	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
ทิปฺป	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
ทิวุ	กีฬายํ	ร่าเริง, สนุกสนาน
ทิวุ	โสเก	เศร้าโศก
ทิส	ปกาสเน	ประกาศ
	เปกฺขเน	ดู, เห็น
	อติสชฺชเน	แสดง, ชี้แจง
	อปฺปีติยํ	เกลียดชัง
ทิสี	อุจฺจารเณ	สวด
ทิห	สํสเย	สงสัย
	อุปจเย	ก่อ, สะสม
	อุปเลปเน	ฉาบ, ทา
ที	ขเย	สิ้นไป
ทีน	ทุคฺคตภาเว	ตกยาก
ทีป	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	ปกาสเน	ประกาศ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ทุ	กมฺปเน	หวั่นไหว
	คมเน, คติยํ	ไป
	ปริตาเป	เดือดร้อน
	ปริหาเส	เล่น, สนุกสนาน
	ปวตฺตเน	เป็นไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
ทุพฺพิ,ทุพฺพี	**หึสายํ**	เบียดเบียน
ทุส	โทเส	โกรธ
	ปทุสฺสเน	ประทุษร้าย
	อปฺปีติมฺหิ	เกลียดชัง
ทุห	ปริปูรเณ	บริบูรณ์
	ปูรเณ	เต็ม
ทูส	อปฺปีติมฺหิ	เกลียดชัง
เทกิ	สทฺเท	ส่งเสียง
	อุสฺสาเห	พยายาม
เทวฺ	ปริเทวเน	คร่ำครวญ
โทณ	คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
ธงฺก	ปริฆาเต	เบียดเบียน
ธช	คมเน	ไป
ธน	ธญฺเญ	สมบูรณ์
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
ธม	ธมเน	เป่า
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อคฺคิสํโยเค	ก่อไฟ
ธร	คหเณ	ถือเอา
	ธารเณ	ทรงไว้
	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	อาวรเณ	ห้าม, ป้องกัน
ธํสุ	ธํสเน	ตก, หล่น
ธา	กถเน	กล่าว
	ธารเณ	ทรงไว้
	ปธาเน	เป็นใหญ่
	ปาเน	ดื่ม
	สทฺทหเน	เชื่อถือ
	อาวรเณ	ห้าม, ป้องกัน
ธาว	คติยํ	ไป
	สุทฺธิยํ	บริสุทธิ์
ธิ	ธารเณ	ทรงไว้
	หึสายํ	เบียดเบียน
ธี	ธารเณ	ทรงไว้
ธุ	กมฺปเน	หวั่นไหว
	คติยํ	ไป
	ถุติยํ	สรรเสริญ, ชม
	เถริเย	มั่นคง
	ธวเน	เที่ยง
	โสธเน	ชำระ สะอาด
ธุพฺพิ,ธุพฺพี	**หึสายํ**	เบียดเบียน
ธุว	คติยํ	ไป
	เถริเย	มั่นคง
ธู	กมฺปเน	หวั่นไหว
	วิธุนเน	แตก, สลาย
ธูป	สนฺตาเป	เดือดร้อน
ธูส	กนฺติกรเณ	ทำให้พอใจ
เธ	ปาเน	ดื่ม
นก,นกฺก	**นาส**เน	เสื่อม
นกฺข	คติยํ	ไป
นฏ	นจฺเจ	ฟ้อนรำ
นต	คตฺตวินาเม	น้อมกาย, ฟ้อนรำ
นท	สทฺเท	ส่งเสียง
	อพฺยตฺตสทฺเท	เสียงไม่ชัดเจน
นนฺท	นนฺทเน	ยินดี
	สมิทฺธิยํ	สำเร็จ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
นภ	หึสายํ	เบียดเบียน
นม	นมเน	นอบน้อม
นมสฺส		วนฺทเน กราบ, ไหว้
นมุ	นมเน	นอบน้อม
	ปาปุณเน	นำไป, ให้ถึง
นย	คมเน	ไป
นร	คติมฺหิ	ไป
นล	คนฺเธ	กลิ่น
	พนฺเธ	ผูก, มัด, พัน
นส	คนฺโธปาทาเน	ถือเอากลิ่น, สูดดม
	วินาเส	พินาศ
	อทสฺสเน	อันตรธาน
นห	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	โสเจ	หมดจด
	โสเจยฺเย	สะอาด
นฬ	นาสเน	เสื่อม
นาถ	นิโยชเน	ประกอบ
	ยาจเน	ขอร้อง
	อาสีสเน	ปรารถนา
	อิสฺสริเย	เป็นใหญ่
	อุปตาเป	เดือดร้อน
นาส	วินาเส	พินาศ
นิชิ	สุทฺธิยํ	บริสุทธิ์
นิทิ	กุจฺฉายํ	ติเตียน
นิสิ	นิสาเน	ลับให้คม
นี	นเย	นำไป
	ปาปุณเน	ให้ถึง, บรรลุ
	ญาเณ	รู้
	หรเณ	นำไป
	อวโพธเน	รู้
นีล	วณฺเณ	สีเขียว
นุ	ถุติยํ	สรรเสริญ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
นุท	เปรเณ	ละทิ้ง
นุห	อุคฺคิรเณ	สำรอก
ปจ	ปริณเม	อบ
	ปาเก	หุง, ต้ม, สุก
	วิตฺถารวจเน	ขยายความ
ปจิ	วิตฺถาเร	แผ่ไป
ปญฺจ	คติยํ	ไป
ปฏ	คมเน, คติยํ	ไป
	วิภาชเน	จำแนก
	ญาเณ	รู้
ปฏุ	คมเน	ไป
ปฐ	กถเน	กล่าว
	วิยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
	อุจฺจารเณ	สวด, สาธยาย
ปฑิ	คติยํ	ไป
ปณ	กยวิกฺกเย	ซื้อขาย
	พฺยวหาเร	พูด, เรียก
	ถุติยํ	สรรเสริญ
	สงฺขาเต	ปรุงแต่ง
ปณฺฑ		คติยํ ไป
	ญาเณ	รู้
	ลิงฺคเวกลฺเย	เพศบกพร่อง
ปณฺณ		หริเต เขียวสด
ปต	คมเน, คติยํ	ไป
	ฉินฺทเน	ตัด
	นิปาตเน	ตกลง
	ปตเน	ตก
	อโธคมเน	ตกลงเบื้องล่าง
ปถ	ขฺยาเน	กล่าว
	คมเน, คติยํ	ไป
	ปขฺยาเน	กล่าวถึง
	ปติฏฺฐายํ	ตั้งมั่น

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	สงฺขฺยาเน	นับ, คำนวณ
ปถิ	คติยํ	ไป
ปท	คมเน, คติมฺหิ	ไป
	สิทฺธิยํ	สำเร็จ
ปน	พฺยวหาเร	กล่าว, เรียก
	ถุติยํ	สรรเสริญ
ปนฺถ	คติยํ	ไป
ปพฺพ	คติยํ	ไป
	ปูรเณ	บริบูรณ์
ปย	คมเน	ไป
ปล	ปเถ	ไป
	ปวเย	ไป
	คติยํ	ไป
	รกฺขเณ	รักษา
	ลวเน	เก็บเกี่ยว
ปลฑิ	คนฺธเน	กลิ่น
ปลว	ชนเน	เกิด
ปลฺล	คมเน	ไป
	รกฺขเณ	รักษา
ปส	ปาลเน	รักษา, ดูแล
	พนฺธเน	ผูก, มัด
	ผุสเน	สัมผัส
	พาธเน	เบียดเบียน
ปสุ	ปาณิคพฺภวิโมจเน	เกิด, คลอด
ปํส	นาสเน	เสื่อม
ปา	ปาเน, ปิวเน	ดื่ม
	ปาปุณเน	บรรลุ, ถึง
	ปาลเน	รักษา, ดูแล
	รกฺขเณ	รักษา
	โรเค	เจ็บปวด
	วินาเส	พินาศ
ปาณ	ชีวเน	มีชีวิต

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ปาร	สมตฺถิยํ	สามารถ
ปาล	ปาลเน	ดูแล
	รกฺขเณ	รักษา
ปาส	ขิปเน	ละ, ทิ้ง
ปาฬ	รกฺขเณ	รักษา
ปิจุ	มทฺทเน	เหยียบย่ำ
ปิฏ	สทฺเท	ส่งเสียง
	สงฺฆาเต	รวบรวม
	หึสายํ	เบียดเบียน
ปิฏฺจ	สญฺญายํ	ชื่อ
ปิจ	หึสายํ	เบียดเบียน
	สํกิเลเส	เศร้าหมอง
ปิณฺฑ		สงฺฆาเต รวบรวม
ปิล	คมเน, คติยํ	ไป
ปิลฺ	ปติตฺถมฺเภ	ติดแน่น
ปิส	เปสนีเย	ส่งไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
	พเล	มีกำลัง
	ทาเน	ให้
	นิเกตเน	อยู่
	อวยเว	ส่วน
ปิสิ	สญฺจุณฺณเน	บด
ปิห	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
ปิฬนฺธ	ภูสเน	ประดับ
ปี	ตปฺปเน	ยินดี
ปี	กนฺติยํ	ชอบใจ
	นาสเน	เสื่อม
	ปาเน	ดื่ม
ปีจ	หึสายํ	เบียดเบียน
	สํกิเลเส	เศร้าหมอง
ปีฬ	วิพาธายํ	เบียดเบียน
ปุ	คติยํ	ไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปวเน	ชำระ, สะอาด
	รกฺขเณ	รักษา
	โสธเน	หมดจด
ปุจฺฉ	ปมาเท	ประมาท
	ปญฺหายํ	ถาม
	ปุจฺฉเน	ถาม
ปุฏ	ปกาสเน	ประกาศ
	วิกาสเน	รุ่งเรือง
	สํสิเลสเน	ติดแน่น
ปุฑิ	ขณฺฑเน	ตัด
	คติยํ	ไป
ปุณ	กมฺเม	ทำ
	สุเภ	งาม
	นิปุเณ	ฉลาด
ปุณฺฑ		ขณฺฑเน ตัด
ปุถ	วิตฺถาเร	แผ่ไป, หนา
	สงฺขฺยาเน	นับ
ปุปฺผ	วิกสเน, วิกาเส	บาน
ปุพฺพ	ปูรเณ	เต็ม
ปุร	ปาลเน	รักษา
	ปูรเณ	เต็ม
ปุล	มหตฺเต	มีมาก
	มหตฺเถ	มาก
	มหนฺเต	ใหญ่
ปุส	โปสเน, โปเส	เลี้ยง
	เลปเน	ฉาบทา
ปุส	วุฑฺฒิมฺหิ	เจริญ
	เสฺนเห	ใคร่, ชอบ
	เสจเน	ไหลไป
	ปูรเณ	เต็ม
ปุญฺช	กุจฺฉายํ	รังเกียจ ติเตียน
ปู	ปวเน	สะอาด, ชำระ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปูรเณ	เต็ม
	สมวาเย	เสพ, สมคบ
ปูช	ปูชายํ, ปูชเน	บูชา
ปูย	วิสรเณ	ซ่านไป
	ทุคฺคนฺเธ	กลิ่นเหม็น
ปูร	ปูรเณ	เต็ม
เป	คติยํ	ไป
	ปาลเน	รักษา
เปล	คติยํ	ไป
เปส	เปรเณ	เหยียดออกไป
	ปยตเน	เป็นไป, พยายาม
	คติยํ	ไป
ปฺลว	คมเน	กระโดดไป
ผณ	คติยํ	ไป
ผร	ผรเณ	แผ่ไป
ผล	นิปฺผตฺติยํ	สำเร็จ
	วิทารเณ	ทำลาย, ผ่า
	วิสรเณ	ซ่านไป
ผส	สมฺผสฺเส	สัมผัส
	สิเนหเน	เสน่หา
ผสฺส	สมฺผสฺเส	สัมผัส
ผา	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
ผาณ	คติยํ	ไป
ผาล	วิเลขเน	ขีดเขียน, ไถ
ผุฏ	เภทเน	แตก, ทำลาย
	วิกสเน	บาน
	สํสิเลสเน	ติดแน่น
ผุลฺล	วิกสเน	บาน
ผุส	ผุสเน	กระทบ
	พาธเน	เบียดเบียน
	สมฺผสฺเส	สัมผัส
พท	เถริเย	มั่นคง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
พธ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	พาธเน	เบียดเบียน
พนฺธ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
พพฺพ	คติยํ	ไป
พล	คหเณ	ถือเอา
	ปาณเน	มีชีวิต
	ปูชายํ	บูชา
	สํวรเณ	สำรวม, ระวัง
พห	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
พาธ	พฺยาฆาเต	อาฆาต
	วิพาธายํ	เบียดเบียน
	วิโลฬเน	กวน, คน
	สมฺพนฺเธ	สัมพันธ์ ผูกพัน
	หึสายํ	เบียดเบียน
พิช	โยเค	ประกอบ
พิทิ	อวยเว	ส่วน, อวัยวะ
พิล	เภทเน	แตก, ทำลาย
พีภจฺฉ		ชิคุจฺฉายํรังเกียจ
พุธ	อวคมเน	รู้, ตรัสรู้
พฺยย	ขเย	สิ้นไป
	คติยํ	ไป
พฺยาธ		วิเหสเน เบียดเบียน
พฺรห	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
พฺรู	วิยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
พฺรูห	วุทฺธิยํ	เจริญ
ภกฺข	อทเน	กิน
ภช	เสวายํ	เสพ, คบ
	คตินิวตฺติมฺหิ	หยุด ตั้งอยู่
ภช	ปุถกฺกรเณ	เหลา, ถาก
ภชิ	โอลมฺพเน	ห้อยลง
ภญฺช	อวมทฺทเน	ขยำ, เหยียบย่ำ
ภฏ	โยเค	ประกอบ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ภฑิ	มงฺคเลฺย	มงคล, ความดี
ภณ	ภณเน	กล่าว
	สทฺเท	ส่งเสียง
ภณฺฑ		ปริภาสเน ด่า, บริภาษ
ภทิ	กลฺยาเณ	ดี, งาม
ภทฺท	กลฺยาเณ	ดี, งาม
ภม,ภมุ		อนวฏฺฐาเน หมุน, วน
ภมฺภ	ปฏิพนฺธเน	เชื่อมโยง
ภร	ธารเณ	ทรงไว้
	โปสเน	เลี้ยง
	ภรเณ	เลี้ยง
	อาภรเณ	ประดับ
ภล,ภลฺล	ปริภาสเน	ด่า
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ทาเน	ให้
ภส	ภาสเน	สว่าง
	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	วิยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
	อโธปตเน	ตกลงข้างล่าง
ภา	กถเน	กล่าว
	ทิตฺติมฺหิ	รุ่งเรือง
ภาช	ปุถกมฺมนิ	เหลา, แบ่ง
ภาส	กถเน	กล่าว
	ทิตฺติมฺหิ	รุ่งเรือง
	พฺยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
	ภาสเน	สว่าง, รุ่งเรือง
ภิกฺข	ยาจเน	ขอ
ภิช	ภิชฺชเน	แตก, ทำลาย
ภิท	เภทเน	แตก, ทำลาย
ภิท	วิทารเณ	ทำลาย

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ภิทิ	ทฺวิธากรเณ	ผ่า, ตัด, แบ่ง
	เภทเน	แตก
	เมลเน	แบ่ง
ภิสชฺช		ติกิจฺเฉ ลำบาก
ภี	ภเย	กลัว
ภุช	โกฏิเลฺย	คด
	ปาลเน	รักษา
	พฺยวหรเณ	กลืนกิน
	อชฺโฌหรเณ	กลืนกิน
	อาวฏฺฏเน	หมุน, วน
ภู	สตฺตายํ	มี, เป็น
	อนุภเว	เสวย, ประสบ
ภูส	อลงฺกาเร	ประดับ
มก	ปาเณ	มีชีวิต
มกิ	มณฺฑเน	ประดับ
มกฺขิ	สงฺฆาเต	รวบรวม
มคิ	คตฺยตฺเถ	ไป
มคฺค	อเนฺวสเน	แสวงหา
มงฺค	คมเน, คติยํ	ไป
มจ	ตกฺกเน	ตรึก, คิด
	กกฺกเน	บด, ทำให้ละเอียด
มจิ	กกฺกเน	บด, ทำให้ละเอียด
	ธารเณ	ทรงไว้
	อุจฺฉาเย	สูงขึ้น
	ปูชเน	บูชา
มช	สุทฺธิยํ	บริสุทธิ์
มชิ	สทฺเท	ส่งเสียง
มชฺช	มชฺชเน	มึนเมา
	สุทฺธิยํ	สะอาด, หมดจด
	สํสุทฺธิยํ	หมดจด
มฑิ	ภูสายํ	ประดับ
มณ	วินาเส	พินาศ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
มณฺฑ		ภูสเน ประดับ
	มณฺฑเน	ตกแต่ง
	ภูสายํ, วิภูสายํ	ประดับ
มถ	วิโลฬเน	กวน
มถิ	หึสายํ	เบียดเบียน
มท	ปมาเท	ประมาท
	มทเน	มัวเมา
	โมทเน	เบิกบาน
	หาเส	ร่าเริง
	อุมฺมาเท	บ้าคลั่ง
มทิ	ถุติยํ	สรรเสริญ
	โมทเน	เบิกบาน
	มเท	เมา, มัวเมา
	โมเห	หลง งง
	สุปเน	หลับ
	คติยํ	ไป
	ภูสายํ	ประดับ
มทฺท	มทฺทเน	ย่ำยี
มธ	อุนฺเท	สดชื่น
มธุ	สาทเน	ยินดี
มน	โพธเน	รู้
	วินาเส	พินาศ
	อพฺยาเส	ลึกซึ้ง
	ญาเณ	รู้, เข้าใจ
มนฺต	มนฺตเน	ปรึกษา
มนฺถ	มนฺถเน	กวน
	วิโลฬเน	กวน, คน
มนฺท	ชฬตฺเต	เขลา
	มนฺทเน	โง่
	โมทเน	เบิกบาน
	ถุติยํ	สรรเสริญ
	สุปิเน	หลับ, ฝัน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
มย	คมเน, คติมฺหิ	ไป
มร	ปาณจาเค	ตาย, สละชีวิต
	มรเณ	ตาย
มล	จลเน	หวั่นไหว
	ธารเณ	ทรงไว้
	สงฺกิเลเส	เศร้าหมอง
มลฺล	ธารเณ	ทรงไว้
มส	ปริมาเณ	ตวง, วัด, ชั่ง
	อามสเน	จับต้อง
	อาสเน	นั่ง
มสิ	ปริมาเณ	กะประมาณ
มสุ	อามสเน	ลูบคลำ
มห	ปูชายํ	บูชา
	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
มํก	โสภเณ	งาม
มํส	วีมํสเน	ทดลอง, พิจารณา
มา	ปริมาเณ	กะประมาณ
	มาเณ, มาเน	นับ, นับถือ
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อเนฺวสเน	แสวงหา
มาน	ปูชายํ	บูชา
	วีมํสายํ	ทดลอง, พิจารณา
มาล	ธารเณ	ทรงไว้
มาร	มาเน	นับถือ
มิ	ปกฺขิปเน	ใส่เข้า
	หึสายํ	เบียดเบียน
มิถ	สงฺคเม	คบหา
มิท	การิยกฺขมเน	อดทน
	พนฺธเน	ผูก, มัด
	สิเนหเน	ติดใจ, ชอบใจ
	เสฺนเห	เสน่หา, ชอบใจ
มิน	หึสายํ	เบียดเบียน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
มิล	สิเลสเน	ติดแน่น
มิลกฺข		อ พฺ ย ตฺ ต ส ทฺ เ ท เสียงไม่ชัดเจน
มิลกฺข	อพฺยตฺติยํ วาจายํ	พูดไม่ชัดเจน
มิส	นิมีลเน	กระพริบตา
	ปกฺขิปเน	ใส่เข้า
	มทฺทเน	ย่ำยี
มิห	เสจเน	รด, ราด, ไหล
	อีสํหสเน	ยิ้ม, แย้ม
มี	หึสายํ	เบียดเบียน
มุ	ญาเณ	รู้
	พนฺธเน	ผูก มัด
	อุคฺคิรเณ	สำรอก, อาเจียน
มุข	นินฺทายํ	นินทา, ตำหนิ
	ปวตฺตเน	เป็นไป
	วิวรเณ	เปิด
มุจ	ปริทหเน	บีบคั้น
	มุญฺจเน	หลุดพ้น
	โมจเน	พ้น, ปล่อย, เปลื้อง
มุจล	สงฺฆาเต	รวบรวม
มุจฺฉ	โมหเน	หลง
	สมุสฺสเย	ลืม
มุชิ	โสธเน	ปัดกวาด
มุณฺฑ		ขณฺฑเน ตัด
มุตฺต	สงฺโกจเน	ห้อย, แขวน
มุท	โตเส	ยินดี
	โมทเน	ยินดี, เบิกบาน
	สํสคฺเค	เกี่ยวข้อง
	หาเส	ร่าเริง
มุน	โมเน	นิ่ง
	ญาเณ	รู้
มุพฺพ	พนฺธเน	ผูก, มัด

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
มุร	สํวรเณ	สำรวม, ระวัง
มุส	ขณฺฑเน	ตัด
	โจริเย, เถยฺเย	ขโมย
	ปาณจาเค	ตาย, สละชีวิต
มุห	เวจิตฺเต	จิตหลงลืม
มุญฺช	สทฺเท	ส่งเสียง
มูล	ปติฏฺฐายํ	ตั้งอยู่
	โรหเน	งอกขึ้น
มูห	เวจิตฺเต	จิตหลงลืม
มูฬ	เวจิตฺเต	จิตหลงลืม
เม	อาทาเน	ถือเอา
เมฑิ	อุมฺมาทเน	บ้าคลั่ง
เมณฺฑ		โกฏิลฺเล คด
เมธ	หึสายํ	เบียดเบียน
	วธเน	ฆ่า
	สงฺคเม	คบหา
โมกฺข	โมจเน	หลุดพ้น
ยกฺข	ปูชายํ	บูชา
ยช	เทวปูชายํ	บวงสรวง, บูชาเทวดา
	สงฺคหกรเณ	รวบรวม
	ทาเน	ให้
	ธมฺเม	เป็นปรกติ
	กรเณ	ทำ
	ปูชายํ	บูชา
ยต	นิยฺยาตเน	มอบให้
	ยตเน, ปยตเน	พยายาม
	อายตเน	พยายาม
	วายาเม	เพียร, พยายาม
ยมุ	คมเน, คติมฺหิ	ไป
	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
	สํยมเน	สำรวม
	สํวรเณ	ระวัง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	อุปรเม	สงบ
ยา	คมเน, คติยํ	ไป
	ปาปุเณ	ถึง, บรรลุ
ยาจ	ยาจเน	ขอ
ยาตฺร	คมเน	ไป
ยุ	คติมฺหิ	ไป
	มิสฺสเน	ผสม, ปะปน
ยุช	โยเค	ประกอบ, พยายาม
	สมาธิมฺหิ	ตั้งมั่น
ยุถ	หึสายํ	เบียดเบียน
ยุธ	ยุทฺเธ	รบ, ต่อสู้
	สมฺปหาเร	รบ
ยุว	คติยํ	ไป
รกฺข	ปาลเน	ดูแล
	รกฺขเณ	รักษา
รคิ	สปฺปเน	ไป
รงฺค	คมเน	ไป
รนฺช	ราเค	ย้อม, กำหนัด
รจ	คติยํ	ไป
รณ	สทฺเท	ส่งเสียง
รท	วิเลขเน	ขีดเขียน
รป	วจเน	กล่าว
รภ	ราภสฺเส	พยายาม
รภิ	อารมฺเภ	ปรารภ
รมุ	กีฬายํ	เล่น
	อุปรเม	เว้น
	มนเน	รู้
	รมเน	ยินดี
	วิโนทเน	บรรเทา
รย	คติยํ	ไป
รส	สทฺเท	ส่งเสียง
	อสฺสาทเน	ยินดี, สบายใจ

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
รห	จาเค	สละ
	วิเวเก	สงัด
	อุปาทาเน	ยึดถือ
รา	คหเน	ถือเอา
	ปหาเร	ทุบตี
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อาทาเน	ถือเอา
	อุปาทาเน	ยึดถือ
ราช	ทิตฺตยํ	รุ่งเรือง
ราธ	สํสิทฺธิมฺหิ	สำเร็จ
	สิทฺธิยํ	สำเร็จ
ริ	คติยํ	ไป
ริจ	วิโยชเน	แยก
	สมฺปฏิจฺฉเน	รับเอา
	คติยํ	ไป
	สมฺพชฺฌเน	เกี่ยวเนื่อง
รี	คมเน	ไป
รุ	สทฺเท	ส่งเสียง
รุกฺข	วรเณ	ปิดกั้น
รุจ	ทิตฺติมฺหิ	รุ่งเรือง
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
รุช	ภงฺเค	ทำลาย
	โรเค	เจ็บปวด
รุท	หึสายํ	เบียดเบียน
รุทิ	อสฺสุวิโมจเน	หลั่งน้ำตา ร้องไห้
รุธ	ปฏิฆาเต	ขัดเคือง
	รุนฺธเน	ปิดกั้น
	โรธเน	กักขัง
	อาวรเณ	ปิดกั้น
	หึสายํ	เบียดเบียน
	อปราเธ	ผิด
	อปคมเน	หลีกไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	อวทารเณ	ขุด
รุธิ	อาวรเณ	ปิดกั้น
รุป	รุปฺปเน	เสื่อม
รุส	โรเส, โรสเน	โกรธ
รุห	ชนเน	เกิด
	วฑฺฒเน	เจริญ, งอกงาม
	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
รูป	ปกาสเน	ประกาศ, ปรากฏ
เรณุ	คติยํ	ไป
	สทฺเท	ส่งเสียง
ลก	องฺเก	เครื่องหมาย
ลกฺข	ทสฺสเน	เห็น, ดู
	องฺเก	ร่องรอย, เครื่องหมาย
ลค	สงฺเค	เกี่ยวข้อง
ลคิ	คติยํ	ไป
ลคฺค	สงฺเค	ข้อง, ติดขัด
ลงฺค	กรเณ	ทำ
	คมเน	ไป
ลงฺฆ	คติยํ	ไป
	โสสเน	เหี่ยวแห้ง
ลฉิ	ลญฺฉเน	ทำเครื่องหมาย, ตรา
ลชิ	ปีเฬ	บีบคั้น
ลชฺช	ปีเฬ	บีบคั้น
	ลชฺชเน	ละอาย
ลชฺชิ	ลชฺชายํ	ละอาย
ลฏ	พาเลฺย	โง่, เขลา
	อุตฺติยํ	กล่าว
ลป	กถเน, วจเน	กล่าว, พูด, บอก
	พฺยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
ลพิ	อวสํสเน	ห้อยลง
	อาลมฺเพ	ห้อยลง, แขวน
ลภ	ปตฺติยํ	ถึง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ลาเภ	ได้
ลม	นินฺทายํ	ตำหนิ
ลมฺพ	ลมฺพเน	ห้อยลง
ลย	คติยํ	ไป
	มรเณ	ตาย
	สาเมฺย	จังหวะ
	คติยํ	ไป
ลล	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
	วิลาเส	สวยงาม
ลส	กนฺติยํ	ชอบใจ
	กีฬายํ	เล่น, สนุกสนาน
	วิลาเส	สวยงาม
	สิเลสเน	ติดแน่น
ลส	อภิรเม	รื่นรมย์
ลา	คมเน	ไป
	คหเณ	ถือเอา
	เฉทเน	เด็ด, ตัด
	พนฺธเน	ผูก, มัด
	ภกฺขเน	กิน
	ภาสเน	กล่าว
	อาทาเน	ถือเอา
	อุปาทาเน	ยึดถือ
ลาข	โสสเน	เหี่ยวแห้ง
ลาช	ภสฺสเน	ด่า
ลิ	สิเลสเน	ติดแน่น
ลิข	เลขเน	ขีดเขียน
ลิงฺค	คมเน, คติยํ	ไป
ลิป	เลปเน	ฉาบทา
	อุปเทเห	ลูบไล้
ลิส	อปฺปีภาเว	มีน้อย
	ตนุภาวเน	มีน้อย, บาง
ลิห	อสฺสาทเน	ยินดี

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
ลี	ขเย	สิ้นไป
	นิลียเน	หลีกเร้น
	สิเลสเน	ติดแน่น
ลีห	อสฺสาทเน	ยินดี
ลุ	เฉทเน	ตัด
	คติยํ	ไป
	ลวเณ	เก็บเกี่ยว
ลุจ	ทสฺสเน	เห็น, ดู
	พนฺธเน	ผูก, พัน
	วินาเส	พินาศ
ลุช	นสฺสเน	เสื่อม
	วินาเส	พินาศ
ลุธ	อุปฆาเต	คุกคาม
ลุป	เฉทเน	ตัด
	สมฺปิณฺฑเน	รวบรวม
ลุปิ	อากฑฺฒเน	ลาก, ฉุด, ดึง, คร่า
ลุภ	คิทฺธิยํ	อยาก, ต้องการ
	โลเภ	โลภ, อยากได้
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
ลู	เฉทเน	ตัด
เลฑฺฑ		สงฺฆาเต รวบรวม
โลก	ทสฺสเน	เห็น
	ปติฏฺฐายํ	ตั้งอยู่
โลล	อุมฺมาทเน	บ้า
วก	อาทาเน	ถือเอา
วกฺก	ตเจ	ห่อหุ้ม
วคฺค	คมเน	ไป
วงฺก	โกฏิลฺเล, -เลฺย	คด
	วงฺกเน	งอ, โก่ง
วงฺค	คมเน	ไป
วจ	ภาสเน	กล่าว
	วิยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	สนฺเทเส	ชี้แจง
วช	คมเน, คติยํ	ไป
	ชนเน	เกิด
	ปาปุณเน	ถึง, บรรลุ
วชฺช	วชฺชเน	เว้น
วญฺจ	วญฺจเน	ล่อลวง
วฏ	วฏฏเน	หมุน, วน, กลิ้ง
	เวจเน	พัน, โพก
	เวธเน	เจาะ, แทง
วฏฺฏ	วฏฏเน	หมุน, วน, กลิ้ง
	สํวฏฏเน	หมุน, วน, กลิ้ง
	อาวฏฏเน	หมุน, วน, กลิ้ง
	อุปรเม	สงบ
	วินาเส	พินาศ
วฑฺฒ	วฑฺฒเน	เจริญ
วณ	คตฺตวิจุณฺณเน	ทำลายอวัยวะ, แผล
	สทฺเท	ส่งเสียง
วณฺฏ	พนฺธเน	ผูก, มัด, พัน
วณฺณ	ชปเน	สวด
	ปกาสเน	ประกาศ
	ปสํสายํ	สรรเสริญ
	วณฺณกฺริยายํ	การพรรณนา
	วิตฺถาเร	ขยายความ
	คุณวจเน	กล่าวสรรเสริญคุณ
	สทฺเท	ส่งเสียง
วต	โภชเน	บริโภค
	วตฺตเน	เป็นไป
	อาวตฺตเน	เป็นไป
วตุ	วตฺตเน	เป็นไป
วตฺต	ปวตฺตเน	เป็นไป
	อาวตฺตเน	เป็นไป
	สมาทาเน	ถือเอา, รับเอา

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
วท	กถเน	กล่าว
	วชฺชเน	เว้น
	วิยตฺติยํ วาจายํ	พูดชัดเจน
วทฺธ	เฉทเน	ตัด
	วุทฺธิยํ, วทฺธเน	เจริญ
วธ	คายเน	สวด
	ยาจเน	ขอ
	วธเน	ฆ่า, เบียดเบียน
วน	สมฺภตฺติยํ	คบหา
	สทฺเท	ส่งเสียง
วนฺท	วนฺทเน	กราบ, ไหว้
	อภิวาทเน	ไหว้
	ถุติยํ	สรรเสริญ
วป	กถเน	กล่าว
	นิกฺขมเน	ไม่อดทน
	พีชนิกฺเขเป	หว่านพืช
	พีชสนฺตาเน	เพราะปลูกพืช
วมุ	อุคฺคิรเณ	อาเจียน, คาย
วย	คติมฺหิ	ไป
วร	คเวสเน	แสวงหา
	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
	นิเสเธ	ห้าม
	ปตฺถนายํ	ปรารถนา
	พนฺธเน	ผูกพัน
	วรเณ, วารเณ	ห้าม
	สมฺภตฺติยํ	คบหา
	สํวรเณ	ระวัง
	อจฺฉาทเน	ปิดบัง
	อาวรเณ	ปิดกั้น
	อิจฺฉายํ	อยาก, ปรารถนา
วรห	ปาธาเนยฺย	ประเสริฐ
	ปริภาสเน	ด่า, ต่อว่า

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ทาเน	ให้
	วุฑฺฒิยํ	เจริญ
วล	รกฺขเณ	รักษา
	สํวรเณ	ระวัง
วลฺล	สํวรเณ	ระวัง
วส	กนฺติมฺหิ, กนฺติยํ	ชอบใจ
	เฉทเน	ตัด
	เสฺนเห	ชอบใจ, สิเนหา
	นิวาสเน	นุ่ง
	นิวาเส	อยู่, พำนัก
	สิญฺจเน	ไหลออก
วส	หึสายํ	เบียดเบียน
	อจฺฉาทเน	ปิด, บัง
	อวหารเณ	ลัก, ขโมย
วสฺส	เสจเน	ราด, รด
	สทฺเท	ส่งเสียง
วสฺสุ	เสเก	รด, ราด
วห	ปาปุณเน	ให้ถึง
	วหเน, ปาปเณ	นำไป
	หรเณ	พาไป
วห	อุปาทาเน	ถือเอา
วา	คติมฺหิ	ไป
	ปวตฺตเน	เป็นไป
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อาทาเน	ถือเอา
วาท	กถเน	กล่าว
วายม		อุ สฺ ส า ห เ น
พยายาม		
วาร	นิวาเร, วารเณ	ห้าม
วาส	อุปเสวายํ	อบ
วาห	ปยตเน	พยายาม

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	มทฺทเน	ย่ำยี
วิ	คติยํ	ไป
	สํสิพฺพเน	เย็บ, ถัก, ร้อย
	หึสายํ	เบียดเบียน
วิจ, ิจิ	วิเวจเน	สงัด
วิจฺฉ	คมเน	ไป
วิชนี	คพฺภวิโมกฺขเน	คลอด
วิชฺฌ	วิชฺฌเน	ทิ่มแทง
วิฒ	เวฐเน	โพก, พัน
วิฑ	ฆาตเย	เบียดเบียน
	ภินฺเน	แตก, หัก
	ลาเภ	ได้
	เวทนายํ	เสวย
	ขฺยาเน	กล่าว
	นิวาเส	อยู่
	อนุภวเน	เสวย
	ญาเณ	รู้
วิธ	เปรเณ	แผ่ไป, เหยียดออก
	วิชฺฌเน	ทิ่มแทง
	เวธเน	แทง, เจาะ
	สมฺปหาเร	ต่อสู้
วินฺท	ลาเภ	ได้
	วินฺทเน	ได้
วิป	ปูรเณ	เต็ม
วิล	เภทเน	แตก, หัก
วิส	กนฺติยํ	ชอบใจ
	คติมฺหิ	ไป
	นิวาเส	อยู่, พำนัก
	ปเวสเน	เข้าไป
	เปรเณ	แผ่ไป
	วิปฺปโยเค	แยก, พราก
	อาเวสเน	เข้าอยู่

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
วิสิ	พฺยาปเน	เบียดเบียน
วี	กมเน	ก้าวไป
	คมเน	ไป
	ตนฺตสนฺตาเน	ทอ, ถัก
	ปชเน	ไป
วีร	วิกฺกนฺเต	กล้า
วุ	สํวรเณ	ระวัง
	อาวรเณ	ห้าม
เว	ตนฺตสนฺตาเน	ทอ, ถัก
เวจ	เวจเน	โพก, พัน
เวธ	เวธเน	แทง
เวล	คมเน	ไป
เวฺห	อวฺหาเน	เรียก
โวหาร	วจเน	กล่าว, เรียก
สก	คติยํ	ไป
สก	สตฺติยํ, สตฺติมฺหิ	สามารถ
	สามตฺถิเย	สามารถ
สกฺก	สตฺติยํ	สามารถ
สข	พฺยาปเน	แผ่ไป
สงฺก	สงฺกายํ	สงสัย
สงฺคาม	ยุทฺเธ	รบ, ต่อสู้
สจ	สมวาเย	ประชุม
สช	นิมฺมาเน	เนรมิต
	วิสชฺชเน	ตอบ, ชี้แจง
	สงฺเค	ขัดข้อง, ขวาง
	อาลิงฺคเน	กอด
สช,สชฺช	วิสฺสคฺเค	สละ ,ละ
	สงฺเค	เกี่ยวข้อง
สชฺช	คติยํ	ไป
สญฺช	สงฺเค	เกี่ยวข้อง
สฏ	รุชายํ	เจ็บแสบ
	วิสรเณ	แผ่ไป
	คตฺยาวสาเน	หยุดอยู่
	อวยเว	ส่วน, อวัยวะ
สฐ	เกตเว	โกง, ลวง
	หึสายํ	เบียดเบียน
	สํกิเลเส	เศร้าหมอง
	ถุติยํ	สรรเสริญ
สฑฺฒ	คุมฺเพ	ประชุม, กลุ่ม
สณ	ทาเน	ให้
	สทฺเท	ส่งเสียง
	สมฺภตฺติยํ	สมคบ
สต	สาตจฺเจ	ต่อเนื่อง
สท	นิวาเส	อยู่
	ปสาทเน	เลื่อมใส
	วิสรเณ	แผ่ไป
	สทเน	ยินดี
	คตฺยาวสาเน	นั่ง
	อสฺสาทเน	ยินดี
สทฺท	สทฺทเน	ส่งเสียง
สน	ทาเน	ให้
	สมฺภตฺติยํ	สมคบ
	สทฺเท	ส่งเสียง
สนฺท	คมเน	ไป
	ปสวเน	ไหลไป
	สวเน	ฟัง
สป	คติยํ	ไป
	สทฺเท	ส่งเสียง
	อกฺโกเส	แช่ง, ด่า
สปฺป	คมเน, คติยํ	ไป
สปฺป	อุจฺจารเณ	สวด
	ญาเณ	รู้
สพ	คติยํ	ไป
สพฺพ	คติยํ	ไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
สภาช		ปีติยํ ยินดี
	ทสฺสเน	เห็น
สม	วิตกฺเก	ตรึก, คิด, วตก
	เวกลฺเย	บกพร่อง
	เวลมฺเพ	ห้อย
	สมฺปตฺติยํ	สมบูรณ์
	อุปสเม	สงบ
สมุ	สมเน, อุปสเม	สงบ
สมฺพ	มณฺฑเล	กลม, กลิ้ง
สมฺภ	วิสฺสาเส	คุ้นเคย
สร	คมเน, คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
	จินฺตายํ	คิด
	ปีฬเน	บีบคั้น
	วิเรจเน	อาเจียน, สำรอก
สล	คมเน, คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
สลาฏ		พาเลฺย โง่, เขลา
	ปริภาสเน	ด่า, บริภาษ
สลฺล	คติยํ	ไป
	อาสุคติยํ	ไปเร็ว
สว	คติยํ	ไป
สส	คติยํ	ไป
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ปาณเน	เป็นอยู่, เลี้ยงชีพ
	ปาปุณเน	ถึง, บรรลุ
	ปลุตคติยํ	กระโดดไป
สสุ	หึสายํ	เบียดเบียน
สห	ขมเน	อดกลั้น
	ขนฺติยํ	อดทน
สห	คติมฺหิ	ไป
	อภิภเว	ครอบครอง

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปริสหเน	อดทน
	วายาเม	พยายาม
	สตฺติยํ	สามารถ
	สหเน	อดทน
สํส	ปสํสเน	สรรเสริญ
	หึสายํ	เบียดเบียน
	ถุติยํ	สรรเสริญ
สา	ตนุกรเณ	เหลา, ถาก
	อวสาเน	จบ, สิ้นสุด
	ปาเก	สุก, ทำให้สุก
สาท	สาทเน	สบายใจ
	อสฺสาทเน	ยินดี
สาธ	สาธเน, สิทฺธิยํ	สำเร็จ
	สํสิทฺธิมฺหิ	สำเร็จ
	สงฺขาเร	ปรุงแต่ง
	คติยํ	ไป
สาล	สิลาฆายํ	สรรเสริญ
	วิตกฺเก	ตรึก, คิด, วิตก
สาส	อนุสิฏฺฐิมฺหิ	พร่ำสอน
	คมเน	ไป
	โตสเน	ยินดี
สิ	คติยํ	ไป
	ฉินฺทเน, เฉทเน	ตัด
	ติฏฺฐายํ	ตั้งอยู่
	นิสาเน	ลับให้คม
	นิสฺสเย	อาศัย
	ปวตฺตเน	เป็นไป
	พนฺธเน	ผูกมัด
	รุหเน	งอกขึ้น
	สเย	นอน
	เสวายํ	คบหา
	อนฺตกรเณ	ทำให้สิ้นสุด

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
สิ	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
สิกฺข	วิชฺโชปาทาเน	เรียนเอาความรู้
	สิกฺขเน	ศึกษา
สิงฺค	วิชฺฌเน	ทิ่มแทง
สิงฺฆ	ฆฏฺเน	พยายาม
	ฆายเน	สูดดม
	ปสวเน	ไหล
สิจ	ปคฺฆรเณ	รด, ราด
สิท	โมจเน	ปล่อย
สิทฺธ	สํสิทฺธิมฺหิ	สำเร็จ
สิธ	สํสิทฺธิมฺหิ	สำเร็จ
สิธุ	สํราเธ	สำเร็จ
สินา	โสเจ	สะอาด
	โสเจยฺเย	หมดจด
สินิห	ปีติยํ	ยินดี
สินีห	ปีติยํ	ยินดี
สินฺทุ	สวเน	ฟัง
สิล	อุจฺเจ	ขึ้นสูง
สิลาฆ		กตฺถเน สรรเสริญ
สิลิส	สิเลสเน	ติดแน่น
	อาลิงฺคเน	สวมกอด
สิโลก	สงฺฆาเต	รวบรวม
สิวุ	ตนฺตสนฺตาเน	ทอ, ถัก
สิส	วิเสสเน	ทำให้พิเศษ
	อิจฺฉายํ	ปรารถนา
สี	กงฺขายํ	สงสัย
	พนฺธเน	ผูก, มัด
	สเย	นอน
สีล	สมาธิมฺหิ	ตั้งมั่น
	อุปธารเณ	รองรับ
สีห	หึสายํ	เบียดเบียน
สุ	คติยํ	ไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	พุทฺธิยํ	รู้
	วุฑฺฒิมฺหิ	เจริญ
สุ	ปคฺฆรเณ	ไหลไป
	ปยตเน	พยายาม
	ปสเว, ปสวเน	ไหล
	ปาเก	แก่, สุก
	ปิวเน	ดื่ม
	มทฺทเน	ย่ำยี
	สวเณ	ฟัง
	หึสายํ	เบียดเบียน
	อภิภเว	ครอบงำ
	อภิสเว	ไหล, เปียก
สุข	โสสเน	เหี่ยวแห้ง
สุงฺก	คมเน	ไป
สุจ	คติยํ	ไป
	วิชฺฌเน	ทิ่มแทง
	โสเก	เศร้าโศก
	โสเจยฺเย	หมดจด
สญฺช	สงฺเค	เกี่ยวข้อง
สุณ	กุลสนฺตาเน	สืบสกุล
	คติยํ	ไป
	สนฺทาเน	ผูก, เชื่อมโยง
	หึสายํ	เบียดเบียน
สุธ	สุทฺธิยํ	บริสุทธิ์
	โสเจยฺเย	สะอาด
สุน	คติยํ	ไป
สุป	นิทฺทายํ	นอน, หลับ
	สเย	นอน
สุภ	โสภเณ	สวยงาม
สุร	กีฬายํ	เล่น, สนุกสนาน
	วิกฺกนฺเต	กล้าหาญ
	อิสฺสริเย	เป็นใหญ่

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
สุส	โสสเน	เหี่ยวแห้ง
สู	ปสเว	ไหล
	ปาณิปสเว	คลอด
สู	เปรเณ	แผ่ไป
	อภิสเว	เกิด, คลอด
สูจ	ปกาสเน	ประกาศ
	เปสุญฺเญ	ส่อเสียด
สูท	ปคฺฆรเณ	ไหลไป
	รกฺขเณ	รักษา
สูล	รุชายํ	เจ็บปวด
เส	คมเน, คติมฺหิ	ไป
เสล	คติยํ	ไป
เสว	เสวเน	เสพ คบหา
เสส	อวสิฏฺเจ	เหลือ
โสฑ	คพฺเภ	โอ้อวด
โสณ	วณฺเณ	สีแดง
	คติยํ	ไป
สุนิห	ปีติยํ	ยินดี
หฏ	ทิตฺติยํ	รุ่งเรือง
หช	พลกฺกาเร	ทำโดยพลการ
หน	หึสายํ	เบียดเบียน
	คมเน, คติยํ	ไป
	ปฏิปาทเน	แสดง
	พนฺธเน	ผูกพัน
	อุปคมเน	เข้าไป
หย	คติมฺหิ	ไป
หร	หรเณ	นำไป

ธาตุ	อรรถของธาตุ	คำแปล
	ปสยฺหกรเณ	ต่อสู้, ตบ, ตี
หล	วินฺทเน	ได้
หล	วิเลขเน	ขีดเขียน
หส	หสเน, หํสเน	หัวเราะ, ร่าเริง
	หาเส	ร่าเริง, ยิ้มแย้ม
หษ	วิเลขเน	ขีดเขียน
หา	คติยํ	ไป
	จาเค	สละ
	ปริหาเน	เสื่อม
หิ	ปติฏฺฐายํ	ตั้งมั่น
	คติยํ, คติมฺหิ	ไป
	หานิยํ	เสื่อม
	หึสายํ	เบียดเบียน
หิร	คเวสเน	แสวงหา
	ลชฺชายํ	ละอาย
หิล	หาวกรเณ	สง่างาม
หีฬ	นินฺทายํ	ติเตียน
	ลชฺชายํ	ละอาย
หึส	หึสายํ	เบียดเบียน
หุ	ทาเน	ให้
	อทเน	กิน
	หพฺยปฺปทาเน	บูชา, เซ่นไหว้
	สทฺเท	ส่งเสียง
	หวเน	บูชา
หุจฺฉ	โกฏิเลฺย	คด
หู	สตฺตายํ	มี, เป็น
	สทฺเท	ส่งเสียง
เหส	อพฺยตฺตสทฺเท	พูดไม่ชัดเจน

☆ ☆ ☆ ☆ ☆